TÜRK VE DÜNYA ÜNLÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ

KİŞİLER ● DÖNEMLER ● AKIMLAR ● YAPITLAR

ANADOLU YAYINCILIK

CİLT 1

ANADOLU YAYINCILIK A.Ş. adına sahibi: Nazar BÜYÜM

Genel Yayın Yönetmeni: Taha PARLA
Genel Yayın Yönetmeni Yardımcısı: Ayla ORTAÇ

DANIŞMANLAR: Dr. Reşit CANBEYLİ, Doç. Dr. Arda DENKEL, Memet FUAT, Prof. Dr. Oya KÖYMEN, Prof. Dr. Şerif MARDİN

REDAKSİYON KURULU: Cenap NUHRAT, Ayla ORTAÇ, Meltem SOMAY, Tuba TARCAN

KOORDİNATÖRLER: Nuri AKBAYAR, Taciser BELGE, İsmet Zeki EYUBOĞLU, Hülya POTUOĞLU

YAZI VE ARAŞTIRMA: Ayşe BABAKUŞ, Ludmila BEHRAMOĞLU, Önder BİLGİN, Zehra CUMBUL, Yaşar ÇABUKLU, Sumru ERİM, Uygur EROL, Işık GENÇER, Nurdan GÜRBİLEK, Müge GÜRER, Turgut KUT, Celil OKER, Bülent SOMAY, Ayfer TÜZECAN, Güneş H. UZ, Özer ÜSTEL, Sabir YÜCESOY

SEKRETERLİK: Nilgün AYDIN, Seval DEMİREL, Bülent COŞKUN, İnci ER, Veysel HAN, Hüsamettin ORHAN, Hüsniye ÖZDEMİR, Gül ŞİRİN, Yusuf ÜNAL, Sabriye YAMAN

1. CİLDE YAZILARIYLA KATILANLAR:

Doç. Dr. Engin AKARLI
Bülent AKSOY
Doç. Dr. Ömür AKYÜZ
Dr. Üstün ALSAÇ
Dr. Tuncay ALTUĞ
Doç. Dr. İsen ARICANLI
Dr. Oruç ARUOBA
Dr. Zeynep ARUOBA
Cem ATABEYOĞLU
Emin BAŞARANBİLEK
Prof. Dr. Afife BATUR
Dr. Tuncer BAYKARA
Doç. Dr. Cem BEHAR
Murat BELGE
Doç. Dr. Kemal BEYDİLLİ
Prof. Dr. Korkut BORATAV
Dr. M.Fuat BOZKURT
Dr. Gökçe CANSEVER
Filiz ÇAĞMAN
Cengiz ÇANDAR
Prof. Dr. Cevat ÇAPAN
Gönül ÇAPAN
Füsun ÇATALTAŞ
Turgut ÇEVİKER
Dr. Zeynep DAVRAN
Sezer DENER
Dr. Selim DERİNGİL
Dr. Alan DUBEN
Doç. Dr. Neşe ERDOK
Doç. Dr. Güler FİŞEK
Ela GÜNTEKİN
Abdülkadir GÜNYAZ
Celâl GÜRBÜZ
Prof. Dr. Gencay GÜRSOY
Doç. Dr. Avadis HACİNLİYAN
F. Nergis KARAÖREN
İskender KEMAL
Doç. Dr. Günay KUT
Doç. Dr. Alparslan IŞIKLI
Prof. Dr. Berna MORAN
Işıl MUSLUBAŞ
Doç. Dr. Yavuz NUTKU
Doç. Dr. İlber ORTAYLI
Doç. Dr. Hadi ÖZBAL
İsmet ÖZEL
Doç. Dr. Tahir ÖZGÜ
Fatih ÖZGÜVEN
Süleyman ÖZYALÇIN
Doç. Dr. Saliha PAKER
Dr. Harun RIZATEPE
Necdet SAKAOĞLU
Prof. Dr. Murat SARICA
Doç. Dr. Sabri SAYARI
Nevzat SÜER
Suat TAHSU
Doç. Dr. Bülent TANÖR
Dr. Cem TAYLAN
Dr. Eser TAYLAN
Rasim TINAZ
Hıfzı TOPUZ
Dr. Selçuk TÖZEREN
Doç. Dr. Mete TUNÇAY
Doç. Dr. Gürel TÜZÜN

Yazı İşleri Müdürü : Meltem SOMAY
İdari İşler : Nurten ŞENAY
Grafik Tasarım : Yavuz KÖSEMEN-Erkal YAVİ
Teknik Yönetmen : Yavuz KÖSEMEN

Teknik Servis: Bülent YOLGUN, H. Miray YÜZGEÇ, Sefa EŞENYEL, Nevzat AKKUŞ, Bekir POYRAZ, Şemsettin BOSTANCI, İsmail YETER, Dursun HATKO, Canset AKSEL, Müge ACAR, Eyüp YILDIRIM, Nuran GÖRGÜNAY

DİZGİ: ADAM Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş. Dizgi Birimi
SİYAH-BEYAZ BASKI: Milliyet Yayın A.Ş.
RENK AYRIMI VE RENKLİ BASKI: Ana Basım Sanayi A.Ş.
DAĞITIM: Hürriyet Holding A.Ş.

ANADOLU YAYINCILIK
Büyükdere Caddesi, Maslak Ucyol Mevkii, No:93 Maslak İstanbul

Her hakkı saklıdır. Yazı ve fotoğraflar izin alınmadan yayınlanamaz, kullanılamaz. 1983

SUNUŞ

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi uygarlık tarihini bir bütün olarak kapsayan, çeşitli alanlarda sistematik bilgiler içeren temel bir başvuru kaynağıdır. Böyle bir kaynağa uzun süredir duyulan gereksinimi karşılamak için yayımlanmaktadır. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi** insanın yaratıcı (ve yıkıcı) etkinliklerinin bütününden oluşan geniş kapsamlı bir tarihsel gelişimi ana çizgileriyle okuyucunun bilgisine getirmektedir. Adı ve biçimiyle bir biyografi ansiklopedisi görünümü taşımakla birlikte, eserin temel yaklaşımı çok farklı bir özellik göstermektedir.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi'nin hazırlık çalışmalarına "ünlü" adların saptanmasıyla başlanmadı. İlk yapılan iş bilginin tarih içinde parçalandığı başlıca alanları ve alt-alanları, bu alanlardaki gelişim çizgilerini incelemek oldu. Her alanda kesintisiz bir katkı zinciri oluşturan "önemli" kişiler saptandı ve bunların kendi dönemlerindeki, daha da önemlisi bir alanın tarihi içindeki yerleri belirlendi. Tarih öncesinden günümüze gelen bir zaman boyutunda Doğu ve Batı kültürlerini kapsayan, **Din ve Felsefe, Tarih ve Politika, Sanat ve Edebiyat, Bilim ve Teknoloji, Sosyal Bilimler** ana başlıkları altında elliyi aşkın alt-alanı içeren ve bu nitelikleriyle "evrensel" olarak kabul edilebilecek bir ansiklopedinin hazırlanmasına girişildi. Bütün bu alanlarda saptanan kişilerin sayısı 10.000'i buldu. Sonuçta 6.000 sayfayı aşan, 100 fasikül ve 10 ciltte tamamlanacak olan **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi** biçimlenmiş oldu.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi'nde, konu ya da tarih sırası temel alınabilirdi. Ancak, gerek okuma kolaylığını sağlamak, gerekse değişik düzeylerdeki okuyucunun gereksinimlerini karşılamak için önemli kişiler temel birim olarak seçildi; bu kişilerin yaşamları, okuyucu ile çeşitli düşün, sanat ve bilim alanları arasında köprüler oluşturmak amacıyla incelendi. Madde uzunlukları kişinin genel olarak uygarlık tarihindeki önemi, özel olarak da kendi alanına yaptığı katkıyla oranlı olarak belirlendi. Maddelerin iç düzeninden anlaşılacağı gibi her alanda çığır açan, kurucu ya da yerleştirici olarak önemli katkıda bulunan, kısaca bir alana damgasını vuran kişilere, bu nitelikleriyle oranlı olarak daha çok yer ayrıldı. Dolayısıyla her alanda belli sayıda büyük maddenin okunması, o alanı tarihçesi ve temalarıyla tanımaya olanak verecek, orta ve küçük maddeler yoluyla da o alan bütünüyle kapsanmış olacaktır. Her alanda kapsanacak kişilerin seçiminde ve madde uzunluklarında nesnel ölçütlerden uzaklaşılmamaya çalışıldı, kimi alanlarda ve özellikle yaşayan Türkler'de belli bir esneklik gösterildi.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi'nin salt bir biyografi ansiklopedisi olmadığına yukarda değindik. Ansiklopedinin başlıca özelliklerinden biri, kişileri doğum ve ölüm tarihleriyle sınırlı tekil bireyler olarak değerlendirmemesidir. Temel yaklaşıma uygun olarak ele alınan bir sanatçı, düşünür ya da bilim adamının kendinden öncesine nasıl bağlandığı ve sonrasını nasıl etkilediği incelenmiştir. Bu niteliğiyle ansiklopedi yerli ve yabancı "kim kimdir" sözlüklerinden, coğrafya ve sözlük maddeleri içeren "genel kültür" ansiklopedilerinden, hatta uzmanlaşmış yabancı "biyografi" ansiklopedilerinden farklı bir kaynaktır. Amaç, bu tür eserlerde olduğu gibi, yalnızca ünlü kişilerin biyografilerini vermek değil, belli alanlardaki önemli kişilerin etkinliklerini ve yapıtlarını anlatmak, etkilendikleri ve etkiledikleri kişiler zincirini kurmak, alanlarına ve dönemlerine katkılarını belirtmek ve bu yolla bilim ve yaratı alanlarının, düşün çığırlarının, toplumsal akımların ve tarihsel süreçlerin özünü, gelişim ve değişimini, başlangıcını ve güncel durumlarını ortaya koymaktır.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, sunuluş biçimi olarak tek tek biyografilerden oluşuyorsa da, bu kaynak eserden yararlanma olanakları tek tek maddelerle sınırlı değildir. Değişik

düzeylerde araştırma yapan okuyucular ansiklopediden çeşitli düzeylerde yararlanma olanağına sahiptir. Örneğin, ortaöğrenim düzeyindeki okuyucu, kişinin kısa biyografisini, başlıca yapıtlarını ve temel katkısını bulabilecek, daha kapsamlı araştırma yapmak isteyen ise o alanın tarihçesini, tartışmalarını ve ileri araştırmaya olanak verecek kaynakçayı o maddede ve ilgili öteki maddelerde görebilecektir. Tek bir maddeye bağlanmadan bütün bir alanı kapsayabilen bir çalışma yapabilmesi için, okuyucuya başlıca üç olanak sağlanmıştır: Birçok maddenin sonundaki "bakınız" satırında, sözü geçen kişinin etkinliğiyle doğrudan ilgili olan başka kişilere gönderme yapılmıştır. İkincisi, bir alanın başlıca temsilcileriyle ilgili olarak o alanı gelişimi, önemli adları ve konularıyla bir bütünlük içinde veren "çerçeve yazılar" yine daha ileri araştırmaya yardımcı olarak düşünülmüştür. Ayrıca ansiklopedinin sonunda yer alacak ayrıntılı, çapraz referanslı, geniş kapsamlı bir dizin, kişileri, dönemleri, tarihleri, akımları, kavram ve terimleri, yapıtları, buluşları, olayları, kuruluşları, ülkeleri, yerleri ve çerçeve yazıların başlıklarını içerecektir. Ayrı bir madde olarak yer almasalar da ansiklopedide adı geçen bütün kişiler dizinde bulunacaktır. Böylelikle ansiklopediden yararlanma olanakları önemli ölçüde genişleyecek, okumaya yeni bir boyut eklenecektir.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi maddelerin kapsamı ve içeriği bakımından yalnız büyük genel kültür ansiklopedilerindeki değil, hem büyük hem de küçük maddeleri açısından dünyaca kabul görmüş uzmanlık ansiklopedilerindeki bilgi zenginliğine de sahiptir. Bir anlamda, çeşitli alanların uzmanlık ansiklopedileri tek bir kaynakta birleştirilmiş olmaktadır. Bu niteliğiyle **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**'nin bir benzerinin daha olmadığını söyleyebiliriz.

Benimsenen yaklaşım ve kapsanan alanın genişliği **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**'nin özgün ve telif bir çalışma olması gerekliliğini kendiliğinden ortaya koyuyordu. Ansiklopedinin hazırlık çalışmalarına, evrensel kültür ve temel uzmanlık ansiklopedilerinin taranması, kapsanan alanlardaki çok çeşitli kaynakların ve uzmanların görüşlerinin değerlendirilmesiyle başlandı. Maddelerin yazımında ise bu kaynakların yanı sıra kişinin kendi yapıtları ve hakkındaki monografik çalışmalar kullanıldı. Özellikle İlk Çağ ve Orta Çağ düşünürlerinin yapıtları Grekçe, Latince, Farsça, Arapça asıllarından izlendi. Yaşayan Türk ve yabancılarla yazışmaya gidildi. Tüm bu kaynaklardan elde edilen bilgilerle özgün metinler oluşturuldu.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi'nin hazırlanması sırasında karşılaşılan sayısız teknik ve biçimsel sorunlardan öte, yapılan işin doğasından gelen zorluklar konuyla ilgili olanlara yabancı değildir. Binlerce yıllık bilgi birikimini bir "ünlüler" ansiklopedisinin sınırları içinde vermenin, belli biçimsel ölçütlere uyularak hazırlanan metinlerle kişileri bir tarihsel süreç içine yerleştirmenin zorluklarını özellikle belirtmek gerekir.

Çalışmanın bütününde sağlıklı ve nesnel bilgi verme kaygısı, karşılaşılan zorlukları bir ölçüde yenmede başlıca etken oldu. Maddelerin yazımında yargılama yapmaktan kaçınıldı, ancak okuyucunun değerlendirme yapmasını kolaylaştıracak çözümlemelere yer verildi. "Bilgiyi kucaklayan" ama sınırlamayan bir ürün verilmeye özen gösterildi.

ANADOLU YAYINCILIK

TÜRK VE DÜNYA ÜNLÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ

Bilim ve Teknoloji

- Matematik
- Astronomi
- Fizik
- Elektronik, Elektrik
- Kimya, Eczacılık
- Biyoloji
- Botanik
- Zooloji
- Jeoloji, Jeofizik
- Coğrafya
- Tıp
- Sanayi
- Uzay
- Bilgi-İşlem
- Keşifler, İcatlar
- Spor

Sosyal Bilimler

- Arkeoloji
- Antropoloji
- Toplumbilim
- Psikoloji, Psikiyatri
- İktisat, Ekonomi Politik
- Siyaset Bilimi
- Hukuk
- Eğitim
- Şehircilik, Planlama

Din ve Felsefe

- Din
- Metafizik
- Mantık
- Ahlak
- Estetik
- Sosyal Felsefe
- Tasavvuf

Sanat ve Edebiyat

- Edebiyat
- Tiyatro
- Müzik
- Opera, Bale
- Mimarlık
- Resim, Heykel
- Minyatür, Hat
- Fotoğraf, Grafik-Afiş
- Sinema
- Karikatür
- Dilbilim

Politika ve Tarih

- Tarih
- Toplumsal Hareketler
- Devlet Yönetimi
- Politika
- Askerlik
- Diplomasi
- Sendikacılık
- Basın-Yayın

Açıklamalar

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi'ndeki her madde başlıca dört bölümden oluşmuştur: **Başlık, Özet Bilgi, Ana Metin** ve **Tamamlayıcı Bilgiler.**

Başlıklar alfabe sırasıyla soyadı temel alınarak düzenlenmiş, soyadı bulunmadığı durumlarda kişinin adı yine alfabe sırasına göre yer almıştır. Birden çok adı olan kişilerde yaygın ad alınarak öteki adından gönderme yapılmıştır. Sanlar köşeli ayraç içinde verilmiştir.

Özet Bilgi'de kişinin uyruğu ve alanındaki önemi kısaca belirtilmiştir.

Ana metin, önemli tarihlerle kişinin yaşamöyküsünü, dönemi içindeki yerini ve alanına katkılarını, eylem ve yapıtlarının değerlendirmesini içermektedir.

Tamamlayıcı Bilgiler, üç bölümden oluşmaktadır: YAPITLAR, KAYNAKLAR, BAKINIZ.

YAPITLAR, tarih sırasına göre verilmekte, ayraç içinde Türkçe çevirileri belirtilmektedir. Türkçe'de yayımlanmamış yapıt adlarının anlamları, okuyucu için bilgi oluşturması amacıyla, ayraç ve tırnak içinde verilmiştir. Böyle bir uygulamanın anlamlı ve yerinde olmasına özen gösterilmiş, özellikle sanat ve edebiyat yapıtlarını Türkçeleştirmekten çoğunlukla kaçınılmıştır. Genel olarak yapıtların 1. basım tarihleri belirtilmiştir. Yazarın ölümünden sonra yayımlanan yapıtları (ö.s.) kısaltması kullanılarak belirtilmiştir. Maddelerin hazırlanmasında yerli ve yabancı çok çeşitli kaynaklar taranmıştır.

KAYNAKLAR bölümünde sayısı yüzleri bulan genel kaynaklar belirtilmemiş, ancak belli bir alanda uzmanlaşmış ansiklopedik yayınlar ya da kişilerle ilgili özel çalışmalar okuyucunun ilgisine sunulmuştur. Küçük maddeler için kaynak, ancak söz konusu nitelikte yapıtlar bulunduğu durumlarda verilmiştir.

BAKINIZ bölümünde okuyucunun karşılaştırma yapabilmesi ve bir alanda daha geniş bilgi edinebilmesi için kişiyle doğrudan ilgili öteki adlara gönderme yapılmıştır.

Belli konularla ilgili daha bütünsel bilgi içeren "çerçeve yazılar"da adı geçen kişiler, ansiklopedide yer alıyorlarsa, bu durum, sözkonusu kişilerin adlarının yanına (*) işareti konarak belirtilmiştir.

Özellikle büyük maddelerde fotoğraf kullanılmış, ayrıca çeşitli sanatçıların yapıtlarından örnekler renkli olarak verilmiştir.

Ansiklopedinin yazımında TDK Yazım Kılavuzu'nun 11. basısı örnek alınmıştır. Ancak, kendine özgü deyimleri ve kavramları ile çok çeşitli alanları kapsayan ansiklopedinin diline günümüz Türkçesi'nin değişik sorunları kaçınılmaz olarak yansımıştır. Anlatımı kolaylaştırmak, içeriği en iyi biçimde yansıtabilmek ve anlam farklarını verebilmek için özellikle kavram ve terimlerin kullanımında "çoğulcu" bir tutum benimsenmiştir. Yabancı dildeki terim ve kavramların, yerleştiği ölçüde Türkçeleri kullanılmış, terimlerin yabancı dilde kullanıldığı durumlarda ise Türkçe karşılığı ayraç içinde verilmiştir. Yabancı dildeki sözcüklerin yazımında Latin alfabesindeki biçimler olduğu gibi korunmuş, Arap, Kiril, Çin vb. alfabelerine göre yazılan sözcüklerin ise Türkçe okunuşları benimsenmiştir.

Ansiklopedide, alışılmış alanların dışında, çok az sayıda kısaltma kullanılmıştır. Örneğin **b.** "bin", **d** "hüküm sürdüğü dönem" anlamındadır. Hicri ve Rumi tarihlerin Miladi tarihe çevrilişinde ay bilinmiyorsa, bölü işaretiyle iki tarih verilmiştir.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi'yle, günün olanakları ölçüsünde yakın tarihli kaynak kullanma, kişilerden doğrudan bilgi edinme ve sistematik taramayı çalışmanın süren bir parçası durumuna getirme gibi yöntemlerle okuyucuya yeni ve doğru bilgiler içeren bir eser sunulmaya çalışılmıştır. Yine de ansiklopedi okuyucuyla karşılaşarak hayat bulduğunda kimi eksiklikler görülebilecektir. Bu nedenledir ki çalışmanın sistematiği, eserin zaman içinde yetkinleşmesine, yeni bilgileri ve değişen durumları içermesine yatkın bir biçimde kurulmuştur.

Finlandiya Konsolosluğu yardımıyla

AALTO, Alvar
(1898-1976)

Finli mimar, kent tasarımcısı. Ülkesinde ulusal mimarlığın kurulmasına büyük katkıda bulunmuş, çağdaş mimarlığa ülkesine özgü yeni anlatım özellikleri kazandırmıştır.

Hugo Henrik Alvar Aalto Orta Finlandiya'da, Kourtane'de doğdu. Mimarlık öğrenimine 1916'da Helsinki Politeknik Okulu'nda başladı. Burada Sigrud Fosterus'un öğrencisi oldu. 1921'de Armas Lindgren'in yanında yaptığı bitirme çalışmalarıyla mimar ünvanını aldı. Bunu izleyen iki yıl içinde Finlandiya ve Orta Avrupa ülkelerinde geziler yaptı. 1923'te kısa bir süre Göteborg Fuarı Planlama Bürosu'nda çalıştı, aynı yıl içinde ülkesine dönerek Jyväskylä'da ilk bürosunu açtı. 1927'de Turku'ya taşındı ve 1933'te Helsinki'ye yerleşinceye kadar Erik Bryggman ile birlikte çalıştı. Bu dönemde çeşitli mimarlık yarışmaları kazandı ve adını uluslararası alanda duyurmaya başlayan ilk yapılarını oluşturdu. 1932-1933 yıllarında yapıları için endüstriyel olarak üretilecek ahşap mobilyalar tasarladı. Bunlar 1937'de Paris Uluslararası Sergisi'nin Finlandiya pavyonunda gösterildiği zaman, dünya çapında bir ün kazandı. 1936'da çalışmalarını endüstri yapılarına yöneltti; gelişmekte olan Fin ahşap endüstrisi için fabrikalar ve konut yerleşmeleri planladı.

1938'de Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. Bir yıl sonra çıkan II. Dünya Savaşı'nın çalışmalarını aksattığı bir sırada aldığı bir çağrıya uyarak bu ülkenin önde gelen mimarlık okullarından biri olan Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde 1940-1946 arasında konuk öğretim üyeliği yaptı. Buradaki eğitim çalışmalarının yanı sıra bir öğrenci yurdunun tasarımını da gerçekleştirdi. Ülkesine döndükten sonra bir süre kent planlaması alanında çalıştı; başka mimar ve kent tasarımcılarıyla birlikte endüstri kentleri için düzenleyici planlar ve bölge planları yaptı. Koşulların yeni tasarımların uygulanması için daha elverişli bir duruma geldiği 1950'den sonra başta başkent Helsinki'dekiler olmak üzere çeşitli yapılarını gerçekleştirdi. Uluslararası ünü ona başka ülkelerde de yapılar yapabilme olanağını sağladı. 1959'dan sonra Helsinki kent merkezinin düzenlenmesi üstünde çalışmaya başladı. Burada yer alması tasarlanan geniş kapsamlı kültür merkezinin yapılarından yalnız biri, Finlandiya Konser Salonu, onun bu kentteki ölümünden önce bitirilebildi.

Aalto 1928'de kurulan CIAM (Congres internationaux d'Architecture Moderne - Uluslararası Çağdaş Mimarlık Kongreleri) adlı örgütün kurucu üyelerinden biridir. Finlandiya Akademisi üyeliğiyle (1955) Berlin Güzel Sanatlar Akademisi onursal üyeliğine seçilmiş, Britanya Mimarları Krallık Enstitüsü'nün altın madalyasıyla ödüllendirilmiştir (1957). İki kez evlenmiştir, mimar olan her iki eşi de aynı zamanda onun yakın iş ve çalışma arkadaşı olmuşlardır (Aino Marsio 1925-1949, Elissa Mae Kiniemi 1952-1976).

Beyaz dönem ve işlevci yaklaşım

Aalto'nun mimarlığa başladığı yıllar Avrupa için karışık bir dönemdi. 20. yy'ın başlarında kutuplaşmaya başlayan endüstri ülkelerinin çıkardığı I. Dünya Savaşı hiçbir sorunu çözememiş hatta bunlara yenilerini eklemişti. Ülkeler ekonomik olduğu kadar toplumsal ve politik bunalımlar içindeydi. Eski değer yargıları hızla ortadan kalkmakta, yerlerine neyin geleceği bilinmemekteydi. Mimarlıkta ise 19. yy'ın tarihsel üsluplara dayanan ve dekoratif yönü ağır basan anlayışına karşı işlevlerden yola çıkan, daha yalın bir mimarlık düşüncesi ağırlık kazanmaya, üretimi ucuzlatması nedeniyle de öteki anlayışlardan daha yaygın bir biçimde uygulanmaya başlamıştı. Finlandiya'nın bu karışık dünya içindeki kendine özgü durumu, 1809 yılından beri bağlı bulunduğu Rusya'dan ayrılarak bağımsızlığına kavuşmasından gelmekteydi. Bağımsızlığını koruyabilmek için ekonomisini güçlendirmek zorundaydı. Mimarlığında ise bir yandan çağdaşlaşma eğilimlerinin, bir yandan da bağımsızlığının simgesi olacak ulusalcı arayışların etkisi altındaydı. Bu ortamda çalışmaya başlayan Aalto, özgün tasarımlarıyla her iki eğilim arasında bir köprü oluşturmuştur.

İlk yıllarının Fin yeni-klasikçiliği doğrultusundaki birkaç tasarımı sayılmazsa, Aalto'nun mimarlığa işlevci bir açıdan yaklaştığı görülür. Bryggman'la birlikte Turku kentinin 700. yıldönümü nedeniyle hazırladığı *Sergi Projesi* (1929) çağdaş mimarlığın Finlandiya'daki ilk örneklerinden biri sayılmaktadır. Süslemelerde klasikçi kalıplardan kurtulunmuş, işlevlerden çıkarılan biçimlerde özgün bir yalınlığa ulaşılmıştır. Bu yıllarda adını duyuran öteki önemli yapıtlarının da aynı anlayış içinde olduğu görülür: Turku'da *Turun Sanomat Gazetesi Yayınevi* (1928-1930), Paimio'da *Göğüs Hastalıkları Sanatoryumu* (1929-1933) gibi. Aalto özellikle bu ikincinin tasarımı sırasında doktorlarla yakın bir işbirliği kurmuş, böylece saptadığı işlevleri bağımsız ama birbiriyle bağlantılı bloklara yerleştirmiştir. İnce uzun bir dikdörtgenden oluşan bakım birimi, güneşe bakan yönde hasta odaları, öteki yanda da servis koridoru bulunan planıyla uzun yıllar dünyanın pek çok yerinde kullanılan bir yenilik olmuştur. Bloklar prizmatik olmakla birlikte bunların birbirlerine göre konumları

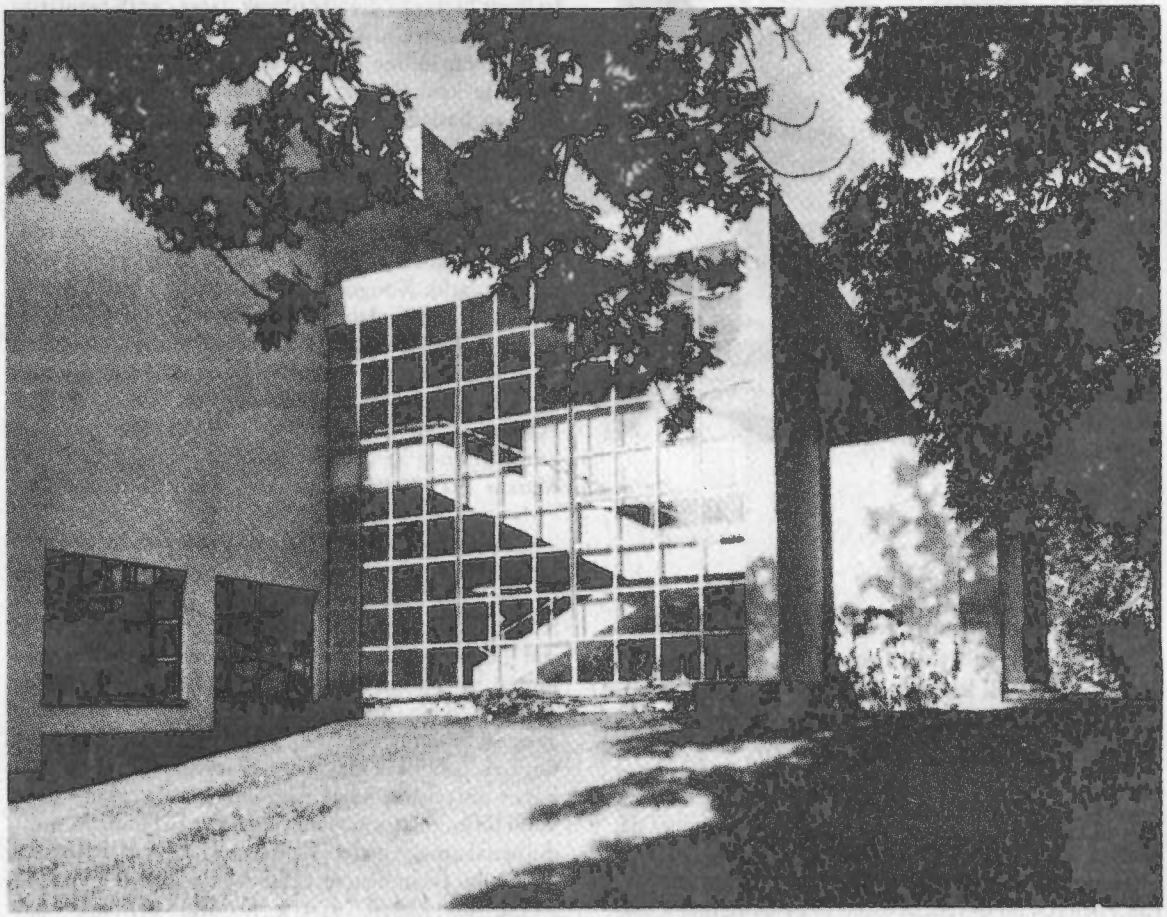

AALTO- Viipuri Şehir Kitaplığı (dış görünüş)

daha serbest, dik açılar oluşturmayan bir biçimdedir. Bu da her birimin içinde bulunduğu ormanlık araziden en fazla yararı sağlamasına neden olmaktadır. Yapının taşıyıcı strüktürü donatılı betondur.Tasarımı 1927'de yapılmasına karşın ancak 1935'de bitirilebilen *Viipuri Kütüphanesi* de (bugün Sovyetler Birliği'nde olan Vyborg) işlevci anlayıştadır. Buradaki konferans salonunun dalgalı tavanı Aalto'nun daha ilerde düz çizgilerin yanı sıra eğrileri de kullanacağının ilk belirtisini oluşturur. Yine aynı tavanın ahşap kaplaması onun hemen hemen bütün yapılarında görülen kendine özgü malzeme kullanışının ilk habercisidir. Bir yandan eğri çizgiler, bir yandan da Finlandiya'nın geleneksel yapı malzemesi olan ahşabı kullanması, Aalto'ya mekân düzenlemede yeni olanaklar sağlamıştır. Bunun ilk örnekleri 1937 Paris ve 1939 New York uluslararası sergileri için tasarladığı *Finlandiya Pavyonları*'dır.

► *İkinci beyaz dönem*

Kırmızı dönem

Aalto'nun II. Dünya Savaşı'na kadarki yapılarında çoğunlukla beyaz kullanmış olması bu dönemine "beyaz dönem" adının verilmesine neden olmuştur. Savaştan sonraki yapıtlarında ise genellikle tuğla kullanmıştır; bu da onun bir "kırmızı dönemi"nden söz edilmesine yol açar. Bu yıllarda yapılmış olan *Rautatalo İş Hanı* (1952-1954) Helsinki'deki ilk yapısıdır.

► *Kent planlaması çalışmaları*

1955'de tamamıyla beyaz olarak yaptığı kendi işliği ikinci beyaz döneminin başlangıcı sayılır. Bu dönemde yapılarının yüzleri beyazdır; ayrıca dışta ince düşey oluklar varmış etkisi uyandıran özel fayansları da kaplama malzemesi olarak kullandığı görülür. Ama bu döneminin en iyi örneklerinden biri, onun uzun mimarlık yaşamını noktalayan son önemli yapıt, Helsinki'de bulunan *Finlandiya Konser Salonu*'dur (1967-1971). Başkent merkezi için tasarlanan kültür yapılarından biri olan bu salon, kent içindeki Hesperia Parkı'nda, Töölö Koyu yanındadır. Yeşillikler içinde, mavi bir su kıyısında bulunan beyaz mermer kaplı bu yapı, klasik denebilecek yalınlığıyla oldukça etkileyicidir.

Aalto bu yıllarda başka ülkelerde uygulanmak üzere de tasarımlar hazırlamıştır. Bunlar arasında özellikle Almanya'daki yapıtları önde gelir, ama Fransa, İsviçre, İsveç, İzlanda ve Bağdat'ta da yapıları vardır.

Aalto'nun kent planlaması çalışmaları 1930'larda başlar. Sunila'daki selüloz fabrikasıyla burada çalışanlar için tasarladığı konut yerleşmesi bu alandaki ilk geniş kapsamlı tasarımıdır. Orta Finlandiya'nın merkezi durumunda olan endüstri kenti Säynätsalo için II. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanmak üzere bir onarım ve yeni yerleşim planı hazırlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra hem yalnız olarak, hem de

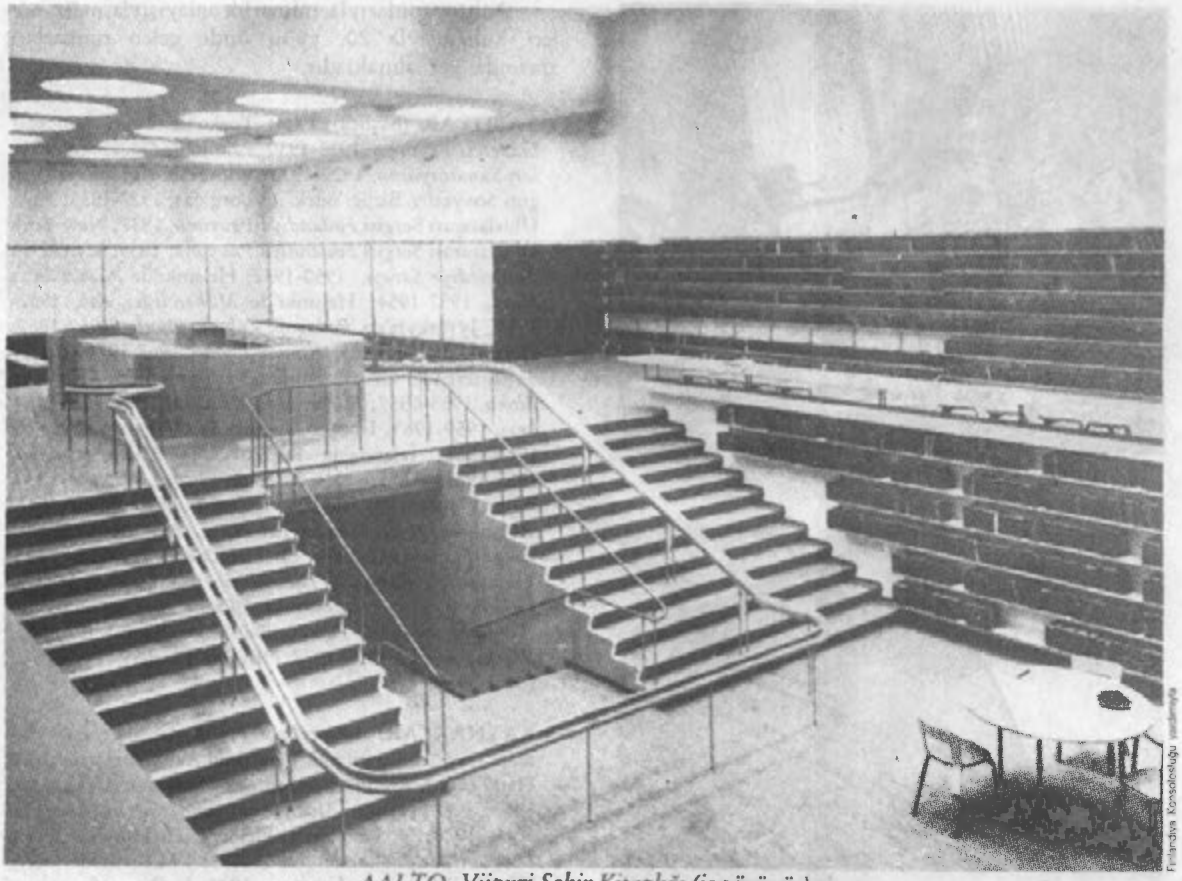

AALTO- Viipuri Şehir Kitaplığı (iç görünüş)

Y.Lindegren, B. Saarnio, M. Tavio ve T. Simberg gibi tasarımcılarla birlikte kent planları, bölge planları yapmıştır. Otaniemi'de kurulan Finlandiya Teknik Üniversitesi kampusunun düzenleyici planı da ona aittir (1955). 1955-1957 yıllarında İsveç'in Göteborg kenti merkezi üstünde çalışmıştır. Finlandiya'daki ilk bölge planı olan Kokemäki Vadisi tasarımı da (1943) Aalto tarafından hazırlanmıştır.

Helsinki'nin merkezi için pek çok tasarım yapılmış olmasına karşın bunların hiçbiri uygulanmamıştı. 1958'de Helsinki Kent Meclisi, merkezin yeniden düzenlenmesi amacıyla bir komisyon oluşturmuş, komisyon bir hazırlık çalışmasından sonra Aalto'yu kendi denetimi altında bir tasarım hazırlamakla görevlendirmiştir. Aalto'nun, başkenti ülkenin canlı bir kalbi olarak gören planı (1961-1964) Töölö Koyu çevresinin mekân düzenlemesini kapsamaktadır. Burada yelpaze biçiminde bir alan, birbiriyle bağlantılı kültür yapıları, yeni kurulacak iş merkezi Pasila ile bağlantılar, kent merkezine gelen yerden yükseltilmiş ana ulaşım yolu, büyük bir otopark yer almaktadır. Kent Meclisi 1961'de yaptığı bir toplantısında Aalto'nun önerilerini bundan sonraki gelişmeye temel alınmak üzere benimsemiş, yapım çalışmalarına da 1968'de başlamıştır.

Aalto'nun mimarlığı işlevcilikten yola çıkan bir mimarlıktır. Duyarlı bir malzeme kullanımı, karmaşık olmayan ayrıntı çözümleri, serbest planları vardır. Yapılarında geçmişin ya da gününün alışılagelmiş biçimlerini yinelemez; dalgalı duvarlı, tek yöne eğimli çatılarıyla belli bir plastiklik elde eder. Beklenmedik iç mekân çözümleri etkileyicidir. Yapılarının çevrelerindeki araziye en iyi biçimde uyum sağlaması, onu organik mimarlık düşüncelerine de yaklaştırır. Ama bütün büyük mimarlar gibi onu da dar kalıplar içinde anlamaya çalışmak yanlıştır. Kimi yerde akılcı, kimi yerde duygusaldır. Yapıtları dünyanın herhangi bir yerinde yer alabilecek kadar evrenseldir; yine de en başarılı olanları Finlandiya toprakları üstünde gerçekleştirilmiştir.

Aalto mimarlığı bir bütün olarak görmüş, o nedenle de yapılarında mobilyalardan duvarların rengine kadar her şeyle ilgilenmiştir. İç mekânlarda bu denli ayrıntıya inmek onu giderek mobilya tasarımına yöneltmiş, ilk eşiyle birlikte yürütmeye başladıkları ARTEK mobilyalarının tasarım ve üretimine götürmüştür. Bu uğraşını endüstriyel olarak üretilecek başka tasarımlarla da zenginleştirerek ölümüne kadar sürdürmüş, mimarlığıyla olduğu kadar endüstri tasarımcılığıyla da ün yapmıştır. Aalto'nun kent tasarımları da işlevci ama rahat ve açık planlardan oluşur. İnsanı gözden uzak tutmayan, her zaman onu ölçü alan sıcak bir yaklaşımı vardır.

Aalto'nun çağdaş mimarlığa en önemli katkısı geleneksel yapı malzemelerini çağdaş biçimlendirme

Mimari anlayışı ◄

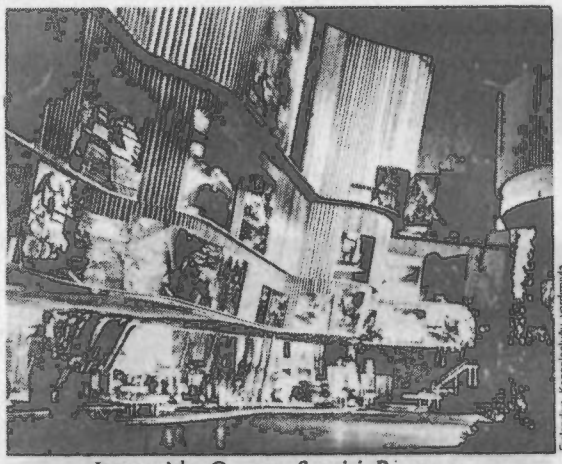

Lapuce'da Orman Sergisi Pavyonu

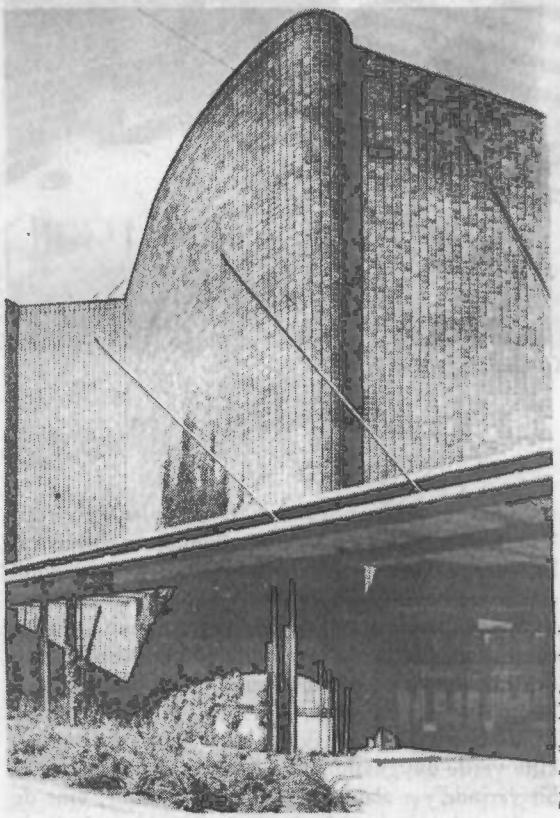

Helsinki Kültür Evi

ilkeleri uyarınca kullanmasıdır. Tuğlayı, özellikle de Finlandiya'nın geleneksel yapı malzemesi olan ahşabı, endüstriyel olarak üretilen öteki çağdaş yapı malzemelerinin biçimlendirilmesinde kullanılan bir anlayışla, yani endüstriyel üretim koşullarına ve kendi yapılarına uygun, akılcı ve işlevci bir anlayışla ele almıştır. Bu da ona yerel ya da ulusal özellikleri yitirmeden de yeni olabilen çağdaş mimarlık biçimleri yaratma olanağını sağlamıştır. Böylece bir yandan Fin mimarlığının çağdaş düzeye çıkmasına yardımcı olmuş, bir yandan da çağdaş mimarlığa kendi ülkesine özgü kimi anlatımlar katabilmiştir.

Aalto yapıtlarıyla, mimarlık anlayışıyla, malzemeleri kullanışıyla 20. yy'ın önde gelen mimarları arasında yer almaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** Turku'da *Turun Sanomat Gazetesi Yayınevi*, 1928-1930; Paimio'da *Göğüs Hastalıkları Sanatoryumu*, 1929-1933; Viipuri'de *Kütüphane* (bugün Sovyetler Birliği'ndeki Vyborg'da), 1927-1935; Paris Uluslararası Sergisi *Finlandiya Pavyonu*, 1937; New York Uluslararası Sergisi *Finlandiya Pavyonu*, 1939; Säynätsalo'da *Belediye Sarayı*, 1950-1952; Helsinki'de *Rautatalo İş Hanı*, 1952-1954; Helsinki'de *Mühendisler Evi*, 1952-1954; Jyväskylä'da *Pedagoji Yüksek Okulu*, 1952-1957; Helsinki'de *Finlandiya Konser Salonu*, 1967-1971; Berlin'de Interbau Örnek Konut Yerleşmesinde *Apartman Bloku*, 1955-1957; Almanya'da Wolfsburg'da *Kültür Merkezi*, 1959-1963; İsveç'te Uppsala'da *Öğrenci Birliği Evi*, 1963-1965; İzlanda'da Reykjavick'te *Kongre Salonu*, 1965-1968; Almanya'da Essen'de *Opera*, 1971; **Kent ve Bölge Planlaması:** *Kokemäki Vadisi Bölge Planı*, 1943; *Rovaniemi Kenti Düzenleyici Planı*, 1944-1945; *Laponya Bölge Planı*, 1950-1957; Otaniemi'de *Finlandiya Teknik Üniversitesi Kampüsü Düzenleyici Planı*, 1955; İsveç'te *Göteborg Kenti Merkezinin Düzenlenmesi*, 1955-1957; *Helsinki Merkezi Planı*, 1960-1964; **Kitap:** *Complete Works*, 3 cilt, 1970-1978 ("Bütün Eserleri"); *Synopsis*, (ö.s.) 1980.

• **KAYNAKLAR:** *Arkkitehti, Finnish Architectural Review* 1976 (Fin mimarlık dergisinin Aalto özel sayısı); G. Hatje (der.), *Knaurs Lexikon der Modernen Architektur*, 1963; P.D.Pearson, *Alvar Aalto and the International Style*, 1978; N. Pevsner, J. Fleming, H. Honour (der.), *Lexikon der Weltarchitektur*, 1971; J.M.Richards (der.), *Who is Who in Architecture*, 1977; D.Sharp, *Sources of Modern Architecture*, 1967; *Tendenzen der Zwanziger Jahre*, 1977; A. Whittick (der.), *Encyclopedia of Urban Planning*, 1974.

• **BAKINIZ:** SAARINEN, F.L. WRIGHT.

ABADAN, Yavuz
(1905-1967)

Türk hukukçu ve siyaset adamı. Kamu hukuku alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

18 Nisan 1905'te Kırım'da doğdu. Aynı yıl ailesi Eskişehir'e göç etti. Ortaöğrenimine Eskişehir İdadisi'nde başladı. Bir süre Konya Lisesi'nde okuduktan sonra İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdi. 1930'da İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1933 yılında Heidelberg Üniversitesi'ndeki doktora çalışmasını tamamlayarak Türkiye'ye döndü. İstanbul Hukuk Fakültesi'ne doçent ve Cumhuriyet Halk Partisi Beyoğlu ilçe örgütüne üye oldu. Parti adına konferanslar verdi. 1940-1942 arasında Eminönü Halkevi başkanlığı yaptı. 1943 yılında Eskişehir milletvekili olarak meclise girdi. 1947 yılında Siyasal Bilgiler Okulu müdürlüğüne getirildi. 1948'de Ankara Hukuk Fakültesi hukuk tarihi profesörü oldu. 1952'de Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanlığına seçildi. Bu yıllarda SBF'ye bağlı Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nü kurdu. 1954'te *Hukuk Felsefesi* ve *Am-*

me Hukuku ve Devlet Nazariyeleri adlı kitapları yayımlandı. Bu tarihten sonra inceleme niteliğinde çok sayıda makale yazdı. 1963'te Milletlerarası Hukuk ve Toplum Felsefesi Derneği'nin başkan vekilliğine, 1965'te Milletlerarası Siyasi İlimler Derneği yönetim kurulu üyeliğine seçildi. 30 Haziran 1967'de Ankara'da öldü.

• YAPITLAR (başlıca): *Hukuk Felsefesi*, 1954; *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, 1954; *İnkılap Tarihine Giriş*, 1960.

ABAELARDUS, Petrus
(1079-1142)

Fransız tanrıbilimci ve bilge. Platon ve Aristoteles felsefelerine dayanarak Hıristiyan düşüncesine, us ilkelerinden kaynaklanan yeni bir yorum getirmiştir.

Nantes dolaylarında Palais'de doğdu, St. Marcel'de öldü. Soylu bir aileden gelen, asker ocağından yetişen, bilimi, yazını seven bir babanın en büyük çocuğuydu. Babasının etkisiyle, daha küçük yaşlarında, bilime karşı büyük bir ilgi duymuştur. Çağın ünlü filozofu, adçılık (nominalizm) çığırının öncüsü Roscelinus'dan öğrenim görmüş, sonra Paris'e giderek, o dönemin en ünlü tartışmacısı, Champeaux'lu Guillaume'un öğrencisi olmuştur. Guillaume ile arasında çıkan görüş ayrılığı nedeniyle önce Melun'da sonra Corbeil'de bir okul açmış, bir süre sonra Paris'e dönmüştür. Daha 22 yaşında bilgisinin genişliği, konuşmalarının etkisi, yönteminin sağlamlığı ile büyük bir ilgi uyandırmıştı. Ününün doruğuna ulaştığı bir dönemde papaz *Fulbert*'in yeğeni Héloise ile arasında geçen gönül serüveni onu yazın tarihinde birçok yapıta konu olan acıklı sona götürdü. Olaya öfkelenen Fulbert'in tuzağa düşürüp hadım ettirdiği Abaelardus, Saint-Denis Manastırı'na kapanmış, Héloise ise bir daha çıkmamak üzere Argenteuil'de rahibe olmuştur.

Manastırda kendi içine kapanan Abaelardus *De Unitate et Trinitate Divina* adlı kitabını yazınca kilisenin afarozuna uğradı; kilisenin baskısı sonucu kitabını kendi eliyle yaktı (1122). Noget-Sur Seine'de Üçleme ve Kutsal Ruh'a adadığı küçük bir tapınak yaptırıp bir süre sonra Heloise'e bıraktı. Bernard de Clairvaux onu çapkınlıkla suçlayıp yargılatınca Cluny Manastırı'nda Petrus Venerabilis'e sığındı; bir süre daha çalışmalarını sürdürdükten sonra öldü.

Tümeller ve tikeller

Abaelardus, felsefeye, çağının yaygın bir geleneğine uyarak kavramların yorumuyla girer. Kavramların yorumu da Platon ve Aristoteles felsefelerinin Hıristiyan inançlarıyla uzlaştırılması çabasından kaynaklanır. Kavramlar tümel ve tikel olmak üzere ikiye ayrılır. Tümel kavramlar, belli bir varlık alanının bütününü kapsayan türler ve nitelikler gibi genel geçerlik taşıyan kavramlardır. Tikel olanlar ise, bir türün ya da bir varlık alanının bütününü değil de belli bireylerini içeren kavramlardır. Bu iki kavram türü gerek geçerlilik, gerekse içerik bakımından birbirlerinin karşıtıdır. Felsefenin konusu tümellerle tikellerin bilgisidir. Felsefe kavramı altında toplanan bütün bilgilerin kaynağı bu tümellerle tikeller arasında, us ilkelerine göre kurulan bağlantıdır. Abaelardus'a göre, tümeller, bireysel olanda, tikelde vardır. Bu bakımdan gerçek olan tikeldir. Tümeller tikellerden türemiştir. Tikelin dışında tümel ancak bir kavram olarak bulunabilir. Bireyde yani tikel olanda tümelin varlığı bir öz olarak değil bu bireyin durumu olarak söz konusudur. Tikeller bildiğimiz gerçek nesnelerdir. Tümel kavramlar bu tek tek nesnelerdedir *(universelia sunt in re)*. Bunlar, genellikle nesnelerin özleriyle bağlantılı biçimler *(formae)*, bu nesnelerin durumlarıdır *(status)*.

Abaelardus'a göre tümellerin tanrısal varlıklar olduğu görüşü doğru değildir. Anselmus, Champeaux'lu Guillaume gibi bilgelerin tümelleri tikelden önce gelen, gerçek ve genel varlık olarak yorumlamaları gerçeğe aykırıdır. Bu düşünürlerdeki *Universalia sunt ante rem* savı, kavramlara dayanan ve gerçek birer varlık olan tikelleri, nesneleri dışlayan bir görüştür. Bu nedenle sorunun çözümüne elverişli değildir. Abaelardus'un tek tek nesneleri *(individuum)* gerçek sayarak temel kavramları *(universalia)* onlardan türetmesi Roscelinus'un başlattığı adçılık akımının yumuşatılmış bir biçimi olan kavramcılıktır (conceptualism).

İnanç ve töre üstüne

Abaelardus'a göre Yunan felsefesi, töre bakımından, İsrail'in *Kutsal Kitap*'ından daha üstündür. Us ilkelerine dayanan bir töre anlayışı, kapsamı içine giren bütün eylemler için doğrudur, geçerlidir. Bu nedenle Hıristiyanlık'ın ortaya çıkışından önce yaşamış kimseleri, İncil'i bilmiyorlar veya İsa'yı tanımadılar diye inançsız sayarak, suçlamak doğru değildir. *İncil* bir töre yasasının yeniden düzenlenmesinden öte bir anlam taşımaz. Töre ilkeleri, gerçekte, insanın yaşadığı sürece uyma gereğinde kaldığı davranışlar bütünüdür.

İnanç konularında, araştırmalarda olduğu gibi, öze inme ve özde yatan değeri kavrama gereği vardır.

İnceden inceye düşünmeden, ayrıntılara inen araştırmalara girişmeden, inanmak yeterli değildir. İnancın da us ilkelerine dayanması gerekir. Karşılaştırmadan, bir inceleme yapmadan inanmak, doyurucu olmadığı gibi, güven verici de değildir. Öte yandan inanmanın yalnız düşünce evreninde kalmaması, eylemlerde de, davranışlarda da etkisini göstermesi gerekir. Abaelardus, inançla töreye dayanan eylemi uzlaştırma konusunda Aristoteles etiğinin genel kurallarına uymuştur.

Tanrısal gerçekle ussal gerçekliğin özdeşliği

Gerçek, iki türlüymüş gibi görünürse de, birdir. Tanrı'nın bildirdiği (vahy ile gelen) gerçekle, usun kurallarına uyan, kaynağını usta bulan gerçek özdeştir. Us kurallarına uymayan gerçek Tanrı'nın bildirdiğine de uymaz. Bu nedenle gerçeği iki ayrı varlık diye düşünmek yersizdir.

Tanrı, en yüksek aşamada bulunan en olgun ve yetkin, yüce, bütün eksikliklerden arınmış, kendi kendine yeten, yaratıcı varlıktır. Onun bütün eylemleri kendi varlığıyla bağlantılı olduğundan, gereklidir. Yapılması iyi olan bir işin yapılmaması, karşıtını içerdiğinden, kötüdür. Bu nedenle yapılması gerekenin yapılmaması tanrısal nitelikle bağdaşamaz. Tanrı'nın bütün eylemlerinde, kendi özü gereği bir kaçınılmazlık vardır. Öte yandan, Tanrı'nın bütün eylemlerinde tanrısal us egemendir. İnsanların, birer yaratık olarak, bütün eylemleri tanrısal istence bağlıdır. Kişi kendi davranışlarında tanrısal usun, istencin gerektirdiği doğrultunun dışına çıkamaz. Tanrı, kendi yüce bütünlüğü içinde, salt nedendir, salt diriliktir, salt devinimdir, salt varlıktır. Bütün erkimizin, istencimizin kaynağı odur. Bütün eylemlerimizin gerçek yaptırıcısı Tanrı'dır. Tanrı varolmadan olamaz, yaratmadan yapamaz. Varolmak da, yaratmak da Tanrı'nın özü gereğidir.

Bizim suç dediğimiz olay eylemin biçiminde vardır, gerçekte suç kötülüğe eğilim olmadığı gibi eylemin kendi de değildir. Suç (günah) kötü bir isteği yerine getirmek, bir tutkuyu doyurmak düşüncesiyle yapılan tasarlamadır. Tasarlamanın yerine getirilmemesi günahı ortadan kaldırmaz. Suç söz konusu olduğunda tasarlayanla yapan özdeştir.

Bütün eylemlerin yapıcısı ve nedeni Tanrı oldu-

Biçim

Biçim (form), öz, töz ve tümeller gibi komşu felsefe kavramlarıyla yakından ilişkili bir varlıkbilim ilkesidir. Biçim nesnelerin tümel yönüdür (aspect). Tikel nesnelerin nitelikleri birarada bu nesnelerin biçimini oluşturur. Platon* biçimi geniş bir anlamda kavrayarak bundan tikellerde ortak olan bütün tümel özellikleri anlamıştır. Platon'a göre, tümeller kavram olarak zihnimizde doğuştan (innata) vardır ve bu kavramların karşılıkları olarak da nesnel bir gerçeklik taşır. Öyle ki, tikellerin bilgisi bir kanı niteliğini aşmazken tümel gerçeklikler, yani form ya da idealar, gerçek bilgi nesneleridirler. Tikellerin özü tümel formlardır. Tikellerin sürekli değişim içinde bulunmasına karşın formlar soyut, saltık, kalıcı ve gerçektir. Tümel formlar gerçek tözleri oluşturur; nesnelerin evrensel örnekleridirler. Nesneller formlardan pay alarak, onlara benzeyerek varolur; formların yetkin olmayan kopyalarıdırlar. Nesnelerin, ilişkilerin, niteliklerin, eylem ve değerlerin formları, birarada, bir aşamalar bütünlüğü içinde evrenin gerçek ve evrensel varlığını ortaya koyar.

Aristoteles* biçimin tikelden bağımsız ve ona öncel bir varlık taşıdığı düşüncesini yadsımıştır. Ona göre biçim Platon'un dediği gibi nesnelerin özüdür, ancak tözle özdeş değildir. Biçim tikel olan tözden ayrılamaz, özdek ile birlikte tözü oluşturur. Biçim kazanmış olan töz bir tikel nesnedir. Form bir tikel nesnenin, bu anlamda, ondan ayrılmaz bir yönünü oluşturduğundan onun, tikelden soyut olarak, varlığından sözedilemez. Tanrı dışında salt form söz konusu değildir. Bir başka deyişle, biçim, bir nesnenin niteliklerini ve buna bağlı olarak, özünü oluşturur; ancak nesnenin kendisindedir, ondan ayrılamaz. Böylece Aristoteles soyutu somuta bağlamıştır.

Biçimin tümel kavramıyla olan mantıksal ilişkisi, Orta Çağ skolastiğindeki gerçekçilik-adcılık çekişmesinde özgün görüşler ortaya koyan Roscelinus*, Anselmus*, Abaelardus* ve Occam'lı William* gibi filozofların bu konudaki tutumlarını belirler. Modern felsefenin ilk döneminde Francis Bacon*, biçimden nesnelerin doğasına temel olan yasaları anlamıştır. Nesnelerin, ya da özdeğin, bu anlamda biçimini bulmak, onların nedenini bulmaktır. Bunun yöntemi de tümevarımdır.

Biçim Kant'ta* ve ondan etkilenen felsefe sistemlerinde öznel bir ilke durumuna dönüşmüştür. Kant için biçim, anlığın duyuma uyguladığı bir düzen yapısıdır. Karmaşık bir çeşitlilik olarak anlığa giren duyum, burada "sezgi biçimleri" ile uzay-zaman içinde, "anlık biçimleri" ile de temel kategoriler çerçevesinde düzen bulur. Salt duyumun algı durumuna gelmesi ancak bu anlamda biçim kazanmasıyla olur. Böylece Kant'a göre, bilgi içeriğimizdeki biçim dış dünyanın bir yansısı olmak yerine anlığa özgü bir olgudur.

Çağdaş filozoflardan Wittgenstein* için de bir nesnenin biçimi bir nitelikler kümesidir, ancak biçim aynı zamanda nesnenin başka nesnelerle biraraya gelerek durumlar oluşturabilme yetisidir. Nesneler biçimlerine bağlı olarak başka nesnelerle sınırlı sayıda durumlar oluşturabilir. Tümeller de bu nedenle nesnelerden bağımsız bir varlık taşımaz.

Röljef-Abaelardus XIII. yy'da Notre-Dame'da ders verirken

Abaelardus ve Heloise'i canlandıran XV. yy Fransız minyatürü

ğuna göre, kişi, elinde olmayan, Tanrı istencine bağlı davranışlarından dolayı sorumlu tutulmaz, suçlu sayılamaz. Kötülüğe eğilim duymak kişinin uyması gereken yazgı olduğuna göre, suç (günah) değildir.

Öte yandan erdemler söz konusu olduğunda, bütün erdemler birer savaştır, bütün savaşlar da bir düşmanı dilemek, istemektir, öyleyse savaş erdemin gereksinimidir.

Yunan felsefesiyle Hıristiyanlık arasında, belli bir konu özdeşliği vardır. Yunan felsefesinde önemli bir yer tutan erk-bilgelik-iyilik üçlüsünün Hıristiyan dinindeki karşılığı, üçleme *(trinitate)* adı verilen Baba-Ruh-Oğul bağlantısıdır. Erk-bilgelik-iyilik, ayrıca Hıristiyanlık'ta üç tanrısal varlığın (Baba-Ruh-Oğul'un) üç niteliğini gösterir:

a) Dilediğini yapan,
b) Bilen,
c) İsteyen.

Dilediğini yapan "erk"tir, gücü neye olsa yeter. Bilen, "bilgelik", isteyen de "iyilik"tir. Üçlemede dile gelen tanrısal varlık birliğini kuran bu nitelikler inancın başlıca konusudur, üstelik us ilkelerine de aykırı değildir.

İnsan için başlıca erdem kendini bilmektir. Kendini bilmenin yolu, bilgi edinmekle ve edinilen bilgiyi aklın kurallarına uygun duruma getirmekle bulunur. Kendini bilen kişi tanrısal varlığın yüceliğini kavrama olanağı bulur.

Abaelardus'un "kendini bil" anlamına gelen *Scito te Ipsum* sözleriyle dile getirdiği düşüncenin kaynağı Sokrates-Platon gibi Yunan bilgelerinin, ilke edindiği felsefe anlayışıdır. Kendini bilmek, ahlakın birinci koşuludur, varlığın anlamını kavramanın da tek yoludur. Tanrı en yüce bilge, en yüce bilgin olduğundan, kişinin kendini bilmesinde tanrısal bir nitelik, kendini anlama vardır.

Yöntem bir düşünme kuralıdır, us ile tanrısal bildiriş (vahy) arasındaki bağlantıyı ve inanç sorunlarını kavranabilir duruma getirmeyi sağlar. Yöntem uygulamasında, temel ilke tanrısal bildirişin içerdiği gerçeklerdir. Tanrısal bildirişi yalnız akla dayanarak eleştirmek olumlu sonuca götürmez. Yöntemin sağlıklı çalışmasında tanrısal bildiriş ile usun bağdaşması kaçınılmazdır.

Yöntemin gerçek görevi, kilise büyüklerinin *Kutsal Kitap*'tan kaynaklanarak Hıristiyanlık'ın temelini oluşturan görüşleriyle Platon-Aristoteles felsefesi arasında bağlantı kurmaktır. Abaelardus, bu bağlantıyı kurabilmek için Aristoteles mantığının temel kurallarını olduğu gibi alarak, Hıristiyan anlayışına ve bu anlayış doğrultusunda düzenlenen sorunlara uyguladı. Böylece inanç sorunlarını ussal araştırma alanına soktu.

Abaelardus yalnız yaşadığı çağda değil, daha sonraki yüzyıllarda da etkisini sürdürmüş, Hıristiyan felsefesi alanında çalışmalara ışık tutmuştur. İnanç sorunlarına getirdiği akılcı yorum, akla değer vermeyen ve yalnız inaç verileriyle konulara çözüm bulmaya çalışanlara karşı sarsıcı eleştirileri yeni bir çığır açtı ve böylece Aristotelescilik'e yeni bir anlam kazandırdı. Özellikle Hıristiyanlık'ın tartışılmaz sayılan Tanrı, vahy, günah, kişisel suç, suça verilecek ceza gibi önemli sorunlarına akıl ölçüleriyle yaklaşması yeni bir bakış açısı getirmiştir. Héloise ile geçen mutsuz serüveni yüzünden, yazın alanında da geniş ilgi görmüş, birçok yapıtın konusu olmuştur.

• **YAPITLAR:** *De Unitate et Trinitate Divina* ("Birlik ve Tanrısal Üçleme Üstüne"), *Scito te Ipsum* ("Kendini Bil"), *Sic et Non* ("Evet ve Hayır") *Introductio ad Theologiam* ("Tanrıbilime Giriş"), *Epistulae* ("Mektuplar").

• **KAYNAKLAR:** E. von Aster, *Geschichte der Philosophie*, 1951; A. Weber, *Felsefe Tarihi* (çev. H. Vehbi Eralp), 1948; İ.Z. Eyuboğlu, "Hıristiyan Felsefesi" (yayımlanmamış inceleme).

• **BAKINIZ:** AUGUSTINUS.

◄ ***Yunan felsefesiyle Hıristiyanlık arasında konu özdeşliği***

ABAKA HAN
(1234-1282)

İlhanlı Devleti hükümdarı. Moğollar arasında İslamiyet'in yayılmasına karşı savaşmıştır.

Moğolistan'da doğdu. İlhanlı Devleti'ni kuran Hulâgu Han'ın oğludur. 1258'de Hulâgu Han'ın yanında Bağdat'ın alınışına katıldı. 1265'te Hulâgu Han ölünce hükümdar oldu. Başına geçtiği devlet, İran'ı, Irak'ı ve Doğu Anadolu'yu kapsıyordu. İlhanlılar, Moğollar arasında en yaygın din olan Şamanizm'e bağlıydı. Çevrelerindeki Müslüman devletlerle sürekli savaştılar. Bir Budist olan Abaka, Müslümanlık'ın yayılmasını önlemek için Cengiz Yasası'nı en sert biçimde uygulayan İlhanlı hükümdarıdır.

Mısır Memlûkleri'ne karşı Hulâgu Han'ın başlattığı savaşı Abaka Han da sürdürdü. Ayrıca kuzeydeki Kıpçak Moğolları ve doğudaki Çağataylar'la savaştı.

Abaka Han, tahta geçtiği 1265'de Bizans İmparatorunun kızıyla evlendi. Kıpçak Moğolları Volga Vadisi'nde yerleşmişti ve aralarında Müslümanlık git gide yayılıyordu. 1266'da Kür Nehri dolaylarına kadar indiler. Abaka Han, kuzeyden gelen bu saldırıları önlemek için, Kür (Kura) Nehri'nin karşı kıyısında bir set yaptırdı. Onların Memlûkler'le birleşmesini önlemek istiyordu. Ama bunu başaramadı. Memlûkler'le Kıpçaklar bir dostluk anlaşması imzaladılar.

Abaka Han, Memlûkler'e karşı, Hıristiyan devletlerle ilişki kurmaya çalıştı. Elçileri 1274'te Lyon'a, 1277'de Roma'ya gittiler. Kendisi de İngiltere Kralı I. Edward'a, Papa'ya ve öteki Avrupa krallarına mektuplar yazdı. Memlûk Sultan'ı Baybars, 1266 ve 1273'te İlhanlılar'ın hakimiyeti altında olan Kilikya Ermeni Krallığı'na akınlar yaptı. 1275'te Adana, Tarsus, Lazkiye gibi önemli kentler yağmalandı. 1277'de Memlûkler, Orta Anadolu'da, Moğol işgal ordusunu yendiler, ama bir süre sonra Anadolu'dan çekildiler.

İlhanlılar, 1280'de bir Memlûk kenti olan Halep'i kuşatarak yakıp yıktılar. 1281'de de Abaka Han'ın kardeşi Mengü Timur komutasında büyük bir ordu Suriye'ye girdi. 50.000 kişilik Moğol ordusuna Ermeni, Gürcü ve Franklar'dan oluşan 30.000 kişilik bir güç de katılmıştı. Hums yakınlarındaki çarpışmada Moğollar büyük bir yenilgiye uğradı.

Doğuda ise, Abaka Han'ın orduları 1270'de Çağatay hükümdarı Barak Han'ın ordusunu Herat yakınlarında yendi. Abaka Han 1273'de Çağatay istilalarının üssü olan Buhara'yı tahrip ettirdi. Abaka Han, İlhanlılar'ın egemenliği altındaki ülkelerde tarımı geliştirmeye çalıştı. Fırat'tan Necef'e uzanan bir kanal açtırdı. Ayrıca bu bölgede hükümetin mali desteğiyle 150 kadar yeni köy kuruldu ve burası geniş bir tarım alanına dönüştürüldü.

Abaka Han, 1278'de Anadolu'ya Moğol kurumlarını yerleştirmeye başladı. Bu tarihe kadar, Selçuklu sultanlarının gücü büyük ölçüde azaltılmakla birlikte, Selçuklu kurumları olduğu gibi bırakılmış, ülkede sadece Moğol temsilcileri bulundurmakla yetinilmişti.

• KAYNAKLAR: C. Cahen, *Anadolu'da Türkler*, 1979; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 1980; B. Spuler, *İran Moğolları*, 1957.

• BAKINIZ: ARGUN, CENGİZ HAN, HÜLAGU, MUİNEDDİN SÜLEYMAN.

ABALIOĞLU, Nadir Nadi
(1908)

Türk gazeteci, yazar. Uzun yıllar *Cumhuriyet* gazetesinin başyazarlığını yapmıştır.

23 Haziran 1908'de Fethiye'de doğdu. Gazeteci Yunus Nadi Abalıoğlu'nun oğludur. Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. 1930'da Viyana'ya giderek Siyasal Bilimler Fakültesi'ne girdi. Üç yıl sonra İsviçre'de Lozan Üniversitesi'ne geçti. 1935'te Sosyal Bilimler bölümünü bitirdi. Yurda döndükten sonra *Cumhuriyet* gazetesinde köşe yazarlığına başladı. 1938-1941 arasında Galatasaray Lisesi'nde sosyoloji öğretmenliği yaptı. 1943'te deneme türündeki ilk kitabı *Sokakta Gürültü Var*'ı yayımladı. 1945'te babasının ölümü üzerine *Cumhuriyet* gazetesinin yöneticisi ve sürekli başyazarı oldu. Nadir Nadi, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden bağımsız Muğla milletvekili olarak meclise girdi. 1954'te de İstanbul'dan bağımsız milletvekili oldu. Bu arada Avrupa Komisyonu Danışma Meclisi üyeliğine seçildi ve altı yıl bu görevi sürdürdü. 1962'de bir anlaşmazlık nedeniyle *Cumhuriyet*'teki yazılarına ara verdi. 1964'te Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından kontenjan senatörlüğüne seçildi. 1970'te süresi dolmadan senatörlükten ayrılıp, gazete yöneticiliğine döndü. 1971'de dönemin siyasal koşulları nedeniyle yaklaşık bir yıl uzak kaldığı *Cumhuriyet* gazetesinin yönetici ve başyazarlığını sürdürmektedir.

• YAPITLAR: *Sokakta Gürültü Var*, 1943; *Uyarmalar*, 1961; *Perde Aralığından*, 1965; *İki Sovyet Rusya-İki Polonya 1935-1965*, 1967; *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, 1971; *Sil Baştan*, 1975; *Olur Şey Değil*, 1979; *Ben Atatürkçü Değilim*, 1981.

ABALIOĞLU, Yunus Nadi
(1880-1945)

Türk gazeteci. *Cumhuriyet* gazetesinin kurucusudur.

Fethiye'de doğdu. Abalızade Hacı Halil Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini Fethiye'de yaptı; Rodos Süleymaniye Medresesi ve İstanbul Galatasaray Sultanisi'nde okudu. Bir süre Hukuk Mektebi'ne devam ettikten sonra, 1900'de Baba Tahir'in çıkardığı *Malû-*

mat gazetesinde çalışmaya başladı. II. Abdülhamid yönetimine karşı dernek kurduğu gerekçesiyle tutuklandı. Üç yıl hüküm giyerek Midilli adasında hapsedildi. Cezası bittikten sonra İstanbul'a dönüp *İkdam* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerine yazılar yazdı. 1910'da İttihat ve Terakki'nin Selanik'teki yayın organı *Rumeli*'ye başyazar oldu. Ertesi yıl Aydın milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a girdi ve *Tasvir-i Efkâr*'ı yönetmeye başladı. 1914'te yeniden açılan Meclis-i Mebusan'da Aydın milletvekilliği yapan Yunus Nadi, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda İzmir milletvekili olarak bulundu. 1918'de *Yeni Gün* gazetesini kurdu. Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen yayını nedeniyle baskılar yoğunlaşınca gazeteyi 1920'de Ankara'ya taşıdı. İlk mecliste İzmir milletvekili olarak görev aldı. 1924'te *Cumhuriyet* gazetesini kurdu. 1923'ten 1943'e değin Muğla milletvekilliğini sürdürdü. 1945'te tedavi amacıyla gittiği Cenevre'de öldü.

● **YAPITLAR:** *Artemiz*, 1900; *İhtilâl ve İnkilâb-ı Osmanî*, 1908; *40 Saat Graf Zeplin ile Havada*, 1930; *Ankara'nın İlk Günleri* (ö.s.), 1955; *Ali Galip Hadisesi* (ö.s.), 1955; *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar* (ö.s.), 1955; *Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti* (ö.s.), 1955; *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da* (ö.s.), 1955; *Kurtuluş Savaşı Anıları* (ö.s.), 1978.

ABASIYANIK, Sait Faik
(1906-1954)

Türk öykücü. Gözleme dayanan gerçekçi yaklaşımı, yalın dili ve anlatım tekniğindeki yenilikleriyle Türk öyküsünün çağdaş sanat ortamına açılmasına öncülük etmiştir.

23 Kasım 1906'da, Adapazarı'nda varlıklı bir ailenin tek çocuğu olarak dünyaya geldi. İlköğrenimine Adapazarı'nda Rehber-i Terakki Mektebi'nde başladı. İki yıl Adapazarı İdadisi'nde okudu. Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle ailesi 1922 yılında İstanbul'a taşındı. İstanbul Erkek Lisesi'nde okurken Arapça hocasına yapılan tatsız bir şaka yüzünden sınıfın bütün öğrencileri farklı liselere dağıtılınca, o da Bursa Lisesi'ne gönderildi. Bu liseyi 1928'de iyi dereceyle bitirdi. İstanbul Edebiyat Fakültesi'nin Türkoloji bölümüne iki yıl devam ettikten sonra babasının isteği üzerine iktisat öğrenimi için İsviçre'nin Lozan şehrine, oradan da Güneydoğu Fransa'da Grenoble'a gitti. Burada üç yıl düzensiz bir üniversiteli hayatı geçirdikten sonra babası tarafından 1933'de geri çağırıldı.

Bir süre Halıcıoğlu Ermeni Yetim Mektebi'nde Türkçe grup dersleri öğretmenliği yaptı. Babası yanına bir ortak vererek Yağ İskelesi'nde ona bir ticarethane açtıysa da bu deney Sait Faik'in beceriksizliği ve ortağının dürüst davranmaması yüzünden iflasla sonuçlandı. İlk kitabı *Semaver*'i 1936'da yayımladı. *Haber* gazetesinde bir ay kadar adliye muhabirliği yaptı. İkinci kitabının çıktığı 1939 yılında babası öldü. Bundan böyle annesi ile kendisine miras kalan emlakın geliri ile başıboş bir hayat sürdü. Bir yandan da kalemiyle geçinmenin yollarını aradı. Yazları Burgaz adasındaki köşklerinde, kışları Şişli'deki apartmanlarında geçiren Sait Faik hiç evlenmedi. 1944 yılında *Medar-ı Maişet Motoru* adlı romanı hükümet tarafından toplatıldı. 1953 Mayısı'nda, modern edebiyata hizmetlerinden dolayı, ABD'deki Uluslararası Mark Twain Derneği'nin onur üyeliğine seçildi. 11 Mayıs 1954'te, uzun zamandan beri çektiği siroz hastalığı nedeniyle, İstanbul'da kaldırıldığı klinikte bir iç kanama sonucu öldü.

Kültür ortamı

Sait Faik ilk öykülerini 1936'da yayımladı. Bu tarih Türk edebiyatında, eğitimini Cumhuriyet'in ilk yıllarında görmüş olan kuşağın yazmaya başladığı yeni bir döneme rastlar. Yeni Türk edebiyatının temel sorunları, bir yanıyla kültüre, yani "Batılılaşma" sözcüğüyle özetlenebilecek bir doğrultuya, öteki yanıyla dile ilişkindir. Dilde yalınlaşma sorunu II. Meşrutiyet'ten beri Batılılaşma'nın türevi olarak edebiyatta ağırlık kazanmıştır. Tek partili rejimin kültür çalışmasını Batıcılık doğrultusunda çözüme bağlamış olması ve bunun bir devlet politikası olarak somutluk kazanması, yeni yetişen yazarlara bir ölçüde belirli değerler sağlamıştır. Batıcılık sorununun bir tartışma olmaktan çıkması, dönemin yazarlarına bu kültürün değerlerini aynı kültür temeli üzerinde tartışma yolunu da açmış oluyordu.

Cumhuriyet'le birlikte kimi yazarların devletten ve partiden bağımsız dergi ve yayınevi kurma çabalarına da rastlanır. Batıcılık doğrultusunun değerlendirilmesi ise kaçınılmaz olarak çeşitli yorum farkları doğuruyordu. Örneğin, Batılılaşma'yı maddi, teknik bir kalkınma ve ilerleme yöntemi olarak görenlerle temel bireysel hak ve özgürlükleri kapsayan bir kültür bütünü olarak yorumlayanlar vardı. Daha da çeşitlendirilebilecek olan bu değerlendirme ve yorumlar Türk edebiyatına, yeni atılımların yapılabileceği elverişli bir ortam sağlıyordu.

Sait Faik, döneminin kültür ortamını ana çizgileriyle paylaşan bir yazardır. Hem gelenekle hesaplaşmayı, hem de dünya sistemi içindeki sınıf esasına

dayalı çatışma sorununu, düşünce merkezinden uzak tutmuştur. Ancak döneminin somut insan anlayışının çok ötesinde bir "insancıllık" arayışından kaynaklanan kendi özgün yorumuyla, verili çerçeveyi kırmayı başarmıştır. Türk edebiyatındaki benzersiz yeri bu konuma bağlanabilir.

Öykücülüğünde üç evre

Sait Faik ilk yazdıklarından son yazdıklarına kadar (18 yıl) hep işçiler, balıkçılar, sefil çocuklar, yoksul ve çoğunlukla aylak insanları konu edinmiş, doğa karşısında izlenimci tutumunu elden bırakmamıştır. İlk kitaplarında *(Semaver,* 1936; *Sarnıç,* 1939; *Şahmerdan,* 1940) sık sık bir "vakanüvis" edasıyla olayları kaydetmek tutumunu benimsemiştir. Denilebilir ki, seçtiği yazı rengi daha fazlasını da gerektirmez. Sevgilisine ipekli mendil almak için hırsızlık yapan çocuk, yoksulluk ve ilgisizlikten kocasının ölüsünü denize yuvarlamak zorunda kalan kadın, sevdiği kadını kaçırdığı halde ilişmeyen ama sonra genelevden getirip nikâhlayan mahpus, yazarın gözünde üslup kaygılarını harekete getirmeyecek ölçüde "hikâye"dir. Ama ilk öykülerini izleyen çalışmalarında öncekilere benzer olayları çok daha müdahaleci bir tutumla ele aldığı görülür. Bu metinlerde olay ustaca yalınlaştırılmış, ayrıntılardan arıtılmış ve yazılı olandan hiçbir cümlenin atılamayacağı ya da bir cümle bile eklenemeyeceği "saf" duruma indirgenmiştir.

Sait Faik'in üçüncü evresi onun teknik ve üslup bakımından yeni bir çığır açtığı dönemi kapsar. Bu döneminde uyguladığı anlatım tekniğinin gerçeküstücülerle bağlantısı olduğu çoğu kez dile getirilmiştir. Ancak felsefi anlamda Sait Faik'in gerçeküstücülerle bağlantısı yoktur. Onun "gerçekle benzeşirlik" çizgisinden ayrılarak olağandışı sahnelere yer verişi bir bilinçaltı boşalması değil, tam tersine başından beri sürdürdüğü öykü anlayışının vardığı gerekli bir nokta, bir tür biçimsel zorunluluktur.

Sıradan insanların vakanüvisliğinden olağanüstü izlenimciliğe giden gelişme, yazarın içinde bulunduğu toplumsal ortamla sıkıca ilişkilidir. 1936-1946 yılları tek parti yönetimi altında devlet kapitalizminin ve özel sermaye birikiminin güçlendirildiği yıllardır. Devletin kültür politikası Batılı değerlerin Türkiye'de temellendirilmesine yöneliktir. Söz konusu hedefler için gerekli ortam da hazırdır. Gerek Batılı yaşama biçimini uygulayacak varlıklı ailelerden oluşan bir toplumsal katman, gerekse Batılı tarzda bilgi aktarımını ateşli bir biçimde savunacak bir memurlar kesimi ülkede yeterli sayıda ve etkin durumdadır. Bu durumun, söz konusu günlerin Türk toplumunda baskının yerleşip kökleşmesinde kolaylık sağladığı söylenebilir. Uygulanan iktisat politikası, zoraki kültür değişimine ilişkin program ve II. Dünya Savaşı toplumun yoksul tabakaları için yaşama koşullarını alabildiğine güçleştirmiştir.

Biçim kaygısının öne geçmesi

Sait Faik'in öykülerine konu seçtiği insanlar bu güçlüklerin içinde umutsuz bir çırpınışı yaşayan insanlardır. Yazar ailesinden ve eğitiminden gelen özellikler nedeniyle kendini hem yoksul insanların yaşama şartlarının iyileştirilmesinden, hem de yürürlükteki baskı mekanizmasının sonuçlarından sorumlu tutar. Sait Faik'in babasının Kurtuluş Savaşı yıllarında Adapazarı'nda belediye reisliği yapmış ve memuriyet hayatını bırakıp ticarete atılarak bu alanda başarı kazanmış bir kimse oluşu bu açıdan dikkat çekicidir. Sait Faik'in kendisi de Kuva-yi Milliye ruhuna sadık ve memurların "memleketi medeni, Avrupaî hale getirmek için" uğraştıkları inancını taşıyan kesimin bir üyesidir. Halka rağmen halkçılık bir bakıma o dönem aydınlarının ortak yazgısıdır. Tek parti yönetiminin iktisadi ve kültürel alandaki haksızlığı gözler önünde olsa da, haklılık yine o haksızlığı yürüten insanların ideolojisinde, tutumlarında aranmaktadır. Bu dönem edebiyatı da halka ve topluma yoğun bir ilginin yöneldiği bir edebiyat özelliği taşır. Nâzım Hikmet'in şiirlerinin, Sabahattin Ali'nin öykülerinin dikkat çektiği bir dönemi "şiire kasket giydiren" Garip akımı izler. Böylesi koşullar altında Sait Faik'in niçin halktan kişilerin yaşadığı olayları sıralamakla öykü kurmayı seçtiği kolayca anlaşılabilir. Bu insanların yaşamlarına dair notları yalnızca kaydetmek yeterince önemli, yeterince dikkat çekici ve anlam yüklü olabilmektedir.

İlk öykülerinde Sait Faik, sonuna kadar götüreceği insanın özüne ilişkin bir umudu sık sık dile getirse de karanlık tablolar, hatta boğucu bir atmosfer yaratmaktan geri duramaz, çünkü yaşam zaten güvensiz ve karanlıktır. Ancak Sait Faik öyküsünün ortamı, yaşama sevincine daha çok yer veren, insanda güvenilmeye değer öğelerin daha göze batan bir biçimde sunulduğu yönde değişir. Bunun, Türkiye'de başlayan çok partili yaşam, savaş sonrasının siyasi genişlemesi ve halk kesimlerinin refah düzeyinde görülen iyileşmeyle bağlantısız olduğu düşünülemez. Öykülerin konusu yine yoksul, hatta sefil insanlardır ve hatta anılara dayalı olanları yine çoğunlukla tek parti döneminin olaylarıyla örülmüştür; ama yazarın ilk dönemine ait tutanak üslubu artık yok olmuştur. Art arda sıralanan olayların sayısı azalmış, öykülere inandırıcı ayrıntılar ve tutumlu duygu çözümlemeleri egemen olmuştur. Yazar ana sorunları üzerinde düşünmek için daha elverişli bir toplumsal çerçeveye sahiptir. Kahramanlarından birine eski bir asker kaputu giydirdiği için sorguya çekilen, hiçbir siyasi hedef göstermeyen romanı *(Medar-ı Maişet Motoru)* toplatılan yazar için yeni siyasi şartların önemi yadsınamaz.

Bu doğrultuda Sait Faik, *Az Şekerli* (1954), *Alemdağda Var Bir Yılan* (1954), kitaplarıyla ve bu yıllarda dergilerde yayımlanan öyküleriyle üçüncü dönemine girer. Biçim kaygısı ön sırayı almıştır. Çünkü ona göre biçimin bulunmadığı yerde güzellik yoktur. Soyut tasarımlar olarak kafamızda beliren düşüncelerin ancak gözle görülen biçim içinde gerçek anlamı ve değeri ortaya çıkar. Algılar ve düşünceler, onlara herhangi bir ayıraç kullanılmadığı, belli bir ölçüye vurulmadıkları için, bizim belki güzel sandığımız soyut tasarımlardan ibaret kalır. Öyleyse güzel bulduğumuz şeyi ayrıca kendimiz güzel kılmak zorundayız. Bunu da kafa ve kol yorgunluğu ile, biçime verdiğimiz emekle, estetik uğruna sarf ettiğimiz özenle sağlayabiliriz. Sait Faik'in bu yaklaşımına dayanarak denilebilir ki onun son öykülerindeki olağandışı görünümler, gerçeküstücülerde rastlanılan denetimsiz bilinçaltı sondajları, rastlantıya dayalı arayış yöntemleri değil, bile isteye elde edilmiş ve işlenmiş biçimsel yapılardır. Daha doğru bir söyleyiş,

Vedat Günyol özel arşivinden

Sait Faik balıkçı teknesinde

Sait Faik'in ilk öykülerinden itibaren günlük yaşam içindeki olağandışıyı yakalayabilmek için belli bir öykü biçiminin peşinde olduğudur. Algının ve izlenimin gerçeği tanımada öncelik taşıdığı ve bununla birlikte gerçeğin de çok yüzü bulunduğu düşüncesi Sait Faik'te ilk öykülerinden sonuncularına kadar egemendir. Düşle gerçeğin kesin sınırlarla birbirinden ayrıldığı doğru değildir: "Böyle bir vak'ayı rüyada da görsem yine başımdan geçmiş sayılır. Başımdan geçmemiş olsa içimden, rüyamdan, hülyamdan geçer miydi?" (Müthiş Bir Tren). Ne var ki bu düşünceye uygun biçimin gelişkin örneklerini ancak son öykülerinde verebilmiştir.

► Sait Faik'in kullandığı dil, yarattığı tiplerin günlük diliyle kaynaşık olduğu kadar yaşadığı dönemin en anlaşılır ve ortalama Türkçe'sini de yansıtır. Çözümlemeye giriştiği zaman bile bir ölçüde savruk bir konuşma diline bağlı kalır. "Avantürye, alaminüt, fotografi, kurtizan" gibi Fransızca kelimeler de bu çerçeve içindedir. Yazarın dil tutumunun Türkçe'sinin yalınlaşması, arıtılması yönünde olduğu kesindir. "Normal" kelimesinin Türkçe'sinin bulunmamışından yakınır; bununla birlikte "özgür" kelimesini kullandığı cümleyi izleyen cümlede "hür" dediği görülür.

► Sait Faik Türk öyküsünde insan araştırmacısı olarak benzersiz bir yere sahiptir. Gerçi konusu yoksul insanlardır ve varlıklı kişilerle duygusal yakınlığı olmadığını fırsat buldukça dile getirir; ama bu tutum onun insanı ve insanlar arası ilişkileri ele alırken sınıf sorununa dayalı bir ayıraç kullanmasına yol açmaz. Köylü şehirli ilişkilerinde oldukça şematik biçimde köylülere eğilim gösterir. Bir Türk için egzotik sayılabilecek bir Avrupa resmi çizerken de "İtalyan mahallesi"nde yoksulların gözlemcisidir. Türkiye'deki Levantenler'i "bir sınıf yaratıp kızı, kısrağı, dansı, oyunu, yüzmesi, eğlencesiyle bir memleketin yerli ahalisinden başka türlü gözükmek, mevhum bir kolonizatör vaziyeti takınmak"la, "Madagaskar yerlilerinin Avrupalılar'a gösterdiği hayranlığı bizlerden beklemek"le suçlar (Plaj İnsanları). Gerçekte "mevhum bir kolonizatör" ibaresi tek parti döneminin kültür ve iktisat politikasına dayalı bir göndermedir. Ancak Sait Faik ne halk kesimlerinin sahip olduğu değerlerin toplumun diğer kesimlerine egemen olması, ne de tarihten devralınan değerlerin kurtarıcılığına ilişkin herhangi bir görüş geliştirmez. Doğu-Batı veya emek-sermaye gibi ayrımlar bakımından tuttuğu bir taraf yoktur, bununla birlikte farklı bir düşünme planında tuttuğu kesin bir taraf vardır: Doğanın ve doğalın, doğaçtan gelenin hakhlığı... "Kriz" adlı öyküsünde Fransızca olarak andığı şu yaklaşıma rastlarız: "Bitkisel ve hayvansal dünyanın ilerlemeye, ileriye, düzene, uyuma, yetkinliğe bir eğilimi olsa gerektir." Sait Faik'e göre aynı imkân insanlar dünyası için de geçerlidir. Eğer toplumda, insan ilişkilerinde yozluklar, kıyımlar, kötülükler varsa bütün bunlar doğal olanın kendini yeterince ortaya koyamayışından ileri gelmektedir. Doğallığı engelleyen ahlaklar, kültürler ve yapay kurumlardır. Sınıfsal, ulusal, kültürel sınırlar aşılırsa gerçek görülebilir. "İnsanları bilmeliyiz, anlamaya çalışmalıyız.

◄ *Dil tutumu*

◄ *İnsan ve insan ilişkileri*

Yani konformist olmamayı, âdetlerin, ahlakların, her şeyin sulb (katı) halde olmadığını, hatta taşın toprağın bile aşınıp şekil değiştirdiğini bilmeliyiz." (Yorgiya' nın Mahallesi). Bu şekil değiştirme bugün kötüye doğru olmuşsa yarın iyiye doğru olabilir. Ancak Sait Faik'in doğaya büyük haklar tanıyışı, bir sosyal Darwincilik biçiminde değildir. Yazar hümanist değerlerin topluma egemenliği yoluyla bir çözüme ulaşabileceğine inanır. "Papaz Efendi " öyküsünde belirginleşen bu düşünce Sait Faik'in 18. yy aydınlanmacılarıyla, genel çerçevesi itibarıyla rasyonalizmle ve giderek Rabelais'nin "Fais ce que voudras" (dilediğini yap) düşüncesiyle bağları olduğunu, 16. yy'dan bu yana Batılı anlayışa egemen olan hümanizmin genel çerçevesine rahatlıkla sığdığını gösterir. "İnsanın en fenasında bir iyi tarafın bulunduğunu biliyoruz. Biz o iyi tarafı bulmaya, ondan istifade etmeye mahkûmuz, mecburuz." *(Bir Takım İnsanlar)*. Sait Faik insanı en somut koşullarda ele almak, onu kendi özgül çizgisinde değerlendirmek konusunda bir öykücü ustalığı gösterme çabası içinde olmakla birlikte hesaplaşmasını somut varlıklar olarak tek tek insanlarla değil, bütün insanlarda olduğuna inandığı "gayri şahsi" eğilimler karşısında yapar. "Muhtarın oğlu bu hasta köpeklere düşman olduğu günden beri bütün zekâsı ve temizliğine rağmen gözümden düştü." (Köy Hocası ile Sığırtmaç). Her ne kadar yazarın olumsuz tipleri kaytarmacı işçi, yarı aydın veya muhtekir, yalancı tüccar ise de bunları sınıfsal ilişkileri dolayısıyla, kültürel ortamlarının gerekleri açısından anlamlandırmaz; sanki bütün insanlara nüfuz eden "iyilik" veya "kötülük" etmenlerinin karmaşık raksını betimleme çabasındadır.

Toplumsal görüşleri

Sait Faik, "hakikatin insanlarda ve onlarla olacak münasebetlerde" bulunduğu noktasından yola çıkar (Büyük Hülyalar Kuralım). Şehirler, köyler, arabalar yoktur, fakat insanlar vardır. Amacı gerçeği bulmak için çözümlemeci bir yöntem uygulamak değildir. Bu yüzden bütün kuramsal önçözümlerden uzak durur. Toplum normlarının dışında bir kişiyi ele aldığında (bu kişi ister bir hırsız, ister bir orospu, ister bir külhanbeyi olsun) onu ne kendisini kuşatan şartlar yüzünden belli bir davranışa zorlanmış olarak, ne de o kişinin yapısında yer alan bir veya birkaç özellik yüzünden belli bir davranışı seçmiş kişi olarak sunar. Yani ne indirgemeci ne de gerçek bir dirimselcidir. O kendi insanları arasındaki rekabetlere, kopukluklar ve sevgilere karmaşık bir şehvetle yaklaşır. Yazar 20. yy'ın düşünce yaşamında önemli bir yer tutan ve biri toplumu, diğeri bireyi açıklamada önemli işlevler yüklenmiş iki yaklaşımın Marxizm'in ve psikanalizin yabancısı değildir. Bununla birlikte böyle yaklaşımların açıklamalarıyla çizilebilecek sınırlar içinde kalmaz.

"Ben fukarayı severim, dersin kendi kendine yalandır. Kendin de inanmazsın. Hangi fukarayı, nasıl fukarayı? Bu canavar gibi dilenci kadını mı? Bu arsız edepsiz, huysuz çocuğu mu? Bu iki paralık adamın önünde secdeye varan balıkçıyı mı? Yoksa köşe başında oturup çürüklerini; yüzünden açlığı, kimsesizliği, hafifçe deliliği, dünyadan bıkkınlığı akan adama yuttuğun külhanbeyi kestaneciyi mi? (...)

"Bu şehir bu kadar pisken, bu kadar laubâli, bu kadar düşkünken, para kazanıp da kendinden ötesini, beygirini kullanan arabacıdan daha merhametsizce kullanıp da rahat edenleri, sessizce, tereyağından kıl çeker gibi kendini aramızdan çekmişleri bir bakıma haklı buluyorum gibime geldi. Sonra da düşündüm. Onlar böyle ettiler bu şehri." (Söylendim Durdum).

Her iki tarafa da yanaşamamanın veya aynı anda her iki tarafta olmanın rahatsızlığı içinde gerçeğin binlerce yüzünü tanımanın haklılığını arar:

"Bizim insanlarla (köylülerle) bura insanları (şehirliler) arasında da aynı fark vardır. Rengimiz daha koyu, içimiz daha hareli, daha parıltılıdır. (...) Köyümün insanları daha parıltılı, daha kavi dedim ya o da yalan, Nerede parıltı, birader? Parıltı dediğin ilimle marifetle olur. İnsan sanatında ilerledikçe parıldar. Kuvvete gelince, mısır ununun kuvvetiyle kuvvetlenen insanın kuvveti..." *(Bir Takım İnsanlar)*.

Sefaleti dile getiren ama bunu bir sınıf sorunu olarak ortaya koymayan, insan tekini ele alırken idealizmin sözcülüğünü üstlenmeye hiç yanaşmayan, yani su yüzündeki çağdaş düşünce çatışmalarıyla oluşmuş taraflardan birine bağlanmaktan dikkatle kaçınan Sait Faik, kendi geliştirdiği bir alanda kesinlikle "taraf"tır. Kendi tarafını ısrarla savunmaktadır ve bunu okuruna aktarmakta da son derece ustadır. Ona göre bir yanda insan, öte yanda ise insanın yarattığı kültür ürünleri vardır. Kültür ürünleri ister üstün sanat yapıtları, isterse güçlü ve gerekli toplumsal kurumlar olarak ortaya çıksın öncelik insana tanınmalıdır. Tutulacak taraf somut, her gün aramızda olan, yaşayan insandır. Eti, kanı, niyetleri ve istekleriyle bu insanın feda edilmesi için hiçbir "kuramsal" açıklama geçerli olamaz. Çünkü karakter gelişebilir, gelişmelidir ve beklenen budur. "Hiçbir şey sulb değil." Bu yaklaşım içinde Sait Faik hep somuttan, görünen, bilinen insan, doğa, eşya ilişkilerinden söz açarken bir "görünmeyen"e gönderme yapar. Ancak bu "görünmeyen" yaşadığımız dünyada geçerli olan metafizik kalıplar içinde değildir. "Bu şehirde düşünülmez. Düşünme iyi değil, sıhhate muzurdur. Allah'ı bile düşünemezsin. Düşündü müydü karşısına onun namına iğrenç mecmualar, nefesleri yırtık para kokan şairler, ölü bekleyen insanlar çıkar. Avaidini (gelirlerini) isterler. (...) Bırak Allah'ı bir tarafa! O nasıl bizi sessizce bırakıp gittiyse, biz de onu tekrar buluncaya, yahut büsbütün yoktur denilinceye kadar, o bizim işimize karışacağa benzemiyor." (Söylendim Durdum). İnsanların Allah'ı Allah'ın da insanları bıraktığı bir dünyada insana özgü olumlu değerlerin gelişip yaygınlaşmasına engel olan tutum Sait Faik'e göre, her küçük çevrenin kendi dar anlayışı içine kapanmasıdır. İçkin veya aşkın bir haklılık, bir doğru vardır; ama yalnızca kendi çemberi içinde kalmaktan fazlasını yapamayan her kişi, haklının, doğrunun belirip güç kazanmasına engeller koymuş olur. Bu yüzden "her türlü küçüklük, her türlü peşin hüküm, her türlü yalnız kendine çevrili ahlakla alay etmeli, o ahlakı kepaze etmeli, o nevi düşüncelerle mücadele etmelidir." (Kumpanya). Bu mücadele toplumsal kurumlar veya işlevler yoluyla yürütülen bir mücadele olmaktan çok uzaktır. Sait Faik sorunların çözümünü ararken de tıpkı dünyayı kavrama çabasında olduğu gibi tikel olana, gözlerimiz önündeki insana, tek tek her birimize öncelik verir: "Her insan kendi hissesine düşen bir, iki kişilik saadet payı için

kavga etmeli. Hiç olmazsa bu kavgayı yapmalı ki asıl hakikat dünyasını bulsun. Bu kavgada kazanmalı ki Hanyayı Konyayı anlasın." (Falcı Matmazel Todori).

Bir bakıma bireysel ve toplumsal sorunların çözümü, ya da insanların mutluluğu tatmaları bu olaylar gerçekleşmeden önce boyutları kavranabilecek türden şeyler değildir. Böylesine somuta, gerçeğe tutkunluk Sait Faik'i alışılmış kalıpların içinde değilse bile tümüyle "gerçekçi" kılan bir öğedir. Nitekim Belçika Akademisi'nden Roger Bodart, Sait Faik'i Çehov ve Stevenson'la aynı çizgiye koymuştur.

Gerçekçiliğinin yanı sıra Sait Faik'te birçok Akdenizli yazarda rastlanan taşkın bir yaşama ve anlama hırsı görülür. *Şimdi Sevişme Vakti* adıyla yayımladığı şiirleri (1953) dil ve anlayış bakımından öykülerinin uzantısıdır, çünkü Sait Faik birden bitirişleri, çağrışımlara açık üslubu ve ruhsal karmaşıklığa tanıdığı geniş alanla öykülerini de şiire yaklaşma çabasıyla kaleme almıştır.

- YAPITLAR: **Öykü:** *Semaver*, 1936; *Sarnıç*, 1939; *Şahmerdan*, 1940; *Lüzumsuz Adam*, 1948; *Mahalle Kahvesi*, 1950; *Havada Bulut*, 1951; *Kumpanya*, 1951; *Havuzbaşı*, 1952; *Son Kuşlar*, 1952; *Alemdağda Var Bir Yılan*, 1954; *Az Şekerli*, 1954; **Roman:** *Medar-ı Maişet Motoru*, 1944, 2. baskısı: *Bir Takım İnsanlar*, 1952; *Kayıp Aranıyor*, 1953, **Şiir:** *Şimdi Sevişme Vakti*, 1953. **Röportaj-Öykü:** *TüneldekiÇocuk*, 1955; *Mahkeme Kapısı*, 1956.
- KAYNAKLAR: S.N. Özerdim, *Sait Faik Abasıyanık, Bütün Eserleri*, 1965 (bibliyografya içerir).
- BAKINIZ: ÖMER SEYFETTİN.

ABAUZIT, Firmin
(1679-1767)

Fransız tanrıbilimci, filozof. Kilisenin inançlarını egemen kılma girişimine karşı düşünce özgürlüğünü savunmuştur.

Uzes'de doğdu, sonradan sığındığı Cenevre'de öldü. Protestan bir aileden gelmesi nedeniyle Katolikler'ce kaçırıldı, bir manastıra kapatıldı, bir süre kimseyle görüştürülmedi. Protestan inançlarına karşıt bir eğitimle yetiştirilmek istendi. Nant Fermanı'nın yürürlükten kaldırılması üzerine annesinin çabalarıyla kurtarıldıktan sonra Cenevre'ye sığındı. Yunan felsefesi, tanrıbilim, doğa bilimleri konularında uzun süren çalışmalara koyuldu. Çalışmalarının başarılı sonuçları nedeniyle, kısa süre içinde, büyük ün sağladı, çağının en gözde bilginleri arasında yer aldı. Bir ara Almanya'ya, sonra İngiltere'ye gitti, bilimsel çalışmalarını sürdürdü. Kral III. William'ın ilgisini çekti. Kral onu kendi yanında görevlendirmek istediyse de Abauzit, yeni çalışmalara başlayacağını ileri sürerek, Cenevre'ye döndü. Devlet Kitaplığı'nda üstlendiği görevi ölümüne değin, elli yıl sürdürdü. Derin, geniş bilgisine karşın alçakgönüllüce yaşamayı yeğleyen Abauzit başarılı çalışmaları nedeniyle Newton'un da ilgisini çekti. Newton, ona yazdığı bir mektupla, bilim tarihindeki yerini, önemini bildirdi.

Abauzit, felsefeye doğa bilimleriyle girdi. Felsefe ile doğa bilimleri arasında bir bağlantının bulunduğunu ileri sürdü; felsefenin bilime dayanması gereğini savundu. Yunan ve Roma uygarlıklarına yönelik çalışmalarıyla felsefenin gelişim çizgisini, Avrupa düşüncesinin ana kaynaklarını araştırdı, Halkın dinini, inançlarını kendi dilinden öğrenmesi gereğini ileri sürerek *İncil*'i halk diline çevirdi.

Abauzit'e göre felsefe özgür düşüncenin ürünüdür; kişiyi, evreni ve varlık kavramı altında toplanan bütün nesneleri anlamaya, tanımaya yöneliktir. Kilisenin özgür düşünceye karışması, birtakım kısıtlamalar getirmesi insan özüne de tanrısal yasalara da aykırıdır. Din, felsefenin dayandığı deney bilimlerinin çalışmalarına karışmamalı, kendi alanının dışına çıkmamalıdır. Doğa varlıklarını, doğa denen bütünü, deney bilimlerinin verileri dışında kalarak anlama olanağı yoktur. Düşüncelerin bir kaynağı kavramlara dayalı üretimse, bir kaynağı da duyularla sağlanan verilerdir. Bu nedenle biri deneyden, öteki düşünme yeteneğinin üretiminden gelen iki türlü bilgi vardır.

Us insanı yöneten, davranışlarını düzenleyen, düşünmenin kurallarını oluşturan yetenektir, deneyden gelmez. Düşünmenin genel kurallarını içeren mantık da us ilkelerine göre çalışan bir bilimdir.

Abauzit'in çağında olduğu gibi, sonraki dönemlerde de etkisi sürmüştür. Özellikle düşünce özgürlüğü konusundaki görüşlerini benimseyen Rousseau, bunları yeniden ele almış, çağının anlayışına göre işlemiştir. Bayle, Voltaire, Saint Euremond gibi aydınlar da Abauzit'den esinlenmiştir.

Abauzit'in yazıları ölümünden sonra iki kitapta toplanmıştır.

- YAPITLARI: *Oeuvres de feu M. Abauzit*, 1770; ("Merhum Abauzit'in Yapıtları"); *Oeuvres Diversés de M. Abauzit*, 1773, ("Abauzit'in Çeşitli Yapıtları").

ABAZA HASAN PAŞA
(? -1658)

Osmanlı veziri. Anadolu'da yönetime karşı büyük bir ayaklanma başlatmıştır.

Kapıkulu Ocakları'nın süvari sınıfı olan Silahtar Ocağı'ndan yetişti. Bir süre Sinanzade Mehmed Paşa'nın mütesellimliği (vergi toplayıcılığı) görevinde bulunduktan sonra, Anadolu'da ayaklanan Haydaroğlu Mehmed'in üzerine gönderildi. 1650'de Isparta yakınlarında ayaklanmacıları yenen Hasan Paşa'ya buna karşılık, Yeni İl denilen Kangal yöresinin Türkmen ağalığı verildi; yani, buradaki göçebe Türkmenler'in başına devlet görevlisi olarak getirildi. Bir yıl sonra, Yeniçeri Ocağı'nın komutanları olan ocak ağaları bu atamaya karşı çıkınca Türkmen ağalığı elinden alındı. Bunun üzerine, 1651'de ayaklandı.

Gerede ile Bolu arasındaki bölgeye egemen oldu. Ayaklanmayı bastırmak için, önce Sivas Valisi İbşir Mustafa Paşa, daha sonra da Karaman Beylerbeyi Katırcıoğlu gönderildi. Abaza Hasan Paşa Katırcıoğlu'nu Konya Aksaray yakınlarında bozguna uğrattıktan sonra İbşir Paşa ile birleşerek İstanbul üzerine yürümeye başladı. Eskişehir dolaylarını denetim altına aldı, isteklerini İstanbul'a bildirdi. Boynueğri Mehmed Paşa başkanlığında gönderilen bir kurul, sipahilerle yeniçeriler arasındaki anlaşmazlıkları çözüme bağladığı gibi, Abaza Hasan Paşa'yı da ayaklanmadan vazgeçirdi ve Türkmen ağalığı kendisine geri verildi.

1653'te İstanbul'a giderek bir süre kaldı. O sırada sadrazam olan Derviş Mehmed Paşa, ona valide kethüdalığı, yani Valide Sultan'ın maiyetinin yöneticiliği görevini önerdi ama, Hasan Paşa yeniden Yeni İl'deki Türkmen ağalığına döndü.

1654'te, İbşir Paşa sadrazam olunca, Abaza Hasan Paşa'yı İstanbul'a çağırdı ve Anadolu'dan gelen kuvvetlere komutan yaptı. 1655'te, Kaptan-ı Derya Kara Murad Paşa yeniçerileri ayaklandırarak, İbşir Paşa'yı öldürttü ve sadrazam oldu. Abaza Hasan Paşa da Anadolu'ya geçti. Bu kez Karaman ve Halep valiliklerine atanmış olan Seydi Ahmed Paşa ile anlaştı. Ama Kara Murad Paşa'dan üç ay sonra sadrazam olan Süleyman Paşa, ikisini de Venedikliler'e karşı Çanakkale Boğazı'nın savunmasıyla görevlendirdi. Hasan Paşa, görev yerine gidene kadar sadrazam yeniden değişti ve 1656'da yeni sadrazam, Hasan Paşa'yı Diyarbakır valiliğine atadı.

1657'de Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından Halep valiliğine gönderildi. Burada, onbeş kadar vali ve bey ile birleşerek Köprülü Mehmed Paşa'ya başkaldırdı ve Bursa önlerine kadar ilerledi. 1658'de üzerine gönderilen Diyarbakır Valisi Murtaza Paşa'yı Ilgın yakınında yendikten sonra, kışı geçirmek için kuvvetlerini Antep'e çekti. Amacı Arabistan'a geçmekti; ancak, Halep'te bulunan Murtaza Paşa'nın oyununa geldi ve affedileceği ümidiyle, adamlarıyla Halep'e giderek teslim oldu. Otuz adamı ile birlikte öldürüldü, başı İstanbul'a gönderildi.

ABAZA MEHMED PAŞA
(? - 1634)

Osmanlı veziri. Anadolu'da ayaklanarak devlet güçleriyle çarpışmıştır.

Celâlîler içinde en önemlilerinden biri olan ve Trablusşam ile Humus'u ele geçirerek bağımsızlığını ilan eden Canbuladoğlu Ali Paşa'nın hazinedarıydı. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa 1607'de İskenderun yakınlarında, Canbuladoğlu'nu yendi. Bu savaşta esir düşen Abaza Mehmed, o sırada yeniçeri ağası olan Halil Ağa'nın (sonradan Halil Paşa) ricası üzerine serbest bırakıldı. Halil Paşa kaptan-ı derya olunca Abaza Mehmed'e kalyon komutanlığı verdi; 1617'de vezir-i azamlığa getirilince de onu Maraş valiliğine atadı. Abaza Mehmed 1621'de Erzurum valiliğine getirildi. Sultan II. Osman'ın yeniçerilere karşı tutumundan cesaret alarak yeniçerileri Erzurum Kalesi'nden çıkardı. Yeniçerilerin İstanbul'a gelerek şikâyet etmeleri üzerine, Abaza Mehmed görevinden azledilerek Sivas valiliğine atandı. Ama o, valiliği reddetti ve yeniçeriler tarafından öldürülen II. Osman'ın intikamını alacağını öne sürerek ayaklandı. Otuz bin kişi topladıktan sonra Sivas ve Ankara üzerine yürüdü. Ele geçirdiği kapıkulu ocağı mensuplarını öldürdü. Çevredeki beylerin bir kısmı onunla birleşti. Kaleyi kuşattı, ama Ankara'yı alamadı ve kışı geçirmek için Niğde'ye gitti.

1624'te sadrazamlığa getirilen Çerkes Mehmed Paşa, bu ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Kayseri yakınında yapılan çarpışmada Türkmenler ve ayaklanan valilerden bazıları hükümet güçlerine katılınca Abaza Mehmed yenildi, kaçarak Erzurum Kalesi'ne kapandı. Varılan anlaşma sonucu ve yaklaşan kış koşullarında Erzurum'u kuşatmanın zorluğu karşısında, Abaza affedildi ve Erzurum valiliğinde bırakıldı. Ancak, kaleye bir yeniçeri kıtası konulması ve Abaza'nın bunlara dokunmaması şart koşuldu. Böylece, 1624'te, Abaza isyanı bir süre için durdu.

1627'de sınırdaki Ahıska Kalesi İranlılar tarafından kuşatılınca, bu bölgeye Dişlek Hüseyin Paşa komutasında bir ordu gönderildi. Bu arada kendisinin de öldürüleceğinden kuşkulanan Abaza Mehmed, Erzurum önlerine gelen ordudaki yeniçerileri ve Dişlek Hüseyin Paşa'yı, bir baskınla öldürdü, birçok paşayı esir aldı.

Halil Paşa Erzurum'a gelerek Abaza Mehmed'i kuşattı, ancak başarılı olamayarak geri döndü. 1628'de sadrazam olan Boşnak Hüsrev Paşa, ordunun kış karargâhı olan Tokat'a gitti. Abaza'nın yanından kaçarak Tokat'a gelen beyleri, Hüsrev Paşa koruduğu ve ödüllendirdiği için, Abaza Mehmed'in gücü giderek azalıyordu. Abaza tehlikeyi anlayıp İran şahından yardım istedi. Şah Abbas birkaç bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Ancak Hüsrev Paşa bunu haber alarak acele hareket etti ve Şah Abbas kuvvetlerinden önce Erzurum'a vararak Eylül 1628'de kaleyi kuşattı. Yenileceğini anlayan Abaza Mehmed teslim oldu. Hüsrev Paşa ile birlikte İstanbul'a gelen Abaza'yı IV. Murad affetti ve Bosna valiliğine atadı.

Abaza Mehmed Bosna'dan sonra Belgrad'a gitti ve kentin güneyindeki bir tepe üstünde, sonradan "Abaza Köşkü" diye anılan bir köşk yaptırdı. Buradan Vidin Sancağı'na gönderildi. 1633'te Lehler'e karşı savaştı. Daha sonra İstanbul'a çağrılarak, savaşlar hakkında padişaha bilgi vermesi istendi. Böylece IV. Murad'ın musahipleri, yani onun sohbet ettiği, bilgi aldığı kişiler arasına girdi, onun maiyetinde Edirne'ye gitti. 1634'te Rumlar'la Ermeniler arasında çıkan bir anlaşmazlıkta Ermeniler'i tuttuğu ve onlardan rüşvet aldığı öne sürülerek İstanbul'da idam edildi.

Ayaklanmaları 16. ve 17. yy'larda Anadolu'da çıkan Celalî isyanlarının bir halkası olan Abaza Mehmed Paşa, kendine özgü giyimiyle Osmanlı erkek giyiminde "Abaza kesimi" denilen yeni bir moda yaratmıştır.

• BAKINIZ: ABBAS I, MURAD IV, OSMAN II.

ABBAGNANO, Nicola
(1901)

İtalyan düşünür. İtalya'da "olumlu varoluşçuluk" akımının kurucusudur.

İtalya'nın güneyinde, Salerno'da doğdu. Orada öğrenim gördü. Napoli Üniversitesi'ne girdi, dönemin ünlü bilge ve düşünürü Antonio Aliotta'nın öğrencisi oldu. Torino Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev aldı. Bu süre içinde, büyük ilgi toplayan *Rivista di Filosofia* adlı bir felsefe dergisi çıkardı.

Abbagnano ilkin insan yaşamıyla felsefe arasında bir bağlantının kurulması, felsefenin yaşam sorunlarıyla uğraşması gereğini savundu. Bu konuyla ilgili düşüncelerini *Le Sorgenti Irrazionali del Pensiero* ("Düşüncenin Us Dışı Kaynakları") adlı ilk yapıtında topladı. Bu görüşünü sonraki yapıtlarında daha geniş boyutlarla işledi.

Abbagnano, felsefeye İtalya'da Yeni-Hegelcilik'i sürdüren Croce ve Gentile'ye karşı varoluşçuluğu savunarak girdi. Önce Husserl'in fenomenolojisinden, sonra Kierkegaard, Jaspers ve Heidegger'in varoluşçuluk anlayışından etkilendi. Buna karşılık *La Struttura dell'Esistenza* ("Varoluşun Yapısı") adlı yapıtında Alman varoluşçuluğunun yeni bir yorumcusu olmadığını, özgün içerikli bir varoluşçu görüşten yana olduğunu ileri sürdü. Bu arada Marcel, Lavelle, Le Senne ve Sartre gibi Fransız varoluşçularını keskin bir dille eleştirdi.

Abbagnano'ya göre çağdaş varoluşçuluk iki ayrı akımdan oluşur. Biri Sartre, Jaspers ve Heidegger'in savundukları öze yönelik, tanrıtanımaz varoluşçuluk, öteki Marcel, Lavelle ve Le Senne'in oluşturdukları tanrıbilimci varoluşçuluk. İlk görüşün getirdiği "olanağın olanaksızlığı" ve ikincisinin içerdiği "olanağın zorunluluğu", ancak yüzeysel olarak karşıt ilkeler konumundadır. Ona göre, her iki yaklaşım da aynı olumsuz temel üzerine kuruludur. Her ikisi de sonuçta açıkça, ya da gizlice, olanağı olanaksızlaştırmaktadır.

Böylece belirlenen "olumsuz varoluşçuluğa" karşı çıkabilecek tek geçerli tutum "olanağın olanaklılığını" (ya da "aşkın olanağı") kendine ilke edinen olumlu varoluşçuluktur. Abbagnano'nun kendi önerisi olan bu son yaklaşıma göre, insan yaşamındaki gerçek bir olanaklılık, bir kez seçilip gerçeklendikte, olanaklılığını sürdüren, yani yeni seçim ve gerçeklemelere açık olandır. Bir başka deyişle, onunki, bir "açık olanaklılık" kavramıdır.

- YAPITLAR : *Le Sorgenti Irrazionali del Pensiero* ("Düşüncenin Us Dışı Kaynakları") ; *La Struttura dell'Esistenza* ("Varoluşun Yapısı"); *Il Nuovo Idealismo Inglese e Americano*, 1927, ("İngiliz ve Amerikan Yeni İdealizmi"); *La Filosofia di Meyerson e la Logica dell'Identita*, 1929, ("Meyerson Felsefesi ve Özdeşlik Mantığı"); *Guglielmo di Ocham*, 1931; *La Nozione del Tempo Secondo Aristotele, 1933, ("Aristoteles'in Zaman Kavramı"); Bernardino di Telesio*, 1941; *Introduzione all'Esistenzialismo*, 1947, ("Varoluşçuk'a Giriş"); *Problemi di Sociologia*, 1959, ("Sosyoloji Sorunları"); *Storia della Filosofia*, 1967, ("Felsefe Tarihi").

- BAKINIZ: HEIDEGGER, JASPERS, LAVELLE, LE SENNE, MARCEL, SARTRE.

ABBAS I
(1571-1628)

İran Safevî şahı. 41 yıl süren saltanatı, İran'ın en parlak dönemidir.

Şah İsmail'in dördüncü kuşaktan torunu olan Abbas, büyükbabası I. Tahmâsb'ın şahlığı sırasında 1571'de Herat'ta doğdu. 1628'de Mazenderân'da öldü. Doğumi tarihini 1557 olarak veren kaynaklar da vardır. Babası Mehmed Hudâbende, annesi Maraşlü aşiretinden Mehd-i Ulyâ'dır. Safevî gelenekleri uyarınca mirzâların (prenslerin) Türk aşiret beylerince yetiştirilmeleri gerektiğinden Mirza Abbas da iki yaşında iken Şamlü Aşireti Beyi Ali Kulî Han'a verilerek Horasan'a gönderildi. I. Tahmâsb'dan sonra II. İsmail'in kısa saltanatı sırasında İran, önemli bir bunalım geçirdi.

II. İsmail, bütün mirzâların öldürülmesini emretti. Henüz yedi yaşındaki Abbas'ın eğitimcisi Ali Kulî Han, masum bir çocuğun Ramazan ayında öldürülmesini günah sayarak emri bir süre erteledi. Abbas'ın babası da Şiraz'da öldürülmek üzereydi ki, II. İsmail' in Kazvin'de sarhoşluktan öldüğü duyuldu. Yazgının bu oyunu, 1578'de Mehmed Hudâbende'ye taht

yolunu açtı. Mirza Abbas da veliaht ve Horasan valisi oldu.

Mehmed Hudâbende (1578-1587) kördü, şahlıkta da gönülsüzdü. Osmanlı ordularının Azerbaycan'ı ele geçirmeleri karşısında bir şey yapamadığı gibi, Safevîler'in yaygın olduğu bu bölgede, Sünnîlik'in yeniden yerleştirilmeye çalışılmasına da seyirci kaldı. Öte yandan, Özbekler Horasan'ı yağmalayarak Şiîler için kutsal sayılan yerleri yakıp yıktılar. Kazvin çevresindeki Kızılbaş emirleri arasında da iktidar çekişmeleri başladı. Bu karışık durum, Mirza Abbas'ın danışmanları olan Ali Kulî Han ile Mürşid Kulî Han'ı harekete geçirdi. Bu iki bey, görünüşte Abbas adına, gerçekte ise kendi çıkarları için ayaklandılar. Abbas'ı başa geçirip, aşiret birlikleri ve Horasan ordusu ile Kazvin'e doğru yürüyüşe geçtiler. Fakat daha belli bir sonuç alınmadan aralarında anlaşmazlık çıktı. Mürşid Kulî Han, Ali Kulî Han'ı öldürdü. Ordu, onun yönetiminde Kazvin'e geldiği zaman, Mehmed Hudâbende kaçmış bulunuyordu. Böylece hiçbir güçlükle karşılaşılmadan Abbas, Safevî tahtına oturtuldu.

Osmanlılar'la savaş

Ülkenin birleştirilmesi

Henüz 16 yaşındaki Abbas, ilk iş olarak kendisine şahlık kazandıran Mürşid Kulî'yi astırdı. Amacı, yönetime tek başına egemen olmaktı. Gerçekten de kısa zamanda devleti toparlamayı başardı. Ama, kendi ülkesini yeniden fethetme gibi zor ve uzun bir mücadelenin daha başındaydı. Osmanlılar, Şah Tahmâsb zamanında yitirdikleri yerleri yeniden almak için 1586-1587 yıllarında, Azerbaycan hanlarının desteğiyle Şirvan ve Karabağ'a seferler düzenleyerek Gence başta olmak üzere birçok kenti almıştı. Abbas, doğuda Özbek Hanı Abdullah'ın saldırıları yüzünden, 1588'de Osmanlılar'la barış imzalamak ve Azerbaycan, Gürcistan ve Loristan'ı onlara bırakmak zorunda kaldı. Bu askeri başarısızlığının yanısıra, Osmanlılar'ın "Ali dışındaki üç halifeye (Ebubekir, Ömer, Osman) resmi yazışmalarda ve dinsel törenlerde hakaret edilmemesi" koşulunu da kabul etti.

Basra Körfezi'nin denetimi

İran vilayetleri üzerinde sıkı bir denetim kurduktan sonra Meşhed'i, yani Şiîler'in en kutsal merkezini ele geçirmiş olan Özbekler'e karşı, büyük bir tarikat ordusunu kolaylıkla gönderebildi. 1597'de Herat yakınındaki büyük savaşta Özbekler'i bozguna uğrattı. Şah Abbas'ı, Özbekler karşısında böylesine bir zafere ulaştıran güç ise, şahlığının ilk yıllarında kurduğu devşirme "Tüfenkçi" birlikleri ile geleneksel "Yedi Kızılbaş Kabilesi"nin önemini azaltmak amacıyla kurduğu "Şahseven" Türk Hassa Ordusu olmuştu. Abbas, çok iyi örgütlenmiş bu güçler yanında merkezi yönetimi güçlendirecek iyi bir bürokrat kadro oluşturmayı da ihmal etmedi. Karmaşık ama düzenli işleyen maliye örgütü ile de vergi gelirlerini artırdı. Yolsuzlukları geniş ölçüde önledi. Sonuçta, atası Şah İsmail'in izinden giderek Tarikat Şiîliği'ni yeniden gündeme getirdi. Bütün bu düzenlemelerde asıl dayanağı Kızılbaş Türkler'di. Fakat bir yandan da onların çok güçlü aşiret bağını zayıflatmaya çalışarak, şah sevgisini, aşiret törelerinin önüne geçirmeyi amaçladı. Avrupa devletleri ile Osmanlılar'a karşı anlaşmayı arzulayarak sarayına bir gezgin olarak gelen İngiliz soylusu Sir Anthony Sherley ve kardeşinden askerlerinin eğitimi konusundan yararlandı. Ayrıca kalabalık bir kurulu diplomatik ilişki kurmak için Avrupa'ya gönderdi. Özellikle İngilizler, Abbas'ın Osmanlılar'a karşı birleşme önerisini olumlu karşıladılar. Böylece, batı seferleri ve iç ayaklanmalar yüzünden hayli güç durumdaki Osmanlılar'ı yenebilmenin koşulları elde edilmiş oluyordu.

Merkezi yönetimin güçlendirilmesi

1603'te, İngilizler'in yardımı ile daha modern bir görünüm kazanan ve top kullanmasını öğrenen ordusunun başında Azerbaycan'a yürüdü. Dokuz yıl sürecek bu yeni savaş döneminde, Tebriz yakınındaki Sufyan'da bir Osmanlı ordusunu yenerek Tebriz'i aldı. Bunu, Erivan (Revan), Kars kalelerinin alınışı izledi. Tutsak Osmanlı askerlerini mezhep düşmanlığı güderek korkunç işkencelerle öldürttü. Ancak, uzayan savaşlar, askerlik deneyimi ve tekniği bakımından daha güçlü durumdaki Osmanlılar karşısında Abbas'ı giderek zayıflattı. 1612'de, koşulları açısından yeneni ve yenileni pek belli olmayan Nasuh Paşa Antlaşması imzalandı. Buna göre, Şah Abbas, Azerbaycan, Irak, Kirmanşah ve Diyarbakır vilayetlerini alıyor, fakat her yıl Osmanlılar'a 400 balya ipek vergisi göndermeyi kabul ediyordu. Her iki tarafı da hoşnut etmeyen bu antlaşma uzun ömürlü olamadı. İran'ın, ipek vergisini aksatması, savaşın yeniden başlamasına bahane oldu. 1616'da Gürcistan seferine çıkan Abbas önemli bir sonuç elde edemedi. Öte yandan Osmanlı orduları, Sadrazam Kuyucu Murad Paşa komutasında İran topraklarında ilerlemeye başladı. Revan kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı. Safeviler'e bırakılan Tebriz'e düzenlenen saldırılarda kent yakılıp yıkıldıysa da kale alınamadı. Murad Paşa'nın ölümü üzerine sadrazam ve İran seraskeri olan Nasuh Paşa'nın girişimleri sonucu 1618'de Serav Antlaşması imzalanarak bir önceki antlaşmanının koşulları yeniden benimsendi.

Bir yüzyıldan beri Portekiz etkisi altındaki körfezin ticaretteki önemini iyi değerlendiren Abbas, İspanya ve Portekiz kralının 1619'da, Basra ticaret şirketlerine yeni imtiyazlar sağlamak amacıyla İsfahan'a gönderdiği elçiyi geri çevirdi. 1620'de, İran'ın en önemli ihraç ürünü olan ipeğin başka devletlerce alınmasını önlemek ve imtiyaz isteklerini zorla kabul ettirmek için, bir Portekiz filosu Kışem adasına çıkartma yaptı. Abbas'ın deniz gücü yoktu. Başkomutan Türkmen Allahverdi Bey, İngilizler'in Hindistan Kumpanyası ile anlaşarak gemiler sağladı. Bu destekle sürdürülen savaşlar, Kışem adasının geri alınmasının yanı sıra İran'a, Portekiz kolonisi Kambron limanını da kazandırdı. Abbas, burada yeni bir liman ve kent kurulmasını istedi. Ünlü Bender Abbas kenti onun adını taşımaktadır. Ancak, 1625'e değin sürecek olan uzun bir mücadele sonunda Basra Körfezi'ndeki Portekiz egemenliğini alt edebilen Abbas'ın ardılları döneminde, ipek tekeli ve körfezin denetimi İngilizler'e geçecektir. Basra'daki gecici üstünlük, Şiîler için kutsal sayılan Bağdat-Necef-Kerbelâ topraklarına yönelme konusunda, bunu öteden beri en büyük emel edinen Abbas'a kolaylık sağladı. Karçıkay Han'ı 30.000 kişilik bir güçle Bağdat'a gönderdi. Kendisi de hızla hazırlığa girişti. Kentin ve kalenin Osmanlı Muhafızı Bekir Paşa, teslim önerisini reddederek halkla birlikte savunmaya koyuldu. Şah Abbas'ın Temmuz 1623'te başlattığı kuşatma üç ay sürdü. Kalenin alınamayacağı anlaşılınca hileye başvuruldu ve Bekir Paşa'nın oğlu kandırılarak İranlı askerler

içeriye sokuldu. Şiî-Sünnî düşmanlığı, Bağdat'ta yeni bir kırıma yol açtı. Bağdat'ın düşüşünü, Musul ve Kerkük izledi.

Bütün saltanatı boyunca, Osmanlı padişahlarının İslam dünyası liderliğine ve Sünnîlik'i savunmalarına karşı olan Abbas, bu güçlü komşusunun zayıf düşmesi uğruna her yola başvurdu. Anadolu'daki Celalî ayaklanmalarının en çalkantılı döneminin onun şahlığı sırasında yaşanması bir rastlantı sayılmamalıdır. Büyük dedesi Şah İsmail'in yöntemlerini kullanarak Anadolu, Suriye, Irak ve Kafkasya'ya halifeler (ajanlar) göndermiş; yoğun Şiî propogandası yaptırmış, her taraftaki Şiî halkı Osmanlılar'a karşı ayaklandırmaya çalışmıştır. Erzurum valisi iken ayaklanan Abaza Mehmed Paşa'ya yardım eli uzatma girişimi de aynı amaçla ilgilidir.

Dışarıya karşı elde ettiği siyasal ve askeri başarılarına, ülke içindeki bayındırlık, sanat ve kültür çalışmalarına karşın, Şah Abbas korkunç denecek derecede zalim bir yöneticiydi. Oğlu Şâfî Mirza'yı, halk arasında sevilmesinden ürkerek öldürtmesi, öbür oğlunun gözlerini oydurtması, Sohum valisine, kalabalıklaşan kentin bir bölüm halkını öldürtmesi için emir vermesi, Sünnîler'e uygulattığı işkenceler, acımasızlığına örnek gösterilebilir. Yaşadığı dönemde İslam dünyasının en büyük hükümdarı sayılan Abbas, ömrünün son yıllarını av peşinde geçirdi. Ülkenin her yanına yalnız başına gitmeyi alışkanlık edinmişti. Bu gezilerinin birinde, Kâşân'da avlanırken rahatsızlandı. 1628'de Mazenderân'daki Ferahabâd Sarayı'nda öldü.

Kişiliği ve başarıları ile Pers ve Sasanî imparatorlarını hatırlatan Abbas'ın bir şansı da, yaşadığı yıllarda Osmanlı Devleti'nin kendisiyle eşdeğerde bir padişahtan yoksun olmasıydı. Çağdaşı III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, onunla boy ölçüşebilecek yetenekte değildi. 1623'te tahta çıkan ve gerçek anlamda yönetime elkoyuşu Abbas'ın öldüğü sıralarda mümkün olan IV. Murad ise, doğuda, Osmanlılar aleyhine bozulan dengeyi yaptığı iki seferle yeniden kurmayı başaracaktır. Kaldı ki Şah Abbas'dan sonra başa geçen ve içkiye düşkünlüğüyle, zalimliğiyle ünlenen torunu Şah Mirza Safevî ile İran, eriştiği refah düzeyinden hızla uzaklaşmaya başlamıştır.

Osmanlı ülkesindeki isyanların desteklenmesi

Şah Abbas'ın İran tarihindeki rolü ve etkinliği çok büyük ve önemli olmuştur. 1599'da devlet merkezini Kazvin'den İsfahan'a taşıdıktan sonra bu eski ve güzel kentin yanı başında geniş ve göz alıcı yeni bir kent projesi uyguladı, İsfahan'ı modern ve bakımlı bir görünüme kavuşturdu.

Bayındırlık çalışmaları

Parklar, saraylar, atlı spor alanları inşa edildi. O dönemde kenti gezen bir İtalyan, gördüğü alanların,

I. Abbas Döneminde Güzel Sanatlar ve Bilim

I. Abbas dönemi, İran'da sanat ve bilimin en parlak dönemidir. En güzel örnekleri Timurlular zamanında Behzad'ın elinden çıkarak kusursuzluğa ulaşan minyatürcülük, bu dönemde daha da gelişti. Ancak, Kazvinli ve İsfahanlı ressamlar, Timurlu geleneğinde, güzel ve gösterişli eserler yarattılar. Yeni tarzlar deneyerek yaratıcılıklarını kanıtladılar. İslam sanat dünyasında başlıbaşına bir gelişme sayılan resim-minyatür piyasası oluştu. Safevî ressamları büyük saygınlık kazandı. Yöneticileri, günlük yaşam sahnelerini çarpıcı bir canlılıkla görüntülediler. Fırça ve mürekkeple denemelere giriştiler. Elemle neşeyi, acıyla nükteyi yansıttılar. En büyük ressam Rıza-yi Abbasî, ustalıkta Behzad'dan geri kalmadı.

Deneyci ve kişisel duyarlılıklara önem veren sanat eğilimi, halı dokumacılığında da görüldü. Kullanılan modellerin çiziminde saray ressamları rol oynadı. Eskiden küçük tezgâhlarda ve evlerde sürdürülen halıcılık, saraya bağlı büyük atölyelerde, teknik beceride gerileme olmaksızın büyüleyici desenlerle gelişme gösterdi. Bu alanda da canlı bir piyasa doğdu.

Aynı atılım seramik sanatında da görüldü. Çinliler'e özgü porselen yapımı, yerel malzeme kullanılarak başarıldı.

Edebiyatta, özellikle İslam sanatlarının en yücesi sayılan şiirde de gelişmeler oldu. İran şiirinin Camî'den (öl. 1492) sonra tükendiğine inanılıyordu. Abbas döneminde geleneksel kalıplara bağlı, ama bunlarla oynayan, inceliğe önem veren yeni bir akım doğdu. Motif, konu ve biçimleri karmaşık bir yaklaşımla işleme modası yaygınlaştı. "Hind Tarzı" denen akım, şiir zevkini değişik boyutlara vardırdı. Kişisel yaratıcılık bilinci, şiirde sembolizmin soyutluğunda gizlenirken, düzyazıda, anılar ağırlık kazandı. Vassaf'ı örnek alan süslü tarih yazmacılığı gelişti. Olaylar, lirik ve fantazi bir üslup çerçevesine oturtuldu. Tanınmış tarihçi İskender Münşi de aynı üslubu benimsemekle birlikte, Abbas'ın dönemini kapsayan tarihinde, nesnel ve bir ölçüde de yalın olabilmeyi başardı. İsfahan, görkemi ve zenginliğiyle birçok bilim adamını, düşünürü çekti. Hukukçular, edebiyatçılar, tarihçiler, bu zengin kentte himaye gördü. Ama, dinsel konularda bağımsız düşünceleri savunanlar "yoldan çıkmış" sayılarak idam edildiler.

Bu dönemde doğa bilimleri alanında belli çalışmalar yapıldığı, ama asıl önemli çalışmaların felsefe alanında yoğunlaştığı bilinmektedir. Abbas'dan yakınlık gören Mîr Damad (öl. 1631), İran'da felsefe geleneğinin Platon ve Farabî'den sonraki üçüncü öğretmeni sayılır. İslam düşüncesinin en ünlü simalarından Molla Sadrâ da (Şirazlı Sadrettin) bu dönemde yetişti.

geniş caddelerin ve parkların, Avrupa kentlerini kıskandıracak bir güzellikte olduğunu anlatır. İsfahan, kısa zamanda 600.000 nüfusla Doğu'nun en büyük birkaç merkezi arasına girdi. Şah'ın ve ailesinin yüceliğini, cömertliğini simgeleyen çok sayıda ve çarpıcı güzellikte cami, hastane, kervansaray, okul yapıldı. Şah Camisi, Çihil Sütun Sarayı, Nakş-i Cihan Meydanı, Âlâkapı Sarayı, Çarbağ ve Zenderud üzerindeki köprüler bunların en ünlüleridir. Başka kentlerde de bayındırlık çalışmalarına ağırlık verilmişti. Gence ve Revan'daki Şah Abbas Camisi, Meşhed ve Kum'daki kutsal merkezler, Mazenderân'daki Cihannümâ, Astarâbâd yakınında Seferâbâd sarayları bunlara örnektir. Bu yapılar, İlhanlı ve Herat mimarlığının etkisini taşımaktadır. Batı yolları üzerindeki Tebriz'le, Hind yolundaki Kâşân'a ayrı bir önem veren Abbas, bu iki kentin birer ticaret merkezi olarak gelişmesini amaçlamış, ayrıca Abbasâbâd adını verdiği yeni merkezler kurmuştur.

Tahran-Meşhed arasındaki Gürcüler'in yerleştirildikleri kasaba ile, Afganistan sınırındaki stratejik önem taşıyan bir başka kasaba, Abbasâbâdlar'ın başlıcalarıdır. Eski "Gazan Han Posta Yolları"nı ve "Yamlar"ı (menzilleri) onartarak ulaşım ağını geliştirmeye çalışan Abbas, yol güvenliğini de sağlamıştır. Bütün bunların sonucu olarak İran'da zengin bir tüccar sınıfı ortaya çıktı. Bir ucu Batı Avrupa'ya, öteki ucu Çin'e uzanan ticaret ilişkilerinin sürdürülebilmesi için her yerde temsilcilikler kuruldu. Esnaf-sanatçı toplulukları, israfa varan bir zenginlik yarışına katılarak güzel sanatların ilerlemesine katkıda bulundu. İsfahan ve öteki merkezlerde geniş sulama projeleri gerçekleştirilerek tarım ürünlerinde verim artışları sağlandı. Bu ise köylülerin refah düzeylerini belirgin ölçüde yükseltti.

Din siyaseti

Geniş topraklar üzerinde çeşitli din ve mezheplere bölünmüş olan halkı merkezi bir yönetim altında toplayan Abbas, ilerideki parçalanmaları önleyebilecek akılcı bir nüfus siyaseti izledi. Sünnîlik dışındaki inançlara hoşgörülü davrandı. Şah Tahmâsb zamanında İran'a gelen İngiliz gezginlerinin ayak bastıkları yerlere, kirlendi diye toprak serilirken o, İngiliz uzmanlarını ordusunun eğitiminde görevlendirdi. Aynı şekilde, Hollanda, Fransa, Almanya ve İspanya'dan gelen kurulları ve gezginleri saraylarda ağırladı. Müslümanlar için cami yapılan yerlere Hıristiyanlar için de birer kilise yaptırıldı. Yabancıların manastırlar kurmalarına da izin verildi. Ayaklanmalarından çekindiği Türk oymaklarını "Şahseven" adı altında örgütleyip kendisine bağlayarak Azerbaycan'ın kuzeyine, Moğan, Erdebil, Kazvin ve Kuzey Horasan'a yerleştirdi. Kimi Türk oymaklarını da Fars ve Irak'a yerleştirirken bir bölümünü, Afganistan'a yaptığı bir sefer sırasında Keşmir'e götürdü. Aynı dengeyi devlet düzeninde de gözetti. Ordunun çoğunluğu ve komuta kadrosu Türkler'den, dinsel kadrolar Araplar'dan oluşturulurken, İranlılar vergi ve maliye işleriyle, Hıristiyanlar ve Yahudiler ticaret ve sanatla görevlendirildi. Osmanlı Yeniçeri örgütünü örnek alarak devşirme yöntemiyle kurulan orduya Türkçe "Tüfenkçi" adı verilmişti. Bunlar 20.000 süvari, 12.000 piyadeden ve çok sayıda topçu bölüklerinden oluşuyordu. Daha ileri gidilerek Tüfenkçiler'e İngiliz üniformalarını andıran kısa elbiseler giydirildi. Sünnî fıkhına (hukuk kurallarına) karşı ve Şiîlik'in bu alandaki boşluğunu gidermek için veziri ve şeyhülislamı Şeyh Bahaeddin Âmilî başkanlığında incelemeler yaptırdı. Herkesin kolayca anlayabileceği yalınlıkta kaleme alınan *Câmi-i Abbasî* adlı Şiî fıkıh kitabını yazdırdı. Bu kitap bugün de İran'ın medeni kanunu durumundadır.

Şah Abbas, Osmanlı Devleti'ni örnek alarak merkeziyetçi bir devlet kurmaya çalışan, her yönüyle ilginç bir kişidir. Kişiliği, İran ve Azerbaycan Türkleri'nin edebiyatında da geniş yer tutar.

• KAYNAKLAR: Abbas İkbal, *Tarih-i İran*, II, 1893; W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 1963; M. Hodgson, *The Venture of Islam*, III. 1974; İskender Münşi, *Tarih-i Âlemârâ-yı Abbasi*, 1897; Rıza Kulî Han, *Ravzatü's-Safa-yı Nasırî*, VIII, ty.

• BAKINIZ: AHMED I, İSMAİL I, MURAD IV, OSMAN II, ŞAH CİHAN, TAHMÂSB I.

ABBAS, Ferhad
(1899)

Cezayirli siyaset adamı. Kahire'de kurulan Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti'nin ilk başkanıdır.

Konstantin'e bağlı Taher kasabasında doğdu. Yerel yönetici ve toprak sahibi bir ailenin çocuğudur. Cezayir Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1924'te kurucuları arasında yer aldığı Müslüman Öğrenciler Birliği'nin beş yıl başkanlığını yaptı. 1932'de Setif'te bir eczane açtı. Doğu Cezayir'de belediye ve taşra konseylerinde çalıtı.

II. Dünya Savaşı'ndan önce, Ferhad Abbas, sömürgeciliğe karşı değildi; Fransa'ya ve Fransız kültürüne hayrandı. Siyasal reformlardan ve Cezayir'in Fransızlaştırılmasından yanaydı. 1938'de bu görüşleri doğrultusunda, Cezayir Halk Birliği'ni kurdu ve Cezayirliler'in Fransız yurttaşlığına kabul edilmesi için çalışmalar yaptı.

1943 Şubatı'nda yayımladığı "Cezayir Ulusal Beyannamesi" ile bu düşüncelerinden uzaklaştı ve Cezayir'in ulusal bağımsızlığını savunmaya başladı. 1944 ve 1945'te iki kez tutuklandı. 1946'da hapisten çıkınca Cezayir Beyannamesi Demokratik Birliği Partisi'ni kurdu. Paris'teki Fransız Kurucu Meclisine, 1947'de Cezayir Meclisine seçildi.

1954'te, Ferhad Abbas ve diğer ılımlılar Cezayir'in içinde bulunduğu kötü koşulların yasal yollarla değiştirilemeyeceğini görmüşlerdi. Yine de, sekiz yıl sürecek olan Cezayir Devrimi'ni başlatan 1954 ayaklanması onları şaşırttı. Abbas, 1955'te Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne katıldı. 1956'da Cezayir Devrimi Ulusal Konseyi'ne üye oldu. Hareketin önderi Ben Bella'nın Fransızlar tarafından tutuklanmasından sonra, Abbas bağımsızlık mücadelesinde daha önemli bir rol oynamaya başladı. 1958'de Kahire'de kurulan Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti'nin ilk başkanı oldu. Ancak, Ulusal Kurtuluş Cephesi'ndeki çoğunluğun sosyalist eğilimlerine karşı olduğu için 1961'de hükümet başkanlığından uzaklaştırıldı.

Ferhad Abbas, Ben Bella kuvvetleri ile Geçici Hükümet arasındaki iç savaşta Ben Bella'nın tarafını tuttu. 1962'de Setif milletvekili olarak Cezayir Kurucu Meclisi'ne girdi ve Meclis başkanı seçildi. Bu dönemde uygulanan radikal yöntemleri eleştirerek liberal muhalefetin önderliğini üstelenen Abbas, anayasa tasarısına karşı çıktı. Sonunda 1963'te Meclis başkanlığından istifa etti. Bir süre sonra da Ulusal Kurtuluş Cephesi'nden çıkarıldı. 1964'te ayaklanma sırasında tutuklandı, 1965'te serbest bırakıldıktan sonra emekliye ayrılarak Setif'e çekildi.

• BAKINIZ: BEN BELLA, BUMEDYEN.

ABBAS HİLMİ PAŞA
(1874-1944)

Son Mısır hidivi. İngiltere'nin Mısır üzerinde egemenlik kurmasını önlemeye çalışmıştır.

İskenderiye'de doğdu, Cenevre'de öldü. Hidiv Tevfik Paşa'nın oğludur. 1892'de babası ölünce Osmanlı hükümetince hidivliğe atandı.

Abbas Hilmi Paşa, İngiliz işgal güçlerinin denetimine karşı çıkan bir siyaset uygulamaya başladı. Mısır'da gelişen milliyetçi akımın yanında yer aldı ve İngiltere'ye karşıtlığıyla tanınan bir başbakan atadı. Bunun üzerine İngilizler'le sürtüşme çıktı ve işgal güçleri artırıldı.

1894'ten sonra, İngilizler'e karşı *el-Müeyyed* gazetesine mali destek sağladı. 1907'de Mustafa Kamil başkanlığındaki Milliyetçi Parti'nin kurulmasını kabul etti. Ama, 1908'de Hıristiyan bir başbakan ataması İslam yanlılarının tepkisine yol açtı.

Temmuz 1914'te Mısırlı bir öğrenci tarafından yaralandı. Tedavi için İstanbul'da bulunduğu sırada, I. Dünya Savaşı başladı. Abbas Hilmi Paşa bir bildiri yayınlayarak Mısırlılar'dan ve Sudanlılar'dan İngilizler'e karşı savaşmalarını istedi. 18 Aralık 1914'te, İngiltere Mısır'ı himayesi altına aldığını ilan etti. Abbas Hilmi Paşa, ertesi gün İngilizler tarafından görevinden uzaklaştırıldı. 1922'de, Mısır biçimsel bağımsızlığını kazanınca taht üzerindeki tüm haklarını kaybetti ve Mısır'a dönmesi yasaklanınca İsviçre'ye sığındı.

Abbas Hilmi Paşa, Osmanlı devleti tarafından atanan ve "hidiv" unvanını taşıyan son Mısır valisidir. 1914'ten sonra, İngiltere'nin başa geçirdiği kişiler "sultan" adını aldılar.

• BAKINIZ: MUSTAFA KAMİL PAŞA.

ABBAS VESİM
(? -1760)

Osmanlı hekim, Batı tıbbına açılış döneminin önemli hekimlerindendir.

Kimi kaynaklarda 1689 yılında Bursa'da doğduğu ve Sinoplu hekim Ömer Şifaî'nin oğlu olduğu belirtilirse de, bu bilgilerin doğruluğu bugüne değin kanıtlanamamıştır. Kimi belgelerde adına Vesim Abbas biçiminde de rastlanır; halk arasında ise daha çok Kambur Vesim diye tanınırdı. Buna karşılık, Abbas Vesim'in, Bursalı Ali Münşî ve Ömer Şifaî'den tıp, Ahmed el-Mısrî'den astronomi ve Yanyalı Esad Hoca'dan fizik dersleri aldığı görüşünde kaynaklar birleşmektedir. Yaklaşık 1720 yılından başlayarak kırk yıl boyunca İstanbul'da, Sultanselim Çarşısı'ndaki dükkânında (muayenehane) serbest hekimlik yapmıştır. 1760 (ya da 1762) yılında İstanbul'da ölmüştür.

Abbas Vesim, öncelikle hastalık nedenlerinin araştırılmasına (etyolojiye) önem veren , tedavinin hastalık belirtilerine göre saptanmasının gerekliliğine inanmış bir hekimdir. Tıbbı iyice anlayabilmek için, fizik, mekanik ve deneysel kimya bilgisinin gerekli olduğunu savunur. Bu görüşleri Batı'dan etkilenmiş olmakla birlikte, temel kavramlarda İbn Sina tıbbına bağlı bir hekimdir.

Abbas Vesim'in *Düstûrü'l Vesim fi tıbb'ülcedid ve'l-kadîm* ("Eski ve Yeni Tıp Konusunda Vesim'in Kuralları") adlı iki ciltlik kitabı, 18. yy Osmanlı tıbbının en önemli yapıtlarından biri sayılır. Çeşitli organların hastalıklarını, urlar ve ülserler üstüne bilgileri, ayrıca basit ve bileşik ilaçları anlatan dört bölüm ile hekimlere öğütleri (deontoloji) içeren bir önsözü kapsayan yapıtında Abbas Vesim, pek çok Batılı bilim adamını, bu arada 17. yy İngiliz bilgini Robert Boyle'u kaynak gösterir. Yapıtında, Boyle'un yaşadığı dönemde geçerli olan "insan bir alettir" düşüncesine de yer vermiştir. Abbas Vesim'e göre, alet işlediği sürece canlı, işlemediği anda ölüdür; iyi işliyorsa sağlıklı, kötü işliyorsa hastadır.

Hekimlik uğraşının yanı sıra astronomi alanında da çalışmalar yapan ve klasik üslupta Türkçe şiirler yazan Abbas Vesim gerek teori, gerek uygulama düzeyindeki katkılarıyla, eski gelenekten yeni Batılı anlayışa geçiş dönemindeki Osmanlı tıbbının gelişmesine yön vermiştir.

• YAPITLAR: *Nebcü'l-bulûğ fi şerh-i zîc-i Uluğ*, 1745; *Vesiletü'l-metâlib fi ilmi't-terâkib* (ty); *Düstûrü'l-Vesim fi tıbb'ül-cedid ve'l-kadîm* (ty); *Divân-ı Vesim* (ty).

• KAYNAKLAR: A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1943; S. Akıncı, "Hekim Abbas Vesim Efendi", *Tıp Fakültesi Mecmuası*, XXIV (4), 1961; S, Akıncı, "Düstûrü'l-Vesim fi tıbb'ül-cedid ve'l-kadim incelemesi ve ortaya çıkardığı sonuçlar", *Yeni Tıp Alemi*, (171-172), 1964; S. Ünver, *Tıbbî Deontoloji*, 1945.

ABBE, Ernst
(1840-1905)

Alman fizikçi ve sanayici. Modern mikroskopu ve optik mühendisliği kavramını geliştirmiştir. İşçileri için öngördüğü sosyal güvenlik sisteminin kurumsallaşmasına çalışmıştır.

23 Ocak 1840'ta bugün Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunan Thuringia bölgesinin Eisenach kentinde doğdu. Babası bir dokuma işçisiydi. Bu nedenle, 14-16 saatlik bir işgününün getirdiği sorunları yakından izleyerek büyüdü. Göttingen ve Jena üniversitelerinde öğrenim gördü. Jena Üniversitesi Fizik Fakültesi'ne 1863'te öğretim görevlisi olarak girdi, 1870'te profesörlüğe yükseldi. 1878'de de, aynı üniversiteye bağlı gözlemevinin yöneticiliğine getirildi. 1875'te Jena Üniversitesi için optik aletler üretmekte olan sanayici Carl Zeiss ile tanıştı. Aralarındaki işbirliği kısa sürede ortaklığa dönüştü ve Zeiss fabrikaları dünyanın sayılı büyük kuruluşlarından biri durumuna geldi. Abbe 14 Ocak 1905'te Jena'da öldü.

17. yy'da gelişme yoluna giren mikroskopta kullanılan mercekler beyaz ışığı renklerine ayırıyor, bu nedenle görüntü netliği sağlanamıyordu. 1830'da sorunu ilk kez kuramsal yönden inceleyen İngiliz optikçi Lister, iki ayrı merceği tek mercek gibi kullanarak, beyaz ışığın kırınımıyla ortaya çıkan dalgaboyu farklı iki rengi (genellikle mavi ve kırmızı) tek bir odağa getirmeyi başardı. Ancak bu akromatik (renksemez) objektifte de tam bir görüntü netliği yoktu.

Apokromatik merceğin bulunuşu

Abbe'nin kuramsal bilgisinin, kendi pratik bilgisini tamamlayacağını düşünen Zeiss, ona devrin en iyi optik aletlerini ürettiği fabrikasında araştırma müdürlüğü teklif etti. Kullandıkları optik camların yetersizliği nedeniyle ilk zamanlar pek bir gelişme sağlanamadı. 1879'da Abbe, lityumlu camlar üzerinde çalışmakta olan Otto Schott'la tanıştı. 1884'te ortaklığa katılan Schott, bir süre sonra bu kez borat ve fosfatlı camlar yaptı. Bu camlar, o dönemde kullanılmakta olan ortası geniş billur merceklerden daha değişik özellikler taşıyordu. Nitekim, bu yeni camlardan yararlanan Abbe, 1886'da ışığın birincil ve ikincil kırınımlarını ortadan kaldıran apokromatik mercekleri geliştirmeyi başardı. Bu tip mercek sisteminde, odak uzaklığı akromatik sistemle aynı, fakat, merceğin çapına bağlı olan sayısal açıklık daha fazladır.

Abbe, en büyük buluşu sayılan apokromatik objektiften önce de mikroskobun ayırma gücünü artırmak için yeni sistemler denemiş ve immersiyonlu objektifi geliştirmişti. Sekiz mercekten oluşan bu objektifte, nesneye en yakın olan merceğin üstüne sedir ağacı yağı damlatılır. Kırma indisi camınkiyle aynı olan bu yağ damlası sayesinde, görüntüde, merceğin yapısından ileri gelen küresel sapınç giderilmiş oluyordu. Görüntüyü daha da netleştirmek için ışığı, incelenen nesnenin üzerinde yoğunlaştırmak gerektiğini düşünen Abbe, bir kondansör mercek kullanarak bu sorunu da çözdü (1872). Abbe, bütün buluşlarını kuramsal düzeyde de ispatlamış ve bu kuramsal yaklaşımı Zeiss şirketindeki üretim sürecinin bir parçası haline getirerek optik mühendisliği kavramını geliştirmiştir. Işık sapıncını önleyerek net bir görüntü elde edebilmek için, "aplanetizm" ya da "Abbe sinüs şartı" olarak bilinen formülü ortaya atmış, yaptığı hesaplamalar sonucu mikroskop merceklerinin büyütme sınırları anlaşılabilmiştir. Abbe bütün bu çalışmalarıyla modern mikroskopun yaratıcısı olarak bilinir.

Zeiss'ın ölümünden sonra, uluslararası ün kazanmış bu şirketin tek sahibi durumuna gelen Abbe, 1891'de kuruluşu, bilimsel araştırmalar ve sosyal gelişme hizmetlerinde bir fona dönüştürdü. O dönemde Alman sanayii en parlak devrini yaşıyordu. Ancak işçilerin çalışma saatleri çok fazlaydı. Ortaklığa katıldığı günden beri işçi haklarının savunucusu olarak tanınan Abbe, birtakım sosyal yardım kuruluşlarınca oluşturulan emeklilik fonuna işçilerden zorunlu aidat kesilmesinin, onlarda her an işten atılma korkusu uyandırdığını öne sürdü. Bu nedenle kesenek zorunluluğunun kaldırılmasını istedi. Ayrıca, işçinin suçsuz olarak işten çıkarılması durumunda, kurulacak bir yardım sistemi ile desteklenmesini önerdi. 1896'da ise Zeiss Fonu'nu, işçilerin, yöneticilerin ve araştırmacıların kâra ortak oldukları bir kooperatife dönüştürdü. Bu arada, 500 işçilik fabrikada işgününü dokuz saate indirmişti. Üretimi aynı düzeyde tutabilmek için daha hızlı bir tempoyla çalışan işçiler başlangıçta oldukça zorlandılarsa da, sonunda, dokuz saatlik işgününde eskisinden daha verimli bir üretim gerçekleştirilebildi. (1900).

Daha sonra kabul edilen Alman İşçi Temsilcilikleri Yasası'nın hazırlanmasında, Abbe'nin "nitelikli işgücü için azaltılmış iş saati kuramı"nın ve çalışanlar arasında ırk, sınıf ve siyasal görüş ayrılığı gözetilmemesi konusundaki düşünce ve uygulamalarının etkisi olmuştur.

• KAYNAKLAR: F. Auerbach, *Ernst Abbe*, 1918; H. Weiss, *Abbe und Ford, Kapitalistische Utopien*, 1927.

• BAKINIZ: VAN LEEUWENHOEK, ZEISS.

ABBOT, Charles Greely
(1872-1973)

ABD'li astrofizikçi. Güneş sıcaklığının ölçümünde kullanılan pirheliyometreyi geliştirmiş ve Güneş sabitinin değerini saptamıştır.

New Hampshire'da Wilton'da doğdu. 1928'den 1944'e kadar Washington'da, Smithsonian Araştırma Vakfı'nın yönetimindeki Smithsonian Astrofizik Gözlemevi'nin müdürlüğünü yaptı. Bu görevi sırasında çalışmalarını özellikle Güneş astronomisine yönelten Abbot, Güneş'in ışımasını ve sıcaklığını ölçmek için çeşitli yöntem ve araçlar geliştirdi. Washington'da öldü.

19.yy'da Güneş astronomisi büyük gelişmeler

gösterirken, Güneş sıcaklığının ölçümü henüz en güç sorunlardan biri olarak çözüm bekliyordu. İlke olarak kolay gözüken bu ölçümün gerçekleşememesinde en büyük etken, atmosferin ışınımları soğurma özelliğidir. Güneş, X ışınlarından radyo dalgalarına kadar uzanan çok değişik dalgaboylarında enerji yayınlar. 1881'de sıcaklık ölçümü sorununa ilk kez bir çözüm getirildi ve her dalgaboyundaki ışımanın şiddetini ayrı ayrı belirleyerek, tüm değerlerin toplamından Güneş sıcaklığının saptanabileceği düşünüldü. Abbot'un bu alana en önemli katkısı Güneş tayfındaki enerjinin değişik dalgaboylarına dağılımını saptamasıdır. Güneş ışımasını ve tayfını incelerken, o dönemde Güneş sıcaklığının değerini bulmak için tek veri olan güneş sabitini ölçtü. "Yeryüzü üzerinde, Güneş'ten ortalama uzaklıkta bulunan ve Güneş ışınlarını dik olarak alan kuramsal bir yüzeyin birim alanına birim zamanda gelen toplam ışıma enerjisi" olarak tanımlanan bu değişmezin yaklaşık değeri 1,9 cal/cm^2/dak'dır.

Abbot'ın Güneş'in sıcaklığını ölçmek için geliştirdiği Pirheliyometrede güneş ışınları gümüş bir levha üzerine düşürülür ve ışımanın değeri çok hassas bir termometreyle ölçülür.

• BAKINIZ: ANGSTRÖM, KIRCHHOFF.

ABBOTT, George
(1887)

ABD'li tiyatrocu. Amerikan müzikalini kendi içinde bütünlüğü olan bir tür haline getirmiştir.

Rochester Üniversitesi'nde öğrenciyken tiyatroyla ilgilenmeye başladı. Çağdaş Amerikan tiyatrosunun oluşumunda önemli bir yeri olan Prof. Baker'ın öğrencisi olabilmek için 1912 yılında Harvard'a geçti. Kısa sürede yeteneklerini gösterip, yazdığı tek perdelik bir oyun için ödül alınca, 1913'te Keith's Theater'da çalışmaya başladı. New York'ta Fulton Theater'da sahneye çıktı. Yönetmen John Golden'la çalıştı. 1925'te James Gleason ile birlikte yazdığı *The Fall Guy* başarıyla sahnelenince, oyunculuğu bırakıp yazarlığa, yönetmenliğe ve yapımcılığa başladı. 1939'a kadar yaklaşık otuz müzikali başarıyla sahneye çıkardı. Bir ara sinemayla uğraştıysa da, bu uzun sürmedi. Altmış yılı aşan tiyatro yaşamını 1963'te *Mister Abbott* adını verdiği kitabında anlattı. 1959'da Jerome Weidman'la birlikte yazdığı *Fiorello!* adlı müzikal Pulitzer Ödülü aldı.

Ele aldığı oyunların sahnelenme olanaklarını çok iyi sezmesiyle ünlü olan George Abbott, çalışkan ve yaratıcı bir yönetmen olarak öne çıktı. Amerikan müzikallerini birbiri ardından çıkıp şarkı söyleyen bağımsız sanatçıların gösterisi olmaktan çıkarıp, kendi içinde bütünlüğü olan bir tür durumuna getirdi.

• YAPITLAR (başlıca): *The Fall Guy*, (Gleason ile) 1925; *Broadway*, 1926; *Three Men on a Horse*, (J. C. Holm ile) 1935; *The Boys from Syracuse*, 1938; *The Pajama Game*, 1954; *New Girl in Town*, 1957; *Fiorello!* (Weidman ile), 1959; *Mister Abbott* (anı), 1963.

ABBT, Thomas
(1738-1766)

Alman ahlakçı. Ahlakın us ilkelerine dayanması, toplum eğitiminde uygulamaya elverişli olması görüşünü savunmuştur.

Ulm kentinde doğdu, Bucklesurg'da öldü. Ortaöğreniminden sonra Bâle Üniversitesi'nde tanrıbilim öğrenimi gördü. Din konularına karşı duyduğu kuşku nedeniyle felsefe ve tarih öğrenmeye başladı. Çağının düşüncelerini daha iyi izleyebilmek için İngilizce, Fransızca öğrendi. 1760'ta Frankfurt Üniversitesi'nde felsefe, 1761'de Rinteln Üniversitesi'nde matematik okuttu. Felsefe ve sanat oyları açısından doyurucu bulmadığı bu kentten sıkılarak Berlin'e gitti. Hume, Shaftesbury, daha sonra Leibniz ve Wolf gibi akılcı bilgelerin yapıtlarını inceledi. Sallustus ve Tacitus üzerinde çalıştı. Yazın alanında, daha çok Lessing'le ilgilendi. Mendelssohn ve Nicolai ile tanıştı. 1763'te Güney Almanya, İsviçre ve Fransa gezisine çıktı. Ferney'de Voltaire ile karşılaşan düşünür, kral divanında danışmanlık ve Protestan ruhani meclis üyeliği, eğitim enstitüsü müdürlüğü yaptı.

Abbt felsefeye, Prusya Yedi Yıl Savaşı'nı konu edinen küçük kitabıyla, ulus yönetimi sorunlarına çözüm arayarak girdi. Ona göre yurt sevgisi yönetimin biçimine bağlı değildir. Cumhuriyet yönetimini tutanlar gibi monarşi yanlılarının da ülkelerini, uluslarını sevmeleri gerekir. Yedi Yıl Savaşı'nda krala bağlı kalınmalıydı. Stoacı anlayışa dayalı bir Hıristiyan inancının benimsenmesi, bu inançla yurt ve ulus uğrunda ölüme seve seve gidilmesi kaçınılmazdı. Abbt bu küçük yapıtında ileri sürdüğü düşüncelerle Prusya ulusculuk ülküsünün kurucusu sayılır.

Abbt'a göre ahlakın ilkeleri, toplum düzenine, görev aşamalarına dayalı uygulamalara elverişli bir yapıda olmalıdır. Bu nedenle ahlakın kaynağı duygu verileri değil us ilkeleridir. Kişiyi yöneten, ona toplumun bütünü içinde özel bir yer kazandıran anlayış gücü, duygu verilerine dayanan bir düşünme erkinden daha üstündür. Erkek kadına oranla daha güçlü, daha etkindir. Kadının başlıca özelliği erkeğine, işine, çocuğuna bağlılığında görülür. Erkeğin buyurucu, yönetici gücü ve yeteneği karşısında kadın uysal ve edilgendir. Toplumu oluşturan bireyler değişik başarı aşamalarına göre nitelenir. En üstün aşamada askerler, ikincisinde Hıristiyanlık'a gönül verenler, üçüncüde görevliler (memurlar), yazarlar, sanatçılar, din adamları bulunur. Bilginin önemi eğitici, aydınlatıcı, geliştirici olmasına bağlıdır. Bilgi, toplumu, bireyleri eğitmek içindir ve bu nedenle de uygulamaya elverişli bir nitelik taşımalıdır.

• YAPITLAR: *Geschichte des menschlichen Geschlechts*, 1766, ("İnsan Soyunun Tarihi"); *Vermischte Schriften*, 1768, ("Derlenmiş Yazılar"); *Vom Tode fürs Vaterland*, 1768, ("Yurt İçin Ölüm").

ABDAL MUSA
(14. yy)

Anadolu erenlerinden. Bektaşi inançlarının yayılmasında, kardeşliğin, birliğe dayanan insan sevgisinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Yaşamı, gençlik yılları, yeterince bilinmiyor. Birtakım söylentilerle dolu kaynaklara göre Kırk Abdal ile Buhara ya da Horasan'dan gelmiş, Anadolu'da Hacı Bektaş Veli'nin açtığı inanç yolunu izlemiştir.

Bursa'nın alınmasında bulunduğu, Geyikli Baba ile karşılıklı söyleştiği, olağanüstü başarılar gösterdiği yaygın söylentiler arasındadır. Başka bir söylentiye göre, geyik kılığına girerek, günün birinde ormanda avlanmaya çıkan Kaygusuz'u ardınca koşturup kendine bağlamış. Bu olaya Kaygusuz Abdal'ın babası Teke beyi çok kızmış; Abdal Musa'yı yalımlanan büyük bir ocağa atıp yakmak istemiş, o da kırk ereniyle güle oynaya yalımların içine atılmış, ocak birdenbire sönüvermiş. Halk arasında çok yaygın olan bu söylentilerin etkisiyle Elmalı ilçesi yakınlarında, Abdal Musa adına kurulan bir tekke Bektaşi inançlarının benimsenmesinde başlıca etken olmuştur. Bu konuda, onun yazdığı söylenen koşuklar da vardır.

Abdal Musa, Anadolu İlk Çağ uygarlığı ürünleriyle beslenen, bütün insanlar arasında kardeşliği, birliği, barışı, sevgiyi egemen kılmak isteyen, sonradan Bektaşilik adı altında kurumlaşan bir inancın yazıcılarından, öncülerindendir. Bütün hayvanlara karşı derin bir sevgisi vardır. Bu sevginin sıcağında, yan yana gelme olanağı bulunmayan; arslan, kurt, geyik, koyun, kuş gibi hayvanlar onun çevresinde toplanır, barış içinde yaşar. Bu sevgi yalnız hayvanları birbirine yaklaştırmakla kalmaz, insanlarla hayvanlar arasında karşılıklı anlaşmayı, birlikte yaşamayı sağlar. Savaş, kan dökme, birbirini çekiştirme, tutku gibi eylemler sevgiyle bağdaşmadığından, Abdal Musa'nın çevresinde toplananlarca istenmez. İnsanın yapması gereken en güzel iş kötülüğü iyiliğe, katılığı yumuşaklığa, savaşı barışa, ayrılığı birliğe, düşmanlığı gönüldeşliğe, sevgiye dönüştürmektir. İnsan olmak sevgiyle dolup taşmak, elinde olanı yoksullara dağıtmak, düşküne yardım etmektir.

Abdal Musa'nın düşüncelerinin halk arasında yayılmasında halk ozanlarının önemli payı olmuştur. Onun görüşlerini şürleştirerek, dilden dile dolaşmasını, çalgı eşliğinde söylenmesini sağlayanlar arasında kendisi de büyük bir Alevi ozanı olan Kaygusuz Abdal'ın katkısı çok önemlidir.

• BAKINIZ: KAYGUSUZ ABDAL.

ABDUL-JABBAR, Kareem
(1947)

ABD'li basketbolcu. 1981'de ABD'de en iyi beş oyuncudan biri seçilmiştir.

1960'larda adı duyulmaya başladı. 1970 yılında profesyonel oldu ve Los Angeles Lakers takımında oynadı. Uzun boyunun (2.20 m) yanı sıra zıplama yeteneği ve isabetli şutlarıyla sayı yapıcı bir oyuncu olan Abdul-Jabbar on bir yılda 25.000 sayı yaparak önemli bir başarı sağladı. Her maçını ortalama 39,8 sayı ile oynamaktadır. 1981'de ABD profesyonel basketbol liginin 35. yıldönümü kutlanırken yapılan bir ankette Wilt Chamberlain, George Mikan, Bob Cousy ve Elgin Baylor ile profesyonel ligde "tüm zamanların en iyi beşi"ne seçildi. Sonradan Müslüman olan Abdul-Jabbar, 1977'de camileri ve Mevlana türbesini gezmek için Türkiye'ye gelmiştir.

ABDULLAH BEY [Macarlı]
(1799-1874)

Avusturya asıllı Osmanlı hekim ve doğabilimci. Jeoloji, mineraloji ve zoolojinin Türkiye'de ilk kez yükseköğretim kapsamına alınmasını sağlamış; ilk doğabilim müzesini kurmuştur.

Asıl adı Karl Edward Hammerschmidt'tir. Viyana'da doğdu. Hukuk, tarım ve entomoloji okudu. Sonunda tıp öğrenimi yaparak hekim oldu. 1848'e kadar Viyana'da sürdürdüğü çalışmaları sırasında, kimi eklembacaklılarda asalak yaşayan bir hücreliler ile barsak kurtlarından kimi iplikkurdu türlerinin varlığını saptadı ve bu çalışmalarının sonuçlarını 1836-1848 arasında yayımladı.

6 Ekim 1848'de Viyana'daki ayaklanmalara katılan Hammerschmidt, devrimin kanlı bir biçimde bastırılması üzerine, önce bazı arkadaşlarıyla birlikte Viyana'ya yaklaşan Macar ordusuna, ardından kaçarak Osmanlı İmparatorluğu'na sığındı. 1850'de İstanbul'daki Askeri Tıbbiye'de, "ilm-i hayvanat" (Zooloji) ve "ilm-i arz ve maadin" (jeoloji ve mineraloji) derslerini okutmakla görevlendirildi. Ancak, bir süre sonra Avusturya İmparatorluğu'nun baskısı üzerine görevinden alınarak Şam Askeri Hastanesi'ne hekim atandı. Şam'da İslam dinini benimseyen ve Abdullah adını alan Hammerschmidt, Avusturyalı olmasına karşın, Macarlarla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na sığındığı için Macarlı Dr. Abdullah Bey diye tanınır.

1855 Kırım Savaşı'nda Osmanlı ordusunda hekim olarak görev yapan Abdullah Bey, savaştan sonra miralay (albay) rütbesiyle İstanbul'a dönünce Gülhane ve Haydarpaşa askeri hastanelerinde çalıştı. Askeri Tıbbiye'de önce zooloji, 1862'den sonra da jeoloji ve mineraloji dersleri verdi. 1870'te Askeri Tıbbiye'de, öğrencilere ve halka açık ilk doğabilimleri müzesini kurdu.

1860'lardan başlayarak çalışmalarını daha çok jeoloji alanında yoğunlaştıran Abdullah Bey, İstanbul Boğazı yöresi, Bakırköy, Çekmece, Yarımburgaz, Bursa ve Uludağ dolaylarında yaptığı jeolojik araştırmaların sonuçlarını Fransa, İtalya ve Türkiye'de bilimsel dergilerde yayımladı. Bu incelemeleri sırasında, İstanbul Boğazı ve Kartal-Pendik arasındaki Devon dönemi araziden 2000'in üstünde fosil topladı, bunlardan 1200'ünü 1867 Paris Uluslararası Fuarı'nda sergiledi. Bu değerli koleksiyonu sonradan Paris Doğa Bilimleri Müzesi'ne armağan etti. Paleontoloji bilgini E. de Verneuil, Abdullah Bey'in topladığı fosiller arasındaki trilobitlerden bir örneği yeni bir tür olarak tanımlayarak "Cryphaeus Abdullahi" diye adlandırmıştır.

1867'de Paris'te düzenlenen Kızılhaç Sağlık Konferansı'na Türkiye adına katılan Abdullah Bey, dönüşünde "Mecrûhin-i Askeriye'ye Muavenet" (Yaralı Askerlere Yardım) Derneği'nin kurulmasına önayak olarak gelecekteki Kızılay'ın da temellerini atmış oldu.

- YAPITLAR: *İlmü'l-Arz ve'l-Maadin* (ö.s), 1875; *Fenn-i Hayvanat-ı Tıbbî* (ö.s.), 1876.

- KAYNAKLAR: K. Erguvanlı, "Dr. Abdullah Bey'in Hayatı ve Eserleri", *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, V (1-2), 1954; K. Erguvanlı, "Türkiye'de Miralay Dr. Abdullah Bey'in Jeoloji Öğretiminde ve Araştırmalarında Öncülüğü", *Türk Mikrobiyoloji Dergisi*, V (1-2), 1975; A. Merdivenci, "Karl Edward Hammerschmidt-Abdullah Bey", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, V (4), 1974.

ABDULLAH BEYEFENDİ [Dürrizade]
(1867-1923)

Osmanlı Devleti'nin 128. şeyhülislamı. Atatürk ve Milli Mücadele'ye katılanlar için idam fetvası vermiştir.

İstanbul'da doğdu, Hicaz'da öldü. Vezir, Rumeli Kazaskeri Dürrizade Mehmed Dürrî Efendi'nin oğludur. Babası "vezir" payeli olduğundan kendisine "beyefendi" denilirdi. İlköğrenimini babasından gördü. Fatih ve Sultan Selim rüştiyelerinde okudu. Fatih Camii'nde ders veren Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'den Arapça ve fıkıh okudu ve icazetname aldı. Müderris oldu. Fetva Dairesi kalemi kâtipliğine atandı. Görevlerinde çeşitli aşamalardan geçerek "haremeyn" (1897), üç yıl sonra da "İstanbul" payelerini aldı. Kısa bir süre sonra "Anadolu" payesine ulaştı (1902). Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye üyeliğinde bulundu. Anadolu Kazaskeri oldu (1910); iki yıl sonra bu görevinden ayrıldı.

İttihat Terakki Partisi'nin etkin bulunduğu dönemde görev almadı. Defter-i Hakanî şer'i memurluğunda (1919) ve Bab-ı Meşihat müsteşarlığında bulundu. Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın dördüncü kabinesine şeyhülislam oldu (1920). Birkaç ay sonra da görevinden ayrıldı. Ferid Paşa İngilizler'e yaranmak için Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'yi ve taraftarlarını İttihatçılar tarafından silahlandırılmış eşkiya şeklinde göstermeye çalıştı. Meclis-i Mebusanı kapattı. Kuva-yı Milliye'yi bastırmak için Kuva-yı İnzibatiye adıyla bir askeri birlik kurdu ve Anadolu'ya sevketti. Ayrıca Abdullah Beyefendi'den Milli Mücadele'ye katılan kumandan ve yöneticileri vatan haini sayan, onların idamlarını isteyen ünlü fetvayı aldı. Anadolu'ya ve diğer İslam ülkelerine dağıttırdı:

"Alemin nizamına sebep olan İslam Halifesi hükmü altında bulunan Müslüman ülkelerinde, bazı şerir kimseler aralarında anlaşıp birleşerek, kendilerine reisler seçerek, padişahın teb'asını hile ve tezvirlerle aldatıp, kendi isteğine göre asker beslemek ve silahlandırmak amacıyla, aslındaysa mal toplamak sevdasıyla şeriata ve halifenin emrine aykırı vergi toplamak, insanların fitneye düşürerek fesat işledikleri bu reislerle onlara yardım edenleri bu eylemlerinde devam etmemeleri uyarıldığı halde, bildiklerini yapmaya devam ederlerse tek başlarına ve hep birden öldürülmeleri meşru ve farz olur mu? Bildirile." "Cevap: Tanrı daha iyi bilir ki olur.

Ferit Paşa görevinden kesin olarak ayrıldıktan sonra Avrupa'ya gitti. Kabine üyeleri çeşitli ülkelere kaçtılar. Abdullah Beyefendi de önce Rodos Adası'na ve oradan Hicaz'a Şerif Hüseyin'in yanına sığındı ve orada öldü.

- KAYNAKLAR: A. Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, 1972; S. Güngör, *Atatürk'e Kafa Tutanlar*, 1955; İ.M.K. İnal, *Son Sadrazamlar*, 1969; R.E. Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, 1934; A.R. Rey, *Gördüklerim Yaptıklarım 1890-1922*, 1945; L. Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, 1973.

- BAKINIZ: FERİD PAŞA.

ABDULLAH BİRADERLER
(19. yy)

İlk Osmanlı fotoğrafçıları. I. Meşrutiyet sonrası İstanbul'unu fotoğraflarla belgelediler.

Bir dönem Abdullah Frères adıyla da bilinen Ermeni asıllı Kevork ve Vichen kardeşlerin doğum yerleri Diyarbakır'dır. Kevork Venedik'te resim, kardeşi Vichen ise İstanbul'da fildişi üzerine minyatür çalışmaları yaptılar. Daha sonra Alman Kimyager Rabach'ın İstanbul'da Tünel yakınında açtığı ilk fotoğrafhanede asistan olarak çalışmaya başladılar ve 1858'de Rabach Almanya'ya dönünce stüdyoyu devralarak kısa zamanda ün kazandılar. 1862'de II. Abdülhamid iki kardeşi saray fotoğrafçılığına atadı. Önce I. Abdülaziz, daha sonra da II. Abdülhamid tarafından kendilerine "Ressam-ı Hazret-i Şehriyârî" unvanı verildi. Saray'dan gördükleri bu ilgi ve himaye karşısında 1876'da Müslüman olarak Abdullah Biraderler adını aldılar. Sonraları Saray fotoğrafçılığı Febüs Efendi'ye verilince fotoğrafhaneleri eski ününü kaybetti.

1867'de Paris Uluslararası Fuarı'na katılan Abdullah Biraderler, yurt dışında açtıkları bu ilk sergide

Abdullah Biraderler tarafından çekilmiş bir fotoğraf.

iki İstanbul manzarasıyla onur mansiyonu aldılar. İngiltere Kralı VII. Edward, Alman İmparatoru III. Frederick, Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph ve daha birçok tanınmış kişinin fotoğrafını çekmişlerdir.

Abdullah Biraderler birkaç kuşak boyunca, İstanbul'daki insan tiplerini ve manzaraları tespit eden fotoğraflarıyla, kentin görüntüsünü belgelediler. Bu özellikleriyle, sanatla aktüaliteyi birleştiren, belgesel anlamda ilk fotoğrafları çeken sanatçılar olarak tanındılar.

ABDULLAH BOSNAVÎ
(? - 1644)

Türk mutasavvıf. Muhyiddin-i Arabî'nin *Fususu'l Hikem* adlı yapıtına yazdığı yorum bu alandaki en önemli başvuru kaynaklarından biridir.

Bosna'da doğdu. Konya'da öldü. İlköğrenimini doğduğu ilde gördükten sonra İstanbul'a geldi; çağın ünlü bilginlerinden İslam bilimleri okudu. Tasavvuf konularına ilgi duyunca Bursa'ya giderek, Bayramiye tarikatının Melâmiye kolu ulularından Şeyh Hasan Kabaduz'a kapılandı, ondan gerekli bilgileri edindi. Mısır ve Hicaz'dan sonra Şam'a giderek Muhyiddin-i Arabî'nin türbesi yakınlarına yerleşti; toplumla ilgisini kesti, kendi içine kapandı. Bir süre sonra Konya'ya geldi. Sadreddin-i Konevi, Mevlânâ Celâleddin türbelerini gezince onlara yakın bir eve yerleşti, içine kapalı yaşamını sürdürdü.

Jön Türkler'le ilişki

Abdullah Bosnavî, çağının bilim geleneğine uyarak, hadis, fıkıh, tefsir konularında geniş kapsamlı çalışmalar yaptı, özellikle tasavvuf alanında kendinden sonra gelenlere ışık tutacak ürünler verdi. Tasavvuf düşünceleriyle *Kuran* bilgilerini uzlaştırmaya yönelik çalışmaları, kendi alanında özgün sayılır. Ona göre, kimilerinin ileri sürdükleri gibi tasavvuf inançları *Kuran* ilkelerine, İslam görüşlerine aykırı değildir. Şeriatın getirdiği uygulamalar tasavvuf inançlarıyla kaynaştırılırsa daha kolay yayılır. Din, yalnız belli tapınma kurallarına bağlanmayı, biçimci bir yaşamı gerektirmez. Özünü Tanrı sevgisiyle ışıklandırmayan bir din kurumu insanın olgunlaşmasına da yardımcı olamaz.

Gerçeğe ulaşmanın tek yolu içekapanıştır. İçekapanış kişiyi bütün gelip geçici varlıklara eğilim duymaktan kurtarır. Tasavvufun öngördüğü sevgiyle din kuralları uzlaştırılınca mutluluğa ulaşılır. Mutluluk ruh evrenindedir. Ruh ölümsüzdür, gövde ölümlüdür. Ölüm ruhun gövdeden ayrılıp geldiği tanrısal kaynağa dönmesidir.

Abdullah Bosnavî'nin önemi Muhyiddin-i Arabî'nin *Fususu'l-Hikem* adlı yapıtına yazdığı yorumdur. Kendi alanında tek sayılan bu yapıt, yorum konusunda, başvurulan en önemli kaynaklardan biridir.

- YAPITLARI: *Şerh-i Fususu'l-Hikem; Mevakibu'l-Fıkra; Hakikatu'l-Yakîn; Şerh-i Beyt-i Mesnevi; Riselatü'n fi Kavli'l-Cüneyd.*
- BAKINIZ: MUHYİDDİN [Arabî].

ABDULLAH CEVDET
(1869-1932)

Osmanlı düşün adamı, gazeteci. II. Meşrutiyet Dönemi Batılılaşma hareketinin öncülerindendir.

Arapkir'de doğdu, 29 Kasım 1932'de İstanbul'da öldü. Tabur Kâtibi Ömer Vasfi Efendi'nin oğludu. Elazığ Askeri Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra 18[illegible] Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ne girdi. Tıbbiy derslerin ve öğretmenlerin etkisiyle biyolojik materyalizm görüşünü benimsemeye başladı. 1889'da İbrahim Temo, İshak Sükûtî, Mehmed Reşid ve Hikmet Emin'le birlikte İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurdu. Bu cemiyetteki çalışmalarından ötürü birkaç kez tutuklandı. 1894'te Tıbbiye'yi bitirdi. Haydarpaşa Hastanesi Göz Hastalıkları asistanlığına atandı. Aynı yıl kolera salgını nedeniyle geçici görevle Diyarbakır'a gönderildi. Burada tanıştığı Ziya Gökalp'i etkileyerek cemiyete girmesini sağladı.

Diyarbakır dönüşü Adapazarı'nda görevlendirildi. Ancak buradaki siyasal etkinliklerinden ötürü 1895'te Trablusgarb'a sürüldü. Trablusgarb Merkez Hastanesi'nde göz doktorluğu yaparken çalışmalarını

sürdürdü. Ancak gizli olan bu çalışmaların farkedilmesi üzerine 1897'de önce Tunus'a ardından da Avrupa'ya kaçtı. Ağustos 1897'de Paris'e giderek buradaki Jön Türkler'in önderlerinden Ahmet Rıza ile ilişki kurdu. Eylül 1897'de Cenevre'ye geçerek İshak Sükûtî ve Tunalı Hilmi ile birlikte Jön Türkler' in merkezi yayın organı olan *Osmanlı* gazetesini çıkardı. Burada Osmanlı halkını, Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı ayaklanmaya çağıran yazılar yazdı.

Ancak, Ahmed Rıza'nın başını çektiği grup, *Meşveret* ve *Şûra-yi Ümmet*'te bu görüşe karşı çıkıyor, ayaklanmanın ve şiddete başvurmanın yanlış bir yol olduğunu savunuyordu. Jön Türkler'in kendi aralarında bir görüş birliğine varamadığı bu dönemde, Abdülhamid bir uzlaşma önerisi gönderdi. Uzun tartışmalara neden olan öneride Trablus ve Fizan'daki siyasi tutukluların serbest bırakılması karşılığında *Osmanlı*'nın yayımının durdurulması isteniyordu. 1899 başında anlaşmaya varılarak *Osmanlı*'nın yayımına son verildi. Trablus'taki tutuklular da serbest bırakıldı. 1900'de gazetenin yöneticilerinden Abdul-

Osmanlı'nın yayımına son verilmesi

Jön Türkler

19. yy sonlarına doğru imparatorluk sınırları içindeki ulusların (Sırplar, Bulgarlar vb.) bağımsızlık hareketlerinin yoğunlaşması, dış borçlar, Avrupa devletlerinin giderek artan baskıları karşısında Osmanlı Devleti büyük bir bunalım içine girdi. Bu durum özellikle II. Abdülhamid döneminde yönetimin daha da katılaşması sonucunu doğurdu.

1865'te İstanbul'da gizli bir cemiyet olarak kurulan Yeni Osmanlılar, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu, hemen bir anayasanın ilan edilmesinde ve seçimler sonucu oluşturulacak meclisin ülkenin geleceğini tayin etmesinde görüyorlardı. Ancak, Aralık 1876'da I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde Yeni Osmanlılar'ın mücadelesinden çok, Balkanlar'da gelişen durumun ve Rus müdahalesinden çekinen Abdülhamid'in ödün verme siyasetinin etkisi oldu. 1878'de Abdülhamid'i tahttan indirmeye yönelik Çırağan Olayı ve Kleanti Skalyeri* Aziz Bey komitesinin hazırlıkları ortaya çıkarılınca meclis kapatıldı, anayasa da rafa kaldırıldı.

Ancak bu duruma karşı aydınlar arasında yavaş yavaş bir tepki oluşmaya başladı. 1889'da Askeri Tıbbiye öğrencilerinden İshak Sükûtî*, Mehmed Reşid, Abdullah Cevdet*, İbrahim Temo* ve Hüseyinzade Ali (Turan)*, İttihad-ı Osmani Cemiyeti adıyla gizli bir örgüt kurdular. Yeni Osmanlılar gibi hürriyet ve adalet isteğiyle yola çıkan ve bu amaçlara ulaşmayı gerekirse şiddet kullanarak, Abdülhamid'i tahtından indirmekte gören cemiyet 1895'te Ahmed Rıza'nın* önerisiyle Terakki ve İttihad Cemiyeti adını aldı. Ahmed Rıza, 1895'te Fransa'daki Jön Türkler'i örgütleyerek derneğin Paris şubesini açtı. Aynı yıl derneğin merkezi yayın organı niteliğindeki Meşveret'i çıkardı. Ancak, cemiyet merkezinin şiddet yanlısı görüşlerine katılmayan Ahmed Rıza, bu konudaki muhalefetini sürdürünce gazete, cemiyetin yayın organı olma niteliğini yitirdi.

Bu sırada İttihat ve Terakki merkezinin çalışmaları yaygınlaşınca sarayın baskıları da yoğunlaştı ve dernek üyelerinin bir bölümü daha yurt dışına kaçtı. İsviçre'de bir araya gelen İshak Sükûtî, Mehmed Murad [Mizancı]* ve Abdullah Cevdet önderliğinde 1897'de kurulan Cenevre şubesi ertesi yıl Osmanlı gazetesini çıkartmaya başladı. Jön Türkler Osmanlı'da yazdıkları yazılarla halkı Abdülhamid'e karşı gerektiğinde zor kullanarak başkaldırmaya çağırıyorlardı.

Avrupa'daki Jön Türkler'in görüş ayrılıkları onların çeşitli gruplara bölünmelerine neden oldu. Onların çalışmalarını engellemek için baskıdan, devlet görevi ve para vermeye dek her yöntemi deneyen Abdülhamid, 1897'de yeni bir girişimde bulundu. Avrupa'ya gönderdiği adamları aracılığıyla Jön Türkler'i affetmeye hazır olduğunu, kendilerine görevler vereceğini ancak çağrısına uyarak yurda dönmeyenleri Osmanlı uyruğundan çıkartacağını duyurdu. Çağrıya uyan bir bölüm Jön Türk 1899'da Osmanlı'nın yayımına son vererek yurda döndüler. Öte yandan 1899'da Avrupa'ya kaçan Abdülhamid'in kayınbiraderi Damad Mahmud Paşa ile oğulları Prens Sabaheddin* ve Prens Lütfullah Jön Türk hareketine yeni bir canlılık kazandırdılar. Prens Sabaheddin'in girişimleriyle Şubat 1902'de toplanan I. Osmanlı Liberalleri Kongresi'nde Paris'teki Jön Türkler'in görüş ayrılıkları daha da belirginleşti. Bu ayrılık Kahire ve Cenevre'ye de yansıdı ve Abdülhamid' in baskılarını artırması sonucu yeniden yurt dışına kaçan Jön Türkler arasında bölünmelere neden oldu. Bunlardan 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 1907'de Paris' teki Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. Aynı yılın sonunda toplanan II. Osmanlı Liberalleri Kongresi'nde Osmanlı Hükümeti'nin gerekirse şiddetle devrilmesi karara bağlandı.

Jön Türkler, 1908'de II. Meşrutiyet'in gerçekleşmesinden sonra varlıklarını değişik biçimlerde sürdürdüler. Ahmed Rıza'nın başını çektiği grup, bu yeni dönemin başlangıcında önemli görevler alırken, daha sonra muhalefete katıldı. Prens Sabaheddin ise, mücadelesini çoğunlukla yurt dışında sürdürmek zorunda kaldı. Abdullah Cevdet'in çabaları siyasetten çok düşünce alanında yoğunlaştı.

lah Cevdet Viyana, İshak Sükûtî Roma Elçiliği doktorluklarına, Tunalı Hilmi ise Madrid Elçiliği kâtipliğine atandı. Bu görevleri kabul etmeleri, öbür Jön Türkler'le aralarının açılmasına neden oldu.

Abdullah Cevdet, yine de Abdülhamid'e karşı yazılar yazmayı sürdürdü. Yaklaşık üç yıl Viyana'da kalan Abdullah Cevdet, bir tartışma sonucu elçi Mahmud Nedim Bey'i tartaklayınca Avusturya Hükümeti tarafından sınır dışı edildi. 1904'te Cenevre'ye gitti. Temmuz 1904'te Edhem Nuri ile birlikte, 1899'da kapatılmasından sonra bir süre Londra'da, ardından da Kahire'de yayımını sürdüren, *Osmanlı*'yı yeniden Cenevre'de çıkarmaya karar verdiler. Ayrıca,

İçtihad dergisinin kurulması

Eylül 1904'te Mahmud Celâleddin Paşa'nın da yardımıyla ölünceye değin yayımlayacağı *İçtihad* dergisini kurdu. *Osmanlı*'nın propaganda yapmaya yönelik içeriğine karşın, *İçtihad* halkı Batı kültürü yönünde eğitmeyi amaçlıyordu.

Abdullah Cevdet'in yeniden Cenevre'ye gelmesi, buradaki Osmanlı yöneticilerinin kaygılanmasına ve İsviçre yönetimi aracılığıyla baskı yapmasına yol açtı. Öte yandan, nihilist ve anarşist çevrelerle ilişki kuran Abdullah Cevdet ve Edhem Nuri, *Osmanlı*'da bu görüşlerden esinlenen yazılar yayımlamaya başladılar. Yeni görüşleri doğrultusunda bir örgüt kurmaya karar veren Abdullah Cevdet ve Edhem Nuri, Mart 1904'te Osmanlı İttihat ve İnkilâp Cemiyeti'ni kurdular. Ancak, Abdullah Cevdet'in Cenevre'deki etkinliklerinden rahatsız olan Osmanlı temsilcileri İçtihat Matbaası'nda, Abdülhamid'i ve bazı yöneticileri aşağılayan bir kitabın basılmasını öne sürerek İsviçre'den sınır dışı edilmesini sağladılar. Bunun üzerine Aralık 1904'te *Osmanlı*'nın yayımı son buldu.

"Adem-i Merkeziyet"çilere yakınlık

Abdullah Cevdet, 1905 başlarında Kahire'ye gitti. Aralık 1905'te *İçtihad*'ı Mısır'da çıkarmaya başladı. Osmanlı yönetiminin buradaki yayım etkinliklerine karışamaması nedeniyle siyasal muhalefetinin en düzenli dönemini burada geçirdi. Abdullah Cevdet, bu dönemde *İçtihad*'da çıkan yazılarında Jön Türkler'in "Adem-i Merkeziyet"çi grubuna yakınlık gösterdi. Ancak, açıkça hiçbir grubu desteklemedi.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da yurda dönmeyip Kahire'deki kültürel etkinliklerini sürdürdü. Bu sırada Dozy'den çevirdiği *Tarih-i İslamiyet* kitabı büyük tartışmalara yol açtı. Şubat 1909'da, İbrahim Temo önderliğinde İstanbul'da kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası'nı destekledi. Demokrasiyi ve işçi haklarını savunan bu parti 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldı. Aralık 1910'da İstanbul'a dönen Abdullah Cevdet, İçtihad Evi adlı bir yayınevi kurdu. *İçtihad* dergisinin yanı sıra "Kütüphane-i İçtihad" adı altında bir seri kitap yayımladı. Bu dönemde dine karşı yönelttiği eleştiriler büyük tepki yarattı. Bu nedenle sık sık kapatılan *İçtihad*'ı *İştihad, İşhad, Cehd, Âlem-i Sanayi ve Ticaret* adlarıyla çıkardı. İttihat ve Terakki ile ilgisi kalmamasına karşın Balkan Savaşı sırasındaki tutuklamalarda yaklaşık bir ay gözaltına alındı. Bu dönemde İttihat ve Terakki ile ilişkilerini iyileştirme çabaları sonuçsuz kaldı. Bir süre *Hak* ve *İkdam* gazetelerinde başyazarlık yaptı. Buradaki yazılarında özel teşebbüsün gerekliliğini ve Anglo-Sakson eğitiminin yararlarını savundu. Abdullah Cevdet, Mütareke yıllarında *İştihad* adıyla yayımladığı gazetede, Fransız ve İngiliz yanlısı bir siyaset izledi. İngiliz mandasını savundu. İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin kuruluşunda etkin rol oynadı.

İngiliz ve Fransız yanlısı tutum

İttihat ve Terakki yanlılarının cezalandırılması ve galip Avrupa devletleriyle iyi ilişkiler sürdürülmesi kampanyasında yer aldı. İttihat ve Terakki'nin bir devamı olarak yorumladığı Anadolu hareketine sert eleştiriler yöneltti. İstanbul hükümetlerinden yana görüşler savunduğu bu dönemde yaşamı boyunca aldığı en yüksek resmi görev olan sıhhıye genel müdürlüğüne atandı. Yaklaşık bir buçuk yıl sonra yöneticilerle anlaşmazlığa düşerek görevden ayrıldı. Mütareke döneminin sonlarında, bir dünya dini olarak kabul edilmesini istediği Bahâîlik konusundaki bir yazısı dini çevrelerin tepkisine yol açtı ve kovuşturmaya uğradı. Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması üzerine, Kasım 1922'de *İçtihad*'da yeni yönetimi öven bir yazı yazdı. Bu yazıda, Anadolu hareketini baştan beri desteklediğini, ancak bu konudaki yazılarının sansürce engellendiğini ileri sürüyordu. Cumhuriyet yönetimi, mütareke dönemindeki davranışları nedeniyle kendisine devlet görevi verilmemesini kararlaştırdı. Yaşamının bundan sonraki kısmını yayımcılıkla geçirdi.

Batılılaşma hareketinin öncülerinden olan Abdullah Cevdet, toplumsal gelişmenin temel koşulu olarak Anglo-Sakson eğitiminin Türk toplumuna uyarlanmasını savunuyordu. Zor okunan Arap alfabesinin yerine Latin harflerinin kabul edilmesinin okur-yazarlığı artıracak bir etken olacağını ileri sürüyordu. Kadınların, gelecek kuşaklara ilk eğitimlerini veren analar olarak, toplumsal gelişimde çok işlevsel bir konumları olduğunu bu nedenle kadın hakları sorununun ivedilikle çözülmesini ve Türk kadınının çağdaş olanaklara kavuşturulmasını öneriyordu. Din konusunda ise, Müslümanlık'ın toplumsal içeriğinden yararlanmayı düşünen Jön Türkler'e göre daha köktenci görüşler taşıyordu. Ona göre, bilimsel gelişmelere ayak uyduramayan Müslümanlık'tan araç olarak bile yararlanılamazdı. Doğal bir evrim sonucu dinin yerini biyolojik materyalizmin alması kaçınılmazdı. Abdullah Cevdet, kırkı aşkın eseri dışında psikoloji, sosyoloji, eğitim ve tarih alanında çeviriler yapmıştır.

● **YAPITLAR (başlıca):** *Masumiyet*, 1893; *İki Emel*, 1898; *Hadd-i Tedib, Ahmed Rıza Bey'e Açık Mektub*, 1903; *Kahriyat* 1906; *Uyanınız! Uyanınız!* , 1907; *Fünün ve Felsefe ve Felsefe Sanihâları*, 1912; *Dimağ ve Melekât-ı Akliyenin Fizyolociya ve Hıfzısıhhası*, 1919; *Cihan-ı İslâma Dair Bir Nazar-ı Tarihi ve Felsefî*, 1922; *Karlı Dağdan Ses*, 1931; *Düşünen Musiki*, 1932.

● **KAYNAKLAR:** Ş. Hanioğlu, *Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, 1981; Ş. Mardin, *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri*, 1964; H.Z.Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 1966.

● **BAKINIZ:** AHMED RIZA, İBRAHİM TEMO, İSHAK SÜKÛTÎ, TUNALI HİLMİ.

ABDULLAH EFENDİ [Yenişehirli]
(? - 1743)

Osmanlı şeyhülislamı. İstanbul'da matbaanın açılması için fetva vermiştir.

Mora Yenişehiri'nde doğdu, İstanbul'da öldü. İlköğrenimini doğduğu kentte yaptıktan sonra İstanbul'a geldi. Devrin ünlü bilginlerinden öğrenim gördü; "müderris" oldu. Süleymaniye Darülhadisi'nde ders verdi. Halep (1704), Bursa (1711) kadılıklarında bulundu. Mora seferinde (1714) ordu kadısı oldu. İki yıl sonra Anadolu kazaskerliğine getirildi, bir süre sonra görevinden alındı.

Bilgisi ve doğruluğu ile sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın güvenini kazandı. Rumeli kazaskerliğine, bir süre sonra da şeyhülislamlığa atandı (1718). 1730'da çıkan Patrona Halil İsyanı'nda olayla ilgili Divan toplantısında çekingenlik gösterdi. Yaşlılığını ileri sürerek isyancıların isteğine uydu. III. Ahmed'in tahttan indirilmesini isteyenlere katıldı. İstanbul'da kargaşalıkların daha da arttığı bir sırada görevinden alınarak Bozcaada'ya sürgüne gönderildi (1730). III. Ahmed'in tahttan indirilmesi, Damat İbrahim Paşa ve birçok devlet adamının öldürülmesinden sonra Abdullah Efendi hacca gitti. Dönüşünde Kanlıca'daki yalısında oturmasına izin verildi ve orada öldü.

Paris'e elçi olarak atanan Yirmisekiz Mehmed Çelebi oğlu Mehmed Said Efendi'yi de beraberinde götürmüştü. Mehmed Said Efendi burada matbaacılığın gelişmesini yakından inceledi. İstanbul'a dönüşünde basım işlerinde gerekli bilgiye sahip olan İbrahim Müteferrika'yı buldu. Beraberce bir matbaa kurmaya karar verdiler.

İbrahim Müteferrika matbaanın açılması için gerekçelerini bildiren "vesiletü't-tıbba" adıyla yazdığı dilekçesini İbrahim Paşa'ya sundu. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam kitaplarının dışında lügat, tarih, tıp, heyetle ilgili kitapların basılması için de izin istedi. Mehmed Said Efendi'nin sürekli ısrarı ve İbrahim Paşa'nın aracılığı ile Abdullah Efendi'den fetva alındı (1727). Devrin ileri fikirli bilim adamları da İbrahim Müteferrika'nın dilekçesine birer "takriz" (övgü) yazdılar. Fetvaları Behçetü'l-feteva adı altında toplandı (1843).

● KAYNAKLAR: Ahmed Refik, *Lale Devri*, 1932; Ahmed Rıfat, *Devhatü'l-Meşayih*, ty; S.M. Gerçek, *Türk Matbaacılığı*, 1931; *İlmiye Salnamesi*, 1916.

● BAKINIZ: İBRAHİM MÜTEFERRİKA, İBRAHİM PAŞA [Damat].

ABDULLAH b. HÜSEYİN
(1882-1951)

Arap devlet adamı. Bağımsız Ürdün'ün ilk kralıdır.

Mekke'de doğdu, Kudüs'te öldü. Hicaz Emiri Hüseyin b. Ali'nin oğludur. İstanbul'da öğrenim gördü. 1908 Jön Türk hareketine katıldı ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Hicaz temsilcisi olarak bulundu; aynı zamanda Mekke şerifliğine atandı.

1920'de Şam'da toplanan Arap Ulusal Kongresi, Abdullah'ı Irak kralı, kardeşi Faysal'ı da Suriye kralı seçti. Emir Faysal, Suriye'de Fransız etkisini istemiyor ve bu yolda İngiltere'den teşvik görüyordu. Ama, aynı yıl Fransızlar'ın Şam'ı kuşatması, Araplar'ın planlarını bozdu. Abdullah b. Hüseyin, Ürdün'ü ele geçirdi ve Suriye üzerine saldırma tehdidinde bulundu. Bunun üzerine İngiltere, Ürdün'de kendi mandası altında bir Arap hükümeti kurulmasına razı oldu. Kardeşi Faysal'a yardım etmekten vazgeçen Abdullah, Ürdün Emiri oldu. Aslında, Suriye, Irak ve Ürdün'ü içine alan bir Arap krallığı kurmak istiyordu. Bu amacını gerçekleştirmek için II. Dünya Savaşı'nda İngilizler'in yanında yer aldı. Ordusu (Arap lejyonu) 1941'de İngilizler'in Suriye ve Irak'ı ele geçirmesinde önemli rol oynadı.

İngiltere, 1946'da Ürdün'e bağımsızlık verdi ve bir anayasa kabul edildi. Aynı yıl taç giyen Abdullah ilk bağımsız Ürdün kralı oldu.

Birleşmiş Milletler 1947'de, ikiye ayrılan Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması konusunda karar aldı. Abdullah, bu kararı onaylayan tek Arap önderi oldu. Ancak, 1948'de İsrail'e karşı yürütülen savaşta Ürdün ordusu, Batı Şeria'yı işgal ederek Kudüs'ü aldı. İki yıl sonra Abdullah, Batı Şeria'yı Ürdün Krallığı'na kattığını ilan etti. Bu durum, Batı Şeria'da bağımsız bir Filistin Devleti kurulmasını isteyen öbür Arap ülkelerinde ve kendi ülkesinde geniş tepkilere yol açtı. İngiltere'ye karşı yürüttüğü uzlaşmacı politika da eleştirilere neden oluyordu. Filistinli bir milliyetçi tarafından Kudüs'te öldürüldü. Yerine büyük oğlu Tallal geçti.

● YAPITLAR: *Müzekkirat*, 1947, ("Anılar"); *Memoirs of King Abdullah of Trans Jordan*, P.P.Graves (çev.), 1950, ("Trans Ürdün Kralı Abdullah'ın Anıları"); *My Memoirs Completed*, (ö.s.), 1954 ("Tamamlanmış Anılarım").

● BAKINIZ: HÜSEYİN b. ALİ.

ABDULLAH b. İSKENDER
(1533/34-1598)

Özbek hanı. Şeybânî hanedanının en önemli hükümdarıdır.

Afarinkent'te doğdu. Semerkant'ta öldü. Şeybânîler'den İskender Han'ın oğludur. Şeybânîler Cengiz

Han'ın soyundan gelen ve 16. yy'da Maveraünnehir' de hüküm süren bir Özbek sülalesidir. Sülalenin erkekleri kendi paylarına düşen bölgeyi yönetiyor, yaşça büyük olanı ise "han" kabul ediyorlardı. Abdullah doğduğunda Afarinkent'e egemen olan babası, daha sonra Karmina'yı da ele geçirdi. Ancak sağlığının ve akli dengesinin bozuk oluşu nedeniyle ailenin öbür bireylerinin saldırılarına dayanamadı ve 1551'de Amuderya'nın batı yakasına çekildi. Bunun üzerine oğlu Abdullah, yönetimi eline alarak topraklarını batı ve güneydoğu yönünde genişletmek istediyse de başarılı olamadı. Ancak 1556'da Taşkent ve Semerkant'ın hâkimi ve tüm Özbekler'in Hanı Nevruz Ahmed ölünce yeniden toparlanarak Karmina ve Şahr-i Sabz'da egemenlik kurdu. 1557'de Buhara'yı alarak başkent yaptı. 1560/61'de babası İskender'i, bütün ülkeyi onun adına yönetmek kaydıyla, han ilan etti.

Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a başvurarak Safevîler'e ve Ruslar'a karşı birlikte hareket etmeyi önerdi. Kanuni'nin gönderdiği 300 yeniçeri ile çeşitli silahlardan Horasan'a yapılan akınlarda yararlanmakla birlikte bunları, ağırlıkla hanedanın öbür üyelerine karşı giriştiği mücadelede kullandı. Maverünnehir'deki ticareti ele geçirmeye çalışan Avrupalılar ile din ve mezhep çatışması içinde oldukları Ruslar'a ve Safevîler'e (Özbekler Sunnî, Safeviler Şiî'ydi) karşı zayıf kalmalarına yol açan dağınık yönetim biçimini değiştirmeye girişti. 1574'de Belh'i, 1578'de Semerkant'ı 1581'de Taşkent'i ele geçirdi. Buralarda egemenliğini ilan ederek kendi adına hutbe okuttu ve para bastırdı.

Kırgızlar'ın akınlarını engellemek için 1582'de Sarısu ve Tugay arasında Uludağ'a dek uzanan bir sefer yaptı. 1583'te Siriderya'nın kuzeyindeki bölgeyi egemenliği altına aldı. Aynı yıl, ölen babasının yerine kendini han ilan etti. Sülalenin erkeklerini öldürerek merkezi bir yönetim oluşturdu. Yalnızca oğlu Abdülmümin'in Belh'te hüküm sürmesine izin verdi. Osmanlılar'la Kanuni zamanında başlayan işbirliği III. Murad zamanında da sürdürüldü. Gönderilen top ve tüfeklerin yanı sıra yeniçeriler de Abdullah Han'ın askerlerini eğitiyordu. Zaman zaman isyan eden bölgelere akınlar düzenledi. 1594'te Badahşan, Horasan ve Gilan'ı, 1596'da da Harezm'i egemenliği altına aldı. Doğu Türkistan'a yaptığı bir sefer, Kaşgar ve Yarkent çevresini yakıp yıkmaktan başka bir sonuç vermedi. Bu arada Belh'te hüküm süren oğlu Abdülmümin ayaklandı. Abdullah, oğlu ile savaşmaya kalkıştıysa da din adamlarının araya girmesi sonucu olay yatıştırıldı. Bu olaydan yararlanan Kırgızlar, Taşkent'e girerek yöreyi yağma ettiler. Abdullah b. İskender, Kırgızlar üzerine sefer hazırlığı içindeyken öldü. Altı ay sonra, oğlu Abdülmümin'in de öldürülmesi üzerine, Şeybânîler'in Maveraünnehir'deki egemenlikleri sona erdi.

Abdullah b. İskender, Şeybânîler'in Maveraünnehir'de egemen olmalarını sağlayan Muhammed Şeybânî'den sonra gelen en güçlü hükümdarıdır. Güçlü bir merkezi yönetim kurduğu hükümdarlığı sırasında, büyük bayındırlık çabalarına girişmiş, köprüler, kervansaraylar, medreseler, çeşmeler yaptırmıştır. Hattat ve nakkaşların eğitilmesini sağlayarak güzel sanatları geliştirmiştir. Dindar bir kişi olan Abdullah, Müslümanlık'ı yaymak amacıyla Sibirya'ya din adamları göndermiştir.

• KAYNAKLAR: R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 1980; İskender Münşî, *Tarih-i Âlemârâ-i Abbasi*, 1897; Z.V. Togan, *Türkistan*, (2. basım) 1980.

ABDULLAH b. YASİN
(? - 1059)

Murabıtlar Devleti'nin kurucusu. Kuzey Afrika'nın İslamlaştırılması'nı başlattı.

1050'lerden önceki yaşamı hakkında çok az şey bilinmektedir. Annesi, Fas'taki Kuzula kabilesindendi. Abdullah b. Yasin Nafis kentinde yaşıyordu. 1050'lerin başlarında, Büyük Sahra'nın güneyinde yaşayan Lamtune kabilesinin reisi Yahya b. İbrahim tarafından göçebe halk arasında İslamlık'ı yaymakla görevlendirildi.

Abdullah b. Yasin'in yöre halkını İslamlaştırma çabaları başarısızlığa uğradı ve Abdullah küçük bir toplulukla Senegal'in bir adasına çekildi. Burada Ribat denilen bir tekke kurarak dini-askeri bir örgüt oluşturdu. Bu örgütün üyelerine de "Ribat'ın içindekiler" anlamına gelen "Murabıtlar" (İspanyolca: *Almoravides)* denildi. Yaşamlarını dine adayan bu kişiler, askeri bir disiplin ve komünal bir düzen içinde yaşıyorlardı. Üyelere sert kurallar ve dayak cezası uygulanıyordu. Kısa zamanda sayıları bine varan Murabıtlar, güçlenerek Sahra'daki kabileleri buyrukları altına aldılar. Yerli kabile reislerinin çoğu Müslümanlık'ı kabul etmek zorunda kaldı, ancak kitleler genellikle eski inançlarını devam ettirdi.

Murabıtlar, 1055'te Fas ve Gana'daki kentlere akınlara başladılar. Dini önderliği elinde tutan Abdullah b. Yasin, ordu komutanlığını Yahya b. Umar'a verdi. Kuzeyde Zenata kabilesinin yönettiği Sicilmasa kentine, güneyde ise Gana Krallığı'na ait olan Avdagast kentine akınlar yapıp, ganimetler aldılar. Dara, Sus, Agmat ve Nafis'te egemenlik kurdular.

Abdullah b. Yasin Atlas Okyanusu kıyısında Tamasna'da Bergavatalar'la savaşırken öldü. Murabıtlar Devleti Kuzey Afrika'da birçok kabileyi Müslümanlaştırdı. Abdullah b. Yasin'in ölümünden sonra Kuzeybatı Afrika ve İspanya Murabıtlar'ın egemenliği altına girdi.

• BAKINIZ: YUSUF b.TAŞFİN.

ABDULLAH b. ZÜBEYR
(? - 692)

Arap komutan ve devlet adamı. Emevîler'le savaştı ve Mekke'de halifeliğini ilan etti.

622 ya da 624'te Medine'de doğdu, 692'de Mekke'de savaşırken öldü. Babası, Kureyş kabilesi

soylularından Zübeyr, annesi, Hz. Muhammed'in üçüncü karısı Ayşe'nin kız kardeşidir.

Abdullah b. Zübeyr, 635'te babası ile birlikte Bizanslılar'a karşı Yarmuk Savaşı'na katıldı. 638'de yine babasıyla, Mısır'ı alan Amr İbnü'l-As'ın ordusunda bulundu. 651'de Horasan seferine katıldı. Cemel Vakası'nda teyzesi Ayşe'nin piyade komutanıydı.

Emevî hanedanının kurucusu Muaviye 660'da halifeliğini ilan etti. Abdullah b. Zübeyr, Muaviye'nin oğlu Yezid'in veliahtlığını tanımadı. 680'de Muaviye'nin ölümü üzerine halife olan Yezid'e karşı çıktı. Yezid, Abdullah'ın ortadan kaldırılmasını emretti. Bunu öğrenen Abdullah, kendisi gibi Yezid'in halifeliğini tanımayan Ali'nin ikinci oğlu Hüseyin ile birlikte Mekke'ye kaçtı. Yezid'in gönderdiği kardeşi Amr b. Zübeyr'i yendi.

Hüseyin, Kûfeliler tarafından halifeliği alması için Irak'a çağrıldı. Ama Kûfe'ye giderken Kerbela'da Emevîler tarafından öldürüldü. Mekke halkının yanı sıra, Medine halkı da Emevî halifesine karşı ayaklanmıştı. Böylece, Abdullah b. Zübeyr 681'de Hicaz'da halife ilan edildi.

Medine halkı, 683'te Harra Savaşı'nda Emevîler'e yenildi. Emevî komutanı Hüseyin b. Numeyr Mekke'yi kuşattı. 64 gün süren kuşatma sırasında Kâbe yakıldı. Hüseyin b. Numeyr Yezid'in ölüm haberini alınca kuşatmayı kaldırdı. Yezid'in oğlu II. Muaviye de birkaç ay sonra ölünce Abdullah b. Zübeyr Irak, Orta Arabistan, Mısır ve Suriye'deki Kaysi kabilesi tarafından halife olarak tanındı.

684'te Kaysiler, Emevîler'in dayandığı Kelb kabilesi tarafından Şam'ın kuzeyindeki Merc-i Rahit'te yenildi. Bu olay, Emevî hanedanından Mervan'ın iktidara gelmesini sağladı. Ama, aynı zamanda da Kuzey ve Güney Arapları arasında Emevî Devleti'nin çöküşüne yol açan düşmanlığı başlattı.

Abdullah b. Zübeyr, Kâbe'yi yeniden yaptırdı, Haricî ve Şiî ayaklanmalarıyla uğraştı. Irak valisi olan kardeşinin 690'da Emevîler'ce öldürülmesi gücünü önemli ölçüde azalttı. Mısır da Emevîler tarafından geri alındı ve Abdullah'ın gücü yalnızca Mekke ile sınırlandı.

Emevî halifesi Abdülmelik'in gönderdiği Haccac, 692'de Mekke'yi kuşattı. Yedi ay kadar süren kuşatmada Abdullah b. Zübeyr öldü. Haccac, cesedini bir darağacına astırarak günlerce orada bıraktı.

• BAKINIZ: ABDÜLMELİK b. MERVAN, HACCAC b. YUSUF.

ABDURRAHMAN I
(731-788)

Endülüs Emevî hükümdarı. Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusudur.

Emevî halifelerinden Hişâm'ın torunudur. 750'de Abbasîler'in giriştiği kıyımdan kurtularak Filistin'e kaçtı. Ardından Mısır ve Kuzey Afrika yoluyla Cebel-i Tarık'ın karşı kıyısındaki Septe kenti-

Endülüs Emevîleri

Endülüs Emevî Devleti, 8-10.yy'lardaki Arap-İslam yayılmasının batı sınırını oluşturur. İspanya topraklarında kurulmuş olan Endülüs Emevî Devleti'nin tarihi üç önemli evreden geçmiştir. İspanya'nın Araplar tarafından ele geçirilmesi; Emevî hanedanının İspanya'yı bağımsız bir devlet haline getirmesi; Endülüs Emevîlerinin "halife" sanını alarak Kuzey Afrika'daki Fatımî hanedanına karşı dini ve siyasi bir güç odağı oluşturması.

Emevîler'in Kuzey Afrika Valisi Musa b. Nusayr'ın azatlı kölesi olan Tarık b.Ziyad, 711'de bugün kendi adıyla Cebel-i Tarık diye bilinen bölgeye çıktı. Altı yıl içinde İspanya'nın yarısı ele geçirilmiş ve 717 ya da 718 yılında Hurr b.Abdurrahman es-Sakafi Pirene Dağları'nı aşmıştı. Avrupa içlerine doğru Arap yayılması, 732'de Abdurrahman el-Gafikî önderliğindeki ordunun Fransa'da Poitiers yakınındaki Tours' da Charles Martel karşısında yenilgiye uğramasına değin sürdü.

Emevî hanedanı, 750'de Abbasîler'ce ailenin son bireyine kadar öldürülerek ortadan kaldırıldığında, Emevî Halifesi Hişam'ın torunu olan Abdurrahman b. Muaviye beş senelik uzun bir kaçış ve saklanma döneminden sonra İspanya'ya geçti. Kısa zamanda Araplar'ın elindeki İspanya'da egemenlik kuran Abdurrahman, bağımsız bir devlet oluşturdu.

İspanya'da oluşan bu İslam devleti ve merkezi Kurtuba (Cordoba), İslam dünyasının 9. ve 10. yy'larda içine düştüğü kaynaşmalardan, iktidar çekişmelerinden ve mezhep kavgalarından bir ölçüde uzak kaldı. Özellikle, III. Abdurrahman'ın kendisini halife ilan etmesinden sonra tümüyle İslam dünyasından bağımsız bir gelişme izleyen Endülüs Emevî Devleti, büyük bir Hıristiyan nüfusu barındırmasına ve bunun yarattığı sorunlarla sürekli uğraşmasına karşın, kültürel açıdan önemli bir merkez olmayı başardı.

Kurtuba, III. Abdurrahman'ı izleyen halifeler zamanında Avrupa'nın en büyük ve görkemli kentlerinden biri durumuna geldi. III. Abdurrahman Kurtuba'da bir üniversite kurdu ve bu üniversite Avrupa'nın başlıca bilim merkezlerinden biri oldu.

Endülüs Emevî Devleti, askeri ve kültürel alandaki tüm başarılarına karşın, büyük bir İspanyol-Hıristiyan kitlesi karşısında istilacı konumda olması yüzünden uzun dönemde istikrarlı bir yapı oluşturamadı. 11.yy'dan başlayarak sürekli gerileyen Endülüs Emevîleri, giderek Avrupa'da önemli bir güç odağı olma özelliğini yitirdi. Egemenlik alanları gittikçe daraldı ve İspanya Krallığı 1492'de Gırnata (Granada) kentini ele geçirdiğinde, Araplar'ın İspanya yarımadasındaki son egemenlik kalıntıları da ortadan kalkmış oldu.

ne ulaştı (755). Bölgedeki Suriye ve Yemenliler'i toparlayarak güçlü bir ordu oluşturdu. Müslümanlar arasında İspanya emirliği için sürdürülen iktidar mücadelesine son vermek üzere harekete geçti.

756'da Emir Yusuf'u yenip, Kurtuba (Cordoba) kentini ele geçirdi ve kendisini emir ilan etti. Ancak kuzeye kaçan Emir Yusuf karışıklık çıkarmaya başladı. Abdurrahman, önce onun üzerine yürüdü ve 759'da Tuleytula (Toledo) yakınlarında öldürdü. Ardından İspanyol asıllı olup da sonradan Müslüman olan gruplar arasındaki huzursuzlukları Araplar'la Berberîler arasındaki kabile kavgalarını gidermeye uğraştı. Bu arada Abbasî halifesi el-Mansûr, el-Alâ'ubn Muğîs'i İspanya'ya yolladı. Yemenliler'i ve Fihrîler'i yanına çeken el-Alâ, büyük bir ayaklanma başlattıysa da I. Abdurrahman 763'te olayı bastırdı ve el-Alâ'nın başını Abbasî halifesine gönderdi. Ona "Kureyş Şahini" adını veren Abbasî halifesi el-Mansûr bu olay üzerine geri çekilmek zorunda kaldı.

769'da da Berberîler'den Şakya'nın Şantabariya'da giriştiği bir kıyımı engelledi ve bundan sonra en küçük ayaklanmaları bile anında bastırdı. 777'de İspanya'nın kuzeydoğusunda hüküm süren bazı Müslüman kabileler I. Abdurrahman'a karşı bir birlik oluşturdular. Abbasî halifesinin müteffiki olduğu için doğal olarak I. Abdurrahman'a düşman olduğunu varsaydıkları Frank İmparatoru Charlemagne'ı da yardıma çağırdılar. 778'de Frank ordusuyla Pirene Dağları'nı aşan Charlemagne, Saragossa'yı kuşattı. Ancak ülkesinde kendisini iktidardan indirmeye yönelik bir ayaklanma başladığı haberini alınca kuşatmadan vazgeçip, Basklılar'ın saldırıları yüzünden ağır kayıplar da vererek, geri çekildi.

I. Abdurrahman, ülkede dirlik ve düzeni sağladıktan sonra bayındırlık işleriyle uğraşmaya başladı. Saraylar, köprüler, su kemerleri ve Kordoba kentinde günümüze değin ayakta kalan ünlü camiyi yaptırdı. 788'de öldüğünde geride üç yüzyıl hüküm sürecek bir devlet bıraktı.

En büyük İslam devletlerinden biri olan Endülüs Emevîleri'nin kurucusu I.Abdurrahman, halife sanını almadı. 757'de Abbasî halifesi adına hutbe okunmasını kaldırdı. Ancak hutbelerde kendi adını da kullanmadı. Emir unvanıyla yetindi. Endülüs Emevîleri'nde kendi adına ilk hutbeyi 929'da III. Abdurrahman okuttu.

Halifeliğini ilan etmesi

● KAYNAKLAR: P.K. Hitti, *İslâm Tarihi*, III, 1980; R. Mantran, *İslâmın Yayılış Tarihi*, 1980; B. Üçok, *Emevîler-Abbasiler*, 1979.

ABDURRAHMAN III
(889-961)

Endülüs Emevî hükümdarı. Endülüs Emevî Devleti'nde ilk kez halife sanını kullanmıştır.

Abdurrahman yedinci Endülüs Emevî hükümdarı Abdullah'ın torunudur. Bazı kaynaklar doğum tarihini 892 olarak da gösterir. Babası Muhammed, daha önce veliahtlık çekişmelerinde öldürülmüş olduğu için dedesi Emir Abdullah 912'de ölünce, Abdurrahman onun yerine Kurtuba'da emir oldu.

İlk zamanlar, çeşitli ayaklanmalarla dağılmakta olan Endülüs Emevî Devleti'ni askeri yönden güçlendirmeye çalıştı. Bu arada güneyde ayaklanan Arap beyleri ve kuzeyde topraklarını işgal etmiş bulunan Müslüman Araplar'a direnen İspanyol soyluları ile mücadele etti. 917'ye değin III. Abdurrahman'ın askerleri Ecija, Jaen ve Elvira bölgelerinde Ömer b.Hafsûn'un etkinliğini kırmayı başardılar. Ömer b.Hafsûn 917'de ölünce direniş büyük ölçüde kırıldı. Daha sonra, 928'de Bobastro kalesinin ele geçirilmesi ve 932'de de Tuleytula'nın (Toledo) alınmasıyla direniş tümüyle sona erdi.

Kuzeyde, Leon Kralı II. Ordono, Navarre Kralı Sancho'nun yardımıyla Tudela ve Valtierra bölgelerine bir akın düzenledi. III. Abdurrahman bu tehdide karşı 920'de bir sefere çıktı. Val de Junqueiras'da II. Ordono ve Sancho'nun güçleriyle karşılaşarak yenilgiye uğrattı. Askeri yenilginin hemen ardından II. Ordono'nun ölmesi ve taht kavgalarının uzun süreli iç karışıklıklara yol açması kuzeydeki tehlikeyi bir süre için ortadan kaldırdı.

III.Abdurrahman'ın başa geçmesinden kısa bir süre önce Tunus'da kurulmuş bulunan Fatımîler de, Endülüs Emevîleri'ni etkileri altına almak istiyordu. III. Abdurrahman, buna karşı güçlü bir donanma oluşturdu. 931'de Ceuta'yı ele geçirerek Cebel-i Tarık Boğazı'nı tuttu ve Kuzey Afrika Bedevîleri'ni kendine bağladı. Fatımî donanması ile Endülüs donanması arasındaki çatışma III. Abdurrahman'ın hükümdarlığı boyunca sürdü.

III. Abdurrahman, en önemli askeri yenilgisini 939'da Leon Kralı II. Ramiro ve Navarre Kralı Sancho'nun dul karısı Tota karşında aldı. Ancak bu yenilgi İspanyollar arasındaki iç savaşın sürmesinden dolayı önemli bir gerilemeye yol açmadı. Daha sonra bu iç çekişmedeki taraflardan biri olan Tota, III. Abdurrahman'dan yardım istedi ve böylece Endülüs Emevîleri İspanyollar 'ın taht kavgalarından yararlanarak İspanya yarımadasındaki egemenliğini güvence altına aldı.

III. Abdurrahman'ın hükümdarlığı sırasındaki en önemli olay, kendisini halife ilan etmesidir. Abbasî halifesi hem coğrafi uzaklık ve hem de Abbasî Devleti'nin son derece zayıflamış olması yüzünden Endülüs Emevîleri için bir önder olma niteliğini yitirmişti. Küçük bir emirlikten başlayarak İspanya yarımadasında güçlü bir devlet kurma yolunda olan Endülüs Emevîleri için ise kendi önderlerinin aynı zamanda dini bir gücü olması önem kazanmıştı. Bu durumu değerlendiren III. Abdurrahman, 16 Ocak 929 günü Cuma namazı hutbelerinde adını "halife" olarak andırdı ve bu tarihten başlayarak bütün resmi ve siyasi yazışmalarda adı halife olarak geçti.

III. Abdurrahman, 961'de hilafeti oğlu el-Hakem el-Mustansır'a bırakarak öldü. Emirliği ve halifeliği boyunca Endülüs Emevî Devleti'ni askeri açıdan güçlendirip sınırlarını güvence altına almasının yanı sıra, maliye, askerlik ve bayındırlık alanlarında da önemli düzenlemelere girişmiştir. Devşirme usulüne dayanan bir askerlik sistemi kurmuş, devletin mali kaynaklarını ve gelirlerini hızla artırmış ve Kurtuba'yı

çağının en bayındır yerleşim merkezlerinden biri durumuna getirmiştir. Halifeliğini ilanından sonra hilafet sarayı olarak yaptırdığı ez-Zehra Sarayı, dönemin en görkemli yapılarından biri olarak tanınmıştır.

• KAYNAKLAR: P.K. Hitti, *İslâm Tarihi*, III, 1980; R. Mantran, *İslâmın Yayılış Tarihi*, 1981; B.Üçok, *Emeviler Abbasiler*, 1979.

ABDURRAHMAN HAN
(1844-1901)

Afgan emiri. Güçlü bir yönetim kurarak aşiretleri merkezi denetim altına almıştır.

Afganistan'da Barakzay hanedanının kurucusu Dost Muhammed Han'ın torunu, Efdal Han'ın oğludur. Çocukluğu Kabil'de geçti. 1850'de babası Efdal Han'ın Belh valisi olması üzerine Afgan Türkistanı'na gitti ve on yıl orada kaldı.

1863'te Dost Muhammed'in ölümü üzerine, oğulları arasında taht kavgaları başladı. En güçlü durumdaki Şir Ali, üvey ağabeyleri Azam ve Efdal'ı yenerek emirliğini ilan etti. Bu olay üzerine 1869'da Rus Türkistanı'na sürgüne giden Abdurrahman Han, 1879'da Şir Ali'nin ölümüne değin Semerkant'da yaşadı. Bu yıllarda, amcası Azam ve babası Efdal'le birlikte Şir Ali'ye karşı sürekli mücadele etti.

1878'de, İngilizler Afganistan'a girince, Şir Ali yerini oğlu Yakub'a bırakarak Rusya'ya sığındı, bir yıl sonra da öldü. Kabil'i alan İngiliz güçleri Mayıs 1879'da Yakub'la Gandamak'ta bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya göre, İngilizler, Yakub'un emirliğini tanıyor ve onu düşmanlarına karşı korumayı üstleniyordu. Buna karşılık Afganistan'da bir İngiliz elçiliği bulundurma ve Afganistan'ın dış ilişkilerinin, İngilizler'in öneri ve istekleri doğrultusunda düzenlenmesi hakkını elde ediyorlardı. Afganistan'a yollanan İngiliz elçi kısa bir süre sonra öldürülünce, İngiliz güçleri Kabil'e girdi; Yakub'u tahttan indirerek Hindistan'a sürdü. Afganistan'a gelen Abdurrahman'ı halk iyi karşıladı. Yapılan görüşmeler sonucu İngilizler Abdurrahman'ın emirliğini tanıdı, ama Kandahar'ın ayrı bir yönetimi olmasını istediler. İngilizler'in Afganistan'da temsilci bulundurmanın gereksizliğini kabul ederek çekilme hazırlıklarına başladığı sırada, Yakub Han'ın kardeşi Eyüp Han'ın bir İngiliz birliğini yenerek Kandahar'ı ele geçirdiği öğrenildi. Hint ve İngiliz birliklerinden oluşan bir askeri güç, Eyüp Han'ı yenilgiye uğrattı. Kandahar, Abdurrahman'ın seçtiği bir yöneticiye bırakıldı ve İngilizler Afganistan'dan çekildi.

Herat'dan bir kez daha saldırıya geçen Eyüp Han, Abdurrahman Han tarafından yenilgiye uğratıldı ve İran'a kaçtı. Abdurrahman, Kandahar'ı ve Herat'ı egemenliği altına aldı.

Abdurrahman Han, 1880-1887 arasında iç ayaklanmaları bastırmakla uğraştı. Önce Galzay aşiretinin, sonra amcası Azam'ın oğlu İshak'ın, son olarak da Hazara aşiretlerinin ayaklanmalarını bastırdı. Aşiretleri kendine bağlamak için acımasız yöntemler kullanmaktan kaçınmadı; köylerin yıkılması, ailelerin dağıtılması, bu aşiretlerin Abdurrahman'dan nefret etmelerine yol açtı. Ayaklanmayan aşiretlere ise yumuşak davrandı. Ülkede yönetimini yeniden düzenleyerek aşiret temeline dayalı bir toplumda iyi örgütlenmiş bir hükümet kurdu. Sanayi ve ticaretin gelişmesine önem verdi. Bu amaçla yabancı uzmanlar getirtti; tüketim malları ile tarım araçları sanayii kurdu. Savaş gereci yapmak için makine ithal etti.

İngiltere ve Rusya ile dengeli bir ilişki kurdu. Döneminin en önemli olayı Rusya'yla kuzeybatı sınırının çizilmesidir. 1893'te Kabil'de yapılan ve Sir Mortimer Durand başkanlığında bir İngiliz delegasyonunun da katıldığı görüşmelerde, Abdurrahman, Durand çizgisi olarak adlandırılan sınırı kabul etti.

Uzun yıllar hastalık çeken Abdurrahman, geçirdiği felç sonucu öldü. Yerine büyük oğlu Habibullah Han geçti.

• KAYNAKLAR: J.A. Gray, *My Residence at the Court of the Amir*, 1895; Sultan Muhammed Han, *Life of Abdurrahman*, 1900; S.Wheeler, *The Amir Abdurrahman*, 1895.

• BAKINIZ: DOST MUHAMMED.

ABDURRAHMAN NUREDDİN PAŞA
(1836-1912)

Osmanlı sadrazamı. Onüç yıl sürdürdüğü adliye nazırlığı sırasında önemli yasal düzenlemeler yapmıştır.

Kütahya'da doğdu. İstanbul'da öldü. Eski valilerden Germiyanoğlu Hacı Ali Paşa'nın oğludur. Özel öğrenim gördü. Babasının valilik yaptığı Şam, Cidde ve Şehrizor'da divan kâtipliği ve kethüdalık görevlerini yürüttü. Daha sonra mali alanda çalışmaya başlayıp 1860'ta Hicaz'a para ve zahire sevkinde, 1861'de de Köstence ve İzmir'de âşar (ürün vergisi) toplanmasında memurluk yaptı. 1864'ten sonra idari görevler alarak Varna ve Niş mutasarrıflığı ile Tuna, Ankara, Bağdat valiliklerinde bulundu.

1881'de Trablusgarb valiliğine atanması üzerine II. Abdülhamid'e bir itiraz mektubu sundu. Abdurrahman Paşa'nın doğrudan kendisine başvurmasından hoşlanan padişah atamayı geri alarak onu bayındırlık işleriyle ilgili bir komisyon üyeliğine atadı. Bir süre sonra önerilen sadrazamlık görevini, idari görevlerde bulunmuş olmakla birlikte, daha önce Babıâli'de çalışmadığı ve gerek iç, gerek dış siyaset alanlarında deneyimsiz olduğu gerekçesiyle kabul etmek istemedi. Buna karşın 1882'de sadrazamlığa getirildi. Ancak Mısır'da patlak veren ayaklanmaya asker göndermek konusunda padişahla aralarında anlaşmazlık çıkması üzerine, 70 gün sonra istifa etti.

Kastamonu, Aydın ve Edirne valiliklerinde bulunduktan sonra 1895'te adliye nazırlığına getirildi. II. Abdülhamid döneminde yeniden düzenlenen yasa, tüzük ve yönetmeliklerin etkin biçimde uygulanma-

sında önemli katkısı oldu. Bu yasalarla, adliye örgütünün yaygınlaştırılması, yargılama sürecinin hız kazanması, daha yetkin yargıçlar yetiştirilmesi ve yargılama örgütünün belli bir ölçüde de olsa yönetimin baskısından kurtulması amaçlanıyordu. Yaklaşık onüç yıl adliye nazırlığı yapan Abdurrahman Nureddin Paşa, görev süresince adliye örgütünün yolsuzluklardan temizlenmesine, yargıçların ve memurların dürüstlüklerine ve başarılarına göre yükselmeleri ilkesinin yerleşmesine çalıştı.

Atama ve yükselmelere ilişkin zaman zaman saraydan gelen baskılara da karşı koydu. Ama, Osmanlı ülkesinde adaletin iyi işlemediğini ileri sürerek hukuki kapitülasyonları genişletmek isteyen Batılılar'ın baskılarına tepki olarak adalet işlerine önem veren padişah, bu sürtüşmelere karşın onu görevden almadı. 1901'de Halil Rıfat Paşa'nın hastalanması üzerine sadrazamlığa vekâlet etti. Halil Rıfat Paşa ölünce sadrazamlık önerildi. Padişaha, mali sorunlara ve sadrazamın yetkilerine ilişkin görüşlerini bildiren bir mektup yazarak, Babıâli'nin, Abdülhamid döneminde azalan gücünün ve saygınlığının geri verilmesini istedi. Abdurrahman Paşa'nın ileri sürdüğü koşullardan kuşkuya kapılan Abdülhamid, sadrazamlığı Said Paşa'ya verdi. Ama Abdurrahman Paşa'yı adliye nazırlığı görevinde bıraktı.

1907 Şubatı'nda Kuruçeşme'deki yalısını onartmak için borçlanınca, Üsküdar ile Kadıköy'ün tramvay ve elektrik imtiyazını almak istedi. O zamana değin saraya yakın kişilerin kullanageldikleri bu olanak, bu kez büyük tepkilere yol açtı. Abdurrahman Nureddin Paşa, Heyet-i Vükelâ'daki hakarete dek varan tartışmalardan sonra uzun süre toplantılara gelmedi. Ancak, Sadrazam Said Paşa'nın çağrısı üzerine, II. Meşrutiyet'in ilanının görüşüleceği toplantıya katıldı. Meşrutiyet'in ilanından sonra adliye nazırlığından ahnarak, Meclis-i Vükelâ'ya atandı. 1908'de kendi isteğiyle emekli oldu. Üç ay sonra padişahın önerdiği Âyan Meclisi üyeliğini hastalığı nedeniyle kabul etmedi.

• BAKINIZ: ABDÜLHAMİD II.

ABDURRAHMAN PAŞA [Kadı] (? - 1809)

Osmanlı devlet adamı. Nizam-ı Cedid ile Sekban-ı Cedid'in kurulmasında büyük katkısı olmuştur.

1761'den önce Alanya'da doğduğu sanılmaktadır. Babası ulemadan Mehmed Efendi'dir. Medrese öğrenimi gördü. İbradı kazası âyanıyken Alanya'yı da etkisi altına almak isteyince 1795'de Konya'ya sürüldü. 1796'da affedilerek Kayseri kadısı oldu. 1801'de, Bozkır ve Bereketli maden emini olan amcası Seyyid Ali Efendi'nin yönetime karşı olanlarca öldürülmesi üzerine kadılıktan ayrılarak, devletten hem bu kişileri cezalandırmak için izin aldı, hem de mirimiran rütbesiyle amcasının yerine Bozkır maden emini oldu. Topladığı beş-altı yüz kişilik güçle, ayaklanmacıları Seydişehir yakınlarında bozguna uğrattı. Bu başarısıyla padişahın dikkatini çekti.

Eğitim görmüş, düzenli bir ordu kurma gereğine inanan III. Selim 1792'de Bostancı Ocağı'na bağlı olarak Nizam-ı Cedid adıyla yeni bir ordu kurmaya başlamıştı. İstanbul'da Levend Çiftliği ile Üsküdar'da açılan ocaklardan başka Anadolu'da da ocaklar kurulması kararlaştırılınca, bu işle Çapanoğlu Süleyman Bey ile Kadı Abdurrahman Paşa görevlendirildi.

Devlet, daha amcası zamanında Kıreli ve Seydişehir'i Bozkır Madeni'nden ayırarak buraları Üsküdar Ocağı'na bağlamış ve halkın da askere alınmasına karar vermişti. III. Selim, 1802'de Rumeli beylerbeyi unvanıyla Alanya mutasarrıflığına atadığı Abdurrahman Paşa'yı Üsküdar ve Levend Çiftliği ocaklarına asker yazmakla da görevlendirmişti.

Bölgede devlet otoritesini sağlamadaki başarısı ve Nizam-ı Cedid'i oluşturmadaki çabalarına karşılık Ağustos 1803'te Konya valiliğine atandı. Daha önce kadı vekili olarak Konya'da bulunduğu sırada âyanlar Abdurrahman Paşa'nın görevden uzaklaştırılmasına neden olmuşlardı. Vali olunca, bu olayın intikamını alacağını ve Nizam-ı Cedid için asker toplayacağını düşünerek Abdurrahman Paşa'yı Konya'ya sokmamayı kararlaştırarak halkı da bu yönde kışkırttılar. Ancak, Bozok Mutasarrıfı Çapanoğlu Süleyman Bey'in yardımıyla Nisan 1804'te Konya'ya girdi ve direnişçilerden birkaçını astırdıktan sonra halkı bağışladı.

Rumeli'de baş gösteren karışıklıkları bastırmak ve burada da Nizam-ı Cedid birlikleri oluşturmak amacıyla Rumeli'ye geçmesi istendi. Haziran 1804'te yanındaki güçlerle birlikte Çorlu'ya gelerek buradaki Nizam-ı Cedid birliklerini komutası altına aldı. Bu arada, Akşehir, Beyşehir, Kayseri, Niğde sancakları da, Nizam-ı Cedid Ocağı'na asker yetiştirmek kaydıyla, Abdurrahman Paşa'nın yönetimine verildi. Bu sancaklarda süvarilik yapabilecek bine yakın genç,aylıkları ve donanımları barış zamanı Abdurrahman Paşa'ca, savaşta ise devletçe karşılanmak üzere Nizam-ı Cedid'e alındı. Bunlar da Üsküdar Ocağı'ndan gönderilen yetişkin askerlerce eğitiliyordu. Anadolu'da oluşturulan bu ocaklardan sonra, Nisan 1806'da Rumeli'de de bir Nizam-ı Cedid Ocağı kurulması ve komutanlığına Abdurrahman Paşa'nın getirilmesi kararlaştırıldı. Ancak, Sadrazam Hafız İsmail Paşa, padişahın Abdurrahman Paşa'ya olan ilgisini ve güvenini çekemeyerek başarısızlığı için elinden geleni yaptı.

Kadı Abdurrahman Paşa Sırp ayaklanmasını bastırmak için yirmi dört bin kişilik bir güçle Haziran 1806'da Edirne'ye doğru yola çıktı. Ancak bu güçlerin onları zorla asker yapmak üzere geldiği söylentileriyle kışkırtılan halk, ayaklandı ve askerlere yiyecek vermeyerek direnişe başladı. Abdurrahman Paşa üç ay boyunca yürüttüğü mücadeleye karşın ancak Silivri ve Çorlu'ya girebildi. Padişahın, askerlere yiyecek verilmesi konusundaki buyruklarını dinlemeyen halk, yiyecek toplamaya gelen görevlileri de öldürüyordu.

Bu arada, aslında Nizam-ı Cedid'e karşı olan sadrazam, Rumeli'de uğranılacak bir yenilginin ayaklanmaları yüreklendireceğini söyleyerek padişahı etkiliyordu. Askerin açlıktan kırılması ve sadrazamın

oyunları sonucu ordu geri çekildi. Abdurrahman Paşa da yeniden Konya valiliğine gönderildi. Ama, Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa, Rumeli âyanlarının baskıları sonucu Mart 1807'de onu Konya valiliğinden alarak Alanya Sancağı muhafızlığına gönderdi. Mayıs 1807'de III. Selim tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa getirildi. Bu sırada çıkan karışıklıklarda Alanya'da düzeni sağladı.

Temmuz 1808'de II. Mahmud'u tahta çıkarıp kendisi de sadrazam olan Alemdar Mustafa Paşa, yapılacak ıslahatlarda görevlendirmek üzere onu İstanbul'a davet etti. Abdurrahman Paşa, topladığı altı bin kişilik bir güçle, Ekim 1808'de İstanbul'a geldi. Sekban-ı Cedid adı verilen bu ordunun komutanı oldu. Sekban-ı Cedid'in kendilerini ortadan kaldıracağını düşünen yeniçeriler ayaklanıp, Alemdar Mustafa Paşa öldürülünce, Abdurrahman Paşa kaçmak zorunda kaldı. II. Mahmud yeniçerilerin baskısı sonucu, paşanın katli için Anadolu'ya ferman gönderdi. 27 Ocak 1809'da İbradı'da öldürülüp, başı İstanbul'a gönderildi.

• KAYNAKLAR: E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 1947; M. Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI, 1963; İ.H. Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV (138-139), 1971.

• BAKINIZ: ALEMDAR MUSTAFA PAŞA, SELİM III.

ABDURRAHMAN SAMİ PAŞA
(1792-1881)

Osmanlı devlet adamı, maarif nazırı. Girit isyanının bastırılmasında etkili olmuştur.

Mora yarımadasında Trapoliçe'de doğdu. Halveti şeyhlerinden Ahmed Necib Efendi'nin oğludur. Babasından ve özel öğretmenlerden ders aldı. Genç yaşta şiir yazmaya başlayınca babası, Sami mahlasını verdi.

1821 Mora ayaklanması sırasında ailesi ile birlikte Yunanlılar'a esir düştü. Babası esarete dayanamayarak öldü. 1823'te İngiliz elçisinin aracılığı ile Mısır'a geçti ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın hizmetine girdi. Mehmed Ali Paşa'nın isteği üzerine kendisine Mora ayaklanmasının çıkış nedenlerini ve gelişmesini anlatan bir rapor sundu. Buna karşılık Bulak Matbaası müdürlüğüne atandı.

Mora ayaklanmasını bastırmak için Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa'nın komutasındaki sefere katıldı. Mora geri alındı ise de Rusya, İngiltere ve Fransa'nın donanma göndermesi üzerine İbrahim Paşa Mısır'a dönmek zorunda kaldı (1827). Mehmed Ali Paşa'nın ölümüne değin (1848), burada çeşitli görevlerde bulundu. Abbas Paşa Mısır valisi olunca Sami Paşa İstanbul'a döndü ve 1849'da Tırhala mutasarrıflığına atandı. Sırasıyla Rumeli müfettişliği (1850), Trabzon (1851) ve Vidin (1855) valilikleri, Meclis-i Tanzimat üyeliği (1856) gibi görevlerde bulundu. 5 Ekim 1856'da Maarif-i Umumiyye nazırlığına atandı. Girit ayaklanması başlayınca vali olarak Girit'e gitti. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra eski görevine döndü. Meclis-i vâlâ, Meclis-i âyan üyeliklerinde bulundu. 23 Mayıs 1881'de İstanbul'da öldü. Abdüllatif Subhi Paşa ve Samipaşazade Sezai Bey'in babası, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in büyükbabasıdır.

Nezareti sırasında nezaret müsteşarlığı ve mektupçuluğu (yazı işlerini yürütmekle görevli daire) kuruldu. Sıbyan mektepleri ve rüşdiyeler yeniden düzenlendi. Mekteb-i Mülkiye açıldı.

Rümuzü'l-Hikem adlı yapıtı Avrupa'nın gelişmesinin, milliyet düşüncesine bağlanması gibi konuları içerir. *İnşa-yı Sami*, yazdığı mektuplardan örnekler ve bazı şiirlerini kapsar. *Sergüzeşt-i Sami* ise bir anı kitabıdır. Başından geçenleri ayrıntılı olarak yazmak istemişse de yapıtını tamamlayamamıştır. Yazılmış bölümleri, 1893'de *Resimli Gazete*'de yayımlanmıştır. Divan edebiyatı geleneğine bağlı şiirlerinde tasavvuf etkisi vardır.

• YAPITLAR: *Rümuzü'l-Hikem*, 1870; *İnşa-yı Sami*, 1873.

• KAYNAKLAR: M. Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, 1968; İ.M.K. İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (2.bas.) 1969; Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, 1919.

• BAKINIZ: SAMİPAŞAZADE SEZAİ.

ABDÜLAHAD NURİ
(1594/95-1650/51)

Türk mutasavvıf, şair. Midilli'de Halvetilik tarikatını yaymıştır.

Halveti şeyhlerinden Abdülahad Nuri Efendi, Sivaslı Kadı Muslihiddin Mustafa Efendi'nin oğludur. Sivas'ta doğdu. Çocuk yaşta babası ölünce dayısı Abdülmecid Sivasi Efendi tarafından büyütüldü. İlköğrenimini dayısından aldı. III. Mehmed'in, Abdülmecid Efendi'yi İstanbul'a daveti üzerine onunla birlikte İstanbul'a geldi. Öğrenimini burada bitirdi. Abdülmecid Sivasi Efendi'nin halifesi oldu. Halveti tarikatını yaymak için Midilli'ye gönderildi. Bir süre sonra İstanbul'a geri çağrılarak kendisine Mehmed Ağa Tekkesi şeyhliği verildi (1614). Fatih (1631), Bayezid (1641) camilerinin kürsü vaizliğinde bulundu. İstanbul'da öldü.

Devrinin bilginlerinden sayılan Abdülahad Nuri Efendi, tasavvuf şiirleri, ilahiler yazmıştır. Bunların yanı sıra rüyaların yorumu, tekke adabı, zikir, din ve tasavvuf üzerine otuza yakın risalesi vardır.

Divan daha çok gazel tarzında yazılmış tasavvufa dayanan şiirlerinden oluşur. *Risale fi Hakkı Devranı Sufiye*, Sufiler'in, tekkede devran denilen ve Tanrı'nın doksan dokuz isminden birini sürekli anarak dönmelerinin gereğini anlatır. *Risaletü't-Tac*'da tarikat şeyhlerinin başlarına giydikleri tacın, yapılışını, renklerini, ve üzerinde bulunan simgelerin özelliklerini açıklar. *Riyazü'l-Ezkar*, tekkede zikretmenin kurallarını

açıklar. *Risale fî Hayatü'l-Hızır ve İlyas*, Hızır ve İlyas peygamberin hayatlarını ve menkıbelerini içerir.

- YAPITLAR (başlıca): *Divan; Risale fî Hakkı Devranı Sufiyé, Mecmuatü'r-Resail* içinde beşinci kitap; *Risaletü't-Tac; Riyazü'l-Ezkar; Risale fî Hayatü'l-Hızır ve İlyas.*

- KAYNAKLAR: Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 1914; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, III. 1893.

ABDÜLALİ
(16. yy)

Türk besteci. Klasik Türk musikisinin temellerini oluşturan ilk bestecilerden biridir.

Kanunî Sultan Süleyman döneminin son yıllarında doğduğu sanılmaktadır. Abdülkadir Merâgî ile kıyaslanarak *Hâce-i Sanî* (İkinci Hoca) diye de anılır. Eski güfte derlemelerinde, eserlerinin güfteleri vardır. Eserlerinin çoğu sonradan Abdülkadir Merâgî'ye mal edilmiştir. Klasik Türk musikisinin temellerini atan ilk büyük bestecilerinden biridir. Notaları günümüze ulaşan dört eseri vardır: Rast Kâr-ı Şevkname; Evc Kâr-ı Murassa (Hevây-ı Bağ); Segâh Kâr-ı Murassa (Ruhsar-ı tü çün âyine-î sûret-i mâ'nist); Saba Nakış Aksak Semai (Nâka-i Leylî).

- KAYNAKLAR: S. Ezgi, *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi*, I, III, IV, 1953; Y. Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, 1976; E.R. Üngör, *Güfteler Antolojisi*, 1981.

- BAKINIZ: ABDÜLKADİR MERÂGÎ.

ABDÜLAZİZ
(1830-1876)

Osmanlı padişahı. Saltanatı, imparatorluk içindeki ayrılıkçı hareketlerin yoğunlaştığı ve Avrupa'nın mali denetiminin arttığı bir dönem olmuştur.

8 Şubat 1830'da İstanbul'da doğdu. Mahmud'un oğludur. Annesi Pertevniyal Valide Sultan'dır. Veliahtlığı döneminde sarayda özel eğitim gördü. Bu dönemde devlet işlerinden uzak tutulduğu için zamanının büyük bölümünü av, cirit ve güreş gibi sporlarla uğraşarak geçirdi. Ağabeyi Abdülmecid'in ölümü üzerine 25 Haziran 1861'de tahta çıktı. Devletin en önemli sorunu olan mali bunalımı atlatmak için tüketimin kısılmasını öngördü. Ancak bir süre sonra harcamalar Abdülmecid dönemindekinin üç katını aştı.

Abdülaziz'in tahta çıktıktan sonra karşılaştığı diğer bir sorun da Balkanlar, Akdeniz Adaları ve Mısır'daki bağımsızlık hareketleriydi. 1862'de Karadağ'daki ayaklanma bastırıldı. Eflâk ve Boğdan'ı birleştiren Romanyalılar Prens Karol'u başa geçirmek istiyordu. Uzun görüşmeler sonunda 1866'da Osmanlılar Karol'un prens olmasını kabul etti. Öte yandan antlaşmaların verdiği haklara dayanan Sırplar bölgelerindeki Osmanlı askerlerinin çekilmesini istedi. 1867'de bu istek doğrultusunda Osmanlı askerlerinin bölgeden çekilmesiyle Sırbistan bağımsızlığa doğru bir adım daha atmış oldu. Bu sırada Girit Yunanistan'la birleşme isteğinde bulundu. Fransa ve Rusya'nın ısrarlarına karşın bu istek kabul edilmedi. Ancak 1867'de ada, iç işlerinde özerk, özel bir yönetim biçimine bağlandı.

Öte yandan Mısır Valisi İsmail Paşa'nın ayrıcalıkları artırıldı. 1867'de hidiv sanı verildi. İsmail Paşa 1868'de, bu sanın babadan oğula geçmesi iznini aldı. Daha sonra bu ayrıcalıkların verdiği güvenle borç para ve savaş gemileri almaya başladı. Ardından, Süveyş Kanalı'nın açılışına kendi adına yabancı devlet adamlarını davet edince, Osmanlı yönetiminde sert bir biçimde uyarıldı. Mısır'daki kargaşa giderildikten sonra 1868'de güneyde Mekke, Medine, Yemen ve Asir'de de Osmanlı Devleti'nin denetimi yeniden sağlandı.

Ruslar'ın desteklediği Balkanlar'daki Panislavist propaganda sonucu Bulgarlar Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak özerk bir Bulgar Ortodoks Piskoposluğu oluşturmak istediler. Bulgarlar'ın bağımsızlığına yönelik bir adım olan bu istek, 1870'de Osmanlı Devleti'nce kabul edildi. Bu arada Rusya, 1856 Paris Antlaşması'nın Karadeniz'in tarafsızlığına ilişkin maddesinin kendisini bağlamadığını açıklayarak, Osmanlı Devleti için yeniden bir tehlike durumuna geldi. Balkanlar'daki bağımsızlık hareketlerine olan desteğini de artırdı. 1875'te Bosna ve Hersek'te, 1876'da ise Bulgaristan'da ayaklanmalar baş gösterdi. Bu sırada Selanik'te meydana gelen bir olayda iki yabancı elçinin ölmesi üzerine Avrupa ile ilişkiler gerginleşti.

Balkanlar'daki ayaklanmalar, Selanik Olayı ve bunların sonucu Avrupa devletlerinin Osmanlılar'ın iç işlerine müdahele etmeleri halkın ve medrese öğrencilerinin ayaklanmasına neden oldu. Bunun üzerine çeşitli düzeydeki yöneticiler bir araya gelerek Abdülaziz'i tahttan indirmeye karar verdiler. Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin hazırladığı bir fetva ile Abdülaziz, devleti yönetmekte yetersiz kaldığı, devlet hazinesini kişisel zevkleri için kullandığı ve bilincinin yerinde olmadığı gerekçesiyle, 30 Mayıs 1876'da tahttan indirildi. 4 Haziran 1876'da intihar etti.

Abdülmecid döneminde olduğu gibi Abdülaziz döneminde de bunalımlar dayattığında sadrazam de-

ğiştirilmesi çözümüne gidildi. Abdülaziz on beş yıl süren saltanatı sırasında on altı kez sadrazam değiştirdi. Bu sadrazamlardan en önemlileri Âli Paşa, Fuad Paşa, Mahmud Nedim Paşa ve Midhat Paşa'ydı. Bunlardan Âli ve Fuad paşalar içeride yenilikleri sürdürmekten yana, dış siyasette ise Fransa'yı destekleyen bir tutum almışlardır.

Abdülaziz Avrupa'yı ziyaret eden ilk Osmanlı padişahı olarak 1867'de yaklaşık üç ay süren Paris, Londra ve Viyana gezisine çıkmıştır. Abdülmecid döneminde başlayan yenilik hareketinin sürdürüldüğü bu dönemde, 1863'te Osmanlı Bankası kurulmuş, 1864'te eski eyalet ve sancak örgütlenmesi değiştirilerek ilk kez Tuna Vilayeti, ardından 1865'te bütün ülkeyi kapsayan 27 vilayet kurulmuştur. 1868'de eski eserlerin kontrolü ve korunmasına ilişkin Âsar-ı Atika yasası çıkarılmış; 1868'de Galatasaray Sultanisi açılmış, Emniyet Sandığı kurulmuş; 1869'da eğitim alanına yeni bir düzenleme getiren "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" yayınlanarak bu alandaki çalışmalara hız verilmiş; 1870'te Darülfünun ve Hukuk Mektebi, 1873'te Darüşşafaka öğrenime açılmıştır. Bu dönemde ayrıca İdare-i Aziziye adlı bir deniz yolları şirketi, Boğaziçi'nde çalışmak üzere Şirket-i Hayriye ile İstanbul Tramvay ve Tünel İşletmesi kurulmuştur.

• KAYNAKLAR: İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* IV, 1972; Ed. Engelhardt, *Tanzimat*, 1976, E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi* VII 1956; MEB, *Tanzimat*, 1940; M. Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi* VI, 1963.

• BAKINIZ: ÂLİ PAŞA, İSMAİL PAŞA, MAHMUD NEDİM PAŞA, MİDHAT PAŞA.

ABDÜLAZİZ EFENDİ [Karaçelebizade] (1591-1658)

Osmanlı şeyhülislamı, tarihçi. İslam büyüklerini ve Osmanlılar'ı konu edinen yapıtıyla önem kazanmıştır.

İstanbul'da doğdu, Gelibolu'da öldü, Bursa'ya gömüldü. Birçok bilgin yetiştiren Karaçelebi ailesindendir. Rumeli kazaskeri Hüsameddin Efendi'nin oğludur. Önceleri ağabeyi Kadı Mehmed Efendi'den, sonra Şeyhülislam Sunullah Efendi'den öğrenim gördü. İlmiye sınıfına girdi. Sırasıyla Hayreddin Paşa (1612), Ali Paşa (1615), Pirî Paşa (1616), Kalenderhane (1617) medreselerinde ders verdi. Fatih "Sahn-ı seman" müderrisliğine yükseldi (1619). Bursa, Edirne medreselerinde ders verirken tekrar İstanbul'a atandı (1623). Aynı yıl Fatih Camii'nde ulemanın başkaldırmasına katıldığı için ceza olarak Bursa Molla Hüsrev Medresesi'ne gönderildi.

IV. Murad'ın tahta geçmesiyle tekrar İstanbul'a geldi. Süleymaniye Medresesi'nde görev aldı (1624). Aynı yıl Yenişehir sonra Mekke (1627) ve kısa bir süre Edirne kadılıklarında bulundu. İstanbul kadılığına atandı (1634). Lehistan seferine hazırlık yapıldığı sırada İstanbul kadısı olarak kentin asayişini ve yiyecek ihtiyacını sağlamakla yükümlü kılındı. Zeytinyağı kıtlığı nedeniyle fiyatlarda tutarlılığı sağlayamadı. Halkın tepkisi üzerine görevinden alındı, denize atılması için IV. Murad gerekli fermanı kendi yazdı. Sadrazam Bayram Paşa'nın aracılığı ile denizde boğulmaktan kurtuldu. Kıbrıs'a sürgüne gönderildi. Bir yıl sonra affedildi. İstanbul'a geldi ve kendisine Dimetoka arpalık olarak verildi. Rumeli kazaskerliğine atandı (1648).

Kazaskerliği sırasında Valide Kösem Sultan'la anlaşmazlığa düştü. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinde asilerle işbirliği yaptı. Sarayı basan ulema arasında bulundu.

Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa, Sultan İbrahim'in çılgınca heveslerini körüklüyordu. Samur ve amber vergisini koydurarak Yeniçeri Ocağı'nın ayaklanmasına yol açtı. Bunu fırsat bilen Abdülaziz Efendi, sevmediği, Ahmed Paşa'nın idam edilmesinde etkili oldu. Çok şişman olan Ahmed Paşa'nın cesedi o gece Atmeydanı'nda bırakıldı. Ertesi gün, o çağın anlayışına göre, insan yağı mafsal ağrılarına iyi gelir diye parçalanmıştı (1648).

Abdülaziz Efendi bu arada İslam büyüklerini ve Osmanlı Dönemi'ni konu edinen *Ravzatü'l-Ebrâr* adını verdiği ünlü tarihini bitirdi. Onu sadrazam aracılığıyla padişaha sunarken, ödül olarak şeyhülislam payesini istedi. Osmanlı tarihinde, ilk kez, kural olmadığı halde, bir kazaskere şeyhülislam olmadan bu paye verildi.

Bahaî Efendi, İngiliz sefiri Sir Thomas Bendish'i bir olaydan ötürü evinde tutuklayınca hemen görevinden alındı. Yerine Abdülaziz Efendi atandı (1651) ise de dört ay sonra Sakız'a sürgüne gönderildi. Cezası Bursa'ya, oradan Gelibolu'ya çevrildi.

Abdî takma adı ile şiirler yazan Abdülaziz Efendi'nin Arapça ve Farsça'dan çevirileri vardır.

• YAPITLAR: *Mir'âtü's-Sefâ; Tarih-i Feth-i revân ve Bağdad; Süleymanname*, 1832; *Ravzatü'l-Ebrâr*, 1882.

• KAYNAKLAR: Ahmed Rıfat, *Devhatü'l Meşâyih*, ty ; A.R. Altınay, *Alimler ve San'atkarlar*, 1980; F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 1982; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 1965; *İlmiye Salnamesi*, 1965.

• BAKINIZ: BAHAÎ EFENDİ.

ABDÜLBAKÎ NÂSIR DEDE (1765-1821)

Türk musiki bilgini, besteci. Özgün bir nota sistemi oluşturmuştur.

İstanbul'da doğdu. Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Ebubekir Dede ile, Nâyî Osman Dede'nin kızı Saide Hanım'ın oğludur. Musiki bilgisini tekke çevresinde kazandı. Arapça, Farsça öğrendi. Yetişmesinde babasının ve Milas müftüsünün oğlu Halil Efendi'nin önemli bir payı vardır. Yenikapı dergâhında uzun süre neyzenbaşılık yaptı. Ağabeysi besteci, hattat Ali Nutkî Dede'nin ölümü üzerine dergâhın şeyhi oldu (1804).1830'da şeyh olarak aynı dergâhın başına geçen küçük kardeşi Künhî Abdürrahim Dede de (1769-

1831). Mevlevi musikisinin değerli bestecilerinden biridir.

Ünlü bir Mevlevi ailenin oğlu olan Abdülbakî Dede bilgin, besteci ve şairdir. Bir divanda topladığı şiirlerinde (Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa yazmaları, no. 941) "Nâsır" mahlasını kullandı. Şair olarak dikkate değer bir özelliği yoktur. Eflakî'nin *Menakıb-ül-Arifin*'ini Farsça'dan çevirdi; Musa Sâfi Dede'nin *Târîb-i Şahidî* adlı eseri için de bir şerh yazdı. Asıl önemi musiki alanındadır. Bir nota yazısı düzenledi. Musikinin kuramsal konuları üzerinde çalıştı; çalışmalarında, o dönemin musikiye büyük önem veren padişahı III. Selim'den ilgi, destek gördü. İsmail Dede'nin neyi kendisinden öğrendiği söylenir.

Tahrîriye adlı eserinde, önerdiği nota yazısının bir açıklamasını yapar. 1794'te yazılıp III. Selim'e sunulan eser şu bölümlerden oluşmuştur: Notanın tanımı, kendi nota sistemine göre yazılmış dört eser, nota üstüne tamamlayıcı bilgiler, notanın gerekliliği, notada ustalığın üç aşaması. Önerdiği nota yazısı, Türk musikisinde geçmişte kullanılan bütün nota sistemleri arasında en gelişmiş olanıdır; bununla birlikte, bu sistem musiki çevrelerinde yaygınlaşamamıştır. Bu nota yazısına göre, bir sekizli oktavda 17-18 ses vardır.

İkinci eseri, *Tedkik-ü Tahkîk* adını taşır; bu eserini de III. Selim'e sunmuş, onun isteği üzerine sonradan bazı eklemelerle genişletmiştir. Musikinin kuramsal sorunlarıyla ilgili olan bu kitap, yazarın bu alandaki çalışmalarının bir dökümüdür. Eserde perdeler, makamlar, başka perdeler üzerinde kullanılan makamlar, perde adıyla anılan makamlar, az tanınmış ya da unutulmuş makamlar, makamların seyri, karârı, usuller, beste ile güftenin uyuşması, makamların insanda uyandırdığı duygular gibi konularda açıklamalar yapılmış, 136 makam ile 21 usul hakkında bilgi verilmiştir. Bu makamlar arasında başka hiçbir kaynakta sözü edilmeyen makamlar da vardır. *Tedkik-ü Tahkîk* bugün için önemli bir eser olmamakla birlikte, o zaman için ciddi, yararlı bir çalışmadır. Başta Haşim Bey olmak üzere, pek çok yazarın başvurduğu başlıca kaynaklardan biridir. Abdülbakî Dede'nin bu iki eseri Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Nafiz Paşa Koleksiyonu, 1242).

Dilâviz, Ruhefzâ, Gülruh, Dildâr, Hisarkürdî adlarında beş bileşik makam ile Şirin adlı 22 vuruşlu bir usûl düzenlemiş, *Tedkik-ü Tahkîk*'te bunların tanımını yapmıştır. Düzenlediği makamlardan mutlaka eser bestelemiş olmalıdır; bestelediği parçaların notalarını da verdiği tahmin edilebilir, ancak bugüne kadar gözden geçirilen yazmalarda söz konusu makamlardan hiçbir eşerine rastlanmamıştır.

Isfahan ile Acembuselik makamlarından iki Mevlevi ayini bestelemiştir; bunlardan ilki unutulmuştur.

● YAPITLAR: *Tahrîriye*, 1794; *Tedkik-ü Tahkîk*, 1797; *Acembuselik Ayin; Isfahan Ayin.*

● KAYNAKLAR: S.N. Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, 1943; S. Ezgi, *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi*, I, VI, 1953; İ.M.K. Inal, *Hoş Sadâ*, 1958; A.H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, 1970.

ABDÜLHAK HAMİD
(1852-1937)

Türk şair ve oyun yazarı. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin Batı'ya açılan yenilikçi şairlerindendir.

Abdülhak Hamid Tarhan 2 Ocak 1852'de İstanbul'da, Bebek'te doğdu. Babası dönemin tanınmış tarihçilerinden Hayrullah Efendi'ydi. Küçük yaşlarda özel öğrenim görmeye başladı, sekiz yaşındayken yeni kurulan Robert Kolej'e yazdırılıp, İngilizce öğrenmesi sağlandı. 1862'de Paris'te görev yapan ağabeysinin yanına gitti. Ecole Nationale'de yatılı olarak okudu. Dönüşünde daha on dört yaşındayken Babıâli Tercüme Odası'nda çalışmaya başladı. Kısa bir süre sonra Tahran Elçiliği'ne atanan babasıyla İran'a gitti. Burada Farsça'yı ve Fars edebiyatını derinlemesine öğrenmek fırsatı buldu.

Babasının ölümü üstüne İstanbul'a dönünce Maliye Mühimme Kalemi, Şura-yı Devlet ve Sadaret kalemlerinde bulundu. 1871'de Fatma Hanım'la evlendi. 1876'da Paris elçiliği ikinci kâtipliğine atandı. Kimi yapıtlarının konuları Padişah'ın hoşuna gitmediği için, bu görevinden alınınca, iki yıl kadar işsiz kaldı. 1883 yılında başkonsoloslukla Hindistan'da Bombay'a gönderildi. Burada sağlığı bozulan eşi, İstanbul'a dönerlerken uğradıkları Beyrut'ta öldü. Bu beklenmedik ölümün sarsıntısıyla *Makber*'i yazdı. 1886 yılında Londra elçiliği başkâtipliği göreviyle İngiltere'ye gitti. Yirmi yıl süren görevinde elçilik birinci müsteşarlığına kadar yükseldi.

Meşrutiyetin ilanından sonra Brüksel elçiliğine atandı. 1912 yılında emekliye ayrılıp yurda döndüğünde Âyan üyesi olarak görev yaptı. İstanbul'un İngilizler tarafından işgali üzerine Viyana'ya kaçtı. Burada büyük parasal sıkıntılar çekmesi üzerine Anadolu Hükümeti tarafından yurda gelmesi sağlandı. Cumhuriyet'ten sonra devletçe maaşa bağlandı, oturması için kendisine Maçka Palas'da bir daire verildi. 1928 yılında TBMM'ye üye seçildi. Son yıllarını İstanbul'da rahat bir ortam içinde geçiren

Abdülhak Hamid, 12 Nisan 1937'de öldü.

Ailesinin ve çok küçük yaşlarda başlayan eğitiminin sağladığı geniş bir kültür birikimine sahip olan Abdülhak Hamid, şiire başladığı 1870'li yıllarda Ebüzziya Tevfik, Recaizade Mahmud Ekrem, Samipaşazade Sezai ve Namık Kemal'le tanışarak, Tanzimat döneminin yeni edebiyatçıları arasına katıldı. Yurt dışı görevlerinin ona sağladığı olanaklarla Shakespeare, Corneille, Racine gibi Batılı sanatçıları derinlemesine inceledi, etkileri altına girdi. Şiir alanında o güne değin süregelen Divan edebiyatı nazım biçimlerini bir kenara bırakarak, dize ve uyak düzenlerine alabildiğine değişiklikler getirdi. Tanzimat şairleri arasında heceye en çok önem verenlerden birisi Abdülhak Hamid'dir. Eski şiirin konu kısıtlamalarını aşarak günlük yaşamın çeşitli konularını şiire soktu, doğa ve insan ilişkileri üzerinde durdu.

Tiyatro alanında ilkin Namık Kemal'i daha sonra Batılı yazarları örnek alarak oyunlar yazdı. Bunlar çoğunlukla manzum ve konularını Asur, Yunan, Arap, Hind ve Afgan gibi eski uygarlıklardan alan oyunlardı. Yapısı oynanmaya elverişli olmayan bu oyunlar, söz konusu toplumların kahramanlarını, halk-yönetim ilişkilerini, yurt sevgisi ve savunmasını, yöneticilerin trajik çabalarını romantik bir dille aktarıyordu. Sevdiği erkeğe kavuşmak için kocasını Hintli uşağına öldürten bir İngiliz kadınının acıklı serüveninin anlatıldığı yer yer en ünlü oyunu *Finten*, Othello ve Hamlet esintileri taşıyan düzyazı ile nazım karışığı bir oyundur.

Abdülhak Hamid, yaşadığı dönemde "Dahi-i Azam", "Şair-i Azam" gibi nitelemelerle çok başarılı ve yeni bir şair olarak değerlendirilmişse de, bu değerlendirmeler daha sonra tartışmalara konu olmuş, sert eleştirilere yol açmıştır.

Yaşamının büyük bir bölümünü edebiyatta en hızlı atılımların meydana geldiği ülkelerde geçirmesine karşın, oralardaki çağdaş edebiyatçıların getirdiği yeniliklerle ilgilenmemesi, yalnızca klasik dönem şair ve yazarlarını örnek alması eleştirilen yanlarındandır. Şiirlerinde görülen yeniliklerin yanı sıra, belirli bir dil anlayışına sahip olmaması, "esin"e aşırı bağlılığı sonucu ortaya çıkan kimi dağınık, keyfi şiirleri ağır yergilere uğramıştır. Bütün bunların ötesinde, Türk edebiyatının önemli bir dönemecinde, yaşadığı günler için yenilikler getirmiş bir sanatçı olduğunu kabul etmek gerekir.

● YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Sahra*, 1879; *Makber*, 1885; *Ölü*, 1885; *Hacle*, 1886; *Bir Sefilenin Hasbıhali*, 1886; *Bâlâdan Bir Ses*, 1912; *İlham-ı Vatan*, 1916; *Ruhlar*, 1922; Oyun: *Maçera-yı Aşk*, 1873; *Sabr ü Sebat*, 1875; *İçli Kız*, 1875; *Duhter-i Hind*, 1876; *Nesteren*, 1878; *Tarık yahut Endülüs Fethi*, 1879; *Tezer yahut Abdurrahman-ı Salis*, 1880; *Eşber*, 1880; *Zeynep*, 1908; *İlhan*, 1913; *Liberte*, 1913; *Finten*, 1916; *Tarhan*, 1916; *Hakan*, 1935.

● KAYNAKLAR: G. Akıncı, *A. Hamid Tarhan-Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 1954; İ.N. Dilmen, *Abdülhak Hamid ve Eserleri*, 1932; H. Dizdaroğlu, *Abdülhak Hamid*, 1970.

ABDÜLHAK MOLLA
(1787-1854)

Osmanlı hekim. Türkiye'de karantina örgütünün kurulması, zorunlu çiçek aşısının uygulanması ve tıp öğrencilerine otopsi yapma hakkının tanınması, tıp alanında gerçekleştirdiği başlıca hizmetlerdir.

Divan-ı Hümayun'da görevli Mehmed Emin Şükûhi Efendi'nin oğlu, tarihçi ve hekimbaşı Hayrullah Efendi'nin babası, Abdülhak Hamid'in dedesidir. İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü.

Medresede hekimlik öğrenimi gördükten sonra, 1801'de Eski Saray'a hekim oldu. Halet Efendi'nin aleyhinde konuştukları gerekçesiyle, büyük kardeşi Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ile birlikte Keşan'a sürüldü. Bir yıl sonra küçük kardeşleri tarihçi Hızır İlyas, II. Mahmud'dan af çıkartıp İstanbul'a dönmelerini sağladı. Bir süre eski görevine devam eden Abdülhak Molla, 1827'de Asakir-i Hassa hekimbaşılığına atandı. Medreseden yetiştiği için kendisine 1828'de Selanik, sonra Yenişehir mollalığı, 1829'da "Mekke" ve 1832'de "İstanbul" payesi verildi, 1834'te de hekimbaşılığa atandı. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye nazırlığına seçildi. 1836'da "Anadolu" payesi verildi. Aynı yıl hem payesi geri alındı, hem de hekimbaşılıktan uzaklaştırıldı.

1839'da yeniden Anadolu kazaskeri ve ikinci kez hekimbaşı oldu. 1841'de Rumeli kazaskeri payesini aldı. 1845'te görevinden ayrıldı. 1847'de Maarif Meclisi başkanlığına ve aynı yıl üçüncü kez hekimbaşılığa getirildi. 1852'de kendisine Reisü'l-ulema sanı verildi. Eczanesinin kapısına astığı "Ne ararsan bulunur derde devadan gayrı" yazısı onun simgesi olmuştur.

Abdülhak Molla, aruz vezniyle klasik tarzda şiirler de yazdı. *Tarih-i Liva* adlı basılmamış yapıtında, II. Mahmud'un 1828-1829 yıllarında Rami Çiftliği'ne ve Tarabya'ya yaptığı gezintileri ve bu yıllarda geçen bazı olayları anlatır. *Ruznâme* adlı yapıtı ise, II. Mahmud'un ölümle sonuçlanan hastalığı üstüne bir hekimbaşı olarak Abdülhak Molla'nın gözlemleridir. Ayrıca, büyük kardeşi Mustafa Behçet Efendi'nin yazmaya başladığı ve geçmiş devrin ilaçlarını, deneylerini, tılsımla tedavi yöntemlerini derlediği *Hezar Esrar* (Bin Sır) adlı kitaptaki sırların sayısını bine çıkarmaya çalışmışsa da ömrü yetmemiş, ancak oğlu Hayrullah Efendi sır sayısını bine ulaştırabilmiştir.

● YAPITLAR: *Hezar Esrar*, 1866, ("Bin Sır"); *Tarih-i Liva* (basılmadı); *Ruznâme*, ty.

● KAYNAKLAR: A.Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1982; Hızır İlyas, *Latif-i Enderun*, 1859; İ. M. K. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1969; S. Ünver, "Hekimbaşı Hayrullah Efendi", *Dirim*, ILVII, 1972.

ABDÜLHAMİD I
(1725-1789)

Osmanlı padişahı. Islahatçı girişimlerde bulunmuştur.

20 Mart 1725'te, İstanbul'da doğdu. 7 Nisan 1789'da, aynı yerde öldü. III. Ahmed'in oğludur. Annesi Râbia Şermi Sultan'dır. Veliahtlığının büyük bölümü sarayda kapalı geçti. Düzenli bir öğrenim göremedi. Kardeşi III. Mustafa'nın ölümü üzerine, 21 Ocak 1774'te tahta çıktı.

I. Abdülhamid tahta çıktığında 1768'den beri süregelen Rus Savaşı Osmanlılar aleyhine gelişiyordu. Osmanlı ordusunun karada ve denizde aldığı yenilgiler savaşın sürmesini olanaksız kılmıştı. Bunun sonucunda, Temmuz 1774'te Küçük Kaynarca'da yapılan antlaşma ile Kırım'a bağımsızlık verildi. Rusya, Karadeniz'de donanma bulundurma ve dilediği yerde konsolosluk açabilme hakkını alarak, imparatorluk bünyesindeki tüm Ortodoksların koruyucusu durumuna geldi. 1783'de, Kırım'ı topraklarına kattı. Azak Denizi'ne egemen oldu ve burada kurduğu güçlü bir donanma ile boğazlar ve İstanbul için büyük bir tehlike oluşturdu.

Ruslar'ın yandaşları olan Şahin Giray'ı Kırım'a han seçtirmeleri üzerine karışıklıklar çıktı. Fransa'nın girişimi ile Mart 1779'da Haliç'te Aynalıkavak Tenkihnamesi adıyla anılan bir antlaşma yapıldı. Buna göre Kırım bağımsız kalacak, Rus askerleri geri çekilecek, Osmanlı Devleti de Şahin Giray'ın hanlığını tanıyacaktı. Bu antlaşmadan sonra da karışıklıklar sürdü. Ama, I. Abdülhamid barışı korumak istiyordu. İngiltere ve Prusya elçilerinin Rusya aleyhine kışkırttıkları Sadrazam Koca Yusuf Paşa ise savaştan yanaydı. II. Katerina'nın Kırım'ı ziyaret edip burada Avusturya imparatoru ile görüşmesi üzerine, Rusya'dan Kırım'ın geri verilmesi istendi. Bunun kabul edilmemesi üzerine, 1787'de savaş ilan edildi. 1792'ye değin sürecek olan bu savaşta ilk saldırıyı Osmanlılar başlattı. Ruslar da Özi Kalesi'ni kuşattı. I. Abdülhamid'in çok önem verdiği bu kale Cezayirli Hasan Paşa'nın tüm çabalarına karşın kurtarılamadı.

Öte yandan Rusya'nın müttefiki olan Avusturya da Osmanlı topraklarına yönelik saldırgan bir politika izliyordu. 1781'de Rusya ile Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarını ele geçirmeyi amaçlayan bir proje (Grek Projesi) hazırladı.

Avusturya, 1787'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Sırbistan'a saldırdı. Ancak, Koca Yusuf Paşa Avusturya ordusunu bozguna uğrattı.

I. Abdülhamid döneminin önemli olaylarından birisi de İran'la yapılan savaştı. Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran'da karışıklıklar çıktı. Osmanlı-İran sınırındaki bazı aşiretlerin mücadelesinden yararlanan İran Şahı'nın vekili Zend Kerim Han Irak'ı egemenliği altına almak istedi. Bu amaçla Basra'yı kuşattı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 1776'da İran'a savaş açtı. I. Abdülhamid, o sırada Bağdat'taki Kölemen Ocağı'nı kaldırmayı düşündüğünden yeterince savunulamayan Basra, Zend Kerim Han güçlerinin eline geçti. Ancak, 1779'da Kerim Han'ın ölümü üzerine çıkan taht kavgalarından yararlanan Osmanlılar Basra'yı yeniden ele geçirdiler. İran sorunu da uzunca bir süre için son buldu.

I. Abdülhamid, saltanatı sırasında birçok ıslahat girişimlerinde bulundu. Bu ıslahat daha çok askeri alanda gerçekleşti. Topçu, lağımcı ve humbaracıların eğitimi için Fransa'dan uzmanlar getirtti. III. Mustafa zamanında Fransa'dan getirtilen Baron de Tott'un önderliğinde topçu ocaklarında başlatılan yeniliklerle ilgilendi ve bunların daha da geliştirilmesi için çaba harcadı. Bu yenileşme hareketlerinde en büyük yardımcıları sadrazamlarından Karavezir Silâhdar Mehmed Paşa, Halil Hamid Paşa ve Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa'ydı. Mehmed Paşa askeri alandaki yeniliklerin yanı sıra yönetim alanında da yenilikler yaptı ve devlet merkezinde daha yetkin memurların çalışmasını sağladı. Halil Hamid Paşa ise Rusya ve Avusturya ile her an bir savaş çıkabileceğini düşünerek Rumeli ve Kafkas kıyılarındaki kaleleri güçlendirip, eğitilmiş sürat topçularıyla donattı. Tersane ve donanma işleriyle de uğraştı. 1784'te donanma düzenine ve donanmanın savaş hazırlıklarına ilişkin bir yasa çıkarttı. Aynı yıl Mühendishâne-i Berri-i Hümayun öğrenime açıldı. İbrahim Müteferrika'nın ölümünden sonra kullanılmayan basımevi de bu dönemde yeniden çalıştırılmaya başlandı. Ayrıca, Avrupa malları yerine yerli malı kullanımı zorunlu kılındı ve küçük sanayi özendirildi.

● KAYNAKLAR: İ.H.Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, 1972; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, N.Çağatay (yay.), III-IV, 1980; M. Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, 1962; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, 1956.

● BAKINIZ: CEZZAR AHMED PAŞA, HALİL HAMİD PAŞA, HASAN PAŞA[Cezayirli], MUSTAFA III, YUSUF PAŞA [Koca].

Ergin Akarı özel arşivinden

ABDÜLHAMİD II
(1842-1918)

Osmanlı padişahı. Bunalımlı bir dönemde Batı'ya karşı dengeci, Doğu'ya karşı İslamcı politikalar izlemiştir. Ülke içinde mutlakçı yönetimi güçlendirmiş, eğitim ve yönetim alanlarında düzenlemeler yapmıştır.

21 Eylül 1842'de doğdu. Babası, Padişah Abdülmecid (d.1839-1861); annesi, Tîr-i Müjgân Kadına-

fendi idi. 31 Ağustos 1876'da tahta çıktı. Yaklaşık 33 yıl süren bir saltanattan sonra, 27 Nisan 1909'da tahttan indirildi. Kalan ömrünü önce Selanik'te sonra Beylerbeyi Sarayı'nda geçirdi. 10 Şubat 1918'de öldü.

II. Abdülhamid tahta çıktığında, Osmanlı Devleti büyük bir bunalım içindeydi. Mali sıkıntı dayanılmaz bir kerteye erişmişti. Hesabını kimsenin bilmediği iç borçlar bir yana, 1854-1874 arasında alınmış dış borçların vadesi dolan yıllık anapara ve faiz ödemeleri, devletin olağan gelirlerinin yarısını aşıyordu.

Osmanlı Devleti üstündeki dış baskı da tehlikeli boyutlara varmıştı. Prusya'nın Fransa'yı yenerek Alman birliğini gerçekleştirmesinden (1871) beri çalkalanan Avrupa, yeni bir güçler dengesinin arayışı içinde idi. Bu belirsizlik ortamı içinde, Avrupa'nın farklı başkentlerinden kaynaklanan çelişik baskı ve etkiler, bir yandan Osmanlı devlet adamları arasındaki çatışmaları körüklerken, bir yandan da Balkanlar'daki milliyetçi-ayrılıkçı hareketlerin gelişmesine elverişli bir durum yaratıyordu.

Osmanlı başkentinde ise tam bir kargaşa hüküm sürmekteydi. Kişilere bağlı olmayan, önceden belli ilke ve usullere göre işleyen belirgin bir siyasi karar mekanizması oluşturulamamıştı. Ali Paşa'nın ölümünden (1871) sonra, tam bir "otorite boşluğu" doğmuştu. Bu boşluğu doldurmak için önde gelen Osmanlı paşaları ve Padişah Abdülaziz (1861-1876) birbirlerine girmişlerdi.

1875 Ekimi'nde dış borç ödemelerini erteleme kararı alınması Avrupa'da büyük bir tepkiyle karşılandı. Osmanlı Devleti'nin artık "kurtarılamayacağı", dolayısıyla paylaşılması gerektiği konuşulmaya başlandı. Bulgarlar, Sırplar, Hırvatlar devlete karşı giriştikleri mücadeleyi şiddetlendirdi. Öte yandan, büyük kentlerde Müslüman halk Avrupalılar'a karşı kitlesel gösterilere girişti. Büyük devletler, 13 Mayıs 1876'da Osmanlı Devleti'ne, Hıristiyan tebaanın ve Avrupalılar'ın can ve mal güvenliği sağlanmadığı takdirde müdahale edeceklerini bildirdi.

Bu durum bir süredir padişahı devirmeyi düşünen Midhat Paşa ve arkadaşlarının işini kolaylaştırdı. 30 Mayıs'ta Abdülaziz tahttan indirildi, beş gün sonra da intihar etti. Yerine geçen V. Murad, hızla gelişen olaylar karşısında dehşete kapılmıştı. Temmuz'da, Sırbistan ve Karadağ, Rusya'nın kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Padişahın içine düştüğü dehşet, devlet işlerinin yürütülmesine engel bir sinir bunalımına dönüşünce o da tahttan indirildi ve 31 Ağustos 1876'da II. Abdülhamid'in padişahlığı ilan olundu.

İşte böyle zor şartlarda iş başına gelen Abdülhamid, insanları kazanmayı ve uzlaştırmayı bilen bir kişiydi. Bu özellikleri, başkentteki panik havasının azalmasına yardımcı oldu. Kısa bir süre sonra Osmanlı orduları Sırplar'ı ve Karadağlılar'ı yenerek Belgrad'a doğru ilerlemeye başladı. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne verdiği bir ültimatomla harekâtın derhal durdurulmasını istedi. Öteki büyük Avrupa devletleri de Rusya'yı destekleyerek, Balkanlar'daki durumu görüşmek üzere İstanbul'da toplanmaya karar verdi. Niyetleri, Avrupa'da değişen güç dengesi ışığında Ortadoğu politikalarını karşılıklı gözden geçirerek uzlaşmaya çalışmaktı.

25 Aralık 1876'daTersane'de toplanan konferansta Osmanlı Devleti'ni Balkanlar'da önemli ödünler vermeye zorlayan kararlar alındı. Uzun görüşmeler sonucunda Osmanlı Hükümeti Tersane Konferansı kararlarını reddetti. Bunun başlıca iki nedeni vardı. Avrupalılar'ın bir süredir iyiden iyiye haysiyet kırıcı bir hal almış olan müdahalelerine karşı Osmanlılar arasında büyük bir tepki doğmuştu. Ayrıca, İngiltere'nin tutumu açık değildi. Bir yandan Osmanlılar'ı ödün vermeye zorlayan bildirgelere imza koyuyor; öte yandan, gizlice, savaş çıkarsa Osmanlılar'ı en azından mali bakımdan destekleyeceğini belirtiyordu.

Osmanlı Devleti'nde durum

Red kararının yol açtığı gelişmeler sonucu 24 Nisan 1877'de Osmanlı-Rus savaşı patladı. Tam on ay amansızca süren savaşta kimseden yardım görmeyen Osmanlılar yenildi. Ruslar'ın Yeşilköy'e kadar ilerlemeleri üzerine, öteki devletler, barış şartlarının ortaklaşa belirlenmesi isteği ile ortaya çıktılar. Bu arada, İngiltere de fiili bir durum yaratarak, Kıbrıs'ı işgal etti (Haziran 1878). Barış görüşmeleri Berlin'de yapıldı (Temmuz 1878). Rusya'nın kazanımları sınırlandırılmakla beraber, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgali öngörüldü. Fransa'nın da uygun bir fırsatta Tunus'a el koymasına ses çıkarılmayacağı anlaşıldı. (Fransa bu fırsatı 1881'de yarattı.)

Abdülhamid, diplomatik gelişmeleri yakından izlemek üzere sarayda bir bilgi merkezi kurmaya ve dış politikanın yönetimini tekeline almaya başladı. Dış güçler Osmanlı Devleti içinde öylesine etkindi ki, padişahın dışişlerini kendi eline alması, onun içerideki gücünün temel kaynaklarından birini oluşturdu. Padişahın güç ve otoritesinin bir başka kaynağı Osmanlı devlet töresiydi ve yeni meşruti düzen bu töreyi pek az sınırlıyordu.

Meşruti bir yönetimin kurulması, Abdülhamid tahta çıktığında, başkentteki siyaset ve aydın çevrelerinin en önemli tartışma konusuydu. Sadrazam Midhat Paşa da, meşrutiyet düzenine geçilir, Hıristiyanlar'a da söz hakkı tanıyan bir Meclis kurulur, tebaaya din farkı gözetmeksizin eşit davranılacağına dair anayasal güvenceler verilirse, diplomatik baskının hafifleyeceği düşüncesindeydi. Tersane Konferansı öncesinde, bu düşünceyi destekleyen başka devlet adamları ve aydınlar da vardı. Ama meşrutiyet salt diplomatik amaçlarla düşünülüyor değildi. Devlet örgütünün ve siyasi karar mekanizmasının işleyişinin belli ilke ve usullere bağlanması somut bir ihtiyaçtı. Ayrıca, siyasi kararların oluşma sürecine halk temsilcilerinin de bir ölçüde katılımını sağlayarak devleti daha sağlam bir toplumsal temele dayandırma gereği de belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştı.

I. Meşrutiyet

Yoğun çalışmalar sonucunda ortaya 1876 Anayasası çıktı. Anayasanın en belirgin özelliği padişaha tanıdığı yetkilerin genişliğiydi. Gerçi yönetim örgütünün çalışma ilkeleri saptanmış, yargı organlarının bağımsızlığı ve temel insan hakları güvenceye bağlanmıştı. Ama bu genel çerçeve içinde, 1876 Anayasası, egemenliğin tek kaynağı olarak yine padişahı gösteriyordu.

Osmanlı-Rus Savaşı

Bu durum, Abdülhamid'in eseri değildi. Osmanlı devlet adamları ve aydınları arasındaki tartışmalar sonucunda ortaya çıkan bir ittifak, bir uzlaşma çerçevesiydi. Nitekim, henüz polisiye bir yönetime kayış başlamamışken, Abdülhamid anayasanın başlıca

mimarı sayılan Midhat Paşa'yı ünlü 113. maddeyi işleterek sınır dışı ettiğinde ciddi bir tepkiyle karşılaşmadı. İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın yine padişah buyruğuyla süresiz tatil edilmesi karşısında da önemli sayılabilecek bir tepki gösterilmedi.

Meclis-i Mebusan, 19 Mart-28 Haziran 1877'de ve 31 Aralık 1877-14 Şubat 1878'de olmak üzere iki dönem toplandı. Ülkenin her köşesinden gelen mebuslar olumlu çalışmalar yaptılar. Devlet adamlarını eleştirmekten çekinmediler. Rusya ile savaşın sonlarına denk gelen II. dönemde eleştiriler iyice sertleştiği gibi padişah dahi bunun dışında kalamadı. Ama, ne padişah, ne de Osmanlı devlet adamlarının büyük çoğunluğu bunları hazmedebildi. Üstelik, Müslüman ve Hıristiyan mebuslar arasındaki tartışmalar, savaş yenilgisinin gerginliği içinde, zaman zaman sürtüşmeye dönüştü. Abdülhamid de, anayasanın kendisine verdiği yetkiyle Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatil etti.

Mali politika; Düyun-ı Umumiye

Abdülhamid, toplumun böyle bir deney için henüz yeterince olgunlaşmamış olduğuna inanmıştı. Ne var ki, Osmanlı devlet adamlarının da halkın siyasete karışmasına hazır olmadıkları Osmanlı-Türk devlet töresinin otoriterliğinin ve devleti toplumun üstünde ve dışında bir yönetim-yönlendirme mekanizması olarak görme özelliğinin hâlâ sürdüğü de apaçık ortaya çıkmıştı. Aynı nedenledir ki, Abdülhamid'in 1878'den itibaren kurmaya başladığı otoriter ve kişisel yönetim kolaylıkla tutundu ve işlerliğini uzun süre koruyabildi.

Abdülhamid yönetiminin özellikleri

Abdülhamid'in kişisel yönetimi belli hedeflere yönelikti. Bunların başında komşu devletlerle dostça ilişkiler ve tarafsızlığı esas alan bir dış politika, iktisadi altyapının gelişmesiyle ülkenin üretim ve vergi potansiyelini artırmaya yönelik ve dış borçların belli bir program çerçevesinde bir an önce temizlenmesiyle devleti saygın bir duruma getirmeyi amaçlayan bir mali politika geliyordu. Müslüman tebaayı asli unsur sayarak öncelikle bunların eğitimi ve desteklerinin kazanılmasıyla devleti daha yaygın bir toplumsal temele oturtma politikası ikinci önemli hedefti. Güven duyulan ve hızlı işleyen bir adalet düzeni ile, asayiş ve güvenlik başta olmak üzere çeşitli kamu hizmetlerini yaygınlaştıran ama bunu yaparken tebaa üstündeki devlet denetimini de pekiştiren etkin bir yönetim düzeninin kurulması da üçüncü temel hedefi oluşturuyordu.

Dış politika; İngiltere'ye karşı tutum

Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin toparlanabilmesi için zamana, dolayısıyla barışa ihtiyacı olduğunu düşünüyordu. Yengiyle de bitse savaşların Osmanlı Devleti gibi ülkeler için büyük bir yük oluşturduğuna inanıyordu. Bu nedenle, en tehlikeli gözüken Rusya ve Yunanistan başta olmak üzere tüm komşularla iyi geçinmeyi bir gereklilik sayıyordu. Onun döneminde Rusya ile sağlam bir dostluk ilişkisi kuruldu. Ancak, Abdülhamid'in bütün çabalarına karşın Yunanistan ile barış korunamadı. 1897'de saldırıya geçen Yunanlılar'la savaşıldı. Osmanlı orduları bir ayda Atina yakınlarına inerek çabuk bir zafer kazandılar. Ama yabancı devletlerin müdahalesi sonucu, Osmanlı Devleti az bir tazminatla yetinmek zorunda kaldı.

Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin varlığına yöneltilmiş en büyük tehlikenin İngiltere'den kaynaklandığına inanıyordu. 1876-1878 bunalımında İngiltere, verdiği çeşitli sözlere karşın Rusya karşısında Osmanlılar'ı yalnız bırakmış, üstelik başka devletlerle Osmanlılar'ın sırtından pervasızca pazarlık etmişti. Kıbrıs'a el koyduktan başka, 1882'de de Mısır'ı işgal etmişti. İngiltere Osmanlı devlet adamları üstünde Tanzimat Dönemi boyunca sağladığı etkiden pek emin olduğu için böyle davranıyordu. Abdülhamid'e göre eğer bu etki bir biçimde kırılmazsa, İngiltere Osmanlı Devleti'nin hem parçalanmasına önayak olacak, hem de Hindistan'da yaptığı gibi büsbütün bir sömürge haline getirecekti.

Abdülhamid, İngiltere'ye karşı mücadele etmek konusunda kararlıydı. Rusya'yla iyi ilişkiler kurmaya başlamıştı; bir yandan da Almanya'ya yanaştı. Fransa'nın da tepkisini çekmemeye çalıştı. Bu güçlerin desteğiyle ve ince hesaplara dayanan, dikkatli bir denge politikası izleyerek, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye bağımlılığını bir ölçüde giderdi.

1881'de ünlü Düyun-ı Umumiye İdaresi kuruldu. Düyun-ı Umumiye, alacaklıları temsil eden bir tür şirketti. Borçlara karşılık gösterilen belli devlet gelirlerini toplar, alacaklılara dağıtırdı. Düyun-ı Umumiye ile yapılan ilk anlaşmada Abdülhamid'in kafasındaki düşünce, devletin mali saygınlığını sağlamak ve bir dış baskı kapısı olan ağır borç yükünden bir an önce kurtulmaktı. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin Avrupa piyasalarındaki kredisi kısa zamanda düzeldi. Ama anlaşmadaki hatalar yüzünden borç senetlerindeki değer artışından devlet değil, Düyun-ı Umumiye yararlanıyordu.

Uzun süre bu durum düzeltilemedi. Üstelik Osmanlı borçları öylesine ağırdı ki, toplam devlet gelirlerinin yaklaşık % 30'u borçların ve faizlerin ödenmesine gittiği halde bunlar ödemekle bitmiyordu. Yine de alınan borçtan çok daha fazlası ödendi; Tanzimat borçları hatırı sayılır bir ölçüde hafifletilebildi.

Abdülhamid döneminin bir başka özelliği de 1878-1900 yıllarında bütün dünyada büyük bir ekonomik bunalımın yaşanmasıydı. Bunalımın Osmanlı ülkesindeki en büyük etkisi, dışsatım ürünlerinin önemli bir kısmının dünya piyasalarındaki fiyatının ve rekabet gücünün büyük bir düşüş göstermesi oldu. Öteki ülkeler, dışalım gümrük duvarlarını yükselterek kendilerini bir ölçüde korurken, kapitülasyonlar yüzünden Osmanlılar bunu da yapamadılar. Yatırımlar durdu, tarımsal üretim düştü, devlet gelirlerinin büyük bölümünü oluşturan tarımsal vergilerin toplanması aksadı.

Oysa Abdülhamid, devletin gerçek kurtuluşunu ülkenin tarımsal üretim potansiyelini artırmakta görüyordu. Ama bir yandan dış borç yükü ve kapitülasyonlar, bir yandan da dünyadaki bunalım devletin elini kolunu bağlıyordu. Buna bir çare olarak imtiyaz usulüne, yani belli bir projeyi süreli bir işletme tekeli karşılığında ihale etme usulüne ağırlık verildi. Gerçekten de imtiyaz usulü sayesinde çeşitli yörelerde önemli hamleler yapıldı. Buna bağlı olarak, özellikle 1900'den sonra, dünya bunalımının çözülüp tarımsal ürün fiyatlarının tırmanışa geçmesiyle birlikte, üretim ve dışsatımda önemli artışlar sağlandı.

Ne var ki, yine imtiyaz usulü yüzünden bu kazançlar üstünde hükümetin denetimi ve payı sınırlı kaldı. Gerçi işin teknolojisinin elverdiği ölçüde

Resim 1
*ABDÜLMECİD II- **'Saray'da Goethe** ya da **Saraylı Hanım** (İstanbul Resim Heykel Müzesi)*

Resim 2
ABDÜLMECİD II- ***Harem'de Beethoven*** *154x211 (İstanbul Resim Heykel Müzesi)*

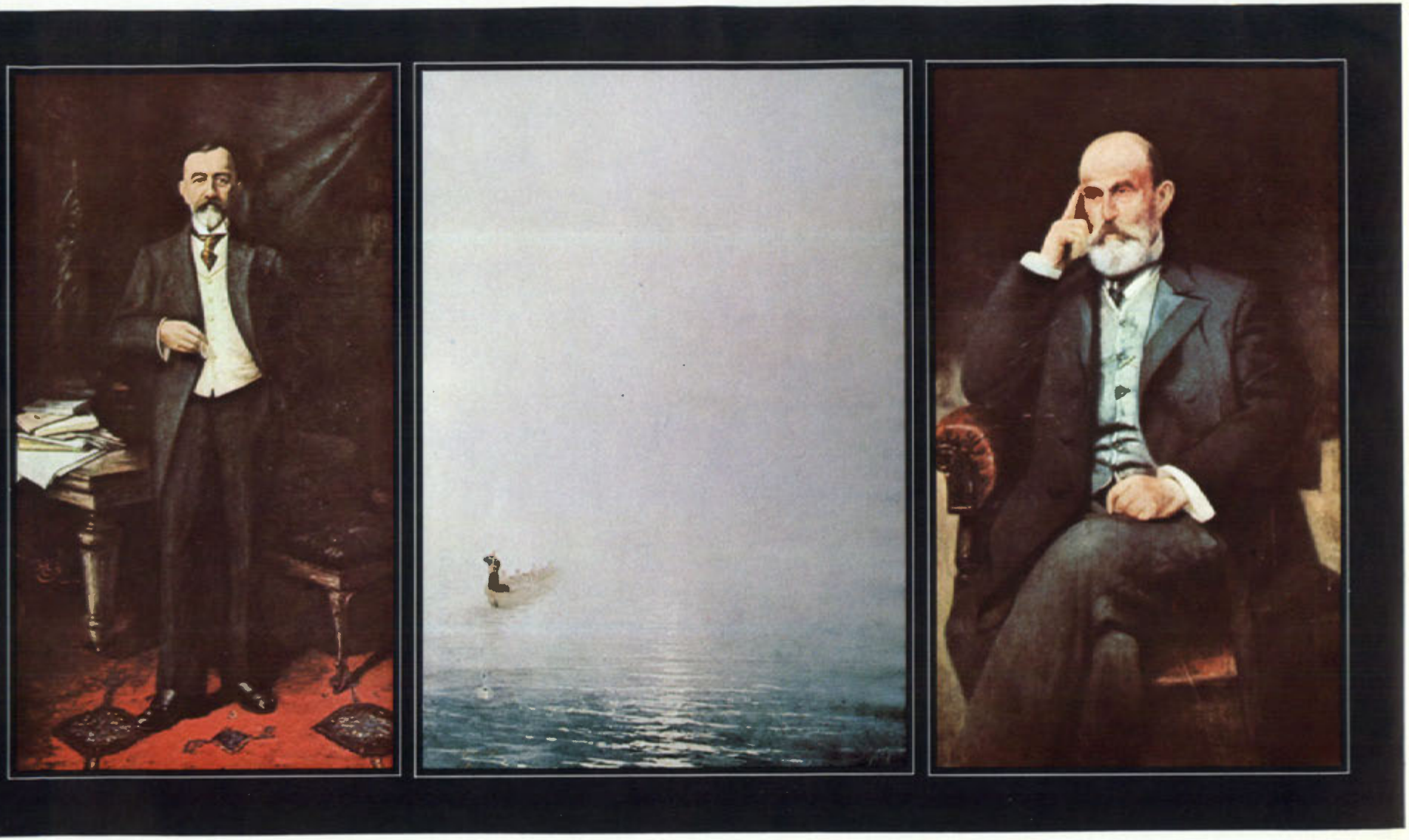

Resim 3
*ABDÜLMECİD II- **Recaizade Ekrem** 89x143*
(İstanbul Aşiyan Müzesi)

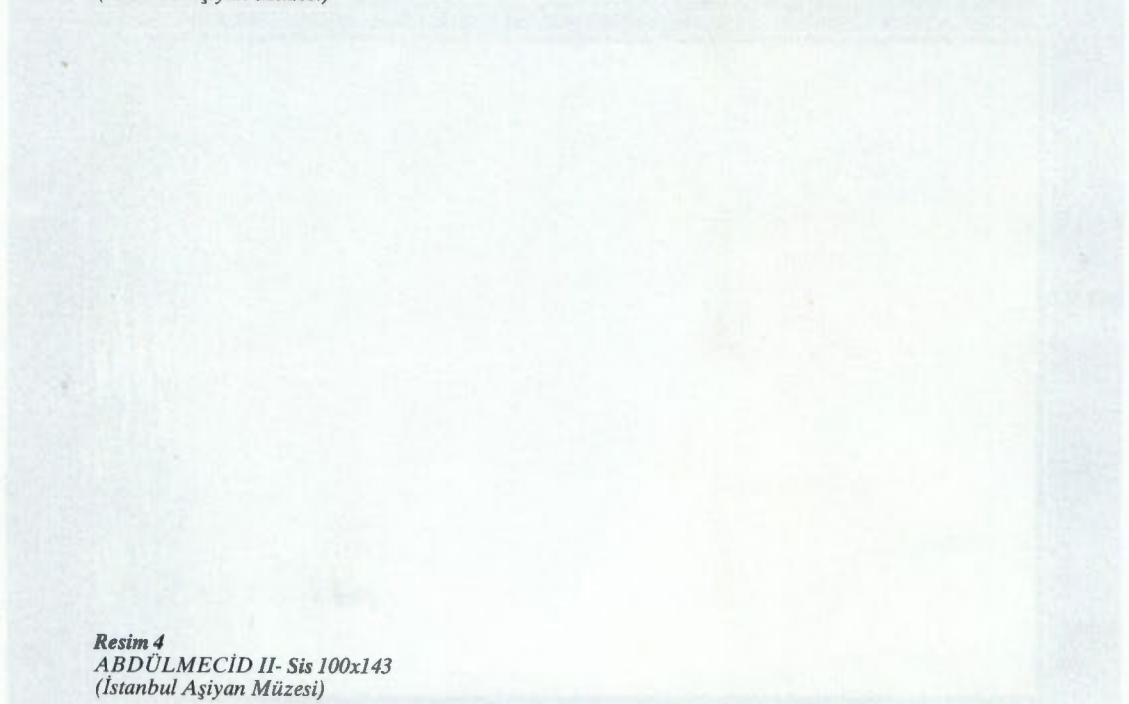

Resim 4
*ABDÜLMECİD II- **Sis** 100x143*
(İstanbul Aşiyan Müzesi)

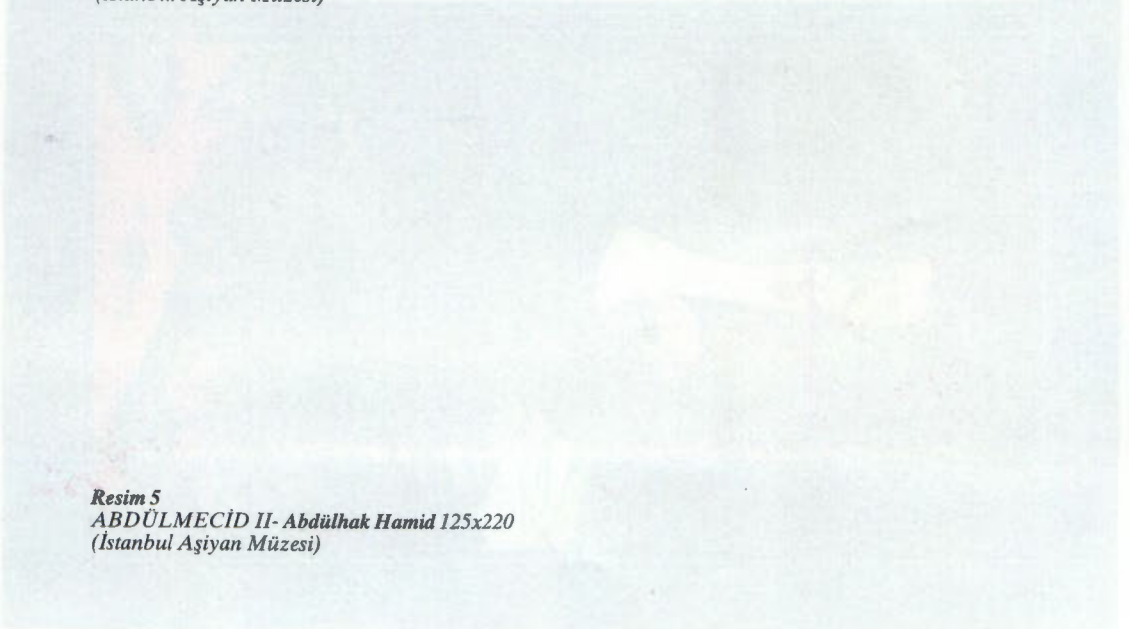

Resim 5
*ABDÜLMECİD II- **Abdülhak Hamid** 125x220*
(İstanbul Aşiyan Müzesi)

Resim 6
*ABDÜLMECİD II- **Leylaklar** 18,5x16 (Özel Koleksiyon)*

imtiyazların Osmanlı tebaasına verilmesine dikkat edildi. Ama ortaya bir imtiyaz borsası çıktı; büyük rüşvet ve yolsuzluk ağları kuruldu. İmtiyazların çoğunun yabancı şirketlerin eline geçmesi engellenemedi. Üstelik, aynı uyruklu şirketlerin imtiyazlarını belli bölgelerde toplamaya çalışması, ülkenin yabancı devletler arasında ekonomik nüfuz bölgeleri biçiminde paylaşılmasına yol açtı.

Toplumsal politika; din unsuru

Ülkenin paylaşılması tehlikesi karşısında Abdülhamid'in baştan beri düşündüğü bir tedbir, devletin en doğal toplumsal desteği saydığı Müslüman tebaaya öncelik vermekti. Eldeki sınırlı olanakların bu doğ-

II. Abdülhamid'in Anılarında Demiryolu Sorunu

İmparatorluğumuz dahilindeki demiryollarının inşaatı mevzuunda büyük devletlerin arasındaki rekabet, çok garip ve şüphe davet edicidir. Her ne kadar büyük devletler itiraf etmek istemiyorlarsa da bu demiryollarının ehemmiyeti yalnızca iktisadi değil, aynı zamanda siyasîdir. Bağdat Demiryolu hususundaki rekabet ise çirkin bir hal almaya başlamıştır. Dört büyük devlet bu işin içindedirler. Sefir beyler ise kabil olan her vasıtayı kullanmak suretiyle, perde arkasında birbirleriyle mücadele etmektedirler. Bu, seyredilmesi hakikaten çok zevkli manzaradır.

İngilizlerle Fransızlar vakarlarını kaybediyorlar. Gene en iyi hareket eden Almanlar oluyor. İngiliz, Fransız hatta Rus matbuatı, Almanları gözümüze şüpheli göstermek için rahatça yalan yazıyorlar. Bağdat yolu işinde, yüksek rütbeli memurlardan bir çoğunun, çok kıymetli hediyeler aldıklarını öğrendim. Tabii bunlar kendilerine, güzel gözlerinin hatırı için verilmemiştir! Bu mevzuda Avusturya-Macaristan'ın çekingen hali garip görünüyor ise de, menfaatlarının Almanya ile müşterek olduğunu unutmamak lâzım. Anadolu Demiryolu'nun, Bağdat'a kadar uzatılması biri için ne kadar ehemmiyetli ise, diğeri için de o kadar ehemmiyetlidir. Yolcuların ve posta eşyasının büyük bir kısmı Avusturya üzerinden nakledilecektir. Daha sonra Haydarpaşa yine Hint Yolu'nun başlangıç noktası olacaktır. Bu yolun inşaatında, kapının anahtarını ellerinde tutmak sebebiyle de olsa, bu iki orta Avrupa devleti bizi tutacaklardır. Onların yardımını istemeliyiz. Fransızlar için aynı şeyi söyleyemeyiz. İstanbul'da ve Boğazlar'da hakimiyetimizin devamı, onları, iki Germen devletini ettiği kadar alâkadar etmez. Mutram Efendi'nin entrikaları sayesinde Beyrut-Havran hattının uzatılmasında imtiyazı elde ettiler. Belki daha sonra Mezopotamya'yı kat edecek hattı inşa ederler, bu suretle Hint Yolu da açılmış olur.

Anadolu Demiryolu inşaatının imtiyazını, Alman bankasına verdiğimde, sırf siyasî sahada Alman İmparatorluğu'nun müzaheretine mazhar olabilmek için, uygun olmayan şartlarla bağışladığımı söyleyerek beni tenkit ettiler.

Bu anlaşmada kilometre başına tarafımızdan taahhüt edilen miktar hakikaten çok yüksektir. Fakat demiryolunun iflâs edeceğine dair buyrulan keramet doğru çıkmamıştır.

Son yıllık rapora göre (1899) gelirle masraf, muvazenesini bulmuştur. Pek yakın zamanda kilometre başına taahhüt ettiğimiz miktara da lüzum kalmıyacağını ümit edebiliriz.

Hiç de fena muhasip değilimdir. Şahsi hesaplarım da bunu ispat eder. Anadolu Demiryolu'nun yalnız Alman Bankası için değil bizim için de fevkalâde bir iş olduğuna kaniyim. Almanlar bazı riskleri göze aldıklarına göre kazançtan faydalanmaları da tabiidir; buna rağmen aslan payı bize kalmaktadır.

Alınan raporlardan, demiryolunun geçtiği mıntıkalarda, zenginliğin günden güne arttığı anlaşılmaktadır. Bu suretle Müslüman muhacırları (Avrupadan hicret eden Müslümanları) yerleştirmek için çok müsait arazî elde etmiş olduk. Anadolu demiryolunun geçtiği vilâyetlerden elde edilen hasılatın mecmuu 500.000 OL'ye yükselmiş, buna mukabil kilometre başına ödenen garanti 150.000 OL'ye erişmiştir. Söylendiğine göre yolcu sayısı oldukça yüksektir. Fakat mühim olan mal naklidir, ben asıl buna ait rakamları açık bir delil telâkki etmekteyim. Eskiden nakliyat deve sırtında yapılırken bir ton buğdayın Eskişehir'den, Haydarpaşa'ya nakli 300 kuruş'a (60 Fr) mâl olurdu; şimdi 70 kuruş'a (14 Fr) gelmektedir.

Eskiden memleketin iç taraflarında yetişen mahsul nakledilemediğinden, yetiştiği yerde telef olurdu.

Bu sebeple de köylü, yaşadığı yerin civarında, hemen satabileceği yerlerin ihtiyacına göre ekerdi. Bugün ucuz nakliyat sayesinde, çiftçi mahsulünü satabileceğinden emin olduğu için, ektiği miktarı arzu ettiği kadar artırabilecek vaziyettedir. Anadolu hattının çok iyi teşkilatlandırıldığı, istasyonlara yakın yerlerde mütemadiyen hububat depoları yapıldığı söyleniyor. Bu hat ümit edildiğinden çok daha evvel tatmin edici neticeler vermiştir.

Herşey bu kadar muvaffakiyetle neticelendiği için Allah'a şükretmeliyiz. İlerliyoruz, hatta çok süratle ilerliyoruz! Bunu inkâr etmek için kör olmak icap eder!

(Siyasi Hatıratım, 1974)

rultuda kullanılmasına düzenli bir biçimde çalıştı. En deneyimli yöneticiler, Anadolu ve Suriye başta olmak üzere, Müslümanlar'ın çoğunlukta olduğu vilayetlere gönderildi; altyapı ve eğitim yatırımları da öncelikle buralara yöneltildi.

Müslüman unsurun desteğini pekiştirmek için, Abdülhamid, tarikatları da kullandı. Öteden beri İslam ülkelerinde toplumsal örgütlenmenin temel birimlerinden olan tarikatlar, 1880-1908 arasında büyük bir canlanma gösterdi. Bunların başlıca önderleri İstanbul'da toplandı, kendilerine çeşitli olanaklar tanındı. Bütün ülkeyi bir ağ gibi sarmış olan tarikatlar, Abdülhamid'in elinde etkili bir iletişim ve propaganda örgütü durumuna geldi. Abdülhamid, devlete sadık olduklarına inandığı nüfuzlu taşra ailelerinin ve büyük aşiret önderlerinin desteğini de kazanmaya çalıştı. Belli yörelerde etkinliği olan aileleri ya yönetim çarkının içine çekti, ya da hoş tutarak çıkarlarını zedelemekten dikkatle kaçındı.

Hıristiyanlar'ın çoğunlukta bulunduğu yörelerin er geç elden çıkacağına kendini hazırlamış olan Abdülhamid, Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgelerdeki Hıristiyanlar'a hiç de böyle ılımlı davranmadı. Özellikle Doğu Anadolu'da, Ermeni örgütlerinin ayrılıkçı girişim ve tutumlarına karşı gelişmeleri sürekli yakından izleyerek, devletten yana olan yerel unsurları el altından ya da açıkça destekledi.

Devlet kurumlarında düzenlemeler

Öte yandan, Abdülhamid, dine verdiği öneme karşın, medrese öğretimine devlet desteği sağlamadı. Tersine, kendi gelirleriyle işleyemeyecek duruma gelen medrese binalarının bozulup yeni usulde eğitim veren okullara dönüşmesine önayak oldu. Abdülhamid dini taassuba ve o arada kendi benimsediklerine ters düşen dini görüşlere de karşı çıktı. Bu gibi nedenlerledir ki, pek çok sofu din adamı, Abdülhamid'i desteklemek şöyle dursun, ona karşı oluşan muhalefete katıldılar. Batılılar, bu durumu değerlendirerek, padişahın dini propagandasına karşı başka dini görüşleri destekleyip, beslediler.

Abdülhamid döneminde devletin yönetim, adliye, içgüvenlik ve eğitim örgütleri de geliştirildi. Devletin çağdaş bir yönetim yapısına ve yargı düzenine kavuşturulması yönünde II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinde başlayan girişimler, bu dönemde kalıcı ilke ve sonuçlara bağlandı.

Eğitime de önem verildi. Yüksek düzeyli çeşitli meslek okulları açıldı, eskileri genişletildi. Bunların amacı, gittikçe genişleyen ve teknikleşen kamu işlerinin yürütülmesinde çalışacak, nitelikli uzman-memurları yetiştirmekti. Ayrıca, gerek bu okullara adam yetiştirmek, gerekse toplumun genel eğitim düzeyini yükseltmek ve kurulu düzene uygun bir biçimde şartlanmasını sağlamak üzere ilk ve ortaöğretime de önem verildi.

II. Meşrutiyet; İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin politikası

Eğitim alanındaki gelişmelere koşut olarak, basılan kitap, dergi ve gazete sayısı, daha önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak denli artış gösterdi. Gerçi uygulanan yoğun sansür yüzünden yayınlar derin fikir tartışmalarına yer vermiyordu. Yine de bu yayın faaliyeti okuma alışkanlığının yayılmasına hizmet etti ve sınırlı bir çerçeve içinde de kalsa çağdaş bazı gelişmeleri tanıttı.

Abdülhamid'e karşı en güçlü muhalefet, devlete, dolayısıyla kurulu düzene, nitelikli uzman-memur yetiştirmek üzere açılan-geliştirilen okulların öğrenci ve mezunları arasında oluştu. Bunlar, ülkenin yönetiliş biçimini sorgulamaya başladılar. Haklı oldukları yönler az değildi. Devletin mali olanakları kamu hizmetlerinin dolayısıyla personelinin gelişmesi oranında artırılamıyordu. Bu yüzden, zaman zaman, maaşların ödenmesi kısmen ya da tamamen erteleniyor, memurlar güç durumlara düşüyorlardı. Devletin işleyişinde de ciddi aksaklıklar vardı. Önemli bütün siyasi kararlarda, hatta sıradan kimi yönetim işlerinde son sözü padişah söylüyordu. Devlet örgütü dallanıp budaklandıkça, sürüncemede kalan işler artmaktaydı. Devletin üst yönetim organlarının birbirleriyle ilişkileri belirsizdi. Nazırlar sadrazamı; valiler, elçiler, kimi önemli daire müdürleri ilgili nazırları atlayarak Saray'la ilişki kuruyorlardı. İşler bu yüzden de aksıyor, sorumluluk duygusu zayıflıyordu.

Üst organlar üstünde belirgin bir kurumsal denetim yoktu. Belirleyici olan, padişahın kişisel iradesiydi. İstanbul'da, padişaha yakınlıkları dolayısıyla, çok değişik çevrelerin işlerini takip eden bir paşalar oligarşisi oluşmuştu. Böyle olunca, yolsuzluk, usulsüzlük önlenemiyordu. Genç uzman-bürokratlar ve subaylar arasındaki tepki ise derinleşiyordu. Abdülhamid, muhalefeti denetim altına almak için sansür, polis, hafiye gibi baskı yollarına başvurdukça tepki daha da büyüyordu.

1900'e varıldığında, Abdülhamid Dönemi'nin çelişkileri iyiden iyiye derinleşmişti. İktisadi tedbirlerin meyveleri alınmaya başlamıştı, ama bundan en çok yararlananlar, devletin alacaklıları, yani Batılılar ve onların iş ortakları idi. Devletin mali gücü ipotek altında, ülkenin kaynakları yabancıların denetimindeydi. Abdülhamid döneminde arkalanan ve ellerinde toprak ve para birikimi oluşan eşraf takımı, kurulu çarkta daha fazla pay sahibi olmak istiyor, bu nedenle de muhalefetin sesine gittikçe daha fazla kulak veriyordu.

Yönetim örgütü yaygınlaşmış, gelişmişti, ama sorunları da o ölçüde büyümüştü. Eğitim kurumları her yıl daha fazla sayıda mezun veriyordu. Soru soran aydın-memur sayısı da o oranda artıyordu. Bunu önlemek için gittikçe yoğunlaştırılan baskı ise geliştirilmeye çalışılan hukuk düzeniyle ve resmen hâlâ geçerli sayılan 1876 Anayasası ile açıkça çelişiyordu. Nihayet, I. Dünya Savaşı'na giden o yıllarda, büyük Avrupa devletleri arasında oluşan katı bloklaşma, Abdülhamid'in dış politikasını da geçersiz kıldı.

Bu sıralarda Avrupa'da Abdülhamid'e karşı mücadele eden Jön Türkler, çıkardıkları ve elaltından ülkeye soktukları yayınlarla iyice etkili olmaya başladılar. Ülke içinde de genç memurlar ve özellikle subaylar arasında gizli dernek kurma çalışmaları yoğunlaştı. Derneklerin en etkilisi, İttihad ve Terakki Cemiyeti idi. Abdülhamid'e muhalefet, 1908 Haziranı'nda askeri bir ayaklanma niteliğini aldı. Manastır ve Selanik'teki birlikler arasında başlayan hareket, hızla büyüme eğilimindeydi. Bir iç savaşa yol açmaksızın ayaklanmayı durdurmanın tek çaresi olarak Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de Anayasa'nın tüm maddelerini yeniden yürürlüğe koyduğunu ilan etti.

II. Meşrutiyet'in ilanı, başta İstanbul olmak üzere, ülkenin bütün önemli kentlerinde, hatta daha

küçük yerleşme merkezlerinde büyük sevinç gösterileriyle karşılandı. Belli ki en azından toplumun kentli kesimi, ya da orta sınıfları, artık meşrutiyet düzenine sahip çıkmaktaydı.

Aslında, Anayasa değiştirilmediğinden, 1908'de de padişah hâlâ egemenliğin kaynağı durumunda kalmıştır. Abdülhamid, 1876'dan sonra şimdi ikinci kez, tebaasına güzel haklar bahşeden bir padişah olarak alkışlanmıştı. Ama durum aynı değildi. Öncelikle genç subay ve bürokratlara dayanan İttihad ve Terakki Cemiyeti, padişahın ve eski paşaların karşısında somut bir denge unsuruydu.

Ne var ki, belli bir siyasi programı olmayan cemiyet, perde arkasındaki güç durumunda kalarak ordu ve devlet örgütü içindeki etkisini derinleştirmeyi yeğledi. Bir yandan da mebus seçimlerinin kendi istediği gibi sonuçlanmasını sağlamak için her çareye başvurarak Meclis-i Mebusan'da denetimi ele geçirdi. Cemiyetin kaba kuvvet gösterileri ve meclis ile hükümet üstündeki baskısı, toplum içindeki desteğini kısa zamanda yitirmesine yol açtı.

Cemiyete karşı tepki, Rumî 31 Mart'ta (13 Nisan 1909) kitle gösterilerine ve İstanbul'daki I. Ordu'nun er, erbaş ve "alaylı" subaylarının çoğunun ayaklanmasına dönüştü. Çok çeşitli kümeleri bir araya getiren bu hareket, meşrutiyet düzenine karşı olmadığı gibi, Abdülhamid'den yana da değildi. Ancak, mebusların çoğunluğunun ortadan kaybolması ve hükümetin zorunlu istifası üzerine, ayaklanmayı yatıştırmak saraya düştü.

Bu arada, olayları öğrenen Selanik'teki III. Ordu subayları toparlayabildikleri düzenli ve gönüllü birliklerle, "Hareket Ordusu" adıyla, İstanbul üstüne yürüyerek 23/24 Nisan gecesi kente girmeye başladılar. Abdülhamid'in ve başkentteki başka devlet adamları ile saygın kimi din adamlarının yoğun çabaları, 31 Martçılar'ın çoğunun çatışmaya girmeden silahlarını bırakmasını sağladı. Buna yanaşmayanları Hareket Ordusu, kanlı çatışmalar sonucunda da olsa etkisiz hale getirerek 24 Nisan akşamı duruma bütünüyle hakim oldu.

Bir iç savaşın eşiğinden dönülmüştü. Sıkıyönetim şartlarında yönetim orduya geçti. Ordu açısından sorun, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gücünün kanıtlanmasından öte, "devlet otoritesi"nin yeniden kurulmasıydı. Ama ordu ve devlet örgütü içindeki konumu, İttihad ve Terakki'nin kısa bir süre içinde iktidarı tamamıyla eline geçirerek yeni bir otokratik düzen kurmasını mümkün kılacaktı.

31 Mart'la bir ilgisi olmadığı, tersine, olayların daha da büyümesini önlediği halde, II. Abdülhamid, 27 Nisan 1909'da tahttan indirildi. Olayları açıklamak için büyük bir neden gerekti. Bu da padişaha yakıştırıldı. Selanik'e sürüldü. Üç buçuk yıl orada göz hapsinde kaldıktan sonra, Balkan Savaşı sırasında Beylerbeyi Sarayı'na nakledildi. I. Dünya Savaşı'nda devletin çöküşünü oradan izledi. Savaşın sonlarına doğru, 10 Şubat 1918'de burada öldü.

● **YAPITLAR:** *Hatırat-ı Sultan Abdülhamid-i Sani*, (ö.s.) Örfi (Bengü) (yay.), 1924; *Abdülhamid'in Hatıra Defteri* (ö.s.) 1960; *Siyasi Hatıratım*, 1974; *Abdülhamid Han'ın Muhtıraları: Belgeler*, (ö.s.) Hocaoğlu (der), 1974; *Devlet ve Memleket Görüşlerim* (ö.s.), A. Çetin ve R. Yıldız (der.), 1976.

● **KAYNAKLAR:** F. Ahmed, *İttihat ve Terakki, 1908-1914*, İstanbul, 1971; S. Akşin, *31 Mart Olayı*, İstanbul, 1972; Y.H. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, I, II 1940-1953*; N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 1973; H.R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, 1963; R. Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period*, 1963; İ.M.K. İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 1940-1953; E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 1962; B. Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 1980; D. Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, 1979; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 1970; Ş. Mardin, *Jön Türkler'in Siyasî Fikirleri, 1895-1908* (2. bas.) 1983; İ. Ortaylı, *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, 1981; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, 3 cilt, 1911; M.Z. Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, 5 cilt, 1940-1949.

● **BAKINIZ:** ABDULLAH CEVDET, ABDURRAHMAN NUREDDİN PAŞA, AHMED CEVAD PAŞA, AHMED NİYAZİ, AHMED RIZA, AHMED TEVFİK PAŞA, CEMALEDDİN AFGANİ, CEMALEDDİN EFENDİ, ENVER PAŞA, HALİL RIFAT PAŞA, HAYREDDİN PAŞA [Tunuslu], İZZET PAŞA [Arap], KÂMİL PAŞA, MEHMED MURAD, MİDHAT PAŞA, SABAHEDDİN, SAİD PAŞA [Küçük].

ABDÜLKADİR GEYLANÎ
(1078 - 1166)

İranlı mutasavvıf. Kadirî tarikatının kurucusudur.

Hazar Denizi kıyılarında Geylan (Ca/Gîlan) denen yerde doğmuş, sonradan yerleştiği Bağdat'ta ölmüştür. Tarikat tarihlerinde gerçek adının Muhyiddin Ebu Muhammed b. Salih Zengî Dost olduğu bildirilir. Kendi adıyla anılan Kadirî tarikatının kurucusu olması nedeniyle, sonradan düzenlenen soyküklerinde, adı ve ailesi çevresinde birçok söylence yaratılmıştır. Bu yüzden ailesi konusunda güvenilir kaynaklara dayalı bilgi yoktur. Sonradan düzenlendiği bilinen yaşam öyküsüne göre, genç yaşta Bağdat'a gitmiş, orada Şafiî inançlarına göre, medrese öğrenimi görmüş, çağın öğrenim geleneğine uyarak İslam bilimleri okumuş, daha sonra Hanbelî mezhebini incelemiş Şafiî görüşünden ayrılmıştır.

Bir süre, çağın ünlü mutasavvıflarından Ahmed Debbas ile yakınlık kurdu, ondan tasavvuf bilgileri edindi. Daha sonra Şeyh Yusuf Hemedanî'yle tanıştı, onun etkisiyle kendini büsbütün tasavvufa verdi. Bu dönemde değişik mescidlerde halka din konularında dersler (vaazlar) verdi. Ünü yayılıp, çevresinde toplananların, büyük kalabalık oluşturmaları sonucu, etkisi çoğalınca, şeriatla ilgili derslerini bıraktı. Kendi tarikatına bağlananları aydınlatmakla, eğitmekle yetindi.

Abdülkadir Geylanî, yaşamı boyunca bulunduğu Bağdat'ta, çevresine toplananların tek bir inancı benimsemelerini, bu inancın da kendi öğütlerinden, açıklamalarından kaynaklandığını, İslam dininin bütün kuşkulardan arınmış bir özü olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre tek yol, doğru yol kendi tuttuğu yoldur. Bu yolu ona bir seziş bir içedoğuş niteliğinde,

Tanrı ile onun peygamberi göstermiştir. Bu nedenle Müslüman olmak bu yolu tutmakla, bu yolun gerekli gördüğü inancı benimsemekle bağlantılıdır. Bu yol *Kuran*'ın önerdiği ilkelerden (şeriat kurallarından) ayrı değildir. Şeriata bağlananların çoğu *Kuran*'ın özünü değil görünüşünü benimsemiştir. Oysa *Kuran*'ın gerçeği, tanrısal doğruluk, görünüşte değil özdedir. *Kuran*'da geçen Arapça sözcüklerin bir görünüşü, bir de özü yansıtan iki ayrı anlamı vardır. Kimi İslam bilginleri bu sözcüklerin özünü, tanrısal gerçeğini kavrayamadıklarından görünüşe kapılmışlar, çevrelerinde toplananları yanıltmışlardır. Gerçek Müslüman, *Kuran*'ın özünü de, sözcüklerin görünüşle ilgili anlamlarını da bilendir. Bunu başarabilmek için Tanrı kayrası gereklidir. Tanrı kayrası seçkin, ermiş, Tanrı katında yeri olan kişilerin içine doğar. Bu sezişin, bu içedoğuşun gerçekleşmesi için kişinin arınması gerekir. Arınma kişinin kendini bilmesiyle, kendi varlığında Tanrı buyruğu dışında etkili bir gücün bulunmadığını kavramasıyla sağlanabilir.

Tanrısal istenç ve ruhun ölümsüzlüğü

Arınma

Abdülkadir Geylanî'ye göre arınmanın başlıca yolu Tanrı adlarını anmaktır (zikr). Tanrı adlarını anmak için kişinin sürekli olarak temizlenmesi, yıkanması gerekir. Temizlenme, yıkanma biri gövdeyle, biri tinle ilgili olmak üzere iki türlüdür. Gövdeyle ilgili olan görünüştür, tinle ilgili olan özdür. Şeriatın koyduğu kurallar arasında gövdeyle ilgili olanların uygulanması gereklidir, tinle ilgili kurallar ise tanrısal kayra ile ortaya çıkar. Tanrı'ya, onun elçisi olan peygambere bağlanmak, onları sevmek arınma yoluna girmenin ilk koşulları arasındadır.

Tanrı önsüz-sonsuzdur, yaratıcıdır, bütün nitelemelerin, tanımlamaların üstündedir. Bu nedenle Tanrı'nın özü düşünülür, ancak bütün olarak kavranamaz. Tanrı her yerde vardır (hazırdır); her nesneyi görür (basirdir); gücü yetmeyeceği bir olay, bir nesne yoktur (kaadirdir); bütün olup bitenleri, olacak olanları bilir (alîmdir); bütün sesleri duyar (samidir); olgunların olgunudur (kâmildir). Bu tanrısal niteliklerin sayısı belli değilse de gerek Abdülkadir Geylanî'nin, gerekse onun bağlandığı *Kuran* ve hadislerin bildirdiğine göre, doksan dokuz dolayındadır.

İnsan yaratılmıştır, yoktan varedilmiştir, günün birinde gene yokolacaktır. Bu yaratılış bir Tanrı eylemidir, tanrısal istence uygundur. Tanrı'nın insanı yaratması, tanrısal istencin özü gereğidir. Tanrısal istenç neye eğilim gösterirse o olur. Bu da Tanrı'nın yüce, benzersiz, engin bir istenç varlığı olması yüzündendir. İnsan iki ayrı tözden kurulmuş bir varlıktır. Bu tözlerden biri gelip geçici, dağılıcı olan gövdedir. Öteki töz ise tindir.

Ruh ölümsüzdür, tanrısal bir özdür, gövdeye bağlı değildir. Gövde ruhun bir gelip geçici konağıdır, evidir, durağıdır. Ruh önceden yaratılmıştır, gövde sonradan varedilmiştir. Ruhun gövdeye girmesiyle bir özdek olan gövde, dirilik kazanır. Gövdeden ayrılmasıyla da ölüm denen olay gerçekleşir. Ölümden sonra

Anış (Zikr)

İnsan yaratılıştan eksik bir varlıktır; Tanrı onun olgunlaşması, inanç bakımından gelişmesi, yükselmesi için birtakım kurallar bildirmiştir. Tanrısal gerçeğe ulaşmanın tek yolu bu bildirilmiş kurallara göre davranmak, Tanrı'nın buyruklarını inanarak yerine getirmektir. Bunları yerine getiren kimseye Tanrı kayrası ulaşır. Kişi Tanrı yardımı olmadan en ufak bir devinim yapamaz.

Tanrı, ancak kendisini anan, adlarını dilinden düşürmeyen kimseleri sever. Tanrı adlarını, İslam dininin gerektirdiği inanç ilkelerine uyarak, belli bir sıraya göre ve uyumla söylemeye anış (zikr) denir. Anış kişinin içini kuşkudan, geçici isteklerden, sarsıcı tutkulardan arındırarak Tanrı sevgisiyle doldurur; insanla Tanrı arasında bir duyuş yakınlığı kurar. Tanrı, inanan kimseleri sever, kıvanca, mutluluğa kavuşturur. Tanrı'yı anış, onun Kuran ve Hadis'te geçen, bilinen adlarını saymakla bitmez. Tanrı'yı düşünerek birtakım uyumlu, derinden gelen sesler çıkararak kendinden geçiş de bir anış niteliğindedir. Tanrı'nın bilinen adlarını söylemek, kimi durumlarda, ona karşı saygısızlıktır. Bu nedenle ad söylemeden, "ya Hu", "ya Hayy" gibi sesler çıkarmak daha uygundur.

Anışın arkasından kendinden geçiş, derin bir sessizliğe gömülerek, gerçeği kavrayış gelir. Kişi anışı alışkanlık edinince bütün geçici tutkulardan, isteklerden arınır, varlığının özünü daha kolay kavrar, birtakım yükseliş aşamalarından geçerek olağanüstü yetiler kazanır. Anış sesli olduğu gibi sessiz de olabilir. Kuran ve Hadisle bildirilen görevler yerine getirilmeden yapılan anışlar eksiktir, isteneni sağlamaz. Anışa yönelen kişi önce şeriatın öngördüğü işlemleri yapacak, sonra derin bir sessizlik içinde kendini Tanrı'ya verecektir. Bu işlemde geçici dünya varlıklarını amaçlayan bir çıkar sözkonusu değildir. Anışın özünü Tanrı'yı övme ve ona bağlanma oluşturur. Sevgiyle, Tanrı'ya duyulan derin özlemle yapılmayan bir anışın değeri yoktur.

Abdülkadir Geylanî'nin ileri sürdüğü inanç ilkeleri yalnız İslam dininden kaynaklanmaz; onlarda az da olsa, eski İran çoktanrıcılığının, özellikle Zerdüştçülük'ün izlerini görmek kolaydır. Şeriatın önerdiği kurallar birer biçimdir, onların boş olan içlerini anışla doldurarak bütünlüğü sağlamak gerekir. Anış, inanan kişinin yüreğini aydınlatır, anlayış gücünü geliştirir, seziş yeteneğini güçlendirir.

gövde dağılır, ilk yaratıldığı gereç olan toprağa dönüşür.

Ölümden sonra dirilme vardır, gerçekleşecektir. Kuran ile hadislerin (peygamber sözlerinin) bildirdiği kalkım günü (kıyamet) kesindir. İnsan ruhları, kalkım günü Tanrı'nın buyruğu üzerine, yeniden ayrıldıkları gövdelere girecekler, dirilme gerçekleşecek. Bu dirilme olayında, daha önce dağılan, toprağa dönüşen gövde yeniden bütünleşerek eski biçimi alacak, ruhla birleşecektir. Bu birleşme Tanrı'nın *Kuran*'da bildirdiği "yargılanma" içindir. Bütün kişiler, yaşadıkları sürece, yaptıklarının karşılıklarını göreceklerdir. İyiler iyilik, kötüler de kötülük (ceza) göreceklerdir. Tanrı'nın yüce istenci, tüzesi böyle gerektirir.

Evren sonradan yaratılmıştır. Tanrı buyruğuyla yönetilir, kendi başına varolmadığı gibi bağımsız da değildir. Evreni dolduran bütün varlıklar da yaratılmıştır. Yaratılmayan bir nesnenin varlığı da sözkonusu değildir. Ancak Tanrı varlığı için yaratılma eylemi düşünülemez. Evreni dolduran bütün varlıklar da, kalkım günü Tanrı'nın buyruğu ile yeniden varolmak üzere yokluğa dönüşecektir.

Varlık bakımından gerçek olan Tanrı'dır, onun peygamber aracılığıyla bütün evrene, insanlara gönderdiği *Kuran*'dır. Bu nedenle *Kuran* "mahz-ı hakaik"-tir (gerçeklerin özü). Bunların dışında bir gerçek, kalıcı bir nesne düşünmek sapkınlıktır. Kişinin gerçeğe varması içekapanışla olabilir.

► İçekapanış, kişinin bütün duyu verilerinin etkisinden kurtularak, kendi özüne dönmesi, kendi benliğini düşünme eyleminin odağı durumuna getirmesi demektir. Duyular bize geçici olanı, görünüş alanını bildirir. Oysa insanı insan yapan öz, geçici olan gövde, ve ona bağlı duyular değil kalıcı olan tin ile onun sağladığı seziştir, duyuştur. Geçici olanın etkisinden kurtulmak için görünen nesnelerden yüzçevirmek, gönül gözüyle kendi iç evrenine bakmak gerekir. Bu da bir eğitim işidir. Bu eğitim toplumdan uzak kalmayı, günlük işlerle, günlük olaylarla ilgilenmemeyi, şeyhin öğütlerine, uyarılarına göre davranmayı gerektirir. Kişi, şeyhin uyarılarına, öğütlerine uyarak toplumdan uzaklaşır, kendi içine kapanırsa belli olgunluk aşamalarından geçerek tanrısal gerçekleri kavramaya, tanrısal ışığı (Tanrı nurunu) kendi gönlünde görmeye başlar. Bunu başarmanın yoluna "cezbe" denir. Cezbe, kişinin gönlünde beliren birtakım tanrısal ışımalar karşısında duyulan derin taşkınlık, kıvanç yaratan kendinden geçiştir. Bu durumda kişi varlığın son sınırlarına ulaşır, kendi benliğinin ötesine geçer, tanrısal ışımalarla yüz yüze gelir. İnsan usu bu olayı kavrayamaz, düşünemez. Burada geçerli olan us değil, inanmadır.

Abdülkadir Geylanî'nin ileri sürdüğü bu düşüncelerin hepsi uygulamaya dayanır. Uygulama özel törenle gerçekleşir. Buna da "devran" denir. Abdülkadir Geylanî'ye bağlanan, onun izini sürenler "tekke" ya da "dergâh" denen özel yerde toplanırlar, daha önceden düzenlenen kurallara göre bir çevre oluşturup yüzlerini birbirine dönerler. Tören başlayacağı sırada, toplantıya katılanlar (dervişler) bir halka oluşturur, şeyh içeri giriverir. Sonra töreni yöneten şeyhin uyarısı üzerine Tanrı adlarını anmaya (zikre) başlarlar. Bu anış yüksek sesle yapılır (cehrî). Söylenecek sözler *Kuran*'dan alındığı için bellidir, bütün toplantıya katılanlarca bilinir. Ozan Eşrefoğlu Rumi'nin yazdığı bir Tanrı övgüsü (ilâhî) okunur, «ism-i celâl" denen Tanrı adı söylenince dervişler hep bir ağızdan *hu hu hu* çekerler. Hu çekilirken gözler yumulur, başlar Arapça "lâilâhe illallah" sözlerini oluşturacak biçimde sağa sola eğilir. Anış (zikr) dört türlüdür: gizli (hafî), açık (cehrî), sesli (yavaş sesle), gönülden (kalbi, kendi kendine). Bu anışların amacı kişiyi olgunlaştırmak, seziş gücü, içedoğuş yeteneği bakımından geliştirmektir.

Abdülkadir Geylanî'nin izinden gidenlerin sonradan oluşturdukları ileri sürülen soykütüğüne, tarikat kütüğüne göre kuruluş İmam Ali'ye (on iki imamın birincisi) dayanır; Abdülkadir Geylanî ile on üç kişilik bir bütüne varır. Törenlerde bu bütünü oluşturanların ayrı ayrı adları anılır. Bu tarikatın "Kadirî evradı" adı verilen özel anışları (zikirleri) günlük yaşamın elverişli kesimlerinde, bütün Kadirî dervişlerince uygulanır. Bütün yakarışlar Arapça'dır. Bu da tarikatın kurucusu Abdülkadir Geylanî'nin Arapçayı, İslam dili, *Kuran* dili olarak benimsemesinden, ona bir kutsallık vermesinden dolayıdır.

Abdülkadir Geylanî'nin, bütün İslam ülkelerinde, özellikle Anadolu, Suriye, Irak yörelerinde büyük etkisi olmuş, adına yüzlerce tekke, dergâh kurulmuş, "Kadirîye" diye anılan tarikatından birçok yan kol ortaya çıkmıştır. Sonradan düzenlenen soykütüklerine dayanılarak tarikatın Halife Ali'den kaynaklandığının öne sürülmesine karşın bu kuruluşa bağlı kalanların hepsi koyu Sünnî'dir; şeriat kurallarının dışına çıkmaz, çıkanları da ağır bir dille suçlarlar. Toplumsal değişim ve yeniliklere karşı çıkan Abdülkadir Geylanî'den başka yolu izlenecek, sözü dinlenecek yetkili kişi tanımayan Kadirîler birçok ayaklanmaya önayak olmuşlardır. Onların gözünde Abdülkadir Geylanî'nin düşünceleri dışında bir İslam dininin varlığına inanmak bile suçtur (günahtır). Kadirîler I. Dünya Savaşı yıllarında da, daha önceki Osmanlı-İngiliz savaşlarında da, tekkelerine dokunulmaması koşuluyla İngilizler'le birleşerek Osmanlı ordusunun arkadan vurulmasına, Bağdat ve yöresinin Türkler'in elinden çıkmasına yol açmışlardır.

◄ *Duyu verilerinin etkisinden kurtulma; içekapanış*

• YAPITLAR: *El Günye li Talib-i Tarik-i Hak*, 1871; *Futuhu'l-Gayb*, 1886; *Hizb-i Beşairi'l-Hayrat*, 1886.

• KAYNAKLAR: H.A.Hilmi, *Hadikatü'l-Evliya* (elyazması); Hocazade, *Tezkiretü'l-Evliya* (elyazması); H. Kemaleddin, *Tibyan Vesailü'i-Hakayık fi Beyan Selasil Tarayik* (elyazması).

• BAKINIZ: AHMED RİFAÎ.

ABDÜLKADİR MERÂGÎ
(? -1435)

Azerbaycanlı Türk musikisi bestecisi. Orta ve Yakın Doğu'nun en büyük musiki bilginlerinden biri, geleneksel Türk musikisinin ilk büyük bestecisidir.

Yaklaşık olarak 14. yy'ın ortalarında Azerbaycan'ın Meraga kentinde doğdu. Musiki bilgisinden ötürü "Hoca", Meraga kentinde doğduğu için de Merâgî diye anılır. Bazı kaynaklarda adı İbnî Gaybî diye de geçer. İlk musiki zevkini, *Kuran*'ı güzel okuması için kendisine musiki öğreten babası Gıyaseddin Gaybî'den aldı. Musiki yeteneğiyle genç yaşta parlayan Abdülkadir, babasının ölümünden sonra Meraga'dan ayrılarak Tebriz'e geldi. Azerbaycan o dönemde Celayirliler'in egemenliği altındaydı. Musikiye çok meraklı olan Celayirli hükümdarlarından Sultan Hüseyin bin Şeyh Üveys (1374-1382) Tebriz'de onu saraya çağırdı, sesini çok beğenince de ona çeşitli armağanlar verdi. Abdülkadir'in hayatı bundan sonra hep saraylarda geçti.

Tebriz Sarayı'na girdikten bir süre sonra, o dönemin tanınmış musiki bilginlerinden Rızaeddin Rıdvan Şah'ın başkanlığında yapılan 100.000 dinar ödüllü musiki yarışmasını kazanıp sarayın başokuyucusu oldu. Sultan Hüseyin'in ölümünden sonra yerine geçen Sultan Ahmed Celayir zamanında da saraydaki yerini korudu. 1386'da Aksak Timur'un Azerbaycan'ı alması üzerine Sultan Ahmed Bağdat'a kaçınca, Abdülkadir de onunla gitti. 1393'te Timur Bağdat'ı da alınca, besteci bu kez sultanı izlemedi. Timur Bağdat'taki bütün seçkin bilginlerle sanatçıları Semerkant'a gönderdi. Abdülkadir, Timur'un yakın çevresine girdi, onun da başokuyucusu oldu. Daha sonra Tebriz'de Timur'un üçüncü oğlu Mirza Miranşah'ın yanına gitti. Bu oğlunun beğenmediği davranışlarını yanındaki kişilerin kötü etkilerine bağlayan Timur, oğlunun çevresinde bulunan birçok bilgin ile sanatçının öldürülmesini emretti. Tehlikeyi zamanında haber alan besteci saraydan kaçarak ölümden kurtuldu. Tehlikeyi atlattığını hissedince saklanmaktan vazgeçen Abdülkadir'in o sıralarda Timur'la karşılaştığı ve çok güzel bir sesle *Kuran*'dan bir sûre okuyarak hükümdara kendini bağışlattığı söylenir.

Kuramsal eserleri

Bestecilik verimi

Timur besteciyi yeniden hizmetine aldıktan sonra, gittiği her yere öteki bilginlerle birlikte onu da götürdü. 1398'de Hindistan seferine katılmak istemeyen Abdülkadir, Timur'dan kendisini Semerkant'a göndermesini rica etti. Timur da onu son derece övücü bir dille yazılmış bir nişanla Semerkant'a gönderdi. Timur'un 1405'te ölümünden sonra, yerine geçen Sultan Halil'in (1405-1409), ondan sonra da Timur'un dördüncü oğlu Sultan Şahruh'un (1409-1447) sarayında yaşadı. 1421'de, Sultan II. Murad için yazdığı *Makasıdu'l-Elhan* adlı eserini sunmak üzere o zamanki Osmanlı başkenti Bursa'ya geldiği tahmin edilmektedir; ama II. Murad dönemindeki siyasi karışıklıklar yüzünden Osmanlı sarayında ancak kısa bir süre için kalmış olabilir. Bir söylentiye göre, daha önce de Yıldırım Bayezid'in çağrısı üzerine Bursa'ya gelmiştir. 1435'te, Timuroğulları'nın yeni başkenti Herat'ta, o sırada şehri kıran veba salgınında öldü. Fatih Sultan Mehmed zamanında İstanbul'a geldiği söylentisi doğru değildir, çünkü ölüm tarihi İstanbul'un alınışından 18 yıl öncedir.

Meragalı Abdülkadir klasik İslam kaynaklarında olduğu kadar, Batılı kaynaklarda da Doğu dünyasının en büyük musiki bilginlerinden biri sayılmıştır. Çağında, musiki bilimi büyük bir gelişme içindeydi; 13. ile 14. yüzyıllar arasında, Doğu'da Bedri Dilşad, Kutbeddin Şirazî, Safiüddin Urmevî, Molla Camî gibi ya doğrudan doğruya musikiyle uğraşmış ya da musikiyle ilgilenmiş birçok bilgin yetişmiştir. Abdülkadir'in kuramsal eserleri, musiki bilimindeki bu gelişmenin en önemli ürünlerinden biridir. "Kâr"ları, besteleri ise, kendi çağının ve daha sonra uzun bir dönemin en büyük bestecisi olmasını sağlamıştır. Kendisinden önceki musiki örneklerinin ancak birkaç notalarıyla günümüze ulaşabildiği için, Türk musikisinin ilk bestecisi kabul edilir. Güzel sesli, usta bir okuyucu ve iyi bir udî olması dolayısıyla, musikinin seslendirilmesinde de büyük bir değerdir. Uddan başka çalgılarda da ustalık göstermiş, bazı sazları geliştirmiş, hatta yeni sazlar icat etmiştir. Bestelediği parçalarda, zamanında bilinen bütün makam ve usülleri kullanmıştır. Farsça, Arapça ve Türkçe bildiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Birçok kaynakta, bestecileği ile kuramcılığından başka, şair, ressam, hattat olarak da kendisinden övgüyle söz edilir.

Günümüze ulaşan kuramsal eserlerinin en önemlisi *Camiü'l-Elhan*'dır. Besteci 1405'te Farsça olarak yazdığı bu eserini önce oğullarından Nureddin Abdurrahman'a armağan etmiş, ama 1413'te geri alarak bazı düzeltmeler yapmıştır; eserin bestecinin kendi el yazısıyla yazılı ilk nüshası Oxford'da Bodleian Kitaplığı'ndadır (Marsh. no.282). Bir başka nüshası İstanbul'da Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (no. 3644); 1415 tarihli bu nüshada, eserin Sultan Şahruh'a sunulduğu yazılıdır. Aynı eserin besteci tarafından yapılmış bir özeti olduğu gibi, çeşitli kopyaları da vardır. Doğu musikisi sisteminin en ayrıntılı eserlerinden biri olan bu kitapta, ezginin tanımından başlayarak en önemli kuramlar ile kuramsal eserler, makamlar, usüller, ölçüler, çalgılar, çalgı çeşitleri gibi musiki alanında değinilmesi gereken hemen her konu incelenmiştir. J.P.N.Land bu kitapta notaları bulunan bir musiki parçasını Batı notasına çevirmiştir.

Camiü'l- Elhan'da Abdülkadir, bestecilik verimi hakkında açık bir fikir veren ilginç bir anısını anlatır. 1376 yılında Şaban ayının 29. günü besteci Tebriz'de Sultan Hüseyin ile öteki devlet adamlarının, bilginlerin bulunduğu bir toplantıdadır; o dönemin ünlü musikicilerinden Celaleddin Ubeydî, Radiyüddin Rıdvan, Sadeddin Küçük de oradadırlar. Söz musikiye gelir. Oradakilerden biri der ki: "Musiki biçimlerinin en zoru növbet-i mürettep'tir (14-15.yy'da kullanılan uzun bir musiki biçimi), bir növbet-i mürettep ancak bir ayda bestelenir, unutulmaması için yazılıp tekrar edilmesi gerekir." Abdülkadir, "Ben bir ay içinde otuz tane bestelerim, şu önümüzdeki Ramazan ayında her gün bir tane besteleyip arefe günü otuzunu birden tekrarlayabili-

rim," diye ortaya atılır. Orada bulunanlar bunun imkânsız olduğunu söylerler. Birisi, "Kim bilir, belki de önceden bestelediklerini okuyacaktır," diye şüphesini belirtir. Bunun üzerine Abdülkadir, "Güfteyi siz seçin, en zor sanatlardan hangilerinin yapılmasını istiyorsanız, onları da söyleyiniz," cevabını verir. Sultan emreder; emir gereğince, Ramazan'ın birinci günü bestelenecek eserin güftesiyle ezgi ve düzüm bakımından içereceği sanatlar yazılarak kendisine verilir. Sultan Hüseyin, "Birinci eseri benim adıma bestele: makamı Hüseynî olsun; beş bölümden oluşsun; son kıtada on iki makamla altı avaze'yi (eski musiki kitaplarında, ikinci derecede önem taşıyan bazı makamlar için kullanılan bir terim) göster, öyle ki her makam arasında bir avaze bulunsun. Makamlı bölümleri 'terennüm' sözleriyle bestele. Usülü Sakili Remel olsun," der. Abdülkadir eserini hemen orada, istenilen biçimde besteler; herkes büyük bir şaşkınlık içinde onu alkışlar, sultan da ona türlü armağanlar verir. Her gün bir eser besteleyen Abdülkadir, arefe günü hepsini birden tekrarlar. Birinci növbet-i mürettebin güftesiyle makam ve avazelerini kitabında ayrıntılı bir biçimde göstermiş, bu parçaların notalarını günümüze ulaşmayan eseri *Kenzü'l-Elhan*'da verdiğini belirtmiştir. Bu olay, onun güçlü olduğu kadar verimli bir besteci olduğunu ortaya koymaktadır. Eski güfte derlemelerinde adına kayıtlı eserlerin çokluğu da bunu doğrular.

Bir başka önemli eseri *Makasıdu'l-Elhan* adını taşır. Bu eserin, Sultan II. Murad'a sunulan, bestecinin kendi el yazısıyla yazılı nüshası bugün Hollanda'da Leiden Üniversitesi Kitaplığı'ndadır (Or. 270-71); gene kendi el yazısıyla yazılı bir başka nüshası İstanbul'da Rauf Yekta Bey'in özel kitaplığındaydı, onun ölümünden sonra da mirasçılarına geçmiş olabilir. Bir başka nüsha Bodleian Kitaplığı'ndadır (no. 385, Ouseley.) Bunlar dışında, gene Bodleian Kitaplığı'nda, bu esere çok benzeyen bir kitap daha vardır; aradaki benzerliğe bakılarak, eserin II. Murad'dan önce, 1418'de Sultan Şahruh'un oğlu Baysungur'a sunulduğu tahmin edilmiştir. Abdülkadir gene kuramsal nitelikteki bu eserinde, ilk kitabının eksik yanlarını tamamlar, icat ettiği sazları tanıtır. Kitabın sonunda, icat ettiği sazlardan en ilginç olanının resmini çizip nasıl çalınacağını açıklar; "saz-ı kâsat" adını verdiği bu saz çini kâselerden yapılmıştır. Rauf Yekta Bey bu kitapta notaları bulunan musiki parçalarından birini Batı notasına çevirmiştir. Timur'un besteciyi Semerkant'a gönderirken yazılmasını emrettiği nişanın metni de bu kitaptadır. Nişanın Farsça metni Rauf Yekta'nın besteciyle ilgili monografisinde, Türkçe çevirisi de *Musiki Mecmuası*'nda yayımlanmıştır.

Risale-i Fevaid-i Aşere adlı kitabı, ilk iki eserinin bir özeti gibidir. *Kitabü'l-Edvar* Türkçe olarak yazdığı eseridir; bu kitap Leiden Üniversitesi'ndedir (Or. 1175). Son eseri ise *Şerhü'l-Edvar*'dır; musikinin en büyük ustası saydığı Safiüddin'in *Kitabü'l-Edvar* adlı eserinin bir yorumu olan bu kitap Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (no. 3651).

Meragalı Abdülkadir bütün bu kitaplarında, kendisinden önceki bilginlerin kuramsal çalışmalarını değerlendirmiş, çağının musikisini yorumlamış, birçok musiki sorununa eğilmiştir. Eseri o dönemlerde yapılan musiki çalışmalarının çağımıza ulaşmasını sağlayan en önemli kaynaklardan biridir. Musikinin hammaddesi olan sesi; sesin ezgiye dönüşmesi, kulağa gelişi, tizlik ve pestlik dereceleri gibi ses fiziğiyle ilgili sorunları büyük bir bilgin titizliğiyle incelemiştir. Üzerinde durduğu en önemli teknik sorunlardan biri, bir sekizli oktavın, özellikle de oktav içindeki "dörtlü aralığı"nın (do-fa) bölünmesiyle ilgilidir. Abdülkadir'in bu konuda yazdıkları, kendisinden önceki bilginlerin vardıkları sonuçların bir yorumudur; Farabî, İbn Sina gibi o da Türk musikisinin bugünkü nota yazısına temel olan 24 aralıklı sisteminden söz etmez, Yunan musiki sistemi üstüne bilgi verir. Eserinin özgün yanı, başka bilginlerin çalışmalarını yorumlamakla yetinmeyip çağında dinlenen musikinin çeşitli nitelikleri hakkında geniş bilgi vermesindedir. Zamanında kullanılan makamlar, usüller, musiki biçimleri, musiki aletleri üstüne geniş açıklamalar yapmıştır; bu açıklamaları, Türk musikisi tarihi açısından büyük değer taşır. Eserinin değerlendirilmesi, Türk, İran, Arap musikilerinde, hatta bu üç kültürün doğal etki alanı içinde kalan yerel musikilerin temelindeki özelliklerin açıklanması bakımından da önemlidir. Çağının üç büyük devletinin sarayına girmiş bir besteci olarak çok geniş bir bölgenin musiki ihtiyacına cevap vermiştir. Safiüddin'le birlikte, Doğu'nun en büyük iki musiki kuramcısından biridir. Doğu'da 11.yy'da musikiye karşı başlayan ilgi Abdülkadir'den sonra, Osmanlı döneminde bir süre daha devam etmiş, sonraki yüzyıllarda birçok büyük besteci yetişmişse de, musiki kuramcılığı büyük ölçüde gerilemiştir. Musiki kuramı ve tarihiyle ilgili çalışmalar 20.yy başlarında Türkiye'de yeniden canlandığında, Abdülkadir'in eseri birinci derecede önemli kaynaklardan biri olmuştur.

Osmanlı-Türk musikisi üzerindeki etkisi

Günümüzde en çok ele alınan yanı, Osmanlı-Türk musikisi üzerinde bıraktığı etkidir. Abdülkadir Türk musikisinin ilk kaynaklarından biri sayılır. Eserleri Kanuni dönemine değin oğlu ve torunu aracılığıyla, IV. Murad'ın Irak seferinden sonra da Bağdat'tan İstanbul'a getirilen sanatçılarca 17. yy'ın ortalarına değin Osmanlı musikicilerine öğretilmiştir. Ne var ki, günümüzde besteciye mal edilen, Türkiye'de radyo ve konser programlarında da yer verilen musiki parçalarından hemen hiçbirinin kendisine ait olduğu kesinlikle söylenememektedir. Bu eserlerden hiç değilse bir bölümü, kendisinden sonra gelen Abdülali, Ayntabî Mehmed Bey, Şeştarî Murad Ağa gibi bestecilere aittir. Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3652 no.'da kayıtlı bir güfte derlemesinde eserlerinin güfteleri yazılıdır, ama ona mal edilen parçaların hiçbiri bu derlemede yoktur. Segâh, Acem, Uşşak, Arazbar, Bestenigâr gibi makamlarla Hafif, Muhammes, Aksak Semai, Yürük Semai gibi usüllerden kuramsal kitaplarında hiç söz edilmez. Ayrıca, 3652 no.'lu derlemedeki güftelerin "terennüm" bölümleriyle ona ait olduğu söylenen "kâr"ların ilgili bölümleri de birbirine benzemez.

Müzik değerlendirmeleri

Osmanlı bestecilerince ölümünden her zaman saygıyla anılmış, eserleri örnek alınacak bir usta sayılmıştır; pek çok eserin ona mal edilmek istenmesinin bir nedeni de budur. Türk musikisinin 500 yıllık gelişmesi içinde, Itrî ve İsmail Dede'yle birlikte, en çok iz bırakan bestecidir. Bunun bir örneği olarak "kâr"ları,

"kâr"ın dindışı musikide en üstün tutulan biçim sayılmasına yol açmıştır.

Müziğinin özellikleri

Abdülkadir'in eserlerinde özgün, yalın bir anlatım daha ilk dinleyişte dikkati çeker; bestecinin bir hafız olarak beslendiği dinsel musikiden gelen, arka plandaki mistik öğeler son derece parlak, çekici ezgiler içinde eritilmiş, duygu yükü hafifletilmiştir. Bu musiki, belli bir dönemin bütün gelişmelerini kendi eserinde toplayıp geçmişin bir özetini yapan başka bestecilerde olduğu gibi, yeni bir arayışı değil, aradığını bulmuş, doymuş, kendisine ulaşan değerlerin zenginliğini en tutarlı bir biçimde dile getirmeye çalışan bir kişiliği yansıtır. Abdülkadir'in bu eserlerle, 14.yy gibi dünya musikisi açısından da erken sayılması gereken bir döneme göre olgun bir sanat düzeyine eriştiği söylenebilir.

Doğu musikisini inceleyen Batılı bilginlerden Kiesewetter ile, bu konuya ilgi duyan tarihçi Hammer, *Die Musik der Araber* adlı kitapta Abdülkadir'i İran-Arap musikisinin en büyük kuramcılarından biri

Klasik Türk Musikisinin Kaynakları

15 -16 yy'lar, klasik Türk musikisinin doğuş dönemidir. Musiki sorunlarıyla ilgili kuramsal çalışmalar bu dönemin en belirgin özelliklerinden biridir. Bu alanda verilen eserlerin bir bölümü Osmanlı padişahlarına sunulmuş ya da onların isteğiyle yazılmıştır. Musikiye önem verdiği bilinen Osmanlı padişahlarının ilki II. Murad'dır. Bu padişaha sunulan Edvar adlı eserin yazarı Hızır bin Abdullah kitabının giriş bölümünde Edirne sarayının musiki ustalarını tanıtır. Verdiği bilgiye göre, en eski Osmanlı musikicileri gene II. Murad zamanında yaşamışlardır. Başka kaynaklarda da, 15-16.yy'da yaşamış birçok besteci, saz sanatçısı ve okuyucudan söz edilir. Notaları günümüze ulaşan Osmanlı dönemi eserlerinin en eskileri II. Bayezid'e ait olduğu söylenen saz eserleridir. II. Bayezid'in oğlu Şehzade Korkut'un da günümüze sekiz saz eseri gelmiştir.

Pek az örneği bulunan bu dönem Osmanlı-Türk musikisinin Anadolu'dan ve Doğu'dan gelen etkilerle beslenip geliştiği söylenebilir. Tekke musikisi ilk kez Türkistan'da, Ahmed Yesevî' nin (12. yy) kurduğu Yesevîlik tarikatıyla başlamış, ama asıl Anadolu'da gelişmiştir. Anadolu'da ilk dinsel musiki bestecisi Hacı Bayram Veli'dir* (14-15.yy). Dinsel törenlerini musiki eşliğinde yapan tarikatlar Anadolu'da yayıldıkça musikileri de o ölçüde yayılmıştır. Bunlar arasında, Osmanlı sarayındaki bestecileri en çok etkileyen Mevlevîlik olmuştur.*

Osmanlı musikisini etkileyen bir başka kaynak, Doğulu bestecilerin eserleridir. Devletin bütün bir Ortadoğu bölgesiyle ilişki içinde olması, Osmanlı musikicilerine çok geniş bir kesimin musikisini tanıma imkânı vermiştir. Özellikle Tebriz, Bağdat, Herat gibi şehirler Türk musikisinin gelişmesine katkıda bulunan musiki merkezleri olmuştur. Bu merkezlerde yetişen Abdülkadir Merâgî, Gulam Şadî*, Şahkulu* gibi bestecilerin eserleri Osmanlı musikicileri için bir ilk örnek niteliği taşır. Osmanlı Devleti'nin o zamanki sınırları dışındaki şehirlerde bestelenen, ama bestecileri bilinmediği için "Acemler"in, "Araplar"ın, "Hintliler"in diye sunulan eserler de İstanbul'da yüzyıllarca çalınmıştır.*

Günümüze pek az örneği gelebilen 15-16.yy Osmanlı musikisinin Anadolu'dan ve Doğu'dan gelen musikiyle beslenip güçlenmesi, klasik Türk musikisinin temellerini hazırlamıştır. Doğulu bestecilerin eserleri Osmanlı musikicisine bir melodi fikri vermiş, ilk aşıyı yapmıştır. Bununla birlikte, bu erken dönemden günümüze kalan parçaların melodi yapısı, 17. yy'dan sonraki örneklerden farklıdır. Gerek bestecisi bilinmeyen eserler, gerekse yukarda adı geçen ilk ustaların eserleri klasik dönemde verilen eserlerden farklı bir zevkin ürünüdür.

İlk ustaların eserlerinde, daha çok Doğu'ya özgü bir duyuş, bir zenginliği ortaya serme isteği, koyu bir arkaizm dikkati çeker. Gösterişli, parlak melodilerden oluşan bu gür ve tok sesli musikide görülen üslup Osmanlı sarayında belirli bir değişikliğe uğrar; anlatım İstanbul zevkini yansıtan bir inceliğe kavuşur. Üslubun yavaş yavaş değişmesiyle eski dönemin arkaizmi de git gide kaybolur. Osmanlı bestecileri musikiye, yeni bir zevki dile getiren yeni makamlar kazandırırlar. En eski makamlarda besteledikleri eserler bile yeni bir tavrı yansıtır; kimi makamlar da artık kullanılmaz olur.

Klasik dönem bestecileri dinsel duygularla dünya ile ilgili duyguları ayırabilecek bir sanat olgunluğuna erişmiştir, dinsel musikide başka, dindışı musikide başka bir tavır ortaya koymuşlardır. Bu durum, dinsel musiki biçimlerindeki ayin, naat, durak, tevşih, ilahi vb. gibi çeşitlenmelerle de kendini gösterir. Oysa ilk dönem musikisinde dinsel ve dindışı öğeler genellikle iç içedir.

17. yy'a kadarki dönem, bütün bu özellikleri dolayısıyla, klasik Türk musikisinin ilk birikimini yaptığı bir erken dönemdir. Ancak, bu dönemin musikisi erken dönemlere özgü ilkel, gelişmemiş bir yapıda da değildir; tersine, kendi evrimi içinde doruğuna ulaşmış bir musikidir. Daha önceki dönemlerin örnekleri günümüze ulaşmadığından, bu musikinin evrim süreci belirlenememektedir. Osmanlı bestecileri, bu musiki en gelişmiş ürünlerini verdiği bir evrede onunla tanıştıkları için, Türk musikisini olgun doğmuş bir musiki saymak yerinde olur.

olarak tanıtmışlar, aynı konuya eğilen başka Batılı araştırmacılar da besteciyi doğrudan doğruya İran musikisine mal etmeye çalışmışlardır. Batılı bilginlerin bu yöndeki sözlerini Rauf Yekta Bey *La Musique Turque*'de, Hüseyin Sadettin Arel de *Türk Musikisi Kimindir?* adlı eserinde eleştirmişlerdir. Rauf Yekta Bey, özellikle Kiesewetter ile Fetis'in Doğu musikisindeki perdeleri yanlış yorumladıklarını ortaya koymuş, Abdülkadir'in doğum yeri olan Meraga'da Farsça değil, Türkmence konuşulduğunu söylemiştir. Arel de klasik İran musikisinin çağımıza ulaşan hiçbir örneği bulunmadığını belirttikten sonra, yeni İran musikisi ile Türk musikisi arasındaki farkları vurgulamıştır. Rauf Yekta Bey'in *Esatiz-i Elhan* adlı kitabının ikinci bölümü besteci hakkında yazılmış değerli bir monografidir.

• **YAPITLAR: Kuramsal:** *Kenzü'l-Elhan* (kayıp); *Camiü'l-Elhan; Makasıdu'l-Elhan; Risale-i Fevaid-i Aşere; Kitabü'l-Edvar.* **Merâgî'ye ait olduğu sanılan musiki eserleri:** 1. Rast Düyek Kâr (Haydarname); 2. Rast Devri hindî Kâr-ı Muhteşem; 3. Rast Nakış Beste: Âmed nesîmî subh dem...; 4. Rast Devri hindî Nakış Beste: Derd-i mend-i aşk-ı bî derdi nemidâned ki çist; 5. Rast Nakış Aksak semai: Ey mâh-ı men der mektebest ender ser-i reh muntazır; 6. Rast Nakış Yürük Semai: Âhu biyâ mir zen biyâ vü revim vezin velayed meni tü; 7. Rast Düyek Kâr: Uhunnu şevkan ilâ diyarı lâkitüfiha cemali selma; 8. Pençgâh Hafif Kâr-ı Murassa: Nemî tuvân be cefa kat'ı dost dârî-i mâ; 9. Pençgâh (değişmeli): Bî-tü nefesî hoş-nezedem, hoş- nenişestem; 10. Pençgâh Nakış Yürük Semai: Be-devr-i lâle kadehgîr-u bîriyâ mî-bâş; 11. Acem Nakış Yürük Semai: Ez-yâr-ı vefa bâyed hubî be-çehâr-âyed; 12. Saba Nimsakil Kâr: Nuş-ı leb der resid makbûl ü men hoş berdar-ı hüsn cânım; 13. Saba Nakış Yürük Semai: Yarem çü kadeh be-dest-gîred (güfte: Şiraz'lı Hafız); 14. Saba Nakış Beste: Naka-i leyli nedaret serbeher yar avered; 15. Irak Düyek Kâr-ı Nâtık: Mim fart-ı nariştiyat-i habib-i velayeti; 16. Irak Nakış Yürük Semai: Her şeb nigârenest meh-î tü berâyi; 17. Mahur Hafif Kâr-ı Murassa: Gül bî-ruy-ı yâr hoş ne-bâşed (güfte: Şiraz'lı Hafız); 18. Mahur Hafif Kâr: Rûhî fedâke yâ sanemî; 19. Segâh Remel Beste: Sorma menden kim, ne bolmuş, ya nedür; 20. Hüseynî Muhammes Kâr: Cânâ zi lûtf-i eğer nazar-ı sûy-i mâ küni; 21. Neva Hafif Kâr-ı Tuhfe; 22. Hicaz Sakil Kâr: Hezar şükür ki Yâr-i diğer cemâl-i tü dîdem; 23. Uşşak Hafif Kâr: Ez şevk-i lika aşk-ı cemalest-ü didim; 24. Nihavend-i kebir Kâr: Güzeşti-i arzu ez had.

• **KAYNAKLAR:** S. Aksüt, *300 Yıllık Türk Musikisi*, 1967; H.S. Arel, *Türk Musıkisi Kimindir?*, 1969; M. Bardakçı, "Abdülkadir Merâgî'nin Şiirleri", *Musıki Mecmuası*, (359) 1979; E. Cenkmen, "Abdülkadir Merâgî", *Musıki Mecmuası*, (237) 1968; S.N. Ergun, *Türk Musıkisi Antolojisi* 2 cilt, 1942, 1943; S. Ezgi, *Nazarî ve Ameli Türk Musıkisi*, I, IV, V, 1953; M.R. Gazimihal, *Anadolu Türkleri ve İstikbalimiz*, 1928; M.R. Gazimihal, *Millî Tetebbular Mecmuası* (3), 1915 (Rauf Yekta'nın çözümlemeleriyle birlikte, Abdülkadir Merâgî'nin kitaplarındaki parçaların Türkçe çevirisi) M.R. Kösemihal, "Asırlar Boyunca Tarihî Türk Musıkisi", *Musıki Mecmuası*, (239-240) 1968; Y.Öztuna, *Türk Musıkisi Ansiklopedisi*, I, (Bibliyografya içerir) 1976; Rauf Yekta Bey, *Esatiz-i Elhan II, Hoca Abdülkadir Merâgî*, 1902; Rauf Yekta Bey, "Türk Musıkisi", *Musıki Mecmuası*, (331) 1977; E.R. Üngör, *Güfteler Antolojisi*, 1981; H.Yenigün, "Abdülkadir-i Merâgî", *Musıki Mecmuası*, (112-114), 1957; M. Yeşil "Türk Musikisi İçin Bir Bibliyografya Denemesi", *Musıkı Mecmuası*, (221), 1966.

• **BAKINIZ:** ABDÜLALİ, FARABÎ, GULAM ŞADÎ, SAFİÜDDİN URMEVÎ.

ABDÜLKADİR b. MUHYİDDİN
(1807-1883)

Cezayirli Müslüman önder. 1831-1847 yılları arasında Fransız işgaline karşı savaşmıştır.

Maskara'da doğdu, Şam'da öldü. Babası Haşimi kabilesinin ve Kuzey Afrika'da siyasal ve dinsel alanda saygın bir yeri olan Murabıt örgütünün ileri gelenlerindendi. İslamî öğreniminin yanı sıra, fen bilimlerini de öğrendi. Babasıyla birlikte Mekke ve Ortadoğu ülkelerine yaptıkları gezi gelişimini etkiledi, bilgisini artırdı.

1830'da Fransızlar Cezayir'deki Osmanlı egemenliğine son verince, aynı yıl, yörede Fransızlar'ın egemen olmasını kendi ülkesi açısından tehlikeli gören Fas Sultanı, Oran bölgesine asker yolladı. Fas birlikleri Cezayir kabilelerini Fransız egemenliğine karşı harekete geçirmeye çalıştı ve Abdülkadir'in babası Muhyiddin'i Fas Sultanı adına halife ilan etti. Faslılar'ın Cezayir'i terketmesinden sonra Oran bölgesinin ileri gelen şerifleri, Murabıtlar'ı ve şeyhleri bir araya gelerek ne yapılması gerektiğini görüştüler. Abdülkadir babasının isteğiyle Oran bölgesi emiri seçildi.

1832-1834 arasında Fransızlar'la Cezayirliler arasında sürekli çatışmalar oldu, ama her iki taraf da kesin bir üstünlük sağlayamadı ve 1834'te bir barış antlaşması yapılması kararlaştırıldı.

Dört yıllık barış döneminden sonra, Fransızlar Abdülkadir'in güçlenmesinden tedirgin olarak, egemenliğini sınırlandırmak amacıyla bir saldırıya giriştiler. Çete savaşlarında uzman olan Mareşal Bugeaud komutasındaki ordu, Abdülkadir'in birliklerini yenilgiye uğrattı. Abdülkadir yenilmesine karşın, savaş sonunda imzalanan Tafna Antlaşması'yla kontrolündeki bölgeyi daha da genişletmeyi başardı. 1839'a gelindiğinde Cezayir'in üçte ikisi onun egemenliğini tanıyordu. Fakat Tafna Antlaşması ile ilgili bazı pürüzlerin ortaya çıkması sonucu çatışmalar yeniden başladı. 6 yıl boyunca sürekli savaşıldı ve karşılıklı ağır kayıplar verildi. Sonunda Abdülkadir yenilerek Fas'a sığındı. Fransızlar Fas'a da savaş açtılar. 1844'te Fas da yenilince, Cezayir'e dönen Abdülkadir yeni bir direniş örgütledi. 2 yıl süreyle savaştıktan sonra bazı kabilelerin savaşmaktan vazgeçerek Fransızlar'la işbirliği yapmaları sonucu, 1847'de teslim olmak zorunda kaldı. 1852'ye değin bir Fransız cezaevinde kaldıktan sonra İstanbul'a oradan da Bursa'ya gitti. Bursa'da kaldığı yıllarda *Zikrü'l-Âkil ve Tenbihü'l-Gâfil* adlı felsefi bir risale yazdı. 1855'te Şam'a giden Abdülkadir kendini bilim ve ibadete verdi. 1860'ta Lübnanlı ayaklanmacılar Hıristiyan halkı öldürmeye kalkıştıklarında Cezayirli göçmenlerin de yardımıyla Fransız Konsolosu'nu ve 1500'e yakın insanı kurtardı. Bu olaydan ötürü Fransız Hükümeti Abdülkadir'e Legion d'Honneur nişanı verdi. Yaşamının sonuna kadar da artık siyasetle uğraşmadı.

Abdülkadir, 10 yıl gibi kısa bir sürede hem savaş,

hem de diplaması yoluyla Cezayir'de Müslüman bir devlet yaratmıştı. Varolan toplumsal güçleri, kurumları, inançları büyük bir beceriyle istediği yönde kullanıyordu. Düzenli bir ordu oluşturmuş, silah gereksinimini de kurduğu fabrikalardan karşılamıştı. Fransız yayılmasını engelleyerek Cezayir'in üçte ikisini egemenliği altına alması askeri başarılarından çok, diplamatik becerisinin sonucuydu.

Aristotelesçi mantığın yetersizliği

Abdülkadir'in kurduğu devletin temeli kabilelere dayanıyordu. Güçlü kabilelere ayrıcalık tanınıyor, buna karşılık öbür kabilelerden vergi toplanmasında, düzenin ve yasaların işlemesinde yardımcı olmaları isteniyordu. Abdülkadir'in kontrolü altındaki topraklar, birer halife yönetiminde iki bölgeye ayrılmıştı. Halifelerin altında beyler bulunuyordu. Bu yöneticiler savaş zamanı askeri yönetimi de üstleniyorlardı.

Abdülkadir'in kurduğu devlet, bağımsız Cezayir Devleti'nin ilk biçimi olarak kabul edilmiş, 1954-1962 arasındaki bağımsızlık savaşı sırasında anısı yol gösterici olmuştur.

- YAPITLAR: *Zikrü'l-Akil ve Tenbihü'l-Gafil*
- KAYNAKLAR: C.H. Churchill, *The Life of Abdel-Kader*, 1867; R. Danziger, *Abdal Qadir and the Algerians*, 1977; D. Hawk, *Abd el Kader and the French Conquest of Algeria*, 1947.

ABDÜLLÂTİF BAĞDÂDÎ
(1162-1231)

Arap düşünür. İlk Çağ kuşkuculuğunu yeni bir yorumdan geçirerek İslam felsefesine uygulamış, İslam düşüncesinde eleştiri çığırını açmıştır.

Bağdat'ta doğdu, orada öldü. Ailesi konusunda geniş bilgi yoktur. Gerçek adı Muvaffakûddin Ebu Muhammed b. Yusuf'tur. İslam ülkelerinde, daha çok, İbnü'l-Labbad diye anılır. Önce Bağdat'ta öğrenim gördü. Çağının geleneği gereğince hadis, fıkıh, kelâm, sarf, nahiv okudu. İlk Çağ bilginlerinin bilinen yapıtlarını inceleyerek, felsefe çalışmalarına başladı. İbn Sina, Farâbi, Gazâli, Sühreverdi, İbn Meymun gibi İslam filozoflarını inceledi. Suriye, Mısır, Şam, Erzincan yörelerinde uzun süren gezilere çıktı. Mısır gezisinde, başta sultan olmak üzere, devlet büyüklerinden yakınlık gördü, konaklarında kalıp bilimsel toplantılara katıldı. Erzincan'da Alaeddin Davud Şah'ın sarayında kaldığı sürece, kendisine sağlanan olanaklardan yararlanarak gözlemlere, deneylere dayanan araştırmalarını sürdürdü. İleride yazacağı kitaplar için gerekli bilgileri topladı.

Abdüllâtif Bağdâdî'nin bütün çalışmaları gözlemlerden edindiği bilgilerin sağladığı olanaklara, yönteme dayanır. Salt deneyci, gözlemci bir düşünür olmamasına karşın benimsediği çalışma yöntemi, İslam ülkelerinde sürdürülen bilim geleneğine uymaz. Sorunların çözümünde mantık ilkelerinin egemenliğine karşı kuşkucu bir tutum takınmıştır. Kuşkuyu bir kısırdöngü, kavramlar arasında kurulan çelişkili bağlantı diye anlamamış, konunun aydınlığa kavuşması için ayrıntılara inmeye yarayan bir yöntem olarak görmüştür.

Abdüllâtif Bağdâdî'ye göre mantık kesin bilgiye ulaştıran, bütün kuşkulardan uzak, sağlıklı bir bilim yöntemi getiremez. Mantıkla ilgili bütün çalışmalar, daha önceden verilen, bilinen soyut kavramlar arasında kurulan bağlantıya dayanır. Bu nedenle, Aristoteles mantığının yorumlarından oluşan ve İslam düşünürleri arasında büyük geçerlik taşıyan düşünme yöntemi yeterli değildir. Nitekim mantığın en güvenilir, en sağlıklı bölümleri sayılan tasım (kıyas), kanıtlama (burhan) yeni bir bilgi veremediği gibi gerçeğe ulaştırma konusunda da yeterli değildir. Bu nedenle İbn Sina, Gazâli, Sühreverdi, İbn Meymun gibi İslam düşünürlerinin benimsedikleri Aristotelesçi düşünme yöntemi, kesin bilgi konusunda sağlıklı, verimli olamamıştır.

Tanrı, Aristotelesçi İslam bilgelerinin dayandıkları kanıtlarla kavranamaz. Onların, bütün kanıtlamaları, mantık ilkelerine göre sürdürülen tasarlamalara bağlıdır. Bu tasarlamalar da soyut kavramlardan oluşur; soyut kavramlar insanı gerçeğe ulaştıramaz. Gerçeğe ulaştıracak yöntemin kesin olması gerekir.

Evren gerçek bir varlıktır, onun yokolacağı mantık ilkelerine dayanılarak saptanamaz. Canlılar, bitkiler, madenler evreni oluşturan varlık türleridir. Bunların oluşumu mantığın değil doğanın yasalarına göredir. Evrenin varoluşunu da mantık kurallarına dayalı bir düşünme yöntemiyle açıklama olanağı yoktur.

Düşüncelerini, alışılagelen türde değil de, eleştiri niteliğindeki yazılarıyla ortaya koyan Abdüllâtif Bağdâdî'nin felsefe alanında yeni sayılabilecek bir görüşü yoktur. İslam ülkelerinde ona önem kazandıran olay eleştiri türünü İslam felsefesine uygulamasıdır. Eleştiride uyguladığı yöntem de çözümleyicidir. Ele aldığı yapıtı, konularına göre bölümlere ayırmak, bu bölümlerin içerdiği sorunları, ayrıntılara varan açıklamalardan sonra eleştirmek başlıca yöntemidir.

Abdüllâtif Bağdâdî, felsefe alanında uyguladığı kuşkucu eleştiri yöntemiyle, kendinden sonra gelenler üzerinde, uzun süre etkili oldu. Bu etki, İslam düşüncesinde, İlk Çağ kuşkucularına karşı ilgi uyandırdı, onların bulunabilen yazılarının, görüşlerini içeren kaynakların tanınmasına yol açtı. Ayrıca Batılı araştırıcıların ilgisini çekti. Özellikle Mısır'da bulunduğu yıllarda, gözlemlere, incelemelere dayanarak yazdıkları, A.İ. Silvestre de Sacy'nin 1826'da yayımlanan *Chrestomathie Arabe* adlı yapıtında "Relation de L'Egypte par Abd-al-Lâtif" başlığı altında yer almıştır.

- KAYNAKLAR: H. Corbin, *Histoire de La Philosophie Islamique*, 1964; H.Z. Ülken, *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*, 1967.

ABDÜLMECİD
(1823-1861)

Osmanlı padişahı. Saltanatı sırasında çeşitli yenilikler yapmış, Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir.

25 Nisan 1823'te, İstanbul'da doğdu. 25 Haziran 1861'de aynı yerde öldü. II. Mahmud'un oğludur. Sarayda öğrenim gördü. Babasının ölümü üzerine Temmuz 1839'da padişah oldu.

Abdülmecid'in tahta çıkışından kısa bir süre önce Osmanlı ordusu Nizip'te Kavalalı Mehmed Ali Paşa güçlerine yenilmişti. Hemen ardından Kaptan-ı Derya Hain Ahmed Paşa, Osmanlı donanmasını kaçırarak Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya teslim etti. Abdülmecid bu yenilgiler ve kayıplar üzerine halkın ve Avrupa devletlerinin desteğini sağlamak amacıyla bir dizi yeniliklere girişti. O sırada Avrupa'dan yeni dönmüş olan Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın da önerileriyle Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu yayımladı. Abdülmecid, Tanzimat diye anılan yeni bir dönemi açan bu fermanla imparatorluk sınırları içindeki Müslüman olan ve olmayan bütün halklara eşit haklar tanınacağına, mal, can ve inançlarının güven altında olacağına, vergi ve askerlik yükümlülüklerinin bir düzene bağlanacağına söz veriyordu. Bu konuların çıkarılacak yasalarla güvenceye bağlanacağını ve yasaların uygulanmasından da kendisinin sorumlu olacağını söylüyordu.

Kasım 1840'ta Mısır valiliğinin babadan oğula geçmek koşuluyla Mehmed Ali Paşa'ya bırakılması, buna karşılık Suriye'nin Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi kararlaştırıldı.

Ardından, Temmuz 1841'de boğazlar sorununu çözüme kavuşturan Londra Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'nin boğazlar üzerindeki egemenliği yeniden belirlendi ve yabancı savaş gemilerinin boğazlardan geçemeyeceği kabul edildi. Bu antlaşmanın ardından gelen barış döneminde Abdülmecid yenileşme hareketlerini gerçekleştirmeye çalıştı. Daha sonra 1848 Fransız Devrimi'nin etkisiyle Balkanlar'da ayaklanmalar baş gösterdi. Avusturya'ya karşı bağımsızlık mücadelesine girişen Macarlar, Ruslar'ın da yardım ettiği Avusturya ordusuna yenilince Osmanlı Devleti'ne sığındılar. Ardından Eflâk ve Boğdan yöresindeki Romenler ayaklandı. Bu ayaklanmayı bastırmak için Osmanlılar ve Ruslar güç gönderdiler, Mayıs 1849'da yaptıkları Baltalimanı Antlaşması'yla ortak tavır almaya karar verip sorunu geçici bir çözüme bağladılar.

Bir süre sonra, Hıristiyanlar'ca kutsal sayılan Kudüs ve çevresinde yaşayan Katolikler'in Fransızlar, Ortodokslar'ın ise Ruslar'ca korunmak istenmesi ilişkilerin yeniden bozulmasına neden oldu. Bu girişimini Küçük Kaynarca Antlaşması'na dayandıran Rusya, Eflâk ve Boğdan'ı işgal edince, Osmanlı Devleti 1853'te Rusya'ya savaş ilan etti, savaş harcamalarını karşılamak için 1854'te ilk kez dış borçlanmaya başvuruldu. Osmanlı Devleti savaştan İngiltere, Fransa, Piyemonte ve Sardunya krallıklarının da yardımlarıyla galip çıktı. Buna karşılık Şubat 1856'da ilan ettiği Islahat Fermanı'yla Avrupa devletlerinin isteklerini yerine getirdi. Bu fermana göre, Müslüman olmayan halkın memurluk ve askerlik görevlerine alınmaları yeniden düzenleniyor, çeşitli vergilerden bağışık tutulmaları sağlanıyordu.

Islahat Fermanı'nın hemen ardından, Mart 1856'da Paris'te yapılan antlaşma gereğince, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve bütünlüğü korunuyor, Avrupa devletleri ile eşit haklara sahip oluyordu. Abdülmecid, Paris Antlaşması'nı izleyen barış döneminde yeniden iç düzenlemelere yöneldi. Ama, ekonomik ve kültürel bakımdan farklı toplulukları içinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nda bu yenilikler özümlenemedi ve bir süre sonra tepkiler başladı. Temmuz 1858'de Cidde'de patlak veren olayları 1860'ta Suriye'deki Dürzî-Marunî çatışmaları izledi. Bunun üzerine Fransa'nın Beyrut'a asker çıkartması olayın boyutlarını genişletti ve Lübnan Haziran 1848'de ayrıcalıklı bir sancak oldu. Bu arada Eflâk, Boğdan ve Karadağ'da yeniden ayaklanmalar baş gösterdi. Abdülmecid'in saltanatının son dönemlerinde harcamaların artması ve dış borçların birikmesi de tepkilere yol açtı. Bu tepkiler giderek hükümeti devirmeye yönelik Kuleli Vakası türünden olaylara dönüştü. Abdülmecid, olayların böylesine yoğunlaştığı bir sırada, 25 Haziran 1861'de İstanbul'da öldü.

Abdülmecid döneminde, hemen her alanda pek çok yenilik yapıldı. 1839'da Rüşdiye okulları (ortaokul) açıldı, 1840'ta ilk ceza yasası hazırlandı, ticaret meclisleri kuruldu, 1842'de ebe okulu açıldı, 1843'te yaşam boyu askerlik yerine süreli askerlik getirildi, 1846'da bir yıl önce geçici olarak kurulan Maarif Meclisi yerleşik bir kuruma dönüştürüldü, ilk idadiler (lise) darülmuallimîn (öğretmen okulu) ve Ziraat Mektebi öğretime açıldı, karma ticaret mahkemeleri kuruldu. 1850'de cinayet mahkemeleri kuruldu, ticaret yasası yayımlandı. 1845'te Encümen-i Dâniş (Bilimler Akademisi) kuruldu. 1857'de yeni arazi yasası yayımlandı, devletin gelir ve giderleri bir bütçeye bağlandı. 1858'de kız rüşdiyeleri açıldı, Orman ve Maâdin Mektebi kuruldu. 1859'da Mülkiye Mektebi açıldı. 1860'ta Telgraf Mektebi kuruldu.

● **KAYNAKLAR:** İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* IV, 1972; Ed. Engelhardt, *Tanzimat*, 1976; E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi* V,1947 ve VI, 1954; MEB, *Tanzimat*, 1940; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, N. Çağatay (yay.), III-IV, 1980; M. Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI, 1963.

● **BAKINIZ:** MAHMUD II, MEHMED ALİ PAŞA [Kavalalı], MUSTAFA REŞİD PAŞA.

ABDÜLMECİD [Halife]
(1868-1944)

Son Osmanlı halifesi. 1924'te hilâfetin kaldırılması üzerine yurt dışına çıkarılmıştır.

29 Mayıs 1868'de, İstanbul'da doğdu. Sultan Abdülaziz'in oğludur. Babasının ölümünden II. Meş-

rutiyet'in ilanına dek (1876-1908) sarayda kapalı yaşadı. Bu dönemde öteki şehzadelere oranla daha iyi eğitim gördü. Yabancı dil öğrendi, güzel sanatlarla, özellikle resimle ilgilendi. Güçlü ve yetenekli bir ressamdı. Özellikle portre ve çok figürlü düzenlemelerde başarılı olmuştur. *Haremde Beethoven, Haremde Goethe, Saraylı Hanım* gibi tabloları, resimdeki gücünü gösteren en yetkin yapıtlarıdır. 1918'de VI. Mehmed'in [Vahideddin] tahta çıkması üzerine veliaht oldu.

Kurtuluş Savaşı sırasında bir yandan kurtuluş mücadelesini destekler gözükmekle birlikte öte yandan oğlunu padişaha damat yaparak sarayla olan yakınlığını pekiştirdi. 1 Kasım 1922'de, Büyük Millet Meclisi'nin aldığı bir kararla saltanat kaldırılınca, veliahtlık sıfatını yitirdi. VI. Mehmed'in yurt dışına kaçması üzerine, 18 Kasım 1922'de halife seçildi. Meclis, bu seçimi saltanatın ardından uygun bir zamanda hilafeti de kaldırmayı düşünerek yapmıştı. Ancak Abdülmecid, halifelik yetkilerini tam anlamıyla kullanmak, hatta bu yetkileri genişletmek eğilimi gösterince TBMM, 3 Mart 1924'te hilafeti de kaldırdı ve hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılmasına karar verdi. Bu karar gereğince önce İsviçre'ye giden Abdülmecid, daha sonra Fransa'ya yerleşti ve 23 Ağustos 1944'te, Paris'te öldü.

• BAKINIZ: MEHMED VI.

ABDÜLMELİK b. MERVAN
(646/47-705)

Emevî halifesi. Emevî Devleti'nde ilk kez para bastırmış, Arapça'yı resmi devlet dili yapmıştır.

Mervan b. Hakem ile Ayşe b. Muaviye'nin oğludur. 16 yaşında iken, Muaviye tarafından Medine divanı başkanlığına getirildi. 682'de Medine'de I. Yezid'e karşı ayaklanma başlayınca kentten kaçtı ve daha sonra Suriye ordusu ile birlikte geri döndü. 685'te babası Mervan b. Hakem'in ölümüyle halifeliğe geldi. Halifeliği döneminde dini ve siyasi kökenli çeşitli ayaklanmalara karşı savaşarak Emevi Devleti'nin bütünlüğünü korudu. Para bastırması ve Arapça'yı devletin resmi dili yapması İslam devletinin ilk kez mali ve yönetsel birlik kazanmasına yol açmıştır.

Abdülmelik, halife olduğunda Mekke'de Abdullah b. Zübeyr halifeliğini ilan etmiş ve İslam dünyasında oldukça yandaş toplamış durumdaydı. Ancak Abdullah b. Zübeyr'in yönetimindeki Kûfe'de Muhtar b. Ebi Übeyd'in ayaklanması hilafet kavgasını zorunlu olarak bir süre erteledi. Şiîler arasında önemli bir güç oluşturan Muhtar b. Ebi Übeyd, Mehdîci bir öğreti ile ve Ali'nin oğlu Hüseyin'in intikamını almak amacıyla Kûfe'yi ele geçirdi. Kûfe üzerine yollanan Abdullah b. Zübeyr'in askerleri yenilgiye uğradılar. Abdülmelik Muhtar'a karşı bir ordu yolladı ise de yenildi. 687'de Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Mus'ab b. Zübeyr, Muhtar b. Ebi Übeyd'i öldürdü ve Kûfe yeniden Abdullah b. Zübeyr yönetimine geçti.

689'da hilafet sorununu çözmek için Şam'dan sefere çıkan Abdülmelik, Şam'da ayaklanma çıkması üzerine geri dönmek zorunda kaldı. Amr b. Said el-Eşdak önderliğindeki ayaklanmacılar, Şam'ı ele geçirmişlerdi. Kenti kuşatan Abdülmelik, teslim olursa Amr'ı affedeceğini söyledi ise de, teslim olduktan sonra onu öldürdü. 690'da başarısız bir sefer denemesine daha girişen Abdülmelik, en sonunda 691'de Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Mus'ab ile Maskin yakınında karşılaştı ve onu yenilgiye uğrattı.

Bir yıl sonra, Mekke'ye Haccâc b. Yusuf'u yolladı. Haccâc, Mekke'yi uzun süre kuşattıktan sonra ele geçirdi ve Abdullah b. Zübeyr öldürüldü. Bu olayla birlikte hilafet sorunu çözülmüş oldu. Bu başarısı yüzünden Hicaz valiliği ile ödüllendirilen Haccâc, daha sonra Irak valiliğine getirilerek İran'ın bazı eyaletlerinde ayaklanmış olan Haricîler üzerine yollandı. Acımasızlığı ile ün yapan Haccâc bu ayaklanmayı da kısa sürede bastırdı.

Kuzey Afrika'da ayaklanan Berberîler'i de sindirerek bu bölgeyi yeniden Emevî Devleti'ne katan Abdülmelik'in sağladığı birlik, daha çok askeri temele dayalıydı. Özellikle Irak ve İran'da Haccâc'ın uyguladığı baskı ve şiddetle ayakta durabiliyordu. Ancak, Abdülmelik'in bunun ötesine gitmeyi amaçlayan çabaları da vardı. Emevî Devleti'nin kendine özgü bir parasının olmayışı ve çeşitli yörelerde Bizans ve İran paralarının kullanılması, iktisadi birliğin önünde bir engel oluşturuyordu. Abdülmelik, buna son vermeyi amaçlayarak para bastırdı. Yönetsel alanda ise Arapça'yı resmi dil yaptı, tüm yönetsel görevlere Müslüman memurların getirilmesini sağlamaya çalıştı. Ancak, Araplar arasında yeterli bir eğitilmiş kadro olmaması yüzünden bu hareket beklenen düzeye ulaşamadı. Buna karşın Abdülmelik, devletin birliğini salt zor yoluyla değil iktisadi ve yönetsel alanda da sağlamaya çalışmış olan halifedir. Aldığı önlemler, sınırları içinde çeşitli etnik grupların bulunduğu bir imparatorluğu yönetebilecek merkezi bir yapının kurulmasına yönelik ilk adımlardır.

• KAYNAKLAR: P.K. Hitit, *İslam Tarihi*, III, 1980; R. Mantran, *İslâmın Yayılış Tarihi*, 1981; B. Üçok, *Emeviler-Abbasiler*, 1979.

• BAKINIZ: ABDULLAH b. ZÜBEYR, HACCÂC b. YUSUF, MERVAN I, MUAVİYE I, YEZİD I.

ABDÜLMÜMİN b. ALİ
(? -1163)

Arap devlet adamı. Kuzey Afrika ve İspanya'daki Muvahhidler Devleti'nin kurucusudur.

Cezayir'de Tlemsen'e yakın bir köyde, 1095'te doğduğu sanılmaktadır. Zenate kabilesindendir. Köyünde başladığı öğrenimini Tlemsen'de bitirdi.

Muvahhidler Devleti'nin temelini atan İbn Tumart'ın yakın arkadaşı idi. İbn Tumart, batı komşula-

rı Murabıtlar'la savaşıp Marakeş'i alması için 1123'te Abdülmümin'i başkomutan yaptı ve emirü'l-müminin sanını verdi. Kendisi de Tin Mellal kentine çekildi. Abdülmümin, İbn Tumart'ın ölümüne kadar (1130), onun yardımcılığını yaptı. Bir söylentiye göre, İbn Tumart ölümünden birkaç gün evvel Abdülmümin'i kendi yerine veliaht seçmiştir.

Abdülmümin 1147'de batı komşuları Murabıtlar Devleti'ni ortadan kaldırdı. Ülkedeki bazı ayaklanmaları bastırdı. Mağrib'te Hammadiler'in elinde kalan toprakları aldı ve Normanlar'ın zaptettikleri Tunus ve kıyı bölgelerini kurtardı. 1160'ta, el-Mehdiye kentini de geri aldı. Üst üste kazandığı bu başarılarla ülkesini Keyrevan'a kadar genişletti, Mısır Fatimileri ile komşu oldu.

Daha sonra, saltanatın kendi ailesine geçmesini sağladı. Bu amaçla ülkenin tüm vali, devlet adamı ve kabile reislerinden oluşan bir meclis topladı. Büyük oğlu Muhammed'i veliahtlığa getirdi.

İspanya'da çıkan karışıklıkları bastırmak için büyük bir ordu toplamaya başladığı sırada 1163'te aniden hastalanıp öldü.

Abdülmümin, yeni kentler kurdu, birçok kenti de imar etti. Donanmayı barındırmak için limanlar yaptırdı. Mülkiyet hakkını ve vergileri yeniden düzenledi.

• BAKINIZ: İBN TUMART.

ABDÜRRAHİM KARAHİSARÎ
(15.yy)

Osmanlı şair. Tasavvufun temellerini yalın öykülerle açıklamıştır.

Doğum ve ölüm yılları kesin olarak bilinmemektedir. Vakfiyesine göre Afyonkarahisar'ın Mısırlıoğlu ailesindendir. Babası çağın bilginlerinden Mevlana Alaeddin'dir. Öğrenimini nasıl ve nerede yaptığı, Karahisar'da geçirdiği zamanı nasıl değerlendirdiği bilinmiyor. 1436'da Akşemseddin ile Beypazarı ve Edirne'de bulundu. Onun yanında bilgisini geliştirdi. İstanbul'un fethine beraber katıldılar. Akşemseddin ile II. Mehmed arasında kırgınlık çıkınca Abdürrahim de fetihten iki ay sonra Karahisar'a döndü. 1460'ta bitirdiği *Vahdetname* adlı yapıtını Sadrazam Mahmud Paşa'ya sundu. 1483'te Karahisar'da kendi vakfiyesini kurdu. Buradaki kayda göre 1483-1485 yılları arasında sağ olduğu anlaşılıyor. Yapım tarihi bilinmeyen türbesi Afyonkarahisar'da Kasımpaşa Camii'ne bitişiktir.

Basılmamış yapıtlarından olan "Münyetü'l-Ebrar ve Gunyetü'l-Ahyar" bir önsöz, iki bölüm ve bir sonsözden oluşur. Her bölüm de on "bab"a ayrılmaktadır. Birinci bölüm Hak yoluna katılanların niteliklerini, ikinci bölüm de Halvet'in kurallarını anlatır. *Vahdetname*, 4250 beyitlik bir mesnevidir. Sade bir Türkçe ile yazılmıştır. "Bab" başlıkları Arapça'dır. Şair tasavvufun temellerini yalın öykülerle açıklamaktadır. Yapıtta kimi mistik İran şairlerinin ve Âşık Paşa'nın etkileri açıkça görülmektedir. *Tercüme-i Kaside-i Bürde*, peygamberi övmek için yazılmış Arapça bir kasidenin Türkçe çevirisidir. Arapça yazılmış olan *Risale fi Eşrati's-Saat* kıyamet alametlerini anlatır.

- YAPITLAR: *"Münyetü'l -Ebrar* ve *Gunyetü'l* -Ahyar"; *Vahdetname; Tercüme-i Kaside-i Bürde*, (ö.s) 1960; *Risale fi Eşrati's-Saat.*
- KAYNAKLAR: E.A. Baki, *Mısırlıoğlu Abrürrahim Karahisarî*, 1953; S.N. Ergun *Türk Şairleri*, 1940; İ.Ü. Nasrettinoğlu, *Afyonkarahisarlı Şairler, Yazarlar*, 1971.

ABDÜRREZZAK [Tun]
(1922-1976)

Malezyalı devlet adamı. Bağımsızlık mücadelesine katılmış ve başbakanlık yapmıştır.

1922'de doğdu. II. Dünya Savaşı sırasında Malaya direniş hareketinde çalıştı. Savaş bittikten sonra bağımsızlık için çalışan Malayalılar Birleşik Ulusal Örgütü'ne katıldı. Bağımsızlıktan sonra (1957) Abdurrahman Tunku'nun başbakan olduğu dönemde onun yardımcılığını yaptı ve hükümet içinde çeşitli görevler aldı.

1969'da yapılan seçimlerde Batı Malezya'da muhalefet partileri çoğunluğu elde ettiler. Doğu Malezya'da ise Kuala Lumpur'da meydana gelen saldırılar nedeniyle oy sayımı tamamlanamadı. Olayları bastırmak amacıyla hükümet feshedildi ve dokuz kişiden oluşan Ulusal Müdahele Konseyi kuruldu. Konseyin başkanlığına getirilen Abdürrezzak, geniş yetkilerle donatıldı. Olaylar bastırıldıktan sonra Eylül 1970'te Doğu Malezya'da seçimler tamamlandı. Hem Saravak'ta, hem de Sabah'ta İttifak Partisi büyük bir çoğunluk sağladı. Şubat 1971'de oluşturulan hükümette Abdürrezzak başbakan oldu. Muhalefetin özellikle de komünistlerin meclise girmelerini sınırlandıracak yeni bir seçim yasası hazırlandı. 1974 seçimlerinde İttifak Partisi'nin devamı niteliğinde olan ve Abdürrezzak tarafından Ulusal Cephe adıyla örgütlenen parti çoğunluğu sağladı. Sekiz muhalefet partisinden yalnızca ikisi meclise girebildi. Abdürrezzak'ın başbakanlık yaptığı beş yıl boyunca Malezya bağımsız bir dış politika izledi.

ABEGG, Richard
(1869-1910)

Alman fiziksel kimyacı. Atomlar arasındaki birleşmenin kurallarını açıklayan "değerlik" kavramını ortaya atmıştır.

Richard Wilhelm Heinrich Abegg 9 Ocak 1869'da Danzig'de (Gdansk) doğdu. Tübingen, Kiel, Berlin, Leipzig ve Stockholm üniversitelerinde kimya öğrenimi gördükten sonra Breslau Üniversitesi'nde (Wroclaw Üniversitesi) Nernst'in asistanlığını yaptı. 1897'de aynı üniversitede kimya profesörlüğüne getirildi. 3 Nisan 1910'da Pomeranya'daki Köslin (Koszalin) yakınlarında bir balon kazasında öldü.

Abegg, A.W. von Hofmann ile birlikte yaptığı kriterlerle ilgili ilk çalışmaları dışında, tüm ilgisini fiziksel kimya alanında yoğunlaştırmıştır. Karmaşık iyonlar, donma noktası ve yükseltgeme (oksidasyon) potansiyeline ilişkin önemli çalışmaları olmakla birlikte, onun inorganik kimyaya asıl katkısı, kendi adıyla anılan kuralı bulmasıdır. "Abegg Kuralı" ya da "değerlik (valans) kavramı" olarak bilinen bu kurala göre, bir elementin pozitif ve negatif birleşme değerlerinin toplamı her zaman 8'e eşittir. Soygaz atomlarının dış yörüngelerinde daima sekiz elektron bulunduğunu ve bu gazların bu nedenle kararlı bir yapıya sahip olduklarını gözlemleyen Abegg, bu noktadan yola çıkarak, kimyasal birleşme sırasında bütün atomların elektron alarak ya da vererek dış yörüngelerindeki elektron sayısını sekize tamamlamaya çalıştıklarını açıkladı. İnorganik kimya alanındaki araştırmalarını derlemeyi düşündüğü yapıtı, ölümü üzerine yarım kalmıştır.

• BAKINIZ: LANGMUIR, G.N. LEWIS, NERNST.

ABEL, Frederick Augustus
(1827-1902)

İngiliz kimyacı. Patlayıcılar konusunda önemli çalışmalar yapmıştır.

17 Temmuz'da, Londra yakınlarındaki Woolwich'te doğdu. Royal College of Chemistry'de kimya öğrenimi gördükten sonra, 1851'de, Londra'daki St. Bartholomew Hastanesi'nde asistan oldu. Patlayıcılar konusuyla ilgilenmeye başlaması, Kraliyet Askerlik Akademisi'nde ders verdiği 1852 yılına rastlar. Patlayıcı maddeler uzmanı olarak hükümet danışmanlığına getirilen Abel'e 1893'te "Sir" ünvanı, 1897'de de Kraliyet Madalyası verildi. Aynı yıl Imperial Institute'un yöneticiliğine, 1890'da Britsh Association'ın başkanlığına seçildi. 6 Eylül'de Westminster'de öldü.

Abel 1889'da Sir James Dewar'la birlikte, % 58 nitrogliserin, % 37 nitroselüloz ve % 5 vazelinden oluşan patlayıcı bir madde geliştirdi. Tahrip gücü yüksek bir bileşim olan bu patlayıcıya "kordit" adı verildi ve hemen ertesi yıl Krallık Baruthanesi'nde üretimine başlandı. Abel'in patlayıcı madde kimyasına belki de en önemli katkısı, pamuklu barut üretimi sorununu çözmesidir. Gerçekten de , 1845'te Schönbein'ın pamuğa nitrik asit emdirerek elde ettiği bu güçlü patlayıcının en büyük sakıncası ateşlenmeden, kendi kendine patlama özelliğiydi. Bu da gerek üretim, gerek depolama sırasında büyük tehlike yarattığından pamuklu barut üretimi tüm Avrupa'da yasaklanmıştı. Uzun süreli ve dikkatli bir yıkama yöntemiyle, patlayıcıyı bileşimindeki serbest asitlerden arındırmayı başaran Abel, denetim altına alınamayan bu patlamaları önledi ve pamuklu barut üretiminin yeniden başlatılmasını sağladı. Daha sonra Nobel, dinamiti geliştirirken Abel'in bu buluşundan yararlandı. Bunların dışında Abel, maden ocaklarında grizu patlamasını incelediği sırada,petrolün alevlenme noktasını bulmuş ve bu noktayı saptayacak bir araç geliştirmiştir.

• YAPITLAR: *Gun-cotton*, 1866; *The Modern History of Gunpowder*, 1866, *Electricity Applied to Explosive Purposes*, 1884.

• BAKINIZ: DEWAR, NOBEL, SCHÖNBEIN.

ABEL, Lionel
(1910)

ABD'li oyun yazarı. Metatiyatro adını verdiği yeni bir tiyatro anlayışı geliştirmiştir.

New York'ta doğdu. 1928'de St.John Üniversitesi'ni bitirdi. II. Dünya Savaşı sonrası Paris'te yaşadı. Sartre, Camus ve öteki varoluşçularla yakın ilişkiye girdi. Sartre, Rimbaud, Apollinaire gibi Fransız yazarlarını İngilizce'ye çevirdi. 1966'da Rockefeller Foundation Ödülü'nü aldı. 1970 yılında profesör oldu. Columbia'da Pratt Enstitüsü'nde, Buffalo'da New York Eyalet Üniversitesi'nde tiyatro dersleri verdi.

Abel, tiyatroyla ilgilenmeye oldukça geç başladı. Metatiyatro adını verdiği yeni tiyatro anlayışını *Commentary*, *Partisan Review* ve *New Leader* dergilerinde yayımladığı makaleleriyle tanıtmaya çalıştı. Bu görüşlerine göre insanoğlu artık trajedilerin yazılamayacağı bir çağa ulaşmıştı, basit gerçekçilikse oyun yazarını tatmin edebilecek bir konumda olmaktan çok uzaktı. Bu düşünceler ışığında bir çözüm olarak önerdiği metatiyatroda insan imgeleminin yarattığının dışında dünya yoktu. Düzen sürekli insanlar tarafından yaratılan bir şeydi, insanlar yaşamda oynayacakları rolleri kendileri yaratırlardı. Ortaya atıldığı günlerde tiyatro çevrelerinde büyük tartışmalara yol açan görüşlerine göre hem Pirandello, Beckett gibi yazarlar, hem de Shakespeare, metaoyun yazan tiyatrocularıdı.

"Yaşam bir düş, dünya bir sahnedir" anlayışıyla yola çıkan Abel, önerdiği tiyatro anlayışını yazdığı

oyunlarda da somutlamaya çalıştı. En başarılı oyunu sayılan *Absalom*'da Absalom'un Davud'un tahtı için Süleyman'la giriştiği mücadeleyi kazanmasının nedeni tahta daha uygun olduğunu Tanrı katında kanıtlayabilmesidir. *The Wives* adlı oyununda ise Sophokles'in *Trachiniae* adlı trajedisini kendi metatiyatro anlayışıyla yeniden ele almıştır.

YAPITLAR (başlıca): *The Death of Odysseus*, 1953, ("Odysseus'un Ölümü"); *Absalom*, 1956; *The Pretender*, 1959; *The Wives*, 1965.

ABEL, Niels Henrik
(1802-1829)

Norveçli matematikçi. Modern matematiğin kurucularındandır. Beşinci dereceden çokterimlilerin köklü ifadeler yardımıyla çözülemeyeceğini göstermiş; eliptik fonksiyonlar, seriler ve serilerin yakınsaklığı konusunda önemli çalışmalar yapmıştır.

5 Ağustos'ta, Kristiansand kentinin Finnöy köyünde doğdu. Abel'in ilk gençlik yıllarında İngiltere ve İsveç'e karşı savaşan Norveç son derece ağır ekonomik koşullar altındaydı. Bu nedenle, yedi çocuklu fakir bir din adamının oğlu olan Abel'in kısa yaşamı hep yokluk içinde geçti. Üstelik 18 yaşında babasını da kaybedince, ailenin geçimi tümüyle Abel'in omuzlarına bindi. Özel dersler vererek ailesini geçindirmeye çalışırken, bir yandan da matematik çalışmalarını sürdürüyordu. Sonunda, bu ağır koşullara dayanamayarak tüberküloza yakalandı. 6 Nisan 1829'da öldüğü zaman daha 27 yaşını bile doldurmamıştı.

19. yy'ın başlarında, pek çok ülkede olduğu gibi Norveç'te de okullarda dayak cezası uygulanıyordu. 15 yaşında bir lise öğrencisi olan Abel'in sınıf öğretmeni öğrencilerinden birini döverek öldürünce işine son verilmiş ve yerine Bernt Michael Holmboe adında, matematiği seven, oldukça yetenekli bir öğretmen getirilmişti. Holmboe ile Abel'in ilişkisi kısa bir süre sonra, sevgi ve saygıya dayanan bir dostluk ilişkisine dönüştü. Abel'in matematik yeteneğini farkeden ve başarılarında oldukça önemli bir rol oynayan Holmboe, öğrencisinin çalışmalarını zamanın büyük matematikçilerine ulaştırmak için uğraşmış, Abel'e Norveç Hükümeti'nden burs almak ve iş bulmak için çalışmış, ölümünden sonra bütün yapıtlarını toplayarak yayımlamıştır. Nitekim Abel, Holmboe'nün gözetimi ve denetimi altında, kısa sürede Newton, Euler, Lagrange ve Gauss'un çalışmalarını öğrenmiş, anlamış, hatta eleştirecek düzeye gelmişti. Sonunda, eski matematikçiler tarafından ispatlanmış birçok teoremin ispatının, sonuç doğru olsa bile, o günkü matematiğin yargı ölçüleri çerçevesinde geçerli olmadığını gösterdi. Bu anlamda en çok yanılgıya düşülen konular, seriler ve serilerin yakınsaklığı ile bunlara ilişkin sonuçlardı. Abel'in ilk çalışmalarından biri, Newton ve Euler tarafından kullanılmış ama geçerlilik alanı saptanmamış olan ikiterimli serisinin yakınsaklığının incelenmesi olmuştur. Burada sözkonusu olan, α herhangi bir gerçek sayı olmak üzere

$$(1+x)^{\alpha} = 1 + \frac{\alpha}{1!}x + \frac{\alpha(\alpha-1)}{2!}x^2 + \dots$$

serisinin yakınsaklığının incelenmesidir. O sıralar Abel'in uğraştığı ikinci önemli matematik sorusu da, beşinci genel dereceden çokterimlilerin cebirsel çözümüyle ilgiliydi. Burada söz konusu olan soru,

$p(x) = a_5x^5 + a_4x^4 + a_3x^3 + a_2x^2 + a_1x^1 + a_0$

şeklinde bir çokterimlinin köklü ifadeler yardımıyla genel bir çözümünün bulunup bulunamayacağıdır. İkinci dereceden bir çokterimlinin

$p(x) = ax^2 + bx + c$

köklerinin, gerçek veya karmaşık sayı olarak,

$$x_{1,2} = \frac{-b \mp \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$$

formülüyle ifade edilebileceği eski çağlardan beri biliniyordu. Üçüncü ve dördüncü dereceden çokterimliler için de benzer çözümlerin varolduğu ise Rönesans'ta anlaşılmıştı. Ancak, Abel'e gelinceye kadar, tam üç yüzyıl boyunca, beşinci dereceden bir çokterimlinin köklü ifadeler yardımıyla çözülüp çözülemeyeceğini göstermeyi kimse başaramamıştı. Abel, bu sorunun çözümüyle uğraşmaya başladıktan bir süre sonra bir çözüme vardığını sanarak çalışmalarını Danimarka'nın tanınmış matematikçilerine gönderdi; fakat hemen ardından ispatının yanlış olduğunu farketti. Bunun üzerine, başarısızlıktan yılmayan Abel, hatasının nerede olduğunu araştırarak soruya başka bir yönden yaklaşıp çözümünü bulmak yerine, sorunun çözülüp çözülemeyeceğini araştırmaya başladı. Böylelikle, cebirin gelişmesinde önemli rol oynamış olan bu sorunun köklü ifadelerle çözülemeyeceğini ispat etti. Bu sonuca vardığında Abel 19 yaşındaydı. Bu ispat, metodoloji açısından önemlidir; çünkü o zamana değin yapılageldiği gibi, bir denklemin çözümünü aramaya başlamadan önce, sözkonusu denklemin çözümünün olup olmadığının araştırılma-

sıyla işe başlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Abel bu çalışmasını büyük Alman matematikçisi Gauss'a göndermiş, oysa Gauss sözkonusu çalışmanın başlığını öğrendikten sonra okumaya bile gerek görmemiştir.

Başta hocası ve yakın dostu Holmboe olmak üzere, Abel'in büyüklüğünü anlayan Norveçli matematikçiler, bilgi ve görgüsünü artırması için Almanya ve Fransa'ya bir iki yıllık bir inceleme gezisi yapması gerektiğini bildirerek, Norveç Hükümeti'nden Abel'e burs almak için uğraştılar. Uzun çabalardan sonra, Abel'in bir yıllık yurt dışı çalışma giderlerini karşılamak üzere bir burs sağlanabildi.

Gezisine 1825 Eylülü'nde başlayan Abel, Norveç ve Danimarka'nın tanınmış matematikçileri ve astronomlarıyla görüştükten sonra Berlin'e geçti. Orada, matematiğin yaygınlaşması için çalışan mühendis A. Leopold Crelle'le tanıştı. Crelle kısa zamanda Abel'in değerini anladı. O sıralar Crelle bir matematik dergisi yayımlama hazırlıkları içindeydi. Aralarındaki işbirliği sonucunda bu proje gerçekleşince Crelle, *Journal für die Reine und Angewandte Mathematik*'te ("Temel ve Uygulamalı Matematik Dergisi") Abel'in çalışmalarını yayımlayarak onun matematik dünyasında tanınmasına aracı oldu; Abel'in çalışmalarının değeri de Crelle'in dergisinin ününü büyük ölçüde artırdı.

Abel'in en önemli yapıtı, 10 Ocak 1826'da Fransız Bilimler Akademisi'ne sunmuş olduğu çalışmadır. Eliptik fonksiyonlarla ilgili olan bu çalışma *Mémoire sur une Propriété Générale d'une Classe Très Etendue des Fonctions Transcendantes* ("Transandantal Fonksiyonların Çok Geniş Bir Sınıfının Genel Bir Özelliği Üzerine İnceleme") başlığını taşıyordu. O zamalar bu konuyla en çok ilgilenenler, Fransız matematikçisi Le Gendre ile Alman matematikçisi Jacobi idi. Her ikisi de temelde

$$v = f(u) = \int_0^u \frac{dx}{\sqrt{P(x)}}$$

gibi verilen fonksiyonların özelliklerini inceliyorlardı. Burada P(x), örneğin $P(x)=1-x^3$ gibi bir çokterimli ifadedir. Bu tip integraller ve fonksiyonlarla daha çok fizik problemlerinin, örneğin potansiyel teorisinin çözümünde karşılaşılır. $v=f(u)$ fonksiyonunun özelliklerini doğrudan incelemenin "arabayı atın önüne koşmak" gibi ters bir iş olduğunu gören Abel, soruyu tersine çevirerek, $u=f^{-1}(v)$ fonksiyonunun özelliklerini incelemenin daha yerinde ve akla yatkın olduğunu görmüş, bu düşünceden yola çıkarak f (u) fonksiyonunun özellikleri, örneğin devirliliği üstüne önemli sonuçlar elde etmiştir.

Kâğıt üzerinde çok basit bir adım gibi görünen bu "tersine çevirme" düşüncesi, matematiğin en önemli buluş ve yöntemleri arasında sayılır. Bu yöntemi öğrendikten sonra birçok önemli teoremi ispat eden Jacobi'ye çözümleri nasıl bulduğunu sorduklarında, alışılagelmiş yöntemlerle birşey yapmadığını, yalnızca soruyu "tersine çevirdiğini" söylemiştir. Bu "tersine çevirme" yöntemi, bir sorunun kendisi yerine karşıtını çözmek anlamına gelmez. Örneğin, arc

$$\sin u = \int_0^u \frac{dx}{\sqrt{1-x^2}}$$

'dir. $u \to$ arc sin u fonksiyonunun özelliklerini incelemek yerine, $v \to \sin v$ fonksiyonunun özelliklerini incelemek ve bundan başlayarak, $u \to$ arc sin u fonksiyonunun özelliklerini bulmak çok daha kolaydır.

Fransız Bilimler Akademisi'ne sunulan bu görkemli yapıtın değeri anlaşıldığında Abel artık hayatta değildi. Akademi, çalışmayı değerlendirmek üzere Le Gendre ve Cauchy'yi hakem atadı. Ne var ki o tarihte Le Gendre konunun üzerine derinlemesine eğilemeyecek kadar yaşlı, Cauchy ise kendi çalışmalarından başka bir şeye zaman ayıramayacak kadar meşguldü. Böylelikle yapıt bir köşede unutuldu. Ancak iki yıl sonra, böyle bir çalışmanın varlığını yeni öğrenen Jacobi'nin ve Norveç Hükümeti'nin çabaları sonucu tozlu dosyalar arasından çıkarıldı ve sonunda matematik dünyasına tanıtıldı. Yapıtın içeriğini öğrenen Jacobi "Bu yüzyılın belki de en önemli buluşu olacak böyle bir çalışma nasıl olur da Fransız Bilimler Akademisi matematikçilerinin gözünden kaçabilir?" demiş, daha sonra gene aynı yapıtı Le Gendre "Sonsuza kadar yaşayacak bir anıt", Hermite ise "Abel gelecek matematikçi kuşaklarına 500 yıllık bir iş bıraktı," biçiminde değerlendirmişlerdir.

Maddi olanakları bütünüyle tükenen Abel, Mayıs 1827'de ülkesine döndü. Paris'te sağlığı iyice bozulmuş, üstelik bunun sandığı gibi üşütmekten değil tüberkülozdan ileri geldiğini de öğrenmişti. Yine de yaşama isteğini ve gücünü yitirmeyen Abel, Norveç'e vardığında dehasının artık herkes tarafından kabul edileceğini ve kendisine mutlaka bir üniversitede öğretim üyeliği verileceğini umuyordu. Hiçbir şey Abel'in beklediği gibi olmadı. Umduğu öğretim üyeliği kendisine değil, öğretmeni Holmboe'ye verildi. Holmboe bu görevin Abel'e verilmesini önerdiyse de, üniversite idaresi bu öneriyi kabul etmedi. İşsiz ve parasız kalan Abel'i iyiliksever bir aile yanına aldı. Hastalığı giderek ilerleyen ve artık kendi kendine bakamayacak duruma gelen Abel, Froland'a nişanlısının yanına gittiyse de, kısa bir süre sonra, 6 Nisan 1829'da aynı kentte öldü.

Ölümünden iki gün sonra Crelle'den gelen bir mektupta, Crelle'in önerisi üzerine Alman Hükümeti'nin Abel'i Berlin Üniversitesi'ne profesör atamayı kabul ettiği yazıyordu. Ölümünden bir yıl sonra da Fransız Akademisi "Grand Prix" ödülünü Abel ile Jacobi'ye verdi.

● YAPITLAR (başlıca): *Mémoire sur une Propriété Générale d'une Classe Très Etendue des Fonctions Transcendantes*, 1826, ("Transandantal Fonksiyonların Çok Geniş Bir Sınıfının Genel Bir Özelliği Üzerine İnceleme"); *Oeuvres Complètes*, (ö.s.), 1839, ("Tüm Yapıtları").

● KAYNAKLAR: E.T.Bell, *Men of Mathematics*, 1937, (Büyük Matematikçiler, 1945); G.A. Bjernes, *Niels Henrik Abel: Mémorial Publié à l'Occasion du Centennaire de sa Naissance*, 1902, ("Niels Henrik Abel: Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Nedeniyle Yayımlanan Anma Yazısı"); O.Oystein, *Niels Henrik Abel, Mathematician Extraordinary*, 1957, ("Niels Henrik Abel, Olağanüstü Matematikçi").

● BAKINIZ: CAUCHY, GAUSS, JACOBI, LE GENDRE, RIEMANN, WEIERSTRASS.

ABELL, Kjeld
(1901-1961)

Danimarkalı oyun yazarı. Döneminin siyasi ve ahlaki başkaldırılarını konu alan oyunlar yazmıştır.

25 Ağustos 1901'de, Ribe'de doğdu. Kopenhag Üniversitesi'nde ekonomi okudu. Ailesindeki burjuva değerlere duyduğu tepkiyle Paris'e gidip ressamlığa başladı. Londra ve Kopenhag'da sahne dekorcusu olarak çalıştı. 1935'te sahnelenen ilk oyunu büyük ilgi toplayınca yazarlıkta karar kıldı. Alman işgali sırasında Naziler'e karşı oyunları yüzünden birkaç ay toplama kampında kaldı. Ünlü Danimarkalı yazar Kaj Munk'un Almanlar tarafından öldürülmesini protesto ettikten sonra Direniş Örgütü'ne katıldı. 1952'de Çin Halk Cumhuriyeti'ni ziyaret etti. 5 Mart 1961'de, Kopenhag'da öldü.

Kjeld Abell'in büyük bir başarı kazanan ilk oyunu *Melodien der blev voek*, ("Yitik Ezgi") yaşamının "ezgi"sini yitirmiş bir bürokratın otoriteyle ve düzenin kurallarıyla boğuşmasını yansıtıyordu. İkinci oyunu *Eva aftjener sin barnepligt* ise Hıristiyan öğretisindeki Havva'nın çağdaş Danimarka'da burjuva değerlerine sıkı sıkı sarılan bir ailede yeniden dünyaya gelişini ve yaşadığı şoku aktarmaktaydı. Alman işgali altında yazdığı oyunların en önemlisi, insanoğluna kötülük yapma durumunda olan bir insanın yaşam hakkının elinden alınıp alınamayacağına ilişkin bir tartışmayı içeren *Anna Sophie Hedvig*'dir. Yazar, kadın kahramanının bu yönde gerçekleştirdiği eylemin felsefi olarak doğruluğunu savunur. Oyun bu özelliğiyle direniş hareketini derinden etkilemiştir.

Tüm yazarlık yaşamı boyunca güçlü bir karşı çıkışı simgelemiş olan Abell, karmaşık insani sorunları renkli ve canlı bir çerçeve içinde vererek geniş seyirci kitlelerini etkileyebilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Melodien der blev voek*, ("Yitik Ezgi"); 1935; *Eva aftjener sin barnepligt*, 1936; *Anna Sophie Hedvig*, 1939; *Judith*, 1940; *Dronnig gaar igen*, 1943; *Dage paaen sky*, 1947; *Den bla pekingeser*, 1954.

ABELSON, Philip Hauge
(1913)

Amerikalı fiziksel kimyacı. Uranyumun izotoplarını ayırma yöntemini geliştirdi ve McMillan ile birlikte, uranyumötesi elementlerin ilki olan neptünyumu buldu.

27 Nisan'da Tacoma'da (Washington) doğdu. Berkeley'deki California Üniversitesi'nde öğrenimini ve doktorasını tamamladıktan (1939) sonra, aynı yıl Washington'daki Carnegie Institution'ın Yeryüzü Manyetikliği bölümünde araştırma asistanlığına getirildi. 1941-1946 yıllarında Philadelphia'daki Deniz Kuvvetleri Araştırma Laboratuvarı'nda çalıştı. Ardından öğretim üyesi olarak Carnegie Institution'a döndü. 1953-1971 arası aynı kuruluşun jeofizik laboratuvarı yöneticiliğini, 1971-1978 arasında da kurumun başkanlığını yaptı. American Association for the Advance of Science tarafından yayımlanan ve dünyanın önemli bilim dergileri arasında yer alan *Science*'ın yönetimini üstlendi (1962).

Atomların temel yapısı ancak 1930'larda anlaşılabilmiş, uranyumötesi elementleri elde edebilmek için ilk girişim ise 1934'te İtalya'da, Fermi ve Segré tarafından başlatılmıştı. Uranyum çekirdeğinin serbest nötronlarla bombardıman edildiği bu deneyler sırasında uranyumötesi elementler oluştuysa da, deney sonuçları yalnızca fisyon olayı açısından incelenmişti. Abelson, Carnegie Institution'da araştırma asistanı olarak çalıştığı yıllarda, uranyum çekirdeğinin parçalanmasıyla açığa çıkan radyoaktif element gruplarını incelemeye başladı. 1939 sonlarında uranyumun fisyon ürünlerini tanımladıktan sonra çalışmalarını Edwin McMillan ile birlikte sürdürdü. İki fizikçi, Berkeley'deki siklotronda uranyum oksidi nötronlarla bombardıman ederek bir fisyon olayı yarattılar. Tepkime sonunda ortaya, kendiliğinden beta tanecikleri salan, atom ağırlığı 239, atom numarası 93 olan yeni bir radyoaktif element çıkmıştı. Abelson ve McMillan 239 atom ağırlıklı ve 92 atom numaralı uranyumun fisyon sonucunda, ağırlığı önemsenmeyecek kadar küçük olan eksi yüklü bir beta taneciği kaybedince, atom ağırlığını değiştirmeksizin bir pozitif değer kazanarak bu elemente dönüştüğünü açıkladılar. 1940'ta neptünyum adı verilen uranyum-93, laboratuvarda elde edilen ve tanımlanan ilk uranyumötesi elementtir. Abelson ve McMillan, bu yeni

Atom Denizaltısı "Nautilus"

1800'de ABD'li mühendis Fulton'ın yaptığı ilk denizaltılardan "Nautilus"u, 1886'da İngilizler'in elektrik motorlu denizaltısı "Nautilus" izlemişti. 21 Ocak 1954'te denize indirilen ilk atom denizaltısı da bu tarihi denizaltılarla aynı adı taşıyordu.

Nautilus'la başlayan nükleer denizaltılar dönemiyle, denizaltıların yakıt yenilemek için sık sık su yüzeyine çıkması ve aşırı yakıt tüketimi sorununa çözüm bulundu. 98 metre boyundaki 3.530 tonluk Nautilus, bu özelliklerini kullanarak, 1-5 Ağustos 1958'de Alaska'dan Grönland Denizi'ne Kuzey Kutup Noktası'nın altından ilk kez geçti. Basınçlı su ilkesiyle işleyen bir ısı reaktörü kullanan Nautilus'ta nükleer yakıt olarak uranyum 235 tüketilmekteydi. Reaktörde olası bir aksaklığa karşı yedek enerji kaynakları da düşünülmüştü. Radyasyon sızıntısına karşı çeşitli önlemlerle donatılan denizaltı, kendinden sonra gelen tüm nükleer denizaltılar için model oldu. Aynı zamanda gerek bilimsel araştırmalarda gerek savaş sanayiinde yeni bir dönem başlamış oluyordu.

elementin, atom numarası 94 olan bir başka radyoaktif elemente dönüşebileceğini de vurguladılar. Gerçekten de, bir yıl kadar sonra plütonyum olarak bilinen uranyum-94 keşfedildi. Bugün sayıları 10'u aşan uranyumötesi elementler laboratuvarlarda elde edilmekte ve atom pillerinde kullanılmaktadır.

II. Dünya Savaşı yıllarında, Deniz Kuvvetleri Araştırma Laboratuvarı'nda da aynı konu üzerinde çalışmalarını sürdüren Abelson, 1943'te uranyum izotoplarını ayırmak için bir yöntem geliştirdi. "Gaz yayımmı" adıyla bilinen bu yöntem, bugün de en çok uygulanan izotop ayırma yöntemlerinden biridir. Gazların gözenekli çeperler arasından yayınma hızlarının farklı olması ilkesinden yola çıkan Abelson, gaz halindeki uranyum heksaflüorürü gözenekli bir çeperden geçirerek, doğal uranyumun bileşimindeki başlıca iki izotopu, U-235 ve U-238'i birbirinden ayırmayı başardı. Bu yöntem, ABD'de atom bombası yapımına da temel oldu.

İlk nükleer denizaltı

Abelson, ilk nükleer denizaltının yapımında da öncü olmuştur. Nükleer güçle çalışan bir denizaltı yapma düşüncesi ABD'de ilk kez 1939'da gündeme gelmiş, ancak savaş yıllarında atom bombası projesine ağırlık verilmesi nedeniyle bir süre ertelenmişti. Savaş sonrası, ABD Deniz Kuvvetleri Araştırma Laboratuvarı yöneticisi Ross Gunn ve Abelson, nükleer enerji santrallarıyla ilgili bir rapor hazırlayarak, nükleer güçle çalışan ve nükleer başlıklı füzeler taşıyabilen bir denizaltının yapılabileceğini belirttiler. 1946'da Gunn ve Abelson'ın yönetiminde başlatılan çalışmalar sonucunda gerçekleştirilen ilk nükleer denizaltı, "Nautilus", 21 Ocak 1954'te denize indirildi.

1946'dan sonra çalışmalarını büyük ölçüde biyofizik alanına kaydıran Abelson, tıpta radyoaktif izotopların kullanımına öncülük etti. Bu yöntemle, bugün birçok hastalığın tanısı ve tedavisi yapılabilmektedir. Carnegie Institution'ın Jeofizik Laboratuvarı'nda görevliyken, mikroorganizmaların, özellikle aminoasitlerin biyosenteziyle ilgilenen Abelson, 1955'te, fosillerde proteinin yapıtaşları olan aminoasitlere rastladı. Bir yıl sonra da yaklaşık bir milyar yaşındaki kayalarda yağ asitlerinin varlığını saptadı. Canlıları oluşturan bu temel maddelerin varlığının bu denli eskilere dayandığının anlaşılması, evrimin kimyasal özelliklerine ışık tutması açısından önemlidir.

- YAPITLAR: *Biosynthesis in Micro-organisms*, 1953, ("Mikroorganizmaların Biyosentezi"); *Studies in Biochemistry in Escherichia Coli* (ortak çalışma), 1955 ("Escherichia Coli Üzerinde Biyokimya Çalışmaları"); *Energy for Tomorrow*, 1975, ("Yarın İçin Enerji").

- BAKINIZ: FERMI, E. McMILLAN, SEABORG, SEGRÉ.

ABENDROTH, Wolfgang
(1906)

Alman hukukçu ve sosyal siyaset tarihçisi. Avrupa işçi sınıfı tarihi ile ilgili önemli çalışmalar yapmıştır.

2 Mayıs 1906'da Almanya'da Elberfeld'de doğdu. Frankfurt'ta lise öğrenimi gördüğü yıllarda Komünist Gençlik adlı örgütte çalıştı. 1924'te Frankfurt Hukuk Fakültesi'ne girdi. 1930'da öğrenimini bitirerek Hechingen Sulh Mahkemesi'ne atandı. 1932'de Frankfurt'ta Yüksek Eyalet Mahkemesi'nde çalışmaya başladı. 1933'te Nazi Hükümeti'nin devlet memurluğuyla ilgili olarak çıkarttığı yeni yasalara dayanılarak görevden alındı ve avukatlık yapması yasaklandı.

1934'te İsviçre'ye giderek Bern'de doktora yaptı. 1935'te Almanya'ya döndü. 1937'de tutuklandı ve 1941'e değin Luckau Cezaevi'nde kaldı. 1943'te eski hükümlülerden oluşturulan birliklerle Yunanistan'a çalışmaya yollandı. Limni adasında kaldığı süre içinde Yunan direniş hareketiyle ilişki kurdu. 1944'te Almanya Yunanistan'daki birliklerini geri çekmeye başladığı sırada Limni'de kalarak Milli Halk Kurtuluş Ordusu (ELAS) adlı Yunan direniş örgütüne katıldı. Aynı yıl birçok ELAS üyesiyle birlikte İngilizler'ce tutuklanarak Mısır'a gönderildi. 1946'da serbest bırakıldı ve ülkesine döndü.

1947'de Adalet Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. Sovyet işgal bölgesinde Yüksek Adalet Divanı üyeliğinde bulundu. Aynı yıl Halle Üniversitesi'ne öğretim üyesi oldu. 1948'de Leipzig Üniversitesi ile Jena Üniversitesi'nde profesör olarak görev aldı. Aynı yıl İş, Siyaset ve İktisat Yüksek Okulu'nun kurulmasına katkıda bulundu. Okul, sendikalarca önerilecek işçileri ve savaş nedeniyle öğrenimini tamamlayamamış olanları eğitmeyi amaçlıyordu. Çeşitli engeller yüzünden bu amaçlara ulaşılamaması nedeniyle, 1950'de Marburg Üniversitesi'ne geçti. Marburg Üniversitesi Siyasal Bilimler kürsüsündeki çalışmalarını sürdürmektedir.

Abendroth, yaşamı boyunca işçi sınıfının durumuyla ilgilenmiş, sendikalar ve işçi sınıfı tarihi konusunda incelemeler yapmıştır. 1954'te yayımlanan *Die deutschen Gewerkschaften* adlı kitabında Alman sendikalarını, 1965'de yayımlanan *Sozialgeschichte der europeaischen Arbeiterbewegung* adlı kitabında ise Avrupa işçi sınıfı tarihini incelemiştir. Bunun yanı sıra devletler özel hukuku, Almanya'nın devlet yapısı, Alman anayasası ve Almanya'da sosyal demokrasinin durumu konusunda da kitaplar yazmıştır.

- YAPITLAR: *Die Völkerrechtliche Stellung der B- und C-Mandate*, 1936; *Die Haftung der Reichs, Preussens und der Gebietskörperschaften des öffentlichen Rechts für vor der Kapitulation entstandene Verbindlichkeiten*, 1947, ("III. Reich'ın Yıkılışından Önceki Taahhütler Açısından İmparatorluğun, Prusya'nın ve Bölgesel Kamu Kurumlarının Sorumluluğu"); *Die deutschen Gewerkschaften*, 1954, ("Alman Sendikaları"); *Bürokratischer Verwaltungsstaat und soziale Demokratie*, 1955, ("Bürokratik Devlet Yönetimi ve Sosyal Demokrasi"); *Aufstieg und Krise der Deutschen Sozialdemokratie*, 1964, ("Alman

Sosyal Demokrasisinin Yükselişi ve Bunalımı"); *Sozialgeschichte der europaischer Arbeiterbewegung,* 1965,(Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi, 1974); *Das Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland,* 1966, ("Federal Alman Cumhuriyeti Anayasası"); *Antogonistische Gesellschaft und politische Demokratie,* 1967, ("Antagonist Toplum ve Siyasal Demokrasi"); *Einfuhrung in die politische Wissenschaft,* 1968, ("Siyasal Bilimlere Giriş"); *Arbeiterklasse, Verfassung und Staat,* 1975,("İşçi Sınıfı, Anayasa ve Devlet).

ABERCROMBIE, John
(1780-1844)

İskoç düşünür ve fizyoloji bilgini. İskoçya Okulu'nun ruh konusundaki kuramının fizyolojiye uygunluğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

Aberdeen'de doğdu, Edinburgh'da öldü. Babasının Anglikan papazı olması nedeniyle, bütün yaşamını etkileyen, sıkı bir din eğitimi gördü. 1803'te doktor oldu. Fizyoloji alanında yaptığı geniş kapsamlı çalışmalar ve incelemelerle büyük bir üne kavuştu.

Abercrombie fizyoloji ve ruhbilimden kaynaklanan felsefe sorunlarına büyük bir ilgi duydu. Felsefe sorunlarıyla fizyoloji konuları arasında, insan varlığına ilişkin önemli bağıntılar bulunduğunu ileri sürdü. Kuramsal bilgilerin yaşama uygulanmasını sağlamak amacıyla açtığı poliklinikte öğrencilerinin felsefe sorunlarına fizyoloji olgularıyla yaklaşmalarını önerdi. Sinir odakları ve sindirim yolları patolojisi konusundaki yazılarında ruhbilim sorunlarının çözümü için fizyoloji yöntemlerinin uygulanması gereğini savundu. Reid ve Dugald Stewart'ın savundukları felsefenin temel konusu olan ruhun incelenmesi sorununa ancak fizyolojiyle bağlantı kurularak çözüm aranabileceği görüşünü ortaya attı. Bu amaçla fizyoloji ve zihin yetileri üzerinde uzun süren çalışmalara koyuldu. *Inquiries Concerning the Intellectual Power and the Investigations of the Truth* adlı yapıtında psikoloji sorunlarını yalın bir dille ve özlü bir biçimde anlattı.

Ona göre felsefeyle ilgili görüşlerin kaynağı, din ve ahlak sorunlarının bilimsel ilkelere dayanılarak çözümlenmesinde aranmalıdır. Felsefenin görevi dinden kaynaklanan inançlarla ahlak kurallarının uzlaştırılmasıdır. Ruhla madde arasındaki bağlantının araştırılmasında dinin öngördüğü inanç verilerinden yararlanma gereği vardır. Bu nedenle, inançların ışığı altında uygulama alanına konacak bir ahlak yöntemi daha yararlı olur. Ruhbilimle fizyoloji özdeş yöntemle çalışarak sorunlara çözüm bulabilir.

- YAPITLAR: *Inquiries Concerning the Intellectual Power and the Investigations of the Truth,* 1830, ("Gerçek ve Zihin Yetileri Üzerine İncelemeler"); *The Philosophy of the Moral Feeling,* 1833, ("Ahlak Duygusunun Felsefesi"); *Pathological and Pratical Research on Diseases of the Brain,*1826, ("Beyin Hastalıkları Konusunda Patolojik ve Uygulamalı Araştırmalar").

ABICHT, Johannes Heinrich
(1712-1804)

Alman düşünür. Felsefe sorunlarına eleştirici bir tutumla çözüm bulmaya, ahlak ile doğal hukuku bağdaştırmaya çalıştı.

Volkstadt'ta doğdu. Wilna'da öldü. İlk ve ortaöğrenimini doğduğu yerde, yükseköğrenimini Erlangen Üniversitesi'nde bitirdi. Önce İlk Çağ felsefesiyle ilgilendi sonra Kant ve Reinhold'un görüşlerini benimsedi. Daha sonra onlardan ayrı bir yol tuttu. Berlin Bilimler Akademisi'nin açtığı bir yarışmaya, Leibniz-Wolff dönemi metafizik sorunlarıyla ilgili bir çalışma ile katıldı, ödül kazandı (1796). Erlangen Üniversitesi'nde felsefe okuttu. Arkadaşı Born ile Kant'ın felsefesini yayma amacını güden *Neues Philosophisches Magazin zur Erlanterung des Kantischen Systems* adlı bir dergi çıkardı (1789-1791).

Abicht, felsefeye Kant'ın geliştirdiği sorunlar üzerinde çalışmakla, onlara yeni yorumlar aramakla girdi, sonra bu yorumcu tutumu bırakarak ahlak ve doğal tüze sorunlarını incelemeye koyuldu. Ona göre doğal hukuk ile ahlak ilkeleri arasında, köken bakımından, bağlantı vardır. Ahlakın değişmeyen, genel geçerlik taşıyan ilkeleri yalnız duyu verilerinden kaynaklanan bir bilginin ürünü değildir. Birtakım deney öncesi düzenleyici ilkeler de vardır.

Bir bilgi varlığı olan insan, doğal olarak, özgürdür. Onun uyması gereken kurallar dışa dayalı düşünce ilkeleridir.

Bilginin iki kaynağı vardır: Biri duyularla sağlanan ilk verilerdir. Bu veriler anlayış gücünde işlenir, yeni biçimler kazanarak bilgiye dönüşür. Öteki kaynak ise düşünme yeteneğidir. Bu yetenekte, deney öncesi, birtakım ilkeler vardır. Deney bilgisi, duyu verilerinin bu ilkelere göre düzenlenip biçimlenmesiyle geçerlik kazanır.

Us, tek yol gösterici, denetleyici, düzenleyici yetenektir, yargı gücünün kaynağıdır. Bu nedenle bütün davranışların us ilkelerine uyması gerekir.

Ahlaklı olmak us ilkelerine göre davranmaktır.

Abicht istenç, doğal hukuk, mantık, ahlak, bilgi, metafizik konularında çalışmıştır. Bütün bu yapıtlarında, eleştirici bir yöntemin uygulandığı görülür. Onun felsefe alanında başlıca özelliği de sorunların çözümünde eleştiriye ağırlık vermesidir.

ABİD b. ABRAŞ
(6. yy)

Arap şair. İslam öncesi Arap edebiyatı şairlerindendir.

Esed b. Huzeyme kabilesindendir. Hire Sarayı'nda uzun süre yaşadı. Çağdaşı şair Nabigatü'z-Zübyanî ile burada arkadaşlık etti. Kral Münzir'in daha önce diri diri gömdürdüğü iki arkadaşının

mezarı üzerinde öldürüldü.

Kitabü'l-Ağani'deyaşamı üzerine birçok menkıbe vardır. Elde bulunan şiirleri, dilinin kıvraklığını ve tasvirlerinin canlılığını gösterir. Yedi ünlü İslam öncesi şairinin şiirlerinin toplandığı *Mu'allakât-ı Seb'a* ("Yedi Askı") adlı mecmuaya Abid'den de şiirler alınmıştır.

Abid'in şiirlerine kaynaklarda az rastlanmasının nedeni eski Arap şiirinin günümüze gelişinin belleğe dayanan sözlü rivayet şeklinde olmasıdır. Bu tür edebi ürünlerin yazıya aktarılması sırasında önemli bir bölüğü unutulmuştur. Öte yandan dilden dile aktarımı sırasında değişikliklere de uğramıştır. Bugün eski Arap şiirinden, bu arada Abid b. Abraş'dan da bize pek az örnek kalması doğaldır.

• KAYNAKLAR: N. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 1973; G. Huart, *Arap ve İslam Edebiyatı*, 1971.

ABRAHAM, Karl
(1877-1925)

Alman psikanalist. Kişilik gelişimi ve ruh hastalıklarında çocuk cinselliğinin rolü üzerindeki çalışmalarıyla tanınmıştır.

3 Mayıs 1877'de Bremen'de doğdu. 1901'de ruh hekimi oldu. 1904-1907 yılları arasında Zürich'deki Burghölzi Akıl Hastahanesi'nde Eugen Bleuler'in asistanlığını yaptı. Bu dönemde Carl Jung'la karşılaşması, Sigmund Freud'un düşünceleriyle yakından ilgilenmesine yol açtı. 1907'de Freud'la tanıştı. 1910'da Alman Psikanaliz Derneği'ni kurdu. 25 Aralık 1925'te Berlin'de öldü.

Abraham, ilk psikanalitik çalışmasında, çocukluktaki cinsel travmaların şizofreni belirtileriyle ilişkisini ortaya koydu. Alman Psikanaliz Derneği'ni kurduktan sonra, semboller ve mitler kuramını zenginleştirmek için incelemelerde bulunan Abraham'ın sembollere ilişkin yorumları ve bu arada mitlerle rüyalar arasında kurduğu bağıntı, psikanalistler arasında yaygın kabul gördü.

Karl Abraham, psikanaliz akımının Viyana dışında yayılmasına ve kabul edilmesine en çok katkıda bulunanlardandır. Kuramını klinik verilerden hareketle biçimlendirmiştir. Psikozlar üzerindeki klinik çalışmalarıyla ve libidonun cinsiyet öncesi evredeki önemine ilişkin incelemeleriyle psikanalizi geliştirmiştir. Psikozların psikanaliz ile tedavisi konusundaki en önemli çalışması, libidoya ilişkin saptantılar sonucu ortaya çıkan manik-depresif psikozlar üzerinedir.

Abraham libido gelişimi, karakter oluşumu, şizofreni, manik-depresif psikoz gibi konularda psikanalitik terapinin öncülerindendir. Aynı zamanda çocuk gelişiminin oral, anal ve fallik evrelerden oluştuğunu öne süren ve bu evrelerin herhangi birindeki saplantının belirli ruhsal bozukluklara yol açabileceği görüşünü ortaya atan ilk psikanalisttir.

• YAPITLAR: *Selected Papers*, 1927, ("Seçme Yazılar").

• BAKINIZ: BLEULER, FREUD, JUNG.

ACAR, Kuzgun
(1928-1975)

Türk heykeltraş. Türkiye'de soyut heykelcilik anlayışının uygulayıcılarındandır.

İstanbul'da doğdu. 1948'de Sultanahmet Ticaret Lisesi'ni bitirerek İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi heykel bölümüne girdi. Prof. Rudolf Belling ve Zühtü Müridoğlu'nun öğrencisi oldu. Öğrenimini daha sonra Ali Hadi Bara'nın atölyesinde sürdürdü. 1953'te okulu bitirdi ve serbest çalışmaya başladı.

Başta parasızlık olmak üzere, çeşitli sorunlar, sanatçıyı hemen her zaman zor koşullar altında çalışmak ve yaşamak durumunda bıraktı. 1961'de katıldığı "Paris 2. Genç Sanatçılar Biennali"nde birincilik ödülü aldı ve bir süre Fransa'da çalışmasını

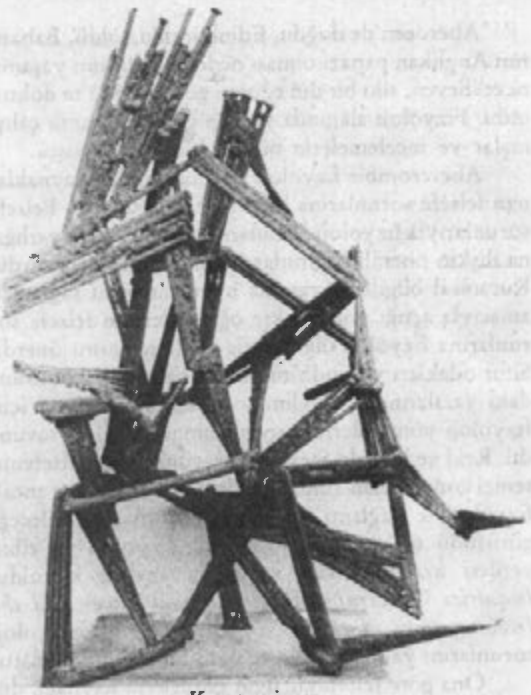

Kompozisyon

sağlayan bir burs kazandı. Göndermiş olduğu eser, Paris Modern Sanatlar Müzesi'nde yer aldı. Sanatçının Fransa'daki çalışmaları bir yıl sonra aynı müzede, 1966'da da Rodin Müzesi'nde sergilendi. Eserlerinin ilgi görmesine karşın, Fransa'da kalması giderek güçleşti. Türkiye'ye dönerek kendi atölyesinde çalışmalarını sürdürdü. Kişisel ve toplu sergilerde eserlerini tanıttı. Türkiye'de de bazı ödüller kazandı. İki eseri, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde yer aldı. Bununla birlikte geçim sıkıntısı ve kendi dar imkânlarıyla çalışma zorunluluğu devam etti. 1975 yılında İstanbul'da Ortaköy'deki atölyesinde geçirdiği bir kaza sonucu öldü.

Kuzgun Acar eserlerini ağır ve özenli bir çalışmayla oluştururdu. Daha öğrencilik yıllarında, gördüğü eğitimin de etkisiyle, soyut çalışmalara yönelmişti. Bunlarda, duyarlık ve yaratıcılık öne çıkardı. Heykelde her çeşit malzemenin değerlendirilebilece-

ğini düşünen Acar, önceleri tahta, ardından da kemik üzerinde çalıştı. Daha sonra ise, tel kafesler, maden parçaları ve kaynaklanmış çivilerle değişik soyut düzenlemeler oluşturdu. Farklı malzemeler kullanmaya yönelerek, yaratıcı arayışını sürdürdü. Metal heykellerinde, güçlü bir ritm duygusu ve ışık oyunlarıyla özgün dinamik biçimler yarattı.

Acar'ın, heykelcilik çalışmalarını başka alanlarla kaynaştırma girişimleri de oldu. Ankara-Kızılay'daki Emekli Sandığı Gökdeleni ve İstanbul Manifaturacılar Çarşısı'nın cephelerine heykel dekorasyonlar uyguladı. Tiyatro sanatçılarıyla işbirliği yaparak sahnede kullanılmak üzere maden maskeler hazırladı. 1975'te Paris'te Mehmet Ulusoy'un sahneye koyduğu *Kafkas Tebeşir Dairesi* için yaptığı masklar, bu türdeki ürünlerinin son örnekleridir. Acar, ayrıca bazı anıt projelerinde de çalıştı.

- YAPITLAR (başlıca): *Kompozisyon*, demir çivilerden (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi); Bronz Rölyef (Ankara Emekli Sandığı, gökdelen cephesi); *Demir Rölyef-"Kuşlar"* (İstanbul Manifaturacılar Çarşısı).

- BAKINIZ: A.H. BARA, BELLING, MÜRİTOĞLU.

ACAR, Sırrı
(1943)

Türk güreşçi. 1967 ve 1968'de Avrupa şampiyonu olmuştur.

Yalova'da doğdu. Güreşe 1962 yılında İstanbul Güreş Kulubü'nde başladı. Eski güreşçilerden Mustafa Çakmak'ın öğrencisidir. 1964 yılında ilk kez milli mayoyu giydi ve o yıl Balkan Şampiyonası'nda üçüncü oldu. 1965'te Dünya üçüncüsü ve Balkan ikincisi, 1967'de Avrupa şampiyonu ve Akdeniz üçüncüsü, 1968'de Avrupa şampiyonu oldu. Acar greko-romen stilinde en başarılı güreşçilerimizdendir.

ACEM İSA
(? -1539)

Osmanlı mimar. Sinan'dan önce başmimarlık yapmıştır.

Tebriz doğumlu olan Acem İsa'nın yaşamı ve yapıtları üzerine bilgiler kesin değildir. Bazı kaynaklarda adı Acem Ali ya da Acem Alisi olarak geçmektedir. Türk asıllı olduğu ileri sürülmekteyse de, İranlı olduğu ve I. Selim'in onu İran seferi dönüşünde yanında getirdiği sanılmaktadır. Ölüm yeri bilinmemektedir. Ölüm tarihi ise 1537 ile 1540 arasındadır. Sinan'ın başmimarlığa getirildiği tahmin edilen 1539'da, ya da bundan biraz önce ölmüş olduğu sanılıyor.

Acem İsa'dan sonra başmimar olan Mimar Sinan, onun yapıtlarından birçoğunu onardı. Bu yüzden, Acem İsa'nın yapıtları genellikle Sinan'a yakıştırılmış, bu konuda bir belirsizlik doğmuştur. Gebze'deki *Çoban Mustafa Paşa Külliyesi* ile Atmeydanı'ndaki *İbrahim Paşa Sarayı*, Acem İsa'nın sonradan Sinan tarafından onarılmış bulunan yapıtlarının bilinen örneklerindendir. Bir başka yapıtı da Eskişehir'deki *Çoban Mustafa Paşa Camii* ve *Türbesi*'dir.

İstanbul'daki *Sultan Selim Camii*'nin de Acem İsa'ya ait olduğu sanılmaktadır. Bu kanıtlanmış bir bilgi değildir, ama caminin yapım tarihi ve üslubu nedeniyle, güçlü ve akla yakın bir olasılık olarak belirmektedir.

I. Selim döneminin yapıtlarında görülen ince işçilikte, Sultan'ın İran ve Mısır'dan getirdiği mimarların etkisi olmuştur. Acem İsa'nın yapıtları da, böyle ince, sağlam ve teknik düzeyi yüksek yapılardır.

- YAPITLAR: *Çoban Mustafa Paşa Külliyesi* (Gebze); *İbrahim Paşa Sarayı* (Atmeydanı); *Çoban Mustafa Paşa Camii* ve *Türbesi* (Eskişehir); *Sultan SelimCamii*(İstanbul).

ACET, Erdal
(1941)

Türk yüzücü. Manş Denizi'ni iki kez geçmiştir.

Yüzmeye doğum yeri olan Adana'da başladı. Milli ve şampiyon yüzücü Mustafa Acet'in kardeşidir. Adana Demirspor Kulübü'nde yetişti. Kelebek stilinde kendini gösterdi. 1962-1972 yılları arasında hem yüzme, hem sutopu dallarında milli takıma seçildi. 100 metre kelebekte Türkiye rekorları kırdı. Daha sonra mukavemet yüzmeye başladı. 1976 ve 1977'de Manş Denizi'ni sırasıyla 9 saat 12 dakikada ve 9 saat 04 dakikada yüzerek geçti. 1976'da Napoli-Capri yüzme maratonuna katılıp üçüncü oldu.

ACHARD, Marcel
(1899-1974)

Fransız oyun yazarı. Duygusal konuları ele alan hareketli oyunlar yazmıştır.

Lyon'da doğdu. Çok genç yaşta suflörlükle tiyatro ortamına girdi. Bir ara gazetecilik etti. 1918 yılında Paris'e gelerek dönemin önemli tiyatrolarından Vieux-Colombier'de oyunculuğa başladı. 1923 yılında yazdığı *Voulez-vous jouer avec moâ?* adlı güldürüsü kısa bir sürede ünlenmesine yol açtı. Ardı ardına çok sayıda oyun ve senaryo yazdı. 1959'da Fransız Akademisi'ne üye seçildi. Paris'te öldü.

Achard ilk oyunlarından başlayarak, neşeyle hüznü, komik ve trajik öğeleri uyumlu bir biçimde kaynaştıran duygusal, ironik, fantastik oyunlar yazdı. Yarattığı, "Charlemagne" adlı sevimli serseri birçok oyununda yer aldı. Sevgi ilişkisinin çeşitli boyutlarıy-

la irdelendiği oyunlarında kişilerini hoşgörülü ve sevecen bir tavırla eleştirdi. Paris ve Broadway sahnelerinin aranan bir yazarı olan Achard'ın birçok oyunu sinemaya da uygulandı.

● YAPITLAR (başlıca): *Voulez-vous jouer avec moâ?*, 1923; *La Vie est belle*, 1928 ("Yaşam Güzeldir"); *Jean de la lune*, 1929 ("Mecnun Jean"); *Domino*, 1931; *Auprés de ma blonde*, 1946 ("Sarışınımla"); *Eva ou l'amour est un casse-gueule*, 1970.

ACHEBE, Chinua
(1930)

Nijeryalı yazar. Ülkesinde çağdaş roman anlayışının öncüsü olmuştur.

Doğu Nijerya'da, Ogidi'de doğdu. Ülkesindeki iki yüzü aşkın etnik grubun en büyüklerinden olan İbo boyundandır. 1954'te İngilizce eğitim yapan Ibadan Üniversitesi'ni bitirdi. Nijerya Radyo Yayın Kurumu'nda çalıştı. 1967'de daha sonra içsavaşta ölen Christopher Okigbo ile bir yayınevi kurdu. 1969'da iki yazar arkadaşı ile birlikte uzun bir Amerika gezisi yaptı, üniversitelerde konferanslar verdi. Halen Nijerya Üniversitesi'nde araştırmacı olarak görevlidir.

1959'da ilk romanı *Things Fall Apart*'ı yayımladığında, Nijerya roman ve öykü edebiyatı, fantastik halk masallarından ve kent yaşamını konu alan hafif öykülerden ileri geçmiyordu. Bu romanı beyazların gelişiyle kabile yaşamında ortaya çıkan değişiklik ve çatışmaları konu alıyordu. İkinci Romanı *No Longer at Ease*'de (1960) yabancılar tarafından eğitilmiş bir idealistin sömürge yönetiminin son günlerinde, çevresiyle çatışması işlenmişti. *Arrow of God* (1964) ("Tanrının Oku") geleneksel yapıların yetersizliğini sezen ve değişime yönelen bir köy büyücüsünün çaresizliğini anlatır. İlk romanlarının tümünde kültürler arası çatışmaları ele alan Achebe, 1966'da yayımladığı *A Man of the People* ("Halk Adamı") adlı romanında bağımsızlık sonrasında görülen politik yolsuzlukları eleştirdi.

Ülkesi edebiyatına derinlikli toplumsal ve psikolojik çözümlemeler getiren romanlarla katkıda bulunmuştur. Günümüz Afrika'sının önde gelen yazarlarından sayılmaktadır.

● YAPITLAR: Roman: *Things Fall Apart*, 1959, *No Longer at Ease*, 1960, *Arrow of God*, 1964 ("Tanrının Oku"), *A Man of the People*, 1966 ("Halk Adamı"); Şiir: *Beware Soul Brother*, 1971.

ACHESON, Dean
(1893-1971)

ABD'li devlet adamı. Soğuk Savaş politikalarının önde gelen uygulayıcılarındandır.

11 Nisan'da Connecticut'ta doğdu, 12 Ekim'de Maryland'de öldü. Babası Connecticut piskoposuydu. Yale ve Harvard üniversitelerinde hukuk öğrenimi gördü. 1917'de evlendi, üç çocuğu oldu. I. Dünya Savaşı sırasında ABD donanmasında görev aldı. 1921'de Washington'da bir hukuk bürosunda çalışmaya başladı. 1933'te maliye bakan yardımcısı oldu. Sadece beş ay süren bu görevinden sonra 1941'de Dışişleri Bakanlığı İktisadi İşler Dairesi başkanlığına getirildi. 1945'te ABD dışişleri bakan yardımcısı oldu.

II. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş döneminde ABD dış politikasını yönlendiren kişilerden biri olmuştur. ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak için hazırlanan Truman Doktrini'nin ve Marshall Planı'nın uygulayıcılarındandır. Truman Doktrini çerçevesi içinde Türkiye ve Yunanistan'a acil askeri ve ekonomik yardım yapılması öngörülüyordu.

1949'da Truman'ın başkanlığı sırasında dışişleri bakanı oldu. Sovyetler Birliği ve öteki sosyalist ülkelere karşı Batı ittifakının oluşturulmasını savundu, bu amaçla NATO'nun kurulmasına öncülük etti.

Senatör McCarthy'nin başkanlığını yaptığı "Amerika'ya Karşı Çalışmaları Araştırma Komitesi"nin, birlikte çalıştığı insanlarla ilgili soruşturma yapmasına karşı çıkınca McCarthy'ci kesimlerin tepkisini çekti. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kore Savaşı'na katılmasından sorumlu tutuldu ve istifasını isteyen bir kamuoyu oluşturuldu. Ama Başkan Truman, Acheson'u destekleyerek görevde kalmasında ısrar etti.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin ABD tarafından tanınmaması, Çan Kay-Şek yönetimine ve Çin Hindi'ndeki Fransız sömürge yönetimine yardım edilmesi gibi kararların alınmasında etkili oldu. 1954'te dışişleri bakanlığından ayrıldıktan sonra özel işlerinin yanı sıra devlet başkanlarına danışmanlık yaptı. 1964'te Kıbrıs sorununun çıkmaza girmesi üzerine ABD devlet başkanının temsilcisi olarak Cenevre'de yapılan görüşmelere katıldı. "Acheson Planı" adıyla anılan önerilerinin arasında Kıbrıs'ta Türkiye'ye üs verilmesi de vardı.

Dışişleri bakanlığı yaptığı yılları değerlendiren *Present at the Creation: My Years in the State Department* adlı kitabı 1970 yılında tarih dalında Pulitzer Ödülü'nü kazandı.

● YAPITLAR: *A Democrat Looks at His Party*, 1955, "Bir Demokrat Partisini Değerlendiriyor"); *A Citizen Looks at Congress*, 1957, ("Bir Vatandaş Kongreyi Değerlendiriyor"); *Power and Diplomacy*, 1958 ("Güç ve Diplomasi"); *Morning and Noon*, 1958, ("Sabah ve Öğle"); *Present at the Creation: My Years in the State Department*, 1969, ("Başlangıç: Dışişleri Bakanlığında Yıllarım").

● KAYNAKLAR: B. McGeorge (der), *The Pattern of Responsibility*, 1952; W. Reitzel ve diğerleri, *United States Foreign Policy 1945-1955*, 1956.

● BAKINIZ: TRUMAN.

ACHESON, Edward Goodrich
(1856-1931)

ABD'li mucit ve sanayi kimyacısı. İlk sentetik aşındırıcıyı elde etmiş ve yapay grafit üretmek için bir yöntem geliştirmiştir.

9 Mart'ta, Pennsylvania Eyaleti'nin Washington kentinde doğdu. Pek az öğrenim gördü ve Edison'un laboratuvarında çalışmaya başladığı 1880'e değin sıradan işlerle yaşamını kazandı. O yıllarda Edison'un laboratuvarında yaklaşık 50 kişilik bir ekip, akkor filamanlı lambayı geliştirmeye çalışıyordu. 1881'de istenilen sonuç alınmış ve ilk elektrik santralı New York'ta üretime geçmişti. Aynı yıl Acheson, Edison Şirketi adına Avrupa'da ilk elektrik santrallarını kurmak üzere İtalya, Fransa ve Belçika'ya gönderildi. 1884'te görevini tamamlayarak ABD'ye dönünce bağımsız çalışmaya karar verdi ve elektrik fırınında yapay aşındırıcı üretmek için deneylere girişti. 1891'de, çok sert bir aşındırıcı olan silisyum karbürü elde etti. Aynı madde üzerinde deneylerini sürdürerek yapay grafit ve çeşitli yağlayıcılarla birlikte toplam 69 buluşunun patentini alan Acheson, yaşamının geri kalan bölümünde, kurduğu fabrikalarda bu maddelerin üretimini sürdürdü. 6 Temmuz'da New York'ta öldü.

19. yy'ın sonlarına doğru, elmas, zımpara taşı, grena gibi doğal aşındırıcılar sanayinin gereksinimini karşılayamaz duruma gelmişti. Aynı dönemde elektrik fırınının da yaygın olarak kullanılmaya başlaması üzerine girişimciler, yapay aşındırıcıların en serti olan silisyum karbür ve alüminyum oksiti elektrik fırınında üretmenin yollarını aramaya başladılar. Aynı amaçla deneylere girişen Acheson da, üretim için bol ve ucuz elektrik enerjisini Monongahela ırmağından sağlayabileceğini düşünerek, tesisini Monongahela City'de (Pennsylvania) kurdu. 1891'de saf silisyumlu kum ile ince öğütülmüş kok kömürü karışımını, içi tuğla döşeli küçük bir elektrik fırınında yaklaşık 2000°C ile 2500°C arasında ısıttı. Fırının içindeki karbon elektrottan geçerken ısı üreten elektrik akımı kokun bileşimindeki karbon ile kumun yapısındaki silisyumun, SiC (silisyum karbür) halinde birleşmesiyle sonuçlanan bir tepkime başlatıyordu. Acheson, karbon elektrotlar üzerinde biriken ve camı çizebilecek kadar sert olan bu parlak, altıgen yapıdaki SiC billurlarına önce *carborundum*, sonra da *corundum* adını verdi. 1893'te patentini aldığı bu aşındırıcıyı daha geliştirmek için karışıma biraz testere talaşı ekledi. Bu talaşların fırında yanmasıyla oluşan gözenekler, karışımın içindeki parlayıcı gazlardan çoğunun uçup gitmesini sağlıyordu. Başlangıçta maliyet fiyatı çok yüksek olduğu için yalnızca değerli taşların perdahlanmasında kullanılan *carborundum*, elmas ve bor karbürden sonra, bilinen aşındırıcıların en sertidir. Bugün de, temel olarak Acheson'un yöntemine benzer bir yöntemle ve değişik ticari adlarla üretilen silisyum karbür en sert madenlerin işlenmesinde kullanılır.

Daha sonra, yüksek sıcaklığın *carborundum* üzerindeki etkilerini incelemek üzere fırının ısısını artıran Acheson, 4150°C'a doğru bileşimdeki silisyumun buharlaştığını ve geride kalan karbonun, saf grafit halinde billurlaştığını gördü. 1896'da bu yapay grafit üretme yönteminin patentini aldı. Yağlı, yumuşak ve iletken bir madde olan grafit; kurşun kalem yapımından elektrik sanayiine, yağlayıcı madde yapımından nükleer reaktörlerdeki tepkime yavaşlatıcı çubuklara dek pek çok alanda kullanılır. Doğada yalnızca belirli bölgelerde bulunduğundan yapay grafit üretimi önemli bir aşama olmuştur.

• BAKINIZ: EDISON.

ACONTIUS, Jacobus
(? -1565)

İtalyan düşünür. Aristoteles mantığını yeni bir yorumla tanrıbilime uygulamıştır.

16. yy başlarında Taranto'da doğdu. Yaşamı, ilk gençlik dönemi, ailesi ve öğrenimi konusunda kesin bilgi yoktur. Kimi kaynakların bildirdiğine göre, çağdaşı bilgeler gibi Acontius da serüvenlerle dolu gezilere çıkmış, reform olaylarından etkilenerek İtalya'dan göç etmiştir. Önce Bâle'a sonra da yapıtlarının çoğunu yayımladığı Strasbourg'a yerleşti. Ardından İngiltere'ye gitti. Orada kendişine savaş tekniği konusunda yazdığı kitaptan ötürü kraliçe buyruğuyla mühendislik aylığı bağlandı.

Reformcu bir Protestan olan Acontius'a göre mantık, gerçeği bulma ve başkalarına bildirme öğretisidir. Bu öğretinin başlıca dayanağı da yöntemdir. Yöntem, "gerçeği arama, bilgiyi sağlayan verilerin edinilmesini izleme, kazanılan bilgiyi başkalarına aktarma yoludur."

Bilgiyi sağlayan, onu biçimlendiren ve ona bütünlük, geçerlik kazandıran yöntemdir. Bilgi edinmenin iki yolu vardır: Biri ilk gereç niteliğinde olan olayların algılanması, öteki de olaylar arasındaki neden sonuç bağlantısının bilinmesi. Bu işlemleri denetleyen yöntem iki bölümlüdür. Birincide derin araştırma, olayların kaynağına, kurucu öğelerine varma, ikincide ise "gösterme", ortaya koyup açıklama sözkonusudur.

Derin araştırma, nedenlerle sonuçları kavramaya ve aralarındaki bağlantıyı bulmaya yarayan matematiğe özgü bir çözümlemedir. Bu işlem doğuştan bilgiler için de geçerlidir.

Acontius her alanda kullanılabilecek olan çözümleme yöntemini tanrıbilim konularını içeren *Stratagematum Satanae Libre Octo* ("Sekiz Kitapta Şeytanın Oyunları") adlı kitabında uyguladı. İleri sürdüğü düşünceleri kanıtlamada, önce amacını açıklar, sonra genel ilkelerle bu amaç-düşünce arasındaki bağlantıyı kurar. Böylece, neden-sonuç ilişkisini bulur.

Acontius'un, kendinden sonra gelenler üzerinde etkisi uzun sürdü. Onun düşüncelerini benimseyenler yaratıcı, bağımsız, üstün bir bilge olduğunu, tanrıbili-

mi ve mantık alanında yenilikler getirdiğini ileri sürdüler. Özellikle yazı dili konusunda Orta Çağ'ın ağır, sıkıcı anlatımını bırakıp akıcı, kolay anlaşılır, yalın bir söyleyişi olduğu görüşünü savundular. Ona karşı çıkanlar ise tanrıbilim alanında aşırılığa vardığını, alışılmış yoldan çıkıp genel ilkelere aykırı davrandığını ortaya atarak yapıtlarını acı bir dille eleştirip yerdiler. Bütün olumlu, olumsuz eleştirilere karşın Acontius, mantık alanında, çağdaş çözümsel yöntemin ilk uygulayıcılarından sayılır.

● YAPITLAR: *Artium ac Scientiarum Ratione*, 1558, ("Sanatların ve Bilimlerin Yöntemi"); *Jacobi Acontii Tridentini de Methode*, 1558, ("Jacobus Acontius'un Yöntem Üstüne Üç Görüşü"); *Stratagematum Satanae Libre Octo*, 1565, ("Sekiz Kitapta Şeytanın Oyunları").

ACOSTA, Gabriel
(1585-1640)

Portekizli düşünür. Ruhun ölümsüzlüğü inancına karşı çıkmış, din sorunlarının akılcı bir yöntemle eleştirilmesi geleneğini kurmuştur.

Oporto'da doğdu, Amsterdam'da öldü. Sonradan Katolik olan Yahudi bir ailenin oğludur. Çocukluğunda sıkı bir Katolik eğitimi gördü. Coimbra'da öğrenimini bitirdikten sonra küçük bir manastıra kapandı. Burada *İncil* üzerinde yaptığı çalışmalar sonucu, Yahudilik'e yönelince, ailesini de buna inandırmaya çalıştı. Ailesi dinsel inançları nedeniyle kovuşturmaya uğramaktan korkarak Amsterdam'a sığındı.

Acosta Amsterdam'da Yahudi ayinlerinin ve öbür dinsel uygulamalarının *İncil*'e uymadığı, gereksiz katılıklarla dolu olduğu kanısına vardı. Hahamlarla uzun tartışmalara girişti: ruhun ölümsüzlüğü ilkesinin belirsizliğini ve *İncil*'le tutarsız oluşunu vurgulayan bir kitap yazdı. 1624'te *Examen dos Tradiçoens Phariseas Conferidas Con a Lay Escrita* adıyla yayımladığı bu kitabı nedeniyle din düşmanı sayıldı. Kitap bir başka yapıtıyla birlikte toplattırılarak yakıldı, kendisi de afaroz edildi.

1633'te yeniden Yahudi topluluğuna dönmek istedi. Bu istek, görüşlerinin değişmesinden değil, bir toplumsal çevre gereksiniminden kaynaklanıyordu. Yeniden topluluğa kabul edilen Acosta, bir süre sonra Musa'nın getirdiği ilkelerin tanrısallığından kuşkuya düşerek, tüm dinlerin insan düşüncesinden doğup doğmadığını sorguladı. Daha sonra tüm Yahudi kurallarını çiğnediği ve iki Hıristiyan'ı Yahudi olmaktan alıkoyduğu gerekçesiyle suçlanarak, Sinagog'dan kovuldu.

1640'ta son bir kez daha Yahudi toplumuna kabul edilmesi için başvurdu. Bunun gereği olarak ağır kefaret cezalarından geçmeye zorlandı. Önce sinagogda pişmanlığını dile getirdi, sonra 39 kamçı yiyerek yere yatırıldı, üzerinden tüm Yahudi cemaati yürütüldü. Bu olaydan sonra eve gelerek özyaşam öyküsünü yazdı ve kendini vurarak intihar etti.

Öbür kitapları yakılıp yok edildiğinden, görüşleri hakkındaki bütün bilgi 1687'de yayımlanan bu özyaşam öyküsünden gelir. Acosta, ruhun ölümsüzlüğü öğretisine karşı çıkmış, bunu kuşkulu ve *İncil*'e aykırı bulmuştur. Ona göre bütün dinler birer insan buluşu, düşünce ürünü olabilir.

Acosta, gerek doğa verileri ve akıl ilkelerine dayanan eleştirici düşünceleri, gerekse acıklı yaşamı nedeniyle, sonraki dönemlerde etkili olmuş, inanç sorunlarının tartışma ve eleştiri konusu yapılmasına öncülük etmiştir. Özellikle Yahudi-Hıristiyan inançlarını bir bütünlük içinde ele alışı, bu inançlarla ilgili sorunlara, belli bir dine bağlanmadan, yansız bakışı tanrıbilime önemli bir yenilik getirir. 18. yy'dan bu yana gelenekçi dinlere karşı çıkan, düşünce ve inanç özgürlüğü görüşünü savunan, din anlayışının gelişmesinde katkısı büyüktür.

● YAPITLAR: *Examen dos Tradiçoes Phariseas Conferidas Con a Lay Escrita*, 1624, ("Yazılı Yasalarla Karşılaştırarak Farsi Geleneklerin İncelenmesi"); *Tratado de L'Immortalitat de L'Ama*, 1626, ("Ruhun Ölümsüzlüğü Üstüne"); *Examplar Humanae Vitae*, 1687 ("İnsan Yaşamından Örnekler").

ACTON, John Emerich
(1834-1902)

İngiliz tarihçi. Tarih belgelerini kullanarak Katoliklik'i güçlendirmeye çalışmıştır.

John Emerich Edward Dalberg Acton 10 Ocak 1834'te İngiltere'de Naples'da doğdu, 19 Haziran 1902'de Tegernsee'de (bugün Federal Almanya'da) öldü. Paris'te başladığı öğrenimini İngiltere'de Catholic College of Oscott'da sürdürdü. 1848'de Münih'e giderek tarihsel belgelerden yararlanmayı yaygınlaştırmayı amaçlayan Katolik merkeze katıldı. Burada altı yıl ünlü Alman tarihçi Ignaz von Döllinger'le birlikte çalıştı. Döllinger, Acton'a yeni gelişen tarih yöntemini tanıttı ve tarihsel belgeleri kullanan tarihçi yöntemin Katoliklik'e uygulanabilirliğini gösterdi. 1855'te ABD'ye, 1856'da Rusya'ya, 1857'de de Döllinger'le birlikte İtalya'ya gitti.

1859'da İngiltere'ye yerleşti ve altı yıl için, İrlanda'dan Avam Kamarası'na temsilci seçildi. Liberaller'le ortak hareket eden Acton, meclisin çok sessiz bir üyesiydi. Buna karşın, Liberaller'in başkanı Başbakan William Gladstone ile yakın dostluk kurmuştu. Acton'ın Gladstone'u çok etkilediği söylenmektedir. Bu yıllarda Katolik dergilere yazılar yazmaya ve danışmanlık yapmaya başladı. Dindaşları arasında eleştirel anlayışın yerleşmesini amaçlıyor, tarihi bulgularla Hıristiyanlık'ın ve Katolik Kilisesi'nin güçleneceğini savunuyordu. 1859'da *Rambler* adıyla yayımlanmaya başlayan, 1862'de *The Home and Foreign Review* adıyla yayımını sürdüren dergideki yazılar Kardinal Wiseman'ın sansürüne uğradı. 1864'te Papa IX. Pius, dergideki görüşleri yanlış bulduğunu belirtince, derginin bağımsızlığının zedelendiğini düşünen Acton, editörlükten ayrıldı. 1870 Vatikan Konseyi'nce kabul edilen papalığın yanılmazlığı ilkesine şiddetle

karşı çıktı. Papalığın geçici ve dünyevi gücünü onaylamıyor, tarihin gelişimi içinde ortaya çıkan olumsuz etkilerini açıklamaya çalışıyordu. 1874'te *Times* gazetesine yolladığı mektuplarda, tarihi örneklerle, papalığın tutarsızlıklarına dikkat çekerek İngiliz Katolikleri'ni harekete geçirmeye çalıştı. 1886'da *English Historical Review* adlı derginin çıkarılmasına yardımcı oldu.

1895'te Cambridge Üniversitesi Modern Tarih kürsüsüne profesör olarak atandı. Modern tarih ve Fransız Devrimi üzerine verdiği dersler büyük ilgi ve beğeni topladı.

1899-1900 arasında *Cambridge Modern History* adlı on iki ciltlik tarih dizisini gerçekleştirmek için uğraştı. Dizi, birçok ülkeden uzman tarihçinin katkısıyla hazırlanacak geniş kapsamlı bir dünya tarihi olarak planlanmıştı. Bu projeyi gerçekleştirmek için harcadığı çaba onu fazlasıyla yordu. 1900'de felç geçirdi ve kısa bir süre sonra öldü.

Acton'ın makale ve ders notlarının birçoğu ölümünden sonra derlenerek yayımlanmıştır. "Democracy in Europe", "The History of Freedom in Antiquity" ve "The History of Freedom in Christianity" adlı makaleleri, hazırlamayı düşündüğü özgürlük tarihi konusundaki yapıtın tek yayımlanmış bölümleriydi. Çalışmalarını kitap halinde toparlayamamasında, çok ayrıntıya girmesinin ve aşırı titiz davranmasının da rolü vardı.

Döllinger'den büyük ölçüde etkilenmiş olan Acton, tarihi araştırma ve yazılarda gerçekliğe ve güvenilirliğe ulaşılmasına büyük önem veriyordu. Bu yaklaşımı, ayrıntılara verdiği önemle birleşince, birçok dili uzman sayılacak kadar iyi öğrendi. Siyasette, iktisatta ve dinde liberal görüşleri savundu.

Acton'ın siyaset ve tarihi ele alışında, ahlak öğesi önemli bir yer tutuyordu. Milliyetçiliğin, ırkçılığın ve bağnazlığın karşısındaydı. Ölümüne kadar Katolik Kilisesi'ne bağlı kalmasına karşın, papalık kurumunun politikasını şiddetle eleştirmiştir.

- YAPITLAR: *Lecture on the Study of History*, 1896 ("Tarih Araştırması Üzerine Dersler"); *Lectures on Modern History*, (ö.s.), 1906, ("Modern Tarih Üzerine Dersler"); *Historical Essays and Studies*, (ö.s.), 1907, ("Tarih Yazıları ve İncelemeleri"); *History of Freedom and Other Essays*, (ö.s.), 1907, ("Özgürlük Tarihi ve Diğer Yazılar"); *Lectures on the French Revolution*, (ö.s.), 1910, ("Fransız Devrimi Üzerine Dersler").
- KAYNAKLAR: G. Himmelfarb, *Lord Acton: A Study in Conscience and Politics*, 1952; I. Kochan, *Acton and History*, 1954; D. Mathew, Acton: *The Formative Years*, 1946.
- BAKINIZ: DÖLLINGER, GLADSTONE.

ACUDOĞU, Ratip Aşir
(1897/98-1958)

Türk heykelci. Cumhuriyet döneminin klasik anlayışta yapıtlar veren ilk sanatçılarındandır.

İstanbul'da doğdu. Kimi kaynaklarda soyadı Acuğdoğ, Acuğdoğu ya da Acıdoğu olarak belirtilmekte, ölüm tarihi de 1957 olarak gösterilmektedir.

Menemen'de Kubilay Anıtı

Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra, I. Dünya Savaşı başladığından, askere alındı. 1918'de Sanayii Nefise Mektebi Âlisi Heykel Şubesi'ne girdi. İhsan Özsoy'un öğrencisi oldu. 1920'de Almanya'ya giderek Münih Güzel Sanatlar Akademisi'nde Prof. Blecher'le çalışmaya başladı. İki yıl kadar sonra, Maillol'dan ders almak düşüncesiyle Paris'e geçti. Maillol ders vermediğinden, özel bir atölyede kendi çalışmalarını sürdürdü. Yine de, bu dönemde Maillol ve Bourdelle'den bir hayli etkilendi.

1925'te Türkiye'ye döndü. Avrupa'da öğrenim görmek için aldığı bursla yeniden Paris'e gitti. Cumhuriyet döneminde Avrupa'ya gönderilen ilk heykelci oldu. Natüralist anlayışta klasik eğitim veren Julian Akademisi'nde Bourchard ve Landowski'yle çalıştı. Ancak, Maillol ve Bourdelle'in çalışmalarını izlemekten geri durmadı; sık sık atölyelerine giderek fikir almaya çaba gösterdi. 1928'de Türkiye'ye döndükten sonra Edirne ve İstanbul'da çeşitli liselerde resim öğretmenliği yaptı.

Acudoğu, zaman zaman yoğun ve verimli bir çabayla ürünler ortaya koymuş, buna karşılık, çalışmalarına uzun süre ara verdiği dönemler de olmuştur. Bu yüzden, yapıtları fazla değildir. Acudoğu'nun üslubu, özellikle anıtlarında belirginleşir. Sanatçı bu yapıtlarında, Maillol'un figürleri asli, kütlesel öğelerine indirgeyen üslubu ile klasik tarzın biçim anlayışını birleştirmeye çalışmıştır. Uzun ve titiz bir çalışmayla yaptığı heykellerinde taş, kil ve çamur kullandı. İnsan vücudunun temel özelliklerini yakalayıp yorumlayarak, güçlülük, sağlamlık ve uyumluluk duygusu uyandırmaya çalıştı. Onun bu eğilimi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yetişen birçok sanatçıda görüldüğü gibi,

özellikle anıtçılığa yönelik çabasını tamamlayıcı olmuştur.

● YAPITLAR (başlıca): *Fabriyè Yen Başı* (Resim ve Heykel Müzesi); *Kubilay Anıtı* (Menemen); *Atatürk Heykeli* (Bolu); *Atatürk Anıtı* (Ankara Ziraat Fakültesi); *İnönü Anıtı* (Erzincan).

● BAKINIZ: BOURDELLE, MAILLOL, ÖZSOY.

ADALI HALİL
(1870-1927)

Türk güreşçi. On sekiz yıl aralıksız Kırkpınar başpehlivanlığını kazanmıştır.

Edirne'nin Adaiçi bucağına bağlı Kilise köyünde doğdu. Bu yüzden "Adalı" namıyla anıldı. Güreşe küçük yaşta köyünde başladı. Devrinin en namlı pehlivanı Aliço'nun çırağıdır. On sekiz yıl aralıksız Kırkpınar başpehlivanlığını kazanarak ustasından sonraki sırayı aldı. Koca Yusuf ve Kurtdereli Mehmet gibi büyük pehlivanlarla güreş tuttu. Amerika'da, Berlin'de ve Londra'da başarılı güreşler yaptı. Chicago'daki bir güreşinde rakibinin kaburga kemiklerini kırdığı için kendisini linç etmek isteyen kızgın seyircilerin elinden canını zor kurtardı. 145 kilo çeken Adalı, ömrünün son günlerinde, çamura saplanan buğday yüklü bir manda arabasını, dingilinden tutup kaldırmak suretiyle bataktan çıkartacak kadar acı bir kuvvete sahipti. Zatürreeden öldü. Edirne'deki Kasımpaşa Camii yanındaki mezarı her yıl Kırkpınar'a katılan pehlivanlar tarafından ziyaret edilir.

ADAM, Henri Georges
(1904-1967)

Fransız sanatçı. Heykel, resim, sahne dekorculuğu ve halı desenciliği alanlarında etkinlik göstermiştir.

Paris'te doğdu. İngiltere'de Perros-Guiree'de öldü. Babasının mücevherci dükkânında oymacı olarak çalıştı. Bir yandan da çizim ve resimde kendi kendini yetiştirdi. Resim, teknik resim ve grafik alanlarında ürünler verdi. 1934'te çeşitli oymacılık teknikleri üzerinde çalışmalara başladı. Madeni levhaları asitle ya da oyma kalemiyle işleyerek baskı kalıpları hazırlıyordu. Daha sonra, bakır üzerine soyut tarzda oymalar yaptı. 1938'de bu çalışmalarıyla Blumenthal Ödülü'nü kazandı. 1957'de Ljubljana ve Tokyo'daki iki uluslararası sergide birincilik ödülü aldı. Oymalarında geleneksel hat ve taramalardan yararlanan Adam, levhayı bölümlere ayırıp bunları yeniden bir bütün halinde düzenlemiştir.

1939'da heykel çalışmalarına başladı. 1943'te gerçekleştirdiği *Le Gisant* ("Uzanmış İnsan") adlı yapıtı, Picasso'nun ilgisini çekti. Adam'ın ilk heykelleri, mitolojik konulardan esinlenilmiş figürlerdir. Bu figürler, Brancusi'de de görüldüğü gibi bedenin, ayrıntıları verilmeden başlıca bölümlerine indirgenmesi biçiminde işlenmiştir. Sanatçının daha sonraki heykelleri ise tek ya da grup halindeki, soyut organik biçimlerden oluşur. Bu organizma, 1948'de mermerden yapılan *Nude*'da ("Çıplak") olduğu gibi, bazen bir insan figürü de olmaktadır. Adam'ın soyut heykellerinin çoğu, genellikle geometrik biçimlere yer veren grafik çalışmalarıyla bezenmiştir. Bunlarda Arp'ın etkisi görülür. Heykelin yanı sıra Adam, bazı anıtlar da yaptı. Bunlardan biri Auschwitz toplama kampında ölenlerin anısına yapmış olduğu *Phare des Morts*'tur.

1959'da Paris Akademisi'nde heykel dersleri vermeye başladı. Sanatçının başka bir çalışma alanı da, sahne dekorculuğuydu. 1944'te Sartre'ın Les Mouches (Sinekler) adlı eseri için yaptığı dekorlarda sürrealist bir üsluba başvurdu, heykeli de kullandı. Janine Charrat'ın bir balesi olan *Tu auras nom... Tristan*'a 1963'te yaptığı dekorlar ise, büyük boyutlu, romantik üsluba yaklaşan çalışmalardı.

1946'da başladığı halı deseni çalışmalarında yeni bir teknik geliştirdi. Paris'teki UNESCO binasının ve Washington'daki Fransa elçiliğinin halı desenlerini yaptı. Sadece siyah ve beyaz renkleri kullanıp renk tonlamasından yararlanarak büyük boyutlu, soyut kompozisyonlar gerçekleştirdi. Bunlar, sanatçının oymacılık ve grafikçilik yönlerini yansıtır.

Yakın dönemin en önemli baskı kalıpçılarından biri sayılan Adam, heykel, grafik ve halı desenciliği alanlarında etkinlik göstermiş çok yönlü bir sanatçıdır.

● YAPITLAR (başlıca): **Heykel:** *Le Gisant* ("Uzanmış İnsan") 1944; *Nude* ("Çıplak") 1948; **Anıtlar:** (Le Havre Limanı için) 1957; *Phare des Morts* (Auschwitz) 1957-1958; **Baskı kalıpları:** *Malikâne Ormanı*, 1957; *Dikkat*, 1959; **İllüstrasyon:** Gerard de Nerval, *Chimeres* ("*Kâbûslar*") soneleri için illüstrasyonlar.

● BAKINIZ: ARP, BRANCUSI.

ADAMOV, Arthur
(1908-1970)

Rus asıllı Fransız oyun yazarı. Önceleri Uyumsuzluk tiyatrosunun önde gelen uygulayıcılarından iken, son döneminde Brecht'in tiyatro kuramına yakın ürünler vermiştir.

Kafkasya'da, Kislovodsk'ta doğdu. Zengin bir Ermeni işadamının oğluydu. Ailesi ile birlikte 1912'de Rusya'dan ayrıldı. Cenevre, Mainz ve Paris'te öğrenim gördü, 1924'te Paris'e yerleşti. Gerçeküstücü sanatçılarla dost oldu. *Discontinuite* dergisini yönetti, bu dergide şiirlerini yayımladı. 1938'de zihinsel bir rahatsızlık geçirerek dergiden ayrıldı ve şiir yazmayı bıraktı. II. Dünya Savaşı yıllarında bir süre Fransa'daki Argeles Toplama Kampı'nda kaldı. 1947'de yeniden yazmaya başladı. Antonin Artaud'nun "Vah-

şet tiyatrosu" kuramından etkilendi. "Uyumsuzluk tiyatrosu" doğrultusunda ürünler verdi. 1957'de yazdığı *Paolo Paoli* ile başlayan ikinci döneminde Epik tiyatroya ve Brecht öğretisine yakınlaştı. Oyunlarının yanı sıra, çevirileri, uyarlamaları ve bir oyunlaştırma çalışması vardır. 16 Mart 1970'te, Paris'te öldü.

İlk oyunu *La Parodie*, Artaud'nun yoğun izlerini taşıyordu. Yazar bu oyunda, insanın yalnızlığını, başkalarıyla iletişim kuramayışını konu edindi. Yaşamın anlamsızlığını, yaşama anlam kazandırma çabalarının boşunalığını öne süren Adamov, *L'Invasion*'da da aynı temayı sürdürdü. Oyunun adı, insanın içsel olarak "istila" edilmişliğini de vurguluyordu. Oyunda, bir yazar ölen başka bir yazarın yapıtlarını toparlamaya çalışırken yaptığı işin anlamsızlığı, dünyanın saçmalığı ve düzendışılığı sonucuna varır. Umutsuzluğun vurgulandığı bu oyun, bir yandan varoluşçu felsefenin, bir yandan da savaş sonrası bunalımının izlerini taşıyordu. Adamov'un oyunlarında dış aksiyon (hareketlilik süreci) yapıyı bütünselleştiren önemli bir etkendir. Bu açıdan çağdaşları Genet, Ionesco ve Beckett ile aynı bağlamda yer alır. Ancak, yazarın birinci dönem oyunlarında, konu ve işleyiş açısından Strindberg ve Kafka'nın etkileri de görülür.

Üçüncü oyunu *La Grandeet la Petite Manaeuvre* ("Büyük ve Küçük Manevralar") bir polis devletinde geçer. Oyundaki devrimci kişi, bir sakatı harekete geçirebilmek için mücadele etmektedir. Uğradığı başarısızlık, aynı zamanda insan ilişkilerindeki gerçekdışılığı ve umutsuzluğu da vurgular. Bu dönemin en önemli oyunu sayılan *Le Professeur Taranne* bir düş oyunudur. Yazarın "nesnelere kendi adlarını verdim" biçiminde açıkladığı gerçek yer adları kullanılmıştır. Oyun kişisi, düzen içinde başarısızlığa uğramış ve sürekli suçlanmakta olan bir profesördür.

Tek perdelik *Comme nous avons ete* ve *Les Retrouvailles* da psikanalitik yaklaşımların ağır bastığı düş oyunlarıdır.

1954'te yazdığı *Ping Pong* oyunundan sonra Adamov siyasal konulara yönelir. Ama bu, dolaysız bir siyasallaşma değildir. Fantastik ve grotesk öğeler bundan sonraki oyunlarında da önemli bir yer tutacaktır. 1957'de yazdığı *Paolo Paoli* ile birlikte ikinci dönemi başlar. Uyumsuzluk tiyatrosundan uzaklaşmaya, Brecht'in Epik tiyatro kuramına yönelmeye başlamışır. Bu oyun, I. Dünya Savaşı öncesi Fransız toplumunun eleştirisidir. Bir yandan, insan ilişkilerindeki yapaylık, çıkarcılık suçlanırken, bir yandan da kapitalist toplum düzeni bu çöküntünün nedeni olarak sunulmaktadır. Oyunda, savaşı hazırlayan koşullar bu etkileşimin çerçevesinde değerlendirilir. 1958'de De Gaulle'ün yeni anayasa kampanyasına karşı yazdığı kısa oyunlarda alegorik bir anlatım görülür.

Adamov, tarihi konulara da eğilim duyan bir yazardır. *Le Printemps 71* ("71 Baharı") Paris Komünü'nü konu edinen 26 bölümlük epik bir oyundur. Burada yazarın öğretici (didaktik) bir anlatım biçimi kullandığı görülür. Bu son döneminde Marxist düşünceye yaklaşan yazar, tek perdelik oyunu *La Politique de restes*'de tarihin mistik yorumlardan kurtarılması düşüncesini ele alır.

Adamov, Gogol'ün *Ölü Canlar* romanını oyunlaştırdı. Dostoyevski, Carl Gustav Jung ve Rilke'den çeviriler yaptı. Christopher Marlowe, Georg Büchner, Strindberg, Anton Çehov, Maksim Gorki'nin oyunlarını uyarladı. Yanı sıra, 1946'da yayımladığı L'Aveu' de ("İtiraf"), 1938-1943 yıllarını kapsayan anılarını yazdı. Burada gerçeküstücülerle ilişkilerini, dergi yöneticiliğini, geçirdiği bunalımı ve düşüncesindeki tanrıtanımazlığa ve anlam kargaşalığına doğru olan gelişimi anlattı. Tiyatro üstüne yazılarını *Ici et Maintenant* ("Burada ve Şimdi") kitabında topladı. G. Bourgin ile birlikte *Anthologie de la Commune* ("Paris Komünü") adlı bir inceleme yayımladı.

Uyumsuzluk tiyatrosundan Epik tiyatroya, varoluşçu düşünceden Marxist düşünceye yönelen Adamov'un oyunlarında sosyal protesto öğesi belirgindir. Kesin anlam arayışını bütün oyunlarında sürdüren yazar, çağdaş tiyatronun en ilginç isimleri arasında gösterilir.

- YAPITLAR (başlıca): Oyun: *La Parodie*, 1947; *L'Invasion*,1950; *LaGrande et la Petite Manaeuvre*, 1950 ("Büyük ve Küçük Manevralar"); *Tous Contre Tous*, 1953; *Comme nous avons été*, 1953; *Le Professeur Taranne*, 1953; *Ping Pong* 1954; *Les Retrouvailles*, 1955; *Paolo Paoli*, 1957; *Le Printemps 71*, 1961 ("71 Baharı"); *La Politique des restes*, 1963; *Heiliges Europa*, 1966; *Off Limits*, 1968. İnceleme, Anı: *L'Aveu*, 1946 ("İtiraf"); *Ici et Maintenant*, 1964, ("Burada ve Şimdi"); Uyarlama: *Ölü Canlar* 1959.

- BAKINIZ: ARTAUD, BECKETT, BRECHT, GENET, IONESCO.

ABD Konsolosluğu yardımıyla

ADAMS, Ansel
(1902)

ABD'li fotoğrafçı. Manzara fotoğrafçılığında teknik yenilikler geliştirmiştir.

20 Şubat 1902'de California Eyaleti'nde, San Francisco'da doğdu. İlk fotoğraflarını on dört yaşın-

Time-Life, *Les Grandes Photographes*, 1974.

ABD, Wyoming'de "Snake River"

dayken çekti, ama daha sonraları müzikle ilgilenmeye başladı. On sekiz yaşına kadar piyano ve kompozisyon dersleri aldı. 1927'de ilk fotoğraf albümünü çıkardı. Albümün başarısı üzerine yaşamını fotoğrafa adamaya karar verdi. 1930'da Paul Strand'la tanıştı ve onun fotoğraf tekniğinden büyük ölçüde etkilendi. Williard Van Dyke ve Edward Weston ile birlikte 1932'de "Group f. 64" adlı estetik fotoğraf topluluğunu kurdu. 1935'de *Making a Photograph* adlı kitabını yayımladı. 1940'ta New York'ta Modern Sanat Müzesi'nin fotoğraf koleksiyonunun kurulmasına yardımcı oldu. Bu müze dünyanın ilk fotoğraf müzesidir. 1946'da fotoğrafçılığı bir meslek olarak ilk kez akademik programa alan San Francisco Güzel Sanatlar Okulu'nu kurdu. Son yıllarını doğanın korunması hareketine adayan Adams, 1936'dan beri Sierra Club adlı doğa koruma cısı örgütün başkanlığını yürütmektedir.

Fotoğrafta aslına sadık bir dünya

Adams ilk albümü *Parmelian Prints of the High Sierras*'da empresyonist resme öykünen, yumuşak, puslu etkilerle ayrıntıları geri plana iten "pictorialist" akıma bağlı fotoğraflar yayımlamıştı. Strand'la tanışınca, belirgin ayrıntılara ve ton güzelliğine önem veren "düz fotoğraf" tekniğinde çalışmaya başladı. Van Dyke ve Weston'la birlikte kurduğu "Group f.64", adını, en büyük alan derinliğini elde etmeye elverişli odak uzaklığı ayarından alıyordu. Bu gruptaki sanatçılar büyük kameralar ve küçük objektif aralıklarıyla çalışarak doğanın sonsuz doku ve ışık çeşitliliğini yakalamayı amaçlıyorlardı. Adams 1930'larda gelişen ve bir yandan fotoğrafta kişisel kanı ve yoruma yer verilmesini benimseyen, bir yandan da fotoğraf makinesinin tüm olanaklarıyla dünyayı aslına sadık bir biçimde vermek isteyen anlayışın en önemli temsilcilerinden biri oldu. 1941'de İçişleri Bakanlığı için görüntülediği New Mexico'nun göz alabildiğine geniş vadilerini tüm ışık ayrıntılarıyla verebilmek için "zone sistemi" adını verdiği teknik

yeniliği geliştirdi. Daha sonraları fotoğrafçılığın temel tekniklerinden biri olan bu sistem, fotoğrafı çekilecek manzaranın bölümlerinin son baskıda ne ton vereceğini önceden saptayabilmeye yarıyordu.

Adams görkemli doğa görüntüleri fotoğraflamıştır. Konusuna yarı mistik bir hayranlık ve saygıyla bağlı olduğu izlenimini yaratan ürünleri vardır. Görünür nesnelerin altında doğanın ve insan karakterinin özünü yakalamayı amaçlar. Sürekli olarak doğal ışığı araması, her sahneyi cesur bakış açılarıyla aslına bağlı kalarak vermeye çalışması bu tutumunun sonucudur. Yaşamının büyük bir bölümünü fotoğrafın estetik bir sanat olarak kabullenilmesine yönelik çalışmalarla dolduran Adams, getirdiği teknik yeniliklerle de, fotoğraf tarihinde önemli bir yere sahiptir.

• YAPITLAR: *Parmelian Prints of the High Sierras*, 1927; *My Camera in the National Parks*, 1960; *This is the American Earth*, 1960; *Making a Photograph*, 1935 (Kitap).

• BAKINIZ: STRAND.

ADAMS, George Burton (1851-1925)

ABD'li tarihçi. İngiliz demokrasisinin gelişimi üstüne önemli araştırmaları vardır.

Üniversite öğrenimini Almanya'da tamamladı ve 1886'da Leipzig Üniversitesi'nden doktora aldı. Bu üniversitede bulunduğu yıllarda Wilhelm Arndt'ın uyguladığı seminer yönteminden çok etkilendi. 1898-1917 arasında Yale Üniversitesi Tarih Bölümü'nde görev yaptı. 1895'te yayımlanmaya başlanan *American Historical Review*'yu çıkaranlardan biriydi. Amerikan tarih bilimine, Alman tarihçiliğinin yöntemlerinin uygulanmasında katkısı oldu.

Adams, İngiliz anayasası tarihi, parlamento tarihi, İngiliz ve Amerikan demokrasileri ile ilgilendi. *Civilisation during the Middle Ages* adlı kitabında feodal dönemin ve feodalizm olgusunun İngiliz anayasasının gelişmesindeki önemli etkisini vurguladı.

İngiltere'nin mutlakiyetçi Norman monarşisi döneminden demokratik aşamaya geçiş sürecini inceledi. Ona göre bu sürecin belirleyici öğesi, kralın yetkilerinin yasalarla sınırlandırılmış olmasıydı. Bunun en belirleyici aşaması 1215'te hazırlanan Magna Carta'ydı.

Demokratik süreçlere monarşik kurumların etkileri ve değişik hükümet biçimleri üstüne çalışmalar yaptı. 1908'de Amerikan Tarih Derneği'nin başkanı olduğu sırada yaptığı bir konuşmada belirttiği "Tarih, değişmez yasalara bağımlı olarak hareket eden güçler tarafından belirlenir", görüşü onun tarih anlayışının özünü oluşturur.

• YAPITLAR: *Civilisation during the Middle Ages*, 1894, ("Orta Çağlarda Uygarlık"); *The Growth of the French Nation*, 1896, ("Fransız Ulusu'nun Gelişimi"); *Select Documents of English Constitutional History*, 1901, ("İngiliz Anayasa Tarihi Seçme Belgeleri"); *Political History of England*, 12 cilt, 1906-1910, ("İngiltere Siyasi Tarihi"); *The Origin of the Engilish Constitution*, 1912, ("İngiliz Anayasasının Kökeni"); *The Constitutional History of England*, 1921, ("İngiltere'nin Anayasa Tarihi"); *Council and Courts in Anglo-Norman England*, (ö.s.), 1926, ("Anglo-Norman İngilteresi'nde Meclisler ve Mahkemeler").

ADAMS, Henry Brooks (1838-1918)

ABD'li tarihçi ve yazar. ABD tarihiyle ilgili önemli yapıtları vardır.

16 Şubat 1838'de Boston'da doğdu, 27 Mart 1918'de Washington'da öldü. ABD'nin altıncı Cumhurbaşkanı John Quincy Adams'ın torunu, Charles Francis Adams'ın oğludur. 1858'de Harvard College'ı bitirdi ve hukuk öğrenimi için Almanya'ya gitti. Almancasının yeterli olmadığını görünce, Almanya ve İtalya'ya iki yıl süren bir gezi yaptı ve izlenimlerini bir Boston gazetesine gönderdi. 1860'da ABD'ye dönerek, Kongre üyeliğine seçilen babasının özel sekreteri oldu. 1861'de babası İngiltere'ye elçi atanınca, o da birlikte gitti. İngiltere'de bulunduğu yedi yıl içinde Sir Charles Lyell ve John Stuart Mill ile tanıştı, Auguste Comte ve Herbert Spencer'in kitaplarını okudu. Bu kişilerin görüşleri onun siyasi, ekonomik ve bilimsel alandaki düşüncelerini etkiledi.

ABD'ye döndükten sonra siyasi makale yazarı olarak ünlendi. 1870'te Harvard'da tarih bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. Aynı zamanda *North American Review* adlı derginin editörü oldu. Harvard'daki derslerinde daha çok Orta Çağ tarihi üzerinde durdu. Öğrencilerin derse katılımına önem vererek, araştırıcı yönlerinin gelişmesine ve konulara eleştirel bir gözle bakmalarına çalıştı. 1876'da, 1789-1840 arası ABD tarihi konusunda bir ders vermeye başladı. Ders notları, daha sonra yazdığı tarihi araştırmalar için önemli bir kaynak niteliği taşıdı. Az sayıda öğrenciyle yürüttüğü araştırmalar 1876'da *Essays in Anglo-Saxon Law* adıyla basıldı.

1872'de Liberal Cumhuriyetçiler hareketine katıldı. Bu hareketin başarısızlığı, onda siyasete ve Amerikan toplumuna karşı bir güvensizlik yarattı. Yazdığı yazılarda güvenini yitirişini dile getirdi. 1876'da Cumhuriyetçi yayımcılarla anlaşmazlığa düşerek *North American Review* editörlüğünden ayrıldı. Ertesi yıl Harvard'daki görevini de bırakarak, Washington'a yerleşti ve tarih araştırmalarına ağırlık verdi.

Adams, 1895'e kadar daha çok Amerikan tarihiyle ilgilendi. Bu dönemde yazdığı en önemli kitap 1801-1817 arası ABD tarihini inceleyen *A History of the United States from 1801 to 1817* adlı kitabıdır. Amerikan tarihçiliğinin en yetkin araştırmalarından biri sayılan bu yapıtının ve Amerikan tarihiyle ilgili öbür kitaplarının kazandığı başarı sonucu 1894'te Amerikan Tarih Derneği başkanlığına seçildi.

1895'ten sonra biyografiler yazdı. Bu dönemdeki çalışmaları daha çok kendi yaşamıyla ilgili değerlendirmelere dayanıyordu. Adams, sahip olduğu olanak

ve becerilerini yeterince değerlendirip, kalıcı bir iş yapamamış olmasının rahatsızlığını duyuyordu. *The Education of Henry Adams* adlı kitabı hem bir otobiyografiydi, hem de yaşadığı dönemin toplumsal koşullarının bir irdelemesi niteliğini taşıyordu. Eğitim konusunu araştırmaya yönelmesi, başarısızlığının nedenlerini açıklayacak bir ipucu aramasındandı. Onun kuşağının yaşamına egemen olan güç odaklarını ortaya çıkartmayı, başka bir deyişle toplumsal evrimin etkenlerini bulmayı amaçlıyordu. Değerli ya da değersiz, yaşamı boyunca yapmış olduklarını, amaçlanmış olmaktan çok, rastlantısal bir biçimde elde ettiğini düşünüyor, kendisi gibi birçok insanın yaşamının, önceden sezinlenemeyen ve denetlenemeyen güçlerce yönlendirildiğinden söz ediyordu. Çözümlemesini yapamadığı bu sorunun, anlatımını da başaramadığı kanısıyla 1914'ten sonra yazmayı bıraktı.

Yaşamının son yıllarını Washington'da geçirdi. Başkan Wilson'un I. Dünya Savaşı'na katılma konusundaki kararını onayladı. Bunun, Atlantik ittifakının doğmasında ABD'ye önemli bir rol sağlayacağına inanıyordu.

● YAPITLAR: *Essays in Anglo-Saxon Law*, 1876, ("Anglo-Saxon Hukuku İncelemeleri"); *Documents Relating to New England Federalism, 1810-1815*, 1877, ("New England Federalizmine İlişkin Belgeler, 1810-1815"); *The Life of Albert Gallatin*, 1879, ("Albert Gallatin'in Yaşamı"); *John Randolph* 1882; *Democracy, An American Novel*, 1882; *A History of the United States from 1801 to 1817*, 9 cilt, 1889-1891, ("1801-1817 ABD Tarihi"); *Historical Essays*, 1891, ("Tarih İncelemeleri"); *Mont Saint Michel, A Letter to American Teachers of History*, 1910, ("Amerikan Tarih Öğretmenlerine Mektup"); *The Life of George Cabot Lodge*, 1911, ("George Cabot Lodge'un Yaşamı"); *Mont Saint Michel and Chartres*, 1913; *The Education of Henry Adams: Autobiography*, 1918, ("Henry Adams'ın Eğitimi: Otobiyografi"); *The Degradation of the Democratic Dogma*, 1919, ("Demokrasi Düşüncesinin Yozlaştırılması").

ADAMS, Herbert Baxter
(1850-1901)

ABD'li tarihçi ve eğitimci. Öğretim kurumlarında araştırma, tartışma yönteminin yerleşmesinde öncülük etmiştir.

16 Nisan 1850'de Massachusetts'de doğdu, 30 Temmuz 1901'de Amherst'de öldü. 1868'de Philips Academy'yi bitirdikten sonra, Amherst College'a girdi. İlk yıl gazetecilik derslerine devam edip, bazı gazetelere yazılar yazdıktan sonra, tarihe daha fazla ilgi duyduğunu anlayarak, eğitimini tarih bölümünde sürdürdü. Okulu bitirdikten sonra bir yıl öğretim üyeliği yaptı. 1874'te Almanya'ya gitti. Göttingen, Berlin ve Heidelberg üniversitelerinde dersleri izledi, 1876'da Heidelberg Üniversitesi'nden felsefe doktorası aldı. ABD'ye dönerek, yeni kurulmuş olan Johns Hopkins Üniversitesi'ne öğretim üyesi oldu ve ölümüne kadar burada kaldı. Kısa bir süre içinde tarih doçenti, daha sonra da profesör oldu.

Johns Hopkins Üniversitesi, öğrencileri araştırmaya yöneltici, "seminer tipi" eğitim yönteminden yanaydı. Adams, daha sonra ABD'de yaygın olarak kullanılacak olan seminer tipi eğitimin yerleşmesine öncülük etti. Tarihin, edebiyatın bir dalı olmaktan çıkarılıp bağımsız bir bölüm olması için çaba gösterdi. Johns Hopkins Üniversitesi Tarih Bölümü, onun döneminde Amerikan üniversitelerindeki en gelişkin tarih bölümü durumuna geldi.

Bir tarihçi olarak Adams, Amerika'nın İngiliz sömürgesi olduğu dönemdeki yerel siyasal ve yönetsel kurumları konusunda uzmanlaştı. Bu kurumların, eski Anglo-Sakson örneklerinden esinlendiğini göstermeye çalıştı. Bu yaklaşım, Amerikan siyasi düşüncesinde "başlangıç teorisi" (germ theory) olarak adlandırılmaktadır.

Kilise ile devlet arasındaki ilişkiler de önemle üzerinde durduğu konulardan biriydi. Adams'ın asıl önemi, iyi bir eğitimci, editör ve örgütçü olmasından gelmekteydi. Ders verdiği tarih bölümünden birçok ünlü tarihçi yetişti. 1882'de, *Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science* adlı tarih ve siyaset dergisini yayımlamaya başladı. On sekiz yıl editörlüğünü yaptığı bu dergi, üniversite öğrencilerine, araştırmalarını yayımlama olanağı tanıyordu. Dergide, Adams'ın da Amerikan eğitim tarihi üstüne birçok yazısı çıktı.

1884'te, kurulmasına önemli katkıda bulunduğu Amerikan Tarih Kurumu'nun Genel Sekreteri oldu. 1900'de sağlık durumu yüzünden ayrılmak zorunda kalana dek bu görevini sürdürdü ve kurumun itici gücü oldu. Yayımlanmış tek kitabı, Amerikalı tarihçi Jared Sparks'ın yaşamöyküsü üstüne yaptığı çalışmadır.

● YAPITLAR: *The Life and Writings of Jared Sparks*, 1893, ("Jared Sparks'ın Yaşamı ve Yazıları").

● KAYNAKLAR: W.S. Hold, (der.), *Historical Scholarship in the United States 1876-1901: As Revealed in the Correspondence of Herbert B. Adams*, 1938.

● BAKINIZ: Henry B. ADAMS, BANCROFT.

ADAMS, John
(1735-1826)

ABD'nin ikinci cumhurbaşkanı. Bağımsızlık Savaşı önderlerindendir.

Massachusetts Eyaleti'nde, Braintree'de doğdu; Quincy'de öldü. Çiftçilik yapan babası, belediye meclisi üyesiydi. 1755'de Harvard Üniversitesi hukuk bölümünü bitirdi. 1764'te bir papazın kızıyla evlendi. Bu evlilik ona yaşamı boyunca yararlanacağı geniş sosyal ilişkiler sağladı. Bir kızı, iki oğlu oldu. Büyük oğlu John Quincy ABD'nin altıncı cumhurbaşkanıdır.

1763'te gazetelere yazılar yazmaya başladı. Bu dönemde Amerikan kolonilerinde İngiliz sömürge politikasına karşı bir muhalefet hareketi doğmaya başlamıştı. İngiltere'nin koyduğu yeni damga vergisini protesto etmek amacıyla düzenlenen direniş hareketlerinde etkin rol oynadı. *Boston Gazette* adlı gazetede İngiltere'nin koyduğu yasaları eleştiren bir dizi makalesi yayımlandı. 1768 yılında Boston Temyiz

Mahkemesi'ne girdi. 1770'de Boston Katliamı adıyla bilinen olayın sorumlusu olarak yargılanan İngiliz askerlerinin savunmalarını üstlendi. Kamuoyu, ithal vergilerini protesto eden halka ateş açan ve beş kişinin ölümüne neden olan sanıklara karşıydı. Adams buna rağmen savunmayı üzerine aldı ve dava İngiliz askerlerinin çoğunun beraatiyle sonuçlandı.

1772'de Massachusetts Temsilciler Meclisi'ne seçildi. İki yıl sonra, Massachusetts delegasyonuyla birlikte, 13 Amerikan kolonisinin ilk Temsilciler Meclisi niteliğini taşıyan Kongre'ye katıldı. Kongre, İngiliz sömürge politikasına karşı alınacak tavrı saptamak üzere toplanmıştı. Adams başından itibaren Amerika'nın bağımsızlığının gerekliliğini savundu. Kongrenin genel eğilimi İngiltere ile uzlaşma yönündeydi. Bu eğilimlere karşı mücadele etti. 1776'da Kongre, Bağımsızlık Bildirgesi'nin hazırlanması kararını aldı ve Adams bildirgenin hazırlanması için oluşturulan Komite'ye seçildi. Bağımsızlık Bildirgesi Kongre'de Adams tarafından savunuldu. Aynı yıllarda "Thoughts on Government" adıyla yayımlanan makalesinde yerel hükümetlerin örgütlenmesi konusundaki görüşlerini dile getirdi. Bu makalenin en önemli yanı, devletin temel görevlerinde iktidarın tek elde toplanarak baskıcı bir niteliğe bürünmemesi için kuvvetler ayrılığı ilkesini savunmasıdır.

1776'dan başlayarak, Amerika'nın dış ilişkilerinin güçlendirilmesiyle ilgili görevler üstlendi. 1776 yılında Kongre Adams ile Benjamin Franklin'i Fransa'ya temsilci olarak yolladı. Yapılan görüşmeler sonucunda Fransa yeni kurulmakta olan Amerikan devletiyle diplomatik ilişkiye girmeyi kabul etti. Fransa'yla dostluk ve ticaret anlaşmaları imzalandı.

1779'da Amerika'ya dönen Adams, Massachusetts eyalet anayasasının hazırlık çalışmalarına katıldı. 1782'de İngiltere ile imzalanacak barış antlaşması için üç kişilik bir komiteyle Paris'e gitti. Yapılan uzun görüşmeler sonunda Amerika için oldukça yararlı bir barış antlaşması imzalandı. Ayrıca, Hollanda bankalarından kurulmakta olan ABD'nin çok ihtiyaç duyduğu krediler sağlandı. 1785'te ABD elçisi olarak İngiltere'ye gitti. 1787'de *Defense of the Constitutions of Government of the United States of America* adlı bir kitap yayımladı. Bu kitap Amerikan anayasasına yöneltilen eleştirilere karşı bir savunma niteliğindeydi.

1789'da seçimlere katıldı ve ABD başkan yardımcısı seçildi. Hükümet içinde oluşan farklı görüşler federalistler ve demokrat-cumhuriyetçiler olarak iki grubun ayrışmasıyla sonuçlandı. Federalistler güçlü, merkezi bir hükümeti savunuyorlar, demokratlar ise kişisel özgürlüklere önem veriyor ve federal hükümet için sınırlı yetkiler öngörüyorlardı. Adams, federalistler safında yer aldı. 1796 seçimlerinde demokratların adayı Thomas Jefferson'ın karşısında federalistlerin adayı olarak seçimlere katılan Adams, Jefferson'dan üç oy fazla alarak ABD'nin ikinci cumhurbaşkanı seçildi. Jefferson ise başkan yardımcısı oldu.

Hükümetin içindeki farklı görüşler iç ve dış politikaya da yansıyordu. Fransız Devrimi'ne tepki olarak Avrupa ülkeleri savaşa hazırlanıyordu. İngiltere ile Fransa savaşmaya başlayınca, demokratlar Fransa'nın, federalistler ise İngiltere'nin yanında savaşa girilmesini savundular. Adams bir kararsızlık dönemi geçirdikten sonra Fransa ile savaşa girmenin yanlış olacağı ve bunun iç karışıklıklara yol açacağı düşüncesine vardı. Bir barış planı üzerinde çalışmaya başladı. Barış konusundaki kararı Federalist Parti içinde varolan görüş ayrılıklarını güçlendirdi ve partinin ikiye ayrılmasına yol açtı.

1800 yılında yapılan seçimlerde Adams, Jefferson karşısında küçük bir farkla yenildi. Seçim yenilgisinden sonra başkenti terketti. Yaşamının geri kalan kısmını çiftliğinde geçirdi. 4 Temmuz 1826'da 91 yaşındayken, Jefferson'ın ölümünden birkaç saat sonra, bağımsızlığın ilanının 50. yıldönümünde öldü.

- YAPITLAR: *Diary and Autobiography of John Adams*, (ö.s.), L.H. Butterfield (der.) 4 cilt, 1961 ("John Adams'ın Güncesi ve Otobiyografisi").
- KAYNAKLAR: G. Chinard, *Honest John Adams*, 1933. S.Page, *John Adams*, 2 cilt, 1962.

- BAKINIZ: J.Q. ADAMS, S.ADAMS, G. WASHINGTON.

ADAMS, John Couch
(1819-1892)

İngiliz astronom ve matematikçi. Fransız astronom Le Verrier'den bir yıl önce, Neptün'ün varlığını saptamış ve yerini hesaplamıştır.

5 Haziran'da, Cornwall'daki Laneast'te doğdu. Orta halli bir çiftçi ailesinin çocuğu olan Adams, daha öğreniminin başlarında matematik yeteneğiyle sivrilmişti. Burslu olarak Cambridge Üniversitesi'nde okudu (1837-1843). İskoçya'daki St. Andrews Üniversitesi'nde matematik profesörlüğü yaptığı bir yıl dışında, yaşamının sonuna değin tüm çalışmalarını Cambridge Üniversitesi'nde sürdürdü. 1858'de aynı üniversitenin astronomi ve matematik profesörlüğüne, 1860'ta gene bu üniversiteye bağlı gözlemevinin yöneticiliğine getirildi. 21 Ocak'ta Cambridge'de öldü.

Neptün'ün keşfini hazırlayan olaylar, 1781'de Herschel'in Uranüs'ü bulmasıyla başlar. Astronomlar, bu yeni gezegenin yörüngesinde gözlemlenen yaklaşık 1 dakikalık bir sapmayı, o zamana değin olduğu gibi, Güneş sistemindeki diğer gezegenlerin çekim kuvvetleriyle açıklamaya çalıştılarsa da, konu uzun yıllar akılları kurcalayan bir sorun olarak kaldı.

Daha Cambridge'deki öğrencilik yıllarında günlüğüne düştüğü bir nottan da anlaşıldığı gibi, bu konu Adams'ın aklını iyiden iyiye kurcalıyordu. İki yıl boyunca, Uranüs cetvellerini inceledi, yeni gezegenin konumuna ve hareketine ilişkin tüm verileri değerlendirdi. Sonunda bilinen gezegenlerin etkisiyle açıklanamayan bu sapmaya henüz keşfedilmemiş başka bir gezegenin neden olduğu kanısına vardı. Nitekim, kendisinden önceki matematikçilerin çalışmalarından da yararlanarak, 1845 sonbaharında bu bilinmeyen gezegenin yerini ve yörüngesini hesaplamayı başardı. Vardığı sonucu bir raporla Cambridge Gözlemevi müdürüne sunduysa da konuya gereken ilgi gösterilmedi. Bu arada, Adams'la aynı zamanda konuya

eğilmiş olan Fransız astronom Le Verrier de çalışmalarını sonuçlandırmış ve 1846 Haziranı'nda sonuçları Berlin Gözlemevi'ne göndermişti. Adams'ın raporu üzerinde çalışmaya başlayan Cambridge Gözlemevi Ağustos ayı içinde giriştiği gözlemlerden olumlu bir sonuç alamazken, 23 Eylül 1846'da Berlin Gözlemevi Le Verrier'nin hesapları doğrultusunda bu yeni gezegeni gözlemlediğini açıkladı. Gezegenin yeri ile, Adams'ın hesapları arasında yalnızca bir derecelik bir boylam farkı vardı. Olay, astronomlar arasında büyük tartışmalara yol açtı ve gezegene Le Verrier'nin adının verilmesini isteyen öneri geri çevrildi. Sonuçta, uzlaşmalı olarak "Neptün" adı verilen bu yeni gezegenin keşfi her ne kadar Adams'a maledilmezse de, onun bu konudaki öncülüğünün ve inançlı çalışmasının değeri bugün bütün bilim dünyasınca kabul edilmiştir.

Adams, Güneş sisteminin dinamiği konusunda, çağının yetkin astronomlarından biri olarak tanınmıştır. Ay'ın hareketindeki yüzyıllık hızlanmayı açıklayan Laplace'ın yaklaşımına başlangıçta karşı çıktıysa da, sonradan onun varsayımının geçerli olduğunu kabul etti. Yine Le Verrier ile birlikte, 1866'da gözlemlenen Leonit göktaşı yağmurunun yörüngesiyle 1866-1 kuyrukluyıldızının yörüngesinin çakıştığını saptadı. Her yıl kasım ayı içinde gözlemlenen ve Aslan takımyıldızı içindeki bir noktadan yayılan bu göktaşı yağmurlarının en belirgin olduğu yıllarda, aynı yörüngeyi izleyen bir kuyrukluyıldızın da gözlemlenmesi üzerine, iki astronom bu göktaşlarının bir kuyrukluyıldızın parçalanmasından ileri geldiğini öne sürdüler. Adams'ın notları ölümünden sonra W.G. Adams ve R.A. Sampson tarafından derlenerek *The Scientific Papers of John Couch Adams* adıyla 1896-1900 yılları arasında iki cilt olarak yayımlanmıştır.

- **YAPITLAR:** *The Scientific Papers of John Couch Adams*, (ö.s), W.G. Adams ve R.A. Sampson (der.), 2 cilt, 1896-1900, ("John Couch Adams'ın Bilimsel İncelemeleri").

- **KAYNAKLAR:** M. Grosser, *The Discovery of Neptune*, 1962; H.S. Jones, *John Couch Adams, The Discovery of Neptune*, 1947.

- **BAKINIZ:** HERSCHEL, LAPLACE, LE VERRIER.

ADAMS, John Quincy
(1767-1848)

Monroe doktrini ve başkan seçilmesi

ABD'nin altıncı devlet başkanı. Monroe Doktrini'nin geliştirilmesinde katkısı olmuş ve köleliğin kaldırılması için mücadele etmiştir.

11 Temmuz 1767'de Massachusetts'de doğdu, 23 Şubat 1848'de Washington'da öldü. ABD'nin ikinci Cumhurbaşkanı John Adams'ın oğludur. Küçük yaşta, Avrupa'ya yaptığı diplomatik gezilerde babasının yanında bulundu. 14 yaşında ABD'nin Rusya elçisi Francis Dane'in özel sekreteri ve Fransızca çevirmeni oldu. Paris'teki ABD-İngiltere barış görüşmeleri sırasında da babasının özel sekreterliğini yaptı. 1785'te Amerika'ya dönerek hukuk eğitimi gördü. Avukatlık stajı yaparken gazetelere yazılar yazdı. Washington'un izlediği siyaseti öven yazıları başkanın dikkatini çekti. 1794'te Hollanda elçiliğine atandı. Buradan hükümetine Fransız devrimi sonrası Avrupa'daki siyasal gelişmeler üstüne sürekli raporlar gönderdi. Babasının başkanlığı döneminde (1796-1800) Prusya elçisi oldu.

Thomas Jefferson'ın başkan seçilmesinden sonra, 1800'de Boston'a döndü. 1801'de Massachusetts Eyalet Senatosu'na seçildi. 1803'te ABD Senatosu'na Massachusetts temsilcisi olarak girdi. Federalist Parti üyesi olmakla birlikte bağımsız bir siyaset izledi. Louisiana Eyaleti'nin Fransa'dan satın alınması antlaşmasını onaylama ve Jefferson'ın İngiltere'ye karşı uyguladığı ticari savaş siyasetini desteklemekonularında Cumhuriyetçiler'le birlikte hareket etti. Bunun üzerine yoğunlaşan Federalistler'in baskısı karşısında senato üyeliğinden istifa etti.

1809'da başkan seçilen Cumhuriyetçiler'in adayı Madison, Adams'ı Rusya'ya elçi olarak atadı. 1812'de ABD ve İngiltere arasında savaş başlayınca Rus çarı, iki ülke arasında arabuluculuk yapmayı önerdi. 1814'te Adams'ın da katıldığı barış görüşmeleri sonucunda Ghent Antlaşması imzalandı. Antlaşma kesin hükümler taşımıyor ve birçok konunun çözümünü komisyonlara bırakıyordu. Buna karşın ABD, antlaşmayla önemli ekonomik yararlar elde etti. Adams Rusya'daki görevinden sonra kısa bir süre İngiltere elçiliğinde bulundu. 1817'de James Monroe'nun başkan seçilmesinden sonra Amerika'ya döndü ve dışişleri bakanı oldu. Monroe ve Adams dış siyaset konusunda ortak görüşlere sahip olduklarından uyum içinde çalıştılar. ABD'nin sınırlarının genişletilmesi, ABD diplomasisine Avrupa ülkelerinden bağımsız bir yön verilmesi ve ABD'nin Avrupa ülkeleriyle eş düzeyde bir ülke olarak tanınması bu görüşlerin temelini oluşturuyordu.

Adams, bu amaçlar doğrultusunda Florida'nın İspanya'dan alınmasında önemli rol oynadı. Uzun görüşmeler sonunda imzalanan antlaşmaya göre İspanya Missisippi'nin doğusundaki, ABD'de daha sonra Texas olarak adlandırılan bölge üzerindeki haklarından vazgeçiyor ve ABD'nin Atlas Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a dek uzanan güney sınırı belirleniyordu. 1818'de İngiltere ile imzalanan ve ABD'nin kuzey sınırını çizen antlaşmada da Adams'ın önemli katkısı oldu. Daha sonra Batı Hint Adaları ticaretini Amerikan gemilerine açmak için İngiltere ile yaptığı görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı.

1823'te Monroe Doktrini denilen bildirgenin hazırlanmasında, Başkan Monroe ile birlikte çalıştı. Bu bildirgede Avrupa devletlerinin ABD'nin içişlerine karışmamaları, Amerika kıtasında yeni sömürgeler elde etme çabalarına son vermeleri isteniyordu. Monroe Doktrini'yle ABD, dış siyasetini kendisinin saptayacağını bütün dünyaya ilan ediyordu.

1824 seçimlerinde başkanlığa adaylığını koyan Adams katılan dört adayın da yeterli çoğunluğu sağlayamaması üzerine, adaylardan Clay'ın desteğini sağlayarak başkan seçildi. Clay'i de dışişleri bakanı yaptı. Programı, güçlü bir hükümet eliyle toplumsal refahın artırılmasını, tarım, sanayi ve ticaretin geliştı-

rilmesini, edebiyatın, güzel sanatların, bilimin ilerlemesi için önlemler alınmasını öngörüyordu. Program ayrıca, ulusal üniversiteler kurulması, bilimsel araştırma giderlerinin devletçe karşılanması, ağırlık ve uzunluk ölçülerinde ortak ve tek birim kullanılması, patent yasasının düzenlenmesi ve içişleri bakanlığı kurulmasını da içeriyordu. Ama kongrede temsil edilen farklı görüşler ve güçlü muhalefet nedeniyle programını tam anlamıyla uygulayamadı.

1825'te Simon Bolivar'ın Latin Amerika Cumhuriyetleri ile ABD'nin ortak sorunlarını görüşmek amacıyla düzenlediği Panama Konferansı'na ABD'nin de katılmasını istedi. Kongrenin çoğunluğu bu isteğe karşı çıktı. Uzun tartışmalar sonucu ABD iki delege göndermeye karar verdiğinde, konferans son bulmuştu.

Adams, 1828 başkanlık seçimlerinde Jackson karşısında yenilgiye uğradı. 1831'de seçildiği Temsilciler Meclisi'nde köleliğin kaldırılması için mücadele verdi. Güneyli temsilcilerin ağır basmasıyla kölelikle ilgili konuların meclistę görüşülmesini yasaklayan bir yasa kabul edildi. Adams, böyle bir yasanın anayasaya aykırı olduğunu savundu. Köleliğin kaldırılması için kongreye yağan dilekçelerin sözcülüğünü yaptı. Usanmadan sürdürdüğü mücadele karşısında, muhalefet gittikçe geriledi. Sonunda, 1844'te köleliğe karşı maddelerin görüşülmesiyle ilgili yasak kalktı.

Kısa bir süre sonra, bir İspanyol gemisinden kaçan Afrikalı zenci kölelerin davalarını üstlendi. Başkan Martin Van Buren yönetiminin, kölelerin İspanyol sahiplerine teslim edilmelerinden yana olmasın karşın, dava kölelerin özgürlüğe kavuşmalarıyla sonuçlandı.

Kongredeki görevi sırasında kölelik sorununun yanı sıra, bilim ve sanatın geliştirilip yaygınlaştırılması için çalıştı. 1848'de Temsilciler Meclisi'nde bulunduğu bir sırada beyin kanaması geçirdi ve iki gün komada kaldıktan sonra öldü.

- YAPITLAR: *Memoirs of John Quincy Adams*, (ö.s.), C.Francis Adams (der.), 12 cilt, 1874-1877, ("John Quincy Adams'ın Anıları"); *The Writings of John Quincy Adams*, (ö.s.), W.C. Ford (der.), 7 cilt, 1913-1917, ("John Quincy Adams'ın Yazıları").

- KAYNAKLAR: S.F. Bemis, *John Quincy Adams and the Union*, 1956; S.F. Bemis, *John Quincy Adams and the Foundations of American Foreign Policy*, 1949; G.A. Lipsky, *John Quincy Adams, His Theory and Ideas*, 1950; D. Perkins, *The Monroe Doctrine, 1823-1826*, 1927.

- BAKINIZ: S.ADAMS, A. JACKSON, J. MONROE.

ADAMS, Samuel
(1722-1803)

Amerikalı siyaset adamı. Bağımsızlık savaşı önderlerindendir.

27 Eylül 1722'de Massachusetts Eyaleti'nin Boston kentinde doğdu. 2 Ekim 1803'de Massachusetts'de öldü. Varlıklı bir aileden geliyordu. ABD ikinci Cumhurbaşkanı John Adams'ın kuzenidir. 1740'ta Harvard Üniversitesi Hukuk Bölümü'nden mezun oldu. 1760'larda politikaya atıldı.

Samuel Adams, Amerika'nın bağımsızlığını savunan ilk liderdir. İyi bir propagandacı, ateşli bir politikacı ve çok iyi bir örgütçüydü. Çeşitli gazetelere İngiltere'nin sömürge politikasını sert bir şekilde eleştiren yazılar yazdı. Bunların birçoğu kaybolmuştur. Bulunabilenler, ölümünden sonra, H.A. Cushing tarafından *The Writings of Samuel Adams* adıyla dört cilt olarak yayımlandı.

İngiltere'nin şeker ürünlerinden elde edilen geliri vergilendirmek üzere dayattığı Şeker Yasası'na karşı, sömürgelerde ortaya çıkan direnişe öncülük etti. Daha sonra, resmi kâğıtlara ve gazetelere konulan yeni damga vergisine karşı, muhalefetin örgütlenmesinde çalıştı. 1763-1773 arasında çeşitli mallar üstündeki ithal vergilerini ve kolonilere çay satışı konusunda Doğu Hindistan Kumpanyası'na verilen tekel hakkını protesto eden birçok eylemin örgütleyicilerinden oldu. Halkın tepkisini canlı tutmayı kolaylıkla başarıyordu. Birçok yerel komite kuruyor ve öteki kentlerdeki komitelerle de ilişki kuruyordu. Bu komiteler, daha sonra İngiltere'yle yapılan savaşlarda önemli işlevler yüklenmişlerdir.

Köleliğin kaldırılması için mücadele

1774'te, Amerika'nın ilk Temsilciler Meclisi niteliğindeki, 13 koloninin temsilcilerinden oluşan kongreye, Massachusetts delegesi olarak katıldı. Kongre İngiltere'nin sömürge politikasına karşı alınacak tavrı saptamak üzere toplanmıştı. Kongrede kuzeni John Adams ile birlikte Amerika'nın bağımsızlığını kazanmasının gerekliliğini savundu. Daha sonra, yine onunla birlikte, Massachusetts Anayasası'nın hazırlık çalışmalarına katıldı.

1788-1793 arasında Massachusetts'de vali yardımcısı, 1794-1797 arasında da vali olarak görev yaptı. Demokrat Parti'nin kuruculari arasında yer aldı. 1796'da başkanlık seçimlerinde aynı partinin adayı Jefferson karşısında yenilince siyasetten çekildi. Massachusetts'de öldü.

- YAPITLAR: *The Writings of Samuel Adams*, (ö.s.), 4 cilt, 1904-1909, ("Samuel Adams'ın Yazıları").

- KAYNAKLAR: S. Beach, *Samuel Adams: The Fateful Years 1764-1776*, 1965; R.V. Harlow, *Samuel Adams: Promoter of American Revolution*, 1923; J.K. Hosmer, *Samuel Adams*, 1885; J.C. Miller, *Samuel Adams: Pioneer in Propaganda*, 1936; W.V. Wells, *The Life and Public Services of Samuel Adams*, 3 cilt, 1865.

- BAKINIZ: J. ADAMS.

ADAMS, Walter Sydney
(1876-1956)

Amerikalı astronom. Tayfölçümü yoluyla, yıldızlar ve Güneş'le ilgili önemli bilgiler elde etmiştir.

20 Aralık'ta Antakya'da doğdu. Misyonerlik görevini tamamlayan ailesiyle birlikte 1884'te ABD'ye

döndü. Dartmouth, Chicago ve Münih üniversitelerinde astronomi okudu. 1904'te, California'daki Mount Wilson Gözlemevi'nin kuruluşunda çalıştı ve uzun yıllar aynı gözlemevinin yöneticiliğini üstlendi (1923-1946). 11 Mayıs'ta, California'daki Pasadena'da öldü.

Adams, 1914'te Mount Wilson'da yaptığı gözlemler sonucu, dev ve cüce yıldızların tayflarının birbirinden farklı olduğunu ve bu farklılığın yıldızların "mutlak kadirleri"nden ileri geldiğini saptadı. Bir dev yıldızın kadirinin (parlaklığının) bir cüce yıldızınkinden daha büyük olduğunu, dolayısıyla mutlak büyüklük ile mutlak kadir arasında doğrusal bir ilişki bulunduğunu belirleyen Adams, yıldızları mutlak kadirlerine göre sınıflandırarak, birçoğunun büyüklüğünü hesapladı. Yine o yıllarda, bir yıldızın görünür kadiriyle, mutlak kadiri arasındaki farkın, o yıldızın yere olan uzaklığından kaynaklandığını doğruladı ve bu noktadan yola çıkarak binlerce yıldızın uzaklığını ölçtü.

Çalışmalarını daha çok tayfölçümü konusunda yoğunlaştırmış olan Adams, 1949'da, yıldız tayflarında belirgin olarak gözlemlenebilen, değişik hızlarda gaz bulutlarının ve birtakım karanlık çizgilerin varlığını saptadı. O tarihten çok sonra, 1961'de yapılan incelemeler, karanlık çizgilere bu bulutların neden olduğunu ortaya koydu. Tayf çizgilerinin yer değiştirmesini gözlemleyerek yıldızların yer değiştirme hızlarını ölçen Adams, gezegen atmosferlerinin yapısı üzerinde de çalıştı. Bunların yanısıra, Güneş lekelerini inceledi ve bu lekeleri gözlemleme periyodundan yola çıkarak, Güneş'in kendi ekseni çevresindeki hızını ölçtü.

Adams, 1948'de Mount Palomar Gözlemevi'ne yerleştirilen 508 cm çapındaki dev teleskopun tasarlayıcılarından biridir. 1970'te SSCB'de daha büyük boyutlu (600 cm çapında) bir teleskopun yapımına değin, bu yansıtmalı tip teleskop uzun yıllar dünyanın en büyük teleskopu olma niteliğini korudu.

• BAKINIZ: DOPPLER, FIZEAU, HERTZSPRUNG, HİPPARKHOS.

ADASAL, Rasim
(1902-1982)

Türk hekim. Türkiye'de psikiyatri hekimliğinin kurulmasında önemli rol oynamıştır.

Şubat 1902'de Girit'in Kandiya kentinde doğdu. İlkokuldan sonra I. Dünya Savaşı başlamadan önce ailesi tarafından İstanbul'a gönderildi. 1920 yılında Vefa Lisesi'ni bitirerek İstanbul Tıp Fakültesi'ne girdi. Askeri tıp öğrencisi olarak öğrenimine devam eden Adasal, 1925'te teğmen hekim rütbesiyle mezun oldu. 1926'da İstanbul Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde sinir ve ruh hastalıkları asistanı ve başasistanı olarak çalıştı. 1932 yılında doçent oldu; sırasıyla İstanbul Gümüşsuyu, Erzincan, Erzurum, Mareşal Çakmak ve Balıkesir Askeri hastanelerinde nöropsikiyatri uzmanı olarak hizmet gördü. İstanbul'da bulunduğu sıralarda, İstanbul Üniversitesi Psikoloji ve Felsefe bölümlerini bitirdi. 1936-1938 yılları arasında Paris Tıp Fakültesi'nin Nöroloji ve Psikiyatri kliniklerinde yabancı asistan olarak çalıştı. 1943'te Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA) nöropsikiyatri kliniği profesör yardımcılığına seçildi; bir süre sonra profesör olarak bu kliniğin direktörlüğüne getirildi. Bir yıl sonra, GATA ile birlikte çalışan Ankara Tıp Fakültesi Psikiyatri direktörlüğüne seçilen Adasal, 1972 sonlarına değin bu görevlerini yürüttü; dokuz yıl süreyle de Ankara Yüksek Öğretmen Okulu'nda ruh sağlığı dersleri verdi. Emekli olduktan sonra yerleştiği İzmir'de 1982 yılında öldü.

Türkiye'de modern psikiyatrinin kurucularından sayılan Adasal, psikiyatri alanında birçok bilim adamı yetiştirmiş, Sinir ve Ruh Hekimleri Derneği'ni kurmuştur. 1964'de yayımladığı *Medikal Psikoloji* adlı kitabı, psikiyatri konusundaki en önemli çalışmasıdır. Adasal'ın bu kitabı, Paris Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği profesörlerinden J. Deloy ve Pichot'un *Tıp Öğrencileri İçin Psikoloji* adlı yapıtlarında, "Avrupa'daki ilk gerçek medikal psikoloji kitabı" olarak anılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Sara Sendromu*, 1939; *Çocuğun Ruh Sağlığı*, 1944; *Ruh Hastalıkları*, 1954; *Medikal Psikoloji*, (3. bas), 1973.

ADDAMS, Chas
(1912)

ABD'li karikatürcü. Kara mizahın ustalarındandır.

Asıl adı Charles Samuel Addams'tır. 7 Ocak 1912'de New Jersey Eyaleti'nde, Westfield'de doğdu. Daha on iki yaşındayken çizgiyle uğraşıyor, çalışmalarını çeşitli yarışmalara gönderiyordu. Philadelphia Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde ve New York Grand Central School of Art'ta birer yıl okudu. 1932-1934 yılları arasında grafiker olarak çalıştıktan sonra, yaşamını serbest karikatürcü olarak sürdürdü. 1933'te *New Yorker* dergisine satmayı başardığı ilk yapıtından sonra, çizgileri bu dergide ve başka dergilerde sürekli olarak yer aldı. Karikatür albümleri yayımladı. Ayrıca, yarattığı karakterleri temel alan bir dizi televizyon filmi de yapıldı.

Karikatürleriyle 1940'larda büyük ilgi toplayan Addams, önceleri cinselliği, büro yaşamını, aile içi ilişkileri işliyordu. Daha sonra kara mizaha yöneldi. Bu türdeki çalışmaları dehşet verici ayrıntılarla bezenmiş görüntüler yoluyla, günlük yaşamın çarpıcı eleştirileri halini aldı. Cadılar, vampirler, akbabalar, benzeri fantastik tipler yaratarak Amerikan toplumunun

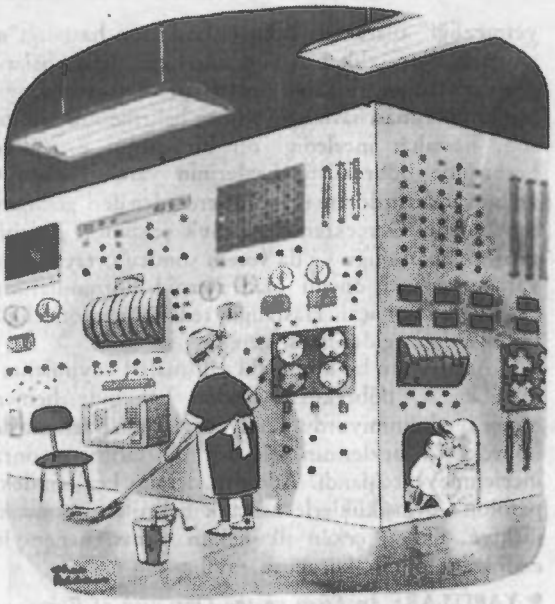

Chas Addams, Black Maria, 1960

Chas Addams, Black Maria, 1960.

aile mutluluğu ve rahat bir gündelik yaşam imgesini sarsan bir içeriğe yöneldi.

● YAPITLAR: *Drawn and Quartered*, 1942; *Addams and Evil*, 1947; *Monster Rally*, 1950; *Nightcrawlers*, 1957; *Black Maria*, 1960; *The Charles Addams Mother Goose*, 1967.

ADDISON, Joseph
(1672-1719)

İngiliz edebiyatçı, gazeteci ve politikacı. Dönemin kültür ortamını etkileyen *The Spectator* gazetesinin başlıca yazarlarındandır.

Wiltshire'da doğdu. Bir din adamının oğludur. 1691'de Oxford'u bitirdi. İtalya ve Fransa'ya uzun bir gezi yaptı. Edebiyat kültürü, özellikle klasik edebiyat bilgisi, çalışmalarını bu alanlarda geliştirmesine elverişliydi. Siyasi bağlılığın sağlayacağı himayenin yararları bir gereklilik haline geldiği için daha 1693 yılında Whigler'e katılmıştı. 1705'te Blenheim'de Fransızlar'a karşı kazanılan zaferi öven "The Campaign" adlı şiiriyle partiye bağlılığı daha da güçlendi ve 1707'de parlamentoya seçildi. 1711'de Steel'in başlattığı *The Spectator* gazetesinde güncel konularda etkili yazılar yazdı. 1713'te yazdığı *Cato* adlı tarihi trajedisi, dönemin siyasi çekişmelerini hatırlattığı için büyük başarı sağladı. 1717'de hükümete alındı. Bir yıl görev yaptıktan sonra emekli oldu, 1719'da öldü.

Joseph Addison 18. yy İngilteresi'nin düşünce hayatını yönlendiren yazarlardan biridir. Gazeteciliğe 1709 yılında Steel'in çıkardığı *The Tatler*'da başladı, daha sonra gene Steel'le birlikte *The Spectator* adlı bir günlük gazeteyi çıkardı (1711-1714). Modadan politikaya kadar her türlü güncel konuya yer veren bu gazetede Addison, yeni kültür değerleri yaratmayı amaçlıyordu. Gittikçe sayısı artan orta sınıf okur kitlesinin beklentilerini göz önünde bulundurarak sert, alaycı eleştirilerden kaçınmış; okuyucuyu küçümsemeden eğiten yazılar yazmıştır. Politikada taraf olduğu halde partizanlığı yermiş, o dönemde muhafazakâr kanadı temsil eden Tory'lerle bir anlaşma temeli oluşturmaya çalışmıştır. Aydınlanma Çağı'nın ana kavramları olan "akıl" ve "sağduyu"ya inanmış bir kişi olarak kültür hayatında da aşırılıkları, katı inançları yumuşatmaya, uzlaştırmaya çalışmıştır. Bu amaca uygun olarak toplumun çeşitli kesimlerini temsil eden karakterler yaratmış, onlar aracılığıyla güncel konuları tartışmıştır. Yarattığı tipler arasında toprak aristokrasisini temsil eden Sir Roger de Coverly çok tutulmuştur.

Addison edebiyat alanında yazdığı bir dizi denemeyle, eleştiri tarihinde de önemli yer tutar. Neoklasik akımın egemen olduğu bir dönemde bu akımın klasik edebiyata bağlılığını, kuralcılığını eleştirmiştir. Bir sanat eserini belirli kurallara uyma ölçütüne göre değerlendiren anlayışı yermiştir. Zevklerin sanat eserine göre belirlenmesine karşı çıkmış, sanat eserinin zevke uyması gerektiği görüşünü savunmuştur. Bütün yazılarında "yüksek bir zevk"in oluşmasına çalışmıştır. Addison'un eleştirmenliği genelde tutarsız sayılmakla birlikte, yaratma eyleminin kurallardan bağımsız olması gerektiği fikrini savunarak bir sonraki dönemin edebiyat anlayışına yaklaşması çağı için önemlidir.

● YAPITLAR (başlıca): *The Campaign*, 1704 (şiir); *Cato*, 1713 (oyun); *The Drummer*, 1716 (oyun).

ADDISON, Thomas
(1793-1860)

İngiliz hekim. Kendi adıyla anılan öldürücü kansızlık türünü ve böbrek üstü bezi hastalığını tanımlamıştır. Endokrinolojinin (içsalgıbilim) kurucularından sayılır.

1793 Nisanı'nda, bir maden kömürü kasabası olan Long Benton'da doğdu. Tıp öğrenimi yaptığı

Edinburgh Üniversitesi'nden 1815'te uzman hekim olarak diploma aldıktan sonra Londra'ya yerleşti ve çeşitli hastanelerde görev aldı. Uzman hekim olmasına karşın, elde ettiği deneyimle yetinmeyerek 1820'de Guy's Hastanesi'nde yeniden öğrenime başladı. 1829'da asistan, 1837'de hekim atandığı bu hastanede kendini araştırmalarına verdi. Sağlığının bozulması nedeniyle 1860 başlarında görevinden ayrılmak zorunda kalan Addison, iyileşme umuduyla gittiği Brighton'da 29 Haziran'da öldü.

Dikkatli bir araştırmacı ve iyi bir öğretmen olan Addison, az sayıda fakat önemli yapıtlarının ilkinde zehirli maddelerin canlılar üzerindeki etkilerini inceler; 1839'da yayımladığı, *The Elements of the Practice of Medicine*'de ("Tıp Uygulamasının Temel Öğeleri") apandisiti ilk kez tanımlar. Akciğer yangısı (pnömoni), akciğer veremi, karaciğer büyümesi ve çeşitli deri hastalıklarıyla ilgili incelemeleri ise değişik zamanlarda tıp dergilerinde yayımlanmış, ölümünden sonra da *A Collection of the Published Writings of the Late Thomas Addison* ("Thomas Addison'ın Yayımlanmış Yazılarının Derlemesi"") adı altında toplanmıştır (1868). Addison, 1849'da Londra Tıp Derneği'ne sunduğu raporda, o zamana değin bilinenlerin dışında, öldürücü bir kansızlık türüne dikkati çekti. Bu hastalıktan ölenler üzerinde yaptığı otopside, böbreküstü bezi hastalığının belirtilerine de rastlamıştı. Araştırmalarını bu konuda yoğunlaştırarak, sonradan "Addison hastalığı" ve "Addison anemisi" (kansızlığı) diye adlandırılacak olan hastalık türlerini tanımladı. Bu alandaki bulgularını 1855'te yayımlanan *On the Constitutional and Local Effects of Disease of the Supra-renal Capsules* ("Böbreküstü Kapsülü Hastalıklarının Yapısal ve Yerel Etkileri Üstüne") adlı yapıtında açıklamıştır.

Öldürücü bir kansızlık türü

Addison bu kitabının önsözünde, "nedeni belirsiz kansızlık" adını verdiği hastalığın genel bir tanımını yapmış, ancak nedenlerini belirtememiştir. Bunda, o dönemde mikroskop kullanımının çok yeni olması nedeniyle kanın yapısının yeterince bilinmemesinin payı büyüktür. Daha sonra aynı konu üzerinde çalışan İsviçreli Anton Biermer, 1872'de, bazı özelliklerini ilk kez tanımladığı hastalığı "öldürücü kansızlık" olarak nitelendirdi. Bu konudaki katkıları nedeniyle, hastalık Biermer'in adıyla da anılmaktadır. Anemi, kanyuvarlarının ve trombositlerin parçalanarak azalmasından ileri gelen sarılık, mide suyu eksikliği, ileri derecede sindirim ve sinir sistemi rahatsızlıklarıyla kendini gösterir. 20. yy'ın başındaki gelişmeler sonucunda, hastalığın büyük ölçüde B_{12} vitamini eksikliğinden kaynaklandığı saptanmıştır. Özellikle, B_{12} vitamininin besinlerden özümlenmesine yarayan enzimin mide çeperi hücrelerince eksik üretilmesi sonucu, organizmadaki B_{12} vitamini eksikliği DNA üretiminde düzensizliğe, bu da kemik iliğindeki alyuvarların devleşmesine yol açar. Megaloblast adı verilen bu dev hücrelerin çoğu kan dolaşımına katılmadan yok olurken, hazıları da kan dolaşımına girerek (makrosit ya da megalosit) hastalığa neden olur. Daha çok mide ülseri, mide kanseri geçirmiş ya da midesi alınmış, orta yaşın üzerindeki kişilerde rastlanan bu hastalık, B_{12} vitamini tedavisiyle öldürücü olma niteliğini yitirmiştir.

Addison, aynı yapıtında "böbreküstü kabuğu yetmezliği" olarak da bilinen "Addison hastalığı"nı tanımlar. Kansızlık, halsizlik, kilo kaybı, kalp atışlarının zayıflaması, midenin hassaslaşması ve deri renginin koyulaşması hastalığın başlıca belirtileridir. Addison, hastalığı incelediği on bir otopsi örneğinin herbirinde böbreküstü bezlerinin yaralı olduğunu ve bu yaraların dörtte üçünün veremden ileri geldiğini saptamıştır. Gerçekten de, kabuk çekilmesi gibi bir gelişme bozukluğu ya da verem sonucu ortaya çıkan yaralar, hayati önemi olan steroid hormonlarının eksikliğine yol açar. Hastalığın tedavisi için öncelikle bu eksikliğin giderilmesi gerekir.

Addison'ın bu konudaki çalışmaları yayımlanıncaya kadar, böbreküstü bezleri hakkında hemen hiçbir şey bilinmiyordu. İçsalgı bezlerinin özellikle de böbreküstü bezlerinin işlevleri bu tarihten sonra incelenmeye başlandı. Addison, içsalgı bezlerindeki patolojik değişikliklerle hastalık belirtileri arasındaki ilişkiye dikkati çeken ilk hekim olması nedeniyle endokrinolojinin kurucusu sayılır.

- YAPITLAR: *An Essay on the Operation of Poisonous Agents upon the Living Body*, 1829, ("Zehirli Maddelerin Canlılar Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir İnceleme"); *The Elements of the Practice of Medicine* (R. Bright ile), 1839, ("Tıp Uygulamasının Temel Öğeleri"); *On the Constitutional and Local Effects of Disease of the Supra-renal Capsules*, 1855, ("Böbreküstü Kapsülü Hastalıklarının Yapısal ve Yerel Etkileri Üstüne"); *A Collection of the Published Writings of the Late Thomas Addison*, (ö.s.), 1868, ("Thomas Addison'ın Yayımlanmış Yazılarının Derlemesi").

- KAYNAKLAR: H. Dale, *British Medical Journal*, 1949; W.Munk, *Roll of the Royal College of Physicians*, 1878; C. Singer, ve E.A. Underwood, *Short History of Medicine*, 1962.

- BAKINIZ: Claude BERNARD, R. BRIGHT.

ADELHARD [Bath'lı]
(1090-1160)

İngiliz düşünür ve tanrıbilimci. Chartres Okulu'na bağlıdır. Öz-biçim sorununun çözümünde Aristoteles ile Platon'u bağdaştırmaya çalışmıştır.

Bath'da doğdu, Bristol'da öldü. İlköğrenimini doğduğu yerde gördükten sonra Fransa'ya gitti, yükseköğrenimi bitirdi. Sonra Laon'da Anselmus'un kurduğu okulda, bir süre öğretmenlik etti. İtalya, İspanya, Anadolu ve değişik Arap ülkelerini kapsayan uzun bir geziye çıktı. Yedi yıl süren bu geziden sonra, Araplar'dan edindiği bilgileri tanıtmak amacıyla İngiltere'ye döndü. Araplar'dan öğrendiği Eukleides'in *Stoikheiai* ("İlkeler") adlı çalışmasını, Arap bilginlerinin matematik ve gökbilimle ilgili değişik yapıtlarını çevirdi. Bu gezisi süresince edindiği bilgilere, sürdürdüğü çalışmalara dayanan *Quaestiones Naturales* ("Doğa Sorunları"), *De Eodem et Diverso* ("Özdeşlik ve Çeşitlilik Üstüne") adlı yapıtlarını yazdı.

Adelhard, felsefeye Arap düşünürlerinin çalış-

malarını incelemekle, görüşlerini öğrenmekle girdi. Aristoteles ve Platon'un o dönemde bilinen yazılarını yorumlayan Arap bilginleri akıl ilkelerine dayanan ve genellikle Aristoteles mantığından kaynaklanan bir yöntemi benimsemişlerdi. Felsefe ve tanrıbilim sorunlarının yorumlarında uygulanan bu yöntemi benimseyen Adelhard, gelenekçi İngiliz tanrıbilimciliğine karşı çıktı. Tanrıbilim sorunlarının akılcı bir yöntemle çözümlenmesi gereğini ileri sürdü. Felsefe ile tanrıbilim sorunlarının belli bir "neden" kavramı üzerinde yoğunlaştığı görüşünü savundu.

Ona göre bütün varlık türleri ve bilinen nesnelerin oluşumunda, genel geçerlik taşıyan, belli bir neden vardır. Tanrı'nın yaratıcı gücü de bu "neden"le bağlantılıdır. Tanrısal gücün belli bir "neden"e dayanması bir eksiklik değildir. Varlık kavramı altında toplanan bütün nesneleri yaratan Tanrı, belli bir "neden"e dayanmadan edemez.

Tümel kavramlar tanrısal bir anlayış gücünde önceden vardır. Yaratılış eylemi bu kavramlara göredir ve onlardan sonradır. Bireysel anlayış gücü bu kavramların varlığını, öncelliğini, düşünerek kavrayabilir. Algılama, bu tanrısal kavramların sınırlarını aşamaz.

Bilginin kazanılmasında başlıca etken temel ilkeleri kavramaktır. Bu temel ilkelerin kavranması da matematik kurallarına göre davranmakla olabilir. Matematiğin uyguladığı tümdengelim yöntemi maddenin, madde evreninin tanınmasını, bilinmesini sağlar. Bilginin sağlanmasında us ilkelerine dayanan matematik yönteminin uygulanması gereklidir.

Tanrı ilk devindirici güçtür. Tanrı istenci dışında bir devinim söz konusu değildir. Devinimden yola çıkarak, ilk devindirici olan tanrısal gücü, yani Tanrı'yı kavrama olanağı vardır.

İnsan akıl yürüten bir varlıktır, ölümlüdür; ancak ruh ölümlü değildir. Ölüm ruhla gövdenin ayrışması, ruhun gövdeden uzaklaşmasıdır. İnsanda maddeyle ilgisi olmayan özellikler vardır.

Hayvanda duyum olmadığı gibi, insan varlığının özünü oluşturan ruh da yoktur. Bu özellik hayvanın, evren bütünü içinde bir "tür" olmasından kaynaklanır.

Salt duyularla algılanabilen nesnelerde "tür" ve "çeşit" ayrımı vardır. Sözgelişi hayvan için "tür", insan için "çeşit" ve "birey" söz konusudur.

Adelhard, "tür" ve "birey" konusunda Aristoteles'in ve ondan kaynaklanan, Orta Çağ tanrıbilimcilerinin izinden gitmiştir. Evrenin yapısı ve düzeni konusunda da Platon ile Aristoteles'in görüşlerini uzlaştırmaya çalışmış, yeni bir görüş getirmemiştir. Onun düşünce tarihindeki önemi, daha çok, Arap düşünürlerinin yapıtlarına dayanması, onları çevirerek, Avrupa aydınlarına tanıtmasındadır. Adelhard, Avrupa Orta Çağı'nda, Yunan-Roma İlk Çağı ve özellikle felsefesini tanıma ve İlk Çağ düşünce ürünlerini yazıldıkları diller olan Yunanca ve Latince'den öğrenme çalışmalarına ve böylece yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır.

Daha sonraki dönemlerde, Yunan-Latin İlk Çağı'nı, kendi kaynaklarından tanıma amacını güden çalışmalar nedeniyle, bilimsel bakımdan, bir Doğu-Batı yakınlaşması başlamıştır. Bu arada, yine Adelhard'ın çevirileriyle, Arap felsefesi Batı'da ilgi uyandırmış, yeni bir çalışma alanı açılmıştır.

● **YAPITLAR:** *De Eodem et Diverso*, ty ("Özdeşlik ve Çeşitlilik Üstüne"); *De Astrolab*, ty ("Usturlab Üstüne"); *Quaestiones Naturales*, 14. yy, ("Doğa Sorunları").

● **KAYNAKLAR:** N. Abbagnano, *Storia della Filosofia*, 1966; F. Adorno, T. Gregory, V. Vetta, *Storia della Filosofia*, 1973.

ADEM

Kutsal kitaplara göre ilk yaratılan insan ve ilk peygamber.

Müslümanlık'ta Adem'in künyesi "Ebül beşer" (insanların babası), lakabı "Safi Allah" tır (Tanrı'nın seçtiği). Adem konusunda *Kuran* ve *Tevrat*'ta anlatılanlara kimi yorumlar eklenmiş, bunlara çok sayıda gerçek dışı olay karıştırılmıştır.

Söylentiye göre, Tanrı Adem'i yaratmak istediği zaman, yeryüzünden toprak getirmek için meleklerden Cebrail ve Mikail'i gönderdi. Yer her ikisine de toprak vermedi. Bunun üzerine Tanrı Azrail'i gönderdi. Azrail kırmızı, beyaz, siyah yerlerden toprak alıp götürdü. Tanrı bunları birbiriyle karıştırdı, suyla çamur yaptı. Bu nedenle insanlar çeşitli renktedir.

Tanrı kendi eliyle Adem'i yarattı. 40 gün ve 40 yıl bir yere bıraktı. Burnuna hayat nefesi üfledi. Meleklerden Adem'e secde etmesini istedi. Şeytan dışında bütün melekler secde etti.

Cennet'e yerleştirilen Adem yalnız başına dolaştı. Uykuya daldı. Uykusunda sol kaburga kemiğinden Havva yaratıldı.

Her ikisinin de Cennet'te özgür olarak istedikleri yerde dolaşmalarına, her şeyden yemelerine izin verildi. Yalnız belirli bir tek ağaca yaklaşmamaları konusunda uyarıldılar.

Tür ve birey

Şeytan hileyle Cennet'e girdi. Havva'yı kandırıp yasak ağacın meyvesinden yemesini ve Adem'e yedirmesini sağladı.

Meyvesi koparılan ağaç kanadı. Adem ile Havva'nın giysileri üzerlerinden düştü. Açılan yerlerini incir yaprağıyla örttüler. Tanrı ikisini Cennet'ten çıkardı. Adem Hindistan'da Serendip (Seylan) Adası'na, Havva Cidde'ye indirildi. Birbirlerinden 200 yıl ayrı kaldılar. Adem bu süre içinde bağışlanması için yalvardıktan sonra Cebrail Adem'i Mekke dolayında Arafat'a indirdi. Havva ile orada buluştu.

Havva'dan dişi ve erkek olmak üzere yirmi defa ikiz çocuğu oldu. Birinci batından doğan erkek kardeşi ikinci batında doğan kızıyla evlendirdi. Ölünce Ebu Kubays Dağı eteğindeki Hazineler Mağarası'na gömüldü.

Tarihçi Taberî, Adem'le ilgili söylentileri insanların anlayışlarına bırakır. Batı'da resim sanatına, Doğu'da minyatür sanatına konu olan Adem Divan Edebiyatı'nda ve çeşitli kıssalarda işlenmiştir.

● **KAYNAKLAR:** A. Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, 1979; A. Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya*, 1973; Raşid, *Tevarih-i Enbiya*, 1874; Sa'lebi, *Kısas-ı Enbiya*, 1881; Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, I-IV cilt, 1954-1958.

ADENAUER, Konrad
(1876-1967)

Alman siyaset adamı. Federal Alman Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli rol oynamış, 1949-1962 arasında başbakanlık yapmıştır.

5 Ocak 1876'da Köln'de doğdu, 19 Nisan 1967'de Rhöndorf'de öldü. Rheinland'lı varlıklı bir ailenin oğludur. Babası devlet memuruydu. Freiburg, Münih ve Bonn üniversitelerinde hukuk ve siyasal bilimler eğitimi gördü. Köln'de Merkez Parti'nin yerel yöneticilerinden olan tanınmış bir avukatın yanında çalışmaya başladı. Alman Katolikleri tarafından kurulmuş olan Merkez Parti, Köln çevresinde en etkili siyasi güç niteliğindeydi. Bu parti içinde görev alan Adenauer, kısa zamanda partinin önde gelen kişileri arasına girdi. 1906'da Köln Belediye Meclisi'ne seçildi, 1917'de de belediye başkanı oldu. 1920'de Prusya Devlet Şurası'na seçildi. 1928'de şura başkanı oldu. 1933'te Naziler tarafından görevinden alındı ve 1933-1934 arasında iki kez tutuklandı.

Almanya, II. Dünya Savaşı bittikten sonra ABD, Fransa, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin askeri denetimi altına girdi. Adenauer, Amerikan askeri güçlerinin isteği üzerine yeniden Köln belediye başkanı oldu. Bombardımandan yıkılmış kentin onarımına başlayacağı sırada, İngiliz askeri yöneticisi tarafından, siyasi olarak yetersiz olduğu gerekçesiyle görevinden alındı.

Hıristiyan Demokrat Parti'nin oluşumu

Bu sırada örgütlenme çalışmaları süren Hıristiyan Demokrat Birliği'nin kurucuları arasında yer aldı. Protestanlar'la Katolikler'in mezhep ayrılıklarını bir yana bırakarak birleştikleri bu parti, Hıristiyan düşüncesinin hükümette temsil edilmesini amaçlıyordu ve Katolik Kilisesi ile Alman iş çevreleri tarafından da destekleniyordu. Parti, kısa zamanda Müttefikler'in denetimindeki bölgelerde güçlenmeye başladı. Adenauer, 1945'te, partinin yerel örgüt başkanı, 1946'da İngiliz Bölgesi başkanı, 1949'da da genel başkanı oldu.

Sovyetler Birliği ile diğer üç müttefik arasında çıkan görüş ayrılıkları sonucu, Sovyetler Birliği ortak yönetimden ayrılınca, ABD, Fransa ve İngiltere kendi bölgelerinde bir Alman Cumhuriyeti kurulmasına karar verdi. Adenauer, oluşturulan Kurucu Meclis'in başkanlığına getirildi ve kurulacak federal cumhuriyet için hazırlanan geçici anayasa çalışmalarına katıldı. 1949'da yapılan ilk seçimlerde Hıristiyan Demokrat Birliği çoğunluğu elde etti ve Adenauer başbakan seçildi. 1953, 1957 ve 1961 seçimlerinde de çoğunluğu sağlayarak başbakanlık görevini sürdürdü.

Siyasi ve iktisadi görüşleri

Adenauer'in siyasi görüşleri Katolik öğretisinden etkileniyordu. Sosyalizme karşıydı. "Eşitlikçi toplum" kavramına, "meşru önderliğin" ortaya çıkamayacağını öne sürerek karşı çıktı. Savunduğu toplumsal yapı, yasaların denetimi altında bireyciliğin geliştirilmesi doğrultusundaydı. Devlet, yurttaşlara yasaların koruyuculuğu altında bağımsız düşünsel ve ekonomik gelişimleri için tüm olanakları sağlamalıydı.

İktisadi alanda liberalizmi savunuyor, devlet müdahalesine karşı çıkıyordu. Parti programıyla Adenauer'in kişisel görüşleri tam anlamıyla denk düşmüyordu. Çelişki doğduğu zaman Adenauer hem parti başkanı, hem de hükümet üyesi olarak geri plana çekilmeyi ve müdahaleci olmamayı yeğliyordu. Bunun, ülke birliğini sağlamak ve Almanya'yı Avrupa'da güçlü bir yere oturtmak için gerekli olduğunu düşünüyordu.

Dışişleri bakanlığını da üstlenen Adenauer, özellikle dış ilişkilerde etkin bir rol oynadı. Avrupa'da sosyalizmin gelişmesini, Batı dünyası ve onun değerleri için gerçek bir tehdit olarak görüyordu. Sosyalist sistem ile barış içinde bir arada yaşanamayacağını söylüyor, oradan gelecek herhangi bir askeri saldırıya karşı hazırlıklı olunması gerektiğini savunuyordu.

Almanya'nın NATO'ya girmesi için yoğun çaba harcadı. Ayrıca bir Avrupa savunma örgütü kurulmasını gerekli gördü. Almanya'yı Avrupa birliğine eşit haklarla sokabilmek, bir yandan iktisadi kalkınmasını sağlarken, öte yandan ordusunu yeniden kurabilmek için batılı ülkelerle bir uzlaşma politikası güttü. Özellikle Fransa Devlet Başkanı de Gaulle ve ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ile iyi ilişkiler kurdu.

1962'de, yaşlandığı için istifa etti. Başbakanlık görevini II. Dünya Savaşı sonrası Alman "ekonomik mucizesi"ni gerçekleştiren kişi olarak bilinen Ekonomi Bakanı Ludwig Erhard üstlendi. 1966'da parti başkanlığından da istifa eden Adenauer, bir yıl sonra öldü.

- **YAPITLAR:** *Erinnerungen*, ("Anılar") 4 cilt, 1965-1968.

- **KAYNAKLAR:** R. Morsey, K.Repgen (der.), *Adenauer-Studien*, 1971; P. Weymar, *Konrad Adenauer*, 1955.

- **BAKINIZ:** ERHARD.

ADER, Clément
(1841-1926)

Fransız mucit. Havadan ağır bir cismi ilk kez uçurmayı başarmıştır.

4 Şubat 1841'de Muret'de doğdu. Havacılığa küçük yaşlarda ilgi duyarak, önce insanı kaldırabilecek güçte bir uçurtma, Köprü ve Yollar İdaresi'nde çalıştığı yıllarda da bir balon yaptı. Ama asıl amacı, havadan daha ağır bir makineyi uçurabilmekti. Kısıtlı memur geliriyle bu tasarısını gerçekleştiremeyeceğini anlayınca, 1876'da işinden ayrıldı ve Paris'e gitti. Mikrofon gibi, elektrikli haberleşme araçlarına ilişkin çeşitli buluşlarıyla bir süre sonra ihtiyacı olan parayı sağlayabildi. Uzun çalışmalardan sonra, 9 Ekim 1890'da "Eole" adlı uçağıyla gerçekleştirdiği ilk uçuş denemesi, birçokları tarafından başarısız görüldüyse de, bugün havadan ağır bir taşıtla yapılan ilk uçuş olarak kabul edilir. 1891'de "Avion III"le yaptığı deneme ilki kadar ilgi görmedi. 1897'de yapmayı tasarladığı bir üçüncü uçuşu ise, hava koşulları yüzünden gerçekleştiremedi. Bütün bunların yanı sıra,

devletten beklediği ilgi ve yardımı göremeyen Ader, bir daha hiç uğraşmamak üzere bu tasarısından vazgeçti. 5 Mart 1926'da Toulouse'da öldü.

Ader'den önce de, havadan ağır bir cismi uçurma yöntemleri araştırılmıştı. 1870'lerde Pénaud'nun birkaç metre uçabilen maket kuşu, belli bir hızla giden eğik yüzey üzerine havanın yaptığı etkiyi anlayabilmek açısından yararlı oldu. Havada yeterli hıza ulaşmayı sağlayacak güçte, hafif bir motorun keşfedilmemiş olması, bu konuda başarıya ulaşılmasını uzun yıllar olanaksız kıldı. 1884'te Fransız Goupil, buhar motorunu hava taşıtında kullanmayı tasarladı. Aynı düşünceden yola çıkan Ader, rüzgâr tanrısı Aeolus'tan esinlenerek "Eole" adını verdiği uçağını buhar gücüyle çalıştırdı. Kanat yapısı bir yarasanınkini andıran bu araçla havalanarak 50 m sonra yere indi. Bazı gözlemciler uzun süre, bu denemenin uçuştan çok bir havalanış olduğunu öne sürerek Ader'in başarısını küçümsediler. Gerçekten de, bu uçuşun başıboş ve kontrolsüz bir havalanıştan öteye gidememesinde en büyük etken buhar motorunun yetersizliğiydi. Bu anlamda ilk gerçek uçuş, benzin motorunun geliştirilmesinden sonra, Wilbur ve Orville Wright'ın 1903'te giriştikleri denemedir. Ader'in denemesi ise, havadan ağır bir makinenin de havalanabileceğini kanıtlaması açısından uçakçılık tarihinde önemli bir aşama olarak yer almıştır.

• BAKINIZ: W. ve O. WRIGHT.

ADIVAR, Abdülhak Adnan
(1882/83-1955)

Türk hekim, siyaset ve bilim adamı. Sağlık hizmetlerinin örgütlenmesinde görev aldı ve Türkiye'de bilim tarihi alanındaki çalışmaların öncüsü oldu.

Babasının kadı olarak görevli bulunduğu Gelibolu'da doğdu. İstanbul'da Nümûne-i Terakki Mektebi'nde ve Dersaadet İdadisi'nde (Vefa Lisesi) okuduktan sonra 1899'da Tıbbiye-i Mülkiye'de öğrenime başladı. Daha iyi koşullarda ihtisas yapabilmek ve II. Abdülhamid döneminin baskısından kurtulmak amacıyla, Tıbbiye'yi bitirdiği yıl Avrupa'ya kaçtı (1905). Berlin Tıp Fakültesi iç hastalıkları kürsüsünde asistanken, II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine 1909'da İstanbul'a döndü. Tıp Fakültesi'nde asistan, ardından profesör oldu, iki yıl kadar da bu fakültenin başkanlığını yaptı. 1917'de yazar Halide Edip ile evlenen Adnan Adıvar, 1920'de son Meclis-i Mebusan'a milletvekili olarak girdi. İstanbul'un işgali ve Meclis'in kapatılması üzerine eşiyle birlikte Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. İlk Büyük Millet Meclisi'ne İstanbul'dan milletvekili seçildi. İlk Cumhuriyet Hükümeti'nin sağlık bakanlığını, daha sonra da içişleri bakan vekilliğini yürüttü. TBMM'de ikinci başkan, savaş bittikten sonra da İstanbul'da TBMM hükümet temsilcisi olarak çalıştı. Ardından dışişleri bakanlığı yetkilisi oldu. 1924'te Halk Fırkası'na karşı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda yer aldı. 1926'da eşinin tedavisi için İngiltere'ye gitti. Aynı yıl Londra'daki Aristotelian Society'ye üye olan Adıvar, İngiltere'de iken *Encyclopaedia Britannica* için Türkiye'nin son dönem tarihi bölümünü yazmıştır. Bir süre Paris'teki Yaşayan Doğu Dilleri Okulu'nda Türkçe dersleri verdi. 1939'da Türkiye'ye döndükten sonra Maarif Vekâleti tarafından *İslam Ansiklopedisi*'nin çeviri ve yazım kurulunun başına getirildi ve 1954'e kadar bu görevde kaldı. 1947'de kurucularından olduğu Doğu Araştırmaları Derneği'nin (International Society of Oriental Research) ilk başkanı seçildi. 1946'da siyasi yaşama dönerek, 1950'ye değin İstanbul'dan bağımsız milletvekili olarak Meclis'e katıldı. 1955'te İstanbul'da öldü.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Dr. Abdülhak Adnan Adıvar, bilim adamı kişiliğinin yanı sıra Cumhuriyet döneminin ilk çok parti denemesinde de yer almıştır. İkinci başkan olarak kurucuları arasında bulunduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, TBMM'nin ikinci döneminde I. İsmet İnönü Hükümeti'ne bir tepki olarak doğmuştu. Önceleri Dr. Adnan (Adıvar), Refet (Bele), Rauf (Orbay) ve İsmail (Canbulat) beylerin oluşturdukları Dörtler Grubu ile başlayan muhalefet, 17 Kasım 1924'te liberalizm ilkesini benimseyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na dönüştü. Ancak, partinin kuruluş tüzüğündeki "dini efkâr ve itikada hürmetkâr olma" ilkesi, Halk Fırkası ve hükümeti tarafından dini gericiliğe ödün verici görülerek eleştiriliyordu. Nitekim, Şeyh Sait ayaklanması sonrasında kurulan İstiklâl Mahkemeleri, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinin gericiliği kışkırttığına ve bu tutumun ayaklanmada rol oynadığına karar verdi ve parti kapatıldı (5 Haziran 1925). TCF üyeleri bir yıl sonra, 17 Haziran 1926'da, İzmir'de Atatürk'e karşı suikast girişiminden de sorumlu tutuldular. O sıralar Adnan Adıvar İngiltere'deydi. Gıyabında sürdürülen davada beraat etmesine karşın 1939'a değin Türkiye'ye dönmedi.

Tıp çalışmaları

Adıvar'ın bilim alanındaki uğraşıları da hemen hemen siyasal yaşamıyla birlikte yürümüştür. Hekim olarak, bir uzmandan çok bir yöneticiydi. Tıp Fakültesi'ndeki yöneticilik döneminde Hilaliahmer Cemiyeti'nin (Kızılay) yeniden örgütlenmesi için uğraşmış, 1911'de Kızılay Müfettişi olarak Trablusgarp cephesine giderek Aziziye karargâhında çalışmıştır. Daha sonra derneğin genel kâtipliğine getirilen Adıvar, aynı zamanda İstanbul'daki Haydarpaşa Tıp Fakültesi Yaralı ve Kolera Hastanesi'ni de yönetiyordu. 1926'dan sonra yurt dışında bilim felsefesi ve bilim tarihi üzerinde çalışmaya başladı. Fransa'da bulunduğu yıllarda yazdığı *La Science chez les Turcs Ottomans* bu çalışmalarının ürünüdür. Türkiye'ye dönünce İstanbul'daki kaynakları da inceleyerek yapıtı Türkçe'ye çevirdi. Adıvar bu incelemesinde, Osmanlılar dönemi Türkiyesi'nde "müspet ilimler"in 19. yy'a kadar Arap ve Fars dillerindeki "ilm" anlayışının yanlış ve eksik bir yorumu olarak süregeldiğini belirtir; bununla birlikte Batı'dan alınan düşünce ve yöntemlerle yeniliğe doğru yönelen ender dönemleri de vurgular. Bilim tarihi alanındaki çalışmaların, insanlık tarihinin anlaşılması açısından gerekli ve önemli olduğunu savunan Adıvar'ın söz konusu yapı-

tı, bu alanda Türkiye'deki ilk çalışmalardandır. Yurt dışında aldığı eğitimin de etkisiyle materyalist biyolojiye karşı çıkan Adıvar, felsefe olmaksızın tıbbın anlaşılamayacağını vurgulamış, doğa ve insanın ancak bilim felsefesiyle birleştirildiğinde anlaşılabileceğini savunmuştur.

İlk romanları

● YAPITLAR (başlıca): *La Science chez les Turcs Ottomans*, 1939; *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1943; *Faust, Tahlil Tecrübesi-Hülasâ*, 1940; *Tarih Boyunca İlim ve Din*, 1944; *Bilgi Cumhuriyeti Haberleri*, 1945; *Dur Düşün*, 1950; *Hakikat Peşinde Emeklemeler*, 1954.

● KAYNAKLAR: H.E. Adıvar, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, 1956; A. Ateş, "Dr. Abdülhak Adnan Adıvar", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, I, 1955; C.Baysun, "Dr. Abdülhak Adnan Adıvar 1882-1955", *Tarih Dergisi*, (8), 1955; K.İ. Gürkan, *Adnan Adıvar*, 1956; B. Şehsuvaroğlu, "Adıvar Olmak", *Bilgi Mecmuası*, (148), 1959.

ADIVAR, Halide Edip
(1882-1964)

Türk romancı. Siyasal alanda da etkinlik göstermiştir.

Kurtuluş Savaşı romanları ve H. Edip'te kadın

İstanbul'da doğdu. Kimi kaynaklara göre doğum yılı 1884'tür. İngiliz terbiyesiyle yetişmesini isteyen babası onu Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde okuttu. Orada Rıza Tevfik'den (Bölükbaşı) Fransız edebiyatı dersleri aldı ve Doğu'nun mistik edebiyatını dinledi. Sonradan evlendiği Salih Zeki'den de matematik dersleri alıyordu. Koleji 1901'de bitirdi. 1908'de gazetelere yazmaya başladığı kadın haklarıyla ilgili yazılarından ötürü gericilerin düşmanlığını kazandı. 31 Mart Ayaklanması'nda bir süre için Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. 1909'dan sonra eğitim alanında görev alarak öğretmenlik, müfettişlik yaptı. Balkan Savaşı yıllarında hastanelerde çalıştı. Gerek bu çalışmaları, gerekse müfettişliği sırasında İstanbul semtlerini dolaşması, ona çeşitli kesimlerden insanları tanıma fırsatını verdi. 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda, İzmir'in işgalini protesto mitinginde yaptığı etkili konuşma ünlüdür. 1920'de Anadolu'ya kaçarak Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Kendisine önce onbaşı, sonra da üstçavuş rütbesi verildi. Savaşı izleyen yıllarda Cumhuriyet Halk Fırkası ve Atatürk ile siyasal görüş ayrılığına düştü. 1917'de evlenmiş olduğu ikinci kocası Adnan Adıvar ile birlikte Türkiye'den ayrıldı. 1939'a kadar dış ülkelerde yaşadı. O yıllarda konferanslar vermek üzere Amerika'ya ve Mohandas Gandi tarafından Hindistan'a çağrıldı. 1939'da İstanbul'a dönen Adıvar 1940'ta İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz Filolojisi Kürsüsü başkanı oldu, 1950'de Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili seçildi. 1954'te istifa ederek evine çekilmiş ve 1964'te ölmüştür.

Adıvar'ın *Seviye Talip* (1910), *Handan* (1912) ve *Son Eseri* (1913) gibi ilk romanları aşk öyküleri anlatan yapıtlardır. Yazar kahramanlarını yakıp yıkan bir sevgiyi dile getirmek istediği için kişilerin iç dünyasına yönelir ve bu sevginin zamanla bir tutkuya dönüşmesini sergiler. Bu yapıtların önemli özelliğini, birbirine benzeyen ve ondan önceki Türk romanlarında bulunmayan kadın kahramanlarda aramak doğru olur. Yazarın asıl amacı kadın kahramanların kişiliklerini erkeklerin gözüyle değerlendirmek olduğu için, romanlarının anlatıcısı olarak bu kadınlara âşık erkekleri seçer ve fırtınalı bir aşk öyküsünü onların anı defterlerinden ya da mektuplarından anlatır. Erkek (bazen kadın da) evli olduğu için, kaçınılması olanaksız bir iç çatışma, romanların moral sorununu oluşturur ve roman ya kadının ya da erkeğin ölümüyle biter. Adıvar'ın, biraz da kendi olduğu iddia edilen bu kadın kahramanları, yazarın o dönemde ideal saydığı Türk kadınını temsil ederler. Seviye Talipler, Handanlar, Kâmuranlar her şeyden önce güçlü bir kişiliği olan, haklarını savunan, Batı terbiyesi almış, ama Batılılaşma'yı giyim kuşamda aramayan, resim ya da müzik gibi bir sanat alanında yetenek sahibi, yabancı dil bilir, kültürlü ve çekici kadınlardır.

Adıvar 1910 yıllarında Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu ile birlikte Türk Ocağı'nda çalışmaya başladıktan sonra yazdığı *Yeni Turan* adlı romanında (1912) yurt sorunlarına eğilir. II. Meşrutiyet döneminde geçen bu ütopik romanda, Yeni Turan adlı idealist bir partinin program ve çalışmalarını anlatırken yeni bir Türkiye'nin hangi sağlam temellere oturtulması gerektiği hakkında o zamanki görüşlerini açıklamak fırsatını bulur. *Ateşten Gömlek* (1922) ve *Vurun Kahpeye* (1923) romanlarında Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'da tanık olduğu olayları, direnişleri, kahramanlıkları, ihanetleri anlatırken kendi gözlemlerinden yararlandığı için daha gerçekçidir. Bununla birlikte, bir aşk sorununun aşıldığı bu yapıtlarda da yüceltilmiş kadın kahraman yerini korur. Ancak şimdi, yine olağan dışı bu kadın, öncekiler gibi bireysel sorunlarla sarsılan kültürlü bir sanatçı olarak değil, milli dava peşinde erdemlerini kanıtlayan ya da Anadolu'da düşmana karşı savaşan bir yurtsever olarak çıkar karşımıza.

Adıvar'ın ilk yapıtlarında Türk okuruna sunduğu bir yenilik yarattığı bu kadın imgesidir. Bu imge toplumda birbirine karşıt olarak algılanan değerleri uzlaştırdığı için önemliydi. Osmanlı-İslam geleneklerine göre ev kadını olarak yetiştirilmiş basit ve cahil kadın, o dönemin aydın kesiminin gözünde geri kalmış bir uygarlığın simgesi gibiydi. Öte yandan Batılılaşmış "asrî" kadın da köklerinden kopmuş, değerlerini şaşırmış, namus anlayışı kuşku uyandıran bir kadındı. Adıvar'ın kahramanları işte bu çelişkiyi kendilerinde uzlaştırmakla bir özleme cevap veriyorlardı. Çünkü bunlar hem Batılılaşmış hem de milli değerlerine bağlı kalmış, hem serbest hem de namus

konusunda çok titiz, ahlakı sağlam kadınlardı. Gerektiğinde bir erkek gibi spor yapan, ata binen bu kadınlar üstelik dişiliklerini de korumayı başarmışlardı.

Adıvar'ın, en ünlü romanı *Sinekli Bakkal*'da (1936) ileri bir adım attığını, yeni bir aşamaya vardığını görürüz. İlk romanlarının olay örgüsü bir iki kişi arasındaki bireysel ilişkilere bağlı olarak gelişirken, II. Abdülhamid dönemindeki Türk toplumunun panoramik bir tablosunu sergileyen *Sinekli Bakkal*'ın olay örgüsü siyasal, düşsel, toplumsal sorunlarla örülmüş olarak gelişir. Romanın okuru en çok çeken yönü de fakir kenar mahallesi, zengin konakları ve saray çevresiyle II. Abdülhamid zamanının İstanbulu'nu anlatmasıdır. Ne var ki yazarın amacı bir dönemin Türk toplumunu yansıtmak değildir yalnızca. Bu felsefi romanda çevrelerin bir işlevi de belli değerlerin temsilcisi olmaktır. Sinekli Bakkal mahallesi gelenekleri ve insancıl değerleri sürdüren halk kesimini; Genç Türkler'den Hilmi ve arkadaşları devrimci aydınları; saray çevresi ise yozlaşmış yönetici kesimi temsil eder. Roman iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısmın ana teması Abdülhamid'in istibdat idaresi karşısında şiddete başvurarak devrim yapmanın geçerliliği sorunudur. Gerçi Adıvar içtenlikle ezilen halktan yanadır, ama gelenekçiliği ve savunduğu mistik dünya görüşü şiddete başvurarak devrim yapmayı onaylamasına izin vermez. Romanda II. Meşrutiyet'in ilanı "asırların kurduğu müesseselerin köklerini" söken, "içtimaî ve siyasî nizam ve intizamı" altüst eden bir devrim olarak nitelenir. Doğru tutum Mevlevî tarikatından Vehbi Dede'nin yaptığı gibi "herhangi bir hayat fırtınasını sükûnetle seyretmek"tir. Yazar devrimden değil evrimden yanadır. Romanın ikinci kısmında yozlaşmış saray çevresi sergilenirken ana tema olarak Rabia ile Peregrini ilişkisi gelişir ve evlilikle son bulur. Bu evliliğin simgesel anlamı Batı ile Doğu'nun bileşimi olarak yorumlanmıştır. Ama Peregrini'nin "öyle basit ve insanî ananeler" dediği geleneklere bağlı Sinekli Bakkal mahallesindeki cemaat yaşamına hayran olması, Müslümanlık'ı kabul ederek Rabia ile evlenmesi ve mahalleye yerleşmesi, daha çok Doğu değerlerinin üstünlüğüne işaret sayılmaktadır. Ne var ki yazar, Rabia ile Peregrini'nin sevişip evlenmelerine inandırıcı bir hava verememiştir. Farkedilir ki, olaylar yazarın kafasındaki bir görüşü dile getirmek için tertiplenmekte ve Doğulu kadın ile Batılı erkek yazarın tezi gereği sevиştirilip evlendirilmektedirler. Birinci kısımda olay örgüsünün doğal gelişimi, farklı dünya görüşlerine sahip kişiler arasındaki çatışmadan doğan gerilim ve dramatik sahneler, ikinci kısımda yerlerini, zorlama izlenimi veren bir ilişkiye ve saray çevresinin tanıtılmasına bırakınca romanın sanatsal düzeyi düşer.

1943'te CHP Ödülü'nü alan *Sinekli Bakkal* Türkiye'de en çok baskı yapan roman olmuştur. *Sinekli Bakkal*'ı izleyen romanların ise yazarın ününe katkıda bulunacak nitelikte oldukları söylenemez.

Adıvar çeşitli alanlarda etkinlik göstermiş, siyasal ve toplumsal konularda da hem Türkçe, hem İngilizce kitaplar yazmış, İngilizce'den Türkçe'ye çeviriler yapmıştır. Zamanının dış ülkelerde en çok tanınan Türk yazarı olmuştur. Yapıtlarından kimileri İngiliz, Fransız, Alman, Rus, Maçar, Fin, Urdu, Sırp, Portekiz dillerine çevrilmiştir.

Sinekli Bakkal

- **YAPITLAR: Roman:** *Heyula*, 1909; *Raik'in Annesi*, 1909; *Seviye Talip*, 1910; *Handan*, 1912; *Yeni Turan*, 1912; *Son Eseri*, 1913; *Mev'ud Hüküm*, 1918; *Ateşten Gömlek*, 1923; *Vurun Kahpeye*, 1923; *Kalb Ağrısı*, 1924; *Zeyno'nun Oğlu*, 1928; *Sinekli Bakkal*, 1936; *Yolpalas Cinayeti*, 1937; *Tatarcık*, 1939; *Sonsuz Panayır*, 1946; *Döner Ayna*, 1954; *Akile Hanım Sokağı*, 1958; *Kerim Ustanın Oğlu*, 1958; *Sevda Sokağı Komedyası* 1959; *Çaresaz*, 1961; *Hayat Parçaları*, 1963; **Öykü:** *Harap Mabetler*, 1911; *Dağa Çıkan Kurt*, 1922; *Kubbede Kalan Hoş Seda*, (ö.s) 1974; **Oyun:** *Kenan Çobanları*, 1916, *Maske ve Ruh*, 1945; **Anı:** *Türkün Ateşle İntikamı*, 1962; *Mor Salkımlı Ev*, 1963. **Diğer Yapıtlar:** *Talim ve Terbiye*, 1911; *Turkey Faces West*, 1930; *Conflict of East and West in Turkey*, 1935; *Inside India*, 1937; *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesisleri*, 1955; *İngiliz Edebiyat Tarihi*, 3 cilt, 1940-1949; *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, 1956.

- **KAYNAKLAR:** H.U. Barlas, *Halide Edip Adıvar, Hayatı, Eserleri*, 1964-1965; B.Dürder, *Halide Edip, Hayatı ve Sanatı*, 1940; İ. Enginün, *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, (bibliyografya içerir), 1978; M. Uyguner, *Halide Edip Adıvar*, 1968; H. Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Halide Edip*, 1964.

ÂDİL I
(1145-1218)

Eyyubî sultanı. Selahaddin Eyyubî'nin ölümünden sonra parçalanan ülkeyi yeniden birleştirmiştir.

Selahaddin Eyyubî'nin kardeşi olan Âdil Ebubekir Muhammed b. Eyyub, Şam'da ya da Baalbek'te doğdu. Alekin'de öldü. Seyfeddin (Tanrı'nın kılıcı) sıfatı ile anılan Âdil'e Haçlılar Saphadin derlerdi.

Selahaddin Eyyubî ölümünden önce ülkeyi çocukları ve kardeşi Âdil arasında paylaştırdı, Âdil, bir süre Mısır'da bulundu. Burada yerli ayaklanmacılara ve Batılı istilacılara karşı başarı gösterdi. Karada ve denizde iyi bir savaşçı olduğu kadar diplomasi ve siyaset adamı olarak da ün kazandı. Mısır'da gösterdiği başarı nedeniyle, Halep'te görevlendirildi. Ama, yardımcısı el-Efdal ile anlaşamayarak Mısır'a döndü. Bunun sonucu olarak 1187'de her ikisi de görevden alındı. Âdil, Mısır'da kalıp sık sık ordu ve donanma ile Suriye'ye saldırılar düzenledi. Yafa ve Karak'ı fethetti. Kudüs'ün alınmasında yararlık gösterdi. Akkâyı, Haçlılar'ın kuşatmasından kurtarmak için girişimde bulundu. Selahaddin ile Arslan Yürekli Richard arasındaki görüşmelerde önemli rol oynadı. Kral Richard ile dostça ilişkiler kurdu. Richard, kız kardeşinin Âdil'in oğlu el-Kamil ile evlenmesini ve düğün armağanı olarak Kudüs'ün verilmesini önerdi.

Selahaddin, 1193'te ölünce, çocukları birbirleri ile kavgaya giriştiler. Şam'daki oğlu el-Efdal ve Kahire'deki el-Aziz arasında anlaşmazlık başlayınca, Âdil önce arabuluculuk yaptı; amacı fırsat bulunca yönetimi tümüyle ele geçirmekti.

1198'de el-Aziz'in beklenmeyen ölümü üzerine Suriye'ye döndü. el-Efdal ile öbür kardeşlerin arasını açıp, Mısır'a egemen oldu. Kardeş kavgasından yarar-

lanan Âdil, Selahaddin'in çocuklarını yavaş yavaş ortadan kaldırdı ve bütün Eyyubî topraklarını yönetimi altında birleştirdi.

Daha sonraları, o da kardeşi Selahaddin'in yolundan giderek geniş ülkesini kendi çocukları arasında bölüştürdü. el-Kamil Mısır'da, el-Muazzam Şam'da, el-Faiz Irak'ta babalarını temsil etti. Öbür çocukları ve akrabaları da, daha küçük vilayetleri yönetti. Herbiri bağımsız yönetici olan aile bireyleri, yine de Âdil'i hükümdar tanıdı.

Âdil, Venedik ile yaptığı anlaşmalar ile ülkenin ticaretini geliştirdi. Hükümdarlığının son yıllarında Dimyat'a karşı yeni bir Haçlı Seferi başladı. Buna karşı koymak için ordusunu düzenledi. Dimyat, Haçlılar'ın eline geçmeden 1218'de Alekin'de öldü.

• BAKINIZ: SELAHADDİN EYYUBÎ.

ADİL, Fikret
(1901-1973)

Türk yazar ve gazeteci. Gazetelerde tiyatro ve resim eleştirmenliğini başlatanlardandır.

İstanbul'da doğdu. 16 yaşına kadar Galatasaray Sultanisi'nde okudu. Daha sonra, gönüllü olarak Anadolu hareketine katıldı. 1920'de yazarlığa başladı. 1923'ten sonra *Tanin, Cumhuriyet, Vakit* gibi gazetelerde çalıştı. *Tan* gazetesinin Atina muhabirliğini yaptı. Çeşitli memurlukların yanı sıra, 1930-1936 arasında Anadolu Ajansı'nda görev aldı. Ayrıca, 1930'lar boyunca, önce Tass, sonra da Stefani ajanslarında, II. Dünya Savaşı sırasında da ABD'nin bir kuruluşu olan Office of War Information'da çalıştı. 1949'dan başlayarak *Yeni İstanbul*'da fıkra yazarlığı yaptı. Sanat olaylarıyla ilgili yazıları yayımlandı. Haziran 1973'te İsviçre'de öldü.

Adil, 1931'de *Artist*, 1939'da *S.E.S.* (Sanat, Edebiyat, Sosyoloji) adlı dergileri yayımladı. Önce, Sanat Dostları Derneği'nin, sonra da PEN Kulüp'ün Türkiye Kolu'nun kurucuları arasında yer aldı. Hemen tüm yazarlık yaşamına yayılmış bulunan dergi yazılarının sayısı oldukça yüksektir. Bunlar, en çok, *Ağaç, S.E.S Yücel* ve özellikle *Yeditepe* dergilerinde yer aldı. Resim ve sinema etkinliklerini değerlendirdiği yazılarının bulunduğu bir başka dergi de, *Meydan*'dır. Bunların yanı sıra, röportaj ve anılara dayanan öyküleriyle de tanındı. Çeşitli dönemlerde yazdığı kitaplardan başka, pek çok roman ve tiyatro eserini Türkçe'ye çevirdi.

Adil, Türkiye'deki sanat etkinliklerini yakından izlemiş, bunları değerlendirip yorumlayarak aktarmaya çalışmıştır. Yazılarında, sanatın Türkiye'de özgün bir kimlik kazanarak gelişmesini, böylece uluslararası düzeye ulaşmasını ve seslenebilmesini gözeten bir yaklaşım vurgulanır.

• YAPITLAR: *Charlie Chaplin*, 1931; *Asmalımescit 74*, (Öykü) 1933; *Intermezzo* (Öykü), 1955; *Beyaz Yollar, Mavi Deniz*, (gezi notları), 1959.

ÂDİL ŞAH
(? -1516)

Türk Hükümdarı. Hindistan'ın Bicapur yöresinde hüküm sormüş Âdilşahlar hanedanının kurucusudur.

Bazı tarihçilerin savlarına göre Osmanlı Padişahı II. Murad'ın oğlu olan Yusuf Âdil Şah, ağabeyi II. Mehmed'in [Fatih] tahta çıkması üzerine öldürülmekten korkarak annesi ile birlikte Hindistan'a kaçmıştır. Önce köle olarak satılmış, sonraları Behmenî ordusuna girmiştir. 1467'de, Malva Devleti'yle yapılan savaştaki başarılarıyla Behmenî sultanı II. Muhammed Şah'ın dikkatini çekti.

Behmeniler Devleti dört ile ayrılınca devletin siyasetine yön veren vezir Mahmut Kaman'ın desteğiyle bu illerden Devletâbad, Yusuf Âdil Han'a verildi. Buranın hem vali hem de komutanı olarak bölgedeki Türk beylerinden Derya Han, Türk Bey, Kasım Bey ve Şahkulu'nu boyunduruğu altına aldı. Çevreye yapılan seferlerle Behmeniler Devleti'nin sınırlarını genişletip güçlendirdi. Ancak, 1481'de Yusuf Âdil Han'ın seferde bulunmasından yararlanılarak düzenlenen bir komplo sırasında II. Muhammed Şah, Mahmut Kaman'ı suçlu görerek öldürttü. Bu olay üzerine sultana güvenlerini yitiren Mahmut Kaman'ın yandaşları onun tüm görüşme çağrılarını reddettiler ve Yusuf Âdil Han'ın seferden dönmesini beklediler. Sefer dönüşü Yusuf Âdil Han da sultanla görüşmek istemeyerek kendi bölgesine çekildi. Ardından Bicapur'u ele geçirdi. 1480'de Muhammed Şah'ın ölümü ve yerine oğlu Mahmud'un geçmesi üzerine karışıklıklar baş gösterdi. Çocuk yaştaki sultanın yetersizliği nedeniyle, 1481'den beri özerk olarak yönetilen Devletâbad, Bidar, Gülkende, Berar ve Yusuf Âdil'in yönetimindeki Bicapur, 1490'da resmen bağımsızlıklarını ilan etti.

1489'da Şah ünvanını alan Yusuf Âdil'in kurduğu Bicapur Devleti'ne onun adından ötürü Âdilşahlar Devleti de denmiştir. Yusuf Âdil Şah, 1504'te Şiilik'i resmi mezhep yaptı. Bunun üzerine, Sünnî olan komşu devletler, Bicapur Devleti'ne savaş açtılar. Başlangıçta yenilen Yusuf Âdil Şah, Berar'a, ardından da Handiş'e kaçtı. 1505'te Bidar Devleti'nin Başkanı Ali Berid'i yenerek Bicapur'a geri döndü. Yusuf Âdil Şah'ın 1516'da ölümünden sonra Bicapur'da Sünnilik yeniden resmi din oldu. Âdilşahlar Devleti, Evrengzib'in 1686'da Bicapur'u ele geçirmesine değin varlığını sürdürdü.

• BAKINIZ: EVRENGZİB.

Avusturya Kültür Ofisi yardımıyla

ADLER, Alfred
(1870-1937)

Avusturyalı psikanalist. Bireysel Psikoloji Okulu'nun kurucusudur. Kişilik kuramlarına getirdiği "toplumsal ilgi" kavramıyla insanın toplumsal yönünü vurgulamıştır.

7 Şubat 1870'de Viyana'da doğdu. Macar kökenli Yahudi bir ailenin çocuğuydu. Hastalıklı bir çocukluk geçirmesi ve erkek kardeşinin ölümü, tıp öğrenimi yapma kararında etkili oldu. 1895'te Viyana'da Tıp Fakültesi'ni bitirdi. İhtisasını göz hastalıkları konusunda yaptıktan sonra, bir süre pratisyen hekim olarak çalıştı. 1902'de Freud'un çevresine girdi. Freud'un ünlü "Çarşamba Toplantıları"na katıldı. Daha sonra Viyana Psikanaliz Enstitüsü'nün başkanlığını yaptı. Ancak, 1908'de Freud'la aralarında, özellikle bilinçdışı çatışmaların açıklanması konusunda görüş ayrılıkları belirmeye başladı. Kişiliğin gelişmesinde cinsel içgüdüler kadar, saldırganlığın da önemli olduğunu savunan Adler, Freud'un "Oedipus Kompleksi" kavramına verdiği ağırlığı küçümseyerek, insanın temelde toplumsal bir varlık olduğunu savunmaya başladı. 1911'de, Freud ve çevresinden bütünüyle koptu ve Viyana Psikanaliz Enstitüsü başkanlığından istifa etti. Kısa zamanda çevresinde yeni bir grup oluşturarak, "Bireysel Psikoloji" adı altında kendi okulunu kurdu.

I. Dünya Savaşı sırasında Avusturya ordusunda doktor olarak görev aldı. 1921'de, Viyana'da Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ilk çocuk rehberlik kliniğini kurdu. Bireysel Psikoloji Okulu'na bağlı görüşleri uygulayan deneysel bir okulun açılmasına önayak oldu. Avusturya Hükümeti'nin desteğiyle yaygınlaşan vesayıları otuza varan çocuk rehberlik merkezlerini yönetti. 1926'da ABD'ye giden Adler, Columbia Üniversitesi'nde ve New York'daki Long Island College of Medicine'da ders verdi. 1934'te Viyana'daki rejimin çocuk rehberlik kliniklerini kapatması üzerine, 1935'te ABD'ye yerleşti. 28 Mayıs 1937'de, bir konferans gezisi sırasında İskoçya'nın Aberdeen kentinde öldü.

Kişiliğin oluşumunda geleceğe yönelik amaçlar

Freud'dan koptuktan sonra Hans Vaihinger'in felsefesinden etkilenen Adler, Jung gibi geçmişin değil, geleceğe yönelik amaçların insan kişiliğini biçimlendirdiğini savunmaya başlamıştır. Adler'e göre, her insanın kendince seçtiği ve erişmek için çabaladığı idealleri, onun bugünkü davranışlarını etkiler ve o insana özgü ruhsal süreçlerin oluşmasına yol açar. İnsanın uğruna savaş verdiği amacın gerçek olması gerekmez. İdealler öznel olabileceği gibi, hayali bile olabilir. Ne var ki sağlıklı olan bir insan gerektiğinde güttüğü amaçların etkisinden kendini sıyırabilir; oysa nevrozlu insan bu olanaktan yoksundur. Kısacası, Adler'in bireysel psikolojisi, Freud'un "psikanalitik yaklaşımı" gibi geçmişe değil, geleceğe yöneliktir. Bununla birlikte, bir tıp doktoru ve psikiyatr olan Adler de Freud'un etkisiyle nevrozun açıklanmasından yola çıkmıştır.

Saldırganlık, güçlülük isteği, yükselme çabası

Adler, 1908'de, daha Freud'un ateşli bir öğrencisiyken, saldırganlık güdüsünün insanın yönlendirilmesinde cinsellik kadar önemli olduğunu savunmaya başlamıştır. 1910'da ise saldırganlık güdüsünün yerine "güçlü olma isteği" kavramını kullanmıştır. Görüşlerinin gelişmesindeki bu aşamada Adler, erkekliği güçlülük, kadınlığı güçsüzlükle eş tutmuştur. "Erkeklik iddiası" kendini küçük, zayıf, yetersiz hisseden erkek ya da kadının başvurduğu bir çare, bir "telafi yöntemi"dir. Daha sonraları ise Adler insanı güden temel amacın "güçlü olma isteği" değil, "yükselme çabası" olduğunu ileri sürmüştür. Böylece, Adler'in "bireysel psikoloji"sinde kişiliğin açıklanmasında kullanılan temel kavram saldırganlık, güçlülük isteği ve yükselme çabası olmak üzere üç aşamadan geçmiştir.

"Organ yetersizliği"

Adler, 1907'de yayımlanan *Studie über die Minderwertigkeit von Organen* ("Organ Yetersizlikleri Üzerine Bir İnceleme") adlı kitabında insanların fiziksel yetersizlikleri sonucunda ortaya çıkan aşağılık duygularını psikolojik bakımdan giderme yolunu seçtiklerini ileri sürmüştür. Adler'e göre, organ yetersizliklerinin giderilmesindeki başarısızlık nevrozla sonuçlanmakta, zihinde ve duygularda bir dizi fonksiyonel bozukluk ortaya çıkmaktadır.

Adler'in bu görüşlerinde hastalar üzerinde yaptığı gözlemlerin büyük katkısı olmuştur. Tıp fakültesini bitirdikten sonra, pratisyen hekim olarak çalıştığı sıralarda, insanların belirli organlarının hastalandığını izlemiş ve bunların nedenleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Biri kalp hastası olurken, öbürü midesinden ya da görme bozukluklarından sızlandığına göre, her hastanın vücudunun o bölgesinde, bir yetersizlik olması gerektiği sonucunu çıkarmış; kalıtımın ya da gelişme bozukluklarının yol açtığı "organ yetersizliği"ni gidermek için hastaların çaba tükettiklerini saptamıştır. Adler'e göre, bunun en belirgin örneği çocukken kekeleyen Demosthenes'in ilerde ünlü bir konuşmacı olmasıdır.

Yetersizlik duygusu ve yükselme isteği

Adler, giderek organ yetersizliği kavramına her türlü yetersizlik duygusunu katmaya başlamış, bireyin ruhsal ve toplumsal eksikliklerini de organ yetersizliği olarak adlandırmıştır. Görüşlerinin bu aşamasında kadınların kendilerini erkeklere göre daha eksik gördükleri varsayımından hareket ederek güçsüzlüğü

kadınlıkla özdeşleştirmiştir. Daha sonra ise, yetersizlik duygusu kavramını geliştirmiş, yetersizlik duygusuyla yükselme isteği arasındaki bağlantıyı bir kuramsal çerçeve içinde sunmuştur.

Yaratıcı benlik

Adler'in psikoloji bilimine ve özellikle kişilik kuramlarına en önemli katkısı bu iki kavramın ortaya atılması olmuştur. Adler'e göre, insan doğduğu anda zayıf, eksik, bakıma muhtaç, kısacası yetersizdir. Bedensel, ruhsal, duygusal ve toplumsal gelişme insanın yetersizliklerini giderme ve yükselme çabalarının bütününden başka bir şey değildir. Yaşamda karşılaşılan zorlukları çözme, engelleri aşma, güven içinde yaşama çabaları bireyin doğuştan getirdiği bu temel isteğin belirtileridir. Dünyaya geldiği andan ölene değin her insan hissettiği yetersizlikleri gidermek için mücadele eder; eksikliklerinden, aksaklıklarından, yetersizliklerinden sıyrılıp, yükselmeyi amaçlar. Başka bir anlatımla, Adler'in bireysel psikolojisinde yükselme isteği kendini tamamlama ve mükemmele erişme isteğidir. Yetersizlik duygusu ve yükselme çabaları nevrotik davranışların açıklanmasında çok kullanılan kavramlar olmakla birlikte, Adler'e göre bu iki temel ilke yaşamın gereği ve her insanın yapısında varolan doğal eğilimlerdir. İnsanın haz ilkesiyle yöneltildiğini savunan Freud'a karşın, Adler mükemmelliğe erişmenin yaşamın amacı olduğunu savunmuştur. Bu nedenle de, Adler'in bireysel psikolojisinin insana daha saygılı olduğu ileri sürülmüştür.

1912'de yayımlanan *Über den Nervösen Charakter* ("Nevrozlu Kişilik Üzerine") adlı kitapta ortaya atılan, "yetersizlik duygusu" ve "yükselme isteği" kavramları Adler'e dünya çapında ün kazandırmışsa da, Bireysel Psikoloji Okulu asıl "yaşam biçimi" ve "yaratıcı benlik" kavramları üstüne kurulmuştur. Adler, özellikle son yıllardaki yayınlarında bu iki kavramı ayrıntılarıyla ele almış ve kişilik kuramını bir bütünsellik içine oturtabilmiştir.

Yaşam Biçimi

Adler'in yaşam biçimi kavramı, her insanda doğuştan varolan yetersizlik duygusu ve yükselme isteğini kendine özgü yollarla gerçekleştirmesi anlamına gelir. Örneğin, bir bankacı için yükselme isteği, zengin olmak ve bu yolla yetersizliklerini giderebilmekle özdeşleşmiştir. Bunun sonucu olarak, tüm yaşamını para kazanma çarelerini hesaplayarak biçimlendirecektir. Oysa amacı çiçek yetiştirmek olan bahçıvan bu yolla mükemmele erişme isteğini tatmin edecektir. Bankacı ile bahçıvanın yaşamları birbirinden farklıdır. Her ikisi de bilerek ya da bilmeyerek attıkları her adıma güttükleri amacı yansıtırlar. Kurdukları dostluklar, eğlence çeşitleri, aileleriyle ilişkileri, tutumları, o iki insanı birbirinden ayırır. Bu bağlamda, kazanacakları bilgileri, neleri görüp görmeyeceklerini yaşam biçimleri belirler. Zengin olmak isteyen nereden para kazanabileceğini görürken, bahçıvan çiçekleri, toprağı, havayı görecektir.

Adler'e göre, yaşam biçimi çok küçük yaşlarda belirmeye başlar. Dört, beş yaşlarından sonra yaşanılan her şey, o yaşa değin edinilmiş kalıplara göre benimsenir. Başka bir deyişle, insanların davranışları, duyguları, algıları ve tutumları çok küçük yaşlarda oluşur ve geleceklerini belirler. İnsanın yaşam biçiminde ilerki yaşlarında ortaya çıkan belirtiler çocuklukta edinilmiş temel yönelişin görüntülerinden başka bir şey değildir. Adler'in yaşam biçimi kavramını tanımlayışında insanın geçmişini önemsediği, yani Freud'un etkisinden sıyrılamadığı açıktır.

Yaratıcı benlik kavramına gelince, Adler'e göre insan kendi kişiliğini kendi yaratır. Kişilik kalıtımın ve yaşamın birbiriyle yoğrulmasından oluşur. İnsanın doğuştan getirdiği kendine özgü bazı becerileri, yetenekleri ya da yeteneksizlikleri vardır. Çevre ise ona çeşitli uyarılar sunar. Her insan getirdiklerini ve çevrenin sunduklarını kendince yorumlar ve benimser. İnsanın içindekileri ve dışındakileri bağdaştırması, yani yaratıcılığı, elle tutulup gözle görülemez. Öznel, dinamik, kişisel olan yaratıcı benlik her insanın kendine özgü bir kişilik ve yaşam biçimi edinmesine, kendi yaşamına bir anlam vermesine olanak sağlar. Adler'in yaratıcı benlik kavramıyla Freud'un ego

Alfred Adler Üzerine Bir Eleştiri

Avrupa'da psikanaliz alanında 1911-1913 arasında Alfred Adler* ve C.G. Jung* gibi "genç bilim"in gelişmesinde önemli rolü olan kişilerin öncülüğünde iki ayrılıkçı hareket ortaya çıktı. Her iki hareket de, başlangıçta psikanalizi tehdit edici bir görünüm kazandı ve hızla geniş bir izleyici kitlesini ardından sürükledi. Ancak, bu akımların gücü içeriklerinden değil, psikanalizin gerçek malzemesini reddetme gereği duyulmaksızın, onun itici olduğu düşünülen bulgularından kurtulma fırsatı sağlamış gibi görünmelerinden kaynaklanıyordu.

Jung, psikanalizin olgularına soyut, kişilik-ötesi ve tarih-dışı yepyeni bir yorum getirmeye çalıştı. Böylece, hem Oedipus kompleksinin ve çocuk cinselliğinin önemini kabul etme zorunluluğundan, hem de çocukluk döneminin çözümlenmesi gerekliliğinden kaçabileceğini umdu. Adler ise psikanalizden giderek uzaklaştı; cinselliğin önemini bütünüyle reddetti, gerek karakter oluşumunu gerekse nevrozun ortaya çıkışını yalnızca insandaki güçlü olma isteğine ve bünyesel yetersizliklerini telafi ihtiyacına bağladı ve psikanalizin bütün psikolojik bulgularını bir kenara itti. Ne var ki, reddettiği her şey, Adler'in kapalı sisteminde başka adlar altında yeniden yer aldı; onun "erkeklik iddiası" kavramı yersiz bir biçimde cinselleştirilmiş "bastırma"dan başka bir şey değildir.

Benim her iki karşıtıma da yönelttiğim eleştiriler çok sert olmadı; yalnızca Adler'in ve Jung'un kendi kuramlarını "psikanaliz" olarak tanımlamaktan vazgeçmelerinde ısrar ettim. Adler ve Jung'un psikanalize karşı giriştikleri çabaların üzerinden on yıl geçtikten sonra diyebilirim ki, her ikisi de hiçbir zarar vermeden silinip gitmiştir.

(Sigmund Freud, An Autobiographical Study, 1963)

kavramı eş tutulabilir.

Adler, bireysel psikolojinin ana çizgilerini oluştururken, yani Freud'dan koptuğu ilk yıllarda, insanı güden temel gücün saldırganlık olduğunu belirtmiş ve kadını zayıflıkları gidermek uğruna bireyin erkeklik iddiasında bulunduğunu savunmuştu. O yıllarda insanı cinsel içgüdülerin yönettiğini savunan Freud'a yapılan sert eleştiriler Adler'e de yöneltilmişti. Onun da insanı içgüdüleriyle davranan bencil bir yaratık gibi gördüğü, insanın toplumsal yönünü küçümsediği ileri sürülmüştü. Oysa Adler, 1930'larda "toplumsal ilgi" kavramını ortaya atmıştır.

Adler'e göre insan bir toplumun içine doğar; aile onun ilk toplumudur. Bebekle annesi arasındaki alışveriş, gelecekteki toplumsal ilişkilerin öncüsüdür. İnsanın kurduğu ilişkiler yaratıcı benliğinin gelişip kişiliğini yapılandırmasına, yetersizliklerini giderme ve yükselme isteklerini yönlendirmesine, yaşamını biçimlendirmesine olanak sağlar. Böylece insan yükselme çabalarını kişisel ve bencil kazançlardan sıyırır ve toplumsal amaçlara yöneltir. Herkesin iyiliği için uğraşarak, kendi kişisel yetersizliklerinin üstesinden gelebilir.

Toplumsal ilgi sonradan kazanılmaz, doğuşta her insanda vardır; yani insan doğal olarak toplumsaldır. İnsana özgü her özellik gibi toplumsal ilginin de zamanla gelişmesi gerekir. Bu yüzden, çevre çocuğun toplumsal ilgisini geliştirmek, eğitmek ve yönlendirmek zorundadır. Yanlış eğitim toplumsal ilginin sağlıklı gelişmesini engeller ve çeşitli uyumsuz davranışların, nevrotik belirtilerin oluşmasına yol açar. Bu yüzden Adler çocukların eğitimiyle ilgilenmiş, rehberlik ve danışmanlık alanlarının gelişmesine önayak olmuştur. Adler'in psikiyatri ve klinik psikolojiden çok danışma psikolojisinde ün kazanmasının nedeni de budur.

Adler, nevrozun açıklanmasında da aynı yaklaşımı izlemiş, insanın kendi içindeki çatışma ve çelişkilerden ötürü nevrotik olduğunu savunan Freud'un tersine, çatışmanın bireyle çevresi arasında oluştuğunu ileri sürmüştür. Adler'e göre, insan yetersizliklerini giderirken ve yükselme isteğini gerçekleştirirken, kişiliğine uygun bir yaşam biçimi seçmeye yönelir. Çevre onun yaratıcı gücüne karşı çıkar ve seçtiği yolları engellerse, çatışma başlar ve nevrozlu davranış belirir. Bu nedenle amaç hem bireyin kendi kişiliğini kazanıp kendi yolunu çizmesini sağlamak, hem de çevresinin engelleyici tutumunu değiştirmek olmalıdır. Bu tür bir yaklaşım da danışma psikolojisiyle bağdaşır.

İnsanın geçmişine, özellikle çocukluk yıllarına gösterdiği ilgiyle Adler aile yapısını da incelemiş ve toplumsal etkenlerle birlikte kardeşlerin yaşlarının da önemli bir rol oynadığını gözlemlemiştir. Büyük, ortanca ve küçük kardeşin farklı kişilikler göstermesini, her birinin yaşından ötürü farklı deneyimler geçirmesiyle açıklamıştır. Adler'e göre, ilk çocuk ya da en büyük, ikinciye göre daha çok ilgi görmekte, kardeşi doğduktan sonra da ana babasının sevgisini küçükle paylaşmak zorunda kalmaktadır. Bu, onun bir anlamda prensliğini yitirmesidir. Yaşamında karşılaştığı bu beklenmedik durum ilk çocuğun kişiliğini ve yaşam biçimini etkiler. Kimisi öfkeyle dolar, kimisi aniden şansının ters döneceğinden ürker olur, kimisi eski mutlu günlerini arar. Bunun sonucunda, nevrotik davranışlar belirebilir. Nitekim Adler, alkoliklerin, çeşitli sapıklıklar gösterenlerin, suç işleyenlerin ve nevrozluların çoğunlukla ailenin ilk çocuğu olduğunu saptamıştır. Adler'e göre, ortanca çocuk büyüğe benzemeyi ve onu geçmeyi arzuladığından genellikle çalışkan ve gayretlidir. Bazen kıskanç ve isyankâr da olsa, kendinden küçüğe ve büyüğe göre daha uyumlu ve daha sağlıklıdır. En küçük ise en çok şımartılan olduğundan, problemlidir; nevrotik belirtiler gösterebilir.

"Toplumsal İlgi"

Adler'in, çocukların yaşlarıyla sorunları arasında kurduğu bağ birçok araştırmaya yol açmış ve özellikle Amerikalı sosyal psikolog Stanley Schachter, Adler'in görüşlerini doğrulayan sonuçlar elde etmiştir.

Adler, Freud'un etkisiyle ve çocuk psikolojisine beslediği ilgiyle, insan yaşamının ilk yıllarını ayrıntılarıyla incelemiştir. Adler'e göre, erken çocukluk döneminde oluşan yaşam biçimini belirleyen etkenler doğuştan gelen yetersizlikler ve aile eğitiminde şımartma ya da ilgi göstermeme biçiminde ortaya çıkan yanlışlardır. Psikoterapinin görevi, hastayla eşit düzeydeki görüşmeler yoluyla, yanlış yaşam biçimine yol açan toplumsal ilgi eksikliğini gidermek ve insan ilişkilerini geliştirip güçlendirmek olmalıdır.

Toplumsal bir varlık olarak insan

Her insanda doğuştan varolan içgüdülerin davranışı belirlediğini savunan Freud'a karşı Adler'in getirdiği en önemli yenilik insanın toplumsal bir varlık olduğu görüşüdür. Adler'e göre insan toplum duygusuyla doğar, toplumun çıkarlarını, kişisel çıkarlarının üstünde tutar. İlişkilerin türü ve içeriği içinde yaşadığı topluma göre değişebilir; ama toplumsal olmayı ona çevresi öğretmez, o zaten toplumsal ilgiyle doğmuştur. Adler, insanı içgüdülerin yönetmediğini, sorunlarının tek nedeninin doyumsuzluklar olmadığını, yetersizlik duygularının yaşamın her yönünde belirebileceğini savunmuştur. İnsanın kendince geliştirdiği yaşam biçiminde, cinsiyetin yanında başka etkenlerin de önemli payı olduğunu ileri sürmüştür. Kişiliğin gelişmesinde ve bütünleşmesinde toplumun önemini belirterek hem psikanalitik yaklaşıma yeni bir yön vermiş, hem de o günlerde filizlenmeye başlayan sosyal psikoloji dalına katkıda bulunmuştur. Freud'un görüşlerine getirdiği yeniliklerden ötürü Adler, Yeni-Freudçu yaklaşımın öncülerinden olarak da değerlendirilmektedir.

İnsanın bilinçli olduğunu, yetersizliklerini ve amaçlarını değerlendirebileceğini, kendi yaşamına yön verebileceğini savunan Adler, Freud'un karamsar yorumlamalarına karşı, daha umutlu bir yaklaşıma önayak olmuştur.

Aile

Adler'in görüşlerini çoğunlukla danışman ve rehber psikologlar benimsemiştir. Klinik psikoloji ve psikiyatride fazla rağbet görmemesinin nedeni, yaklaşımının Freud'un psikanalitik kuramının basitleştirilmiş bir taslağı olmasından kaynaklanmaktadır.

Çok sayıda yapıt bırakan Adler'in görüşleri ölümünden sonra da değerini korumuştur. Amerika Adler Psikoloji Derneği, bireysel psikolojinin temel kuramlarının öğretilmesi ve yaygınlaştırılması görevini *The American Journal of Individual Psychology* gibi yayınlar yoluyla sürdürmektedir.

● **YAPITLAR:** *Studie über die Minderwertigkeit von*

Organen, 1907, ("Organ Yetersizlikleri Üzerine Bir İnceleme"); *Über den Nervösen Charakter*, 1912, ("Nevrozlu Kişilik Üzerine"); *Praxis und Theorie der Individual-Psychologie*, 1920, ("Bireysel Psikoloji'nin Kuramı ve Uygulaması"); *Menschenkenntnis*, *1927*, ("İnsanı Anlama"); *Der Sinn des Lebens*, 1933, ("Yaşamın Anlamı").

● KAYNAKLAR: H.L. Ansbacher ve R. Rowena (der), *The Individual Psychology of Alfred Adler*, 1956; R. Munroe, *Schools of Psychoanalytic Thought*, 1955; H.Orgler, *Alfred Adler: The Man and His Work*, 1960.

BAKINIZ: S. FREUD, FROMM, HORNEY, JUNG.

ADLER, Max
(1873-1937)

Avusturyalı düşünür ve siyaset adamı. Avusturya Marxizmi'nin kurucularından ve Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin sol kanat temsilcilerindendir.

15 Ocak 1873'te Viyana'da doğdu. 1896'da hukuk öğrenimini bitirdi. 1904-1922 arasında *Marx-Studien* dergisinin editörlüğünü yaptı. Aynı dönemde *Der Kampf* dergisinde makaleler yazdı. 1907'de Karl Renner ile birlikte Viyana Sosyoloji Topluluğu'nu kurdu. 1920-1923 arasında Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin milletvekili olarak parlamentoda bulundu. 1934'te Viyana Üniversitesi'nde sosyoloji dersleri vermeye başladı. 28 Haziran 1937'de Viyana'da öldü.

Adler, "Avusturya Marxizmi" olarak bilinen ve 1904'ten sonra Karl Renner, Rudolf Hilferding ve Otto Bauer tarafından kurulan okulun felsefi kuramcısıdır. Sosyalist düşünce tarihinde, tarihsel maddeciliğin "revizyonu" denemelerinin yoğunlaştığı ve felsefeye yeni bir ilginin doğmaya başladığı bir dönemde Adler, Marxizm'in ekonomik determinizm temeline dayanan yorumlarına karşı çıkmış, tarihsel maddeciliği Yeni-Kantçı felsefeyle bağdaştırmaya çalışmıştır. Marx'ın öğretisini, yaşadığı dönemin sosyal, ekonomik ve siyasal koşullarına uyarlamak isterken ve Marxizm'in değişmeye açık bir sentez olduğunu ileri sürerken, bireylerin düşünsel etkinliğini ön plana çıkaran görüşlerin savunuculuğunu yapmıştır.

İnsan zihninin toplumsal koşullarca belirlenmesi

Adler, *Kausalitaet und Teleologie im Streite um die Wissenschaft* ("Bilim Tartışmasında Nedensellik ve Teleoloji") adlı ilk kitabını 1904'te yayımladı. Kant'ın "sentetik a priori" adını verdiği, insan zihnine ilişkin mutlak sınırları toplumsal düzeyde ele alan Adler, insan zihninin toplumsal koşullar tarafından belirlendiğini ileri sürmüş ve bunun yol açtığı sınırlara "sosyal a priori" adını vermiştir. Adler'e göre, insan zihni toplum tarafından sunulan verileri seçerken özgür olmakla birlikte, çevre ve koşullar insanın bilgi ve eyleme ilişkin tercihlerini sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda, insan zihninin kendi dışındaki "tarafsız" bir veriler bütününü dolaysız bir nesnellik içinde edinmesi mümkün değildir. İnsan zihni edilgen bir algılayıcı olmakla kalmaz, yöneldiği dışsal gerçeği biçimlendirir de. Bu görüşlerden yola çıkan Adler, Lenin ve Kautsky'nin tarihsel maddecilik anlayışını eleştirmiş, bu yaklaşımın bireyi ekonomik güçlerin basit bir aracı durumuna indirgediğini ileri sürmüştür. Adler'e göre, Marx insan duygu ve düşüncelerini maddenin dolaysız bir yansıması olarak ele almamış, zihnin maddeden görece bağımsız işleyişini de vurgulamıştır. Marx, insanı fiziksel ve fizyolojik süreçler tarafından belirlenen bir makine olarak tanımlayan kaba maddeci yaklaşımlara karşı çıkmış ve sorunu zihin ile madde, birey ile toplum arasındaki diyalektik bir ilişki olarak ele almıştır. Adler'e göre, toplum, maddi güçlerin bütünlüğü ile düşünsel-ruhsal çabaların birliğinden oluşmaktadır. İnsan pratiği aynı zamanda felsefi ideallerin gerçekleştirilmesine de hizmet etmektedir. Bu bağlamda, bilim ile ahlak, toplumsal yasaların belirleyiciliği ile amaçlanan idealler, tarihsel maddecilik ile felsefe arasında aşılmaz uçurumlar yoktur.

Adler, Marx'ın gençlik döneminde yazmış olduğu *Zur Kritik der Hegel'schen Rechtsphilosophie* ("Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi") adlı kitabında "Hümanist Marxizm" olarak adlandırılabilecek bir anlayışı doğrulayan kanıtlar olduğunu ileri sürmüştür. Lukacs'ın Marx'ın gençlik dönemindeki yazılarını Hegelci bir yaklaşımla yorumlaması gibi, Adler de Marx'ın bu dönemindeki yazılarını Kantçı bir bakış açısıyla yeniden değerlendirmiştir. Kişiliğin yaratıcı bütünselliğini insanın en yüce amacı olarak nitelendiren Yeni-Kantçı felsefeden yola çıkan Adler, daha zengin bir bireyselliğe ulaşmış sosyalist insanın oluşturulması gerektiğini savunmuştur.

Bir siyaset adamı olarak Adler, 1888'de Victor Adler tarafından kurulan ve içinde farklı siyasal eğilimleri barındıran Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin sol kanadında yer almıştır. Mücadelesini esas olarak genel oy hakkının elde edilmesi ve parlamenter yoldan iktidara gelinmesi çizgisinde sürdüren Avusturya Sosyal Demokrat Partisi içinde proletarya diktatörlüğünü ve işçi konseylerini savunmuştur. Bununla birlikte, Adler'in Avusturya Sosyal Demokrat Hareketi içindeki düşünsel etkinliği, esas olarak siyasal mücadele düzeyinde değil, felsefi düzeyde olmuştur.

● YAPITLAR: *Kausalitaet und Teleologie im Streite um die Wissenschaft*, 1904, ("Bilim Tartışmasında Nedensellik ve Teleoloji"); *Marx als Denker*, 1908, ("Bir Düşünür Olarak Marx"); *Das Soziologische in Kant's Erkenntniskritik*, 1925, ("Kant'ın Bilgi Eleştirisinde Sosyolojik Öğeler"); *Das Raetsel der Gesellschaft*, 1935, ("Toplumun Gizemi").

● KAYNAKLAR: W.M.Johnston, *The Austrian Mind*, 1972; G. Lichtheim, *Marxism, An Historical and Critical Study*, 1961; D. McLellan, *Marxism After Marx*, 1979.

●BAKINIZ: O. BAUER, HILFERDING, KANT, RENNER.

ADLER, Victor
(1852-1918)

Avusturyalı siyaset adamı. Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin kurucularındandır.

24 Haziran 1852'de Prag'da doğdu, 11 Kasım 1918'de Viyana'da öldü. Çekoslovakya'dan Avusturya'ya göç etmiş varlıklı bir Yahudi tüccar ailesinin çocuğudur. Viyana Üniversitesi'nde tıp ve psikiyatri öğrenimi yaptı. Üniversite öğrenciliği sırasında Freud'la arkadaş oldu. 1871'de Georg Ritter von Schönerer'in Pan-Germanist bir programı savunan milliyetçi örgütüne girdi. 1878'de evlendi. 1882'de Alman milliyetçilerinin hazırladığı Linz Programı'nın çalışmalarına katıldı. Bu programda, Almanya ile sıkı bağlar kurulması ve Avusturya'nın içişlerine Almanya'nın egemen olması savunuluyordu. Ancak, milliyetçi harekette Yahudi aleyhtarlığının başlaması üzerine bu örgütten ayrıldı.

1881'de üniversiteyi bitirdikten sonra, Viyana'nın işçi mahallelerinde doktorluk yaptı. Bu arada fabrikalardaki çalışma şartlarının iyileştirilmesi için uğraştı. 1883'te Londra'ya yaptığı bir gezide Engels'le, daha sonra da Bebel ve Kautsky ile tanıştı ve dostluk kurdu. Onların etkisiyle sosyalizmi benimsedi.

1886-1889 arasında *Gleichheit* ("Eşitlik") adında haftalık bir gazete yayımladı. Bu gazete kapandıktan sonra 1889'da ilkin haftada bir, daha sonra da her gün yayımlanan *Arbeiterzeitung* ("İşçinin Gazetesi") adında bir gazete çıkardı. *Arbeiterzeitung* bir süre sonra sosyalistlerin yayın organı durumuna geldi ve daha sonraki yıllarda da, uzun süre İkinci Enternasyonal'in başlıca yayın organlarından biri oldu.

Bu dönemde Avusturya sosyalist hareketi, yöntem tartışması yapan çeşitli gruplara bölünmüştü. Ilımlılarla parlamento dışı yöntemleri savunanlar arasında anlaşmazlık vardı. Ayrıca, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki farklı ulusların varlığı da bölünmeye yol açıyordu. Victor Adler bütün bu ayrılıkları gidermek için çaba gösterdi. 1889'daki Hainfeld Kongresi'nde, bütün grupların birleşmesinde ve Sosyal Demokrat Parti'nin (SDP) kurulmasında önemli katkısı oldu. Ölümüne değin bu partinin yönetiminde görev alan Adler, 1905'te de Reichenberg'den (Bohemya) milletvekili seçildi.

Victor Adler kuramcıdan çok eylem adamıydı. Kapitalizmin kendiliğinden ve kaçınılmaz olarak yıkıma gitmekte olduğunu düşünüyor ve işçi sınıfını bu yıkım anı için eğitmek gerektiğine inanıyordu. Savunduğu ve savaşımını verdiği başlıca konulardan biri genel oy hakkıydı. Bu konu parlamentoda tartışılırken, SDP bazı kitle gösterileri düzenledi. 1907'de, 24 yaş ve üzerindeki tüm erkeklere oy hakkı tanındı. Bu kanun parlamentoda sosyalistlerin durumunu güçlendirdi. Ancak, hükümet içinde fazla etkili olamadılar.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'nda yenildi ve bu topraklarda yeni, bağımsız devletler kuruldu. Adler, 1918'de yeni Avusturya hükümetinde görev aldı. Avusturya'nın Almanya'ya bağlı olmasını savunuyordu. Avusturya Cumhuriyeti'nin resmen ilan edilmesinden bir gün önce, öldü.

Alman Kültür Derneği yardımıyla

ADORNO, Theodor
(1903-1969)

Alman (FAC) felsefeci, sosyolog ve estetik kuramcısı. Frankfurt Okulu'nun kurucularındandır.

Theodor Wiesengrund Adorno 11 Eylül 1903'te Frankfurt/Main'da doğdu. Yahudi bir ailenin çocuğuydu. Annesi müzik sanatçısı, babası ise tüccardı. Küçüklüğünde piyano dersleri aldı ve beste çalışmaları yaptı. Yükseköğrenimini Frankfurt Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra, 1924'te Husserl'in fenomenolojisi üzerine yazdığı tezle doktora aldı. 1925'te yaratıcı müziğin merkezi olan Viyana'ya gitti ve buradaki öğrenimi sırasında yenilikçi müzik dergilerine yazılar yazdı. 1928'de Frankfurt Üniversitesi'ne döndü ve Kierkegaard'ın estetiği üzerine yazdığı çalışmayla doçent oldu. 1933'te Hitler'in iktidara gelmesi üzerine Almanya'yı terketti ve önce İngiltere'deki Merton College'da, daha sonra ABD'deki Princeton ve Berkeley üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. 1950'de doğduğu kente döndü ve ölümüne değin Frankfurt Üniversitesi'nde ders verdi. 6 Ağustos 1969'da İsviçre'de öldü.

Frankfurt Okulu ve eleştirel kuram

Adorno, 1923'te kurulan *Institut für Sozialforschung* (Sosyal Araştırmalar Enstitüsü) çevresinde bir araya gelmiş olan kuramcıların oluşturduğu Frankfurt Okulu'nun en önemli temsilcilerinden biridir. Bilimsel ve mali özerklik temeli üzerinde, sosyal araştırmaya yönelik bir akademi olması amacıyla kurulan enstitü, 1930'da Max Horkheimer'in başkanlığa getirilmesiyle birlikte yaratıcılık dönemine girmiştir. Horkheimer'in Herbert Marcuse, Theodor Adorno, Erich Fromm ve Friedrich Pollock'u bir araya getirerek oluşturduğu çekirdek, Frankfurt Okulu'nu kuramsal açıdan biçimlendirmeye başlamıştır. Okulun temel görüşü olan "eleştirel kuram" ilk kez Horkheimer tarafından ortaya atılmış, enstitünün yaygın organı olan *Zeitschrift für Sozialforschung*'da ("Sosyal Araştırmalar Dergisi") yayımlanan diğer çalışmalarla teorik bir bütünsellik kazanmıştır.

Adorno, Nazi iktidarı ve II. Dünya Savaşı yıllarını kapsayan sürgün döneminden sonra, tekrar Frankfurt'a taşınan enstitünün başkanlığına getirildiği

1958'den sonra, özellikle felsefe ve eleştirel sanat sosyolojisi alanlarında güçlü eserler vermiştir. Adorno'nun felsefeye olan ilgisi, felsefenin eleştirel işlevini savunma olarak özetlenebilir. Adorno'ya göre, "eleştirel kuram" eyleme yöneliktir; böylece kuramın kendisi kuram olmanın sınırlarını aşar. Kuramın yöneldiği eylem (Praxis) felsefenin eleştirel içeriğini ortaya çıkarır ve ancak bu düzeyde felsefe tümüyle aşılmış olur. Adorno'ya göre, kuramsal düzeyde de olsa, felsefenin aşılması için uğraşma, sürekli ve bilinçli bir çaba haline gelmelidir. Varolan felsefenin toplumun bütünlüğü içinde biçimlenmiş bir yapı olması yüzünden, aşılması da ancak toplumun devrimci ve bütünsel bir dönüşümüyle mümkündür.

Toplum ve ideoloji

Adorno'nun ünlü ilkesi "bütün yanlıştır", idealizmin "bütün doğrudur" ilkesinin karşısında yer alır. Adorno'ya göre, eleştirel kuram toplumda egemen olan, "mistifikasyon" olayı bütünlüğünün açığa çıkarılması ve toplumsal eleştirel bilincin oluşturulmasıdır. Toplumda egemen olan ideoloji bu "bütünsel" yanlışın ya da yalanın bir yansımasından ibarettir. Bu yüzden "gerçek tarihsel savaşım" ideolojiye karşı bir savaşımdır; çünkü savaşılması gereken toplumun şu ya da bu yapısı değil, toplumu temelden biçimlendiren "sosyal bilinç"tir. Bu, toplum içindeki insanların en incelmiş beğenilerinden en gündelik algılarına dek, onların düşünsel yapılarını derinlemesine biçimlendiren "ideoloji"dir. II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Adorno, Frankfurt Okulu'nun ideoloji eleştirisini şöyle dile getirmiştir: "Kültürel eleştirinin biçimleri arasında en uzun süre geçerli olmuş olanı ve en temel olmuş olanı şu yalandır: Kültür insanın değerinin ön planda olduğu bir toplum imgesini yaratır, oysa gerçekte böyle bir toplum varolmamıştır.. Bu, kültürün bir ideoloji olarak ortaya çıkışıdır."

Estetik görüşü

Geleneksel kurama, yani pozitivist kurama ve onun kavramlarına bir eleştiri getirmek amacıyla geliştirilmiş olan eleştirel kuramı gündelik kültüre ve sanata uygulayan Adorno olmuştur. Adorno'nun estetik görüşü, kısaca sanatı dinamik gerilim içinde toplumsal-tarihsel bütünlüğüyle ele almak olarak tanımlanabilir. Onun gündelik kültür konusundaki çözümlemesi ise, yaygın kamuoyu araştırmalarında uygulanan pozitivist yöntemin bir eleştirisidir. Adorno, "verilmiş" olgularmış gibi görülen tepki biçimlerini ölçmeyi ve sınıflandırmayı reddetmiştir. Bunun yerine, kültür tüketicilerinin tepkileri ile tepkide bulundukları olguların "nesnel gerçekliği" arasında bir ilişki kurmayı denemiştir. Adorno'ya göre, gündelik kültürün üretimi "sıradanlaştırma" ile başlar. Bu süreç içinde başarılı biçimler ve karışımlar, "kültür endüstrisi"nin tekeli tarafından teşvik edilir ve geliştirilir. "Sıradanlaştırma" kendine yardımcı olarak "sahte bireycilik" yöntemini seçmiştir. "Sahte bireycilik" ise, kültür alanındaki fabrikasyonu özgür seçim ya da açık pazar düşleriyle donatmaktır. Adorno'ya, göre, gündelik kültürde her şey kör bir belirlenmişlik içindedir. Örneğin radyo, kültür endüstrisi içinde faşizmin propagandasına hizmet ederek, bu ideolojinin toplum içinde hızla yayılmasına yol açmıştır.

Müzik

Adorno, estetik kuramını *Aesthetische Theorie* ("Estetik Teorisi") adlı kitabında geliştirmiştir. Burada ortaya koyduğu görüşleriyle, sanatı yalnızca sınıf bilincinin geliştirilmesine hizmet eden bağımlı bir alan olmaktan çıkarmaya çalışmıştır. Adorno, 20. yy sanatına karamsar bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Onun, özellikle müzik için söyledikleri, genel estetik görüşü için de geçerli sayılabilir. Adorno'ya göre, bir yapıt içinde doğduğu toplumu, bildirisi ve yapısal özellikleriyle dile getiriyorsa, tutarlı sayılmalıdır. Çağdaş müzik de, öteki çağdaş sanatlar gibi, kültür üreticisi ile tüketicisi arasında bir denge oluşturmalıdır. Başka bir anlatımla, Adorno, katılmanın tek yönlü olduğu bir sanat anlayışını çağdışı bulur. Çağımızın sanat yapıtı, kendisini yaratan ile algılayan arasında ortak bir boyut kurmalı, sanatsal iletişim de bu boyut içinde gelişmelidir.

Adorno'nun en çok üzerinde durduğu konular-

Adorno'ya Göre Otoriter Kişilik

Adorno, çağdaş toplumlarda bireylerin antidemokratik, faşist propagandaya yatkın olmalarının sosyo-psikolojik nedenlerini araştırmış ve "otoriter kişilik" olarak tanımladığı, faşizan eğilimleri potansiyel olarak içinde barındıran insan karakterini çözümlemeye çalışmıştır. Freud'un psikanalitik teorisinden yola çıkan Adorno, büyük ölçüde orta sınıfa mensup bireyler üzerinde yaptığı araştırmada, faşizan eğilimleri ölçmek için F-ölçeği olarak adlandırılan bir değerlendirme sistemi kullanmıştır.

Adorno'ya göre, otoriter karakter çocuklukta duyulan Oedipus kompleksinin bir devamı olarak ortaya çıkmaktadır. Çocukluk döneminde, bir yandan anneye yönelik cinsel sevginin bilinçaltına itilmesi öte yandan anne-babaya duyulan öfkenin bastırılması sonucu aile otoritesine boyun eğme eğilimi belirmektedir. İlerki yaşlarda ise, ailesinde artık gerçek bir otorite bulamayan birey, kişiliğini bütünleştirebileceği dışsal bir güce yönelmektedir. Otoriter kişilik egonun zayıflığı temeli üzerinde yükselir. Saldırganlık içgüdüsüyle birleşen bir katılık ve otorite karşısında itaat eğilimi, güvenlik arayan ve sorumluluktan kaçan bu tipin belirgin özellikleridir. Bu tip birey, boyun eğme yoluyla ve kendisinde tahammül edemediği nitelikleri temsil ettiğine inandığı güçsüz kişileri yok etmeye çalışarak, doyum sağlar ve rahatlar.

Adorno, otoriter kişiliğin Avrupa'daki alt-orta sınıfların belirgin özelliklerinden olduğunu ileri sürer. Bu olgu, aile yapısının hızla değişmesi, küçük burjuva mülkiyet ilişkilerinin parçalanması ve arzulanan sosyal statüye ulaşılamaması gibi koşullardan kaynaklanmaktadır. Ekonominin sahte hedeflerinin sonucu olan bu koşullar, bireysel sado-mazoşist eğilimleri güçlendirmekte; tutucu önyargılarla hareket eden, zihni siyasal ve sosyal sorunlar karşısında karışık, kendini koyu bir milliyetçiliğe adayan, belirsizliğe, tartışma ve demokrasiye kapalı yeni bir karakter oluşmaktadır.

dan biri de, tekelci kapitalizm döneminde sanatın ve bunun bir parçası olarak müziğin, meta haline gelmesidir. Örneğin caz müziği sanattaki metalaşma olgusunun bir göstergesidir. Adorno, sanatın belirli siyasal ve didaktik etkiler yaratmaya çalışması halinde değerini yitireceğini savunmuştur. Sanat, bağımsız olduğu ve kaynaklandığı görünürdeki gerçekliği yadsıdığı ölçüde eleştireldir. Ona göre sanat, bilincin oluşumuna etkin bir biçimde katılmalı, tüketicinin edilgin ve tek yanlı bilincine teslim olmamalıdır. Sanat, kendi estetik yapısı içinde toplumsal çelişkileri dile getirmeli ve geleneksel anlam örgülerini yeniden biçimlendirmelidir. Adorno, bu bağlamda, Arnold Schönberg'in müziğini olumlu bir örnek olarak değerlendirmektedir.

Adorno, müzikle ilgili bu görüşlerini yazın ürünlerine de uygulamıştır. *Aesthetische Theorie*'de, "yeni sanat" olgusuna Marxist temellerden yola çıkan bir yaklaşımı denemiştir. Adorno'nun gözünde sanat yapıtı bir menteşe gibidir: Bir yanında dile getirdiği gerçeklik dilimi, öteki yanında bu gerçeklik diliminin dile geliş biçimi vardır; bu iki yaka birbiriyle tutarlı bir ilişki ortaya koyamazsa, kapı gıcırdayacaktır. Daha da kötüsü, çağdaş bir içerik çağdışı bir biçimle verilmek istenirse, kapı ne açılacak ne de kapanacaktır. Çağdaş biçimini bulamamış bir sanat yapıtı zaten çağdaş bir içerik de getiremez.

Marxist bir toplum ve sanat kuramı geliştirmiş olması bakımından, Adorno'nun önemli katkısı, sanat yapıtlarını toplumbilimsel düşüncelerin yansıması olmaktan çıkarması, bunları toplumsal yapıları içlerinde taşıyan nesneler olarak ele almasıdır.

Adorno, sanatsal faaliyetin ve eleştirel felsefenin geliştirilmesinin varolan dar bir siyasal pratiğe bağımlı kılınmasına karşı çıktığı gibi, kişisel yaşamında da varolan sosyalist pratiğin dışında kalmıştır. Bunun sonucu olarak geliştirmeye çalıştığı eleştirel kuram, kitlelerin maddi pratiği ile ilişki kurmakta yetersiz kalmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Dialektik der Aufklaerung* (Horkheimer ile), 1947, ("Aydınlanmanın Diyalektiği"); *Philosophie der Neuen Musik*, 1949, ("Yeni Müziğin Felsefesi"); *The Authoritarian Personality* (E. Frenkel-Brunswick, D.J. Levinson, R.N. Sanford ile), 1950, ("Otoriter Kişilik"); *Versuch Über Wagner*, 1952, ("Wagner Üzerine Bir Deneme"); *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie*, 1956, ("Bilgi Teorisinin Metakritiği Üzerine"); *Negative Dialektik*, 1960, ("Olumsuz Diyalektik"); *Aesthetische Theorie*, (ö.s.), 1973, ("Estetik Teorisi").

- **KAYNAKLAR:** D.Held, *Introduction to Critical Theory*, 1980; M. Jay, *The Dialectical Imagination*, 1973; P. Slater, *The Origin and Significance of the Frankfurt School*, 1977.

- **BAKINIZ:** W. BENJAMIN, FROMM, HABERMAS, HORKHEIMER, MARCUSE, F.POLLOCK.

ADRIAN, Edgar Douglas
(1889-1977)

İngiliz elektrofizyolog. Sinir hücresi üzerine çalışmalarıyla, Charles Sherrington ile birlikte 1932 Nobel fizyoloji ve tıp ödülünü almıştır.

30 Kasım 1889'da Londra'da doğdu. 1911'de Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'ın doğabilimleri bölümünden en iyi dereceyle mezun oldu. Fizyoloji alanındaki araştırmalarıyla dikkati çekerek, iki yıl sonra Trinity College'da kürsü üyeliğine getirildi. Ardından St. Bartholomew Hastanesi'nde klinik dersleri alan Adrian, 1915 yılında Cambridge Üniversitesi'nin tıp bölümünü bitirdi. Ordu hizmetine alındığı I. Dünya Savaşı yıllarında, özellikle sinir sistemi hastalıkları ve cerrahi alanındaki deneyimini büyük ölçüde artırmıştı. Savaş sonrası Cambridge'e dönünce, bir yandan ders verirken, bir yandan araştırmalarını sürdürdü. 1929'da Royal Society'de araştırma profesörlüğüne, 1937'de de Cambridge Üniversitesi'nde Fizyoloji profesörlüğüne getirilen Adrian, emekliye ayrıldığı yıl (1951)Trinity College yöneticiliğine atanarak 1965'e değin bu görevde kaldı. 1957-1959 arasında Cambridge Üniversitesi'nin rektör yardımcılığını, 1968'de de rektörlüğünü üstlendi.

1932'de Nobel fizyoloji ve tıp ödülünü Sherrington'la paylaşan Adrian, yoğun araştırma ve yöneticilik yılları boyunca, Nobel dışında da birçok ödül kazandı. 1934'te Kraliyet Madalyası, 1942'de Kraliyet Liyakat Nişanı ve 1946'da Copley Madalyası'yla ödüllendirildi. 1955'te baron ünvanını aldı. 4 Ağustos 1977'de Cambridge'de öldü.

Adrian sinir sistemi ve özellikle sinir hücresinin fizyolojisi üzerinde çalışmaya başlamadan önce, 19. yy sonlarından beri süregelen araştırmalar sonucu bu alanda önemli adımlar atılmıştı. Örneğin, bir motor sinir hücresine (motonöron) verilen stimulusun (uyaran) ilgili kasta bir gerilme yaratmakla kalmayıp, o sinirin elektrik yükünde farkedilir bir değişikliğe de neden olduğu gözlenmiş ve 1909'da Keith Lucas tarafından "hep ya da hiç ilkesi" ortaya atılmıştı. Bu ilkeye göre, bir sinir hücresine verilen stimulus, ancak gücü belli bir eşiğin üzerine çıktıktan sonra impuls yaratır. İmpuls, stimulusun bir sinir hücresinden diğerine iletilmesini sağlayan elektrokimyasal olaylar zinciridir. Stimulusun gücünün gerekenden fazla olması, zaten her zaman en yüksek düzeyde gerçekleşen impulsun yeğinliğini etkilemez. 20. yy'ın başlarında bu noktaya gelen araştırmalar, sinir hücrelerindeki hassas gerilim farklılıklarının henüz ölçülebilir olmaması nedeniyle daha fazla gelişme gösterememişti.

Bu konudaki araştırmalarına Lucas'ın asistanı olarak başlayan Adrian, 1916'da hocasının bir uçak kazasında ölmesinden sonra çalışmalarını bir süre kendi başına yürüttü. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Cambridge'e dönünce, geliştirdiği bir ses yükselteci sayesinde impulsları 5000 kez yükseltilmiş ses dalgaları halinde kayıt etmeyi başardı. 1927'de, İsveçli meslektaşı Zotterman'la bir kurbağa kası üzerinde

yaptıkları deneyle, stimulusun yeğinliği yükseltildiğinde impulsların sıklığının da arttığını kanıtladı. Sinir hücresinin uyum özelliğini de yine bu deneyle açıkladı. Bu açıklamaya göre, uyum gücü yüksek sinirlere verilen kesintisiz bir stimulus tek bir impuls yaratıyor, uyum gücü düşük sinirlerde sık sık yinelenen impulslara neden oluyordu. Adrian, 1928 yılında duyu organları üzerinde yaptığı çalışmalarda, deriye basınç uygulayarak impulsların sıklığının basıncın kuvvetiyle orantılı olarak arttığını, basıncın sabit tutulması halinde ise düştüğünü gösterdi. Tüm bu çalışmalarıyla, 1932 yılında fizyoloji ve tıp dalındaki Nobel Ödülü'nü Sherrington'la paylaştı.

Adrian, 1934'ten başlayarak çalışmalarını beynin elektriksel etkinliği üzerinde yoğunlaştırdı. 1929'da Avusturyalı psikiyatr Hans Berger, beynin yaydığı elektrik dalgalarını EEG (elektroansefalogram) ile ölçmeyi başarmıştı. Adrian ise, dikkatini yoğunlaştıramayan bir denekte bu dalgaların ritmik olduğunu göstererek dalga yayınının beyin kabuğunun artkafa ve çeper lobu bölgelerinden kaynaklandığını buldu. Bu konudaki çalışmaları sara tedavisine yeni bir boyut getirmiştir. Beyinciğin de saniyede 150-250 dalga yaydığını bulan Adrian, beynin çeşitli bölgelerinin işlevlerini araştırdı. Özellikle hayvanlar üzerinde yaptığı deneylerde, bir canlı için herhangi bir duyu ne derece önemliyse, hayvanın beyin kabuğunda o duyuya ilişkin algılama bölgesinin o denli geniş olduğunu gözlemledi. Sonraki çalışmalarını koklama duyusu üzerinde yoğunlaştırarak, koklama soğanının sinir hücrelerindeki gerilim değişikliklerini ölçmeyi başardı. Ardından, eter, yağ ve balık kokusunun kedilerde üç değişik impulsa neden olduğunu saptadı. Koklama sinirlerinin uyum yetenekleriyle ilgili önemli sonuçlar elde etti ve bunları 1950-1956 arasında yayımladı.

Adrian, tek bir sinir hücresinin ürettiği impulslardan beynin tümünü ilgilendiren EEG dalgalarına kadar sinir sisteminin çok değişik işlevlerini inceleyerek modern elektrofizyolojinin öncülüğünü yapmıştır.

- YAPITLAR: *The Basis of Sensation*, 1928, ("Duyumun Temelleri"); *The Mechanism of Nervous Action*, 1932, ("Sinir Etkinliğinin Mekanizması"); *The Physical Background of Perception*, 1946, ("Algılamanın Fiziksel Temeli").
- KAYNAKLAR: *Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society*, 1979; *Nobel Lectures, Physiology or Medicine, 1922-1941*, 1965.
- BAKINIZ: H. BERGER, ECCLES, ERLANGER, HODGKIN, B. KATZ, SHERRINGTON.

ADUDU'D-DEVLE
(936-983)

Büveyhoğulları sultanı. İslam tarihinde "Şehinşah" ünvanını taşıyan ilk devlet adamıdır.

İsfahan'da doğdu. Bağdat'ta öldü. Asıl adı, Fennâ Husrev Ebu Şüca'dır. İran'ın güneyinde ve Irak'ta hüküm süren Büveyhoğulları sultanlarından Rüknü'd-Devle'nin oğludur.

946'da babasının vesayeti altında Fars Eyaleti'nin başına geçti. 968'de Kirman'ı, 973'te Oman'ı ele geçirdi. Vasit civarındaki savaşta Alptigin komutasındaki Türkler'i yenerek Bağdat'a girdi.

Amcası Muizzü'd-Devle ölünce, oğlu İzzeddin Bahtiyar, Kirman, Huzistan ve Irak hükümdarı oldu. Yönetimde başarı gösteremedi. Adudu'd-Devle'den yardım istedi.

Adudu'd-Devle, Bahtiyar'ın ordusunda düzeni sağladıktan sonra onu tutsak edip ülkeyi eline geçirdi. Fakat Rüknü'd-Devle ikisini uzlaştırdı ve Bahtiyar'a topraklarını geri verdi.

Rüknü'd-Devle'nin 976'da ölümünden sonra, güçlü bir ordunun başına geçen Adudu'd -Devle, Irak üzerine yürüdü. Bahtiyar'ı yendikten sonra Basra'ya girdi. Ertesi yıl bütün Irak'ı denetimi altına aldı. Kardeşi Fahrü'd-Devle'nin de topraklarını elinden alıp, egemenliğini Cürcan ile Taberistan'a dek yayarak bütün Büveyhoğulları topraklarını yönetimi altında birleştirdi.

Abbasî halifesi et-Ta'i, Adudu'd-Devle'ye daha 977'de sultan sanını vermişti. Ertesi yıl da, hutbelerde kendisinden sonra Adudu'd-Devle'nin, Şehinşah, Melikü'l-müluk sıfatları ile anılmasını, namaz saatlerinde kapısı önünde kös çalınmasını emretti.

Adudu'd-Devle, İslam tarihinde "Şehinşah" ünvanını taşıyan ilk devlet adamıdır. Halife et-Ta'i, kızını Adudu'd-Devle'ye vermiş, o da kendi kızını halifeye nikâhlamıştı.

Adudu'd-Devle, 983'te Bağdat'ta öldü. Ölümü gizli tutuldu. Olay, bir yıl sonra açığa vuruldu ve cesedi Kûfe'ye götürüldü.

Adudu'd-Devle'nin hazine işlerine bakan ünlü tarihçi İbn Miskeveyh'in yazdıklarına göre, Adudu'd-Devle'nin Bağdat'ın güzelleşmesinde büyük katkısı olmuştur. Ayrıca birçok kentte cami, hastane ve halkın gereksinimleri ile ilgili yapılar inşa ettirmiştir. Bimaristan-ı Adudi adıyla Bağdat'ta yaptırdığı hastane döneminin en önemli tıp merkeziydi.

- BAKINIZ: MUİZZÜ'D-DEVLE.

ADY, Endre
(1877-1919)

Macar şair. Macar şiirine biçim ve öz açısından yenilikler getirmiştir.

Erdmindszent'de doğdu. Sonradan yoksullaşmış soylu bir ailenin çocuğuydu. Debrecen'de hukuk öğrenimi gördü. 1899'da döneminin önemli kültürel merkezlerinden biri olan Nagyvarad'a yerleşmesi yaşamının dönüm noktası oldu. İlk kitabını, *Versek* ("Şiirler") aynı yıl yayımladı. 1900 yılında başladığı gazeteciliği ölümüne değin sürdürdü. 1904-1907 arasında Fransa'ya yaptığı yolculuklar dünya görüşünün olgunlaşmasına yol açtı. 1905'te Macar edebiyatının önde gelen dergilerinden *Nyugat* çevresinde toplanmış aydınlardan biri olarak sivrildi. 1906'da yayımla-

dığı *Uj Versek* ("Yeni Şiirler") hem öz hem biçim açısından uzun süre tartışılan yenilikler getirdi. I. Dünya Savaşı'na antimilitarist ve insancıl özle dolu şiirlerle karşı çıktı. 12 şiir kitabının yanı sıra, öyküler ve sayısız makaleler yazmıştır. Yorucu çalışmaları ve alkolün etkisi sonucu Budapeşte'de öldü.

Yüzyılın başlarında Macar şiirine egemen olan Petöfi ve Arany taklidi şiirlerden farklı olarak biçim ve içerikte özgün şiirlerle çığır açıcı olmuştur. Macar halkına olan sevgisi ve bundan kaynaklanan siyasal yönsemesi şiirlerinde büyük yer kaplamıştır. "Yeni bir çağa yeni dizeler" anlayışıyla Macar şiirinin önemli yapıtaşlarından birini oluşturmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Versek*, 1899; *Uj Versek*, 1906; *Az Illes Szekeren*, 1908; *A Menekülö Elet*, 1912; *Ki Latott Engem*, 1914; *E. Ady Poems*, (ö.s.), 1941.

- BAKINIZ: PETÖFİ.

AEGIDIUS [Colonna Romanus] (1247-1316)

İtalyan filozof ve tanrıbilimci. Augustinus'un düşüncelerini yeni bir yorumdan geçirerek geliştirmiştir.

Roma'da doğdu, Fransa'da Avignon'da öldü. İtalya'nın ünlü Colonna ailesinden gelen Aegidius, 1265'te Augustinus tarikatına girerek keşiş oldu. Bir süre sonra Paris'e gitti, 1268-1272 yılları arasında okuduğu Paris Üniversitesi'nde Bonaventura ile Aquino'lu Thomas'ın öğrencisi oldu. 1277'de Paris piskoposu seçildi. Aquino'lu Thomas ve Aristoteles'in düşüncelerini geniş bir biçimde eleştirmeye başladı. Piskoposluktan alındı, sonra dinlenmek için Paris'ten ayrıldı. 1285'te yeniden Paris'e döndü. Bir süre Kral IV. Philip'in öğretmeni oldu. Üniversite çevresinde tanrıbilim konusunda Augustinus'tan sonra gelen ikinci adam sayıldı. Tarikata başpapaz olarak atanana değin profesörlük görevini sürdürdü.

1292'de öğretileri Augustinus tarikatının temel görüşleri olarak benimsenen Aegidius'u, 1295'te Papa VIII. Bonifacius, Bourges başpiskoposluğuna atadı; yaşamının sonuna değin bu görevinde kaldı.

Aegidius, felsefeye metafizik ve tanrıbilim sorunlarıyla girdi. Düşüncelerini, bulunduğu çevrelerin bilimsel anlayışına göre değiştirdiğinden, felsefeyle ilgili görüşlerini bütünlüğe kavuşturup, belli bir düzene göre sıralamamıştır. Özellikle, Aquino'lu Thomas'ın öğrencisi olduktan sonra, yeni bir düşünce ortamı oluşturmuş, tanrıbilim ve metafizik konularına ağırlık vermiştir.

Aegidius'a göre metafizik, iki ana sorunu içeren bir düşünce alanıdır. Bu iki ana sorundan biri öz ile biçim birliğidir. Varlık kavramı altında toplanan ne varsa öz ile biçimi birdir. Öz ile biçim bir bütünü oluşturur. İkinci sorun öz ile varlık ayrımıdır. Bu konuda Platon'dan kaynaklanan Yeni-Platonculuk ile Aristoteles arasında bir uzlaştırma eğilimindedir. Önce öz vardır, sonra özün belli bir biçim kazanmasıyla varlık oluşur. Varlık kavramı altında yer alan her nesne özden kaynaklanır.

Aegidius, bu sorunları *Liber de Causis* ("Nedensellik Üzerine") adlı yapıtında incelemiş, önceden düşüncelerini benimsediği, Aquino'lu Thomas'tan ayrı bir yol tutmuştur. Bu konuda daha çok Proklos'tan etkilenmiştir. Özellikle varoluşu özden gelen bir fışkırma *(emanatio)* diye görmesi onu Yeni-Platonculuk'a bağlar.

Bilgi, nesnenin anlayış gücünde yansımasıdır. Kavranabilen varlığın, doğrudan doğruya devinime geçerek anlama yeteneğinde belirmesi bilginin başlıca oluş koşuludur. İnsanda bulunan etkin us, kavranabilen değişik türde bilgileri anlayacak güçtedir. Us, evrensel nitelikler taşıyan bir varlık olduğundan, insan düşüncesinde bulunan bütün özel durumları kavrar ve onların bilgisine ulaşır.

Bilim, özdek, devinim, çekim gücü gibi konuları işler, onlara çözüm arar. Aegidius, bilim konusunda Yeni-Platonculuk'un ileri sürdüğü görüşleri benimsemiş, yeni bir yorum getirmemiştir.

Nicelikler özdeğin başlıca kuruluş ilkeleridir. Varlığın, yapısal açıdan nicelikleri iki türlüdür:

Değişmez nicelikte özdeği içeren bir varlığın gelişim olanakları bellidir, sınırlıdır. Bu nedenle bir nesnenin gelişerek başka bir nesneye dönüşmesi veya doğasında bir başkalaşma olması söz konusu değildir.

Varlık özdeş nicelikte, değişik boyutlarda olabilir. Su ile hava arasındaki bağlantı böyledir. Burada değişme özde değil, boyutların ayrımındadır.

Yönetim sorunları

Yönetim sorunlarıyla ilgili görüşlerini, Fransa Kralı IV. Philip'in öğretmeni olduğu sürede edindiği bilgiler oluşturur. Bu konuda, genellikle Aristoteles'in düşüncelerine bağlı kalmıştır. Yönetimin, belli seçkin bir kuruluşun elinde bulunması görüşünü savunmuştur. Bu konuyla ilgili düşüncelerini *"De Regimine Principium"* adlı yapıtında sergilemiştir.

Toplum kurumlarında kilisenin egemenliği tartışılmazdır. Tanrısal nitelik taşıyan ruh gücü, gelip geçici ve dünya varlığından kaynaklanan erkten üstündür. Kilisenin egemenliği evrenseldir, bu nedenle doğrudur, eksiksizdir, güven vericidir. Papanın genel geçerlik taşıyan tümel gücü vardır. Egemenlik Tanrı vergisidir, Kilise aracılığı ile gerçekleştirilir. Aegidius bu görüşlerini *De Potestate Ecclesiatica* adlı kitabında toplamıştır.

Aegidius, kendinden önce gelenler arasında Aristoteles, Augustinus, Proklos gibi bilgelerle, öğretmenleri olan Bonaventura, Thomas gibi tanrıbilimcilerden etkilenmiş, kendinden sonra gelenlerden de en çok Wyclif'i etkilemiştir.

- YAPITLAR: *Liber de Causis*, 1280, ("Nedensellik Üzerine"); *Physics*, 1483, ("Fizik"); *Posterior Analitics*, 1488, ("İkinci Çözümleme"); *Prior Analitics*, 1493, ("Birinci Çözümleme"); *De Anima*, 1496, ("Ruh Üstüne"); *Metaphysics*, 1550, ("Metafizik"); *De Potestate Ecclesiastica*, 1929, ("Kilisenin Gücü Üstüne"); *De Regimine Principium*, ty, ("Yönetim İlkeleri Üstüne").

Öz, biçim ve varlık

- KAYNAKLAR: G. Boffito, *Saggio di Bibliografia Egidiana*, 1911; R. Egenter, *Die Erkenntnispsychologie des Aegidius Romanus*, 1926.

- BAKINIZ: ARİSTOTELES, AUGUSTINUS.

AENEAS [Gaza'lı]
(5. yy)

Yunanlı bilge. Patristik dönem filozoflarındandır. Ruhun ölümsüzlüğü ve yeniden diriliş sorununa yeni bir yorum getirmiştir.

Yaşadığı yıllar, ailesi ve ilk gençlik dönemi konusunda yeterli bilgi yoktur. Bir süre İskenderiye'de Yeni-Platoncu Hierokles'ten felsefe okudu; sonra kendisi de felsefe ve retorik okutmaya başladı. Çoktanrıcı inançlara karşı duyduğu kuşkunun etkisiyle Hıristiyanlık'ı inceledi, bu yeni dini benimsedi.

Aeneas felsefeye Yeni-Platoncu görüşle yaklaştı; yeni benimsediği Hıristiyanlık'la bu felsefe çığırı arasında bağlantı kurmaya çalıştı. "Patristik felsefe", öteki adıyla "kilise babaları felsefesi" denen bu akım, Hıristiyan dininin getirdiği inanç sorunlarına Yeni-Platonculuk'un öngördüğü varlık ilkelerine göre çözüm arıyordu. Belli, değişmez sorunlara, genel geçerlik taşıdığı ileri sürülen çözümlere dayanan "kilise babaları felsefesi", bir süre sonra, Orta Çağ boyunca, Hıristiyanlık öğretisine temel olan "Skolastik Felsefe"ye dönüştü. Bu dönemde, Batı Akdeniz yörelerinde "patristik felsefe" ve retorik, yerini dinci görüşlere bırakırken, Suriye'nin Gaza ilinde bir süre daha etkinliğini sürdürdü. Aeneas, başında bulunduğu okulda, Yeni-Platoncu görüşle Hıristiyan inançlarını uzlaştırmaya çalışırken, Hıristiyanlık'ın da en etkili savunucusu olarak kaldı.

Ruhun ölümsüzlüğü ve ölümden sonra dirilme konularını içeren yazılarında, ruhun önceden varoluşuna, ölümle başka bir varlığa geçişine inanmadığını açıkladı.

Aeneas'a göre, gövdeyle birleşmeden önce ruh yoktu. Tanrı, ruhla gövdeyi birlikte yarattı. Bütün gövdesiz güçler (zekâlar) belli bir sürede, insan ruhları ise gövdelerle birlikte yaratılır.

Ruh ölümsüzdür, yeniden dirilme olayı gerçektir. Tanrı'nın uygun gördüğü bir süre içinde dağılan gövdeler bütünleşecek, ruhlar bu gövdelere girerek dirilmelerini sağlayacaktır.

Evren, günün birinde yok olacaktır; bu tanrısal bir yasadır ve kaçınılmazdır. Tanrı, evreni yeniden düzenlemek için yok edebilir. Karşıtların üremeleri belli bir düzen içinde olabilir.

Aeneas, Hıristiyan üçlemesini Platon'un *logos*'u ile bağlantılı kılarak açıklamaya çalıştı. Bu görüşünde Platoncu öğretinin büyük etkisi vardır.

● YAPITLAR: *Teophrastos*, ty.

AENESİDEMOS
(İÖ 130-80)

Yunanlı bilge. Akademia öğretisine karşı çıkmış, Pyrrhon'un görüşlerini yorumlayarak Yeni-kuşkuculuk çığırını başlatmıştır.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Girit'te Knossos'ta doğdu, bir süre İskenderiye'de ders verdi. Başlangıçta Akademia'ya bağlıydı; sonra Platon ve Aristoteles'in öğretisinden ayrıldı. Pyrrhon'un etkisinde kaldı, kuşkuculuğa yeni yorumlar getirdi.

Bütün düşüncelerini bilgi konusunda yoğunlaştırdı. Bilginin kaynağı ve geçerliği üzerinde durdu. Kuşkucu Akademia'ya bağlandı. Sonra Stoacılıkla Kuşkucu Akademia arasındaki yakınlaşmaya karşı çıkarak Pyrrhonculuk'un ilk biçimine döndü. Felsefesini dört ana konu üzerine kurdu: 1) Kuşkunun yapısı ve nedenleri, 2) Gerçeğin ve nedenselliğin eleştirisi, 3) Evrenin yapısı *(physeus)*, 4) Aktöre. Düşüncesinin örgüsünü oluşturan bu dört bölüm bilgi kavramında birleşir.

Aenesidemos'a göre, bilgi konusunda, genel geçerlik taşıyan, kesin, değişmez bir ölçüt yoktur. Bilginin göreliliğini, değişkenliğini göstermek için on kanıt ileri sürdü:

1) İnsanla hayvan organları arasında ayrım olduğu gibi, insan bireylerinin organları da birbirinin özdeşi değildir. Her türün kendi duyumları olduğuna göre bunlardan yalnız birinin doğruluğunu söylemek yanlıştır.

2) İnsanlar arasında ruh, gövde ve duyum ayrımları vardır.

3) Her insan değişik bir biçimde yetiştirilmiştir, konumların ayrılığı nedeniyle değişik yasalar ve duyumlar ortaya çıkar.

4) Delilik, düş, tutku gibi durumlara göre özdeş türde olan duyumlar bile birbirine uymaz.

5) Duyumlar birbirine olan uzaklıklarına göre değişir.

6) Duyumlar başka nesnelerle karıştıkları zaman ayrımlı olabilirler.

7) Nicelik ve nitelik de duyumları değiştirir.

8) Nesnelerin kendi aralarında ve özneyle olan ilişkileri görecelidir.

9) Özne ile nesne arasındaki ilişkinin niceliğine göre duyum değişir. Örneğin insanlar için az olan nesneler daha değerlidir.

10) Nesneler düşünen öznenin durumu karşısında görecelidir. Bu yüzden hiçbir yargı gerçek değildir.

Bilgi konusunda kesin yargıda bulunmak gereksizdir. "Bugüne değin hiçbir şey bilinememiştir, bundan sonra araştırma sürdürülebilir".

Sekstos Empeirikus'un *Hypothyposeis Pyrrhoneioi* adlı yapıtında bildirildiğine göre Aenesidemos, *Pyrrhoncu Söylevler* adlı sekiz bölümden oluşan yapıtında, düşüncelerini sergilerken, birinci bölümde Akademiacılar'la Pyrrhoncular arasındaki görüş ayrılıklarını belirler. İki öğretinin genel bir eleştirisini yapar. Akademiacılar'ın bilginin geçerliği konusunda

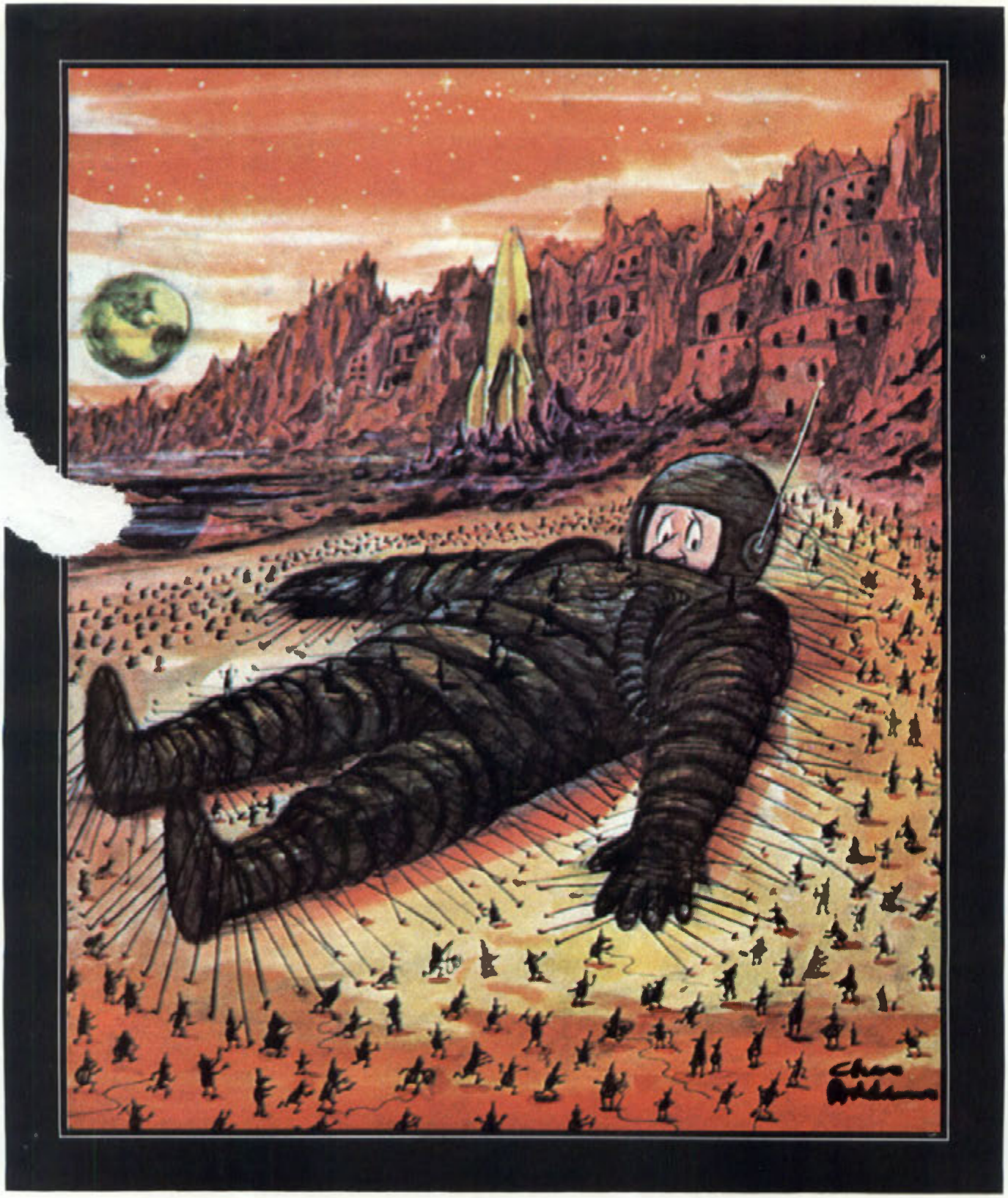

Resim 7
ADDAMS
(Black Maria, 1960)

Resim 8-9
KUZGUN ACAR
(Demir Kompozisyonlar)

Resim 10
KUZGUN ACAR
Mask

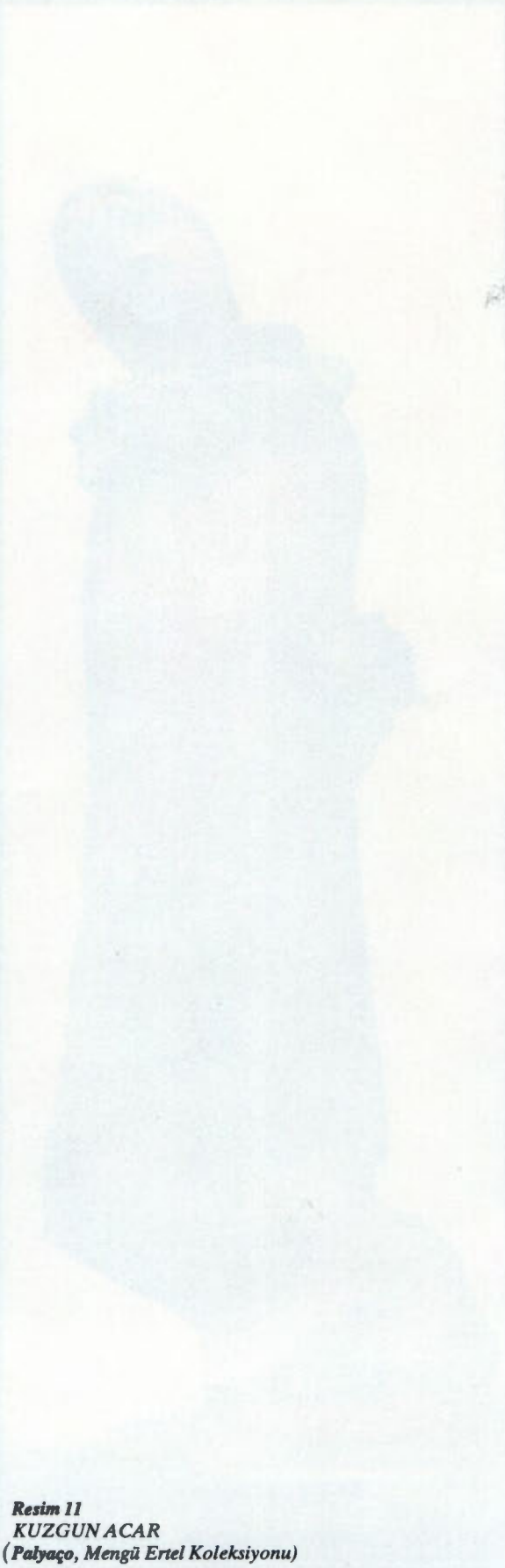

Resim 11
KUZGUN ACAR
*(**Palyaço**, Mengü Ertel Koleksiyonu)*

Resim 12
***Sultanahmet Camii** (İstanbul)*

Resim 13
Ahmed I Albümü'nden bir minyatür. 47 cm. (İstanbul Topkapı Sarayı)

ileri sürdükleri doğru-yanlış ayrımının tutarlı olmadığını söyler. Pyrrhoncular bilgi konusunda, doğru-yanlış ikilemesine önem vermediklerinden, onlarda bir çelişmenin söz konusu olamayacağı görüşünü savunur. İkinci kitabında ilkeleri, nedenleri, devinimi araştırır. Üçüncüsünde duyumlar ve düşünceleri inceler. Dördüncü kitapta imlerin bulunmadığı konusunda kanıtlar getirir. Beşincisinde nedenlerin bulunamayacağını sekiz *Tropos* (kanıt) aracılığıyla açıklar. Altıncı kitapta iyilikle kötülüğü, yedincisinde erdemleri inceler; sekizincide ise mutluluk ve bilgeliğin insan için çok yüce olmadığını kanıtlamaya çalışır.

Gerçek yalnız duyu ile algılanamaz; duyunun kendisinde akıl yoktur, oysa gerçeğe ancak akıl yoluyla ulaşılabilir.

Nedensellik konusunda bir nesne başka bir nesnenin nedeni olamaz. Bir nesne oluşursa, bu ya kendi kendine bulunarak ya da bir başkasıyla birleşerek olur. Kendi kendine olduğu zaman, kendinden değişik bir şeyi oluşturamaz.

Bir başkasıyla birleşerek önceden var olmayan bir üçüncü nesne ortaya çıkmaz.

İm sorunu ise şudur: Nedenler bilinemediğine göre sonuçlar da bilinemeyecektir. Oysa bunun karşıtı olabilir; sonuçların varlığı nedenlerin varlığına birtakım imlerle aracılık edebilir.

Aenesidemos'un kuşkuculuğu, eski Anadolu-Yunan felsefesinin gelişiminde yeni bir çığır açtı. Yalnız deney verilerine, us ilkelerine dayanan, bilgiyi kavramlar arasında kurulan bir bağlantının anlaşılması gibi gören çığırlara karşı güvensizlik başladı.

Gerçeklerin tek ilkeye dayalı genel geçerliliğinin yerini duyu verilerine, us ilkelerine bağlı bilimsel kuşku, bilimsel eleştiri aldı.

- YAPITLAR: *Hypothyposeis Pyrrhoneioi*,ty ("Pyrrhoncu Söylevler").
- KAYNAKLAR: N. Abbagnano, *Storia della Filosofia*, 1966; E. von Aster, *Geschichte der Philosophie*, 1948; E. Saisset, *Le Scepticisme*, 1865.
- BAKINIZ: PYRRHON.

AFRO
(1912-1976)

İtalyan ressam. Bilinçaltının gerçekliğini yansıtmayı amaçlayan lirik soyutlama akımı içinde özgün bir yeri vardır.

Afro Basaldella, Udine'de doğdu. Babası ressam ve dekoratördü. İki ünlü heykelci olan Mirko ve Diro da, Afro'nun kardeşleridir. Venedik ve Floransa'da akademik eğitim gördükten sonra, 1931'de Paris'e gitti. 1937'de yeniden İtalya'ya döndü ve Roma'da çalışmalarını sürdürdü. II. Dünya Savaşı sırasında İtalyan ordusunda askerdi. 1940'tan 1944'e kadar süren bu dönemde, fırsat buldukça Venedik Akademisi'nde ders verdi.

Savaş sonrasında Avrupa'da gelişmekte olan yeni eğilimlere ilgi duyan Afro, soyut bir üsluba yöneldi. 1947'de Roma'ya yerleştikten sonra, yeni anlayışları savunan bazı gruplarda ve sergilerde yer aldı. 1950'de ABD'ye bir gezi yaptı. Daha sonra Udine'deki bazı resmi binalara duvar resimleri yapmaya başladı. 1955'te New York'taki Museum of Modern Art'ta açılan *The New Decade* (Yeni On Yıl) adlı sergiye katıldı. Bir yıl sonra Venedik Biennali'nde İtalyan Resmi Birincilik Ödülü'nü kazandı. 1958'de Paris'teki UNESCO binasına duvar resimleri yaptı. Aynı yıl, Oakland, California'daki Mills College'da ders vermeye başladı. 1959'da Pittsburgh International sergisinde ikincilik kazandı. Daha sonra Roma Akademisi'nde öğretim görevlisi oldu. Çalışmalarını soyut kompozisyonlardan oluşan çeşitli ürünler vererek sürdürdü. 1976'da öldü.

Afro önce bir post-empresyonist dönemden geçmiş, ardından kübizme eğilim göstermiştir. Üslubunun başlıca kaynakları Braque ve Picasso'ydu. Bu etkileri, daha sonraki soyut resimlerine de bir ölçüde taşımış olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, sanatçı, 1945'ten sonra kişisel bir üslup geliştirmiştir. Özellikle, güçlü, enerjik bir renk kullanımına ve kendine özgü bir soyutlama anlayışına ulaşmıştır. Yeni anlayışlara yönelişinin bir sonucu olarak da, 1946'da oluşmuş bulunan Fronte Nuovo Delle Arti'de (Yeni Sanatlar Cephesi) yer aldı. II. Dünya Savaşı'nı izleyen toplumsal ortamda kurulan bu grup, Avrupa'daki yeni akımlara yakınlık duyan İtalyan ressamlarını bir araya getirmişti. Genel olarak, toplum ve insan gerçeğine eğilmeyi amaçlayan bir hareketti. Ama aynı zamanda farklı eğilimleri de barındırıyordu. Nitekim, 1952'de Fronte Nuovo'dan ayrılan bir grup, Gruppo Degli Otto Pittori Italiani'yi (Sekizler Grubu) oluşturdu. Aynı yıl Afro'nun katıldığı bu grup da resimde gerçek duygusunu arıyordu, ama bunu soyut bir tarzda yapmaktaydı.

Böylece, Afro, geliştirdiği soyut üslubuyla, resimde figürlere yer vermeyen ve Art Informel ya da Tachism gibi adlarla anılan bir anlayışın önemli temsilcilerinden biri olmuştu. Ancak, onun yer aldığı akım, soyut resim akımlarından da farklılıklar gösterir. Afro'nun resimlerinde kübist soyutlamadan ve Mondrian gibi ressamlarda görülen geometrik soyutlamadan farklı olarak, bilinçaltının gerçeklerinin ve duygusal izlenimlerin anlatımına ulaşmayı amaçlayan lirik soyutlama belirgindir. Sanatçı, kullandığı titrek, kesin hatlarla sınırlanmamış, dışa vurucu renkleriyle ve görece bir derinlik etkisi uyandıran kompozisyonlarıyla, bu akımda önemli ve özgün bir yer edinmiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Banco Nazionale del Lavoro'daki duvar resimleri*, (Roma); *UNESCO binasının duvar resimleri*, (Paris, 1958); *Trofeo* (1961); *I Kompozisyon* (1962).
- BAKINIZ: BRAQUE, MICHAUX, MONDRIAN, PICASSO.

AFTALION, Albert
(1874-1956)

Fransız iktisatçı. "Hızlandırma" teorisini geliştirmiştir.

Bulgaristan'da, Rusçuk'ta doğdu, Fransa'da Chambery'de öldü. Paris Hukuk Fakültesi'nde profesörlük yaptı. Ekonomik krizlerin nedenleri konusunda açılımlar getirmiş, ödemeler dengesi ve para üzerine araştırmalar yapmıştır.

1911'de yayımlanan *Les crises périodiques de surproduction* ("Periyodik Aşırı Üretim Krizleri") adlı kitabında konjonktür dalgalanmaları konusunda açılımlar getiren bir kriz teorisi ortaya koydu. Aftalion'a göre, tüketim mallarına talep arttığı zaman, bu talebi karşılayacak üretim kapasitesine kısa zamanda ulaşmak mümkün olamaz. Gerekli üretim kapasitesine ulaşabilmek için yeterli üretim aracının üretilmesi teknik koşullara bağlıdır. Bu sağlandıktan sonra tüketim malları arzında artış başlar ve bu artış malların tüketiciye gittikçe daha az marjinal fayda sağladığı duruma kadar devam eder. Üretim artışının tüketim malları talebini aştığı durumda fazla üretim durumu ortaya çıkar. Talep düşüklüğü, kâr sağlayacak yüksek fiyatlar konmasını engeller. Yatırımların gelişmesi durur. Yeni yatırımlar ancak üretim araçlarının aşınması sonucu, üretim kapasitesi düşünce söz konusu olur. Bu aşamadan sonra aynı konjonktür yeniden ortaya çıkar ve olaylar tekrarlanır.

Aftalion'a göre üretimdeki konjonktür değişimleri, yatırım malları üreten sanayi kollarında öteki sanayi kollarında olduğundan çok daha büyük çaplıdır. Aftalion, fazla üretimle ilgili değerlendirme yaparken Jean-Baptiste Say ve Ricardo'nun, her üretimin bir başka üretim için kendi değerine eşdeğer toplamda bir piyasa yarattığı konusundaki görüşlerini kabul etmiştir. Buna rağmen fazla üretimin olanaklı olduğunu ispatlayabilmek için, marjinal faydanın düşmesi kavramından yararlanmıştır. Aftalion'un geliştirdiği hızlandırma teorisine *(acceleration principle)* göre, belirli bir yıldaki yeni net yatırım miktarı, bir önceki yılın tüketici harcamalarındaki değişikliklerin sermaye hasıla katsayısıyla çarpılması sonucu belirlenmektedir. Aftalion, hızlandırma teorisini, kriz teorisi ile birlikte incelemiştir.

- YAPITLAR: *Les crises périodiques de surproduction*, 1911, ("Periyodik Aşırı Üretim Krizleri"); *Les fondaments du socialisme*, 1922, ("Sosyalizmin Temelleri"); *La valeur de la monnaie dans l'économie contemporaine*, 1948, ("Çağdaş Ekonomide Paranın Değeri).

AGÂH EFENDİ
(1832-1885)

Osmanlı gazeteci. Türk özel sermayesiyle çıkan ilk gazeteyi yayımlamıştır.

İstanbul'da doğdu, Atina'da öldü. Yozgatlı Çapanzade Ömer Hulusi Efendi'nin oğludur. Tıp öğrenimini yarım bırakıp Babıâli Tercüme Odası'na girdi. 1852'de, Paris Elçiliği'ne atanan Rıfat Paşa'nın kâtibi olarak Fransa'ya gitti. Yurda döndükten sonra çeşitli yönetsel görevlerde bulundu. 1860'ta Türk özel sermayesiyle çıkan ilk gazete olan *Tercüman-ı Ahval*'i yayımladı. O yıllarda, İstanbul'da yayımlanan iki Türkçe gazeteden *Takvim-i Vekayi* resmi, William Churchill adlı bir İngiliz'in çıkardığı *Ceride-i Havadis* ise yarı resmi nitelikteydi. Agâh Efendi, *Tercüman-ı Ahval*'in sahibi kurucusu ve başyazarıydı. Bir düşünce ve sanat gazetesi olan *Tercüman-ı Ahval*'de Şinasi, Ahmet Vefik Paşa, Sarı Tevfik Bey, Mehmed Şerif Bey ve Hasan Suphi Efendi de yazılar yazmışlardır.

Agâh Efendi, bu dönemde salt gazetecilikle uğraşmıyor, resmi görevlerini de sürdürüyordu. 1861'de Posta Nazırlığı'na atandı. Vapur-u Hümayun ve Ereğli Kömür Madenleri idarelerinde çalıştı. 1861'de padişah olan Abdülaziz ile sadrazamları Âli ve Fuad paşaların içerde baskıcı, dışarda ise özellikle büyük Avrupa devletlerinin etkisinde bir politika izlemelerine karşı Osmanlı aydınları arasında bir meclis oluşturulması ve ülkenin bu meclisce çıkarılacak yasalarla yönetilmesi düşüncesi gelişiyordu. Yeni Osmanlılar Cemiyeti1865'te bu amaçla kuruldu. Agâh Efendi, bu cemiyetin ilk üyelerindendi. 1867'de, cemiyetin ileri gelenlerinden Namık Kemal ile Ziya Paşa, düşüncelerı doğrultusunda çalışmalar yapabilmek amacıyla yurt dışına çıktılar. Bu olay, Yeni Osmanlılar'la ilişkileri olanlara baskıların yoğunlaşmasına yol açtı. Divan-ı Muhasebat üyesi olan Agâh Efendi de, görevden alınınca, bir grup arkadaşıyla yurt dışına gitti. Paris'te, öteki arkadaşlarıyla birlikte *Muhbir* ve *Hürriyet* gazetelerinde çalıştı. Avrupa'da kaldığı dört yıl boyunca Fransa, İngiltere ve Belçika'da bulundu. 1871'de, Âli Paşa'nın ölümü ve padişahın affı üzerine yurda döndü. İzmit Mutasarrıflığı'na atandı. 1877'de, V. Murad tarafından Şura-yı Devlet üyeliğine getirildi. Ama II. Abdülhamid'in tahta geçmesi üzerine görevden alındı. Önce Bursa'ya, ardından Ankara'ya sürüldü. Altı ay sonra ise bağışlanarak, 1884'te Rodos Mutasarrıflığı'na atandı. Aynı yıl Midilli'ye sürülen Namık Kemal'le yer değiştirdi. 1885'te Atina Elçisi oldu ve aynı yıl orada öldü.

Agâh Efendi, 1850'lerde gittiği Avrupa'da edindiği izlenimlerle, Osmanlılar'ın her alanda çağdaşlaşması gerektiği sonucuna varmıştı. Bu inanç tüm yaşamını etkiledi. Avrupa'da yaygınlaşan toplumsal sorunlara ilişkin tartışmaları Türk basınında gündeme getirdi. Yenilikçi girişimlerini resmi görevlerinde de sürdüren Agâh Efendi, *Posta Nazırlığı* sırasında posta hizmetlerini çağdaş bir düzeye getirmiş ve posta pulu kullanımını başlatmış olan kişidir.

AGASSIZ, Alexander
(1835-1910)

İsviçreli doğabilimci. Deniz zoolojisi, özellikle mercan resifleri konusunda araştırmalar yapmış, okyanus yataklarını incelemiştir.

Alexander Emmanuel Rodolphe Agassiz 17 Aralık 1835'te İsviçre'nin Neuchâtel kentinde doğdu. Doğabilimci Louis Agassiz'nin oğludur. 1849'da, ABD'de yerleşmiş olan babasının yanına giderek Harvard Üniversitesi'nde maden mühendisliği ve zooloji öğrenimi gördü. Michigan'da Superior Gölü yakınlarındaki büyük bir bakır madeninin önce kontrol müfettişliğine (1866-1869), sonra yöneticiliğine getirildi ve ölümüne değin bu görevi sürdürdü. 1873'te Rhode Island Eyaleti'ndeki Newport kentinde özel bir biyoloji laboratuvarı kurdu. Ertesi yıl 1859'dan beri çalışmakta olduğu Harvard Karşılaştırmalı Zooloji Müzesi'nin müdürlüğüne getirildi ve 1885'e kadar bu görevde kaldı. 27 Mart 1910'da İngiltere'den ABD'ye gitmekte olan bir transatlantikte öldü.

Agassiz, Michigan'daki bakır madeninin yönetimini devraldığı zaman, işletme çok verimsiz, çalışma koşulları da oldukça ilkeldi. Ocağı modern makinelerle ve güvenlik düzenekleriyle donattı. İşçiler için lojmanlar yaptırdı, sağlık hizmetleri getirdi, kaza ve sosyal yardım fonları kurdu. Bir süre sonra işletme, verimlilik açısından dünyanın sayılı bakır madenleri arasına girmişti. Yine de, Agassiz en çok sistematik deniz zoolojisi ve okyanusbilim alanındaki çalışmalarıyla tanınır. Zooloji alanında önceleri derisidikenlilerle ilgilendi ve bu ilk araştırmalarını *Embryology of the Starfish* ("Denizyıldızının Embriyolojisi") ve *Revision of the Echini* ("Derisidikenlilerin Yeniden İncelenmesi") gibi yapıtlarında derledi. Özellikle bu son çalışma, Agassiz'in sistematik zooloji alanındaki en önemli yapıtıdır. Sonradan ilgisini mercanlar ve okyanusdibi araştırmalarına yönelten Agassiz, 25 yılı aşkın bir süre tropikal denizlerde, özellikle Karayip Denizi, Güney Pasifik kıyıları ve Avustralya'nın ünlü "Great Barrier" mercan resifinde incelemelerini sürdürdü. 1875'te, Güney Amerika'nın batı kıyılarını dolaştığı sırada, deniz yüzeyinden yaklaşık 900 m. yükseltide bir mercan resifine rastladı. Bunu, mercan resiflerinin oluşumunu karaların çökmesine bağlayan Darwin kuramını çürütecek, resiflerin okyanusların alçalıp yükselmesiyle oluşabileceğini savunan görüşü destekleyecek bir kanıt olarak değerlendirdi.

Agassiz, tüm araştırma gezilerinde bilinen dip tarama ve derinlik ölçme yöntemlerini geliştirerek, tropikal denizlerin büyük bir bölümünün denizdibi haritasını çıkarmış, okyanus yataklarının oluşumunu incelemiş, denizdibi faunasından çok sayıda örnek toplanmıştır. Bu bilgiler, zooloji ve okyanusbilimin gelişmesinde önemli bir kaynak niteliğindedir.

- YAPITLAR: *Embryology of the Starfish*, 1865 ("Denizyıldızının Embriyolojisi") *Seaside Studies in Natural History* (E.C. Cary-Agassiz ile) ("Doğa Tarihinde Deniz Araştırmaları"), *Revision of the Echini*, 1872-1874, ("Derisidikenlilerin Yeniden İncelenmesi").
- KAYNAKLAR: C. Agassiz, *Letters and Recollections of Alexander Agassiz with a Sketch of His Life and Work*, 1913.
- BAKINIZ: L. AGASSIZ, COOK.

AGASSIZ, Louis
(1807-1873)

İsviçre asıllı ABD'li doğabilimci. Hayvanlar sistematiği, fosil balıklar ve buzul hareketlerine ilişkin çalışmalarıyla doğabilimlerinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuş ve hayvan türlerinin ilk düzenli sınıflandırmasını yapmıştır.

28 Mayıs 1807'de İsviçre'nin Morat gölü kıyılarındaki Môtier kasabasında doğdu. Babası, Fransa'dan İsviçre'ye sürgün edilmiş Protestan papazlarındandı. Ona hayvan ve bitki sevgisini aşılayan annesi ise, oğlunun doğabilimci olmasına yol açacak kadar yaşamında etkili olmuştur.

Jean Louis Rodolphe Agassiz, Zürih, Heidelberg ve Münih üniversitelerine devam ettikten sonra, Erlangen Üniversitesi'nden felsefe, Münih Üniversitesi'nden de tıp doktorasını aldı. 1830'lardan başlayarak çalışmalarını özellikle İsviçre'de ve diğer Avrupa ülkelerinde sürdüren Agassiz, 1846'da, konferanslar vermek üzere ABD'ye davet edildi. İki yıl sonra Harvard Üniversitesi'nde doğa tarihi profesörlüğüne getirildi ve 1861'de Amerikan yurttaşlığını seçerek ömrünün sonuna değin bu ülkede yaşadı. Harvard'daki Karşılaştırmalı Zooloji Müzesi'nin kuruluşunda büyük emeği geçen ve 1858'de müzesinin ilk yöneticisi olan Louis Agassiz, 14 Aralık 1873'te Massachussets Eyaleti'nin Cambridge kentinde öldü.

Oğlu Alexander Agassiz de deniz biyolojisi alanındaki çalışmalarıyla tanınmış bir doğabilimcidir.

İktiyoloji çalışmaları

Agassiz, önemli katkılarda bulunduğu balıkbilimi (iktiyoloji) alanındaki çalışmalarına gençlik yıllarında başladı. Bu konuda ona geniş olanaklar sağlayan önemli bir olay, Brezilya balıkları üzerinde incelemeler yapan bir ekibe seçilmiş olmasıdır. 1819 ve 1820 yıllarında Spix ve von Martius adlı iki doğabilimci Brezilya'da geniş kapsamlı geziler yapmış ve çoğunluğu Amazon nehrinden alınmış balık örneklerini içeren zengin bir koleksiyonla dönmüşlerdi. Bu koleksiyonlardaki balık türleri üzerinde sınıflandırma çalışmalarına başlayan Spix'in 1826'da ölümü üzerine von Martius, Agassiz'den projeyi tamamlamasını istedi. Agassiz yaptığı sınıflandırma çalışmalarını 1829'da bitirerek *Selecta Genera et Species Piscium* ("Seçilmiş Balık Cinsleri ve Türleri") adı altında yayımladı. Bu yapıt henüz 22 yaşındaki genç bilim adamına onur kazandırırken, gelecekteki bilimsel çalışmalarına da içerik ve yöntem açısından yön verdi. Bu birikiminden yararlanarak, 1830'larda sürdürdüğü bir projenin sonuçlarını 1839-1842 yıllarında *History of the Fresh Water Fishes of Central Europe* ("Orta Avrupa'daki Tatlısu Balıklarının Tarihi") adı altında topladı.

1832 yılı, Agassiz'nin bilimsel çalışmalarının başlangıcındaki en önemli yıl oldu. O yıl ilk kez Paris'e giderek tıp ve doğabilimleri alanındaki önemli araştırma kurumlarından yararlanma olanağı buldu. Önceleri Paris'te yoksul bir öğrenci yaşantısı sürdürüyordu; zamanla döneminin değerli bilim adamlarından yardım görerek kısa sürede durumunu sağlamlaştırdı. Agassiz'ye ilk yardım edenlerden biri, tanınmış Fransız paleontoloji ve anatomi bilgini Georges Cuvier'dir. Cuvier ile çalışırken, bilimsel coğrafyanın kurucusu olan Alexander von Humboldt'un ilgisini çekti ve Cuvier'nin ölümünden sonra Humboldt Agassiz'nin Neuchâtel Üniversitesi'nde doğa tarihi profesörlüğüne atanmasını sağladı (1832). Böylece Agassiz, 1846'ya değin uzanan bu görevi sırasında araştırmalarını daha büyük olanaklarla sürdürme şansına kavuştu.

Balık fosilleri

Agassiz o tarihlerde Avrupa'nın soyu tükenmiş balıklarıyla ilgilenmeye başlamıştı. Gerçekten de özellikle İsviçre'de Glaris ve İtalya'da Verona yakınlarındaki Monte Bolca'da incelediği balık türlerinin hemen hiçbirini Agassiz'den önce böylesine ayrıntılı bir biçimde değerlendiren olmamıştı. Agassiz, bu geniş kapsamlı ve önemli çalışmasının ilk planlarını daha Paris'e gitmeden önce, 1829 yılında yaptı. Sonuçta, bulabildiği her türlü örneği bir araya getirerek fosil balıkların sınıflandırılmasına ilişkin çalışmalarını *Recherches sur les poissons fossiles* ("Fosil Balıklar Üstüne Araştırmalar") adıyla 1833-1844 arasında 5 cilt olarak yayımladı. Bu çalışma kapsamında adlandırılmış olan balık fosillerinin sayısı yaklaşık 1700'ü bulur. Böylelikle hem soyu tükenmiş balıkların özellikleri, hem de soyunu sürdüren türlerin eski çağlardaki durumları gün ışığına çıkmış oluyordu. İlgisini soyu tükenmiş diğer deniz canlılarına da yöneltten Agassiz, 1841-1842 yılları arasında *Etudes critiques sur les mollusques fossiles* ("Fosil Yumuşakçalar Üstüne Eleştirili İncelemeler") adlı yapıtı yayımladı.

Agassiz, hayvanların sınıflandırılmasına ilişkin çalışmalarının yanı sıra buzulların hareketleri ve etkileri konusunda da çok önemli araştırmalar yapmıştır. Bazı yerbilimciler İsviçre'deki buz nehirlerinin bir zamanlar çok daha yaygın olduğunu ve düzensiz hareketli parçaların ana yapıdan koparak çevreye yayıldığını öne sürmüşlerdi. Agassiz 1836-1837 yıllarında Aar buzulu üzerinde bir kulübe yaparak yaz tatillerini burada geçirdi ve çalışma arkadaşlarıyla birlikte buzulun yapısını ve hareketlerini inceledi.

Sonuçta buzulların hareketli olduklarına inan-

Agassiz'nin Darwincilik'e Tepkisi

Agassiz, ABD'de döneminin en tanınmış bilim adamlarındandı. Geniş ilgi toplayan konferansları, Avrupa ve Amerika kıtalarındaki araştırmaları ve bilimsel gezileri, kurduğu müze ile yalnız Harvard'daki değil ABD'nin birçok önemli bilimsel kurumundaki meslektaşlarını da etkileyecek bir güce sahipti. Nitekim bu güçten yararlanarak doğabiliminin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş ve kendisinden sonraki doğabilimcileri birkaç kuşak boyunca etkilemiştir. Kişiliğini ve etkisinin boyutlarını gösteren önemli bir örnek Darwin'in evrim kuramına karşı almış olduğu tavırdır.

Agassiz, Darwin'in kuramının temelini oluşturan verileri bilen ve hatta kendi araştırmalarıyla bu verilere katkıda bulunmuş bir bilim adamıydı. Buna karşılık, bu verilerden kalkarak varılan sonuçları hiçbir zaman benimsemedi. Türlerin zaman içinde basitten karmaşığa doğru bir gelişim çizgisi izlediğini kabul etmekle birlikte, bunların birbirlerinden bağımsız olarak geliştiklerini ileri sürdü ve aralarında evrime dayalı bir kalıtımsal bağın olabileceğini reddetti. Bu konuda türlerin her birinin "Yaratıcı"nın bir düşüncesi, türler arasındaki işlevsel ve yapısal benzerlikleri de "Yaratıcı"nın düşüncesindeki benzerlikler olarak görecek kadar kesin bir karşı-Darwinci tavır aldı.

Agassiz'nin Darwin'e ve evrim kuramına karşı tavrı, İngiltere'de Huxley ile Piskopos Wilberforce arasında 1860 yılında geçen ünlü tartışmaya benzer bir tartışmaya girmesine neden oldu. Aynı yıl Boston'da, kendisi gibi Harvard'da profesör olan botanikçi Asa Gray* ile bir dizi toplantıya katıldı. Gray'in Darwin'in görüşlerini savunduğu bu tartışmaların sonucunda bir tarafın kesin üstünlüğü söz konusu edilemezse de, Agassiz'nin prestiji Darwincilik'in ABD'de benimsenmesini bir süre için erteledi. Agassiz 1873'te ölünceye değin Darwin'e karşı görüşlerinde ısrar ettiyse de, ilk başta bu tartışmada kendini destekleyen bilim adamlarının çoğu, zamanla Darwin'in görüşlerini benimseyerek bu doğrultuda araştırmalar yapmaya başladılar.

mıştı, buzulların çevresindeki kaya parçalarının bu hareketten ileri geldiğini varsaymıştı. 1839 yılında bir buzul üzerinde yaptığı deneylerle varsayımlarını kanıtlama olanağı buldu. Bir kez buzulların hareketli olduğu kanıtlandıktan sonra, geçmişte bu buzulların daha geniş alanlara yayılmış olduğunu varsaymak da olanaklıydı. Agassiz, artık üzerinde buzul katmanı bulunmayan çizikli, oluklu ve parlak yüzeyli kayaların yer aldığı bölgelerin de bir zamanlar buzullarla kaplı olduğunu ileri sürdü. 1840'ta yayımladığı, en önemli çalışmalarından biri sayılan *Études sur les glaciers* ("Buzullar Üstüne İncelemeler") adlı yapıtında bu varsayımlara yer vererek, çok önceleri, Kuzey Avrupa'nın büyük bir bölümünün buzullarla kaplı olduğu bir "Buzul Çağı" yaşanmış olduğunu ortaya attı. Bu önemli çalışma, yavaş fakat yaygın çevresel değişimlerin nasıl gerçekleştiğini açıklar. Agassiz'nin sonradan Kuzey Amerika'da sürdürdüğü bu tür araştırmalar, bu kıtanın da Avrupa'dakine benzer bir buzul çağı yaşamış olduğunu gösterir.

Agassiz aynı zamanda iyi bir öğretmen, çok etkili bir konuşmacıydı. 1846'da tanınmış İngiliz jeologu Charles Lyell'in daveti üzerine bir dizi konferans vermek üzere Boston'a gitti. Boston'daki Lowell Enstitüsü'nde başlattığı eğitici nitelikli seminerlerini sonradan ABD'nin birçok kentinde verdiği konferanslarla sürdürdü. Agassiz bu konudaki başarısını bilgisi kadar etkileyici fiziğine, kürsüdeki inandırıcı ve egemen tavrına, geniş izleyici kitlesiyle iyi diyalog kurabilmesine borçluydu. Konferansları ve dergilerdeki bilimsel yazılarıyla, 19. yy'da bilimi halka götüren en tanınmış bilim adamlarından biri olmuştur. 1868'de ikinci karısı eğitimci ve yazar Elizabeth Cabot Cary ile birlikte yazdığı *A Journey in Brazil* ("Brezilya'da Bir Gezi"), doğabilimi konularını herkesin ilgiyle izleyebileceği düzeyde işleyen çok başarılı bir örnektir.

Agassiz'nin çabalarıyla gerçekleşen doğabilim kuruluşları da, onun yapıtları ve konferansları kadar önemlidir. Harvard'daki Karşılaştırmalı Zooloji Müzesi'nden sonra kurduğu deniz araştırmalarına yönelik yaz okulu her ne kadar onun ölümünden sonra sürekliliğini koruyamadıysa da, sonraki girişimler için iyi bir örnek olmuştur.

Agassiz'nin hayvan sınıflandırması ve fosiller üzerindeki çalışmalarının etkisi iki yönden önemlidir. Bir yandan fosil çalışmalarına ilgi duyulmasını sağlamış, öte yandan zooloji biliminin içinde bulunduğu kargaşaya bir düzen getirerek canlıların evrimsel ilişkilerinin kurulmasına yardımcı olmuş ve Darwin'in evrim teorisindeki doğal ayıklanma olgusunu destekleyici gücü sağlamıştır. Bununla birlikte, Agassiz bu kuramı hiçbir zaman kabullenmemiş ve zamanında ABD'deki evrimciliğe karşı bir bilim adamı olarak tanınmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Selecta Genera et Species Piscium*, 1829, ("Seçilmiş Balık Cinsleri ve Türleri"); *History of the Fresh Water Fishes of Central Europe*, 1839-1842; ("Orta Avrupa'daki Tatlısu Balıklarının Tarihi"); *Recherches sur les poissons Fossiles*, 5 cilt, 1833-1844, ("Fosil Balıklar Üstüne Araştırmalar"); *Etudes sur les glaciers* 1840, ("Buzullar Üstüne İncelemeler"); *Etudes critiques sur les mollusques fossiles*, 1841-1842, ("Fosil Yumuşakçalar Üstüne Eleştirili İncelemeler"); *Contributions to the Natural History of the United States*, 1857-1862, ("Birleşik Devletler'in Doğa Tarihine Katkılar"); *Essay on Classification*, 1859, ("Sınıflandırma Üstüne İnceleme"); *A Journey in Brazil*, (E.C. Cary-Agassiz ile) 1868, ("Brezilya'da Bir Gezi").

- KAYNAKLAR: L. Cooper, *Louis Agassiz as a Teacher*, 1917; E. Lurie, *Louis Agassiz: A Life in Science*, 1960; J. Mariou, *Life, Letters And Works of Louis Agassiz*, 1896; J.D. Teller, *Louis Agassiz, Scientist and Teacher*.

- BAKINIZ: CUVIER, C. DARWIN, GESNER, LINNAEUS, J.P. MÜLLER, J. RAY.

ÂGEHİ MANSUR ÇELEBİ
(? -1577)

Osmanlı Divan şairi. Divan şiirinde gemicilik deyimlerini ilk kez geniş biçimde kullanarak bir çeşit yenilik getirmiştir.

Vardar Yenicesi'nde doğdu. Medrese öğrenimi gördü. Tarihçi Âli'ye göre, Gelibolu'da müderrislik etti. Bir süre Haslar kadılığında bulundu. Bu görevden ayrıldıktan kısa bir süre sonra İstanbul'da öldü.

1567'de bitirdiği, *Fetihnâme-i Kal'a-i Sigetvar* adlı yapıtı, Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferi sırasında Sigetvar Kalesi'nin fethini anlatır. Yapıtın başka bir adı da *Tarih-i Gazavat-ı Sigetvar*'dır. Seferin nedenleri ile Kanuni'nin ölümüne kadar geçen olayları kapsar. Âgehi az yazmış bir şairdir; elimizde tam bir divanı yoktur. Çeşitli şiir mecmualarında şiirlerine rastlanır. Genç yaşta Piyale Paşa ile sefere çıkan Âgehi, gemicilik deyimleri ile dolu ünlü kasidesini Kanuni'ye sunmuştur. 16. yy Divan şiirinde pek kaba sayılan gemicilik deyimlerini ilk kez geniş biçimde işleyerek bir akım yarattı. Kasidenin birçok yerinde firkata (firkat), alavand (levend), kadr (kadırga) gibi söz oyunları ile pusula, forsa, paçariz (gemi halatı), manca (yemek), volta urur (geminin rüzgâra karşı gidebilmesi için zikzak yapması) gibi gemicilik deyimleri kullandı. Ayrı bir renk taşıyan bu kasidede açıkça görülen nokta, şairin Divan şiirinin klasik yapısını bozmadan, gemicilik deyimlerini yeni birer mazmun olarak zarif biçimde ve ustalıkla kullanmış olduğudur. Âgehi'nin bu kasidesi Molla Mehmed ve Za'fî Dede gibi şairlerce tahmis edilmiş ve nazireler yazılmıştır.

- YAPITLAR: *Fetihnâme-i Kal'a-i Sigetvar*, (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 3884).

- KAYNAKLAR: F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 1982; A.S. Levend, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi*, 1956; A. Tietze, "XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili", *Türkiyat Mecmuası*, IX, 1946-1951; H.G. Yurtaydın, "Sigetvarnameler", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II-III, 1952.

AGNELLI, Giovanni
(1866-1945)

İtalyan sanayici. Dünyanın önde gelen sanayi kuruluşlarından FIAT'ın kurucusudur.

13 Ağustos 1866'da Piemonte'deki Villar Perosa'da doğdu. 1886'da Modena Askeri Okulu'ndan süvari subayı olarak mezun oldu. Ardından Torino Politeknik Okulu'nu bitirdi. 1892'de askerlikten ayrıldı. 1899'da FIAT'ın (Fabbrica Italiana Automobili Torino) kurucu ortaklarından biri sıfatıyla yönetim kurulunda yer aldı. 1920'de diğer ortakların hisselerini satın alarak şirketin tek sahibi ve genel başkanı oldu. 1923'te senatoya girdi. Turizme de yönelerek Sestriere'de büyük bir kayak merkezi düzenledi. 16 Aralık 1945'te Torino'da öldü. Ölümünden sonra oğlu, daha sonra da torunu FIAT fabrikalarının yönetimini devraldı.

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra en güçlü dönemini yaşayan FIAT'ın bu denli gelişmesinde Agnelli'nin politikasının büyük etkisi olmuştur. Şirket, 50 işçilik küçük bir fabrikayla işe başladığında, içten yanmalı 6 BG'lik motorlar üretmekteydi. Agnelli bu motorları deniz, hava ve kara taşıtlarında kullanılır duruma getirdi. Otomobil üretimine başladıktan sonra, bu otomobilleri uluslararası yarışlara sokarak tanıtma düşüncesi de şirketin gelişmesini hızlandırdı. 1904'ten sonra askeri vagon, otobüs ve çeşitli sanayi taşıtlarının üretimine geçildiğinde şirket üç kat büyümüştü. 1905'te FIAT Mugiano şirketi gemi yapımına başladı. FIAT San Giorgio ürettiği denizaltıları çeşitli Avrupa ülkelerine satıyordu. 1906'da kurulan Officine di Villar Perosa İtalya'da bilyeli ve makaralı yatak sanayiinin öncüsüdür. 1912'de seri otomobil üretimine başlayan FIAT fabrikaları, I. Dünya Savaşı yıllarında çok ucuza mal olan bir otomobil geliştirdi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra üretimin büyük bir yüzdesini bu küçük, halk tipi otomobiller oluşturuyordu. Agnelli, sanayinin çeşitli sektörlerine yayılarak şirketini büyütürken, yine kendi kurduğu Instituto Finanziario Industriale'nin (Sınai Finansman Kuruluşu) mali desteğinden yararlandı.

Asıl gücünü 1950'lerden sonra kazanan FIAT, birçok İtalyan firmasının yönetiminde söz sahibi oldu ve İtalyan sanayiinin devleri arasında yer aldı. 1970'de Citroen ve Berliet grubuyla birleşerek çokuluslu bir şirkete dönüşen kuruluş, Volkswagen'ın üretim hacmini de aşarak tüm Avrupalı yapımcılar arasında ilk sırayı aldığı gibi, SSCB ve Türkiye'de (TOFAŞ) de fabrikalar kurarak FIAT otomobillerinin yapımına başladı.

• BAKINIZ: K. BENZ, CITROEN, DAIMLER, KOÇ, RENAULT.

AGNON, Shmuel Yosef
(1888-1970)

İsrailli yazar. 1966 Nobel Edebiyat Ödülü'nü Nelly Cachs ile paylaşmıştır.

Doğu Galiçya'da Buczacz kasabasında doğdu. Varlıklı bir Polonyalı Yahudi ailesinin çocuğuydu. Altı yıl geleneksel Yahudi okullarında okudu. Bir din bilgini olan babası ve dedesi tarafından bilim, felsefe ve edebiyat konularında özel olarak eğitildi. Siyonist politika çevrelerinde bulundu. 1908'de Filistin'de yeni kurulmaya başlayan Yahudi kolonilerinde yaşadı. Yafa ve Kudüs'te oluşmaya başlayan aydın ortama girdi. 1913 yılında Almanya'ya yerleşti ve 1924'e kadar Frankfurt'ta oturdu, dil ve edebiyat dersleri verdi. Filistin'e dönüşünden sonra doğduğu yerlere yaptığı küçük geziler dışında hep ülkesinde kaldı. 1962'de Kudüs onur hemşehrisi oldu. 1966 yılında Nelly Cachs ile birlikte aldığı Nobel Edebiyat Ödülü'nün yanı sıra ülkesinde de birçok ödül almıştır.

Edebiyata daha çocukken yazdığı şiirlerle başlayan Agnon, önceleri Doğu Avrupa Yahudileri'nin kültür dili olan Yiddiş dilini kullanıyordu. Filistin'e yerleştikten sonra yeni bir devletin oluşum çabaları ile birlikte modern bir dil haline gelmeye başlayan İbranice'yi kullandı. 1909'da yayımladığı *Agunot* ("Terkedilmiş Kadınlar") adlı öyküsüyle tanınmaya başladı. 1919 yılında yayımladığı *Hakhnasat Kallah* ("Gelinin Çeyizi") Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde geçer. Kızının çeyizi için köy köy dolaşıp para toplamaya çalışan kahramanı, o dönemin başıboş, köksüz Yahudileri'nin simgesi gibidir. 1930'da Polonya'ya yaptığı ziyaretten sonra yazdığı ve en büyük romanı kabul edilen *Tmol Shilshom*'da ("Geçmiş Günler") Batılılaşmış Yahudiler'in Filistin'de oluşan yeni maddi, kültürel ve ahlaki ortam karşısındaki çözümsüz karşı koyuşlarını dile getiriyordu. Agnon bu yapıtında İsrail'in artık salt vaadedilmiş ülke değil, elde edilmiş bir ülke olduğunu vurgulıyordu.

Eski dinsel metinler, töreler, inançlar ve Yahudi tasavvufuna yaslanan bir anlatımla yazmış olan Agnon, ayrıntılarda ulusunun yaşamı ve dramını anlatırken, çağdaş insanlığı ve toplumu da irdelemeyi başarabilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Agunot*, 1909, ("Terkedilmiş Kadınlar") (öykü); *Hakhnasat Kallah*, 1919, ("Gelinin Çeyizi"); *Oreah Nata Lalun*, 1938, ("Bir Gecelik Konuk"); *Tmol Shilshom*, 1945, ("Gecikmiş Günler").

AGNESI, Maria Gaetana
(1718-1799)

İtalyan matematikçi ve felsefeci. Özellikle diferansiyel hesap alanında çalışmalar yapmış ve kendi adıyla da anılan özel bir eğriyi tanımlamıştır.

16 Mayıs 1718'de Milano'da doğdu. Babası matematik profesörüydü. Küçük yaşta parlak zekâsı ve dil yeteneğiyle dikkati çekti. Latince, İbranice ve Eski Yunanca gibi klasik dillerin yanı sıra Fransızca ve Almanca gibi dilleri de kolayca öğrendi. Kadınlara yüksek öğrenim hakkı tanınması gerektiğini savunan Latince bir makalesi yayımlandığında henüz dokuz yaşındaydı. 1750'de, babasının hastalanması üzerine, Bologna Üniversitesi matematik kürsüsünde ondan boşalan görevi devraldı. İki yıl sonra babası ölünce kendini din ve hayır işlerine adadı. 9 Ocak 1799'da Milano'daki bir manastırda öldü.

Agnesi ilkin doğabilimleri ve felsefeyle ilgilenmiş, bu alandaki denemelerini 1738'de yayımladığı *Propositiones Philosophicae* ("Felsefe Önermeleri") adlı yapıtında toplamıştı. Bu denemelerin büyük bir bölümü, evlerinde babasının sık sık düzenlediği toplantılarda bir araya gelen bilim adamları arasındaki bilim ve felsefe tartışmalarından kaynaklanır. Sonradan ilgisini matematiğe, özellikle de analitik geometriye yönelten Agnesi, İmparatoriçe Maria Theresia'ya adadığı *Instituzioni Analitiche ad Uso della Gioventu Italiana* (1748) adlı yapıtıyla büyük ün kazandı. Açık ve anlaşılır olmasına özen gösterdiği, bu nedenle Latince yerine İtalyanca yazdığı bu kitap, ülkesi dışında da büyük ilgi gördü. Öyle ki Cambridge Üniversitesi'nden bir profesör, bu temel yapıtı İngiliz gençliğine kazandırabilmek için İtalyanca öğrendi.

Agnesi, analitik yapılara yer verdiği bu kitabında, ilk kez Fransız matematikçi Pierre de Fermat'nın bir yüzyıl kadar önce incelediği ve 1703'te İtalyan matematikçi Guido Grandi'nin "versiera" diye adlandırdığı üçüncü dereceden bir eğrinin çözümlemesini de yapar. Grandi bu eğriyi, "dönmek" anlamına gelen Latince *vertere* sözcüğünden türettiği "versiera" terimiyle adlandırmıştı. Fakat sonradan Agnesi'nin yapıtı İngilizce'ye çevrilirken, "cadı" anlamındaki İtalyanca *avversiera* sözcüğüyle karıştırıldığı için, özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde bu eğri yüzyıllar boyunca "Agnesi eğrisinin cadısı" diye tanındı. "Ters sinüs eğrisi" diye de bilinen bu özel türden eğrinin denklemi $xy^2=4a^2(2a-x)$'tir.

Agnesi, matematik alanındaki çalışmalarıyla, özellikle de 1748'de yayımlanan yapıtıyla kısa sürede adını duyurmayı başardı. Babasının yerine Bologna Üniversitesi matematik kürsüsüne getirilmesiyle bir matematik kürsüsüne dünyada ilk kez bir kadın atanmış oluyordu.

● **YAPITLAR:** *Propositiones Philosophicae*, 1738, ("Felsefe Önermeleri"); *Instituzioni Analitiche ad Uso della Gioventu Italiana*, 1748, ("İtalyan Gençliği İçin Analitik Eğitimi").

AGOSTINO DI DUCCIO
(1418-1481)

İtalyan heykeltraş ve mimar. Kaplama rölyeflerinde geliştirdiği teknik ile 15. yy'da seramik sanatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Floransa'da doğdu. 1433'te paralı asker olarak Floransa'dan ayrıldı. Modena Katedrali mihrabını yaptığı 1442 yılına kadar Floransa'ya dönmedi. Floransa'da Santa Socrus Annunziata Kilisesi'nde Donatello ve Michelozzo'nun çalışmalarına yardım etti. Ancak kilisenin gümüşlerini çalmakla suçlandığı için şehri terketti. 1446'da gittiği Venedik'te geç 15.yy oyma sanatçılarından Bartolommes Buon ile çalıştığı bilinmektedir. 1450'den sonra Rimini ve Perugia'da yaşadı. 1463'te Floransa'ya döndü ve burada loncaya girdi. 1473'ten sonra ise tekrar Perugia'ya gidip son sekiz yılını orada geçirdi.

Agostino, çağdaş sanatçılardan farklı olarak eski Roma'dan esinlenmedi. Greko-Romen sanatının Yunanistan'ın Attika bölgesinde gelişen Neo-Attik biçimlerine yakınlık gösterdi. Oyma dekorasyonlarının yanı sıra oluşturduğu alçak kabartmalar yassı ve şematik biçimlerde, dekoratif ve yoğun bir çizgisel stildedir.

1442 tarihli ve Aziz Gimignano'nun yaşamından sahneler işlediği Modena Katedrali Mihrabı ilk önemli yapıtı sayılır. Düz ve sade bir fon üzerine yaptığı yüksek kabartma figürler onun, 1425'ten 1438'e kadar Bologna'da S. Petronio'da çalışmış olan Jacopo della Quercia'nın öğrencisi olduğunu düşündürür. Bazı eleştirmenler ise bu kabartmalarda Luca della Robbia'nın etkisini görürler. Ayrıca Floransa Vaftizhanesi'nin ünlü bronz kapılarını yapan Ghiberti'den etkilenmiş olması büyük bir olasılıktır. Ama Donatello'nun ve Rossellino kardeşlerin yanılsamacı etkileri onda yoktur.

Agostino'nun başyapıtı, 1450-1457 arasında Rimini'de Malatesta Tapınağı'nın iç heykel-süslemesini oluşturan yüksek kabartma dizileridir. Bu tapınakta mimar Alberti ve ressam Piero della Francesca ile birlikte çalıştı. Agostino'nun tapınakta yaptığı yüksek kabartmalar Orta Çağ'da sanat ve bilimi temsil eden *Trivium* ve *Quadrivium*'u canlandırır. Bu yapıtındaki çizgisel güzellik doğu kaligrafisini ve aynı zamanda kendinden sonraki kuşağın ünlü ressamı Botticelli'nin resimlerini anımsatır.

1467'ye kadar Perugia'daki Aziz Bernardino Duaevi'nin ön cephe süslemesini yaptı. Bu kabartmalardaki figürlerin en gözalıcı bölümü giriş kapısının üzerine yerleştirilmiştir. Burada Aziz Bernardino'nun hazin, duygulu figürü müzik aletleri çalan meleklerle çevrilmiştir.

Agostino di Duccio 1463'te bir süre Bologna'da kalarak Aziz Petronio Kilisesi'nin ön cephesinin taslağını hazırladı. Ayrıca Siena'da Aziz Domenico Kilisesi mihrabı arkalığının süslemesini yaptı. Yaşamının son on yılında çeşitli türlerde daha küçük boyutlu yapıtlar verdi. Bunlar arasında Floransa Ognissanti Kilisesi için yaptığı zarif bir *Tabernakl* da

(katolik kiliselerinde kutsal kâsenin saklandığı süslü dolap) vardır.

- YAPITLAR (başlıca): *Modena Katedrali Mihrabı*, 1442, (Modena); *Tempietto Malatestiano'nun Oyma İç Dekorasyonu*, 1450-1457, (Rimini); *Madonna ve Çocuk*, 1450-1457, (Victoria ve Albert Müzesi, Londra); *Aziz Bernardino Tapınağı Ön Cephesi* 1457-1467, (Perugia).
- BAKINIZ: DONATELLO, GHIBERTI, QUERCIA, ROBBIA.

Alman Kültür Derneği yardımıyla

Erasmus ve Thomas More'un etkisi

AGRICOLA, Georgius
(1494-1555)

Alman mineraloji bilgini. Sistematik mineralojinin temellerini attığı için "mineralojinin babası" diye anılır. Salt kuramsal çalışmanın yerine gözleme dayalı araştırma yöntemlerini koyarak çağdaş doğa bilimlerinin gerçek kurucusu ve Rönesans'ın seçkin bilim adamlarından biri olmuştur.

Saksonya'da hekimlik

Gerçek adı Georg Bauer olan Agricola, 24 Mart 1494'te Saksonya'nın bugün Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunan Glauchau kentinde doğdu. Ailesi, çocukluğu ve ilk öğrenim yılları üstüne hemen hiçbir şey bilinmiyor. 20 yaşındayken Leipzig Üniversitesi'ne giren Georg Bauer, o sıralar, çağının geleneğine uyarak Latince Georgius Agricola adını benimsedi. 1514'ten 1518'e değin felsefe, klasik bilimler ve filoloji öğrenimi gördüğü Leipzig Üniversitesi, o yıllarda Rönesans Hümanizmi'nin odak noktalarından biriydi. Ne var ki, yüksek düzeyde klasik ve hümanist eğitim almış olmasına karşın, Agricola, eski bilginlerin kuramlarına sıkı sıkıya bağlı kalmayarak titiz bir araştırmacı ve gözlemci olmayı seçti ve bu özelliğiyle de doğa bilimlerinde yeni bir dönemin öncüsü oldu.

1518-1522 yılları arasında Zwickau'daki bir okulda Latince ve eski Yunanca dersleri verdikten sonra, tıp öğrenimi yapmak amacıyla yeniden Leipzig Üniversitesi'ne döndü; ancak, bu dönemde Reform Hareketi nedeniyle üniversite büyük bir çalkantı içindeydi. Agricola ise, Lutherciler'i ve Protestanlık'ı ömür boyu benimsemeyecek kadar koyu bir Katolik olduğundan bu çevreden hemen uzaklaştı ve 1523'te İtalya'ya yerleşti. Bologna, Padua ve Ferrare üniversitelerinde doğa bilimleri, felsefe ve tıp okudu, sonra klinik çalışmaları yapmak için Venedik'e gitti. İki yıl kadar Aldine Yayınevi'nde çalıştıktan sonra, 1526'da Saksonya'ya dönerek hekimlik yapmaya başladı. Madencilik ve mineraller üstüne ilk bilgileri derlemesi o yıllara rastlar. 1533'te Chemnitz'e (bugün Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin sınırları içindeki Karl Marx Stadt) yerleşen Agricola, 1546'da aynı kentin belediye başkanlığına atandı ve 21 Kasım 1555'te orada öldü.

İtalya'da geçirdiği yıllar, özellikle de iki olay, Agricola'nın yaşamında birer dönüm noktası sayılacak kadar önemlidir. Bu olaylardan ilki, büyük bilgin Erasmus ile tanışmasıdır. Kısa sürede dostluğunu ve güvenini kazandığı Erasmus, onu yazmaya ve kitaplarını yayımlamaya yüreklendirmiştir. Gerçekten de, Agricola'nın ilk kitabı olan *Bermannus*, 1530'da Erasmus'un önsözüyle yayımlandı. Agricola'dan başka, biri Thomas More olmak üzere yalnızca dört kişinin böyle bir onura erişebilmiş olması, Erasmus'un Agricola'ya duyduğu güveni vurgulamak açısından oldukça anlamlıdır. Agricola'nın, hekim olmaya karar vermişken sonradan madencilik ve mineralojiye ilgi duymasını hazırlayan olay ise gene İtalya'da bulunduğu yıllara rastlar. O yıllarda, Venedik'teki Aldine Yayınevi, Eski Çağ'ın büyük hekimlerinden Galenos'un bazı yapıtlarını yayımlamaya hazırlanıyordu. Agricola, bir yandan klinik çalışmalarını sürdürürken bir yandan da bu kitapları yayıma hazırlama işini üstlendi. Bu görevi kabul etmesi, bir bakıma, Agricola'nın sonraki çalışmalarına yön verecek önemli bir rastlantıydı. Çünkü, Aldine Yayınevi'nde iki yıl kadar birlikte çalıştığı John Clement, daha önce Ütopya'nın yazımı sırasında Thomas More'un sekreterliğini yapmıştı ve Agricola'nın bu yapıtla ilgilenmesine neden oldu. Nitekim, Almanya'ya döndükten sonra Saksonya'nın madencilik bölgesindeki sosyal yapıyı, yasaları ve toplum geleneklerini incelemeye karar vermesinde, More'un kitabının ve sosyal düşüncelerinin büyük etkisi olduğu söylenebilir.

1526'da Saksonya'ya dönen Agricola, ertesi yıl, Orta Avrupa'nın bu zengin madencilik ve metalurji bölgesindeki küçük bir kasabada, Joachimsthal'de hekimlik yapmaya başladı. Doğal olarak, hastalarının çoğu maden işçisiydi ve Agricola'nın tıp deneyimi bu alanda yoğunlaştı. Tüm uğraşılarında olduğu gibi hekimlikte de edinilmiş bilgilerden çok doğrudan doğruya gözleme başvurmuştur. Agricola'nın hiçbir zaman devrinin büyük hekimleri arasında adı edilecek kadar sivrildiği söylenemezse de kitapları maden işçiliğine özgü meslek hastalıklarında, çoğu kez temel başvuru kaynağı sayılmıştır.

Kasaba hekimi Agricola, Saksonya'nın cevher ve minerallerinden yeni ilaçlar elde edebilmek umuduyla, geri kalan bütün zamanını yöredeki maden ocaklarını ve ergitme tesislerini dolaşarak, madencilerle

konuşarak ve bu konuda yazılmış tüm klasik yapıtları okuyarak geçiriyordu. 1527'den 1533'e dek süren bu çabaları her ne kadar sonunda onu düş kırıklığına uğrattıysa da, ilk kitabından başlayarak yapıtlarının pek çoğunda bu araştırmaları sırasında derlediği bilgiler yer alır.

Joachimsthal yöresinde uzun araştırma ve incelemelerle geçen bu yıllardan sonra Agricola, 1533'te ömrünün sonuna dek kalacağı Chemnitz kasabasına yerleşti. Anayurdu Saksonya'nın bu küçük kentinde, bir yandan hekimlik yapıyor, bir yandan da derlediği bilgileri kaleme alıyordu. Halk arasında büyük bir saygınlık kazanmıştı, üstelik inançlı bir Katolik olmasına karşın Protestan yöneticilerle de olumlu ilişkiler içindeydi. Nitekim 1546'da, Saksonya seçici prensi tarafından Chemnitz'e belediye başkanı atandı. O yıllarda, Kutsal Roma Germen İmparatoru V. Karl, imparatorluk otoritesini sarsan en büyük güçlerden biri olarak gördüğü Protestanlık'ın yayılışını engellemek amacıyla, imparatorluk sınırları içindeki seçici prensliklerin Protestan yöneticileriyle ikili görüşmeler başlatmıştı. İmparator ile Saksonya seçicisi arasındaki ikili görüşmelere Agricola da temsilci olarak katıldı. Bu diplomatik görevinden başka, Agricola'nın siyaset alanındaki tek etkinliği, Türkler'e karşı ulusal birlik ruhunu oluşturmak amacıyla 1529'da kaleme aldığı coşkulu bir söylevdir. Kutsal Roma Germen İmparatoru I. Ferdinand'ı, Viyana'yı kuşatan Türkler üzerine yürümeye çağıran bu ateşli söylev, Germen krallığının yurtseverlik ilahisi, siyaset ve din birliğine bir çağrı oldu ve halk üzerinde derin etkiler yarattı.

Mineraloji çalışmaları

Agricola'nın Erzgebirge madencilik bölgesindeki incelemelerini içeren *Bermannus; Sive de re Metallica* ("Bermannus ya da Metaller Üstüne") adlı küçük kitabı, bir anlamda, 12 ciltlik baş yapıtı *De re Metallica*'nın ("Metaller Üstüne") çekirdeğini oluşturur. *De re Metallica*, yalnızca Agricola'nın en önemli yapıtı değil, 16.yy'da teknoloji alanında yazılmış tüm yapıtların en önemlisidir. Yazımına 1530'da başladığı, ancak 20 yıl sonra bitirebildiği kitabın basımı, ağaç baskı tekniğiyle gerçekleştirilen yüzlerce teknik çizimin hazırlanması için gereken zaman nedeniyle uzun yıllar sürmüş ve ancak 1556'da, Agricola'nın ölümünden sonra tamamlanabilmiştir. Bu çizimler, 16.yy mühendisliğinden günümüze dek ulaşabilmiş tek örnek olmamakla birlikte kuramsal yaklaşımdan çok uygulamayı yansıttığı için, çağdaşları arasında en gerçekçi ve güvenilir olandır, ve en az yapıtın içeriği kadar önemlidir. Bu geniş kapsamlı yapıtında Agricola, önceki yüzyıllarda kimyacıların metallere yükledikleri gizemli güçlerden söz eder; eski çağlardaki maden ocaklarının coğrafi dağılımını ve bu ocaklarda hangi madenlerin işletildiğini anlatır; Saksonya'daki maden ocaklarına ilişkin yasal sistemi, mülkiyet biçimlerini ve o güne dek uygulanan işletmecilik yöntemlerini tüm ayrıntılarıyla inceler. Bununla birlikte, yapıtın temel ağırlık noktası madencilik ve metal işleme teknikleridir. Agricola'dan önce madencilik üstüne hemen hiçbir şey yazılmamıştı; maden cevherlerinin jeolojik özelliklerini, maden ocağı yapımını, pompalama ve havalandırma düzenlerini ve ocaklarda su gücünden yararlanma konusunu ilk kez

İdari ve siyasi etkinliği

Madencilikte Dönüm Noktası

Maden işleme teknolojisinin yaklaşık altı bin yıllık bir geçmişi vardır. Doğada, ya kullanım için çok az işlem gerektirecek kadar saf ya da yaygın olarak bulunan altın, gümüş ve bakır işlenen ilk metallerdi. Zamanla değerlendirilen metallerin ve genelde madenlerin sayısı artmış ve kimi alaşımlar bulunmuş olmakla birlikte, son yüzyıllara değin maden teknolojisi basit yöntemlere; metalurji ve mineraloji konularındaki bilgi ise tümüyle gözleme dayanmayan, bilimsel sistematikten yoksun sınıflandırmalara dayanıyordu. Madenlerin sistematik bir şekilde incelenmesi, fizik ve kimyanın sağladığı tekniklerden yararlanılarak sınıflandırılması, cevherlerin arıtılması ve yeni alaşımların geliştirilmesi gibi konularda ilerlemeler ancak 18. yy'da hızlanmış ve son bir yüzyılda modern niteliğini kazanmıştır. Bu alanlarda modern döneme geçiş süreci diye tanımlanabilecek yaklaşık iki yüzyıllık bir sürenin başlangıcı ise, Biringuccio* ve Agricola'nın yapıtlarını yayımladıkları 16. yy'a rastlar.

Biringuccio'nun De la Pirotechnia ("Ergitme Tekniği Üstüne") adlı yapıtı maden cevherlerinde ergitme, arıtma ve basit içerik analizleri gibi konularda oldukça ayrıntılı bilgi verir. Bu yapıt döneminin maden işleme tekniklerini incelediği gibi, bu bilgileri yaygın kullanıma sunarak cevher işleme tekniklerinin gelişmesini de sağlamıştır.

Agricola'nın De re Metallica ("Metaller Üstüne") adlı yapıtı Biringuccio'nun kitabındaki bilgilere benzer bir içeriğin yanı sıra, cevherlerin analizi ve maden işletmeciliği açısından değerlendirilmesi konularında ayrıntılı yöntemleri de kapsar. De Natura Fossillium ("Fosillerin Yapısı Üstüne") adlı yapıtında ise Agricola madenlerin geometrik yapılarına göre sınıflandırılmasına yer verir. Agricola'nın madenleri sınıflandırması, kendinden çok önce Yunan filozofu Theophrastos'un * yaptığı gibi, fiziksel niteliklere dayanıyordu. Yapıtının önemi daha ayrıntılı ve zengin bilgi içeriğinin ötesinde, Aristoteles'den* başlayarak süregelen klasik görüşe karşı, gözleme dayalı değerlendirmeyi ön plana çıkarmış olmasıydı. Biringuccio ve Agricola'nın sağladıkları bilgiler ve gözleme dayalı yöntemler zamanla, yeni gelişen kimyanın getirdiği tekniklerle birleşerek, modern mineraloji ve metalurjinin temelini hazırladı.

inceleyen Agricola oldu. Cevherlerdeki maden oranının belirlenmesini, ergitmeden önce cevherlere uygulanan zenginleştirme yöntemlerini, çeşitli metallere özgü ergitme ve arıtma işlemlerini ilk kez tanımlayan da odur.

Agricola kendisine "mineralojinin babası" sıfatını kazandıran *De Natura Fossilium* ("Fosillerin Yapısı Üstüne") adlı ikinci büyük yapıtında ise, o çağlarda henüz "fosil" diye adlandırılan mineralleri geometrik biçimlerine (küresel, konik, düzlem) göre sınıflandırdı; ilk kez "basit" ve "bileşik" madde kavramını ortaya attı. Onun yaşadığı çağda kimya bilgisi hemen hiç oluşmamıştı ve cevherleri ateşe tutarak çözümleme yöntemi bir yana bırakılırsa, gerçek anlamda kimyasal analiz bilinmediğinden, cevherlerin sınıflandırılması son derece ilkeldi.

Agricola, fiziksel jeolojinin ilk bilimsel çalışmalarından sayılan ve her ikisi de 1546'da yayımlanan *De Ortu et Causis Subterraneorum*, ("Yeraltı Oluşumlarının Yeri ve Nedenleri") ile *De Natura Eorum quae Effluunt ex Terra* ("Yeraltından Sızan Maddelerin Yapısı Üstüne") gibi yapıtlarında da, yeraltı sularının ve gazlarının oluşumunu, ırmakların toprak aşınmasındaki rolünü ve dağların oluşumu üstüne etkilerini oldukça ayrıntılı bir biçimde incelemiş, maden yataklarının sulu çözeltilerle taşınan madenlerin çökelmesiyle oluştuğu yolunda doğru bir yargıya varmıştır.

Derin bir gözlem ve araştırmanın ürünü olan bütün bu yapıtlarıyla Agricola, eski çağlardan gelen bilgi dağarcığının, özellikle de Aristoteles ve Plinius gibi klasik çağ yazarlarınca sunulan bilgilerin bir yana bırakılmasında ve bilimsel araştırma dönemine geçilmesinde ilk adımları atmıştır.

İnsan sorunları

- YAPITLAR: *Bermannus; sive, de re metallica*, 1530, ("Bermannus ya da Metaller Üstüne"); *De ortu et causis subterraneorum*, 1546, ("Yeraltı Oluşumlarının Yeri ve Nedenleri"); *De natura eorum quae effluunt ex terra*, 1546, ("Yeraltından Sızan Madenlerin Yapısı Üstüne"); *De natura fossilum* 1546, ("Fosillerin Yapısı Üstüne"); *De veteribus et novis metallis*, 1546, ("Eski ve Yeni Metaller Üstüne"); *Rerum metallicorum interpretatio*, 1548, ("Madensel Şeylerin Açıklaması"); *De animatibus ubterraneis*, 1546, ("Yeraltı Canlıları Üstüne"); *De re metallica*, 1556, ("Metaller Üstüne").

- KAYNAKLAR: F.D. Adams, *The Birth and Development of the Geological Sciences*, 1938; Doğu Almanya Bilimler Akademisi, *Georgius Agricola, 1494-1555, zu Seinem 400 Todestag 21 November*, 1955; H. Hartmann, *Georg Agricola, 1494-1555*, 1953; W.B. Persons, *Engineers and Engineering in the Renaissance*, 1939.

- BAKINIZ: ALBERTUS MAGNUS, BIRINGUCCIO.

AGRICOLA, Rudolf
(1443-1485)

Alman bilge. Skolastik felsefeye güçlü bir eleştiriyle karşı çıkarak Hümanizm anlayışına yeni bir biçim kazandırmıştır.

Eğitim-öğretim

Ailesi ve çocukluk yılları konusunda yeterli bilgi yoktur. Kaflo'da doğduğu, Heidelberg'de öldüğü biliniyor. Kimi kaynaklar gerçek adının Rolf Huysmann olduğunu yazar. İlk öğrenimini Saint-Agnes'te yapmış, filozof Kampis'li Thomas'ın yanında bir süre kalarak ilk felsefe bilgilerini ondan edinmiştir.

Agricola bilgi edinmek, değişik ülkelerin kültür varlıklarını yerinde görmek, tanımak amacıyla Fransa, İtalya gibi ülkeleri gezmiş, çağının ünlü bilgeleriyle, ozanlarıyla, yazarlarıyla tanışmış, onların düşüncelerinden yararlanmıştır. Ferrara'da bulunduğu yıllarda bilge Gaza'lı Theodoros, Humanist Guarini, Strozzi gibi ozanlarla yakın ilişkiler kurmuş, onların düzenledikleri bilim-sanat toplantılarına katılmıştır. Bu süre içinde Yunanca ve Latince öğrenerek İlk Çağ'ın şiir ve felsefesini kendi dillerinden tanıma olanağı bulmuştur. Bizans'tan İtalya'ya göçen bilgelerin öğretmenlikle görevli bulundukları kurumlarda ders vermiştir. Bu arada resim, şiir, müzik dallarında da çalışmış, çağına göre başarılı ürünler vermiştir. İki yıl kaldığı Ferrara'da konuşma gücünün yüksekliği, düşünme yeteneğinin verimliliği ile ün salmış, çevresinde toplananları etkilemiş, ünlü yapıtı *De Inventione Dialectica*'yı yazmıştır. ("Diyalektik Buluş Üstüne"). Daha sonra Worms'a, Heidelberg'e gitmiş, papaz olarak görevli bulunduğu süre içinde, kendi görüşlerini dile getiren dersler vermiştir. Aristoteles'in o dönemde bilinen yapıtlarını Almanca'ya çevirerek Aristotelesci görüşün daha geniş bir alana yayılmasına, yorumlanmasına, benimsenmesine yardımcı olmuş, Hümanizm akımının Almanya'da gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu yıllarda İbrani diliyle, tanrıbilimle ilgilenmiş, sağır ve dilsizleri konuşturma yöntemlerini araştırmıştır.

Felsefeye insan sorunlarıyla girmiş, insanın düşünen, yargıda bulunan, seçen, inanan bir varlık olarak taşıdığı değerler üzerinde durmuş, bu değerlerin önemini dile getirmiştir. Düşüncelerinin insan konusunda yoğunlaşması, özgür istenç, düşünme özgürlüğü gibi sorunları işlemesi ve bu sorunlara getirdiği yeni yorumlar, o dönemde Avrupa'da yeni gelişmeye başlayan Hümanizm'in öncülerinden biri sayılmasına yol açmıştır.

Düşünme yönteminde başlıca dayanak diyalektiktir. Bu yöntem, kişiye söyleyiş kolaylığı, düşünme tutarlılığı, inandırma gücü kazandırır. Bu anlayışla yola çıkan Agricola, İlk Çağ'ın ünlü retorikçilerini, özellikle Cicero'yu incelemiş, onun geliştirdiği retorik yöntemini daha da genişleterek, tanıtmıştır. İlk bakışta oldukça çekici görünen düşüncelerinde, düşlere kapılırcasına bir soyutlaşma sezilirse de, insan özünün taşıdığı yüksek değerlere olan inancı, bu değerleri içeren sorunlara karşılaştırmalı bir yöntemle çözüm arayan tutumu, mantık kurallarından ayrılmayan çalışma biçimi, görüşlerindeki uyumu dile getirir. En ilginç yapıtı sayılan *De Inventione Dialectica*'da kendisine ün kazandıran düşüncelerini sağlam bir temele oturtur.

Agricola'ya göre, insan bir değerler bütünüdür. Bu değerlerin başında saygı, bağımsızlık, özgürlük, eşitlik gelir. İnsanı anlamak bu değerleri kavramaya bağlıdır. Ancak, böyle bir anlamanın yolu da diyalektikten geçer.

Eğitim-öğretim konusunda, yalnızca soyut kavramlara dayanan bilgilerin, kavramlar arasında kurulan bağlantının yararlı olmayacağı görüşünü ortaya

atarak gelenekçi anlayışa karşı çıktı. Eğitim-öğretim biraz da retoriğe dayanmalı, açıklama, inandırma, tutarlı olma olanağı sağlanmalı, verilen bilgide çelişkiden kaçınılmalı, düşünme ilerlemeye, yaratıcı gücü geliştirmeye yardımcı olmalıdır. Bu nedenle gözlemin etkisine, inandırıcı gücüne önem verilmeli, yalnız kavramlara dayanan bir yönteme bağlanılmamalıdır.

Agricola, Orta Çağ geleneğini sürdüren Aristoteles'ci düşünürlerden ayrılır. Mantık konusunda Aristoteles'e bağlılığı retorikle olan ilişkisinden kaynaklanır. Kanıtlama ve kanıtlar arasında karşılaştırmalı bağlantılar kurma, Agricola'ya göre retoriğin etkili, tutarlı, inandırıcı olmasını sağlar. Bu nedenle mantık ve retorik yan yana yürümelidir.

Yunan-Latin İlk Çağı'na bağlı kalması, yalnız düşünme yönteminde değil, yazış biçiminde de kendini gösterir. Yunan-Latin bilgeleri gibi, Agricola da düşüncelerini şiir, düzyazı türünde sergiler. Kendinden sonra gelen Rodophus Linguis, Antonius, Liber, Alexander Hegulus, Erasmus gibi Hümanistler'e ışık tutmuş, bir düşünme ortamı sağlamıştır. Bu nedenle Rönesans'la gelişmeye başlayan düşüncelerin öncüsü sayılır.

Agricola'nın, gerek çağında, gerek sonraki yüzyıllarda etkisi daha çok İlk Çağ Yunan-Latin felsefesine, sanatına karşı uyandırdığı ilgide görülür. Özellikle Alman düşüncesinde İlk Çağ felsefesine yönelmeyi, İlk Çağ uygarlığını özgün kaynaklarından tanımayı düzenli bir akım olarak başlatan odur.

- YAPITLAR: *De Inventione Dialectica*, ty, ("Diyalektik Buluş Üstüne"); *Commentaria in Boethium*, ty, ("Boethius'un Yorumu"); *De Quatuor Monarchiis*, ty, ("Dört Monark Ustüne").

- KAYNAKLAR: M. Adam, *Vitae Germanae Philosophorum*, 1615; A. Bossert, *De Rod. Agricola Frisio*, 1865; H. Schmidt, *Philosophisches Wörterbuch*, 1978; J.P. Tressling, *Vita et Morita pod Agricola Gromingoe*, 1830.

AGRIPPA, Cornelius Heinrich (1486-1535)

Alman Bilge. Kabalacılık'la Yeni-Platonculuk'u uzlaştırıp, bunlarla Hıristiyan inançları arasında bağ kurmaya çalışmıştır.

Köln'de doğdu. Kimi kaynaklara göre Lyon'da, kimilerine göre de Grenoble'da öldü. Yaşamı serüvenlerle doludur. Katıldığı 7 Yıl Savaşları'nda gösterdiği yararlılıktan dolayı kendisine şövalye nişanı verildi. Bir süre sonra askerlikten ayrıldı. Tıp öğrenimi görerek doktor oldu, bir yandan da simya deneyleri yaptı. Fransa ve İspanya'ya giderek gizli bir dernek kurmaya çalıştı. Başarı sağlayamayınca Dol'e geçti. İbranice öğretmenliği yaptığı sırada dinsizlikle suçlandı. Pavia'ya (İtalya) giderek yıldızların devinimleriyle insanların yazgıları arasındaki ilişki üzerine konferanslar verdi. Burada büyücülükle suçlanınca Torino'ya sığındı. 1518'de dostlarının yardımıyla değişik görevler üstlendi. Halkın yerleşmiş geleneklerine aykırı düşünceleri büyücülükle suçlanmasına yol açtığından Pavia'da da çok kalamadı. Yeniden gezilere başladı ve sırasıyla Köln, Cenevre, Freiburg ve Lyon'a gitti.

1524'te Kral I. François'nın annesi Louise de Savoie'nın başdoktoru oldu. O sırada Fransa'ya karşı savaş açan Bourbon Kralı'nın başarısını önceden yıldızlara bakıp haber verişi büyük ilgi uyandırdı. Kimi İngiliz, İtalyan ve Alman soyluları ülkelerine çağırdılarsa da Agrippa, Hollanda'ya giderek İmparator V. Charles'ın tarihçiliğini üstlendi. Anvers'te yayımlanan bir yapıtı nedeniyle yakalanıp Brüksel'e getirildi ve bir yıl tutuklu kaldı. Çıkınca Köln'e ve Lyon'a gitti. Yaşamının son yıllarında I. François'nın annesiyle ilgili bir yazısı yüzünden uzun süre tutuklu kaldı. Bağı konusundaki çalışmalarının yanlış anlaşılmasından dolayı yaşamı boyunca suçlanan Agrippa, bağıyı tanrıbilimden ayırarak bağımsız bir bilim durumuna getirmek istemiştir.

Bilginin üç kaynağı

Agrippa'ya göre bilginin doğa, vahiy ve vahiyde bulunan gizli anlam gibi üç kaynağı vardır. Doğa, kabalacılık adı verilen, evrenin ve insan soyunun yaratılışını, öteki varlık türleriyle insan arasındaki bağlantıyı konu edinen felsefenin kaynağıdır. Vahiy ise *Tevrat* ve *İncil* gibi kutsal kitaplarda bulunan tanrısal bildirilerdir. Bu kurallarda iki anlam vardır: Biri herkesin kavrayabileceği "doğal anlam", öteki ise ancak seçkin kurulların anlayabileceği "gizli anlam". İşte bağı, bu üç kaynağın tümüne dayanarak, doğanın gizli anlamlarını bulup evreni açıklamak amacıyla onları egemenliği altına alır. Bağının Tanrı'yı ve özü bütünüyle kavratma yeteneği vardır. Bu yüce bilgiye ancak tüm kişisel ilişkilerden ve dünya bağlarından sıyrılmakla ulaşılır. Bağının en yüce amacı olan bu duruma ulaşmak çeşitli araçların incelenmesini gerektirir.

De Occulta Philosophia ("Gizli Felsefe") adlı yapıtında belirttiğine göre evreni oluşturan üç küre ve ona izdüşen üç bağı vardır:

1- Öğesel ve Fiziksel Küre: Fizik bağı, öğeleri ve bunların nasıl kullanılacağını araştırır.

2- Göksel Küre: Göksel bağı, yıldızlararası olayları ve geleceği inceler.

3- Kavranabilir Küre: Dinsel bağı, ruhları inceleyip egemenliği altına almaya çalışır.

Agrippa'nın gökbilimle ilgili görüşlerinin kaynağı Aristoteles'tir. Ruh ve meleklerle ilgili düşünceleri de kabalacılıktan etkilenmiştir.

Evreni oluşturan iki tür öğe vardır: Ateş ile hava. Ateş, biri "göksel" öteki de birincinin gölgesi "yersel" olmak üzere iki türlüdür. İkinci önemli öğe ise, ince olduğu için gövdeden ruha sokulur ve dıştaki olayları düş biçiminde insana aktarır. Bu iki öğe, başta tutkular olmak üzere, her şeyi açıklayabilir. Tutkular ikiye ayrılır. Ruha bağlı olmayan duyusal tutkular ve mıknatısın çekim gücü gibi insanın kavrayamayacağı gizli nitelikler. Bunlar, Tanrı tarafından insana verilmiştir.

Madde ile ruh birbirinden ayrı özlerdir. Gövdesel olmayanın ruhsal olanla ilişkisi söz konusu değildir. Bu nedenle, ruhun özdeğe doğrudan doğruya dirilik vereceği düşünülemez. Ruh töz olması nedeniyle kendi kendine devinir. Her insanın ruhu, evrensel ruhun bir bölümüdür. Kendi ruhunun yasalarını kavrayabilen kişi evrenin ruhunu da kavramış olur,

böylece dünya için daha iyi şeyler yapabilir.

Evrensel ruh her maddede değişik ölçüde vardır. Bu nedenle alşimi, ruhu çok olan nesnelerden az olanlara aktarabilir. Bu yöntemle her maddeyi başka bir nesneye, örneğin altına dönüştürme olanağı vardır.

Yaşamının son yıllarında yazdığı *De Incertitudine et Sanitate Scientiarum* adlı yapıtında daha önce söylediklerinin büyük bir bölümünü yadsıdı. Bütün sorunların tek çözüm yolu bulunduğunu, bunun da Tanrı'dan kaynaklandığını ileri sürdü.

- YAPITLAR: *De Occulta Philosophia*, 1527, ("Gizli Felsefe"); *De Incertitudine et Sanitate Scientiarum*, 1527, ("Bilimlerin Kesinsizlik ve Boşluğu"); *De Triplici Ratione Cognoscendi Deum*, 1550, ("Tanrı'yı Tanımanın Üçlü Kuralı"); *De Feminei Sexus Proecellentia*, 1550, ("Kadınların Yararlılıkları Üzerine").

- KAYNAKLAR: A. Daguet, *Cornelius Agrippa*, 1856; C. Sigwart, *Agrippa von Nettesheim: Kleine Schriften*, 1889.

AGRİPPA
(2. yy)

Yunanlı düşünür. Aenesidemos Okulu'nun ilkelerini yeniden düzenleyen kuşkuculardandır.

Doğum ve ölüm yılları, öğrenimi, ailesi, oturduğu yer konusunda kesin bilgi yoktur. Günümüze kalan birkaç kısa yazısı, duyu verilerinin bile göreceliğini ileri sürerek genel geçerlik taşımadıklarını savunan Kuşkucu Akademia'ya (İÖ I.yy-İS 2.yy) girdiğini ve Pyrrhon'u yeniden yorumlamaya çalışanlar arasına katıldığını gösterir. Bu yorumcu bilgelerin başında gelen Agrippa, Yeni-Pyrrhoncu kuşkuculuğun ilkelerini, içeriklerine dayanarak, belirledi. Yeniden yorumlayarak düzenlediği bu ilkeleri beş ana bölüm altında topladı:

A) Çelişiklik: Her bilgenin düşüncesi değişik olup ötekilerle çatıştığından, içlerinden birini seçmek olanaksızdır.

B) Sonsuz Gerileme: Her tanıt bir genel ilkeden yola çıkar, bu ilkenin tanıtı da başka bir ilkeden... Bu sonsuza dek geri gider, böylece çıkmazdan kurtulunamaz.

C) Göreçelik: Algı ve yargıların öznel bir niteliği vardır. Olması gerektiği gibi, nesnel bir niteliği yoktur.

D) Varsayım: Her tanıt belli bir ilkeye dayanır. Bu ilke ise bir varsayımdır, tanıtlanmamıştır, doğru bir görünendir.

E) Kısır Döngü: Herhangi bir ilkeyi tanımlamak için getirilen tanıtın başka bir tanıta dayanması gerekir. Çünkü tanımlar değişiktir.

Agrippa bu *Tropos*'larla (Kanıt) ilk ilkelerin göreceli olduğunu ve onlar için salt bir ölçütün gerektiğini ileri sürdüğü gibi bunun olanak dışı olduğunu da gösterdi. Ayrıca yargı ve algının öznel olduğunu savunarak, bu nedenle metafizik sorunların çözülemeyeceğini öne sürdü. Böylece okulun görüşüne köklü bir nitelik kazandırarak Yeni- Pyrrhonculuk'a güç verdi. Ayrıca Eski-Pyrrhonculuk'un katı ilkelerine açık bir anlam getirdi. Bu yeni yorumlara dayanan çalışmaları yüzünden Agrippa, kimi felsefe tarihçilerince, Pyrrhonculuk'un ikinci kurucusu sayılır.

Ortaya attığı kanıtlarla salt kavranabilir bilginin değil, tüm edimsel ve olabilir bilgilerin de tutarsızlığını anlatmaya çalıştı. Bu yüzden bilgi konusunda birtakım değişmez kuralların bulunduğunu ileri sürenleri güç duruma düşürdü.

Agrippa, ileri sürdüğü eleştirici görüşleriyle, kendinden sonra gelen ve bilginin birtakım varsayımlara, kurallara dayandığını savunan bilgeleri etkilemiştir.

- KAYNAKLAR: Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, 1925; Sextus Empiricus, *Philiosophical Works*, 1955-1961.

- BAKINIZ: AENESİDEMOS, PYRRHON.

AGUINALDO, Emilio
(1869-1964)

Filipinli siyasi önder. Ülkesinin bağımsızlığı için İspanya ve ABD'ye karşı savaşmıştır.

22 Mart 1869'da Filipinler'de Cavite bölgesinde doğdu; 6 Şubat 1964'te Manila'da öldü. Çinli ve Tagalog karışımı bir aileden geliyordu. Manila'da eğitim gördükten sonra, 1890'da Cavite bölgesi belediye başkanı oldu. Bu bölgede, İspanyol sömürge yönetimine karşı savaşanların önderi durumuna geldi. 1897'de, bağımsızlık hareketi önderleri, İspanyol yönetimince sürgüne gönderildi. 1898'de ABD, İspanya'ya savaş açarak Filipinler'i işgal etti. Bu olay üzerine, Hong Kong ve Singapur'daki ABD elçileriyle görüşen Aguinaldo, ABD ile işbirliği yaparak İspanyol yönetimine karşı savaşmak istedi. Filipinler'e döndükten sonra İspanyollar'ın yerini ABD'nin aldığını görerek bağımsız Filipin Cumhuriyeti'ni kurdu. Filipin Cumhuriyeti'nin devlet başkanı olarak üç yıl boyunca ABD ile savaştı. 1901'de yenildi ve ABD ile anlaşmaya zorlandı.

1935'e değin siyasal yaşamda etkin bir rol oynamadı. 1935'te Filipinler, ABD vesayeti altında özerk bir yapıya kavuştu. Aguinaldo, devlet başkanlığı için adaylığını koydu ama seçilemedi. 1941'de Japonya, Filipinler'i işgal edince, Japonya'nın yanında yer aldı. 1945'te ABD, Filipinler'i Japonya'dan geri aldıktan sonra işbirlikçilik suçuyla tutuklandı. Daha sonra genel aftan yararlandı.

1950'de, devlet başkanına danışmanlık görevi yapan Devlet Konseyi'ne seçildi. Yaşamının son yıllarında bağımsızlık mücadelesine katılmış yaşlı savaşçılara yardım kurumunun başkanlığını yaptı.

- BAKINIZ: QUEZON, RIZAL.

AĞA HAN III
(1877-1957)

İsmaîlîler'in dini önderi. Hindistan'daki Müslüman azınlığın politik hakları için çalışmıştır.

Asıl adı Sultan Sir Muhammed Şah olan III. Ağa Han Karaçi'de doğdu. İsviçre'de öldü. II. Ağa Han'ın tek oğludur. Sekiz yaşında babasının yerine imam oldu. Hindistan, Orta Asya, İran, Suriye ve Doğu Afrika'da yaşayan İsmaîlîler'in dini önderi durumuna geldi. İran hükümdarları soyundan gelen annesinin etkisiyle, İslam kültürünün yanı sıra Batı kültürü de aldı. Gençlik yıllarını genellikle Fransa'da geçirdi. Bunun politik bir nedeni de vardı. Değişik coğrafi bölgelere yayılmış olan müritlerinin herhangi bir koluyla yakın ilişkiye girmek istemiyordu.

1902'de kral naibinin danışma meclisi üyeliğine seçildi. Bundan sonra kırk yıl boyunca Hindistan'daki Müslüman azınlığın dini ve politik önderi oldu.

Ağa Han 1906'da İngiliz vali Lord Minto'ya Müslüman azınlığın isteklerini anlatmak üzere bir heyet gönderdi. Lord Minto, hükümetinin yapacağı her reformda Müslümanlar'ın çıkarlarının gözetileceğine söz verdi. 1909 reformlarıyla Müslümanlar'a kendi temsilcilerini seçme hakkı tanındı.

1906'da Ağa Han'ın girişimleriyle Tüm Hindistan Müslümanları Birliği kuruldu. Ağa Han birliğin ilk başkanı seçildi ve 1913'e değin bu görevini sürdürdü. Hint Müslümanları'nın politik çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla kurulmuş olan birlik, ilk toplantısında Müslüman azınlığın İngiliz Devleti'ne bağlılığını bildirdi.

Ağa Han, I. Dünya Savaşı başlayınca, Müttefik ordularını destekledi. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini yanlış buluyordu; çünkü İslam dininin ve Müslümanlar'ın tehdit edilmediğini, Osmanlı Devleti için de bir tehdidin söz konusu olmadığını, ayrıca Almanya ve Avusturya'nın dostluklarına güvenilemeyeceğini düşünüyordu. Yine de barış görüşmeleri başlayınca, Osmanlı Devleti'ne karşı sert davranılmaması için aracılık etti.

20. yy başlarında Hint Ulusal Kongresi önderliğinde sürdürülen bağımsızlık mücadelesi güç kazanmaya başlamıştı. Kongre önderleri, tüm Hindistan halkının İngilizler'e karşı ortak mücadelesini savunuyordu. Kongre içinde çok küçük oranda temsil edilen Müslümanlar ve öbür azınlıklar, bağımsızlık ilan edildiğinde doğabilecek Hint baskısından korkuyor ve ayrılıkçı politakalar güdüyordu. Ağa Han, 1930-1932 arasında Londra'da Hindistan'ın siyasi geleceğinin saptanması için toplanan Yuvarlak Masa Konferansları'na Müslümanlar'ın temsilcisi olarak katıldı. Daha sonra tüm Hindistan delegasyonunun başkanı seçildi. Anayasa tartışmaları sırasında diplomatik becerilerini kullanarak azınlıkları tek bir görüş altında topladı.

1932'de Cenevre'de toplanan Dünya Silahsızlanma Konferansı'nda Hindistan'ı temsil etti; aynı yıl Milletler Cemiyeti'ne Hindistan delegesi olarak katıldı. 1937'de Milletler Cemiyeti'ne başkan seçildi. Ağa Han, ülkesindeki kadınların toplumsal durumlarının düzeltilmesi için çaba gösterdi; peçe takılmasını yasakladı. Büyük servetiyle bankalar kurdu, düşük faizli kredi vererek ticareti ve iş hayatını canlandırmaya çalıştı. Hindistan, Doğu Afrika ve Ortadoğu'da yerel hükümetlerle de işbirliği yaparak okullar, hastaneler kurdurdu.

Ağa Han, imam olarak görevlerini yalnızca dini öğretileri yaymakla sınırlı tutmamış, İsmaîlîler'in toplumsal ve ekonomik kalkınmasıyla da yakından ilgilenmiştir.

- YAPITLAR: *The Memoirs of Ağa Han: World Enough and Time*, 1954; *India in Transition: A Study in Political Evolution*, 1918, ("Geçiş Sürecinde Hindistan: Siyasal Evrim Üzerine Bir İnceleme").

- BAKINIZ: CİNNAH, M.GANDİ.

AĞA HÜSEYİN PAŞA
(1776-1849)

Osmanlı veziri ve yeniçeri ağası. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında büyük katkısı olmuştur.

Edirne'de doğdu. Rusçuk'tan geldiği söylenen Hacı Mustafa'nın oğludur. Bender'de orduya girerek 9. Yeniçeri Bölüğü'ne yazıldı. 1789'da İstanbul'a geldi. 1807-1812 Rus Savaşı'nda gösterdiği başarılar sonucu zağarcıbaşılığa yükseldi. Bu arada Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmayı tasarlayan II. Mahmud, Sadrazam Silahdar Ali Paşa'nın önerisiyle Ağa Hüseyin Paşa'ya Yeniçeri Ocağı'nda önemli görevler verdi. Padişahın amacı, yeniçerilerin içine soktuğu adamları aracılığıyla, ocağın kapatılması sırasında çıkabilecek karışıklıkları denetlemekti. Ağa Hüseyin Paşa, 1822'de kul kâhyalığına, 1823'te de yeniçeri ağalığına yükseldi. Yeniçeri ağalığı sırasında, ocakta tehlikeli gördüğü kişileri ya başka yerlere sürgün etti ya da ortadan kaldırdı. Bu hizmetlerinden ötürü aynı yıl vezirliğe yükseldi. Ancak, yeniçeriler arasında çok düşman kazanmıştı. Can güvenliğinin kalmayışı ve yeniçerilerin ayaklanma olasılığı karşısında yeniçeri ağalığından alındı. İstanbul Boğazı'nın Rumeli yakası muhafızlığı ile İzmit ve Bursa Sancağı mutasarrıflığına atandı. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla son bulan ayaklanma sırasında devlete büyük yararlıklar gösterdi. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla kurulan yeni düzenli orduda komutanlık görevi aldı. 1827'de bu görevi Husrev Paşa'ya bırakarak yeniden mutasarrıflık ve muhafızlık görevine döndü. Aynı yıl Edirne valiliğine atandı.

1828-1829 Rus Savaşı'nda, Şumnu ve Balkanlar'ın savunmasıyla görevlendirildi. Ağa Hüseyin Paşa, Şumnu'yu çok iyi savunmakla birlikte Ruslar'ın Aşağı Tuna'daki siperleri ele geçirmelerini engelleyemedi. Komutayı Sadrazam Mehmed Reşid Paşa'ya bırakıp Rusçuk Muhafızlığı'na çekildi. Burada da başarılı olamadı. Savaş sonrası ikinci kez Edirne valiliğine getirildi. 1832'de Osmanlılar'a karşı ayaklanan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki bir orduyu Suriye'ye göndermesi üze-

rine, Ağa Hüseyin Paşa Mısır Ordusu karşısında oluşturulan askeri güçlerin komutanlığına getirildi. Temmuz 1832'de Beylan'da İbrahim Paşa'nın ordusuna yenildi ve görevden alındı. Sırbistan Prensi Miloş Obrenoviç ile iyi ilişkileri olduğundan, 1833'te Vidin muhafızlığına atandı. Bir yıl sonra geri çağrıldı. 1846'da ikinci kez Vidin muhafızı oldu. Ölümüne değin bu görevde kaldı.

Okur-yazar olmayan Ağa Hüseyin Paşa bilime ve tekniğe karşı büyük bir ilgi duyuyordu. Yenilik yanlısıydı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına katkısının yanı sıra yönetsel görevlerle bulunduğu yerlerde bayındırlık alanında hizmetleri olmuştur.

• BAKINIZ: MAHMUD II.

AĞAKAY, Mehmet Ali
(1893-1965)

Türk dilbilimci, sözlük yazarı. Türkçe sözcük ve deyimlerin derlenmesinde önemli çalışmalar yapmıştır.

Girit'te doğdu. İlköğrenimini Hanya'da, ortaöğrenimini İzmir'de yaptı. Askeri Tıbbiye'de okumaya başladı, ancak Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine hekim yardımcısı olarak orduya katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda da görev yaptıktan sonra, Askeri Tıbbiye'ye dönerek 1917 yılında bitirdi. Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndaki hizmetlerinden dolayı İstiklal Madalyası aldı. Savaştan sonra çeşitli yerlerde doktorluk yaptı. 1936 yılında Türk Dil Kurumu'na girdi ve Terim Kolu'nda çalıştı. 1937-1946 arası Gaziantep milletvekilliği yaptı. 1941 yılında TDK Sözlük Kolu başkanlığına getirildi. Bu görevi 1962'ye değin sürdürdü. TDK Onur Üyesi olan Ağakay 1965'te Ankara'da öldü.

Ağakay'ın 1936 yılında, dil konusunda yazdığı birkaç yazının Atatürk'ün dikkatini çekmesi üzerine TDK'ya alınması, ömrünün son gününe değin sürecek titiz bir çalışmanın başlangıcı oldu. İlk baskısı 1945'te yapılan, daha sonra her baskıda biraz daha olgunlaştırarak genişlettiği *Türkçe Sözlük* en önemli çalışmalarından biridir. Ağakay bu sözlükle "Dil Devrimi"nin başlamasından on üç yıl sonra, daha önceki sözlüklerde bulunmayan binlerce deyimi, yeni sözcük ve terimi ilk kez topladı. Sözlük düzenleme yöntemlerine yenilikler getirdi. 1962 yılında yayımlanan *Fransızca-Türkçe Sözlük*, alanındaki boşluğu dolduran önemli bir yapıt sayılmaktadır.

• YAPITLAR: *Kelime Yapma Yolları*, 1943; *Türkçe Sözlük*, 1945; *Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü*, 1958; *Fransızca-Türkçe Sözlük*, 1962.

AĞA MUHAMMED HAN
(1742-1797)

Kaçar aşiretinin başkanı. İran'da Kaçar hanedanını kurmuştur.

Hazar Denizi'nin güneyinde yaşayan bir Türk aşireti olan Kaçarlar'ın başkanı Muhammed Hasan Han'ın oğludur. Çocukluğunda, İran'da Safevî egemenliğine son vererek Afşar hanedanını kuran Nadir Şah'ın oğlu tarafından hadım ettirilmiştir. Nadir Şah'ın hükümdarlığı döneminde Afşarlar'la Kaçarlar arasında kanlı savaşlar oldu. 1747'de Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine İran bir karışıklık dönemine girdi. Egemenlik, 1750'de Şiraz'da hüküm süren Kerim Han Zend'e geçti. Onun 1779'da ölümünden sonra, halefleri taht kavgasına başladılar. Bu kargaşalıktan yararlanan Ağa Muhammed Han, 1779'da Tahran'a gelerek şahlığını ilan etti ve İran'da Kaçar hanedanını kurdu.

Uzun süre Zendler'le mücadele etti. Zend hanedanının son temsilcisi Şehzade Lutf Ali Han'ı işkenceyle öldürttü. Daha sonra, Azerbaycan üzerine yürüyerek, Afşarlar'ın elindeki bu yöreyi egemenliği altına aldı. Türkmenler üzerine de bir sefer düzenleyerek Kuzeydoğu İran'da düzeni sağladı. Nadir Şah'ın ölümünden sonra başlayan saltanat kavgaları sırasında Rusya, İran'dan toprak istemişti. Bunun üzerine Gürcistan'a bir sefer düzenleyen Ağa Muhammed Han, bu ülkeyi de topraklarına kattı. Rus Ordusu, Çariçe II. Katerina'nın ölümü üzerine, savaşmaktan vazgeçerek geri çekilince, Ağa Muhammed Han Horasan'a girdi. Meşhed'de hüküm süren Nadir Şah'ın torunu Şahruh Mirza'yı yakalattıktan sonra Horasan yöresini tümüyle ele geçirdi.

1797'de Karabağ'ın merkezi Şuşa'yı kuşattı. Kale alındıktan sonra idama mahkûm ettiği iki uşağı tarafından yatağında öldürüldü. Çocuğu olmadığı için yerine yeğeni Feth Ali Şah geçti.

Döneminde İran'da düzen sağlandı. Tahran'ı başkent yaparak önemli bir merkez durumuna getirdi. Kaçarlar, Pehleviler'in yönetimi ele geçirdiği 1924'e değin İran'a egemen oldular.

AĞAOĞLU, Adalet
(1929)

Türk roman, öykü ve oyun yazarı. Romanın biçimsel sorunlarına çözüm arayan, Türk toplumunun güncel sorunlarını ele alan ürünler vermiştir.

Ankara'nın Nallıhan ilçesinde doğdu. Ankara Kız Lisesi'nden sonra girdiği Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü 1950'de bitirdi. 1951 yılında girdiği Ankara Radyosu'nda dramaturgluk ve Radyo Tiyatrosu müdürlüğü, TRT'nin kurulmasından sonra da program uzmanlığı ve daire başkanlığı yaptı. 1970 yılında

bu kurumdan ayrıldı. Daha önce yayımlanmış üç oyununu içeren *Üç Oyun* adlı yapıtla 1974 TDK Oyun Ödülü'nü, *Yüksek Gerilim* ile 1975 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı aldı. *Bir Düğün Gecesi* adlı romanı ise yazara 1979 Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü'nü, 1980 Madaralı Roman Ödülü'nü ve 1980 Orhan Kemal Roman Armağanı'nı kazandırdı.

Daha ortaöğreniminde tiyatro ile ilgilenmeye başlayan Ağaoğlu, başlangıçta yoğun bir biçimde tiyatro oyunları yazmakla uğraştı. Sevim Uzgören'le birlikte yazdığı ilk oyunu *Bir Oyun Yazalım* 1953'te sahnelendi. Çoğu 1960'larda yazılan ve oynanan oyunlarında ağırlıkla aile-birey ilişkilerini, toplumsal baskıların kişiler üzerindeki olumsuz etkilerini ele aldı. 1973'te yayımlanan *Ölmeye Yatmak* adlı romanı Ağaoğlu'nun yeni bir alandaki çalışmalarının habercisi oldu. Bu romanında, Cumhuriyet döneminin egemen dünya görüşünün belirli toplumsal katmanlardaki bireylere etkisinde görülen çelişki ve tutarsızlıkları konu edindi. Daha sonraki öykü ve romanlarında toplumsal çalkantılarla dolu bir dönemin, özellikle aydınlar katında yarattığı özgün sorunlarla hesaplaştı. *Fikrimin İnce Gülü* adlı romanında ise, Almanya'da çalışan bir işçinin özlem, beklenti ve umutlarının yaşanan gerçeklik karşısında unufak oluşunu, uzun bir memlekete dönüş yolculuğu çerçevesinde anlattı.

Adalet Ağaoğlu roman ve öykülerinde gelişim ve değişim öğelerine verdiği önemle dikkat çekti. Ayrıntılara, sık sık kullandığı geri dönüşlere başvurması değişik kurgusunun önde gelen özelliklerindendir.

● YAPITLAR: **Roman:** *Ölmeye Yatmak*, 1973; *Fikrimin İnce Gülü*; 1976; *Bir Düğün Gecesi*, 1979; *Yaz Sonu*, 1981; **Oyun:** *Bir Oyun Yazalım* (Sevim Uzgören'le), 1953; *Evcilik Oyunu*, 1964 ;*Çatıdaki Çatlak, Sınırlarda*, 1969; *Tombala*, 1967; *Kendini Yazan Şarkı*, 1977; **Öykü:** *Yüksek Gerilim*, 1974; *Sessizliğin İlk Sesi*, 1978; *Hadi Gidelim*, 1982.

AĞAOĞLU, Ahmed
(1869-1939)

Türk düşünce ve siyaset adamı. II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülük hareketi içinde önemli rol oynamış, İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkez üyeliğinde bulunmuştur.

Azerbaycan'ın Şuşa Kenti'nde doğdu, İstanbul'da öldü. İlk ve ortaöğrenimini Şuşa'daki Rus okulunda tamamladı. Aynı yıllarda Farsça ve Arapça öğrendi. 1888'de Petersburg'da Politeknik Enstitüsü'ne girdi. Sağlığının bozulması nedeniyle buradaki öğrenimini tamamlayamadı. Daha sonra Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesi'nde tarih ve filoloji bölümüne girdi, aynı zamanda Hukuk Fakültesi'nde dersleri izledi. 1890'da İttihat ve Terakki'nin önderlerinden Ahmet Rıza ile tanıştı. *La Nouvelle Revue* ve *Revue Blue* adlı dergilerde Doğu'ya ilişkin makaleler yazdı. Bir yandan da Tiflis'te çıkan *Kafkas* gazetesine yazılar gönderdi. 1892'de Londra'da toplanan Şarkiyatçılar Kongresi'ne "Şiî Mezhebinin Doğuşu ve Gelişmesine Dair" adlı bir tebliğ sundu.

Paris'teki eğitimini tamamladıktan sonra 1894'te Kafkasya'ya döndü; Tiflis ve Bakü'de Hüzeyinzade Ali (Turan), Ali Merdan Topçubaşı, Hasan Bey Zerdani ve Şahtahtlı Mehmedağa ile birlikte "Milli Uyanış Hareketi"nde çalıştı. *Kapsi* ve *Şarki Rus* gazetelerine yazılar yazarak Türkler'in Rusya'daki öteki milliyetlerle eşit haklara sahip olmaları doğrultusundaki görüşlerini dile getirdi. 1905'te yörede egemenlik kurmaya çalışan Ermeniler'e karşı mücadele etmek amacıyla Fedai adlı gizli bir örgüt kurdu.

Aynı yıl Rusya'da bir tür meşruti yönetim getiren 1905 Devrimi oldu. Petersburg'da, Rusya'daki çeşitli milliyetlerin temsilcilerinin katıldığı bir kongre toplandı. Ahmed Ağaoğlu, bu kongrede Kafkasya delegesi olarak yer aldı.

Yeni yönetimin tanıdığı bazı özgürlüklerden yararlanan Azerbaycan aydınları Türkçe gazete ve dergi çıkartmak, okul ve dernek gibi kültür kurumları kurmak konusunda girişimlerde bulundular. Ahmed Ağaoğlu, Hasan Bey Zerdani ile *Hayat* adlı bir gazete çıkardı. Daha sonra *İrşad* gazetesiyle *Terakki* ve *Füyuzat* adlı dergileri yayımladı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1909'da İstanbul'a gitti. Maarif müfettişliği ve Süleymaniye Kütüphanesi müdürlüğü yaptı. Bir süre *Hikmet* ve *Sebilürreşad* ve Fransızca çıkan *Jeune Turc* gazetelerine yazılar yazdı. Daha sonra *Tercüman-ı Hakikat*'ın başyazarı oldu. 1909'da Darülfünun'da Rusça ve Türk-Moğol tarihi öğretmenliğine atandı. 1908'de Türk Derneği, 1912'de de Türk Ocağı adlı derneklerin kurucuları arasında yer aldı. Bu dernekler Türkler'in ulusal bilincini geliştirmeyi amaçlıyordu. 1912'de Afyonkarahisar milletvekili olarak Osmanlı Meclisi Mebusanı'na girdi. Aynı yıl İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkez üyesi oldu.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'da bağımsız bir devlet kurmak için çalışan Türkler'i destekledi. 1918'de Azerbaycan'a giren Osmanlı Ordusu'na danışman oldu. 1919'da İstanbul'a döndükten sonra, İngilizler tarafından İttihat Terakki Partisi ileri gelenleriyle birlikte Malta'ya sürüldü. 1921'de sürgünden döndükten sonra Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Daha sonra Ankara'da Matbuat umum müdürlüğü yaptı ve *Hakimiyet-i Milliye*'nin başyazarı oldu. 1923'te II. ve 1927'de III. dönem TBMM'de Kars milletvekili olarak bulundu. Bu arada, Ankara Hukuk Mektebi'nde Hukuk-ı Esasiye okuttu. 1930'da Serbest Fırka'nın kurucuları arasında yer aldı. Parti kapatıldıktan sonra İstanbul Darülfünunu'nda Hukuk Tarihi profesörlüğü yapmaya başladı. 1933'te *Akın* gazetesini kurdu ve İnönü yönetimini kınayan yazılar yazdı. Bu nedenle gazetesi kapatıldı. 1933'te de üniversiteden emekli oldu. Yaşamının bundan sonraki döneminde çeşitli yayın organlarına yazılar yazdı, kitaplar yayımladı.

Ağaoğlu, Rusça olarak yazdığı ve *İslamlıkta Kadın* adını taşıyan kitabında, İslamiyet'in kadın haklarını bütün öteki dinlerden daha fazla koruduğunu, ama daha sonra batıl inançlar ve bunlara dayanan yorumlar yüzünden kadının toplumda ve ailede geri plana itildiğini ileri sürdü. Bu durumun İslam toplumlarını çöküntüye götüren temel nedenlerden biri olduğunu savundu. Ağaoğlu'na göre, Osmanlı İmparatorluğu içindeki ulusların yavaş yavaş bağımsızlık-

larını kazanmalarıyla, dünyada bağımsız kalan tek İslam devleti de tutsak olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti. İmparatorluğun kurucusu olan Türk ulusunu ayakta tutabilmenin, hem içerdeki bağnaz dindarlara, hem de dış düşmanlara karşı korumanın tek yolu Türk milliyetçiliğini uyandırmaktı. Bu yol bağımsızlığın ve Batı uygarlığının kapısını açacak, böylece başka ülkelerde tutsak yaşayan Türk ulusları için de bir umut doğacaktı.

Ağaoğlu, Malta'da yazdığı *Üç Medeniyet* adlı kitabında bu konudaki görüşlerini daha sistemli bir biçimde dile getirdi. Dünyanın üç uygarlık arasında bölündüğünü, bunların Buda-Brahma, İslam ve Avrupa uygarlıkları olduğunu belirterek, Avrupa uygarlığının her alanda öteki uygarlıkları geçip egemen duruma geldiğini ifade etti. Öteki uygarlıkları savunanları eleştirerek, eskiyi korumanın ölüm demek olacağını ve Türk-İslam toplumlarının ancak Avrupa uygarlığını benimsemekle varlıklarını sürdürebileceklerini savundu.

- YAPITLAR: *Şiî Mezhebi ve Menbaları*, 1892; *İslam ve Ahund*, 1900; *İslamlıkta Kadın*, 1901 (Türkçe çevirisi, 1959); *Üç Medeniyet*, 1927 (yeni harflerle, 1972); *Türk Teşkilat-ı Esasiyesi*, 1925-1929; *Hindistan ve İngiltere* 1927-1928; *Türk Hukuk Tarihi*, 1931-1933; *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, 1936; *Devlet ve Fert*, 1936; *Ben Neyim*, 1936; *İran ve İnkılabı*, 1941; *Gönülsüz Olmaz*, 1942; *İhtilal mi, İnkılap mı*, 1942; *Serbest Fırka Hatıraları*, 1950.

- KAYNAKLAR: S. Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, 1939; S.Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, 1958; Y. Akçura, *Türk Yılı*, 1928; H.Z. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 1966.

- BAKINIZ: AKÇURA, H.A.TURAN, ZİYA GÖKALP.

AĞAOĞLU, Samet
(1909-1982)

Türk yazar ve siyaset adamı. Demokrat Parti hükümetlerinde bakanlık yapmıştır.

Kafkasya'da, Karabağ'da doğdu. İstanbul'da öldü. Tanınmış düşün ve siyaset adamı Ahmed Ağaoğlu'nun oğludur. Ortaöğrenimini İstanbul'da yaptıktan sonra, 1929'da Ankara Lisesi'ni, 1932'de Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi ve doktora yapmak üzere Fransa'ya gitti. 1933'te yurda dönüp, çeşitli bakanlıklarda çalıştı. 1946'da Ticaret Bakanlığı iç ticaret genel müdürü iken siyasete atıldı. II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesine rastlayan bu günlerde Türkiye, 1924'teki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası deneylerinden sonra üçüncü kez çok partili sisteme açılıyordu.

Samet Ağaoğlu, tek partili dönemde Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı gelişen muhalefeti örgütleyen Demokrat Parti'ye girdi. Ocak 1947'de toplanan Demokrat Parti I. Genel Kongresi'nde, Genel Yönetim Kurulu üyeliğine seçildi.

Bu kongrede "Hürriyet Misakı" adı verilen bir belge hazırlandı. İktidardan "yasalardaki Anayasa'ya aykırı ve antidemokratik hükümlerin tasfiyesi; yeni, demokratik ve güvenceli bir seçim yasasının hazırlanması; parti başkanlığı ile devlet başkanlığının tek kişide toplanmaması; yönetimin yansızlığının sağlanması" isteniyor, bu kabul edilmezse Samet Ağaoğlu ile bir grup arkadaşının önerileri doğrultusunda, Demokrat Parti milletvekillerinin meclisi terkederek, mücadeleyi halkın içinde sürdüreceklerinden söz ediliyordu. Bu belge ile halka, biçimsel de olsa, siyasal yaşamda ilk kez etkin bir rol veriliyordu.

Demokrat Parti, Mayıs 1950'de ilk kez tek dereceli yapılan seçimleri ezici bir çoğunlukla kazandı. Manisa milletvekili olarak meclise giren Samet Ağaoğlu, I. Menderes Hükümeti'nde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı oldu. II. Menderes Hükümeti'nde de bu görevini sürdüren Ağaoğlu, beş ay çalışma bakanlığı da yaptı.

1954 seçimlerinde yeniden Manisa milletvekili seçilerek III. Menderes Hükümeti'nde işletmeler bakanı, IV. Menderes Hükümeti'nde de sanayi bakanı oldu.

1957 seçimlerinde yine Manisa milletvekili olarak meclise giren Ağaoğlu, V. ve son Menderes Hükümeti'nde önce sanayi sonra da devlet bakanı olarak görev aldı. Eylül 1958'de hükümetten ayrıldı. 27 Mayıs 1960'ta ordunun yönetime el koymasına değin milletvekilliği yaptı. Yassıada'da diğer Demokrat Partililer' le birlikte yargılanarak, ömür boyu hapse mahkûm edildi. Ekim 1964 affında, kamu haklarından yoksun olarak, serbest bırakıldı. Daha sonra siyasetle dolaylı bir biçimde ilgilendi. Bundan sonraki yaşamını, anılarını ve siyasi yazılarını kitap haline getirmekle geçirdi.

Güçlü bir yazar olan ve ilk öyküleri 1935'te *Varlık* ve *Yücel* dergilerinde çıkan Samet Ağaoğlu, bu yapıtlarında genellikle toplumdan kopmuş insanları konu alır. Kişilerinin ortak çizgisi, suça, cinayete eğilimli, kuşkulu, bunalımlı özellikler göstermeleridir.

- YAPITLAR: Öykü: *Strasburg Hatıraları*, 1945; *Zürriyet*, 1950; *Öğretmen Gafur*, 1953; *Büyük Aile* 1957; *Hücredeki Adam*, 1964; *Katırın Ölümü*, 1965, Anı: *Babamdan Hatıralar*, 1939; *Babamın Arkadaşları*, 1958; *Âşina Yüzler*, 1965; *Arkadaşım Menderes*, 1968; *Marmara'da Bir Ada*, 1972; *İlk Köşe*, 1980; İnceleme: *Kuvayı Milliye Ruhu*, 1944; *İki Parti Arasındaki Farklar*, 1947; *Sovyet Rusya İmparatorluğu*, 1967; *Küçük Sanat Meseleleri-Türkiye'de ve Başka Yerlerde*, 1939; *Türkiye'de Suçlu Çocuklar* (Tezer Taşkıran ile,) 1947; *Türkiye'de İş Hukuku* (Selahattin Hüdaioğlu ile), 1939.

- BAKINIZ: MENDERES.

AĞRALI, Ali Fuad
(1878-1957)

Türk siyaset adamı. Tek parti döneminde on yılı aşkın bir süre maliye bakanlığı yapmıştır.

Midilli'nin Ağra Köyü'nde doğdu. İzmir'de öldü. Babası Defterdar İbrahim Edhem Bey'dir. 1903'te Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. Aynı yıl Maliye Nezare-

ti'nde göreve başladı. Kısa zamanda yükselerek çeşitli illerde defterdarlık yaptı. 1908'de Hukuk Mektebi'ni bitirdi. 1909'da Türkiye'nin ilk hukuk doktoru oldu. 1917'de Posta-Telgraf Nezareti'nin, 1918'de Bahriye Nezareti'nin muhasebe müdürlüğünü yaptı. Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'ya geçerek İzmir-Akhisar cephesinde mücadeleye katıldı. 1923'te Lozan Konferansı'na katılan Türk heyetinin saymanlığını yaptı. Aynı yıl İstanbul milletvekili olarak meclise girdi. 1924'te kurulan Divan-ı Muhâsebat (Sayıştay) başkanlığına getirildi. 1934'e değin bu görevi sürdürdü. Ekim 1934'te kısa bir süre baymdırlık bakanı oldu. Kasım 1934'ten başlayarak on yılı aşkın bir süre, İsmet İnönü, Celal Bayar, Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinde maliye bakanlığı yaptı. Bakanlığı döneminde mali sorunların çözülmesi, Düyûn-ı Umumiye'nin tasfiyesi, demiryollarının millileştirilmesi, Türk parasının güçlendirilmesi konularında önemli katkıları oldu.

1923'ten başlayarak sürekli milletvekili olan Fuad Ağralı, 1946'da CHP içindeki görüş ayrılıkları nedeniyle milletvekilliğinden ve siyasi hayattan ayrıldı.

Fransızca, Farsça ve Arapça bilen Fuad Ağralı, 14 yaşındayken İbnü'l -Cevzî'nin *Tulfetü'l-Ezkîyâ fi Tercemeti Kitâbü'l-Ezkîyâ* adlı kitabını Arapça'dan Türkçe'ye çevirmiştir.

AHDÎ [Bağdadlı]
(? -1593)

Osmanlı tezkere yazarı, şair. Tezkeresi Bağdad yöresi ile İran'da yetişen şairleri de kapsaması bakımından önemlidir.

Bağdad'da doğdu, aynı yerde öldü. Babası genellikle Farsça şiirler yazan Mevlânâ Şemsi'dir. Ahdî, şair olarak birçok tezkereye geçmiştir. Âşık Çelebi ve Riyazi, tezkerelerinde, adının Mehdî; Beyanî ve Âlî ise, Ahmed olduğunu yazarlar. Riyazî'nin Bağdad'da Ahdî ile görüşmüş olması göz önüne alınırsa Mehdî adının doğru olması gerekir. Âşık Çelebi, onun önce Mehdî'yi mahlas edindiğini, fakat Bağdad şairlerinden birinin de bu mahlası aldığını görerek, Ahdî'ye çevirdiğini yazar.

Ahdî, tezkeresine babası gibi şair olan iki kardeşini ve amcasını da almıştır. Bireylerinin çoğu şair olan kültürlü bir aileden geldiği anlaşılmaktadır.

Ahdî, tezkeresinde verdiği bilgilere göre, yaşamının en güzel on yılını (1553-1563) Anadolu'da özellikle İstanbul'da geçirmiştir. Başkentte ve Edirne'de pek çok şairle tanışmış, onlardan dostluk ve yakınlık görmüştür.

Gülşen-i Şu'arâ (Şairlerin Gülbahçesi) tamlamasının karşılığı olan 1563'te yazdığı şairler tezkeresi, Latifî tezkeresine zeyldir. Şehzade Selim'e (II. Selim) sunduğu tezkeresini üç bölüme ayırmıştır. 1. bölüm padişah ve şehzade şairleri içine alır; 2. bölüm bilgin şairleri; 3. bölüm dönemin isim yapmış şairlerini kapsar.

Ahdî, daha sonra yapıtını yeniden gözden geçirmiş ve 1593 yılına kadar topladığı şairleri de ekleyerek bölüm sayısını dörde çıkarmıştır. Tezkerede toplam 370 şair bulunmaktadır. Yapıtına aldığı şairleri yakından tanıyarak ya da sorup araştırarak yan tutmadan yazmaya özen göstermiştir. Tezkeresi, Bağdad yöresi ile İran'da yetişen Türk şairlerini de içermesi ve yeni bilgiler vermesi bakımından önem taşır.

Elimizde bulunan çoğu Türkçe, birkaçı da Farsça olan şiirleri bir divançe oluşturacak kadardır. Türkçe kadar, Farsça'yı da iyi bilen Ahdî, Türkçe şiirlerinde aruzu çok rahat kullanmıştır. Konuşma dilinden ve deyimlerden yararlanması yapıtlarına canlılık vermiştir. Şiirlerinde Fuzulî'nin etkisi açıkça görülür.

- **YAPITLAR:** *Gülşen-i Şu'arâ* (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, No: 2604; Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, No: 1303; Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Bölümü Eki, No: 107).
- **KAYNAKLAR:** S.N. Ergun, *Türk Şairleri*, I ty ; A.S. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 1973; H.Mazıoğlu, "Ahdî-i Bağdâdî ve Şiirleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1978-79*, 1981.
- **BAKINIZ:** AŞIK ÇELEBİ, LATİFÎ.

AHICO, Ahmadu
(1924)

Kamerunlu siyaset adamı. Kamerun Federal Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanıdır.

Kuzey Kamerun'da, Garoua'da doğdu. Babası Kuzey Afrika'da yaşayan Müslüman Fulaniler'in başkanıydı. Ortaokulu Yaunde'de bitirdikten sonra, öğrenimini sürdüremedi ve postanede radyo operatörü olarak çalışmaya başladı.

Kamerun, II. Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler'in vesayeti altına girdi; doğuda kalan büyük bölge Fransız yönetimine, batıdaki küçük bir bölge de İngiliz yönetimine verildi.

1947'de Fransız bölgesinde bir meclis kuruldu. Ahico, 1947 ve 1952'de iki kez bu meclise seçildi. 1953-1956 arasında, Fransa ve Fransa'ya bağımlı ülkelerin temsilcilerinin katıldığı Union Française Meclisi'nde ülkesini temsil etti. Kamerun 1957'de Fransız yönetimi altında özerk bir statüye kavuştu. Kamerun Demokrat Partisi Başkanı Andre Marie Mbida başbakan oldu. 1956'da Demokrat Parti'ye giren ve kuzey bölgesi temsilcileri arasında etkisi büyük olan Ahico da, başbakan yardımcısı ve içişleri bakanı oldu. 1958'de Kamerun Birlik Partisi adıyla yeni bir parti kurdu. Aynı yıl Mbida'nın istifası üzerine başbakan oldu. Partisi, Kuzey Kamerun'un Müslüman halkının oylarını topluyordu. Bu yıllarda Kamerun Halkları Birliği örgütü Kamerun'un bağımsızlığını kazanması ve Fransızlar'ın çekilmesi için silahlı mücadele veriyordu. Ahico, Fransız askeri güçleriyle işbirliği yaparak direnişi bastırmaya çalıştı. Teslim olanların affedileceğini duyurmasına karşın, direnişçilerin çoğu teslim olmadı ve silahlı eylemler

yıllarca sürdü.

Ahico'nun programı, özekliğin uygulanmasını, tam bağımsızlık için bir takvim yapılmasını, İngiliz Kamerunu'yla birleşme ve Fransa ile işbirliğini hedefliyordu. 1960'ta Fransız Kamerunu'na bağımsızlık verildi. Bir yıl sonra da İngiliz Kamerunu'nda yapılan halkoylamasıyla, bu bölgenin güney kesimi bağımsız Kamerun'la birleşti ve Kamerun Federal Cumhuriyeti kuruldu. Bağımsızlıktan kısa bir süre sonra yapılan seçimlerde Ahico ilk cumhurbaşkanı seçildi. 1962'de Kamerun Halkları Birliği başta olmak üzere dört muhalefet partisi başkanını tutuklattı. Kamerun Birlik Partisi, Doğu Kamerun'un tek partisi durumuna geldi. 1966'da Birlik Partisi ile batıdaki Kamerun Ulusal Demokratik Partisi birleşti; Ahico, Kamerun Ulusal Birliği adını alan yeni partinin kurucusu ve başkanı oldu. 1980'de yapılan seçimlerde beşinci kez cumhurbaşkanı seçildi. 1982'de görevinden istifa etti.

Kamerun, bağımsızlıktan sonra Fransa ile bir askeri yardım antlaşması imzaladı. Fransa bu antlaşmaya göre, 1964'e kadar askerlerini Kamerun'da tuttu ve uzun zaman askeri uzman ve danışman gönderdi. Ahico, ekonomik alanda devletin yanı sıra yerli ve yabancı özel girişime de yer veren bir program uyguladı. Bağımsızlıktan sonra madenler, elektrik santralları, karayolları ile demiryollarının çoğu, posta ve telgraf hizmetleri, tarım deneme istasyonları ve toprakların bir bölümü devletleştirildi. Buna karşılık tarım, sanayi, dış ticaret ve bankacılık alanlarında devlet, yabancı sermayenin ortağı olarak karma şirketlere katıldı.

Ahico, Doğu ve Batı ile iyi ilişkilere dayanan bir dış politika izlemiş, Afrika Birliği Örgütü'nün kuruluşunu desteklemiştir.

● KAYNAKLAR: V.R. Johnson, *The Cameroon Federation: Political Integration in a Fragmentary Society*, 1970; V.T.Le Vine, *The Cameroons: From Mandate to Independence*, 1964; C.E. Velch, *Dream of Unity: Pan Africanism and Political Unification in West Africa*, 1966.

AHÎ [Benli Hasan]
(? - 1517)

Osmanlı Divan şairi. Divan şiirinde Anadolu Türkçesi'ni kullanarak 16-17. yy şairlerine öncülük etmiştir.

Niğbolu'da doğdu, Karaferye'de öldü. Seydi Hoca adlı bir tüccarın oğludur. Babasının ölümünden sonra bir süre ticaretle uğraştı. İstanbul'a gelip medrese öğrenimi gördü. İlmiye mesleğine girdi.

Şeyhi'nin *Hüsrev ü Şirin* adlı mesnevisinden esinlenerek *Hikâyet-i Şirin ü Perviz ve Rivâyet-i Gülgûn u Şebdiz* adı ile bir nazire yazmaya başladı. Yazdıklarını gösterdiği Nakşibendi şeyhi Mahmud Çelebi'nin etkisiyle mesneviyi yarıda bıraktı. Söylentiye göre I.Selim'in bu mesneviden hoşlanması üzerine Bursa'da Bayezid Medresesi müderrisliğine atandı. Kazasker Zeyrekzade, bu görevin ününe uygun olmadığını söyleyince, görevi kabul etmedi. Uzun süre mülazemette kaldı. Kandırıldığını anlayan Ahî, Ahmed Paşa ile Necati'nin 'eğri' redifli gazellerine bir nazire yazarak, padişahın zalim, etrafındakilerin iki yüzlü olduklarını anlatmaktan çekinmedi. Buna kızan padişah, Ahî'yi Karaferye Medresesi'ne gönderdi. Şair Hâveri'nin kız kardeşi ile evlenen Ahî, kısa bir süre sonra orada öldü.

Divan'ı tam değildir. *Divan*'da bulunmayan bazı şiirlerine çeşitli şiir mecmualarında rastlanmaktadır. *Hikâyet-i Şirin ü Perviz ve Rivâyet-i Gülgûn u Şebdiz* adlı, Latifî tezkeresine göre, yazıldığı devirde bile nüshası pek bulunmayan mesnevinin bazı beyitleri *Hüsn ü Dil*'de de yer almaktadır. *Hüsn ü Dil*, kişilerin sembollerle belirtildiği alegorik bir yapıttır. Lamii Çelebi'nin İranlı şair Fettah-ı Nişaburi'den çevirdiği *Hüsn ü Dil*'e naziredir. Bir bölümü manzum, bir bölümü mensur olan yapıt, Ahî'nin ölümü ile yarım kalmıştır.

Az konuşan, içine kapanık kişiliğinden ötürü "dilsiz danişmend" adı da verilen Ahî'nin divan şiirinde önemli bir yeri vardır. Şiirlerinde ve nesirlerinde Türkçe'yi iyi kullandığı, yabancı tamlamaları en aza indirdiği görülür.

16-18. yy arasında yetişen birçok şair onun gazellerine nazireler yazmıştır. Bâkî gibi büyük bir şair de bunlar arasındadır. Bazı gazelleri bestelenmiştir.

● YAPITLAR: *Divan; Hikâyet-i Şirin ü Perviz ve Rivâyet-i Gülgûn u Şebdiz; Hüsn ü Dil*, (ö.s.), Çaylak Tevfik (yay.), 1870.

● KAYNAKLAR: S.N.Ergun, *Türk Şairleri*, I, (ty), Latifi, *Tezkere-i Latifi*, 1896; A.N.Tarlan, *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri*, IV, 1949; F.K.Timurtaş, "Türk Edebiyatında Husrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin Hikâyesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IX, 1959.

AHÎ AHMED ÇELEBİ
(? -1523)

Osmanlı hekim. Böbrekte ve diğer organlarda oluşan taşların etiyolojik açıklamasını yaptı.

II. Mehmed ve II. Bayezid dönemi hekimlerinden Şirvanlı ya da Tebrizli Mevlana Kemal'in oğludur. Doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmiyor. Yalnız, 1463 yılına doğru babasının İstanbul'a gelip hekimliğe başladığı sıralar Ahî Ahmed'in 28 yaşında olması, 1435'te doğduğuna bir kanıt olabilir.

Hekimliği babasından, ayrıca devrin ünlü hekimleri Kutbeddin ve Altunizade'den öğrendi. Fatih Darüşşifa'sında hekimlik yaparken II. Bayezid'in güvenini kazanıp önce padişahın yemeklerini denetledi, sonra hekimbaşılığa atandı. 1523'te Hac'dan dönerken Mısır'da ölen Ahî Ahmed Çelebi, Çorlu, Hayrabolu, Edirne ve Şile'deki köylerinin gelirini Medine'ye ve İstanbul'da yaptırdığı kendi adını taşıyan camiye vakfetti.

Ahî Çelebi, Türkçe yazdığı ve on bölüm halinde düzenlediği *Risale-i Hasadü'l-Külye ve'l-Mesane* adlı kitabında sidik torbası ve böbrek taşlarının oluşum nedenlerini, 16. yy'da geçerli olan "hılt" teorisine dayanarak açıklamaya çalışır. Ahî Çelebi'ye göre, bu

taşların oluşumundan, vücuttaki kan, safra, irin ve balgam gibi dört suyuktan biri sorumludur. Suyuk dengesinin bozulmasına yol açarak taş oluşumunu hazırlayan en önemli etken olarak da beslenme bozukluğunu gösterir.

Ahî Çelebi ayrıca, İbn Sina'nın *el-Kanun fi't-Tıb* adlı kitabına İbnü'n-Nefis'in yazdığı *Mucez el-Kanun* adlı şerhi Türkçe'ye çevirmiş, çevirinin önsözünde Arapça ve Farsça tıp kitaplarının yanında Türkçe tıp kitaplarının azlığını belirterek, Türkçe bilim dilinin gelişmesi gereğini vurgulamıştır.

• YAPITLAR: *Risale-i Hasadü'l-Külye ve'l-Mesane*, (ö.s.), 1948,

• KAYNAKLAR: A.A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (4.bas). 1982; S.Buluç, "İbnü'n-Nefis'in İbn Sina'nın Kanunu'na yazdığı şerh, Mucez el-Kanun'un Ahmed b.Kemal tarafından Türkçe çevirisi", *Doğumunun 1000. Yıldönümü Milletlerarası İbn Sina Kongresi*, 1980; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 1893.

• BAKINIZ: İBN SİNA, İBNÜNNEFİS.

AHMATOVA, Anna
(1889-1966)

SSCB'li şair. "Akmeizm" akımı temsilcilerindendir.

23 Haziran 1889'da Odesa'da doğdu. Asıl adı Anna Andreyevna Gorenko olan Ahmatova bir gemi mühendisinin kızıydı. Çocukluğunu Çarskoye Selo'da ve Petersburg'da geçirdi. Kiev'de Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Şiir yazmaya on bir yaşında başlamıştır. 1910 yılında, ünlü bir şair ve Akmeist okulunun kurucusu olan Gumilyov'la evlendi. Eşiyle İtalya, Fransa ve Almanya'yı gezdi. 1946'dan sonra yazın anlayışından ötürü baskılar ve engellerle karşılaştı; ancak ölümünden sonra, kendi ülkesinde, Rus edebiyatının en büyük kadın şairi olarak değerlendirildi. 1964 yılında İtalya'da Etna Taormina Ödülü'nü kazandı. 5 Mart 1966'da Moskova'da öldü.

Ahmatova'nın şiire başladığı dönem modernist bir akım olan akmeizmle bağlantılıdır. Akmeizm, sembolist şiirin kapalılığına karşı bir akım olarak tanımlanır. İlk kitabı *Veçer* ("Akşam") ve bunu izleyen yapıtları aşkla ilgili şiirleri içerir. Candan bir konuşma tonu, duygulu bir içtenlik, biçimlerin açıklığı ve doğallığı Ahmatova'nın kısa, lirik şiirlerinin kendine özgü çizgileridir. Bunun yanı sıra şiirlerinde halk şarkılarının ve özellikle Puşkin'in lirik şiirleri gibi klasik Rus şiirinin etkisi sezilir.

Ahmatova, I.Dünya Savaşı yıllarında ve 1917 devrimi sırasında yurtseverlik temasını da şiirinde işler. Kişisel duygular dışına çıkarak toplumla ilgili şiirler yazdığı bu döneminde de "devrimci şairler"le arasında üslup farklılığı belirgindir. 1912'den 1922'ye değin birçok şiir kitabı yayımlanan şair, 1946'dan sonra şiirlerindeki erotik, gizemci ve kötümser öğeler ileri sürülerek yoğun eleştirilere konu olmuş, "Sovyet Yazarlar Birliği"yle ilişkisi kesilmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında şair savaş ve barış konularına yönelir. Savaş zamanının acıları, heyecanları şiirlerinde yansır.

Anna Ahmatova bugün klasik anlamda parlak, incelmiş ve yetkin bir şiirsel biçim ustası sayılmaktadır. Şairin ayrıca Doğu Avrupa dillerinden şiir çevirileri ve şiir üzerine incelemeleri vardır. Ahmatova'nın şiirlerinin birçok yabancı dile çevrilmesi ülkesi dışında da tanınmasını sağlamıştır.

• YAPITLAR: *Veçer*, 1912, ("Akşam"); *Anno Domini MCMXI*, 1921; *Iva*, 1940; *Iz şesti knig*, 1940, ("Altı Kitaptan"); *Stihotvoreniya*, 1958, ("Şiirler"); *Stihotvoreniya (1909-1950)*, 1961.

AHMED I
(1590-1617)

Osmanlı padişahı. Tahta çıkan padişahın kardeş ve yeğenlerini öldürmesi geleneğini kaldırdı. Saltanatı İran, Avusturya savaşları ve Celalî ayaklanmalarını bastırmakla geçmiştir.

18 Nisan 1590'da Manisa'da doğdu, 22 Kasım 1617'de İstanbul'da öldü. Babası III. Mehmed, annesi Handan Sultan'dı. 1603'te babasının ölümü üzerine tahta geçti. Kardeşi Şehzade Mustafa'yı öldürtmeyerek Bayezid zamanında başlayıp, II. Mehmed [Fatih] zamanında yasalaşan kardeş öldürme geleneğini kaldırarak, hanedanın en yaşlısının tahta çıkması kuralını getirdi. I. Ahmed ilk iş olarak, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde devlet yönetimini olumsuz yönde etkileyen büyükannesi Safiye Sultan'ı yandaşlarıyla birlikte Bayezid'daki Eskisaray'a gönderdi. Tahta geçtiğinde doğuda İran'la, batıda Avusturya'yla savaş sürüyordu. Ciğalazâde Sinan Paşa'yı doğu ordusunun, Sadrazam Yavuz Ali Paşa'yı da batı ordusunun başına getirdi. 1604'te doğu cephesine hareket eden Ciğalazâde, 1605'te Selmas'ta İran ordusuna yenildi.

Öte yandan, Yavuz Ali Paşa'nın Belgrad'da ölümü üzerine sadrazamlığa getirilen Lala Mehmed Paşa Budin Seferi'ne çıktı. Avusturyalılar'ın çekilmesi üzerine Peşte'ye girdikten sonra Vaç (Waitzen) Kalesi'ni ele geçirdi. Estergon Kalesi'ni de kuşattı ama, başarılı olamayınca geri döndü. Yeniden sefere çıkan Lala Mehmed Paşa 1605'te Estergon Kalesi'ni fethetti. Sadrazamın üst üste gelen bu başarılarını kıskanan Kaptan-ı Derya Derviş Paşa, padişahı kışkırtınca I. Ahmed, Lala Mehmed Paşa'yı Avusturya sorununu kesin çözüme kavuşturamadan İran seferiyle görevlendirdi. Lala Mehmed Paşa, yeni görevine başlayamadan öldü. 1606'da onun yerine sadrazamlığa atadığı Derviş Mehmed Paşa'yı, bir takım entrikalara karıştığı için beş ay sonra idam ettirdi. Yerine, Kuyucu Murad Paşa'yı getirdi. Kuyucu Murad Paşa ilk iş olarak Lala Mehmed Paşa zamanında olgunlaşan barış görüşmelerine başladı. Kasım 1606'da Zitvatorok'da yapılan antlaşmada, Avusturya'nın I.Süleyman [Kanuni] döneminden beri Osmanlılar'a verdiği verginin kaldırılması, Osmanlı padişahı ile Avusturya imparatorunun birbirlerine eşit davranmaları kararlaştırıldı. O zamana değin Avusturyalılar'a her iste-

diklerini kabul ettiren Osmanlılar, bu antlaşma ile üstünlüklerini yitirdi. Osmanlılar'ın böyle bir anlaşmaya yanaşmasının asıl nedeni, Anadolu'da giderek yaygınlaşan Celalî ayaklanmalarıydı.

Celalîler'e karşı en sert önlemler, I. Ahmed zamanında alındı. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, en güçlü Celalîler'den, Kuzey Suriye'deki Canbulatoğulları üzerine yürüdü. Buyruğu altında yaklaşık 35.000 kişilik askeri bulunan ve kendi adına para bastırıp hutbe okutan Canbulatoğlu Ali Paşa'yı, 1607'de Oruç Ovası'nda bozguna uğrattı. Kışı Halep'te geçiren Kuyucu Murad Paşa, 1608'de Kalenderoğlu'na bağlı güçleri Göksun yaylasında dağıttıktan sonra Anadolu'daki öbür Celalîler'i de öldürerek İstanbul'a döndü. I. Ahmed, büyük güven duyduğu Kuyucu Murad Paşa'yı ilerlemiş yaşına karşın İran seferine komutan atadı. Kuyucu, İran şahı ile görüşüp bir antlaşma yapmaya hazırlanırken Diyarbakır'da öldü.

I. Ahmed zamanında donanma güçlendirildi. Kaptan-ı Derya Halil Paşa, Akdeniz'de güvenliği bozan Maltalı ve Floransalı korsanlara karşı saldırılar düzenledi. Öküz Mehmed Paşa'nın kaptan-ı deryalığı sırasında, Floransa gemilerinin Osmanlı donanmasını bozguna uğratması üzerine I.Ahmed, 1614'te kaptan-ı deryalığa yeniden Halil Paşa'yı getirdi. Halil Paşa, Malta ve Trablus'daki ayaklanmaları bastırarak, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki güvenliğini sağladı.

Öte yandan, İran'la yapılan anlaşma ancak üç yıl sürdü. Anlaşmanın gereklerini yerine getirmeyen İranlılar gönderilen Osmanlı elçisini de alıkoydular. I.Ahmed, 1614'te Nasuh Paşa'nın yerine sadrazamlığa atadığı Öküz Mehmed Paşa'yı İran seferine gönderdi. Ancak Mehmed Paşa'nın 1616'da Revan'da bozguna uğraması üzerine yerine Kaptan-ı Derya Halil Paşa'yı getirdi. Sadrazam Halil Paşa, Eflâk ve Boğdan beylerinin yardımıyla Lehistan üzerine bir sefer düzenlediyse de 1617'de Dinyester Irmağı üzerindeki Bussa'da bir antlaşma yapıldı. Ardından İran üzerine bir sefer düzenlendi. Ancak uzun zamandır hasta olan I. Ahmed, İran sorununun çözüldüğünü göremeden öldü.

I. Ahmed, sanatsever bir padişahtı. "Ahmed Han" ve "Bahtî" mahlasıyla şiirler yazdı. İstanbul'da, bulunduğu semte adını veren Sultanahmed Camisi ile külliyesini yaptırdı. I.Ahmed zamanında Fransa, İngiltere ve Venedik kapitülasyonları yenilendi. Hollanda ile de bu konuda bir antlaşma yapıldı. I. Ahmed, otorite boşluklarından yararlanan eyalet ve sancak beylerinin yasa dışı davranışlarını engellemek için, o zamana değin geçerli olan hükümleri düzene sokarak, 1609'da bir adaletname yayımladı.

• BAKINIZ: İBRAHİM, MEHMED III, MEHMED PAŞA [Lala], MURAD IV, MURAD PAŞA [Kuyucu], OSMAN II, SİNAN PAŞA [Ciğalazâde].

AHMED II
(1643-1695)

Osmanlı padişahı. Saltanatı sırasında, Avusturya, Venedik ve Lehistan savaşları sürdürülmüştür.

25 Şubat 1643'te İstanbul'da doğdu, 6 Şubat 1695'te Edirne'de öldü. Sultan İbrahim'in oğludur. İyi bir öğrenim göremedi. 1648'de babasının öldürülmesi üzerine tahta çıkan ağabeyi IV. Mehmed'in yaklaşık kırk yıl ve öbür kardeşi II. Süleyman'ın da dört yıl süren saltanatları süresince sarayda kapalı tutuldu. Haziran 1691'de, kardeşi II. Süleyman'ın yerine Edirne'de tahta çıktığında, devlet büyük sorunlarla karşı karşıyaydı. Batı'da, II. Viyana kuşatmasını izleyen savaşlar sürüyordu.

Macaristan'da Avusturya'ya doğru ilerleyen ordu, Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın Ağustos 1691'de Slankamen'de şehit düşmesi üzerine, Belgrad'a çekilmek zorunda kalmıştı. Avusturya ordusu ise, fazla kayıp verdiğinden, ardından da Tuna'da Osmanlı donanmasına yenik düştüğünden Osmanlı ordusunu izleyemedi.

1692 İlkbaharı'nda Sadrazam Hacı Ali Paşa sefere çıktıysa da Belgrad Kalesi'ni onarttıktan sonra savaşmadan geri döndü. Aynı yıl Venedikliler'in Girit'teki Hanya Kalesi'ni ele geçirmek için yaptıkları saldırı, Kandiye Muhafızı Mehmed Paşa'nın karşı koymasıyla püskürtüldü.

Yeni sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa 1693 İlkbaharı'nda Erdel seferine çıktı.

Sadrazam, Belgrad Kalesi'ni onarttıktan sonra geri döndü. Bozoklu Mustafa Paşa, Kızlarağası Nezir Paşa'nın padişahı kışkırtması sonucu avcılıkla vakit geçirip devlet işlerini ihmal ettiği gerekçesiyle, 1694 Martı'nda görevden uzaklaştırıldı. Onunu yerine sadrazamlığa getirilen Sürmeli Ali Paşa zamanında Venedikliler, Dalmaçya'daki Gabella Kalesi'ni ele geçirdiler. Sürmeli Ali Paşa, 1694 Ağustosu'nda Avusturya seferine çıkıp Macaristan'da Varadin Kalesi'ni kuşattıysa da başarılı olamayarak bir ay sonra Belgrad'a döndü.

II. Ahmed devrinde ülke içinde de huzursuzluklar sürüyordu. Irak ve Hicaz'daki karışıklıkların yanı sıra, Suriye'de Sürhanoğulları ile Dürzi Manoğulları devlete karşı başkaldırmışlardı. Bunları bastırmak için zaman zaman askeri güç gönderildi. Öte yandan, Trablus ve Cezayir donanmalarının Tunus'a saldırmaları nedeniyle, bu bölgede de karışıklıklar çıktı. Bu olayların üstesinden gelemeyen II. Ahmed, yaklaşık dört yıl süren başarısız bir saltanattan sonra Edirne'de öldü.

17. yy başından beri haftada iki kez toplanan divan, II. Ahmed zamanında, eskiden olduğu gibi dört kez toplanmaya başladı. Döneminde, bazı eyaletlerdeki miri topraklar, köylüyü faizcilerin elinden kurtarmak için, babadan oğula geçmemek koşuluyla işleyenlere dağıtıldı.

• BAKINIZ: SÜLEYMAN II.

İstanbul Türk İslâm Eserleri Müzesi

AHMED III
(1673-1736)

Osmanlı padişahı. Lale Devri'nin yaratıcısıdır.

30 Aralık 1673'te İstanbul'da doğdu, 1 Temmuz 1736'da aynı yerde öldü. Babası, IV. Mehmed, annesi Emetullah Gülnüş Sultan'dır. Şehzadelik dönemi sarayda kapalı olarak geçti.

III. Ahmed, kardeşi II. Mustafa'nın Edirne Vakası olarak bilinen ayaklanma sonucu tahttan indirilmesi ile 22 Ağustos 1703'te padişah oldu. Saltanatının ilk yılları, devleti zorla ellerine geçiren, Osmanlı hanedanına karşı güvensizlik besleyen, hatta bir hanedan değişikliğini bile düşünen ayaklanmacıların ortadan kaldırılması ve devlet yönetimi için liyakatli bir sadrazam aranması ile geçti. Bu arayış ile kısa sürede yedi sadrazam değiştiren III. Ahmed, 1710'da büyük umutlarla işbaşına getirdiği Köprülü Numan Paşa'nın da başarısızlığı üzerine sadrazamlığa ikinci kez Baltacı Mehmed Paşa'yı atadı.

Bu sırada, Rus Çarı Petro ile İsveç Kralı XII. Karl (Demirbaş Şarl) arasında amansız bir mücadele süregelmekteydi. İsveç kralı karşısında uzun süre yenilgiye uğrayan Petro, 1709 Poltova Savaşı'nda İsveç kralını yenmeyi başardı. Bu yenilgi üzerine XII. Karl, Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kaldı. Ruslar'ın kralı izlemek amacıyla Osmanlı topraklarına girmeleri bir Osmanlı-Rus savaşının patlamasına neden oldu. Baltacı Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu kısa sürede Ruslar'ı Prut ırmağı kıyısında kuşattı ve teslime zorladı. Yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Ruslar, her koşulu kabul ederek barış yapmaya hazır olduklarını sadrazama bildirdiler. Sadrazam, ordunun durumunu dikkate alarak bu teklifi kabul etti ve 21 Temmuz 1711'de Prut Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile özellikle 1699 Karlofça Barışı ile Ruslar'ın eline geçmiş bulunan Azak Kalesi geri alınmakta ve Karadeniz yeniden Osmanlı denetimine girmekteydi. Ancak Ruslar antlaşmayı uygulamak istememiş, Osmanlı Devleti yeni bir savaş tehdidi ile ve uzun uğraşmalardan sonra Prut Antlaşması'nın tatbikini sağlayabilmiştir. Savaş sırasında Eflâk ve Boğdan voyvodaları Ruslar'ın tarafını tuttuklarından, yerlerine bundan böyle İstanbul'dan yollanan Fenerli Rum beyleri atanmaya başlanmıştır.

Osmanlı-Rus savaşından sonra, 1699 Karlofça Antlaşması'yla kaybedilen yerlerin geri alınması amacı ile yapılan Venedik ve Avusturya savaşları (1715-1718), III. Ahmed döneminin önemli olaylarındandır. Karlofça Antlaşması ile Venedikliler'in eline geçmiş olan Mora geri alınmış; ama, Avusturya ile yapılan savaş istenilen sonucu vermemiştir. Bu savaşta Avusturya orduları Belgrad'a kadar ilerlemiştir. Bir süredir perde arkasında devlet yönetiminde önemli bir rol oynayan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa 9 Mayıs 1718'de sadrazam olmuş ve Pasarofça Antlaşması'nı yaparak, savaşlara bir son vermiştir (21 Temmuz 1718). Bu antlaşma ile Mora, Osmanlı Devleti'ne geri verilmiş olmakla birlikte, Tamışvar ve Belgrad, Avusturya'ya bırakılmaktaydı.

Lale Devri

Nevşehirli İbrahim Paşa'nın uzun süren sadrazamlığı (1718-1730) doğudaki İran savaşları bir yana bırakılacak olursa, uzun bir barış dönemi olmuştur. Pasarofça Antlaşması ile başlayan bu dönem, bir zevk ve sefa devri olmuştur. Bunun yanında bazı düzenlemeler ve yenilikler de yapılmıştır. Mimari, şiir ve musiki alanlarında parlak örnekler verilirken, İstanbul'da beş kütüphane açılmış, birçok eserler Türkçe'ye çevrilmiş, ayrıca nadir yazma kitapların yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştır.

1725'te İstanbul'da kurulan bir çini fabrikası ile eski Kütahya çiniciliği canlandırılmaya çalışılmış, İznik ve Kütahya'daki çini imalathaneleri de yenilenmiştir. Ayrıca yine İstanbul'da çuha ve kumaş fabrikaları açılmış ve şehrin su gereksinimi için büyük bendler yapılmıştır. Askeri alanda bazı düzenlemeler yapılmak istenmişse de bu konuda önemli bir başarı sağlanamamıştır. Ancak Tersanede bazı reformlara girişilmiş ve üç ambarlı büyük kalyonların yapımına başlanmıştır. Tulumbacı Ocağı da yine bu dönemde kurulmuştur. İlk Türk basımevinin 1728'de İbrahim Müteferrika ve Said Mehmed Efendi'nin çabaları ile açılması, III. Ahmed döneminin en önemli olaylarından biridir.

III. Ahmed'in saltanatı, 1729'da büyük bir bunalımla karşı karşıya kaldı. Bunda, İran savaşlarındaki başarısızlıklar ve bu gelişmeler karşısında rahatına düşkün devlet adamlarının gevşekliği büyük bir rol oynamıştır. Bu durum, devlet adamlarının parlak yaşayışlarını yadırgayan dini çevrelerin ve halkın hoşnutsuzluğunu beklenmedik bir biçimde ortaya çıkartmıştır. İstanbul halkının içinde bulunduğu sıkıntılar ve hayat pahalılığı ise bu hoşnutsuzluğu daha da artırmaktaydı.

Patrona Halil ayaklanması

III. Ahmed'in saltanatına son verecek olan ayaklanma, Yeniçeri Ocağı'ndan olmakla birlikte bir hamamda tellaklık yapan Patrona Halil'in önderliğinde düzenlenmiş, tutucu çevrelerce de desteklenmiştir. Uzun bir hazırlık dönemi geçiren ayaklanma, başlangıçta zayıf bir yapıda olmakla birlikte, üzerine gidil-

mediğinden büyümüş ve önü alınamamıştır. Bu gelişmede, Üsküdar'da İran seferine gitmek üzere hazır bekleyen ordunun başında sefere çıkmak istemeyen III. Ahmed'le sadrazam İbrahim Paşa'nın tutumlarının da büyük payı olmuştur. Ayaklanmanın gösterdiği umulmadık gelişme karşısında, sadrazamın ve yakınlarının III. Ahmed tarafından idam edilmeleri, ayaklanma ateşini söndürmeye yetmemiştir. Olayların ancak padişahın saltanattan uzaklaştırılmasıyla yatışabileceği anlaşıldığından, III. Ahmed tahttan ayrılmak zorunda kalmıştır.

Kendi eliyle yeğeni Mahmud'u tahta çıkartan III. Ahmed saltanattan uzaklaştırıldıktan sonra, sarayda kendisine ayrılan dairede altı yıl daha yaşamıştır. Mezarı, Yeni Cami'de Turhan Sultan türbesindedir.

III. Ahmed, ince ruhlu, rahatına ve zevkine düşkündü. Parayı çok severdi. Büyük masraflara yol açtığı için savaştan kaçınırdı. Çok iyi bir hattattı. Birçok kitabeler ve bazı camilerde yer alan levhalar yazmıştır. Şiirle de uğraşmıştır. Şiirde mahlası "Necib" idi. Kız ve erkek otuz bir çocuğu olan III. Ahmed çocukları için günlerce süren ve bütün İstanbul halkının yiyip içtiği parlak sünnet düğünleri düzenlemiştir. Çocuklarının çoğu küçük yaşta ölmüştür. Oğullarından ikisi, III. Mustafa ve I. Abdülhamid adlarıyla padişah olmuştur.

• KAYNAKLAR: M. Aktepe, *Patrona İsyanı*, 1958; A.R. Altınay, *Lâle Devri*, 1932; A.R. Altınay, *Lady Montague'nün Şark Mektupları*, 1933; A.N. Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, 1943; M. Nuri Paşa, *Netayicü'l Vukuat*, 3-4, 1980; M. Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, 1962; M.L. Shay, *The Ottoman Empire from 1720 to 1734 as Revealed in Despatches of the Venetian Baili*, 1944; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, 1956.

• BAKINIZ: İBRAHİM PAŞA [Damat], MAHMUD I, MUSTAFA II, PATRONA HALİL.

AHMED ARİF
(1927)

Türk şair. Halk kaynaklarına dayanan söyleyişiyle şiirini büyük okur kitlelerine ulaştırdı.

Diyarbakır'da doğdu. Doğu'nun aşiret töreleri içinde büyütüldü. Ortaöğrenimini Diyarbakır Lisesi'nde tamamladı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'ne girdi. 1950 yılında TCK'nın 141. maddesine aykırı davranıştan tutuklandığı için öğrenimi yarım kaldı. Serbest bırakılınca bir süre plan ve kopya teknisyeni olarak çalıştı. 1952 yılında yine tutuklandı ve bu kez gizli örgüt kurduğu savıyla yargılandı. İki yıllık mahkûmiyetinin bitiminden sonra Ankara'ya yerleşti. Çeşitli gazete ve dergilerde, teknik işlerde çalıştı. 1968'de yayımlanan tek şiir kitabı *Hasretinden Parangalar Eskittim*, 1980'de on sekizinci basımına ulaştı.

Ahmed Arif şiire lise sıralarında Ahmed Haşim, Tanpınar, Tarancı gibi şairlerin etkisinde birtakım denemelerle başladı. Bir süre sonra acemiliğin izlerini taşıyan bu şiirlerin şiir olmadığına, gerçek şiirin bu kadar kolay yazılmaması gerektiğine karar verdi. 1944-1948 arasında *İnkılâpçı Gençlik* ve *Meydan* dergilerinde yayımlamaya başladığı şiirleriyle adını duyurdu. 1950'lerde *Yeryüzü*, *Beraber*, *Seçilmiş Hikâyeler*, *Yeni Ufuklar*, *Kaynak* dergilerinde seyrek de olsa şiirleri göründü. Daha sonraları dönemin politik baskıları yüzünden, 1940'larda şiire başlayan toplumcu kuşağın çoğu şairleri gibi, şiirlerini dilediğince yayımlayamadı. 1960'ların görece özgür ortamı, Ahmed Arif'in yeniden günışığına çıkmasına olanak sağladı. Çeşitli dergilerde daha önce basılmış kimi şiirleri 1967'de *Soyut* dergisinde topluca yayımlandı. 1968'de çıkan tek kitabı *Hasretinden Prangalar Eskit-*

Akşam Erken İner Mahpusâneye

Akşam erken iner mahpusâneye.
Ejderha olsan kâr etmez.
Ne kavgada ustalığın,
Ne de çatal yürek civan oluşun.
Kâr etmez, inceden içine dolan,
Alıp götüren hasrete.

Akşam erken iner mahpusâneye.
İner, yedi kol demiri,
Yedi kapıya.
Birden, ağlamaklı olur bahçe
Karşıda duvar dibinde.
Üç dal gece sefâsı,
Üç kök hercaî menekşe...

Aynı korkunç sevdâdadır
Gökte bulut, dalda kayısı.
Başlar koymaya hapislik.
Karanlık can sıkıntısı...
Kürdün Gelini'ni söyler maltada biri
Bense volta'dayım ranza dibinde
Ve hep olmayacak şeyler kurarım,
Gülünç, acemi, çocuksu...

Vurulsam kaybolsam derim,
Çırılçıplak, bir kavgada.
Erkekçe olsun isterim,
Dostluk da, düşmanlık da.
Hiçbiri olmaz halbuki,
Geçer süngüler namlıya.
Başlar gece devriyesi jandarmaların...

Hırsla çakarım kibriti...
İlk nefeste yarılanır cıgaram,
Bir duman alırım, dolu,
Bir duman, kendimi öldüresiye.
Biliyorum, "sen de mi?" diyeceksin,
Ama akşam erken iniyor mahpusâneye.
Ve dışarda delikanlı bir bahar,
Seviyorum seni,
Çıldırasıya...

tim geniş bir ilgi gördü üst üste yeni baskılar yaptı. 1970'lerin politik hareketliliği içinde şiirleri bestelendi, büyük yaygınlık kazandı.

Ahmed Arif ilk şiirlerini ortaya çıkardığı sıralarda Orhan Veli ve arkadaşlarının şiir anlayışı ön plandaydı; yazmaya yeni başlayan gençlerin çoğu bilinçli, bilinçsiz onu izliyorlardı. Öte yandan, başka bir bölük şair de Nâzım Hikmet'in çizgisinde bir şiir geliştiriyordu. Ahmed Arif, bu ikinci bölük içinde yer almakla birlikte, özgün bir söyleyiş geliştirdi. Hem konu, hem deyiş özellikleri açısından halk türkülerine, ağıtlara, masallara yaslandı. Sert ve acımasız bir doğanın zengin görünümlerini, direnme, mapusluk, insan sevgisi, umut gibi konularla bağdaştırdı. Yetiştiği ortamın izlenimlerini, gözlemlerinin birikimini insancıl, toplumcu bir dünya görüşü doğrultusunda yeniden şekillendirdi. Şiirlerinin özüne uygun bir yapı ve dize düzeni buldu. Birbirini izleyen kısa, vurucu dizeler, yinelemeler, bölümlemelerle şiirine hem özü yansıtan bir ritm kazandırdı, hem imgelerini güçlendirdi.

Ahmed Arif, uzun yıllar sessizliğe, baskıya, anılmamaya sabırla katlanan köklü bir şiiri, gücünden bir şey yitirmeden sürdürmesiyle önemlidir. Çeşitli şiir akımlarının birbirini izlediği geniş bir zaman dilimi içinde, modalaşan etkilere kapalı, kendi yolunda şiirler yazdı. Şiirinin okur önüne çıkma olanağı bulmasından sonra kazandığı yaygınlık önemini ayrıca kanıtladı.

● YAPITLAR: *Hasretinden Prangalar Eskittim,* 1968.

AHMED BEDEVÎ [Şeyh Seyyid] (1200-1276)

Arap mutasavvıf. Arabistan'da tasavvuf akımının yayılmasına, Ahmediye tarikatının kurulmasına öncülük etmiştir.

Fas'ta doğdu. Ataları Arabistan'da çıkan karışıklıklar yüzünden buraya göç etmişti. Daha sonra yerleştiği Mısır'ın Tanta İlinde öldü. Yaşamıyla ilgili bilgileri veren kaynaklar birbirini tutmaz.

Yaygın bir söylentiye göre çocukluğunda ailesi Mekke'ye göçen Ahmed, gençliğinin ilk dönemini gelenek, kural tanımayan, savruk davranışlarla geçirdi; çevresinde iyi bir izlenim bırakmadı. Otuz yaşına doğru birdenbire değişti, çevresiyle bütün bağlarını kopardı, kendini dine verdi. Yeryüzünde yaşayan kadınlarla evlenmenin kendisine yasaklandığını, ancak cennetteki hurilerden biriyle evlenebileceğini söylemeye, yaşı ilerledikçe insanlardan uzaklaşmaya, konuşmamaya başladı. Tanrı sözü olan *Kuran* varken konuşmanın gerekmediğini ileri sürdü. Konuşması gerektiğinde ellerini, başını, gözünü oynatmakla yetindi. Bu tür davranışları çevresinde toplananları etkilediği gibi sayılarının artmasını, ününün uzak illere dek yayılmasını sağladı. Sık sık kendinden geçer, taşkınlığa varan davranışlarla çevresinde toplananları etkiler, Tanrı'ya yöneliş içinde bulunduğu izlenimini uyandırırdı. Bir süre Irak'a, çağın en büyük sofileri sayılan Ahmed Rifaî ile Abdulkadir Geylanî'nin türbelerini görmeye gitti. Bu gezi sırasında, Fatma Bint Barri adlı bir kadınla karşılaştı. Aşırı bir duyarlıkla Ahmed Bedevî'ye kapılan kadının, onu derinden etkilediği, yeni taşkınlıklar içine sürüklediği de söylenir. Buna karşın o kadınla da evlenmeye yanaşmadı, kapıldığı derin taşkınlığın etkisiyle Mısır'a, Tanta'ya gitti, saygıyla karşılandı. Başta sultan olmak üzere, devlet büyüklerinden ilgi gördü. Bu ilgi bir yandan etkisinin artmasına, bir yandan da inançlarının hızla yayılmasına yardımcı oldu.

Ahmed Bedevî, evinin düz damında oturur, kızıla boyanmış yünden üstlük giyer, güneşe bakar, derin bir taşkınlık içinde kendinden geçerdi. Bu davranışlarından dolayı çevresinde toplananlara "as-hab-al-Sath" (damda oturanlar) ya da "sutuhiyâ" denmiştir. Adına kurulan tarikatı sürdürenler kızıl sarık sararlar, derin bir taşkınlık içinde Tanrı adlarını sessizce anarlar. Tarikatın genel kurallarını düzenleyen Abdul-Al en etkili ardılıdır.

Düşüncesinin iki kaynağı

Ahmed Bedevî'nin düşüncelerinin iki kaynağı vardır; Yeni-Platonculuk ve *Kuran*. Ona göre, Tanrı yaratıcıdır, bütün olgunlukların, güzelliklerin, ışıkların (nurların) kaynağıdır. Evrende ne varsa Tanrı'nın buyruğu altındadır. Tanrı'ya varmak için insanın bütün geçici varlıklardan uzak kalması, dünyaya bağlanmaması gerekir. Tek varlık, tek gerçek Tanrı'dır. İnsanın arınması Tanrı ışığının gönüle doğmasıyla olur. Bu nedenle kişi gönlünden bütün geçici istekleri, dünya varlıklarıyla ilgili eğilimleri atmalıdır. Gösterişten uzak kalmak, azla yetinmek, derin düşünceye dalmak, toplum içine girmemek olgunlaşmanın başlıca koşullarıdır.

Ahmed Bedevî'nin düşüncelerinde önemli bir yenilik yoktur. Ancak yaşadığı sürece çevresindekileri etkileyen alışılmamış davranışları, kendine karşı aşırı bir ilginin doğmasına yol açmıştır. Sonradan, bu ilginin yapıtlarından kaynaklandığı izlenimi uyanmıştır. Bununla birlikte Ahmed Bedevî, halifelik Osmanlı Devleti'ne geçinceye değin, başta Mısır olmak üzere, bütün Arabistan'da etkisini sürdürmüş, kendi adıyla kurulan tarikattan kaynaklanan yeni inanç kurumları doğmuştur.

● YAPITLAR: *Evrâd, Salât, Vasaya.*

AHMED BEY (1806-1855)

Tunus Beyi. Osmanlı egemenliğine karşı çıkmış, ülkesinde Batılılaşma hareketini başlatmıştır.

Hüseynî Hanedanı'nın dokuzuncu beyi Mustafa'nın oğludur. 1837'de babasının ardından Tunus Beyi oldu.

Bu yıllarda Osmanlılar, Viyana ve Aix-la Chapelle kongrelerinden sonra Tunus'ta zayıflayan var-

lıklarını güçlendirmek ve Tunus'u yeniden denetim altına almak istiyordu. 1830'da Cezayir'i almış olan Fransa ise, Tunus'ta Osmanlı egemenliğini istemiyor, bu nedenle Tunus'a bağımsızlığını koruması konusunda yardımcı oluyordu.

Ahmed Bey, Tunus Beyi olduktan sonra, vergi almaya gelen Osmanlı görevlilerini geri çevirdi. 1845'te Osmanlı yönetiminin Tunus'un bağımsızlığını tanıdığını ilan etti. Bu tanıma, yalnızca kendi beylik dönemi için geçerliydi. Ama Osmanlı kaynaklarında Tunus'a bir hatt-ı şerif gönderildiği konusunda kayıt yoktur. Resmi belgelerde Ahmed Bey, Ahmed Paşa olarak anılmakta, onu izleyen Mehmed ve Sadık beylerden de yine müşir ve paşa olarak söz edilmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Tunus'u kendisine bağlı saydığını göstermektedir.

1848'den sonra İngiliz Başkonsolosu Sir Stratford Canning'in aracılığıyla, Osmanlı yönetimi ile Tunus arasında bir uzlaşma sağlandı. Ahmed Bey 1849'da Sahel Valisi Sidi Muhammed ile padişaha armağanlar yolladı. 1854 Kırım Savaşı'nda da Osmanlı ordusuna destek olmak amacıyla 8.500 kişilik bir kıta gönderdi.

Ahmed Bey, Osmanlı egemenliği karşısında bağımsızlığını koruyabilmek için Fransız yardımına bel bağladı. Bu nedenle, İngiltere'nin tüm çabalarına karşın Tunus'ta Fransız etkisi arttı. Yönetimi sırasında bir Batılılaşma hareketi başlattı. 1841'de köle ticaretini yasaklayarak kendi kölelerini serbest bıraktı. 1846'da da İngiltere ve Fransa'nın teşvikiyle ülke içinde kölelik tümden kaldırıldı ve köle çarşısı kapatıldı. Yahudiler üzerindeki baskılar da azaltıldı.

Ahmed Bey eğitimin geliştirilmesi için çaba gösterdi. 1843'te Fransız rahibeleri bir kız okulu açtılar, ardından da bir Fransız rahip erkek okulu açtı. 1845'te her dinden erkek öğrencinin okuyabileceği Saint Louis College adlı bir okul kuruldu. Bu olay, Tunus'ta laik öğretimin başlangıcıydı.

1841-1848 arasında Fransız mühendislere ülkenin haritasını çizdirdi. Kurmaya çalıştığı ordu, Fransız subaylarca eğitildi. Ayrıca, subay yetiştirmek amacıyla bir okul açıldı. Donanma için bir tersane kuruldu ve Porto Forina'da bir liman açıldı.

Ahmed Bey'in reformlar için yaptığı harcamalar, gösterişe düşkünlüğü ile birleşince mali sıkıntılar ortaya çıktı. Sebha Secumi kıyısında yaptırmaya başladığı saray, milyonlar harcandığı halde bitirilemedi. Ağır vergiler halkın yoksullaşmasına yol açtı. 1840'ta Tunus'ta, 1842'de Goletta'da ortaya çıkan ayaklanmalar güçlükle bastırılabildi. Kendisini izleyen beyler zamanında ise Tunus'un iktisadi durumu iyice kötüleşti.

AHMED BEY [Dükakinzade]
(? - 1556/57)

Osmanlı Divan şairi. Şiirlerinde varlık birliğini işlemiştir.

II. Bayezid'in kızı Gevherimülûk Sultan ile Dükakinzade Mehmed Bey'in oğludur. Şemseddin Sami'ye göre: Dükakin daha doğrusu "Le duc Jean"ın bozulmuş şekli olan Dükagin, İşkodra'yı (Arnavutluk'ta) ele geçiren Normandiya prenslerindendir. Aile daha sonra Arnavutlaşmıştır. Bu soydan gelen I. Selim'in sadrazamlarından Dükakinzade Ahmed Paşa (İdamı 1515), Ahmed Bey'in büyükbabasıdır.

Ahmed Bey'in yaşamı üstüne pek fazla bilgi yoktur. Yalnızca, I. Süleyman döneminde bir süre sancak beyliği yaptığı bilinmektedir. Daha sonra kendi isteği ile görevinden ayrılıp kendini tasavvuf'a verdi. İstanbul'da öldü.

Şiirleri Ahmed Sarban'ınkiler ile karıştırılmıştır. Hatta Ahmed Bey ile Ahmed Sarban'ın aynı kişi olduğu ileri sürülmüştür. Divan'ının bir nüshasında *Divan-ı Ahmed-i Sarban Dukakinzade* kaydı vardır.

Şiirlerinde vahdet-i vücud (varlık birliği) görüşünü işlemiştir. Dili çağdaşlarına göre daha yalın ve açıktır.

- **YAPITLAR:** *Divan* (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No: 2830/1, No: 802; Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümü No: 1730, Halet Efendi Bölümü No: 167)

- **BAKINIZ:** AHMED SÂRBAN

AHMED CEVAD PAŞA
(1851-1900)

Osmanlı komutan ve sadrazam. Osmanlı tarihine ilişkin önemli eserleri vardır.

Babası Kabaağaçlızade Miralay Mustafa Bey'in görevi nedeniyle bulunduğu Şam'da doğdu, İstanbul'da öldü. Tarihçi Mehmed Şakir Paşa'nın kardeşi, Halikarnas Balıkçısı'nın (Cevat Şakir Kabaağaçlı) amcasıdır. Küçük yaşta kimsesiz kalınca Rumeli Kazaskeri Âtıfzade Hüsameddin Efendi tarafından himaye edildi. 1865'te girdiği Harbiye'yi kurmay yüzbaşı olarak birincilikle bitirdi. 1871'deki ilk askeri görevi Padişah Abdülaziz'in yaverliğiydi. O sıralarda yazdığı *Malumatü'l-Kâfiye fi Memaliki'l-Osmaniye* adlı kitabında Osmanlı İmparatorluğu içindeki ülkeler hakkında tarihi ve coğrafi bilgiler veriyordu. Padişahın da beğendiği bu eser, askeri liselerde ders kitabı olarak okutuldu. 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı'nda Tuna ordusuna katıldı. Kısa sürede miralaylığa yükselerek, tümen kurmay başkanlığı ve tümen komutanlığı görevlerinde bulundu. 1882'de, Berlin Antlaşması hükümlerinin sınırlarla ilgili uygulanmasında görev aldı. 1884'te ilk diplomatik görevi olan Çetine elçiliğine atandı. İki yıl sürdürdüğü bu görevinden hastalığı nedeniyle ayrıldı. Bir süre Viyana'da tedavi gördükten sonra 1888'de İstanbul'a dönüp, Teftiş-i Askeri Komisyonu üyeliğinde bulundu. Yayımladığı *Tarih-î Askeri-i Osmanî* adlı kitabıyla II. Abdülhamid'in ilgisini çekti. İkinci cildini sansür nedeniyle yayımlayamadığı bu kitabında, Yeniçerilerin tarihini anlatıyor, giysilerinin ve silahlarının resimlerini veriyordu.

1889'da Girit'te karışıklıklar baş gösterince, ferik

(korgeneral) rütbesiyle Vali Şakir Paşa'nın kurmay başkanlığı ile görevlendirildi. Aralarındaki sürtüşme nedeniyle Şakir Paşa İstanbul'a çağrılınca, 1890'da olağanüstü yetkilerle Girit vali vekili ve komutanı oldu. Müslüman ve Hıristiyan halk arasında uyumu sağlayıp, olayları yatıştırdı. Tahta geçtiğinden beri başarılarını gözleyen II. Abdülhamid tarafından 1891'de sadrazamlığa getirildi. Dört yıllık sadrazamlığı döneminde iç ve dış politik dengeyi korumaya çalıştı. Ancak Anadolu'da başkaldıran Ermeniler'e karşı takındığı sert tutum nedeniyle yabancı devletlerin eleştirisine uğradı.

Başlangıçta padişahın buyruklarına kesenkes uyan Cevad Paşa, padişahın tüm yetkileri kendinde toplayıp, sorunların çözülememesi karşısında da sadrazamı öne sürmesi üzerine, II. Abdülhamid'e bir mektup sundu. Mektubunda Anadolu, Rumeli ve Yemen'de ortaya çıkan karışıklıkların yanlış uygulamalardan kaynaklandığını, köklü önlemler alınması gerektiğini, ilk önlem olarak da saray görevlilerinin etkisinin azaltılmasını, buna karşılık sadrazamın yetkilerinin artırılmasını öneriyordu. Padişahın yetkilerinin tartışılmaz olduğunu, ancak sadrazamla aralarında daha sağlıklı bir haberleşme kurulursa, sadrazamın yetkileri konusunda sorun çıkmayacağını ve sadrazamlık makamının daha işlevsel kılınacağını belirtiyordu. Bir dizi ıslahat önerilerini de içeren bu mektup, çevresine karşı güvensizliği giderek artan Abdülhamid tarafından kuşkuyla karşılandı. Yetkilerinin elinden alınıp, bütün gücün sadrazamda toplanacağı düşüncesiyle 1895'te Ahmed Cevad Paşa'yı sadrazamlıktan uzaklaştırdı. Ancak Girit yeniden karışınca Ahmed Cevad Paşa, 1897'de Girit Fırka-i Askeriye Komutanlığı'na atandı. Ama, bir süre sonra Girit'in yönetimi Avrupa devletlerine bırakıldı ve Osmanlılar adadan çekildi.

Bu sırada sağlığı iyice bozulan Ahmed Cevad Paşa İstanbul'a dönmek için saraydan izin aldıysa da, Seraskerlik onu Şam'daki V. Ordu komutanlığına atadı. Ancak hastalığı ağırlaştığından İstanbul'a döndü ve çok geçmeden öldü. Aydın bir devlet adamı olan Ahmed Cevad Paşa, Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca ve Rumca bilmekteydi. Tarihi kitaplarının yanı sıra teknik alanda da araştırmalar yayımlamıştır. Bir ara *Ceride-i Askeriye*'nin başyazarlığında bulunmuş, 1879'da 24 sayı yayımlanan *Yadigâr* adlı bir dergi çıkarmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Malumatu'l-Kâfiye fi Memaliki'l-Osmaniye*, 1871; *Tarih-i Askeri-i Osmanî*, 1882; *Tarih-i Askerî Hulasası*, 1893; *Riyaziyenin Mebâhis-i Dakikası*.

- BAKINIZ: ABDÜLHAMİD II.

AHMED ÇELEBİ [Fenarîzade] (15. yy)

Osmanlı başdefterdarı. Fatih Kanunnâmesi'nin ilk uygulayıcılarındandır.

İlk Osmanlı Şeyhülislamı Şemseddin Fenarî'nin oğludur. İyi bir medrese öğrenimi gördükten sonra devlet hizmetine girdi. Kısa zamanda yükselerek, o zamanın en yüksek defterdarlığı olan Rumeli Defterdarlığı'na getirildi. 1473'teki Otlukbeli Savaşı'na katıldı; Uzun Hasan'a tutsak düşerek İran'a götürüldü. Bir süre sonra Hindistan'a kaçmayı başardı. 1474'de İstanbul'a gelerek başdefterdarlığa atandı. Bu sırada II. Mehmed [Fatih], yayımladığı "Kanunnâme-i Ali Osman" ile maliye alanındaki uygulamalara bir düzen getirdi. Fenarîzade Ahmed Çelebi, bu yeni uygulama sürecinde padişahın güvenini kazanarak, yaklaşık beş yıl görevde kaldı.

1479'da, Amasya Valisi Şehzade Bayezid'in lalası oldu. Bir yıl sonra İstanbul'a çağrılarak nişancılığa atandı. Fenarîzade, II. Bayezid tahta geçtikten sonra da bir süre nişancılık görevini sürdürdü. 1481'de görevden alındı. Bir yıl sonra ikinci kez nişancılığa atandı. 1485'de paşalığa yükselerek Mesih Paşa'nın yerine vezir oldu. 1487'de, gereksiz harcamalar yaptığı gerekçesiyle saraydan uzaklaştırılarak Bursa'ya gönderildi. Ne zaman öldüğü bilinmiyorsa da bir vakfiye kaydından 1495'te Bursa'da yaşamakta olduğu saptanmıştır.

AHMED DAÎ (15. yy)

Osmanlı şair. Doğa varlıklarını kişileştirerek karşılıklı konuşturan şiir türünün öncülerindendir.

Doğduğu yer ve yıl kesin olarak bilinmemektedir. Yaşamı üstüne bilgiler, dağınık olarak kendi yapıtlarında ve tezkerelerde vardır. Kadı olduğu, şair olarak Germiyan Beyliği'nde II. Yakub Beğ'in sarayında üne kavuştuğu bilinmektedir. Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Edirne'de Emir Süleyman'ın yanına geldi. Bu yıllarda Emir Süleyman'ın çevresinde Ahmedî, kardeşi Hamzavî, Süleyman Çelebi gibi ünlü şairler bulunuyordu. Fetret devrinde Anadolu'yu ve Rumeli'yi gezdi. Ölüm yılı Kâtib Çelebi'ye göre 1427'dir. II. Murad'ın saltanatının (1421-1444) ilk yıllarına değin yaşadığı kesindir.

14. yy'ın sonlarına doğru kullanılmaya başlayan nestalik hatla (bir yazı çeşidi) bir hattat kadar güzel yazdı. Farsça divanındaki hat buna örnektir.

Tek nüshası bilinen *Divan*'ını I. Mehmed'e sunmuştur. Divan tam alfabetik değildir. Son yazdığı şiirleri içerir. *Farsça Divan*'ını 1413'te yazmıştır. *Çengnâme* adlı yapıtı, yanlış olarak *Cenknâme* olarak da anılıp Şeyhoğlu'nun *Ferahnâme*'siyle karıştırılmıştır. 1446 beyitlik bir mesnevisini 1405'te yazıp Emir Süleyman'a sunmuştur. Bu, Ahmed Daî'nin en önemli yapıtlarından biridir. Mistik ve alegorik bir şiirdir. Çeng denen müzik aletindeki ipek, at kuyruğu kılı, servi ağacı ve ahu derisinin birbirleriyle konuşmalarıdır. İnsan ruhu çengle simgelenmiştir. *Mutayebat*, on iki kıtadan oluşan, kelime oyunlarıyla düzenlenen mizahi bir şiirdir. *Ukudü'l-Cevahir*, II. Murad'a şehzadeliği sırasında yararlanması için yazdığı Farsça bir sözlüktür. *Tefsir Tercümesi*, Ebü'l-Leys-i Semerkandî'nin Arapça *Kuran* tefsirinin Türkçe'ye yapılan

ilk çevrisidir. *Câmâsbnâme*, Nâsıreddin-i Tusî'nin aynı adı taşıyan yapıtının Türkçe'ye çevirisidir. Gizli şeyleri bilen, gelecekten haber veren Danyal Peygamber'in oğlu Câmâsb'ın başından geçen serüvenleri anlatır.

Divan'ının ve yapıtlarının bir bölümünün bulunmasına kadar, Ahmed Daî klasik tezkere yazarları ve edebiyat tarihçilerince ikinci sınıf bir şair sayılıyordu. Şiirleri ve düzyazıları incelenince iyi bir İslam kültürü aldığı, Türkçe yanında, şiir yazacak kadar güzel Arapça ve Farsça bildiği ortaya çıkmıştır.

Selman-ı Sâveci ve Kemal-i Hocendi gibi İran şairlerinden etkilendi. Eski şairlerde sıkça rastlanan vezin, kafiye hataları Daî'de daha azdır. Her yazdığı şiirde anlamına, amacına uygun vezin kullanmıştır. Düz yazılarında da konuya göre, üslubuna renk ve ahenk katmıştır. Şiirleri yaşadığı sarayı ve çev esini yansıtır.

- YAPITLAR (başlıca): *Çengnâme*, 1973; *Divan* (Türkçe, Burdur Umumi Kütüphanesi); *Divan* (Farsça, Bursa Orhan Gazi Kütüphanesi, No: 66); *Ukudü'l-Cevahir*, (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Farsça Yazmalar, No: 350); *Tefsir Tercümesi*, (Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 137-143); *Mutayebat*, *Câmâsbnâme*.

- KAYNAKLAR: G. Alpay, *Ahmed-i Dai and his Cengnâme*, 1973; İ.H.Ertaylan, *Ahmed-i Dai Hayatı ve Eserleri*, 1952; H.Güner, *Kütahyalı Şairler Ahmed Daî*, 1967; F. Timurtaş, "Ahmed-i Daî ve Eserlerinin Türk Dili ve Edebiyatındaki Yeri", *Türk Dili* (31), 1954.

AHMED DEDE [Müneccimbaşı] (1631-1702)

Osmanlı tarihçi. Önemli bir genel dünya tarihi yazmıştır.

Selanik'te doğdu, Mekke'de öldü. Konya Ereğli'sinden Selanik'e göç etmiş Lutfullah adlı bir çuhacının oğludur. Bir süre babasının yanında çalıştı. Selanik Mevlevihanesi'ne girip Şeyh Mehmed Efendi'ye derviş oldu. Şeyhinden ve Selanik Müftüsü Abdullah Efendi'den ders aldı. Öğrenimini ilerletmek için 1655'te İstanbul'a gitti.

Minkarizade Yahya, İbrahim Geredî, Ahmed Nahlî gibi devrin bilginlerinden tefsir, hadis ve fıkıh okudu. Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Halil Dede'ye mürid oldu. Ondan ilm-i maâni (sentaks) ve mesnevi okudu. Halil Dede, öğrencisinin mantık ve hikmet (felsefe) öğrenmesine izin vermeyince bu bilim dallarını Dersiâm Salih Efendi'den öğrendi. Ayrıca Hekimbaşı Salih Efendi'den tıp, Müneccimbaşı Mehmed Efendi'den matematik ve astronomi okudu.

Müneccimbaşı Mehmed Efendi ölünce onun yerine geçti (1667-1668). IV. Mehmed tahttan indirilince (1687) Mısır'a sürüldü. Son yıllarını Mekke ve Medine'de geçirdi. Burada fıkıh ve hadis okuttu. 28 Şubat 1702'de Mekke'de öldü.

Döneminin ünlü bilginlerinden olan Ahmed Dede, tefsir, hadis, tıp, mantık, hendese gibi çeşitli alanlarda ürün verdi. Âşık mahlası ile Türkçe şiirler yazdı. Asıl ününü, yazdığı *Sahaifü'l-Ahbâr fî Vekayii-l Âsar* adlı tarih kitabıyla kazandı. Bu 1673'e değin geçen olayları anlatan Arapça bir dünya tarihidir. Yapıtın bazı yazma nüshaları *Camiü'd-Düvel* adını taşır. Bu, içeriğine bakılmadan başkaları tarafından verilmiş bir addır. Şair Nedim başkanlığındaki bir kurul tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Ahmed Dede, yapıtın önsözünde tarihini yazarken yararlandığı kitapların adlarını da sayar. Bunların 47'si Arapça, 17'si Farsça, 8'i Türkçe'dir. Daha sonra zaman, tarih bilimi ve tarihçi de gerekli nitelikler üstüne bilgi verir. Yaradılıştan başlayarak peygamberler tarihini, dört halife dönemini, İslam'dan önce ve sonra kurulan devletleri, tavaif-i mülûk'u anlatır. Reşideddin'in dışında hiçbir İslam tarihçisinin söz etmediği Müslüman olmayan devletlerin tarihlerini kaydeder. Son olarak 1673'e değin Osmanlı tarihini özetler. Kimi tarihçiler, yapıtın Türkçe çevirisinin eksik ve hatalı olduğunu farkedip, *Anadolu Selçukluları* (1935), *Karahanlılar* (1940), *Osmanlılar* (1974), bölümlerini yeniden Türkçe'ye aktarmıştır. Yapıtın Latince, Almanca ve Rusça kısaltılmış çevirileri vardır.

Ahmed Dede'nin *Letaifname* adlı yapıtı, Ubeyd-i Zakani'nin, Arapça latifelerinin Türkçe çevirisidir. *Feyzü'l-Harem* ise, okuma, konuşma ve tartışma kurallarını açıklayan Arapça bir yapıttır. *Risale fî Tahkiku'l-Kinâye*, kinaye üstüne çeşitli görüşleri inceleyerek açıklamaya çalışan Arapça bir risaledir. *Talî-i Sal*, ay tutulmasını açıklayan Arapça bir risale, *Haşiye-i Tefsir-i Beyzavî*, Beyzavî'nin *Kuran* tefsiri üzerine yazdığı haşiyedir. *Divan-ı Eş'ar*, Âşık mahlası ile yazdığı Türkçe şiirleri kapsar.

- YAPITLAR (başlıca): *Sahaifü'l-Ahbâr fî Vekayii-l Âsar*, (ö.s.), 3 cilt, 1868-1869; *Letaifname; Feyzü'l-Harem; Risale fî Tahkiku'l-Kinâye; Talî-i Sal; Haşiye-i Tefsir-i Beyzavî; Divan-ı Eş'ar.*

- KAYNAKLAR: N. Atsız, *Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi Hayatı ve Eserleri*, 1940; F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 1982; Z.V. Togan, *Tarihte Usul* (2.bas.) 1969; M.H.Yınanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, 1940.

AHMED EFENDİ [Taşköprizade] (1495-1561)

Osmanlı bilgin ve tarihçi. Osmanlı düşünce ve bilim hayatına ışık tutan yapıtları vardır.

Ebü'l-hayr İsameddin Ahmed Efendi, Kastamonu'nun Taşköprü ilçesine yerleşmiş ve birçok bilim adamı yetiştirmiş ünlü Taşköprizâde ailesindendir. Bursa'da doğdu, İstanbul'da öldü. I. Selim'in hocası Muslihiddin Mustafa Efendi'nin oğludur. *Kuran*'ı ve Arapça'yı babasından öğrendi. Bir süre İstanbul'da okuduktan sonra Bursa'ya döndü. Öğrenimini amcası Müderris Kıvameddin Kasım'ın yanında sürdürdü. Babasının Amasya'da Hüseyniye Medresesi'ne atanması üzerine medrese öğrenimini orada tamamladı. İlk görevine 1525'te Dimetoka'daki Oruç Paşa

Medresesi'nde müderris olarak başladı. İki yıl sonra, İstanbul Hacı Hasan Medresesi'ne atandı. Babasının ölümünden sonra Üsküp İshak Paşa Medresesi'ne gitti. Yeniden İstanbul'a döndü. Kalenderhane (1536) ve Atik Mustafa Paşa (1537), medreselerinde ders okuttu. Edirne üç Şerefeli Medresesi'ne atandı. Kısa bir süre sonra İstanbul'da Sahn-ı Seman Medresesi müderrisliğine yükseldi, burada beş yıl ders verdi. İkinci kez Edirne'ye gitti. Sultan Bayezid Medresesi'nde müderrislik yaptıktan sonra, 1545'te Bursa kadılığına atandı. Sahn Medresesi'ne döndü ve 1551'de İstanbul kadısı oldu. Üç yıl sonra göz hastalığına tutulup kör oldu ve görevinden ayrıldı.

Halvetî tarikatından olan Ahmed Efendi, birçok önemli yapıtını kör olduktan sonra yazdırmıştır. En önemli yapıtı, *Miftahü's-Sa'âde ve Misbahü's-Siyâde;* Arapça yazılmış bir bilimler ansiklopedisidir. Oğlu Kemaleddin Mehmed tarafından *Mevzû'âtü'l-Ulûm* adı altında ve bazı eklerle Türkçe'ye çevrilmiştir. Yapıtın Almanca çevirisi de vardır. *Şakâikü'n-Numâniye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniye* adlı yapıtı, Osman Gazi'den 1558'e değin gelen on padişah zamanında yaşamış bilginlerin ve tarikat şeyhlerinin yaşam öykülerini içerir. Arapça yazdığı bu kitabın Türkçe'ye çeşitli çevirileri vardır. Ayrıca notlar ve düzeltmelerle Almanca'ya da çevrilmiştir. En önemlisi, Mehmed Mecdi Efendi'nin bazı eklerle genişletip *Hadâikü'ş-Şakâik* ismini verdiği Ahmed Efendi'nin bu ünlü yapıtına birçok zeyiller (ekler) yazılmıştır. Ahmed Efendi, İbn Hallikan'ın *Vefeyatü'l-Ayân* ve Şehristanî'nin *Tarihü'l-Hükemâ* adlı biyografik yapıtlarını kısaltarak *Nevadirü'l-Ahbâr fî Menakıbi'l-Ahyâr* adlı kitabını meydana getirmiştir. *Risâle fî İlm-i Adâbü'l-Bahs,* kurala uygun olarak karşılıklı konuşma ve tartışmanın (münazara) yöntemlerini anlatan bir yapıttır. Bunlardan başka din, dil, mantık ile ilgili Arapça yazılmış birçok risalesi vardır.

• YAPITLAR: *Şakâikü'n-Numâniye fî Ulemâi'd- Devleti'l-Osmâniye,* (ö.s.), 1882, (İbn Hallikan'ın Vefeyatü'l-Ayân'ının kenarında); çevirisi, Hadâikü'ş-Şakâik, (ö.s.), 1853; *Mevzü'âtü'l-Ulûm,* (ö.s.),-1895, (yeni harflerle, 1975); *Nevadirü'l-Ahbâr fî Menakıbi'l-Ahyâr; Risâle fî İlm-i Adâbü'l-Bahs.*

• KAYNAKLAR: F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* 1982; B. Gönül (Necatigil), "İstanbul Kütüphânelerinde Al-Şakâik Al-Nu'mâniya Tercüme ve Zeyilleri", *Türkiyat Mecmuası,* VII-VIII, Cüz 2, 1945; B. Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* 1916.

AHMED ESAD EFENDİ
(1814-1889)

Osmanlı şeyhülislamı. Midhat Paşa ve arkadaşları için verilen idam kararını savundu ve onayladı.

Sultan II. Mahmud dönemi kadılarından Mehmed Said Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu, orada öldü. Kilisli Şeyh Osman Üryanî soyundan geldiği için Üryanizâde diye anılmıştır.

Hoca Abdullah Efendi ve Ahıskalı İsmail Efendi'den ders gördü. Eminbeyzâde Abdülkadir Bey'den hat dersleri aldı. 1830'da Fetvahânede girdiği sınavı kazanarak buraya kâtip oldu.

Babasının görev aldığı Kastamonu, Manastır, Siroz, Halep ve Şam kadılıklarında onun naipliğinde bulundu. Babasının ölümü üzerine İstanbul'a döndü. Eyüp ve Üsküdar kadılığı yaptı. 1860'da Edirne mollası ve Medine kadısı oldu.

Kâbe'nin onarım işlerinin denetimine atandı. Bu görevindeki başarısından dolayı "İstanbul payesi"ne ulaştı ve 1867'de İstanbul kadısı oldu. Burada kadılık süresi dolunca, Bursa Hükkâm (yargıçlar) müfettişliğine gönderildi. Anadolu kazaskeri oldu (1871). Aynı yıl Meclis-i İntihâb-ı Hükkâmü'ş-şer'i (Şer-iat Yargıçları Seçim Meclisi) başkanlığına getirildi, ayrıca Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye (Şer'i İncelemeler Kurulu) başkan yardımcılığı ek görev olarak verildi. 1876'da Rumeli kazaskerliğine yükseldi. Bütün bu görevlerinden ayrıldı ise de, Ayan Meclisi'ne seçilerek üyelikte bulundu.

1876'da II. Abdülhamid tarafından şeyhülislamlığa getirildi. Osmanlı Devleti'nin 115. şeyhülislamı olan Ahmed Esad Efendi'nin Sadrazam Hayreddin Paşa kabinesinde bulunduğu sırada kabine, Mes'uliyet-i Vukelâ Kanunu (Bakanlar Kurulu'nun Sorumluluğu Yasası) tasarısını hazırladı. II. Abdülhamid kendine sunulan tasarıda değişiklikler yaptı. Ayrıca özel bir kurulda şer'i yönden incelenip düzeltmeler yapıldı. Ortaya çıkan metin mecliste görüşülürken Hayreddin Paşa ile Ahmed Esad Efendi arasında tartışma çıktı. Sadrazam görevinden alındı. Sadrazamlık makamının ismi Başvekâlet olarak değiştirildi ve Arifî Paşa başvekil olarak atandı.

Padişaha yakınlığı ile tanınan Ahmed Esad Efendi, Midhat Paşa ve arkadaşları için 27 Haziran 1881'de kurulan Yıldız Mahkemesi'nin verdiği idam kararlarını onayladı.

• KAYNAKLAR: *İlmiye Salnâmesi,* 1914; İ.M.K. İnal, *Son Sadrazamlar,* 1982; İ.H. Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi,* 1967.

AHMED FAKİH
(13. yy)

Türk şair. Sanat kaygısından uzak öğretici şiirler yazmıştır.

Yaşamı üstüne bilgiler daha çok menkıbelere dayanmaktadır. Bektaşî velâyetnamelerine göre, Horasan'dan gelerek Konya'ya yerleşmiş, Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled'den fıkıh (İslam hukuku) dersleri almıştır. Kendisine "Fakih" denmesi bundandır. Ayrıca medrese öğrenimi gördüğü, tasavvufu ve İran edebiyatını iyi bildiği de belirtilmektedir.

Ahmed Fakih'in müridlerinden Şeyh Aliman Abdal'ın, Ahmed Fakih için yaptırdığı türbenin yazıtına göre ölüm tarihi 1221, bir arşiv kaydına göre de 1252'dir.

Çarhnâme adlı yapıtı, tasavvufla ilgili öğretici, öğüt verici yüz beyitlik bir kasidedir. Yapıt tek nüshası bilinen Eğridirli Hacı Kemal'in 1512'de

hazırladığı *Camiü'n-Nezair*'in içindedir. Ancak seksen üç beyitten sonraki kısmı yoktur.

Arkadaşları ile hacca giden Ahmed Fakih, bu gezisi sırasında gördüğü Şam, Kudüs, Mekke, Medine kentleri ile orada ziyaret ettiği kutsal yerleri *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerife*'de anlatır. Memleketine dönünce yapıtını hacca gidemeyen arkadaşlarına armağan eder; onların da oraları görmelerini salık verir. Mesnevi biçimindeki yapıtın sonunda yer alan Kudüs için yazdığı dört övgü hece ölçüsüyledir. Ancak son övgü yarım bırakılmıştır. Elde bulunan tek yazmanın bütünü 389 beyit ve bir mısradır.

Ahmed Fakih'in şiirleri, 13. yy'ın hemen tüm yapıtları gibi din ve tasavvuf konularında yazılmıştır ve Anadolu Türkçesi'nin en eski örneklerindendir.

● YAPITLAR: *Çarhnâme*, (ö.a), M. Mansuroğlu (yay.), 1956; *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerife*, (ö.s), H. Mazıoğlu (yay.), 1974.

● KAYNAKLAR: F. Köprülü, "Ahmed Fakih ve Çarhnâmesi", *Türk Yurdu*, IV, 1926; F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (2. basım), 1980; A.S. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 1973; H. Mazıoğlu, "Anadolu'da 13. Yüzyıl Ürünlerinden Yeni Bir Eser", *X.Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 1963.

AHMED FEHİM
(1856-1930)

Osmanlı tiyatro, sinema oyuncusu, yönetmeni. Tiyatronun Anadolu'da yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

İstanbul'da doğdu. Hattat Abdülkadir Efendi' nin oğludur. Tophane Sanayi Mektebi'nde okudu. İdare-i Mahsusa'da tornacılık, Sanayi Mektebi'nde öğretmenlik ve atölye şefliği yaptı. 1876'da oyunculuğa başladı. 1879-1882 yılları arasında Bursa'da, Tomas Fasulyeciyan topluluğuyla birlikte çalıştı. Çeşitli zamanlarda, kendi adına topluluklar kurdu. 1914'te, André Antoine tarafından Darülbedayi-i Osmani'ye komedya öğretmeni olarak atandı. 1919'da Malûl Gaziler Çemiyeti Sinema Kolu sanat danışmanlığına getirildi. İki film yaptı. 1926'da, Maarif Vekili Mustafa Necati'nin girişimiyle 50. sanat yılı için bir jübile düzenlendi. 2 Ağustos 1930'da, İstanbul'da öldü.

Ahmed Fehim, Güllü Agop'un yönettiği Gedikpaşa Tiyatrosu'nda oyunculuğa başladı. Buradaki başarısını değerlendiren Fasulyeciyan'ın çağrısıyla Bursa'ya gitti. Başta *Zor Nikâhı* olmak üzere, Ahmed Vefik Paşa'nın Moliére'den uyarladığı komedilerdeki başarısıyla ünlendi. Holas Efendi, Küçük İsmail, Hıranuş gibi dönemin önde gelen oyuncularıyla çalıştı. İlk sahne dekorunu da Bursa'da gerçekleştirdi. 1882'de, Ahmed Vefik Paşa'nın valilikten azledilmesi üzerine İstanbul'a döndü. Osmanlı Komedi ve Vodvil Heyeti'ni kurarak yönetmen, oyuncu, dekor ve kostüm çizimcisi olarak çalıştı. Düzenlediği turnelerle, tiyatronun Anadolu'da yaygınlaşmasına katkıda bulundu. Topluluğu dağılınca Mardiros Mınakyan'ın yönettiği Osmanlı Dram Kumpanyası'na girdi. Topluluğun ana türü olan melodramatik oyunlar yanında, komedi türü oyunlar da oynadı. 1908'de ayrılarak Fehim Efendi ve Arkadaşları Komedi Kumpanyası'nı kurdu. Bir Selanik turnesi sonrasında bu topluluk da dağıldı. Darülbedayi-i Osmani'nin ilk kuruluşunda kısa bir süre eğitmenlik yaptı. Yaşamı boyunca genç oyuncuların yetişmesine katkıda bulundu. 1919'da, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanından uyarladığı *Mürebbiye* filmini yönetti ve başrolü üstlendi. Aynı yıl, senaryosunu oğlu Münif Fehim'in yazdığı *Binnaz* filminde de yönetmenlik yaptı. 1926'da anılarını *Vakit* gazetesinde yayımladı. Tiyatro tarihi açısından önemli bir belge niteliğini taşıyan bu anılar 1977'de kitaplaştırıldı.

● YAPITLAR (başlıca): Film: *Mürebbiye*, 1919; *Binnaz*, 1919. Anı: *Sahnede Elli Sene* (ö.s.), 1977.

AHMED FEVZİ PAŞA [Firarî]
(? -1843)

Osmanlı kaptan-ı deryası. Osmanlı donanmasını Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmiştir.

Girit'te doğdu. Mısır'da öldü. Gençliğinde İstanbul'a giderek kayıkçılık yaptı. Silahtar Giritli Ali Ağa'nın yardımıyla askerliğe girdi. Önce Bostancıbaşı Osman Paşa'nın, ardından Serasker Koca Hüsrev Paşa'nın korumasıyla kısa zamanda yükseldi. Binbaşı ve miralay oldu. 1830'da hassa ferikliğine, 1832'de de mabeyn müşirliğine atandı. 1833'te, ayaklanan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya bağlı birliklerin Kütahya' ya dek gelmesi üzerine, II. Mahmud, Aynalıkavak Antlaşması gereğince Ruslar'dan yardım istedi. Rus donanması İstanbul'a geldi ve Ahmed Fevzi Paşa olağanüstü elçi olarak Rusya'ya gönderildi. Rusya dönüşü 1836'da kaptan-ı deryalığa getirildi. Ahmed Fevzi Paşa, donanmada çeşitli yenilikler yaparak bir Bahriye Müsteşarlığı kurdu. Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine 1839'da Osmanlı donanmasının başında Mısır seferine çıktı. Yolda, II. Mahmud'un öldüğünü ve yerine Abdülmecid'in tahta geçerek, Koca Hüsrev Paşa'yı da sadrazamlığa atadığını öğrendi. Daha önce, II. Mahmud'u tahttan indirip, yerine Abdülmecid'i geçirme girişimine yardımcı olmadığı için, Koca Hüsrev Paşa'nın düşmanlığını kazanmıştı. Bu yüzden İstanbul'a dönmeyi tehlikeli buldu. Sadrazamın, geri dönmesini isteyen çağrısına uymayarak, Osmanlı donanmasını İskenderiye' ye götürdü ve Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya teslim etti. Ocak 1840'ta kaptan-ı deryalıktan azledildi. Bu nedenle "Firarî" ve "Hain" lakaplarıyla anıldı.

1841 Londra Antlaşması sonucu, donanma Osmanlı Devleti'ne geri verildiyse de, Ahmed Fevzi Paşa affedilmedi ve Mısır'a sığındı. Orada cariyeleri tarafından zehirlenerek öldürüldü.

● BAKINIZ: MEHMED ALİ PAŞA [Kavalalı].

AHMED b. HANBEL
(780-855)

Arap fıkıh bilgini. Hanbelî mezhebinin kurucusudur.

Bağdat'ta doğdu ve öldü. Gerçek adı Ebu Ali eş-Şeybanî'dir. Horasan'dan göçerek Bağdat'ta yerleşen Şeyban ailesindendir. Bağdat'ta İmam Ebu Yusuf' tan öğrenim gördü. İmam Şafiî'den fıkıh ve usul okudu. Bilgisini genişletmek amacıyla Şam, Medine, Kûfe ve Yemen illerini gezdi, sonra Mekke'ye gitti. İslam dininin önemli kaynaklarından biri olan hadis üzerinde durdu, özellikle fıkıh konusunda uzun süreli incelemelere girişti. Kırk yaşlarındayken, *Kuran* ve hadislere dayanarak, kendisinden önce gelen İmam Ebu Hanife, İmam Malik ve İmam Şafiî gibi mezhep kurucularının görüşlerine katılmadığını, mezhep konusunda ayrı bir düşünceyi benimsediğini açıkladı. Dönemin yönetimince kuşkulu bir kimse sayılarak tutuklandı, dövüldü; düşüncelerini açıklaması, yayması yasaklandı. Halife Mütevekkil yönetimi ele alınca özgürlüğe kavuştu, halifenin döneminde saygı ile karşılandı, ailesine aylık bağlandı.

Ahmed b. Hanbel, mezhebini kurmadan önce, çok geniş kapsamlı bir çalışmaya girişti. İslam dininin genel ilkeleri konusunda çalışmalar yapan bilginlerin yapıtlarını inceledi, sonra o dönemde toplanan hadisleri anlamlarına, olaylarla ilgili yorumlarına göre düzenledi, peygamberin sözleriyle (hadisleriyle) davranışları, eylemleri arasındaki bağlantıyı araştırdı. Peygamberin söylediği ile yaptığının bir uyum içinde olduğu görüşünü benimsedi. Bu uyumun bütün Müslümanlar'ca kesin bir kural olarak benimsenmesi gereğini savundu. Sözle eylem arasında kurulacak birliğin, kimi kavramları yorumlamada, kişiyi yanılmadan kurtaracağını ileri sürdü.

Ahmed b. Hanbel'in İslam ülkelerinde ününü sağlayan, ona özel bir yer yapan kırk yaşından sonra kurduğu, kendi adıyla anılan Hanbelî mezhebidir. İslam dininin, peygamberin sözlerine ve eylemlerine (sünnete) dayalı, dört kurumundan sonuncusu olan Hanbelî mezhebinin kaynağı *Kuran* ile hadislerdir. Hadisler peygamberin, karşılaşılan olaylar dolayısıyla kendisine sorulanlara verdiği karşılıklardır. Bu nedenle hadisler İslam dini konusunda, başvurulan ikinci büyük kaynaktır. *Kuran*, Tanrı'nın peygamber aracılığıyla bütün insanlara gönderdiği tanrısal buyrukların oluşturduğu bir bütündür ve kesindir, tartışma götürmez. İster toplumun bütünüyle, ister bireylerin kendileriyle ilgili olsun, sorunun çözülüşü, olayın aydınlığa kavuşturulması, hadislere ve *Kuran*'a bağlıdır. Bu iki kaynaktan beslenmeyen bir düşüncenin, bir yasanın geçerliği yoktur.

► Hanbelî mezhebinin beş temel ilkesi vardır; bu ilkelerin kaynağı *Kuran* ve hadisler olmakla birlikte toplum olaylarına da dayandıkları kesindir. Bu beş ilke, toplumda, bütün görevlerin, eylemlerin tartışmasız dayanağıdır.

1- Çözümü gereken bir sorun ile karşılaşıldığında ilk başvurulacak kaynak *Kuran*'dır. *Kuran*'da sorunla ilgili bir açıklama, bir bildiri yoksa hadislere başvurulur. *Kuran*'la hadislerin birbirine aykırılığı söz konusu değildir; yeter ki hadis uydurma olmasın. *Kuran*'da hadiste geçen bir açıklama tartışma götürmez, ona karşı bir görüş ileri sürülemez, ona kesinlikle uyulur. Sorunun karşılığı *Kuran*'da da hadiste de varsa yine onlara uyulur. *Kuran*'la hadis arasında çelişki bulunursa hadis kesin değildir, *Kuran*'a uyma gereği vardır.

2- Sahabenin (Peygamberin yakın arkadaşlarının) görüşleri arasında tartışma olmamış ve bir uyum sağlanmışsa onlar olduğu gibi uygulanır. Bu konuda, sahabenin görüşlerinin kesinliği, tartışmanın kaynağı araştırılır. Sahabe peygamberin arkadaşları olduklarından, aralarında çıkacak bir anlaşmazlığı peygamberin gidermesi doğaldır. Bu nedenle sahabenin görüşlerinde tartışma kalmamış, çelişki giderilmiş demektir. Tartışma varsa, çelişki bulunuyorsa peygamberin böyle bir durumu onaylaması düşünülemez, aktarılan sözler sahabenin kesinlik kazanmış görüşleri değildir.

3- Peygamberi görenlerin sözleri arasında aykırılık kesinse *Kuran* ve hadislere başvurulur. *Kuran* ve hadislerde de çözümü bulunmayan bir sorunla karşılaşılmışsa, belli bir düşünceden yana olmaksızın, bütün karşıt görüşler ortaya atılır, bunların içinden tartışılarak, en uygunu seçilir. Bu seçmede de, ne denli içten gelse de duyguların etkisinden uzak kalma gereği vardır.

4- Peygamberi sağlığında tanımamış, onun yanında bulunmamış kimselerin aktardıkları hadisler (mürsel hadisler) de, "zayıf hadisler" de sorunların çözümünde önemlidir. Bu tür hadislerin yadsıyıcı, kuşku uyandırıcı olmaması gerekir. Kuşkulu olma, yadsıyıcı olma gibi durumlar hadislerin içeriğiyle bağlantılıdır. İçeriğin peygamberin öteki hadisleri ile bağdaşmazlığı, sorunun çözülmesinde, başvurulan hadisin kesinliğini ortadan kaldırır. Bu durumda karşılaştırmalı yöntem uygulama gereği vardır. Karşılaştırmalı yöntem hadisin, kesin hadislerle uyuşup uyuşmadığını gösterir.

5- Karşılaşılan bir sorunun çözülmesinde, yukarda sıralanan, dört ilkeden hiçbiri yoksa tasım (kıyas) yöntemine başvurulur. Bu yöntem kişinin, *Kuran*' dan, kesin hadislerden edindiği yetkiye, kolaylığa dayanarak durumun aydınlığa kavuşmasını sağlar.

İslam düşüncesine getirdiği yenilik

Ahmed b. Hanbel'in İslam düşüncesine getirdiği yenilik *Kuran*'la hadislerin uygulama alanıyla ilgilidir. Özellikle mürsel hadislere, zayıf hadislere tasımdan önce yer vermesi, onları tasımdan daha güvenilir sayması ilgi çekmiş, İslam bilginleri arasında uzun boylu tartışmalara yol açmıştır. Durum çok gerektirmedikçe, yapılacak başka bir iş, başvurulacak başka bir kaynak varsa tasıma dayanmanın yararı yoktur. Tasım ancak bütün olanakların ortadan kalktığında başvurulacak bir yoldur. Bu durum, dört mezhep içinde, kişisel görüşe, kişi oyuna en az gerek duyanın Ahmed b. Hanbel'in yolu olduğunu gösterir.

Beş temel ilke ◄

Ahmed b. Hanbel'e göre İslam dininin felsefesi sayılabilen kelam önemli değildir; önemli ve güvenilir olan peygamberin çağında yaşamış, onu tanımış, onun izinde yürümüş kimselerin (selefiyyûnun) görüşleridir. İslam dininin ilkelerinin, kurallarının biçimlenmesinde başlıca kaynak olan bu öncülerin (selefiyyûnun) görüşlerine aykırı gelen bir düşünce, davranış sapkınlıktır, *Kuran*'ın, hadislerin içeriğiyle

bağdaşmaz. Bu nedenle özel yorumlara dayanan, kavramlara yeni açıklamalar getirerek, *Kuran* ile hadislerde bulunmayan düşünceleri onlarla bağdaştırma eğilimini güden kelamı güven verici bir bilgi alanı değildir.

Tanrı, peygamber, evren ve ruh üstüne

Tanrı yaratıcıdır, önsüz-sonsuzdur. İnsan aklının kavrayış gücünü aştığından dolayı, bir bütün olarak bilinmesi, anlaşılması söz konusu değildir. Bilgine düşen görev Tanrı'nın özünü değil niteliklerini düşünmek, varlığını bütün kuşkulardan uzak kalarak benimsemektir. Bilim, İslam dininin çizdiği sınırlar içinde kalarak çalışmak, İslam dininin özünü öğrenmek ve öğretmektir. Bilimin konusu Tanrı'dır, Tanrı'nın kitabıdır, peygamberidir.

Peygamber, Tanrı'nın bütün insanları aydınlatmak, uyarmak doğru yola getirmek için görevlendirdiği üstün kişidir. Hz. Muhammed bütün peygamberlerden üstündür. Tanrı'nın sevgili kuludur (habibullah), evrende son elçisidir (resulullah).

Evren yaratılmıştır, yoktan varedilmiştir, tek yaratıcısı da Tanrı'dır; günün birinde, gene Tanrı buyruğu ile, yokolacaktır. Bütün gerçekler *Kuran*'la bildirilmiştir. *Kuran*'la çelişen bir gerçeği düşünmek suçtur, sapkınlıktır. Evreni dolduran bütün varlık türleri de yaratılmıştır; günün birinde yokolacaklardır, yalnız Tanrı kalacaktır.

Ruh gövdeden önce yaratılmıştır, tanrısal bir varlıktır, ölümle gene ruhlar evrenine dönecektir. Ruh gövdeye girerek ona dirilik kazandırır, gövdeden ayrılınca ölüm gerçekleşir. Gövde ruhtan sonra, Adem olayında bildirildiği gibi, balçıktan yaratılmıştır, gelip geçicidir.

Yargı günü (kıyamet) vardır; Tanrı'nın buyruğu üzerine, çürüyen gövdeler toparlanacak, dirilecek yaşanan süre içinde yapılanlar nedeniyle yargılanacak, bütün insanlar yaptıklarının karşılığını göreceklerdir; bu kesindir, kaçınılmazdır. Yaşadığı sürece iyilik işleyenler, Tanrı'nın, peygamberin gösterdiği yolda yürüyenler iyilik görecek, suç işleyenler ise kötülüklerinin karşılığını alacak, cehenneme gideceklerdir.

İnsan yaratılmıştır, günün birinde gene yokolacaktır. Yeryüzünde kalıcı değildir. Bu konuda *Kuran*'la, hadislerle bildirilenler kesindir. Kişi yapıp ettiklerinden sorumludur, kimsenin suçu kimseye yüklenemez. Suç kişiseldir, suça verilecek karşılık da kişiseldir. Tanrı yasası böyledir. İnsanın başlıca görevi *Kuran*'la hadislerle bildirilen ibadetleri yerine getirmektir. Tanrı buyruğu dışında, kişinin özel istenciyle, görev yapması doğru değildir. *Kuran*'ın bildirdiği, peygamberin uyguladığı, önerdiği bütün işlemlerin eksiksiz yapılması kaçınılmazdır. Namaz, oruç, zekât, Tanrı'nın birliğine inanma, hac gibi İslam'ın temel ödevleri, dinin öngördüğü engeller dışında, savsaklanamaz.

Ahmed b. Hanbel'in *Kuran* ve hadislerden kaynaklanan din görüşleri, genellikle, İslam dininin hukuku olan fıkıha dayanır. Bütün uygulamaların ona uyması gereği savunulur. Uygulamada, öteki mezheplerle bağdaşmayan yönler varsa da, bunlar ilkelere değil ayrıntılara dayanır. Dördüncü mezhebin kuru-

Kesin Kanıt

İslam dininin doğuşundan sonra, Kuran ve hadisten kaynaklanan Hanefî, Malikî, Şafiî ve Hanbelî mezhepleri kurulmuş, din sorunlarına ayrı ayrı görüş açısından bakarak, çözüm aramışlardır. Hanbelî mezhebinin temel kuralı "kesin kanıt"tır. Bu kurala göre, hangi İslam ülkesinde, hangi toplum ve inanç sorunuyla ilgili olursa olsun, tek geçerli ilke "kesin kanıt" tır. Kesin kanıt kuşku ve tartışmaya yer vermeyen, bütün Müslümanlar'ın oybirliğiyle onaylayabilecekleri bir genel yargı niteliğindedir. Genel geçerlik taşıyan bu tartışılmaz yargının biri Kuran, öteki hadis (peygamber sözü) olmak üzere iki kaynağı vardır. Bu iki kaynak her türlü kuşkudan ve tartışmadan uzaktır. Onlara dayanmayan bir kuralın geçerliliği sözkonusu olamayacağı gibi onlardan kaynaklanmayan bir inancın gerçekliğinden de söz edilemez.

İslam dini inanmayı, bütün kuşkuların ötesinde bir inana bağlanmayı gerektirir. "Müslüman" inanmış insan demektir. İnanmak ise Kuran ile hadisin belirlediği bir düşünce ortamında bulunmaktadır. Bu ortamın genel geçerlik taşıyan tek yasası da "kesin kanıt"tır. Kesin kanıt us ilkelerine, mantık kurallarına, felsefe açıklamalarına değil "sağlam inan"a dayanır. İnanan kimsenin yargıda bulunması, davranması, toplumu oluşturan bireylerle uyum içinde yaşaması bütün düşüncelerinde kesin kanıta bağlanmasını gerektirir.

Kesin kanıt, Ahmed b.Hanbel'in Anadolu-Yunan felsefesinin, dolaylı olarak etkisi altında kalmasından kaynaklanır, sonradan İslam dininin içerdiği sorunlara uygulanan bir düşünce ürünüdür. Bu kanıtın temelini Tanrı'nın birliği, peygamberin Tanrı elçisi diye benimsenmesi oluşturur. Tanrı tektir, varlığı tartışılmazdır, bu nedenle onun gönderdiği Kuran kesindir. Peygamber Tanrı'nın elçisidir, en yakınıdır, bu yüzden onun sözü olan hadis kesindir.

Kesin kanıt İslam toplumlarıyla ilgili bütün sorunların çözülmesinde, yargı konularında, yargılama işlemlerinde, karşılıklı suçlamalar nedeniyle, tanıkların dinlenmesinde, suçsuzu suçludan ayırmada sonucu doğuran tek ilke olarak benimsenmiştir. İslam dininin hukuku niteliğinde olan fıkıh kurumları kesin kanıta dayanarak çalışma gereğindedir. Çağdaş İslam hukukunun temel ilkesi, Ahmed b. Hanbel'in ortaya attığı kesin kanıttır. Özellikle 10. yy'dan sonra gelişen ve Kuran ile hadisten esinlenen İslam felsefesinde kelam ve mantıkta "kesin kanıt" en önemli ilke sayılmıştır.

cusu olan Ahmed b. Hanbel'in etkisi başlangıçta büyüktü, 11.yy'dan sonra alanı daraldı. Kimi kaynaklar Ahmed b. Hanbel'in sağlığında, yazılı yapıt bırakmadığını, onun en ünlü yapıtı olan *Müsned*'in de oğlu Abdullah'ca toplandığını ileri sürer. Ahmed b. Hanbel'in sağlığında kendisine sorulan sorulara verdiği karşılıklar, önerdiği çözümler, dinleyicilerince, yakınlarınca yazıya geçirilmiş, ölümünden sonra toplanıp kitap durumuna getirilmiştir. Fıkıh konusunda önemli bir kaynak olan bu yapıtlar yüzyıllarca öğretim kurumlarında okutulmuştur.

- YAPITLAR: *Müsned*, 6 Cilt, 1893; *Kitabü'l-İlel ve Marifeti'r Rical*, I. Cilt, T. Koçyiğit, İ. Cerrahoğlu (yay), 1963, ("İleri Gelen Kişilerin Becerisi ve Kanılar Konusunda Kitap"); *Kitabü't-Tefsir* (yazma), ("Yorum Kitabı"); *Kitabü'l Mesail* (yazma) ("Sorunlar Kitabı"); *Kitabu'z-Zühd* (yazma), ("İçe Kapanış Kitabı").

- KAYNAKLAR: N. Çağatay-İ.A. Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 1976; A. Gölpınarlı, *100 Soruda Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* 1969; E.B.Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 1964.

AHMED HİKMET MÜFTÜOĞLU
(1870-1927)

Osmanlı öykü, roman yazarı. Yazı dilinin sadeleşmesine, arınmasına katkıda bulunmuştur.

İstanbul'da doğdu. Mora'da uzun yıllar müftülük yapmış bir soydan geliyordu. Divan sahibi bir şair olan babasını küçük yaşta yitirdi. Mahalle mektebinde başladığı öğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde sürdürdü. Burada tanıştığı Tevfik Fikret akrabasıydı. 1888'de mezun olduktan sonra Hariciye'ye girdi, Pire ve Poti (Kafkasya) şehbenderliğine vekâlet etti. 1891'de yurda döndüğünde Hariciye Vekâleti'ndeki görevinin yanı sıra Galatasaray'da edebiyat öğretmenliği yaptı. Meşrutiyet'ten sonra Darülfünun'da Alman ve Fransız edebiyatı okuttu. 1912-1918 yılları arasında Peşte konsolosluğu görevinde bulundu. Cumhuriyet'in ilanından sonra Hariciye Vekâleti müsteşarlığı yaptı. İstanbul'da öldü.

Edebiyatla ilgisi Galatasaray Sultanisi'nde başladı. *Hazine-i Fünun* ve *Servet-i Fünun* dergilerinde doğa bilimleri ile ilgili çeviriler yayımladı. Konusu Sivas köylerinden birinde geçen ve Müftüoğlu'nun yerel renkleri başarıyla yansıtmadaki ustalığını gösteren ilk öyküsü "Leyla yahud bir Mecnun'un İntikamı" 1891'de yayımlandı. 1894-1900 yılları arasında *Servet-i Fünun*'da peşpeşe küçük öyküleri çıktı. Bunlar yabancı sözcük ve kurallarla yüklü, süslü bir üslupla yazılmış, öykü olmaktan çok şairane sözlerle doldurulmuş, doğa ve kişi betimlemeleriydi. Müftüoğlu daha sonra 1908'den sonra katıldığı "Türkçülük" ve "Yeni Lisan" akımları çerçevesinde yayımladığı yazılara değin uzun bir suskunluk devresi geçirdi. Bu görüşler çerçevesindeki yazılarını *Türk Derneği Mecmuası*'nda yayımladı. Konularını tarihten, eski Türk destanlarından alan bu dönem öyküleri, ulusal düşünceleri yaymak amacını güdüyordu.

Türk edebiyat tarihine daha çok ikinci dönemindeki öyküleriyle girmiş olan Ahmed Hikmet Müftüoğlu, dilin sadeleşmesi, yabancı kurallardan arınması yolundaki çabalarıyla da anılır.

- YAPITLAR (başlıca): Öykü: *Haristan ve Gülistan*, 1900; *Çağlayanlar*, 1922; Roman: *Gönül Hanım*, (ö.s.) 1971.

AHMED HİLMİ [Şehbenderzade]
(1856-1913)

Türk felsefeci. Özdekçi öğretiye İslam inançlarından kaynaklanan bir düşünceyle karşı çıktı. Türkiye'de felsefe tartışmalarını, eleştirileri başlatanlardandır.

Filibe'de doğdu, İstanbul'da öldü. Doğduğu yerde öğrenim gördükten sonra İstanbul'a geldi, Mekteb-i Sultani'yi bitirdi. II. Meşrutiyet'ten sonra basın alanında çalışmaya başladı. Önce Posta ve Telgraf Nezareti'nde görev aldı, sonra Beyrut'a atandı. Beyrut'ta bulunduğu sırada düşünce özgürlüğüyle ilgili tutumu yüzünden Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. İstanbul'a dönünce Fizan'a sürüldü. Bir süre sonra gene İstanbul'a döndü (1908), Darülfünun'da felsefe okutmakla görevlendirildi. Bu arada *Hikmet* adlı bir felsefe dergisi çıkardı, bu dergiyi sonradan gazeteye dönüştürdü.

Ahmed Hilmi felsefeye, yaşadığı yıllarda Baha Tevfik'in öncülük ettiği özdekçilik (maddecilik) akımına karşı çıkmakla, özdekçiliği savunanları eleştirmekle, girdi. Özellikle, Baha Tevfik'in Ludwig Büchner'den *Madde ve Kuvvet* adıyla çevirdiği, çağdaş özdekçiliği savunan yapıta karşı girişilen tartışmalarda adını duyurdu. Özdeğin (maddenin) bütün sorunların çözülmesinde bir kaynak olamayacağı görüşünü ileri sürerek Batı düşünürlerinin yapıtlarından aktarmalar yaptı ve düşüncelerini kanıtlamaya çalıştı. Ona göre "madde" yoktur, yalnız kütle ve süredurum vardır. Özdek, kütle ile süredurumun birer nitelik olarak bulunduğu nesnedir. Gerçekte "madde" boş bir kavramdır. Onun yapısı, özü bilinmemektedir. Ayrıca olayların açıklanışında özdekten yararlanma olanağı yoktur.

Evrenin yasaları kişinin ürettiği birer kavramdır, güç de gerçek bir varlık değildir. Özdek sonsuz olmadığı gibi yaratılmamış bir varlık da sayılamaz. Yaratılmayan bir nesne evrende bulunamaz. Doğada yokolma olayı kaçınılmazdır.

Tinsel olayların ayrı nitelikleri, ayrı özellikleri vardır, onları özdek olayları ile açıklamak, özdeksel olaylara indirgemek olanağı yoktur. Tinin varlığını beynin fizyolojik yapısına bağlamak da yanıltıcıdır; sorunu aydınlatmaya değil daha karışık bir duruma sokmaya yarar. Tin gövdeden bağımsız olarak vardır,

onun özü kişinin usunu aştığından bilinemez, kavranamaz.

Ben ona bağlı benlik, değişen gövdede değişmeyen tinsel etkinliktir. Gövde değişir, oysa tin gövde üzerinde değişmeksizin, etkinliğini sürdürür. Tinin bu değişmezliği, etkinliği kişide "ben" "benlik" denen varlıkları oluşturur.

Tanrı vardır, önsüz-sonsuzdur; "varlık" kavramı altında toplanan bütün nesnelerin yaratıcısıdır. Tanrı'nın özü bilinemez, insan usunun bilme gücünü aşar. Tin tanrısal bir varlık olduğundan, gövdeden ayrıldıktan sonra da yaşamını sürdürür. Ölüm gövdenin dağılması, tinin tanrısal evrene dönüşüdür.

Ahmed Hilmi tinle, Tanrı ile ilgili görüşlerini açıklarken çağdaş deney bilimlerinin verilerinden, kendi anlayışına göre özel bir yorumlama ile yararlanmaya çalışır. Tinin ölümsüzlüğünü fiziksel "gücün sakımı" ilkesine bağlar. Bu konuda, başta Muhyiddin Arabî olmak üzere, *Kuran*'dan esinlenen İslam düşünürlerine dayanır. Ahmed Hilmi, çağdaş felsefe öğretileri karşısında, İslam dininden kaynaklanan düşünceleri nedeniyle etkili olmamıştır.

- YAPITLAR: *Huzur-ı Aklü Fende Maddiyun Meslek-i Dalâleti*, 1916, ("Akıl ve Fen Karşısında Sapık Materyalizm Mesleği"); *Tarih-i İslam*, 1910-1912; *Üss-i İslam*, 1916, ("İslamın Temelleri"); *İstibdadın Vahşetleri*, 1910; *Şeyh Bedreddin*, ty.

- BAKINIZ: BAHA TEVFİK.

AHMEDÎ
(? -1412)

Osmanlı Divan şairi. İlk manzum Türkçe İskendername'yi yazmıştır.

Yapıtlarında Ahmedî mahlasını kullanan şairin adı eski kaynaklarda değişik biçimlerde geçmektedir. Benimsenmiş adı Taceddin İbrahim b. Hızır'dır. Ahmedî'nin doğduğu yıl ve nereli olduğu da kesin değildir. Kaynakların verdiği bilgiler çelişkili olup, Sivaslı ya da Germiyanlı (Kütahya) olduğu sanılmaktadır.

İlköğrenimini nerede yaptığı belli değildir. Daha sonra Mısır'a gitti, orada Şeyh Ekmeleddin'den ders aldı. Anadolu'dan gelen Hacı Paşa ve Molla Fenarî ile arkadaş oldu. Mısır dönüşünde Germiyan Beyi Süleymanşah'ın yanına gitti. Aydınoğulları'nın sarayında da bulundu. Süleymanşah'ın ölümünden sonra (1388), I. Mehmed'in yanına kapılandı. Divan kâtipliği göreviyle gönderildiği Amasya'da öldü.

Anadolu Türkçesi'yle yazılmış *Divan*'ı en hacimli nüshasına göre 8506 beyittir. *İskendername*'si, Türk edebiyatında yazılmış ilk manzum İskender hikâyesidir. Bu mesnevi, Ahmedî'den önce manzum olarak üç İranlı şair Firdevsî, Nizamî ve Emir Husrev-i Dehlevî tarafından yazılmıştır. Yapıt Süleymanşah'a sunulmuştur. 8754 beyitten oluşmaktadır. *İskendername*, Makendonyalı Filip'in oğlu İskender'in Doğu edebiyatında efsaneleşmiş hayatını anlatır. Bunun yanında din, tasavvuf, ahlak, tarih, coğrafya, felsefe, astronomi, tıp, siyaset ve başka konuların da işlendiği öğretici nitelikte bir yapıttır. Yapıtın içinde ayrıca *Mevlid* ve manzum *Dâsitan-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman* adlı Osmanlı tarihi de yer alır. Ertuğrul Gazi'den Emir Süleyman'a kadar geçen bazı olayların özetidir. Bilinen ilk manzum Osmanlı tarihidir. *Cemşid ü Hurşid* adlı yapıtını, İran şairlerinden Selman-ı Sâveci'nin aynı adlı mesnevisini Türkçe'ye çevirerek hazırlamaya başlamış ancak yaptığı eklemelerle yeni bir mesnevi ortaya çıkarmıştır. Konusu Çin Fağfuru'nun oğlu Cemşid ile Rum Kayzeri'nin kızı Hurşid arasında geçen aşk hikâyesidir. *Tervihü'l-Ervâh*, tıpla ilgili bir mesnevidir. *Bedâyi ü's-Sihr ve Sanayiü'ş-Şi'r*, edebi sanatlarla ilgili bir yapıttır; Reşideddin-i Vatvât'ın *Hadâyıku's-Sihr* adlı yapıtının değişik bir biçimidir. *Mirkatü'l-Edeb*, Arapça Farsça manzum bir sözlüktür. *Esrârnâme*, İranlı şairFerideddin Attar'ın aynı adlı yapıtının Türkçe çevirisidir.Ahmedî'ye ait olduğu tartışmalıdır. *Mizanü'l-Edeb ve Miyarü'l-Edeb*, Arapça ve Farsça'nın grameri ile ilgili iki kasidedir. *Kaside-i Sarsarî Şerhi*, kaynaklarda adı geçtiği halde ele geçmemiş bir yapıttır.

Ahmedî, Anadolu'da klasik Türk şiirinin kurucusu sayılır. Şiirlerini akıcı bir dille, özgün buluşlarla yazmıştır. Dili düzgün, üslubu konularının gereğine göre çeşitlidir. Tasvirleri renkli ve canlıdır. Anlamsız sözlerle vezin doldurmaya çalışmamıştır. Gereksiz imaleler azdır. *Divan*'ı, *İskendername*'sinden üstün olan Ahmedî'nin şiirlerinde az da olsa tasavvuf simgelerine rastlanır.

- YAPITLAR: *Dâsitan-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, (ö.s.) N.S. Banarlı (yay.), 1939; *Cemşid ü Hurşid*, (ö.s.) M. Akalın (yay.), 1975; *İskendername*, (ö.s.) İ. Ünver (yay.), 1983; *Divan*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü, No: 1082); *Tervihü'l- Ervâh; Bedâyiü's-Sihr ve Sanayiü'ş-Şi'r; Mirkatü'l Edeb; Esrârnâme; Mizanü'l-Edeb ve Miyarü'l-Edeb; Kaside-i Sarsarî Şerhi.*

- KAYNAKLAR: N.Çetin,"Ahmedî'nin Mirkatü'l- Edeb'i hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, XIV, 1965; S.N. Ergun, *Türk Şairleri*, I, (ty); T. Kortantamer, *Leben un Weltbild des altosmanischen Dichters Ahmedi unter besonderer Berücksichtigung seines Diwans*, 1973.

AHMED MUHTAR PAŞA
[Gazi]
(1839-1918)

Osmanlı komutan ve devlet adamı. Yaklaşık kırk savaşta Osmanlı ordusuna komuta etmiştir.

1 Kasım 1839'da Bursa'da doğdu; 20 Ocak 1918'de İstanbul'da öldü. İpekçilikle uğraşan Katırcıoğlu Hacı Halil Ağa'nın oğludur. 1851'de Bursa Askeri İdadisi'ne girdi. 1856'da İstanbul'daki Harbiye Mektebi'ne geçti. 1860'ta okulu birincilikle bitirerek teğmen oldu. Ardından bir yıl Harp Akademisi'nde okuyarak kurmay yüzbaşılığa yükseldi. Hersek ve Karadağ'daki ayaklanmayı bastırmakla görevli Osmanlı ordusuna katıldı. Yetenek ve cesaretiyle kendi-

ni gösterdi. Karadağ'da yaralanarak İstanbul'a döndü.

1862'de Harbiye Mektebi'ne öğretmen oldu. Bu arada astronomi ve coğrafya alanlarında çalışmalar yaptı. Halk eğitimiyle de ilgilenip, arkadaşlarıyla birlikte kurduğu Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'de ders verdi. Daha sonra bu cemiyet, Darüşşafaka'nın kurulmasına öncülük etmiştir.

Nisan 1864'te binbaşılığa yükselerek, Kozan'daki karışıklıkları bastırmakla görevli Fırka-i İslahiye' nin kurmay başkanı oldu. 1866'da İstanbul'a döndüğünde kaymakamlığa (yarbay) yükselerek Sultan Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin öğretmenliğiyle görevlendirildi. 1867'de Abdülaziz'in Avrupa gezisine katıldı. 1868'de Karadağ sınırını düzenlemekle görevlendirilerek, Hersek ve İşkodra yöresine gönderildi. Buradaki başarılarından ötürü 1869'da miralaylığa (albay) yükseltildi.

1870'te Dar-ı Şûra-yı Askerî üyeliğine atandı. Aynı yıl hastalığı nedeniyle İstanbul'a döndü. Aralık 1870'te mirliva (tuğgeneral) rütbesine yükselerek, Mehmed Redif Paşa ile birlikte Asir ve Yemen emirliklerinde çıkan karışıklıkları bastırmakla görevlendirildi. Buradaki başarılarından ötürü önce ferik (korgeneral) ardından da müşir (mareşal) olarak bölgedeki kuvvetlerden oluşturulan VII. Ordu'nun komutanlığına atandı.

Eylül 1871'de Asir ve Yemen'in birleştirilmesiyle oluşturulan Yemen Vilayeti'nin valiliğine getirildi. Ahmed Muhtar Paşa uzun uğraşlardan sonra bölgede Osmanlı egemenliğini sağladı. Ardından yeni yönetsel örgütlenmeyi de gerçekleştirerek Sana'yı vilayet merkezi yaptı. Mayıs 1873'te nafıa nazırı (bayındırlık bakanı) olunca, İstanbul'a döndü. Çok kısa süren bu görevden sonra, 10 Ağustos 1873'te Girit vali ve komutanlığına, iki gün sonra da II. Ordu komutanlığına atanarak Şumnu'ya gönderildi.

Eylül 1874'te IV. Ordu komutanlığı ve Erzurum valiliğine atandı. Bosna ve Hersek'teki karışıklıklar yaygınlaşınca, Aralık 1875'te ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Ahmed Muhtar Paşa, yaklaşık bir yıllık bir çabadan sonra bölgede düzeni sağladı. Ocak 1877'de yeniden Girit vali ve komutanlığına atandı. Bu sırada Karadağ sorunu nedeniyle Rusya ile ilişkiler hayli gerginleşmişti. Şubat 1877'de, IV. Ordu komutanlığıyla görevlendirilen Ahmed Muhtar Paşa, Erzurum'a gittikten kısa bir süre sonra Osmanlı-Rus Savaşı başladı.

Başarılı komutanlığıyla Ruslar'a karşı Haziran 1877'de Delibaba, Halyas, Horum ve Zivin muharebelerini kazandı. Ağustos 1877'de Gedikler (Kızıl Tepe) muharebesinde gösterdiği başarı nedeniyle "gazi" ünvanı verildi. Beklediği yardımcı kuvvetlerin gelmemesine karşın savaşı, kış başlarına değin başarıyla sürdürdü. Kışla birlikte çete savaşları başlayınca, düzenli ordunun fazla bir işlevi kalmadı. Ahmed Muhtar Paşa, Ocak 1878'de İstanbul'a çağrıldı. Bu sırada Ruslar'ın Balkanlar'ı aşmaları üzerine İstanbul' u korumakla görevlendirildi. Ancak savunma hazırlıkları konusunda II. Abdülhamid'le ayrı düşündükleri için görevden alındı.

Abdülhamid, savaştan sonra askeri bilgisine güven duyduğu Ahmed Muhtar Paşa'yı, Nisan 1878'de Erkân-ı Harbiye reisliğine ve Tophane müşirliğine atadı. Temmuz 1878'de Girit'teki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Burada düzeni sağladıktan sonra Ocak 1879'da Berlin Antlaşması gereğince Türk-Yunan sınırını saptamak üzere toplanan komisyona başkomiser olarak katıldı.

Mart 1879'da III. Ordu müşiri unvanıyla Manastır valisi oldu. Ağustos 1880'de, Abdülhamid'in başkanlığında kurulan Teftiş-i Askerî Yüksek Komisyonu başkan vekilliğine atandı. Kasım 1892'de, fevkalade komiser olarak Mısır'a gönderildi. En yakınındaki insanlardan bile kuşku duyan Abdülhamid, Ahmed Muhtar Paşa'yı uzun bir süre, pek etkinlik gösteremediği Mısır'da tuttu.

Ahmed Muhtar Paşa, ancak 1908'de II. Meşrutiyetin'in ilanından sonra İstanbul'a dönebildi. Ayan Meclisi üyeliğine ve Ayan Meclisi başkan vekilliğine getirildi. Ocak 1909'da Mısır fevkalade komiserliğinden istifa ederek emekli oldu. Nisan 1909'da Hareket Ordusu İstanbul'a geldiğinde etkin bir rol aldı. V. Mehmed [Reşad] tahta geçtikten sonra yanından ayrılmadı. Ekim 1911'de Ayan Meclisi'ne başkan oldu. Temmuz 1912'de sadrazamlığa atanarak, içinde üç eski sadrazamın da bulunduğu "Büyük Kabine"yi oluşturdu.

Yeni hükümet göreve başladığı sırada, büyük bir ekonomik bunalım yaşanıyordu. Bunun yanı sıra Trablusgarb Savaşı ile Yemen ve Arnavutluk ayaklanmaları da sürüyordu. Bu sorunlarla karşı karşıya kalan "Büyük Kabine", ancak 99 gün iktidarda kalabildi. Bu arada Balkanlar'daki huzursuzluğu barışçı yollarla gidermeye çalışan hükümetin girişimleri sonuçsuz kalınca, 1 Ekim 1912'de Balkan Savaşı başladı. 18 Ekim 1912'de de Trablusgarb ve Bingazi' ye özerklik tanıyan Uşi Antlaşması imzalanarak bu cephedeki savaşa son verildi.

Ruslar'ın, Osmanlılar'la savaşmayacaklarına ilişkin güvence vermeleri üzerine Temmuz 1912'de 75.000 askerin terhis edilmiş olması, Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusunun zayıf kalmasına neden oldu. Osmanlı ordusu, kısa bir sürede bozguna uğrayıp, gerilemeye başladı. Siyasi parti desteğinden de yoksun olan Ahmed Muhtar Paşa, kısa sürede yıpranarak, 29 Ekim 1912'de sadrazamlıktan istifa etti.

Daha sonra Ayan Meclisi üyeliği dışında görev almayan Ahmed Muhtar Paşa, 1918'de İstanbul'da öldü. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Osmanlı ordusunun en büyük komutanlarından biridir. Yaklaşık kırk savaşa katılmış, iki kez de yaralanmıştır. Askerlik alanındaki çalışmalarının yanı sıra, matematik ve astronomi konularında da kitaplar yazmış, Gregoryen takvim sisteminin kabul edilmesi için çaba harcamıştır.

- **YAPITLAR:** *el-Basîta risâlesi*, 1866; *Sergüzeşt-i Hayatımın cild-i Sanîsi*, 1877; *Riyazü'l-Muhtar Miratü'l-Mikat ve'l-Edvar*, 1886; *Riyazü'l-Muhtar Miratü'l-Mikat ve'l-Edvar Zeyli*, 1887; *Islahü't-Takvim*, 1890; *Takvimü's-Sinin Takvim-i sal*, 1910; *Anadolu'da Rus Muhârebesi*, 1910; *Bir arîza* (V. Mehmed'e Balkan Savaşı'nın sürdürülmesine ilişkin önerilerini içerir), 1910; *Serairü'l-Kuran*, 1918; *Temmuz 1330'da Meclis-i Mebusan'da Geçen Divanı-Âli Bahislerine Bir Nazar*, ty.

- **KAYNAKLAR:** İ.M.K. İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 1982; R. Uçarol, *Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi*, 1976.

- **BAKINIZ:** ABDÜLAZİZ, ABDÜLHAMİD II, MEHMED V.

AHMED MÜRŞİDÎ
(? -1760/61)

Osmanlı şair. Halk diliyle yazılmış, dini-ahlaki yapıtıyla tanınmıştır.

Yaşamı üstüne bilgi azdır. Diyarbakır'da doğdu. Uşşakî tarikatındandı. Medrese öğrenimi gördükten sonra Birecikli Şeyh Ebubekir Efendi'ye mürid oldu. Şiirlerinde Mürşidî mahlasını kullandı. Diyarbakır'da öldü.

Ünlü yapıtı *Kitab-ı Mürşid-i Pend-i Ahmediye*, halk diliyle yazılmış manzum bir yapıttır. Yazıcızade Mehmed'in *Muhammediye*'sinden sonra halk arasında çok okunmuş dini-ahlaki bir kitaptır. Ahmed Mürşidî, yapıtını Aydınlı Müridî'nin *Pendname*'sine nazire olarak yazmış ve buradan kitabına on sekiz öykü almıştır. *Pend-i Ahmediye*, uzun süre yanlışlıkla Ahmed Bican'ın sanılmıştır. Yapıt, kısa bir girişten sonra, Muhammed'in yaşamı, dünya malı ve mülkü, namaz, ana baba ve komşu hakkı, bekârlık, evlilik, tütün içmek, sihir, bilginler, bilimin önemi gibi konuları içerir. Her bölümün sonunda çeşitli öyküler yer alır. Erzurumlu Şerifî, *Ahmediye*'ye *Fend* adını verdiği bir nazire yazmıştır.

- YAPITLAR: *Kitab-ı Mürşid-i Pend-i Ahmediye* (ö.s.), 1863, (yeni harflerle, yay., M.F. Gürtunca, 1973); *Yusuf u Züleyha; Mevlit-i Nebi; Viladet-i Hümâyun-ı Risalet-penâhi.*
- KAYNAKLAR: Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I. 1914; A.S.Levend, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1972*, 1973.
- BAKINIZ: MEHMED [Yazıcızade].

AHMED NİYAZİ [Resneli]
(1873-1913)

Osmanlı subay. II. Meşrutiyet'in ilanını hazırlayan İttihatçılar'dandır.

Resne'de doğdu, Avlonya'da öldü. Yörenin ileri gelenlerinden Arnavut asıllı Abdullah Ağa'nın oğludur. Manastır Askeri İdadisi'ni ve İstanbul'daki Harbiye Mektebi'ni bitirdi. 1896'da Makedonya'daki III. Ordu'ya piyade teğmeni olarak atandı. Orduya katılışından bir yıl sonra Yunan Savaşı başladı.

Savaş sırasında üsteğmenliğe yükseldi. Cephedeki başarılarıyla dikkati çeken Niyazi Bey, II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a davet edildi. Ancak sarayda dönen oyunlardan tedirgin oldu. Padişahın kendisine verdiği yaverlik nişanını kabul etmeyerek cepheye dönmek istedi. Ama cephe yerine, redif sınıfına alınarak, Resne'de ambar memurluğuyla görevlendirildi. 1903'te Balkanlar'daki Sırp ve Bulgar komitacılarının II. Abdülhamid'e karşı ayaklanmasına değin bu görevde kaldı. Komitacılar üzerine gönderilen Niyazi Bey, onları dağıtmadaki başarılarından dolayı kolağalığına (yüzbaşı) yükseldi. Ardından Balkanlar'da örgütlenmeye başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi.

II. Abdülhamid'in uygulamadan kaldırdığı meşrutiyeti geri getirmeyi amaç edinen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkanlar'daki karışıklıkların nedenini baskıcı ve kötü yönetime bağlıyordu. Haziran 1908'de İngiltere kralı ile Rus çarı Reval'da bir araya gelerek, Balkanlar'daki bağımsızlık isteklerini de öne sürerek Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını kararlaştırdılar. Bu olaya sarayın sessiz kalması üzerine İttihatçılar ayaklandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkez Heyeti'nde yer alan Kolağası Niyazi Bey de, cemiyet merkezinin onayını aldıktan sonra, yaklaşık 200 yandaşıyla birlikte 3 Temmuz 1908'de dağa çıktı ve Abdülhamid yönetimine karşı kendisinden üç gün önce dağa çıkan Binbaşı Enver Bey'le birlikte mücadeleye girişti. Niyazi Bey, saraya ve yerel yöneticilere çektiği telgraflarla, "Meclis-i Mebusan açılıp, anayasa uygulamaya konulana değin mücadelelerini sürdüreceklerini," bildirdi. Niyazi ve Enver beylerin yönetime karşı ayaklanmaları bütün Avrupa ülkelerinde yankılar uyandırdı.

Önceleri İttihatçılar'a karşı sert önlemler almaktan yana olan II. Abdülhamid, kararlı bir direnişle karşılaşınca, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kaldı. Yeni yönetim Niyazi ve Enver beyleri "Hürriyet Kahramanı" ilan etti. Niyazi Bey ertesi yıl Meşrutiyet'e karşı gerçekleştirilen 31 Mart Ayaklanması'nı bastırmak için, Resne'den topladığı gönüllülerle birlikte, Selanik'te hazırlanan Hareket Ordusu'na katıldı. Ayaklanma bastırıldıktan sonra ordudan ayrılarak Resne'ye döndü. Kentin bayındırlık ve eğitim sorunlarıyla uğraştı. Bu arada Meşrutiyet mücadelesi sırasında geçen olayları kaleme alarak, belgelerin doğruluğunu İttihat ve Terakki Manastır Merkez Heyeti'ne de onaylattırdıktan sonra 1910'da *Hatırat-ı Niyazi* adıyla yayımladı.

Aktif olarak katıldığı son görev, 1912'de patlak veren Balkan Savaşı oldu. Birinci Balkan Savaşı'nın bitiminden sonra döndüğü Arnavutluk'un Avlonya İskelesi'nde vapur beklerken, bazı kaynaklara göre de Avlonya yakınlarındaki Viyosa geçidinde bağımsızlık yanlısı Arnavutlar tarafından öldürüldü. Mücadeleci, fakat hırslı olmayan Ahmed Niyazi, II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde adından en çok söz edilen kişi olmasına karşın, siyasal yaşama girmediği gibi, bir süre sonra adı da unutuldu. İttihatçılar'ın başlangıçta savundukları, Osmanlı Devleti içindeki tüm ulusların birliği ülküsüne Arnavut asıllı olmasına karşın bağlı kalmış, ölümü de bu nedenle olmuştur.

- YAPITLAR: *Hatırat-ı Niyazi*, 1910.
- BAKINIZ: ENVER PAŞA.

AHMED PAŞA
(? -1497)

Osmanlı Divan şairi. 15. yy'da yetişen Divan şairlerinin en güçlüsüdür.

Edirne'de doğdu, Bursa'da öldü. II. Murad'ın kazaskerlerinden Veliyeddin b. İlyas'ın oğludur. Ya-

şamının çoğunu Bursa'da geçirdiği için Bursalı diye tanınmıştır.

Medrese öğrenimi gördükten sonra Bursa Muradiye Medresesi'ne müderris atandı. Kısa bir süre sonra Molla Hüsrev'in yerine Edirne kadısı oldu.

II. Mehmed[Fatih] tahta çıkınca (1451), Ahmed Paşa padişahın güvenini kazandı. Kazasker, müsahip ve hoca, sonra da vezir oldu. İstanbul'un kuşatmasında bulundu. Sarayda önemli bir yeri ve çevresi üzerinde etkisi vardı. Hocası Melihî gibi devrin bazı şairlerini hükümdara tanıştırdı. Saray nedimlerinden birine fazla ilgi duyması üzerine vezirlikten alındı. İdam edilmek üzere Kapıcılar Odası'nda tutuklandı. "Kul yanılsa ne çıkar şahlar şahının affı nerede? Tutalım iki elim kandadır peki keremin nerde?" anlamına gelen:

"Kul hata kılsa nola afv-ı şehenşah kanı
Tutalım iki elüm kanda imiş kanı kerem"

beyitinin de yer aldığı ünlü "kerem" redifli kasidesini padişaha sunarak ölümden kurtuldu.

Günde 30 akçe ile Bursa'da Orhan ve Muradiye Medresesi mütevelliliğine atandı. Daha sonra Sultanönü (Eskişehir), Tire, Ankara sancakbeyliklerinde bulundu. Ahmed Paşa, II. Mehmed'in ölümüne değin bütün çabasına karşın saray ve çevresine sokulmadı.

II. Bayezid'in tahta çıkmasından (1481) sonra Bursa sancakbeyi oldu. Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın yanında Memlukler ile Osmanlılar arasındaki Ağaçayırı Savaşı'na katıldı (1488). 1497'de Bursa'da öldü.

Ahmed Paşa, 15. yy'ın başlarında yetişen Şeyhî ile bu yy'ın sonunda yetişen Necati arasındaki şairlerin en güçlüsüdür. Divan şiirinin bütün inceliklerini ustaca kullanmıştır. Şiirleri kusursuz ve ahenklidir. Özellikle kasidede devrinin en büyük şairi olarak anılmıştır.

Latifî, Uzun Firdevsî ve özellikle Cafer Çelebi, Ahmed Paşa'yı İran şairlerinin kullandığı kelime ve terkiplere fazla yer verdiği ve İran şiirinin mazmunlarını aktardığı için eleştirmişlerdir.

II. Mehmed'e "kasr", "lal", "güneş", "misk", "kerem" redifli kasidelerini yazmıştır. II. Bayezid'e yazdıkları arasında "Cem'e", "benefşe", "ab" redifli leri en çok tanınanlar arasındadır.

Bursa sancakbeyi iken, Harirî, Resmî, Mirî, Şehdî gibi şairler onun evinde toplanırlardı. Çağdaşları ona "Rum Sultanü'ş-şuarası" adını takmışlardı. Söylentiye göre, Hüseyin Baykara'nın bir toplantısında Ahmed Paşa'nın bir gazeli okununca, Türkçe bilmeyen Molla Cami gazelin ahengine kapılarak kalkıp sema etmişti. Kendinden önce yetişen Ahmedî, Şeyhî, Niyazi gibi şairlerin şiirlerini okumuş, "kasr" kasidesini Niyazi'ye nazire olarak yazmıştır.

Safî (Cezeri Kasım Paşa), Edirneli Zamanî, Arifî, Hüseyin Çelebi, Ahmed Paşa'nın kasidelerine en güzel nazireleri yazmışlardır.

Ahmed Paşa, kendinden sonra gelenleri etkilemiştir. Necati ve Bâkî'de bile onun etkisi vardır. Bir iki manzumesi dışında, şiirlerinde tasavvuf düşüncesinin izi görülmez.

- YAPITLAR: *Ahmed Paşa Divanı*, (ö.s), A.N. Tarlan (yay.), 1966.
- KAYNAKLAR: Âşık Çelebi, *Tezkere*, 1971; S.N. Ergun, *Türk Şairleri*, (ty); F. Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, 1934; Latifi, *Tezkere* 1896; H. Tolasa, *Ahmed Paşanın Şiir Dünyası* 1973.
- BAKINIZ: BÂKÎ, CAFER ÇELEBİ, HÜSEYİN BAYKARA, NECATİ BEĞ, ŞEYHÎ.

AHMED PAŞA [Cebeci]
(? -1683)

Osmanlı devlet adamı. Başdefterdarlık görevinde bulunmuş, mali durumun düzeltilmesine çalışmıştır.

İstanbullu'dur. Ulemadan Çivizade Mehmed Efendi'nin yanında yetişti. Devlet hizmetine girip kısa sürede yükselerek cebecibaşı oldu. Devlet bütçesinin sürekli açık verdiği ve para değerinin sık sık düşürüldüğü bir dönemde, 1662'de başdefterdarlığa atandı. 1663'te Fazıl Ahmed Paşa'nın Macaristan seferine ordu defterdarı olarak katıldı. 1665'te vezirliğe yükseldi. Daha sonra Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit seferine de katıldı ve 1668'de Kandiye Kalesi'nin alınmasında yararlık gösterdi. Bu arada onun çabalarıyla devletin mali durumu da hayli düzeldi.

Cebeci Ahmed Paşa, on üç yılı aşkın bir süre yürüttüğü başdefterdarlık görevindeki başarıları nedeniyle 1675'te Mısır valiliğine atandı. Ancak göreve başlamasının beşinci ayında Mısır halkı vergi toplamada uyguladığı baskılar yüzünden ayaklandı. Halk, Ahmed Paşa'yı hapsedip, ulemadan Ramazan Bey'i vali yaptı. Olaylar İstanbul'da duyulunca Ahmed Paşa, Mısır valiliğinden alındı. 1677'de Diyarbakır valiliğine atandı. 1679'da yapılan bir değişiklikle, Bosna valiliğine gönderildi.

Aynı yıl Özi çevresindeki kalelerin yapımı ve köylerin düzenlenmesiyle görevlendirildi. Daha sonra yeniden Bosna valiliğine döndü. 1681'de Tamışvar valisi oldu. Vilayet askerleriyle II. Viyana Kuşatması'na katıldı. Ancak bu arada hastalanarak öldü.

AHMED PAŞA [Gedik]
(? -1482)

Osmanlı sadrazamı. II. Bayezid ile Cem Sultan arasındaki taht kavgasında önemli rol oynamıştır.

Bazı Batı kaynaklarına göre Arnavut ya da Rum devşirmesi olan Gedik Ahmed Paşa'nın doğum yeri, doğum tarihi ve yetişme dönemi üstüne bilgi yoktur. 1461'de Anadolu beylerbeyi oldu. Hemen ardından II. Mehmed'in Karadeniz seferine katıldı, Akkoyunlular'ın elinde bulunan Koyunluhisar'ın alınmasında yardımları oldu. Sadrazam İshak Paşa'nın Karaman seferine katıldı. 1469'da Karaman Valisi Şehzade Mustafa Çelebi'nin lalası oldu. 1470'de Eğriboz'un alınmasından sonra vezirliğe yükseldi. 1471'de Alan-

ya, Silifke, Mokan ve Gorigos kalelerini ele geçirdi. Bu sırada Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, Karaman topraklarına saldırdı. Bu saldırı karşısında Gedik Ahmed Paşa, önce Konya'ya çekilmek zorunda kaldı. Şehzade Mustafa Çelebi ve Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa ile birleştikten sonra Akkoyunlular'ı yendi. Öte yandan İçel'i ele geçiren Karamanoğlu Kasım Bey'in üzerine yürüyerek Silifke ve çevre kaleleri geri aldı.

Uzun Hasan'la yapılan 1473 Otlukbeli Savaşı'nda ordunun sağ kanadına komuta eden Şehzade Bayezid'in yanında savaştı. Savaşın kazanılmasında büyük katkısı oldu. Bir söylentiye göre, savaştaki yanlışlarını yüzüne vurduğu için Şehzade Bayezid ona düşman olmuştur. Otlukbeli Savaşı sırasında, Akkoyunlular'la Karamanoğulları'nın müttefiki olan, Venedik, Napoli ve Papalık donanmaları, Ege ve Akdeniz kıyılarına saldırdı ve ele geçirdikleri İçel bölgesini Karamanoğulları'na verdi. Buraları yeniden Osmanlı topraklarına katan Gedik Ahmed Paşa, Şehzade Mustafa Çelebi'nin ölümü üzerine Konya'ya döndü ve Karaman valiliğine atanan Şehzade Cem'e lala oldu.

Kısa bir süre sonra da 1474'de Mahmud Paşa'nın yerine sadrazamlığa atandı. Ertesi yıl Karadeniz'deki Ceneviz sömürgelerine bir sefer düzenleyerek Kefe, Azak ve Menkub kalelerini ele geçirdi. Cenevizliler'in tutsağı olan Mengli Giray'la bir antlaşma yaparak Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesine girmesini sağladı. 1476'da Fatih'in Boğdan seferine katıldı. 1477'de Arnavutluk seferine gönderilmek istendiyse de görevi kabul etmedi ve sadrazamlıktan azledilerek tutuklandı. Hersekzade Ahmed Paşa'nın girişimleri sonucu affedilerek donanma komutanlığına ve Selanik sancakbeyliğine atandı. 1478'de Limni'yi, ertesi yıl Kefalonya, Zanta ve Santamavra adalarını ele geçirdi.

1480'de kendisine Avlonya Sancağı verilen Gedik Ahmed Paşa Napoli Krallığı'na bir sefer düzenleyerek Otranto'yu ele geçirdi. Ancak bu sırada Fatih'in ölümü ve yerine II. Bayezid'in geçmesi üzerine seferi yarıda bırakarak İstanbul'a döndü. Anadolu'da ayaklanan Şehzade Cem üzerine gönderilen güçlere komuta etti. II. Bayezid'in, Cem'e karşı açtığı Yenişehir Savaşı'nı kazanmasına büyük yardımı olmakla birlikte, Cem'in Suriye'ye kaçmasını engelleyemediği için Cem yanlısı olmakla suçlanarak tutuklandı. Ancak kayınpederi İshak Paşa ile Hersekzade Ahmed Paşa'nın girişimleri sonucu affedildi.

Bu sırada Karamanoğlu Kasım Bey'in yeniden ayaklanarak İçel'i ele geçirmesi ve Konya'yı kuşatması üzerine II. Bayezid, iyi bir komutan olan ve yeniçerilerce çok sevilen Gedik Ahmed Paşa'yı Karamanoğulları üzerine gönderdi. Osmanlı güçlerinin geldiğini duyan Kasım Bey geri çekildi. İçel'i yeniden ele geçiren Gedik Ahmed Paşa, 1482'de Karamanoğlu Kasım Bey'le işbirliği yaparak yeniden saldırıya geçen ve Konya'ya dek ilerleyen Cem'e karşı, II. Bayezid'in saflarında savaştı. Yenilerek Rodos'a kaçan Cem'in geri verilmesi için Rodos şövalyeleriyle görüşmek üzere görevlendirildi. Bir sonuç alamayınca görüşmeleri, daha sonra Mesih Paşa sonuçlandırdı.

Gedik Ahmed Paşa'nın, hem Cem'in şövalyelerin eline bırakılmasını, hem de o sırada Venedikliler'le yenilenen antlaşmayı eleştirmesi üzerine, padişah onu yeniden Cem yanlısı olmakla suçladı ve 18 Aralık 1482'de Edirne'de idam ettirdi. Ölümü üzerine kendisini çok seven yeniçeriler ayaklanarak Edirne subaşısını öldürdüler. Ancak olay kısa sürede bastırıldı.

● KAYNAKLAR: M. Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, II, 1958; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 1949; İ.H. Uzunçarşılı, "Değerli Vezir Gedik Paşa, II. Bayezid Tarafından Niçin Katledildi?" *Belleten*, XXIX (115), 1965.

● BAKINIZ: BAYEZİD II, CEM SULTAN, UZUN HASAN.

AHMED PAŞA [Hain]
(? -1524)

Osmanlı devlet adamı. Mısır valiliği sırasında Osmanlı Devleti'ne başkaldırıp bağımsızlığını ilan etmiştir.

Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Gürcü Üveys Bey'in oğludur. Enderun'da yetişti. Yeniçeri ağalığına dek yükseldi. I. Selim'in [Yavuz] tahtı ele geçirmek için giriştiği mücadelede yanında yer alarak güvenini kazandı. I. Selim, padişah olduktan sonra imrahorluğa, ardından da beylerbeyliğe yükseldi. Ahmed Paşa, I. Süleyman [Kanunî] başa geçince de saraydaki yerini korudu ve Rumeli Beylerbeyi oldu. 1521'de üçüncü vezir unvanıyla Belgrad seferine katıldı. Bu sırada Pîrî Mehmed Paşa'nın yerine sadrazamlığa geçme girişimleri sonuçsuz kaldı. 1522'de ikinci vezirliğe yükselerek Rodos'u teslim aldı. I. Süleyman, Ahmed Paşa'nın kışkırtmaları sonucu, Haziran 1523'te Pîrî Mehmed Paşa'yı sadrazamlıktan azletti.

Sadrazamlığa getirilmeyi bekleyen Ahmed Paşa, görevin Hasodabaşı İbrahim Ağa'ya verilmesine gücenerek İstanbul'da kalmak istemedi. Temmuz 1523'te, kendi isteğiyle Mısır valiliğine atandı. Buradaki Çerkes ve Araplar'dan yandaşlar toplayarak, Şubat 1524'te Osmanlılar'a karşı ayaklandı. Kendisini "el-Melikü'l-mansur Sultan Ahmed" unvanıyla hükümdar ilan eden Ahmed Paşa, hutbe okutup, para bastırdı. Ama, başta vezir seçtiği Kadızade Mehmed Bey olmak üzere, yeniçerilerin büyük bir bölümü Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sürdürdü ve İstanbul'dan gelen buyruk uyarınca Ahmed Paşa'yı öldürmek için girişimde bulundu. Ahmed Paşa kaçarak Benî Bekr aşiretine sığındı. Daha sonra yandaşlarını toplayarak, Osmanlı kuvvetlerine yeni bir saldırı düzenlediyse de ele geçirilerek öldürüldü. Ahmed Paşa yaklaşık on iki gün süren bu başkaldırısı nedeniyle tarihe "Hain" lakabıyla geçmiştir.

● BAKINIZ: PÎRÎ MEHMED PAŞA, SÜLEYMAN I, SELİM I.

AHMED PAŞA [Hersekzade] (1458-1518)

Osmanlı devlet adamı. II. Bayezid ve I.Selim [Yavuz] zamanında beş kez sadrazamlık yapmıştır.

Hersek Beyi Stefan Vorkşiş Kosariç'in küçük oğludur. Hersek'in 1463'te Osmanlılar'ın eline geçmesi sırasında küçük yaşta saraya alınarak Ahmed adı verildi. Hersekzade lakabıyla anılan Ahmed, Enderun'da yetiştikten sonra, 1479'da II.Mehmed'in [Fatih] İşkodra seferinde bayraktarlığını yaptı. Fatih'in son zamanlarında Anadolu beylerbeyliğine atandı. 1481'de Şehzade Bayezid'in kızı Hundi Hatun ile evlendi. II.Bayezid tahta geçince saraydaki saygınlığı arttı.

1485'te başlayan Osmanlı-Memluk Savaşı'nda ordu komutanlığına atanarak, Memlukler'in ele geçirdiği kaleleri geri almakla görevlendirildi. Ancak, yardımcıları Karagöz Mehmed Paşa ile Hızırbeyzade Mehmed Paşa'nın gerekli yardımda bulunmamaları yüzünden 1486'da yenildi; yaralanarak tutsak düştü ve Kahire'ye götürüldü. Beş ay sonra öbür tutsaklarla birlikte salıverilerek İstanbul'a döndü. Yeniden Anadolu beylerbeyliğine atandı. 1488'de Hadım Ali Paşa karadan, Hersekzade Ahmed Paşa da donanma ile Mısır seferine çıkmakla görevlendirildiler. Donanmanın başında Ayas'ı (Yumurtalık) ele geçirip, Trablusşam kıyılarını yağmaladı; İskenderun'a geçerek karadan yapılan harekâtı donanmasıyla destekledi. Ama bu sırada çıkan şiddetli bir fırtına gemilerin çoğunun batmasına yol açtı. 1489'da Osmanlı ordusu yenilgiye uğrayarak geri çekildi.

Hersekzade Ahmed Paşa, ilk kez 1497'de sadrazam oldu. Bu görevde bir yıl kadar kaldıktan sonra azledilerek Kaptanpaşa Eyaleti valisi oldu ve Gelibolu Sancağı'na gönderildi. 1499'da Venedikliler'le yapılan savaşta İnebahtı seferine katılıp, buranın alınmasında büyük yararlıklar gösterdi. 1501'de Akdeniz'de Osmanlılar'ın elinde bulunan adalara sefer düzenleyen Venedik ve Fransızlar'a karşı Osmanlı donanmasına komuta etti. Osmanlılar karşısında tutunamayan Fransızlar geri çekildi. Venedikliler'le de bir barış antlaşması yapıldı. 1503'te Hadım Ali Paşa'nın yerine ikinci kez sadrazam oldu. 1506'da Akdeniz'de korsanlığın artması üzerine sadrazamlıktan alınarak, kaptan-ı deryalığa getirildi. Yaklaşık beş yıl sürdürdüğü bu görevi sırasında önemli bir olay olmadı. 1511'de, Sadrazam Hadım Ali Paşa'nın, Anadolu'da ayaklanan Şahkulu yandaşlarınca öldürülmesi üzerine üçüncü kez sadrazam oldu. Aynı yıl Bayezid tahttan çekilip yerini oğullarından Şehzade Ahmed'e bırakmaya karar verince, şehzadeler arasında çekişme baş gösterdi.

Hersekzade, tahta geçme girişimlerinde bulunan Şehzade Ahmed'i destekliyor ve onunla mektuplaşıyordu. Ancak yeniçerilerin Şehzade Selim'den yana olan tavırlarını sezerek, padişahı, kapıkulunun desteğini almadan Şehzade Ahmed'i tahta geçirmemesi konusunda uyardı. Önerisini dikkate almayan Bayezid'e karşı ayaklanan yeniçeriler, Ahmed Paşa'nın da konağını bastılar. Olayların önü alınamayınca Hersekzade sadrazamlıktan azledildi ve Şehzade Selim tahtı ele geçirdi. Yerine geçen Koca Mustafa Paşa'nın Şehzade Ahmed'le işbirliği yaptığı şüphesiyle idam edilmesi üzerine I.Selim, 1512'de Hersekzade Ahmed Paşa'yı dördüncü kez sadrazamlığa getirdi. 1514'te Çaldıran seferine katıldı. Tebriz'den dönerken ayaklanan yeniçerileri denetim altına alamadığı gerekçesiyle sadrazamlıktan azledildi ve Bursa muhafızlığına gönderildi. 1515'te beşinci kez önerilen sadrazamlığı, hastalığı nedeniyle kabul etmek istemediyse de padişahın diretmesi karşısında çaresiz kaldı. Mayıs 1516'da doğu sınırında meydana gelen olaylar üzerine azledilerek Yedikule'de hapsedildi. Ancak yeni sadrazam Hadım Sinan Paşa'nın araya girmesiyle affedilerek, Bursa muhafızlığıyla görevlendirildi. Daha sonra 1517'de Mısır seferine katıldı. Dönüşte Maraş yakınlarındaki Kızılçul yaylağında öldü.

• KAYNAKLAR: M.A. Simsar, *The Waqfiye of Ahmed Paşa*, 1930; Taib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ*, 1855.

• BAKINIZ: ALİ PAŞA [Hadım], BAYEZİD II, SELİM I, SİNAN PAŞA [Hadım].

AHMED PAŞA [Tarhuncu] (? -1653)

Osmanlı devlet adamı, sadrazam. Osmanlı maliyesini düzenlemeye çalışmıştır.

Arnavutluk'un Mat kasabasında doğdu, Enderun'da yetişip sipahi bölüğüne ayrıldı. Musa Paşa ile Hezarpare Ahmed Paşa'nın kethüdalığında bulundu. 1648'de Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa'nın öldürülmesi olayında hayatını, Şeyhülislam Abdurrahim Efendi'nin yardımıyla kurtarabildi. Aynı yıl Diyarbakır valiliğine atandı.

1649'da vezirliğe yükselerek Mısır valisi oldu. 1651'de azledildi ve valiliğe ilişkin hesapları kapatması için yedi ay baskı yapıldı. Sonunda borçlarının bir bölümünü verip kalanını da ödemek üzere İstanbul'a geldi. Bu sırada makamına aday olabilecekleri tek tek saf dışı bırakan Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa, Tarhuncu'yu da Mısır'daki hesabını bahane ederek öldürtmek istediyse de Kazasker Hocazade Mesud Efendi'nin yardımıyla Yanya valiliğine gönderildi.

Bu sırada IV.Mehmed çocuk yaşta olduğu için devlet işlerini annesi Turhan Sultan yürütüyordu. Valide Sultan'ın en güvendiği kişi olan Hocazade Mesud Efendi, Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa'nın beceriksizlik ve yeteneksizliğinden dolayı azlini isteyince, yerine onun önerisiyle Tarhuncu Ahmed Paşa getirildi. 1652 Haziranı'nda göreve başlayan Tarhuncu, önce mali işleri düzenlemeye girişti.

Sultan İbrahim zamanında giderek artan gereksiz harcamalar yüzünden hazinede açıklar doğmuş, IV. Mehmed zamanında da süren bu durum, Osmanlı maliyesinde büyük bir bunalıma neden olmuştu. Tarhuncu, öncelikle devletin gelir ve giderinin bir dökümünü çıkarttırdı. Gelirin giderin çok altında

olduğunun anlaşılması üzerine, devlet ileri gelenlerinin harcamalarında kısıntı yaptı. Bu uygulamadan tedirgin olanlar, onun Şehzade Süleyman'ı tahta çıkartmak için girişimlerde bulunduğunu ileri sürerek padişahı kışkırttılar. Nitekim, bu kışkırtmalar sonucu, Mart 1653'te padişah buyruğuyla öldürüldü.

Tarhuncu Ahmed Paşa, ilkelerinden ödün vermeyen bir kişiydi. Nitekim, harcamaların kısılması doğrultusundaki kararlı tutumu hayatını kaybetmesine neden oldu. IV.Mehmed'in buyruğuyla hazırladığı iki bütçe "Tarhuncu Lâyihaları" adıyla anılır.

• BAKINIZ: MEHMED IV.

AHMED RIZA
(1858-1930)

Osmanlı siyaset adamı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderlerindendir. *Meşveret* gazetesini çıkarmıştır.

İstanbul'da doğdu, 26 Şubat 1930'da aynı yerde öldü. İngiliz lakabıyla tanınan Ziraat ve Darphane Nazırı Ali Rıza Bey'in oğludur. Avusturyalı olan annesinin etkisiyle genç yaşta Batı kültürüyle ilgilenmeye başladı. Galatasaray Sultanisi'ni bitirdikten sonra Babıâli Tercüme Odası'na girdi. 1884'te tarım öğrenimi için Fransa'ya gitti. Yurda döndüğünde Fransa'da öğrendiği yeni tarım tekniklerini, sermaye bulamadığından uygulayamadı. Avrupa'ya göre hayli geri kalmış olan Osmanlı toplumunun en temel sorununun eğitim olduğuna inanarak bu alanda çalışmaya karar verdi. Bursa İdadi-i Mülki müdürü, ardından da Bursa maarif müdürü oldu. Eğitim sistemine getirmek istediği yeniliklerden ötürü pek çok eleştiriler aldı. 1889'da görevli olarak Fransız Devrimi'nin 100. yılı nedeniyle açılan sergiye gitti.

I.Osmanlı Liberalleri Kongresi

Öteden beri pozitivizme ilgi duyan Ahmed Rıza, Fransız pozitivistlerinden Pierre Lafitte'in derslerine devam etti. Fransız pozitivistlerinin yayın organı *Revue Occidentale*'e yazılar yazdı. II. Abdülhamid'e, eğitim sisteminde köklü dönüşümler öneren tasarılar gönderdi. Padişahın, İstanbul'a dönmesi için yaptığı çağrılara uymayıp Abdülhamid yönetimine karşı gelişen Jön Türk hareketine katıldı. 1889'da İstanbul'da kurulmuş olan İttihad-ı Osmani örgütü onun önerisiyle 1895'te Terakki ve İttihat Cemiyeti adını aldı ve Ahmed Rıza cemiyetin Paris şubesi başkanlığına getirildi. Aynı yılın aralık ayında *Meşveret* gazetesini yayımlamaya başladı. Burada, eğitim ve kültür sorunlarını konu alan yazılar yayımladı. Bu yazılarda, Doğu kültürünün korunmasını ve Batı'dan alınacak bilim ve teknikle yoğrularak bir senteze ulaşılmasını savunuyordu. Ancak halkın eğitim düzeyi yükseltilmezse bunların hiçbir yararı olmayacağını söylüyordu.

Jön Türkler'e katılması ve Meşrevet'in yayımlanması

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti

3 Aralık 1895 tarihli *Meşveret*'te Terakki ve İttihat'ın programı yayımlandı. Ahmed Rıza, Abdülhamid'i tahttan indirmek ve 1876 anayasasını geri getirmek konusunda öbür İttihatçılar'la aynı düşüncedeydi. Ancak yöntem olarak şiddeti benimsemediği için onlardan ayrılıyordu. Farklı yanlarından biri de dini, bir toplumsal eğitim aracı saymasıydı. Ona göre "İslam dini doğru olduğu için doğal, toplumsal bakımdan yararlı olduğu için önemlidir."

Meşveret'in kendisine karşı açtığı kampanyayı önlemek isteyen Abdülhamid, Fransa Hükümeti'ne başvurarak, *Meşveret*'in kapatılıp sorumlularının Fransa dışına çıkarılması konusunda anlaştı. *Meşveret* yayımına bir süre İsviçre'de devam etti. Bu arada Fransa basınında Clemenceau'nun başını çektiği bir kampanya sonucu hükümet kararını geri aldı. Abdülhamid, bu kez de gazetenin basıldığı basımevini satın alınca, Ahmed Rıza *Meşveret*'i Belçika'ya taşımak zorunda kaldı.

Ahmed Rıza, *Meşveret*'in Terakki ve İttihat Cemiyeti merkezinde denetlenmesini kabul etmediği ve Mayıs 1897'de Jön Türkler'le işbirliği yapan bir Rum'un Osmanlı-Yunan Savaşı'yla ilgili yazısını gazetede yayımladığı gerekçesiyle cemiyetten çıkarıldı.

Bu arada baştan beri kararlı bir muhalefet yürütemeyen Jön Türkler padişahın onlara ayrıcalıklar tanıyıp, reformlar yapacağına söz vermesi üzerine İstanbul'a dönmeye ya da dışarıda devlet görevleri almaya başladılar. Ahmed Rıza'nın başında bulunduğu *Meşveret*, bu sözlere inanılmaması gerektiğini ve İstanbul'a dönmenin uzlaşma olduğunu savunuyordu.

Aralık 1899'da Damat Mahmud Paşa ile oğulları Prens Sabaheddin ve Prens Lütfullah'ın Avrupa'ya kaçmaları üzerine Jön Türk hareketi yeniden canlılık kazandı. Jön Türkler, Şubat 1902'de Paris'te, I. Osmanlı Liberalleri Kongresi'nde bir araya gelerek imparatorluğun içinde bulunduğu durumu ve sorunların çözüm yollarını tartıştılar. Kongrenin eğilimi büyük Avruya devletlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun ezilen halklarına yardıma çağırmak doğrultusundaydı. Ahmed Rıza ve Halil Ganem'in başını çektiği bir grup bu yaklaşıma kesinlikle karşı çıkarak imparatorluğun bağımsızlığını savunuyordu. Bu grup, Avrupa'ya karşı düşman değil dost olan ama bilim ve teknikte ileri, uygar ve bağımsız bir devlet düşüncesini benimsiyordu.

Ahmed Rıza Nisan 1902'de, *Meşveret*'in yanı sıra Mehmed Ali Fazıl Paşa, Selanikli Nazım Efendi, Sezai ve Ahmed Saib beylerle birlikte *Şûra-yı Ümmet* gazetesini çıkardı. Her iki gazete de 1908'de Ahmed Rıza'nın İstanbul'a dönüşüne değin yayımlarını sürdürdü. Ahmed Rıza bu gazetelerde yine pozitivizmin etkisinde yazılar yazdı. Temel düşüncesi, imparatorluk sınırları içindeki bütün halkları bir araya getirmek ve Fransa'yı model alan yeni bir Osmanlı İmparatorluğu oluşturmaktı. Ona göre hanedanın birleştirici gücü göz ardı edilmemeli, ama padişahın yetkileri anayasa ile sınırlandırılmalıydı.

Başlangıçta şiddete karşı olan Ahmed Rıza, başka bir Jön Türk grubunun oluşturduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşebilmek için ilkelerinden ödün verdi. Eylül 1907'de iki cemiyet birleşerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. Aralık 1907'de Ahmed Rıza, Prens Sabaheddin, Ermeni Devrimci Federasyonu Taşnaksutyun'dan K. Malûmyan'ın ortak başkanlığında II. Osmanlı Liberalleri Kongresi toplandı. Kongre hükümetin gerekirse şiddetle devrilmesini karara bağladı.

1906'dan sonra ülkede yoğunlaşan huzursuzluk, 1908'de Makedonya'daki III. Ordu'nun Abdülhamid rejimine karşı ayaklanmasıyla doruğa ulaştı. Abdülhamid, tahtının elden gideceği endişesiyle meclisi açtı, anayasayı yürürlüğe koydu. Ahmed Rıza da İstanbul'a döndü. 1908'de Meclis-i Mebusan'a başkan seçildi. Çok kısa süren 1912 Meclis-i Mebusanı'na yalnızca mebus olarak katıldı. Daha sonra Meclis-i Ayan üyeliğine getirildi. Bu dönemde, İttihatçılar'ın en sert eleştiricilerinden biri oldu. Ardından Vahdet-i Milliye adlı bir cemiyet kurarak Damat Ferid Paşa ve yandaşlarına karşı mücadeleye girişti.

Haziran 1919'da Mustafa Kemal'den aldığı bir mektup üzerine Paris'e giderek Avrupa'da milli mücadelenin propagandasını yürüttü. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yurda dönen Ahmed Rıza, siyasi hayattan çekildi. Anılarını yazdı.

- **YAPITLAR:** *Tolérance Musulmane*, 1897, ("Müslüman Hoşgörüsü"); *La Crise de L'Orient*, 1907, ("Doğunun Bunalımı"); *Vazife ve Mesuliyet (Padişah, Asker, Kadın)*, 3 risale, 1907-1908; *La Faillite Morale de la Politique Occidentale Orient*, 1922, (Batı'nın Doğu Politikasının Ahlâken İflâsı, 1982); *Hatırat*, (Cumhuriyet Gazetesi, 26.1.1950- 19.2.1950 Der.H.Şehsuvaroğlu).

- **KAYNAKLAR:** Z.F. Fındıkoğlu, *Auguste Comte ve Ahmed Rıza*, 1962; A.B. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkilap Hareketleri*, 1959; Ş. Mardin, *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri*, 1964.

- **BAKINIZ:** BAHAEDDİN ŞAKİR, MEHMED MURAD, SABAHEDDİN.

AHMED RİFAÎ [Seyyid]
(1118-1183)

Arap mutasavvıf. Rifaî tarikatının kurucusudur.

Basra yöresinde Karyat Hasan köyünde doğmuş, Vasit yakınlarında Umm Abida'da ölmüştür. Yaşamı konusunda kaynaklar birbirinden farklı bilgi vermekte söylencelerle gerçekler karışmaktadır. Kimi kaynaklar gerçek adının Ahmed b. Ali Ebuabbas olduğunu, kimi kaynaklar da "seyyid" sanını taşıdığına göre peygamber soyundan geldiğini ileri sürer. Olaya daha etkili bir içerik kazandırmak için Rifaî'nin Medine'ye peygamberin mezarını görmeye gittiğinde peygamberin sağ elini sandukasından dışarı uzatıp Rifaî'ye öptürdüğünü yazanlar bile vardır.

Ahmed Rifaî, medrese öğrenimi görmüş, İslam bilimleri okumuş, özellikle Basralı Şafiî bilgini Ebulfazl Ali el-Vasiti'den tasavvuf bilgisi edinmiştir. Bir süre içine kapalı yaşamış, o dönemde Irak yörelerinin ünlü şeyhleriyle ilişkiler kurmuş, daha önce kurulmuş tarikatları incelemiş, sonra şeriat kurallarından kaynaklanan tarikatını kurma çalışmalarına koyulmuştur. Bir söylentiye göre, kendisine, Rifaîlik'le ilgili ilk bilgileri veren, yörenin etkili bir şeyhi olan, dayısı Mansur'dur. Bu söylentilerin gelişigüzel olmadığı, tarikatçılıkta çok yaygın bir gelenek olduğu, tarikata ve kurucusuna olağanüstü bir etki kazandırma, tarikata da yayılma olanağı sağlama amacı güttüğü bilinmektedir.

Ahmed Rifaî, dayısı Mansur'dan "hırka" giydikten sonra, dayısının da etkisiyle, geniş bir ün sağladı, çevresinde toplananların sayısı günden güne arttı. Düzenlediği özel toplantılarda, çevresini saranlara düşüncelerini aşıladı. *Kuran*'dan, hadislerden kaynaklanan yeni bir kurum oluşturmanın gereğini savundu. Kısa zamanda dayısının da yardımlarıyla, "Rifaîye/Rifaîlik" adıyla bilinen tarikat kuruldu. Ahmed Rifaî'nin koyu Sünnî bir çevrede yetişmesine karşılık, kurduğu tarikatta ateşin önemli bir yeri olması, az da olsa, eski İran çoktanrıcılığından, özellikle Zerdüşt inançlarından etkilendiğini göstermektedir. Öte yandan İlk Çağ Anadolu dinlerinde de ateş kutsal bir varlık sayılır.

Ahmed Rifaî adını, sanını kurduğu tarikata borçludur. Bu tarikat dışında bilim ürünü olarak yazılı yapıt bıraktığını söyleyen kaynaklar varsa da kesin kanıt yoktur. Tarikatın uygulamalarından anlaşıldığına göre kurucusu Ahmed Rifaî, kişinin eğitilmesinde toplumdan uzaklaşmayı, içekapanışı, bütün duyu etkilerinden sıyrılmayı başlıca yöntem olarak görmüştür. Bu yöntem yeni değildir; Sünnîlik'ten kaynaklanan bütün İslam tarikatlarında olduğu gibi, çoktanrıcı inançlara bağlı eski İran ve Hint dinlerinde de vardır. Hint dinlerinde Buda'nın yücelişi, ölümsüzlüğe ulaşması toplumdan çekilip içekapanışla, duyular evrenin etkilerinden kurtulmaya çalışmakla sağlanır.

Tanrı, insanın yaratılışı, ruh ve evren üstüne

Yesevîlik, Kadirîlik gibi içekapanışçı tarikatlardan etkilendiği anlaşılan Ahmed Rifaî'ye göre yaşamın ereği Tanrı'nın kayrasını kazanmak, ölümden sonra mutlu bir döneme ulaşmaktır. Bu döneme Tanrı'nın buyurduğu yolda gitmekle varılır. Tanrı yaratıcıdır, önsüz-sonsuzdur, yücedir, bilinemez, kavranamaz. İnsan düşüncesinin, tanrısal varlığı bir bütünlük içinde anlama olanağı yoktur. Tanrı kayrası olmadan kişide başarı söz konusu değildir. Tanrısal varlığı düşünmek bile Tanrı kayrasını kazanmaya, bu kayranın aydınlığında yürümeye bağlıdır. *Kuran* tanrısal buyruklardan, uyarılardan oluşan kutsal bir kitaptır. Onda sözcüklerin biri görünen (zahiri), biri görünmeyen (ledünni) olmak üzere iki anlamı vardır. Görünen anlamı kavramak Şeriat kurallarına uymakla, görünmeyen özü, gerçek anlamı yakalamak içekapanışla (riyazetle) sağlanabilir. İçekapanış kişinin kendini bulması yanıltıcı etkilerden arınması yöntemidir. İçine kapanan kişinin Tanrı'dan başka bir varlık düşünmemesi, onun adlarından başka ad anmaması gerekir.

İnsan yaratılmıştır, günün birinde yokolacaktır. Bu yokoluş Tanrı'nın *Kuran*'da bildirdiği koşullarla gerçekleşecektir. Ruh ölümsüzdür, gövdeden önce, tanrısal evrende, bilinmeyen bir süre içinde yaratılmıştır. İnsan ruhun özünü bilemez, kavrayamaz, yalnız niteliklerini düşünür. Tanrı önce ruhu, sonra gövdeyi varetmiş, balçıktan kurulan bu gövdeye kendi özünden (ruhundan) üfürerek insanların atası olan Adem'i yaratmıştır. *Kuran*'da bu konuyla ilgili bilgiler kesindir; bunların karşıtını ileri sürerek yaratılış olayına başka kaynak aramak gerçekten sapmadır.

Ölüm gerçektir, ruhun gövdeden ayrılmasıdır.

Tanrı'nın buyruğu gereği, önceden (ezelde) belirlenen süre içinde ruh gövdeden ayrılır, tanrısal evrene (ruhlar evrenine) döner. Kalkım günü, bütün insanların yargılanacakları günün öncesinde, ruhlar yeniden eski biçimlerini alacak olan gövdelere girecek, yüce yargıç olan Tanrı katına çıkacaktır. Büyük ölüm, yargı günü kişinin suçluluğu kesinleşerek cehenneme atılmasıdır. Ölümsüzlük ise gene yargı günü aklanıp cennete girmektir.

Evren yaratılmıştır, yoktan varedilmiştir, Tanrı'nın uygun gördüğü bir süre içinde gene yokolacaktır. Tanrı'dan başka bir varlık kalmayacaktır. Bu konuda tek gerçek *Kuran*'la bildirilendir. Evrende görülen, görülmeyen bütün olayların tek yaratıcısı Tanrı'dır. Tanrı buyruğu, Tanrı istenci dışında bir olayın gerçekleşmesi, bir nesnenin varlığı söz konusu edilemez. Kişinin düşünmesi, gülmesi, yemesi, içmesi, ağlaması, öğrenmesi gibi nice olay Tanrı istencine göre gerçekleşir. Tanrı bunları bilir. Tanrı bilgisinin sınırı, geçmişi, geleceği yoktur. Evrenin varlığı bu tanrısal bilginin sınırları içindedir. Bu nedenle Tanrı evrende bütün olup bitenleri, olacakları bilir.

Dokuz aşamalı eğitim

Ahmed Rifaî'inin ortaya attığı, gerçekte daha önce kurulan tarikatlardan kaynaklanan bu görüşleri kavramak için tek yol içekapanışı (riyazeti) uygulamaktır. İçekapanış için tarikata girme gereği vardır. Tarikata giren kimse dokuz aşamalı bir eğitimden geçerek gerçeği kavrayabilecek olgunluğa ulaşır. Dokuz aşamanın her biri Tanrı adlarından biriyle anılır.

Ya Rahman basamağında kişi Tanrı'nın acıyan, bağışlayan, bolluk veren gücüne sığınır. Bu aşamanın özel törenleri vardır. Bunları yalnız tarikata girenler yerine getirir.

Ya Rahim aşamasında Tanrı koruyucu olduğu oranda acıyan, sıkıntıdan kurtaran, kişiye mutluluk verendir.

Ya Vehhab aşamasında Tanrı çok veren, kula umduğundan, istediğinden çoğunu bağışlayandır. Bu nedenle kul bütün gününü Tanrı'ya yakarmakla, ondan istemekle, dilemekle geçirmelidir.

Ya Kuddum, Tanrı'nın önsüz-sonsuz varlık olduğu, Tanrı'dan önce başka bir varlığın bulunamayacağı, bulunmadığı anlamına gelir. Tarikata giren kimse bu basamakta Tanrı'dan önce sığınılacak bir varlığın olmadığını öğrenir. Rifaîlik'te bu dört anış (zikr) aşamasından oluşan bütüne "çavuşluk mertebesi" denir. Bu aşamaları geçip "çavuşluk mertebesi"ne ulaşan kişi biraz yükselir.

Ya Hak aşaması Tanrı'nın Tanrı olduğu, en doğru, en gerçek varlık olarak nitelendiği, bilindiği basamaktır. Bu basamakta Tanrı, kendi adıyla anılır, öteki adlar birer tanrısal nitelik durumundadır.

Ya Hannan, Tanrı'nın çok acımakla bağlantılı olan niteliklerinden biridir. Tarikat düzenine göre bu basamak, Tanrı'nın "Rahim" ve "Rahman" niteliklerinin üstünde sayılır.

Ya Halim, Tanrı'nın en yumuşak, en uysal bir nitelikle insanları yönettiği basamaktır. Tanrı'nın

Tanrı Kayrası

İnsan yaratılmış bir varlık olduğundan yetenekleri sınırlıdır, bütün gerçekleri kavrayabilecek nitelikte değildir. Özellikle tanrısal gerçekler kişideki kavrayış gücünü aşar. Tanrı, kendi özgür istenciyle, yoktan varettiği kişiye bütün gerçekleri anlama olanağı vermemiştir; ona yalnız gideceği yolu göstermiş, yaşadığı sürece uygulaması gereken kuralları bildirmiştir. İnanan kişi bu kurallara, arınmış, kuşkudan uzak bir gönülle bağlanırsa, Tanrı buyruklarını eksiksiz yerine getirirse mutluluğa varan yola girmiş olur. Bu yolun bulunması tanrısal gerçeğe varmanın ilk aşamasıdır.

Tanrı, kendi yolundan gideni, buyruklarına uyanı, kendini seveni sever; ona bütün eylemlerinde yardımcı olur, onu suça iten etkilerden korur. Tanrı'nın bu koruyucu, doğru yola götürücü, gerçeği kavramaya elverişli yardımına "Tanrı kayrası" denir. Tanrı kayrası görünmeyen, yalnız uyarıcı, aydınlatıcı, yönlendirici bir duyuş niteliğinde kişinin içine doğan yoğun bir güçtür. Bu gücün doğmasını sağlayan eylem de, kaynağını Yesevîlik'te bulan, "içekapanış" yöntemidir. İnanan kişi Tanrı'nın Kuran'la, peygamberin hadisle bildirdiği yolda yürüyerek Şeriatın bütün gereklerini yerine getirir. İslam dininin namaz, oruç, hac, zekât, kelime-i şahadet (Tanrı'nın birliğine inanma) gibi beş koşuluna eksiksiz uyar, gereğini yapar. Tanrı, kendisini seven "iyi" kulunun dileklerini yerine getirerek, ona yardımcı ışığını gönderir, içini aydınlatır.

Tanrı kayrasını kazanan kişinin ölümden sonra başlayacağına inanılan ölümsüz yaşamı mutluluk ve kıvanç içinde geçer. Geçici bir nitelik taşıyan madde evreni silinir, gövdeden ayrılan ruh ölümsüzlük evrenine yükselir. Tanrı kayrasını kazanmanın değişik aşamaları vardır: Gerçeğe ulaşma; bilinmeyeni bir seziş bütünlüğü içinde bilme; gövdeyle ilgili acılardan, mutsuzluk yaratan eylemlerden etkilenmeme; doğaüstü sayılan kimi varlıkların özünü kavrama; olağanüstü başarılar gösterme; zaman ve mekânla bağlantılı olmama (eş zaman içinde iki ayrı yerde birden görünme); geleceği bilme; görünmeyeni görme gibi.

Ahmed Rifaî'nin kurduğu "Rifaîlik" adlı tarikatın temelini oluşturan törenler arasında dayanılmaz acılara katlanmak, gövdeyle ilgili ağrılar karşısında ilgisiz kalmak gibi olayların Tanrı kayrası sonucu ortaya çıktığı inancı yaygındır. Dayanılmaz acılara katlanma eylemi Ahmed Rifaî'nin inanç evreninde bir olgunlaşma olayıdır. Bu olayın kökeninde eski İran'da ortaya çıkan ve ateşin kutsallığına inanan Zerdüşt inançlarının etkisi görülmektedir.

insanlara örnek olan güleryüzlülük, yumuşaklık, alçakgönüllülük gibi birer erdem sayılan nitelikleri bu basamakta bulunur.

Ya Hay'da Tanrı bütün dirilerin dirisidir. Yaşam kaynağıdır, ölümsüzdür, yaşamın özüdür. Bu aşama ölümsüzlüğün, önsüz-sonsuz oluşun basamağıdır.

Ya Hafız'da Tanrı saklayıcıdır, koruyucudur, gözeticidir. Bu aşamada "varlık" kavramı altında toplanan, görünen, görünmeyen bütün nesneler Tanrı'nın koruyuculuğu, yönetimi, denetimi altındadır. Tanrı'dan başka koruyucu, Tanrı'dan başka saklayıcı yoktur. Bu beş aşamalı anış (zikr) katına "nekabet mertebesi" denir. Bu aşamaların birinden ötekine geçmek için belli törenler uygulanır. Belli kurallara uyulur. Bu görevleri başarıyla bitiren kişi (mürit) tarikat yöneticisinin (şeyhin) buyruğu üzerine en az dört gün içine kapanır (halvet); derin düşünceye dalar, çevresini kuşatan varlıkların etkisinden kurtulmaya çalışır.

Ahmed Rifaî, başına kara sarık sardığından, onu izleyenlerin de başlıkları karadır. Bu başlığın çevresine sarılan sarık da karadır. Ona göre bu peygamberin kurduğu bir gelenektir.

Rifaîlik'te kişinin hem kendi beniyle (kendi nefsiyle) hem de tarikat ve din inançlarını yayma uğrunda iki türlü savaşı vardır; ikisi de gereklidir. Bu da bir eğitim sorunudur.

Eğitim, kişinin kendini bütün eksikliklerden arındırması Tanrı ışığının içine doğmasını sağlaması için yapılan oldukça güç, sıkıntılı bir sınav dönemidir. Bu dönemde gövdenin en ağır, en dayanılmaz acılara alıştırılması işlemleri uygulanır. Kızdırılmış, kıpkızıl olmuş demir (Rifaî gülü) yalamak, karnına, yanaklarına şiş sokmak, sivri çiviler üzerinde yürümek,yatmak, cam parçalarını yutmak, kılıçla karnını deşmek, kılıcı göbeğinin bir yanından sokup öteki yanından çıkarmak gibi uygulamalar tarikatın başlıca eğitim türleridir. Bir söylenti niteliğine bürünerek çok geniş bir alana yayılan bu işlemlerin gerçekliği tartışmalıdır. Kimi araştırıcılar bu işlemlerin bir söylenti olmaktan öteye geçemeyeceğini, kendinden geçmiş, istenci elinden alınmış bir kimsenin yapılamayacak işleri yapıyor gibi görünmesinden kaynaklandığını ileri sürerler.

Eğitim uygulamaları

Ahmed Rifaî'nin yaşadığı yöre gereği, eski İran ve Hint inançlarından etkilendiği, bunları biraz değiştirerek, kendi çevresine uydurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Ahmed Rifaî'nin etkisi büyük olmuş, yaşadığı dönemden günümüze değin Ortadoğu İslam ülkelerinin hepsinde onun adına tekkeler kurulmuştur. Anadolu'da en yaygın tarikatlardan biri olan Rifaîlik kimi okumuşlar çevresinde de benimsenmiştir. Bunun nedeni tarikata bağlananların çalgılı, türkülü toplantılar düzenlemeleri, müziğe önem vermeleridir. Türkiye'de Rifaîlik'in en yaygın olduğu yer İstanbul'dur.

● BAKINIZ: ABDÜLKADİR GEYLANÎ, AHMED YESEVÎ.

AHMED SAMİM
(1884-1910)

Osmanlı gazeteci. İttihat ve Terakki'ye muhalefeti nedeniyle öldürülmüştür.

Prizren'de (Pirzerin) doğdu, 9 Haziran 1910'da İstanbul'da öldürüldü. Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) ve Robert Kolej'de okudu. Bir süre Reji İdaresi'nde memurluk yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra basın hayatına girdi. İttihat ve Terakki'ye muhalif Ahrar Fırkası'nın yayın organı *Osmanlı* gazetesinde yazılar yazdı. Bu parti ademi merkeziyetçiliği ve liberalizme dayalı bir federasyon düşüncesini savunuyordu. II. Meşrutiyet'e karşı olanların İstanbul'da düzenledikleri 31 Mart Olayı'nda (13 Nisan 1909) Ahmed Samim, yazılarında savunduğu düşünceler nedeniyle ayaklanmaların saldırısına uğradığı için, olayı bastırmak üzere İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun Ayastefanos'taki (Yeşilköy) karargâhına sığındı.

31 Mart'tan sonra *Hilâl* gazetesini çıkardı. 1909-1910 arasında ise *Sada-i Millet* adlı muhalif gazetenin başyazarı ve yazı işleri müdürü oldu. Bu gazetede, İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetimini eleştiren sert yazılar yazıyordu. Gazetenin sahibinin bir Rum olması ve o sıralarda Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında gündemde bulunan Girit sorununda Rum çevrelerin açıkça Yunanistan'ı desteklemeleri de Ahmed Samim'in göze batmasına yol açıyordu.

İttihatçılar onu İstanbul'dan uzaklaştırmak için mutasarrıflık önerdiler. Ahmed Samim bu öneriyi kabul etmedi. 9 Haziran 1910 akşamı arkadaşı Fazıl Ahmet (Aykaç) ile gazeteden dönerken Bahçekapı'da vurularak öldürüldü. Bir süre sonra, katilin Abdülkadir adındaki bir İttihatçı olduğu anlaşıldıysa da hakkında herhangi bir soruşturma yapılmadı.

AHMED SÂRBAN
(? -1546/47)

Osmanlı şair. Şiirlerinde özellikle varlık birliği düşüncesini savunmuştur.

Yaşamı üstüne ayrıntılı bilgi yoktur. Bayramî Melâmileri'ndendir. I. Süleyman'ın [Kanunî] Irak seferinde (1533-1535) orduda sarban (deve sürücüsü) olarak bulundu. Seferden dönüşte Konya Aksarayı'nda Pir Ali'ye mürid oldu, görevini bıraktı. Pir Ali'nin ölümünden sonra tekkenin başına geçti ve vahdet-i vücud (varlık birliği) görüşünü savunup yaymaya çalıştı. Doğduğu yer olan Hayrabolu'da öldü.

Şiirlerini hece ve aruz vezniyle yazdı. Bazı dizelerinde mahlası Sarvan biçiminde de geçmektedir. Aşırı derecede vahdet-i vücud yanlısıydı. Hurufilik'in de etkisinde kaldı. Dervişlerine yazıp gönderdiği, yer yer de şiirlerle süslediği düzgün ve yalın

Türkçe ile yazılmış mektupları önemlidir.

Ahmed Sârban'ın şiirleri Dükakinzade Ahmed Bey'in şiirleri ile karışmış, ikisi bir kişi sanılmıştır.

Vizeli Alaeddin ve Vizeli Gazanfer Efendi, Şeyh Ahmed Sârban'ın halifeleridir.

• YAPITLAR: *Divan* (Yazması, Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndedir).

• BAKINIZ: AHMED BEY [Dükakinzade].

AHMED ŞAH [Dürranî] (1722-1773)

Afgan hükümdarı. Yönetimi sırasında ulaşılan sınırlar nedeniyle Afganistan'ın kurucusu sayılmaktadır.

Multan'da doğdu, Toba Ma'ruf'ta öldü. Abdali aşiretinin başkanı Sadozay ailesinden Muhammed Zaman Han'ın ikinci oğludur.

Abdaliler 1722'de Horasan'a dek yayıldı. 1728'de İran şahı Nadir Şah Horasan'ı ele geçirdi, 1731'de Herat'ı da alarak Abdaliler'in gücünü kırdı. Nadir Şah'a başkaldıran Ahmed Han ile kardeşi Zülfikar Han, kısa bir süre sonra Kandahar Galzayları'na tutsak düştüler. 1737'de Kandahar'ı da ele geçiren Nadir Şah iki şehzadeyi himayesi altına aldı ve Abdaliler'in büyük bir bölümünü ordusuna kattı.

Ahmed Han, kısa sürede Nadir Şah'ın ordusunda yükseldi ve Mazandaran valiliğine atandı. Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesinden sonra, Abdaliler'den oluşan bir ordu ile Afganistan üzerine yürüdü ve Kandahar'ı ele geçirdi. Abdali melikleri onu hükümdar seçtiler. Ahmed Han, şah ünvanı aldı ve kendisine Dürr-i Dürran (inciler incisi) adını verdi.

Ahmed Şah önce Kâbil'i ele geçirdi. Ardından Galzaylar'ı denetimi altına alarak, başlarına Dürranîler'den bir vali gönderdi. 1747-1769 arasında Hindistan'a dokuz sefer yaptı. 1748'de Lahor'u aldı ama Sarhind'de yenildi. Bir süre sonra Babürlü hükümdarı Muhammed Şah'ın ölümü üzerine yeniden saldırıya geçti. Lahor ile Multan eyaletlerini egemenliği altına aldı. Kâbil'e dönen Ahmed Şah, dört yıl boyunca Horasan bölgesiyle ilgilendi. Herat'ı aldı, Meşhed'i ele geçirerek yönetimini Nadir Şah'ın torunu Şahruh'a verdi. 1757'de Delhi'ye bir sefer düzenledi. Kenti yağmaladıktan sonra burada kendi adına altın ve gümüş sikkeler bastırttı. Ama, kolera salgını baş gösterince Afganistan'a dönmek zorunda kaldı. Oğlu Timur'u Pencab'ta vali olarak bıraktı. Ahmed Şah, bu yıllarda Muhammed Şah'ın kızı Hazrat Baygam'la evlendi.

1758'de, Sikhler, Mughablar ve Marathalar Timur'u Pencab'dan attı. Karşı saldırıya geçen Ahmed Şah 1759-1761 arasında Maratha ordularını Delhi'nin kuzeyinde Panipat'ta bozguna uğrattı ve Pencab'daki egemenliklerine son verdi. Kâbil'e döndüğü sırada bu kez de Sikhler başkaldırdı. 1760'da dört kez Sikhler'e saldırdı ama ülke içinde de ayaklanmalar yoğunlaştığından başarılı olamadı ve Pencab'ın denetimini onlara bırakmak zorunda kaldı.

1762'de devletin sınırları Amu Derya'dan, Hint Okyanusu'na, Horasan'dan, Keşmir'e, Pencab'a ve Sind'e dek uzanıyordu. Peşaver, Multan, Deracat ve Keşmir ölümünden sonra kırk yıl kadar Dürranîler'in elinde kaldı. Bu sınırlar göz önüne alınarak Ahmed Şah, günümüz Afganistanı'nın kurucusu sayılmaktadır.

Ahmed Şah, tarih boyunca başına buyruk davranmış ve Yunanlılar'ı, Hunlar'ı Türkler'i ve Moğollar'ı sürekli uğraştırmış olan savaşçı aşiretleri bir tür federal yapı içinde birleştirdi. Hint seferlerinin sağladığı maddi olanaklarla, ağır vergiler koymak zorunda kalmaması ile de halkın desteğini kazandı.

Merkezi yönetimin başı olarak iç ve dış ilişkilerle ilgili tüm kurumların denetimini elinde tuttu. Bir başvezirin yanısıra ileri gelen aşiretlerin başkanlarından oluşturduğu dokuz kişilik bir danışmanlar kurulu da yönetimde rol oynuyordu. Feodal beylere benzer bir konumda olan yerel yöneticiler üzerinde sıkı bir denetim uygulamıyor, onlara birçok alanda özerklik tanıyordu.

• KAYNAKLAR: F. Cunningham, *History of the Sikhs*, 1849; A. Ferrier, *History of the Afghans*, 1858; O. Mann, "Quellenstudien zur Geschichte des Ahmed Şah Durrani", *Zeitschrift der Deutschen Morgenleadischen Gesellschaft*, 1898.

• BAKINIZ: NADİR ŞAH.

AHMED ŞEMSEDDİN EFENDİ [Kadızade] (1512-1580)

Osmanlı şeyhülislamı. Yeni yaptırılmış bir rasathanenin yıktırılması için fetva verdi.

I. Süleyman [Kanunî] dönemi kadılarından Bedreddin Mahmud Efendi'nin oğludur. Bu nedenle Kadızade lakabıyla anılır. İstanbul'da doğdu. İlköğreniminden sonra devrin bilginlerinden, özellikle, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'den ders aldı. Mülazım sonra müderris oldu.

Bursa'da Ferhadiye, Ahmed Paşa, Kaplıca ve Atik Ali Paşa medreselerinde ders verdi. Halep kadılığına atandı, bir süre sonra görevinden alındı. İstanbul kadısı oldu (1563-1564). 1566'da Rumeli kazaskerliğine yükseldi ise de, Sokullu Mehmed Paşa ile araları açılınca görevinden ayrıldı. Edirne'de Darulhadis Medresesi'nde ders verdi. İstanbul'a döndü, Süleymaniye Medresesi'ne atandı (1575). Aynı yıl, ikinci kez Rumeli kazaskeri oldu. Çivizade-damadı Hamid Efendi'nin ölümü üzerine Osmanlı Devleti'nin 16. şeyhülislamı oldu (1577). 25 Nisan 1580'de İstanbul'da öldü.

Kadızade, Müneccimbaşı Takıyeddin Mehmed'in denetiminde Tophane sırtlarında yaptırılan rasathaneye karşı çıktı. Burada yapılacak gözlemlerin uğursuzluk getireceğini III. Murad'a bildirdi. Rasathane Ocak 1580'de yıktırıldı. Kadızade'nin müftülüğü sırasında sarayda, kazaskerler, Anadolu ve Rumeli

beylerbeyi ile ilgili teşrifatta değişiklik yapıldı.

İslam hukuku ile ilgili önemli yapıtlara şerh (bir metni açıklayıp yorumlama), haşiye (bir metnin veya şerhin karışık yerlerini açıklama) ve ta'likatları (bir metnin açıklaması olarak kenarına veya ayrıca yeni bir yapıt olarak yazılan notlar) vardır.

- YAPITLAR: *Haşiye-i Beyzavi* (yazma); *Haşiye-i Tecrid* (yazma); *Şerhü'l-Hidâye* (yazma); *Talikât ale'l-Mevâkıf* (yazma); *Talikât ale't-Telvih* (yazma).
- KAYNAKLAR: İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 1965; S. Ünver, *İstanbul Rasathanesi*, 1969; *İlmiye Salnamesi*, 1916.
- BAKINIZ: EBUSSUUD EFENDİ, MURAD III, TAKİYEDDİN.

AHMED ŞUAYIB
(1876-1910)

Osmanlı edebiyat tarihçisi. Edebiyat-ı Cedide hareketinin düşünsel alandaki temsilcisidir.

İstanbul'da doğdu. Fatih Rüştiyesi ve Vefa İdadisi'ni bitirdikten sonra Hukuk Mektebi'ne girdi. Okulu birincilikle bitirdi. Öğretmenlik ve İlköğretim müdürlüğü yaptı. Hukuk Mektebi'nde idare hukuku dersleri okuttu. Edebiyat-ı Cedide hareketine katıldı. Çeşitli üst düzey kamu görevlerinde bulundu. II. Meşrutiyet'in ardından Rıza Tevfik ve sonraları maliye bakanlığı yapacak olan Cavid Bey'le birlikte *Ulûm-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nı yayımladı. Bir yandan Hukuk Mektebi'ndeki görevini de sürdürüyordu. Son olarak Divan-ı Muhasebat müddeiumumiliği (sayıştay savcılığı) yaptı. 34 yaşında İstanbul'da öldü.

1896'da Tevfik Fikret yönetimine geçen *Servet-i Fünun* dergisi yeni edebiyat hareketinin de merkezi olmuştu. Ahmed Şuayıb, dergide inceleme, eleştiri türü çalışmalar yaptı, düşünsel yazılar yazdı ve topluluğun bu alandaki temsilcisi oldu. Bu yazılarını iki başlıkta topladı: "Hayat ve Kitaplar" ve "Esmâr-ı Matbuat". "Hayat ve Kitaplar" başlığıyla yazdığı ve aynı adla kitaplaştırdığı yazılarında, Batı ve özellikle Fransız edebiyatının önde gelen natüralist ve gerçekçi yazarlarını ve bunların yapıtlarını inceleyerek tanıttı. Her hafta yayımlanan yazıları, Osmanlı edebiyatının bu alandaki ilk ciddi çalışmalarıdır. Bu dizide edebiyatın ve toplumsal olayların bilimsel yöntemlerle incelenmesi konusunda denemeler de yazdı. "Esmâr-ı Matbuat" başlığıyla yazdığı yazılardaysa, Fransız gazete ve dergilerinden yaptığı özel çeviriler ve çeşitli konulardaki eleştiri ve incelemelerine yer verdi. Diğer Servet-i Fünun yazarları gibi seçkinci ve çetrefil bir dil kullanan Ahmed Şuayıb, toplumbilim, hukuk, ekonomi alanlarında da çalışmalarda bulundu. Genç yaşta ölmesine karşın, Türkiye'de edebiyat incelemeciliğinin kurucusu sayılır.

- YAPITLAR: *Hayat ve Kitaplar* 1901; *Hukuk-ı İdare ya da Hukuk-ı Umumiye-i Düvel*, 1912.
- BAKINIZ: CAVİD BEY, RIZA TEVFİK, TEVFİK FİKRET.

AHMED TEVFİK PAŞA
(1845-1936)

Osmanlı sadrazamı. Ankara Hükümeti ile ilişki kurmaya çalışmıştır.

11 Şubat 1845'te İstanbul'da doğdu, 8 Ekim 1936'da burada öldü. Kırımlı Ferik İsmail Hakkı Paşa'nın oğludur. Davutpaşa II. Süvari Alayı'nda subayken 1865'te askerlikten ayrılarak Babıâli Tercüme Odasına girdi. 1872'de Roma Elçiliği kâtibi oldu. Çeşitli dış görevlerde bulunduktan sonra Atina ve Berlin'de elçilik yaptı. 1895'te hariciye nazırı oldu. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Ayan üyeliğine atandı.

31 Mart (13 Nisan 1909) Olayı üzerine sadrazamlığa getirildi. 21 gün süren bu ilk sadrazamlığında öncelikle 31 Mart Olayı'nı çıkaranları cezalandırarak karışıklığı yatıştırmak istedi. Ayrıca, Rumeli'deki ordularda baş gösteren kaynaşmayı önleyerek Selanik'te toplanan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesini engellemeye çalıştı. Ama bu tasarısını gerçekleştiremedi. İstanbul'a giren Hareket Ordusu, II. Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatına son vererek yerine V. Mehmed'i [Reşad] geçirince, sadrazamlıktan alındı ve Londra Elçiliği'ne gönderildi.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girince yurda dönerek Meclis-i Ayan üyesi olarak görev aldı. Kasım 1918'de VI. Mehmed [Vahideddin] tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu ikinci sadrazamlığı Osmanlı Devleti'nin en bunalımlı günlerine rastladı. İtilaf Devletleri donanması ile Yunan savaş gemileri İstanbul'a geldi. Aralık 1918'de padişah Meclis-i Mebusan'ı dağıttı.

Ahmed Tevfik Paşa Ocak 1919'da nazırlarını yenileyip padişaha daha yakın bir hükümet kurdu. Ancak, Fransızlar'a yaklaşma siyaseti izlemesi ve İttihatçılar'a karşı sert davranmaması, Hürriyet ve İtilafçılar'ın yoğun muhalefetine yol açınca Mart 1919'da istifa etti. Haziran 1919 ile Mayıs 1920 arasında toplanan Paris Barış Konferansı'na Osmanlı delegesi olarak katıldı. Anadolu'daki ulusal hareketin gelişmesi üzerine istifa eden Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın yerine Ekim 1920'de yeniden sadrazamlığa getirildi. Bu görevdeyken Ankara Hükümeti ile ilişki kurmak için yaptığı girişimler sonuç vermedi.

Şubat 1921'de Doğu Sorunu'nu çözümlemek üzere Londra'da toplanan konferansa Ankara Hükümeti'nin delegeleriyle birlikte gidilmesini önerdi. Ancak, Mustafa Kemal bu öneriyi kabul etmedi. Konferansta Osmanlı ve Ankara hükümetleri ayrı kurullarca temsil edildi. Görüşmeler başlayınca, "Milletin asıl temsilcisi Ankara Hükümeti'dir," diyerek sözü Bekir Sami'ye bırakan Ahmed Tevfik Paşa, bu konferans sırasında da Ankara Hükümeti'yle bir birlik havası oluşturmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Nisan 1921'de konferanstan bir sonuç alınamayınca İstanbul'a döndü. Mart 1922'de hariciye Nazırlığı görevini de üzerine aldı.

Mudanya Konferansı'nda ortak bir tutum benimsemek için Mustafa Kemal'e haber gönderdi. Ama önerisi kabul edilmedi. TBMM, 1 Kasım 1922'de

çıkardığı bir yasayla saltanatı kaldırdı. Ahmed Tevfik Paşa sadrazamlığındaki son Osmanlı Hükümeti de 4 Kasım 1922'de istifa etti. Ahmed Tevfik Paşa bundan sonraki yaşamı boyunca resmi bir görevde bulunmadı. 1934'te Okday soyadını aldı.

• KAYNAKLAR: S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*,1976; M.K. Atatürk, *Söylev*, 1981; İ.M.K. İnal, *Son Sadrazamlar*, 1982; S. Selek, Anadolu İhtilali, 1965.

• BAKINIZ: ABDÜLHAMİD II, MEHMED VI.

AHMED VEFİK PAŞA
(1823-1891)

Osmanlı tiyatro yazarı ve yönetmeni, devlet adamı. Tanzimat tiyatrosunun önde gelen yazarlarından ve Osmanlı tiyatro geleneğinin kurucularındandır.

İstanbul'da doğdu. Mühendishane-i Berri-i Hümayun (Kara Mühendishanesi) ilk bölümünde başladığı öğrenimini, babasının görevle gönderildiği Paris'te sürdürdü. 1837'de İstanbul'a dönerek Tercüme Odası'na girdi. 1840'ta elçilik kâtibi olarak Londra'ya gitti. Sırbistan, İzmir ve Memleketeyn'de (Eflâk-Boğdan) görev yaptı. 1847'de mütercim-i evvel oldu. Aynı yıl, Ahmed Cevdet Paşa ve Hayrullah Efendi ile birlikte ilk devlet salnamesini hazırladı. 1851'de kurulan Encümen-i Daniş'e üye seçildi. 1855'te deâvi nazırlığı, 1860'ta Paris elçiliği, 1861'de evkaf nazırlığı yaptı. 1862'de Darülfünun'da hikmet-i tarih öğretmeni ve aynı yıl Anadolu sağ kol müfettişi oldu. 1864'te Bursa halkının şikâyeti üzerine görevlerinden azledildi. Bu dönemde, orta öğretim için *Fezleke-i Tarih-i Osmani* adlı bir ders kitabı yazdı. Kimi Moliére çevirileri ve Voltaire'in *Micromégas* kitabının çevirisini yaptı. Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazam olduğu 1871 yılından sonra yeniden üst düzey görevlere getirildi. 1872'de yeniden azledildi. 1875'te Petersburg Bilim Akademisi'ne muhabir üye olarak katıldı. 1878'de "Paşa" rütbesiyle ilk Meclis-i Mebusan'ın başkanlığına getirildi. Aynı yıl, Edirne valiliği, Ayan Meclisi üyeliği, maarif nazırlığı, dahiliye nazırlığı ve başvekillik görevlerinde bulundu. 1879'da Bursa valiliğine atandı. Bu dönemde, ilk il tiyatrosu olan "Bursa Tiyatrosu"nu kurdu. 1882'de bu görevinden de alındı. Aynı yıl üç gün süreyle başvekillik yaptı. Bu tarihten sonra yaşamını Rumelihisarı'ndaki yalısında geçirdi. 1891'de İstanbul'da öldü.

Ahmed Vefik Paşa, Osmanlı siyaset yaşamının çeşitli zamanlarında ilginç konumlarda yer almıştır. Ama, asıl ününü kültür yaşamındaki etkin rolüyle sağlamıştır. İlk çalışmaları olan, *Müntehâbât-ı Durub-ı Emsâl* kitabında Türkçe atasözlerini ve halk deyimlerini alfabetik olarak derledi. 1863'te *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde tefrika edilen *Hikmet-i Tarih*, Darülfünun'da okuttuğu tarih felsefesi derslerinin özetiydi. Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Rumca, Almancave Latince bilmesininyanısıra, başta Çağatay lehçesi olmak üzere, Türkçe'nin birçok lehçesi üstüne de çalışmalar yaptı. Ebulgazi Bahadır Han'dan çevirdiği *Şecere-i Türki*'den sonra, 1876'da *Lehçe-i Osmani*'nin ilk bölümünü yazdı. Bu bölümde Türkçe'ye yerleşmiş Arapça ve Farsça sözcüklerle Türk lehçelerinde geçen sözcükleri ele aldı. İkinci bölümde ise, Osmanlıca sözcüklerin etimolojisini araştırdı. Ahmed Vefik Paşa, ulusal temele dayanan bir Türkiye tarihi anlayışını savundu ve bu tarihin Osmanlı tarihinden ibaret olmadığı görüşünü ileri sürdü. Dil alanına da yansıyan bu yaklaşımı nedeniyle, Ziya Gökalp tarafından, Türkçülük akımının müjdecisi sayılmıştır. Ayrıca, Türk halk edebiyatı ve folkloru üstüne de çalışmış ve derlediği malzemenin bir bölümünü Macar Türkoloğu Ignac Kunos'a aktarmıştır.

Ahmed Vefik Paşa, Fenelon'dan *Telemak*'ı, Victor Hugo'dan *Hernani*'yi ve Le Sage'den *Gil Blas*'yı çevirdi. Bu alandaki en önemli çalışmaları ise, Moliére'in otuz dört oyununun çeviri ve uyarlamasıdır. On dokuzu basılan ve günümüze on altısı ulaşan bu çalışmalar, Osmanlı tiyatrosunun gelişiminde önemli yer tutar. Manzum çevirileri arasında *Le Misanthrope* (Adamcıl), *Tartuffe*, *L'Ecole des Femmes* (Kadınlar Mektebi), *L'Ecole des Maris* (Kocalar Mektebi) gibi oyunlar yer alır. Bunlardan *Kadınlar Mektebi*'nin sahnelenmesinde, Ahmed Vefik Paşa'nın isteği üzerine Ahmed Fehim tarafından kapalı dekor (*decor perme*)gerçekleştirilmiş, o güne değin uygulanan blok düzenli dekor anlayışından vazgeçilmiştir. *Le Dépit Amoureux* (İnfial-i Aşk), *Les Precieuses Ridicules* (Dudu Kuşları) gibi oyunları düzyazıyla çeviren Ahmed Vefik Paşa, en etkili ürünlerini uyarlama tiyatrosu alanında yerdi. Böylece, uzun yıllar izi sürecek olan Türk Moliére Okulunu kurdu. Moliére'in, bir Fransız halk öyküsünden yola çıkarak yazdığı *Le Médecin Malgre Lui*'yi *Zoraki Tabib* adıyla İstanbul yaşayışındaki benzer olaylara uyarladı. *Le Malade Imaginaire*'i (Hastalık Hastası) *Meraki*, *L'Avare*(Cimri) oyununu *Azarya* adıyla uyarlarken, Moliére'in töre ve karakter komedisi üslubunu korudu. Oyunlardaki kişileri ve çevreyi yerlileştirmede gösterdiği başarı bunların günümüze değin yaşarlığını korumasını sağladı. *Oyuncuya Bir Oyun* gibi kısa oyun denemeleri de yaptı.

Oyunlarında gündelik konuşma dilini kullanma-

sı, manzum çalışmalarını hece vezniyle yapması, güçlü mizahı, dramaturji ve sahneleme sorunlarıyla yakından ilgilenmesi, Ahmed Vefik Paşa'nın Türk tiyatro tarihinde öncü bir konum kazanmasına neden oldu. Bursa'da otuz altı localı ilk il tiyatrosunu yaptırdı ve bazı zorlamalara başvurarak da olsa halkı tiyatro izlemeye yöneltti. Tiyatroculara yaptığı yardımların yanı sıra, başta Feraizcizade Mehmed Şakir olmak üzere, genç yazarların çıkışlarında etkili oldu. Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa valiliği yaptığı döneme ait *Hüdavendigâr* adlı Bursa gazetesinin nüshalarının yok edilişi, çalışmaları konusundaki belgelerin sayısını ve güvenilirliğini azaltmıştır. Ayrıca, çeviri ve uyarlamalarının önemli bir bölümü, Fasulyeciyan'ın İskenderiye'de ölümünden sonra kaybolmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca): Tarih-Dil:** *Müntehâbât-ı Durub-ı Emsâl*, 1846; *Hikmet-i Tarih*, 1863; *Fezleke-i Tarih-i Osmani*, 1869; *Lehçe-i Osmani*, 1876, (İlk bölüm); Lehçe-i Osmani, 1888/89, (İkinci bölümle birlikte); **Uyarlama:** *Azarya* (L'Avare), *Yorgaki Dandini* (Georges Dandini), *Zor Nikâhı* (Le Mariage Forcé), *Zoraki Tabib* (Le Médecin Malgre Lui), *Dekbazlık* (Les Faurberies de Scapin), *Tabib-i Aşk* (L'Amour Médecin), *Meraki* (Le Malade Imaginaire).

- **KAYNAKLAR:** S. Güray, *Ahmet Vefik Paşa*, 1966; M.N. Özön, *Ahmet Vefik Paşa Külliyatı*, 1933.

- **BAKINIZ:** ALİ BEY [Direktör], FERAİZCİZADE MEHMED ŞAKİR, MOLİÈRE.

AHMED YESEVÎ
(? - 1166)

Türkistanlı ozan. Yesevî tarikatının kurucusudur.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Batı Türkistan'ın Sayram İli'nde doğduğu, İbrahim adlı bir şeyhin oğlu olduğu söylenir. "Türkistan Piri" sanı ile anılırdı. Dokuz yüzyıl boyunca ün ve etkisi bütün Türk illerine yayıldı; Türkistan sınırlarını aşıp geniş alanlara ulaştı. Tarihsel kişiliği unutularak bir masal varlığına dönüştü. Yesi'de bulunan türbesi son yıllara değin bozkır halkınca kutsal bir merkez sayıldı. Hâcegân soyundan gelmesi nedeniyle "Hâce Ahmed Yesevî" diye de anılır. Kimi kaynaklarda, söylencelerle dolu yaşamının 130 yıl sürdüğü bildirilir.

İsficab ya da Akşehir adlarıyla da anılan Sayram, o dönemlerde, çağının İslam kültürünün önemli bir odağıydı. Kentin karışık bir yapısı vardı. Değişik uluslardan gelen halklar içinde Türkler ve İranlılar çoğunluğu oluşturuyorlardı. Ahmed, yedi yaşında iken babasını yitirince ablası ile, sonradan Türkistan adını alan Yesi kentine yerleşti. Türkler arasında Yesi kentinin eskiden beri özgün bir yeri vardı. Türk söylencelerinde Oğuz Han'ın başkenti olarak gösterilirdi. Değişik kültür odaklarını barındırmaktaydı. Nitekim Ahmed'in Yesi'ye geldiği yıllarda Aslan Baba adlı ünlü bir şeyh, tasavvuf öğretisini yaymaktaydı. Ahmed ilköğrenimine burada başladı, sonra o dönemde Karahanlı Devleti'ne bağlı olan Buhara'ya gitti. Buhara'da zamanın en ileri gelen bilgin ve gizemcilerinden Şeyh Yusuf Hemedanî'ye öğrenci oldu. Şeyhi ile birçok kent ve kültür yerini gezdi. Şeyhin gönlünü kazandı, onun derin etkisinde kaldı. Daha sonra şeyhin üçüncü halifesi oldu, 1160'ta Buhara'da şeyhin postuna oturdu. Bir süre sonra şeyhinin eski bir buyruğuna uyarak Yesi'ye döndü. Ölümüne değin bu kentte gizemci öğretisini yaydı. O dönem bu öğretiye uygun bir dönemdi. Asya'da İslam çevrelerinde tarikatlar yükselmekteydi. Birçok tekke türemişti. Göçebeler eski dinlerinin kimi özelliklerini de korumak koşulu ile İslam dini çevresinde toplanmaktaydılar. Doğu Türkistan'da ve Yedi-Su'da böylesine bir ortamda Müslümanlaşma sürdü. Ahmed Yesevî'nin önüne bu biçimde elverişli bir konum serildi. Nitekim kısa sürede Taşkent yöresi ile Seyhun ötesi bozkırlarında ünü ve etkisi yayıldı. Düşüncesi ve öğretisi Müslümanlık'a yeni girmiş köylü ve bozkır göçebeleri arasında büyük saygınlık kazandı.

İlk gizemci Müslüman-Türk ozan olan Yesevî'nin geniş halk kitlesi arasında sevilmesinde ve yayılmasında duygu ve düşüncelerini Türkçe söylemesinin önemi büyüktür. Hece vezni ve yalın bir dil ile yazdığı koşuklarında Türk halk yazını biçimlerini kullandı.

Yesevî'nin İbrahim adlı bir oğlu ve Gevher Şehnaz adlı bir kızı olmuş; oğlu Yesevî'nin sağlığında ölmüş, soyu kızından yürümüştür. Giderek bu soy dal budak salmış, Türkistan'dan Balkanlar'a değin geniş alanlarda Yesevî'nin soyundan geldiğini söyleyen birçok aile türemiştir. Osmanlılar'dan Üsküplü Şair Ata ile Evliya Çelebi'nin de Yesevî soyundan geldiği savunulmuştur.

Geniş halk yığınlarının sevgi ve dostluğunu kazanan Yesevî'nin ölümü ile birlikte mezarı kutsal bir ziyaret yeri durumuna girmiştir. Mezarı üzerine yaptırılan türbe ve hanıkah Timur tarafından görkemli bir biçimde onarılıp genişletilmiştir. Yesevî'nin Türbesi birçok Han ve ileri gelen tarafından ziyaret edilmiş, yakın yıllara değin Orta Asya ve Volga Türkleri'nin ve özellikle Özbek-Kazaklar'ın kutsal ziyaret yeri olmuştur. Bununla da kalmayarak kış ortalarında bir ayda on binlerce kişinin toplandığı ve törenlerin yapıldığı bir yer durumuna gelmiştir. Türbe çevresine gömülmek halk için kutsal sayılmıştır.

Yesevî'nin gizemci kişiliğinin etkisinden kaynaklanan yapıtlar arasında Yesevî'ce yazıldığı söylenebilecek olan yoktur. Ölümünden çağlarca sonra yazılmış çeşitli tasavvuf kitaplarında, menakıpnamelerde onun olduğu söylenen kimi sözler yer alır. Bunlar Yesevî'nin gizemci kişiliği konusunda bilgi vermekten uzaktır. Gerçekte bu yapıtların çoğu Asya'da Nakşibendî tarikatlarının kuruluşundan, bir bakıma 15.yy'da Osmanlı illerine yayılışından sonra yazılmıştır. Bu nedenle bu yapıtlarda Ahmed Yesevî, tümüyle Nakşibendî görüşüne uygun biçimde tanımlanır. Oysa Nakşibendîlik, Türkler'i kolayca çevresine toplamak için, Yesevîlik'le kimi bağlar kurma yoluna gitmiştir. Öte yandan gerçekte Yesevî'nin görüşleri Alevî, Babaî ve Haydarîler arasında daha iyi korunmuştur. Bunların Ahmed Yesevî konusundaki söylenceleri daha doğru ve tarihsel gerçeklere daha yakın olmalıdır.

Yusuf Hemedanî'nin halifelerinden olan Ahmed

Yesevî, Horasan ve Türkistan'daki çeşitli düşünce eylemlerini benliğinde eritmiştir. Bu düşünce eylemleri, bu topraklarda yaşayan insanların, İslamlık öncesi inançlarından kaynaklanmaktadır. Horasan Melâmiliği ve Doğu Türkistan Şiîliği bunlar arasında sayılabilir. Ancak, Yesevî'nin görüşleri Maveraünnehir ve Harezm'in Sünnî çevrelerinde, kökeninden ayrı bir görünüm kazanmıştır. Yesi'ye yerleşen Ahmed Yesevî, propagandasını köylü ve göçebe bozkır Türkleri üzerine yöneltmişti. Yesevîlik doğal olarak bu çevrenin koşullarına uymak gereğini duymuştur. Bu Türkler'in İslamlık anlayışları biçimsel ve yüzeyseldi. Yesevîlik göçebe Türkler arasında eski Türk gelenek ve törelerini içeren bir öğreti olarak yerleşmiştir. Doğa koşulları ve yaşam biçimi törelere yansımaktadır. Nitekim eski Türkler'in yaşam koşulları kadın-erkek ayrımını bir iş bölümüne dönüştürmüştür. Kadın ile erkek aynı yerde bulunur. Yesevî toplantılarında da kadın-erkek ayrımı yapılmadığı, birlikte toplanılarak törenler düzenlendiği biliniyor.

Tanrı, ruh, bilim üzerine

Ahmed Yesevî, düşüncelerini kendi adıyla anılan tarikatın düzenlendiği törenlerde okunan koşuklarında dile getirdi. Bu koşuklarda ortaya konan düşüncelere göre evren yoktan yaratılmıştır, günün birinde, yaratıcısı olan Tanrı'nın buyruğuyla, yine yokolacaktır. Tanrı önsüz-sonsuz (ezeli-ebedi) bir varlıktır. Ona yalnız inanılır, buyruklarına uyulur. İnsan usu yetersiz ve sınırlı olduğundan, Tanrı'yı bütünlüğü ile kavrayamaz.

Ruh ölümsüzdür, gövdeden önce yaratılmıştır, ölüm ruhun sonradan girdiği gövdeden ayrılması, geldiği tanrısal kaynağa dönmesidir. Gövde geçicidir. İnsan ruhla gövdeden oluşan bir bütündür. Ruh özdür, gövde biçimdir.

İnan ustan üstündür, inana bağlanmayan, inanın ışığından yararlanmayan us için başarı söz konusu değildir.

Bilim, İslam dininin öngördüğü bilgilerin oluşturduğu bütündür. Bilgi yalnız tanrısal nitelikleri, dinin öngördüklerini bilmeyi, Tanrı buyruklarını uygulamayı gerektirir.

Yesevî bu öğretisini yaymak için daha sağlığında halifelerini birtakım İslam ülkelerine yollamıştı. Bu halifelerden çoğunun adı unutulmuştur. Unutulmayan üç halifesinden biri Aslan Bab'ın oğlu Mansur Ata, ikinci halifesi Harezmli Sadi Ata, üçüncüsü Süleyman Hakim Ata'dır. Süleyman Hakim Ata din-tasavvuf konularını işleyen şiir ve söylenceleriyle ünlüdür (öl. 1186).

Ahmed Yesevî bir yandan masallaşan kişiliği, bir yandan düşüncelerini yayma amacını güderek yazdığı koşuklar nedeniyle geniş bir etki alanı yaratmıştır.

İçekapanış

Yesevîlik adlı tarikatın kurucusu olan Ahmed Yesevî'nin tanrısal gerçeğe ulaşmak için benimsediği yöntem "içekapanış"tır. İslam diniyle pek bağdaşmayan bu yöntemin özünü bütün duyulur varlıklardan, içinde yaşanan evrenden yüzçevirerek Tanrı'yı anmak oluşturur. Yaratan, önsüz-sonsuz, yüce, engin olan Tanrı'yı, us gücüyle kavrama olanağı yoktur. İnanmış bir kişinin görevi bütün gönlüyle Tanrı'ya yönelmek, yaşamla ilgili eğilimlerden, tutkulardan, istekler-den, sevinçlerden uzak kalmaktır. Tanrı'nın sayısız niteliği vardır, bunlar arasında doksan dokuzu en yaygın olanlarıdır. Kişi toplumdan ayrılıp kendi içine kapanır, bütün gününü bu tanrısal nitelikleri dile getiren adları anmakla geçirirse, Tanrı kayrasını kazanır, eksikliklerden, suçlardan arınır, İslam dininin uygun gördüğü bir inanç aşamasına ulaşır.

İçekapanış kendi benliğini bir yana atmayı, Tanrı'dan başka bir varlık düşünmemeyi, elden geldiğince azla yetinmeyi gerektirir. Bunun felsefede derin düşünme anlamına gelen, bilmeye yönelik olayla ilgisi yoktur. Felsefe us ilkelerine, mantık kurallarına dayalı bir düşünmeyi önerdiğinden, inanın sağladığı aydınlıktan yararlanarak tanrısal gerçeği bir bütünlük içinde kavrayamaz. Tanrısal gerçek usun kavrayış gücünü aştığından, yalnız içekapanışla sağlanan duyuşla, derin sezişle kavranabilir.

İçekapanışta başlıca işlem anıştır (zikr). Anış yüksek sesle olduğu gibi, içten, sessiz de olabilir. Duyu verileri tanrısal gerçeklerin kavranmasında aşılması gereken birer engeldir. Bunu başarmanın yolu da ibadettir. Tapınmada, İslam dininin önerdiği bütün işlemler yerine getirildikten ve Şeriat'ın uygun gördüğü ödevler yapıldıktan sonra, içekapanış dönemi başlar. İçekapanışla sağlanan derin sezgi kişiyi kendinden geçirir, kendi varlığının sınırları dışına çıkarır, Tanrı'ya ulaştıran özlü sevginin uyanmasına olanak yaratır. İçekapanışla kişinin gönlünde üç yükseliş aşaması belirir. Kendini bilme, gerçeği kavrama, Tanrı'ya ulaşma. Kendini bilme yapılan eylemin ereğini, davranışın bilinçli olduğunu gösterir. Gerçeği kavrama duyulur evrenin geçiciliğini anlamayı, mutluluğun, kıvancın tanrısal evrende bulunduğunu öğrenmeyi sağlar. Duyulur evren gerçek değildir, oyalayıcıdır, değişik görünüşleri nedeniyle kişiyi gerçekten uzaklaştırıcıdır. Gerçek olmayan bu evreni bilen kimse gerçeğin kaynağına yönelir. Tanrı'ya ulaşma son aşamadır, gerçeğin kaynağına yönelen kişi yüksele yüksele, olgunlaşa olgunlaşa bu aşamaya varır. Bu aşamada içekapanış eylemi sona erer, ereğe ulaşılır.

Ahmed Yesevî'nin kendi yaşamında uyguladığı içekapanış yöntemi, kendinden sonra kurulan bütün Sünnî tarikatlarda benimsenmiş, özellikle Nakşibendîlik'in "zikr" ile sürdürdüğü temel ilke olmuştur. Ahmed Rifaî* Abdülkadir Geylanî* içekapanış yönteminden etkilenerek kendi adlarıyla anılan tarikatları kurmuşlardır.

Eski Türk halk şiiri geleneğini sürdüren dizelerinin ölçüsü, söyleniş biçimi, bu dizelerin içerdiği sözcükler yazın bakımından da, dil yönünden de önemlidir. Biçim olarak ulusal bir özellik gösteren bu koşuklara, halk şiirlerinden ayırmak için 15-16.yy'larda "Hikmet" adı verilmiştir. Bu şiirlerin derlenmesi sonucu ortaya çıkan ve halk arasında yaygınlaşan değişik *Divan-ı Hikmet* yazmaları sonraki dönemlerdendir. Yesevî ve Nakşibendîler'in bu şiirleri yaymalarına, Ahmed Yesevî'nin olduğunu savunmalarına karşın bu sav doğru değildir, bunlar sonradan Yesevî dervişlerince yazılmış olmalıdır. Ahmed Yesevî adına düzenlenen bu yapıtta yer alan şiirlerin tümü olmasa bile önemli bir bölümü onun çığırının ürünüdür, biçim ve söyleniş olarak onun etkisini taşır, içerik olarak da onun düşüncelerini yansıtır. Onu izleyenler çağlarca onun düşüncelerini yinelemişler, onun öğretisini yaymışlardır. Bu bakımdan onun yazınsal kişiliğini salt adı geçen yapıtında değerlendirmemek gerekir. Kazan kentinde *Divan-ı Hazret-i Sultan-ü'l Arifin Hoca Ahmed* adı altında birçok kez basılan yapıt ve benzerleri bir bakıma kuşkulu olsa bile önemlidir. Yesevî öğretisinin ve söyleyişinin ürünleridir. Öte yandan *Divan-ı Hikmet* yazıldığı dil bakımından da tartışmalıdır. Avrupalı bilim adamlarının çoğu onu 12.yy'ın ürünü saymış, Köprülü ise Hakaniye Türkçesi'nin ürünü olarak göstermiştir.

Şiirlerinde gizemci bir dünya görüşü egemendir. Dervişliğin erdemleri övülür. Peygamber ve İslam büyükleriyle ilgili kimi öyküler anlatılır, bunlardan ahlakla bağlantılı sonuçlar çıkarılır. Dünyanın gidişinden yakınılır, kıyamet gününün yaklaştığı belirtilir, cennet ve cehennem tanımlanır. Anlatımda atasözlerinden yararlanılır. Amacı gereği geniş ölçüde öğütlere yer verilir. Bunlar biçim olarak daha çok 4+3 ya da 12 heceli dörtlüklerden oluşan şiirlerdir. Yarım kafiye ve redif kullanılır.

Dörtlüklerden oluşan kimi uzun koşuklar da vardır. Bunlarda dörtlüğün son dizeleri kafiyelidir. Bunlar belli bir sanat amacı gütmediği için lirizmden uzak şiirlerdir. Yalnız propaganda amacı ile yazılmış, büyük başarı sağlamışlardır. Yüzlerce izleyicileri olmuştur. Ulusal olan eski halk yazını ile İslam'a ait olan din konularını birleştirmişlerdir. Bu yapıları nedeniyle Ahmed Yesevî adına söylenen hikmetler çağlarca okunup ezberlenmiş, yoğun etkileri Anadolu dışındaki bölgelerde 20.yy'a değin sürmüştür.

● YAPITLAR: *Divan-ı Hikmet*, 1947.

● KAYNAKLAR: Ahmerov, *Ahmed Yesevî Mescidinin Kitabeleri*, 1895, F. Köprülü, *Türk* E.B. Şapolyo, *Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 1966; *Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi*, 1964.

● BAKINIZ: MEHMED BAHAEDDİN.

AHMED ZOGU

Bak.ZOGU I

AHMET CEVDET

Bak. ORAN, AHMET CEVDET

AHMET HAŞİM
(1887-1933)

Türk şair. Türk edebiyatında "saf şiir" anlayışının öncülüğünü yapmıştır.

Bağdat'ta doğdu. Annesi Sara Hanım ve çeşitli devlet görevlerinde, mutasarrıflıklarda bulunan babası Arif Hikmet Bey Bağdat'ın soylu ailelerindendi. Haşim, babasının Arap vilayetlerinde görev yapması yüzünden Türkçe'yi iyice öğrenemedi. Sekiz yaşındayken annesini yitirmesi hayatının ilk büyük acısı oldu. 1896'da, babasıyla İstanbul'a geldi. Türkçe'sini ilerletmesi için Nümune-i Terakki okuluna verildi. Bir yıl sonra, babasının İstanbul dışında görevlendirilmesi üzerine, o zamanki adı Mekteb-i Sultani olan Galatasaray Lisesi'ne girdi. 1907'de bu okulu bitirdi, sınavla Reji İdaresi'ne memur oldu. Bu görevi sırasında, bir yandan da Hukuk Mektebi'ne gidiyordu; ama o yıllarda bütün ilgisi edebiyata yöneldiği için yüksek-öğrenimini tamamlayamadı. İzmir Sultanisi Fransızca öğretmenliğine atandı (1909). 1912'de İstanbul'a döndü. Maliye Nezareti'nde Kalem-i Mahsus çevirmeni oldu.

Birinci Dünya Savaşı başlayınca yedek subay olarak silah altına alındı; Çanakkale'de savaştı, daha sonra da Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki birliklerde görevlendirildi. Savaşın bitiminde terhis olup İstanbul'a geldi. Bu arada, 1915'te, babası da ölmüştü. Uzun bir süre işsiz kaldı, geçim sıkıntısı çekti. Bu sıkıntılı dönem, 1920'de Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (Güzel Sanatlar Akademisi) estetik ve mitoloji öğretmeni oluncaya kadar sürdü. Ertesi yıl Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne girdi. Bu görevi yürütürken hem Sanayi-i Nefise'deki derslerini sürdürüyor, hem de Harp Akademisi ile Mülkiye Mektebi'nde Fransızca derslerine giriyordu. *Akşam* gazetesinde fıkralar yazması da bu döneme rastlar.

1924'te Düyun-ı Umumiye'nin sağladığı bir imkânla Paris'e gitti, yaz boyunca orada kaldı. *Mercure de France* adlı dergide yeni Türk edebiyatını tanıtan bir makalesi yayımlandı. Paris dönüşünde, çalıştığı

kurumun dağıtılması üzerine, Osmanlı Bankası'na girdi. 1928'de karaciğer ve böbreklerinden hastalandı; muayene olmak amacıyla Paris'e gidip geldi. Sağlığının gitgide bozulması yüzünden, bankadaki yorucu görevinden ayrılıp Anadolu Şimendiferleri Şirketi İdari Meclisi üyeliğine geçmesi sağlandıysa da, bu görevi sürekli olmadı. 1932'de devlet yardımıyla tedavi için Frankfurt'a gitti. Son yılları yakalandığı karaciğer hastalığıyla pençeleşmekle geçti. 4 Haziran 1933'de İstanbul'da öldü. Mezarı Eyüp'tedir.

İlk şiirleri ve Fecr-i Ati'ye katılması

Haşim'in şiirle tanışıklığı Mekteb-i Sultani'de başladı. Bir arkadaşından aldığı, Fransız sembolistlerinin seçme şiirlerinden oluşan bir antolojiyi okuduktan sonra şiir yazma hevesine kapıldı. İlk çalışmalarında, öğretmenlerinden Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun yardımını gördü. İlk şiiri, 1901'de, *Mecmua-i Edebiye*'de yayımlandı. "Hayal-i Aşkım" adlı bu şiiri, gene aynı dergide ve *Musavver Terakki, Aşiyan, Musavver Muhit, Resimli Kitap* dergilerinde yayımlanan öteki şiirleri izledi (1901-1909). "Şi'r-i Kamer" dizisi de aynı yılların ürünüdür.

1909'da Faik Âli'nin (Ozansoy) başkanlığında kurulan Fecr-i Âti topluluğuna girdi. Bu toplulukla bağlarını gevşek tutmasına karşın, o dönemde yazdığı şiirleri topluluğun yayın organı olan *Servet-i Fünun* dergisinde; Fecr-i Âticiler'in dağılmasından sonraki şiirlerini de Yahya Kemal'in yönlendirdiği *Dergâh* (1921-1922) ve *Yeni Mecmua*'da (1923) yayımladı. Aynı zamanda iyi bir nesir yazarı sayılan Haşim, *Meş'ale, Mülkiye, Dergâh* vb. dergilerinde, *İkdam, Akşam, Milliyet* vb. gazetelerinde çıkan fıkra, söyleşi türündeki yazılarıyla yolculuk izlenimlerini üç ayrı kitapta topladı.

Kişiliği ve sanatı

Şiirlerini inceleyen uzmanlar, Haşim'in kişiliğiyle sanatı arasında sıkı bir bağ kurarlar. Kişiliğini biçimlendiren yaşantılar arasında çocukluk ve öğrencilik yıllarında başından geçen olayların özel bir yeri vardır. Çok küçük yaşta annesini yitiren sanatçı, sert, soğuk bir insan olduğu sanılan babasıyla yakınlık kuramaz. Annesinin ölümünden sonra içine düştüğü yalnızlık İstanbul'daki öğrencilik yıllarında da sürer. Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus çoğunluğu Araplar'dan oluşan bir bölgesinde doğduğu için, okul arkadaşları ona "Arap Haşim" adını takar, şivesiyle alay ederler. Haşim üne kavuştuktan sonra da "Arap"lığı bir suçmuş gibi her fırsatta yüzüne vurulacaktır. Okulu bitirdikten sonra kişiliğine yakıştırdığı bir iş bulamaz, geçimini hep kısa süreli, küçük memuriyetlerle sağlar. Geçim sıkıntıları onu kıskançlığa, hırçınlığa, alaycılığa iter. Hep kötümser, içine kapalı, alıngandır. Aşırı derecede alınganlığı, hor görülme korkusu aydın kişilerden uzak durmasına, kendi halinde, halktan insanlara yaklaşmasına yol açar. Çevreye uyumsuzluğu hayatı boyunca sürüp gider. Haşim'i kötümserliğe sürükleyen nedenlerden biri de çirkin olduğuna inanmasıdır. Bu kanı onda aşağılık duygusuna varan bir saplantı halini alır. Uyumsuzluk, sanatçının kadınlarla ancak kısa süreli ilişkiler kurabilmesinde de kendini gösterir.

Şiirde anlam ve ahenk

Ahmet Haşim dil, içerik, imge kullanımı bakımından Türk şiirine yeni bir soluk getirmiştir. Geleneğin kolaylıklarına yaslanmamış, alışılmış duygu kalıplarını yıkmış bağımsız, özgün bir sanatçıdır. Yeni bir beğeni, duyarlık, bakış getirmiş, bireysel bir üslupla, kendine özgü bir şiir dünyası yaratmıştır. Verdiği ürünler, "saf şiir"in Türk edebiyatındaki en tutarlı ilk örneği sayılmıştır. Getirdiği yenilikler, Türk şiirinin gelecekteki bazı yönelişleri dikkate alınınca, edebiyat tarihi açısından da önem taşır.

Ahmet Haşim'in şiiri denilince akla gelen ilk söz "sembolizm"dir. Sanatçı, şiirlerine çeşitli tepkiler gösterilmesi üzerine, 1921'de *Dergâh*'ta yayımladığı "Şiirde Mâna ve Vuzuh" başlıklı yazısında şiir anlayışını açıklamak gereğini duyar. Bu açıklamaya göre, şiirle düzyazı kesin bir çizgiyle birbirinden ayrılır; düzyazı "anlaşılmak", şiir ise "duyulmak" içindir. Şiir dili "musikiyle söz arasında, sözden çok musikiye yakın, bu ikisi arasında bir dildir." Öyle olduğu için, şiirin en vazgeçilmez öğesi "ahenk"tir, "anlam" ikinci plandadır. Ayrıca, düzyazıda üslup için gerekli öğelerin hiçbiri şiir için gerekli değildir. Düzyazı akıl ve mantıktan, şiirse, algı bölgeleri dışında kalan, isimsiz bir kaynaktan doğar. Herkesin anlayacağı şiirler değersiz şairlerin işidir. En güzel şiirler, anlamlarını okurun hayalgücüyle kazanırlar. Bir şiirde bazı mısraların anlam seçikliğinden yoksun olması bir kusur olmak şöyle dursun, gerçek şiir için vazgeçilmez bir özelliktir. Çünkü tam bir anlam açıklığı, sanatçının "en değerli müttefiki" olan okurun hayalgücünden gelecek yardımın reddedilmesi demektir. En derin şiirler herkesin istediği gibi yorumlayabileceği, bu yüzden de çeşitli duyarlıkları içine alabilecek bir genişlik gösterir.

Ahenk uğruna anlamı gözden çıkaran, kapalılığı gerekli gören, şiirin kaynağını algı bölgeleri dışında, yani bilinçaltında bulan, şiirde değişken bir çağrışım gücü arayan bu anlayışın sembolistlere çok şey borçlu olduğu ortadadır. Ancak, Haşim'in şiir tanımında, sembolizmin ana öğesi olan "sembol"ün yeri yoktur. Kaldı ki, sanatçı, şiirlerinde, söz konusu yazıda açıkladığı düşüncelere de pek uymaz.

Şiirde iç ahenge büyük önem verişini, belagatten, söylevcilikten, hikâyeden kaçınmasını, doğa görünümlerini kendi ruh halini yansıtacak biçimde canlandırışını, toplum sorunlarına ilgisiz kalışını, hep akşam temasını işleyişini, karamsar hayat görüşünü göz önünde tutan kimi yazarlar onu doğrudan doğruya sembolist saymışlardır. Kimileri de, onun şiirleriyle sembolistlerinkini karşılaştırmış, buldukları birtakım benzerliklere dikkati çekmişlerdir. Sembolistlerle gösterdiği benzerlikler, Haşim'in onlardan etkilenip yararlandığını ortaya koyan örneklerdir. Ama bu etkinin abartılarak Haşim'in sembolist sayılması aşırı bir yargıdır. Sanatçı, etkilenmelerini kendi kişiliğinin potasında eritmeyi, sembolizmin kimi öğelerini kendi duyarlılığına mal etmeyi başarmıştır. Şiir anlayışını açıklarken sembolden söz etmeyen Haşim, yazdığı şiirlerde de çeşitli yönlerde yorumlanabilen sembollere başvurmamış, Mallermé gibi kapalılığa yönelmemiş, anlamsızlıktansa büsbütün uzak durmuştur. Şiirde yaptığı şey, eski şiirin mecaz, istiare gibi sanatlarını sembolizmin çağrışım tekniğiyle birleştirmektedir. İlk yayımladığı yıllarda alışılmış anlamlara oturmayan, yadırganan şiirleri, bugün, Türk edebiyatında çok daha kapalı şiirler yazıldıktan sonra, yeniden ele alındığında, günümüz okuruna kapalı, yadırgatıcı görünmemektedir.

Haşim'in yayımlanmış iki şiir kitabı, aynı za-

manda sanatının iki dönemini temsil eder. Şiiri, üç dönemde ele alınabilir: Gençlik dönemi, *Göl Saatleri* dönemi, *Piyale* dönemi.

Üç dönemi

Şiirle ilgilenmeye başladığı yıllar, Edebiyat-ı Cedide şiirinin hâlâ etkisini sürdürdüğü yıllardır. İlk şiir denemelerinde de bu etki görülür; buna, daha yeni tanımaya başladığı Fransız sembolistlerinin etkileri eklenir. Daha çok Cenap Şahabettin, Abdülhak Hamid, üslup bakımından da Tevfik Fikret etkisi altındaki bu ilk dönem şiirleri Farsça, Arapça tamlamalarla yüklü, ağdalı bir dille yazılmıştır. Ancak, olgunluk ürünlerinde görülen, anılara sığınma, hayali sevgililer yaratma eğilimleri, romantizm, karamsarlık, marazilik gibi duygu öğeleri bu ilk şiirlerinde de vardır. On iki şiirden oluşan "Şi'r-i Kamer" dizisi gençlik döneminin en başarılı ürünüdür.

İlk kitabı *Göl Saatleri*, sanatçının olgunlaşıp kişiliğini bulduğunu, Servet-i Fünun şiirinden koptuğunu haber verir. Şiirleri kısalmış, anlamca yoğunlaşmış, en önemlisi, dili biraz olsun sadeleşmiştir. Kitabın başına "Mukaddime" olarak koyduğu,

Seyr eyledim eşkâl-i hayâtı
Ben havz-ı hayâlin sularında
Bir aks-i mülevvendir onunçün
Arzın bana ahçar ü nebatı

dörtlüğü kişiliğini olduğu kadar sanatını da özetler. Buradan da anlaşıldığı gibi, onun için önemli olan, gerçekler değil, gerçeğin kendi hayal dünyasındaki yansımalarıdır. Kitabındaki şiirler de, doğanın şairde uyandırdığı çağrışımlara dayanır. Şiirin bir çeşit musiki olduğunu söyleyen Haşim'in bu şiirlerinin çoğu birer resim gibidir; resimdeki empresyonist anlayışın şiire bir çeşit izdüşümü niteliğindedir. Yayımlandığı yıl olumsuz tepkiler uyandıran bu eseri Nurullah Ataç, Abdülhak Şinasi Hisar gibi yazarlar şiirde yeni bir çığır açtığını ileri sürerek övgüyle karşılarlar.

Göl Saatleri'nin gördüğü tepki, *Piyale*'nin yayımlanmasıyla daha da artar. Özellikle "Bir Günün Sonunda Arzu" şiiri çok yadırganır. Bu dönem şiirleri Japon "hayku"larından izler taşır; kısa yalın şiirleri gene birer tablo gibidir. Dilin değiştiği gerçeğini şair bu dönemde artık iyiden iyiye farketmiş, dilini elden geldiğince sadeleştirip oldukça yalın bir anlatıma ulaşmıştır. Ama şiirinin dokusu, özellikleri değişmez. Sanatçının bu üç dönemini inceleyen eleştirmenler, Haşim'in üç döneminde üç ayrı renge düşkünlük gösterdiğini belirlemişler, "Gençlik" döneminde sarının, *Göl Saatleri*'nde siyahın, *Piyale*'de de kızılın ağır bastığına dikkati çekmişlerdir.

Haşim bütün şiirlerinde aruz veznini kullanır. En çok "mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün" kalıbı ile onun daha kısa biçimlerini uygulamıştır. Başarıyla uyguladığı serbest müstezat, Türk şiirine getirdiği önemli bir yeniliktir. Her mısrada başka bir kalıbın kullanıldığı bu biçim, sonradan hece vezniyle denenecek, daha sonra da yerini vezinsiz kafiyesiz şiire bırakacaktır. En sevdiği biçim dörtlüktür; bundan başka sonneyi, üçlü, beşli, altılı biçimleri, "Şi'r-i Kamer"lerde de mesnevi biçimini kullanır. Mesneviyi kullanışı kusurludur. Şiirlerinde kafiye kusurları da olduğu söylenir; ancak, göz kafiyeleri kullanması bir kusur olmaktan çok, yeni şiirin ihtiyaç duyduğu biçim serbestliğine doğru atılmış bir adım olarak görülmelidir.

Şiirinin biçimsel özellikleri

Söz dağarcığı dar olan Haşim'in kelimeleri üç kümede toplanabilir: doğa, şairin kendisi, kadın. Belirli kelimeleri seçtiği için, üç dilden, Türkçe, Farsça, Arapça eşanlamlı kelimeler kullandığı da olur. Şiir dili yapay, ama eski dilden kopmuş özgün bir dildir.

Haşim şiire getirdiği yeniliklerle geleneğe katkıda bulunmuş, kurduğu şiir dünyasıyla da Türk şiirinin ufkunu genişletmiş bir sanatçıdır. Kimi Fecr-i Âtîciler'le Hececiler, Yedi Meşale'ciler, onun açtığı yolda ürünler vermiştir. Tanpınar ile Dranas'da ve daha sonraki kuşakların genellikle imgeye yaslanan şairlerinde Haşim'in kimisi gerçeküstü bir tabloyu andı-

Sonbahar

Bir taraf bahçe, bir tarafta dere,
Gel uzan sevgilim benimle yere;
Suyu yâkûta döndüren bu hazân
Bizi gark eyliyor düşüncelere...

Merdiven

Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden,
Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak,
Ve bir zaman bakacaksın semâya ağlıyarak...

Sular sarardı... yüzün perde perde solmakta,
Kızıl havâları seyret ki akşam olmakta...

Eğilmiş arza, kanar, muttasıl kanar güller,
Durur alev gibi dallarda kanlı bülbüller,
Sular mı yandı, neden tunca benziyor mermer?

Bu bir lisân-ı hafîdir ki rûha dolmakta,
Kızıl havâları seyret ki akşam olmakta...

Bir Günün Sonunda Arzu

Yorgun gözümün halkalarında
Güller gibi fecr oldu nümâyân,
Güller gibi... sonsuz iri güller,
Güller ki kamıştan daha nâlân,
Gün doğdu yazık arkalarında!

Altın kulelerden yine kuşlar
Tekrârını ömrün eder i'lân
Kuşlar mıdır onlar ki her akşam,
Âlemlerimizden sefer eyler?...

Akşam, yine akşam, yine akşam,
Bir sırma kemerdir suya baksam,
Üstümde semâ kavs-i mutalsam!

Akşam, yine akşam, yine akşam,
Göllerde bu dem bir kamış olsam!

ran, şaşırtıcı imgelerle örülü şiirlerinin alttan alta kendini duyuran bir etkisi olduğu ileri sürülebilir. Şiiri "tamamiyle mânadan ibaret" sayan Orhan Veli ile arkadaşlarınca başlatılan Garip hareketi ise, birçok bakımdan Haşim'in şiirine karşı bir tepki olarak doğmuştur.

Gazeteciliğe başlaması

Gazete fıkralarıyla yolculuk notlarından oluşan yazıları, şiirle düzyazı arasındaki farkı vurgulamak istercesine açık, duru bir dille yazılmıştır. Düşüncesini en yalın biçimde ortaya koyduğu yazılarında, sanatla ilgili konuların yanı sıra şiirine girememeyecek çok çeşitli konulara eğilmiştir.

Eserlerinde toplum sorunlarından söz açmaması, eleştirilmiştir. Ama hiçbir zaman geriliğin yanında da olmamıştır. Toplumla, tarihle, bilimsel gelişmelerle, yaşadığı çağın sorunlarıyla pek ilgilenmeyen Haşim, kelimenin en saf anlamıyla bir "sanat" adamıydı.

Birçok yenilikçi sanatçı gibi onun da toplumca benimsenmesi zamanla gerçekleşti.

Dilinin eskiliğine rağmen geniş bir okur kitlesine ulaştı, eserleri tekrar tekrar incelenen, hakkında en çok kitap yazılan, sık sık anılan şairlerden biri oldu.

● YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Göl Saatleri*, 1921; *Piyale*, 1926; Düzyazı: *Bize Göre*, 1928; *Gurebâhâne-i Lâklâkan* 1928; *Frankfurt Seyahatnamesi*, 1933.

● KAYNAKLAR: K. Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, 1970; N. Ataç, *Günlerin Getirdiği*, 1946; N. Ataç, *Ararken*, 1954; N. Ataç, *Okuruma Mektuplar*, 1958; A. Bezirci, *Ahmet Haşim*, 1979, (bibliyografya içerir); M. Fuat, *Ahmet Haşim*, 1977; A.Ş. Hisar, *Ahmet Haşim*, 1969; Ş. Hulûsi, *Ahmet Haşim*, 1967; Y.K. Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, 1969; Y. Nabi, *Ahmet Haşim*, 1964; A.H.Tanpınar, *Yahya Kemal*, 1963; A.H. Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 1969.

AHMET MİDHAT
(1844-1912)

Osmanlı yazar, gazeteci. Okuma alışkanlığının yaygınlaşması için çalışmış, Tanzimat dönemi kültür yaşamını büyük ölçüde etkilemiştir.

İstanbul'da doğdu. Mısırçarşısı'nda orta halli bir esnafın oğludur. Daha beş-altı yaşlarındayken babasını kaybettiği için zorluklar içinde yetişti. 1853'te ana bir, baba ayrı ağabeysi Hafız Ali Ağa, annesi ve kardeşini görevli bulunduğu Vidin'e aldırınca ilk eğitimine burada başladı. Hafız Ali Ağa'nın emrinde çalıştığı Midhat Paşa Niş'e atanınca, aile de 1861'de oraya taşındı. Rüştiyeyi Niş'te bitiren Ahmet Midhat, zekâsı ve çalışkanlığıyla Midhat Paşa'nın sevgisini kazandı. O güne değin Ahmet Efendi olarak çağırılan delikanlıya Midhat Paşa kendi adını verdi.

Ahmet Midhat, 1865'te Tuna Vilayeti'nin yeni merkezi olarak belirlenen Rusçuk'ta mektubi kalemine memur olarak girdi. Bu görevi dönemin kültür birikimini özümlemesine, Fransızca'sını ilerletmesine, yeni bilgiler edinmesine olanak sağladı. Genç yaşta ve kısa sürede gösterdiği bu gelişme Midhat Paşa tarafından değerlendirildi ve 1869'da vilayet gazetesi *Tuna*'nın başyazarı oldu. Paşa aynı yıl Bağdat valiliğine tayin edilince Ahmet Midhat'ı da beraberinde götürdü ve yine resmi vilayet gazetesi olan *Zevra*'nın (halk deyişinde Bağdat'ın adı) başına getirdi.

Irak'ta iki yıl kadar kalan Ahmet Midhat, Bağdat'ta ressam Osman Hamdi Bey'den Batı kültürü, Müftü Muhammed Zuhavi'den İslam ilimleri konularında ayrıntılı bilgiler edindi. İlk kitaplarını burada yazdı. 1871'de ağabeysinin ölümü üzerine görevinden istifa edip İstanbul'a geldi. Burada bir yandan *Ceride-i Askeriye* ve *Basiret* gazetelerinde yazmaya, bir yandan da oturduğu evin altında kurduğu bir matbaada kendi kitaplarını basmaya başladı. Matbaanın tüm teknik işlerini ve kitapların dağıtımını kendisi ve ailesi yapıyordu. Gün geçtikçe büyüyen matbaasında *Devir*, *Bedir* gibi kısa ömürlü gazeteler çıkarmış, *Kırkanbar*, *Dağarcık* gibi dergiler yayımlamıştır.

Ahmet Midhat, 1873'te *İbret* gazetesinde çıkan bir yazısından ötürü aralarında Namık Kemal'in de bulunduğu bir grup Yeni Osmanlı ile birlikte mahkûm edildi ve sürgüne yollandı. Üç yıl kaldığı Rodos adasında çalışmalarına devam etti; romanlar, oyunlar yazdı. "Medrese-i Süleymaniye" adıyla kurduğu bir okulda yeni yöntemlerle eğitim yaptı, dersler okuttu. V. Murad'ın tahta çıkışıyla bağışlandı ve İstanbul'a döndü.

1877'de devletin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vakayi*'nin ve Matbaa-i Amire'nin (Devlet Basımevi) müdürlüğüne atandı. Ertesi yıl Türk basın tarihinde önemli bir yeri olan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini kurdu. Bu dönemdeki olağanüstü verimliliği sonucu adı geniş okuyucu kitleleri arasında yaygınlaştı. II. Abdülhamid döneminde ılımlı siyasi tutumu yüzünden Saray'ın gözüne girmiş, devlet görevlerine atanmıştı. 1889'da İsveç'te toplanan Doğubilimciler Kongresi'ne Osmanlı delegesi olarak katıldı; böylelikle Avrupa'yı gezmek olanağını buldu. II. Meşrutiyet dönemine değin Türk gazeteciliğinin en ünlü ve saygın kişisi olarak yaşadı; değişik tür ve konularda yazılar yazdı. Bu dönemden sonra basın ve edebiyat ortamında meydana gelen değişiklikler, yeni atılımlar sonucu artık eskisi gibi ilgi görmemeye başladı. Bu yüzden yazarlıktan çekildiyse de başta Darülfünün olmak üzere, çok sayıda orta ve yüksek dereceli okulda tarih, felsefe, dinler tarihi gibi dersler okuttu. 12 Aralık 1912'de, İstanbul'da, Darüşşafaka Lisesi'n-

Ahmet Midhat'ın Yapıtları

1869
- Hâce-i Evvel

1870
- Su-i zan-Esaret (Letaif-i Rivayât:1)
- Gençlik - Teehhül (» » :2)
- Felsefe-i Zenan (» » :3)
- Gönül-Mihnetkeşan (» » :4)
- Firkat (» » :5)
- Kıssadan Hisse

1871
- Yeniçeriler (Letaif-i Rivayât:6)
- Eyvah (» » :7)
- Kainat :1 (Mukaddime ve İngiltere)
- » :2 (Danimarka)
- » :3 (İsveç ve Norveç)
- » :4 (Rusya)
- Durub-ı Emsal-i Osmaniye Hikemiyatının Ahvâlini Tasvir.

1873
- Ölüm Allahın Emri (Letaif-i Rivayât:8)

1874
- Hasan Mellâh yahud Sır İçinde Esrar
- Dünyaya İkinci Geliş yahud İstanbul'da Neler Olmuş
- Abz-ı Sar yahud Avrupa'nın Eski Medeniyeti
- Açıkbaş

1875
- Yeryüzünde bir Melek
- Kainat:6(Peyba yani Belçika ile Felemenk)
- Zeyl-i Kainat-Fransa
- Hüseyin Fellâh
- Zeyl-i Hasan Mellâh
- Felâtun Bey'le Râkım Efendi
- Karı Koca Masalı

1876
- Bir Küçük Hikaye - Bir Fitnekâr (Letaif-i Rivayât:9)
- Paris'de Bir Türk
- Kainat:7(Almanya)

1877
- Menfa
- Üss-i İnkilâb, I.cilt
- Nasib-Bekarlık Sultanlık mı Dedin (Letaif-i Rivayât:10)
- Süleyman Musuli
- Kafkas
- Çengi
- Zuhur-ı Osmaniyan
- Üç Yüzlü Bir Karı (Paul de Kock'dan çeviri) Ebüzziya Tevfik ile

1878
- Üss-i İnkilab, 2.cilt
- Zübdetü'l-Hakayık
- Tarih-i Umumi, 1.Cilt

1879
- Tarih-i Umumi 2.Cilt
- Konak Yahud Şeyh Şâmil'in Kafkasya Muharebâtında Bir Hikaye-i Garibe (V.Vizental ile çeviri)
- Hilal-i Ahmer Cemiyet-i İnsaniyesi'nin Tarihi
- Ekonomi Politik
- Medhal ve Tarih-i Fümun-ı Coğrafya
- Sevda-yı Sâ'y ü Amel

1880
- Kainat: 8 (Hükümât-ı Cermaniye)

1881
- Kainat: 9 (Avusturya)
- Kainat: 10 (İsviçre)
- Kainat: 11 (Portugal)
- Kainat: 12 (İspanya)
- Kainat: 13 (İtalya)
- Kainat: 14 (Yunanistan)
- Kainat: 15 (Devlet-i Osmaniye)
- Henüz Onyedi Yaşında
- Karnaval
- Beliyat-ı Müdhike
- Bir Fakir Delikanlının Hikayesi (Octave Fouillet çeviri)
- Antonin (Alexandre Dumas Fils'den çeviri)
- Bir Kadının Hikayesi (Alexandre Dumas Fils'den çeviri)
- Amiral Bing (Çeviri)
- Nevm ve Hâlât-ı Nevm

1882
- Vah
- Dürdâne Hanım
- Acaib-i Âlem
- Gabriyel'in Günahı (Charles Merouvel'den çeviri)
- Peçeli Kadın (Emile Richebourg'dan çeviri)

1883
- Su
- Müdafaaya Mukabele Mukabeleye Müdafaa
- Merdud Kız (Emile Richebourg'dan çeviri)
- Müdafaa, I. Cilt

1884
- Müdafaa, II. Cilt
- Volter 20 yaşında yahud İlk Muaşakası
- Muhaberât ve Muhaverât (Muallim Naci ile)
- Esrar-ı Cinayât
- Cellad
- Fürs-i Kadimde Bir Facia Yahud Siyavuş
- Çerkes Özdenler
- Çengi Yahud Dâniş Çelebi
- Orsival Cinayeti (Emile Gaboriau'dan çeviri)

1885
- Müdafaa, III. Cilt
- Bahtiyarlık (Letaif-i Rivayât:11)
- Cinli Han (» » :12)
- Obur (» » :13)
- Bir Tevbekâr (» » :14)
- Lülü-i Asfer (Georges Pradel'den çeviri)

→

- *İlhamât ve Tagligât*
- *Husrevnâme (Ksenephon'dan)*
- *Hayret*

1886

- *Mufassal - Tarih-i Kurun-ı Cedide, I.Cilt*
- *Terbiyeli Çocuk*
- *Sağlık*
- *Abdest ve Namaz*
- *Kamere Âşık (Paul de Kock'dan çeviri)*

1887

- *Mufassal - Tarih-i Kurun-ı Cedide,II.Cilt*
- *Çingene (Letaif-i Rivayât: 15)*
- *Çifte İntikam (Letaif-i Rivayât:16)*
- *Para (" " :17)*
- *Kısmetinde Olanın Kaşığına Çıkar (Letaif-i Rivayât : 18)*
- *Vakit Geçirmek (Musahabât-ı Leyliye:1)*
- *Ömür Uzunluğu (" " :2)*
- *Teehhül (" " :3)*
- *Tasarrufat-ı Kimyeviye (" " :4)*
- *İtiyad (" " :5)*
- *Kadınlarda Hıfz-ı Cemal (" " :6)*
- *Tedkik-i Müskirât (" " :7)*
- *Volter (" " :8-9)*
- *İtirazât (" " :10)*
- *Hulasa-i Humayunname*
- *Şopenhoer'in Hikmet-i Cedidesi*
- *Sihir Siracı*
- *Beşir Fuad*

1888

- *Berekât-ı Tenasüliye(Musahabât-ı Leyliye:11)*
- *Babalar ve Oğullar (" " :12)*
- *Kadınlarda Tezyid-i Cemal (" " :13)*
- *Medrese-i Süleymaniye I.Defter*
- *Demir Bey Yahud İnkişaf-ı Esrar*
- *Arnavudlar ve Solyotlar*
- *Fenni bir Roman yahud Amerika Doktorları*
- *Haydut Montari*
- *Bilgiç Kız (Hector Malot'dan değiştirerek çeviri)*
- *Papasdaki Esrar (Léon de Tinseau'dan çeviri)*

1889

- *Terakki (Musahabât-ı Leyliye :14)*
- *İstidad-ı Etfal (" " :15)*
- *Tegaddi (" " :16)*
- *Kuşlar*
- *Nebatlar*
- *Meyveler*
- *Çiçekler*
- *Dünya (6 cüz)*
- *Hayvanlar*
- *Medrese-i Süleymaniye 2. Defter*
- *Medrese-i Süleymaniye 3. Defter*
- *Gürcü Kızı Yahud İntikam*
- *Nedâmet mi? Heyhat! (Emile Augier'den çeviri)*
- *Müntahabat-ı Ahmed Midhat, III Cilt*

1890

- *Diplomalı Kız (Letaif-i Rivayât :19)*
- *Dolabdan Temaşa(" " :20)*
- *Harekât (Musahabât-ı Leyliye :17)*
- *Bir Mektub (" " :18)*
- *İki Mektub (" " :19)*
- *Terakkiyat-ı Hazıra ve Mesâkin (Musahabât-ı Leyliye : 20)*
- *Şeytankaya Tılsımı*
- *Rikalda Yahud Amerika'da Vahşet Âlemi*
- *Paris'de 30.000 Budi*
- *İhbâr-ı Âsâra Tamim-i Enzâr*
- *Avrupa'da Bir Cevelân*
- *Aleksandr Stradella*
- *Hallü'l-Ukad*

1891

- *Zâbit*
- *Müşahedât*
- *Edvâr-ı Askeriye*
- *Ben Neyim-Hikmet-i Maddiyeye Müdafaa*
- *Sanatkâr Namusu (Octave Fouillet'den çeviri)*
- *Sid'in Hulasası (Corneille'den çeviri)*

1892

- *Sayyâdane Bir Cevelân*
- *Ahmed Metin ve Şirzâd*
- *Hayal ve Hakikat (Fatma Aliye ile)*
- *İstibşar-Amerika'da Neşr-i İslâm Teşebbüsü*

1893

- *İki Hudakâr (Letaif-i Rivayât: 21)*
- *Emanetçi Sıdkı (Letaif-i Rivayât:22)*
- *Can Kurtaranlar (" " :23)*
- *Bir Acibe-i Saydiye(" " :24)*
- *Fatma Aliye Hanım yahud Bir Mubarrire-i Osmaniye'nin Neşeti*

1894

- *Ana Kız (Letaif-i Rivayât : 25)*
- *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye*
- *Avrupa Âdâb-ı Muaşereti yahud Alafranga*

1895

- *Taaffüf*
- *Niza-ı İlm ü Din, IV Cilt*

1896

- *Said Beyefendi Hazretlerine*
- *Gönüllü*

1897

- *Bud-ı Şems Nasıl Ölçülür*

1898

- *Mesail-i Muğlaka*
- *Hikmet-i Peder*
- *Altın Âşıkları*

1899

- *Peder Olmak Sanatı*
- *Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhiyesi*
- *Ana Babanın Evlad Üzerindeki Hukuk ve Vazaifi*

1910

- *Jön Türk*

1912

- *Tarih-i Edyan*
- *Tarih-i Hikmet*

1913

- *Tedrisî Tarih-i Edyan*
- *Tedrisî Tarih-i Umumi*

de öldü. Fatih Camii'nin yanındaki mezarlığa gömüldü.

Küçük yaşlarda karşılaştığı zorluklar Ahmet Midhat'ı bu koşullardan kurtulabilmenin yolu olarak okumaya ve bilgisini artırmaya yöneltmişti. Yaşamı boyunca süren bu çabası, *Tuna* gazetesinin başyazarı olduğu günden başlayarak edindiği bilgileri başkalarına aktarabilme çabasıyla birleşerek sürdü. Yazdığı yazılar daha o günlerde dikkat çekiyor, İstanbul gazeteleri sık sık Ahmet Midhat'ın yazılarını yeniden kullanıyordu. Midnat Paşa ile birlikte gittiği Bağdat'ta ise hem bilgisini artırabilmek, hem de bunları yazdığı okul kitaplarıyla genç kuşaklara sunabilmek olanağını buldu. İlk kitaplarını o dönem Bağdat'ta yeni açılan sanat okulunun genel kültür derslerinin gereksinimi olan tarih, coğrafya, matematik, fizik gibi konularda yazdı. İlk kitabının adı olan *Hace-i. Evvel* (İlk Öğretmen) daha sonraları kendisine pek uygun bir lakap olarak benimsendi.

İstanbul'a taşındıktan sonra hem geçimini sağlayabilmek, hem de halkın bilgi ve kültüründe gördüğü büyük eksikliği biraz olsun ortadan kaldırabilmek amacıyla yoğun bir çalışmaya girişti. *Letaif-i Rivayât* (Söylentilerin Latifeleri) adlı yirmi beş kitaplık öykü dizisi ile *Kainat* adlı tarih dizisi bu dönem yapıtlarındandır. Ahmet Midhat, gazete yazılarında ise ağırlıkla eğitim sistemindeki aksaklıklara ve Osmanlı dilinin gerekli kültürel ilerlemeler için yetersizliğine değiniyordu. Yazılarında gezici okullar olarak nitelediği dergileri amaçlarına ulaşabilmek için önemli bir araç kabul ediyordu. Yine bu ilk dönemde çıkardığı dergilerden *Dağarcık*, hem konu seçimi, hem bu konuların işlenişi açısından büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Osmanlıca'nın yabancı sözcüklerden arındırılması yolundaki tartışmalarını burada da sürdürdü. Bu arada yazılarından birinde Darwin kuramından söz etmesi üzerine başlayan şiddetli tartışma, Namık Kemal'in *İbret* gazetesindeki başyazılarıyla büyüyerek alevlendi.

Ahmet Midhat Rodos'taki sürgün döneminde de çalışmalarını aksatmadan sürdürdü. Bir yandan roman ve oyun yazıyor, bir yandan da İstanbul'da kardeşi adına çıkardığı *Kırkanbar* dergisine yazılar yolluyordu. Bu dergide günün karmaşık bilim ve felsefe sorunlarını halkın anlayabileceği bir dille yazıyor, yabancı ülkeler ve yazarlara ilişkin bilgiler aktarıyordu. *Hasan Mellah, Hüseyin Fellah, Felatun Bey'le Rakım Efendi, Paris'te Bir Türk* gibi önemli romanları otuz sekiz ay süren bu sürgünlük döneminin ürünleridir. Sürgünden döndükten sonra Ahmet Midhat Efendi'nin en büyük başarısı, Türk gazetecilik tarihinde gerçek bir kilometre taşı olan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini kurmasıdır. Ahmet Midhat, yazılarının büyük bir bölümününün kendi kaleminden çıktığı bu gazetede, hem yeni bir habercilik tekniği geliştirdi hem de sayısız konularda bitmek bilmeyen bir enerjiyle yazılar yazdı, tartışmalar yürüttü. Klasiklerin Türkçe'ye kazandırılması gereği ve "dekadanlık" üzerine polemikleri bunların en önemlilerindendir.

Ahmet Midhat, Tanzimat dönemi Türk edebiyatının halk kesimlerince en çok okunan yazarıdır. Şiir dışında, akla gelebilecek tüm yazı dallarında yapıtlar vermiştir. Okuyup öğrendiklerinin her birini okurlarına aktarabilmenin yollarını aramış, bunu büyük sanatçı olmak kaygısından uzak, renkli ve çekici bir dille yapabilmeyi başarmıştır. Osmanlı yazı ve edebiyat dilinin sadeleşip, yaygınlaşmasına önayak olmuştur. Okurlarına bilgi aktarabilmek için roman ve öykü gibi türlerde ara anlatımlara girmişse de, bunu, bu türleri salt sanat için değil, kültür birikimi sağlamak için yazmasına bağlamak olasıdır. Batı uygarlığının ürünlerini kendi toplumuna getirirken, belirli bir eleştiri süzgecinden geçirmeye özen göstermiş, dönemi için yeni bir Doğu-Batı sentezi oluşturmaya çalışmıştır.

◄ *Romancılığı ve gazeteciliği*

Tanzimat'ta Batı-Doğu Sentezi Önerileri

Tanzimat yazar ve düşünürlerinin ana sorunsalı Batı-Doğu sentezini gerçekleştirip bunu çeşitli alanlara uygulamaktır. Örneğin Namık Kemal,* Recaizade Mahmut Ekrem,* Nabizade Nazım* bu sentezde yeni bir yazın türünü de Osmanlı edebiyatına sokmak gereksinimini duymuş ve roman yazmışlardır. Ancak roman, Tanzimat yazarları için gazetecilik ve siyasete kıyasla ikincil bir uğraştır, Tanzimat düşüncesinin başarıya ulaşamamış asıl amacı Batı-Doğu sentezinde toplumsal kurumları oluşturmaktır. Ahmet Midhat Efendi,* Tanzimat yazarlarından, romanı ana uğraş alanı haline getirmiş tek yazar olarak ayrılır. Ancak bu, romanlarının politik temaları dışladığı anlamına gelmez. Tersine Ahmet Midhat, bireysel yaşamdan toplumsal yaşama dek bütün siyasi görüşlerini yansıtmak için romanı kullanmış ve roman baş kişilerini de bu görüşlerin iyi ve kötü örnekleri olarak yaratmıştır. Ona göre bireysel çalışma ahlakı ve bireysel zenginlik toplumsal sorunları da çözecek tek yoldur. Üstelik bu bireysel zenginleşme çabası toplumsal refah yolunu da açtığı için Tanzimatçılar'ın çok değer verdiği maneviyatçılıktan ayrılma gibi de görülemez. Maddi refahın manevi değerlerle özdeşleştirilmesinin bu ilginç örneklerinden biri Ahmet Midhat'ın Üssü Inkılab adlı kitabındaki tartışmada görülür. Ona göre insan sevgisi, vatan sevgisi ve çalışma sevgisi arasında gerçekte hiçbir nitelik farkı yoktur, tersine insanlık üerledikçe manevi tutkularıyla maddi tutkuları aynı önem düzeyine ulaşır.

● KAYNAKLAR: M. Baydar, *Ahmet Mithat*, 1954; Cevdet Kudret, *Ahmet Mithat*, 1962; Ö. Karabey, *Ahmet Mithat Efendi'nin Piyesleri* 1952; M.O. Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* 1975; A.H. Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1983; H.T. Us, *Ahmet Mithat'ı Anıyoruz*, 1955; K. Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, 1940.

● BAKINIZ: AHMET RASİM, GÜRPINAR.

◄ *Türk Edebiyatı'ndaki yeri*

AHMET PAŞA [Şeker]
(1841-1907)

Türk ressam. İçten ve yalın natürmort ve manzaralarıyla tanınmış, Türkiye'de ilk resim sergisini düzenlemiş, resim sanatının yerleşmesinde ve gelişmesinde büyük katkıları olmuştur.

Üsküdar'da doğdu. Asıl adı Ahmet Ali'dir. Üsküdar'da dokuz yıl süren ilköğrenim döneminden sonra, 1855'te bir sınavla küçük yaşta öğrenci kabul eden Tıbbiye Mektebi'ne girdi. Daha on sekiz yaşındayken resme karşı gösterdiği yetenek dolayısıyla Tıbbiye Mektebi'nin resim öğretmenliği yardımcılığına getirildi. Bir süre sonra, Tıbbiye'deki eğitimin kişiliğine uygun olmadığını anlayarak Harbiye'ye geçti.

Ahmet Ali'nin resimleri kendisi de ressam olan Sultan Abdülaziz'in dikkatini çekti. Abdülaziz'in emriyle 1864'te resim öğrenimi için Paris'e gönderildi. Orada Türk askeri okul öğrencilerinin gittiği Mekteb-i Osmanî'ye bir süre devam ettikten sonra Paris Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi. Bu okulda önce Gustave Boulanger'nin (1824-1888), daha sonra da Jean Leon Gérome'un (1824-1904) öğrencisi oldu. Bu iki ressam da Doğu kıyafet ve âdetlerini konu alan resimler yapıyorlardı. Paris'te 1867'de açılan Uluslararası Fuar'daki sergiye verdiği resimleri arasında Sultan Abdülaziz'in karakalem büyük boy bir portresi de vardı. 1869 ve 1870 yıllarında resimleri Salon'a (Paris'te açılan yıllık devlet sergisi) kabul edildi. Sultan Abdülaziz, 1870'te yaptığı Avrupa gezisi sırasında Ahmet Ali'nin sergideki resimlerini görüp beğendi ve onu Dolmabahçe ve Çırağan saraylarında oluşturulacak tablo koleksiyonu için resim seçip satın almakla görevlendirdi.

Ahmet Ali, 1870 sonunda Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nden üstün başarı ile mezun oldu. Prix de Rome'u (Roma Ödülü) kazandı ve okul idaresi tarafından Rönesans döneminin ünlü sanatçılarının yapıtlarını incelemek üzere üç ay süreyle Roma'ya gönderildi.

1871'de yurda dönen Ahmet Ali, kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesi ile Sultanahmet'teki Sanat Mektebi'nin resim öğretmenliğine atandı. Bu okul dışında Bayezid, Zeyrek, Kaptan İbrahim Paşa rüştiye mekteplerinde de resim öğretmenliği yaptı.

Daha Paris'teyken Türkiye'de bir resim sergisi açmayı düşünen Ahmet Ali, ülkesine dönünce gazetelere o dönemin Türk ve yabancı ressamlarının resimlerinden oluşan bir sergi açılacağına dair ilanlar verdi. Açılacak sergiyle ilgili ilk haber 19 Haziran 1871'de Fransızca olarak yayımlanan *La Turquie* adlı gazetede çıktı.

Sergi 27 Nisan 1873'te Sultanahmet'teki Sanat Mektebi'nin bir salonunda açıldı. Açılışa yüksek dereceli devlet memurları, bazı nazırlar, elçilik mensupları, yerli ve yabancı basın temsilcileri geldi. Bir yıl on ay gibi çok uzun bir hazırlık devresinden sonra, Sadrazam Ahmed Rüştü Paşa ve Maarif Nazırı Kemal Paşa'nın himayelerinde açılan sergiyi, açılıştan bir iki gün sonra hariciye nazırı, ordu müşiri ve Şehzade Yusuf İzzettin de gezdiler.

Ahmet Ali Efendi'nin hazırladığı bu sergi, Türkiye'de açılan ilk resim sergisidir. Sergiye çok sayıda Türk ressam katıldı. Guillemetler'in, Hayette'in, askeri idadi öğretmeni Sait Efendi'nin, kurmay yarbay Mesut Bey'in, Ahmet Ali'nin, Yusuf Bahattin Bey'in, Naim Bey'in, Palombo'nun, Moretti ve Télémaque'ın dışında Sanat Mektebi, Tıbbiye ve Galatasaray Sultanisi öğrencilerinin resimleri sergilendi.

Bu serginin büyük etkisi oldu. Tablo meraklıları çoğaldı, İstanbul'da bir resim piyasası oluştu. Bazı Hıristiyan sanatçılar resim eğitimi yapmak amacı ile özel atölyeler açtılar. Bunlardan en ünlüsü M. Guillemet'nin 1874'te, Beyoğlu Kalyoncu Kulluğu Sokağı'nda açtığı resim atölyesiydi.

Ahmet Ali Efendi ilk serginin uyandırdığı ilgi üzerine ertesi yıl yeni bir serginin hazırlıklarına başladı. İkinci resim sergisi 1 Temmuz 1875'te yeni açılan Darülfünun binası salonunda gerçekleşti. Bu ikinci sergiye çoğunluğu Hıristiyan otuz ressam katıldı. Katılanlardan Ahmet Ali Efendi, Ahmed Bedri, Halil (Paşa), Osman Hamdi ve Nuri Bey dışındakilerin hepsi yabancıydı. Büyük bir bölümü yabancı da olsa Abdülaziz dönemi İstanbulu'nda bu kadar ressamın bir araya gelip sergi açması önemli bir olaydır. Şeker Ahmet Paşa'nın hazırladığı bu iki sergiyle resim sanatı dikkat çeken bir konu oldu. Kimi aydın ve yöneticiler ülkede resim eğitimi yapacak bir okulun gerekliliğini vurguladılar.

İkinci sergiden sonraki günlerde hükümet böyle bir okul açmak için çalışmalara başladı. 1876'da bir Sanayi-i Nefise Mektebi kurulması için padişahın onayı alındı. Okulun müdürlüğüne M. Guillemet getirildiyse de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle okul faaliyete geçemedi. 1882 yılında hükümet yeni bir kararname ile okulun başına arkeolog ve ressam Osman Hamdi'yi getirdi. Sanayi-i Nefise Mektebi açılması düşüncesinin Abdülaziz ve Abdülhamid tarafından benimsenmesinde Şeker Ahmet Paşa'nın rolü büyüktür. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kuruluşunda da Müze Müdürü Osman Hamdi Bey'le birlikte çalışmıştır.

Ahmet Ali Efendi'nin devrin aydınları arasında ilgi ve heyecan uyandıran sergi hazırlıkları Sultan

Abdülaziz tarafından da takdir edildi ve Sultan Abdülaziz'in yaverliğine atandı. Yaverliği süresince saraya, 1875 tarihine kadar, Ivon, Gerome, Chaplin, Boulanger, Harpignies, Daubigny gibi Fransız ressamların yapıtları satın alındı. Yaver olduktan sonra manzara resimleri yapmak üzere açıkhavaya çıkma fırsatı bulamayan Ahmet Ali, Mercan'daki konağında yer alan geniş atölyesinde büyük boyutlu natürmortlar yaptı.

1884'te mirliva (tuğgeneral), 1890'da ferik (tümgeneral) rütbesine yükseldi ve 1895'te yabancı misafirler teşrifatçılığına getirildi. 5 Mayıs 1907'de öldü. Mezarı Eyüp'tedir. Ölüm tarihi Sami Yetik'e göre 5 Mayıs 1907, Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşim'in Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'nde yayımlanan makalesinde ise 1322 Mayısı'nın beşinci günü, yani 1906 olarak gösterilmiştir.

Ahmet Ali Paris'e gittiğinde romantik ressam Delacroix (1798-1867) öleli iki yıl olmuştu. Courbet (1819-1877), Corot (1796-1885) ve Daumier (1879-1808) ise en parlak devirlerini yaşıyorlardı. Yeni sanat tasarılarını gerçekleştirmeye başlayan Degas (1834-1899), Manet (1832-1883), Monet (1840-1926), Pissarro (1830-1903) ve Sisley (1839-1899), gibi empresyonist ressamlar en verimli dönemlerini yaşıyorlardı. Cézanne 1870 savaşından uzakta, Marsilya yakınındaki Estaque'ta daha sonra kübizme yol açacak yapıtları üzerinde çalışıyordu. Ahmet Ali'nin yeni doğmakta olan sanat akımlarını sezmesi ve onlara katılması olanaksızdı. Onun sevdikleri, 19.yy'ın Courbet gibi henüz hayatta olan ustalarıydı. *Orman* ve *Geyikli Peysaj* adlı yapıtlarında Courbet'nin etkisi görülür. Şeker Ahmet Paşa, natürmortlarında bir doğa kopyacısı olmanın sınırlarını aşmıştır. Bunda, doğa sevgisinin, sanat heyecanının, saf mizacının ve güçlü gözlemciliğinin büyük payı vardır. O dönemin Batı anlayışına uygun olarak, açık-koyu anlayışı ile resimler yapan Şeker Ahmet Paşa, minyatürcülük karşıtı bir sanat tekniği kullanmıştır.

Avrupa'ya gitmeden önce yaptığı ve halen İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan *Tepe Üzerindeki Kale* ve *Talim Yapan Erler* adlı resimlerinde naif bir anlayış vardır. Bunlar, yetenekli bir ressamın, bir başka eser veya sanatçıdan yararlanmadan tam bir saflıkla gerçekleştirdiği kişisel resimler olup, hiçbir ekole bağlanamaz. Şeker Ahmet Paşa'nın natürmortları ise ışık-gölge esasına dayanan realist bir anlayışla gerçekleştirilmiştir. Renkler tazedir ve çok ölçülü bir şekilde modle edilmiştir (hacimlendirilmiştir). Natürmortlarında boya oldukça düz ve pürüzsüz sürülmüştür. Manzaralarında dalların ve yaprakların biçimlerini belirtmek, ışık pırıltılarını değerlendirmek için daha kalın boya tabakalarıyla çalışır. Figürlü kompozisyonlar yapmamıştır. Manzara içine yerleştirdiği figürleri doğanın görkemini vurgulayan küçük boyutlar içinde işlemiştir.

Yurt dışında resimlerini sergileyen ilk Müslüman Türk ressam olan Şeker Ahmet Paşa'nın yapıtları Paris Louvre ve Berlin müzelerine kabul edilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** (Bursa Resim Galerisi'nde): *Kendi Portresi;* (İstanbul Resim Heykel Müzesi'nde): *Ağaçlar Arasında Karaca; Natürmort; Manzara; Talim Yapan Erler; Tepe Üzerindeki Kale; Orman; Natürmort* (Karpuz dilimi ve Üzümler); (Kütahya Resim Galerisi'nde): *Manolya ve Meyveler;* (Ankara Devlet Resim Heykel Müzesi'nde): *Natürmort; Peysaj.*

• **KAYNAKLAR:** M. Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi,* 1971; G.Ş. Ozanoğlu, *Şeker Ahmet Paşa ve Türkiye'de İlk Resim Sergisinin 110. Yılı;* C. Tollu, *Şeker Ahmet Paşa,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967; *Yeni Boyut* (Plastik Sanatlar Dergisi) 2/3, Mayıs, 1983.

AHMET RASİM
(1864-1932)

Türk yazar, gazeteci. Yakın geçmiş İstanbul yaşamını canlı anlatımıyla yansıtmıştır.

İstanbul'da, Fatih'te doğdu. Babasının o daha doğmadan evi terketmesi yüzünden, annesi tarafından türlü zorluklarla büyütüldü. Öğrenimine Mahalle Mektebinde başladı. 1876'da girdiği Darüşşafaka'yı 1883'te birincilikle bitirince, Posta-Telgraf nazırlığına memur olarak girdi. Ancak daha okul sıralarında başlayan yazı merakı yüzünden bu gibi memurlukları kısa sürdü. İlk yazı denemelerini çeviriler oluşturdu. Yazılarının yayımlandığı Ahmet Midhat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat*'ında gazeteciliğe başladı. *Güneş, Gülşen, Sebat, Sây, Servet-i Fünun, Resimli Gazete, Musavver, Malumat* gibi dergilere, *İkdam, Sabah, Yenigün, Akşam, Tasvir-i Efkâr, Zaman, Vakit, Cumhuriyet* gibi gazetelere yazdığı yazılarla geniş bir ün kazandı. 1927 yılında başlayan İstanbul milletvekilliği görevi ölümüne değin sürdü. İstanbul'da Heybeliada'da öldü.

Ahmet Rasim'in ilk çalışmaları bilimsel konulardaki çeviriler oldu. Bunlardan *Fonograf, Elektrik-i Sakine, Teşekkül-i Cihan* küçük kitapçıklar biçiminde basıldı. Edebiyata ilişkin çevirileri *Edebiyat-ı Garbiyeden Bir Nebze* adıyla 1887'de yayımlandı. Bir süre sonra öykü ve roman denemelerine girişti. Okunduğu günlerde çok ilgi gören bu çalışmaları romantik sevgi öyküleri ve yalın aile dramlarını konu alıyordu. *Meyl-i Dil* (1892), *Nâkâm* (1899), *Hamamcı Ülfet* (1922) gibi romanlarında İstanbul yaşamı olanca renkliliği ile yer aldı. Çalışmalarında şiire de yer veren Ahmet Rasim, kişiliğini daha çok günlük gazetelerde yayımlamaya başladığı söyleşi, fıkra, makale ve anı türü yazılar da buldu. Bunları 1909-1927 arasında on kadar kitabında topladı. Dört ciltlik *Resimli ve Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi* (1910) gibi kapsamlı tarih çalışmalarına girişti. Ahmet Rasim'in yaşadığı dönem siyasal karışıklıklar ve düşünsel alanda çekişmelerle doluydu. İslamcılar, Batı kültürü yanlıları ve Türkçüler yoğun bir kültür mücadelesini sürdürürken, edebiyatçılar arasında da eskiler ve yeniler çekişmesi sürüyordu. Ahmet Rasim bu akımlar içinde yaşayıp belli polemiklere girdiyse de, hiçbir akımın içinde yer almadı. Ahmet Midhat gibi, Hüseyin Rahmi gibi yazarların yolundan giderek en geniş okur kitlelerinin kültür ve bilgi birikimini artırmaya çalıştı. 140'a yakın basılı yapıtının yanı sıra, gazete sayfalarında kalmış birçok yazısı vardır. Ayrıca günümüzde sık sık seslendirilen klasik Türk müziği besteleri de bulunmaktadır.

Yapıtlarında konu ve dil özelliği

Ahmet Rasim hem ele aldığı konular, hem yazılarında kullandığı dilin özellikleri düşünüldüğünde dönemi içinde özgün bir yere sahiptir. Yetişme koşulları nedeniyle yaşadığı kentin günlük hayatını bütün öğeleriyle gözlemlemiş, sindirmiş, İstanbul halkının tüm özelliklerini tanımıştı. Bu çerçeve içindeki küçük ya da büyük her türden olay, duygu ve oluşum yazılarında yerini almıştır. Yapıtları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, büyüdüğü ve yaşadığı toplumsal çevrelerin ayrıntılı ve doğru bir betimlemesini yaptığı görülür. Bu niteliğiyle 19.yy sonlarıyla 20.yy başlarındaki İstanbul halk yaşamı ve kültürü konusunda gelecek kuşaklara sağlam bir belgeler bütünü bırakmıştır. Ahmet Rasim bu sonuca ulaşırken dönemin birçok yazarıyla kıyaslanmayacak ölçüde duru, arı ve temiz bir dil kullanmıştır. Bu dili renkli, canlı, hareketli bir anlatımla kaynaştırmış, özentisiz yaklaşımıyla okuru kazanmaya çalışmıştır.

Ahmet Rasim'in şarkı türünde besteleri de vardır. Musikiyle ilgili temel bilgileri büyük musiki ustası Dede Zekâi Efendi'den öğrenmiştir.

Şarkılarında belli makamları dar bir ses alanı içinde kullanmış, ama musiki zevki ve yeteneğiyle değerli eserler ortaya koymuştur.

Musiki konusunda kitap, dergi ve gazetelerdeki yazıları, döneminde musikinin nerede, nasıl çalınıp söylendiği, musiki aletleri gibi pek çok konuda musiki tarihi açısından önemli bilgiler verir. Şarkılarının güfteleri kendisine aittir; bazı şiirleri de çeşitli bestecilerce güfte olarak kullanılmıştır. 65 şarkısı vardır.

● **YAPITLAR (başlıca): Söyleşi, makale, anı:** *Gecelerim*, 1896; *Makalat ve Muşahedat*, 1909; *Şehir Mektupları*, 1912-13, *Eşkâl-i Zaman*, 1918; *Cidd-ü Mizah*, 1920; *Gülüp Ağladıklarım*, 1924: *Fuhş-i Atik*, 1924; *Şair, Muharrir, Edip*, 1924; *Muharrir Bu Ya*, 1927; *Falaka*, 1927; **Roman:** *İki Sevgili*, 1891; *Meyl-i Dil*, 1892; *Nâkâm*, 1899; *Hamamcı Ülfet*, 1922; **Tarih:** *Resimli ve Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, 4 Cilt, 1910; *İki Hatırat Üç Şahsiyet*, 1916; *İstibdattan Hakimiyet-i Milliyeye*, 1926; **İnceleme:** *Şinasi*, 1927; **Şarkı:** *Pek revadır sevdiğim ettiklerin; Can hasta, gözüm yaşlı, gönül zârü perişan; Gözümde işve nümadır hayal-i bîbedeli; Leb-i rengînine bir gül konsun; Benim sen nemsin ey dilber.*

AHMET REFİK

bak. ALTINAY, Ahmet Refik

AHRENS, Heinrich
(1808-1874)

Alman hukuk ve siyaset felsefecisi. Hukuk felsefesinde "idealist -organizmacı" yaklaşımın başlıca temsilcilerindendir.

14 Temmuz 1808'de Hannover'de doğdu. Göttingen Üniversitesi'ni bitirdi. 1830'da hukuk doktoru oldu. Göttingen, Brüksel ve Graz üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. 1831'de ulusal birlik ve liberal anayasa hedefleri doğrultusundaki devrimci ayaklanmalara katıldı. Demokratik hareketin bastırılması üzerine, ülkesini terkederek Paris'e gitti. 1848 Devrimi sonucunda, yeni bir anayasa oluşturulması için toplanan Frankfurt Milli Meclisi'ne milletvekili seçildi. 1860'ta Leipzig Üniversitesi'nde siyasal bilimler profesörü olan Ahrens, 2 Ağustos 1874'te Salzgitter'de öldü.

Ahrens'in hukuk felsefesine en önemli katkısı, Alman felsefecisi Krause'nin öğretisini açıklayarak hukukçular arasında yaygınlaştırmasıdır. Krause'ye göre hukuk, doğa, insan aklı ve Tanrı arasında uyum sağlayan ilkelerin bir bütün olarak düzenlenmesidir. Bu ideal uyumun gerçekleştirilmesi doğrultusundaki gelişme biçimlerini ise yasalar belirler. Krause'nin mistisizme kayarak ve teknik terimlerle ortaya koymaya çalıştığı bu idealist organizmacı hukuk felsefesi, Ahrens tarafından daha anlaşılır bir temele oturtuldu. Bu nedenle Ahrens, hukuk felsefesinde belirli bir "doğal hukuk" yaklaşımının temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Ahrens'in hukuk felsefesine bir başka katkısı da doğal hukuk yaklaşımını, devletin toplumsal temellerine uygulamasıdır. Bu bağlamda, meslekların doğal gruplaşmaları sonucunda ortaya çıkan korporatif örgütler ile devlet arasındaki organik ilişkileri ayrıntılı bir biçimde incelemiştir.

● **YAPITLAR:** *Cours de Droit Naturel*, 1838, ("Doğal Hukuk Dersleri"); *Die Organische Staatslehre auf Philosophisch-anthropologischer Grundlage*, 1850, ("Felsefi ve Antropolojik Temeller Üzerinde Organizmacı Devlet Öğretisi"); *Naturecht oder Philosophie des Rechts*, 1870-1871, ("Doğal Hukuk ya da Hukuk Felsefesi").

● **BAKINIZ:** K.C. KRAUSE.

AIKEN, Conrad Potter
(1899-1973)

ABD'li şair, öykü yazarı. Psikanalitik kuramdan etkilenen şiirleriyle tanınır.

Georgia Eyaleti'nde, Savannah'ta doğdu. Küçük yaşta birlikte intihar eden ana-babasının cesetlerini gördüğünde uğradığı şok, daha sonra edebi kişiliğinin biçimlenmesinde belirleyici oldu. Harvard'da birlikte eğitim gördüğü T.S. Eliot'un şiirinden büyük ölçüde etkilendi. 1947'de Massachusetts'e yerleşene kadar İngiltere ve ABD arasında gidip geldi. Doğduğu yerde öldü. *Selected Poems* ("Seçme Şiirler") adlı kitabıyla 1930 Pulitzer Şiir Ödülü'nü kazandı.

1915 ve 1920 arasında yazdığı şiirlerde yeni gelişen psikanalitik kuramların etkisi altında olduğu görülür. "Senfoniler" olarak adlandırdığı şiirlerinde, bir müzik parçasında görülebilecek çeşitlilikte çağrışımlara yaslanmayı denedi. Daha sonra anlatı şiirleri, lirik şiirler yazdı. II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden müzikal biçimlere döndü. 1953'te en iyi şiirlerini *Collected Poems* ("Toplu Şiirler") adıyla yayımladı.

Öyküleri 1920 ile 1930 arasında yazılmıştır. Romanı denediyse de, bu türde fazla ürün vermedi.

Yapıtları üzerinde farklı değerlendirmeler yapılan bir sanatçıdır. Kimi eleştirmenler Aiken'in ilgi görmemiş bir usta olduğunu düşünürken, kimileri de eklektik bir şair olduğunu söyler.

● YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Earth Triumphant*, 1914; *The Charnel Rose*, 1918; *Selected Poems*, 1929 ("Seçme Şiirler") ; *The Human Heart*, 1952; *Collected Poems*, 1953 ("Toplu Şiirler"); Öykü: *Bring! Bring!*, 1925; *Among The Lost People*, 1934 ("Kayıp İnsanlar Arasında"); Roman: *Blue Voyage*, 1927.

AILEY, Alvin
(1931)

ABD'li siyah dansçı, koreograf ve bale yönetmeni. Geleneksel dans anlayışından kaynaklanan kendine özgü üslubu ve modern dans alanında örnekler veren topluluğu ile tanınmıştır.

Texas, Rogers'te doğdu. Önce klaket öğrendi daha sonra baleye yöneldi. California'da Uzakdoğu ve Hint danslarından etkilenmiş bir öğretmen olan Lester Horton'dan ders aldı. Çalışmalarını New York'ta Martha Graham, Hanya Holm ve Charles Weidman ile modern dans alanında sürdürdü. Klasik dansı Karel Shook'tan, tiyatroyu Stella Adler'den öğrendi.

Profesyonel olarak ilk kez 1950'de Horton Dance Theatre'da sahneye çıktı. 1953'te Horton'un ölümünden sonra bu topluluğun yönetmeni oldu. *House of Flowers, Carmen Jones* (1954) gibi pek çok müzikal film ve sahne oyununda rol aldı. 1958'de kendi adını taşıyan bir dans topluluğu kurdu ve bu toplulukla önce ABD'de, 1964'ten sonra da Avrupa'da sürekli olarak turnelere çıktı. 1972'den sonra Alvin Ailey topluluğunun adı "Alvin Ailey City Center Dance Theater" olarak değişti ve New York City Music and Drama Organization Center'a bağlandı.

1975'ten sonra, müziğini Ellington'un bestelediği bir dizi balenin koreografisini yaptı. *Dance Magazine* (1975) ve Capezio (1979) dans ödüllerini aldı.

Verimli bir koreograf olarak tanınan Ailey'in yapıtları ilkel, modern, caz ve klasik dans öğelerinin bir bileşiminden oluşur. Çalışmalarında çoğunlukla geleneksel müzikten yararlanır.

● YAPITLAR (başlıca): *Blues Suite*, 1958; *Revelations*, 1960; *Knoxville: Summer of 1915*, (Müzik: Barber), 1960, ("Knoxville: 1915 Yazı") *Flowers*, (Müzik: Pink Floyd ve Janis Joplin), 1971, ("Çiçekler"); *Archipelago*, (Müzik: André Boucourechliev), 1971, ("Takım Adalar"); *Hidden Rites*, (Müzik: Petrice Sciortino), 1973, ("Gizli Ayinler").

AILLY, Pierre D'
(1350-1421)

Fransız tanrıbilimci. Occam'lı William'ın görüşlerine yeni bir yorum getirerek yaymaya çalışmıştır.

Compiegne'de doğdu, Avignon'da öldü. Ailesi yörenin soylularındandı. Bu ayrıcalıklı konumu dolayısıyla kolayca Paris'e gitti; Navarre Koleji'ne girdi (1372). Tanrıbilim konusundaki başarılı çalışmalarıyla "doktor" sanını kazandı. Bir süre sonra, yine bu öğretim kurumunda yönetici oldu (1389). Sıra ile Puy (1395) ve Cambrai (1396) piskoposluğu yaptı. 1411'de kardinalliğe yükseldi. Constance Konseyleri'ne katıldı (1414-1418); konseyin yetki bakımından papanın üstünde olması gerektiğini ileri sürerek, kilise tarihinde, yeni bir görüşe öncülük etti. Gerek bu görüşü, gerekse Doğu-Batı kiliselerinin uzlaştırılması konusundaki çabaları tutucu çevrelerce ağır bir tepkiyle karşılandı. Bir süre Kral VI. Charles'ın başpapazlığını yaptı; papaya yardımcılık ettiği sırada öldü.

D'Ailly, felsefeye tanrıbilim konularıyla yaklaştı. Din, bilim, siyaset alanlarında değişik kuramlar ileri sürdü; bunları felsefe sorunları üzerinde yoğunlaştırarak bütünlüğe kavuşturdu.

Bilgi kuramı

Occam'lı William'ın yöntemine bağlı kalan, onun görüşlerine yeni bir yorum getiren d'Ailly'in felsefe tarihinde yaptığı en önemli yenilik bilgi kuramıyla ilgilidir. Kendinden önce gelenlerin bilgi kuramlarını eleştirici bir gözle inceledikten sonra, bilginin tek kaynaklı olmadığı görüşünü ileri sürdü.

Bilginin oluşmasında yalnız us yeterli değildir. İnsanda ustan ayrı bir yetenek daha vardır. Bu yetenek "doğal ışın"dır. "Doğal ışın" kişinin özünde, benliğinde olan, us gücünün denetimi dışında, genellikle sezgiye, içe doğuşa dayanan, bütün kuşkulardan uzak kalan bir bilgidir, bilgi kaynağıdır. Öte yandan "doğal ışın" kişinin varlık koşullarından biri olması nedeniyle kesindir.

Us da doğal bir yetenek, bir yetidir; ancak doğal düzen tarafından sınırlandırılmıştır. Usun kavrayış alanı bellidir; kendi gücünün doğaca belirlenen sınırlarını aşamaz. Bu nedenle, göreceli bir anlama gücü vardır, kesinliği genel geçerlik taşımaz. Tanrı'nın varlığı konusunda usun ileri sürdüğü kuramlar, bilgi verileri birer gelenek ürünüdür, sorunun çözümüne yetmez.

Bilgi algılanan nesne ile algılayan yetenek arasında kurulan bağlantıdan oluşur. Bu durumda bilgi, iki varlık arasında kurulmuş bir bağlantıdır. Bunu, nesneyi algılayan öznenin işleminden, nesnenin özne üzerindeki etkisinden anlamak kolaydır. Tanrı konusunda ileri sürülen bilgi biçimci, biçime dayalı bir bilgidir. Gerçekte bilgi biri soyut, biri sezgiye bağlı olmak üzere ikiye ayrılır. Sezgiye dayalı bilgi nesnenin gerçek olup olmadığını anlamaya yarar. Bunun dışında kalan bilgi soyuttur, genel geçerliği, kesinliği söz konusu değildir. Anlayış gücünün, doğal verilere dayanarak oluşturduğu Tanrı inancı, bu inanca bağlı bilgi "doğal ışın" dışında kaldığı sürece kesin değildir.

Tanrısal güç

Tanrı, engin gücü, sınırsız erki olan yüce bir

varlıktır. Doğa düzenine, doğa yasalarına bağlı değildir. Olmayanı olan gibi göstermek, birtakım yanılsamalara yolaçmak, tanrısal istencin denetimi altındadır. Bu yanılsama, deneye dayalı bilginin kesin geçerlik taşımadığını, kuşkuya yer bıraktığını gösterir. Tanrı'nın salt gücü ile kutsal gücü özdeştir. Salt güç dilediğini yapar; kutsal güç bu yapımı, bu eylemi, evrene, evreni dolduran varlık türlerine uygular. Bu nedenle Tanrı'nın salt gücü yapıcı, yaratıcı, kutsal gücü ise uygulayıcıdır. Kutsal güç evreni yönetir; kesin geçerliği olan kurallar, yasalar, oluşumlar bu kutsal gücün denetimi altındadır. Evrendeki oluşumlar varlığın özünde değildir, tanrısal istence bağlıdır. sözgelişi bir nesne kendi doğası gereği sıcak, başka bir nesne kendi doğası gereği soğuk değildir, Tanrı istenci nasıl gerektiriyorsa öyledir.

Ahlak olayları da Tanrı istencine bağlıdır. İyi ile kötü nesnenin yapısında değil, Tanrı istencinin buyruğundadır. Tanrı'nın sevdiği, beğendiği iyidir, sevmediği, beğenmediği ise kötüdür. İnsan doğuştan doğru ya da eğri değildir. Tanrı ne istemişse öyledir. Tanrı isterse kişi doğru, isterse eğri olur. Bu nitelikler kişinin özel istencine değil, tanrısal istence bağlıdır.

Ruh, doğal nesnelerden bağımsız bir varlıktır, özü gereği onlara benzemez. Ruhun en güçlü eğilimi Tanrı'ya duyduğu sevgidir.

D'Ailly özellikle Occam'lı William'dan etkilendi. Onun Aristoteles'in varlık anlayışını us ilkelerine dayanarak açıklayan görüşlerine getirdiği yeni yorumlarla kendinden sonra gelenleri etkiledi. "Doğal ışın" kuramı, sonraları Tanrı'ya duyulan sevgiye, "arınmış sevgi"ye dönüştü.

• YAPITLAR: *Quaestiones Super Primum, Tertium et Quartum*, 1500, ("Birinci, Üçüncü ve Dördüncü Yüksek Bilimlere İlişkin Sorular"); *Tractatus et Sermones*, 1639, ("Çalışma ve Tartışmalar"); *Tractatus Exponibilium Magistri Petri de Allyacol*, 1903, ("Aziz Petrus'un Yorumu Üstüne Bir Çalışma").

• BAKINIZ: OCCAM'LI WILLIAM.

AİSKHYLOS
(İÖ 525-456)

Eski Yunan tragedya şairi. Klasik tragedya türünün yaratıcısıdır. Koro ile bir tek oyuncunun konuşmalarından oluşan ilkel tragedyaya ikinci bir oyuncu katmış, diyaloga daha geniş yer vermiş, bireylerarası çatışmayı dinsel ve toplumsal boyutlarıyla işleyerek evrenselleştirmiştir.

Yaşamıyla ilgili bilgi çok azdır. Atina yakınlarında Eleusis'te doğduğu, babası Euphorion'un toprak sahibi bir soylu olması nedeniyle soylu sınıfın geleneklerine göre yetiştirildiği düşünülür. İÖ 490'da Yunanlılar'ın Persler'i yendiği Marathon Meydan Savaşı'na katılmış, kimi kaynaklara göre İÖ 480'de Salamis Deniz Savaşı'nda, İÖ 479'da Plataia'da da

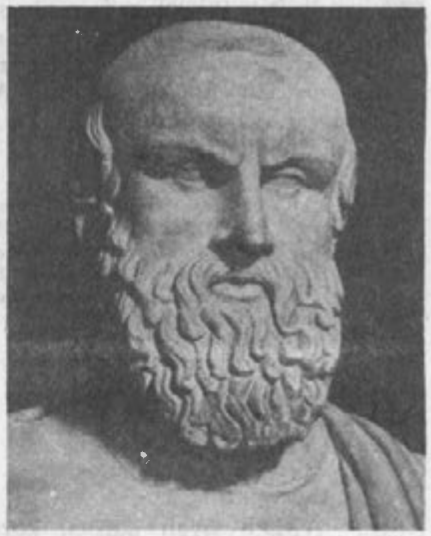

çarpışarak Atina'nın Persler'e karşı kazandığı zaferlere yakından tanık olmuştur. Atina'da Büyük Dionysia bayramlarında yapılan tragedya yarışmalarında kazandığı yaklaşık yirmi sekiz birincilik ödülünden ilkini İÖ 484'te almıştır. Günümüze kalan tragedyalarından *Persai*'ı ("Persler") İÖ 472'de, *Hepta Epi Thebas*'ı ("Thebai'a Karşı Yedi Kişi") İÖ 467'de günümüze ulaşmamış satir oyunu *Proteos* ile birlikte *Oresteia* üçlüsünü İÖ 458'de sahneye koymuştur. Oyunlarından birinde (büyük bir olasılıkla Persai'da) Koro'nun eğitimi ve giysileriyle ilgili giderleri karşılama görevinin Atinalı devlet adamı Perikles'e verilmiş olması, Aiskhylos'un kazandığı saygınlığın bir kanıtıdır.

Yaşamına ışık tutan kimi belgeler Aiskhylos'un hem bir tür "tarikat" sayılabilecek Eleusis törenlerine özgü gizemcilikle, hem de Pythagoras felsefesiyle yakın bağları olduğunu belirtir. Aristoteles'e göre, yaşamının bir döneminde Aiskhylos hakkında kutsal Eleusis törenlerinin gizlerini oyunlarında açıklamak suçundan kovuşturma açılmış, ancak şair yaptığı savunmayla temize çıkmıştır. Cicero'ya göre de Aiskhylos "bir şair olduğu kadar bir Pythagorasçı' dır". Aiskhylos'un ılımlı bir demokratik düşünceyi de kapsamına alan Pythagoras felsefesini Sicilya'da tanıdığı düşünülür.

Şair iki kez Sicilya'ya gitmiş, ilk gidişinde Yunan kolonilerinden Syrakousai'ın sanatsever kralı I. Hieron'un konuğu olmuş, kralın isteği üzerine *Persai* tragedyasını sahneye koymuş ve yeni kurulan Aetna kolonisi için bir oyun yazmıştır. Sicilya'ya ikinci gidişinden bir süre sonra ise Gela'da ölmüştür. Ölümünden sonra Atinalılar ona büyük bir ayrıcalık tanıyarak yapıtlarının sahneye konulabilmesini sağlamak amacıyla Koro giderlerinin devletçe karşılanmasını karara bağlamışlardır. Gela'da bulunan mezartaşında, Aiskhylos'un Marathon Savaşı'ndaki varlığının anılmasına karşın, tragedya alanındaki etkinliğinden söz edilmez. Oysa, bir kaynağa göre yapıtlarının sayısı doksanı bulan Aiskhylos, tragedyalardan başka satir oyunları, ağıt, koro liriği ve epigram türünde şiirler de yazmıştır.

Aiskhylos'un yapıtlarından çağımıza yalnız yedi

Eski Yunan Tragedyası

*Tragedya türünün ilk çağlardan bugüne, her toplum ve döneme özgü niteliklerini kapsayan bir tanımını yapmak olası değildir. Yapı, biçim ve içerik bakımından İÖ 5. yy'da yetkinliğine erişmiş olan tragedya Klasik Çağ kültürü ve Eski Yunan tiyatro düşüncesinden ayrı olarak yorumlanamaz. Tragedyayı çağının en önemli türü sayan Aristoteles'in * Poetika'sı günümüzde de bu türün tanımı için bir çıkış noktası niteliğini korur.*

Aristoteles, tragedyayı yaşamın ve onun içerdiği eylemin bir taklidi olarak tanımlar. Zorunluluk yasalarına göre gerçekleşen bu eylemin taklidi, tragedyanın en önemli öğesi olan öyküyü (mithos) oluşturur. Aristoteles'in ideal tragedyasında öykü, karmaşık bir eylemi yansıtır ve oyunun odağını oluşturan bir yazgı değişikliğini (metabasis) içerir. Soylu tragedya kahramanının düşüşü, olayların amaçlananın tam tersine ve eylemin karşıtına dönüşmesinde (peripeteia) ifadesini bulur. Tragedyanın vazgeçilmez bir öğesi de kahramanın gerçeğin farkına varması ve bilgisizlikten bilgiye geçişidir (anagnorisis).

Aristoteles'in karakter, dil, düşünce, dekor ve müzik gibi öteki tragedya öğeleri arasından öyküyü ve onun taklidi olduğu eylemi öne çıkarması, bir anlatım türü olarak tragedyanın değerlendirilmesine ışık tutmaktadır. Yazgı değişikliği ve eylemin karşıtına dönüşmesi gibi temel öğelerle gelişen karmaşık öykü, tragedyanın, çatışmayı odak edinen bir anlatım türü olarak tanımlanmasını gerekli kılmaktadır. Aristoteles'in, destan türünün geniş bir zaman dilimine yayılmış olan anlatısal biçimine karşı, tragedyanın kısa bir zaman kesiti içinde yoğun olarak işlenen bir eylemle tanımlanan yapısını vurgulaması da bu tür bir değerlendirmenin verilerini sağlamaktadır.

Tragedyanın, karşıtına dönüşen eylemi ve bu karşıtlar çatışmasını temel alan bir tür olarak ortaya çıkması ve yetkinleşmesi, parçası olduğu ve yansıttığı toplumsal koşullarla birlikte düşünüldüğünde anlam kazanır. Bu açıdan İÖ 5. yy Atina toplumunun niteliği önemlidir. Pers Savaşları nedeniyle, Atina'nın öteki site devletleri üzerinde hegemonya kurması, hızlı bir toplumsal gelişme ortamı yaratmıştı. Bu gelişme süreci içinde toplumu oluşturan sınıflar arasında farklılaşma siyasal düzeyde ifadesini bulmuş, Atina demokrasisi kurulmuştu. Birbirinden farklı hatta, çelişen değer yargılarının barındığı bu yapı, devingenliğini çatışan güçlerden alıyordu. Böylesine bir ortamda gelişen tiyatro sanatı da uzlaşmazlıkları belirginleşen toplumsal yapının bu özelliğini yansıtmış, karşıtların çatışmasından doğan eylem çerçevesinde bir yapı kurmuştur.

Aristoteles'in tragedya tanımının temel aldığı bir başka öğe de tragedya kahramanının bir yanlış yapması ya da suç işlemesidir (hamartia). Uzlaşmaz değerler arasında bir ikilemle karşı karşıya kalan trajik birey yazgı ya da karakterinden kaynaklanan bir yanlışla davranır; amaçladığı eylemi ondan bağımsızlaşır, karşıtına dönüşür. Bu niteliğiyle de tragedya, birey ile yabancılaştığı eylemi arasındaki kopukluğu yansıtan bir tür olarak değerlendirilebilir.

*Tragedya türünün kökenleri ve İÖ 5. yy'a değin süren evrimiyle ilgili pek az kesin bilgi olduğundan, bu konuda yazılanlar büyük ölçüde varsayımlara dayanır. Tragedyanın kökenleri konusunda günümüzde geçerli olan görüş, bu türün tanrı Dionysos onuruna yapılan tapınma törenlerinde söylenen "Dithyrambos" adlı Koro şarkılarından kaynaklandığıdır. Eskiden yaygın olan görüşe göre ise dithyrambos, söylencesel (mitolojik) bir yaratık olan "satir" (yarı insan yarı teke) kılığına girmiş korolarla özdeş tutulmuş, böylece ilkel satir Koro'su tragedyanın kaynağı sayılmış; "tragedya" sözcüğünün Yunancası olan "tragoîdia" ("tragos"=teke, "odiê"=şarkı) bileşiminin bunu doğruladığı düşünülmüştür. Oysa, tragedyanın kaynağı olarak bilinen dithyrambos'un satirler Koro'suyla ilgisini gösteren güvenilir hiçbir kanıt yoktur. Bu nedenle İÖ 6. yy'da yaşadığı bilinen ilk tragedya şairi Thespis'in * yarışmalardan birinde ödül olarak bir teke kazanmış olması, "tragoîdia" sözcüğünün anlamına ışık tutan en geçerli veri sayılır.*

Dithyrambosun bir kolu İÖ 7. ve 6. yy'larda gelişerek İÖ 5. yy'daki belirli biçimini almıştır. İlkel biçimiyle cinsel öğeleri bol miktarda barındıran kaba nitelikli Dithyrambos, evrim süreci içinde bu özelliklerinden arınarak toplumun yüksek sınıflarınca benimsenmiş, ciddi konulara yönelmiş, bir sanat özelliği kazanmıştır. İkinci bir kolu ise dramatik özellikler edinerek tragedya türüne dönüşmüştür.

Koro'dan bağımsız bir oyuncunun ilk kez Koro ile diyalog kurması tiyatronun çekirdeğini oluşturur. Bu atılımı İÖ 6. yy'da Thespis gerçekleştirmiştir. Tragedyanın "çatışma", "acı çekme" ve "ölüm" gibi temel öğelerinin oluşumunda ise bir bitki ve bereket tanrısı olan Dionysos'un her ilkbahar yinelenen savaşımı, acı çekmesi, ölümü ve yeniden dirilişine ilişkin söylencenin izleri görülmüştür. Ancak, düşünce, söylencesel içerik ve şiir dili açısından İÖ 5. yy tragedyalarını en çok etkilemiş olan Homeros destanlarıdır. Örneğin Aiskhylos'un, * yazmış olduğu tragedyaları "Homeros'un büyük şöleninden küçük lokma-*

→

tragedya kalmıştır. Bunlardan en eskisi *Persai*, İÖ 472'de şair 53 yaşındayken oynanmış olduğuna göre, onun gençlik dönemini ve gelişimini izlemek olanaksızdır. Ancak Aiskhylos'un gençlik yılları Atina'da (ve genel olarak Yunan yarımadası ve Ege'de) tiranlık çağına rastlar. Tiranlık yönetimi ve bunu kendi etki alanını genişletmek için araç olarak kullanan Pers Devleti Aiskhylos gibi Atina soylu sınıfının üyeleri için özdeş iki düşman güçtür. Persler'in yenilgisiyle Atina'da tiranlık yönetimi kesin olarak çöker, demokratik evrim başlar. Aiskhylos, tiranlık dönemine tanık olduğu, Persler'e karşı savaştığı gibi, Atina'da demokrasi yönetiminin çalkantılı dönemini de yaşamış, Atina egemenliğinin bundan sonraki gelişmesini izleyebilmiştir. Günümüze kalan yapıtları, Atina'nın deniz gücünü sağlamlaştırdığı, denizaşırı hegemonyasını kurduğu, anayasal reformlarını tamamladığı, özgürlük ve eşitlik anlayışını yasa güvencesine bağladığı yıllarda oynanmıştır. Bu yapıtlardan özellikle *Oresteia*, eski düzenden demokratik düzene geçişin Aiskhylos'u birçok bakımdan derinden etkilemiş olduğunu gösterir.

Toplumsal durum

Aiskhylos'un bir tragedya şairi olarak başta gelen özelliklerinden biri, yapıtlarını konu ve işleniş bakımından birbirine bağlı üç ayrı tragedyadan oluşan bir üçlü (trilojî) biçiminde yazmış olmasıdır. Üçlülerde, ele aldığı söylenceleri geniş bir zaman dilimi, bir gelişim süreci içinde tiyatro ustalığı, şiir sanatı ve toplum, din, ahlak anlayışıyla yoğurarak işleme olanağını bulmuştur. Ancak zamanımıza kalan ilk oyunu *Persai* ("Persler") ile onunla birlikte yarışmaya katılan tragedyalar (bunlar günümüze ulaşmamıştır) arasında konu birliği olmadığı bilinir. *Persai*'ın en önemli özelliği, bugüne kalan Eski Yunan tragedyaları arasında yazarıyla çağdaş olan tarihsel bir olay üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu oyunda Aiskhylos, Pers kralı Kserkses'in Salamis Savaşı'nda Yunanlılar'a yenilmesini işler. Oyunun ağırlık noktası, Yunan zaferinin övülmesinden, vatanseverlik duygularının okşanmasından çok, Doğulu kral Kserkses'in zenginliğinden ve gücünden kaynaklanan aşırı gurur ve güvenin kendisini ve Pers ordusunu yıkıma sürüklemesi, bu yıkımın Olymposlu baştanrı Zeus'un simgelediği ahlak anlayışına göre haklı gösterilmesidir.

lar" olarak nitelediği söylenir. İÖ 7. ve 6. yy'da Atina'da kaleme alındığı bilinen Homeros destanlarındaki insanlararası, tanrılararası ve insanlarla tanrılar arası çatışmalar ve bu bağlamda belirginlik kazanan "aşırı gurura kapılma", "suç işleme", "cezalandırılma", "acı çekme" ve "ölüm" gibi öğeler tragedyaya geçmiş; "trajik" dünya görüşünün soylu söylence kahramanlarının çevresinde dramatik bir biçimde işlenip gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. İÖ 5. yy'dan çağımıza otuz üç tragedya kalmıştır. Bunlardan yedisi Aiskhylos'un, yedisi Sophokles'in *, geri kalanı Euripides'in * yapıtlarıdır. Eski Yunan tragedyası belli bir yapı ve biçime göre düzenlenmiştir. Bu yapıyı Koro öğesi belirler. Genellikle bir tragedyada toplam olarak beşi aşmayan Koro şarkısı, oyunda işlenen olaylar örgüsünü beli aralıklarla keser, olayların geçmişi ve gelişimine, kişilerin tutum ve davranışlarına ilişkin bir yorum yapar. Olaylar örgüsü ise Koro'nun dışındaki oyuncuların diyalog ve monologlarıyla oluşan sahnelerle ve gelenek öyle olduğu için sahnede gösterilmeyen ölüm, cana kıyma, yaralama gibi şiddet olaylarının bir haberci tarafından duyurulmasıyla gelişir. Buna zaman zaman Koro ile oyunculardan birinin paylaştığı heyecanlı, kimi kez ağıtsal nitelikli lirik konuşmalar da katılır. Koro'nun işlevi zamanla değişikliğe uğramışsa da, birbirini bütünleyen oyuncu-Koro ilişkisi, birey-toplum ilişkisinin tiyatro sanatına devingen bir biçimde yansımış olduğunu gösterir. Tragedyanın Atina toplumu için taşıdığı önem, bu türün zamanla gelenekselleşen gösteri koşullarından anlaşılabilir. İÖ 6. yy'ın sonlarında Atina halkını özellikle sanat ve yazına yönelterek birleştirmek isteyen Tiran Peisistratos, * her yıl kutlanmak üzere Büyük Dionysia bayramlarını başlatmış, dithyrambos ve tragedya yarışmalarını bu dinsel bayram çerçevesinde kurumlaştırmıştır. İlkbaharda beş gün süreyle kutlanan bu bayramların birinci gününde Tanrı Dionysos onuruna geçit ve kurban törenleri, ikinci gün elli kişilik koroların söylediği dithyrambos yarışmaları, son üç gün de tragedya yarışmaları düzenlenirdi. Yarışmalara yüksek bir devlet yetkilisi tarafından seçilen üç şair, yazıp sahneye koydukları üçer tragedya ve bir satir oyunuyla katılırlar, sonuçlar ad çekimi ile seçilen on kişilik bir jüri tarafından saptanırdı. Oyunların sahneye konulması, için gerekli giderleri varlıklı Atina yurttaşları karşılardı. Eski Yunan tiyatro geleneğine göre tragedya gösterilerine tümü erkek olmak üzere on iki ya da on beş kişilik Koro'dan başka en çok üç oyuncu katılır, bunlardan her biri birkaç rolde oynayabilirdi. İlk zamanlar ise başrolü şairin kendisi üstlenirdi. Tiyatronun ortasındaki daire biçimindeki yükseltisiz alanı (orkhestra) tüm oyuncular paylaşır; Koro, flüt eşliğinde şarkı söyleyerek dans hareketleri yapardı. Sahneye maske, takma saç, yüksek tabanlı ayakkabılar ve zengin giysilerle çıkılırdı. Eski Yunan sanatı en verimli ve devingen çağını İÖ 5. yy'da Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in yapıtlarıyla Atina'nın demokrasi döneminde yaşamıştır. Tragedyanın hızla gelişip olgunlaşması demokrasi düzeninin yerleşmesiyle bağıntılıdır.

İÖ 5. yy sonunda Peloponessos Savaşı'nın bitimiyle Atina'nın yenik düşmesi ve demokrasi yönetiminin son bulması Eski Yunan tiyatro sanatı için bir dönüm noktası olmuş ve daha sonraki yüzyıllarda eski başyapıtların oynanmasına devam edilmekle birlikte bunlarla boy ölçülebilecek değerde tragedyalar yazılmamıştır.

Persai'den beş yıl sonra yazılan *Hepta Epi Thebas* ("Thebai'a Karşı Yedi Kişi") ise, ünlü Oidipos söylencesini Thebai kral soyunun üç kuşağı kapsamında işleyen bir üçlünün son tragedyasıdır. (Yitik birinci ve ikinci tragedyaların *Laios* ve *Oidipos*, üçlüyü izleyen satir oyununun ise *Sphinks* olduğu bilinir). *Hepta Epi Thebas*'ta Aiskhylos, Oidipos'un oğulları Eteokles ve Polyneikes'in Thebai krallığı için giriştikleri savaşı, ikisinin de ölümüyle sonuçlanan çatışmayı işler. Üçlüdeki ilk iki tragedyanın şu olaylar üzerine kurulduğu düşünülür: Kral Laios, Zeus'un buyruğunu dinlemeyerek bir oğul sahibi olmuş, sonradan korkup onu ölüme terketmiş; buna karşın oğlu Oidipos kurtulup Thebai'a dönmüş, bilmeden babasını öldürüp annesiyle evlenmiş ve üretememesi gereken bir soyu, bu birleşmeden doğan iki erkek, iki kız çocukla sürdürmüş, durumunu öğrenince gözlerini kör etmiş, daha sonra da iki oğlunu yaptıkları bir saygısızlıktan ötürü lanetlemiştir.

Aiskhylos *Hepta Epi Thebas* oyununda lanetlenmiş kardeşler arasındaki çatışmayı, salt bireyler arası ve diyaloga dayanan bir çatışma biçiminde değil, Thebai kentinin kuşatılması, kentin yedi kapısına Polyneikes ve komutasındaki altı Argoslu yiğitin giriştikleri saldırılar, Eteokles'in kenti savunma çabaları, Thebai halkının savaştan duyduğu korku ve heyecan çerçevesinde, uzun anlatılara ve Koro şarkılarına dayanan yalın bir dramatik yapı içinde vermiştir. Oyunda vurgulanan, Oidipos'un lanetinin gerçekleşmesinden çok, Laios'un zamanında dinlemediği tanrısal buyruğun üç kuşak boyunca süren yıkımlardan sonra yerine gelmiş olmasıdır. Laios'a verilen buyruk, halkının hayrı için çocuk sahibi olmaması gerektiğidir. Bu bakımdan üçlünün sonunda Eteokles ile Polyneikes'in birbirlerini öldürmeleri, Thebai'ın kurtuluşu ve kutlu bir olay sayılır. Aiskhylos, bireylerin çektikleri acıları, uğradıkları yıkımları tüm Thebai toplumunun kaderini de kapsayan bir tanrısal adalet kavramının ışığında değerlendirmiştir.

1952'de bulunan bir belgeye göre ilk kez İÖ 463 ya da İÖ 462'de oynandığı anlaşılan *Hiketides* ("Yalvarıcılar") adlı tragedya, yapısının yalınlığı, dramatik eylem bakımından durağanlığı, Koro şarkılarının uzunluğu ve Koro üyelerinin çokluğu yüzünden yüzyıllar boyunca Aiskhylos'un en eski yapıtı sayılmıştır. Bir üçlünün ilk oyunu olan *Hiketides*'te elli kişiden oluşan Koro, *Persai*'da olduğu gibi tragedyaya adını vermekle kalmaz, aynı zamanda başrole de çıkar. Üçlüde yer alan öbür iki (yitik) oyuna verilen adlar da *Aigiptoi* ("Aigiptos'un Oğulları"), *Danaides* ("Danaos'un Kızları"), bu oyunlarda Koro'nun taşıdığı adlardır.

Aiskhylos'un konu birliği ilkesini uyguladığı bu üçlüde Danaos soyu ile ilgili bir söylence işlenir: Danaos'un elli kızı amcaoğullarıyla evlenmemek için Mısır'dan kaçıp Argos'a gelir ve oranın kralı Pelasgos'tan sığınma hakkı ister. Kral, halkına danıştıktan sonra "yalvarıcılar"ın isteğini kabul eder ve uğrayacakları saldırıya karşı onları savunmayı üstlenir. Eldeki kimi belgelerden anlaşıldığına göre, bu oyunu izleyen iki tragedyada Danaos'un kızları, kendilerini izleyen amcaoğullarıyla evlenmek zorunda kalırlarsa da düğün gecesinde Hypermnestra'dan başka hepsi kocalarını öldürürler. Babasının buyruğuna karşı gelerek kocasının hayatını bağışlayan Hypermnestra ise mahkeme önünde yargılanır, ancak tanrıça Aphrodite'nin desteğiyle kurtulur. Aiskhylos'un *Hiketides* tragedyasında ortaya koyduğu çatışma, kadının istemediği bir erkekle evlenmeye zorlanması sorununun ötesinde, akrabalık bağının egemen olduğu ve erkeğin çok kesin bir üstünlük kazandığı bir evlilik için kadına seçim hakkı tanınmamasından kaynaklanır. Aiskhylos'a göre toplumsal düzenin koruyucuları olan tanrılar, bu oyunda kadının evlilik kurumunu tüm koşullarıyla kabullenmesinden yana bir tutum içinde görünürler.

Hepta Epi Thebas ve tanrısal adalet

Oynanış tarihi bilinmemekle birlikte Aiskhylos'un son yapıtlarından biri sayılan *Promêtheos Desmôtes* ("Zincire Vurulmuş Promêtheos") biri dışında tüm oyun kişileri tanrı ya da tanrısal olan tek tragedyadır. Eski Yunan söylenceleri arasında insanlığın evrimiyle ilgili en önemli ve ilginç söylencelerden birini konu alan bir üçlünün ilk oyunu olduğu sanılmaktadır. Üçlüde bunu izleyen (yitik) tragedyanın *Promêtheos Lyomenoss* ("Zinciri Çözülen Promêtheos") olduğu bilinir; üçüncü (yitik) oyunun tamamlanmış olduğu kesin değilse de *Promêtheos Pyrphoros* ("Ateş Taşıyan Promêtheos") adını taşıdığı kabul edilir. Promêtheos'un, tanrılar katında yeni bir yönetim düzeni kurmaya çalışan baştanrı Zeus tarafından suçlu bulunarak bir kayaya zincirlenişi, çektiği acılar ve gösterdiği direniş işlenir. Oyunun sonunda Promêtheos, Zeus'un kendisinden öğrenmek istediği gizi açıklamadığı için yeraltındaki Tartaros uçurumuna atılır; su tanrısı Okeanos'un kızlarından oluşan Koro onunla kader birliği eder. Dramatik eylem bakımından çok durağan olan bu oyunda gerilimi, Zeus'un sözcüleri ve buyruğunu yerine getirenlerle Promêtheos arasında geçen uzun anlatısal konuşmalar oluşturur. Oyunda, Zeus'un saldırısına uğradıktan sonra Hera'nın kıskançlığıyla ineğe dönüştürülen İo, çektiği acıları Promêtheos'a anlatarak onun Zeus'e karşı direncini güçlendirir.

Promêtheos

Aiskhylos'un öbür yapıtlarında insanlık ve toplum için olumlu bir güç olarak beliren baştanrı Zeus'un bu oyunda Atina'daki tiranlık çağının zorbalarını anımsatacak biçimde betimlenmesi, şairin din ve ahlak görüşünde bir tutarsızlık gibi değerlendirilmiştir. Ancak, günümüze kalan parçalarından anlaşıldığına göre *Promêtheos Desmôtes*'i izleyen ikinci oyunda, cezalandırılan Prometheos otuz bin yıllık bir süre sonra yeryüzüne çıkarılır ve Zeus'un izniyle Herakles tarafından zincirleri çözülerek serbest bırakılır. Bu tragedyaları Aiskhylos'un özellikle son yapıtı *Oresteia*'nın ışığında değerlendirenlere göre şair, aradan geçen binlerce yıllık süre içinde iki düşman tanrının bilgeliğe ererek uzlaşabildiğini göstermiş, aralarındaki çatışmaya bir çözüm getirmiştir.

Hiketides ve kadının seçim hakkı

İÖ 458'de oynandığı ve tragedya yarışmasında birincilik kazandığı bilinen *Oresteia*, Aiskhylos'un çağımıza bir bütün olarak kalan tek üçlüsü ve önemli yapıtıdır. *Oresteia* üçlüsünü *Agamemnon*, *Khoephoroi* ("Sunu Taşıyanlar") ve *Eumenides* ("Hayırlı Tanrıçalar") adlı tragedyalar oluşturur. Birbirini tamamlayan bu oyunlarda işlenen konu Atreos soyunun yıkımına neden olan kan davasıdır. Klasik Çağ'da tragedya şairlerinin büyük ilgi gösterdikleri bu söylenceye göre Argos kralı Atreos, kardeşi Thyestes'in

Oresteia, tanrıların ve insanların adaleti

çocuklarını öldürmüş, bir şölende onların etiyle kardeşini ağırlamış ve soyu Thyestes tarafından lanetlenmiştir. Aiskhylos *Oresteia* üçlüsünde, bu söylencenin geri kalan bölümünü kendisine özgü bir yorumla tiyatroya uygulamıştır.

Üçlünün birinci tragedyası *Agamemnon*'da Atreos'un oğlu Agamemnon, Troya zaferinden döner ve karısı Klytaimnestra tarafından tuzağa düşürülerek öldürülür. Klytaimnestra, Troya seferinin gerçekleştirilebilmesi için Agamemnon tarafından kurban edilen kızı İphigeneia'nın öcünü almış, kendi görüşüne göre adaleti yerine getirmiştir. İkinci oyun *Khoephoroi*'da, Agamemnon'un sürgünde bulunan oğlu Orestes gizlice Argos'a döner, kızkardeşi Elektra ve Koro'yu oluşturan kadınların desteğiyle annesi Klytaimnestra ve sevgilisi Aigisthos'u öldürür. Böylece, bir tür adalet anlayışını simgeleyen tanrı Apollon'un buyruğunu yerine getirerek babası Agamemnon'un öcünü almış olur. Ancak oyunun sonunda Orestes'in de cezasız bırakılmayacağı anlaşılır, çünkü annesi Klytaimnestra'nın öcünü almak üzere yeraltı tanrıçaları Erinysler Orestes'in çevresini sarmışlardır. *Khoephoroi* tragedyasının sonunda yalnızca Orestes'e görünen öc tanrıçaları Erinysler, üçüncü oyunda, sahneyi saran korkunç görünümlü bir Koro oluşturarak başrolü Orestes'le paylaşacak kadar büyük bir önem kazanırlar.

Aiskhylos tragedyasının özellikleri

Eumenides'te Orestes, önce işlediği suçtan arındırılmak üzere tanrı Apollon'un Delphoi'daki kehanet ocağına, daha sonra da tanrıça Athena'nın Atina'daki tapınağına sığınır. Bu, Eski Yunan tragedyalarında çok ender rastlanan oyun-içi yer değişikliğinin ilginç bir örneğidir. Oyunun başında Klytaimnestra'nın hayaleti tarafından kışkırtılan Erinysler Orestes'in izinden gelerek daha önce Apollon'a yönelttikleri suçlamaları Athena'ya karşı da yinelerler. Athena, suçlu Orestes ve davacı Erinysler'e eşit söz hakkı tanır ve Orestes'in resmi bir yargı kurulu olan Areiopagos mahkemesinde yargılanmasını sağlar. Duruşmada Apollon, Orestes'i savunarak babası Agamemnon'a olan sorumluluğunun önceliğini vurgular. Klytaimnestra'nın sözcüleri olan Erinysler ise analık hakkının önemini savunurlar. Duruşmanın sonunda yapılan oylamada her iki taraf eşit oy alınca tanrıça Athena Zeus'un kızı olarak babalık hakkının öneminden yana çıkar ve kendi oyunu Orestes'in aklanması için kullanır. Burada Aiskhylos'un önemle vurguladığı nokta, adaletin Erinysler'in temsil ettiği ilkel törelere göre değil, Atina demokratik yönetiminin önemli bir organı olan Areiopagos yargı kurulunca gerçekleştirilmiş olmasıdır.

Oresteia üçlüsü boyunca tanrılara ve insanlara göre adaletin ne olduğu araştırılmış, buna koşut olarak toplumda adalet anlayışının evrimi izlenmiş, "eden çeker", "acı çekerek bilgelik kazanılır" gibi kurallar Zeus'un tanrısal adaletine bağlı olarak değerlendirilmiştir. Hesiodos ve Solon gibi Aiskhylos'a göre de Zeus adil bir tanrıdır ve adaletin egemen olduğu bir düzenin bekçisidir. Bu bakımdan üçlünün son tragedyasında Zeus ve kızı Athena, Atina'da tiranlık döneminin sonunda savaşımlarla gerçekleştirilen demokrasinin de koruyucuları olarak belirir. Athena, kendisine karşı yenik düşen öc tanrıçaları Erinysler'in öfkesini yatıştırmak ve Atina kentini onların öcünden korumak amacıyla onlara Eumenides (hayırlı tanrıçalar) adını koymaya, kendi tapınağına yakın bir yerde onlara da kutsal bir yer ayırmaya söz verir. Böylece, kökenleri çok eskiye dayanan bu tanrısal güçlerle, kendisinin de üyesi olduğu ve Zeus'un yönettiği yeni Olymposlu tanrılar yönetimini uzlaştırmayı başarır.

Athena ile Erinysler'in uzlaşabilmesini sağlayan yöntemin, demokratik yönetimde şiddet ve zorbalığa karşı geçerliği onanmış olan "ikna" sanatına dayanması, oyunun önemli bir özelliğidir. *Eumenides* oyununun sonunda yer alan törensel geçit, Atina devletini yüceltmek amacıyla her üç yılda bir kutlanan Panathenaia Bayramı'ndaki geçitlere büyük bir benzerlik gösterir. Bu bakımdan yalnızca Orestes'in kurtuluşunu, Atreos soyunun lanetlerden arınışını kutlamakla kalmaz, eski ile yeni tanrıların, tanrısal adaletle yasal adaletin uzlaşmasını, Aiskhylos'un Atina demokrasisine olan bağlılığını da simgeler.

Aiskhylos'un tüm yapıtlarında bireysel, toplumsal ve dinsel sorunlar bir bütünlük içinde işlenir. Bireyin sorunu toplumun sorunu olarak ele alınır; şiddet ve cana kıyma olaylarını içerse de çözümü olanaklıdır. Aiskhylos, tanrısal adaletle toplumsal düzen arasında bir uyum görmüş, bu uyumun, "trajik" olarak nitelenen soruna çözüm getirebileceğine inanmıştır. Bu bakımdan üçlü tragedyaların "mutlu" bir biçimde sona ermesi yadırganmaz. Aiskhylos'un üçlü tragedya yapısı ve bunun içinde Koro'ya yüklediği önemli işlev, sorunu bireysel, toplumsal ve dinsel boyutlarıyla geniş bir bakış açısından işleyebilmesini sağlamıştır.

Tek tek ele alındığında Aiskhylos'un tragedyaları, yapıları bakımından yalın, dramatik eylem bakımından durağandır. Ancak *Oresteia* gibi bir üçlünün bütünlüğü içinde, birinci oyunun ağır gelişmesine karşın, ikinci ve üçüncü oyunların gittikçe artan bir dramatik devingenlik kazandığı görülür. Prometheos ve Klytaimnestra gibi güçlü oyun kişileri yaratmış olmasına karşın, karakter çizimi Aiskhylos için birinci derecede önemli değildir. Koro şarkılarının yapısı, lirik koşuk düzeni, Koro ile oyun kişilerinin paylaştıkları ağıtsal şarkılar oyundaki düşünce ve eylem birliğinden kopuk kalmaz; tersine birliği güçlendirir. Geniş ölçüde eğretilemeye (metaphor) dayanan şiir dili Klasik Çağ'dan bu yana olağanüstü zengin, yoğun ve ahenkli sayılmıştır. Temaların işlenişi, belli imgelerin ve sözcüklerin sürekli bir gelişim içinde Koro şarkılarında, monologlarda ve diyaloglarda kullanılmasına dayanır. Oyunların duygu ve düşünce bakımından yoğunluk kazanmalarında bunun katkısı büyüktür.

Tragedyalarının oynandıkları tarihlerde etkili olmasını sağlayan bir başka etken de Aiskhylos'un sahneleme tekniği ile ilgilidir. Tiyatroda görüntüye büyük bir önem veren şair, örneğin *Hiketides* ve *Eumenides* tragedyalarında alışılmış sayının çok üstünde kalabalık bir koro kullanmış; *Promêtheos Desmôtes*'te deniz perilerinden oluşan Koro'nun mekanik araçlar üzerinde "uçabilmesini" sağlamış; *Eumenides*'te tekerlekli bir platform kullanarak Delphoi tapınağının içini gösterebilmiş; *Agamemnon*'da ganimetle dolu bir savaş arabasını sahneye çıkarmış; bütün yapıtlarında zengin ve etkileyici giysilerin

kullanılmasına özen göstermiştir.

Aiskhylos, yapıtları günümüze kalan Eski Yunan tragedya şairleri arasında üçlü tragedya yapısını bir bütün olarak işleyen oyunlarının özündeki çatışmayı mutlu bir çözüme, uzlaşıma bağlayan tek şairdir. Üçlü tragedya, Aiskhylos'tan sonra geniş kapsamını, birlik ve bütünlüğünü koruyamamış ve bölünmüş, Sophokles ile Euripides'in elinde daha büyük bir yoğunluk kazanarak tek tragedyalık birime dönüşmüştür.

Aynı yüzyılın en büyük komedya şairi Aristophanes'in İÖ 405'te oynanan *Batrakhoi* (Kurbağalar) adlı oyununda Aiskhylos'u ahlak anlayışı bakımından en güvenilir tragedya şairi sayması ve bundan ötürü onu, Atina'nın içinde bulunduğu siyasal bunalımda topluma önderlik ederek doğru yolu gösterebilecek kişi olarak seçmesi, çağının bu şairi nasıl değerlendirdiğine ilişkin ilginç bir örnek sayılır.

• **YAPITLAR** (İlk oynanış tarihlerine göre) :*Persai*, İÖ 472, (Persler); *Hepta Epi Thebas*, İÖ 467, ("Thebai'ye Karşı Yedi Kişi"); *Hiketides*, İÖ 463 (?); *Promêtheos Desmôtes* (Zincire Vurulmuş Prometheos) *Oresteia*, İÖ 458 (Agamemnon).

• **KAYNAKLAR:** H.D.F. Kitto, *Form and Meaning in Drama*, 1956; G. Méautis, *Eschyle et la trilogie*, 1936; G. Murray, *Aeschylus the Creator of Tragedy*, 1936; J. de Romilly, *La Crainte et l'angoisse dans le théatre d'Eschyle*, 1958; O. Taplin, *Tragedy in Action*, G. Thomson, *Aeschylus and Athens*, 1941; B. Vickers, *Towards Greek Tragedy*, 1973.

• **BAKINIZ:** EURİPİDES, SOPHOKLES.

AİSOPOS
(İÖ 6. yy)

Eski Yunanlı fabl yazarı. Yapıtları bütün dillerde masal edebiyatına kaynaklık etmiştir.

Gerçekten yaşayıp yaşamadığı özellikle Rönesans'tan beri tartışma konusu olan Aisopos'un doğum yerine ilişkin çeşitli iddialar bulunmaktadır. Yaşamöyküsü üzerine değişik ipuçları Heredotos ve Plutarkhos tarafından verilmekte; kimi kaynaklara göre Trakyalı, kimi kaynaklara göre de Frigyalı olduğu ileri sürülmektedir. Bunlar arasında en yaygın kabul göreni Samos adasında Iadmon adlı bir soylunun kölesi olduğu, sahibince serbest bırakıldıktan sonra bol bol gezdiği ve Delfi'de öldürüldüğüdür. Ölüm öyküsünün mitolojik bir anlatımı vardır. İleri sürüldüğüne göre, tanrılarının yardımıyla başkalarının ömürlerinden çalıp çok uzun süreler yaşadıklarını ileri sürerek, Delfililer'e hakaret etmiştir. Bunun üzerine kent halkı tarafından bir tertiple hırsız olarak yakalanmış ve idam edilmiştir.

Aristophanes, Aisopos'u *Sinekler* adlı güldürüsüne almış; Sokrates, ölümü beklediği son saatlerindeki konuşmalarında ondan söz etmiştir. Aisopos'un fabllarının ilk derli toplu yazımı İÖ 4. yy'da Demetrius Phalareus tarafından gerçekleştirilmiş, ancak bunlar günümüze kalmamıştır. Daha sonra 1. yy'da Roma'da Phaedrus tarafından toplanan masallar Latince yayımlanmıştır. Çağlar boyu birçok kez yeniden yayımlanan fabllar, özellikle 17. yy Fransız yazarı Jean de la Fontaine tarafından yeniden değerlendirilince, dünya çapında yaygınlık kazanmıştır.

Aisopos'un fabllarında her biri değişik insan özellikleri üstlenmiş hayvanlardan oluşan yeni bir evrenin ilişkileri ele alınır. Egemenlik kavgaları, güçlülerin güçsüzleri ezme, yok etme çabaları, yardımlaşmalar, çekememezlik, oyun düzen kurmalar, hayvanlar evreni soyutlaması içinde bütün çarpıcılığı ile verilir. Aisopos, bu soyutlamaya sığınarak gündelik insan davranışlarından, ülkelerin yönetim biçimlerine kadar genişleyen bir yelpaze içinde, yaşadığı dönemi acımasızca eleştirmiştir.

Günümüzde çocuklara yönelik olarak değerlendirilen hayvan masalları, antik çağda dilden dile dolaşır, ve yetişkinlerce önemli konuların, büyük kararların ele alındığı tartışmalarda, ileri sürülen savları desteklemek için kullanılırdı. Bu masallar o dönemin eğitim ve felsefe tartışmalarında da, hem konuşmalara renk katmak, hem de kanıt olmak üzere bol bol kullanılırdı. Masalların sonunda yer alan ve hayvanlar arası ilişkiden insanlara yönelik sonuçlar çıkaran "kıssadan hisseler", verilmek istenen dersi özetlerdi. Bunların sonradan mı eklendiği, yoksa masalların özgün bir parçası mı olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Toplam 250 civarında olan bu fablların, insan davranışlarındaki aksaklıkları, vuruculuğundan bir şey yitirmeden günümüze aktarabilmesi, Aisopos'un çağının önemli bir tanığı olduğunun göstergesidir.

• **BAKINIZ:** J. de LA FONTAINE.

AKAD, Ömer Lütfi
(1916)

Türk sinema yönetmeni. Türk sinemasında, sinemaya özgü bir dilin gelişmesine öncülük etmiştir.

Halep'ten İstanbul'a göç eden bir baba ile İzmitli bir annenin oğlu olarak 2 Eylül 1916'da İstanbul'da

doğdu. Nişantaşı'ndaki Cami Mektebi'nde başladığı öğrenimini Sainte Jeanne d'Arc Fransız Okulu'nda ve Galatasaray Lisesi'nde sürdürdü. Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu Maliye Bölümü'nden mezun oldu. 1945'te bir bankada çalışmaya başladı. Kısa bir süre sonra, Şakir Sırmalı'nın önerisiyle Sema Film'de yapım yönetmenliğine başladı. Kuruluşun ilk filmi olan *Unutulan Sır*'da çalıştı. Daha sonra Lale Film'e, oradan Erman Film'e geçti. Burada, yönetmen Seyfi Havaeri'nin yarıda bıraktığı *Damga*'yı tamamladı. Bu filmin başarısı üzerine yapımcı Hürrem Erman, Sezer Sezin ile çekeceği yeni filmin senaryo yazarlığı ile yönetmenliğini Akad'a verdi. Böylece Akad bütünüyle kendisinin olan ilk filmi, *Vurun Kahpeye*'yi (1948) gerçekleştirdi.

İlk filmleri

Adıvar'ın Kurtuluş Savaşı sırasında bir kadın öğretmenin tutucu güçler tarafından linç edilmesini konu alan romanı, olay örgüsü bakımından zengin sinema olanakları içeriyordu. Akad bundan başarıyla yararlandı. Filmde durağan planlar yerine, kaydırma, optik kaydırma (zoom) gibi teknikler kullanılıyor, hareketli bir sinema dili gözetiliyordu. *Vurun Kahpeye* basında övgüyle karşılandı; dört hafta oynadı. Daha sonra iki kez yeniden çekilen *Vurun Kahpeye*'nin bu uyarlaması en iyisi sayıldı.

Akad, Erman Film için üç film daha çekti: *Lüküs Hayat* (1950), *Tahir ile Zühre* ve *Arzu ile Kamber* (1951). *Lüküs Hayat*, ünlü Rey Kardeşler'in çok tutulan aynı adlı operetinin uyarlamasıydı; gelir ve sanat açısından başarılı bir film olmamakla birlikte Akad'ın Yuvakim Filmeridis ve Kriton İlyadis'le bir çalışma arkadaşlığı kurmasına yol açtı. Ayrıca şarkıların filme alınmasında yeni bir teknik geliştirildi. *Tahir ile Zühre* ve *Arzu ile Kamber* ise Türk sinemasının Ortadoğu'da pazar bulma girişimlerinin sonucu olarak Bağdat'ta altı ayda çekildi. Filmler maliyetlerini bile kurtaramayınca dış pazar arayışları da sona erdi. Filmler o dönemin Mısır melodramlarını andıran bir tekdüzelik gösteriyordu.

Akad'ın ilk önemli filmi, Kemal Film için çektiği *Kanun Namına*'dır (1952). Osman Seden'le, Akad'ın birlikte yazdıkları senaryo, 1946'da İstanbul'da geçen polisiye bir olayla, Carné-Prevert ikilisinin *Le Jour se Léve* (Gün Doğuyor) adlı filminden esinlenmişti.

Türk Sinemasında Tiyatrocular Dönemi Ve Sinemacılar Dönemine Geçiş

Batılı anlamda tiyatronun Türkiye'de yerleşmesinde önemli payı olan Muhsin Ertuğrul'un * Cumhuriyet sonrasında Türk sinemasının gelişiminde de belirleyici etkisi olmuştur.

Çağdaş Batı, özellikle Alman ve Rus kültürünü tanıyan, yeni akımların etkisine açık olan Muhsin Ertuğrul, "Kammerspiel" (Oda Tiyatrosu) geleneğinde bir tiyatro anlayışını benimsemiştir. Belirleyici özellikleri, odayı çağrıştıran küçük bir mekân, dışavurumcu dekor, abartılı makyaj ve oyuncunun pandomime varan yorumu olan bu tiyatro anlayışı esas olarak durağanlığa dayalıydı.

Ertuğrul, temelde bir sanat türü olarak görmediği sinemaya ticari bir girişim olarak atıldı. Önce Kemal Film için çoğu Şehir Tiyatroları'nda oynanan oyunların sinema uyarlaması olan filmler çeken Muhsin Ertuğrul, tiyatroda benimsediği makyaj, oyun, tipleme ve sahneleme ilkelerine bağlı kaldı. Dış mekân çekimleri kısıtlı kamera devinimleri ile çözülüyor, kurguya gereken önem verilmiyor, kimi zaman, örneğin Muhsin Ertuğrul'un en çok sözü edilen Şehvet Kurbanı filminde olduğu gibi, bazı dış mekân çekimleri bile stüdyoda gerçekleştiriliyordu. Muhsin Ertuğrul'un sinemasının özelliği — dış mekân kullanılsın ya da kullanılmasın — "sahnede gibi" olmasıydı.

Sinemada tiyatrocular egemenliğinden kurtulup sinemacılar dönemine geçişin en önemli etkenlerinden biri, 1930'ların sonuyla 1940'ların başında, II. Dünya Savaşı nedeniyle, Türkiye'ye getirilen yabancı film sayısındaki düşüştür. Bunun sonucu olarak yeni yapımevleri kurulmuş, burada genç, tiyatrodan olmayan kişiler çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde Muhsin Ertuğrul'u izleyen tiyatro kökenli yönetmenlerle (Hadi Hün*, Ferdi Tayfur*, Sami Ayanoğlu*, Talat Artemel* vb) sinemaya tiyatrocular dan bağımsız olarak giren yönetmenler (Faruk Kenç, Turgut Demirağ, Aydın Arakon, Orhon Arıburnu* vb) arasında bir denge kurulduğu görülür. Bu ikinciler sinemaya Kriton İlyadis*, Yuvakim Filmeridis*, İlhan Arakon* gibi görüntü yönetmenleri ve yeni sinema oyuncuları kazandırmışlardır. Bunlar tiyatrocuların egemenliğinden çeşitli nedenlerle kurtulamadıkları için, özgün bir sinema dili ve duygusu geliştirememelerine karşın, Lütfi Akad* dönemine ortam hazırlamışlardır.

1948 yılında yerli film rüsumunun indirilmesi, yerli film yapımının birdenbire artmasına yol açtı. Koltuk ve seyirci sayısının düzenli olarak artmasıyla da desteklenen bu olumlu gelişme, dönemin film yapımcılarının sinema dilini serbestçe araştırmalarına olanak sağladı. Akad'ın sinema çalışmaları Muhsin Ertuğrul'un ilk filmlerini çektiği Kemal Film'in yeniden film yapımına girmesiyle başlar. Akad Türk sineması için bir dönüm noktası olan Kanun Namına filmini bu yapımevi adına çekti. Gerçek olayları gerçek mekânlarda, tiyatro geçmişi olmayan yıldızlarla çekmek, kurgu, kamera hareketliliği, insan ilişkilerinin araştırılmasında doğallığa yakınlık sinemacılar kuşağının getirdiği yenilikler arasındadır.

Resim 14
AHMET PAŞA (ŞEKER)- Ağaçlık, (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi)

Resim 15
*AHMET PAŞA (ŞEKER)- **Çiçekler**, (Sakıp Sabancı koleksiyonu)*

Resim 16
*AHMET PAŞA (ŞEKER)- **Geyik**, (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi)*

Resim 17
*AHMED III- **Silsilename**'den, (Levnî'nin Ahmed III ve oğlunu gösteren bir minyatürü)*

Resim 18-19
*Lâle Devri eğlencelerini anlatan **Surname-i Vehbi**'de Levnî'den iki minyatür. (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi, 30,5X20)*

Resim 20
AKBULUT- Beyazıt eski ***İmaret Binası,*** *(İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, 65X90)*

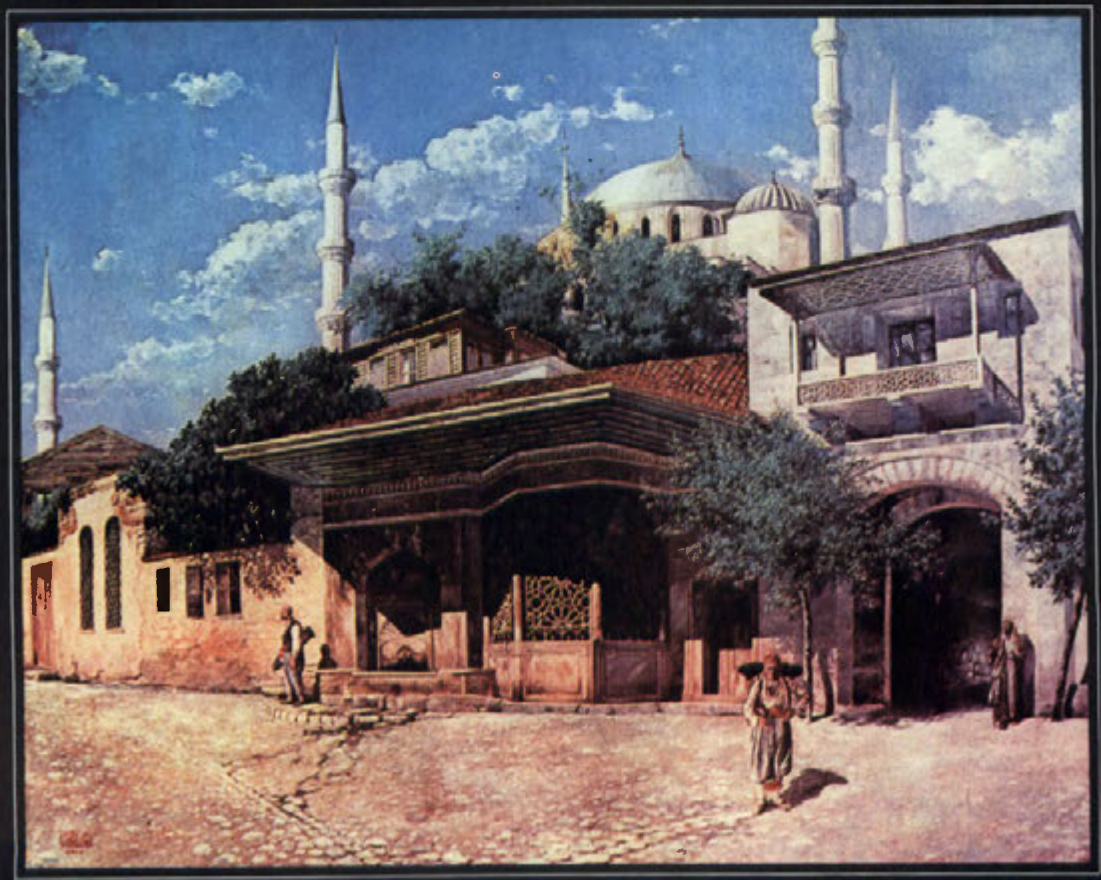

Resim 21
AKBULUT- ***Sultanahmet Camii,*** *(İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, 123X150)*

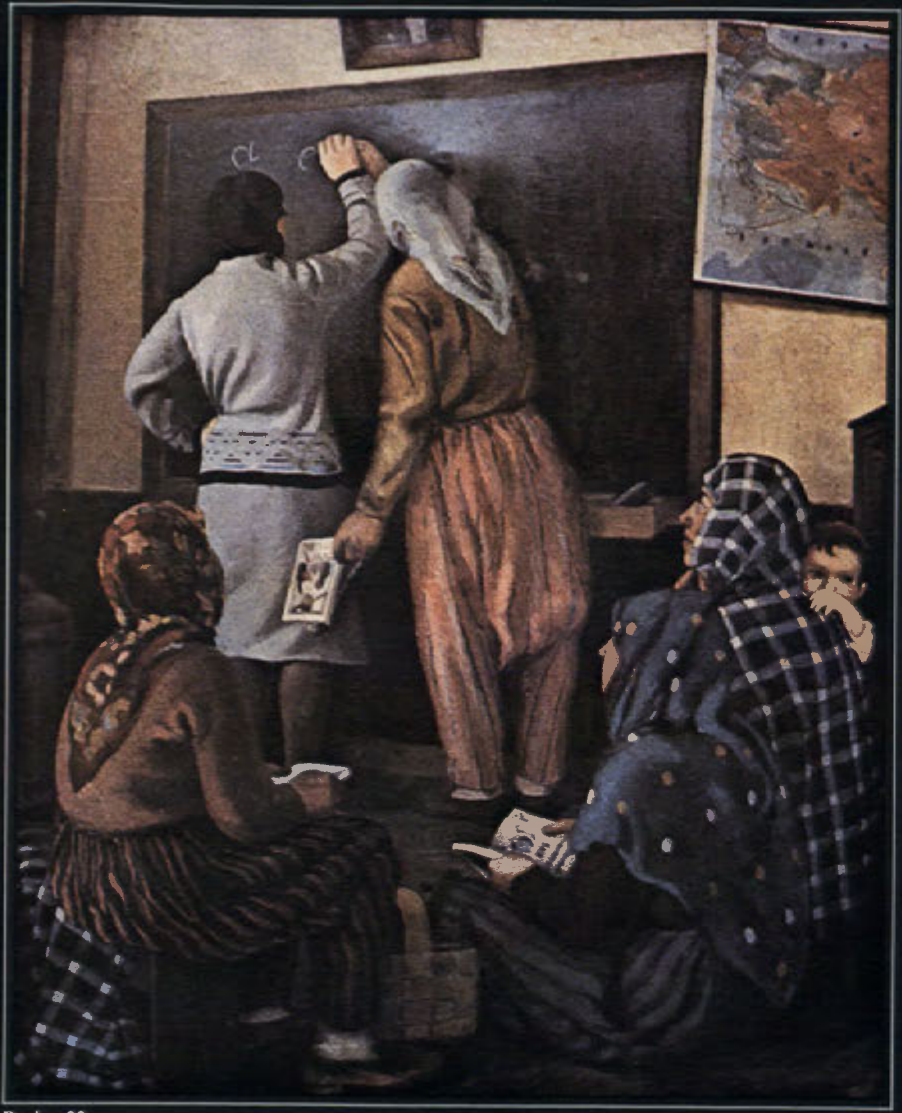

Resim 22
*ŞEREF AKDİK- **Halk Mektepleri**, (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, 150X180)*

Resim 23
*ŞEREF AKDİK- **Bağ Bozumu***

Resim 24
KAMİL AKDİK- Bir ***hat*** *örneği, (İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi)*

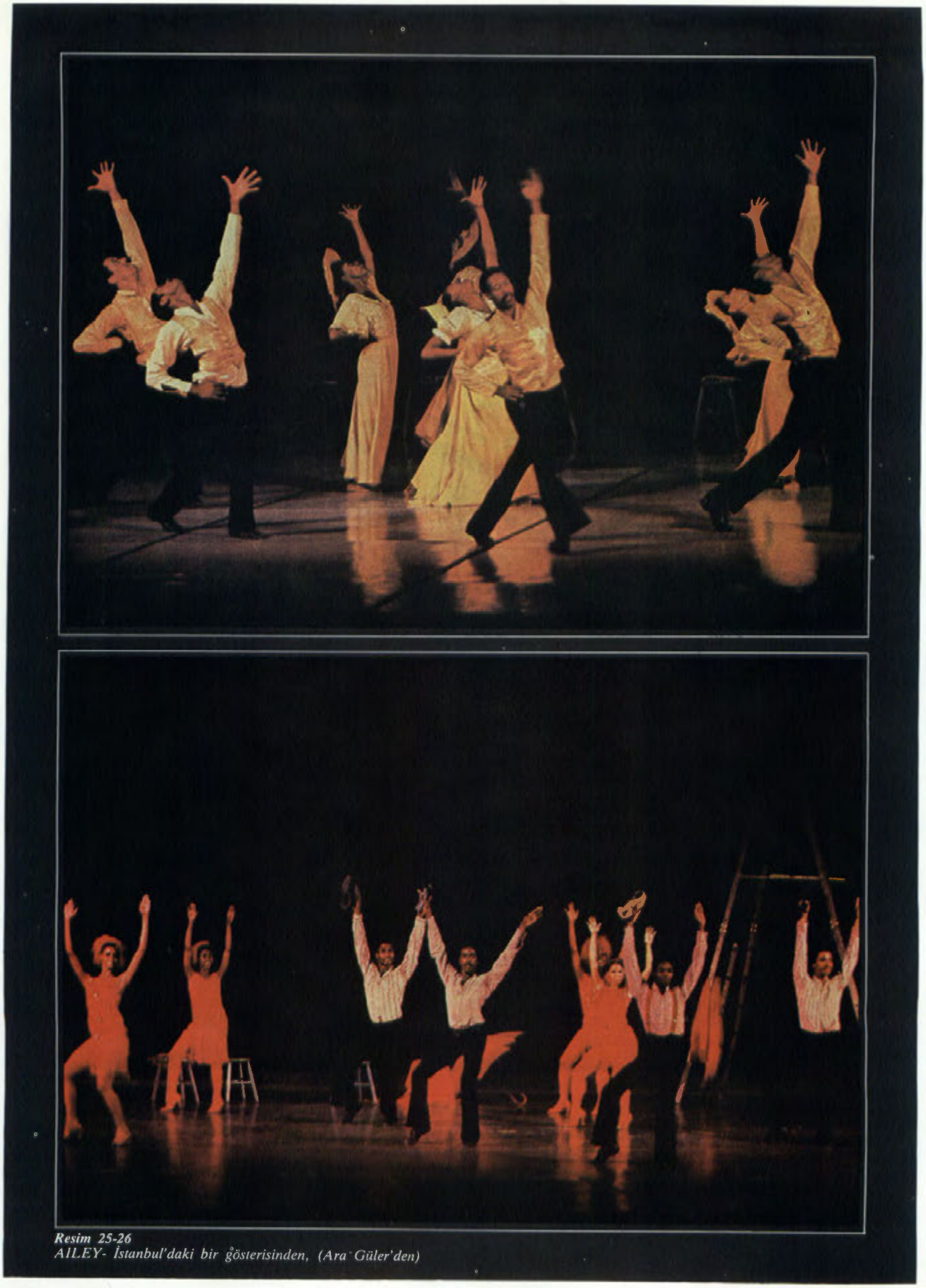

Resim 25-26
AILEY- İstanbul'daki bir gösterisinden, (Ara Güler'den)

Film Amerikan gangster filmlerinden, İtalyan yeni - gerçekçiliğinden, 1940'lar Fransız sinemasının gerçekçiliğinden, hatta Arap melodramlarından edinilmiş etkilerin yönetmen tarafından başarıyla özümlenmiş olduğunu gösteriyordu. Ayrıca anlatımı işlek, akıcı, sürükleyiciydi. Akad film hakkında şunları söylüyor: "Evvela kamerayı sokağa çıkardım. Sokakta insan seviyesinde sahneler çektik... İstanbul'un günlük yaşayışı içine girdik... Çok dinamik bir kurguyu ilk defa gerçekleştirdim."

Yine 1952'de yönetmen bir sonraki filmi olan *İngiliz Kemal Lavrens'e Karşı*'yı gerçekleştirdi. Filmin konusu I. Dünya Savaşı sonrasının işgal altındaki İstanbulu'nda geçen bir casusluk olayıdır. Fransız casusu Jeanette ile İngiliz casusu Lavrens karşılarında Türk haber alma örgütünden "İngiliz Kemal" adıyla anılan boksör Ahmet Esat'ı bulurlar. İngilizler, Fransızlar, İstanbullu dost Rumlar, güzel Osmanlı kızları, fahişeler ve türlü entrikalarla dolu olan senaryo, Akad'a yine hareketli bir sinema yapma olanağı sağlıyor, ama bu durmamacasına hareket, filmin salt melodramdan ayrılan özelliklerini de gölgeliyordu.

1953'te Kemal Film'le bağlarını koparmadan Duru Film adına *Altı Ölü Var / İpsala Cinayeti*'ni çeken Akad, gerçek bir olaya dayanan bu öyküde bir nedensellik, tipleme, çevre ve dramatik ilişki araştırmasına girmiştir.

Bundan sonra Akad, O. Seden'le yeniden bir ortak çalışmaya girdi ve *Katil*'in (1953) senaryosunu yazdı. Film, *Kanun Namına*'nın kimi motiflerini taşımakta, abartılmış bir erotizm, uzun kaçıp-kovalamaca sahneleri içermekteydi. Kimilerince bir yineleme olarak görülse de *Katil*, Akad'ın görüntü yönetmeni İlyadis ile birlikte gerçekleştirdiği, bu alandaki deneyimini içeren özgün bir atmosfer yaratma çabasıydı. Akad, araya giren *Çalsın Sazlar Oynasın Kızlar* (1953) adlı başarısız güldürüden sonra *Öldüren Şehir*'i çekti. Doğrudan Amerikan gangster filmlerinin etkisini taşıyan film, bir genç kızın kötü yola düşüşünü anlatıyor; çete reisleri, saf Haliç-günahkâr Beyoğlu karşıtlığı, kötü kadın-masum kız tiplemesi ile bu türün yerli bir örneği oluyordu. Yönetmenin yerli olmak kaygısı gütmesine karşın filmde, *İngiliz Kemal*'de de olduğu gibi hareket ve serüven ağır basıyor; dinamik kurgu bu anlamda sürükleyiciliği sağlamakla birlikte, yönetmenin amaçları açısından engelleyici olabiliyordu. Akad bu filmde, öteki serüven-dram filmlerindeki tekniğin incelmiş bir örneğini veriyor, ama öz olarak anlatacak pek bir şeyi kalmadığını düşündürüyordu.

Bunu izleyen *Bulgar Sadık* (1955), Balkan Savaşı'ndan önceki günlerde çete savaşı sürdüren Balkan uluslarıyla, Türk komutanı Yüzbaşı Avni ve emrindeki casus Bulgar Sadık'ın serüvenlerini konu ediniyordu. Film bir roman uyarlamasıydı. Akad yine başarılı bir serüven filmi gerçekleştiriyor, gereken tempoyu sağlıyor, Sadık'la Bulgar casusu arasındaki benzerliği iyi kullanıyordu. Ancak, içerik açısından özgün değildi. Akad'ın bir sonraki filmi, *Vahşi Bir Kız Sevdim*, senaryosunu yine Seden'in yazdığı Esat Mahmut Karakurt'tan bir uyarlamaydı. Bir Türk albayının Balkan sınırındaki çarpışmalar sırasında komitacı bir kızla olan ilişkisini anlatırken Akad, bir serüven filminin iç tutarlılığından uzaklaşmış, Karakurt'un romanına sadık kalmıştır. Akad'ın Kemal Film'e yaptığı son iki filmden biri *Kardeş Kurşunu*, öteki ise *Görünmeyen Adam İstanbul'da* (1956) idi. İkincisi H. G. Wells'in romanından alınma bir Hollywood filminin özentili uyarlaması, yetersiz bir teknik deneme; birincisi ise *Kanun Namına*'yla belirginleşen Seden-Akad ortak çalışmalarının yinelenmesi olmaktan ileriye gitmiyordu. Öte yandan *Kardeş Kurşunu*, kimilerince kadını aşağılayan bir film olarak görüldü.

"Düğün" filminden

İkinci dönemi

Duru Film için çevirdiği bir sonraki filmi, Yaşar Kemal'in bir öyküsünden yola çıkan *Beyaz Mendil* (1956) oldu. Düşman iki köy arasındaki çatışmaya kurban giden sevgililerin öyküsü, Akad'a daha rahat, daha sakin ve özenli bir köy filmi yapma olanağı verdi. Film, doğal mekânları, kalabalık olmayan kadrosu, ağır ama güvenli dili ile Akad'ın ikinci dönemini haberliyordu. Olayı ele alışı, oyuncu yönetimi gerçekçiydi. Seden'le ortak çalışma döneminin getirdiği üslupçuluktan da uzaklaştığı farkediliyordu. Öykünün folklorik olarak ele alınışı, sosyal arka planın verilmeyişi kimilerince eleştirildiyse de film genel bir övgüyle karşılandı.

Bu filmi Akad'ın çeşitli yapımevlerine çektiği iş filmleri izledi: Lale Film için *Kalbimin Şarkısı*, Erman Film için *Meçhul Kadın*, define avcılığını konu edinen *Ak Altın*, oldukça koyu bir melodrom olan *Kara Talih*, *Meyhanecinin Kızı*, *Kamelyalı Kadın* uyarlaması olan *Zümrüt* ve *Ana Kucağı*. *Yalnızlar Rıhtımı* ise, Attilâ İlhan'ın senaryosunun Akad'ın düz sinema diliyle çelişmesinden ötürü başarısızlığa uğrayan bir atmosfer filmiydi. Bunu Cilalı İbo dizisinden *Cilalı İbo'nun Çilesi* izledi, ardından da özenli ama pek ilgi görmeyen bir dönem filmi, *Yangın Var* geldi. İstanbul tulumbacılarının hayatını konu edinen film, kısıtlı dekor olanaklarına karşın yönetim ve oyun açısından inandırıcıydı. Yine iş filmleri olan *Dişi Kurt* ve *Sessiz Harp*'in ardından, Akad'ın en iyi filmlerinden olan *Üç Tekerlekli Bisiklet* geldi. *Kanun Namına*'yı anım-

satan bu kaçak öyküsü Akad'ın ilk döneminin tipik kentsel dekoru içinde başarıyla anlatılıyordu.

Tanrının Bağışı Orman adlı belgeselden sonra çektiği *Hudutların Kanunu* (1966) ikinci dönem Akad sinemasının en önemli filmlerinden biri oldu. Konu, Urfa'nın bir köyündeki sınır kaçakçılarıyla bu kaçakçılardan birinin töre ve kaçakçı çevresiyle olan çatışmasıydı. Bunu izleyen *Ana* (1967) kendini kan davasının ortasında bulan ve kişisel davranış yoluyla olayların yönünü değiştirmeye çalışan Döndü'nün öyküsüdür. *Ana* filminde Akad'ın anlatım temposu, mekân duygusu, kan davasının dramatik olanaklarını değerlendirişi kusursuz bir yapı oluşturuyordu. Sonradan "Anadolu Üçlemesi" olarak anılan bu üç filmin sonuncusu *Kızılırmak Karakoyun* (1967) oldu. Bu, birbirine düşman iki yörük aşiretinde gelişen mutsuz bir aşk öyküsü çerçevesinde, folklorik perspektifli ama gerçekçilik ilkesinden şaşmayan bir töre filmidir. Bu üç önemli filmi, aynı yıl, Akad'ın köy filmleri çizgisi dışında ilginç bir filmi olan *Kurbanlık Katil* izledi.

Kent filmleri

Bu filmlerden sonra Akad'ın en önemli kent filmlerinden biri olan *Vesikalı Yarim* gelir. Bu filmde Akad, Sabiha adlı bir bar kadınıyla manav Halil'in aşk hikâyesini, aynı zamanda, Beyoğlu'nu, lumpen çevreyi, barları titiz bir gözlemcilikle anlatır; Halil'in çevresiyle Sabiha'ninkini karşılaştırır. *Vesikalı Yarim* kentsel kültür çevreleri üzerine yapılmış başarılı bir filmdi. Türk sinemasındaki duyarlı ama dengeli melodramlardan biri oldu. 1968 tarihli *Kader Böyle İstedi* de özenli bir kent filmi idi. Oysa aynı çizgideki *Seninle Ölmek İstiyorum* inandırıcı olmayan bir öyküye dayanıyordu. *Anneler ve Kızları*, Zeki Müren'li *Rüya Gibi*, Orhan Gencebay'lı ilk Arabesk filmi *Bir Teselli Ver*, sıradan bir kent filmi olan *Mahşere Kadar* ve *Vahşi Çiçek*, Akad'ın daha çok ticari kaygılarla yaptığı filmlerdi. *Irmak* (1972) ile toplumsal gerçekçi dönemin, *Yaralı Kurt* ile de ilk döneminin başarılarını çağrıştıran Akad, Kıbrıs'ta çektiği *Esir Hayat*'tan sonra *Gökçe Çiçek* filminde yine göçer obalarına ilişkin bir töre filmi gerçekleştirdi.

Akad'ın son üç filmi ya da son üçlemesi olan *Gelin, Düğün* ve *Diyet* birbirinden farklı düzeylerde başarı sağlayan üç film oldu. *Gelin*, kocası ve çocuğuyla Yozgat'tan İstanbul'a, kayınlarının yanına gelen Meryem'in öyküsüdür. Ailenin İstanbul'da tutunma hırsı karşısında, çocuğunun hastalığı ve kocasının zayıflığı ile tek başına savaşmaya karar veren gelin, sonunda fabrikaya girecek, kocası da onu izleyecektir. *Düğün*'de Urfa'dan gelen altı kişilik bir ailenin kızlarından birinin evlendirilmesi çevresinde gelişen bir öykü söz konusudur. *Diyet* ise köyden kente göçün işçi kesimindeki yansımasını dile getiriyordu. Her üç filmde köyden kente göç sorunu ele alınıyordu.

Akad'ın son filmleri 1975'te TV için yaptığı dört Ömer Seyfettin uyarlaması oldu: *Ferman, Pembe İncili Kaftan, Diyet, Topuz*. Akad, 1975'ten başlayarak İDGSA Sinema-TV Enstitüsü'nde sinema dili, senaryo, yönetim ve oyun dersleri verdi.

Lütfi Akad Türk sinemasının yapım koşulları içinde çalışarak kendine özgü bir dil geliştirmeyi başarmış, böylelikle kendinden sonrakilere örnek oluşturmuştur. Kentsel ve kırsal çevrenin sorunlarını irdelerken gerçeğe yakın yorumlarda bulunmuş, her şeyden önce bu çevreleri tanımaya yönelik bir çaba içinde olmuştur. Gerçeğe yakın insan yüzü ve davranışı Türk sinemasına ilk olarak Akad'la girmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Vurun Kahpeye*, 1948; *Kanun Namına*, 1952; *İngiliz Kemal Lavrens'e Karşı*, 1952; *Altı Ölü Var/İpsala Cinayeti*, 1953; *Katil*, 1953; *Öldüren Şehir*, 1954; *Bulgar Sadık*, 1955; *Kardeş Kurşunu*, 1956; *Beyaz Mendil*, 1956; *Hudutların Kanunu*, 1966; *Ana*, 1967; *Kızılırmak-Karakoyun*, 1967; *Vesikalı Yarim*, 1968; *Irmak*, 1972; *Gökçe Çiçek*, 1973; *Gelin*, 1973; *Düğün* 1973; *Diyet*, 1974.

- KAYNAKLAR: A.Ş. Onaran, *Lütfi Ömer Akad'ın Sineması*, 1977; G. Scognamillo, *Türk Sinemasında 6 Yönetmen*, 1973.

A. KADİR
(1917)

Türk şair. Toplumsal gerçekçi şiirlerinin yanı sıra *İlyada* ve *Odysseia*'nın Türkçe'ye kazandırılmasına katkıda bulunmuştur.

Asıl adı İbrahim Abdülkadir Meriçboyu'dur. İstanbul'da, Eyüp'te doğdu. Küçük yaşta annesini, babasını kaybetti. 1933 yılında Kuleli Askeri Lisesi'ne girdi. 1936'da liseyi bitirdikten sonra Ankara Kara Harp Okulu'na geçti. 1938'de son sınıftayken Nâzım Hikmet'le birlikte tutuklandı ve on ay hapse mahkûm oldu. Hapisten çıktıktan sonra er olarak Çorum, Diyarbakır ve Sapanca'da askerlik yaptı. 1941'de İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girdi. Bu arada *Tan* gazetesinde düzeltmenlik yapıyor, arkadaşlarıyla *Yürüyüş* dergisini çıkarıyordu. 1943'te yayımlanan *Tebliğ* adlı şiir kitabı toplatıldı ve şair sıkıyönetimce sürgüne yollandı. Muğla, Balıkesir, Konya, Adana ve Kırşehir'de kaldı. 1947'de sürgünden dönüp önce bir bisküvi fabrikasında, sonra çeşitli gazete ve yayınevlerinde çalıştı. 1965'ten bu yana kendi kitaplarının yayımıyla uğraşmaktadır. Azra Erhat'la birlikte yaptığı *İlyada* çevirisi Habib Edip Törehan (1959) ve TDK Çeviri Ödülü'nü (1961) kazandı. 1980'de Hasan Âli Ediz Edebiyat Çeviri Ödülü'nü, 1983'te Yazko Çeviri Ödülü'nü aldı.

Şiire annesinin ölümü ve gençlik duygularından kaynaklanan şiirlerle başlayan A. Kadir, önceleri Faruk Nafiz ve Necip Fazıl etkisinde şiirler yazdı. Lise son sınıftayken eline geçen Nâzım Hikmet'in şiirleri onu derinden etkiledi, şiir ve dünya görüşünü değiştirdi. *Ses* ve *Yeni Edebiyat* dergilerinde yayımlanan ilk şiirleri bu günlerinin ürünüdür. 1943'te yayımlanan *Tebliğ*'de savaşa karşı şiirlerle yoksul insanların duygularını işleyen gerçekçi şiirler yer alır. Sürgünde yazdığı şiirlerinin bazılarını ise dergilerde takma adlarla yayımladı. 1959'da basılan *Hoş Geldin Halil İbrahim* adlı kitabında sürgün günlerinin acı yaşantılarından kaynaklanan şiirlerinde insan gücüne güvenme, direnme, özgürlük gibi konuları işledi. Bireysel yaşantısından kaynaklanan durumları şiirleş-

tirirken, bunları toplumsal kaygılarla ustaca birleştirdi. *Son Pencere* ile *Mutlu Olmak Varken* adlı kitaplarında yeni şiirlerinin yanı sıra, daha önce çeşitli nedenlerle yayımlanamamış eski şiirlerine de yer verdi.

Yapıtları 1940'larda ortaya çıkan şairler arasında seçkin bir yeri olan A. Kadir, Mevlânâ, Hayyam ve Tevfik Fikret'in şiirlerini günümüz Türkçesi'ne aktarmış ve Azra Erhat'la birlikte *İlyada, Odysseia* gibi dev yapıtları Türkçe'ye kazandırmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Tebliğ*, 1943; *Hoş Geldin Halil İbrahim*, 1959; *Dört Pencere*, 1962; *Mutlu Olmak Varken*, 1968. **Şiir Çevirileri:** *Bugünün Diliyle Mevlânâ*, 1955; *İlyada* (Azra Erhat'la), 1958-1962; *Eluard'dan Seçme Şiirler* (Asım Bezirci ile), 1961; *Bugünün Diliyle Hayyam*, 1964; *Bugünün Diliyle Tevfik Fikret*, 1967; *Odysseia* (Azra Erhat'la), 1970; *Dünya Halk ve Demokrasi Şiirleri 3 cilt*, 1973, 1975, 1980. **Anı, Gezi :** *1938 Harp Okulu Olayı ve Nâzım Hikmet*, 1966; *Sovyet Rusya'da Onbeş Gün*, 1978.

AKALIN, Besim Ömer
(1861/62-1940)

Türk hekim. Türkiye'de kadın-doğum hekimliğinin kurulmasında ve ana-çocuk sağlığının önemle ele alınmasında büyük rol oynamıştır.

İstanbul'da doğdu. Babası ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı milletvekillerinden Nardalı Ömer Şevki Paşa'dır. Ortaöğrenimini Kosova Askeri Rüştiyesi'nde yaptıktan sonra 1883'te Askeri Tıbbiye'yi yüzbaşı rütbesiyle bitirdi. 1886'da Kadın Hastalıkları Kliniği'ne asistan oldu. Daha sonra uzmanlık için Paris'e gönderilen Akalın, döndüğünde Askeri Tıbbiye'ye ferik (korgeneral) rütbesiyle profesör atandı. Aynı zamanda Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye ve Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye üyeliklerine seçildi. II. Meşrutiyet döneminde rütbesi albaylığa indirildiyse de, saraya olan yakınlığında ve halk arasındaki saygınlığında bir değişme olmadı. 1909'da Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin başkanlığına getirildi. 1911'de, sivil ve askeri tıp okullarının birleştirilmesiyle, kurulan Tıp Fakültesi, ne Cemil Paşa'dan (Topuzlu) sonra ikinci dekan olarak seçildi. 1919'da üstlendiği Darülfünun rektörlüğünü sekiz yıl sürdürdü. 1933'deki üniversite reformu sırasında kadro dışı bırakıldı ve iki yıl üniversiteden uzak kaldı. Daha sonra emekliye ayrılarak, 1935 ve 1939'da TBMM'nin 5. ve 6. dönemlerine İstanbul milletvekili olarak katıldı. 19 Mayıs 1940'ta Ankara'da öldü.

Çağdaş anlamda kadın-doğum hekimliğinin yayılması için çalışan Akalın, Türkiye'de çocuk sağlığı konusunda çalışmalar yapan ilk hekimlerdendir. Doğum bilgisini kuramsal alandan uygulama alanına geçirmiş, Türkiye'nin ilk doğum kliniğini (Seririyat-ı Vilâdiye) kurmuştur. Tıbbiye'ye bağlı ilk ebe okulunu açarak binlerce öğrenci yetiştirmiş, böylelikle eğitimsiz ebelerin yolaçtığı sorunların önlenmesinde önemli bir adım atmıştır. Ebeler için kısa süreli kurslar düzenleyerek loğusalıkta ölüm oranını artıran "al bastı"yı korkulacak bir hastalık olmaktan çıkarmıştır. Akalın'ın değerli bir hekim olmaktan öte en büyük hizmeti, bir yandan kadınların doktorlarca muayenesini bile hoş görmeyen o dönem anlayışına, öte yandan ana ve çocuk sağlığı konusundaki yanlış inanış ve uygulamalara karşı savaşmasıdır. Halk sağlığı konusunda gerek yayınlarla, gerek çeşitli kampanyalarla halkı aydınlatmaya çalışan Akalın'ın yapıtları birçok dile, bu arada Çince'ye de çevrilmiştir. Çocuk Esirgeme Kurumu ve Süt Damlası gibi derneklerin, Türkiye'de ilk hastabakıcılık örgütünün kurulmasında, Kızılay'ın yeniden örgütlenmesinde Akalın'ın büyük emeği vardır. Ayrıca 1899'da Türkiye'nin ilk sağlık yıllığı olan *Nevsal-i Afiyet*'i hazırlamış; ancak 1900, 1904 ve 1906'da birer sayısı daha çıkan yıllık, yayımını sürdürememiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Sıhhatnüma-yı İzdivaç*, 1886; *Sıhhatnüma-yı Etfal*, 1886; *Sıhhatnüma-yı Aile*, 1887; *Tabib-i Etfal*, 1896; *Hıfzıssıhha*, 1897; *Çocuk Büyütmek*, 1902; *Fen ve İzdivaç*, 1924; *Türk Çocuğu Yaşamalıdır*, 1936.

• **KAYNAKLAR:** N.R. Belger, "Besim Ömer", *Tıp Dünyası*, (18), 1945; Hulusi Behçet, "Besim Ömer Paşa", *İstanbul Seririyatı*, (14), 1932; A.Onur, "Büyük Âlim ve Tıp Kahramanı Besim Ömer Paşa", *Türk Jinekoloji Araştırmaları Dergisi*, VII (24), 1940; M.O. Uzman, "Besim Ömer Akalın", *İstanbul Seririyatı*, (22), 1940.

• **BAKINIZ:** TOPUZLU.

AKAN, Mehmet
(1939)

Türk tiyatro yönetmeni, yazar, koreograf. Dostlar Tiyatrosu'nun kurucularındandır.

Urfa'nın Birecik ilçesinde doğdu. Birecik Ortaokulu'nu, İstanbul Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdi.İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Bölümü'nde son sınıfa kadar okudu. 1959 yılında Genç Oyuncular topluluğuna katıldı. Aynı yıllarda Devrim Ocakları Halk Oyunları topluluğunda da halk dansları çalışmalarını sürdürdü. 1962 yılında Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu'nda profesyonel olarak çalışmaya başladı. Çeşitli tiyatrolardaki kısa süreli çalışmalarından sonra, 1969 yılında altı arkadaşıyla Dostlar Tiyatrosu'nu kurdu. Burada oyuncu, yazar ve yönetmen olarak çalıştı. Aynı yıllarda Hasad Çağdaş Halk Oyunları Topluluğu'nu yönetti. 1974 yılında Çekoslovakya'da *Keşanlı Ali Destanı*'nın koreografisini yaptı. Ankara Sanat Tiyatrosu'nda yazar, yönetmen ve koreograf olarak çalışmalarda bulundu.

Tiyatroya başladığı Genç Oyuncular topluluğu Türk tiyatrosuna önemli oyuncu, yönetmen ve yazarlar yetiştirmiştir. Tiyatroyu bir ekip çalışması olarak gören bu toplulukta, Mehmet Akan ilk oyunculuk, yazarlık ve yönetmenlik denemelerini yaptı. Profesyonel olduktan sonra özellikle kompozisyona dayanan rollerde başarılı görüldü. Dostlar Tiyatrosu'nun kuruluşundan sonra bu topluluğun toplumsal içerikli, yerli yazarları özendirici, yeni bir seyirci yaratmayı amaçlayan çabalarında etkin bir yer aldı. Tiyatronun

gençlere yönelik kurs, koro vb. çalışmalarında yöneticilik yaptı. Yazdığı oyunlarda yerel halk duyarlığını öne çıkaran denemelere girişti. Düzenlediği danslarla oyunlar arasında organik bütünlük sağlamaya çalıştı.

• YAPITLAR: *Kiraz Çiçek Açıyor Aykırı Dal Üstüne*, 1961; *Akçagüler ile Karagülmez*, 1962; *Ham Hum Şaralop*, 1968; *Analık Davası*, 1972; *Hikâye-i Mahmut Bedrettin*, 1982.

AKAR, Nasuh
(1925)

Türk güreşçi. Olimpiyat, Dünya ve Avrupa şampiyonu olmuştur.

Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesinde doğdu. Minder güreşine Eskişehir'de başladı. Demirspor Kulübü'nde yetişti. 1946'da milli takıma seçildi. 1946 Avrupa Şampiyonası, 1948 Londra Olimpiyat Oyunları, 1949 Avrupa Şampiyonası ve 1951 Dünya Şampiyonası'nda serbest stil 57 kiloda dört altın madalya kazandı. 1957 Avrupa Greko-Romen Şampiyonası'nda ikinci oldu. Güreşi bıraktıktan sonra uzun yıllar yurt içinde ve yurt dışında antrenörlük yaptı.

AKARSU, Bedia
(1921)

Türk felsefeci. Kültür, ahlak, dil felsefesi konularında çalışmıştır.

İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Notre Dame De Sion'da, yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde bitirdi (1943). Bir süre Profesör Von Aster'in yanında *Wilhelm von Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlamı* adlı çalışmasının hazırlığını sürdürdü. Aster'in ölümünden sonra çalışmasını Profesör Joachim Ritter'in yönetiminde bitirerek felsefe doktoru oldu (1953). Daha sonra Heidelberg Üniversitesi'nde Profesör Hans Gadamer'in derslerine katıldı (1956-1958). 1960'da *Max Scheler'de Kişilik Problemi* adlı çalışmasıyla doçent, 1968'de de profesör oldu. Üyesi olduğu Türk Dil Kurumu'nda felsefe kavramlarının Türkçeleştirilmesi çalışmalarına katıldı.

Akarsu, çalışmalarını özellikle, kültür felsefesi, ahlak felsefesi, dil felsefesi gibi konular üzerinde yoğunlaştırdı. Çağdaş toplumda kadın sorununu işledi. Atatürk devrimlerinin, felsefe bakımından Türk toplumunda taşıdığı değer üzerinde durarak, yeni bir yorumuna girişti. İlk Çağ'dan Kant'a değin ahlak sorunlarına aranan çözüm biçimlerini, ahlakın ereğini, özellikle bilgelerin ahlak anlayışları ile toplum arasındaki karşılıklı bağlantıyı araştırdı. *Ahlak Öğretileri* adlı yapıtında bilgelerin değişik görüşlerini sergiledi.

• YAPITLAR: *Wilhelm von Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlamı*, 1953; *Max Scheler'de Kişilik Problemi*, 1960; *Modern Toplumda Kadın*, 1975; *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 1979; *Ahlak Öğretileri*, 1982.

AKARSU, Günay
(1933-1982)

Türk tiyatro eleştirmeni. Brecht'in tiyatro düşüncesinin Türkiye'de tanınması ve yerleşmesi için çaba göstermiştir.

İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini, 1953'te Ankara Atatürk Lisesi'nde tamamladı. 1962'de İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre Elektrik Fakültesi'nde asistanlık yaptı; aynı zamanda Milliyet Yayıncılık şirketinin çıkardığı *Ansiklopedik Sözlük* ve *Ülkü Okul Ansiklopedisi*'nin genel yayın müdürlüğünü yaptı. Öğrencilik yıllarında da *Hayat Ansiklopedisi*'nin yazı kurulunda çalışmıştı. İlk tiyatro eleştirilerini 1958 yılında *Yelken* dergisinde yayımlayan Akarsu, daha sonra *Ataç*, *Varlık*, *Forum*, *Yeni A*, *Yansıma* gibi dergiler ile *Son Havadis*, *Milliyet*, *Demokrat İzmir* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde tiyatro eleştirileri yazdı. 1962 yılında kurduğu İzlem yayınlarını ve bu yayınevinin yayımladığı *Oyun* (1963-1966) ve *Tiyatro 70* dergilerini yönetti. Önce İzmir, sonra İstanbul'da kurduğu ve özellikle işçi ve öğrencilere yönelik Merhaba adlı tiyatro topluluklarını yönetti; yeni anlatım biçimleri arayışlarında bulundu. 30 Kasım 1982'de İstanbul'da öldü.

Günay Akarsu, özellikle kendi yönettiği dergilerdeki kitaplaştırmamış yazılarında Brecht ve Epik tiyatroyu Türkiye'de tanıtma, benimsetme ve uygulamaya yönelik sorunlara ağırlık verdi. Epik tiyatro anlayışının doğru kavranması için çaba gösterdi, polemiklere girdi, tartışmalar yürüttü. Amatör tiyatro çalışmalarını destekledi; bu tür çalışmalarla sürekli bir ilişki içinde olmaya özen gösterdi. Tiyatro eleştirmenliğinin salt sahnede sergilenenlerle ilgilenen, dıştan bakan bir uğraş olmakla kalmayıp, tiyatro eylemiyle, oluşum çabalarından başlayarak, iç içe olabilmesi anlayışını uyguladı.

AKATLI, Füsun
(1944)

Türk deneme yazarı, eleştirmen. Felsefe eğitiminden kaynaklanan bir yaklaşımla özellikle öykücüleri eleştirmiş, değerlendirmiştir.

Ankara'da doğdu. 1962'de Ankara Kız Lisesi'ni, 1966'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümde asistan oldu. 1971'de Eğitim Fakültesi'nde başladığı

lisansüstü çalışmalarını sürdürerek Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi'nde felsefe doktoru oldu. Felsefe, dil ve edebiyat tarihi üzerine dersler verdi.

Akatlı'nın ilk yazısı 1968'de *Forum* dergisinde yayımlandı. Bunu, *Dost, Yeni A, Soyut, Türk Dili, Militan* gibi dergilerdeki deneme ve eleştiri yazıları izledi. Önceleri Altıok soyadını kullandı. İlk yazılarında, daha çok bir felsefeci kimliğiyle göründü. Daha sonra, "felsefeyi, yaşamın ve insanın sorunlarına çözüm arayan akım ve yönsemelerden çok, bir dil düzeni, bir bilim analizi" olarak gördüğünü belirtti. Felsefe ağırlıklı ilk denemelerini 1977'de, *Niçin Diyalektik* adlı kitabında topladı. Çeşitli edebiyat ürünlerine getirdiği yeni bakış açılarıyla ilgi çekti. 1980'de yayımlanan *Yaz Başına Neler Gelir* kitabındaki denemelerinde, edebiyatın ağırlık kazandığı görülür. Yazar, son dönem Türk öykücülüğü üstüne yaptığı değerlendirmelerini, seçtiği yirmi öyküyle birlikte *Bir Pencereden* kitabında topladı.

• YAPITLAR: *Niçin Diyalektik*, 1977; *Yaz Başına Neler Gelir*, 1980; *Bir Pencereden*, 1982.

AKBAL, Oktay
(1923)

Türk yazar, gazeteci. Öykü, roman, denemeleriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini 1942'de İstiklâl Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Edebiyat Fakültelerinde okudu, ancak bitirmedi. 1947'de Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'na girdi. 1951'de *Vatan* gazetesinde başladığı eleştiri ve kitap tanıtma yazılarını, aynı gazetedeki fıkraları izledi. 1969'da *Cumhuriyet* gazetesinde günlük yazılar yazmaya başladı. 1982'de yazdığı bir yazı yüzünden 1983'te üç ay hapse mahkûm edildi. *Suçumuz İnsan Olmak* ile 1958 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü *Berber Aynası* adlı kitabıyla 1959 Sait Faik Öykü Ödülünü'nü kazanmıştır.

Lise öğrencisi iken yazmaya başladığı öyküleri, 1937-1941 yılları arasında *Ateş, Çocuk Duygusu, Servet-i Fünun* gibi dergilerde yayımlandı. Daha sonraları öykü, deneme ve romanları *Varlık, Türk Dili, Yenilik, Yeni Edebiyat* gibi dergilerde yer aldı. İlk öykü kitabı *Önce Ekmekler Bozuldu* 1946'da yayımlandı. Savaş yıllarının ezik, tedirgin kent insanının konu edildiği bu öykülerde, kendi yaşamöyküsünden izler, güçlü bir sevgi birikimi, hüzünlü bir duyarlık egemendir. 1967'de yayımlanan *Yalnızlık Bana Yasak*'ta yalnızlık korkusu, geçmişe özlem ve sevgi gibi konuları, olay örgüsü ve diyaloğa fazla yer vermeden, ağır tempolu ve kısa tümcelerle öyküleştirmiştir. Son yıllarda "öykücük" adını verdiği anı-öykü-söyleşi karışımı bir tür denemektedir.

• YAPITLAR: (başlıca) Öykü: *Önce Ekmekler Bozuldu*, 1946; *Aşksız İnsanlar*, 1949; *Bizans Defnesi*, 1953; *Bulutun Rengi*, 1954; *Berber Aynası*, 1958; *Yalnızlık Bana Yasak*, 1967; *Dondurmalı Sinema*, 1967; *Tarzan Öldü*, 1969; *İstinye Suları*, 1973; *Karşı Kıyılar*, 1979; *Hey Vapurlar Hey Trenler*, 1981. Roman: *Garipler Sokağı*, 1950; *Suçumuz İnsan Olmak*, 1957; *İnsan Bir Ormandır*, 1975. Deneme-Söyleşi-Anı: *Şair Dostlarım*, 1964; *Dost Kitaplar*, 1967; *Konumuz Edebiyat*, 1968; *Yazmak Yaşamak*, 1972; *Ölümsüz Oyun*, 1974; *Atatürk Yaşadı mı*, 1975; *Hiroşimalar Olmasın*, 1976; *Zaman Sensin*, 1977; *İlkyaz Devrimi*, 1977; *Temmuz Serçesi*, 1978; *Gençler Bize Bakıyor*, 1978; *Yaşamı Yeniden Kurmak*, 1979; *Geçmişin Kuşları*, 1980; *Vatan Mahzun Ben Mahzun*, 1983. Sözlük: *Çağdaş Dünya Edebiyatçıları Sözlüğü*, 1967. Günlük: *Günlerde*, 1968; *Anılarda Görmek*, 1972; *Yeryüzü Korkusu*, 1974.

AKBAŞ, Hüseyin
(1933)

Türk güreşçi. Uluslararası karşılaşmalarda 7 altın madalya kazanmıştır.

Tokat'ın Almus ilçesine bağlı Muhat köyünde doğdu. Güreşe köyünde başladı. Sakat ayağına karşın büyük güreş yeteneği bulunan Akbaş'ı bir köy güreşinde seyreden Yaşar Doğu onu Ankara'ya getirdi ve mindere çıkardı. Bir yıl içinde (1953) milli takıma seçilen Akbaş, 1954 Dünya, 1956 Dünya Kupası, 1957 Dünya, 1958 Dünya Kupası, 1959 Dünya, 1960 Balkan, 1962 Dünya şampiyonluklarını kazandı. Ayrıca 1964 Olimpiyat ikincisi, 1955 Dünya Greko-Romen ve 1956 Olimpiyat üçüncüsü oldu. 52 ve 57 kilolarda uzun yıllar Türkiye şampiyonluklarını da elinden bırakmadı.

AKBULUT, Ahmet Ziya
(1869-1938)

Türk ressam. Konularını, "her şey perspektif için" ilkesiyle ele almış, mimari yapılarla resim arasında ilişki kurmuştur.

İstanbul'da doğduğu ve aynı şehirde öldüğü sanılmaktadır. 1887'de bitirdiği Harp Okulu'nda Hoca Ali Rıza'nın öğrencisi oldu. 1894'e kadar Genel Kurmay Başkanlığı Resimhanesi'nde çalıştı. 1894'de yüzbaşı iken, Kuleli Askeri Lisesi resim hocası Osman Nuri Paşa'nın yardımcılığını yaptı. Sanat çalışmalarının yanı sıra fen bilimlerine de merak saran Akbulut, kısa zamanda matematik, astronomi ve özellikle "menazur" denilen perspektif biliminde otorite olarak tanındı. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin üyesi olarak, bu cemiyetin gazetesinde perspektifle ilgili yazılar yazdı. 1914'te Sanayi-i Nefise Mektebi'nde perspektif öğretmeni, daha sonra da müdür yardımcısı oldu.

Bu görevini 1938'de ölümüne değin sürdürdü. Perspektif sorunlarıyla ilgili, *Amel-i Menazır* (1896) ve *Ululu Ameliye-i Fenni Menazır* (1922) adlı iki kitabı vardır.

Ahmet Ziya, "her şey perspektif için" ilkesiyle ele aldığı mimari konuları, doğa görünümleri ve insan

Resim Sanatının Türkiye'ye Girişi

Modern anlamda dünya resim tarihinin başlangıcı 13. yy'ın ikinci yarısına değin uzanırken, Türk resim tarihi ancak 19. yy'ın sonlarına götürülebilir. Nakışçılığın ağır bastığı, geleneksel motiflerin perspektif anlayışından uzak, satıhcı bir düzen içinde verildiği minyatür ressamlığı konu dışında tutulmak durumundadır.

Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane (Güzel Sanatlar Akademisi) her ne kadar 1883'te açılmışsa da Türk resminin başlangıç tarihi olarak 1790'lar alınabilir. Türkiye'de ilk resim dersleri III. Selim döneminde, 1793'te topçu, istihkâm ve haritacılıkla ilgili olarak Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn'un programına alındı. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine yeniden düzenlenen mühendishanenin resim dersleri daha da önem kazanmıştır.

*Bu okullarda resim derslerinin yer almasının nedeni, Batı'nın teknik ve bilgisinden yararlanma isteğiydi. Resim askerlikle ilgili teknik bilgilerin öğretiminde yardımcı bir rol oynuyordu. 1834'te Harbiye'nin (Harp Okulu) kuruluşundan bir yıl sonra yabancı hocaların gözetiminde resim dersleri başlamıştır. Aynı yıl yeteneklerini kanıtlayan öğrenciler Avrupa'ya gönderilir.1851'de ise o yıl açılan askeri liselerde ve başka bütün okullarda resim dersleri başlatılır. 1883 yılında Osman Hamdi'nin * çabalarıyla Sanayi-i Nefise Mektebi kurularak resim öğretimi yeni bir kişilik kazanır. Bu Türk resim tarihinde yeni bir dönemi vurgular. Önceki dönemde mühendishaneden ya da Harbiye'den yetişen ressamlar, kökenlerinden ötürü asker ressamlar olarak adlandırılırlar.*

Başarılı öğrencilerin Avrupa'ya gönderildikleri 1835 yılına değin yetişen ilk asker kökenli sanatçılar için, resim olarak yalnızca peysaj söz konusudur. Geleneksel terbiye anlayışına uygun düşmemesi nedeniyle çalışmaları arasında figür ve portreye rastlamak olası değildir. Avrupa'ya açıldıktan sonra da asker ressamlar arasında bu gelenek fazlaca bozulmuş sayılmaz. Bu nedenle çoğunluğu peysajcı ressamlar olarak tanınır. Figür sorunu ancak 1883'te Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane'nin eğitime başlamasıyla çözülecektir. Batıya yönelik resmin ilk öncüleri olan Ferik İbrahim, Ferik Tevfik, Hüsnü Yusuf daha sonra Şeker Ahmet Paşa, Hüseyin Zekâi Paşa*, Miralay Süleyman Seyid, Hoca Ali Rıza*, Halil Paşa*, Sami Yetik*, M.Ali Laga* hep asker kökenlidir. Üsküdarlı Hoca Ali Rıza'nın yetiştirdiği asker ressamlar arasında Ahmet Ziya Akbulut*, Üsküdarlı Cevad, Mülazım Rasih, Kaymakam Şekûr sayılabilir.*

Cumhuriyet döneminde Hikmet Onat, Bahriyeli Arif Kaptan, suluboyacı Enver Demokan ve Aslan Gündaş asker kökenli ressamlardandır.

figürlerini hiç değiştirmeden, gerçekte olduğu ve gözüktüğü gibi resmeder. Bu, ayrıntıları çok titizce işleyen, neredeyse fotografik bir gerçekçilik anlayışıdır. Çizgisel perspektif kurallarının kesinlikle uygulanması, nesnelerin biçimlerinin renkli fotoğraf gibi kopya edilmesi bu resimlerin belirgin özelliğidir.

- YAPITLAR: *Beyazıt İmareti; Sultan Ahmed Camii; Mihrimah Camii; Yahudi Lehimci.*
- BAKINIZ: ALİ RIZA [Hoca].

AKÇAKOCA BEY
(? -1328)

Türk akıncı. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde birçok yer fethetmiştir.

Aşiret beyidir. Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi'nin arkadaşı, Şehzade Orhan'ın da öğretmeniydi. Osman Gazi başa geçtikten sonra, 1300-1308 arasında Karadeniz Ereğlisi ile Karasu arasındaki bölgeyi Osmanlı topraklarına kattı. 1320'de İzmit çevresini ele geçirmekle görevlendirildi. Bu yöreye yaptığı akınlar sonucu Sapanca Gölü kıyısındaki kaleleri ele geçirerek kendisine üs yaptı. Kandıra yöresini ve aşiret beylerinden Konuralp ile birlikte Aydos ve Samandıra'yı ele geçirdi. Karşılığında Samandıra Kalesi kendisine verildi. 1328'de İzmit üzerine akın düzenlemek amacıyla bulunduğu Kandıra yakınlarındaki Babatepe'de öldü. Yöreyi Osmanlı topraklarına katmadaki yararlıklarından ötürü İzmit iline Kocaeli adı verildi. Oğlu Hacı İlyas ve torunu Gebze Kadısı Fazlullah da, Akçakoca gibi, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesinde yararlıklar göstermişlerdir.

AKÇAY, Ahmet Şevki
(1888-1959)

Türk veteriner. Türkiye'de hayvan patolojisinin kurucularındandır.

İzmir'de doğdu. Kuleli Tıbbiye İdadisi'ni, 1912'de de Askeri Baytar Mektebi'ni bitirdi. Aynı yıl başlayan Balkan Savaşı'nda, atlardaki ruam hastalığını incelemek üzere Çatalca'ya gönderildi. I. Dünya Savaşı başladığında, Askeri Baytar Mektebi'nde histoloji (dokubilim) dersleri veriyordu. Orduya katılmak üzere bu görevine bir süre ara veren Akçay, savaştan sonra histolojinin yanı sıra patoloji derslerini de üstlendi. 1922'de askeri ve sivil baytar okullarının birleşmesiyle oluşan Yüksek Baytar Mektebi'nin öğretim kadrosunda yer alarak, 1925'te profesör oldu. 1927-1930 arası Almanya'da Berlin Veteriner Fakültesi'ne bağlı Patoloji ve Gıda Kontrolu Enstitüsü'nde incelemeler yapan Akçay, Türkiye'ye dönünce, Ankara'da yeni kurulan Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde patoloji ve patolojik anatomi dersleri vermeye başla-

dı. 1937'de Patolojik Anatomi Enstitüsü'nün müdürü, 1944'te ordinaryüs profesör oldu. 1959'da İstanbul'da öldü.

Türkiye'de veterinerlik hizmetlerinin yaygınlaşması ve hayvan patolojisinin kurulması için çalışan Akçay Cumhuriyet döneminden sonra önem verilen bu alanın öncülerindendir. Bu amaçla, Adana'da bir hayvan hastanesinin kurulmasını sağladı, Ankara Veteriner Fakültesi'nde bir Patoloji Müzesi ve histopatoloji preparat arşivi oluşturdu. Derslerinde ve yapıtlarında yeni Türkçe kullanmaya özen gösterirdi. Ölümünden sonra ailesi tarafından adına bir ödül düzenlendi. Türkiye'nin ilk veterinerlik ödülü olan "Akçay Ödülü", her yıl Veteriner Fakültesi'ni birincilikle bitiren öğrenciye verilir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Hastalıklı Örü Bilgisinde Köksel Teknikler*, 1938; *Evcil Hayvanlarda Otopsi Teknikleri*, 1938.

- **KAYNAKLAR:** H.Ş.Oytun, "Ord. Prof. Şevki Akçay'ın Hayatı, Eserleri", *Türk Veteriner Hekimliği Dergisi*, XXIX (150), 1959.

AKÇAY, İsmail
(1942)

Türk koşucu. Türkiye'nin en başarılı maratoncularındandır.

Balıkesir'in Kesirlen köyünde doğdu. Atletizme, öğrenimini yaptığı Jandarma Astsubay Okulu'nda başladı. Maraton koşularında kendini gösterdi. 1964'te ilk kez Türkiye maraton birincisi oldu. 1964-1972 yılları arasında 8 kez Türkiye maraton birinciliğini kazandı. 1966'da Uluslararası Las Vegas Maratonu'nda ikinciliği elde etti. 1967 Tunus Akdeniz Oyunları'nda ikinci, 1971 İzmir Akdeniz Oyunları'nda üçüncü oldu. 1966 Balkan şampiyonu, 1967 Balkan ikincisi, 1968 Balkan şampiyonu, 1971 Balkan şampiyonu, 1972 ve 1973 Balkan ikincisi olarak Türkiye'ye 3 altın, 4 gümüş, 2 bronz madalya kazandırdı. 1968 Olimpiyat Oyunları'nda dördüncülük gibi başarılı bir derece elde etti. 1975 yılında atletizmi bıraktıktan sonra antrenör olarak çalıştı.

AKÇURA, Yusuf
(1876-1935)

Türk düşünce adamı ve tarihçi. Türkçülük akımının önde gelenlerindendir.

1876'da, Volga kıyısındaki Simbirsk kentinde doğdu. Babasının ölümü üzerine 1883'te annesiyle İstanbul'a geldi. İlk ve ortaöğrenimini tamamladıktan sonra Harp Okulu'na girdi. 1897'de kurmay sınıfına geçti. Jön Türkler'le ilişkisi nedeniyle tutuklandı. Harp Divanı'nca askerlikten çıkarılarak Fizan'a sürüldü. Bir süre sonra rütbeleri geri verilerek Trablusgarp'ta görevlendirildi. Burada bir yıl kaldıktan sonra 1899'da Fransa'ya kaçtı. Ecole Libre des Sciences Politiques'de siyasal bilimler okudu. Albert Sorel ve Emil Boutmy'den ders aldı. Türk milliyetçiliği konusundaki görüşlerini geliştirdi. 1903'te *Osmanlı Saltanatı Kurumlarının Tarihi Üstüne Bir Deneme* adlı bir bitirme tezi hazırladı. Paris'teki öğrencilik döneminde *Şurâ-yı Ümmet* ve Ahmet Rıza'nın Fransızca olarak yayımladığı *Meşveret* gazetelerine yazılar yazdı.

Öğrenimini tamamladıktan sonra Rusya'ya döndü. Bir süre amcasının fabrikalarında çalıştıktan sonra, Kazan'daki Muhammediye Medresesi'nde tarih, coğrafya ve Türk edebiyatı öğretmenliği yaptı. Rusya'da 1905 devrimini izleyen yönetim değişikliği ve parlamentonun (duma) kurulması üzerine, Türkler'in bu parlamentoda nüfusları oranında temsil edilmeleri için çalıştı. Rusya Türkleri'nin ileri gelenleriyle ilişki kurarak Rusya Müslümanları İttifakı adlı siyasi partinin kurulmasına öncülük etti. Partinin önde gelen yöneticilerinden biri olarak, Türkçülük konusundaki görüşlerini Türk toplulukları arasında yaymaya çalıştı. Türkler'in gazete çıkarmalarına izin verilmesi üzerine Kazan'da ilk günlük gazete olan *Kazan Muhbiri*'ni çıkarmaya başladı. İki yıl süren bu çalışmalar, çarlık yönetiminin baskısı sonucu sınırlandırıldı.

Bu yıllarda, Abdülhamid yönetimine karşı çalışanlarla ilişki kurdu. 1904'te Mısır'da yayımlanan *Türk* gazetesine "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı ünlü makalesini gönderdi.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a geldi. Harp Akademisi, Darüşşafaka, Medresetü'l-Vaizin ve Darü'l-Muallimin'de siyasi tarih öğretmenliği yaptı. 1909'da İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde, 1914'te Mülkiye Mektebi'nde tarih dersleri verdi. Mülkiye'deki görevi 1915'te okulun kapatılması üzerine sona erdi; 1916 Darülfünun reformuyla da kadro dışı bırakıldı.

Türkçü görüşleri yayma çalışmaları

Tarih öğretmenliğinin yanı sıra Türkçü görüşleri yaymak amacıyla birçok çalışmalar yaptı. 1908'de Türkçülüğü, bilimsel bir temele oturtmak, Türk illerini ve kavimlerini tanıtmak amacıyla kurulan Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. 1911'de yedi sayı çıkan *Türk Derneği* adlı bir dergi yayımladı. Osmanlı Devleti'nin sürekli savaş içinde olması ve dernek üyelerinin savaşa gitmesi çalışmaları aksattı.

Yusuf Akçura ve arkadaşları 1911'de Türk Yurdu adıyla yeni bir dernek kurdular ve aynı adla bir dergi çıkarmaya başladılar. Akçura, 1912'den sonra derginin sahipliğini ve yazı işleri müdürlüğünü üstlendi. 1912'de Türkler'in ulusal bilincini geliştirmeyi amaçlayan Türk Ocağı adlı derneğin kuruluşuna katıldı. Türk Yurdu Derneği, 1917'de Türk Ocağı'na katıldı ve *Türk Yurdu* dergisi Türk Ocağı'nın yayın organı oldu. Akçura, 1931'de Türk Ocakları'nın kapatılışına değin dergiyi yönetti.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Rusya I. Dünya Savaşı'ndan çekilince, tutsakların değişimi için Kızılay temsilcisi olarak Rusya'ya gitti. İstanbul'un işgalinden sonra tutuklandı. Daha sonra Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. 1922'de Dışişleri

Bakanlığı Doğu Ülkeleri Dairesi müşavirliğine getirildi. 1923'te Kars Milletvekili seçildi; ölümüne değin milletvekilliğini sürdürdü. Ankara Hukuk Mektebi ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tarih dersleri verdi. 1932'de, Türk Tarih Kurumu başkanlığına getirildi. 1935'te geçirdiği bir kalp krizi sonucu İstanbul'da öldü.

Yusuf Akçura, yapıtlarında öncelikle Türk tarihi ve Türkçülük'e önem verdi. Bunun dışında Osmanlı tarihi ile Yakın Çağ Avrupa tarihiyle ilgilendi. Türkçülük konusundaki düşünceleri Harp Okulu'ndayken gelişmeye başladı. Rusya'ya gittikten sonra Orta Asya Türkleri ile ilişki kurarak onların toplumsal yaşamlarını ve düşünce akımlarını inceledi. Osmanlı aydınlarının, Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Türkler'le ilgili olarak yalnızca dil ve tarih konularıyla ilgilendiklerini, oysa bunun yetersiz olduğunu, çağdaş düşünce akımlarının ve bunların önderlerinin de bilinmesi gerektiğini savundu. Bu yolla Osmanlı Türkleri ile Kuzey Türkleri arasında bir duygu ve düşünce birliğinin kurulabileceğini dile getirdi. Bu görüş o dönemdeki İslamcılar ve Osmanlıcılar'ca destek görmedi. 1903'te Paris'te yazdığı bitirme tezinde, Jön Türkler'in Osmanlıcılık görüşlerinin anlamsızlığını belirterek, tek çıkar yolun Türkçülük olduğunu vurguladı.

"Üç Tarz-ı Siyaset"

Bir yıl sonra yazdığı "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı ünlü makalesinde ise, Osmanlı Devleti'nin önünde duran üç seçeneği inceledi; bunları Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak adlandırdı. Osmanlıcılık, cins, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin, Osmanlı halklarının hak ve görevler açısından eşit konuma getirilmesi ve ortak bir vatan içinde yeni bir Osmanlı ulusunun oluşturulması anlamına geliyordu. İslamcılık, dünyadaki tüm Müslümanlar'ın bir İslam birliği içinde toplanmasını öngörüyordu. Türkçülük konusunda ise Akçura, "Türk birliği ilkin Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkler'in, Türk olmadıkları halde en çok Türkleşmiş olanların ve ulusal vicdandan yoksun olanların bilinçlendirilmesi ve Türkleştirilmesi'yle başlayacaktır. Sonra, Asya kıtasıyla Doğu Avrupa'da yayılmış olan Türkler'in birleştirilmesine geçilerek azametli bir siyasal millet meydana getirilecektir," diyordu.

Yusuf Akçura, bu üç seçeneğin olumlu ve olumsuz yönlerine değindikten sonra, İslamcılık ve Türkçülük siyasetlerinden hangisinin seçileceği sorusunun yanıtını Türk aydınlarına bırakıyordu.

- **YAPITLAR:** *Ulûm ve Tarih*, 1906; "Üç Tarz-ı Siyaset", 1907 (yeni harflerle 1976); *3 Haziran Vakayi-i Müessifesi*, 1907 (2.bas. *Mevkufiyet Hatıraları* adıyla 1914); *Damulla Alimcan Barudi, Tercüme-i Hali*, 2 cilt, 1907-1908; *Eski Şurâ-yı Ümmet'de Çıkan Makalelerimden*, 1913; *Türk, Cermen ve İslavların Münasebat-ı Tarihiyeleri*, 1914; *L'état Actuel et les Aspirations des Turco-Tatares Musulmans de Russie*, 1916; *Rusya Üsera Muraahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*, 1919; *Şark Meselesine Dair Tarih-i Siyasi Notları*, 1920; *Muasır Avrupa'da Siyasi ve İçtimai Fikirler ve Fikrî Cereyanlar*, 1923; *Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale*, 1924; *Tarih-i Siyasi*, 3 Kitap, 1927-1928; *Türk Yılı*, 1928; *Zamanımızın Avrupa Siyasi Tarihi*, 3 cilt, 1929-1933; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Bu Vakıaya Dair Başlıca Menbalar*, 1932; *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, (ö.s.) 1940.
- **KAYNAKLAR:** F. Georgeon, *Aux Origines du Nationalisme Turc: Yusuf Akçura*, 1980; M.F. Togay, *Yusuf Akçura, Hayatı ve Eserleri*, 1941; H.Z. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 1966.
- **BAKINIZ:** Ahmed AĞAOĞLU, İSMAİL GASPIRALI, H.A. TURAN, ZİYA GÖKALP.

AKDAĞ, Mustafa
(1913-1972)

Türk tarihçi. Osmanlı toplumunun iktisadi ve toplumsal yapısına ilişkin araştırmalar yapan ilk bilim adamlarındandır.

Yozgat, Boğazlıyan'da doğdu. Ankara'da öldü. 1940'ta Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Kars Lisesi tarih öğretmenliğine atandı. 1944'te Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne ilmi yardımcı oldu. 1945'te "Celalî İsyanları'nın Başlaması" adlı teziyle doktor oldu. 1947'de üniversiteden ayrılarak Gazi Eğitim Enstitüsü'ne geçti. Bir yıl sonra da Diyarbakır Öğretmen Okulu tarih öğretmenliğine atandı. 1951'de "Celalî Fetreti 1597-1603" adlı teziyle Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü'nde doçent oldu. 1958'de aynı kürsüde profesör olan Akdağ, 1972'de üniversiteden uzaklaştırılana değin bu çalışmasını sürdürdü.

Mustafa Akdağ, 1959'da *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi* adlı çalışmasının I. cildini yayımladı. Bu kitapta, Anadolu Selçukluları'nın Moğollar karşısında bozguna uğradığı 1243 Kösedağ Savaşı'yla Osmanlılar'ın İstanbul'u aldığı 1453 arası dönemin iktisadi ve toplumsal yapısı inceleniyordu. 1963'te doktora ve doçentlik tezlerini birleştirerek *Celalî İsyanları* adıyla yayımladı. Akdağ bu kitabında 1550-1605 arasında Anadolu'da başgösteren ayaklanmaları, Osmanlı Devleti'nin yönetim düzenini, toplumsal ve iktisadi durumunu incelemiştir. 1971'de yayımladığı *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*'nin II. cildinde ise 1453'ten, Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Bayezid'in 1559'daki başkaldırısına değin uzanan dönemi incelemiştir. Akdağ'ın *Celalî İsyanları*'nı genişleterek oluşturduğu *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası*, ölümünden sonra basılmıştır. Ayrıca *Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi* ve *Belleten*'de Osmanlı toprak mülkiyetini, para sistemini, halkla yöneticiler arasındaki ilişkileri, halkla aydınların kopukluğunu, dirlik ve düzenin bozulma nedenlerini inceleyen makaleleri yayımlanmıştır.

- **YAPITLAR:** *Celalî İsyanları*, 1963; *Büyük Celalî Karışıklıklarının Başlaması*, 1963; *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, 2 cilt, 1959, 1971; *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası*, (ö.s.), 1974.

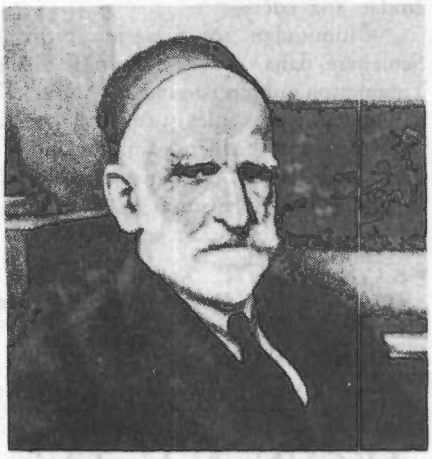
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

AKDİK, Kamil
(1862-1941)

Türk hattat. Yazılarında gösterdiği ustalık dolayısıyla Reisü'l-hattatin sanı verilmiştir.

İstanbul'da doğdu, 23 Temmuz 1941'de aynı kentte öldü. Tersane-i Amire erzak ambarı başkâtibi Hacı Süleyman Efendi'nin oğlu, ressam Şeref Akdik'in babasıdır. Zeyrek, Saliha Hatun Sıbyan Okulu'nda okudu. İlk yazı derslerini bu okulun hocası Hacı Süleyman Efendi'den aldı. Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. 1881'de Dahiliye Nezareti'ne kâtip olarak girdi. Hattat Sami Efendi'den dört yıl hat dersi gördükten sonra yazdığı Hilye-i Saadet (Peygamber'in niteliklerini anlatan yazı) ile 1884'te nesih ve sülüs yazıdan icazetname aldı.

1894'te, Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi'ne atandı. Ertesi yıl namenüvisliğe (resmi yazıları yazan), 1909'da da ek görev olarak Nişan-ı Hümayun Kalemi mümeyyizliğine getirildi. Yazıdaki başarısından dolayı V. Mehmed Reşad'ın emri ile Reisü'l-hattatin sanı verildi.

Sülüs, nesih, celî, reyhanî, divanî celisi yazı türlerini büyük bir başarı ile yazdı. 1914'te açılan Medresetü'l-Hattatin'de rıka, nesih ve sülüs yazı dersleri verdi. 1918'de Galatasaray Sultanisi hüsnü hat (güzel yazı) öğretmeni, 1929'da Şark Tezyini Sanatlar Okulu'nda müdür, 1936'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde güzel yazı öğretmeni oldu. Bir süre sonra emekliye ayrıldı.

1940'ta, Prens Mehmed Ali Tevfik Paşa'nın Kahire'de yaptırdığı caminin kubbe ve kuşak yazılarını yazmak için Mısır'a gitti. Ayrıca prensin kurduğu vakıf müze için ayrılacak yazıların,levhaların seçimini ve düzenlemesini yaptı.

Hayatı boyunca yüzlerce levha, Kuran cüzü, mevlid, muraklaa (yazı albümü) yazdı. Ahmet Midhat Efendi, Hattat Sami Efendi ve Şeyh Cemaleddin Afgani gibi ünlülerin mezartaşı yazıtları onun elinden çıktı. Yazdığı ve özenle topladığı özel hat koleksiyonunu ve reislik icazetnamesini sağlığında Topkapı Sarayı Müzesi'ne bağışlamıştır.

AKDİK, Şeref
(1899-1972)

Türk ressam. Resim sanatının geleneksel işçiliği çerçevesinde doğa görünümlerine bağlı kaldığı için "gerçekçiler" arasında anılmıştır.

12 Mayıs 1899'da İstanbul'da Fatih'te doğdu. 20 Haziran 1972'de aynı kentte öldü. Hattat Kamil Akdik'in oğludur. Fatih Merkez Rüştiyesi'nden sonra girdiği Sanayi-i Nefise Mektebini 1924'te bitirdi. Burs kazanarak gittiği Paris'te Julian Akademisi'nde Paul-Albert Laurens atölyesine devam etti. 1928'de yurda döndükten sonra Gazi Eğitim Enstitüsü ve Haydarpaşa Lisesi'nde, daha sonra da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim dersi verdi. Kendi adını taşıyan atölyede emekli oluncaya kadar çalıştı. Devlet Resim ve Heykel Sergileri'ne katıldı. 7. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde birincilik ödülü aldı. 1939'da New Jersey'de bir kişisel sergi düzenledi. ABD'de San Francisco kentinde otuz dokuz ülkenin sanatçısı arasında *Pazardan Dönüş* adlı yapıtıyla madalya kazandı. Aynı zamanda iyi bir hattat olan Akdik Güzel Sanatlar Birliği üyesi ve Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlar Birliği kurucularındandır.

Resim sanatının her türünde eserler vermiştir. "Gerçekçi bir empresyonizm yapmak istiyorum," diyen Akdik, yarı empresyonist tavrını yaşamı boyunca sürdürmüştür. Manzaralarında empresyonizmin etkileri sezilirse de, portre ve figürlerinde akademik kurallara bağlı, yoruma yanaşmayan, nesneleri oldukları gibi aktaran bir ressamdır. Ölçülü ve klasik bir desen anlayışı vardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Hattat Kamil Akdik'in Portresi* (Ankara Resim ve Heykel Müzesi); *Pazardan Dönüş* (San Francisco Müzesi); *Çocuk Portresi, Aynanın Önünde Köpekli Kadın, Halk Mektepleri; Atatürk Telgraf Başında* (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi).

AKDİLEK, Ferruh Doğan

Bak. FERRUH DOĞAN.

AKENATEN
(İÖ 14.yy)

Mısır firavunu. Tektanrıcılığın başlangıcı sayılan dini reformlar yapmıştır.

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. III. Amenotep'in (III. Amenofis) oğludur. İÖ 1379'da taç giydi, İÖ 1362'ye değin hükümdarlık yaptığı sanılmaktadır. Hükümdarlığının ilk yıllarında aile adını kullanarak IV. Amenotep (IV. Amenofis) olarak anıldı. IV. Amenotep yaklaşık iki yüzyıldan beri hüküm süren 18. hanedan (İÖ 1567-1320) döneminin firavunudur. Bu dönemde Filistin, Fenike ve Sudan'ı

da egemenliği altına alan Mısır'ın imparatorluk olması kültürel değişimlere yol açtı. Mısır tanrılarının etkisi öteki bölgelere de yayıldı. Mısır'ın en önemli tanrıları Amon ve Re birleştirilerek Amon-Re ya da Amon-Re-Harakte olarak anılmaya başlandı.

IV.Amenotep, firavun olduktan sonra Teb Tanrısı Amon ve Güneş Tanrısı Re-Harakte'ye inancını sürdürdü. Teb kenti yakınında yaptırdığı ilk tapınaklar geleneksel mimarinin özelliklerini taşıyordu. Dev taş blokların kullanıldığı bu mimari biçim, Re-Harakte'ye gösterdiği saygıyı anlatıyordu. Ama kısa bir süre sonra Amon rahipleriyle anlaşmazlığa düşerek, tapınağın yapımını durdurdu ve yeni Güneş Tanrısı için bir tapınak yaptırmaya başladı. Güneş yuvarlağıyla simgelenen yeni tanrının adı Aton'du. Tarihi bulgulara göre, güneş yuvarlağına tapınma IV.Tutmosis'in hükümdarlığı döneminde de (İÖ 1425-1417) vardı. Aton, hiçbir zaman insan ya da hayvan biçimine bürünmemişti, ama güneşin ışınları insan ellerinde toplanıyor, güneşin ısı, ışık ve yaşam veren niteliğini simgeliyordu. Aton'a, tapınağın gizliliği içinde değil, güneşin ısıttığı açık alanda tapınılıyordu. Teb yakınında, Karnak'ta yeni tapınaklar yapıldı. Dev taş blokların kullanıldığı gösterişli tapınakların yerini ince yapılar aldı. Sanatta yaratıcılığa verilen önem, çizgilerde karikatüre yaklaşan bir özellik ortaya çıkardı ve sanatta sonsuzluğun durağanlığından canlılığın anlatımına geçildi. Resimlerde kral, karısını öperken ya da yemek yerken gösterilmeye başlandı. Yıllardır yöreyi yöneten aileler Amon Tanrısı'nın etkisi altındaydı. IV.Amenofis, bu geleneği kırmak için, hükümdarlığının altıncı yılında adını değiştirerek Akenaten adını aldı. Aton'a hizmet eden anlamına gelen bu adla yeni din resmiyet kazanmış oluyordu. Başkenti Nil ırmağının doğusunda, Teb kentinin 300 km uzağında bugün Amarna olarak bilinen bölgeye taşıdı ve kurmaya başladığı yeni kente Aketaton (Aton'un etki gücünün bölgesi) adını verdi. Kenti çekici kılmak için çaba harcandı. Aton diniyle birlikte gelişen yeni soylu kesimin villalarının duvarları, yeni gelişen sanat doğrultusunda resimleniyordu.

Aton dini ve tektanrılık

Aton dini tam olarak anlaşılamamıştır. Ama birçok yerde öteki tanrıların adından sözedilmesi ve bazen de "tüm tanrılar" demekten vazgeçilmesi, bir taş lahitte Nefertiti'nin figürünün koruyucu tanrıların yerini alması, Akenaten ve Nefertiti'nin sadece Aton'a tapması, tek tanrıcılığa en çok yaklaşan din olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Akenaten'in Aton'a yazdığı bir ilahide *İncil*'in 104. ilahisiyle belirgin benzerlikler olduğu saptanmıştır. Aton dini ahlaki yapıtları olmayan, yalnızca yaşam ve sıcaklık için güneşe saygıyı borç bilen bir dindi.

Akenaten, kendini büyük ölçüde din ve kültürün gelişmesine verdiği için, imparatorluğun yönetimiyle yeterince ilgilenmedi. Ordu ve donanmanın güçsüzleşmesinin de etkisiyle dış ticaret azaldı. Vergi memurları yolsuzluğa başladı. Suriye ve Filistin'deki yüksek düzeyli memurlar ve ordu komutanları denetimsiz bırakıldı. Vasal prenslerin Mısır'la ticaret yapma istekleri gözönüne alınmadı. Durumdan hoşnut olmayan din adamları ve memurlar orduyla birleşerek yeni dine güveni sarsmak için kampanyaya giriştiler. Amarna Tabletleri, bazı toprakların Mısır'ın elinden çıktığı ve imparatorluğun dağılmaya başladığından söz eder.

Ölümünden sonra yerine birinci üvey oğlu Semekare, daha sonra da ikinci oğlu Tutankaton geçti. Tutankaton, adının sonundan Aton'u kaldırarak Tutankamen olarak değiştirmeye zorlandı. Böylece Aton Tanrısı terkedilerek Amon yeniden öne çıkarılıyordu. Başkent de eskiden olduğu gibi Teb kentine taşındı. Ölümünden sonra Akenaten'in anısı unutturuldu ve adı anıtlardan kazındı.

• KAYNAKLAR: C. Aldred, *Akhenaten, Pharaoh of Egypt : A New Study*, 1968; J.D.S.Pendlebury, *Tell el-Amarna*, 1935.

• BAKINIZ: AMENOFİS III.

AKGÜN, Nahit Ulvi
(1918)

Türk şair. Yalın bir dille yazdığı şiirlerinde kent insanlarının günlük kaygılarını dile getirmiştir.

Milas'ta doğdu. Bir memur ailesinin oğludur. İzmir İkinci Erkek Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. M.E.B. kitaplıklarında çalıştı. Çeşitli liselerde felsefe ve psikoloji dersleri okuttu. İzmir Radyosu'nda *Şiir Saati* programını sundu. 1953'te sesli şiir sergisi açtı. Karşıyaka Genel Kütüphanesi'ni kurdu. 1966'da yayımlanan *Evren Türküsü* adlı kitabıyla 1967 Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü kazandı.

İlk şiiri, 1936 yılında *Akın* gazetesinde yayımlandı. Hece vezni kalıplarını kullandığı bu romantik aşk şiirlerinde Necip Fazıl ve Faruk Nafiz etkisi görülür. Bunu izleyen yıllarda yeni arayışlara yöneldi. Serbest nazımla yazmaya başladı. Kent insanının günlük yaşam karşısındaki durumunu konu edindi. Şiirlerini *Servet-i Fünûn/Uyanış*, *Kovan*, *Fikirler*, *Kaynak*, *Yeditepe*, *Yücel*, *Varlık*, *Değirmen* ve *Türk Dili* dergilerinde yayımladı. Son yapıtlarında doğa ve insanın doğayla ilişkisine ağırlık verdi. Yalın bir Türkçe'yle yazdığı şiirlerini 1937-1971 arasında dokuz kitapta topladı.

• YAPITLAR (başlıca): *Üç Gönül* (M. Serpin, K. Çatıkkaş ile), 1937; *Leyla*, 1937; *Irgat*, 1942; *Sebep* (M. Serpin ile), 1945; *Birisi*, 1955; *Karanlıkta Bir Ağaç*, 1960; *Evren Türküsü*, 1966; *Ağaçlar Uyanınca*, 1971; *Eksilen Gökyüzü*, 1980.

AKI, Niyazi
(1913)

Türk yazar, araştırmacı. Edebiyat ve tiyatro alanında incelemeler yapmıştır.

Yugoslavya'da, Kayalar'da doğdu. 1930'da İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Bir süre

ilkokul öğretmenliği yaptı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi. 1940'ta mezun oldu. Liselerde öğretmenlik, yüksek okullarda okutmanlık yaptı. 1956'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doktorasını tamamladı. 1961'de Erzurum Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak atandı. Yeni Türk Edebiyatı konusunda ders veren Akı, 1964'te doçent, 1970'te profesör oldu. 1975'te emekliye ayrıldı.

Niyazi Akı, Ankara Halkevi'nin yayın organı olan *Ülkü* dergisindeki yazılarıyla tanındı. *Yeni İstanbul* gazetesinde ve *İstanbul* dergisinde öyküler yayımladı. Doktora tezi, 1960'ta *Yakup Kadri Karaosmanoğlu* adlı monografik inceleme olarak basıldı. Romancının yaşamını ve yapıtını değerlendiren bu çalışmasından sonra tiyatro tarihi konusunda incelemeler yaptı. 19. ve 20. yy Türk tiyatrosu üstüne iki kitap yayımladı.

• YAPITLAR (başlıca): *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, 1960; *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi*, 1963; *Çağdaş Türk Tiyatrosuna Toplu Bakış*, 1968; *Hikâyet-i İbdâi Yeniçeriyan ; Bâ Bereket-i Pîr-i Bektaşiyân; Şeyh Hacı Bektaş Veli-i Müsliman*, 1969.

AKIN, Bedii Faik
(1921)

Türk gazeteci. Çeşitli gazetelerdeki fıkra yazarlığının yanı sıra sanatla da ilgilenmiştir.

Bandırma'da doğdu. 1940'ta Kabataş Lisesi'ni bitirdi. 1944'te tıp öğrenimini yarıda bırakarak tütün ticaretine atıldı. 1945'te *Tasvir* gazetesinde fıkra yazarlığına başladı. *Tan, Milliyet, Yeni İstanbul, Ulus* ve *Dünya*'da yazdığı fıkralarla gazeteciliği sürdürdü. Demokrat Parti iktidarına karşı giriştiği sert muhalefet nedeniyle 1954'te tutuklandı. 1960'ta Tahkikat Komisyonu'nca sorguya çekildi. *Dünya* gazetesindeki yazarlığını sürdürdü. 1965 sonrasında Adalet Partisi'nin çizgisini izlemeye başladı. 1976'da bir süre *Son Havadis* gazetesine geçti. 1977'de *Dünya* gazetesinin sahibi ve başyazarı oldu. Daha sonra *Dünya* gazetesini devrederek *Tercüman* ve *Hürriyet* gazetelerinde fıkra yazarlığı yaptı.

Gazeteciliğin yanı sıra sanatla da ilgilenen Bedii Faik *Yabancı* ve *Pablo'nun Gülüşü* adlı iki roman yazdı. 1953'te *Dünya* gazetesinin sanat ekinde şiirleri de yayımlandı.

• YAPITLAR: **Fıkra:** *Efendime Söyliyeyim*, 1953; *Rüzgâr Eken*, 1969. **Roman:** *Yabancı*, 1954; *Pablo'nun Gülüşü*, 1972. **Gezi:** *Sam Amca'nın Evinde*, 1954; *Bir Garip Ada*, 1958; *Rusya'dan*, 1968. **Anı, Röportaj:** *O Biçim*, 1958, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, 1967.

AKIN, Gülten
(1933)

Türk şair. Yenilikçi bir anlayışla Anadolu söylencelerinden, halk şiirinden kaynaklanan ürünler vermiştir.

Yozgat'ta doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1959'dan 1973'e değin eşinin görevi nedeniyle çeşitli Anadolu ilçelerinde yaşadı, avukatlık ve yardımcı öğretmenlik yaptı. Ankara'da TDK'da çalıştı. 1955 Varlık Şiir Ödülü'nü Teoman Karahun ile paylaştı. *Sığda* adlı kitabıyla TDK 1965 Şiir Ödülü'nü, *Ağıtlar ve Türküler*'le 1977 Yeditepe Şiir Ödülü'nü kazandı.

Akın şiirlerini 1951'den başlayarak dönemin çeşitli dergilerinde yayımladı. İlk üç kitabı; *Rüzgâr Saati, Kestim Kara Saçlarımı* ve *Sığda*'da odağı bireysellik olan bir yaşamın aşk, ayrılık, yalnızlık gibi görünümlerini işledi. 1971'de yayımlanan *Kırmızı Karanfil* Akın'ın şiir serüveninde bir dönemeçtir. İlk şiirlerindeki "ben" nitelik değiştirip coşku, sevgi ve insanların ezilmelerinden kaynaklanan acılarla bezendi. Şair daha sonra çağdaş destan yaratımına yöneldi.

Bu alandaki çalışmaları Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı ele alan *Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı*'ndan başlayarak, Türk halkının tarihten gelen yaşamını güncele bağlayan *Seyran Destanı* ile sürdü. Şiirlerinde Anadolu söylencelerine yaslanan bir deyiş geliştirdi. Halk şiirinin doğduğu kaynaklara yenilikçi bir anlayışla yaklaşmaya çalıştı. Destan türü çalışmaları sürmektedir.

• YAPITLAR: *Rüzgâr Saati*, 1956; *Kestim Kara Saçlarımı*, 1960; *Sığda* 1964; *Kırmızı Karanfil*, 1971; *Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı*, 1972; *Ağıtlar ve Türküler*, 1976; *Seyran Destanı*, 1979; *Seyran*, 1982.

AKINCI, Gündüz
(1914-1980)

Türk yazar, araştırmacı. Türk edebiyatı alanında özgün incelemeler yapmıştır.

Çoruh'ta doğdu. İlkokulu Artvin'de okudu. 1913'te İstanbul Erkek Lisesi orta kısmını, 1934'te Bursa Lisesi'ni, 1938'de Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Antalya ve Afyon liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptıktan sonra, 1944'te Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne Yeni Türk Edebiyatı asistanı oldu. 1950'de doktorasını verdi. 1955'te doçent, 1962'de profesör oldu. 1957-1960 yılları arasında Türk Dil Kurumu Yayın Kolu başkanlığında bulundu. 1963-1964'te Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi dekanlığı yaptı. 1975'te Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanlığına getirildi. 4 Aralık 1980'de öldü.

Akıncı'nın, 1936'da *Zaman* gazetesinde yayımlanan ilk incelemesi Namık Kemal üzerinedir. 1956-

1958 arasında *Arayış* dergisinde eleştiri ve inceleme yazılarının yanı sıra şiirleri de basıldı. Doktora çalışması olan *Abdülhak Hâmit Tarhan* monografisi ile 1955 Türk Dil Kurumu Bilim Armağanı'nı kazandı. 1950'lerde Türk Edebiyatında ağırlık kazanmaya başlayan köy romancılığı üstüne yaptığı bir inceleme, 1961'de yayımlandı. Türk Romanında Köye Doğru adlı kitap, bu alanda yapılmış ilk toplu çalışmadır.

Akıncı, düşünür ve ahlakçı Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın biyografisini yazdı. Şinasi'yi, Tanzimat döneminin genel çerçevesi içerisinde değerlendiren bir incelemesi ve *Türk-Fransız Kültür İlişkileri* adlı bir çalışması da vardır.

• YAPITLAR: *Abdülhak Hâmit Tarhan*, 1954; *Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi*, 1960; *Türk Romanında Köye Doğru*, 1961; *Batıya Yönelirken Şinasi*, 1962; *Türk-Fransız Kültür İlişkileri*, 1973.

AKINCIOĞLU, Muharrem Niyazi
(1919-1979)

Türk şair. 1940 kuşağının toplumcu şiir akımı içinde yöresel söyleyişleri ve geleneksel edayı birleştirişiyle önem kazanmıştır.

Kabalacılık: Harflerin gizemi

Kırklareli'nin Pınarhisar İlçesi Kurudere köyünde doğdu. Bir öğretmen ailesinin oğluydu. Ortaöğrenimini Edirne ve Bursa'da tamamladı. 1943'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Kırklareli'ne yerleşip avukatlığa başladı. 4 Nisan 1953'te tutuklandı. Köy Enstitüsü kökenli öğretmenleri kapsayan bir "gizli dernek kurma" davasında yargılandı ve yirmi ay hapis yattıktan sonra 11 Aralık 1954'te beraat etti. 1957'de Hürriyet Partisi'ne, 1960'tan sonra Yeni Türkiye Partisi'ne yakınlık gösterdi. 1 Şubat 1979'da Kırklareli'nde öldü.

Akıncıoğlu ilk şiirlerini lise öğrencisiyken yazdı. Edirne, Kırklareli ve Bursa'da yazdığı bu şiirler edebiyat öğretmeni Orhan Şaik Gökyay'ın etkisinde, hece ölçüsüyle yazılmış ve Türkçülük, gurbet, aşk ve doğa konularını ele alan ilk gençlik yapıtlarıdır. Bu şiirlerini 1938 yılında *Haykırışlar* adlı kitabında topladı. Bu yıldan sonra İstanbul'da sürdürdüğü üniversite öğreniminin de etkisiyle Akıncıoğlu'nun dünya görüşü ve şiirlerinde belirgin bir değişim başladı. Halk şiiri geleneğinden yararlanarak oluşturduğu şiir dilliyle, toplumcu eğilimdeki konuları ele aldığı şiirlerini 1941-1959 yılları arasında *Ses, Yeni Edebiyat, Yürüyüş, Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* gibi dergilerde yayımladı. Kimi şiirlerini Eflatun Cüneyt takma adıyla yayımlayan Akıncıoğlu'nun şiirleri, 1959'dan sonra uzun süre dergilerde görünmedi. Şiirlerini on sekiz yıl sonra, 1977'de *Türkiye Yazıları* dergisinde yeniden yayımladı.Yeni tutumuyla yazdığı şiirleri kitaplaştırmak istediyse de bunu gerçekleştiremedi.

• YAPITLAR (başlıca): *Haykırışlar*, 1938.

AKİBA ben YASEF
(40-135)

Yahudi tanrıbilimci. Kabalacılık'ın kurucusudur.

Filistin'de doğdu. Yaşamı konusunda kesin bilgi olmadığı gibi kaynaklar da birbirini tutmamaktadır. Ölümünden kısa bir süre sonra halk masallarının kahramanı olmuştur. Kimi söylentilere göre eğitimine orta yaştayken başlamış, hocasının kızı olan karısı Raşel 12 yıl süren eğitimi boyunca ona her bakımdan yardımcı olmuştur.

Tel Aviv'in yakınında Bene Berag'da kurduğu okulla kendinden sonra gelen bilginlere öncülük etti. Bilim çalışmaları yanında dönemin olaylarına da ilgi duyarak arkadaşlarıyla Roma'ya gitti; suçlu sayılan Yahudiler'e yapılacak işkenceleri engellemek için yollar aradı. Daha sonra Romalılar'a karşı savaşan dindaşlarına yardım toplamak için Anadolu ve Mısır'a gitti. Yandaşları yenilince korkunç işkencelerle öldürüldü.

Akiba, felsefeye Tevrat'ı, İbrani inançlarını yorumlayarak girdi. Düşüncesinin temelini evrenin yaratılışı, Tanrı'nın "ışık"ı ve harflerin gizemi oluşturur. Derin etkisi altında kaldığı öğretmeni Nahûm'un Tevrat'a uyguladığı yorumlama yönetimini geliştirdi; felsefe sorunlarının çözümünde kullandı.

Akiba'ya göre Tanrı yaratıcı, yüce, önsüz-sonsuz bir güçtür. Evreni ve onu dolduran bütün varlık türlerini kendi özünde biçimlenen bir taslağa göre yaratmıştır. Evren ile İbrani dilinin yirmi iki harfi Tanrı'nın "ışık"ında, en yüksek aşamada, dorukta vardı. Tanrı bunları, belli aşamalara göre görünüş alanına çıkarak varlık biçimine dönüştürdü. Bu yaratma eyleminin başlangıcında, İbrani dilinin yirmi iki harfi, tek tek Tanrı katına çıkarak, "oluş" olayının kendisiyle başlamasını diledi. Tanrı yirmi iki harfin dileklerini dinledikten sonra "yaratma" eylemini "mutluluk", "mutlu kılmak" sözcüğünün baş harfi olan "Beth" ile başlattı. Böylece yaratma eylemiyle mutluluk, mutlu kılmak sözcükleri özdeş oldu. Yaratmak mutluluktur, onun özünde kötülük, kötü diye yorumlanabilecek bir durum yoktur.

Harfler, içerdikleri gizli anlamlarla varlık türlerinin özünü, gerçeğini dile getirir. Bir kimsenin tanrısal gerçeği, varlığın yaratılışın anlamını kavrayabilmesi için harflerin özünde saklı gizemi bulması, bilmesi gerekir.

Akiba'nın, yaşadığı dönemde olduğu gibi, ölümünden sonra da etkisi sürmüş ve çok geniş bir alana yayılmıştır. Harflerin gizemlerini yorumlamaya dayanan, kabala adı verilen öğretisi kısa sürede bir düşünce akımına, inanç çığırına dönüşmüştür. Özellikle, İslam ülkelerinde hızla yayılan, harflerin yorumundan kaynaklanan Hurûfilik, kabaladan etkilenmiştir. Günümüze kalan yapıtlarına sayısız yorum ve açıklamalar eklenerek geliştirilmiş ve genişletilmiştir.

• YAPITLAR: *Sepher Tetzirah*, ("Yaratma Kitabı")(yazma); *Othioth Schel Rabi Akiba*,("Rabi Akiba'nın Mektupları"), 1559.

• BAKINIZ: FAZLULLAH [Hurufi].

AKİF MEHMED
(18.yy)

Osmanlı tezkere yazarı. Enderun'dan yetişen şairler üstüne bir tezkere yazmıştır.

II. Mustafa'nın damadı Koca Ebubekir Paşa'nın oğludur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Ölüm tarihi ise kaynaklarda değişik olarak verilmiştir. *Mir'at-i Şi'r* adlı tezkeresinin bitimindeki tarih 1797 olduğuna göre, bu tarihten sonra İstanbul'da ölmüş olmalıdır.

Enderun Mektebi'nden yetişti. 1743'e değin Divan-ı Hümayun teşrifatçılığında bulundu. 1745'de küçük evkaf muhasebeciliğine, 1754'de ikinci kez teşrifatçılığa atandı. Bu görevine ek olarak suvari mukabeleciliği de verildi. 1766'da teşrifatçılık görevinden alındı.

Tarih-i Cülûs-ı Sultan Mustafa Han b. Sultan Ahmed Han, 1764-1768 arasındaki olayları ve devletin teşrifat kurallarını anlatan sade dille yazılmış kısa bir tarihtir.

Mir'at-i Şi'r adlı tezkeresi, yazarın çağdaşı olup, Enderun'dan yetişen yirmi üç şairin yaşamöyküleri ile şiirlerinden örnekleri içerir. III. Selim adına yazılan yapıt, Enderun'un, Hazine-i Hassa, Hazine-i Hümayun, Kiler-i Hassa ve Seferli Koğuşu'na göre dört bölüme ayrılmış ve her bölümde o koğuşa bağlı şairler anlatılmıştır.

Akif'in kendisi de klasik tarzda şiir yazmıştır.

- YAPITLAR: *Tarih-i Cülûs-ı Sultan Mustafa Han b. Sultan Ahmed Han*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, No:2108); *Mir'at-i Şi'r*, (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Emanet Hazinesi Bölümü, No: 1522).

AKİF PAŞA [Bozoklu]
(1787-1845)

Osmanlı devlet adamı, yazar. Resmi ve özel yazışmalarda denediği yeni dil ve üslupla Tanzimat nesrinin öncülerinden sayılmıştır.

21 Aralık 1787'de Bozok'ta (Yozgat) doğdu. Kadı Ayıntabizade Mehmed Efendi'nin oğludur. 1793'te babası ile birlikte Hicaz'a gitti. Dönüşünde Yozgatlı bilginlerden öğrenim gördü. Yozgat ayanından Çapanzade Süleyman Bey'in kâtibi oldu. İstanbul'a geldi, amcası Reisülküttab Mustafa Mazhar Efendi'nin yardımı ile 1814'te Divan-ı Hümayun kalemine girdi. Başarısından ötürü hızla yükselerek 1825'te amedci, 1827'de beylikçi ve 1832'de reisülküttab oldu.

Sadaret Kethüdalığı Mülkiye Nezareti'ne, Reisülküttablık da Hariciye Nezareti'ne çevrilince, Akif Paşa 1835'te vezirlik rütbesi ama efendi ünvanı ile ilk hariciye nazırı oldu. 1836'da İngiliz uyruklu gazeteci Churchill Kadıköy'de avlanırken bir çocuğu yaralayınca Akif Paşa Churchill'i tutuklattı. Bunun üzerine İngiliz baskısıyla görevinden alındı. Çok geçmeden, aleyhine çalışmış olan Mülkiye nazırı Pertev Paşa ile damadı Vassaf Efendi de görevlerinden alınarak Edirne'ye sürüldüler (1837). Yerine Akif Paşa getirildi. Mülkiye Nezareti'nin ismini Dahiliye Nezareti'ne çevirdi. Altı ay sonra Mustafa Reşid Paşa'nın etkisi ile ve hastalığı neden gösterilerek görevinden alındı.

1839'da, Kocaeli mutassarrıflığına atandı. Halkın şikâyeti üzerine rütbesi indirilip Edirne'ye sürüldü ve mahkemeye verildi (1840). Şehzade Abdülhamid'in doğumu için yazdığı ve Abdülmecid'e sunduğu manzume üzerine bağışlandı. İstanbul'a döndü. Hacca gitti. Dönüşünde 12 Mart 1845'de İskenderiye'de öldü.

Akif Paşa, *Tabsıra* adlı ünlü yapıtını Pertev Paşa'yı gözden düşürmek için yazmıştır. Ebüzziya Tevfik, *Tabsıra*'yı yeni nesrin öncülerinden biri olarak anar. Devrinde ilgiyi çekmiş, beş kez basılmıştır. İlk baskısında tarih yoktur. Ayrıca Arthur Alric tarafından *Un Diplomate Ottoman* adıyla Fransızca' ya da çevrilmiştir (1892). *Münşeat-ı el-Hac Akif Efendi* adlı yapıtı, resmi yazışmalarını ve bazı şiirlerini kapsar. Bunlar, Mabeyn'e yazdıkları, başkasının ağzından yazdıkları ve ilgi ve bağlılığını göstermek için bazı şahıslara yazdığı mektuplardan örneklerdir. *Eser-i Akif Paşa* adlı ve torunu Akif Bey tarafından bastırılan yapıtının başında Akif Paşa'nın kısa bir yaşamöyküsü yer alır. Yapıt, mektuplarından örnekleri içerir. *Muharrerat-ı Hususiye-i Akif Paşa* ise sürgünde bulunduğu yerlerden ailesine yazdığı mektupları kapsar. *Risaletü'l-Firasiye ve's-Siyasiye*, bazı eklerle Arapça'dan çevirdiği bir yapıttır.

Tanzimat'tan sonra resmi ve özel yazışmalarda yeni bir dil ve üslup deneyenlerin başında Akif ve Pertev paşalar gelir. Bunlar kendi daireleri ve yetiştirdikleri kişilerle bir okul oluşturmuşlardır.

- YAPITLAR: *Tabsıra*, (ö.s.), ty; *Münşeat-ı el-Haç Akif Efendi*, 1843; *Eser-i Akif Paşa*, (ö.s.), 1873; *Muharrerat-ı Hususiye-i Akif Paşa*, (ö.s.), 1883; *Risaletü'l-Firasiye ve's-Siyasiye* (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Arapça Yazmalar, No:1223).
- KAYNAKLAR: Ebüzziya Tevfik, *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye*, 1911; M.K.İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1969; A.H.Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1982.
- BAKINIZ: WILLIAM CHURCHILL, MUSTAFA REŞİD PAŞA, PERTEV PAŞA.

AKİMOV, Nikolay Pavloviç
(1901-1968)

SSCB'li dekor tasarımcısı ve tiyatro yönetmeni. Vakhtangov Tiyatrosu'ndaki ilginç deneysel çalışmalarıyla tanınmıştır.

Leningrad'da doğdu, aynı kentte öldü. 1922'de dekor tasarımcılığına başladı. Bu dönemde, sinematografik teknikle tiyatro yöntemlerini birleştirmeye çalışan bir anlayışla, daha çok Rus tiyatro yapıtları

üzerinde çalıştı. 1932'deki ilk yönetmenlik girişimi büyük bir tepkiyle karşılanınca, yarıda kaldı. 1934'te Leningrad'da ilk deneysel tiyatrosunu kurdu. 1935-1949 arasında ve 1955'ten sonra Leningrad Komedi Tiyatrosu'nda başyönetmenlik yaptı. Aynı yıllarda Leningrad Tiyatro Enstitüsü tasarım ve yönetmenlik bölümünde başkanlık ve öğretim üyeliği yaptı.

Akimov'un dikkati çeken ilk çalışması, 1927'de Popov'un Vakhtangov Tiyatrosu'nda sahnelediği *Razlom* için tasarladığı dekordu. 1930'da Antokolosky'nin aynı tiyatroda sahneye koyduğu *Kabale und Liebe* için hazırladığı tasarımlarla ünü yayıldı. 1932'de yönetmenliğe başladı ve Vakhtangov Tiyatrosu'nda *Hamlet'i* sahneye koydu. Akimov'un Shakespeare'in trajedisine getirdiği sinik yorum, tartışmalara yol açtı. Oyunda, kralın hayaleti Hamlet tarafından kurnazca hazırlanmış bir tertip olarak yorumlanmış, Ophelia ise deli olarak değil bir içki aleminin sonunda boğulan bir sarhoş olarak çizilmiştir. Kamuoyu tarafından büyük bir tepkiyle karşılaşan Akimov'un ilk yönetmenlik girişimi, oyunun sahnelenmesinden vazgeçilmesiyle sonuçlanmıştır. Daha sonraki yıllarda Akimov, Leningrad Komedi Tiyatrosu'nda, aralarında Shakespeare'in *Twelfth Night*'ının (Onikinci Gece, 1938) da bulunduğu birkaç komediyi başarıyla sahneye koydu.

Hücre ve doku patolojisi

Kimi çalışmaları başarısızlıkla sonuçlanmakla birlikte Akimov, dekor ve sahnelemelerindeki ilginç ve sinik yorumları ve cüretli deneyleriyle SSCB tiyatrosuna katkıda bulunmuştur.

• BAKINIZ: VAKHTANGOV.

AKNAR, Hamdi Suat
(1873-1936)

Türk hekim. Türkiye'de patolojik anatomi dalının ve kanser araştırmalarının öncülerindendir.

Harput'ta doğdu. Harput Askeri Rüştiyesi'nde ve Çengelköy Askeri Tıbbiye İdadisi'nde okuduktan sonra 1899'da Askeri Tıbbiye'yi doktor yüzbaşı olarak bitirdi. Gülhane Tıp Akademisi'nde bir yıllık stajını tamamlayınca Almanya'ya gönderildi. Leipzig Üniversitesi'nde veba konusunda doktora yaptı, ardından Kiel ve Würtzburg üniversitelerinde Walther Flemming gibi hücrebilimin önde gelen araştırmacılarının yanında dört yıl çalışarak patoloji uzmanı oldu. Dönüşünde Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde patolojik anatomi dersleri vermeye başladı (1904). 1907'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin patolojik anatomi profesörlüğüne getirilen Aknar, II. Meşrutiyet döneminde askeri ve sivil tıp okullarının Haydarpaşa Tıp Fakültesi adı altında birleştirilmesi üzerine bu fakülteye geçti (1909). I.Dünya Savaşı sırasında fakülte Kızılay'ın emrine verilmiş, hemen hemen tüm kadrosu cepheye gönderilmişti. Aknar da Kızılay görevlisi olarak gittiği Erzurum cephesinde tifüs salgını üzerine araştırmalar yaptı ve 1916'da yeniden öğretime geçen fakülteye döndü. 1933'teki Üniversite reformunda kadro dışı bırakılınca iki buçuk yıl kadar Gureba Hastanesi'nde Patolojik Anatomi Laboratuvarı'nın şefliğini yürüttü. 13 Kasım 1936'da İstanbul'daki Heybeliada Sanatoryumu'nda öldü.

Aknar, Almanya'daki öğrenim yıllarından sonra Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde göreve başlayınca, çalışmalarının büyük bir bölümünü, bu akademide yeni kurulmuş olan Türkiye'nin ilk genel patoloji ve patolojik anatomi laboratuvarının geliştirilmesine ayırdı. Basit bir otopsi bölümü olan bu laboratuvarı, iki yılı aşkın bir süre içinde çağdaş bir laboratuvar düzeyine getirdi. Askeri ve sivil tıp okullarının birleştirilmesiyle kurulan Patolojik Anatomi Enstitüleri'nde 1907'den 1933'e değin süren 26 yıllık öğretim üyeliği sırasında da, 1.800 makroskopik örnekten oluşan bir patoloji müzesi kurdu; çok değerli bir mikroskopik preparat arşivi düzenledi.

Çalışmalarını hücre ve doku patolojisi alanında yoğunlaştıran Aknar, özellikle kanser araştırmalarına büyük ağırlık vermiştir. Retiküloendotelyal hücrelerin morfolojisini incelemiş, mezotelyum urları (mezotelyomlar), melaninli hasta dokular (habis melanomlar), derinin kanser öncesi hastalıkları ve kanser urları (karyokarsinom) üzerinde önemle durmuştur. Aknar'ın, incelenmek üzere hastalardan ya da cesetlerden alınmış doku parçalarının bozulmasını önlemek üzere geliştirdiği özel bir eriyik de onun adıyla, "Hamdi eriyiği" diye anılır.

Türkiye'de kanser araştırmalarının kuramsal düzeyde kalmayarak örgütlenmesine de çalışan Aknar, 1925'te Kızılay'ın da desteğiyle üniversite laboratuvarında bir kanser araştırma bölümü kurmuş, III. Milli Tıp Kongresi'ne getirdiği öneri üzerine 1932'de kurulan Kanser Savaş ve Araştırma Derneği'nin kurucuları arasında yer almıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Teşrih-i Marazî-i Umumî*, 1911; *Feth-i Meyyit ve Tegayyürat-ı Teşrihiyenin Teşhisi*, (3. Bas.) 1921.

• KAYNAKLAR: P. Çambel, "Hamdi Suat Aknar", *Pratik Doktor*, (10), 1946; F.K. Gökay, "*Hamdi Hoca*", *Tıp Dünyası*, (9), 1936; K.I. Gürkan, "Hamdi Suat Aknar", *Poliklinik*, (4), 1937; İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, *Hamdi Suat Aknar*, (34), 1946; K.Ş. Mutlu, "H.Hamdi Suat'ın Biografisi", *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, (6), 1942; F.N. Uzluk, "Prof.Dr.Hamdi Suat Aknar" *Nester*, V, (25-27), 1961.

• BAKINIZ: ASCHOFF, W.FLEMMING, OBERNDORFER, P. SCHWARTZ.

AKPINAR, Metin
(1941)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Zeki Alasya ile kurduğu ikili kabare türünde geniş bir kesime ulaşan örnekler vermiştir.

İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde bir süre okuduktan sonra Hukuk Fakültesi'ne geçti. Milli Türk Talebe

Birliği'ndeki tiyatro çalışmalarıyla tiyatroya başladı. 1967'de Haldun Taner'in kurduğu Devekuşu Kabare Tiyatrosu'na geçti; topluluğun tüm oyunlarında yer aldı. Zeki Alasya ile kurduğu ikiliyle TV programlarında, sinema filmlerinde oynadı, gazinolarda komedi programları yaptı.

Metin Akpınar Devekuşu Kabare Tiyatrosu'nda uzun yıllar birlikte çalıştığı Zeki Alasya ile Karagöz/Hacivat, Kavuklu/Pişekar ikililerini andıran bir birliktelik kurdu. Özellikle sesini çok iyi kullanabilmesinin verdiği avantajla, iyi bir kabare oyuncusu oldu. Rol aldığı başlıca oyunlar *Vatan Kurtaran Şaban* (1967), *Bu Şehr-i Stanbul ki..,* (1968), *Generallerin 5 Çayı* (1969), *Astronot Niyazi* (1970), *Ha Bu Diyar* (1971), *Aşk ü Sevda*'dır (1973). Bunların hemen hepsi gündelik yaşamın çeşitli yönlerini güçlü bir mizahla taşlayan oyunlardır.

• BAKINIZ: ALASYA.

AKPİNAR, Sait
(1913)

Türk fizikçi. Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nin kurucularından ve Türkiye'de deneysel fiziğin öncülerindendir.

28 Mart 1913'te İstanbul'da doğdu. 1933'te Pertevniyal Lisesi'ni bitirdikten sonra öğrenimini sürdürmek için Almanya'ya gitti; 1934-1937 arası Frankfurt'taki Goethe Üniversitesi'nde fizik, matematik ve kimya okudu. 1940'ta Göttingen Üniversitesi'nden doktorasını alarak Türkiye'ye döndü. İstanbul Üniversitesi'nde 1940'ta fizik okutmanı, 1943'te asistan, 1948'de denel fizik doçenti ve 1957'de de Fen Fakültesi'nde fizik profesörü oldu. 1961'den başlayarak Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nin (ÇNAEM) kuruluş çalışmalarını yürüten Akpinar, 1962'de ÇNAEM'in müdürlüğüne getirildi. 1969'da İstanbul Üniversitesi'ne döndü; 1983'te emekliye ayrıldı ve TÜBİTAK Temel Bilimler Araştırma Enstitüsü'nün fizik danışmanı olarak çalışmalarını sürdürdü.

Akpinar'ın ilk çalışmaları alkali halojenür tuz kristallerine ilişkindir. İlkin, bu kristallerde gözlemlenen gazışı (lüminesans) olaylarının odaklandığı noktayı belirleyen ve olayın fotokimyasal mekanizmasını açıklığa kavuşturan Akpinar, bu kristallerde daha önceleri bilinmeyen yeni tip bir elektrogazışı olayını da saptayarak tanımladı. Bu bulgularını 1940'ta, Alman *Annalen der Physik* dergisinde yayımlanan "Über den Einbau chemisch definierter Zusaetze in Alkalihalogenidkristallen" ("Alkali Halojenür Kristallerdeki Kimyasal Olarak Tanımlanmış Katkıların Yapısı Üstüne") başlıklı makalesinde açıkladı. Ardından ilgi alanını nükleer sayıcılara yönelterek, 1948 ve 1949'da bu sayıcıların enerji ayırma gücünü ve sayıcı tüplerdeki yeni tip bir elektrik boşalmasını tanımladı.

Akpinar radyoaktif izotopların tıpta uygulanmasının Türkiye'deki öncülerindendir. Tiroit bezinin iltihaplanmasından, az ya da çok salgı yapmasından kaynaklanan hastalıkların tanı ve tedavisinde radyoaktif iyot kullanımına yönelik ilk çalışmalar, Akpinar'ın Denel Fizik Kürsüsü'ndeki laboratuvarında başlatıldı. Bu çalışmalar sırasında Akpinar, akciğerleri morötesi ışıkla içten aydınlatmak için civa buharlı lambalar geliştirdi. İstanbul ve Uludağ'da radyoaktif yağışları inceledi, mezon teleskopu, interval analizörü, izomer simülatörü gibi çeşitli nükleer aygıtlar geliştirdi.

1956'da, Türkiye'de atom enerjisi çalışmalarını başlatma kararı alınınca, Atom Enerjisi Komisyonu'nun Danışma Kurulu üyeliğine seçilen Akpinar İstanbul Küçükçekmece'deki nükleer reaktör araştırma merkezinin kuruluşunda görev aldı. Hazırlık çalışmaları için 1958'de ABD'ye gönderildi ve iki yıl Argonne Ulusal Laboratuvarı'nda, bir süre de Princeton'da reaktör ve nötron fiziği alanında araştırmalar yaptı. 1961'de kurulan ÇNAEM, bugün uluslararası düzeyde çalışmaların yürütüldüğü Türkiye'nin ilk nükleer araştırma merkezidir.

Akpinar, gerek üniversitedeki öğretim görevi, gerek TÜBİTAK ile ÇNAEM'deki çalışmalarıyla Türkiye'de deneysel fiziğin gelişmesine ve yeni araştırmacıların yetişmesine katkıda bulunmuştur.

• BAKINIZ: E.İNÖNÜ, KURŞUNOĞLU.

AKSAKOV, İvan Sergeyeviç
(1823-1886)

Rus gazeteci, politika yazarı. Slavcılık hareketinin son dönem temsilcilerindendir.

Rus yazarı S.T. Aksakov'un oğlu, idealist düşünür K.S. Aksakov'un kardeşidir. Hukuk öğrenimi yaptı, çeşitli resmi kuruluşlarda çalıştı. 1852'de gazeteciliğe başladı ve siyasal görüşlerini *Dyen, Moskva, Moskviç, Rus* gibi Slavcı gazetelerde geliştirdi. Aynı dönemde, Ukrayna'da ticaret ilişkilerini incelediği *Issledovaniye o torgovle na ukrainskih yarmarkah* adlı çalışmasıyla Bilimler Akademisi ödülünü aldı. Ticaret tarihi için bir kaynak olarak önemini bugün de koruyan bu bilimsel çalışmasına karşın Aksakov, daha çok Slavcılık akımı içinde tanındı.

Aksakov, iç politika da hükümeti eleştiren bir tutum takınırken, kırsal kesimdeki reformlar konusunda Slavcı görüşleri savundu. 1863 Polonya ayaklanması döneminde ise ülkesindeki gerici çevrelerle düşünce birliği içindeydi.

Aksakov, siyasal etkinliklerinde, döneminin gelişmekte olan egemen öğelerine dayanmaya çalışmıştır. Bu bağlamda *Moskva* gazetesinde, o dönemde Moskova çevresinde gelişen özel girişimciliği özendirme ve koruma politikalarını benimsedi. Aksakov, kardeşi Konstantin'in temel çizgilerini belirlediği tutucu Slavcılık programını geliştirdi. Bu alandaki görüşlerini çeşitli gazetelerle, kurucusu ve yöneticilerinden olduğu Moskova Slav Yardım Komitesi'nde savundu. Buna bağlı olarak Çarlık Hükümeti'ni,

Doğu Sorunu'nun çözümü ve Slavlar'ın birleştirilmesi için savaşın zorunluluğuna inandırmaya çalışıyordu.

Aksakov'un etkinlikleri Doğu Sorunu'nun alevlendiği 1875-1878 yıllarında daha da artmıştır. 1876'da Sırbistan'da ayaklanma çıkması üzerine, Sırbistan'a gönüllü yollanması için bir kampanya başlattı. Amacı, girişimine resmi destek bulmak ve hükümeti saldırıya zorlamaktı. 1878 Berlin Kongresi'nde Rusya'nın isteklerinin gerçekleşmemesi üzerine Aksakov, Rus diplomasisini sertçe eleştiren bir söylev verdi; bu nedenle birkaç ay Moskova'dan sürüldü.

Aksakov'un gazetecilik etkinlikleri boyunca, görüşlerine egemen olan milliyetçiliği, 1877-1878 Türk-Rus savaşının sonunda Slavcı umutların yıkılmasıyla daha da sertleşti. Bunu izleyen dönemde, 18.yy'ın sonlarında yaşanan gericilik döneminin temsilcisi Pobedonostsev'in görüşlerine yakınlaşmaya başladı.

Devlet-toplum ilişkisi

Aksakov, Slavcı düşüncelerini yaymaya çalıştığı şiirler, tiyatro oyunları yazmıştır.

- YAPITLAR: *İssledovaniye o torgovle na ukrainskih yarmarkah*, 1858, ("Ukrayna Panayırlarında Ticaret Üzerine Bir İnceleme"); *Polnoye sobraniye soçineniy*, 1886, ("Tüm Yapıtları"); *İvan Sergeyeviç Aksakov viyevo pismah*, 1888-1896, ("Mektuplarıyla İvan Sergeyeviç Aksakov").

- BAKINIZ: POBEDONOSTSEV.

AKSAKOV, Konstantin Sergeyeviç
(1817-1860)

Rus idealist düşünür. Slavcılık akımının öncülerindendir.

Rus yazarı S.T. Aksakov'un oğludur. Babasının etkisiyle dil ve edebiyata, bir generalin kızı olan annesinin etkisiyle de tarihe derin ilgi duyarak büyüdü. 1832'de Moskova Üniversitesi'nin Tanrıbilim Bölümü'ne girdi. Öğrencilik yıllarında Stankyeviç'in grubuna katıldı. Belinski, Bakunin ve Granovski ile tanıştı. Alman idealizmini inceledikten sonra Hegel'in görüşlerini benimsedi. Son dönemlerinde bütün Slav idealistleri gibi dine dayalı bir düşünceye bağlanmasına karşın Hegel'in izinde yürüdü.

Üniversiteden sonra edebiyat çalışmaları yapan Aksakov, Gogol'ün *Ölü Canlar* yapıtının değerlendirilmesinde eski dostu Belinski ile basında sert bir tartışmaya girdi (1842). Slav idealistleri ve Batıcılar arasındaki savaşım bundan sonra doruğuna ulaştı. Aksakov, daha sonra Komyakov'un etkisiyle Slavcılık akımına bağlanmış, bu akımın savunucularından biri olmuştur.

Tarih görüşü

Tarihsel gelişimi din ve ahlak öğelerinin belirlediği görüşünden yola çıkan ortodoksluğu benimseyen Aksakov, toplumsal ve siyasal yaşamın gerçek biçimlerinin de ancak bu temel üzerinde kurulabileceğini göstermeye çalışıyordu. Aksakov'un Rus tarihi ve dili üzerine gerçekleştirdiği ve Slavcılık düşüncesine dayanarak yaptığı çalışmaları bu dinci ideealist bakıştan kaynaklanır. Öteki Rus Hegelcileri gibi Aksakov da, tarih sürecinin eyleme geçirici gücünü dine dayalı bir temel üzerinde görüyordu.

Toplumbilimde tarih ve mantık yöntemlerinden yararlandı; toplumsal çelişkilerin çözülmesinde soruna idealist bir tutumla yaklaştı. Bu yanları onu, kendisi gibi Hegel diyalektiğine dayanan Belinski ve Granovski'ye yaklaştırmaktadır. Bununla birlikte, Belinski Hegel'in düşüncelerini tarihin bilimsel kavranışı doğrultusunda yeniden ele alırken, Aksakov geriye dönüş yapmış, Hegelcilik'in temeline dinden kaynaklanan bir dünya görüşü yerleştirmeye girişmiştir.

Aksakov'a göre insanı cansız doğadan ayıran özellik, Tanrı'nın ona verdiği özgür istençtir. İnsanın inancı, onu bir ahlak varlığı kılmaktadır. Tarihte dinle bağlantılı ahlak öğeleri, toplumsal ve siyasal yaşamın dolaysız ve temel belirleyenleridir.

Devlet, toplum katmanları dışında ve toplum üzerinde bir kuruluştur. Aksakov'un devlet anlayışında devlet ile topluluk, yasa ile insanın iç özgürlüğü, devlet baskısı ile ahlak yükümlülüğü karşıt olarak konumlandırılmıştır. Erken Hıristiyanlık'ın anarşik eğilimlerini yansıtan *İncil* metinlerine dayanarak devleti yadsıyan Aksakov, sonuçta, yeryüzünde tanrısal egemenliğin kurulması düşüncesine varmaktadır.

Aksakov, toprak dağılımında büyük toprak iyeliği ayrıcalığını koruyordu. Ona göre, Rusya'da devletin ve halkın işlevlerini ve ilişkilerini doğal olarak belirleyen yazısız bir yasa yürürlükteydi. Büyük toprak sahiplerinin, serfliğin kaldırılmasını isteyen bir bölümünün çıkarlarını göz önünde tutan Aksakov, güçlü bir mutlakiyet yönetimini, ülkenin iç yaşamında sınırlı bir özgürlükle birleştirmeye çalışıyordu.

Aksakov, Doğu Sorunu üzerine yaptığı çalışmasında Slav birliği programını düzenlemiş; bu programı daha sonra kardeşi İvan Sergeyeviç yayımlamıştır. Dilbilim çalışmaları da önem taşır. Edebiyat eleştirisi niteliği taşıyan yazılarında Aksakov, sanatın toplumsal çıkarlara hizmet etmesi gereğini dile getirmiştir.

- YAPITLAR: *Polnoye sobraniye soçineniy*, 1861-1880, ("Tüm yapıtları").

- KAYNAKLAR: *Bolşaya Savyetskaya Entsiklopediya; Russkaya Filosofiya XI-XIX vekov*, 1970; *Dmitriyev S., Slavyanofili i slavyanofilstvo*, "İstorik-marksist", 1941; Rıskın E.İ. *Bibliografiçeskiye ukazeteli russkoy literaturı* 19 veka, 1949.

- BAKINIZ: İ.S. AKSAKOV, KOMYAKOV, BELİNSKİ, STANKİYEVİÇ.

AKSAKOV, Sergey Timofeyeviç
(1791-1859)

Rus yazar. Yapıtlarında büyük toprak sahipleriyle köylülerin yaşamını yansıtmıştır.

Ufa'da doğdu. Büyük toprak sahibi, köklü bir ailenin oğluydu. Kazan Üniversitesi'ni bitirdi. Petersburg'da devlet hizmetine girdi, daha sonra Moskova'ya yerleşti. Gençliğinde eskiye bağlı bir edebiyatçılar

grubuyla ilişki kurdu ve çeviriler yaptı. Ancak yaşamının sonuna doğru önemli bir yazar olarak ün kazanabildi.

Doğduğu bölgedeki eğilimler Aksakov'da av tutkusu yaratmıştı. Bu tutku, gözlemlerini ve yazın konularını seçmede önemli rol oynadı. Çocukluk ve gençlik yaşamı yazarda şaşırtıcı bir doğa duygusu geliştirdi. Puşkin'in düzyazısının ve özellikle, sıkı dostluk kurduğu Gogol'ün etkisiyle, eski edebiyat anlayışından gerçekçi anlayışa yöneldi.

Semeynaya hronika ("Aile Güncesi") en önemli yapıtıdır. Bu yapıtta yazarın büyük toprak sahibi dedelerinden iki kuşağın yaşamı betimlenmektedir. 18.yy ve 19.yy başlarında toprak sahiplerinin dizginsiz yaşamını yansıtması yazarın bağlı olduğu çevreye karşı nesnel tutumunu gösterir. Aksakov eski yaşamı yumuşak, telaşsız bir anlatımla yansıtır.

Aksakov'un yapıtları 19.yy'ın ortalarındaki yazınsal-toplumsal savaşımdan uzaktır. Yazın çevrelerinde tutucu-soylu dünya görüşünün yazarı olarak bilinirdi; bakışı ataerkil geçmişe dönüktü. Ne var ki yazarın içtenliği, 18. yy sonu ve 19. yy başı büyük toprak sahiplerinin yaşamını yeterince geniş ve inandırıcı bir biçimde dile getirmesine olanak veriyordu.

Detskiye godı Bagrova-vnuka adlı kitabında Aksakov, toprak sahiplerinin kaygısız koşullarında büyüyen bir çocuğun iç dünyasının derinliklerine iner. Çocuk psikolojisinin kavranması için gerçekçi malzemeler içeren bu yapıt psikologların ve eğitimcilerin kuramsal çalışmalarında birçok kez başvurdukları bir kitap olmuştur.

Aksakov'un *Zapiski ob ujenii ribı* ile *Zapiski rujeynovo ohotnika* adlarını taşıyan iki yapıtı avcılık kitapları niteliğinde olmakla birlikte bu konuyla sınırlı kalmamakta, yazarın derin doğa duygusunu ve gözlem yeteneğini de sergilemektedir.

Sergey Timofeyeviç Aksakov Rus halk yaşamını ve zengin doğasını yansıtmada usta bir yazar olarak kabul edilmiştir. Yazarın dili kusursuz ve zengin anlatımlı, tümce yapıları yalındır. Aksakov sevilen bir çocuk masalları kitabının da yazarıdır.

• YAPITLAR (başlıca): *Zapiski rujeynovo ohotnika*, 1909; *Semeynaya hronika*, 1926, ("Aile Güncesi"); *Detskiye godi Bagrova-vnuka*, 1941, ("Çocukluk Yılları").

AKSAL, Sabahattin Kudret
(1920)

Türk şair, öykü ve oyun yazarı. Büyük kent yaşamının ayrıntıları üzerinde durmuş, yapıtlarında biçimsel kusursuzluğu aramıştır.

İstanbul'da doğdu. 1937'de Işık Lisesi'ni bitirdi. 1943'te Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. Çeşitli İstanbul liselerinde felsefe öğretmenliği yaptı. Çalışma Bakanlığı'nda müfettiş olarak çalıştıktan sonra, İstanbul Belediyesi'ne girdi. 1959-1960 arası Belediye Konservatuvarı müdürlüğü, 1961'de Şehir Tiyatroları müdürlüğü, Belediye Yazı İşleri müdürlüğü yaptı. Belediye Konservatuvarı'nda öğretmenlik ederken emekliye ayrıldı. *Gazoz Ağacı* adlı kitabıyla 1955 Sait Faik Öykü Ödülü'nü, *Yaralı Hayvan*'la 1957 Türk Dil Kurumu Sanat Armağanı'nı, *Şiirler* adlı kitabıyla 1980 Yeditepe Şiir Ödülü'nü kazanmıştır.

Aksal'ın ilk şiiri 1938'de *Varlık* dergisinde yayımlandı. 1944'te *Şarkılı Kahve* adlı kitabında topladığı ilk şiirlerinde yaşama sevinci, avarelik, küçük mutluluklar gibi konuları işliyordu. Daha sonraki yıllarda öykü ve oyun yazma çalışmaları oldu. İlk oyunu *Evin Üstündeki Bulut* 1947'de Şehir Tiyatroları'nda oynanmış, ancak basılmamıştır. 1960 sonrası şiirlerinde felsefi ve ruhbilimsel unsurlar ağır bastı, biçim kaygıları arttı.

Değişik türlerdeki yapıtlarında ortak özellik, büyük kent insanının göze batmayan kişilerini, "küçük" duygularını, simgeler ve soyutlamalar yoluyla ele almasıdır.

• YAPITLAR (başlıca) Şiir: *Şarkılı Kahve*, 1944; *Gün Işığı*, 1953; *Duru Gök*, 1958; *Elinle*, 1962; *Bir Şabah Uyanmak*, 1962; *Eşik*, 1970; *Çizgi*, 1976; *Şiirler*, 1979. Öykü: *Gazoz Ağacı*, 1954; *Yaralı Hayvan*, 1956. Oyun: *Evin Üstündeki Bulut*; *Şakacı*, 1952; *Bir Odada Üç Ayna*, 1956; *Tersine Dönen Şemsiye*, 1958; *Kahvede Şenlik Var*, 1966; *Kral Üşümesi*, 1970; *Bay Hiç-Sonsuzluk Kitapevi*, 1980.

AKSARAYÎ, Kerimeddin

Bak. KERİMEDDİN AKSARAYÎ

AKSEKİ, Ahmet Hamdi
(1887-1951)

Türk din bilgini ve diyanet işleri başkanı. İslam dininin bir biçim olarak anlaşılmasına karşı çıkmış, öz olarak benimsenmesi gereğini savunmuştur.

Akseki'de doğdu, aynı yerde öldü. Birçok din adamı yetiştirmiş bir ailedendir. İstanbul Fatih Medresesi'ni, daha sonra İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre medresede hocalık etti. Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'da öğretmenlikle görevlendirildi. Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra Şer'iye vekilliğine getirildi. İstanbul Darülfünun müderrisi oldu. Diyanet İşleri başkanlığı görevinde bulundu.

Bütün çalışmalarını İslam dinini ilgilendiren konular üzerinde yoğunlaştıran Akseki, dinde biçimden, görünüşten çok öze bağlanma gereğini savundu. Ona göre, İslam dininin özünü oluşturan ilkelerle yaşama düzeni arasında bir bağlantının kurulması, bir uyumun sağlanması gereklidir. Din, kuru, katı kurallar yığını değil, diriliği olan bir inanç bütünüdür. Bu nedenle, İslam dini bir biçim olarak anlaşılmamalı, çağın gereksinimleriyle bağlantılı kılınmalı, uygulama alanına konmalıdır. İslamlık değişmezlik değil, barışseverlik, kardeşlik ve mutluluk isteyen bir ku-

rumdur. Kişi yalnız Tanrı'ya karşı sorumludur. Bireylerin, eylemlerinden dolayı birbirini uyarma, birbirine doğru yolu gösterme görevi vardır; ancak, Tanrı adına birbirini suçlama, yargılama yetkileri yoktur. Bütün inanmışlar kardeştir; Tanrı katında birbirine eşittir. İnancından dolayı, kimsenin kimseyi baskı altına alması doğru değildir.

Akseki, bütün çalışmalarında, İslam ahlakına dayanan, dini bir yol gösterici olarak anlayan ilkeye bağlanmış, yapıtlarında bu konuları işleyerek etkisini sürdürmüştür. Halkı, din konularında aydınlatma düşüncesiyle, kolay anlaşılan bir dille yazılan yapıtları, uzun süre, öğretim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmuştur. Dinle toplum işlerinin, ulus yönetiminin ayrılması, dinin iç aydınlığı sağlayan bir kaynak olarak anlaşılması görüşünü savunan Akseki laiklik ilkesine karşı çıkanların sağlam bir anlayış temeline dayanmadıklarını da ileri sürmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Bilinmesi Elzem Hakikatler*, 1916; *Dini Dersler*, 1920; *Ahlak Dersleri*, 1921; *Askere Din Dersleri*, 1925; *İslam Dini Fıtrîdir*, 1925; *Köylüye Din Dersleri*, 1928; *İslam Dini*, 1933.

AKSEL, Malik
(1903)

Türk ressam. Resimde ulusallığı savunmuş, halk resimleri ve dinsel resimler tarihi alanında denemeler yazmıştır.

Selanik'te doğdu. 1918'de İstanbul Öğretmen Okulu'na girdi, ressam Şevket Dağ'ın öğrencisi oldu. 1921'de mezun oldu. 1928'de sınav kazanarak gittiği Berlin'de Resim Öğretmenliği Yüksek Okulu'nda Profesör Grossmann'ın atölyesinde sanat eğitimini sürdürdü. Yağlıboya resim ve gravür çalışmaları yanında resim pedagojisine önem verdi. 1931'de yurda döndüğünde Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü resim öğretmenliğine atandı. Daha sonra İstanbul Çapa Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü'nü yönetti. Devlet sergilerine katıldı, yurt içinde geziler yaptı. 1959'da Olgunlaşma Enstitüsü'nün tertiplediği Eski Türk Sanatları Sergisi'ne kendi yapıtlarıyla katıldı. Günlük basında ve dergilerde yayımlanan makale ve denemelerle de dikkati çeken Aksel'in yazarlığının en ilginç yönü eski Türk resmi ve halk sanatları üstüne yapmış olduğu araştırmalardır. 1959'da İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde açtığı Halk Resimleri Sergisi'ndeki yapıtların tümü kendi koleksiyonundan seçilmiş taşbaskısı halk resimleriydi. Sanat hayatı boyunca kişisel sergi açmamıştır.

Aksel gerçekçi bir ressamdır. Ama gerçekçiliğinde, Lovis Corinth ve Max Liebermann gibi Alman çağdaş resim ustalarının dışavurumculuğunun (ekspresyonizm) hafif bir etkisi sezilir. Öte yandan resimlerinde bir çeşit izlenimcilik (empresyonizm) de gözlemlenir. Aksel ulusal ve folklorik konulardan hareket ederek Anadolu halkını, özellikle köylüleri, yaşantıları içinde, rahat fırça vuruşları, grilerin hâkim olduğu sıcak bir palet ve yumuşak ifadeli deseniyle betimler. Duygulu ve alçakgönüllü kişiliği ile, her zaman figürü ön planda değerlendiren bir yaklaşımla içten resimler yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Halı Önünde*, *Ankaralı Kızlar* (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi); *Düşünce*, *Genç Kız*, *Çingenieler*, *Kardeşler*, *Odaiçi*, *Bahçe*, *Köylü Kızı*. **Kitap:** *Resim Sergisinde 30 Gün*, 1943; *İstanbul Mimarisinde Kuş Evleri*, 1959; *Anadolu Halk Resimleri*, 1960; *Türkler'de Dini Resimler*, 1967.

AKSELROD, Pavel Borisoviç
(1850-1928)

Rus siyaset adamı. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kurucularından ve Menşevik önderlerdendir.

Kiev'de doğdu. Berlin'de öldü. Babası bir otel işletmecisiydi. Kiev Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Alman işçi hareketinin önderlerinden Ferdinand Lasalle'ın görüşlerinden büyük ölçüde etkilendi. 1870'lerde, Rusya'da sosyal bir dönüşümün köylülere dayanarak gerçekleştirilebileceğini savunan Narodnikler'in yanında yer aldı. 1874'te yurt dışına gitti. *Rabotnik* gazetesine makaleler yazdı ve *Obşiçina* dergisinin çıkarılmasına yardım etti. 1879'da Rusya'ya döndü. Bu yıllarda, Narodnikler'in 1876'da kurulmuş olan Toprak ve Özgürlük adlı örgütü ikiye bölünmüştü. Bir bölüm, bireysel terör yoluyla siyasi mücadeleyi savunuyor; diğeri ise şiddete karşı çıkıyor ve örgüt çalışmasında köylülüğün temel alınması gerektiğini ileri sürüyordu. Akselrod, Plehanov ile birlikte, Kara Fraksiyon adıyla anılan bu ikinci grupta yer aldı.

1880'de İsviçre'ye giden Akselrod, bu yıllarda Marxizm'i benimsedi. 1883'te Plehanov ile birlikte Rusya'da ilk sosyal demokrat örgüt olan Emeğin Kurtuluşu grubunu kurdu. Bunu izleyen yıllarda Marxist propaganda çalışmalarına katıldı. 1890'ların sonunda, ekonomizm adıyla bilinen siyasal eğilime şiddetle karşı çıktı. Bu eğilim, siyasal mücadeleyi reddederek, işçi sınıfı mücadelesini yalnızca sendikal faaliyet alanında ekonomik haklar için mücadeleyle sınırlandırıyordu. Akselrod, 1900'de, Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ilk merkezi yayın organı olan *Iskra* (Kıvılcım) gazetesinin kurucuları arasında yer aldı.

Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1903'te Londra'da toplanan İkinci Parti Kongresi'nde, daha sonra Bolşevikler ve Menşevikler olarak adlandırılacak iki fraksiyona bölünmesi sonunda Akselrod Menşevikler arasında yer aldı. 1905 Devrimi'nde burjuva liberalleriyle işbirliği yapılmasını savundu. 1908'de ise Bolşevikler tarafından "tasfiyecilik" olarak adlandırılacak siyasal eğilimin temsilcisi oldu. Bu eğilim, yasa dışı parti faaliyetlerine son verilmesini ve parti çalışmasının sendikal ve parlamenter alana kaydırılmasını savunuyordu.

Akselrod, I. Dünya Savaşı sırasında, savaşa karşı enternasyonalist bir tutumu benimseyenlerin oluştur-

duğu Zimmerwald Kongresi'ne katıldı. 1917 Şubat Devrimi'nde Petrograd Sovyeti'nin Yürütme Komitesi üyesiydi. Şubat Devrimi sonrasında kurulan Kerenski Geçici Hükümeti'ni destekledi. 1917 Ekim Devrimi'nde Bolşevikler'in iktidarına karşı çıktı ve ülkesini terketti. Yaşamının son yıllarında, Komünist Enternasyonal'e bir tepki olarak 1923'te kurulan ve İkinci Enternasyonal'in devamı niteliğinde olan Sosyalist İşçi Enternasyonali Yürütme Komitesi üyeliği yaptı.

Akselrod, Rusya sosyal demokrat hareketi içinde, Plehanov ile birlikte burjuva liberalleriyle ittifak yapılmasını benimseyen eğilimi temsil etmiştir. Plehanov'un öneminin kuramsal düzeyde olmasına karşın; Akselrod örgütlenme ve taktik sorunları ile ilgilenmiştir.

• **YAPITLAR:** *Perezhitoye i Peredumanoye*, 1923, ("Deneyimler ve Düşünceler").

• **BAKINIZ:** PLEHANOV, LENİN.

AKSES, Necil Kâzım
(1908)

Türk besteci. "Türk Beşleri" olarak anılan grubun üyesidir. Halk müziği ve klasik Türk müziği motiflerini çok sesli müziğin tekniğiyle bağdaştırmaya çalışmıştır.

İstanbul'da doğdu. İlkokulda keman, ortaokulda viyolonsel eğitimi gördü. Darülelhan'da Cemal Reşit Rey'den armoni dersleri aldı. 1926'da liseyi bitirdi ve Viyana'ya gitti. Avusturya Devlet Müzik ve Görsel Sanatlar Akademisi'ne girdi. Joseph Marx'tan armoni, kompozisyon, kontrpuan ve füg, Kleinecke'den viyolonsel dersleri aldı. 1931'de Akademi'nin kompozisyon bölümünü bitirdi ve ileri kompozisyon bölümüne kabul edildi. 1932'de Prag Devlet Konservatuvarı'nın ileri kompozisyon bölümüne girdi ve besteci Josef Suk'la çalıştı. Besteci Alois Hába'dan "çeyrek ses" sistemini öğrendi, 1934'te okulu bitirerek yurda döndü ve Ankara Musiki Muallim Mektebi'ne öğretmen atandı. 1935'te Türkiye'ye gelen ünlü besteci Paul Hindemith'le birlikte Devlet Konservatuvarı'nın kuruluş çalışmalarına katıldı. 1948'de Ankara Devlet Konservatuvarı müdürlüğüne, bir yıl sonra Güzel Sanatlar genel müdürlüğüne atandı. Berne ve Bonn kültür ateşeliklerinde bulundu. 1958'de Devlet Operası genel müdürlüğüne getirildi. 1971'de "Devlet Sanatçısı" oldu. Emekliye ayrıldıktan sonra uzman olarak Devlet Konservatuvarı kompozisyon öğretmenliğine getirildi.

Akses, halk müziği ve klasik Türk müziği motiflerini çok sesli müziğin tekniğiyle işleyen Türk Beşleri grubunun üyesidir. Divan müziğine duyduğu ilgi, *Orkestra İçin Konçerto, Itrî'nin Nevâ-kârı Üzerine Scherzo, Bir Divandan Gazel* gibi yapıtlarında belirgin olarak görülür. Bestelerinde, temel ritm ve ezgiler sürerken başka enstrüman gruplarının farklı tempolarla müziğe katıldığı "rastlantısal" tekniği sık sık kullanmıştır. Klasik Türk müziğine yoğun bir ilgi duyan besteci, buradan aldığı öğeleri çok sesli müziğin teknikleriyle bağdaştırmayı denemiştir. Örneğin, *Bir Divandan Gazel*'de, bu öğelerden biri olan "terennüm"e yer verir. Ulusal konulara ilgi duyan Akses, bu türde en tanınmış yapıtlarından *Ankara Kalesi* adlı senfonik şiirini ve *50. Yıl Marşı*'nı bestelemiştir. Klasik Türk müziği makamlarını, halk müziğinin ritmik ve melodik elemanlarını genellikle yoğun bir orkestralama ve sağlam bir biçim duygusuyla kullanmaya çalışır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Beş Piyano Parçası*, 1929-1930 *Poem, Keman ve Piyano için*, 1930; *Flüt Sonatı, Flüt ve Piyano için*, 1933; *Minyatürler*, 1936; *Antigone için Sahne Müziği*, 1936; *Kral Oidipus için Sahne Müziği*, 1936; *Julius Caesar için Sahne Müziği*, 1936; *Konservatuvar Marşı* (U.C. Erkin'le), 1940; *Ankara Kalesi*, 1942; *Yaylı Çalgılar Üçlüsü*, 1945; *Ballade*, 1947; *Itrî'nin Nevâ-kârı Üzerine Scherzo*, 1948; *Timur* (opera), 1956; *On Piyano Parçası*, 1963-1964; *Portreler*, 1964-1965; *Ağıt Dörtlüsü, ya da İkinci Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, 1971; *50. Yıl Marşı*, 1973; *Senfonik Destan*, 1973; *Sesleniş*, 1973; *Bir Divandan Gazel*, 1976; *Orkestra için Konçerto*, 1977; *Viyola Konçertosu*, 1978.

AKSOY, Alaettin
(1942)

Türk ressam. Resimlerinde geleneksel tutucu görüşlere yöneltilmiş, fantastik öğeler ve kara mizah içeren eleştirel bir tavır yer alır.

Trabzon'da doğdu. 1963-1968 yılları arasında İDGS Akademisi Bedri Rahmi Eyuboğlu Atölyesi'nde öğrenim gördü. 1972'de devlet bursu kazanarak gittiği Paris'te 1976'ya değin resim çalışmaları yaptı. 1977'de yurda döndükten sonra İDGS Akademisi Resim Bölümü Litografi Atölyesi'ne araştırma görevlisi olarak girdi. 1966 yılından başlayarak İstanbul, Ankara ve İzmir'de sergiler açtı. Ayrıca, Fransa ve Sovyetler Birliği'nde karma sergilere katıldı. 1976'da Yılın Genç Sanatçısı ödülünü, 1979'da 13. DYO Sergisi resim özel ödülünü ve İstanbul Sanat Bayramı Çevre Dergisi özel ödülünü, 1980'de 14. DYO Resim Sergisi 1. ödülünü, 1981'de Kültür Bakanlığı Atatürk ve Kurtuluş Savaşı konulu resim 1. ödülünü ve 15. DYO Resim Sergisi 1. ödülünü kazanmıştır.

Alaettin Aksoy 1960'ların son yıllarından başlayarak kendine özgü bir insan figürü tiplemesine yöneldi. İnsan figürlerine eleştirel bir yaklaşımı olan Aksoy'un resimlerinde gerçeğe katılan yüksek dozda fantezi ve kara mizah, plastik değerlerin ön planda tutulduğu anlatımcı bir resim anlayışının oluşmasına yardımcı olur. Aksoy, 1960 kuşağından Mehmet Güleryüz, Utku Varlık, Gürkan Coşkun'la (Komet) birlikte insan ve toplum ilişkileri, toplumdaki değer yargıları ve tabular konusunda ortak tavır alır.

Alaettin Aksoy, son yıllarda, figürlerini kapalı mekânlara değil peysaj içine yerleştirmektedir. Bu resimler atölyede yapılan bir çeşit açıkhava resmi görünümündedir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Yuvarlak Masa*, 1967; *Genelev*, 1969; *Koğuş*; 1976; *Değişim*, 1979; *Barış*, 1981.

AKSOY, Mehmet
(1939)

Türk heykeltıraş. Yurt dışındaki işçilerin hayatını konu alan yapıtlarıyla tanınmıştır.

Hatay, Yayladağı'nda doğdu. Lise öğrenimini Antakya'da tamamladı. 1961'de Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'ne girdi. Burada Şadi Çalık'ın öğrencisi oldu. 1967'de mezun oldu. 1969'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde asistan olarak çalıştı. 1970'de bir devlet bursu ile İngiltere'ye gitti. 1971-1979 yılları arasında Berlin'de Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda çalıştı. 1979'da Türkiye'ye dönerek Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'ne öğretim görevlisi olarak girdi. 1981'de tekrar Almanya'ya döndü.

1966'dan sonra Devlet Resim ve Heykel Sergileri'ne katılan Mehmet Aksoy, 1966'da Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ikincilik, 1970'de ise yine aynı sergide birincilik ödülü kazandı. 1974 ve 1975'te Berlin serbest sanatçılar sergilerine katıldı. Türkiye'deki ilk kişisel sergisini 1979'da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Osman Hamdi Salonu'nda açtı. Ankara TBMM binası önüne yerleştirilecek Atatürk Anıtı için yapılan yarışmada ise ikincilik aldı.

Genellikle figüratif heykeller yapan Aksoy, demir, alçı, taş ve poliyester gibi çeşitli malzemeler kullanarak ve deformasyon (biçim bozma) yoluyla heykelin anlatım olanaklarını zorlamıştır. Başlıca yapıtları İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'ndedir.

• **YAPITLAR:** *Koç Başı*, (sac); *Geyik başı*, (taş); *Futbolcular*, (bakır); *Horoz*, (demir); *Anadolu'dan Bir Köylü Portresi*, (dövme demir), 1973; *Dur! Böyle Gelmiş Böyle Gitmeyecek!*, (dövme demir), 1973; *Toplantı*, (kil-çamur), 1974; *İşsiz*, (kil-çamur), 1974; *Kısa Dalga Dinleyenler*, (kil-çamur), 1974; *Yürüyüş*, (alçı), 1975; *El Kapılarına Doğru*, (kabartma-sulutoprak), 1975; *İşçimiz*, (alçı), 1975; *Halk Ozanı*, (pişmiş toprak), 1975.

AKSOY, Muammer
(1917)

Türk bilim ve siyaset adamı. 1961 Anayasası'nı hazırlayan komisyonun sözcülüğünü yapmıştır.

Antalya'da doğdu. Milletvekili Numan Aksoy'un oğludur. 1939'da İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Ardından Zürih Hukuk ve Devlet Bilimleri Fakültesi'nde, hukuki açıdan karşılaştırmalı ve eleştirel bir yaklaşımla evlilik dışı çocukların miras hakkı konusundaki doktora çalışmasını tamamladı. Yurda döndükten sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'nde Ticaret Hukuku asistanı oldu.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne Medeni Hukuk doçenti oldu. 1957'de "üniversite özerkliğinin zedelendiği" gerekçesiyle istifa etti. 1958'de Cumhuriyet Halk Partisi'ne girdi. 1960'ta yeniden üniversiteye döndü. 1961 Anayasası'nın hazırlandığı tüm komisyonlarda görev aldı. 1961 Kurucu Meclisi'nde Antalya temsilcisi ve Anayasa Komisyonu sözcüsü olarak bulundu. 1969'da Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrıldı. 1971'de sıkıyönetimce kovuşturmaya uğradı; yargılama sonucu beraat etti. 1975'te yeniden Cumhuriyet Halk Partisi'ne girdi ve 1977'de İstanbul milletvekili oldu. Aynı yıl Millet Meclisi Anayasa Komisyonu başkanlığına getirildi. 12 Eylül 1980'de bu görevleri sona erdi. 1978-1981 arasında Avrupa Konseyi üyeliği yaptı. Bu çalışmalarının yanı sıra 1958'de getirildiği Türk Hukuk Kurumu başkanlığını ve 1981'de seçildiği Ankara Barosu başkanlığını sürdürmektedir.

• **YAPITLAR:** *Partizan Radyo ve DP*, 1960; *Anayasa Mahkemesi Üyelerinin Seçimi Konusundaki Tartışma ve Bunun Ortaya Çıkardığı Kamu Hukuku Meseleleri*, 1962; *Sanayi Bakanı Çelikbaş'ın Rejime, Hukuka ve Memleket Menfaatlerine Aykırı Tutumu*, 1962; *Mukayeseli Hukuk Açısından Karı Koca Mal Rejimi ve Miras Hukuku ile Bağı*, 1964; *Türkiye'deki Maden Mücadelesi*, 1966; *Öğretmen Dosyası*, 2 cilt, 1975; *Sosyalist Enternasyonal ve CHP*, 1977.

AKSOY, Muzaffer
(1915)

Türk hematolog. Özellikle benzenin neden olduğu bir kansızlık türünü ve kan kanserini tanımlamış, ilk kez kendisinin saptadığı anormal hemoglobin tipleri konusunda araştırmalar yapmıştır.

Antalya'da doğdu. İlköğreniminden sonra İstanbul'a giderek 1934'te İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdi. 1940'ta İstanbul Tıp Fakültesi'nden diploma alan Aksoy, 1942'den başlayarak 1,5 yıl kadar Şişli Çocuk Hastanesi'nde iç hastalıkları asistanı olarak çalıştı. daha sonra Vakıf Gureba Hastanesi'nde Prof. E. Frank ve Prof. Dr. Arif İsmet Çetingil'in asistanlığına getirildi. 1,5 yıl askeri doktor olarak çalıştıktan sonra

1947'de *Waterhouse Friedrichsen* adlı teziyle iç hastalıkları uzmanı oldu. Aynı yıl Mersin Devlet Hastanesi'ne uzman hekim olarak atanan Aksoy, bir yıllığına ABD'nin Boston New England Center Hastanesi'nde Prof. Dr. V. Dameshek'in yanına gitti ve Kan Araştırma Laboratuvarı'nda araştırmacı olarak çalıştı. Doçentlik tezinin temelini oluşturan ve deney hayvanlarında antihemoglobin serum üretmeyi amaçlayan araştırmalarına orada başladı. 1956'da İsviçre'de yayımlanan bir tıp dergisi Aksoy'un bu konuya ilişkin bir makalesine yer verirken, Washington'daki Blood Research Foundation da kan hastalıkları konusunda araştırmalar yapması için kendisini destekledi.

Aksoy'un o yıllardaki ilk önemli çalışması, daha çokABD'de yaşayan siyahlarda ve kimi Afrika ırklarında yüzde kırk sıklıkla rastlanan orak hücre kansızlık hastalığının (Hemoglobin-S), Mersin ve çevresindeki Türkmenler'de (Yörükler) de yüksek oranda bulunduğunu saptayarak, bu olguyu dünya tıp literatürüne duyurmasıdır. Aksoy, soydan geçme bir kan hastalığı olan orak hücre kansızlığının Türkmenler arasında yüzde 13-16 sıklıkla görüldüğünü saptadı. Türkler'de ve Türkmenler'de rastlanan çeşitli anormal hemoglobinleri ve yine kalıtsal bir kansızlık tipi olan thalassemi hastalığının değişik tiplerini tanımlayan Aksoy, 1957'de UNESCO'nun düzenlediği Anormal Hemoglobinler Sempozyumu'na çağrıldı. İstanbul'da yapılan bu toplantının tebliğleri 2 yıl sonra İngiltere'de yayımlandı.

Mersin Devlet Hastanesi'ndeki görevinden sonra 1957-1960 arasında Beyoğlu İlk Yardım Hastanesi'nde çalışan Aksoy, 1959'da "Thalassemi majör ve orak hücre anemisindeki alkali rezistan hemoglobinin immunolojik bakımdan tetkiki" adlı teziyle doçent oldu. Aynı yıl, gene Blood Research Foundation'ın parasal desteğiyle Türkiye'nin güney bölgelerinde anormal hemoglobinler üzerinde araştırmalar yaptı. Bu amaçla, Lübnan'ın Trablus kentine giderek, Alevîler arasında kan hücrelerindeki oraklaşma sıklığını araştırdı.

Aksoy, İstanbul Tıp Fakültesi II. İç Hastalıkları Kliniği'ne eylemli doçent olarak atandığı 1961 yılında Roma'daki Cooley Anemisi Sempozyumu'na ve Kudüs'teki Genetik toplantısına katılarak thalassemi hastalığıyla ilgili tebliğler sundu. 1966'da *Homozigos Hb S-alfa thalassemi hastalığı ve orak hücre-Beta thalasseminin iki tipi* adlı teziyle profesör oldu. Tezine konu olan hastalık ilk kez Aksoy tarafından tanımlanmış ve 1963'te ABD'de yayımlanan *Blood* dergisinde de tanıtılmıştır. 1966'da Berlin Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde konuk profesör olarak aplastik anemi ve thalassemi konusunda ders veren Aksoy, 1968'de New York Bilimler Akademisi'nin düzenlediği Cooley Anemisi Kongresi'ne katıldı. New York, Groningen ve Münih'te hematoloji kliniklerinde ve laboratuvarlarında 6 ay kadar inceleme yaptı. 1969'da New York'ta toplanan 12. Dünya Hematoloji Kongresine de bildirilerle katıldı.

◄ *Orak hücre kansızlık hastalığı*

Benzen (Benzol) Zehirlenmesinin İnsanda Üzerine Etkileri Kan Hücreleri

Benzen, kok kömürü üretiminde taş kömürünün damıtılması sırasında ya da petrokimyasal yolla elde edilen C_6H_6 yapısında aromatik hidrokarbonlardandır. Benzen ve homologları, lastik, kauçuk, yağlı maddeler, reçineler ve kimi plastikler için çözücü olarak çok kullanılır. Örneğin ayakkabı yapımında, boya, vernik, emaye, yer muşambası, yapay gübre, yapıştırıcı ve deterjan sanayiinde bu amaçla benzen kullanımı çok yaygındır.

Benzenin insan sağlığına ivegen (akut) etkileri olmakla birlikte bu konuda gerçek sorun süregen (kronik) etkileridir. 19. yy'ın sonlarında benzenin lastik sanayiinde çözücü olarak kullanılmaya başlamasından sonra, çalışanlarda, ağır bir kansızlık hastalığı olan ve ölümle sonuçlanan aplastik anemi olayları görülmeye başlandı. İngiltere'de benzene bağlı aplastik anemi olaylarının giderek artması üzerine 1918'de benzenin homologu olan ksilen kullanımına geçildi.

Benzenin kan sistemindeki bir başka etkisi de lösemiye (kan kanserine) neden olmasıdır. Benzene bağlı ilk lösemi olgusu 1897'de bildirilmişti. Sonraları aynı konuyu ele alan pek çok yayın benzenin lösemiye neden olduğuna dikkati çekerken, bazı araştırmacılar buna karşı çıkıyordu. Muzaffer Aksoy , konuya ilişkin çalışmaları ve yayınlarıyla bu tartışmalara kesin bir son vermiş, benzenin lösemiye neden olduğunu tartışma götürmez biçimde kanıtlamıştır.

Bugün Avrupa ve Amerika'da alınan önlemlerle, benzenden kaynaklanan olaylar büyük ölçüde azalmıştır. Benzen yerine zararsız çözücülerin kullanılması, çalışma yerlerinde daha sık sağlık kontrolleri yapılması, benzen kaçaklarının önlenmesi, çalışma koşullarının düzeltilmesi bu önlemlerin başında gelir. Türkiye'de de Aksoy'un yayınlarından ve önerilerinden sonra alınan önlemlerle bir dereceye kadar olumlu sonuç alınmıştır. Gene de, eskiye oranla daha az olmakla birlikte, dünyanın hemen her yerinde benzene bağlı aplastik anemi ve lösemi olguları görülmektedir.

Benzenin insana etki mekanizması kişinin kalıtsal duyarlılığıyla paraleldir. Ayrıca kadınlar erkeklere oranla benzenden daha çok etkilenir. Ortamdaki benzen yoğunluğu çok yüksekse, etki şiddeti için, benzenle etkileşim süresinin az ya da çok olması önem taşımaz.

1969'da anormal hemoglobinler ve anormal hemoglobinler patojenisi alanında tıp bilimine yaptığı katkılar dolayısıyla TÜBİTAK ödülünü alan Aksoy, 1970'te Münih'teki Dünya Hematoloji Kongresi'ne 6 tebliğ sundu. 1974'te de İstanbul Tıp Fakültesi'nin desteklediği Uluslararası Anormal Hemoglobinler ve Thalassemia Sempozyumu'nu düzenledi.

"Hemoglobin İstanbul"

Aksoy'un en önemli buluşlarından biri de, anormal bir hemoglobin olan ve ortak bir çalışma sonucu dünyada ilk kez tanımlanan "Hemoglobin İstanbul" dur. Bu hemoglobinin aminoasit dizilişinin çözümünde Dr. T.H.J. Huisman'ın büyük katkısı olmuştur.

1978'de üniversite kanalıyla Basel ve Londra'ya bir inceleme gezisi yapan Aksoy, aynı yıl Moskova'da toplanan Dünya Genetik Kongresi'ne iki tebliğle katıldı. 1979'da Hamburg'da toplanan Avrupa Hematoloji Kongresi'ne Thalassemi Sempozyumu'nun başkanı olarak çağrıldı. *Benzen (Benzol): Sağlığa Etkileri ve Önleme Yolları* adlı incelemesiyle 1981'de Sedat Simavi Tıp ödülünü aldı.

Muzaffer Aksoy, hematoloji alanındaki araştırmaları ve yayınlarıyla bu dalın gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Başta orak hücre hemoglobini olmak üzere anormal hemoglobinlerin Türkiye'de önemli bir sorun olduğu ve bazı hastalıklara yol açtığı ilk kez Aksoy tarafından gösterilmiştir. Ayrıca Türkler'de Hb-D, Hb-E, Hb-N gibi birçok anormal hemoglobinin varlığını saptayan Aksoy, durağan olmayan ve bir cins hemolitik sarılığa yol açan "Hemoglobin İstanbul"u da ilk kez tanımlamıştır. Homozigos Hb-S-alfa thalassemi hastalığı, orak-hücre Hb-E hastalığı gibi, o güne değin bilinmeyen bazı hastalıkları ilk saptayan da gene Aksoy'dur. Anormal hemoglobinler gibi bir cins kalıtsal kansızlık tipi olan ve halk arasında Akdeniz hastalığı diye bilinen thalassemi hastalığının Türkiye'de yaygın olduğunu göstermiştir. Cooley hastalığı olarak da bilinen thalassemi, hemoglobin bozukluğundan ileri gelen alyuvar yıkılımlı bir kansızlık türüdür ve özellikle Akdeniz ülkelerinde yaşayan insanlarda görülür. Bu hastalıktaki hemoglobin bozukluğu orak hücre kansızlığından değişiktir. DNA'da globin yapımını yöneten gendeki bir değişime bağlı olan thalasseminin, biri ağır (thalassemi major), öbürü hafif (thalassemi minör) olmak üzere iki çeşidi vardır.

Thalassemi

Aksoy ayrıca, Türkiye'de benzenin ya da benzolün birçok kan hastalığına neden olduğunu kanıtlamıştır. Özellikle ayakkabı işçileri arasında yaptığı araştırmada, çözelti halindeki yapıştırıcıların bileşimindeki benzenin aplastik anemi denilen bir tür ağır kansızlığa neden olduğunu belirleyerek bu kimyasal maddenin lösemiye yol açtığını saptamıştır. Bir tür lenf bezi kanseri olan Hodgkin hastalığının da gene benzolden ileri geldiğine dikkati çeken Aksoy, Türkiye'de benzene karşı ilk önlemlerin alınmasını sağlamış ve işyerlerinde benzen düzeyinin 1 ppM'yi aşmaması gerektiğini savunmuştur. Aksoy, bu konuların dışında demir eksikliği sorunları, besin yetmezliğinden, folikasit ve B_{12} vitamini eksikliğinden kaynaklanan kansızlıklar ve Wilson hastalığının yol açtığı kemik değişikleri konusunda da araştırmalar yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Anti-fetal Hemoglobin Serum İstihsali ve Bunun Mediterraneen Anemi ve Orak Hücre Anemi Vakalarında Kullanılması*, 1953; *Benzen Zehirlenmesi ve Hematopoietik Sisteme Etkileri*, 1970; *Hematoloji I (Eritrosit Hastalıkları) Anemiler ve Polisitemiler*, 1975; *Benzen (Benzol): Sağlığa Etkileri ve Önleme Yolları*, 1980; *Anormal Hemoglobinler ve Thalassemik Sendromlar*, 1982.

• **BAKINIZ:** ÇETİNGİL, E. FRANK.

AKSOY, Ömer Asım
(1898)

Türk yazar ve dilbilimci. TDK'daki çalışmaları ve yazılarıyla dilde özleşme anlayışını savunmuştur.

Gaziantep'te doğdu. İlk ve ortaöğrenimini burada tamamladı. Bir süre posta ve telgraf memurluğu, 1916-1925 arasında Türkçe-edebiyat öğretmenliği yaptı. 1920-1921 yıllarında Gaziantep savunmasına katıldı. 1928'de İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Nizip'te savcılık (1928) ve Gaziantep'te avukatlık (1931) ve halkevleri başkanlığı yaptı. 1935-1950 arası Gaziantep milletvekili oldu. 1941'de TDK Derleme ve Tarama Kolu Başkanı oldu. 1963-1976 yıllarında da TDK Genel Yazmanlığı'nda bulundu.

Aksoy yazı hayatına, 1918 yılında iki sınıf arkadaşının ölümü üzerine yazdığı iki ağıtla başlamıştır. 1933'ten sonra çalışmalarını dil ve folklor alanında yoğunlaştıran Aksoy, 1950'den beri *Türk Dili* dergisinde yayımlanan dil yazılarıyla tanındı. TDK'da, başkanı bulunduğu kolca hazırlanan *Derleme Sözlüğü* ve *Tarama Sözlüğü*'ne (8 cilt, 1941-1974) önemli katkılarda bulundu. Aksoy, gerek TDK'daki çalışmaları, gerekse *Türk Dili*'nde yazdığı makalelerde, Türkçe'nin özleşmesini savunmuş ve dilde özleştirme anlayışının benimsenmesi için çalışmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Gaziantep Dilinin Tetkiki*, 1933; *Gaziantep Ağzında Sintak Çalışmaları*, 1936; *Bir Dili Öğrenmek İçin En Lüzumlu Kelimeler*, 1936; *Deyimler, Takma Sözler, Meşhur Sözler*, 1940; *Gaziantep Ağzından Atasözleri*, 1941; *Hasıroğlu Ağa*, 1941; *Tanıkları ile Tarama Sözlüğü* (D.Dilçin'le), 4 cilt, 1943-1957; *Gaziantep Ağzı*, 3 cilt, 1945-1946; *Söz Derleme Dergisi*, 1952-1957; *Hasip Nuri*, 1959; *Şeyh Ahmet ve Nazmü'l-Leal*, 1959; *Mütercim Asım*, 1962; *Atasözleri ve Deyimler*, 1965; *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, 1968-1970; *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 2 cilt, 1971-1976.

AKŞEMSEDDİN
(1389-1459)

Osmanlı bilgin. İstanbul'un alınması sırasında ordu üzerinde olağanüstü etkili olmuştur.

Gerçek adı Şeyh Mehmed Şemseddin b. Hamza' dır. Osmancık'ta doğdu. Göynük'te öldü. Çağından kalan kaynakların bildirdiğine göre babası Şahabeddin Sühreverdi soyundan Hamza'dır. İlköğrenimini Amasya'da gördükten sonra Haleb'e gitti; bir süre kalıp, ününü duyduğu Hacı Bayram Veli'den el almak üzere Ankara'ya döndü. Hacı Bayram Veli'nin ölümünden sonra, ondan esinlenerek, Bayramiye Tarikatı'nı kurdu. Kendisi de Bayramiye'ye bağlı olan Sultan II. Murad, Akşemseddin'i Edirne Sarayı'na çağırarak oğlu Şehzade Mehmed'in [Fatih] eğitimiyle görevlendirdi. İstanbul'un alınışına değin II. Mehmed' in yanında kaldı. İstanbul'un alınmasının bir Tanrı buyruğu, peygamber özlemi olduğu inancını orduda yayması savaşçılar üzerinde büyük etki yaptı. Savaş başarıyla sonuçlandıktan sonra, gördüğü bir düşte daha önce İstanbul'u kuşatan Arap ordusunda bulunan, peygamberin yakınlarından Eba Eyyubu'l-Ensari'nin şehit düştüğü yerin kendisine gösterildiğini söyleyerek Eyub Sultan adı verilen ilçenin kurulmasını sağladı.

Akşemseddin, İstanbul'un alınışından sonra bir süre sarayda II. Mehmed'in yakınları arasında kaldı. Koyu Şeriat yanlısı olup, tasavvufa karşı çıkan din bilginlerinin kışkırtmaları sonucu saraydan da, İstanbul'dan da ayrılmak zorunda kaldı; ölüneeye değin bir daha İstanbul'a dönmedi.

Yaşamı boyunca sürdürdüğü çalışmaları iki yönlüdür. Biri, çağının bilimsel olanakları çerçevesinde tıp konularını içerir. Bu konuda İlk Çağ'dan başlayıp Orta Çağ boyunca sürüp giden bilim geleneğine uyarak ilaç yapımı, sağıltma, sağlık koruma üzerinde durdu. İlaç yapımında bitkilerden, köklerden yararlanma yöntemini uyguladı. Yararlandığı bitkiler ve uyguladığı ilaç yapma yönteminin kendi buluşu olduğu sanılmıştır; oysa Dr. A.A. Adıvar *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı yapıtında kaynakları karşılaştırarak bunun yanlış olduğunu ve bu bilgilerin sonradan Paracelsus'tan çevrilen bir kitaptan aktarılarak Akşemseddin'inmiş gibi gösterildiğini, ortaya koymuştur.

Akşemseddin'in etkisi, ikinci kurucusu olduğu Bayramiye Tarikatı dolayısıyla çağlarca sürmüş, oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Sonradan Akşemseddin hakkında yazılan kitaplarda onunla ilgili olağanüstü olayların yer alması, Anadolu insanının sevdiği bir kimseyi yaşatmasında uyguladığı yöntemin doğal sonucudur. İstanbul'da Fatih İlçesi'ne bağlı bir mahalleye ve yeni açılan bir caddeye Akşemseddin adı verilmiştir. Kimi kaynaklarda Akşemseddin adına yazılı şiirlerin bulunduğu görülmekteyse de, dil bakımından bunların 15. yy ortalarının özelliklerini taşımadığı anlaşılmaktadır.

AKURGAL, Ekrem
(1911)

Türk arkeolog. Anadolu uygarlıklarını inceleyerek, Doğu-Batı arasındaki etkileşimi ortaya koymuştur.

İstanbul'da doğdu. 1931'de İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdikten sonra, bir yıl İstanbul Hukuk Fakültesi'ne devam etti. Bu arada açılan devlet sınavını kazanarak Almanya'ya gitti. 1932-1940 arasında Berlin'de arkeoloji öğrenimi gördü ve doktorasını yaptı. 1941'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nde öğretim üyeliğine başladı; aynı yıl doçent, 1949 yılında profesör, 1957'de de ordinaryus profesör oldu. Akurgal, Sedat Alp'ten sonra 1958-1959 arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dekanlığı yaptı.

Akurgal 1951'den sonra Avrupa, Amerika ve Sovyetler Birliği'nde çeşitli konferanslar verdi. Yaygın çalışmaları sonucu Viyana'daki Avusturya Arkeoloji Enstitüsü, Amerikan Arkeoloji Enstitüsü, Londra'da Helenik Araştırmaları Geliştirme Derneği ve Londra Eski Eserler Derneği, Berlin'de Alman Arkeoloji Enstitüsü, Avusturya Akademisi, İngiliz Akademisi, İsveç Akademisi, Danimarka Akademisi, Fransız Akademisi üyeliklerine seçildi. Bordeaux Üniversitesi şeref doktoru unvanını aldı. 1961-1962 arasında Princeton Üniversitesi'nde, 1971-1972 arasında Berlin Üniversitesi'nde, 1976'da Pisa'daki, Scuola Normale Superiore'de ve 1980-1981 arasında Viyana Üniversitesi'nde konuk profesör olarak çalıştı. Federal Almanya Büyük Liyakat Nişanı, Goethe Madalyası ve T.C. Kültür Bakanlığı Büyük Ödülü ile ödüllendirildi.

Anadolu (Anatolia) adlı süreli derginin kurucusu olan Akurgal, *Kadmos* ve *Epigraphica Anatolica* dergilerinin editörlerindendir.

1943 yılında Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçilmiş; 1951-1961 yılları arasında bu kurumun genel sekreterliğini yapmıştır. 1983 yılında Dil ve Tarih-

İzmir Agorası'nın Kuzey Girişi

Coğrafya Fakültesi'nde öğretim üyeliğini sürdürmekteydi.

Akurgal, 1948 yılında arkeolojik kazılara başlamış ve eski İzmir, Foça, Sinop, Daskyleion, Çandarlı ve Erytrai kazılarını yürütmüştür. Çalışmalarında, arkeolojik verilere dayanarak Doğu Batı ilişkilerinin ilk çağlardaki durumunu saptamış ve Anadolu'nun bu süreç içindeki yerini belirlemiştir. Yaptığı kazılarda ve yayımladığı kitap ve makalelerde, arkeolojik ve filolojik bulgulara dayanarak bir sentez oluşturmaya çalışmıştır.

Akurgal'ın Babil'den Yunanistan'a uzanan geniş bir alanı kapsayan araştırması 1966 yılında *Orient und Okzident* ("Doğu ve Batı") adıyla yayımlandı. İngilizce, Fransızca ve İtalyanca'ya da çevrilen bu kitabında Akurgal, Doğu-Batı ilişkilerini belirlerken, Yunan sanatındaki Doğu izlerini ortaya koymuştur. Hititler'in dünyasını iyi tanıyan Akurgal, mimari elemanlarını inceleyerek bunlar arasından Anadolu'ya yabancı olanları saptamış ve bunları Asur, Kuzey Suriye ve Mitanni kültürlerine bağlamıştır. "Ama gene de Eski Yunan dünyasının yaratılmasına ve

Eski İzmir (Tismurna)

İzmir'in İÖ 2.yy'daki sakinlerinden Aelius Aristeides "varolduğu sanılan" Spylos'un tepesindeki ilk kent ile, kendi zamanının İzmir'i (Kadifekale-Pagos etekleri) arasında bir ikinci kentten söz eder. Strabon da eski İzmir'in, İzmir'den yaklaşık 4 km uzakta bulunduğunu belirtir. Akurgal 1948 yılında, bu verilerden hareket ederek, Kadifekale eteklerinden, Spylos'a uzanan düz çizgi üzerinde, verilen uzaklığa uygun bir yerde, bugünkü Bayraklı Höyüğü'nün bulunduğunu saptamış ve kazıya başlamıştır. Yapılan kazılarda, İÖ 3000-300 arasında, uygarlıkların birbirini izlediği ortaya çıkmıştır. Bayraklı'daki bu kent, eski kaynakların belirttiği biçimde, İÖ 300 yıllarında terkedilmiş ve Kadifekale eteklerinde bugünkü İzmir kurulmuştur.

Kültepe çivi yazılı metinlerinde Tismurna yer adı olarak geçer. "Ti" ön eki kaldırıldığında, Smurna yer adının İÖ 18 yy'dan beri bilindiği gerçeği ortaya çıkar. Kimi araştırmacılara göre Smyrna adı, Eski Anadolu dil ve dinleri ile ilgilidir ve Artemis Samornia, Samania, Samarnos ve Samorna sözcükleri bu adın kökenleridir. Günümüze değin Smyrna biçimiyle süren ve İzmir olarak Türkçe'ye geçen bu kentin adı üzerine antik yazarlar tarafından değişik yorumlar getirilmiştir.

Ephesoslu (Efesli) şair Kallinos'a göre Smyrna, Ephesos'u zapteden Amazon'un adıdır; İzmir ve halkı ona göre adlandırılır (İÖ 7.-6.yy).

Ephesos'da doğup, Athenogoras tarafından sürülünce yaşamını Klazomenai'da geçiren şair Hipponaks'a göre Smyrna, Ephesos yöresinde bir yerin adı idi (İÖ 6.yy).

Homeros'un Yaşamı adlı yapıtında Heredotos, Smyrna'nın, Thessalialı Thesaus'un karısının adı olduğunu ve onun adını bu kente verdiğini ileri sürer.

Amasyalı Strabon ise, Smyrna sözcüğünün, İzmir'i kuran Amazon'un adı olduğunu belirtir ve Ephesos'un güney-doğu bölümünün bu adla anıldığını ileri sürer (İÖ 1.yy).*

Taribçi Tacitus, İzmirliler'in, kentlerinin Tantalos, Theseus ya da bir Amazon tarafından kurulması nedeniyle övündüklerini yazar (İS 2.yy). İS 79'da Vezüv Yanardağı'nın büyük patlaması ile lavlar altında kalıp yaşamını yitiren Plinius da aynı şeyleri yazar.*

Domitianus ve Gallienus'un imparatorlukları arasındaki dönemde, paralar üzerinde Smyrna adlı Amazon betimlemeleri bulunmaktadır.

Akurgal, yukarıda adı geçen eski İzmir'de yaptığı kazılarla, İyon yerleşmelerinin İÖ 1050-300 tarihlerine rastlayan diliminin sistemli bir biçimde araştırılmasını gerçekleştirmiştir. Batı Anadolu'daki İyon yerleşmelerinin üzerinde Helenistik ve Roma kültür katları, ya da kentleri bulunduğundan, bu gibi kentlerin söz konusu tarihlerdeki durumlarını saptamak olası değildir. Bu tarihlere rastlayan kesintisiz dokuz yerleşmenin araştırılması eski İzmir (Bayraklı) kazılarıyla ilk kez başlamış oldu.

Böylece Spylos dağından, Hititler'in diliyle Tismurna'ya, yani Bayraklı Höyüğü'ne; oradan da İÖ 300 yıllarında Kadifekale ve eteklerine inen Smyrna'nın, yani eski İzmir'in yaşamı bütün verileriyle aydınlanmış oldu.

klasik ölçülerin ortaya çıkmasına neden olan Eski Yunan insanıdır," diyen Akurgal, arkeolojik buluntu ve belgelerin, etkileşimin karşılıklı olduğunu açıkça ortaya koyduğunu savunmuştur. Arkaik Yunan sanatının Doğu'dan aldığı unsurların varlığını Yunanistan'da yapılan kazılarda ortaya çıkan buluntular da kanıtlamıştır.

Akurgal, ilişkilerin sosyal, siyasal ve ekonomik olması nedeniyle, her sanat eserinin yaratıldığı ortamın koşullarından ve sanat geleneklerinden izler taşıdığını ileri sürmüştür. Bir eserin kökenini belirlerken, dönemini saptarken ve yorumunu yaparken, ona özelliklerini veren üslup elemanlarının titizlikle incelenmesi gerektiğini vurgulamış ve arkeolojik çalışmalarını bu ölçüler içinde yürütmüştür.

Akurgal, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da Hitit Devleti'nin yıkılışından sonra ortaya çıkan (İÖ 1200-720) beylikler dönemini "Geç Hitit" dönemi olarak adlandırmış ve bu tanım arkeoloji literatürüne geçmiştir. Bunun nedeni, bu devirdeki heykeltıraşlık eserlerinin Hitit İmparatorluk döneminin genel anlayışını göstermesi ve ayrıntılarda da bu sanat anlayışını sürdürmesidir. "Geç Hitit" sanatını üslup özelliklerine göre ayırarak üç evrede inceleyen Akurgal, "Geç Hitit" sanatının, Ön Asya kültürlerini Batı'ya aktarmada çok önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır.

Bir zamanlar İzmir körfezinde bir yarımada durumunda olan Bayraklı'daki uygarlığın, Troya II ile çağdaş (İÖ 3000) olduğu Akurgal'ın kazısı ile saptanmıştır. Bu kenti Anadolu halkının kurduğu ve İÖ 11. yy'da Yunan kolonisi olduğu anlaşılmıştır. Bu yerleşme yerinin İÖ 9.yy'da yapılmış olan suru, bilinen en eski Yunan surudur.

Anadolu arkeolojisi ve sanatı konusundaki geniş çalışmaları Akurgal'ı, kendi ülkesini tanıtmaya yöneltmiş; bu konuda yazdığı *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey* ("Türkiye'de Eski Uygarlıklar ve Harabeler") kitabı birkaç baskı yapmıştır.

Akurgal, Hitit, Frig, Urartu, Geç Hitit sanatlarını inceleyerek ve Ön Asya ile Yunanistan bağlantısını sentezci bir yaklaşımla irdeleyerek, arkeoloji bilimine önemli katkılarda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Griechische Reliefs aus Lykien*, 1942 ("Likya'daki Yunan Kabartmaları"); *Remarques stylistiques sur les reliefs de Malatya*, 1946 ("Malatya'daki Kabartmaların Üsluplarına İlişkin Düşünceler"); *Spaethethitische Bildkunst*, 1949 ("Geç Hitit Resim Sanatı"); *Zwei Reliefs aus Sinope*, 1955 ("Sinop'tan İki Kabartma"); *Die Kunst Anatoliens*, 1961 ("Anadolu Sanatı"); *Orient und Okzident*, 1966 ("Doğu ve Batı"); *Treasures of Turkey*, 1966 ("Türkiye Hazineleri"); *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, 1969 ("Türkiye'de Eski Uygarlıklar ve Harabeler"); *Eski İzmir I Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, 1983.

• KAYNAKLAR: O. Gurney, *Antiquity*, 1963; S. Llyod, *Antiquaries Journal*, 1963; A. Parrot, *Syria*, 1963.

İzmir kazısından mermer bir kadın başı

İzmir Agorası'nda mermer Poseidon ve Demeter heykelleri

AKUTA
(1069-1123)

Moğol başbuğu. Chin hanedanının kurucusudur.

Göçebe Juchen kabilesindendir. Gençliği üzerine bilgi yoktur. 907'de T'ang hanedanının yıkılmasından sonra Kitanlar Mançurya'da denetimi ellerine almışlar, 947'de de Mançurya'nın tümünü, Kuzey Kore ve Kuzey Çin'in bir bölümünü ve Moğolistan Platosu'nu ele geçirmişlerdir. Kitanlar'ın hükümdarı Te-Kuang, hanedana Liao adını vermişti. Juchenler ise Kitanlar'ın vasallarıydı. 1112'de geleneksel bir törende Liao İmparatoru T'ien-tsu Juchenler'in başkanı Akuta'dan önünde dans etmesini istedi. Akuta, bu buyruğa uymadı ve böylece Liao egemenliğine başkaldırmış oldu.

1115'te Chin hanedanını kurarak kendini imparator ilan etti. Bu olaydan yararlanmak isteyen Sunglar, Kitanlar tarafından ele geçirilmiş topraklarını geri almak umuduyla Akuta ile birleştiler. Sunglar'ın da yardımıyla Akuta, birkaç yıl içinde Liao İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirdi. Liao'nun yıkılmasından sonra Sunglar ve Chinler arasında anlaşmazlık çıktı ve Akuta, Sunglar üzerine yürüyerek başkentlerini aldı. Sunglar güneye sürülerek varlıklarını 1127'den sonra Güney Sung Devleti adıyla sürdürdüler.

Akuta'nın 1123'te ölümünden sonra Chin hanedanında iç kargaşalıklar başgösterdi ve kurduğu devlet 1280'de Moğollar'ca yıkıldı.

AKYAVAŞ, Erol
(1936)

Türk ressam. Türk minyatür sanatının öğelerini modern resim anlayışı içinde kullanmıştır.

İstanbul'da doğdu. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun olduktan sonra öğrenimini Floransa Güzel Sanatlar Akademisi'nde sürdürdü. Daha sonra Paris'te F. Léger ve A. Lhote atölyelerinde çalıştı.

ABD'ye yerleşen ve halen New York'ta yaşayan Erol Akyavaş, bugüne değin çeşitli ülkelerde kırktan fazla sergi açtı.1960 yılında daha yirmi dört yaşındayken, *The Glory of the Kings* ("Kralların Şanı") adlı yağlıboya tablosu New York Modern Sanatlar Müzesi'nce satın alındı.

Mimari ve fotoğrafçılık alanındaki çalışmalarıyla da tanınan sanatçı, Göreme Üçhisar Köyü'nde gerçekleştirilen kaya içine oyma otel projesi ile ilgi topladı. Türk evleri üzerine belgesel bir kitap hazırladı. 1970'lerde yapıtlarında Türk minyatür sanatının öğelerini kullanarak minyatür sanatıyla modern resim anlayışını kaynaştırmayı amaçladı. Resimlerinde kale duvarları, piramitler, kafesler gibi sınırlayıcı elemanlar kullanmıştır.

Eleştirmenlerce Gerçeküstücü olarak nitelendirilen Akyavaş hiçbir zaman tam bir gerçeküstücü olmamıştır. Yaşamının değişik dönemlerinde birbirinden farklı ürünler vermiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Glory of the Kings* ("Kralların Şanı"), 1954; *Kompozisyon,* ("Yağlıboya), 1968; *Kompozisyon,* (Yağlıboya), 1976.

AKYOL, İbrahim Hakkı
(1888-1950)

Türk coğrafyacı. Türkiye'de modern coğrafyanın kurucularındandır.

Bulgaristan'ın Silistre kentinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini aynı kentte tamamladıktan sonra İstanbul'da Galatasaray Lisesi'ne gitti. 1908'de Maarif Nezareti'nden aldığı bursla, İsviçre'de Lozan Üniversitesi'nde üç yıl fizik ve doğabilimleri okudu. 1912'de Balkan Savaşı çıkınca yurda döndü; Kabataş, Trabzon ve Galatasaray liselerinde tabiat bilgisi, fizik ve kimya öğretmenliği yaptı. 1916'da Ziraat ve Maadin Nezareti aracılığıyla Almanya'ya giderek üç yıl maden mühendisliği öğrenimi gördü. Türkiye'ye döndüğünde 1923'te açılan sınavı kazanarak, İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'ne tabii coğrafya profesörü atandı. 1936'da Fiziki Coğrafya Bölümü'nün başkanı oldu. İstanbul'da öldü.

20. yy'ın başlarına kadar Türkiye'de coğrafya çalışmaları haritacılıktan öteye gidememişti ve yalnızca yabancı bilim adamları tarafından yürütülüyordu. II. Meşrutiyet ile başlayan bilimde Batılılaşma hareketinin bir amacı da yurt dışında yetişmiş bir öğretim kadrosu oluşturmaktı. Bu amaçla Almanya'ya gönderilen Akyol, dönüşünde Edebiyat Fakültesi'ne bağlı olarak yeni açılan Tabii Coğrafya Bölümü'ne alındı. Öğrenim gördüğü konular onu kısa zamanda fiziki coğrafyaya ve alan araştırmalarına yöneltti. 1926'da bölüm başkanlığına Fransız Ernest Chaput'nün getirilmesiyle coğrafyada araştırmacılık dönemi de başlamıştı. Chaput ile birlikte Türkiye'nin jeomorfolojik yapısına ilişkin araştırmalar yapan Akyol, İzmir çevresindeki incelemelerini 1930'da yayımladı. Fiziki Coğrafya Bölümü'nün başkanıyken, 1938 Kırşehir, 1939 Erzincan, 1943 Erbaa ve Çorum depremlerinin nedenlerini araştırdı. Daha sonra çalışmalarını klimatoloji (iklimbilim) alanına kaydırarak, Türkiye'deki iklim koşulları, yağış rejimleri, rüzgârlar ve atmosfer hareketleri gibi konularda önemli yapıtlar verdi; o zamana değin üzerinde pek durulmamış olan klimatolojinin bir bilim dalı olarak gelişmesinde etkili oldu. Türkiye'de çağdaş coğrafya anlayışının yerleşmesinde dönüm noktalarından biri olan 1941'deki I. Coğrafya Kongresi'ne katılan Akyol, bu kongrede tasarlanan Türk Coğrafya Kurumu'nun da kurucu üyelerindendir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Tepeköy-Torbalı İzmir Zelzelesi* (H.N. Pamir ile), 1929; *İzmir Civarının Bünyesine Ait Tetkikler* (E. Chaput ile), 1930; *İstanbul İklimi,* 1931; *Tanzimat Devri'nde Bizde Coğrafya ve Jeoloji,* 1940.

• **BAKINIZ:** DARKOT, ERİNÇ.

AKYÜZ Kenan
(1911)

Türk edebiyat tarihçisi. Çağdaş Türk edebiyatı üzerine kapsamlı incelemeleri vardır.

Yanya'da doğdu. Ortaöğrenimini Kabataş Erkek Lisesi'nde, yükseköğrenimini 1934'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Aynı yıl, Yüksek Öğretmen Okulu'ndan da diploma aldı. On yıl süreyle Kars, Sivas ve Yozgat illerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1944'te Tevfik Fikret konulu doktora tezini vererek Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne Türk Edebiyatı doçenti olarak atandı. 1954'te Yeni Türk Edebiyatı profesörü oldu.

Akyüz, araştırmalarını ağırlıkla Tanzimat sonrası Türk edebiyatına yöneltti. Kitaplaşan ilk monografisi olan *Tevfik Fikret*'ten (1947) başka, "Ziya Paşa'nın Biyografisine Ait Yeni Belgeler" başlıklı bir makalesi, *Ziya Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı Sırasındaki Olaylar* adlı kitabı, Şinasi'nin öğrencilik yıllarına ait bir araştırması da vardır. 1953'te yayımlanan *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi* adlı kitabında, Tanzimat ile Cumhuriyet arasındaki Türk şiirini inceledi. Antolojide Şinasi'den Necip Fazıl Kısakürek'e dek ürün vermiş şairlerden örnekler, biyografi ve değerlendirmeler ve kitaba ilişkin bir sözlük vardır. Akyüz, 1964'te Almanya'da yayımlanan *Fundamenta*'nın Türk edebiyatı bölümünü hazırlamıştır. Bu çalışma, 1965'te *Türkoloji Dergisi*'nde yayımlandı. Namık Kemal ve Abdülhak Hamid'in kimi yapıtlarını da yayına hazırladı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Tevfik Fikret*, 1947; *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, 1953; *Ziya Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı Sırasındaki Olaylar*, 1964; *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, 1969; *Encümen-i Daniş*, 1975.

ALAEDDİN HALACÎ
(? -1316)

Delhi Türk sultanı. Halac hanedanının Orta ve Kuzey Hindistan'a egemen olmasını sağlamıştır.

Yaşamının ilk yılları ile ilgili fazla bilgi yoktur. Alaeddin Muhammed Şah adıyla da anılır. Halac hanedanının kurucusu Celaleddin Firuz Şah'ın yeğeni ve damadıdır. 1292'de Firuz Şah kendisine Kara ve Udh bölgeleri melikliğini vermişti. Yerini sağlamlaştırmak amacıyla üç yıl sonra Malva'ya girdi ve zengin bir ticaret kenti olan Bhilsa'yı aldı. 1296'da Dekkan bölgesindeki Devagiri kentine saldırdı. Yenilen Hindu racasını çok ağır koşullarla antlaşmaya zorladı. Dekkan bölgesine giren ilk Müslüman hükümdar olması nedeniyle bu olay, Orta Çağ Hindistan tarihinin en önemli olaylarından sayılmıştır.

Kendisiyle görüşmeye gelen Celaleddin Firuz Şah'ı öldürttükten sonra 1296'da Delhi tahtına oturdu. Bundan sonraki on beş yıl boyunca sürekli savaşlarla sınırlarını genişletti. 1303'te Kuzeybatı Hindu krallıkları Gucarat, Rantambor, Çitor ve Rajasthan'ı denetim altına aldı. Moğollar'ın yayılmasını önlemek amacıyla kuzeybatı sınırı sağlamlaştırıldı. 1305'te Hindistan'ın merkezindeki Malva, Ucceyn, Çanderi ve Mandavar'ı da egemenliği altına alınca, Kuzey Hindistan'ın tümünü ele geçirmiş oldu. İki yıl sonra Devagiri üzerine düzenlediği sefer sonunda Hindistan'ın en güneyindeki Cape Camiron'a ulaştı.1311'de Delhi tarihindeki en zengin sultan durumuna geldi. Kuzeyde Multan, Lahor, Delhi, güneyde Dvasamudra, doğuda Lahnanti ve Sonargaan, batıda Thatta ve Gucarat'a kadar bütün kuzey ve orta Hindistan, Delhi Sultanlığı'nın sınırları içinde bulunuyordu.

Alaeddin Halacî'nin Orta Çağ Türk hükümdarları arasında önemli bir yeri vardır. Büyük bir imparatorluk kurmayı başarmış ve birçok yeni düzenlemeler yapmıştır. Tüm gücü elinde toplayarak, imparatorluğunu genişletmek için her yola başvurmuştur.

Devlete özel bir önem vererek, din adamlarının devlet işlerine karışmasını yasakladı. Geniş imparatorluğun merkezden uzak bölgelerinde bağımsız davranan melikleri denetim altına alarak güçlü bir merkezi yönetim ve düzenli bir ordu kurdu. Çok yaygın bir gizli haberalma örgütü oluşturdu. Kişilerin elinde büyük servetlerin birikmesini önlemek için toprakların bir bölümünü ve vakıfları devletleştirdi. Yeni bir vergi sistemi uygulayarak vergilerin her yerde aynı yöntemlerle toplanmasını sağladı. Kendi sarayı başta olmak üzere tüm içkili toplantıları yasakladı, soylular arasındaki evlenmeleri izne bağladı. İhtiyaç maddelerinin fiyatları denetim altına alınarak, tüccarların yolsuzlukları engellendi. Hindular'ın, özellikle zengin ve toprak sahibi kesimlerine ağır vergiler koydu ve ata binmek, silah taşımak gibi haklarını ellerinden aldı. Ama, geniş halk tabakaları özellikle de Hint Müslümanları, onun yönetiminden hoşnuttular. Uyguladığı ekonomik önlemler sonucu yaşam koşulları düzelmiş yaşam düzeyi yükselmişti.

Yönetimi, zengin ve ayrıcalıklı kesimlerin hoşnutsuzluklarına yol açmıştı. Alaeddin, devlet adamlarını, kendisine bağlayabilmek için, alt tabakalardan ve esirlerden seçiyor; bu da yöneticilerin zengin kesimlerce aşağılanmasına yol açıyordu. Kölesi Kafur'a, devletin en yüksek görevlerini vermiş, onun isteğiyle, vasiyetnamesinde büyük oğlu Hızır Han yerine, beş-altı yaşındaki küçük oğlu Sehabeddin Ömer'i veliaht seçmişti. Alaeddin'in kurduğu devlet, büyük ölçüde onun kişiliğine bağlı olarak ayakta duruyordu. Ölümünden yalnızca dört yıl sonra Halacî hanedanı son buldu ve Delhi Sultanlığı Tuğlukşahlar'ın eline geçti.

Alaeddin, askeri gücü ve elde ettiği büyük servet sonucu kendisini Büyük İskender'le özdeşleştirmiş, II. İskender sanıyla para bile bastırmıştır. Yeni bir din kurmayı amaçlamış ama, bu isteği gerçekleştirememiştir. Kültürel ve mimari etkinliklere önem vermiş, kaleler, sarnıçlar, saraylar yaptırmıştır. Onun döneminde Arap ülkeleri ile Orta Asya'dan birçok bilim adamı ve sanatçı Delhi'ye yerleşmiş, Delhi, Müslü-

man Doğu'nun bilim ve kültür merkezi durumuna gelmiştir.

•KAYNAKLAR: Y.H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 1946; K.S.Lal, *History of the Khaljis. 1290-1320*, 1950; R.C. Majumdar ve K. Datta, *An Advanced History of India*, 1960.

•BAKINIZ: GIYASEDDİN TUĞLUK, KUTBEDDİN AYBEG.

ALAEDDİN ALİ BEY [Karamanoğlu]
(? -1398)

Karaman beyi. Osmanlılar'ın Anadolu'da yayılmasına karşı direnmiş, Yıldırım Bayezid tarafından öldürülmüştür.

Karaman Beyi Halil Bey'in oğludur. Karaman beyi olmasından önceki yaşamı hakkında pek az şey bilinmiyor. Babası Halil Bey'in ölümünden sonra Karaman Beyliği uzun süre taht çekişmelerine sahne oldu. Alaeddin Ali Bey'in, 1350'lerin sonlarına doğru Karaman beyi olduğu sanılmaktadır. Bazı kaynaklarda Alaeddin Ali Bey'in tahta geçiş tarihi 1361 olarak da gösterilmiştir.

Alaeddin Ali Bey, Anadolu'da çekişme durumundaki Türk beylikleri içinde en güçlüsü olan Osmanlı Beyliği ile iyi ilişki kurmuş, Orhan Bey'in Rumeli seferine asker yardımında bulunmuş ve I. Murad'ın kızı Melek Sultan ile evlenmişti. Ancak, Osmanlılar'ın Anadolu'daki güçlerini Rumeli'ye de yayılarak artırma yoluna gitmeleri karşısında, beylikler arası ittifaklarla bu güçlenmenin önüne geçmeye çalışmıştır.

1359'da Kıbrıs Krallığı'nın Anadolu'nun güney kıyılarına egemen olma girişimine karşı bu yöre beylikleri ile birlikte mücadele etti. Bu bölgedeki çarpışmalar çeşitli aralıklarla 1367'ye değin sürdü. Bu tarihte Alaeddin Ali Bey büyük bir orduyla Gorigos'u (İçel'de) kuşattı. Kuşatmanın başarıya ulaşamamasına karşın, Kıbrıslılar geri çekilmek zorunda kaldılar.

Alaeddin Ali Bey ile I. Murad arasındaki ilk karşılaşma 1361'de oldu. Ankara Ahileri ve Eretnaoğlu Mehmed Bey ile ittifak yapan Alaeddin Ali Bey, Bursa ve İznik önüne dek geldiyse de önemli bir sonuca ulaşamadı. Daha sonra Sivas'ı elinde tutan Kadı Burhaneddin ile savaşa tutuşan Alaeddin Ali Bey, bir ara Kayseri'yi ele geçirmiş, ancak Kadı Burhaneddin'in karşı saldırısı üzerine geri çekilmek zorunda kalmıştı.

I. Murad'ın Rumeli'de savaşta olduğu sırada, Osmanlılar'ın Hamidoğulları'ndan satın aldıkları Yalvaç, Karaağaç ve Seydişehir'e saldıran ve Beyşehir'i ele geçiren Alaeddin Ali Bey'in bu tutumu üzerine I. Murad, Karamanoğulları'na savaş açtı. Konya yakınlarındaki savaşta Timurtaş Paşa'nın güçleri karşısında yenilgiye uğrayan Alaeddin Ali Bey Konya'ya çekildi ve kentin kuşatılması üzerine karısı, I. Murad'ın kızı Melek Sultan'ı barış istemek için aracı olarak gönderdi. Karamanlılar'ın ele geçirdikleri yerleri geri vermeleri koşuluyla barış yapıldı.

1389'da, I. Murad'ın Kosova'da ölümü üzerine yeniden savaşa başlayan Alaeddin Ali Bey, I.Bayezid'in Konya'yı kuşatması üzerine ele geçirdiği yerleri geri vererek barış yapmak zorunda kaldı. 1390-1394 arasında Kadı Burhaneddin ile çatışmaya devam eden Alaeddin Ali, bu tarihte Timur'un Anadolu'ya girmesi ile birlikte ona bağlılığını ilan etti. I. Bayezid Eflâk seferinde iken Ankara'ya baskın yapan Karamanlılar, Anadolu Beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşa'yı esir alarak Konya'ya götürdüler.

I. Bayezid, bu olay üzerine yeniden Konya üzerine yürüdü. Alaeddin Ali Bey savaşı engellemek için Timurtaş Paşa'yı serbest bıraktı ise de, yaklaşan Timur tehlikesini göğüslemeden önce Anadolu beylikleri sorununu çözmek isteyen Bayezid, seferi sürdürdü ve 1398'de Konya'yı ikinci kez kuşattı. On günlük bir kuşatmadan sonra kent halkı teslim olmayı kabul etti. Alaeddin Ali Bey, I. Bayezid ile Konya içinde karşılaşmak zorunda kaldı ve halktan hiçbir destek görmediği için yenilerek esir düştü ve öldürüldü.

•BAKINIZ: BAYEZİD I, MURAD I, ORHAN, TİMUR.

ALAEDDİN MUHAMMED [Harezmşah]
(? -1220)

Harezmşahlar Devleti hükümdarı. Devlet onun döneminde yıkılma sürecine girmiştir.

Alaeddin Tekiş Harezmşah'ın oğludur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Babasının ölümü üzerine 1200'de tahta geçti. Daha önceleri Kutbeddin olarak anılırken, tahta çıktıktan sonra Alaeddin adını aldı.

Saltanatının ilk yılları hanedan üyeleri ve Gurlular'la mücadele içinde geçti. Merv ve Tus kentlerini aldıktan sonra Nişabur'u da kolaylıkla ele geçiren Gur sultanları, Alaeddin'in kardeşi Taceddin Alişah'ı ve emirleri tutsak ederek Gur'a yolladılar. Nâsireddin Melikşah'ın oğlu Hinduhan'a Merv ve Serahs vilayetlerinin yönetimini verdiler. Gurlular, Horasan'ı da Harezmşahlar'ın elinden almak istiyordu. Hızla Nişabur'a yürüyen Alaeddin, Merv ve Serahs'ı geri aldı, kalelerini yıktı. Gurlular'ı ülkelerine dönmeye zorladı. Hinduhan, Gurlular'a sığınmak zorunda kaldı.

Alaeddin, Gur Sultanı Gıyaseddin'in ölümünden sonra hanedan içinde başlayan mücadeleden yararlanarak Herat'ı ele geçirmek istedi. Bundan bir sonuç alamayınca Badgis havalisini yağmalayıp Merv'e geldi (1204). Gıyaseddin'in kardeşi Şihabeddin'in güçlü bir ordu ile Horasan'e geldiğini haber alınca hızla oraya döndü. Kısa sürede çevreden güç topladı, Karahıtaylar'dan yardım istedi. Harezmliler'in savunma kurallarına uyarak bölgeyi sular altında bıraktı. Ancak Karasu'da Gurlular'a yenildi. Karahıtay ordusu ile Semerkant Karahanlıları'ndan Sultan Osman'ın birlikleri Alaeddin'e yardıma gelince Gurlular geri çekil-

di. Alaeddin, Gurlular'ı izleyerek ordularının sağ koluna ağır bir darbe indirdi. Şihabeddin zorlukla kaçtı.

Karahıtaylar'a sürekli vergi ödeyen Alaeddin, vergiden kurtulmak ve bu devletin etkisini kırmak için Maveraünnehr seferine girişti. Savaş Karahıtaylar'ın yenilgisi ve Buhara'nın alınması ile sonuçlandı. Bu zaferden sonra Alaeddin, İskenderi Sani ve Sancar sanlarını aldı.

1217'de İran'a karşı yaptığı seferde Fars Atabeyi Sad b. Zengi'yi ve Azerbaycan Atabeyi Özbek'i yendi. Alaeddin, gittikçe güçlenen Moğollar'dan kuşkulanıyordu. Cengiz hakkında bilgi edinebilmek için onun yanına elçiler yolladı. Buna karşılık Cengiz de bir kurul gönderip Harezmşahlar'la bir barış ve ticaret antlaşması yaptı.

Antlaşmadan sonra Alaeddin'in ülkesine gelen bir ticaret kervanı Otrar'da kentin valisi İnalcık tarafından casuslukla suçlandı ve mallarına el konuldu. Tüccar ve kervancılar öldürüldü. İçlerinden kaçan biri olayı Cengiz'e bildirdi. Cengiz, Alaeddin'e bir kurul yollayarak, İnalcık'ın teslimini ve zararın ödenmesini istedi. Alaeddin, bu isteği geri çevirince zaten fırsat kollayan Cengiz, Harezmşahlar ülkesini istilaya girişti. Yüzbinlerce insan öldürüldü, birçok kent yakılıp yıkıldı. Cengiz'den kaçan Alaeddin, 1220'de Hazar Denizi'nin güneydoğu kıyılarına yakın Abeskun Adası'nda öldü.

•BAKINIZ: ALAEDDİN TEKİŞ, CELALEDDİN [Harezmşah], CENGİZ HAN.

ALAEDDİN TEKİŞ [Harezmşah]
(? -1200)

Harezmşahlar Devleti hükümdarı. Saltanatı sırasında ülke topraklarını genişletti, Irak Selçukluları Devleti'ne son verdi.

Alaeddin Muhammed Tekiş, Harezmşah İlarslan'ın büyük oğludur. Tekiş adı kimi araştırmacılarca Tekeş, Töküş, Tüküş biçiminde okunmuştur. Babası öldüğünde (1172) Tekiş Cend Valisi idi. Üvey annesi Terken Hatun, küçük yaştaki oğlu Sultanşah'ı, Tekiş in merkezden uzakta bulunmasından yararlanıp tahta çıkarttı. Yönetimi de kendi eline aldı.

Terken Hatun yeni hükümdarı tanıması için Tekiş'e elçi gönderdi. Tekiş kendi hükümdar olduğunu, Sultanşah'ı tanımadığını bildirdi. Terken Hatun, onu zorla yola getirmek için kuvvet toplamaya başlayınca Tekiş ülkeyi terkederek Karahıtaylar'a sığındı. Yardımlarına karşılık daha fazla yıllık vergi ödeyeceğine söz verdi. Karahıtay sultanı kocası Fuma'yı Tekiş'le birlikte Harezm'e gönderdi. Tekiş, Gürgenç'e yaklaştıkları sırada Terken Hatun'un oğlu ile Horasan'a gittiğini öğrendi. Kente savaşmadan giren Tekiş, halkın ve askerlerin onayı ile Harezmşah (İslam öncesi zamanlardan beri Harezm'e egemen olanlar tarafından kullanılagelen unvan) oldu.

Terken Hatun, Horasan Emiri Müeyyed Ayaba'dan yardım istedi. Tekiş'le savaşan Ayaba yenildi ve öldürüldü (1174). Terken Hatun, Dihistan'a kaçtı, ardından giden Tekiş kenti zorla aldı, Terken Hatun öldürüldü. Sultanşah Gurlular'ın yanına sığındı.

Karahıtaylı vergi memurlarının Harezm halkına yaptıkları baskıya dayanamayan Tekiş, vergi memurlarını ve kendine saygısızlık eden Karahıtay elçilerini öldürttü. Bunu fırsat bilen Sultanşah, Gur Sultanı Gıyaseddin'in yardımı ile Balasagun'a gitti. Karahıtay sultanı, kocası Fuma'yı bu kez Sultanşah'la birlikte Tekiş'e karşı yolladı. Şiddetli savunma karşısında Karahıtay güçleri geri çekildi. Bu bozgun Harezmşahlar'ı Karahıtay baskısından kurtardı.

Tekiş, askeri ve ekonomik bakımdan önemli bir kent olan Cend'e oğlu Nasıreddin Melikşah'ı vali olarak gönderdi. Sır-Derya'da yaşayan Kıpçaklar'dan yararlanmak istedi. Uran boyu reisi Alp Kara'yı yanına çekmeyi başardı. Bu taze güçleri, Karahıtaylar'a karşı kullanmak amacındaydı. Düzenlediği seferle 1182'de Buhara'yı aldı. Bu tarihten sonra da sultan unvanını kullandı. 1187'de Horasan'ın merkezi Nişabur'u aldı. Horasan'ın batı tarafı Harezm'e bağlandı, Mazenderan Tekiş'in denetimi altına girdi.

Irak Selçuklu Atabeyi Muhammed Cihan ölünce yerine kardeşi Kızılarslan Osman geçmişti (1185). Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul ile Kızılarslan arasında anlaşmazlık çıktı. Selçuklu Devleti'ni yıkarak yönetime el koymak isteyen Abbasî Halifesi Nasır li-Dinillâh'ın da olaya karışması Irak'ı kanlı bir mücadeleye soktu. Bunun üzerine Rey Emiri Kutluğ İnanç, Tekiş'ten yardım istedi. Tekiş, Rey'e kadar ilerledi ve bölgeye egemen oldu. Sultanşah'ın, Harezm üzerine yürüdüğünü haber alınca Irak'ta fazla kalamayarak hızla geri döndü; Bistam ve Damgan illerini aldı, Serahs'ı ele geçirdi (1193).

Ortaya çıkan karışıklıkları önlemek için yeniden Irak'a gitti ve bu kez Irak tümüyle Harezmşahlar'a bağlandı (1194). Oğuz reislerinden Melik Dinar'ın ölümünden (1195) sonra Tekiş, Kirman bölgesini de topraklarına kattı. Yaşamının son yılları, Batınîler ile mücadele içinde geçti. Veziri Mesud, Batınî İsmailîler'ce öldürülünce oğlu Kutbeddin Muhammed'i İsmailîler üzerine yolladı. Kendisi de ikinci bir ordu ile sefere çıkarken 1200'de Nesa yakınlarında öldü.

•KAYNAKLAR: H. Bayur, "Hârizmşah Alaüddin Tekiş' in adı hakkında", *Belleten*, IV (589-594), 1950; İ. Isfahan, *Horasan ve Irak Selçukluları Tarihi*, 1943; İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 1956.

•BAKINIZ: ALAEDDİN MUHAMMED.

ALAGÖZ, Cemal Arif
(1902)

Türk coğrafyacı. Türkiye'de ilk beşeri ve iktisadi coğrafya çalışmalarını gerçekleştiren araştırmacılardandır.

İstanbul'da doğdu. Darülfünun'un Coğrafya Bölümü'nü bitirince Milli Eğitim Bakanlığı aracılığıyla

öğrenim için Sorbonne'a gönderildi. 1933'te İstanbul Üniversitesi Coğrafya Fakültesi'nde doçentliği kabul edildi. 1936'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne geçerek 1943'te profesör oldu. 1972'de emekliye ayrıldı.

Alagöz, Fransa'daki öğrenimi sırasında tarih ve coğrafyanın bütünlüğünü savunan Ritter Okulu'nun görüşlerini benimsemişti. Ankara Üniversitesi'nde bulunduğu yıllarda da, bölüm başkanı Herbert Louis' nin etkisiyle iktisadi ve beşeri coğrafya araştırmalarına ağırlık vererek, Tanoğlu ile birlikte, Türkiye'de yerleşme coğrafyası alanındaki çalışmaların öncüsü oldu. Bu dal, istatistik verilerinin harita üzerinde incelenerek yorumlanması biçiminde algılanıyordu. Alagöz'ün 1941'de toplanan I. Coğrafya Kongresi'ne sunduğu, kırsal yerleşim bölgelerini, özellikle yaylacılık hareketlerini inceleyen çalışması da bu anlayışın bir ürünüdür. Bu inceleme, yalnızca bilinen yerleşme biçimlerini sınıflandırmaya yönelik çalışmaların Türkiye'deki ilk örneği olmakla kalmamış, jeomorfoloji ve fiziksel coğrafya dışındaki yeni bir alanda yapılan araştırmaların da başlangıcı olmuştur.

•YAPITLAR (başlıca): *Türkiye Karst Olayları Hakkında Bir Araştırma*, 1944; *Sivas Çevresi ve Doğusunda Jips Karstı Olayları*, 1967.

•BAKINIZ: TANOĞLU.

ALAIN
(1868-1951)

Fransız estetikçi ve filozof. Deneme türünde etkili ürünler vermiş, hayal gücünü temel alan bir estetik görüşü geliştirmiştir.

Asıl adı Emile-Auguste Chartier'dir. Mortagne-sur-Perche'de doğdu, Le Vésinet'te öldü. Normandiyalı bir aileden gelir. Yüksek Öğretmen Okulu'nun felsefe bölümünü bitirdi; değişik kentlerdeki liselerde felsefe okuttu. I. Dünya Savaşı'nın çıkacağını önceden yazması ve savaşa karşı çıkmasıyla birlikte, topçu eri olarak orduya yazıldı. Üst rütbelere atanmayı reddederek savaş boyunca siperlerde çarpıştı. Savaş bitince Henri Quatre Lisesi'ndeki görevine döndü. Rouen ve Paris'te sürdürdüğü felsefe öğretmenliği sırasında gelenekçi eğitim-öğretim uygulamalarının dışına çıkarak, yaratıcı düşünceyi geliştirmeye yönelik yöntemler denedi. 1945'te sağlık nedeniyle emekliye ayrıldı; bu yıllarda Paris yakınlarında bir köyde oturuyor, izleyicileriyle söyleşiler yapıyordu. 1951'de Grand Prix National de Littérature ödülünü aldı.

Alain, 1906'dan başlayarak radikal *Depêche de Rouen* ve *Revue Française* gazetelerine yazdığı günlük söyleşilerle tanındı. Bu kısa yazılarında günlük sorunlara bireysel bir bakış açısıyla yeni yorumlar getiriyordu. 1908'den başlayarak yazdığı denemeleri bir kitapta topladı. Bu yazılar o dönemde etkili oldu.

Estetik görüşleri

Alain, estetik alanında yankı uyandıran yeni düşünceler ortaya attı; klasik ve dogmatik anlayışlara karşı çıktı. Bu alandaki düşüncelerinde hayal gücü özel bir yer tutuyordu. *Système des Beaux Arts* ("Güzel Sanatlar Sistemi") adlı yapıtında hayal gücünü düşüncelerinin odağı olarak açıkladı. Ancak, hayal gücünü, sınırları belli bir kurallar bütünü olarak ele almadı. Ona göre sanatçının düşledikleri sanatının konusundan etkilenir ve bu süreç içinde değişir, yeniden biçimlenir. Bu biçimlenmeyle sanat yapıtı ortaya çıkar.

Estetikte kalıcı değerlere ayrıca önem veren Alain, Kant'ın *Kritik der praktischen Vernunft* ("Pratik AklınEleştirisi") yapıtını inceleyerek, bu yapıttaki estetik ilkelerinin çoğunu benimsemiştir. Sanatların birbirinden ayrı niteliklerini, aykırılıklarını bu ilkeleri kullanarak çözümleyici bir yöntemle açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, sanat için genel geçerlik taşıyan kuralların hayal gücünden değil, yapıtların içeriğinden kaynaklandığını düşünmüştür. Bu nedenle Alain'e göre kuralla yapıt arasında bir varlık bağlantısı vardır. Ancak, Kant'ın düşüncelerinde varolmayan hayal gücü sorununu incelerken, hayal gücünü duyu verilerinden kaynaklanan bir yetenek olarak tanımlayan Descartes'ın tanımını almıştır.

Düşünce özgürlüğü

Alain, toplumsal ve siyasal yazılarında bireysel özgürlükleri ve özellikle düşünce özgürlüğünü vurgulamıştır. Çağdaş yaşam biçiminin çeşitli örgütlenmelerinin bu özgürlükleri baskı altına aldığını ileri sürmüştür. Alain'e göre düşünce özgürlüğünün us ilkelerine uyması, içeriği gereğidir. Bu konuda Descartes'ın insanı bir us varlığı olarak niteleyen görüşlerinden esinlenir.

Savaşa karşı çıkan Alain, savaşın insan değerlerinin yozlaşmasının son aşaması olduğunu düşünmüştür. Siperlerde savaşırken yazdığı *Mars, ou la guerre jugée* ("Mars, ya da Savaşın Yargılanması") adlı kitabında savaşın insanoğlundaki ahlaki sorumluluk duygusunu ve vicdanı zedelediğini öne sürmüştür. Ona göre, insanın bir us varlığı olarak barışsever olması, us ilkeleriyle bağdaşmayan tüm girişimlerden kaçınması gerekir.

Düşüncelerini bütünlüğe ulaştırmayan Alain, çoğu altıyüz sözcüğü aşmayan kısa yazılarında çağının çeşitli sorunlarına, deneme yazan bir felsefeci kimliğiyle eğilmiştir. Yazılarında kullandığı konuşma dilini andıran değişik üslubu, düşüncelerinin aydınlar dışında da etkili olmasını sağlamıştır. Felsefe, estetik, ahlak sorunlarına çözüm arayan düşüncelerini yoğunlaştırdığı özdeyişleri yeni bir yazı türüne öncülük etmiştir. Bu özellikleriyle Türk denemecilerince de sık sık anılan bir yazardır.

•YAPITLAR (başlıca): *Propos d'Alain*, 1908-1919 , (Söyleşiler, 1961-1965); *Système des Beaux Arts*, 1920, ("Güzel Sanatlar Sistemi"), *Mars, ou la Guerre Jugée*, 1921, ("Mars ya da Savaşın Yargılanması"); *Propos sur l'Esthétique*, 1923, ("Estetik Üzerine Söyleşiler"); *Elements d'une Doctrine Radicale*, 1925, ("Radikal Bir Öğretinin Öğeleri"); *Propos sur le bonheur*, 1928, ("Mutluluk Üzerine Söyleşiler"); *Propos sur l'éducation*, 1932, ("Eğitim Üzerine Söyleşiler"); *Les Saisons de l'esprit*, 1937; *Les Dieux*, 1947, ("Tanrılar").

ALAIN [Lille'li]
(1128-1202)

Belçikalı tanrıbilimci, düşünür. İnanç-us bağlantısına mantık kurallarına dayalı açık bir tanım getirmiştir.

Lille'de doğup, Citeaux'da öldüğü öne sürülürse de bu bilgiler kesin değildir. Yaşamıyla ilgili veriler ancak çağdaşlarının kitaplarında bulunabilmektedir.

Alain uzun süre Paris'te din ve sanat tarihi öğretmenliği yaptı. Din konuları yanında gökbilimle, yazınla ve özellikle şiirle ilgilendi. Hıristiyanlık'ın kutsal üçlemesini (baba-oğul-kutsal ruh) açıklamaya çalıştı. Sonra bu düşüncesini değiştirerek Citeaux'da küçük bir manastıra çekildi; yaşamının sonuna değin orada kaldı.

Evrenin yaratılışı ve Tanrı ile evren arasındaki varlık bağlantısını konu edinen Chartres Okulu'nun görüşlerini benimsedi. Okulun, başka dinden olanlara karşı katı uygulamalarını içeren tutumunu yumuşatıcı görüşler ileri sürdü. Tanrıbilimle ilgili sorunlara düzenli bir biçim vermeye çalıştı. Akılla inanç arasındaki bağlantıya açık bir anlam kazandırdı.

Alain'e göre us, duyulur evrende bulunan varlığı kavramaya, oradaki yasaların, olayların kaynağını bulmaya yarar. Onun başarısı özdek evrenindedir. İnanç ise salt dinsel gerçekle ilgilidir; bilimle ilgisi yoktur. Tanrı'nın varlığı usun gücünü, sınırlarını aştığından bilim yöntemiyle kanıtlanamaz; ona yalnızca inanılır.

Alain tanrıbilim sorunlarının çözümünde matematikte uygulanan yöntemin yararlı olacağını ileri sürdü. "Maximae Theologicae" adlı yazısında, "her bilim kendi ilkeleri üzerine kurulur, bu ilkeler bilimin temelleridir," varsayımından yola çıkarak tanrıbilimin, genel geçerlik taşıdığı ileri sürülen kurallarını saptadı. Ona göre, bu kurallardan en önemlisi Tanrı birliğinin açık ve seçik bir biçimde kavranmasıdır. Tanrı ile evren birdir, varlık kavramı altında toplanan ne varsa Tanrı'dadır. Tanrı bütün varlık türlerini kuşatmıştır, "Tanrı her şeydedir her şey Tanrı'dadır".

Alain, çağına göre yeni sayılan görüşleriyle kendinden sonra gelenleri etkilemiştir. Spinoza'nın savunduğu varlıkbirliği görüşü ile bu görüşü yorumlamada uyguladığı yöntemin kaynağı Alain'in düşünceleridir.

ALAIN - FOURNIER
(1886-1914)

Fransız romancı ve şair. Algılanan yaşamla düşselliğin iç içe geliştiği tek romanı ile çağdaş edebiyatın öncüleri arasında yer almıştır.

30 Ekim 1886'da La Chapelle d'Angillon'da doğdu. Asıl adı Henri Alban Fournier'dir. Köylü kökenli bir öğretmen ailesinin çocuğuydu. Kent merkezine uzak bu köyde, mutlu bir çocukluk yaşadı. İlköğrenimini burada tamamladı. Çocukluk yılları ve anıları, onu edebiyata yönelten başlıca etken olarak gösterilir. Öğrenimini Brest ve Bourges'da sürdürdü. Okulda, daha sonra kızkardeşiyle evlenecek olan Jacques Rivière ile tanıştı. Edebiyata ilgi duyan Rivière ile Fournier'nin arkadaşlıkları sürekli birbirlerini etkileyerek sürdü. Liseyi bitirince yüksek öğretmen okulu sınavlarına girdi; ama başarılı olamadı ve öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Paris'e gelerek çeşitli gazetelerde çalıştı. Gazete ve edebiyat dergilerinde yayımlanan makale, kısa öykü ve şiirleriyle tanındı. Daha önce askerliğini yapmış olmasına karşın, I. Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katıldı. İlk çarpışmalar sırasında, Verdün bölgesi yakınındaki Saint-Rémy ormanında düşman safları arasında kaldı. Önce kaybolduğu; sonra öldüğü duyuruldu.

Lise yıllarında, sembolist yazar Henri de Régnier'nin şiirlerini ve romanlarını okuyan Fournier, onun melankolik-nostaljik konularından etkilendi ve sembolizme ilgi duymaya başladı. Öte yandan, Francis James, Maurice Maeterlinck ve Jules Laforgue'un da, Fournier'nin özellikle şiirleri üzerinde etkileri olmuştur. Fournier, Paris'e geldiği yıllarda felsefeyle ilgilendi. Fransız düşünür Henri Bergson'dan etkilendi. Rimbaud, Baudelaire ve Paul Claudel'in şiirlerine duyduğu yakınlık onun düş dünyasını daha da geliştirdi. Claudel'in etkisiyle Katolik inancına yöneldi. Ama, bu dinin benliğin etkisini azaltıcı, kişiyi razı olmaya yöneltici kurallarıyla hiçbir zaman uyum sağlayamadı. Kendi gizlerinin peşindeki yazarın düşünce ve duygu dünyası büyük alt üst oluşlar geçiriyordu. Şiirleri ve on bir öyküsü Paris'teki yaşamını ve bu karmaşık, çelişik duygu dünyasını konu edinir.

Fournier, şiirlerinde sembolik bir anlatım içinde birey psikolojisinin derinliklerine indi. Savaş öncesi Fransız edebiyatında, yeni yönelişler arayan, idealist ve spiritualist eğilimler taşıyan 1910 kuşağı içerisinde seçkin bir yer edinmeye başladı. Ama, asıl ününü 1913'te yayımlanan *Le Grand Meaulnes* (Adsız Ülke) adlı romanıyla yaptı. Romanın kahramanı gerçeğe benzemeyen bir şatodaki eğlentide tanıdığı ve ilk görüşte âşık olduğu bir genç kızı aramaktadır. Olayın anlatıcısı olan arkadaşıyla birlikte tüm çabalarına karşın, kızın yaşadığı şatoyu bulamaz. Bu arayış sırasında da çocukluk anılarını özlemle yeniden yaşar. Sonunda aradığı kızı bulur ve evlenir. Ancak bir süre sonra kendisi evi terkedip gidecektir. İnsanın tükenmek bilmeyen mutlak kusursuzluğa olan tutkusunu konu edinen roman, anlatım tekniğiyle de büyük ilgi topladı. Alain-Fournier'nin masalsı dili, akıl yerine duyguların egemenliğini öne geçiren atmosferi, olay örgüsünü geri plana itişi, 20. yy yazarlarının çoğunu derinden etkiledi ve çağdaş edebiyatın öncüleri arasında değerlendirilmesine yol açtı.

•YAPITLAR: *Le Grand Meaulnes*, 1913; *Miracles*, (ö.s.), 1924; *Correspondance Avec Jacques Rivière*, (ö.s.), 1948.

ALAMAN, Lucas
(1792-1853)

Meksikalı siyaset adamı ve tarihçi. Bağımsızlıktan sonra Meksika'nın siyasal yaşamında etkili olmuştur.

Ekim 1792'de Guanajuato'da doğdu, 2 Haziran 1853'te Mexico City'de öldü. Zengin altın ve gümüş madenlerine sahip soylu bir aileden geliyordu. Maden mühendisliği öğrenimi gördükten sonra, eğitimini sürdürmek için İspanya ve Fransa'ya gitti. Avrupa'da kaldığı 1814-1820 arasında İngiliz siyasal kurumlarının sağlamlığına hayranlık duydu. 1819'da İspanya Meclisi Meksika temsilcisi olarak Cortes'e katıldı. 1822'de, bir yıl önce bağımsızlığını kazanmış olan Meksika'ya döndü. 1824-1829 arasında devlet başkanı Guadalupe Victoria'nın 1829-1832 arasında da Anastasio Busmante'nin hükümetinde dışişleri bakanlığı görevini üstlendi.

1820'lerden ölümüne değin, muhafazakârların ideolojik önderi oldu. Dürüstlüğü ve açık sözlülüğüyle tanındı. Güçlü merkezi bir hükümete sahip devlet yapısından yana olan Alaman, görevde bulunduğu yıllarda hızlı sanayileşmeyi, tarımda pazar ilişkilerinin geliştirilmesini ve eğitimin yaygınlaştırılmasını savundu.

Meksika'nın bir sanayi ülkesi durumuna gelmesi için yaptığı planlar, ülkenin ekonomik yapısıyla bağdaşmadığı için kâğıt üzerinde kaldı. Meksika'nın uluslararası pazarlarda güvenilirliğini artırmak için çaba gösterdi. Zengin toprak sahiplerinin sanayiye yatırım yapmalarını teşvik etmek için koruyucu gümrük duvarları önerdi. 1830'da devlet desteğiyle kurduğu Banco de Avio, özel girişimcilere, sanayinin teşviki amacıyla ucuz kredi verilmesini amaçlıyordu. Alaman, 1833'e kadar bu bankanın genel müdürlüğünü de yaptı.

1853'te liberallerin önderi General Antanio Lopez de Santa Ana'nın devlet başkanlığına getirilmesini savundu. Texas ayaklanmasında ve ABD ile savaşta ün kazanmış olan Santa Ana'nın güçlü devlet hayalini hayata geçirebileceğini düşünüyordu. Santa Ana'nın başkanlığı sırasında yeniden dışişleri bakanı olduktan kısa bir süre sonra öldü. Siyasi kişiliğinin yanı sıra önemli bir tarihçi olarak da tanınan Alaman, Meksika'da Ulusal Arşiv'in ve Antropoloji Müzesi'nin kurulmasına ön ayak olmuştur.

Tarih konusundaki çalışmalarını muhafazakârların parti gazetesi *El Tiempo* ve *El Universal*'de yayımlıyor, tarihsel bilgileri, siyasal amaçlar uğruna kullanılabilecek bir silah olarak görüyordu. *Disertaciónes sobre la historia de la republica mejicana* ("Meksika Cumhuriyeti Tarihi Üzerine Tezler") adlı kitabında Meksika'nın İspanyol egemenliğinden bağımsızlığa değin olan tarihini inceledi. *Historia de Mejico* adlı yapıtı ise 1808-1848 dönemi Meksika tarihini ele alıyordu. Alaman, İspanyollar'ın bıraktığı mirası, ABD'nin liberal öğretisine üstün tuttuğunu vurgularken, sömürge yönetiminin olumsuzluklarını eleştirerek, Meksika'nın bağımsızlığını savundu.

•YAPITLAR: *Disertaciónes sobre la historia de la republica mejicana*, 3 cilt, 1848-1849; ("Meksika Cumhuriyeti Tarihi Üzerine Tezler"), *Historia de Mejico*, 5 cilt, 1849-1852, ("Meksika Tarihi").

•BAKINIZ: SANTA ANA, M.F. VICTORIA.

ALANGU, Tahir
(1916-1973)

Türk edebiyat eleştirmeni ve tarihçisi. Özellikle Halk edebiyatı üzerine yaptığı incelemeler, kaynak eser niteliği taşır.

24 Aralık 1915'te İstanbul'da doğdu. Babası deniz subayı ve kaptandı. İlkokula İstanbul'da başladı, Anamur'da bitirdi. 1938'de Kabataş Lisesi'nden, 1943'te Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Öğrenciliği sırasında, Eminönü Halkevi'nin Dil-Edebiyat Kolu'nda çalıştı. Askerliğini tamamladıktan sonra, çeşitli liselerde edebiyat ve dini hitabet dersleri okuttu. İngiliz Erkek Lisesi'nde edebiyat, Gazetecilik Yüksek Okulu'nda dil, edebiyat ve tiyatro tarihi, Robert Kolej'de ve Boğaziçi Üniversitesi'nde folklor dersleri verdi. Andreas Tietze, Robert Anhegger ve Behçet Necatigil ile birlikte Türk-Alman Dostluk Cemiyeti'ni kurdu. PEN (Şairler, Denemeciler, Romancılar) Kulübü, Türk Dil Kurumu ve merkezi Paris'te bulunan Association Internationale Des Critiques (Uluslararası Edebiyat Eleştirmenleri Birliği) üyesiydi. 1965'te Galatasaray Lisesi edebiyat öğretmenliğine atandı. 19 Haziran 1973'te İstanbul'da öldü.

Alangu, 1936'da *Gündüz* dergisinde yayımlanan şiirleriyle edebiyat yaşamına girdi. Öğrencilik yıllarında, *Yurt* ve *Tarihten Sesler* dergilerinde folklor araştırmaları ve masal incelemeleri yayımladı. Daha sonra, çalışmalarını edebiyat tarihi alanına yöneltti. Anadolu'da öğretmenlik ettiği yıllarda, folklor araştırmaları için zengin kaynaklar elde etti. İstanbul'a döndükten sonra *Yenilik* ve *Yeditepe* dergileriyle *Vatan* gazetesinde edebiyat eleştirileri, kitap tanıtma yazıları yayımladı. Türk öykü ve romancılığı üstüne çeşitli yazılar yazdı, antolojiler düzenledi. Toplu yapıtlarını basıma hazırladığı Ömer Seyfettin üstüne bir biyografik roman da yazan Alangu, bu yapıtında İttihat ve Terakki döneminin aydın çevrelerini betimlemiştir. *100 Ünlü Türk Eseri* adlı kitabında, yazmayı düşündüğü geniş kapsamlı bir edebiyat tarihinin taslağını oluşturmuş, ancak, çalışmayı gerçekleştiremeden ölmüştür. Keloğlan, Karagöz, Meddah öyküleri, ortaoyunu gibi halk edebiyatı araştırmaları ile bu alanda kaynak araştırmalar oluşturan Alangu, kendi yazdığı masalları da kitaplaştırmıştır.

•YAPITLAR: *Kalavela*, 1943; *Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı ve Numuneleri*, 1945; *Sait Faik için*, 1956; *Servet-i Fünun Edebiyatı Antolojisi*, 1958; *Ataç'a Saygı*, 1959; *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman*, 3 Cilt, 1959-1965; *Billur Köşk Masalları*, 1961; *Keloğlan Masalları*, 1965; *Ömer Seyfettin*, 1968; *100 Ünlü Türk Eseri* (ö.s.), 1974; *Türkiye Folkloru El Kitabı*, (ö.s.), 1983.

ALANTAR, Erdal
(1932)

Türk ressam, gravürcü. Soyut dışavurumculuk akımına bağlı ressamlardandır.

İstanbul'da doğdu. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Cemal Tollu atölyesinden 1956'da mezun oldu. 1958'de Floransa Güzel Sanatlar Akademisi'nde fresk çalıştı. 1959'da Paris'e gitti. 1966-1967 yıllarında bir metalurji fabrikasında işçi olarak çalıştı. 1972'den bu yana Paris'te, üç ayrı atölyede plastik sanatlar öğretim üyeliği yapmaktadır.

Erdal Alantar yurt içinde İstanbul ve Ankara'da, yurt dışında da Floransa, Paris, Brüksel, La Haye ve Frankfurt'ta kişisel sergiler açtı, 1958'de Venedik Bienali'ne, 1963'te Surindépendants Salonu'nda Siyah-Beyaz Bienali'ne, 1965 ve 1967'de Paris Bienali'ne, 1969'da Uluslararası Montreal Çağdaş Gravür Sergisi'ne, 1970'de Bayeux Müzesi'ndeki Gravür Sergisi'ne, 1974'te Krakov Bienali'ne katıldı. Alantar Fransa'da Val de Marne birincilik ödülü, 1968'de Ancona Grafik Sanatlar Bienali'nde ikincilik madalyası almıştır.

Alantar'ın ilk dönem yapıtları bir çeşit Konstrüktivizm ve Kübizm özelliği gösterir. Daha sonraki çalışmaları "jest resmi" ile soyut dışavurumculuk akımına bağlanır. Alantar ilk gençlik yıllarından bu yana Türk hat sanatıyla ve özel olarak tuğralarla ilgilendiği için birçok yapıtlarında kaligrafik öğelere yer vermiştir. Eau-forte (bir baskı türü), kolaj, yağlıboya gibi çeşitli ifade araçlarını kullanan Alantar'ın temel rengi siyahtır. Siyah-beyaz karşıtlığından hareketle siyah . ritmler kurar. Alantar'ın şiddetli bir hareketin hâkim olduğu coşkun ifadeli, lirik kompozisyonları vardır. Resimleri İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde, Paris Milli Kütüphanesi'nde, Belçika Kraliyet Kütüphanesi'nde, Londra Victoria ve Albert Müzesi'nde, Toulouse Müzesi'nde ve Fransa, Türkiye, Belçika, Hollanda ve Amerika'daki özel koleksiyonlarda yer alır.

•YAPITLAR (başlıca): *Kompozisyon, Soyut* (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi); *Monotype, Wagner-Walkire.*

ALANTAR, İhsan Hilmi
(1888-1959)

Türk çocuk hastalıkları hekimi. Az rastlanan çocuk hastalıklarını incelemiş ve Türkiye'nin ilk çocuk hastalıkları dispanserini kurmuştur.

22 Ekim 1888'de İstanbul'da doğdu. Vefa Lisesi'ni ve Darülfünun Tıp Medresesi'ni bitirdi. Balkan Savaşı sırasında, İstanbul Hadımköy'deki kolera merkezinde çalıştı. 1913'te, çocuk hastalıkları dalında uzmanlaşmak üzere Paris'e gittiyse de, bir yıl sonra I. Dünya Savaşı başlayınca Türkiye'ye dönmek zorunda kaldı ve Konya'da Kızılay'ın tifüsle savaş kampanyasına katıldı. Yarım kalan öğrenimini 1916-1920 yılları arasında Berlin'de tamamlayan Alantar, ancak Kurtuluş Savaşı'ndan sonra çalışmalarına başlayabildi ve Ankara'da Numune Hastanesi'nde iç hastalıkları hekimi oldu. 1921'de Türkiye'nin ilk çocuk hastalıkları dispanseri onun çabalarıyla kuruldu. 1923'te İstanbul Şişli Çocuk Hastahanesi'ne, 1924'te de İstanbul Tıp Fakültesi'nde çocuk sağlığı profesörlüğüne atanan Alantar, 1933'teki üniversite reformu sırasında Tıp Fakültesi Çocuk Hastalıkları ve Bakım Kliniği'nin yöneticiliğine getirildi. 1940'ta aynı kürsüde ordinaryüs profesör oldu, 1957'de emekliye ayrıldı. İki yıl sonra İstanbul'da öldü.

Türkiye'de çocuk hastalıklarının ayrı bir tıp dalı olarak önemle ele alınması 20. yy'ın başlarına rastlar. 1917'de İstanbul Tıp Fakültesi'nde kurulan ilk çocuk hastalıkları kürsüsünü, Alantar'ın başkanlığında kurulan ikinci bir kürsü izledi. O yıllarda Alantar'ın bir incelemesi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın açtığı yarışmada çocuk bakımı üzerine en başarılı çalışma seçilmişti. Çocuk sağlığı, çocuk eğitimi gibi konuların yanı sıra, Türk çocuklarının antropometrik ölçüleri, vitamin eksikliği hastalıkları ve süt çocuklarında görülen hastalıklarla da ilgilenen Alantar, özellikle az rastlanan çocuk hastalıklarını incelemiştir. Yurtdışındaki tıp dergilerine gönderdiği makaleleriyle, kas gerginliğinin azalması ya da yok olmasıyla ortaya çıkan "miyatoni", kas kemikleşmesine yol açan "myositis ossificans progressiva" gibi doğuş bozukluklarından kaynaklanan hastalıklara ve Moğol beneği, Kala-azar gibi belli bir topluluğa ya da yöreye özgü hastalıklara başka ülkelerdeki meslektaşlarının da ilgisini çekmiştir.

•YAPITLAR (başlıca): *Çocuk Hastalıkları Bilgisi*, 1935-1947; *İstanbul'da Gördüğümüz Autochtone Kala-azarlı Çocuklar*, 1938; *Çocuk Hastalıklarında Tedavi* (Dr. Metin Bilger ile), 1945.

•KAYNAKLAR: S.Ş.Soysal, "Ord. Prof. Dr. İhsan Hilmi Alantar", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, (22), 1959; S.B.Tümay, "Ord. Prof. Dr. İhsan Hilmi Alantar", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, (25), 1962.

•BAKINIZ: AKALIN, R.K. ANDAY.

ALARCON, Pedro Antonio de
(1833-1891)

İspanyol romancı. *Don Quixote*'den sonra en çok okunan İspanyol romanı *Üç Köşeli Şapka*'nın yazarıdır.

Granada'da, Guadix kasabasında doğdu. Çok çocuklu ve yoksul bir ailenin oğluydu. Granada Üniversitesi'ndeki hukuk öğrenimini büyük güçlüklerle tamamladı. Genç yaşta politika ile ilgilenmeye başladı. 1853'te Madrid'e gidip, radikal fikirleri savunan Genç Liberaller Birliği adındaki topluluğun yayın organı *El Latigo* (Kırbaç) dergisini yönetti. Başından geçen bir düello olayı sonucu politik düşüncelerinde büyük değişiklikler oldu; kararlı bir tutucu ve

din savunucusu haline geldi. 1859'da İspanya'yla savaşmaya başlayan Fas'a, modern anlamda ilk savaş muhabiri olarak gitti. Fransa ve İtalya'ya uzun geziler yaptı. Dönüşünde siyasetten uzaklaşıp kendini edebiyata verdi. 1875'te İspanya Kraliyet Akademisi'ne seçildi. Bir süre sonra kendisine yöneltilen ağır eleştiriler sonucu yazarlıktan çekildiğini açıkladı. Uzun bir hastalıktan sonra Madrid'de öldü.

Daha öğrenciliği sırasında edebiyata aşırı düşkünlüğü olan Alarcon, hukuk okurken bir dizi roman çalışmasına girmişti. Ancak, bir yazar olarak adını duyurması Fas'taki savaşa ilişkin gözlemlerini yayımlamasından sonra gerçekleşti. 1872-1884 arasında yoğun bir yazma dönemine girdi. Başyapıtı sayılan *El sombrero de tres picos*'u ("Üç Köşeli Şapka") bu dönemde yazdı. Mizahi bir aşk öyküsünü anlatan bu yapıt, daha sonra çeşitli uyarlamalara, bu arada bir de baleye konu oldu.

Alarcon, İspanyol edebiyatının *Don Quixote*'den sonra en çok okunan ve sevilen romanı olan *Üç Köşeli Şapka*'yla ülkesinin büyük yazarları arasına girmiştir.

•YAPITLAR: *El final de Norma*, 1851; *Diario de un testigo en la guerra de Africa*, 1859; *El sombrero de tres picos*, 1874, ("Üç Köşeli Şapka"); *El capitan Veneno*, 1881.

ALASYA, Zeki
(1943)

Türk tiyatro, sinema oyuncusu. Metin Akpınar'la birlikte 1960'lar sonrasının en çok beğenilen güldürü oyuncuları arasında yer almıştır.

İstanbul'da doğdu. Robert Kolej'in orta kısmını bitirdi. 1959 yılında Milli Türk Talebe Birliği sahnesinde tiyatroya başladı. 1964 yılında Arena Tiyatrosu'nda profesyonel oldu. Gen-Ar ve Ulvi Uraz tiyatrolarında çalıştı. 1967 yılında Haldun Taner'in kurduğu Devekuşu Kabare Tiyatrosu'na katıldı. Topluluğun bütün oyunlarında oynadı, bazılarını yönetti. Metin Akpınar'la birlikte çeşitli TV şovlarında, reklamlarda ve gazino programlarında yer aldı. 1973'ten sonra sinema oyunculuğuna başladı. 1977'den beri film yönetmenliği de yapmaktadır.

Zeki Alasya, Metin Akpınar'la kurduğu ikiliyle yaygın ilgi topladı. Büyük bir ustalıkla kullandığı mimikleriyle kendine özgü bir kabare oyunculuğu geliştirdi. Halktan gelen tipleri ustalıkla canlandırdı. Çalıştığı tiyatrolarda oynanan kimi oyunların yazımına da katıldı.

Vatan Kurtaran Şaban (1967), *Bu Şehr-i Stanbul ki...* (1968), *Generallerin 5 Çayı* (1969), *Astronot Niyazi* (1970), *Ha Bu Diyar* (1971), *Aşk ü Sevda* (1973) gibi oyunlarda rol aldı.

•BAKINIZ: AKPINAR.

ALBA
(1507-1582)

İspanyol generali ve devlet adamı. Hollanda'da Protestan harekete karşı uyguladığı şiddet yöntemleriyle tanınmıştır.

Fernando Alvarez de Toledo (Alba dükü) 29 Ekim 1507'de Piedrahita'da (Avila) doğdu, 11 Aralık 1582'de Lizbon'da öldü. İspanya'nın soylu ailelerinden birinin oğludur. Babası genç yaşta öldüğü için, koyu bir Katolik olan büyükbabası tarafından yetiştirildi. 1524'te, Fuenterrabia'da V. Charles'ın Fransızlar'a karşı savaşan güçlerine katıldı. Kent alındıktan bir süre sonra yöneticiliğine atandı. 1535'te Tunus'un Osmanlılar'dan alınması sırasında, İspanyol ordusunun bir bölümüne komuta etti. 1546-1547'de ise, Alman Protestan prenslerinin kurduğu Schmalkalden İttifakı'na karşı V. Charles'ın yaptığı savaşta, imparatorluk ordularının süvari tümeninin komutanlığını yaptı.

1552'de İtalya'daki imparatorluk güçlerinin başkomutanı, 1556'da, V. Charles'ın oğlu II. Philip'in tahta geçmesinden sonra da Napoli genel valisi oldu. 1551'de yeniden başlamış olan Fransız-İspanyol savaşının son döneminde, 1557'de, Fransızlar'ı yendi ve Fransa'nın müttefiki olan Papa IV. Paul'ü İspanya ile anlaşmaya zorladı.

Bu dönemde, Hollanda'da (Felemenk) İspanya'ya karşı Calvinci hareketler yaygınlaşmıştı. Soyluların başlattığı ayaklanmayı yoksul halk sürdürdü ve soylular hareketi denetleyemez oldu. II. Philip en önemli iki bakanından biri durumuna gelmiş olan Alba'yı, 1567'de 20.000 kişilik bir ordu ile ayaklanmayı bastırmak üzere Hollanda'ya gönderdi. Alba burada, tüm yerel yasaları hiçe sayan ve halk arasında Kanlı Konsey denilen bir mahkeme kurdu; binlerce kişi cezalandırıldı. Ayaklanmanın önderlerinden Egmont ve Hoorn kontlarının başları kesildi; mahkemeye çıkmayanların toprakları ellerinden alındı.

Alba, ayrıca tüm satışlara vergi koydu. % 10'a kadar çıkan ve "onuncu peni" diye adlandırılan bu ağır vergiler yeni ayaklanmalara yol açtı ve sonuçta "onuncu peni" toplanamadı.

1572'de yoksul orduları, Calvincilik'in kökleşmiş olduğu ülkenin kuzeyini ve Zeeland'ın büyük bir bölümünü ele geçirdi. Durumdan yararlanmak isteyen soylular da, Almanya ve Fransa'dan Hollanda'ya saldırdılar. Yenilgiye uğrayan Alba, 1573'te kendi isteği üzerine İspanya'ya geri döndü.

Kral II. Philip, 1580'de Alba'yı Portekiz'de başlayan ayaklanmayı bastırmak için hazırlanan ordunun başına getirdi. Alba, ordusuyla Lizbon'u aldı ve orada öldü.

ALBEE, Edward
(1928)

ABD'li oyun yazarı. Uyumsuz tiyatronun önde gelen temsilcilerindendir.

12 Mart 1928'de Washington'da doğdu. Milyoner iş adamı Reed Albee tarafından evlat edinildi. Trinity College ve Hartford College gibi seçkin okullarda okudu. Ancak, genç yaşta yazar olmaya karar veren Albee, daha okul sıralarında öykü, şiir ve romanlar yazıyordu. Yirmi yaşında üstündeki baskıya dayanamayarak evini terketti. New York'un bohem sanatçılarının yaşadığı Greenwich Village'a yerleşti. Parasal durumunun kötüleşmesi üzerine çeşitli işlerde çalıştı ve oldukça sıkıntılı günler geçirdi. Bu dönemin izleri oyunlarına yansımıştır. *The Zoo Story* (Hayvanat Bahçesi) adlı oyunuyla önce Avrupa'da, sonra ülkesinde büyük bir ün kazandı. *A Delicate Balance* (Kıl Payı) adlı oyunuyla 1966 Pulitzer Ödülü'nü aldı. İlk uzun oyunu olan *Who's Afraid Of Virginia Woolf?* (Kim Korkar Hain Kurttan?) ile birçok ödül kazandı. 1963'ten bu yana hem kendisinin, hem başka yazarların oyunlarının yapımcılığını da üstlenmektedir.

Albee önceleri kısa, yenilikçi oyunlar yazdı. 1959'da yazdığı tek perdelik *Hayvanat Bahçesi*, Uyumsuz tiyatronun belirgin özelliklerini taşır. 20. yy Batı insanının başkalarıyla iletişim kurmadaki başarısızlığının ve tükenmişliğinin irdelendiği bu oyun, Albee'nin daha sonraki çalışmalarının temel çizgisini de belirler.

New York tiyatrolarının reddettiği ilk oyununun Berlin'de sahnelenmesinden ve başarı kazanmasından cesaret alan Albee, aynı yıl ikinci oyununu yazdı. Yine tek perdelik olan *The Death of Bessie Smith* konusunu, bir trafik kazası sonucu ağır yaralanan zenci şarkıcının hastaneye kabul edilmemesi yüzünden ölmesinden alır. Bessie Smith'in görülmediği kısa sahnelerde, Amerikan insanlık ülkülerinin yapaylığı ve çöküşü gösterilir. Günlük yaşamın yüceltilmiş değerlerini ve aile içindeki yabancılaşmayı eleştiren *The American Dream* adlı oyunuyla birlikte Avrupa'da ünü büyüyen Albee'nin çalışmaları giderek kendi ülkesinde de sahnelenmeye başladı.

Albee, ancak *Kim Korkar Hain Kurttan*'ın 1962'de oynanmasından sonra, çağdaş bir oyun yazarı olarak sivrilmeyi başarabildi. Daha sonraları filme de alınan bu oyun, kadın-erkek ve genel olarak insan ilişkilerine yöneltiği cesur eleştirilerle uluslararası tepkilere yol açtı. Bu oyunda, karşı cinslerden kişilerin gittikçe sertleşen bir çatışma içinde sergilenen çarpık ilişkileri, neredeyse kıyıcı denilebilecek bir mizah anlayışı ile verilir.

Yazarın 1966 Pulitzer Ödülü'nü almasını sağlayan *Kıl Payı*'nda cinsel rolleri tersyüz olmuş bir çiftin, birbirleri ve çevreleriyle olan sevgi-nefret ilişkileri, egemen mutsuzluk ve korku durumunun deliliğe ulandığı bir çerçevede sergilenir. Albee daha sonraki yapıtlarında genel olarak Batı toplumlarındaki yozlaşmanın nedenlerini araştıran siyasal eleştirilere girdi. Ancak bu oyunları *Kim Korkar Hain Kurttan*'ın başarısına ulaşamadı. Yazdığı son oyunlardan *All Over* özellikle dil ustalığıyla dikkati çekti.

Edward Albee, 20. yy Batı toplumlarının yaşam biçiminde görülen yabancılaşma ve çürümeye karşı mutlak olumsuzlayıcı bir tepki olarak çıkan Uyumsuz tiyatronun önde gelen yazarlarındandır. Tüm yapıtlarına egemen olan genel umutsuzluk hali içinde, cinsel yabancılaşma, toplumsal değerlerin yapaylığına tepki, kişilik çatışması, ailenin ve sistemin baskısına başkaldırı gibi temaları işler. Yer yer kullandığı dinsel alegoriler, tutkulardaki şiddet tonu yazarlığının belirgin özelliklerindendir. Diyaloglarının güçlü örgüsü ve acımasız alaylarıyla çağdaş oyun yazarları arasında önemli bir yere sahiptir.

- **YAPITLAR:** *The Zoo Story*, 1959, (Hayvanat Bahçesi); *The Death of Bessie Smith*, 1960; *The Sandbox*, 1960; *The American Dream*, 1961; *Who's Afraid of Virginia Woolf?*, 1962, (Kim Korkar Hain Kurttan?); *The Ballad of the Sad Café*, 1963; *Tiny Alice*, 1964; *A Delicate Balance*, 1966, (Kıl Payı); *Box*, 1968; *Quotations from Chairman Mao Tse-Tung*, 1968; *All Over*, 1971; *Seascape*, 1975.

- **BAKINIZ:** BECKETT.

ALBÉNIZ, Isaac
(1860-1909)

İspanyol besteci ve piyanist. Ulusal müzik okulunun öncülerindendir.

29 Mayıs 1860'ta Catalonia bölgesindeki Camprodon'da doğdu. 16 Haziran 1909'da Cambo-les Bains'de öldü. 4 yaşındayken piyanodaki üstün yeteneğini göstermeye başladı. 1867'de, dönemin pek çok İspanyol müzikçisi gibi, iyi bir eğitim görmek amacıyla Fransa'ya gitti. Paris Konservatuvarı'na başvurdu, ama yaşı küçük olduğu için kabul edilmedi. Okulun piyano öğretmenlerinden tanınmış estetikçi ve müzik yazarı Antoine François Marmontel'in özel öğrencisi oldu. Bir yıl sonra İspanya'ya dönerek Madrid Konservatuvarı'na girdi. 9 yaşında bu okuldan ayrılarak İspanya'nın çeşitli yerlerinde resitaller verdi. Daha sonra Porto Riko'ya giden bir gemiye gizlice binen Albéniz, yolculuk ücretini karşılamak için gemide piyano çaldı. Küba'dan ABD'ye dek çeşitli yerlerde konserler verdi; San Francisco'ya dek gitti. 13 yaşında yeniden Avrupa'ya döndü. İngiltere'de konserlerini sürdürdü. 14 yaşında Leipzig Konservatuvarı'na girdi. Bir yıl eğitim gördükten sonra, parasızlık nedeniyle İspanya'ya dönmek zorunda kaldı. Burada kraliyet bursu alması, Brüksel'de ve ardından yine Leipzig'de eğitimini sürdürmesine olanak sağladı. 1878'de Franz Liszt'le çalışmak için Budapeşte'ye gitti. Bestecinin uzun süredir gerçekleştirmek istediği bu girişimin, daha sonraları yöneldiği senfonik şiir çalışmalarıyla ilişkisi vardır. Bununla birlikte, Liszt'le çalışmış olduğu yolundaki bilgiler kesin değildir.

1880'de, Küba, Meksika ve Arjantin'deki konserlerinden sonra, ülkesine dönerek "zarzuela"larda (17. yy'da Calderon de la Barca'nın yarattığı bir tür İspanyol operası) orkestra şefliği yaptı. Geçimini sağlamak üzere piyano dersleri vermeye başladı. 1883'te evlendi. Barcelona ve Madrid'de yaşadı.

Konserlerinde, piyano için kolayca ve çokca bestelediği küçük salon müziği parçalarını çalıyordu.

Albéniz, 1883'te İspanyol müziğindeki ulusal yönelişin öncüsü ve kuramcısı Felipe Pedrell ile tanıştı. Bu ilişki, üzerinde giderek artan bir etki oluşturdu ve onu daha yoğun ve ciddi bestecilik çalışmalarına yöneltti. Bu amaçla, 1890 yılında, 30 yaşındayken, yeniden Paris'e gitti. Fransız Ulusal Müzik Derneği'nin kurucusu olan Vincent d'Indy'yle çalışmaya başladı. Debussy, Chausson, Fauré ve Dukas gibi tanınmış bestecilerle birlikte ders verdi. Aynı yılın sonlarında Londra'ya gitti. Burada çoğu fazla önem taşımayan ve bazılarının librettoları İngilizce olan operalar besteledi. 1894'te yeniden Paris'e yerleşti. Fransa'da bulunduğu yıllarda özellikle Debussy'nin izlenimci müziğinden etkilendi.

1900'den sonra, sağlığı iyice bozulmuş olduğundan, çoğunlukla İspanya'da kaldı. İngiltere'de bestelediği *Henry Clifford* adlı operanın metin yazarı olan zengin bir İngiliz'den para yardımı gördü. Yaşamının son yıllarını yatalak olarak geçirdi.

Halk müziğine yöneliş

Pedrell ile çalışmaya başlaması, Albéniz'in müzik yaşamında bir dönüm noktası sayılır. Bu dönemde halk müziği araştırmalarına yönelen besteci, eserlerinde İspanyol ulusal müziğinin özelliklerini değerlendirmeye çalışmıştır. O yılların ürünleri olan *İspanyol Dansları, İspanya Şarkıları, İspanyol Rapsodisi* gibi besteler, bu çabayı yansıtır. Paris'te Fransız bestecilerle çalıştığı dönemde, fazla ürün vermemiş olsa da, aldığı etkilerle aynı yöndeki gelişimini sürdürmüştür. 1896'da yazdığı *Pepita Jimenez* adlı opera-komik, bu türdeki eserlerinin en önemlisi ve başarılısıdır. Metni bir İspanyol yazardan alınmıştır ve taşıdığı ulusal özelliklerle bestecinin daha sonraki ürünlerine yakınlaşır.

Albéniz, ilk kez 1899'da Paris'te yorumlanan *Catalonia* adlı senfonik şiirle çıkış yaptı. Asıl ününü piyano eserleriyle sağlayan besteci, bunların en önemlisi olan *Iberia*'yı 1906-1909 yıllarında yazdı. İspanya'nın çeşitli bölgelerini yansıtan 12 parçadan oluşan ve virtüözlük gerektiren *Iberia*, eleştirmenlerce İspanyol ruhunu en iyi yansıtan yapıtlar arasında gösterilir. Daha sonra orkestralanan *Iberia*'nın yanı sıra, *İspanyol Süiti, Tango D Majör* ve tamamlayamadığı *Navarra*, sanatçının aynı yönelişi yansıtan öteki önemli yapıtlarıdır.

İtalyan müziğinin etkisi altında ulusal kimliğini yitirmeye yüz tutan İspanyol halk müziğini yeniden canlandıran Albéniz, aynı zamanda bir piyano virtüözüdür. Bu yüzden, bestelerinin çoğu yorumlanması güç parçalardır. Yine de, yetkin bir melodik üslup ve ritm duygusu ile ulusal yönelişi bütünleştiren bu yapıtları, çeşitli kesimlere seslenebilmiştir. Örneğin, piyano parçalarında, görece eskimiş olan süsleme tekniğine çokça yer vermesi, İspanyol gitar müziği geleneğinin bir etkisidir. Albéniz, halk müziğini dolaysızca kullanmaya, taklit etmeye yönelmemiştir. Bu müziğin melodik, armonik ve ritmik yapılarını çoğu kez izlenimci bir uslupla bestelerine sindirmeye çalışarak oluşturduğu bileşim, onu 20. yy müziğinin öncüleri arasına katmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Merlin, Henry Clifford, Pepita Jimenez.* **Orkestra ve piyano müziği:** *İspanyol Dansları, İspanya Şarkıları, İspanyol Rapsodisi, Catalonia, Iberia, İspanyol Süiti, Tango D Majör, Navarra.*

• BAKINIZ: DEBUSSY, D'INDY, DUKAS, FAURÉ, F. LISZT.

ALBERDI, Juan Bautista
(1810-1884)

Arjantinli filozof ve siyaset adamı. Görüşleriyle 1853 Arjantin Anayasası'nın temelini oluşturmuştur.

Tucuman'da doğdu. Paris'te öldü. Genç yaşında öksüz kalınca öğrenimini sürdürmek için Buenos Aires'e göç etti. Orada karşılaştığı yeni güçlükler yüzünden bir süre öğrenimine ara verdi. Sonra Hukuk Fakültesi'ne yazıldı, öğrenimi yanında müzikle de ilgilendi, müzik konularını içeren bir dergi çıkardı. Bu alanda sağladığı başarıyla geniş bir çevre kurdu. O dönemin ünlü aydınlarından Marcos Sastre ile tanıştı, onun düzenlediği sanat ve bilim konuşmalarına katıldı. Böylece, Sastre'nin öncülük ettiği ve içlerinde, Alberdi'nin de bulunduğu bir aydınlar topluluğu oluştu. Sonraları 1837 Kuşağı adı verilen bu topluluk, ozan Esteban Echeverria ile eğitimci Domingo Sarmiento'nun yönlendirmesiyle Avrupa'da gelişen yeni düşünceleri öğrenme olanağı buldu. Bu arada, Fransa'da yayımlanan ve dönemin felsefe sorunlarını içeren yayınlar getirtilmeye başlandı.

Bu yeni düşünceler ve ilerici gelişmelerden tedirgin olan başkan Manuel de Rosas'ın baskı yöntemine başvurması üzerine, içlerinde Alberdi'nin de yeraldığı kimi aydınlar başka ülkelere sığındılar. Alberdi önce Montevideo'ya gitti, orada bir Göçmenler Birliği oluşturdu. Bir süre sonra Avrupa'ya geçerek İtalya ve Fransa'ya gitti. Avrupa'da gelişen yeni felsefe görüşleri ve toplum anlayışlarını yakından tanıdı. Şili'ye gitti; orada kendisine uluslararası ün sağlayan, hukuk, şiir, yergi, eleştiri konularını içeren yazılarını, yapıtlarını yayımlamaya başladı. 1852'de Rosas'ın yönetimden uzaklaştırıldığını duyunca Arjantin Anayasası'nın temel ilkelerini oluşturan *Bases Para la Organizacion Politica de Confederacion Argentina* ("Arjantin Politik Organizasyonunun Temelleri") adlı kitabını yazdı. 1853'te Avrupa Bakanı olarak görevlendirildi. Paraguay Savaşı (1864-1870) nedeniyle yazdığı *El Crimen de la Guerre* ("Savaş Suçu") adlı yapıtında dünya barışını savundu.

Alberdi, felsefeyle ilgili düşüncelerini, genellikle, yönetim ve özgürlük konuları üzerinde yoğunlaştırdı. Hugo Grotius'un devlet anlayışından esinlenen Alberdi'ye göre yönetimin başlıca görevi kişi özgürlüğünü ve toplumsal gelişmeyi sağlamaktır. Bütün uluslar barışçı, özgürlükçü olmalıdır. Ulus yönetiminde başlıca ilke demokrasiye dayalı bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasıdır. Saldırganlık, hangi nedenlere dayanırsa dayansın suçtur, uygarlıkla bağdaşmaz.

Alberdi'nin hukuk anlayışı Hıristiyanlık'ın ahlak anlayışından kaynaklanır. Felsefesi ise materyalisttir; düşüncelerin yaşamdan ve toplum olaylarından kay-

naklandığını ileri sürer. Görüşlerinde yerici, alaycı bir anlatım egemendir.

• YAPITLAR: *Bases Para la Organizacion Politica de Confederacion Argentina*, 1852, ("Arjantin Politik Organizasyonunun Temelleri"); *El Crimen de la Guerre*, 1870, ("Savaş Suçu").

• BAKINIZ: GROTIUS.

ALBERS, Josef
(1888-1976)

Alman asıllı ABD'li ressam ve sanat kuramcısı. Avrupa Konstrüktivizmi ve "op art" akımlarının temsilcilerindendir.

19 Mart 1888'de Almanya'da Bottrop'ta doğdu. Berlin Kraliyet Sanat Okulu'nda okudu. Essen Sanat ve El Sanatları Okulu'nda öğretmenlik yaptığı 1913-1915 yıllarında litografi ve tahta oymacılığı dalında çalıştı. 1919'dan 1920'ye değin Münih Akademisi'nde Kandinsky ve Klee'nin öğretmenliğini yapmış olan Franz Stuch'un yanında resim çalıştı. 1920'de Walter Gropius tarafından kurulan ve o yıllarda Almanya'da modern desen çalışmalarının merkezi olan mimarlık ve tatbiki güzel sanatlar okulu Bauhaus'a girdi ve vitray çalışmalarına başladı. 1925'te Bauhaus'ta usta olduğunda, çalışmalarını tipografi, mobilya tasarımı, metal ve cam eşyalar üzerinde desen çalışması alanlarında da sürdürmekteydi. Bauhaus'un 1933'te Nazi hükümeti tarafından kapatılmasından sonra Almanya'dan ayrılarak ABD'ye gitti; çeşitli üniversitelerde ders verdi. 1936 ile 1956 arasında çok sayıda sergi açtı. 25 Mart 1976'da New Haven'da öldü.

Albers'in Essen'deki litografi ve tahta oymacılığı dalındaki ilk çalışmalarında dışavurumcu (ekspreşyonist) bir yaklaşım vardır. Daha sonraki Bauhaus döneminde ise, dışavurum ve duyguya dayanan sanat anlayışını reddederek geometrik soyutlama, ölçü ve dengenin ağır bastığı ve temel renklerin kullanıldığı bir sanat anlayışına yöneldi. ABD'ye gittikten sonra, fiziksel sanat nesnesi ile yarattığı psikolojik etki arasındaki ilişkiyi araştırmaya başladı. Daha sonraki yapıtları, resimde temsil öğesine ve dışavurumculuğa karşı ölçülü soyut düzenlemeye ağırlık veren konstrüktivizm akımına girer. Bu akımın diğer temsilcileri gibi Albers de kendiliğinden ve kişisel bir usluba karşı anlatımda kesinlik ve nesnelliği, biçimde ekonomiyi savundu. Çalışmalarında, geometrik biçimlere, özellikle de, sanat yapıtını doğal bir anlatımdan koparıp sanatçının bilinçli tasarımını öne çıkardığını düşündüğü için, kareye özel bir yer verdi.

En önemli resimleri, 1950'den başlayarak yaptığı *Homage to the Square* ("Kareye Saygı") adını verdiği bir dizidir. Bu dizi, dikkatle ölçülerek içiçe yerleştirilmiş değişik boyutlarda ve yakın tonlardaki karelerden oluşur. Albers'in, daha önce Kandinsky'nin de yaptığı gibi, birbirine çok yakın tonlar arasındaki etkileşim üzerine yaptığı çalışma *Interaction of Color* adlı kitabında yayımlandı. Albers, resimde ölçü ve yakın renk tonlarına ağırlık vermesiyle "op art" diye tanınan *optical art* (optik sanat) akımına yaklaşmıştır. *Shrine* ve *Sanctuary* adlı litografileri, sanatta fiziksel olguyla psikolojik etki arasındaki bağı vurgulayan ve optik yanılgılardan yararlanarak sanata hareket boyutunu katmaya çalışan "op art" örnekleri olarak tanınır.

Albers ABD'ye göçen ve orada Bauhaus estetiğini yaymaya çalışan Alman sanatçılarının en etkili olanlarındandır. Yakın renk tonları arasındaki etkileşim üzerine yaptığı çalışma, Kandinsky'nin çalışmalarından daha sistematik olarak değerlendirilmiştir. Albers'in, ABD'de Avrupa Konstrüktivizmi'nin ve "op art"ın gelişmesine önemli katkıları olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): **Vitray:** *Figure*, 1921; *Fugue*, 1925, **Duvar Deseni:** *America*, (Harvard Graduate Center), 1950; *Two Structural Constellations*, (New York Corning Glass Binası) 1958; *Two Gates*, (New York Time-Life Binası), 1959; *The City*, (New York Pan-American World Airways Binası), 1963; *Structural Constellations*, (Münster Sanat ve Kültür Tarihi Müze Binası), 1970. **Resim:** *Homage to the Square*, 1950, **Litografi:** *Shrine*, 1942; *Sanctuary*, 1942. **Plastik kabartma:** *Transformations of Scheme*, 1948-1952. **İnceleme:** *Interaction of Color*, 1963; *Search versus Research*, 1965. **Şiir:** *Poems and Drawings*, 1958.

• BAKINIZ: GROPIUS, KANDINSKY, KLEE.

ALBERT I
(1875-1934)

Belçika kralı. I. Dünya Savaşı'nda Belçika ordusu başkomutanlığında bulunmuş, savaştan sonra ülke ekonomisinin iyileştirilmesine çalışmıştır.

8 Nisan 1875'de Brüksel'de doğdu. 17 Şubat 1934'de Belçika'nın güneyinde, Marche-les-Dames'da öldü. Flandre Kontu Phillippe ile Hohenzollern Prensesi Marie'nin oğludur. 1900'de Bavyera dükünün kızıyla evlendi. Léopold (daha sonra III. Léopold adıyla tahta çıktı), Charles ve Marie José adlı üç çocukları oldu. 1909'da amcası II. Léopold'un ölümü üzerine, I. Albert adıyla tahta çıktı.

Parlamenter monarşi ile yönetilen Belçika'da, I. Dünya Savaşı öncesinde mecliste Katolik Parti çoğunluktaydı. Bu dönemde halk, seçim yasasını değiştirmek ve genel oy hakkı kazanmak için mücadele ediyordu. Çünkü, 1893'ten kalma seçim yasası, yaş, gelir, aile ve öğrenim durumuna göre bazı yurttaşlara birden çok oy hakkı veriyordu ve seçmenlerin yaklaşık beşte ikisi, iki ya da üç oy kullanabiliyordu. 14-24 Nisan 1913'te bu durumu protesto etmek amacıyla yapılan bir grev sonucunda, hükümet bu yasanın değiştirileceği konusunda güvence verdi; ama I. Dünya Savaşı'nın çıkması bu değişikliği geciktirdi.

1 Ağustos 1914'te, I. Dünya Savaşı başlayınca, 1893 tarafsızlık antlaşmalarını hiçe sayan Alman İmparatoru II. Wilhelm, 2 Ağustos'ta I. Albert'e Alman ordularının Belçika topraklarından geçeceğini

◄ *Konstrüktivizm*

bildiren bir ültimatom verdi. Albert, bu ültimatomu reddedince Almanya 4 Ağustos'ta Belçika'yı işgale başlayarak 20 Ağustos'ta Brüksel'e girdi. Başkomutanlığını I. Albert'in yaptığı Belçika ordusu, Yser Nehri'nin gerisine çekilmek zorunda kaldı; I. Albert, Belçika'nın işgal edilmemiş bölümündeki La Panne' da karargâh kurdu. Liberaller, Katolikler ve sosyalistlerden oluşan Belçika Ulusal Birlik Hükümeti ise Fransa'da Le Havre'a yerleşmişti. Belçika Ordusu, Liége ve Anvers'i savunarak, Almanlar'ın Dunkerque ve Calais'ye geçmesini önledi, siper savaşlarında müttefiklerle işbirliği yaptı. Müttefiklerin 1918'deki genel saldırısının başlangıcında, Belçika ordularına Kral I. Albert komuta etti.

I. Dünya Savaşı'nda en çok zarar gören ülke olmakla birlikte Belçika kısa zamanda toparlandı. 6 Mayıs 1919'da, I. Albert ve hükümet birden çok oy hakkının kaldırıldığını ilan ettiler. Kadınların bir bölümüne de oy hakkı tanındı. Versailles Antlaşması ile, Alman sınırındaki Eupen, Malmédy ve Moresnet Belçika'ya verildi. Gene 1919'da İngiltere ile varılan bir antlaşma sonucunda, Belçika'ya, daha önce Alman egemenliğinde olan Ruanda ve Urundi üzerinde manda hakkı tanındı ve bu ülkeler Belçika Kongosu' na bağlandı.

Sonraki yıllarda I. Albert ülkenin onarımı ve Alman işgalinde yıkılan sanayinin geliştirilmesi çalışmalarını yönetti. 1926'da krala, mali krizi önlemek için, altı ay ülkeyi tek başına yönetme hakkı verildi. Belçika'yı da etkisi altına alan 1929 Dünya Bunalımı'ndan sonra, 1932'de de hükümete bütçe açığının giderilmesi için olağanüstü yetkiler tanındı.

Floransalı mimarlar grubunun genç üyesi

I. Albert döneminde, Flaman milliyetçiliği güçlenmişti. 1922'de Flamanca, Fransızca ile birlikte resmi dil olarak kabul edildi. 1932'de ise Belçika iki dil bölgesine bölündü. Wallon eyaletlerinin resmi dili Fransızca, Flandre'ınki ise Flamanca olarak belirlendi.

ALBERTI, Leon Battista
(1404-1472)

Mimarlık yapıtları

İtalyan mimar ve yazar. Hümanist, doğacı ve bilimsel yaklaşımıyla Rönesans düşüncesinin kuramcılarından olmuştur.

Cenova'da doğdu, Roma'da öldü. Floransalı zengin bir tacirin gayrimeşru çocuğudur. Floransa' nın en zengin ve soylu ailelerinden olan Albertiler, Floransa'da aileler arası çekişmeler sonucu, bir süre için Cenova'ya gitmek zorunda kalmış; Alberti de bu sırada doğmuştu. Kuzey İtalya'da öğrenim gördü, daha sonra Bologna'da hukuk okudu. 1428'de yirmi dört yaşındayken, ailesine verilen ceza kaldırıldığı için Floransa'ya döndü. Bundan sonraki birkaç yıl onun gelişmesinde ve mimari formasyonunu kazanmasında önemli yıllardır. Birçok konuya büyük ilgisi vardı; hukuk eğitimi görmüş ama sanatın bütün dallarıyla ilgilenmişti. Aynı zamanda iyi bir sporcuydu, atletizm ve binicilikle uğraşıyordu.

Alberti'nin asıl tanındığı alan yazarlıktır. Mimarlık, resim ve heykel üstüne yapıtları Rönesans düşüncesinin özünü yansıtır. Oyun yazarlığı ile de uğraşan Alberti, Romalı yazar Lucian'ın üslubunda bir komedi ve diyalog yazmıştır. Bunun yanı sıra ahlak, din, sosyoloji, hukuk konularında ve doğa bilimlerinin çeşitli dallarında makaleler ve tezler hazırlamıştır.

Floransa'da geçirdiği birkaç yıldan sonra, Roma' da Papalık mahkemelerinde sekreter olarak çalışmaya başlamış ve bundan sonraki yaşamı Roma ve Floransa'da geçmiştir. Bu sıralarda, Papa V. Nicholas'ın politikası orta İtalya'da etkisini artırmıştı. Tüccar kesiminden destek alan dini çevrelerde hümanist bir yönelim gelişmeye başlamış; bu, Roma'daki çalışma yaşamında Alberti'ye, Floransa'dakine benzer elverişli bir ortam sağlamıştı. Bu yıllarda papa çeşitli yapı projeleriyle uğraşmaktaydı. Bu konuda danışmanı Floransalı mimar Bernardo Rosselini idi. Alberti, yakın arkadaşı Biondo da Forlini vasıtasıyla papa ile tanıştı. Alberti'nin, Vatikan'ın restorasyonunu ve Santa Maria Maggiore'nin bazı onarım işlerini almasından sonra, mimarlık konusunda saygınlığı arttı. Bu iki mimarın önerilerinden yararlanan papa, içinde Acqua Vergine su kemerlerinin restorasyonu ve Piazza di Trevi'deki mermer süslemeli çeşmenin yapımında da bulunduğu birçok projenin gerçekleştirilmesini sağladı.

15.yy'ın başlarında Antik Roma'nın yeniden keşfedilmesiyle yeni bir sanat, kültür ve bilim anlayışı doğmuştu. Değer yargıları, Orta Çağ'ın karanlık, bulanık düşüncelerinden sıyrılıp, Eski Roma'nın insan temasını yeniden buluyordu. Mimaride Eski Roma'yla ilişkili bir biçim arayışı vardı. Floransa'da yüzyılın başından beri Brunelleschi, Masaccio ve Donatello gibi sanatçılar bu yeni biçim arayışına girmişlerdi. Alberti de Antik Roma mimarlığını, plan tipleri ve ayrıntılarını incelemeye ve gezerek gözlemlemeye başladı. Brunelleschi'nin önderliğini yaptığı Floransalı mimarlar grubunun en genç üyesi oldu. Onların çalışmalarını sürdürdü, birçok ilkelerini geliştirdi ve klasik çizgiyi daha bilinçli bir biçimde savundu. Arkeolojik bilginin kullanılmasında ustaydı. Brunelleschi'de görülen Gotik mimarinin son izlerini Alberti silmiştir.

Alberti, 1446'da, Rimini tiranı Sigismondo Malatesta için, *San Francesco Kilisesi*'nin yapımına başladı. Kilise cephesinin özgün yanı Roma zafer kemerlerinin kilise mimarlığına uygulanmasıydı. Kilise İtalya' nın en önde gelen dinsel yapılarından biri oldu. Mermer cephesi ve güney yönünde geniş kemerlerin oluşturduğu arkadlı yan cephesi ile bir 15.yy yapısından çok Roma'nın ağırlığını yansıtıyordu. Kilisede önemli vatandaşların lahitleri ve altı şapel (ibadet yeri) vardı. Şapellerden biri, Kudüs'ten gelen ve Aziz Jacob için yapılmış olan süslemeli kutsal yazıtlarla çevriliydi. Bu şapel aynı zamanda Sigismondo Malatesta ve karısı Isotta'nın lahitlerini de içermekteydi. Lahitlerden birinin üst tarafında Sigismondo'nun portresi, başka bir bölümünde ise Alberti'nin kendi resmi görülmekteydi. Kilisenin cephesinde daha önce Orta Çağ kiliselerinde görülen, Tanrı'nın büyüklüğünü anlatan yazıtlar yerine, iri harflerle Sigismondo' nun adı ve yapının tarihi yazılıydı. Bütün Rönesans

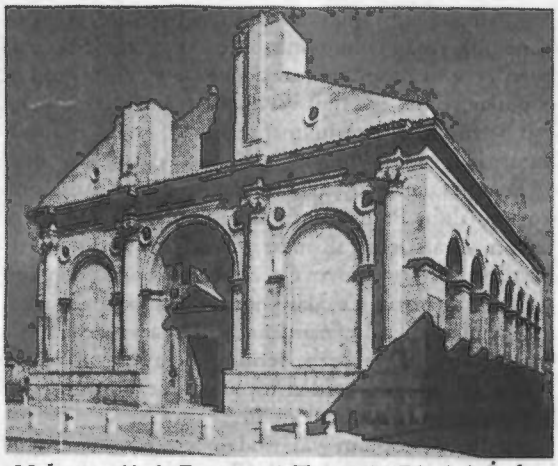

Malatesta (Aziz Francesco) Tapınağı-Rimini, İtalya

Aziz Andrea Kilisesi'nin iç mekânı-Mantua, İtalya

mimarlığında görülen bu uygulamanın amacı, bina yaptıran kimselerin kendilerine ve kentlerine ün kazandırmak ve adlarını tarihe geçirmekti.

Alberti ikinci kilisesini Floransa'da yaptı. Floransa tüccarlarından ünlü Giovanni di Paolo Rucellai, kendi anısına, *Santa Maria Novella Kilisesi*'nin cephesini yeniden yaptırmak istiyordu ve yakın arkadaşı Leon Battista'dan yardım istedi. Cephe ve özellikle giriş kapısı büyük ilgi toplayan kilisenin cephesinin yapımı 1477'de tamamlanmıştır.

Alberti'nin yine Rucellai ailesi için tasarladığı saray bu yeni biçimlerin konut mimarisine uygulanmasının örneğidir. Aslında bu, klasik Roma yapısına hiç benzemeyen, üç katlı, kabarık taş bloklarla kaplanmış sıradan bir binaydı. Ancak, Alberti cephede eski Roma biçimlerini kullanarak bu sıradan yapıya yepyeni bir anlayış kazandırmıştır. Zemin katta Dor, orta katta İyon, üst katta da Korint olmak üzere üç ayrı sütun düzeni kullanılmıştır. Yapı, pilastrlarla (bir bölümü duvara gömülü ayak) düşey, incelikle düzenlenmiş kornişlerle yatay olarak bölünmektedir. Her katta farklı sütun ve pilastr düzeni kullanmak Eski Romaya özgüydü. Alberti'nin Colosseum'dan etkilenerek getirdiği bu düzenleme daha sonra evrenselleşerek yüzyıllar boyu birçok mimarca kullanılmıştır. *Ruccelai Sarayı*'nın (Palazzo Ruccelai) pencereleri diğer Rönesans saraylarındaki gibi iki bölümlüdür. Asıl dikdörtgen, üzerindeki iki yarım daireden oluşan bölmeden bir arşitravla (baştaban) ayrılmaktadır. Pencerenin dikdörtgen bölmesinde genişliğin yüksekliğe oranı, pilastrlar arasındaki bölümün genişliğinin yüksekliğe oranına eşittir. Cephede her ayrıntı önceden planlanmıştır, küçük bir değişiklik yapmak bile olası değildir.

Alberti, *San Pancrazio Kilisesi Şapeli*'ni de Ruccelai ailesi için yapmıştır. İki kolon ve kilisenin duvarını oluşturarak iki pilastra taşıtılan büyük arşitravlara dayalı bu şapel onun en iyi çalışmalarından biridir.

Mantua Markizi Ludovigo Gonzaga için Floransa'daki *Annunziata Kilisesi*'nin ana şapelini yeniden yapan Alberti, daha sonra markizle birlikte Mantua'ya gitti. Mantua ve Padova arasında Alberti stilinde çeşitli kiliseler vardır; ancak bunlardan yalnızca birkaçının Alberti tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmektedir. Bunlardan biri olan Mantua'daki Yunan haçı planlı *Santo Sebastiano Kilisesi*'ni Alberti, 1460'ta planlamıştır.

Alberti, *Ruccelai Sarayı*'ndan başka, daha önce bir bölümünü Brunelleschi'nin planladığı *Pitti Sarayı*'nı tamamlamıştır. Yüzyıl sonra bu saray daha da genişletilmiştir.

Alberti'nin son yapıtı Mantua'daki *Sant Andrea Kilisesi*'dir. Burada geleneksel bazilika düzeni bırakılmış, orta nefe, sırasıyla yüksek ve geniş, sonra alçak ve dar açıklıklarla bağlanan yan şapeller katılmıştır. Böylece, yan nefler, geniş beşik tonozla örtülü orta nefe eşlik eden küçük merkezler oluşturmaktadır. Planda düzgün aralıklarla yerleştirilmiş kolonların yerini, açık ve kapalı bölmeler arasında a-b-a sırasıyla yerleştirilmiş geniş ayakların aldığı görülür. Bu oranlama yapının bütün ayrıntılarına uygulanmış ve *Sant Andrea*'nın bütününü derin ve sakin bir ifadeye büründürmüştür.

O çağlarda, mimarlar planladıkları bütün yapıların uygulamasında bulunamadıklarından yanlarında yardımcı mimarlar çalıştırıyorlardı. Alberti'nin planlarını Floransa'da Silvestro Fancelli, Mantua'da ise Luca Fancelli adında genç bir Floransalı mimar uygulamıştır.

Kuramsal çalışmaları

Alberti, mimarlık yapıtlarının yanı sıra asıl yazdıklarıyla tanınmıştır. Eğitim ve kültürün sanatçının yaratıcılığını artırdığına, iyi bir eğitim görmemiş sanatçının ise önemli hatalar yapacağına inanırdı. Kuram ve uygulamanın bir araya gelmesiyle en iyi sonucun elde edileceğini düşünen Alberti, eğitim görmüş sanatçıların görüşlerinin ve yazılarının, uygulamadan yetişenlerinkine göre çok daha etkili ve yararlı olduğu görüşündeydi. Bu görüşle kendini mimarlık, perspektif ve resim alanında çalışmaya adamış ve bu konularda çeşitli kitaplar yazmıştır. Vasari'nin, bu konuda, Alberti hakkındaki yorumu ilginçtir: "Başka sanatçıların mimarlık yapıtları Alberti'nin yapıtlarından daha yetkin olduğu halde, yazdıkları bilimsel çevrelerde o denli etkili olmuştur ki, Alberti, gerçekte kendinden üstün olanlardan daha üstün görülmüştür."

Orta Çağ yazarlarının resim, mimarlık ve öteki sanatlara yaklaşımları dinseldi. Sanatçının görevi kiliseye hizmet etmekti. Sanatçı dinin genel değerlerini kabul edip, tinsel olanı vurgulamış, özdeksel olana ilgi

Toplumsal görüşleri

Azize Maria Novella Kilisesi-Floransa, İtalya

Ruccelai Sarayı-Floransa, İtalya

Resim üzerine

Mimarlık üzerine

duymamıştır. 1420'ler kuşağı ise sanata bambaşka bir ruhla bakmış, bilimsel çalışmaya ve doğaya dayalı olmayan sanat kuramlarını onaylamamıştır. Bu yeni düşünceler anlatımını iyi bir biçimde, Alberti'nin yazılarında bulmuştur. Alberti'nin sanat ve edebiyatla ilgili öğretileri zamanının politika, felsefe ve öteki bilim dallarını da etkilemiştir. Alberti'nin ortaya koyduğu bu kuramlar bütünüyle yeni değildir. Onun açıklık ve bütünlükle ortaya koyduğu düşüncelere daha önce de değinen düşünürler olmuştur. Örneğin, 14.yy'da gelişmeye başlayan yeni natüralizmin izlerini Cennino Cennini'de görmek olasıdır. Ya da antikiteye yaklaşım daha önce Lorenzo Ghiberti'de kendini göstermekte idi. Ancak, Alberti'den önceki yazarlarda bu düşünceler tam anlamıyla gelişmemişti.

Alberti'nin yaşama ve topluma bakışı 15.yy'ın ilk yarısında yaşamış hümünistlerle aynı çizgidedir. Alberti'ye göre, toplum yararı önde gelmeli; prensler, soylular ve tek tek tüm vatandaşlar birbirlerine karşı eşit sorumluluklar duymalı; prens, vatandaşlarının yararı için onları yönetmeli, özgürlüklerini korumalı ve kent yasalarına uymalıdır. Her şeyden önce de barış korunmalıdır. Prensin emrindeki yönetici memurların halkın yararı için çalışması gerektiğini düşünen Alberti, yargıçların işlevi ve cezalar konusunda da uzun yazılar yazmıştır. Cezalar konusundaki bazı görüşleri çağı için çok ileridir. Zamanındaki cezaevi koşullarına karşı çıkmakta ve cezaevlerinin suçluyu yok etmek için değil, onları yeniden topluma kazandırmak için var olduğunu düşünmektedir.

Alberti, toplum yararından söz ederken soyut bir yarar kavramından değil, toplumu oluşturan bireylerin ayrı ayrı yararlarından söz eder. Alberti'nin ahlak kuramı şöyle özetenebilir: Birey, iradesini ve aklını kullanarak ve doğayı izleyerek erdemi aramalıdır. İnsana gerekli olan, duygularında dengeli olmak, dünya nimetlerinden onlara bağımlı kalmadan yararlanmaktır. Alberti'nin kuramında, akıl ve mantığın sonucu ortaya çıkan denge en belirgin özelliktir. Bu akılcı yaşam görüşü, Katolik düşünceden çok, Eski Yunan ve Roma felsefesine dayanmaktadır; ancak Hıristiyanlık'a da karşı değildir. Sonuç olarak Alberti, hümanist bir din görüşü benimsemiştir.

Alberti, sanat üzerine kuramsal düşüncelerini üç temel yapıtta toplamıştır. İlk kitabı, resim sanatı üzerine 1436'da yazdığı *Della Pittura di Leon Battista Alberti Libri Tre*'dir. Bu kitapta, hem resim sanatı üzerine düşünceleri, hem de teknik bilgiler yer almaktadır. Daha önce Brunelleschi'nin bulduğu "cisimlerin gözden uzaklaştıkça küçük görünmesi" nin, yani perspektifin, çizim ilkelerini açıklar. Ona göre, resmin birinci işlevi doğayı aynen ortaya koymaktır. Başka bir önemli ilke de, benzetmeyle birlikte resmi güzel yapmaktır. Bütün doğal nesnelerde güzellik bulunmayabilir; ancak sanatçı, yine doğa aracılığıyla güzeli elde edebilir. Resmedilen her şey, her zaman doğadan seçilmeli, güzelliğe dikkat edilmelidir. Vasari'ye göre Alberti resim sanatını uygulamakta pek başarılı olamamıştır; en iyi ve bilinen resmi Venedik'te San Marco Meydanı'nın perspektifidir.

Alberti'nin ikinci ve en önemli yapıtı, mimarlık üzerine, on kitapçıktan oluşan tezleridir. Bunları yaklaşık 1450'de yazmaya başlamış ve 1472'de ölümüne değin değişiklikler ve eklemelerle geliştirmiştir. Latince olarak yazılan bu kitabın adı *De Re Aedificatoria*'dır. Sonuncu çalışması ise 1464'de, heykel üzerine yazdığı *De Statua* adlı kitaptır.

Mimarlığın insanın günlük gereksinmeleriyle çok yakından ilgili bir sanat olması nedeniyle, Alberti'nin toplumsal düşünceleri en çok mimarlık kuramlarına yansımıştır. Alberti'ye göre, mimarlık kentsel bir eylemdir. Mimarlıkla ilgili kitabının önsözünde, mimarlığın işlevsel ve estetik yönden kente getirdiği zenginlikten söz eder. Mimarlık aynı zamanda ticarete hizmet etmekte, kentin korunmasını sağlamakta, hatta çeşitli savaş silahları bularak kentin büyümesini sağlamaktadır. Mimarlık sayesinde kentler, önemli kişilerin anılarını canlı tutan anıtlara, kamu yapılarına ve özel konutlara kavuşmaktadır.

Alberti, mimarlık hakkındaki ilk üç kitapçıkta tamamen teknik konuları ele alır. Birinci kitapçık mimari çizimle ilgili bilgileri, ikinci kitapçık malzeme seçimini, üçüncüsü de strüktür (taşıyıcı sistem) ilkelerini anlatır. Bu temel bilgilerden sonra Alberti, kentin bütününü ilgilendiren sorunlara eğilmekte ve en başta da kentin yerleşim alanını incelemektedir. Ona göre, kentin yeri sağlıklı, iklimi uygun olmalı, su kolay elde edilebilmeli, kent kolay savunulabilmelidir. Yerleşme planında, ana caddeler rahat bir biçimde köprüler ve kentin yapılarıyla bağlantılı olmalıdır. Caddeler sıkışıklık yaratmayacak kadar geniş, çok sıcak olmayacak kadar dar olmalıdır. Alberti, sokakların simetrik bir biçimde planlanmasını önermekte, bütün bir sokak için standart bir konut tipi seçilebileceğini düşünmektedir.

Kentin tümünü ilgilendiren sorunları ele aldıktan sonra, kentte yapılacak çeşitli yapıların incelenmesine girer. Bunları üç bölüme ayırır; kamu yapıları, önemli vatandaşların konutları ve halkın konutları. Birinci tip yapılardan meydaların, kulelerin, köprülerin, kiliselerin, tiyatroların yapımı ve planlanması için en ince ayrıntıları vermiştir. Bu tür yapılar kentin zenginliğini ve güzelliğini ortaya koyar. Kentin ileri gelen vatandaşlarının konutları da soylu fakat gösterişten uzak olmalıdır. Büyüklük ve süslemeden çok, rahatlık ve işleve dayanmalıdır. Aksi halde komşuların kıskançlığını uyandıracak ve tasarımın uyumu bozulacaktır. Daha yoksul halkın konutları da zengin konutlarıyla aynı plan şemasında yapılacak, ancak daha küçük ve alçakgönüllü olacaktır. Böylece zengin ve yoksul arasındaki fark fazla belirgin olmayacaktır. Alberti, her iki grup yapı için tüm kuralları vermiş ve aynı ilkeleri tüm ayrıntılarda yinelemiştir.

◄ *Kent planlaması*

Alberti, öteki Rönesans düşünürleri gibi sanatçının bütün sanatlarla ilişkili olması gerektiğini savu-

İtalyan Rönesans Mimarlığı

Rönesans, 15. yy'ın ilk yıllarında İtalya'da hümanizm düşüncesinin etkisiyle oluşan, oradan bütün Avrupa'ya yayılan ve 16. yy'ın sonlarına değin süren sanat, kültür ve bilim anlayışıdır. İtalyanca yeniden doğuş anlamına gelen rinascita, ticarete dayanan cumhuriyetlerdeki elverişli ortamda, Floransa'da doğmuştur. Değişen kültür ve bilim ortamı, mimari yapıtların çehresini de değiştirmiştir.

Rönesans'la birlikte İtalyanlar, perspektif yasalarını incelemek için matematik bilimine, insan vücudunun yapısını incelemek için anatomiye yöneldiler. Gözün bakış yolu ve kılavuzu olan çizginin geliştirilmesi, perspektif kurallarının bulunmasıyla olmuştur. Brunelleschi'nin* gözden uzaklaştıkça küçülen ağaç dizisinin resmini yapması, sanatçılar önünde yeni ufuklar açmıştır. Böylece, bilime, doğaya ve eski sanatın kalıtına yönelmek gerçekliğin elde edilmesi demek olmuştur.

Rönesans mimarlığının ilk önderi Brunelleschi (1377-1446) olmuştur. Klasik Roma yapıtlarını inceleyerek, boyut ve oranlarını, çeşitli sütun düzenlerini, mimari biçimlerini ve süs motiflerini saptayıp, yapıtlarında kullanan Brunelleschi'nin 1420'de yapımına başladığı Yetimler Evi ve Pazzi Şapeli ilk Rönesans yapılarıdır. L.B. Alberti 15. yy'ın ikinci yarısında mimarlık, resim ve heykel üzerine yazdığı kitaplarla yeni sanatın kuramcısı olmuştur. Yaptığı Ruccelai Sarayı'nda, üç katta ayrı sütun düzenleri kullanmış, Sant Andrea Kilisesi'nin cephesine eski bir Roma zafer takının cephesini uyarlamıştır. Bu öğeler Eski Roma ve Yunan'dan beri ilk kez kullanılmaktaydı.

15. yy'ın ikinci yarısında görülen öteki önemli mimarlar, Michellozzo (1396-1472) ve Filarete'dir*. (1440-1469). 16. yy'ın ilk yarısında Tempietto'yu yapan ve San Pietro Kilisesi'nin yeniden planlanmasında görevlendirilen Bramante* (1445-1514) ve Leonardo da Vinci* (1452-1519), Sangallo (1445-1515), Rafaello* (1483-1520) ile gelişen Rönesans mimarlığı, 16. yy'ın ikinci yarısında Michelangelo* (1475-1564) ile en parlak dönemine ulaşır. Michalengelo'nun Campidoglio Sarayları'nda ve San Pietro Kilisesi'nin kubbesinde görülen detaylar Manyerizm'i hazırlar. Bu dönemin bir başka önemli mimarı da Sansovino'dur (1486-1570). Rönesans, Vila Capra'yı yapan Palladio* (1508-1580) ile yerini Manyerizm'e bırakır.

Rönesans'ın dayandığı ana kavram tam ve kusursuz orandır. Bu dönemde insan tasvirinde olduğu kadar, mimarlıkta da durağan güzellik ve yetkinlik gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Rönesans mimarlığının güzellik anlayışına göre bir yapıtın bütün bölümleri kusursuz bir denge içinde olmalı; fazladan bir parça eklenip, çıkartılamamalı ya da değiştirilememelidir. Her biçim ve her kısım başlı başına yaşayan bir varlıktır. Rönesans mimarlığında bir yapıtın her parçası bütüne sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte, kendi içinde bir bağımsızlığa sahiptir. Tekler bütüne bağımlıdır, ancak kendi başına da varolabilir. Bu, gözlemciyi ekleye ekleye görmeye, bir parçadan ötekine geçerek bakmaya zorlar. Bağımsız bölümlerin arasında uyum, oran ve simetri ilkeleriyle birlik sağlanır. Rönesans mimarlığında sade ve basit bir strüktür anlayışı benimsenmiştir. Eski Roma ve Yunan yapılarının strüktür ve mekân kavramı bu yeni mimariye örnek olmuştur. Bu mekân kavramında her hacim elle tutulur biçimde kendini belirtir. Yüzeylerin kenarları net, çizgiler keskindir. Strüktürün dıştan anlaşılmasına ve süslemelerle örtülmemesine çalışılmıştır.

nur. Sanatçının tanımını yaparken, onun, sanatıyla ilişkili bütün bilgileri özümlemesi ve özellikle tarih, edebiyat ve matematik konularında bilgili olması gerektiğini belitmiş, sanatın bilimsel bir temeli olduğu anlayışı bütün yazılarında yer almıştır. Alberti'ye göre sanat, bilgi, mantık ve yöntemle öğrenilir, uygulamayla ustalaşılır. Gerek sanat gerek mimarlıkla ilgili yazılarında dinle ilişki kurmamıştır. Temel görüşü, yapıların ya yaşamın gereksinimlerini karşılamak, ya da insanın rahatı ve zevki için yapılmış olduğudur.

Alberti'nin mimarlıkla ilgili kitabında ortaya koyduğu hümanist görüşler klasik antikiteye duyulan güçlü bir hayranlıkla birleşmiştir. "İdeal kent" planı antik devirlerden elde edilen öğelerle oluşmuştur. Yapı tasarımları, Roma mimarisiyle birçok benzerlikler taşımaktadır. Yetke olarak çoğunlukla Yunan ve Roma tarihçileriyle filozoflarını kabul eder. Mimarlıkla ilgili kitabında, güzellikle ilgili görüşünü anlatırken eski Romalı mimar Vitruvius'un açıkça etkisi altında kalmıştır. Alberti şöyle der: "Herhangi bir eserin bütün bölümleri öyle bir denge içinde olmalıdır ki, ona ne fazladan bir parça eklenip çıkartılabilsin ne de değiştirilebilsin." Alberti, insanın, güzelliği akıl ve mantıkla algıladığını söylemektedir. Ona göre doğa kendi ilkelerine ve düzenine göre işler. Mimarın amacı, doğadaki bu düzen ve dengeyi kendi yapıtlarına aktarabilmektir. Alberti'nin sözünü ettiği bu ilkeler uyum-oran-simetridir. Bu görüşleri Aristoteles ve Vitruvius'un düşüncelerinden almış; ancak bunları soyut estetik görüşler olarak ele almamış, uygulamada da kullanmıştır.

Alberti'nin en çarpıcı özellikleri akılcılığı (rasyonalizm), klasizmi, bilimsel yöntemi ve doğaya olan sonsuz inancıdır. 15.yy'daki Yeni-Platoncular'la karşılaştırıldığında ortaya çıkan en önemli ayrım, yazılarında hayal gücünü kullanmayışıdır. Alberti'de her şey akılcılığa, yönteme, benzetmeye ve ölçüye bağlanmaktadır. Alberti, 15.yy sanatçılarına, yeni keşfettikleri evreni ve doğayı incelemek için gerekli bilimsel yöntemi vermiştir.

Kriz şiirleri

- YAPITLAR (başlıca): Yapı: *Ruccelai Sarayı*, Floransa, 1445-1451; *San Francesco Kilisesi*, (Rimini), 1447-1450 *Santa Maria Novella Kilisesi*, (Floransa), 1456-1477; *Santo Sebastiano Kilisesi*, (Mantua), 1460-1470; *Sant Andrea Kilisesi*, (Mantua), 1470; *Annunziata Kilisesi Ana Şapeli*, (Floransa), 1470; *Pitti Sarayının tamamlanması*, *San Pancrazio Kilisesi Şapeli*, (Floransa). Kitap: *Della Famiglia*, 1435-1444; *De pictura praestantissima*, 1435; *Della Pittura di Leon Battista Alberti Libri Tre*, 1436; *De Statua*, 1464; *De re Aedificatoria*, (ö.s.), 1485.
- KAYNAKLAR: W.J. Anderson ve A. Stratton, *The Architecture of the Renaissance in Italy*, 1927; I. Behn, *L.B. Alberti als Kunstphilosoph*, 1911; A. Blunt, *Artistic Theory in Italy 1450-1600*, 1940; J. Burckardt, *Geschichte der Renaissance in Italien*, 1912; D. Frey, *Architettura della Rinascenza*, 1924; J. Gadol, *Leon Battista Alberti: Universal Man of the Early Renaissance*, 1969, (Bibliyografya içerir); A. Haupt, *Renaissance Palaces of Northern Italy and Toscany*, 1931; G.M. Mancini, *Vita di L.B. Alberti*, 1882; C.N. Robb. *Neoplatonism of the Italian Renaissance*, 1935; C. Von Stegman ve H. VonGeymuller, *Die Architektur der Renaissance in Toskana*, 1909; R. Vittkower, *Architectural Principles in the Age of Humanism*, 1953; H. Wolfflin, *Renaissance and Baroque*, 1910; L. Zeppegno, *Guida al Rinascimento in Italia*, 1974.

Sürgün yılları

- BAKINIZ: BRUNELLESCHI, DONATELLO, MASACCIO.

ALBERTI, Rafael
(1902)

İspanyol şair, oyun yazarı. Çağdaş akımlarla toplumcu geleneği birleştirmiştir.

Puerto de Santa Maria'da doğdu. El Puerto'daki bir Cizvit kolejinde parasız öğrenci olarak sorunlu bir öğrenim hayatı geçirdi. Kübizm akımı etkisinde yaptığı resimler yetersiz bulunduğundan edebiyata yöneldi. Eski İspanyol edebiyatındaki lirik şiir derlemeleri "cancioneros"lardan esinlendiği ilk şiir kitabı *Marinero en tierra* ile 1924'te Premio Nacional de Literatura'yı (Ulusal Edebiyat Ödülü) kazandı. 1930'ların başında Marxist dünya görüşünü benimsedi. İspanya İç Savaşı'na katıldı. "Cephe tiyatrosu" türünde oyunlar yazdı. İç Savaş'ın Cumhuriyetçiler'in yenilgisiyle sonuçlanmasından sonra sürgüne gönderildi. II. Dünya Savaşı sonrasında çeşitli ülkeleri dolaşarak şiir üzerine konferanslar verdi. 23 yıl Arjantin'de kaldıktan sonra Roma'ya yerleşti. Franco'nun 1975'te ölümü üzerine yurduna döndü. Lenin Edebiyat Ödülü ve Struga'da Altın Çelenk Ödülü'nü kazanmıştır.

Alberti, İspanya'da "Diktatörlük Altındaki Kuşak" diye adlandırılan edebiyatçılardandır. 22 yaşında, *Marinero en tierra* adlı şiir kitabıyla yaygın bir üne kavuştu. Kitaptaki şiirler,1920'lerde ortaya çıkan ve dilde arınmacılığı savunan *Prismo* akımının olduğu kadar, Gerçeküstücülük akımının da izlerini taşıyordu. Bu şiirler, konuları açısından da eski lirik şiirleri anımsatır. Bunu izleyen *La amante* ve *El Alba del alheli* kitaplarında da aynı doğrultuyu izleyen şair, bunlarda ilk kitabının başarısını tekrarlayamadı.

Kriz şiirleri

"Kriz şiirleri" diye adlandırılan dönemi, 1926-1927'de yazdığı *Cal y canto* kitabıyla başlar, Yitirilmiş çocukluk değerlerinin yarattığı öfke, bu dönem şiirlerinde belirgindir. Başyapıtları arasında gösterilen *Sobre los ángeles*, mutsuz bir aşk serüveninden kaynaklanmıştır. Kent yaşamının birey üzerindeki etkilerini güçlü imgelerle ve sorgulayıcı bir bakış açısıyla irdeler. "Kriz şiirleri"nde teknik açıdan virtüözlüğe oluşan Alberti, 1930'dan sonra yeni bir yola yöneldi. Siyasal düşüncelerindeki değişimle orantılı olarak, şiir dilinde şairanelikten kaçınmaya ve toplumsal konulara ağırlık vermeye başladı. İspanya İç Savaşı'nda Franco'ya karşı savaşmasına koşut olarak, bu dönem şiirlerinde kavgacı bir üslup görülür.

Sürgün yılları

Sürgün yıllarında, ilk şiirlerinde görülen otantik ses yeniden belirir. 1948-1956 arasında yazdığı *Retornos de lo vivo lejano* bu döneminin ilk önemli yapıtıdır. *Coplas de Juan Panadero*'da siyasal şiir anlayışını sürdürür. Türkçe'ye *Sürgünden Şiir* adıyla bir seçkisi çevrilen Alberti, 1959'da yazdığı *La arboleda perdida* adlı kitabında kendi yaşamöyküsünü anlatır.

Alberti çok sayıda oyun yazmıştır. Bunlardan *Fermin Galàn*'da, Lorca'nın, *Mariana Pineda* oyunundan alıntılar vardır. En tanınmış oyunu *Noche de guerra en el Museo de Prado*, İç Savaş'ta bombalanan bir müzede geçer. Tablolardaki kişiler canlanıp Fran-

co yanlılarına karşı İspanya'yı savunurlar. Bu fantastik oyun, Alberti'nin Gerçeküstücülük akımına duyduğu yakınlığı da gösterir.

İç Savaş'ı, diktatörlük ve sürgünü, sıla özlemini yoğun biçimde yaşayan Alberti, bir yandan modern akımlara, bir yandan da toplumcu geleneğe uzanan şair kimliğiyle çağdaş şiirin ustaları arasında yer almaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Marinero en tierra*, 1924; *La amente*, 1925; *El Alba del alheli*, 1925-1926; *Cal y canto*, 1926-1927; *Sobre los ángeles*, 1927-1928; *A la pintura*, 1945-1952; *Retornos de lo vivo lejano*, 1948-1956; *Coplas de Juan Panadero*, 1949-1953. **Oyun:** *El hombre dehabitado*, 1931; *Fermin Galàn*, 1931; *El Adefesio*, 1944; *El trébol florido*, 1950. **Otobiyografi:** *La arboleda perdida*, 1959.

ALBERTUS MAGNUS
(1207-1280)

Alman tanrıbilimci. Aristoteles'in görüşlerini Hıristiyan inançlarına göre yorumlayarak dinle felsefeyi uzlaştırmaya çalışmıştır.

Lauingen'de doğdu, Köln'de öldü. Kimi kaynaklara göre Bollstädt kontlarından, kimine göre soylu bir asker ailesindendir. Önce Köln'de ve Paris'te öğrenim gördü, sonra İtalya'ya giderek Padova Üniversitesi'nde felsefe ve tıp okudu. Dominiken tarikatına girdi (1223), başpapaz oldu. İlk Çağ Yunan bilgelerinin, özellikle Aristoteles'in, Arapça'dan Avrupa dillerine çevrilen o dönemde bilinen yapıtlarını okudu. Aristoteles'in düşüncelerinden etkilenerek İslam filozoflarının İlk Çağ Yunan bilgeleriyle ilgili yorumlarını, eleştirilerini inceledi. Bu çalışmalar ona İslam düşüncesini tanıma olanağı sağladı. Arapça öğrendiği, Arap düşünürlerinin yazılarını kendi kaynaklarından okuduğu, ders verirken kürsüye Arap öğretmeni kılığıyla çıktığı söylenir.

Çağının bütün bilimlerine ilgi duyan Albertus Magnus, bilgisinin genişliği, konuşmalarının etkililiğiyle büyük ün sağlamış, bu saygınlığının yarattığı olanaklarla Regensburg, Köln ve Paris üniversitelerinde felsefe ve tanrıbilim okutmuştu. Aralarında, sonraları Orta Çağ'ın en büyük Aristoteles yorumcusu ve tanrıbilimcilerinden sayılan Aquino'lu Thomas'ın da bulunduğu öğrencilerinin çokluğu nedeniyle, bugün kendi adıyla anılan Maubert (Magister Albertus) alanında, açık havada ders verirdi. Bu arada deney bilimleri, özellikle kimya konularında, çağına göre ileri bir aşamaya varan çalışmalar yaptı. Nitrik asidin madenler üzerindeki etkisi, altının arıtılması, potasyum ve kükürt özlerinin açıklanışı, Aristoteles-Ptolemaios kuramına göre gökbilim gözlemleri, hayvanların ve bitkilerin çoğalması, beslenmesi gibi çok değişik konularda sürdürdüğü araştırmalar sonucu kendisine "Doctor Universalis" sanı verilmişti.

Aristoteles yorumu

Albertus Magnus felsefeye Aristoteles'in düşüncelerini yorumlamakla girdi. Önce Farabî, İbn Sina, İbn Rüşd, İbn Tufeyl gibi İslam bilgelerinin yapıtlarını inceledi, onların Aristoteles'le ilgili yorumlarını öğrendi, sonra bu yorumlara dayanarak Hıristiyan inançlarıyla bağdaşabilecek yeni yorumlar ileri sürdü. Felsefe sorunlarını, Aristoteles mantığından kaynaklanan usa dayalı ilkelerle yorumlarken, Hıristiyan dininin öngördüğü varlık anlayışının özüne dokunmamaya, kutsal kitapların önerdiği inanç kurallarına aykırı düşmemeye özen gösterdi. Onun anlayışına göre felsefe, kendi sorunlarına çözüm aradığı sürece Hıristiyanlık'ın inanç kurumlarına karşı değildir.

Felsefe bütün varlık türlerini konu edinen bir bilimdir. İçerdiği konuların özelliklerine göre iki bölüme ayrılır:

1- Gerçek (real) felsefe: İnsan varlığıyla bağımlı olmayan, ayrı bir alan oluşturan varlıkları konu edinir. Bu varlık alanları da kendi içeriklerine göre üç bölüme ayrılır:

a- Tanrıbilim: Bu alanın konusu yalnız tanrısal varlıkla, onun nitelikleridir.

b- Matematik: Bu bilim alanında aritmetik, gökbilim, müzik, geometri gibi bilimler bulunur.

c- Fizik: Başta insan olmak üzere bütün diri varlıklar, bitkiler, hayvanlar bu bilim dalında incelenir.

2-Uygulamalı (pratik) felsefe: İnsan istencine bağlanan, özellikle, anlayış gücünün (zihnin) bağımsız çalışmasıyla ortaya konan düşünce ürünlerinin (bilgilerin) bütününü içerir. Ahlak politika ve öteki toplum bilimleri bu alana girer.

Mantık, felsefenin birinci bölümüdür. Anlayış

gücünün çalışmasını düzenleyen genel kuralları içerir. Anlayış gücünün bilinenden kalkarak bilinmeyene doğru ilerlemesini sağlar. Anlayış gücünün çalışma alanı kavramlardan oluşan bir ortamdır. Bu ortamda bilinenin kavramından yola çıkılarak bilinmeyenin bilinmesi sağlanır. Mantığın konusu tasım (*syllogismos*) değil kanıtlamadır.

Tanrı Tanrı, en yüce varlıktır, yaratılmamıştır, önsüz-sonsuzdur. Bütün varlık türlerinin, bu varlık türlerini içeren evrenin en yüce nedenidir, ilk devindiricisidir. Tanrısal gücün etkisi Tanrı'nın bulunduğu doruktan tabana doğru, en yüceden en alt alana doğru, aşama aşama gerçekleşir. Tanrısal etki tanrısal biçimden bütün varlık biçimlerine (nesneleri biçimlendiren özlere), etkinden edilgine, diri olandan diri olmayan özdeğe dek yayılır, evrensel varlık alanını kaplar. Öte yandan Tanrı kendi kendisiyle sınırlıdır. Tanrı'nın varlığı kanıtlanabilir, ancak tanrısal bütün usun sınır-

Yaratış

Eski Anadolu-Yunan düşüncesinde yoktan varetme anlamına gelebilecek bir yaratış kavramı yoktu. Yaratma eylemi, daha önceden varolana, biçim verme, onu düzenleme, khaos'tan kosmos durumuna getirme diye açıklanıyordu. Tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışına değin süregelen felsefe çığırlarında varlık kavramı altında toplanan bütün nesneler belli ilkelerden (arkhe) değişme-dönüşme yoluyla oluşur sayılır, sorun bu anlayış doğrultusunda çözüme ulaştırılırdı. Tektanrıcı dinlerin ortaya çıkmasından sonra Orta Çağ'da varlık sorununa yeni bir yorum getirildi. İlk Çağ Anadolu-Yunan düşüncesinde işlenen oluş konusu tanrısal bir gücün yoktan varedişi niteliğinde anlaşıldı. Özellikle Sokrates-Platon*-Aristoteles* üçlüsünün görüşlerinden kaynaklanan, ancak varlık sorununu açıklamada, o görüşlere yabancı bir anlayışla ortaya çıkan, Orta Çağ tanrıbilimciliği yaratış sorununu başlıca konu edinerek, felsefenin karşısına çıktı. "Oluş", yeni bir yorumla, "yaratış"a dönüştürüldü.*

Orta Çağ tanrıbilimi için tek gerçek Tanrı'dır, ondan önce varlık kavramıyla nitelenebilecek bir nesnenin düşünülmesi olanaksızdı. İncil, "varolmak yaratılmaktır, yaratan da yalnız Tanrı'dır," yargısıyla kendinden önce gelen bütün felsefe çığırlarının bu konuyla ilgili görüşlerini geçersiz saydı. Philon, Plotinos* gibi, düşüncelerine tektanrıcı anlayışı odak edinen bilgelerin geliştirdikleri yeni akımdan, özellikle Yeni-Platonculuk'tan beslenen, dinle felsefeyi belli koşullar altında uzlaştırmaya çalışan Orta Çağ tanrıbilimciliği, Plotinos'un ortaya attığı ve yaratılışı bir fışkırma (emanatio) diye niteleyen görüşe de karşı çıktı. Plotinos'un düşünce evreninde yaratılış olayı, tanrısal varlıktan fışkıran, görünüş evreninde yansıyan bir ışıktır. Bu ışığın kaynağı salt nur olan Tanrı'dır. Tanrı, engin bir ışın olarak görünür, evrende yansıyınca "yaratış" gerçekleşmiştir; bu eylem süreklidir, bir kezlik değildir.*

Albertus Magnus, İncil'e dayanarak, bütün bu görüşlere karşı çıktı; yaratış olayını Aristoteles'in geliştirdiği mantık kurallarına, ousia kavramına dayanarak, "yoktan varediş" olarak açıklamaya çalıştı. Önce Tanrı varlığının kesinliğini, her türlü kuşkudan uzaklığını ileri sürdü. Bir tanrıbilim sorunu niteliğine büründürdüğü yaratış olayını Tanrı istenciyle bağlantılı gördü. Ona göre başta evren olmak üzere, Tanrı dışında kalan bütün varlık türleri Tanrı'nın özgür istenciyle yoktan yaratılmıştır. Bütün varlık türlerine egemen olan Tanrı istenci önsüz-sonsuz olması bakımından, tanrısal varlıkla özdeştir. Yaratan Tanrı ile, onu yaratma eylemine götüren tanrısal istenç birbirinden ayrı olarak düşünülemez. Albertus Magnus'un, bağımsız bir felsefe sorunu durumuna getirdiği, yaratış olayı İslam düşüncesinin de başlıca konusuydu. İslam düşüncesinde bu soruna aranan çözüm yolları, onun İslam bilgelerinden en çok etkilendiği konudur.

Tanrıbilim'in bir yoktan varetme diye anladığı yaratış sorunu, Orta Çağ'dan sonra, rasyonalist bilgelerin elinde bambaşka bir nitelik kazanmış, yavaş yavaş felsefenin dışına itilerek metafiziğin alanına bırakılmıştır.

İslam tasavvufunda yaratış, ne İlk Çağ Anadolu-Yunan felsefesinin anladığı gibi bir varolanı düzenleme, ne de yoktan varetmedir. Yaratış, Yeni-Platonculuk'un öngördüğü nitelikte bir yansımadır, tanrısal varlığın engin bir ışık olarak görünür duruma gelmesidir, bir görünüştür. Tanrı, tanrısal varlık alanının dışına taşarak, duyulur evrende görünüş alanına çıkınca, yaratış olayı gerçekleşmiştir. Yaratış yaratıcı engin gücün görünmesiyle gerçekleşen bir akıştır. Bu nedenle yaratanla yaratılan birdir (naturata est naturans). Tanrı ile bütün varlık türlerinin birliği sorunu varlık birliği kavramıyla açıklanınca, ortaya Spinoza'nın geliştirdiği, us ilkelerine dayalı, tümtanrıcılık sorunu çıkmıştır.

Yaratış sorununa maddenin önsüz-sonsuz oluşu görüşüyle yaklaşan felsefe akımına göre, tanrıbilimin işlediği bu konu gerçekle ilgili değildir. Yaratış da, yaratılış da maddenin değişmesinden kaynaklanır, olayın kökeninde yalnız değişim vardır. Orta Çağ'da, Albertus Magnus'un son aşamasına dek gelişirdiği yaratış sorunu, biri İlk Çağ Anadolu-Yunan maddeci felsefesinden, öteki tektanrıcı tanrıbilim anlayışından ve Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan iki karşıt düşünce akımı niteliğinde 20.yy. ortalarına gelmiştir.

larını aştığından, olduğu gibi kavranamaz. Bu kavranamazlığın belli nedenleri vardır:

a- Tanrı sonsuzdur, oysa insanın kavrama yeteneği, usu sonludur. Sonlu olanın sonsuzu kavraması söz konusu değildir.

b- Tanrı insan ruhunu kendi ışığıyla aydınlattığından insanla Tanrı arasında bir bağlantı vardır. Bu bağlantı aydınlatanla aydınlanan ilişkisidir; aydınlananın aydınlatanı kavrama olanağı yoktur.

c- Tanrı bütün anlayış güçlerinin (zihinlerin) kaynağıdır. Bu tanrısal kaynak etkindir, bütün anlayış güçleri ondan doğar.

d- İçlerinde insanın da bulunduğu bütün yaratıklar sonludur, ölümlüdür. Sonlunun sonsuzu kavrayamayışında olduğu gibi, ölümlünün de ölümsüzü kavraması olası değildir.

Birtakım tanrısal gerçeklerin insan özünde görüntüsü bulunmaz. Baba-oğul-kutsal ruh üçlemesi bu gerçeklerden biridir. İnsanda görüntüsü olmadığından üçlemenin özü bilinemez, ancak tanıtlanabilir. Tanrı'nın özüyle varlığı özdeş olduğundan ikisinin de bilinme olanağı yoktur. Tanrı'nın özü tanrısal varlığı, tanrısal varlık da Tanrı özünü gerektirir. Bu nedenle ikisini birbirinden ayrı düşünme olanağı yoktur.

Bilinemeyen tanrısal varlık bilinen varlıklardan yola çıkarak tanıtlanabilir. Albertus Magnus'un uyguladığı bu tanıtlama yöntemine sonraki dönemlerde "varlıkbilimci tanıtlama" adı verilmiştir.

Tanrı ilk varlıktır, evren ise, onun istenciyle yaratılmıştır. Bu nedenle, varoluş bakımından tanrısal olan, öteki varlık türlerinden öncedir *(ante rem)*. İnsan, hayvan, bitki, maden gibi varlıklar, ilk varlık olan Tanrı'ya oranla sonradır *(post rem)*. Yaratma bir yoktan varetmedir *(ex nihilo)*. Ancak, bu yaratma eylemi tanrısal özden fışkırma niteliği taşıyan bir eylemdir *(emanatio)*.

Ruh, gövdeyi biçimlendiren, gövdenin biçimi olan özdür. Diri gövdenin belli bir yerinde değildir, bütününe yayılmıştır. Ancak diri gövdenin egemenliği altında da değildir. Bütün devindirici yetiler ruhun özünde vardır. Duymak, bitkisel güç (içgüdü), sezmek ruhun özüyle bağlantılı eylemlerdir. Yargı gücü, imgelem, sağduyu duyuların arınmış gücünden kaynaklanır. Bu arınmış gücün odağı ruhtur. Görünüş alanına çıkmayan ruh gövdeden ayrıldıktan sonra da varlığını sürdürür ve ölümsüzdür. Ancak ruhun, evreni yaratmış olan Tanrı'ya ulaşabilmesi için, nesnelerin varlığından yola çıkıp, aşama aşama yükselmesi gerekir. Bu olay o varlık katlarını aşmadır, gövdeden gövdeye geçiş değildir.

Bütün yaratıklar Tanrı varlığının kanıtlarıdır. Bu varlıklar kendi türlerine, niteliklerine göre tanrısal varlığın bir yanını yansıtırlar. Sözgelişi güzel nesneler Tanrı'daki yüce güzelliği, tatlı nesneler en yüksek varlığı, arınmış nesneler de tanrısal arınmışlığı yansıtır. Böylece Tanrı'nın güzellik, arınmışlık, yücelik gibi nitelikleri, evrende bulunan üç ayrı varlıkta görünüş alanına çıkar.

► Albertus Magnus'un üzerinde uzun uzadıya durduğu sorunlardan biri de, bütün Orta Çağ boyunca tartışma konusu olan, tümellerdir *(universalia)*. Onun düşünce evreninde tümeller odak niteliğinde, biçimlendirici, gerçek varlıklardır. Tümellerin varlığı nesneye gerçeklik kazandıran biçimin varlığına benzer. Ancak tümelin varlığını kendi biçimi dışında düşünme olanağı yoktur, o kendi biçimi içindedir.

1- Tümeller tanrısal algı gücünde biçimlendirici neden olarak *(causus formativus)* tikel bireyden önce vardır *(ante rem)*.

2- Tümeller "çoklukta birlik" kuralı gereğince bireylerde bulunur *(in re)*.

3- Tümeller ruhta gövdeden soyutlanmış olarak, bireylerden sonra da varlıklarını sürdürür *(post rem)*.

4- Birer gerçek olan tümeller tanrısal anlayış gücünün (zihnin) dışında bağımsız birer varlık değildir. Onların varlığı tanrısal anlayış gücü ile sınırlıdır.

Albertus Magnus, tümelleri birer varlık ilkesi olarak görür. Bu anlamda, tümellerle Platon'un "idea"ları arasında açık bir benzerlik vardır.

Biçim, nesnede eylem olarak gerçekleşir; özdeğin gelişme süreci içinde ulaşacağı son aşamadır *(finis)*. Biçim, gelişme süreci içinde erek olduğuna göre özdeğin özünde vardır. Bu nedenle bireyleşme *(individuatio)* ilkesi biçimlerin tözsel dayanağı *(substratum)* olarak özdekte bulunur. Bir nesne, ancak kendi kurucu özdeğinde bulunan biçimi alabilir. Nesnenin, kendi özünde oluşturucu neden niteliği taşıyan biçimden ayrı bir biçim alma olanağı yoktur.

Anlık *(intellectus)* biri etkin, biri edilgin olmak üzere iki karşıt özellik taşır. Bireylere göre değişik olmasına karşılık, edilgin anlık bir olanaktır; belli bir durumda kalmaz, sürekli olarak değişir. Etkin anlık ise kavranabilen biçimleri, değişmez duruma getirerek tümelleştirir; edilgin anlığı, içerik bakımından geliştirir. Etkin anlığın ruhla karışıp kaynaşma olanağı yoktur.

Ahlak

Ahlak sorunlarının çözümünde, Albertus Magnus, törel bilinç (vicdan) denen yargılayıcı güce önem verir. Ona göre törel bilinç doğuştan gelen yüce bir yasadır. Kişiyi eylemlerinin iyiliklerine, kötülüklerine göre yargılar. Bir eylemin yapılıp yapılmaması konusunda denetleme görevini yerine getirir. Bir us yasası olan törel bilinç yaşama kurallarını yönlendirir. Onun doğuştan olması, bu önceden yönlendirici niteliği yüzündendir. Ancak, özel ödevlerin bilinçle yönlendirilmesini sağlayan törel bilinç, sonradan kazanılmış bir yetenektir. Kişinin özünde kötülüklere engel olan, iyilikleri gerçekleştiren içkin *(immanent)* bir güç vardır. Bu güçle törel bilinç uyum içindedir.

Erdem kişisel bir yetenektir; devindirici, eylemleri Tanrı katında olumlu gösterici bir etkisi vardır. Tanrı bu özel yeteneği, insan ruhlarına önceden yerleştirmiştir. Erdem içeriği bakımından ikiye ayrılır.

a- Kişiyi Tanrı kayrasına yaraşır bir davranışa götüren, umut, sevgi, inan gibi gerçeklerin bilinmesini sağlayan erdem. Bu erdem türü Tanrı vergisidir, sonradan kazanılmış değildir.

b- Ruhun eylemlerini, tutkularını denetim altına alan, doğrulukla bağlaşımlı kılan erdem. Bu erdem ise sonradan kazanılmıştır.

Albertus Magnus'un etkisi çağlar boyunca sürmüş, tanrıbilime getirdiği yorumlar yeni bir Hıristiyan felsefesinin doğmasına olanak sağlamıştır. Özellikle Yeni-Platonculuk ve İslam düşüncesinden esinlenen görüşleri uzun tartışmalara yolaçmış, İslam felsefesine duyulan ilginin yoğunlaşmasına yolaçmıştır. Tanrı, ruh, evren, yaratılış, inan, ölümsüzlük gibi

◄ ***Tümeller***

Hıristiyan düşüncesinin temelini oluşturan sorunlara getirdiği çözüm biçimi Platon-Aristoteles felsefelerinden kaynaklanan dinci öğretilerin başlıca dayanağı olmuştur.

YAPITLAR: *Summa De Creaturis*,(ö.s.), 21 cilt, 1651, ("Yaratış Üstüne"),

- **KAYNAKLAR:** D'Assailly, *Albert le Grand*, 1870; Bach, *Des Albertus Magnus Verhaeltnis der Erkenntnisslehre*, 1881; Joel, *Das Verhaeltnisse Alberts d. Grossen zur Erkenntnisslehre das Avicenna*, 1866; A. Sehneider, *Die Psychologie Alberts d. Grossen*, 1903.
- **BAKINIZ:** DUNS SCOTUS, İBN RÜŞD, İBN SİNA, MALEBRANCHE, PLATON, PLOTİNOS.

ALBINONI, Tomaso
(1671-1750)

İtalyan besteci. İtalyan müzik geleneğini sürdürmüş olmakla birlikte, biçim ve anlatım yenilikleri taşıyan yapıtlarında Romantizmi önceden haber veren kimi özellikler vardır.

8 Haziran 1671'de Venedik'te doğdu. Zengin bir kâğıt tüccarının oğluydu. Serbest bir eğitim gördü, müzisyen olarak yetiştirildi. Mantua Dükü'nün oda müzikçisi olarak çalıştı. Yaşamı hakkında çok az bilgi vardır. Çoğunlukla Venedik'te yaşamış, yalnızca iki kez, geçici olarak ayrılmıştır. 1705'te evlendi. Babasının 1708'deki ölümünün, kişiliğini olumsuz yönde etkilediği düşünülür. 1722'den 1740'a değin yalnızca opera besteledi. Son on yılında ise hiçbir ürün vermediği sanılıyor. 17 Ocak 1950'de Venedik'te öldü.

Albinoni, İtalyan *Dilettanti*'leri arasında gösterilir. Dilettanti, 18. yy'da ortaya çıkmış ve "İtalyan müziğine amatörce hayranlık duyan kimse" anlamına gelen bir kavramdır. Üçlü sonat formunun yaratıcısı ve çok ünlü bir şan okulunun yönetmeni olan Giovanni Legrenzi'den ders aldı. İlk operası *Zenobia, Regina de Palmireni*, ("Palmablar'ın Kraliçesi Zenobia") 1694'te Venedik'te gösterildi. 1740'a değin tiyatro ve enstrüman için besteler yaptı ve pek çoğu Venedik'te olmak üzere 48 opera bestelèdi.

Albinoni, geleneğe bağlı ve klasik keman okulunun kurucusu Corelli'nin izleyicisiydi. Buna karşın, hayranlık duyduğu Vivaldi'den de etkilendi. Torrefranca'ya göre, senfoniye *minueti* (17. yy'da ortaya çıkmış, Fransa kaynaklı, üç zamanlı saray dansı) ilk kez sokan Albinoni'dir. Biçim alanında getirdiği yeniliklerle senfoni üslubunun hazırlayıcıları arasında sayılmıştır. Temaları, kıvrak ve hareketlidir. Bu yanıyla Vivaldi'yi andırır. Yapıtlarında, romantizmi çok önceden haber veren kimi özellikler vardır. Albinoni, ye hayranlık duyan Bach üç sonatında onun temalarını kullanmıştır.

Yaşadığı dönemde sahne yapıtları çok beğenilen Albinoni'nin, daha sonra ise, çalgı müziği alanında verdiği sayıca az ama seçkin örnekler, asıl önemli ürünleri olarak değerlendirilmiştir.

- **YAPITLAR:** *Üç çalgı için 12 sonat*, 1694; *Beş çalgı için 6 senfoni ve 6 konçerto*, 1700; *Keman ve viyolonsel için 6 Kilise Sonatı* 1704; *Keman ve viyolonsel için 12 oda sonatı*, 1711; *Dört çalgı için 6 senfoni; Beş çalgı için 36 konçerto*, 1707-1722.
- **BAKINIZ:** CORELLI, VIVALDI.

ALBINUS, Bernhard Siegfried
(1697-1770)

Alman anatomi bilgini. Anatomi levhalarının çiziminde yeni bir yöntem geliştirmiştir.

24 Şubat 1697'de bugün Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin sınırları içinde kalan Frankfurt an der Oder'de doğdu. Babası Bernard Weiss, aynı kentin üniversitesinde tıp profesörüydü ve Latince Albinus soyadını benimsemişti. Babası Hollanda'daki Leiden Üniversitesi'ne çağrılınca, Bernhard Siegfried de aynı üniversitede öğrenime başladı (1712); Boerhaave gibi ünlü bilginlerin öğrencisi oldu. 1718'de anatomi ve cerrahi çalışmaları yapmak için Paris'e gittiyse de bir yıl sonra, Leiden Üniversitesi'nde boşalan anatomi ve cerrahi kürsüsüne çağrıldı. 1721'de de aynı kürsünün başına getirildi. 1745'te sağlığının bozulması nedeniyle kürsü başkanlığından ayrılarak kendini anatomi ve fizyoloji çalışmalarına verdi. 1764'te Royal Society üyeliğine seçildi. 9 Eylül 1770'de Leiden'de öldü.

Albinus, özgün çalışmalarından önce, iyi resimlenmiş birçok önemli anatomi çalışmasını, yer yer kendi açıklamalarını da ekleyerek yeniden yayımlamıştır. Örneğin, 1725'te Boerhaave ile birlikte Vesalius'un tüm yapıtlarını topluca yayımlaması, 1737'de Fabricius ab Aquapendente'nin anatomi ve embriyoloji kitaplarını, 1744'te de Eustachi'nin kırk yedi anatomi levhasını yeniden bastırması bu çalışmaları arasında sayılabilir. Bu arada, özellikle Eustachi'nin anatomi levhalarını yayıma hazırlarken, anatomi çizimlerine yeni bir anlayış getirdi; bir organın ya da vücudun belli bir bölgesinin çiziminde, tek bir örneğin teşrihinden (açımlanmasından) yola çıkmanın sağlıklı bir sonuç vermeyeceğini, ancak pek çok örnek üzerinde çalışma yapıldıktan sonra anatomi "norm" larına varılabileceğini savundu. Örneğin, "normal" bir kafatasını doğru orantılarıyla gösteren bir çizim için, sayısız örnek üzerinde çok titiz ölçümler yapmak gerekiyordu. Albinus bununla da yetinmeyerek, çizim yapılacak organ ya da nesnenin ilgili bölümlerini daima doğru orantılar içinde görebilmek için, nesneye hangi açılardan bakılması gerektiğini de saptadı. Çok uzun çalışmalardan sonra 1747'de, gravürcü ressam Jan Wandelaar'ın da yardımıyla hazırladığı *Tabula Esceleti et Musculorum Corporis Humani*'de ("İnsan Vücudunun İskelet ve Kas Tablosu") yer alan iskelet ve kas çizimleri, bu yöntemin ilk uygulaması oldu ve o güne değin gerçekleştirilmiş en doğru anatomi çizimleri arasında sayıldı.

- **YAPITLAR:** *Tabula Esceleti et Musculorum Corporis Humani*, 1747 ("İnsan Vücudunun İskelet ve Kas Tablosu").

• KAYNAKLAR: L. Choulant ve M. Frank, *History and Bibliography of Anatomic Illustration*, 1920; F.H. Garrison, *History of Medicine*, 1929.

• BAKINIZ: BOERHAAVE, EUSTACHI, VESALIUS.

ALBRIGHT, Ivan le Lorraine (1897)

ABD'li ressam. Yaşamdan görüntüleri ulusalcı bir bakışla yorumlamıştır.

20 Şubat 1897'de New Harvey, Illinois'da doğdu. Babası bir portre ressamıydı. I. Dünya Savaşı öncesinde, Northwestern ve Illinois üniversitelerinde mimarlık eğitimi gördü. Bunun dışında resimle uğraşıyordu. Savaş sırasında, Nantes'ta (Fransa) teknik tıp ressamı olarak çalıştı. Bu işin gerektirdiği kesin, ayrıntılı çizimler, daha sonraki üslubuna da yansımıştır. Savaş sonrasında dört yıl kadar Chicago Sanat Enstitüsü'nde resim üzerinde çalıştı. Ardından, Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi ve New York'taki Ulusal Tasarım Akademisi'nde yaklaşık birer yıl boyunca eğitimini sürdürdü. 1927'de Chicago yakınlarına yerleşerek tümüyle resim çalışmalarına yöneldi. Bu dönemde, ailesinin zenginleşmiş olması, uzun ve titiz bir çalışma tarzını sürdürmesine olanak sağlıyordu. 1930'da Chicago'da ilk kişisel sergisini açtı. 1964'te Chicago Sanat Enstitüsü'nde, bir yıl sonra da New York'taki Whitney Amerikan Sanatı Müzesi'nde iki retrospektif sergisi yer aldı.

Albright'ın yapıtlarında nesneler ve insan figürleri en ince ayrıntılara varan bir kesinlikle işlenmiştir. Sınırlarına vardırılmış olduğu söylenebilecek bir gerçekçilik, resminin hem tekil öğelerinde hem de bütününde bir uyum içinde belirmektedir. Zamanın yarattığı yıpranmayı, oldukça kişiselleşmiş bir üslupla, dramatik bir etki oluşturarak görüntülemiştir. 1930'da tamamladığı *Into the World Came a Soul Called Ida* ("Dünyada Ida Diye Biri Yaşadı"), yaşlanmış bir fahişeyi aynaya bakarken gösteren bir portredir. *The Picture of Dorian Gray* ("Dorian Gray'in Portresi") adlı yapıtında da, bu roman kahramanını, çöküşe doğru giden yaşamının sonuna geldiği bir aşamada resmetmiştir. Zamanın yıkıcı etkilerini, resimlerinde yer verdiği nesnelerde de yansıtmıştır. On yıllık bir çalışmayla gerçekleştirdiği ve en önemli yapıtlarından biri sayılan *That Which I Should Have Done I Did Not Do'da* ("Yapmış Olmam Gerekeni Yapmadım") üzerinde bir çelenk asılmış olan harap bir kapı ile mendil tutan bir kadın elini gösterir.

Albright'ın, resmindeki bu özellikler ve atmosfer nedeniyle, Gerçeküstücü sayılması gerektiği ileri sürülmüşse de, bu akımla fazla bir ortaklığı olduğu söylenemez. Onun kişisel üslubu, ABD'deki, yaşamdan görüntüleri ulusalcı bir bakışla yorumlayan anlayışın tipik ve önde gelen bir örneği sayılmalıdır. 20.yy'da hâlâ Avrupa etkileriyle ulusal bir gelenek oluşturma eğilimlerinin uzlaşamadığı ABD resminde, toplumsal gerçekçilik, özellikle büyük ekonomik bunalımın yaşandığı 1930 dolaylarında önem kazanmıştı. Toplumsal yaşamın odağının kasabalardan çıkıp ağırlıkla büyük, hareketli kentlere kaymaya başlamış bulunduğu bir dönemde, Albright'ın eskimeyi, çöküşü ve ölümü, yoğunlukla, biraz da eskiye yönelik bir özlemi hatırlatarak yansıtan resimleri, bu toplumsal gerçekçiliğin özgün bir biçimlenişi sayılır.

• YAPITLAR: *God Created Man in His Own Image*, 1929-1930 ("Tanrı İnsanı Kendi Suretinde Yarattı"); *Into the World Came a Soul Called Ida*, 1930, ("Dünyada Ida Diye Biri Yaşadı"); *The Dead Doll*, 1931-1932, ("Ölü Güzel"); *That Which I Should Have Done I Did Not Do*, 1931-1941, ("Yapmış Olmam Gerekeni Yapmadım"); *The Picture of Dorian Gray*, 1943-1944, ("Dorian Gray'in Portresi"); *Portrait of Mary Block*, 1956 ("Mary Block'ın Portresi").

ALCIATI, Andrea (1492-1550)

İtalyan hukukçu. Hukuk felsefesi alanında 16. yy'da ortaya çıkan Hümanist akımın önde gelen temsilcilerindendir.

18 Mayıs 1492'de Milano yakınlarında Alzate'de doğdu. 1518'de Avignon Üniversitesi'nde profesör oldu. İtalya ve Fransa'nın çeşitli kentlerinde, bu arada Milano, Bourges, Pavia ve Bologna üniversitelerinde hukuk dersleri verdi. Kısa sürede ünü tüm Avrupa'ya yayıldı ve çeşitli ülkelerden gelen reformcu din ve bilim adamları bu derslerin izleyicileri arasına katıldılar. Alciati, Reform ve Rönesans hareketleri ile yakından ilgilendi ve Erasmus, Thomas More, Calvin ve Zasius gibi önde gelen reformcularla sürekli ilişkiler kurdu. Luther'in yenilikçiliğine ve cesaretine hayranlık duymakla birlikte, mücadele yöntemlerini eleştirmekten geri kalmadı. Afaroz, batıl inanç ve şiddete dayanan her türlü otoriteye karşı olmasına karşın, Katoliklik'ten hiçbir zaman vazgeçmedi. Pavia'da öldü.

Hümanist hukuk anlayışı

Alciati, Cujas ve Zasius ile birlikte Hümanist Hukuk Okulu'nun temsilcileri arasında yer alır. İnsan öğesini ilgi alanlarının merkezi olarak gören hümanistlere göre, bütün insanlar için geçerli olan tek bir hukuk vardır. Bu evrensel hukukun temel kaynağı Roma hukukudur. Roma hukukundaki *corpus juris civilis*'in (Medeni Kanun) çıkış noktası doğal hukuk olduğu için, hümanistler hukuk felsefesinde kendi doğal hukuk öğretilerini geliştirme gereğini duymamışlardır. Temsilcisi oldukları okulun iki belirgin özelliği vardır: birincisi, hukuk felsefesinin temel özgün yapıtlarına dönmek; ikincisi, hukukun tarihsel gelişimini incelemek.

Bir Hümanist olarak Alciati, Roma hukukunu filoloji, tarih ve İlk Çağ edebiyatının ışığı altında inceleyen ve belgeleri yoruma kaçmaksızın özgün biçimiyle aktaran ilk hukukçulardandır. Çalışmaları titiz bir incelemenin, eleştirel ve nesnel bir yaklaşımın ürünüdür. Alciati'nin temel amacı Roma hukukunu gerçek anlamı ve uygulama biçimiyle açıklamaktı. Çalışmalarında özgün belgelere dayanan Alciati, hu-

kuksal olay ve sorunları çözümsel bir yaklaşımla değil, tarihsel ve karşılaştırmalı bir anlayışla ele almıştır.

Alciati, bir hukukçunun kendisini salt hukukla sınırlamaması, tarih, filoloji, edebiyat, siyaset bilimi ve öteki yakın bilim dallarıyla da ilgilenmesi gerektiğini savunmuştur. Gerçeğin araştırılması sürecinde, dogmacı otorite ve akıldışı gelenek karşısında bilgiyi ve özgür düşünceyi savunmuş ve hukukçuları adaletin hizmetinde çalışan din adamları olarak nitelendirmiştir. Bu yönüyle Alciati, Orta Çağ'ın dinsel düşünüşünden Yeni Çağ'ın laik ve bilimsel düşünüşüne geçişte, dinsel ve laik öğelerin bir arada varolduğu geçiş sürecinin tipik bir düşünürüdür. Hukuk bilimine getirdiği yenilikler, eski yorumcular okulunun çökmesine yol açmış ve Cujas'ın düşüncelerinin dayanak noktası olmuştur.

• YAPITLAR: *Opera Omnia*, (ö.s), F. Alciatus (der), 4 cilt, 1617, ("Bütün Eserleri").

• BAKINIZ: ZASIUS, CUJAS.

ALCOTT, Louisa May
(1832-1888)

ABD'li yazar. Çocuklar için yazdığı romanlarla dünya çapında ün kazanmıştır.

29 Kasım 1832'de Pennsylvania Eyaleti'nde, Germantown'da doğdu. Eğitim alanında yenilikçi öneri ve uygulamalarıyla tanınan felsefeci Amos Bronson Alcott'un kızıdır. Çocukluğu sürekli bir yoksulluk içinde geçti. Ancak, babasının dostları ve Aşkıncı akım(Transandantalizm) içinde yol arkadaşları olan Ralph Waldo Emerson ve Henry David Thoreau gibi şairlerle sürekli birlikte olma olanağını buldu. Bu aydın çevre küçük yaşlarda edebiyatla ilgilenmesine yol açtı. Ailesinin geçimine katkıda bulunmak için ilk gençliğinden başlayarak hizmetçilik, terzilik, öğretmenlik gibi işlerde çalıştı. İç Savaş sırasında hastabakıcılık yaptığı hastanedeki kötü koşullar yüzünden bozulan sağlığı daha sonra da tam olarak düzelmedi. 1867'de bir gençlik dergisini yönetti. 1868'de yayımlanan *Little Women* (Küçük Kadınlar) adlı romanının büyük ilgi görmesi üzerine ailesinin mali durumu düzeldi. Bir yandan sürekli olarak yazarken, bir yandan da kadınların oy hakkı ve içki aleyhtarlığı konularında yoğun çalışmalar yaptı. Son yıllarında Boston'da yaşadı. 6 Mart 1888'de gençliğinin geçtiği Concord'da öldü.

Alcott yazmaya çok erken başladı. Emerson'un kızına anlattığı masallardan oluşan ve 1854'te yayımlanan *Flower Fables* adlı kitabını daha on altı yaşındayken yazmıştı. Öyküve şiirleri *The Atlantic Monthly* dergisinde yer alıyordu. Hastane deneyimlerinden kaynaklanan *Hospital Sketches* (1863) kitabıyla ilk kez ilgi topladı. 1864'te ilk romanı *Moods* yayımlandı. *Küçük Kadınlar*'ın büyük başarı kazanması ve dünya çocuk edebiyatının önemli yapıtlarından biri olmasından sonra, aynı çizgide romanlar yazmayı sürdürdü. Ağırlıklı olarak kendisinin, babasının ve kızkardeşlerinin yaşamlarından çizgiler taşıyan bu romanlarında sıradan Amerikan ailesinin öykülerini yumuşak ve duygusal bir anlatımla aktardı. *Little Men* (Küçük Erkekler) ve *Jo's Boys* (Jo'nun Çocukları) bunların en önemlilerindendir.

Louisa May Alcott yetişkinliğe ilk adımını atan çocukların ahlaki ve duygusal tutum ve sorunlarını ciddiye alan bir dost kimliğiyle yazdığı romanlarla, bütün dünyada değişik kuşakları derinden etkilemiştir.

• YAPITLAR: *Flower Fables*, 1854; *Hospital Sketches*, 1863; *Moods*, 1864; *Little Women*, 1868, (Küçük Kadınlar); *An Old-Fashioned Girl*, 1870; *Little Men, 1871*, (Küçük Erkekler); *Under The Lilacs*, 1878; *Jack And Jill*, 1880; *Jo's Boys*, 1886 (Jo'nun Çocukları).

ALDER, Kurt
(1902-1958)

Alman organik kimyacı. Otto Diels ile birlikte, "Diels-Alder tepkimesi" adıyla bilinen sentezi gerçekleştirmiştir.

10 Temmuz 1902'de Almanya'nın Königshütte Kenti'nde (bugün Polonya'da Chorzow) doğdu. Berlin Üniversitesi'nde kimya öğrenimi gördü. 1926'da doktorasını aldığı Kiel Üniversitesi'nde Otto Diels'in asistanı oldu, 1934'te de aynı üniversitede profesörlüğe yükseldi. İki yıl sonra büyük bir kimya kuruluşunun araştırma bölümü yöneticiliğini üstlenen Alder, 1940'ta Köln Üniversitesi'nde kimya profesörlüğüne ve kimya enstitüsünün başkanlığına getirildi. II.Dünya Savaşı yıllarında, dienlerle sentezin sanayideki uygulamaları konusunu araştırdı. 20 Haziran 1958'de Köln'de öldü.

Alder, Kiel Üniversitesi'nde Otto Diels'in asistanlığını yaptığı dönemde, hocasıyla birlikte dien tepkimeleri üzerinde çalışmaya başladı. Bu ortak çalışmanın ilk ürünü, dienler ile kinonların tepkimelerine ilişkin bir inceleme yazısıydı (1928). Araştırmaları sırasında, bir eşlenik dienin doymamış bir hidrokarbonla tepkimeye girdiğinde, o güne değin bilinen molekül yapısına benzemeyen halkalı bir bileşik verdiğini saptadılar. Örneğin, eşlenik dienler sınıfından dört karbonlu bütadien, doymamış hidrokarbonların alkenler (olefinler) sınıfından iki karbonlu etilenle tepkimeye girdiğinde, altı karbonlu halkalı bir bileşik olan siklohekzen elde ediliyordu:

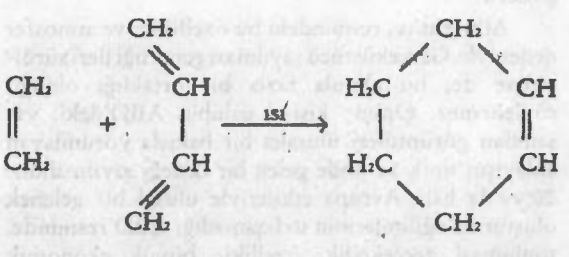

Resim 27
Malik AKSEL "Halı Dokuyanlar"
(İstanbul Resim ve Heykel Müzesi)

Resim 28
Malik AKSEL "Köylü Kızlar"
(İstanbul Resim ve Heykel Müzesi)

Resim 29
Alaettin AKSOY "Koğuş"
(Özel Koleksiyon)

Resim 30
Alaettin AKSOY "Üç Ressam"
(Özel Koleksiyon)

Resim 31
Erol AKYAVAŞ "Kompozisyon"
(Özel Koleksiyon)

Resim 32
Erdal ALANTAR "Kompozisyon"
(Kendi koleksiyonu)

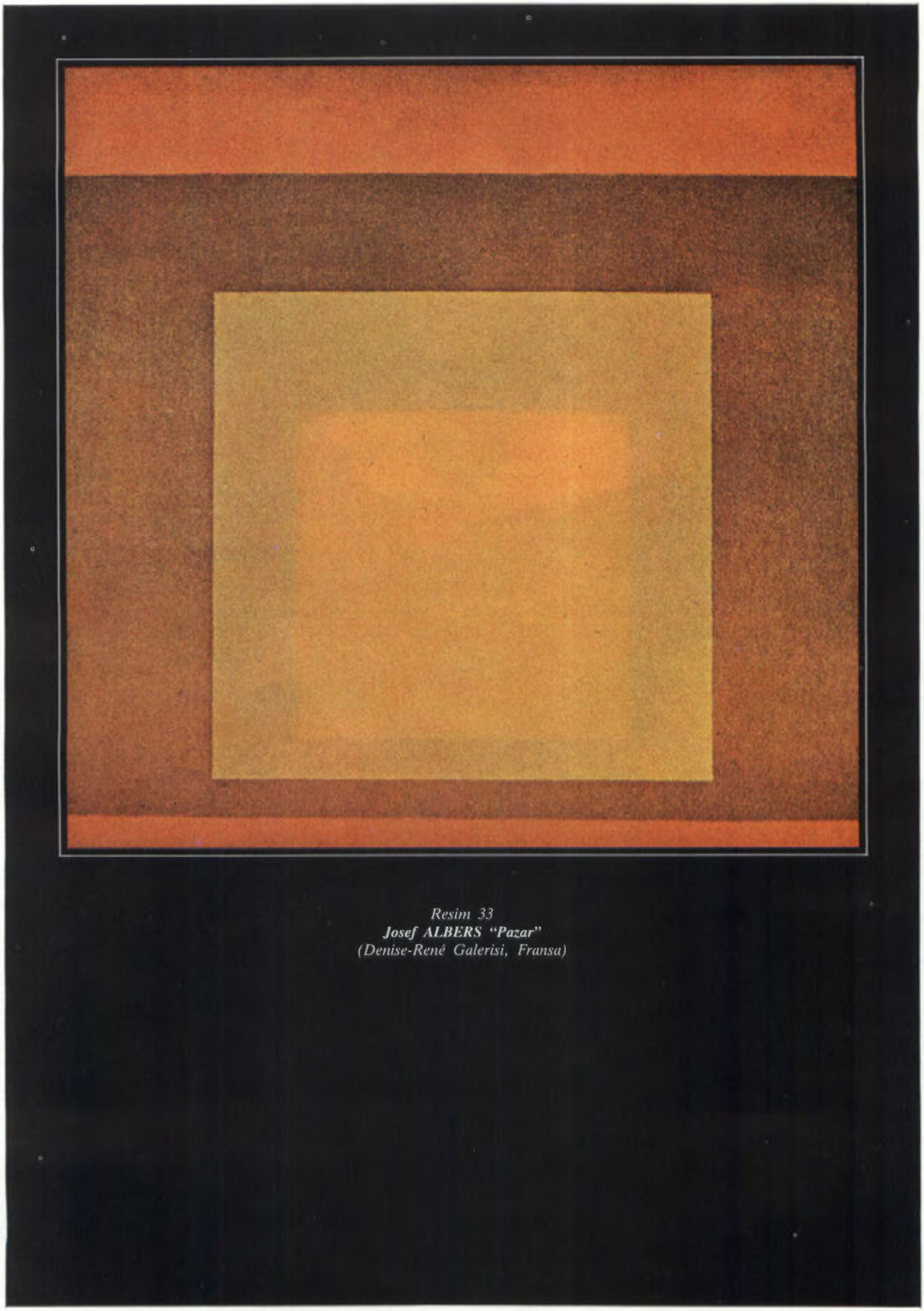

Resim 33
Josef ALBERS "Pazar"
(Denise-René Galerisi, Fransa)

Resim 34
Ivan ALBRIGHT "Mary Block'un Portresi"
(Chicago Sanat Enstitüsü, ABD)

Herhangi bir katalizör, yüksek sıcaklık ya da basınç gibi özel koşullar ve karmaşık teknikler gerektirmeyen bu katılma tepkimesine "Diels-Alder tepkimesi" adı verildi. Günümüzde de, özellikle altı karbonlu çevrimsel bileşikler elde etmek için en çok uygulanan yöntem budur. Dienlerle sentez yöntemi, D vitamini ve kortizondan başlayarak sentetik kauçuğa dek pek çok organik bileşiğin sentezle üretimine olanak sağladı. Özellikle organik sentez kimyasında ve petrokimya sanayiinde çok büyük gelişmelere yolaçan bu buluşlarından ötürü, 1950 Nobel kimya ödülü Diels ve Alder'e verildi.

• **KAYNAKLAR:** E. Farber, *Nobel Prize Winners in Chemistry, 1901-1961*, (2. bas.), 1963; Nobel Foundation, *Chemistry: Nobel Lectures, Including Presentation Speeches and Laureates Biographies*, 1964.

• **BAKINIZ:** DIELS.

ALDIKAÇTI, Orhan
(1924)

Türk siyaset adamı, hukukçu. 1982 Anayasa Tasarısı'nı hazırlayan Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu'nun Başkanlığı'nı yapmıştır.

Samsun'da doğdu. İlköğrenimini orada, ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde yaptı. Lozan Üniversitesi Siyasal Bilimler Yüksek Okulu ile Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra 1948'de aynı üniversitede hukuk doktorası yaptı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde 1956'da asistan, 1961'de doçent, 1968'de profesör oldu. 1969'da bu fakültenin dekanlığına getirildi. 1972'de Kıbrıs'taki toplumlararası görüşmelere Türk temsilcisi olarak katılan Aldıkaçtı bu görevini 1977 sonuna değin sürdürdü. Daha sonra, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Kürsüsü Başkanlığı'na getirildi ve La Haye Adalet Divanı Daimi Hakem Mahkemesi üyeliğine seçildi.

12 Eylül 1980'den sonra, Milli Güvenlik Konseyi'nin illerden valilerin önerdiği 360 aday arasından belirlediği 120 kişi ile kendisine doğrudan başvuranlar arasından seçtiği 40 kişiden oluşan toplam 160 üyeli Danışma Meclisi'nde, İstanbul üyesi olarak yer aldı. 15 Ekim 1981 günü açıklanan Danışma Meclisi üyelerinin 25 Ekim 1981'de ilk toplantılarını yapmasından sonra Anayasa Komisyonu üyeliğine ve bu komisyonun başkanlığına getirildi. 15 üyeli Anayasa Komisyonu'nun Aldıkaçtı başkanlığında hazırladığı Anayasa Tasarısı, Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Konseyi'nde görüşüldükten sonra 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunularak kabul edildi.

15 Haziran 1983'te Danışma Meclisi üyeliğinden istifa eden Orhan Aldıkaçtı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığı'na atandı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı*, 1960; *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, 2 cilt, 1964.

ALDRICH, Robert
(1918)

ABD'li film yönetmeni. Özellikle şiddet öğeleri içeren filmleri ve biçim ustalığıyla tanınmıştır.

Rhode Island Eyaleti'nde Cranston'da doğdu. Temel eğitimini ailesinin yanında tamamladıktan sonra, babasından kendisine kalacak kurulu işi reddedip, yirmi yaşlarında Hollywood'a gitti. Kısa bir süre sonra yönetmen asistanlığına yükseldi. Charlie Chaplin, Lewis Milestone, Jean Renoir, Joseph Losey gibi usta yönetmenlerle çalıştı. Kısa bir süre televizyonda da çalışan Aldrich, 1953'te Metro-Goldwyn-Mayer şirketinin önerisini kabul edip yönetmenliğe başladı. 1955 yılından başlayarak kendi filmlerinin yapımcılığını da üstlendi. 1968'de kendi bağımsız stüdyosunu açtı. Hollywood film yapım ve dağıtım sistemine karşı çıkışı nedeniyle büyük film stüdyolarıyla sürekli bir çatışma içinde oldu.

Aldrich MGM için yaptığı *The Big Leaguer* ("Büyük Oynayan") filmiyle yönetmenliğe başladı. Özellikle hareketli sahnelerde "seyirciye yumruk atarcasına" diye nitelenen çok etkili kurgusuyla kısa sürede tanındı. Birbiri ardından çektiği filmler taşıdıkları şiddet ve tutkulu cinsellik unsurları yüzünden eleştirildiyse de, bunlardan özellikle *Whatever Happened to Baby Jane* ("Jane Bebeğe Ne oldu?") ve *Dirty Dozen* ("On İki Kahraman Haydut") ticari açıdan çok başarılı oldu. Kendi stüdyosunu kurduktan sonra, büyük şirketlerin, özellikle dağıtım alanındaki etkili engellemeleri karşısında zor durumda kalan Aldrich, bir yandan da filmlerinin kimi bölümlerine karşı çıkan sansürle uğraşmak zorunda kalıyordu. Aldrich, özellikle, sinemasal tutumuna en uygun türler olan "polisiye" ve "western" türü filmleriyle dikkat çekmiştir.

Filmleri belirli abartmalar taşısa da, seyirciye üstün bir gerçeklik duygusu vermeyi başaran Aldrich, önemli bir ritm ustalığına erişmiştir. Hollywood sinemasının geleneksel olarak üstü kapalı ve yumuşak bir tutumla geçiştirdiği konu ve temaları olanca açıklığıyla vermesi de özellikleri arasındadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Big Leaguer*, 1953, ("Büyük Oynayan"); *Apache*, 1954; *Vera Cruz*, 1954; *The Big Knife*, 1955, ("Büyük Bıçak"); *Attack*, 1957, ("Saldırı"); *The Last Sunset*, 1960, ("Son Günbatımı"); *Whatever Happened to Baby Jane*, 1962, ("Jane Bebeğe Ne Oldu?"); *Hush Hush Sweet Charlotte*, 1964, ("Sus Tatlı Charlotte"); *The Dirty Dozen*, 1966, (On İki Kahraman Haydut); *The Killing of Sister George*, 1968, ("George Hemşirenin Öldürülüşü"); *Too Late the Hero*, 1970, ("Kahraman Geç Kaldı"); *Ulzana's Raid*, 1972, ("Ulzana'nın Baskını"); *The Longest Yard*, 1974, ("En Uzun Metre").

ALDRIN, Edwin Eugene
(1930)

ABD'li astronot. Apollo-11 uzay uçuşunda görev alarak Ay'a ayak basan ikinci insan olmuştur.

20 Ocak 1930'da New Jersey Eyaleti'nin Montclaire kentinde bir albayın oğlu olarak dünyaya geldi. 1951'de Harp Akademisi'ni bitirerek Hava Kuvvetleri'ne girdi. 1952'de pilot eğitimini tamamladıktan sonra Kore Savaşı'na katıldı. Ardından, ülkesinde ve Batı Almanya'daki askeri üslerde hava silahları eğitmenliği yaptı. 1963'te, Massachusetts Institute of Technology'de yörünge mekaniği dalında doktora aldı ve aynı yıl, kısa ada NASA olan National Aeronautics and Space Administration (Ulusal Uzay ve Havacılık Dairesi) tarafından "Gemini Projesi" için astronot seçildi. 1971-1972 yıllarında, NASA'ya bağlı Havacılık ve Uzay Araştırmaları Pilot Okulu'nun komutanlığını yaptı. 1972'de Hava Kuvvetleri'nden emekliye ayrılan Aldrin, 1982'de bir ekiple Türkiye'ye gelerek Ağrı Dağı'nda incelemeler yaptı.

Aldrin, astronot olarak ilk deneyimini 1966 yılında, J.A. Lovell ile birlikte gerçekleştirdiği Gemini 12 uçuşunda edindi ve uzay aracının dışında 5,5 saat kalarak boşlukta yürümeyi başardı. Böylece insanın uzayda da hareket edebileceği kanıtlanmış oluyordu. Daha sonra "Apollo Projesi"nde görev alan Aldrin, 16 Temmuz 1969'da Neil Armstrong ve Michael Collins'le birlikte Apollo 11 ile uzaya fırlatıldı. Collins'in denetimindeki kumanda modülü Ay yörüngesinde dolanırken, Armstrong ve Aldrin, Ay modülü "Kartal"la (Eagle) 20 Temmuz'da Ay'a indiler. Aldrin, Armstrong'un hemen ardından Ay yüzeyine ayak bastı. Burada yaklaşık iki saat kalan iki astronot çeşitli jeolojik örnekler toplayıp, incelemeler yaptıktan sonra "Kartal"ı kumanda modülüne kenetlediler. Yolculuk 24 Temmuz'da Büyük Okyanus'ta sona erdi.

• **YAPITLAR:** *First on the Moon: A Voyage with Neil Armstrong* (M. Collins ile), 1970; *Return to Earth*, 1973.

• **BAKINIZ:** N. ARMSTRONG, VON BRAUN, GAGARİN.

ALDROVANDI, Ulisse
(1522-1605)

İtalyan doğabilimci ve hekim. Tıp ve doğabilimlerinde ilk kez sisteme dayalı gözlem teknikleri geliştirmiştir.

11 Eylül'de Bologna'da soylu bir aileden doğdu. Roma ve Padova üniversitelerinde Latince, matematik, hukuk ve felsefe okudu. Bologna Üniversitesi'nde mantık ve doğa tarihi dersleri verirken, dini değerlere karşı çıktığı gerekçesiyle 1549'da tutuklanarak Roma'ya gönderildiyse de, ailesinin nüfuzunu kullanarak kendini affettirmeyi başardı. Üniversitedeki kürsüsüne geri dönen ve 1553'te tıp doktorasını alan Aldrovandi, doğa tarihi derslerindeki sistematik yaklaşımıyla büyük ilgi topluyordu. 1560'ta aynı üniversitede tıp profesörlüğüne getirildi. 1568'de de kendisinin kurduğu Bologna Botanik Bahçesi'nin yöneticiliğini üstlendi. 4 Mayıs 1605'te Bologna'da öldü.

İlk kez İtalya'da ortaya çıkan botanik bahçeleri, genellikle üniversitelere bağlı olarak kuruluyor ve yetiştirilen bitkiler daha çok ilaç yapımına yarayacak türlerden seçiliyordu. Bologna Üniversitesi içinde böyle bir botanik bahçesi kurmayı tasarlayan Aldrovandi, bitki seçimini yalnızca ilaç yapımıyla kısıtlı tutmayarak çeşitlendirdi ve 1568'de kurduğu bahçede değişik bitki türleri yetiştirdi. Böylelikle, kendisine ve öğrencilerine iyi bir gözlem olanağı sağladığı gibi, birçok sanatçıya bu bitkilerin resimlerini çizdirerek, sonradan hazırlayacağı doğabilimleri ansiklopedisi için zengin bir koleksiyon oluşturdu. Aynı yıllarda, Aldrovandi'nin ilaç ve eczaneler müfettişliğine atanması eczacılar arasında tepki yarattı. Ona karşı birleşerek, yetiştirilmesi yasak olan bitkileri bahçesine ektiğini ileri sürdüler. Sonunda, anne tarafından akrabası olan Papa XIII. Gregorius atama emrini onaylayarak tartışmları yatıştırdı; üstelik resmi kodeksi hazırlama görevi de Aldrovandi'ye verildi. 1574'te *Antidotarii Bononiensis Epitome* ("Bologna İlaçları Özeti") adıyla yayımlanan ve ilaçların hammaddelerini, formüllerini, etkilerini içeren bu kodeks uzun yıllar kullanıldı.

Aldrovandi'nin botanik bahçesi ve ölümünden sonra Bologna kentine bağışladığı zengin biyoloji müzesi, onun doğabilimleri alanındaki tüm çalışmalarının kaynağıdır. Araştırmalarını önce ayrı kitaplar halinde yayımlamayı düşünen Aldrovandi, sonradan derlediği tüm bilgilerle bütün canlılar dünyasını kapsayacak büyük bir ansiklopedi hazırlamaya karar verdi. Tamamı on dört cilt olan bu yapıtın ilk dört cildi, Papa XIII. Gregorius'un parasal desteğiyle Aldrovandi'nin sağlığında basıldı. Geri kalan bölümü ise, Bologna kentine bıraktığı elyazmalarının öğrencileri tarafından derlenmesiyle elli yılda yayımlandı. Ansiklopedinin ilk üç cildi kuşlara ayrılmıştır; dördüncü cilt böceklerle, sonraki ciltler ise öteki hayvanlar, bitkiler ve minerallerle ilgilidir. Çok iyi resimlendirilmiş olan bu çalışmada anatomi temelinde sınıflandırmaya ağırlık verilmiş ve bu yaklaşım, sonraki yıllarda özellikle hayvanların sınıflandırılmasındaki gelişimi etkilemiştir. Bu yapıt ile, aynı dönemde yaşamış olan İsviçreli doğabilimci Gesner'in 1551-1558 yılları arasında yayımladığı *Historia Animalium* ("Canlılar Tarihi") arasında kimi benzerlikler vardır. Ama, Aldrovandi'nin, az bilinen ve ülkesi dışında yaşayan bitki ve hayvan türlerine daha çok yer verdiği görülür. Anatomik incelemeler de, Gesner'in yapıtındakine oranla daha ağırlıklıdır. Aldrovandi'nin gereksiz malzeme bolluğuyla eleştirilen bu yapıtı tam bir bilimsel doğruluğa sahip olmamakla birlikte, 18. yy'da Fransız doğabilimci Buffon'un *Histoire Naturelle* ("Doğa Tarihi") adlı yapıtına değin doğabilimlerinde en güvenilir ve kapsamlı kaynak olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Le Antichitá della Cittá di Roma,*

1556, ("Roma Kentinin Eski Çağları"); *Antidotarii Bononiensis Epitome*, 1574, ("Bologna İlaçları Özeti").

• KAYNAKLAR: F.S. Bodenheimer, *History of Biology*, 1958. V. Fantuzzi, *Memorie della Vita di Ulisse Aldrovandi*, 1774.

• BAKINIZ: BUFFON, GESNER.

ALEGRIA, Ciro
(1909-1967)

Perulu romancı. Yerli kabilelerin yaşamlarını konu edinen romanlarıyla Güney Amerika'nın önde gelen yazarları arasına girmiştir.

4 Kasım 1909'da Peru'nun kuzey bölgesinde bulunan Sartimbaba'da doğdu. Çocukluğu yoksul insanların, yerlilerin ve melez köylülerin arasında geçti. Ortaöğrenimini Trujillo'daki San Juan Koleji'nde tamamladıktan sonra gazetelere çeşitli konularda yazılar yazdı. 1930'da üniversiteye girdi, ancak aynı yıl katıldığı APRISTA (Alianza Popular Revolucionario Americana-Amerikan Devrimci Halk Birliği) örgütündeki çalışmaları yüzünden 1931 ve 1933 yıllarında iki kez tutuklandı, sekiz ay hapis kaldı. Ülkesindeki iktidar değişikliği hapisten kurtulmasına yol açtıysa da, devrilen hükümet yeniden güç kazanınca, 1934'te Şili'ye kaçmak zorunda kaldı. 1941'den 1948'e değin ABD'de yaşayan Alegria, 1948'de ülkesine dönebildi. 1941 yılı Latin Amerika Roman Yarışması'nda birincilik kazanan yazar, 17 Şubat 1967'de Lima'da öldü.

Çocukluğu ve gençliği yoksul yerliler ve melezler arasında geçen Alegria, bu dönemin gözlemlerini *La serpiente de oro* adlı romantik serüven romanında başarıyla kullandı. Peru'nun Maranon nehri çevresindeki ormanların zorlu yaşamını dile getiren bu romanı büyük ilgiyle karşılandı. Bunu Kuzey Peru yaylalarında çobanlık yaparak yaşamlarını kazanan yerlileri anlattığı *Los perros hambrientos* izledi. Ancak Alegria'yı Latin Amerikan romanının en önde gelen kişilerinden biri yapan çalışması, birçok eleştirmen tarafından başyapıtı sayılan *El mundo esancho y ajeno* ("Dünya Büyük ve Bizim Değil") oldu. Destansı bir dille yazılmış bu roman, açgözlü beyazlara karşı varolma savaşı veren bir yerli kabilenin yaşamını anlatıyordu.

Ülkesinin beyazların boyunduruğundan kurtulması için hem politik, hem sanatsal bir uğraş içinde bulunan Alegria, Peru yerlilerinin yaşamlarını insani özelliklerini öne çıkararak yazması ve dilindeki lirik özelliklerle Güney Amerika'nın önde gelen yazarları arasına girmiştir.

• YAPITLAR: *La serpiente de oro*, 1935; *Los perros hambrientos*, 1938; *El mundo esancho y ajeno*, 1941, ("Dünya Büyük ve Bizim Değil").

ALEHİN, Aleksandr Aleksandroviç
(1892 - 1946)

Rus satranç oyuncusu. 17 yıl dünya şampiyonu olmuştur.

1 Kasım 1892'de varlıklı bir ailenin ikinci oğlu olarak Moskova'da doğdu. Hukuk öğrenimini bitirip, hukuk doktoru olduktan sonra devlet hizmetine girdi ve yüksek hukuk müşavirliği yaptı. Satranç oyununu

Alehin'in Ardından

Ölüm anı, hayatın başarısını ya da boşunalığını vurgulayan tek bir hamledir.
Alehin'in ölümü kendi içinde bir çelişkiyi taşır. Eğer o mutluluğu aradıysa, bulduğu farklı bir şeydi; yok ün peşinde koştuysa adı satranç oynandığı sürece yaşayacaktır. Lizbon yakınında Estoril'deki yalnız bir otel odasını, önünde yarım kalmış bir oyun, başı yana sarkmış ölüyü görüntüleyen kişi, bize benzersiz bir kişiliğin hayat serüvenini anlatan bir fotoğraf bırakmıştır.
Alehin ruhunu satranç tanrısına satmıştı ve ancak böylelikle yükseklere tırmanabildi. Sağken ona hayranlık duyanlar, öldükten sonra onun yaratıcılığını sevdiler. Gençken, bir vatanı olması onu tedirgin etmişti. Bağımsız olmayı ve turnuva çağrılarının ardından her yere gidebilmeyi istiyordu. Hiç arkadaşı yoktu, çünkü çok ben-merkezciydi. Kadınlara ihtiyacı yoktu, çünkü yalnızca satranca âşıktı. Kendinden yaşlı kadınlarla evlendi. Tüm hayatını otel odalarında geçiren bir adamın karısı ondan bir şey istememeli, yalnızca onu korumalıydı. Herşeyi dehasına borçlu olan daha önceki şampiyon Capablanca 1927'de Alehin'le oynarken, demir iradeli, dişten tırnağa silahlı bir savaşçı karşısında zevke hırstan daha çok değer veren silahsız bir Epikür tilmizi gibi görünüyordu. İnsan beyni ve sinirleri soyut alanlarda 24 saat aralıksız düşünmeye dayanamadığı için Alehin boşlukları alkolle dolduruyordu. Ancak alkole hiçbir zaman satrançtan daha çok ihtiyaç duymadı. Kaybettiği şampiyonluk unvanını yeniden kazanma tutkusuyla yanıp tutuşurken yalnız süt içti. Batıl inançları vardı. Euwe* ile yaptığı maç boyunca karakedi işlemeli bir gömlek giymişti.*
Belki Morphy'nin daha göz kamaştırıcı, Lasker'in* daha uzun, Capablanca'nın daha güvenli bir satranç hayatı oldu. Ama Alehin gibi bir çılgın dünyaya ilk kez geliyordu.*

(S. Gligoric ve R.G. Wade, The World Chess Championship, *1972)*

9 yaşındayken ağabeysinden öğrendi. İlk başarısını 1908'de katıldığı turnuvada birinci olarak elde etti. 1921'de "Büyük Usta" unvanını kazanmış olarak zamanın usta oyuncularıyla karşılaşmalar yapmak için devlet görevini bıraktı ve Moskova'dan ayrıldı. Aynı zamanda dünya şampiyonluğu maçını organize edebilecek ve bu konuda kendisini destekleyebilecek bir patron bulma amacı vardı. Yaşamının sonraki bölümü dünyanın birçok yerinde katıldığı turnuvalar - da elde ettiği başarılarla geçti. 1927-1935 ve 1937-1946 yılları arasında toplam 17 yıl dünyanın sırasıyla dördüncü ve altıncı satranç şampiyonu oldu. Rusya şampiyonu Botvinnik'e karşı dünya şampiyonluğu unvanını korumak üzere Londra'ya giderken uğradığı Lizbon yakınındaki Estoril'de mütevazi bir otel odasında 24 Mart 1946'da kalp krizi sonucu öldü.

Alehin ilk kez 1927'de Buenos Aires'te düzenlenen maçta dünya şampiyonu oldu. 1921-1927 arasında şampiyonluğu elinde bulunduran ve "yenilmez" unvanıyla tanınan Jose Raul Capablanca'yı 2,5 ay süren 34 partilik maçta 6 kazanç, 3 yenilgi ve 25 beraberlikle yendi. 1935'te Hollandalı büyük usta Max Euwe'ye 8 kazanç, 9 yenilgi ve 13 beraberlikle yenilerek dünya şampiyonluğunu kaybetti. Ancak iki yıl sonra 10 kazanç, 4 yenilgi ve 11 beraberlikle aynı rakipten unvanını geri aldı.

Alehin satranç yaşamı boyunca toplam 1264 turnuva ve maç partisi oynamış, bunlardan 735'ini kazanmış, 127'sini kaybetmiş, 407'sini de berabere bitirmiştir. 87 turnuvada oynamış, bunların 62'sinde birinci olmuştur. 5'i dünya şampiyonluğu olmak üzere 23 maç yapmıştır. Bunların yalnız ikisini (Nanekarov ve Euwe) kaybetmiş, ötekileri kazanmıştır.

• KAYNAKLAR: M. Euwe, *From Steinitz to Fischer*, 1976; A. Kotov, *Das Schacherbe Aljechin's*, 1957.

Tümeller ve tikeller

ALEKSANDER, Aphrodisius
(2. - 3. yy)

Yunanlı bilge. Aristoteles felsefesine getirdiği yorumlarla yeni bir düşünce akımının doğmasını sağlamıştır.

Kahire yakınlarında Afrodizya'da doğdu. Ailesi, gençlik dönemi, doğum ve ölüm yılları kesin olarak bilinmemektedir. Öğrenimi ve eğitimi konusunda da günümüze çok az bilgi kalmıştır. Çağının ünlü bilgelerinden ders aldı. Yaratıcı gücü ve geniş bilgisi nedeniyle ün kazanınca İmparator Septimius Severus ve Caracalla'nın ilgisini çekti. Aristoteles felsefesi üzerine ders vermesi için Atina'ya çağrıldı. Bu öneriyi olumlu karşılayıp 198 - 211 arasında öğretmenlik yaptı.

Etkin ve edilgin us

Aleksander, Aristoteles felsefesine getirdiği yeni ve geniş yorumlarla tanındı. Bu felsefeyi Stoacılar'a karşı savundu. Yorumlarını, genellikle "etkin us" konusunda yoğunlaştırdı; Aristoteles felsefesinde önemli yer tutan etkin usu yeniden sınıflandırdı ve üçe ayırdı:

1-İşlenmemiş Us: Bu, gizilgücü olan, eyleme geçmeyen, yani yeti niteliği taşıyan ustur. Bir insanın sanatı anlayacak yetenekte olması, ancak o yeteneği kullanacak duruma gelmemesi gibi.

2- Kazanılmış Us: Bu, düşünme yeteneğidir. Örneğin bir sanatçının sanatını anlamaya başlaması kazanılmış bir ustur.

3- Etkin Us: Birinci ustan ikincisine geçiştir. Bu, insana özgü bir varlık değildir. Ona dışardan, daha yüksek aşamada bulunan birinci nedenden, Tanrı'dan gelir.

Edilgin us ise bir canlının bir heyecan, bir tasarım aracılığıyla çıkardığı sesler, yani "dil"dir. Bu sesler bir bilinç olayı sayılmaz.

Aleksander, salt bir Aristoteles yorumcusu olarak kalmadı; özgürlük ve ruhun özü konusunda kendine özgü düşünceler ileri sürdü. Stoacı ahlak ve yazgı anlayışını eleştirdi:

Stoacılık'ta insanın doğaya uygun davranması temel alınır. Doğanın yasaları birbirlerine değişmez ve ayrılmaz biçimde bağlıdır. Oysa, Aleksander'e göre hiçbir yasaya bağlanamayan kimi olgular da vardır ve bunlar olmadan us anlaşılamaz. Stoacılar'ın uyguladıkları salt belirlenim ilkesi, kimi özel olaylar için geçerli değildir.

Kadercilik ahlak ilkeleriyle uzlaşamaz. Kararlarında özgür olmayan insan yaptıklarından sorumlu tutulamaz. Böylece iyi ve kötü insan kavramı da olamaz. Salt belirlenimcilik ilkesi gerçekse, her şey önceden düzenlenmiş demektir. Öyleyse Tanrı'nın insana gerektiği ölçüde iyilik ve kötülük dağıtması anlamsızdır.

Aleksander'e göre ruh, yaşamın ve organizmanın yalın bir biçimidir, bir öz değildir.

Kavramların varlığı, içerdikleri konularla bağlantılıdır. Tikel kavramlar, tümel kavramlardan öncedir. Tümeli oluşturan tikellerdir. Bu nedenle, tümel kavramlara tikel kavramlardan varılır. Tümel kavramların konuları özeldir, yalnız tikel alanda bulunur. Kavramın genel olması içerdiği konunun da genel olmasını gerektirmez. Düşünme yeteneğinde bulunan kavramlar geneldir. Düşünme yeteneği işlemeyince kavramlar da yoktur. Kavramların varlığı düşünme yeteneğinin çalışmasıyla bağlantılıdır.

Biçim özdek ile birliktedir, özdekten ayrı bir varlık olarak düşünülmesi söz konusu değildir. Biçimle özdeği, düşünme yoluyla birbirinden ayırma olanağı yoktur. Biçimi özdekten, özdeği de biçimden ayırmak ikisini de yok etmek demektir. Biçimler düşünüldükçe var olduğundan düşünme yeteneğinden ayrılamaz.

Aleksander'in etkin us konusunda ileri sürdüğü düşünceler Orta Çağ'da ve Rönesans döneminde yeni araştırmalara, yorumlara yolaçtı; özellikle Arap Aristotelesçiler üzerindeki etkisi sürekli oldu. Kindi'nin usla ilgili yorumları, açıklamaları Aleksander'den kaynaklanır. Çağdaş filozoflardan Emile Boutroux'nun ileri sürdüğü "doğa yasalarının belirlenimi" kuramı da Aleksander'in görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Aristoteles'in işlediği konuları yeniden ele alarak, çağına göre oldukça geniş yorumlardan geçir-

mesi, Orta Çağ'da Aristotelesçilik'in gelişmesinde başlıca etken sayılmaktadır.

• YAPITLAR: *De Anima.*

• BAKINIZ: KİNDİ.

ALEKSANDR I [Karayorgiyeviç]

(bak. KARAYORGİYEVİÇ, Aleksandr

ALEKSANDR I [Pavloviç] (1777 - 1825)

Rus çarı. Avrupa devletleri arasında "Kutsal İttifak"ın oluşmasında etkili olmuştur.

23 Aralık 1777'de doğdu, 19 Kasım 1825'te öldü. Çar I. Pavel'in en büyük oğludur. Büyükannesi Çariçe II. Katerina tarafından yetiştirildi. Öğretmeni İsviçreli César La Harpe'in etkisinde kalarak Aydınlanma düşüncesine eğilim gösterdi. 1793'te Beden Prensesi Louise ile evlendi. 1801'de babası I. Pavel'in öldürülmesi üzerine tahta çıktı.

İktidara geldiği sıra, Rusya'da liberalizmin filizlendiği dönemdi. Soyluların bir bölümü varlıklarının devamını liberalizm doğrultusunda görüyordu. I. Aleksandr tutucu görüşler taşımakla birlikte, başlangıçta liberal dönüşümlerden, hatta anayasal düzenden yana oldu. Bir süre eski yöneticileri yerinde tutan I. Aleksandr daha sonra soylu ailelerden gelen ve liberal görüşlerin etkisinde olan Prens Adam Czartoriski, Kont Pavel Stroganov, Kont Nikolay Novosiltsev ve Kont Viktor Koçubey'den oluşan bir özel komite kurdurdu. Komitenin amacı "ülkenin iyiliği için yeni yasalar" yapmaktı. Bu liberal çabalar 1812 savaşına değin sürdü. Aleksandr, danışmanlarıyla bazı idari reformlar yaptı. Yaygın eğitim için bir plan hazırladı. Ama köleliğin kaldırılması konusunda girişimde bulunmadı. Oysa, daha önceleri köleliği "ülke adına bir rezalet ve talihsizlik" olarak nitelemişti.

1812 Fransız-Rus savaşından önce, İngiltere ile devrimin yeni gerçekleştiği Fransa arasında dünya egemenliği savaşımı vardı. I. Aleksandr, İngiltere ile dostluk ilişkileri kurdu. Napoléon'a karşı oluşturulan ittifaklara katıldı. Ancak Rus ve Avusturya orduları Austerlitz'de Napoléon'un ordularına yenildi. Ardından Prusya ordularını dağıtan Napoléon, Rusya sınırlarına dayandı; ama Rusya ile anlaşma yapmadan İngiltere'ye karşı başarı sağlayamayacağını bildiğinden I. Aleksandr'a barış önerdi. Haziran 1807'de barış imzalandı. Aleksandr, İngiltere ile bağlarını kopardı, geçici olarak Napoléon'un müttefiki oldu.

1807'de Tilsit'te imzalanan barış antlaşmasından sonra, Aleksandr Rusya'da bazı reformların yapılmasına izin verdi. Bu reformlar, Avrupa'nın etkisiyle oluşan devrim sarsıntıları karşısında feodal toplum düzenini ve mutlakiyeti koruyan yumuşak toplumsal dönüşümleri amaçlıyordu. Ancak bir bölümü uygulanabilen hukuki reformlar, bir temsil organı olarak Devlet Duması'nın ve seçimle gelen yerel yönetimlerin oluşturulması da bunlar arasındaydı I. Aleksandr'ın onayladığı bu planlar, soylu sınıfın hoşnutsuzluğuna neden oldu. Soylu muhaliflerin etkisiyle I. Aleksandr, bu planı önermiş olan Speranski'yi sürgüne gönderdi.

I. Aleksandr, 1812 savaşının başlangıcında Rus ordularının başında bulunuyordu. 24 Haziran 1812'de Napoléon Rusya sınırlarından içeriye girince gelişen olaylar, çarın askeri harekâtı yönetmede yetersiz olduğunu gösterdi. Türlü baskılarla ordunun yönetimini Kutuzov'a bırakan I. Aleksandr, Petrograd'a gitti ve savaşın sonuna değin orada kaldı. Napoléon birliklerinin Rusya'dan tümüyle çıkarılmasından sonra Fransa'ya karşı oluşturulan yeni ittifaklara girdi. Napoléon ordularının yenilgisiyle sonuçlanan 1813-1814 seferlerine katıldı. 1814 Martı'nda Müttefik ordularının başında Paris'e girdi.

Kutsal İttifak

1814-1815 yıllarındaki Viyana Kongresi'nde, I. Aleksandr'ın da katılmasıyla, savaş sonrası Avrupa'ya yeni bir yapı kazandırıldı. Polonya, Rusya topraklarına katıldı. Aleksandr kendisini Polonya kralı ilan ettikten sonra bu ülke için yeni bir anayasa hazırlattı. Eylül 1815'te I. Aleksandr'ın önerisiyle Avrupa devletleri arasında "Kutsal İttifak" oluşturuldu. Bu birliğin amacı toplumsal değişimlere dönük hareketlere karşı Avrupa'da feodalizm ve mutlakiyet yanlısı iktidarların güçlerini birleştirmekti.

Çarlığının son on yılında Rusya'da birçok ayaklanma başgösterdi. Bu ortamda soylu sınıf temsilcilerinin öncülük ettiği Dekabristler hareketi oluştu. I. Aleksandr, iç politikada liberalleşme eğilimlerine karşı çıkmış, serfliğe karşı en küçük kıpırdanmayı sert biçimde bastırmıştır.

I. Aleksandr'ın çarlığı sırasında Rusya'nın toprakları önemli ölçüde genişledi. 1801'de Gürcistan, 1809'da Rus - İsveç savaşı sonucunda Finlandiya Rusya'ya bağlandı. 1806 - 1812 yıllarında Osmanlı Devleti ve İran'la savaşlar sonucu Besarabya ve Azerbaycan Rusya'nın eline geçti. I. Aleksandr, bu ülkelerde yaşayan halklara karşı sömürgeci bir politika izledi. Gençliğinde birbiriyle çelişen liberal ve muhafazakâr düşüncelerin etkisinde kalan Aleksandr, gittikçe daha muhafazakâr bir kişiliğe büründü. Kutsal ittifakın imzalanmasından sonra ise monarşik despotizmin Avrupa'daki en güçlü temsilcisi oldu.

• BAKINIZ: KOÇUBEY, KUTUZOV, METTERNICH, NAPOLEON I.

ALEKSANDR II (1818 - 1881)

Rus çarı. Rusya'da serfliği kaldırmıştır.

Reformlar

29 Nisan 1818'de Moskova'da doğdu. 13 Mart 1881'de Petrograd'da (Leningrad) öldürüldü. I. Nikola'nın büyük oğludur. Sarayın gözde şairi ve Avrupa'daki liberal düşüncelerle, monarşist eğilimleri

kişiliğinde toplayan ünlü şair Jukovski tarafından yetiştirildi. Aleksandr, Batı dillerine, Batı liberalizmine yabancı değildi; ama bütün Romanovlar gibi dinci, tutucu ve şoven eğitimden de geçmiştir. Bu çelişkili eğilimler onun yönetimine de yansımıştır.

1841 Nisanı'nda Hessen Büyük Düküü II. Ludwig'in kızı Marie ile evlendi. Bu evlilikten altı oğlu ve iki kızı oldu. Veliahtlığı sırasında İngiltere'ye ve öbür Avrupa ülkelerine uzunca geziler yaptı. 2 Mart 1855'te Kırım Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlandığı bir ortamda tahta çıktı. Ülkenin içinde bulunduğu durum, her alanda yeni düzenlemeler gerektiriyordu. II. Aleksandr, bu reformları köktenci bir tutumla değil, ödüncü bir politikayla gerçekleştirme yoluna gitti.

Saldırgan dış politika

I. Nikola'nın ordu için yaptığı harcama ve yoğun örgütlemenin yararsızlığı anlaşılmıştı. II. Aleksandr, ilk elde, toprak köleliğinin kaldırılması, anayasal özgürlüklerin getirilmesi gibi sorunlardan çok sanayii ve ticareti geliştirecek yasal reformları yeğlemek eğilimindeydi. Şirketleşmenin hızlanmasıyla birlikte, askeri ve ticari amaçlı demiryolu yapımına da hız verildi.

Serfliğin kaldırılması

Kapitalizmin gelişmesi için çözülmesi gereken tehlikeli bir sorun serfliğin kaldırılmasıydı. Toprak serfliği, Rusya tarihinde 16. yy'dan beri köklü biçimde yerleşmişti ve bu konudaki reform girişimleri toprak sahiplerinin hırçın muhalefetine neden oluyordu. Serfliği kaldırmak için önce, Baltık eyaletlerinde kurulan Köylülerin Durumunu Islah Komiteleri ile işe girişildi. Avrupa Rusyası'nın her yerinde yürürlüğe konan bu denemeyle sözde, aristokrasi ve köylülük arasında bir uzlaşma sağlanacaktı. Gerekli tarım reformları yapılmadığından serflikten kurtulan köylüler aç ve topraksız kaldılar; kentlere göç başladı. Köylüler ağır vergiler ödemek zorunda kaldı. Avrupa Rusyası'nda serflik kaldırılmış, eski tarım düzeni değişmeye yüz tutmuşken, Kafkasya ve Asya eyaletlerine el sürülmemişti. Bununla birlikte serfliği kaldıran yasa, 3 Mart 1861'de kesinleşip yayınlandı.

II. Aleksandr, ordu ve donanmada da yeni düzenlemelere gitti. Asker toplamak için kura usulü kaldırılmamakla birlikte, askerlik hizmeti beş yıla indirildi. Bu önemli bir adımdı, fakat sanayi ve tarımın yavaş gelişmesinden dolayı işsizlik sorunu ağırlaştı.

Adalet örgütünde de değişiklikler yapıldı. Yeni bir ceza yasası ve yargılama usulü getirildi. Bu reformlar merkeziyetçi bir sisteme, yani Fransız modeline göre yürütülmüştü. II. Aleksandr'ın yerel yönetimler konusunda tasarladığı reformlar ise gerçekleşmedi. Demokratik geleneğin bulunmadığı ülkede belediye ve ilçelerdeki kurullar, toprak sahiplerinin, fakat daha çok taşradaki yöneticilerin etkisi altında kaldı. Ayrıca parlamenter yaşamın olmadığı Rusya'da yerel kurullar, radikaller, tutucular ve liberaller arasındaki sonuçsuz tartışmalar yüzünden iş göremez hale girdiler.

II. Aleksandr'ın bu ılımlı reformcu politikası, tutuculardan daha çok aydınlar arasında tedirginlik yarattı. Nitekim, Narodnik hareketi üniversite öğrencileri ve aydınlar arasında yayılırken, Marxizm de Rusya'ya bu dönemde girdi. Öte yandan nihilizm ve anarşizmin örgütlenmesiyle siyasal suikastlar arttı; yüksek rütbeli görevlilere ve hatta çara yöneldi.

Çarlık bürokrasisi ve polisinin ilkel baskıcı yönetimi, baskı altındaki halklar arasında milliyetçi hareketleri şiddetlendirdi. 1863'te çıkan Polonya ayaklanması bunun en belirgin örneğidir. Olaylar, Genel Vali M. I. Muravyev'in sert baskı tedbirleri ile önlenebildi. II. Aleksandr, Varşova sokaklarını dolduran muhaliflerin üzerine ateş açılmasına ses çıkarmadı.

II. Aleksandr, dış ilişkilerde yayılmacı bir politika izledi. Bu politikanın, Balkan Slavları'nın kurtarılması gibi bir açıklaması olsa da, Asya'daki yayılma ve Uzakdoğu'ya yerleşmesi, II. Aleksandr'ın yayılmacı politikasının göstergesidir.

Rusya'da Serfliğin Kaldırılması

19. yy'ın ortasında nüfusu 70 milyon olan Rusya'da 28 milyon köylü, toprağa ve 250.000 soylu toprak sahibine bağlı (serf ya da toprak kölesi) olarak yaşıyordu.

18. yy'ın sonundaki büyük köylü ayaklanmaları, 19. yy'ın başında, ilk kez ülke çapında toprak sorunlarının tartışılmasında önemli bir etken olmuştu. 1803'te ve 1842'de çıkarılan yasalarla, serflere, sahipleri kabul ettiği takdirde, özgürlüklerini satın alma olanağı tanındı. 1841'de serflerin ailelerinden ayrı satılmaları yasaklandı ve 1838 - 1842 arasında devlet topraklarında çalışan serflere özgürlükleri verildi.

19. yy'ın ikinci yarısında, sanayileşmenin hızlanmasının, dünya pazarları için tahıl üreten güneyli toprak sahiplerinin ücretli işgücünü yeğlemesinin ve kentlerde gelişen demokratik hareketlerin baskısıyla Çar II. Aleksandr, 3 Mart 1861'de serfliğin yasal olarak kaldırıldığını ilan etti. Yasanın ilanından, uygulanmaya başladığı 1863'e değin 2.000 köylü ayaklanması oldu.

Rusya, Avrupa ülkeleri arasında, serfliğin yasal olarak en geç kaldırıldığı ülkedir. Serfliğin kaldırılmasıyla Rusya tarımında feodal üretim ilişkilerinin çözülme ve kapitalist üretim ilişkilerinin gelişme süreçleri hızlanmıştır. Bu dönemde, toprak alım satımı yoğunlaşmış, 1861 - 1916 arasında, soylulara ait 1.205 milyon dekar toprağın 326 milyon dekarı, tüccar, zengin köylüler (kulak) ve serfler tarafından satın alınmıştır. Tarımda pazar ilişkileri gelişmeye başlamış, pazar için üretim artmış ve yeni tarım tekniklerinin kullanımı yaygınlaşmıştır.

Serfliğin kaldırılmasını izleyen dönemde, "kurtuluş bedeli"ni ve ağır vergi yükünü ödeyemeyen ve pazar için üretim sürecindeki rekabete dayanamayan köylülerin bir bölümü, topraklarını yitirerek kentlere göç etmiş, böylece sanayi için ucuz işgücü kaynağı oluşturmuşlardır. Soylular sınıfı ise, ücretli işçi kullanan tüccar-sanayici ve zengin köylüler karşısında gücünü yitirmeye başlamıştır.

Önce, Dışişleri Bakanı Gorçakov, 1870 - 1871 Alman - Fransız savaşı sonrası imzalanan Paris Antlaşması hükümlerine bağlı olmadıklarını açıkladı. Rusya 15 yıl boyunca Orta Asya ve Uzakdoğu'daki yayılmasını sürdürdü. Bundan sonra yeniden "Doğu Sorunu"na yani Osmanlı Devleti'ne yöneldi. Balkanlar'daki Osmanlı egemenliği sonuna yaklaşmıştı ve Rusya bunu çabuklaştırıp pay almak niyetindeydi. 1875'teki Bosna-Hersek ayaklanması ve Bulgaristan olayları Balkanlar'a el atmak için fırsat yarattı.

II. Aleksandr, 10 Kasım 1876'da Moskova'daki ünlü nutkunda, "Avrupa, ezilen Balkan Slavları'nın hakkını savunmadığı için, Çar olarak Slav kardeşlerinin yardımına bizzat koşacağını" söyledi. 1877 - 1878 Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı ordusunun etkili savunması ve Çar ordularının örgütsüz, düzensiz işleyişinden dolayı uzadı gitti. Ama sonunda, Ruslar İstanbul'a dek ilerlediler ve Ayastefanos Antlaşması ile Büyük Bulgaristan kuruldu; Sırbistan ve Karadağ bağımsız oldu.

Ancak, Avrupa devletleri bu durumu kabul etmedi. 1878 Berlin Antlaşması ile Balkanlar'da kurulmaya çalışılan egemenlik silindi ve Rusya'nın istedikleri gerçekleşemedi. Gorçakov'un dediği gibi, on binlerce asker ve milyonlarca ruble boşuna harcanmıştı.

II. Aleksandr, 13 Mart 1881'de Petrograd'da nihilistlerin düzenlediği bir suikast sonucu öldü. Askerlik süresini azaltmak, serfliği kaldırmak ve Balkanlar'ı Osmanlılar'dan almak gibi eylemleri yüzünden kimi tarihçilerce Zar Osvoboditel (Kurtarıcı Çar) olarak yüceltildi. II. Aleksandr, bir yandan hak etmediği yüceltmelere, öte yandan da hak etmediği düşmanlıklara hedef olmuş bir hükümdardır. Kimi yenilikler getirmeye çalışmış ama, ne o dönem Rusyası'ndaki siyasal-toplumsal ortama, ne de geleneklere uyum sağlayabilmiştir. Onunla, Romanovlar Rusyası'nda reform dönemi kapanmış, oğlu III. Aleksandr' la gericilik dönemi başlamıştır.

• BAKINIZ: ALEKSANDR III, GORÇAKOV.

ALEKSANDR III
(1845 - 1894)

Rus çarı. Döneminde, çarın mutlak gücü sağlamlaştırılmış, liberal ve devrimci muhalefet bastırılmıştır.

10 Mart 1845'te Petrograd'da doğdu, 1 Kasım 1894'te Livadia'da öldü. Çar II. Aleksandr'ın oğludur. Milliyetçi ve mutlakiyetçi görüşlere sahip hukukçu Pobedonostsev'in özel öğrencisi oldu. Gençliğinde, tahtın varisi olarak, devlet yönetiminde kimi görevler aldı. 1877 - 1878'de Osmanlılar'la yapılan savaşta komutanlık etti. Dönemi boyunca, siyasi kararlarında Pobedonostsev'in görüşlerine uymuş; tutucu ve şoven bir gazeteci olan Katkov'un etkisinde kalmıştır.

III. Aleksandr, 1881'de tahta çıkınca yayınladığı bir emirle, babasının döneminde kabul edilen meşruti reformlara son vererek, çarın mutlak gücünü ilan etti. Buna dayanılarak çıkarılan bir yasayla hükümete ülkenin herhangi bir bölgesinde olağanüstü durum ilan etme hakkı tanındı. Yasa, bölge yöneticilerini, geniş yürütme gücü ve olağanüstü yetkilerle donatıyordu. Üç yıllık geçici bir önlem olarak başlatıldığı halde yasa, yenilenerek, 1917 Devrimi'ne değin yürürlükte kaldı.

Mutlak gücün pekiştirilmesi

1889, 1890 ve 1892'de çıkarılan yerel yönetimle ilgili yasalar, taşra meclisleri üzerindeki denetimi artırarak, bunların özerkliğini yok etmekte; bu meclislerde soyluların söz hakkını güçlendirmekteydi. 1889'da yalnızca köylülerden oluşan ilçe meclisleri, İçişleri Bakanlığı'nın atadığı bir soylunun denetimine verildi. Bu soylunun, seçimle gelmiş köylü üyeleri uzaklaştırma, tutuklama, ilçe ve köy meclislerinin kararlarını veto etme gibi yetkileri vardı. 1890'da taşra meclisi seçmenleri üçe ayrıldı: soylular, köylüler dışındaki seçmenler ve köylüler. Soyluların sandalye oranı % 57,1 olarak belirlendi. Yahudiler'e oy hakkı tanınmadı. 1892'de ise, yerel seçimlerde oy kullanma hakkı, mülk sahipleri ile sınırlandırıldı.

III. Aleksandr, ekonomide koruyucu gümrüklerle yerli sanayii destekledi. Güney Rusya'daki kömür ve demir yataklarının işletilmesi ve demiryollarının hızla geliştirilmesi de bu sanayii besledi. Ayrıca yabancı devletlere, özellikle Fransa'ya önemli ölçüde borçlanıldı. Sanayiin büyümesi işçi sınıfını da geliştiriyordu; ancak, 1882 - 1886 arasında çıkarılan ilk fabrika yasaları, işçilerin içinde bulunduğu sefaleti gidermeye yetmedi. Öte yandan, kırsal kesimde köylüler kötü durumdaydı. 1891 - 1892'deki büyük kıtlıkta binlerce insan öldü.

III. Aleksandr, 1881'de Almanya ve Avusturya imparatorları ile üçlü bir ittifak kurdu. Daha sonra, ittifakı sürdürmek istemeyen Aleksandr, 1887'de yalnız Almanya ile bir antlaşma imzaladı. 1891'de de Almanya yerine Fransa ile bir antlaşma yaptı. Bu arada, Balkanlar'daki ulusal akımlarla ilgilendi, Bulgaristan'ın koruyuculuğunu üstlenmeye çalıştı. Ruslar 1884'te Orta Asya'da Afganistan sınırına ulaştılar. 1885'te Rus ve Afgan birlikleri arasındaki çarpışma, neredeyse bir İngiliz-Rus savaşına yol açacaktı; sonunda İngilizler'le Rus-Afgan sınırı üzerinde anlaşmaya varıldı.

III. Aleksandr döneminde, liberal muhalefetin yanı sıra, henüz popülist ideolojinin egemen olduğu devrimci hareket de büyük bir darbe yedi. 1887'de, III. Aleksandr'a karşı bir suikast düzenlendi. Suikasta karıştıkları gerekçesiyle idam edilen öğrenciler arasında Lenin'in ağabeysi, Aleksandr Ulyanov da bulunuyordu.

Bağnaz bir Ortodoks olan III. Aleksandr, Katolik, Protestan ve özellikle Yahudiler'e karşı çok sert davranmıştır. Yer yer Yahudi katliamları yapılmış, azınlıklar baskı altına alınarak sınır bölgelerinin Ruslaştırılması hızlandırılmıştır.

• BAKINIZ: ALEKSANDR II, NİKOLA II.

ALEKSEY
(1293 - 1378)

Rus din adamı. Moskova'nın üçüncü metropoliti olarak, Moskova Kilisesi' nin Bizans ve Roma kiliseleri karşısında bağımsızlığını sağlama çalışmalarını başlatmıştır.

Moskova'da doğdu, orada öldü. Elevferiya adıyla vaftiz edildi; çok genç yaşta dünya işlerinden elini çekerek manastıra kapandığında, Aleksey adını aldı. Din alanındaki çalışmaları ve olağanüstü sayılan başarıları yüzünden, kısa sürede büyük ün kazandı. Devlet büyüklerinin ilgisini çekti; özellikle saray çevresinde, prensler arasında, yıllarca süren taht çekişmelerini önledi. Bu etkili davranışları nedeniyle Moskova'nın üçüncü metropoliti oldu; ermişler arasına katıldı.

Yazılı kaynaklara geçen bir söylentiye göre Altınordu Hanı'nın kör kızının gözlerini açınca Tatarlar arasında büyük bir saygı ve sevgi kazanmış, Rus halkının çıkarlarını düşünerek bu durumdan yararlanmış ve dolaylı olarak yönetim işlerine de katılmıştı. Özellikle, Tatarlar'ın Rus egemenliği altında yaşamaları, ayaklanmamaları konusunda etkili olmuştu.

Moskova Kilisesi'nin Bizans ve Roma kiliseleri karşısında bağımsızlığını sağlama çalışmalarını başlatan, sonraki dönemlerde bunun bir kilise politikasına dönüşmesine yolaçan ilk Rus din adamıdır. Rus çarlarının kilise büyükleriyle el ele vererek uluslararası ilişkilerde dinin etkisini göz önünde tutmalarına ve Moskova Kilisesi'nin Bizans'ın koruyucusu olarak ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.

ALEKSEY, Mihayloviç
(1629 - 1676)

Rus çarı. Serfliği yasallaştırmış, kimi dini reformlar yapmıştır.

20 Mart 1629'da Moskova'da doğdu, 8 Şubat 1676'da Moskova da öldü. Romanov hanedanının ilk çarı Mihail Romanov'un oğlu, I. Petro'nun babasıdır. İyi bir eğitim görmedi. 1645'te babası ölünce, 16 yaşında tahta çıktı. Ama, devleti üvey kardeşi ve aynı zamanda özel öğretmeni olan Boris İvanoviç Morozov yönetiyordu. 1648'de uygulamaya konan yeni ekonomik önlemler, özellikle dolaylı vergilerin ve gümrük vergilerinin artırılması Moskova'da geniş çaplı bir ayaklanmaya yol açınca Aleksey, Morozov'u sürgüne yollamak zorunda kaldı. Bu olaydan sonra hükümette görevlendirdiği danışmanların önerileriyle, Sobornoye Ulozheniye 1649 olarak adlandırılan bir dizi yasa çıkarıldı. Bu yasalarla serflerin toprağa ve beylerine bağımlılıkları güçlendirildi. 1654-1667 arasında Polonya ile, 1656-1661 arasında da İsveç'le yapılan savaşlar sonucu Ukrayna'nın Dinyeper Irmağı'nın doğusunda kalan bölgesi ve Kiev ele geçirildi.

1666 - 1667'de Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Nikon'un kilise içinde yapmak istediği dini reformları destekledi. Dini kitapların gözden geçirilerek öbür Ortodoks kiliseleriyle tutarlılıklarının sağlanmasını ve bazı ikonların kiliselerden çıkarılmasını içeren bu reformlar, Rus kilisesi içinde büyük çaplı görüş ayrılıklarına yol açtı. Aleksey ve Nikon arasındaki ilişkiler, patriğin kiliseyi devlet işlerine ortak etme isteğiyle bozuldu. 1667 - 1671 arasında Stenka Razin' in önderliğindeki köylü ayaklanması çar ordularınca güçlükle bastırıldı.

Aleksey Mihayloviç sakin, nazik ve dindar olması nedeniyle halk arasında "sakin adam" olarak anılırdı. Yönetimi sırasında Rusya'da dış ticaretin gelişmesine, eğitimin ve Batı kültürünün yayılmasına önem verdi. Devlet işleriyle çok fazla ilgilenmemesine karşın, döneminde Romanovlar'ın egemenliği güçlendi. Aleksey öldüğünde, devletin sınırları Pskov, Smolensk, Çernikov ve Kiev'i kapsıyor, güneydoğuda Kafkasya ve Hazar Denizi'ne, doğuda Pasifik Okyanusu'na dek uzanıyordu.

• BAKINIZ: PETRO I.

ALEKSEY, Sergey Vladimiroviç
(1877 - ?)

Rus patriği. Dinle politikayı birleştirerek Ortodoks kiliseleri üzerinde Rus egemenliğini kurmaya çalışmıştır.

Moskova'da doğdu, aynı kentte öldü. Din ve politika alanında etkili olan bir aileden gelir. Moskova'da düzenli bir tanrıbilim öğrenimi gördü. Kısa sürede manastır başrahipliğine atandı (1906), sonra Moskova ve Novgorod Din Okullarında tanrıbilimi çalışmaları başkanlığına getirildi. Bu görevdeki başarılarından dolayı ilgi çekti; 1944'de patrik vekili, 1945'de Ortodoks Kutsal Meclisi'nin onayı ile patrik oldu.

Aleksey, Rus kilise geleneğine uyarak, dinle politikayı yan yana yürüttü; devlet yöneticileriyle yakın ilişkiler kurarak, Rusya dışındaki ülkelerde bulunan Ortodoks kiliselerini etkilemeye, din aracılığı ile Rus egemenliğini yaymaya çalıştı. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya Ortodoks kiliselerinin birleşmesi konusunda büyük çaba gösterdi. Rus egemenliği altında bulunan ülkelerde kilise ile ulus yönetiminin yan yana yürütülmesini sağladı.

Din konusunda eski Bizans kilise yönetiminin yaşadığını, Rus Patrikliği'nin bu yönetimin koruyucusu olduğunu savundu.

ALEKSEYEV, Vasili
(1942)

SSCB'li halterci. 1972 ve 1976 Olimpiyat Oyunları'nda şampiyon olmuştur.

1960'ların sonunda ağır siklette başarı göstermeye başladı. 1972 Münih Olimpiyat Oyunları'nda üç kaldırma toplam 640 kilo ile dünya rekorunu kırdı ve şampiyon oldu. 130 kiloluk Sovyet halterci, 1976 Montreal Olimpiyat Oyunları'nda da ağır siklette iki kaldırma toplam 440 kilo ile şampiyonluğu kazandı.

ALEKSİOS I
(1048 - 1118)

Bizans imparatoru. Dağılmaya yüz tutan imparatorlukta yeniden birliği sağlamıştır.

İmparator Ioannes Komnenos'un oğludur. Büyük bir olasılıkla Makedonya kökenli olan Komnenoslar'ın Trakya ve Anadolu'da geniş toprakları vardı. Komnenoslar, egemenlikleri döneminde Avrupa hanedanlarıyla akrabalık ilişkileri kurdular. Bizans, bu yolla kurduğu kültür, diplomasi ve ticaret ilişkileriyle Doğulu karakterini bırakarak, Avrupa dünyasıyla yoğun bir bütünleşme içine girdi.

I. Aleksios hakkında bilgiler, kızı Anna Komnena ve tarihçi Zonaras'dan elde edilmektedir. Genç yaşta Dukas ailesinden Irene Dukas'la evlenen Aleksios 1068 - 1071 arasında İmparator IV. Romanos Diogenes'in ordusunda komutanlık yaptı. Malazgirt'te savaştı; Anadolu'daki karışıklıkları bastırmakta etkili oldu. İmparator VII. Mikhael Dukas ve III. Nikephoros Botaneiates'in döneminde de askeri görevlerini sürdürdü. Yeteneğinden ve soyunun ayrıcalığından yararlanarak, III. Nikephoros'un başarısız yönetimine karşı ayaklandı. Kardeşi Isaakios, annesi Anna Dalassena ve karısı Irene'nin ailesi Dukaslar'ca desteklendi. Nisan 1081'de imparator olarak taç giydi.

I. Aleksios, imparatorluğun bunalımlı bir döneminde tahta geçmişti. 1081'de Güney İtalya'daki Normanlar Robert Guiscard'ın komutasında Mora'ya saldırmış, Korfu Adası'nı almışlar ve Durazzo'ya (Draç) çıkmışlardı; oradan Epir, Teselya ve Makedonya'ya ilerliyorlardı. Aleksios, Venedik Cumhuriyeti'yle bağlaşıklık kurdu ve birkaç yıl içinde yarı diplomatik, yarı askeri başarılarla Normanlar'ı durdurdu. Kuzeyde ise, imparatorluk Türkik bir kavim olan Peçenekler'in baskı ve tehdidi altında idi. Peçenekler, Balkanlar'a kadar inmişler ve Bizans'a karşı yerli halkın desteğini kazanmışlardı. Özellikle Bulgaristan'da, bu dönemde, kilise örgütünü tanımayan bir mezhep olan Bogomilizm yaygındı ve halk topluma yönetimi açısından Peçenekler'i Bizans'a yeğliyordu. Aleksios, Peçenekler'i geleneksel Bizans diplomasisine başvurarak etkisiz kıldı. Önce Peçenekler'in rakibi Kumanlar'la anlaştı. 1091'de Levunion Dağı (Ebez yakınlarında) eteklerinde Peçenekler yenildi. Anna Komnena *Alexide* adlı tarihinde Peçenekler'in bu savaştaki bozgununu "sayıları hesaba gelmez bir kavim bir günde yok edildi" diye anlatır. I. Aleksios, daha sonra Kumanlar'ı da Anadolu Selçuklu Emiri Ebu'l-Kasım'la anlaşarak yok etti. Böylece Ebu'l-Kasım ve yerine geçen I. Kılıç Arslan'la ittifak yaptı ve böylece Selçuklu tehlikesini bir süre için durdurdu.

I. Aleksios, yönetimini güçlendirmeye fırsat bulamadan I. Haçlı Seferi'yle karşılaştı. Gerçi imparator Batı'yla bağlantılar kurmuştu, hatta Batı'dan ücretli asker sağlama yolunda girişimleri de vardı, ama bu, Haçlılar gibi başıbozuk birliklerle ve birbirinden kopuk feodal lordlarla olamazdı. I. Aleksios, Haçlılar'la eski Bizans topraklarını kurtarma yönünde bir anlaşma yaptı. I. Haçlı Seferi sonunda Bizans İznik, Efes, İzmir ve yöresinde yeniden egemenlik kurdu; ama, Antakya, Suriye ve Kudüs Haçlılar'ın elinde kaldı. Aleksios'un bundan sonraki hedefi Haçlılar'ın kurduğu devletçikleri ortadan kaldırmaktı. Bu amaçla, Robert Guiscard'ın oğlu Bohemund'un elindeki Antakya Kontluğu'na saldırdı. Adana, Tarsus, Misis ve Kuzey Suriye kıyı kentlerini ele geçirdi. Bohemund, Selçuklular'ın ve Bizans'ın baskısı karşısında kaçtı. Haçlı egemenliği altındaki Antakya, Bizans'ı kurtarıcı olarak karşıladı. Bohemund, bu kez

Komnenoslar Dönemi'nde Bizans: Halife ile Papa arasında

Bizans Devleti, 11. ve 12. yy'larda doğusunda ve batısındaki iki fetihci güce karşı kendisini esas olarak diplomasi yoluyla korumaya çalıştı. Uzunca bir süre yönetsel, iktisadi ve askeri yapısında hiç bir köklü yeniliğe gidemeyen Bizans, Komnenos diplomasisi yoluyla gerçi devlet olarak varlığını korumayı başardı; ancak, uzun vadedeki çöküşü engelleyemedi.

Doğudan dalgalar halinde Türk akınları geliyor, bir dalga ile gelenler yerleşik düzene geçtikten sonra, onları ikinci bir dalga izliyordu. Batıda ise Katolik Kilisesi'nin "cihad" çağrısı, Avrupa'nın toplumsal ve ekonomik sorunlarının derinleştiği bir anda büyük bir çözüm olarak belirmişti. Haçlı seferleri şan ve zafer peşindeki büyük soyludan, toprağı kendisine yetmeyen küçük soyluya; hacı olmak isteyen bağnaz Hıristiyan'dan topraktan kopup kentlerde başıboş yığınlar halinde birikmeye başlayan işsizlere dek, her kesimden insanın doyumsuzluğuna bir cevap olma niteliği kazanmıştı.

Bu iki güç karşısında, durumundan hoşnut olan ve varolanla yetinmeye razı Bizans büyük toprak sahipleri ile sınırlarını korumaktan başka sorunu olmayan Bizans Devleti için diplomasiye başvurmaktan ve iki düşmanı birbirlerine kırdırmaktan başka çare kalmıyordu.

Bizans, bu dönemde, anlık çıkarlarını korumak için girdiği her ittifakta, uzun dönemde kendi sonunu hazırlayacak ödünler verdi. Bunun en iyi örneklerinden biri, Venedik'e, Norman saldırısına karşı yardımından ötürü verilen ticari ayrıcalıklardır. Bu ayrıcalıklar Bizans'ı giderek ekonomik açıdan bağımlı bir konuma getirmiş, Bizans toplumunun ayakta durmasını sağlayan başlıca dayanağı elinden almış oluyordu.

Aynı biçimde, Bizans'ın Türk tehdidine karşı Haçlı akınlarını kullanma taktiği de geri tepti. Türkler ve Araplar karşısında başarılar kazanan Haçlı orduları, bu başarıları Katolik olmayan ve cihada katılmayan Bizans İmparatorluğu'na hediye etmeye gönüllü değildi. Sonuç olarak Türkler'den kurtarılan Anadolu'nun bunun bemen ardından Haçlılar'dan da kurtarılması gerekti.

Kendi toprakları üzerindeki bu sürekli gidiş gelişler ve imparatorluğun sınırlarının her gün yeniden savunulması zorunluluğu, Bizans'ın devlet yapısındaki çözülmenin nedenlerini sezmeye başlayan kimi yöneticilerin gerekli reformları yapmasını engelledi. Askeri bir hiyerarşi temelinde dağıtılan ve imparatorluğun korunması ve yayılmasının temel birimi olan toprak sistemi, giderek kendi toprağından ve bu topraktan alınacak harçtan başka bir sorunu olmayan feodalleşmiş toprak sahiplerinin başına buyruk düzenine dönüştü.

Latin Haçlılar'la anlaşarak Makedonya-Arnavutluk yöresinde Avlonya'ya karşı saldırıya geçti, ama yenildi; 1108'de yapılan bir antlaşmayla Antakya'daki Bizans egemenliğini tanıdı. I. Aleksios, böylece Makedonya hanedanı dönemindeki Restorasyon'dan sonra ikinci ve son kez Bizans'ın görkemini ve otoritesini kuran bir imparator olarak yüceltildi.

I. Aleksios, Balkanlar'daki Bogomilizm'i bastırmak ve Ortodoks doktrini yerleştirmek için çaba gösterdi. Bir sikke (para) reformu yaptı. Ticareti geliştirmeye çalıştı. Ancak, 11. yy Akdeniz'de Venedik, Cenova gibi İtalyan kentlerinin dönemiydi; nitekim o da Venedikliler'e ayrıcalıklar verdi ve İstanbul'daki Galata (Pera) bile bu dönemde bir Venedik kolonisi oldu. Toprak soyluları sınıfıyla mücadele ederek topraklarda askeri dirlik sistemini korumaya çalıştıysa da başarılı olamadı.

I. Aleksios, iyi bir komutan, başarılı bir diplomattı. Ancak, 11. ve 12. yy'da Bizans'ın artık eskimiş ve çağa ayak uyduramayan bir devlet olması nedeniyle girişimleri yalnızca geçici başarılar sağlamıştır.

• KAYNAKLAR: A.P. Kajdan, *Sozialni Sostov Vizantü*, 1974; Levçenko, *Bizans*, 1979; Mitchison, *Anna Comnena*, 1928; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 1981; Vasiliev, *History of Byzantie Empire*, II.

• BAKINIZ: BOHEMOND I, KILIÇ ARSLAN I, ROMANOS IV.

ALEKSİOS II
(1283-1330)

Pontos hükümdarı. Döneminde Trabzon, Doğu-Batı ticaretinin merkezi durumuna gelmiştir.

Pontos Devleti'nin ikinci hükümdarı II. Ioannes'in oğludur. Annesi Evdokia, Bizans İmparatoru II. Andronikos'un kız kardeşidir. Dördüncü Haçlı Seferi sonunda İstanbul Latinler'in eline geçince, Bizans'ın ileri gelen ailelerinden bir bölümü kaçmış; bunlardan Komnenos ailesi 1204'te Trabzon'da Pontos Devleti'ni kurmuştu. II. Aleksios Komnenos, 1297'de babasının ölümü üzerine on beş yaşındayken tahta çıktı. II. Ioannes, ölümünden önce Bizans İmparatoru II. Andronikos'tan, çocuklarının vasisi olmasını istemişti.

II. Aleksios, tahta çıktıktan sonra bağımsız bir hükümdar gibi davranmaya ve Bizans'ın egemenliğini tanımamaya başlayınca Andronikos, onu Bizans'a bağlamanın yollarını aradı. Vasilik hakkına dayanarak, sarayındaki yüksek memurlardan birinin kızıyla nişanladı. Ama Aleksios, bu nişanı tanımayarak bir Gürcü prensesi ile evlendi. Bizans'a karşı bağımsızlığının ilanı sayılan bu olaydan sonra imparatorluğunu ilan etti.

Aleksios, Trabzon'un ticaretini elinde tutan Cenevizliler'le, ülkesinin çevresini kuşatmış olan Türkmenler'in baskısından kurtulmaya çalıştı. 1302'de Halibya'daki Türkmenler'i yenerek, Giresun'a dek ilerledi.

Trabzon, o dönemde, Avrupa, İç Asya ve

Uzakdoğu ticaretinin önemli bir merkeziydi. Deniz taşımacılığını tümü ile elinde tutan Cenevizliler, Pontos Devleti'yle, Trabzon'a girecek mallardan vergi alınmaması ve kendilerine ayrı bir mahalle verilmesini içeren bir antlaşma yapmak istediler. Aynı türde bir antlaşmayı Bizans'la da yapmışlardı. Bu antlaşmayı reddeden Aleksios, Cenevizliler'den birikmiş vergi borçlarını ödemelerini istedi. Cenevizliler bunu kabul etmeyince, Trabzon Sarayı'nın Gürcü muhafızlarının saldırısına uğradılar. Yenilen Cenevizliler, gemilerle kaçmayı kolaylaştırmak için kentte yangın çıkardılar. Yangının büyümesi üzerine antlaşma yapıldı ve Cenevizliler Trabzon'da kaldılar. 1319'da Venedikliler'le de bir ticaret antlaşması yapıldı ve Cenevizliler'e tanınan haklar onlara da verildi.

Aleksios, Gazi Çelebi'ye bağlı Türkler'in sürekli akınlarını ve Sinop'u yağmalamalarını önlemek amacıyla 1324'te, kentin kıyı kesimini surlarla çevirtti ve denizle surlar arasında hendekler kazdırttı.

Aleksios döneminde Trabzon, Doğu-Batı ticaretinin merkezi durumuna geldi. Bilim ve sanatta gelişmeler oldu. Pontos Devleti en parlak dönemini yaşadı.

ALEMÀN, Miguel Valdes
(1902)

Meksikalı siyaset adamı. Cumhurbaşkanlığı döneminde sanayileşmeye ağırlık vermiştir.

Jalisco Eyaleti'nin Sayula kentinde doğdu. Babası, 1910 Meksika Devrimi'ne katılmış bir generaldi. Mexico Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi yaptıktan sonra, Veracruz'da, yargıçlık, senatörlük ve eyalet valiliği yaptı. 1940'ta valiliği bırakarak, Manuel Avila Camacho'nun başkanlık seçimi kampanyasını yönetti. Camacho, başkan seçildikten sonra, Alemàn'ı İçişleri Bakanlığı'na getirdi. Alemàn II. Dünya Savaşı döneminde grev ve iç karışıklıklara karşı sert bir politika uyguladı.

1946 seçimlerinde devlet başkanı seçilen Alemàn, Meksika'da 1911 yılından sonraki ilk sivil cumhurbaşkanı oldu. İşadamları ve teknokratlardan oluşan bir hükümet kurdu. Döneminde, savaş sırasında gelişmeye başlamış olan sanayiye ağırlık verme politikası benimsendi. Elektrik üretimini artırmak amacıyla büyük projeler hazırlandı. İhracata yönelik olan millileştirilmiş petrol endüstrisi, yerli ihtiyacı karşılamaya yöneltildi. Ulaştırma, tarım, konut yapımı alanlarında çalışmalar hızlandırıldı. Yabancı sermaye teşvik edildi. Hükümet, sanayicilere devlet kuruluşlarından mali destek sağladı. ABD ile iyi ilişkiler kuruldu ve 1947'de ilk kez iki ülke başkanları birbirini ziyaret etti.

1952'de, Alemàn'ın kabinesinde İçişleri Bakanı olan Adolfo Ruiz Cortines devlet başkanlığına seçildi. Bundan sonra Alemàn, Ulusal Turizm Konseyi Başkanı olarak dinlence kenti Acapulco'nun gelişmesinde ve Meksika'da yapılan 1968 Olimpiyatları'nda görev aldı. Yükünü işçi ve köylülerin çektiği bir sanayileşme ve ekonomik gelişme politikası uygulamıştır.

ALEMBERT, Jean le Rond d'
(1717 - 1783)

Fransız matematikçi, fizikçi ve düşünür. "D'Alembert ilkesi" diye bilinen teoremi ve tikel (kısmi) diferansiyel denklemler alanındaki öncülüğüyle tanınır.

16 Kasım 1717'de Paris'teki Saint-Jean-le-Rond kilisesinin merdivenlerinde bulunduğu için Jean Baptiste le Rond adıyla vaftiz edildi. Rousseau adlı bir camcı ile karısının himayesinde büyüyen Jean'ın, sonraları, Tencin Markizi Claudine Alexandrine Guérin ile topçu subayı şövalye Louis Camus Destouches' un evlilikdışı oğulları olduğu anlaşıldı. Madame de Tencin'in salonu dönemin seçkin yazar ve düşünürlerini bir araya toplayan en ünlü salonlardan biriydi. Giderleri gizlice Destouches tarafından karşılanan Jean, 12 yaşında Collège Mazarin'e girdi ve kısa bir süre sonra d'Alembert adını aldı. Koleji bitirdikten sonra manevi annesinin evine dönen d'Alembert, sonraları kendisini yanına almak isteyen Madame de Tencin'i hiçbir zaman anne olarak kabul etmedi ve 50 yaşına değin Rousseau'ların yanında çok sade bir yaşam sürdü. D'Alembert'in tüm yaşamı boyunca önem verdiği iki kadından biri manevi annesi, öbürü de yazar Julie de Lespinasse olmuştur. 1765'te oldukça ağır bir hastalık geçiren d'Alembert'e Julie de Lespinasse baktı ve aralarındaki sarsılmaz dostluk 1776'da Julie de Lespinasse ölene değin sürdü.

1754'te Fransız Akademisi'nin üyeleri arasına katılan d'Alembert, 1772'de kuruluşun daimi sekreterliğine getirildi. Diderot'nun büyük *Ansiklopedi* girişiminde 1745'ten başlayarak yaklaşık on üç yıl boyunca etkin bir rol oynayan d'Alembert, 1758'de büyük gürültüler koparan bir yazısı nedeniyle *Ansiklopedi*'den ayrılınca bütün umudunu Akademi'ye bağladı. Ancak, bütün uğraşılarına rağmen bu dönemde Akademi'den önemli bir yapıt çıkmadı. D'Alembert günden güne daha çok umutsuzluğa kapılarak yaşadı. "Philosophe"ların çoğu ölmüş, Diderot ile

eski bağları kopmuş, hele 1778'de otuz yıllık dostu Voltaire'in ölümü onu derinden sarsmıştı. 29 Ekim 1783'te Paris'te 66 yaşındayken ölen d'Alembert ile Voltaire'in yazışmaları sonradan Condorcet tarafından derlenerek yayımlanmıştır.

D'Alembert 1738'de hukuk diploması almasına karşın avukatlık yapmayı düşünmüyor, tıp bilimlerine büyük ilgi duyuyordu. Ancak, bir yıl geçmeden gerçek eğiliminin matematiğe olduğunu anladı ve tüm çabalarını bu alana yöneltti. 1739'da integral hesabına, 1741'de katı cisimlerin akışkanlar içindeki hareketine ilişkin iki incelemesini sunduğu Fransız Bilimler Akademisi, o yıl d'Alembert'i üyeliğe kabul etti. Mekanikte "d'Alembert ilkesi" diye bilinen ünlü teoremini açıkladığı *Traité de Dynamique* ("Dinamik İncelemesi") adlı kitabını 1743'te yayımlayan d'Alembert, ertesi yıl bu ilkeyi akışkanlara uyguladı ve o güne değin geometri yöntemleriyle incelenmişolan bu konuya yeni bir yaklaşım getirdi. 1745'te yayımladığı *Théorie Générale des Vents* ("Rüzgârların Genel Teorisi") adlı incelemesi ise ona Berlin Bilimler Akademisi'nin kapılarını açtı. D'Alembert bu yapıtını, kendisini Berlin'de kalması için ikna etmeye çalışan Prusya kralı II. Friedrich'e sunmuştu. 1763'teki en son ziyaretine değin d'Alembert'e birçok kez Berlin Akademisi Başkanlığı önerilmişse de, d'Alembert bu önerileri her seferinde geri çevirmiştir.

"d'Alembert paradoksu"

nsiklopedi'deki çalışması

1745'te bir kitapçının isteği üzerine, bilim, güzel sanatlar ve el sanatları alanındaki bütün gelişmeleri verçeçek geniş kapsamlı bir ansiklopedi hazırlamayı düşünen Diderot, d'Alembert'den yardım istedi. D'Alembert de *Ansiklopedi*'deki matematik maddelerinin büyük bir bölümüyle felsefe ve müzik maddelerinden kimilerinin yazımını ve redaksiyonunu üstlendi. 1 Temmuz 1751'de yayımlanan birinci ciltteki sunuş yazısı da d'Alembert'in kaleminden çıkmıştı. *Discours Préliminaire* başlıklı bu önsözde bilim dallarının değerlendirmesini ve sınıflandırmasını yapan d'Alembert, ayrıca Rönesans'tan başlayarak Avrupa'da düşüncenin gelişmesini ve o çağdaki bilgilerin genel bir tablosunu çizdi. 1757'de, Cenevre yakınlarında yaşayan Voltaire'i görmeye gittiğinde, bu fırsatı değerlendirerek Cenevre hakkında bir yazı yazdı. Tiyatro konusundaki genel hoşgörüsüzlüğü eleştiren ve Cenevre'deki din adamlarının bir tiyatro kurma tasarısından övgüyle söz eden bu yazı *Ansiklopedi*'nin 7. cildinde yayımlanınca, tutucu çevrelerde görülmedik bir tepki yarattı. Bir yandan, Rousseau'nun da katılmasıyla büyüyen bu tartışma, öte yandan *Ansiklopedi*'nin yayımında karşılaştıkları güçlükler d'Alembert'i yıldırmıştı; 1758'de kuruluştaki payını çekerek yayım kurulundan ayrıldı ve bütün zamanını bilimsel çalışmalarına verdi.

"d'Alembert ilkesi"

D'Alembert, 1743'te yayımladığı *Traité de Dynamique* adlı yapıtında tüm mekaniği, "eylemsizlik, bileşik hareket ve iki cisim arasındaki denge" ilkeleri üzerine oturtarak, bugün kendi adıyla anılan temel ilkeyi açıkladı: "Bir sistemde, iç eylemsizlik kuvvetleri ile ivmeyi sağlayan dış kuvvetler eşit, fakat ters yönlüdür". Dinamik, Newton'ın ikinci kuramına göre kurulan hareket denklemleriyle tanımlanır; bir sisteme etki eden tüm dış güçler dengede olmazsa ivmeye yol açacaktır. "D'Alembert ilkesi," bütün dış güçlerin bileşkesi olan kütle çarpı ivme de bir güç (kinetik güç) olarak hesaba katıldığında, sistemin dengede olacağını, yani bir statik problemi gibi incelenebileceğini belirtir. İlk bakışta Newton kuramının basit bir tekrarı gibi gözüken bu ilke, hem problemlerin çözümünde kolaylık sağlamakta, hem de mekaniğin varyasyonlar yöntemiyle tanımlanması için ortam hazırlamaktadır. Gerçekten de, dinamik problemlerinde, kütle merkezinin çevresindeki güçlerin momentlerinin alınması gerekirken, statikte herhangi bir nokta çevresinde hesaplanan momentlerin dengede olması problemin çözümünü çok kolaylaştırır. Mekanikte işin tanımı, güç çarpı sistemin gücün etki ettiği yöndeki yer değişimi olduğundan, "d'Alembert ilkesi," bir sistemin her türlü yer değiştirmesi sonucu kinetik güç ile bütün dış güçlerin yol açabileceği iş fonksiyonlarının toplamının sıfır olabileceği şeklinde de ifade edilebilir. Bu, özellikle bazı bağlantı koşulları sağlayan sistemlerin analizinde yararlıdır, çünkü bağlantıyı bozmayacak güçler net olarak hiç iş yapmayacaktır. Enerjinin korunumu yasası ve mekaniğin varyasyonel formülasyonu da, statik problemlerinde geçerli olan toplam sıfır iş ilkesinin, d'Alembert sayesinde, dinamik problemlerine uygulanmasından doğar.

Dalga denkleminin fizikte kullanılması

D'Alembert ertesi yıl yayımladığı *Traité de l'équilibre et du mouvement des fluides* ("Denge ve Akışkanların Hareketi Üzerine İnceleme") adlı yapıtında aynı ilkeyi akışkanlara uygulamış ve bu konuda daha önce Euler ile Daniel Bernoulli'nin yaptığı araştırmaları ileriye götürmüştür. D'Alembert, mekaniği tümüyle kuramsal bir konu olarak ele aldığı halde, akışkanların hareket kuramının deneysel temele dayanması gereken bir konu olduğunu düşünmüştür. Bu görüş d'Alembert'in akışkanlar mekaniğinde gerçekle bağdaşmaz görünen ve "d'Alembert paradoksu" diye bilinen teorik bir sonuç elde etmiş olmasından kaynaklanmaktaydı. D'Alembert akışkanların hareket denklemlerini incelerken şu sonuca varmıştı: sıkıştırılamayan, ağdasız (viskozitesi sıfır olan) bir akışkanın içinde sabit hızla düz bir çizgi boyunca yol alan bir cisme hiçbir güç etki etmez. Oysa bu ilkeden, en abartılmış yorumla, denizaltıların pervaneye gereksinmeleri olmadan su altında hareket edebilecekleri sonucu çıkartılabilir. D'Alembert'in akışkanlar mekaniğinde vardığı bu çelişki, gerçek bir akışkanın her zaman biraz ağdalı olduğu dikkate alındığında ortadan kalkar. Ağdalılık, örneğin bal gibi kimi akışkanlarda önemli, fakat deniz suyu gibi çoğu akışkanlarda önemsenmeyecek kadar küçük bir etkendir. Suyla ilgili birçok problemde ağdalılığı hesaba katmak gereksizdir ama, hiç hesaba katılmadığında da önemli çelişkilere yol açabilir. Akışkanlarda, ağdalılığın önemi, hareket eden bir katı cismin yüzeyine yakın yerlerde girdaplar oluşturmasından ileri gelir. Bu girdaplar da cismin, örneğin uçak kanatlarının, üzerinde kaldırıcı etki yapan güçlerin oluşmasına neden olur.

D'Alembert, 1747'de Prusya Akademisi'ne *Recherches sur les cordes vibrantes* ("Titreşen Teller Üstüne Araştırmalar") adlı bir inceleme yazısı sundu. Bu incelemede, telin iki ucunu sabitleştirmek koşuluyla çözümün tek bir keyfi fonksiyona indirgenebileceğini gösteriyordu. Zamanın büyük matematikçilerini uğraştıran bu problem, dalga denkleminin

fizikte ilk kez kullanılmasına yol açtı. Dalga denklemi, matematiksel fiziğin en önemli denklemlerinden biridir ve çözüm özelliklerinin araştırılması bu konunun tarihini oluşturur. Kimi basit sınır koşulları için dalga denkleminin ilk kesin çözümünü, d'Alembert bu yapıtında verdi ve özellikle lineer tikel diferansiyel denklemlerin çözümü için önemli bir yöntem olan değişkenlerin ayrılması yöntemini bu problem için geliştirdi. Bu çalışmanın hemen ardından da Euler dalga denkleminin genel bir incelemesini yaptı.

► Diferansiyelin bir fonksiyonun limiti olarak tanımlanması matematiğin temel taşlarından biridir. Gününde bu kavramı savunan tek matematikçi d'Alembert'di. Ancak, o da, geometriyi bütün bilimlerin anası sayan geleneklere derinden bağlıydı ve matematikteki bütün sonuçların geometri yoluyla dile getirilmesi gerektiğine inanıyordu; bu yüzden limit kavramını hiçbir zaman formel bir yapıya kavuşturup başkalarına kabul ettiremedi. Oysa d'Alembert'in matematikte elde ettiği birçok sonuç, onun limit anlayışıyla yakından ilgilidir.

D'Alembert önce bir matematikçi, sonra fizikçi olarak kabul edilir. Bu genelde doğruysa da, kendi deyişine göre d'Alembert çoğu kez matematiksel sonuçlara fiziksel içgüdüyle varmıştır. D'Alembert hiçbir zaman teorik matematiğin soyut dünyasına çekilmemiş, Descartes'ın geleneğini sürdürmüştür. Teorik matematiğin her şeyi bir algoritmalar dizisine indirgemesi gereğine de inanmamıştır.

Limit kavramı, d'Alembert'in sonsuz seriler ile işlemler yapılabilmesi için kurallar geliştirmesine yol açtı. *Opuscules* ("Kitapçıklar") adlı yapıtının 5. cildinde sonsuz serilerin yakınsaklığını veya ıraksaklığını bulmak için bir yöntem geliştirdi. Buna göre:

$$\sum_{n=1}^{\infty} \sqrt{n}$$

sonsuz serisinde

$$\lim_{n\to\infty} \left| \sqrt{n+1} \,/\, \sqrt{n} \right| = R$$

R sayısı hesaplanır. Sonuçta, $R>1$ için seri ıraksak, $R<1$ için yakınsaktır. Ancak, $R=1$ ise yakınsaklık ya da ıraksaklık için karar verilemez.

Matematiğe özgün katkılarının yanı sıra, d'Alembert'in asıl amacı matematik yoluyla fiziksel olayların tanımıydı. D'Alembert'e göre önce durumu belirleyen diferansiyel denklemler yazılacak, sonra bunların integrali alınacaktı. Bunun için de, matematiksel fizikçilerin yeni yöntemler geliştirmesi gerekiyordu D'Alembert'in dalga denklemi elde etmesi, çözümünü bulması gibi önemli katkıları hep böyle bir sıra izledi.

► Güçlerin dengesi ilkesini gök mekaniğine de uygulayan d'Alembert, 1749'da yazdığı *Recherches sur la précession des équinoxes et sur la nutation de l'axe de la Terre* ("Ilım Noktalarının Devinmesi ve Yer Ekseninin Üğrümü Üstüne Araştırmalar") başlıklı incelemesinde, Yer'in kendi çekim merkezi çevresindeki hareketinin denklemlerini kurdu ve devinmenin matematiksel teorisini verdi. Küçük dış etkenler nedeniyle gezegen yörüngelerinin Kepler'in hesapladığı yörüngelerden nasıl sapacağını incelemek üzere tedirginlik hesabını geliştirdi. Bu hesaplar, Newton mekaniğine göre Güneş sisteminin kararlı olduğunun kanıtlanmasında önemli rol oynamıştır. Aynı yapıtında d'Alembert, Yer'in dönme ekseninin de yirmi bin yıllık bir devirle bir dalgalanma hareketi (üğrüm) yaptığını açıklayarak, kutupyıldızının her zaman kutbu göstermeyeceğini ortaya koydu.

Özellikle, titreşen teller problemi üzerinde çalışırken müzik teorisine yakın ilgi duyan d'Alembert, 1752'de *Éléments de musique théorique et pratique* ("Kuramsal ve Uygulamalı Müziğin Öğeleri") adlı yapıtında besteci Jean-Philippe Rameau'nun görüşlerini tanıtmış ve yorumlamıştır.

◄ *Limit kavramı ve sonsuz seriler*

Felsefe konusunda ileri sürdüğü görüşlerle d'Alembert pozitivizmin öncülerinden sayılır. Ona göre bütün bilgilerin kaynağı duyulardır; düşünme yeteneği yalın bir işlemdir. Dış evreni kavramanın tek aracı duyulardır. Duyularla edinilen duyumlar, anlakta yalın bir işlemden geçerek bilgi niteliği kazanır.

Felsefi görüşleri

D'Alembert bilgi konusunda Locke'nun görüşlerini benimsemesine, dışevrenin algılanmasında Condillac'tan esinlenmesine karşılık, daha değişik bir düşünceyi savunmuştur. Onun anlayışına göre gerçek olan, madde evrenidir; bu evrenin verilerinden kaynaklanmayan bütün bilgiler birtakım varsayımlardan, soyutlamalardan oluşmuştur. Sorunların çözümünde, matematik yöntemini uygulaması gereken felsefenin görevi, yalnız soyut varlıkları yansıtan kavramlar üzerinde çalışmak, düşünmek değil, doğabilimlerinin verilerine dayanarak doğayı anlamaktır. Deneysel bilimlerin de doğa olaylarını açıklarken matematik yöntemleri uygulaması gerekir.

D'Alembert, doğabilimlerinde olduğu gibi, felsefede de matematik yöntemin uygulanması gerektiğini, gerçeğin ancak bu yolla kavranabileceğini ortaya atınca, en büyük tepkiyi idealist felsefe yanlılarından aldı. Buna karşın benimsediği yöntem nedeniyle matematik felsefesinin gelişmesinde, etkili oldu. Daha çok felsefe denemelerinin toplandığı, 1753'te yayımlanan *Mélanges de littérature et de philosophie* ("Edebiyat ve Felsefe Karışımları") adlı yapıtında, başka bilgi alanlarını içeren konulara da yer vermiştir. Bu yapıt uzun süre pozitivist akımın önemli kaynaklarından biri olmuştur.

D'Alembert'in bilimsel incelemeleri dışındaki yapıtları ölümünden sonra iki kez toplu olarak basılmıştır: Bunlar 1805'te J.F. Bastien'in 18 ciltte topladığı *Oeuvres philosophiques, historiques et littéraires de d'Alembert* ("D'Alembert'in Felsefe, Tarih ve Edebiyat Yapıtları") ile 1821'de Bossange ve Berlin'in 5 ciltte derledikleri *Oeuvres complètes de d'Alembert*'dir ("D'Alembert'in Tüm yapıtları").

• **YAPITLAR** (başlıca): *Traité de dynamique*, 1743, ("Dinamik İncelemesi"); *Traité de l'équilibre et du mouvement des fluides*, 1744, ("Denge ve Akışkanların Hareketi Üzerine İnceleme"); *Theorie generale des vents*, 1745, ("Rüzgarların Genel Teorisi"); *Recherches sur les cordes vibrantes*, 1747, ("Titreşen Teller Üstüne Araştırmalar"); *Recherches sur la précession des équinoxes et sur la nutation de l'axe de la Terre*, 1749, ("Ilım Noktalarının Devinmesi ve Yer Ekseninin Üğrümü Üstüne Araştırmalar"); *Eléments de musique théorique et pratique*, 1752, ("Kuramsal ve Uygulamalı Müziğin Öğeleri"); *Mélanges*

◄ *Gök mekaniği*

de littérature et de philosophie, 1753, ("Edebiyat ve Felsefe Karışımları"); *Opuscules mathématiques*, 1761-1780, 8 cilt, (Matematik Kitapçıkları").

- KAYNAKLAR: J. Bertrand, *D'Alembert*, 1889; R. Grimsley, *Jean d'Alembert, 1717-1783*, 1963; T. Hankins, *Jean d'Alembert: Science and the Enlightenment*, 1970; M. Müller, *Essai sur la Philosophie de Jean d'Alembert*, 1926.
- BAKINIZ: CAUCHY, CONDILLAÇ, DESCARTES, DIDEROT, L.EULER, LOCKE, I. NEWTON, H. POINCARÉ, RIEMANN, J.J. ROUSSEAU, VOLTAIRE.

ALEMDAR MUSTAFA PAŞA
(1765 - 1808)

Osmanlı sadrazamı. Sened-i İttifak'ın hazırlanmasına öncülük etmiştir.

Hotin'de doğdu, İstanbul'da öldü. Yeniçeri Ocağı'ndan Rusçuk'lu Hacı Hasan Ağa'nın oğludur. Çocukluğu Rusçuk'ta geçmiş, delikanlılık çağında İstanbul'a gelerek Yeniçeri Ocağı'nın 42. Orta'sına yazılmıştır. 1787'de patlak veren Osmanlı, Rus, Avusturya savaşlarına katılmış, söylentiye göre bölüğünün bayrağını taşıdığı için Alemdar ya da Bayraktar sanıyla tanınmıştır. Yeniçeri Ocağı ile savaştan sonra da ilişkisini kesmeyen Alemdar, herhangi bir eğitim görmemişti ve okuma yazma bilmiyordu. Bir süre hayvan ticareti ile uğraşmış ve bu arada Rusçuk Ayanı ve Tırnova Voyvodası Tirsiniklioğlu İsmail Ağa'nın hizmetine girmiştir. Dürüstlüğü ve becerikliliği ile kısa sürede kendisini göstererek İsmail Ağa'nın askerlerine bayraktar olmuştur; sanı daha güçlü bir olasılıkla buradan gelmektedir. Daha sonra devlete başkaldıran ayanlardan Vidin Voyvodası Pazvandoğlu'nun güçlerini dağıtmada başarılı olmuş ve 1803'te Hezargrad Ayanlığı'na getirilmiştir. İsmail Ağa'nın 1806'da öldürülmesi üzerine Rusçuk Ayanlığı kendisine verilmiştir.

Rumeli'de geniş bir bölgeyi elinde tutan Alemdar'a karşı devlet yumuşak davranmak zorunda kalmış, ancak o da merkeze, özellikle Padişah III. Selim'e saygılı ve bağlı bir tutum içinde olmuştur. 1806'da başlayan Osmanlı-Rus savaşında, Rus ordularının Silistre yöresinde ilerlemelerini engellemiş olan Alemdar'a bu başarısından ötürü 1807'de vezirlik ile birlikte Silistre valiliği ve Tuna seraskerliği verilmiştir. Böylece paşa da olan Alemdar, kısa zamanda imparatorluğun önemli ayanları arasında yer almıştır.

III. Selim'in tahttan indirilmesi

1807 yılı, merkezi hükümetin zor günler geçirdiği ve Osmanlı Devleti'nin geleceğini etkileyecek olayların patlak verdiği yıl olmuştur. Nizam-ı Cedid adı altında, devletin her alanda yeniden düzenlenmesini, özellikle ve öncelikle de modern bir ordu kurulmasını amaçlayan reform hareketleri, 1807 Mayısı'nda çıkan, çıkarları zedelenmiş tutucu grupların desteklediği bir Yeniçeri ayaklanması ile büyük darbe yedi. Bu ayaklanma karşısında gerekli reformcu tepkiyi gösteremeyen ve yeni kuruluşları savunmaktan kaçınan III. Selim tahtan indirildi; başlatılan bütün modernleşme girişimlerine de son verildi. Bu gerileyiş, reform yanlısı devlet adamlarını da ayaklanmacıların eline bırakmak anlamı taşıdığından, Nizam-ı Cedid programının uygulanmasında birinci derece rol oynamış devlet adamlarının bir bölümü öldürüldü, kaçabilenler ise Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına sığındılar. Tarihe Rusçuk Yârânı olarak geçecek olan bu topluluk, Alemdar'ı İstanbul üzerine yürümeye, ayaklanmacıların padişah yaptıkları IV. Mustafa'yı tahttan indirerek, III. Selim'i yeniden tahta çıkarmaya teşvik etti. Sonunda harekete geçen Alemdar, askerleri ile birlikte İstanbul'a geldi. Alemdar'ın İstanbul'a gelmesi ile gelişen olaylar, kendisinin III. Selim'i tekrar tahta çıkarma niyetini açığa çıkardı. Bu amaçla saraya yaptığı baskın sırasında III. Selim'in cesedi ile karşılaşan Alemdar, IV. Mustafa'yı tahttan indirerek yerine kardeşi II. Mahmud'u padişah yaptı (1808). Yeni padişah tarafından sadrazamlığa getirilen Alemdar, III. Selim'in katillerinin cezalandırılmasını sabır-

Sened-i İttifak

Ekim 1808'de, Alemdar Mustafa Paşa'nın çağrısıyla İstanbul'da bir araya gelen Anadolu ve Rumeli'deki büyük ayanlarla merkezdeki devlet temsilcilerinin hazırladıkları Sened-i İttifak'ta yer alan ancak uygulanamayan önemli maddeler şunlardır:

Padişah'ın emir ve fermanları her yerde ve her durumda geçerli olacaktır.

Asker toplama işleri devlet adına yapılacak, yeniçerilerin bu konuda gösterecekleri tepkiye topluca karşı koyulacaktır.

Devlet hazinesinin ve gelirlerinin toplanmasına ve korunmasına özen gösterilecektir.

Padişahın mutlak vekili olan ve onun iradesini temsil eden sadrazamın buyruklarına uyulacak, ancak, yasa dışı işlemlerine ve devlete zarar veren eylemlerine göz yumulmayacaktır.

Ayanların varlıkları resmen tanınacaktır. Bunlardan birine yapılacak bir saldırı hepsine yapılmış sayılacaktır. Ayanlar dayanışma içinde olacaklardır.

Halk korunacak, ayanlar ve merkezi yönetim iç huzurun ve asayişin sağlanmasına ve vergilerin adil ölçüler içinde olmasına özen göstereceklerdir.

Devlet merkezinde çıkacak karışıklıkları ve yeniçeri ayaklanmalarını bastırmak için ayanlar hemen harekete geçecekler ve bu iş için izin almaya gerek duymayacaklardır.

Sened-i İttifak, imparatorluktaki tüm ayanların katılmasıyla meydana gelmemişti ve yalnızca dört büyük ayanın imzasını taşıyordu. Birkaç ay içinde unutulup gidecek olan bu belge, gerek ayanların dayanışma içinde olmamaları ve gerekse padişahın mutlak iradesini kısıtlayan bu anlaşmayı tanımaması yüzünden etkisiz kaldı; önemli bir tarihi belge olmaktan öteye gidemedi.

sız bir hiddet ile sürdürmüş ve kısa zamanda İstanbul'da asayişi sağlamıştır.

Alemdar Mustafa Paşa'nın kısa süren sadrazamlığı sırasında giriştiği başlıca iş, Anadolu ve Rumeli'de ayrı birer güç durumuna gelmiş bulunan ayanları İstanbul'a çağırması ve merkezdeki devlet adamlarıyla ortak bir toplantı yaparak, bunların devlet içindeki durumlarına bir belgeyle açıklık getirmesidir. Ekim 1808'de hazırlanan ve tarihe Sened-i İttifak adıyla geçen bu belge, ayanların kendi statülerine hukuki bir geçerlilik kazandırmak isteyen, bunların devlet idaresinde söz sahibi olma ve devlet gücünü denetim altında tutma isteklerini gösterir. Böylece, padişah ve merkezdeki devlet adamları yanında, Anadolu ve Rumeli'deki büyük ayanlar, devletin ortak, eşit ve birbirlerinin hukukuna saygılı birer unsuru haline gelmekteydiler.

II. Mahmud, Sened-i İttifak'ı daha başlangıçta benimsememişti. Alemdar'ın ölümünden sonra Sened-i İttifak kaldırıldı. Ama, Sened-i İttifak'ta yer alan ve yenilik hareketlerine direnenlere ortak bir cephe halinde karşı koyulacağına ilişkin madde, modern bir ordu kurma girişiminin dayanağı oldu. Böylece, eski Nizam-ı Cedid ordusu diriltilerek Sekban-ı Cedid adı altında bir ordunun kurulmasına geçildi. Ancak, bu da Alemdar'ın öldürülmesiyle ortadan kalkmıştır.

Alemdar Mustafa Paşa'nın, İstanbul'daki çalışmaları, Yeniçeri Ocağı'nı sindirmek üzere aldığı kesin önlemler, yeniçerilere özgü olmakla birlikte giderek halkın elinde bir gelir kaynağı durumuna gelmiş olan esamelerin (aylık cüzdanları) alınıp satılmasını yasaklaması, genel bir hoşnutsuzluğa yol açmaktaydı. Bu durum, başta eski padişah IV. Mustafa ve adamları olmak üzere, çıkarları zedelenmiş bütün çevrelerce körüklenmekteydi. Öte yandan tahta çıkmasını ve hayatını Alemdar'a borçlu olan II. Mahmud, onu saltanatına ortak görmekte, Sened-i İttifak ile hükümdarlık haklarını başkalarıyla paylaşma durumunda bırakıldığına inanmaktaydı. Bu durumda Alemdar, hiçbir tarafın desteğini kazanamadı. Çevresinde yer alan ve akıl hocaları durumunda olan Ruşçuk Yârânı'nın da ellerine geçirdikleri iktidarı kötüye kullanmaları, Alemdar'ın halk arasındaki saygınlığını azaltmaktaydı. Kendisine bağlı birliklerin dağılmasıyla askeri yönden de güçsüzleşen Alemdar, 16 Kasım 1808'de patlak veren ayaklanmada sadaret konağında kıstırıldı ve sarayın da yardıma gelmemesi sonucu ortada kaldığından, konağının cephaneliğini ateşleyerek hayatına son verdi. Bu arada içeri girmeye çalışan yüzlerce yeniçeriyi de havaya uçurdu. Ayaklanmacılar, cesedini günlerce kentte dolaştırdıktan sonra Yedikule dışında kör bir kuyuya attılar. Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılışına değin burada kalan ceset, daha sonra Yedikule yakınlarında bir yere gömülmüş; 1908'de Gülhane Parkı'nın giriş kapısı karşısındaki Zeynep Sultan Camii haziresine taşınmıştır.

Cesur ama yönetimde deneyimsiz bir kişi olan Alemdar, yenilik yanlısı bir devlet adamıydı. Özellikle ordunun modernleşmesi gereğine inanıyordu. Ölümü ile yenilik hareketleri yirmi yıl kadar duraklamış ve Nizam-ı Cedid kavramı ile içerilen her şey, yenilik yanlıları ile birlikte ortadan kaldırılmıştır.

• KAYNAKLAR: K. Arapyan, *Ruşçuk Ayanı Mustafa Paşa*, 1943; H. İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, XXVIII (112), 1964; E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. 1947; A.P. Miller, *Mustafa Paşa Bajraktar*, 1947; E. Tekiner, "Alemdar Mustafa Paşa", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, X-XXI (10-21), 1911 - 1913; İ.H. Uzunçarşılı, *Alemdar Mustafa Paşa*, 1942.

• BAKINIZ: MAHMUD II, MUSTAFA II, SELİM III.

◄ *Sened-i İttifak*

ÂLEMGİR

Bak. EVRENGZİB

ALESSANDRI, Arturo
(1868 - 1950)

Şilili siyaset adamı. İki kez devlet başkanlığı yapmıştır.

Linares yakınlarında doğdu. Bir İtalyan göçmeninin oğludur. 1893'te Şili Üniversitesi Hukuk Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl Temsilciler Meclisi'ne seçildi. 1915'e değin süren meclis üyeliği sırasında, birçok kez sanayi ve maliye bakanlığı görevlerinde bulundu.

1920 seçimlerinden önce, Şili'de etkinlik gösteren yirmi beş kadar parti vardı. Bunlardan yaklaşık on beşi Arturo Alessandri'nin başkanlığı altında, Liberal İttifak adıyla birleşti; muhafazakâr partiler ise Ulusal Birlik adıyla bir ittifak kurdular.

Alessandri, köklü değişiklikler öneriyordu. Program, yeni bir anayasa ile devlet başkanının gücünün artırılmasını, devlet ile kilisenin birbirinden ayrılmasını, genel oy hakkının tanınmasını öngörüyordu. Gelir vergisi konması ve toprak vergisinin artırılması yoluyla oligarşiden kaynak aktarılmasını ve toplumsal refahın yükseltilmesini amaçlıyordu.

Alessandri, seçimleri çok az bir farkla kazandı, ama Kongre'nin yapısı çok hassastı. Temsilciler Meclisi'nde Liberal İttifak, Senato'da ise muhafazakârlar çoğunluktaydı. Bu nedenle, üç yıl içinde, yalnızca gelir vergisi koyma konusundaki sözünü tutabildi. Birçok reform sırada beklerken, kongre üyelerinin aylıklarının artırılması konusunda bir yasa kabul edilince, ordu içinden bir grup meclisi işgal etti. Meclis üzerinde baskı uygulayarak, bir oturumda on üç reformun yasalaşmasını sağladıktan sonra Kongre'yi dağıttılar. Askeri müdahale üzerine istifa eden Alessandri, İtalya'ya gitti. 1925'te, askeri yönetimin etkisiz kaldığı gerekçesiyle, Albay Carlos Ibanez del Campo ile Albay Marmaduque Grove kansız bir darbe ile cuntayı devirdiler. Alessandri göreve çağrıldı. Bir kongre toplayarak, 1920 seçimlerinden önce söz verdiği anayasayı hazırladı. Anayasa, özel girişimcilik karşısında devlete ayrı bir önem veriyordu.

Anayasa hazırlandıktan sonra Alessandri destek beklerken, Savaş Bakanı olan Ibanez, devlet başkanlığına aday olarak karşısına çıktı. Aralarındaki çekişme sonunda Alessandri, ülkeyi terke zorlandı ve yeniden İtalya'ya gitti. Şili'de 1927-1931 arasındaki diktatörlük

döneminde yirmi bir kabine değişti. Ibanez'in devrilmesine değin süren bu karmaşa dönemi sonunda yapılan seçimlerde Alessandri yeniden devlet başkanı seçildi. 1930 Dünya Bunalımı'nın etkisiyle Şili bakırına olan talebin düşmesi, ekonomiyi ciddi bir durgunluğa sürüklemişti. Alessandri, ülke ekonomisini canlandırmak için çeşitli önlemler aldı. Maden üretimini artırıcı, sanayii teşvik edici bir ekonomik politika uyguladı. İstihdam yaratmak amacıyla kamu harcamalarını artırdı, okul ve konut yapımına hız verdi. Uyguladığı siyaset ile orta kesimlerin ve işçilerin desteğini kazandı. Siyasal yapı da düzene kavuştu.

1936'da, ülke çapında büyük bir demiryolu grevi başladı. Alessandri grevi bastırmak amacıyla işçi önderlerini tutuklattı ve demiryollarının işletilmesini orduya verdi. Bunun üzerine, sol kanat Alessandri'den desteğini çekerek Halk Birliği'ni kurdu. Arturo Alessandri, altı yıllık başkanlık dönemini 1938'de tamamladıktan sonra 1944'te yeniden senatoya seçildi. Ölene değin bu görevini sürdürdü.

• BAKINIZ: IBANEZ DEL CAMPO.

ALESSANDRI, Jorge Rodriguez
(1896)

Şilili siyaset adamı. 1958-1964 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

İki kez devlet başkanlığı yapmış olan Arturo Alessandri'nin oğludur. 1919'da Şili Ulusal Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nü bitirdi. Bir süre öğretim üyeliği yaptı. Daha sonra Şili'nin en büyük kâğıt fabrikasının yöneticisi, Güney Amerika Bankası'nın da genel müdür yardımcısı oldu. 1925'te Temsilciler Meclisi'ne seçildi. İlk önemli siyasi görevi, 1948-1950 arasında Gabriel Gonzales Videla'nın devlet başkanlığı döneminde maliye bakanlığıdır. 1956'da Santiago'dan senatör seçildi.

Şili'de, 1958'de yapılacak seçimlerden bir yıl önce çok çekişmeli bir seçim kampanyası başladı. Partilerin hiçbirinin tek başına seçimi kazanma şansı yoktu. Muhafazakâr partilerin oluşturduğu koalisyon, Jorge Alessandri'yi başkan adayı olarak gösterdi. Alessandri, seçim kampanyası sırasında, ülkede etkili bir yönetim kuracağını, siyasetçilere değil, teknik adamlara görev vereceğini söyledi. İktisadi programı, daha çok zengin ve orta kesimlere yönelikti. Seçimleri, sosyalist-komünist ittifakın adayı Salvador Allende karşısında, çok küçük bir farkla kazandı.

Ülkenin iktisadi durumu çok kötüydü, enflasyon ve işsizlik çok yüksek boyutlara ulaşmıştı. Alessandri, bir yıl süreyle ülke ekonomisinin yönlendirilmesi konusundaki tüm yetkileri elinde topladı. Sıkı para politikası uygulayarak enflasyon hızını düşürmeyi amaçladı. Ücret artışları sınırlandırıldı, lüks malların ithalatı kısıtlandı. Sınai üretimin artırılması için özel şirketlerden alınan kurumlar vergisi düşürüldü; kamu harcamalarıyla iç pazarın genişletilmesine çalışıldı. İki yıl içinde, amaçlanan hedeflerin çoğuna ulaşıldı. Enflasyon hızı düşürüldü, dış ödemeler dengesi iyileştirildi. Ama, ücret artışlarının enflasyon oranının altında kalması yoksulluğu artırıyor ve hoşnutsuzluklara yol açıyordu.

1960'ta Güney Şili'de altmış beş bin evin yıkılmasına yol açan büyük deprem, uygulanmakta olan iktisadi politikayı kesintiye uğrattı. Jorge Alessandri'nin başkanlığı döneminde tarım reformu, işsizlik ve konut sorunu gibi temel sorunlar için yeterince önlem alınmaması, ücret artışlarının fiyat artışlarının gerisinde kalması, koalisyonun halkın desteğini yitirmesine yol açtı, ve 1964 seçimleri, Hıristiyan Demokrat Parti'nin adayı Eduardo Frei'ın başa geçmesiyle sonuçlandı.

1970'te yeniden canlanan muhafazakâr koalisyonun adayı olarak seçimlere katıldı, ama Salvador Allende karşısında yenilgiye uğradı.

• BAKINIZ: ALLENDE.

ALEXANDER [Hales'li]
(1170-1245)

İngiliz tanrıbilimci. Aristoteles felsefesini, özellikle ruh kavramını, Hıristiyan anlayışına göre eleştirmiş, Augustinus'un Tanrı görüşünü yeniden yorumlamıştır.

İngiltere'de Glouchester kontluğuna bağlı Hales'te doğdu; öğrenim görmek için gidip yerleştiği Paris'te öldü. Öğrenimini bitirdikten sonra Paris Güzel Sanatlar Fakültesi'nde tanrıbilim okuttu. Çevresindekilerin etkisiyle Fransisken tarikatına girdi. Paris Üniversitesi'ndeki çalışmaları, Aristoteles felsefesi üzerine ayrıntılı, düzenli eleştirileri ve Augustinus'un Tanrı anlayışını yeniden yorumlaması nedeniyle kendisine "yanılmaz doktor" sanı verildi. Bir söylentiye göre derslerini dinlemeye gelen Papa IV. Innocenza'nın önerisi üzerine, dört bölümden oluşan ve dört yüz elliye yakın konuyu içeren *Summa Theologica* adlı büyük kitabını yazdı. Kilise yetkililerince incelenen bu yapıt Orta Çağ boyunca, öğretim kurumlarının başvurdukları kaynaklardan biri oldu.

Alexander, yapıtlarından anlaşıldığına göre, yalnız Yunan-Latin filozoflarının değil, Aristotelesçi Yahudi-İslam yorumcularının da etkisi altında kalmış, onların evrensel oluşum yasası konusundaki görüşlerini benimsemiştir.

Alexander'e göre oluş bir yaratmadır, yaratan da yalnız Tanrı'dır. Bütün yaratıklar özdek ile biçimden oluşmuştur. Gövdeye biçim kazandıran ruh, bütün öteki yaratıkların eylemlerini kuşatan bir yapıdadır. Yaratılmış varlıkların bir yanını özdek ve biçim, bir yanını da varoluşun sağladığı bileşim oluşturur.

Alexander, oluş sorununu açıklarken Aristoteles felsefesinin temel kavramlarına, özellikle "dört neden"e başvurdu; bunu Tanrı ile evren bağlantısını saptamada kullandı. Tanrı, biçimlendirici, düzenleyici, etkin, sonuçlandırıcı nedendir. Evrenin varlığına

örnek olan düşünceyi içerdiğinden biçimlendirici; varlık kavramı altında toplanan bütünü, evreni, değişik olgunluk aşamalarından geçerek en yüce ereğe ulaştırdığından dolayı da sonuçlandırıcıdır. Bütün evreni kuşatan Tanrı'nın etkin gücü sonsuzdur.

Us, yapısı bakımından ikiye ayrılır. Biri eylemde bulunan, sürekli bir devinim içinde olan, yönetici, yönlendirici "etkin us"; öteki ise yoğun bir güç niteliği taşıyan "gizil us"tur. İnsan ruhu bu iki ustan oluşur. Etkin us görünmeyen, yalnız devindiren, eyleme geçiren bir varlıktır. Gizil us ise ruha özdek niteliği kazandıran güçtür.

Alexander, yalnız yaşadığı dönemde değil, sonraki yüzyıllarda da etkisini sürdürmüş, kimi düşünürlere göre de Abaelardus, Aquino'lu Thomas gibi tanrıbilimcilere ışık tutmuştur.

• YAPITLAR: *Summa Theologica*, 1475.

• BAKINIZ: ABAELARDUS, ARİSTOTELES, AUGUSTINUS, THOMAS [Aquino'lu].

ALEXANDER, Samuel
(1859-1938)

İngiliz filozof. Metafizik Yeni-Gerçekçilik akımının temsilcilerindendir.

Avustralya'da Sydney kentinde doğdu. Ortaöğrenimini Melbourne'da Wesley College'da yaptı. 1877'de İngiltere'ye giderek Oxford Üniversitesi'nde klasik matematik ve felsefe okudu. 1882'de Lincoln College'da açılan burs sınavını kazanarak bu okula giren ilk Yahudi oldu. Özellikle psikoloji ve biyoloji gibi deneysel bilimlerle bağlantılı olan felsefeyi kendine daha yakın buldu. Bursu bırakarak Almanya'da Freiburg kentinde psikoloji laboratuvarında çalıştı; bu arada özel çalışmalarını da sürdürdü. 1893'te yeniden İngiltere'ye dönerek Owens College Felsefe Kürsüsü başkanı oldu; daha sonra da Manchester'de aynı görevi üstlendi. 1924'te üniversiteden ayrıldıktan sonra ölümüne değin bu kentte kaldı.

Alexander'a göre, konuları biliminkinden daha genel olan felsefenin özü, bilimsel yöntemleri derinleştirmektir.

Alexander'ın üzerinde durduğu ve yeni bir yorumla geliştirmeye çahştığı metafizik görüşler, Spencer ve Bergson gibi düşünürlerin evrimci kuramlarının etkisi altında yön değiştirdi. Önceleri karşı çıktığı evrimci anlayışı, sonradan benimseme eğilimi gösterdi. L.Morgan'ın ortaya attığı ve Alexander'ın yeniden ele aldığı bu kurama göre "yaratıcı evrim" tanrısal bir taslağa uygun olarak gerçekleşir. Ancak, tanrısallık ve Tanrı, ona göre, zaman ve uzay evreninin doğurgan ve yaratıcı bir eğilimidir, doğanın nedeni olan tinsel bir varlık olarak görülmemelidir.

Kimi oluşumların özelliğini, onları meydana getiren öğelerin özelliklerinden çıkarma olanağı yoktur. Gelişen böyle bir bütünlük, bir araya gelerek kendisini oluşturan öğe ya da parçalarda bulunmayan, yeni bir özelliği ortaya koyar. Alexander anlığı, idealist ve dualist görüşlerden ayrılarak, sinirsel ve fizyolojik işlevlerin düzenlenmiş yapısıyla özdeş görür. Bu işlevler ötesinde salt anlamda ruhsal veya anlıksal olgular yoktur. Ancak bu düzenin sonucunda doğan bilinç, kendine özgü nitelikler taşıyan yeni bir ortaya çıkıştır *(emergence)*.

Bilgi konusunda Kant'tan ayrılarak kategorilerin zihin tarafından algıya uygulanan kalıplar olmadığını ve bunların dış dünyada bulunduğunu öne sürdü. Bilgi, ona göre, nesneyi zihinde görmek, ele almaktır *(contemplation)*.

Alexander, metafiziğin deneysel bir yönteme dayandırılması gerektiğini düşündü. Bu anlamda metafizik geniş kapsamlı bir bilimdir. Bu kapsamlı niteliği, metafiziğin özel bilim alanlarını aşan kimi yönleri de içermesine olanak sağlar. Bu yönler, *a priori* ya da kategorik olgulardır. Ancak deney öncesi olmak, Kant doğrultusunda, zihinsel kalıplardan kaynaklanmak anlamını taşımaz. Kategoriler dış dünyanın algısı içinde ayrıştırılır.

Doğanın temeli bir zaman ve uzay bağlantısından oluşur. Zaman-uzay öznel ve tinsel değil, nesnel ve deneysel bir gerçekliktir. Devinmenin, etkinliğin ilkesi olan zaman, uzayın özüdür, kurucu ilkesidir. Bu nedenle, zaman-uzay ikilisi ayrı ayrı birer varlık sayılmaz; zaman, Alexander'ın deyimiyle, "uzayın zihnidir".

Varolmak, zaman-uzay bağlantısı içinde yer almaktır. Oluşun tözü, bütün devinen varlık türlerini bir bütünlük içinde kapsayan uzaydır. Varlık türlerinde bulunan ilişkiler, nesnelerin, zamanla bağlantılı olarak, uzaydaki işlevleridir. Nesnelerin oluşmasında genel geçerlik taşıyan etkin ilke devinimdir. Nedensellik ise zamanın değişmez yönünde, bir olayın sürekli olarak başka bir olaya geçişidir.

Alexander'ın yeni-gerçekçilik kuramında odaklaşan düşünceleri, Yeni-Kantçılık ve pozitivizm çığırlarıyla bağdaşmaz.

• YAPITLAR: *Moral Order and Progress*, 1889, ("Ahlak Düzeni ve İlerleme"); *Locke*, 1908; *Space, Time and Deity*, 1920, ("Uzay Zaman ve Tanrılık"), *Beauty and the Other Forms of Value*, 1933, ("Güzellik ve Değerin Öteki Biçimleri"); *Philosophical and Literary Pieces*, 1939, ("Yazın ve Felsefeyle İlgili Yazılar").

ALEXANDERSON, Ernst
(1878-1975)

İsveç asıllı ABD'li elektrik mühendisi ve mucit. Elektronik alanındaki buluşlarıyla, radyo ve televizyon teknolojisindeki gelişmenin öncülerinden olmuştur.

Ernst Frederik Werner Alexanderson 25 Ocak 1878'de Uppsala'da doğdu. Stockholm ve Berlin'de teknik eğitimini tamamladıktan sonra 1901'de ABD'ye yerleşti. Ertesi yıl General Electric Şirketi'nde çalışmaya başladı. 1948'de emekliye ayrılıncaya değin tüm araştırmalarını bu kuruluşun laboratuvarlarında sürdürdü. 1952'de Radio Corporation of America'nın

(RCA) danışmanlığını üstlendi. 14 Mayıs 1975'te New York Eyaleti'nin Schenectady kentinde öldüğünde, adına 300'ü aşkın patent kayıtlıydı.

Alexanderson, 1902'de, elektrik motorları ve elektrikli gereçler alanında ABD'nin ilk büyük kuruluşu olan General Electric'te Steinmetz ile birlikte çalışmaya başladı. 1906'da gerçekleştirdiği yüksek frekans alternatörü, radyo dalgalarının kullanıldığı bütün iletişim tekniklerinde devrim yaratan en önemli buluşudur. 3.000 ile 30.000 kHz arasındaki frekanslarda radyo dalgaları üreten bu araç, radyo verileriyle ilk ses ve müzik yayınına olanak sağladığı gibi telsiz haberleşmesinde de büyük gelişmelere yol açtı. Alexanderson, alternatörünü daha da geliştirerek, denizaşırı radyo ve telsiz yayınında kullanılabilir duruma getirdi; ardından alıcı ve verici antenler yaptı, pek çok telefon konuşmasının aynı anda gerçekleşmesini sağlayan telefon röleleri (Hertz röleleri) geliştirdi. 1916'da patentini aldığı seçici "tuner" düzeneği ise, bugün bile çağdaş radyo sistemlerinin vazgeçilmez bir parçasıdır ve bir radyo alıcısının yalnızca ayarlı olduğu belli frekanstaki taşıyıcı dalgaları almasını, yakın frekansları eleyerek net bir yayın elde etmesini sağlar.

Yine Alexanderson'ın buluşu olan "amplidin" günümüzde otomasyon ve sibernetiğin gelişmesiyle sayısız kullanım alanı bulan otomatik kontrol düzeneklerinin basit bir öncüsüdür. Bir doğru akım yükselteci olan bu aygıt, çoğu kez iyonosferdeki elektron yoğunluğunun değişmesine bağlı olarak azalıp çoğalan sinyal yeğinliğine göre alıcının yükseltme gücünü otomatik olarak artırır ya da düşürür.

• BAKINIZ: E.H. ARMSTRONG, BAIRD, DE FOREST, J.A.FLEMING, STEINMETZ.

ALFARO, Eloy
(1842-1912)

Ekvadorlu devlet adamı. İki dönem devlet başkanlığı yapmıştır.

25 Haziran 1842'de Ekvador'un kıyı kesimindeki Manabi'de doğdu; 29 Ocak 1912'de Quito'da öldü. 22 yaşındayken siyasal çalışmaları yüzünden Panama'ya sürüldü. Ekvador'daki muhalefet hareketlerinin örgütlenmesinde çalıştı. Çeşitli hükümetler döneminde gerilla hareketlerinin önderi olarak ortaya çıktı.

1870'lerde Ekvador'un dünya pazarına açılması, kıyı bölgelerinin önem kazanmasına ve buralarda güçlü olan liberallerin ülke ekonomisinde de söz sahibi olmalarına yol açmıştı. Liberaller, hem dağlık bölgelere egemen olan muhafazakârlara, hem de kilisenin baskısına karşı çıkan bir siyaset izliyorlardı.

1895'te Liberaller'le Muhafazakârlar arasındaki koalisyon dağılınca, iktidarı tek başlarına ele geçirmek isteyen liberaller, askeri bir öndere ihtiyaç duydular. "Yaşlı Savaşçı" adıyla anılan Alfaro, liberallerin başına geçti ve bir yıl süren bir iç savaştan sonra ordusuyla Quito'ya girerek ülke yönetimini eline aldı.

Alfaro, 1895-1901 ile 1906-1911 arasında iki kez devlet başkanlığı yaptı. 1897 Anayasası'nın ardından cumhurbaşkanı seçildi ve "Büyük Milli Şef" sanını aldı. Alfaro'nun amaçları arasında, anayasanın uygulanmasını sağlamaya yönelik önlemler alınması, kişi hak ve özgürlüklerinin tanınması, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, yeni okullar açılması, halk sağlığının korunması ve yerlilerin yaşam koşullarının düzeltilmesi vardı. Kilisenin gücünü azaltmak istemesi şiddetli tepkiye yol açtı. Başpiskoposun da onayıyla siyasete bulaşmış din adamlarının yetkileri kısıtlandı. Ardından kiliseyi yeniden örgütlemek istemesi, dinsizlikle suçlanmasına neden oldu.

Alfaro'nun başkanlığı döneminde Ekvador'da dinsel inanç özgürlüğü tanındı ve resmi dinin Katoliklik olduğu maddesi anayasadan çıkarıldı. Kiliseye ödenen vergi kaldırılarak, kilise mallarının bir bölümüne el kondu. Resmi nikah ve cenaze töreni yasaları kabul edildi. Basın üzerindeki denetim azaltıldı. Yapılan en önemli işlerden biri de Guayaquil'den Quito'ya dek uzanan demiryolunun tamamlanmasıydı.

Tüm bu yapılanlara karşın Alfaro'nun yönetimi kişisel ve acımasızdı. Bu dönemde siyasi idamlar arttı. Büyük toprak sahiplerinin siyasal gücü azaltıldı, buna karşılık kıyı bölgesi oligarşisi güçlendi. Seçim oyunları ve akraba kayırmaları kurumsallaştı. Liberal yönetim, geniş halk kesimlerine, özellikle de yerliler ve köylülere bir yarar sağlamıyordu.

Alfaro, 1911 seçimini kazanan adaya iktidarı bırakmak istemediği için, muhafazakârlar ve kendisine muhalif liberallerin koalisyonu tarafından yandaşlarıyla birlikte sürgüne yollandı. Dört ay sonra yeni başkan ölünce ülkesine gelerek yeniden iktidarı almak istedi, ama başarılı olamadı. Yandaşlarıyla birlikte tutuklanarak Quito'da bir cezaevine kapatıldı. 1912'de, dinci bir grup cezaevini basarak, Alfaro ve arkadaşlarını sokaklarda sürükleyip parçaladıktan sonra yaktılar. Alfaro'nun yandaşları uzun yıllar Ekvador siyasal yaşamındaki etkinliklerini sürdürdüler.

ALFIERI, Vittorio Amedeo
(1749-1803)

İtalyan trajedi yazarı. İtalyan ulusal tiyatrosunun kurulmasına katkıda bulunmuştur.

İtalya'da, Asti'de soylu bir ailenin oğlu olarak doğdu. Rahat ve hareketli bir gençlik geçirdi. Turin'deki Askeri Akademi'yi bitirip asteğmen olarak orduya katıldıysa da, askeri yaşam ona çekici gelmediğinden, izin alıp Avrupa gezisine çıktı. Fransa'da incelediği Voltaire, J.J. Rousseau ve Montesquieu'nun düşüncelerinden büyük ölçüde etkilendi. 1772'de ordudan istifa edip Turin'e yerleşti. Yaşamındaki boşluğu doldurmak için klasik edebiyatı ve İtalyan şairlerini incelemeye, oyunlar yazmaya başladı. 1777 de Albany Kontesi'yle başlayan ilişkisi, 1787'de birlikte Paris'e yerleşmeleriyle sürdü. 1789 Fransız Devrimi'ni başlarda desteklediyse de, sonradan gö-

rüşleri değişti ve Fransa aleyhine yazdığı bir yergi yüzünden Paris'i terkedip Floransa'ya yerleşmek zorunda kaldı. 1803'te ölümü üzerine karısı tarafından Santa Croce Kilisesi'nde adına yaptırılan anıt Cenova'nın seçkin yapıtlarından biridir.

Askerlikten istifa ettikten sonra yazdığı *Cleopatra* adlı trajedi 1775 yılında büyük bir başarı kazanınca kendisini bütünüyle tiyatro oyunları yazmaya verdi. 1776'dan 1789'a değin hepsi zorba yönetimlere karşı çıkışı konu alan on dokuz trajedi yazdı. Oyunlarının tümü özgürlük için mücadele eden kahramanlarla, zorba yöneticilerin kavgasının sert, acı bir dille yansıtıldığı, halkı kavgaya çağıran trajedilerdi. Oyunları 1789'da Paris'te topluca basıldı.

Klasik efsaneleri ve tarihsel öyküleri kendi çağının ilericiliği içinde kullanmaya çalışan Alfieri, İtalya'da ulusal bir tiyatronun kuruluşuna yardımcı olmuştur. Kendinden önceki tiyatro yazarlarının gevşek, duygusal komedilerine karşılık güçlü karakterler, trajik durumlar ve zorbalara nefretin ön plana çıktığı duygulara yer vermesi, İtalyanlar tarafından coşkuyla karşılandı. Doğumunun 200. yılının Alfieri Rönesansı adı altında büyük gösterilerle kutlanması etkisinin sürdüğünün kanıtıdır.

• **YAPITLAR:** *Cleopatra,* 1775; *Merope,* 1782; *Polinice,* 1783; *Antigone,* 1783; *Agamemnon,* 1783; *Oreste,* 1783; *Octavia,* 1784; *Maria Stuarda,* 1789; *Mirra,* 1789.

ALFONSO X [Akıllı]
(1221-1284)

Castille ve Leon kralı. Orta Çağ'da bilim adamlarını koruyan hükümdarlardandır.

Toledo'da doğdu. Sevilla'da öldü. Castille ve Leon Kralı III. Ferdinand'ın oğludur. Gençliğinde savaş ve yönetim konusunda eğitildi. 1248'de, babasının Sevilla'yı Mağribîler'den almasında önemli rol oynadı. Aragon Kralı I. James'in kızı ile evlendi ve on çocuğu oldu.

X. Alfonso 1252'de tahta geçti. Krallığını genişletmek için, Portekiz Kralı III. Alfonso ile savaştı. 1253'te Gaskonya üzerinde hak iddia etmeye başladıysa da 1254'te bundan vazgeçti. Fransa ile düzensiz savaşlar yaptı. Kutsal Roma İmparatorluğu tahtını ele geçirmeye çalıştı; 1257 ve 1273'te iki kez yenildi ve afaroz edilme korkusuyla geri çekildi. 1266'da Aragon Kralı I. James'in de yardımıyla Murcia'daki İslam egemenliğine son verdi.

III. Ferdinand zamanında başlamış olan ve bu dönemde tüm Avrupa'da yaygınlaşan aristokrasi ile krallıklar arasındaki mücadele, X.Alfonso'nun döneminde de sürdü. Alfonso, bir iç savaşı önlemek için aristokrasiye geniş ayrıcalıklar tanıdı.

1275'te büyük oğlu Ferdinand ölünce, küçük oğlu Sancho ile Ferdinand'ın oğlu Alfonso arasında taht kavgası başladı. 1282'de Sancho, babasının tahttan indirildiğini ilan etti. X. Alfonso Sevilla'ya kaçtı ve orada öldü.

Çağının en aydın hükümdarlarından biri olan X. Alfonso, çok yönlü bir bilgin, astronom, şair, tarihçi, hukukçu ve bilim koruyucusuydu. Orta Çağ'da, İlk Çağ bilimi Batı'ya, özellikle Arapça'dan çeviriler yoluyla, İspanya'dan giriyordu. Alfonso'nun koruduğu topluluklardan biri de, Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi bilim adamlarından oluşan ve Arap bilginlerinin yapıtlarını Latince ve İspanyolca'ya kazandıran Toledo'daki Çevirmenler Okulu idi.

Alfonso'nun yayımlanmasını sağladığı başlıca yapıtlar hukuk alanında *Las Siete Partidas* ("Yedi Bölüm"), astronomi alanında *Tablas Alfonsies* ("Alfonso Cetvelleri"); halk diliyle yazılmış tarih derlemesi *Cronica General*'dir ("Genel Kronik").

ALFRED [Büyük]
(849-899)

Wessex kralı. İngiliz birliğini hazırlamış, Anglo-Sakson uygarlığında bilgi ve bilimin yeniden canlandırılmasına katkıda bulunmuştur.

Berkshire'da doğdu. Wessex Kralı Aethelwulf'un oğludur. Alfred, 853 ve 855'te iki kez Roma'ya götürülerek, Papa ile görüştürüldü. 38 yaşına değin okuma yazma öğrenme olanağını bulamadı. Ancak, annesinin de etkisiyle, geleneksel Anglo-Sakson şiirini tanıdı.

Anglo-Saksonlar 7.yy'da Hıristiyanlık'ı kabul etmişlerdi. 860'larda Danimarkalılar Thames Nehri'nin kuzeyindeki Doğu Anglia ve Northumbria'yı da kapsayan büyük bir bölgeyi işgal etmişlerdi. 868'de Alfred ve o sırada kral olan kardeşi Aethelred, Danimarkalılar'a karşı, Wessex'in kuzeyindeki Anglo-Sakson Mercia Krallığı'na yardım ettiler. Aynı yıl Alfred, Mercia krallarının soyundan gelen Ealhswith ile evlendi.

871'de Danimarkalılar Wessex'e saldırdı. Yapılan savaşlardan birinde Aethelred ölünce tahta Alfred geçti. Birkaç yıl süren barış döneminden sonra, 878'de bu kez de Doğu Anglia'nın Danimarkalı kralı Guthrum Wessex'e saldırdı. Somerset bataklıklarındaki bir kaleye çekilen Alfred, birkaç ay sonra Edington'da Danimarkalılar'ı yendi. Alfred'in üstünlüğünü kabul eden Guthrum Hıristiyan oldu. Yenilen Danimarkalılar Thames'in güneyi ile Mercia'nın büyük bir bölümünden çekildiler.

Alfred, 884'te Doğu Anglia Danimarkalıları üstüne bir donanma gönderdi. 885'te Kent'i istila eden bir Danimarka ordusunu püskürttü. 886'da ise Londra'yı ele geçirdi. Bu dönemde, kuzeydeki Northumbria Krallığı da onun egemenliğini tanıdı. Böylece, Alfred, Danimarkalılar'ın elindeki tüm toprakları geri alarak İngiliz birliğinin kurulmasını hazırlamış oluyordu. 893'e değin süren barış bir Danimarka saldırısı ile bozuldu.

Alfred'in Anglo-Sakson kralların en büyüğü sayılmasının ve adının bütün Orta Çağ boyunca belleklerden silinmemesinin nedeni, asker ve devlet adamı olarak başarılarının yanı sıra, ülkesinde bilgi ve bilimde bir yeniden doğuşu gerçekleştirmiş olmasıdır.

İnsanları bilgili ve erdemli kılma amacıyla çevresindeki bilginlerle birlikte birçok Latince kitabı İngilizce'ye çevirdi. Bunların başlıcaları, İngiliz tarihçi Bede ve 5.yy tanrıbilimcisi Orosius'un tarih kitapları, 6.yy'da Papa olan I.St Gregorius'un *Pastoral Care*'i, Boethius'un *Consolidation of Philosophy*'si, Augustinus'un *Soliloquies*'idir.

ALFVÉN, Hannes
(1908)

İsveçli fizikçi. Manyetohidrodinamiğin ve plazma fiziğinin kurucusudur.

Hannes Olof Gösta Alfvén 30 Mayıs 1908'de Norrköping kentinde doğdu. 1926-1934 arasında Uppsala Üniversitesi'ne devam ederek, "Çok Kısa Elektromanyetik Dalgaların İncelenmesi" adlı teziyle 1934'te doktorasını aldı. Aynı yıl, Uppsala Üniversitesi'ne ve Stockholm'deki Nobel Fizik Enstitüsü'ne fizik doçenti olarak atandı. 1940'ta Stockholm'deki Krallık Teknoloji Enstitüsü'nde Elektromanyetik Teori ve Elektrik Ölçümleri Kürsüsü'nde profesör oldu. 1945'te bu enstitüde yeni kurulan Elektronik Kürsüsü'nün başkanlığına getirildi; kürsü 1963'te Plazma Fiziği Kürsüsü'ne dönüştü. 1967'de California Üniversitesi'nin çağrısını kabul eden Alfvén, bu tarihten beri çalışmalarını ABD ve Avrupa'da sürdürmektedir. 1970 Nobel Fizik Ödülü ve Sovyet Bilimler Akademisi'nin 1971 Lomonosov Madalyası ile birlikte pek çok ödül kazanmış olan Alfvén, hem ABD'nin, hem SSCB'nin bilim akademilerine üye kabul edilmiş sayılı bilim adamlarından biridir.

Alfvén'in ilk teorik ve deneysel çalışmaları, elektrometre, yüksek voltaj üreteçleri gibi elektrikli araçlar üzerindeydi. Kısa sürede ilgisini kozmik fiziğe yönelterek, 1930'dan sonra kozmik boyutta elektrik alanları ve akım sistemleriyle ilgilenmeye başladı. Bu iki yönlü yaklaşım, gerek elektrik gerek kozmik fizik alanında çok olumlu sonuçlar vermiştir. Temel elektromanyetizma kuramında, Alfvén'in adı özellikle iki kavramla birlikte anılır: manyetik alanlar içinde dönen elektrik yüklü parçacıkların hareketini belirleyen "eşdeğer manyetik moment" ve elektrik iletken sıvıların manyetik alanlardaki hareketini belirleyen "manyetohidrodinamik kuvvetler"in tanımı.

Alfvén, eşdeğer manyetik moment kavramını 1939'da, kutuplara yakın bölgelerde geceleri bir tül perde biçiminde beliren kutup ışıklarına ve manyetik fırtınalara ilişkin yeni bir kurama bağlı olarak attı. Konuya, manyetik alanlardaki parçacık yörüngelerinin karmaşık analizi yerine, eşdeğer bir mıknatısın hareketi gibi basit kavramlarla yaklaşılabileceğini göstermesi, olumlu sonuçlar doğuracak bir yenilikti. Nitekim, Alfvén'in, kutup ışıkları ve manyetik fırtınalar sırasında elektrik yüklü parçacıkların Yer'in manyetik alanındaki hareketini açıklamak için bu yöntemi uygulamasından sonra, başka bilim adamları da Güneş sisteminde ve yıldızlararası uzayda kozmik ışınların oluşmasını açıklayan kuramlara aynı yaklaşımla eğildiler. Eşdeğer manyetik moment kavramının başka bir uygulama alanı da, Güneş'i sararak tüm Güneş sistemini dolduran seyreltik iyonlaşmış gazın fiziksel durumuna ilişkin kuramlardır.

Eşdeğer manyetik moment üzerindeki laboratuvar çalışmaları, 1950'lerin başlarında nükleer teknoloji ve elektronik bilgisayar gibi alanlara da uygulandı. Sonraki yıllarda manyetik moment kavramı, plazma fiziği deneylerinde kullanılan manyetik aynaların incelenmesinde ve giderek bu aynaların kontrollu çekirdek birleşmesi tepkimelerinde kullanılmaya başlamasında büyük rol oynamıştır. Örnek olarak, manyetik alanlarda parçacık yörüngelerinin erişemediği bölgelerin saptanması ve çeşitli alan konfigürasyonlarında manyetik sıkıştırma uygulamalarının analizi gösterilebilir.

Alfvén'in en önemli buluşlarından biri olan manyetohidrodinamik olay üzerindeki çalışmaları 1942 yılına rastlar. Alfvén, Güneş lekelerine ilişkin bir kuramı oluştururken, manyetik bir alana yeterince elektrik iletken bir sıvı yayıldığında, tıpkı akışkanlardaki Kelvin girdaplarına benzer biçimde, manyetik alan çizgilerinin sıvı parçacıklarıyla birlikte hareket ettiğini gösterdi. Hem sıvılarda, hem de gazlarda görülen manyetohidrodinamik etki, elektrik iletkenliği ve manyetik alanlar söz konusu olur olmaz, sıvının dinamik özelliklerini önemli ölçüde değiştiriyordu. İlk kez Alfvén'in kanıtladığı gibi, böyle durumlarda elektrodinamik ve mekanik güçler ayrı ayrı ele alınamazdı; çünkü bu güçlerin etkileşimi önceden bilinmeyen olgular yaratabiliyordu.

Alfvén bu etkileri önce, sıkıştırılamaz bir sıvıdaki manyetohidrodinamik dalgalar biçiminde ele aldı. Sonraları bu çalışmalardan doğan kuramlar, sıkıştırılabilir sıvıları ve iyonlaşmış gazları, ayrıca şok dalgalarını ve sesten hızlı akışları kapsayacak biçimde genişletildi. Manyetohidrodinamik olayın gerçekliği çeşitli laboratuvar ve uzay deneyleriyle de doğrulanmıştır. Bugün, gaz dinamiğinde ses hızının bir birim olarak kullanılması gibi, plazma fiziğinde de "Alfvén hızı" kullanılmaktadır.

Böylelikle, 1950'lerin başında manyetohidrodinamik, astrofiziğin bir dalı haline gelmiş; Güneş lekeleri kuramı, Yer'in ve Güneş'in manyetik alanlarının kaynağı ve Güneş sistemindeki gezegenlerarası seyreltik plazmanın özellikleri konusunda uygulama alanı bulmuştur. Alfvén'in bu alandaki özgün çalışmalarının çoğu, *Cosmical Electrodynamics* ("Kozmik Elektrodinamik") adlı yapıtının iki değişik basımında (1950 ve 1963) toplanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Cosmical Electrodynamics*, 1950, ("Kozmik Elektrodinamik"); *On the Origins of Solar Systems* (Faelthammer ile), 1954, ("Güneş Sistemlerinin Kökenleri Üstüne"); *Cosmical Electrodynamics: Fundamental Principles*, 1963,("Kozmik Elektrodinamik: Temel İlkeler"); *Worlds-Antiworlds*, 1966,("Dünyalar Karşıdünyalar"); *The Tale of the Big Computer*, 1968, ("Büyük Bilgisayarın Öyküsü"); *Atom, Man and the Universe*, 1969, ("Atom, İnsan ve Evren"); *Living on the Third Planet* (K. Alfvén ile), 1972, ("Üçüncü Gezegende Yaşam"); *Cosmic Plasma, 1981*, ("Kozmik Plazma").

- BAKINIZ: LANGMUIR, NEEL, O. REYNOLDS.

ALGAN, Beklan
(1933)

Türk tiyatro yönetmeni. Denemeci tiyatro uygulamalarında bulunmuştur.

Erzurum'da doğdu. 1952'de Robert Koleji bitirdikten sonra mühendislik öğrenimi için gittiği ABD'de tiyatroyu, seçip bu dalda okudu; çeşitli tiyatrolarda çalıştı. Türkiye'ye döndüğünde İstanbul Şehir Tiyatroları'na girip oyunculuk ve yönetmenlik yaptı. Daha sonraları yalnızca yönetmenlik yapmaya yönelen Algan, 1966'da Muhsin Ertuğrul'un bu kurumun başından uzaklaştırılması üzerine Şehir Tiyatroları'ndan ayrıldı. Muhsin Ertuğrul'un başına geçtiği LCC adlı özel bir eğitim kurumunun tiyatro bölümünde çalıştı. Bakırköy Halkevi ve Grup Oyuncuları'yla da çalışmalar yaptıktan sonra 1974'te yeniden İstanbul Şehir Tiyatroları'na katıldı. Tepebaşı Deneme Sahnesi'nin yöneticiliğini yaptı. Bu kurumdan ayrıldıktan sonra 1981'de Salzburg seminerine katıldı. 1982-1983'te Berlin'de Schaubühne'de çalıştı.

Algan tiyatroya Robert Kolej'de amatör olarak başladı. ABD'den dönüp Şehir Tiyatroları'na girdiğinde Muhsin Ertuğrul'un öncülük ettiği yenileştirme çalışmalarının içinde yer aldı. Sartre'ın *Sinekler*, Shakespeare'in *Macbeth* oyunlarının yönetimiyle dikkat çekti. 1964'te Brecht'in *Sezuan'ın İyi İnsanı* adlı oyununu yönetti. Bu, yazarın, Türkiye'de profesyonel bir tiyatroda oynanan ilk oyunuydu. Oyuna tutucu çevrelerden büyük tepki geldi; oynanmasına ara verildi. Yapılan soruşturmada suç unsuru bulunmayınca oyun yeniden oynanmaya başladı. Muhsin Ertuğrul'un görevinden uzaklaştırılması, yenileştirme hareketine katılmış birçok genç tiyatrocuyla birlikte Algan'ın da Şehir Tiyatrolarından ayrılmasına yol açtı.

Beklan Algan, bundan sonraki döneminde grup oyunculuğuna ve plastik anlatıma önem veren sahne çalışmaları yürüttü. 1974'te yeniden Şehir Tiyatroları'na katıldı; Tepebaşı Deneme Sahnesi'nde biçim arayışları yönünden çarpıcı, modern anlatımlarla yüklü denemeler yaptı. 1978'de sahneye koyduğu *Cesaret Ana* nitelikli bir Brecht uygulaması olarak dikkati çekti.

● **YAPITLAR (yönettiği oyunlar):** *Tarla Kuşu*, 1961; *Sinekler*, 1962; *Macbeth*, 1962; *Sezuan'ın İyi İnsanı*, 1964; *Marat-Sade*, 1968; *Hamlet 70*, 1970; *Müfettiş* (Ali Taygun ile), 1971; *Adsız Oyun*, 1975; *Cesaret Ana*, 1978.

ALGARDI, Alessandro
(1595-1654)

İtalyan heykeltıraş. Döneminin ünlü Barok heykeltıraşı Bernini'ye karşı Bologna'daki Carracci Akademisi'nin klasizmini temsil etmiştir.

Bologna'da doğdu, Roma'da öldü. Bologna'da 1586'da kurduğu akademide Domenichino, Reni ve Quercino gibi ressamlar yetiştirmiş olan Ludovico Carracci'nin öğrencisidir. 1628'de Roma'ya gitti. Burada yine Carracci'nin bir öğrencisi olan Domenichino ile dostluk kurdu. Sanatının ilk yıllarında restorasyon işlerinde çalıştı ve Quirinale'de S. Silvestro için alçı heykeller yaptı. 1640'ta St. Lucas Akademisi yöneticiliğine seçildi. 1645'ten sonra Papa X. Innocentius ve ailesinin hizmetine girdi. X.Innocentius dönemi (d. 1644-1655) Bernini'nin gözden düştüğü ve Algardi'nin en başarılı olduğu yıllardır.

17. yy'ın başında Barok'a geçiş, önce resim sanatında, Bologna'da yetişmiş ama genellikle Roma'da çalışan kimi Bologna kökenli ressamların aracılığı ile gerçekleşti. Ludovico Carracci ile kuzenleri Agostino ve Annibale Carracci, Toskana Manyerizmi'ni, Yüksek Rönesans'ın klasik resim ustaları Michelangelo, Raffaello ve Corregio'dan yola çıkarak gerçekleştirdikleri metodik bir sentez yararına terkettiler. Bologna Okulu'nun bu eklektizmi gittikçe daha fazla Barok'a özgü hâkim biçimlere bağlanır. Algardi'nin yetiştiği Carracci Akademisi'nde (Incamminati Akademisi) geleceğin sanatçılarına Michelangelo'nun gücü, Titian'ın doğallığı, Corregio'nun saflığı, Raffaello'nun armonisi (uyumu), Primaticcio'nun buluşları ve Primigianino'nun zarafeti öğütleniyordu. Bu kaynakları seçmekle, Vasari ve Zuccaro'nun stilindeki başıboşluk ve ölçüsüzlüğe hesapçı bir sağduyuyla tepki gösteriyorlardı. Bu, mütevazi ve denetimli, daha eğitici ve edebi bir sanattı.

Bernini'nin ateşli deseni, gerilimi, malzeme ve renklerinin etkisine karşın Algardi, Guido Reni ve Quercino'nun Bologna resim idealine uygun daha ölçülü ve yalın bir tarzı vardır.

Algardi'nin Roma'daki ilk yapıtları olan Sta. Maria del Popolo Kilisesi'ndeki *Kardinal Millini'nin Mezarı* (1629) ve S. Marcello Kilisesi'ndeki *Frangipane*'nin portre-büstleri onun antik portre tiplerine olan belirgin bağımlılığını gösterir. Sta. Maria in Vallicella Kilisesi'nde bulunan *Aziz Philip Neri Büstü* (1622) azizin hayali bir portresidir. Bu portre Algardi'nin hiç görmediği insanların portrelerini yapmaktaki becerisini kanıtlar. Şimdi Berlin'de bulunan *Cardinal Zacchra* (1626) ve Londra'da Victoria ve Albert Müzesi'ndeki *Bracciolini* de model karşısında çalıştığında ne denli güçlü yapıtlar verebileceğini gösterir.

Algardi'nin sanat yaşamının en başarılı dönemi 1645-1655 arası oldu. Bu sırada ünlü barok heykeltıraş Bernini gözden düşünce Algardi ölçülü üslubu ile ilgi çekti. Algardi'nin sanatında Bernini'ye borçlu olduğu pek çok şey vardır. Birçok yapıtı Bernini'ninkilerle karıştırılır. Yapıtları arasındaki bu benzerlik, Algardi'nin Bernini'nin ürünlerinden etkilenerek bunlardan pek çok şey aktarmasından ileri gelir.

Algardi'nin 1645'te başladığı *X. Innocentius Heykeli*, Palazzo dei Conservatori'de Bernini'nin VIII. Urban Heykeli ile bir arada bulunmaktadır. Bu iki yapıt aynı elden çıkmışçasına benzeşir. S. Pietro'daki *XI. Leo'nun Anıt Mezarı* (1634-1652) ise Bernini'nin VIII. Urban'ın çok renkli mezar anıtının beyaz mermerden bir uyarlaması gibidir. En önemli rölyefi S. Pietro'daki *Attila Rölyefi*'dir (1646-1653) ve teknik açıdan bir hüner gösterisidir.

Algardi'nin yapıtları yalın ve ağırbaşlı bir görü-

nümdedir. Portrelerinin karakterizasyonları içe dönüktür. Bernini'ninkiler ise aşırı dışa dönük karakterli portrelerdir. Klasik anlayışı temsil etmesine karşın kendi de barok bir-heykeltıraş olan Algardi sert kıvrımlara ve fırtınalı devinimlere de düşkündür; ancak bunlarda Bernini kadar aşırıya kaçmaz. Papa' nın yengesi *Donna Olimpia Maidalchini'nin Mermer Büstü*'nde bu özelliklerin bir araya geldiği görülür. Algardi'nin antik gelenekten kaynaklanarak başın üzerindeki eşarbı şişkince biçimlemiş olması bu gururlu kadının başına bir görkem verir, kıvraklığı ile barok üsluba uygunluk sağlar.

- YAPITLAR: *Aziz Philip Neri Büstü*, 1622, (Sta. Maria in Vallicella Kilisesi); *Cardinal Zacchia*, 1626, (Berlin); *Kardinal Millini'nin Mezar Anıtı*, 1629, (Sta. Maria del Popolo Kilisesi, Roma); *Bracciolini*, (Victoria ve Albert Müzesi, Londra); *X. Innocent Heykeli*, 1645,(Palazzo dei Conservatori, Roma); *Donna Olimpia Maldachini'nin Mermer Büstü*, 1650 (Doria Galerisi, Roma); *XI. Leo' nun Anıt Mezarı*, 1634-1652, (S. Pietro, Roma); *Attila Rölyefi*, 1646-1653, (S. Pietro, Roma).
- KAYNAKLAR: A. Chastel, *Les Arts de l'İtalie*, II, 1963; M. Wachernagel, *Renaissance et Baroque*, I.
- BAKINIZ: BERNINI, CARRACCI.

ALI, Sabahattin Ali

Bak. SABAHATTİN ALİ

ALIOTTA, Antonio
(1881-1964)

İtalyan filozof. Deneyselciliği yeni bir yorumla ele alarak, "insan etkinliğinde ortaya çıkan karşıtlıkları bir uyum içinde uzlaştırmak" diye tanımlamıştır.

Palermo'da doğdu, Napoli'de öldü. Ortaöğrenimini doğduğu ilde, yükseköğrenimini Padova Üniversitesi'nde bitirdi. Napoli ve Padova üniversitelerinde felsefe okuttu. Çağdaş İtalyan felsefesinin önde gelen adlarından N. Abbagnano, öğrencilerindendir.

Aliotta, felsefeye çağdaş düşüncenin eleştirel bir çözümlemesini arayarak girdi. *La Reazione Idealistica Contro La Scienza* ("Bilime Karşı Düşünsel Tepki") adlı yapıtında tanrısalcı bir eğilim ve monadcı bir tinselcilik savundu. Sonraları Croce ve Gentile'nin etkileriyle Yeni-Hegelcilik İtalya'da yayılmaya başlayınca, Aliotta bu tinselci-idealist tutumun karşısına, bilim felsefesi, gerçekçilik ve pragmacılık akımlarını benimseyerek çıktı. 1917-1936 arasında olgunlaşan pragmacılık ve deneyselciliği James ve Mead'in görüşlerine yaklaşmıştır.

Ona göre deneyim (experimentation) bütün bilgi türlerini temellendirmenin tek yoludur. Metafizik ve dini bilgiler de aynı yolla temellendirilir. Deneyim yalnız bilim araştırmalarının yöntemi değildir. Bu, laboratuvar ortamındaki araştırmaların yanı sıra, insan etkinliğinin her alandaki deneme-yanılma süreçlerini de kapsar. Deneyimin başarısı ilgili konudaki karşıtlıkların giderilmesi ve bir uyumun elde edilmesine bağlıdır.

Tarih, karşıtlıklar içinden daha uyumlu yaşam biçimlerinin aranışını sergiler.

Deneyim tekil ve sürekli bir süreç değildir. Bu süreç ayrı ayrı odaklardan oluşan, birbirini sınırlandıran, birbiriyle iç içe geçmiş karşıtlıklardan kuruludur; deneyim bu karşıtlıklar içinde gelişen uyumu bulma çalışmasıdır.

Sağduyu bireysel sezgiler arasında uyuma olanak sağlar. Bilimle sağlanan bireşimler (sentezler) uyumun en ileri aşamalarıdır. Bu bireşimler sağduyuya karşın ortaya çıkan karşıt görüşler arasında bir uyum kurmaya yarar. Tek tek bilimleri uzlaştıran felsefi düşünce de, geri kalan karşıtlıkları ortadan kaldırarak birleştirici, toplayıcı bir işlev görür.

Bilimler arasında felsefe araştırmaları yoluyla sağlanan uzlaştırma, insan bilgisini daha yüksek bir aşamaya ulaştırır. Uzlaştırmanın tek ereği Leibniz'in anladığı türden monadlar ya da Tanrı'dır.

Aliotta'ya göre, bilginin oluşmasında, değişik bilgi aşamalarının ortaya çıkmasında, toplumsal yapının etkisi önemlidir. Gerçeğin salt geçerliği söz konusu değildir; fizikte geçerli olan görecelik felsefede de geçerlidir.

Aliotta, daha sonraki yazılarında, ahlakla ilgili görüşlerini eylem sorunlarıyla bağlantılı kılarak genişletmiştir.

- YAPITLAR: *La Misura in Psicologia Sperimentale*, 1905, ("Deneysel Psikolojide Ölçü"); *La Reazione Idealistica Contro la Scienza*, 1912, ("Bilime Karşı Düşünsel Tepki"); *La Guerra Eterna e il Dramma dell'Esistenza*, 1917, ("Sonsuz Savaş ve Varlığın Dramı"); *Relativismo e Idealismo*, 1922, ("Görecelik ve İdealizm"); *La Teoria di Einstein*, 1922, ("Einstein'in Teorisi"); *Evoluzionismo e Spiritualismo*, 1948, ("Evrimcilik ve Ruhculuk"); *Le Origini dell'Irrazionalismo Contemporaneo*, 1950, ("Çağdaş İrrasyonalizmin Kaynakları").
- BAKINIZ: G.H. MEAD, LEIBNIZ.

ÂLİ BEY [Direktör]
(1844-1899)

Osmanlı oyun yazarı, gazeteci. Osmanlı tiyatrosunun ve mizah yazarlığının gelişiminde etkili olmuştur.

İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini özel hocalardan aldığı derslerle tamamladı. Fransızca öğrendi. Babıâli Tercüme Odası'nda çalıştı. Sıhhiye Meclisi üyeliği, Karantina başkâtipliği, Varna mutasarrıflığı yaptı. 1885'te Düyun-ı Umumiye müfettişi olarak doğu vilayetlerinden Irak'a, Hindistan'a dek süren uzun bir yolculuğa başladı. 1888'de İstanbul'a döndü. 1890-1893 arasında Trabzon valiliğinde bulundu. 1894'te Düyun-ı Umumiye direktörlüğüne getirildi. 1899'da İstanbul'da ölene değin bu görevi sürdürdü.

Âli Bey, Tanzimat dönemi Batılılaşma hareketinin önde gelen adları arasında yer alır. Osmanlıca ilk mizah gazetesi olan *Diyojen*'in kurucularındandır.

Teodor Kasap'ın çıkarttığı gazetede, Namık Kemal ve Ebüzziya Tevfik ile birlikte sürekli imzasız yazılar yazmış, yalın dili ve vurucu esprileriyle öteki yazarlardan ayırt edilmiştir. 1872'de *Diyojen* kapatılınca, *Çıngıraklı Tatar* ve *Hayâl* dergilerinde mizah yazılarını sürdüren Âli Bey, tiyatroyla da yakından ilgileniyordu. Bu alandaki ilk çalışmaları olan *Kokona Yatıyor yahut Madam Uykuda* ile Moliére'in *Georges Dandin*'inden uyarladığı *Tosun Ağa*'yı 1870'te yazdı. 1871'de Moliére'in *Les Fourberies de Scapin* (Scapin' in Dolapları) oyununu *Ayyar Hamza* adıyla uyarladı.

Âli Bey, Gedikpaşa Tiyatrosu'nun Müzaheret Komitesi'nde yer almış, telif oyunlardaki Türk tiplerini canlandıran Ermeni oyunculara fonetik ve diksiyon dersleri vermiştir. İki telif oyunu da bulunan yazar, günlük konuşma diline yakın, dönemi için ileri sayılabilecek bir dil kullanmıştır.

Âli Bey, çeşitli zamanlarda *Diyojen*'de yayımlanan kısa ve vurucu tanımlamalarını geliştirerek, Türk edebiyatının ilk mizah sözlüğü olan *Lehçetü'lHakaik*'i hazırladı. Bu yapıtta, toplumsal ve insani sorunlara ince ve dramatik bir alayla yaklaşılır. 1896'da yayımlanan *Lehçetü'l Hakaik*'in ikinci basımının yapılmasına yetkililerce izin verilmemiş, kitap çeşitli dönemlerde yayın sansürüne uğramıştır. Yazarın, İstanbul'dan Hindistan'a dek süren yolculuğu ile ilgili gözlem ve notlarını topladığı *Seyahat Jurnali* adlı bir kitabı ve ayrıca *Letafet* adlı bir opereti vardır. Düyun-ı Umumiye'deki görevinden ötürü "Direktör" adıyla anılan Âli Bey, oyunlarının çoğunu "Bir Zat" imzasıyla yayımlamıştır.

- YAPITLAR: *Kokona Yatıyor yahut Madam Uykuda*, 1870; *Tosun Ağa*, 1870; *Misafiri İstiskal*, 1871; *Geveze Berber*, 1873; *Lehçetü'l Hakaik* (sözlük), 1896; *Seyahat Jurnali* (gezi), 1897; *Letafet*, 1889.

- BAKINIZ: AHMED VEFİK PAŞA, GÜLLÜ AGOP, TEODOR KASAP.

ALİ BEY [Mihaloğlu]
(? -1500)

Türk akıncı. Rumeli'de birçok yeri Osmanlı topraklarına katmıştır.

Doğum tarihi ve doğum yeri bilinmemektedir. 1500'de Pilevne'de öldü. Kimi kaynaklar 1504/1505'te kimileri de 1507'de öldüğünü yazarlar. Ünlü akıncı ailesi Mihaloğulları'ndandır. Yaşamı hakkında ilk bilgi 1462'de II. Mehmed'in [Fatih] Eflâk seferine katıldığıdır. Ali Bey, padişahın karargâhına saldıran Kazıklı Voyvoda'yı Erdel içlerine dek kovalamış ve Eflâk'ın Osmanlı topraklarına katılmasında yararlık göstermiştir.

Ali Bey 1465'te II. Mehmed'in Bosna seferine katılarak Yayça Kalesi'ni kuşattı. Osmanlı güçlerinden kaçan Macar Kralı Matyas'ın İzvornik Kalesi'ni kuşatması üzerine üç bin kişilik akıncı gücüyle Macarlar'ı çekilmeye zorladı ve Semendire yakınlarında bozguna uğrattı.

Rumeli'de sınır korumasıyla görevliyken 1472'de Sivas beylerbeyliğine getirilerek Anadolu'ya geçti. II. Mehmed'in Uzun Hasan'a karşı açtığı sefer öncesinde Akkoyunlular'ın elindeki Kemah Kalesi'ne akınlar düzenledi.

Ertesi yıl Rumeli'deki sınır koruyuculuğu görevine dönen Mihaloğlu Ali Bey, 1474'te yedi bin kişilik akıncı gücüyle Macaristan içlerindeki Varad Kalesi'ne (Petervaradin) dek ilerledi. 1475'te ve 1476'da II. Mehmed'in Boğdan seferi öncesinde Macaristan'a akınlar düzenledi. 1477'de Eflâk üzerinden Macaristan'a yeni bir akın yaptıysa da başarılı olamadı. Ardından İşkodra'yı kuşattı. Daha sonra kuşatmayı Rumeli Beylerbeyi Davud Paşa'ya bırakıp kardeşleri İskender ve Bâli beylerle birlikte Venedik çevresine akınlar düzenledi.

II. Bayezid döneminde, kardeşi İskender Bey'le birlikte 1485'te Boğdan'a akınlar yaptı. Ali Bey, 1492'de gerçekleştirdiği Laybah (Lyubliyana) akınından dönerken Alman ordularının saldırısına uğradı. Akıncılardan on bini öldü, yedi bini de tutsak düştü. Kimi kaynaklar, Mihaloğlu Ali Bey'in de bu tutsaklar arasında bulunduğunu ve daha sonra öldürüldüğünü, kimi kaynaklar da aslı olmayan bu söylentinin Almanlar tarafından çıkarıldığını belirtir. İkinci kaynaklara göre daha sonra Semendire sancakbeyi oldu. Macaristan ve Lehistan'a akınlar düzenleyip pek çok ganimet elde etti. 1499'da gerçekleştirdiği Rusya akınının ardından, yaşlılığı nedeniyle, Pilevne'ye çekildi ve orada öldü.

ALİCAN, Ekrem
(1916)

Türk siyaset adamı. Yeni Türkiye Partisi'nin kurucusu ve ilk genel başkanıdır.

Adapazarı'nda doğdu. 1934'te İstanbul Şişli Terakki Lisesi'ni, 1937'de Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirdi. Aynı yıl, Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü'nde çalışmaya başladı. Maliye Bakanlığı bursuyla London School of Economics'e gitti. II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine öğrenimini yarıda bırakarak Türkiye'ye döndü. Askerlik görevini yaptıktan sonra Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü'nde çalıştı. Daha sonra maliye müfettişi oldu.

1947'de devlet görevinden ayrılarak Adapazarı'nda ticaretle uğraşmaya başladı. Bu yıllarda siyasete atıldı, 1950 ve 1954 seçimlerinde Demokrat Parti'den Kocaeli milletvekili seçildi. 1956'da Demokrat Parti'den ayrılarak Hürriyet Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığında kurulan hükümette maliye bakanı oldu. Altı ay sonra bakanlıktan istifa etti. 1961'de Milli Birlik Komitesi kontenjanından Kurucu Meclis üyeliğine getirildi. Siyasal çalışmalara izin verilmesinden sonra Yeni Türkiye Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı, partinin genel başkanlığına seçildi. 1961 ve 1965 seçimlerinde Sakar-

ya'dan milletvekili seçildi. 1962'de İsmet İnönü başkanlığındaki II. karma hükümette başbakan yardımcısı ve devlet bakanı olarak görev aldı. 1966'da Yeni Türkiye Partisi genel başkanlığından ayrıldı. 1969'da da siyasal yaşamdan çekildi. Adapazarı'nda ticaret ve çiftçilik yapmaya başladı.

ALİ CEMALÎ EFENDİ
[Zenbilli]
(? -1525)

Osmanlı şeyhülislamı. Çağrılmadan Divan-ı Humayun'a girip, I. Selim'in yüz elli kişinin öldürülmesi için verdiği emri durdurmuştur.

Alaeddin Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Cemalî, Amasya'da doğdu, İstanbul'da öldü. Babası ünlü hattat Şeyh Hamdullah'ın yakın akrabası Ahmed Çelebi'dir. Cemaleddin İbrahim Aksarayî'nin soyundan geldiği için Cemalî takma adını aldı. İstanbul halkınca Zenbilli Ali Efendi adıyla anılır, penceresinden sarkıttığı zenbille halkın sorularını alır, yanıtlarını yine zenbille geri verirdi.

Karamanlı Mevlânâ Hamza'dan ders gördükten sonra öğrenimini bitirmek için İstanbul ve Bursa'ya gitti. Burada Hüsamzade Muslihiddin'in derslerine devam etti, din ve doğa bilimleri okudu, hocasının sevgisini kazandı.

Günde otuz akçe ile Edirne'de Taşlık medresesine müderris atandı. Sinan Paşa ile olan yakınlığını çekemeyen Karamanî Mehmed Paşa, Ali Cemalî Efendi'nin gündeliğinden arka arkaya beşer akçe keserek onu önce Beylerbeyi sonra İsmail Ağa medreselerine atayınca, görevinden ayrıldı. Şeyh Muslihiddin Vefa'ya bağlandı.

Efdalzade'nin ölümüyle Osmanlı Devleti'nin 8. şeyhülislamı oldu (1503). Ayrıca, II. Bayezid, İstanbul'da yaptırdığı medresesinde ders okutma yetkisinin müftü olanlara verilmesini kurala bağladığından burada görevlendirildi.

Şeyhülislamlar Divan-ı Humayun üyesi değillerdi. Ara sıra, Şeriat'la ilgili bir konunun çözümü için veya yanlış bir kararı düzeltmek üzere Divan-ı Humayun'a çağrılırlardı. I. Selim'in yüz elli kişinin öldürülmesi için verdiği emri doğru bulmayan Ali Cemalî Efendi, çağrılmadan divana girip bunların öldürülmelerinin Şeriat'a ve adalete aykırı olduğunu söyleyerek olayın önünü almıştır.

Ali Cemalî Efendi'nin İslam hukukunda derin bilgisi vardı. Hanefî fıkhında verdiği fetvaları *Muhtâratü'l-fatava* adlı yapıtında topladı. Kemalpaşazade ve Ebussuud Efendi gibi şeyhülislamların ağır eleştirilerine uğrayan *Risâle fî Hakkü'l-deverân*'ı yazdı. Tasavvuftaki "sema" ve "devran"ı savunarak karşıt görüştekilerin cahil ve bağnaz kişiler olduklarını belirtti.

• YAPITLAR: *Muhtâratü'l-fatava; Risâle fî Hakkü'l-deverân.*

• KAYNAKLAR: Ahmed Rıfat, *Devhatü'l Meşâyih*, ty; Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 1912; *İlmiye Salnamesi*, 1914; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 1965.

ALİÇO
(1845-1922)

Türk güreşçi. 27 yıl aralıksız Kırkpınar başpehlivanlığını kazanarak bu alanda kırılması güç bir rekora ulaşmıştır.

Plevne'de (Bulgaristan) doğdu. Pomak asıllıdır. Güreşe Deliorman'da başladı. Saçsız başından ötürü Kel Aliço, sertliğinden ötürü Gaddar Aliço namlarıyla anıldı. Kırkpınar'da 27 yıl arka arkaya başpehlivanlığı kazanmakla kırılması güç bir rekorun sahibi oldu. Sultan Abdülaziz döneminde Yıldız Sarayı'na alındı ve padişahın şamdancıbaşılığına dek yükseldi. Bu sırada "Huzur Güreşleri"ne katıldı. Sultan Abdülaziz'in ölümünden sonra saraydan ayrıldı. Yaşlılık günlerini Malkara'da köy bekçiliği yaparak geçirdi. Yetmiş yaşındayken, kendi yetiştirmesi ve çırağı olan Adalı Halil'in meydan okumasını kabul etti. Gelibolu'daki amansız güreşte genç ve ünlü çırağını yarım saat içinde yenmeyi başardı. Mezarı İpsala'nın Kumdere köyündedir.

ALİ b. EBU TALİB
(598-661)

Dördüncü halife. İslam dinini benimseyen ilk dört kişiden biridir.

Mekke'de doğdu, Kûfe'de öldü. Haşimîler soyundan gelir, Muhammed'in amcasının oğludur. Babasının adı Abdulmuttalib b. Abdülmenaf, annesinin adı Esed kızı Fâtımâ'dır. Ali çocukluğundan beri peygamberin yanında büyümüş, onun koruyuculuğu ve bakımı altında yetişmiştir. Bir söylentiye göre peygambere "vahy" gelmeye başladığı sıralarda, Ali de onunla dolaşır. Tanrı'ya bağlılığını bildirir, öteki yakınları gibi puta tapmazmış. Bütün yaşamı boyunca peygamberin yanından ayrılmayan Ali, peygamberin kızı Fâtımâ ile evlenmiş, bu evlilikten Hasan ve Hüseyin adıyla İslam tarihinde adı geçen iki oğlu olmuştur.

Ali, İslam dinine ilk giren dört kişiden biri ve peygamberin en yakınlarındandır. Peygamber, İslam dininin ilkelerini halka açıklamaya başlayınca Mekkeliler'in tepkisiyle karşılaştı; çevresinde getirdiği yeni inançlara karşı direnmeler başladı. Durumun kötüye gitmesi üzerine peygamber, bir gece Mekkeliler'e sezdirmeden, Medine'ye göçme gereğini duydu. Ali, olayı sezdirmemek için gece peygamberin yatağında yatarak, Mekkeliler'in peygamberin Medine yolunu

kesmelerini önledi. Peygambere emanet edilen malları sahiplerine göndererek Medine'ye göçtü.

Ali, İslam dininin yayılmasını önlemek için peygambere karşı girişilen bütün savaşlarda peygamberin yanında yer aldı, büyük başarılar gösterdi. Bu başarıları nedeniyle kendisine "Esedullah", sonradan "Haydar-ı Kerar" gibi sanlar verildi. Özellikle Bedir (624), Uhud (625), Hendek (627) savaşlarında peygamberin en yakın savunucusu oldu. Huneyn ve Tebuk savaşlarında (630) başarı gösterdi, Hayber'i aldı. Peygamberin ölümünden (632) sonra dinle ilgili savaşlara katılmadı.

Peygamber yaşadığı sürece, çevresinde toplanan Müslümanlar'ı mescitte toplar, namaz kıldırır; Müslümanlar'ın oluşturdukları toplumun işlerini yönetir, onlara önderlik (imamlık) ederdi. Bu durum İslam toplumunda, peygamberin tutumundan kaynaklanan bir gelenek niteliği kazanmıştı. İmam, İslam topluluğunu yönetir, onların bütün sorunlarına çözüm arar, karşılaştıkları güçlükleri *Kuran* yargılarına dayanarak giderirdi. Peygamberin ölümünden sonra, yerine kimin geçeceği, kimin imam olacağı bir toplum sorunu oldu. Karşılıklı tartışmalardan, görüşmelerden sonra Ebubekir'in imamlığı üzerinde anlaşmaya varıldı. Oysa elde bulunan belgelere, peygamberin "Gadir-i Hum" denen yerdeki konuşmasında bildirdiğine göre, ölümünden sonra imamlığın Ali'ye verilmesi gerekiyordu. Ancak bu öneriye uyulmadı, seçim yoluna gidildi. Ali, yapılan üç seçimde de imamlığa getirilmedi; bu görev sıra ile Ebubekir, Ömer ve Osman'a verildi. Osman'ın öldürülmesi üzerine Ali dördüncü halife oldu (656).

Halife oluşu ve Siffin Savaşı

Başta peygamberin karısı Ayşe olmak üzere, Talha ve Zübeyr gibi yakınları, Ali'nin halifeliğine (imamlığına) karşı çıktılar. Kendi aralarında anlaşıp bir ordu düzenleyerek önce Mekke'ye gittiler, sonra

Kırkpınar Güreşleri

1300'lerin ikinci yarısı Türkler'in Anadolu'dan Rumeli'ye geçtiği ve Avrupa içlerine doğru yayılmaya başladığı yıllardır. Öncülerden 40 akıncı, konakladıkları bir çayırlıkta birbirleriyle güreş tutarlar. Aralarından ikisi yenişemezler ve saatlerce süren güreşten sonra yorgunluktan ölürler. Akıncılar Balkanlar'da savaştıktan sonra geri döndüklerinde arkadaşlarını gömdükleri yerde bir pınarın kaynadığını görürler. Çevre köylerin halkı bu pınara "Kırkların Pınarı" adını koyar ve iki akıncıyı anmak için burada her yıl büyük güreşler düzenlenir. Kırkların pınarı zamanla halkın dilinde "Kırkpınar" adını alır.

Türkler'in geleneksel sporu olan güreşin iki önemli türü yağlı güreş ve karakucaktır. Ana kuralları hemen hemen aynı olan bu iki güreşten karakucak yağsız güreştir. Bir pehlivan güreşmeye karakucak ile başlar, çıraklık dönemini geçirdikten sonra yağlı güreşe geçer. Yağlı güreş gücün yanı sıra dengeye dayanır. Bu güreşte sınıflandırma ağırlığa göre değil, ustalığa göredir. Örneğin 70 okkalık Çolak Molla Mümin 100 okkanın üstünde birçok güreşçiyi yenerek başpehlivan olmuştur. Yağlı güreşte sınıflar, deste, küçük boy, orta boy, büyük boy, küçük orta, küçük orta büyük boy, başaltı, baş adlarını taşır. Yağlı güreşte yenik düşme genellikle göbeğin açılmasıyla olur. Buna pehlivan dilinde "göbeği yıldızları gördü" denir.

Eskiden Kırkpınar Güreşleri her yıl Rumî nisan ayının 20.günü başlayıp, 23.günü akşamı sona ererdi. O yılki güreşlerin düzenlenmesini üzerine alan köy ağası önceden çevre köy ve kasabalara çağrı yerine geçen kırmızı dipli mumlar gönderirdi. Türkçe'de bugüne değin gelen "kırmızı dipli balmumu ile mi çağırdım ?" sözü buradan gelmektedir. Güreşleri izlemeye gelenler Kırkpınar ağasına para ve armağanlar sunarlar, o da bunları pehlivanlara dağıtırdı. Geç vakitlere değin süren güreşler sona erdikten sonra ağa kazananların ödüllerini verir, mevlit okunur ve çevre köylerden getirtilen fakir çocukların sünnet düğünü yapılırdı. Bu arada ertesi yılın Kırkpınar ağasının seçimi yapılırdı. Cumhuriyet'ten sonra tarihi Kırkpınar çayırı Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Edirneli Şevket (Ödül), Ekrem (Demiray), Tevfik (Sülün), Nâzım, Mehmet ve Şâzi beylerin çabaları sonucu Kırkpınar güreşleri 1924 baharında Sarayiçi çayırında yeniden yapılmaya başlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde Kırkpınar Güreşleri'nde başpehlivanlığı kazananlar şunlardır: Benli Abdullah (1924), Geçkinli Yusuf (1925), Edirneli Kara Emin (1926), Manisalı Rıfat (1927), Mandıralı Ahmet (1928), Gostivarlı Mülayim (1929,1934), Bandırmalı Kara Ali (Acar) (1930-1933), Tekirdağlı Hüseyin (Alkaya) (1934-1942), Babaeskili İbrahim (1943, 1945), Hayrabolulu Süleyman (1944, 1947, 1950), Sındırgılı Şerif (1946, 1949), Çolak İsmail (1947), Kulelili Mustafa (1948), İzmitli İrfan (Atan) (1951,1953,1955), Tarzan Mehmet (1952), Samsunlu İbrahim (Karabacak) (1954,1956,1959,1960), Bandırmalı Hasan (Acar) (1957), İzmitli Adil (Atan) (1958), Mehmet Ali Yağcı (1961-1962,1964), Adapazarlı Sezai (Kanmaz) (1963), İzmirli Kara Ali (1965), Ordulu Mustafa (Bük) (1966-1968), Babaeskili Nazmi (Uzun) (1969), Hasan Şahin (1971), Akhisarlı Arap Mustafa (Yıldız) (1972,1981), Ordulu Davut (1973), Kara Ali (Yılmaz) (1974), Aydın Demir (1976-1979), Mehmet Güçlü (1980), Hüseyin Çokal (1982, 1983). 1970'te başpehlivan belli olmamıştır.

1480 dolaylarında Şiraz'da Behzat tarafından yapılmış, Ali'nin şeytanlarla mücadelesini gösteren minyatür

Basra'yı ele geçirdiler. Ali, elinde bulunan savaşçıların azlığı nedeniyle Medine'den ayrıldı, Kûfe'den sağladığı güçle Basra üzerine yürüdü; bu arada, Talha ve Zübeyr ile yapılan barış girişimleri sonuç vermeyince, iki Müslüman birlik arasında savaş başladı. Kendi yandaşlarını yüreklendirme amacıyla Ayşe bir deveye binerek savaşa girdi. İslam tarihinde "Cemel Olayı" diye bilinen bu savaşı Ali kazandı (656), bütün Irak Ali'nin yönetimi altına girdi. Bu olay karşısında Suriye Valisi Muaviye, Emevî ailesinin başı olduğunu ileri sürerek ayaklandı, Mısır'ı ele geçirdi; halifeliği Ali'nin elinden almak için yeniden ordu düzenlemeye başladı. Ali ordusu ile Suriye üzerine yürüdü (657). Muaviye, Osman'ın öcünü alacağını söyleyerek onu öldürenlerin kendisine verilmesini istedi. Bu istek geri çevrilince Sıffin'de karşılaşan iki ordu arasında 110 gün süren bir savaş başladı. Ali'nin ordusu üstünlük sağladığı bir sırada, Amr b. As'ın önerisi üzerine Muaviye'nin savaşçıları *Kuran*'a uyduklarını, *Kuran* ne derse onu yapacaklarını söyleyerek mızraklarının uçlarına *Kuran* yaprakları takarak ileri yürüdüler. Bu durum Irak savaşçılarını etkiledi, bir yavaşlama başladı. İki yanda da *Kuran*'a uyma eğilimi belirince, birer aracı seçilmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Muaviye Amr b. As'ı Ali de Ebu Musa el-Eşari'yi anlaşmacı olarak seçti. Aracılar Erzuh'ta toplandı. Amr b. As'ın bir oyunu sonucu Ebu Musa, Ali'yi görevden aldığını açıklayınca, Amr b. As yüksek sesle "ben de Muaviye'yi halife seçtim" dedi (658).

Bu olaydan sonra, Ali'yi görevden almanın dine aykırılığını, Ali'nin bu anlaşmaya yanaşmaması gerektiğini ileri süren büyük bir topluluk, Ali'nin ordusundan ayrıldı, Medain ilini ilgarladı. Ali, İslam tarihinde Haricîler diye anılan bu topluluğun üzerine ordusuyla yürüdü, onları dağıttıktan sonra Kûfe'ye çekildi. Burada, Haricîlerden Abdurrahman b. Mulcem, gizlice yanına sokularak Ali'yi öldürdü (661).

Alevilik ve Şiilik

Tarikatların kaynağı

Ali İslam tarihinde din savaşları, İslam dinini yayma konusundaki çalışmaları dışında, bir düşüncenin, bir inancın öncüsü olarak bilinir. İslam ülkelerinde tarikat adı verilen kuruluşların birkaçı dışında, hepsi Ali'den kaynaklanır, soykütükleri Ali ile başlatılır. Peygamberin "ben bilim iliysem Ali de onun kapısıdır" anlamına gelen "ene medinetü'l-ilm ve Ali babuha" sözlerine dayanılarak Ali bilimin öncüsü sayılır, ona ermişliğin ulusu karşılığı "şâh-i velâyet" denir. Ali, peygamberin yakını, inanç birliğine ulaşmış yandaşı olması nedeniyle *Kuran*'a ve *Kuran*'ın bir yorumu, bir açıklanışı olan Hadis'e bağlıdır, Peygamberin izini sürdüğünden dolayı da Sünnî'dir. Tanrı'nın birliğine, peygamberin bir Tanrı elçisi olduğuna, ona *Kuran* adı verilen kitabın indirildiğine (vahy edildiğine) inanmıştır. *Kuran*'la bildirilen, Hadis'le açıklanan bütün ilkelere uyma gereğini benimsemiştir. İslam dininin uygulanmasını gerekli gördüğü bütün eylemlerin geçerliliğine inanmış, onların yerine getirilmesi konusunda kuşkuya düşürücü bir davranışın dine aykırı olduğunu düşünmüştür.

Tarikat adı altında toplanan ve Ali'ye bağlanan inanç kurumlarının beslendikleri değişik odaklar vardır. Biri *Kuran* ve Hadis, öteki de İslam dininin doğuşundan önce, İslam ülkelerinde yaygın olan, çoktanrıcı dönemden kalan düşünce ürünleri ve geleneklerdir. Ali, birinci kaynağın içerdiği inanç varlıklarını benimsemiş, ikincilere ise yaşadığı sürece karşı çıkmıştır. Bu nedenle Ali'ye bağlanan tarikatların benimsediği düşünce ürünlerinin ikinci bölümünün Ali ile bir ilgisi yoktur. Bu inançlar, sonraları, İslam dininin getirdiği ilkelerle bağdaşmayan bir yaşama biçimine alışmış toplulukların uyguladıkları gelenek ve göreneklerden kaynaklanır. Gerçekte Ali bir tarikat kurucusu olmadığı gibi, İslam inançları dışında, bir düşünce çığırını benimsemiş de değildir.

Ali ile bağlantılı olduğu ileri sürülerek, sonraları, Alevîlik adıyla yayılan inançların ve o inançları benimsemiş kurumların ise üç ayrı kaynağı vardır: A) İlk Çağ Anadolu-Yunan felsefesinden kaynaklanan, özellikle Orpheus ve Pythagoras düşüncesinden beslenen, sayı ve harflerle bağlantılı inançlar; B) Yeni-Platonculuk akımının kurucusu Plotinos'un görüşlerini yeni bir yorumdan geçirerek İslam inançlarıyla bağdaştırmaya çalışan aydınların düşünceleri; C) Eski İran-Hint dinlerinden kaynaklanan inançlar. Bunlar arasında en etkili olanı İran'da hızla gelişen, çok geniş bir alana yayılan Zerdüşt inançlarıdır. İÖ 7. yy ile 6. yy dolaylarında ortaya çıkan, Irak-İran-Anadolu ülkelerinde hızla yayılan bu çoktanrıcı dönem inançlarından beslenen yeni İslamcı akım, kısa bir süre içinde kurumlaşarak çeşitli tarikatların doğmasına olanak sağlamıştır. Ali'nin yaşadığı dönemde, özellikle Muaviye ile savaştan sonra Ali'ye karşı bir tutum benimseyen Haricîler'in ardından başka topluluklar belirmiş, Ali'nin olduğu ileri sürülen düşünceleri yeni bir yorumdan geçirerek mezhep denen kurumlar oluşturmuşlardır. Ancak, bunların bir tekinin bile Ali ile bağlantısı yoktur.

Ali ile Muaviye arasında geçen olaylardan esinlenen ve İslam tarihinde "beşinci mezhep" olarak nitelenen Şiilik, gerçekte, eski İran inançlarından beslenen, kökeninde Zerdüşt inançları bulunan, İran ulusunun tarih varlığı olan bir inanç kurumudur. Ali'ye bağlanması bir egemenlik sorunudur. Bu sorunun kaynağını da, eski İran uygarlığını bir bütün olarak, İslam inançlarına karşı savunma oluşturur.

Ali'nin düşünceleri, *Nehcü'l-Belaga* adlı yapıtında, şiirleri ise *Divan*'ında toplanmıştır. Müslümanlar'a doğru yolu gösterme, onları uyarma amacıyla, yaptığı konuşmaları (hutbeleri), açıklamaları içeren

bu ilk yapıtın kaynağı *Kuran* ile Hadis'tir. Ali, çevresinde toplananların kendisine sordukları sorulara verdiği karşılıkları, kimi olaylar nedeniyle yaptığı açıklamaları, yorumları "hutbe" adı altında düzenlerdi. Sonradan bu hutbeler bir kitap halinde toplandı. Bu yapıtta geçen konulara göre Ali İslam dininin bütün ilkelerine, Peygamber'in önerilerine bağlıdır. Bütün düşünceleri *Kuran* bildirilerine uygundur. Erdem, doğruluk, iyilik, güzellik, bilgelik, yiğitlik, yardım, açıkyüreklilik, sevgi, saygı, konukseverlik, ölçülülük, güleryüzlülük gibi bütün toplumlarda birer değer ya da davranış ilkesi olarak geçerlik kazanan durumlar *Kuran*'da ve ona bağlanan Ali'de vardır. Ali bilime çok değer verirdi. Nitekim kaynaklar, "bana bir harf öğretenin kulu olurum" dediğini yazmaktadır. Ancak burada geçen bilim sözcüğünden *Kuran* ile Hadis'in uygun gördüğünü anlamak gerekir.

Divan'da toplanan şiirlerde işlenen konular yaşanan olaylardan, insan ilişkilerinden kaynaklanmıştır. Şiir, ona göre, amaç değil, düşünceyi dile getirmede etkili bir araçtır. Şiirin gücü bir söyleniş biçiminde, bir de içeriğindedir. Bu şiirlerin incelenmesinden anlaşıldığına göre, Ali'nin düşünce evreninde bütün insanlar kardeştir, birbirine eşittir. Bunun nedeni de bütün insanların Adem ile Havva gibi ortak bir ata ile anadan gelmiş olmalarıdır. "Bütün insanlar eşittir, onların atası Adem, anası Havva'dır".

Ahlak bakımından kişinin alçakgönüllü, güler-

İslam'da Bilim

Ali'nin benimsediği İslam inancına göre, bilim inancın temelini oluşturur. Bilimsiz inanç geçersiz, inançsız bilim değersizdir. Tanrı yoktan yarattığı insanı bilim edinme yetenekleriyle donatmış, ona kendini ve başkalarını tanıma kolaylığı sağlamıştır. Bilim, inanan kişinin kendini bilmesiyle, Tanrı ve evren karşısındaki durumunu, yerini anlamasıyla başlar. Kendini bilmeyen kişinin Tanrı'yı bilmesi de söz konusu değildir. Bilimin kaynağı Tanrı korkusu olduğuna göre bilmek Tanrı varlığının yüceliğini kavramaya çalışmakla sağlanır. Yaratılmış varlıklar içinde, bilme yeteneği olan tek varlık insandır; bu nedenle Tanrı'ya en yakın olan odur. Kişi bilim edindikçe tanrısal varlığın özelliklerini, niteliklerini düşünme olanağı bulur. Tanrı varlığını bilmeye yarayan bilim deneyle, gözlemle değil, içedönüşle, derin düşünceye dalmakla, gönülde Tanrı'dan başka bir varlığın bulunmadığı kanısına varmakla sağlanır.

Ali'nin bilim kavramından anladığı "gönül bilgisi" denen "irfan"dır. İslam dinine göre gerçek, tanrı varlığını konu edinen, insanı bütün kuşkulardan, Kuran'ın yasakladığı eylemlerden, davranışlardan uzaklaştıran, insan olmanın önemini, insanın görevlerini, yaratılış olayını, ölümden sonra dirilmeyi, yargı gününü, inancı, inanı, tanrısal buyrukları bilmeyi içeren bilimdir. Ali'nin ölümüyle sonuçlanan olaydan sonra kurulmaya başlayan tarikatların Ali'ye bağlananları, bilimde tasavvuf yolunu seçerek gönül bilgisini benimsediler. Bu bilginin yorumunda Plotinos'tan kaynaklanan görüşler ağır bastı; tasavvuf Yeni-Platonculuk'un etkisinde kaldı ve bilim kavramının, İslam dininin önerdiği, anlamı değişti. Sonraları Alevî diye nitelenen tarikatların ortaya çıkmasıyla bilim kavramı Tanrı-İnsan-Evren üçlüsünden oluşan birliği kavrama anlamını kazandı. İslam dininin benimsediği bilim anlayışının, " bilimin başı Tanrı korkusudur" görüşünün yerini, "bilimin özünü oluşturan sevgidir", "bilim sevgiyle başlar" düşünceleri aldı.

Bilim, kişinin yücelmesini, taşıdığı tanrısal nitelikleri kavramasını, olgunlaşmasını, insan-Tanrı özdeşliğini kendi varlığında yaşayarak bilmesini, ermesini sağlayan bir ışıktır. Bu ışığın, gönül bilgisi denen bu varlığın kaynağı Ali sayıldığından ona "Şâh-ı Velâyet" dendi ve bilim bir ermişlik ilkesine dönüştü. Bilim kavramına bu anlayışla bakan tasavvuf "bilim kişinin kendini bilmesidir," diye nitelendi. Yunus Emre bu görüşü

İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendüni bilmezsin
Ya nice okımakdür

dizeleriyle dile getirdi. Başlangıçta, İslam dininin içeriğine bağlanan bilim, sonraları, yön değiştirerek "insanı anlama yolu" olarak tanımlandı, "kendini bilen Tanrı'yı bilir," yargısının yanında "Tanrı'yı bilen kendini bilir," "kendini bilen başkasını bilir," "başkasını bilen kendini bilir," "başkasını bilen Tanrı'yı bilir," biçiminde görüşler yer aldı. Kuran, bilimi Tanrı'yı bilmek diye yorumlarken, okumayı "oku, Tanrı'nın adıyla" diye başlatırken, Ali'nin yolunu tutan tarikatlar başka bir görüşü benimseyerek bilime daha somut bir ortam buldular. Bu anlayışa göre insan, evrende, tanrısal nitelikler taşıyan bir değerler varlığıdır; daha değişik bir inanca göre Tanrı'dır. Tanrı bütün bilgileri özünde topladığından, bilgisi, bilme gücü zaman ve mekânla sınırlı olmadığından en yüce bilgindir, bütün bilgileri bilendir (âlim-i kül); onun doksan dokuz adından biri de "âlim"dir. İnsanın bilgi edinmesi, böyle bir nitelik taşıması nedeniyle tanrısallığı, varlığının özü gereğidir. Bu yüzden bilgin Tanrı'ya en yakın olan insandır. Kuran'da "hiç bilenle bilmeyen bir olur mu" sözleri bunu bildirir.

yüzlü, yardım sever olması gerekir. Geçmişle övünmek, başkalarına karşı üstünlük taslamak insanın özüyle bağdaşmaz. İnsanın özü su ile balçıktır. "Sen soyunla sopunla övünürsen ben de elimin açıklığı ve alçakgönüllü oluşumla övünürüm." Kişiye üstünlük kazandıran bulunduğu görev aşaması, toplum içindeki etkisi, varlığı değil bilgisidir. Bilgi bir süs değil, başkalarını aydınlatma, onlara doğru yolu göstermek içindir. Kendine saklanan bilginin önemi yoktur. "Bilim kişinin değerini artırır, ona güzel bir yaşam sağlar." Bilgin kişinin başlıca görevi çevresini aydınlatmak, bilgisizleri bilgili kılmak, eğitmek ve yetiştirmektir. Bilginin "karşılık beklemeden kendisine başvuranları aydınlatması, uyarması gerekir." Evreni ölü durumdan kurtaran, ona dirilik kazandıran bilimdir. Bu nedenle bilimle ahlak birbirini gerektirir; biri olmadan öteki olamaz, bilgi ahlakın ışığıdır. Bilgisiz, anlayışsız kimselerle arkadaşlık etmek, yakınlık kurmak, toplumda, kişinin değerini düşürür. "Kişinin değeri arkadaşlarıyla ölçülür, kişinin aynası arkadaşıdır."

Toplum

Tanrı bütün evrenin, onu dolduran nesnelerin, insanların ve öteki dirilerin tek yaratıcısıdır, önsüzsonsuzdur. Ona beslenen sevgi, gösterilen saygı karşılıksız olmalıdır. İlerde bir yararı dokunur diye Tanrı'yı sevmek, onun buyruklarını bir çıkar düşünerek yerine getirmeye çalışmak, inançla, İslam diniyle bağdaşmaz. Tanrı'ya duyulan sevgi arınmış bir sevgidir, olgun, aydın kişinin sevgisidir. Kötülerin Tanrı'yı sevmelerinde de bir kötülük saklıdır. Böyle bir sevginin sonu yıkımdır, acıdır, üzüntüdür. Evren kalıcı değildir, geçicidir, yoktan yaratılmıştır, günün birinde yine yokolacaktır. Bu nedenle ona karşı aşırı bir sevgi duymanın, bağlanmanın gereği yoktur. Geçici olana bağlanmanın ardından üzüntü, acı ve bunalım gelir. Yeryüzünde ne varsa gelip geçicidir, sevinç, kıvanç gibi acı ve üzüntü de geçicidir.

Ali'ye bağlanan tarikatlar

Erdem kişinin sözünde durması, alçakgönüllü ve eliaçık olmasıyla bağlantılıdır. Erdemli kişi yardımsever, iyiliksever olur. Bu nitelikleri taşımayan bir davranışın erdemle ilgisi yoktur. Kötü alışkanlıkların kaynağı erdemsizliktir, bilgisizliktir. Kötü alışkanlık azgın bir yaradan daha kötüdür. "Günün birinde yarayı sağıltacak ilaç bulunur, ancak kötülüğü gidermenin, kötüyü iyi yapmanın ilacı yoktur." Erdemli kişi bütün eylemlerinde ölçüyü, tartıyı bilen, davranışlarında uyumlu olan kişidir, onda evrenin geçici, oyalayıcı varlıklarına karşı aşırı bir istek bulunmaz. Yeryüzünün mutlulukları da, mutsuzlukları da geçicidir. Çok sevinmek ya da bir yıkım karşısında derin üzüntüye kapılarak sarsılmak erdemli, uslu kimsenin işi değildir.

İslam dininde kesin bir ilke olmamakla birlikte günlerin ayrı ayrı özellikler taşıdığı inancı yaygındır. Peygamberin değişik olaylar nedeniyle günlerin özelliğini belirleyen sözleri vardır. Ali, bu sözlere dayanarak, yedi günün yedi ayrı özellik taşıdığını bir şiirinde işlemiş, açıklamıştır. Cumartesi iyi bir gündür, bu gün avlanmak yararlıdır. Pazar günü yapım (inşaat) günüdür, Tanrı yaratıcı gücünü o gün göstermeye başlamıştır. Pazartesi yolculuğa çıkanlar dileklerine kavuşurlar. Salı günü sağıltım günüdür, sayrıların o gün kan aldırmaları iyi gelir. Çarşamba günü ilaç almak yararlıdır, iyileşme günüdür. Perşembe gereksinmelerin giderilme, yakarışların yerine getirilme günüdür. Cuma günü evlenmenin yararları çoktur. Bugün gençler evlenmeli, evlilik yemekleri yenmelidir.

Ali'nin günlerle ilgili açıklamaları, kendisinden 1300 yıl önce yaşamış Yunan ozanı Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı yapıtında işlediği konuları anımsatır. Ali'nin İlk Çağ ozanından yararlandığı, onun şiirlerini incelediği söylenemez; ancak yaşanan bir geleneğin yaygınlığı söz konusu olunca kimi özdeşliklerin varlığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Bu olay İslam diniyle İlk Çağ inançları arasında bir bağlantı bulunduğunu sergilemektedir.

Ali'ye göre toplum insanlar için gereklidir, topluluktan güçlülük doğar, birlik mutluluk getirir. Toplumda birliği, bütünlüğü sağlayan inandır. İslam dininin öngördüğü inan, *Kuran*'la ve Hadis'le bildirilmiştir. İnanın başka bir gücü de bütün insanları kardeşlik duygusu içinde yaşatmak, karşılıklı güveni, yardımı sağlamaktır. Bütün inananlar kardeştir. Toplumu ayakta tutan da bu kardeşlik duygusudur. Birliği sağlayan inanın karşıtı yalandır, iki yüzlülüktür, sözünde durmamaktır. İslam dinine göre inanla yalanın bir arada bulunma olanağı yoktur. Bu nedenle inanan bir kimse için yalan söz konusu değildir, yalancının inanı da yalandır.

Toplum yönetiminde tek yasa *Kuran* ile Hadis'tir, bütün kurumların bu iki kaynağa göre düzenlenmesi gerekir. Toplumu oluşturan bireyler arasında eşitlik *Kuran*'ın bildirdiği ilkelere göredir. Kadın-erkek eşitliği değil, Kuran'ın öngördüğü denge söz konusudur. Erkek kadından üstündür; kadının toplum kurumlarında görev alması, erkekle eşit yetkiler taşıması, *Kuran*'ın, Hadis'in öngördüğü biçimin dışında giyinmesi düşünülemez.

Ali'nin ölümünden sonra İslam toplumunda bölünme daha büyük boyutlara ulaştı, Ali yandaşları ile Muaviye'ye bağlananlar arasında kanlı olaylara varan gerginlik arttı. Özellikle Hüseyin'in öldürülmesiyle sonuçlanan Kerbelâ olayı, İran'ın Ali ve çocuklarını tutmasıyla görünüşte inanç, gerçekte bir egemenlik sorununa dönüştü. Ali'yi tutanların büyük çoğunlukta olduğu İran, Şiî Mezhebi diye bilinen yolu tuttu. Bunda Ali'ye bağlılık, İslam inançları karşısında, eski İran inançlarını koruma niteliğindeydi. İran Alevîlik'i bir Şiî geleneğine büründü; Anadolu Alevîlik'i ise "Kızılbaşlık", "Bektaşîlik" ve "Tahtacılar" adıyla, biraz değişik nitelikte, İlk Çağ uygarlık ürünlerinden beslenerek gelişti. Kerbelâ olayından üzüntü duyan, bir yandan da çoktanrıcı inançların etkisinde kalan Alevîler de ikiye ayrıldılar. Bunlardan biri Ali ile Tanrı arasında özdeşlik olduğu görüşünü savundu; öteki Ali'nin bir inanç insanı olduğunu, tarikatların ondan başladığını ileri sürmekle yetindi. Bu bölünme, başka bir biçimde, tarikatlara da yansıdı. Böylece "Sünnî tarikatlar", "Alevî tarikatlar" diye iki ayrı erekli kuruluş ortaya çıktı. Ali ile Tanrı arasında özdeşlik olduğunu ileri sürenler Ali'nin tanrılığını da ortaya attılar. Onlara göre Ali Tanrı'dır, Tanrı Ali'nin varlığında insan kılığına girerek görünüş alanına çıkmıştır. Tanrı Ali'dir, Ali Tanrı'dır. İslam inançlarıyla bağdaşmayan bu görüşe "Ali Allahilik" ya da "Galiye" denir. Bu inanç İlk Çağ'da insan-Tanrı özdeşliğini ileri süren anlayıştan kaynaklanır. Ali,

sağlığında, kendisine "sen Tanrı'sın" diyen bir kimseyi öldürtmüş, Tanrı dışında tapılacak bir varlığın bulunmadığına inandığını, bu tür düşüncelerin İslam diniyle ilgisi olmadığını göstermişti.

Ali'ye bağlanan ikinci topluluk ise peygamberin ölümünden sonra halifeliğin Ali'ye verilmesi gereğine inananlardan oluştu. Onlar da peygamberin "benden sonra imam Ali'dir" hadisine dayandılar. İmamlık sorunundan kaynaklanan bu görüş, Kerbelâ savaşından sonra hızla gelişti, yayıldı. Gerek Şiîler, gerekse Anadolu ve başka ülkelerdeki Alevîler arasında "On İki İmam" ya da "İmamiye" adıyla anılan bir akım niteliğini kazandı. Bu akım, imamlığın Ali'ye, ondan sonra oğullarına, daha sonra torunlarına ve soyuna geçtiği görüşünü bir ilke olarak benimsedi. Böylece ilk imam Ali, son imam da onuncu göbekten torunu Mehdi olmak üzere On İki İmam ortaya çıktı: Ali (598-661), Hasan (624-670), Hüseyin (625-680) Zeynelabidin, (659-719), Muhammed Bakır(677-733) Cafer-i Sadık (699-765), Musa Kâzım (645-799), Ali Rıza (765-818), Muhammed Takî (811-835), Ali Nakî(829-868), Hasan Askerî (846-874), Muhammed Mehdi (870-878). Alevîler'in inançlarına göre on ikinci imam olan Mehdi ölmemiştir, bilinmeyen ülkededir (gayb âleminde); günün birinde Tanrı'nın buyruğu üzerine ortaya çıkacak, yeryüzü yönetimini eline alacak, kendisine bağlananları mutluluğa kavuşturacaktır. Başka bir Alevî topluluğun inancına göre, imam tanrısal bir varlıktır, ölümsüzdür, bütün eksikliklerden uzaktır, sözü genel geçerlik taşıyan bir yasa niteliğindedir, ona karşı gelinmez, eleştirilemez.

"Hurufîlik" adlı kurum ise, bir yandan Ali'ye, bir yandan da eski İran-Hint inançlarına, Yeni-Platonculuk ve İlk Çağ Anadolu-Yunan düşüncesine, özellikle Pythagoras-Orpheus geleneğine dayanır. Ali'nin elimizde bulunan yapıtlarında görülmeyen bu düşüncelerin, inançların, Ali adından kaynaklanan kuruluşlara İslam diniyle bağdaşma olanağı bulunmayan odaklardan girdiği, yeni bir inanç ve düşünce kurumu oluşturduğu biliniyor. İslam dininin kimi sanat ürünlerini yasaklaması nedeniyle ortaya çıkan boşluğu, Ali adına bağlanan kuruluşların şiir, resim, kabartma, minyatür, yazı-resim yaparak gidermeye çalıştığı, böylece sanatın da Alevîlik'in yayılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ali'nin din anlayışına karşıt olmakla birlikte, Sünnîlik'in yasakladığı bütün sanat kurumları, Alevîlik adı altında toplanan kuruluşlarda sürdürülmüş, böylece Ali bir sanat koruyucusu olarak nitelenmiştir. Bunun en somut örneği de Ali'nin, çok yaygın olan, resimleri, yazı-resimleri, minyatürleridir.

İslam topluluğunda, İmamlık sorunundan kaynaklanır gibi görünen Ali olayı, çağların akışı içinde, değişik düşünce ve inanç kaynaklarından beslenerek kimi yörelerde yeni bir mezhep, kimi yörelerde tarikat, kimi yörelerde de tasavvuf olarak gelişmiş, Ali adı çevresinde birçok kurumun doğmasına olanak sağlamıştır.

- **YAPITLAR:** *Nehcü'l- Belaga; Divan.*
- **KAYNAKLAR:** İ.Z. Eyuboğlu, *Alevilik-Sünnilik*, 1979; *Hazreti Ali Divanı*, 1981; E. B. Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 1964.
- **BAKINIZ:** HACI BEKTAŞ VELİ, İSMAİL I, MUAVİYE, Hz. MUHAMMED.

ALİ EFENDİ [Basiretçi]
(1838-1912)

Osmanlı gazeteci ve yazar. İlk Osmanlı gazetelerinden *Basiret*'i çıkarmıştır.

Doğum yeri bilinmemektedir. Enderun'dan yetişmiştir. 1867'de gazete çıkarmak için Hariciye Nezareti'ne başvurdu; ancak Girit'teki karışıklık gerekçesiyle başvurusu iki yıl ertelendi. Sonunda 1869'da *Basiret*'i yayımlamak için izin almayı başardı. Küçük boyda dört sayfadan oluşan ve yirmi paraya satılan *Basiret*, kısa zamanda dönemin en çok satan gazetesi oldu. Yazarları arasında Suphi Paşazade Ayetullah Bey, İsmail Bey, Süleyman Asaf, Mustafa Celaleddin Paşa, Polonya asıllı Hayreddin Karski, Halet Bey, Mustafa Asım Bey ve Esad Efendi bulunmaktaydı. Ahmet Midhat Efendi de Bağdat'tan döndüğünde bir süre *Basiret*'te yazarlık yapmıştır. *Basiret*'te yazan bir başka ünlü kişi de, daha sonra gazetenin kapatılmasına ve Ali Efendi'nin sürülmesine sebep olacak olan Ali Suavi'dir.

1870 Prusya-Fransa savaşı sırasında *Basiret*, Prusya'yı destekleyen bir yayın siyaseti izledi. Bunun sonucu olarak Ali Efendi, Bismarck tarafından Berlin'e davet edildi ve kendisine modern bir baskı makinesi armağan edildi.

1874'te *Kahkaha* adlı bir mizah dergisi de çıkaran Ali Efendi, *Basiret*'in yayımını 1878'e değin sürdürdü. Ali Suavi'nin Abdülhamid'e karşı Çırağan baskınına katılmasından bir gün önce *Basiret*'te yayımladığı bir makale yüzünden gazete, 20 Mayıs 1878'de kapatıldı. Ali Efendi Kudüs'e sürüldü. Daha sonra çeşitli kaymakamlıklarda bulunan Ali Efendi, son olarak Erdek kaymakamı iken II. Meşrutiyet ilan edildi. Ali Efendi, hemen İstanbul'a gelerek *Basiret*'i yeniden yayımlamaya başadı ise de, bu dönemde ortaya çıkan çok sayıdaki gazetenin rekabetine dayanamayarak kısa sürede yayıma son verdi. 1912'de İstanbul'da öldü.

- **YAPITLAR:** *Yıldız'ın Hatası-Devlet-i Aliyye ve Rusya Muharebesi*, 1908; *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme*, 1909, (Yeni harflerle: *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, 1976).
- **BAKINIZ:** ALİ SUAVİ.

ALİ EFENDİ [Çatalcalı]
(1631-1692)

Osmanlı şeyhülislamı. Fetvalarını topladığı *Fetavâ-yı Ali Efendi* uzun yıllar medreselerde kaynak kitap olarak kullanılmıştır.

Çatalca'da doğdu, Edirne'de öldü. Alanyalı Şeyh Mehmed Efendi'nin oğludur. Öğrenimini Şeyhülislam Minkarizade Yahya Efendi'nin yanında gördü.

Müderrislik yaptığı sırada Fazıl Ahmed Paşa ile ordu kadısı olarak Girit seferine gitti (1669). Seferden dönüşünde Selanik ve Mısır kadılıklarına, 1670'te Rumeli kazaskerliğine atandı. 1674'te hastalığı nedeniyle görevinden alınan Yahya Efendi'nin yerine, Osmanlı Devleti'nin 43. şeyhülislamı oldu.

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde girdiği savaşlarda yenilmesi ve Padişah IV. Mehmed'in savaş sırasında av peşinde koşması, her yanda tepkilere yol açmıştı. Ali Efendi, padişahı bu tutumundan ötürü uyarmadığı için kınandı. 1686'da Budin elden çıkınca, IV. Mehmed olayları konuşmak için Ali Efendi'yi Yalı köşküne çağırdı; ancak Ali Efendi gitmedi. Bunun üzerine görevinden alınarak Bursa'ya sürgün edildi, burada altı yıl kaldı. 1692'de Edirne'ye çağrılarak II. Ahmed tarafından kendisine ikinci kez şeyhülislamlık görevi verildi. Ancak bu göreve başladıktan kırk gün sonra öldü.

Alanında bilgili ve çok titiz olan Ali Efendi hiç kimseyi işine karıştırtmadı. Şeyhülislamlığı sırasında verdiği yerinde karar ve ilamlar ulema, özellikle kadılarca kabul görmüştür. Verdiği fetvalar *Fetevâ-yı Ali Efendi* adlı yapıtında toplandı. Bu kitap yıllarca medreselerde ders kitabı ve kaynak olarak kullanıldı.

• **YAPITLAR:** *Fetavâ-yı Ali Efendi*, (ö.s), Kefeli Salih Efendi (der.), 2 cilt, 1893-1894.

• **KAYNAKLAR:** Ahmed Rıfat, *Devhatü'l-Meşayih*, ty; Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1914; *İlmiye Salnamesi*, 1914.

ALİ EFENDİ [Paşmakçızade]
(1638-1712)

Osmanlı şeyhülislamı. İlmiye teşkilatını yeniden düzenlemeye çalışmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı yerde öldü. Üsküdar kadılarından Paşmakçızade Mehmed Efendi'nin oğludur. Zamanın bilginlerinden ders alarak yetişti. Müftü Abdürrahim Efendi'nin yanında bulundu. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra 1688'de Kudüs, ardından da Edirne kadısı oldu. Bir süre sonra Rumeli kazaskerliğine yükseldi. 1703'te, II.Mustafa'nın tahttan indirilmesine yol açan Edirne Vakası'nda ayaklanmacılar, Ali Efendi'yi şeyhülislam seçtiler. Ancak böyle karışık bir ortamda bu görevi kabul etmeyi tehlikeli gören Ali Efendi hastalığını ileri sürerek işe başlamadı ve durumu padişaha bildirdi. Ayaklanmacılar da, yerine eski şeyhülislam Mehmed Efendi'yi getirdiler. Daha sonra duruma el koyan II. Mustafa, Ali Efendi'nin şeyhülislamlığını onaylayarak İstanbul'a buyruk yolladı. Ancak ayaklanmacılar Mehmed Efendi'yi şeyhülislam yaptıklarından Ali Efendi göreve başlayamadı. Yirmi üç gün sonra da istifa etti.

Paşmakçızade Ali Efendi, 1704'te ikinci kez şeyhülislamlığa atandı. İlmiye sınıfının uyması gereken kuralları yeniden düzenledi. III. Ahmed'in güvenini kazandı. Ama, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın kışkırtmaları sonucu1707'de görevden alınarak Sinop'a sürüldü. Üç yıl süren sürgünden sonra affedilerek 1710'da üçüncü kez şeyhülislamlığa atandı. Ölene değin görevini sürdürdü. Oğlu Paşmakçızade Abdullah Efendi de şeyhülislam olmuştur. Verdiği fetvaları *Fetavâ* adlı yapıtında topladı.

ALİ EFENDİ [Tamburî]
(1836-1902)

Türk besteci ve tambur ustası. Şarkı formundaki besteleriyle tanınır.

Midilli adasında doğdu. Babası hafızdı. Yedi yaşındayken hıfzını tamamladı. Genç yaşta İstanbul'a geldi ve burada Latif Ağa ve Rıza Efendi'den musiki dersleri, Tamburi Küçük Osman'dan da tambur dersleri aldı. Kısa zamanda ünü yayıldı ve Abdülaziz'in padişahlığı sırasında saraya müezzin olarak girdi. Hünkâr imamlığına dek yükselmesine karşın, 1885'te II. Abdülhamid tarafından İzmir'e sürüldü ve bu kentte öldü.

Ali Efendi, tambur ustalığından çok besteciliğiyle tanınır. Şarkılarında olduğu kadar klasik formlardaki eserlerinde de Hacı Arif Bey'in etkisinin yanı sıra bestecinin kendine özgü lirizmi ve duygusallığı görülür. Sûzidil makamındaki iki beste, bir ağır, bir de yürük semaiden oluşan takımı çok ünlüdür. Eserleri oğlu Tamburi Aziz Mahmud Bey tarafından notaya alınmıştır. Bu notalar 1911'de Aksaray yangınında yanmışsa da, eserleri kulaktan kulağa yayılarak günümüze ulaşmıştır.

Ali Efendi'nin öğrencileri arasında Tamburi Cemil Bey, Rakım Elkutlu gibi Türk musikisinin ustaları da vardır.

ALİ EKBER [Hıtaî]
(16. yy)

Osmanlı gezgin. Seyahatnamesinde 16.yy Çin sarayı üstüne ayrıntılı bilgi vermiştir.

Yaşamı hakkında çok az şey bilinmektedir. 1500'lerin başında Çin'e giderek, özellikle ülkenin kuzeyindeki Hıtay bölgesini dolaşmış, İstanbul'a döndükten sonra 1516'da yazıp bitirdiği Farsça *Hıtâ'înâme* adlı seyahatnamesini önce I. Selim'e, onun ölümü üzerine Kanunî Sultan Süleyman'a sunmuştur. Yapıt, Çin hakanının sarayında hizmet görenlerin Müslüman olduğu, hakanın onlara gizlice ilgi gösterdiği, Ming hanedanının Müslümanlık'a yakınlık duyduğu ve Müslümanlar'ın Çin yönetiminde önemli rol oynadıkları konusunda ayrıntılı bilgi verir. Ali Ekber, 1500 yıllarında Çinliler ile Moğollar arasında geçen olayları anlatırken, savaşları ekonomik nedenlere bağlar.

Seyahatnamenin Farsça kopyalarında karşılaş-

tırmalı incelemeler yapılmış, özellikle Ali Ekber'in çiniler için verdiği bilgiler kontrol edildiğinde, Ming sülalesi devrinde yapılan çinilerde İslam etkisinin açık olduğu görülmüştür. Bu incelemelere dayanarak, Ali Ekber'in bu sülale döneminde Müslümanlık'ın Çin'de büyük etkisi olduğu konusundaki görüşlerinin gerçeğe uyduğu ve yazarın 1506'da Pekin'de bulunduğu kesin sayılmaktadır.

Ali Ekber, Gıyaseddin Nakkaş'ın seyahatnamesinden yararlandığı gibi, Çin'in kent yaşamına ilişkin bilgileri de eski yapıtlardan, örneğin 1447-1448'de bu ülkeyi dolaşan Süleyman Tacir'in seyahatnamesinden almıştır. *Hıtâ'înâme*'nin III. Murad döneminde yapılmış, ancak çevirmeninin kim olduğu bilinmeyen *Tercüme-i Tarih-i Nevâdir-i Çin-i Maçin* adlı eksik bir Türkçe çevirisi vardır.

• YAPITLAR: *Hıtâ'înâme*, 1516.

• KAYNAKLAR: O.Ş. Gökyay, "Türkçede Gezi Kitapları", *Türk Dili-Gezi. Özel Sayısı*, (258), 1973; F.Köprülü, "Kitabiyat tenkidi: Acaibü'l-Letaif", *Milli Tetebbular Mecmuası*, (5), 1916.

ALİEV, Ali
(1935)

SSCB'li güreşçi. Dünya ve Avrupa şampiyonu olmuştur.

1950'lerin sonunda serbest güreş 52 kiloda sikletinin en iyi güreşçilerinden biri olarak kendini gösterdi. 1959 ve 1962'de Dünya Şampiyonu oldu. 1963'te Türk güreşçisi Cemal Yanılmaz'a yenilerek dünya ikincisi olurken 1966'da bu kez 57 kiloda dünya şampiyonluğunu yeniden kazandı. 1967'de aynı kiloda tekrar şampiyon oldu. 1968'de 57 kilonun Avrupa şampiyonluğunu kazanarak güreş hayatını kapattı.

ALİHANOV, Abram İsaakoviç
(1904-1970)

SSCB'li nükleer fizikçi. SSCB'nin ilk atom bombasını ve ilk nükleer reaktörünü gerçekleştiren ekipte yer almıştır.

5 Mart 1904'te Azerbaycan'daki Kirovabad'da (Gence) doğdu. 1931'de Leningrad Politeknik Enstitüsü'nü bitirdi. Kardeşi A.İ. Alihanyan ile birlikte yapay radyoaktif elementlerin beta tayfı üzerinde sürdürdüğü çalışmalarını, sonradan kozmik ışınımlara yöneltti. Özellikle zincirleme nükleer tepkimeler konusundaki araştırmaları nedeniyle, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, SSCB'nin ilk nükleer reaktörünü ve ilk atom bombasını gerçekleştirmek üzere kurulan Uranyum Enstitüsü'nde görevlendirildi. Çalışmaları devlet tarafından ödüllendirilen Alihanov, 1943'te Sovyet Bilimler Akademisi'nin Nükleer Fizik Bölümü üyeliğine kabul edildi, 1959'da da aynı akademiye bağlı Teorik ve Deneysel Fizik Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi. 8 Aralık 1970'te Moskova'da öldü.

Fransa'da Joliot-Curie'lerin başarıyla sonuçlanan uranyum atomunu parçalama denemeleri SSCB'de büyük ilgi uyandırmış, 1939'da Kurçatov, Alihanov ve öteki fizikçiler Leningrad'da zincirleme tepkimeler üstüne çalışmaya başlamışlardı. Denemelerin olumlu sonuç vermesi üzerine, nükleer reaktörler konusuna devletin ilgisini çektiler ve 1940'ta gerekli fonu sağladılar. Ancak, savaşın getirdiği daha önemli ve güncel sorunlar, özellikle Alman ordularının SSCB topraklarına girmesi nedeniyle konu bir süre için geri plana atıldı. 1945'te ABD'nin ilk atom bombasını geliştirdiği yolundaki haberler kesinlik kazanınca, SSCB hükümeti çalışmalara hız verdi ve nükleer reaktör yerine nükleer silah yapımına öncelik tanıdı. Moskova'da kurulan Uranyum Enstitüsü'nde, aralarında Alihanov'un da bulunduğu on kadar fizikçiden oluşan, Kurçatov başkanlığındaki bir ekip 1946'da ilk zincirleme uranyum tepkimesini gerçekleştirdi. Bu denemeden yaklaşık iki buçuk yıl ve ABD'nin 16 Temmuz 1945'te denediği ilk atom bombasından (fisyon bombası) dört yıl sonra, 29 Ağustos 1949'da SSCB'nin ilk atom bombası (fisyon bombası) patlatıldı.

Savaş sonrası aynı ekip, yakıt olarak uranyum 235'in ve yavaşlatıcı olarak ağır suyun (döteryum oksit) kullanıldığı ilk Sovyet nükleer reaktörünü gerçekleştirdi. Ardından termonükleer tepkimeler üstündeki çalışmalara ağırlık veren Kurçatov, Alihanov ve öteki fizikçiler, patlama enerjisi füzyon (çekirdek birleşmesi) tepkimesinden kaynaklanan ilk termonükleer bombayı (H-bombası) 1953'te, ABD'nin ilk termonükleer bombasından altı ay önce denediler.

• YAPITLAR: *Kozmiçeskiye Luçi*, 1949, ("Kozmik Işınlar").

•BAKINIZ: KURÇATOV.

ALİ HAYDAR EFENDİ [Büyük]
(1837-1903)

Osmanlı devlet adamı ve hukukçu. Şer'i hükümlerin toplanması ve düzenlenmesini sağlamıştır.

İstanbul'da doğdu. Rumeli ileri gelenlerinden Numan Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini babasından ve Fatih'te kendi adıyla anılan tekkenin şeyhi Mustafa Efendi'den gördü. Daha sonra şeyhin halefi Tikveşli Yusuf Efendi'den icazet aldı. Muallimhane-i Nüvvab adlı kadı yetiştirme okulunu birincilikle bitirdi ve kadı oldu. Özel olarak Arapça ve Farsça öğrendi; astronomi ve biyoloji okuyarak bu alanlarda da çalışmalar yaptı. Genç yaşta bitirdiği okula müdür

yardımcısı olarak atandı, feraiz ve fıkıh dersleri okutmaya başladı.

Ali Haydar Efendi Bosna ve yöresi adliye müfettişliği, Bosna, Tuna, İzmir kadılıkları, Tuna ve İzmir Divan-ı Temyiz başkanlığı, İstanbul Meclis-i Tetkikat-ı Şeriyye ve Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi üyelikleri gibi resmi görevlerde bulundu. 1885'te, yeni kurulan Meclis-i Kebir-i Maarif başkanlığına atandı ve yaşamının sonuna değin bu görevi sürdürdü. Bunun yanı sıra, Doğu Rumeli İslam Cemaatleri Nezareti de onun sorumluluğuna bırakılmıştı. Kendi döneminde kurulan İstanbul Hukuk Mektebi'nde on sekiz yıl Mecelle ve fıkıh usulü dersleri okutan Ali Haydar Efendi İstanbul'da öldü.

Fıkıh usulü öğretimine büyük hizmetleri geçen Ali Haydar Efendi'nin en önemli katkısı, şer'i hükümlerin toplanması ve düzenlenmesi alanlarında olmuştur. Döneminin önemli bir hukuk bilgini olan Ali Haydar Efendi'nin küçük bir divan oluşturacak kadar şiiri de vardır.

• YAPITLAR: *Risale-i mefkud*, 1891; *Şerh-i cedid li Kanunü'l-Arazi*, 1893; *Usul-ı Fıkıh Dersleri*, 1900; *Teshihü'l-Arazi*, (ö.s.), 1904.

ALİ HAYDAR EFENDİ [Küçük]
(1852 - 1918)

Osmanlı hukukçu. Mecelle'ye açıklamalar getirip yorumlamıştır.

Batum'da doğdu. Babası Rumeli Kazaskeri Gürcüzade Hacı Efendi'dir. İlköğrenimini Batum'da gören Ali Haydar, daha sonra İstanbul'a gelerek Hünkâr İmamı Hafız Raşid Efendi'nin derslerini izledi ve ondan icazet aldı. 1877'de Medresetü'l-Kuzat'ı (Kadı Mektebi) bitirdi.

Sırasıyla Burdur, Uşak, Denizli kadılıklarında bulunan Ali Haydar Efendi, daha sonra İstanbul İstinaf Mahkemesi üyeliği ve İstanbul Bidayet Mahkemesi İkinci Hukuk Dairesi başkanlığı yaptı. Buradan Temyiz Mahkemesi Baş Riyaseti'ne atandı. 1907'de kazasker unvanı alan Ali Haydar Efendi 1914'te fetva eminliğine getirildi. 1915'te adliye nazırı oldu ve ölümüne değin bu görevi sürdürdü. İstanbul'da öldü.

Ali Haydar Efendi, adliye alanındaki çeşitli görevlerinin yanı sıra Medresetü'l Kuzat, Mülkiye ve Hukuk mekteplerinde uzun yıllar Mecelle, ahkâm-ı evkaf ve kavanin dersleri okutmuş; I. Dünya Savaşı'nın "cihad-ı ekber" (büyük savaş) olduğuna ilişkin bir fetva hazırlamıştır.

Ali Haydar Efendi'nin Mecelle çalışmaları önemlidir. On altı kitaptan oluşan *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerh-i Mecelletü'l Ahkâm* adlı yapıtında 1869-1876 yılları arasında hazırlanan Mecelle'yi açıklamalarla yorumlamıştır. 1851 maddelik Mecelle 17 Şubat 1926'da Türk Medeni Kanunu'nun uygulanmasına geçişe değin yürürlükte kalmıştır.

Ali Haydar Efendi'nin hukuk sorunları üzerine yazdığı makaleler *Ceride-i Adliye*'de yayımlanmıştır.

• YAPITLAR: *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerh-i Mecelletü'l Ahkâm*, 16 kitap, 1881-1901; *Risale-i Mefkûd*, 1892; *Şerh-i cedîd li Kanuni'l-Arazi*, 1893; *Risaletü'l Muvazaa ve'l-İstiglâl*, 1898; *Tavzihü'l-Müşkilât fi ahkâmü'l-İntikalât*, 1913; *Tatbikat-ı Şer'iye Dersi*, 1917.

ALİ b. İSA
(11. yy)

Arap göz hekimi. Gözün anatomisine ve göz hastalıklarına ilişkin çalışmalarıyla, Orta Çağ'ın en büyük göz hekimlerinden biridir.

Ali b. İsa, Batı'da Jesu Haly adıyla tanınır. Yapıtının günümüze eksiksiz ulaşabilmiş olmasına karşın, yaşamıyla ilgili bilgiler oldukça eksik ve tartışmalıdır. Nitekim, adının bazı kaynaklarda İsa b.Ali biçiminde geçmesi, hatta 9. yy hekimleri arasında anılması, kendisinden yüz elli yıl kadar önce yaşamış hekim İsa b. Ali ile karıştırıldığını gösterir. Gene kimi kaynaklarda Ali b.İsa'nın Hıristiyan olarak tanıtılması, doğru olabileceği gibi, Hıristiyan olduğu bilinen İsa b.Ali ile karıştırılmasından kaynaklanmış yanlış bir bilgi de olabilir. Buna karşılık, yaklaşık 1020 - 1030 yılları arasında Ebü'l-Ferec b. Tayyib'in öğrencisi olduğu ve Bağdat'ta hekimlik yaptığı biliniyor. Göz hekimliği dalında en eski Arapça yapıt olmasının yanı sıra, özellikle çok anlaşılır ve ayrıntılı anlatımıyla da dikkati çeken incelemesi, Ali b.İsa'nın titiz bir gözlemci ve iyi bir hekim olduğunun kanıtıdır.

Ali b.İsa'nın, üç kitaptan oluşan *Tezkiretü'l-Kâhhalîn* ("Göz Hekimleri İçin Muhtıra") adlı incelemesi, göz hekimliği konusunda Arapça yazılmış ve çağımıza kadar gelebilmiş en eski ve eksiksiz yapıttır. Daha Orta Çağ'da İbranice ve Latince'ye çevrilmiş, sonradan Almanca ve Fransızca çevirileri yayımlanarak yüzyıllar boyu temel başvuru kaynağı sayılmıştır.

Ali b.İsa, yapıtının önsözünde büyük ölçüde kendisinden önceki çalışmalara dayandığını belirterek, Galenos'un ve 9.yy'da yaşamış Arap hekimi Huneyn b.İshak'ın göz hastalıklarına ilişkin yapıtlarını kaynak gösterir. İlk kitap gözün anatomisine ve fizyolojisine, ikinci kitap göz kapakları, gözyaşı bezleri, konjoktiva ve kornea gibi gözün dış organlarının hastalıklarına ve tedavilerine ayrılmıştır. Üçüncü kitapta ise, iç göz hastalıkları ve tedavileri başlığı altında billur cisim hastalıkları ve hiperalbinoz hastalığının gözdeki etkileri, miyop, hipermetrop, gece ve gündüz körlüğü gibi görme bozuklukları, şaşılık, görme zayıflığı, retina, görme siniri, uvea ve gözün öbür iç organlarının hastalıkları ve katarakt üstüne bilgiler verilir.

Ali b.İsa, yüz otuz kadar göz hastalığını tanımladığı ikinci ve üçüncü kitaplarda, sağlığın korunmasına ilişkin genel bilgi ve öğütlerin yanı sıra, yüz kırk üç çeşit basit ilacı alfabetik dizin içinde tanıtır. Bu inceleme, Orta Çağ göz hekimliğini gerek kuramsal

alanda, gerek ameliyat yöntemlerine getirdiği yeniliklerle büyük ölçüde etkilemiştir. Tıp tarihçilerine göre, 19. yy'ın ortalarına değin bu alanda böylesine geniş kapsamlı bir yapıt daha verilmemiştir.

• YAPITLAR: *Tezkiretü'l-Kâhhalîn*, ty, ("Göz Hekimleri İçin Muhtıra").

• KAYNAKLAR: C.G. Cumston, "A Brief Historical Summary of the Treatment of Trachoma, with Special Reference to the Arabian School and the Writing of Ali İbn el-Aissa", *Annals of Medical History*, III, 1921; J. Hirschberg, *Die arabischen Lehrbücher der Augenheilkunde*, 1905; M. Steinschneider, "Zur Oculistik des İsa ben'Ali (9. Jahrh.) und des sogenanten Canamusali", *Janus*, XI, 1906.

ALİ KEMAL
(1867 - 1922)

Osmanlı gazeteci, yazar. Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan yazılarıyla tanınmış, bu yüzden linç edilmiştir.

İstanbul'da doğdu, asıl adı Ali Rıza'dır. Mülkiye Mektebi'ndeyken arkadaşlarıyla birlikte çıkardığı *Gülşen* adlı dergiye yazdığı yazılarda Ali Kemal imzasını kullandığı için bu adla tanınmıştır.

1886'da Mülkiye Mektebi dördüncü sınıfındayken Paris'e, oradan da Cenevre'ye gitti. Avrupa'dan çeşitli gazete ve dergilere yazılar gönderdi. 1888'de bitirme sınavlarını vermek için İstanbul'a döndü. 1889'da siyasal çalışmalar yaptığı gerekçesiyle Halep'e sürüldü. Beş yıl boyunca Halep İdadisi'nde Fransızca ve edebiyat dersleri verdi. 1894'te Avrupa'ya kaçtı. Paris'ten *İkdam* gazetesine yazılar gönderdi. Yurt dışında kaldığı yıllarda Brüksel Elçiliği ikinci kâtipliği ve Mısır'da bazı prenslerin çiftliklerinde kâhyalık yaptı. Bu arada, *Türk* gazetesini çıkardı. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından birkaç gün önce İstanbul'a geldi. *İkdam* gazetesinde yazdığı yazılarda İttihat ve Terakki'yi şiddetle eleştirdi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na üye oldu. 1919'da Damat Ferid Paşa hükümetinde önce maarif, sonra da dahiliye nazırlığı görevlerinde bulundu. Bakanlık görevinden ayrıldıktan sonra, daha önce yayımlamakta olduğu *Peyam* gazetesini *Sabah* gazetesiyle birleştirerek *Peyam-ı Sabah* gazetesini çıkarmaya başladı. Yazılarında Kurtuluş Savaşı hareketini yerdi. 18 Kasım 1922'de tutuklanarak İzmit'e götürüldü. Yargılanmak üzere Ankara'ya götürülmeyi beklerken Nurettin Paşa'nın kışkırtmasıyla halk tarafından linç edildi.

Ali Kemal'in tarih ve edebiyat üzerine makaleleri, çevirileri, şiir ve romanları vardır. Dil ve edebiyatta Muallim Naci'yi izlemiştir. Abdülhak Hamid ve Tevfik Fikret'i yüceltmiş, Servet-i Fünuncular ve Türkçüler'e karşı çıkmıştır. *Peyam* gazetesinin edebiyat ekinde Rıza Tevfik, Hüseyin Daniş, Ahmed Refik, Yahya Kemal, Yakup Kadri gibi yazarları bir araya toplamış; bu ekte "Ömrüm" başlığı altında anılarını yayımlamıştır.

• YAPITLAR: *Sorbonne Darülfünununda Edebiyat-ı Hakikiye Dersleri*, 1898; *İki Hemşire*, 1899; *Paris Musahabeleri*, 1899; *Mesele-i Şarkiye, Medhal*, 1900; *Çölde Bir Sergüzeşt*, 1900; *Cevabımız*, 1907; *Bir Safha-i Şebab*, 1913; *Bir Safha-i Tarih*, 1913; *Rical-i İhtilal; Condorcet, Saint-Just, Danton, Robespierre*, 1913; *Ilm-i Ahlak* 1914; *Raşid Müverrih mi, Şair mi?* 1918; *Tarih-i Siyasi*, 1918.

ALİ KUŞÇU
(? -1474)

Türk astronomi ve matematik bilgini. Uluğ Bey'in hazırladığı yıldız katalogunun tamamlanmasında büyük katkısı olmuştur.

Timur İmparatorluğu'nun başkenti ve o çağın büyük bir bilim merkezi olan Semerkant'ta doğdu, İstanbul'da öldü. Babası Mehmed Bey Timuroğulları'ndan Uluğ Bey'in doğancısı olduğu için "Kuşçu" diye anılan Alâeddin Ali, ilk matematik ve astronomi bilgilerini Uluğ Bey ile Kadızade Rumî'den aldıktan sonra gizlice Kirman'a gitti, öğrenimini orada tamamladı. O dönemde yazdığı, Ay'ın evrelerine ilişkin *Risâle-i Hallü'l-Eşkâlü'l Kamer* adlı incelemesini, kaçışını affettirmek için dönüşünde Uluğ Bey'e sundu. Uluğ Bey de, Kadızade'nin ölümü üzerine Ali Kuşçu'yu Semerkant'taki gözlemevinin başına getirdi. *Zic-i Uluğ Bey* adıyla bilinen büyük yıldız katalogu, gerçekte, bu iki bilginin o dönemdeki ortak çalışmalarının bir ürünü sayılır.

Uluğ Bey 1449'da oğlunun başlattığı bir ayaklanmada öldürülünce, Ali Kuşçu Tebriz'e giderek Uzun Hasan'a sığındı. Uzun Hasan'ın, Akkoyunlular ile Osmanlılar arasındaki barış görüşmeleri için İstanbul'a elçi olarak gönderdiği Ali Kuşçu'yu II. Mehmed saygıyla karşıladı; hatta iki yüz akçe günlükle Ayasofya Medresesi'nde ders vermesini teklif etti. Elçilik görevini tamamlamak için Tebriz'e gidip geldikten sonra İstanbul'a yerleşen Ali Kuşçu, Ayasofya Medresesi'nde verdiği derslerle Molla Sarı Lütfü, Kıvameddin Kasım, Sinaneddin Yusuf gibi değerli öğrenciler yetiştirdi; Molla Hüsrev ile birlikte medreselerin yeni öğretim programlarını hazırladı. Onun gelişiyle birlikte İstanbul medreselerinde astronomi öğretimi yeni bir atılım kazandı.

Ali Kuşçu'nun matematik ve özellikle astronomi kitapları, Türkiye'de Batılı bilim anlayışının yerleşmesinden sonra da eski medreselerde uzun süre okutulmuştur. Fen bilimlerinin yanı sıra kelam (İslam felsefesi), Hadis, tefsir, Arapça dilbilgisi ve sentaks gibi oldukça geniş bir alanı kapsayan yapıtlarının en önemlisi *Zic-i Uluğ Bey Şerhi*'dir. Ali Kuşçu, Farsça yazdığı bu açıklama yazısında, *Zic*'in düzenlediği o devirdeki en ileri kuramsal matematik bilgilerini verir.

Üç makaleden oluşan *Risâletü'l-Fethiyye* adlı yapıtını 1457'de *Risâle fi'l-Heyye* adıyla Farsça yazmış, 1473'te Arapça'ya çevirerek II. Mehmed'e sunmuştur. Kitabın sonuna ayrıca, gökcisimlerinin Yer'e uzaklıklarını gösteren bir bölüm ile bir dünya haritası eklenmiştir. Açıklamalı ilk Türkçe çevirisi Seyyid Ali b.Hüseyin tarafından 1548'de Halep'te yapılan bu

astronomi incelemesinde Ali Kuşçu, tutulumun (ekliptik) eğilimini 23° 30′ 17″ olarak belirler.

Yenilikçi düşünceleri

Semerkant'ta iken Farsça yazdığı *Risâle fi'l-Hesab* adlı matematik kitabını sonradan Arapça'ya çevirerek *Risâle-i Muhammediye* adıyla genç II. Mehmed'e sunan Ali Kuşçu, Nasıreddin Tusî'nin İslam felsefesine ilişkin *Tecridü'l-Kelâm* adlı yapıtına da bir şerh yazdı. Bu açıklama kitabı, medrese öğrencileri arasında *Şerh-i Cedid* adıyla bilinirdi. Ayrıca, Arapça dilbilgisine ilişkin *Unkudü'l-Zevâhir* ile Arapça'nın sentaksını inceleyen manzum *Unkudü'l-Cevâhir* adlı yapıtları da Ali Kuşçu'nun önemli incelemeleri arasındadır. Öte yandan Ali Ekber, *Hıtâ'înâme* adlı yapıtında Uluğ Bey'in bir tarihte Ali Kuşçu'yu Çin'e gönderdiğini ve gözlemlerini yazmasını istediğini belirtirse de, Ali Kuşçu'nun böyle bir seyahatname yazdığını gösteren hiçbir belgeye rastlanmamıştır. Buna karşılık Ali Kuşçu'nun Herat'a giderek İranlı şair Molla Camii'yi ziyaret ettiği biliniyor.

• YAPITLAR (başlıca): *Zîc-i Uluğ Bey Şerhi* (Ragıp Paşa Kütüphanesi No. 928); *Risâletü'l-Fethiyye*, (İstanbul Üni. Merkez Küt. Yıldız No.370); *Risâle-i Muhammediye* (Ayasofya Kütüphanesi, Mecmua No. 2733); *Şerh-i Cedid*, 1884; *Unkudü'l-Zevâhir* (Atıf Efendi Kütüphanesi, No. 2678).

• KAYNAKLAR: A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1983; W. Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, 1927; Salih Zeki, *Asâr-ı Bakiye*, 1915; S. Ünver, *Ali Kuşçu Hayatı ve Eserleri*, 1948.

• BAKINIZ: KADIZADE RUMÎ, ULUĞ BEY.

ALİ MEHMED BAB
(1812-1849)

İranlı mutasavvıf. Babîye mezhebinin kurucusudur. Tanrı'nın bütün somut varlıklarda göründüğünü ileri sürmüştür.

Şiraz'da doğdu, Tebriz'de öldü. Değişik kaynaklara göre eski bir aileden gelen, çok küçük yaşta tasavvuf konularıyla ilgilenmeye başlayan Ali Mehmed Bab, önce Şeyh Ahmed İhsai'den, onun ölümünden sonra yerine geçen Şeyh Seyyid Kâzım'dan ders aldı. Bir süre Kerbelâ'da, Şeyh Kâzım'ın yanında kaldı; ondan edindiği düşünceleri yaymak için yetki alınca hacca gitti. Hac dönüşünde Şiraz'da tasavvuf inançlarını yaymaya başladı; çevresinde büyük bir kalabalık toplanınca kuracağı mezhebin ilkelerini açıkladı. Çok genç olmasına karşılık bilgisinin derinliği ve genişliğiyle sağladığı etki büyük oldu. Bu niteliği yüzünden kendisine Arapça kapı anlamına gelen "Bab" sanı verildi. Bu sözcük, peygamberin "ben bilim ili isem Ali o ilin kapısıdır" anlamına gelen "ene medinetü'l ilm ve Ali babuha" hadisinden alınmıştır. Ali Mehmed'in, öğrenim gördüğü şeyhlerden esinlenerek kurduğu mezhebin Babîye adını almasının nedeni bu olaydır.

Dinle yaşam arasındaki bağlantı

Ali Mehmed Bab, yalnız tasavvuf bilgileri edinmekle kalmamış İslam bilimlerini, İslam mezheplerini, hukukunu, Şeriat'ın bütün ayrıntılarını öğrenmiş ayrıca yeni düşünceler ileri sürmüştür. Bu yeniliklerin başında kurduğu mezhebin doğrudan doğruya toplumun yapısından, yaşanan olaylardan, günlük insan ilişkilerinden kaynaklanması gelir. Babîye ya da Babîlik'in bir mezhep değil tarikat olduğunu ileri sürenler bulunduğu gibi yeni bir mezhep özelliği taşıdığını, tarikatın sınırlarını aştığını, daha geniş bir yapı içerdiğini söyleyenler de vardır. Ancak, bir din kurumu olduğu, İslam inançlarına yeni yorumlar getirerek oluştuğu kesindir.

Ali Mehmed düşüncelerini etkili konuşmalarıyla, yaşamdan örnekler getirerek açıklar, bunların, çevresinde toplananlarca daha geniş bir alana yayılmasını isterdi. Bu nedenle, kısa süre içinde, görüşleri İran'ın büyük bir bölümüne yayılmış, yönetimi sarsacak boyutlara ulaşmıştı. Bu durumdan ürken ve Ali Mehmed'in düşüncelerinden korkan kışkırtıcıların da etkisi altında kalan Nasreddin Şah, hızla yayılan Babîlik'i önlemek, ayaklanmaya başlayan Babî yandaşlarını sindirmek için olaya elkoydu. Ayaklanmaların başlıca nedeni olarak görülen Ali Mehmed Bab yakalanınca Tebriz'de bir askeri kışlaya götürüldü; kurşuna dizilmek üzere bir ağaca asıldı. Söylenceye göre, atılan kurşunlar yalnızca ipi kesip gövdesine gelmeyince Ali Mehmed Bab yere bastı, olayı gören topluluk ürktü. Ali Mehmed Bab, ağır adımlarla topluluğun üzerine doğru gülerek yürüdü. Askerlerce yeniden yakalanıp kurşuna dizilen Ali Mehmed Bab'ın ölümü üzerine ayaklanma daha geniş boyutlara ulaştı; Babîler değişik illerde örgütlendi. Nasreddin Şah'ı, sarayına bahçıvan olarak sızıp öldürme girişiminde bulundular, ama şah aldığı yaralardan ölmedi. Bu olayda yakalanan Babîler büyük acılar çektirilerek öldürüldü.

Babîlik'in en etkili üyelerinden olan, güzelliğiyle İran'da ün salan, Zerrin Tac ya da Kurret'ül-Ayn diye bilinen Kazvinli bir Türk kızı, bu olaylar karşısında direnişini, Ali Mehmed Bab'ın düşüncelerini, mezhebin ilkelerini yayma eylemini sürdürdü; Nasreddin Şah'a karşı yeniden ayaklandı. Çarpışmada yakalanınca Tahran sarayında yargıç önüne çıkarıldı; düşüncelerinden dönmesi istendi. Bu baskıyı reddederek yolunun doğru olduğunu, yanlışlığın onu yargılayanlarda bulunduğunu söylemesi üzerine Tahran kalesinin üzerinde ateşe atılarak yakıldı. Yakalanan bütün Babîler çoluk çocuk kılıçtan geçirildi. Buna karşın Babîlik'in yayılışı önlenemedi.

Ali Mehmed Bab, görünüşte İslam dininin ilkelerine bağlı kalmış ise de, gerçekte yeni bir yorum getirmiş, İslam dinini toplumun gereksinimlerine göre yeniden düzenlemeyi düşünmüştür. Ona göre dinle yaşam arasında, uygulamaya dayanan bir bağlantının bulunması ve dinin toplum gerçeklerine uyması gerekir. İbadet bir biçim değildir, tek ereği kişinin ruhsal bakımdan arınması, doğruluk, namus, erdem gibi değerlerin yaşama uygulanmasıdır. Kişiler, düşünce ayrılığına, inanç değişikliğine bakmadan birbirlerine yardımcı olmalı, açık yürekle davranmalıdır. İnançların benimsenmesinde, yayılmasında, uygulanmasında baskı yöntemi tanrısal istençle bağdaşmaz. İslam bilginlerinin yorumlarıyla *Kuran*'ın

yargıları birbirini tutmamaktadır. Bilginler *Kuran*'la bildirileni yanlış yorumlarla değiştirmişlerdir.

Kendini bilen, insanın değerini kavrayan kişinin uyması gereken yasa Şeriat değil, kendi vicdanıdır. Tanrı, kişinin vicdanına içedoğuş, seziş yoluyla birtakım bilgiler gönderir. Bu bilgiler kişilerin uyması gereken yasalardır. İyi olan ne varsa yapılmalı, yarar da sağlasa kötülükten kaçınmalıdır. İyi ile kötü yan yana gelemez. Bu nedenle bir kimse hem iyi hem kötü olamaz. Bir toplumu oluşturan bütün bireyler kardeştir. Bu yüzden taşınmazların da, taşınırların da kardeşçe bölüşülmesi, eşitlikten uzak kalınmaması gerekir.

Erkekle kadın eşittir; kimi İslam bilginlerinin ileri sürdükleri gibi kadın yaratılış bakımından erkekten daha aşağı bir aşamada değildir. Boşanma gereksiz bir işlemdir. Arası açılan karı-koca bir yıl bekleyebilir. Boşananlar 19 kez barışabilirler. Boşanmayı doğuran nedenlerin kaynağı toplumda kadın-erkek eşitsizliğidir. Kadın bütün eylemlerinde, toplum kurumlarında erkekle eşit yetkiler taşımalıdır. Kadınlar örtüsüz gezip, erkeklerle konuşabilirler; süslenmelerinde sakınca yoktur.

Din bir toplum düzenidir, bu nedenle yaşama bağlıdır; yaşamdan ayrı ona üstten bakan kuramsal bir varlık değildir. Bütün dinlerin ereği insanın

Eşitlik

Tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışından sonra kadın-erkek ilişkilerinde, çoktanrıcı dönemlerden kalan uyum, toplumun yapısına göre değişti. Tevrat'ın bildirdiği "yaratış" olayına göre, ilk yaratılan insan, bir erkek olan Adem'dir. Adem'in yalnızlıktan canı sıkılınca, Tanrı'ya yakarması, ondan bir "eş" istemesi üzerine, kaburga kemiğinden ilk kadın Havva yaratıldı. Böylece, yaratılış olayında öncelik Adem'e tanındı. Adem, insan soyunun atası olması nedeniyle, Havva'dan üstün sayıldı. Bu inanç bütün tektanrıcı dinlerin birleştikleri bir odaktır.

İkinci aşamada "yaratılmış" bir insan olarak kadının değeri Adem karşısında düşüktür. Bu inanç, toplumun bütün kesimlerinde kadın-erkek ilişkilerinde bir değerlendirme ölçüsü olmuştur. Bu değerlendirme düzeyinde kadın-erkek ilişkileri çağlar boyunca erkeğin çıkarlarına göre düzenlenmiş; toplum yasaları, toplum kurumları kadın-erkek ayrılığını dinden kaynaklanan, genel geçerlik taşıyan bir "Tanrı buyruğu" diye yorumlamıştır. İslam dininin doğuşundan sonra, onun egemen olduğu toplumlarda kadın daha ağır bir yaşama ortamına itilmiş, ergenlik çağına bile girmeden sıkı bir denetim altına alınmıştır. Evlilik dönemi kadının eve kapanması, kocanın tartışılmaz egemenliği altına girmesi diye anlaşılmıştır. İslam hukukunda (Fıkıh) kadın erkekle eşit olmadığı gibi, yaşamla ilgili birtakım sorunlarda bile son söz erkeğe bırakılmıştır. Özellikle miras hukukunda kadın erkeğe oranla kimi zaman üçte bir, kimi zaman da yarım "hisse" alma zorunda kalmıştır. Kadın toplum kurumlarında görev alamaz, imamlık edemez, ezan okuyamaz, yargıç, savcı, müftü olamaz, seçimlere katılamaz, aday olamaz, evinden ancak kocası uygun görürse çıkabilir, kocasına sormadan yakınlarını bile görmeye gidemez. Kadının evlenmede eşini seçme özgürlüğü yoktur, son söz babanındır. Erkek dilediği gibi karısını boşayabilir, kadın erkeği boşayamaz, boşanma isteğini açıklasa bile son söz gene erkeğindir.

Ali Mehmed Bab, İslam dininin getirdiği bu kurallara karşı çıkarak, kadın-erkek eşitliğini, kadının bütün toplum kurumlarında erkeğin arkasında değil, yanında, onunla eşit düzeyde olması gerektiğini savunmuştur. Onun savunduğu eşitlik, yalnız İslam dininin egemen olduğu ortamda değil, bütün yeryüzü kadınları için geçerlidir. Kadın, kadın olduğundan dolayı değil, insan olduğundan erkeğe eşittir, onunla özdeş varlık düzeyindedir. Eşitliği ortadan kaldıran doğa değil, inançlar, inançlardan kaynaklanan yasalardır. Bu durum Tanrı'nın yüceliğine de, onun adına egemen olan yetkililerin uygulamada başvurdukları, tanrısal tüzeye de (ilahi adalet) aykırıdır. Tanrı katında suçlu-suçsuz insan vardır, kadın-erkek ayrılığı yoktur. Tanrısal yargı işlenen suça bakar, suçu işleyenin dişiliğine, erkekliğine değil. Nitekim, Tanrı, ibadet denen kurumda görev bakımından dişi-erkek ayırmamış, bütün inananları, kendi yeteneklerine göre eşit oranda görevlendirmiştir.

Ali Mehmed Bab'a göre eşitlik, bir yasa işi olmaktan çok, bir insan sorunudur; bütün toplumları ilgilendirir. Yasalar, onları düzenleyenlerin görüşlerini yansıtır.Yasa koyucular arasında kadının yer aldığı tektanrıcı bir toplum görülmemiştir. Bu nedenle kadın-erkek eşitliği, yasalarda gereken yerini alamamıştır. Egemen güç, kendi etkisini sürdürebilmek için, kendi anlayışına göre yasalar düzenlemiştir. Bu da "insan varlığı"na aykırıdır.

Ali Mehmed Bab'ın ortaya attığı bu görüşler, kısa süre içinde birçok yenilik yanlılarını etkilemiş, özellikle İslam toplumunda yeni bir "hukuk" anlayışının doğmasına, dinci geleneklere dayanan uygulamaların yeniden düzenlenmesi gerektiği kanısının yayılmasına yolaçmıştır. Bu yeni görüşten kaynaklanan hukuk anlayışı önce İran'da, sonra öteki İslam ülkelerinde sayısız yandaş bularak toplumsal bir olay niteliği kazanmıştır.

arınması, mutluluğu olduğuna göre hepsi eşittir; ayrılık yorumların başkalığında, uygulamalarının değişikliğinde, işlemlerin farklılığındadır.

Tanrı ve Evren

Tanrı bütün varlık türlerinde görünür. Onun varlığı yalnız soyut değil somut nesnelerde de bulunur. Bu bakımdan Tanrı'yı görünmeyen, bilinmeyen, duyulmayan bir varlık olarak düşünmek doğru değildir. Evreni, onun kuşattığı varlıkları yaratan Tanrı ise, bütün bu yaratılanlarda Tanrı'nın somut bir biçimini görme olanağı vardır. Varlıklarda görülen türlülük tanrısal niteliklerin değişikliğinden, nesnelerde ayrı ayrı biçimde yansımasından ileri gelir. Gerçekte Tanrı birdir, ancak Ali Muhammed (Ali Mehmed) onun yansıdığı aynadır.

Evren yaratılmıştır. Bu yaratılışın yedi aşaması vardır. Her aşama belli bir niteliği yansıtır: Kader, Kaza, İrade, Meşiyet, İzin, Ecel ve Kitap. Bunlara gerçeğin yazıları (hakikatın harfleri) denir. "Bir", "birlik" anlamına gelen "vâhid" sözcüğü ile "varolmak" anlamını içeren "vücud" sözcüğü "ebced hesabı"na göre 19 sayısının karşılığı olduğundan, bu sayı kutsaldır. Bu nedenle yıl 19 aya, ay 19 güne bölünmüştür. Bir yıl 361 gündür.

Gerek Ali Mehmed Bab'ın, gerekse onun kurduğu mezhebin yetkili sözcüsü durumunda olan Zerrin Tac'ın (Kurret'ül-Ayn) bulunan açıklamalarına göre, Babîlik'te toplumu 19 kişiden oluşan bir kurul yönetir. Bu yönetici kurul, ileride daha geniş bir alana yayılıp devlet niteliği kazanacak olan yönetimin özünü oluşturur. Toplumda evlenme gereği vardır; evlenecek kimselerin doğal gelişimine göre evlenme yaşı on bir olabilir. Dul kalanlardan erkeklerin 90, kadınların 95 gün sonra yeniden evlenmeleri gerekir.

Babîler günde bir kap yemek yer, azla yetinmeyi, alçakgönüllülüğü bir erdem sayarlardı. Onlara göre kişilerin işledikleri suçlardan dolayı hapisle cezalandırılmaları insana yaraşır bir davranış değildir. Suçlulara verilmesi gereken ceza ya karı-kocayı bir süre ayrı yaşama gereğinde bırakma ya da para ödetme olmalıdır.

Okula giden bir çocuğun beş yaşından önce dövülmesi yasaktır. Beş yaşından sonra da, dövülürken çıplak etine vurulmamalı, giyinik çocuğa en çok beş çubuk vurulmalıdır. Babîler'in uysal, saygılı, birbirlerine karşı sevgiyle dolu olmaları gerekir.

11 ile 42 yaş arasında olanların, her yıl, güneşin doğuşundan batışına değin 19 gün (Babîlik takvimine göre bir ay) oruç tutması gereklidir. Cenaze namazları dışında topluca (cemaatle) namaz kılmak doğru değildir.

Başkalarına baskı yapmak yasaktır. Kimsenin gönlünü incitecek söz söylenmemelidir. Sarhoşluk, dengesizlik yaratacak içkilerin içilmesi yasaktır. Her 19 günde bir 19 kişiyi çağırıp yemek yedirmelidir, bu mümkün değilse su bile içirmek yeterlidir.

Dilenciye yardım etmek de dilenmek de suçtur (günahtır). Sözünde durmak, yerine getirilebilecek biçimde söz vermek gerekir. Verilen bir sözü yerine getirmemek, yalan söylemek, başkalarını kandırmak, alışveriş işlerinde aşırı kazanç sağlamaya çalışmak, başkalarını çekiştirmek, gereksiz yere suçlamak insan özüyle bağdaşmayan eylemlerdir. Gerçek bir Babî' nin bunlardan kaçınması gerekir.

Ali Mehmed Bab'ın kurduğu mezhebin temelini oluşturan ilkelerin İslam dininden kaynaklanıyor gibi görünse de, başka inançlardan da beslendiği açıktır. Özellikle sayılarla, harflerle bağlantılı inançlarda Hurufîlik'in etkisi görülür. Babîlik, ayrıca İlk Çağ İran ve Hint dinlerinden, Anadolu inançlarından da etkilenmiştir.

Ali Mehmed Bab ile sözcüsü Zerrin Tac'ın etkisi, ölümlerinden sonra, Amerika'ya dek çok geniş bir alana yayılmış, Babîlik değişik adlar altında Avrupa ve Amerika'nın kimi bölgelerinde kurumlaşarak varlığını sürdürmüştür. Özellikle Bahaîlik adıyla gelişen tarikat Babîlik'in bir uzantısıdır.

• YAPITLAR: *Beyan.*

• BAKINIZ: BAHAULLAH.

ALİ MÜNŞÎ [Bursalı]
(? -1733/34)

Osmanlı hekim. Amipli dizanterinin ilacı üzerine ilk monografiyi yazmıştır.

Bursa'da doğdu, İstanbul'da öldü. Yaşamı hakkında çok az bilgi vardır. Şiirde "Münşî" mahlasını kullanan Hekim Ali, *Salim Tezkeresi*'ne göre Bursalı Müfettişzadeler soyundandır; başka bir kaynak ise Menteşzadeler'den olduğunu belirtir. Medrese öğrenimini Bursa'da Ahmed Efendi'den, tıp öğrenimini de Yıldırım Bayezid Darüşşifası hekimlerinden Ömer Şifaî Dede'den almıştır. Üsküdar'da Bayramî tarikatından Himmet Dede tekkesinin yakınlarına gömüldüğü için, Ali Münşî'nin bu tarikatla ilgisi olduğu sanılmaktadır.

Ali Münşî köklerinden kusturucu bir alkaloit elde edilen ve amipli dizanteriye karşı kullanılan ipeka bitkisinin tedavi edici özellikleri üstüne ilk monografiyi yazmış, *Tuhfe-i Aliyye* adlı kitabında sıtma ilacı olarak kullanılan kınakına bitkisinin özelliklerini anlatmış, *Bidaatü'l Mübtedi* adlı yapıtında da çeşitli ilaçlar hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca Adrian Minsieht'ten, ilaç formüllerini kapsayan *Tercüme-i Akrabadin* ya da *Kitab-ı Minsicht tercümesi* ve Leipzig'li kimyacı Michael Ettmüller'den kristal kimyasına ilişkin *Kurazatü'l-Kimya* adıyla çevirileri vardır. Bunların dışında *Cerrahnâme*, *Risale-i Fevaid-i Narçil-i Bahrî* ve *Risale-i Padzehir* (Panzehir) gibi kısa tıp risaleleri de yazmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Bidaatü'l-Mübtedi*, ty; *İpecacuantha*, ty; *Tuhfe-i Aliyye*, ty.

• KAYNAKLAR: A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1982; Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1914; Salim, *Tezkere*; F.N. Uzluk, "Bursalı Hekim Ali Münşi Efendi", *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VIII (3), 1950; F.N. Uzluk, "Bursalı Ali Münşi: İpecacuantha Üzerine Bir Monografi", *Sağlık Dergisi*, XXVII, 1953.

ALİ NAKÎ
(829-868)

Arap din adamı. On İki İmam'ın onuncusudur.

Ali b.Muhammed Nakıyyi'l-Hadî Medine yakınlarındaki Suryâ köyünde doğdu. Bağdat'ın Samarra kasabasında öldü. Lakapları Naki (saf, temiz) ve Hadî'dir (doğru yol gösteren). Halife Ali'nin torunlarından ve dokuzuncu İmam Muhammed b.Ali Taki'nin oğludur. Annesi Ümmü'l-Fazl'dır.

Gençliğini babasının yanında Medine'de geçirdi. Hiçbir siyasal olaya karışmadı. Kendisine peygamberin soyundan gelmesi nedeniyle saygı gösterenler artınca, bu durumdan korkan Medine Valisi Abdullah b. Muhammed Haşimî olayı Abbasî halifesi Mütevekkil'e bildirdi. Ali Naki göz altında tutulmak üzere Bağdat'a çağrıldı.

"Hilafet davasındadır, evinde silah vardır" ihbarı üzerine evi bir gece basılıp arandı. İhbarın asılsız olduğu anlaşıldı. Samarra'ya yerleştirildi. Ölünceye değin burada oturdu.

İmamlık süresince din konularında yaptığı açıklamalar, yol gösterici sözleri sonradan toplanmış kitap olarak düzenlenmiştir.

• **KAYNAKLAR:** İ.Z. Eyuboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, 1980; Fazlullah Rahimi, *Eimme-i Hüda*, 1914; A. Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 1979.

ALİ NUTKÎ DEDE
(1762 - 1804)

Osmanlı besteci. Mevlevî kültürünün tanınmış kişilerindendir.

İstanbul'da doğdu. Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Ebubekir Dede ile, Nâyî Osman Dede'nin kızı Saide Hanımın oğludur. Kardeşleri Abdülbakî Nâsır Dede ile Künhî Abdürrahim Dede de Mevlevî musikisinin önemli bestecileridir. Tekke çevresinde iyi bir öğrenim gördü. Babasının ölümü üzerine, 1775'te, 13 yaşında dergâhın şeyhliğine getirildi. Ölümüne değin 29 yıl şeyh olarak dergâhın başında bulundu.

Ünlü bir Mevlevî ailenin en büyük oğlu olan Ali Nutkî Dede, 18. yy'ın musiki ve edebiyat bilgisiyle tanınmış kişilerindendir. "Memiş" ve "Nutkî" mahlaslarıyla şiirler yazmıştır; ama şair olduğu söylenemez. İyi bir hattattır. Şevk-u tarâb makamındaki Mevlevî ayini, musiki alanında verdiği tek eseridir. Birkaç şiirle bir ayin dışında eseri olmamakla birlikte, bilgisi, kültürüyle çevresinde etkili olmuş, pek çok kimsenin saygısını kazanmış, değerli öğrenciler yetiştirmiştir. Şiirde Şeyh Galip, musikide Hammamizade İsmail Dede en tanınmış öğrencileridir.

Defter-i Dervîşan adlı, belge niteliğinde bir defter tutmuş, bu defterde kendi şeyhliği zamanında dergâha girenler hakkında bilgi vermiştir. Ölümünden sonra, kardeşi Abdülbakî Nâsır Dede defteri devam ettirmiştir. Bu eser, Mevlevî tarihinin ve musikisinin önemli kaynaklarından biridir.

Şevk-u tarâb Ayini'ni öğrencisi İsmail Dede'ye armağan etmiştir. İsmail Dede, Rauf Yekta Bey tarafından bulunan, kendi el yazısıyla yazılmış dergâh ayin defterinde, bu ayini Ali Nutkî Dede'nin istediği biçimde yazdığını söyler. Bu açıklamaya göre, eserin ortak bir çalışmayla ortaya çıktığı söylenebilir. Bu değerli eserde İsmail Dede'nin kimi üslup özellikleri dikkati çeker. Ayinin ilk mukabelesi (sema), bestecinin ölümünden bir ay kadar önce, Yenikapı dergâhında yapılmıştır.

• **YAPITLAR:** *Şevk-u tarâb Ayini*, 1804.

ÂLÎ PAŞA
(1815 - 1871)

Osmanlı sadrazamı. 1856 Islahat Fermanı'nı hazırlamıştır.

Mehmed Emin Âlî Paşa, 5 Mart 1815'te İstanbul'da doğdu, 7 Eylül 1871'de aynı yerde öldü. Mısır Çarşısı aktarlarından Ali Rıza Efendi'nin oğludur. Hayatını kazanmak zorunda olduğundan düzenli bir eğitim görmedi, kendi kendini yetiştirmeye çalıştı. 1830'da Divan-ı Hümayûn Kalemi'ne girerek devlet hizmetine başladı. Burada kısa zamanda resmi yazışma usullerini kavradı ve Fransızca öğrenmeye başladı. 1833'te Divan-ı Hümayûn Tercüme Kalemi'ne geçti. 1835'te Ahmed Fethi Paşa ile birlikte Viyana'ya gidince burada hem Fransızcası'nı ilerletti, hem de diplomasi mesleğini öğrendi. 1838'de Londra elçiliğine atanan Mustafa Reşid Paşa ile İngiltere'ye gitmesi kendisi için bir dönüm noktası olmuş, buradaki

çalışmalarıyla Reşid Paşa'nın güvenini kazanmıştır.

Abdülmecid'in tahta çıkması üzerine, Reşid Paşa ile birlikte İstanbul'a dönen Âlî Paşa, Divan-ı Hümayûn tercümanlığı görevini sürdürdü ve kısa zamanda yükseldi. 1840'ta, genç yaşında, hariciye müsteşar vekili oldu. 1841'de ise Londra elçiliğine atandı. 1844'te yurda döndüğünde, devlet meclislerinde ve hariciyede önemli görevler aldı. 1846'da Reşid Paşa'nın sadrazam olması üzerine otuz bir yaşında hariciye nazırlığına getirildi. Kendisine, bu görevde iken paşalık ve müşirlik rütbeleri de verildi.

1848'de Reşid Paşa'nın azledilmesi üzerine hariciye nazırlığından ayrılan Âlî Paşa, kısa bir süre sonra Reşid Paşa'nın yeniden sadrazam olmasıyla ikinci kez hariciye nazırı oldu. Avrupa'daki 1848 devrimleri sonucunda Osmanlı Devleti'ne sığınan Macar ayaklanmacıları Avusturya ve Rusya'nın geri istemesine büyük bir dirençle karşı koyan Âlî Paşa, devletin Avrupa'da saygınlık kazanmasında büyük rol oynadı. Reşid Paşa'nın 1852'de azli üzerine, Âlî Paşa sadrazamlığa getirildi. Koruyucusu Reşid Paşa'ya büyük saygı duyan ve ayrıca düşmanlığını da kazanmak istemeyen Âlî Paşa, henüz çok genç olduğunu ileri sürerek görevi kabul etmek istememiş, ancak padişahın diretmesi üzerine bu makama geçmiştir.

Âlî Paşa'nın ilk sadareti kısa sürdü. Aynı yıl içinde azledilerek, 1853'te İzmir valiliğine atandı. 1854'te önce Hüdavendigâr valisi, ardından da Meclis-i Âli-i Tanzimat başkanı oldu. Reşid Paşa'nın 1854'te yeniden sadrazam olmasıyla üçüncü kez hariciye nazırlığına getirildi. 1855'te ikinci kez sadrazam olan Âlî Paşa, bir buçuk yıl süren bu görevi sırasında Kırım Savaşı'nı sona erdiren Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni temsil etmiş ve Paris Barış Antlaşması'nı imzalamıştır (30.3.1856). Âlî Paşa, konferans sırasında devletin gelişmesinin önünde büyük bir engel oluşturan kapitülasyonların kaldırılması için girişimlerde bulunmuşsa da bu konuda başarı sağlayamamıştır. 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı ile, imparatorluktaki Müslüman olmayan ahalinin durumlarını büyük devletlerin istekleri doğrultusunda yeniden düzenleyen Âlî Paşa, bu yüzden başta Reşid Paşa olmak üzere, muhalifleri tarafından sert biçimde eleştirilmiştir. Bunun üzerine görevinden azledilmiş ve yerine Reşit Paşa geçmiştir.

Islahat Fermanı

1858'de üçüncü kez sadrazam olan Âlî Paşa, bu sadaretinde Kırım Savaşı sonrasında bozulan mali duruma çare aradı. Büyük zorluklarla ve ağır koşullarla alınan dış borçlar günlük gereksinimlere harcanmakta, bu da yetmediğinden Beyoğlu sarraflarından ayrıca borç alınmaktaydı. Âlî Paşa bu duruma köklü ve kalıcı bir çare bulamamış ve yalnızca sarayın harcamalarını kısma yoluna gittiğinden 1859'da azledilmiştir.

1861'de başlayan Abdülaziz dönemi, Âlî Paşa'nın en etkin dönemidir. Bu yıl içindeki kısa süren dördüncü sadaretinin dışında 1867'den ölümüne değin süren beşinci sadareti büyük önem taşır. Bu dönemde patlak veren iki kriz, Sırbistan ve Girit sorunları, Âlî Paşa'nın çabaları ile çözülmüştür. Osmanlı denetimindeki Sırbistan'ın son müstahkem yerlerini ve Belgrad kalelerini 1867'de Sırplar'a bırakan Âlî Paşa, Girit sorununu çözmek için 1868'de Girit'e kadar gitmiştir. Adanın yönetiminde önemli düzenlemeler yapmış ve buraya bir çeşit özerklik tanıyarak sorunu çözmüştür. Her iki konuda bulduğu ödüncü çözüm yolu, muhaliflerince sert biçimde eleştirilmiştir.

Öte yandan, Mısır Valisi İsmail Paşa'nın Mısır'ın yönetiminde daha serbest olabilmek için yaptığı girişimlere karşı koymuştur. Buna karşın, İsmail Paşa'nın İstanbul'a akıttığı altınların etkisinden o da kurtula-

Islahat Fermanı

Kırım Savaşı'nın sonlarına doğru kaleme alınan Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu içinde Müslüman olmayanlara verilen haklar açısından önem taşır.

1856 Islahat Fermanı ile tüm din ve mezheplerin törenleri serbest bırakılmıştır. Din ve mezhep değiştirme konusunda herhangi bir zorlama yasaklanmıştır. Osmanlı uyruğunda olan herkesin milliyet farkı gözetilmeksizin devlet memurluğuna kabul edileceği hükmü getirilmiştir. Her azınlık grubunun başkanlarıyla, hükümetçe bu gruplardan seçilecek memurlar Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'de Osmanlı uyruğunda olanların tümünü ilgilendiren sorunları görüşebileceklerdir. Irk, mezhep ve dil farklılıklarından ortaya çıkan küçültücü ifadelerin kullanılması yasaklanmıştır. Islahat Fermanı, eğitim konusunda da yeni haklar tanımış, Osmanlı uyruğunda olan herkesin devletin askeri ve sivil okullarına girebileceğini, her azınlık grubunun eğitim ve sanat okulu açabileceğini kabul etmiş, ama derslerin seçimi ve öğretmenlerin atanmasını hükümetçe oluşturulacak bir eğitim kurulunun denetimine bırakmıştır. Adalet işlerinde ise Müslümanlar, Hıristiyanlar ve diğer din ve mezheplerden olanlarla ilgili davaların karma mahkemelerde açık olarak görüleceği, tanıkların kendi din ve mezhepleri üzerine yemin edecekleri, medeni hukuk ile ilgili davaların eyalet ve sancaklardaki karma mahkemelerde Şeriat'a ve Batı'dan aktarılan yeni yasalara göre açık olarak görüleceği ilkesi kabul edilmiştir. Islahat Fermanı, hem haklarda hem görevlerde eşitlik sağlamaya çalışmış, Osmanlı uyruğunda olan herkesten sınıf ve mezhep farkı gözetilmeksizin vergi alınmasını hükme bağlamıştır. Ayrıca Müslüman olmayan halkın ordu da görevlendirilmesi ile ilgili gerekli düzenlemenin en kısa zamanda yapılacağı ifade edilmiştir.

Azınlıklarla ilgili hükümler dışındaki genel hükümler arasında ise, cezaevlerinde fiziki ceza ve işkence uygulanamayacağı, vergilerin toplanmasındaki yolsuzlukların kaldırılacağı, bayındırlık işlerine önem verileceği, tarım ve ticaretin geliştirilmesi için Avrupa'nın eğitim, bilim, sermaye ve tekniğinden yararlanılacağı gibi maddeler vardır.

mamıştır. Bulgarlar'ın, Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak ayrı bir Bulgar Kilisesi kurma girişimlerini de önlemeye çalışmıştır.

1869'da en yakın arkadaşı ve Tanzimat döneminin öteki önemli kişisi Fuad Paşa'nın ölümüyle, Âlî Paşa hariciye nazırlığını da üstlenmiş ve devlette tek söz sahibi durumuna gelmiştir.

• KAYNAKLAR: Cevdet Paşa, *Tezâkir*, C. Baysun (yay.), 4 cilt, 1953-1967; Cevdet Paşa, *Maruzât*, Y. Halaçoğlu (yay.), 1980; R.H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, 1963; Ed. Engelhardt, *Tanzimat*, 1976; M.K. İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 1940; E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, 1956; MEB, *Tanzimat*, 1940; A. Şeref, *Tarih Musahabeleri*, 1977; A.F. (Türkgeldi), *Rical-i Mühimme-i Siyasiyye*, 1928.

• BAKINIZ: FUAD PAŞA, MUSTAFA REŞİD PAŞA.

ALİ PAŞA [Candarlı]
(?-1406)

Osmanlı sadrazamı. Vezirâzam sanını alan ilk devlet adamıdır.

Osmanlı sadrazamlarından Candarlı Halil Paşa'nın oğludur. İlmiye sınıfından gelen bir ailenin üyesi olduğundan, babasının vezirliği sırasında kazasker oldu. 1381'de vezir rütbesine yükseldi. I. Murad'ın Karaman seferine katılmak üzere Bursa'da bulunduğu sırada babası ölünce I. Murad tarafından sadrazamlığa getirildi (1387). Ardından Karaman seferine katıldı. Osmanlı güçlerinin üstüne geldiğini duyan Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey, barış önerisinde bulundu. Ancak Candarlı Ali Paşa, Karamanoğulları'nın daha önceki antlaşmaları çiğnedikleri gerekçesiyle savaş açılmasını önerdi. Konya yakınlarında yapılan savaş Karamanoğulları'nın yenilgisiyle sonuçlandı. Bu savaşta büyük yararlıklar gösteren Kara Timurtaş Paşa'ya da vezirlik rütbesi verilmesi üzerine divandaki vezir sayısı ikiye çıktı. Bunun üzerine Osmanlı tarihinde ilk kez Candarlı Ali Paşa, vezirâzam (sadrazam) sanıyla anılmaya başlandı.

Karaman seferinin ardından Balkanlar'da Osmanlılar'a karşı bir ittifak oluşturulduğu ortaya çıkınca, Candarlı Ali Paşa bu sorunu çözmekle görevlendirildi. 1388'de 30.000 kişilik bir orduyla Bulgaristan'a girdi. Pravadi, Şumnu, Tırnova, Silistre, Rusçuk ve Niğbolu'yu ele geçirdi.

1389'da I. Kosova Savaşı'na katıldı. Bu savaşta ölen I. Murad'ın yerine geçen I. Bayezid tarafından sadrazamlıkta alıkonuldu. Candarlı Ali Paşa, 1391'de başlayıp 1402'ye değin süren İstanbul kuşatmasında önemli rol oynadı. Karadan gerçekleştirilen bu kuşatma kentin dışarıyla bağlantısını keserek, halkı açlığa mahkûm etmeyi ve teslim almayı amaçlıyordu. Bizans İmparatoru Ioannes'in Avrupa'dan yardım istemesi üzerine gelen Haçlı ordusu 1396'da Niğbolu'da bozguna uğratıldı. Bunun üzerine iyice çaresiz kalan Bizanslılar Ali Paşa'nın girişimleri sonucu barış önerisinde bulundular. Bu sırada Doğu Anadolu'da Timur tehlikesi başgösterdiğinden Osmanlılar da barışa yanaştılar. Yapılan antlaşma ile Osmanlılar'a İstanbul'da bir Türk mahallesi ve camii kurmak ve kadı atamak hakları verildi.

I. Bayezid'le Timur arasındaki gerginlik artıp savaş kaçınılmaz duruma geldiğinde Sadrazam Candarlı Ali Paşa savunmada kalarak Timur'u Anadolu içlerine çekip yıpratmayı, ardından yoğun bir saldırıyla bozguna uğratmayı önerdi. Ancak, I. Bayezid bu öneriyi kabul etmedi ve Timur'un üzerine yürüdü. Temmuz 1402'de yapılan Ankara Savaşı'nda Osmanlı ordusunun yenilmesi üzerine Candarlı Ali Paşa ve kimi beyler Şehzade Süleyman Çelebi ile birlikte önce Bursa'ya ardından da Edirne'ye çekildiler. Candarlı, burada hükümdarlığını ilan eden Süleyman Çelebi'ye vezir oldu.

I. Bayezid'in şehzadeleri arasındaki saltanat kavgasında Candarlı'ya büyük yetkiler tanıyan Süleyman Çelebi, Batı Anadolu ve Rumeli topraklarında egemenlik kurmayı başardı. Ali Paşa'nın 1406'da Ankara yakınlarında ölmesi üzerine Süleyman Çelebi'nin üstünlüğü de sona erdi.

Örgütçü bir devlet adamı, iyi bir komutan, usta bir diplomat olan Ali Paşa, Osmanlı devlet örgütünde birçok yeni düzenlemeler yapmıştır. I. Bayezid zamanında rüşvet olaylarının artması ve bunun halk arasında huzursuzluğa yol açması üzerine, Candarlı'nın padişaha yaptığı öneri doğrultusunda, ilk kez kadılara gördükleri davalardan belirli bir ücret ayrılması usulü kabul edilmiştir.

• BAKINIZ: BAYEZİD I, HALİL PAŞA [Kara-Candarlı], MURAD I, SÜLEYMAN ÇELEBİ [Şehzade].

ALİ PAŞA [Çorlulu]
(1669/70 - 1711)

Osmanlı sadrazamı. Mali alanda düzenlemeler yapmıştır.

Çorlu'da doğdu. Midilli'de öldü. Küçük yaşta zekâsıyla Kapıcıbaşı Kara Bayram Ağa'nın dikkatini çekerek onun korumasına girdi. Enderun'da yetişti. Daha sonra Hasoda'ya alındı. 1700'de II. Mustafa'ya silahdar oldu. Silahdarlığı sırasında saray görevlilerinin rütbe ve derecelerini gösteren bir yönetmelik hazırladı. Enderun'da yeni bir düzen kurmak ve silahdar ağasını da buraya egemen kılmak doğrultusundaki çalışmalarıyla padişahın güvenini kazandı.

Bu durumu çekemeyen Sadrazam Rami Mehmed Paşa ile Şeyhülislam Feyzullah Efendi 1703'teki cebeci ayaklanmaları sırasında Ali Paşa'ya vezirlik rütbesi verip sözde onu yücelterek Enderun'dan uzaklaştırdılar. Aynı yıl, II. Ahmed tahta geçtiğinde Edirne'de sadaret kaymakamı olarak bulunan Ali Paşa, Halep valiliğine atandı. Bu arada padişahın Edirne'deki eşyasını İstanbul'a aktarmakla görevlendirildi. İstanbul'a gelince kubbe veziri olarak alıkonuldu. Ardından, kısa bir süre rikâb kaymakamlığı yaptı. Enderun'daki etkisini çekemeyen Sadrazam Kalaylıkoz Ahmed Paşa tarafından, 1704'te Trablus-

şam valiliğine gönderildi. Ahmed Paşa sadrazamlıktan uzaklaştırılınca yeniden kubbe veziri olarak İstanbul'a döndü. 1705'te ikinci kez rikâb kaymakamlığına getirildi. 1706'da Baltacı Mehmed Paşa'nın yerine sadrazamlığa atandı. 1708'de II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan'la evlenerek saraya damat oldu.

Çorlulu Ali Paşa, ilk iş olarak mali alanda düzenlemeler yaptı. Saray harcamalarında denetim sağladı. Yeniçeri ve cebeci ocağında ayıklamalar yapıp bu alandaki gereksiz harcamaları kısıtlayarak, bu paralarla ordu ve donanmanın eksiklerini giderdi. Ali Paşa, dış siyasette Rusya'ya karşı İsveç'le işbirliğinden yanaydı. Bu amaçla Babadağ Muhafızı Yusuf Paşa'yı İsveç Kralı Demirbaş Şarl'la (Karl XII) görüşmekle görevlendirdi. Yusuf Paşa, İsveç kralına Rusya ile yapacakları bir savaşta Kırım askeri ile yardım etmeye söz verdi. Ancak III. Ahmed'in Rusya ile olan antlaşmanın çiğnenmemesi için yaptığı uyarı üzerine, İsveç'le işbirliğinden vazgeçti.

1700'de Rusya ile yapılan antlaşmayı 1711'de yeniledi. Bu antlaşmaya 1709'da Osmanlılar'a sığınmış olan Demirbaş Şarl'ın Rusya'nın gözetiminde ülkesine iadesini içeren bir madde eklendi. Bunun üzerine Demirbaş Şarl, Çorlulu Ali Paşa'yı azlettirmek için yoğun bir mücadeleye girişti. Çeşitli yönetim kademelerindeki yandaşlarının görevlerinden alınmalarıyla saraydaki desteğinden yoksun kalan Ali Paşa, Sinop'a sürdüğü eski Şeyhülislam Paşmakçızade Ali Efendi'nin kendisine bilgi verilmeksizin affedilerek İstanbul'a getirilmesi ile gücünü iyice yitirdi. Kızlar Ağası Süleyman Ağa ve Damat Ali Paşa'nın padişahı kışkırtmaları sonucu 1710'da sadrazamlıktan azledildi. Kefe muhafızlığına gönderildi. Ancak yoldan çevrilerek Midilli'ye sürgün edildi. 1711'de, orada idam edildi.

• BAKINIZ: KARL XII.

ALİ PAŞA [Hadım]
(? -1511)

Osmanlı sadrazamı. Memlukler'le yapılan savaşlarda önemli başarılar elde etmiştir.

Saraybosna yakınlarındaki Drozgometva'da doğdu. Devşirme olarak alınıp sarayda akağalar odasında yetiştirildi. Bâbüssaâde ağalığına yükseldi. II. Bayezid tahta çıkınca (1481) Karaman beylerbeyliğine atandı. 1482'de Şehzade Cem ve Kasım Bey'e karşı Konya'yı savunduğu için padişahın gözüne girdi ve Semendire valisi oldu. 1484'te Rumeli beylerbeyliğine atandı. Eflâk Seferi'nde gösterdiği başarı nedeniyle 1486'da vezirliğe yükseldi. Memlukler'le yapılan savaşa katıldı ve 1488'de Adana ve Tarsus kalelerini onarttıktan sonra Anavarza, Küre, Nemrun, Melvane, Payas ve Sis kalelerini ele geçirdi. Ancak bir süre sonra savaşın gidişi değişti ve Osmanlı ordusunda bozgun başgösterdi. Hadım Ali Paşa dağılan orduyu toparlayarak Konya Ereğlisi ve Karaman taraflarına çekildi. 1500'de Venedikliler'in elinde bulunan Navarin ve Koron'u ele geçiren orduya komuta etti. Mora valiliğine atandı.

1501'de, Mesih Paşa'nın yerine sadrazam oldu. Yaklaşık iki yıl sürdürdüğü sadrazamlıktan azledilince yerine Hersekzade Ahmed Paşa getirildi. 1506'da ikinci kez sadrazamlığa atandı. II. Bayezid'in oğulları arasındaki iktidar mücadelesinde Şehzade Korkud'a karşı Şehzade Ahmed'i destekledi. Bu sırada Safevî Hükümdarı Şah İsmail'in kışkırtması sonucu başlayan Şahkulu ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi. Ayaklanmacıları bozguna uğrattı. Ancak, Sivas-Kayseri arasındaki Gökçay (Akçay) bölgesindeki bir çatışmada öldü.

Hadım Ali Paşa'nın ölmesi üzerine Şehzade Ahmed, tahta geçme mücadelesindeki en büyük desteğini yitirdi. Kısa bir süre sonra yeniçerilerin desteklediği Şehzade Selim padişah oldu. Osmanlılar'ın ilk hadım sadrazamı olan Hadım Ali Paşa, sanatçı ve bilim adamlarını korudu. Bunlardan en önemlileri Ali Paşa hakkında yazdığı mersiyesiyle tanınan Şair Mesîhî ve *Heşt Bihişt* adlı yapıtını Ali Paşa adına yazan tarihçi İdris-î Bitlisî'dir.

• BAKINIZ: AHMED PAŞA [Hersekzade], ŞAHKULU BABA TEKELİ.

ALİ PAŞA [Hekimoğlu]
(1689 - 1758)

Osmanlı sadrazamı. I. Mahmud ve III. Osman döneminde üç kez sadrazamlık yapmıştır.

4 Haziran 1689'da İstanbul'da doğdu. 14 Ağustos 1758'de Kütahya'da öldü. Babası Venedikli dönmelerden Nuh Efendi'dir. Asıl adı Ali Âli'dir. İyi bir öğrenim gördü. III. Ahmed döneminde hassa askeri olarak saraya girip kısa zamanda kapıcıbaşılığa yükseldi. Ancak kendisini çekemeyen Silahdar Ali Paşa'nın padişahı etkilemesi sonucu saraydan uzaklaştırılarak Zile voyvodalığına atandı. 1719'da beylerbeyi rütbesiyle Türkmen ağası, 1722'de Rumeli beylerbeyi rütbesiyle Adana valisi oldu ve yöredeki ayaklanmaları bastırdı.

1724'te Halep valiliğine atanarak Köprülüzade Abdullah Paşa'nın Doğu seferine katıldı ve Tebriz'in alınmasında yararlık gösterdi. 1725'te vezir, ertesi yıl da Anadolu beylerbeyi oldu. Aynı yıl Abdullah Paşa'nın yerine Doğu ordusu komutanlığı ve Tebriz muhafızlığına getirildi. Ancak adamlarının yörede yaptığı zorbalıklar şikâyet konusu olunca 1728'de önce Şehrizûr, ardından Sivas Eyaleti'ne gönderildi. 1729'da Diyarbakır valisi, 1730'da yeniden Doğu ordusu komutanı oldu. Ertesi yıl III. Tahmasb'ı Kuzican'da yenerek Tebriz, Urmiye ve Hemedan'ı geri aldı. 1732'de Topal Osman Paşa'nın yerine sadrazam oldu. 1735'te Bağdat'ı ele geçiren Nadir Şah'ı püskürten Topal Osman Paşa'nın Kerkük yakınlarında şehit edilmesi ve ordunun dağılması üzerine I. Mahmud, Ali Paşa'yı sadrazamlıktan alarak Midilli'ye sürdü.

Bir yıl sonra affedilerek Bosna valiliğine getirildi. Üç yıl boyunca yöreyi Avusturyalılar'ın saldırılarına karşı korudu. 1740'ta Kölemen beylerini sindirmek ve güvenliği sağlamak amacıyla Mısır'a gönderildi. 1741'de yeniden Anadolu beylerbeyi, 1742'de de ikinci kez sadrazam oldu. Ancak ertesi yıl görevden alınarak yine Midilli'ye sürüldü. Yetenekli bir yönetici olduğu için bir türlü gözden çıkarılamayan Hekimoğlu Ali Paşa yeniden affedilerek 1744'te Bosna, 1745'te Halep valisi oldu. Aynı yıl Anadolu beylerbeyi olarak Doğu ordusu komutanlığına atandı. 1746'da Nadir Şah'la antlaşma yaptıktan sonra üçüncü kez Bosna valiliğine gönderildi. 1754'te Anadolu beylerbeyliğine, 1755'te III. Osman tarafından üçüncü kez sadrazamlığa getirildi. Ancak kendisini çekemeyenlerin oyunları sonucu üç ay sonra görevden alındı ve Kıbrıs'a sürüldü. Aynı yıl affedilerek Mısır valiliğine atandı. 1756'da yeniden Anadolu beylerbeyi olan Ali Paşa, iki yıl sonra Kütahya'da hizmetçileri tarafından zehirlenerek öldürüldü.

Şiirle ilgilenen Hekimoğlu Ali Paşa, "Ali" mahlası ile şiirler de yazmıştır.

ALİ PAŞA [Silahdar]
(1668 - 1716)

Osmanlı sadrazamı. Mora'nın geri alınmasını gerçekleştirmiştir.

İznik Gölü yakınlarında Sölüz'de doğdu. Belgrad yakınlarında öldü. Kethüda Hacı Hüseyin Ağa'nın oğludur. II. Ahmed zamanında (1691-1695) Enderun'a girip kilerde görev aldı. II. Mustafa zamanında (1685 - 1703) sır kâtipliğine, III. Ahmed tahta çıktıktan (1703) sonra da rikâbdar ve çuhadarlığa atandı. 1704'te silahdar oldu. 1709'da vezirliğe yükseldi ve III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'la evlendi. Bu evlilik sonrası ikinci kez vezirliğe, ardından da rikâb kaymakamlığına atanarak saraydaki durumunu daha da güçlendirdi. Sadrazamların atanma ve görevden alınmalarında etkin bir rol oynamaya başladı. Bu durumdan tedirgin olan Sadrazam Hoca İbrahim Paşa, Ali Paşa'yı öldürtmeye kalkışınca idam edildi. Yerine Ali Paşa getirildi.

1713'te sadrazam olan Ali Paşa, ilk iş olarak Edirne'de Rusya ile bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma uyarınca Samara kıyıları Osmanlılar'a, Orel kıyıları Ruslar'a verilecek, bu ırmakların kaynaklarından Don ve Azak'a dek uzanan bölgenin paylaşımı Ruslar'ın işgalinden önceki duruma getirilecek ve iki taraf birbirinin topraklarına saldırmayacaktı.

Ali Paşa, Rusya ile sorunları çözdükten sonra Karlofça Antlaşması ile Venedikliler'e bırakılmış olan Mora'yı geri almayı amaçladı. Osmanlı-Venedik ilişkileri 1711'de başgösteren Karadağ ayaklanması nedeniyle yeniden bozulmuştu. Olay bastırıldıktan sonra ayaklananların bir bölümü Venedik'e sığınmıştı. Bunun ötesinde Venedik korsan gemilerinin, Akdeniz'deki Osmanlı gemilerine saldırmaları üzerine, aradaki antlaşmanın çiğnendiği gerekçesiyle 1714'te Venedik'e savaş ilan edildi. Ali Paşa'nın komutasındaki ordu ile Kaptan-ı Derya Canım Hoca Mehmed Paşa'nın komuta ettiği donanma, Korent, Mora, İstendil, Egine ve çevre adaları ele geçirdi. Ali Paşa, ele geçirilen yerlerde düzeni sağlayıp, gerekli önlemleri aldıktan sonra Edirne'ye döndü.

Ali Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, Suriye ve Mısır'da ortaya çıkan ayaklanmalar çok büyümeden bastırıldı. Osmanlı Devleti, 1716'da Venedikliler'in donanma üssü olarak kullandıkları Korfo adasına bir sefer düzenlemeye karar verdi. Ancak Avusturya, bunun Karlofça Antlaşması'na aykırı olduğunu ileri sürerek uyarıda bulununca, Ali Paşa 150.000 kişilik bir güçle Avusturya seferine çıktı. İki ordu, Ağustos 1716'da Belgrad yakınlarında Petervaradin'de karşılaştılar. Avusturyalılar'ın beklenmedik saldırısı karşısında bozguna uğrayıp geri çekilen orduyu toparlamaya çalışan Ali Paşa savaş alanında yaralanarak öldü. Sadrazamın ölümü üzerine sefer başarısızlıkla sonuçlandı.

Şehid sanıyla da anılan Ali Paşa, sadrazamlığı sırasında memurların nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin bir yönetmelik yayımlamış, saray harcamalarına düzen getirmiştir. Şiir ve astronomiyle ilgilenmiş, bilim adamlarını korumuştur.

ALİ PAŞA [Tepedelenli]
(1744 - 1822)

Osmanlı veziri. Yanya valiliği sırasında bölgeyi bağımsız bir devlet biçiminde örgütleme girişimi olmuştur.

Tepedelen'de doğdu. 24 Ocak 1822'de öldü. Büyükbabası Muhtar Bey ve babası Veli Paşa Tepedelen mütesellimliğinde bulunmuşlardı. Babasının ölümünden sonra küçük yaştan başlayarak bölgedeki ailelerin çete savaşları içinde bulundu. Bir süre Derbendler Başbuğu Kurt Ahmed Paşa'nın himayesinde, daha sonra ise Delvine Mutasarrıfı Kaplan Paşa'nın yanında bulundu ve kızı ile evlendi.

1784'te mirmiranlık rütbesi ile Delvine mutasarrıflığına atandı. 1785'te bu görevine Yanya mutasarrıflığı da katıldı ise de kısa bir süre sonra iki görevden de geri alındı. 1785'te Tırhala mutasarrıflığına ve Derbendler başbuğluğuna atandı. Tepedelenli Ali Paşa'nın yaşamının bu evresindeki sürekli atama ve geri almalar, Osmanlı Devleti'nin bağımsız tasarruflarından çok, bölgedeki çeteler arasındaki güç ilişkilerinin Babıâli'ye yansımasından ileri geliyordu.

Tepedelenli Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin giriştiği savaşlara katılıp yararlık gösterirken, bir yandan da bu savaşlar sırasında kendi adına davranarak egemenliği altındaki bölgeleri genişletmeye çalışmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Ali Paşa'ya karşı tutumu her zaman için iki yönlü olmuştur. Ali Paşa'nın askeri gücünden gerek savaşlar sırasında, gerek bölgedeki ayaklanmalara karşı yararlanan Babıâli onun böyle bir güce sahip olmasından ötürü de sürekli tedirgindi.

Oğulları Veli, Muhtar ve Salih Paşalar ile torunu

Mehmed Paşa da Ali Paşa'nın bölgedeki gücünden yararlanarak çeşitli yönetsel görevlere gelmişlerdi. Bu durum onun Yanya ve Mora bölgesinde egemenliğinin pekişmesine ve bir tür hanedan niteliği kazanmasına yardımcı olmuştur.

Tepedelenli Ali Paşa 1791'de, Osmanlı-Rus Savaşı sırasındaki Maçin Meydan Savaşı'na katılmış, 1790'lar boyunca Rumeli'deki ayaklanmalarının bastırılmasında görev almış ve 1800 başlarında Yanya yöresinde yaşayan Solyotlar'ın ayaklanmasını bastırma işine girişmiştir.

1798'de Napoléon Bonaparte'ın Mısır'a saldırması ile başlayan savaşta Preveze ve Butrihto'yu alması III. Selim tarafından vezirlikle ödüllendirildi. Ali Paşa, bütün bu olaylar boyunca bağımsız bir ordu ve donanma oluşturma çabası içerisindeydi. Pazvantoğlu ayaklanmasını bastırdığı sırada Rumeli beylerbeyliğine atanması gücünü iyice artırmıştı. Ancak, 1802'de ayaklanmanın bastırılmasından sonra bu görevden alındı.

Tepedelenli Ali Paşa'nın gücünden bölgedeki ayaklanmaların bastırılmasında ve yavaş yavaş örgütlenmeye başlayan Yunan bağımsızlıkçılarına karşı mücadelede yararlanan Osmanlı Devleti, onun giderek yönetsel açıdan yarı-bağımsız bir konuma gelmesi karşısında tedirgin oldu. Bu tedirginliğin harekete dönüşmesinde, Ali Paşa ile kişisel bir sorunu olduğu anlaşılan Halet Efendi'nin de önemli rolü olduğu çeşitli kaynaklarca belirtilmektedir. II. Mahmud, 1820'de Tepedelenli Ali Paşa'yı tüm görevlerinden aldı ve Yanya sancağına çekilmesini emretti. Bir yandan da Ali Paşa'nın bu emre uymayacağı bilindiğinden üzerine bir ordu gönderildi. Ali Paşa bir yandan affını isterken, öte yandan da bölgesini savunmak üzere harekete geçti ve o güne değin Osmanlı Devleti adına baskı altında tuttuğu topluluklardan yardım istedi. Mora, Sırbistan, Eflâk ve Boğdan'da ayaklanmalar çıkartmaya çalıştı. Yanya Osmanlı Devleti tarafından elinden alınıp Tepedelen'de oturmaya zorlanınca, bu emre de uymadı. Bunun üzerine idamı için ferman çıktı. Hurşid Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Tepedelenli Ali Paşa'nın direnişini Yanya ile sınırlamayı başardı.

Hurşid Paşa'nın iki yıl sürdürdüğü Yanya kuşatması, Tepedelenli Ali Paşa'ya canına dokunulmayacağı sözünün verilmesi ve onun da bunu kabullenerek teslim olması ile sonuçlandı. Ancak Hurşid Paşa verdiği sözü tutmayınca, Tepedelenli Ali Paşa Pandeleimon Manastırı'na çekilerek savaşı sürdürdüyse de 1822'de öldürüldü. Osmanlı güçleri ile Tepedelenli Ali Paşa arasındaki bu uzun çatışmalar bölgedeki otoritenin zayıflamasına yol açarak Yunan ayaklanmasının başarısını kolaylaştırmıştır.

• **KAYNAKLAR:** Ahmed Müfid, *Tepedelenli Ali Paşa* (2. bas.), 1934; W. Plomer, *Yanya Sultanı*, 1974; G. Remerand, *Ali de Tebelen, Pacha de Janina*, 1926, (kimi eklerle Türkçe çevirisi A.K. Aksüt, *Tepedelenli Ali Paşa*, 1939).

ALİ RIZA
(765 - 818)

Arap din adamı. On İki İmam'ın sekizincisidir.

Medine'de doğdu, Tus'ta öldü. On İki İmam'ın yedincisi olan Musa Kâzım'ın oğludur. Din eğitimini babasından aldı. Şeriat konusundaki geniş bilgisiyle tanındı. Bir süre Halife Memun'un yanında görev aldı. Ali Rıza'nın etkisiyle Memun'un yeşil bayrak taşıması, yeşil giysi giyinmesi üzerine, halifenin amcası, yönetim Alevîler'in eline geçti diye ayaklandı. Bu olay sırasında Ali Rıza'nın bilinmeyen bir nedenle ölümü sonucu ayaklanma durdu.

Büyük törenle gömülen Ali Rıza'nın türbesi Şiîler'ce kutsal yerlerden sayılır. Ali Rıza'nın, ölümü üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra etkisi hızla yayıldı, çağlar boyunca sürdü. İran'da Şiîler; 13. yy'dan bu yana da Anadolu'da Bektaşîler, kendisine büyük saygı ve bağlılık gösterdiler. Bu sevgi ve saygı sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan mezhep ayrılıklarının gelişmesine yol açan etkenlerden biri oldu. Kimi kaynaklar Şeriat'la ilgili birkaç yapıtının bulunduğunu, Şiî inançlarının kurumlaşmasında bu yapıtlarından yararlanıldığını bildirir.

• **KAYNAKLAR:** İ.Z. Eyuboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, 1980; Fazlullah Rahimî, *Eimme-i Hüda*, 1914; A. Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 1979.

ALİ RIZA [Hoca]
(1864 - 1935)

Türk ressam. Özellikle peysaj anlayışı bakımından çağdaş Türk resmine yenilikler getirmiştir.

Üsküdar'da doğdu. Süvari Binbaşısı Mehmet Rüşti Bey'in oğludur. Doğum yerine bağlı olarak "Üsküdarlı Ali Rıza Bey" veya öğretmenliği dolayısıyla "Hoca Ali Rıza" olarak anılır. 1879'da Askeri Lise'ye girdi. Burada, Mektep Nâzırı Ethem Paşa'yı arkadaşlarıyla birlikte bir resimhane kurmaya ikna

etti. Osman Nuri Paşa ve Süleyman Seyyit Bey'den resim dersi gördü. 1885'te Harbiye'den mezun olduktan sonra aynı okulda resim öğretmeni yardımcılığı, daha sonra da resim atölye şefliği yaptı. Burada otuz yıllık öğretmenliği süresince birçok asker ressamın yetişmesine yardımcı oldu. 1908'de kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'ne başkanlık etti. Çamlıca Kız Lisesi resim öğretmenliğinde bulundu. 1935'te öldü ve vasiyeti gereği Karacaahmet Mezarlığı'na gömüldü.

Hoca Ali Rıza öğretmenliği sırasında "meşk" defterleri hazırladı. Doğadan veya akıldan yaptığı karakalem resimleri taşbaskısı küçük albümler halinde yayımladı. O dönemde canlı modelden resim çalışma olanağı olmayan öğrencileri bu desenleri kopya ederek resim yapmayı öğreniyorlardı. Hoca Ali Rıza, doğadan, yüzlerce, binlerce karakalem, suluboya, guaş ve yağlıboya resim yapmıştır. Üsküdar'ın eski sokaklarından, ahşap evlerinden, çeşme ve mezarlıklarından, kayalıklar, çamlıklar ve ev içlerinden yaptığı desenleri çok sevilip yayıldı. İstanbul semtlerinin ve özellikle Üsküdar'ın sakin ve huzurlu yaşamını belgeleyen Hoca Ali Rıza'nın, kendi isteği dışında bir "Ali Rıza Ekolü" oluşturduğundan söz edilebilir.

Tek toplu sergisi, ölümünden üç yıl sonra, çocuklarının da yardımıyla Eminönü Halkevi'nde açıldı. 1958'de Ankara'da, 1960'da İstanbul Belediyesi Şehir Galerisi'nde yapıtları sergilendi. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde, Milli Kütüphane'de, İzmir Resim ve Heykel Müzesi'nde ve özel koleksiyonlarda pek çok yapıtı vardır.

Hoca Ali Rıza Avrupa'ya gidip müzeleri görememiş, ünlü ressamların tablolarını inceleme fırsatı bulamamıştır. Bu nedenle figürlü resim yapmamış, Askeri okul çıkışlı ressamların çoğu gibi yalnızca "peysaj"a yönelmiştir. Peysajlarında Türk "primitif" ressamlara özgü minyatürümsü incelik görülmez. Doğa karşısındaki tutumu ise Hüseyin Zekai Paşa, Ahmet Paşa gibi ressamların anlayışından çok ayrı bir nitelik gösterir. Paletindeki siyahları, koyu kahverenklerini atmış gibidir. Işık ve gölge değerleri, bir açık hava ressamının renklerinin şeffaflığındadır. Gölgeleri kararmaz; resimlerinde, ışıklı alanların sarı-turuncu, gölgelerin mor boyanması gibi kimi izlenimci (empresyonist) ilkelere uyduğu görülür. Paleti hemen hemen empresyonist renk klavyesi içindedir. Doğa karşısında büyük bir içtenlikle ve bilgece bir sevgiyle yaptığı sıcak, renkli etüdler, kurşun kalemle yaptığı desen ve krokilerde kişiliğini belirten herhangi bir yorum yoktur. Ama resimlerinin genel olarak titiz tekniğinden ve konularından ileri gelen bir özelliği vardır. Öte yandan yapıtları arasında kartpostal estetiğine daha çok yaklaşan, hayal ürünü, basmakalıp görüntülere de rastlanır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Peysaj;* 1914, (yağlıboya, İzmir Resim ve Heykel Müzesi); *Manzara; Kayalar; Üsküdar'da Bir Sokak.*

- **KAYNAKLAR:** A. Çoker, *Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi,* 1983; N. Berk, *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Tanıtmalığı,* 1972; Z. Güvemli, "Hoca Ali Rıza", *Çağdaş Türk Resminden Örnekler,* 1982.

- **BAKINIZ:** AHMET PAŞA [Şeker], AKBULUT, SÜLEYMAN SEYYİT, HÜSEYİN ZEKAİ PAŞA.

ALİ SUAVİ
(1839 - 1878)

Osmanlı gazeteci. Türkçülük ve laikliğin ilk savunucularındandır.

İstanbul'da doğdu. Çankırılı bir kâğıt tüccarının oğludur. Davutpaşa Rüştiyesi'nde okudu. Ayrıca medrese eğitimi gördü. Medresede Arapça ve Farsça, daha sonra gittiği Avrupa'da Fransızca ve İngilizce öğrendi.

1865'te açılan bir sınavı birincilikle kazanarak öğretmen oldu. Bursa, Simav ve Filibe'de öğretmenlik ve medrese hocalığı yaptı. Okullarda konferanslar, camilerde vaazlar verdi. Daha sonra, halkı ayaklanmaya kışkırttığı gerekçesiyle görevinden alındı. 1867'de İstanbul'a dönerek etkinliğini gazeteci olarak sürdürdü; *Muhbir*'i çıkarmaya başladı. Devlet yönetimini elinde tutan Âli ve Fuad paşaların sert tutumlarına karşı çıkan yazıları nedeniyle Mayıs 1867'de gazete kapatıldı; Ali Suavi, Kastamonu'ya sürüldü. Yeni Osmanlılar'ı koruyan Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımıyla, Ağustos 1867'de Paris'e kaçmayı başaran Ali Suavi, oradan Londra'ya geçerek *Muhbir*'i burada yayımlamaya başladı.

Avrupa'daki etkinliği

Ülke dışında çıkarılan ilk Türkçe gazete olan *Muhbir*'in Yeni Osmanlılar'ın yayın organı olması düşünülmüştü. Ama daha ilk sayıdan başlayarak Ali Suavi'nin bağımsız hareket etmesi, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile arasının açılmasına neden oldu. Mustafa Fazıl Paşa da parasal desteğini çekti. Ali Suavi, 1868'de 50 sayı çıkan *Muhbir*'in yayımına son verdi. 1869'da Paris'e giderek orada kendi olanaklarıyla *Ulûm* dergisini çıkarmaya başladı. *Ulûm*'un eki olarak yayımladığı, tarih, coğrafya, ekonomi, ilahiyat, arkeoloji vb. konularda bilgi veren alfabetik *Kamusü'l-ulûm ve'l-Maarif* Batılı anlamdaki ilk Türk ansiklopedisidir. Ama, bu ansiklopedinin yalnızca beş formasını yayımlayabildi. 1871'de Almanlar'ın Paris'i kuşatması üzerine gazetesini Lyon'a taşımak zorunda kaldı. Bu dönemde, Yeni Osmanlılar'ın amaç ve kişiliklerini hicvetmeye başlamıştı. Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönerek Âli Paşa hükümetinde görev alması üzerine onu ihanetle suçladı. Abdülaziz in bağışladığı Yeni Osmanlılar İstanbul'a dönmeye başlayınca, Ali Suavi, II. Abdülhamid tahta geçtikten sonra, meşrutiyet aleyhinde yazdığı yazılarla padişahın güvenini kazandı. 1876'da özel afla İstanbul'a dönerek padişahın müşaviri oldu.

II. Abdülhamit, Batı kaynaklarının Türkçe'ye çevrilmesi için bir Tercüme Heyeti kurdurmuştu. Bu kurula Ali Suavi'nin de girmesini istedi, ama öteki üyeler, Namık Kemal ve Ziya Paşa buna karşı çıkınca kurulu dağıttı. Ali Suavi 1877'de Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) müdürlüğüne getirildi. Avrupa'da evlendiği İngiliz eşini müdür yardımcısı yapması tutucu çevrelerin tepkisine yol açtı. Buna, hırçın ve uzlaşmaz tutumu da eklenince, bir yıl sonra görevinden alındı.

O günlerde, Meclis-i Mebusan kapatılmış, Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı ordusunun yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Ruslar'ı Osmanlılar'ın en büyük düş-

manı sayan Ali Suavi, onlara ödün verecek bir antlaşmaya karşıydı. Abdülhamid'i Ruslar'a karşı durmaya ikna edemeyince, başka seçeneklere yöneldi. Tahta V. Murad'ı geçirmek amacıyla Rumeli'den İstanbul'a gelmiş savaş göçmenlerinden beş yüz kadar kişiyi yanına alarak, 1878'de, V. Murad'ın gözetim altında tutulduğu Çırağan Sarayı'na baskın yaptı. Ama, Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa tarafından öldürüldü.

Çırağan baskını

Yeni Osmanlılar Şeriatçılık'ı savunurken Ali Suavi halifeliğin kaldırılmasından, namaz surelerinin Türkçeleştirilmesinden yanaydı. Bu nedenle, laikliğin ilk savunucularındandır. İslamiyet'in, özünden sapılmaksızın, günün gereklerine uydurulmasını savunuyordu. Faizin haram olduğu gerekçesiyle bankalara karşı çıkanları eleştiriyor ve bir Müslüman bankası kurulmasını istiyordu.

Osmanlı Devleti'ne bağlı uluslara özerklik verilerek imparatorluğun bir konfederasyona dönüştürülmesini, böylece Türkler'in kendi kaynaklarına yönelerek daha sağlam bir devlet yapısına kavuşacağını savunuyordu. Latin haflerinin kabul edilmesinden, Türkçe sözcükler kullanılmasından yanaydı.

• **YAPITLAR:** *Arabi ibare Usulü'l-Fıkh Nam Risale*, 1868; *Türkiye fi Sene 1289*, 1869; *Türkiye fi Sene 1290*, 1870; *Kamusü'l ulûm ve'l-Maarif*, 1870; *Türkiye Sene*, 1871; *Hive*, 1873; *Devlet Yüzonaltıbuçuk Milyon Lira Borçtan Kurtuluyor*, 1873; *Hukukü'ş Şevari*, (ö.s.), 1908; *Âli Paşa'nın Siyaseti*, (ö.s.), 1909; *Defter-i Amal-i Âli Paşa*, ty.

• **KAYNAKLAR:** F.R. Atay, *Başveren Bir İhtilalci*, 1954; İ.H. Danişmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, 1942; M.C. Kuntay, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi*, 1946; İ.H. Uzunçarşılı, "Ali Suavi ve Çırağan Vakası", *Belleten*, VIII (29), 1946.

İstanbul Millet Kütüphanesi

Dört divanı

ALİ ŞİR NEVAÎ
(1441 - 1501)

Türk ozan. Yapıtlarıyla Çağatay Türkçesi'ni edebi bir dil durumuna getirmiştir.

9 Şubat 1441'de Herat'ta doğdu, 3 Ocak 1501'de aynı yerde öldü. Uygur Türkleri'nden Gıyaseddin Kiçkine Bahşi'nin oğludur. Ataları uzun yıllar Timurlular'a hizmette bulunmuşlardı. Ali Şir Nevaî, Mirza Baykara'nın torunu Hüseyin Baykara ile birlikte büyüdü. Her ikisi de, Şahruh'un 1447'de ölümünden sonra Horasan'a egemen olan Ebu'l-Kasım Babür tarafından korundular. 1459'da başa geçen Ebu Said'e de hizmet eden Ali Şir Nevaî daha sonra öğrenimini tamamlamak için Semerkant'a gitti. Hüseyin Baykara'nın 1469'da tahta çıkmasına değin burada kaldı. Bu sırada birçok ozan ve düşünürle tanıştı. 14 Nisan 1469'da Hüseyin Baykara'nın çağrılısı olarak Herat'a gitti ve törenle karşılandı. Hemen ardından Hüseyin Baykara'nın mühürdarlığına atandı ve onun en güvendiği adamlarından biri oldu.

1470'te Herat'ta çıkan bir kargaşa üzerine Hüseyin Baykara kenti bırakıp çekilmek durumunda kalmıştı. Bunu fırsat bilen Şahruh'un oğullarından Yadigâr Mehmed, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yolladığı güçle Herat'a girdi. Bir süre sonra Hüseyin Baykara da ordusu ile Herat önlerine geldi. Çatışma sonunda Hüseyin Baykara Herat'ı geri aldı. Ali Şir Nevaî de divan beyliğine atandı.

Ali Şir Nevaî, büyük dostu Câmi'nin irşadı ile 1476'da Nakşibendî tarikatına girdi. Ali Şir Nevaî'nin gerçek anlamda edebi çalışmaları bu tarihten sonra başladı. Bu arada devlet yönetimindeki yolsuzluklar gittikçe artmakta, sultan olaylar karşısında ilgisiz davranmaktaydı. Ali Şir Nevaî'nin tüm uyarıları etkisiz kalıyordu. 1487'de 15 ay süre ile Esterâbad'a vali olarak gönderilip başkentten uzaklaştırıldı. Ama bu gözden düşme uzun sürmedi. Ali Şir Nevaî, Esterâbad'dan dönünce yeniden divan beyliğine atandı ve bu görevi kendi isteğiyle ayrıldığı 1490 yılına değin sürdürdü. Bundan sonra da Hüseyin Baykara'nın nedimi olarak yaşadı.

Ülkenin ve yönetimin içinde bulunduğu zor koşullara karşın Nevaî yazınsal çalışmalarını sürdürdü. Son yıllarında *Lisanü't-Tayr* (1498); *Muhakemetü'l-Lugateyn* (1499); *Siracü'l-Müslimin* (1499); *Mahbubü'l-Kulub* (1500) gibi yapıtlarını bitirmeyi başardı. 3 Ocak 1501'de Herat'ta öldü.

Ali Şir Nevaî, küçük yaştan beri edebiyatla ilgilenmişti. Babasının Herat'taki evi ozan, ressam ve müzikçilerin toplantı yeri gibiydi. Burada Doğu'nun ünlü klasiklerini okuma olanağı buldu. 12 yaşında iken, ünlü ozan Mir Şahi ile mektuplaştı. 14 yaşında, genç bir ozan olarak kendisini çevresinde tanıttı. İlk şiirleri Farsça'ydı. Çünkü o dönemde gençler arasında Farsça şiir yazmak bir hüner sayılıyordu. Daha sonraları yazdığı *Muhakemetü'l-Lugateyn*'de bu olayı "bilinçlenince Türkçe yazmaya başladığı" biçiminde açıklamıştır. Dört divan dolduran şiirlerini *Hazainü'l-Maani* adı altında topladı (1496). Bu dört divan şu adları taşır. 1. *Garaibü's-Sıgar*; 2. *Nevadirü'ş-Şebab*; 3. *Bedaiü'l-Vasat*; 4. *Fevaidü'l-Kiber*.

Ali Şir Nevaî şiirlerini sistemli bir biçimde toplayıp divan haline getirmiştir. Başka ozanlarda olduğu gibi 28 harfle değil, 32 harfle gazeller yazmıştır. Her harf altında topladığı şiirlerini de konularına göre bölümlemiştir. Böylece divanlarını bir kuyumcu gibi özenle işlemiştir. Dört divanındaki beyit sayısı 55.000'in üzerindedir. Bu dört Türkçe divandan başka bir de Farsça divanı vardır. Farsça divanında yaşamı boyunca Farsça olarak yazdığı gazelleri ile

yine aynı dilde yazılmış 6 kaside, 1 müseddes, 1 terci-i bent (mersiye), çeşitli kıtalar, rubailer ve tarih kıtaları yer alır. Farsça divanın beyit sayısı 12.000'dir.

Ali Şir Nevaî kaside ve gazelde üstad olarak Türk ozanlarından Lütfi ve Sekkaki'yi göstermiştir. Fars şairlerinden Emir Husrev Dehlevî, Hafız Şirazî ve Câmi'yi övmüştür.

Ali Şir Nevaî'nin hamsesi de büyük önem taşır. Hamse yazmak eski şairlerce ustalığın ve başarının ölçüsü sayılmıştır. Ali Şir Nevaî hamse yazma işine 1483'de girişmiştir. 46.000 beyit tutan hamsesini iki yıl gibi kısa bir sürede 44 yaşında iken bitirmiştir. Bu hamsede yer alan mesneviler, daha önce yazılmış mesnevilere birer karşılık niteliğindedir. Bu mesnevilerden *Hayretü'l-Ebrar* (1483), Nizamî'nin *Mahzenü'l- Esrar*'ına karşılık olarak kaleme alınmıştır.İçinde 20'yi aşkın öykü vardır. Ali Şir Nevaî, ele aldığı konuları işlerken çağının toplumsal yaşamını da eleştirmiş, zamanın iki yüzlü softalarını, bilgiyi küçümseyen, bilgisizi değerli sayanları yermiştir. Görevini kötüye kullananlara çatmış, büyüklük taslayan mevki sahiplerini uyarmaya çalışmıştır. Bu öykülerde alçakgönüllüğü övmüş, sözü düşünerek söylemeyi salık vermiştir.

Ali Şir Nevaî'nin ikinci mesnevisi olan *Ferhad ü Şirin* de Nizamî'nin *Hüsrev ü Şirin*'ine ve başka mesnevilere yanıt olmasına karşın, özgün bir yapıttır. Nevaî yalnız konu ve kahramanların adını almış, olayları büsbütün değiştirerek yepyeni bir yapıt yaratmıştır. Ferhad'a efsanevi bir kişilik vermiş, onu önce masal çerçevesi içinde ejderle dövüştürmüş, ölümle karşı karşıya getirmiş, sonra yaşam sahnesine çıkarıp vefalı bir dost, içli bir âşık, zavallılara yardım eden bir insan, zalimlerle çarpışmaktan yılmayan bir yiğit olarak betimlemiştir. Böyle bir tip Ali Şir Nevaî'nin kişiliğine ve eğilimine uygundur. Şirin ise, Ali Şir Nevaî'de ince, vefalı, içli bir kadındaki tüm üstünlükleri taşır, düşünce ve davranışlarında abartmaya kaçmaz, çelişkilere sürüklenmez. Nevaî böyle bir tip yaratmak isteği ile Şirin'i özenle işlemiştir.

Leyli vü Mecnun (1484), Arabistan'dan kaynaklanan bir aşk öyküsüdür. Kays adlı içli bir ozanın sevgilisi Leylâ için yazdığı şiirler sonradan bir divan biçimine dönüşmüş, Kays umutsuz aşkın temsilcisi olmuştur. İran edebiyatında bu olayı ilk kez planlı bir öykü biçimine sokan Nizamî'dir. Ali Şir Nevaî ise öyküye oldukça doğal bir biçim vermiştir.

Seb'a-i Seyyar (1484-1485), Ali Şir Nevaî'nin hamsesinde yer alan dördüncü mesnevidir. Nizamî' nin *Heft Peker* ve Emir Husrev Dehlevî'nin *Heşt Bihişt* mesnevilerine yanıttır. Ali Şir Nevaî bu mesnevisini, konuyu Nizamî'den alarak ve Emir Husrev' den yararlanarak yazmış; ama olayları ve olayları birbirine bağlayan nedenleri hayli değiştirerek, kendi düşüncesine uygun yepyeni bir yapıt ortaya koymuştur. 5.000 beyit tutan bu mesnevinin en büyük özelliği olayın içindeki masalların yama olmaktan çıkartılıp belli bir gerilim çizgisine oturtulmasıdır.

Sedd-i İskenderî (1484-1485), Ali Şir Nevaî'nin hamsesindeki beşinci mesnevidir. Nizamî'nin *İskendername*'siyle Emir Husrev'in *Ayine-i İskenderî*'sine karşılıktır. Yapıt, Makedonya Kralı İskender'in yaşam öyküsünü ve serüvenlerini kapsar. Ancak İskender, İslam düşünü içinde ele alınmıştır. Öykü bölümlere ayrılmış, her bölümün sonuna konu ile ilgili bir düşünce eklenmiştir. Ayrıca İskender'in Aristoteles'le konuşmalarını içeren ve daha önce yazılmış İskendername'lerde bulunmayan dört bölüm eklenmiştir. Ali Şir Nevaî bu yapıtında adalet, af, doğruluk gibi hükümdarlarda bulunması gereken özelliklerin Hüseyin Baykara ve oğlunda da bulunmasını dilemiş, verdiği öğütler ve anlattığı öykülerle onlara ders vermek istemiştir. Aristoteles'in İskender'in sorularına verdiği yanıtlar da birer ders niteliğindedir. Gerçekte Aristoteles Ali Şir Nevaî'yi temsil eder. Yarattığı İskender de, taşıdığı niteliklerle bir Türk hakanıdır; insanların iyiliği ve mutluluğu için çalışan, halkı zulümden koruyan adaletli ve yüksek bir hükümdar, olgun bir düşünürdür. Tüm bunlar dışında Ali Şir Nevaî İskender'i olanaklar ölçüsünde tarihi çerçeve içine oturtmak istemiştir. Ali Şir Nevaî'nin öykücülükteki gücü bu yapıtta öteki mesnevilerden daha çok göze çarpmaktadır.

Hamsesinde yer alan mesneviler

Ali Şir Nevaî, bir değişim döneminin yetiştirdiği bir sanatçıdır. Görüşleri özellikle mesnevilerinde ortaya koymuştur. Timurlu saltanatının bunalım geçirmekte olduğunu görmüş, buna önlemler düşünmüştür. Türk dili ve yazınının Orta Asya'da yüzyıllarca kendi gidişine bırakılmasına karşı çıkmış, bu dili canlandırmak için çaba göstermiştir. Çağatayca onun elinde üstün bir yazın dili durumuna gelmiş, Çağatay yazını onunla ilk doruğuna ulaşmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Hamse:** *Hayretü'l Ebrar; Ferhad ü Şirin; Leyli vü Mecnun; Seb'a-i Seyyar; Sedd-i İskenderi.* **Divan:** *Garaibü's-Sıgar; Nevadirü's Şebab; Bedaiü'l-Vasat; Fevaidü'l-Kıber* . **Farsça divan:** *Lisanü't Tayr; Muhakemet'ül-Lugateyn; Siracü'l Müslimin; Mahbubü'l-Kulub; Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemayimi'l-Fütüvve,* (ö.s.),. K. Eraslan (yay.), 1979.
- **KAYNAKLAR:** A.S. Levend, *Ali Şir Nevaî*, 4 cilt, 1965-1968, (bibliyografya içerir).
- **BAKINIZ:** HAFIZ ŞİRAZÎ, KAŞGARLI MAHMUD.

ALİ TAKÎ
(811-835)

Arap din adamı. On İki İmam'ın dokuzuncusudur.

Muhammed b. Ali Takıyy'il-Cevâd Medine'de doğdu. Bağdat'ta öldü. Halife Ali'nin torunlarından sekizinci imam Ali Rıza'nın oğludur. Annesi Sebike' dir. Lakabı Taki (Tanrıdan korkan) ve Cevâd'dır. (Cömert).

Babasıyla Merv'de Abbasî halifesi Memun'un yanındayken halifenin kızı Ümmü'l-Fazl ile evlendi (830). Abbasî halifesi Mutasım tahta çıkınca Ali Taki'yi Bağdat'a çağırdı. Buraya geldikten kısa bir süre sonra öldü. Bir söylentiye göre Memun'un kızıyla evlenmesine karşı olan Abbasî yandaşları Ümmü'l-Fazl'ı kandırarak Ali Taki'yi zehirletmişlerdir.

Büyükbabası Musa Kâzım'ın Şiîler'ce kutsal sayılan Bağdat'taki türbesi yanına gömüldü. Ali Taki

babasından ve atalarından duyduğu Hadisler'i aktarmıştır.

• KAYNAKLAR: Fazlullah Rahimî, *Eimme-i Hüda*, 1914; A. Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 1979.

ALİ UFKÎ
(1610- 1675)

Polonya asıllı Osmanlı musiki bilgini ve besteci. Çağına ve daha öncesine ait birçok musiki parçasının kaybolmamasını sağlayan bir nota kitabı oluşturmuştur.

Kimi kaynaklara göre, Polonya'nın Lwov kentinde doğdu. İstanbul'da öldü. Doğum ve ölüm tarihlerinde kesinlik yoktur. Asıl adı Albert Bobowski'dir; Osmanlı saray çevresinde ve Avrupa'da Ali Bey olarak tanındı. Latince yazdığı kitaplarında adı Albertus Bobovius diye geçer. Kendi ifadesine göre, Kırım Türkleri tarafından kaçırılıp esir olarak İstanbul'a gönderilmiştir.IV. Murad zamanında İstanbul'a geldiği sanılmaktadır. Müslüman olduktan sonra, on dokuz yıl Enderun'da bilim ve sanat çalışmalarını sürdürdü. Çeşitli Doğu ve Batı dillerini, dini ve dindışı Türk musikisini öğrendi. Santur çalmakta ustalık gösterdi. Beste çalışmaları ve Ufkî mahlasıyla şiir denemeleri yaptı. On dokuz yıllık sürenin sonunda, Mısır'a gitti, oradaki yaşamına ilişkin bilgi yoktur.

İstanbul'a döndükten sonra Sultan İbrahim ve IV. Mehmed dönemlerinde sarayda saz sanatçılığı yaptı. IV. Mehmed zamanında devlet memuru oldu; sarayda ve savaş antlaşmalarında, 1673'e değin padişahın tercümanlığını yaptı. Görevli olarak birçok Batı ve Doğu ülkesine gönderildi.

Ali Ufkî çok yönlü bir fikir ve sanat adamıdır. Musiki bilgini, besteci, dilci, ansiklopedici, çevirmen, anı yazarı, seyahatnameci ve şair olarak çeşitli alanlarda pek çok yapıt vermiştir. *Kutsal Kitap*'ı Türkçe'ye çevirmiştir. Batı Musikisi'ni öğrenmiş, minyatürle uğraşmıştır. Kaynaklarda, Latince, Yunanca, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Lehçe de dahil olmak üzere on yedi dil bildiği belirtiliyor. Yapıtlarında, Osmanlı padişahlarının yaşayışı, Türk görenekleri ve devlet sistemi hakkında bilgi verir.

Mecmua-i Sâz ü Söz adlı nota kitabı en önemli yapıtıdır. Tek nüshası Londra'da British Museum'da bulunan bu yapıt 1948'e değin Türkiye'de bilinmiyordu. Bir rastlantı sonucu tarihçi Çağatay Uluçay yapıtı bulup bir makaleyle tanıttı. Daha sonra yapıtın mikrofilmi alındı. 1976'da da tıpkıbasımı yapıldı.

Mecmua-i Sâz ü Söz öncelikle bir musiki antolojisidir; kitap çok sayıda musiki parçasının notalarıyla halk şiirlerinden meydana gelmiştir. Yazar, ayrıca, bu eserlerin bestecileri, şairleri ve dönemleri hakkında bilgi verir. Kendi bestelediği parçalarla şiirleri de bu kitaptadır. 22 fasılda toplanan musiki parçalarının yazımında sağdan sola doğru giden ve "fa" anahtarına göre yazılan bir Batı notası kullanılmıştır. Notaları verilen eserlerin çoğu 1948'e değin bilinmiyordu. 15.-17. yy'lara ait yüzlerce musiki ürünü bu kitabın bulunmasıyla unutulmaktan kurtulmuştur. Bu bakımdan, yapıt, Türk musikisi için büyük değer taşır.

Mecmua-i Sâz ü Söz üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Londra'dan getirilen mikrofilm üzerinde ilk incelemeyi Sadettin Arel yaptı; yapıtı Kantemiroğlu'nun *Edvar*'ıyla karşılaştırdı. Haydar Sanal, Ali Ufkî'nin mehter musikisi örneklerini yayımladı; Yılmaz Öztuna, kitapta adları geçen bestecilerin biyografilerini araştırdı; Gültekin Oransay, dini musiki örneklerini inceledi; Şükrü Elçin, yazarın yaşamı ve yapıtını değerlendirdi; halk edebiyatıyla uğraşanlar da kitapta şiirleri bulanan şairleri tanıtıcı yazılar yazdılar.

• YAPITLAR (başlıca): *Mecmua-i Sâz ü Söz* (ö.s), Ş. Elçin (yay), 1976; *Türkçe Sözlük; Grammatica; Dialogues en français et turc*; Beste: *Peşrev, Beste, Yürük Semai, İlahi, Şarkı, Türkü* biçimlerinde toplam 14 eser.

• KAYNAKLAR: H.S. Arel, "300 Küsur Senelik Nota Mecmuası Hakkında", *Musiki Mecmuası*, (45), 1951; Ş. Elçin, "Ali Ufkî'nin Bilinmeyen Besteleri", *Türk Kültürü*, (121), 1972; C. Engin, "Mecmua-i Sâz ü Söz", *Musiki Mecmuası*, 233 vd; C. Öztelli, "Ali Ufkî, Karacaoğlan ve İstanbul", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi* (239), 1969; H. Sanal, *Mehter Musikisi*, 1964; Ç. Uluçay, "Mecmua-i Sâz ü Söz", *Türk Musiki Dergisi*, (14), 1948.

ALİ ULVİ
(1926)

Türk karikatürcü. 1950 karikatür kuşağının en önemli sanatçılarındandır.

İstanbul'da doğdu. Tam adı Ali Ulvi Ersoy'dur. Balıkesir Öğretmen Okulu ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğrenim gördü. Küçük yaşta Cemal Nadir'le Vedat Günyol'un çıkardığı *Arkadaş* dergisinin kadrosuna girdi. 1947-1949 arasında Sedat Simavi'nin *Karikatür*, Ramiz Gökçe'nin *Mizah* dergilerinde çalıştı. 1950-1956 arasında ABD'de bulundu. Twentieth Century Fox film şirketinde, Fieldson Studio'da afiş ressamlığı yaptı. Charles Schlaifer reklam şirketinde karikatür ve desenler çizdi. Yapıtları *New Yorker, Look, Esquire* ve *Punch* gibi dergilerde yer aldı. Türkiye'ye döndükten sonra, 1950'lerin önemli karikatür dergileri *41 Buçuk, Dolmuş* ve *Tef*'te karikatürcülüğünü sürdürdü. 1960'larda *Yön* dergisinde çizdi. Halen karikatürlerini *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlayan sanatçı, yurt içinde ve yurt dışında birçok ödül kazanmıştır.

Ali Ulvi, önceleri ressam olmak istemesine karşın, daha sonra karikatürün etkisine kapıldı. İlk karikatürü 1940 yılında *Çocuk Sesi*'nde yayımlandı. Başlangıç yıllarında Cemal Nadir'in büyük yardımlarını gördü, etkisi altında kaldı. Daha sonraları, karikatürde "çizgide mizah" anlayışını geliştiren kuşağın içine girdi; yazıyı ikinci plana attı, kolay anlaşılırlıktan uzak bir mizah geliştirdi. Yaklaşık otuz yıldır günlük bir gazetede çalışmış olmanın getirebileceği kendi kendini yineleme tehlikesine düşmeden,

gündemdeki politik gelişmeleri uştalıkla izledi. Karikatürlerinde kişi gülünçleştirmesi yerine durum ve düşüncelerle alay etti. Kendi nitelemesine göre de yapıtları birer "makale-karikatür"dür.

Ali Ulvi Ersoy, Türk basın karikatürcülüğünde, 1950 sonrası açılan yeni bir çığırın en önemli temsilcilerinden biri olarak etkisini sürdürmektedir.

• BAKINIZ: CEMAL NADİR, TURHAN SELÇUK.

ALKAİOS
(İÖ 7-6. yy)

Eski Yunanlı lirik şair. Sonradan "Alkaik" adı verilen ve başka şairlerce de kullanılan bir ölçü geliştirmiştir.

Midilli adasında Mytilene'de yaşamış soylu bir ailenin oğludur. Yaşamı ayrıntılarıyla bilinmemekle birlikte, Sigeum'da Atinalılar'a karşı savaştığı, yurttaşları arasındaki iktidar mücadelelerinde yer aldığı bilinmektedir. Çeşitli iç kavgalar sonucu iktidara gelen Tiran Pittacus'a karşı çıkması yüzünden sürgüne gönderildiği, bu arada Mısır'ı ziyaret ettiği söylenir.

Sappho ile çağdaş olan Alkaios'un şiirleri İÖ 2. yy'da on kitapta toplanmışsa da bunların hiçbiri bugüne ulaşmamıştır. Yazdıkları yalnızca başka yazarlarca yapılan alıntılar ve bulunabilen kimi şiir parçacıklarından bilinmektedir. Şair, tanrıları ve yarı tanrıları yücelten ilahiler, aşk şarkıları, içki şarkıları ve politik şiirler yazmıştır. Karşıtlarına karşı son derece kinli ve öfkeli olan Alkaios politik şiirlerinde özellikle Pittacus'a şiddetle saldırır.

Şiirlerinden bugüne ulaşan parçacıklara dayanarak Alkaios'un çağının bilincinde bir yazar olduğunu, İÖ 6. yy Ege kent devletlerinin yaşam değerlerini yansıtmaya çalıştığını söylemek olasıdır. Destansı bir dili, güçlü bir ölçü anlayışı vardır. Alkaios'un yarattığı ya da geliştirdiği "Alkaik" adı verilen ölçü daha sonra Horace tarafından da uygulanmıştır. Alkaios'un aynı adada, aynı çağlarda yaşamış olan Sapphoya eğilimini dile getiren dizeleri de vardır.

• BAKINIZ: SAPPHO.

ALKAME b. ABADE
(6-7. yy)

Arap şair. İslam öncesi Arap şairlerinin en ünlülerindendir.

Alkame b.Abade el-Temimi, 6. yy'ın sonu ile 7. yy'ın başlarında yaşamıştır. Temim boyundandır. Ünlü şair İmruül-Kays'ın çağdaşıdır. Onunla karşılıklı şiirleri vardır. Söylentiye göre İmruü'l-Kays, Alkame b.Abade'yi şairlikte kendisinden daha üstün bulan karısını boşamış, Alkame de bu kadınla evlenmişti. Bu yüzden el-Fahl (üstün) lakabıyla anılmıştır.

Şiirlerinin çoğu, Benî Lahm ile Benî Gassan kabileleri arasındaki savaşları anlatır. Söylentiye göre, Benî Gassan Meliki el-Haris b.Cebele'nin tutsak ettiği kardeşi Şa's'ı, okuduğu birkaç kaside karşılığında kurtarmıştı. El-Kulâb Savaşı'nın (622) ikinci gününü anlatan ünlü şiiri olgunluk dönemi ürünüdür. Dişi deve ile devekuşu arasındaki yarışı anlatan uzun şiiri de çok tanınmıştır.

• YAPITLAR: *Divan*, (ö.s.), A. Socin (yay.), 1867.

• BAKINIZ: İMRUÜ'L-KAYS.

ALKAMENEOS
(İÖ 5. yy)

Eski Yunanlı heykelci. Yunan sanatında dramatik öğelerin ve anlatımcı eğilimlerin ağırlık kazandığı bir dönemde, bu özellikleri yansıtan ürünler vermiştir.

Limni adasında doğdu. Pheidias'ın öğrencisi oldu, onun kimi yapıtlarının son işçiliğini gerçekleştirmesiyle ün kazandı. Bu çalışmalarının önemli örnekleri Atina Agorası'nda yer alan *Demirci Hephaistos* ve *Bahçeler Afroditi* adlı heykellerdir. Yazılı bir kayıttan, Bergama'daki *Hermes Propylaios* adlı büstün de onun yapıtı olduğu anlaşılmaktadır. Akropolis'te mermer bir heykel grubu olan, harap durumdaki *Prokne ve Oğlu Itys*'in Alkameneos'un özgün bir yapıtı olduğu sanılmaktadır. Yaşamı ve yapıtları hakkında fazla bilgi bulunmayan Alkameneos'un, Atina'da öldüğü biliniyor.

Alkameneos'un yaşadığı dönemde Yunan tiyatrosu olgun bir aşamaya ulaşmış, heykelde de hareketli kompozisyonlar ve dramatik bir anlatım öne çıkmıştı. Pheidias gibi, Alkameneos'un yapıtlarında da dönemin bu sanat özellikleri bulunmaktadır. 2. yy'da yaşamış bir Yunan gezgini olan Pausanias'a göre, Olympia'daki Zeus tapınağının batı cephesindeki üçgen alınlığının heykelleri Alkameneos'un ürünüdür. Ancak, bu iddia kesinlikten uzak ve büyük bir olasılıkla yanlıştır. Söz konusu alınlıkta, figürler eskiden olduğu gibi birbirleriyle orantısız büyüklüklerde gösterilerek değil, yaptıkları hareketlerin düzenlenmesiyle üçgen çerçeveye oturtulmuş, kimi inançları, öyküleri canlandıran bir tarzda işlenmiştir. Bu özellikler nedeniyle alınlığın Alkameneos tarafından yapılmış olabileceğinin sanılması, doğru olmasa bile sanatçının üslubu hakkında fikir vermesi açısından önem taşır.

• YAPITLAR: *Prokne ve Oğlu Itys; Hermes Propylaios; Demirci Hephaistos; Bahçeler Afroditi.*

• BAKINIZ: PHEİDİAS.

Yesemek, Tilmen ve Gedikli

ALKIM, Uluğ Bahadır
(1915 - 1981)

Türk arkeolog. Anadolu arkeolojisine ve Hitit filolojisine önemli katkılarda bulunan kazıları yönetmiştir.

İzmir'de doğdu. Doktor olan babasının görevi nedeniyle ilk ve ortaöğrenimini çeşitli illerde ve ilçelerde tamamladı. 1935 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde o zamanki adı ile Eti Sümer Filolojisi, Arkeoloji ve Eski Çağ Tarihi Bölümü'ne girdi; Eski Önasya dilleri, arkeoloji ve felsefe tarihi okudu. 1939'da mezun oldu.

1941 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Hititoloji asistanı olarak çalışmaya başladı. 1944'te doktor, 1945'te doçent oldu. 1960 yılında profesör olan Alkım, H. T. Bossert'in ölümü nedeniyle boşalan Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri Bölümü'ne başkan seçildi ve yaşamının sonuna değin bu görevi sürdürdü. Türkiye dışında çeşitli uluslararası kongrelere katıldı; bildiriler sundu; Almanya, İngiltere ve Hollanda'nın çeşitli üniversitelerinde konferanslar ve seminerler verdi. 1962-1975 arasında Robert Kolej Yüksek Okulu Beşeri Bilimler Bölümünde ek görev aldı ve 1963-1964 arasında bu okulun Türk müdürlüğünü yaptı. Boğaziçi Üniversitesi Arkaometri Enstitüsü'nün kurulmasında önemli katkıları oldu.

1947'de Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçilen Alkım, bundan sonra yaptığı arkeolojik araştırma ve kazılarını bu kurum adına yürüttü. Alkım, Türk Dil Kurumu, Société de Préhistorie Française, British Institute of Archeology in Ankara, Deutsche Orientgesellschaft ve Alman Arkeoloji Enstitüsü üyesi idi.

İlk kazıları

Alkım, 1939'da Vize, 1942'de Alacahöyük ve 1947'de Tel Açana kazılarına katılarak ilk deneyimlerini kazanmıştır. 1947 yılında Adana yakınındaki Karatepe-Aslantaş yöresinde Bossert ile birlikte çalışmıştır. Bu bölgenin çok önemli ve aydınlatıcı eserler içerdiğini saptayan araştırma ekibi, Alkım başkanlığında Karatepe'de kazıya başlamış ve Karatepe-Aslantaş'ta Geç Hitit Çağı'na ait bir sınır kalesi ile av yerini ortaya çıkarmıştır. Kalınlığı 4 m'yi bulan bir surla çevrili olan kalenin tepe kesiminde Bit-Hilani tarzında inşa edilmiş bir yapı kalıntısı bulunmuş, bu kalıntı, kale yöneticisinin oturduğu bir yapı olarak nitelendirilmiştir. Burada yapılan kazı ve restorasyon çalışmaları, ileriki aşamalarda Halet Çembel tarafından yürütülmüş ve Karatepe bir açık hava müzesine dönüştürülmüştür.

Alkım, Karatepe'nin kuzey ve güney ile olan ilişkilerini belirlemek ve başka ören yerlerinin bulunup bulunmadığını öğrenmek amacıyla, Antitoros ve Orta Amanos bölgesinin tarihi coğrafyasını araştırmış; eski yol şebekesini, anıt ve örenleri belirlemiştir. 1947 - 1957 arasında bu bölgeyi adım adım taramış ve bir Hitit kabartması, 3 Aramî yazıt, Geç Roma çağından 40 Yunanca yazıt ile 5 Yunanca kaya yazıtı, Roma çağından 2 kaya kabartması, 8 Roma çağı ören yeri, 4 Orta Çağ ören yeri ve 19 kale saptamıştır.

1958'de İslahiye Bölgesi Kazı ve Araştırma Kurulu başkanlığına getirilen Alkım, Orta Amanos Dağları'nda tarihi coğrafya araştırmalarını sürdürmüştür. 1957 - 1961 arasında bu bölgede bulunan Yesemek taş ocağı ve heykel atölyesinde, 1958 - 1972 arasında Tilmen, 1964 - 1967 arasında Gedikli ve 1966-1967'de ve 1970'te Kuruşkal höyüklerinde kazılar yapmıştır.

Yesemek taş ocağı ve heykel atölyesi kazı ve araştırması Antik Çağ'da bazalt kayalardan taş kesilmesi, çıkarılması, heykel taslaklarının biçimlendirilmesi gibi teknik konuların aydınlanmasını sağlamıştır. Ayrıca bölgede bulunan antik kentlerin heykel kaynağı olarak da bu atölyenin tarih içindeki önemi belirlenmiştir.

Gaziantep'teki İslahiye ilçesinin 10 km kadar doğusunda yer alan, Karasu Irmağı kıyısında 21 m yükseklikte bir höyük olan Tilmen'de 1958'de Alkım başkanlığında kazıya başlanmıştır. 1972'ye değin süren kazılarda bu höyüğün yerleşme katları belirlenmiştir. Burada yapılan kazılarda, sur kesiminde üç giriş bulunmuş ve surun mimarlık üslubu ile İÖ 2000 yılı sonu ile İÖ 1000 yılı başına tarihlenebileceği saptanmıştır.

Alkım, Tilmen höyük tepesinin en üstünde mimari kalıntı vermeyen, ancak küçük buluntularla İslami çağların, Bizans, Roma, Helenistik dönemlerin ve Demir Çağı'nın varlığını gösteren bir kat saptamış ve bunu kat I olarak adlandırmıştır. Kat II'de ise İ Ö 18. yy'a tarihlenen saray yapısı çıkarılmış ve saray avlusunda açılan sondaj çukurunda III. katın evreleri belirlenmiştir. Burada çıkarılan "Habur Keramiği" ve "Boyalı Suriye Kapları" bu katın İÖ 19. yy - 18. yy'a tarihlenmesini sağlamıştır. Daha erken evrelerinde (kat III c-k) İlk Tunç Çağı'nın buluntuları, IV. katta ise Geç Kalkolitik dönem buluntuları çıkarılmıştır.

Tilmen höyük kazıları bu bölgenin kültür sürekliliğini göstermiş ve İÖ 2000'de Yamhad Krallığı'na bağlı bir kentin açığa çıkarılmasını sağlamıştır.

Alkım tarafından kazılan diğer bir höyük de Gedikli'dir. 1964 - 1967 arasında kazılan bu höyükte, Tilmen höyük tepesinde rastlanılan bütün devirler bulunmuştur. Gedikli kalkolitiğinin Amuk Ovası'nın ve Kilikya'nın çağdaşı kültürlerle benzerlikler göster-

Yesemek kazısından bir görünüm

mesi, kültürel yayılım alanını belirlemiştir.

Gedikli'de, eski Önasya'nın ilgi çekici bir nekropolü (toplu mezarlık) bulunmuş ve burada Alkım tarafından ölü gömme âdetleri saptanmıştır. Buna göre, basit toprağa gömü (Helenistik Çağ), başı taşla korunaklı basit toprağa gömü (İÖ 2000), yeraltı oda mezarları ve kremasyon (ölü yakma) mezarları (İlk Tunç Çağı sonu, Orta Tunç Çağı başı) vardır. Kuzey Suriye, Kuzey Mezopotamya ve Anadolu'daki ölü yakma geleneğinin en eski örneği Gedikli'de Alkım tarafından bulunmuştur.

Kuzey Anadolu kazıları

Güney Anadolu'da araştırmalarını tamamlayan Alkım, bundan sonra yeterince araştırılmamış olan Kuzey Anadolu Bölgesi'ni, özellikle Samsun çevresini

Yesemek

Yesemek taş ocağı ve heykel atölyesi, Gaziantep'teki İslahiye ilçesinin 19 km güneydoğusunda, bugünkü Yesemek köyünün yanındaki yamaç üzerinde bulunmaktadır. Burası 1890 yılında Zincirli kazılarını yürüten F.von Luschan* tarafından keşfedilmiş ve yanlış olarak Nurhanlı olarak adlandırılmıştır. Domuztepe'de saptadığı taş ocağını, bölgedeki öteki taş ocakları ile karşılaştırmak isteyen Alkım, Zincirli heykeltıraşlık eserlerinin taş ocağı olarak sözü geçen Nurhanlı'yı (doğrusu Yesemek) yeniden bulmuştur. Burası Yakın Doğu'nun bilinen en büyük taş ocağı ve heykeltıraşlık atölyesidir. 300 x 400 m boyutundadır.

1957 - 1961 yıllarında burada kazı ve araştırma yapan Alkım, Antik Çağ'da taş ocaklarının çalışma düzenini, taş çıkartma, işleme tekniğini incelemiş ve örneklerini ortaya çıkarmıştır. Bu konuda yapılan en gelişkin araştırmanın sonuçlarını bir kitapta toplamıştır. İÖ 1250 - 750 arasında çalışan bu atölye, çağının birçok kentine yüzlerce heykel taslağı hazırlamış ve verilen siparişleri fazlasıyla karşılamıştır.

Alkım, Yesemek atölyesini işleten, heykel taslaklarını işleyen ustaların kökenlerini araştırmış ve ilk dönemde bu ustaların Hurriler'den olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kavimler göçü nedeniyle Hitit Devleti'nin yıkılışından, Şam'al kent devletinin kuruluşuna değin (İÖ 1180 - İÖ 9. yy'ın ilk yarısı) bu atölyenin çalışmadığını saptamıştır. İÖ. 9. yy'dan sonra atölyede çalışan ustaların, bölge halkının çoğunluğunu oluşturan Geç Hitit ve Aramî kökenli olduklarını belirlemiştir.

Yesemek taş ocağı ve heykel atölyesi, eski çağların teknik sorunlarının aydınlanmasını sağlayan bir kazı yeri olarak da önem taşır. Alkım tarafından düzenlenen Yesemek, bugün arkeologların ve sanatseverlerin uğrağı olan bir açık hava müzesine dönüşmüştür.

Handan Alkım'dan

Bir kazıda eşiyle

çalışma alanı olarak seçmiştir. Bölgedeki toprak üstü araştırmalarını 1971 - 1973 yıllarında yapmış ve burada Hitit, Hitit öncesi ve Hitit sonrasına tarihlendirilen elliden fazla yerleşme yeri saptamıştır. Bu araştırmaların problematiği, antik dünyada Anadolu'nun iç ve dış bağlantılarını belirlemek ve Kaşka sorununa çözüm getirmekti. Alkım, yaptığı yüzey araştırmaları sonucunda kazı için İkiztepe höyüğünü seçmiştir.

İkiztepe, Samsun'daki Bafra ilçesinin 7 km kuzeybatısında dört yükseltiden oluşan bir höyüktür. Bu höyük jeolojik verilere göre hem Karadeniz'in, hem de Kızılırmak'ın kıyısında bulunuyordu. Erken Hitit çivi yazılı tabletlerinde geçen "Zalpa" kentinin burada bulunduğu sanılıyordu. Ancak Alkım, burada tablet bulamadı. Alkım, İkiztepe I ve II'de yaptığı kazılarda Karadeniz Bölgesi'nde ilk sistematik kazıları başlatmış ve bölgenin kültür tarihini saptamıştır. Bu bölgede oldukça yoğun Erken-Hitit ve İlk Tunç Çağı yerleşmeleri belirlenmiştir. İkiztepe'de Kalkolitik Çağ'ın ve İlk Tunç Çağı'nın ilk evresinde, Karadeniz kıyılarının Güneydoğu Avrupa ve Ege Adaları ile kültürel ve ticari ilişkileri bulunduğu anlaşılmıştır. Daha geç dönemlerde ise Orta Anadolu ile bağlantı ve ilişkisi olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ormanlık bir bölge olan Karadeniz'de konutlaşmanın, Kalkolitik Çağ'dan beri ahşap malzeme kullanılarak sağlandığı anlaşılmış ve böylece Antik Çağ ahşap mimarisinin araştırılması yolu açılmıştır.

Latince, Eski Yunanca, Hititçe, Lidce, Akadca, Mısır Hiyeroglif dillerinin yanı sıra, İngilizce, Almanca, Fransızca ve İtalyanca da bilen Alkım'ın makale ve yazıları *Belleten*, *Türk Arkeoloji Dergisi*, *Anadolu*, *Türk Tarih Kurumu Kongre Tebliğleri Dergisi*, *Revue Hitite et Asianique*, *Anatolian Studies*, *Bibliotheca Orientalis*, *Orientalia*, *Jahrberichte Ex Oriente Lux* ve *Antolica* gibi süreli yayınlarda yayımlanmıştır. Ayrıca *Archaeologie Mundi* serisinde çeşitli dillerde yayımlanan *Anatolia I* adlı kitabı Anadolu'nun en eski kültürlerinin dünyaya tanıtılmasını sağlamıştır.

Alkım, Karatepe, Yesemek, Tilmen, Gedikli, İkiztepe kazılarıyla ve bu yörelerdeki tarihi coğrafya araştırmalarıyla, Türkiye'de arkeoloji biliminin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. En önemli katkısı ise Orta Anadolu ve Toros'lardaki antik yol şebekesini ortaya çıkarması olmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca): "İslahiye Bölgesinde Türk Tarih Kurumu Adına 1952 - 1962 Yılları Arasında Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar", *TTK Atatürk Konferansları*, 1964; "Gedikli (Karahöyük Kazısı), Birinci On Rapor", *Belleten* XXX, 1966; *Anatolia I*, 1968; *Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar*, 1974.

• **KAYNAKLAR:** B. Brentjes, *Bibliotheca Orientalis*, XXVII, 1970; H. Çambel, *Anadolu Araştırmaları*, VIII, 1980; F. Fisher, *Welt des Orients*, 1969 - 1970; Klengel-Brandt, *Orientalische Literaturzeitung*, 1972.

• **BAKINIZ:** BOSSERT.

ALKİBİADES
(İÖ 450-404)

Atinalı komutan. Çanakkale ve İstanbul boğazlarının denetiminin Atina'ya geçmesini sağlamıştır.

Atina'da doğdu, Frigya'da (Kütahya ve Afyon bölgesi) öldü. Atinalı siyasetçi Kleinias'ın oğlu, Perikles'in yeğenidir. Perikles'in evinde büyüdü, iyi bir eğitim ve öğrenim gördü; aynı zamanda Sokrates'in öğrencisi oldu.

İÖ 431'de başlayan Atina ve Isparta arasındaki Peloponnesos savaşları, İÖ 421'de Atina delegesi Nikias'ın çabasıyla kesilmiş ve Nikias Barışı adıyla bir barış antlaşması imzalanmıştı. Bu, Atina için başarı sayılabilecek bir antlaşmaydı. Ancak, savaş ülke ekonomisini alt üst etmişti. Alkibiades, bu koşullarda siyasi yaşama atıldı ve başkomutan seçildi. Demokratlarla birleşerek Nikias'a karşı cephe aldı. Isparta'nın düşmanı olan Yunan kent devletlerinden Argos, Elis ve Mantinea ile bir ittifak sağladı ve Isparta ile savaşı yeniden başlatarak, Peloponnesos'a bir ordu gönderdi. Ispartalılar, İÖ 418'de Mantinea Savaşı'nda Atina ve Argos ordularını büyük bir yenilgiye uğrattılar. Alkibiades bu başarısızlığından ötürü sürgüne gönderilmek üzereyken, barıştan yana olan Nikias'la uzlaşma sağladı ve İÖ 417-416 yılları için Alkibiades ve Nikias yönetime seçildiler.

Isparta'yı yenilgiye uğratmanın tek yolu, Sicilya'yı, Attika-Delos Deniz Birliği'ne sokmaktı. Alkibiades, İÖ 415'te Sicilya'ya bir sefer yapılmasını planladı ve Nikias ile Lamahos'un da katıldığı büyük bir ordu ile Sicilya'ya hareket etti.

Sicilya'ya vardıktan kısa bir süre sonra Alkibiades, bir içki sofrasında tanrılara hakaret etmekle suçlandı ve kurulan soruşturma komisyonunca Atina'ya çağrıldı. Bunun üzerine, Alkibiades Isparta'ya sığındı ve Sicilya seferinin bütün planlarını açıkladı. Ardından, Atina'da vatan hainliği suçundan idama mahkûm edildi ve bütün mallarına el kondu.

Lamahos'un ölümü üzerine ordunun başında yalnız kalan Nikias, Isparta karşısında uzun süre direnemedi. İÖ 413'te büyük kayıplar vererek yenildi. Siraküzalılar, Atinalılar'ı taş ocaklarına atarak öldürdüler, Nikias'ı da idam ettiler. Isparta, Atina'ya kesin bir darbe indirebilmek için Persler'le ittifak yaptı. Alkibiades komutasında bir donanma, İyonya'daki kimi kentleri Attika-Delos Deniz Birliği'nden çıkardı. Pers orduları İyonya'ya girdi ve deniz birliği tümüyle dağıldı.

Ispartalılar'la arası bozulan ve ülkesine dönmek isteyen Alkibiades, Atina'da siyasi gücün demokratlardan, oligarşi yanlılarına kaymasından yararlandı. Bir yandan Persler'i Atina'nın yok edilmesi yerine, Atina ile Isparta arasında bir denge kurulmasının yararına inandırmaya çalışırken, öbür yandan Atina'daki oligarşi yanlılarına, tek kurtuluş yolunun Persler'le birleşmekten geçtiğini öğütledi. Ancak, Persler'den yardım alamayınca, oligarşi yanlıları onunla ilişkilerini keserek iktidara geldiler.

Bu kez demokratların safına geçen Alkibiades, hâlâ demokratların kontrolündeki donanmaya komutan oldu. Atina donanması, İÖ 411'de Çanakkale Boğazı'nda, Kinossemo ve Abidos'ta iki zafer kazandı. Alkibiades, İÖ 410'da, Marmara Denizi'nde Peloponnesos donanmasını büyük bir yenilgiye uğrattı. Bir yıl sonra da Byzantion (İstanbul) ve Kalkedon'u (Kadıköy) ele geçirerek, boğazların denetiminin yeniden Atina'ya geçmesini sağladı. Bu başarılar, Atina'da demokratların yönetime geçmesine yol açtı. İÖ 408'de, büyük bir donanmayla Atina'ya dönen Alkibiades, bir kahraman gibi karşılandı, Yurttaşlık hakları geri verildiği gibi, sınırsız yetkiyle kara ve deniz kuvvetleri komutanlığına getirildi.

Atina'ya dönüşü

Bu yıllarda Persler, Ispartalılar'la birleşerek Atina'yı yıkmayı planladılar. Pers ordusunun başına, Pers Kralı II. Dareios'un oğlu Kiros, Isparta ordusunun başına da Lysandros adlı bir komutan geçti. Persler'in Ispartalılar'la işbirliği yapması üzerine Alkibiades İÖ 407'de donanmasıyla Anadolu kıyılarına çıktı. Burada donanmanın bir bölümünün komutasını üzerine alan Atinalı Amiral Antiyokos, Lysandros tarafından yenilgiye uğratıldı. Alkibiades, bu başarısızlıktan dolayı başkomutanlıktan alınınca Trakya'daki çiftliğine çekildi. Atina'nın kesin olarak yenilmesinden sonra da Persler'in eline geçen Frigya'ya sığındı. Burada, Ispartalılar'ın isteği üzerine Persler'ce öldürtüldü.

- **KAYNAKLAR:** Platon, *Alkibiades*, 1963; Thukydides, *Peloponnesos'lularla Atina'lıların Savaşı*, 2 Cilt, 1950-1958.
- **BAKINIZ:** LYSANDROS.

ALKMAİON
(İÖ 5.yy)

Yunanlı hekim ve bilge. Getirdiği yeni yorumlarla, Pythagorasçılık'a bağımsız bir felsefe çığırı niteliği kazandırmıştır.

Isparta'ya sığınması

Kroton'da doğdu. Çağında ünlü bir hekim, en eski Pythagorasçı düşünür sayılmasına karşılık, yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur.

Gözlem ve deney verilerine dayanarak değişik sorunları içeren çok sayıda kitap yazdığı söylenirse de, bunlardan günümüze birkaç bölüm kalmıştır. Felsefe ve bilim alanlarındaki çalışmalarıyla ilgili bilgiler, Aristoteles'in yapıtlarındaki alıntılardan ve Diogenes Laertius'un yorumlarından sağlanmaktadır.

Alkmaion'a göre evren birbirine karşıt olan ve kaynağını sayı kavramında bulan değişik varlıklardan kurulu bir bütündür. Bu varlıklar birbiriyle çelişik niteliktedir. Bu çelişik durum dağınıklık, düzensizlik anlamına gelmez. Ortada bütünlüğü sağlayan bir öz vardır, o da sayıdır. Evrende değişik türde, on karşıt durum vardır: sonlu-sonsuz, doğru-eğri, aydınlık-karanlık, erkek-dişi, iyi-kötü, durağan-devingen, birlik-çokluk sağ-sol, kare-çokgen, üst-alt.

Ruh, diriliğin, yaşamın ilkesidir, ölümsüzdür. Ruhun ölümsüzlüğü bir daire oluşturacak biçimde

devinmesinden ileri gelir. Bu devinme türünde, belli bir yerde durma, tükenme yoktur. Bu nedenle bir son da söz konusu değildir.

Gök varlıkları, kendi özleri çevresinde bir daire oluşturarak dönerler. Güneş, ay, yıldızlar, bu daire biçimli devinimleri yüzünden ölümsüzdür, tanrısaldır. Tanrısal olmak daire biçiminde devinmeyi gerektirir.

Bilginin kaynağı duyulara dayanan algıdır. Bu algı verilerinin oluşması ve biçimlenmesinde ruhun da etkisi vardır. Düşünme eyleminin odağı yürek değil, bütün ruh durumlarının yöneticisi, kaynağı olan beyindir. Dışardan gelen duyumlar, duyular aracılığıyla beyinde bulunan ruha ulaşır. Kokuyu beyine ulaştıran soluktur. Ses duyumu da, kulak boşluğuna çarpan seslerin beyine, ruha ulaşmasıyla sağlanır. Görmeyi sağlayan gözde üç aşamalı bir olayı gerçekleştiren öğeler şunlardır:

1- Işın-dış ateş,

2- Gözün içinde bulunup aydınlığı sağlayan ateş,

3- Göz yuvarlağı içindeki sıvı ya da su.

Düşünce, bellek gibi varlıkların kaynağı da duyu verilerinden oluşan duyumlardır. Görünmeyen, duyularla verilmeyen nesneler bilinemez; onları ancak tanrılar bilebilirler.

Tanrılar görünmeyen, bütün olup bitenleri gören, bilen yüce varlıklardır. Onların üstünlüğü, ruhun en olgun, en yetkin biçimi olan daire gibi devinmelerinden gelir.

Alkmaion, kendinden sonra gelenleri uzun süre etkilemiş, bilginin kaynağı, duyu verilerinin oluşması, gök varlıklarının devinimleri konusundaki çalışmalara öncülük etmiştir.

ALLAL FÂSÎ, Muhammed
(1906)

Faslı siyaset adamı. Bağımsızlık mücadelesi önderlerindendir.

Fas'ın Fez kentinde doğdu. Peygamber soyundan gelen ailesi birçok ünlü din bilgini yetiştirmiştir. Allal Fâsî'nin babası ilahiyat doktoru ve Fez Üniversitesi kütüphanesinin müdürü, annesi de Fas'ın tanınmış bir ailesindendi.

1930'da Fez Üniversitesi'nden ilahiyat diploması aldı. İslamiyet alanındaki derin bilgisi ve bu konuda yazdıklarıyla Arap dünyasının saygın bilginleri arasına girdi. Milliyetçi görüşü savundu.

1930'lar, Fas'ta sömürge yönetimine karşı mücadelenin yeni bir aşamaya girdiği yıllardı. 1929 dünya ekonomik bunalımı, halkın durumunu sarsmış, yoksul kesimler ve orta tabaka bunalımdan çok fazla etkilenmişti. Sömürge yönetimine tepkinin artacağından korkan Fransız Hükümeti, Berberîler'le Araplar'ın arasını açmak amacıyla bir yasa çıkartarak, Berberî mahkemelerini askeri denetim altına aldı. Yerli halkın bu yasaya karşı başlattığı protesto eylemleri bastırıldı ve hareketin önderleri tutuklandı. Allal Fâsî de on üç ay tutuklu kaldı. Serbest bırakıldıktan sonra, 1934'te kurulan ulusal burjuva partisi niteliğindeki Fas Hareket Komitesi'nin ve Ulusal Parti adlı örgütün başkanı oldu.

Fas Hareket Komitesi, Fransız sömürge yönetiminin kaldırılmasını değil, yetkilerinin sınırlandırılmasını istiyor, ulusal bir parlamento ve hükümet kurulmasını ve iyi işleyen bir adalet mekanizmasının yerleştirilmesini öneriyordu. 1937'de, Fas'ta gizli çalışan partiler arasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Allal Fâsî'nin başkanlığını yaptığı Ulusal Parti, bütün yetkilerin sultana verilmesinden yanaydı. Ulusal Hareket Partisi ise, parlamenter bir hükümet oluşturulması görüşünü savunuyordu. 1937'de Fransızlar, Mekne kenti içinden geçen ırmağın sularını kendi ellerindeki topraklara yöneltip, Müslüman tarımcıları susuz bırakınca büyük çaplı gösteriler yapıldı. Fransız yönetimi, bu gösterileri kanlı bir biçimde bastırdı. Fas'ta Fransız yönetimine karşı olduğu bilinen herkes tutuklandı. Fas Hareket Komitesi dağıtıldı. Allal Fâsî, Gabon'a sürüldü.

II. Dünya Savaşı sonlarına doğru siyasal yaşam yeniden canlanmaya başladı. 1943'te Ulusal Parti'nin devamı niteliğinde olan İstiklal Partisi kuruldu. Parti bir bildiri yayınlayarak bağımsızlık isteminde bulundu ve bunu sultana, Fransız temsilcisine ve Müttefikler'e iletti. Bu olay üzerine parti ileri gelenleri hemen tutuklandı. Meydana gelen protesto hareketlerini Fransız güvenlik güçleri kanlı bir biçimde bastırdı.

1946'da sürgünden Fas'a dönen, fakat İstiklal Partisi ileri gelenleriyle anlaşamayan Allal Fâsî, Sultan V. Muhammed tarafından yeniden sürgüne gönderildi. 1953'e değin çeşitli ülkeleri dolaşarak, Fas'ta Fransız egemenliğine karşı silahlı direnişin gerekliliğini anlattı.

II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlık hareketi yaygınlaşarak güç kazandı. 1946-1948 arasında yaygın grevler oldu. Bu grevler ekonomik amaçlı olmakla birlikte, Fransız yönetimine karşı bir tepkiyi de dile getiriyordu. 1951'de Fransız yönetimi Sultan V. Muhammed'i bakanlar kurulunu dağıtmaya zorladı. Bunun üzerine İstiklal Partisi ile birlikte dört ulusal parti, Fas Ulusal Cephesi'ni kurdu. 1952'de sömürge yönetiminin kırkıncı yıldönümünde bağımsızlık için yaygın gösteriler ve grevler yapıldı. Kazablanka'da polisin açtığı ateş sonucu 250 grevci öldü, 5.000 kişi tutuklandı. Kısa bir süre sonra da İstiklal Partisi ile Komünist Parti, gazete ve dergileriyle birlikte kapatıldı. Ancak 1955'te artık Fas'taki güçler dengesi sömürgeciler aleyhine değişmişti.

1956'da Fransızlar'la bağımsızlık antlaşması imzalandı, kısa bir süre sonra Fas'ın İspanyol kesiminde de bağımsızlık ilan edildi ve ülke Sultan V. Muhammed'in yönetimi altında birleşti. Allal Fâsî de ülkesine dönerek Rabat Hukuk Fakültesi'nde profesörlüğe atandı.

1959'da İstiklal Partisi ikiye ayrıldı. Daha çok geleneksel güçleri temsil eden büyük bölüm partide kaldı ve başkanlığa Allal Fâsî getirildi. Halkın Güçleri Ulusal Birliği adını alan yeni parti ise, gücünü sanayi kentlerindeki aydınlardan alıyordu.

1961'de V.Muhammed'in ölümü üzerine yerine oğlu II. Hasan geçti. II. Hasan'ın sultanlığı döneminde Allal Fâsî, yaklaşık bir yıl İslam işleri başkanlığı yaptı, *el-Beyyine* adlı dergiyi yönetti. 1963 seçimlerini, o yıl kurulan ve II. Hasan tarafından desteklenen

Anayasal Kurumların Kurulması İçin Cephe adlı parti kazandı. Uzun süre iktidarda kalmış olan İstiklal Partisi ise muhalefete geçti. Bu yıldan sonra Allal Fâsî II. Hasan'a karşı yürütülen muhalefetin önderliğini yaptı.

- YAPITLAR: *el-Nakdüz-Zati*, 1952; *The Independence Movements in Arab North Africa*, 1954; *el-Mağribu'l-Arabi'l-Kebir*.
- KAYNAKLAR: D.E. Ashford, *Political Change in Morocco*, 1961; J.P. Halstead, *Rebirth of a Nation: The Origins and Rise of Moroccan Nationalism, 1912-1944*, 1968.
- BAKINIZ: HASAN II.

ALLAN, William
(1813-1874)

İngiliz sendikacı. "Yeni Model Sendikacılık" hareketinin öncülerindendir.

Bir makinist olan William Allan, 1848 öncesi devrimci dönemde yetişti. Bu yıllarda Robert Owen'ın düşüncelerinden etkilendi.

1840'ların sonlarına doğru nitelikli işçileri işkolu düzeyinde ve güçlü sendikalar içinde örgütleme düşüncesi yaygınlık kazanmaya başlamıştı. 1851'de William Allan'ın başını çektiği bir grup işçi The Amalgated Society of Engineers, Machinists, Smiths, Millwrights and Pattern-makers adlı sendikayı kurdu. Yeni Model Sendikacılık (New Model Trade-Unionism) olarak adlandırılan bu tür örgütlenmenin ilk örneği olan ve kısaca The Amalgated Society of Engineers olarak adlandırılan sendika, teknik hizmetler alanındaki tüm nitelikli işçileri örgütlemeyi amaçlıyordu. Allan, 1851-1874 arasında sendikanın genel sekreterliğini yaptı.

The Amalgated Society of Engineers'in üye sayısı hızlı bir artış gösterdi ve Yeni Model Sendikacılık başka işkollarında da yaygınlık kazanmaya başladı. Nitelikli işçileri örgütleyen bu sendikaların pazarlık güçleri yüksekti. Bu nedenle gerçek ücretlerde artış sağlayabildiler. Yeni Model Sendikacılık ulusal düzeyde, merkezi bir örgütlenmenin yanı sıra, yüksek aidatlarla güçlü bir mali yapı hedefliyordu. Pasif yöntemlerle pazarlıktan yanaydı; greve en son çare olarak başvurulmasını savunuyor, sendikaların siyasetten uzak kalması gerektiğini öne sürüyordu.

1850'lerin ortalarında sendikal önderliğin güçlendirilmesi amacıyla büyük sendikaların yöneticileri "Conference of Amalgated Trades" adlı bir örgütlenmeye gittiler. Daha sonra "Cunta" olarak adlandırılan bu yapı, aralarında Allan'ın da bulunduğu beş sendika genel sekreterinden oluşuyordu. Allan 1860'da sendikalar arası ilişkiyi sağlamak amacıyla kurulan "London Trades Council"ın önderlerinden biri oldu.

1864'te, I. Enternasyonal (Uluslararası İşçi Sendikaları Birliği) kuruldu ve İngiliz sendikaları Enternasyonal'e üye oldu. Kimi sendika önderleri de yürütme konseyinde görev aldılar. Allan ise Enternasyonal'e üyeliği doğru bulmuyordu.

I. Enternasyonal'in etkisiyle İngiltere'de "National Reform League" adlı bir örgüt kuruldu. Aralarında Allan'ın da olduğu birçok sendika önderi bu harekete katıldı. 1865'te tüm erkeklere oy hakkı verilmesi için geniş çaplı bir kampanya başlatıldı. Allan, bu kampanyayı desteklemek amacıyla "London Trades Council"da yaptığı bir konuşmada sendikalara eyleme geçmelerini önerirken, siyasal tahriklere kapılmamak gerektiğini ileri sürüyordu.

1860'ların sonlarına doğru sendikalarda biriken parasal fonların yanlış amaçlarla kullanıldığını ileri süren ve bu konunun araştırılmasını isteyen bir kamuoyu oluştu. 1867'de İngiliz Parlamentosu sendikaların çalışmalarını incelemek amacıyla bir komisyon kurdu. Allan, bu komisyon önünde yaptığı bir konuşmada grevlerin hem işçiler, hem de işverenler açısından gereksiz harcamalara yol açtığını söyledi. 1871'de mühendisler dokuz saatlik işgünü için beş ay süren bir grev yaptılar. Allan grevin başarıya ulaşamayacağını söyledi, "The Amalgated Society of Engineers" de grevi desteklemedi. Oysa grev başarıya ulaştı ve dokuz saatlik işgünü kabul edildi.

Allan dönemin öteki sendika önderleri gibi, Liberal Parti ile sıkı bir ilişki içindeydi ve kapitalist sistem içinde uzlaşmadan yanaydı.

- KAYNAKLAR: E.J. Hobsbawm, *The Age of Capital 1848-1875*, 1979; A.L. Morton, G.Tate, *The British Labor Movement*, 1975; H. Pelling, *A History of British Trade Unionism*, 1963.
- BAKINIZ: APPLEGARTH, Robert OWEN.

ALLEMANE, Jean
(1843-1935)

Fransız sendikacı. Devrimci Sosyalist İşçi Partisi'nin kurucularındandır.

Fransa'da, Haute-Garonne'a bağlı Sauveterre'de doğdu, Val-d'Oise'a bağlı Herblay'de öldü. 1871 Paris Komünü'ne katıldı; bu nedenle ömür boyu küreğe mahkûm edilerek 1873'te Yeni Kaledonya'ya gönderildi. 1880'de bağışlanınca Fransa'ya döndü. Fransız Sosyalist Partisi'ne girerek, bu parti içinde, 1882'de Paul Brousse'un kurduğu Sosyalist Emekçiler Federasyonu'na katıldı. 1890'da Devrimci Sosyalist İşçi Partisi'ni kurdu. 1902 ve 1906'da Paris milletvekili seçildi.

1890'larda Fransa'daki başlıca sosyalist güçler, Fransa İşçi Partisi, Sosyalist Emekçiler Federasyonu, Allemane'ın yönetiminde bulunduğu Devrimci Sosyalist İşçi Partisi ve Millerand ile Jaurès'in çevresinde toplanmış olan Bağımsız Sosyalistler'di. Bunlar ilkin iki parti halinde birleştikten sonra II. Enternasyonal'in Amsterdam Kongresi'nde alınan karar uyarınca 1905'te birleşerek Fransız Sosyalist Partisi'ni (S.F.I.O.) oluşturdular.

Allemane, emekçilerin sendikal mücadelelerinin birincil önem taşıdığını, siyasi eylemlerinin buna bağlı olarak gelişmesi gerektiğini savunmuş; genel grevin işçilerin üstünlüğünü sağlayacak tek silah olduğu-

nu öne sürmüştür. Ulusal orduların kaldırılmasını ve savaşa uluslararası düzeyde karşı çıkılması gerektiğini savunmuştur. Ancak Jean Allemane'ın bu görüşleri 20.yy'ın başında Fransız işçi hareketinin içinde bulunduğu dağınıklık ortamında çok sayıda yandaş bulmamıştır.

• YAPITLAR: *Mémoires d'un Communard*, 1910, ("Bir Komüncünün Anıları").

ALLEN, Woody
(1935)

ABD'li sinema sanatçısı. Oynadığı ve yönettiği komedilerle özellikle 1970' lerden sonra önem kazanmıştır.

New York'ta, Brooklyn'de doğdu. Asıl adı Allen Stewart Konigs'dir. New York Üniversitesi'nde öğrenciyken komedi türüne yatkınlığının ortaya çıkmasıyla televizyon yıldızları için güldürü malzemeleri yazmaya başladı. Daha sonra çeşitli gazetelerin köşe yazarları için espriler, kimi revü ve müzikaller için de skeçler yazdı. 1961'den başlayarak New York'ta, genellikle sanatçıların oturduğu Greenwich Village "café"lerinde kendi yazdığı küçük oyunları oynamaya başladı. Alanındaki yeteneği dikkat çekince TV komedi programlarına katıldı ve lüks gece kulüplerinde sahneye çıktı. 1965'te senarist ve oyuncu olarak sinemaya geçti. Daha sonra kendi filmlerinin yönetmenliğini de üstlendi. 1977'de *Annie Hall* adlı filmi Oscar Ödülü alırken kendisine de yönetmen ve senarist olarak iki ödül verildi.

Allen, TV ve gazino sahnelerinde komedyenliğini sürdürürken alaycı parodileri ve ince esprileriyle dikkat çekiyordu. İlk filmi senaryosunu yazdığı ve başrolü oynadığı *What's New, Pussycat?*'dir. 1966'da ölçülü ve ince mizah anlayışıyla bir başyapıt olarak kabul edilen *What's Up, Tiger Lily?* adlı filmi yönetti. Yer yer saçmaya varan vurucu esprilerle donanmış bu filmde, ikinci sınıf bir Japon korku filminin ses bandını olduğu gibi kullanması Allen'e özgü çılgınlıklardan biri olarak değerlendirildi.

Oyun yazarlığı da yapan Woody Allen'in Broadway tiyatroları için yazdığı *Don't Drink the Water* ve *Play It Again, Sam* adlı oyunları başarılı olunca, başka yönetmenler tarafından sinemaya uyarlandı.

1970'lerde birbiri ardınca çektiği *Bananas, Sleeper, Love and Death* gibi filmlerle ününü pekiştirdi, kendine özgü bir komedi türü geliştirdi. *Bananas* Güney Amerika'da düşsel bir "Muz Cumhuriyeti"ndeki politik kargaşayı, darbe ve karşı darbeleri, güncel politikaya atıflar yaparak işlemektedir. *Sleeper* ise ameliyat olmak üzere yattığı masadan 200 yıl sonra kalkan bir adamın yeni dünyadaki serüvenlerini aktarırken, bir bilim-kurgu parodisi yoluyla günümüz politika, cinsellik, çevre kirlenmesi vb. konularını gündeme getirir. Yönettiği filmlerin kimi sahnelerinde Antonioni, Bergman, Ayzenştayn gibi yönetmenlerin ünlü sahneleriyle alay eden Allen, 1977'de *Annie Hall* ile en büyük ticari ve sanatsal başarısını kazandı.

Allen, 1978'de çektiği ve komedi türüne girmeyen *Interiors* filminde değişik bir anlatım denedi. Bu filmde, komedilerinde de kendini duyuran, ama gülmecenin ön plana çıkması yüzünden belirginleşmeyen endişe, kendine güvensizlik gibi duygular taşıyan insanların kendi benliklerini araştırma serüvenleri, hüzünlü bir hava içinde yansıtılır.

Woody Allen, Amerikan toplumunda yerleşik kimi değerlerin hızla sarsıldığı bir dönemde, bu sürecin hızlanmasına yardımcı olan bir komedyen olarak ortaya çıkmış, özellikle aydın çevrelerin ve öğrenci kesiminin büyük ilgisini toplamıştır. Çevresi ve toplumla birlikte kendisini de alaya almasını bilen Allen, sinemada belirli bir komedi anlayışını yerleştirmiştir.

• YAPITLAR: *What's New Pussycat?*, 1965; *What's up, Tiger Lily?*, 1966; *Casino Royale*, 1967; *Don't Drink the Water*, 1969; *Take the Money and Run*, 1969; *Bananas*, 1971; *Play It Again, Sam*, 1972; *Everything You Always Wanted to Know About Sex But Were Afraid to Ask*, 1972; *Sleeper*, 1973; *Love and Death*, 1975; *The Front*, 1976; *Annie Hall*, 1977; *Interiors*, 1978; *Manhattan*, 1979; *Stardust Memories*, 1981.

ALLENBY, Edmund
(1861-1936)

İngiliz mareşali. I. Dünya Savaşı'nda Müttefik orduları komutanlığı yapmıştır.

Edmund Henry Hynman Allenby 23 Nisan 1861'de Nottinghamshire'da doğdu. 14 Mayıs 1936'da Londra'da öldü. Kısa bir süre dinsel eğitim gördü. Hindistan'da devlet memuru olmak için girdiği sınavda iki kez başarısız olduktan sonra, Sandhurst Kraliyet Askerlik Akademisi sınavlarını kazandı.

1882'de Inniskilling Dragoons adıyla anılan süvari ordusunda görev aldı; birliğiyle Güney Afrika'ya gitti. Bechuanaland ve Zululand'da Boerler'e karşı çarpıştı. 1886'da İngiltere'ye döndükten sonra rütbesi yükseltildi.

1899'da alayıyla birlikte yeniden Güney Afrika'ya giderek 1902'ye değin süren Boer Savaşı'na katıldı. Bu savaşta iyi bir süvari subayı olarak kendini gösterdi. Boer Savaşı bittikten sonra tuğgeneralliğe, I. Dünya Savaşı başlarında da tümgeneralliğe yükseldi. 1914'te bir süvari tümeniyle Fransa'ya gönderildi, daha sonra V. Kolordu ve III. Ordu'ya komuta etti. Avrupa'da yürütülen siper savaşında süvarilere fazla gereksinim duyulmadığı için, burada önemli bir etkinlikte bulunamadı. Ortadoğu'da yeni bir başkomutan gereksinimi ortaya çıkınca, bu göreve atandı. Allenby'ye verilen görev, Avrupa'daki komutanlar arasında kuşkulara yol açtı. Ama geleneksel süvari taktiklerinin dışına çıkan bir yöntem izleyen Allenby beklenenin tersine başarılı oldu. Bu savaş, tarihte süvarilerin belirleyici rol oynadığı son savaş oldu.

1917'de Gazze'de Osmanlı Ordusu'nu yenerek Kudüs'ü aldı. 1918'deki Meziddo yengisinden sonra, Şam'a ve Halep'e girerek, Suriye'deki Osmanlı egemenliğine son verdi. Arap Yarımadası'ndaki Müslü-

manlar'ın büyük bölümü Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalırken, Mekke Şerifi Hüseyin İngilizler'le anlaştı ve Osmanlı egemenliğine karşı çıktı. Hicaz'da Hüseyin'in oğlu Faysal'ın komutasında bir Arap ordusu kuruldu. Bu ordu, Allenby'nin komutasında Ürdün'ün doğu bölgesinin ele geçirilmesine katıldı. Allenby, savaş bittikten sonra Şam'da, askeri Arap yönetimini kurdu.

1919'da mareşalliğe yükselerek vikont sanını aldı. Aynı yıl, Mısır yüksek komiserliğine atandı. İngiltere, 1914'te Mısır'ı işgal ederek bir himaye yönetimi kurmuştu. 1918'de savaşın bitmesinden sonra, eski yasama meclisi üyesi Saad Zaglul ile birkaç temsilci, Allenby'den önceki yüksek komiser Wingate'ten, kendilerinin Mısır halkının tek temsilcisi olduklarını belirterek, himaye yönetiminin kaldırılmasını ve İngiliz Hükümeti'yle Mısır'ın geleceği konusunda görüşmeler yapılmasını istemişlerdi. İsteklerinin reddedilmesi üzerine Mısır halkı arasında kaynaşmalar başlamış, Zaglul ve yandaşları tutuklanıp Malta'ya gönderilince de geniş çaplı direnişler örgütlenmişti. Bu aşamada yüksek komiserliğe atanan Allenby, Zaglul ve arkadaşlarını serbest bıraktı ve Paris'teki barış görüşmelerine katılmalarını engellemedi. Ama, Paris'te onlara konuşma hakkı verilmedi.

Allenby, 1922'de Mısır'a biçimsel bağımsızlık tanıyan antlaşmanın hazırlanmasına katkıda bulundu. Bu antlaşmaya göre İngiltere Mısır'a bağımsızlık veriyor ama savunma, yolların korunması, Mısır'da oturan yabancılar ile azınlıkların güvenliklerinin sağlanması gibi hakları elinde tutuyordu. İngiliz işgal kuvvetleri ile danışmanlar ve öteki temsilciler Mısır'da kalıyorlardı. Allenby, 1925'te emekli olana değin yüksek komiserlik görevini sürdürdü.

• KAYNAKLAR: B. Gardner, *Allenby of Arabia: Lawrence's General*, 1966; R.Savage, *Allenby of Armageddon: A Record of the Career and Campaigns of Field-Marshal Viscount Allenby*, 1925; A.Wavell, *Allenby: A Study in Greatness*, 2 cilt, 1940-1943.

• BAKINIZ: HÜSEYİN b.ALİ, ZAGLUL.

ALLENDE GOSSENS, Salvador
(1908-1973)

Şilili siyaset adamı ve devlet başkanı. Halk Birliği iktidarı sırasında başkanlık yapmış ve parlamenter yoldan sosyalizme geçişi savunmuştur.

Salvador Allende Gossens, Valparaiso'da doğdu. Varlıklı bir ailenin çocuğuydu. 1932'de Şili Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamladı. Öğrencilik yıllarında siyasetle ilgilenmeye başladı; 1933'te Şili Sosyalist Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. 1937-1945 arasında milletvekilliği yaptı. 1938-1942 arasında Devlet Başkanı Pedro Aguirre Cerda'nın kurduğu Halk Cephesi hükümetinde sağlık bakanı olarak çalıştı. 1943'te Sosyalist Parti genel sekreterliğine getirildi. 1945'te senato seçimlerini kazandı ve bir

süre sonra da senato başkanı oldu. 1952, 1958 ve 1964 başkanlık seçimlerine sosyalist ve komünist partilerin oluşturduğu ittifakın adayı olarak katıldı. Ancak, bu seçimleri kazanamadı. 1970'te sosyalist, komünist ve diğer sol partilerin oluşturduğu Halk Birliği koalisyonunun adayı olarak başkanlık seçimlerini kazandı ve Şili Devlet Başkanı oldu. 1973 Eylülü'nde yapılan askeri darbe sonucu öldürüldü.

Allende'nin yönetime geldiği dönemde Şili'yi Latin Amerika'daki öteki azgelişmiş ülkelerden ayıran özelliklerden biri güçlü bir parlamenter geleneğe sahip olmasıydı. 1920'lerde kurulan sol partiler halk kesimlerinden, özellikle işçi örgütlerinden geniş destek görmüştü. Demokratik kurumların gelişmiş olması dolayısıyla Şili'ye "Latin Amerika'nın İngiltere'si" adı da verilmekteydi.

1938'de Aguirre Cerda'nın devlet başkanı seçilmesiyle, radikal, sosyalist ve komünist partilerden oluşan ve ulusal bir sanayi kurmayı amaçlayan Halk Cephesi iktidara geldi. Allende bu hükümette sosyalist partinin bir üyesi olarak sağlık bakanı oldu. 1941'de Aguirre Cerda'nın ölümünden sonra dağılan Halk Cephesi, 1952'de sosyalistlerin ve komünistlerin ittifakıyla yeniden kuruldu. Bu ittifakın adayı olarak başkanlık seçimine katılan Allende seçimi kazanamadı ve Ibanez devlet başkanı oldu. 1958'de sosyalistler ve komünistler Halk Eylem Cephesi'ni (FRAP) kurdular ve ortak aday olarak yine Allende'yi önerdiler. Ancak, Şili iç politikasında önemli etkisi olan ABD'nin desteklediği muhafazakâr Alessandri başkanlık seçimini az bir farkla kazandı.

Reformcu alternatif

1963'ten sonra ABD, Şili'de reformcu bir alternatifi desteklemeye başladı. Güçlenen sol hareket karşısında gerek duyulan bu alternatifi Hıristiyan Demokrat Parti adayı Frei temsil ediyordu.

1964 başkanlık seçimlerinde sosyalist-komünist ittifakın adayı olan Allende karşısında Hıristiyan Demokratlar'ın adayı Frei devlet başkanı oldu. Frei yönetiminin ihracata yönelik reformcu iktisadi büyüme modeli, uygulamada büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı. Hıristiyan Demokratlar'ın reform politikasının yol açtığı hayal kırıklığı sonucunda kitleler, radikal talepler öne sürmeye başladılar. 1966'dan sonra toprak işgalleri ve grevler tüm ülkeyi kapladı. 1970'e gelindiğinde ülke ekonomisi, yüksek enflasyon, ekonomik durgunluk, işsizlik, ödemeler dengesi

Eşi Hortensia Allende ile

açığı ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler gibi büyük sorunlarla karşı karşıyaydı.

Başkan seçilmesi

1970 başkanlık seçiminde, sermaye kesiminin muhafazakâr kanadı Alessandri'yi aday gösterdi, reformcu kesimi ise Hıristiyan Demokrat Parti'den Tomic'i destekledi. Öte yandan sosyalist, komünist ve öteki küçük sol partilerin Halk Birliği adı altında oluşturduğu koalisyon Salvador Allende'yi ortak aday gösterdi. 4 Eylül 1970'te yapılan başkanlık seçimini Allende kazandı ve Kasım ayında kabinesini ilan etti. Devrimci Sol Hareket (MIR) sosyalizme geçişin devrim yoluyla gerçekleşeceğini savunmakla birlikte, hükümeti dışardan desteklemeyi kabul etti.

Ekonomik bunalım ve muhalefet

Salvador Allende Şili'de parlamenter yoldan sosyalizme geçişi gerçekleştirebileceği inancındaydı. Ülkede çoğulcu bir anayasal düzenin varolması, işçi örgütlerinin gelişkin bir nitelik göstermesi ve geniş bir siyasal hoşgörü düzeyinin bulunması, Allende'nin bu düşüncesine temel oluşturuyordu.Halk Birliği koalisyonu,, işçilerin ve ücretlilerin desteklediği partiler arasında bir koalisyondu ve temelde işçilerle orta kesimler arasındaki ittifakı geliştirmeyi amaçlıyordu. Halk Birliği'nin hedef aldığı güçler ise emperyalizm ve ülke içindeki tekelci sermaye idi.

Allende'nin seçimleri kazanması hem ABD'yi hem de Şili sermaye kesimini tedirgin etmişti. ABD, Şili'ye iktisadi yardımı durdurdu. Bankalardan büyük ölçüde para çekildi ve yurt dışına sermaye kaçırıldı. Hıristiyan Demokrat Parti'yi destekleyen ılımlı kesimler "bekle-gör" politikası içine girerken, Ulusal Parti'yi destekleyen kesimler baştan beri Allende'ye karşı kesin tavır aldı. International Telephone and Telegraph Corporation (ITT) gibi uluslararası şirketler ise Allende yönetimini devirmek için çabalara giriştiler. Amerikan Haberalma Teşkilatı CIA (Central Intelligence Agency) Allende'nin seçilmesini önlemek için 1962-1970 arasında 11 milyon dolar harcamıştı.

1971 yılı Şili-ABD ilişkilerinin gitgide bozulduğu bir yıl oldu. ABD'nin tepkisini çeken en önemli gelişme, Allende yönetiminin ekim ayında Amerikan bakır işletmelerini millileştirme kararı oldu. Bu kararın ardından Küba Devlet Başkanı Fidel Castro'nun kasım ayında Şili'ye bir ay süren bir ziyarette bulunması, ABD'nin Allende yönetimine karşı açık bir tavır almasını hızlandırdı.

Ekonomik uygulama

Allende hükümeti ilk yılında geniş çapta kamulaştırmalara yöneldi. Maliye ve bankacılık sektörünün % 90'ı, ihracatın % 80'i, ithalatın % 55'i hükümet denetimine geçti. İktisadi alanda Allende yönetimi işçilerle orta kesimlere gelir aktarımını öngörüyordu. Keynesci bir yöntemle, bu kesimlerin satın alma güçleri yükseltilerek aralarındaki ittifakın güçlenmesi sağlanacaktı. Birinci yılın sonunda hükümetin uyguladığı iktisadi program olumlu sonuçlar verdi; iktisadi canlanma sağlandı, işsizlik oranı düştü, düşük gelirlilerin tüketim düzeyi yükseldi.

Allende yönetimi 4 Nisan 1971'de yapılan yerel seçimlerde oyların % 50,9'unu aldı. Bu arada muhalefetin çoğunlukta olduğu mecliste sürekli engellemelerle karşılaşılıyordu. Ayrıca, Sosyalist Parti içindeki sol kanat, yönetime daha radikal davranması konusunda baskı yaparken, parlamento dışı muhalefetin baskısı da artıyordu. Köylülerin toprak işgalleri devam ediyor, MIR tarafından desteklenen bu eylemlere güvenlik kuvvetlerinin müdahalesi sonucunda yer yer çatışmalar oluyordu. Sağ muhalefetin ilk önemli sokak gösterisi ise Castro'nun ziyareti sırasında orta kesimlerden kadınların boş tencerelerle yaptığı yürüyüş oldu. Piyasadaki mal darlığını protesto amacını güden gösteriden sonra çıkan çatışmalar sonucunda hükümet, ordunun yardımına başvurmak zorunda kaldı. Santiago'da sıkıyönetim ve gece sokağa çıkma yasağı ilan edildi.

Ekonomik göstergeler olumsuz işaretler vermeye başladı

1972'de ekonomik göstergeler olumsuz işaretler vermeye başladı. Özellikle tarımsal üretim, artan talebi karşılamamaya başlamıştı. Öte yandan ödemeler dengesi açığı Allende yönetiminin besin maddeleri ithal etmesini sınırlıyordu. 1971'de talep artışı stoklardan, ithalattan ve yatırım fonlarından karşılanmıştı. Ancak 1972'de bu olanaklar sonuna dek kullanılmıştı. Bu yüzden hükümet, Merkez Bankası vasıtasıyla para basmaya yöneldi. Sonuç, bütçe açığının büyümesi ve enflasyonun artması oldu. Sermaye sahiplerinin yeni yatırımlara yönelmemesi ve ülkeden yabancı sermaye çıkışının hızlanması da bunalımı derinleştiren etkenlerdi.

1972'de Şili-ABD ilişkileri hızla bozuldu. Ocak ayında Nixon, millileştirilen şirketlere yeterli tazminatı ödemeyen Şili gibi ülkelere karşı daha sert bir politika izleyeceğini açıkladı ve Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası kararıyla Şili üzerinde baskı uygulamaya başladı. Şili'nin borç ve kredi taleplerinin reddedilmesinin yanı sıra, eylül ayında Kennecott Bakır Şirketi Şili'nin bakır ihracatını boykot edeceğini ilan etti.

1972 Eylülü'nden başlayarak gelişen olaylar sol güçlerin birlikte davranmasına yol açtı. Bir askeri darbe hazırlığını ortaya çıkaran MIR, Komünist Parti ile çelişkilerini bir süre dondurup sağ güçlere karşı

Resim 35
Hz. ALİ
İbn Hussam'ın ***Havername*** *adlı yapıtında Behzat tarafından yapılmış, Hz. Ali'nin ejderha ile savaşımını gösteren minyatür (Tahran Dekoratif Sanatlar Müzesi, İran)*

Resim 36
***HOCA ALİ RIZA** Boğaz'dan Manzara, (Özel Koleksiyon)*

Resim 37
***HOCA ALİ RIZA** Beylerbeyi'nde Bir Sokak, (Özel Koleksiyon)*

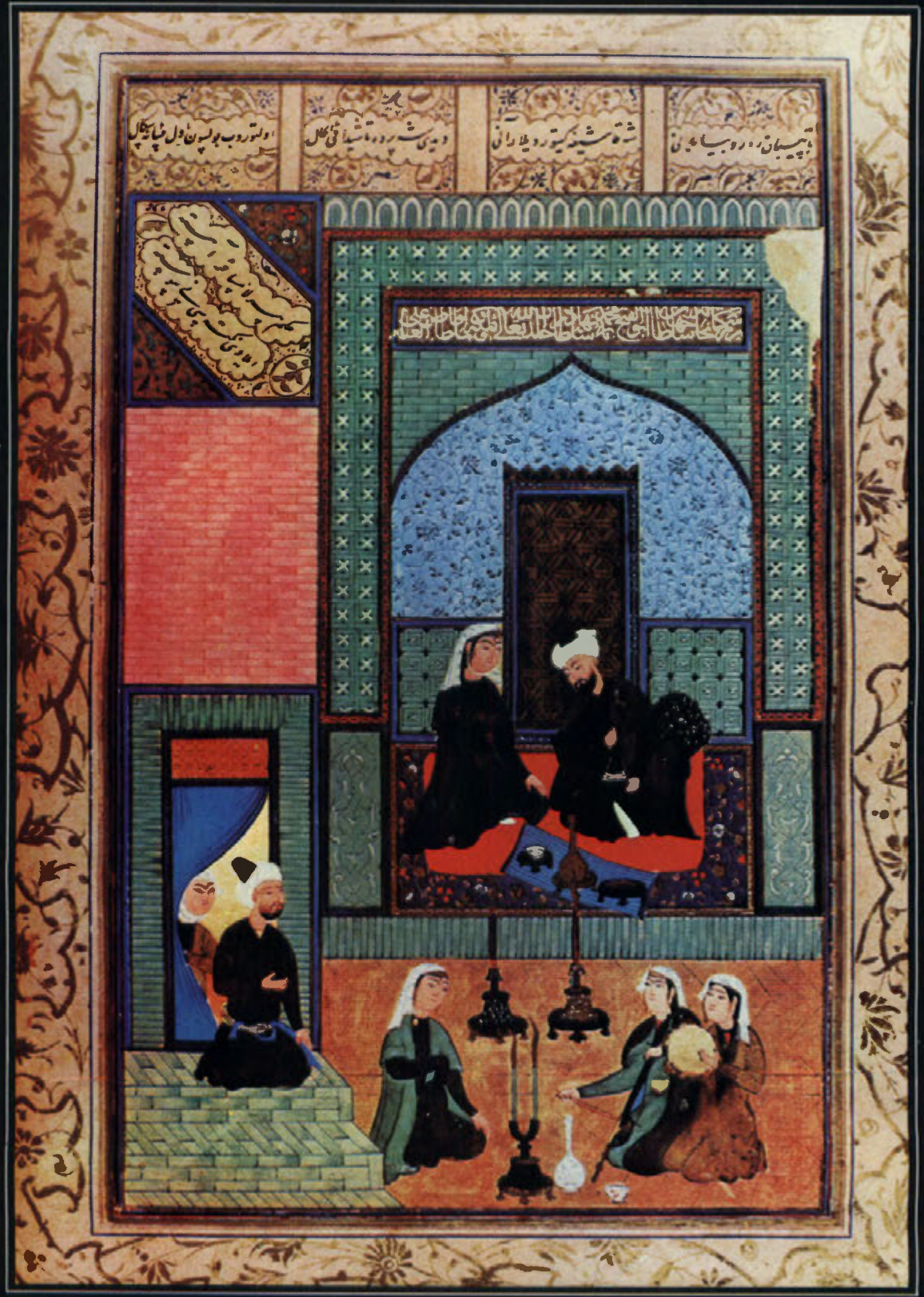

Resim 38
ALİ ŞİR NEVAÎ
Seb'a-i Seyyare *adlı yapıtının kahramanı Behrum Gur ve Tatar Prensesi'ni gösteren minyatür. (Oxford, Bodleian Kütüphanesi, İngiltere)*

Resim 39
ALİ ŞİR NEVAÎ
***Divan**'ında "Arslan Avı"nı canlandıran bir minyatür (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi)*

Resim 40
ALİ ŞİR NEVAÎ
***Hamse**'sinde Hüsrev ve Ferhad'ın Ermen'de Savaşını gösteren minyatür (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi)*

Resim 41
Ersin ALOK
Reşko ve Batı Buzulu Avaspi Çanağı'ndan Cilo Dağları

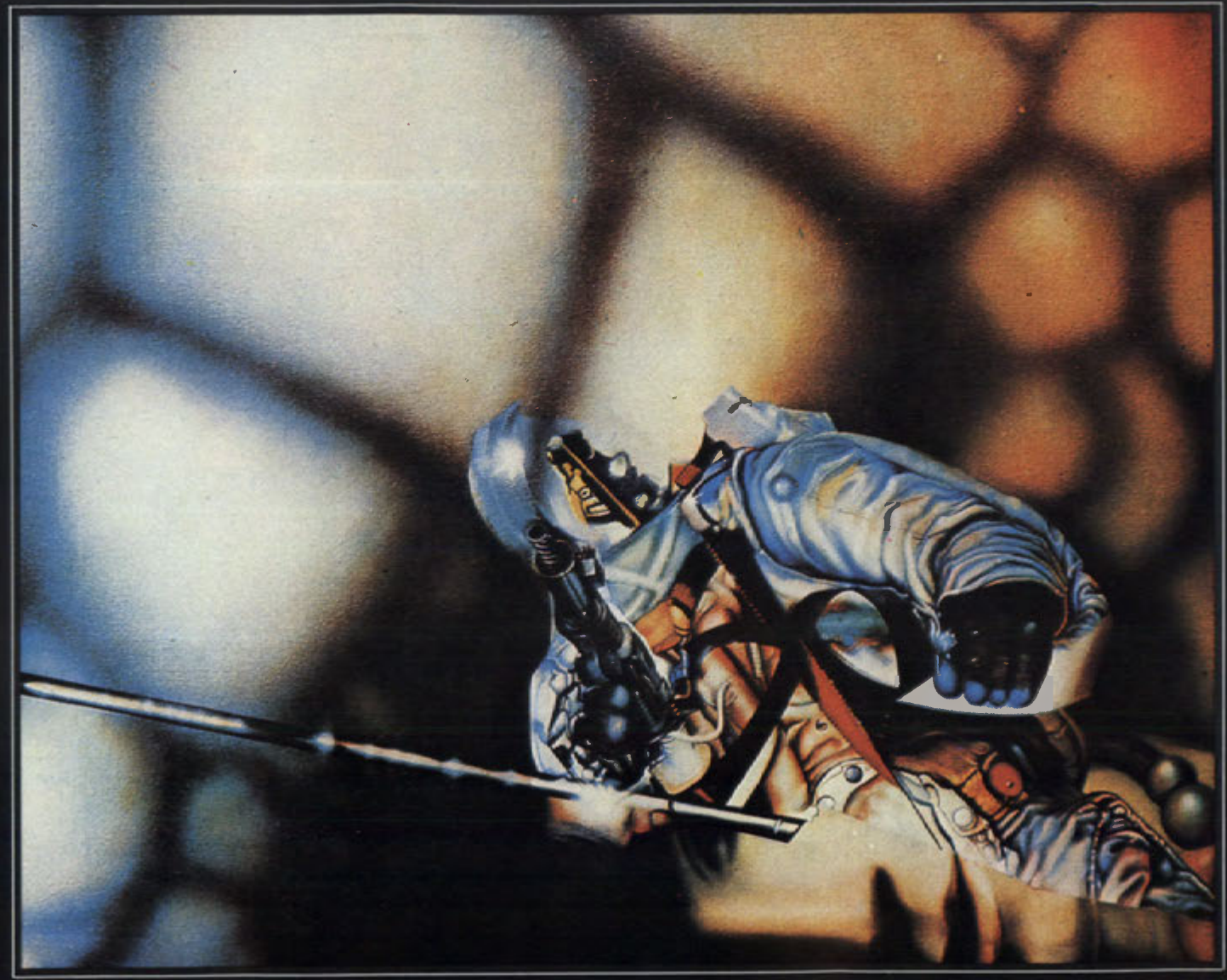

Resim 42
Özdemir ALTAN
Serüven,
(İzmir Resim ve Heykel Müzesi)

Resim 43
Albrecht ALTDORFER
İskender'in Savaşı,
(Munich, Alte Pinakothek)

La Moneda'da

gösterilerde ortak tavır almaya karar verdi. Darbe söylentileri üzerine Genelkurmay Başkanı General Prats silahlı kuvvetlerin anayasal düzenin yanında olduğunu açıkladı. Ekim ayında orta sınıflar Allende yönetimine karşı harekete geçti. ABD tarafından desteklenen kamyon sahipleri grevi, daha sonra küçük dükkân sahiplerinin ve fabrika sahiplerinin de katılmasıyla tüm ülkeye yayıldı. Üretim ve dağıtım durma noktasına geldi.

İşçiler ise kısa zaman içinde karşı harekete geçti. Sahipleri tarafından kapatılan fabrikalar işçiler tarafından işgal edildi ve üretime açıldı. İşçiler kendi aralarında dağıtım sistemleri kurarak malların dağıtımını gerçekleştirdiler. Allende olaylardan dolayı kimsenin cezalandırılmayacağını ve iktisadi bunalımdan dolayı durumları bozulan dükkân sahiplerine yardım yapılacağını açıkladı. Sağ muhalefet siyasal istikrarın sağlanması ve Mart 1983'teki meclis seçimlerinin yapılabilmesi için ordunun kabine içinde temsil edilmesini istiyordu. Allende bunu da kabul etti ve MIR'dan ve partisinin sol kanadından gelen tüm eleştirilere karşın, kasım ayında kurduğu yeni bakanlar kuruluna üç general aldı.

1973 yılı Allende yönetimi ile sağ güçler arasındaki mücadelenin keskinleştiği ve eylül ayında askeri darbeyle noktalandığı bir dönem oldu. Ocak ayında hükümet, tüm tarımsal ürünlerin dağıtımı üzerinde devlet denetimi kurulacağını ilan etti ve işverenler örgütünün büyük tepkisiyle karşılaştı.

Bu arada, yaklaşmakta olan meclis seçimleri için kampanya yoğunlaşmıştı. Mart ayında yapılan seçimlerde Halk Birliği, oyların % 43,4'ünü alarak iktidarını sağlamlaştırdı. Bu sonuç sağ partiler açısından anayasal yoldan hükümeti devirme olanağının ortadan kalkması anlamına geliyordu; çünkü güvensizlik oylaması için gerekli 2/3 çoğunluğun sağlanması artık olası değildi. Böylece seçim yolunun tüketildiğini gören sağ muhalefet, güç kullanma yolunu, yani ordu müdahalesi seçeneğini benimsemeye başlıyordu.

Hıristiyan Demokratlar'ın uzlaşmaz tutumu

Nisan ayında Hıristiyan Demokratlar'ın Başkanı Frei, partisinin bundan böyle Halk Birliği ile hiçbir şekilde işbirliği yapmayacağını açıkladı. Nisan ve mayıs aylarında ülke yaygınlaşan çatışmalara sahne oldu. Haziran ayında kamyon sahipleri tekrar greve başladılar. Bunu 29 Haziran'da Albay Roberto Sauper önderliğindeki darbe girişimi izledi. Genelkurmay Başkanı Prats'ın da katılmasıyla kısa zamanda bastırılan darbe girişimi üzerine ülkenin en büyük sendikal kuruluşu olan CUT, işçileri fabrikaları işgal etmeye çağırdı. Allende ise, işgal edilen fabrikaların eski sahiplerine geri verilmesini istedi; Hıristiyan Demokratlar'la uzlaşma yollarını denedi ve ordunun kabineye katılmasını önerdi. Ordu kabineye katılmak için dört koşul öne sürdü. Bunların kabul edilmesi, Halk Birliği programının terkedilmesi anlamına geliyordu. Allende'nin koşulları reddetmesi üzerine sivil yönetim ile ordu arasındaki görüş ayrılıkları ilk kez açığa çıktı.

Ağustos ayında Hıristiyan Demokratlar'ın sürekli baskıları sonucunda Allende, 4 generali bakanlar kuruluna almak zorunda kaldı. Ancak, sağ kesimin baskılarının artması üzerine, anayasal rejime bağlılığı ile bilinen Genelkurmay Başkanı General Prats "ordunun birliğini korumak için" istifa etti. General Prats'ın yerine General Pinochet'nin genelkurmay başkanlığına getirilmesiyle, orduda darbe yanlıları ağırlık kazandı. 22 Ağustos'ta Meclis, Silahlı Kuvvetler'e "anayasanın ihlaline yol açan koşullara son

vermesi" çağrısında bulundu. Bu arada ordu içindeki kimi kesimlerin darbe hazırlığı içinde oldukları ortaya çıktı. Allende, ordudaki darbeci faaliyetler karşısında etkin bir tutum almadı; ordu içinde kendine yakın unsurlarla herhangi bir bağlantı kurma çabasına da girmedi. Öte yandan, gerek MIR'in ordu içinde yürüttüğü çalışmalar, gerekse işçi ve köylülerin ülke çapında eyleme geçmesi, ordu üst yönetiminin tepkisini şiddetlendirdi. Savaş uçakları gösteri uçuşları yapmaya başladı. MIR ve öbür radikal sosyalist hareketler, olası bir askeri darbeye karşı hazırlanmaya başladılar. Ancak hem kendi aralarındaki eşgüdüm hem de kitle örgütlenmeleri ile aralarındaki organik bağlar yeterli değildi. Allende yönetimi de bu bağın güçlenmesinde etkili olamadı.

▶ ***Yeni ekonomi politikası***

Askeri darbeye doğru

Önceleri denetimindeki partiler eliyle sosyalist hükümeti etkisiz kılmaya çalışan sermaye kesimi, siyasal iktidarında açılan boşluğu yine siyasal önlemlerle doldurmaya çalışıyordu. Ancak, askeri darbe arefesindeki dönem için farklı bir durum söz konusuydu. İlk kez bu kesimin toplumsal egemenliği büyük bir tehlike ile karşı karşıya idi. Ülkedeki yüzlerce fabrika ve çiftlik işçiler tarafından işgal edilmişti. Bu koşullarda, yerli ve yabancı sermaye çevreleri bir çözüm olarak askeri darbeyi destekledi.

Orta sınıfların önemli bir bölümü açıkça Allende yönetiminin karşısında yer alıyordu. Hükümetin ilk yılında elde etmiş oldukları ekonomik kazançlar daha sonraki yıllarda ortadan kalkmıştı. Bunun da ötesinde, yaygınlaşan fabrika ve toprak işgalleri ve sosyalist bir devrim olasılığından ürkmeye başlamışlardı. Ülkede düzeni sağlayacak ve mülkiyet hakkını garanti altına alacak bir yönetimi desteklemeye gönüllüydüler.

ABD ise darbeden haberdardı. Nixon Hükümeti, ABD'nin Şili büyükelçisini darbeden birkaç gün önce Washington'a çağırmıştı.

11 Eylül günü Genelkurmay Başkanı General Pinochet emrindeki ordu komutanları Allende'ye bir muhtıra sundular. Muhtırada, Halk Birliği, yarı-askeri grupları eğitmek ve örgütlemekle suçlanıyor; silahlı kuvvetlerin ülkeyi Marxizm'in boyunduruğundan kurtarmak ve kanun ve nizamı yeniden kurmak amacında olduğu belirtiliyordu. Allende'nin istifa etmesi isteniyor ve Santiago'da sokağa çıkma yasağı ilan ediliyordu. Komutanlar Allende'ye teslim olması için yarım gün süre tanımışlardı. Ancak, teslim olmayı kabul etmeyen Allende, başkanlık sarayına girmeye çalışan askerlerle çatışırken öldürüldü. Askeri yönetim resmi açıklamasında Allende'nin intihar ettiğini duyurdu. Karısının, cesedini görmesine izin verilmedi.

Darbeden sonra Şili'de yoğun bir baskı dönemi başladı. İlk aylar içinde on binlerce insan öldürüldü. Santiago ve diğer kentlerde tutuklular stadyumlara kondu.

Darbeden sonraki gün kongre feshedildi. Anayasa süresiz askıya alındı. Halk Birliği'ni oluşturan partiler yasadışı ilan edildi. Hıristiyan Demokrat ve Ulusal Parti'nin faaliyetleri geçici olarak askıya alındı. Tüm siyasal faaliyetler yasaklandı. Basın denetim altına alındı.

Allende döneminde tutuklanan faşist Anavatan ve Özgürlük Partisi militanları askeri yönetim tarafından serbest bırakıldı. Korporatist nitelikte ve sosyalist bir yönetimin tekrar başa gelmesini önleyecek yeni bir anayasa hazırlanmaya başlandı. Ocak 1974'te Pinochet, ordunun beş yıl daha iktidarda kalacağını ilan etti.

Askeri yönetimin öngördüğü yeni iktisadi ve sosyal politikalar, Şili'de bundan böyle eskisinden oldukça farklı yeni bir dönemin başlayacağının göstergesiydi. İktisadi alanda ülke ekonomisi tümüyle uluslararası rekabete açılıyordu. Koruyucu gümrük duvarları ve ithalat kısıtlamaları kaldırıldı. Bu önlemlerle Şili'de ithal ikamesi yoluyla sanayileşme dönemi kapanmaktaydı. Yeni ekonomik politika "Chicago Okulu" olarak bilinen ve Milton Friedman'ın başkanlığındaki iktisatçılar grubu tarafından biçimlendirilmekteydi. Ülke ekonomisi içinde kamu yatırımlarının payı azaltıldı, kaynaklar büyük ölçüde özel teşebbüsün hizmetine sunuldu. Enflasyonu düşürmek iddiasıyla işçi ücretleri dondurulduu.

◀

Toplumsal örgütlenme alanında askeri yönetim korporatist bir örgütlenme modelini benimsiyordu. İlk adım olarak, eski devlet başkanlarını ve Pinochet tarafından atanan üyeler ile işçi, işveren ve meslek örgütlerinden temsilcileri içinde barındıran bir Devlet Konseyi oluşturuldu. İkinci olarak, sendikalar yerine, karar verme ya da pazarlık yetkisi olmayan mesleki komiteler kurulmasını öngören bir yasa çıkarıldı. Toplu sözleşme sistemi yerine zorunlu uzlaşma sistemi getirildi, grevler yasaklandı. Yasama, yürütme ve yargı güçleri silahlı kuvvetlerin ve askeri bürokrasinin denetimine girdi.

Allende olayının özelliği, çoğulcu demokrasinin görece gelişmiş olduğu azgelişmiş bir ülkede parlamenter yoldan sosyalizme geçiş denemesinin güçlüklerini göstermesidir. Allende, siyasal kurumlaşmayı ve sosyal düzeni değiştirmek için, hem ABD emperyalizmini hem de Şili sermaye kesimini karşısına alırken bu iki gücün demokratik çözümlerden vazgeçme ve bir askeri darbe seçeneğine yönelme eğilimini yeterince değerlendirememişti.

• **KAYNAKLAR:** R.Debray, *Conversations with Allende*, 1971; M.Francis, *The Allende Victory: An Analysis of the 1970 Chilean Presidential Election*, 1973; R.Miliband ve J.Saville (der.), *The Socialist Register*, 1977; I.Roxborough, P.O'Brien, J.Roddick, *Chile: The State and Revolution*, 1977.

• **BAKINIZ:** PINOCHET.

ALLIO, René
(1927)

Fransız tiyatro ve sinema yönetmeni, kostüm ve dekor tasarımcısı. Politik sinema akımının temsilcilerindendir.

İlk tiyatroçalışmalarına 1957'de Roger Planchon' un Lyon'daki *Théâtre de la Cité*'sinde başladı. Sonraki yıllarda sinemayla ilgilendi. Sinema alanındaki ilk denemeleri kendi çizimi olan animasyon çalışmalarıdır. Animasyon dışındaki ilk sinema yapıtı *La*

Meule'dür (1963). İlk konulu uzun filmi Brecht'in bir öyküsünün uyarlaması olan *La Vieille Dame Indigne*, (1965), Fransa dışında fazla gösterilmemesine karşın, birkaç ödül kazanmıştır. 1967 yapımı *L'Une et l'autre*'un ve 1968 yapımı *Pierre et Paul*'ün senaryoları da kendisinindir. *Les Camisards* (1970) ise, Allio' nun daha iddialı bir çalışması olarak değerlendirilir. Bunu, 1974'te *Rude journée pour la reine* izlemiştir.

Kendini "politik" bir sinema yapımcısı olarak nitelendiren Allio, tüm toplumsal kurumların sürekli sorgulanmasından yanadır. Bu sorgulama, yapıtlarında ısrarla ele aldığı bir konudur. *La Vieille Dame Indigne*, ailesinin beklentilerine uymayan bir biçimde davranmaya başlayan yaşlı bir dul kadını konu alır. *Les Camisards*, 1685 Nantes Fermanı'ndan sonra oluşan baskı ortamında Cévennes'de kralcı güçlere karşı başkaldıran bir grup Protestan'ın durumunu anlatır. Fransa dışında birçok festivalde ilgiyle karşılanmasına karşın, bu film de, Allio'nun diğer filmleri gibi, Fransa dışında yaygın olarak izlenememiştir. 1974 yapımı olan *Rude journée pour la reine*, romantik hayallerin yardımıyla yaşayan bir ev kadınının sıkıntı dolu, tekdüze yaşantısını konu alır.

Filmleri Fransa dışında yaygın olarak izlenememesine karşın Allio, Jean-Luc Godard, Chris Marker, Jean-Marie Straub gibi isimlerle anılan Fransız Politik sinemasına katkıda bulunmuş, sinemada toplumsal kurumların ısrarlı bir eleştirisini hedeflemiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *La Meule*, 1963; *La Vieille Dame Indigne*, 1965; *L'Une et l'autre*, 1967; *Pierre et Paul*, 1968; *Les Camisards*, 1970; *Rude journée pour la reine*, 1974.

• **BAKINIZ:** GODARD, MARKER.

ALLPORT, Gordon Willard
(1897-1967)

ABD'li psikolog. "İşlevsel özerklik" kavramına dayanan bir kişilik kuramı geliştirmiştir.

11 Kasım 1897'de Indiana Eyaleti'ndeki Montezuma'da doğdu. 1924'te sosyal bilimler dalında ders vermek üzere Harvard Üniversitesi'ne girdi. 1930'da aynı üniversitede psikoloji profesörü oldu. Yaşamının son yıllarında sosyal ahlak dersleri verdi. 9 Ekim 1967'de Massachusetts Eyaleti'nde Cambridge'de öldü.

Allport, kişilik kuramına ilişkin tezlerini 1937'de yazdığı *Personality: A Psychological Interpretation* ("Kişilik Konusunda Psikolojik Bir Yorum") adlı kitabında ortaya koydu. Burada benimsenen yöntem, kişilerin uydukları genel psikoloji yasalarını incelemekten çok (nomotetik yaklaşım), kişiler arasındaki farklılıkları vurgulayıp, kişinin kendine özgü bir birey olarak uyduğu kural ve yasaları saptamaktır (idiografik yaklaşım). Bu yaklaşımın ABD'deki diğer temsilcisi Kurt Lewin'dir.

► Allport'a göre kişilik, bireyin çevresiyle olan kendine özgü uyumunu belirleyen ruhsal-fiziksel sistemlerin dinamik bir bütünüdür. Dar anlamda kişilik, bireyin "kendine özgülüğü" olarak tanımlanabilir. Allport'un kişilik kuramı, kişilik yapısını oluşturan kişisel özellikler üzerine kurulmuştur. Güdülerin ve alışkanlıkların bir bileşimi olan kişisel özellikler insan davranışlarının belirleyici öğeleridir. Allport, insan davranışlarını açıklayabilmek için genetik etkenlerin yetersiz kaldığını savunur. Kalıtım, doğal refleksler ve doğal dürtüler daha çok çocukların davranış biçimlerini açıklayan olgular olarak görülmelidir. Yetişkinlerdeki davranış biçimleri ise çevre, koşullar, öğrenim, deneyim gibi öğelerce belirlenir.

"İşlevsel Özerklik"

Allport, sonradan kazanılan davranış biçimlerine ilişkin tezini "işlevsel özerklik" kavramına dayandırmıştır. Buna göre, yetişkinlerdeki güdülenmeler çocukluktaki dürtülerden hareketle doğup gelişir, ancak zamanla bunlardan kopup bağımsızlaşır. Davranışlar, belirli bir zamanda etkili olan etkenler bütünü tarafından oluşturulur. Yetişkin davranışı çocukluktaki davranışlara uzatılabilse de, çocukluk ve yetişkinlik arasındaki bağ kopmuştur. Geçmiş ile bugün arasındaki bağın "işlevsel" değil, "tarihsel" olduğunu ileri süren Allport, bu konuda Lewin ile birleşmektedir.

Allport, "işlevsel özerklik" kavramının bir uzantısı olarak incelemelerini bireyin "kişiselleşmesi" üzerinde yoğunlaştırdı. 1955'te yayımladığı *Becoming* ("Oluşum") adlı yapıtında yetişkin kişilikte "kendine özgülük" ve "bireysellik" üzerinde durdu.

Allport, Edward Spranger'in kişilik tiplerine dayanarak, kişilik değerlerini ölçmeye yarayan bir yöntem de geliştirmiştir. "Allport-Vernon-Lindzey Değerler İncelemesi" olarak adlandırdığı bu yöntemiyle, kişilik farklılıklarını vurgulayan "idiografik yaklaşım" ın, ölçme tekniklerine başvurmayı engellemediğini göstermek istemiştir.

Allport'un psikolojiye getirdiği "işlevsel özerklik" kavramı, bireyin davranışını çevresiyle açıklayan Davranışçı Okul tarafından kabul görmüştür. Öte yandan, çocukluk ve yetişkinlik arasında bir kopukluk olduğunu ileri sürmesi nedeniyle, özellikle Freudcular tarafından eleştirilmiştir.

• **YAPITLAR:** *A Study of Values* (P.E.Vernon ile), 1931, ("Değerler Üzerine Bir Çalışma"); *Personality: A Psychological Interpretation*, 1937, ("Kişilik Konusunda Psikolojik Bir Yorum"); *The Nature of Prejudice*, 1954, ("Önyargının Doğası"); *Becoming*, 1954, ("Oluşum"); *Pattern and Growth in Personality*, 1961, ("Kişilik Gelişiminde Modeller").

• **BAKINIZ:** LEWIN, SPRANGER.

ALLSTON, Washington
(1779-1843)

ABD'li ressam. Romantik akımın ABD'deki en önemli öncülerindendir.

Güney Carolina'da doğdu. 1800'de Harvard Üniversitesi'nde yükseköğrenimini tamamladıktan sonra Charleston'da sanat öğrenimini sürdürdü. 1801'de İngiltere'ye gitti, Kraliyet Akademisi'nde Benjamin West'in öğrencisi olarak çalıştı. 1803- ◄

◄ *Kişilik*

1804'te Paris'te, 1804-1808 arasında da İtalya'da bulundu. Burada, İngiliz şair Samuel Taylor Coleridge ve ABD'li yazar Washington Irving'le tanıştı. 1808'de ABD'ye döndü, evlenerek Boston'a yerleşti. 1811'de eşiyle birlikte yeniden İngiltere'ye gitti, ancak bir süre sonra eşinin ölümü üzerine ABD'ye döndü; 1818'den ölümüne değin orada yaşadı. Allston'ın yaşamı, özellikle son yıllarında, yalnızca sanatçılardan oluşan bir çevrede soyutlanmış olarak geçti. Olağan portre çalışmalarının ötesine geçme çabaları, dar bir sanatçılar çevresi dışında anlaşılmadı. Cambridgeport'da öldü.

Allston, İngiltere'ye ilk gidişinde, neo-klasik üsluptan Romantizm'e doğru kaymış bulunan West'le çalıştı ve Fuseli ile Turner'a ilgi duydu; Martin'in romantizminden esinlendi. Kraliyet Akademisi'nde öğrendiği çizim ve renk kullanımı teknikleri daha sonraki romantik yapıtlarında gerek duyduğu "buğulu atmosfer" için bir temel oluşturdu. Allston'ın romantizmi, dramatik ve doğaüstü konulara yönelen, doğanın gizemli, ürkütücü görünümlerine yer veren yapıtlarında belirir.

Paris'te bulunduğu dönemde, Poussin ile Salvator Rosu'dan etkilendi. İtalya'da Titian, Tintoretto, Veronese gibi Venedik Okulu ressamlarına ilgi duydu; onların hareketli tekniğini, renk uyumunu benimsedi. Bu özellikleri, tarih ve edebiyat konulu resimlerinde, manzaralarında özümsemeye çalıştı. İngiltere'ye ikinci gidişinde gotik üslupta ürünler verdi.

ABD'de bulunduğu yıllarda ise, yakınlarının portreleriyle mizah dolu "janr" resimleri yaptı. Bu ülkede, bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte yayılmış olan milliyetçi duygular, özellikle yerel manzara, portre ve janr resimlerinin ilgi görmesine yol açıyordu. Ama bu toplumsal çevre, aynı zamanda, kolay kavranabilen basit bir düzeyin ötesine geçen yapıtlara yabancıydı. Allston için bu durum, çelişki ve zorluklar yaratmıştır. Washington'daki Kongre Binası'nın dekorasyonuna katılmayı reddetmesi, Başkan Andrew Jackson'a ve onun simgelediği kitle kültürüne karşı çıkışının bir sonucudur.

Yazarlık yönü de olan Allston'ın 1810'da *The Sylphs of the Seasons* ("Mevsimlerin Perileri") adlı bir şiir kitabı, 1850'de de *Lectures on Art* ("Sanat Üzerine Konuşmalar") adlı bir denemesi yayımlanmıştır.

Özellikle ilk yapıtlarında, konularını *Kutsal Kitap*'tan, İlk Çağ tarihinden alan Allston, yine de 19.yy Amerikan resmini etkileyen ressamların başında gelir. Resmi, portreciliğin sınırlarının dışına çıkartmış, bazı önemli anlayışların doğmasını ve yerleşmesini sağlamıştır. Doğayı bağımsız bir güç olarak yansıtması, Hudson River Okulu'na büyük bir esin kaynağı olmuştur. Doğanın dolaysızca görüntülenmesi yerine, yarattığı ruhsal etkileri yansıtmaya çalışması, romantik akımın ABD'deki gelişimine yeni bir yön kazandırmıştır. Doğanın ve imparatorlukların dönemselliğini ilişkilendirerek Thomas Cole'u etkilemiştir. Dışsal gerçeklikten çok iç dünyaya yönelen ilk ABD'li ressam olan Allston, renk ve biçimin doğurduğu psikolojik etkiler üzerinde durarak James McNeil Whistler'in yapıtlarını ve 20.yy'ın nesnel olmayan resim anlayışlarını öncelemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *The Rising of a Thunderstorm at Sea*, 1804, ("Denizde Fırtına"), (Boston, Museum of Fine Arts); *The Deluge*, 1804, (Tufan), (New York, Metropolitan Museum); *The Dead Man Revived by Touching the Bones of the Prophet Elisha*, 1811-1813, (Philadelphia, Pennsylvania Academy of the Fine Arts); *Belshazzar's Feast*, 1817-1843, (Detroit Institute of Arts). **Kitap:** *The Sylphs of the Seasons*, 1810, ("Mevsimlerin Perileri"); *Lectures on Art*, (ö.s.), 1850, ("Sanat Üzerine Konuşmalar").

• BAKINIZ: BLAKE, A.BROUWER.

ALMAGRO, Diego De (1464-1538)

İspanyol komutan. Güney Amerika'nın sömürgeleştirilmesinde rol oynamıştır.

Toledo yakınlarında Almagro'da doğdu. Kimi kaynaklar doğum tarihini 1475 olarak vermektedir. Kırk yaşına değin İspanyol donanmasında askerlik yaptı. 1514'te İspanyol komutan Pedrarias'ın donanmasıyla Amerika'ya gitti.

1522'de, Pedrarias'ın ilgilenmediği kıtanın güneyine bir sefer yapan Pizarro'ya katıldı. Daha sonra bu toprakları ele geçirebilmek için V.Carlos'dan gerekli izni aldılar. Pizarro, seferin başkomutanı ve New Castile adı verilen toprakların genel valisi; Almagro ikinci komutan ve Tumbez genel valisi oldu.

1524 ve 1526'daki ön seferlerde yerlilerin Biro ya da Peru olarak adlandırdıkları ülkenin varlığı hakkında ipuçları elde ettiler. Pizarro, 1527'de gittiği Rooster adasında kuşatıldı, ama Almagro tarafından kurtarıldı. 1528'de Panama'ya döndüler ve sefer hazırlıklarına giriştiler.

Pizarro, 1532'de 180 adamıyla Tumbez'e vardı. Burada, İnka İmparatorluğu tahtı için Huascar ile üvey kardeşi Atahualpa arasında bir iç savaş başladığını öğrendi. Atahualpa, Cajamara kentini ele geçirip Huascar'ı saf dışı etmişti; ancak Pizarro, onu Cajamara'da oyuna getirip ülkenin yönetimini ele geçirdi. Almagro ile birlikte İnka İmparatorluğu'nun büyük altın ve gümüş servetini yağmaladılar. Almagro, Riobamba'yı (Ekvador) aldı; Peru, Pizarro'da kaldı.

1536'da, İspanya Kralı, Pizarro'ya New Castile, Almagro'ya ise New Toledo bölgesini verdi. Ancak Almagro'nun amacı güneyde Şili adı verilen ülkeyi ele geçirip, buradaki servete tek başına sahip olmaktı. 600 gönüllü ile Güney Amerika içlerine daldı. And Dağları'nı ve Atmaca Çölü'nü aşarak Acongua Vadisi'ne indi. İstediklerinden hiçbirini elde edemeden dönüş yolculuğuna başladığı sırada, İspanyollar'ın kukla yönetici olarak atadıkları Inca Manco İnkalar'ı ayaklandırmış, Lima ve Cuzco kuşatılmıştı. Gelen yardımla Lima kuşatması kısa sürede kaldırıldı. Almagro'nun da gelmesiyle, zayıflamış olan İnkalar yenildi. Almagro, Cuzco'yu alarak Pizarro'ya savaş açtı. Abancay Irmağı yakınlarındaki ilk çatışmayı kazandıysa da Las Salinas'ta Pizarro tarafından yakalandı.

1538'de kurulan mahkemede krala karşı gelmekle suçlanarak idam edildi. Almagro'nun melez oğlu

Almagro (Genç) 1541'de Francisco Pizarro'yu öldürerek yöneticiliğini ilan ettiyse de İspanya Kralı'nın atadığı vali tarafından idam edildi.

• BAKINIZ: ATAHUALPA, PIZARRO.

ALMOND, Gabriel Abraham (1911)

ABD'li siyaset bilimci. Siyasal gelişme kuramları içinde işlevselci yaklaşımın temsilcilerindendir.

12 Ocak 1911'de Illinois Eyaleti'nde Rock Island'da doğdu. Chicago Üniversitesi'ni bitirdikten sonra sırasıyla Yale, Princeton ve Stanford üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. 1982'de Stanford Üniversitesi'nde çalışmalarını sürdürmekteydi.

Almond, özellikle 1960'lardan sonra Amerikan siyaset biliminde güncellik kazanan siyasal gelişme kuramlarını işlevselci (fonksiyonalist) bir yaklaşımla ele aldı. J.S. Coleman ile birlikte derlediği *The Politics of the Developing Areas* ("Gelişmenin Siyaseti") adlı kitabında, azgelişmiş ülkelerdeki siyasal sistemleri karşılaştırmalı bir biçimde inceledi. Almond'a göre, farklı siyasal sistemler, hepsi açısından geçerli olan ortak özellikler temeli üzerinde birbirleriyle karşılaştırılabilir. Gelişme düzeyleri ne olursa olsun, bütün siyasal sistemlerin siyasal "yapı"ya sahip olması; hepsinde aynı "işlevler"in yerine getirilmesi; bütün siyasal yapıların "çok-işlevli" bir nitelik göstermesi ve bütün siyasal sistemlerin kültürel bakımdan "karma" sistemler olması, bu ortak özellikler kategorisini oluşturur. Almond, "karşılaştırmalı siyaset bilimine işlevselci yaklaşım" adını verdiği bu kuramsal çerçeveyi, 1966'da B.Powell ile birlikte yazdığı *Comparative Politics: A Developmental Approach* ("Karşılaştırmalı Siyaset: Gelişimci Bir Yaklaşım") adlı kitapta daha da geliştirdi.

Her siyasal sistemde aynı işlevlerin olduğunu, ancak bunların farklı kurumlar tarafından, farklı derecelerde yerine getirildiğini savunan Almond'a göre, en önemli işlev sisteme istikrar kazandırılmasıdır. Almond, bu görüşleriyle çağdaşı kimi siyaset bilimcileri etkilemiş; işlevselci yaklaşımdan hareket eden kimi çalışmalarda, Güney Amerika'daki askeri rejimler, istikrar işlevini yerine getirdikleri için meşru sistemler olarak değerlendirilmiştir.

Almond, "sistem-fonksiyonalizmi" adını verdiği kuramının Parsons'un "yapısal-işlevselci" kuramıyla David Easton'un "sistem analizi" kuramının bir karışımı olduğunu ileri sürer. Bu kuramlar, Karl Deutsch'un "siyasal-iletişim" kuramı ile birlikte, Amerikan siyaset biliminde II. Dünya Savaşı sonrasında güçlenen Davranışçılık akımının bellibaşlı dayanaklarını oluşturmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *The American People and Foreign Policy*, 1950, ("Amerikan Halkı ve Dış Politika"); *The Politics of the Developing Areas* (Coleman ile), 1960, ("Gelişmenin Siyaseti"); *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (Verba ile), 1963, ("Siyasal Kültür: Beş Ülkede Siyasal Tutumlar ve Demokrasi").

• BAKINIZ: EASTON, T.PARSONS.

ALNAR, Hasan Ferid (1906-1978)

Türk besteci ve orkestra şefi. Yerli öğelerle Batı müziğini birleştirmeye çalışmıştır.

11 Mart 1906'da İstanbul'da doğdu. 26 Temmuz 1978'de Ankara'da öldü. Müzikle ilişkisi kanun çalan annesinin etkisiyle başladı. 12 yaşında kanun yorumcusu olarak ün yaptı. Darüttalimi Musiki'de kanun eğitimi gördü. 16 yaşında besteciliğe başladı. Bir yandan da, Sadettin Arel'den armoni, Edgar Manas'tan kontrpuan ve füg dersleri aldı. 1927'de S. Arel'in desteğiyle Viyana'ya gitti; Devlet Müzik ve Görsel Sanatlar Akademisi'ne girdi. Joseph Marx'la bestecilik, Oswald Kabasta ile orkestra yönetimi üzerine çalıştı.

1932'de Viyana Konservatuvarı'nın bestecilik, Avusturya Devlet Müzik Akademisi'nin de orkestra şefliği bölümlerini bitirmiş olarak Türkiye'ye döndü. İstanbul Konservatuvarı'nda müzik tarihi dersleri vermeye başladı ve Şehir Tiyatrosu Orkestrası'nı yönetti. 1936'da Ankara'ya yerleşti ve Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın şef yardımcısı oldu. 1946'da aynı orkestranın şefliğini üstlendi. 1937-1946 arasında Ankara Devlet Konservatuvarı'nda bestecilik dersleri okuttu. 1952'de hastalandı ve orkestra yöneticiliğinden ayrıldı. Konservatuvarda kompozisyon, armoni ve orkestralama derslerini sürdürdü. Daha sonra yurt dışına gitti. Bir süre Avusturya ve Almanya'da yaşadı. Avrupa'da bulunduğu yıllarda da çeşitli orkestraları yönetti. 1964'te Türkiye'ye döndükten sonra, kimi konser ve temsillerde Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın ve Devlet Opera Orkestrası'nın şefliğini yaptı.

1922'de klasik Türk müziği makamlarını kullanarak yazdığı tek sesli bir operetle besteciliğe başlamış olan Alnar, bir süre Türk müziği eserleri verdi; 1930'dan sonra yine Türk makamlarından yararlanarak özellikle kanun için birçok taksim besteledi. Bu dönemdeki saz semailerinde S.Arel'in etkisi görülür. Daha sonra Batı müziği besteleri de yaptı. 1946'da bestelemeye başladığı *Kanun Konçertosu*'nda, Batı müziği orkestrası ve tekniğiyle bir klasik Türk müziği çalgısını bir araya getirdi. Bu eserde kullanılan tema ve kimi öğeler Türk müziğinden alınmıştır ve bu müziğin havasını yansıtır. Eserlerinde halk müziğinin temalarından da yararlanan Alnar'ın en beğenilen ve özellikle yurt dışında tanınan eserlerinden biri olan *Prelüd ve iki Dans*'ın temaları, folklorik renkler taşır.

Yerli öğeleri değerlendirmeye önem veren Alnar, Cumhuriyet döneminde aynı eğilimi paylaşan bir bölüm Batı müziği bestecisiyle birlikte "Türk Beşleri" diye anılan grupta yer almıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Türk Süiti, Romantik Uvertür, Prelüd ve İki Dans, İstanbul Süiti, Viyolonsel Konçertosu, Kanun Konçertosu.*

• BAKINIZ: H.S.AREL.

ALOK, Ersin
(1937)

Türk fotoğrafçı, ressam ve yazar. Doğa görüntülerini, yapıları konu alan fotoğraflar ve belgesel filmleriyle tanınmıştır.

18 Ağustos 1937'de İstanbul'da doğdu. İstanbul İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Gazetecilik ve Ticaret bölümlerini ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü'nü bitirdi. "Resim Analizleri Reanimasyonu" üzerine bir uzmanlık tezi hazırladı. Güzel Sanatlar Akademisi Fotoğraf Enstitüsü'nün kurulmasına öncülük etti ve burada öğretim görevlisi olarak çalıştı.

1950'de Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde ilk resim sergisini açtığında henüz on üç yaşındaydı. 1953-1965 arasında yoğun olarak resim çalışmalarını sürdürdü. Bu dönemde 17 kişisel sergi açtı. Değişik tonlardaki lekeleri dengelemeye çalıştığı resimlerinde psikolojik konulara ağırlık verdi.

Alok, daha sonra, resmin derinlik boyutundan yoksun olduğu düşüncesiyle heykele yöneldi. Metal çubuklar ve alanlarla *altı boyutlu mekân* oluşturmayı denedi. Ancak, bir süre sonra, yaşamı ve doğayı fotoğrafla yansıtmayı seçti. 1966'da profesyonel fotoğrafçılığa başladı. Fotoğraflarında doğa, ağırlıklı bir yere sahiptir. Ürünlerinin önemli bir bölümünü dağ ve sualtı fotoğrafları oluşturur. Ayrıca, mimarlık yapıtlarını ve sanayi kuruluşlarını görüntülemiştir. Bunun dışında, konferanslar, saydam (dia) gösterileri, sergiler ve çeşitli yazılarla etkinliğini sürdürmektedir.

1970'ten sonra belgesel filmler yapan Alok, bunlarda da, çoğunlukla Türkiye'nin doğal ve tarihsel görünümlerini konu aldı. Ayrıca, İlk Çağ sanatı alanında araştırmaları ve kimi bulguları vardır. Kaya resimleri, geleneksel Türk mimarisi ve doğa üzerine yapıtları yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): **Fotoğraf Sergisi:** *Türk Mimari Eserleri* (İstanbul Yapı ve Kredi Bankası), 1966; *Absurd* (Paris, V. Photographie Biennale de Paris, I. Ödül), 1967; *Dağlarımız* (İstanbul Alman Kültür Merkezi), 1969; *Kayaüstü Resimlerimiz* (İstanbul Alman Kültür Merkezi), 1970; *Ormanlar Üzerine Çeşitlemeler* (Roma, II. Photographie Biennale, I.Ödül), 1970; *Dağların Dili* (İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası), 1970; *Doğa*, (Brüksel, I. Photographie Biennale, I.Ödül), 1971; *Ormanlar Üzerine Çeşitlemeler* (Sofya, I. Photographie Biennale, I.Ödül), 1973; *Yalnız İnsan* (Varşova II. Photographie Biennale, I.Ödül), 1974; *Çıplak Doğada İnsan* (İstanbul Amerikan Kültür Merkezi), 1976; *İnsan ve El Sanatları* (Seattle, USA) 1979; *Dağ'a Sevgi* (Ankara Sanat Severler Kulübü), 1981. **Belgesel Film:** *Dağlar*, 1972; *İshak Paşa Sarayı*, 1972; *Akdamar Kilisesinde Zaman*, 1973; *Kayaüstü Resimleri*, 1973; *Rönesansı Etkileyen Kilise Resimleri, Kapadokya*, 1974; *Bir Türk Evi, Safranbolu*, 1975; *Zoma 1*, 1979; *Zoma 2*, 1979; *Türkiye'nin Kuş İnsanları*, 1980; *Çölde Fırtına*, 1981.

ALONSO, Alicia
(1921)

Kübalı balerin ve bale yönetmeni. Küba Ulusal Balesi'nin kurucularındandır.

Asıl adı Alicia Ernestina de la Caridad dei Cobre Martinez Hoyo'dur. Havana'da doğdu ve ilk bale öğrenimini burada yaptı. Daha sonra New York'a giderek öğrenimini Vilzak-Schollar Bale Okulu'nda, Fedorova'nın stüdyosunda ve American Bale Okulu'nda sürdürdü. Bir süre Volkova'dan ders aldı. Profesyonel olarak ilk kez Broadway müzikallerinde sahneye çıktı. 1939'da American Ballet Caravan'a, 1941'de de Ballet Theatre'a katıldı. Bir süre Havana Pro-Arte Müzik Topluluğu ile çalıştı. Ancak bu

Giselle balesinde

sırada yaşamı boyunca gözlerini etkileyecek bir rahatsızlık nedeniyle dansa ara verdi. 1943'te Ballet Theatre'a döndü.

1948'de Havana'da kendi adını taşıyan bir "okul" un oluşmasına yolaçan Alicia Alonso bale topluluğunu kurdu. Ayrıca American Ballet Theatre ve Balanchine Festival Balesi gibi birçok başka toplulukta da konuk sanatçı olarak rol aldı. Kardeşi A.Martinez ve o sıralar eşi olan bale yönetmeni Fernando Alonso ile birlikte Ulusal Bale Okulu'na bağlı Küba Ulusal Balesi'ni kurdular. Bu topluluk ile tüm dünyada turnelere çıktılar.

Alonso, Carlos Mendez de Cespedes Madalyası (1947), Dance Magazine Ödülü (1958), Paris Kenti Madalyası ve Pavlova Ödülü (1966) gibi birçok ulusal ve uluslararası ödül almıştır. Birçok uluslararası organizasyonda, Varna ve Moskova Bale konkurlarında jüri üyesi olarak yer almaktadır.

Alicia Alonso klasik üslubun temsilcisidir. *Giselle, Kuğu Gölü, Sylphyde* gibi tam anlamıyla klasik balelerin yıldızı olmakla beraber *Billy the Kid, Gala Performance* ve *Lilac Garden* gibi çağdaş repertuarın başrollerinde de başarılı olmuştur. Tudor'un *Under-*

tow (1945), Alberto Alanso'nun *Romeo Juliet* (1946), Balanchine'ın *Theme and Variations* (1947), de Mille' in *Fall River Legend* (1948) ve Marguerite Gautier Balesi'nin *Nous nous Verrons Hier Soir*'ında (1971) dansettiği baş kadın rollerini yeniden yorumlamıştır. En ünlü rolü Alberto Alanso'nun *Carmen Suiti*'nde canlandırdığı Carmen yorumudur.

Koreografi çalışmaları da olan Alicia Alanso'nun, Haydn'ın bir teması üzerine düzenlediği *Senfonik Denemeler* ve Nugué'nin özgün müziği üzerine 1951'de gerçekleştirdiği *Lydia Baleleri* bu alanda ortaya koyduğu en başarılı örneklerdendir.

ALP, Sedat
(1913)

Türk arkeolog ve Hititolog. Karahöyük kazıları sonucunda, bölgede Hititler'in yerleştiğini ortaya koymuştur.

Selanik-Karetery e'de doğdu. İlköğrenimini Akhisar'da, ortaöğrenimini İstanbul'da tamamladı. 1932'de hükümet tarafından Almanya'ya gönderildi. Leipzig ve Berlin üniversitelerinde Eski Anadolu dilleri ve kültürleri, Eski Çağ tarihi, arkeoloji, Hititoloji, Sümeroloji öğrenimi gördü. 1940'ta doktorasını aldı. 1941'de Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Hititoloji doçenti olan Alp, 1949'da profesör, 1959'da da ordinaryüs profesör oldu. 1956-1958 arasında, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dekanlığı yaptı.

1953'te Münster, 1979'da Münih üniversitelerinde konuk profesör olarak ders verdi. Londra, Berlin, Mainz, Paris ve Marburg'ta çağrılı olarak araştırmalar yaptı. Almanya, Fransa, İtalya, İsviçre, Çekoslovakya ve Japonya'nın çeşitli üniversitelerinde konferanslar verdi.

1946'da Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçildi; 1982'de bu kurumun son başkanı oldu. Mainz Bilimler Akademisi'ne seçilen iki Türk bilim adamından biri olan Alp, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün de üyesidir.

Alp, 7., 8. ve 9. Türk Tarih Kongreleri'nin toplanmasına katkıda bulundu. Uluslararası arkeoloji kongrelerine özgün bildirilerle katıldı. Sayıları altmışa yaklaşan makaleleri çeşitli yabancı dillerde yayımlandı. İtalya ve Federal Almanya cumhurbaşkanları tarafından en yüksek liyakat nişanıyla onurlandırıldı.

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde öğretim üyeliğini sürdürmektedir.

Alp'in Hitit efsaneleri, yasaları, hiyeroglifi ve Hititler'deki Nam-Ra sınıfı konusundaki sosyolojik ve filolojik araştırması 1949'da yayımlandı. 1950'de hiyeroglif yazılı Hitit mühürlerinde bazı kişi adlarının okunuşunu sağladı. 1952'de yaptığı çalışmayla Hitit Devleti'nin yapısı ve iç bünyesi konusunda açıklıklar getirdi.

Konya-Karahöyük'te arkeolojik kazılar yapan Alp, Zile yakınlarında bulunan ve Tahsin Özgüç tarafından kazılan Maşat-Höyük'ün Hitit çivi yazılı metinlerdeki adının "Topika" olduğunu saptadı.

Çalışmalarını Anadolu prehistoryası, özellikle de Hititler üzerinde yoğunlaştıran Alp, Hititoloji dalında uluslararası literatüre girmiş bir bilim adamıdır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Untersuchungen zu den Beamtennamen im hethitischen Festzeremoniell*, 1940 ("Hitit Protokolü'ndeki Memur Adları Üzerine İncelemeler"); *Kumarbi Efsanesi*, 1945; "Hitit Kanunları Hakkında", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V, 1947; "Sosyal Sınıf Nam-Ra'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", *Belleten*, XIII, 1949; *Hitit Hiyeroglif Mühür ve Kitabelerindeki Bazı Şahıs Adlarının Okunuşları Hakkında*, 1950; *Zylinder und Stempelsiegel aus Karahöyük bei Konya*, 1968 ("Konya Civarında Karahöyük'te Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri"); "Eski Önasya'da Siyasal İlişkilerden Bölümler", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı*, 1974; "Maşat Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilırmak Bölgesi'nin Coğrafyası Hakkında", *Belleten* 41, 1977.

- **BAKINIZ:** T.ÖZGÜÇ.

ALP ARSLAN
(1029-1072)

Büyük Selçuklu sultanı. Malazgirt Savaşı'nı kazanarak Anadolu'yu Türkler'e açmıştır.

20 Ocak 1029'da doğdu, 25 Ekim 1072'de Barzam Kalesi'nde bir suikast sonucu öldü. Çağrı Bey'in oğludur. Oğuz geleneğine göre doğuşunda verilen "Yiğit-Arslan" anlamındaki asıl adından başka, İslami adı Mehmed, künyesi Ebu Şüca, lâkabı Adudu'd Devle, unvanı Burhan-ı Emirü'l-Müminin'

Alparslan'ı yabancı elçilerle gösteren bir İran minyatürü

dir. Selçuklular'ın kuruluş yıllarındaki yoğun mücadele ortamında yetiştiğinden sert bir karakter kazandı. Henüz çocuk sayılacak yaşta, Horasan'ın merkezi Merv'den küçük bir birlikle harekete geçerek İran çöllerini aştı; Deyem'e akınlar yaptı, üç bin esir, bir milyon dinar değerinde ganimetle döndü. Selçuklular'a gerçek anlamda bağımsızlık kazandıracak olan Dandanakan Savaşı sırasında henüz 11-12 yaşlarındaydı ve diğer bir çok şehzade gibi, Çağrı ve Tuğrul beylerin Gazne Sultanı Mesud'a karşı verdiği bu büyük savaşı yakından izlemişti.

1043'e değin Gazne ve Harezm üzerine yapılan akınlarda önemli görevler aldı. Çağrı Bey'in hastalanması üzerine Toharistan'ı istilaya kalkışan Gazne Sultanı Mevdud'a karşı ilk büyük seferine çıktı. Bu tarihte, Horasan Veliahtı sanını taşıyordu. Hızla Belh'e ulaştı, Gazne birliklerini bozguna uğratarak sayısız tutsak, epeyce ganimetle Horasan'a döndü. Daha sonra Alp Arslan ve Çağrı Bey'in ilk ortak akını ile Tirmiz, Kubâdiyan, Vahş, Kunduz kentleri ele geçirildi. Çağrı Bey, Toharistan'ın yönetimini oğluna bıraktı. Alp Arslan, adını taşıyan ilk sikkelerini buradaki yöneticiliği sırasında bastırmıştır.

Babasının 1058'de ölümüne değin Tuğrul Bey'in merkeziyetçi ve barışçı politikasına destek olmaya çalışan Alp Arslan, bu tarihte Horasan Meliki unvanını kazandı. 1059'da, ayaklanan üvey kardeşi İbrahim Yınal'la savaşarak bu olaylar sırasında Hemedan'a kapanmak zorunda kalan amcası Tuğrul Bey'in egemenliğini korudu. Rey kenti yakınlarında Heftâd-Pûlân'daki meydan savaşında İbrahim Yınal yenik düştü ve öldürüldü. Tuğrul Bey'in son yıllarında devletin doğu politikasını yürüten Alp Arslan, Abbasî Halifesi ile dostluk ilişkileri geliştirilmesinde, Anadolu akınlarının sürdürülmesinde, Şiî Fâtimîler'e ve bir ara Bağdat'ı işgal eden Basâsîrî'ye karşı başarılar kazanılmasında etkili oldu.

Tuğrul Bey'in 1063'te hastalanması üzerine yirmi bin atlı, on bin yayadan oluşan bir güçle Rey'e yönelen Alp Arslan, Nişabur'da amcasının iyileştiğini öğrenerek Belh'e döndü. Bu, onun ne olursa olsun başkasının tahta geçmesine fırsat vermeyeceğini gösteriyordu. Tuğrul Bey 4 Eylül 1063'te ölünce, Selçuklu ülkesinde sekiz ay sürecek karışık bir döneme girildi.

Abbasî Halifesi el-Kaim, Selçuklu boyunduruğundan kurtulma düşüncesiyle birtakım girişimlere kalkışırken, Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış da büyük bir ayaklanma başlattı. Çocuksuz ölen Tuğrul Bey'in veziri Kündürî, Sultan'ın sağlığında veliaht ilan edilen, Çağrı Bey'in küçük oğlu Süleyman'ı sultanlık tahtına oturttu. Türk beyleri bunu onaylamadılar ve Alp Arslan'a bağlılık bildirdiler. Bunlardan, Yağıbasan ve Erdem, Kazvin'de Alp Arslan adına hutbe okuttular. Kündürî, orduyu elde tutabilmek için 700.000 dinar para ile 200.000 dinar tutarında da giysi ve silah dağıttı. Alp Arslan'a elçi göndererek amcasının vasiyetini hatırlattı; isterse para gönderebileceğini, hutbelerde Süleyman'dan sonra onun adını da okutacağını bildirdi. Aynı günlerde Kutalmış, elli bin kişilik bir orduyla Rey'e yürüdü ve sultanlığını ilan etti. Alp Arslan'ın gönderdiği orduyu da yenilgiye uğrattı. Rey Kalesi'ne sığınan Vezir Kündürî, hutbelerde Alp Arslan'ın adını Süleyman'ın adından önce okutarak başlangıçtaki tutumunu değiştirdi. Bu gelişmeler olurken Alp Arslan, büyük amcası İnanç Yabgu'nun ve bir bölge emirinin ayaklanmalarını bastırmakla uğraşıyor, başkent çevresindeki olaylarla ilgilenmekte gecikiyordu. Doğuda kesin sonuçları aldıktan sonra Rey üzerine yürüyebildi. 1064 yılı

Türkler'in Anadolu'ya Girişi

11.yy'da Selçuklular'ın Malazgirt Savaşı'nı kazanması sonrasında çeşitli Türkmen boyları Anadolu'ya bir daha geri dönmemek üzere girdiler. Maveraünnehir yöresinde yerleşik bir düzen içinde devlet oluşturma girişimlerini kalıcı kılamayan Türkler, Anadolu'da çeşitli kesintilerle de olsa çok uzun bir süre kalıcı bir iktisadi ve siyasi yapı oluşturmanın ön koşullarını bu dönemde elde ettiler.

Selçuklu Devleti, belirli Türk boylarının bölgede varolan toprak düzeni üzerinde egemen olması temelinde yükselmişti. Dolayısıyla, kuruluşu izleyen tarihlerde bölgeye gelen göçebe Türkmen boyları, kurulu düzeni rahatsız eden unsurlar olmuş; sürekli olarak henüz fethedilip yerleşilmemiş bölgelere, batıya gönderilmişti. Bu siyasetin bir nedeni henüz batıda doğal sınırlara ulaşılmamış olması, bir başka nedeni de Selçuklular'ın kurduğu siyasi ve iktisadi yapının bu göçmen ve dolayısıyla denetlenemeyen, vergi alınamayan ve üretkenliği az unsurları bünyesinde eritemeyecek durumda olmasıydı.

Yerleşik düzen içinde kendilerine bir yer bulamayan Türkmen boyları Anadolu'da ilk yağma akınlarına giriştiklerinde, eski görkemli günlerine dönme çabası içindeki Bizans İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü ve güvenliğini tehdit etmeye başladı. Yerleşik Selçuklu İmparatorluğu ile göçebe ve akıncı Türkmenler arasındaki fark ve çelişkiler her ne olursa olsun, bu gelişmeler Doğu ve Batı'nın iki büyük askeri ve siyasi gücünün karşı karşıya gelmesini kaçınılmaz kıldı. Bu tarihsel karşılaşmanın somutlanma anı olan Malazgirt Savaşı, gelişme gücünü kaybetmekte ve çökmekte olan bir imparatorluğun son direncini, yeni doğan bir başka imparatorluğun ise yükselişini simgeler.

Ancak, Malazgirt Savaşı ve onun bir sonucu olan Anadolu'nun Türkler'e açılması, Selçuklu tarihi için çok önemli bir olgu değildir. Kendi yerleşik düzenini başka bir coğrafi alanda kurmuş olan Selçuklular için bu zafer, batı sınırlarını güvence altına almaktan ve kendi devlet sınırları içinde tedirgin edici bir unsur olan göçebe ve akıncı boyları yollayacak bir bölgenin açılmış olmasından öte bir anlam taşımamıştır. Öte yandan, 11.yy sonrasında Anadolu'ya giren Türk boyları için durum değişiktir. Anadolu'nun doğal sınırlarına dayanmalarıyla birlikte bu bölge onlar için bir köprü olmaktan çıkmış, bir yurt haline gelmiştir. Anadolu Selçukluları ve onların mirasçısı Osmanlılar, bölgede varolan Bizans kurumları ile İslam kurumlarının ve Selçuklu toprak düzeninin özgün bir bireşimini oluşturmuşlar; kısa zamanda Türk tarihinin en uzun ömürlü ve kurumsallaşmış devlet yapısını ortaya çıkarmışlardır.

başında, Damegan yakınındaki Dih-i Nemek Vadisi'nde, o zamana değin görülmemiş taktikler uygulayarak (vadiye su bağlatıp alanı bataklık haline getirerek) Kutalmış'ı ağır bir yenilgiye uğrattı.

Tahta çıkması

Alp Arslan, 1064'te Rey'de "Dârü'l-Memleke" adını taşıyan sultanlık sarayında, bütün rakiplerini yenmiş ve üstünlüğünü kabul ettirmiş olarak Selçuklu tahtına oturdu. Abbasî Halifesi el-Kaim de sultanlığını onaylayarak unvanlar verdi; sancak ve kılıç gönderdi; "dünya işlerinin, Adudu'd-Devle Alp Arslan'a bırakıldığını" İslam ülkelerine duyurdu. Alp Arslan yakın danışmanı Nizamü'l-Mülk'ü vezir yaptı.

Alp Arslan'ın dokuz yıl süren sultanlığı sırasında, Selçuklu Devleti'yle bütünleşmiş durumdaki Abbasî halifeliği dışında, başlıca şu dört devletle ilişki kuruldu: Karahanlılar (doğuda), Gazneliler (Afganistan ve Batı Pakistan'da), Fatimîler (Mısır ve Suriye'de), Bizans İmparatorluğu (Anadolu ve Balkanlar'da). Sünnî İslam dünyasını, Şiî Fatimîler'e ve Hıristiyan Bizans'a karşı güçlendirmek ve genişletmek isteyen Alp Arslan, bir yandan da giderek gücünü yitiren Gazneliler ve Karahanlılar'la savaştı; kimi zaman da dostluk ve akrabalık ilişkileri kurmaya çalıştı. Ancak, en etkili ve sürekli mücadele Bizans'la ve bu devletin izindeki küçük krallıklarla oldu.

"Rum Gazâları"

Türk boylarının, fethetmek ve yerleşmek amacıyla yarım yüzyıldır yöneldikleri Anadolu'ya yeniden bir dizi akın yapıldı. "Rum Gazâları" denen bu savaşlar, birincil kaynaklarda yarı destansal anlatımlara konu olmuştur. Alp Arslan bu akınları sultanlık tahtına oturmadan önce başlatmış, 22 Şubat 1064'te, Rey'den ayrılarak Urmiye'nin kuzeyindeki Merend'e gelmiş, buradan Gürcistan'a yönelmişti. Bu, tipik bir Rum gazâsıydı. Ordusu, Kangarni yöresine yayılırken, öncü birlikler de Kür Havzası'na ilerlemiş, Alp Arslan Şavşat'a oradan da Oltu'ya gelmişti. Kars ve Ani kaleleri geride kalmıştı. Gürcistan Kralı IV. Bagrat, dağlara sığınarak güçlükle kurtulabilmişti. Bu akınlarda, Türk orduları Ahılkelek'i zaptetti. Bu ilk başarıyı o an için yeterli gören Alp Arslan, kızını aldığı Ermeni Kralı Kivrike'ye ve Gürcistan kralına dostluk eli uzattı. Bu iki komşu devleti vasal edindi. Selçuklu ordusu birçok ganimet ve tutsakla geri döndü. Aynı sırada, Alp Arslan'ın henüz on yaşındaki oğlu Melikşah da Vezir Nizamü'l-Mülk'ün gözetiminde, bir başka orduyla Van'ı ve çevresindeki Bizans sınır kalelerini almıştı. Kardeşi Kavurd'un saldırıları yüzünden akınlarını sürdüremeyen Alp Arslan, Kirman'a geldi. Kavurd, kendisini karşılayarak bağlılığını belirtti. Alp Arslan, Temmuz 1064'te yeniden akınlara girişti. Doğu Anadolu'nun sarp doruklarındaki irili ufaklı birçok kale, ağır kayıplar verilerek ele geçirildi.

Doğudaki sorunlar

1065-1066 yıllarında Alp Arslan, doğudaki sorunlarla ilgilendi. Bu arada Doğu Anadolu akınları da sürüyordu. Ülke yönetiminde kimi değişiklikler yapılarak Alp Arslan'ın oğulları Toğan, Argun, İlyas, Ayaz, Tekiş, Tutuş ve Böribars'a valilikler verildi. Selçuklu soyunun atası İnanç Yabgu (Selçuk Bey'in oğlu) Herat valiliğinden alınıp Mazenderan'a atandı. 1065'te Türkistan seferine çıkan Alp Arslan, Ceyhun'u geçerek Aral ve Hazer kıyılarını dolaştı. Oğuzlar'ın asıl yurdu olan Man-Kışlağ'a vardı. Kıpçaklar'ı

yenerek, kralları Kafşut'u kendisine bağladı. Selçuk Bey'in mezarını ziyaret amacıyla Cend'e gitti. Buradan Gürgenç'e gelerek kentin imar edilmesi için buyruk verdi. 7 Mayıs 1066'da Merv'e döndü. Ertesi yıl, kardeşi Kavurd ile eniştesi Elbasan'ın ortak ayaklanmalarını bastırmak için bir kez daha Kirman'a yürüdü. Bu sırada Anadolu içlerinde, akıncı komutanlarından Afşin'le Gümüştekin'in çekişmesi başlamıştı.

1067'de ikinci kez Gürcistan seferine çıkarak bölgedeki Hıristiyan-Müslüman beylerin anlaşmasını bozan Alp Arslan, Erran'da, bağlılıklarını bildirmeye gelen yöre beylerini kabul etti. Hazer ülkesine yapılan akınlardan sonra Abhaz'a geçti. Komutanlarından Savtekin'in çabalarıyla kimi kaleler ele geçirildi. Abhaz Kralı Ahastan'la çevre halkı Müslüman oldular. Tiflis düşünce Gürcü Kralı Bagrat bağışlanma dileğinde bulundu. Mevsim kışa döndüğünden Alp Arslan savaşa ara verdi. Sultanın dönmesini fırsat bilen Kral Bagrat, 1068 yazında Tiflis'i yeniden ele geçirdi.

Alp Arslan'ın doğuya yöneldiği bu yıllarda, göçler ve iç ayaklanmalara katılan Türkmenler'in kaçmaları yüzünden, Anadolu'daki Türk nüfusu giderek artıyordu. Aralarındaki mücadele sonucu Gümüştekin'i öldüren ve bu nedenle Alp Arslan'dan kaçan Afşin, kalabalık ordusu ile ilkin Suriye'ye inmiş, buradan Malatya dolaylarına gelerek bir Bizans ordusunu yenmişti. Kayseri'ye geçen ve kenti alan Afşin, Konya ve Çukurova'ya akınlar düzenledi. Yalnızca Halep çevresinde ele geçirdiği tutsak sayısı 70.000'i buluyordu. Bu gelişmeler, Bizans'ı toparlanmaya zorladı.

Malazgirt Savaşı

Bizans İmparatoriçesi Eudoksia, orduyu toparlamak, Anadolu'yu kurtarmak düşüncesiyle genç komutanlardan Romanos Diogenes'le evlendi. Diogenes, 1 Ocak 1068'de Bizans İmparatoru oldu. İlkbaharda sefere çıkan Diogenes, Tephrike'de (Divriği) karşılaştığı akıncı Türk birliklerini yenerek güneye indi, Menbiç'i aldı. Alp Arslan'ın yeniden sevgisini kazanan Afşin ise, Ahlat'ı üs edinerek Amorium'a (Emirdağ) dek ilerledi. Alp Arslan, Afşin'in başarılarını desteklemek için, kimi Selçuklu prenslerini, bu arada kuzeni Erbasganoğlu Kurtçu'yu Anadolu'ya gönderdi. Diogenes'in, sıklaşan Türk akınlarını durdurma çabasıyla Ahlat'a saldırması sonuçsuz kaldı. 1069-1070 arasında Türkler'in başarıları gelişirken Bizanslı Komutan Manuel Komnenos'u tutsak eden Kurtçu, Bizanslılar'ın etkisiyle Alp Arslan'a karşı ayaklandı ve İstanbul'a sığındı. Kendisini kovalayan Afşin, Orta Anadolu üzerinden Denizli'ye, oradan Marmara kıyılarına dek ilerledi.

Malazgirt Kalesi'nin alınması

1070 yılı ortalarına doğu Alp Arslan, yanına gelen Afşin'in Anadolu ve Bizans'a ilişkin haberlerini değerlendirerek, ayrıca bir Fatimî devlet adamının Mısır'ı alma çağrısını uygun görerek Azerbaycan üzerinden Bizans topraklarına girdi. Malazgirt Kalesi'ni aldı. Böylece, Doğu Anadolu'nun Ani'den sonra önemli bir kenti daha Türkler'e geçmiş oluyordu. Yoluna devam ederek Erciş, Siverek, Tulhum kalelerini de ele geçirdi. 10 Mart 1071'de Urfa önüne geldi, kenti alamadan Suriye'ye yöneldi ve Halep'i kuşattı.

Bilim ve bayındırlık çalışmaları

Halep'i ele geçiren Alp Arslan'a, burada bulunduğu sırada, Bizans İmparatoru'nun bir elçisi gelerek dostluk önerisinde bulunmuş ve olumlu cevap alarak geri dönmüştü. Bunun üzerine Halep'ten ayrılan Alp Arslan, Mısır yolunu tuttu ise de bir günlük yürüyüşün sonunda, Diogenes'in doğuya ilerlediğini, yitirilen kaleleri geri almak niyetinde olduğunu öğrendi. Birliklerinin bir bölümünü Suriye'de bıraktıktan sonra hızlı bir yürüyüşle Anadolu'ya yönelen Alp Arslan, Fırat'ı geçerek Diyarbakır üzerinden Ahlat'a geldi. Nizamü'l-Mülk'ü olası bir bozgunda devletin dağılmasını önlemek için Hemedan'a gönderdi. Bizans ordusu hakkında bilgi toplamak üzere bir süvari tümenini öncü yolladı. Bu tümen, Bizans ordusunun öncülerini bozguna uğrattı. Kesin sonuç almak kararıyla yola çıkan Diogenes'in ordusunda Franklar, Normanlar, Slavlar, Gürcüler, Abhazlar, Ermeniler Peçenek ve Uz Türkleri de vardı ve tüm ordu 200.000'e yakın bir güç oluşturuyordu. Alp Arslan'ın ordusu ise 50.000 kadardı. Barışın savaşa tercih edildiğini bir kez daha belirtmek için Emir Savtekin, Diogenes'in ordugâhına gönderildi. Burada çok soğuk karşılanan ve imparatorun "Biz İsfahan'da, atlarımız Hemedan'da kışlayacak!" tehdidine; "Hayvanlarınız Hemedan'da kışlar. Fakat sizin nerede kışlayacağınızı bilemem!" yanıtını veren Savtekin, savaşın kaçınılmaz olduğu haberini getirdi. Sonunda iki ordu, Malazgirt Kalesi önündeki Rahba düzlüğünde karşı karşıya geldiler. Savaşı Türkler kazandı. Peçenekler'le Uzlar'ın Türk saflarına geçmeleri, sonucu önemli ölçüde etkilemişti. Tutsaklar arasında İmparator Diogenes de vardı. İki devlet arasında barışı öngören bir antlaşma imzalandıktan sonra, Diogenes İstanbul'a dönmesi için serbest bırakıldı.

Bu zafer, Türkler'e Anadolu'yu açmış, daha önceki akınlardan hiçbirisinin sağlamadığı önemde sonuçlar yaratmıştır. Diogenes'le imzalanan antlaşmanın sonradan Bizans'ça tanınmaması, Türkler'in Anadolu'yu ele geçirme girişimlerine hız verdi. Antlaşmanın bozulduğunu öğrenen Alp Arslan, komutanlarına Anadolu'nun baştan başa alınmasını buyurdu.

Zaferden sonra İsfahan'a dönen Alp Arslan, 1072'de damadı Karahanlı Sultanı Nâsır Han'la oğulları arasındaki savaşlara son vermek üzere yeniden Türkistan seferine çıktı. Barzam kalesi dışındaki Karahanlı kalelerini ele geçirdi. Direnen kalenin komutanı Harezmli Yusuf teslim olduktan sonra sultanın huzuruna çıkarıldı. Alp Arslan'ın ayağını öpmek için yere eğilen Yusuf çizmesinde gizlediği bıçakla ona saldırdı. Sultan, aldığı ağır yaralar nedeniyle ancak dört gün yaşayabildi. Ölüm döşeğinde komutanlarından, oğlu Melikşah'ı sultan tanıyacakları sözünü aldı.

Büyük Selçuklu Devleti'ne en güçlü dönemini yaşatan Alp Arslan, İslam dinine aşırı bağlılığı yanında, eski Türk geleneklerine de büyük önem verdi. Bu amaçla, komutanlarına ve askerlerine sık sık "Han-ı yağma" usulü verir, Göktürkler'deki "Ulus'un Babası" anlayışını yaşatırdı. Türk-Müslüman ülkelerde, bilim, sanat ve düşüncenin gelişmesi yolunda Tuğrul Bey döneminde başlatılan çalışmalar Alp Arslan zamanında da sürdürüldü. Bağdat'ta Nizamiye Medreseleri kuruldu, parasız öğrenim kurumları açıldı. Ebu İshak Şirazî, Gazzalî Ebubekir Şâşî gibi büyük bilginlerin saygınlık gördükleri bu dönemde, Bağdat

ve İsfahan, yalnız Ortadoğu'nun değil, dünyanın bellibaşlı bilim ve sanat merkezlerindendi. Büyük Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud, bu yıllarda Bağdat'ta çalışmış ve *Divan-ı Lügati't-Türk*'ü hazırlamıştı. Kentlerin imarına önem verilmiş, yeni yerleşim merkezleri kurulmuş, yol, kale, köprü gibi bayındırlık eserleri yapılmıştı. Okuma-yazma bilmeyen Alp Arslan sağduyusu ve zekâsı ile bir yandan yönetim ve askerlik işlerini başarıyla sürdürürken bir yandan da ülkesinin gelişmesi için büyük çaba göstermiştir.

• KAYNAKLAR: C.Cahen, *Anadolu'da Türkler*, 1979; S. Eyice, *Romanos Diogenes*, 1971; E. Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, 1970; İ. Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, 1972; M.A.Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, 1972; M.A.Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 1963; A. Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, 1971; O.Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 1980; M.H.Yınanç, *Anadolu'nun Fethi*, 1944.

• BAKINIZ: ÇAĞRI BEY, MELİKŞAH, ROMANOS IV.

ALPDÜNDAR, Mehmet
(1928)

Türk sendikacı. DİSK'in kurucularındandır.

Trabzon'un Of ilçesinde doğdu. Ortaokulu bitiremeden Trabzon'dan ayrıldı. 1940'ta Zonguldak'ta maden işçisi olarak çalışmaya başladı. Uzun yıllar işçi ve sendika temsilciliklerinde bulundu. 1955'te Zonguldak Maden İşçileri Sendikası genel başkanı oldu. Sonra bu sendikanın Türk-İş'e katılmasını sağladı. Ardından Kemal Özer ve Halit Atabay adlı sendikacılarla birlikte birkaç yerel sendikayı biraraya getirerek, Türk-İş'e bağlı Türkiye Maden İşçi Sendikaları Federasyonu'nu kurdu.

1959'da Ankara'da sendika adına düzenlediği basın toplantısında Zonguldak kömür havzasında ücretlerin hâlâ yıllar öncesinin Dilaver Paşa Nizamnamesi'ne göre düzenlendiğini, iş kazalarının bu koşullarda önlenemeyeceğini, mühendislerin ayrıcalığını ve işletmenin keyfi davranışlarını dile getirerek, işçiler için ücret zammı istedi. Büyük tepkilere yol açan bu toplantıdan hemen sonra işine son verildi ve Zonguldak Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün kararıyla işçi temsilciliğinden uzaklaştırıldı. Bunun üzerine o güne değin üyesi olduğu ve çeşitli kademelerinde görev aldığı DP'den ayrılarak CHP'ye girdi.

1962'de yapılan bir genel kurul sonunda başkanı olduğu sendikanın yönetiminden düşürülünce, bağımsız Türkiye Maden İşçileri Sendikası'nı kurdu. 1965'te Zonguldak'ta Kozlu kömür havzasında işçilerin, işletme tarafından ödenen "liyakat zammı"nın dağıtımındaki haksızlığı protesto ederek greve gitmeleri sonucu çıkan olaylarda işçileri tahrik ettiği iddiasıyla tutuklandı. Daha sonra bu olaylarla ilgili olarak açılan davada beraat etti.

13 Şubat 1967'de Türkiye Maden İşçileri Sendikası Genel Başkanı olarak DİSK'in (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kurucuları arasında yer aldı. Daha sonra sendikal çalışmaları bıraktı. Mehmet Alpdündar, sendikal hareketin bağımsız olması gerektiğini savunmuş ve sendikal etkinliğini bu yönde sürdürmüştür.

ALPINI, Prospero
(1553-1616)

İtalyan botanikçi ve hekim. Akdeniz ülkelerinin bitki örtüsünü inceleyerek, bu iklime özgü pek çok bitki türünü Avrupa'ya tanıtmıştır.

23 Kasım 1553'te, Venedik yakınlarındaki Marostica'da doğdu.. Padova Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördü. Osmanlı egemenliği altında bulunan Kahire'deki Venedik ticaret konsolosunun özel hekimliğini yaptığı üç yıl boyunca (1580-1583) Mısır'ı ve Ege Denizi adalarını dolaşarak bitki örtüsünü, yerel hastalıkları, uygulanan tedavi yöntemlerini inceledi. 1593'te Padova Üniversitesi'nde botanik profesörlüğüne ve aynı üniversiteye bağlı Botanik Bahçesi'nin yöneticiliğine atandı. 23 Kasım 1616'da (kimi kaynaklara göre 6 Şubat 1617'de) Padova'da öldü.

Alpini'nin Padova'ya döndükten sonra yayımladığı ilk iki yapıtı, özellikle Mısır'daki inceleme ve gözlemlerinden kaynaklanır. Yalnızca Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerinde görülen hastalıkları tanımlayarak Mısır ve Türk hekimlerinin uyguladığı tedavi yöntemlerini anlatan *De Medicina Aegyptorum* (1591), Mısır ve Osmanlı hekimliğinin o çağdaki durumunu belgeleyen değerli bir tıp tarihi incelemesidir. 1592'de yayımlanan *De Plantis Aegypti liber* adlı ikinci kitabı ise, Alpini'nin ilk kez Mısır'da gördüğü ve Avrupa'nın o güne değin bilmediği kahve, hurma, muz, zencefil, Senegal akasyası gibi 50 kadar bitki türünü Batı'ya tanıtan ilk yapıttır. O dönemin hemen bütün hekimleri gibi botanikle de ilgilenen Alpini, kitabında ağaç oyma tekniğiyle resimlediği bu bitkileri yalnız tanıtmakla kalmamış, Padova Botanik Bahçesi'nde pek çoğunu yetiştirmeyi başarmıştır. Nitekim ilk kez onun Avrupa iklimine alıştırdığı, zencefilgillerden bir tür, adını Alpini'den almıştır *(Alpinia)*.

Tanının önemini vurgulayarak, çeşitli hastalıklarda yaşama ve ölüm olasılıklarını değerlendirdiği üçüncü yapıtı *De Praesagienda Vita et Morte Aegrotantium* (1601) da çeşitli dillere çevrilmiş değerli bir başvuru kaynağıdır.

• YAPITLAR: *De Medicina Aegyptorum*, 1591, ("Mısır Hekimliği Üstüne"); *De Plantis Aegypti liber*, 1592, ("Mısır Bitkileri Üstüne"); *De Praesagienda Vita et Morte Aegrotantium*, 1601, ("Hastalıklarda Yaşama ve Ölüm Olasılıkları Üstüne").

• KAYNAKLAR: A.Arber, *Herbals*, 1912; R.H.Major, *A History of Medicine*, 1954.

• BAKINIZ: ENGLER, Leonhard FUCHS.

ALPÖGE, Attila
(1935)

Türk oyun yazarı. Genç Oyuncular topluluğundaki yönlendirici çalışmaları ile amatör tiyatroculuğa katkıda bulunmuştur.

İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'nden 1961'de mezun oldu. Teknik Üniversite Tiyatrosu'nun kuruluşuna katkıda bulunduktan sonra arkadaşlarıyla Genç Oyuncular topluluğunu kurdu. Önce Erdek'te düzenledikleri şenliklerle, sonra İstanbul'da Altınyurt Spor Kulübü'nde oynadıkları oyunlarla başarılı bir amatör tiyatro çalışması sergileyen bu topluluğun en etkili üyelerindendi. Bir süre ABD'de mühendis olarak çalıştı. Dönüşünde yeni kurulmuş olan Dostlar Tiyatrosu için yazdığı *Ha Me Ka Ha Ha Pe*, 1969'da, bu tiyatronun ilk oyunu olarak oynandı. İstanbul Belediyesi'nde planlamacı olarak çalıştı.

Alpöge oyun yazarlığına yönetmen olarak da katıldığı Genç Oyuncular'da başladı. Bu topluluğa yazdığı oyunlar arasında en önemlileri 1959'da sahnelenen *Tavtati Kütüpati* ile 1962'de oynanan *Vatandaş Oyunu* adlı politik taşlamaydı. İlk kez 1962'de sahnelenen *Çürük Elma* ise hem ele aldığı konu, hem sahnelenmesindeki kolaylıklar yüzünden amatör tiyatrolarda birçok kez oynanmıştır. Oyun içinde her biri değişik kişilikleri canlandıran az sayıda oyuncu ile ve hemen yok denebilecek yalın bir dekor içinde oynanabilen oyun, ilk çocukluk dönemlerinden başlayarak gençlik sorunlarına yer vermekte, yetişkinlerin çeşitli tutumlarını eğitici bir anlayışla eleştirmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): *Tavtati Kütüpati*, 1959; *Vatandaş Oyunu*, 1962; *Çürük Elma*, 1962; *Ha Me Ka Ha Ha Pe*, 1969.

ALPTİGİN
(? - 963)

Gazneli hükümdarı. Gazneliler Devleti'nin kurucusudur.

Samani Hükümdarı Ahmed b. İsmail'in yetiştirdiği bir Türk köledir. Doğduğu yer ve tarih bilinmiyor. Samani hassa ordusu muhafız kıtasında yetişti. 35 yaşında ordu komutanı olduğunda 1700 kölesi vardı. Bunlardan biri daha sonra Gazneliler'in başına geçecek olan Sebüktigin'dır. Alptigin, genç yaşta tahta çıkan I. Abdülmelik'in saltanatı sırasında yönetimde etkili oldu. Ona danışmadan hiç bir iş yapamayan genç hükümdar, onu 961'de en yüksek devlet hizmetlerinden biri olan Horasan valiliğine atadı.

Alptigin, aynı yıl ölen Abdülmelik'in yerine kardeşi Mansur b. Nuh'un geçmesine karşı çıktı. Bunun üzerine görevden alınınca Belh kentine çekildi. 962'de üzerine gönderilen orduyu yenerek Gazne'ye girdi. Oradaki yerel hükümeti de devirerek Gazneliler Devleti'ni kurdu. Bir yıl sonra Gazne'de öldü.

Alptigin'in yerine oğlu Ebu İshak İbrahim tahta çıktı; ama Türk kölelerden Bilgetigin 966'da yönetimi ele geçirdi.

• KAYNAKLAR: V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 1981; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, 1982.

• BAKINIZ: SEBÜKTİGİN.

ALSAÇ, Orhan
(1914)

Türk mimar, kent planlamacısı. Türkiye'de mimarlık ve kent planlaması çalışmalarının örgütlenmesine, eski eser ve anıtların korunmasına katkıda bulunmuştur.

İstanbul'da doğdu. Babasının subay olması nedeniyle ilk ve orta eğitimini çeşitli kentlerde gördü. 1933'te İstanbul Pertevniyal Lisesi'ni bitirdi. Aynı yıl Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimarlık öğrenimine başladı. 1936-1940 arasında Münih Teknik Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü; 1940'ta yurda döndü. Bayındırlık Bakanlığı ve İmar İskân Bakanlığı'nda çeşitli görevler aldı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve İş Bankası Genel Müdürlük Binası inşaatlarını denetledi. 1947-1961 arasında çeşitli görevlerle Türkiye'yi yurt dışında temsil etti. Ankara Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nde öğretim üyeliği, Gazi Üniversitesi Mimarlık Bölümü başkanlığı yaptı. 1970'ten bu yana Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu başkanıdır.

Alsaç'ın çalışmaları üç alanda toplanabilir: Mimarlık ve kent tasarımı yarışmalarını düzenleyen yasa ve yönetmenliklerin hazırlanması ve çıkarılması, taşınmaz eski eserler ve mimarlık anıtlarının korunması ve mühendislik ve mimarlık alanında meslek örgütlerinin kurulması. 1946-1968 arasında Ankara'da Türk Yüksek Mimarlar Birliği'nin yayın organı olarak çıkmakta olan *Mimarlık* dergisinin yayın yönetmenliğini de yapmıştır.

Öteki alanlarda olduğu gibi mimarlık ve kent planlamasında uygulamanın gerçekleşmesi için gerekli olan yönetim, yasal düzenlemelerin hazırlanması, meslek adamlarının ve hizmetlerinin örgütlenmesi, eğitim ve yayın gibi etkinlikler önem taşır. Ancak, bunların yanı sıra yapım kararının verilmesi, yapım yeri ile uygulanacak tasarımın seçilmesi, uygulamanın denetimi, yapıtın gerçekleştirilmesi için çalışanlar arasında eşgüdüm sağlama, bitirilebilmesi için gerekli kaynakları yönlendirme gibi çalışmalar bu alanda özellikle önemlidir. Alsaç yapıtlarından çok bu alanlardaki katkısıyla çağdaş Türk mimarlığını ve kent planlamacılığını yönlendirmiş kişilerdendir.

Mimari proje ve uygulamalarının çoğunluğu Ankara'da bulunan Alsaç'ın "Mesken Kanunu Hazır-

lıkları" (1961) ve "Mahalli İdareler ve Planlama" (1963) adlı çalışmaları da vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Şehircilik Bakımından İmarla İlgili Mevzuatımız ve Başka Memleketler Mevzuatı ile Mukayesesi*, 1958.

• KAYNAKLAR: Ü. Alsaç, *Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi*, 1976.

ALTAN, Çetin
(1926)

Türk gazeteci, romancı ve oyun yazarı. Özellikle günlük fıkralarıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı. Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra avukatlık stajına başladıysa da, öğrencilik yıllarında atıldığı gazeteciliği ana uğraşı olarak seçti. *Ulus*'ta başladığı gazeteciliği daha sonra *Tan*, *Yeni Gazete* ve *Milliyet*'te fıkra yazarlığı yaparak sürdürdü. 1965-1971 arasında sürekli olarak *Akşam* gazetesinde fıkralar yazdı.

Fıkra yazarı olarak geniş ilgi gören Çetin Altan 1965'te Türkiye İşçi Partisi listesinden bağımsız İstanbul milletvekili seçildi. Meclisteki polemiksel konuşmaları ve kendine özgü taşlamacı üslubu olumlu ve olumsuz tepkilere yol açtı. Millet Meclisi'nin tartışmalı oturumlarında ön planda görünen Çetin Altan hakkında dokunulmazlığının kaldırılması istemiyle iki kez dava açıldı.

Milletvekilliğinin yanı sıra *Akşam* gazetesindeki fıkra yazarlığını sürdüren Çetin Altan, bir yazısından dolayı 12 Mart 1971'den sonra mahkûm oldu. 1973'te sağlık durumundaki bozulma ve özellikle gözlerindeki rahatsızlık yüzünden cumhurbaşkanı tarafından affedilerek serbest bırakıldı.

Edebiyata 1943-1945 yıllarında *İstanbul* ve *Yeni Adam* dergilerinde yayımlanan şiirleriyle başlayan Altan, özel tiyatroların yanı sıra Şehir ve Devlet tiyatrolarınca da sahnelenen oyunlar ve 1972'den başlayarak da romanlar yazmıştır. Çetin Altan'ın oyun ve romanlarında görülen üslup ve yapı, fıkralarındaki rahat taşlamacılıktan farklıdır. Oyunlarında daha çok sanayileşirken modernleşemeyen Türk toplumunun çıkmaza düşen ve dağılmaya yüz tutan ailelerini ele alırken, romanlarının konusu daha "anlaşılamayan" ilerici aydının düşünsel, duygusal ve cinsel bunalımı olmuştur. İlk romanı olan *Büyük Gözaltı* ile 1973'te Orhan Kemal Roman Ödülü'nü kazanan Çetin Altan, 1978'de *Bir Yumak İnsan* kitabıyla da TDK deneme ödülünü aldı.

1973'ten sonra yeniden günlük fıkra yazarlığına başlayan Çetin Altan *Yeni Ortam* ve *Politika* gazetelerinde yazmış, daha sonra *Milliyet*'e geçmiş ve 1982'de *Güneş* gazetesinde yazmaya başlamıştır. Polemikçi ve taşlamacı üslubunu bırakmayan Çetin Altan, son yıllarda günlük politikadan çok geleneksel toplumsal kurumların eleştirisine ağırlık veren fıkralar yazmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Roman: *Büyük Gözaltı*, 1972; *Bir Avuç Gökyüzü*, 1974; *Viski*, 1975; *Küçük Bahçe*, 1978. Oyun: *Çemberler*, 1964; *Mor Defter*, 1965; *Suçlular*, 1965; *Dilekçe ve Tahtırevalli*, 1966 Anı, Fıkra ve İnceleme: *Taş*, 1964; *Sömürgecilerle Savaş*, 1965; *Atatürk'ün Sosyal Görüşleri*, 1965; *Bir Uçtan Bir Uca*, 1965; *Onlar Uyanırken*, 1967; *Geçip Giderken*, 1968; *Kopuk Kopuk*, 1970; *Al İşte İstanbul*, 1970; *Suçlanan Yazılar*, 1970; *Ben Milletvekiliyken*, 1971; *Kahrolsun Komünizm Diye Diye*, 1976; *Nar Çiçekleri*, 1976; *Bir Yumak İnsan*, 1977.

ALTAN, Özdemir
(1931)

Türk ressam. Resimlerinde, endüstri toplumunun araç-gereçlerini konu almıştır.

Konya'da doğdu. Ortaöğrenimini bitirdikten sonra İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Zeki Faik İzer Atölyesi'nde resim öğrenimi gördü. 1956'da mezun olduktan sonra bir süre serbest ressam ve matbaacı olarak çalıştı. 1962'de asistan olarak çalışmaya başladığı Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde 1983'de öğretim üyeliği yapmaktaydı. Çağdaş Ressamlar Cemiyeti'nin kurucularındandır.

1965 yılından başlayarak, İstanbul'da birçok kişisel sergi açtı. Ayrıca yurt içi ve yurt dışı karma sergilere katıldı. 1965'te Türkiye Çağdaş Ressamlar Derneği "Yılın en başarılı ressamı ödülü"nü, 1969'da TRT Ödülü'nü, 1971'de Devlet Resim ve Heykel Sergisi 2. Ödülü'nü, 1973'te DYO Resim Yarışması Başarı Ödülü'nü kazandı. Yapıtları İstanbul ve Ankara Resim Heykel müzeleri ve özel koleksiyonlardadır.

Altan 1960'larda "Ağaç Kökleri", "Kuşlar", "Sinek Kral ve Kraliçeleri" gibi temaları diziler halinde işledi. Bu yapıtlarında serbest, coşkun bir teknik, dinamik ve sürekli fırça darbeleri göze çarpar.

Sanatta ulusallık anlayışına karşı çıkan, evrensel değerlerle resme yöneldiğini söyleyen Altan, değişik resim çalışmalarını bir araya getirdiği kolaj çalışmaları yapmıştır. Bu çalışma önceden hazırlanmış imgelerden yararlanarak yapılıyor, parçalar arasındaki seçim ve kimi değişikliklerin ötesinde yeni bir yaratıyı gerektirmiyordu.

Altan'ın resimlerindeki dünya, fotoğraf ayrıntılarına benzeyen el yapımı ayrıntılarla kurulmuştur; ancak yöntemi 1960'lar sonrası gelişen ve net bir fotoğraftaki ayrıntıları aynı kesinlikte, resmin tümüne düzenli bir biçimde dağıtan Hiperrealistler'in yöntemlerinden farklıdır. Öte yandan, resimlerinde tüketim toplumunun araç-gereçlerini yansıtmasındaki ve konu seçimindeki tutum *pop-art* türündeki çalışmalara yaklaşırsa da, biçimlerine zaman zaman anlatımcı, zaman zaman sembolik ve giderek dramatik anlamlar yüklemesi, *pop-art* sanatçılarının belgeci, yansıtmacı, olabildiğince serinkanlı tutumundan ayrı düşer. Parçalanmış otomobil görüntülerini yansıtan *pop-art* türündeki denemeleri çağın mekanikleşen özelliğine eleştirel bir yaklaşımdan çok edilgen bir karşı çıkıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Çalışkan Robot*, (Özel koleksiyon), 1972; *Gerçek*, (yağlıboya, İzmir Resim ve Heykel

Müzesi), 1973; *Öğorron,* (akrilik, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi), 1974; *Seröven,* (yağlıboya, İzmir Resim ve Heykel Müzesi), 1975; *Bilinmeyen Kahramana Anıt,* (yağlıboya), 1975.

• KAYNAKLAR: N.Berk, *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Tanıtmalığı,* 1972; N.Berk, H.Gezer, *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli,* 1973; *Çağdaş İstanbul Resmi Sergi Kataloğu,* 1977; *İDGSA Öğretim Üyeleri ve Yardımcıları Resim Sergisi Kataloğu,* 1977.

ALTAMIRA Y CREVEA, Rafael
(1866-1951)

İspanyol tarihçi, hukukçu ve edebiyatçı. Gerçek tarih biliminin kültürel tarih olduğunu savunmuştur.

Alicante'de doğdu. 1887'de Madrid Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Öğrencilik yıllarında eleştiriler yazmakla başlayan edebiyat ilgisini daha sonra da sürdürdü. Roman ve öyküler yazdı. 1888'de yayımlanan komünal mülkiyetin tarihine ilişkin yapıtıyla Avrupa'da ün kazandı ve kitap kısa sürede Rusça ve Almanca'ya çevrildi. Tarih öğretimini incelediği ikinci çalışması, onu İspanya'da kültürel tarih anlayışının önde gelen savunucularından biri durumuna getirdi. Bu yapıtlarıyla ülkesindeki tarih çalışmalarına yeni bir bakış açısı kazandırdı.

1895'te *Revista critica de historia y literatura Espanolas, Portuguesas y Hispanoamericanas* adlı dergiyi kurdu. 1897'de Oviedo Üniversitesi'nde profesörlük yapmaya başladı. Eğitimin yaygınlaştırılması için çaba harcadı. Üniversitelerin geliştirilmesini ve tarih bilimine yeni bir anlayış getirilmesi gerektiğini savundu. 1900-1911 arasında dört ciltlik *Historia de Espana y de la Civilizacion Espanola*'yı ("İspanya ve İspanyol Uygarlığı Tarihi") yayımladı. 1903-1904'te de İspanya'nın hukuk tarihini yazdı. Bunun dışında *Grande Encyclopedie, Cambridge Modern History* ve *Revue Historique*'de İspanya tarihi üzerine birçok makalesi yayımlandı. 1909-1910 yıllarında Latin Amerika'da birçok yeri dolaşarak İspanyol üniversiteleri ve öteki üniversitelerle ilişki kurdu. 1911-1913 arasında İspanya'da ilköğretim genel müdürlüğü yaptı.

1920'de bir uluslararası adalet mahkemesi oluşturmak için kurulan komiteye atandı. 1921'de La Haye'de kurulan Uluslararası Adalet Divanı'na seçildi. Madrid Üniversitesi'nde Latin Amerika tarihi konusunda ders vermeyi ve yazı yazmayı sürdürürken, uluslararası barışın sağlanması için de çalıştı; bu konuda seminerler verdi, yazılar yazdı.

İspanya İç Savaşı başlayınca, ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı. Önce La Haye'e, 1940'ta Fransa'da Bayonne'a, 1945'te Mexico'ya gitti. 1951'de Nobel Ödülü'ne aday gösterildi; ama seçimden kısa bir süre önce öldü.

Altamira y Crevea, çalışmalarında gerçek tarihin kültürel tarih olduğunu savunmuştur. Ona göre, derinin kas hareketlerine göre biçimlenmesi gibi, kralların ve savaşların tarihi de kültürel tarihe göre biçimlenir. Bu görüşleri, İspanya'nın o dönemdeki düşünsel ortamı içinde devrimci görüşler olarak nitelendirilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *History of Communal Property,* 1888, ("Komünal Mülkiyetin Tarihi"), *Teaching of History,* ty ("Tarih Öğretimi"); *Historia de Espana y de la Civilizacion Espanola,* 4 cilt, 1900-1911, ("İspanya ve İspanyol Uygarlığı Tarihi"); *History of Spanish Law,* 1903-1904, ("İspanya Hukuk Tarihi").

ALTAY, Fahrettin
(1880-1974)

Türk komutan. Kurtuluş Savaşı'nda Süvari Kolordusu'nun komutanlığını yapmıştır.

İşkodra'da doğdu. İstanbul'da öldü. 1899'da Harp Okulu'nu, 1902'de de Harp Akademisi'ni bitirdi. I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Romanya ve Filistin cephelerinde çarpıştı. Kurtuluş Savaşı başladığında albay olan Altay, Konya'da 12. kolordu komutanıydı. Ege Bölgesi'ndeki direnişçilere yardım ettiği için Harbiye Nezareti ile arası açıldı. Mustafa Kemal'in saflarına katıldı. Bu nedenle İstanbul Hükümeti'nce idama mahkûm edildi. Eskişehir-Kütahya Savaşları'nın ardından Ankara Hükümeti'nce generalliğe yükseltilerek V. kolordu komutanlığına atandı. Ağustos 1922'de komuta ettiği bu süvari birliğiyle Büyük Taarruz öncesi Yunan hatlarının gerisine sızarak, Yunanlılar'ın geri çekilmesini sağladı. Fahrettin Paşa'nın komuta ettiği V.Kolordu, Başkumandanlık Meydan Savaşı'nın ardından Yunanlılar'ı Ege'ye dek süren ve İzmir'e ilk giren güçtür.

Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminde Mersin, ikinci döneminde de İzmir milletvekilliği yaptı. Asker milletvekillerinin iki görevden birini seçmesi yolundaki karar üzerine, Ekim 1924'te milletvekilliğinden çekildi. II. Ordu müfettişliğine atandı. 1933'te I. Ordu müfettişi oldu ve bu görevi on yıl sürdürdü. Bu arada orgeneral rütbesine yükseldi. 1945'te emekliye ayrıldı. 1946-1950 yılları arasında Burdur milletvekili olarak mecliste bulundu. Daha sonra siyasal yaşamdan çekildi. Fahrettin Altay'ın anılarını topladığı çeşitli kitapları vardır.

• YAPITLAR: *Türkiye İstiklâl Muharebatı'nda Süvari Kolordusunun Harekâtı,* 1925; *İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu,* 1949; *İslam Dini,* 1959; *On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922,* 1970.

ALTDORFER, Albrecht
(? – 1538)

Alman ressam. Batı'da manzara resminin gelişmesine öncülük etmiştir.

Regensburg'da doğduğu sanılmaktadır. Bir oymacı olan babası Ulrich Altdorfer, 1491'de yoksul

düşerek Regensburg'u terk etmiş, kent yurttaşlığından ayrılmıştı. Albrecht, 1505'te Regensburg'un yurttaşı olmak için başvuruda bulundu ve isteği kabul edildi. Dönemin geleneklerine göre, böyle bir hakkın kazanılması için 25 yaşında olmak gerekiyordu. Bu nedenle, Altdorfer'in doğum tarihinin en geç 1480 olduğu sanılmaktadır. 1505'te yapılan kent nüfus sayımının kayıtlarında sanatçı, "Amberg'li ressam" olarak anılmaktadır. Ancak, Altdorfer'in bu kentte doğduğunu ya da yaşadığını gösteren bir belge bulunmamıştır.

Altdorfer, 1508'de Regensburg'a kesin olarak yerleşmiş, Tuna'nın kuzey kıyısına çok yakın bir yerde bulunan bu serbest kentteki kültürel ve siyasal gelişmelerle yakından ilgilenmiştir. Burada ilk resim siparişini almış; S.Peter Kilisesi için bir resim yapması istenmiştir. 1511'de Tuna kıyılarına ve Alpler'e bir gezi yapan Altdorfer, bu bölgede karşılaştığı doğa görünümleri ve bunları işleyen manzara ressamlarından çok etkilenmiştir.

Altdorfer, 1519'da dışişleriyle ilgili kent meclisinin, 1526'da da içişleriyle ilgili meclisin üyeliğine seçildi. Aynı yıl, kent mimarı olarak görevlendirildi. Sanatçının bu alandaki çalışmaları, şarap mahzenleri, mezbaha, kent duvarı ve belediye binası kulesinin yapımıyla ilgilidir. Bu yapıların hiçbiri günümüze kalmamıştır.

Altdorfer, 1528'de Sulh Mahkemesi'nde görev aldı. Aynı yıl belediye başkanı olarak önerildiyse de *İskender'in Savaşı* adlı çok önem verdiği bir tablo üzerinde çalıştığı için görevi kabul etmedi. Bununla birlikte, kentin siyasal yaşamıyla ilişkisini ölene değin sürdürdü. 1533'te, meclis üyesiyken, bir Protestan din adamının Regensburg'a çağrılmasında ve kentin Protestanlık'ı kabul etmesinde etkili oldu. Altdorfer, Protestanlık'a duyduğu yakınlık yüzünden, 1519'da Regensburg Sinagogu'nun yıktırılmasını ve yerine Güzel Meryem Kilisesi'nin yaptırılmasını desteklemiş ve kilisenin yapımına katılmıştı. Yaşamının son yıllarında ise, Protestanlık'ı desteklemekle birlikte Augustine Manastırı'nın yöneticiliğini yaptı. 14 Şubat 1538'de Regensburg'da öldü.

Altdorfer'in ilk ürünleri 1506'dan başlayarak yapılmış oymalar ve kimi çizimlerdir. Çizimlerinde çoğunlukla kahverengi ya da gri-mavi tondaki kâğıtları siyah ve beyaz çizgilerle işlemiştir. Bunlarda fantastik öğelere ağırlıkla yer vermiştir; dinsel konulu çizimlerinde bile bu özellik bulunur.

Oymalarının esinlendiği kaynak ise, İtalyan *niello*larıdır. Bakır oymaların renkli alaşımlarla doldurulmasıyla elde edilen bir tabaka olan *niello*, dönemin İtalyan sanatçıları tarafından baskı kalıbı olarak da kullanılmıştır. Altdorfer'in oymalarında, *niello*ların yanı sıra, Dürer ve Jacopo dei Barbari çevresinin bu türdeki çalışmalarının etkisi vardır. Buna karşın Altdorfer, kişisel bir üslup geliştirmeyi başarmıştır. Yapıtlarında, minyatürleri andıran bir titizlik ve kesinlik bulunur.

Sanatçının, ilk resimlerinden başlayarak beliren ve yaşamı boyunca sürekli geliştirdiği en önemli özellik, manzaranın yapıtlarında kazandığı ağırlıktır. Bilinen ilk tablosu olan *Satyr Ailesi*'nde (1507) manzara, önemli bir unsur oluşturmaktadır. Sanatçıda manzara kavramının gelişmesini, özellikle Jorg Kölderer atölyesi ve Cranach gibi kimi Alman ressamları etkilemiştir. Bu gelişimin önemli bir aşaması da, 1511'de Alpler'e yapmış olduğu gezidir. Altdorfer, salt manzara resminin Batı'daki ilk örneklerini verdi. Yapıtlarıyla, insan figürlerini doğayla uyumlu bir şekilde yerleştirmeyi deneyen ve Cranach, Breu, Huber gibi ressamların yer aldığı Tuna Okulu'nun öncüsü oldu.

Doğa-insan uyumu

Altdorfer, 1510 dolaylarında, Cranach'ın etkisiyle, kahramanca duyguları vurgulayan ve insan figürlerini öne çıkaran bir anlatımla çalışmalar yapmıştır. *Çarmıha Geriliş* adlı yapıtında doğa ayrıntılı olarak işlenmiştir ama figürler oldukça büyük ve egemen bir konumdadır. Bununla birlikte, aynı yıllarda bağımsız manzara çizimleri de yapmıştır. Bu dönemdeki çalışmalarında, figürleri yerleştirme sorununun yanı sıra, yapıtlarında "espas" etkisi de yaratmaya çalışıyordu. 1518'e doğru Linz yakınlarındaki S.Florian Kilisesi'nin mihrap kanatları için yaptığı sekiz panoda hem espas sorununu başarılı bir çözüme ulaştırdı, hem de manzara ve mimari öğeleri birleştirerek canlı, dramatik sahneler oluşturdu. Panolarda ayrıca, figürlerin hareketleriyle doğa arasında yetkin bir uyum sağlanmıştır. Altdorfer'in renk kullanımında görülen değişim bu dönemdeki üslubunu etkileyen bir unsurdur. İlk yapıtlarındaki yumuşak renkleri bırakarak, parlak, kuvvetli renklere geçmiştir. Bu değişimin ilk örneklerinden biri, *Mısır'a Kaçış Yolunda Dinlenme*'dir (1510).

Figürsüz manzara resimleri

1520'lerin başında Altdorfer, manzara resminde artık yetkin bir düzeye varmıştır. Hiçbir figürün yer almadığı, Batı'nın ilk salt manzara resimlerini bu dönemde yarattı. *Regensburg Manzarası* (1522-1525) ve *Değirmenli Manzara*'da (1522-1523) sanatçı, ışık, renk ve buğulu atmosfer tekniklerini ustaca kullanarak doğa görünümlerini yakalamaya çalıştı. Bu resimlerde gerçekçi bir anlatım vardır; ancak Altdorfer'in manzarayı resmederken düşgücüne de başvurduğu görülür. Ressam, kimi gece manzaraları da yapmıştır. Örneğin, *İsa Zeytin Dağı'nda* ve *İsa'nın Yakalanışı*'nda, ışığın ve gölgelerin kullanılışı dramatik bir etki yaratır.

Oymacılığı

1530'ların ilk yıllarında da, yine manzaraları işlediği, bir metal gravür dizisi gerçekleştirdi. Bunlarda, uzaklık etkisini, ön plana yerleştirdiği parlak renkler yerine, peşpeşe dizilerek gerilere doğru akan düzlemlerin düzenlenmesiyle sağlamaya çalıştı. Altdorfer, Alman Rönesansı'nın en önemli temsilcisi sayılan Dürer'den de etkilenmiştir. Dürer'in kompozisyonları daha çok ayrıntılardaki kesinliğe dayanır; Altdorfer ise, öncelikle kompozisyonun bütününü gözetme eğilimindedir. Açık ve koyu alanların düzenlenmesiyle biçimlenen bu bütünde, yine titizlikle işlenen ayrıntılar ikincil önemdedir.

Dürer, Grünewald, Cranach gibi ressamlarda görülen, Alman sanatçılara ait özellikler, Altdorfer'in doğaya yönelik ilgisinde ve insan figürlerini duygusal bir anlatımla işleyişinde de bulunur. *Satyr Ailesi*'nde klasik öğelerle Kuzey efsanelerini bir araya getirmiştir. Daha önemlisi, Altdorfer'in doğa sevgisi, optik boyutun ötesinde, bir çeşit mistisizme yakınlaşır ve resmine, neredeyse romantik denebilecek özellikler kazandırır. 1510'da yaptığı *S.George ve Canavar*'da figürler, yoğun orman görüntüsü içinde kaybolmuş

gibidir ve doğanın romantik anlatımını tamamlar. Aynı zamanda, figürlerin jest ve mimikleri, renkleri, duygusal ve dramatik etkiler yaratmak amacıyla biçim değişikliklerine uğratılmıştır. Biçimlerin bu öznel tarzda bozulması Altdorfer'in başka resimlerinde, örneğin mimari öğelere yer veren yapıtlarında da görülür. *Bakire'nin Doğumu* adlı tabloda fantastik bir iç mekân yaratmıştır. Meleklerin sütunlar arasından dolanarak oluşturdukları halka, bu etkiyi daha da güçlendirmektedir. *Susanna ve Yaşlılar*'da (1526) ise, arka planda tümüyle düşgücü ürünü olan bir yapıya yer vermesi, Kuzey resminde daha önce görülmemiş bir özelliktir.

Altdorfer'in algılanan gerçekliği değiştiren, stilize eden üslubu Wolf Huber'de de görülür; iki sanatçı da bu yönleriyle Romantizm'e yaklaşırlar. Aslında stilizasyon eğilimi, 16. yy Alman resminin yaygın bir niteliğidir. İtalyan Rönesans sanatçılarıyla kıyaslandığında, Alman ressamları, biçim sorunlarından çok düşünce ve duygu anlatımıyla ilgileniyorlardı. Ancak, Altdorfer'in yapıtlarında, doğanın gizemli güçlerini yakalama, onu kavrama ve özümseme çabası da sezilir. Bu yapıtlarda, insanın evrendeki yeri, doğayla ilişkisi vurgulanmış, bu iki unsur bağdaştırılmaya çalışılmıştır.

Altdorfer Reformasyon döneminin karışıklıkları içinde yaşamış ve Protestanlık'a belli bir yakınlık duymuştur. Bu hareketlerle birlikte gelen inanç ve düşünce farklılaşmalarıyla, sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 16. yy, insanın doğa içindeki yerinin kavranılışında önemli değişimlerin başladığı bir dönemdi. Altdorfer'in bu tür konularla bir düşünür gibi uğraşmış olduğunu söylemek için, siyasal çalışmaları dışında, yeterli veri yoktur. Örneğin, çağdaşı Copernicus'un güneş-merkezli gökbiliminin temellerini oluşturan görüşlerinin kendisine ulaşıp ulaşmadığını, ya da böylesi sorunların onu ilgilendirmiş olup olmadığını saptamak hayli güç, belki de olanaksızdır. Buna karşılık, yaşamında, Reformasyon'dan etkilendiğini ve dinsel sorunlarla uğraştığını gösteren olgular bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu sorunların yapıtlarına ve üslubuna yansıdığı söylenebilir. Nitekim, en önemli yapıtı kabul edilen *İskender'in Savaşı*'nda, geniş bir göğün ve batan güneşin altında, dağların, ırmakların arasında sayılamayacak kadar çok savaşan asker figürü gösterilmiştir. Bütünsel bir görünüm içinde verilen ayrıntılar, evrenin sonsuzluğuyla insanların yaşantılarını ve dünyadaki tekil, küçük varlıkları, yani makrokozmos ve mikrokozmosu bir araya getirmiş gibidir. Masalsı bir görünüm içinde oluşturulan bu bütünlük, evrenin ya da varoluşun kavranamaz büyüklüğü ve gücü karşısında İskender'in, hasmı Darius'un ve askerlerin kişisel kaderlerini ikincil kılan kozmik bir duygu yaratır.

Manzara resminin özgünleşmesine öncülük eden Altdorfer'in resim tarihinde önemli bir yeri vardır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Satyr Ailesi*, 1507; *S.George ve Canavar*, 1510; *Mısır'a Kaçış Yolunda Dinlenme*, 1510; *Çarmıha Geriliş*, yklş.1510; *S.Florian mihrabı için panolar*, 1518; *Bakire'nin Doğumu; Regensburg Manzarası*, 1522-1525; *Değirmenli Manzara*, 1522-1523; *Susanna ve Yaşlılar*, 1526; *İskender'in Savaşı*, 1529; *Yoksulluk ve Zenginlik*, 1531; *Tahta oymalar*, (baskı kalıpları); *İnsanın Düşüşü ve Kurtuluşu*, (tahta oyma dizisi), 1511.

• **KAYNAKLAR:** L.V.Baldass, *Albrecht Altdorfer, Studien über die Entwicklungsfaktoren im Werk des Künstlers*, 1923; O.Benesch, *Der Maler Albrecht Altdorfer*, 1939; E.Buchner, *Die Alexanderschlacht*, 1956; M.J.Friedländer, *Albrecht Altdorfer*, 1923; H.Höhn, *Albrecht Altdorfer als Zeichner*, 1938; E.V.Strohme, *Der Altdorferaltar in St.Florian*, 1946; H.Tietze, *Albrecht Altdorfer*, 1923; H.Voss, *Der Ursprung des Donaustils*, 1907; H.Voss, *Albrecht Altdorfer und Wolf Huber, Meister der Graphik*, 1910; E.Waldmann, *Albrecht Altdorfer*, 1923.

• **BAKINIZ:** CRANACH, DÜRER.

ALTHUSIUS, Johannes
(1557-1638)

Alman siyaset felsefecisi ve hukukçu. Toplumsal sözleşme kuramını ve doğal hukuk öğretisini savunmuştur.

Westphalien bölgesindeki Diedenshausen'de doğdu, ölüm yeri bilinmemektedir. Ailesi ve ilk gençlik dönemi konusunda da yeterli bilgi yoktur. 1581'den sonra Köln'de Aristoteles felsefesi üzerinde çalıştı. Basel'de Roma Hukuku okudu. Bu dönemde Calvinci din görüşünün etkisinde kaldı. Hıristiyan inançları, Roma Hukuku ve o çağdaki demokrasi görüşleri Althusius'un düşüncelerini biçimlendiren, geliştiren etkenlerdir. Bu etkenlerin ışığı altında, Basel'de kamu ve din hukuku üzerinde çalıştı. 1586'da doktorasını tamamladı. Roma Hukuku ile felsefe arasında bağlantı kurdu; özellikle devlet felsefesinin hukuk ilkelerinden kaynaklandığı görüşünü benimsedi. Bu çalışmaların yanı sıra Herborn'da Calvinci öğretiyi yayan bir yüksek okulda Roma Hukuku ve felsefe dersleri verdi. 1594'te profesör oldu, 1597-1604 arasında rektörlük yaptı. 1604'te Ostfriesland'a gitti, Emden Meclisi'ne üye oldu.

Althusius görüşlerini kamu yönetimi ve devletler hukuku konularında yoğunlaştırmıştır. Felsefeye toplum düzenini ilgilendiren sorunlardan yola çıkarak yaklaşmıştır. Althusius, genel olarak Calvinci öğretinin siyaset felsefesiyle bağdaştırılmasını, özel olarak da Aristoteles'in siyaset anlayışının geliştirilmesini amaçlamıştır.

Althusius'un başyapıtı olan ve 1603'de yayımlanan *Politica Methodica Digesta et Exemplis Sacris et Profanis Illustrata* ("Yönetim Politikası Yöntemleri") insan topluluklarının bütün biçimleri üzerine bir incelemedir. Burada ileri sürülen siyaset kuramı, toplumsal sözleşme düşüncesine dayanmaktadır. Althusius'un siyaset kuramı dini otoriteden kaynaklanmaz. Bu bağlamda naturalist bir kuramdır ve Aristoteles'in siyaset anlayışına yaklaşır. Althusius'a göre, insanların gruplar halinde birleşmesi doğal bir olgudur. Toplum, Hobbes'un ileri sürdüğü gibi, dış nedenlerle açıklanacak "yapay bir nesne" değildir. Althusius'un sözleşme kuramı, hem toplumsal sözleşmeyi, hem de yönetici ile halk arasındaki iktidar sözleşmesini kapsamaktadır. Toplumsal sözleşme bir toplumun temelini oluşturur. Toplumdaki insanlar, birlikte yaşamayı ve bunun yarattığı yasalara uymayı kabul etmekle, kendi aralarında üstü kapalı bir

anlaşma yapmışlardır. Toplumda ikili bir yasa egemendir. Bu yasa, bir yandan topluluğun türünü tanımlar; öte yandan topluluğun ortak işlerini yürütecek bir otorite yaratır ve bunu sınırlar.

Althusius toplum birimlerini beş ana türe ayırmıştır: aile, korporasyon, yerel topluluk, taşra ve devlet. Taşranın ya da yerel toplulukların birliğinden oluşan devletin ayırıcı özelliği, egemenliği kullanmasıdır. Ancak egemenlik halkındır; hiçbir zaman bir yöneticiler sınıfının ya da bir ailenin mülkiyetine geçemez. İktidar devlet yöneticilerine devlet yasasınca verilir; bu yasa yönetici ile halk arasındaki iktidar sözleşmesinin temelini oluşturur. Topluluğun amaçlarını gerçekleştirmek için yöneticilere verilen egemenlik hakkı, yönetici herhangi bir nedenle onu kaybettiğinde halka geri gider.

Althusius'un siyaset felsefesinin temeli Bodin'de olduğu gibi egemenliğin bölünmezliği ilkesine dayanır. Egemenliği siyasal toplulukların varolmasının ön koşulu olarak gören Althusius, bu görüşüyle Rousseau'yu büyük ölçüde etkilemiştir.

Althusius tiranlığa karşı direnme hakkını da savunmuştur. Ancak bu hak bireyler tarafından değil, topluluğun haklarını korumakla görevli bir yönetici sınıf aracılığıyla kullanılmalıdır. Aslında Althusius'un iktidar sözleşmesi de, bireylerle devlet arasında değil, korporasyonlarla devlet arasındadır.

Ahlak konusunda *Kutsal Kitap*'ın öne sürdüğü kurallara bağlı kalmayı öneren Althusius, bu konudaki düşüncelerini *Civilis Conversationis Libri Duos* ("Uygar İlişkiler Konusunda Üç Kitap") adlı yapıtında ortaya koymuştur. İnsanlar arası ilişkileri düzenlemek için us ilkelerine dayanan, yer yer dinden kaynaklanan kurallar oluşturmuştur ve *Kutsal Kitap*'ın "On Buyruk"una uyulmasını önermiştir. Hukuk konusunda ise, doğal hukuk kuramını savunmuş; us ilkeleriyle doğal hukuk kuralları arasında bir uyum olduğunu ileri sürmüştür.

Althusius'un düşüncesi, 16.yy Almanyası'nın içinde bulunduğu koşulları yansıtmakta ve bu koşullardan doğan sorunlara bir çözüm arayışını içermektedir. Ulusal devletin kurulmasını engelleyen yerel ve bölgesel özelliklerin ve Alman prenslerince yönetilen kent-devletlerinin belirlediği bir tarihsel dönemde Althusius, korporasyonlardan oluşan bir tür federalizm temeli üzerinde sınırlı bir monarşiyi savunmuştur. Ulusal birliğin ancak, küçük topluluk birimlerinin bir otorite hiyerarşisi içinde bütünleşmesiyle gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür. Althusius'un devlet kuramı, 17.yy'da Alman prenslerinin sınırsız yetkilerini savunanlar tarafından göz ardı edilmiş, Hollanda ve İngiltere'de ise liberal görüşlerin gelişmesini önemli ölçüde etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Politica Methodica Digesta et Exemplis Sacris et Profanis Illustrata*, 1603, ("Yönetim Politikası Yöntemleri"); *Dicaiologicae Libri Tres Totum et Universum Ius, Quo Utimur Methodice Complectentes*, 1617, ("Uyguladığımız Genel ve Evrensel Hukukun Üç Kitapta İncelenmesi"); *Civilis Conversationis Libri Duos*, 1617, ("Uygar İlişkiler Konusunda Üç Kitap").

• **KAYNAKLAR:** O.V.Gierke, *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien*, 1913; E.Wolf, *Grosse Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte*, (4.bas.), 1963.

• **BAKINIZ:** BODIN, HOBBES, J.J.ROUSSEAU.

ALTHUSSER, Louis
(1918)

Fransız felsefeci, sosyal düşünür. Marxizm'e getirdiği yeni yorumlarla tanınmıştır.

Cezayir'in Birmandries kentinde doğdu. Yükseköğrenimini Paris'te Ecole Normale Supérieure'de yaptı. Bir süre Katolik öğrenci ve gençlik örgütlenmelerinde etkin olarak çalıştı. II. Dünya Savaşı sırasında Fransız Direniş Hareketi'ne katıldı. Almanlar'ca tutuklanarak esir kampına gönderildi. 1943 yılında Fransız Komünist Partisi'ne (FKP) üye oldu. 1948'de felsefe doktorası aldı ve Ecole Normale Supérieure'de öğretim üyesi oldu. Bu görevini 1980'e değin sürdürdü. 1966'da *Cahiers Pour l'Analyse* ("İnceleme Defterleri") adlı derginin çıkmaya başlamasıyla birlikte, Althusser'in bu dergide yayımlanan görüşleri Fransız Komünist Partisi içinde etkili olmaya başladı.

Althusser, 1962'den beri psikiyatrik tedavi görmekteydi. 1980'de geçirdiği bir sinir krizi sonucu karısını öldürdü. 1983 yılında bir sinir hastalıkları kliniğindeki tedavisi sürmekteydi.

Althusser'in adını duyurduğu 1960'lar, sol düşüncenin gelişmesi açısından Avrupa'da yeni bir dönemin başlangıcına işaret ediyordu. Kapitalizmin istikrarlı bir sosyo-ekonomik gelişme dönemine girmesi, radikal bir sosyalist devrim düşüncesinin güncellik kazanmasına olanak vermiyordu. Teorik etkinlik toplumda radikal dönüşüm taleplerinin yokluğu karşısında dışsal dünyadan gitgide uzaklaşarak kendine yönelmişti. Kruşçev'in Stalin dönemindeki uygulamaları eleştirmesi de Fransa'daki sosyalist aydınlar arasında SSCB'nin politik çizgisine olan yaygın bağlılığı sarsmıştı. Tüm bunların sonucu olarak bir kısım Avrupalı sosyalist aydın, teorik etkinliği dar devrimci pratiğe, devlet politikasına ve ekonomik gelişme hedeflerine bağımlı kılan anlayışlara karşı çıkarak, düşünsel etkinliği özerk bir konuma yükseltmeyi amaçladı.

"Yapısalcılık"

Fransa'da 1960'ların ortalarından başlayarak yaygınlık kazanan Yapısalcı düşünce, II. Dünya Savaşı ertesinde içindeki istikrarsızlık öğelerini denetlemeyi başarmış, örgütlü ve kurumsallaşmış sanayi toplumunun gerçekliğini veri olarak kabul etmekteydi. Yapısalcı düşünceden etkilenen, ancak "yapısalcı" olarak adlandırılmayı kabul etmeyen Althusser ise, bir FKP üyesi olarak Marxist-Leninist bir çerçeve içinde felsefeye büyük önem veriyordu. Bu amaçla Marx'ın temel eserlerini yeni bir gözle okuma çabasına girişti. Yapısalcı dilbilimin, sözcük yapıları arasındaki ilişkiler sistemini ortaya koyması ve böylece teorik metinlerin dilbilimi kavramış bir okuyucu tarafından çözümlenmesini kolaylaştırması, Althusser'i bu yeniden okuma çabasına yönelten etkenlerden biri olmuştur.

Fransa'daki Ampirizm eleştirisi geleneğinden etkilenen Althusser, Ampirizm'in özne-nesne ikiliğini mutlaklaştıran, kavramları nesnelerin basit bir yansımasına indirgeyen ve dolayısıyla dış gerçekliğin dolaysız olarak kavranabileceğini savunan görüşlerine de karşıdır. Althusser'e göre, gerçek nesnelerle dü-

şünce nesneleri birbirinden farklıdır. Örneğin ağaç kavramı bir düşünce nesnesi olarak tek tek gerçek ağaçlardan farklıdır; tüm ağaçların genel niteliklerinin zihinsel bir soyutlamasıdır. Bilim bu tür kavramlarla iş görür; nesnesine gündelik algılamalarla değil, teorik kavramlarla yaklaşır.

Althusser, Yeni-Kantçı görüşlere benzerlik gösteren bir biçimde, yeni kavramların oluşumuna büyük önem verir. Althusser'e göre kavramlar, bilimsel bilgi üretimi süreci içinde değişime uğrar. Althusser bilginin nesnesi üzerinde yaptığı çalışmayı özel bir pratik biçimi olarak değerlendirir: "teorik pratik". Bu pratik, ideolojiyi bilime dönüştüren pratiktir ve geliştirdiği "sorunsal" sayesinde, tıpkı öteki pratikler gibi, ideolojinin işlenmesi sonucu oluşan bir bilgi yapısını ürün olarak ortaya koyar. Bilimsel bilginin gelişmesi, ideolojiden arınma sürecidir. Bilim, yanıtları önceden bilinmeyen açık bir sorular sistemidir. İdeoloji ise sorunları ortaya koyar, ama çözümler baştan saptanmıştır.

"Epistemolojik kopuş"

Althusser'e göre, kavramlar ancak bir sorunsal içinde anlam kazanacağı için yeni kavramların gelişmesi yeni bir sorunsalın ortaya konmasını gerektirir. Yeni bir bilimin doğuşu yeni bir kavramlar sistemi demektir. Bu ise, daha önceki kavramsallaştırmalardan ve eski sorunsaldan bir kopuşu gerekli kılar. Althusser bu kopuşa Fransız düşünürü Gaston Bachelard'dan aldığı bir kavram olan "epistemolojik kopma" adını verir. Ona göre bu kopuş her bilimin tarihinin kesintili olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

Tarih felsefesi ve tarih bilimi

Althusser'e göre, Marxizm'in bir bilim olarak ortaya çıkışı da böyle bir sürecin sonunda olmuştur. Marx'ın ilk dönem yazılarında belirgin olan hümanizm ve yabancılaşma temaları, onun henüz Hegel ve Feuerbach'ın görüşlerinin etkisi altında olduğu bir aşamanın ürünleridir. Marx, 1845'te yazdığı *Thesen über Feuerbach* (Feuerbach Üzerine Tezler) ve Engels'le birlikte 1846'da yazdığı *Die Deutsche Ideologie* (Alman İdeolojisi) adlı çalışmalarıyla Hegelci bir anlayıştan uzaklaşmaya başlar ve bilimsel bir sorunsala yönelir. Marx'ın bilimsel bir sorunsala tam anlamıyla geçmesi 1867'de *Das Kapital* (Kapital) adlı yapıtını yazmasıyla gerçekleşmiştir. Marxist felsefe, bilimle ilişkisi açısından teorik pratiğin teorisidir. Bu teori, "kendiliğinden" ideolojinin bilimsel pratiğe girmesini engelleyecektir.

Üç düzey

Althusser, topluma ilişkin çözümlemesinde ise, üç "düzey"den yola çıkar: ekonomik, politik ve ideolojik düzeyler. Bu düzeylerin birliği "yapı"yı oluşturur. Her düzey, kendi özgün gelişme çizgisine sahiptir. Belirli bir zamanda bu düzeylerin birbirleriyle oluşturdukları ilişkiler bütününü Althusser "konjonktür" olarak adlandırır. Ona göre, her konjonktür her düzeyin yapıyı belirlemeye katkıda bulunması ve yapı tarafından belirlenmesi anlamında bir "üst-belirlenme"ye uğrar. Her düzeyin belirleyici rolü eşit değildir. Bu düzeylerin özerkliği görecedir ve ekonomik düzey son tahlilde belirleyicidir. Ancak "son tahlilde" deyimi ekonomik düzeyin tam olarak belirleyici olacağı bir "son" zaman noktasının geleceği ya da bulunduğu anlamında değildir; Althusser'e göre son tahlil hiçbir zaman gelmez.

Althusser "belirleyici" ve "egemen" düzeyler arasında bir ayırım yapar. Örneğin, feodalizm döneminde siyasal düzey egemen düzeydir. Ancak siyasetin egemen düzey olması olgusu, ekonomik düzey tarafından belirlenir. Her zaman egemen bir düzeyin olacağını veri olarak kabul eden Althusser, tarihte varolan her yapıyı "egemen yapı" olarak tanımlar. Ekonomik düzeyin egemen yapı içindeki belirleyici rolü, yapının tümünden ayrı olarak düşünülemez. Önemli olan düzeyler arasındaki etkileşimdir.

Althusser'in tanımladığı "yapısal nedensellik" kavramına göre nedensellik olgusunun kendisi yapısaldır. Yapı ve etkileri gibi, birincisinin ötekini belirlediği iki ayrı olgu yoktur. Yapı ancak sonuçlarıyla birlikte vardır.

Althusser'in yapısal nedensellik kavramına eşlik eden bir başka yaklaşımı da tarihi öznesiz bir süreç olarak ele almasıdır. Ona göre bir "sosyal formasyon"un içindeki bireylerin oynayacakları roller önceden belirlenmiştir. Dolayısıyla bireyler toplumdaki ilişkilere belirleyici özneler olarak giremezler; tarih, onu belirlediği varsayılan insan öznelerden yola çıkılarak açıklanamaz. İdeoloji ise bireylerin kendilerini yanılsamalı bir biçimde özne olarak görmelerine yol açar.

Tarihi öznesiz ve ereksiz bir süreç olarak gören Althusser, Hegel'in tarihselci yorumunun karşısına Marx'ın tarihsel maddecilik anlayışını çıkarır. Hegel'de özne mutlak fikirdir. Tüm tarihsel süreç bunun dışa vurumudur yansımasıdır. Althusser'e göre, Marx'ın düşüncesinde tarihsel süreç tinsel özün yansıması değildir. Althusser, bu noktada Marx'ın düşüncesini Hegel'inkinin tersi olarak gören anlayışa da karşı çıkar; ona göre, Marx, mutlak fikrin belirleyiciliği yerine ekonomiyi geçirmemiştir. Marx için, tarih birçok ayrı, birbiriyle ilişkili ama birbirine indirgenemez düzeyin oluşturduğu bir bütünlüktür. Hegel'in bütünlük anlayışında ise, bütün içindeki her parça bir özün yansımasıdır. Örneğin, Roma'nın özü Roma Hukuku'nda, Roma politikasında ifadesini bulur. Althusser'e göre, Marx'ın önemli katkısı Hegel'in tarih felsefesi karşısında bir tarih bilimi kurmuş olmasıdır.

Althusser, 1974'te yayımlanan *Eléments d'autocritique* ("Özeleştiri Öğeleri") adlı çalışmasında Marx'ı okurken belirli hatalar yaptığını kabul etmiş ve eski anlayışını "teorisizm" olarak eleştirmiştir. Althusser'in yeni anlayışına göre felsefe, teorik pratiğin teorisi değil, teoride sınıf mücadelesidir. Teorisizm, felsefeyi sınıf mücadelesinden ayırmaktadır. Oysa felsefe, işçi sınıfının dünyayı dönüştürme mücadelesinde devrimci bir araçtır. Marx'ın yeni bir sorunsala geçişinde etkili olan, onun politik gelişmesi ve işçi sınıfı mücadelesi ile olan ilişkisidir. Böylece teoriyi pratiğe bağlama çabasına girişen Althusser, felsefeye bilimden ayrı bir yer tanımıştır. Felsefe bilim değildir; sınıf mücadelesinde taraf olmanın getirdiği pratik bir işleve sahiptir. Marxist bilim ise yeterince pratik olamadığı için teoride sınıf mücadelesi değildir, ona dolaylı olarak hizmet eder.

FKP'nin önde gelen aydınlarından olan Althusser, Marxist-Leninist sorunsalın içinde felsefeye yeni bir ilginin oluşması sürecini hızlandırmıştır. Althusser, getirdiği çerçeve içinde, felsefeyi temel pratik biçimi olarak ön plana çıkarmış; siyasal pratiği ise parti çalışmasıyla sınırlı tutmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Montesquieu, La politique et l'histoire*, 1960 ("Montesquieu, Politika ve Tarih"); *Pour Marx*, 1965, ("Marx İçin"); *Lire le Capital* (Balibar ile), 1968, ("Kapital'i Okumak"); *Lénine et la philosophie*, 1968, (Lenin ve Felsefe, 1976); *Réponse à John Lewis*, 1973,(John Lewis'e Cevap, 1978); *Eléments d'autocritique*, 1974, ("Özeleştiri Öğeleri").

• KAYNAKLAR: E. Kurzweil, *The Age of Structuralism*, 1980; D. Mclellan, *Marxism After Marx*, 1979; J.Mepham ve D.H.Ruben (der.) *Issues in Marxist Philosophy*, III, 1979; G. Therborn, *Science Class and Society*, 1980.

• BAKINIZ: GARAUDY, HEGEL, MARX, POULANTZAS.

Althusser'de İdeoloji Kavramı

İdeoloji Althusser'in sosyal formasyonları açıklamakta kullandığı üç düzeyden—ekonomik, politik, ideolojik—biridir. Althusser'e göre, ideoloji ekonomik pratiğin bir uzantısı değildir. İdeolojiler insanların maddi varlık koşullarının çarpıtılmış bir biçimde zihinde tasarlanmasından ibaret değildir; ideolojinin kendi varoluşu da maddidir. İdeoloji toplumun somut pratikleri içinde maddi bir nesne olarak oluşur. Althusser böylece "yansıma teorisi" olarak adlandırılan ve nesnelerin bilgisiyle kendileri arasında doğrudan bir yansıma ilişkisi kuran anlayışa karşı çıkar. Althusser'e göre, nesnenin kendisiyle bilgisi arasında bir fark vardır ve bu fark ideolojinin özerk bir alan olarak belirmesinin nedenlerinden biridir.

Althusser, Marx'ın Engels ile birlikte yazdığı Die Deutsche Ideologie (Alman İdeolojisi) adlı kitabında ortaya koyduğu ideoloji tanımının pozitivist olduğunu iddia eder. Bu kitabında ideolojilerin toplumdaki maddi yaşam ilişkilerinden kaynaklandığını ve bir dönemin egemen ideolojisinin o dönemdeki egemen sınıfın ideolojisi olduğunu savunan Marx'ı eleştirir. Althusser öte yandan, ideolojinin sonsuz olduğunu ileri sürerek taribselciliğe (historisizm) de karşı çıkar. Ona göre ideolojinin tarihi yoktur. İdeoloji sosyalist bir toplumda da varlığını sürdürecektir.

Althusser ideolojinin üretildiği temel işleyişler olarak devletin ideolojik aygıtlarını ele alır. Din, eğitim, aile, hukuk, siyaset, sendikacılık, kitle iletişimi, kültür gibi alanlarda etkilerini gösteren ideolojik aygıtlar toplumdaki üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlar ve belirli bir ideolojiyi yaygınlaştırır. Althusser ideolojinin üretiminde etkili olan aygıtları inceleyerek bu alandaki incelemelere önemli bir katkıda bulunmuştur; ancak bu aygıtları devlet aygıtları olarak değerlendirmiş, ideolojinin üretildiği toplumsal pratik ve kurumlara yeterince önem vermemiştir.

ALTINAY, Ahmed Refik
(1880-1937)

Türk tarihçi. II. Meşrutiyet'ten sonraki yazı ve çalışmalarıyla geniş okur kitlelerinin tarihe ilgi duymasında etkili olmuştur.

İstanbul'da doğdu. Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'ni, Kuleli Askeri İdadisi'ni ve Harbiye Mektebi'ni bitirdi. 1898'de teğmen rütbesiyle askeri rüşdiye coğrafya öğretmenliğine atandı. 1902'de Harbiye Mektebi Fransızca öğretmenliğine verilen Ahmed Refik, bu yıllarda *Tercüman-ı Hakikat*, ardından *Millet* gazetelerinin başyazarlığında bulundu. *Askeri Mecmua*'da yazarlık ve Balkan Savaşı sırasında askeri sansür müfettişliği yaptı. 1909'da Tarih-i Osmanî Ercümeni üyesi olan Ahmed Refik, Balkan Savaşı sonrasında yüzbaşıyken kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. I. Dünya Savaşı'nda aynı rütbeyle yeniden orduya alındı. Savaş sırasında Anadolu'da ve İstanbul'da çeşitli görevler yürüten Ahmed Refik, savaş sonunda kesin olarak emekliye ayrıldı. 1918'den başlayarak İstanbul Darülfünunu'nda Osmanlı tarihi okuttu. 1924'te Türk Tarih Encümeni başkanlığına getirilen ve daha sonra bu kurulda üye olarak çalışan Ahmed Refik'in öğretim üyeliği, 1933'teki üniversite düzenlemelerine değin sürdü. Yaşamının son günleri güçlük içinde geçti. 1937'de İstanbul'da öldü.

Askeri okullardaki öğretmenlik görevleri boyunca yazı yaşamını da sürdüren Ahmed Refik, Mütareke yıllarında siyasetle de uğraşmış, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda çalışmıştır. *İrtika, Malumat, İkdam* gibi gazetelerdeki yazıları, tarih ve askerlik kitaplarıyla tanınmış, özellikle II. Meşrutiyet'ten sonraki çalışmalarıyla ün kazanmıştır. Bilimsel çalışmalarının yanı sıra halkın anlayabileceği bir dil ve yöntemle çalışan Ahmed Refik'in tarih yazıları ve yapıtları geniş okur kitlelerinin bu alana ilgisini uyandırması açısından önemlidir. Ahmed Refik, bu bakımdan bir tarihçi olmasının yanı sıra, tarih edebiyatı yapmış bir yazardır. Bu tür kitaplarında kolay okunur, herkesin anlayabileceği bir anlatım egemendir.

Ahmed Refik Altınay'ın *İkdam* gazetesinde tefrika olarak ve art arda yayımladığı *Lale Devri, Tarihi Simalar, Köprülüler, Felaket Senelerî, Kadınlar Saltanatı* gibi yapıtları büyük ilgi görmüştür. Başta *Yeni Mecmua* olmak üzere, *Hayat, Harb, Türk Tarih Encümeni* ve *Edebiyat Fakültesi* dergilerinde çıkan yazıları ve yayımladığı tarihsel belgeler Osmanlı tarihi için değer taşımaktadır. Altınay, *Silahdar Tarihi*'ni, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin dokuzuncu ve onuncu ciltlerini ve benzeri yazma tarih metinlerini de yayımlamıştır. Seignobos'un üç ciltlik *Medeniyet Tarihi* başta olmak üzere çeşitli yapıtları Türkçe'ye çevirmiştir.

• YAPITLAR: (başlıca): *Meşhur Osmanlı Kumandanları*, 1902; *Baltacı Mehmed Paşa ve Büyük Petro*, 1911; *Büyük Tarih-i Umumi*, 6 cilt, 1912; *Kabakçı Mustafa*, 1915; *Köprülüler*, 2 cilt, 1915; *Lale Devri*, 1915; *Tarihi Simalar*, 1915; *Tesavir-i Rical*, 1915; *Bizans İmparatoriçeleri*, 1915;

Felaket Seneleri, 1916; *Memalik-i Osmaniye'de Demirbaş Şarl*, 1916; *Kadınlar Saltanatı*, 4 cilt, 1916-1923; *Memalik-i Osmaniye'de Kral Rakoczi veTevabii*,1917; *Sultan Cem*, 1923; *Türkiye Tarihi*, 1923; *Alimler ve Sanatkârlar*, 1924; *Sokullu Mehmed Paşa*, 1924; *Türkiye'de Mülteciler Meselesi*, 1926, *Bizans Karşısında Türkler*, 1927; *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, 1930; *İstanbul Hayatı*, 4 kitap, 1930-1935; *Eski İstanbul*, 1931; *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri*, 1931; *Turhan Valde*, 1931; *Türk Hizmetinde Tökeli İmre*, 1932; *Türk Mimarları*, 1932; *Türk İdaresinde Bulgaristan*, 1933.

• KAYNAKLAR: M. Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmed Refik Altınay* 1978; R.E. Koçu, *Ahmed Refik*, 1938.

ALTINEL, Sabri
(1925)

Türk şair. Kırsal yöre halkının acılı yaşantısını özgün bir şiir diliyle yansıtmıştır.

Susurluk'ta doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Balıkesir'de tamamladı. 1949'da İstanbul Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Doktora çalışmasına başladıysa da yarıda bırakarak askere gitti. Kısa bir süre gazeteci olarak çalıştıktan sonra öğretmenliği seçti. Saint-Joseph ve Saint-Benoit liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1959'da gittiği Fransa'da bir yıl kaldı.

Şiire çok gençken başladı. İlk şiirlerini Balıkesir'de çıkan *Kaynak* dergisinde 1943'te yayımladı. 1947-1948 yıllarında *Sanat ve Edebiyat*, *Genç Nesil*, *Edebiyat Dünyası*, *Kaynak*, *Yeni Ufuklar* ve *Yücel* dergilerinde şiirleri çıktı. Bu şiirlerini 1955'te yayımlanan *İnsanın Değeri* adlı kitabında topladı. Kitabın başına yazdığı önsözde açıkladığına göre, Altınel için şiir "bir hayat deneyi, bir yaşama anlayışı"ydı. Şair bu kitabındaki şiirlerle bir yandan Garip akımına, bir yandan da romantik şiir geleneğine karşı çıktı; şiirine akımların dışında bir kimlik vermeye çalıştı. Barış, özgürlük, yaşama sevinci gibi duyguları dile getirdi.

1958'den sonra şiirini değiştirdiği, *Yelken*, *Yeditepe*, *Yücel* dergilerinde yayımladığı örneklerle yeni bir anlatıma yöneldiği görüldü. Yalnızlığı, içine kapanık bir halkın çağlar boyu sürüp giden acısını, doğa unsurlarının simge olarak kullanıldığı hüzünlü bir dille seslendirdi. Altınel 1960'ta Fransa'dan dönüşünden sonra bir süre şiir yayımlamadı. 1967'de *Soyut* dergisinde yayımlamaya başladığı "Yaban Yazıları" adlı şiir dizisinde neredeyse insancıllaştırılmış bir doğal çevreyle bütünleşmiş köy yaşamının süregelen yalnızlığını destanlarda, ağıtlarda görülen bir dille aktardı. 1980'lerde *Somut* dergisinde yayımladığı şiirleri 1982'de *Zamanın Yüreği* adlı kitabında topladı.

Altınel, Türk şiirinin çeşitli akımlarından hiç birine tam olarak girmeyen, ama toplumcu bir yönelişin parçası olan şiirleriyle, özellikle kırsal yöre halkının dramını özgün bir şiir diliyle işlemiştir. Ayrıca, Lorca'dan çevirdiği 56 şiir 1962'de *Seçme Şiirler* adıyla yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *İnsanın Değeri*,1955; *Kıraçlar*,1959; *Zamanın Yüreği*, 1982; *Şiirler*, 1983.

ALTINTAŞ, Yurdaer
(1935)

Türk afiş ve grafik sanatçısı. Türk grafik sanatının gelişmesinde ve yurt dışında tanınmasında etkili olmuştur.

İstanbul'da doğdu. 1952'de İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi. 1957'de bu okulun Afiş Bölümü'nü bitirdi. Bir süre kimi reklam ajanslarında çalıştıktan sonra çalışmalarını bağımsız olarak sürdürdü. 1968'de Grafik Sanatçıları Derneği, 1978'de de Grafikerler Meslek Kuruluşu'nun kurucuları arasında yer aldı. 1976'dan beri Güzel Sanatlar Akademisi Uygulamalı Endüstri Sanatları Grafik Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Altıntaş ilk sergisini 1964'te, Türk-Alman Kültür Merkezi'nde açtı. 1966'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Sanat Ödülü'nü kazandı. Aynı yıl katıldığı I. Varşova Afiş Bienali ile 1968'deki II. Varşova Afiş Bienali'nde yer alan yapıtlarından kimileri Kongre Kitaplığı'na, Varşova Ulusal Müzesi'ne ve Wiladow Müzesi'ne konuldu. 1970'te Çekoslovakya'daki Brno IV. Grafik Bienali'ne katıldı.1983'e değin Türkiye ve yurt dışındaki çeşitli sergi ve festivallerde yer aldı. 1974'deki II. Uluslararası Akdeniz Festivali'nde Türkiye'yi temsil etti. 1981'de Grafikerler Meslek Kuruluşu Sergisi'nde birincilik ve üçüncülük ödüllerini kazandı. Ayrıca, katıldığı çeşitli yarışmalarda dereceler aldı.

1965'te Almanya'da çıkmakta olan *Gebrauchsgraphik* dergisinin yapıtlarına yer vermesiyle Altıntaş, çalışmaları dış ülkelerde yayımlanan ilk Türk grafik sanatçısı oldu. Daha sonra da, Fransa, Japonya, Polonya, İngiltere, Almanya, Çekoslovakya ve İsviçre'de grafikle ilgili yayınlarda birçok yapıtı yayımlandı.

Yurdaer Altıntaş uzunca bir dönem tiyatro afişleri yaptı. Gerçekçi bir yansıtmadan kaçınarak, stilize edilmiş figürlere yer verdi. 1969'dan sonra folklorla ilgili resimlemeler yaptı. Karagöz oyunları ve tipleri üzerinde çalıştı. Daha sonra Nasreddin Hoca, Anadolu efsaneleri, Dede Korkut masalları gibi konular işledi.

Nasreddin Hoca üzerine resimlemeleri, 1973'te İran'da takvim yapıldı, 1974'te de Londra'da kitap olarak yayımlandı. Afişlerinden *Nalınlar*, *Martı*, *Bozuk Düzen* Washington'daki The Library of Congress'de, *Pembe Kadın*, *Aşk Zinciri*, *Renk Duvarları* Varşova Ulusal Müzesi'nde, *Bugün Git Yarın Gel*, *Derya Gülü* ve *Bit Yeniği* ise Polonya'daki Wilanow Afiş Müzesi'nde bulunmaktadır.

ALTMAN, Robert
(1925)

ABD'li sinema yönetmeni. Hollywood sinemacılığına karşı çıkan tutumuyla önem kazdı.

Missouri Eyaleti'nde, Kansas City'de doğdu. Missouri Üniversitesi'nde mühendislik eğitimi gördü. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine pilot olarak Hava Kuvvetleri'ne girdi, çeşitli çarpışmalara katıldı. Ordudan ayrıldıktan sonra çeşitli dergilere yazılar yazdı, röportajlar yaptı, radyo oyunları yazdı. 1957'de sinemaya geçti. İlk filmlerinden sonra uzun bir süre TV için dizi filmler ve televizyon oyunları çekti. On yıl aradan sonra yeniden konulu filmlere döndü. 1970'te çektiği ve büyük başarı kazandığı *M.A.S.H.* (Cephede Eğlence) Cannes Festivali'nde birincilik ödülü aldı.

Altman sinemaya çeşitli endüstri projelerine ilişkin belgesel filmler çekerek başladı. 1957'de çektiği ilk konulu filmi *Delinquents* senaryosunu yazdığı, yönettiği ve yapımcılığını üstlendiği küçük bütçeli bir filmdi. *The James Dean Story* adlı yarı-belgesel filmin yapımına ortak olduktan sonra uzun bir süre TV dizi filmleriyle uğraştı. *Combat* ve *Bus Stop* adlı dizi filmlerin beğenilen yönetmeni oldu. *Countdown* adlı filmle yeniden konulu filmlere döndü. Yapımcılarla ilişkisinin yolunda gitmemesi, çektiği filmlerinde büyük kesintiler yapılmasına yol açıyordu. Ancak 1970'de çektiği *Cephede Eğlence* hem gişe açısından, hem aldığı eleştirilerle olağanüstü bir başarı kazanınca iyi bir sinema yönetmeni olarak kabul edildi. Kore Savaşı'ndaki iki doktorun genel değerleri yerle bir eden çılgınca davranışlarıyla savaşın anlamsızlığını vurgulayan bu filmde, özellikle Altman'ın ses kaydında kullandığı yeni teknik dikkat çekti.

Altman, filmlerine egemen olan güçlü yönetmen özellikleri, yerleşik inanışları sarsan tutumu, Hollywood sinemasının klişelerine karşı çıkışıyla önem kazandı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Delinquents*, 1957; *The James Dean Story* (George ile), 1957, *Countdown*, 1968; *The Cold Day in the Park*, 1969; *M.A.S.H.* 1970; *The Long Goodbye*, 1973; *Nashville*, 1975; *Three Women*, 1977; *A Wedding*, 1978; *A Perfect Couple*, 1979.

ALTUNBEZER, İsmail Hakkı
(? -1946)

Türk hattat, tezhipçi ve tuğrakeş. Son dönemde yetişen hattatların en önemlilerindendir.

İstanbul'da doğdu, aynı yerde öldü. Doğum tarihinin 1873 olduğu sanılmaktadır. Sanatçı bir aileden gelir. Bahriye Mektebi yazı hocası hattat Ali Şükrü Efendi'nin torunu, hattat Mehmed İlmî Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini Pertevniyal Valde Sultan İlkokulu'nda, ortaöğrenimini de Fatih Rüştiyesi'nde tamamladı. Babasından sülüs ve nesih türü yazıları, hattat Sami Efendi'den sülüs, divanî celi ve tuğra çekmesini öğrendi, Tezhip'te ilk hocası yine babası oldu. Ayrıca ünlü cilt ve tezhip ustalarından Tokatlıoğlu Bahaeddin Efendi'den ders alarak bu sanatta da olgunlaştı. 1889'da Divan-ı Hümayun Kalemi'ne girdi. Bir yandan da Sanayi-i Nefise Mektebi'nin resim ve hâk bölümlerine devam etti. 1896'da resim bölümünü bitirdi.

Divan-ı Hümayun Kalemi'nde birinci tuğrakeşliğe dek yükseldi ve tuğrakeş lakabını aldı. Bu görevden 1908'de ayrıldı. İçlerinde Galatasaray Sultanisi, Darü'l-Muallimin, Üsküdar ve İstanbul Kız Sanat okulları da olmak üzere birçok okulda güzel yazı ve resim dersleri verdi. Medresetü'l-Hattatin'de celi yazı ve tuğra öğretmeni oldu. 1929'da bu okulun yerine kurulan Şark Tezyini Sanatlar Okulu'nda tezhip dersleri vermeye başladı; okulun müdür yardımcısı oldu. Bu okul, 1936'da Türk Tezyini Sanatlar Bölümü adı altında Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlanınca Altunbezer, bu bölümün şefliğine getirildi. 1944'te yaş sınırı yüzünden emekliye ayrıldı.

Altunbezer, Üsküdar Selimiye, Şemsi Paşa, Zeynep Sultan, Abdi Subaşı camileri ile Beyoğlu Ağa Camii'nin kubbe ve kuşak yazılarını yazmıştır. Son Kâbe örtüsünün kuşak yazısı, ilk T.C. Cumhurbaşkanlığı mührü, Lozan Antlaşması'nın Türkçe esas kopyası onun kaleminden çıkmıştır. Ayrıca müzelerde ve özel koleksiyonlarda birçok tuğra, yazı ve levhaları vardır.

ALVAREZ, Juan
(1780-1867)

Meksikalı asker ve devlet adamı. Bağımsızlık savaşı önderlerindendir.

Guerrero'da doğdu, Acapulco'da öldü. 1810'larda Meksika'da çeşitli direniş birlikleri bağımsızlık için mücadele ediyorlardı. En çok tanınan direniş önderlerinden olan rahip Hidalgo y Costilla 1810'da bir bağımsızlık bildirgesi yayımladı. Onun öldürülmesinden sonra yardımcılarından Jose Maria Morelos y Pavon hareketin önderliğini üstlendi. 1811'de Alvarez, Morelos'un önderliğindeki direniş ordusuna katıldı. 1815'te Morelos'un da öldürülmesinden sonra direniş birlikleri Hidalgo ve Morelos'un başlattıkları Cumhuriyetçi ve ulusalcı geleneği sürdürdüler. Bu mücadelede Alvarez ön saflarda yer aldı.

1821'de muhafazakâr eğilimli Merkeziyetçiler'in önderliğini üstlenen kraliyet ordusu subayı Augustin de Iturbide, cumhuriyetçi bağımsızlık hareketinin önderi Vicente Guerrero ile işbirliği yaptı. Birlikte hazırladıkları Iguala Planı Meksika'nın bağımsızlığını öngörüyordu. Bu planı benimseyen Alvarez, yönetimindeki askeri güçlerle Acapulco limanını sardı; 1822'de ordudan ayrılana değin kenti elinde tuttu.

Ağustos 1821'de İspanya'nın yolladığı genel vali

Meksika'nın bağımsızlığını tanıyan bir antlaşma imzalamaya zorlandı. Iturbide, devlet başkanı oldu. Alvarez, bağımsızlıktan sonra federalizmi savunan Liberaller'in önderlerindendi. 1822'de, Iturbide, imparatorluğunu ilan ederek kongreyi dağıttı. Liberaller, Santa Ana, Guerrero ve Alvarez'in önderliğinde başkaldırdılar ve Iturbide'yi iktidardan indirdiler. 1824'te kabul edilen cumhuriyetçi anayasayla Federalistler'in adayı devlet başkanı oldu. 1833'e değin iktidar birkaç kez Federalistler ve Merkeziyetçiler arasında değişti. 1833'te Federalistler'le ittifak yapan Santa Ana devlet başkanı seçildi.

1845'te ABD, Meksika'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiş olan Texas'ı aldı ve Meksika'ya savaş açtı. Güneydeki dağlık bölgelerde, özellikle de Guerrero kentinde etkisi büyük olan Alvarez, 1847'de bu bölgede askeri bir güç oluşturarak ABD'ye karşı savaştı. İki yıl sonra Guerrero'da federal bir devlet kurdu ve ilk yöneticisi oldu. Meksika 1848'de ABD karşısında yenilince, Santa Ana yurt dışına gitti. 1853'te iktidara gelen Muhafazakârlar, Santa Ana'yı devlet başkanlığı için ülkeye davet ettiler. Taraf değiştiren Santa Ana Muhafazakârlar'ın desteklediği otoriter bir yönetim kurdu ve ölene değin diktatörlüğünü ilan etti.

Yeni bir radyoaktiflik biçimi

Santa Ana'nın yönetimine karşı olan Alvarez, onun Guerrero kentini ulusal yönetim içine katmak istemesini fırsat bilerek Ignacio Comonfort ile birlikte Ayulta'da başkaldırdı. 1854'te Ayulta Planı olarak adlandırılan bir bildiri yayımladılar. Anayasanın değiştirilmesi için bir meclis toplanmasını isteyen bildiri, orta sınıflarca desteklendi. Alvarez ve Comonfort sağlam siyasal kurumlara sahip, liberal düşüncenin etkin olduğu federal bir yapı öngörüyorlardı. Ordu ve kilisenin ayrıcalıklarının ortadan kaldırılmasını, laikliğin sağlanmasını, kilisenin mali gücünün azaltılmasını ve yasalara dayanan bir adalet sisteminin yerleştirilmesini istiyorlardı. Yürüttükleri mücadele sonucu, Santa Ana 1855'te ülkeden kaçtı; Alvarez devlet başkanı oldu.

Tüm özel mahkemeler yasaklanarak kiliseye ve orduya bağlı mahkemelerin yargılama yetkileri ellerinden alındı. Bir kararnameyle kilisenin topraklarının çiftçilere dağıtılacağı açıklandı. Muhafazakârlar'ın reformlara tepkisi çok şiddetli oldu. Yıpranan Alvarez birkaç ay içinde başkanlıktan çekildi; yerine Comonfort geçti. 1857'de birçok reformu içeren yeni anayasanın ilanı, Liberaller ve Muhafazakârlar arasında iç savaşa yol açtı. 1860'a değin süren savaşta Alvarez, güney bölgesini Muhafazakârlar'a karşı savundu. İç savaş Liberaller'in zaferiyle sonuçlandı.

Plütonyumun parçalanması

Sürgüne yollanan Muhafazakârlar, Fransa'da III. Napoléon'un desteğini sağladılar. 1864'te seksen dört yaşında olan Alvarez, Meksika'ya saldıran Fransızlar'a karşı savaştı. 1865'te III. Napoléon, Habsburg Hanedanı'ndan Maximilian'ı Meksika imparatoru ilan etti. Alvarez bu olaydan iki yıl sonra Acapulco'da öldü.

• KAYNAKLAR: H.H. Bancroft, *History of Mexico*, 6 cilt, 1883-1888; J. Sierra, *The Political Evolution of the Mexican People*, 1940.

• BAKINIZ: GUERRERO, HIDALGO Y COSTILLA, ITURBIDE, MORELOS Y PAVON, SANTA ANA.

ALVAREZ, Luis Walter (1911)

ABD'li fizikçi. Kabarcık odasından ve bilgi işleme tekniklerinden yararlanarak, çok kısa ömürlü yeni temel parçacıklar keşfetmiştir.

13 Haziran 1911'de San Francisco'da doğdu. Chicago Üniversitesi'nde fizik öğrenimini (1932) ve doktorasını (1936) tamamladıktan sonra, aynı yıl Berkeley'deki California Üniversitesi'nde araştırma görevlisi, 1945'te de profesör oldu. 1940-1943 arası Massachusetts Institute of Technology'nin radar araştırma ve geliştirme bölümünde çalışan Alvarez, 1944-1945 yıllarında Los Alamos Bilimsel Araştırma Laboratuvarı'nda ilk atom bombasının yapım çalışmalarına katıldı. II. Dünya Savaşı sonrasında, California Üniversitesi'ne bağlı Lawrence Radyasyon Laboratuvarı'nda deney çalışmalarını sürdürdü. Bu deneyleriyle 1968 Nobel Fizik Ödülü'nü kazandı. Nobel'in yanı sıra birçok nişan ve madalyayla ödüllendirilmiş olan Luis Alvarez'e 1978'de California Üniversitesi Emeritus Profesör sanını verdi.

Alvarez, California Üniversitesi'ndeki araştırmaları sırasında elektron yakalama yoluyla gerçekleşen yeni bir radyoaktiflik biçimi keşfetti (1937). Gözlemlerine göre, kimi radyoaktif element atomlarında, en içteki K kabuğunun elektronu çekirdek tarafından yakalanıyor ve böylece çekirdekteki protonlardan biri nötrona dönüşüyor, dolayısıyla elementin atom ağırlığında bir değişiklik olmamakla birlikte atom numarası bir tamsayı kadar eksiliyordu. Aynı yıl trityumu (hidrojen-3), helyumun radyoaktif izotopu olan helyum-3'e, yani radyoaktif helyuma dönüştüren Alvarez, Isidor Isaac Rabi'nin geliştirdiği manyetik rezonans yöntemini uygulayarak 1940'ta Felix Bloch ile birlikte nötronun manyetik momentini ölçmeyi başardı.

Alvarez bütünüyle temel parçacıklar fiziğinde uzmanlaşmış olmasına karşın, II. Dünya Savaşı yıllarında bir ara radarlar üzerinde çalışarak mikrodalga sinyallerini bulmuş, ardından çizgisel radar antenlerini geliştirmişti. 1943'te gerçekleştirdiği yerden kontrollü yaklaşma-iniş sistemleri ise, bombardıman uçaklarının hedefe radarla yaklaşmasını sağlayan önemli bir yenilikti. Sonraki yıllarda, fizik alanındaki birikimini paleontoloji ve arkeoloji araştırmalarına da uygulayarak, Mısır piramitlerini ilk kez X ışınlarıyla inceledi.

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Los Alamos Bilimsel Araştırma Laboratuvarı'nda plütonyumu parçalama denemelerine girişen Alvarez, sonunda ilk kez uranyumun dışında bir nükleer tepkimeyi gerçekleştirdi. Böylece, uranyum-235'in yanı sıra atom bombasında kullanılabilecek yeni bir tepkime bulunmuş oluyordu. 16 Haziran 1945'te, Alvarez'in de katıldığı bir ekip New Mexico'da ilk atom bombasını denedi. 6 Ağustos 1945'te atom bombasının Hiroşima'ya atılışını uçaktan izleyen ekipte gene Alvarez vardı. Ardından ilk plütonyum-239 bombası Nagazaki'ye atıldı.

Savaş bittikten sonra Lawrence Radyasyon La-

boratuvarı'nda yeniden deneylere girişen Alvarez, 1930'larda Cockcroft ve Walton'ın yaptığı parçacık hızlandırıcılarını incelemekle işe başladı. 1934'ten sonra bilim adamlarının bütün ilgisi dairesel hızlandırıcılar (siklotronlar) üzerinde yoğunlaştığı için, çizgisel hızlandırıcılar hemen hemen unutulmuştu. Bu konuya eğilen Alvarez, 1946'da, bakır gibi iyi bir elektrik iletkeninden yapılmış uzun bir silindirden oluşan ilk çizgisel proton hızlandırıcısını gerçekleştirdi. Ağır parçacıkların hızlandırılmasında bugün bile Alvarez'in geliştirdiği şemaya göre yapılmış çizgisel rezonans hızlandırıcıları kullanılır.

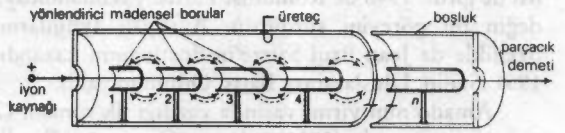

Proton hızlandırıcı şeması

Alvarez hızlandırıcılar üzerinde çalışırken, ABD'li nükleer fizikçi Glaser de, 1952'de, nükleer tepkimeler sırasında açığa çıkan elektrik yüklü parçacıkları izlemek için bir "kabarcık odası" geliştirmişti. Bu gelişmeyi izleyen Alvarez, o güne değin yapılmamış büyüklükte, içi sıvı hidrojenle doldurulmuş bir kabarcık odası düzenledi. Bu kabarcık odasındaki hızlandırılmış parçacık çarpışmalarını "stereofotografi" tekniğiyle görüntüleyip verileri bilgisayarla anında değerlendirme yöntemini geliştiren Alvarez ve arkadaşları, 1960'ta, çok kısa ömürlü ilk üç parçacığı bulduklarını açıkladıkları an, temel parçacık fiziğinde yeni bir dönem açılıyordu.

Hızlandırılmış parçacık çarpışmaları sırasında açığa çıkan çok kısa ömürlü (bazıları için saniyenin milyonda biri düzeyinde) ve kararsız yeni parçacıkların varlığı, nükleer teoride büyük gelişmelere yol açtı. Alvarez, bilinen temel parçacıkların "rezonansı" ya da maddenin uyarılmış enerji düzeyi olarak kabul edilen bu yeni parçacıkların yörüngesini, kabarcıklı odadaki sıvı hidrojen ortamından geçerken bıraktıkları kabarcık dizisini fotoğrafla görüntüleyerek ve yüz binlerce klişeyi inceleyerek saptamıştı. Kısa bir süre sonra hidrojen kabarcık odasında çok kısa ömürlü pek çok yeni parçacık keşfedildi ve Alvarez'in çalışmalarını izleyen ilk on yıl içinde bilinen temel parçacıkların sayısı otuzdan yüze yükseldi.

• BAKINIZ: C.D.ANDERSON, Felix BLOCH, COCKCROFT, FERMI, R.A.GLASER, RABI, C.T.WILSON.

ALVAREZ QUINTERO, Serafin (1871-1938) Joaquin (1873-1944)

İspanyol oyun yazarları. Çoğunluğu tek perdelik güldürü olan 200 dolayında oyunları vardır.

Serafin ve Joaquin kardeşler, Sevilla yakınlarındaki Utrera'da doğdular. Fars yazarı ağabeyleri Pedro'nun etkisiyle, ilk yazarlık günlerinde fars türü oyunlar yazdılar. 1889'da bir oyunları Sevilla'da sahnelendi. Bundan sonra Madrid'e taşındılar. Tek perdelik oyunlarıyla ün kazandılar. 1912'de, *Malvaloca* adlı oyunlarıyla Real Academia Espanola Ödülünü aldılar. Oyunları çeşitli dillere çevrildi; ABD ve Avrupa ülkelerinde sahnelendi. Serafin 12 Nisan 1938'de, Joaquin 14 Haziran 1944'te Madrid'de öldü.

20.yy'ın başında yaygın ünleri olan kardeş yazarlar, oyunlarının niteliğinden çok verimlilikleriyle tanındılar. Birlikte yazdıkları 200 dolayında oyunun hemen yarısı, İspanyol tiyatrosunda *"sainete"* denilen tek perdelik kısa güldürülerdi. İlk başarılarını *El ojito derecho* ve *La reja* adlı tek perdelik güldürüleriyle 1897'de kazandılar. Bir yıl sonra, *La buena sambra* adlı müzikal güldürüleriyle büyük ilgi gördüler. İspanyol yaşayışını ve folklorik öğeleri renkli bir dille yansıtışları, oyunlarının büyük bir seyirci kitlesi toplamasına yol açtı. Yüzyılın başında elli dolayında oyun yazmışlardı.

Oyunlarının çoğu pitoresk güldürüler olmakla birlikte, az sayıda "ciddi oyun"ları da vardır. İyi huylu bir kitapçının uğradığı nankörlüğü konu edinen *Los galeotes* ve *Don Juan, buena persona* bunlar arasındadır. 1905'te yazdıkları *Manana de sol* adlı oyunlarıyla Avrupa ülkelerinde de tanındılar. Oyunda, yaşlı bir kadınla yaşlı bir erkek parkta karşılaşırlar. Kavga ederler. Giderek eskiden sevgili olduklarını anımsarlar. Oyun, bu durumu yadsımalarıyla son bulur. 1912'de yazdıkları *Puebla de las mujeres* yalın ve neredeyse konusuz bir oyundur. *Papa Juan: Centenario*, ahlaksal baskılar ve tutuculuk karşısında insanca bir direnişi konu edinir.

◄ *Temel parçacıklar*

Oyunlarındaki iyimser, umutlu çağrışımlar, Quintero kardeşlerin "mutluluk profesörü" olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Türkçe çevirisi yapılmayan oyunlarının bir bölümü başta İngilizce olmak üzere çeşitli yabancı dillere çevrilmiştir. Quinterolar'ın günümüzde etkisini yitirmiş tek perdelik güldürü türündeki oyunları, bir dönem İspanyası'nın renkli bir panaromasını çizmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): *El ojito derecho*, 1897, ("Sağ Göz"); *La reja*, 1897, ("Saban Demiri"); *La buena sombra*, 1898; *Los galeotes*, 1900, ("Kürek Mahkûmları"); *El patio*, 1900, ("Avlu"); *Pepita reyes*, 1903, ("Kralların Tohumu"); *El amor que pasa*, 1904, ("Biten Aşk"); *La musa loca*, 1905, ("Çılgın İlham Perisi"); *Manana de sol*, 1905, ("Güneşli Yarın"); *La escondida senda*, 1908, ("Gizli Yol"); *Dona Clarines*, 1909; *Papa Juan: Centenario*, 1909; *Malvaloca*, 1912; *Fortunato*, 1912; *Puebla de las mujeres*, 1912, ("Kadınlar Toplumu"); *Don Juan, buena persona*, 1918, ("İyi İnsan Don Juan").

• BAKINIZ: GRANVILLE-BARKER.

ALVEAR, Marcelo Torcuato De (1868-1942)

Arjantinli siyaset adamı. 1922-1928 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

Buenos Aires'de doğdu, aynı yerde öldü. Soylu bir aileden geliyordu. Eğitimini Colegio Nacional de

Buenos Aires'te tamamlayarak hukuk doktorası aldı.

1890'da Muhafazakârlar'ın yönetimine karşı yeni bir seçenek olarak ortaya çıkan reformist eğilimli Union Civica Radical adlı partinin kurucuları arasında yer aldı. Arjantin'de liberal bir demokrasinin kurulmasını amaçlayan 1890, 1893 ve 1905 hareketlerine katıldı. Yürütülen kampanya sonucu 1912'de liberal bir seçim yasası kabul edildi ve 1916 seçimlerinde Radikaller'in önderi Irigoyen devlet başkanı seçildi. Alvear, 1912-1917 arasında milletvekilliği, 1917-1922 arasında da Fransa'da büyükelçilik yaptı.

1922 seçimlerinde Irigoyen, Alvear'ı başkan adayı gösterdi. Devlet başkanı seçilen Alvear, partinin kuruluşundan beri sürekli olarak Irigoyen'le birlikte olmuş, onu her alanda desteklemişti. Bu nedenle Irigoyen, Alvear'ın kendi istekleri doğrultusunda davranacağını, Alvear ise artık yaşlanmış olan Irigoyen'in Radikaller'in önderliğini kendisine bırakacağını düşünüyordu. İkisi de beklentilerinde yanıldılar ve iki yıl geçmeden görüş ayrılığına düştüler. Alvear, 1924'te muhalif Radikaller'le birlikte Union Anti-Personalista Partida adlı bir parti kurdu ve Muhafazakârlar'la ittifak içine girdi. Radikaller'in büyük çoğunluğu ise Irigoyen'e bağlı kaldı.

Alvear, işçilerin yaşam koşullarını düzeltmek amacıyla kimi önlemler aldı; bir emeklilik yasası çıkarttı. Toprak ve mirasa vergi koyması oligarşinin sert tepkisine neden oldu.

Bu dönemde Avrupa ülkelerinin, Arjantin'in başlıca ihraç ürünleri olan et, yün ve buğdaya yüksek fiyat ödemesi nedeniyle iktisadi durumun düzelmesi, Arjantin'i çekici bir ülke durumuna getirmiş, göçmen sayısında büyük artış olmuştu. Alvear, bir göç yasası çıkartarak başvuru için gerekli koşulları güçleştirdi ve girişleri sınırlandıran kotalar koydu.

Alvear'ın devlet başkanlığı sırasında, başpiskoposun atanmasında devlet başkanının yetkileri konusunda Papa ile Arjantin arasında bir tartışma çıktı ve ilişkiler iki yıl süresince kesildi.

1928 seçimlerinde, Irigoyen yeniden devlet başkanı seçildi.1930'da Muhafazakârlar bir askeri darbeyle Irigoyen'i devirdiler. Alvear'ın önderliğinde yeniden örgütlenen Radikaller 1931 seçimlerinde Buenos Aires bölgesinde büyük başarı kazandı; ancak askeri yönetimin siyasi kısıtlamalar koyması üzerine seçimleri boykot etti. General Justo devlet başkanı seçildi.

Alvear, 1932'de Irigoyen'in ölümünden sonra Radikal Parti'nin başkanı oldu.

- **YAPITLAR:** *Accion democratica*, 1938, ("Demokratik Eylem").

- **BAKINIZ:** IRIGOYEN.

AMADO, Jorge
(1912)

Brezilyalı romancı. 20.yy'ın ilk yarısı Brezilya "sosyolojik" romanının önemli temsilcilerindendir.

Ağustos 1912'de Brezilya'nın doğu sahillerinde Ilhéus yakınlarında bir kakao plantasyonunda doğdu. İlk yıllarını, şiddetli toprak mücadelelerine sahne olan bu plantasyonda geçirdi. Hukuk öğrenimi için gittiği Rio de Janeiro'da görüşleri radikalleşti; edebiyat çalışmalarının yanı sıra siyasal mücadeleye katıldı. 1935'te siyasal faaliyetleri nedeniyle hapse mahkûm oldu. 1937'de sürgüne gönderildi ve yapıtlarının çoğu Brezilya ve Portekiz'de yasaklandı. 1942'de, Brezilya Komünist Partisi'nin etkin önderlerinden Luis Carlos Prestes'in biyografisini yazması düzen ile çelişkilerini artırdı. II.Dünya Savaşı'ndan sonra, Brezilya'da yeni kurulan siyasal rejimle birlikte, Brezilya Komünist Partisi'nin bir üyesi olarak Brezilya Temsilciler Meclisi'ne girdi. 1948'de Komünist Partisi yasaklanıncaya değin bu görevini sürdürdü. Avrupalı aydınların, özellikle de Jean Paul Sartre'ın dostluğunu kazandı. 1951 Stalin Uluslararası Barış Ödülü'nü aldı.

Amado'nun yirmi yaşında yazdığı ilk romanı O *pais do carnaval*'ı (1931) izleyen *Cacau* (1933) adlı romanı, çocukluğunun geçtiği kakao plantasyonundaki işçilerin yaşantılarını konu alır. Amado, romanı yazarken hiçbir zaman edebi bir kaygıyla hareket etmediğini, yalnızca kakao işçilerinin durumunu tam bir bağlılıkla anlatmaya çalıştığını savunmuştur. Döneminin "sosyolojik" romanlarında görüldüğü gibi, Amado'nun bu romanının baş kişisi de, daha çok romancının "mesaj"ının sözcülüğünü yapan bilinçli bir işçidir. Orta sınıf kökenli olması ve matbaada dizgici olarak çalışması nedeniyle başkalarından daha bilinçli olan bu işçi, romanının anlatıcısıdır. Amado'nun 1935'te yazdığı *Jubiabá* adlı romanı da, romanlarının çoğu gibi, Bahia Eyaleti'nde geçer. Romanın kahramanı Don Juan tipine yatkın, maceracı eğilimleri ağır basan bir kişiyken siyasal eylemci olmaya karar veren bir zencidir. Amado, kahramanının pikaresk maceralarını anlatırken, Bahia zenci toplumunun değişik yönlerini büyük bir canlılıkla tanıtır. 1937'de yazdığı *Capitães de areia* adlı romanında da, sonunda polise meydan okuyarak işçi hareketine katılan serseri ve mahkûmların yaşamlarını anlatır.

Amado'nun en başarılı romanlarından biri olan *Terras do Sem Fin* (1943), yöreye ilk yerleşen ve birbiriyle yarışan çiftlik sahiplerinin acımasız mücadelelerini konu alır. Ormanları temizleyerek bu araziler üzerinde ekonomik ve siyasal bir imparatorluk kuran öncülerin bir destanı olan bu roman, "Western" türünün Latin Amerika'daki benzerlerindendir. Ancak, ne salt bir "Western" ne de radikal bir bildiri olarak nitelendirilebilecek olan *Terras do Sem Fin*, Amado'nun, üslupta ve karakter anlatımında olgunluğa vardığı ilk romanı olarak tanınır. 1958'de yazdığı *Gabriela, Cravo e Canela* (Tarçın Kokulu Kız) Suriyeli bir hancının Gabriela adında bir melez garson kızla aşkını, Ilhéus kentinde bir liman yapılması için çalışan reformcu güçlerle değişime karşı direnen feodal düzen arasındaki mücadele ortamında anlatır. Bu roman, toplumsal mücadele sürecinde sıkışıp kalan bireyi konu almasıyla, ilk romanlarından farklıdır.

Amado'nun, çoğu Bahia Eyaleti'ndeki zencilerin yaşamlarını ve mücadelelerini anlatan ilk romanları, 1930 ve 1940'ların siyasal bilinçli Latin Amerika yazarlarının romanı üslup kaygısından uzak, gerçeklerin anlatıldığı toplumsal bir bolge olarak gören anlayışlarının bir örneğidir. Amado'nun son romanla-

rında, toplumsal sorunların açıklanabilmesi uğruna bireyin gelişimini arka plana atan bu belgesel roman anlayışı değişmiştir. *Gabriela, Cravo e Canela*'da ilk romanlarının karikatürize "tip"lerinin yerini "karakter"lerin aldığı görülür.

Amado, Graciliano Ramos, Rachel de Queirós ve Lins do Rêgo ile birlikte Brezilya'da 20.yy'ın ilk yarısında başlayan yerelci edebiyat anlayışının önemli temsilcilerindendir. Sosyalist gerçekçi anlayışın içinde değerlendirilen sosyolojik romanları birçok dile çevrilmiş ve *Gabriela, Cravo e Canela* ABD'de en çok satan kitaplardan biri olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *O pais do carnaval*, 1931; *Cacau*, 1933; *Sour*, 1934, ("Ter"); *Jubiabá*, 1935; *Mar Morto*, 1936, ("Ölü Deniz"); *Capitães de areia*, 1937; *Terras do Sem Fin*, 1943, ("Vahşi Topraklar Üzerinde"); *Gabriela, Cravo e Canela*, 1958, (Tarçın Kokulu Kız); *Dona Flor e Seus Dois Maridos*, 1966, ("Dona Flor ve İki Kocası"); *Tenda dos Milagres*, 1969, ("Mucizeler Çadırı").

AMBARZUMYAN, Viktor Amazaspoviç
(1908)

SSCB'li astrofizikçi. Yıldızların ve yıldız sistemlerinin oluşumuna ve gelişim dinamiklerine ilişkin kuramıyla tanınır.

18 Eylül 1908'de, Gürcistan SSC'deki Tiflis'te doğdu. 1925-1928 arası Leningrad Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Lisansüstü eğitimini Pulkova Gözlemevi'nde tamamladıktan sonra 1931'de öğretim üyesi ve araştırmacı olarak Leningrad Üniversitesi'ne döndü. 1947'de Erivan Üniversitesi astrofizik kürsüsünde profesörlüğe getirildi. 1945'te Ermenistan SSC'de Burakan Astronomi Gözlemevi'ni kurdu ve yöneticiliğini üstlendi. 1939'dan beri SSCB Bilimler Akademisi üyesi olan Ambarzumyan, 1943'te Ermenistan Bilimler Akademisi üyeliğine, 1969'da Londra'daki Royal Society'nin yabancı üyeliğine, Hindistan, ABD ve çeşitli Avrupa ülkelerinin bilim akademilerinin üyeliklerine kabul edildi. Astrofiziğe katkılarından dolayı 1966'da Sorbonne Üniversitesi'nden onur doktoru unvanı aldı. 1948-1955 arasında Uluslararası Astronomi Birliği'nin yöneticiliğini yaptı. 1946 ve 1950'de aldığı Devlet Ödülü, Orak ve Çekiç Altın Madalyası, Lenin Nişanı gibi ulusal ödüllerin yanı sıra, uluslararası ödüller de aldı; bunların içinde British Royal Astronomical Society'den aldığı altın madalya ve Pacific Astronomical Society'den aldığı Catherine Wolfe Bruce madalyası vardır. 1950'den beri Yüksek Sovyet üyesidir ve Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi ile Sovyetler Birliği Dışişleri Komitesi'nde çalışmaktadır.

Ambarzumyan 1940'ların sonunda araştırmalarına başladığında Eddington'ın beyaz cücelere (yüzey sıcaklığı çok yüksek, buna karşın öz aydınlatma gücü çok düşük olan yıldızlar) ve Zwicky ile Baade'nin nötron yıldızlara ilişkin çalışmaları, yüksek yoğunluklu (10^5–10^{10} gr/cm^3) gökcisimleri kavramını yaygınlaştırmıştı. Bu tür cisimlerin oluşumuyla ilgili bir kurama göre, yıldızlar gökadalarda bulunan gaz durumundaki bir maddenin yoğunlaşmasıyla oluşur. II. Dünya Savaşı sıralarında bu konuda gözlem ve araştırmalar yapan Ambarzumyan ve çalışma arkadaşı Kolopov öncelikle yıldız gruplarını incelediler. Bunlardan parlaklığı az olan yıldızları T grubu, kadirleri değişken yıldızları ise B grubu olarak sınıflandıran iki bilgin, çalışmalarını yıldızların oluşumunu araştırmakta yoğunlaştırdılar.

Bunun sonucunda Ambarzumyan, yıldızların, "ilk yıldız" adını verdiği henüz gözlemlenemeyen yüksek yoğunluklu ve çok büyük kütleli (milyonlarca Güneş kütlesine eş) bir madde dağılmasıyla oluştuğunu öne sürdü. Bu maddenin dağılmasıyla nötron yıldızlar, beyaz cüceler gibi kararlı yapıda yıldızlar oluşabildiği gibi, T grubu yıldızları ve parçacıklardan oluşan bulutlar da ortaya çıkabiliyordu. Nitekim birtakım genç yıldızların çevresindeki bulutsu katmanlar bu kurama göre açıklanabilmektedir. Gökadaların birbirine çarpma olasılıklarının çok düşük olduğunu da gözönüne alan Ambarzumyan, yeni gökadaların böyle bir çarpışmayla değil, bir gökadanın çekirdeğinin patlaması sonucunda oluştuğunu ortaya attı (1955). Özellikle radyo gökadaların (elektromanyetik tayfın radyo bölgesinde sinyal veren gökadalar) gözlenmesi 1960'lardan başlayarak bu kuramın destek görmesine neden oldu. Ayrıca B grubu değişken yıldızların kadirlerindeki değişiklik, çekirdeklerindeki hiper-madde adı verilen çok yoğun ilk yıldız maddesi parçalarının zaman zaman patlamasıyla açıklandı. Ambarzumyan bunun dışında meteoritlerin kabuklarının fiziksel yapısını açıkladı; küresel küçük bulutsuların denge kuramını geliştirdi ve bu bulutsulardan yayılan ışıma çizgilerini kendi kuramı bağlamında inceledi.

Ambarzumyan'ın, bulutsulardan yıldız oluşumunu inceleyebilmesi için, ışığın seyreltik ortamdan geçişini açıklayacak matematiksel bir teoriye gereksinimi vardı. Bu amaçla Chandrasekhar'ın geliştirdiği "ışınımsal aktarım" konusunda önemli katkılarda bulundu.

• YAPITLAR (başlıca): *Teoritiçeskaya Astrofizika*, 1939, ("Kuramsal Astrofızik"); *Evolyutsiya Zvyezdi Astrofizika*, 1947, ("Yıldızların Evrimi ve Astrofizik"); *Naucniye Trudi*, 1960, ("Bilimsel Çalışmalar").

• BAKINIZ: CHANDRASEKHAR, EDDINGTON, OPPENHEIMER, ZWICKY.

AMBEDKAR, Buimrao Ramji
(1893-1956)

Hintli siyaset adamı. Kastlar arasında eşitlik sağlanması için mücadele etmiştir.

Mahya Pradeş'te doğdu, Yeni Delhi'de öldü. Alt kastdan gelen çok yoksul bir Mahar ailesinin oğluydu. Babası Hint ordusunda subaydı. Kazandığı ABD bursuyla ABD, İngiliz ve Alman üniversitelerinde öğrenim gördü. Columbia Üniversitesi'ndeyken, felsefe bölümü öğretim üyesi olan John Dewey'den etkilendi. Sosyal reformlar konusundaki görüşleri güçlendi. Hindistan'a döndükten sonra bir süre devlet memuru olarak çalışmayı denedi; ama üst kastlardan gelen meslektaşlarıyla uyum sağlayamayınca bu işinden ayrıldı; öğretmenlik yapmaya başladı. Kısa zamanda Maharlar arasında önder olarak tanınmaya başladı. Tüm kastlar için özgürlük ve eşit haklar öneriyordu. 1924'te Ezilen Sınıflar Enstitüsü adıyla alt kastların ekonomik gelişmesine ve eğitimine katkıda bulunmayı amaçlayan bir örgüt kurdu.

1930-1932 arasında Londra'da Hindistan'ın siyasi geleceğinin görüşülmesi amacıyla toplanan Yuvarlak Masa Konferansları'na katıldı. Görüşmelerde alt kastların anayasal haklarının savunuculuğunu yaptı. 1935'te yeni yasal düzenlemeler getiren Hindistan Hükümeti Yasası'nın (Government of India Act) ilanından sonra Maharlar'ı birleştirmek amacıyla konferanslar düzenlemeye, gazeteler çıkarmaya başladı.

1942'de Hindistan'ın alt kastlarından altmış milyon paryanın temsilcisi olarak yasama meclisine üye seçildi. Maharlar'ın ve öteki alt kastların sosyal durumlarının düzeltilmesi ve onlara iş olanakları sağlanması için çalıştı. 1947-1951 arasında Hindistan hükümetinde adalet bakanı olarak görev yaptı. Hindistan anayasasının hazırlanmasına önemli katkıları oldu. Kastlar arası ayrım gözeten maddelerin anayasaya girmemesi için çaba gösterdi ve büyük ölçüde başarılı oldu. 1951'de hükümetteki etkinliğinin çok az olması nedeniyle görevinden istifa etti.

Ambedkar, paryalar lehine sağlanan kazançların çok sınırlı olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle, ılımlı yöntemlerden yana olan Gandi ile aralarında görüş ayrılıkları çıktı. Gandi Ambedkar'ın taleplerini fazla militan buluyor, onun paryaları siyasal alanda harekete geçirmek istemesini eleştiriyordu. 1956'da kast ayrımına dayanan Hindu dinini reddederek Budist oldu. Bir tür protesto niteliği de taşıyan bu kararından sonra yüzbinlerce parya onu izleyerek Budizm'i kabul etti.

• **KAYNAKLAR:** D.Keer, *Ambedkar: Life and Mission*, 1954.

• **BAKINIZ:** M.GANDİ, J.DEWEY.

AMELIUS, Gentilianus
(3.yy)

İtalyan bilge. Yeni-Platonculuk akımının öncülerindendir.

Toskana'da doğdu, Suriye'de Apameia'da öldü. Ailesi ve yaşamı konusunda geniş bilgi yoktur. Felsefe tarihinde Amelius (Kaygusuz) takma adıyla bilinir.

Önce Stoacı görüşleri benimsedi; sonra Roma'ya giderek, ününü duyduğu Plotinos'un öğrencisi oldu. Onun geliştirdiği Yeni-Platoncu düşünceyi benimsedi. Yirmi dört yıla yakın Plotinos'un yanında kaldı. Bu süre içinde, Platon'un, Aristoteles'in o dönemde bilinen yapıtlarını okudu; Lysimakhos ile Numenius'un yazılarını inceledi. Öğretmeni Plotinos'un ölümünden sonra onun görüşlerini yaymaya çalıştı. Longinus'un bildirdiğine göre Amelius çağında çok ün kazanmış, çevresini etkilemiş, Yeni-Platonculuk'un hızla yayılmasına, gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Özellikle Plotinos'la Numenius'un görüşlerini karşılaştıran yapıtı bu alanda ilk eleştiri örneklerinden sayılmıştır.

Amelius, öğretmeni Plotinos'un görüşlerini benimsemekle birlikte, kimi sorunların çözümünde, konuların açıklanmasında ayrı bir yol tutmuştur. Düşüncelerinin yoğunlaştığı dört konu vardır: Tanrı, ruh, evren, oluş. Bu dört konuyu bir bütünlük içinde ele alarak incelemiş, Plotinos'un görüşleriyle karşılaştırmıştır.

Tanrı, insanın anlayış yeteneğini aşan, üstün bir anlatım, bir bütündür. Bu bütünü oluşturan üç öğe vardır: Ruh, anlayış gücü (zihin) ve kural. Bu üç öğenin bir uyum içinde bütünlüğe ulaşması bir "anlatım" olan tanrısal varlığı dile getirir. Proklos'un bildirdiğine göre Amelius, "Evren ruhu" konusunda Plotinos'un görüşlerine karşı çıkmış, onun yerine üç öğenin oluşturduğu bütünü koymuştur. Bu üçlü bütün varlık evrenini kuşatır.

Kendi aralarında üçer üçer birleşerek üç ayrı bütün oluşturan bu öğeler istenç, düşünce ve eylem genel kavramları altında toplanır. Tanrıyı oluşturan bu üç öğe, varlık türlerinin de kaynağıdır.

Oluş eylemlerinin nedeni "söz"dür. Varlık kavramı altında toplanan ne varsa bu "söz"den kaynaklanır. Söz cansız nesnede yansıyınca dini varlık oluşur. Gövdeyi cansız durumdan canlı duruma getirerek insan denen bütünü kuran "söz"dür. "Söz"ün gövdeye girmesi tanrısal kaynağından uzaklaşmasıdır. Bu ayrılık süresince "söz" kendi kaynağına, tanrısal varlığa karşı derin bir özlem duyar.

Ölüm "söz"ün gövdeden ayrılması, geldiği tanrısal kaynağa dönmesidir. Bu dönüş sonucu "söz"Tanrı varlığıyla bütünleşir, ölümsüzlüğünü sürdürür.

İnsan, taşıdığı özle, gövdesine dirilik kazandıran "söz"le tanrısal yanı olan bir varlıktır. Bu "söz" ölümsüzdür, onun "canlı" kıldığı gövde ise ölümlüdür. Gövdenin ölümlü olması sözü etkilemez.

Amelius'un "söz" kavramından anladığı Plotinos'un "ruh" olarak nitelediğidir. Hıristiyanlık'ın benimsediği "kelâm" ile Amelius'un yorumladığı "söz" arasında görülen anlam yakınlığı üzerinde duran kimi

yazarlar, onun *İncil*'i bildiğini ve "Baba-Oğul-Ruh" üçlemesiyle "Ruh-Zihin-Kural" üçlüsünün özdeş olduğunu ileri sürdüler.

Amelius'un en önemli etkisi, sonraki dönemlerde, Yeni-Platonculuk akımının yayılmasında, yorumlanmasında başvurulan bir kaynak olmasındadır.

• BAKINIZ: PLOTİNOS.

AMENEMİYET I

Bak. AMMENEMES I

AMENOTEP III

Bak. AMENOFİS III

AMENOFİS III
(? - İÖ 1379)

Mısır firavunu. Büyük bir bayındırlık atılımını başlatmıştır.

III. Tutmosis'in oğludur. III. Amenotep olarak da anılır. 1417'de Mısır'ın siyasal ve iktisadi gücünün en üst düzeyde olduğu bir dönemde tahta çıktı. Mısır, Yakındoğu'daki en önemli egemen güç durumundaydı. Ülkenin sınırları Nil'in Dördüncü Çavlan'ından Fırat nehri kıyılarına dek uzanıyordu.

III. Amenofis, hükümdarlığının ilk yıllarında, Numibia'da (Sudan) çıkan ayaklanmayı bastırmak amacıyla iki sefer düzenledi. Nil deltasında çıkan karışıklıkları da en güvendiği subaylardan birinin oğlu olan Amenotep sona erdirdi. Bu olaylar dışında hükümdarlık dönemi barış içinde geçti.

Firavun olduktan kısa bir süre sonra, Tiy adında halktan bir kadınla evlendi. Akıllı ve becerikli bir kadın olan Tiy'i başkraliçe ilan etti. Tiy, Amenofis döneminde olduğu gibi oğlu Akenaten döneminde de etkin konumunu sürdürdü.

Firavunluğunun ilk on yılında sporcu kişiliğini ve cesaretini ortaya koyacak etkinliklere önem verdi; büyük av partileri düzenledi. Yaklaşık otuz yıl süren sonraki dönemde ise büyük bir bayındırlık atılımına girişti. Bu yıllarda mimarlık, heykeltraşlık ve öbür güzel sanatlar en gelişkin dönemini yaşadı. Batı Teb'de, ölülerin gömülmesi için yapılan tapınak, o döneme değin yapılanların en büyüğüydü; ancak dokuzuncu hanedanlık sırasında yıkıldı. Memnon Dev Heykelleri olarak anılan kendi heykelleri ise sağlam olarak günümüze ulaşmıştır. Luksor tapınağının önemli bölümleri, Karna tapınağının kapısı da III. Amenofis döneminde yapıldı.

Aton Tanrısı'nın (güneş yuvarlağı) saygın bir konuma yükseltilmesi III. Tutmosis ve II.Amenotep döneminde olmuştu. Ama, III. Amenofis, donanmasına ve sarayına Aton'un adını vererek bu yeni tanrıyı onurlandırdı ve resmilik kazandırdı.

III. Amenofis, dönemindeki öteki güçlü krallarla diplomatik ilişkiler kurdu. III. Amenofis ve oğlu Akenaten döneminin siyasi arşivi niteliğini taşıyan Amarna Yazıtları, diplomatik ilişkilerin Asur, Kıbrıs ve Mısır'ın Suriye'deki vasallıklarına dek uzandığını göstermektedir. Amenofis, ayrıca, diplomatik ilişkilerini güçlendirmek için Mitanni ve Babil krallarının kızları ve kız kardeşleriyle siyasi evlilikler yapmıştır.

III. Amenofis öldükten sonra Krallar Vadisi'nin batı bölgesinde kendisi için hazırlanmış büyük kaya mezarlığına gömüldü.

• BAKINIZ: AKENATEN.

AMICI, Giovanni Battista
(1786-1863)

İtalyan optikçi, astronom ve doğabilimci. Kendi geliştirdiği yansıtmalı teleskop ve mikroskopla astronomi ve botanik alanında önemli gözlemler yapmıştır.

25 Mart 1786'da Modena'da doğdu, 10 Nisan 1863'te Floransa'da öldü. Öğrenimini Bologna Üniversitesi'nde tamamladı. 1815-1825 arasında Modena Üniversitesi'nde matematik profesörlüğü yaptı. 1835'te, Toscana Büyük Dükası'nın özel astronomu ve Floransa Kraliyet Müzesi'ne bağlı gözlemevinin müdürü oldu. 1759'da emekliye ayrıldı.

Amici'nin optik bilimine katkısı, yansıtmalı teleskopu ve mikroskopu geliştirmiş olmasıdır. Gökdürbününün objektifinde mercek yerine ayna kullanarak yansıtmalı teleskop yapma düşüncesi ilk kez 1663'te İngiltere'de James Gregory tarafından ortaya atılmış, uygun nitelikte aynalar geliştirmeyi başaran Newton bu düşünceyi gerçekleştirmişti. 18.yy'da Herschel daha büyük ve daha iyi görüntü veren teleskoplar yaptı. Mercek yerine ayna kullanılması, ışığın merceklerden kırılması sırasında ortaya çıkan ve görüntüyü bulanıklaştıran renk sapınçlarını önlemiş, ancak kullanılan küresel aynalar bu kez küresel sapınçlara yol açmıştı. Amici ve çağdaşı Foucault, asal eksene paralel gelen ışınları kendi odak noktasında toplayarak küresel sapıncı önleyen parabolik aynalar kullanarak bu önemli sorunu çözümlediler. Amici parabolik ayna çizimlerinin yanı sıra, ışığı tayf bileşenlerine ayıran prizmalı spektroskoplarda kullanılmak üzere, kendi adıyla bilinen bileşik prizma sistemini ve tepe prizmasını geliştirdi. Floransa Gözlemevi'nde çalıştığı yıllarda, yansıtmalı teleskopuyla Jüpiter'in uydularını ve çift yıldızları gözlemledi. Gene kendi buluşu olan mikrometreyle, Güneş'in ekvator ve kutup çaplarını doğru olarak ölçmeyi başardı.

Amici 1827'de, bu kez mikroskoptaki objektif merceğinin neden olduğu renk sapınçlarını önlemek için, objektifle göz merceğinin arasına odak uzaklığı yaklaşık 7 cm olan çukur bir ayna yerleştirdi. Gene merceğin yapısından ileri gelen küresel sapınçları engellemek için de, 1840'ta yağ damlalı (immersiyonlu) merceği geliştirdi. 0.001 mm'yi ayırt edebilen ve nesneleri 6000 kez büyütebilen bu mikroskopla,

metaller ve özellikle bitkiler üzerinde çok hassas gözlemler yaptı.

Amici, zakkum bitkisinde çiçeğin dişicik organının tepeciğindeki tüy hücrelerini ve bunlardaki protoplazma dolaşımını incelerken, bu hücrelere yapışmış polenler gördü. 1830'da, uzun incelemeler sonucunda, tepecikten giren polenin dişicik borusunu geçerek yumurtalığa indiğini ve orada bitki taslağını oluşturduğunu saptadı. 1846'da da kapalıçeneklilerden bir bitkinin embriyon kesesindeki taneciklerden birinin dişi gamet *(oosis)* olduğunu anladı. Böylelikle, ilk kez çiçekli bitkilerde döllenme sürecinin varlığı anlaşılmış ve işlevleri farklı eşey organlarının bulunduğu öğrenilmiş oldu. Amici'den kısa bir süre sonra, İsviçreli hekim ve zoolog Herman Fol bu bulguları doğruladı ve erkek gametin işlevini de vurgulayarak eşeylik olayını araştırdı (1879). Bitkilerdeki döllenme olayında bilinmeyen noktaların açıklığa kavuşması, gerek çapraz tohumlama yoluyla bitki melezlerinin üretilmesi, gerek kalıtım ve evrim kuramları açısından büyük önem taşır.

Çok yönlü bir bilim adamı olan Amici, kendi geliştirdiği optik araçlar ve yöntemlerle astronomi, botanik ve mineraloji alanında temel araştırmalar yapmıştır. Onun optik alanındaki başarısının bir kanıtı da, geliştirdiği bir merceğin 20.yy'ın ikinci yarısında bile araştırmalarda kullanılmasıdır.

• KAYNAKLAR: *Atti dell'Istituto Botanico della Università di Pavia*, 1908; *Dictionario Biografico degli Italiani*, 1960.

• BAKINIZ: ABBE, R.J.CAMERARIUS, EAST, J.B.FOUCAULT, J.GREGORY, LINNAEUS.

AMIS, Kingsley
(1922)

İngiliz şair ve romancı. Savaş sonrası dönemde, İngiltere'de aydınların sorunlarını mizah yoluyla ele almıştır.

Londra'da doğdu. City of London School'u bitirdikten sonra Oxford Üniversitesi St.John's College'a girdi. 1942-1945 arasında İngiliz ordusunda teğmen rütbesiyle görev yaptı. 1949'da savaş yüzünden ara verdiği öğrenimini tamamladı. 1961'e değin University College of Swansea'de İngilizce dersleri verdi. 1961-1963 arasında Cambridge Üniversitesi'nde çalıştı. Emekli olduktan sonra kendini bütünüyle edebiyata verdi.

Amis, 1954 yılında yayımladığı ilk romanı *Lucky Jim*'le kısa sürede İngiltere'nin toplumsal mizah alanında önde gelen yazarlarından oldu. Günlük konuşmalarda deyim olarak kullanılacak kadar yaygınlaşan bu ad, asil olarak doğmuş ve rahat mevkilere kurulmuş yüksek sınıfın karşısında orta ve emekçi sınıf kökenli aydınların tepkisini dile getiriyordu. Amis, daha sonraki romanlarında da İngiliz toplumunda eski soylu sınıflarda bolca rastlanan yapaylığı, kaypaklığı ve iki yüzlülüğü acımasızca eleştirdi. 1960'dan sonra yazın ürünlerinin toplumbilimsel açıklamalarına girişen kapsamlı incelemelere yöneldi.

İngiliz edebiyatında "Öfkeli Gençler" olarak tanımlanan ve toplumsal karşı çıkış temelinde bir araya gelmiş bir hareketin, adı en çok anılan üyesi olan Amis, özellikle *Lucky Jim*'le, bir önceki kuşağın değerlerine sert eleştiriler yöneltmiştir.

• YAPITLAR: (başlıca): *Lucky Jim*, 1954; *That Uncertain Feeling*, 1955; *I Like It Here*, 1958; *One Fat Englishman*, 1963; *The James Bond Dossier* (inceleme), 1965.

AMİN, Dada İdi
(1925)

Ugandalı asker. 1971-1979 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

Koboko'da doğdu. Öğrenimini ilkokul ikinci sınıfta bıraktı. II. Dünya Savaşı'na katıldı ve yaralandı. 1946'da Uganda'daki İngiliz askeri sömürge birliğine girdi. (On yıl boyunca ordu içinde ağır siklet boks şampiyonluğunu elinde bulundurdu.) 1966'da genel kurmay başkanı oldu. 1971'de devlet başkanı Milton Obote'nin, İngiliz Uluslar Topluluğu toplantısı nedeniyle yurt dışında bulunduğu sırada bir darbeyle yönetimi ele geçirdi. İktidarı seçimle sivil yönetime bırakacağını söylemesine karşın, daha sonra kendisini ömür boyu devlet başkanı ilan etti. Obote döneminde muhalefet partilerine konan yasağı sürdürdü. Anayasanın kimi bölümlerini yürürlükten kaldırdı. Ulusal Meclis'i dağıttı.

1972'de, Tanzanya'nın da desteklediği Obote'nin yeniden iktidara getirilmesi denemesini başarısızlığa uğrattı. Aynı yıl vatandaşlık hakları olmayan ama ülke ekonomisini büyük ölçüde denetleyen 80.000 Asyalı'yı ülke dışına sürdü.

1979'da, Tanzanya güçleri İdi Amin'i devirerek başkent Kampala'yı ele geçirdi. Amin, Libya'ya kaçtı. Uganda Kurtuluş Cephesi Ulusal Danışma Konseyi, Prof. Yusuf K.Lule'yi Devlet Başkanlığı'na getirdi.

AMMANATI, Bartolommeo
(1511-1592)

İtalyan heykelci ve mimar. Manyerizm'in önde gelen temsilcilerindendir.

Settignano'da doğdu. Floransa'da öldü. Pisa'da Stagio Stagi ile çalışmış olduğu sanılıyor. İlk yapıtı, bu kentin katedralindeki bir mihrap kemeridir. En çok etkilendiği sanatçılar Michelangelo ve Jacopo Sansovino'ydu. 1540 dolaylarında yanında çalışmaya başladığı Sansovino'ya, Venedik'teki *St.Mark Kütüphanesi*'nin yapımında yardım etti. 1550'den sonra Vasari ve Vignola ile birlikte Papa III. Julius için Roma'da yapılan *Villa Giulia*'da çalıştı. En tanınmış yapıtlarından biri olan Floransa'daki *Sta.Trinità Köprüsü*'nü 1567-1570 arasında tamamladı. Daha sonra aynı kentte, heykelcilik alanında en önemli ürünü

sayılan Signoria Meydanı'ndaki çeşmeyi gerçekleştirdi. Son yıllarında Karşı-Reformasyon'un etkisiyle, din dışı yapıtlarından ötürü pişmanlık duyduğunu belirten bir yazı yazmak zorunda kaldı. Çıplak figürlerini örtmeye ya da ortadan kaldırmaya zorlandı.

Ammanati, 16.yy'da özellikle Floransa'da yaygın olan Manyerizm'in etkisindeydi. Yüksek Rönesans'ın dengeli, bütünlüklü ürünlerinden farklı olarak, yapıtlarındaki figürler, hayli incelmiş, abartılarak uzatılmıştır. *Signoria Meydanı Çeşmesi*'nin ortasında yer alan büyük *Neptün* heykeli, Michelangelo'nun güçlü figürlerinin biraz yumuşatılmış bir uyarlaması gibidir. Bu mermer heykeli çevreleyen, bronzdan yapılmış çeşitli su perileri ise, dönemin aristokratik zevklerine uygun düşen bir incelik ve canlılık gösterir. Ammanati'nin yenilik arayan eğilimi *Santa Trinita Köprüsü*'nde de belirgindir. Bu köprüde, sanatçı, sivri tepeli bir kemer kullanmış, ancak tepe açısını oldukça geniş tutarak hemen hemen belirsiz bir hale getirmiştir. Köprünün bu basık, geniş kemerleri elips biçimine yaklaşır. Bilimsel verilerden yoğunlukla yararlanılarak yapılmış olan köprünün özellikleri, o dönemde yaygın bir ün kazanarak benimsenmiş ve daha sonraki çeşitli yapıtlarda da uygulanmıştır.

Ammanati'nin yapıtlarında Manyerizm'in tipik özellikleri görülür. Estetik kaygılar, çoğunlukla doğal görünümlerdeki ölçülülük ve kesinliğin önüne çıkar; kimi zaman belirsizliklere yer verilir. Sanatçı, döneminin anlayış ve zevkini yetkinlikle özümsemiş olmanın yanı sıra, zengin bir yaratıcı yetenek ortaya koymuş, böylece, zaten yenilik yönelişlerini barındıran Manyerizm'in en etkili temsilcilerinden olmuştur.

- YAPITLAR: *Pitti Sarayı Avlusu*, 1558-1570; *Sta.Trinità Köprüsü*, 1567-1570; *Signoria Meydanı Çeşmesi*, 1571-1575; *Roma Cizvit Koleji*, 1582-1585.

- BAKINIZ: MICHELANGELO, SANSOVINO, VASARI, VIGNOLA.

AMMENEMES I
(? - İÖ 1962)

Mısır firavunu. On ikinci hanedanlığın kurucusudur.

Aşağı Mısır'da Elephantine bölgesinde doğduğu sanılmaktadır. Babası Sesostris adlı halktan bir kişiydi. On birinci hanedanlığın son firavunu III. Neptovere Mentuhotep'in hizmetinde yetişti. Mentuhotep'in ölümünden sonra ortaya çıkan iç savaşı, eyalet yöneticilerinin de yardımıyla sona erdirerek birliği sağladı ve İÖ 1991'de tahta çıkarak on ikinci hanedanlığı kurdu. Kraliyet ailesinden gelmediğini herkese açıkladı ve adının başına "yeniden doğuşu sağlayan" anlamına gelen Vehem-Mesvet lakabını ekledi. Böylece Mısır tarihinde yeni bir dönem açtığını belirtmiş oluyordu. I. Amenemhet adıyla da anılmaktadır.

I.Ammenemes on birinci hanedanlık döneminde, Aşağı Mısır'ı Teb kentinden yönetmenin getirdiği güçlükleri görmüştü. Bu nedenle başkenti daha merkezi bir bölgeye taşıdı. Burada kurduğu kente "iki ülkeyi kavrayan" anlamına gelen It-tovy adını verdi. Tahta çıkışı sırasında ona yardım eden eyalet yöneticilerini merkezi yönetim içinde önemli yerlere getirdi. Soydan gelen ayrıcalıklarına dokunmadı. Ancak, eyaletler arasında doğabilecek rekabeti engellemek ve herhangi bir yöneticinin bölgesi dışına yayılmasını önlemek amacıyla, eyaletlerin kesin sınırlarını çizdi.

Hükümdarlığının ilk yıllarında eyalet yöneticilerinden Beni Hasan'la birlikte, yirmi gemiden oluşan bir donanmayla Nil üzerinden Elephantine'e dek gitti. Yönetimine karşı direnişleri bastırdı. Nil deltasının doğusunda sürekli akınlar yapan Asya göçebelerini püskürterek düzeni sağladı. Deltayı korumak amacıyla her iki kıyıya da kaleler yaptırttı.

Teb Tanrısı Amon'a çok bağlıydı. Onu, tanrılar arasında birinci sıraya yükseltti. Amon tapınağına kimi bölümler ekletti, ayrıca Aşağı Mısır'da tapınaklar yaptırttı. Döneminde Sina'daki bakır madenleri işletildi. İÖ 1971'de büyük oğlu I.Sesostris'i yardımcısı yaptı. On yıl boyunca, Mısır'ı baba oğul birlikte yönettiler. Sesostris, Aşağı Numibia'da (Sudan) denetimi sağlamak için bir sefer düzenledi. İkinci Çavlan'ın yakınında Korosko bölgesine dek bu toprakları ele geçirdi. Stratejik noktalara kaleler yaptırttı.

İÖ 1962'de, Sesostris, Libya üzerine bir sefere çıktığı sırada I.Ammenemes bir suikast sonucu öldürüldü. Sesostris babasının yerine tahta çıkmak için başkente döndü. Babasının ağzından yazılmış "Amenemhet'in Buyrukları" adlı belgeyi buldu. I.Ammenemes, suikastı anlatıyor ve oğluna yönetimle ilgili öğütler veriyordu. "Sinuhe'nin Öyküsü" başlığını taşıyan diğer bir belgede de Sesostris'in babasının ölüm haberini alması ve yönetiminin başarıları anlatılmaktadır.

- KAYNAKLAR: Alan H.Gardiner, *Egypt of the Pharaohs*, 1961; H.E.Winlock, *The Rise and Fall of the Middle Kingdom in Thebes*, 1947.

AMMON, Alfred Otto
(1842-1916)

Alman antropolog. Toplumsal oluşumları sosyal ayıklanma olgusu ile açıklayan Antropometrik Okul'un kurucularındandır.

7 Aralık 1842'de Karlsruhe'de doğdu, 14 Ocak 1916'da öldü. Fransız antropologu ve biyologu Vacher de Lapouge ile birlikte sosyolojideki Antropometrik Okul'un kurucuları arasında sayılır. Antropoloji ve biyolojinin verilerinden hareketle ırkçılığı temellendirmeye çalışmıştır. Önceleri ayrı ayrı çalışan bu iki antropolog, daha sonra, benzer savları ileri süren kuramlarını yaymak için işbirliği yaptılar.

Ammon, incelemelerine 1886'da Baden Büyük Dükalığı'na bağlı Heidelberg ve Mannheim gibi kentlerdeki acemi erlerin kafataslarını ölçerek başladı. Acemi erler arasında kent kökenli olanların daha yüksek oranda dolikosefal olduklarını, brakisefal oranının ise köylülerde daha yüksek olduğunu iddia etti.

Antropometrik ölçme tekniklerini Karlsruhe ve Freiburg'daki acemi erler ve öğrenciler üzerinde de uygulayan Ammon, dolikosefal oranının kentlilerde köylülerden; köyden kente göç edenlerde köyde kalanlardan; "üst" sınıflarda "alt" sınıflardan daha yüksek olduğunu ileri sürdü. Bu genellemeyi sosyal ayıklanma olgusu ile açıklamaya çalışan Ammon'a göre, köyden kente göç edenler arasında çoğunluğu dolikosefaller oluşturmaktadır. Ayrıca, kentlerde yaşayan brakisefallerdeki ölüm oranı dolikosefallerde olduğundan daha yüksektir ve dolikosefaller kentlerde başarı göstererek yüksek konumlara ulaşırlar. Sosyal ayıklanmanın bir sonucu olarak, kentlerde ve "üst" sınıflarda dolikosefallerin sayısı artar. Ammon bu savlardan hareket ederek dolikosefallik ile köyden kente göç olgusu ve zihinsel yetenek arasında bir bağlantı olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Ammon, genel sosyolojik kuramını 1895'te yayımlanan *Die Gesellschaftsordnung und Ihre Natürlichen Grundlagen* ("Toplum Düzeni ve Doğal Temelleri") adlı kitabında ortaya koydu. Toplumsal olguları salt ekonomik açıdan ele alan sosyoloji kuramlarını eleştirerek, toplumsal olayların biyolojik temellere dayandırılması gerektiğini savundu. Soyaçekim, doğal ayıklanma ve yaşam kavgası gibi Darwinci yasalardan yola çıkarak, sosyal düzen ve sosyal evrim konularına ilişkin sistematik bir kuram oluşturdu.

Ammon'a göre, insanların fiziksel ve ruhsal açıdan eşit olmamalarının temelinde kalıtım yatar. Deha ve yetenek ancak kalıtımla açıklanabilir. İnsanlar arasındaki doğuştan eşitsizliklerin doğal bir sonucu olan toplumsal eşitsizlikler sosyal ayıklanma işleyişi içinde oluşur. Bu tür ayıklanma zorunlu olduğu kadar, toplum için yararlıdır da. Başka bir anlatımla, toplumsal katmanların varlığı insanın biyolojik yapısına uygundur. Toplumsal katmanların ortaya çıkmasında en önemli etkenin ırk olduğuna işaret eden Ammon, "üst" sınıfların yetenekli dolikosefallerden, "alt" sınıfların ise brakisefallerden oluştuğunu ileri sürer. Ammon'a göre, toplumun ilerlemesi, içinde barındırdığı dolikosefallerin oranının azalmamasına bağlıdır. Ne var ki, Batı toplumlarında varolan sosyal ayıklama biçimleri, Arî ırkından (Kuzey Avrupalı beyaz ırk) olan dolikosefallerin oluşturduğu "üst" sınıfların varlıklarını sürdürmelerine pek olanak tanımamaktadır. Ammon, teorik savlarını pratiğe uygulamak ve böylece saf Arîler'in kurtarılmasını sağlamak amacıyla, "aristokrasi" ile "alt" sınıflar arasındaki evlenmelere engel olunması, "yüksek" sınıfların zihinsel görevlerini yerine getirebilmeleri için gereken maddi koşulların hazırlanması ve kendi ölçütlerine göre yeteneksiz kişilerin toplumun "üst" sınıflarına yükselmelerinin yasaklanması gibi bir dizi ırkçı önlem de önermiştir.

Ammon'un kurduğu Antropometrik Okul, Darwin'in evrim yasalarından yola çıkarak, toplumsal gelişmeyi açıklamaya çalışmış ve ırkçı görüşlerin savunuculuğunu yapmıştır. Sosyolojide ırkçı akımların temsil edildiği öteki okullar Gobineau'nun Tarihçi-Felsefeci Okulu ile Galton'un Biyometrik Okulu'dur. 19.yy'dan 20.yy'a geçiş sürecinde ortaya atılan bu kuramlar, önce Alman emperyalizminin daha sonra ise Hitler faşizminin ideolojik dayanakları arasına girmiştir.

• **YAPITLAR:** *Anthropologische Untersuchungen der Wehrpflichtigen in Baden*, 1890, ("Baden'deki Erler Üzerinde Antropolojik İncelemeler"); *Die Natürliche Auslese beim Menschen*, 1893, ("İnsanlarda Doğal Ayıklanma"); *Die Gesellschaftsordnung und Ihre Natürlichen Grundlagen*, 1895, ("Toplum Düzeni ve Doğal Temelleri"); *Zur Anthropolegie der Badener*, 1899, ("Badenliler'in Antropolojisi").

• **BAKINIZ:** DE LAPOUGE, GOBINEAU, GALTON.

AMMONİUS SAKKAS

(3.yy)

Yunanlı bilge. Yeni -Platonculuk akımının kurucusudur.

İskenderiye'de doğdu, öldüğü yer bilinmiyor. Hıristiyan olan ailesinin etkisiyle din öğrenimi gördükten sonra felsefe sorunlarıyla ilgilendi. Hıristiyan inançları konusunda kuşkuya düştü, tüm çalışmalarını felsefe alanında yoğunlaştırdı. Özellikle Platon, Aristoteles gibi Yunan bilgelerinin, o çağda bilinen yazılarını okudu. İskenderiye'de kendi görüşlerini yayan bir okul açtı. Öğrencileri arasında Plotinos, Longinus, Origenes gibi sonradan felsefe tarihinde önemli yer tutan kişiler vardı.

Ammonius Sakkas yazılı yapıt bırakmamıştır. Derslerini söyleşi biçiminde verdiği, görüşlerini soru düzeni içinde açıkladığı, düşüncelerinin, öğrencilerinin aktarmaları sonucu yayıldığı ve günümüze kaldığı biliniyor. Felsefe sorunlarını içeren görüşleri kurucusu olduğu Yeni-Platonculuk akımının ilkelerini oluşturmuştur.

Varlık biri ruh, öteki özdek olmak üzere iki türdür. Temel varlık ruhtur; özdek ikinci aşamada bir varlıktır, ruhun görünüş alanına çıkışıdır. Bu nedenle özdek gerçek olan ruhun bir "görünüşü"dür. Varlık türlerini kapsayan evren de bir "görünüş"tür.

Ruh, ölümsüzdür, bölünmez; engin bir bütün, yüce bir birliktir. Yalnız kendi kendisiyle vardır, kendi özünden başka bir nedeni gerektirmez. Bütün evreni kuşatmıştır. Tüm bireysel ruhlar, bu bütünlük oluşturan ruhtan, bu tanrısal özden çıkmıştır. Bireysel ruhların üstünde, onların kaynağı durumunda olan yüce bir ruh vardır, bu da "evren ruhu"dur.

İnsan ruhu ölümsüz olduğundan belli bir gövdede kalmaz, başka gövdelere göçer. Bu göçüş, ruhun ilk bulunduğu gövdedeki davranışlarına göre yönlenir. İlk girdiği gövdede, olgunluk bakımından hangi varlık aşamasına çıkmışsa, göçüşle o aşamada bulunan nesneye girer.

Yaratma olayı yoktan varolma değil, engin bir ışık olan tanrısal özden "fışkırma"dır.

İnsan biri gövde, biri ruh olan iki ayrı özden kurulu bir bütündür. Ruh tanrısal, ölümsüz olduğundan, insanın değeri onunla ölçülür. İnsanın düşünme, anlama, algılama, yargılama gibi kavrayış yeteneğine dayanan tüm eylemlerinin kaynağı ruhtur. Bu nedenle devinim, etki-tepki gibi davranışlar ruhun görünüş alanına yansımasıdır.

Ammonius Sakkas'ın görüşlerini öğrencilerinden

Plotinos geliştirip, genişleterek bir felsefe dizgesi durumuna getirmiş ve sonraları başta İslam ülkeleri olmak üzere, bütün Orta Çağ'a yayılmasına olanak sağlanmıştır. İslam ülkelerinde, çok geniş bir alanı kaplayan, özellikle tarikatların inanç öğelerini oluşturan tasavvufun kaynağı Ammonius Sakkas'ın öncülük ettiği Yeni-Platonculuk'tur.

• BAKINIZ: PLOTİNOS, ORİGENES.

AMONTONS, Guillaume
(1663-1705)

Fransız fizikçi. Statik sürtünmenin yasalarını saptamış sıcaklık ölçümüne ilişkin çalışmalarıyla, 19. yy fizikçilerinin "mutlak sıfır" kavramını geliştirmelerine ortam hazırlamıştır.

31 Ağustos 1663'te Paris'te doğdu, 11 Ekim 1705'te aynı kentte öldü. Ergenlik çağında ağır işitmeye başladığı için öğrenimini sürdüremedi ve kendini bilimsel araştırmalara verdi. Daha o yıllarda çeşitli ölçü aletlerinin yapımıyla ilgilenen Amontons, 1687'de havanın nemlilik derecesini ölçmeye yarayan bir higrometre (nemölçer), cıvalı ve gazlı termometreler, 500°C'ın üstündeki sıcaklıkları ölçmek için bir pirometre, bir su saati, 1695'te de bilinen örneklere göre daha geliştirilmiş bir barometre yaptı. Bu ölçü aletlerinin yapımına ilişkin deney ve gözlemlerini, 1695'te yayımladığı *Remarques et Expériences Physiques sur la Construction d'une Nouvelle Clepsydre, sur les Baromètres, Thermomètres et Hygromètres* ("Yeni Bir Su Saatı, Barometreler, Termometreler ve Higrometrelerin Yapımına İlişkin Notlar ve Deneyler") adlı yapıtında derledi. Aynı yıllarda, durağan cisimler arasındaki sürtünme kuvvetlerini incelemeye başladı. 1699'da bu konudaki çalışmalarını sunduğu Fransız Bilimler Akademisi'ne kabul edildi. Bu arada, özellikle sıcaklık ölçümüyle de ilgilenen Amontons, 1702-1703 arasına tarihlenen iki önemli incelemesiyle kendisinden sonraki fizikçilerin mutlak sıcaklık üzerindeki çalışmalarına yön verdi.

Sürtünme konusunu ilk kez 15.yy'da Leonardo da Vinci araştırmış, fakat bu incelemenin sonuçlarını yayımlamamıştı. Durağan cisimler arasındaki sürtünmeyi sistemli bir biçimde inceleyerek, birbirine değen iki yüzey arasındaki sürtünme katsayısının yüzeylerin alanına değil, cinsine bağlı olduğunu açıklayan ve böylece statik sürtünmenin yasalarını saptayan ilk Amontons oldu (1699). Hareketli cisimlerin sürtünmesi ise, ancak Newton'ın hareket yasalarını açıklamasından sonra, 18. yy'da ilk kez Coulomb tarafından incelenecekti.

Amontons'un sıcaklık ölçümüne en büyük katkısı, 19. yy'da Kelvin'in tanımlayacağı mutlak sıcaklık ölçeğinin çıkış noktası olan araştırma ve gözlemleridir. Amontons, sıcaklığın yalnızca derecelenebilen değil ölçülebilen fiziksel bir büyüklük olarak tanımlanmasında öncü oldu. Ondan önce sıcaklık ölçümüyle ilgilenen fizikçiler, 16. yy'da Galilei'nin yaptığı ilk termoskopu geliştirerek sıvılı ve gazlı termometreler yapmışlardı. Ancak bu termometrelerde sıcaklık, belli bir sıvının ya da gazın genleşmesi üstüne kurulmuş göreceli bir ölçeğe göre dereceleniyordu. Amontons, sabit sıcaklıkta gazların hacmi ile basıncının ters orantılı olduğunu belirleyen "Boyle-Mariotte yasası"ndan yola çıkarak, 1688'de sıcaklığı, sabit bir hacim içine kapatılmış sabit bir gaz kütlesinin basınç değişiklikleriyle ölçmeyi önerdi ve 1702'de bu ilkeye dayanan hava basınçlı bir termometre yaptı. Ayrıca, basıncın sıfıra yaklaştığı noktada ısı enerjisinin de sıfır olacağını öne sürdü; bu nokta bugün -273,15°C ya da 0°K olarak bilinen mutlak sıfır noktasıdır.

• YAPITLAR: *Remarques et Expériences Physiques sur la Construction d'une Nouvelle Clepsydre, sur les Baromètres, Thermomètres et Hygromètres*, 1695, ("Yeni Bir Su Saatı, Barometreler, Termometreler ve Higrometrelerin Yapımına İlişkin Notlar ve Deneyler").

• BAKINIZ: BOYLE, C.A.COULOMB, G. GALILEI, KELVIN.

AMOS
(İÖ 8.yy)

İbrani peygamberi. Tanrısal İsrail Devleti'nin yıkılmadığını İsrailler'e bildirmekle görevlendirildiğini ileri sürmüştür.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur; bütün bilinenler *Tevrat*'ta geçen öykülerden kaynaklanır. Dinler tarihinde İsrailoğulları'nı dağılmaktan, yurtlarından göç etmekten kurtarmak için görevlendirildiği, *Kutsal Kitap*'ta dokuz kesimli bir bölüme adı verildiği söylenir.

Amos, İsrailoğulları'nın Babil egemenliği altına girdikleri, yurtlarının sürekli saldırılar sonucu yıkıldığı, ülkelerinden göç etmek zorunda kaldıkları bir dönemde peygamber olarak ortaya çıkmıştır. *Kutsal Kitap*'ta geçen sözlerinden anlaşıldığına göre, bütün düşüncesi İsrailoğulları Devleti'ni dağılmaktan, halkı göç etmekten kurtarmak, birliği sağlamaktı: "... Ben peygamber değildim, peygamber oğlu da değildim, ancak ben sığır çobanı idim... Rab beni sürünün arkasından aldı ve Rab bana dedi: Git, kavmim İsrail'e peygamberlik et." *(Kitab-ı Mukaddes*, Eski Ahit, Amos 7/14-15).

Amos, bir peygamber olarak, İsrailoğulları'nın eski inançlarını bırakmalarını, daha düzenli, daha barışsever bir anlayış ortamında kardeşçe yaşamalarını önermiş ve kanlı eylemlerin sürdürülmesine, özellikle kanlı kurban törenlerine karşı çıkmıştır. Toplumda pek yaygın olan soygun, vurgun, yoksulları sömürme, düşkünleri ezme gibi eylemlerin önlenmesine çalışmıştır.

Amos, insanlar arasında kardeşçe yaşamanın gereğini ileri sürmüş; yöneticilerin, varlıklı kimselerin baskılarına, yoksulları ezmelerine, soymalarına tan-

rısal bir görevle karşı çıkmıştır:

"... dinleyin, sizler ki, yoksulu yutmak istiyorsunuz ve memleketin fakirlerini helâk ediyorsunuz: Ne vakit aybaşı geçecek ki ekin alalım, ne vakit sebt günü gelecek ki satılığa buğday çıkaralım, cefayı küçültelim ve şekeli büyültelim ve hileli teraziler kullanalım da fakirleri gümüşe ve yoksulları bir çift çarığa satın alalım ve buğdayın süprüntüsünü satalım." *(Kitab-ı Mukaddes,* Eski Ahit, Amos 8/5-6).

Amos'la ilgili öyküler, İlk Çağ'dan bu yana, Batı ülkelerinde yazı, heykel, resim, mozaik gibi sanat alanlarına konu olmuştur.

Şans oyunları ve olasılıklar kuramı

AMPÈRE, André-Marie
(1775-1836)

Fransız fizikçi, matematikçi ve kimyacı. Elektromanyetik teorinin kurucularındandır.

22 Ocak 1775'te Lyon kentinde zengin bir ipek tüccarının oğlu olarak doğdu. Babası Jean-Jacques Ampère, Rousseau'nun eğitim teorilerinden çok etkilenmiş, oğlunu da Rousseau'nun *Émile* adlı yapıtındaki önerilere göre büyütmeye karar vermişti. Bu amaçla, doğumdan az sonra taşındıkları Polémieux köyünde oğlu için zengin bir kitaplık hazırladı ve André-Marie'nin kitap seçimine hiç karışmadan kendi kendini eğitmesini sağladı. Bu kitaplıkta Ampère'i etkileyen en önemli yapıt, Diderot ile d'Alembert'in hazırladıkları *Ansiklopedi* idi. Descartes'ın yaşamını ve yapıtlarını inceleyen bir kitapçık da Ampère'i bilimsel uğraşının saygınlığına inandırdı. O günlerde kendi matematik dehasının bilincine varan Ampère, Eukleides'in geometri kitaplarındaki sonuçları kendi kendine ispatlamaya başladı. Lyon kütüphanesindeki önemli matematik yapıtlarından bazılarının Latince olması da Ampère'i yıldıramamıştı; çok kısa sürede Latince öğrenerek bulduğu hemen her kitabı okudu. Bir yandan da annesi Jeanne Desutières-Sarcey'nin etkisiyle küçük Ampère'e koyu bir din eğitimi veriliyordu. Bu yüzden Ampère, bütün yaşamı boyunca Ansiklopediciler'in kuşkucu görüşü ve dinsel inancın rahatlığı arasındaki ikilemle yaşadı.

Ampère'in çocukluk dönemi, 1789 Fransız Devrimi ile sona erdi. Devrim Polémieux gibi uzak köyleri de etkilemiş; babası Jean-Jacques, Jakobenler'e karşı çıkmak için köy halkının isteğiyle sorgu yargıçlığına getirilmişti. Sonunda köy Cumhuriyetçiler'in ordularına teslim oldu ve Jean-Jacques Ampère 23 Kasım 1793'te giyotine gönderildi. Bu olay André-Marie'yi derinden etkiledi. Kitaplar arasında geçen çocukluk yılları boyunca dünya olaylarından hep uzakta kalmıştı; beklemediği bu büyük değişiklik karşısında tümüyle içine kapandı. Bu bunalımlı dönemde yaşça kendisinden biraz büyük olan Julie Caron ile tanıştı. Ailelerinin ekonomik ve sosyal düzeylerinin denk olmasına karşın, Ampère'in görünürde hiçbir işinin olmaması ve içine kapanıklığı, Lyon'un toplumsal yaşamına alışmış olan Julie Caron ile evlenebilmesi için engeldi. Ne var ki, duygularını bütün şiddetiyle yaşayan Ampère, amacına erişmeden bir düşüncenin peşini bırakacak yapıda değildi. 1799'da Caron ile evlendiği zaman Ampère'in sevinci, babasının ölümünden duyduğu keder kadar büyük ve sarsıcı oldu. Ampère'in bu özelliği bilimsel çalışmalarında da etkili olmuştur: Onu yöneten, ilgilendiği konuya duyduğu aşırı hevesti. Hiçbir zaman dikkatle düzenlenmiş deneyler ya da sistemli bir düşünme yöntemiyle çalışmadı; ama aklını kurcalayan en küçük bir düşünceyi sabırla sonuna kadar araştırmaktan da geri kalmadı.

Evlendikten sonraki dört yıl Ampère'in yaşamındaki en mutlu devre oldu. 1800'de Jean-Jacques adını verdiği bir oğlu olmuştu ve Lyon'da özel matematik dersleri vererek ailesini geçindiriyordu. 1802'de Bourg'da bir okulun fizik ve kimya öğretmenliğini üstüne aldı. 1803 Nisanı'nda, bilim dünyasında kendine ün sağlayacağına inanarak, şans oyunlarının matematiksel kuramı konusunda özgün bir makale yazmaya başladı. Ancak, oğullarının doğumundan beri hasta olan eşi üç ay sonra öldü; Ampère de Lyon'dan ve anılarından ayrılmaya karar verdi.

Olasılıklar kuramına ilişkin makalesi ilgi görünce, Paris'teki École Polytechnique'e ders yardımcısı atanan Ampère, duygusal yaşamının fırtınalarını bir türlü bastıramıyordu. İşini çok can sıkıcı bulduğundan ve yabancısı olduğu bu büyük kentte yalnızlığa gömüldüğünden, bir ailenin yanına sığındı ve 1806'da bu ailenin kızı Jeanne Potot ile evlendi. Bir kızları oldu, ancak bu evlilik boşanmayla sonuçlandı.

1808'de yeni kurulan üniversite sisteminde müfettiş olarak görevlendirilen Ampère bu görevi ölünceye değin sürdürdü. 1819'da Paris Üniversitesi'nde ders vermeye çağırıldı. 1824'te de Collège de France'ta deneysel fizik kürsüsünün başına getirildi. Özellikle 1820-1824 arasında elektrodinamik alanındaki çalışmaları, Ampère'in adını çağın en büyük bilginleri arasına yazdırmıştı. Buna karşın özel yaşamı hep düzensiz ve mutsuz sürüp gitti. Çocuklarının sorunları ve maddi sıkıntılar sonucunda sağlığı iyiden iyiye bozuldu ve teftiş için gittiği Marsilya'da 10 Haziran 1836'da yapayalnız öldü.

Ampère'in kişisel mutsuzluğunun, düşünce ve görüşlerinin gelişmesi üzerinde önemli bir etkisi

Ampère Yasası

Bir mıknatısın ya da içinden elektrik akımı geçen bir iletkenin çevresindeki alana manyetik alan denir ve $\vec{B}$ ile gösterilir. Bir iletkenden akım geçtiği zaman oluşan manyetik alanı göstermek için, iletkenin çevresine küçük mıknatıslar yerleştirilir. Akım verildiğinde bu mıknatıslar $\vec{B}$'nin çizgilerine göre dizilir, akımın yönü değişince de mıknatıslar ters yöne döner. Manyetik alanın akımın yönüne göre nasıl oluştuğu "sağ el kuralı" ile saptanır. Sağ elin parmakları, baş parmak akım yönünü gösterecek şekilde telin etrafına sarıldığında, manteyik alan çizgileri öbür parmakların gösterdiği doğrultudadır.

Bu alana ilişkin deneyler, $\vec{B}$'nin i/r ile orantılı olduğunu göstermiştir. Burada i akımın yeğinliği, r de manyetik alanın yarıçapıdır. Bu bağıntının kesin tanımı:

$$\vec{B} = \frac{\mu_0 \cdot i}{2\pi r}$$

biçimindedir.

Burada μ_0 geçirgenlik değişmezidir. Yukarıdaki tanımın Maxwell tarafından genelleştirilmiş biçimi "Ampère yasası" olarak bilinir. $\vec{B}$'nin kapalı bir devre üzerinden integrasyonu μ_0 değişmezi ile akımın çarpımına eşittir:

$$\oint \vec{B} \cdot d\vec{l} = \mu_0 \cdot i$$

Ampère yasası, ancak akım dağılımının simetrik olduğu durumlarda geçerlidir. Manyetik alanın herhangi bir elektrik akımı dağılımında hesaplanabilmesini sağlayan Biot-Savart yasası ise, $\vec{B}$'nin bir noktada alınan değerinin integrasyonu ile elde edilir:

$$d\vec{B} = \frac{\mu_0 \; i \; d\vec{l} \sin\theta}{4\pi r^2}$$

$$\vec{B} = \int d\vec{B}$$

İki iletken arasındaki etkileşimler üzerinde de çalışan Ampère, bu iki iletkenden geçen elektrik akımının yönüne ve yeğinliğine bağlı olarak aralarında oluşan kuvveti

$$F = \frac{\mu \cdot I_1}{2\pi r} lI_2$$

olarak tanımlamıştır. Bu formüle göre iki iletken arasındaki kuvvet, tellerin uzunluğu (l) ve akım yeğinlikleri (I_1 I_2) ile doğru orantılı, teller arasındaki uzaklıkla (r) ters orantılıdır. Burada μ tellerin bulunduğu ortamın niteliklerine bağlıdır. Tellerdeki akımın aynı yönde olması durumunda teller birbirini çeker, ters yönde olması durumunda ise birbirini iter.

olmuştur. Her terslikten sonra, yaşamının değişik bir alanında değişmeyen gerçekleri aramaya koyuldu. Oğlunun sonradan söylediği gibi, olasılıklarla yetinmeyip hep kesin gerçeği aramak istemişti. Olasılık teorisi üstüne yazdığı ilk makalede de, tek bir oyuncunun, kendisinden daha iyi parasal olanakları bulunan bir gruba karşı, her türlü şans oyununda eninde sonunda kaybetmeye mahkûm olduğunu göstermişti; sonuç kesindi.

Bilimsel konularda Ampere'in kesin sonuçlar araması ve sonucun bulunabileceğine olan inancını hiç kaybetmemesi, bilimsel araştırmalarını biçimlendirecek bir felsefe geliştirmesine yol açtı. Fransa'da 19. yy'ın başlarında, Condillac'ı izleyenlerin görüşleri egemendi. Buna göre "gerçek" insanın ancak duyularıyla algılayabildiklerinden oluşmaktaydı; hem nesnel bir dünya, hem de Tanrı'nın varlığı kuşkuluydu. Bu görüşü benimsemeyen Ampere yeni bir görüş oluşturmaya yöneldi. Fransa'da Kant'ın yapıtlarını ilk okuyan birkaç aydından biriydi. Bu felsefenin içinde din inancına da yer verilmesi Ampere'i hoşnut etmiş; ancak, Kant'ın uzay-zaman ve etki-sonuç ilkesi konularındaki düşüncelerini beğenmemişti. Kant'a göre uzay ve zaman insanın algılamasıyla gerçeklik kazanıyordu. Bu da matematikçi ve fizikçi Ampere için bağışlanmaz bir yanlıştı. Ampere'in felsefesine göre, bir kişinin kolunu hareket ettirebilmesi, her olayın bir etkinin sonucu olarak açıklanabileceğinin kanıtıydı. Kişi ilk önce kolunu hareket ettirmek istiyor, bu isteğinin bilincine varıyor ve sonuçta kolu harekete geçiyordu. Ampere, bu düşünceyi, insanın dışındaki bir dünyanın gerçekliğini kanıtlamak için kullandı. Eğer kişi kolunu, örneğin ağır bir masanın altında kıstırıldığı için oynatamazsa, o zaman kişi kendi dışındaki etkilerin bilincine varıyordu. Böylelikle Ampere etki-sonuç ilkesini psikolojik dünyadan fiziksel dünyaya taşıdı ve insanın algılamaları dışında maddenin varlığını kanıtlamış oldu. Ampere'in felsefesi, onun hem Tanrı'ya hem de gerçek bir nesnel dünyaya inanmasını sağladı. Bundan sonra da Ampere gerçek dünya hakkında bilinebilecek her şeyi araştırmaya başladı.

Kimyacı ve matematikçi Ampere

Ampere'in kimyaya karşı ilgisi ilk kez Lyon'da özel dersler verdiği sırada uyanmıştı. Bu ilgi zamanla arttı ve Davy yeni araştırmalarla klasik Fransız kimya okulunu temelinden sarstığı zaman, kimya Ampere için çok güçlü bir tutku haline geldi. Ampère bilimsel konularda kendini "saflık"la nitelemişti: yeni bir bilimsel düşünceyi, görünürde hiçbir desteği olmadan da hemen bir varsayım olarak kabul edebilir ve sonuçlarını araştırabilirdi. Asıl önemli olan, bu düşüncenin ileride çelişkilere neden olup olmadığı, olmuyorsa ne gibi yeni sonuçlara yol açtığıydı. Davy 1807'de sodyum ve potasyumu bulduğunu açıkladığı zaman, Ampere hemen Davy'nin açıklamasından yola çıkarak, bu kez klorun yeni bir element olduğunu gösterdi. Ancak, bu buluşunu herkese kabul ettirmek için gereğince zamanı ve olanakları olmadığından, araştırmalarının sonuçları bir kenarda unutuldu. Aynı biçimde, 1813'te Courtois'nın yosundan elde ettiği örneğin klora benzediğini de Ampere farketmişti; ancak bu maddenin yeni bir element olarak tanıtılması ve "iyot" diye adlandırılması da gene Davy'ye kaldı.

► *Elektrodinamiğin temellerinin atılması*

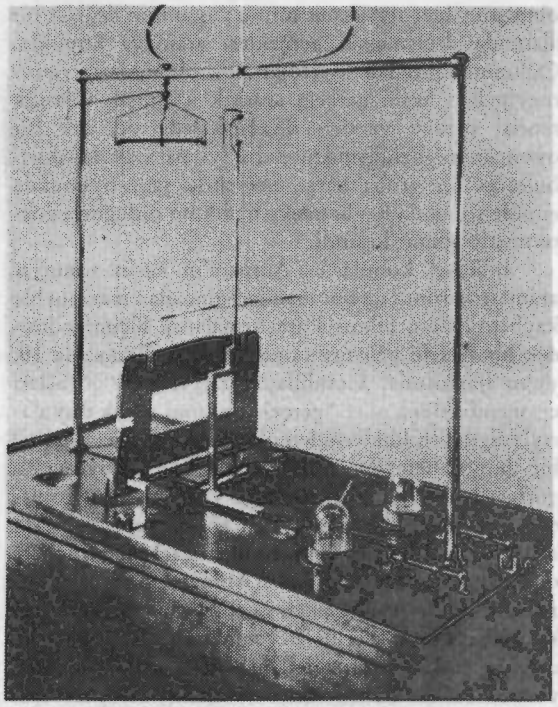

Ampère'in akım taşıyan iki iletkenin birbiri üzerine uyguladığı elektrodinamik kuvvetleri incelemek için kullandığı aygıt.

Kimyada Ampère'in en çok ilgisini çeken konu gazların, bugünkü adıyla, "molekül yapısı" idi. 1811'de, bugün Avogadro'nun adıyla anılan ve aynı hacimdeki bütün gazların eşit koşullarda aynı sayıda molekül içerdiğini gösteren yasayı, Avogadro'dan habersiz olarak üç yıl gecikmeyle buldu. 1815'te ilk kez moleküllerin hareketinin matematiksel analizini gerçekleştirdi. Boyle-Mariotte yasasının, moleküllerden oluşan bir gaz için de geçerli olabileceğini gösterdi. Sonraları, yeni elde edilen kimyasal elementleri sistemli bir biçimde sıralayarak ortak yönlerini araştırmaya başladı ve 1816'da bu konuda bir makale yazdı.

Çocukluğunda matematik yeteneğiyle büyük umut vermesine karşın, bugün Ampère'in adı en büyük matematikçiler arasında sayılmaz. Makalelerinde hep özgün yaklaşımlar, özellikle kendi geliştirdiği algoritmalar (çözüm yöntemleri) dikkati çeker. Ampère'de tıpkı Euler'de olduğu gibi, ancak doğuştan bir matematikçide bulunabilecek, karmaşık matematiksel ilişkileri anında görebilme özelliği vardı. Ampère'in en önemli matematik incelemesi kabul edilen *Mémoire sur l'intégration des équations aux différences partielles* ("Tikel Türevli Denklemlerin İntegral Hesapları Üstüne İnceleme," 1814) adlı yapıtında, bugün Monge-Ampère adıyla anılan tikel (kısmi) türevli denklemlerin integralini almak için yeni yöntemler geliştirdi. Bu yapıt önemli olmakla birlikte, Ampère gibi üstün matematik yeteneği olan birisinden beklenebilecek, matematikte çığır açacak nitelikte bir yapıt değildi. Ampère'in matematikte önceleri vaadettiği umutları gerçekleştirememiş olması, o dönemde Fransız bilim çevrelerinde yaygın olan birtakım koşullanmalardan kaynaklanmıştır. Bir kez Bilimler Akademisi'ne üye olduktan sonra, fizik ve kimyaya duyduğu büyük ilgiyi bir yana bırakarak, matematik çalışmalarına ağırlık vermesi gerekiyordu ve bu zorlama koşullar altında gerçekten özgün matematik yapıtları vermesi beklenemezdi.

► *Elektrik akımı birimleri*

1820'de Ampère matematikçi ve kimyacı olarak oldukça büyük bir ün yapmıştı, ama o yılın Eylül ayındaki kimi gelişmeler, Ampère'in bilim tarihindeki asıl yerini almasını sağladı. Gerçekten de Ampère'e yeni bir dünyanın kapılarını açan olay, 1820 ilkbaharında Oersted'in elektromanyetizmayı bulması oldu. Oersted deneyleri sırasında, elektrik akımı taşıyan iletkenlerle mıknatıslar arasındaki etkileşimi gözlemlemişti. Bilimler Akademisi'nin 4 Eylül 1820 tarihli toplantısında François Arago, Oersted'in buluşunu, kendisini büyük bir şaşkınlık ve kuşkuyla dinleyen topluluğa anlattı. 1780'lerde Coulomb'nun, elektrik ve manyetik olaylar arasında hiçbir ilişki olamayacağı yolundaki kanıtlamasını kabul eden çoğunluk için, Arago'nun aktardıkları inanılır gibi değildi. Ampère ise Oersted'in buluşunu hemen benimsedi ve bu olayın nedenlerini, sonuçlarını düşünmeye başladı. Bu konuda ilk makalesini 18 Eylül'de akademiye okudu ve sonraki haftalarda oturumlara hep yeni bir bildiriyle geldi. Böylece, elektrodinamik biliminin temelleri beş hafta gibi kısa bir süre içinde atılmıştı.

Ampère, 25 Eylül 1820'de manyetizmaya elektrik akımlarının sonucu olarak bakmak gerektiğini açıkladı. Böylelikle, akım taşıyan bir iletken bir mıknatısa özdeş oluyordu. Ampère, bir makalesinde elektrik akımıyla mıknatıslık yaratılabileceğini duyar duymaz, aklına, dairesel şekilde akan elektrik akımlarının birer mıknatıs gibi hareket edeceği düşüncesinin geldiğini yazar. Öte yandan, Bilimler Akademisi'ndeki tarihi konuşmasında tutulan bazı notlara göre, Ampère, Oersted'in buluşu üzerine, elektrik akımı taşıyan iki telin birbiri üzerine belli bir kuvvet uygulayacağını anlamıştı. Bu açıklamalardan ilki elektrodinamiğin kuramsal olarak anlaşılmasını sağlayan, öbürü ise bu yeni düşünceyi deneysel olarak kanıtlayabilecek çok önemli iki görüştü.

Elektrodinamik olayların ardındaki temel düşünceyi geliştirdikten sonra Ampère, 1821-1825 yılları arasında bu konuda yeni deneylere girişti ve bunların matematiksel analizini gerçekleştirdi. Ampère, bu çalışmalarıyla elektrodinamik bilimini başlatmış ve günümüze değin geçerliliğini koruyan temellerini atmıştı. Araştırmalarının sonuçlarını 1827'de yayımladığı *La théorie analytique des phénomènes électrodynamiques uniquement déduite de l'expérience* ("Elektrodinamik Olayların Yalnız Deney Yoluyla Varılmış Analitik Kuramı") adlı yapıtında topladı. Ampère, dairesel iletkenlerdeki akımlar üstüne yaptığı çalışmalarıyla, yatak yayı biçiminde sarılmış bir telin bir mıknatıs gibi davranabileceğini gösterdi. Arago ile birlikte yaptığı deneyler, "Solenoyit" adını verdiği bu sarmal iletkenin gerçekten bir elektromıknatıs işlevi görebileceğini kanıtladı. Solenoyit sonradan, özellikle Henry'nin katkısıyla geliştirildi.

Ampère çalışmalarını kuramsal düzeyde bırakmamış, vardığı sonuçların uygulamalarını da araştırmıştır. Elektrik akımlarını ölçebilecek galvanometre ve ampermetrelerin yapılabilmesi için gerekli ilkeleri belirlemiş, ayrıca elektrik telli bir telgraf sistemi yapmayı tasarlamıştır.

Elektrodinamik konusunda Ampere'in elde ettiği en önemli matematiksel sonuç, iki elektrik akımı elemanı arasındaki kuvvetin tanımıdır. Elektrik akımı taşıyan iki iletken telin arasındaki kuvveti ilk kez 1820'de yazdığı makalelerde incelemişti. 1827'de bu kuvveti, bir elektrik akımı elemanının yarattığı manyetik alan ve bu alanın diğer bir elektrik akımıyla etkileşmesi sonucu ortaya çıkan kuvvet olarak tanımladı. Ampere'in bu tanımının kapalı bir devre üstünden integrali alınırsa, Biot-Savart yasası bulunur. Ampere'in en büyük başarısı, elektrik ve manyetik alanları aynı fiziksel olgunun değişik yönleri olarak değerlendirip bu iki alanı birleştirebilmesiydi. Ne var ki, çalışmaları yalnızca durağan durumlar için geçerliydi ve zamana bağlı olayları hiç incelemedi. Bu yüzden elektromanyetik indüklemeyi bulma onuru Faraday'a kaldı. Elektrik ve manyetik alanların en genel biçimde birleştirilmesi ise Maxwell'in eseridir.

Elektrik bilimine katkılarından dolayı, elektrik akım birimine Ampère'in adı verilmiştir. Elektrik akım birimi olarak amper, sonsuz uzunluktaki paralel iki tel arasında tellerden geçen akımın oluşturduğu kuvvete göre tanımlanır: bu koşullarda, önemsenmeyecek kalınlıkta iki tel arasında $2x10^{-7}$ newton m'lik bir kuvvet yaratan akım bir *amper*dir. Elektrik mühendisliği uygulamalarında da, bir voltluk gerilimde bir ohm'luk dirençten geçen akım bir ampere eşittir.

Ampere'in yaşamı ve yapıtları hakkındaki bütün kaynaklar Paris'te, Bilimler Akademisi kitaplığında kırk kutu halinde saklanmaktadır. Bunlar kataloglanmış, ancak tümüyle incelenememiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Considérations sur la theorie mathematique du jeu*, 1802, ("Oyunun Matematik Teorisi Üzerine Düşünceler"); *Memoire sur l integration des equations anx différences partielles*, 1814, ("Tikel Türevli Denklemlerin İntegral Hesabı Üstüne İnceleme"); *La Theorie analytique des phenomenes electrodynamiques uniquement déduite de l'experience*, 1827, ("Elektrodinamik Olayların Yalnız Deney Yoluyla Varılmış Analitik Kuramı"); *Oeuvres*, (ö.s.), 17 cilt, 1854-1862, ("Yapıtlar").

- KAYNAKLAR: L.de Launay, *Le Grand Ampere*, 1925; C.A. Valson, *Andre-Marie Ampere*, 1885.

- BAKINIZ: ARAGO, AVOGADRO, BOYLE, CONDILLAC, C.A. COULOMB, DAVY, FARADAY, J.HENRY, KANT, LAVOISIER, MAXWELL, OERSTED.

AMRÎ
(16.yy)

Türk Divan şairi. Yakın bir üslupla yazdığı gazelleriyle tanınmıştır.

Yaşamı üstüne pek az bilgi vardır. II.Bayezid dönemi (1481-1512) şeyhülislamlarından Abdülkerim Efendi'nin evlatlığıdır. Asıl adı Amr'dır. Şiirlerinde Amrî mahlasını kullandı. Latifî tezkiresi ile bazı şiir mecmualarında adı yanlış olarak Ömrî biçiminde geçer.

Medrese öğrenimi gördü. Yetişmesinde Abdülkerim Efendi'nin büyük yardımları oldu. Serfiçe kadılığına atandı. Makbul İbrahim Paşa'ya sunduğu bir kaside yüzünden bir süre sonra Vize'de görevlendirildi. Sehi Bey, Latifî, Âşık Çelebi tezkirelerinde ölüm tarihi değişiktir. 1523'ten sonra Vize'de öldüğü sanılmaktadır.

Tam bir divanı günümüze ulaşmamıştır. Yalnızca, gazel, kıt'a ve müfred'lerinden oluşan küçük bir *Divan*'ı vardır. Şiirleri Eğridirli Hacı Kemal ile Edirneli Nazmi'nin çalışmalarından ve diğer bazı şiir mecmualarından derlenmiştir. Amrî, arkadaşı şair Üsküplü İshak Çelebi gibi özellikle sade gazeller yazmakta başarı göstermiştir. Yunus Emre tarzında kimi şiirlerine de rastlanır. Necati Bey'den etkilendiği, şiirlerinde onun gibi atasözleri ve deyimlerden yararlandığı görülmektedir. Dizelerinde alışılmış bir dil ve üslup yoktur. Kısa vezinlerle ve pek kullanılmayan kafiyelerle yazmıştır. Kaynaklarda *Divan*'ı dışında başka bir yapıtına rastlanmamıştır.

- YAPITLAR: *Divan*, (ö.s.), Mehmed Çavuşoğlu (yay.), 1979.

- KAYNAKLAR: S.N.Ergun, *Türk Şairleri*, II, (ty); Latifî, *Tezkire-i Latifî*, 1896; Sehi Bey, *Tezkire-i Sehi*, 1907.

AMR b. KÜLSÜM
(6.yy)

Arap şair. *Muallakat-ı Seba* adlı mecmuaya şiirleri giren yedi ünlü şairden biridir.

Yaşamı üstüne kesin bilgi yoktur. Beni Tağlib kabilesi reisinin oğludur. Annesi Leyla da kabile reislerinden ve şair el-Mühelhil'in kızıdır.

Söylentiye göre, bir şölende annesine yapılan hakaretin öcünü almak için Hire hükümdarı Amr b. Hind'i öldürmüştü. Beni Tağlib şairleri bu olayla uzun süre övündülerse de sonunda Amr b. Külsüm kabilesi ile birlikte topraklarını terketmek zorunda kaldı. Doğu ve kuzey Arabistan'da uzun süre dolaştı, her gittiği yerde savaştı. Sonra eski yurduna döndü. Şiirlerinde, kendisini uzaktayken bile izleyen yeni hükümdar Numan b. el-Münzir'i yermekten çekinmedi.

Şiirlerinden 250 beyit kadarı günümüze gelebilmiştir. Aslında bin beyit olduğu söylenen Divanı'nın 106 ya da 116 beyti Arap şiirinin en güzel kasidelerinin toplandığı *Muallakat-ı Seba*'daki (Yedi Askı) yedi kasideden biridir. Kahramanlığı konu edinmiştir. Kasidelerinin şerhleri de vardır.

- YAPITLAR: "Divan", (ö.s.), Fritz Krenkow (yay.), *el-Maşrık Mecmuası*, 1922.

- BAKINIZ: ANTERE, HARİS b. HİLLİZA, İMRUÜ'L-KAYS, LEBİD, TARAFA, ZÜHEYR b. EBU SULME.

AMUNDSEN, Roald
(1872-1928)

Norveçli kâşif. Güney Kutbu'na ulaşan ve Kuzeybatı Geçidi'ni aşan ilk denizcidir.

16 Temmuz 1872'de, Oslo'nun güneyindeki Sarpsborg kentinde doğdu. Babası küçük bir armatördü. 1893'te, annesinin ölümünden sonra tıp öğrenimini yarıda bırakarak bir fok gemisinde çalışmaya başladı. Bundan sonra tüm yaşamını denizlerde, keşif peşinde geçiren Amundsen, 18 Haziran 1928'de uçağıyla Kuzey Buz Denizi'ne düşerek öldü.

Güney Kutup Noktası'na varılması

Amundsen, daha ilk seferinde denizciliği iyice kavramıştı. 1897'de, Antarktika'da ilk kez bütün bir kış boyu kalan bir Belçika araştırma gemisinde ikinci kaptanlık yaptı. 1901-1903 yılları arasında Novaya Zemlya, Spitzberg (Svalbard) ve Doğu Grönland kıyılarını dolaştı. Dönüşünde, çeşitli gemicilik teknikleri, buharlı gemiler ve bilimsel denizcilik yöntemleri konusunda pek çok şey öğrenmişti. O yıllarda Oslo'da zooloji profesörü olan, Kuzey Kutbu kâşifi Nansen'in de yüreklendirmesiyle Atlas Okyanusu'nu Büyük Okyanus'a bağlayan deniz yolunu bulmayı aklına koydu.

İlk denemeler

Yüzyıllardır Uzakdoğu ticaretini tekellerine almak isteyen Norveçli denizcilerin Hindistan'a ve diğer Uzakdoğu ülkelerine batıdan ulaşacak kestirme bir yol bulma umutları, kuzeyden güneye geçit vermez bir engel gibi uzanan Amerika kıtasının keşfiyle suya düşmüştü. Kıtanın kuzeyini dolaşmak ise dört mevsim denizi kaplayan buz tabakası yüzünden son derece güçtü. 16.yy'dan başlayarak bu engeli doğu-batı yönünde zorlayan gemiciler, birkaç boğaz ve körfez bulmaktan öteye gidemediler. Sonunda da, bu yönde bir geçit olmadığına karar verdiler. Bunun üzerine batı-doğu yönünde denemelere girişildi ve Amerika kıtasının kuzeyindeki Arktika takımadalarının arasından Atlas Okyanusu'nu Büyük Okyanus'a bağlayan bir denizyolunun varlığı kesinlik kazandı. Ancak, Mayıs 1845'te iki gemiyle İngiltere kıyılarından yola çıkan John Franklin'in (1786-1847) 138 kişilik ekibinden geriye dönen olmadı. 1850'de, Franklin'i aramaya gönderilen geminin kaptanı İrlandalı deniz subayı Robert John McClure (1807-1873), Kanada'nın kuzeyindeki Banks Adaları'nın çevresinde Kuzeybatı Geçidi'nin girişini bulduysa da buzullar nedeniyle ilerleyemedi; yine de, kızaklarla yola devam ederek, geçidi deniz ve kara yoluyla aşmayı başardı.

Kuzeybatı Geçidi'nin açılması

Bu geçidin baştan sona dek gemiyle aşılabileceğini gösteren ilk denizci Amundsen oldu. Bu yolculuk için "Gjöa" adında ve 22 m boyunda, 47 tonluk tek direkli bir yelkenli satın alan Amundsen, 16 Haziran 1903'te Oslo'dan yola çıktı ve iki yıl sonra, Kuzey Buz Denizi'nin karaya doğru sokulmuş parçası olan Beaufort Denizi'ne varmayı başardı. 1905'te Herschel Adası yakınlarında demirleyerek Grönland üzerinde 800 km'lik bir gözlem uçuşu yaptı. Nihayet 30 Ağustos'ta, Bering Boğazı yoluyla Alaska'daki Nome'a vardığında Kuzeybatı Geçidi artık tümüyle aşılmıştı.

Hemen ardından Kuzey Kutbu'na yolculuk hazırlıklarına başlayan Amundsen, ABD'li kâşif Peary'nin 6 Nisan 1909'da Kuzey Kutup Noktası'na ulaştığını duyunca planını değiştirdi ve bu kez Güney Kutbu'na doğru yola çıktı. Gemisi "Fram"la, 1910'da Antarktika'daki Edward VII Toprağına ulaştı. 20 Ekim 1911'de, dört kişilik ekibi ve kızakları çeken 52 köpekle kamp kurduğu nokta, kutba, aynı amaçla yola çıkmış olan Robert Scott'un önderliğindeki İngiliz ekibinden 90 km kadar daha yakındı. Buradan 29 Ekim'de yola çıkan ekip, fazla güçlükle karşılaşmadan, 14 Aralık 1911'de Güney Kutup Noktası'na Norveç bayrağını dikti. 17 Aralık'ta dönüş yolculuğuna başlayan Amundsen 1.860 millik (3.400 km) deniz yolunu 99 günde tamamladı. Amundsen'den daha değişik bir yol izleyen Scott ve ekibi ise ancak 17 Ocak 1912'de kutba ulaşabilecekti.

Norveç'e döndüğünde bir gemicilik şirketi kuran Amundsen, bu kez Kuzey Kutbu'na hava yoluyla ulaşmayı amaçlıyordu. 1925'te, ABD'li kâşif Lincoln Ellsworth'le birlikte yaptıkları uçuşta hedeflerine 280 km kadar yaklaştılar. Ertesi yıl yanlarına İtalyan havacı Umberto Nobile'yi de alarak "Norge" adlı balonla Spitzberg'den havalandılar ve 12 Mayıs 1926'da ABD'li kutup kâşifi Byrd ile aynı günde Kuzey Kutbu'nu ilk kez havadan aşmayı başararak Alaska'daki Point Narrow'a indiler.

Amundsen, 1928 yılında bir zeplinle Kuzey Kutbu'na uçan Nobile'nin kaza geçirdiğini öğrenince, kaybolan arkadaşını bulmak için 16 Haziran'da küçük bir uçakla yola çıktı. Gerçi kurtarma ekibinden birisi Nobile ve arkadaşlarını buldu ama, uçağıyla Kuzey Buz Denizi'ne düşen Amundsen'in izine bir daha rastlanamadı.

- YAPITLAR: *The Northwest Passage*, 1908 ("Kuzeybatı Geçidi"); *The South Pole*, 1912 ("Güney Kutbu"); *First Crossing of the Polar Sea*, 1927 ("Kuzey Buz Denizi'nin İlk Geçilişi").
- BAKINIZ: BAFFIN, BYRD, H.V.ELLSWORTH, NANSEN, NOBILE, A.E.NORDENSKJÖLD, PEARY R.F.SCOTT.

ANAKHARSİS
(İÖ, 6.yy)

İskit bilgesi. Bilgeliğin tutkulara egemen olmak, aşırılıktan kaçmak, nesnelerin varlığını bilmek, özgün düşünmek gibi dört ilkesi olduğunu savunmuştur.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. İÖ 588 dolayında yaşadığı, İskit Kralı Kadiysas'ın kardeşi olduğu söylenir. Yine söylentiye göre, Solon'un Atina'da yasaları düzenlediği dönemde Yunanistan'a giderek onunla görüşmüş, o çağın bilgeleriyle tanışmış, ününü duyan Lidya Kralı Kreusus onu sarayına çağırmış, saygı göstermiştir. Ülkesine dönünce halkın inançlarına aykırı düşündüğü, yeni bir din kurmak istediği suçlamasıyla öldürülmüştür.

Başta Diogenes Laertius olmak üzere, değişik kaynaklarda değişik nitelemelerle anılan Anakharsis' in çağında ünlü, ilginç bir bilge olduğu anlaşılmakta, ancak yapıtları bilinmemektedir. Diogenes Laertius'un aktardığı düşüncelerinden anlaşıldığına göre Anakharsis, daha çok ahlak sorunları ve eğitim konuları üzerinde durmuştur. Görüşlerinin odağını tutkulara egemen olma, kendi kendini bilme, çevrede bulunan varlıkları tanıma gibi sorunlar oluşturur.

Anakharsis'e göre, kişi düşüncelerinde özgür olmalı, geçici eğilimlerden, olgunlaşmayı engelleyen girişimlerden, aşırı davranışlardan uzak durmalıdır.

Konuşurken sözcükleri tartarak, ölçerek söylemeli, dile egemen olmalıdır. Beslenmede ölçüyü kaçırmamalı, cinsel ilişkilerde aşırılığa varmamalıdır. Bilgelik, kişinin kendini bilmesi, çevresini tanımasıdır.

Anakharsis'in, şarap konusunda söylediği ileri sürülen şu sözleri çok yaygındır: Şarabın üç ayrı salkımı vardır. Birincisi kişiye tad verir, sevinç, kıvanç sağlar. İkincisi kendinden geçirir, sarhoş eder. Üçüncüsü de kişiyi, yaptıklarından utandırır.

Yunanistan'a gidip Agora'yı gezdikten sonra şunları söylemiş: "Yunanistan'a geldim. Grekler'in törelerini, alışkanlıklarını, yaşama biçimlerini öğrendim. İskit ülkesine olgunlaşmış olarak dönme mutluluğu bana yeter."

Anakharsis'e göre kişinin eğitilmesinde gözlemlerin etkisi büyüktür. Azla yetinmek, aşırılıktan kaçınmak için en iyi yol sarhoşların iğrenç durumlarını gözlemlemektir.

• KAYNAKLAR: Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum*, (ö.s.), H.S.Long (der.), 1964; B.Tollens, *Questiones Anacharideae*, 1834.

ANAKREON
(İÖ 6.yy)

Eski Yunanlı şair. Özellikle aşk, şarap ve şenlikli eğlentileri konu alan şiirler yazmıştır.

Anadolu'da, Teos adlı İyon kentinde doğdu. İÖ 540'larda Persler'in İyonya'yı istila etmeleri üzerine Batı Trakya'daki Abdera kentine yerleşti. Ayrıntıları iyi bilinmeyen hareketli bir yaşamı vardı. Uzun süre Samos adasında Polikrates'in sarayında, bu hükümdarın İÖ 522 yılında öldürülmesinden sonra da Atina tiranı Hipparkos'un sarayında yaşadı. Seksen beş yaşındayken Atina'da öldü.

Anakreon yaşadığı sürece saygınlığı olan bir saray şairiydi. Özellikle aşk, şarap ve şenlikli eğlentileri konu alan şiirler yazdı. Yunan lirik şiirinin çeşitli ölçülerini aynı ustalıkla kullandı. Saraylı bir şaire uygun ağdalı, incelikli bir üslubu vardı. Yaşamının son günlerinde Dionysoscu geleneğin şarap, şiir ve müzikle bütünleşmiş yaşlı ozan kimliğine tıpatıp uyuyordu.

İskenderiyeli bilim adamları Anakreon'un şiirlerini ölümünden çok sonra beş kitap halinde toplamış, günümüze bunların ancak on beş sayfalık bir bölümü kalmıştır. Helenist dönemin sonlarıyla Bizans döneminde Anakreon'un üslubunda ve aynı konularda şiir yazmak yaygınlaştı. Böylece genel olarak "Anacreontea" adını taşıyan bir tür meydana çıktı. Ancak bunlar İyon dilinde olmayışları ve şairin yaşamının ayrıntılarına değinmeyişleri ile Anakreon'un şiirlerinden ayrılır. "Anacreontea"ların 1554'te Henri Estienne tarafından yayımlanması Fransız Rönesans şiirini etkilemiştir. 1555'te, Pierre de Ronsand tarafından Fransızca olarak yayımlanan bu şiirler, kısa zamanda İtalya ve Almanya'ya da yayılmış, 1800'de Thomas More tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir.

ANAKSAGORAS
(İÖ 500-428)

Eski Yunanlı bilge. Oluşu başlatan temel ilkenin *nous* denen bir töz olduğunu, araştırmaların duyu verilerine dayanması gereğini ileri sürmüştür.

Klazomenai'de (İzmir, Güladası) doğdu, bir süre Atina'da yaşadıktan sonra sürgüne gönderildiği Lapseki'de öldü.

Ailesi, ilk gençlik yılları ve öğrenimi konusunda ayrıntılı, yeterli bilgi yoktur. Kendinden sonra gelenlerin ve ilk felsefe tarihi niteliğinde sayılabilen, değişik kaynakların bildirdiğine göre varlıklı, soylu bir aileden miş. Başka bir söylentiye göre de, gençlik döneminde Anaksimenes'in öğrencisi olmuştur. İlk bilgileri, İlk Çağ'ın bilim-felsefe yurdu olan doğduğu yörede edindikten sonra Atina'ya gitmiş (İÖ 462), orada otuz yıl kalmış, çağın ünlü sofisti Protagoras, tiyatro yazarı Euripides, Atina'nın güçlü, aydın devlet adamı Perikles ile yakınlık kurmuştur. Bu yakınlığın sağladığı olanaklarla gözlemlerini, deney verilerine dayanan araştırmalarını ve felsefesinin temelini oluşturacak olan bilgilerin toplanıp düzenlenmesine yarayan çalışmalarını sürdürmüştür. Güneşin çok güçlü ışık saçan bir ateş yığını olduğunu, ay ışığının da doğal bir varlıktan, güneşten kaynaklandığını ileri sürmesi üzerine güneşi ve ayı tanrısal birer varlık olarak kutsayan Atinalılar'ın öfkesini çeken Anaksagoras tanrıtanımazlıkla suçlanınca Lapseki'ye göçmek zorunda kalmıştır. Bu olayda Perikles ile kurduğu yakınlığın etkisi ve Perikles yönetimine karşı çıkanların tepkisi görülmektedir. Kimi kaynaklar onun Perikles'e "politika sanatı"nı öğrettiğini, bu nedenle yönetim işlerine de karıştığını ileri sürerse de, bu kesin değildir.

Yaşamı süresince toplum olaylarından, kamu yönetiminden uzak kalarak kendini bilime, felsefeye veren Anaksagoras, gökbilim ve matematik alanlarında da, çağına göre, önemli çalışmalar yapmıştır. Sonraki yüzyıllarda yeniden ele alınan bu çalışmaların doğal gerçeklere, bilimsel verilere uygun düştüğü ortaya konmuştur.

Anaksagoras'ın düşüncelerini içeren kaynaklar, genellikle, kendi elinden çıktığı söylenen birkaç küçük bölümden oluşur. Bu belgeler de kendisinden sonra gelen Platon ile Aristoteles'in yazılarında,

Hippolites, Theophrastos, Diogenes Laertius gibi yazarların derlemelerinde bulunmaktadır. Ayrı ayrı dönemlerde ortaya konan bu kaynakların karşılaştırmalı incelenmesinden, açıklanışından Anaksagoras'ın felsefe anlayışı, bir bütünlük içinde, aydınlığa çıkmıştır.

Yine bu kaynaklar yöntem konusunda deneyden, duyu verilerinden ve doğadan yola çıkan Anaksagoras'ın felsefe sorunlarına çözüm aramayı felsefeyle ilgili düşünceleri somut varlıklara dayamayı ilke edindiğini, bu görüşlerini Atina'ya götürerek orada felsefenin doğup gelişmesine olanak sağladığını belirtmektedir. Onun Atina'ya gelen ilk bilge olduğu, bilgece davranışın, düşünmenin Atina'da kurucusu sayıldığı da ileri sürülür. Atina'dan ayrıldıktan sonra, kendi görüşlerini, gözlemlere, deneye dayanan açıklamalarını yayan okulunu Lapseki'de kurmuş, sonraki dönemlerde Arkhelaos bu okulu Atina'da sürdürmüştür.

Evren

Anaksagoras'a göre evren, başlangıçta, bütün varlık türlerinin niteliklerini, özelliklerini içeren engin ve düzensiz bir yığındı *(khaos)*. Varlıklar, belli "oluş" aşamalarına göre, bu düzensiz yığından çıkmıştır. Bu düzensiz yığından ilk ayrılan varlık katlarının biri "yakıcı esir", öteki "hava"dır. "Yakıcı esir"in özellikleri sıcak ışınlı, kuru olmasıdır. "Hava" ise yoğun, soğuk ve karanlık olup ıslak özleri (tohumları/*spermata*) içerir. Bu yığınların her ikisi de sonsuz sayıda özü içerdiği ve oluşturduğundan sonsuzdur, sınırsızdır. Yeryüzünü oluşturan engin hava katı ortadadır; yıldızların bulunduğu kızgın varlık katı (esir) ise onu kuşatmış bir durumdadır. Yeryüzü, öteki gök varlıklarına oranla, daha katı, daha yoğundur. Yeryüzünü dolduran varlıklar arasında, yapı ve kuruluş bakımından daha üstün bir güç olan *nous*un sağladığı uyum egemendir. Yeryüzü kendi başına buyruk değil, bulunduğu alanın özelliği nedeniyle, daha yetkin bir gücün etkisi altındadır; bu güç de onu kuşatan engin varlık katındadır. Yeryüzünü çevreleyen bu engin kat, daire oluşturacak biçimde döndüğünden, dünyayı etkisi altına alır, iki ucunu bastırıp yassılaştırır. Bu hızlı devinme sonucu yeryüzünden birtakım parçalar kopar. İşte yıldız denen varlıklar bu kopan parçalar olup aşırı hız nedeniyle yalımlar saçar. Bu büyük bütünün dönüşü bir burgaç niteliğinde olduğundan çekim gücü de çoktur. *Khaos* denen yığından ilk ayrılan bu "esir" ile "hava" katları bütün varlık türlerinden üstündür, sağlamdır.

"Nous"

Bilinen niceliklerin sınırı yoktur, hepsi sonsuzdur. Sürekli bölünme nedeniyle varoluşun sonu gelmez, bundan dolayı küçüğün küçüğü, büyüğün büyüğü vardır. Bu varoluş süreci belli bir aşamada durmaz, başlangıçtan beri uzayıp gider. Nesneler kendi kendileriyle karşılaştırılırsa küçük olanın kendinden sonra gelenden büyük, büyük olanın da kendinden önce gelenden küçük olduğu görülür.

Varlık türleri

Bütün nesneleri oluşturan özler birbiriyle özdeştir. Bir nesnenin özünde öteki nesneleri oluşturan öğelerin özellikleri, nitelikleri vardır. Bundan dolayı varlık türlerini kuran özler nicelik, nitelik, biçim bakımından eşittir. Bu özdeş öğelerin birleşmesinden oluşan varlıkların birbirine dönüşmesi, birbirini beslemesi yaratıcı öğede bulunan bu nitelik yüzündendir. "Her nesne her nesnenin içindedir" kuralı bütün varlık türlerinde geçerlidir. İnsanlarla hayvanları oluşturan öğeler de birbirine eştir. Yenen besinlerin gövdenin bütününe karışması, bitkinin et, kemik, kan olması olayı da "her nesne her nesnenin içindedir" kuralını doğrular. Bu oluşturucu özlerde soğuk, sıcak, yumuşak, katı, kuru, ıslak, aydınlık, karanlık gibi nitelikler iç içedir. Bu nitelikleri, birbirinden kesin çizgilerle ayırma olanağı yoktur. Nesnelerin nitelik bakımından sonsuz oluşu, kurucu öğelerin nicelik yönünden sonsuz oluşundan kaynaklanır.

Nesnelerin oluşmasında kuruluş öğeleri bakımından büyük ve küçük bölümlerin toplamları birbirine eşittir. Bu eşitlik varoluşun değişmeyen, yönetici kuralıdır.

Bütün varlık türlerinde, nitelik bakımından, birtakım değişmeler görülür. Bu olayın nedeni, bir nesnenin bileşimine başka bir öğenin *(Spermanın)* girmesi olduğu gibi, bileşimden birtakım öğelerin ayrılması ve kimi öğelerin üstünlük sağlar duruma geçmesi de olabilir. Demek ki, değişmenin kökeni nesnelerin bileşiminde bulunan birtakım öğelerin ayrılması olayıdır. Öyleyse değişme bir "ayrılma"dır. Çoğalma, azalma, doğma, ölme gibi olaylar nesnelerin özünde bulunan kurucu öğelerin yer değiştirmesidir. Nesnelerin, karşılıklı olarak, birbirine dönüşmesi sonsuzdur. Bu sonsuzluk varoluş gereğidir. Ölüm bir yokoluş değil öğeler arasında ayrılmadır. Bu nedenle varolanın yokolması, yokolanın varolması söz konusu değildir.

Evrende, duyularla algılanan bir devinme vardır. Belli bir ereğe, belli bir düzene göre gerçekleşen bu devinme olayının nedeni de diri olan üstün bir güçtür. Anaksagoras bu üstün, sonsuz, ölümsüz güce *nous* adını verir. Evrende, hangi türden olursa olsun, bütün devinmelerin nedeni ve başlıca etkeni bu *nous*tur. Yapısı bambaşka olan bu devindirici güç nesnelere yön verir, onları belli bir ereğe göre kımıldatır. Bu devinme de, yine belli bir ereğe göre oluşur. Devinmenin, itici, yön verici bir güç olmaksızın, kendi kendine gerçekleşmesi söz konusu değildir. Evrenin düzensiz yığından düzenli varlığa dönüşmesinde ilk itici, devindirici etken bu *nous*tur.

Nous varlığın oluşturucu özüdür. Bütün devinmelerin, devinme kavramı altında toplanan olayların, ayrışmanın, birleşmenin, türlenmenin, düşünmenin başlıca nedenidir. Bir yoruma göre *nous* taşıdığı yaratıcı güç nedeniyle "evrenin ruhu"dur. Öte yandan diriliği olan, etkili, üstün nitelikli, yaşatıcı, geliştirici bir erktir. Bu özellikleri dolayısıyla *nous* soyut değil, somuttur, özdekseldir. Ancak onun özdeği duyularla algılanan öteki nesneleri kuran özdeğe benzemez. *Nous* özü bakımından çok incedir, arınmıştır, kendi yapısı gereği başka özlerle karışmamıştır. Değişik niteliklere bürünmesine karşın özünü korur, olduğu gibi kalır. *Nous* bir başarılar odağıdır. Onun varlığı, görünüş alanına çıkan etkilerinin aşamalarıyla belirir. *Nous*u bir oluş ilkesi olarak belirleyen özellikleri genellikle şunlardır:

*Nous*un yönettiği devinme nesnelerde görülen değişmelerin kaynağıdır. Seyrekle yoğun, sıcakla soğuk, ıslakla kuru, aydınlıkla karanlık gibi çelişik durumlar *nous*tan kaynaklanan devinmenin sonucudur.

Nous özgürdür, bağımsızdır, kendi varlık koşul-

ları dışında bir kuralı gerektirmez. Kendi kendisine yeterli olduğundan başka nesnelerle karışmış değildir.

Kimi nesnelerin özünde *nous* vardır, ancak *nous*un özünde başka bir nesne yoktur.

Nous, olanı, olacağı bilir, düzene koyar, yönetir.

Nous, bütün diri varlıkların özünde en büyük etkisi olan bir güçtür.

Nous bütün nitelikleri, nicelikleri içerir. Büyüktür, küçüktür, azdır, çoktur, katıdır, yumuşaktır, esnektir.

Başlangıçta bağımsız, özgür, kendi kendine yeten, varlığı başka bir varlığı gerektirmeyen *nous* vardı. *Khaos* denen düzensiz yığını düzene sokan, devindiren, böylece de "oluş" eylemine olanak sağlayan *nous*tur. "Oluş" *nous*un itiminden kaynaklanan bir devinme ile başlamıştır. Bu devinmede kurucu özler birbirine karışıp kaynaşır, bütünleşir. Bu birleşip bütünleşmenin karşıtı olan ayrışma, dağılma da "oluş" eyleminin yansımalarından biridir. Gerçekte "oluş" denen olay bir ayrışma-birleşme eylemidir.

Nous

İlk Çağ Anadolu-Yunan felsefesinin başlıca sorunu "oluş" idi. "Oluş" Thales, Anaksimenes,* Herakleitos,* Empedokles* gibi doğacı bilgelerde varlığın kurucusu olan ilke (arkhe) ile bağlantılıydı. Bu kurucu ilkelerin belli bir oranda değişip dönüşmesiyle ortaya çıkan "oluş" olayı varlık türlerini yaratıyordu. "Oluş" olayının gerçekleşmesinde ilkenin yapısıyla bağlantılı belli bir düzen vardı. Thales, Anaksimenes, Anaksimandros* bu oluşturucu ilke dışında, yasa niteliği taşıyan bir kuraldan dolaylı olarak söz etmişlerse de adını koymamışlardı. Herakleitos, "ateş"i varlık türlerinin ilkesi olarak açıklarken, düzeni sağlayıcı gücün, ölçünün logos olduğunu, bütün olayların bu kesin yasaya, ölçüye göre gerçekleştiğini ileri sürmüştü. Logos bir kuraldı, kesindi, genel geçerliği vardı. Anaksagoras ise, böyle kesin bir kuralın, bütün oluş olaylarını yöneten bir genel ilkenin varlığına inanmış, ancak bunun logos değil de nous olabileceğini ortaya atmıştı.*

Nous varlık türlerinin "oluş"unu sağlayan eylemin başlangıç ilkesidir; düzenleyicidir, yöneticidir, bilinçlidir. Anaksagoras'ın nous kavramına yüklediği anlam, felsefe taribinde, "oluş" olayının bilinçli bir ilkeye bağlanması bakımından yeni bir buluştur. Herakleitos'un logosundan daha geniş kapsamlı ve açık olan nous, evrende bütün olayların belli bir ereğe (telos) göre geliştiğini, bu olayların dışında yönetici bir gücün bulunduğunu göstermesi yönünden de ilginçtir. Bu kavram, sonraları, Sokrates'ten başlayıp Platon* ve Aristoteles'e* değin gelen, onlarda yeni bir yorumla biçimlenen us (logos) kavramının öncüsüdür. Sokrates'in yönetici, düzenleyici, bilinçli bir nitelik taşımasına karşılık, soyut bir varlık olarak tanımladığı us, öğrencisi Platon'un, onun da öğrencisi Aristoteles'in düşünce ortamında bambaşka bir özellik kazanmıştı. Onlara göre, us somut bir varlık olmadığı gibi "oluş" olayının içinde değil üstündeydi; duyularla kavranan evrenin, varlık türlerinin "ötesinde" yönlendirici bir güç olarak bulunuyordu. Bu görüş Anaksagoras'ın öne sürdüğü nous kavramına başka bir yorum getirmekti. Bu yorum türü, nousla, logos adı verilen usu birbirinden ayırmak için "düzen", "yasa", "kural" anlamına gelen nomos'un ortaya atılmasına olanak sağlamıştı. Nousun bilinçli, istençli yanına logos, düzen, yasa, kural anlamında söylenen yanına da nomos denmişti. Böylece, Anaksagoras'ın, birkaç anlamla yüklü, nous kavramından ikisi de soyut nitelikte olan, logos ve nomos kavramları doğmuştu.*

Deney bilimlerinin gelişmesi sonucu, evreni daha yakından tanıma olanağı bulan insan, Platon-Aristoteles felsefesinin etkisinde kalarak doğaüstü bir usun logos varlığını ileri sürmüştür. Bütün evreni, evrende geçen olayları yönettiğine inanılan bu güce, Anaksagoras'ın nous kavramına verdiği anlama yakın bir nitelikle "evren usu" ya da "evrensel us" denmiştir. Orta Çağ'da, özellikle tektanrıcı dinlerin, İncil'in etkisiyle, "evrensel us" daha soyut bir niteliğe bürünerek, "tanrısal us"a dönüşmüştür. Kimi tanrıbilimcilere göre tanrısal us yaratış olayından beri, bütün oluş eylemlerinin, onlarla birlikte sürekli bir oluş akışının içindedir. Kimi tanrıbilimciler ise tanrısal usun istençli, bilinçli bir varlık olarak evrenin ve onun içinde geçen olayların "üstünde" kaldığı kanısındadırlar. İslam Orta Çağı'nda da bu iki ayrı tanrısal us anlayışı geçerlik kazanmıştır.

Tasavvuf akımı tanrısal usa Anaksagoras'ın nousuna yakın bir anlam vermiş, onu evrenin yönetici özü, bilinçli yasası, istençli ilkesi, bütün olayların akışı içinde bulunan ve yapıp ettiklerini bilen bir varlık olarak nitelemiştir. Özellikle varlık birliği görüşünü benimseyenler için tanrısal us soyut bir varlık değildir. Temel sorunu "varlık birliği" olan tasavvufun, İlk Çağ Anadolu-Yunan felsefesini, özellikle Platon'u, yeniden yorumlayan Plotinos'un görüşlerinden etkilendiği kolayca anlaşılır. Tasavvufta, İslam felsefesiyle bağlaşımlı olarak tanrısal us, anlam genişlemesiyle "tanrısal yasa"ya dönüşmüştür. Nousun "düzen", "kural" anlamı tanrısal yasa; "bilen", "yöneten", "düzenleyen" anlamı da tanrısal us olarak yorumlanmıştır. Bu yorumlamada başlıca aracı kaynak tektanrıcı dinlerle başlayan ve karşılıklı olarak birbirini etkileyen düşünce gelenekleridir.*

Yoktan varetmek, varken yokolmak gerçek değildir. Evrende ölüm, varken yokolma değil, bütünken dağılma, ayrışmadır. Bizim "doğum" dediğimiz olay gerçekte bir "birleşme", "ölüm" dediğimiz de bu "birleşme"yi sağlayan özlerin dağılması, ayrışmasıdır. Bu birleşip ayrışma nedeniyle "oluş" varlık türlerinin *nous*un etkisi altında belli bir düzene girmesi, kurucu özlerin belli oranlarda birleşmesidir.

Doğa olayları

Gök varlıkları, güneş, ay, yıldızlar yalımlaşan taşlardır. Engin "esir" katının dönmesi sonucu, daire biçiminde bir yörünge çizerek devinirler. Güneş ise yıldızların altındadır. Daha alt katta bizim göremediğimiz çok ince nesneler vardır. Yıldızlar yeryüzüne çok uzak olduğundan sıcaklıklarını duyma olanağımız yoktur. Bütün gök varlıkları arasında en yüksek sıcaklığı olan güneştir. Yeryüzüne güneşten daha yakın olan ayın özel bir ışını yoktur. Güneşin Peloponesos'tan biraz daha büyük olduğunu söyleyebiliriz. Bütün yıldızların yörüngeleri yeryüzünün altından geçer.

Ay birleşik bir varlıktır, öteki gök varlıkları gibi yakıcı, çok sıcak bir bütündür. Ay aydınlığını güneşten alır. Çok kızgın olmasına karşılık, özünde çevresine *aydınlık* saçacak bir güç yoktur. Gökkuşağı güneş ışınlarının bulutlardaki yansımasıdır; kendi başına bağımsız bir varlık değildir. Ay tutulması da yeryüzünün güneşle ay arasına girerek, güneş ışığının ay üzerindeki yansımasına engel olmasından başka bir nedene bağlanamaz.

Yeryüzü biçim olarak yassıdır, boşluk yoktur, yoğun, güçlü "hava" vardır. Yeryüzü bu güçlü havanın (uzayın) üstündedir. Yeryüzünün ıslaklığı özünde bulunan sular nedeniyledir. Bu sular, yeryüzünün içinden dışına fışkıran ırmaklar, göller, denizlerdir. Irmakları oluşturan başka bir kaynak da yağmurlardır.

Güneş ışınlarının bulutlarda yansıması sonucu oluşan gökkuşağı fırtınanın, onun ardından yağmurun geleceğini bildirir. Bulutların çevresinde bir burgaç gibi, hızla dönen su katı, önce esen yelleri oluşturur, sonra yağmur biçiminde yeryüzüne dökülmeye başlar. Bunlar doğal olaylar olduğundan nedenlerinin de doğada aranması gerekir. Bütün bu doğa olaylarının oluşturucu ilkesi *nous*tur.

Güneş yüksek sıcaklığının etkisiyle havayı seyrekleştirir, yoğunluğunu azaltır. Bu olay sonucu tutuşan nesneler de uzaya doğru hızla akın eder. Bu hızlı akın rüzgârları yaratır. Yıldırım, gök gürültüsü denen olayların nedeni yıldızlara çarpan ısıdır.

Deprem, yeryüzünün üstünde bulunan havanın altındaki havaya çarpması sonucu doğan büyük sarsıntıdır. Bu çarpma sonucu alttaki hava devinince yeryüzünde dalgalanma olur.

Bilgi

Bilmenin kaynağı duyularımızdır, ancak duyularımız gerçeği bir bütün olarak bilmemizi sağlayacak nitelikte değildir. Bu nedenle duyu verilerinin, *nous*un düzenleyici etkisiyle son biçimi almadan, kesinlikleri söz konusu olamaz. Bizim gördüklerimiz, gerçekte, görünmeyenlerin dışa vuran birer yansımasıdır, daha açıkçası "görüntüsü"dür. Görme ancak gözbebeklerinde oluşan görüntüler aracılığı ile gerçekleşir. Bu görüntüler karşıt yapıda olan nesneler üzerinde yansıyabilir. Birbirinin özdeşi olan nesnelerin görüntüleri birbirleri üzerinde yansımaz; ancak değişik yapıda bir nesne üzerinde yansır. Bu nedenle algı olayı ancak karşıt durumlarla, karşıt yapıda nesnelerin görüntüleriyle sağlanabilir. Benzer nesne benzerinden etkilenmez, duygulanmaz. Dokunma, tatma, koklama gibi duyumlar da karşıt durumlardan oluşur. Örneğin, sıcağı soğuğun, katıyı yumuşağın, acıyı tatlının etkisiyle algılayabiliriz. Duyularımız, karşıt etkilerden yoksun olarak acıyı, tatlıyı, sıcağı, soğuğu, yumuşağı, katıyı doğrudan doğruya algılayamaz.

Duyum ►

Duyularla sağlanan verilere "duyum" denir. Bütün duyumlar onları sağlayan duyuların büyüklüğü, küçüklüğü ile orantılıdır. İnsanın, hayvanın gövde büyüklüğü oranında duyarlığı, algı yeteneği vardır. Büyük hayvanlar ve çok iri insanlar daha duyarlı, bunun karşıtı olanlar ise daha az duyarlıdır. Bu duyarlılık duyumları alma bakımındandır.

Görme olayında da durum böyledir. Gözleri iri olan hayvanlar çok uzaktaki nesneleri, gözleri küçük olanlardan daha kolay görür. Görmenin, gözbebeklerine gelen görüntülerle sağlanması gövdedeki duyu üyelerinin genel düzenine göredir. Göz kendi yapısı gereği, ancak karşıt kuruluşta olan nesnelerin görüntülerini alarak görme işlemini gerçekleştirir.

Koku yoğun olmayan, seyrekleşmiş hava ile dağılır. Yoğun nesnenin kokusu az, seyrekleşmiş nesnenin ise çoktur. Öteki duyularda olduğu gibi koku almada da gövdenin büyüklüğü küçüklüğü söz konusudur. Büyük gövdeli hayvanlar daha çok, küçük gövdeli hayvanlar daha az koku alır. Büyük hayvan yoğun havayı da seyrek havayı da kolayca içine çeker. Bu yüzden daha çok ve daha kolay koku alır. Küçük canlılarda durum bunun karşıtıdır. Yalnız seyrekleşmiş hava içe çekilebilir. Bu da koku almanın, dıştan gelen havayı içe çekmekle sağlandığını gösterir.

İşitme olayı dıştan gelen sesin beyne girmesiyle gerçekleşir. Beynin üstünde duran kemiğin içi oyuk olduğundan ses buraya çarpar, yansır. Dıştan gelen seslerin beynin üstündeki oyuk kemiğe çarpmasıyla oluşan yansıma işitme denen algının kaynağını oluşturur. İşitme bir duyu olayıdır, somut nesnelerin devinimleriyle bağlantılıdır. Gövdenin büyüklüğü ve küçüklüğü işitmenin niteliğini etkiler. Büyük hayvanlar daha kolay işitir, daha uzaktan gelen sesleri alır.

Gövdeyi devindiren, diri, yaşatıcı bir güç vardır. Bu "sıcak soluk" anlamına gelen ya da öyle yorumlanan *pneuma*dır. Kimi yerde buna "soluk/nefes" karşılığı *psykhe* denir. Ancak bunun üstünde bir güç olan *nous* bütün varlık evrenini oluşturduğundan *pneuma* ya da *psykhe* anlamına gelmez. Ruh denen güç diri olduğundan duyularla sağlanan verileri de etkiler. Ancak duyulara kesinlikle güvenilemez.

Anaksagoras'ın düşüncelerini içeren belgelere dayanılarak yapılan açıklamalar onun oluşturduğu felsefe evrenini tanıtmaktadır. Bu belgelere göre Anaksagoras doğacı düşünceyi, belli bir dizgeye kavuşturanların ilki, bir bakıma en önemlisidir. Oluş olayını doğrudan doğruya somut varlıklara bağlama, oluş ilkesinin devinme, bu devinmeyi sağlayan itici gücün *nous* olması, *nous*un da soyut değil somut bir varlık niteliği taşıması, çağına göre yeni bir görüştür. Özellikle gök varlıklarının niteliği, oluşumu, özelliği, devinimleri konusunda ileri sürdüğü görüşler gözle-

me dayanmaktadır. Anaksagoras, en karmaşık duyu verilerinde bile doğanın etkisini egemen ilke saymış, algıya önem vermiştir.

Anaksagoras'ın düşünceleri, kendinden sonra gelen bilgeleri etkilemekle kalmamış, yeni felsefe çığırlarının doğmasına da olanak sağlamıştır. Kendisinden önce gelen Thales, Anaksimenes, Herakleitos gibi bilgeler varlığın ilk kurucu özünü tek nesne olarak görmüşlerdi. Bu kurucu ilkeye Thales "su", Anaksimenes "hava" Herakleitos "ateş" demiş, Empedokles ise "toprak"ı da ekleyerek varlığın tek değil dört ilkeden kurulduğunu ileri sürmüştü. Parmenides, Zenon [Elealı] gibi bilgeler de bütün kurucu ilkeleri (hava, su, ateş, toprak) bir yana atarak varlığın tek olduğunu, çokluğun söz konusu olamayacağını öne sürmüşlerdi. Anaksagoras bütün bu düşüncelere karşı çıkarak belli sayıda ilkelere dayanan oluş sorununa bambaşka bir çözüm aramıştır. Deneye dayanan duyu verilerinin, varlık türlerini tanımadaki yardımcı etkisini görüp göstermesi, somut varlıkları devindiren "oluş" olayını gerçekleştiren *nous* gibi bir ilkeyi felsefesine binek taşı yapması, Platon ile Aristoteles gibi ayrı doğrultularda yürüyen bilgelere ışık tutmuştur. *Nous*un belli bir ereğe göre yönlendirdiği devinme, gerek Platon'da gerekse Aristoteles'te *telos* (erek) kavramına yeni bir yorum getirme olanağı sağlamıştır.

Parmenides'in ileri sürdüğü oluşla ilgili sorunları deneyle bağdaştırarak çözümlemeye çalışan Anaksagoras'a göre "her nesne her nesnede vardır". Sığırın yediği otta; kemik, kan, sinir ve kas, ineğinkinde ise süt gibi nesneleri oluşturan özler bulunur. Onun bu görüşü, Giordano Bruno, Paracelsus, Leibniz, Pascal gibi bilimle felsefeyi yan yana yürüten bilgeleri etkilemiş, varlık türlerinin bileşiminde bulunan özlerin karşılıklı dönüşümlerini konu edinen kuramların doğmasına olanak sağlamıştır. Gök varlıklarıyla ilgili görüşlerinin izleri ise Kant-Laplace kuramında bulunmaktadır.

Felsefede varlığa düzen veren, oluşu sağlayan, nesneler arasındaki karşılıklı dönüşümleri yöneten *nous* kuramı, daha sonraki çağlarda, evrenin özünü kuran "ruh"a dönüşmüştür. Anaksagoras'ın *nous*u gerek Orta Çağ'da, gerekse Rönesans'ta tanrısal nitelik taşıdığı ileri sürülen "ruh" kavramının da kaynağıdır. *Nous*un yapıcı, kurucu, yönetici ilke olması etkinliğini sürdürmüş, daha sonra doğan felsefe akımlarında değişik biçimlere girerek *ratio (logos), aidea, Geist,* Doğu İslam düşüncesinde "zât", "ruh" gibi "tanrısal öz", "yaratıcı öz" anlamlarına gelen kavramların türetilmesine yol açmıştır. *Nous,* gerçekte, bu değişik kavramların, değişik adlarla ortaya çıkan kaynağıdır. Özellikle Orta Çağ'ın din felsefesinde "ruh" kavramına yüklenen anlamların odağıdır. Plotinos'un geliştirdiği Yeni-Platonculuk'ta yaratıcı, yönetici, düzenleyici tanrısal bir güç olarak anlaşılan "ölümsüz töz" kavramının da kökeni *nous*tur.

Anaksagoras, *nous* kavramını yaratarak varlık türlerinin oluşmasında iki karşıt özün bulunduğu kuramını geliştirmiştir: Bir yandan yer kaplama, birleşme, dağılma, değişme, azalma, çoğalma biçiminde görünen olaylara göre nitelenen varlık, öte yandan yalnız kendi kendisiyle varolan, düzenleyen, oluşturan, biçimlendiren, değişmeyen, yöneten, ölümsüz ilke *(nous).* Somut varlıkla soyut varlığı "oluş" eyleminde birleştiren, ayrıca görünenle görünmeyen varlıklar ayırımını belli bir felsefe düzeni içine yerleştiren Anaksagoras, geniş anlamda, Dualizm'in de öncüsüdür.

• **KAYNAKLAR:** E.von Aster, *Felsefe Tarihi Dersleri,* M.Gökberk (der.), 1943; H.Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker,* 1906; Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum,* (ö.s.), H.S.Long (der.), 1964; H.Ritter-L.Preller, *Historia Philosophae Graecae,* 1898; F.Ueberweg, *Grundriss der Geschichte der Philosophie,* 1924-1928; Zévort, *Dissertation sur la vie et la doctrine d'Anaxagore,* 1848.

• **BAKINIZ:** ANAKSİMANDROS, ANAKSİMENES, HERAKLEİTOS, PLOTINOS, THALES.

ANAKSİMANDROS
(İÖ 610 - 545)

Eski Anadolulu bilge. Evrenin *apeiron* denen sınırsız bir ilkeden oluştuğunu ileri sürmüştür. Bilim tarihinde evrim kuramının kurucusu sayılır.

Anaksimandros, Batı Anadolu'da, Miletos (Aydın) kentinde doğdu. Praksiades'in oğlu olan bilgenin ailesi ve yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Miletos'tan, Karadeniz kıyısındaki Apollonia kentine giden göçmen topluluğuna başkanlık etmesi, soylu bir aileden geldiği kanısını uyandırmıştır.

İlk Çağ'dan günümüze kalan kimi yazılı kaynaklara ve bunlara dayanan söylentilere göre, Anaksimandros gökbilim, coğrafya konularıyla ilgilenmiş, birtakım gözlemler, araştırmalar yaparak felsefesini doğa verilerinden esinlenen bir temele oturtmuştur. Gökbilimi ve doğa varlıklarıyla ilgilenmesi Anadolu'da doğa felsefesinin kurucusu sayılan Thales'in öğrencisi olmasına bağlanır. Yazılı kaynaklar, Anaksimandros'un, gökbilim gözlemlerine dayanarak gezegenlerin yörüngeleri üzerindeki devinimlerini, gök varlıklarıyla ilgili olayların özelliklerini ölçmeye yarayan *gnomon*u (gök ölçüsü) bulduğunu, bu aracı Lakedaimon'daki gün dönümlerini ve gece-gündüz eşitliğini gösteren güneş saatinin yanına yerleştirdiğini bildirir. Bir söylentiye göre güneş saatini bulan, ilk kez gözlemlere dayalı bir yeryüzü haritası çizen, güneş yörüngesinin eğikliğini ileri süren de Anaksimandros'tur. Gözlemlerinden, araştırmalarından edindiği bilgilere dayanarak yazdığı *Peri Physeos* ("Doğa Üstüne") adlı kitabı, bu alanda, felsefe tarihinin ilk yazılı yapıtı sayılır.

Anaksimandros'un günümüze kalan ve düşüncelerinin öğrenilmesine yarayan birkaç yazısından, Miletos Okulu'nun doğacı felsefe geleneğini sürdürdüğü, görüşlerini gözlemlerinden kaynaklandırdığı anlaşılıyor. Batı Anadolu'da doğan ve evrenin yapısını, varlık türlerinin oluşumunu tek ilkeye *(arkhe)* bağlayan düşünce doğacı felsefe anlayışının odağıdır. Bu anlayışa göre, varlık kavramı altında toplanan nesnelerin oluşturduğu bütün, evrendir. Evren, kapsadığı nesnelerin türlülüğüne karşılık, tek olan belli

bir ilkeden türemiştir. Varlık türlerinin çokluğu, bu ilkenin ayrı ayrı nicelik ve niteliklere göre değişmesinden, değişme ile bağlantılı karşılıklı dönüşümlerden oluşmuştur. Varlığın oluşum ilkesini "su" olarak gören, ona somut bir nesne niteliği kazandıran Thales'in görüşüne, Anaksimandros *apeiron* adını verdiği sonsuz bir ilkeyle karşı çıkmıştır.

Apeiron: Ana ilke

Apeiron, evrenin, bütün varlık türlerinin oluşturucu, ortaya koyucu ilkesi, varolmanın tek kaynağıdır. *Apeiron* sınırsız, belirsiz bir bütündür, sonsuzdur; yoktan yaratılmadığı gibi yokolması da söz konusu değildir. Bütün varlık türleri, oluş eylemi *apeiron*la başlayıp, onunla sürdüğüne göre, bu ilkenin belli bir zaman süreci içinde ortaya çıktığı, belli gelişim aşamalarından geçerek son biçimini aldığı da ileri sürülemez. *Apeiron*un başlıca özelliği, değişerek, kendinden başka varlık türlerinin doğmasını sağlamasıdır. *Apeiron* özlü bir varlıktır, bütün varlık türlerinin kaynağı olduğundan "tanrılarla doludur". *Apeiron*un bu özelliği, kendi özü dışında başka bir varlığa gereksinme duymasındandır. *Apeiron* yapı ve nitelik bakımından bilinen tözlerin, varlığın ilkesi diye ileri sürülen kurucu öğelerin hiçbirine benzemez; onun azalması, özelliği yitirecek nitelikte başkalaşması da olanaksızdır.

Varlık türleri

Thales'in su olarak düşündüğü varlık ilkesinin karşısına *apeiron*la çıkan Anaksimandros'un felsefeye yeni bir sorun ve yeni bir çözüm arama gereğini duyduğu düşünülebilir. Tek ve belirli bir nesne olan suyun nitelik değiştirip, kendi yapısıyla bağdaşmaz gibi görünen öğelere dönüşerek yel, buz, toprak türünden varlıkların oluşumunu sağlaması biraz güçtür. Öte yandan suyun kuru, katı, sıcak gibi doğal nitelikleri oluşturması da kolayca benimsenemez. Anaksimandros'un bu güçlükleri gözönünde bulundurarak, varlık türlerinin yaratıcı ilkesini daha geniş üretme olanakları taşıyan bir tözde araması, yaşadığı düşünce ortamının özellikleri bakımından doğaldır.

Varlık türlerini doğuran ve tek bir nesne olan ilkenin (anamaddenin) ne olduğu, hangi koşullar altında değişikliğe uğrayarak karşıt nitelikleri ortaya çıkardığı Anaksimandros'un düşünce evrenindeki başlıca sorundu. Ortada mantık bakımından önemli bir çıkmaz vardı. Çünkü kurucu ilkenin değişmemesi durumunda karşıt nitelikler ortaya çıkamaz. Oysa, kurucu ilkenin *apeiron* olarak benimsenmesi durumunda mantıkla ilgili bu güçlük ortadan kalkar. Bu nedenle, Anaksimandros'a göre, suyun yerine *apeiron*un kurucu ilke olarak alınması daha doğrudur.

Değişim, dönüşüm

Anamaddeye, böyle bir görüş açısından bakan Anaksimandros, evreni dolduran nesnelerin oluş ve yokoluş süreçlerini, *apeiron*un sürekli dönüşümüyle açıklamıştır. Ona göre bütün yeryüzü nesneleri "karşıt çiftler"dir. Sıcak-soğuk, yaş-kuru, katı-yumuşak, karanlık-aydınlık gibi. Onun bu görüşü gözlemlerinden, deneylerinden kaynaklanır: kış dönemi soğuk ve yaştır, yaz dönemi sıcak ve kurudur. Bir nesnenin belli bir süre içinde hem yaş hem kuru, hem soğuk hem sıcak olması mantık bakımından çelişmedir. Oysa dönüşüm olayı gözönünde tutulursa gündüzün geceye dönüşmesiyle aydınlık karanlığa çevrilir, kış yaza, yaz kışa döner. Bu karşıtlar, başlangıçta, *apeiron*un özünde saklıyken, onun sonsuz devinimini nedeniyle, birbirinden ayrılır; sonra gene kaynaklarına dönerler. Bu dönüş olayı *apeiron*un yapısı gereğidir, ondan çıkan nesne ona dönmeden edemez.

Yeryüzünün oluşumu

Bu sürekli dönüşmenin hangi yasaya dayandığı sorusuna, Anaksimandros'un bulduğu karşılık pek açık değildir. Bu soruya karşılık ararken birtakım benzetmelere başvurmuş, dolaylı karşılaştırmalardan yararlanmıştır. Ona göre, *apeiron*dan ayrılma ve gene *apeiron*a dönme toplum ve ahlak olaylarında bulunan doğruluk uygunluk kuralını andırır. Çatışan karşıtlar birbirini ortadan kaldırır. Bu olay zaman içinde geçer. Varlık türlerinin, zaman içinde belli bir dönemi, belirli bir süreci vardır. Bu süreci dolduran varlık yokolur, yerine yenisi gelir. Bu geliş-gidiş olayında, giden gelene yaptığının karşılığını verir. Bu bir ödül, bir ceza olabilir.

Anamaddenin varlık türlerine, varlık türlerinin birbirlerine dönüşmeleri oluşun gerçekleşmesidir. Bu gerçekleşmede belli bir oranın varlığı, değişmezliği söz konusudur. Varlık türleri, kendi bütünlüklerini sağlayan oranı korur, böylece su topraktan toprak bitkiden ayrılır. Doğa varlıklarını oluşturan öğelerde genişleyerek başkasının yerini alma eğilimi vardır. Ancak, doğanın yapısı gereği, değişmeyen, dengeyi sağlayan genel yasası, bu birbirinin varlık sorunlarını aşmak isteyen girişimleri engeller. Dönüşmeyi sağlayan değişmede geri gelme yoktur. Sözgelişi yanan nesne önce ateş, sonra kor, sonra kül, daha sonra toprak olur. Ocağa atılıp yakılmadan bir ağacın, doğrudan doğruya ateşten toprağa dönüşmesi, ya da buzun eriyip su olmadan buğuya dönüşmesi söz konusu değildir. Değişme-dönüşme sürecinde bütünlüğü koruyan, dengeyi sağlayan yasa önsüz-sonsuzdur; evreni dolduran nesneler gibi, bir oluş eylemine bağlı değildir. Bu yasa *apeiron*un varlığı ile bağlantılıdır. *Apeiron*dan oluşan bütün nesneler bu yasa uyarıncadır.

Evren değişik görünüşte varlık türlerini içermesine karşılık, kendi bütünlüğü içinde uyumlu, düzenli, dengeli bir yapı niteliği taşır. Eski kaynakların bildirdiğine göre, Anaksimandros bu düzenli bütünü dağınık, yoğun yığın anlamına gelen *khaos*tan ayırmak için, "düzgün süstakısı" demek olan *kosmos* diye adlandırmıştır. *Kosmos* da *apeiron*dan oluşmuştur. Onun oluşması, sıcak ve soğuk gibi iki karşıt niteliğin *apeiron*dan ayrışıp dönüşmesiyle başlamıştır. Aşırı bir kızgınlığı içeren sıcak ya da ateş, hızla dönmeye başlayınca soğuk (katı) ile yaş (sıvı) olanın çevresini kaplamıştır. Sıcağın hızla dönüşünden etkilenen soğuk ile yaş toprak, su ve hava gibi varlık türlerine ayrışarak bir silindir biçimini almıştır. Boşlukta duran yeryüzünün, iki ucu birbirinden çok uzak olmayan bir silindir biçimini alması bu nedenledir.

Anaksimandros'a göre, yeryüzü başlangıçta soğuk ve karanlıktı, çevresini kuşatan sıcak onu bir alevden kabuk gibi sarmıştı. Bu sıcak kabuğun etkisiyle yeryüzü yeni bir biçim almaya, sıvı durumundan yavaş yavaş kuru duruma geçmeye başladı. Canlı yaratıkların ortaya çıkışını sağlayan olay su ile toprağın ayrı ayrı biçimlenmelerinden kaynaklanır. Yaşamın kaynağı sudur. İlk diriler sudan oluşmuş, arada bir karaya çıkmaya başlamışlardır. Önceleri hem karada, hem suda yaşayan canlılar, geçen uzun sürelerin etkisiyle, yeni nitelikler kazanarak yalnız suda ya da karada yaşama olanağı sağlamışlardır.

İnsan balıktan türemiştir. Başlangıçta, suda balıksı bir yaşama yeteneği olan insan, sonraları hem karada hem suda yaşamaya başlamış, sürekli bir değişim-gelişimle son biçimini almıştır. İlk insan, öteki canlılar gibi, besinini kolayca sağlayacak durumda değildi, bakımı gerektiriyordu. Besinini bula-

Apeiron

İlk Çağ Anadolu-Yunan felsefesinde evrenin, onu dolduran varlıkların, tek bir ilkeden türediği sorunu Thales'in* suyu "oluş"un arkhesi saymasıyla başlamıştır. Evren, görünüşte, değişik varlıklardan kurulu bir bütündür. Oysa gerçekte varolan tek ilkedir, arkhedir. Bu ilkede, varlığın taşıdığı bütün özellikler, nitelikler bulunur. Varlık türlerinin oluşması bu ilkenin değişik koşullar altında başkalaşmasına, sürekli değişip dönüşmesine bağlıdır. Yaş-kuru, soğuk-sıcak, katı-yumuşak, akıcı-uçucu gibi karşıt özellikler taşıyan bütün nesneler de bu ilkenin ürünleridir. Bu ilke diridir, yaratılmamıştır, yokolmayacaktır, kendiliğinden vardı, öyle kalacaktır.

Thales'in somut bir varlık olarak düşündüğü ilke su idi, duyularla algılanan, evrende yeterince bulunan bir varlıktı. Suyun, bir varlık ilkesi olarak benimsenmesi, özellikle karşıt nitelikler taşıyan nesnelerin oluşmasında ortaya çıkan soruna çözüm aranmasında birtakım güçlükler yaratmıştı. Mantık kurallarına göre çalışma gereğinde olduğunu ileri süren felsefe, suyun varlık türlerinin anamaddesi olarak benimsenmesinde birtakım çıkmazlarla karşı karşıya gelmişti. Bu çıkmazların ilki bir tözden oluşan varlık türlerindeki karşıtlıkların belli bir uyuma bağlanarak giderilmesiydi. İlk Çağ Anadolu-Yunan felsefesi bu çıkmazları kesin bir sonuca vardırarak giderecek durumda olmadığından, sürekli bir arayış içindeydi. İşte, Thales'in çağdaşı ve öğrencisi Anaksimandros'un, varlığın oluşturucu ilkesi diye, "belirsiz" anlamına gelen apeironu ortaya atmasının nedeni budur.

Apeiron belli nitelikler taşıyan varlık türlerinin oluşturucu öğesi olmakla birlikte, bilinen niteliklerin ötesinde bir yapı taşır. Onun değişerek yeni varlıklar ortaya koyması oluş sürecini gerçekleştirir. Oluş süreci önü-sonu olmayan, kesintiye uğramayan, kendi kendini sürekli yenileyen, biçimlendiren bir yaratma akışıdır. Bu akışta yoktan varetme değil, karşılıklı dönüşüm yoluyla biçimden biçime girme söz konusudur.

Soyut, kavranamayan, bütün özellikleri duyularla bir veri durumuna getirilemeyen apeiron, Thales'in somut varlık olan "su"yu ilke saymasına karşı bir tepki ya da yeni bir yorum olarak ortaya çıktı. Böylece felsefe tarihinde, somut varlık olan ilkenin karşısına, yalnız dönüşümleri sonucu duyularla kavranan olayların, varlık türlerinin yaratıcısı sayılan soyut bir töz çıkmıştır. Anaksimandros'un apeiron olarak adlandırdığı bu tözün, kendisinden yüz elli yıl sonra gelen, gene Anadolulu bir bilge olan Anaksagoras'ın* düşünce evreninde nous denen bir ilkeye dönüştüğü görülmüştür. Nous taşıdığı nitelikler bakımından, apeiron'a benzemez; ancak soyut bir varlık olması dolayısıyla, özdeş düşünce ortamında ele alınmıştır.

Gerek apeiron, gerekse nous İlk Çağ'dan Orta Çağ'a yorum değiştirerek geçmiş, tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışıyla yaratılış olayının açıklanışında bambaşka anlatım biçimi kazanmıştır. Augustinus'tan* Bonaventura'ya* dek bütün Orta Çağ Hıristiyan tanrıbilimcileri, Tanrı varlığının açıklanışında, "bilinemez", "kavranamaz", "belirsiz" ve usun gücünü aşan bir tözden sözetmişlerdir. Tanrısal nitelikler taşıdığından dolayı "bilinemeyen", "belirsiz" olan bu tözün kaynağının, felsefe tarihinde ele alınan sorunların gelişim çizgisi izlenince, apeirona vardığı görülür. İslam Orta Çağ'ında apeiron kavramının benzeri "bilinemez" diye nitelenen yaratıcı tanrısal güçtür. Bu güç sınırsızdır, sonsuzdur, doğmamıştır, yokolmayacaktır; bütün oluşların, yok oluşların, değişmelerin, dönüşmelerin kaynağıdır, başlıca ilkesidir.

İslam tasavvufunda tek varlık olan Tanrı, değişik niteliklerle, "görünüş alanı"na çıkınca varlık türleri oluşur. Evreni dolduran bütün varlık türleri "bilinemeyen", usun kavrayış gücünü aşan, ancak bütün nitelikleri özünde taşıyan tanrısal erkten kaynaklanır. Varoluş, bu tanrısal erkin duyulara verilmesi, görünür duruma gelmesidir. İslam düşünürlerinin, doğrudan doğruya, apeiron kavramıyla karşılaştıkları öne sürülemez. Ancak, İlk Çağ Anadolu-Yunan düşüncesini Batı'dan önce öğrendikleri, o dönemde bilinen felsefe yapıtlarını Arapça'ya çevirdikleri, bu yolda ilk adımı attıkları gözönünde tutulursa, hangi kaynakların etkisi altında kaldıkları kolayca anlaşılır. Nitekim "bilinemez", "belirsiz", "yaratılmamış" ve "yokolmayacak" gibi durumları bildiren kavramlar Hıristiyan anlayışına da, İslam düşüncesine de Anadolu-Yunan kökenli felsefe ürünlerinden geçmiştir. Tektanrıcı dinlerde, özellikle doğuş dönemlerinde, bu tür kavramları türetecek başka bir kaynak bilinmemektedir.

Orta Çağ'dan sonraki Batı felsefesinde önemli bir sorun olan "bilinemez" kavramının kökeni de apeirondan beslenen "belirsiz" anlamına dayalı yorumdur. Özellikle kaynak sorunlarında, oluşun varlığı tartışma dışı bırakılırken, oluşa yol açan ilkenin bütünlüğünün bilinemediği durumlar ortaya çıkmaktadır. İlke devindirici, ortaya koyucu bir güç olarak alındığında bile, özü bilinememekte, "belirsiz" kalmaktadır.

bileceği ortamın doğal koşulları gereği gövde yapısı, gövde örtüsü değişikti, derisi dikenli ve kabukluydu. İnsanın gelişmesi çok uzun bir sürede ve değişik aşamalarda olmuştur.

Gökyüzünün oluşumu

Gökyüzünün oluşumu da belli değişim aşamalarına göredir. Soğuktan doğan sıvı, yeri kuşatan ateş küresinin aşırı sıcaklığı nedeniyle buğulaşmaya başlamış, yükselen yoğun buğu katları engin yalım küresini değişik boyutlarda çemberlere, içlerinde yalımlar bulunan hava tekerleklerine ayırmıştır. Bu tekerleklerde bulunan değişik boyutlu deliklerden fışkıran ateşler gökyüzü varlıklarının oluşmasını sağlamıştır. Hava ile ateşin birleşmesinden doğan gökyüzünde havanın ağır basıncı nedeniyle, gökyüzü varlıkları yeryüzü çevresinde döner durur. Gökyüzünde bulunan varlıkların yeryüzüne olan uzaklıkları da, diziliş aşamalarına göredir. Bu diziliş güneş, ay, durağan yıldızlar ve gezegenler düzenindedir. Kayan yıldızlar, yeryüzünden yükselen buğularla sürekli kendini yenileyen gökyüzü ateşinin görünümüdür.

Anaksimandros'un önerdiği oluş kuramı, varlık türlerinin belli ve somut bir tözden türediği görüşüne karşı, yeni bir anlayışı dile getirmiştir. Özellikle canlı varlıkların, evrim yasasına göre, belli bir kaynaktan türediği, türlerin değişik gelişim doğrultuları sonucu ortaya çıktığı biçimindeki görüşü, Darwin'in ortaya attığı kuramın çekirdeği niteliğindedir. Dolayısıyla, Anaksimandros'un gözleme dayanan görüşü Orta Çağ başlangıcında, tektanrıcı dinlerin "yaratılış" sorununa getirdiği yorum karşısında daha ileri bir adımdır. Varlığın kaynağını tek ilkede arama girişimleri, Anaksimandros'tan sonraki dönemlerde yeni bir içerik kazanacak, *apeiron*un karşıtı olan somut bir nesneye geri dönülecektir. *Apeiron*un içerdiği anlama, ona getirilen geniş kapsamlı yorumlara dayanarak, Anaksimandros'u metafizikçi görüşün öncüsü saymak, düşünce tarihi bakımından yerinde değildir. Gökbilim konularıyla ilgili açıklamalarında, en önemli olan, onun geleneklere, inanç verilerine değil de gözlemlere dayanması, doğa olaylarını gene doğa verilerinden yararlanarak anlamaya çalışmasıdır. *Apeiron*dan kaynaklanan "oluş" olayının arkasında değişmeyen bir doğa yasasının varlığını ileri sürmesi de, Anaksimandros'un, çağına göre ileri bir anlayış aşamasında bulunduğunu gösterir.

Hava: Ana ilke

• **KAYNAKLAR:** H. Diels ve W. Kranz (der.), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, I (6. bas.), 1951; W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, 1947; C.H. Kahn, *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*, 1960; P. Seligman, *The "Apeiron" of Anaximander*, 1962.

• **BAKINIZ:** ANAKSİMENES, EMPEDOKLES, HERAKLEİTOS, THALES.

ANAKSİMENES
(İÖ 588 - 525)

Eski Anadolulu bilge. Varlık türlerinin ve evrenin "hava" denen ilkeden oluştuğunu ileri sürmüştür. Bilim tarihinde değişim kuramının öncüsü sayılır.

Batı Anadolu'da Miletos (Aydın) kentinde doğdu, Eurystratos'un oğlu ve Anaksimandros'un öğrencisidir. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Apollodoros, onun Sardes'in (Aydın) Pers Kralı Kiros'un eline geçtiği (İÖ 546) dönemde yaşadığını, savaş olaylarına tanık olduğunu, bir süre sonra, 63. olimpiyatta (İÖ 525) öldüğünü bildirir.

Anaksimenes felsefe tarihinde, Miletos Okulu'nun geliştirdiği doğa felsefesi akımının üçüncü ve sonuncu bilgesidir. İyonya ağzıyla yazılmış yazılarından pek azı günümüze kalan bu bilgenin düşüncelerini, kendinden sonra gelen yazarların, ondan yaptıkları ufak alıntılardan öğrenebiliyoruz. Bu alıntıların ve onları aktaranların açıklamalarından anlaşıldığına göre, Anaksimenes ışıkla, yıldızlarla ilgilenmiş, birtakım gözlemler yapmış, güneş saatinin kullanılmasında kimi kolaylıklar sağlamıştır. Özellikle gök katlarının yapısı üzerinde durmuş, yeryüzü çevresinde döndüklerini ileri sürmüştür. Yıldızların gezegen ve durağan olmak üzere iki türe ayrıldıklarını, gözlemlere dayanarak, ilk öne süren de Anaksimenes'tir.

Anaksimenes felsefeye, kendinden önce gelen öteki Anadolulu bilgeler gibi, evrenin ve onu dolduran varlık türlerinin yapısını kuran ilkeyi *(arkhe)* araştırmakla girmiştir. Ona göre varlık kavramı altında toplanan bütün nesneler bir ilkeden türemiştir. Önsüz-sonsuz olan bu ilke de havadır *(aer)*. Tek oluşturucu, kurucu ilke niteliği taşıyan hava *(aer)* ruh *(pneuma, psykhe)* türünde bir nesnedir ve somuttur. İnsana dirilik veren ruh neyse, bütün evreni kuşatan, ona varlık kazandıran hava da odur. Hava, madde olmasına karşılık diridir, devinmede kendi varlığı dışında itici bir güce gereksinme duymaz. Anaksimenes'in evreni kuşatan, dolduran hava *(aer)* ile insana dirlik sağlayan ruhu karşılaştırması, felsefe tarihinde "ruh" kavramını kullanan ilk bilge olarak tanınmasına yol açmıştır. Günümüze kalan birkaç yazısı ve onun görüşlerini yorumlayan İlk Çağ kaynakları incelendiğinde, hava anlamına gelen *aer* ile ruh anlamını içeren *pneuma, psykhe* gibi sözcükleri eş anlamda kullandığı anlaşılır.

Nesnelerin oluşumunu sağlayan hava belli bir nitelikte kalmaz, sürekli olarak değişir. Bu değişme, yoğunlaşma, gevşeme biçiminde gerçekleşir. Yoğunlaşma sonucu katı nesneler, gevşeme sonucu yumuşak ve boşlukta yayılan, dağılan nesneler oluşur. Ağırlığın nedeni yoğunlaşma, hafifliğin nedeni ise gevşeme ve seyrekleşmedir. Bunun gibi soğuk katılaşmanın, sıcak da gevşemenin doğal sonucudur. Ateşin, esen yellerin, yağmurun nedeni havanın değişik oranlarda gevşeme ve katılaşmasıdır. Su yoğunlaşmış bir hava olduğu gibi kayalar da suyun aşırı oranda sıkışıp katılaşmasından oluşmuştur. Karşıt oluşmaların kaynağı da

havanın katılaşma ve gevşemesidir. Varlık türlerini, olayları oluşturan hava sonsuzdur ve sürekli bir devinim içindedir. Bu nedenle "oluş"da süreklidir; evren bu sürekli "oluş" içinde kendi kendini yenilemektedir.

Theophrastos'un, Anaksimenes'le ilgili yazısında anlattığına göre, varlık türlerinin ilkesi olan *aer* Anaksimandros'un *aperion*u gibi sonsuzdur, ancak belirsiz değil belirlidir. Tanrılarla tanrısal nesnelerin hepsi de bu ilkeden oluşmuştur. Öteki nesneler ise,

Aer

İlk Çağ Anadolu düşüncesinde başlıca konu evrenin yapısını oluşturan özlerin ne olduğunu, değişmeden kaynaklanan gelişmenin hangi koşullar altında gerçekleştiğini bulmaktı. Felsefe tarihi boyunca sürüp giden, değişik kuramların ortaya çıkmasına olanak sağlayan bu ilke sorununa, doğacı felsefenin kurucularından biri olan Anaksimenes hava (aer) ile çözüm bulmaya çalıştı. Thales'in "su" gibi somut bir doğa varlığı olarak benimsediği bu kurucu ilkeye karşı Anaksimandros*, daha geniş yorumlara elverişli, belli bir niteliği bulunmayan apeironu ileri sürerek soruna soyut sayılabilecek bir kavramla çözüm aramıştı. Düşünce tarihi bakımından bir gelişme olan bu çözüm biçimine, daha sonra, Anaksimenes Thales'e geri dönerek, gene somut bir doğa varlığıyla, aer ile karşı çıktı. Evreni, onu dolduran varlık türlerini oluşturan ilkenin hava olması, havanın da diri bir özdek niteliği taşıması, felsefe tarihinde özdeğin canlılığı anlamını içeren "hylozoizm" kuramının gelişmesinde önemli bir adım sayılır. Evrenin kurucu ilkesi, hangi doğal varlık olursa olsun, kendi bütünlüğü içinde diridir, kendiliğinden devinir, kendiliğinden vardır, yaratılmamıştır, yokolmayacaktır. Özdeğin diriliği kuramı, canlılığı tanrısal bir öğe sayan ve doğaüstü evrende, ruhta arayan çoktanrıcı inanca karşı yeni bir çözümdü. Buna göre, maddenin dışında ona egemen olan bir varlığın bulunması söz konusu değildi. Anaksimenes'in ileri sürdüğü "hava", özü gereği yalnız devindirici, dirilik verici bir öğe değil, varedici gücü bulunan somut nesnedir. Sonraki çağlarda, daha geniş yorumlarla, hava kavramının alanı genişletildi, "yel", "soluk" gibi anlamlarla içeriği çoğaltıldı. Sokrates*, Platon*, Aristoteles* gibi bilgelerin düşünce evreninde havanın yerini, özdeğin dışında, bambaşka nitelikler taşıdığı ileri sürülen ve gene Anaksimenes'ten kaynaklanan ruh kavramı aldı. Pneuma, psykhe, daha sonra özellikle Latin felsefesinde anima, spiritus maddeye dirilik kazandıran bağımsız bir töz olarak yorumlandı. Maddeyi, kendi bütünlüğü içinde ve dıştan gelen bir etki olmaksızın, diri sayan doğacı felsefenin karşısına çıkan yeni anlayışa göre, varlık canlı-cansız olmak üzere ikiye ayrıldı. Özellikle Aristoteles bununla da yetinmeyerek hayvana canlılık veren tözle insana dirilik kazandıran tözü ayrı ayrı nitelikler taşıyan birer varlık olarak gördü. Hayvana dirilik veren tözün özünü bilinçsiz devinme, insana canlılık sağlayan tözün özünü de bilinçli düşünme oluşturuyordu. Sokratesçi felsefe okullarına bağlı bilgelerin büyük bir bölümü ise ruhu tanrısal bir varlık olarak nitelemişti. Bu ruh yeni bir varlık kavramı değil, havanın başka bir yorumudur.*

Anaksimenes'in varlık türlerinin tek ilkesi ve canlı diye nitelediği hava Orta Çağ'da yeni bir yoruma uğratıldı.Gerçekte Platon'la Aristoteles' in ruh görüşünden kaynaklanan bu yorum hava kavramını ruhtan ayrı bir töz olarak niteledi. Hava evreni dolduran, dirilerin soluk alıp vermelerini sağlayan, uzayın enginliğini kaplayan bir nesnedir; ruh ise tanrısal bir varlıktır ve ölümsüzdür. Gövdeye devinme yeteneği veren, maddeye dirilik kazandırarak insanı, hayvanı oluşturan ruhtur. Ruh gövdeye girince dirilik başlar, gövdeden ayrılmasıyla ölüm gerçekleşir. Gerek Hıristiyan, gerek İslam Orta Çağı ruh konusunda doğacı felsefenin görüşüne katılmamış, buna karşın, Aristoteles'in bu konuyla ilgili düşüncelerini yeni bir yorumdan geçirerek benimsemiştir. Kavramların kökenlerine dayanılarak açıklama yapılırsa, sonraları ruh anlamını içeren ve havadan (aer) apayrı bir nitelik taşıdığı ileri sürülen bütün sözcüklerin, başlangıçta, somut bir doğa varlığını yansıttıkları, soyutlaşmanın Sokrates-Platon-Aristoteles üçlüsünden kaynaklandığı, tektanrıcı dinlerin egemen olduğu Orta Çağ'da doruğa ulaştığı görülür.

Hava kavramının, ruhla bağlantılı olarak, yeni bir yorumu da tasavvufta görülmektedir. Yeni-Platonculuk'tan esinlenen tasavvuf akımı havayı varlık türlerini oluşturan dört ilkeden (toprak, su, ateş, hava) biri olarak görmüştür. Thales'in kurucu öğe olarak öne sürdüğü suya karşı Anaksimenes havayı, Herakleitos ateşi, Empedokles ise, toprağı ortaya atmıştır. Hava kurucu öğelerden biri olması nedeniyle ruhtan ayrıdır; onda dirilik, kendiliğinden devinme, devindirme gücü yoktur. Bütün egemenlik, tanrısal bir özle donatılmış olan, ruhtadır. Ruh, özü gövdeden ayrıldıktan sonra da varlığını sürdürecektir.

Konuya felsefe tarihindeki gelişim çizgisi izlenerek bakıldığında, hava (aer) kavramının sürekli olarak yeni yorumlarla anlam değiştirdiği, çağların anlayışlarına göre değişik içerikler kazandığı görülür. Bu gelişim ise aer, pneuma, psykhe, spiritus, anima ve "tin", "ruh", "yel", "hava", "can" doğrultusundadır.

havanın sürekli değişip dönüşmesi sonucu ortaya çıkan ikinci aşamadaki varlıklardan türemiştir. Yapısı gereği çok ince olan havayı gözle görme olanağı yoktur. Ancak ondan oluşan soğuk, sıcak, yaş, kuru, yumuşak, katı gibi nitelikler nedeniyle onu görebilir ve kavrayabiliriz.

Varlık türleri

Anaksimenes'in, bütün varlık türlerinin ortaya çıkışında tek ilke olarak havayı almasının yanı sıra düşünce tarihi bakımından önem taşıyan bir başka buluşu da "oluş"la devinimi bağlantılı kılmasıdır. Varlık türlerinin ilkesi sayılan havanın değişerek, dönüşerek "oluş"u gerçekleştirmesi devinimle olanaklıdır.

Yeryüzü, havanın hızla yoğunlaşması sonucu oluşan varlıkların ilkidir. Evren bütünü içinde çok geniş bir yer kaplayan yeryüzü havanın üstünde durmaktadır. Gene havadan oluşan, ancak ateş niteliği taşıyan güneş, ay ve yıldızlar da çok geniş olmaları nedeniyle havanın üstünde durur. Bu gök varlıklarının oluşmasında başlıca etken ve kaynak havanın gevşemesi nedeniyle yeryüzünden yükselen ıslaklıktır. Islaklık belli oranlara göre değişip dönüşerek yeni varlıkların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yıldızların bulunduğu evren kesiminde topraksı tözlerden oluşmuş nesneler vardır.

Gece ve gündüzün oluşması, güneşin yeryüzünün altından geçmesiyle değil, gözle görülemeyecek nicelikte bizden uzaklaşmasıyla bağlantılıdır. Güneşten gelen ısı, güneşin yeryüzüne yaklaşmasıyla artar, ondan uzaklaşmasıyla azalır. Yıldızlar yeryüzünden çok uzakta bulunduklarından ısı gönderemez; onların sıcaklıkları duyulamaz. Yıldızlar, çok parlak bir nitelik taşıyan gökyüzüne çivilerle çakılmış gibi görünür. Bu durum onların yeryüzünün altından geçmeksizin çevresinde dönmelerine engel değildir.

Yağmur yağarken doluya dönüşmesinin nedeni, suyun düşerken donmasıdır. Suyun içinde sıkışıp kalan hava karı oluşturur. Hızla yoğunlaşan ışınlar hava üzerine düşünce gökkuşağı ortaya çıkar. Gökkuşağının ön bölümlerinin kızıllaşması da güneş ışınlarının etkisiyle tutuşmaları sonucudur. Onun biraz donuk görünen bölümleri aşırı ıslaklık yüzündendir. Geceleyin görünen ay, ara sıra, bir gökkuşağı oluşturur; ancak bu her zaman değil, genellikle dolunay biçimindeyken olur. Ayın ışığı güneşinkinden az olduğu için aydınlığı da ona göredir.

Depremlerin nedenleri de kuruluk ve yaşlık arasında ortaya çıkan dengesizliktir. Aşırı kuruluğa büyük yağmurların yol açtığı aşırı yaşlık arasında ortaya çıkan denge bozukluğu depremi doğurur.

Ay ve güneş tutulmaları, bu gökvarlıkları arasında dolaşan topraksı nesneler yüzündendir. Bu nesnelerin oluşturduğu kalın varlık katı güneşle yeryüzü arasına girerse güneş, ayla yeryüzü arasına kayarsa ay tutulur.

Değişim kuramı

Anaksimenes'in doğa olaylarını, gene doğal nedenlerle açıklaması, bu konuda birtakım gözlemlere dayanarak duyu verilerinden yararlanması felsefe tarihinde ileri bir adım sayılır. Havayı tek kurucu ilke olarak benimsemesine karşılık varlık türlerinin ortaya çıkışında, sürekli değişime geniş yer vermesi onun yeni bir kuram koyucu olarak tanınmasına yol açmıştır. Özellikle "oluş" sorununu "değişim"le bağlantılı kılması kendinden sonra gelen bilgeler üzerinde etkili olmuştur. Anaksimenes, Anaksimandros'taki *apeiron*-a karşı çıkmış bu "belirsiz" varlık ilkesini yetersiz bulmuş, Thales'le başlayan doğacı anlayışı yeniden canlandırmıştır. Bu doğacı anlayış, yalnız varlık türlerinin "oluş"u sorununa değil onlarla bağlantılı görülen doğa olaylarının kaynağını bulma kuramına da yeni bir çözüm getirmiştir.

Anaksimenes'in bir varlık ilkesi olarak önerdiği "hava" kavramı, sonraki çağlarda, çok değişik görüşler ileri süren düşünce akımlarının doğmasına yol açmıştır. Bunların ele aldığı sorunlar arasında en yaygını "ruh" kavramıdır. Tektanrıcılığın ortaya çıkışıyla başlayan Orta Çağ ruhu, odak sorun durumuna getirmişti. Somut varlıkları oluşturan toprak, hava, su, ateş gibi dört ilke dışında kalan ruh evrende diriliğin, istencin, düşünmenin, usa bağlı bütün yetilerin kaynağı sayılmıştı. Hıristiyan tanrıbilimi, Platon-Aristoteles felsefelerinden kaynaklanan ruh kavramına *İncil*'in içeriğine dayanarak yeni bir yorum getirmeye çalışırken, dolaylı olarak, Anaksimenes'ten etkilenmişti. Özellikle Augustinus'un üzerinde durduğu ruh, tanrısal bir nitelik taşımakla birlikte, dirilik veren, düşünme eylemini gerçekleştiren, özdekle bağlantılı olmayan ancak onu yöneten bir varlıktı. Ruh kavramı, sonradan Anselmus, Abaelardus, Albertus Magnus, Bonaventura, Aquino'lu Thomas gibi tanrıbilimcilerin elinde, gene Platon-Aristoteles felsefelerinden beslenen, yeni bir yorum kazandı. Bu yeni yorumda ruhun, Anaksimenes'in görüşündeki devindirici, yönlendirici içerik taşıyan *aer* ve *pneuma* kavramlarına aykırı bir niteliği yoktu.

İslam Orta Çağ'ında, ruh ve hava kavramları bir yandan Platon ve Aristoteles felsefelerinin yorumlarına dayanan İslam felsefesinin, bir yandan da Yeni-Platonculuk'tan beslenen tasavvuf akımının odak sorunları durumuna getirilmişti. Tasavvuf, Tanrı ile evreni birleştirerek, "varlık birliği" sorununu biçimlendirirken su, hava, ateş, toprak gibi dört öğeyi varlık türlerinin kurucu ilkeleri diye anlamış, "dirilik" olayını ruhun bir eylemi diye görmüştü. Tasavvufun anladığı ruh ile hava, dirilikle ilgili sorunların açıklanmasında, eş anlamlıdır. Ruh, bir soluk (hava) niteliğine bürünerek gövdeye girince dirilik, gövdeden ayrılınca ölüm olayı gerçekleşir. Nitekim ruh sözcüğü ile hava (yel) eşkökenlidir. Bu eşkökenlilik, Anaksimenes'in dilinde *aer* ile *pneuma* arasındaki eşanlamlılıkla özdeştir. Bu kavram ve yorum benzerlikleri, Anaksimenes'in, çağlar boyunca süren ve değişik görüşlerin doğmasına olanak sağlayan etkisini göstermektedir.

• KAYNAKLAR : H. Diels ve W. Kranz (der.), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, I (5. bas), 1954; W.K.G. Gutherie, *A History of Greek Philosophy*, I, 1962; G.S. Kirk ve J.E. Raven, *The Presocratic Philosophers*, 1957.

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, CICERO, EMPEDOKLES, HERAKLEİTOS, PLATON, PLOTİNOS.

ANCILLON, Jean-Pierre
(1767 - 1837)

Fransız asıllı Alman düşünür. Tanrıbilim sorunlarını tinselcilikle uzlaştırarak çözümlemeye çalışmıştır.

Jean-Pierre Frédéric Ancillon Berlin'de doğdu, aynı kentte öldü. Nantes Fermanı'ndan sonra Prusya'ya yerleşen Protestan bir ailedendir. Babası, birçok yüksek görevde bulunmuş çağında ün kazanmış bir tanrıbilimciydi. İlköğrenimini babasından görmüş, sonra Cenevre ve Paris'te okumuştur. Berlin Bilimler Akademisi üyesi, sonra Prusya dışişleri bakanı olmuş, bir süre Prusya Askeri Akademisi'nde görev almıştır. Tarih, kamu yönetimi konularında araştırmalar yapmış, sonra bütün çalışmalarını tanrıbilim ve felsefe sorunları üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Ancillon'un, tanrıbilimden felsefeye geçişi, özellikle, ruh kavramıyla ilgilendiği döneme rastladı. Daha sonra, ahlak ve mantık sorunlarını içeren çalışmalara koyuldu. Ele aldığı sorunlarla ilgili, değişik çözümler arasında uzlaştırıcı bir yöntem aradı. 17. yy akılcılığından kaynaklanan seçmeciliğin içerdiği ilkelere dayanarak, tanrıbilimle felsefe arasında bir konu özdeşliğinin bulunduğu görüşünü savundu.

Mantık konusunda Aristoteles'e bağlanan Ancillon, onun öne sürdüğü ilkeleri yorumlamakla yetindi.

Ahlak sorunlarının yorumlanmasında Pythagoras ile Aristoteles'in görüşlerine dayalı, birleştirici bir yöntem uyguladı. Bir yandan Aristoteles'in ölçülülük, "orta yol" kuramını, bir yandan da Pythagoras'ın kavramlar, geometri biçimleri ve sayılarla dile getirilen görüşünü benimsedi. Ancak, kendi düşüncelerinin açıklanmasında, matematik ve geometriye dayanan bir yöntem uygulamadı. Bu arada, kendi çağdaşları Kant, Fichte, Schelling gibi Alman bilgeleriyle ilgilendi. Onların ahlak, estetik, bilgi sorunlarını içeren yazılarını inceledi.

Ancillon'un politika konusunda ileri sürdüğü düşünceler, her türlü aşırılıktan kaçmayı savunan, orta yolu tutan görüşü benimsemeyi öğütler. Felsefe ve ahlak sorunlarıyla politika arasında ölçülülüğe dayalı bir bağlantının bulunduğunu ileri sürdüğü yazılarında, yol gösterici, eğitici bir düşünceyi dile getirir.

Ancillon'a göre, bilginin temeli duyu verileri değil, inandır. Kesin olan, tartışma götürmeyen inan, bilginin genel geçerliğini sağlayabilecek en güvenilir ölçüdür. İnanın öngördüğü ilkelerle bağdaşmayan bir bilginin gerçekliği söz konusu değildir. Felsefe, duyguya önem vermezse, bilginin etkili bir kaynağını kurutmuş olur.

Felsefenin görevi insan "ben"inin çözümü, onun bir bütünlük içinde kavranmasıdır. Bütün gerçeklerin kaynağı, insan "ben"inde oluşan düşüncelerdir. "Ben" in kavranması düşüncelerin kaynağını bilmeye yarar.

Ancillon, yaşadığı dönemde, kiliseyle sık sık anlaşmazlığa düşmüştür. Oysa ölümünden sonra kendisinden en çok etkilenen de, yine tanrıbilim sorunlarına yeni çözümler arayan kilise olmuştur.

• YAPITLAR : *Metaphysique de Littérature et de Philosophie*, 1817, ("Felsefe ve Yazın Metafiziği"); *Nouveaux essais de politique et de la philosophie*, 1824, ("Felsefe ve Politika Üstüne Yeni Denemeler"); *Histoire de la politique*, 1831 ("Politika Tarihi"), *Philosophie et poésie*, 1831, ("Şiir ve Felsefe").

AND, Metin
(1927)

Türk tiyatro araştırmacısı, eleştirmen. Özellikle geleneksel Türk tiyatrosunu incelemiştir.

İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini yaptığı Galatasaray Lisesi'ni 1946'da bitirdi. 1950'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra İngiltere'ye gidip iki yıl Londra Üniversitesi'nde okudu. 1956'da Rockefeller Vakfı bursuyla ABD ve Avrupa'da tiyatro ve bale konusunda incelemeler yaptı. 1967'ye değin serbest çalıştı; Amerika, Avrupa, Asya ülkelerinde çok sayıda uluslararası toplantıda Türkiye'yi temsil etti, konferanslar verdi. Ankara Üniversitesi'ne öğretim görevlisi olarak girdikten sonra "Meşrutiyet Çağı Siyasal, Hukuki ve Toplumsal Düzeninin Türk Tiyatrosuna Etkisi" adlı teziyle edebiyat doktoru oldu. Türk Etnografya ve Folklor Derneği başkanlığı yaptı. *Geleneksel Türk Tiyatrosu* adlı çalışmasıyla 1970 Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü'nü kazandı. 1983'te Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tiyatro Kürsüsü'nde ve Basın Yayın Yüksek Okulu'nda öğretim görevlisi olarak çalışmaktaydı.

Metin And, yazarlığa 1956 yılında *Forum* dergisinde başladı. Daha sonra devraldığı bu dergiyi bir süre yönetti. *Değişim, Dost, Oyun, Türk Dili* gibi dergilerde çok sayıda makale, inceleme, oyun eleştirisi yazdı. *Ulus, Vatan, Milliyet* gazetelerinde tiyatro ve bale eleştirmenliği yaptı. Dış ülkelerde çıkan çeşitli yayınlarda Türk tiyatrosunu tanıtan yazılar yazdı. Tiyatro tarihini, özellikle de geleneksel Türk tiyatrosunun tarihini ve gelişmelerini inceleyen kapsamlı araştırmalara yöneldi. Ortaoyunu, Karagöz ve Türk Seyirlik Oyunları'nı konu alan kitapları önemli bir boşluğu doldurdu. Türk tiyatrosunu başlangıcından günümüze değin izleyen dört ciltlik çalışmasıyla ulusal tiyatronun gelişimini çok sayıda belgeyle ve olgusal bilgiler vererek sergiledi. Ortaoyunu'nun klasik metinlerini derleyip yayımlayarak bu konuda pratik çalışmalara gireceklere zengin malzeme sağladı. Yurt dışında yayımlanan kimi ansiklopedilerin "Türkiye", "Türk Tiyatrosu", "Türk Edebiyatı" gibi maddelerini yazdı. Geleneksel Türk tiyatrosunun önemini yansıtmaya, Türkiye'ye özgü bir tiyatro eyleminin içindeki işlevini vurgulamaya çahştı.

• YAPITLAR: *Gönlü Yüce Türk*, 1958; *Kırk Gün Kırk Gece*, 1959; *Dances of Anatolian Turkey*, 1959; *Bizans Tiyatrosu* 1962; *Kavuklu Hamdi'den Üç Ortaoyunu*, 1962; *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* 1962; *Ataç Tiyatroda*, 1963; *A History of Theater and Popular Entertainment in Turkey*, 1964; *Türk Köylü Dansları*, 1964; *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, 1969; *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*,

1970; *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu*, 1971; *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, 1972; *50 Yılın Türk Tiyatrosu*, 1973; *Tiyatro Kılavuzu*, 1973; *Oyun ve Bügü*, 1974; *Osmanlı Tiyatrosu*, 1976; *Türkiye'de ve Dünyada Gölge Oyunu* 1977; *İnsanüstülük Taslayanların İçyüzü*, 1981.

İsa ÇELİK'ten

ANDAY, Melih Cevdet
(1915)

Türk şair, romancı ve deneme yazarı. Çağdaş Türk şiirinin önde gelen temsilcilerindendir.

İstanbul'da doğdu. Babası avukattı. 1931'de Kadıköy Ortaokulu'nu, 1936'da Ankara Gazi Lisesi'ni bitirdi. Önce Ankara Hukuk Fakültesi'ne, sonra Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne girdiyse de, devam etmedi. 1938 yılında sosyoloji öğrenimi için Belçika'ya gitti. Burada kısa bir süre kaldıktan sonra, II. Dünya Savaşı nedeniyle yurda döndü. 1942'den başlayarak Ankara'da Milli Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğü'nde danışmanlık, Ankara Kitaplığı'nda memurluk ve gazetecilik yaptı. 1951'de İstanbul'da *Akşam* gazetesinde çalışmaya başladı. *Tercüman*, *Büyük Gazete*, *Tanin* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde fıkra yazarlığı, sanat sayfası yöneticiliği yaptı, denemeler yazdı. 1954'ten başlayarak İstanbul Belediye Konservatuvarı Tiyatro bölümünde fonetik-diksiyon öğretmenliği yaptı, buradan 1977 yılında emekli oldu. 1964 - 1969 yılları arasında TRT Yönetim Kurulu'nda çalıştı. 1979'da UNESCO Genel Merkezi kültür müşaviri olarak Paris'e gitti. hükümet değişince geri çağrıldı. 1983 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde haftalık denemelerini sürdürmekteydi.

Melih Cevdet Anday önce *Mikado'nun Çöpleri* adlı oyunuyla 1967 - 1968 İlhan İskender Armağanı'nı aldı. Arkasından, *Gizli Emir* adlı romanıyla TRT 1970 Sanat Ödülleri Roman Armağanı'nı kazandı. Bunu Tarjel Vesaas'dan çevirdiği *Buz Sarayı* romanıyla TDK 1973 Çeviri Ödülü izledi. *Teknenin Ölümü* adlı şiir kitabıyla 1976 Yeditepe Şiir Armağanı'nı, *Sözcükler* adlı kitabıyla da 1978 Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü'nü, *Ölümsüzlük Ardında Gılgamış*'la da 1981 İş Bankası Ödülü'nü aldı.

Melih Cevdet Anday şiire lise sıralarında başladı. Gazi Lisesi'nden arkadaşları Orhan Veli ve Oktay Rifat'la birlikte ilk şiir denemelerini bu yıllarda yaptı. Daha sonraları "Garip" hareketi çevresinde oluşacak beraberliklerinin temeli böylece atılmış oldu. Daha lise öğrencisiyken *Sesimiz* adlı duvar gazetesinde edebiyata ilgileri iyice belirmişti. Anday'ın ilk şiiri 1936 yılında *Varlık*'ta yayımlanan "Ukte" oldu. Aynı dergide bir iki yıl yer alan ve dönemin egemen şiir tutumuna öykünen şiirlerinden sonra, 1938'den başlayarak ölçü ve uyak kurallarına boyun eğmeyen şiirlerini yayımlamaya başladı. *Varlık* dergisinde birlikte yaptıkları bir çıkışla, Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet Türk şiirine yeni bir anlayış getirdiler. Kentte yaşayan küçük insanların sorunlarını lirizme, ahenge, sese sırt çeviren bir sadelik içinde ele alıyor, şiire girmez denilen konulara, sözcüklere özellikle ağırlık veriyorlardı. Yaptıkları denemeler edebiyat çevrelerinde büyük ilgiyle karşılandı, tartışmalara yol açtı. 1941'de çıkardıkları *Garip* adlı kitapta Orhan Veli'nin imzasıyla bu yeni anlayışın temel ilkeleri şöyle açıklandı: "Şiir, bütün özelliği edasında olan bir söz sanatıdır." Bu yazıda, ölçü ve uyak sınırlamalarını kırmak, şairanelikten kurtulmak, halkın beğenisini arayıp bulmak, klasik biçimlere başvurmamak, dize düşkünlüğünden kurtulup şiirde bütünlüğe yönelmek gibi ilkeler öneriliyordu. *Garip* hem büyük bir ilgi ve sevgi yarattı, hem de yergiye, hatta alaylara konu oldu. Ancak Türk şiirinin genel çizgisi içinde, geleceğe uzanacak bir atılım yapılmış, şiiri kuşatan kimi kısıtlamalar sökülüp atılmıştı.. Melih Cevdet Anday'ın bu dönemde, Garipçiler'in hep birlikte karşı çıktıkları şaireneliğe yatkın yönlerini bütünüyle örtemediği gözlenir. *Garip*'ten beş yıl sonra çıkardığı *Rahatı Kaçan Ağaç*'ta toplumda gördüğü yoksulluk, haksızlık gibi olgulara ince bir yergiyle karşı çıkarken, bir yandan da uyak kullanarak geleneksel Türk şiiriyle uzak bağlar kurmaktan çekinmez.

Anday, 1947 - 1949 döneminde yayımladıkları *Yaprak* dergisindeki şiirlerinden oluşan *Telgrafhane* adlı kitabında toplumsal sorunlara bağlı konuları işlemeye daha da ağırlık verir. Bu şiirlerde dil alabildiğine yalınlaşmış, büyük kent insanının günlük konuşmalarındaki kimi deyimlerden bol bol yararlanılmıştır. Ölçü, uyak, "Garip" şiirinde dışlanan söz sanatları da yeniden şiir kurmakta yararlanılan öğeler arasına girmiştir. Bu dönemin en başarılı şiirlerinden biri olan "Tohum"da ölçü ile uyağa büyük önem verilir. Ayrıca, bütün şiir yarı gizli bir simgeyi yüklenir.

1956 yılında yayımlanan *Yanyana*'daki şiirlerin bu doğrultuda ilerlediği görülür. Şiire geleneksel biçimler ağırlıkla girmiş, şiir dokusuna uyaklar egemen olmuştur. Alay, ince yergi, lirizm, coşku yan yanadır. Kullanılan sözcüklerde de bir değişme göze çarpar. Önceki dönemin ağaç, deniz, bitki vb somutluklarının yanı sıra, çağ, dünya, yeryüzü, doğa gibi soyut kavramlar kullanılmaya başlanmıştır. Şair artık belirli düşünceler üzerine araştırma yaparken, biçimin kusursuzluğuna iyiden iyiye özen göstermektedir. Süregiden bu değişim üzerine düşünürken, "Garip"

anlayışının 1950 - 1955 döneminde, özellikle şiire yeni başlayanlar arasında olağanüstü yaygın bir etkisi olduğunu, bir zamanların yeniliğinin artık iyice eskitildiğini de gözönünde tutmak gerekir. Gerçekten de dönemin dergi sayfaları bu şiirin kötü kopyalarıyla dolmuş, şiir giderek yalnızca küçük olayların basit bir dille aktarıldığı, bütün gücü az sayıdaki dizelerin içine sıkıştırılmış küçük bir buluşta olan bir tür haline gelmişti. Bütünüyle birbirine benzeyen bu şiirlerin altında imza olmasa, kimin yazdığını çıkarmak nerdeyse olanaksızdı.

Melih Cevdet Anday, son kitabının üzerinden uzunca bir zaman geçtikten sonra, 1963'de *Kolları Bağlı Odysseus*'u yayımladığında edebiyat çevrelerinde belirgin bir şaşkınlık görüldü. Daha öncenin açık, anlamını kolay ileten, tadına kolay varılan şiirinin yerini, konusunu mitolojiden alan, kapalı, tadına güç varılan bir şiir almıştı. İnsanoğlunun doğa karşısında gelişimini, "Neredeyiz? Nereden geliyoruz? Bütün müyüz, parça mıyız?" gibi zamana bağlı olmayan sorularla irdeleyen "zamansız" bir şiir.

Kolları Bağlı Odysseus ve ardından gelen *Göçebe*

Çiftlikteki Gece

Ot almaya gittikti Kalver çiftliğine,
On araba, ne güzeldi kıyının elma rengi,
İkindiye doğru kızardıkça kızarmış.
Yoksul köylerin sessizliği de katıldı
Akşamın dar yolunda bize.
Susup kalmıştık tüylü harupların
Ve kederin çiti boyunca garip.
Derken türkü çağırmaya başladı asker.
Uyanan güzel bir deniz rüzgârı gibi,
Yarım bir sevinç gibi gökyüzünden inen.
Şaşkın bir kuş gibi ardımız sıra koşar.
Gecenin sarnıcına düştü boş bir yıldız,
Çam kozalağı gibi gümbürtüyle,
Atlarımızın kusursuz sessizliğinde,
Yaşlı zeytinlerin altından girdik
Ölmüş ot kokulu çiftliğe, sıcak;
Sonra çözdük hayvanları, bıraktık
Uçsuz bucaksız otlağa karanlıkta.
Arabada, samanların üstünde yattım.
Ya atlar çekip giderse, unutmam,
Uykumda onlarla otladım.
Gözüm ve dudağım şişmişti sabahleyin,
Ağulu otlak sineği ısırmış.
Ağzımda çıtır çıtır saman.
Baktım, kırk adım ötemizde atlar,
Ala ala kırk adım yol almışlar,
Uzun gecenin uykusuz otunda.

(Ölümsüzlük Ardında Gulgamış, 1981)

Telgrafhane

Uyuyamıyacaksın
Memleketinin hali
Seni seslerle uyandıracak
Oturup yazacaksın
Çünkü sen artık o sen değilsin
Sen şimdi ıssız bir telgrafhane gibisin
Durmadan sesler alacak,
Sesler vereceksin
Uyuyamıyacaksın
Düzelmeden memleketin hali
Düzelmeden dünyanın hali
Gözüne uyku giremez ki...
Uyumıyacaksın
Bir sis çanı gibi gecenin içinde
Ta gün ışıyıncaya kadar
Vakur metin sade
Çalacaksın.

(Telgrafhane, 1952)

Tohum

Dörtnala haberci ilkyazdan
Aşağıdan inceden beyazdan
Dumanı tüten sıcak tohum
Dolan kara toprağı dolan
Ulaş yeryüzüne ak tohum

Hey gücüne kurban olduğum
Dağ taş dinlemezdim hey aman
Göster o gül yüzünü göster
Önce yeşil yeşil bak tohum
Sonra sarı sarı gülüver

Donansın donansın daneler
Kız oğlan, alaca kına
Tarlalar sebil tek bedava
Ver güzelim ver yiğidim ver
Pir aşkına fakir aşkına

Anladım farkı neden sonra
Tohumdan başka şeymiş bitki
Bu küçük deli fişekteki
Ne ki? Ağaç mı allı pullu
Yoksa ayrılık mı, başak mı ki?

Kim bilecek... Kapalı kutu
Ama bulut, yağmur bulutu
Gelir kararır neredeyse
Tohum altta nefes nefese
Kulağı gök gürültüsünde.

(Telgrafhane, 1952)

Denizin Üstünde ile *Teknenin Ölümü* bir arada düşünüldüğünde, Anday'ın toplumsal sorunları aktarma ve uyarma gibi daha önce şiirinde yer alan kimi görevleri düzyazıya aktarıp, salt düşünsel bir şiire ulaşmak istediği görülür. Gerçekten de, 1960 sonrasında hem Türkiye genelinde, hem Türk şiir ortamında çok şey değişmiş, daha önceleri şiirin sözcülük etmeye çabaladığı kimi konular başka uzmanlık dalları tarafından gündeme getirilip tartışılmaya başlanmıştır. Anday'ın kendisi de deneme ve makaleleriyle bu tartışmalara katılabilmekte, görüşlerini bildirebilmektedir. Öte yandan şiirinin bünyesine uymayan konuları, insanlararası durumları 1965'ten sonra yayımlamaya başladığı romanlarında ele alabilmekte, oyunlarında çağdaş insanın yerleşik değerlerle ve düzenle çatışmasını irdeleyebilmektedir. Böylelikle şiir artık kimi görüşleri aktarmak ve yaymak yerine; yaşam, doğa, dünya, tarihsellik gibi felsefenin yüzyıllar boyu uğraştığı konularda yoğunlaşmak olanağını yakalamıştır. Felsefeye bile öncülük edebilecek, biçim yönünden kusursuz, anlam yönünden okudukça derinleşen bir şiire ulaşılmıştır.

Anday'ın şairliği, tüm şiirlerinin derlendiği *Sözcükler*'de de görülebileceği gibi durmadan gelişmiş sürekli bir gelişme göstermiştir. Yapıtları Rusça, Fransızca, İngilizce, Bulgarca, Yunanca'ya, Sırp ve Polonya dillerine çevrilmiş; UNESCO'nun *Courrier* dergisi 1971 yılında onu Cervantes, Dante, Tolstoy, Unamuno, Seferis ve Kawabata düzeyinde bir edebiyat adamı olarak gördüğünü açıklamıştır.

• **YAPITLAR: Şiir:** *Garip*, (O.Veli ve O. Rifat'la birlikte), 1941; *Rahatı Kaçan. Ağaç*, 1946; *Telgrafhane*, 1952; *Yayvana*, 1956; *Kolları Bağlı Odysseus*, 1963; *Göçebe Denizin Üstünde*, 1970; *Teknenin Ölümü*, 1975; *Sözcükler*, 1978; *Ölümsüzlük Ardında Gulgamış*, 1981. **Roman:** *Aylaklar*, 1965; *Gizli Emir*, 1970; *İsa'nın Güncesi*, 1974; *Raziye*, 1975. **Oyun:** *İçerdekiler*, 1965; *Mikado'nun Çöpleri*, 1967; *Dört Oyun*, 1972. **Deneme, gezi:** *Doğu-Batı*, 1961; *Konuşarak*, 1964; *Gelişen Komedya*, 1965; *Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan*, 1965; *Yeni Tanrılar*, 1974; *Sosyalist Bir Dünya*, 1975; *Dilimiz Üstüne Konuşmalar*, 1975; *Maddecilik ve Ülkücülük*, 1977; *Yasak*, 1978; *Paris Yazıları*, 1982.

• **BAKINIZ:** KANIK, OKTAY RİFAT.

ANDAY, Kadri Raşit
(1875 - 1949)

Türk hekim. Çocuk hastalıkları alanında Türkiye'nin ilk uzmanlarındandır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Askeri eczacı Mehmed Raşit Paşa'nın oğludur. Ortaöğrenimini Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'nde ve Çengelköy'deki askeri idadide tamamladıktan sonra Gülhane Askeri Tıbbiyesi'ne girdi. Üçüncü sınıftayken Fransa'ya giderek Paris Tıp Fakültesi'nde çocuk hastalıkları, fizyoloji, iç ve dış hastalıklar alanında ünlü hekimlerin derslerini izledi. 1901'de diplomasını alıp İstanbul'a dönünce, Mülkiye Tıbbiyesi'nde fizyoloji dersleri vermeye başladı ve aynı yıllarda bir çocuk polikliniği kurdu. 1908'den sonra, Şişli Çocuk (Etfal) Hastanesi'nin İç Hastalıkları Kliniği'nde şef ve 1917'de kurulan Tıp Fakültesi Çocuk Hastalıkları Bölümü'nde profesör oldu. 1933 Üniversite Reformu sırasında öğretim görevinden emekliye ayrılan Anday, 1945'e değin Beyoğlu Belediye Hastanesi'nin Çocuk Hastalıkları Bölümü'nde çalıştı.

1917'ye değin Türkiye'de çocuk hastalıkları ayrı bir uzmanlık dalı olarak ele alınmamıştı. Çocuk hastalıklarıyla genellikle iç hastalıkları hekimleri, süt çocuklarıyla ise kadın-doğum hekimleri ilgileniyordu. Kadri Raşit, Dr. Besim Ömer (Akalın) ile birlikte bu alanın Türkiye'de öncülüğünü yaptı. Araştırmaları yurt dışında çeşitli tıp dergilerinde yayımlanmıştır.

• **KAYNAKLAR:** İ.H. Alantar, "Prof. Kadri Raşit Anday", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, (12), 1949; M.O. Uzman, "Kadri Raşid Paşa", *İstanbul Seririyatı*, (31), 1949.

• **BAKINIZ:** AKALIN, İ.H. ALANTAR.

ANDERSEN, Hans Christian
(1805 - 1875)

Danimarkalı yazar. Geleneksel peri masalına yeni bir içerik kazandırmış, her ülkeden değişik kuşakların severek okuduğu ürünler vermiştir.

Danimarka'da küçük bir kasaba olan Odense'de doğdu. Babası yoksul bir kunduracıydı. Büyükannesinin anlattığı Danimarka halk kültürünün ürünleri olan masalları, efsaneleri, korkutucu hikâyeleri dinleyerek büyüdü. Kendisine içinde yaşadığı kötü koşullardan kurtulmaya çabalamasını öğütleyen babası öldüğünde, on bir yaşındaydı. Yaşadığı kasabanın yoksul çocukları eğitmek için kurulmuş okulunu türlü acılar içinde bitirdi. 1819'da ün ve para kazanmak amacıyla Kopenhag'a gitti. Bale, müzik ve tiyatro oyunculuğunda şansını denedi; ama yoksulluktan kurtulamadı. Ancak Kopenhag Operası yöneticilerinden Jonas Collin'in dostluğunu kazandıktan sonra belirli bir sanatçı çevresine girmeyi başarabildi.

Andersen, ilk kez 1827 yılında yayımlamaya başladığı şiirleri ve 1829'da sahnelenen bir oyunuyla adını duyurdu. Daha sonra Almanya, Fransa, İtalya, Yunanistan, İspanya ve Türkiye'yi de kapsayan uzun gezilere çıktı. Bu dönemde her biri büyük ilgi çeken çeşitli aşk maceraları yaşadı. Üstü örtülü bir biçimde özyaşamını anlattığı romanlarını bu sıralar yayımladı. 1835 yılında dünya çapında ününü borçlu olduğu *Eventry*'nin (Andersen'den Masallar) ilk dizisini yayımladı. Bunu 1839 ve 1845'de yayımlanan diğer kitapları izledi. Andersen bu masalları 1872'ye değin her yıl düzenli olarak yazdı. 4 Ağustos 1875 günü Kopenhag'da öldüğünde yazdıkları on beş dile çevrilmişti.

Andersen tüm çabalarını iyi bir romancı, oyun yazarı olabilmek için harcamasına karşın, bugün yalnızca yazdığı çocuk masallarıyla anılmaktadır. Öteki türlerde yazdıkları ülkesindeki dar bir okur

çevresinin dışında pek bilinmez. Bir yazar olarak adını duyurmasına yol açan ilk kitaplarından *Fodrejse fra Holmens Kanal til Østpynten of Amager i aarene 1828 og. 1829* ("1828 ve 1829 yıllarında Holmen Kanalından Amager Adasının Doğu Ucuna Bir Yürüyüş") ve *O.T.* adlı romanları da Alman yazar E.T.A. Hoffman'ın etkisinde yazılmış fantastik öykülerdi. Bugün bu çalışmaları asıl yapıtları olan *Andersen'den Masallar*'a uzanan bilinçsiz bir hazırlık dönemi olarak değerlendirilmektedir. 1835 yılında yazdığı ilk masal dizisinde yer alan masallar halk söylencelerinden kaynaklanan, ancak bunlardaki geleneksel değer yargıları yerine gerçekçi ahlak dersleri çıkaran özgün bir türün belirtilerini taşıyordu. "Prenses ve Nohut"ta aristokrat züppeliğine yöneltilen eleştiriyi, "Bülbül" de belirli çevrelerin gerçek sanatla ucuz kopyaları arasındaki nitelik farkını önemsememesinin yazarda yarattığı tepkileri, "İmparator'un Yeni Giysileri"nde hemen her yönetimde görülebilecek ucuz demagojilerin alaya alınmasını görmemek olanaksızdır. Andersen'in kimi masalları iyilik ve güzelliğin ergeç kötülüğü yeneceğine ilişkin bir güven duygusu taşırsa da, birçoğu derin bir kötümserlik ve mutsuz sonlar içerir. "Teneke Asker" sevginin her zaman karşılık bulamayacağının hüzün dolu bir anlatımıdır. "Küçük Kibritçi Kız"da yoksulluğun yarattığı acıklı son, kibritçi kızın ölürken gördüğü mutlu düşlerle daha da vurgulanır. Özel hayatının kişisel eksiklik duygularından kaynaklanan kimi karşılanamamış özlemlerini değişik biçimler içinde yansıttığı bazı masalları ise, ancak yetişkinlerin kavrayabileceği inceliklerle örülmüştür.

Yaşamda karşılaşılan gerçekleri herhangi bir yazarın imgeleminde yarattıklarından çok daha üstün tutan Andersen, bu anlayışıyla halk masallarına yeni bir tutum getirmiş, ayrıntıları kaçırmayan gözlem gücü ve günlük konuşma dilini masal diliyle çok iyi kaynaştırmasıyla yeni bir çığır açmıştır. Genellikle "peri masalı" diye adlandırılan tür onunla yeni bir anlam kazanmış, çocukların oyalandığı içi boş anlatılar olmaktan kurtulmuştur. Andersen yazdığı masallarla hemen her ülkeden değişik kuşaklardaki çocukların düş gücünü yaratıcı bir biçimde geliştiren, ilk edebiyat deneyimlerini sağlayan değerli bir "masal babası"dır.

• YAPITLAR: *Fodrejse fra Holmens Kanal til Østpynten of Amager i aarene 1828 og. 1829*, 1829, ("1828 ve 1829 Yıllarında Holmen Kanalından Amager Adasının Doğu Ucuna Bir Yürüyüş"); *Eventry*, 1835-1872 (Andersen' den Masallar); *Improvisatoren*, 1835; *O.T.*, 1836.

ANDERSON, Carl David
(1905)

ABD'li fizikçi. Pozitronu bularak karşı parçacıkların varlığını kanıtladı.

3 Eylül 1905'te New York'ta doğdu. İsveç kökenli bir ailenin çocuğuydu. Los Angeles Politeknik Lisesi'nden sonra 1924'te California Institute of Technology'ye girdi ve o günden başlayarak adı hep bu kurumla birlikte anıldı. 1927'de lisans derecesini

ABD Başkonsolosluğu yardımıyla

alan Anderson, lisansüstü çalışmalarını, 1923 Nobel Ödülü'nü almış olan R.A. Millikan'ın laboratuvarında yaptı. 1930 yılında doktora çalışmasını tamamladıktan sonra California Institute of Technology'deki deneysel fizik laboratuvarını yönetti. 1936'da V.F.Hess ile birlikte Nobel Fizik Ödülü'nü aldı, 1939'da profesör oldu.

Maddeyi oluşturan temel parçacıklardan her biri için doğada bir karşı parçacık vardır. Bilinen karşı parçacıkların ilki olan pozitronu, Anderson doktorasını aldıktan hemen sonra buldu. Pozitif elektron olarak da adlandırılabilen pozitronun bulunması, parçacık fiziğinde bir devrim sayılabilir; çünkü proton dışında bulunan ilk artı yüklü parçacık olan pozitron, gözlenen ilk karşı parçacıktır. Anderson bu buluşu, Millikan ile kozmik ışınların manyetik alan içindeki hareketlerini saptamak amacıyla yaptıkları bir deney sırasında gerçekleştirdi. İki fizikçi, kozmik ışınları oluşturan elektrik yüklü parçacıkların izlerini gözlemek için, Wilson'ın geliştirdiği bir sis odası kullanıyordu. Bu odadan geçen yüklü parçacık, yolunun üstündeki molekülleri iyonlaştırıyor ve böylelikle çevresindeki buharın suya dönüşmesini sağlıyordu. Çalışmalar sürerken Anderson, Wilson sis odasından geçirilen bazı kozmik ışınların, her bakımdan elektronlarınkine benzeyen, ancak manyetik alanlarda elektronların ters yönünde dönen izler bıraktığını gözlemledi. Bu ters dönüşlü izlerin birkaç açıklaması olabilirdi; izler ya düşük enerjili protonlardan ya da sis odasındaki saçılma sırasında ters yönde hareket eden elektronlardan kaynaklanıyordu. Eldeki verileri daha iyi açıkladığı için daha akılcı ve daha sağlam temelli gözüken varsayım ise, izlerin pozitif elektronlardan ileri geldiğiydi. Anderson, ancak ABD'li fizikçi Seth Henri Neddermeyer'in (1907) yardımıyla tüm diğer olasılıkları bir yana bıraktıktan sonra, gözlemlediği parçacığın pozitron olduğunu kabul etti. 2 Ağustos 1932 tarihli ünlü fotoğrafı, sis odasına yerleştirilmiş bir kurşun levhadan geçen bir pozitronu, bütün kuşkuları giderecek biçimde gösteriyordu.

Pozitron

1933 yılının ilkbaharında P.M.S.Blackett ve C.P.S. Occhialini, İngiltere'deki Cavendish Laboratuvarı'nda birbirlerinden bağımsız olarak aynı olayı gösteren sis odası fotoğrafları elde ettiler. Bu fotoğraflar, bir atom çekirdeğinin elektromanyetik alanıyla etkileşmesi sonucu, ışıktan bir pozitron-elektron çifti, başka bir deyişle madde yaratılabildiğini gösteriyordu. Ayrıca, Anderson'ın o zamana kadar dikkatini

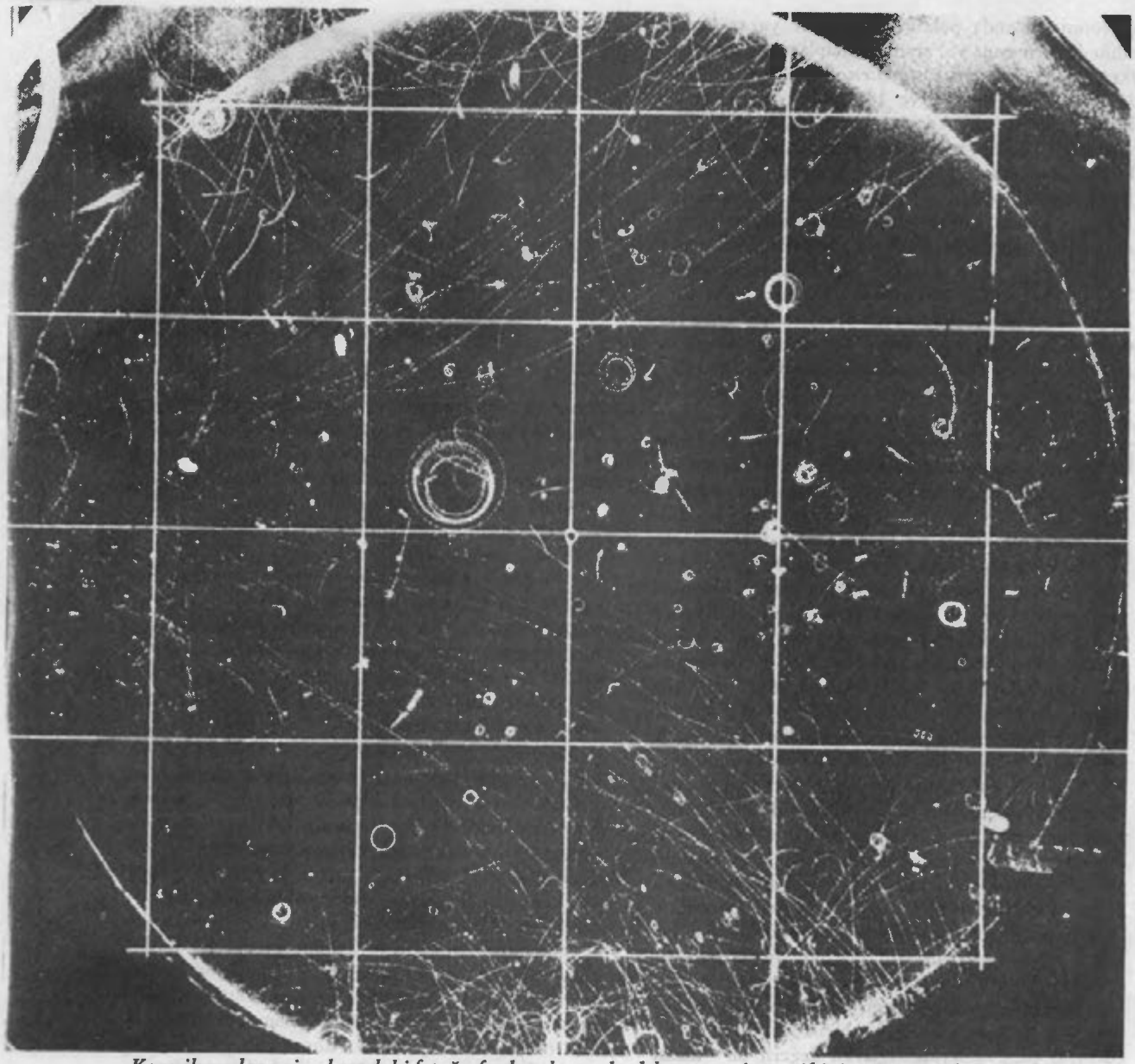

Kozmik ışınların sis odasındaki fotoğrafında çok sayıda elektron-pozitron çiftinin yörünge izleri görülüyor. 1932'de Anderson ile Millikan, pozitronu böyle bir sis odası fotoğrafından gözlemlediler.

çekmeyen bir olguyu farketmişlerdi: Anderson'ın pozitronu, Dirac'ın 1928'de elektronun göreli kuvantum-mekanik teorisiyle ortaya attığı parçacıktı. O zaman pozitron gözlenmemiş olduğu için, pek çok fizikçi Dirac'ın teorisini eksik bulmuştu. Anderson ve diğerlerinin daha sonraki çalışmaları, tüm kuşkuları giderecek biçimde, pozitronların yaratılması ve yokedilmesi için gerekli deneysel koşulları ortaya koydu.

Pozitron, elektronun karşı parçacığıdır. Bu iki parçacığın elektrik yükleri dışında bütün özellikleri aynıdır. Elektrik yükleri ise mutlak değer olarak eşit, fakat ters işaretlidir. Bir başka deyişle pozitron elektronun yük eşleniğidir. Bir pozitron ile bir elektron çarpıştığında her ikisi de yok olur ve ortaya yalnızca ışık çıkar. Bundan dolayı pozitron tek başına kararlı bir parçacık olmasına karşın, eninde sonunda maddeyi oluşturan elektronlardan biriyle çarpışıp yok olacağından, yeryüzündeki normal koşullarda varlığını pek uzun süre koruyamaz. Aynı biçimde, herhangi bir parçacık ile onun karşı parçacığının çarpışması sonucu, her iki parçacık da yok olarak madde tümüyle ışımaya ya da kuvantum teorisine göre foton diye adlandırılan parçacıklara dönüşür. Bazı özel durumlarda pozitron, hidrojen atomunda protonun oynadığı rolü kısa bir süre için oynayabilir ve elektronla sanki bir atom oluşturabilir. Pozitronyum diye adlandırılan bu "atom" uzun süre yaşayamaz ve her iki parçacığın da fotonlara dönüşüp yok olmasıyla son bulur.

► *Mezon*

1936'da, gene Neddermeyer'in yardımıyla, Anderson ikinci önemli buluşunu gerçekleştirdi. Bir protonun kütlesinin onda biri kadar, ya da 200 elektron kütlesinde, kısa ömürlü ($2X10^{-6}$ saniye) bir yüklü parçacığın kozmik ışınlar arasında bulunduğunu gözlemleyen Anderson, bu orta hacimli parçacıklara mezotron adını verdi. Bu ad sonradan kısaltılarak ◄

parçacıklara mezon denildi. Bulduğu bu parçacıkların, iki yıldan az bir süre önce H.Yukava'nın kuramsal olarak öne sürdüğü gibi, atom çekirdeğini bağlayan kuvvetli etkileşmeleri ileten parçacık olduğunu düşünüyordu. Yukava fiziksel etkileşmenin,, mikroskobik düzeyde etkileşen sistemlerin parçacık alışverişiyle oluştuğu görüşünü ortaya koymuştu. Yukava'nın bu görüşü, Newton'dan beri süregelen uzaktan etki eden kuvvet kavramını ortadan kaldırırken, yerine fizik felsefesi açısından çok daha doyurucu olan temel parçacık alışverişi düşüncesini yerleştiriyordu. Yukava bu düşünceyi atomun çekirdeğini bağlayan güçleri açıklamak için geliştirmişti. Çekirdekte bulunan nötron ve protonlar, mezon diye adlandırdığı parçacıkların alışverişiyle etkileşerek çekirdeğe kararlılık sağlayabiliyordu. Daha sonraları, Anderson'ın mezonunun "mü mezon" (*müon*), Yukava'nın mezonunun ise "pi mezon" *(pion)* olduğu anlaşılmış, 1961'de *müon*un kütle dışındaki bütün özellikleriyle elektrona benzediği gözlemlenmiştir.

• KAYNAKLAR: N.R. Hanson, *Concept of the Positron*, 1963, ("Pozitron Kavramı").

• BAKINIZ: BLACKETT, DIRAC, V.F. HESS, MILLIKAN, C.H. WILSON, YUKAVA.

ANDERSON, James
(1739-1808)

İngiliz iktisatçı. Tarımda yeni tekniklerin uygulanmasına öncülük etmiştir.

Edinburgh yakınlarındaki Hermiston'da doğdu. Genç yaşta ailesini yitirince çiftliklerinin yönetimini üstlendi. Tarım kimyası konusunda öğrenim görmüş olması, topraklarında yeni yöntemler uygulayarak başarılı sonuçlar almasını sağladı. 20 yaşındayken tekerleksiz, iki atlı bir saban icat etti. Bu saban günümüzde İskoç Sabanı olarak anılmaktadır. Daha sonra Aberdeenshire'a yerleşen Anderson, tarım alanında ileri teknolojilerin kullanılması konusunda yazdığı yazılarla ün kazandı. 1783'te Edinburgh'a yerleşti. Birçok kitap ve broşür yayımladı, gazete ve dergilere makaleler yazdı.

Anderson, yapıtlarında özellikle toprak mülkiyeti ve kiracılık ilişkilerini ele aldı. İngiltere tarımını yüksek gümrüklerle koruyan Tahıl Yasaları ile ilgili kitap ve makaleler yazdı. Anayurttan kolonilere göç, köleliğin sömürge ekonomilerine etkileri, bataklıkların kurutulması, mandıralar kurulması gibi konularla da ilgilendi. İskoç balıkçılarıyla ilgili bir de araştırması vardır. İktisadi görüşlerinde serbest ticaretten yana olmasına karşın, balıkçılık konusunda devlet korumacılığını savunmuştur.

1777'de yayımlanan *An Inquiry into the Nature of the Corn Laws, with a View to the New Corn Bill Proposed for Scotland* ("Tahıl Yasalarının Doğası Üzerine Araştırma, İskoçya İçin Önerilen Yeni Tahıl Yasası Üzerine Bir Görüş") adlı kitabında Tahıl Yasaları'nın yapısını inceleyen Anderson, bu kitapta ileri sürdüğü görüşlerle, Malthus ve Ricardo'nun geliştirdikleri rant kuramının da temellerini atmıştır. Rantı, verimli topraklar için doğanın bir armağanı olarak gören Anderson, rant ödemeleri nedeniyle verimli ve verimsiz topraklardan elde edilen kârın eşitlendiğini ileri sürmüştür.

• YAPITLAR (başlıca): *An Inquiry into the Nature of the Corn Laws, with a View to the New Corn Bill Proposed for Scotland*, 1777, ("Tahıl Yasalarının Doğası Üzerine Araştırma, İskoçya İçin Önerilen Yeni Tahıl Yasası Üzerine Bir Görüş"); *Observations on Slavery, with a View to its Effects on the British Colonies in the West Indies*, 1789, ("Kölelik Üzerine Gözlemler, Batı Hint Adaları'ndaki İngiliz Sömürgelerine Etkisi"); *A Calm Investigation of the Circumstances that have led to the Present Scarcity of Grain in Britain*, 1801, ("İngiltere'de Tahıl Kıtlığına Yol Açan Koşullara Bakış").

• BAKINIZ: MALTHUS, RICARDO.

ANDERSON, Lindsay
(1923)

İngiliz yönetmen, belge filmci, sinema eleştirmeni. "Özgür Sinema" hareketini yönlendiren yazılarıyla tanınmıştır.

Hindistan'da, Bengalore'de doğdu. Babası İngiliz ordusunda görevli bir subaydı. Ortaöğrenimini Cheltenham ve Oxford'da tamamladıktan sonra orduya girdi; II. Dünya Savaşı'na katıldı. Savaşın bitiminden sonra, 1947'de *Sequence* adlı sinema dergisini kurdu ve yönetti. 1951'de dergi kapanınca *Sight and Sound, The Times, The Observer* ve *New Statesman* adlı dergi ve gazetelerde sinema konusundaki kavgacı yazılarını sürdürdü. Yazar ve belge filmcisi olarak 1950'lerin "Özgür Sinema" hareketinin öncüsü oldu. Sinema konusundaki düşüncelerini gerçekleştirmek için filmler çekti.

Anderson sinema konusundaki çalışmalarına *Sequence* dergisindeki yazar ve yöneticiliğiyle başladı. Dergi, geleneksel İngiliz sinemacılığının alışılagelmiş tutumlarına karşı radikal bir karşı çıkışın düşünsel yapısını biçimlendirmeye çalışıyordu. Yine o yıllarda çeşitli endsütri kurumlarının desteğinde belgesel filmler çekmeye başladı. 1953 yılında çektiği ve sağır dilsiz çocukların eğitim sorunlarına eğilen *Thursday's Children* adlı filmi, yönetmene 1955 Oskar Ödülü'nü kazandırdı, ancak kısıtlı dağıtım yüzünden izleyicilere gereğince ulaşamadı. Bir süre reklam filmleri ve TV dizi filmleri de çeken Anderson, 1963'te ilk konulu filmi olan *This Sporting Life*'ı çekti. Bir sporcunun yaşlı bir dulla ilişkisini dile getiren bu film, eleştirmenlerin övgülerini kazandı.

Sinemaya olan katkısı, yönetmenliğinden çok İngiliz "Özgür Sinema" hareketini yönlendiren yazılarıyla beliren Anderson, özellikle kısa ve belgesel film yönetmenlerini etkiledi. Düşüncelerindeki kararlılık ve güçlü yapımcılarla uzlaşmayı sürekli reddetmesi ticari sinemada kendine yer yapmasını engelledi.

• YAPITLAR: *Meeting the Pioneers* (belgesel, 1948); *Idlers at Work* (belgesel, 1949); *Three Installations* (belgesel, 1952); *Let My People Go* (belgesel, 1961); *This Sporting Life* (1963); *The White Bus* (1967); *If...* (1968); *O! Lucky man* (1973).

ANDERSON, Maxwell
(1888-1959)

ABD'li oyun yazarı. Demokratik kurumları ve işleyişi yücelten, insanın özgürlüğünü vurgulayan oyunlar yazmıştır.

15 Aralık 1888'de Pennsylvania Eyaleti'nin Atlantic kentinde doğdu. Bir Baptist rahibi olan babasının sık sık yer değiştirmesi yüzünden ilk ve ortaöğrenimini değişik okullarda yaptı. 1911 yılında North Dakota Üniversitesi'nden mezun olup öğretmenliğe başladı. Daha sonra Stanford Üniversitesi'nde ders verdi; 1914'te master çalışmasını tamamladı. Bir yıl kadar öğretmenliği sürdürdükten sonra pasifist görüşlerinin sakıncalı bulunması yüzünden görevinden ayrılıp gazeteciliğe başladı. Görüşleri çalıştığı çeşitli gazetelerde de sorun yaratınca New York'a taşındı ve daha önceleri kimi şiirlerini yayımlayan *New Republic* adlı gazeteye girdi. *The Globe* ve *World* gazetelerinde çalıştı. 1920'lerde oyun yazarlığına başladı. 1933 Pulitzer Ödülü ile 1935 Tiyatro Eleştirmenler Birliği Ödülü'nü kazandı. 1946 yılında Columbia Üniversitesi onur doktoru unvanını aldı. Ölümüne yakın tiyatro çevrelerinden çekilen yazar, 28 Şubat 1959'da Conneticut Eyaleti'nde, Stanford'da öldü.

Maxwell Anderson'u oyun yazarlığına gazeteci meslektaşı Laurence Stallings teşvik etti. *White Desert* ("Beyaz Çöl") adlı oyunu arkadaşının çabalarıyla 1923 yılında sahnelenip olumlu eleştiriler alınca, Anderson gazeteciliği bırakıp kendini bütünüyle oyun yazarlığına verdi. Ertesi yıl Stallings ile birlikte yazdıkları *What Price Glory?* ("Şan Şeref Ne Pahasına?") büyük bir başarı kazandı. I. Dünya Savaşı'nı konu alan bu oyun, cephe gerisini ve askerlerin yaşamlarını çok çarpıcı ve gerçekçi bir biçimde yansıtıyordu. Oyun kısa sürede dünya çapında tanındı. Anderson, Stallings ile birlikte iki oyun daha yazdıktan sonra kendi başına ürün vermeye başladı. 1927 yılında sahnelenen ve ünlü Sacco ve Vanzetti davasını ele alan *Gods of the Lightning* ("Yıldırım Tanrıları") adlı oyunu, konunun gündemde olduğu o günlerde bütün dünyada büyük tartışmalara yol açtı. Sacco ve Vanzetti'nin önyargı, sınıfsal nefret, yasal yolsuzluklar ve rüşvet sonucunda ölüme mahkûm edildiğini öne süren bu oyun, "tümüyle yanlı olmak" la eleştirildi. Anderson 1930'larda birbiri ardından yazdığı tarihsel dramlar ve müzikal komedilerle ABD'nin en çok sözü edilen oyun yazarlarından biri oldu. II. Dünya Savaşı günlerinde yurtseverlik duygularını ön plana alan oyunlar yazdı. 1954'ten sonra yazdığı oyunlar Broadway sahnelerinde başarısız sonuçlar alınca, kendisini tiyatro çevrelerinden çekti; dikkatlerden uzak yaşamaya çalıştı.

Tiyatroyu kendi deyimiyle "demokrasinin tapınağı" olarak gören Anderson, tüm yazarlık yaşamı boyunca insan düşüncesini bu kurum aracılığı ile yüceltmeye çalışmıştır. Koşuklu oyun türünün Broadway sahnelerine yerleşmesini sağlamış, her biri ilgiyle karşılanan otuz altı oyun yazmıştır. Özgürlüğü ve inançlara bağlılığı hemen her oyununda öne çıkaran Anderson, 20. yy'ın ilk yarısında Amerikan tiyatrosuna kişilik getirmeye çalışan yazarlar arasında sayılmaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *White Desert*, 1923, ("Beyaz Çöl"); *What Price Glory?* (L. Stallings ile), 1924, ("Şan Şeref Ne Pahasına?"); *Gypsy*, 1929, ("Çingene"); *Elizabeth the Queen*, 1930, ("Kraliçe Elizabeth"); *Mary of Scotland*, 1933; *Valley of Forge*, 1934, ("Forge Vadisi"); *Winterset* 1935; *The Wingless Victory*, 1936, ("Kanatsız Zafer"); *The Masque of Kings*, 1937, ("Kralların Maskesi"); *High Tor*, 1937; *Key Largo*, 1939; *Joan of Lorraine*, 1946; *Anne of the Thousand Days*, 1948; *The Bad Seed*, 1954, ("Kötü Tohum").

ANDERSON, Philip Warren
(1923)

ABD'li fizikçi. Katılar fiziği alanında çalışmalar yaptı.

13 Aralık 1923'te Indianapolis'te doğdu. Harvard Üniversitesi'nden 1943'te elektronik-fizik dalında diploma, 1949'da da doktora aldı. Aynı yıl girdiği Bell Telephone Laboratories'de önce teknik eleman olarak çalıştı; ardından Teorik Fizik Bölümü'nün ve Fizik Araştırmaları Laboratuvarı'nın başkanlığını, 1976'dan sonra da kuruluşun danışmanlığını üstlendi. 1953-1954 arasında Tokyo Üniversitesi'nde manyetizma ve spektroskopi, 1967-1975 arasında Cambridge Üniversitesi'nde teorik fizik dersleri veren Anderson, 1976'da Princeton Üniversitesi'nde profesör oldu. Spektroskopi, manyetizma ve aşırı iletkenlik alanındaki çalışmaları nedeniyle, 1977 Nobel Fizik Ödülü'nü ABD'li J.H. van Vleck ve İngiliz N. Mott ile bölüştü.

Anderson'ın ilgi alanı, yoğunlaşmış madde, ferroelektrik ve ferromanyetizma olayları, manyetik rezonans, tayf çizgilerinin genişliği gibi olasılık problemleri, aşırı iletkenlik ve amorf madde yapısını kapsar. Ayrıca nükleer fizik, temel parçacıklar, nötron yıldızlar konularında çalışmış; 1979'dan başlayarak bilgi sistemleri fiziğine kuramsal ve deneysel düzeyde değerli katkılarda bulunmuştur. Önceleri gaz spektroskopisi alanında çalışan Anderson, moleküller arasındaki etkileşimin tayf çizgilerinin genişliği üzerindeki etkilerini açıklamıştır. Sonraki çalışmalarını metallerin mıknatıslanma özelliklerinin nedenleri üzerinde yoğunlaştırarak, metallerin kafes yapısı kusurları ile manyetizma arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Kusurlu yapılar ve katkı maddeleriyle elektron iletkenliği arasında ilginin kurulması, Bardeen, Schrieffer ve Cooper'ın aynı konudaki çalışmalarını tamamlayıcı niteliktedir. Bir süre İngiliz fizikçisi Josephson ile de çalışan Anderson, yalıtkan bir engelle ayrılmış iki aşırı iletken arasından elektrik akımının geçebileceğini doğrulayan "Josephson Olayı"

na benzer bir olayın akışkanlar için de geçerli olduğunu göstermiştir.

• YAPITLAR: *Concepts in Solids*, 1963, ("Katılara İlişkin Kavramlar").

• BAKINIZ: BARDEEN, L.N. COOPER, JOSEPHSON, SCHRIEFFER.

ANDERSON, Sherwood
(1876-1941)

ABD'li yazar. Roman ve öykülerinde insanların gündelik yaşamlarını zengin bir edebiyat malzemesi olarak kullanmıştır.

Ohio Eyaleti'nin Camden kasabasında doğdu. Düzenli bir işi olmayan babasının yedi oğlundan biriydi. Gençliği türlü sıkıntılar içinde geçti. Çocukluk günlerinden başlayarak ailesinin geçimine katkıda bulunabilmek için çeşitli işlerde çalıştı. 1896'da Chicago'ya gitti. 22 yaşında İspanyol-Amerikan Savaşı'na Küba'da görev yaparak katıldı. Askerden döndüğünde Wittenberg Akademisi'nde bir yıl kadar okudu. Daha sonra Chicago'da reklam metinleri yazarı olarak çalıştı. 1906'da Ohio'ya dönerek yaşamını işadamı olarak kazanmaya uğraştı. Bir yandan kurduğu boya fabrikasında çalışırken, bir yandan da edebiyat çalışmalarını sürdürdü. 1912'de ani bir kararla iş hayatını terketti, kendini bütünüyle edebiyata verdi. Harriet Monroe'nin *Poetry* dergisi çevresinde oluşan ve aralarında Dreiser, Sandburg, Hecht gibi sanatçıların bulunduğu "Chicago Grubu"na katıldı. Art arda yayımladığı roman ve öykülerle adını Avrupa'da da duyuran Anderson, 1921 yılında *The Dial* dergisinin koyduğu ödüllerin ilkini alan yazar oldu. Yaşamının son yıllarını Virginia'da geçirdi. 1941 yılında dışişleri bakanlığının Panama'ya düzenlediği gezide öldü.

Edebiyata oldukça geç başlayan Anderson, ilk yazılarını sosyal içerikli edebiyat anlayışını destekleyen *The Little Review*, *The Masses*, *Poetry* gibi dergilerde yayımladı. 1916 yılında Dreiser'in de yardımlarıyla bastırdığı ilk romanı *Windy McPherson's Son*, Amerika'nın tutucu Ortabatı yöresinden bir gencin babasına ve doğduğu küçük kasabanın değerlerine karşı çıkışını anlatıyordu. Anderson ancak 1919'da yayımladığı *Winesburg, Ohio* adlı romanıyla gerçek bir yazar olarak tanındı. Yine küçük bir Ortabatı kasabası insanlarının gazeteci gözüyle anlatıldığı bu romanında, yarışmanın ön planda olduğu bir toplumda yıkıma uğramış bireyleri konu ediyordu. 1920'lerde İngiliz romancısı D.H. Lawrence'ın büyük ölçüde etkisi altında kalan Anderson, cinsel arayışlar içinde yaşamın anlamını bulmaya çalışan insanların anlatıldığı *Many Marriages* ve *Dark Laughter* adlı romanlarını yazdı. Bu çalışmalarında esas olarak modern toplumların yaşam biçimlerindeki gerçekliği ortaya çıkarmaya uğraşıyordu.

Sherwood Anderson, iki Dünya Savaşı arasında Amerika'da ortaya çıkan ve insanların günlük yaşamlarını zengin bir edebiyat malzemesi olarak kabullenen kuşağın öncü yazarlarındandır. Gündelik dildeki şiirselliği ön plana çıkaran yalın üslubuyla Hemingway ve Faulkner gibi yazarları etkilemiştir.

• YAPITLAR: *Windy McPherson's Son*, 1916; *Marching Men*, 1917; *Winesburg, Ohio*, 1919; *Poor White*, 1920; *Many Marriages*, 1923; *Dark Laughter*, 1925; *Beyond Desire*, 1932; *Death in the Woods*, 1933.

ANDERSSEN, Adolf
(1818-1879)

Alman satranç oyuncusu. Satranç dünyasının en büyük kombinezon oyuncularındandır.

Breslau'da doğdu. Bu kentte matematik öğretmenliği yaptı. İlk kez yapılan uluslararası 1851 Londra satranç turnuvasında birincilik ödülünü kazandı. Bu başarıdan sonraki yıllarda Anderssen büyük bir hücum ve kombinezon oyuncusu olarak satranç dünyasına kendini kabul ettirdi. 1858'de, ünlü ABD'li satranççı Paul Morphy ile yaptığı maçı 3-8 kaybetti. 1866'da dünyanın ilk satranç şampiyonu Steinitz'le oynadığı maçta 6-8 yenildi. Anderssen 1867 Londra ve 1870 Baden-Baden turnuvalarında birinci oldu. Anderssen'in Dufresne ile olan "solmayan" (evergreen) ve Kizeritski ile olan "ölümsüz" (immortal) adlı oyunları satranç dünyasında gerçekleştirilen en büyük kombinezon oyunları olarak bilinmektedir.

Anderssen'in, satranç tarihine "ölümsüz oyun" adıyla geçen, zamanın güçlü ustalarından Kizeritski'ye karşı kazandığı oyun şöyledir (Londra, 1851):

Beyaz: Anderssen,		Siyah: Kizeritski			
1. e4	e5	11.g4	Af6	21.Axg7+	Şd8
2. f4	exf	12.h4	Vg6	22.Vf6+	Axf6
3. Fc4	Vh4 +	13.h5	Vg5	23.Fe7	mat
4. Şf1	b5	14.Vf3	Ag8		
5. Fxb5	Af6	15.Fxf4	Vf6		
6. Af3	Vh6	16.Ac3	Fc5		
7. d3	Ah5	17.Ad5	Vxb2		
8. Ah4	Vg5	18.Fd6	Vxa1+		
9. Af5	c6	19.Şe2	Fxg1		
10. Kg1	cxb5	20.e5	Aa6		

ANDRADE, Oswald de
(1890-1954)

Brezilyalı şair, oyun yazarı, romancı, eleştirmen. São Paulo Okulu olarak bilinen Modernleşme akımının öncülerindendir.

Oswald de Savsa Andrade, 11 Ocak 1890'da São Paulo'da doğdu. Zengin ve aristokrat bir aileden

geliyordu. Gençliğinde uzun süre Avrupa'da bulunduğundan Fransız ve İtalyan *Avant-garde* (öncü) edebiyat akımlarını tanıma fırsatını buldu. 1919'da São Paulo'ya döndü ve hukuk derecesi aldı. 1922'de São Paulo'da Semana de Arte Moderna'nın ("Modern Sanat Haftası") düzenlenmesine katıldı. Brezilya'da sanatçıların taklitçiliği bırakıp kendi üsluplarını geliştirebilmeleri amacıyla Avrupa *Avant-garde* akımının yapıtlarını yayımladı. Daha sonra *Antropofagia* olarak bilinen bir edebiyat hareketi oluşturdu. Modernleşme akımının bir yan grubu olarak oluşan bu hareket, kısa sürmekle birlikte Brezilya üzerine açtığı tartışmalarla etkili oldu. Edebiyat alanındaki yenileşmenin yanı sıra toplumsal bir değişmeyi de amaçlayan Andrade, 1931'de Komünist Partisi'ne katıldı. Umduğunu bulamadığını söyleyerek 1945'te partiden ayrıldı. 22 Ekim 1954'te São Paulo'da öldü.

Oswald de Andrade'nin edebi kişiliği, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Brezilya'da başlatılan *Modernismo* akımının içinde gelişti. Oswald de Andrade dışında, Màrio de Andrade, Carlos Drummond de Andrade ve Manuel Bandeira gibi yazarlar ve Lasar Segal ve Anita Malfatti gibi ressamlardan oluşan São Paulo Okulu'nun öncülük ettiği Brezilya *Modernismo*su, Avrupa *Avant-garde* akımının ve İtalyan Fütürizmi'ninetkileriyle ve ulusal bir Brezilya sanatı oluşturma amacıyla başlatılan bir kültür hareketiydi. Kültür alanındaki bu yenilikçi hareket, siyasal bir değişme ve ulusal bir canlanma isteğiyle birlikte gelişti ve Brezilya'da ulusal kültür öncülüğünün ancak modern yaşamın sorunlarını benimseyen *Avant-garde* bir hareket tarafından başarılabileceğini savundu. Taklitçi olmayan bir Brezilya kültürü oluşturma hedefi, São Paulo Okulu'nun bazı üyelerinde koyu bir milliyetçiliğe varmakla birlikte, Oswald de Andrade ve Màrio de Andrade gibi şair ve eleştirmenlerde Portekiz egemenliğinin engellediği ulusal bir kimlik arayışı olarak ortaya çıktı.

Oswald de Andrade, İtalyan Fütürizmi'nin de etkisiyle, São Paulo Okulu'nun Fütürist anlayış içinde yer aldığını savundu. "Geçmiş" kavramının, kırsal geri kalmışlığın, kalıplaşmış geleneksel biçimlerin ve taklitçiliğin; "gelecek" kavramının ise çağdaşlaşma umudunun bir simgesi olduğunu ileri sürdü. Andrade, eski toplumsal değerlere karşı değişimi, eski şiirdeki kalıplaşmaya karşı serbest şiiri, "doğru Portekizce"ye karşı günlük konuşma dilini savundu. Yapıtlarında, eski değerlerin parodi ve taşlama türünde eleştirisini benimsedi. 1924'te yayımlanan, *Memòrias Sentimentais de João Miramar* adlı romanı bu türün bir örneğidir. Andrade, bu romanında, São Paulo'daki yaşamının değişik görüntülerini vererek sinematografik bir teknik kullandı. 1925'te yayımlanan "Pau-Brasil" adlı edebiyat manifestosunda, Brezilya'nın kültür mirasına bilinçli bir sahip çıkışın gerekliliğini vurguladı ve ilkel yerel kültürün anlatım tarzına dönüşü savundu. Bununla birlikte, Brezilya gerçekliğini geri kalmış köylülükle özdeşleştiren bir anlayışın karşısında olmaya da özen gösterdi. Ulusal kültürün yalnızca yerel bir halk kültürünün canlanışı olarak değil, modern bir Brezilya düşüncesiyle birlikte gelişebileceğini savundu. Sağlığında, edebiyat alanındaki yapıtlarından çok radikal fikirleri ve kavgacı kişiliğiyle tanınan Andrade, ölümünden sonra romanlarının, özellikle de *Memòrias Sentimentais de João Miramar*'ın özgün üslubuyla ilgi topladı.

Andrade'nin katkılarıyla zenginleşen São Paulo Okulu, Güney Amerika edebiyatına yeni bir soluk getirmiş ve Pablo Neruda ve Octavio Paz gibi şairlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Memòrias Sentimentais de João Miramar*, 1924; *Pau-Brasil*, 1925.

• KAYNAKLAR: J.Franco, *The Modern Culture of Latin America*, 1967; D.P.Galagher, *Modern Latin American Literature*, 1973.

ANDRAE, Walter
(1875-1956)

Alman (FAC) mimar arkeolog, müzeci. Mezopotamya arkeolojisine katkıda bulunmuştur.

18 Şubat 1875'te Leipzig'de doğdu, 28 Temmuz 1956'da Berlin'de öldü. Babası yüksek yapı danışmanı idi. Liseden sonra Dresden Yüksek Teknik Okulu'nda mimarlık ve mühendislik eğitimi gördü. Andrae 1899 yılında Koldewey kendisini Babil ekibine çağırdığında, sağlam bir mimarlık eğitimi görmüş 23 yaşında genç bir uzmandı. Bu ekiple birlikte 1899-1903 arasında Babil, 1902-1903 arasında Fara ve Abu Hatab; Hatra ve Kar-Tikultu Ninurta kentlerinde kazılar yaptı. 1903-1914 arasında Asur'daki Alman kazılarını yönetti. Bu kazılarda dönemin en ileri tekniklerini uyguladı. Kalıntıları bulundukları ortamdan koparmadan, tüm ayrıntılı bilgilerle tespit edilmesini sağladı. Tabakaların tarihlendirilmesini yaptı. Bu çalışmalara paralel olarak tüm Mezopotamya'yı araştırdıktan başka Mısır, Küçük Asya ve Hindistan'da, İndus ve Ganj nehirleri arasında tetkik gezileri yaptı.

I. Dünya Savaşı'nda Fransa'da ve doğu cephesinde savaşan Andrae, 1921'de Berlin Müzesi'nin Eski Ön Asya Bölümü Müdürü oldu. Bu yıllarda, Alman kazılarının sonuçlarının yayımlanması çalışmasına hız verdi. Yayınları Mezopotamya arkeolojisine, dilbilimine ve yapı tekniğine yeni ufuklar açtı. Yayınlarında, döneminin fotoğrafla tespit olanaklarının kısıtlılığını kuvvetli desen ve suluboya ile gidererek kazı buluntularını tüm zenginliği ile tanıttı. Buluntulara yorum getirdi. Pek çok yapı için rekonstrüksüyon denemeleri yaptı; bu konuda öne sürdüğü teklifler günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

1928'de Berlin Müzesi'nin Ön Asya Bölümü müdürlüğüne getirildi. O güne değin müzenin bodrum katında sıkışık bir durumda olan Ön Asya Bölümü'ne Berlin Müzesi'nin yeni yapısında seçkin bir yer ayrılmasını sağladı; bunu planlayarak, yapımını gerçekleştirdi. Böylece Ön Asya Bölümü'ne ait salonlarda kazı buluntularının gün ışığına çıkarılmasını başardı. Babil İştar kapısı ve tören yolunu, Asur Part Sarayı'nın ön avlu cephesini canlandırdı. Zincirli kenti kale kapısını orjinal ölçütlerine göre yeniden inşa etti. Dağınık Uruk buluntularını bir araya getirerek mozaik süslü yapı cephesini yeniden kurdu.

Resim 44
ANDREA del CASTAGNO Kutsal Üçlü'nün Aziz Gerôme'a Görünmesi,
(SS. Annunziata-Floransa, İtalya)

Resim 45
ANDREA del CASTAGNO Davud,*(Ulusal Sanat Galerisi, Washington, ABD)*

Resim 46
ANDREA del CASTAGNO Son Yemek, *(Sta. Appolonia-Floransa, İtalya)*

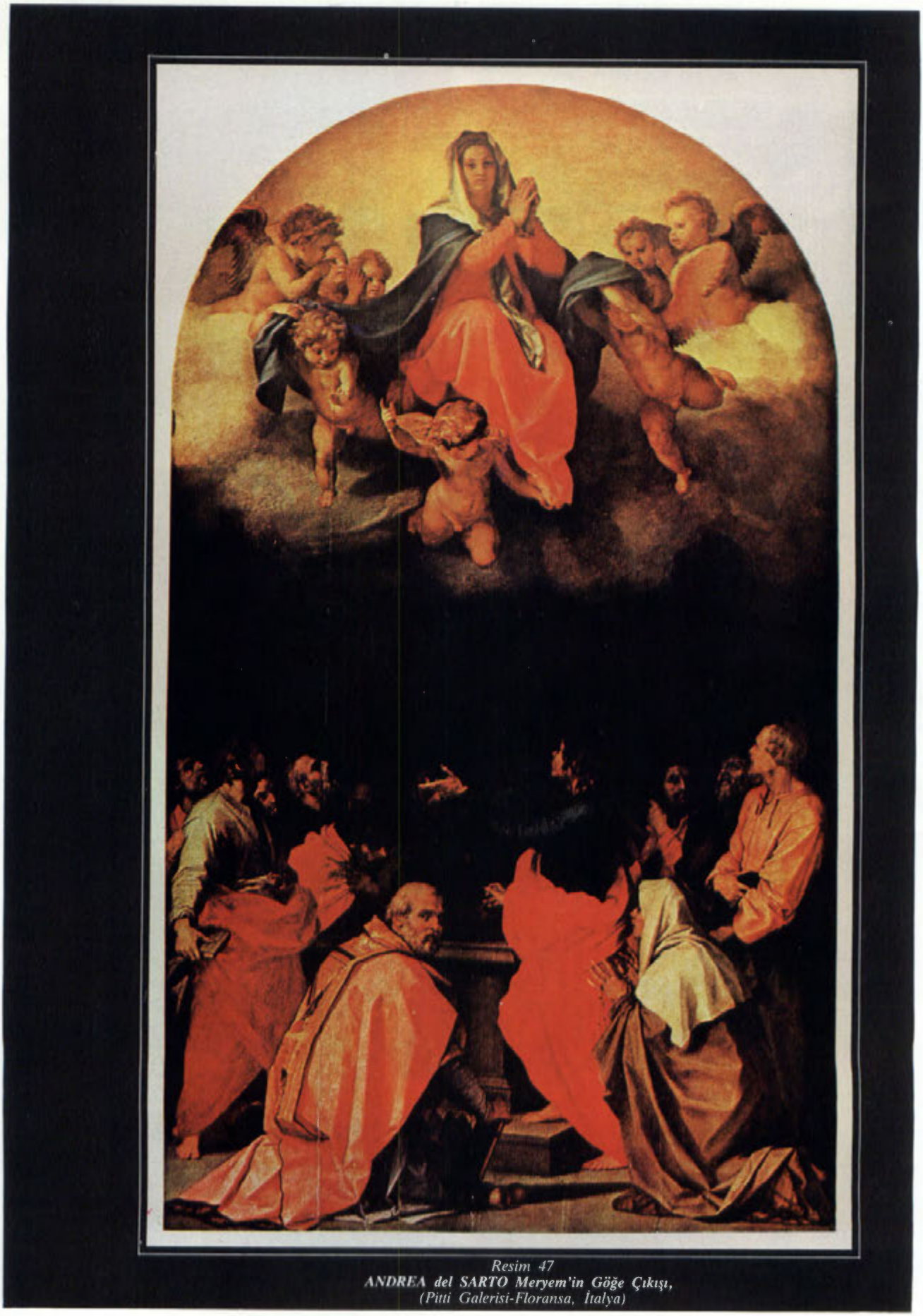

Resim 47
ANDREA del SARTO Meryem'in Göğe Çıkışı,
(Pitti Galerisi-Floransa, İtalya)

Resim 48
***ANTHEMIOS ve ISIDOROS** Ayasofya (İstanbul)*

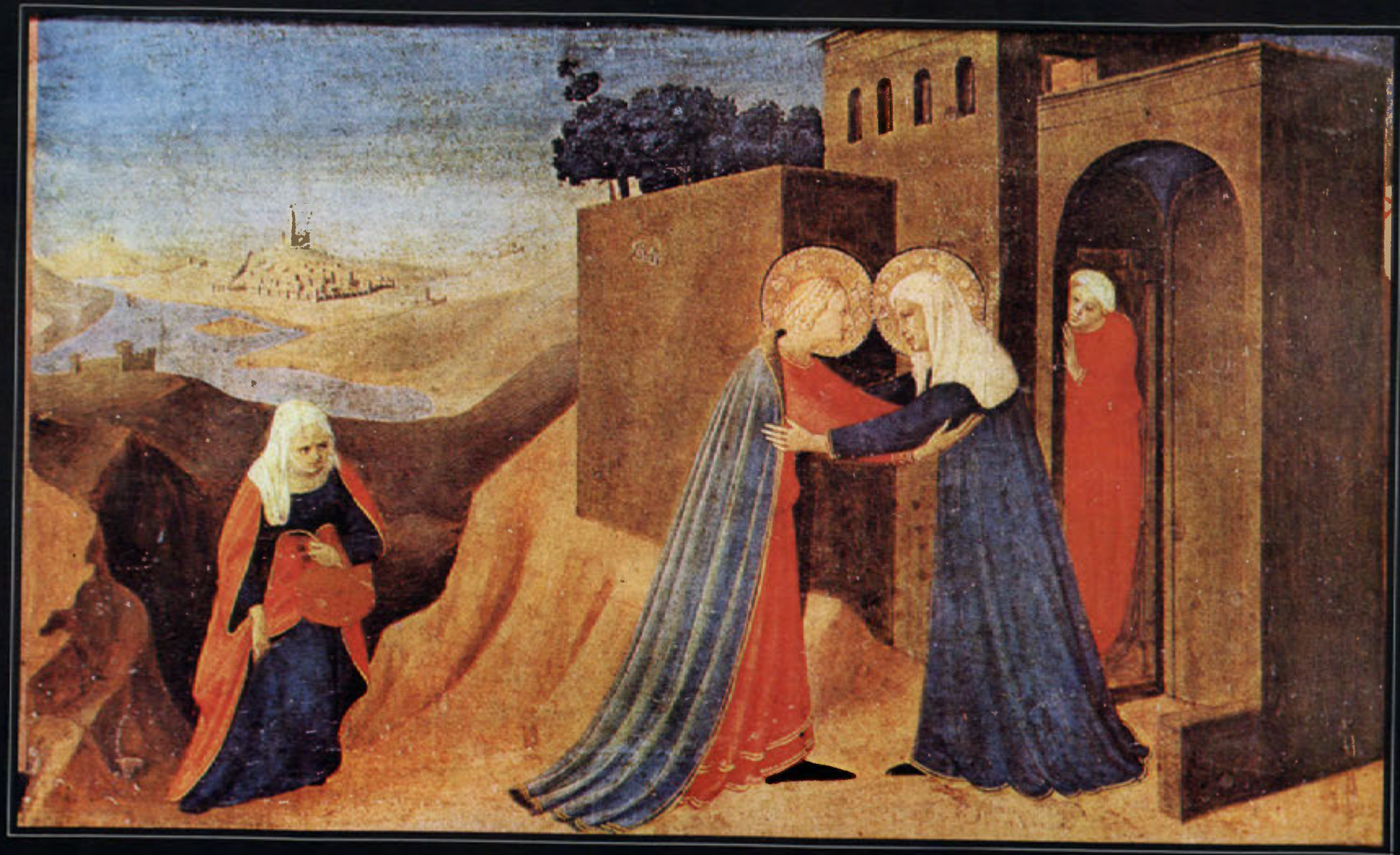

Resim 49
***Fra ANGELICO** Ziyaret, (Diocesan Müzesi-Cortona, İtalya)*

Resim 50
***Fra ANGELICO Çarmıhtan İndirme**, (San Marco Müzesi-Floransa, İtalya)*

Resim 51
***ANTONELLO DA MESSINA** Muştu, (Ulusal Galeri-Palermo, İtalya)*

Andrae bu çalışmaları ile müzecilik alanında büyük hizmet vermiştir.

Andrae, bu yıllarda da, yayın çalışmalarını sürdürmüştür. Berlin Müzesi'nin yıllıklarında, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* ve *Zeitschrift für Assyriologie* dergilerinde makaleleri çıkmıştır. 1953-1956 yılları arasında Asur kazılarına ilişkin çalışmalarını, *Die Wohnhaeuser* ("Evler"); *Graeber und Grufte* ("Aile Mezarları"); *Die Palaste* ("Saraylar"); *Die Heiligtümer des Gottes Assur und der Sin-Şamos Tempel* ("Asur Tanrısı'nın Mabedi ve Sin-Şamos Tapınağı") başlıkları altında dört cilt halinde yayımlamıştır. Tüm bu çalışmalarından ötürü, Andrae ile Asur adları birlikte anılır. 1923 yılında, Berlin Teknik Üniversitesi'nde yapı tarihi kürsüsüne profesör oldu ve bu görevi 1951'de emekli oluncaya değin sürdürdü. Bu görevindeki başarılarından dolayı, Berlin Teknik Üniversitesi şeref senatörü seçildi ve Alman Cumhuriyeti'nin liyakat madalyası ile ödüllendirildi.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ön Asya'da çalışan Alman ekipleri için vazgeçilmez bir danışman olan Andrae, ölümüne dek Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün merkez idare kurulunda çalıştı. 1926'da yapı tarihini araştıran bir kurum olan Koldewey Derneği'ni kurdu ve dört yıl müdürlüğünü yaptı. Alman Doğu Cemiyeti'ni yönetti.

Andrae, gerek kazılarıyla gerekse yayınlarıyla Mezopotamya, özellikle de Asur arkeolojisi alanında kalıcı izler bırakmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Hatra*, 1908-1912; *Der Anu-Adad Tempel in Assur*, 1909, ("Asur'daki Anu-Adad Tapınağı"); *Die Festungswerke von Assur*, 1913, ("Asur'daki Kaleler"); *Die Stelenreihen in Assur*, 1913, ("Asur'daki Mezar Taşları"); *Die Archaischen Ischtar-Tempel in Assur*, 1922, ("Asur'daki Arkaik İştar Tapınağı"); *Farbige Keramik aus Assur*, 1923, ("Asur'da Renkli Çömlekçilik"); *Hethitische Inschriften auf Bleistreifen aus Assur*, 1924, ("Asur'da Kurşun Levhalar Üzerindeki Hitit Yazıtları").

• KAYNAKLAR: E.Heinrich, *Welt des Orients*, 1957; E. Kühnel, *Berliner Museen*, 1956-1957; A. Parrot, *Syria*, 1957; E. Weidner, *Archiv für Orientforschung*, XVIII, 1957.

• BAKINIZ: KOLDEWEY.

ANDRASSY, Gyula
(1823-1890)

Macar devlet adamı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kurulmasında ve Avusturya-Alman ittifakının sağlanmasında önemli katkısı olmuştur.

Kassa'da (Çekoslovakya'da Kosice) doğdu, Volosco'da (Yugoslavya'da İstria) öldü. Soylu bir aileden geliyordu. Gençliğinde ılımlı reformist Stephen Szechenyi'yi destekledi. Daha sonra radikal eğilimli Macar Reform Partisi'ne üye oldu. Parti başkanı Lajos Kossuth, Avusturya'nın Macaristan'ı denetimi altına almak istemesine karşı çıkıyor, milliyetçi bir siyaset izliyordu. Andrassy, 1847'de Macar Millet Meclisi'ne girdi. 1848-1849'da Avusturya'ya karşı ayaklanma hareketinde bir tabura komuta etti. Macaristan'ın yenilmesi üzerine ülke dışına kaçarak Paris ve Londra'da yaşadı. Ölüme mahkûm edildi. 1850'lerin ortalarında Macaristan ve Avusturya'nın uzlaşmasının gerekliliğini savunmaya başladı. 1857'de affa uğrayarak ülkesine döndü. Liberaller'e katıldı. Francis Deak ve Beust ile birlikte, 1867 Avusturya-Macaristan Uzlaşması'nın hazırlanmasına ve uygulanmasına katkıda bulundu. Bu antlaşmayla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kurulmuş oluyordu.

Andrassy, yeni Macar hükümetinde başbakan ve savunma bakanı oldu. Avusturya ile sürdürülen anayasal tartışmalarda önemli rol oynadı. Macaristan'ın toprak bütünlüğünün Ruslar'ca desteklenen Slav azınlıklar tarafından tehdit edildiğini düşünüyor ve Rusya'nın Balkanlar üzerindeki bazı isteklerinden kuşku duyuyordu. Bu tehlikeleri önleyebilmek amacıyla Almanya-Macaristan ilişkilerini güçlendirmek için çalıştı. Rusya karşısında Almanya'yı bir denge öğesi olarak gördü. Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması düşüncesine karşı çıkarak, bunun ancak Slavlar'a yarar sağlayacağını ileri sürdü.

1870-1871 Fransız-Alman savaşında Avusturya-Macaristan'ın tarafsız kalması için çalıştı. 1871'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dışişleri bakanı oldu. İmparatorluğun uluslararası konumunu güçlendirmek için çalıştı. 1872'de, Üç İmparator Zirvesi'nin toplanmasına önayak oldu ve burada Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki çıkarlarının korunması için Rusya ile anlaşmaya varıldı. 1878 Berlin Kongresi'ne Avusturya-Macaristan başdelegesi olarak katıldı. Hem imparatorluk içindeki Slav nüfusun artışını engellemek, hem de 1875'de başlayan Balkan bunalımında Rusya'nın tek başına yarar sağlamasını engellemek için kongrede Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek'i almasını onayladı. Yayılma siyasetinin ülke içinde yarattığı hoşnutsuzluk üzerine, istifa etmeye karar verdi. 1879'da görevden ayrılışından bir gün önce Almanya ile Avusturya-Macaristan arasında işbirliği sağlayan İkili İttifak Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma iki büyük güçü I.Dünya Savaşı sonuna değin birbirine bağlıyor ve her iki ülkenin dış politikaları açısından bir dönüm noktası niteliği taşıyordu. Andrassy, dışişleri bakanlığından ayrıldıktan sonra ölümüne değin Macaristan Meclisi'nde görev yaptı. Kendisiyle aynı adı taşıyan küçük oğlu Avusturya-Macaristan'ın önemli siyasi önderlerinden olmuştur.

• BAKINIZ: DEÀK, KOSSUTH.

ANDRÉ, Yves Marie
(1675-1764)

Fransız düşünür. Orta Çağ felsefe geleneğine karşı çıkarak Descartes ve Malebranche'ın geliştirdiği akılcı öğretiyi benimsemiştir.

Châteaulin'de doğdu, Coen'de öldü. Quimper'de başarılı bir öğrenci olarak öğrenimini bitirdi. Cizvitler'le kurduğu arkadaşlık sonucu manastıra girdi. Bu davranışının çevresinde büyük tepki yaratmasına karşılık kendini tanrıbilim çalışmalarına verdi. 1706'da papaz oldu. Paris'e gitti, orada çağın ünlü Descartesçı bilgesi Malebranche ile tanıştı. Malebranche'ın etkisiyle Descartes felsefesini öğrendi. Bu davranışı, Descartes felsefesini imana ve *İncil*'in benimsediği ilkelere aykırı bulan Cizvitler tarafından tepkiyle karşılandı. Bir süre sonra La Fléche'e gönderildi. Bu, tanrıbilim öğrenimini sürdürme görünümü altında onu Descartesçı felsefe çevresinden uzaklaştırma amacını güdüyordu. La Fléche'de bir süre kaldıktan sonra; papazlık için gerekli eğitimi bitirmek üzere başka yerlere gönderildi. 1709'da Amiens Koleji'nde felsefe okutmakla görevlendirildi, daha sonra Rouen Koleji'ne atandı. Öğrencilerine Descartes felsefesinin görüşlerini aşılamaya çalıştığı savıyla suçlandı, kamu önünde düşüncelerini değiştirdiğini söylemeye cezasına çarptırıldı. İsteneni yerine getirince başka yerlerde görevlendirildi. Amiens'te Cizvitler'in görüşlerini eleştiren bir kitabı nedeniyle yargılandı. Bastil zindanına atıldı. Bir süre sonra, kötü koşulların etkisi altında yazdığı bir mektupla bağışlanmasını diledi. Cezası bağışlanınca Rouen'deki görevine döndü. Sonra Coen'e gitti; burada 38 yıl matematik okuttu. 1726'da Bilim ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyesi oldu. Çalışkanlığı, bilgisinin genişliği nedeniyle içinde Fontenelle'in de bulunduğu, yeni bir çevre oluşturdu. Cizvitler'in baskısı azalmaya başlayınca, Rouen parlamentosunca kendisine yardım edildi, geçimi sağlandı.

André, felsefeye Platon ve Augustinus'u derinlemesine incelemekle girdi. Sonra Descartes ve Malebranche'ın görüşlerini benimsedi, özellikle Descartes felsefesinin Hıristiyanlık'a ve akla en uygun bir düşünce çığırı olduğunu ileri sürdü.

André'ye göre, insan, ruh ile gövdeden kurulu bir varlıktır. Ruh gövdeye bağlı değildir, bağımsızdır. Ahlakın kaynağı gönüldür, bu nedenle kişinin alçakgönüllü olması gerekir. Başkalarının yaptıkları iyilikleri unutmamak kendi yaptığı iyilikleri anmamak, yüze vurmamak ahlakın başlıca kuralı olmalıdır.

Aşk iki türlüdür, birincisi ödev, görev, ikincisi duygulardan oluşur. Ödev ve görev aşkı kişiyi toplum kurumlarıyla, duygulara bağlı aşk ise kendi özel eğilimleriyle yüz yüze getirir.

Metafizik üç ayrı konuyu işleyen, üç bölümden oluşan bir bütündür.

a) Bilgi ilkeleri,
b) Tanrı,
c) Ruh

André bu üç konuya Descartesçı bir görüşle yaklaşır, akıl ilkelerine dayalı bir çözüm getirir. Ruh konusunda, daha çok Malebranche'ın düşüncelerini benimsediği görülür.

Güzellik, yapısı, niteliği bakımından üç türlüdür:

a) Özlü güzellik: Bu tür güzellik, kendi başınadır, başka bir kuruma bağlı değildir. Bütün nitelikleri kendi varlığı içindedir.

b) Doğal güzellik: Bunun kaynağı tanrısal güçtür, insanla bağlantılı değildir, kendi başına bir varlıktır.

c) İnsan güzelliği: Bu öznel güzelliktir. Özdekte bulunduğu için kavranabilir niteliktedir.

Duyulur güzellik, görülen, kulağa hoş gelen, yaşanan güzelliktir. Kavranabilir güzellik ise kişinin ahlak ve ruh yönüyle bağlantılıdır. Güzelliğin her türü düzen, birlik ve uyum sağlamaya yarar.

André güzellik konusunu içeren görüşleriyle etkili olmuş, özellikle sanat yapıtlarının değerlendirilmesinde duyu verilerine önem veren düşünceleri, bu konuda çalışanlara ışık tutmuş, estetiğin bağımsız bir bilim dalı olmasına öncülük etmiştir.

- **YAPITLAR:** *Les oeuvres de Pére André* ("Andre'nin Yapıtları"), 1766; *Metaphysicę Sive Theologica Naturalis* ("Metafizik veya Doğanın Teolojisi"); *Vie de Malebranche, Prêtre de l'Oratorie, avec l'Histoire.*
- **BAKINIZ:** DESCARTES, MALEBRANCHE.

ANDREA DEL CASTAGNO
(? -1457)

İtalyan ressam. 15.yy Floransa sanatının gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir.

Floransa yakınlarındaki Castagno köyünde 1421'de doğduğu sanılmaktadır. 14 Ağustos 1457'de Floransa'da vebadan öldü. Yaşamının özellikle ilk yılları ve eğitimi üstüne bilgi yoktur. Kimi kaynaklarda doğum yılının 1423, doğduğu yerin ise Corella olduğu ileri sürülür; ancak belgelere göre bu olasılıklar zayıftır.

Castagno'nun bilinen ilk çalışması Palazzo del Podesta'nın önyüzündeki fresklerdir. Bunlarda, 1440'ta Cosimo Dükü'ne karşı ayaklandıkları için başaşağı asılarak cezalandırılmış kişiler gösterilmiştir. Castagno'ya takılmış olan "Andreino degli Impiccati" (Asılmış Adamların Andreası) adı da, büyük bir olasılıkla, ayaklanmadan hemen sonra yapılan bu fresklerden kaynaklanır. Castagno, bu ürünü ortaya koyduğunda en çok 19 yaşındaydı. Sonradan tahrip edilen bu freskler, sanatçının daha o zaman duvar resminde ustalaşmış olduğunu göstermektedir. Üslup ve yapıtlarındaki bu hızlı gelişim ve olgunluk aşamasına daha geç yaşlarda ulaşmış olacağı düşüncesi, araştırmacıları bir süre yanıltmış, doğum yılının 14.yy sonlarında olduğu sanılmıştır.

Castagno, 1442'de, tanınmamış bir ressam olan Francesco da Faenza ile birlikte, Venedik'teki San Zaccaria Kilisesi'nde yer alan San Tarasio Şapeli'nin tavan fresklerini yaptı. Bu fresklerin büyük ölçüde

Castagno'nun ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Figürlerin serbestçe yerleştirilmesi ve güçlü görünümleri, Donatello'nun heykellerini andırır. Işık kullanımındaki ustalık, yetkin bir plastik etki oluşturmuştur.

Sanatçının 1443'te Floransa Santa Maria degli Angeli Kilisesi için yaptığı *Çarmıha Geriliş* freski, daha olgunlaşmış bir üslubun ürünüdür. Yivli sütunların oluşturduğu çerçeve ve figürlerdeki güçlü plastik etki, Masaccio'nun *Kutsal Üçleme*'sinin etkilerini yansıtmaktadır.

Yaklaşık bir yıl sonra, Castagno, Floransa Katedrali için *Çarmıhtan İndiriliş* vitrayının taslağını hazırladı. Paolo Uccello ve Donatello gibi sanatçıların etkisi, bu yapıtta da, figürlerdeki hacim ve derinlik duygusunda belirir. Ölü İsa ile dikey bir figür olarak gösterilen Meryem, dengeli bir kompozisyon oluşturmuştur.

Castagno, 1445-1450 arasında, Sant'Apollonia Manastırı'nın yemekhanesinde yer alan bir dizi fresk üzerinde çalıştı. Kuvvetle vurgulanmış çizgilerin dengeli bir komposizyon oluşturduğu bu fresklerin taslakları, kırmızı bir boya maddesi olan *sinopia* ile doğrudan doğruya sıva üzerine çizilmiştir. Bu taslaklar hem Castagno'nun canlandırdığı sahneler için başvurduğu etkileyici, çarpıcı çizim tarzını ortaya koymakta, hem de kullandığı teknikleri, çalışmanın geçirdiği aşamaları göstermektedir. Yemekhanenin arka duvarında, *İsa'nın Acıları* adlı, birbirine bağlı üç sahneden oluşan bir fresk yer alır. Ortadaki *Çarmıha Geriliş* sahnesi, iki yandaki *Yeniden Diriliş* ve *Mezara Yerleştirme* sahnelerine göre egemen bir konumdadır. Sahnelerin bu biçimde yerleştirilmesi, *İncil*'de anlatılan olayların kronolojisine uymadığı halde, Rönesans döneminde yaygınlıkla yeğlenmişti.

Aynı yemekhanede, duvarın daha aşağı bölümünde boydan boya uzanan *Son Akşam Yemeği* freski ise, Castagno'nun ustalık yapıtı sayılır ve yapıldığı dönemde coşkuyla karşılanmıştır. Freskte, İsa ve havariler, uzun bir masa boyunca oturmuş olarak gösterilmektedir. Masanın arkasında yer alan duvar, çeşitli renk ve desenlerde büyük mermer kaplamalarla doludur. Öbür mimarlık öğeleriyle birlikte bunlar, İsa ve havarilerinin görünümün bütününde ağırlık kazanmalarını ve odak oluşturmalarını engeller. Yalnız, masanın izleyiciye dönük yanında tek başına oturan muhbir Yuda, dikkatin üzerinde yoğunlaştığı bir konuma yerleştirilmiştir. İsa'nın, içlerinden birinin ertesi gün onu ele vereceğini açıkladığı bu dramatik anda, havarilerin her biri bir hareket halinde donup kalmış gibidir. Oysa Yuda, olağan bir şekilde yemeğine devam etmektedir.

Genel olarak, Castagno'nun Sant'Apollonia Manastırı'ndaki yapıtları Masaccio'nun üslubuna yakındır; bu çalışmalarda, anatomi, perspektif gibi, o dönemde özellikle önem verilen bilimsel bilgilerden yararlanılmıştır. Bununla birlikte Castagno, çizim tarzındaki güçlülük duygusuyla, hareket öğesine ve dramatik sahnelemeye verdiği ağırlıkla seçkinleşir.

1450'lerde, Castagno'nun üslubu Masaccio'dan uzaklaşmaya başladı ve Donatello'nun daha duygusal üslubuna, doğrudan bir anlatıma yönelik çizgiselliğine yaklaştı. Sanatçı, aynı zamanda, Uluslararası Gotik'in dekoratif özelliklerine yer verdi. Bu hızlı değişim, büyük bir olasılıkla 1449-1450 arasında yapılmış olan *Meryem'in Göğe Yükselişi* freskiyle başlamıştır. Bu yapıt, yumuşak ve lirik anlatımıyla tanınır; II. Dünya Savaşı sırasında, Berlin'de kaybolmuştur.

Castagno'nun 1450'lerde, Lagnaia'daki Villa Carducci için yaptığı *Ünlü Kişiler* dizisi, *Adem ve Havva* ve *Taç Giymiş Meryem*, nişler içinde gösterilen heykelsi figürleriyle, sanatçının üslubundaki Uluslararası Gotik ve Donatello etkilerinin en belirgin örneklerindendir. Santa Maria degli Angeli için 1453'te yapılan ve bugün Sant'Apollonia'da bulunan ikinci bir *Çarmıha Geriliş* freski ve SS.Annunziata'daki *Aziz Jerome ve İki Azize Üçlemesi* ile *Aziz Julian ve Kurtarıcı* adlı fresklerde de bu üslup, yetkin bir düzeye ulaştırılmıştır.

Castagno, önceleri, Masaccio'nun etkisiyle ışık kullanımına önem vermiş, inandırıcı ve usla kavranabilir bir espas etkisi oluşturmuştur. Daha çok Donatello'ya yaklaştığı son yıllarında ise güçlü bir anlatıma ve duygusallığa ulaşmaya çalışmıştır. Her iki döneminde de görülen enerjik, gerilimli çizgiler ve dolaysız, adeta katı bir anlatım tarzı, sanatçının yapıtlarına ve üslubuna özgün bir hava kazandırmaktadır. Castagno Floransalı heykelci ve ressamların figürlerindeki canlı, dinamik özellikleri yetkinlikle koruyup sürdürerek, 15. yy'da Padova ve Ferraralı sanatçıları, özellikle Floransalı ressamların hemen tümünü büyük ölçüde etkilemiştir.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Çarmıha Geriliş*, 1443, (Santa Maria degli Angeli, Floransa); *Çarmıhtan İndiriliş* (Vitray taslağı), 1444, (Floransa Katedrali); *Pietà, İsa'nın Acıları, Son Akşam Yemeği*, 1445-1450 (Sant'Apollonia Manastırı); *Genç Davut*, 1445-1450, (Ulusal Galeri, Washington D.C); *Meryem'in Göğe Yükselişi*, 1449-1450, (S.Miniato fra le Torri, Floransa); *Ünlü Kişiler, Adem ve Havva, Taç Giymiş Meryem*, ykş. 1450, (Sant'Apollonia, Floransa); *Çarmıha Geriliş*, ykş. 1453, (Sant'Apollonia, Floransa); *Aziz Jerome ve iki Azize Üçlemesi, Aziz Julian ve Kurtarıcı*, ykş. 1455, (SS.Anunziata, Floransa).

- **KAYNAKLAR:** A.M.Fortuna, "The Earliest Works of Andrea del Castagno, *Art Bulletin*, XLI, 1959; G. Poggi, "Della data di rascita di Andrea del Castagno", *R.Visita d'Arte*, XI, 1929; M. Salmi, *Andrea del Castagno*, 1961.

- **BAKINIZ:** DONATELLO, MASACCIO, UCCELLO.

ANDREA DEL SARTO
(1486-1530)

İtalyan ressam. Fra Bartolomeo ile birlikte Floransa Geç Rönesansı'nın en büyük ustalarından ve Toskana Manyerizmi'nin başlatıcılarındandır.

Floransa'da doğdu. İtalyanca'da terzi anlamına gelen "Sarto" soyadı, babası, Angelo di Frances'in mesleğini belirtir. Yedi yaşındayken bir kuyumcunun yanına verildi. Daha sonra, üç yıl bir ressamın yanında çalıştı. Çıraklık dönemini ressam Piero di Cosimo'nun yanında bitirdi.

Vasari, 1508'de Medici e Speziali Loncası'na kaydolan Sarto'nun ressam Franciabigio ile aynı

atölyeyi paylaştığını yazar. Bu işbirliğini ilk freskleri belgeler. Kasım 1515'te heykelci Jacopo Sansovino ile birlikte X. Leo'nun Floransa'ya gelişi için hazırlanan törenin dekorasyonunu yaptı. 1517'de Lucrezia di Bartolomeo del Fede ile evlendi. I. François'nın davetini kabul ederek 1518 Mayısı'nda Fransa'ya gitti, bir yıl orada kaldı. Fransa'da yaptığı resimlerden sadece 1518 tarihli *La Caritá* ("İnayet") günümüze ulaşmıştır. 1519'da yeniden Floransa'ya döndü ve kendisine San Salvi'deki *Ultima Cena* ("Son Yemek") freski sipariş edildi. 1521'de Caiano'daki Medici villalarından birinde halktan toplanan bir vergiyi simgeleyen *Ayakbastı Parası* adlı freski yapmaya başladı; ama resim X. Leo'nun ölümü nedeniyle yarım kaldı.

Sarto 1523'teki veba salgınından kaçmak için Mugello'ya gitti ve San Pietro in Luce'deki mihrap resmini yaptı. 1525'te *Madonna del Sacco*'yu ("Sacco Meryemi") bitirdi. Aynı yıl Floransa'da Palazzo della Signoria için resim siparişleri aldı. 1528'de şimdi Uffizi'de bulunan *İ quattro Santi* ("Dört Aziz") ve Berlin'de bulunan *Sacra Conversazione*'yi ("Kutsal Konuşma") yaptı. 1529'da San Sebastiano tarikatına kabul edildi. 29 Eylül 1530'da vebadan öldü, Floransa'da gömüldü.

Andrea del Sarto, Rönesans Dönemi'nde Floransa'nın en büyük fresk ressamlarından biriydi. Bütün çağdaşları gibi Leonardo ve Michelangelo'nun çizimlerini inceleyerek işe başlamıştır. İlk çalışmaları Floransa'daki SS. Annunziata Kilisesi avlusunda bulunan ve San Filippo Benizzi'nin hayatını konu alan fresklerdir. Gençlik döneminin bu çalışmalarında Masaccio ve Ghirlandajo'nun etkileri görülürse de, sanatçının kendi üslubu daha o zaman belirginleşmeye başlamıştır. Aynı yerde bulunan Baldovinetti ve Cosimo Roselli'nin duvar resimlerinin tam tersine del Sarto'nun resimlerindeki mimari perspektifler adeta duvarı deler gibidir. Dürer'in gravürlerini çağrıştıran ayrıntılar, genellikle Kuzey resminde görülen ağaçlı tepeler ve aynı resim içinde ayrı zamanlarda geçen farklı olayların sahneler halinde resmedilmesi gibi özellikler hâlâ 15. yy *(Quattrocento)* anlayışına bağlı olduğunu gösterir. Leonardo'nun etkisinin en belirgin olduğu yapıtı *Adorazione dei Maghi*'dir. ("Müneccimlerin Tapınması"). Sadece resmin *sfumato*su (renkten renge ya da açıktan koyuya yumuşak ve buğulu geçiş alanları) değil, kadın tipleri, figürlerin hacimlendirilmesi, sürülen boyanın kalınlığı ve bütün bu özelliklerin birlikte yarattığı duyumsal atmosfer Leonardo'nun izlerini taşır.

Sanatçı, 1512'ye doğru Scalzo Manastırı'nın fresklerini yapmaya başladı. Bu fresk dizisinde, sütun benzeri süslemelerle birbirinden ayrılmış sahnelerde Vaftizci Yahya'nın hayatı konu edilir. Bu freskler *grisaille* tekniği ile yapılmıştır. Bu teknik, hava ile fazla temas eden alanlarda veya pencereler arasındaki karanlık bölgelerde yararlanılan ve sadece nötr gri tonlarının kullanıldığı bir resim tekniğidir. Önceleri yağlıboya resim tekniğinde taslak yapmak için kullanılırken, 16. yy'da kendi başına bir teknik haline gelmiştir. Bütün dekorasyon organik bir bütün etkisi yapar ve her resimdeki ışık tek bir kaynaktan gelir gibi görünür. Sarto'nun sanatsal gelişimi Scalzo'da on beş yıllık bir süreye yayılan çalışmalarında bütünüyle izlenebilir.

1515 yılında yaptığı *Ecce Homo* ("İşte İnsan") resminde belli bir anıtsallık arayışı içindedir. Sistine Şapeli'nin bittiği tarihte Roma'ya ikinci kez gittiği sanılmaktadır.

Vaftizci Yahya'nın Vaazı (1515) ve *Çoğunluğun Vaftizi* (1516-1517) resimlerinde figürler önem bakımından manzaranın yerini almıştır.

Vaftizci Yahya'nın Adlandırılması, Zacharias'ın Müjdesi fresklerinde kompozisyonun birliği amaçlanmıştır. Hareketler daha dinamik, ifadeler daha çarpıcıdır, ama Sarto yine de gerekli dramatik etkiye ulaşamamıştır. Andrea del Sarto'nun başyapıtı olarak kabul edilen *Madonna del Sacco*'nun (1525) yapıtları arasında özel bir yeri vardır. Tam anlamıyla gelişmiş yumuşak fresk tekniğinin klasik bir örneğidir. Özellikle kumaş kıvrımlarının resimselliği, figürlerin yerleştirilişlerindeki cesaret dikkat çekicidir. Bakire Meryem merkeze değil sağ tarafa oturtulmuştur. Denge ise Vaftizci Yahya'nın mekân içinde Meryem'e göre daha geriye, sola yerleştirilmesiyle sağlanmıştır. O da merkezi eksenden uzaktadır. Figürler son derece sade konturların çevrelediği zengin formları nedeniyle anıtsallık kazanır. Meryem yüksek olmayan bir yere oturtulmuştur ve görkemli bir baş hareketi vardır.

Pano resimleri ise, Sarto'nun bir renk ustası olarak büyük yeteneğini açığa çıkarır. 1517 tarihli *Madonna delle Arpie*'deki güçlü simetrinin, üç boyutluluğun ve ifadenin modeli Fra Bartolomeo'nun *Salvator Mundi*'sidir. Genellikle camsı renk uyumları kullanan Sarto'nun figürleri, bu gölgeli mekân içinde renkli kitleler olarak gözükür. Sarto'nun yaptığı en önemli portre, büyük bir olasılıkla Jacopo Sansovino'nun portresi olan *Scultore*'dir ("Heykeltıraş").

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın ince bir Floransalı olan Sarto, Filippino ve Leonardo'nun sanatsal bir devamıdır. Vasari onu cesaretsizlik ve utangaçlıkla suçlar, ama yine de çok yetenekli olduğunu kabul eder. 19.yy sanat tarihçisi Wölfflin ise onun resimlerinin yüzeysel ve ruhsuz olduğunu, bazılarının insanı ilgisiz bıraktığını, ancak son yıllarında bu durumun değiştiğini belirtir.

Michelangelo hayranlığı ile yetişen Sarto, Floransa'nın en iyi desencisi olarak kabul edilmiştir. Figürleri, edilgen duruşlarıyla bazen taş gibi soğuktur. Resimlerinde çoğu kez, insani öğeler önemsizleşir.

Sarto'nun "sanat için sanat" yaptığı söylenebilir. Sistematik bir şekilde ruhsal olanı yok sayarak, nesnelerin sanatsal ve estetik yönlerini gereğinden fazla değerlendirmiştir. Çoğu kez sanat tarihçilerince bir çeşit formalizm (biçimcilik) ile suçlanmıştır. Sanat tarihindeki yeri Rönesans ve Manyerizm arasında olan Sarto, biçim sorunlarını adeta sistematik bir şekilde araştırmasıyla akademizme yol açmıştır. Ama naturalizmi ile Manyerizm'in ve Barok'un öncüsüdür. Vasari'ye göre Pontormo ve Rosso, aynı dönemde Sarto'nun atölyesinde çalışmışlardır. Bu da yeni bir üslubun başlatıcısı olarak onun önemini vurgular.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Scene della vita di San Filippo Benizzi*, 1509-1510, ("San Filippo Benizzi'nin Yaşamın-

dan Sahneler) (SS. Annunziata, Floransa); *Scene della vita di San Filippo Benizzi*, 1511-1526 (Fresk dizisi Scalzo Manastırı, Floransa); *Ecce Homo*, 1515, ("İşte İnsan")(San Salvi, Floransa); *Madonna delle Arpie*, 1517, (Uffizi, Floransa); *La Caritá*, 1518, ("İnayet") (Louvre, Paris); *Ayakbastı Parası*, 1521, (Poggioa Caiano); *Sculture*, 1524 ("Heykeltıraş") (Ulusal Galeri, Londra); *Deposizione*,1524 ("Çarmıhtan İndiriliş") (Palazzo Pitti, Floransa); *Sacra Conversazione*, 1528, ("Kutsal Konuşma")(Berlin); *Sacra Famiglia con Santa Elisabetta*, 1528, ("Kutsal Aile ve Azize Elisabeth"), (Palazzo Pitti, Floransa); *Madonna*, 1528-1530 (Wallace Koleksiyonu, Londra).

• KAYNAKLAR: S.J. Freedberg, *Andrea del Sarto*, 2 cilt, 1963; J.K. Shearman, *Andrea del Sarto*, 2 cilt, 1965;G. Vasari, *Le Vite de' più eccellenti architetti, pittori, e scultori italiani...*, 1568 (Çev. G. Bull, 1978); H. Wörfflin, *Classic Art*, 1968.

• BAKINIZ: PIERO DI COSIMO, PONTORMO, RAFFAELLO, ROSSO, SANSOVINO.

ANDRÉE, Salomon August
(1854-1897)

İsveçli kâşif ve mühendis. Kuzey Kutbu'na balonla ilk yolculuğu deneyerek kutupların havadan keşfini başlatmıştır.

18 Ekim 1854'te Graenna'da doğdu. 1873'te Stockholm'deki Krallık Teknoloji Enstitüsü'nde mühendislik öğrenimini tamamladıktan sonra bir sanayi kuruluşunda çalışmaya başladı, 1880'de bir teknik okulda yardımcı profesörlüğe getirildi. 1882-1883 kışını Spitzberg Takımadaları'ndaki İsveç gözlem istasyonunda geçiren Andrée, Uluslararası Bilimsel Kutup Araştırmaları programı çerçevesinde yürütülmekte olan atmosfer elektriği araştırmalarına katıldı. Ardından, İsveç Patent Bürosu'nda görev aldı. 1897 yazında, uzun süredir düşlediği balonla kutup yolculuğuna çıkan Andrée ve iki arkadaşının donmuş cesetleri, havalandıkları tarihten 33 yıl sonra, Kuzey Kutbu bölgesindeki Kvitöya Adası'nda (Beyaz Ada) bulundu.

August Andrée'nin balonculuğa ilgi duyması, ABD'de birkaç ay kaldığı 1876 yılına rastlar. Philadelphia'da, balonla uzun mesafe uçuş rekorunu kırmış olan Amerikalı baloncu John Wise ile tanışarak bilgi alan Andrée, Spitzberg'de geçirdiği kış aylarından sonra Kuzey Kutbu'na balonla ulaşmayı aklına koymuştu. Ancak, bu büyük isteğini gerçekleştirebilmek için uzun bir süre beklemesi gerekti. İlk kez 1893 yılında, Fransız yapısı bir balonla dokuz uçuş denemesi yaptı ve 1895'te İsveç Bilimler Akademisi'nden uçuş onayını alır almaz yolculuk hazırlıklarına başladı. Parisli bir ustaya yaptırdığı *Oernen* (Kartal) adlı atlas balon, hidrojenle dolduruluyordu ve 4.814 m³'lük hacmiyle o güne değin yapılmış en büyük balonlardan biriydi. Andrée, 1896 yazında girıştiği ilk kutup yolculuğunu rüzgârın yetersiz olması nedeniyle ertelemek zorunda kaldı. Sonunda 11 Temmuz 1897 günü, Nils Strindberg ve Knut Fraenkel adlı iki arkadaşıyla birlikte, Svalbard Takımadaları'ndaki Spitzberg adasından kuzeydoğuya doğru havalandı. Ancak, 19.yy'ın bu son balon yolculuğundan geriye dönen olmadı.

1930 yılında bir Norveç araştırma gemisi, 81° kuzey enlemi yakınlarındaki Kvitöya Adası'nda Andrée ve arkadaşlarının kamp yerini ve donmuş cesetlerini buldu. Burası kutba, yola çıktıkları noktadan daha uzaktı. Kamp yerinde bulunan Andrée'nin günlüğünden anlaşıldığına göre, doğuya sürüklenen balon havalanışından 65 saat sonra düşmüş, kâşifler de geriye dönmek üzere burada konaklamışlardı. Yanlarında yeterince yiyecek ve yakıt olmasına karşın neden öldükleri uzun bir süre açıklanamadı. 1952'de Danimarkalı bir doktor, yedikleri kutup ayısının etindeki trişinin neden olduğu ateşli bir hastalıktan öldüklerini öne sürdü. Amacına ulaşamamış olsa da bu deneme, kutupların havadan keşfinde bir başlangıç noktası olarak önem taşır.

• KAYNAKLAR: Grierson, J., *Challenge to the Poles: Highlights of Arctic and Antarctic Aviation*, 1964; Swedish Society for Anthropology and Geography, *Andrée's Story: The Complete Record of His Polar Flight*, 1897, (2. bas. 1930).

• BAKINIZ: BYRD, NOBILE.

ANDREWS, Roy Chapman
(1884-1960)

ABD'li doğabilimci ve gezgin. Doğu ve Orta Asya'ya yaptığı inceleme gezileriyle, özellikle soyu tükenmiş memelilere ve sürüngenlere ilişkin paleontolojik bulguların zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

26 Ocak 1884'te Wisconsin Eyaleti'nin Beloit kentinde doğdu. Doğa araştırmacısı olmaya küçük yaşta karar verdiği için, 1906'da Beloit College'ı bitirir bitirmez New York'a giderek, zengin doğa tarihi koleksiyonuyla ünlü American Museum of Natural History'ye başvurdu. Bir süre temizlik işlerinde ve hayvanların tahnitlenip doldurulmasında çalıştıktan sonra, ilgisiyle yöneticilerin dikkatini çekerek araştırma gezilerine katılmaya başladı. 1908'de çıktığı ilk inceleme gezisinden başlayarak 1914'e değin Alaska, Doğu Hint Adaları, Borneo, Selebes Adaları, Japonya ve Kuzey Kore'yi dolaştı. Müzenin Asya Araştırmaları Bölümü'nün başkanlığına getirildikten sonra, 1916-1917'de Tibet, Birmanya ve Güneybatı Çin'e, 1919'da Kuzey Çin ve Moğolistan'a, 1921' ve 1925'te de Orta Asya'ya olmak üzere üç büyük gezi düzenledi. 1935 yılında müzenin yöneticiliğini üstlenen Andrews, 1942'de bu görevden emekliye ayrılarak yaşamının sonraki yıllarını gezi notlarını derleyip yayımlamak ve Asya'yı tanıtıcı konferanslar düzenlemekle geçirdi. 11 Mart 1960'ta California'nın Carmel kentinde öldü.

Andrews, 1908'de Alaska'ya ve 1909'da "Albatross" adlı araştırma gemisiyle Doğu Hint Adaları,

Borneo ve Selebes adalarına yaptığı ilk gezilerde özellikle balinaları ve diğer deniz memelilerini incelemiş, kısa sürede bu alanda uzmanlaşmıştı. Bugün American Museum of Natural History'de bulunan ve onun çabalarıyla oluşturulan deniz memelileri koleksiyonu, dünyanın en zengin koleksiyonlarından biridir. 1915'ten sonra daha çok kara araştırmalarına ağırlık veren ve müzenin Asya Araştırmaları Bölümü'ne başkanlık etmeye başlayan Andrews, her şeyden önce, bazı bilim adamlarının savunduğu gibi, ilk insanın ve pek çok hayvan türünün beşiğinin Orta Asya olup olmadığını araştırmak niyetindeydi. 1916'da bu amaçla Güneybatı Çin'e bir sefer düzenlediyse de, I.Dünya Savaşı nedeniyle araştırmalarına ara vermek zorunda kaldı. Savaş bitene değin ABD'nin Pekin'deki deniz üssünün haberalma örgütünde görevlendirildi.

Savaşın bitiminde ülkesine dönen Andrews, 1919'da Amerikan hükümetinin parasal desteğiyle çıktığı ikinci Asya gezisi sırasında, Moğolistan'da, taşıllaşmış ilk dinozor yumurtalarını buldu. Bu gezisine ilişkin notlarını ve görüşlerini 1921'de yayımladığı *Across Mongolian Plains* ("Moğolistan Ovalarını Aşarken") adlı kitabında toplayan Andrews'ün en verimli gezisi o tarihten sonra yaptığı üçüncü Asya gezisidir. Orta Asya'nın, özellikle Çin ve Moğolistan'ın jeoloji açısından en az incelenmiş bölgelerini araştırırken Gobi Çölü'nde yeni bir jeolojik katmana ve zengin bir fosil alanına rastladı; o güne değin varlığı bilinmeyen memeli ve sürüngenlerin fosillerini, Güney Asya'daki Bülucistan bölgesinde, bilinen kara memelilerinin en büyüğü olan, 8 m uzunluğunda ve 6 m yüksekliğindeki, gergedana benzeyen *baluchitherium*un kafatasını ve diğer iskelet parçalarını, dinozorların öncülü olan yaklaşık 2,5 m boyundaki sürüngen *protoceratops*un kemiklerini ve yumurtalarını, tarihöncesi insan yaşamının izlerini buldu. Yöredeki siyasal karışıklıklar nedeniyle 1930'da ABD'ye dönen ve bu önemli gezisini *The New Conquest of Central Asia* ("Orta Asyanın Yeniden Keşfi") adlı yapıtında anlatan Andrews'ün Asya araştırmaları, jeoloji, zooloji, özellikle de paleontoloji ve paleobotanik alanındaki çalışmalara ışık tutmuştur.

- **YAPITLAR:** *Camps and Trails in China*, 1918; *Across Mongolion Plains* (Y.B. Andrews ile),1921,("Moğolistan Ovalarını Aşarken"); *On the Trail of Ancient Man*, 1926, ("Eski İnsanın İzinde"); *Ends of the Earth*, 1929, ("Dünyanın Öbür Ucu"); *The New Conquest of Central Asia*, 1933, ("Orta Asya'nın Yeniden Keşfi"); *Heart of Asia*, 1951, ("Asya'nın Kalbi").

- **KAYNAKLAR:**(R.C.Andrews'ın otobiyografik yapıtları): *This Business of Exploring*,1935; *Under a Lucky Star: A Lifetime of Adventure*, 1943; *Beyond Adventure: The Lives of Three Explorers*, 1954.

ANDREWS, Thomas
(1813-1885)

İrlandalı fiziksel kimyacı. Gazların sıvılaştırılmasında "kritik sıcaklık" kavramını ortaya atmıştır.

19 Aralık 1813'te Belfast'ta doğdu. Belfast, Glasgow ve Dublin'de öğrenim gördükten sonra Paris'te kimyacı Dumas ile birlikte çalıştı. Andrews'un fiziksel kimyaya yönelmesinde Dumas'nın etkisi büyüktür. 1835'te Edinburgh Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden diplomasını alınca Belfast'a döndü ve bir yandan hekimlik yaparken, bir yandan da laboratuvar araştırmalarına ağırlık verdi. 1839'da İrlanda Krallık Akademisi'ne, 1849'da Londra'daki Royal Society'ye kabul edilen Andrews, aynı yıl atandığı Belfast Queen's College'daki kimya profesörlüğü görevini 1879'da sağlığı bozulup emekliye ayrılana değin sürdürdü. 26 Kasım 1885'te Belfast'ta öldü.

Kimyasal yoldan elektrik elde etme, kimyasal tepkimelerdeki ısı enerjisi ve ozonun (O_3) yapısına ilişkin çalışmalar yapan Andrews, ilk kez Schönbein tarafından tanımlanan ozonun, oksijeninin değişik bir hali (alotropu) olduğunu kanıtladı. Bu ilk araştırmaları önemli olmakla birlikte, onun kimyaya en önemli katkısı, gazların sıvılaştırılmasına ilişkin çalışmalarıdır. Gazların yoğunlaşarak sıvı durumuna geçebilme özelliği Andrews'den önce de biliniyordu. Özellikle Faraday ve Regnault, birçok gazı sıvılaştırmayı başarmışlardı. Yalnız, hidrojen, oksijen, azot, karbon monoksit, azot monoksit ve metan bir türlü sıvılaştırılamıyordu. Bu nedenle bunlara sıvılaştırılamayan (kalıcı) gazlar adı verilmişti. 1861'de bu gazlara çok yüksek basınç uygulamasına karşın Andrews de olumlu bir sonuç alamadı. Araştırmalarını sürdürdüğünde, ne kadar yüksek basınç uygulanırsa uygulansın, her gaza göre değişen belli bir sıcaklığın üstünde gazların sıvılaşmayacağını anlamıştı. 1869'da "kritik sıcaklık" diye adlandırdığı bu noktayı gazların sıvılaşma sıcaklığı olarak tanımladı ve maddenin gaz durumundan sıvı durumuna geçişinin kesintisiz bir süreç olduğunu açıkladı.

Kritik sıcaklık kavramı, o güne değin sıvılaştırılamayan gazların soğutma yöntemleriyle sıvılaştırılabileceği düşüncesine yol açmıştı. 1877'de Cailletet, ardından Pictet, hidrojen dışındaki tüm kalıcı gazları kritik sıcaklıklarının altındaki bir sıcaklığa kadar soğutup basınç uygulayarak sıvılaştırmayı başardılar. Hidrojenin sıvılaştırılmasını da daha sonra Wroblewski ve Dewar gerçekleştirdiler. Bugün sıvılaştırılmış gazlar sanayide, yapay gübre ve gazoz türü içeceklerin yapımından madenlerin kesilmesine ve oksijen kaynağına kadar pek çok alanda kullanılır. Öte yandan, sıvılaştırma yoluyla havadaki gazların ayrıştırılması da olanaklıdır.

- **YAPITLAR:** *Scientific Papers*, (ö.s), T. ve C.Brown (der.), 1889, ("Bilimsel Yazılar").

- **BAKINIZ:** CAILLETET, DEWAR, J.B. DUMAS, SCHÖNBEIN.

ANDREYEV, Leonid Nikolayeviç
(1871-1919)

Rus oyun yazarı, öykücü, gazeteci. İki devrim arasının atmosferini yansıtan oyunlar yazmıştır.

18 Haziran 1871'de Moskova'nın 200 mil güneyindeki Oryol'da doğdu. Kadastro memuru olan babasını erken yaşta yitirdi. 1896'da Moskova'da Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre duruşma yazıcısı olarak Moskova Adliyesi'nde çalıştı. Buradan ayrıldıktan sonra, *Moskova Courier* gazetesinde adliye muhabirliği yapmaya başladı. Aynı gazetede James Lynch takma adıyla edebiyat eleştirileri ve tiyatro haberleri de yazdı. 1899'da ilk öyküsü aylık edebiyat dergisi Jizn'de (Yaşam) yayımlandı. Edebiyat eleştirmenlerinin dikkatini çekti. Arkadaşı Maksim Gorki de, yazarlığı sürdürmesi için Andreyev'i yüreklendirdi. 1901'de yayımlanan ilk öykü kitabı hemen en çok satılan kitaplar arasında yer aldı. 1905 Devrimi'ni desteklediği için hapis cezasına çarptırıldı. Aynı yıl ilk oyunu *K Zvezdam* ("YıldızlaraDoğru") yayımlandıysa da, oyunun sahnelenmesi için gereken izni alamadı. I. Dünya Savaşı sırasında Kerenski Hükümeti'ni destekledi. 1918'de Finlandiya'ya gitti. 12 Eylül 1919'da öldü.

Andreyev'in kimi oyunları Maeterlinck'in Sembolizmi'ne, kimi oyunları da Gorki'nin Eleştirel Gerçekçilik anlayışına yakın anlatım özellikleri gösterir ve ölüm saplantısı, hayatın anlamsızlığı gibi temaları işler. İlk oyunu *K Zvezdam* iki akımın anlatım özelliklerini de taşıyordu. Sınırdaki bir gözlemevinde geçen oyunda, bir bilim adamıyla ihtilalci oğlunun dünyayı ve yaşamı kavrayışları konu edilir. İhtilalci Nikolay, yazarın eleştirel gerçekçi yönelimini açığa vururken astronom Ternovski, yer yer mistisizme kayan simgeci bir eğilimi yansıtır.

1908'de yazdığı *Çyornıye Maski* ("Kara Maskeler"), Pirandello ve Poe'nun fantastik kavramları ile çağrışımlar yapan bir oyundu. Yazarın "kara maskeler" diye tanımladığı insan benliğinde yaşayan insanüstü güçlerdi. Oyun kişisi, taşıdığı kötülükleri benliğinde yarattığı ikinci bir kişiliğe yüklüyor ve iki kişiliği çarpıştırarak kötülüklerinden arınıyordu.

Bu dönemde yazdığı *Anfissa* gibi bazı oyunlarında Gerçekçilik akımına yaklaşan Andreyev, başyapıtları arasında gösterilen *Sobaçiy Vals* ("Köpeklerin Valsi") oyununda Dışavurumculuk akımının etkisinde kalmıştır. Yaşam sigortasını alabilmek için ağabeyini öldürmeyi tasarlayan bir insanı ve onu sürekli aldatan nişanlısını konu edindiği bu oyunda, birey psikolojisinin derinliklerini araştırır. Onun olumsuzlayıcı dünya görüşü, yer yer Dostoyevski'nin kahramanlarını anımsatan tipler yaratmasına yol açmıştır. Aldatma ve şizofreni temalarını işlediği *Tot Kto poluçayet poşçyoçinu* ("Tokat Yiyen Adam") oyunu da bunlardan biridir. Kendisini aldatan karısını ve yakın dostlarını terkeden oyun kişisi, bir sirkte palyaçoluk yapmaya başlar. Maske ve gerçek yüz kavramlarını kullandığı bu oyunda Grotesk tiyatronun anlatım özellikleri görülür. Acı çeken insan, maskesiyle bütünleştiğinde başkalarını güldüren bir komik olmaktadır. Bu sırada genç bir kıza âşık olur. Ama kızı, dış görüntüsüyle yaşayan bir ölü olduğunu düşündüğünden zehirler ve böylece gerçek benliğine kavuşturduğuna inanır. Bu çöküş süreci adamın intiharıyla son bulacaktır.

İki büyük öyküsünden *Rasskaz o semi poveşennih* ("Asılan Yedi Kişinin Öyküsü") 1905 Devrimi'nin etkisiyle yazılmıştır ve ölüm cezasına karşı toplumsal bir eleştiri taşır. Mançurya savaşlarının etkisiyle yazdığı *Krasnıy Smeh* ("Kızıl Gülüş") ise savaş aleyhtarlığı temasını işler. Öykülerinde daha tutarlı bir anlatım çizgisi izleyen Andreyev,iki devrim arası Rusyası'nın karmaşasını ve bireysel çöküntülerini yansıtan konularıyla ülkesinin yanı sıra bütün Avrupa'da ilgi toplamıştır.

• **YAPITLAR:** *Mysl*, 1902, ("Düşünce"); *Jizn Vasilia Fiveysovo*, 1902, ("Vasili Fiveyskov'un Yaşamı"); *K Zvezdam*, 1905, ("Yıldızlara Doğru"); *Yuda İskariot*, 1907; *Çyornıye Maski*, 1908, ("Kara Maskeler"); *Anfissa*; *Sobaçiy Vals*, ("Köpeklerin Valsi") *Tot Kto poluçayet poşyoçinu*, ("Tokat Yiyen Adam"); *Rasskaz o semi poveşennih* ("Asılan Yedi Kişinin Öyküsü"); *Krasnıy smeh*, ("Kızıl Gülüş").

ANDRİÇ, İvo
(1892-1975)

Yugoslav öykücü, romancı. Osmanlı döneminde Bosna ve çevresini anlatan tarihsel romanlarıyla tanınmıştır.

10 Ekim 1892'de Bosna'nın Dolats kasabasında doğdu. Katolik Sırp bir zanaatçının oğludur. Çocukluğu, Drina nehri kıyısındaki Vichegrad kasabasında geçti. Öğrenimini Saraybosna'da yaptı. 1914'te Bosna'daki ulusal kurtuluş hareketine katılması nedeniyle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu makamlarınca hapsedildi, daha sonra da Zeritsa'ya sürüldü. İmparator Charles'ın tahta geçişiyle çıkarılan genel aftan yararlanarak 1917'de serbest bırakıldı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra öğrenimine devam etti. Graz Üniversitesi'nde doktora sınavı için "Osmanlı İdaresindeki Bosna-Hersek'te Kültür Hayatı" konusunu seçti. Zagreb ve Viyana Üniversitesi'nde filoloji öğrenimi gördü. İki Dünya Savaşı arasında, edebiyat çalışmalarının yanı sıra, diplomat olarak görev yaptı. II. Dünya Savaşını Alman işgali altındaki Belgrad'da yaşadı. 1961 yılında, Nobel Ödülü'nü alan ilk Yugoslav yazar oldu. 13 Mart 1975'te Belgrad'da öldü.

Andriç edebiyat yaşamına Amerikan şairi Walt Whitman'dan çevirdiği şiirlerle başladı. Anglo-Saxon dünyasıyla ilgisi bunun dışına fazla taşmayan Andriç, yapıtlarının büyük bir bölümünde Bosna tarihi ve kültür yaşamıyla ilgilendi. İvo Andriç'i tanıtan ilk kitabı, 1918'de sürgündeyken yazdığı lirik bir düzyazı denemesi olan *Ex ponto*'dur ("Denizden"). Daha sonra cezaevi anıları, 1920'den başlayarak da öyküleri yayımlandı. Andriç'in yapıtları içerisinde en önemlileri *Na Drini çupriya* (Drina Köprüsü), *Travnickah-*

ronika ("Travnik Günlüğü") ve *Prokleta aveija* (Uğursuz Avlu) adlı tarihsel romanlarıdır.

Na Drini çupriya, yazarın Yugoslavya'da en çok okunan, Arapça, Türkçe ve Çince dahil 21 dile çevrilen en tanınan romanıdır. Andriç'in çocukluk yıllarını geçirdiği Vichegrad kasabasında 1571 yılında Bosna asıllı Osmanlı sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa tarafından yaptırılan Drina Köprüsü, romanın baş kahramanıdır. Andriç, azgın Drina nehrinin Bosna-Hersek ve Sırbistan yakalarını birleştirerek, insanları birbirine bağlayan bir sembol olan bu köprünün çevresinde kümelenen olayları, hikâyeleri, efsane ve tarihi bilgileri epik bir anlatımla yansıtır. *Travničkahronika* Bosna'nın Travnik iline Napolyon döneminde gönderilen bir Fransız konsolosunun doğayla karşılaşmasının hikâyesidir. Fransız diplomatının Avusturya konsolosu, Osmanlı idareciler ve Fransisken papazlarıyla süren çekişmelerinin ardında Osmanlı idaresindeki Bosna'nın kültürel tarihi anlatılır. *Prokleta aveija* ise, Haçlı Seferleri sırasında Bosna'ya yerleşen ve Katoliklik'i yaymaya çalışan Fransisken papazlarının Bulgarlar ve Osmanlı Türkleri'yle çelişkilerini konu alır.

Andriç'in yapıtlarında bir yandan epik tarihsel bir anlatım, öte yandan da insanın varoluşunu trajik bir yalnızlık olarak ele alan bir duyarlılık vardır. Dış dünyanın yabancı ve acımasız koşullarını, kederli bir insancıllıkla tarafsız bir tarihselliği birleştirmeye çalışan bir üslupla yansıtmıştır. Nobel Ödülü Komitesi, Andriç'in özellikle de *Na Drini çupriya*'nın "epik gücü"nü vurgulamıştır.

• **YAPITLAR:** (başlıca): *Ex ponto*, 1918; *Na Drini çupriya* (Drina Köprüsü), 1945; *Travničkahronika* ("Travnik Günlüğü"), 1945; *Prokleta aveija*, (Uğursuz Avlu), 1955.

ANDRONİKOS
(İÖ 50 - İS 10)

Eski Yunanlı düşünür. Aristoteles'in yapıtlarını toplayarak konularına göre düzenlemiştir.

Rodos'ta doğdu. Ölüm yeri, yaşamının ilk dönemlerinde üzerinde çalıştığı konular yeterince bilinmemektedir. Kaynaklardaki veriler de çelişkilidir.

Andronikos'un, felsefe tarihindeki önemi, Aristoteles'in o dönemde çok az bilinen yapıtlarını toplayıp bir bütün olarak düzenlemesinde, bu konu üzerinde çalışacaklara bir kaynak bırakmasındadır. Çalışmaları arasında en özgün olanı Aristoteles'in kitap durumuna gelmemiş ders notlarını derleyip düzenlemesidir.

Andronikos'un çalışmalarında uyguladığı yöntem çağına göre yenidir. Bu yöntemin temel ilkeleri konu, yazılış sırası, karşılaştırma, birbiriyle bağlantı bulma gibi dört bölüme ayrılır.

Andronikos bu ilkeler ışığında, önce Aristoteles ile Theophrastos'un o dönemde bilinen bütün yapıtlarını topladı. Konularına göre bağımsız bölümlere ayırdı. Sonra, bu konular arasında kurulan iç bağlantı ayrı ayrı kitapların ortaya çıkmasını sağladı.

İkinci çalışma aşamasında Aristoteles ile Theophrastos'a yakınlarınca gönderilen mektupları ele aldı. Bunları da konularına göre düzenledi, dizinlerini çıkardı.

Üçüncü aşamada ise Aristoteles ile Theophrastos'un yaşamıyla ilgili bilgileri topladı, değerlendirerek düzenledi. Sonra kendi özel görüşlerini, onlarla ilgili yorumlarını yazdı. Bu çalışmada dayandığı kaynakları eleştirici bir tutumla değerlendirdi.

Felsefe tarihinde, yapıtları konularına göre ayırarak düzenlemeyi, kaynaklardan yararlanırken eleştirici bir tutumu benimsemeyi ilke edinen ilk düşünür Andronikos'tur. Onun kendi görüşlerini, *Physeus* ile *Kategoria* konularındaki yorumlarını içeren yapıtları olduğu söylenirse de bunlar günümüze kalmamıştır.

Andronikos kendinden sonra gelen araştırıcıları etkilemiş, Aristoteles'in, Theophrastos'un yapıtları konusunda daha geniş, daha uzun süreli çalışmalara girişenlere öncülük etmiştir. Özellikle Aristoteles'in bilinmeyen yapıtlarının ortaya çıkarılmasına yol açmıştır.

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, THEOPHRASTOS.

ANDROPOV, Yuri
(1914)

SSCB'li devlet adamı. 1983'te devlet başkanı oldu.

1914'te Kafkasya'da Nagutskaya'da doğdu. Bir demiryolu işçisinin oğludur. 16 yaşındayken telgraf teknisyeni olarak çalışmaya başladı, daha sonra Volga Irmağı'nda gemicilik yaptı. 1936'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) gençlik örgütü olan KOMSOMOL'a girdi. 1951'e değin bu örgütte çalıştı.

1936'da Rylahsk'da su taşımacılığı teknisyeni eğitimi görmeye başlayan Andropov, 1936-1940 arasında Su Taşımacılığı Teknik Okulu ve Volodorsuy Tersanesi'ndeki KOMSOMOL örgütlerinin sekreterliğini yaptı. II. Dünya Savaşı sırasında, 1940-1944 arasında Sovyet ordusuna katılarak Finlandiya cephesinde savaştı.

Andropov 1950'de özel bir diplomatik görevle Macaristan'a gitti. Bir süre Budapeşte SSCB Elçiliği'nde maslahatgüzar olarak çalıştıktan sonra 1954'te büyükelçi oldu. 1956 Macar Ayaklanması'nın SSCB birlikleri tarafından bastırılması, Andropov'un büyükelçiliği dönemine rastlar. 1957 Mayısı'nda SBKP Merkez Komitesi'ne seçildi ve burada Sosyalist Ülkeler Dairesi başkanlığına atandı. Aynı zamanda Devlet Radyo-Televizyon, yazılı basın ve kültür işlerinin sorumluluğunu üstlendi.

Andropov 1967'de SSCB gizli haberalma örgütü KGB'nin başkanlığına getirildi. Aynı tarihte SBKP Politbürosu'nun toplantılarına oy hakkı olmadan katılmaya başladı.

1978'de Politbüro'nun tam yetkili üyesi olan Andropov, 1982'de Parti Sekretaryası'na alındı. SBKP'nin önde gelen teorisyenlerinden Suslov'un ölümü üzerine partinin ideolojik çalışmalarında da görev alan Andropov, 10 Kasım 1982'de 18 yıldır

SBKP genel sekreterliğini sürdüren Leonid Brejnev'in ölümü üzerine genel sekreterlik görevine getirildi. 1983'te devlet başkanı seçildi.

• BAKINIZ: BREJNEV, KADAR, İ.NAGY.

ANDRUSOV, Nikolay İvanoviç (1861-1924)

SSCB'li jeoloji ve paleontoloji bilgini. Karadeniz Hazer havzası ve Balkan Yarımadası stratigrafisini, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının oluşumunu incelemiştir.

Odesa'da doğdu. 1896-1904 arasında Yurgevski Üniversitesi'nde, o tarihten 1912'ye değin Kiev Üniversitesi'nde ders verdi. 1914'te Rus Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. Odesa'da öldü.

Andrusov, 1890'da Karadeniz ve Marmara'da deniz dibi araştırmalarına katılmış, Gelibolu'daki Çavda yöresinde katmanlaşmayı incelemiştir. *Die Schichten von Cap Tschauda* (1890) adlı yapıtında topladığı Çavda araştırmalarında katmanların yapısına ve eğimine dayanarak, IV. zaman başlarında bugünkü Çanakkale Boğazı'nın yerinde Marmara'ya yönelmiş çukur bir havzanın bulunduğunu öne sürdü. Sonradan bu görüşü, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının oluşumuna ilişkin varsayımlar üzerine eleştirel bir değerlendirme olan *Kritische Bemerkungen über die Entstehungshypothesen der Bosphorus und der Dardanellen* (1900) adlı yapıtında olgunlaştırdı. Andrusov'a göre Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan her iki boğaz da, IV. zamanda bir göl yapısında olan Marmara'ya dökülen iki ayrı akarsuyun vadilerinin sular altında kalmasıyla oluşmuştur.

Karadeniz'deki araştırmalar sırasında, III. zaman sonu ile IV. zamana tarihlendirilen deniz tortullarını ve fosillerini inceleyen Andrusov, deniz dibinde Hazer tipi kalıntılara rastladı. Türlerin, özellikle neojen (III.zaman sonu) yumuşakçaların evrimine ve yokoluşuna Darwin kuramına dayanarak açıklama getirdi. Örneğin, fosillerine III. zamandan itibaren rastlanan, tatlısu yumuşakçalarından *Dreissensidae* familyasının evrimini fiziksel ve coğrafi koşulların elverişliliğine, yokoluşunu da ekolojik koşulların köklü değişimine bağladı. Bu araştırmanın sonuçlarını derlediği *İskopayemiye i jivuşçiye Dreissensidae Yevrazii* adlı çalışması nedeniyle, 1897'de Rus Bilimler Akademisi'nin Lomonosov ödülü Andrusov'a verildi.

Andrusov'un paleontoloji alanındaki çalışmaları yanında, Karadeniz-Hazer bölgesindeki ve Avrupa'nın güneydoğusundaki üçüncü kat tortulların yapısı, bileşimi ve niteliği üstüne ilk güvenilir bilgileri sağlayan stratigrafi (katmanbilim) incelemeleri de bugüne değin önemini yitirmemiştir. Nitekim Kafkasya'da, petrol yataklarının bulunduğu üçüncü kat tortulların ayrıntılı stratigrafisi Andrusov'un incelemeleri doğrultusunda hazırlanmış ve petrol yataklarının araştırılmasında, Andrusov'un petrol oluşumuna ilişkin kuramsal çalışmalarının büyük katkısı olmuştur.

• YAPITLAR: *Die Schichten von Cap Tschauda*, 1890, ("Çavda Burnu Katmanları"); *Südrussiche Neogenablagerungen*, 1897, ("Güney Rusya'daki Üçüncü Zaman Tortulları"); *İskopayemiye i jivuşçiye Dreissensidae Yevrazii*, 1897; *Kritische Bemerkungen über die Entstehungshypothesen des Bosphorus und der Dardanellen*, 1900, ("İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının Oluşum Hipotezleri Üzerine Eleştirel Yorumlar").

• KAYNAKLAR: A.Borisyak, "Nikolay İvanoviç Andrusov," *Nauçniy rabotnik*, 1925.

ANFINSEN, Christian Boehmer (1916)

ABD'li biyokimyacı. Proteinlerin molekül yapıları ile işlevleri arasındaki ilişkiyi inceledi.

26 Mart 1916'da Pennsylvania Eyaleti'nin Monessen kentinde doğdu. Swarthmore Koleji ve Pennsylvania Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra 1943'te Harvard Üniversitesi'nde biyokimya dalında doktorasını aldı. O tarihten başlayarak, aynı üniversitede ve Avrupa'nın çeşitli kentlerindeki araştırma enstitülerinde organik kimya ve biyokimya dalında araştırmacı ve öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1947-1948 arasında Stockholm'deki Nobel Enstitüsü'nde, H.Theorell'in yürüttüğü kanser araştırmalarına katıldı. 1962'de Harvard Tıp Fakültesi'nde biyokimya profesörü oldu. 1972 Nobel kimya ödülünü kazandığı sırada ABD'de Ulusal Arterit, Metabolizma ve Sindirim Hastalıkları Enstitüsü'nün biyokimya laboratuvarı başkanlığını yürütüyordu. 1982'de Johns Hopkins Üniversitesi'nde biyoloji profesörlüğüne getirildi.

Anfinsen, proteinlerin molekül yapısı üzerindeki incelemelerine ilkin mide mukozasınca salgılanan bir enzimle başlamıştı; çünkü, "pepsin" adıyla bilinen bu enzim, saf olarak elde edilebilmiş ilk protein türlerinden biriydi. Ardından, RNA'yı (ribonükleik asit) hidrolize eden "ribonükleaz" adlı enzimin yapısını çözümlemeye girişti. 1950'lerde, Stein ve Moore ile Nobel ödülünü paylaşmadan yirmi yıl kadar önce, 124 aminoasitten oluşan bu enzimin yapısındaki aminoasitleri birbirine bağlayan disülfit bağlarını (-S-S) indirgeme yöntemiyle ikişer sülfhidril (-SH) grubuna ayırmayı başardı. Anfinsen'in gözlemlerine göre, bu indirgenme olayı normal çevre koşullarında gerçekleşemiyor, yüksek sıcaklık ve yüksek pH derecesi (alkali ortam) gerektiriyordu. Üstelik, böyle bir indirgeme sonucunda etkin yapısını yitiren (denatüre olan) enzim, bazı koşullarda havanın oksijenini bağlayarak yükseltgemeyle yeniden eski yapısına ve işlevine kavuşabiliyordu. Anfinsen, doğal molekül dizilişindeyken işlevini yerine getiren bir enzimin denatüre olduğu anda bu etkinliği gösterememesi olayının, ancak molekül zincirinin yapısında varolan

bir kodlamayla açıklanabileceğini düşündü. Nitekim, başka proteinler üzerinde yapılan araştırmalarla da desteklenip genelleştirilen bu bulgular, sonraki yıllarda giderek yoğunlaşan genetik ve biyokimya çalışmaları için, molekül zincirlerinin yapısı ile işlevleri arasındaki ilişkiyi vurgulaması açısından temel oluşturmuştur.

• YAPITLAR: *The Molecular Basis of Evolution*, 1959, ("Evrimin Moleküler Temeli").

• BAKINIZ: S. MOORE.

ANGELICO [Fra]
(? - 1455)

İtalyan ressam. Orta Çağ'ın mistik dünya görüşünü Rönesans'ın gözleme dayalı resim teknikleri ile birleştirmiştir.

Yakın zamana değin 1387'de doğduğu sanılmakta ise de araştırmalar 14.yy'ın son yıllarında doğduğunu göstermektedir. Floransa yakınlarında bir Toskana köyü olan Vicchio'da dünyaya geldiğinden Vicchio di Mugello adıyla da anılır. Vaftiz adı ise Guido di Pietro'dur. Resim tarihine Fra Angelico olarak geçmiştir. Yaşamının büyük bir bölümünü Floransa'da geçiren Fra Angelico 1423'e dayanan eski kayıtlarda "Giovanni" adıyla bulunmaktadır. Bu adı yaklaşık 1437 yılına değin kullanmıştır. Yaşamında tinsel dünyaya verdiği önemle oluşturduğu sakin, huzurlu resimlerinden ve bunların içerdiği dinsel öğretiden dolayı, ölümünden sonra "Kutsanmış Melek" anlamına gelen Beato Angelico adıyla anılmıştır.

1407'de San Domenico Manastırı'na giren Fra Angelico manastırın atölyesinde eski yazmaların resimlerini yaptı. 1417'de Geç Gotik geleneğin minyatür ustası Battista Sanguigni'den ders aldığı söylenir. Gene aynı dönemin ustalarından Lorenz Monaco'nun öğrencisi olduğu da biliniyor. Minyatür ressamlığı, resimlerinde görülen inceliği, rengin neşeli aydınlığını açıklar.

Acemilik dönemini Cortone Manastırı'nda geçiren Fra Angelico ilk fresklerini burada yaptı. 1436'da Fiesole'de bir Dominiken tarikatına geçerek San Marco Manastırı'na girdi; Fra Giovanni da Fiesole adını aldı. Bu döneminde gelişmekte olan Hümanizm'e karşı geleneksel tinselliği savunan Dominikenler'in önderi Giovanni Dominici'nin etkisinde kaldı. Çok sade bir yaşam süren Fra Angelico 1446'da Papa IV. Eugenius tarafından Roma'ya çağrıldı. Bundan sonra bir süre öğrencisi Benozzo Gozzoli ile birlikte Orvieto'da çalıştı. Fra Angelico'nun alçakgönüllü, sakin ve örnek bir dindar olduğunu gören Papa V.Nicolaus ona Floransa başpiskoposluğunu önerdi. Angelico öneriyi, kendisini başkalarını yönetecek yetenekte bulmadığı için uygun görmedi. Daha sonra aynı göreve atanan arkadaşı Fra Antonius Pierozzi'nin de Angelico'nun sanatçı kişiliği üzerinde etkisi olduğu bilinir.

Yaşamının son yıllarında tekrar Roma'ya dönen Angelico, 1455'te orada öldü ve Minerva Şapeli'ne gömüldü. Arkasında iki öğrenci bıraktı: Benozzo Gozzoli ve Zanobi Strozzi.

Fiesole'deki San Domenico Manastırı'nda, Fra Angelico'nun elinden çıkma minyatürlerle süslü koro kitapları vardır. Daha sonraları yaptığı dinsel konulu resimlerinde minyatürlerdeki gibi küçük figürler görülür. Yer yer Orta Çağ yöntemlerine başvurarak altın yaldız zemin kullanmıştır. Renkleri minyatürdeki gibi canlı ve neşelidir. Üslubu başlangıçta, hocası Lorenzo Monaco'ya özgü bir gotik karakterdeydi. Daha sonra Giotto ve Masaccio'nun biçim anlayışlarında, yalın ve gelenekçi bir üslup geliştirdi.

Resim sanatında Masaccio'nun devriminden sonra sanatın dinsel özelliğini ve amaçlarını korumak eğilimi ortaya çıkar. Bu eğilimin en başta gelen temsilcisi Dominiken rahibi Angelico'dur. Hedefi, Neo-Tomist felsefenin estetik görüşünü resimde uygulamaktı. Resimlerindeki özenli perspektif, mimarlık öğelerinin resme aktarılışı, kalabalık insan topluluklarının gözüpekçe ele alınışı, figürlerdeki biçimsel anlayış onun Masaccio'nun fresklerinden ve Brunelleschi'nin öğretisinden etkilendiğini gösterir.

Giotto için, gerçeğin kavranması ve yansıtılması yeterliydi. Fra Angelico'nun resimlerinde ise gerçeğin anlamı algılanmaktan çok duyumsanır; coşkuya dönüşür. Bu alanda Fra Angelico ilk büyük usta sayılabilir. Angelico, Giotto'nun biçimlerindeki hacimle ilgili değerlere sahip değildi, ama resme bir yüz güzelliğinin sevimliliğini, canlı bir ifadeye olan ilgiyi, zarif renklerin çekiciliğini kattı. San Marco Müzesi'ndeki *Taçlandırma*'sında yüzlerdeki mutluluk, çizgi ve rengin çiçeğe benzer inceliği, kompozisyonun çocuksu sadelik ve güzelliği çok güçlüdür.

Tamamlandığı tarih belgelerle saptanmış en eski yapıtı, Floransa'da San Marco'daki *Linaiuoli Madonnası*'dır (11 Temmuz 1433). Fra Angelico'ya hayran olan Cosimo de Medici, San Marco Kilise ve Manastırı'nı yaptırdıktan sonra, Fra Angelico'dan İsa'nın yaşamını resmetmesini istedi. Angelico manastırın keşiş hücrelerinin duvarlarını elli kadar freskle süsledi. Keşişlerin günlük "düşünme" ve "seyir"lerinin konusu olan bu fresklerde Orta Çağ'ın havası vardır.

Angelico 1440'da San Marco ve öteki iki manastırın mihrabını resimledi. Azizlerle çevrili Madonna'yı gösteren resimleri "sacra conversazione" ("kutsal konuşma") olarak adlandırılan mihrap resmi tipinin gelişimi içinde önemli bir yere sahiptir. Papa IV.Eugene tarafından çağrıldığı Roma'da, Vatikan'daki San Brizio Şapeli'nin iç dekorasyonunu yapan Angelico, 1447'de de Orvieto Katedrali'nde, daha sonra Signotelli tarafından bitirilecek olan *Son Yargı* freskine başladı. 1446'da Vatikan'da San Pietro Şapeli'nde ve 1447'de Papa V.Nicolaus'un özel kilisesinde yaptığı resimler ise sonradan zarar gördü. Buradaki kompozisyonları, 1450'de Sant'Annunziata'nın gümüş lahdinin kapakları için yaptığı otuz beş resimlik dizide yineledi. Fra Angelico, Orta Çağ'dan Rönesans'a geçiş döneminin tipik bir ressamıdır. Duygularının kaynakları Orta Çağ'dadır; anlatım için kullandığı araçlar ise çok daha yenidir. Angelico, çağında ve sonraki dönemlerde birçok sanatçıyı etkilemiştir. Özellikle Fra Filippo Lippi ve Domenico Veneziano'

nun yapıtlarında bu etkinin izleri görülür.

• YAPITLAR (başlıca): *Ölü İsa ve Azizler*, 1425-1428, (Courtauld Enstitüsü Galerisi, Londra); *Yıldızlı Madonna*, 1425-1430, (San Marco Müzesi, Floransa); *Çocuklu Madonna ve İki Melek*, 1425-1430, (Van Beuningen Koleksiyonu, Vierkorten, Hollanda); *Meryem'in Taç Giyme Töreni*, 1428, (Uffizi, Floransa); *Madonna ve Çocuk*, 1428-1430, (San Domenico Fiesole); *Aziz Pietro' nun Şahadeti* 1429, (San Marco Müzesi, Floransa); *Alçakgönüllülük Madonnası*, 1430-1433, (Ulusal Galeri, Washington); *Linaiuoli Madonnası*, 1433, (San Marco Müzesi, Floransa); *Ölü İsa'ya Ağıt*, 1436-1440, (San Marco Müzesi, Floransa); *Aziz Cosma ve Aziz Domiano' nun Şahadeti*, 1438-1440, (Louvre Müzesi, Paris); *Annunciazione*, 1440, ("Meryem'e Müjde"), (San Marco Müzesi, Floransa).

• KAYNAKLAR: E.Morante ve V.Baldini, *L'opera completa dell' Angelico*, 1970; S.Orlandi, *Beato Angelico*, 1964; J.Pope-Hennessy, *Fra Angelico*, 1952; M.Salmi, *Il Beato Angelico*, 1958, (Bibliyografya içerir); Vasari, *Lives of the Artists*, (çev. G.Bull), 1978; M.Wackernagel, *Renaissance et Baroque*, I, (ty).

• BAKINIZ: BRUNELLESCHI, GOZZOLI, MASACCIO.

ANGELUS [Silezyalı]
(1624-1677)

Alman ozan ve tanrıbilimci. Varlık birliği inancına, şiir diliyle bir felsefe çığırı niteliği kazandırmaya çalışmıştır.

Gerçek adı Johannes Scheffler olan Silezyalı Angelus, Aralık 1624'te Breslau yakınlarında doğdu, 9.7.1677'de burada öldü. Gençlik döneminde Meister Eckhart, Tauler, Boehme gibi Alman mistiklerinin etkisi altında kalmış, önce Protestan iken sonra Katolik inançlarını benimsemiştir. Protestanlık'a bağlı kaldığı dönemlerde Württenberg dükünün doktoru olmuş, saray çevresinde büyük ilgi toplamıştır. Katolik inançlarını benimsedikten sonra Breslau piskoposuna yardımcılık etmiştir.

Angelus felsefeye şiirle girdi. Felsefe ve tanrıbilim konularını etkili bir şiir diliyle işledi. Ona göre tek varlık vardır, o da Tanrı'dır. Tanrı gerçeğine varmanın biri sevgi, öteki duygu olmak üzere iki yolu vardır.

Tanrı, özü sevgiyle yoğunlaşan, bütün varlık türlerini içeren, evreni kapsayan yüce varlıktır. Var olmak Tanrı'da olmaktır. Tanrı dışında varlık kavramı geçerli değildir. Özü gereği sevgi olan Tanrı, kendinden başka bir nesneyi sevmez, ona eğilim duymaz. Bu sevgi insan usunun kavrayış gücünü aşan, tanrısal varlığın enginliğinden doğan, yine Tanrı özüne yönelen üstün bir duygu yoğunlaşmasıdır. Tanrı'nın kendi kendini sevmesi özü gereğidir.

Angelus'a göre Tanrı, özünde taşıdığı yoğun sevgi etkisiyle, kendini insan biçimine dönüştürür. Bu nedenle Tanrı ile insan özdeştir; insan Tanrı'dır, Tanrı insandır. Bu karşılıklı dönüşmede egemen ilke sevgidir. Sevgi, aşama aşama yükselerek insanı Tanrı'laştırır. Tanrı özünde, gene Tanrı'nın kendisine yönelerek Tanrı'yı insanlaştırır. Bu nedenle ne insan olmadan Tanrı, ne de Tanrı olmadan insan olabilir.

Angelus, başta Fichte olmak üzere, kendinden sonra gelen birçok ozan ve bilgeyi etkilemiş, varlık birliği görüşünün bir felsefe sorunu olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR: *Cherubinischer Wandersmann*, 1675, ("Kerubî Gezgini").

ÅNGSTRÖM, Anders Jonas
(1814-1874)

İsveçli fizikçi ve astronom. Tayf analizinin temellerini atmış, çok kısa dalgaboylarının ölçümünde kullanılan birime adı verilmiştir.

13 Ağustos 1814'te Lödgö kentinde doğdu. 1839'da Uppsala Üniversitesi'nden fizik doktorasını aldı; aynı üniversitede öğretim üyeliğine, 1870-1871 arasında da rektörlük görevine getirildi. Üniversitedeki çalışmalarının yanı sıra, 1843'ten başlayarak Uppsala Gözlemevi'nde araştırmalar yaptı. 1867'de Uppsala'daki Kraliyet Akademisi'nin, 1870'te Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçildi. 1872'de Rumford Madalyası'yla ödüllendirildi. 21 Haziran 1874'te Uppsala'da öldü.

Ångström'ün çalışmaları, ısı iletimi ve tayf analizi (spektroskopi) alanında yoğunlaşmıştır. Isı iletkenliğini incelerken bir ölçüm aleti geliştirerek, maddelerin ısı iletkenlikleriyle elektrik iletkenlikleri arasında doğru orantılı bir bağıntı olduğunu ortaya koydu. Spektroskopiye ilişkin ilk çalışmalarını 1853'te açıkladı. Elektrodların yaydığı elektrik kıvılcımının gaz içinde oluşturduğu tayf çizgilerini incelediği bu çalışmasında, çizgilerin, elektrodun maddesine ve gazın cinsine göre değiştiğini gösterdi. Görünür tayfın sınırlarını da belirleyen Ångström, akkor durumundaki gazların yaydığı ve soğurduğu görülebilir ışınların aynı dalgaboyunda olduğunu buldu.

Bu arada, kendi adıyla anılan ışınım yasasıyla bu bulguyu tüm cisimlere genelleştiren Kirchhoff, 1859'da Güneş tayfını inceleyerek, daha önce Alman fizikçi Fraunhofer'in bulduğu siyah çizgilerin, Güneş'in kimyasal yapısındaki elementlerden bazılarının ışığı soğurmasıyla ortaya çıktığını saptadı. Bu yoldan hareket eden Ångström de 1861'de, Güneş tayfındaki bazı çizgilerin hidrojenin ışımasından kaynaklandığını buldu. Araştırmalarını sürdürerek, Güneş'te manganez, titan ve alüminyum elementlerinin varlığını keşfetti. 1868'de yayımladığı Güneş haritası, yalnızca yaklaşık % 0,013'lük bir yanılgıyla Güneş'in tayf analizini veriyordu. Yirmi yıl boyunca en güvenilir çalışma niteliğini koruyan bu haritada, bin kadar Fraunhofer çizgisinin (siyah çizgi) yeri ve çözümlemesi de yer alıyordu. Ångström, Güneş ile ilgili tüm bulgularını bir yıl sonra yayımladığı bir kitapta topladı.

Işık üzerine araştırmaları sırasında billurların çift kırıcılık özelliğini de bulan Ångström, bazı basit gazların tayflarını inceledi. İnsan vücudunun ısı

iletkenliği, Yer'in ısısı ve mıknatıslılığı gibi konuları araştırdı. Halley kuyrukluyıldızının yörüngesini saptamaya çalıştı. Çekingen kişiliği ve çalışmalarını genellikle İsveç dilinde yayımlaması yüzünden önemi biraz geç anlaşılan Ångström, geliştirdiği tayf analizi yöntemi ve astronomi alanındaki çalışmalarıyla sonradan büyük ilgi görmüş, ışık tayfındaki çok kısa dalgaboylarını ölçmek için kullanılan 10^{-8} cm'lik (bir santimin yüz milyonda biri) bir birime adı verilmiştir.

Ångström'ün oğlu da kendisi gibi fizikçiydi. Uppsala Üniversitesi'nde profesörlüğe yükselen Johan Ångström (1857-1910), Güneş'in yaydığı ısıya ve bu ısının Yer atmosferince soğurulmasına ilişkin çalışmalar yaptı. 1893'te Güneş enerjisini ölçmek için kendi adıyla bilinen bir pirheliyometre geliştirdi. Ayrıca 1895'te, tayftaki kızılaltı ışınları fotoğrafla saptayabilecek bir araç da yapmıştır.

• YAPITLAR: "Optiska under Sökningar", *Philosophical Magazine*, (9), 1855; *Recherches sur le spectre solaire*, 1869, ("Güneş Tayfı Üzerine Araştırmalar"); *Spectres des gaz simples*, 1871, ("Basit Gazların Tayfı").

• BAKINIZ: FRAUNHOFER, KIRCHHOFF, I.NEWTON.

ANİBAL

Bak. HANNİBAL

ANİÇKOV, Dimitri Sergeyeviç (1733-1788)

Rus düşünür ve eğitimci. Dinsel inançların doğal kökenleri sorununu incelemiştir.

Kazan'da doğdu. Moskova'da öldü. İlk gençlik dönemi ve ailesi konusunda yeterli bilgi yoktur. Öğrenimini tamamladıktan sonra 1770'lerde Moskova Üniversitesi'nde matematik, felsefe ve fizik okuttu. Matematik, fizik ve geometri dalında yazdığı kitaplarla geniş bir ün sağladı.

İncil'de geçen doğaüstü olaylara eleştirici bir gözle bakması nedeniyle üniversitedeki tutucu öğretim üyeleriyle anlaşmazlığa düştü; kilisenin suçlamaları sonucu hakkında soruşturma açıldı. 20 yıl süren bu yargılama, ölümünden bir kaç ay önce sonuçlandı. Bir söylentiye göre, dinle ilgili eleştirilerini içeren yıkıcı ve ahlaka aykırı görülen kitapları Moskova Meydanı'nda yakıldı.

Aniçkov, 13.yy Avrupa Aydınlanmacıları gibi dinde doğmacılığa ve skolastik düşünce yöntemine karşı çıktı. Dinle ilgili inançların doğal kökenini bulmaya çalıştı.

Aniçkov'a göre, inançların da kaynağı doğa olaylarıdır. Uygarlığın yeterince gelişmediği çağlarda yaşamış ilkel insanların, nedenlerini bilemedikleri doğa olaylarını birtakım gizli, doğaüstü güçlere bağlamaları, aradan geçen uzun süreler içinde birer geleneğe dönüşmüştür. Bu gelenekler yaygınlaşarak genel geçerlik kazanmış, değişmez bir inanç varlığı olmuştur.

Bilginin kaynağı doğa ve doğa varlıklarından sağlanan duyumlardır. Gerçek olan özdek ve duyu verileriyle bu özdekten alınan izlenimlerdir. Duyumlardan kaynaklanmayan inanç varlıklarının gerçekliği, geçerliği söz konusu değildir. Düşünme yeteneğinin oluşturduğu kavramlar da duyu verilerinden kaynaklanır. Doğal nesneler dışında kalan inanç varlıklarını gerçek saymak, insan doğasına aykırıdır.

Ona göre Descartes, Leibniz gibi, bilginin kaynağını insan usunun özünde, doğuştan bir varlık olarak yorumlayan bilgilerin kuramı doğru değildir. Doğuştan bilgiyi, usun deneyden gelmeyen verilerden oluşturduğu ileri sürülen bilgiyi ve bu tür bilgiyle ilgili kavramları gerçek sayan görüş doğru olamaz. Ayrıca Leibniz-Wolff felsefesinde kaynağını bulan tanrısal evren uyumu kuramı da geçerli değildir. Ruh ölümsüzdür, evren yaratıldıktan sonra kendi yasalarına göre varlığını sürdürür.

Aniçkov'un ruh ve evrenin yaratılışı konusundaki görüşlerini kilisenin baskısı sonucu ortaya attığı söylenir.

Rus düşüncesinde özdekçiliğin öncülerinden sayılan Aniçkov'un ruh ile evrenin yaratılışı konusundaki görüşleriyle çelişkiye düştüğü ileri sürülürse de, kendinden sonra gelen özdekçi Rus aydınları üzerinde etkisi büyüktür.

• YAPITLAR: *Filosofieçeskoye rassujdeniye o naçale i proizşestvii bogopoçitaniya u raznıh, a osablivo nevejestvennih narodov*, 1769, ("Özellikle İlkel, Çeşitli Halklarda Tanrı İnancının Temeli ve Oluşması Üzerine Felsefi Düşünceler"); *Slova o Svoystvah Poznaniya Çeloveçeskovo*, 1770, ("İnsan Bilincinin Özellikleri Üzerine"); *Slovo o Raznh Priçinah*, 1774, ("Çeşitli Nedenler Üzerine").

AN LU-ŞAN (703-757)

Çinli komutan. Çin ordusunda subayken T'ang hanedanını devirmiş ve kısa bir süre imparatorluk yapmıştır.

Doğu Türkleri'yle kaynaşmış bir Özbek ailesinden geliyordu. 716'da Doğu Türkleri'nin Hükümdarı Kapağan Kağan'ın ölümü üzerine iç karışıklıklar başlayınca, An ailesi Çin'e sığındı. Çin İmparatorluğu'nun sınır politikası gereğince sınırlarda yabancı askerler görevlendiriliyordu. An Lu-Şan Çin ordusuna girdi ve kuzeydoğu sınırında görev aldı. Ordu içinde yükselmesi Başbakan Li Lin-fu döneminde oldu. Kuzeydoğu sınırına sürekli akınlarda bulunan Kitanlar'a karşı birçok sefer düzenledi. 737'de büyük bir yenilgiye uğradı. Bu nedenle ölüme mahkûm edildi ama daha sonra affedildi. 742'de kuzeydoğudaki P'ing-lu bölgesinin askeri yöneticisi oldu. Bu yıllarda sık sık başkente giderek Başbakan Li Lin-fu ile iyi ilişkiler kurdu ve güvenini kazandı. 751'de Kitan üzerine düzenlediği sefer büyük bir yenilgiyle sonuçlandı. Ama sarayla olan iyi ilişkileri nedeniyle yaşamını kurtarabildiği gibi askeri görevlerini de korumayı başardı.

752'de Li Lin-fu ölünce, hem imparatorluk sarayında, hem de sınır bölgelerinde denetimi ellerine almak isteyenler arasında mücadele başladı. Yaşlanmış olan İmparator Hsüantsung bu kargaşalığa son verecek güçte değildi. An Lu-Şan üç sınır bölgesini kendi komutası altına alarak imparatorluğun en güçlü komutanı durumuna geldi. 755-756 kışında T'ang hanedanına başkaldırarak ordusuyla başkent üzerine yürüdü. İmparator güneybatıya kaçtı. An Lu-Şan 756'da kendini Büyük Yen hanedanının imparatoru ilan etti. Başkenti almış olmasına karşın kente girmedi ve Lo-yang kentinde kaldı. 757'de kendi oğlu tarafından öldürtüldü.

An Lu-Şan'ın ölümünden sonra başkaldırı hareketi sürdü. Ama, bu hareketler 763'te T'ang hanedanının geleneksel müttefiki olan ve Doğu Türkleri'nin yerine geçen Uygurlar'ın yardımıyla bastırıldı. An Lu-Şan'ın başkaldırısıyla ortaya çıkan kesinti dışında T'ang hanedanı, Çin'i 618-907 arasında yönetti ve bu dönemde Çin'in kültürel ve siyasal yaşamında önemli gelişmeler oldu. Ancak başkaldırı Çin'in içte ve dışta zayıflamasına yol açtı. Merkezi yönetim gevşemeye ve yeni bir toplumsal yapının ilk belirtileri ortaya çıkmaya başladı. 907'de T'ang hanedanının sona ermesiyle Çin on ayrı bölgesel devlete bölündü ve ancak 960'da Sunglar tarafından yeniden birleştirilerek yeni bir toplumsal örgütlenmeye gidildi. Bu nedenle An Lu-Şan'ın başkaldırısı, bu iki dönemi ayıran bir çizgi olarak değerlendirilir.

ANNE STUART
(1665-1714)

İngiltere kraliçesi. İngiltere-İskoçya birliğini gerçekleştirmiştir.

6 Şubat 1665'te Londra'da doğdu, 1 Ağustos 1714'de öldü. Babası York Dükü II.James Katolik, annesi Anne Hyde ise Protestan'dı. Dayısı II. Charles'ın etkisiyle Protestan eğitimi gördü. 1683'te Danimarka Prensi George ile evlendi. Bu yıllarda çocukluk arkadaşı Sarah ve kocası Marlborough Dükü John Churchill ile yakın ilişki içinde oldu. Sarah birçok konuda Anne'ı etkisi altına aldı. 1685'te babası II.James tahta çıktı. Katolik olan üvey annesi bir erkek çocuk doğurunca Anne ve ablası Mary'nin kraliçelikleri tehlikeye düştü. Ama, İngilizler Katolik bir krala tepki duyuyorlardı. 1688'de II.James tahttan indirildi. Anne'ın ablası II.Mary kraliçe, kocası III. William (Oranj'lı) ise kral oldu. II.Mary, 1694'te öldü. III. William'ın da 1702'de ölümü üzerine Anne, İngiltere kraliçesi oldu.

Hanedan değişikliği

Bir İskoç hanedanı olan Stuartlar'dan İngiltere tahtına ilk çıkan I.James olmuştu (1603). I. Elizabeth'in çocuğu olmadan ölmesi üzerine Tudor hanedanı İngiltere tahtına veda etmiş ve böylece Stuart hanedanı dönemi başlamıştı. 1603'ten başlayarak İngiltere ve İskoçya iki ayrı krallık olarak aynı kral tarafından yönetiliyordu. Her iki ülke kendi parlamentosunu korumuş ve öbür devlet kurumlarının varlıklarını da ayrı ayrı sürdürmüştü. Birliğe engel olan önemli etkenler vardı. İki ülke de Protestan idi ama İskoçlar Presbiteryen, İngilizler Anglikan mezhebine bağlıydılar. Bu iki mezhebin dinsel öğretiyi algılayışlarında ise önemli farklılıklar vardı.

Ekonomik alanda da birbirlerinden çok uzaktaydılar. İngiltere kapitalizme geçiş süreci içine girmişti. İskoçya'da ise feodal kurumlar varlıklarını sürdürüyordu. İngiltere'nin nüfusu 18.yy'ın başlarında 5.000.000'a erişmişken, İskoçya'nınki ancak 1.000.000 dolayındaydı. İskoçya yoksul bir ülkeydi. Tarım düzeni ilkeldi ve manifaktür çok az gelişmişti. Bu nedenle iki ülkenin birliği İskoçya'nın İngiltere tarafından yutulması demek olacaktı. Birliğe İskoçya'da olduğu kadar İngiltere'de de karşı çıkanlar vardı. İngiliz tüccarları, birlikten sonra İskoç tüccarlarına İngiliz pazarlarında serbest ticaret hakkı sağlanınca, kârlarının azalacağından korkuyorlardı. Buna karşılık İskoç pazarları İngiliz tüccarına aynı oranda kâr getirmeyecekti. Öte yandan, iki parlamentonun birleştirilmesiyle İskoçlar İngilizler'den çok daha düşük bir oranda temsil edilmek durumunda kalacaklardı. Ayrıca yeni parlamentonun Londra'da bulunması öngörülüyordu. Bu durum, İngiliz parlamenterler açısından da sakıncalar yaratabilecekti. Parlamentoda İskoçya Partisi sayıca küçük bir grup oluşturmasına karşın, zaten hassas bir dengede duran İngiliz parti aritmetiği bu katılımla karışacaktı. İskoçyalılar iki anapartiyi, Whigler ve Toryler'i büsbütün birbirine düşürebilirler, taktik ittifaklarla etkin olabilirlerdi.

İngiltere-İskoçya birliği

Anne, bu zor koşullarda İngiltere-İskoçya birliğini gerçekleştirmeye kalkıştı. 8 Mart 1702'de parlamentodaki ilk konuşmasında bu konuya değindi ve İskoçyalılar'la görüşmelerin başlatılacağını belirtti. İskoçya ve İngiltere temsilcilerinin karşılıklı kuşkularına karşın birliğe doğru önemli adımlar atıldı. Kopma olasılığıyla karşı karşıya gelindiğinde, her iki taraf da bunun çıkarlarına uygun olmayacağını anladı. Kopma gerçekleşirse İskoçya ekonomisi, İngiltere'nin rekabetine dayanamayacak, İngilizler açısından ise kuzey sınırında bağlılığı kuşkulu bir komşu belirecekti. Özellikle Avrupa'nın İspanya hanedan savaşıyla karıştığı bir tarihte, bundan kaçınılmalıydı. Beş yıl süren görüşmeler sonucu 6 Ocak 1707'de Birlik Yasası iki parlamentodan da geçti. 1 Mayıs 1707'de de kraliçe tarafından onaylandı.

İngiltere ve İskoçya'nın Birleşmesi

16.yy başında VI.Henry, feodal lordlar arasında yıllardır süregiden "Güller Savaşları"na son vererek İngiltere'nin ulusal birliğini sağladığında, İskoçya bağımsız bir krallık durumundaydı. VII.Henry ile iktidara gelen Tudor hanedanı, VIII. Henry ile güçlenerek varlığını sürdürdü.*

VIII. Henry, 1533'te Katolik Kilisesi'nden ayrılarak Anglikan Kilisesi'ni kurduğunda, İskoçlar bu yeni mezhebi kabul etmediler. Avrupa'da yaygınlaşan Protestanlık'ın bir dalı olan Presbiteryen mezhebi İskoçya'nın ulusal dini haline geldi. Böylece İngiltere ve İskoçya aynı zamanlarda Vatikan'ın ruhani egemenliğinden kurtulmalarına karşın, mezhepleri değişik iki ülke olarak karşı karşıya kaldı.

İngiltere tarihine "Elizabeth Dönemi" olarak geçen I.Elizabeth'in iktidarı sırasında, bir İskoç hanedanı olan Stuartlar İngiltere tahtı üzerinde hak ileri sürdüler. Elizabeth'in kuzeni olan İskoçya Kraliçesi Mary, Elizabeth tarafından uzun süre hapiste tutulduktan sonra öldürüldü. Bu sırada İskoçya tahtında Mary'nin oğlu VI.James vardı.*

I.Elizabeth çocuğu olmadan ölünce Tudor hanedanının iktidarı sona erdi ve bir Stuart olan VI.James, 1603'te I.James adı ile İngiltere tahtına çıktı. Böylece iki ayrı krallık aynı kral tarafından yönetilir oldu.*

I.James'in oğlu I.Charles döneminde İngiltere büyük bir iç savaş yaşadı. Radikal bir Protestan tarikatı olan Püritenler'in önderliğindeki ayaklanma I.Charles'ın idamı ve krallığın ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandıysa da bunu bir restorasyon dönemi ve daha sonra da krallığı ortadan kaldırmayı amaçlamayan daha ılımlı yeni bir devrim izledi. Bu dönemde İngiliz siyasi ve iktisadi kurumları büyük bir hızla değişirken iç savaştan daha az etkilenen İskoçya eski feodal kurumlarını büyük ölçüde korudu.*

Kraliçe Anne, 1703'te İngiltere ve İskoçya'nın tek bir krallık halinde birleşmesini sağladı. Biçimsel olarak bir İskoç hanedanı yönetiminde gerçekleşen birleşme, aslında iktisadi ve siyasi yapısında büyük bir devrimi gerçekleştirme yolunda olan İngiltere'nin, geleneksel kurumların egemenliği altındaki İskoçya'yı kendi siyasi ve iktisadi bünyesinde eritmesi demekti. İskoçya, birleşmeden sonra kültürel ve ulusal özelliklerini koruduysa da, çoğunluğu İngiliz olan bir parlamentonun yönetiminde, sanayileşme yolundaki bir İngiltere'nin geri kalmış bir tarım bölgesi durumuna düşmekten kurtulamadı.

Cebelitarık'ın alınması

Anne döneminde parlamentoda iki büyük parti vardı. Bunlardan Whigler ticaret ve finans kapitalini temsil ediyor, Toryler ise daha çok tarım sermayesinden ve Anglikan Kilisesi'nden destek alıyordu. Anne'ın saltanatının ilk günlerinde üzerinde büyük etkisi olan Marlborough dükü Tory iken, karısı Sarah Whig idi. Ama, koyu Anglikan inançları Anne'ı Toryler'e yaklaştırıyordu. Bu durumda artık İngiltere'de otokratik bir krallıktan söz edilemezdi. Hükümdarla partiler arasında bir denge söz konusuydu. Anne, Tory olsa bile parlamentoda Whigler çoğunlukta olursa istediği politikayı uygulamakta güçlük çekebilirdi.

16.yy'da VIII.Henry'nin başarısızlıkla sonuçlanan girişimleri dışında İngiltere, Orta Çağ boyunca Kıta Avrupası'nda etkin bir askeri varlık gösterememişti. 1 Kasım 1700'de ölen İspanya Kralı IV.Philip, tacını XIV. Louis'nin torunu Anjou düküne bırakmıştı. Böylelikle İspanya ve Fransa Bourbon hanedanı tarafından yönetilecekti. İngiltere, Hollanda ve Avusturya bunu engellemek üzere Fransa ve İspanya'ya savaş açtı. Mayıs 1703'te Portekiz de onlara katıldı. Marlborough dükü müttefik orduların başkomutanlığına getirildi. 2 Ağustos 1703'te İngiltere ve Avusturya orduları XVI. Louis'nin ordusunu Orta Almanya'daki Blenheim kenti yakınlarında yendi. Böylelikle Viyana kurtarıldı ve Avrupa'da Fransız üstünlüğü sona erdirildi. 21 Temmuz 1704'te ise İngiliz donanması Cebelitarık'ı İspanya'dan koparmayı başardı. Cebelitarık'ın bir İngiliz üssü olarak önemi daha sonraki tarihlerde meydana çıkacak ve Akdeniz'in girişini İngilizler'in tutması günümüze kadar önemini koruyan bir gelişme olacaktı. İspanya hanedan savaşları sırasında müttefikler arasında beliren çatlaklar, Marlborough'nun usta diplomasisi sayesinde giderilebildi. 12 Mayıs 1706'da Fransız ordularını bir kez daha yenen Marlborough böylelikle başarısını pekiştirdi. Anne Stuart'ın başkomutanı Avrupa'da XIV. Louis Fransası'nın egemenliğine set çekmişti. Savaşlar 31 Mart 1713'te Utrecht Antlaşması'nın imzalanmasına değin sürdüyse de Fransa'nın hızı kesilmişti. 16.yy'dan beri ilk kez İngiltere Kıta Avrupası'nda kara ordularıyla başarılı bir savaş sürdürmüş ve daha sonraki politikasının temellerini atmıştı. Avrupa ne pahasına olursa olsun bir tek güçlü devletin boyunduruğu altına girmemeliydi. Böyle bir gelişme İngiltere'yi Avrupa pazarlarından yoksun bırakabilir, ayrıca yaşamsal önem taşıyan deniz ulaşım yollarına zarar verebilirdi.

1603'te I.James İngiltere'ye geldiği zaman İngiltere'nin tek kolonisi İrlanda idi. Ama Stuartlar döneminde Kuzey Amerika'da Hudson Körfezi çevresinde önemli koloniler oluşmuştu. Aynı şey Karaibler ve Hindistan için de geçerliydi. Anne'in saltanatı sırasında imzalanan Utrecht Antlaşması'yla İngilizler Newfoundland Adası'nı da Fransızlar'dan koparmışlardı. Burası Kanada ve Kuzey Amerika'da Fransız rekabetine karşı stratejik üstünlük sağlamak bakımından çok önemliydi.

Anne Stuart, 1 Ağustos 1714'te öldü. Böylelikle İngiltere tahtı Alman asıllı Hanover hanedanına geçti. Anne'ın ölümüyle İngiltere'de ve Avrupa'da bir dönem kapanıyor, 1603'ten beri süren Stuart hanedanı son buluyordu. İngiliz denizaşırı imparatorluğu-

nun temelleri bu dönemde atılmıştı.

• KAYNAKLAR: S.R.Brett, *The Stuart Century 1603-1714*, G.Donaldson, *Scottish Kings* ; Philips, *The Stuarts*.

• BAKINIZ: CHARLES I, WILLIAM III.

ANOUILH, Jean
(1910)

Fransız oyun yazarı. Arınma tutkusu içindeki bireylerin başkaldırılarını çarpıcı bir anlatımla yansıtmıştır.

23 Haziran 1910'da Bordeaux'da doğdu. Annesi Paris gazinolarında keman çalarak yaşamını kazandığı için çocukluğu soyunma odalarında oyuncular arasında geçti. Sorbonne Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görmeye başladıysa da, mezun olamadı. Kısa bir süre gazetecilik yaptı. 1929-1930 arasında reklam metinleri yazarı olarak çalıştı. 1931 yılında büyük Fransız oyuncu ve sahne yönetmeni Louis Jouvet'in sekreterliğini yapmaya başladı ve böylece Paris'in tiyatro ortamına girdi. Oyun yazarlığının yanı sıra film senaryoları da yazdı. Kendi oyunlarından sinemaya uyarlanan iki filmin yönetmenliğini üstlendi. Kendisini bütünüyle tiyatro yazarlığına verdiği 1940'lardan sonra Paris banliyölerinden birindeki evine çekildi ve verimli bir çalışma temposuna girdi. İki kez evlenen Anouilh'in iki eşi ve bir oğlu da tiyatro oyuncusudur.

Anouilh daha çocukken sahne gösterilerinin büyüsüne kendisini kaptırmış, on yaşlarındayken Rostand taklidi koşuklu küçük oyunlar yazmaya başlamıştı. On dokuz yaşında ilk uzun oyununu yazdıysa da, bu oyun ne oynanabildi, ne de basıldı. Daha sonraki yıllarda birbiri ardından yazdığı oyunların hiçbirisini tiyatrolara kabul ettiremedi. 1931'de Jouvet'in sekreterliğini yaptığı sıralarda, ünlü oyuncu Pierre Fresney'in çabaları sonucu *L'Hermine* adlı oyunu sahnelendi. Romantik bir melodram olan bu oyundan sonra Anouilh çalışmalarını hızlandırdı. "Kara Oyunlar" diye adlandırılan döneminin ilk oyunu *La Voyageur sans bagage* parlak bir başarı kazandı. Cephede belleğini yitirmiş asil kökenli bir askerin geçmişini anımsadıkça yüz yüze geldiği çirkinlikleri, ailesinin zenginlikleri ile birlikte yadsıyıp, mutluluğu bulabileceğini sandığı çevreyi seçmesini anlatan bu oyun, yazarın daha sonraki oyunlarında görülen kişisel başkaldırı temasının ilk örneğidir. Aynı dizi içinde yer alan *Eurydice*, *Antigone* ve *Médée* ise, benzer temaları olan klasik Yunan tragedyalarından çağdaş bir yorumla aktardığı kişi ve durumlar aracılığı ile işlediği oyunlardır. Bunlar arasında en çok oynanan ve yazarın başyapıtı kabul edilen *Antigone*, yapmak zorunda olduğuna inandığı eylemden hiçbir ödün vermeye yanaşmayan Antigone'nin, ağabeysi Kreon'a başkaldırmasının anlamsızlığını kavradığı an, yaşamayı da reddetmesini anlatır. Giysi, dekor ve konuşmalardaki kimi güncel öğelerle 1940'ların Fransası'nı görüntüleyen oyun, Alman işgali sırasında uzun süre oynanarak, işgalci güçlere boyun eğip eğmemek konusunda da yönlendirici olmuştur.

Dizi oyunları

Anouilh daha sonraları sırasıyla "pembe", "parlak", "öfkeli" ve "tarihi" olarak adlandırdığı diziler içinde kırka yakın oyun yazmıştır. Fantazi ve mizahın ön planda geldiği pembe ve parlak dönem oyunları vodvil türü farslardan, töre komedisine kadar varan değişik yapı ve yaklaşımlarda oyunlardır. Öfkeli dönem oyunlarının en ünlüsü *La Valse des toréadors*' da kendini cinsel zevklere kaptırmış yaşlı general Saint-pé'nin, yalnızlık ve ahlaki bağlardan kurtulma çabasının çaresizliği anlatılır. *Becket, ou l'honneur de Dieu* adlı tarihi oyunda ise, yazarın geleneksel başkaldırı temasına tarihsel bir boyut eklenerek, Kral II.Henry ile, aradığı onurlu yaşamı başpiskoposlukta bulan, ama bu yüzden kralının dostluğunu yitirmeyi göze alan Thomas Becket'in ilişkisi sergilenir.

Anouilh'in tüm oyunlarında tutkulu bir arınma özlemi ve buna varabilmek için kendi çıkarlarından vazgeçmeyi göze alabilen kişilikler ağırlıktadır. Bu yöneliş oyunlarındaki kahramanlar için ya umutsuz bir başkaldırma, ya da çaresizlikten doğan bir kaçışla sonuçlanır. İçinde yaşadığı toplumsal ilişkilerin tutarsız ve kişiliği zedeleyici sonuçlarını, çarpıcı ve tedirgin edici yaklaşımıyla sergilemiştir. İnsan ilişkilerine getirdiği eleştirilerin acımasızlığı yanında, "iyi kurulu oyun" olarak nitelenebilecek yapıtlarındaki eğlendiricilik ve sürükleyicilik ülkesi dışında da tanınmasını sağlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *L'Hermine*, 1931; *Le Voyageur sans bagage*, 1937; *La Sauvage*, 1938, (Vahşi Kız); *Le Bal des voleurs*, 1938; *Eurydice*, 1941; *Le Rendez-vous de Senlis*, 1941, (Senlis'te Randevu); *Antigone*, 1944; *Médée*, 1946; *L'Invitation au chateau*, 1947; *Ardèle, ou la Marguerite*, 1948, (Papatya Falı); *La Valse des toréadors*, 1952, (Generalin Aşkı); *L'Alouette*, 1953, (Tarla Kuşu); *Becket, ou l'honneur de Dieu*, 1959, (Tanrının Şerefi); *La Grotte*, 1961, (Mağara); *Cher Antoine*, 1969.

ANQUETIL, Jacques
(1934)

Fransız bisikletçi. Fransa Bisiklet Turu'nu 5 kez kazanmıştır.

"Kara Oyunlar" dönemi

1955'te profesyonel olan Anquetil, ilk başarısını 1957 Fransa Bisiklet Turu'nu kazanmakla elde etti. 1961-1964 yıllarında 4 kez daha bu yarışı kazandı. 80 yıllık (1903-1983) Fransa Bisiklet Turu'nda 5 kez birinci olan tek yarışçıdır. 1960 ve 1964'te iki kez de İtalya Bisiklet Turu'nun şampiyonluğunu kazandı. Saate karşı yarışta 1956 yılında 46.159 km ile kırdığı rekoru 1967 yılında 47.494 km'ye çıkarmayı başarmıştır.

ANSCOMBE, Elizabeth
(1919)

İngiliz düşünür. Wittgenstein'ın etkisini sürdürmüş, özellikle eylem felsefesi alanındaki görüşleriyle önem kazanmıştır.

Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe, İngiltere'de doğdu. Oxford ve Cambridge üniversitelerinde öğrenim gördü. Aynı üniversitelerde, 1941'den başlayarak öğretim üyeliği yaptı. 1983'te Cambridge Üniversitesi New Hall'da felsefe profesörüydü. 1967'de British Academy'ye üye seçildi. Anscombe, 20. yy'ın mantık felsefesinde adını duyurmuş bir filozof olan P.T. Geach ile evlidir.

Wittgenstein'ın bellibaşlı birkaç öğrencisinden biri olarak hocasının kimi görüşlerini sürdürmüş ve geliştirmiştir. Ölümünden sonra Wittgenstein'dan kalan dosyalar dolusu notları konularına ve mantıksal sıralarına göre dizenler arasında etkin olarak çalışmış ve elde edilen kitapların çoğunu İngilizce'ye çevirerek yayımlamıştır. Wittgenstein'ın felsefesini açıklayıcı nitelikte yayınları da vardır.

Anscombe, çalışmalarını özellikle anlık (zihin) ve eylem felsefesi alanlarında yoğunlaştırmıştır. Wittgenstein'ı izleyerek, niyet ya da istencin eyleme neden olarak gösterilmesine karşı çıkmış, bu durumların gerçekte anlıksal içerikler olmayıp, gövdede meydana gelen kimi olayların eylem olarak betimlenmesine yaradığını öne sürmüştür. Anscombe'a göre, eylem, "gövdesel olay"dan belirli kural dizgeleri içinde, bu kuralların gereklerini izleyerek yerine getiriliyor olmakla da ayrılır.

Eylemin betimlenmesi sorununda, Amerikalı filozof Donald Davidson ile görüş birliği içindedir. Bir bireyin gövdesinde başlayan bir olay ve onun değişik nedensel etkileri, bu bireyin değişik eylemleri olarak betimlenebilir. Örneğin, birinin su deposuna zehir dökmesi, bunun için kolunu oynatması, böylece evdekileri zehirlemesi ve onları öldürmesi gibi... Bireylerin bir eylemle birçok eylem yapmış olamayacaklarını savunan Anscombe, değişik betimlemeleri ne olursa olsun, eylemlerin bu betimlemelerden bağımsız olarak özbelirlenebileceklerini *(identification individuation)* savunmuş ve eylemin sayısını olaylar zincirinde ilk neden olan olay sayısının belirlediğini ileri sürmüştür. Başka bir deyişle, yukarıdaki örnekte birçok işi birden yapıyormuş gibi betimlenen kişinin yaptığı, gerçekte bir tek eylemdir.

- **YAPITLAR:** *Intention*, 1957, ("Niyet"); *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, 1959, ("Wittgenstein'ın Tractatusu'na Giriş"); *Three Philosophers* (P.T. Geach ile), 1961, ("Üç Filozof").

- **BAKINIZ:** DAVIDSON, WITTGENSTEIN.

► *İnanma ve Tanrı*

ANSELMUS
(1033 - 1109)

İtalyan tanrıbilimci. İnanç sorunlarına us ilkelerine dayanarak çözüm aramış, Tanrı'nın varlığını varlıkbilim yöntemiyle ve Aristoteles mantığına dayanarak kanıtlamaya çalışmıştır.

Piemonte yakınlarındaki Aosta'da doğdu. 21 Nisan 1109'da başpiskopos olarak bulunduğu Canterbury'de öldü. Soylu ve varlıklı bir ailedendi. İnançlarına, geleneklerine çok bağlı olan annesi Ermenberga'nın etkisiyle bir manastıra kapandı, babasının karşı çıkışı üzerine manastırdan ayrıldı. Gençliğinin büyük bir bölümünü değişik işlerde çalışmakla geçirdi. Fransa'ya gitti, sonra Normandiya'da Saint Marie Kilisesi'ne girerek, bütün çalışmalarını din konuları üzerinde yoğunlaştırdı. Burada önce keşiş (1060), sonra duacı ve papaz oldu (1078). Kısa bir süre içinde, bilgisinin genişliği, din sorunlarını çözmede uyguladığı yöntem ile üne kavuştu, başpapazlığa yükseltildi. Piskoposluk seçimlerinde kralın yetkilerine karşı çıktığı, Papa III. Gregorios'un görüşlerini savunduğu için önce Kral II. William'ın, sonra da I. Henry'nin buyruğu ile sürgüne gönderildi. Daha sonra ölünceye değin kalacağı Canterbury başpiskoposluğuna atandı.

Felsefeye Augustinus'un *credo ut intelligam* (anlamak için inanıyorum) önermesini yeni bir yorumdan geçirmekle giren Anselmus çağının ünlü adcı (nominalist) tanrıbilimcisi Roscelinus'la yaptığı tartışmalarla büyük ilgi topladı. Tanrıbilim sorunlarına us ilkelerine dayanan, ancak ustan önce inanın gerektiğini ileri süren bir yöntemle çözüm aradı. Bu yöntem Aristoteles mantığından kaynaklanan, kavramlar arasında kurulan bağlantıya dayanan bir çalışma biçimidir. Anselmus bu yöntemde Platon'un ortaya attığı kavramlardan yararlandı. Dinle felsefenin bu kavramlardan beslenen bir düşünme yöntemiyle uzlaşabileceği görüşünü savundu.

Anselmus'a göre, felsefe bir tanrıbilimdir; onun başlıca konusu Tanrı varlığının kanıtlanmasıdır. Tanrı varlığının kanıtlanmasını erek edinmeyen, işe ondan başlamayan bir düşüncenin olumlu sonuca varma olanağı yoktur. Felsefe alanına giren, çözüm bekleyen bütün sorunların kaynağı ve öncülü, Tanrı varlığıdır. Tanrı biri özü, öteki nitelikleri bakımından iki ayrı sorunu içerir. Bu sorunlar, kavramlarla dile getirilirse de, gerçek birer varlığı kapsar. Bu gerçek varlık Tanrı'dır. Ancak Tanrı konusunda düşünmeye başlamak için inan (iman) gereklidir. İnan düşünmenin başlangıcı değil ereğidir. Tanrı varlığına inanmadan Tanrı'yı, niteliklerini düşünmek çelişmeye düşmektir. İnanmak anlamayı sağlar, bu nedenle "anlamak için inanıyorum" önermesi geçerlidir.

İnanmak, üzerinde durulan konunun anlaşılması için ilk ışık kaynağıdır, sorunun çözülmesinde başlıca etkendir. En gerçek, en yüce varlık Tanrı olduğundan, anlamak için inanmak Tanrı'ya bağlanmaktır, Tanrı varlığının kesinliğini benimsemektir. Kişi inan-

◄

dığı sürece bilmeye, anlamaya çalışır, varlık sorunlarının içerdiği gerçeği kavramak ister. Bilgiye yükselmek için önce inanmak gereklidir; bu gereklilik de varlığın özünü ilgilendiren bir olgudur. Sorunlara yaklaşmada, sorunların çözülmesi için gerekli bilgiyi edinmede tek yol inanmaktır, bu nedenle inan bilgiden önce gelir. İnanmayan kimsenin başarabileceği bir iş olmadığı gibi varabileceği bir erek de yoktur. İnanmakla erek birbirini gerektirir, biri olmadan öteki olamaz. İnansız erek, ereksiz inan bir çelişkidir.

Tanrı önsüz-sonsuz bir varlıktır. "Varlık" kavramı önce Tanrı için geçerlidir; nesnelerin varlığı dolaylıdır, sonradır. Tanrı ile varlık, var olmak birbirini gerektirir, biri olmadan öteki olamaz; biri düşünülmeden öteki düşünülemez. Tanrı salt varlıktır, salt varlık olan Tanrı *a se et per se* (kendiliğinden ve kendisinde vardır). Tanrı'nın varlığı, özü gereği, kendinden başka bir varlığı gerektirmez, o yalnız kendi kendisiyle vardır. Tanrı evrenden önce vardı, bütün varlıklar tanrısal anlakta (zihinde) öncel olarak bulunuyordu. Bu durum tanrısal bilginin de sonsuzluğunu, tanrısal varlıkla birlikte olduğunu gösterir. Tanrı'nın düşünme yeteneğinde önceden bulunmayan, tanrısal bellekte yeri olmayan bir nesnenin varlığını düşünmek saçmadır. Tanrı bütün yetkinliklerin kaynağıdır, onun yüce varlığı bütün yetkinliklerle donatılmıştır. Bu yetkinlikler de sonradan kazanılmış nitelikler değil, tanrısal özle birliktedir. Bu nedenle Tanrı iyiliğin, yüceliğin, doğruluğun, güzelliğin, bilgeliğin, yetkinliğin kendisidir. Bunları nitelik olarak

Tümeller

Tümeller, tümcelerde yüklem görevi yapabilen sıfat, tür adı gibi genel terimlerin dile getirdikleridir. Tümellerin bir felsefe oluşturması bunların ne anlamda varolduklarına dayanır. Tümeller, algıyı ve buna bağlı olarak nesneleri sınıflandıran insan zihninden bağımsız olarak bir varlık taşır mı? Bu soruyu olumlu olarak yanıtlayan felsefi görüşe "gerçekçilik", olumsuz olarak yanıtlayana da "adcılık" denir. Platon' dan* kaynaklanan bir uslamlama şöyledir: Pek çok değişik tikel nesnede özdeş olan özellikler buluruz. Aynı renk, aynı biçim, aynı tür, aynı doğa, birden çok tikelde bulunabilir. Bu, çok sayıdaki tikelde özdeş ya da ortak olan tümelliğin varlığı onu taşıyan tikellerle açıklanamaz. Öyle ise, tümeller de gerçek anlamda vardır. Platon'un gerçekçiliği bir uç tutumdur. Ona göre, tümeller tikellerden bağımsız olarak ve onlardan daha öncelikle vardır (ante rem). Aristoteles*, bu uç tutumu yanlış bulmuş ve Platon'un tümeli töz saymak yanılgısına düştüğünü ileri sürmüştür. Töz, Aristoteles'e göre, bu ya da şu nesnedir.Yani töz gösterilebilir. Tözün üzerindeki tümeli göstermek ise ancak tikeli göstermekle olanaklıdır. Töz tikel olduğuna ve ancak tözler bağımsız varlıklar olarak gösterilebildiklerine göre, tümeller onları taşıyan tikel nesnelerden bağımsız olarak varolmazlar. Aristoteles'e göre tümeller gerçeklikte, yalnızca tikel nesneler üzerinde vardır (in rebus).

Tümeller üzerindeki tartışmalar Orta Çağ' da alevlenmiş ve ortaya değişik görüşler atılmıştır. Bu tartışmalar mantık ve metafizik düzeyinde sürmüş olmakla birlikte, onları asıl hazırlayan, Tanrı kanıtları ve kutsal üçleme ile ilgili hesaplaşmalardır. Roscelinus* tümellerin bağımsız varlık olmaları bir yana, tikeller üzerinde bile var olmadıklarını öne sürdüğünde gerçekçiliği yadsıyordu. Ona göre yalnız tikeller vardır, genel terimlerle tikeller arasındaki kimi benzerlikleri adlandırırız. Tümeller bu adlar ötesinde bir şey değildir. Böylece ortaya çıkan adcılığın tanrıbilim üzerindeki sonuçları Skolastikler için büyük sakıncaydı. Buna tepki olarak Anselmus, değişik nesnelerin benzer görünebilmelerinin, ortak ya da özdeş bir tümeli gerçekte taşımalarına bağlı olduğunu savundu. Ona göre tümeller nesneler üzerinde (in rebus) varolmanın yanı sıra, hem zihnimizde (post rem), hem de henüz evreni yaratmadan önce Tanrı'nın zihninde vardır (ante rem). Abaelardus*, Anselmus'un bu savlarını benimser; ancak, tümellerin nesnelerde de zihinlerde de kavramlar olarak varolduklarını düşünür. Tümeller nesnelerin durumlarıdır (status), birçoğunun bir arada ortak olarak taşıdığı koşullardır. Bu durum ya da koşullar ise ancak kavramlarda varlık kazanır. Bu nedenle, Abaelardus'un görüşüne "kavramcılık" (conceptualism) denmiştir.

Aynı çağlarda Champeaux'lu Guillaume* gibi yalnızca tümellerin varolabileceğini savunan aşırı gerçekçiler ve adcılıkla gerçekçilik arasında uzlaşımlar arayan Bath'lı Adelhard* gibi filozoflar da bulunmaktaydı. Aquino'lu Thomas*, orta skolastik dönemin bu konuda ulaştığı sonucu dile getirir. Bu da Anselmus'un tümellere her üç anlamda da varlık yükleyen görüşüdür. Geç skolastik dönemin büyük düşünürü Occam'lı William* adcılığı yeniden diriltmiş ve büyük bir güçle savunmuştur. Ona göre, yalnızca tikel nesnelerin varlığından söz edilebilir. Tümeller tikellerden yaptığımız soyutlamalar olup, zihnimizde algıya dayanan bir kavram, dilimizde de bir ad olmaktan başka varlıkları yoktur. Adcılık daha sonraları İngiliz deneyci geleneğinde sürmüş, usçular ise gerçekçiliğe daha yakın olmuşlardır. Çağdaş felsefede Russell* ve onu izleyen kimi mantıkçılar gerçekçiliği, Price* ve Goodman* da adcılığı savunmaktadırlar.

(Galleria della Corneggista Empoli, Italya)

Luca ve Andre della Robbia'nın mihrabında Anselmus

düşünürüz, ancak gerçekte, bunlar nitelik değil, tanrısal özün, tanrısal varlığın bütünündedir.

Tanrı zaman ve uzayla da bağımlı değildir, onların üstündedir. Tanrı kavramı en yetkin varlığı *(ens perfectissimum)* içerir. Tanrı'nın varolmadığını düşünmek ise en yetkin varlığın bulunmadığını ileri sürmektir. Bu durumda Tanrı kavramı ile Tanrı varlığı birbiriyle çelişir. Tanrı kavramının yüklemi, Tanrı varlığının dışına itilir, böylece Tanrı "en yetkin varlık" olmaktan çıkar, oysa Tanrı kavramının içeriği "en yetkin varlık"tır.

Anselmus, Tanrı'nın varlığını, düşünülebilen "en yetkin varlık" kavramı ile bağlantılı kılarak kanıtlamaya çalıştı. Bu kanıtlama türüne "varlıkbilimsel kanıtlama" dendi. Bu kanıtlamanın kaynağı da Platon'un kavramları *(idea)* gerçek varlık olarak niteleyen kuramıdır. Anselmus bu kuramdan yola çıkarak, ona yeni bir yorum getirmiş ve Tanrı en üstün gerçek varlıktır *(ens realissimum)* demiştir. Tanrı kendi kendinin nedenidir; kendi kendinin nedeni olması dolayısıyla gerekli olarak vardır, varolmaktan başka bir durum Tanrı için söz konusu olamaz. Tanrı evrenin, evreni dolduran varlık türlerinin de tek ve gerekli nedenidir. Bu nedene göre varolmak Tanrı'da olmak, Tanrı olmak varolmaktır. Tanrı'da bulunan nitelikler insanlarda, öteki varlıklarda bulunanlara benzemez. Tanrısal nitelikler tanrısal varlıkla özdeştir. Tanrı dışında kalan varlıklarda bulunan nitelikler ise o nesnenin varlığı ile özdeş değildir. Tanrısal nitelikler, gerçekte, tektir.

Tanrı ile insan arasındaki bağlantının ortaya çıktığı olaylardan biri de "günah" sorunudur. Bu sorun Anselmus'un *Cur Deus Homo* ("İnsanın Tanrısallığı") adlı yapıtında en ince ayrıntılarına dek işlenmiştir. İnsan, yaratıldığı ilk dönemde, ağır bir suç işlemiştir. Bu suç Tanrı'ya karşıdır. Böyle büyük bir suçun bağışlanması insanı aşar. Tanrı'nın yüceliğine, büyüklüğüne karşı işlenen bu suçu ancak Tanrı, kendi varlığında, özünü küçük düşürmeden bir eylemde bulunarak bağışlayabilir. İşlenen suçun, büyüklüğü nedeniyle gene yüce bir varlıktan öc alınarak bağışlanması gerekir. Bunu düşünen Tanrı, İsa'nın varlığında insan biçimine girmiş, suçun büyüklüğüyle orantılı olarak, tanrısal bir varlığa dönüşen İsa sonsuz acılar çekerek, insanlığı kurtarmıştır. Tanrı'nın, İsa'nın varlığında, insan biçimine girmesiyle kendi yüceliğine yaraşır bir eylemde bulunduğu, böylece kurtuluş sorununun çözüldüğü ileri sürüldü. Anselmus, İsa'nın Tanrı ile olan özdeşliği ya da benzerliği sorununu, "günah" olayını ortaya atarak sonuca bağladığı görüşünü savundu. Ona göre İsa gerçeğin, doğruluğun kendisidir. Kendini gerçeğe ve doğruluğa adayanlar İsa için can verenlerdir. Ancak, onun, tek varlık olarak Tanrı'yı tanıması, Tanrı dışında bir varlık görmek istememesi varlık birliği inancına eğilim duyduğunu göstermiştir. Kimi felsefe tarihçileri, Anselmus'un kilisenin baskısından çekinerek, varlık birliği görüşünü açıklığa kavuşturmadığı kanısındadırlar.

Anselmus'a göre, duyular bireysel varlıkları algılar, tümelleri algılamak, kavramak yalnız usun başarısıdır. Tümeller bireyleri aşan birer varlık olduğundan duyularla algılanamaz. Tümel kavramlar gerçek varlıklardır. İnsan, çevresini kuşatan niteliklerden yola çıkarak salt ve tanrısal nitelikleri kavrama olanağı bulabilir. Bunu başarabilmek için önce inanmak gerekir.

► Evren yaratılmıştır, yoktan varedilmiştir *(ex nihilo)*. Evreni dolduran bütün varlık türleri de yaratılmıştır. Ancak, bu yaratılış eylemi kimi bilgelerin sandığı gibi değildir. Bütün varlık türleri, daha önce, tanrısal anlakta düşünce olarak vardı. Yaratılış bu düşünce niteliği taşıyan varlıkların tanrısal özden dışa taşarak biçimlenmesi, görünüş alanına çıkmasıdır. Tanrı, engin bilgisiyle, yüce istenciyle neyi yaratacağını biliyordu, yaratılanlar onun düşünme yeteneğinde gerçek biçimlerini almıştı. Tek varlık Tanrı olduğundan, "yaratılmış varlık" da Tanrı düşüncesinden çıkan varlık olabilir. Tanrı "salt varlık" olduğundan bütün varolan nesnelerde onun bulunması doğaldır. Bir nesnenin varlığı salt varlık dışında gerçekleşemez. Bütün varolan nesneler bu salt varlığa katılmaları nedeniyle vardır. Varolmak bu salt varlığa katılmaktır. Salt varlık olan Tanrı, kendi özü gereği, yaratmadan edemez, yaratmak tanrısal varlığın bir gereksinimidir.

Ahlak sorunlarının işlenmesinde de başlıca yöntem bu "salt varlık"la bağlantı kurmak, ondan yola çıkmaktır. Tanrı "salt iyi"dir, "salt doğru"dur, "salt değer"dir. Bu nedenle bu tanrısal nitelikler olmadan "iyi olan", "doğru olan", "değerli olan"dan söz edilemez, bunlar düşünülemez.

► Anselmus, *De Fide Trinitatis* ("Üçleme'ye Bağlılık Üstüne") adlı yapıtında bilgi sorununu ele almıştır. Bilgi salt usla sağlanır, salt us ise "salt varlık" olan Tanrı'dan kaynaklanır. Bilmek eylemi, nesneleri kavramlarının örgüsü içinde, düşünerek sonuca varmaktır. Kavramsal bilgi bize nesnenin kendini verir. Bu durum, nesnenin kavramıyla varolması sonucudur. Bilginin kesinliği, doğruluğu yargının içeriğine bağlıdır, bilgiyi oluşturan da doğru yargılardır. Bir yargının doğruluğu ise varılan sonuçla bağlantılıdır. Yargının doğruluğunu gösteren başka bir özellik de içerdiği konuyla olan uygunluğudur. Doğru yargının içerdiği konuyla olan bağlantısı özne ile nesne arasında bir uyumun bulunduğunu kanıtlar. Gerçek bilgi Hıristiyanlık'ın özündedir, onun özünü kavrayan gerçek bilginin kaynağına varır. Bu kaynağa inanla (iman) gidilir, kesin bilgiyi aramadan önce inanın eksiksiz olması, bütün kuşkuların üstünde olması gerekir. Evrenin, evreni dolduran ve çevremizi kuşatan varlıkların anlaşılması başka türlü olamaz. Nitekim, inanmayan bir kimsenin anlayabileceği bir konu da olamayacaktır. Dinle ilgili sorunlarda inan, bu evrenin anlaşılmasında deneyin işini görür. Sesi hiç bir zaman işitmemiş olan bir sağır-dilsizin, ses konusunda açık bilgisi de olamaz. Bu nedenle inanmamak görmemektir, görmemek ise anlamamaktır. Öyleyse inana varmak için düşünmüyoruz, anlamak için inanıyoruz.

Hıristiyan dininin anladığı Tanrı'yı yadsıma olanağı yoktur. Tanrı'yı yadsıyan bir kimsenin, bütün düşünme gücünü kullanarak en yetkin bir varlık tasarlaması kaçınılmazdır. İnsan ne yapsa düşünme yeteneği en yetkin bir varlığı tasarlayacaktır. Bu durumda kişi kendi kendisiyle çelişkiye düşer. En yetkin varlığın bulunduğunu düşünmeden edemeyen kişinin, en yetkin varlık olan Tanrı'yı tanımaması yalnız Hıristiyan dininin ilkeleriyle değil us kurallarıyla da bağdaşmaz. Anselmus *Proslogium* ("Sunuş") adlı yapıtında bu düşüncelerini açıklarken, kilise büyükleri gibi katı bir görüşe bağlanmamış, usu inanla uzlaştırmaya çalışırken sağlıklı bir düşünme eyleminin içine girmiştir. ◄ *Evren*

Anselmus, gerçeklik konusunda, Platon'un *idea* öğretisinden kaynaklanan bir görüşü savunmuş, bu öğretiye yeni bir yorum getirmiştir. Özellikle *Monologium*'da ileri sürdüğü düşünceler, Platon'un öğretisine değişik bir açıdan baktığını kanıtlar. Tanrı konusundaki düşünceleri Platon'un özel bir açıklanışı niteliğindedir. *De Veritate*'de ("Gerçek Üstüne") bütün gerçeklerin Tanrı varlığında yoğunlaştığını, birliğe ulaştığını açıklamış, çoklukta tekliğin bulunduğunu ortaya atmıştır. Bu düşünce, bize çokluk biçiminde görülen nesnelerin Tanrı varlığında birliğe ulaştığını, tek varlığa dönüştüğünü, gerçekte yalnız Tanrı'nın varolduğunu bildirir. *Gerçeklik*

Anselmus, düşüncelerini belli konular üzerinde yoğunlaştırırken, kimi sorunların çözümünde Tanrı kayrasının gereğini de ileri sürdü. Ancak bu kayranın ne yolla sağlanabileceğini açıklığa kavuşturmadı. Kişinin düşünme özgürlüğü, istenç özgürlüğü gibi sorunlara değindi, bunlarla ilgili çözümleri Augustinus'tan kaynaklanan bir yöntemle araştırdı. Görüşlerinin açıklanışında daha çok usa vurmaya dayanan bir tümevarımı benimsedi. Aquino'lu Thomas ile D'Ailly bu kanıtlama yöntemine karşı çıktılar. ◄ *Bilgi*

Anselmus'un çağındaki yaygın etkisi ölümünden

sonra da yüzyıllar boyunca sürdü. Özellikle kilise çevrelerinde, düşüncelerinin genişliği, tanrıbilim sorunlarına getirdiği yeni çözüm yöntemiyle başvurulan başlıca kaynaklardan biri oldu; kendisine İkinci Augustinus adı verildi. 1494'te büyük bir törenle, Hıristiyan ermişleri arasına alındı; Canterbury'li St. Anselm olarak anılmaya ve ölüm günü olan 21 Nisan'da adına tören düzenlenmeye başlandı. Onun uyguladığı yöntemi, daha sonra, Descartes geliştirerek matematik sorunlarına uyguladı. Tanrıbilim sorunlarının çözümünde, nesnelerin nitelenmesinde kavramlara verdiği önem nedeniyle, kimi felsefe çevrelerinde, adcılığın (nominalizm) kurucuları arasında sayıldı.

Anselmus'un tanrıbilim anlayışında, özellikle "çoklukta birlik" düşüncesinde Yeni-Platonculuk ve İslam düşünürlerinin etkileri açıktır. İslam düşüncesinden ne yolla yararlandığı kesinlikle bilinmiyorsa da, bu kaynağın Orta Çağ'da Arapça'dan Latince'ye yapılan çevirilerle ilgili olduğu bellidir. Tanrı'nın bütün nesnelerde görünüş alanına çıkması varlık türlerinin çokluğunu sağlar. Gerçekte varolan birdir, o da Tanrı'dır; çokluk bir görünüştür. Bu düşünce Yeni-Platonculuk'un varlık anlayışını dile getirir. 8. yy ortalarından sonra tasavvuf akımı da bu görüşü benimsemiş, İslam ülkelerinde hızla yayılmasını sağlamıştır.

- YAPITLAR: *S. Anselmi Opera Omnia*, (ö.s.), F.S. Schmitt (der.), 6 cilt, 1946-1961.
- KAYNAKLAR: R. Allers, *Anselm von Canterbury, Leben, Lehre, Werke*, 1936; A. Schurr, *Die Begründung der Philosophie durch Anselm von Canterbury*, 1966.
- BAKINIZ: AUGUSTINUS, PLATON, PLOTİNOS, ROSCELINUS.

ANTEL, Sadrettin Celâl
(1890 - 1954)

Türk eğitimci ve yazar. Cumhuriyet döneminde pedagoji konusunda eser vermiş ilk eğitimcilerdendir.

İstanbul'da doğdu. Lise öğreniminden sonra Fransa'ya gitti. St. Cloud Yüksek Öğretmen Okulu'nda ve Sorbonne Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1913'te yurda döndü ve Ankara'da öğretmen okulu müdürü ve pedagoji öğretmeni olarak çalıştı. Uzun süre çeşitli okullarda öğretmenlik mesleğini sürdürdükten sonra, 1936'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi pedagoji kürsüsüne profesör olarak atandı. İstanbul'da öldü.

Antel, günün koşullarına göre iyi öğrenim görmüş bir çevrede yetişmiştir. Babası Hukuk Mektebi müderrisliği ve adalet bakanlığı yapmış olan Mahmut Celâdettin Bey'dir. Çalışma döneminde Türk Milli Eğitimi'nin ileri gelenlerinden Halil Fikret Kanad, Hıfzırrahman Raşit Öymen, Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu gibi kişilerle etkileşim içinde bulunmuştur. Antel özellikle, çocukta düşünce ve zekâ gelişimi konusunda çalışmalar yapmış, çağında ABD ve Avrupa'da da yaygınlaşan Standford-Binet zekâ testinin Türkiye'de uygulanması için çaba göstermiştir. 1930'da yayımlanan *Pedagoji* adlı yapıtı, Türkiye'de yeni harflerle basılmış ilk eğitim kitabıdır ve yıllarca öğretmen okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur. Antel, bu kitabında eğitimin evrimi, çocuk eğitiminde okul ve ailenin ortaklaşa çalışması, mesleğe yöneltme ve ahlak eğitimi gibi konuları incelemiştir. Yabancı dil bilgisi Antel'in çeviri alanında da ürün vermesine olanak sağlamıştır. Lewis Terman testlerinin Türkçe'ye uyarlanması, *Decroly Usulü* (1926) ve *Yarının Mektepleri* (1958) adlı çevirileri bunların başında gelir. *Sınıf Mualimi* adlı haftalık bir dergi ile, çocuklar için *Bizim Mecmua* adlı on beş günlük bir dergi yayımlamıştır.

Sadrettin Celâl Antel, aynı zamanda siyasal etkinlik göstermiş bir yazardır. 1919'da İstanbul'da kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'nin üyesi olarak *Kurtuluş* ve *Aydınlık* dergilerine makaleler yazmıştır.

- YAPITLAR: *Pedagoji*, 1930; *Yeni Terbiye ve Tedris Tekniği*, 1931; *Test Usulü*, 1932; *Maarifimiz ve Meseleleri*, 1939; *Umumi Didaktik*, 1948; *Terbiyede Ölçü*, 1954.
- KAYNAKLAR: R. Alaylıoğlu ve A.F. Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, 1968; C. Binbaşıoğlu, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, 1982; F.A. Stone, *Çağdaş Eğitim Düşüncesine Bibliyografik Giriş*, 1971.

ANTERE
(? - 615)

Arap şair. Anter adlı ünlü halk öyküsünün kahramanıdır.

Antere b.Şeddad, Zebibe adlı Habeş bir cariyenin oğluydu. Zenci bir köleden doğduğu için hür sayılmıyordu. Savaşmak hakkı yoktu. Özgürlüğünü, bir savaşta babasına yardım etmesi karşılığında elde etti. Babası onu kendi soyuna da kabul etti.

Kendi kabilesi ile Fizare kabilesi arasında çıkan olaylar kırk yıl sürdü. 610'daki son savaşta Antere kahramanlıklar gösterdi.

Eski Arap kaynaklarına göre pek çok şiir yazmıştır. Şiirlerinin bir bölüğü İslamlık öncesi yedi şaire ayrılmış *Muallakat-ı Seba* (Yedi Askı) adlı mecmuaya girmiştir. Mecmua genellikle şerhli ve şerhsiz yedi (bazen on) kasideden oluşur.

Bir söylentiye göre Antere, Vizr b. Cabir tarafından öldürüldü ve kabilesi onun öcünü alamadı.

Bir adı da *Siret Anter* olan Anter halk öyküsünde Antere'nin halk tarafından romanlaştırılmış savaşları, aşkları ve yaşam serüveni anlatılır. Öykünün içine çeşitli kaynaklardan birçok parçalar da girmiştir. Yapıt, II. Mehmed'in emriyle Türkçe'ye çevrilmiştir. Batı dillerine de çevirileri vardır.

- YAPITLAR: *Siret Anter; Divan-ı Antere*, 1883.
- BAKINIZ: AMR b.KÜLSÛM, HARİS b.HİLLİZA, İMRUÜ'L-KAYS, LEBİD, TARAFA, ZÜHEYR b.EBU SULME.

ANTHEMİOS ve İSİDOROS
(6. yy)

Bizanslı mimarlar. Ortak başyapıtları olan Ayasofya ile dünya mimarlığı üzerinde büyük etki yapmışlardır.

Anthemios Lidya'daki Tralleis'te (Aydın) doğdu. Babası doktordu. Mimarlıktan çok matematik ve mühendislik, özellikle de geometri konularında çalıştı. Bizans imparatoru İustinianos 532'de onu yeniden yaptıracağı Ayasofya'nın planlarını hazırlamakla görevlendirdi. Ayasofya, sanatçının bilinen tek yapıtıdır. Buna karşılık, matematik ve fizik alanlarında önemli incelemeler yapmış olduğunu gösteren kayıtlar bulunmakta ve mimarlığa daha sonra başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim, çağdaşlarından yazar ve şair Agathias onun mimarlık anlayışını "geometrinin katı maddeye uygulanması" olarak tanımlar.

Anthemios'un kesin tarihi bilinmeyen ölümünden sonra, Ayasofya'nın yapımını yardımcısı İsidoros sürdürdü. O da geometriden mimarlığa yönelmişti. Doğum yeri Miletos'tu. Ayasofya'yı 537'de tamamladı.

Ayasofya'nın yapılışı

Ayasofya, Bizans'ın en büyük kilisesiydi. İlk yapı, İstanbul'un (Konstantinopolis) Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmasından kısa bir süre sonra 4. yy'da yaptırılmıştı. Önceleri *Megalo Ekklesia* (Büyük Kilise) diye anılırken 5. yy'dan başlayarak Oğul İsa'nın bir niteliği sayılan *Hagia Sophia* (Kutsal Bilgelik) adı verilmişti. Bu yapı 404 yılındaki bir halk ayaklanmasında yıkıldı. Ancak hiç beklemeden yeni kilisenin yapımına başlandı ve 415'te bitirildi. Bu yapı, duvarları taş, çatısı ise ahşap bir bazilikaydı. Daha önceki kilisenin de, yaklaşık aynı özellikleri taşıdığı sanılmaktadır. İkinci Ayasofya'nın 532'de ünlü Nika Ayaklanması sırasında ateşe verilmesi üzerine,Anthemios ve İsidoros, İustinianos'un emriyle eskisinden çok değişik olan bugünkü Ayasofya'yı yaptılar.

Bizans sanatı ilk döneminde Roma geleneklerini sürdürmeye yönelmişti. Bununla birlikte, Doğu'dan gelen kimi etkilerle yeni bir üslup da gelişmeye

Kubbe

Kubbe yarım küre ya da benzeri gibi düzenli bir eğriden oluşan bir örtüdür. En önemli özelliği, küçük öğeler kullanarak arada başka desteğe gerek duymadan büyük açıklıkları geçebilmesidir. Bu nedenle kubbe, eski çağlardan beri mimarlıkta kullanılan bir yapım tekniğidir. İlkel örnekleri arasında göçebe çadırları, Afrika yerlilerinin sazdan, Eskimolar'ın buzdan kulübeleri ile taşırtma tekniğiyle yapılmış "yalancı kubbe"ler bulunmaktadır.

Gelişmiş kubbe, bir kemerin düşey ekseni çevresinde döndürülmesiyle elde edilir, bu nedenle de onun taşıyıcı özelliklerine sahiptir. Burada küçük öğeler basınç güçlerine karşı koymak durumunda olduklarından, malzeme olarak taş ya da tuğla kullanıldığı zaman etkin bir taşıyıcı elde edilir. Beton gibi malzemeler de aynı biçimde kullanılır.

Kubbe, dayanaklarında sürekli bir taşıyıcı yüzeye gereksinim gösterir; bu nedenle silindir bir altyapı, üstüne oturabileceği en uygun biçimdir. Altyapının kare ya da çokgen planlı olması hem yapım hem de biçim açısından sorun yaratır. Ortaya çıkan boşlukların doldurulmasında geçit öğelerinden yararlanılır. İran mimarlığında koni biçiminde tonozların oluşturduğu tromplar, Bizans mimarlığında küresel üçgenlerden oluşan pandantifler, Anadolu-Türk mimarlığında da düz üçgenlerden oluşan Türk üçgenleri, geçit öğeleri olarak geliştirilmiştir.

Kubbe bir yapım yöntemi, bir örtü olduğu kadar, etkili bir mekân belirleyici ve çok yönlü bir biçim öğesidir. Bu nedenle simgesel amaçlarla da kullanılmıştır. Kubbenin kapalı, koruyucu eğri çizgileri insanların ilk barınakları olan mağaralarda yaşadıkları dönemi çağrıştıran duygusal bir etki yaratır. Bu da çeşitli kültürlerde kubbe biçimlerinin simgesel anlamlarla yüklü anıtsal yapılarda kullanılmasına yol açmıştır. Kubbe, bu özellikleriyle, dikdörtgen prizmalarla oluşturulan akılcı mimarlığın kullandığı bir öğe değildir.

Kubbenin yarım küre, basık, sivri, eliptik, parabolik, soğanbaşı gibi çeşitli biçimleri olabilir. Kasnak ya da bilezik adı verilen bir çerçeve üstüne oturtulabilir ve ışık almasını sağlamak amacıyla üstüne kubbe feneri adı verilen, pencereli, daire ya da çokgen planlı alçak bir kule eklenebilir.

Kubbe biçimleri, yeni malzeme ve yapım yöntemleriyle geliştirilmiş ve çeşitlendirilmiş olarak, günümüz mimarlığında da kullanılmaktadır.

Önemli kubbe yapıları arasında Roma'daki Panteon (çap 43,3 m, İS 118), İstanbul'daki Ayasofya (çap 32 m, İS 532-537), İran'da Sultaniye'deki Sultan Mahmud Türbesi (çap 25,5 m, 1304-1316) Edirne'deki Selimiye Camii (çap 31 m, 1569-1575), Roma'daki San Pietro Kilisesi (çap 45 m, 1558-1590), Hindistan'da Bişapur'daki Mahmud Adil Şah Türbesi (çap 38 m, 1626-1656), Londra'daki Saint Paul Katedrali (çap 31 m, 1675-1710) bulunmaktadır. Çağdaş örnekler arasında ise Almanya'da Breslau'daki Yüzyıl Salonu (çap 65 m, 1910-1912), ABD'de Lousiana'da Baton Rouge'daki Union Tank Bakım Onarım İşliği (çap 117 m, 1957), Roma'daki Büyük Spor Sarayı (çap 100 m, 1958-1960) sayılabilir.

başladı. 5. yy'da çok yaygın olan uzunlamasına akslı bazilikaların yanı sıra, merkezi planlı yapılar da bulunmaktaydı. Özellikle Yunan haçı planlı martiyonlarda kare biçimindeki merkezi ana mekânın üzerinin kubbeyle örtülmesi Yakın Doğu'dan, büyük olasılıkla İran'dan kaynaklanan etkilere bağlanır.

Ana yapı

6. yy'da dikdörtgen planlı, ahşap çatılı bazilikalarla kare planlı kubbeli yapıların bir bileşimi geliştirilmiştir. Ayasofya kubbeli bazilika denilen bu yeni türün en önemli örneğidir. Yapının batı ucunda —şimdi yıkılmış olan— bir avlu, sonra dış ve iç narteksler yer alır. Ana yapı, genelde bazilikalarda olduğu gibi, sütunlarla ayrılmış bir orta ve iki yan nefden oluşmaktadır. Dikdörtgen biçimindeki orta nef, bir büyük kubbe ve iki uçta birer yarım kubbeyle örtülmüştür. Yan nefler orta nefe oranla oldukça dardır. Bu özellik de, yapının en önemli öğesini oluşturan kubbenin etkisini güçlendirmektedir.

Ayasofya'nın, çapı yaklaşık 32 m, yerden yüksekliği de 58 m olan kubbesi, zaman içinde çeşitli onarımlar görerek oldukça değişmiştir. Örneğin Miletoslu İsidoros'un yeğeni olan Genç İsidoros bir depremde zarar gören kubbeyi 558'de onarırken fazla basık oluşunun teknik açıdan getirdiği sakıncayı gidermek için yüksekliğini 6 m kadar artırmıştı. Değişiklikler sonucunda kubbenin biçimi bugün tam bir daire olmaktan çıkmıştır; çapı değişik yönlerde ölçüldüğünde 1 m'yi aşan farklılıklar gösterir. Kubbe dört büyük kemere pandantiflerle oturur. Bu kemerler, kalınlıkları 11 m'yi bulan dört tane görkemli ayak tarafından taşınır. Ayaklar orta nefle yan nefleri ayıran sütun sıraları arasında yer alır. Kubbe kaburgaları arasındaki —dördü sağır— 40 pencereden giren ışık kubbeyi aydınlatarak aşağı, orta mekâna doğru süzülür, ama yan neflere çok az ulaşır. İyice karanlıkta kalan aydınlık orta nef arasındaki karşıtlık bir yandan yapının iç görünümüne gizemli bir hava kazandırırken, bir yandan da ağırlığı gözle algılanmayan kubbenin boşlukta yüzer gibi bir duygu yaratmasına neden olur.

Yarım kubbeler

Ayasofya'nın iki yarım kubbesi doğu ve batı uçlarda yer alır. Böylece teknik bakımından ana kubbe desteklendiği gibi, kuzey ve güney yanlarda yarım kubbelerin bulunmayışı orta mekânın doğu-batı yönünde uzamasına yol açarak kilise yapılarında işlevsel bir gereklilik olan uzunlamasına planın oluşmasını sağlar.

Ayasofya, hepsi de temel stereometrik biçimlerden oluşan yarım ve çeyrek kubbeleri, payandaları ve çatılarının, görkemli bir ana kubbe çevresinde bütünleştiği kültürel etkinin ağır bastığı bir yapıdır. Strüktürünün içerdiği teknik zorlamalara, zamanın ve doğanın etkilerinin de eklenmesiyle pek çok zorunlu değişiklik geçirmiştir. Yine de temel mimari özelliklerini büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşmıştır. Ayasofya'nın hem Batı, hem de Osmanlı-Türk mimarlığını önemli ölçüde etkilemesine ve dünya mimarlığının en özgün ve önemli yapılarından biri olarak kabul edilmesine yol açan da bu özellikleridir.

• **YAPITLAR:** *Ayasofya*, 532-537.

ANTİGONOS I
(İÖ 382-301)

Makedonyalı komutan. Büyük İskender'in ölümü üzerine parçalanan imparatorluğu birleştirmiştir.

Makedonya'da doğdu. Gençliği üzerine yeterli bilgi yoktur. İÖ 334'te Büyük İskender'le birlikte Anadolu Seferi'ne katıldı. Bu seferde gösterdiği başarı nedeniyle İÖ 333'te Büyük İskender ona Frigya satraplığını verdi. İskender'in İÖ 323'te ölümü üzerine Frigya'da tek başına denetim sağladı. Frigya'yı Persler'e karşı savunurken tek gözünü kaybetti. Bu olay üzerine "Monophthalmus" (tek gözlü) lakabıyla anılır oldu.

İskender'in ölümü üzerine komutanları arasında mücadele başladı. Antigonos, bölgesinin sınırlarını genişleterek Asya satrabı olan Perdikkas'dan Pamphylia (Antalya) ve Likya (Fethiye-Antalya arası) yörelerini aldı. İÖ 322'de İskender'in imparatorluğu, komutanlarının yönettiği satraplıklar biçiminde bölünmüştü. Bunların en güçlüleri Anadolu'da Antigonos'un, Asya'da Perdikkas'ın, Makedonya'da Antipater'in, Mısır'da Ptolemaios'un ve Trakya'da Lysimakhos'un satraplıklarıydı. Antigonos, Perdikkas karşısında Antipater, Krateros, Ptolemaios ve Lysimakhos'la ittifak kurdu. Perdikkas'ın öldürülmesi üzerine Antipater, Perdikkas'ın bölgesinin yönetimini de üzerine aldı. Triparadeisos'da yapılan toplantıda Antigonos'a Asya'daki ordunun komutası verildi. İÖ 320'de Perdikkas'ın kardeşi Alkestas'ın ve Kapadokya satrabı Evmenes'in üzerine birçok sefer düzenlendi. Antipater'in İÖ 319' da ölümü üzerine Antigonos İskender'in imparatorluğunu yönetimi altında birleştirmek için harekete geçti. İÖ 318'de Suriye'de önemli bir güç oluşturmuş olan Evmenes'i, Babil satrabı Selevkos ve Media satrabı Peithon'un yardımıyla yendi ve rakiplerinden kurtulmak amacıyla Evmenes ve Peithon'u öldürttü. Selevkos ise Ptolemaios'un yanına kaçtı. Antigonos, Ege Denizi'nden İndus Vadisi'ne dek uzanan toprakları denetimi altına almış oldu. İÖ 315'te Ptolemaios, Lysimakhos, Kassander ve Selevkos, Antigonos'a karşı bir ittifak oluşturdular ve İÖ 311'e değin süren Dört Yıl Savaşı başladı. Antigonos, savaştan büyük ölçüde gücünü koruyarak ama Babil ve Doğu satraplıklarını kaybetmiş durumda çıktı. Aynı yıl kısa süren bir barış antlaşması yapıldı. Antigonos, İÖ 310'da Babil'e bir sefer düzenledi ama başarılı olamadı ve İÖ 309'da geri çekildi.

Ptolemaios'un Kıbrıs'ı denetimi altına alması, Kilikya'yı ele geçirmesi ve Yunanistan ve Atina'yı Antigonos'a karşı kışkırtması üzerine Antigonos da karşı saldırıya geçti. Oğlu I. Demetrios, Salamis'te Ptolemaios'un donanmasını yenerken, Antigonos'da Kıbrıs'ı geri aldı. Antigonos ve Demetrios krallıklarını ilan ettiler, ancak Ptolemaios üzerinde denetim kuramadılar. Antigonos İÖ 306'da Mısır dışında İskender'in imparatorluğunu yönetimi altında birleştirmeyi başardı. İÖ 301 yazında Ptolemaios ve Lysimakhos saldırıya geçtiler. Antigonos, İpsos Sava-

şı'nda (Şuhut yöresi) seksen yaşındayken öldü. Çok iyi bir stratejist olan Antigonos, İpsos Savaşı dışında hiç bir savaşta yenilmemişti.

• BAKINIZ: SELEVKOS I.

ANTİOKHOS
(İÖ 124-68)

Eski Yunanlı bilge. *Akademiacı* görüşü kuşkuculuktan kurtararak uzlaşmacı bir yol izlemiştir.

Filistin'de Arkalan'da doğdu, ölüm yeri bilinmiyor. Gençlik dönemi, ailesi, öğrenimi konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Kimi kaynaklara göre, İÖ 87'de arkadaşı Lucullus ile İskenderiye'ye gitmiş, orada felsefe okutmuş; İÖ 79'da Atina'ya geçmiş, bir süre Cicero'nun öğretmeni olmuştur. Başka bir söylentiye göre, yine arkadaşı Lucullus'la Suriye'ye giderek Tigranocolte Savaşı'na katılmıştır.

Antiokhos felsefeye, kendinden önce gelen bilgelerin düşüncelerini, özellikle Aristoteles'in görüşlerinden kaynaklanan Akademiacı anlayışı yorumlayarak girdi. Bu nedenle görüşlerine yenilikten çok yoruma dayalı bir seçicilik, uzlaştırma egemendir. Gerçeğin kavranmasında, duyu verilerinden kuşkulanmayı ilke edinen kuşkuculuğa karşı uzlaştırıcı bir yol tuttu. Bu yol, Akademiacılık ile kuşkuculuğun uzlaşma olanağı bulunan yanlarını ortaya çıkarma, aradaki gerginliği yumuşatma düşüncesini içeren seçicilik, birleştiriciliktir. Antiokhos Akademia'nın yönetimini ele alınca felsefe sorunlarının çözümünde iki çığırı uzlaştırma yöntemini uyguladı.

Antiokhos'un görüşleri Cicero ve Zeller'in yapıtlarında yer verilen "Sosus" ve "Kanonika" adlı yazılarından öğrenilmektedir. Antiokhos'a göre, felsefenin temel sorunlarından biri olan "olasılık" geçerli değildir. Bu konuda kesin sonuca varabilmek için sağlıklı, güvenilir kanıtların bulunması gerekir. Doğrunun ne olduğunu bilmeden, doğruya benzeyenin bilinmesi düşünülemez; olasılığın sağlıklı, kuşkudan uzak, güvenilir bir yanı yoktur. Felsefenin temeli olan araştırmanın ereği sağlıklı ve güvenilir bilgiyi elde etmektir. Bilginin kaynağı algıdır, duyu verileridir. Duyu verilerinden kuşkulanmak, başta sanat olmak üzere, bütün yaratıcı girişimleri geçersiz kılar. Bu nedenle kuşkuculuk, yapıcı değil yıkıcıdır.

Platon ile Aristoteles gibi bilgelerin görüşleri temelde özdeştir; ayrılık sorunları anlatım biçimlerinin değişik oluşundadır. Gerçekte, bu iki bilgenin görüşleriyle Stoa felsefesi özdeştir.

Felsefenin mantık, ahlak, fizik (doğa) gibi üç ana bölümü vardır. Bu bölümlerin kendilerine göre sorunları, sorunları çözümleme yöntemleri vardır. Bu üç bölüm içinde insanı en çok ilgilendiren ahlaktır. Ahlakın konusu iyilik, doğruluk, yücelik gibi değerlerdir. İyilik, doğaya ve us ilkelerine uygun yaşamdır. Bu uygun yaşama biçiminde gövde ve gövdenin duyarlığı da etkilidir.

Mutluluk gövde ile ruh arasında sürekli bir uyumu gerektirir. Bu nedenle mutluluk bir uyumdur.

Doğada erk ve özdek gibi iki birleştirici, biçimlendirici ilke vardır. Bütün nesnelerin oluşmasında bu iki ilke egemendir. Nesnelerin türlü türlü olmalarına karşılık kurucu özleri erk ile özdektir. Bütün yer kaplayan, somut nesnelerin temelinde, sonsuzca bölünebilir, ilkel özdekle sağlanan bir birlik vardır. Nesneyi biçimlendiren, bir varlık niteliğine kavuşturan bu birliktir.

Mantığın içerdiği kavramların kaynağı da duyu verileridir. Bu veriler, sonradan, us ilkelerine göre düzenlenir, biçimlendirilir. Bu işlemde duyularla sağlanan algıların etkisi açıktır. Antiokhos mantık konusunda, yeni bir yorumdan geçirdiği Aristoteles'in görüşlerine bağlı kaldı.

Evren, yer kaplayan nesnelerin birleşmesinden, bir araya gelmesinden oluşan bir bütündür. Evreni yöneten yüce, yetkin, ölümsüz bir anlayış gücü vardır. Bu anlayış gücü evrende düzeni korur, uyumu sağlar. Buna Tanrı dendiği gibi gerekirlilik adı da verilebilir. Evreni oluşturan özler kendiliğindendir, yaratılmamış, yoktan varedilmemiştir.

Nesnelerin algılanmasında tek kaynak us değil, duyulardır. Bu nedenle bilginin kaynağı da us değil duyu verileridir.

Antiokhos, kendinden önce gelen bilgelerden etkilendiği gibi kendinden sonra gelenleri de etkilemiştir. Felsefe tarihinde karşılaştırmalı eleştirinin öncüsü sayılması, düşüncelerini eleştiriye dayalı bir ölçüye göre düzenlemesi yüzündendir. Eleştiride duyu verilerini us ilkelerine göre değerlendirirken somut varlıklardan ayrılmaz, kavramla somut nesneyi bir bütünlük içinde ele alır.

• KAYNAKLAR: R. Abbagnano, *Storia della Filosofia*, I, 1968; E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, I, 1844-1852.

ANTİOKHOS III [Büyük]
(İÖ 242-187)

Selevkos kralı. Çökmekte olan devleti büyük bir imparatorluk durumuna getirmiştir.

Babil'de doğdu. Susa'da (bugün İran'da) öldü. II. Selevkos'un oğludur. Kardeşi III. Selevkos'un İÖ 223'te bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine kral oldu. İÖ 222'de Media Satrabı Molon başkaldırarak bağımsızlık ilan etti. İÖ 220'de Molon'un ayaklanmasını bastırdı. İÖ 219-216 arasında Dördüncü Suriye Savaşı'nda Akdeniz'in önemli limanlarından Selevkia in Pieria (Suveydiye), Tyre ve Ptoemais'i denetim altına aldı. Lübnan'ı, Filistin'i ve Suriye kıyılarını ele geçirdi. Ama İÖ 217'de Mısır hükümdarı IV. Ptolemaios Filopatos karşısında yenildi ve yapılan antlaşma ile Selevkia in Pieria dışında aldığı bölgeleri geri verdi. Suriye savaşından sonra Anadolu Satrabı Akhaeus'un ayaklanmasını bastırdı. İÖ 212-205 arasında süren Doğu Seferi'nde ülkesinin sınırlarını Parthia'dan Hindistan'a dek genişletti. Doğuda ele geçirdiği

bölgelerde vasal devletlere dayanan bir yapı kurdu. Antiokhos'u İskender'e benzeten Yunanlılar, onu da "Büyük" lakabıyla anmaya başladılar.

İÖ 198'de Mısır'a bir sefer düzenleyerek Güney Suriye'yi işgal etti. "195 Antlaşması" ile bu bölgeyi kendi topraklarına kattı. Bundan sonra Büyük İskender'in imparatorluğunu yeniden kurmak için Avrupa üzerine bir sefer düzenledi ama Mısır'ın bir komplo hazırladığı söylentileri üzerine Antakya'ya döndü. Roma karşısında yenilen Hannibal'i sarayına davet ederek danışmanı yaptı. İÖ 192'de Yunanistan'a savaş açtı. 191'de Güney Tesalya'da İÖ 190'da Manisa'da yenilgiye uğradı. Böylece Romalılar Anadolu'daki Selevkos egemenliğine son verdiler. İÖ 189'daki Apameia Antlaşması ile Antiokhos, Anadolu'daki Roma egemenliğini tanıdı ve donanmasından vazgeçti. Egemenliği Suriye, Mezopotamya ve Batı İran'la sınırlı kaldı. Oğlu Selevkos'u Suriye'de naip olarak bıraktı ve Luristan'a çekildi. İÖ 187'de Susa yakınındaki bir tapınakta öldürüldü.

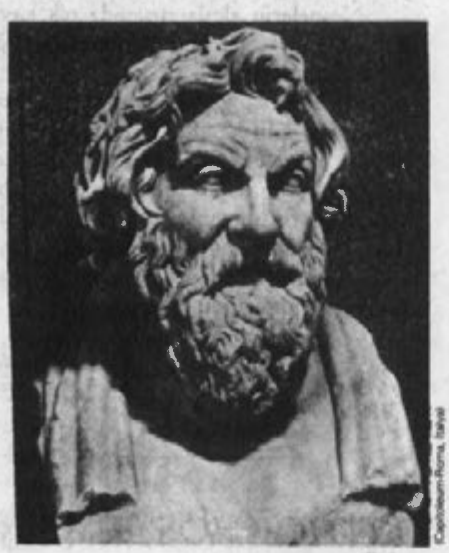

ANTİSTHENES
(İÖ 444-368)

Eski Yunanlı bilge. Sokratesçi Kynikler Okulu'nu kurmuş, yaşamın ereğinin mutluluk olduğu görüşünü savunmuştur.

Atina'da doğdu, bir söylentiye göre gene orada öldü. Anası Trakyalı bir odalık, babası Atina'nın en yoksul kesimlerindendi. Yaşamı yoksulluk içinde geçmiştir. Önce çağın ünlü ve etkili sofisti Gorgias'ın öğrencisi oldu; Sokrates'le tanıştıktan sonra onun öğrenci ve arkadaş topluluğuna katıldı. Kısa bir süre Atina'ya komşu illerde gezintilere çıktı; o dönemde yaygın olan söylenceleri, kendinden önce gelen bilgelerin düşüncelerini öğrendi. Söylev konusunda, özellikle ilk öğretmeni Gorgias'ın etkisiyle, konuşmalarda dinleyicileri etkileyecek yöntemleri, bilgileri edindi. Sonra Sokrates'in görüşlerini benimsedi; erdem, mutluluk, bilgelik gibi onun önem verdiği sorunlar üzerinde durdu. Sokrates'in ölümünden sonra Kynosargos Gymnasion'unda bir okul açtı. Orada uzun süre, kendi mutluluk anlayışını açıklayan dersler verdi. Bir söylentiye göre Sokrates'i tanıklıklarıyla ölüme götüren Anytos ile Melitos'u Atina'dan sürdürdü.

Sonraları "Kynikler Okulu" adıyla ün salan bu öğretim kurumunun adının kaynağı tartışmalıdır. Bir yoruma göre *Kynik* sözcüğü bu *Kynosargos* adından türemiştir, başka bir yoruma göre de Yunanca "köpek" anlamına gelen *kyon*dan çıkmıştır. Antisthenes'in düşüncelerini benimseyen, yayan bu felsefe çığırına böyle yerici bir adın verilmesinin nedeni, bu okula bağlı bilgelerin yeryüzü varlıklarını, gösterişi, duyularla sağlanan sevinci küçümsemeleri, elden geldiğince azla yetinerek toplumun önem verdiği yaşam biçimine karşı çıkmalarıdır. Bu iki ayrı yoruma karşın *kynik* sözcüğünün anlamı kesin bir açıklığa kavuşmamıştır.

Antisthenes felsefeye, Sokrates'in erdem, mutluluk, bilgelik gibi, kişi varlığının temel değerleri sayılan kavramlarının yeni bir yorumu ile girdi. Bu kavramları yaşamla ilgili davranışlar ortamında etkili, yönlendirici değerler olarak gördü. Sokrates'in birer sorun biçiminde incelediği bu değerler Antisthenes'in düşünce evreninde birer eylem, birer erek niteliğine bürünmüştür. Bütün değerlerin kaynağı yaşamdır, bütün değerler yaşamı kolaylaştırma, ona gerçekten yaşanmaya değer bir içerik kazandırma aracıdır. Kişinin ereği iyi, mutlu, esenlik içinde yaşamaktır. Bunu sağlayabilecek bütün gereçlerden yararlanmak doğaldır. Yaşam bir eylemdir, bütün düşünce ürünleri bu eylemin akışı içinde etkili yerini almazsa önemi, geçerliği yoktur. Yaşamı ereğine ulaştırmada etkilemeyen bir düşünce ürününün, bir değerin yararı söz konusu değildir.

Sokrates, erdem, bilgelik, mutluluk gibi değerleri bilgi ile bağlantılı kılmış, felsefeye bilgi sorunu üzerinde düşünmekle, bilginin kişiye sağladığı aydınlatıcı, geliştirici yararla girmişti. Antisthenes ise öğretmeninden ayrı bir yol tutarak bilginin yerine erdemi koymuş, erdeme de günlük yaşamın akışı içinde bir yer vermiştir.

Erdem yaşama anlam kazandıran, içerik sağlayan yönlendirici, düzenleyici bir etkendir. Kişinin bütün tutkulardan, geçici isteklerden mutluluğunu önleyici eğilimlerden kurtulmasını sağlayan, onu engelsiz bir istenç özgürlüğüne kavuşturan erdemdir. Erdemle bilgi arasında özden bir bağlantı vardır, ancak bu bilginin kuramsal olması söz konusu değildir. Bilgi erdemin özünü bilmeye, yaşamdaki etkisini, önemini kavramaya yarar. Bilgi bu durumda da kuramsal değil uygulamaya elverişli niteliktedir. Kişiyi mutluluğa ulaştırdığından mutlulukla erdem arasında birbirini gerekli kılan bir bağlantı vardır. Bu bağlantı da bilgi-erdem-mutluluk üçlüsünün özünü oluşturur. Bu üç öğe birbirinden ayrı varlıklarmış gibi düşünülemez; bir bütünlük oluşturan, yaşama anlam kazandıran ilkeler olarak anlaşılmaları gerekir. Bu bütünlüğün kendi kendine yeten, ona içerik kazandıran başlıca ilkesi erdemdir.

Eğitimin ereği erdemin ne olduğunu, hangi

yöntemlerle sağlanacağını öğretmektir. Onun da kuramlara değil uygulamaya dayanması, yaşamdan kaynaklanması gerekir. Eğitim, bilgiden *(phronesis)* kaynaklanan, yaşamla bağlantılı olan bir eylemdir. Yaşamda uygulamaya, alıştırmaya dayanmayan bir başarı yoktur. Eğitimin başarıya ulaşması da böyledir.

Bilginin kaynağı düşünce evreninde yaşayan, Platon'un kendi kuramına göre *idea* olarak adlandırdığı varlıklar değil, doğrudan doğruya duyulardır. Bize evren, nesneler duyularla verilir. Nitekim "ben şu kendiliğinden insanı, salt insanı değil, doğrudan doğruya insanı görüyorum." Bu insan düşüncemde değil çevremde, yaşadığım ortamda somut olarak vardır. "Ben kendiliğinden atı değil, karşımdaki somut atı, çevremde bulunan atı görüyorum." Soyut insan, soyut at ancak birer kavram olarak vardır, gerçekte yalnız somut insan, somut at vardır. Kişi nesnelerin özünü bilemez, belirleyemez, yalnız duyuların kendisine verdiğini, verildiği biçimde, bilebilir. Bizim "kuram" dediğimiz de nesnelerin özünü dile getirir, oysa biz bu özü bilemediğimizi açıkça bilemeyiz. Bilim bu kavramlar üzerinde çalışır, kavramlar arasında bağlantı kurar, bağlantı arar. Bu çalışma türünün gerçekle, yaşamla ilgisi yoktur, bu nedenle bilimin de, bilimsel bilginin de yararı söz konusu olamaz. Bilimin değeri yaşama sağladığı yararla ölçülür. Bir nesneyi tanımlarken kullandığımız kavramların, genellikle, o nesneyle ilgisi yoktur. Nesneyi niteleyen kavramla nesnenin kendisi ayrıdır. "İnsan iyidir" demek yanıltıcı bir yargıdır, doğrusu "insan insandır" demektir. Nesne kendini kendisiyle ortaya koyar, soyutlanmış kavramlara dayanılarak yapılan nitelemelerle değil. Kavramlara dayanılarak verilen yargıların gerçekle ilgisi yoktur. Yanılmanın kaynağı da budur. Yaşamak için gerekenlerin dışında bilgi edinmeye çalışmak boşuna uğraşmaktır. Böylesi bilgi ve bilim kişi için gereksiz bir yüktür; onun düşünme yeteneğini yozlaştırır, onu yaşama uymaktan uzaklaştırır.

Kavramlara dayanarak yargıda bulunmak, bilmeden çelişkiye düşmektir. Kavram olarak düşünüldüğünde "her sözcük gerçektir, konuşan kimse bir nesne söylüyor, öyleyse bir gerçeği ortaya koyuyor, var olanı söylüyor. İki kişinin birbiriyle çelişkiye düşmesi ise bir konuda ayrı sözcükler söylemekten dolayıdır. Oysa bir nesnenin ancak bir tek özel kavramı bulunabilir. Bir nesnenin birden çok kavramı olamayacağına göre, birbirine karşıt söz söyleyen iki kişi özdeş bir varlıktan sözediyor demektir. Birbirine karşıt sözcükler söyleyen iki kişi özdeş bir konu üzerinde duruyor olmalı, çünkü bir nesne için iki ayrı kavram bulma olanağı yoktur. Öyleyse birbirine karşıt sözcükler söyleyen, birbiriyle çelişkiye düşen iki kişi özdeş yargıda bulunuyorlar demektir. Bu durumda çelişkinin varlığını ileri sürmekle çelişkiye düşülecektir." Antisthenes, bu çelişkinin olmadığını, bu nedenle bilim konusunda gerçeği söyleyenle söylemeyenin eş düzeyde bulunduğunu ileri sürmüştür. Bu görüş bilimin olanaksızlığını sergilemek içindir.

Varlık konusunda kesin, genel geçerliği olan bir tanım yapma olanağı yoktur. Özellikle "ilk varlık" denen *arkhe* bütün tanımlamaların ötesindedir. Onun ne olduğu, bir bütünlük içinde kavranamaz. Öteki varlıklar ise bileşik nesnelerdir. "İlk varlık" dışında kalan bileşik nesnelerin birer tanımı yapılabilir; ancak bu tanım nesneyi oluşturan öğeleri saymaktan başka bir anlam taşımaz. Öğeleri saymak ise bileşik nesne denen bütünü bölümlere ayırmak, parçalamak demektir. Bir nesneyi anlamak, öğrenmek için parçalara ayırmak bilmek eylemidir. Öyleyse bilmek bölümlere ayırmaktır. Nesnenin bilinmesi onun özüne girmekle bağlantılıdır. Bir nesne ne denli bölümlere ayrılır, son öğelerine dek parçalanırsa özüne o oranda girilir. Nesne de o oranda bilinir. En son öğelere varıldığında bilme eylemi de durur. Öğenin özüne girme olanağı kalkınca öğenin bilinmesinden de sözedilemez. Öğeler konusunda söylenebilecek tek söz özdeşlik yargısıdır, bu da A-A'dır. B-A değildir biçiminde olabilir. Varlıkları bilmenin, bilginin tek ödevi, kurucu öğelere birer ad bulmaktır. Ad bulmak nesneyi bir sözcükle açıklamaya çalışmaktır. Nesneleri adlandırmada kullanılan sözcüklere "kavram" diyoruz. Yargı eylemi bu adların, bu kavramların yan yana getirilmesinden öte bir anlam taşımaz.

Bilgi

Ahlak ve mutluluk

Ahlakın konusu mutluluktur *(eudaimonia)*. Mutluluk ise yaşamın ereği, bilginin görevidir. Mutluluk, bütün boş kuruntulardan, gereksiz etkilenmelerden, aşırı tutkulardan, topluma sıkı sıkıya bağlılıktan, çevrenin baskısı altına girmekten kurtulmakla sağlanır. Mutluluğun özünü kıvançlı bir iç dinginliği *(autarikie)*, kendi kendine yeterlik, tin özgürlüğü oluşturur. Tin bütün etkilerden, baskılardan uzak kalarak derin bir dinginliğe ulaşırsa mutluluğa kavuşur. Mutluluk toplum için değil, ancak birey için söz konusudur. Bireyin çevresini dolduran çekici, oyalayıcı, eğlendirici, kıvanç ve haz verici bütün nesnelerden, eğilimlerden uzak kalması gerekir. Çevreyle ilgilenmek tin özgürlüğünü ortadan kaldırır. Tin özgürlüğünün ortadan kalkışı, dinginliğin yokoluşu, mutsuzluğun kaynağıdır. Bu nedenle çevreye, etkilere, nesnelere karşı ilgisiz kalma *(adiaphora)* gereklidir. Bir nesneden "haz duymak deli olmaktan kötüdür". Haz, tinin özgürlüğünü ortadan kaldırır, onu belli bir nesnenin tutsağı durumuna getirir. Özellikle doğal haz kaynaklarına karşı eğilim tinin özüne olduğu gibi erdeme, bilgeliğe, ahlak kurallarına da aykırıdır. Güzellik, varlıklılık, ün, gösteriş gibi dışa dönük durumlar birey ahlakı ile bağdaşmaz; tin özgürlüğünün, dolayısıyla mutluluğun gerçekleşmesini önler. Kişiyi ahlaklı kılan erdemdir. Erdemden başka iyi, erdemsizlikten başka kötü olamaz. İyinin ölçütü kişinin mutluluğudur. Birey iyiyi kendi özüne göre kavrar, başkalarının bir ahlak kuralı olarak öngördükleri ölçülere göre değil. Başkasının buyruğu altına girmek, istencini başkasının denetimi altına vermek tin özgürlüğünü de, mutluluğu da ortadan kaldırır. Özgürlükten yoksunluk mutsuzluktur.

Kavram

Kişi erdemli yaşamakla, mutluluğun özünü kavramakla, tin özgürlüğüne kavuşmakla bilge olur. Bilgelik mutluluktur, başka bir kurala bağlanmayı gerektirmez. Birey bilge olduğundan kendi kendini yönetir, onun bir devlete gereksinme duyması söz konusu değildir. Bireyleri bilge olan bir yeryüzünde bütün devlet biçimleri mutluluğu engeller. Birey yaşamını, mutluluğa götüren erdem kurallarına göre düzenledikten sonra onu yönetecek daha üstün bir kurum gerekmez. Yeryüzünde bulunan bütün insanlar bir arada yaşayabilirler, onların devlet olarak bö-

lünmeleri, belli topraklar üzerinde birbirlerinden ayrı yaşamaları, ayrı ayrı yasaları uygulamaları bireyin doğasına aykırıdır. Birey belli bir toprağın değil bütün yeryüzünün yurttaşıdır. Tek bir yurt vardır, o da yeryüzüdür. Bu yurdun tek geçerli yasası vardır, o da erdemdir. Gene bu yurdun tek ereği vardır, o da mutluluktur. Bütün bireyler erdemli, mutlulukla gönenmiş olduktan sonra, onların üzerinde buyurucu, özgürlüğü kısıtlayıcı, yasalara dayanan bir yönetici kuruluşun, bir devletin varlığı gereksizdir.

Toplum ve birey

Toplum bireylere birtakım sınırlamalar getirir, bireyleri belli koşullara bağlar, mutluluğa götüren eylemleri önler. Bireylerin toplum koşullarından sıyrılması, doğal olmayan bütün kurumlardan uzaklaşmaları gerekir. Toplum dışına çıkarak tek başına yaşamayı başaran birey özgürdür, erdemlidir, bütün bağlayıcı yaptırımlardan kurtulmuştur. Başkalarının davranışları, eylemleri karşısında ilgisizliğin en belirgin örneği utanma duygusudur. Birey ancak kötü olandan, erdeme aykırı gelenden utanmalıdır. Erdeme aykırı gelmeyen bir eylemden utanmak toplumun yarattığı gereksiz bir baskı sonucudur. Doğada,

Mutluluk (Eudaimonia)

İlk Çağ düşüncesinde mutluluğu yaşamın ereği edinen, ancak onun tanımında, birbirinden ayrı görüşler ileri süren iki felsefe çığırı vardır: Biri Antisthenes'in , Sokratesçi yaşama anlayışından esinlenerek, yeni yorumlarla geliştirdiği duyu gereksinmelerine belli kısıtlamalar getiren görüşü. İkincisi, Antisthenes'in düşüncelerine bir tepki olarak ortaya çıkan, duyu gereksinmelerine sınır tanımayan, onun çağdaşı Aristippos'un anlayışı.*

Yaşamı mutluluğa ulaşma olarak yorumlayan bu iki görüşten yola çıkan düşünce çığırları, insanı, insan davranışlarını konu edinir. Aristippos'un haz (hedone) kavramıyla dile gelen görüşüne karşılık Antisthenes mutluluk (eudaimonia) sözcüğünü vurgulamıştır. Mutluluk bir davranış biçimi, bir eylem yöntemi değil bir erektir; yaşanan süre içinde ulaşılmasına çalışılan en yüksek doyum aşamasıdır. Bu ereğe varabilmenin belli koşulları, belli ilkeleri vardır. Antisthenes'in bir istenç varlığı olarak anladığı insanın mutluluğu bu istence, us ilkelerine aykırı gelen bütün gereksinmelerden, duyulara özgü eğilimlerden, tutkulardan, yaşanan evrenle ilgili kıvanışlardan kaçınmayı gerektirir. Aristippos'un anladığı mutluluk ise bunun büsbütün karşıtıdır; yaşanan evrenle, duyularla, gününü gün etmekle bağlantılı eğilimlerin, tutkuların, isteklerin yerine getirilmesini, elden geldiğince sıkıntısız, acısız yaşamayı içerir.

Felsefe okullarının sayısınca mutluluk anlayışının bulunduğu, bilgeden bilgeye değişen yorumlarla yeni yeni görüşlerin ortaya çıktığı İlk Çağ'da, yaşanan gerçeklerle düşünülenler arasında bir bağlantının kurulması uzun süre tartışılan bir sorun olmuştur. Buna karşın mutluluğa genel geçerlik taşıyacak kesin bir tanım getirilememiştir.

Mutlulukla ilgili bu iki karşıt görüş, sonraki dönemlerde, Epikuros'u, Stoa Okulu'nu, özellikle Roma Stoası'nı etkilemiş, yeni yorumların ileri sürülmesine yol açmıştır. Epikuros mutluluğu bir içdinginliği, olgunluğun en yüksek aşamasına varan bir doymuşluk olarak nitelemiş; Roma Stoası ise yaşamayı istencin denetimi altında tutma, bütün eylemlerde, davranışlarda istenç egemenliğini sağlama olarak anlamıştır. Hıristiyan dininin ortaya çıkışından sonra mutluluk inancı, İncil'in önerilerine uyarak yaşama, evrenle ilgili bütün kıvanışlardan, tatlardan, eğlencelerden, eğilimlerden, isteklerden yüz çevirme, yalnız Tanrı'ya, tanrısal evrene bağlanma olarak açıklanmıştır. Bu mutluluk anlayışını daha sonra İslam dini de olduğu gibi benimsemiştir. Orta Çağ'ın bu dinci, öteevrene yönelik mutluluk anlayışı, Rönesans'ta yaşanan gerçeklerle, evrenle, us ilkeleriyle bağdaştırılmış; yaşananla düşünülen arasında uyum kurulmaya çalışılmıştır. İnsan, bir us varlığı olarak, yaşadığı evreni de, düşündüğü evreni de belli ölçülere göre anlama, açıklama gereğinde kaldığı sürece mutluluk kavramının tanımı değişmiştir.*

Rönesans'tan sonra, özellikle Aydınlanma Çağı'nda, Yeni Çağ'da mutluluk, istenç, us gibi yönetici, yönlendirici yetilerin varlık alanına itilmiş; Kant mutlulukla görev arasındaki dengeyi, duyuların ve istencin denetimi dışında kalan eğilimlerin ortamında aramış, soruna bambaşka bir içerik kazandırmıştır. Kant'tan sonra gelen Alman idealistleri mutluluk kavramını, insan varlığının temel ilkelerine göre yorumlayarak, "iyi", "doğru", "güzel" ideleri çerçevesinde görmüştür. Bu yeni görüş, az da olsa, Sokrates*-Platon*-Aristoteles* üçlüsünün geliştirdiği anlayışa bir dönüştü. Mutluluğu, çözüm bekleyen bir felsefe sorunu olarak ele alan rasyonalist-idealist felsefe öğretilerinin dışında önemli bir konu niteliğinde işleyen düşünürlerin sayısı az değildir; her çağ, her çevre kendine göre bir mutluluk anlayışı getirmiştir. Çağımızda ise, mutluluk, bireyle toplum arasındaki karşılıklı varlık ilişkilerinin gerekli bir sonucu diye görülmektedir. Özellikle toplumcu düşünce çığırları, bu soruna, birey değil de toplum açısından, bireyin toplumdaki yeri, durumu bakımından yaklaşma eğilimindedir. Onlara göre bireyin mutluluğu toplumunkinden, toplumun mutluluğu da onu oluşturan bireylerin toplamının mutluluğundan ayrı tutulamaz.*

yaşamın özünde utanma diye bir olay yoktur.

Din gerekli değildir. Bilgenin dinle gelen inançlara bağlanması, özellikle halkın katılaşan inançlarına uyması erdeme aykırıdır. Dinle ilgili görevler de gereksizdir. Tanrı bireylerin yarattıkları bir sözcüktür; onun adına tapınaklar kurmak, birtakım görevler tanımlamak bilge kişinin işi değildir. Varsa gerçekte bir tek Tanrı vardır; onun da özü, biçimi bilinemez, tanımlanamaz. Doğada yaşayan varlıklar biçiminde düşünülen Tanrılar halkın bağlandığı birtakım geleneklerin ürünüdür, gerçek değildir. Tek olan Tanrı'ya ulaşmanın yolu da erdemdir. Erdemin dışında kalan bütün tanrısal tanımlamalar boştur; geleneklerle oluşmuş gereksiz inançlardır. Tanrı kayrasını kazanmak için çalışmak, Tanrı'ya sığınmak, adaklar sunmak bilge kişinin yaşama anlayışı ile bağdaşmaz. Tanrı ile bireyi gönüldeş kılan yalnız bilgelik olabilir. Bilge Tanrı'ya olan saygısını, geleneklerin etkisinde kalarak adaklarla değil, erdemle gösterir.

Haz kişiyi tutsaklaştırır. Oysa çaba *(ponos)* çalışmayı, direnmeyi, dayanıklı olmayı sağlar, kişiyi özgür kılar, bağımsızlığının bilincine vardırır. Çalışma, direnme yaşamla doğrudan doğruya bağlantılı olan, yaşama güç kazandıran, onun süresini düzenleyen koruyucu eylemlerdir. Bunların karşıtı olan süslenme, aşırı eğlence gibi olumsuz işler, yaşamı içerikten yoksun kılar, anlamsızlaştırır.

Antisthenes'in kişiyi doğaya bağlayan geçici eğilimlerden uzaklaştırmayı, yalnız bir erdem, bir mutluluk varlığı olarak görmeyi amaçlayan görüşlerinin kaynağı Sokrates'in insan anlayışı, ahlakla ilgili düşünceleridir. Sokrates'in kullandığı kavramlar Antisthenes'te de felsefenin temel kavramlarıdır; ancak bu kavramlarla ilgili yorumlar değişiktir. Us ilkelerine dayanarak insanı açıklamaya, soyut varlıkları yansıtan kavramlarla kişiyi bir örnek bilge diye görmeye, göstermeye çalışan Sokrates'e karşılık Antisthenes yaşamla bağlantılı olan somut varlıkları yansıtan kavramlara yönelmiştir. Sokrates'in insan anlayışını tersine çevirerek açıklamaya çalışmıştır. İki bilgede de düşüncenin anakonusu insandır: Sokrates'te düşünen insan, Antisthenes'te eylemde bulunan, yaşayan insan.

Antisthenes, öğretmeni Sokrates'in görüşünü yaşama uygularken Platon'un evren anlayışına, insan görüşüne, özellikle *idea* dizgesine bütün gücüyle karşı çıkmıştır. Bir bakıma Antisthenes'in varlık anlayışı Platon'unkine bir tepkidir. Onun, daha öğrencilik döneminde bile, Platon'la anlaşamadığını, Platon'un düşünce düzenine, özellikle *idea* adı altında topladığı kavramlara öfkeyle karşı çıktığı bilinmektedir. Antisthenes, bu dönemde, Platon'la anlaşamadığını "Sathon" adlı yazısında, çok ağır bir dille Platon'u yererek, eleştirerek ortaya koymuştu. Kimi felsefe tarihçileri, Antisthenes'i uygarlığın bütün buluşlarına, başarılarına karşı çıkan bir bilge diye gösterirlerse de bu öznel bir yorum olmaktan öteye geçmez. Kuramcı bilimlere ilgi duymaması, bütün düşünce alanlarında yaşamdan kaynaklanan bir ilkeyi geçerli sayması da içinde yaşadığı toplumun düzeni gereğidir. O dönemde, Atina çok değişik yaşama biçimlerinin egemen olduğu bir yerdi. Sokrates'i ölüme götüren usla bağdaşmaz inançlara duyulan aşırı bağlılık, insanları soylu, varlıklı, kul, tutsak, yoksul diye ayıran yönetim biçimi, varlıklıların yoksulları günden güne artan bir baskı ile daha da yoksullaştırmaları, Antisthenes'te varlıkla, emek kullanmadan kazanmakla sağlanan ayrıcalıklı bir yaşamın karşısına çıkma düşüncesini yaratmıştır.

Antisthenes'in düşünceleri, yaşadığı çağda da, daha sonraki dönemlerde de hızla yayılmış, Anadolu, Mezopotamya, Mısır, Roma, Trakya ülkelerinde sayısız yandaş bulmuş, yeni yeni yorumlarla geliştirilmiştir. Ahlak konusunda kurama yer vermemek, bütün felsefe kavramlarını yaşamla bağlantılı kılan bir görüşü benimsemek, mutluluğu azla yetinmede aramak en etkili bir düşünce çığırı olmuştur. Antisthenes'in mutluluk, haz anlayışına karşı ilk büyük tepki çağdaşı Aristippos'tan gelmiştir. Haz kavramına bambaşka bir yorum getiren bu bilge yaşamı elden geldiğince kolaylaştırma, bütün istekleri doyurma, gönül uyarınca dünyanın tadını çıkarma görüşünü savunmuştu. Sinoplu Diogenes ise, yeni bir yoruma gerek duymadan Antisthenes'in düşüncelerini olduğu gibi benimsemiş, yaymış, geliştirmiştir.

Orta Çağ'da etkisi

Orta Çağ'da, özellikle Hıristiyanlık'ın ortaya çıkışında yaşamla ilgili değerleri küçümseme, mutluluğu azla yetinmede, duygulara egemen olmada, duyularla ilgili hazları yoketmede bulan dinci inancın kaynağı Antisthenes felsefesidir. Hıristiyan insanı için mutluluk Tanrı'ya kavuşmak, "günah"tan kurtulmaktır. Bunları başarabilmek için de başlıca işlem gövdeyle ilgili bütün hazlara yüzçevirmek, tutkuları önlemek, "nefs üzerinde kesin bir egemenlik" sağlamaktır. Hıristiyan kurumlarında çok yaygın olan "çile", gösterişten kaçınma, eski giysilere bürünme, evlenmeme gibi toplum düzeniyle bağdaşmayan davranışların biçim değiştirmiş Antisthenesçi bir görüşten kaynaklandığı bellidir.

Sokrates ve Platon'la karşılaştırma

Doğu ve İslam ülkelerinde dine aşırı bir duyarlılıkla bağlanarak "çile" çekmeyi bir olgunlaşma yöntemi sayan ve dünya varlıklarını küçümseyen, yeren, gövdeyle bağlantılı bütün isteklere, gereksinmeli eğilimlere karşı çıkan tutumun kaynaklarından biri de Antisthenes'in düşünceleridir. Bu düşüncelerin yayılmasında, tutunmasında başlıca etken geleneklerdir. İslam çilecilerinin Antisthenes'in yazılarını okuyarak görüşlerini öğrendikleri ileri sürülemez; ancak İlk Çağ'dan beri din kurumlarında uygulanan dünya varlıklarına karşı olumsuz davranma geleneği yaygındı.

Batı felsefesinde toplumculuğa karşı bireyciliği, topluma karşı bireyi savunma anlayışının da temeli Antisthenes'tir. Orta Çağ Hıristiyan felsefesinde yeni bir akım sayılan adcılığın (nominalizm) kurucusu da Antisthenes'tir denebilir. Bilimin başlıca görevinin nesneleri ayırarak adlandırmak olduğunu ileri süren Antisthenes'in bu düşüncesi, Orta Çağ'da Hıristiyan felsefesinin anakonularından biri olmuştur. Antisthenes, adcılığı Platon'un *idea* kuramına karşı ortaya atmıştı. Platon'un *idea* kuramına göre kavramlar gerçek varlıklardır; evrende bulunan nesneler bu kavramların (*idea*lar) birer yansıması, birer görünüşüdür. Platon-Antisthenes arasında ortaya çıkan görüş ayrılığı yüzyıllar boyu sürmüş, değişik düşünce akımlarının doğmasına olanak sağlamıştır.

Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre Antisthenes'ten kalan yazılar on kitap oluşturacak nicelikte-

dir. Bunların hepsi günümüze kalmamıştır. Yazılarının adlarından, Antisthenes'in çok değişik konular üzerinde çalıştığı, kitap yazdığı anlaşılıyor.

• KAYNAKLAR: Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, O. Apelt (çev.), (12. bas.), 1967; T. Gomperz, *Griechische Denker*, 1903; E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, 1921.

• BAKINIZ: ARİSTİPPOS, DİOGENES [Sinoplu], PLATON, SOKRATES.

ANTOINE, André
(1858-1943)

Fransız tiyatro yönetmeni. Naturalist tiyatro anlayışını Avrupa'da yerleştirmeye çalışmıştır.

Limoges'de doğdu. 9 yaşında babasını yitirince ailesiyle birlikte Paris'e geldi. 1876'da Paris Konservatuvarı sınavlarına kabul edilmeyince,Havagazı İdaresi'nde memur oldu. Bu arada çeşitli tiyatrolarda figüranlık yapmaya başladı. Tiyatro alanında kendi kendisini yetiştiren Antoine, geleneksel Fransız komedyasını eski ve köhnemiş buluyor, yeni bir tiyatro anlayışı oluşturmayı düşünüyordu. Bu amaçla, 1887'de amatör bir topluluk olan Théâtre Libre'i kurdu. 1891'de, yeni bir binaya taşınan topluluğun yöneticiliğinden ayrıldı. Topluluktaki bazı sanatçılarla birlikte turnelere çıktı. 1894'te İstanbul'a da geldi.

Antoine, 1897'de Menus-Plaisirs'deki eski tiyatrosunun başına geçti ve bu tiyatroya Théâtre Antoine adını verdi. Natüralist (Doğalcı) Fransız yazarlarının yanı sıra, dünya tiyatrosunun Ibsen, Hauptmann, Strindberg gibi belli başlı yazarlarının oyunlarını da sergileyerek büyük yankılar uyandırdı. 1906'da Paris'teki Odéon Tiyatrosu'nun başına getirildi. Gerçeğe uygunluk ilkesini tam anlamıyla uygulayabilmek için çoğunlukla büyük yapımlara girişti. Bu masraflı çalışmalar 1913'te Odéon Tiyatrosu'nun iflas etmesiyle sonuçlandı. 1914'te İstanbul Belediye Başkanı Cemil Paşa'nın (Topuzlu) çağrısıyla, bir konservatuvar kurmak üzere yeniden Türkiye'ye geldi. Tiyatro ve Musiki bölümlerinden oluşan *Darülbedayi-i Osmani*'yi (bugünkü Şehir Tiyatroları) kurdu ve yöneticiliğini üstlendi. Kısa sürede yetkin bir eğitim programı hazırladı. Bölüm öğretmenleri ve edebi heyet belirlendi, sınavla okula yetenekli öğrenciler alındı. Tam eğitime geçileceği sırada I. Dünya Savaşı başladı ve Antoine Fransa'ya dönmek zorunda kaldı. Bundan sonra, Almanya'da Freie Bühne, İngiltere'de Independent Theatre, Fransa'da Vieux-Colombier gibi tiyatroların kuruluş çalışmalarına katıldı. 1914'ten sonra ağırlıkla tiyatro eleştirileri yazdı. Film yönetmenliği de yaptı. Tiyatro yaşamı ve deneyimleri ile ilgili anılarını çeşitli kitaplarda topladı. 8 Ekim 1943'te Le Pouliguen'de öldü.

19. yüzyılda Fransız tiyatrosu Romantizm akımının etkisi altındaydı. Hugo, Merimée, Musset, de Vigny gibi yazarlar Romantik Tiyatro'nun başyapıtlarını verirken, Almanya'da Hauptmann'ın başını çektiği Doğalcı akım, Fransa'da Zola ile karşılığını buldu. 19. yüzyılın ikinci yarısında, yönetmen kavramı da tiyatronun bağımsız ve vazgeçilmez öğeleri arasına girmişti. Saxe-Meiningen Dükü ile kurumlaşan yönetmenlik anlayışı, Fransa'da Antoine ve Rusya'da Stanislavski'nin bu alandaki teorik ve pratik çalışmalarına ışık tutmuştur. Antoine Théâtre-Libre'i kurduğunda, II. George'un takım oyunculuğu ilkesini benimsedi. İlk bağımsız yeniliğini sahne düzenlemesi alanında getirerek, oyun kişilerinin jestlerini sahnenin yerleşimine uyarladı. Onun sahnelemeye getirdiği yeniliklerin en önemlisi "kesiksiz görüntü" ilkesidir. Buna göre, seyirci tiyatro salonunda olduğunu unutmalı, sahnedeki görüntü ile bütünleşmeliydi. Oyunu tablolara ayırıp, gösteriyi kesintilerle sürdürmenin seyirciyle sahne arasında kurulması istenen dolaysız bağı azaltacağı, büyüyü hafifleteceği düşüncesinden yola çıkıyordu. Oyuncu seyircinin tepkileriyle ilgilenmemeli, rolünü önceden tasarımlandığı biçimde gerçekleştirmeliydi. Bunun için sahnenin seyirciye dönük yüzü saydam bir duvar gibi düşünüldü ve buraya "dördüncü duvar" denildi.

Paris Konservatuvarı'ndaki oyunculuk eğitimini yanlış ve yetersiz bulan Antoine, oyuncunun rolünü yaşaması gerektiğini, dokunaklı oyunculuğun, kalıplaşmış komik jestlerin, seyirciye yüzü dönük oynama zorunluluğunun ortadan kalkması gerektiğini savundu. Oyuncunun kendi kişiliğini rolünün gerisinde tutması, canlandırdığı kişiliğin ruhsal ve fiziksel yapısına uyarlaması gerektiğini söyledi. Oyunda hareketin önemini vurgulayarak, sözle karşılık vermenin *(replique)* anlatımda en güçlü araç olduğu anlayışına karşı çıktı. Sahne dekoru, giysisi ve aksesuarı tıpatıp yaşamın izdüşümü olmalıydı. Bu konuya eşyanın bütün ayrıntılarıyla kendisi olması ilkesini getirdi. Zola, Hauptmann, Shakespeare, Tolstoy'un oyunlarına getirdiği yorumlarla tiyatro tarihinde önemli yer edindi. Doğalcı tiyatro anlayışının bütün Avrupa'da yaygınlaşmasına yol açan çalışmalarının yanı sıra, geleneksel tiyatronun kalıplarını tersyüz eden kuramsal katkılarının, başta Stanislavski, Muhsin Ertuğrul, Otto Brahm, Jacques Copeau olmak üzere pek çok önemli tiyatro adamının yetişmesinde önemli payı olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Mes souvenirs sur le Théâtre-Libre*, 1921, ("Théâtre-Libre Anılarım"); *La Vie amoureuse de François-Joseph Talma*, 1924 ("Aktör Talma'nın Aşk Hayatı"); *Mes souvenirs sur le Théâtre-Antoine et sur l'Odéon*, 1928, ("Théâtre-Antoine ve Odéon Anılarım").

• BAKINIZ: COPEAU, MUHSİN ERTUĞRUL, STANİSLAVSKİ, ZOLA.

Ulusal Galeri- Londra, İngiltere.

ANTONELLO DA MESSINA
(1430-1479)

İtalyan ressam. Flaman sanatının titiz yağlıboya tekniğinden etkilenmiş, Rönesans'ta Kuzey ve Güney resminin sentezini yapmıştır.

Sicilya'da Messina'da doğdu. Babası Giovanni d'Antonio bir taşçı ustasıydı. Vasari, Messina'nın kırk dokuz yaşında öldüğünü yazar. Bu bilgiye dayanarak 1430 yılında doğduğu kabul edilir. 15. yy ortalarında Napolili ressam Colantonio'nun yanında çıraklık etti. Bu dönemde Napoli'nin sanatsal iklimi Flaman sanatının güçlü etkilerini taşıyordu.

1456'da Messina'da kendi atölyesini kurmuş, bir de çırak tutmuştu. Kayıtlardan, on yıl Messina'da yaşadığı, 1465'ten 1473'e değin Roma'da bulunduğu ve Umbria'lı usta Piero della Francesca'nın resimlerini bu sırada görüp tanıdığı anlaşılmaktadır. 1473-1474 yıllarını yine Messina'da geçirdi ve en ünlü yapıtlarından kimilerini bu dönemde verdi. 1475-1476'da Venedik'te ünlü *S. Cassiano Mihrap Resmi*'ni yaptı. Dük Galeazzo Maria Sforza, ölen portre ressamı Zanetto Bugatti'nin yerini alması için Antonello'yu Milano'ya çağırdı. Sanatçı kısa bir süre Milano'da kaldı. Sonra Messina'ya döndü. Ölümüne değin yoğun bir biçimde çalıştı. 25 Şubat 1479'da öldü.

Antonello'nun resminin kaynakları ve gelişimiyle ilgili temel sorunlar çeşitli konular çevresinde toplanır. Flaman resminden etkilenmesi, Giovanni Bellini ile ilişkisi nedeniyle Venedik Resim Okulu'nun gelişimine katkıda bulunması, üslubunun Pietro della Francesca ile benzerlik göstermesi, Antonello'nun değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulan noktalardır.

Antonello'nun kişiliği ve yapıtları önceleri, yağlıboya resmin İtalya'da yaygınlaşmasıyla ilgili olarak daha çok teknik ve kuramsal açıdan incelenirdi. Vasari onun adını Flamanlar'a özgü bu teknikle birlikte anar. Antonello'nun en büyük özelliği Rönesans Dönemi'nde Kuzey ve Güney resminin sentezini yapmış olmasıdır. Flaman sanatının titiz tekniğini ve ayrıntı zenginliğini İtalyanlar'ın rahat form anlayışıyla birleştirmiştir.

Sanatçının Kuzey Avrupa'yı görmediği, arşiv bilgileriyle kesinleşmiştir. Bu nedenle onun özellikle ilk dönem yapıtlarında izlenen güçlü Flaman etkilerini açıklamak önemli bir araştırma konusu olmuştur. Sonuçta, Sicilya sanatının bütün özellikleri dikkate alınınca, bu etkilerin yerel kaynaklara dayandığı anlaşılmıştır. Napoli'de Colantonio'nun yanındaki çıraklığı sırasında atölyede Flaman resimlerini görmüş olmalıdır. Öte yandan ustasının kişiliği de önemli bir etkendir. Colantonio'nun resimleri Burgonya, Provans, İspanyol ve Fransız sanatının özelliklerini yansıtıyordu. Bunlardan Flaman resmine geçiş kolaydır. Antonello'nun bütün bu etkileri en iyi yansıtan resmi *Madonna ve Çocuk İsa*'dır. Öte yandan Antonello, Van Eyck'in doğrudan izleyicisi olan Petrus Christus ile birlikte Milano'da Dük Galeazzo Maria Sforza'nın yanında çalışmıştır. Bu dönemde yaptığı *Çarmıha Geriliş*'in bir Van Eyck modeli üzerine kurulmuş olmasına karşın, tablodaki bazı öğeler, örneğin mekân anlayışı ve kimi figürler Christus'un resmini çağrıştırır. 1465'ten 1473'e değin geçen süre içinde tarihi bilinen tek resmi, 1470'te yaptığı ve daha anıtsal etkiler taşıyan bir Christus prototipi olan *Ecce Homo*'dur. Antonello'nun Franco-Flaman geleneğine dayanan bir başka resmi ise Cefalù'da Fondazione Mandralisca'daki *Erkek Portresi*'dir. Tüm bu resimlerinde, ayrıntı titizliği, çizgilerdeki kesinlik dikkati çeken özelliklerdir.

Sanatçının, *Ecce Homo* temasına paralel olarak zengin bir portre dizisi vardır. Mekân içinde silindir ve küre gibi saf biçimlerin bir zaferi olan bu portreler, Antonello'nun, Piero della Francesca'dan çok etkilendiğini belli eder. Berlin'de Staatliches Museum'daki *Erkek Portresi* ise geri planda bir manzara içeren tek portredir. Manzara, Piero della Francesca'nın değerlendirmeye çalıştığı bir öğedir. Giovanni Bellini ve Antonello da Messina da manzara etüdlerine ve doğanın geometrik ritmler içinde sadeleştirilmesine onun aracılığıyla yönelmişlerdir. Antonello kapalı ve katı ritmlerini, değişken olmayan anıtsal formlarla gerçeğe nesnellik kazandırma yeteneğini Piero della Francesca'ya borçludur. Onun resimleri perspektif içinde bir biçim ve renk sentezidir.

Piero della Francesca etkileri taşıyan, perspektif düzenleme içinde yerleştirilmiş yaşam dolu ve güçlü figürler içeren *San Gregorio Poliptikonu*'nda Antonello, poliptikonların geleneksel simetrik düzenini bozar. Meryem, tam merkezde değildir, hafifçe sola dönmüştür. Oturduğu koltuk ise sağa doğru çekilmiştir. Pano ekseninin perspektifin ekseni ile çakışmaması, merkezdeki ve yan panolardaki figürlerde güçlü bir dönme etkisi yapar. Antonello bu poliptikonda düzenlemesi ve perspektifi kullanış biçimiyle Piero della Francesca'dan ayrılır.

Dresden'de Gemäldegalerie'deki *Aziz Sebastiano*'da ise artık Flaman resminin etkisi görülmez. Bu resimde yeni bir mekân düzeni araştırması vardır. Perspektif ve nesnelerin yerleştiriliş biçimleri, onları tipik bir Rönesans mekânı içine sokar. Ön planda sağdaki bir sütun, bu kompozisyonda ölçü birimi görevi yüklenir. Solda geride yere uzanmış bir insan

◄ *Kuzey ve Güney resmi sentezi*

figürü bu sütuna karşılık vererek perspektifin ölçeğini oluşturur. Aziz ile onu çevreleyen gündelik yaşam arasındaki karşıtlık çok çarpıcıdır. Aziz 'Sebastiano' nun mutlak bir kesinlik içinde adeta mimari bir heybeti vardır.

Venedik resmine etkisi

Antonello da Messina'nın sanatının ilgi çeken bir başka yönü, Venedik resminin gelişimi içinde, Venedikli ressamların renkçi üsluplarının oluşmasında yardımcı ve belirleyici bir rol oynamasıdır. Venedik resmi Mantegna'nın katı çizgisel mirasını, heykelsi ciddiyetini Antonello'nun etkisiyle büyük ölçüde aşabilmiş, renk ve atmosfer alanında yeni değerler araştırmaya yönelmiştir. Antonello da Messina'nın resimlerindeki geometrik yapı ve fonların perspektifi, biçimleri çevreleyen çizgileri (kontur) yumuşatan bir ışıkla aydınlanır. Bu ışık, renklerin de birbirleriyle kaynaşmasını sağlar.

Antonello da Messina'nın Venedik resmine etkisi çift yönlü olmuştur. Ona hem kendi renk anlayışıyla yeni bir tad getirmiş, hem de Piero della Francesca'nın deneyimini aktarmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Salvator Mundi*, 1465, (National Gallery, Londra); *Ecce Homo*, 1470, (Metropolitan Museum, New York); *San Gregorio Poliptikonu*, 1473, (Museo Nazionale, Messina); *Erkek Portresi*, 1474, (Staatliches Museum, Berlin); *Komutan*, 1475, (Louvre, Paris); *San Cassiano mihrap resmi*, 1476-1477, (Venedik); *Madonna ve Çocuk İsa*, (National Gallery, Londra); *Çarmıha Geriliş*, (Sibiu, Romanya); *Erkek Portresi* (Fondazione Mandralisca, Cefalù); *Meryem'e Müjde*, (Alte Pinakothek, Münih); *Erkek Portresi*, (Galleria Borghese, Roma); *Aziz Sebastiano*, (Gemäldegalerie, Dresden).
- **KAYNAKLAR:** G.C. Argan, *Histoire Générale de la Peinture, Renaissance*, III. 1968; S.Bottari, *Antonello da Messina*, 1953; A.Venturi, *Antonello da Messina, L'Arte*, 1923; L. Venturi, *Le origini della fittura Veneziana*, 1907.
- **BAKINIZ:** G. BELLINI, CHRISTUS, PIERO DELLA FRANCESCA, VAN EYCK.

ANTONESCU, Ion
(1882-1946)

Romanyalı general ve devlet adamı. 1940-1944 yılları arasındaki diktatörlüğü sırasında Almanya'yı desteklemiştir.

Piteşti kentinde doğdu, Jilava yakınlarında öldü. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris ve Londra'da askeri ateşelik yaptı.1934'te genelkurmay başkanı oldu. 1937'de savunma bakanı olarak hükümette görev aldı. 1938'de Kral II. Carol'un kurduğu monarko-faşist yönetim sırasında bakanlığını korudu; ama birkaç hafta sonra II. Carol ile çelişki içinde olan ülkenin etkin faşist partisi Demir Muhafızlar'ın yandaşı olduğu gerekçesiyle görevinden alındı. II. Carol, 1940'ta Beserabya ve Bukovina bölgelerinin Sovyetler Birliği'ne, Güney Dobruca'nın Bulgaristan'a bırakılmasının doğurduğu hoşnutsuzluk üzerine çekilmek zorunda kaldı. II. Carol'un tahtından ayrılışından iki gün önce başbakan olan Antonescu, kralın çekilişinden sonra kendisini destekleyen askerler ve Demir Muhafızlar'la bir koalisyon hükümeti kurdu ve hemen Alman birliklerini Romanya'ya davet etti. Demir Muhafızlar'ın eylemlerinin ve cinayetlerinin aşırı boyutlara ulaşması üzerine 1941'de koalisyonu bozarak Demir Muhafızlar'ı hükümetten çıkardı.

İlk filmler

Romen hükümeti, 1944'e değin Sovyetler Birliği'ne karşı Almanya'nın sadık bir müttefiki olarak kaldı. Ama Sovyet cephesindeki ağır kayıplar nedeniyle Antonescu, yönetiminin ilk yıllarında bir ölçüde sağladığı halk desteğini yitirdi. 1944'te yapılan darbeyle devrildi. Romen halk mahkemeleri tarafından savaş suçlusu olarak ölüme mahkûm edildi ve 1949'da idam edildi.

ANTONIONI, Michelangelo
(1912)

İtalyan sinema yönetmeni ve senaryo yazarı. Sinemaya Yeni-Gerçekçilik akımı içinde başlamış; modern Avrupa sinemasının en önemli yaratıcı yönetmenlerinden biri olmuştur.

29 Eylül 1912'de Ferrara'da doğdu. Tiyatro ve sinemaya olan ilgisi Bologna Üniversitesi'ndeyken başladı. Daha sonra Ferrara'daki bir gazeteye sinema yazıları yazdı. Bu işi 1930'ların sonuna değin özellikle Hollywood özentisi "beyaz telefon" dönemi İtalyan filmlerinin şiddetle eleştirerek sürdürdü. 1930'da Roma'ya yerleşerek *Cinema* dergisinde film eleştirileri yazmaya başladı. Bunu izleyen yıl, Centro Sperimentale sinema okulunun film yönetim bölümüne öğrenci olarak girdi. Tamamlama fırsatı bulamadığı, akıl hastalarıyla ilgili ilk belgesel denemesi bir yana bırakılırsa, sinemacılık yaşamı 1942'de senaryo yazarı ve yönetmen yardımcısı olarak başladı. Çıraklık döneminde Rossolini, Fulchignoni ve Carné gibi yönetmenlerle çalıştı.

Antonioni'nin 1943'teki ilk yönetmenlik denemesi, *Gente del Po* ("Po İnsanları") laboratuvar aşamasında birtakım şanssızlıklara uğradı. Elde kalan film parçalarından yapılan kurguyla ancak 1947'de gösterime girdi. De Santis'in *Caccia Tragica* ("Hazin

Av") filmindeki yönetmen yardımcılığından sonra Antonioni 1948'de iki kısa film yaptı. Biri kent temizlik işçilerini, ötekiyse kırsal boş inançları konu edinen bu filmlerde daha sonraları birçok ortak çalışma yapacağı müzikçi Giovanni Fusco ile çalıştı. 1949'da bunu izleyen kısa metrajlı film, *L'amorosa menzogna*'da ("Yalancı Aşık") Antonioni'nin bu dönem filmlerinin temel izleği olan skandal basınının sergilenmesi ilk kez gerçekleşir. Yönetmen yardımcısı olarak çalıştığı Fellini'nin *Lo Sceicco Bianco* ("Beyaz Şeyh") adlı filminde de aynı çevre konu edinilir. Fellini'den farklı olarak, Antonioni sahte değerlerin ve aldatıcı görkemin eleştirisini yaparken sanatta bayağılaşmaya duyduğu tepkiyi de dile getirir. Üç kısa film daha çektikten sonra, yönetmen 1950 yılında ilk uzun metrajlı filmini çekme olanağını buldu. *Cronaca di un Amore* ("Bir Aşkın Oyküsü") adlı bu filmle Antonioni, Yeni-Gerçekçilik'le olan bağlarını koparırarak kendine özgü sinema anlayışını kurmaya başlar. Zengin bir kadınla yoksul âşığının karıştığı bir cinayeti anlatan filmdeki uçsuz bucaksız sokak görünümleri, karmaşık kamera hareketleri, çözülmeyen esrar izleği ve âşıklar arasındaki yoğun erotik ilişki, sonradan tipik Antonioni kaygıları arasına girecektir.

Antonioni'nin bir sonraki çalışması *I Vinti*'nin ("Galipler") konusu İngiltere, İtalya ve Fransa'daki genç suçlulardır. Yönetmen burada Yeni-Gerçekçilik'in belgecilik anlayışına geri döndü. Sansür engeline takılan bu filmden sonra Antonioni, 1953'te *Amore in Citta* ("Kentte Aşk") adlı filmin "Tentato Suicido" (İntihar Eğilimi) bölümünü çekti. Antonioni'nin süregelen izleklerinden biri olan intihar ilk olarak burada işlenir. Aynı yıl çevirdiği *La Signora senza Camelie* ("Kamelyasız Kadın"), Antonioni'nin sinemanın parıltılı dünyasıyla dış gerçeklik arasındaki karşıtlığı sergilediği bir filmdi. Bu filminin kahramanı başdöndürücü bir üne kavuştuktan sonra giderek ikinci sınıf roller almak zorunda kalan bir satıcı kızdır. Film Antonioni'nin İtalyan skandal gazeteciliğiyle *(paparazzi)* sosyete ilişkilerini, dış mekânlarla (Milano sokakları) daha sağlam bir ilişki içine soktuğu, ustalığını artırdığı bir çalışmadır.

Bunu izleyen *Le Amiche* ("Kadın Dostlar") Antonioni'nin kişiler arasındaki ilişkilerin gerilimini konu edinen ikinci dönem filmlerinin habercisidir. Pavese'nin *Tra donne sole* adlı öyküsünün uyarlamasıdır. Film zengin ve yönsüz kadın kişiler arasındaki ilişkileri anlatırken birçok inceliklere başvurur. İntihar, erkek kahramanın zayıflığı gibi temalar ustalıkla işlenir. Kadınlar, kendi konumlarını değerlendirirken sınıfsal önyargılardan kurtulamadıkları gibi kendi aralarındaki gerçek iletişim olanaklarını da kaçırırlar. Antonioni, Pavese'nin öyküsünden ayrılarak kadın kahramanlarının bakış açısına ağırlık verir. Ustalıkla kurulmuş bir anlatı dokusundan, Torino kentinin soğuk ve hüzünlü atmosferinden, Fusco'nun müziğinden büyük ölçüde yararlanır. Antonioni ilerki filmlerinde bu ilişki yoğunluğunu eleyecek, ilişkileri önemine göre düzenlemeyi seçecektir. 1957'de yaptığı *Il Grido*("Çığlık") yapı olarak çok daha az karmaşık bir filmdir. Film, işçi kahramanları ve Po Ovası'nı konu edinmesiyle Yeni-Gerçekçilik'e bir atıf olarak görülebilir. Antonioni burada tek bir erkeğin birden fazla kadınla olan ilişkileri çerçevesindeki zayıflığını ve intiharını konu edinir. Etkileyici görüntülerine karşın film biraz da oyuncularının inandırıcılıktan uzak oluşu ile başarısız sayılmıştır.

Üçleme

Antonioni gerçek yeteneğini 1960'da *L'Avventura* ("Serüven") ile başlattığı üçlemeyle kanıtladı. Bu filmde, bir kadının çıktığı bir yat gezintisinde kocasıyla giriştiği tartışmadan sonra kıyıya çıkıp kaybolması, kocasının yattaki bir başka kadınla birlikte karısını aramaya kalkışması ve bu süreç içinde ona âşık olması anlatılır. Konusunun basit ve belirsiz oluşu, birçok tartışmalara yol açtı. Kimi eleştirmenlerin tekdüze bulduğu film Cannes Festivali'nde gördüğü ilgi sonucu uluslararası başarı kazandı. Montajla sağlanan ritm, geniş perdenin kullanılışı, inceden inceye düşünülmüş kamera hareketleri *L'Avventura*'yı usta işi bir film yapıyordu. Kişiler dış mekânla olan ilişkileri açısından başarıyla veriliyor, atmosfer başarıyla kuruluyor, çözülmeyen sır gibi dramatik oyunlara başvuruluyordu. Ele alınan, gene kişiler arasındaki ilişkilerde toplum tarafından önerilen örneklerden kaçınamama, bireyin maddeci değerlere boyun eğmesi gibi konulardı.

Üçlemenin ikinci filmi 1961 tarihli *La Notte* ("Gece") oldu. Evlilikleri yürümeyen bir çiftin birlikte ve ayrı ayrı geçirdikleri yirmi dört saati anlatan *La Notte* çıkmazda olan bir evliliğin ve toplumsal çevrenin öyküsüdür. Filmde dramatik çatışma yok gibidir. Filme konu olan çift, ölmekte olan bir arkadaşlarını görmeye gider, bir davete katılır, Milano sokaklarında uzun yürüyüşlere çıkar, sonuçsuz konuşmalar yapar ve gerilimsiz ama mutlak bir kopuşu yaşar. Antonioni, Milano kentini kişi-mekân ilişkisi açısından büyük bir görsel yetkinlikle kullanır. Filmde özellikle Jeanne Moreau'nun her türlü ayrıntıyı değerlendiren oyunu ve Vitti'nin onun karşıtı niteliğindeki kısa kompozisyonu dikkati çeker. *La Notte*'de de *L'Avventura*'da olduğu gibi belirsizlik ilkesi benimsenir. Kişiler arasındaki ilişkiler açıklanamaz. Yönetmen bu ilişkilere işaret etmekle yetinir.

1962'de çevrilen *L'Eclisse* ("Güneş Tutulması") öteki iki filmin konu sürekliliğini bütünlemesi açısından üçlemenin son filmi sayıldı. Mekân-kişi ilişkileri bu kez Roma kentinin görünümlerine taşınıyor, elli sekiz kareden oluşan kapanış sekansı Antonioni'nin konu edindiği çiftlerin ilişkilerinin özeti oluyordu. Konuşma en aza indirgeniyor; filmin ilk ve son yedi dakikası konuşmadan yoksun bırakılıyordu. Dış dünya kıpırtısız, cansız ve donuk mimari yapılar halinde algılanıp sunuluyordu. Yoğun nesne çekimleri (dolmuş bir küllük, sürekli vızıldayan bir vantilatör) kıpırtısızlığı başarıyla veriyordu. *L'Eclisse* çözüm olarak seçilmiş bir kötümserliği önerir.

İkinci dönem filmleri

Fiziksel yabancılaşmanın resimsel olarak aktarılışı yönetmenin ilk renkli film denemesi olan *Il Deserto Rosso* ("Kızıl Çöl") ile uç noktasına ulaşır. Filmin konusu, mühendis kocası ile bir sanayi bölgesinde yaşayan, deliliğin eşiğinde bir kadının, başka bir mühendis ile duygusal ilişkiye girmesi ve bu ilişki içinde durumuna açıklık kazandırmasıdır. Filmde griler, beyazlar, soluk kırmızı ve yeşiller kadın kahramanın yabancılaşmasını verirken düş bölümleri ve umut anları parlak renklere boğulmuştur. Antonioni'nin yabancılaşmayı neredeyse estetik bir düzeye indirgemesi *Il Deserto Rosso*'ya bir tür resimsel

soyutlama niteliği kazandırmıştır.

İtalya dışındaki yapımlar

Bunu izleyen yıllarda Antonioni İtalya dışında yapımlara yöneldi. 1965'te MGM ile yaptığı sözleşme uyarınca çevirdiği *Blow-Up*("Cinayeti Gördüm") adlı ikinci renkli filminde, *Kızıl Çöl* ile başlattığı üslup araştırmalarını sürdürdü. Film, başarılı bir moda fotoğrafçısının Londra'nın parklarından birinde iki sevgilinin fotoğraflarını çekmesini, daha sonra stüdyosuna gelen kadın âşığın fotoğrafın negatifini ısrarla ele geçirmek istemesi üzerine kuşkulanarak elindeki fotoğrafı büyütmesini ve fotoğrafta gördüğü bir lekeden bir cinayetin söz konusu olduğunu anlayarak kadının izine düşmesini konu edinir. Ancak sonuçta cinayetin, kadının ve giderek filmde olup bitenlerin gerçekliği sorgulanacaktır. Antonioni bu filmde Londra'yı, 1960 sonlarının marihuana, müzik ve modayla dolu "pop" ortamını seçmişti. Gerçeğin niteliği üzerine bir araştırmaya dönüşen film, aynı zamanda bir dönem filmi de oluyordu. Rengi, üslup açısından değerlendirme kaygısı *Blow-Up*'ta da ağır basar. Londra parklarının koyu yeşili ve yönetmenin özellikle "beyaza boyattığı" ağaçlar filmdeki arayış ve esrar izleğinin görsel bütünleyicisidir.

Yönetmenin bundan sonraki filmi 1970'te Kaliforniya'da iki yıllık araştırma ve çekim çalışması sonucunda gerçekleştirilen *Zabriskie Point* ("Zabriskie Noktası") oldu. Bir öğrencinin Los Angeles polisi tarafından vurulmasıyla belgesel tarzda açılan film, Amerika'daki öğrenci olaylarını konu edinirken yönetmenin eklediği bir dizi olay ve düş sahnesiyle de çağdaş kültürler üzerine bir eleştiri olma niteliği kazanıyordu. Bu filmde, Antonioni çağın kültürel değerlerine ve maddeciliğine ilişkin hoşnutsuzluğunu dile getiriyordu.

1973'te Londra'ya dönen yönetmen, orada MGM ile olan üç filmlik anlaşmasının sonuncusu olan *The Passenger/Profession: Reporter*'ın (Yolcu) yapımına başladı. Film, İngiltere, İspanya, Almanya ve Afrika'da çekilen sahnelerle tamamlandı. Görünürde uluslararası casusluk, politik karışıklıklar ve bunların belgesel olarak izlenmesini konu edinse de, yönetmenin temel izleği kimlik değiştirme ve *Blow-Up*'ta olduğu gibi gerçeğin aranmasıydı. *Yolcu* görsel açıdan Antonioni sinemasının temel kaygılarını büyük bir yetkinlikle özetliyordu. Geniş mekânlarda kaybolan kişi çekimleri, kişi ve doğal çevre arasındaki ilişkilerin yoğun, araştırıcı kamera hareketleriyle anlatılması olgun bir sinemasal düzeyde başarılıydı.

II. Triumvirlik

Antonioni'nin bundan sonraki filmi Jean Cocteau'nun 1947'de sinemaya da uyarladığı *L'Aigle deux Têtes* adlı oyunun bir uyarlamasıydı. *Le Mystére de Oberwald* ("Oberwald Esrarı") adıyla 1981 New York Film Festivali'nde ilk gösterimi yapılan filmde Antonioni çeşitli teknik olanaklar sağlayan Westcam tipi kameralarla çalıştı.

Yönetmenin son filmi 1983 Cannes Film Festivali'nde gösterilen ve çeşitli tartışmalara yol açan *Identificazione d'une Donne*'dir ("Bir Kadının Kimliği").

Michelangelo Antonioni Avrupa sinemasının II. Dünya Savaşı'ndan bu yana geçirdiği düşünsel ve sanatsal serüveni özetleyen bir sinema sanatçısıdır. Sinemaya, Yeni-Gerçekçilik akımına, özellikle de bu akımın belgeci anlatımına bağlı kalarak başlamış, sonraları kendi konularını kabul ettirmiştir. Filmlerinde, çağdaş toplumun kişileri arasındaki ilişkilerden kaynaklanan tedirginlik ve umutsuzluk resimsel bir yoğunluk, giderek varoluşsal bir anlam kazanmıştır.

- **YAPITLAR:** *Cronaca di un Amore*, 1950, ("Bir Aşkın Öyküsü"); *La Signora Senza Camelie*, 1953, ("Kamelyasız Kadın"); *Le Amiche*, 1955, ("Kadın Dostlar"), *Il Grido*, 1957, ("Çığlık"); *L'Avventura*, 1960, ("Serüven"); *La Notte*, 1961, (Gece); *L'Eclisse*, 1962, ("Güneş Tutulması"); *Il Deserto Rosso*, 1964, ("Kızıl Çöl"); *Blow-Up*, 1967, ("Cinayeti Gördüm"); *Zabriskie Point*, 1970, ("Zabriskie Noktası"); *Chung Kuo-China*, 1973, ("Çin"); *The Passenger/Profession: Reporter*, 1973, (Yolcu); *Le Mystére de Oberwald*, 1981 ("Oberwald Esrarı"); *Identificazione d'une Donne* 1983, ("Bir Kadının Kimliği").
- **KAYNAKLAR:** I. Cameron ve R. Wood, *Antonioni*, 1969; P. Harcourt, *Six European Directors*, 1974; P. Leprohon, *Michelangelo Antonioni*, 1983.

ANTONIUS, Marcus (İÖ 83-30)

Romalı devlet adamı. II. Triumvirlik'in kurucularındandır.

Doğum tarihi kimi kaynaklara göre de İÖ 82 ya da İÖ 81'dir. Babası ve büyükbabası ile aynı adı taşımaktaydı.

İÖ 57-54 arasında Judaca ve Mısır'da Aulus Gabinius'un gözde süvari komutanlarından biri oldu. Daha sonra Julius Caesar'ın ordusuna katılarak orta ve kuzey Gaul bölgesinin ele geçirilmesi için savaştı. İÖ 51'de senatoya girdi. İÖ 49'da, Caesar ve Pompey arasındaki iç savaşta Caesar'ı destekledi ve Pompey'in İtalya'yı terketmesiyle sonuçlanan savaşa katıldı.

Caesar, İÖ 48-47 yıllarındaki Pharsalus Savaşı'ndan sonra Antonius'a İtalya'nın yöneticiliğini verdi ve onu imparator yardımcılığına getirdi. Ama bir süre sonra yönetiminden hoşnut kalmadığı için görevden uzaklaştırdı. Antonius, konsül seçildiği İÖ 44'e değin başka bir görev almadı. Caesar'ın öldürülmesinden sonra, çeşitli yöntemler kullanarak ülkede denetimi sağladı. İÖ 43'te Caesar'ın yeğeni ve evlatlığı Octavius'un (Augustus) Roma'ya gelerek yönetimi eline almasına değin geçen sürede Antonius, Cicero'nun baş hedefi oldu ve sürekli eleştirilere uğradı.

Antonius, İÖ 43'te Octavius'la Mutina'da yaptığı savaşta yenildi. Savaşı izleyen görüşmeler sonucunda imzalanan antlaşma ile Antonius, Lepidus ve Octavius'tan oluşan II. Triumvirlik ilan edildi (İÖ 43). Triumvirlik'in düşmanı birçok senatörle birlikte Cicero da öldürüldü. İÖ 42'de Caesar'ın katilleri Marcus Brutus ve Cassius, Philippi Savaşı'nda yenilgiye uğratıldı.

Triumvirler, imparatorluğu ikiye böldüler. Antonius, doğu bölgesinin yönetimini aldı. İÖ 41'de Kleopatra ile ittifak kurdu ve İskenderiye'de onunla birlikte yaşamaya başladı. İÖ 40'ta kardeşi Lucius Antonius, Octavius'a başkaldırdı ve Perusia Savaşı'nda Octavius'a yenildi. Bu olay üzerine İtalya'ya giden Antonius, Octavius ile uzlaşma sağladı ve Brindisi Antlaşması'nı imzaladı. Antonius, Octavius'un kızkardeşi Octavian ile evlendi. Yeniden Mısır'a dönerek

Kleopatra ile ilişkisini de sürdürdü.

Kleopatra, Mısır'ın sınırlarını koruyabilmek için Antonius'a gereksinim duyuyordu. Antonius ise Partlar'a karşı düzenlemek istediği sefer için, Mısır'ın zenginliğinden yararlanmayı düşünüyordu. İÖ 36'da Partlar'ın müttefiki Media Atropatene'ye yaptığı saldırı ağır kayıplarla sonuçlandı. İÖ 34'te Kilikya'ya bir sefer düzenledi. Kilikya ve Arabistan'ın bir bölümü, Mısır topraklarına katıldı. Ermeniler'e karşı kazanılan zaferin kutlama törenlerinde Kleopatra, "Yeni İsis" adıyla tanrılaştırıldı. Antonius'un Kleopatra'dan olan çocuklarına kraliyet unvanları verilerek Doğu Roma toprakları aralarında bölüştürüldü.

İÖ 33'te Roma topraklarını yabancılara vermesi nedeniyle Antonius ve Octavius arasında suçlamalar başladı. İÖ 32'de Triumvirlik yasal olarak sona erdi ve Antonius vatan haini ilan edildi. İÖ 31'de Actium'da yapılan savaşta Mısırlılar, Roma karşısında yenildiler. Octavius, İÖ 30'da Mısır'a hareket etti. Kleopatra, tacını ve asasını Octavius'a göndererek savaştan vazgeçmesini ve oğullarından birinin Mısır tahtında kalmasını kabul etmesini istedi; aksi halde Mısır hazinesini yakmakla tehdit etti. Antonius ise Octavius'a karşı savaş açtı; ama askerleri Octavius'un tarafına geçtiler. Yenileceği kesinleşince önce kendisi, ardından da Kleopatra intihar etti. İskenderiye'ye giren Octavius, Mısır hazinesini ele geçirdi ve Kleopatra'nın Antonius'tan olan oğlu Antonius ile Caesar'dan olan oğlu Caserion'u öldürttü.

Triumvirlik'in sona ermesi

• BAKINIZ: AUGUSTUS, BRUTUS, CAESAR, KLEOPATRA.

ANTONOVİÇ, Maksim Aleksiyeviç
(1835-1918)

Rus filozof. Özdekçi felsefenin Rusya'da tanınmasına, yayılmasına öncülük etmiştir.

Harkov bölgesinde Belopolye kentinde doğdu. İnançlarına, geleneklerine çok bağlı olan ailesinin isteği üzerine din öğrenimi gördü. St. Petersburg Tanrıbilim Akademisi'ni bitirdi. Almanya ve Fransa'da hızla gelişen özdekçi (maddeci) felsefenin etkisinde kalarak kilise çevresinden ayrıldı. Bir süre gazetecilik, dergi yazarlığı yaptı. *Sovremennik* adlı dergide felsefe konularını içeren yazılar yayımladı. Derginin kapatılması üzerine çalışmalarını kitap olarak yayımladı.

Felsefe ve bilimsel çalışmalarının yanında toplumun üretici kesimini oluşturan köylülerin eğitimleri ve okuma yazma öğrenmeleri konusunda girişimlerde bulundu; yönetimi eleştirdi. Felsefe ile toplumsal eylemcilik arasında köklü bir bağlantının kurulması görüşünü savundu.

Antonoviç felsefe çalışmalarına Hegel-Kant gibi kuramcıları eleştirmekle başladı. Özdekçi felsefeyle ilgili görüşleri çağdaşı Çernişevski ve Feuerbach'tan kaynaklanır.

Antonoviç'e göre tek gerçek özdektir. Özdeğin dışında, "varlık" adı verilebilecek bir şeyin düşünülmesi eski spekülatif felsefenin etkisinde kalmaktır. Emek başlıca üretici etkendir. Bu nedenle toplum düzeni ve devlet yönetiminde emekçi halk topluluğuna ağırlık verilmelidir. Rus ulusunun gelişip aydınlatılması, toplumsal kurumların, çağdaş uygarlık anlayışına ve kaynağını emekte bulan yaşam felsefesine göre, yeniden düzenlenmesine bağlıdır.

Eğitimin temeli özdekçi ve deney bilimlerine dayalı bir yaşam görüşü olmalıdır.

Antonoviç, estetik konularında da özdekçi anlayışa dayanarak gelenekçi, kuramcı görüşe karşı çıktı. Özellikle, "sanat sanat içindir" yerine "sanat emekçi toplum içindir" görüşünü savundu.

Antonoviç'in düşünceleri, ölümünden sonra, daha geniş bir alana yayıldı, geliştirildi. Özdekçiliğinin kuramcı bir yanı olduğu da ileri sürüldü.

• YAPITLAR: *Charlz Darvin i Yego Teoriya*, 1896, ("Charles Darwin ve Kuramı").

• BAKINIZ: ÇERNİŞEVSKİ.

ANTONOV-OVSEENKO, Vladimir
(1883-1939)

Sovyet siyaset adamı. Ekim Devrimi sonrasında Sovyet ordularında komutanlık yapmıştır.

Vladimir Aleksandroviç Antonov-Ovseenko Çernigov'da doğdu. Bir subayın oğludur. 1902'de Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne üye oldu. 1904'te Menşevikler'e katıldı. Aynı yıl Petersburg'daki askeri okulu bitirdi. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Petersburg Komitesi'nin askeri örgütlenme temsilcisi oldu. 1905 Devrimi sırasında Polonya ve Sivastopol'da askeri ayaklanmaları örgütledi. Birçok kez tutuklandı ve 1906'da ölüm cezasına çarptırıldı. Daha sonra cezası hafifletilerek, 20 yıllık çalışma kampı mahkûmiyetine çevrildi. Çalışma kampından kaçan Antonov-Ovseenko Finlandiya, Petersburg ve Moskova'da parti çalışmalarını örgütledi.

1910'da Fransa'ya gitti ve orada Troçki ve Menşevikler'le yakın ilişki içine girdi. Bu arada *Golos*, *Naşeslovo* ve *Naçalo* adlı sosyalist dergilere yazılar yazdı. I. Dünya Savaşı'nda ulusal hükümetlerin desteklenmesine karşı çıkan ve ulusal savaşları, hükümetlerin devrilmesine yönelik devrimci iç savaşlara dönüştürmeyi amaçlayan sosyalistlerin düzenlediği Zimmerwald Kongresi'ne katıldı. 1917'de Rusya'ya döndü ve Bolşevik Parti'ye girdi. Aynı yılın Temmuz ayında Kerenski Geçici Hükümeti'ne karşı patlak veren ayaklanmalar sırasında tutuklandı ve Troçki ile birlikte Kresti Hapisanesi'ne gönderildi.

1917 Ekim Devrimi'nde Petrograd Devrimci Savaş Komitesi'nin sekreteri olarak, Kışlık Saray'ın ele geçirilmesinde ve Kerenski Hükümeti'nin üyelerinin tutuklanmasında devrimci güçleri yönetti. 26 Ekim'de (8 Kasım) toplanan Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Halk Komiserleri Konseyi'ne seçildi.

1917 sonlarından 1918 başlarına kadar Beyaz Ordu'ya karşı Sovyet birliklerine komuta etti. Daha sonra Güney Rusya'daki Sovyet ordularının komutanlığını yaptı. 1919'da Ukrayna cephesindeki ve Petrograd bölgesindeki birlikleri yönetti. 1919-1920 yıllarında Tambov Bölgesi Yürütme Komitesi'nin başkanıydı. Tambov bölgesindeki köylü ayaklanmasını ve Kronştad İsyanı'nı bastırdı. 1922-1924 arasında Devrimci Cumhuriyet Savaş Konseyi Siyasi Yönetimi'nin başkanlığını yürüttü. 1923-1927 arasında Troçkist muhalefetin üyesiydi. 1924'te askeri görevden alınarak dışişlerine atandı. 1928'de Troçki ile 1915'ten beri görüş ayrılıkları olduğunu söyleyerek muhalefetten ayrıldı.

1924'te Çekoslovakya, 1928'de Litvanya ve 1930'da Polonya'daki Sovyet elçiliklerinde görev yaptı. 1936-1937 yıllarında Barselona'da Soyvet başkonsolosu olarak çalıştı. İspanya İç Savaşı sırasında yüksek düzeyde askeri görevlerde bulundu. General Franco'nun iç savaşı kazanmasından sonra, Adalet komiserliğine atanarak Sovyetler Birliği'ne döndü. Bir süre sonra tutuklandı ve duruşmaya çıkarılmadan kurşuna dizildi. 1956'da 20. Parti Kongresi'nden sonra aklandı.

• **YAPITLAR:** *Stroitelstvo Krasnoy Armii v revolıutsii*, 1923; ("Devrim Süresince Kızıl Ordu'nun İnşası"), *V revolıutsii*, 1957, ("Devrim Boyunca").

• **BAKINIZ:** TROÇKİ.

ANTONSON, Bertil
(1921)

İsveçli güreşçi. Serbest ve greko-romende dünya ve Avrupa şampiyonu olmuştur.

1940'larda adını duyurmaya başladı. 1946 ve 1949'da serbest güreş ağır siklette, 1950'de greko-romende Avrupa şampiyonu oldu. 1951 dünya serbest ve 1953 dünya greko-romen şampiyonluklarını kazandı. İki kez katıldığı Olimpiyat Oyunları'nda (1948 ve 1952) ikinci oldu. Asıl mesleği itfaiyecilik olan Bertil Antonson büyük güreş tekniği ile olduğu kadar uzun boyu ve biçimli vücudu ile de tanındı.

ANVILLE, Jean-Baptiste d'
(1697-1782)

Fransız coğrafyacı ve haritacı. Özellikle Asya'nın kimi bölgelerine ait haritaları uzun yıllar en güvenilir kaynak sayılmıştır.

Jean-Baptiste Bourguignon d'Anville, 11 Temmuz 1697'de Paris'te doğdu, 28 Ocak 1782'de aynı kentte öldü. Fransa Kralı XV. Louis'nin coğrafyacılığına atandığında 22 yaşındaydı ve ondan önce Fransa'da bu göreve getirilen coğrafyacı olmamıştı. d'Anville'in, misyonerlik göreviyle Çin'de bulunan Cizvit papazlarının araştırmalarına dayanarak çizdiği ve 1727'de *Atlas de la Chine* ("Çin Atlası") adıyla yayımladığı haritalar, Çin'in o tarihe değin yapılmış en doğru haritalarıdır. 1744'te basılan *Analyse Géographique de l'Italie*'de ("İtalya'nın Coğrafi İncelemesi"), kendisinden önce yapılmış haritalardaki birçok yanlışı düzelten d'Anville, hem İtalya'ya ilişkin coğrafi bilgiler vermiş, hem de haritayı çizerken nasıl bir yöntem kullandığını açıklamıştır. 1749'da çizdiği Afrika haritası da, 19. yy'da yapılan keşiflere değin kıtayı en doğru yansıtan kaynak olma niteliğini korumuştur.

Özenle ve gerçeğe uygun çizilmiş haritalarını o bölgeye ilişkin değerli bilgilerle de zenginleştiren Anville, bu özellikleriyle 18. yy'ın bellibaşlı coğrafya ve harita uzmanlarından biri kabul edilir. Eski Çağ coğrafyasını konu edinen ve en güvenilir kaynaklardan yararlanarak hazırlanmış *Géographie Ancienne* ("Eski Coğrafya") adlı yapıtı ölümünden sonra da birçok dile çevrilerek yeniden basılmıştır. İstanbul üzerine bir incelemesi ve eski İstanbul haritalarındaki yanlışları düzelten bir çizimi 1770'te Académie des Inscriptions et Belles-Lettres'in tutanakları arasında yayımlanan ve 1834'te bütün yapıtlarının toplu basımı yapılan Anville'in yaklaşık 10.000 harita ve plandan oluşan koleksiyonu bugün Paris'te Bibliothèque Nationale'dedir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Atlas de la Chine*, 1727, ("Çin Atlası"), *Analyse géographique de l'Italie*, 1744, ("İtalya'nın Coğrafi İncelemesi"); *Géographie ancienne*, 1769, ("Eski Coğrafya").

ANZAVUR AHMED
(? - ?)

Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul Hükümeti yanlısı çeteci. Biga yöresinde başlattığı iki hareket Kuva-yı Milliye güçlerince bastırılmıştır.

Doğum, ölüm tarihleri ve yerleri bilinmemektedir. Çerkes asıllıdır. II. Meşrutiyet'ten önce jandarma subayıydı, Bakırköy jandarma komutanlığında bulundu, daha sonra Konya'ya sürüldü. Binbaşılıktan emekli oldu. Mütareke döneminde İzmit mutasarrıflığına atandı ve İstanbul Hükümeti tarafından kendisine "mirmiranlık" rütbesi verildi.

1919 Kasımı'nda Biga, Gönen, Manyas yöresindeki güç boşluğundan yararlanarak bir çete oluşturdu. Yöre halkının asker ve para toplanması konusunda Kuva-yı Milliye'ye karşı olumsuz bir tutum almalarından yararlanarak güçlendi. Ankara Hükümeti'ne bağlı birliklerin çete savaşı karşısında etkisiz kalması nedeniyle 1920 ortalarına değin etkinliğini sürdürdü. İstanbul Hükümeti'nden ve İngilizler'den destek gördü. İlk ayaklanması 1919 sonunda Çerkes Ethem güçlerinin yardımıyla bastırıldı; ancak kendisi yakalanamadığı gibi bölgedeki etkisi de kırılamadı.

1920 Şubatı'nda Kuva-yı Milliyeci güçlerle yerel çeteler arasındaki bir çatışmadan yararlanarak yeniden harekete geçti. Bölgedeki çeteleri toplayıp Ankara Hükümeti'ne karşı geniş bir cephe oluşturmaya çalıştı. 1920 Nisanı'nda Çerkes Ethem komutasındaki Kuva-yı Milliye güçleri Anzavur'a karşı bir cephe saldırısına başladılar. Bozguna uğrayan ve güçleri dağılan Anzavur, 19 Nisan 1920'de Biga'dan bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a kaçtı.

• BAKINIZ: ÇERKES ETHEM.

ANZILOTTI, Dionisio
(1867-1950)

İtalyan hukukçu. Devletler hukukunda Pozitivist akımın temsilcilerindendir.

Pescia'da doğdu. 1906'da *Rivista di Diritto Internazionale*'nin ("Devletler Hukuku Dergisi") kurucuları arasında yer aldı. 1911-1937 arasında Palermo, Bologna ve Roma üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. 1912'de temel yapıtı olan *Corso di Diritto Internazionale*'yi ("Devletler Hukuku Dersleri") yazdı. 1921'de yargıç olarak atandığı La Haye Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nda 1923-1930 döneminde başkanlık yaptı.

► Anzilotti'nin temsil ettiği Pozitivist akım, uluslararası ilişkilerin siyasal yönleri ile ahlaki yönleri arasında bir ayrım yapılması gerektiğini savunur. Devletler hukukunu doğal hukuk ile özdeşleştiren Natüralist okula bir tepki olarak 17. yy'da geliştirilen Pozitivist okula göre, devletler hukuku alanında devletlerin pratikteki uygulamaları ile doğal hukukun öğretileri birbirinden kesin bir çizgi ile ayrılmalıdır. Pozitivisit hukukun bu dönemdeki ilk temsilcileri olan İngiliz hukukçu Richard Zouche, Alman hukukçu Samuel Rachel ve Hollandalı hukukçu Cornelius von Bynkershoek devletler hukuku kurallarını uluslararası antlaşmalara ve teamüle dayandırmışlardır. Pozitivist akım, 19. yy sonları ile 20. yy başlarında ortaya çıkan "Doğal-Hukuk Rönesansı" hareketine bir tepki olarak yeniden canlandırılmıştır. Sanayi devriminin yol açtığı gelişmeler sonucunda karmaşık bir nitelik kazanan toplumsal sorunların, ancak varolan hukuk kurallarının ve hukuk kurumlarının etraflı bir çözümlemesiyle giderilebileceği görüşleri ileri sürülmüştür. "Olan" ve "olması gereken" hukuk ayrımı yapılarak, devletler hukukunun, uluslararası uygulamalar temeline dayanan bir yaklaşımla geliştirilebileceği savunulmuştur. Anzilotti, Pozitivizm'in bu dönemdeki temsilcileri arasında yer alır.

► Anzilotti, devletler hukukunun dayanağını devlet iradesi ile açıklamaya çalışmış ve Alman pozitivistlerinden Heinrich Triepel'in "bileşik irade" *(Vereinbarung)* kuramını benimsemiştir. Anzilotti'ye göre, pozitif devletler hukuku, devletlerin antlaşmalarda sarih (açık) ve teamülde zımni (örtülü) olarak beliren ortak iradesinden doğar. Hukuk kurallarının kaynağı iradelerin açıklanmasıdır. Ancak "bileşik irade" kavramı, hukuk kurallarının bağlayıcılığını açıklamaya yeterli değildir. Bileşik irade, devletler arasında geçici bir uyuşma niteliğinde olduğu için, uluslararası ilişkilerde istikrar sağlayamaz; bir tek devletin iradesini değiştirmesi ortak iradeyi ortadan kaldırmaya yetecektir. Anzilotti'ye göre, özellikle uluslararası hukuk kuralları bağlayıcılık özelliğini ve gücünü, devletlerin aralarında yapmış oldukları antlaşmalara saygı göstermelerini öngören "ahde vefa" *(pacta sunt servanda)* ilkesinden alır.

Anzilotti'nin uluslararası hukuk kurallarının bağlayıcılık gücünü "ahde vefa"ya dayandırması, kimi hukuk yazarlarınca kendisinin iradeci görüşü bıraktığı biçiminde değerlendirilmiştir. Oysa Anzilotti, devletler hukukunun kaynağı olarak "bileşik irade" kuramını kabul etmiş, ama devletler hukukunun bağlayıcılığı konusundaki görüşlerinde "ahde vefa" ilkesini benimsemiştir. Bu bağlamda, Pozitivist akım içinde Jellinek'in savunduğu "kendi kendini sınırlama" *(auto-limitation)* kuramının ve Triepel'in savunduğu "bileşik irade" *(Vereinbarung)* kuramının dışında kalan bir iradeci görüşün temsilcisidir.

İç hukuk ve devletler hukuku

Anzilotti, devletler hukuku ile iç hukuk arasındaki ilişkiler konusunda da iradeci görüşün savunuculuğunu yapmış ve iç hukukla devletler hukukunun birbirinden ayrı ve bağımsız hukuk sistemleri olduğunu ileri süren ikici (dualist) bir yaklaşımı benimsemiştir. Anzilotti'ye göre, her iki hukuk sisteminin kaynakları farklıdır. İç hukuk devletin tek taraflı iradesinden doğarken, devletler hukuku devletlerarası bir rızaya, "bileşik irade"ye dayanmaktadır. İç hukuk kurallarına bağlayıcılık gücünü veren, kanun koyucunun buyruklarına uyulması ilkesidir; buna karşılık uluslararası hukuk kuralları "ahde vefa" ilkesi gereğince bağlayıcıdır. Bunun sonucu olarak; iç hukuk kuralları devletler hukukunda kural yaratamayacağı gibi, devletler hukuku kuralları da iç hukukta yürürlüğe girecek kurallar yaratamaz. Devletler hukuku kuralları iç hukuk kurallarının zorlayıcı niteliğine etkide bulanamayacağı için, her iki hukuk sistemi arasında gerçek anlamda bir çatışma olamaz. Bununla birlikte, gerek devletler hukuku gerekse iç hukuk birbirlerinden "atıf" (gönderme) ve "iktibas" (aktarma) yoluyla yararlanabilirler.

◄ *Pozitivist okul*

Anzilotti'nin bu kuramsal görüşlerine karşın, uluslararası uygulamada devletler hukuku kuralları ile iç hukuk kurallarının çatışması durumunda, devletler hukukuna üstünlük tanınması eğilimi benimsenmiştir. Uluslararası Adalet Divanı, kendisine havale edilen uyuşmazlıkları devletler hukukuna göre çözmekle yükümlüdür. Ancak bir devletler hukuku kuralının kendisine aykırı bir ulusal yasayı ortadan kaldırdığı da uygulamada görülmemiştir.

• YAPITLAR: *Corso di Diritto Internazionale*, 1912 ("Devletler Hukuku Dersleri").

• KAYNAKLAR: E. Çelik, *Milletlerarası Hukuk*, 1975; S. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, 1958.

• BAKINIZ: BYNKERSHOEK, JELLINEK, RACHEL, TRIEPEL, ZOUCHE.

◄ *"bileşik irade" ve "ahde vefa"*

APAK, Orhan Şeref
(1906-1973)

Türk spor yöneticisi. Futbol Federasyonu'nda seçimle işbaşına gelen tek başkandır.

İstanbul'da doğdu. Süleymaniye kulübünde kısa bir süre futbol oynadı. Genç yaşta sakatlanıp futbolu bıraktı, yöneticiliğe başladı. 1930'da İstanbul Bölgesi Futbol Heyeti Reisi oldu. Görevinin Ankara'ya nakli üzerine futbol yöneticiliğini orada sürdürdü. Ankara Bölgesi Futbol Heyeti reisliğinde bulundu; uzun yıllar Ankara Gençlerbirliği kulübünde genel sekreterlik, genel kaptanlık ve başkanlık yaptı. 1952-1954, 1957-1958, 1965-1970 yılları arasında üç kez Futbol Federasyonu Başkanlığı görevinde bulundu. 1965'te seçimle işbaşına gelen ilk ve tek federasyon başkanı oldu. Türkiye Ligleri onun başkanlığı sırasında gerçekleşti. Genç takımlar ve Genç Milli Takım konusunda da Türk futbolunâ hizmet verdi. Bir ara Adana Demirspor kulübünde teknik direktörlük yaptı. Ankara'da öldü.

APAYDIN, Orhan
(1926)

Türk hukukçu, yazar. Basın ve ceza davalarındaki savunmalarıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu. 1948'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1949'da İstanbul Barosu'nda avukatlığa başladı. Avukatlık mesleğinin yanı sıra gazetecilik ve yazarlık da yaptı. 1945-1950 arasında *Yeniden Doğuş* adlı bir fikir ve edebiyat dergisi yayımladı, 1950'den sonra *Milliyet* ve *Dünya* gazetelerinde yazılar yazdı. 27 Mayıs Hareketi'nden sonra devrilen Demokrat Parti iktidarı mensuplarının yargılanmaları için kurulan özel Yassıada Mahkemeleri'nde Adnan Menderes'in avukatlığını yaptı. 1961'de politikaya atıldı. 1961 seçimlerinde Adalet Partisi'nden Aydın milletvekili seçildi. 1962'de Adalet Partisi'nden ayrıldı; 1965'e değin millekvekilliğini sürdürdü. Parlamento çalışmalarında işçi haklarını savunarak Sendikalar Kanunu ile Grev-Lokavt Kanunu'nun hazırlanmasında etkili oldu. 1965'te milletvekilliği sona erdikten sonra Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) hukuk danışmanlığı görevinde bulundu. İş hukuku üzerine yaptığı bilimsel çalışmalar bir kitapta toplandı. 1970 başlarından sonra *Cumhuriyet* gazetesinde yazarlık yaptı. 1975'te Türkiye Yazarlar Sendikası Yönetim Kurulu üyeliğine, 1976'da İstanbul Barosu başkanlığına seçildi. Üç kez üst üste aynı göreve getirildi. 12 Eylül öncesi terör olaylarının kaynaklarını ve odaklarını inceleyen yazılar yazdı. Bu konuda *Kim Öldürüyor, Niçin Öldürüyor?* adlı bir kitabı yayımlandı.

12 Eylül'den sonra tutuklanan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) Genel Başkanı Abdullah Baştürk ve arkadaşlarının savunmasını üstlenen avukatlar arasında yer aldı. 1982'de Barış Derneği kurucuları arasında yer aldığı gerekçesiyle tutuklandı. Türkiye Yazarlar Sendikası Yönetim Kurulu üyeliği yaptığı için de aleyhinde ayrıca dava açıldı.

1982 yılında savunma görevindeki etkinliklerinden ötürü kendisine Uluslararası Hukukçular Birliği'nin Pierre Cot ödülü verildi. Aynı yıl, Paris Vincenne Üniversitesi'nden *honoris causa* hukuk doktoru ünvanı aldı.

• YAPITLAR: *Türk-İş'in Politik Yönü*, 1969; *Kim Öldürüyor, Niçin Öldürüyor?*, 1978.

APAYDIN, Talip
(1926)

Türk yazar, şair. Köy sorunlarını köy dışından gelmiş aydın gözüyle yansıtmıştır.

Polatlı'ya bağlı Ömerler köyünde doğdu. Yoksul bir çiftçi ailesinin oğludur. Çifteler Köy Enstitüsü'nü, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü Güzel Sanatlar Bölümü'nü bitirdi. Cılavuz Köy Enstitüsü'nde öğretmenlik etti. Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü'ne girdi. Yüksek Köy Enstitüsü'nü bitirmiş öğretmenlerin askere alınması kararı uyarınca Yedeksubay Okulu'na gönderildi. Dönem sonunda bir grup arkadaşı ile birlikte çavuşa çıkartıldı ve askerliğini çeşitli sürgün alaylarında tamamladı. 1949'da Tokat bölgesi gezici başöğretmenliğine atandı. Bu arada Gazi Eğitim Enstitüsü'nü bitirerek 1955'te müzik öğretmenliği yapmaya başladı. Amasya Kız Öğretmen Okulu müdür yardımcılığı yaptığı sırada yazdığı bir oyunla Milli Eğitim Bakanlığı'nın açtığı bir yarışmada ödül kazandı. Ancak, ödülü verilmedi. "Yapı" adlı şiirinin yayımlanmasından ötürü Bakanlık emrine alındı. Danıştay kararıyla görevinę döndü. Emekli olduktan sonra 1979'da M.E.B. danışmanlığı yaptı. *Toprağa Basınca* ile 1964 Doğan Kardeş Çocuk Romanı Armağanı'nda üçüncülük ödülü, *Yapılar Yapılırken* ve *Otobüs Yarışı* ile TRT 1970 Radyo Oyunları Başarı Armağanı, *Tütün Yorgunu* ile 1976 Madaralı Roman Ödülü'nü kazandı.

Apaydın, ilk şiir ve öykülerini 1945-1946 yıllarında *Köy Enstitüleri Dergisi*'nde yayımladı. Bunu, *Yücel, Varlık, Edebiyat Dünyası, Fikirler, Yeditepe, Beraber, Yeni Ufuklar, İmece* gibi dergilerde yayımladığı ürünleri izledi. Yapıtlarının büyük bölümünde köy insanının sorunlarını yansıtmaya çalıştı. 1952'de yayımlanan *Bozkırda Günler*, öğrencilik ve öğretmenlik dönemlerinde edindiği izlenimleri derleyen bir gözlem kitabıdır. 1956'da yayımlanan *Susuzluk*, Apaydın'ın tek şiir kitabıdır. Köylülerin toplumsal bir sorun olan su kavgası ile töresel bir sorun olan ve topluluk ahlakını simgeleyen namus kavramını iç içe işlediği *Yarbükü* ikinci romanıdır. 1961'de yayımlanan *Emmioğlu*'nda o dönem ağırlık kazanmaya başlayan köyden kente göç sorununu ele aldı. *Yoz*

Davar romanı, Türk edebiyatında az işlenmiş bir konuyu, köy çobanlarının yaşantısını konu ediniyordu.

Apaydın, çoğu köy enstitülü yazar gibi köyü ve köylüyü, köy dışından gelmiş bir aydının gözünden anlatmış; gözlemciliğe dayanan gerçekçi bir eğilimi, yalın ve iddiasız bir anlatımı benimsemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca) : Roman:** *Sarı Traktör,* 1958; *Yarbükü,* 1959; *Emmioğlu,* 1961; *Ortakçılar,* 1964; *Toprağa Basınca,* 1966; *Yoz Davar,* 1973; *Toz Duman İçinde,* 1974; *Tütün Yorgunu,* 1975; *O Güzel İnsanlar,* 1979; *Vatan Dediler,* 1981; *Kente İndi İdris,* 1981. **Şiir:** *Susuzluk,* 1956. **Öykü:** *Ateş Düşünce,* 1967; *Öte Yakadaki Cennet,* 1972; *Yolun Kıyısındaki Adam,* 1979; *Duvar Yazarları,* 1981; *Kökten Ankaralı,* 1981; *Yangın,* 1981. **Anı:** *Bozkırda Günler,* 1952; *Köy Enstitüsü Yılları,* 1979; **Oyun:** *Bir Yol,* 1966.

APITHY, Suru Migan
(1913)

Dahomeyli siyaset adamı. Ülkesinin bağımsızlığını kazanmasında rol oynamış ve devlet başkanlığı yapmıştır.

Porto Novo'da doğdu. Yerel okullarda öğrenim gördükten sonra Fransa'ya giderek Ecole Libre des Sciences Politiques ve Ecole National d'Organisation Economique et Social'de siyasal bilimler okudu.

1946'da Fransa Kurucu Meclisi'ne Dahomey temsilcisi olarak katıldı. Aynı yıl, Mali'de Demokratik Afrika Birliği kuruluş toplantısında başkan yar-

Köy Romanı

Türk roman ve öyküsüne köy ilk kez 1890'da Nabizade Nâzım'ın* Karabibik adlı uzun öyküsüyle, 1910'da da Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın* Küçük Paşa adlı romanıyla girer. Daha sonra Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, Sabahattin Ali,*, Sadri Ertem* gibi yazarlar, eserlerinde köylülerle ilgili gözlemlerini dile getirirler. Bütün bu eserlerin ortak yanı, yazarlarının şehir kökenli yazarlar olmasıdır. Köy konusunun değişik bir yaklaşımla ele alınması Mehmet Başaran*, Ali Yüce (şiir); Talip Apaydın*, Fakir Baykurt*, Behzat Ay, Dursun Akçam, Osman Şahin, Yusuf Ziya Bahadınlı, Ümit Kaftancıoğlu*, Hasan Kıyafet (roman ve öykü); Mahmut Makal*, Ahmet Köklügiller, Adnan Binyazar, Emin Özdemir, Şevket Yücel, Ali Çiçekli (köy notları, anı, gezi, röportaj, eleştiri, deneme, inceleme) gibi Köy Enstitülü yazarlarca gerçekleştirilmiştir. Bu yazarların ürünlerinin edebiyat tarihi bakımından önemi, köy konusunun ilk kez köy kökenli yazarlarca işlenmesidir.

Ekonomide tarımın ağırlık taşıdığı ve kentleşmenin henüz hızlanmadığı 1950-1960 döneminde, yalnız sanatçı çoğunluğunun değil, genel olarak aydınların ilgisi de köye yöneliktir. Mahmut Makal'ın 1950'de yayımlanan Bizim Köy adlı köy notlarının, köye yönelik ilginin artmasında büyük payı vardır. 1950'lerde kent ya da kasaba kökenli yazarların da köy romanları ve öyküleri yazmasıyla, köy o dönemin en yaygın konusu olur. Öyle ki, bu dönemde edebiyatta gerçekçilik denince, akla ilk gelen ürünler köy konusunu işleyen yapıtlardır. Köy edebiyatı, köy gerçeklerinin gözler önüne serilmesi gibi bir işlev kazandığı için, yalnız edebiyat dünyasını değil, bütün bir toplumu da etkilemiştir.

Köy Enstitülü yazarların özellikle 1960'a değin süren ilk dönem ürünlerinde, köy konusunun işlenişi benzerlikler gösterir. İlkel yöntemlerle üretim yapan köylü bir yandan doğayla savaşmak, bir yandan da toprak ağasının baskısı altında yaşamak zorundadır. Toprak ağası-yoksul köylü uzlaşmazlığı köy romanının eksenini oluşturur. Bu iki gücün mücadelesinde, köy öğretmeni, ağanın adamları, muhtar, imam, jandarma da öykünün gereklerine göre yardımcı güçler olarak ortaya çıkarlar. Yazar, köylünün içinde bulunduğu durumu, eğitim, sağlık, beslenme gibi temel sorunlarla ilgili acı gerçekleri roman çerçevesinde sergilemeye çalışır.

Köy Enstitülü yazarların yapıtları çeşitli yönlerden eleştirilmiştir; bu eleştirilerin bir bölümü roman sanatıyla, bir bölümü de yazarların köy sorularına bakış biçimiyle ilgilidir. Köy romanının kusurlarına dikkati çekenler, bu romanların aynı konuları aynı biçimde işledikleri için kalıplaştığını, köylü tiplerinin klişeleştiğini ileri sürerler. Köye bakış biçimlerine yönelik eleştiriler ise, köyü toplumun bütününden ayrı, bağımsız bir birim gibi gördükleri, toplumsal kalkınmayı köy kalkınmasına indirgedikleri ve sanayileşmenin getirdiği sorunları yeterince değerlendiremedikleri biçiminde özetlenebilir.

1960'larda köy konusunun işleniş biçimi biraz değişir; köylünün durumunu yansıtmakla yetinmek istemeyen kimi yazarlar, köylünün kurtuluşu için çözüm yolları da göstermeye başlarlar. 1970'ler ise Türkiye'de kentleşme olgusunun iyice hissedildiği bir dönemdir. Kimi eleştirmenler köy sorununu işleyen yazarların bu olguyu görmezlikten geldiğini, sanayileşme süreci içinde köy edebiyatının işlevini yitirdiğini ileri sürerler. Günümüzde köy edebiyatına olan ilgi azalmış gibidir. Bununla birlikte, kimi Köy Enstitülü yazarlarla birlikte öteki köy yazarları, yeni bir yaşantıyı, Almanya'daki Türkler'in yaşama mücadelelerini romana getirmektedirler. Almanya'daki Türkler konusu, köy romanının bir uzantısı sayılabilir.

dımcısı seçildi. Ama iki yıl sonra birlikten ayrıldı. 1946-1958 arasında Fransa'ya bağımlı ülkelerin temsilcilerinin katıldığı Union Française Meclisi'nde Dahomey'i temsil etti. 1947-1957 arasında da Fransız Batı Afrikası Büyük Konseyi üyeliği yaptı. 1953'te Birleşmiş Milletler'in yedinci ve sekizinci dönem oturumlarına delege olarak katıldı.

1956'da Porto Novo belediye başkanı oldu. 1957'deki meclis seçimlerine Apithy'in başkanlığını yaptığı Milliyetçi Parti, Maga'nın başkanlığını yaptığı Dahomey Demokratik Hareketi ve Ahomadegbe'nin başkanlığını yaptığı Dahomey Demokratik Birliği katıldı. Programları birbirine benzeyen bu partiler bölgesel ve etnik farklılıklar nedeniyle birbirlerinden ayrılıyorlar, ama bağımsızlık konusunda ortak bir görüş benimsiyorlardı. Milliyetçi Parti, meclisteki altmış üyelikten otuz beşini aldı ve Apithy, Dahomey Genel Konseyi başkan yardımcısı oldu.

1959'da Bölge Meclisi seçimlerinde öbür partilerin daha fazla oy almasına karşın, Milliyetçi Parti'nin mecliste en fazla üyeliği elde etmesi şiddetli protestolara yol açtı. Apithy, Dahomey Demokratik Birliği Başkanı Maga'nın hükümet başkanlığını kabul etmek zorunda kaldı ve kendisi başkan yardımcısı oldu. Ama aynı yıl içinde Maga ve Ahomadegbe'nin koalisyon kurması sonucu hükümetten ayrılmak zorunda kaldı.

Dahomey, 1960'ta bağımsızlığını kazandı. Tüm partilerin katılımıyla kurulan ilk koalisyon hükümetinin kısa bir süre sonra dağılması üzerine, 1960'ın sonunda yapılan seçimlerde Maga'nın partisi çoğunluğu elde etti. Maga, devlet başkanı ve başbakan olurken Apithy, başbakan yardımcısı oldu. Aynı zamanda Planlama ve Kalkınma bakanlığını üstlendi. 1961-1963 arasında ekonomik kalkınma ve planlama çabaları başarıya ulaşmadı. Beklenenin tersine yabancı sermayenin etkisi arttı, enflasyon ve işsizlik büyük boyutlara ulaştı. 1963'te, Albay Soglo bir askeri darbe yaparak üç partinin başkanlarının da katıldığı bir geçici hükümet kurdu. 1964 seçimlerinden önce geçici hükümette yer alan siyasi önderlerden bir bölümü Dahomey Demokratik Partisi'ni kurdu. 1964'te kabul edilen anayasadan sonra yapılan seçimlerde Apithy devlet başkanı, Ahomadegbe ise başbakan oldu. Ekonomik sorunlara çözüm bulunamaması ve siyasal görüş ayrılıkları nedeniyle 1965'te Soglo ikinci bir darbe yaptı. Apithy, ülkeyi terkederek 1970'e değin Fransa'da sürgünde kaldı. Soglo'nun askeri yönetimi, 1967'de Yarbay Alley tarafından devrildi ve iktidar genç subayların eline geçti. 1970'de başkanlık seçimleri yapılacağı ilan edildi. Apithy, Maga ve Ahomadegbe'nin aday olduğu seçimlerden bir sonuç alınamayacağı anlaşılınca bir başkanlık konseyi oluşturuldu. Üç önder bu konsey içinde yer alarak ülkeyi birlikte yönetecekler ve sırayla ikişer yıl devlet başkanlığı yapacaklardı. 1972'de yeni bir darbeyle başkanlık konseyi devrildi. Apithy bundan sonra siyasi bir görev almadı.

APOLLINAIRE, Guillaume
(1880-1918)

Polonya asıllı Fransız şair. Rheinland ve Orta Çağ efsanelerini anlatarak yazıya başlamış; şiirde Sembolizm'in temel ilkelerinden yola çıkarak Modernizm, Kübizm, Dadaizm akımlarının öncüsü olmuştur.

26 Ağustos 1880'de Roma'da, Polonyalı Angelica de Kostrowitsky'nin evlilik dışı çocuğu olarak doğdu. 9 Kasım 1918'de Paris'te öldü. Babasının kim olduğu yaşamının sonuna kadar Apollinaire'in saklamaktan gizli bir haz duyduğu bir sır olarak kaldı. Bazı yaşam öykücülerine göre babası bir İtalyan subayı, diğerlerine göre Aiglon adında bir Fransızdı. İkinci iddiaya göre Apollinaire, Napolyon'un büyük torunu oluyordu. Yakın arkadaşı Picasso zaman zaman Apollinaire'in babasının yüksek rütbeli bir kilise görevlisi olduğunu ima etmiştir. Apollinaire ise bu imaları ne yalanladı, ne de doğruladı. Angelica de Kostrowitsky'nin yazdırdığı biçimiyle nüfusta kayıtlı adı Wilhelm Apollinaris de Kostrowitsky'dir.

Monaco'da Saint Charles Lisesi'nde okudu. 1898'de Paris'e gitti, *Revue Blanche* ve *Plume* adlı dergilerde ilk şiirlerini yayımladı. Şairliğinin yanı sıra sanat eleştirmenliğini de sürdürdü.

1902 kışında *Closerie des Lilas* adlı bir kahvede Moréas, Jarry, Salmon'un başı çektiği bir grup yazar ve sanatçı Verlaine'in ölümünden sonra Fransız şiirinin alacağı yönü belirlemeye çalışıyordu. Aynı yıl onlara Apollinaire de katıldı. Nereli olduğunu, nereden geldiğini açıklamaktan kaçınan bu yeni şairin tuhaf bir annesi olduğu, onunla oturduğu biliniyor, başkaca bir şey bilinmiyordu. Sonradan Marcel Adema adında bir Fransız edebiyatçısı uzun araştırmalar sonucunda Apollinaire'in annesinin İtalyan kökenli bir Polonyalı olduğunu ve ailesinin Ruslar'a karşı

ayaklanma sırasında Sibirya'ya sürülmekten kurtulmak için Vatikan yardımıyla İtalya'ya iltica ettiğini saptadı. Apollinaire'in annesi Angelica Alexandrine Kostrowitsky emekli bir subay olan Francesco Flugi d'Aspermont ile ortadan kayboldu. 1880'de Roma'ya döndüğünde birinci oğlu Apollinaire, iki yıl sonra da ikinci oğlu Alberto doğdu. İki oğlunu da kendi adıyla nüfusa kaydettiren Angelica, bu İtalyan subaydan ayrıldıktan sonra Avrupa'nın değişik şehirlerinde çeşitli isimler ve kişilikler altında maceracı yaşamını sürdürdü. Falcılar, büyücüler, keşişlere olan merakı nereye gitse beraberinde taşıdığı Apollinaire üzerinde silinemeyecek ve sonradan şiirlerinde belirecek izler bırakmıştır. Bu etkiler onun Orta Çağ üslubunda ve Chrétien de Troyes etkisinde yazdığı ilk romanında, *L'Enchanteur pourissant*' da (Çürüyen Büyücü) görülür. Bu yapıtı, sihirbaz Merlin ve Viviane adlı bir peri arasındaki söyleşiyi konu alır. Bir yıl sonra, 1910'da gerçeküstücü ve fantastik öykülerini topladığı *L'Hérésiarque et Cie* de aynı etkilerin bir bileşimidir.

Almanya'da bir yıl

1901 yılında, Paris'te annesiyle birlikte oturur ve edebiyat çevrelerine girmenin sıkıntılarını yaşarken, zengin bir Alman iş adamının dul kızından kendileriyle Almanya'ya gelmesi ve genç torununa ders vermesi için bir teklif aldı. Kuzey'de bu aileyle geçirdiği bir yıl Almanya'ya şair olma hevesiyle gelen genç bir delikanlıyı, şair Guillaume Apollinaire'e dönüştürecek malzemeyi sağladı. Günlük, genel ve olağan olanı, mistik, kişisel ve olağandışı bir niteliğe büründürmenin çıraklığını burada geliştirdi. Bir yıl

I. Dünya Savaşı'nda Fransız Şiiri

Fransız edebiyatında Güzel Çağ (La Belle Epoque) diye anılan dönem (1900-1920) bir yönüyle Kübizm, Gerçeküstücülük, Dadaizm gibi öncü akımları yaratırken, diğer yönüyle aydın düşmanı, milliyetçi ve özellikle 1914'ten sonra saldırgan eğilimleri de içermişti. Bu eğilimleri açıkça dile getiren yazarlar kilise ve orduya olan inançlarını yinelerken, savaşla yeniden doğmanın retoriğini yapıyorlardı. Bu temaların en tipik ve etkili temsilcisi Maurice Barrès'di.* Fransa'nın geçmişteki savaşkan ve Katolik görkemini yeniden yaratmaya çalışanlar arasında Ernest Psichari (Renan'ın torunu) ve Charles Péguy sayılabilir. 1905 yılından sonra Dreyfus davasından dönen ve Dreyfuscü arkadaşlarından da uzaklaşan Charles Péguy, 1914'te kendini Action Française'in içinde bulmuştur.

1910'lardaki milliyetçi dinamizm karşısında barışçıl ve insanca bir dünyanın yeniden yaratılabileceğini savunan yazarların sesi çok cılız kalmıştı. Sanatın yüceltici gücüne inancı anlatan Romain Rolland'ın* Jean Christophe (1906-1912) adlı romanı, Martin du Gard'ın* akılcılığı savunan Jean Barois'sı (1913), Georges Sorel'in* bireyi ve demokratik yöntemleri küçümseyen ve salt kuvveti öven Refléxions sur la violence'ine (1908) kıyasla okuyucu bulamıyordu.

Kahramanlık kültünün yaratıcısı olan Barrès ve Sorel gibi yazarlar, I. Dünya Savaşı'nın başlangıç günlerinde neredeyse Romain Rolland kadar savaş düşmanı bir yazarı bile savaşın cazibesini tanıyacak hale getirmişlerdi. Fakat Romain Rolland'ın Avrupa'nın uygarlığını tehdit eden bir afet karşısında olduğunu görmesi ve buna karşı çıkması uzun sürmedi. Martin du Gard da Fransızların uygarlığı barbarlığa karşı savunmak için savaştıklarına ilişkin propogandaya kanmadığını her fırsatta gösterdi. Savaş heyecanı öylesine yayıldı ki 1912'de her türlü fanatizme karşı Les Dieux ont soif'ı (Tanrılar Susamışlardı) yazan Anatole France* 70 yaşında orduya katılmaya kalktı; 1891'de Alsace ve Lorraine'i kurtarmak için küçük parmağını bile kımıldatmayacağını ilan eden Rémy de Gourmont* 1915'de Maurice Barrès'in en heyecanlı destekleyicilerinden oldu. Sonradan faşistlerce faşist estetiğin babası olarak benimsenen İtalyan şairi Marinetti'nin "Fütürist Bildirisi" Fransız sanat çevrelerinde bomba gibi patladı. Bu bildiride Marinetti şöyle diyordu:

"Biz tehlikenin çekiciliğini, enerji ve cesaretin geleceğini yüceltmek istiyoruz.
Şiirimizin temel öğeleri cesaret, küstahlık ve başkaldırı olacaktır. Şimdiye dek edebiyat düşünce ve miskinliği, uyku ve düşü yüceltti; bizim amacımız saldırgan enerjiyi, ateşli uykusuzlukları, dev adımları, büyük hamleleri, yüzde şaklayan tokadı ve yumruğun gücünü yüceltmektir."

Savaş şiirini Barrès'in L'Echo de Paris gazetesindeki sütununda yer verdiği genç şairler temsil ettiler. Bu şiirlerin içinde milliyetçi tantanadan sıyrılabilenler Guillaume Apollinaire'inkilerdir. Sassoon, Owen, Rosenberg'in savaş şiirlerinin saldırganlığına karşın Apollinaire'in savaş şiirleri çocuksu bir masumiyetle yazılmıştı. Cephede olduğu 1918 yılında yazdığı şiirlerinde Apollinaire savaşı kişiselleştirmiş, savaşta çocuksu bir oyun heyecanı bulmuştur. Kaldı ki Apollinaire bize savaş şiirleriyle değil, Fransız öncü akımlarının temsilcisi olan şiirleriyle kalmıştır. Apollinaire'in, Fransız şiirine asıl katkısı Sembolizm'den Sürrealizm'e geçişin öncülüğünü yapmasındadır.

Apollinaire 1917

sonra yanında çalıştığı aileden izin alarak Prag ve Viyana'ya gitti. Bu gezinin izlenimleri *Le Passant de Prague* (Prague Gezgincisi) adlı öyküde *La Revue Blanche*'da yayımlandı. Gene aynı yıl Apollinaire ilk büyük aşkını yaşadı. Onu Almanya'ya getiren Mme de Milhau'nun kızı Gabrielle'in dadısı ve İngilizce hocası Annie Playden'e âşık oldu. Fakat yoğun duyarlılığı ve kıskançlığı Annie Playden'i ürküttü ve kaçırdı. Bu aşk hikâyesini Apollinaire "La Chanson du Mal-Aimé" (Sevilmeyenin Şarkısı) adlı ünlü şiirinde anlattı.

Fütürizm

1903'de yirmi bir yaşında Paris'e döndüğü zaman Soleil d'Or kahvesindeki toplantılara ve Zola, Mallarmé, Verlaine'den beri süregelen *La Plume* adlı derginin gelenekleştirdiği edebiyat gecelerine katılmaya başladı. İşte tam bu sırada Sembolist şiirin bir simgesi haline gelmiş olan *La Revue Blanche* dergisi battı. Aralarında Apollinaire'in de bulunduğu genç Fransız şairleri Sembolizm'i aşmak için bunu bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirdiler ve kendi dergilerini, *Le Festin d'Esope*'u çıkarmaya başladılar. Dergi ancak dokuz sayı çıkabildi, fakat bu dokuz sayı Apollinaire kuşağının şiir anlayışını yansıtmaya yetti. Yeni güzellik anlayışında sembolistlerin yapmış olduğu gibi, teknoloji ve teknoloji ürünleri göz ardı edilemezdi. Telefon, otomobil, fotoğraf makinesi yaşamın bir parçasıydı artık ve bilimselliğin egemen olacağı bir geleceğin de ilk göstergeleriydi. *Le Festin* işte böyle bir bilimsel gelecekçilik (Fütürizm) çizgisi izliyordu.

Kübizm

"Closerie de Lilas" çevresinde Apollinaire'in şiirine en büyük etkiyi yapan Max Jacob ve Pablo Picasso'dur. 1904'te bu üçlü arasında kurulan yakın dostluk Apollinaire'e yeni ufuklar açtı. Picasso'yu izlemek, onun biçim denemelerini gözlemlemek ve anlamak Apollinaire'i sanat eleştirmenliğine yöneltti. Picasso, Apollinaire'le tanıştığı zaman "Harléquin" ve bunu izleyen "Pembe" dönemlerindeydi. Apollinaire bu iki biçimde de Picasso'nun gerçekleştirmeye çalıştığı nesnelliğin Kübizm'e giden yol olduğunu ilk farkedenlerden oldu. Apollinaire'in şiirinde Kübizm'i denemesi, Picasso ve çevresinde toplanmış Utrillo, Matisse, Vlaminck, Derain, Dufy gibi genç ressamların etkisinde başlar. Bu kez toplantı yeri Montmartre'daki "Bateau Lavoir" kahvesidir. Picasso'nun *Les Démoiselles d'Avignon* adlı resmi çizmesiyle resimde Kübizm başlamıştır. Apollinaire "Les Peintres cubistes" (Kübist Ressamlar) adlı makalesinde Kübizm'in şiire aktarılış ilkelerini açıklar ve sonradan bunları şiirine uygular:

"Şimdiye dek anlaşıldığı yönüyle, şiirin resme ilişkisine koşut, şiirin müziğe ilişkisini de içeren yepyeni bir sanat alanında ilerliyoruz. Yeni şiir salt resim olacaktır, nasıl müzik salt şiirse.

Picasso nesneyi bir operatörün kadavrayı açtığı gibi inceliyor. Büyük sanatçıların ve büyük şairlerin toplumsal görevi insanın doğayı algılayış biçimlerini her an yenilemektir.

Dördüncü boyut bilimde olduğu gibi sanatta da yerini bulmuştur. Ressamlar eski oranları ve görsel yanılsamaları doğaüstü biçimlerin boyutlarını yansıtabilmek için terkediyorlar."

Apollinaire'in Kübizm'de bulduğu, ilk şiirlerinden başlayarak aradığı yeni bir öğeydi: Yer ve zamanın eşanlı ifadesi. Henüz Einstein'ın adı pek duyulmamakla birlikte, gerek şiirde, gerekse resimde gerçekliği yeni ve bilinmeyene göreli bir boyuttan yansıtma arayışları başlamıştı. Bütün soyut resmin kökeninde olduğu gibi Kübizm'in kökeninde de Picasso'nun dehasının görsel buluşlarının ve Apollinaire'in özgün gizem anlayışının bulunmasının nedeni burada yatar.

1909 yılında Apollinaire, bu kez Marie Laurencin adlı bir ressama âşık oldu. Bu ilişkinin iniş çıkışları ve Marie Laurencin'in Apollinaire'i terketmesi *Le Poéte assassiné*'nin (Öldürülen Şair) esin kaynağıdır.

Apollinaire'in şiirlerinde bir dönüm noktası da Louvre Müzesi'nden iki heykel çaldığı iddiasıyla hapse atılmasıdır. Gerçekte bu iki heykelciği Apollinaire çalmamıştı. Arkadaşı Piérét Louvre Müzesi'nden ne kadar kolay eski eser çalınabileceğini kanıtlamak için bunu yapmış ve heykelcikleri de Apollinaire'e emanet etmişti. 22 Ağustos 1911'de Mona Lisa'nın Louvre'dan çalınmasından sonra yapılan sayım ve

araştırma sonucu heykeller Apollinaire'de bulundu ve mahkemesi sırasında Apollinaire hem Yahudi hem de yabancı olmanın acılarını tattı. Hırsızlığı onun yapmadığı açık olmasına rağmen tutuklandı. Hapisanede geçirdiği süre altı günü geçmedi ama Apollinaire gerek Marie tarafından terkedilişinin, gerek yargılanmasının, gerekse hapisane yaşamının duyurduğu yabancılaşmayı *Le Poete assassiné* (1916) romanında yansıttı. Bu yabancılaşma krizi sonradan Apollinaire'i Fransız vatandaşı olabilmek için savaşa katılmak üzere Fransız ordusuna yazılmaya kadar götürdü. 1917 Martı'nda cephede başından aldığı yarayla hastaneye kaldırıldı. Beklenenin tersine, bir beyin ameliyatı sonucu, Ağustos ayında hastaneden çıktı. Bu yıllarda, Paris'te Kübizm artık öncü akım değildi. İçinde André Breton, Philippe Soupault, Louis Aragon, Tristan Tzara'nın da bulunduğu bazı genç şairler ve yazarlar yeni bir akımı, Gerçeküstücülük'ü başlatıyorlardı. Apollinaire'in savaş şiirleri bu yeni akımın öncülerini gene Apollinaire'in çevresinde topladı. Çünkü onun savaş şiirlerinde milliyetçi, şoven ve saldırgan retorikten değişik bir şey vardı: Savaşın her anını kişisel duyarlılığının bir parçası haline getirerek savaşın nesnel ayrıntılarıyla bütünleşmek.

Gerçeküstücülük

Bu yeni akımın amacı, Freud ve Jung kuramları ışığında bilinçaltını şiire aktarmaktı. Soupault ve

MIRABEAU KÖPRÜSÜ

Seine akıyor Mirabeau Köprüsünün altından
Ve şu bizim aşkımız
Olur mu durasın şimdi anımsamadan
Sevincin geldiğini ancak acının ardından
Çalsana saat insene ey gece
Günler geçiyor bense hep aynı yerde
Yüz yüze duralım böyle elin elimde kalsın
Ve aksın dursun
Sonsuz bakışlar dalgalar yorgun argın
Köprüsü altından kollarımızın
Çalsana saat insene ey gece
Günler geçiyor bense hep aynı yerde
Aşklar akıp gidiyor şu akarsu gibi
Akıp gidiyor aşklar
Hayat öyle durgun öyle yavaş ki
Ve umut nasıl zorlu nasıl depdeli
Çalsana saat insene ey gece
Günler geçiyor bense hep aynı yerde
Günler geçiyor günler haftalar yaman
Ve dönmüyor geri
Ne çıkıp giden aşklar ne geçen zaman
Seine akıyor Mirabeau Köprüsünün altından
Çalsana saat insene ey gece
Günler geçiyor bense hep aynı yerde.

(Türkçesi: Cemal Süreya)

MARIZIBILL

Büyük bir caddesinde Kolonya'nın
Bir gider bir gelirdi akşam vakti
Herkese cömert, şirin, cana yakın
Bitince kaldırım gider içerdi
Basık meyhanelerde yorgun argın

Kuru tahtalarda yatmaya razı
Alyanak kumral bir oğlan yüzünden
Bir Yahudi sarmısak kokar ağzı
Çin dönüşü Şanghay kerhanesinden
Çıkarıp getirmişti kızcağızı

Çok görmüşlüğüm var böylelerini
Omuzlarına ağır gelir kader;
Kararsız, rüzgârda yaprak misali
Gözleri kısık lâmbalara benzer
Kalpleri işler kapıları gibi

(Türkçesi: Sabahattin Eyuboğlu -Necati Cumalı)

Aragon "Sürrealist Manifesto" da biçimlendirmeye çalıştıkları yeni düşüncelerin çoğunun Apollinaire'in gizemci-Kübist bildirilerinde dolaylı ya da dolaysız ifade edildiğini gördüler. *L'Enchanteur pourissant* ve *Onirocritique*'in yazarı uygar insanın yüzleşemediği garip, ilkel, mitik, gizemli güçleri düşsellikle dile getirmişti. Gerçeküstücülerin Apollinaire'i üstat olarak seçmeleri bu nedenle kaçınılmazdı. Nitekim Kübist şiirin ve şiirde noktalamayı kaldırmanın *Alcools*'da (1913) ilk örneğini veren Apollinaire kendisine inananları düş kırıklığına uğratmadı. *Calligrammes* adlı şiir derlemesi Gerçeküstücülük'ün ilk örneği oldu.

Otuz sekiz yıllık yaşamında bütün yeni akımların öncülüğünü yapan Apollinaire, *Calligrammes*' daki bir şiirinde eskiyi ve toplumu yadsımasının ikilemini her zaman yaşadığını itiraf ettikten kısa bir süre sonra, 1918'de zatürreeden öldü.

► *"Konikler"*

- **YAPITLAR** (başlıca) **Şiir:** *L Enchanteur pourissant*, 1909, ("Çürüyen Büyücü"); *Le Bestiaire*, 1910, ("Gladiatör"); *Alcools*, 1913; *Calligrammes*, 1918 **Roman:** *L'Hérésiarque et Cie*, 1910, ("Dinsiz ve Cie"); *Le Poète assassiné*, 1916, ("Katledilen Şair"); *La Femme assise*, 1918, ("Oturan Kadın"). **Oyun:** *Les Mamelles de Tiresias*, 1917, ("Tiresias'ın Memeleri"); *Couleur du Temps*, 1920, ("Zamanın Renkleri") **Deneme:** *Les Peintres cubistes*, 1913, ("Kübist Ressamlar").
- **KAYNAKLAR:** E. Aegerter ve B. Labrecherie, *Guillaume Apollinaire* (1943); A. Billy, *Guillaume Apollinaire* (1947); P. Pia, *Apollinaire par lui-mème* (1947); M.-J. Durry, *Alcools*, 3 cilt (1965); F. Steegmüller, *Apollinaire: Poet Among Painters* (1963); M. Davies, *Apollinaire* (1964); C. Mackworth, *Guillaume Apollinaire and the Cubist Life* (1961); M. Adéma ve M. Decardin (der.), *Oeuvres poétiques* (1956).
- **BAKINIZ:** BRETON, PICASSO.

► *"Orantılı Kesme"*

APOLLONİOS [Pergeli]

(İÖ 3-2.yy)

Eski Yunanlı matematikçi. Konikler üzerindeki çalışmalarıyla analitik geometrinin gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir.

Anadolu'da, Eski Çağ'ın büyük yerleşme merkezlerinden biri olan Pamphylia'daki Perge'de doğdu. Bugün Antalya il sınırları içinde bulunan bu kent, o dönemde Mısır kralı III. Ptolemaios'un yönetimindeydi. Apollonios'un yaşamına ilişkin tek belgesel kaynak, İskenderiyeli matematikçi Pappos'un derlemeleridir. Pappos'un anlattıklarından, Apollonios'un Eukleides'in İskenderiye'deki okulunda eğitim gördüğü ve ders verdiği anlaşılmakta, büyük bir olasılıkla da bu kentte öldüğü sanılmaktadır. İskenderiye'den sonra Helenistik dönemin en büyük kütüphanesi ile üniversitesinin bulunduğu Bergama'da da Apollonios'un bir süre çalışmış olduğu ve *Konikler* adlı ünlü yapıtını burada yazdığı biliniyor. Yapıtının çeşitli bölümlerini, burada tanıdığı eski Yunanlı düşünür Eudemos'a ve Bergama kralı I. Attalos'a adamıştır. Apollonios'un *Konikler* dışındaki çalışmalarının bir bölümü, gene Pappos'un *Koleksiyon* adlı yapıtındaki bazı alıntılar sayesinde günümüze ulaşabilmiştir.

Apollonios, Eukleides'in ünlü yapıtı *Stoikhea*'yı ("Elemanlar") ve konikler üzerine bir başka çalışmasını İskenderiye'de inceleme olanağı bulmuş, *Konikler*'i hazırlarken bu çalışmalardan geniş ölçüde yararlanmıştır. Sekiz kitapçıktan oluşan *Konikler*'in ilk dört cildi özgün dilinde, üçü Arap matematikçi Sâbit b. Kurra'nın çevirisiyle bugüne gelmiş, son cilt ise kaybolmuştur. 1710'da Halley, yedi cildi de Latince'ye çevirerek yayımlamıştır. Apollonios, birinci ciltteki önsözde, yapıtın ana çizgilerini İskenderiye'de belirlediğini, ayrıntıları ise Bergama'da tamamladığını açıklar ve eğrilerin temel özelliklerine ayrılan ilk dört cildi en basit düzeyde işlediğini belirtir. Gerçekten de bu bölümler, üçüncü ciltte yer alan yeni teoremler ve özgün sonuçlar dışında, Eukleides'in ve diğer büyük matematikçilerin çalışmalarının sistemli bir derlemesi niteliğindedir. V. ciltten başlayarak konikler üstüne yeni ve özgün tanımlamalar getiren Apollonios'un bugün de geçerli olan düşüncesine göre, konikler koniyle bir düzlemin kesişmesi sonucu ortaya çıkan düzlemsel eğrilerdir. Eukleides'in "dik açılı koni", "geniş açılı koni", "dar açılı koni" olarak nitelediği konikleri ilk kez elips, hiperbol ve parabol diye adlandıran da Apollonios'tur. Bu adlandırmaları yaparken Pythagoras'ın "geometrik cebir"inden yola çıktığı sanılıyor. Apollonios konikler kavramını çok ileri bir noktaya getirmiş olmasına karşın, koniklerin doğrultmanını hiçbir yerde tanımlamamış, odak kavramını ise dolaylı olarak yalnız elips ve hiperbol için kullanmıştır. Bu iki kavrama daha sonra Pappos değinmişse de, odak kuramının geliştirilmesi için Kepler'i, doğrultmanın geometrik uygulamalarda kullanılması için de Newton'u beklemek gerekmiştir.

Apollonios, günümüze gene Arapça çevirisiyle ulaşmış olan *Orantılı Kesme* adlı yapıtında da, sabit bir noktadan geçen ve herhangi iki doğruyu kesen bir üçüncü doğrunun, bu iki doğru üzerinde önceden belirlenmiş noktalarla kesişme noktaları arasındaki uzaklıklarının belirli oranlar oluşturacak biçimde çizilmesini inceler. Pappos'un derlemelerindeki alıntılarla günümüze gelebilen *Alanın Belirlenmesi* konulu çalışmasında benzer bir orantı problemiyle ilgilenir. *Sınırlı Kesitler*'de ise, üzerinde A, B, C ve D noktaları belirlenmiş bir doğruda seçilecek bir N noktasının öbür noktalarla yaratacağı oranları inceler. AN ve CN uzunluklarının çarpımıyla BN ve DN uzunluklarının çarpımı arasında sabit bir oran bulunması

KONİKLER

Şekil 1

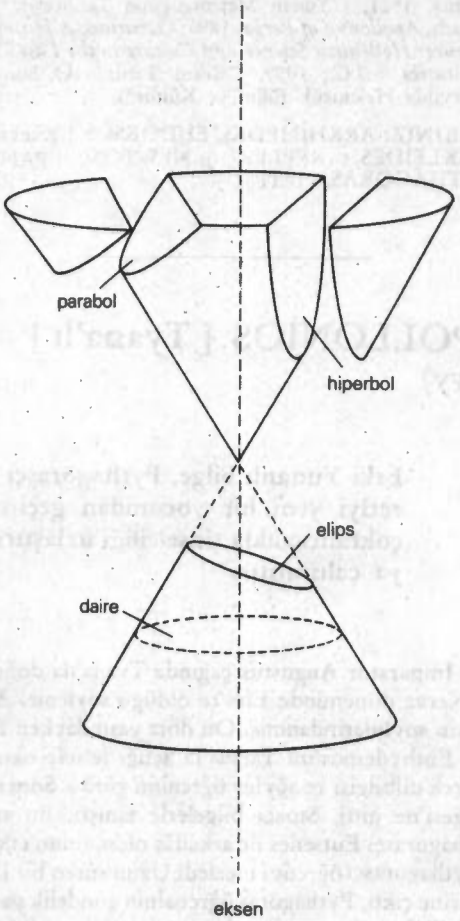

Konik kesitleri

Şekil 2

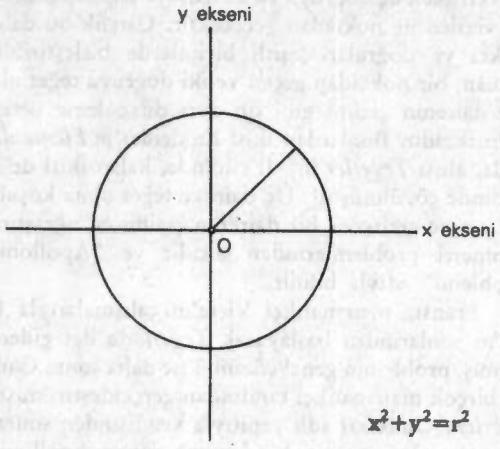

$x^2+y^2=r^2$

Daire

Şekil 3

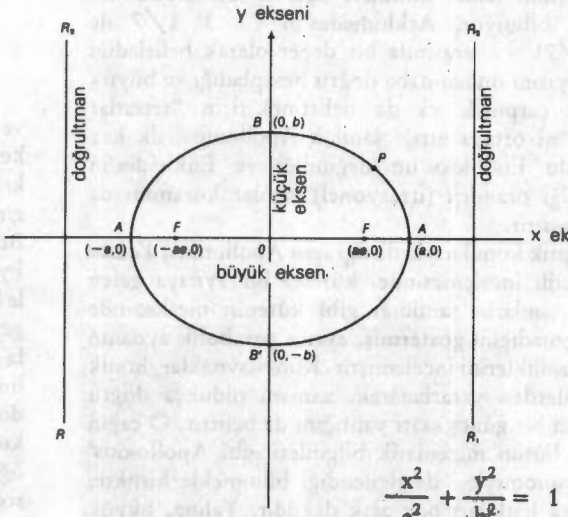

$$\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}=1$$

Elips

Şekil 4

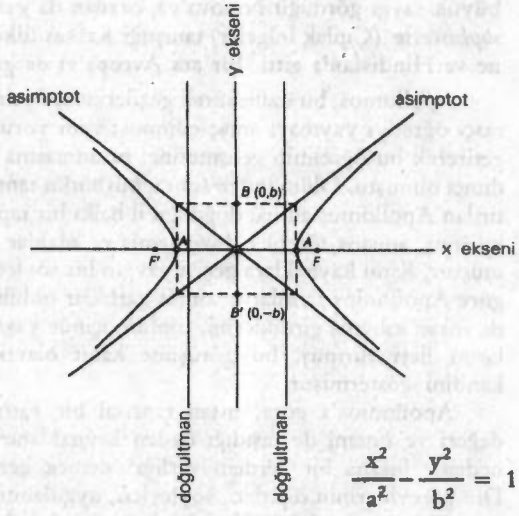

$$\frac{x^2}{a^2}-\frac{y^2}{b^2}=1$$

Hiperbol

Şekil 5

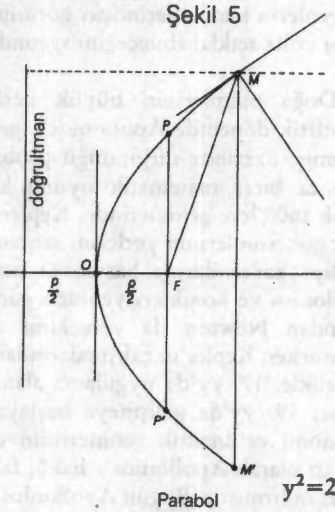

Parabol

$y^2=2px$

koşulunu araştırır. *Teğetler* adlı incelemesi, çok değişik koşullarda bir daire çizimine ilişkindir. Bu daire, ya verilecek üç doğruya ya da daireye teğet olacak ya da verilen üç noktadan geçecektir. Üstelik bu daire, nokta ve doğrular çeşitli biçimlerde birleştirildiği zaman, bir noktadan geçen ve iki doğruya teğet olan bir dairenin çizimi gibi on ayrı düzenleme ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ikisi Eukleides'in *Elemanlar*'ında, altısı *Teğetler*'in I. cildinde, kalan ikisi de II. cildinde çözülmüştür. Üç daireye teğet olma koşulunu yerine getirecek bir dairenin çizimi en uğraştırıcı geometri problemlerinden biridir ve "Apollonios problemi" adıyla bilinir.

"Apollonios problemi"

Fransız matematikçi Viete'in çalışmalarıyla 16. yy'ın sonlarından başlayarak *Teğetler*'e ilgi giderek artmış, problemin genel çözümü ise daha sonra Gauss ve birçok matematikçi tarafından gerçekleştirilmiştir. *Düzlem Odakları* adlı yapıtıyla kendisinden sonraki geometricilere zengin bir kaynak sunan Apollonios'un ayrıca *Onikiyüzlü ile Yirmiyüzlünün Karşılaştırılması* adlı bir yapıtı, Eski Yunanlı bilge Proklos'un sözünü ettiği *Silindir Biçimi Helis* başlıklı bir kitabı ve geometrinin temel konuları üzerine bir incelemesi olduğu biliniyor. Arkhimedes'in 3 1/7 ile 3 10/71 arasında bir değer olarak belirlediği "Pi" sayısını ondan daha doğru hesapladığı ve büyük sayıları çarpmak ya da belirtmek için "tetratlar sistemi"ni ortaya attığı sanılan Apollonios, ilk kez Knidoslu Eudoksos'un değindiği ve Eukleides'in incelediği orandışı (irrasyonel) sayılar kuramını da geliştirmiştir.

Optik ve astronomi çalışmaları

Optik konularıyla da uğraşan Apollonios, *Yakan Ayna* adlı incelemesinde, küresel bir aynaya gelen paralel ışınların sanıldığı gibi kürenin merkezinde odaklaşmadığını göstermiş, ayrıca parabolik aynanın odak özelliklerini incelemiştir. Kimi kaynaklar, konik düzlemlerden yararlanarak, zamanı oldukça doğru gösteren bir güneş saati yaptığını da belirtir. O çağın hemen bütün matematik bilginleri gibi, Apollonios'un astronomiyle de ilgilendiği bilinmekle birlikte, bu alana katkıları pek açık değildir. Yalnız, büyük astronomi bilgini Ptolemaios'un • *Almagest*'inden, Apollonios'un "ilmek" (episikl) ve "dış merkezli hareket" kuramlarını geliştirerek, Güneş, Ay ve gezegenlerin hareketlerindeki görünür düzensizliklerin bu yolla açıklanabileceğini savunduğu anlaşılmaktadır.

Doğa bilimlerinin büyük ilerleme gösterdiği Helenistik dönemde Apollonios'a gereken önem verilmemiş, üzerinde düşündüğü problemler yüzyıllar boyunca birer matematik oyunu kabul edilmiştir. Ancak 1600'lere gelindiğinde, Kepler gezegenlerin ve diğer gökcisimlerinin yerlerini saptamak için parabol ve elips kavramlarına başvurma gereğini duyunca, Apollonios ve konikleri yeniden gündeme gelmiştir. Ardından Newton da yerçekimi yasaları üzerine düşünürken Kepler'in çalışmalarından yararlanmıştır. Böylelikle, 17. yy'da uygulama alanı bulan bu kavramlar, 19. yy'da gelişmeye başlayan matematiksel astronomi ve analitik geometrinin vazgeçilmez elemanları olarak Apollonios'a haklı, fakat gecikmiş bir ün kazandırmıştır. Bugün Apollonios, Arkhimedes ve Eukleides ile birlikte, İÖ 300-200 yılları arasında en parlak dönemini yaşayan Eski Yunan matematiğinin en büyük bilginleri arasında sayılır.

• **KAYNAKLAR:** T.L. Heath, *A History of Greek Mathematics*, 1921, ("Yunan Matematiğinin Tarihçesi); T.L. Heath, *Apollonios of Perga*, 1896; G. Sarton, *A History of Science: Hellenistic Science and Culture in the Last Three Centuries B.C.*, 1959, ("Bilim Tarihi: İÖ Son Üç Yüzyılda Helenistik Bilim ve Kültür").

• **BAKINIZ:** ARKHİMEDES, EUDOKSOS [Knidoslu], EUKLEİDES, KEPLER, J. NEWTON, PAPPOS, PYTHAGORAS, VİÈTE.

APOLLONİOS [Tyana'lı] (1.yy)

Eski Yunanlı bilge. Pythagorasçı öğretiyi yeni bir yorumdan geçirerek çoktanrıcılıkla tinselciliği uzlaştırmaya çalışmıştır.

İmparator Augustus çağında Tyana'da doğduğu ve Nerva döneminde Efes'te öldüğü söylenir. Ailesi kentin soylularındanmış. On dört yaşındayken Fenikeli Euthydemos'un Tarsus'ta açtığı felsefe okuluna girerek dilbilgisi ve söylev öğrenimi gördü. Sonra Ege Bölgesi'ne gitti, Stoacı bilgelerle tanıştı. Bu sırada Pythagorasçı Eutsenes ile arkadaş oldu, onun etkisiyle Pythagorasçı öğretiyi inceledi.Uzun süren bir Doğu gezisine çıktı, Pythagoras öğretisinin gündelik yaşamla ilgili kurallarına uyarak et yemeyi, şarap içmeyi bıraktı, omuzlarına kıldan bir örtü atarak yalınayak dolaştı. Benliğini oldukça katı bir yöntemle eğitmeye koyuldu. Uzun süren gezilerinde Pythagorasçı ahlak öğretisi ve yaşama biçimini yaymaya çalıştı. Daha sonra, dört yıl kaldığı Babil'e gitti. Orada tanrısal yeteneklerle donatılmış, olağanüstü başarılar gösteren bir kimse olarak ilgi çekti. Bağıcıların, büyücülerin büyük saygı gördüğü Ninova'ya, oradan da *gymnasophistes*le (Çıplak bilgeler) tanıştığı Kafkas ülkelerine ve Hindistan'a gitti. Bir ara Avrupa'yı da gezdi.

Apollonios, bu uzun süreli gezilerinde, Pythagorasçı öğretiyi yaymayı amaç edinmiş; yeni yorumlar getirerek bu öğretinin gelişmesine, tutunmasına yardımcı olmuştu. Ölümünden sonra, büsbütün tanrılaştırılan Apollonios adına, doğduğu il halkı bir tapınak kurmuş, anısına törenler düzenlemiş ve adaklar sunmuştur. Kimi kaynaklara geçen yaygın bir söylentiye göre Apollonios tanrıların somut varlıklar olduklarını, insan kılığına girdiklerini, toplum içinde yaşadıklarını ileri sürmüş, bu görüşüne kanıt olarak da kendini göstermiştir.

Apollonios'a göre, insan tanrısal bir varlıktır, değeri ve önemi de taşıdığı özden kaynaklanır. Bu nedenle insana bir "erdem varlığı" demek gerekir. Din görevlilerinin öğütleri, söylevleri, uygulanmasını önerdikleri yaşama kuralları, insanı tanrısal özünden uzaklaştırır ve tutarsız bir ahlak anlayışını benimseyerek bozulmasına yol açar. İnsanın kötülüklerden,

olumsuz etkilerden kurtulabilmesi için en ilkel yaşama biçimini uygulaması gerekir. Bütün insanların, yeryüzü varlıklarından ortaklaşa ve kardeşçe yararlanmaları doğaldır. Toprakları bölmek doğaya aykırıdır.

Tanrılara adak sunulması, saçı saçılması yalnız gereksiz değil, yakışıksızdır da. Tanrılar yücedir, uludur; insanların adadıkları ve sundukları nesnelere gereksinme duymazlar.

Varlık kavramı altında toplanan ne varsa tek bir özden oluşmuştur. Bu tanrısal özün edilgin duruma gelmesi varlıklara biçim kazandırır. Öyleyse "oluş" tanrısal özün edilgin bir nitelik kazanmasıdır.

Ölüm, bu tanrısal özün yoğunlaşması, katılaşması, dirim ise gevşek bir nitelik kazanmasıdır. Bu durumda ölüm-dirim olayı bir nesnenin, nitelik değiştirerek dönüşümüdür. Yoğunlaşan, seyrekleşen özdeğin biçim değiştirmesi ve bir durumdan başka bir duruma geçmesi, nesnelerin türlenmesine ve ayrı ayrı yapı-biçim kazanmasına olanak sağlar.

Sayılar konusunda Pythagoras'ın öğretisine bağlı kalan Apollonios din törenlerine, kutsal inançlara daha yüce bir anlam kazandırmak için birtakım imler (semboller) kullanmıştır.

Apollonios'la ilgili bilgi veren değişik kaynaklar arasında Suidas ve Philastratos, onun, Pythagoras'ın yaşamı, Mnemosyne'ye övgü, biliciler, adaklar ve din törenleri gibi konularda birer yapıtı olduğunu ileri sürerler.

Apollonios'un felsefe tarihindeki önemi, Pythagorasçı düşünceye getirdiği yeni yorum nedeniyledir. Varlık türlerini tek olan, tanrısal nitelikler taşıyan, ölümsüz bir "öz"den türetmesi, sonraki dönemlerde tektanrıcı anlayışı etkilemiştir.

APPEL, Karel
(1921)

Hollandalı ressam ve heykelci. Cobra Grubu'nun kurucularındandır.

1940-1943 arasında Amsterdam'da Kraliyet Akademisi'nde öğrenim gördü. İlk kişisel sergisini 1946'da Groningen Beerenhuis'te açtı. 1947'de Amsterdam'daki "Genç Sanatçılar Sergisi"ne kabul edildi. Paris Okulu'nun dışavurumculuğuna (ekspresyonizm), De Stij hareketinden miras alınan ve bir akademizm haline gelmiş olan geometrik soyutlamaya ve bazı Ortodoks (Gerçeküstücü) resimlerin donup kalmış tekniklerine tepki olarak içtepili biçimsel bir resim dili geliştirdi.

1949'da Amsterdam Şehir Lokali'nin kafeteryası için *Soru Soran Çocuk* adlı bir duvar resmi yaptı. Bu yapıt büyük tepkilere yol açtı ve genç sanatçılarca beğenilmesine karşın duvardan sildirildi. Appel 1949'da Paris'te açtığı kişisel sergiden bir yıl sonra, bu kente yerleşti.

Sanat eleştirmeni Michel Tapie'nin desteği ile uluslararası ün kazanmaya başladı. 1957'de Paris'teki UNESCO Binası'nın dekorasyonunun yapımı için seçilen en genç sanatçı oldu. Aynı yıl İtalya'da Lisson non-figüratif resim ödülü, Yugoslavya'da Ljubljana Biennali'nde uluslararası resim ödülü ve 1960'da Guggenheim Uluslararası Sergisi'nde *Vrouv Met Strousvogel* adlı yapıtı ile birincilik ödülü aldı.

Ölçülü Fransız klasizminden çok, Kuzey anlatımcılığının huzursuz ve coşkulu özelliklerini taşıyan yapıtları, kalın bir boya tabakası ve özgürce kullanılan şiddetli renklerden oluşur. Bunlar zihinsel bir kasırganın rastlantısal imgeleri görünümündedir ve çocuk desenlerinden esinlenen ilkel bir anlatım içerir. Appel'in resimlerinde söz konusu olan saf soyutla-

Cobra Grubu

1948 yılında Belçikalı ressam Guillaume Corneille, Hollandalı ressamlar Karel Appel ve Constant Nieuwenkuys, Experimental Grubu adı altında biraraya gelerek Reflex dergisini çıkarmaya başladılar. Bundan kısa bir süre sonra Hollanda Experimental Grubu'nun bazı temsilcileri, 1947'de Danimarkalı ressam Asgar Jorne ve Belçikalı eleştirmen Christian Dotremont tarafından kurulmuş olan Jeune Peinture Belge (Genç Belçika Resmi) Grubu ile birleşip Cobra Grubu'nu oluşturdular. Cobra'nın kurulması kararı, Kasım 1948'de Paris'teki Notre Dame Kahvesi'nde alındı. Grubun isim babası Christian Dotremont ve Joseph Noiret'dir. Cobra adı Copenhagen, Bruxelles ve Amsterdam kentlerinin adlarının baş harflerinden oluşturulmuştur. Grubun yayımladığı Cobra dergisi ancak sekiz sayı çıkarılabilmiştir. Grup üyeleri 1948'de Kopenhag'da 1949'da Amsterdam'da sergiler açmış; 1951 taribindeki son Liége Sergisi'nden sonra ise ortak çalışmada bulunmamışlardır.

1962'de Amsterdam'da ve 1983'te de Paris'te toplu sergileri yapılan Cobra ressamları, deneysel yöntemle sanatın yaşayan kaynaklarını araştırıyorlardı. Onlara göre, renk ve biçim tabloya özgü asıl "figürasyon"dur. Amaçları, akılla yönetilip engellenmeyen bilinçaltının özgür anlatımına varabilmekti. Bu açıdan çalışmaları Dubuffet'nin* resmiyle ve Amerikan action painting hareketiyle benzerlikler gösteriyordu. Cobra ressamlarının kullandıkları fantastik imgeler bir yandan Kuzey mitolojisi ve folkloruna, öte yandan da bilinçaltının mistik ve büyülü simgelerine bağlanabilir. Grubun bütün üyelerinde toplumun geleneklerine, günlük kalıplarına, teknolojiye dayanan "sahte" ilerlemeye karşı üstü kapalı bir protesto vardır. Grup, geleceğin insanını toplumsal dengenin basit bir aracı haline gelmekten ancak yeni bir sanatın kurtarabileceğini savunmuştur. Bu sezgisel ve şiddetli protestoya karşın Cobra, yeni sanatı örgütleyebilecek bir yaratıcı döneme girememiştir. Bununla birlikte, De Stijl ve Bauhaus öğretilerinin dar uşculuğuna karşı çıkarak çağın yeniliklerinin neredeyse son noktası olarak değerlendirilen bu akımlara önemli bir eleştiri getirmiştir.

ma *(abstraction pure)* değil, çocuk ve deli resimlerinde görülen türden, vurucu bir anlatımda biçimleniştir. Fırça vuruşları hiçbir zaman ucuz ve güvensiz değildir ama jestlerinin temelinde doğal bir şiddet bulunur.

Kuzey ülkelerinde Mondrian ve De Stijl grubundan sonra sanatta kişisel anlatımın ayıklanıp ortadan kaldırılması, biçimlerde zorunlu bir kuruluğa neden olmuştu. Cobra Grubu üyeleri "Mondrian'ın bakir tuvallerini sadece kendi mutsuzluklarımızla bile olsa, dolduralım," diyorlardı. Kararlı bir *anti-geometrizm*den yola çıkarak öfkeli bir renk kullanımı ve onu *action painting*e yaklaştıran özgür jestler ve fırça vuruşlarıyla çalışan Appel, *non-figuration*a dek gitmemiştir; resimlerinde insan figürü hep var olmuştur. Ama Appel insan biçimini vahşi bir hiciv ile bozar. Bunu yaparken de bilinçli olarak çocuk desenlerinden yararlanır.

Soyut dışavurumculuk ve lirik soyutlama alanlarındaki deneyimlerinden sonra Appel, Alechinsky ve Jorn'la birlikte, 1960'lardan başlayarak *nouvelle figuration* (yeni figürasyon) ile Cobra'nın eski üyelerinde alttan alta süregelen dışavurumculuğun ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur.

• KAYNAKLAR: C. Dotremont, *Karel Appel*, 1950; C. Hugo, *Karel Appel, Painter*, 1963; J. C. Lambert, *Karel Appel, Works on Paper*, 1980; *Karel Appel Sergi Kataloğu*, 1965; *Appel Sergi Kataloğu*, 1975 (Wildenstein Galerisi).

• BAKINIZ: DE KOONING, DUBUFFET, MONDRIAN, J. POLLOCK.

APPERT, Nicolas François
(1749-1841)

Fransız sanayici. Yiyecekleri uzun süre bozulmadan saklayabilmek için havasız ortamda ısıtma yöntemini bularak, konserve sanayiinin kurulmasına öncülük etmiştir.

17 Kasım 1749'da, Châlons-sur-Marne'da doğdu. Babası hancı olduğundan, yiyecekleri tütsüleme, kurutma, salamuraya yatırma gibi ilkel tekniklerle saklama konusunda küçük yaşlarda deneyim kazanmıştı. Yetişkin çağa geldiğinde, önce iki kardeşiyle birlikte aynı kentte bir birahane açtı. Birkaç yıl sonra Zweibrücken dükünün yanında aşçılık, ardından Paris'te şekerlemecilik yaptı.

O dönemde Fransa, 1795'te Direktuvar Hükümeti'nin başlattığı, özellikle Konsüllük ve Birinci İmparatorluk yıllarında Napoléon Bonaparte'ın giderek yoğunlaştırdığı bir genişleme siyaseti izliyordu. Mısır gibi uzak ülkelere yapılan seferler ve yıllarca süren savaşlar, pek çok sorunla birlikte ordunun beslenme sorununu da gündeme getirmişti. Fransız Hükümeti, askerin, özellikle de denizcilerin sağlığını tehdit eden bu taze yiyecek sorununu temelden çözümlemek üzere, et ve sebzeleri besleyici niteliklerini yitirmeden uzun zaman saklama yöntemini bulana bir ödül vermeyi kararlaştırdı. 1795'ten beri bu konu üzerinde kendi kendine bazı araştırmalar yapan Appert, on dört yıllık çalışması sonucunda amacına ulaştı ve 1810'da yöntemini açıklayarak 12.000 franklık büyük ödülü kazandı. 1812'de bu parayla, Essonne Eyaleti'nin Massy kentinde bir konserve fabrikası kurdu. Ne var ki, tüm kazancını yeni tekniklerin araştırılmasına yatırdığından, 1 Haziran 1841'de Massy'de öldüğü zaman yokluk içindeydi.

Appert'in bulduğu yöntem, hava sızdırmaz (hermetik) kaplara konulmuş besinleri kaynar suda benmari yöntemiyle ısıtmaya dayanıyordu. Appert, *Le Livre de Tous les Ménages ou l'Art de Conserver Pendant Plusieurs Annees les Substances Animales et Végétales* ("Ev İdaresi ya da Hayvansal ve Bitkisel Maddeleri Uzun Yıllar Saklama Sanatı") adlı kitabında açıkladığı bu yöntemi uygularken, önceden kaynatılmış cam kavanoz ya da şişeler kullanıyordu. Kapların hava almaması için, ağızlarını vidalı kapakla kapatıyor, ayrıca dışını eritilmiş mumla kaplayıp tellerle sağlamlaştırıyordu. Kaynatma işlemini otoklavda yapan Appert, besinlerin bozulmamasının kapların 100°C'ın üstündeki sıcaklıklarda kaynatılmasından ileri geldiğini biliyordu. Ancak, o yıllarda mikrobiyoloji gelişmemiş olduğundan, besinlerdeki bozulmaya bazı mikroorganizmaların yolaçtığını ve kaynatmanın bu mikroorganizmaları yok ederek bozulmayı engellediğini bilemezdi. Bu nedenle, ısının bu yöntemdeki rolü, ancak Pasteur'ün mikroorganizmaları tanımlamasından sonra açıklanabildi.

Elli işçinin çalıştığı fabrikada cam kavanozlar içinde saklanan et, sebze, balık ve süt üç ay kadar tazeliğini koruyordu. Appert ayrıca et sularını tabletler halinde, mayalı içkileri jelatinden süzerek, şarabı ısıtarak saklama yöntemini de buldu. Appert'in bu sterilizasyon (mikrop öldürme) tekniği, 1814'te cam kap yerine daha dayanıklı teneke kutular kullanan bir İngiliz firması tarafından geliştirildi. Ancak, konserveciliğin gerçek bir sanayi dalı olması 1838'de besinlerin suyunu alarak yalnızca özünü saklamayı düşünen Liebig ile başladı. Artık besinlerin yalnızca yararlı maddeleri çok küçük hacimler içinde tüketiciye sunulabiliyordu. 1856'da Borden'in sütteki suyu ayırıp yerine şeker ekleyerek ilk konserve süt tozunu üretmesiyle beslenmede büyük bir adım atılmış oluyordu.

• YAPITLAR: *Le Livre de tous les menages ou l'art de conserver pendant plusieurs annees les substances animales et vegetales*, 1810; ("Ev İdaresi ya da Hayvansal veBitkisel Maddeleri Uzun Yıllar Saklama Sanatı").

• KAYNAKLAR: Betting, A.W., *Appertizing*, 1937, Patin, J., *Biographie de Nicolas Appert*, 1891.

• BAKINIZ: G. BORDEN, LIEBIG, PASTEUR.

APPIA, Adolphe
(1862-1928)

İsviçreli sahne tasarımcı ve sahne kuramcısı. Tiyatro sahneleme ve ışıklandırmasında 19. yy gerçekçiliğine karşı Sembolizm'i savunmuştur.

1 Eylül 1862'de Cenevre'de doğdu. Önce müzik eğitimi gördü; 1888'de Dresden ve Viyana'da tiyatro öğrenimine başladı. 1891'den başlayarak tiyatro sahnelemesine ilişkin yaygın görüşleri sarsan kuramlarıyla ilgi çekti. Almanya, Fransa, İtalya ve İsviçre'de birçok tiyatro sahnesinin tasarımını yaptı. Tiyatro ve dans üzerine İsviçreli eğitmen Emile Taques-Dalcroze ile birlikte çalıştı. 1911'de Dresden yakınlarında Hellerau-Rähnitz'de yapılan bir tiyatro binasını Dalcroze ile birlikte tasarladı. Milano'daki La Scala opera binası ve Basel opera binası sahnelerinin tasarımı da Appia'ya aittir. 29 Şubat 1928'de Nyon'da öldü.

Appia'nın tasarladığı sahnelerin sayısı on ikiyi bulmaz. Asıl etkisi, sahne ve ışık kuramını geliştirdiği kitaplarıyla olmuştur. Appia, ilk kuramsal önerilerini, 1895'te *La Mise en scéne du drame Wagnérien* ("Wagner Tiyatrosunun Sahnelenmesi") adlı on sekiz Wagner operası için hazırladığı sahne ve ışık tasarımlarından oluşan koleksiyonuyla ileri sürdü. Görüşlerini, *Die Musik und die Inszenierung* ("Müzik ve Sahneleme") ve *L'Oeuvre d'art vivant* ("Yaşayan Sanat Yapıtı") adlı kitaplarıyla sistemleştirdi. Kuramında, sahneleme ve ışıklandırmada 19. yy gerçekçiliğinden kopma gerekliliğini vurguladı. Sahnede gerçeklik yanılsamasını oluşturan ve resimli arka perdenin ağırlıkta olduğu düz sahne yerine değişik düzey ve boyutlardaki platformlardan oluşan üç boyutlu sahne kavramını geliştirdi. Sahnede üç boyutluluğun, yatay zemin ile dikey dekor arasındaki ilişkiyi vurgulayarak ve oyuncuyu sahne düzeninin hareketli bir öğesi durumuna getirerek gerçekleştirilebileceğini ileri sürdü. 1911'de Dalcroze ile birlikte tasarladığı Hellerau-Rähnitz tiyatro binası, değişik renklerde parıldayan şeffaf duvarlarıyla, sahnedeki değişik düzeylerdeki platformlarıyla ve sahne ile seyirci mekânı arasındaki ayırımı kaldıran düzeniyle Appia'nın gerçekçilikten kopan Sembolist (simgeci) anlayışının güzel bir örneğidir.

Appia, sahnede gerçeklik görüntüsünden çok atmosferi önemseyen bir tiyatro için ışıklandırmada da 19. yy'ın düz ışıklandırmasından uzaklaşmayı savundu. Sahnede beyaz ve siyah kütlelerden oluşan dekor üzerindeki ışık oyunlarıyla oluşturulan efektlere ve aksiyonu vurgulayan spot ışıklara dayanan bir ışıklandırma anlayışını benimsedi. Sahnede kütle ve hareketin vurgulanabilmesi için, tiyatronun temel bir öğesi olarak, ışık kadar gölgenin de gerekliliğini savundu. Işıklandırma, Appia ile birlikte oyuncu ve dekor arasındaki ilişkiyi vurgulayan, seyircinin duygusal tepkisinin oluşturulmasında önemli bir rol oynayan ve yalnız aydınlatıcı değil yorumlayıcı olan özellikler kazanarak tiyatroda müziğe eş bir konuma geldi.

Appia, modern tiyatronun bugün benimsenen ilkelerinin ilk sistemli savunuculuğunu yaparak, Avrupa'da olduğu kadar ABD'de de yeni bir çığır açmıştır. Tiyatroda aydınlatmadan yorumcu ışıklandırmaya, doğalcı sahneden üç boyutlu sahneye geçişi Appia ve daha sonra onun görüşlerini geliştiren Gordon Craig gerçekleştirmiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *La Mise en scéne du drame Wagnérien*, 1895, ("Wagner Tiyatrosunun Sahnelenmesi"); *Die Musik und die Inszenierung*, 1899, ("Müzik ve Sahneleme"); *L'Oeuvre d'art vivant*, 1921, ("Yaşayan Sanat Yapıtı").

- BAKINIZ: CRAIG.

APPLEGARTH, Robert
(1833-1925)

İngiliz sendikacı. Sendikal hareketin merkezileştirilmesi için çalışmıştır.

Bir marangoz olan Applegarth, 1848'de Chartist hareketin yenilgisinden sonra ortaya çıkan Yeni Model Sendikacılık (New Model Trade Unionism) hareketinin geliştiği dönemde yetişti. Yeni Model Sendika'nın ilk örneği, 1851'de Amalgated Society of Engineers adıyla William Allan tarafından kurulmuştu. Applegarth, 1860'da Amalgated Society of Carpenters and Joiners adlı sendikanın kurucuları arasında yer aldı. Marangozları örgütlemek amacıyla kurulan sendika, kısa zamanda Yeni Model Sendikalar'ın en güçlülerinden biri oldu. Applegarth, 1862-1871 arasında sendikanın genel sekreterliğini yaptı.

1860'ta sendikalar arası ilişkiyi sağlamak amacıyla kurulmuş olan Londra Meslek Konseyi'ne katıldı. Aynı zamanda Conference of Amalgated Trades adlı örgütlenmenin içinde yer aldı. Daha sonra "Cunta" olarak adlandırılan bu kuruluşun amacı sendikal örgütlenmeyi güçlendirmekti ve beş büyük sendikanın yöneticisinden oluşuyordu. Applegarth, Cunta'nın en etkin önderlerinden biri oldu. Londra Konseyi ve Cunta'nın içinde yer alan sendika yöneticileri her alanda uzlaşmadan yanaydılar ve anlaşmazlıkların hukuk yoluyla çözüme bağlanmasını istiyorlardı. Grevleri, sendikaların mali gücüne yönelik bir tehdit olarak görüyorlardı. Applegarth, bu konuda "Grev hakkından hiçbir zaman vazgeçmemekle birlikte, çift taraflı bu silahı kullanmakta çok dikkatli davranmalıyız," diyordu.

1864'te, I. Enternasyonal (Uluslararası İşçi Sendikaları Birliği) kuruldu ve İngiliz sendikaları Enternasyonal'e üye oldu. Applegarth, 1865'te ve 1868-1872 arasında I. Enternasyonal Yürütme Konseyi'nde görev aldı. 1869'da da Basel Kongresi'ne delege olarak katıldı.

1865'de Enternasyonal'in etkisiyle İngiltere'de Reform League (Reform Birliği) adlı bir örgüt kuruldu. Applegarth, bu örgütün başta gelen önderlerinden biri oldu. 1871'de İngiliz parlamentosunun kurduğu bulaşıcı hastalıklar komisyonuna atandı. Böyle bir göreve getirilen ilk sendikacıydı. Ama sendika, iş saatleri içinde komisyon toplantılarına katılmasına

izin vermedi. Bu yüzden sendika genel sekreterliğinden ayrıldı ve Cunta içindeki görevi de sona erdi.

• KAYNAKLAR: A.L. Morton ve G. Tate, *The British Labor Movement*, 1957.

• BAKINIZ: ALLAN.

APPLETON, Edward Victor (1892-1965)

İngiliz fizikçi. İyonosferde, radyo dalgalarını yansıtan bir katmanın varlığını saptamıştır.

6 Eylül 1892'de Bradford'un Yorkshire kasabasında doğdu. Babası bir değirmen işçisi olan Appleton, Cambridge'deki St. John College'da okudu. 1920'de Cambridge'deki Cavendish Laboratuvarı'nda Rutherford'un yanında araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Dört yıl sonra da Londra'daki King's College'da deneysel fizik bölümü profesörlüğüne getirildi. 1936'ya değin süren bu görevin ardından Cambridge Üniversitesi'nde Jacksonian Doğa Felsefesi Kürsüsü profesörlüğüne atandı. II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939'da Bilimsel ve Sınai Araştırmalar Dairesi'nin daimi sekreterliğine getirildi. Savaş yıllarından başlayarak radarın geliştirilmesi ve İngiltere'de ilk atom bombasının yapımı çalışmalarına katıldı. 1941'de "Sir" unvanını, 1947'de de Nobel Fizik Ödülü'nü aldı. 1949'dan sonra Edinburgh Üniversitesi'nde uzun yıllar dekanlık ve rektör yardımcılığı yapan Appleton, 1953'te British Association'ın başkanlığını da yürüttü. 21 Nisan 1965'te Edinburgh'da öldüğünde, aralarında Royal Society de bulunan on altı bilimsel kuruluş ve üniversitenin onur üyesiydi.

Appleton'ın fiziğe en önemli katkısı, iyonosferin niteliği ve katmanlarıyla ilgili çalışmalarıdır. Bu konudaki araştırmalar 19. yy'ın başlarına uzanır. 1839'da Alman matematikçi Gauss, Yer'in manyetik alanındaki değişimlere, elektrik iletkenliğine sahip bir atmosfer katmanının neden olduğu savını ortaya atmıştı. Bu alandaki çalışmalar, 20. yy'ın başlarında telsiz (radyo) yayınlarıyla güncellik ve pratik önem kazanmaya başladı. 1901'den önce, radyo yayınlarının kullanım alanının çok kısıtlı olacağı sanılıyordu. Bunun nedeni de yayının bir ışık demeti gibi ancak düz bir doğru boyunca ve kısa mesafelere ulaşabileceği görüşüydü. Oysa, Marconi'nin 1901 yılında okyanus aşırı telsiz yayını gerçekleştirmesi, bu buluşa olan ilgiyi artırdığı gibi, yayının uzak mesafelere iletilmesini sağlayan atmosfer olguları üzerindeki araştırmalara da hız kazandırdı. Bu bağlamda, İngiliz Heaviside ve İrlandalı Kennely 1902 yılında birbirlerinden bağımsız olarak, radyo yayınlarının yukarı atmosferin elektrik iletken bir katmanından yansıyarak yeryüzüne ulaştığını ileri sürdüler.

Yukarı atmosfer fiziğiyle ve özellikle radyo dalgalarıyla I. Dünya Savaşı sırasında, Royal Engineers'de yüzbaşıyken ilgilenmeye başlayan Appleton, 1924'te böyle bir yansıtıcı katmanın varlığını deneylerle saptadı. Bugün bu katman "Heaviside-Kennely katmanı" ya da "E katmanı" adıyla anılır. Kısa bir süre sonra Appleton, E katmanının üstünde ikinci bir katmanın varlığını buldu. "Appleton katmanı" ya da "F katmanı" olarak bilinen bu bölge, iyonosferin en yüksek ve iyon yoğunluğunun en fazla olduğu katmanıdır. Bu buluşundan dolayı Appleton'a 1947 Nobel Fizik Ödülü verildi.

Appleton, iyonosferin bu iki katmanını da, gönderdiği çok kısa dalgaların yansımasıyla keşfetti. Diğer iyonosfer katmanları sıcaklık ve zamana göre değişen aralıklarla bu dalgaları yansıttıklarından, radyo dalgalarını sürekli yansıtıp haberleşmeyi sağlayan katman F katmanıdır. Yer yüzeyinden yaklaşık 150 km yükseklikte başlayıp 300 km'ye varan ve iyonosfer katmanlarının en üstünde yer alan F katmanında santimetre küpe düşen serbest iyon sayısı ortalama 106'dır. F katmanı, F_1 ve F_2 diye iki bölgeye ayrılır. Yalnızca gündüzleri ayrı bir katman olan F_1 alt bölgesi, geceleri F_2 ile birleşerek tek bir katman oluşturur. Bu katmanlardan genellikle frekansı 30 MHz'e kadar olan elektromanyetik dalgalar yansımakta, böylelikle kıtalararası radyo ve telsiz haberleşmesi gerçekleştirilebilmektedir.

• KAYNAKLAR: *Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society*, 1966; R. Clark, *Sir Edward Appleton*, 1971; *Les Prix Nobel en 1947*, 1969.

• BAKINIZ: HEAVISIDE, KENNELY.

APRESYAN, Yuri Derenikoviç (1930)

SSCB'li dilbilimci. Anlambilim ve sözcükbilim alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

SSCB Bilimler Akademisi Rus Dil Kurumu üyesidir. Sovyetler Birliği'ne yapısal dilbilim kavram ve yöntemlerini getiren araştırmalarında, Apresyan'ın temel amacı dağılımsal ve dönüşümsel yöntemlere başvurarak anlambilimsel sınıflandırmalar yapmak ve sözlük anlamlarının düzenli bir tanımını vermektir. (*"Çağdaş Yapısal Dilbilimin Kavram ve Yöntemleri"*) ve (*"Rusça'daki Fiilin Anlamsal Yapısı Üstüne Deneysel İnceleme"*) Apresyan'ın en önemli iki yapıtıdır. Apresyan'ın birlikte çalıştığı öbür dilbilimciler, Mel' Çuk ve Jolkovski'dir.

Edebiyat eleştirisi alanında da çalışan Apresyan, sanatçının öznel düşüncelerinin hangi koşullar altında yaratıcılığa dönüştüğü sorusunu araştırmıştır. Genelde sanat özgürlüğünü tartıştığı bu incelemelerinde eski çağlardan günümüze değin bu soruna çözüm getirmiş düşünür ve sanatçıların yapıtlarını ele almıştır.

• YAPITLAR (başlıca): (*"Çağdaş Yapısal Dilbilimin Kavram ve Yöntemleri"*) 1966; (*"Rusça'daki Fiilin Anlamsal Yapısı Üstüne Deneysel İnceleme"*) 1967.

• BAKINIZ: JOLKOVSKİ, MEL'ÇUK.

APULLEIUS, Lucius
(2. yy)

Numidyalı düşünür. Mantık önermelerini belli ilkelere göre yeniden düzenlemiştir.

Numidya'da Madareus'da doğdu, öldüğü yer bilinmiyor. İlköğrenimini Kartaca'da bitirdi, sonra Atina'ya gitti. Yunan felsefesi okudu, özellikle Platon üzerinde çalıştı. Daha sonra Roma'ya gitti, Latince öğrendi. Bir süre avukatlık yaptı. Anası, babası öldükten sonra kendisine kalan önemli gelirle uzun süren gezilere çıktı; Mısır'ı, Doğu ülkelerinin bir bölümünü gezdi. Geleneklerle, inançlarla, din uygulamalarıyla ilgili bilgiler topladı. Bir ara Mısır'da Oziris tarikatına girdiği söylenir. Roma'ya dönünce Aemelia adlı varlıklı bir dul kadınla evlendi. Kendisini çekemeyenlerce bağıcılık, büyücülükle suçlandı. Yargılandı, aklanınca Kartaca'ya döndü. Söylev konularında dersler verdi.

Apulleius, yalnız felsefe değil, matematik, gökbilim, müzik, botanik konularında da çalışmış, bu alanlarda kitaplar yazmıştır.

Apulleius felsefeye tanrıbilimle ilgili sorunlara çözüm arayarak girmiş, özellikle Tanrı ve evren konuları üzerinde durmuştur. Ona göre Tanrı ile evren ayrı birer varlıktır. Tanrı evrene doğrudan doğruya karışmaz. Tanrı ile evren arasında birtakım yardımcı güçler vardır. Bunlar Tanrı'nın buyruğu altındadır. Bu yardımcılar yel gibi çok ince bir nesneden oluşmuştur; yeryüzüyle, gökyüzü arasında bulunan geniş bir alanda otururlar. Bunlar gizli güçlerdir, bütün olup bitenleri bildikleri gibi kişilerin içinden geçen, başkalarına aktarılmayan düşünceleri de bilirler. Tanrı, kişiyi önemli bir işle görevlendirdiğinde o gizli güçlerden biri, gizlice kişinin yüreğine girer, ona yapacağı işi öğretir. Nitekim, Sokrates'in "Daimon" dediği, kendisine bilgi veren varlık da böyledir. Apulleius bu görüşünü *Deus Socratis* ("Sokrates'in Tanrısı") adlı yapıtında dile getirmiştir.

Mantık önermelerini belli harflerle gösterme yöntemini bulan da Apulleius'tur. Mantık konularını içeren *De Dogmata Platonia* ("Platon'un Düşünceleri Üstüne") adlı yapıtında uyguladığı yöntemle, Orta Çağ boyunca geliştirilen mantığın temellerini kurmuştur. Mantıkta geçen tümel olumlu önermeleri (A), tümel olumsuzları (E), tikel olumluları (I), tikel olumsuzları (O) harfleriyle göstermiştir. Ondan sonra bu yöntem benimsenmiş, bütün mantık öğretiminde uygulanmıştır.

Apulleius'un felsefe konularını içeren görüşleri yazımla ilgili yapıtlarında da bulunmaktadır. Özellikle *Aureus Asinus* ("Altın Eşek") adlı yerici kitabında işlediği konu, sonraki çağlarda felsefeyle ilgili düşünceleri bir yazın türü içinde vermeyi yeğleyen yazarlara öncülük etmiştir. Öte yandan dine aykırı davranmakla suçlanıp yargılanması sırasında savunmalarını topladığı *Oratio Promagia* adlı yapıtıyla Sokrates'in savunmasını konu edinen *"apologia"* türünü sürdürdüğü görülür.

Değişik konulardaki görüşlerini, birer söylev bütünlüğü içinde dile getiren *Florida* ("Bitkiler Üstüne") adlı kitabı kendi türünde ilk örnektir.

Apulleius, felsefe sorunlarının kimini, alaycı, yerici bir söyleyişle dile getirirken çağının yönetim biçimlerini, bozulmuş, yozlaşmış toplum kurumlarını gözönünde bulundurur. Bu alanda Cervantes, Rabelais, Voltaire gibi yazarlara öncülük ettiği söylenebilir.

• YAPITLAR: *Opera Omnia*, (ö.s.) 2 cilt, 1614 ("Bütün Eserleri").

ARABÎ PAŞA
(1839-1911)

Mısırlı asker ve siyaset adamı. Mısır'da yabancı denetimine karşı çıkan milliyetçi harekete önderlik etmiştir.

Aşağı Mısır'da ez-Zagazig yakınında doğdu, 21 Eylül 1911'de Kahire'de öldü. Kahire'de, İslamiyet'in Orta Doğu'daki en önemli eğitim kurumu olan el-Ezher'de öğrenim gördü. Alaydan yetişerek subay oldu. Mısır-Habeşistan Savaşı sırasında yolsuzlukla suçlanarak emekliye ayrıldı, Ordudaki yüksek rütbelerin yalnız Türk ve Çerkes subaylara verilmesine karşı çıkan gizli bir örgüte katıldı. Hidiv İsmail Paşa'nın izlediği siyaset sonucu Mısır'da yabancı etkisi artmış, özellikle mali konularda Mısır Meclisi'nin yetkileri tartışılır duruma gelmişti. Mali güçlükler nedeniyle ordudan çıkarılan subayların da katılmasıyla Subaylar Çemiyeti adlı gizli örgüt güçlendi ve "Mısır Mısırlılar'ındır" sloganıyla milliyetçi bir hareket başlatıldı. Güçlü bir konuşmacı olan Arabî Paşa, milliyetçilerin önderi oldu ve el-Mısrî adıyla anılmaya başladı. 1879'da aralarında yabancı denetçilerin de bulunduğu Nubar Paşa hükümeti düştü. Hidiv İsmail Paşa, bu olaydan sonra Arabî Paşa'yı alay komutanlığına atadı; ama kısa bir süre sonra yabancı devletlerin baskısıyla hidivlikten alındı, yerine Tevfik Paşa getirildi.

1881'de Cihadiye Nazırı (Savaş Bakanı) Çerkes Osman Rıfkı Paşa orduda yükselmelerle ilgili yeni bir yasa çıkarttı. Buna karşı çıkan Arabî Paşa ve bazı alay komutanları tutuklandılar, ama askerlerin yardımıyla cezaevinden çıktılar. Arabî Paşa'nın önderliğinde başlatılan ayaklanma sonucu, Hidiv Tevfik Paşa meşruti bir yönetim kurulmasını kabul etmek zorunda kaldı. Arabî Paşa, önce Savaş Bakanlığı danışmanı, sonra da savaş bakanı oldu. 1881-1882 arasındaki kısa sürede birkaç kez hükümet değiştiyse de Arabî Paşa bakanlığını korudu. Yeni hükümet Hidiv Tevfik Paşa'yı görevden almak isteyince İngilizler ve Fransızlar hidivi korumak amacıyla İskenderiye'ye donanma yolladılar. Bunun üzerine Arabî Paşa, İskenderiye'ye top yığdırdı. Babıâli, topların geri çekilmesini istedi. Arabî Paşa buyruğu dinlemeyince İngilizler İskenderiye'yi bombaladı ve 12 Temmuz 1882'de Arabî Paşa komutasındaki Mısır ordusu yenildi. Birkaç gün sonra İngilizler kente girdiler. Arabî Paşa, hidivi hain ilan ederek Kahire'de yeni bir direniş

örgütledi ama birkaç saat içinde İngilizler'e yenildi ve teslim oldu. Önce idama mahkûm edildi, daha sonra cezası Seylan'da sürgüne çevrildi. 1901'de, Hidiv Abbas Hilmi Paşa tarafından affedilerek, Mısır'a döndü. 1911'de Kahire'de öldü.

• BAKINIZ: İSMAİL PAŞA [Hidiv], TEVFİK PAŞA.

el-Feth'in kuruluşu ▸

ARAFAT, Yasir
(1929)

Filistinli siyaset adamı. Filistin'in kurtuluşu mücadelesini başlatan el-Feth'in (Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi) kurucusu ve önderi, 1969'dan beri Filistin Kurtuluş Örgütü Yürütme Kurulu başkanıdır.

1929'da Kudüş'te doğdu. Gerçek ve tam adının Abdurrahman Abdürrauf Arafat el-Kud el-Hüseynî olduğu söylenmektedir. Filistinliler arasında ve Arap dünyasında Abu Ammar takma adıyla da tanınır. Uluslararası ün kazanmadan önceki yaşamına ilişkin pek az bilgi vardır. Yaşamının önemli bir bölümü, ancak kendisi ve yakınlarınca bilinen bir giz perdesiyle örtülüdür. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün resmi belgelerinde çocukluğunun Kudüs'teki Ağlama Duvarı'na çok yakın bir evde geçtiği yazılıdır.

Silahlı mücadele kararı ▸

1948'deki ilk Arap-İsrail Savaşı'nın ardından ailesi ile birlikte Gazze'ye göç etti. Gazze, o tarihte geçici olarak Mısır yönetimi altına girmişti. Üniversite öğrenimi için Kahire'ye gitti. Kahire Üniversitesi'nde inşaat mühendisliği öğrenimi gördü. Mısır başkentindeki öğrencilik yıllarında Filistin Öğrenci Birliği'ni kurdu ve başkanlığını yaptı. Daha sonraki yıllarda birlikte el-Feth'i (Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi) kurduğu ve bugüne değin gerek el-Feth, gerekse Filistin Kurtuluş Örgütü bünyesinde birlikte çalıştığı birçok arkadaşını Filistin Öğrenci Birliği başkanlığı yaptığı bu dönemde tanıdı. Öğrenciliği sırasında askeri eğitim de gördü. Filistinli ve Mısırlı komandoların lideri ve eğiticisi olarak çalıştı. Mısır ordusu saflarındaki Filistin Birliği ile 1956 Arap-İsrail Savaşı'na katıldı. Port Said ve Abu Kabir bölgelerinde İngiliz ve Fransız kuvvetlerine karşı patlayıcı madde ve sabotaj uzmanı olarak savaştı. 1956 Savaşı'ndan sonra, bir süre Mısır'da inşaat mühendisi olarak çalıştı. Daha sonra Kuveyt'te iş buldu. 1957-1965 arasında Kuveyt'te yaşadı. Bir yandan mühendislik yaparken, bir yandan da Arap dünyasının her köşesine dağılmış Filistinliler'i tek bir örgütte toplamak amacıyla çalışmalar yürüttü. Çalışmalarında Kuveyt'te yaşayan Filistinliler'i temel aldı. Kuveyt'te ve Batı Almanya'daki Filistinli öğrenciler arasında gizli hücreler kurulmasına önayak oldu. Kuveyt'te yaşadığı sekiz yıllık dönem içinde örgüt çalışmalarını yürütmek amacıyla sık sık seyahat etti.

Yaşamındaki en önemli dönüm noktalarından biri Filistin silahlı kurtuluş mücadelesini başlatan el-Feth'in kuruluşunda yer almasıdır. el-Feth'in kurucularından biri ve lideri olması, 1969'da Filistin Kurtuluş Örgütü'nün başına geçmesinin ve bu yolla uluslararası politikanın ve yakın tarihin en önemli siyaset adamlarından biri olmasının yolunu açmıştır. el-Feth kurucularından ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün ileri gelenlerinden Abu İyad (Salah Halaf), el-Feth'in 10 Ekim 1959'da Kuveyt'te bir evde toplanan birkaç kişi tarafından kurulduğunu açıklayarak şu bilgiyi verir: "el-Feth'in Kuveyt'te kurulmuş olması bir rastlantı değildir. İçimizden birçoğu orada önemli görevler yapmaktaydı. Yasir Arafat, Bayındırlık Bakanlığı'nın saygın ve değer verilen bir mühendisiydi. Faruk Kaddumi (Abu Lûtuf), Sağlık Bakanlığı'nın genel müdürlerinden biriydi; Halit el-Hasan ve Abdülmuhsin el-Kattan yüksek devlet memuruydular. Halil İbrahim el-Vezir (Abu Cihad) ve ben lise öğretmeniydik."

el-Feth'in kurulmasından sonra da yıllarca yaşamını Kuveyt'te sürdürmesine karşılık, çalışmalarını çeşitli Arap ülkelerinde yürüttü. Yeraltında örgütlenen hareketin görüşlerini yaymak için ilk iş olarak bir dergi çıkarılmasına çalıştı. el-Feth'in görüşlerini yayan *Filistinuna* (Filistinimiz) adlı dergi, 1959'da Beyrut'ta yayımlanmaya başladı. Dergi daha sonra, Filistin sorununun uluslararası politikada genel bir Arap sorunu olmaktan çıkarılıp "Filistinlileştirilmesi", başka bir deyişle, Filistinliler'in kurtuluşları için Arap devletlerinin ve uluslararası kuruluşların vaadlerini beklemek yerine, kendi kaderlerini kendi ellerine almaları gerektiğinin savunuculuğunu yaptı.

Arafat'ın yaşamında bir başka dönüm noktası, 1964'te toplanan gizli bir el-Feth konferansında silahlı mücadelenin başlatılmasını savunan kanadın içinde yer alması olmuştur. 1962'den başlayarak el-Feth'in yeraltı hücreleri, bütün çabalarını askeri faaliyete geçme yönünde yoğunlaştırmıştı. Bu konuyu tartışmak için 1964'te bir örgüt konferansı toplandı. Çoğunluk, silahlı mücadelenin 1 Ocak 1965'te başlatılması kararını aldı. Arafat, Filistin halkının kendi kaderini kendi eline almasını simgeleyen olay olarak nitelenen ve Filistin Devrimi'nin başlangıç tarihi olarak kabul edilen 1 Ocak 1965'te, İsrail hedeflerine karşı ilk askeri harekâtı gerçekleştiren silahlı müfrezeye komuta etti.

1967 Haziranı'nda Mısır, Suriye ve Ürdün İsrail karşısında bozguna uğradı. Sina Yarımadası, Mısır denetimindeki Filistin toprağı Gazze Şeridi, Suriye'

nin Golan bölgesi ve Ürdün egemenliğindeki Filistin topraklarının geri kalan bölümü olan Batı Yakası (Batı Şeria) İsrail işgali altına girdi. Arafat gizlice işgal altındaki Filistin topraklarına geçerek, içerdeki direnme hareketinin örgütlenmesiyle uğraştı. Yaşamının bu kesitini, mücadele arkadaşı Abu İyad şu sözcüklerle anlatır: "Temmuz 1967 ortasından beri gizlice işgal altındaki topraklarda yaşayan Yasir Arafat'tan raporlar almıştık. Onunkine benzer bir görev yapan arkadaşlar ve Arafat'ın kendisi, Arap yenilgisiyle moral çöküntüsüne uğramayan Şeria'nın Batı Yakası ve Gazze halklarının, ne pahasına olursa olsun savaşın sürdürülmesinden yana olduklarını sevinçle görmüşlerdi. Gerçek kimliğini gizlediği halde, Arafat her yerde kucaklanarak karşılanıyor, besleniyor ve barındırılıyordu. Arkadaşları gibi o da, bir yerden bir yere gitmekte en ufak güçlük çekmedi, hatta birkaç kez doğduğu kent Kudüs'e ve Tel Aviv'e bile girebildi."

Arafat, 1967 Ağustosu'nda işgal altındaki topraklardan ayrılarak Ürdün'e geçti. Arap bozgununun ardından Filistin gerilla mücadelesinin İsrail'e karşı tırmandırılması çabalarını örgütledi. Ürdün Krallığı ile İsrail işgali altına giren Batı Şeria'yı ayıran Şeria (öbür adıyla Ürdün) ırmağı boyunca gerilla üsleri kurdurdu. Gerilla savaşını yönetti. 1967 Sonbaharı'ndan sonra adı uluslararası alanda duyulur oldu. Aynı yıl, tüm yönetici kadrolarının gizliliğini koruyan el-Feth tarafından örgüt sözcüsü olarak ilan edildi. Böylece, uluslararası kamuoyunun karşısına, yeni doğan silahlı Filistin mücadelesinin temsilcisi olarak çıktı.

FKÖ'nün çatı örgütü olması

Siyasi yaşamındaki bir başka önemli olay, el-Feth'in önce sözcülüğü, sonra liderliğine ek olarak Filistin Kurtuluş Örgütü Yürütme Kurulu Başkanlığı'na getirilmesidir. 1969'da Filistin Ulusal Konseyi'nin Beşinci Toplantısı'nda kısaca FKÖ olarak anılan kuruluşun, tüm Filistinli gerilla örgütlerini içinde toplayan bir çatı örgütü olması gerektiğini savundu. el-Feth, Filistin Ulusal Konseyi'nin (FKÖ'nün Parlamentosu) Beşinci Toplantısı'na etkin olarak katıldı.

Filistin Kurtuluş Örgütü

***Filistin halkının ulusal davasını ve Filistin'in kurtuluşu sorumluluğunu yüklenecek bir örgüt kurma düşüncesi, ilk kez 15 Eylül 1963'te Arap Birliği Konseyi'nce kararlaştırıldı. Birleşmiş Milletler'deki Suriye delegasyonunda çalışan ve daha sonra Suudi Arabistan'ın Birleşmiş Milletler temsilciliğini yapan Filistinli avukat Ahmet Şukeyri, Arap Birliği'nde Filistin temsilciliğine getirildi. Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'a yakınlığı ile tanınan Şukeyri, yaptığı çeşitli görüşmeler sonucu 28 Mayıs 1964'te, o tarihte Ürdün egemenliğinde bulunan Kudüs'te Filistin Ulusal Kongresi'nin toplanmasını sağladı. Kongre, Filistin Kurtuluş Örgütünün kurulması kararını aldı ve başkanlığına da Ahmet Şukeyri'yi getirdi. Kongreye Ürdün'den 242, Suriye, Lübnan, Gazze, Katar ve Kuveyt'ten 146 Filistinli katılmıştı. Daha önce kurulmuş olan yeraltı örgütü el-Feth de söz konusu tarihte silahlı mücadele hazırlığı içinde olmasına karşın, kongreye temsilci gönderdi. 5-11 Eylül 1964 tarihleri arasında Mısır'ın İskenderiye kentinde toplanan Arap Zirvesi, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kuruluşunu onayladı; Arap devletlerinin Filistin Kurtuluş Örgütü'ne karşı yükümlülüklerini saptadı. FKÖ'ye bağlı düzenli bir Filistin Kurtuluş Ordusu'nun kurulmasını da kararlaştırdı.**

Ahmed Şukeyri, Araplar'ın, 1967'de İsrail karşısındaki ağır yenilgisi üzerine görevden ayrıldı. Başkanlığı, avukat Yahya Hammuda devraldı. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün parlamentosu niteliğindeki Filistin Ulusal Konseyi'nin 1968'deki 4. Toplantısı'nda Filistinli gerilla örgütleri Filistin Kurtuluş Örgütü bünyesine alındı. Anayasa yerine geçecek bir "Millî Misak" kabul edildi. 1969'daki 5. Toplantı'da ise el-Feth, Filistin Kurtuluş Örgütü'ne egemen oldu; el-Feth lideri Yasir Arafat, Filistin Kurtuluş Örgütü Yürütme Kurulu Başkanlığı'na seçildi. Filistin Kurtuluş Örgütü, Filistin halkının siyasi temsilcisi tüm gerilla örgütlerinin de çatı örgütü olarak biçimlendi. Filistin Ulusal Konseyi'nin 1974'deki 12. Toplantı'sında 10 maddelik bir program kabul edilerek örgüt genişletildi. Tüm gerilla örgütlerinin yanı sıra İsrail işgali altındaki Batı Şeria ve Gazze'de oluşturulan Filistin Ulusal Cephesi ile Bağımsızlar ve Filistinli meslek kuruluşları da örgüt içine alındı. Programda, işgal altından kurtarılacak her Filistin toprak parçası üzerinde, Filistin ulusal otoritesinin FKÖ aracılığıyla kurulması öngörüldü. Aynı yıl Fas'ın başkenti Rabat'taki Arap Zirvesi'nde FKÖ tüm Arap ülkeleri tarafından ittifakla "Filistin halkının tek meşru temsilcisi" ilan edildi. Birleşmiş Milletler'de ve bağlı kuruluşlarında üye statüsü kazandı.

Filistin Kurtuluş Örgütü'nün organları; parlamento niteliğinde sayısı duruma göre değişen yaklaşık 400 delegeyle ilke olarak iki yılda bir toplanan Filistin Ulusal Konseyi, bu organ ile hükümet niteliğindeki Yürütme Kurulu arasındaki Merkez Konseyi; 15 kişilik Yürütme Kurulu ve Filistin Ulusal Fonu'ndan oluşmaktadır. Yürütme Kurulu'ndaki 15 sandalyenin 3'ü el-Feth'e, 1'er sandalye öbür 6 gerilla örgütüne, geri kalan sandalyeler çoğunlukla el-Feth'i destekleyen Bağımsızlar'a ayrılmış durumdadır.

Filistin Kurtuluş Örgütü, bugün İsrail'in kurulu olduğu topraklarda Müslüman, Hıristiyan ve Museviler'in dini haklarını koruyabilecekleri bağımsız, demokratik ve laik bir Filistin Devleti kurulmasını hedef almaktadır.

Toplantı, örgütün Arafat'ın istediği yapıya kavuşması ve kendisinin de Yürütme Kurulu başkanlığına getirilmesiyle kapandı. Arafat, bu göreviyle Arap diplomasisinde rol oynama olanağını da elde etti. 1970-1971 yıllarında Filistin gerillalarının Ürdün'ü terketmeye zorlandıkları ve yaklaşık 40.000 kişinin yaşamını yitirdiği kanlı iç savaşta birkaç kez ölüm tehlikesi atlattı. İç savaş sırasında Filistin güçlerini yönetti. 1971'de Ürdün'ü terkederek Filistin mücadelesinin siyasi ve askeri merkezini Lübnan'ın başkenti Beyrut'a taşıdı.

İç anlaşmazlıklar

Filistin Kurtuluş Örgütü, 1974'te Fas'ın başkenti Rabat'ta toplanan Arap Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde, Filistin halkının tek meşru temsilcisi ilan edildi. FKÖ'nün kazandığı bu diplomatik ağırlık büyük ölçüde Arafat'ın eseriydi. FKÖ aynı yıl, Birleşmiş Milletler'e gözlemci olarak kabul edildi. Böylece, Birleşmiş Milletler, tarihinde ilk kez, egemen devlet statüsünde olmayan bir kuruluşu üyeliğe kabul etmiş oluyordu. Kendisi de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na konuşmacı olarak katıldı. Konuşmasını "buraya bir elimde bir kurtuluş savaşçısının tüfeği, öbür elimde zeytin dalı ile geldim. Zeytin dalının elimden düşmesine izin vermeyin. Savaş Filistin'den patlak verir, ama barış da Filistin'den filizlenir," sözleri ile bitirdi. Birleşmiş Milletler konuşmasından sonraki dönemde, uluslararası politikada Filistin silahlı mücadelesinin görüntüsünü değiştiren, Filistin sorununa barışçı bir çözüm yolu arayan usta bir diplomat kimliği ile sivrildi.

Birleşmiş Milletler'e üyelik

1975-1976 yılları, siyasi yaşamının zorlu bir dönemi oldu. Bu yıllarda patlak veren Lübnan İç Savaşı'nda, bir yandan Lübnanlı Hıristiyan örgütlerin oluşturduğu cephenin silahlı güçlerine, öbür yandan Lübnanlı Hıristiyanlar'la ittifak yaparak Lübnan'a giren Suriye ordusunun Filistinliler'e saldırmalarına karşı koydu. Lübnan İç Savaşı, ülkenin fiili bölünmesi ile sonuçlandı. Filistinliler'in denetimi altında kalan bölgelerde, Filistin Kurtuluş Örgütü bir devlet biçimini aldı. Diplomatik çabalara da ağırlık verdi. 1980'lere gelindiğinde FKÖ, 100'den fazla ülke ile diplomatik ilişki kurmuştu.

Arafat, artan siyasi ağırlığı sayesinde, 1977'de Mısır ile Libya arasında arabuluculuk yaptı. 1979'da Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'nin işgali üzerine İran ile ABD, 1980'de patlak veren İran-Irak Savaşı üzerine de söz konusu iki ülke arasında arabuluculuk yapmaya çalıştı. Kıbrıs sorununun çözümü için Türkiye ile Yunanistan arasında arabuluculuk yapmayı önerdi.

Siyasi, askeri ve diplomatik alanlarda inişli-çıkışlı zorlu yaşamının en çetin günlerini, 1982 -1983 yıllarında geçirdi. 1982 Haziranı'nda İsrail, tüm Güney Lübnan'ı işgal ederek Beyrut'u kuşattı. Arafat, Güney Lübnan işgalinin başlaması üzerine, o sırada bulunduğu Suudi Arabistan'dan Filistin gerillalarının askeri yönetimini üstlenmek amacıyla Beyrut'a dönmüştü. Beyrut'ta, İsrail kuşatması altında yaklaşık iki aya yakın tarihin en zorlu kent direnmesini yönetti. İsrail'in boy hedefi olmasına karşın, bir yandan katı bir direniş ortaya koyarak kuşatıldığı kente İsrail güçlerinin girmesini önlerken, öte yandan da usta diplomatik manevralarla zaman kazanarak Filistin gerillalarının kenti boşaltmalarını sağladı. 30 Ağustos

Beyrut'un boşaltılması

1982'de 12 yıl boyunca Filistin mücadelesini yönettiği, Filistin sorununun uluslararası siyaset gündeminin en üst sırasına yerleşmesini gerçekleştirdiği Beyrut'tan ayrılarak Tunus'a gitti. FKÖ'nün yeni merkezini Tunus'ta kurdu. Filistin mücadelesinin en bunalımlı deneyiminin ardından 1983 Şubatı'nda Cezayir'de toplanan Filistin Ulusal Konseyi'nin 16. Oturumu'nda, yeniden FKÖ Yürütme Kurulu Başkanlığı'na getirildi. 1983 Mayısı'nda Suriye ile arasındaki geleneksel uyuşmazlık yeniden patlak verince Suriye'nin başkenti Şam'dan sınırdışı edildi; bir daha Suriye'ye girmemesi istendi. İsrail'e sınırdaş en önemli mücadele bölgesi olan Suriye ve Lübnan'daki Filistin güçleri ile doğrudan bağlantısı koptu. Aynı dönemde, el-Feth içinde kendisine karşı başlatılan, Suriye ile Libya'nın da desteklediği bir ayaklanmayla karşı karşıya kaldı. Filistin mücadelesinin yıllarca rakipsiz liderliğini yaptıktan sonra, bu konumunun devamına ilişkin kuşkular yaratıldı. Uluslararası diplomaside kazandığı deneyime ve özellikle işgal altındaki Batı Şeria ve Gazze'deki Filistin halkı arasındaki saygınlığına dayanarak liderliğine yönelen tehditleri gidermeye çalıştı.

Arafat'ın tüm yaşamı, Filistin davasının aşamalarının bir aynası gibidir. Arafat % 60'ı topraklarının dışında ve dünyanın çeşitli köşelerine dağılmış, % 40'ı da işgal altında yaşayan parçalanmış bir halkı kendi adı çevresinde birleştirebilen tek Filistinli siyaset adamıdır. Hiç evlenmemiştir. "Filistin Devrimi ile nikâhlı olduğu" sözü ünlüdür. Yaşamının gençlik dönemlerini araştıran İsrailli gazeteciler, Kahire'de geçirdiği öğrencilik yıllarında kızlarla hiç ilgilenmediğini, ağzına içki koymadığını, lükse ve rahata düşkün olmadığını; olağanüstü cesareti, alçakgönüllülüğü, basitliği ve yandaşlarına adanmışlığı gibi özellikleri ile çevresinde efsanevi bir kişilik yarattığını yazmışlardır.

Özel yaşamı gibi günlük yaşamı da gizemlidir. Çeşitli suikast girişimleri atlatmıştır. En ciddi suikast girişimi, 1971'de Suriye'deki Filistin birliklerini denetlemekteyken arabası pusuya düşürülerek yapılmış, şoförünün ölümüne karşılık, kendisi yaralanmadan kurtulmuştu. Sayısız düşmanı nedeniyle bir suikaste uğramamak için, Beyrut'ta yaşadığı dönemde aynı yerde üst üste iki gece yatmadığı söylentisi yayılmıştı. Birkaç kez de İsrail saldırılarının doğrudan hedefi olmuştu. 10 Nisan 1973'te Beyrut'a bir harekât düzenleyen İsrail komandoları, Filistin mücadelesinin üç önemli yetkilisini, FKÖ Yürütme Kurulu üyesi ve el-Feth kurucularından Muhammed Yusuf Neccar'ı (Abu Yusuf), el-Feth liderlerinden ve kurucularından Kemal Advan'ı ve FKÖ sözcüsü Kemal Nasır'ı öldürmüşler, ama Arafat'ı bulamamışlardı. 1979'da kendisini hedef alan bir suikastte, özel güvenlik sorumlusu öldürülmüştü. 1981 Temmuzu'nda İsrail savaş uçakları Beyrut'taki çalışma bürosunu bombalamışlar; 300 kişinin yaşamını yitirdiği hava saldırısı sonucunda merkez karargâhının bazı katları yıkılmış, kendisi yine kurtulmuştu. 1982 Yazı'ndaki Beyrut kuşatmasında da sayısız bombardımandan yara almadan sıyrılabilmişti.

Arafat, hareketli siyaset yaşamında üç kez tutuklandı: 1965'te Tapline petrol boru hattına yapılan sabotajdan sorumlu olduğu düşüncesiyle Suriye'de;

bir yıl sonra o tarihte Suriye Savunma Bakanı olan Hafız Esad tarafından yine Suriye'de ve salıverildikten kısa bir süre sonra Lübnan-İsrail sınırı yakınlarında, İsrail'e bir askeri harekâta girişmek üzereyken Lübnan'da. Son tutukluluğunda Beyrut'un Sablons Hapishanesi'nde üç hafta yatmıştı.

Uluslararası yaşamda asıl ününü eylem adamı olarak yaptı. İdeolojik görüşleri pek yansımadı. Pragmatik bir siyaset adamı ve özellikle en umutsuz koşulları atlatabilen, bir ayakta kalma ustası olarak ün kazandı. Amerikan basını bile onu 1980'lerin önde gelen 20 dünya lideri arasında saydı. "Realpolitik" (Güçler Dengesi Doktrini) kurallarına bağlı bir siyaset adamı, Araplararası ve uluslararası dengeleri gözönüne alarak siyaset saptayan kıvrak bir lider olarak nitelendi. Hiçbir zaman ön plana çıkmamakla birlikte, ideolojik tutumu zaman içinde değişiklikler geçirdi. Siyasi düşüncelerinin biçimlendiği Kahire'deki öğrencilik yıllarında, o tarihlerde Mısır politikasında çok etkin olan ve Filistin'in İsrail'den kurtarılması sloganını en ateşli biçimde ortaya atan Müslüman Kardeşler örgütü ve söz konusu örgütün düşünceleriyle yakınlığı olduğu ileri sürülür. İsrailli kimi gazeteciler, Arafat'la ilgili biyografi çalışmalarında Müslüman Kardeşler örgütüne katılmış olduğunu yazarlar. Yakın çalışma arkadaşları ise Müslüman Kardeşler'le 1950'lerin başında yakın ilişkileri olmakla birlikte, hiçbir zaman örgüte üye olmadığını belirtirler. Büyük bir olasılıkla el-Feth'in öbür kurucuları gibi, Müslüman Kardeşler'le ilişkilerine Filistin davasına karşı bu örgütün takındığı militan tutum neden oldu.

Siyasi görüşleri ve ideolojik tutumu, en somut biçimde el-Feth'in ve daha sonra FKÖ'nün ideolojik-siyasi çizgisinde görülür. Bugüne değin en kararlı biçimde bağlı kaldığı ilke, Filistin hareketinin bağımsızlığıdır. Bununla, Filistin hareketinin kararlarının Araplar tarafından değil, Filistinliler tarafından alınması gerektiği; Araplar'ın rolünün Filistinliler'e destek olmaktan, mücadelelerini sürdürebilmeleri için elverişli koşullar yaratmaktan öteye gitmemesi zorunluluğu anlatılmak istenmiştir. Bu amaçla, "hiçbir Arap Devleti'nin Filistin Devrimi'nin içişlerine karışmaması, buna karşılık Filistin Devrimi'nin hiçbir Arap Devleti'nin içişlerine karışmaması" formülünü savundu. Bu formül, kendisine geniş bir siyasi yelpaze içinde yer alan, çeşitli renkler gösteren her Arap rejimi ve lideriyle yakın ilişkiler kurma olanağını sağladı. Aynı ilke nedeniyle Filistin mücadelesini denetim altında tutmak isteyen Arap rejimleri ve liderleriyle de zaman zaman çok sert çatışmalara girişti. Bu tutumuyla, bir tür "Filistin milliyetçiliği" nin babası sayılabilir. Geniş anlamda ise 1950'lerde Mısır lideri Nasır'ın kişiliğinde ortaya çıkan Pan-Arap milliyetçiliğinin içinde kabul edilebilir. 1960'ların sonlarında Filistin mücadelesinin ideolojik tanımını yaparken sık sık "Filistin Devrimi'nin vücudu Filistinli, yüreği Arap'tır" demiştir.

Arafat, Filistin toprakları üzerinde Müslüman, Hıristiyan ve Museviler'in bir arada özgürce barınabileceği laik ve demokratik bir Filistin Devleti düşüncesinin de savunucusu oldu. Bu amaçla, Yahudiler'le, giderek İsrailliler'le ve hatta Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kabul eden Siyonist İsrailliler'le bile diyalog gereğine işaret etti. Yahudilerle Araplar'ın diyalogunu savunduğu gibi Filistinlilerarası uyuşmazlıkların da demokratik diyalogla çözümü ilkesini ortaya attı. Bu yönüyle, çoğunluğu sürgünde yaşayan bir halkın siyasi kurumlarının demokratik mekanizmalarla oluşturulmasına katkıda bulundu. İsrail ve yandaşlarınca uzun yıllar bir terörist olarak nitelenmesine ve kimi zaman savaşçı niteliğini ön plana çıkarmasına karşılık, bu özellikleriyle benzerine pek rastlanmayan bir siyaset adamı tipi çizdi. Yakın tarihin en ilginç devlet adamları arasında yerini aldı.

• **KAYNAKLAR:** C. Çandar, *Direnen Filistin*, 1976; L.S.Kadi, *Basic Political Documents of the Armed Palestinian Resistance Movement*, 1969; E. Rouleou, *Vatansız Filistinli*, 1979; Z.Schiff-R. Rothstein, *Fedayeen*, 1972.

ARAGO, François
(1786-1853)

Fransız bilim ve siyaset adamı. Işık ve manyetizma alanında çalışmalar yapmış, Fransa'da 1848 Şubat Devrimi'nden sonra kurulan geçici hükümette görev almıştır.

Dominique François Jean Arago 26 Şubat 1786'da Doğu Pireneler bölgesindeki Perpignan'a bağlı Estagel'de doğdu. İlk ve ortaöğrenimini bu kentte tamamladıktan sonra Paris'te École Polytechnique'i bitidi. Laplace'ın yardımıyla Boylamlar Dairesi'nin sekreterliğine getirildi. 1806'da, asistanlığını yaptığı Biot ile birlikte, meridyen yayını ölçmek üzere İspanya'ya gitti.

Bu dönemde, Napoléon Bonaparte'ın, kardeşi Joseph'i İspanya kralı yapmak istemesi yüzünden iki ülkenin arası açılmıştı. Biot'nun Fransa'ya dönmesinden bir süre sonra Arago casuslukla suçlandı. Üç ay Palma'da tutuklu kaldıktan sonra, 1809'da Cezayir

üzerinden gizlice Marsilya'ya ulaştı. Birkaç ay sonra da Lalande'ın yerine Fransız Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. Aynı yıl École Polytechnique'te, Gaspard Monge'dan boşalan analitik geometri kürsüsüne getirildi ve yaklaşık yirmi yıl bu okulda analiz ve jeodezi okuttu. 1830'da Bilimler Akademisi, Fourier'nin ölümüyle boşalan daimi sekreterlik görevini Arago'ya verdi. Aynı yıl Paris Gözlemevi'nin ve Boylamlar Dairesi'nin yöneticiliğini üstlenen, 1830 ve 1848 devrimlerinde siyaset alanında da etkinlik gösteren Arago, III. Napoléon döneminde bütün zamanını bilimsel çalışmalarına ayırdı. 2 Ekim 1853'te Paris'te öldü.

Işığın polarılması

Arago'nun üç erkek kardeşinden Jean (1788-1836), Meksika'nın bağımsızlık savaşında Meksika adına çarpışmış bir general; Jacques Etienne Victor (1790-1855) gezi notlarıyla ünlü bir yazar; Etienne (1802-1892) ise 1849 ayaklanmasına katılmış devrimci bir siyaset adamı ve yazardı. François Arago'nun oğlu François Victor Emmanuel de babası gibi koyu bir cumhuriyetçiydi ve III. Napoléon döneminden sonra çeşitli devlet görevlerinde bulundu.

Siyasal etkinliği

Arago'nun yaşadığı dönem, Fransa'nın yoğun toplumsal ve siyasal olaylara tanık olduğu bir dönemdi. 1830 Temmuzu'nda Louis-Philippe'in krallığa getirilmesiyle başlayan "Temmuz monarşisi" döneminde Arago, Doğu Pireneler'den milletvekili seçildi 1789 Devrimi'nden sonra liberalizm yanlısı burjuvazinin, "legitimist"leri, Bonapartçılar'ı, sosyalistleri ve radikalleri karşısına alarak iktidarı ele geçirdiği bu dönemde, basına ve muhalefete uygulanan baskı yer yer ayaklanmalara yolaçmış, ancak, bunlar büyümeden bastırılmıştı. 1847'ye gelindiğinde, Fransa'da ve Avrupa'da yaygınlaşan ekonomik kriz önce burjuvazinin kralı desteklemekten vazgeçmesiyle, 1848'de de toplumdaki radikal kesimlerin ayaklanmasıyla sonuçlandı.

İlk yapay mıknatıs

Arago, 1848 Şubatı'nda kurulan geçici hükümette deniz ve savaş bakanı olarak yer aldı. Ilımlı cumhuriyetçilerin egemen olduğu geçici hükümetin ilk işi II. Cumhuriyet'i ilan etmek ve tüm yurttaşlara oy hakkı tanımak oldu; işçi isteklerine ise geçici çözümler getirmekle yetindi. Hükümet, ayrıca 1789 Devrimi'ne aykırı düşmemek kaygısıyla ve ekonomik nedenlerle Fransa'nın sömürgelerinde köleliği yasakladı. Arago da bu kararı imzalayanlar arasındaydı. Genel seçimlere gitmek üzere oluşturulan kurucu mecliste de görev alan Arago, ılımlı cumhuriyetçi kanatta burjuvazinin temsilciliğini üstlenmiş ve konuşma yeteneğiyle dikkatleri çekmişti. Arago, ılımlı cumhuriyetçilerden Lamartine, Marie, Garnier-Pagès ve radikal Ledru-Rollin ile 10 Mayıs 1848'de, sosyalistleri etkisiz kılmayı amaçlayan bir yürütme komitesi kurdu. Mayıs 1849'da bu görevden ayrılarak yasama komisyonuna girdi; 2 Aralık 1851'de de Louis Bonaparte'ın halkın huzursuzluğunu bahane ederek meclisi kapatması üzerine tüm görevlerinden istifa etti. Aralık 1852'de kendini III. Napoléon adıyla imparator ilan eden Louis Bonaparte'a bağlılık yemini etmeyi reddetmesine karşın, bilim adamı kişiliğinden yararlanarak tutuklanmaksızın siyasetten ayrılmayı başardı.

Astronomi çalışmaları

Arago önceleri asker olmayı düşünürken, bilimsel konulardaki yeteneğini sezen Laplace'ın da desteğiyle Boylamlar Dairesi'nde çalışmaya başlamıştı. Bu büronun yönetiminde gerçekleştirilen meridyen yayının ölçümü onun ilk önemli çalışmasıydı. Bundan sonra da ortak çalışmalarını sürdüren Arago ve Biot, gazların ışığı kırma indisini, havanın ve kimi gazların yoğunluğunu birlikte hesapladılar. 1808'de Malus'un ışığın polarılması olayını keşfetmesi, bu iki fizikçinin ilgisini çekti. Bu konuya eğilen Arago, 1811'de, kimi kristallerden geçen beyaz ışığın polarılarak birbirini tamamlayan iki renkli ışına ayrıştığını saptadı. Ayrışan ışınları İzlanda spatından yontulmuş bir prizmada incelediğinde, prizmanın her dönüşünde renklerin değiştiğini gözlemledi ve böylece İzlanda spatının çiftkırıcılık özelliğinden yararlanarak renkser (kromatik) ve dönel polarma olayını tanımladı. Bu çalışmaları sırasında, doğal ışık ile polarılmış ışığı birbirinden ayırt etmeye yarayan ilk polariskopu ve bir ışık demetindeki polarılmış ışık oranını belirleyen ilk polarimetreyi yaptı.

Arago bir yandan da, ışığın yayılmasını açıklamak için Young'ın ortaya attığı dalga kuramına ilgi duymaya başlamıştı. Sonunda, dalga kuramının en ateşli savunucularından biri oldu; bu kuramı geliştirmeye çalışan Fresnel'in yanında yer alarak Laplace, Biot ve Poisson'a şiddetle karşı çıktı. Bu üç fizikçinin desteklediği ve ışığın ısınan bir çismin yaydığı taneciklerden oluştuğunu ileri süren kuram, dalga kuramının açıklayabildiği kimi olayları, sözgelimi girişim olayını açıklamakta yetersiz kalıyordu. Polarılma olayını dalga kuramına dayanarak açıklamayı başaran Arago, bu kuramın tam olarak sınanabilmesi için değişik yoğunluktaki ortamlarda ışığın hızını ölçmeyi düşündü. 1838'de bu düşüncesini Bilimler Akademisi'ne açıkladıysa da, artık gözleri çok iyi görmediğinden kendisi gerçekleştiremedi. 1850'de Foucault, Arago'dan esinlenerek döner ayna yöntemiyle ışığın hızını ölçtü ve havadan daha yoğun bir ortamda ışığın daha yavaş ilerlediğini kanıtladı.

Optik alanındaki çalışmalarından başka, manyetizma konusunda da Arago'nun fiziğe değerli katkıları olmuştur. 1820'de Danimarkalı fizikçi Oersted, içinden elektrik akımı geçirilen bir telin, çevresinde manyetik alan yarattığını açıklayınca, Arago bu olayı incelemeye başladı. Aynı yıl, bakır bir spiralin içinden elektrik akımı geçirildiğinde çevredeki demir talaşlarının tele yapıştığını, akım kesilince de telden ayrıldığını gösterdi. Ampere'le birlikte çalışarak, demirde, elektrik akımıyla kalıcı mıknatıslık elde etmeyi başardı. 1824'te, içinden elektrik akımı geçirilen döner bakır diskin, üzerindeki manyetik göstergeyi döndürdüğünü gözlemledi. Sonradan Foucault'nun kurallarını saptayacağı bu dönme mıknatıslığı olayını ve ilk yapay mıknatısı bulduğu için, 1825'te Londra'daki Royal Society Arago'yu Copley Madalyası'yla ödüllendirdi.

Paris Gözlemevi'ndeki uzun görevi boyunca astronomi çalışmalarını sürdüren Arago, 1840'ta Güneş kromosferini inceledi. İlk kez Güneş'in fotoğraflarını çekti, ışık sapıncını önleyerek gezegenlerin çapını ölçme yöntemini geliştirdi ve manyetik fırtınalarla kutup ışıkları arasındaki ilişkiyi ortaya koydu. Bir bilim adamı olarak, bilimdeki tüm gelişmelerin halka aktarılmasından yanaydı; 1812'den 1845'e değin gözlemevinde verdiği konferanslar geniş bir izleyici kitlesi buluyordu. Fransız astronom Le Verrier'yi ,

Uranüs'ün hareketindeki düzensizlikleri incelemeye yönelten de Arago oldu. İngiliz astronom Adams ile Le Verrier düzensizliklerin bir başka gezegenin varlığından kaynaklandığını, hemen hemen aynı zamanda açıkladılar. Arago, bu yeni gezegene "Leverrier" adının verilmesi için direttiyse de, iki bilginin eşit katkısı gözönüne alınarak, gezegenin Neptün diye adlandırılması uygun görüldü.

Arago'nun 1830-1850 arasındaki yoğun siyaset yaşamında bile ara vermeksizin sürdürdüğü bilimsel çalışmaları, fiziğin birçok dalında yeni gelişmelere temel olacak niteliktedir. Özellikle polarılma konusundaki araştırmaları dalga kuramına, mıknatıslar üzerindeki çalışmaları da elektromıknatıslığa yeni boyutlar kazandırmıştır.

• YAPITLAR: *Oeuvres Completes*, (ö.s), M.J.A. Barral (der.), 3 cilt, 1854-1862, ("Tüm Yapıtları").

• KAYNAKLAR: Audiganne, *Arago, Son Génie et Son Influence*, 1869, ("Arago, Dehası ve Etkisi"), E.G. Smith, "The Centenary of Arago, 1786-1853", *Engineering*, (176), 1953, ("Arago'nun Yüzüncü Yıldönümü").

• BAKINIZ: J.C. ADAMS, AMPERE, BIOT, BROGLIE, FARADAY, FIZEAU, J.B. FOUCAULT, FRESNEL, LAPLACE, LE VERRIER, LOUIS-PHILIPPE, NAPOLÉON III, NİCOL, OERSTED, T. YOUNG.

ARAGON, Louis
(1897-1983)

Fransız şair, romancı. Gerçeküstücülük hareketinin kurucularından ve Fransız toplumcu edebiyatının önde gelen temsilcilerindendir.

3 Ekim 1897'de Paris'te doğdu. Annesi ile babası ayrıydı; annesi babasının varlığını sakladığı gibi kendisini de ablası olarak tanıtmıştı. Aile 1904'te Neuilly'ye taşındı, 1908'de Saint-Pierre Lisesi'ne giren Aragon, çok başarılı bir öğrenciydi. 1914'te tıp eğitimine başladı. Üç yıl sonra, I. Dünya Savaşı'nın son yılında askere alındı, kendisi gibi tıp öğrencisi olan Andre Breton'la tanıştı. 1918'de cephede gösterdiği yararlıklardan ötürü madalya aldı. Paul Eluard ve Philippe Soupault ile tanıştı. Terhis olduktan sonra yeniden başladığı tıp öğrenimini 1921'de yarım bıraktı ve kütüphaneci olarak çalışmaya başladı. 1923'te Giverny'ye yerleşti, üç yıl önce katıldığı Dadaizm hareketinden kopmaya başlamıştı. Ertesi yıl Breton'un yayımladığı "Sürrealizm Manifestosu" ve *Revolution Surrealist* dergisi doğrultusundaki görüşlere katıldı. Ancak 1928'den sonra estetik ve politik görüşlerinde büyük bir değişim başladı. Aynı yıl evlendiği romancı Elsa Triolet ile SSCB'ye gidip bir yıl orada kaldı. 1930'da Harkov'da toplanan Devrimci Yazarlar Kongresi'ne katıldı. 1932'de artık Breton'dan ve Gerçeküstücülük hareketinden bütünüyle kopmuştu. Fransız Komünist Partisi'nin (FKP) yayın organı *l'Humanité*'de çalışmaya başladı. Ertesi yıl Birinci Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'ne katıldı.

1935'te Paris'te toplanan Kültürün Savunulması İçin Dünya Yazarları Kongresi'ne katıldı. Ertesi yıl *Ce soir* gazetesinin yönetimini ele aldı, Paul Nizan'la çok yakın bir ilişkiye girdi. 1939'da çıktığı New York gezisinden döndüğünde yeniden askere alındı. Nazi işgaline karşı örgütlenen Fransız direniş hareketine, değişik bir kimlikle gittiği Güney Fransa'da katılan Aragon, gizlice basılıp dağıtılan şiirleriyle büyük ün kazandı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'e dönüp çeşitli sol dergilerin yönetimini üstlendi. 1950'de FKP Merkez Komitesi üyeliğine seçildi.1968 Mayıs olaylarında öğrencilerin gösteri ve toplantılarında konuşmalar yaptı. 1969'da Goncourt Akademisi'ne girdiyse de, kısa bir süre sonra buradan ayrıldı. 1970'te eşi ve politika arkadaşı Elsa Triolet'nin ölümü Aragon'u çok sarstı. 1977'de Ekim Devrimi'nin altmışıncı yıldönümünü kutlama törenlerine resmi Fransız temsilcisi olarak katılan Aragon, son yıllarda yalnızca eski yapıtlarının yeni basımlarını hazırlıyor, kimi konferans ve TV konuşmalarına katılıyordu. Ocak 1983'te, Paris'te öldü.

Dadacı şiirleri

Aragon ilk yazı denemelerine çok küçük yaşlarda başlamıştı. Şiir konusundaki görüşlerini cephede tanıştığı Breton'la birlikte geliştirdi. İlk şiirlerini 1918'de *Nord-Sud* dergisinde yayımladı. Bu şiirler Tristan Tzara'nın öncülük ettiği Dadaizm akımının etkisi altındaydı. Toplum kurallarına, savaşa ve geleneklere karşı oldukları kadar, şiirin o güne değin süregelmiş olan kurallarına da karşı olduklarını belirten Dadacılar, bu karşı çıkışlarını anlamsızlığa dek vardırıyorlardı. Aragon'un 1920'de ilk şiir kitabı *Le feu de joie* ("Kıvanç Ateşi") ve bir yıl sonra da romanı *Anicet ou le panorama* (Anicet) yayımlandığında büyük yankılar uyandırdı, dönemin usta yazarlarından olumlu eleştiriler aldı. Aragon, 1924'te Dadaizm'den ayrılarak, Breton'la birlikte *Revolution Surrealist* dergisinde, Gerçeküstücü akımın öncülüğünü yapmaya başladı. 1925'te yayımlanan *Le paysan de Paris* ("Parisli Köylü"), bu akımın başyapıtlarından biri olarak kabul edilmiştir.

Gerçeküstücülük dönemi

1928 yılı Aragon'un yaşamında bir dönüm noktası olmuştur. Mayakovski ve sevgilisi Lili Brik'in kızkardeşi romancı Elsa Triolet ile tanışması, şairin tüm yaşamını dolduracak bir sevginin ve bundan sonraki şiir serüvenini belirleyecek olan dünya görüşünün oluşumunu başlattı. Aragon Marxist düşünceyle daha önceleri de ilgilenmişti; ancak 1928'den

sonra bu öğreti yaşamını yönlendirmeye başladı. Gerçeküstücüler'le ilişkisini kesen şair, şiirinde geleneksel lirik biçimlere yöneldi. Bu dönem şiirleri üç ana tema etrafında toplanır: Bir toplum biçimi olarak sosyalizmi öven şiirleri; özellikle savaş ve direniş günlerinin yurtseverlik şiirleri; eşi Elsa'da somutlanmakla birlikte, dünyaya, yaşama, doğaya yönelik sevgi şiirleri. *Le monde réel* ("Gerçek Dünya") başlığı altında yazdığı bir dizi romanda ise Avrupa burjuvazisinin içten içe çürüyüşünü, işçi sınıfının yaşam koşullarını ve isteklerini dile getirdi. Bunlar arasında en başarılısı sayılan *La semaine sainte* ("Kutsal *Hafta")* adlı romanında, 1810'lar Fransası'nı Marxist bir bakış açısıyla sergiledi. Yazdığı çok sayıda makale ve deneme yazısında ise klasik yazarları yeniden değerlendirdi; Sovyet edebiyatçılarını Fransız okurlarına tanıttı.

Louis Aragon Avrupa'nın çarpıcı değişimler geçirdiği, birbirini izleyen kuşakların değişik sanatsal ve siyasal arayışlar içinde olduğu uzun bir dönem boyunca, çok yönlü kişiliği ve güçlü kalemiyle, değişik sanatsal eğilimlerden hem etkilendi, hem de başkalarını etkiledi. Aragon gençliğinin bireysel başkaldırısını "otomatik yazı" denilen gerçeküstücü teknikle dışavururken akılcı ve devrimci, en politik şiirlerini yazarken özgün ve duyarlı olmayı başarmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Feu de Joie*, 1920, ("Kıvanç Ateşi"); *Le mouvement perpétuel*, 1925; *La grande gaite*, 1929; *Hourra l'Oural*, 1934; *Le creve-coeur*, 1941; *Les yeux d'Elsa*,1942, ("Elsa'nın Gözleri"); *Le Musée Grévin*, 1943; *La Diana française*, 1944; *En etrange pays dans mon pays lui-meme*, 1945, ("Kendi Yurdumda Yurdumdan Uzak"); *Elsa*, 1959; *Les poétes*, 1960; *Le fou d'Elsa*, 1963, ("Elsa'nın Delisi"). **Roman:** *Anicet ou le Panorama*, 1921 ("Anicet"); *Le paysan de Paris*,1926,("Parisli Köylü"); *Les cloches de Bâle*, 1933, ("Bâle Çanları"); *Les beaux quartiers*, 1936; *Les voyageurs de l'Impériale*, 1942; *Les communistes*, 6 cilt, 1949-1951; *La semaine sainte*, 1958, ("Kutsal Hafta"); *La mise â mort*, 1965, ("Ölüm Hükmü"); *Blanche ou l'Oubli*,1971. **Makale:** *Le traité du style*, 1928, ("Üslup Üzerine"); *Pour un réalisme socialiste*, 1935, ("Sosyalist Bir Gerçekçilik Üzerine"); *La Lumiéere de Stendhal*, 1954, ("Stendhal'in Işığı"); *Littératures soviétiques*, 1955.

- **BAKINIZ:** APOLLINAIRE, BRETON, ELUARD, SOUPAULT, TZARA.

ARAGONES, Sergio
(1939)

Meksikalı karikatürcü. *Mad* dergisinde yayımlanan karikatürleriyle dünya mizahının gelişmesinde etkili olmuştur.

Sergio Aragones Domenech İspanya'da, Sevilla'da doğdu. Altı yaşındayken ailesi Meksika'ya göç etti. Resme ilgisi çok küçük yaşlarda, henüz İspanya'dayken başlamıştı. Beş yaşındayken anne ve babasıyla konuk olarak gittiği zengin bir ailenin evinin duvarlarını kızılderili resimleriyle donatmıştı. Aragones'in öğrencilik yılları Meksika'da geçti. İlk karikatürleri yayımlandığında 16 yaşında bir lise öğrencisiydi. Mimarlık Fakültesi'ne devam ettiği sıralarda *Manana* adlı haftalık dergiye karikatürler çizdi. Bir süre sonra da Meksika'nın çizgi film sanayiinin en önemli kişisi sayılan Don Pascual ile çalışmaya başladı. Televizyon için tanıtma ve reklam filmleri hazırladı. Bir yandan da, olanak buldukça belgesel filmler yaptı.

O yıllarda Aragones'in sürdürdüğü bir başka etkinlik, aynı üniversitede okuyan ABD'li öğrencilere, seramikçilik, gümüş işlemeciliği gibi Meksika halk sanatlarını öğretmekti. Bu öğrencilerden Lilio Chomette, onun ABD'deki karikatür çevresiyle ilişki kurmasını sağladı. 1962'de Los Angeles'a giderek astronotlarla ilgili bir dizi karikatürünü dünyanın en büyük mizah dergilerinden biri olan *Mad*'e gönderdi. Bunlar, derginin 76. sayısında, "Mad, Amerikan Uzay Çalışmalarında" başlığı ile basıldı. Aynı yıl, çeşitli dergilerde iki bine yakın karikatürü yayımlandı ve böylece Aragones dünya çapında ün kazandı.

Daha sonra New York'a giderek *Mad*'de çalışmaya başladı. Çok geçmeden Los Angeles'a dönerek Lilio Chomette ile evlendi ve eşiyle birlikte bu kez yerleşmek üzere yeniden New York'a gitti. Bundan sonra sürekli olarak *Mad*'de çalıştı. Başka dergiler için yaptığı karikatürler çok azdır. Karikatürün yanı sıra, kitap kapakları ve broşürler hazırladı. Ayrıca, film çalışmalarını sürdürdü. Filmleri çoğunlukla, "Meksika'da Boğa Güreşleri" gibi uzun belgesellerdi.

Aragones, gündelik yaşamın alışılmış olaylarını, ciddi işlerini değişik bir bakışla ele alır. Alaycı ve biraz da yerici bir anlatımla, bunların aynı zamanda hem gülünç hem de trajik sayılabilecek yanlarını göstermeye çalışır. En önemli karikatür dizileri "Yaşasın Astronotlar", "Yaşasın Gölgeler", "Yaşasın Karate", "Yaşasın Su Sporları", "Yaşasın Canavarlar"dır.

ARAKON, İlhan
(1916)

Türk görüntü yönetmeni. Özellikle belgesel film çalışmalarıyla tanınmıştır.

Edirne'de doğdu. Çocukluğu ve ilk gençliği İstanbul'da geçti. Ortaöğrenimini 1937'de tamamladı. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin Mimarlık Bölümü'nü son sınıfta bırakarak çalışmaya başladı. 1938'de fotoğrafçılığa başladı. Kompozisyon, ışık, renk konularında Abidin Dino'nun bilgi ve deneyimlerinden yararlandı. 1940'ta genç ressamların düzenlediği Liman Sergisi'nde fotoğraflarıyla yer aldı. 1941'de Münir Hayri Egeli'nin kurduğu Ankara Çocuk Tiyatrosu'nda yönetmen yardımcısı olarak çalıştı. 1944'te Şadan Kamil'in *Gençlik Günahı* filmiyle Yeşilçam'da görüntü yönetmeni olarak çalışmaya başladı. Sinemada sanat yönetmeni, belgesel yönetmeni, ses kayıtçısı olarak 400'ün üstünde filme imzasını attı. 1974'ten beri Mimar Sinan Üniversitesi Sinema-Televizyon Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

Resim 52
Karel APPEL ***"Kompozisyon"*** *(Sao Paolo Sanat Müzesi, Brezilya)*

Resim 53
Henri ROUSSEAU
"APOLLINAIRE ve Esin Perisi"
(Basel Sanat Müzesi, İsviçre)

Resim 54
Marc CHAGALL
"APPOLLINAIRE, Pencereden Paris ve Eyfel Kulesi"
(Özel koleksiyon-Paris, Fransa)

Resim 55, Resim 56 Avni ARBAŞ
"Atlılar" (Özel Koleksiyon-İstanbul) "Ağ" (Özel Koleksiyon-İstanbul)

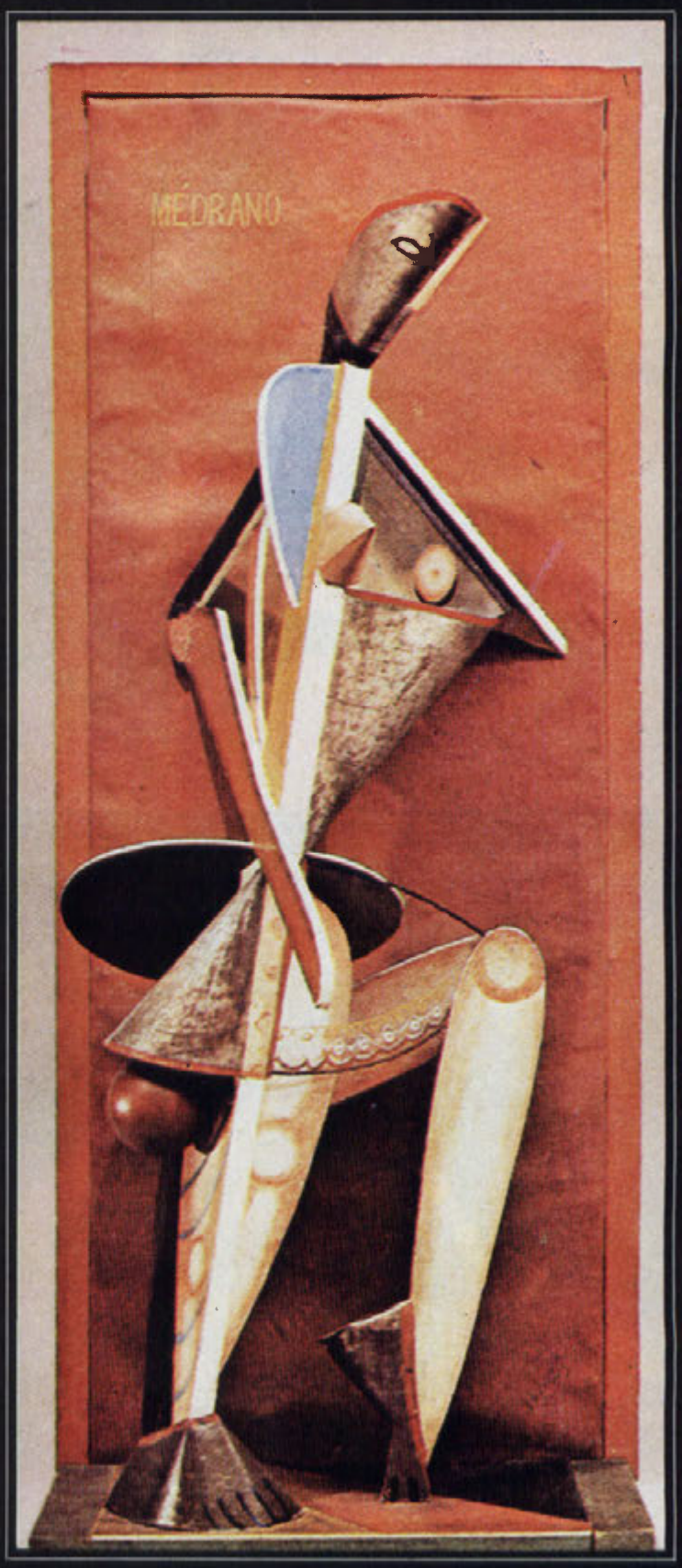

Resim 57
Alexander ARCHIPENKO
"Medrano II"
(Salomon R.Guggenheim Müzesi-New York, ABD)

Resim 58 Max ERNST
"Gerçeküstücü Dostların Buluşması":
Aragon, Arp, Breton, Chirico, Desnos, Dostoyevski, Eluard ve eşi Gala, Ernst, Paulhan, Peret, Rafael, Soupault v.b., (Özel Koleksiyon-Hamburg, Almanya)

Resim 59
Şemsi AREL
"Kompozisyon"
(Özel Koleksiyon)

Resim 60
Şemsi AREL
"Yeşilli Kompozisyon"
(İstanbul Resim ve Heykel Müzesi)

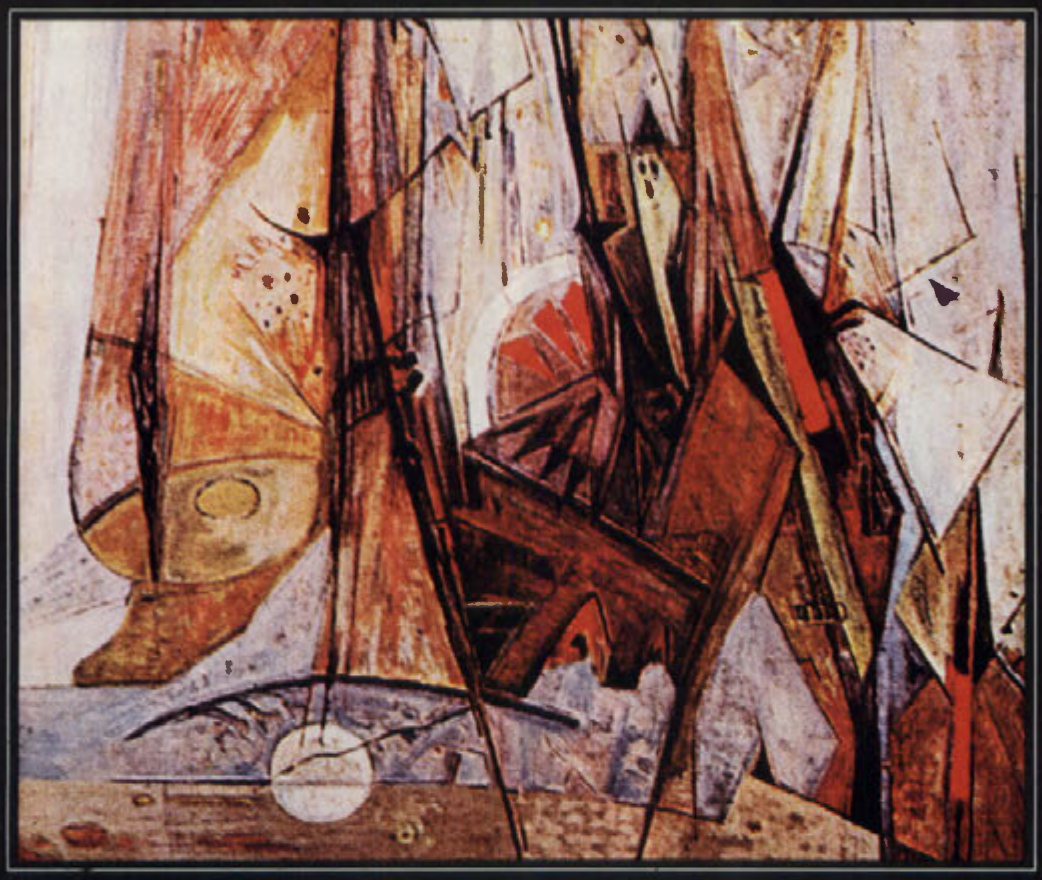

Resim 61
Arif KAPTAN
"Kompozisyon"
(Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi)

Resim 62
Arif KAPTAN
"Soyutlama"
(İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi)

Resim 63
Arif EFENDİ
"Tek Doğru Yol Gösterici Kuran'dır"
(Türk-İslam Eserleri Müzesi, İstanbul)

İlhan Arakon sinemaya uzun bir akademik eğitim, fotoğrafçılık ve tiyatro deneyiminden sonra başladı. Türk sinemasında "tiyatrocu" kuşağın yerini "sinemacı" kuşağa bıraktığı dönemde, görüntüyü salt durağan fotoğraf niteliğinden kurtarıp, eylemin hareketliliği içinde bir işlev kazandırmayı amaçlayan çalışmalar yaptı. 1950'de kardeşi yönetmen Aydın Arakon'un yönettiği *İstanbul'un Fethi* filminde, filmin başarısına büyük ölçüde katkıda bulunan çekimler yaptı. 1953'ten sonra belgeseller ve haber filmlerine ağırlık vermeye başladı. Yönetmen Ali İpar'la, Türkiye'de çekilen ilk renkli belgesel olan *Bir Şehrin Hikâyesi*'nde çalıştı. 1957'de Belçika yapımı *Ayasofya* filminin görüntü yönetmenliğini üstlendi. Bu filmde Türkiye'de o güne değin görülmeyen bir ışıklandırma tekniği kullandı. 1973'te TRT Televizyonu için Halit Refiğ'in çektiği *Aşk-ı Memnu*'nun sanat yönetmenliğini ve görüntü yönetmenliğini üstlendi.

• **YAPITLAR (başlıca): Görüntü yönetmenliği yaptığı filmler:** *Gençlik Günahı*, 1944; *Seven Ne Yapmaz*, 1946; *İstanbul'un Fethi*, 1950; *Bir Şehrin Hikâyesi*, 1953; *Ayasofya*, 1957; *Dinmeyen Sızı*, 1951; *Çığlık; Ankara Ekspresi; Köroğlu; Türkan Sultan; Aşk-ı Memnu*, 1974.

ARAL, Oğuz
(1936)

Türk karikatürcü. Yönetmeni olduğu mizah dergisi *Gırgır*'da birçok karikatürcü yetiştirmiştir.

Silivri'de doğdu. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nden, üç yıl okuduktan sonra ayrıldı. İlk karikatürlerini, 1950'de, *Hafta* dergisinde çizdi. Kurduğu Sözsüz Oyun tiyatrosuyla 1960-1964 arasında İstanbul ve Anadolu'da gösteriler yaptı. Çeşitli gazete ve dergilerde çalıştı. 1972'de *Gün* gazetesinin mizah sayfasını Gırgır başlığıyla düzenledi.. Daha sonra *Gırgır*'ı haftalık dergi olarak yayımlamaya başladı (1973). Dergide karikatüre ilgi duyan gençlere yer verdi, gönderdikleri karikatürleri eleştirisiyle birlikte yayımladı, onlarla toplantılar düzenledi.

Oğuz Aral'ın karikatüre başladığı yıllarda Cemal Nadir-Ramiz dönemi kapanmış, Turhan Selçuk öncülüğündeki "çizgide mizah" anlayışı doğmuştu. Ünlü karikatürcü Saul Steinberg'in karikatürde yarattığı devrim, Türkiye'de de dönemin genç sanatçılarını etkilemişti. Bu sanatçılar içinde Walt Disney çizgi estetiğine tutulanlar da vardı. Aral da bir dönem Disney'i izledi, ancak, giderek karikatürüne "yazı"yı sokmaya başladı. "Çizgide mizah"ın eğitimsiz halk tarafından anlaşılmadığını ileri sürdü ve karikatüre olan ilginin azalmasını buna bağladı.

Karikatürü okunan bir olgu olarak gören ve Turhan Selçuk, Tonguç Yaşar, Ferruh Doğan, Ali Ulvi, Tan Oral gibi "çizgide mizah"ı sürdüren sanatçıları izleyen genç karikatürcüleri eleştiren Aral, düşüncelerini *Gırgır*'da gerçekleştirdi. Yetiştirdiği genç karikatürçüleri dergi kadrosuna alarak profesyonelleştirdi. *Gırgır*, 1979-1980 yıllarında 300.000 dolayında bir tiraja ulaştı.

Oğuz Aral, karikatür dışında çizgi-roman ve çizgi-film alanlarında da ürünler verdi. "Hayk Mammer", "Köstebek Hüsnü", "Utanmaz Adam", "Vites Mahmut", "Hafiyesi Mahmut" gibi çizgi-roman kahramanları yarattı. Sürekli yayımlanan çizgi-öyküsü "Avanak Avni" en çok sevilen çalışmalarındandır. *Koca Yusuf, Bu Şehr-i Stanbul, Direklerarası* ve *Ağustos Böceği ile Karınca* adlı çizgi filmleri vardır.

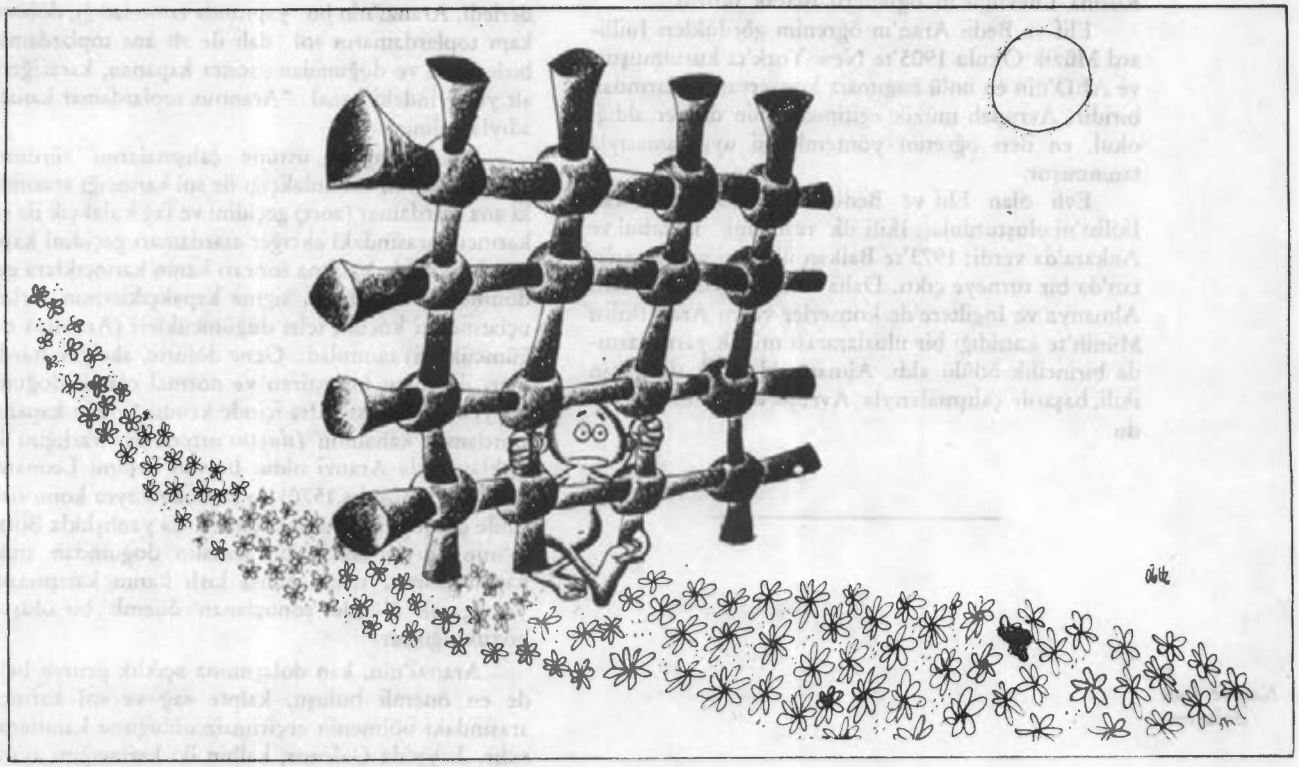

Oğuz Aral, karikatürleri ve yarattığı tipleriyle Türk karikatürü içinde bir anlayışın ustası olarak yerini almıştır. Toplumsal sorunları mizah-eleştiri yoluyla ele alan dergisinde birçok yeni karikatürcu yetiştirmiştir.

• YAPITLAR: *Avanak Avni*, albüm, 1982; Çizgi film: *Koca Yusuf, Bu Şehr-i Stambul, Direklerarası, Ağustos Böceği ile Karınca.*

• BAKINIZ: CEM, CEMAL NADİR.

ARAN, Bedii (1947) Elif (1950)

Türk piyanistler. Aran İkilisi, başarılı konserleriyle Türkiye ve dünyada tanınmıştır.

Bedii Aran İstanbul'da doğdu. Piyanoya dört yaşında, Mithat Fenmen'in öğrencisi olarak başladı. Daha sonra Verda Ün'le çalıştı. 1962'de ABD'ye giderek Eastman Müzik Okulu'na girdi. Echaniz'in öğrencisi oldu. ABD'deyken Albright, Alton Jones ve Piano Recording ödüllerini kazandı. 1966'da Juilliard Müzik Okulu'na girdi. Beveridge Webster'in öğrencisi oldu.

Elif Aran İstanbul'da doğdu. Beş yaşında İstanbul Belediye Konservatuvarı'na girdi ve Rana Erksan'ın öğrencisi oldu. Daha sonra öğrenimini Ferdi Şatzer'le sürdürerek konservatuvarı bitirdi. 1969'da Viyana'da Drendel, Badura-Skoda ve Demus yönetiminde düzenlenen ileri düzeyde bir eğitim kursuna katıldı. 1970'te girdiği Juilliard Müzik Okulu'nu Rosina Lhevinne'in öğrencisi olarak bitirdi.

Elif ve Bedii Aran'ın öğrenim gördükleri Juilliard Müzik Okulu 1905'te New York'ta kurulmuştur ve ABD'nin en ünlü bağımsız konservatuvarlarından biridir. Avrupalı müzik eğitimcilerinin de yer aldığı okul, en ileri öğretim yöntemlerini uygulamasıyla tanınmıştır.

Evli olan Elif ve Bedii Aran 1972'de Aran İkilisi'ni oluşturdular. İkili ilk resitalini İstanbul ve Ankara'da verdi; 1973'te Balkan ülkeleri ve Macaristan'da bir turneye çıktı. Daha sonra Finlandiya, Batı Almanya ve İngiltere'de konserler veren Aran İkilisi Münih'te katıldığı bir uluslararası müzik yarışmasında birincilik ödülü aldı. Almanya'da plak dolduran ikili, başarılı çalışmalarıyla Avrupa'da sesini duyurdu.

ARANZI, Giulio Cesare (1530-1589)

İtalyan anatomi bilgini ve cerrah. Özellikle dolaşım sistemi ve beynin anatomisi üstüne önemli çalışmalar yapan Rönesans çağı hekimlerindendir.

Kimi kaynaklarda soyadı Aranzio biçiminde verilen, yapıtlarını ise çağın geleneğine uyarak Latince Arantius adıyla yayımlayan Giulio Aranzi'nin yaşamı üstüne bilinenler çok azdır. Bologna'da doğduğu, 1556'da Bologna Üniversitesi'nden tıp doktorasını alarak ertesi yıl aynı üniversitenin tıp ve cerrahi kürsüsüne atandığı ve 7 Nisan 1589'da gene Bologna'da öldüğü biliniyor. Ancak, Rönesans'ın büyük anatomi bilginlerinden Vesalius'un öğrencisi olduğu yolundaki bilgiler kesin değildir.

Aranzi anatomi çalışmalarına çok genç yaşta başlamış, daha 19 yaşındayken üst gözkapağının kaldırıcı kasını keşfetmişti. Çok geçmeden ilgisini ve araştırmalarını kan dolaşımı konusunda yoğunlaştırdı. Harvey'in, büyük ve küçük kan dolaşımını doğru ve ayrıntılı olarak açıklayan *De motu cordis et sanguinis in animalibus* (1628) ("Canlılarda Kalbin ve Kanın Hareketi Üstüne") adlı yapıtı yayımlanıncaya değin, o çağın tüm anatomi bilginlerini uğraştıran en önemli konu buydu. Bologna Üniversitesi'ndeki ilk öğretim ve araştırma yıllarında özellikle dölüt evresindeki yaşamla ilgilenen Aranzi, etenenin (plasenta) ve dölyatağının gebelik dönemindeki yapısını, dölütün kan dolaşımını inceleyerek bulgularını, 1564'te yayımladığı sekiz ciltlik *Du humano foetu opusculum* ("İnsan Dölütü Üstüne İnceleme") adlı yapıtında derledi. Aranzi'nin bu yapıtında tanımladığı, dölüttekapı toplardamarın sol dalı ile alt ana toplardamarı birleştiren ve doğumdan sonra kapanan, karaciğerin alt yüzeyindeki kanal "Arantius toplardamar kanalı" adıyla bilinir.

Kan dolaşımı üstüne çalışmalarını sürdüren Aranzi, kalbin sol kulakçığı ile sol karıncığı arasındaki ana atardamar (aort) geçidini ve sağ kulakçık ile sağ karıncık arasındaki akciğer atardamarı geçidini kapatan, böylelikle kasılma sonrası kanın karıncıklara geri dönmesini engelleyen sigma kapakçıklarının serbest uçlarındaki küçük, telsi düğümcükleri (Arantius düğümcükleri) tanımladı. Gene dölütte, akciğer atardamarı ile aortu birleştiren ve normal olarak doğumu izleyen ilk bir iki hafta içinde kendiliğinden kapanan atardamar kanalının *(ductus arteriosus)* varlığını ilk açıklayan da Aranzi oldu. İtalyan hekimi Leonardo Botallo (1530-yks.1570) da sonradan aynı konu üzerinde çalıştığı için kimi kaynaklarda yanlışlıkla Botallo'nun adıyla anılan bu kanalın doğumdan sonra kapanmaması, temiz kanla kirli kanın karışmasına yol açarak ölümle sonuçlanan önemli bir oluşum bozukluğudur.

Aranzi'nin, kan dolaşımına açıklık getiren belki de en önemli buluşu, kalpte sağ ve sol karıncık arasındaki bölmenin geçirimsiz olduğunu kanıtlamasıdır. 2. yy'da Galenos, kalbin iki karıncığını ayıran

► *Kalpte kan dolaşımı* ◄

bölmede küçük gözenekler olduğunu ve kanın bu gözenekler aracılığıyla sağ karıncıktan sol karıncığa geçtiğini öne sürmüştü. Vesalius'un da desteklediği bu görüş, yaklaşık 1400 yıl boyunca Batı dünyasında geçerliliğini korudu. 1550'lerde pek çok anatomi bilgini gibi bu gözeneklerin varlığını kuşkuyla karşılayan Aranzi, Colombo ile birlikte kalp karıncıkları üzerinde çalışarak, karıncıklar arası bölmenin geçirimsizliğini kanıtladı. Daha sonra, Aranzi ile ortak çalışmalarından yola çıkan Colombo ve aynı konu üzerinde çalışan Servetus, büyük bir olasılıkla, kendilerinden iki yüzyıl önce küçük kan dolaşımını tanımlamış olan 13. yy Arap hekimlerinden İbnünnefis'in yapıtından da yararlanarak, sağ karıncıktan sol karıncığa kan geçişinin akciğerler yoluyla olduğunu açıkladılar ve Aranzi'nin bu buluşunu doğruladılar.

Beynin anatomisini de inceleyen Aranzi, kafatasının alt arka bölümünde, beyinciğin alt yüzeyi ile soğaniliğin üst yüzeyi arasında yer alan, içi beyinomurilik sıvısıyla dolu beyin sarnıcını *(cisterna cerebellomedullaris)*, beynin dördüncü karıncığını, koku alma duyusunun merkezi olan rinensefaldeki *pedes hippocampus*'u tanımladı. Beynin ve kalbin anatomisine ilişkin tüm araştırmalarını *Observatiores anatomicae* ("Anatomi Gözlemleri") adlı yapıtında toplayan Aranzi, başarılı gözlemciliğinin yanı sıra iyi bir cerrahtı. 1571'de yayımladığı *De tumoribus secundun locus affectum* başlıklı yapıtı cerrahi konusuna ayrılmıştır ve Aranzi'nin Bologna Üniversitesi'ndeki cerrahi derslerinin niteliği üstüne fikir verir. Hintli cerrahların, İsa'dan 600 yıl kadar önce, koldan alınmış deri parçalarını burun dokusuna aşılayarak gerçekleştirdikleri burun ameliyatı tekniğini Batı tıbbına tanıtanın İtalyan cerrahı Gaspare Tagliacozzo (1545-1599) olduğu düşünülür. Oysa, Aranzi'nin öğrencilerinden biri, bir inceleme yazısında, hocasının Tagliacozzo'dan daha önce plastik burun cerrahisini uyguladığını, frengili hastalara kol derisinden çok başarılı burun ameliyatları yaptığına birkaç kez tanık olduğunu yazar. Aranzi yapıtında böyle bir ameliyattan hiç söz etmese de, gerek cerrahi, gerek anatomi alanındaki çalışmalarıyla tıbbın gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

- **YAPITLAR:** *De humanofoetu opusculum*, 1564; ("İnsan Dölütü Üstüne İnceleme") *Detumoribus secundum locus affectum*, 1571; *Observatiores anatomicae*, 1579, ("Anatomi Gözlemleri").
- **BAKINIZ:** COLOMBO, GALENOS, HARVEY, İBNÜNNEFİS, SERVETUS.

ARAS, Tevfik Rüştü
(1883-1972)

Türk siyaset adamı. Tek parti döneminde on üç yıl dışişleri bakanlığı yapmıştır.

Çanakkale'de doğdu. İstanbul'da öldü. Beyrut Tıbbiyesi'ni bitirdi. İzmir, Selanik ve İstanbul'da doktorluk yaptıktan sonra siyasete atılarak İttihat ve Terakki Fırkası'na girdi. Mütareke sırasında Meclis-i Ali-i Sıhhî (Yüksek Sağlık Kurulu) üyesi idi. 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Menteşe (Muğla) milletvekili olarak girdi. Bir süre, Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliği yaptı. Atatürk'ün kurduruduğu Türkiye Komünist Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. 1923'te İzmir milletvekili ve dışişleri bakanı oldu. 1938'e değin bu görevde kaldı. Bakanlığı sırasında Türkiye-SSCB dostluğunu geliştirmek ve Balkanlar'daki anlaşmazlıkları çözümlemek doğrultusunda çaba gösterdi. Türkiye adına katıldığı uluslararası toplantılarda, silahsızlanma, büyük devletlerin hegemonyacı siyasetlerinin engellenmesi gibi konulara dikkati çekti.

1939'da Londra Büyükelçiliği'ne atanana değin İzmir milletvekilliğini sürdürdü. 1943'te emekliye ayrıldı. İnönü ile aralarındaki sürtüşme nedeniyle, 1946'da çok partili döneme geçildikten sonra Demokrat Parti'yi destekledi. Başta *Tan* olmak üzere çeşitli gazetelere yazılar yazdı. 1952-1959 arasında İş Bankası Yönetim Kurulu başkanlığı yaptı. 27 Mayıs sonrası Yeni Türkiye Partisi'ni desteklemekle birlikte etkin olarak siyasete katılmadı.

Tevfik Rüştü Aras, anıları ve siyasal konulara ilişkin yazılarının yanı sıra Academie Diplomatique Internationale (Uluslararası Diplomasi Akademisi) tarafından yayımlanan *Dictionnaire diplomatique*'te (Diplomasi Sözlüğü) "La Politique Extérieure de la Turquie" (Türkiye'nin Dış Siyaseti) maddesini yazmıştır. Öte yandan tıp alanında yazdığı *Çiçek Hastalığı*, *Isıtma* (Sıtma) ve *Papatatis Humması* adlı kitapları vardır.

◄ *Beynin anatomisi*

- **YAPITLAR:** *Çiçek Hastalığı*, 1913; *Isıtma*, 1913; *Papatatis Humması*, 1924; *Lozan'ın İzlerinde 10 Yıl*, Numan Menemencioğlu (der.), 1935; *Görüşlerim*, 2 cilt, 1945-1968.

ARAT, Necla
(1940)

Türk felsefeci. Estetik, ahlak ve devlet felsefesi konularında çeviri ve incelemeleri vardır.

İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini bitirdikten sonra ABD'ye gitti. Ortaöğrenimini New York'ta, yükseköğrenimini de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı (1963). Bir süre asistan olarak çalıştığı felsefe bölümünde doçentliğe yükseldi.

Arat, çalışmalarını ahlak felsefesi, sistematik felsefe, estetik ve devlet felsefesi konularında yoğunlaştırdı. Bu çalışmalarının yanı sıra İngiliz filozoflarından, Alman filozofu Ernst Cassirer'den çeviriler yaptı. Kimi inceleme ve araştırmalarını dergilerde yayımladı. Bu arada kadın sorunlarıyla ilgilenen Arat kadının toplumdaki yerini bir kültür sorunu olarak ele aldı. *Etik ve Estetik Değerler Arasındaki İlgi* adlı yapıtında değer bakımından etikle estetik sorunları arasındaki ilişkiyi *Sembolik Form Olarak Sanat* adlı çalışmasında da Cassirer ve Langer'de sanat konularının biçimlenmesindeki etkenleri araştırdı.

- **YAPITLAR:** *Sembolik Form Olarak Sanat*, 1977; *Etik ve Estetik Değerler Arasındaki İlgi*, 1979; *Kadın Sorunu*, 1980.

ARAT, Reşid Rahmeti
(1900-1964)

Türk dil tarihçisi, Türkolog. Türk dili ve kültürünün eski dönemleri üzerine çalışmalar yapmıştır.

15 Mayıs 1900'de Eski Üçüm'de doğdu. İstanbul'da öldü. İlkokulu Eski Üçüm'de, rüşdiyeyi Kızılyar'da okuduktan sonra ortaöğrenimini 1918'de tamamladı. Berlin Üniversitesi'nde felsefe ve Türkoloji okudu; 1927'de W. Bang'ın yanında doktorasını tamamladı. Berlin Üniversitesi Doğu Dilleri Okulu'nda Kuzey Türkçesi üstüne ders vermeye başladı. 1931'de aynı okulda Kuzey Türkleri'nin dili, edebiyatı ve tarihi konusundaki çalışmalarıyla doçent oldu. 1933 Üniversite Reformu'nda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Türkiye'ye çağrılarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türk dili profesörü olarak çalışmaya başladı. 1942'de Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçildi. 1943'te Türkiyat Enstitüsü Müdürlüğü'ne getirilen Arat, 1950'ye değin bu görevde kaldı. Ayrıca *İslam Ansiklopedisi* yazı kurulu üyeliği yaptı.

Yazı hayatına, Kızılyar ve Harbin'de, Rus devriminden sonra Kazan Türkleri arasında başlayan milliyetçi hareketleri desteklemek için çıkardığı dergilerde yayımlanan şiir, öykü ve yazılarıyla başladı. Türklük ideali çevresinde gelişen milliyetçi fikirleri daha öğrencilik yıllarında biçimlenen Arat, öğrenimi için gittiği Berlin'de Kazanlılar'ca çıkartılan *Milli Yol* dergisinde kültür ve gençlik sorunları üzerine yazılar yazdı. Doktorasını karşılaştırmalı Türk dili tarihi üzerine yazdıktan sonra Prusya Bilimler Akademisi'nde Bang ve A. von Gabain'le birlikte, Turfan kazılarında bulunan Uygur metinlerinin çözümünde çalıştı. Arat'ın İslam etkisindeki döneminin önemli ürünleri, *Atabetü'l Hakayık* ve *Kutadgu Bilig*'in bilimsel yayımları ve çevirileridir. Ayrıca yeni Türk alfabesine dayalı bilimsel transkripsiyonu (çevriyazı) düzenlemiştir. Ölümünden önce bütün Türk lehçe ve şivelerini kapsayacak bir sözlük üzerinde çalışıyordu.

Arat, Uygurca metinler üzerinde yaptığı çalışmalarıyla Türk dili ve kültürünün eski dönemlerini aydınlatmayı amaçlamış, Türkiye'de Türkoloji'nin kurulması ve kökleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. W.Bang'ın kurduğu karşılaştırmalı Türk dili araştırmalarını Türkiye'de yaygınlaştıran ve geliştiren bir bilim adamı olarak tanınan Arat, Türk dilinin değişik şive ve lehçelerinin ortaya çıkarılmasına ve Türkiye'de transkripsiyon sistemlerinin kurulmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca): Yayımladığı Metinler:** *Türkische Turfan-texte* (Bang ve Gabain ile), 1934; *Oğuz Kağan Destanı*, 1936; *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, 2 cilt, 1943-1946; *Kutadgu Bilig I*, 1947; *Atabetü'l Hakayık*, 1947; *Kutadgu Bilig II*, 1959, çeviri; **İnceleme:** *Eski Türk Şiiri*, (ö.s), 1965.

- **KAYNAKLAR:** Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, 1966.

ARAYICI, Oktay
(1936)

Türk oyun yazarı. Geleneksel tiyatro biçimlerini çağdaş bir anlayışla bütünleştirmeye çalışmıştır.

Rize'de doğdu. Ortaokulu Rize'de bitirdikten sonra liseye bir süre Malatya'da daha sonra Rize'de devam etti. 1956'da Rize Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne girdi. Üniversitenin Talebe Birliği'ne bağlı Gençlik Tiyatrosu'na katıldı; yöneticilik, yönetmenlik yaptı. Öğrenimini tamamladıktan sonra 1962-1964 arasında yedeksubaylık görevini yapan Arayıcı, 1965'te program yazarı olarak TRT'ye girdi. Bu kurumda çeşitli programlar yaptı, yönetti; İzmir ve Ankara radyolarında program müdürlüğü, İstanbul Radyosu'nda eğitim müdürlüğü yaptı. 1981'de TRT'den uzaklaştırılınca devlet memurluğundan istifa etti. *Seferi Ramazan Beyin Nafile Dünyası* adlı oyunu ile Ankara Sanat Sevenler Ödülü'nü M.C.Anday'la birlikte kazandı. *Bir Ölünün Toplumsal Anatomisi* 1978 TDK ve Avni Dilligil ödüllerini, *Rumuz Goncagül* ise 1981 Sanat Kurumu Ödülü'nü aldı.

Arayıcı, tiyatroya öğrenciliği sırasında başladı. İlk oyunu Gençlik Tiyatrosu'nda sahneye koyduğu *Dışarda Yağmur Var*'dır. 1960'lı yıllarda yazdığı bir senaryo ve *Kondulu Hayriye* adlı oyun sansür ve yasaklamalar yüzünden seyirci önüne çıkamadı. 1969'da yazmayı tamamladığı *Seferi Ramazan Beyin Nafile Dünyası* 1971'de AST tarafından sahnelendi; ancak sıkıyönetimce yasaklandı. 1974'te yazdığı *Bir Ölünün Toplumsal Anatomisi* 1978'de Devlet Tiyatrosu tarafından sahnelendi. Türk seyirlik oyunlarından kaynaklanan bir biçim anlayışı ile yazılmış olan bu oyun, bir toprak sorunu çerçevesinde köyünün egemen çevreleri ile mücadeleye giren bir gencin yenilgi nedenlerini araştıran bir "seyirlik tragedya"ydı. 1981'de AST tarafından oynanan *Rumuz Goncagül* ise orta sınıf yaşantısının çeşitli çıkmazlarını bir evlilik sorunu çerçevesinde irdeleyen modern bir ortaoyunu denemesiydi.

Oktay Arayıcı, özellikle son dönem oyunlarında kimi güncel sorun ve konuları geleneksel Türk tiyatrosunun biçim ve deyiş özellikleriyle bağdaştırarak yeni bir bireşime ulaşmayı denemiştir.

- **YAPITLAR:** *Dışarda Yağmur Var*, 1960; *Kondulu Hayriye*, 1964; *Seferi Ramazan Beyin Nafile Dünyası*, 1971; *Bir Ölünün Anatomisi*, 1978; *At Gözlüğü*, 1978, TV film senaryosu; *Rumuz Goncagül*, 1981.

ARBAŞ, Avni
(1919)

Türk ressam. Türkiye'ye özgü yöresel motifleri resimde ilk kullanan sanatçılardandır.

İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde bitirdikten sonra İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi. Burada 1940-1946 arasında Fransız ressam Léopold-Lévy yönetiminde çalıştı. 1940'ta Beyoğlu Matbuat Müdürlüğü'ndeki Liman Resim Sergisi'ni düzenleyen ve sonradan "Yeniler" diye anılacak olan sanatçılar arasında yer aldı. Yeniler, 1928'deki "Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği" ve 1933'teki "D Grubu" gibi girişimlerin genelde Batı sanatına dönük tutumlarından sonra, yöresel değerlere, Türk toplumuna ve geleneklerine yönelişin ilk temsilcileriydi. Arbaş 1947'de Fransız Hükümeti'nin bursuyla Paris'e gitti. Oradaki ilk kişisel sergisini 1953'te açtı. Daha sonra Saint-Paul-de-Vence'ta, Paris'te, Antibes'de, New York'ta, Torino'da ve Cenevre'de kişisel sergiler düzenledi. Paris'te soyut resmi desteklemekle tanınan "Salon de Mai" galerisinin üyesi bulunan Arbaş, ayrıca Paris'teki yabancı ressamların oluşturduğu Paris Okulu'nun bir sergisine katıldı. Yurt içinde de 1977-1982 arasında İstanbul ve Ankara'daki çeşitli galerilerde yapıtlarını sergiledi.

Doğaya kendine özgü bir bakışla yönelen Arbaş, görüntünün anımsatıcı özelliklerinden yola çıkarak resmine anlatımcı bir içerik kazandırır. Ancak anlatımcılığı, Alman Dışavurumculuğu'nun (Ekspresyonizm) anlatımcılığına benzemez, yumuşak ve duyguludur. Yapıtlarını, sıcak renklerin açık-koyu değerlerinin karşıtlığıyla düzenler. Üçüncü boyutu vurgulamadığı gibi, ayrıntı üstünde de fazla durmaz. Sanat yaşamı boyunca resimlerindeki temel duyarlık değişmemiştir; Türkiye'ye özgü yaşam motiflerine sevgisi ve figüre bağlılığı sürekli olmuştur. Soyutlamaları, soyut ile figüratif resim arasındaki sınırda yer alır. Arbaş belirli bir akımın peşinden gitmemiş resimlerinde kişisel duyarlığını ön planda tutmuş; ama çağdaş resmin gelişmelerini de gözardı etmemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Vazo ve Çiçekler*, 1955; *Paris*, 1956; *Nature-Morte; Görünü; Beyaz Atlı; Kahvede Balıkçılar*, 1981; *Atatürk*, 1981; *Denizde Sabah*, 1982.

ARBENZ GUZMAN, Jacobo
(1913-1971)

Guatemalalı devlet adamı. Cumhurbaşkanlığı döneminde ABD egemenliğine karşı çıkmış, önemli reformlar yapmıştır.

14 Eylül 1913'te Quezaltenango'da doğdu, 27 Ocak 1971'de Meksika'da öldü. Guatemala'ya göç etmiş İsviçreli bir eczacının oğludur. Eğitimini Guatemala Harp Akademisi'nde tamamladı. 1944'te albay rütbesinde iken Cumhurbaşkanı Jorge Ubico'yu deviren darbenin hazırlanmasına katıldı. 1949'da, Arévalo Hükümeti'nde savaş bakanlığına getirildi. 1950'de yapılan seçimlerde cumhurbaşkanı seçildi, 1951'de göreve başladı. Arévalo döneminde yükselen sosyalist ve komünist hareketlerin istemleri doğrultusunda bir program uygulayacağını açıkladı; temel hedefleri, tarımda köklü bir reform ve ülkedeki ABD egemenliğine son vermekti.

Arbenz Guzman, 1952'de çıkarttığı tarım yasası ile Guatemala'da büyük gücü olan ABD'nin Birleşik Meyvacılık Şirketi'ne ait plantasyonları millileştirdi. Karşılığında ödeme yapılmadan gerçekleştirilen bu millileştirme, ABD Hükümeti'nin büyük tepkisine yol açtı. Ülkedeki öbür yabancı sermayeli kuruluşlar da düşük bedellerle millileştirilmeye başlandı. Bir yandan da millileştirilen toprakların bir bölümü yerlilere dağıtıldı.

Arbenz Guzman yönetimi, ABD diplomatları, kilise ve ülkedeki ABD yanlısı aydınlar ve sermaye çevrelerince şiddetle eleştirildi. Arbenz Guzman bu eleştiri ve saldırılara uluslararası toplantılarda, özellikle Amerikan Ulusları Konferansı'nda sert yanıtlar verdi. 1954 Martı'nda Caracas'ta toplanan Amerikan Ulusları Konferansı'nda ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Guatemala delegasyonunun şiddetli muhalefetine karşın, konferanstan "uluslararası komünizm"i kınayan bir karar çıkarttırmayı başardı.

Bu diplomatik zaferin sadece kâğıt üzerinde kalmayacağı ve ABD'nin harekete geçmekten kaçınmayacağı birkaç ay sonra ortaya çıktı. O sırada başında John Foster Dulles'in kardeşi Allen W. Dulles'in bulunduğu ABD Merkezi Haberalma Örgütü (CIA), Arbenz Guzman yönetimine karşı harekete geçti. Albay Carlos Castilla Armas yönetimindeki 2.000 kişilik bir güç, üslenmiş olduğu Honduras'tan Guatemala'ya saldırdı. Bu gücün büyük çoğunluğunu 1944'teki darbeden sonra Honduras'a sığınan mülteciler oluşturuyordu. CIA'nın Guatemala ordusunun kilit noktalarındaki kimi subayları etkisizleştirmesi sonucu, Armas yönetimindeki güçler çok az dirençle karşılaşarak kısa zamanda başkenti ele geçirdiler. Arbenz Meksika'ya sığınmak zorunda kaldı.

ABD'nin silahlandırdığı ve mali yönden de desteklediği Armas, yönetime geçer geçmez Arbenz Guzman'ın reformlarını birer birer ortadan kaldırdı. Birleşik Meyvacılık Şirketi'ne toprakları geri verildi ve Guatemala ekonomisi 1944'ten önceki durumuna döndürüldü.

1957'ye değin Meksika'da kalan Arbenz Guzman, bu tarihte Uruguay'a geçti. Küba devriminden bir süre sonra Küba'ya giden Arbenz Guzman, daha sonra yeniden Meksika'ya döndü ve yaşamının sonuna değin burada kaldı.

Gerçekleştirmeye çalıştığı toplumsal reformlar nedeniyle ABD'nin tepkisini çeken Arbenz Guzman, CIA'nın Orta Amerika'ya yönelik gizli operasyonlarına hedef olan ilk cumhurbaşkanıdır.

• BAKINIZ: AREVALO, DULLES.

ARBUZOV, Aleksey Nikolayeviç (1908)

SSCB'li oyun yazarı. Toplumcu Gerçekçilik akımının sınırlarını zorlayan oyunlarıyla, kendi ülkesi dışında da tanınmıştır.

26 Mayıs 1908'de, Moskova'da doğdu. Leningrad Tiyatro Okulu'nda öğrenim gördü. 15 yaşında figüran rolleriyle Leningrad'da oyunculuğa başladı. Daha sonra yönetmenliğe, 1930'da da oyun yazarlığına yöneldi.

Arbuzov'un Moskova'da sahnelenen ilk oyunu *Klass* ("Sınıf") fazla ilgi çekmedi. SSCB'deki kolektifleştirmenin yarattığı sorunların bir değerlendirilmesi olan ikinci oyunu *Shestero lyubimykh* ("Altı Sevgili") ise daha başarılı oldu. Bunu birinci Beş Yıllık Plan sırasında Moskova metrosunun yapımını konu alan *Dalnyaya doroga* ("Uzak Yol") izledi. Arbuzov'un en popüler oyunlarından biri 1938'de yazdığı, İngiltere'de de sahnelenen *Tanya*'dır. Evliliğinin yıkılmasıyla yalnız kalınca, daha güçlü ve mutlu bir yaşantı kuran bir kadını konu alan bu oyun, Ibsen'in *Doll's House*'uyla (Bir Bebek Evi) benzerlik taşır. Uyumsuz genç bir doktoru konu alan *Gody stranstvii* ("Gayesiz Yıllar") II.Dünya Savaşı'nın şokunu yaşayan neslin konumunu tartışır. *Dvenadtsaty chas* ("On İkinci Saat"), Arbuzov'un SSCB deneysel tiyatrosunun önemli isimlerinden Meyerhold'un anısına yazdığı, 1930'lar Rusyası üzerine bir fantezidir.

Arbuzov'un ününü SSCB dışına yayan oyunları *Irkutskaya istoriya* ("Irkutsk Hikâyesi") ve *Moi bedny Marat*'dır ("Zavallı Sevgili Marat'm"). *Irkutskaya istoriya* (1960), devrim sonrasında bir hidroelektrik santralında Valya isimli saf fakat hoppa bir kasiyer kızın işçilerle ilişkilerini ve dul kaldıktan sonra yeni bir mutluluk ve hayat anlayışına yönelişini anlatır. Arbuzov'un bu oyunu, "olumlu kahraman"ı ve iyimser eğilimiyle 1930'lardan başlayarak SSCB'de egemen olan toplumcu gerçekçi anlayış içinde yer almakla birlikte, koro ve anlatıcıyla biçimlenen deneysel anlatımı ve bireyin gelişimine verdiği önemle, döneminin tiyatro anlayışının sınırlarını zorlamış ve Amerikalı oyun yazarı Thornton Wilder'ın *Our Town*'unun (Kasabamız) bir benzeri olarak nitelendirilmiştir. 1965'te yayımlanan *Moi bedny Marat* ("Zavallı Sevgili Marat'm"), İngiltere ve Amerika'da, Peter Weiss'ın *Marat/Sade* oyunuyla karıştırılmaması için *The Promise* ("Vaat") adıyla sahnelenmiştir. Leningrad kuşatması ortamında tanışan bir doktor, şair ve mühendisin umut ve ilişkilerini anlatan acılı, romantik bir komedidir.

Konularını genellikle SSCB'deki günlük yaşamdan alan Arbuzov'un oyunlarında iyi ve topluma yararlı bir yaşam kurma isteği ağır basan bir temadır. Arbuzov, genel olarak SSCB'de parti çizgisinde gelişen sanat anlayışına bağlı kalmakla birlikte, gerek oyun yapısındaki deneysellik, gerek duygusal bir tonla da olsa bireyin oluşumunu önemseyen yaklaşımıyla, döneminin popüler tiyatrosunun tipik bir örneği değildir. 1963'te beş değişik oyunu SSCB'de 71 tiyatroda aynı anda oynanan Arbuzov, Polonya, Çekoslovakya ve Bulgaristan'da da tanınmıştır. Oyunları Batı Avrupa, Asya ve Güney Amerika'da da oynamış ve yaygın olarak çevrilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Klass*, 1930, ("Sınıf"); *Shestero lyubimykh*, 1935, ("Altı Sevgili"); *Dalnyaya doroga*, 1935, ("Uzak Yol"); *Tanya*, 1938; *Gody stranstvii*, 1954, ("Gayesiz Yıllar"); *Dvenadtsaty chas*, 1960, ("On İkinci Saat"); *Irkutskaya istoriya*, 1960, ("Irkutsk Hikâyesi"); *Moi bedny Marat*, 1965, ("Zavallı Sevgili Marat'm").

ARCAN, İsmail Galip (1894-1974)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Özellikle karakter rollerindeki başarısı ve oyuncuların eğitimi üzerine yazdığı kitaplarla tanınmıştır.

İstanbul'da, Üsküdar'da doğdu. Babası Divan-ı Muhasebat'ta memurdu. Üsküdar'da Revza-i Terakki okulunda ilköğrenimini tamamladıktan sonra Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'nde okudu. 1909'da Ahmet Fehim Efendi'nin tiyatro topluluğuna katıldı. 1914'te yeni kurulmakta olan Darülbedayi'ye öğrenci olarak girdi. Savaş yüzünden bu okulun eğitimi aksayınca, 1921'de Fransa'ya gitti. Birbuçuk yıl kaldığı Paris'te, yönetmen Antoine'ın yardımıyla Comédie Française ve Odeon tiyatrolarında çalıştı. İstanbul'a döndüğünde Raşit Rıza topluluğuna girdi, 1923'te yeniden Paris'e gitti ve iki yıl kaldı. 1925 yılının başında yurda dönüp, Muhsin Ertuğrul tarafından kurulan Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'na girdi. Bu topluluk kısa bir süre sonra dağılınca, bu kez Berlin'e giderek Alman tiyatrosunu inceledi. Yurda döndükten sonra İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları'nda çalıştı. 1932-1942 arasında Devlet Konservatuvarı'nda diksiyon hocalığı yaptı. Son yıllarında, ilerleyen kalp rahatsızlığı yüzünden sahneye çıkamadı. 8 Ağustos 1974'te, İstanbul'da öldü.

Küçük yaşlarda şiir ve edebiyata merak saran Arcan, 1908'de, daha on dört yaşındayken, yakın arkadaşı Muhsin Ertuğrul ile o dönemde adını duyurmaya başlamış olan Burhaneddin Kumpanyası'na girmek istedi, ancak bunu başaramadı. Mürebi-i Hissiyat adlı topluluğa katılma girişimi de aynı biçimde sonuçsuz kaldı. Bir yıl sonra Ahmet Fehim Efendi'nin topluluğunda Ahmet Vefik Paşa'nın *Tabib-i Aşk* adlı komedisiyle oyunculuğa başladı. Hemen ardından Namık Kemal'in *Akif Bey* adlı oyununda üstlendiği oldukça önemli bir rolle oyunculuğunu kanıtladı. Ahmet Fehim, Vahram Papazyan ve Raşit Rıza gibi oyuncuların etkisi altında kendini yetiştirmeye başladı. 1910'da Burhanettin Tepsi'nin Selanik turnesi sırasında, oyunculuğu ile geniş bir kitlenin ilgisini çekti. Almanya'da kaldığı süre içinde birkaç filmde de rol alan Arcan, Türkiye'ye döndükten sonra Muhsin Ertuğrul'un çektiği birçok filmde oyunculuk yaptı. Oyunculuğun yanı sıra yetmişin üstünde oyun çevirisi ve uyarlaması vardır. Sayıları

yüzü geçen radyo oyunları yazdı, büyük bir bölümünün yönetimini de üstlendi. Sinemada yarattığı "Bican Efendi" ve radyo oyunlarındaki "Habibe Molla" tipleri uzun yıllar büyük ilgiyle izlendi.

Arcan'ın, Türk tiyatro ve sinemasının gelişiminde etkin bir rol oynayan Muhsin Ertuğrul'la yakın çalışma arkadaşlığı olmuştur. Arcan, dönemin en iyi oyuncularından biri olarak kabul edilir; özellikle karakter rollerini ayrıntılara inerek, ama yalın bir tarzda oynamıştır. Dönemin oyuncuları arasında temiz diksiyonu ile tanınmıştır. Diksiyon ve makyaj konusunda yazdığı kitaplar uzun yıllar konservatuvarlarda okutulmuş, tiyatro oyuncularının temel başvuru kitapları arasına katılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar: *Tabib-i Aşk*, 1909; *Akif Bey*, 1909; *Uçurum*, 1917; *Aynaroz Kadısı*, 1930; *Venedik Taciri*, 1930; *Hamlet*, 1930; *Bir Kavuk Devrildi*, 1930; *Akın*, 1932; *Kafatası*, 1932; *Volpone*, 1933; *Cürüm ve Ceza*, 1934; *Hamlet*, 1934; *İnsanlık Komedisi*, 1935; *Ölçüye Ölçü*, 1935; *Macbeth*, 1936; *Ayak Takımı Arasında*, 1936; *Kral Lear*, 1937; *Bir Adam Yaratmak*, 1938; *Windsor'un Genç Kadınları*, 1938; *Kibarlık Budalası*, 1941; *Kış Masalı*, 1942; *Atinalı Timon*, 1944; *Cyrano de Bergerac*, 1945; *Kral Oidipus*, 1948; *Kibarlık Budalası*, 1954. Çeviri, Uyarlama: *Şarlatan*, (Jules Romains'den), 1932; *İnsanlık Komedisi*, (Balzac'tan), 1935; *Ölçüye Ölçü*, (Shakespeare'den), 1935; *Gülünç Kibarlar*, (Molière'den), 1936; *İnsan Sesi*, (Cocteau'dan), 1950. Oynadığı Filmler: *Bican Efendi Vekilharç*, 1921; *Boğaziçi Esrarı*, 1922; *Kaçakçılar*, 1929; *Karım Beni Aldatırsa*, 1933; *Aysel, Bataklı Damın Kızı*, 1934; *Aynaroz Kadısı*, 1938; *Bir Kavuk Devrildi*, 1939. İnceleme: *Tiyatroda Makyaj*, 1941; *Tiyatro'da Diksiyon*, 1947.

• BAKINIZ: MUHSİN ERTUĞRUL.

ARCAYÜREK, Cüneyt
(1928)

Türk gazeteci. Haber-yorum türündeki yazılarıyla tanınmıştır.

Ankara'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Ankara'da tamamladı. Bir süre Tıp Fakültesi'ne devam ettikten sonra 1947'de *Ulus* gazetesinde çalışmaya başladı; bu tarihten sonra çeşitli gazetelerde görev aldı. 1950 genel seçimlerini *Vatan* gazetesinin Ankara muhabiri olarak izledi. Daha sonra, CHP organı *Ulus* gazetesinin meclis muhabirliği görevini üstlendi. 1955'te Metin Toker'in yayımladığı *Akis* dergisinde çalışan Arcayürek, yazı işleri müdürlüğü sırasında yayımlanan bir yazı nedeniyle tutuklandı ve yedi ay hapse mahkûm oldu. Yargıtayın bozma kararıyla serbest kalan Arcayürek, bir süre sonra *Rapor* adlı bir dergi yayımladı. 1960'ta *Hürriyet* gazetesinin Ankara temsilciliğine getirildi ve kısa aralıklar dışında, yirmi yıl *Hürriyet*'te çalıştı. 1982'de bir yıl süreyle *Güneş* gazetesinin Ankara temsilciliğini yapan Arcayürek, daha sonra *Milliyet* gazetesine geçti.

1983'te, gazeteciliğe başladığı günden beri yaşadığı olayları ve tanıdığı kişileri anlatan bir dizi kitap yayımlamaya başladı.

• YAPITLAR: *Demokrasiye Geçiş Yılları 1947-1951*, 1983; *Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954*, 1983.

ARCHIPENKO, Alexander
(1887-1964)

Rus asıllı ABD'li heykelci. Heykelde *Scoulpto-peinture* (heykel-resim) türünün yaratıcısı olarak tanınır. Kübist resim öğelerini heykelde uygulamıştır.

Ukrayna'da Kiev kentinde doğdu. ABD'de New York'ta öldü. Babası Kiev Üniversitesi'nde mühendislik hocası, dedesi ise ikona ressamıydı. 1902'de Kiev Sanat Akademisi'ne girerek önce resim, sonra heykel derslerine katıldı. Hocalarını eleştirdiği için 1905'te okuldan çıkartıldı. Moskova'ya giderek yapıtlarıyla çeşitli toplu sergilere katıldı.

Archipenko 1908'de Paris'e gitti, Ecole des Beaux-Arts'a girdi. Ama okul disiplinine uymak istemediği ve müzeleri gezerek geçmiş dönemlerin sanat yapıtlarını incelemekten daha çok hoşlandığı için birkaç hafta sonra buradan da ayrıldı. 1910'da Fernand Leger ile dostluk kurdu, Picasso ve Braque ile tanıştı ve onların etkisiyle Kübist sanat anlayışına yöneldi. Bu doğrultudaki ilk yapıtlarını Salon des Indépendants, Salon d'Automne gibi galerilerde sergiledi. 1913'te ABD'de, 1914'te Almanya'da sergi açtı. I.Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda çeşitli Avrupa kentlerini gezerek sergiler düzenledi, 1920'de Venedik Bienali'ne katıldı. 1921'de Almanya'ya geçti, Berlin'de bir özel heykelcilik okulu açtı, çeşitli kentlerde sergilerini sürdürdü.

1923'te Berlin'den ayrılan Archipenko ABD'ye yerleşti ve 1928'de ABD vatandaşlığına geçti. 1935-1950 arasında Washington, Kansas, Chicago üniversitelerinde ders verdi. Önce Chicago'da, daha sonra New York'ta özel heykel okulu açtı. 1962'de ABD Ulusal Sanat ve Edebiyat Enstitüsü üyeliğine seçildi.

Kübist öğeler

Archipenko'nun Paris'teki ilk yıllarında yaptığı *Suzanne, Oturan Kadın, Oturan Figür* gibi heykellerinde İzlenimci (Empresyonist) bir hava sezilir. 1909'dan sonra ise Kübist sanat doğrultusunda yapıtlar verdiği izlenir. Bu dönemdeki heykellerinde içbükey ve dışbükey formlar, hacimler ve çukurlar arasındaki karşıtlıkla ilgilenmeye başlamıştır. Bu karşıtlık, yapıtlarına, özellikle de kadın torsolarına olağandışı bir iç-yaşam dinamizmi vermektedir. *Yeşil İçbükey* ve *Alan ve İçbükey Üzerine Geometrik Figür* adlı heykelleri, yüzey ve mekâna ilişkin bu tür araştırmalarının ilginç uygulamalarıdır. Archipenko'nun yine bu dönemde denemeye başladığı bir yöntem de, mekânın heykelin içine girmesini sağlamak için figürlerin kütlelerinde delikler açmaktır. Eklemlerinden ayrılmış figürleri ritmik biçimde bir araya getirerek grup kompozisyonları kurmuş, anıtsallığın yarattığı durağanlığı böyle aşmaya çalışmıştır. *Dans, Boksörler* gibi yapıtları bu tutumu yansıtır. Heykellerinde sıkça kullandığı, uyumlu yuvarlaklarla yönlendirilmiş —çoğu üçgen— geometrik biçimler de Kübist anlayışın belirtileridir. *Kayalıkların Madonnası, Mavi Dans* ve *Gondolcu* da Kübist yapıtlarının en tipik başka örneklerindendir.

Archipenko, heykelde çok renkliliğin öncüsü

olmuştur. Bütün öteki Kübistler gibi geleneksel malzemeye karşı çıkmıştır. Örneğin sirk dünyasını yansıtan *Medrano* adlı heykel dizisinde ağaç, cam, metal, ayna gibi değişik malzemeler kullanmış, formları parlak renklerle boyamıştır. Bu denemesi onu, *Sculpto-peinture* adını verdiği çok renkli, kabartma "heykel-resim"lere götürmüştür. *Yelpazeli Kadın, Espanola, Masada Vazo ve Kitapla Natürmort* gibi çok renkli bronz yapıtları Kübist resimdeki natürmortlarla benzerlik taşır. Yine Archipenko'nun çok renkli çalışmalarından olan ve dört boyalı cam ve tahta levhanın cilalı metal bir yüzeye yansıdığı *Aynanın Karşısında Kadın* adlı heykeli, sergilendiği günlerde yankı uyandırmıştır.

"Heykel-resim"

Archipenko resme hareketi sokmayı da denemiştir. 1924'te başladığı ve *Archipentura* adını verdiği bu tür çalışmalarında, resim yüzeyini enine parçalara bölmüş, gözden gizlenmiş bir motor aracılığıyla bu parçaların hareket etmesini sağlamıştır. 1946'dan sonra heykele ışık öğesini sokmak için çalışmalar yapmış, pleksiglas malzemeyle oluşturduğu yapıtlarını, içlerine yerleştirdiği ışık kaynaklarıyla aydınlatmıştır.

Archipenko, en iyi yapıtlarını 1910-1920 arasında vermiştir. Sonraki dönemlerde yaptığı heykeller, bir bakıma bu evresinde yarattığı biçimlerin çeşitlemeleri sayılabilir. Sanat yaşamının son yirmi yılının ürünü olan heykelleri daha çok dekoratif bir etki yapar. Bunlarda, özellikle renk kullanımının yüzeysel ve üstünkörü olduğu göze çarpar, kavram ve içerik olarak bir yenilik görülmez.

Archipenko'nun, başta Boccioni olmak üzere İtalyan Fütüristleri'nin etkisinde kaldığı düşünülür. Ama o, bu akıma İtalyan sanatçılar denli bağlanmamış, kütleyi ve mekânı başından beri hareket duygusu uyandıracak biçimde, lirik ve ritmik bir düzenleme içinde eritmek yolunu seçmiştir.

İnsan figürünün anlatımında madde ve boşluğun biçimlenişini örgütleyerek yeni bir üslup yaratan Archipenko, Avrupa ve Amerika'da çağdaş heykelciliğin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca): Heykel:** *Suzanne*, ykş 1908, Pasadena Müzesi, Kaliforniya; *Oturan Figür*, ykş 1908, Moderna Müzesi, Stockholm; *Oturan Kadın*, ykş 1908, Tel Aviv Müzesi; *Kahraman*, ykş 1908, Darmstadt Müzesi; *Oturan Siyah Torso*, 1909; *Bayan Kamanev'in Büstü*, 1909; *Çocuklu Kadın*, 1909; *Öpüş*, 1910; *Oturan Anne*, 1911, Sanat Müzesi Duisburg; *Kayalıkların Madonnası*, 1912; *Dans*, 1912; *Mavi Dans*, 1913; *Boksörler*, 1913; *Yeşil İçbükey*, 1913; *Pierrot*, 1913; *Medrano* dizisi, ykş 1914; *Gondolcu*, 1914; *Aynanın Karşısında Kadın*, 1914; *Baş*, 1914; *Yelpazeli Kadın*, 1914; *Espanola*, 1916; *Yürüyen Asker*, 1917; *Masada Vazo ve Kitapla Natürmort*, 1918; *Ayakta Duran Figür*, 1920; Hessen Eyalet Müzesi, Darmstadt; *Mekân ve İçbükey Üzerine Geometrik Figür*, 1920; *Fritz Wichert Büstü*, 1920. **Kitap:** *Archipenko. Fifty creative years 1908-1958*, 1960, otobiyografi, ("Archipenko. Elli Yaratıcı Yıl 1908-1958").

- **KAYNAKLAR:** H.Hildebrandt, *Alexander Archipenko*, 1923; D.H.Karshan (der.), *Archipenko*, 1974; M.Raynal, *Archipenko*, 1923.

- **BAKINIZ:** BOCCIONI, BRAQUE, LEGER, PICASSO.

ARCHPOET
(12. yy)

Alman asıllı Latin şair. "Goliard" tarzı şiirin en tanınmış örneklerini vermiştir.

Gerçek adı bilinmemektedir. "Baş Şair" anlamına gelen *Archpoet* sanıyla anılır. Doğum ve ölüm tarihleri yaklaşık olarak 1130-1165'tir. İmparator Friedrich Barbarossa'nın şansölyesi Rainald Dassel tarafından himaye edilmiştir. Otobiyografik nitelik taşıyan şiirlerinden edinilen bilgiye göre, dönemin kötü şöhretli kadınlarından biriyle olan ilişkisi skandalla sonuçlanınca şansölyenin gözünden düşmüş, ancak daha sonra yeniden saraya alınmıştır.

Şiirlerinin çoğunda kadın, içki, müzik gibi konular dönemin yaygın ahlak anlayışının dışında bir tutumla işlenmiştir. Cesur, açık bir dille yazmış, dünya zevklerini her şeyin önünde tutan bir anlayış sergilemiştir. Kiliseyi ve dinsel otoriteleri keskin bir dille alaya almış, kimi ilahi ve duaların sözcükleriyle oynayarak açık saçık anlamlar çıkartmıştır. İmparator Friedrich Barbarossa'yı yücelten bir şiiri dilden dile dolaşmıştır.

Archpoet Goliard şiirinin en tanınmış örneklerini vermiştir. Goliard sözcüğünün kökeni kesin olarak bilinmemektedir. Yirmi dolaylarında el yazmasında Golias adına rastlanmakla birlikte böyle bir kişinin yaşadığı kanıtlanamamıştır. Özellikle Papalık Divanı'na saldıran şairlere yakıştırılan bu terimin Latince'de obur anlamına gelen "gula" sözcüğünden türediği ileri sürülür.

12. ve 13. yy'da Almanya, Fransa ve İngiltere'de yaygın ahlak kuralları dışında bir yaşam süren Goliard şairlerinin en belirgin özelliği dinsel kurumlara ve Papalık'a açıkça dil uzatan, dünyevi değerleri öven, yergici, alaycı şiirler yazmalarıydı.

Goliard şiirlerinden bir bölümü, ilk kez, 18.yy'da Bavaria Almanya'da ortaya çıkmış, 1847'de Joseph Andreus Schmeller bu şiirleri *Carmina Burana* adı altında yayımlamıştır. 1937'de Alman besteci Carl Orff tarafından bestelenen *Carmina Burana*, çağdaş müziğin önemli oratoryaları arasında yer alır.

ARDAŞİR I
(? - 240)

İran Sasani hükümdarı. Zerdüştlük'ü resmi din yapmıştır.

Sasan soyundan Papak'ın oğludur. Yaşamının ilk yılları üzerine bilgi yoktur. Part İmparatorluğu'na bağlı Persis Kralı Gozir'in vasalı olduğu bilinmektedir. Babası Papak, Gozir'i öldürerek onun yerine kral oldu. Papak'dan sonra yerine geçen ağabeysi Şapur ile arasındaki mücadelede Şapur ölünce 208'de Persis kralı oldu. Darabgerd'deki bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra Kirman'ı ve Basra Körfezi'nin kıyı bölgele-

rini ele geçirerek Gor'u (bugünkü Firuzabad) başkent yaptı ve kente Ardaşir-Kvarrah adını verdi. Batı'ya yönelerek İsfahan, Ahvaz ve Mesene'yi aldı. 226'da Hürmüz'de Part ordusunu yendi ve Arsaklı hanedanının son hükümdarı Artabanus'u öldürdü. Mezopotamya'daki Part ülkesinin başkenti Ctesiphon'a girerek "krallar kralı" unvanıyla taç giydi. Oğlu ve halefi I.Şapur'un yardımıyla Sasani Devleti'ni kurdu.

Daha sonra Merv, Belh ve Hive'yi ele geçirdi. Kushan, Turan ve Makran krallarına boyun eğdirdi; Hindistan'ı işgal ederek Pencap'a vergi koydu. 229-232 arasında Roma'yla yapılan savaş sonucu Roma, Suriye'yi ve Anadolu'nun büyük bölümünü Sasaniler'e bırakmak zorunda kaldı.

Ardaşir, güçlü merkeziyetçiliğe dayanan bir devlet kurdu. Zerdüşt dinini devletin resmi dini durumuna getirdi. Kendisi de Zerdüşt dinine göre kilisenin başı ve bilge sayıldı. Rahip Tosar'la birlikte kutsal yazıları toplayarak bir öğreti haline getirdi. "Ardaşir'in Vasiyetnamesi" ile "Tosar'ın Mektubu" adlı belgelerde Zerdüşt dininin temelleri ortaya kondu. Ardaşir'in hükümdarlığı sırasında birçok kent kuruldu, eski kentler yenilendi, kanallar, köprüler yapıldı. Birçok büyük kaya oyması, Ardaşir dönemini anımsatan anıtlar olarak tarihe geçti. 240'ta ölünce yerine oğlu I.Şapur geçti.

ARDEN, John
(1930)

İngiliz oyun yazarı. Biçim denemelerine girişmiş, yeni bir tiyatro dili geliştirmeye çalışmıştır.

Yorkshire'da, Barnsley kasabasında doğdu. Cambridge Üniversitesi ve Edinburg College of Art'ta mimarlık eğitimi gördü. Öğrenimi sırasında yoğun bir amatör tiyatro çalışması içindeydi. Okulu bitirdikten sonra 1955-1957 arasında mimar olarak çalıştı. 1957'de evlendiği tiyatro oyuncusu ve yazarı Margarette D'Arcy ile birlikte oyunlar yazıp sahneye koymaya başladı. 1959-1960 yıllarında Bristol Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak oyun yazımı dersleri verdi. Aynı yıl yazdığı *The Happy Haven* adlı oyunu, Chichester Tiyatro Festivali'ne yaşayan oyun yazarlarından ilk kez kabul edilen yapıt oldu. Oyunlarının profesyonel tiyatrolarda sahnelenmesini tatmin edici bulmayan Arden, daha çok amatör, denemeci gruplarla çalıştı. Televizyon ve radyo için çok sayıda oyun yazdı.

Arden tiyatroya üniversite yıllarında başladı. Üst üste yazdığı birtakım gençlik denemelerinden sonra, ilk önemli oyunu *All Fall Down*, 1955'te üniversite arkadaşları tarafından sahnelendi. Bunu 1956'da BBC tarafından seslendirilen radyo oyunu izledi. 1957'de Royal Court Theater tarafından kabul edilen *The Waters of Babylon* adlı oyununun sahnelenmesinden sonra adı genç kuşak İngiliz oyun yazarları arasında anılmaya başladı. Dönemin hükümetinin getirdiği mali planlamalara karşı yazılmış bir taşlama olan bu oyun, özellikle biçimsel yönüyle ilgi çekti. Arden aynı arayışı en önemli yapıtı sayılan *Serjeant Musgrave's Dance* adlı oyununda da sürdürdü. Önce çeşitli amatör topluluklar tarafından sahnelenen bu oyun, kahramanı Çavuş Musgrave'in savaşa karşı pasifist tutumunu sergiliyordu; ancak bu tutumun oyun boyunca giderek şiddete ve kanlı bir ayaklanmaya yol açması, eleştirmenlerin oyuna ilişkin farklı değerlendirmelerine neden oldu. Arden'in kahramanlarında görülen olumlu niyet-olumsuz sonuç ikilemi 1960'ta yazdığı *Soldier, Soldier* oyununda da kendini gösterir. Oyunun baş kişisi olan asker, yaşamını kurtarmaya çalıştığı silah arkadaşının eşini kandırıp iğfal edebilecek bir kişiliğe sahiptir. Oyuncuların Yunan tragedyalarında olduğu gibi maskelerle oynadığı *The Happy Haven* adlı oyununu ise "gençlik suyu"nu bulan bir bilim adamının, kendilerini deney faresi olarak kullanmasına kızan yaşlılar tarafından kundak bebesi haline getirilmesini konu alır.

Oyunlarında ortaya koyduğu siyasal ve bireysel çatışmaların her yönünü mutlak bir tarafsızlıkla ele alan Arden'in bu tutumu, kimi eleştirmenler tarafından bir tutarsızlık olarak değerlendirilmiştir. Ancak, yüksek bir gerilim sağlayan oyun kurgusu ve geliştirmeye çalıştığı yeni tiyatro diliyle öncü bir yere sahip olduğu söylenebilir.

• **YAPITLAR:** *All Fall Down*, 1955; *The Life of Man* (radyo oyunu) 1956; *The Waters of Babylon*, 1957; *Serjeant Musgrave's Dance*, 1959; *Soldier, Soldier*, 1960; *The Happy Haven*, 1960; *The Workhouse Donkey*, 1963; *The Hero Rises Up*, 1968.

ARDIGO, Roberto
(1828-1920)

İtalyan bilge. Doğa verilerine dayanan Bilimsel Pozitivizm'i İtalya'da kurmuştur.

Cremona yakınında Casteldidone'de doğdu, iki kez intihar girişiminde bulundu, Padova'da öldü.

Ardigo, öğrenim çağına gelince ailesi, ona daha iyi bir okuma olanağı sağlamak amacıyla Mantova'ya yerleşti. İnançlarına çok bağlı bir Katolik olan annesinin etkisiyle kendini dine verdi, rahip oldu. Tüm yaşamı boyunca annesinin anısına, duygularına bağlı kaldı. Annesi ile babasının ölümleri üzerine Rahip Martini onu korudu ve manastırda kaldığı sürece yardım etti. Ardigò, 43 yaşına gelince kendi inançlarıyla bağdaşmadığını anladığı manastırdan ayrıldı, felsefe çalışmalarına koyuldu. İnsan bilgisinin duyumlardan kaynaklandığı görüşündeydi. Kendi anlatımına göre bu kanıya, bir gün kırmızı bir güle bakarken ansızın varmıştı. Bu düşünce değişimi çelişkiye düştüğü kilise ile bütün bağlarını koparmasına yol açtı.

Ardigo, felsefe alanındaki yeni görüşleri nedeniyle çevresinde büyük ilgi uyandırdı; çağrıldığı Padova Üniversitesi'nde 1881-1909 yılları arasında felsefe tarihi okuttu. Son yıllarını, savunduğu temel düşünceleri açıklamakla, bu görüşlere belli bir felsefe düzeni kazandırma çalışmalarıyla ve karşı çıktığı idealizmi eleştirmekle geçirdi.

Pozitivizm anlayışı

Ardigo'nun pozitivizmi Comte'taki gibi tarih ve toplum olayları üzerinde yoğunlaşmaz. Onun ilgi alanı, doğa ve bilim verileridir. Comte'tan etkilenerek benimsediği düşünce, olguların gerçekliği ve bilginin yalnız olgulardan kaynaklandığıdır. Bilgi, bir olguyu başka olgularla, doğrudan doğruya, ya da düşünceler, ilkeler veya anlayış gücünün oluşturduğu biçimlendirmeler yardımıyla, bağdaştırmaktır. Olgunun açıklanması bu karşılıklı ilişkilerin saptanmasına, aradaki bağlantıların bulunmasına bağlıdır. Bilimin görevi de budur. Bilimi oluşturan bilginin kaynağı duyularla sağlanan olgu verileridir. Felsefe bunları konu edindiğinden dolayı bir bilimdir. Bilimin tümevarım yöntemini uygulayabilmesi için ilkelerinin olgulara dayanması, kesin geçerlik kazanması gerekir. Olgulara ve duyu verilerine dayanan bilginin sağladığı bilim bu ilkeleri doğa ile bağlantılı kılar, onlara geçerlik kazandırır.

Metafizik, doğa olgularına dayanmaz; onun kaynağı olgulardan soyutlanmış kavramlar, bu kavramlardan oluşan ilkelerdir. Bundan dolayı da metafizik bilim değildir.

Felsefenin alanı

Bir bilim olarak felsefe, yalnızca, genel sonuçları birbiriyle bağdaştıran bir "birleştirici öğreti" sayılamaz. Bunun yanı sıra, doğa bilimlerinin çalışmaları dışında kalan sorunları konu edinen, özel öğretilerin oluşturduğu bir bilgi alanıdır. Felsefe bu niteliğiyle, düşünce olgusunu ele alan ruhbilim, mantık, bilgi, estetik, toplumbilim, ahlak ve ekonomi gibi alanları kapsar. Felsefe, "seçik olmayanın" (indistinct) alanı üzerinde uğraşır. Doğabilimlerinin uğraş alanı "seçik olandır". Gerçekte, seçik olmayan bütün alanlar için ortak bir kökendir. Bu anlamda seçik olanın da temelindedir.

Ardigò'nun felsefesinde, özgün bir yer tutan, seçik olmayanın alanı, Spencer'in öğretisinde görülen "bilinmez" ile örtüşür. Bilinmez ile seçik olmayan arasındaki başlıca ayrım şudur: Seçik olmayanın alanı, bilinmeyen değil, henüz kesinlik ve yeterli bir açıklık kazanamamış olandır. Gerçekte, seçik olmayan görelidir: Belirli bir bilgi bütünü bağlamında seçik sayılabilecekler başka bir bilgiyi açıklamakta kullanıldıklarında seçik olmayanın alanına girerler.

Ardigò, çizdiği bu ayrımla, bilinen tüm gerçekliğin doğal durumunu açıklamaya çalışmıştır. Doğal olgudan tinsel olguya dek, gerçekleşen tüm oluşumlar, seçik olmayandan seçiğe dönüşüm sürecini sergilerler. Bu, sürekli ve zorunlu bir geçiştir. Ancak seçiğin bu doğrultuda seçik olmayanı tüketmesi de söz konusu değildir. Seçik olan sonludur, seçik olmayan ise sonsuzdur; bitmez, tükenmez.

Sonsuzluk, başı sonu olmayan sürekli bir gelişimdir. Bu gelişmenin doğaüstü bir nedeni, bir kuralı yoktur. Bütün doğal oluşumlar sonsuzluktan başlar, yine sonsuzluğa dönerler. Bu nedenle, oluşum bir dönüşüm niteliğindedir.

Ardigò'ya göre, ahlak alanında, dinlerin öngördüğü davranış kuralları gerekli değildir; usçuluğun benimsediği ahlak ilkeleri de yetersizdir. İnsan, kendi varlığının bilincine vardığında yan tutmaksızın, özveriyle davranabilir; bu davranışlar ise doğal ve toplumsal etkenlerle açıklanabilir. Bu etkenleri belirleyen idealler toplum tepkilerini bireyin vicdanında kurallar ve ahlaki yaptırımlar olarak biçimlendirir.

- **YAPITLAR:** *Opere*, 12 cilt, 1882-1918, ("Yapıtlar"); *La scienza dell'educazione*, 1893, ("Eğitim Bilimi").
- **KAYNAKLAR:** F.Amerio, *Ardigò*, 1957, bibliyografya içerir.
- **BAKINIZ:** SPENCER, COMTE.

ARDUINO, Giovanni
(1714-1795)

İtalyan jeoloji bilgini. Yer kabuğunu oluşturan dört ana katmanı sınıflandırarak stratigrafik kronolojinin temellerini hazırlamıştır.

16 Ekim 1714'te Verona'da doğdu. 21 Mart 1795'te Venedik'te öldü. Fakir bir ailenin çocuğuydu; Verona'da başladığı öğrenimini yarım bırakarak, gençliğinin büyük bir bölümünü Alto Adige bölgesindeki madenlerde çalışarak geçirdi. Daha sonra bu deneyimini bilimsel araştırmalarla zenginleştirerek jeolojinin kurucuları arasında yer aldı.

Yer'in birtakım değişimler geçirmiş olduğu, bu nedenle, örneğin birtakım deniz hayvanı fosillerinin kurumuş bir okyanusun izleri olabileceği ilk kez Eski Yunan bilginlerince düşünülmüş, ama bu alana ilgi ancak 16. ve 17. yy'larda Leonardo da Vinci'nin konuyu gündeme bir daha getirmesiyle yeniden canlanmıştı. Fosillere ve bunların bulunduğu katmanlara bakarak Yer'in geçirdiği değişimleri ve bunların zamanını saptama düşüncesi 17.yy'dan sonra gelişmeye başladı. Önce Steno, üst üste sıralanmış katmanlardan en üsttekinin en genç katman olması gerektiği kanısına vardı. 1756'da Alman jeolog Lehmann, eskiliklerine göre başlıca üç katmanın varlığını öne sürdü. Bunlar billurlaşmış kayalar, tabakalaşmış kayalar ve alüvyonlu katmanlardı. Ondan kısa bir süre sonra Arduino, alüvyonlu katmandan daha eski bir katman buldu. Böylelikle yeni bir sınıflandırma ortaya çıkmıştı: katmanlardan en eskisi, metal cevherlerini içeren billurlaşmış kayalar, öteki, aralarında fosiller bulunan sert tabakalaşmış kayalar, üçüncüsü ise deniz hayvanı kabuklarıyla fosillerini içeren henüz pek sıkılaşmamış "tersiyer" kayalardı. Arduino bu üçüncü katmanı daha çok Kuzey İtalya'nın dağlık yamaçlarında gözlemledi. Fosilleri inceleyerek ve birtakım kimyasal yöntemler kullanarak yaş saptanmasına öncülük etti. Onun önerdiği "tersiyer" terimi, jeolojik devirlerden birine verildi.

- **YAPITLAR:** *Due Lettere Sopra Varie Osservazioni Naturali Dirette al Professor A.Vallisniri*, 1760, ("Çeşitli Doğa Gözlemleri Üstüne Profesör A.Vallisniri'ye İki Mektup").
- **BAKINIZ:** STENO, A.G.WERNER.

AREL, Bülent
(1918)

Türk besteci. Elektronik müzik üzerine yaptığı çalışmalarla, bu türün geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.

İstanbul'da doğdu. Okul yıllarında beste çalışmalarına başladı. 1937'de *Çizmeli Kedi* adlı çocuk oyununun müziğini yazdı. Lise öğrenimini tamamladıktan sonra 1939'da Ankara Devlet Konservatuvarı'nın bestecilik ve piyano bölümlerinde öğrenci oldu. Necil Kâzım Akses, Ferhunde Erkin ve E. Praetorius'tan ders aldı. Konservatuvarı 1947'de üstün bir başarıyla bitirdi; Yeşilköy'de yeni kurulmakta olan Bale Akademisi'ne piyano eşleyicisi ve öğretmen olarak atandı. Kimi bale parçaları besteledi, bir yandan da Belediye Konservatuvarı'nda armoni dersleri verdi. 1949'da Ankara Devlet Konservatuvarı'nda görev aldı. Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğretmenlik yaptı. Ankara Radyosu'nda açılan "tonmeister"lik (ses uzmanlığı) kursuna katılarak akustik bilgilerini geliştirdi. Radyoda da çalışan Arel, 1957'de Batı müziği yayınları bölüm şefi oldu. Bu arada arkadaşlarıyla birlikte kurduğu "Helikon Derneği"nde oda orkestrası konserleri veriliyor, müzik çalışmaları yapılıyordu. Ancak bu dernek 1957'de başka derneklerle birlikte kapatıldı.

1958'e değin çeşitli türlerde eserler veren Arel, daha sonra tümüyle elektronik müziğe yöneldi. 1959'da burs kazanarak ABD'ye gitti ve Columbia-Princeton Elektronik Müzik Merkezi'nde çalıştı. ABD'deki ilk yıllarında pek çok eser yazdı ve elektronik müzik konserleri düzenledi.

1962'de Türkiye'ye gelen Arel'in ODTÜ'de bir elektronik müzik laboratuvarı kurma girişimi sonuçsuz kaldı. Radyodaki tonmeisterlik ve Devlet Konservatuvarı'ile Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki öğretmenlik görevlerine döndü. Ankara Radyosu Madrigal Korosu ile ODTÜ Müzik Kulübü Korosu'nun yöneticiliğini yaptı. 1964 Martı'nda Ankara İl Radyosu program müdürü oldu.

1965'te, çalışmaları için gerekli ödeneğin sağlanmasından yararlanarak yeniden ABD'ye gitti ve Yale Üniversitesi'nde bir elektronik müzik laboratuvarının kurulmasına öncülük etti. Bir yandan da, kompozisyon dersleri vermeye başladı. Yale'de bulunduğu sırada, video bant için bir modern dans ve müzik çalışması yaptı. Bu bestesi daha sonra *TV Capriccio'su* adıyla plağa alındı. 1971'de New York'taki Stonybrook Üniversitesi'ne çağrıldı. Para sorunları nedeniyle, laboratuvar için çalışmalarına ancak bir yıl sonra başlayabildi. Arel, bu üniversitede kurduğu beş laboratuvarda müzik ve bestecilik çalışmalarını sürdürmekte, kompozisyon ve teori dersleri vermektedir.

Arel'in elektronik müzik besteleri ve bu alandaki teknik çalışmaları uluslararası düzeyde tanınmasını sağlamıştır. Çeşitli elektronik araçlardan, "synthesizer"lardan ve bilgisayardan yararlanarak geleneksel çalgı ve tekniklerle elde edilemeyecek yeni tınılar yaratmaya yönelmiştir. Doğaçlamaya yer vermeyen bir anlayışla, seslerin üretiminde tam bir denetim sağlayabilen synthesizerlar geliştirmeye çalışmaktadır. İnsan kulağının özelliklerini gözeterek, seslerin algılanışını da belirlemeye eğilim duyan Arel, bu çabalarıyla, elektronik müziğin anlatım olanaklarını genişletmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): **Oyun Müziği:** *Çizmeli Kedi*, 1937; *Salome*, 1957; *Scapegoat*, 1960. **Bale:** *Duruşma, Kafka Suiti* olarak düzenlenmiştir; *Bremen Şehir Şarkıcıları Balesi*, 1954 **Çeşitli:** *Konser Parçası*, 1943; piyano ve orkestra için, *2.Senfoni*, 1945-1947; *Yaylılar Dörtlüsü ve Frekansmetre İçin Müzik*, 1957; *Stereo-Elektronik Müzik no:1*, 1960; *Stereo-Elektronik Müzik no:2; Music for a Sacred Service, Prelude and Postlude*, ("Kutsal Ayin İçin Müzik, Prelüd ve Postlüd").

AREL, Hüseyin Sadettin
(1880-1955)

Türk musiki bilgini, besteci. Türk musikisinin dayandığı sistemi açıklayan ilk kuramcılardan biri, geleneksel sistem içinde çokseslilige yönelen ilk Türk bestecisidir.

İstanbul'da doğdu. Anadolu kazaskerlerinden Mehmed Efendi'nin oğludur. İzmir İdadisi'ni bitirdi; ayrıca Arapça olarak medrese bilimleri okudu, medreseden "icazetname" (diploma) aldı. 1906'da İstanbul Hukuk Mektebi'ni birincilikle bitirip, o zamanki kurala göre, altın "Maarif madalyası" ile ödüllendirildi.

İzmir Vilayeti Özel Kalem Müdürlüğü ile Adliye Nezareti'nde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra, İstanbul'da Deniz Ticareti Mahkemesi üyeliğine (1909), ardından Adliye müfettişliğine atandı.Washington'da toplanan Uluslararası Hukuk Kongresi'ne hükümet temsilcisi olarak katıldı (1910). Adliye Ceza İşleri müdürlüğüne, birbuçuk ay sonra da Adliye müsteşarlığına getirildi (1911). Ertesi yıl müsteşarlıktan ayrıldı. Şura-yı Devlet üyesi (1913), Tapu Kadastro genel müdürü (1914), Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi başkanı (1915) oldu. 1918'de Şura-yı Devlet'in (Danıştay) kaldırılması üzerine görevinden çekildi; daha sonra hiçbir resmi görev almadı, yaşamının sonuna değin avukatlık yaptı.

1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra *Şehbal*, 1939'da *Türklük* adlı dergileri çıkardı; birincisi 100 sayı, ikincisi 15 sayı yayımlanabilen bu dergilerde müzik ve kültür konularında çeşitli yazılar yazdı. 1943'te beş yıllık bir sözleşmeyle İstanbul Belediye Konservatuvarı başkanlığına getirildi. Sözleşme süresi dolunca görevinden ayrılarak İleri Türk Musikisi Konservatuvarı Derneği'ni kurdu.1948'den sonraki yazılarını, bu derneğin yayın organı olan *Musiki Mecmuası*'nda yayımladı. Türk Filarmoni Derneği'nin de kurucusu ve ilk başkanıdır.

Arel, müziğe mandolin çalarak başladı. Batı notasını öğrendikten sonra, İzmir'de Şeyh Cemal Efendi'den, İstanbul'da besteci Şekerci Cemil Efendi'den ud dersleri aldı. Ney, nısfiye, girift, tambur, keman, kemençe, piyano üzerinde de çalıştı. 1907-

1909 arasında Edgar Manas'dan armoni, kontrpuan, füg dersleri aldı. Kompozisyon, orkestralama, çalgılama gibi Batı müziği konularını kendi çabasıyla, klasik ve dini Türk musikisini de daha çok zamanın tekke şeyhlerinden, özellikle Hüseyin Fahreddin Dede'den öğrendi.

Arel'in çalışmaları, bir yazar ve öğretmen, bir kuramcı ve bir besteci olarak yaptıklarıyla, üç yönden ele alınabilir.

Şehbal dergisinde Bedî Mensî takma adıyla, musiki tarihi, özellikle eski Türk notası ile ilgili aydınlatıcı yazılar yazdı; Kantemiroğlu'nun *Edvar*'ını yayımlayarak bu önemli eserin ortaya çıkmasını sağladı. İçeriğinin zenginliğiyle olduğu kadar baskısının güzelliğiyle de dikkati çeken bu dergi, uluslararası bir sergide altın madalya kazandı. *Türklük* dergisinde yayımlanan "Türk Musikisi Kimindir?" başlıklı dizi yazılarında, gerek Batılı yazarlarca, gerekse Cumhuri-

Arel-Ezgi Sistemi ve Eski Nota Yazısı

Bugün kullanılan notalama sistemi, Sadettin Arel ile Dr.Suphi Ezgi'nin ortak çalışmalarının bir ürünüdür. Bu sistem, Türk musikisine özgü perdeleri gösterme amacıyla Batı notasına özel diyez, bemol işaretleri eklenmesiyle oluşturulmuştur.*

Geçmişte, Türk musikisinde Ebced ve Hamparsum notaları kullanılmıştır. Nâyî Osman Dede ile Abdulbakî Nâsır Dede* klasik Ebced notasını geliştirmişlerdi. Ebced notası Arap alfabesinden esinlenerek yapılmıştı; her harf bir notayı gösteriyor, harflerin altına konulan sayılarla da sesin uzunluğu belirtiliyordu. Ebced notasının bir başka türünü hazırlayan Kantemiroğlu'nun* sistemindeyse, sesler, perde adlarının baş harflerinin farklı biçimlerde yazılmasıyla gösteriliyordu. Osman Dede'nin sistemine göre bir sekizli oktavda 15-17 ses, Abdülbakî Dede'ninkine göre 17-18 ses, Kantemiroğlu'nunkine göre de 15-17 ses vardı.*

Hamparsum Limoncuyan'ın kendi adıyla anılan nota yazısı, Türkiye'de Batı notası benimseninceye değin en çok kullanılan sistem olmuştur. Hamparsum notasında sesler, Ermeni alfabesindekilere benzer harflerle gösterilir. "Bir" lik nota için bir tire işareti, "iki"lik için tek nokta, "dört"lük için iki nokta, "sekiz"lik için iki tire, "on altı"lık için küçük bir daire, "otuz iki"lik için de iki daire kullanılır; usuller üst üste iki nokta ile, usulün bitişi de bir dörtgen oluşturacak biçimde konulan dört noktayla gösterilir. Bu sisteme göre, bir "sekizli"de 14 ses vardır.*

Özellikle 1830'dan sonra, daha çok yabancı müzikçilerin girişimiyle Batı notası Türk musikisine uygulandı. Ancak bir "sekizli"yi 12 eşit aralığa bölen Batı notası hiç değiştirilmeden Türk musikisine uygulandığı için, bu girişim tutulmadı.

Bir "sekizli" içindeki perdelerle, bu perdeleri elde etmek için en elverişli "ana dizi" (makam), bir nota yazısının temelini oluşturur. Çargâh makamının ana dizi olarak alındığı günümüz Türk musikisi sistemine göre, bir "sekizli"de, 24 eşit olmayan aralığa bölünmüş 25 perde vardır. Eski nota sistemlerinde bu perdeler eksik bir biçimde gösterilebiliyordu. 15.yy'da Bedri Dilşad tarafından yazılan Muradname adlı kitaptan anlaşıldığına göre, aslında, 24 aralıklı sistem çok eskiden beri bilinmektedir; ancak bu bilgi, musiki sistemi konusunda yeterli bilimsel çalışmalar yapılmamasının da etkisiyle, yüzyıllar boyunca bir "meslek sırrı" gibi saklı tutulmuştur. III.Selim döneminde ve daha sonra yapılan çeşitli tamburların saplarının 24 aralığa bölündüğü görülmektedir. 20.yy başlarında Ataullah, Fahreddin ve Celaleddin* Dede'ler ile Rauf Yekta*, 24 aralığın ölçümünü yapıp perdeleri saptamışlar, ama vardıkları sonucun bilimsel nedenlerini açıklayamamışlardır.*

Rauf Yekta 24 aralıklı sistem içinde, Rast makamını ana dizi olarak ele alıp ilk kez Batı notasını Türk musikisine uyarladı. Belediye Konservatuvarı'nın 1936'ya kadarki yayınlarında kullanılan bu sistemde çeşitli aksaklıklar görüldü. Daha sonra Arel ile Dr.Ezgi 24 aralıklı sistemi yeniden incelediler; aralıkların frekanslarını Prof. Salih Murat Uzdilek'e hesaplatarak sorunu fiziksel yönden de bir çözüme bağladılar. Arel ile Ezgi Batı müziğinde olduğu gibi "do majör" (Çargâh) dizisini ana dizi olarak alıp buna göre nota yazdılar. Çargâh'ın ana dizi sayılmasının en önemli gerekçesi, öteki aralıkların bu diziden kolayca elde edilmesi, yazı biçiminin de Batı notasından önemli bir ayrılık göstermemesidir.

Arel-Ezgi sistemi Türkiye'de bugüne değin geliştirilmiş tüm nota sistemleri içinde en gelişmiş, öğretimi ve uygulaması en kolay olanıdır. Bu notalama yöntemi başlangıçta çeşitli tepkilerle karşılaştıysa da, daha sonra hemen bütün müzikçilerce benimsenmiştir. Ancak, Türk Musikisinde 25'ten fazla perde olduğunu ileri süren müzikçiler de vardır; Abdülkadir Töre 41, Mildan Niyazi Ayomak 54, Ekrem Karadeniz 43, Gültekin Oransay 30, Hüseynî makamını ana dizi olarak öneren Kemal İlerici de 54 perde olduğu görüşünü savunmuştur. Arel ile Ezgi'ye yöneltilen en önemli eleştiri, önerdikleri sistemin bazı perdeleri açıklamaya yetmediği, Segâh, Uşşak, Saba gibi çok kullanılmış makamların bu sistemde ifade edilemediği noktasında toplanabilir.*

yet'ten sonra Türkiye'de sık sık ileri sürülen, Türk musikisinin yabancı kaynaklara dayandığı iddialarını cevaplandırdı. Geleneksel musikinin kaynağı olduğu söylenen eski İran, eski Arap, Bizans, Yunan müziklerine ait örneklerin günümüze ulaşamadan yok olduğunu belirttikten sonra, Türk musikisinin bu kültürlerin müzik anlayışından farklı bir sisteme dayandığı tezini savundu. Ziya Gökalp'ten bu yana, klasik Türk musikisinin yabancı kökenli olduğu yolunda birçok iddia ortaya atılmasına karşın, Arel'in bu yazılarındaki tezi bugüne değin çürütülmemiştir. 1948'den sonraki tüm yazıları *Musiki Mecmuası*'nda yayımlandı. Kuramsal çalışmaları, ders notları ile makalelerinin büyük bir bölümü bu dergide dizi yazılar halinde kalmış, ayrıca basılmamıştır.

Arel, bir öğretmen ve yönetici olarak, sırasıyla, Darüttalim-i Musiki Cemiyeti'nde, İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda, İleri Türk Musikisi Konservatuvarı Derneği'nde çalıştı. Türk musikisinin "ustadan çırağa aktarılan" bir bilgi dalı olmaktan kurtarılarak çağdaş, bilimsel yöntemlerle öğretilmesi için uğraştı. Darülelhan'ın 1926'da kaldırılmasıyla, Türk musikisi öğretimi yapan hiçbir resmi kuruluş kalmamıştı. 1943'te çıkarılan bir yasayla Türk musikisi bölümünün kurulması ve Batı müziği öğretiminin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı yasa uyarınca konservatuvar başkanlığına atanan Arel, müzik öğretimine birçok yenilik getirdi. Türk musikisi sisteminin konservatuvarda ders olarak okutulmasını sağladı. Bir "icra heyeti" oluşturdu, bu topluluk bir süre sonra çağdaş bir müzik anlayışıyla konserler vermeye başladı. Ancak, konservatuvarda, yasa gereği, saz öğretimi yapılmıyordu. Arel burada uygulayamadığı yenilikleri gerçekleştirmek amacıyla kurduğu İleri Türk Musikisi Konservatuvarı Derneği'nde çoksesli bir Türk musiki öğretimi için çalıştı, saz öğretiminin Türk ve Batı müziği bilgileriyle yapılmasını sağladı.

Arel, bir kuramcı olarak, geleneksel teksesli musikiyi Batı müziği bilgisi ve kültürüyle inceleyip değerlendirdi. Makamları sınıflandırdı, bunların ayrı ayrı dizilerden değil, "dörtlü" ve "beşli"lerden oluştuğunu ileri sürdü. Eski kuramların eksiklerini giderip hatalı yanlarını düzeltti. *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri* bu alandaki uzun çalışmalarının bir ürünüdür. Dr.Suphi Ezgi'yle birlikte, 24 eşit olmayan aralıklı "sekizli"yi (gam) temel alarak, günümüzde kullanılan notalama sistemini belirledi. Daha önce Ebced, Hamparsum ve Batı notalarıyla yazılan eserler hatalı ya da eksik yazılabiliyordu. Arel ile Ezgi'nin sistemi müziğin yazılışında olduğu kadar, öğretiminde de kesin kurallara varılmasını sağladı.

► Cumhuriyet'ten sonraki yıllar Türk musikisinin yeni bir yol aradığı dönemdir. Bu dönemin müzik açısından en çok dikkati çeken yönü toplumda bir "alafranga-alaturka" tartışması yaratılmasıdır. Zaman zaman siyasi bir çekişme sertliği içinde süren bu tartışma, müzik çevrelerini olduğu kadar dinleyici kitlesini de ikiye böldü ya da bölünmeye zorladı. Bu bölünmenin olumlu yanı, Türkiye'de müzik zevkinin artık değiştiğini, teksesli musikinin de eski biçimiyle sürdürülemeyeceğini açıkça ortaya koymasıydı. Ancak, yeni bir zevk arayışının bir ifadesi olarak gündeme gelen müzik sorununun daha çok "ilericigerici" kalıpları içinde tartışılması, Türk ve Batı müzikleri arasında kurulabilecek etkileşimi, alışverişi büyük ölçüde önledi.

Arel'in en önemli yanı, böyle bir ortamda, söz konusu kutuplaşmayı benimsemeyerek, müzikte bir Doğu-Batı sentezi önermesidir. Ona göre, Türk musikisi, yapısındaki olanakları tüketmiş bir müzik değildir, tersine olanaklarının pek azını kullanmıştır. Önerdiği sentezin temelinde, Türk musikisinin beş yüz yıllık birikimini reddetmeden Batı müziği tekniğinden ve araçlarından yararlanılması fikri yatar. Bu fikirden yola çıkan Arel, geleneksel musikinin ancak çokseslilikle gelişebileceği, ama çokseslilige ancak kendi yapısından doğan bir armoniyle ulaşabileceği görüşünü savundu. Bunun sonucu olarak da, Türk musikisini Batı'nın 12 eşit aralıklı *(temperament*'lı) sistemiyle değil, 24 eşit olmayan aralıklı sistemle, kendi makam dizileri üzerinde çokseslilige yöneltmeye çalıştı. Özellikle "Armoni", "Kontrpuan", "Füg" başlıklı dizi yazılarında bu alandaki temel ilkeleri belirledi. Öte yandan, kemençenin çoksesli musikide kullanılabilmesi için bu sazın tellerini üçten dörde çıkarıp ses alanını genişletti, Batı müziğindeki keman ailesinden esinlenerek soprano, alto, tenor, bas, kontrbas kemençelerle bir beşli oluşturdu. Kemençe beşlisi için çoksesli bir eser yazdı. Ayrıca Türk musikisi için bir piyano planı üzerinde çalıştı, ama bu tasarısını gerçekleştiremedi. Arel tüm bu çalışmalarıyla, Türk musikisini bırakıp Batı müziğini alma yoluna gidenlerden de, buna bir tepki olarak geleneksel musikiyi olduğu gibi koruyup sürdürmek isteyenlerden de ayrılır.

Beste çalışmaları

Bir besteci olarak, hem Batı müziği hem Türk musikisi alanında eserler verdi. Batı müziği alanında oda müziği parçaları, çeşitli çalgılar için "üçlü"ler, "dörtlü"ler, "beşli"ler, "altılı"lar, piyano parçaları, piyano eşliğinde okunan eserler, "lied"ler, çocuk şarkıları, koro parçaları, "kanon"lar, "füg"ler, "fantezi"ler vb besteledi.

Türk musikisinde bestelediği parçalarda, klasik eserlerdeki kalıpları tekrarlamaktan kaçındı, birçok yenilik denedi. Daha önceki besteciler genellikle bileşik makamlar düzenleyerek yenilik yapmayı düşünmüşler, basit makamların göçürümlerini denemeyi pek düşünmemişlerdi. Arel ise basit makamları yalnız kendi yerinde değil, hemen hemen bütün perdeler üzerinde kullandı. Bu özelliği, eserlerini göçürüm (şed, *transposition)* bakımından zenginleştirir. Arel göçürdüğü dizilerden birine ayrı bir makam adı verdi; Ferahnüma adını taşıyan bu makam, Kürdî basit makamının Yegâh (re) perdesine aktarılmış biçimidir. Besteci, Hüzzam ile Şedd-i araban'ın birleştirilmesiyle elde edilen, Lale-gül adlı bir de bileşik makam oluşturdu. Pek çok makam, usul ve bol geçkili (modulation) bir üslup kullandı. Hemen her biçimde (formda) beste yaptı. Bestelediği parçalarda, nota üzerinde "nüans" işaretleri yazılıdır. Eserlerinin temel özelliği, geleneksel musikinin daha önceki bestecilerce işlenmemiş malzemesi ile Batı müziğinin teknik olanaklarını birleştirmesidir.

◄ *Doğu-Batı sentezi*

Sayısı iki bini aşan eserlerinin büyük çoğunluğu basılmamış ve seslendirilmemiştir. Pek az bir bölümünün notaları *Musiki Mecmuası*'nda yayımlanmış, birkaç parça saz eseri de Darüttalim-i Musiki Heyeti'nce plağa alınmıştır. Eserlerinin temalarının notaları

öğrencisi Laika Karabey'dedir. Bu bakımdan, Arel'in bir besteci olarak gerçek değerinin ortaya çıkması, eserlerinin tamamının yayımlanmasına, daha önemlisi, yayımlanan parçaların da büyük bir bölümünün seslendirilmesine bağlıdır.

Arel, Türk musikisi sistemini ve tarihini birçok yönden incelemiş, önemli kuramsal çalışmalar yapmıştır. Rauf Yekta Bey ve Dr.Suphi Ezgi'yle birlikte, Türk musikisinin sistemini bilimsel ölçülerle : açıklayan üç bilginden biridir. Türk musikisinin bugünkü notalama yöntemi, Arel'in Dr.Ezgi'yle yaptığı çalışmaların bir sonucudur. Arel, bir besteci olarak, geleneksel makam dizileri üzerinde çokseslilik yolları aramış, bestelediği eserlerle çoksesli Türk musikisinin öncüsü olmuştur. Dergilerde yazdığı yazılarda, o güne değin el atılmamış kuramsal ve teknik konulara herkesin anlayabileceği bir açıklık getirmiş; musikide yenilik kabul etmeyen "alaturka" tutuculuğuyla mücadele etmiştir. Eski nota sistemlerine göre yazılmış eserleri günümüz notasına çevirmiş, musiki terimlerine Türkçe karşılıklar bulmuş, musiki aletlerini geliştirmiştir. Hukuk alanında da çalışmaları vardır. Arel, tüm bu uğraşlarıyla, Cumhuriyet döneminin önemli kültür adamlarından biridir. Türk musikisi tarihiyle ilgili Farsça, Arapça, Türkçe pek çok eser ile çok değerli bir nota koleksiyonundan oluşan zengin kitaplığı, ölümünden sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Türkiyat Enstitüsü'ne bağışlanmıştır.

Arel'in gerek bestelediği eserlerle, gerekse yazılarıyla önerdiği bireşimin özü, sanat musikileri teksesli bir sisteme dayanan Ortadoğu ülkeleri için olduğu kadar, Batı'nın "tonal" sistemine tepki gösteren çağdaş besteciler için de yeni ufuklar açabilecek değerdedir.

• **YAPITLAR (başlıca): Kitaplar:** *Türk Musikisi Üzerine İki Konferans* (ö.s), 1964; *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri,* (ö.s), 1968. **Teksesli eserleri:** 51 Mevlevî Ayini; 108 Durak; 88 İlahi; 3 Nakış Beste; 4 Semai; 51 Gazel; 104 Şarkı; 24 Peşrev; 21 Tasvirî Saz Eseri; 109 Saz Semaisi; 42 Oyun Havası, 21 Taksim; 11 Köçekçe; 2 Marş. **Çoksesli eserleri:** 71 Oda müziği parçası ve sözlü eser.

• **KAYNAKLAR:** E.Berker, "Konuşma", *Musiki Mecmuası,* (99); S.Ezgi, *Nazari ve Ameli Türk Musikisi,* I-V, 1933-1953; İ.M.K. İnal, *Hoş Sada* (A.Aktunç tarafından 1958'de tamamlanmıştır); Kandemir, "Hüseyin Sadettin Arel ile Röportaj", *Musiki Mecmuası,* (219); İ.B.Sürelsan, "Sema Paye Üstad Sadettin Arel", *Musiki Mecmuası,* (89); İ.B.Sürelsan, "Hüseyin Sadettin Arel", *Musiki Mecmuası,* (195); S.M.Uzdilek, "Arel İhtifalindeki Konuşma", *Musiki Mecmuası,* (99); H. Yenigün, "H.S. Arel ve Nedim'in Şürleri" *Musiki Mecmuası,* (207).

• **BAKINIZ:** S.EZGİ, HÜSEYİN FAHREDDİN DEDE, RAUF YEKTA BEY.

AREL, Şemsi
(1906)

Türk ressam. Hat sanatındaki ritmik çizgi düzeninden yararlanmış, plastik "işaret"ler olarak kullandığı harflerle geometrik soyutlamalar yapmıştır.

İstanbul'da doğdu. Ressam Mehmet Ruhu Bey'in oğludur. Resimle ilgili ilk bilgilerini babasından edindi. Amatör çalışmalarını Ankara Halkevi'nde sergiledi. 1924'te Sanayi-i Nefise Mektebi'ne girdi. 1929'da Çallı İbrahim'in atölyesinden mezun oldu. 1935'te ressam Maide Arel'le evlendi. 1939-1940 arasında Erzincan, 1940'tan sonra Konya Askeri Ortaokulu'nda resim öğretmenliği yaptı. 1944'te Konya da kişisel bir sergi açtı. 1949'da da İstanbul Deniz Astsubay Okulu'na atandı. Öğrenimini geliştirmek için gönderildiği Paris'te ünlü Salon des Indépendants'da iki yapıtını sergiledi. Bu arada André Lhote, Fernand Léger, Jean Metzinger gibi önemli ressamların atölyelerinde çalışma olanağı buldu.

Türkiye'ye dönüşünden sonra, 1951'de İstanbul'daki Fransız Konsolosluğu'nda eşi Maide Arel'le ortak bir sergi açtı. 1954'te İtalya, Hollanda ve Belçika'ya gitti, bir süre yeniden Paris'te kaldı. 1955-1959 arasında Cemal Tollu ve Cevat Derili'yle birlikte İstanbul'da Askeri Müze'deki tabloların onarımında çalıştı. Bu arada 1956'da TBMM'nin çeşitli illerin resimlerini yapmakla görevlendirdiği ressamlardan biri olarak Hatay'a gitti. 1957-1964 arasında Edinburg, Lugano, Venedik ve Tahran'da düzenlenen çeşitli yabancı sergilere, Viyana'da açılan Modern Türk Grafik Sanatı Sergisi'ne katıldı, Paris'te eşiyle ortak bir sergi düzenledi. Yurt içinde de Ankara ve Edirne başta olmak üzere birçok kişisel sergi açtı.

Arel, sanat yaşamının başında bir süre İzlenimci (Empresyonist) bir anlayışla çalışmıştır. Daha sonra özellikle André Lhote'un etkisi altında Kübizm'e yönelmiş, geometrik düzenlemeler üstünde durmuştur. Ancak zamanla daha soyut bir üslubu benimsemiş, geleneksel Türk el sanatlarından, özellikle hat sanatından yola çıkarak çizgi stilizasyonuna dayanan eski yazı yorumlamaları yapmıştır. Bu yazılar, özenle seçilmiş motiflerin önceden hazırlanmış yüzeyler üstüne bilinçle yerleştirildiği soyutlama çalışmalarıdır. Şemsi Arel, belirli bir akımın izleyicisi olmamış kendine özgü, değişime önem veren sanat kişiliğiyle öne çıkmıştır. Arel'in İstanbul Resim Heykel Müzesi ve özel koleksiyonlarda yer alan birçok kompozisyonu vardır.

AREN, Sadun
(1922)

Türk iktisatçı ve siyaset adamı. Genel iktisat ve Türkiye iktisadı üzerine çalışmalar yapmıştır.

19 Mart 1922'de Erzurum'da doğdu. 1940'ta Eskişehir Lisesi'ni, 1944'te Siyasal Bilgiler Okulu'nu

bitirdi. Bir süre, Maliye Bakanlığı'nda stajyer memur olarak çalıştı. 1945'te İktisat ve Maliye Grubu asistanı oldu. 1950'de doçentliğe yükseldi. Bir yıl sonra araştırma yapmak amacıyla İngiltere'ye gitti. Bir süre de İsviçre'de kaldıktan sonra 1956'da Türkiye'ye döndü. Maliye Meslek Okulu'nda öğretmenlik yaptıktan sonra yeniden Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde görev aldı. 1958'de profesör oldu.

1960-1962 arasında Devlet Planlama Teşkilatı'nda danışmanlık yaptı. Sosyalist Kültür Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Türkiye İşçi Partisi'nde Genel Yönetim Kurulu ve Merkez Yürütme Kurulu üyelikleri yaptı. 1965 genel seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi'nden İstanbul milletvekili seçildi. 12 Mart 1971 hareketinden sonra TİP davasında yargılanarak on iki yıla mahkûm edildi. 1974 affıyla serbest bırakıldı. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) Eğitim Dairesi'nde müdür olarak çalıştı. 12 Eylül hareketinden sonra açılan DİSK davasında yargılananlar arasında yer aldı.

Sadun Aren, 1960-1970 döneminde *Yön*, *Sosyal Adalet* ve *Emek* dergilerine, 1974'ten sonra da *Politika* gazetesine yazılar yazdı. Bilimsel çalışmalarında daha çok mali konularla ilgilendi. Bu konudaki kitaplarının yanı sıra çeviri çalışmaları da vardır.

• **YAPITLAR:** *Türkiye'de Bütçe'nin Hazırlanışı*, 1956; *Araştırma El Kitabı*, 1956; *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 1960; *Yatırım İndirimi ve İktisadi Politika*, 1963; *Umumi İktisat Ders Notu*, 1963; *İktisada Başlangıç*, 1965; *100 Soruda Ekonomi El Kitabı*, 1968.

ARENDT, Hannah
(1906-1975)

Alman asıllı ABD'li siyaset felsefecisi. Siyaset bilimine "kitle toplumu" kavramını getiren kuramcılardandır.

14 Ekim 1906'da Hannover'de doğdu. Yükseköğrenimini Marburg ve Freiburg üniversitelerinde yaptı. Doktora çalışmasını 1928'de Heidelberg Üniversitesi'nde, Karl Jaspers'in yanında tamamladı. Felsefi düşüncesinin gelişiminde varoluşçu düşünür Jaspers'den etkilendi. 1933'te Hitler'in iktidara gelmesi üzerine Nazi yönetiminden kaçarak Paris'e yerleşti. Yahudi çocuklarının Filistin'e kaçırılması için çalıştı. 1940'ta felsefe profesörü Heinrich Bluecher ile evlendi. 1941'de ABD'ye gitti, 1951'de de ABD vatandaşlığına geçti. 1944-1946 arasında Yahudi İlişkileri Konferansı'nın araştırma yöneticiliğini yaptı. 1963-1967 arasında Chicago Üniversitesi'nde, daha sonra ise New York'taki New School for Social Research'de öğretim üyeliği yaptı. 4 Aralık 1975'te öldü.

Arendt'in yöneldiği sorunlar temelde, bir siyasal faaliyet alanı olan devletin, bir üretim faaliyeti alanı olan toplumdan kopuşuna ilişkindir. Üretici faaliyetin kölelere bırakıldığı, yurttaşların ise politikaya doğrudan katıldıkları eski Yunan site devletlerini ideal bir biçim olarak düşünen Arendt, çağdaş Batı toplumlarında kamu hayatı ile özel hayat, devlet ile toplum, pratik siyasal faaliyet ile ekonomik faaliyet ve özgürlük ile refah arasında kesin ayırımlar olduğunu ileri sürmüştür.

Arendt, Batı toplumlarındaki liberal özgürlük anlayışını eleştirerek, gerçek özgürlüğün, mutluluğu maddi refahla özdeşleştiren ve siyasal faaliyeti toplumsal refah düzeyini yükseltmek için bir araç durumuna indirgeyen bir ortamda gelişemeyeceğini savunmuştur. Gerçek özgürlük, siyasal katılmayla sağlanır. Oysa çağdaş toplumlarda, ortak bir kamu yaşamının son izleri de yokolmakta, toplumsal gerçeklikten giderek kopan birey kendi varlık koşullarına yabancılaşmaktadır. Bu görüşlerini 1951'de yazdığı *The Origins of Totalitarianism* ("Totaliterliğin Kökenleri") adlı kitabında geliştiren Arendt, siyasal faaliyet alanının dışına itilmiş "kitle toplumu"nun totaliter rejimlerin yeşermesi için gerekli zemini oluşturduğunu ileri sürmüştür. Arendt'e göre, 19.yy'daki "sınıflı toplum"un yerini alan 20.yy'daki "kitle toplumu", toplumun bütün sınıfları tarafından benzer biçimde paylaşılan etkileşimler ve değerler tarafından biçimlendirilmiştir. "Kitle toplumu"nda sınıflar kitle içinde erimiştir.

Arendt'e göre, totaliterlik Batı'da 1933'te, Hitler'in iktidara gelmesiyle, Sovyetler Birliği'nde ise 1929'da, Stalin'in yönetimi bütünüyle ele geçirmesiyle kurulmuştur. Nazizm ve Stalinizm örnekleriyle bütünleşen totaliterlik, klasik diktatörlüklerin çağdaş bir biçimi değildir. Klasik diktatörlüklerin temel özelliği, sınıflar arası siyasal iletişimin ve hareketliliğin durdurulmasıdır. Oysa totaliterliğin özü, siyasal faaliyet alanı dışına itilmiş kitlelerin harekete geçirilmesidir. "Kitle demokrasisi" olarak adlandırdığı parlamenter sistemlerin iki Dünya Savaşı arasındaki krizini inceleyen Arendt, temsili hükümeti ve parti sistemini kitleleri etkin politikadan uzaklaştıran, özel yaşam biçimleri içine hapseden ve böylece totaliter rejimler tarafından harekete geçirilebilmelerinin psikolojik önkoşullarını yaratan aldatıcı temsil araçları olarak değerlendirmiştir.

Arendt, çağdaş toplumlarda siyasal faaliyet alanının daralması sorununa getirdiği çözüm önerilerini, *On Revolution* ("Devrim Üzerine") adlı kitabında açıklamıştır. Toplum ile politik yaşam arasındaki kopukluğu aşmak ve gerçek özgürlüğü sağlamak için, varoluşçu bir anlam yüklediği "eylem" kavramını ileri sürmüştür. "Eylem" siyasal düzeyde bir değiştirme dönüştürme faaliyetidir; toplumsal alanda varolan eşitsizliklerin kaldırılmasına değil, siyasal hayata doğrudan katılma çabasında olan kişiler için eşit koşulların yaratılmasına ilişkindir. Arendt, 1776 Amerikan Devrimi'ni, 1789 Fransız İhtilali'ni, 1871 Paris Komünü'nü, Rusya'da 1905 ve 1917'de oluşturulan işçi sovyetlerini ve Almanya'da 1918'de kurulan halk meclislerini devrimci "eylem" aracılığıyla doğrudan demokrasinin gerçekleştirildiği örnekler olarak değerlendirmiştir. Bunlardan Amerikan Devrimi'ni ideal model olarak benimsemiştir.

Varoluşçu bir eylem ve özgürlük anlayışından etkilenen Arendt, eşitlik ve özgürlüğün gerçekleşmesinin koşullarını toplumun maddi yaşam süreci içinde aramak yerine, kendini kamu yararına adamış erdemli kişilerin yürüttüğü siyasal bir etkinliğe bağlamıştır. 20.yy totaliterliğinin sosyal ve psikolojik önkoşullarını "kitle toplumu" kavramıyla açıklamaya çalışan Arendt, bu bağlamda, Erich Fromm, Franz Neumann

ve Karl Mannheim gibi kuramcılarla birleşmektir.

• YAPITLAR (başlıca): *The Origins of Totalitarianism*, 1951, ("Totaliterliğin Kökenleri"); *The Human Condition*, 1958, ("İnsanlık Durumu"); *Between Past and Future*, 1961; ("Geçmişle Gelecek Arasında"); *On Revolution*, 1963, ("Devrim Üzerine"); *On Violence*, 1970, ("Şiddet Üzerine"); *Crisis of the Republic*, 1972, ("Cumhuriyetin Buhranı").

• BAKINIZ: FROMM, JASPERS, MANNHEIM, NEUMANN.

ARETAEOS [Kapadokyalı]
(2.yy)

Eski Yunanlı hekim. Pek çok hastalığı ilk kez ve doğru olarak tanımlayan, Eski Çağ'ın en büyük hekimlerinden biridir.

Anadolu'da, o zamanlar Roma İmparatorluğu' nun egemenliği altında olan Kapadokya'da doğdu. Yaşamı üstüne çok az bilgi vardır; hangi tarihler arasında yaşadığı da tartışmalıdır. Kimi kaynaklar 1.yy sonları ile 2. yy başlarında yaşadığını öne sürerse de, yapıtlarında sık sık kaynak gösterdiği Apameialı hekim Arkhigenes'ten sonra, 120 ile 200 yılları arasında yaşamış ya da hiç değilse etkinlik göstermiş olması daha olasıdır.

Aretaeos, varolan düşünce sistemlerinin en tutarlı ve gerçeğe uygun görünen yanlarını seçerek yeni bir öğreti oluşturmaya dayanan Eski Çağ Seçmeci Okulu'na (Eklektik Okul) bağlı olmakla birlikte,daha çok Pneumacı Okul'un düşünce sistemini benimsemişti. İ.Ö. yaklaşık 300 yıllarında Erasistratos'un temellerini attığı "pneuma kuramı"ndan doğan ve 1.yy'ın ortalarına doğru etkisi artan bu tıp okulunun temsilcileri, tüm fizyolojik ve patolojik belirtileri, "soluk", "ruh" anlamına gelen Yunanca bir kavramla, *pneuma* ile açıklamaya çalıştılar. Onlara göre, tüm canlıların vücudu baştan sona *pneuma* ile doluydu ve yaşamın özü, dolayısıyla sağlık ve hastalığın kaynağı da ancak *pneuma* olabilirdi. Kan, akkan (lenf), öd ve mukoza salgısı gibi organizma suyuklarının azalması ya da çoğalması *pneuma*'yı olumsuz etkiliyor, bu da hastalığa yol açıyordu. Aretaeos, bu görüşün etkisiyle, tanımladığı tüm hastalıklar için kaplıca, dengeli ve iyi beslenme, vücuttaki fazla kanı alma gibi çok basit tedavi yöntemleri önerdi. Çağdaşı Galenos kadar üretken olmamasına, düşüncelerini onun kadar iyi yaymayı başaramamasına karşın, özellikle 16.yy'dan başlayarak Galenos ile birlikte Eski Çağ'ın en büyük hekimlerinden biri sayılması, o güne değin bilinmeyen birçok hastalığa belirli bir yöntem çerçevesinde anlaşılır tanımlamalar getirmesinden ileri gelir.

Hippokrates'ten sonra gelen hekimler arasında, onun görüş ve yöntemlerinin en yakın izleyicilerinden biri olan Aretaeos'tan günümüze, herbiri dört kitapta toplanan iki büyük inceleme kalmıştır. İlki, akut ve kronik hastalıkların nedenlerine ve belirtilerine, öbürü de tedavi yöntemlerine ilişkindir. Aretaeos' un, Hippokrates'in de dili olan Eski Yunanca'nın İyonya lehçesiyle kaleme aldığı bu incelemeler, özellikle açık ve anlaşılır anlatımı, hastalıkların ve nedenlerinin sınıflandırılmasındaki usta yöntemiyle dikkat çeker. Göğüs zarı iltihabı (zatülcenp), akciğer iltihabı (zatürree), akciğer veremi, astım, tetanoz, sara (epilepsi), histeri, şeker hastalığı, fil hastalığı, damla hastalığı (gut), ödemler ve cüzzam gibi hastalıkları tanımladığı gibi, değişik kökenli felçler, özellikle beyin ve omurilik felçleri arasındaki ayırımı da ilk kez Aretaeos yaptı.

Yüzyıllar boyunca adı hiç anılmayan Aretaeos, ancak 16.yy'ın ortalarında yeniden değerlendirildi ve 1552'de yapıtının ilk Latince, 1554'te de ilk Yunanca basımı yapıldı; ardından yapıtları Fransızca, İtalyanca ve İngilizce'ye çevrildi. Aretaeos'a büyük hayranlık duyan ve önemli yorumlar ekleyerek yapıtlarını Latince çevirisiyle birlikte 1731'de Yunanca yayımlayan Hollandalı büyük tıp bilgini Boerhaave onu, Hippokrates'ten sonra Eski Yunanistan'ın en büyük hekimi olarak niteler.

• KAYNAKLAR: H.Locher, *Aretaeus aus Cappadocien*, 1857; H.Pohlmeyer, *Zahnaerztliches bei Rufos, Soranos und Aretaios*, 1922.

• BAKINIZ: ERASİSTRATOS, GALENOS, HİPPOKRATES.

ARETINO, Pietro
(1492-1556)

İtalyan yazar ve şair. Döneminin soylu kişilerini hicveden yazıları ve gerçekçi gözlemlere dayanan komedileriyle ünlüdür.

Arezzo'da doğdu. Arezzo'lu bir kunduracının oğlu olmasına karşın, bir soylunun yasa dışı çocuğu olduğunu öne sürerek doğduğu kentin adını kullandı. On üç yaşında evden kaçarak Perugia'ya gitti. Burada resim ve edebiyat üzerine ilk bilgilerini edindi. Roma'ya gittikten sonra, 1516'da bir bankerin,

1517'de ise Papa X.Leo'nun himayesine girdi. Yazdığı taşlamalarla, Roma'nın soylu ailelerinden Mediciler' in bir üyesi olan Giulio Medici'nin papalığa adaylığını destekledi. Giulio Medici, 1523'te VII. Clement adıyla papa olunca onu himayesine aldı. 1525'te pornografik baskı kalıpları yaptığı için Roma'dan sürülen ressam Giulio Romano için on altı şiirlik *Sonetti Lussuriosi*'yi ("Müstehcen Soneler") yazdı. Bu nedenle Roma'yı terketmek zorunda kaldı. 1527'de Venedik'e gitti. Tam anlamıyla bir sefahat hayatı yaşadığı bu kentte öldü.

Aretino, skandallarla dolu yazarlık yaşamı boyunca aralarında prensler, kilise yöneticileri ve kralların da bulunduğu birçok ünlü kimseyle tanıştı. Ludovico Ariosto, sinik ve cüretli hicivleriyle birçoklarını yıldıran Aretino'ya "prenslerin belalısı" adını takmıştı. Ressam Tiziano'yla da yakın arkadaş olan Aretino, onun birçok tablosunu Fransa kralı I.François'ya sattı. Buna karşılık Tiziano da Aretino'nun Floransa'nın Pitti Sarayı'nda bulunan portresini yaptı (1545).

Aretino'nun açık saçık ve saldırgan üslubunun en iyi örnekleri döneminin ünlü kişilerini acımasızca hicvettiği yazılarıdır. 1537-1557 arasında yayımlanan altı ciltlik *Lettere* ("Mektuplar") sinik bir gözle 16.yy'ın tablosunu çizer. 1534-1536 arasında yayımladığı *Ragionamenti* ("Düşünceler") Romalı fahişelerin ağzından soyluların ahlaki zaaflarını dile getirir. Aretino 1534-1543 arasında yazdığı birçok diyalogda da döneminin çöken değerlerini yansıttı. Ancak bu hicivlere egemen olan, öfkeli bir saldırıdan çok, neşeli ve çapkın bir gözlemciliktir.

Aretino, tiyatro alanında da *La Horatia* adlı trajedisi, özellikle de komedileriyle ünlüdür. Aretino, *commedia dell'arte*den farklı olarak *commedia erudita* olarak adlandırılan 16.yy neo-klasik İtalyan komedi türü içinde değerlendirilir. Terence ve Plautus örnek alınarak Latin modeller üzerinde geliştirilen bu tür, zirvesine Ludovico Ariosto ile ulaştı. O dönem yaşantısını anlatmak için trajedi türünden daha uygun görülen komedide türlü entrikalar ve çapraşık romantik ilişkiler temel alındı, kent yaşantısından değişik tipler yansıtıldı ve insanların budalalıkları katı ama neşeli bir tavırla anlatıldı. Aretino'nun komedilerinin farklılığı, neo-klasik geleneğin kurallaşmış biçimlerine uyma kaygısı taşımadan günlük konuşma dilinde yazılmış olmalarındadır. Aretino'nun daha çok yoksul kesimin yaşantılarını anlatan komedilerinde, öteki yazılarında görülen saldırgan üslup yoktur. İnsanların aşk vetutkularının arkasındaki saçmalık ve budalalıklar günlük yaşamın bir parçası olarak anlatılır.

Aretino'nun beş komedisi içinde en önemlisi 1534'te yazdığı *La Cortigiana*'dır ("Saraylı Kadın"). Rönesans'ın ünlü yazarlarından Castiglione, ideal bir âşığın nasıl olması gerektiğini anlatan *Il Cortigiano*'yu ("Saray Efendisi") yazınca, Aretino da gerçek bir âşığın nasıl olduğunu göstermek amacıyla *La Cortigiana*'yı yazdı. Kibar soyluların yaşantısını hicveden *Il Marescalco* adlı komedisinin Ben Jonson'un *Epicene or The Silent Woman* ("Epicene ya da Sessiz Kadın") adlı komedisinin esin kaynağı olduğu iddia edilir.

Aretino, soyluların evlerinden genelevlere dek çok farklı ortamları gerçekçi bir gözlemle yansıtmış, Rönesans toplumunun ideal görüntülerinin arkasındaki gündelik yaşamı tüm canlılığıyla aktarmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Oyun: *Il Marescalco*, 1533; *La Cortigiana*, 1534, ("Saraylı Kadın"); *La Tanata*, 1542; *L'Ipocrito*, 1542, ("İkiyüzlü"); *Il Filosofo*, 1546, ("Filozof"); *La Horatia*, 1546. Şiir: *Sonetti Lussuriosi*, 1523, ("Müstehcen Soneler"); *La Marfisa*, 1535. Çeşitli: *Ragionamento*, 1534-1536, ("Düşünceler"); *Lettere*, 1537-1557, ("Mektuplar").

• BAKINIZ: ARIOSTO.

ARÉVALO, Juan José
(1904)

Guatemalalı devlet adamı. Cumhurbaşkanlığı sırasında tarım reformu ve yeni bir çalışma yasası için uğraşmıştır.

10 Eylül 1904'te Taxisco'da doğdu. Babası çiftçi, annesi öğretmendi. Ortaöğrenimini Guatemala City' de tamamladıktan sonra Arjantin La Plata Üniversitesi'ne gitti. 1934'te doktora aldı. Guatemala Eğitim Bakanlığı'nda çeşitli görevler aldı. Avrupa ve Arjantin'de bulundu ve çeşitli üniversitelerde ders verdi. Pedagoji üzerine kitaplar yazdı.

Cumhurbaşkanı Jorge Ubico'nun, 1944'te bir darbeyle devrilmesinden sonra yapılan seçimlerde cumhurbaşkanı oldu. kendisini "ruhen" sosyalist olarak niteleyen Arévalo, altı yıllık görev süresi boyunca tarım reformu ve yeni bir çalışma yasası için uğraştı. Cumhurbaşkanlığı sırasında, özellikle sendikalarda, komünist ve sosyalist hareketler güç kazandı. Ancak Arévalo, resmi bir komünist partisinin kurulmasına izin vermedi.

Arévalo'nun Cumhurbaşkanlığı süresince varolan demokratik ve çoğulcu yapı solun güçlenmesi için ortam hazırladı; bunun bir sonucu olarak 1950'deki seçimlerde Arévalo'dan daha radikal bir sosyalist olan Arbenz Guzman iktidara geldi. Guzman'ın izlediği politika, ABD yönetiminee desteklenen bir darbeye yol açtı. Honduras'ta üslenen yönetime karşı güçler 1954'te Guzman'ı devirince, o sırada elçi olan Arévalo sürgüne gitmek zorunda kaldı. 1963'te yapılacağı ilan edilen seçimlerde adaylığını koymaya karar vererek gizlice Guatemala'ya gitti; ancak yeni bir darbe olunca tekrar yurt dışına kaçtı. 1969'da sürgündeyken Şili elçiliğine atandı.

• BAKINIZ: ARBENZ GUZMAN.

ARF, Cahit
(1910)

Türk matematikçi. Cebir, cebirsel sayılar ve esneklik kuramı alanında özgün çalışmalar yapmıştır.

Cebirsel sayılar kuramı

Selanik'te doğdu. Doğumundan yaklaşık üç yıl sonra I. Balkan Savaşı patlak verince, PTT'de memur olarak çalışan babası, ailesini alarak İstanbul'a yerleşti. Cahit Arf dört yaşında okula başladı; ancak, Kurtuluş Savaşı sırasında babası yeni PTT merkezlerinin kuruluşunda görev aldığından, yıllarca Anadolu'nun çeşitli kentlerini dolaştılar ve Arf, İstanbul'da başladığı öğrenimini Kastamonu, Adana ve İzmir'de sürdürerek bitirebildi. İzmir Sultanisi'nde, mesleğe yeni başlamış genç bir öğretmen onunla özel olarak ilgilenip matematiği sevdirinceye değin, dilbilgisi dersleri dışında parlak bir başarı gösteremeyen, içekapanık bir öğrenciydi. Bu öğretmenin ilgisi ve desteğiyle, kısa bir süre sonra, Eukleides geometrisinin hemen tüm teoremlerini verilen varsayımlara dayanarak ispatladı; ardından kendi kendine cebir öğrendi. Arf'taki matematik yeteneğinin değerlendirilmesi için okul ve dost çevresinden gelen öneriler üzerine babası, kısıtlı olanaklarını zorlayarak 1926'da onu Paris'teki St. Louis Lisesi'ne gönderdi. Üç yıllık okulu iki yılda bitirerek Türkiye'ye dönen Arf, bu kez Maarif Vekaleti'nin açtığı sınavı kazanarak yeniden Fransa'ya gitti ve öğretmen olmaya karar verdiğinden, mühendislik eğitimi yapan École Polytechnique yerine, öğretmen yetiştiren Ecole Normale Superieure'i seçti. İki yıl sonra okulu bitirdiğinde de gene aynı amaçla doktoraya devam etmeyip, öğretmenlik yapmak üzere 1932'de Türkiye'ye döndü.

Ancak, Kastamonu Lisesi'nde öğretmenlik yapmak isterken İstanbul'daki Galatasaray Lisesi'ne atanması, ardından 1933 Üniversite Reformu sırasında doçent adayı olarak İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ne (İÜFF) getirilmesi, Arf'ın, Anadolu liselerinden kendisi gibi matematikçiler yetiştirme umudunu azaltmıştı. Bunun üzerine, doktora yapmak amacıyla üniversiteden izin alarak Almanya'ya gitti ve Göttingen Üniversitesi'nde, sayılar kuramı üstüne çalışmalarıyla tanınan Alman matematikçi Helmut Hasse'nin (1898-1981) denetimi altında, 1938'de doktorasını tamamladı.

Esneklik kuramı

Yeniden İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine dönen Arf, 1943'te profesör, 1955'te ordinaryus profesör oldu. 1962'de üniversiteden ayrılarak yaklaşık bir yıl Robert Kolej'de ders verdi. 1964-1966 arası ABD'de, Princeton'daki Institute for Advanced Study'de araştırmacı ve California Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak çalıştı. 1967'de Türkiye'ye döndüğünde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne geçti ve 1980'de bu üniversitenin Matematik Bölümü profesörlüğünden emekli oldu.

Arf, öğretim görevinin yanı sıra, 1963'te kuruluşundan başlayarak 1971'e değin TÜBİTAK'ın (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu) Bilim Kurulu başkanlığını yürütmüş, çalışmalarıyla 1948'de İnönü Armağanı'nı, 1974'te TÜBİTAK Bilim Ödülü'nü almış, 1980'de İstanbul Teknik Üniversitesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin, 1981'de de Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin onur doktorasıyla ödüllendirilmiştir.

Daha öğrenciliği sırasında sentetik geometri problemlerinin çözümünde büyük başarı gösteren Arf, bu problemleri cetvel ve pergelle çözülebilir olup olmadıklarına göre sınıflandırmayı düşünüyordu. Fransız matematikçi Galois ve Jordan'ın gruplar kuramına, özellikle cebirsel denklemlerin çözümünde grup kavramının uygulanmasına ilişkin çalışmalarından da yararlanmış, yalnızca ikinci dereceden cebirsel denklemlere indirgenebilen problemlerin cetvel ve pergel yardımıyla çözülebileceğini görmüştü. Bu nedenle, çözülebilen tüm cebirsel denklemlerin bir listesini çıkarması gerekiyordu. Bu amaçla gittiği Göttingen Üniversitesi'nde, Hasse'nin yönlendirmesiyle önce Galois teorisindeki özel durumlarla ilgilendi. Bu tez çalışması sırasında vardığı sonuçlardan biri "Hasse-Arf teoremi" adıyla bilinir. Doktora sonrası Göttingen'de bir yıl daha kalarak, yine Hasse'nin önerisi üzerine, karakteristiği iki olan cisimlerin kuvadratik formlarını sınıflandırıp, değişmezlerini (invariant) saptadı. Bu çalışmadan doğan "Arf değişmezi" terimi de, Arf'ın matematik dünyasınca tanınmasını sağladı.

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye gelerek İÜFF'de geometri profesörü olarak görev alan İngiliz matematikçi Duval, o sıralar, İtalyan matematikçi Enriques'in düzlem bir cebirsel eğrinin herhangi bir noktası dolayındaki davranışını belirlemek için saptadığı birtakım sayıları çok boyutlu uzaylardaki eğrilere taşımak için çalışıyordu. Jacobi algoritmasını kullanarak böyle bir sayı dizisinin kurulabileceğini ve bu sayıların eğrinin topolojik özelliklerini yansıtacağını düşünen Duval, üzerinde çalıştığı bu problemi Arf'a anlattı. Arf ise bu özelliklerin topolojik değil cebirsel nitelikte olduğu kanısındaydı: eğri ister üçboyutlu, ister n boyutlu uzayda olsun hep aynı özellikler ortaya çıkacaktı. Nitekim bir hafta gibi kısa bir sürede problemi çözdü ve bu çözümden doğan "Arf halkaları", "Arf kapanışları" gibi kavramlarla adını bir kez daha matematik literatürüne yazdırdı.

Arf'ın önemli çalışmalarından biri de, Mustafa İnan aracılığıyla ilgilendiği, uygulamalı bir matematik probleminin çözümüdür. Doktora tezinde, yıkılan

bir kemerli köprünün yıkılma nedenlerini araştıran İnan, köprünün polaroitten bir modelini yapmış, profillerin üzerine gerçek köprünün taşıdığı yüklere eşdeğer yükler bindirmiş ve beklendiği gibi, profilin sınırı boyundaki teğetsel gerilmenin çok arttığı noktalarda çatlakların oluşarak köprüyü çökerttiğini görmüştü. Teğetsel gerilmenin eğriliğe bağlı olduğunu gözönünde tutarak profilin sınırını yontan ve böylelikle teğetsel gerilmenin sınır boyunca sabit kaldığı bir profil elde eden İnan, bu profilin musluktan damlayan suyun serbest yüzeyinin kesitine benzediğini gözlemleyerek, Arf'a bu gözlemin ispat edilip edilemeyeceğini sormuştu. Yine bir iki hafta gibi kısa bir sürede Arf, değişik yüzeyler için aynı profilleri veren tüm formülleri kurarak, esnek biçim değişikliklerindeki serbest sınır problemini çözmeyi başardı.

Arf, 1950'de, ABD'deki Maryland Üniversitesi'nde bir dönem konuk öğretim üyesi olarak bulunmuştu. O dönemde, dalga denklemi gibi hiperbolik tikel (kısmi) türevli denklemlerin ilk-değer problemi Arf'ın ilgisini çekti. Bir uzay ve bir zaman boyutunda dalga denkleminin ilk-değer problemi Riemann tarafından incelenmiş ve çözümleri verilmişti. Maryland Üniversitesi'nden iki matematikçi de, iki uzay boyutundaki dalga denklemleriyle ilgileniyorlardı. Arf, bu problemde temel rolü Green formüllerinin oynadığını gözönünde tutarak, bu formülleri, katsayıları diferansiyel operatörlerden oluşan dış formlar yardımıyla belirterek genelleştirdi ve böylece dalgaların iki uzay boyutunda yayılmasını tanımlayan çözümler verdi.

1950'lerin ikinci yarısında diferansiyel geometri problemleriyle, özellikle yüzey kafesleriyle ilgilenen Arf, çalışmalarını yalnızca kuramsal matematikle sınırlandırmayıp, matematik çözümlerinin mekanik problemlerine uygulanmasının en güzel örneklerini vermiş ve genç bir matematikçi kuşağının yetişmesine katkıda bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Makale:** "Untersuchungen über reinverzweigle Erweiterungen diskret bewerteter perfekter Körper", *Crelle's Journal*, 1939, ("Ayrık Değerlendirilmiş Yetkin Cisimlerin Salt Dallanmaları İçeren Genişlemeleri Üstüne Araştırmalar"); "Untersuchungen über quadratische Formen in Körpern der Characteristik 2", *Crelle's Journal*, 1941,("Karakteristiği İki Olan Cisimlerin Kuvadratik Formları Üstüne Araştırmalar"); "Sur la détermination des états d'équilibre d'un milieu élastique plan admettan des frontières libres à tensions constantes," *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi*, (12), 1947, ("Sabit Gerilimli Serbest Sınırları Olan Düzlemsel Esnek Bir Ortamın Denge Durumlarının Belirlenmesi Üstüne"); "Über ein Analogon des Riemann-Rocschon Satzes in Zahlkörpern", *Abhandlungen der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen klasse*, (9), 1957, ("Sayılar Cisminde Riemann-Roch Teoreminin Bir Benzeri Üstüne").

• **KAYNAKLAR:** J. Lipman, "Stable Ideals and Arf Rings" *American Journal of Mathematics*, 1972; ODTÜ Mimarlık Fakültesi, *Cahit Arf*, 1981.

• **BAKINIZ:** DUVAL, ENRIQUES, Kerim ERİM, GALOIS, G.GREEN, M.İNAN, K.G. JACOBI, JORDAN, RIEMANN.

ARGELANDER, Friedrich
(1799-1875)

Alman astronom. Gökyüzünün kuzey yarıküresindeki yıldızların konumlarını ve kadirlerini kapsayan bir gök atlası hazırladı.

Friedrich Wilhelm August Argelander, 22 Mart 1799'da Doğu Prusya'nın Memel kentinde (bugün Litvanya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Klaipéda) doğdu. Prusya'daki Königsberg Üniversitesi'nde (bugün SSCB'de Kaliningrad) Alman astronom Bessel'in öğrencisi oldu. Bir süre sonra Finlandiya'ya giderek 1823'te Åbo (Turku), 1832'de de Helsinki Gözlemevi'nin yöneticiliğini üstlendi. 1837'de Bonn Gözlemevi'nin yöneticiliğine, ardından Bonn Üniversitesi'nde kürsü başkanlığına getirildi. 17 Şubat 1875'te Bonn'da öldü.

Argelander'in astronomiye önemli katkılarından biri, parlaklıkları (kadirleri) değişken yıldızları ilk kez sistemli bir biçimde incelemesi ve kadirleri saptamak için bir sistem geliştirmiş olmasıdır. Parlaklıkları devirli olarak değişen yıldızlar, bu özellikleriyle, yıldızların niteliklerinin daha iyi anlaşılmasına ve yıldız gruplarının uzaklıklarının saptanmasına yarayan değerli veriler sağlar. Değişken yıldızların ilki 1596'da Alman astronom Johannes Fabricius tarafından gözlemlenmişti. Argelander, ayrıntılı çalışmalarıyla, 19.yy'da bu konunun gelişmesini sağlayan astronomlardan biri oldu. Bu araştırmalarını gerçekleştirebilmek için, yıldızların kadirlerini birbirleriyle karşılaştırarak ana gruplara ayırdı. Böylece, kendi aralarında da üç alt-basamağa ayrılan dokuz ana kadir grubu saptadı. On binlerce yıldızı belirli kadir gruplarına yerleştirme olanağı veren bu sistem, fotometre henüz geliştirilmemiş olduğu için, gözle algılamaya dayanıyordu. Argelander, temelde fiziksel açıklamalardan yoksun bu öznel sistemle gene de önemli bir yıldız kataloğu hazırlamayı başarmıştır.

Argelander, yıldız katoloğunu hazırlamaya 1844'te başladı. Üç ciltlik bir katolog ve kırk haritalık bir gökyüzü atlasından oluşan bu önemli yapıt 25 yıllık bir çalışmanın ürünüdür. *Bonner Durchmusterung* ya da kısaca *BD* olarak bilinen bu katolog, kuzey gök kutbundan gök ekvatorunun 2° güneyine dek uzanan bir alanda yer alan ve parlaklığı 9 kadir grubu içinde saptanan 324.188 yıldızın gökadadaki konumunu belirtir. Argelander ile asistanları Schönfeld ve Kruger, gök atlaslarını hazırlayabilmek için Bonn Gözlemevi'nin 7,6 cm çapındaki teleskopunu sabitleştirerek, Yer'in dönme hareketi nedeniyle objektifin görüş alanına giren yıldızları bölge bölge kaydettiler. Kadirleri saptamak için öznel bir yönteme dayanılmış olsa bile, 1859-1862 arasında yayımlanan katalog önceki çalışmalardan daha geniş kapsamlı ve güvenilirdi. 1863'te de ek harita ve bilgiler yayımlandı. Argelander bu arada kurduğu Astronomische Gesellschaft (Astronomi Derneği) aracılığıyla, bu çalışmayı, dört kıtada saptanacak gözlemevlerinin katılacağı bir program çerçevesinde genişletmek istiyordu. 1867'de başlayan işbirliği sonucunda, gök-

yüzünün güney yarıküresindeki yıldızlar da izlenerek katalog genişletildi. Astronomische Gesellschaft, Argelander'in ölümünden sonra da çalışmalarını bu yönde sürdürdü. Argelander, bu geniş kapsamlı kataloğuyla ve ayrıca böyle bir ortak çalışmayı başlatmakla astronomide önemli gelişmelerin temelini hazırlamıştır.

• YAPITLAR: *Bonner Durchmusterung*, 1859-1862.

• BAKINIZ: BESSEL, FLAMSTEED, HERSCHEL, KAPTEYN.

ARGENTRÉ, Bertrand d' (1519-1590)

Fransız hukukçu ve tarihçi. Feodal hukuk anlayışının savunucularındandır.

Bretagne bölgesinde Vitré'de doğdu, Rennes'de öldü. 1548'de Rennes'in senyör vekilliği görevini babasından devraldı. Daha sonra Eyalet Mahkemesi başkanlığına getirildi. Bretagne'nın örf ve adet hukukunu yazılı hale getirmekle görevlendirildi; bu görevi 1580'e dek sürdü.

Argentré, 16. yy'da Roma Hukuku'nu temel alan bir medeni hukuk anlayışının canlandırılması akımına tepki olarak feodal hukuk anlayışını savunmuştur. Argentré, yazılı olmayan örf ve adet hukukunun kanun gücüne sahip olması gerektiğini savunan ilk hukukçudur. *Commentaires sur les Quatres Premiers Titres de L'ancienne Coutume de Bretagne* ("Bretagne'nın Örf ve Adet Hukukunun İlk Dört Maddesi Üzerine Yorumlar") adlı incelemesinde, bu bölgenin geleneklere dayanan hukuk yapısını belirlemeye çalışmıştır. 1582'de ise, gene aynı bölgenin tarihini anlatan *Histoire de la Bretagne*'yı yazmıştır.

Eski yerel ve feodal hukuku savunan Argentré, Roma Hukuku'nun yazılı olmayan örf ve adet hukukunu derlemek isteyen Charles Dumoulin'in karşısında yer almıştır. Dumoulin'in Roma Hukuku'nu temel alan, ulusal ve birleştirici nitelikte bir hukuksal yapıyı savunmasına karşın Argentré, birleştirme doktrinini reddetmiş; kanunların çatışması durumunda ise bireylerin kendi yerel hukuklarına göre yargılanmaları gerektiğini savunmuştur.

Argentré'nin görüşleri Felemenk hukukçuları arasında kabul görmüş ve onlar aracılığıyla Story ve Dicey'i etkilemiştir.

• YAPITLAR: *Commentaires sur les Quatres Premiers Titres de L'ancienne Coutume de Bretagne*, 1568, ("Bretagne'nın Örf ve Adet Hukukunun İlk Dört Maddesi Üzerine Yorumlar"); *Histoire de la Bretagne*, 1582, ("Bretagne Tarihi").

• BAKINIZ: DICEY, DUMOULIN, STORY.

ARGUEDAS, José Maria (1911-1969)

Perulu romancı. Latin Amerika romanında yerel kültürü ön plana çıkaran yazarlardandır.

Lima'da doğdu. Çocukluğu Peru'nun dağlık yörelerinde, İnka kökenli Keşualar'ın yaşadığı Andean yöresinde geçti. Keşua dilini on dört yaşında öğrendiği İspanyolca'dan çok daha iyi biliyordu. 1931'de Lima'daki San Marcos Üniversitesi'ne girdi. Sosyalist öğrenci örgütlerinin eylemlerine katıldığı için tutuklandı ve 1937'de hapsedildi. 1939'da bir süre İspanyolca öğretmenliği yaptıktan sonra, Lima'da etnoloji öğrenimine başladı. 1951'de Etnoloji İncelemeleri Enstitüsü müdürlüğüne, 1964'te de Ulusal Tarih Müzesi müdürlüğüne atandı. 1969'da artık yaratıcı gücünün tükendiği kuşkusuna kapılıp girdiği ruhsal bunalım sonucunda intihar etti.

Arguedas, edebiyata üniversite öğrenciliği sırasında başladı. İlk kitabı *Agua*, daha sonra yazacağı çoğu romanlar gibi büyük ölçüde otobiyografik özellikler taşıyordu. 1938'de yayımlanan *Conto Kechwa* ile adını duyurdu. Bu kitapta Keşua toplumunun ve dilinin kendisi için ne anlama geldiğini anlatıyordu. Kendinden önceki kimi yazarlar gibi İspanyol fetihlerini, kültürünü ve yaşam biçimini yok sayıp, saf bir yerel kültür peşinde koşmak yerine, Peru gerçeğini tüm bu gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmış bir bütün olarak kabul etti ve ona tüm yönleriyle sahip çıktı. 1941'de yayımladığı önemli romanı *Yawar fiesta*'da, dağlık yörelerin yerli kültürüyle, İspanyol kültürünün egemen olduğu kıyı kesimleri arasındaki çatışmaları dile getirdi. Bu çatışma, romana adını veren "kan şenliği" geleneğinin korunması için verilen mücadelede simgeleniyordu. *Todas las sangres* adını taşıyan romanında ise, bu iki kültür arasındaki gerilim, fiziksel çatışma boyutunu da aşıp, yerlilerin başkaldırması boyutuna ulaşır. Toprağı egemenlikleri altına alan yerliler, Colomb öncesi dönemlerin üretim ilişkilerini yeniden canlandırarak, "komün" anlayışıyla yaşamaya başlarlar; ancak bu girişimleri devlet güçleri tarafından bastırılır.

Arguedas, Keşua dili ve kültürüne verdiği önem ve bu alandaki incelemeleriyle Latin Amerika romanında Peru'nun temsilcisi oldu. Mitoloji, halk masalları ve türküleri ile beslenen romanlarıyla, çağdaş Peru insanını İspanyol fetihlerinden önceki dönemlere bağlamaya çalıştı.

• YAPITLAR: *Agua*, 1935; *Yawar fiesta*, 1941; *Los rios prufundos*, 1958; *Todas las sangres*, 1964; *El zorro de arriba y el zorro de abajo*, 1968.

ARGUN
(ykş. 1250-1291)

İlhanlı hükümdarı. Saltanatı sırasında Budizm'i egemen kılmaya çalışmış, İslamiyet'in yayılmasına karşı çıkmıştır.

Yaklaşık 1250-1255 arasında doğdu. İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın oğludur. Abaka Han tarafından Horasan Eyaleti'ni yönetmekle görevlendirildi. 1282'de babasının ölümü üzerine başkente geldi. Babasının yerine başa geçen amcası Tekudar'ın hanlığını onayladı.

Tekudar, ilk iş olarak Memlukler'le uzlaşma yoluna gitti. Siyasal amaçlarla İslamiyet'i kabul edip, Ahmed adını aldı. Bu yaklaşım, Memlukler'le ilişkileri iyileştirmediği gibi büyük bir bölümü İslamiyet'e karşı olan Moğollar'ı da Tekudar'a düşman etti. Bu muhalefeti örgütleyen ve kendisi de Budist olan Argun önce Beynennehreyn'de ardından Horasan'da yandaşlar topladı. Bu arada Ahmed Tekudar'ın uyguladığı politikalardan ve İslamiyet'ten hoşnut olmayan Moğol emirlerinin çoğunluğu Argun'a sığındılar. Bu yolla epeyce güç toparlayan Argun, Nisan 1284'te batıya doğru harekete geçti. Rey yakınlarında Ahmed Tekudar'ın güçleriyle yaptığı savaşta yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak, Tekudar'ın askerlerinin bir bölümünün Argun'un saflarına geçmesi ve kimi Moğol emirlerinin de Tekudar'a karşı ayaklanmaları olayların gidişini değiştirdi. Yeniden saldırıya geçen Argun, Ağustos 1284'te Tekudar'ı Horde'de ele geçirerek öldürdü.

Böylece silah gücüyle tahtı ele geçiren Argun, geleneğe uygun olması için bir de seçim yapmaya karar verdi. Ağustos 1284'te bir araya gelen prensler, seçim hakkına sahip olan emirler ve yüksek düzeydeki yöneticiler Argun'u, yeni İlhanlı hanı seçtiler. Argun, Tekudar'ın adamlarını affetti. Tüm yönetim işlerini veziri Geyhatu'ya bırakarak, ona büyük yetkiler tanıdı. Ama kayırma ve yolsuzlukların bir hayli yoğunlaştığı bu dönemde yönetici kadrolar sürekli değişikliğe uğradı. Yönetime karşı Batı İran'da, Anadolu'da ve Gürcistan'da başlatılan ayaklanmalar, kanlı bir biçimde bastırıldı.

Argun, 1287'de Bağdat'lı bir Yahudi olan ve Müslümanlar'a düşmanlığıyla tanınan Sa'dü'd-Devle'yi maliye nazırı ve başvezir olarak atadı. Sa'dü'd-Devle halktan baskı ve zulümle vergi toplayıp, Argun'un izniyle, Müslümanlar'a karşı da zor kullanma politikası izledi. Bu arada saraya çekilip dış dünya ile ilişkisini kesen ve Budist rahiplerin etkisiyle, ömrünü uzatmak için birtakım tedavi yöntemleri deneyen Argun, çok geçmeden hastalandı. Sağlığının giderek bozulduğu bu dönemde yanına yalnızca Budist rahipleri ve güvendiği adamı Sa'dü'd-Devle'yi kabul ediyordu. Bu arada Sa'dü'd-Devle, kendisine karşı oluşan muhalefeti hediye ve yardımlarla yumuşatmaya çalıştıysa da başarılı olamadı ve düşmanları tarafından yakalanarak idam edildi. Bu olayın hemen ardından Argun da öldü.

Argun'un hükümdarlığı sırasında, İlhanlı devleti'nde Budizm en parlak dönemini yaşamıştır. Argun, İslamiyet'in yayılmasına karşı, Yahudiler'le Hıristiyanlar'ı korumuştur.

• BAKINIZ: ABAKA HAN.

ARIBURNU, Orhon
(1918)

Türk şair, sinemacı. Şiirinde gündelik dile ve şaşırtmalara yer vererek 1940'ların Yeni Şiir anlayışına uygun ürünler vermiştir.

Orhon Murat Arıburnu İstanbul'da doğdu. Babası subaydı. İlköğrenimini çeşitli Anadolu illerinde yaptı. 1935'te Konya Askeri Ortaokulu'nu, 1938'de Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdi. Hukuk Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi Alman Filolojisi'nde okudu, ancak ikisini de bitirmedi. Öğretmenlik, *Tasvir-i Efkar* gazetesinde muhabirlik ve düzeltmenlik yaptı. İstanbul Belediyesi Hukuk İşleri'nde çalıştı. 1946'da sinemaya geçti; oyuncu, senaryo yazarı ve yönetmen olarak çalıştı.

İlk şiiri 1936'da *Edebiyat* dergisinde yayımlandı. 1940'a değin *Serveti Fünun-Uyanış*, *Yeni Ses* dergilerinde yayımladığı şiirlerini *Kovan* kitabında topladı. Daha sonraki şiirlerini *Gün*, *Varlık*, *Genç Nesil*, *Yeditepe*, *Küçük Dergi*, *Yenilik*, *Gelecek* dergilerinde yayımladı. Bunları kitaplaştırmadı.

1940'larda ürün veren Arıburnu'nun kısa şiirlerinde ironik buluşlar, alay ve yergi öğeleri ağır basar. "Şairanelik"ten arındırılmış gündelik dille yazması ve biçim denemeleri onu Garipçiler'e yaklaştırır. Konuları açısından ise toplumcu şairlere yakındır.

Arıburnu, 1946'da Şadan Kamil'in *Gençlik Günahı* filminde başrolleri Enver Orhon ve Selma Kayahan'la paylaştı. Bu ilk denemesinden sonra, Vedat Ar, Çetin Karamanbey, Ferdi Tayfur ve Semih Evin'in filmlerinde jön ve karakter rollerinde oynadı. 1950-1951'de *Yüzbaşı Tahsin* filmiyle yönetmenliğe başladı. 1953'te *Kanlı Para* filmiyle Birinci Türk Film Festivali'nde yönetmen, oyuncu ve senaryo yazarı dallarında ödül kazandı. 1953-1954'te, Cahide Sonku ve Sami Ayanoğlu ile birlikte gişe rekorları kıran *Beklenen Şarkı* filminin yönetmenliğini paylaştı. 1959'da Yılmaz Güney'le *Tütün Zamanı*'nı yönetti. Oyuncu-yönetmen olarak 1962-1963'te *Elâlem Ne Der?*, yönetmen olarak 1966-1967'de *Ümit Kurbanları* son filmleridir. 1972'de *İnsan Gürültüye Gitmese* adlı bir oyun yazdı.

• **YAPITLAR: Şiir:** *Kovan*, 1940. **Yönettiği ve Oynadığı Filmler:** *Yüzbaşı Tahsin*, 1950-1951; *Sürgün*, 1951-1952; *Kanlı Para*, 1953; *Beklenen Şarkı*, 1953-1954; *Sihirli Boru*, 1954-1955; *Gün Doğarken*, 1956-1957; *Lejyon Dönüşü*, 1957; *Tütün Zamanı*, 1959; *Ümitler Kırılınca*, 1962; *Elâlem Ne Der?*, 1962-1963; *Prangasız Mahkûmlar*, 1964-1965; *İçimizdeki Boşluk*, 1966; *Ümit Kurbanları*, 1966-1967.

ARIKAN, Saffet
(1888-1947)

Türk siyaset adamı. Tek partili dönemde Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliği yapmıştır.

Erzincan'da doğdu. 26 Kasım 1947'de İstanbul'da öldü. Alaybeyioğulları'ndan Yusuf Ziya Bey'in oğludur. 1910'da Harp Akademisi'ni bitirdi. Genelkurmay'da çalışırken Yemen'e gönderildi. I.Dünya Savaşı'nda III. Tümen kurmay başkanı oldu. Ardından Bağdat'a gitti. XIV.Tümen kurmay başkanlığı göreviyle İstanbul'a döndü. Çanakkale savaşına katıldı. Daha sonra binbaşılığa yükselerek staj için Almanya'ya gönderildi. Dönüşte Bakü seferine katıldı. Bir süre Sadrazam ve Harbiye Nazırı İzzet Paşa'nın başyaverliğinde bulundu. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesine değin I.Ordu müfettişliği kurmayında çalıştı. İşgalin hemen ardından Ankara'ya geçti. Biga çevresinde ayaklanan Anzavur'u bastırma harekâtına katıldı. Haziran 1921'de Garp Cephesi kurmay başkanlığına getirildi. Aynı yılın sonunda Moskova ateşemiliterliğine atandı. Daha sonra orduya cephane sağlamak için Almanya'ya gitti. 1923'te Ankara'ya döndü.

Arıkan, Cumhuriyet kurulduktan sonra ikinci devre Büyük Millet Meclisi'ne Kocaeli milletvekili olarak girdi. 1946'ya değin Kocaeli, Erzincan ve Konya milletvekilliği yaptı. Bu sırada, 1925'te Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliğine getirildi. 1931'e değin bu görevi yürüttü. 1935'te milli eğitim bakanı oldu. 1938'e değin süren bakanlığı sırasında, sonradan köy enstitülerinin temelini oluşturan köy öğretmen okulları açıldı. 1940'ta yaklaşık iki yıl savunma bakanlığı yaptı. 1942-1944 arası Berlin büyükelçiliğinde bulundu.

ARIN, Süha
(1942)

Türk belgesel film yönetmeni. Eski ve yakın tarih konulu belgesel filmler çekmiştir.

23 Ocak 1942'de Balıkesir'de doğdu. 1956'da Ankara Mimar Kemal Ortaokulu'nu, 1960'ta Ankara Atatürk Lisesi'ni bitirdi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdiyse de iki yıl okuduktan sonra ayrıldı. 1962'de Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Filmleri Merkezi'nde çalışmaya başladı. 1960-1965 arasında Türkiye Radyoları'nda serbest yazar ve yapımcı olarak çalıştı. 1965'te ABD'ye gitti, 1973'e değin kaldı. TRT Washington muhabirliği, Amerika'nın Sesi Radyosu'nda yapımcılık ve sunuculuk, bir film laboratuvarında ses kayıtçılığı yaptı. 1970'te Howard Üniversitesi Televizyon ve Film Yönetimi ve Yapımı Bölümü'nü bitirdi. 1972'de Amerikan Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Kitle İletişimi Bölümü'nden master derecesi aldı. 1974'ten başlayarak Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu'nda film ve televizyon konusunda dersler veren Arın, okuldan ayrıldıktan sonra Milliyet Televizyon-Video şirketinde yönetmen olarak çalışmaya başladı (1983).

Süha Arın sinemaya Eğitim Filmleri Merkezi'nde başladı. ABD'den döndükten sonra Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu adına çektiği belgesel filmlerle ilgi topladı. "Anadolu Uygarlıklarından İzler" adlı dizide Hitit, Urartu, Likya gibi eski Anadolu uygarlıklarının gelişimini irdeledi. Türkiye'de henüz tam olarak yerleşmemiş bir tür olan belgesel filmciliğin önemini vurgulamaya ve çeşitli kurumların bu türe destek olmalarını sağlamaya çalıştı.

Arın *Safranbolu'da Zaman* adlı filmiyle 1977 Antalya Film Şenliği "en iyi belge filmi" ödülünü, *Urartu'nun İki Mevsimi*'yle Sedat Simavi Vakfı 1978 Kitle İletişimi Büyük Ödülü'nü, *Tahtacı Fatma* adlı filmiyle 1979 3.Balkan Film Festivali Belge Film Birincilik Ödülü'nü, 1979 Antalya Film Şenliği "en iyi belge film" ödülünü, 1979 Kültür Bakanlığı Ulusal Kısa Film Yarışması Birincilik Ödülü'nü ve Şam Uluslararası Film Festivali "Gümüş Kılıç" ödülünü kazandı.

• YAPITLAR (başlıca): *Hattiler'den Hititler'e*,1974; *Midas'ın Dünyası*, 1975; *Safranbolu'da Zaman*; 1976; *Urartu'nun İki Mevsimi*, 1977; *Likya'nın Sönmeyen Ateşi*, 1978; *Kapalıçarşı'da 40.000 Adım*, 1980; *Dolmabahçe ve Atatürk*, 1981; *Kula'da Üç Gün*, 1983.

Ulusal Muze-Napoli, İtalya

ARIOSTO, Ludovico
(1474-1533)

İtalyan şair. İtalyan Rönesansı'nın en önde gelen yapıtlarından biri olan *Orlando Furioso*'yu yazmıştır.

8 Eylül 1474'te İtalya'da, Reggio Emilia'da doğdu. Bir kont olan babası, Reggio Emilia'nın kale komutanıydı. On yaşına geldiğinde babasının asıl memleketi olan Ferrara'ya taşındılar. Ariosto ölümüne değin kendini Ferrara'lı saydı. Küçük yaştan beri edebiyata ilgi duymasına karşın, babasının zorlamasıy-

la 1489-1494 arasında hukuk eğitimi gördü. Hukuk eğitimini tamamladıktan sonra babası çok istediği klasik edebiyat çalışmalarını yapmasına izin verdi. Ancak, babası 1500'de ölünce, en büyük erkek çocuk olarak ailesinin geçimini sağlamak zorunda kaldı. 1502'de Canossa valisi oldu, 1503'te Kardinal Ippolito d'Este'nin sarayına girdi. 1517'de kardinalle birlikte Macaristan'a gitmeyi, sağlık durumu, annesinin ileri yaşı ve edebi çalışmalarını neden göstererek reddedince, kardinalin kardeşi Ferrara Dükü Alfonso'nun yanına girdi. Dük onu Apenin dağlarında ıssız bir kent olan Garfagnana'ya vali olarak atadı. Ariosto bu uzak ve tehlikeli görevde üç yıl kaldı.

1525'te, ilerisi için yeterli parayı sağlamış olarak Ferrara'ya yerleşti; uzun süredir ilişkide olduğu Alessandra Benucci ile evlenip günlerini komediler yazmak ve başyapıtı *Orlando Furioso* üzerinde çalışmakla geçirdi. Uzun yıllar üstünde çalıştığı yapıtının son biçimini alıp basılmasından yaklaşık bir yıl sonra, 6 Haziran 1533'te Ferrara'da öldü.

Komediler, kısa şiirler ve hicivler de yazan Ariosto, esas olarak başyapıtı *Orlando Furioso* ile anılır. 46 kantodan oluşan bu uzun şiir, Boiardo'nun *Orlando İnnamorato* adlı tamamlanmamış şövalye romanını temel alır. Ariosto 1505'te yazmaya başladığı bu yapıtını yaşamının sonuna değin işlemiş, düzeltmiş, değişiklikler yapmıştır. Fransız destan kahramanı Roland'ın İtalyan yazınındaki karşılığı olan Orlando, Paris'i kuşatan Araplar'a karşı verilen savaşta yerini alırken, bir yandan da büyük bir kıskançlıkla iç içe yürüyen bir aşk yaşar. Destanda bu mutsuz aşk macerasının yanı sıra, söz konusu dönemin tarihsel olayları ve Charlemagne'ın Hıristiyanlık'ı yaymak için yaptığı mücadeleleri de dile getiren Ariosto, sık sık güncel olaylara göndermeler yapar. Aşk ve savaşın yanı sıra, dostluk, kahramanlık, cesaret, bağlılık gibi temalar, gerçekle fantazinin iç içe geçtiği bir anlatımla aktarılır. Destanın sonunda, dönemin tüm "iyi" Hıristiyan edebiyatı örneklerinde olduğu gibi, "dinsiz Araplar" püskürtülür, ikincil temalar tatlı bir sonla bitirilir. Yapıtta Ariosto'nun klasik kültür konusundaki geniş bilgisi, derin bir insan sevgisini de içeren incelikli bir anlatımla verilir. İlk baskısı 1516'da yapılan *Orlando Furioso* kısa sürede büyük bir başarı kazandı, ilk baskıyı izleyen yetmiş yıl içinde İtalya'da tam 154 kez basıldı, hemen bütün Avrupa dillerine çevrildi.

16. yy edebiyatının önemli ve etkili şairlerinden biri olan Ludovico Ariosto, Cervantes, Spenser ve Shakespeare'i etkilemiş ve *Orlando Furioso*'suyla İtalyan Rönesansı'nın sanatsal eğilimlerini ve duygusal tutumlarını hem öz, hem biçim açısından yetkin bir biçimde ortaya koymuştur.

• **YAPITLAR: Şiir:** *Orlando Furioso*, 1516-1532. **Oyun:** *I Suppositi*, 1509; *La Cassaria*, 1510.

ARİF BEY [Çarşambalı]
(? -1892)

Osmanlı hattat. Harflerin istifinde ustalık göstermiştir.

Hacı Mehmed Arif Bey İstanbul'da doğdu, burada öldü. Doğum tarihi bilinmiyor. Fatih'te Çarşamba semtinde oturduğu için Çarşambalı diye anılır. Küçük yaşta Maliye Nezareti Mektubî Kalemi'ne girdi. Bir süre sonra kalemin mukalebecisi oldu.

Sülüs ve nesih yazıyı Kazasker Mustafa İzzed Efendi'den, talik yazıyı da Sami Efendi ile birlikte Kıbrıslızâde İsmail Hakkı Efendi'den öğrendi. Hattat Ali Haydar Bey'in büyük yardımlarını gördü. Arif Bey'i yazıda en çok etkileyen ünlü hattat Rakım oldu. Birçok yazısını onun tarzında yazdı. Çağdaş hattatlar arasında özellikle talik yazıda başarı gösterdi.

Arif Bey'in elleri titrediği halde yazıya başlayınca titremesi dururdu. En büyük merakı çifte yazı yazmaktı. Yazı istifinde ustaydı. Bu ustalığını özellikle mühürlerde göstermiştir.

• BAKINIZ: MUSTAFA İZZED EFENDİ, SAMİ EFENDİ.

ARİF BEY [Hacı]
(1831-1885)

Türk besteci. Şarkı bestecisi olarak Türk musikisinde yeni bir çığır açmıştır.

İstanbul'da Eyüp semtinde doğdu. Eyüp Şer'iye Mahkemesi Başkâtibi Bekir Efendi'nin oğludur. Daha ilköğrenimi sırasında güzel sesiyle dikkati çekti. Kendisiyle önce Zekâi Efendi (Dede) ilgilendi ve onu besteci Eyyubî Mehmed Bey'e götürdü. Arif Bey ilk musiki zevkini, bilgisini Mehmed Bey'den aldı. Altı yaş büyüğü olan, geleceğin değerli bestecisi Zekâi Efendi, onu hocası Dede Efendi'yle tanıştırdı; musikiye karşı büyük yeteneği olduğunu Dede Efendi de görmüştü. Arif Bey 1844'te Mehmed Bey'in yardımıyla Bab-ı Seraskeri'ye memur olarak girdi. Bir yandan çalışıyor, bir yandan da musikiye vakit ayırıyordu. Bir süre Mehmed Bey'in Muzika-yı Hümayun'daki derslerine dışardan devam etti. Çok geçmeden sesinin güzelliğini haber alan Sultan Abdülmecid onu Muzika-yı Hümayun'a aldırdı. Saray'daki musiki hocası besteci Haşim Bey'dir. Haşim Bey'den çok yararlandı, ondan yüzlerce eser öğrendi. Okuyuş üslubunu da ondan aldığı söylenir.

Saraya girişi

Abdülmecid, Arif Bey'e Saray'da büyük yakınlık gösterdi; onu "kurena"lık (mabeynci) rütbesine kadar yükseltti, dördüncü Mecidî nişanıyla ödüllendirdi. Arif Bey haremdeki cariyelerin musiki hocalığı görevini de yürütüyordu. Bu dersler sırasında Çeşm-i Dilber adlı bir cariyeye âşık oldu. Padişahın izniyle Çeşm-i Dilber'le evlenerek Saray'dan ayrıldı. İki

çocukları oldu. Ama bu evlilik yürümedi. Çeşm-i Dilber, çocuklarını Arif Bey'e bırakarak bir tüccarla evlendi. Arif Bey, "Niçin terk eyleyip gittin a zalim", "Düşer mi şanına ey şeh-i hûban" dizeleriyle başlayan kürdilihicazkâr şarkılarını terkedilmenin acısı içinde besteledi.

Bir süre sonra Abdülmecid tarafından "serhanende" olarak yeniden Saray'a alındı, gene haremdeki musiki dersleri hocalığıyla görevlendirildi. Besteci bu kez gene bir cariyeye, Zülf-i Nigâr Hanım'a âşık oldu. Bu olay Saray'da duyulur duyulmaz, Abdülmecid onları evlendirdi. Zülf-i Nigâr'ın kısa bir süre sonra veremden ölmesi, besteciye yeni bir acı kaynağı oldu. "Olmaz ilaç sine-i sadpareme" ve "Kemer çehre peri rû tende cânımsın-Nigârım dilberim ruh-i revanım" şarkıları bu acının ürünleridir.

İkinci kez evlenirken de Saray'dan ayrılan besteci, yeniden Saray'a dönmek istiyordu. 1861'de Abdülmecid ölmüş, kardeşi Abdülaziz tahta çıkmıştı. Arif Bey, besteci Rifat Bey'in yönetimindeki Saray

Şarkı Formu ve Şarkı Besteciliği

Şarkı, geleneksel Türk musikisindeki küçük formlardan biridir. Kâr, beste, semai gibi formlara ise "büyük form" denir. Şarkı bestecileri çoğunlukla küçük usuller kullanırlar; aksak usuller, düyek, curcuna, sofyan en çok kullanılanlardır. Şarkılar genellikle dört mısralıdır. Dört mısralı bir şarkıda ilk mısraya "zemin", üçüncü mısraya "miyan", ikinci, dördüncü mısralara da "nakarat" denir. Nakaratlar aynı musiki cümlesiyle bestelenir, miyanda çoğu kez makam geçkisi yapılır. Bazı şarkılarda, aynı ezgi ikinci, hatta üçüncü dörtlüklerle tekrarlanır. "Muhammes" (beş mısralı), "müseddes" (altı mısralı), "müsemmen" (sekiz mısralı), şarkılar da vardır. Bunlar kendi aralarında farklı türlere ayrılır. Dörtten fazla mısralı şarkılarda miyan ile nakaratın yerleri şarkının türüne göre değişir, bazılarında birden çok miyan olur. Bunlar dışında, iki, üç, yedi mısralı şarkılar da bestelenmiştir. Şarkının bir başka özelliği, "terennüm"süz oluşudur. Şarkılar, klasik formlardaki eserlerden daha hafif konuları işler; aynı şekilde, ezgisel (melodik) yapıları da daha basittir.

Divan şairleri nasıl daha çok gazel, kaside gibi ana nazım biçimleri içinde şiir yazmışlar, şarkı biçimini pek az kullanmışlarsa, klasik dönem bestecileri de daha çok beste, semai gibi formlarda eser vermişler, az sayıda şarkı bestelemişlerdir. Klasik dönemde şarkı, tıpkı Divan şiirindeki şarkı gibi, gözde bir form değildi. 19. yy'ın ikinci yarısında musikide yeni bir üslup arayışına girilirken, klasik fasılların da zenginleştirilmesine ihtiyaç duyuldu. Peşrev, I., II. besteler, ağır semai, çeşitli usullerdeki şarkılar, yürük semai ve saz semaisinden oluşan bir fasıldaki şarkı sayısının artırılması hem o faslı zenginleştiriyor, hem de faslın okunuşunu süre olarak uzatıyordu. Şarkının önem kazanmasının bir başka nedeni de, geçen yüzyıldaki kâr, semai gibi büyük formlara eskilere özgü bir gelenek gözüyle bakılmasıdır.

Klasik dönem bestecilerinin öteki formlardaki eserlerinde olduğu gibi, şarkılarında da genel üslup aynıdır; klasik üsluptur. Hacı Arif Bey'in ve daha sonraki şarkı bestecilerinin üslubu ise klasik döneminkinden farklıdır. Kimi musiki yazarları bu bestecilerin şarkılarında ortaya çıkan yeni üslubu Türk musikisinin "romantik" dönemi olarak görürler. Bu niteleme şu anlamda geçerlidir: Bu dönemin ürünleri klasik üsluptan kopmuş, bir bakıma ona tepki olarak doğmuştur. Konuları kişiseldir. Besteci, duygusal bir tavır içindedir. Eser asıl gücünü içtenliğinden alır. Tanzimat edebiyatında gördüğümüz romantizmi, duygusallığı, musiki diline özgü göstergeler çerçevesinde, şarkı bestecilerinde de buluruz. Tanzimat edebiyatı nasıl Divan edebiyatına karşı belli bir tepki içinde gelişmişse, Hacı Arif Bey sonrası üslup da klasik dönem musikisine karşı benzer bir tepki içindedir. Bu bakımdan, söz konusu dönemin şarkı üslubu Türk musikisine özgü bir romantizmin ürünü sayılabilir, ama bunun Batı müziğindeki Romantizm'le ilgisi olduğu söylenemez.

19. yy'ın ortalarından başlayarak günümüze değin pek çok şarkı bestecisi yetişti, şarkı besteciliği yaygınlaştı. Bunun sonucu olarak, bestecilik büyük ölçüde şarkı besteciliğiyle sınırlı duruma geldi. Klasik formlar, büyük usuller ihmal edildi. Büyük formlardan kaçınılması, bir bakıma, büyük temalardan da kaçınılması demekti. Özellikle 20. yy'ın ilk çeyreğinden sonra, başarılı şarkı bestecilerinin sayısı iyice azaldı. Çoğu besteci, şarkı formunun en kolay biçimi olan dört mısralık şarkıya yöneldi. Sonuç olarak, Türk musikisinde bir form kısırlığı doğdu. 1930'larda, kimi şarkı bestecileri, şarkının bir çeşitlemesi olan, daha çok, hafif musiki türlerine sokulabilecek "fantezi"ler besteledi. Klasik dönem musikisinde, yalnızca şarkı besteleyen pek az besteci vardır; bunların en ünlüsü Mustafa Çavuş'tur. Dede Efendi*, III. Selim*, Şakir Ağa*, Vardakosta Ahmed Ağa, Sadullah Ağa*, Dellalzâde* gibi besteciler öteki formlardaki eserlerinin yanı sıra başarılı şarkılar da bestelemişlerdir. 19. yy'ın ikinci yarısından günümüze kadarki şarkı bestecilerinin en önemlileri arasında Hacı Arif Bey, Şevki Bey*, Rifat Bey*, Rahmi Bey*, Nikoğos*, Medenî Aziz Efendi, Şemsettin Ziya Bey, Lem'i Atlı*, Suphi Ziya Özbekkan* sayılabilir.*

Fasıl Topluluğu'na "serhanende" olarak alındı; ayrıca, gene cariyelerin musiki hocalığıyla görevlendirilmişti. Onu iki kez evliliğe götüren bu görev, üçüncü kez de aynı sonucu verdi. Arif Bey bu kez Pertevniyal Valide Sultan'ın nedimelerinden Nigârnik Hanım'a âşık oldu. Musiki dersleri sırasında doğan bu ilişki de, padişah ile valide sultanın uygun görmesiyle, evlilikle sonuçlandırıldı.

Ömrünün sonuna kadar Nigârnik Hanım'la evli kalan Arif Bey'in Saray'daki bu üçüncü görevi on yıl sürdü. Ününün artık doruğundaydı. İstanbul'un musiki çevrelerinde, konaklarda, özel meşkhanelerde yapılan musiki toplantılarında en çok aranan sanatçıydı. 1871'de tekrar Saray'dan ayrıldı. Şura-yı Devlet'te, Beykoz Aşar müdürlüğünde beş yıl memur olarak çalıştı. Sultan Abdülaziz'in ölümünden sonra Muzika-yı Hümayun'da girişilen tasfiye sonucu Arif Bey de açığa alındı. V. Murad'ın üç aylık padişahlığından sonra II. Abdülhamid tahta çıktı. Besteci uzun bir süre işsiz kaldı, geçim derdine düştü. Zincirlikuyu'da bir çiftlik evine çekilip çevreden koptu. Bu sırada 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) patlak verdi. Arif Bey savaş yıllarını çiftlikte geçim sıkıntısı içinde geçirdi.

Savaş bittikten sonra Osmanlı Sarayı bestecinin yokluğunu yeniden hissetmeye başladı. Arif Bey'in içinde bulunduğu durum Abdülhamid'e iletildi. Bunun üzerine besteci yeniden Saray'da görevlendirildi. Hacı Arif Bey'in öğrencilerinden besteci Levon Hancıyan'ın anlattığına göre, Saray'a alınışı şöyle olmuştu: İran şahı Nasıreddin, eserlerini çok beğendiği Arif Bey'i İran Sarayı'na davet eder, padişahtan da bestecinin izin verilmesini rica eder. Türk musikisinden öteki padişahlar kadar zevk duymamakla birlikte, Arif Bey'in şarkılarını seven Abdülhamid, şaha bestecinin Saray'dan ayrıldığından haberi olmadığını söyler ve onu yeniden Saray'a aldırır. Arif Bey bu arada Şirazlı Hafız'ın bir gazelini besteleyerek, İstanbul'a gelen şaha sunar. Eseri çok beğenen şah, besteciyi bir nişanla ödüllendirir.

Muzika-yı Hümayun'da dördüncü kez görevlendirilen Arif Bey'e kolağası rütbesi verildi, ama bu ona göre küçük bir rütbeydi. Arif Bey önceki padişahlardan gördüğü ilgiyi II. Abdülhamid'den görememenin huzursuzluğunu duymaya başladı. Sarayın eski canlı havası da kaybolmuştu; siyasi durum gittikçe gerginleşmekteydi. Abdülhamid'den umduğu yakınlığı görmeyen besteci, kimi zaman Zincirlikuyu'daki eve çekilerek sade bir yaşayışın verebileceği mutluluğu aradı, kimi zaman da padişahla çatışmayı göze alan davranışlarda bulundu. Abdülhamid'in "Şu şarkıyı oku", diye verdiği bir emre karşı, mabeynciye, "ben onun babasından çok saygı gördüm. Bana, 'Şu şarkıyı oku' diye emir veremez. Sanatta padişah iradesi geçerli değildir", cevabını vermesi üzerine, Saray'da hapsedildi. Elli gün sonra, nihavent makamındaki "Ahteri düşkün garibim, âşık-ı avareyim" şarkısını besteledi. İlk dizedeki "yıldız" anlamına gelen Farsça "ahter" kelimesi "talii düşkün" biçimine dönüştürülerek şarkı Abdülhamid'in huzurunda okundu. Eseri çok beğenen padişah, besteciyi bağışladı.

Arif Bey ölünceye değin Muzika-yı Hümayun'daki derslerine devam etti. İstanbul'da öldü. Yahya Efendi Dergâhı mezarlığına gömüldü.

Hacı Arif Bey Türk musikisinin en büyük bestecilerinden biridir. Klasik dönem bestecilerinin pek kullanmadıkları şarkı formuna yepyeni bir kimlik kazandırmış, bir şarkı bestecisi olarak yeni bir çığır açmıştır. Arif Bey'den sonra "şarkı", bestecilerin en çok işledikleri form olmuştur.

Şarkı besteciliği

Arif Bey klasik formlarda birkaç eser besteledikten sonra başarılı olamadığını görerek doğrudan doğruya şarkı besteciliğine yöneldi. Eski musikinin ağır, mistik anlatımından, beste, semai formlarına özgü usullerden, terennüm zorunluluğundan kurtularak, daha sade, daha içten, halkın daha kolay zevkine varabileceği eserler bestelemek istiyordu. Bu anlayışla bestelediği şarkıları biçim ve üslup açısından önem taşır. Biçimsel açıdan bakıldığında, sanatçının şarkıyı belli kuralları olması gereken bir form anlayışı içinde ele aldığı görülür. Klasik dönemde şarkının biçimi, kuralları yeterince belirgin değildi; şarkı ancak üslubuyla öteki formlardan ayırt edilebilen, genellikle serbest bir formdu. Eski şarkılar arasında, şarkı formuna ya da formun farklı türlerine örnek gösterilebilecek kuruluşta eserlerin sayısı az değildi, ama şarkı formlarının kesin kurallara bağlanması ilk kez Arif Bey'in eserleriyle gerçekleşebilmiştir. Arif Bey kendisinden sonraki şarkı bestecilerini bu yolda etkilemiş, böylece şarkı kesin biçimini almıştır.

Üslubu

Arif Bey, üslup bakımından da kendisinden önceki şarkı bestecilerinden ayrılır. Eserleri günümüzde "klasik koro" programlarında okunmakla birlikte, klasik üslupta değildir. Form konusundaki kuralcılığına karşılık, anlatımında klasik dönemin sıkı kurallarına uymayan serbest bir lirizm görülür. Kendisinden önceki geleneğe bağlı bestecilerden farklı olarak, genellikle kişisel konuları işler, bazı şarkılarının konusu doğrudan doğruya kendi yaşantılarından kaynaklanır. En belirgin özelliği, musikinin inceliklerinden özveride bulunmadan toplumun geniş bir kesiminin zevkine seslenebilmesindedir. Yaşadığı dönem, halk zevkinin saray zevkini etkilemeye başladığı bir dönemdir. Musiki artık yalnız saraylarda, tekkelerde değil, bu çevrelerin dışında, özellikle konaklarda, yalılarda da icra edilmekte ve dinlenmektedir. Arif Bey'in bir zevk değişikliğini yansıtan şarkılarındaki üslup kendisinden sonraki hemen bütün şarkı bestecilerini etkilemiştir, öyle ki, klasik formlarda verilen eserlerde bile onun etkisi görülür.

İran'a davet edilişi

Makamları

Şarkıları teknik bakımdan kusursuzdur, makam ve geçki zenginliği, ritm çeşitliliği gösterir. Özellikle "nevzemin" adını verdiği, altı ya da sekiz mısralı değişmeli (usul değişikliği yaptığı) şarkıları bu zenginliğin ve çeşitliliğin en belirgin örnekleridir. Aynı makamı, aynı usulü kullandığı halde, çok değişik duygular uyandıran şarkıları vardır. Birbirine benzeyen şarkıları çok azdır. Hiçbir zaman tekdüzeliğe düşmez; hemen her şarkısına yeni bir renk, nüans katmasını bilir, kullandığı makamın o zamana kadar işlenmemiş bir yönünü yakalar. Sekiz zamanlı üç vuruşlu "müsemmen" usulü onun buluşudur. Türk aksağını çok başarılı bir biçimde kullanır. Şarkılarında beste ile güfte tam bir bütünlük içindedir. Kürdilihicazkâr makamını da Arif Bey oluşturmuştur. Anlatım olanakları çok geniş olan kürdilihicazkâr, Türk musikisinde en çok kullanılan makamlardan biri haline gelmiştir. Arif Bey'in bu makamdan bestelediği şarkı-

Abdülhamid'ce hapsedilişi

lar, onun kişisel üslubunu yansıtan, özgün bir güzellik taşır.

Çok üretken bir sanatçı olan Arif Bey'in günde yedi, sekiz şarkı bestelediği olmuştur. Bir keresinde Sultan Aziz'in verdiği bir güfteyi yedi ayrı makamda bestelemişti. Bu esin bolluğu içinde sanatçı eline geçen şiirleri anlamına, değerine bakmadan bestelemek zorunda kalmıştı. Bu yüzden kimi şarkılarının güftesi çok zayıftır.

Hacı Arif Bey bütünüyle Türk musikişinin sözlü öğrenim geleneği içinde yetişmiş bir besteciydi. Nota bilmiyordu, herhangi bir saz da çalmazdı. Ama çok güçlü bir belleği vardı, bini aşkın eser ezberindeydi. Çok iyi bir okuyucuydu. Şevki Bey, Levon Hancıyan, Zati Arca gibi öğrenciler yetiştirdi. Arif Bey *Mecmua-i Arifî* adlı bir de güfte derlemesi yayımladı; bu derlemede sanatçının kendi şarkıları da vardır. Bine yakın eser bestelediği söylenir, ancak 337 parçası notalarıyla günümüze kalmıştır. Bunun 327'si şarkı, 10'u öteki formlardaki eserleridir. Bu 10 eserin de altısı ilahi, biri tevşih, biri durak, biri beste, biri de yürük semaidir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Meyhanemi bu, bezm-i tarabhane-i cem mi; Çekme elem-i derdini bu dehr-i fenanın; Deva yokmuş neden bimarı aşka; Geçti zahm-i tiri hicrin ta dil-i naşadıma; Kanlar döküyor derdin ile dide-i giryan; Gurub etti güneş dünya karardı; Çözülme zülfüne ey dil rüba, dil bağlayanlardan; Ben buy-i vefa bekler iken sûy-i çemende; Humarı yok bozulmaz meclis-i meyhane-i aşkın; Tasdî edeyim yari biraz da sühanimle; Bir halet ile süzdü yine çeşmini dildar; Esti nesim-i nevbahar açıldı güller subh dem; Mükedder derd-i pey-der peyle şimdi; Kurdu meclis, âşıkan meyhanede; Bülbül yetişir bağrımı hûn etti figanın; Nigâh-ı mestine canlar dayanmaz; Zahir-i hale bakıp etme dahil bir ferdi; Bahar oldu beyim evde durulmaz.*

• **KAYNAKLAR:** S.Ezgi, *Nazari ve Ameli Türk Musikisi*, I-V, 1933-1953; E.Edib, "Bestekâr Hacı Arif Bey", *Musiki Mecmuası*, (90), 1955; B.S.Ediboğlu, *Ünlü Türk Bestekârları*, 1962; İ.M.K. İnal, *Hoş Sada*, 1958; B.Ökte, "Büyük Bestekâr Hacı Arif Bey", *Musiki Mecmuası*, (190), 1963.

ARİF BEY [Kanunî Hacı]
(1862-1911)

Türk kanunî ve besteci. Mandalsız kanun çalmadaki ustalığı ile tanınmıştır.

Hacı Arif Bey'le karıştırılmaması için Kanunî Hacı Arif Bey olarak anılır. 1862'de İstanbul'da Aksaray semtinde doğdu. Kocamustafa Paşa Rüşdiyesi'nden sonra 1881'de Posta ve Telgraf İdaresi'nin muhasebe bölümüne girdi. 1895'te Yemen Posta ve Telgraf Müdürlüğü'ne başkâtip olarak atandı. 1901'de İstanbul'da görevlendirilen Arif Bey 9 yıl sonra yeniden Yemen'e gönderildi. Ancak bu kez İmam Yahya İsyanı ile karşılaşınca İstanbul'a geri döndü. Bir süre eski görevini sürdürdü, sonra Galata Postanesi'nde veznedar olarak çalıştı. Üçüncü kez Yemen'e gitmeyi kabul etmesindeki amaç yüksek maaşla emekli olabilmekti. Yemen'de yeniden isyan ile karşılaştı. Ama kısa bir süre sonra koleraya yakalandı ve Yemen 'de öldü.

İlk kanun derslerini arkadaşı Sarı Talat Bey'den aldı. Özellikle mandalsız kanun çalmadaki ustalığıyla bu sazın Türk müziğinde yeniden önem kazanmasını sağladı. İstanbul'da bulunduğu yıllarda döneminin değerli müzisyenleri ile çalıştı. Tamburî Cemil Bey, Santurî Edhem Efendi ve Udî Nevres Bey'le birlikte Tepebaşı Tiyatrosu'nda konserler verdi. Birçok kanun öğrencisi yetiştiren Arif Bey'in çocuklarından Zeki Arif Ataergin de Türk müziği bestecilerindendir.

Sözlü eserlerinin birçoğunun güftesini kendi yazmıştır. 90'ı aşkın eseri elimizde bulunan Arif Bey'in Sultanîyegâh Peşrev'i ve Saz Semaîsi ünlüdür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Sultanîyegâh Peşrev; Sultanîyegâh Saz Semaîsi; Âteş-i aşkın senin ey mehlikâ; Bir gün seni görmesen bana ölümden beter; Cânâ firâk-ı aşk-ı sûznâkinim; Bir yâreli kuş çırpınıyor sanki derinden.*

ARİF EFENDİ [Bakkal]
(1830-1909)

Osmanlı hattat. Nesih ve sülüs yazıda döneminin en güzel örneklerini vermiştir.

Filibe'de doğdu, 17 Eylül 1909'da İstanbul'da öldü. Emîr Şeyhi Süleyman Efendi'nin oğlu, hattat Mustafa Rakım Efendi'nin babasıdır. Öğrenimini Filibe'de gördü. Filibe Yürüyüş Camii hatibi hattat Hafız İsmail Efendi'den yazı dersleri aldı. Genç yaşta hacca gitti.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında İstanbul'a gitti. Saraçhanebaşı'nda bakkal dükkânı açıp yıllarca işletti. Bu yüzden "bakkal" sanıyla anılır. Sülüs ve nesih yazıyı Hasekili Şevki Efendi'den öğrendi, 1883'te icazet aldı.

1903'e değin çeşitli okullarda ve Nuruosmaniye Camii avlusundaki Meşkhane'de hat dersleri verdi, daha sonra hastalığı nedeniyle bu görevini oğluna bıraktı. Yetiştirdiği hattatlar arasında oğlu Mustafa Rakım, Elmalılı Hamdi Yazır, Aziz Efendi, Necmeddin Okyay bulunmaktadır. Yazdığı "Delailü'l-Hayrat"lardan (Dua kitabı) biri Medine Kütüphanesi'nde, diğeri Mısırlı Prens Hüseyin Kâmil Paşa'dadır.

Çeşitli müze, kütüphane ve özel koleksiyonlarda hilyeleri, levhaları vardır. Sülüs ve nesih hattın en güzel örneklerini vermiştir.

ARİF HİKMET BEY
(1786-1859)

Osmanlı şeyhülislamı. Tanzimat'tan sonra eğitimde yenilikler yapmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte Üsküdar'da öldü. Devlet yönetiminde önemli görevlerde bulunmuş bir

ailedendir. III. Selim dönemi kazaskerlerinden İbrahim İsmet Bey'in oğludur.

İlköğrenimini babasından gördükten sonra medresede okudu. Tefsir, fıkıh, Hadis konularında çalıştı. Öğrenimini bitirince hacca gitti. Kudüs (1816), Mısır (1820), Medine (1823) kazaskerliklerinde bulundu. İstanbul kadılığına atandıysa da bu görevi kabul etmedi. 1829'da Rumeli'ye nüfus tahririne gitti; daha sonra Rumeli kazaskerliğine yükseldi.

Arif Hikmet Şeriat ilkelerine bağlı bir görev ortamında bulunmasına karşılık, devlet yönetiminde, öğretim ve eğitim işlerinde yeni düzenlemelerin gerektiği görüşünü savundu. 1840 yılında Tanzimat-ı Hayriye'nin getirdiği yeniliklerin uygulanmasını denetlemek amacıyla yeniden Rumeli'ye gönderildi. Dönüşünde "Dar-ı Şura-yı Askerî" üyesi seçildi. Mekkizâde Mustafa Asım Efendi'nin ölümünden sonra 1845'te şeyhülislam oldu, 1854'te bu görevden ayrıldı.

Çok iyi Arapça ve Farsça bilen Arif Hikmet, din bilimleri yanında İran, Arap ve Osmanlı yazınıyla da ilgilendi. Tanzimat'ın şiire getirdiği yeniliklerden etkilenmeyip, Divan şiiri geleneğini sürdürdü. Şiirlerinde, devlet yöneticilerinin israf ve eğlence düşkünlüğünü, halka yapılan zulümleri konu aldı. Tanzimat'tan sonra eğitimde yenilikler yaptı ve rüştiyelerin (ortaokul) açılmasına yardımcı oldu. Medine kazaskerliği sırasında yaptırdığı kütüphaneye sağlığında 7.000 cilt kitap sağladı. Kendisinin de zengin bir özel kitaplığı vardı.

Arif Hikmet, din ve yazın dışında bibliyografya ile de ilgilenmiş; bu alanda önemli bir kaynak olan *Zeylü'l-Keşfü'l-Zünun* adlı yapıtını yazmıştır.

- YAPITLAR: *Divan*, taşbaskısı, 1866; *Zeylü'l-Keşfü'l-Zünun; Mecmuatü'l-Teracim; Tezkire-i Şuara* (bitmemiştir).
- KAYNAKLAR: *İlmiye Salnâmesi;* M.K.İnal, *Son Asır Türk Şairleri;* H.Gibb, *A History of Ottoman Poetry;* Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri.*

ARİF HİKMET [Hersekli]
(1839-1903)

Osmanlı Divan şairi. Divan şiirinin son önemli temsilcilerindendir.

22 Kasım 1839'da Mostar'da doğdu. Hersekli Zülfikar Nafiz Paşa'nın oğludur. Önce babası, ardından da büyükbabası ölünce ailesi ile birlikte Hersek'ten Bosna'ya gitti. 1854'te İstanbul'a giderek öğrenim gördü. Sadaret Mektubî Kalemi'nde görev aldı. 1868'de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de Muhakemat-ı Cezaiye zabıt kâtipliğine atandı.

Adliye daireleri mümeyyizlikleri ve Erzurum, Hüdavendigâr, Manastır, Yanya, Kastamonu, Adana, Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetleri Bidayet Mahkemesi reisliklerinde bulundu. 1897'de Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa'nın yardımı ile İstanbul İstinaf Mahkemesi üyeliğine getirildi. 1900 yılında İstinaf Hukuk reisliği, 1901'de de Mahkeme-i Temyiz üyeliği yaptı. 20 Mayıs 1903'te İstanbul'da öldü.

Divan'ı, didaktik nitelikte şiirleri, münacat, naat, Halife Ali ve oğlu Hüseyin için mersiyeleri, bazı sufiler için söylediği kasideleri ile Namık Kemal, Halet Bey, Kazım Paşa ile birlikte yazdıkları bir şiiri kapsar. Şiirleri arasında gazelleri önemlidir. 17. yy şairlerinden Naîlî-i Kadîm ile Fehîm-i Kadîm'in etkisinde kalmıştır. Ayrıca, tasavvuf, felsefe ve siyasetle ilgili *Levâyihü'l-Hikem; Levâmiü'l-Efkâr; Misbahü'l-İzah; Sevanihü'l-Beyan* adlı basılmış yapıtları vardır.

- YAPITLAR: *Divan*, (ö.s.), M.K.İnal (yay.), 1918; *Levâyihü'l-Hikem; Levâmiü'l-Efkâr; Misbahü'l-İzah; Sevanihü'l-Beyan.*
- BAKINIZ: AVNÎ [Yenişehirli], FEHÎM-İ KADÎM, GALİB [Leskofçalı], NAÎLÎ-İ KADÎM.

ARİF KAPTAN
(1905-1982)

Türk ressam. Empresyonizm'den (İzlenimcilik) Soyut'a uzanan sanatsal çizgide, yerel özelliklerin yansıdığı yapıtlar vermiştir.

İstanbul'da doğdu. 1924 yılında Deniz Harb Okulu'nu bitirdi. Aynı yıl resim yapmaya başladı. Bir süre konuk öğrenci olarak İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam etti. 1930'da üsteğmen iken askerlikten ayrıldı ve kendini bütünüyle resim sanatına verdi. Bir süre sonra D Grubu'na katıldı. Nazmi Ziya ve Ali Avni Çelebi ile yakın arkadaşlık kurup birlikte çalıştı. İlk yapıtlarındaki doğa tutkusunu Nazmi Ziya'ya borçludur. Bu İzlenimci (Empresyonist) ustanın etkisiyle sanat yaşamının ilk yıllarında "renkli griler"le bezenmiş bir dizi peysaj yaptı. 1947-1949 arasında Paris'te André Lhote atölyesinde çalıştı. 1957'de bir kez daha Paris'e gitti, sanat çalışmalarını orada yürüttü. 1962'de yurda dönerek resim yapmayı sürdürdü. İstanbul'da öldü.

1935'te Güzel Sanatlar Akademisi'nde açtığı ilk kişisel sergisi ilgi çekti. Bu sergiyi Bursa, Ankara ve İstanbul'da hemen her yıl açtığı sergiler izledi. Ayrıca çeşitli zamanlarda D Grubu'nun sergilerine, Devlet Resim ve Heykel Sergisi'ne ve daha başka karma sergilere katıldı.

1940'ta Halkevleri Genel Merkezi'nce açılan "yurt resimleri kampanyası" sırasında Kastamonu'ya gönderildi. Bu çalışmaya katılan ressamların 66 ili kapsayan yerel manzara resimleri için 1945'te Ankara'da "Yurt Gezisi" sergisi düzenlendi. Arif Kaptan bu sergide *Kastamonu* ve *Çanakkale* konulu resimleri ile birinci oldu. 1939, 1956 ve 1975 Devlet Resim ve Heykel Sergileri'nde ödül kazandı.

İlk dönem çalışmaları İzlenimci anlayış içindedir. Paris'te kaldığı sürede önce Fovizm doğrultusunda resimler yapmış, daha sonra Lhote'un etkisiyle Kübizm'den esinlenerek, renk uyumuna önem veren

"inşaacı" bir anlayışa yönelmiştir. Geometrik özellikler taşıyan, yer yer vitrayı anımsatan soyut düzenlemeler oluşturmuştur. Biçimleri doğanın hiçbir görünümünü ya da nesnesini anımsatmaz. Malzemenin tüm olanaklarını görsel tasarı açısından zorladığı bu resimlerini, sınırlı renk alanlarıyla oluşturmuştur. Son yıllarında soyut anlatımdan ayrılmış, yeniden doğa karşısındaki duygulu çalışmalarına dönmüştür.

Resimleri, Devlet Resim ve Heykel Müzesi, Milli Kütüphane ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır; yurt dışında da Paris, Amsterdam, Münih ve Washington'da birçok galeriye alınmıştır. Resim çalışmalarından başka Claude Monet ve Delacroix üzerine hazırladığı iki kitabı ile "50 Yıl Gerilerden" adlı bir yazı dizisi yayımlanmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Kastamonu*, yks. 1940; *Çanakkale* yks. 1940; *Gökdelenler*, Kültür Bakanlığı; *Kompozisyon*, 1967, Ankara Devlet ve Resim Heykel Müzesi; *Beyaz Ev*, 1980; *Gecekondular*, 1980; *Göksu'da Kahve*, 1981.
- KAYNAKLAR: N. Berk (H.Gezer ile), *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, 1973; N.Berk, *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Tanıtmalığı*, 1972.

ARİF KAZVİNÎ
(1882-1934)

İranlı şair. Şiirlerinde milliyetçilik düşüncesini işleyerek yeni kuşaklar üzerinde etkili olmuştur.

Kazvin'de doğdu. Yörenin öğrenim geleneğine uyarak önce sarf ve nahv okudu, Arapça öğrendi. Hat ve musiki alanlarında çalıştı. Sesinin güzelliği nedeniyle musikide büyük ün sağladı. Bir süre Muzaffer Şah'ın sarayında kaldı. On yedi yaşlarındayken Hanım Bala adlı yakını olan bir kıza âşık oldu, onunla evlendi. Ailesinin karşı çıkması üzerine eşinden ayrıldı, bu yüzden bütün yaşamını ve şiirini etkileyen bir bunalıma sürüklendi. Gittikçe artan bu bunalım sonucu oradan oraya gezerken İran'da bilinmeyen bir yerde öldü.

Arif İran'da Meşrutiyet hareketinin öncülerindendi. Milliyetçilik yanlısıydı. Bir aralık İstanbul'a gitti. Robert Kolej'de öğretmen olan Dr. Rızazâde Şafak'la tanıştı, onun yardımlarıyla şiirlerini bir Divan'da topladı.

Arif şiirlerinde kendi duygusal yaşamını, başından geçen olayları ve milliyetçiliği konu edinmiştir. Özgürlük yanlısı duygularını şiirlerinde yansıttığı için sonraları Saray'la arası açılmıştır. Güçlü bir dili, etkili bir söyleyişi, karasevdaya eğilimli bir anlatımı vardır. Bu özelliği nedeniyle İran şairleri üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bütün şiirlerinin toplandığı *Divan*'ını, yaşamöyküsü ile birlikte, ölümünden iki yıl önce Rızazâde Şafak aracılığı ile Berlin'de yayımlamıştır.

- YAPITLAR: *Divan*, 1932.

ARİSTARKHOS [Sisamlı]
(İÖ 3.yy)

Eski Yunanlı astronom, matematikçi ve düşünür. Evrenin merkezinde Yer' in değil Güneş'in bulunduğunu ve Yer'in Güneş çevresinde dolandığını ileri sürmüştür.

Sisam Adası'nda doğdu. Bazı kaynaklara göre, İÖ 310 ile 230 yılları arasında yaşamıştır. Plutarkhos' a dayanarak belgelendirilebilecek tek kesin tarih ise, ilk gözlemlerini yaptığı İÖ 281-280 yıllarıdır. Aristarkhos'un, Atina'da Aristoteles tarafından kurulan *Lykeion*'da Lampsakoslu (Lapseki) Straton'un öğrencisi olduğu, Straton'un ise İÖ 288 yılında bu okulun başına getirildiği biliniyor. Aristoteles felsefesi ile doğa bilimlerini bağdaştırmaya çalışan ve diğer bilimler arasında fiziğe ayrıcalıklı bir yer veren tutumuyla Straton, Aristarkhos'un bilim görüşünü büyük ölçüde etkilemiştir.

İÖ 281-280 yılında, Güneş'in görünürdeki yıllık devinimi sırasında kuzey yarıküreden güney yarıküreye doğru dönüş yaptığı "yaz dönencesi" üstüne ilk gözlemleri yapan Aristarkhos, aynı zamanda değerli bir matematik bilginiydi. Günümüze dek ulaşabilen "Güneş'in ve Ay'ın Boyutları ve Uzaklıkları Üstüne" adlı incelemesinde, bu gökcisimlerine ilişkin sayısal değerleri, Eukleides geometrisinden yararlanarak altı hipotez üzerine kurduğu on sekiz önermeyle hesaplamıştır. Trigonometrik orantılarla vardığı sonuçlar yanlış olmakla birlikte, yaklaşımı ve yöntemi doğrudur; üstelik evrenin boyutlarının kavranması açısından önemli bir adımdır. Aristarkhos ayrıca, Meton, Eudoksos ve Kallippos'un hesapladıkları güneş yılı ve ay-gün çevrimi üzerinde düzeltmeler yapmış, bilinen örneklerden daha geliştirilmiş bir güneş saati tasarlamış, ışığı, renkleri ve görme olayını incelemiştir.

Aristarkhos'un astronomiye en büyük katkısı, evrenin ve Güneş sisteminin tanınmasında, bir varsayımdan öteye gitmese bile ilk doğru yolu açmış olmasıdır. Evrenin merkezinde bulunan gökcisminin Yer değil Güneş olduğu varsayımını ortaya atarak, 16. yy'da Kopernik'in geliştireceği günmerkezli sistemin doğuşunu hazırlayan ilk astronomi bilgini Aristarkhos'tur. "Eski Çağ'ın Kopernik'i" diye adlandırılan Aristarkhos'a gelinceye değin, İÖ 6. yy'da Pythagoras'ın başlattığı yermerkezli sistem yaklaşık iki yüzyıl boyunca bütün astronomlar ve düşünürler tarafından benimsenmişti. İÖ 5. ve 4. yy'larda Eudoksos, Kallippos (yks. İÖ 370-330) ve Aristoteles bu kuramı geliştirerek, Güneş, Ay ve gezegenlerin hareketini, durağan olan Yer'in çevresinde dolanan eşmerkezli kürelerle açıkladılar. Aristoteles döneminin (İÖ 4.yy'ın ikinci yarısı) en büyük astronomu diye bilinen Herakleides ise, Venüs ve Merkür gibi iç gezegenlerin Yer'in değil Güneş'in çevresinde; Güneş, Ay ve dış gezegenlerin de tüm sistemin merkezi olan Yer'in çevresinde dolandığını savundu. Ayrıca Yer'in kendi ekseni çevresinde döndüğünü ileri süren Herakleides' in bu "yergünmerkezli" evren modelini Eski Çağ'da pek destekleyen olmadı. Buna karşılık, Aristarkhos'

un büyük ölçüde Herakleides'ten etkilendiği söylenebilir.

Aristarkhos'un yalnızca küçük bir incelemesi günümüze ulaşabildiğinden, günmerkezli kuramı ve diğer çalışmaları özellikle Plutarkhos'un aktardığı kadarıyla bilinmektedir. Bu kaynaklara göre, Aristarkhos'un düşündüğü yıldızlar küresi gerçekte durağandır; Yer ve öbür gezegenler, bu yıldızlar küresinin merkezinde yer alan ve hareketsiz olan Güneş'in çevresinde dairesel yörüngeler çizerek dolanır. Yıldızların görünürdeki günlük devinimini, Yer'in kendi ekseni çevresinde dönmesiyle açıklayan Aristarkhos, Yer'in Güneş çevresindeki yıllık dolanımına karşılık yıldızların gene de durağan görünmesini ise, yıldızlar küresinin, Yer yörüngesini kapsayan küreden karşılaştırılmayacak kadar büyük olmasına bağlamıştır. Aristoteles fiziği ile Platon düşüncesinin egemen olduğu bu dönemde Aristarkhos'un kuramı, fizik ve astronomi bilgilerine aykırı düştüğü gerekçesiyle sert eleştirilere uğradı, Aristarkhos dinsizlikle suçlandı. Yalnızca öğrencilerinden Seleukos'un desteklediği bu varsayım, İS 2.yy'da, Yer'in hareketsiz olduğunu ve evrenin merkezinde bulunduğunu savunan Ptolemaios'un kilise çevrelerince de desteklenen görüşüyle büsbütün unutuldu. 16. yy'ın başlarında Kopernik günmerkezli sistemi yeniden gündeme getirdiğinde ise, artık Aristoteles fiziğinin temelleri çökmeye başlamış, mekanik bilimi biraz daha gelişmişti. Bu nedenle, günmerkezli sistemin Kopernik'in adıyla tanınması, Kopernik'in başarısı kadar, bilimlerin belli bir düzeye erişmiş olmasıyla da açıklanabilir. Kopernik'in Aristarkhos'un günmerkezli kuramını bildiği, hatta bir yapıtına eklemek üzere kaleme aldığı, ancak basılı metinde bu bilgiyi kullanmadığı bilinmektedir.

• KAYNAKLAR: T.L. Heath, *Aristarchus of Samos, the Ancient Copernicus*, 1913; G. Sarton, *A History of Science. Hellenistic Science and Culture in the Last Three Centuries B.C.*, 1959; P. Tannery, "Aristarque de Samos", *Mémoires de la société des sciences physiques et naturelles*, V, 1883.

• BAKINIZ: EUDOKSOS [Knidoslu], HERAKLEİDES, KEPLER, KOPERNİK, PTOLEMAİOS.

ARİSTİPPOS
(İÖ 435-355)

Eski Yunanlı bilge. Sokratesçi Kyrene Okulu'nun ve Hedonizm'in kurucusudur.

Kuzey Afrika'da, Kyrene'de doğdu, aynı kentte öldü. Oldukça varlıklı bir ailedendi. Gençliğinde felsefeye duyduğu ilgiyle Atina'ya gitti, önce Sofistler'in çevresine girdi. Dönemin en etkili sofisti Protagoras'la tanıştı, sonra Sokrates'in yakın arkadaşı ve öğrencisi oldu. Ailesinin sağladığı olanaklarla geçim kaygısı çekmeden, gönlünün uyarınca yaşamaya, yaşamın tadını çıkarmaya koyuldu. Benimsediği yaşama biçimi, sonradan, düşüncelerinin oluşmasında ve felsefeyle ilgili sorunlara çözüm aramasında belirleyici olmuştur.

Aristippos felsefeye yaşama biçiminden kaynaklanan ahlak sorunlarıyla yaklaşır. Onun düşünce *Ahlak* evreninin başlıca alanı kişinin güncel yaşamını düzenleyen, yaşamına biçim kazandıran, davranışlarını belli görüş ilkelerine bağlayan ahlaktır. Ahlak soyut görüşlerden oluşan ve yalnız düşünce evreninde davranışları biçimlendiren bir bilgi varlığı değil; yaşama uygulanan, yaşama ortamına kurallar getiren bir öğretidir. Bu öğretinin ereği de, özü de kişinin mutluluğudur. Mutluluk ise önce birey için, sonra bireylerden oluşan toplum için söz konusudur. Bireylerin üstünde, bireylere egemen olan bir toplumda, mutluluk düşünülemez. Mutluluk, bir davranıştan kaynaklanması nedeniyle tabanı oluşturan bireyden, tavanı kuran topluma doğru, aşağıdan yukarı aşama aşama yükselir. Bu nedenle ahlakın özünü mutluluk sorunu oluşturur.

Aristippos mutluluk sorununa Sokratesçi bir anlayışla yaklaşır; mutluluğun sağlanmasında duyu verileriyle akıl ilkeleri arasında bir bağlantının kurulması gereğine inanır. Duyu verileriyle ilgili görüşünün kaynağı sofistler ve özellikle Protagoras'ın öğretisi, us ilkelerine dayalı düşüncesinin odağı da Sokrates'in felsefe anlayışıdır. Aristippos birbirine karşıt iki görüş arasında bir uzlaştırmadan yola çıkarak kendi kuramını biçimlendirmiştir. Kyrene Okulu'nun kurucusu olan Aristippos'tan günümüze yapıt kalmamıştır. Görüşleri, mutluluk kuramı, kendi yazılarından değil, kızı Arete'nin oğlu, Aristippos'un açıklamalarından öğrenilmektedir. Aristippos'la ilgili bilgileri veren kaynaklara göre, düşünür yaşadığı çağın gelenekçi felsefesine bağlı kalmamış; mantık, fizik konularıyla ilgilenmemiştir.

Aristippos'a göre bilginin tek kaynağı vardır, o da duyulardır. Duyularımız bize çevremizde bulunan nesnelerin bilgisini verir. Bizim algıladığımız nesnenin kendisi değil, bize gelen izlenimleri, duyularla sağlanan duyumlardır. Duyularımız bize nesneleri oluşturan nedenleri bildiremez, yalnız nesnenin bize gelen, gene duyularla bize verilen yanını bildirir. Bu yüzden duyumların temel nedenleri "bilinemez" olarak kalır.

Bizde, duyu verileri sonucu tatlı, acı, renk, güzel gibi izlenimler oluşur. Ancak nesnelerin tatlı, acı, güzel, renkli olup olmadıklarını kesinlikle bilemeyiz. Yenen bal ağızda bir tat uyandırır, yiyene tatlı gelir. Ancak balın özünün, tatlı olup olmadığı konusunda kesin bir yargıda bulunma olanağı yoktur. Bizdeki "tatlı" izlenimi bir duyumdur, balın özünü kuran öğenin, nedenlerin bilgisi değildir.

Duyumların, bütün kişilerde özdeş olduğu da söylenemez, bu konuda kesin geçerlik taşıyan bir ölçü yoktur. Duyumlar kişiden kişiye, kişinin durumundan durumuna göre değişir. Bu nedenle kişi, yalnız kendine duyumlarıyla verileni, kendi algıladığını bilebilir. Bu algılama da nesnenin görünen, bize verilen yanıyla ilgilidir.

Duyumun ortaya çıkışında başlıca etken devi- *Haz*
nimdir. Bu devinim de duyumların devinimidir. Devinim yumuşak, katı, belirsiz olmak üzere üç türlüdür. Devinim kişiyle doğa arasında bir uyum, bir uygunluk sağlar ve yumuşak olursa haz *(hedone)* uyandırır. Devinim katı ve doğa ile kişi arasında bir uyumsuzluk, bir karşıtlık yaratırsa acı, üzüntü doğar. Devinimin belirsiz kaldığı durumlarda izlenim alama-

yız, bu nedenle de ne acı duyarız ne de tat alırız.

Kişide haz uyandıran etki iyidir, acı uyandıran etki kötüdür. İnsanla ilgili nesnelerin durumu da böyledir. Sevilen istenen, sevinç yaratan iyi; istenmeyen, kaçınılan, üzüntü doğuran kötüdür. Öyleyse iyilikle kötülük kişiye, kişinin üzerindeki etkiye göre değişir. Kişi bir istenç varlığıdır; bu istencin başlıca ereği de hazdır, yaşamdan mutluluk duymaktır. İstencin ereği haz olduğuna göre bu duygu iyidir. İstenç acıdan, üzüntüden kaçındığına göre üzüntü ve acı da kötüdür. İyi ile kötü haz ile acı niteliğinde ortaya çıkar.

Haz yalnız yaşanan süre için, şimdi için geçerlidir; geçmiş ve gelecek için geçerli değildir. Geçmişten haz duyulmaz, o bitmiştir, yokolmuştur. Gelecekten de haz duyulmaz, şimdilik ortada yoktur. Haz yaşanan, duyularımızla bağlantılı olan bir olaydır, yalnız düşüncede bulunan bir kavram değildir. Bu bakımdan haz gövde ile ilişkilidir, bir ruh varlığı sayılmaz. Hazlar arasında nitelik ayırımı da söz konusu edilemez, bütün hazlar birbirine eşittir. Yalnız aşamaları değişik olabilir. Öz bakımından eşit olan hazların aşamalarını oluşturan süreleridir.

Hazza ulaşabilmek ve hazzın ne olduğunu anlayabilmek için başlıca ilke bilgidir. Bilgi hazla sağlanan mutluluğun da kaynağıdır. Bilgi bize özgürlüğün, istencin, bilincin, geçmişin, geleceğin ne olduğunu öğretir; yaşamanın tadını çıkarma kurallarını gösterir. Bu bilgi, sıradan kimselerin anladıkları türden bir bilgi değildir; bilgenin bilgisidir.

Evren yaşamını küçümsemenin, özünü eğitmek için birtakım yoksunluklara katlanmanın, kendine acı çektirmenin gereği yoktur. Kişi elinden geldiğince, aklın ilkelerine ve istencin kurallarına uyarak iyi yaşamalıdır. Yaşamın tadını çıkarmak için gerekeni yapmalıdır. Güzel giyinmek, eğlenmek, sevip sevilmek insan yaşamının bütününü oluşturan eylemlerdir. Bunları sıkı bir denetim altına alarak kısıtlamak bilgece bir davranış olmadığı gibi, insanın doğasına da aykırıdır. Nitekim insan yaratılıştan, daha çocukluktan, mutlu yaşamaya eğilimlidir. Bilge kişi bu yaşama eğilimini belli ilkelere bağlamayı, belli bir ölçüye göre davranmayı bilir. Kişinin geçmişten, gelecekten kaygılanması yaşamın anlamını bilmemesi, bilgece bilgiden yoksun kalması yüzündendir. Kaygı bilgisizlikten kaynaklanır. Kişi, çevrede olup bitenlerle ilgilenirken, onlardan acı duyacak, kaygılanacak biçimde etkilenmemelidir.

Aristippos'un önerdiği ahlak anlayışı hazza dayanmakla birlikte ruh dinginliğini, kendi kendisiyle

Hazcılık (Hedonizm)

Yaşamak, bütün isteklerin, dileklerin, eğilimlerin doyurulmasından doğan bir mutluluğu gerektirir; yaşamın ereği de bunu sağlamaktır. İnsana gerçeği bildiren, çevresini, evreni tanımasını sağlayan bütün verilerin kaynağı duyulardır. Bu nedenle duyuların gereksinmelerini eksiksiz yerine getirmeye çalışmak gerekir. İsteklerin yerine getirilmesine, gönül çektiğince yaşanmaya uygun olmayan bir yaşam boştur, yüktür, üzüntü kaynağıdır. Yaşamak mutlu olmaktır.

Aristippos, yaşamın ereğini "hedone" kavramıyla açıklamıştır. Bu kavram mutluluğu duyguların doyurulmasında, istendiği gibi yaşamada, isteklere, tutkulara, eğilimlere karşı çıkan bütün görüşlerin bir yana atılmasında bulur. Mutluluk yaşama sınırlar koymak, geleneklerin-göreneklerin baskısı altında kalarak başkalarının buyruğunu yerine getirmek, birey istencini toplumun egemenliğine bırakmak değildir. Yaşamak istenç özgürlüğüdür, davranış bağımsızlığıdır, kendi kendini doyurmaktır, bütün sıkıcı, üzücü engelleri aşmaktır.

Aristippos'un yeni bir yorumdan geçirerek bir felsefe akımı niteliği kazandırdığı "hedone" kavramı Doğu-Batı düşüncesinde yüzyıllar boyunca tartışılmış, değişik görüşlerin ortaya atılmasına, yeni bir ahlak anlayışının biçimlenmesine yol açmıştır. Hedone (haz) kimi aydınlarca düşünce evreninde, kimilerince yaşanan evrende mutluluk diye yorumlanmıştır. Dine, eski geleneklere aşırı bir tutumla bağlanan çevrelerde mutluluk ölümden sonra gelecek olan yaşamda aranmış, bütün gerçeklerin içinde yaşanan evrende bulunduğu görüşünü benimseyen çevrelerde ise davranış özgürlüğünden doğan bir doygunluk olarak anlaşılmıştır. Mutluluğu Antisthenes'in, "eudaimonia" kavramıyla açıklayan görüşünde arayanlar yaşamı birtakım engelleyici kurallarla baskı altına almayı, duyulara dayalı bütün isteklerin, gereksinmelerin ortadan kaldırılmasına çalışmayı yeğlemişlerdir. Böylece mutluluk ahlakı, biri hedoneye, öteki eudaimoniaya yönelik, iki ayrı düşünce akımı içinde ele alınmış, bir felsefe sorununa dönüştürülmüştür. Hedonizm'in en büyük tepkiyi din çevrelerinden görmesine karşılık, en yaygın olduğu dönem Orta Çağ olmuştur. Doğu'da, özellikle Alevî tarikatlardan Bektaşilik'te, Batı'da toplum bütününe değil de bireyin varlığına önem veren düşünce çığırlarının kiminde mutluluk hedoneye doygunluk biçiminde yorumlanmıştır. Hangi koşullar altında olursa olsun isteklerin yerine getirilmesi, eğilimlerin giderilmesi, yaşamın tadını çıkarma bir yaşama kuralı olarak nitelendirilmiştir.

"Hedone" kavramının yorumundan, mutluluğu geniş bir iç dinginliği, yaşama doymuşluk, bilgece yücelik, sarsılmazlık olarak anlayan "ataraxia", kendi kendine yeterlik, kendi varlığının ve benliğinin sınırları içinde kalarak başkalarını gereksinmeme olarak açıklayan "autarkeia" kavramlarıyla dile getirilen düşünce çığırları doğmuştur.

dengeli olma anlamını da içerir. Aristippos, bu konuda Sokrates'in akılla ilgili görüşünü benimser; ancak bu akıl kuramcı değil uygulayıcı, soyut değil somut olaylara yönelik bir ilkedir. Aklın başka bir görevi de yaşamayı kolaylaştırmak, birtakım çelişkilerden, tutarsızlıklardan kurtarmaktır.

Aklın denetimi altında olan bilginin ereği mutluluğu sağlayan hazzı elde etmektir. Bilgi, yalnız kendisi için değil, haz sağlamak için bir araçtır. Aklın denetlediği bilgi doğal olandan kaynaklandığı için insan yaşamına uygundur. Bu nedenle doğal olan bir insan eyleminin utandırıcı diye nitelenmesi de söz konusu değildir. Doğada utanç yoktur, kendi bütünlüğü içinde gerçekleşen eylemler, olaylar vardır. Felsefenin konusu bu eylemleri insan yaşamına haz verecek, insanı mutlu kılacak bir düzene koymaktır. İşte mutluluğun gerekli kıldığı bilgi budur.

Kişi bir erek varlığıdır, onun belli bir amacı vardır. Bu amaç bireysel ve öznel izlenimlerce belirlenir, biçimlenir. Bütün edimlerimizin kurallarını oluşturan da bu izlenimlerdir. Kişisel yaşam bu izlenimlerle bağlantılıdır. Öte yandan yaşamın bir devinim olması nedeniyle devinim-izlenim ilişkisi de süreklidir. İzlenimlerin kaynağı duyularımızdır. Böylece duyu-izlenim-haz üçlüsünden oluşan bağlantı kişi yaşamını biçimlendirir. Duyu verilerinden edinilen hazlar, duyuların nitelikleriyle orantılıdır. Bu nedenle anlayış gücünün (zihnin) hazları, duyuların sağlamlığına bağlıdır.

Aristippos'un öğretisi, mutluluğu yaşamdan yüz çevirmede, istekleri, gereksinmeleri elden geldiğince azaltmada, kıvancı (hazzı) kötülemede bulan Antisthenes'in görüşlerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. İki bilgenin de Sokrates'in öğrencileri olmalarına, Sokrates'in öngördüğü akıl ilkelerine dayanmalarına karşılık, ahlak konusunda birbirine karşıt görüşleri savunmaları yaşama biçimlerinin farklılığından kaynaklanmıştır. Öte yandan, öğretmenleri Sokrates'i farklı bir biçimde yorumlamaları iki ayrı okulun doğmasına olanak sağlamış, etkileri çağlar boyunca sürmüştür. Aristippos'un görüşlerini kendisinden yüzyıl sonra gelen Epikuros yeni bir yorumdan geçirerek işlemiş, mutluluk kavramlarını onlara başka bir anlam vererek, geliştirmiştir. Roma felsefesinin mutluluğu elde bulunan olanaklardan yararlanarak, yaşamın tadını çıkarma olarak yorumlayan kanadını besleyen de Aristippos'un görüşleridir.

Doğu İslam düşüncesindeki yaşadıkça mutlu olmak, eğlenmek, günün tadını çıkarmak, geçmişi, geleceği düşünmemek, bilgece davranmak, duyu verilerinin dışında bir gerçek tanımamak gibi görüşlerin kaynağı da Aristippos'un yaşama anlayışıdır.

• BAKINIZ: ANTİSTHENES, EPİKUROS, ÖMER HAYYAM, HAFIZ ŞİRAZÎ.

ARİSTOKSENES
(İÖ 350 -?)

Eski Yunanlı filozof ve müzik kuramcısı. Felsefe sorunlarını müzik yöntemiyle çözümlemeye çalışmıştır.

Taranto'da doğdu, ölüm yeri bilinmiyor. İlk bilim ve müzik derslerini, Sokrates'in yakın arkadaşı olan babasından gördü. Bir süre Eritreli Lamprus ve Pythagorasçı Ksenphilaks gibi ünlü bilgelerin öğrencisi oldu. Onların etkisiyle Pythagoras'ın düşüncelerini benimsedi. Aristotelesçiler'le kurduğu yakınlık sonucu eski düşüncelerini yeni bir yorumdan geçirerek gezinci *(Peripatos)* oldu. Uzun süre bağlı kaldığı bu okulda Aristoteles'in görüşlerini yorumladı, ders verdi.

Aristoksenes felsefeye müzik sorunlarıyla girdi, özellikle Pythagoras'ın müzik öğretisinden yararlanarak, müzikle felsefe arasında bir konu ve yöntem özdeşliğinin bulunduğu görüşünü savundu. Pythagoras'ın "ruh" sorunu ile ilgili yorumlarını müzikteki "uyum" kavramıyla bağdaştırmaya çalıştı. Bu çalışmada Aristotelesçi çözüm yöntemini kullandı.

Savunduğu felsefe kuramına göre ruhla gövde arasında uyumla sağlanan bir birlik vardır. Sesler arasında kurulan uyum, düzen birliği müziğin özünü oluşturduğu gibi, gövdeyi kuran öğeler arasındaki uyum da ruhu oluşturur. Bu nedenle ruh gövdenin genel uyumunu sağlayan işlevlerin doğal sonucudur.

Aristoksenes, müzik konusundaki görüşleriyle, kendinden sonra gelenleri etkilemiştir. Geniş yorumlarıyla, Pythagoraçılık'ın yayılmasına olanak sağlamıştır. Kimi kaynaklar felsefe tarihi ve müzik alanında birçok yapıtının bulunduğunu bildirirse de günümüze pek az yazısı kalmıştır.

Sokrates, Antisthenes ve Aristippos

• YAPITLAR: *Uyum Öğeleri, Ritmin Öğeleri.*

• KAYNAKLAR: Cicero, *Oeuvres complètes de Ciceron*, J.V. Leclerc (der.), 1872; V. Valgöris, *Aristoteles de Objectu Auditus*, 1562.

ARİSTON
(İÖ 3.yy)

Eski Yunanlı bilge. "Aristonculuk" adı verilen felsefe akımının kurucusudur.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Kimi kaynaklara göre, Sakız'da doğmuş, Stoacılık'ın kurucusu Zenon'dan öğrenim görmüş, bir süre Atina'da ders vermiştir.

Ariston felsefeye Zenon'un öğretisini eleştirmekle girmiş, Stoacılık'ın mantık, fizik konularındaki görüşlerine yeni bir yorum getirerek, karşı çıkmıştır. Ona göre mantık, kavramlar içinde sıkışıp kaldığından yararlı değildir, kişiye yeni bir bilgi vermez, sorunlara yeni bir çözüm getirmez.

Fizik, içerdiği konular nedeniyle, bilgi alanında geliştirici değildir. Fiziğin ortaya attığı sorunlara çözüm bulma olanağı yoktur. Bu sorunlar, belleğimiz dışında kaldığından düşünme yeteneğimizi aşar. Tanrısal özden kaynaklanan varlıkları bilmemiz, kavramamız söz konusu değildir. Bu nedenle felsefenin fizik sorunlarıyla ilgilenmesi gereksizdir.

Ariston'a göre felsefenin temel sorunlarını içeren, onlara çözüm arayan bilgi alanı ahlaktır. Yaşam süresince hangi kurallara göre davranılması gerektiğini bildiren ilkelerin önemli bir bölümü ilk gençlik yıllarında öğrenilir. Bu ilk edinilen eğitici bilgiler, ahlakın özünü oluşturur. Felsefe sorunlarıyla ilgilenmeye başlanılan dönemde, bilgi, iyiliğin, erdemin, doğruluğun ne olduğunu, genel niteliklerini öğretir. En yüce iyilik erdemdir, erdemin dışında yüce bir değer yoktur. Bütün kötülüklerin kaynağı alçaklıktır.

Ariston'a göre diyalektik, yeni bir nesne öğretmez, daha önceden bilinen kavramlar arasında bağlantı kurmakla oyalanır, "bir örümcek ağına benzer", bu nedenle de yararsızdır.

Ariston, Stoacı olmasına karşılık, Stoa öğretisinin bütün görüşlerine katılmaz; özellikle değerler konusunda Stoa anlayışından bambaşka bir düşünceye bağlanmıştır. Bütün değerleri erdem ile alçaklık başlıkları altında toplaması, başka bir değerler düzeni tanımaması Stoa görüşüyle bağdaşmaz. Stoacılık'ın önem verdiği fizik sorunlarına kuşkucu bir gözle bakması, ahlak sorunlarını yaşam olaylarından kaynaklandırması, eğitim konusunda aile içinden başlayan bir uygulamayı benimsemesi onu Stoa anlayışından ayırır. İşte felsefe tarihinde "Aristonculuk" adı verilen görüşün doğmasına yol açan olay budur.

Yazılı kaynaklar arasında özellikle Diogenes Laertius, Ariston'un birçok yapıtının bulunduğunu bildirmektedir; ancak bunlar günümüze kalmamıştır. Ariston'un görüşleri, kendisinden sonra gelen yazarların alıntılarından öğrenilmektedir.

► *Eski ve Orta komedya*

ARİSTOPHANES
(İÖ 450 - yks.380)

Eski Yunanlı komedya şairi. "Eski Komedya" ve "Orta Komedya" türlerindeki oyunları günümüze kalmış tek Atinalı komedya şairidir.

Doğum, ölüm yerleri ve tarihleri kesin olmadığı gibi, yaşamıyla ilgili yazılı kaynaklar da pek azdır. Kimi kaynaklara göre, babası Philippos, kendisi de Atina yurttaşıdır. İlk komedyası (yitik) *Daitales*'i ("Şölenciler") yaklaşık olarak İÖ 427'de yirmi üç yaşında iken yazmış ve yaşamının sonuna değin hemen her yıl bir ya da iki komedya ile yarışmalara katılmıştır. Oyunlarından anlaşıldığına göre Aristophanes, Atina'nın siyasal yaşamını çok yakından izlemiş, aralıklarla yirmi yedi yıl süren ve sonunda Atina demokrasisinin yıkılmasına yol açan Peloponnes Savaşları'na sürekli olarak karşı çıkmış, demokrasi döneminde soylular sınıfının yandaşı olarak, savaşı körükleyen "halkçı" politikacıları yermiştir. İÖ 426'da Büyük

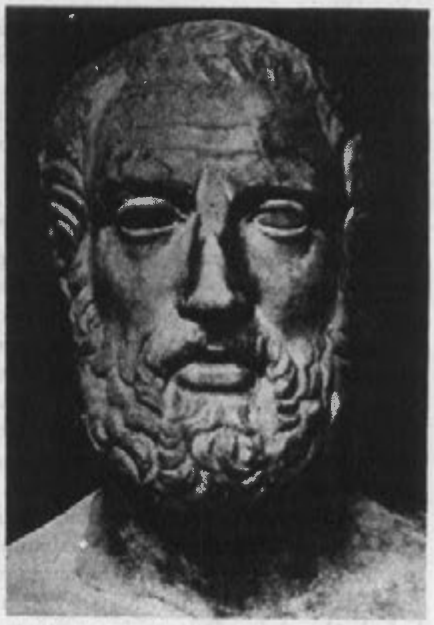

Dionysia bayramında yarışmaya katılan ve bilinen ikinci oyunu olan (yitik) *Babylônioi* ("Babilliler") komedyasında Atina devletini ve yöneticilerini küçük düşürdüğü gerekçesiyle zamanın "demagog"u Kleon tarafından hakkında kovuşturma açılmıştır. Bu yüzden herhangi bir cezaya çarptırıldığı kesin değildir; ancak bu olaydan sonra, siyasal yergi içeren oyunlarını, çok sayıda yabancının da izlediği Büyük Dionysia bayramlarından çok, özellikle Atinalı seyircilerin kışın katıldığı Lenaia bayramlarındaki yarışmalar için yazdığı ileri sürülmüştür. Oyunlarından beşinin kendisi yerine başkaları, son iki yitik oyununun da oğlu Araros tarafından sahneye konulduğu bilinmektedir.

Aristophanes'in yazmış olduğu yaklaşık kırk komedyadan yitirilmemiş olanların sayısı on birdir. Bunlardan dokuzu "Eski", son ikisi de "Orta Komedya" türünden örnekler sayılır. Öbür oyunlarının adlarından ve bunlardan kalan 969 kısa parçadan da anlaşıldığı gibi, şairin oyunları için seçtiği konular büyük bir çeşitlilik gösterir. Ancak Aristophanes, geleneğe uygun olarak konularını "Eski Komedya"nın belli yapısal ve biçimsel özelliklerine göre işlemiştir. Bu ayırıcı özellikler, komedyanın genellikle ilk yarısında oyun kişilerinin katıldığı ve Koro'nun kızıştırdığı bir "tartışma yarışı" *(agôn)*; oyunun ortalarında Koro'nun sahnede yalnız kalıp oyun giysilerini çıkardıktan sonra doğrudan seyircilere seslendiği ve yazarın düşüncelerine, eleştirilerine sözcülük ettiği bölüm *(parabasis)* ve oyunun geri kalan bölümünde bir düğün şöleni ya da şenlikle sonuçlanan "sahneler dizisi" olarak özetlenebilir. Aristophanes'in sanatını özgün ve çekici kılan başlıca özellik, yukarıda belirtilen yapı içinde devingen düşgücüyle keskin yergi yeteneğini ve her türlü güldürü yöntemini özgürce kaynaştırmış olmasıdır.

◄

Ornithes (Kuşlar) ve *Eirenê* (Barış) adlı komedyalarında düşsellik öğesi ağır basar. *Ornithes*'te Atina'daki yaşam koşullarından bunalmış olan iki yurttaş kuşların insanları yönetebileceği ve tanrılara boyun eğdirebileceği bir kent kurmayı tasarlarlar. Çeşitli kuşları simgeleyen Koro'nun işbirliği ile tanrılarla

Eski Yunan Komedyası

Komedya türünün kaynakları ve gelişimi konusunda kesin bilgi yoktur. Komôdia, şenlik anlamına gelen kômos ve şarkı anlamına gelen oidê sözcüklerinden türemiştir. Komedyanın doğuşu şenlik şarkılarıyla ve özellikle Peloponnesos'da yapılan bereket şenliklerine önderlik edenlerin sözleriyle bağlantılı görülmüş, kaynağının tanrı Dionysos'la ilgili bir tür dinsel tören olduğu varsayımı ileri sürülmüştür. Klasik Çağ'a dayanan bir eleştirel geleneğe göre, Eski Yunan Komedyası "Eski", "Orta" ve "Yeni" olmak üzere üçe ayrılır. Komedyanın toplumsal işlevinin bir göstergesi olan Koro'nun İÖ 5.yy'ın sonlarından başlayarak Atina'da siyasal ve toplumsal ortamın değişmesine bağlı olarak önemini yitirmesi, bu ayırımın temelinde yatan başlıca etken sayılır. "Eski Komedya" 5.yy'da Atina'da Büyük Dionysia ve Lenaia bayramlarındaki yarışmalara üç tragedya ve bir "satyr" oyunundan sonra beşinci oyun olarak katılmaya hak kazanmış ve özellikle Aristophanes, Kratinos, Eupolis gibi şairler tarafından geliştirilmiştir. "Eski Komedya" türünde, İÖ 6.yy'da Sicilya'daki Peloponnesos kökenli Yunan kolonilerinde oynandığı bilinen bir tür komedyadan farklı olarak, belli bir olaylar örgüsü bulunmaz, yirmi dört kişilik bir Koro'ya, siyasal yergi ve kişisel taşlamaya geniş yer verilir. "Orta Komedya" ise apayrı bir tür olmaktan çok "Eski" ile "Yeni Komedya" arasında bir geçiş döneminin (İÖ 400-320) özelliklerini taşır. Peloponnesos Savaşları sonunda İÖ 404'te Atina demokrasisinin çöküşü komedyaların içeriği ve biçimini etkilemiş; siyasal yergi ve Koro'nun önemi azalmaya, "Eski Komedya"nın zaman zaman "müstehcen" e kaçan dili arınmaya başlamıştır. Söylenceye ilişkin konular üzerine yazılan alaylı güldürüler; çağdaş düşünürleri, serbest kadınları, yemek ve içki şölenlerini işleyen oyunlar ağırlık kazanmıştır. "Yeni Komedya", İÖ 320'den sonra Hellenistik Çağ'da yazılan, kimi "Orta Komedya" özelliklerinin daha da belirginlik kazandığı, toplumsal yaşamın "Eski Komedya"ya göre daha ciddi ve gerçekçi bir biçimde işlendiği oyunları kapsar. Atina orta sınıfının ahlak anlayışı açısından işlenen konular genellikle aşk ve aile ilişkileri üzerine kurulu olup, beş "perdelik" bir olaylar örgüsü içinde sunulur. Koro'nun oyunla dramatik bakımdan hiçbir ilgisi kalmamış, işlevi yalnızca "müzikli ara"lar olarak kısıtlanmıştır. Güldürü, özellikle kölelerin ve aşçı, paralı asker, dalkavuk asalak, kibar fahişe gibi halktan tiplerin alaylı bir biçimde işlenmesinden kaynaklanır. Avrupa'da "tipler komedyası" olarak tanımlanan türün kaynağı olan "Yeni Komedya"nın en ünlü örneklerini Menandros* yazmıştır.

yaptıkları pazarlığı kazanırlar, Atina'dan kuşlar ülkesine göç etmek için sıraya giren rahip, falcı, lirik şair, "muhbir", gibi sakıncalı buldukları kişileri döverek kovarlar. *Eirenê*'de ise savaşlardan bıkmış olan Attikalı bir çiftçi, besiye çektiği bir pislik böceğine binerek Olympos'a uçar. Amacı baştanrı Zeus tarafından bir mağaraya kapatılmasına izin verilen "Barış"ı kurtarıp yeryüzüne indirmektir. Bu oyunda özellikle düşsel bir biçimde işlenen savaş-barış sorunu Aristophanes'in başka oyunlarına da konu olmuştur. Bunlardan *Akharnês*'te ("Akharnai'lılar") savaş politikasını körükleyenlere karşı güçlü bir yergi duyurulur. Oyunda, sürüp giden Peloponnes Savaşları'ndan bunalan bir çiftçi Atina halk meclisinin beceriksizliğinden usanarak kişisel girişimiyle Isparta devletiyle otuz yıllık bir barış antlaşması yapmanın yolunu bulur. Kendisine karşı çıkan savaş yanlılarını yola getirerek özel bir pazar kurar ve barışın sağladığı ekonomik yararları istediği kişilerle paylaşarak mutluluğunu kutlar. Atinalılar'ın yenilgisiyle sonuçlanan Sicilya seferinden az sonra İÖ 411'de oynanan *Lysistratê*'de (Lysistrata: Kadınların Savaşı) ise barış özlemi, Peloponnes Savaşları'na katılan tüm Yunan kentlerinin kadınları ağzından duyurulur. Savaştan vazgeçene kadar kocalarıyla ilişkide bulunmamak için karar alan kadınların önderi Lysistratê, Atinalı yandaşlarının işbirliğiyle Akropolis'i ve Atina Hazinesi'ni ele geçirir; erkekler barışı kabul edinceye kadar savaşımını sürdürür. Atina toplumunda yurttaş bile sayılmayan kadınların bu oyunda devlet politikasını değiştirmeye kalkışmaları, Aristophanes'in hem geniş düşgücünü, hem de kahramanlarının ilginç bir özelliği olan kişisel girişim arzusunu göstermesi bakımından önemlidir.

Savaş ve Barış

Ornithes (Kuşlar) ve *Akharnês*'te ("Akharnai'lılar") demokratik yönetim biçimine yöneltilen eleştiriler, *Hippês* ("Atlılar") komedyasında zamanın "demagog"u savaş yanlısı Kleon'u hedef alan güçlü bir taşlamayı da içererek tam bir siyasal yergiye dönüşür. Aristophanes bu oyunda "allegori" yönetimini de kullanarak halkı *(Dêmos)* budala ve huysuz bir ihtiyar, ona yaranıp egemen olmak için yalan-düzen yarışına giren iki politikacıyı da küstah ve sahtekâr bir köle ile bir sucukçu olarak kişileştirmiştir. *Sphekês* (Eşek Arıları: Yargıçlar) komedyasında ise Atina demokrasisinin önemli bir kurumu olan halk mahkemeleri hedef alınmıştır. Oyunda halk mahkemelerindeki görevini sürdürmek için her çareye başvuran aksi ve yaşlı yargıcı bu saplantıdan vazgeçirmek isteyen oğlu, evinde kurduğu bir mahkemede babasının peynir çalmış bir köpeği yargılamasını sağlar. Güncel bir davanın alaylı öykünmesi (parodisi) olan bu sahnede halk mahkemelerinin "demagog" Kleon gibi politikacıların çıkarına nasıl hizmet ettikleri sergilenir.

Toplumsal eleştiri

Genel olarak Aristophanes'in yergisi varolan düzenden çok bireylerin ahlak ve davranışına yöneliktir. Zamanının politikasına olduğu gibi felsefesine de karşı çıkması bakımından tutucu sayılmıştır. Bu özelliği en açık bir biçimde çağdaşı Sokrates'i bir "sofist" olarak alaya alan ve eleştiren *Nephelai* (Bulutlar) adlı komedyasında belirir. Bu oyunda "düşüncehane" adı verilen okulunu havada asılı bir sepet içinden yöneten Sokrates ve demokratik koşul-

ların teşvik ettiği bir tür bilim-eğitim felsefesinin sözcüleri olan "sofistler", ahlak yerine kurnazlığı, bilim ve gerçek yerine safsata ve özel çıkarları savunmayı öğretmekle suçlanırlar.

Aristophanes'in sanatında yergi, taşlama, soytarılık, açık saçık şakalar ve kaba güldürü gibi birçok öğenin yanı sıra, özellikle tragedyalara yönelik alaylı öykünmeler de önemli bir yer tutar. Bu yöntem tragedya şairi Euripides'in alaya alındığı *Thesmophoriasdosai* ("Thesmophoria Bayramında Kadınlar") ve *Batrakhoi* (Kurbağalar) komedyalarında kullanılmıştır. Çok beğenildiği için iki kez sahneye konulan *Batrakhoi*'da Euripides'ten başka Aiskhylos'un tragedyaları da alaylı bir biçimde taklit edilmiş; bu öykünmeler her iki şairin kendilerine özgü tragedya ve ahlak anlayışlarını açıklayan bir yarışma çerçevesinde sunulduğundan, oyun ciddi bir tragedya eleştirisi özelliğini de kazanmıştır. Bu oyunda ayrıca tragedya şairlerinin toplum içinde öğretici bir işlevi olduğu da önemle vurgulanmıştır. Aristophanes, bir komedya şairi olarak kendisinin de Atina toplumunda aynı işlevi gördüğünü, birçok oyununun *parabasis* bölümünde seyircilerine duyurmuş, bu düşüncesiyle Avrupa'da daha sonra gelişen komedya anlayışını etkilemiştir.

Son oyunları Aristophanes'in günümüze kalan son iki yapıtı *Ekklesiasdosai* ("Kadınlar Halk Meclisinde") ve *Plutos*'ta ("Servet") "Eski Komedya" türünün çok önemli bir bölümü olan *parabasis*e yer verilmemesi, Koro şarkılarının sayıca azalması, kalanların da oyunla ilgisi olmayan şarkılara dönüşmesi, bu oyunların değişmeye başlayan bir komedya anlayışının ürünleri sayılmalarına yol açmıştır. Bunlar genellikle "Orta Komedya" örnekleri olarak değerlendirilir. Ancak *Ekklesiasdosai* konusu bakımından Aristophanes'in daha önceki bazı komedyalarına çok benzer. Bu oyunda kadınlar Atina halk meclisine girip yönetime el koyarlar, ekonomik ve toplumsal yaşamda, cinsel ilişkilerde Platon'un *Politeia* (Devlet) diyalogunda tartışılana çok benzeyen bir eşitlik ve ortaklık ilkesini uygularlar. Orta Çağ Avrupası'nda en çok okunan oyunlardan biri olan *Plutos*'ta Aristophanes, sık sık başvurduğu "soyutu kişileştirme" yöntemini uygularsa da, bu oyun daha öncekilerden değişik bir "ahlak komedyası" özelliği gösterir. İyilerle kötüler arasında bir ayırım yapmaması için Zeus tarafından kör edilen servet tanrısı Plutos, kendisine yardım eden dürüst kişilerin girişimiyle görme yetisini kazanınca iyi ve dürüst olanları zengin ederek ödüllendirir. Aristophanes'in "Eski Komedya" türündeki oyunlarında görülen ve demokratik ortamın yarattığı konuşma özgürlüğünden kaynaklanan güçlü siyasal yergi ve kişisel taşlama, demokrasinin çöküşünden sonra yazılan son iki oyununda tümüyle ortadan kalkmamışsa da, daha yumuşak bir toplumsal yergiye dönüşmüştür. Komedyada Koro'nun payının azalmasına koşut olan bu yumuşama, toplumun değişen beğenisini yansıtmak ve beklentilerini karşılamakla birlikte, "Eski Komedya"nın keskin yergi gücünü bir ölçüde yitirdiğini göstermektedir.

Aristophanes'in oyunlarının genel güldürü anlayışı, yapı ve biçim açısından Avrupa komedyası üzerinde çok etkili olduğu söylenemez. Ancak bunlar, başta Latin hiciv şairleri olmak üzere pek çok yazar ve eleştirmen tarafından yergi sanatının kaynağı sayılmıştır.

- **YAPITLAR:** (Günümüze kalmış olanlar, bilinen ilk oynanış tarihlerine göre): *Akharnês*, İÖ 425, ("Akharnai'lılar"); *Hippês*, İÖ 424, ("Atlılar"); *Nephelai*, İÖ 423, (Bulutlar); *Sphekês*, İÖ. 422, (Eşek Arıları: Yargıçlar); *Eirenê*, İÖ 421, (Barış); *Ornithes*, İÖ 414, (Kuşlar); *Lysistratê*, İÖ 411, (Lysistrata: Kadınların Savaşı); *Thesmophoriasdosai*, İÖ 411, ("Thesmophoria Bayramında Kadınlar"); *Batrakhoi*, İÖ 405, (Kurbağalar); *Ekklesiasdosai*, İÖ 391, ("Kadınlar Halk Meclisinde"); *Plutos*, İÖ388, ("Servet").
- **KAYNAKLAR:** C.W. Dearden, *The Stage of Aristophanes*, 1976; K.C.Dover, *Aristophanic Comedy*, 1972; Dithyramb, *Tragedy and Comedy*, 1927; V.Ehrenberg, *The People Of Aristophanes*, 1951; G.Norwood, *Greek Comedy*, 1930; F.H.Sandbach, *The Comic Theatre of Greece and Rome*, 1977; C.H.Whitman, *Aristophanes and the Comic Hero*, 1964.
- **BAKINIZ:** AİSKHYLOS, MENANDROS.

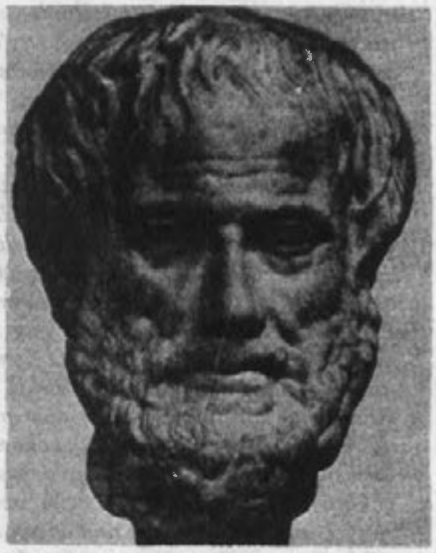

ARİSTOTELES
(İÖ 384-322)

Eski Yunanlı filozof ve doğa bilgini. Bilim felsefesinin, mantığın, gözlem ve deney bilimlerinin, bilimler sisteminin kurucusudur.

Şimdiki Selanik yakınlarında, Stageiros'ta doğdu, Kalkis'te öldü. O çağ Yunanistanı'na birçok ünlü hekim yetiştirdiği söylenen soylu bir aileden geldiği söylenir. Babası, Makedonya Kralı Amyntas'ın özel hekimi olan olan Nikhomakhos'tur. Gözlemlere, deneylere dayanan ilk bilgileri babasından edindikten sonra, 18-20 yaşlarındayken, ününü duyduğu Platon'un kurduğu Akademia'ya girmek için Atina'ya gitti, öğrencisi olduğu Platon'un ölümüne değin (İÖ 347) onun yanında kaldı. Öğrenciliği döneminde gözlemlere yönelik çalışmaları ve doğa bilimlerine duyduğu eğilimle Platon'un ilgisini çekmiş, felsefe konularında gösterdiği başarılar, sorunlara çözüm aramada benim-

sediği yöntem nedeniyle, arkadaşları arasında kolayca sivrilmiş, arasıra Platon'un yerine, öğrencilere ders vermiştir. Öğretmeni Platon'un ölümü üzerine, yakın arkadaşı Atreus Kralı Hermeias'ın bulunduğu Troas bölgesindeki Assos'a (Behramköy) gitmiş, bir süre sonra Hermeias'ın yeğeni ile evlenmiştir. Doğa bilimleri ve felsefe alanında yaptığı başarılı çalışmalar dolayısıyla ününü duyan Makedonya Kralı Philippos, onu oğlu İskender'in (Aleksandros) eğitimiyle görevlendirmek üzere Makedonya'ya çağırdı (İÖ 343). Bu çağrıya uyan Aristoteles, Makedonya sarayında üç yıl İskender'in eğitimiyle uğraştı. İskender'in orduda görev alması üzerine bilimsel araştırmalarını, felsefeyle ilgili çalışmalarını sürdürmek üzere yeniden Stageiros'a döndü. İskender'in uzun süren Asya savaşlarına çıktığı yıllarda, Aristoteles de Atina'ya giderek, kendi bilim ve felsefe yöntemiyle öğretim yapan, sonraları felsefe tarihinde *Lykeion* adıyla ün salan okulunu kurdu. Atina ile Makedonya'nın arasının açılması üzerine Kalkis'e gitti (İÖ 323).

Aristoteles'in, "Apollon Lykeios" adına kurulan bir eğitim alanında *(gymnasion)* açtığı okul *(Lykeion)* Platon'un kavramlara dayalı düşünme yöntemiyle çalışan Akademia'sına karşıt bir anlayışı benimsemişti. Öğrencileri karşısında, belli bir yerde otururak değil de, boyuna gezinerek konuşan, tartışmaları yöneten Aristoteles'in bu davranışı, açtığı okula, "gezinen" anlamında *Peripatos* adının verilmesine yol açmıştır. Onun yönetimi altında on iki yıl (İÖ 335-323) öğretim yapan bu *Lykeion* ya da *Peripatos* Okulu'nun benimsediği yöntem, gözlem ve deneydi. Burada felsefe dışında, onun ilgi alanı içine sokularak, bütün bilimler okutulur, doğa olaylarıyla, gök varlıklarıyla bağlantılı gözlemler yapılır, açıklamalar yorumlar sürdürülürdü. Bu kurumda, daha önceki dönemlerde yaşamış bilgelerin, bilginlerin görüşleri sergilenir, eleştirilir, tartışılır ve belli bir sonuca bağlanırdı. Uygulanan öğretim düzeni kuramla gözlemi birlikte yürütür, öğreti bir bilim ve felsefe tarihi niteliği taşıyan dizgeye dönüştürülürdü.

Aristoteles felsefeye kendinden önceki filozofların görüşlerini açımlamakla, eleştirmekle girdi. Önce eskilerin düşüncelerinin kısa bir özetini verir, tarih içindeki gelişim çizgisini gösterir, sonra kendi görüşlerini ortaya atarak sonuca varırdı. Bu nedenle, onun düşünme yöntemi seçmeci, birleştirici bir nitelik taşır. Kendinden önce gelenlerin görüşlerini, belli bir zaman akışına göre, sıralaması ve açıklaması yaşadığı çağın bilim anlayışına göre bir felsefe ve bilim tarihi niteliğindedir. Kendi gözlem ve araştırmalarına dayanarak yaptığı açıklamalardan oluşan bilgi bütünü ise onun ortaya koyduğu düşünce ürünüdür. Bilim ve felsefe tarihi açısından bakıldığında Aristoteles'in iki ayrı özelliği görülür. Biri kendisine dek gelen bilgelerin, bilginlerin, araştırıcıların görüşlerini bir bütün olarak vermesidir. Bu çalışma türünde Aristoteles bir bilim ve felsefe tarihçisidir. İkincisi kendi özel incelemelerinden kaynaklanan, onun çalışmalarıyla ortaya çıkan bilimler ve felsefe dizgesidir. Bu alanda Aristoteles bir bilim kurucusu ve bilgedir.

Benimsediği düşünme yönteminin gözlem, deney ve araştırmaya dayanmasına karşılık, Aristoteles'in felsefe alanında tuttuğu yol, işlediği sorunlar Sokrates ile Platon'dan kaynaklanır. Özellikle *prote philosophia* (İlk Felsefe) adını verdiği felsefenin içerdiği bütün konular, daha önce, Platon'un üzerinde durduğu, kendi *eidea* anlayışına göre açıkladığı sorunlardır. Platon'un yapıtlarında dağınık bir durumda bulunan sorunlar Aristoteles'te belli bir sıraya göre alınmış, bir konu üzerinde gerekli açıklamalar, yorumlar yapıldıktan sonra ötekine geçilmiştir. Felsefeye, bilimsel çalışmalara dizge yöntemini getiren Aristoteles'in sorunlara bakışı bütünleyici, birbiri arasında bağlantı kurucu bir niteliktedir. Kendinden önce gelen bilgeler evreni, evreni dolduran nesnelerin kurucu ilkelerini araştırmış, bu konuda değişik açıklamalar ileri sürmüşlerdi. Daha sonra Platon bu görüşe *eidea* kuramını eklemişti. O çağın Yunanistanı'nda çok yaygın bir gelenek olan "yöneticilik" eğitimi nedeniyle Sofist denen aydınlar da insan sorunları üzerinde durmuşlardı. Felsefenin alanı içine giren evren, insan, *eidea* konularını bir bütünlük içinde toplayıp yorumlayan Aristoteles, sorunlara bilimsel bilginin kaynağını, ilkelerini, genel kurallarını belli bir dizgeye göre araştırarak yaklaşmanın gerekliğini ileri sürdü. Onun anlayışına göre bu işi başarabilecek tek bilim de, bilimsel bilginin öğelerini konu edinen *logike*dir (mantık). Bilim ve felsefe tarihinde Aristoteles'i mantığın kurucusu olarak tanıtan özgün çalışma budur. Felsefe bütün bilgi alanlarını içeren, bilimleri kucaklayan bir "bütün"dür. Bu bilim alanları da, kendi aralarında değişik kollara ayrılır, konularına göre araştırma, inceleme yöntemlerine bağlanır. Felsefe içerdiği konular bakımından ikiye ayrılır. Birincisi bütün varlık deyilerinin *(kategoria*ların) en yükseği olan ve onların oluşumlarına olanak sağlayan tözü *(ousia)* konu edinen ilk felsefedir *(prote philosophia)*. Töz kendiliğinden vardır, önsüz-sonsuzdur, bütün varlıkların kaynağıdır, zaman, mekân koşullarına bağlı değildir, "salt varlık"tır. İkincisinin konusu duyularla algılanan, içinde yaşadığımız ve somut varlıkların bulunduğu evrendir, doğadır *(physeos)*.

Sokrates, Platon ve Aristo

"Lykeion"

Mantık

Aristoteles'in mantığı ve metafiziği felsefe sisteminin odağını, üzerine kurulduğu temel yapıyı oluşturur. Bu alan bilgiye ulaşmanın yöntemini betimler; bu nedenle de hem felsefe hem de bilimden önce gelmelidir. Mantık, felsefe ve bilime hazırlık için öğrenilmelidir. Aristoteles bilgi kuramını bir mantık konusu olarak ele alır. Bu kuram içinde deneyle ussallığı bağdaştırmaya, Platon'da yaratılan, usun üstünlüğü inancını deneyle yeniden dengeleyip uzlaştırmaya çalışır. Gerçek bilgi, bilimsel doğru, ona göre zorunludur: Bilim, zorunlu doğrulardan, olduğundan başka türlü olamayacak önermeler bütününden doğar. Bunlar olgular, ya da gerçeklik konusundadır. Aristoteles için bir şeyi bilmek, bir olayın ortaya çıkışını ve hangi nedenden doğduğunu bilmektir. Ancak bu bilgi olumsal değil zorunludur. Bu anlamdaki bilimsel önermelere mantıksal tümdengelimle ulaşılır. Aristoteles'e göre tümdengelim her durumda bir tasım *(syllogismos)* biçimindedir. O, insan düşüncesinin temel yapısı saydığı tasımı biçimsel olarak belirleyen, değişik tasım yapılarını ayrıştırarak değişik önerme biçimleri arasındaki ilişkinin çözümlemesini yapan ilk düşünürdür.

Düşünce bir usavurma, bir çıkarsamadır. Çıkar-

samalar yargılardan *(iudicium)* oluşurlar. Bir yargının dile getirilişi ise önermedir. Yargılar terimlerde anlatım bulan kavramlardan oluşurlar. Aristoteles'in mantığında, kavramlar derinliğine ele alınmaz. Onun asıl ilgilendiği önermeler mantığıdır. "Peri Hermeneias" başlıklı yazısında terimler arasında gramer ayrımları yaptıktan sonra, değişik önerme yapıları belirler. A,E,I ve O olarak adlandırılan dört önerme biçimi klasik mantığın geleneksel karşıtlıklar tablosunun öğeleridir. Bu yapılar A: Bütün S'ler P'dir; E: Hiçbir S, P değildir; I: Kimi S'ler P'dir; O: Kimi S'ler P değildir, biçimindedir. Bu formel belirlemeler örneklendirildiğinde şöyle önermeler elde edilir: A: Bütün insanlar ölümlüdür, E: Hiçbir insan ölümlü değildir, I: Kimi insanlar ölümlüdür. O: Kimi insanlar ölümlü değildir. Bu önermelerden A ve E karşıt *(contrarius)*; I ve O alt-karşıt *(subcontrarius)*; A ve O, E ve I çelişik *(contradictorius)*; A ve I, E ve O ise altıktırlar *(subalter)*.

Tasım

Tasım, öncül adı verilen iki önermeden bir üçüncünün, yani sonucun, zorunlu olarak çıkmasıdır. Aristoteles'in en güçlü bulduğu ve Orta Çağ'da "Barbara" adı verilen birinci tasım biçimi şöyle örneklendirilebilir: Bütün insanlar ölümlüdür; Sokrates insandır; öyle ise Sokrates ölümlüdür. Aristoteles buna iki biçim daha eklemiş, Orta Çağ'da ise bir dördüncüsü bulunmuştur. Çağdaş mantığın gelişimi açısından bakıldığında, Aristotelesçi mantık sisteminin, biçimsel eksiklikleri yanı sıra, tasımdan başka bir tümdengelimsel çıkarsama tanımamak kısıtlılığını taşıdığı söylenebilir.

Demek ki, Aristoteles'e göre gerçek bilgi, yani bilimsel önermeler, tasım sonucu çıkarsanan önermelerdir. Ancak, usavurmanın tasım biçimine uyması onun yalnızca "geçerli" bir tümdengelim olmasını sağlar. Sonucun doğruluğu ise, mantıksal geçerlilik yanı sıra öncüllerin *(praemissae)* doğruluğunu gerektirir. Bir başka deyişle, sonucun bir bilimsel önerme niteliği taşıyabilmesi, tasımın öncüllerinin de bilimsel önermeler olmalarına bağlıdır. Bir tasımın öncülü başka bir tasımın sonucu olarak istenilen zorunlu anlamda doğru olabilir. Ancak, tasımların sonucunu başka tasımlarla sağlama yöntemi, giderek, kimi temel doğrularda duracaktır, Aristoteles'e göre. Hiçbir önerme bir temel doğruya öncül olamaz. Bunlar ilk öncüller, bilimsel dizgenin belitleridir *(axiom)*. Temel doğrulara varmanın yolu sezgidir *(intuitio)*. Sezgi, usun tikel içindeki tümel öğeyi doğrudan kavramasıdır. Öyle ise sezgi tikellerden başlayarak tümele doğru giden bir kavrayış sürecidir. Aristoteles bunu "tümevarım" *(inductio)* olarak adlandırmıştır. Tümevarım aynı özelliklerin birlikte bulunduğu tikel örneklerin gözleminden, henüz gözlemlenmemiş örnekleri de kapsayan bir genel önerme çıkarsamaktır. Demek ki bilgi her zaman algıdan başlar ve tikel olgudan tümel kavramlara yükselerek pekinleşir. Çünkü tümelinki daha iyi, kesin ve güvenilir bilgidir. Tümevarım, tümdengelimin temel hazırlığıdır, onun temel öncüllerini sağlayan yoldur. Bu temel doğrular bulunduktan sonra bilgi tasımla çıkarsanır.

Aristoteles'in mantığı, onun bilgi ve bilimsel yöntemine temel sağladığı gibi, ilk felsefesinin, yani metafiziğinin de ana kavramlarını verir. *Organon*'un kapsamına giren yazılardan biri olan *Kategoriai*'nın işlevi bu ana kavramları belirlemektedir. Bu yazıda kategorilerin, düşünce için en temel ve çözümlenmez kavramlar oldukları öne sürülür. Bunlar gerçekliğin de temel özellikleridir. Bu kategorilerin kapsamında olmadan, gerçekten varlık taşıyan hiçbir şey düşünülemez. Genellik ve temellik yönünde en son nokta olan kategoriler, Aristoteles'e göre on yüklemden *(praedicatum)* oluşur. Bunlar, töz, nitelik, nicelik, ilişki, yer, zaman, durum, iyelik, etki, edilgidir. Kategorilerin hepsi aynı önem düzeyinde sayılamaz-

Öz

***Öz** (ousia, essentia) Aristoteles felsefesinde önem kazanan bir varlıkbilim kavramıdır. Öz, nesnelerin taşıdığı kimi niteliklerin bir arada oluşturdukları ve bağlı oldukları nesneden ayrılmaz bir soyut ilkedir. Aristoteles'e göre nesnelerin nitelikleri iki türdür. Bu türler arasındaki ayrım değişime dayanarak açıklanabilir. Bir nesnenin değişim geçirmesi, o nesnenin kimi niteliklerinin değişmesi olarak görüldüğünde, eğer değişen bir nitelik bu nesnenin özdeşliğini, yani olduğu nesne olmasını etkilemiyorsa, nitelik nesne için ilinekseldir (symbebekos). Öte yandan, eğer bir niteliğinin değişmesi nesneyi başka bir nesne olmaya dönüştürüyorsa, bu nitelik nesne için özseldir. Örneğin, bir masanın renginin değiştirilmesi onu masa olmaktan çıkarmazken, masanın yanması sonunda geride kalan artık masa değil küldür. Özsel nitelikler bir arada nesnenin özünü, yani nesnenin "onsuz olunmaz" (sine qua non) niteliklerini oluşturur. Bir nesnenin özü, aynı türden olan başka nesnelerin de özüdür. Dilsel düzeyde ele alındığında özsel nitelikler "tanımsal" nitelikleri oluşturur. Tanımsal nitelikler, bir arada, belirli bir nesnenin türünün tanımını verir, böylece bir kavram tanımlar. Felsefe tarihinde bu ayrımların doğası üzerine çıkan tartışmada bir grup filozof özsel-ilineksel karşıtlığının temelde kavramların nasıl tanımlandığına bağlı olan bir uzlaşım olduğunu savunmuştur. Bunlara göre, yanan bir masanın artık masa olmadığı olgusu masanın nasıl tanımlanmış olduğuna, yani masanın tanımına hangi "tanımsal" (de dicto) niteliklerin alınmış olduğuna dayanır. Bu yorumu yadsıyan filozoflara göre, kimi niteliklerin kimi kavramların tanımlarına girmiş olmasının nedenine bakmak gerekir. Bu ise, söz konusu niteliklerin ilgili kavramların karşılığı olan nesneler için gerçekte, yani uzlaşımdan bağımsız olarak, "onsuz olunmaz" olmasıdır. Özcülük adıyla anılan bu görüşe göre özsel nitelikler nesnelere gerçekte (de re) bağlıdır. Özcülüğe karşı çıkmış olan filozoflar çoğunlukla deneyci gelenekten gelenler ya da bu görüşe eğilimli olanlardır. Öte yandan Leibniz, Aristoteles'in düşündüğünden de katı bir özcülüğü benimsemiştir. Ona göre, bir nesnenin taşıdığı bütün nitelikler özseldir.*

Aristoteles'in bir kitabından IX. yy'a ait bir el yazması.

lar. Bu açıdan onları iki öbeğe ayırmalıdır. Töz ve öbür dokuzu. Töz, hepsinden önemlidir, çünkü hepsi tözün önkabulüne *(praesuppositio)* dayanırlar. Gerçekte hepsi tözün belirleyici özelliklerini oluştururlar. Mantıksal açıdan töz, "bir özneye yüklenemeyen ve onda bulunduğu söylenemeyen"dir. Töz, yüklemin değil, öznenin dile getirdiğidir.

Aristoteles'e göre her önerme özne-yüklem yapısındadır. Her önerme, özne görevindeki bir terimin dile getirdiği bir nesneye kimi özellikler yükler. Özne görevindeki terimler, örneğin özel adlar, tözleri dile getirirler. Yüklem görevindeki terimler ise, töze yüklenen özellikleri, nitelik, ilişki, durum gibi kategoriler kapsamına giren genel kavramları dile getirirler. Bu genel kavramların gerçeklikteki karşılıkları tümellerdir. Tikel töz, kategorilerin taşıyıcısıdır. Kategoriler ise, töze yüklenen tümellerdir.

İlk felsefenin *(prote philosophia)* konusu, bütün varolanların ortak ilkelerinin araştırılması olarak verilir. Bu, tözün doğası üzerine bir çalışmadır. Metafizik açısından töz Aristoteles'te somut tikel nesnedir. Ona göre, öznenin gerçeklikteki karşılığı somut nesnedir. Bu tanımı hocası Platon'unkiyle tam bir karşıtlık gösterir. Platon için töz *(ousia)*, tümelin ta kendisidir ve bu görüş *eidea* kuramı üzerine oturtulmuştur. Aristoteles'in ortaya attığı anlamdaki tözü temellendirebilmesi hocasının *eidea* kuramını çürütmesine bağlıydı. İşte bu amaçla, Aristoteles kimi eleştirel uslamlamalar kullanmıştır. Bunlar iki öbekte toplanabilir. Birinci öbek uslamlamalarda, *eidea* kavramının, nesnelerin doğasını açıklamak amacıyla ortaya atılmış olmasına karşın bunda başarılı olamadığını göstermeye çalışır. Ona göre nesneler *eidea*ların kopyaları *(omoiomata)* olmak yerine bunun tam tersi doğrudur. Bu nedenle *eidea*lar nesnelerden önce değil sonra gelirler ve onları açıklayamazlar. *Eidea*lar nesnelerden soyutlandıklarından somutu açıklayamazlar. *Eidea*lar durağan ve evrensel olduklarına göre, somut nesnelerin değişim ve devimini anlaşılır duruma getirmek için kullanılamazlar. İkinci öbek uslamlamalar, nesneler ve biçim *(eidos)* ya da *eidea*lar arasında bulunduğu söylenen ilişkinin anlaşılamaz olduğunu ortaya koymak içindir. Aristoteles taklit *(mimesis)* ya da izdüşüm olmak, katılmak ve pay almak gibi anlatımların hiçbir şey açıklamadığını, bireyleri kavramamıza yardımcı olmadığını söyler. Özgün olarak Platon'un "Parmenides" dialogunda bulunan "üçüncü adam" uslamlaması Aristoteles tarafından da kullanılmıştır. Bu ünlü uslamlama, iki insanın benzer oluşunun nedeninin, Platon'a göre, bu tikellerin aynı *eidea-eidos*tan pay almaları olduğu, öncülüyle başlar. Buna göre insan *eidea*sının bir tikel insanla benzer oluşunun nasıl açıklanacağı sorulduğunda, her ikisinin de pay aldıkları bir üçüncü insan, yani insan *eidea*sına ek olarak bir başka insan *eidea*sı gerekecektir. İş burada da kalmayacak, bu iki *eidea*nın nasıl benzedikleri sorulduğunda yeni bir *eidea* daha gerekecek ve bu sonsuza değin uzayacaktır. Bir başka uslamlama: Karşıda gördüğümüz adam hem insan hem de hayvan *eidea*ları kapsamındadır. Öyle ise, insan *eidea*sının hayvan *eidea*sından ayrı olup olmadığı sorulmalıdır. Böyle bir ayrımın varlığı kabul edilecekse Platon'un ileri sürdüğü gibi bir tek hayvan *eidea*sı bulunmak yerine türlerin sayısınca hayvan *eidea*ları bulunacaktır. Öte yandan insanla hayvan *eidea*ları arasında bir ayrım yoksa, karşıdaki adamla bir köpek arasında da ayrım yoktur.

"Mimesis"

Formları somut nesnelerden ayıran *eidea* kuramının bu eleştirisi, bizi formun nesneden ayrılamayacağı savına götürmektedir. Bu sonuç, Aristoteles metafiziğinin en önemli temalarından biridir. Böylece, gerçeği soyut varlıklar evreninden somut varlıklara *(onthos)* indirmiş, ontolojinin alanını elle tutulur nesnelerin dünyası olarak belirlemiştir. Aristoteles, hocasının en önemli yanlışı olarak, tözle tümeli karıştırmış olmasına ilgi çeker. Ona göre, bu, daha başlangıçtan, dili yanlış kullanmaktır. Tümel, yüklemin dile getirdiğidir. Töz hiçbir zaman yüklem olmadığına, özne de tözü dile getirdiğine göre, bunları karıştırmak yanılgıdır. Töz, bu ya da şu nesnedir; o gösterilebilir. Tümel ise bir nitelik ya da ilişki gibi, nesnenin taşıdığı özelliklerdendir. Tümeli göstermek zorunlu olarak nesneyi, yani tözü göstermektir. Demek ki, tümeller kendi başlarına nesne olamazlar, bağımsız varlık taşıyamazlar. Tümeller gerçektir, ancak, zorunlu olarak nesnelerde varlık kazanırlar.

Töz

Tümellik ve tikelliğin bir arada somut nesnede var oluşlarını, Aristoteles, özdek *(hyle)* ve biçim *(eidos)* kavramlarıyla açıklar. Özdek ve biçim varlıkta hiçbir zaman ayrılamaz. Bunlar ancak düşüncede soyutlama olarak ayrılabilirler. Töz, biçim kazanmış, özdektir. Nerede bir özdek parçası varsa onun biçimi de vardır, bu durumuyla da tözdür. Biçim tözün tümel yönünü, özdek ise tikel yönünü verir. Aristoteles'in düşündüğü özdek ve biçim, çağdaş günlük

Özdek ve biçim

yaşamda, bu sözlerden anladıklarımızdan biraz farklıdır. Biçim, yalnızca bir nesneyi çevresinden ayıran çizgi ya da "kılık" değildir. Teknik anlamda bu, töz dışındaki dokuz kategorinin hepsini, tüm tümelliği içerir: Nesnenin ilişkileri, nitelikleri, işlevi hep biçimin yönleridir. Özdek ise teknik anlamda, değişimin üzerinde yer alabileceği, oluşuma dayanak olabilecek, kısacası tümellik, yani biçim kazanabilecek bir ilkedir. Salt özdeğin hiçbir niteliği düşünülemez. O bütünüyle soyut bir olanaktır. Örneğin, taşın tahtadan farkı, günlük anlamda düşünüldüğü gibi bir özdek farklılığı değil, teknik anlamda, biçim farklılığıdır. Özdek, üzerine gelecek biçime göre, her şey olabilir. O aktüel olarak hiçbir şey olmamasına karşın, olabilirlik olarak her şeydir.

Özdek ile biçim arasındaki karşıtlık birliği, Aristoteles'in oluşumu, değişimi, açıklayan potansiyel-aktüel *(dynamis-energeia)* karşıtlığıyla koşuttur. Potansiyellik *(dynamis)* ve aktüellik *(energeia)*, bir tözün gelişimindeki aşamalarıdır: Potansiyel daha önceki, aktüel daha sonraki bir aşamadır. Aristoteles, palamut ve meşe, yapı malzemeleri ve bitmiş yapı, uyumak ve uyanıklık örneklerini veriyor. Potansiyel, herhangi bir şey içinde henüz kendini açığa vurmadan bulunan bir gelişim eğilimi, bir olabilirlik, aktüel ise bu eğilimin, olabilirliğin yerine gelmiş, tamamlanmış olmasıdır. Ayrım göreli olarak düşünülmüştür. Aynı nesne bir şeye göre aktüel iken bir başkasına göre potansiyel olabilir. Meşe, palamuta göre aktüel iken, potansiyel olarak masadır. Böylece her töz, her varlık için, potansiyelden aktüele doğru yükseliş serileri söz konusudur.

Bir nesne gelişmesini tamamladığında, amacını yerine getirmiş, biçimini gerçekleştirmiş, aktüel olmuştur. Biçim, gerçekleşme, amaç ve tamamlanmadır, bir nesne olarak yetkinliğe ulaşmaktır. Biçim kazanmak olabilirliğin gerçekleşmesidir. Özdek ise potansiyellik ilkesidir. Yalnız ilk, salt ya da biçim kazanmamış özdek tam anlamıyla potansiyelliktir. Bu ise gerçekte bulunmaz. Gerçekte bulunan her özdek parçası bir ölçüde biçim, yani aktüellik kazanmıştır. Bu göreli potansiyel-aktüel dönüşümü içinde özdek giderek daha aktüel biçimler kazanır. Her özdek parçası zaman içinde bu gelişimde daha ileri ve yetkin bir aşamaya ulaşır. Salt biçim, özdeksiz biçim, bildiğimiz varlıklar evreninde ulaşılamayan, ancak her nesnenin amacı olan, bir aşamadır. Salt biçim yani salt aktüellik Tanrı'dır. Bu anlamda Tanrı, her nesnenin amacı, benzemek istediği sonuç, erektir. Potansiyelden aktüele geçiş nedensel bir işleyişle yönetilir.

Değişim Değişim, biçimde meydana gelir ve özdek üzerinde gerçekleşir. Değişim, biçimi oluşturan kategoriler kapsamındaki renk, kılık, işlev gibi özelliklerden kiminin yitirilip kiminin kazanılmasıdır. Aristoteles, değişen nitelik ya da başka özellikler nesnenin özdeşliğini bozmadıklarında bunları "ilineksel" *(symbebekos)* olarak belirler. Değişen nitelikler nesnenin özdeşliğini bozuyor, yani onu başka bir nesneye dönüştürüyorlarsa, bu nitelikler nesne için "özsel" dirler *(essential)*. Bir insanın saçlarını yitirerek kelleşmesi ancak niteliksel bir değişimdir: yitirilen ve kazanılan ilinekseldir. Kel insan yine insandır. Öte yandan, insanın yaşamını yitirmesi "tözsel" bir değişimdir. Yitirilen bir özsel niteliktir, çünkü yaşamayan bir gövde artık insan değil cesettir. Özsel niteliklerin değişmesi tözü, yani tözün türünü, değiştirir. Böylece eski nesnenin özdeşliği bozulur, yeni nesnenin özdeşliği söz konusu olur. Bir nesneye özgü özsel niteliklerin toplamı, birarada, o nesnenin özünü oluşturur. Öz ile biçimi karıştırmamalıdır. Öz, biçimde bulunan, özelliklerin ancak seçme bir bölümüdür. Bir tikel nesneyi yalnızca özsel nitelikleriyle ayırt edemeyiz. Öz, bir nesnenin bağlı olduğu türün ortak nitelikleridir. Öz tümeldir. Öz bir türün biçimidir. Aristoteles, türleri *Kategoriai*'de, "ikincil tözler" olarak nitelemiştir. Yokolmak ancak bir türde yokolmaktır. Bir türde yokolmak başka bir türde varlık kazanmaktır.

Değişimi aktüelden potansiyele doğru yöneten nedenlerdir. Aristoteles'in kullandığı anlamda "neden", bugün kullandığımız anlamdakinden farklı ve çok daha zengindir. Ona göre neden, bir oluşumun gerçekleşmesi için gerekli her koşulu kapsar. Bu anlamda dört tür neden ayrıştırmıştır. Bu dört neden birbirine almaşık olarak düşünülemez. Her oluşumda dördü birden etkindir.

a) Özdeksel neden *(hypokeimenon)*, herhangi bir nesnenin kendisinden yapıldığı özdektir. O, nesneye dönüşen özdektir. Örneğin, Hermes'in bir bronz yontusu yapıldığında bronz, yontunun özdeksel nedenidir.

b) Etkileyici neden *(arkhe tes genessos)*, devindiren, değişimi oluşturan etkinliktir. O, olayı ya da eylemi yaratan varlıktır. Ortaya çıkan sonuç, onun neden olduğudur. Sonuç onun aracılığıyla meydana gelir. Kullanılan örnekte etkileyici neden yontucudur.

c) Biçimsel neden *(to eidos)*, nesnenin tözü ve özüdür. Ortaya çıkan sonucun kavramı, soyut olarak tümelliğidir. Örnekte yontucunun zihnindeki yapı, tasarım, yontunun *eidea*sıdır.

d) Ereksel neden *(to telos)* oluşumun kendisine yöneldiği amaç, bitmiş, tamamlanmış sonuçtur. Yapılanın yapılış amacıdır. Yukarıki örneğe göre ereksel neden bitirilmiş yontu, aktüel olmuş nesnedir.

Çağdaş bilimsel neden kavramı yukarıdakilerden "etkileyici neden"e yakındır. Aristoteles, bu nedenlerin yalnızca insanca üretilen nesneler için değil cansız ve canlı doğa için de geçerli olduğunu söylüyor. Ancak, doğada tasarım ve ürün çakışırlar. Tasarım ürünündedir. Biçimle erek özdeştir.

Evren, sürekli biçim değiştiren, yeni biçim kazanan, böylece potansiyelden aktüele doğru ereksel olarak devinen özdekten oluşur. Özdeğin nedenlerle yönetilen bu durmak bilmeyen devinimi nasıl başlamıştır? Bu soruyla Aristoteles'in metafiziği bir tanrıbilime dönüşür. Devinen özdeğin bu deviniminin bir başka devinen özdekçe başlatıldığı düşünülebilir. Böylece her devinen özdeğin, bu devinime, önceden devinen bir başka nesne tarafından itildiği ve bunun başlangıçsız olduğu da akla gelebilir. Başlangıcı olmayan, geçmişe doğru sonsuzluğa giden bir devinimler zinciri olanaksızdır. Böyle bir düşünce devinimi açıklayamaz. Öyle ise, devinimlerin ilkini başlatan bir ilk neden olmalıdır. Bu ilk nedenin kendi de deviniyor olsaydı, zorunlu olarak kendinden önce gelip onun devinimine neden olan bir başka ilke gerektirirdi. Bir başka deyişle o ilk neden olamazdı. Demek ki, devinimin ilk nedeni devinemez. Bu, kendi devinmeyen ilk neden Tanrı'dır. Bu uslamlama, Orta Çağ'da

üzerinde çok durulan ve Aquino'lu Thomas'ça yeniden formüle edilen ünlü "kozmolojik" Tanrı kanıtının ilk biçimidir. Aristoteles'e göre Tanrı *(Theos)* ilk neden olmanın yanı sıra evrenin de son nedenidir. Sürekli oluşum içinde her şey değişerek daha çok biçim ve aktüellik kazanır. Her şey daha çok yetkinliğe doğru gelişir. Tanrı salt aktüellik, yani salt form ve tam yetkinliktir. Öyle ise, evrendeki bütün gelişim Tanrı'ya doğrudur, O'na yöneliktir. Her oluşumun en üst ereği Tanrı'dır. Tanrı her şeyin son amacıdır. Bundan ötürü hem ereksel nedendir hem de biçimsel nedendir. Doğada biçimsel ve etkileyici neden özdeş olduklarına göre, Tanrı aynı zamanda etkileyici nedendir. Tanrı "düşünce düşünen düşünce"dir. Düşünce insanın en üstün yeteneğidir, doğada yalnız ona özgüdür ve tanrısaldır.

Aristoteles'in *Physika* (Doğa) adlı yapıtında incelediği evren, kendi bütünlüğü içinde, kendi yasalarına bağlı bir düzendir. Bir *kosmos*tur. Bu alanı konu edinen bilimlerin başında fizik ve matematik gelir. Doğa biri gök, öteki yeryüzü olmak üzere iki büyük varlık alanına ayrılır. Güneş, ay ve yıldızların bulunduğu varlık alanı, gök, yetkin bir küre biçimindedir. İkinci varlık alanı gök denen bu yetkin kürenin odağında bulunan yeryüzüdür. Doğa *(physeos)* denen bu varlık alanında bulunan nesnelerin kimi devingen kimi durağandır. Durağan olan, kendi kendine devinemeyen varlık türü özdektir *(hyle)*, devindirici güç ise "salt biçim"dir Aristoteles buna "ilk devindirici" der. Bu "ilk devindirici" varlık tanrısal nitelik taşıyan bir erktir, bütün varlık türlerinin son ereğidir *(telos)*, kendinden başka hiçbir nesneye benzemez, yetkin varlıktır, salt edimdir, düşünme denen eylemdir. Varlık *kategoria*larının sayısınca devinme türü olmasına karşılık, en önemlileri dört tanedir. *"Telos"*

1) Tözle bağlantılı olan ve tözü *(ousia)* etkileyen devinme. Bunun en belirgin özelliği "oluş-yokoluş" eylemlerini gerçekleştirmesidir.

Töz

Töz (substantia) kavramı felsefede nitelik taşıma ilkesini dile getirir. Buna göre, nitelik taşıyabilen her şey tözdür. Aristoteles töz kavramını ortaya atarken herhangi bir somut nesneyi düşünmüştür. Onun felsefesinde biçim kazanmış her özdek parçası bir tözdür. Dolayısıyla, töz tikeldir, özdek ve biçimden bağımsız ya da soyut olarak varolamaz. Biçim nesnenin taşıdığı nitelikleri içerdiğine göre tözün nitelik taşıması doğası gereğidir. Aristoteles, felsefenin en temel konusu diye nitelendirdiği metafiziği tözün doğasının araştırılması olarak belirlemiştir.

Modern felsefe, tözü genel anlamda yorumlayarak bir genel töz kavramı doğurmuştur. Descartes'a* göre töz, kendi başına ve başka hiçbir ilkeye dayanmadan varolabilen nesnedir. Bu genel kavramda töz artık somut ve tikel nesneleri dile getirmenin ötesinde bağımsız bir varlık biçimi anlamındadır. Descartes, saltık (absolute) töz olarak Tanrı'yı; göreli tözler olarak da Tanrı'nın yarattığı iki bağımsız varlık biçimi olan özdek ve tini belirlemiştir. Göreli tözlerin, birbirlerinden bağımsız olmaları durumunda, aralarında bir ilişki bulunamayacağını düşünmüştür. Descartes'ın bu töz ikiciliğine Spinoza* karşı çıkmış ve birden çok varlık türü, yani töz bulunursa, bunların birbirlerinden bağımsız olamayacağını, bir tözün öbürünü sınırlayacağını öne sürmüştür. Spinoza'ya göre bir tek sonsuz töz vardır, o da hem Tanrı hem de doğadır. Böylece ortaya atılan tümtanrıcılık (panteizm) bir töz tekçiliği (monizm) getirmiştir. Descartes ve Spinoza'ya göre tözün, "onsuz olunmaz" temel nitelikleri "öznitelikler" (atributum), bunların kendilerini somut olarak gösteriş biçimleri de "kipler"dir (modus). Descartes'ta uzam ve düşünme iki ayrı tözü belirleyen öznitelikler olarak görülürken, Spinoza'da aynı öznitelikler bir tek tözün temel nitelikleridir. Leibniz'de bir töz çokçuluğu (pluralizm) görülür. Ona göre tözler nesneleri ortaya çıkaran tinsel güç odaklarıdır. Monad adını verdiği bu ilkelerin temel nitelikleri devinim eğilimi taşımak ve tüm evreni bir arada tasarımlamaktır. Bu görüş açısından tüm özdeksel evren canlıdır ve devinim içindedir.

Locke,* Descartes'taki töz ikiciliğini ana çizgileriyle benimsemiş, ancak bu kavramı Aristoteles'in tikel yorumuna daha yakın bir anlamda ele almıştır. Locke'a göre tikel nesneler, nitelikler ve onları bir arada taşıyan bir dayanaktan (substratum) meydana gelir. Locke'un tözden anladığı, daha çok, bu görünmez ve varsayımsal dayanak ilkesidir. Deneycilik açısından bu gibi gözlemlenemeyen ilkeler varsaymanın yaratacağı güçlüğün farkında olan Locke, tözü, felsefe tarihindeki yaygın kullanımından ötürü kabul ettiğini söyler. Berkeley* "özdeksel töz" teriminin anlamsız olduğunu ileri sürerek bu kavramı yadsır. Bütünüyle olumsuz niteliklerle tanımlanan bu kavramın ne kuramsal açıdan bir gerekliliği bulunur, ne de deneyle temellendirilmesine olanak vardır. Berkeley'e göre özdeksel töz, gerçekte karşılığı olmayan bir kurgu ürünüdür. Tinsel tözü bir etkinlik ilkesi olarak yorumlayan bu filozof, bu anlamdaki tözün hem kuramsal gerekliliğine hem de var olduğuna tam bir inanç besler. Hume* ise, tözü her iki anlamda da yadsır. Geçerliliği kabul edilebilecek bir kavramın bir izlenimden kaynaklanması gerektiğini öne sürer ve bir arada gözlemlenen niteliklerden başka ve bunların ötesinde bir töz izleniminin bulunmadığını vurgular. Ona göre, nesneler nitelik tutamlarından başka bir şey değildir.

2) Nitelikle ilgili bulunan ve onu etkileyen devinme. Bunun özelliği de "değişme"dir. Nesnelerde ortaya çıkan başkalıkların kaynağı, dönüşmelerin nedeni budur.

3) Mekânla bağlaşımlı devinme. Bu da "yer değiştirme" biçiminde ortaya çıkar.

4) Niceliğe dayanan devinme. "Azalma-çoğalma" gibi nicelik değişmelerini sağlayan başlıca etken bu tür devinmedir.

Devinme türleri içinde en yetkini "daire biçimli" olanıdır. Bu, en yetkin varlık katı olan, gökyüzünün, yıldızların bulunduğu varlık alanının devinimidir. Bu devinim yalındır, süreklidir. İkinci tür devinme "düz devinim"dir, bu da yukardan aşağı ve aşağıdan yukarı doğru olur. Birinci tür devinim gökyüzünü, ikinci tür devinim ise daha aşağı bir varlık katı olan yeryüzünü etkiler. Bütün devinim türlerinin nedeni, kendisi devinmeyen, ancak "ilk devindirici olan"dır. Evrenin çevresinden, evrenin odağına doğru, yukardan aşağı olan devinime "ağır", aşağıdan yukarı, yeryüzünden gökyüzüne doğru olan devinime de "yeğnik" denir. Bütün soğuk nesneler yukardan aşağı, sıcak nesneler de aşağıdan yukarı doğru devindiğinden ağırlık soğukla, yeğniklik sıcakla bağlantılıdır.

Düzenli bir devinim içinde bulunan yıldızlar, us varlığı bakımından, en yetkin olanlardır, bunların devinmeleri "daire biçiminde"dir. Bu yıldızlar "uslu ruhlar"dır, tanrısal varlığa en yakın onlardır. Bütün yıldızlar, insanüstü uslarla donatılmış yüce varlıklardır. Bu nedenle, bu gök varlıkları, mutlu ve yetkin yaşamın en görkemli örneğidir.

Yeryüzü, nitelik bakımından, daha aşağı durumda olan varlıkların bulunduğu alandır. Bu varlıklar su, hava, ateş ve toprak olmak üzere dört türlüdür. Varlık türlerinin "en aşağı" biçimleri *(eidos)* olan bu öğelerin devinimleri de, varlık aşamalarıyla orantılı olarak "düz çizgi" biçimindedir. Bu devinme türü bir çevreden odağa, öteki odaktan çevreye olmak üzere ikiye ayrılır. Toprak ve suda çevreden odağa, ateş ile havada odaktan çevreye doğru devinme eğilimi vardır. Bu dört öğenin devinme türünü belirleyen neden, onların "doğal" yerleridir. Ortada toprak, onun çevresinde su, daha sonra hava, en sonra da ateş katı gelir. Bir öğenin "doğal yeri"nden uzaklaşması bir "çarpışma" ile gerçekleşeceğinden, ancak yakınında bulunan başka bir nesneden etkilenmesi söz konusu olabilir. Yeryüzündeki devinimlerin, yer değiştirmelerin "mekanik" etkenler dolayısıyla ortaya çıkan olaylardan, organik varlıklarda görülen kimyasal değişmelerden kaynaklandığı açıktır. Gökyüzünde bunun karşıtı bir durum vardır, orada sapmayan, yetkinliğini koruyan "matematik düzen" egemendir.

Ahlak ▸

Mekân, nesnelerin devinmeleri sonucu, yer değiştirme alanı olduğundan, boş değildir. Mekânı, devinim dışında bir varlık olarak düşünme olanağı da yoktur, o devinimle bağlantılıdır, "kuşatanla kuşatılan arasında bir sınır" olduğundan, evrenin bütünü için de söz konusu değildir. Evren, bütün varlıkları içerdiğinden, mekân denecek bir yerde bulunma olanağı yoktur.

Zaman da başlıbaşına bir varlık değildir, ancak devinme ile vardır. Devinmenin ölçüsü olması nedeniyle sonsuzdur ve bir sonsuz sayı niteliğindedir. Zamanın bir sayı niteliği taşıması, sayının da ancak "saymayı başaran" bir varlıkla bağlantılı bulunması yüzünden, ruhun varlığını gerektirir, ruhtan ayrı bir zaman düşünmek olanaksızdır.

İnsan, ruh ve gövde gibi iki ayrı öğeden kurulu bir varlıktır. Gövde özdektir, ruh ise onu biçimlendiren, ona "insan" niteliği kazandıran *"formas"*tır. Gövdenin biçimlendirici tözü *(entelekheia)* olan ruh, onun, ereği *(telos)* niteliğindedir. Gövdeye devinim yeteneği veren, onu belli bir ereğe doğru yönlendiren ruh özdek değildir, ancak özdek olan gövdenin bütününe egemendir. Ruhun etkisi dışında, gövdenin kendiliğinden bir eyleme geçmesi, bir iş başarması söz konusu değildir.

Ruh, özdek üzerindeki egemenliği nedeniyle, üç türlüdür. Bu türler, en aşağı olandan en üstün olana doğru üç varlık katı oluşturur. En altta bulunan "bitkisel kat"ın özelliği "üreme" ve "özümseme"dir. Bu katın üstünde, bir aşama daha üstün olan, "hayvan ruhu" bulunur. Hayvan ruhunda "duyum", "istek" ve "kendi kendine devinme" yeteneği vardır. En üst katta, bu iki ruhtan üstün olan, "insan ruhu" yer alır. "İnsan ruhu"nun en belirgin özelliği "us"la donatılmış olmasıdır.

Us, insana özgü bir varlık olması nedeniyle, değişik başarı yetenekleri taşıyan bir "güç" niteliğindedir. Öteki ruhlar gibi o da "diri"dir, kendi varlık alanının gerektirdiği eylemlerle sınırlanmıştır. İlk iki katta bulunan ruhlar, bir us varlığı olan insan ruhunun yetkinleşmesinde, son biçimini almasında birer "gereç" niteliğindedir. Bu us nedeniyle, daha aşağı kattaki ruhta bulunan "istek", insanda, tasarlamaya, istenç (kendi kendine devinme) ise bilgiye dönüşür. Us "etkin" ve "edilgin" olmak üzere iki durumdadır. Etkin durumda us, kendi kendini yönetir, çalışır, düşünme bakımından yaratıcı, yapıcı eyleme geçer. Edilgin durumda bulunan us ise gövdedeki duyularla sağlanan verileri düzenler, işler, onları belli bir biçime sokar. Bu veriler usun çalışmasını sağlayan gereçlerdir. Edilgin us verileni almakla, duyulardan geleni derleyip toparlamakla yükümlüdür. Etkin us yaratılmamıştır, yokolması da söz konusu değildir. Edilgin usun varlığı ise bağlı bulunduğu bireylerin oluş koşullarına dayanır, onlarla ortaya çıkar, onlarla yokolur. Bu durumda etkin us ölümsüz, edilgin us ölümlüdür. Aristoteles ruh ve us sorunlarını *Peri Psykhe* ("Ruh Üstüne") adlı yazısında incelemiş, bu iki yetinin birbiriyle olan bağlantılarını, işlemlerini ayrıntılı örnekler vererek açıklamıştır.

Ahlak, Aristoteles felsefesinin ana sorunlarını içeren konulardan biridir. *Ethika Nikomakheia* (Nikomakhos Ahlakı) adh yapıtın konusu olan ahlak sorunu, bütün eylemlerin, davranışların "iyi"ye yöneldiği görüşü üzerinde yoğunlaşır. Bu yapıt "her yaratı, her öğreti, her davranış ve çaba herhangi bir iyiye ulaşmaya çalışır" sözleriyle başlar. Us öğretisinin içerdiği alanda ele alınan ahlak sorunu, insan için ereğin mutluluk *(eudaimonia)* olduğu savından yola çıkar. Dış olayların, eylemlerin etkisi söz konusu olsa bile, insan mutluluğu us ilkelerine, bilgi olanaklarına dayanan, insanın kendi özüyle bağlantılı olan yüce bir erektir *(telos)*. Mutluluk usun bütün gücünü kullanarak "iyi"ye ulaşmasını gerektirir. Bu nedenle, insan kendi özüyle, kendi varlığını yönlendiren ruhla karşı karşıya gelerek, dış olayların etkisinden kurtulur, ◂

mutluluğu kendi içevreninde arar. Kişiyi mutlu kılacak olan, "iyi"ye ulaştıracak olan ancak erdemdir *(arethe)*, erdem de bilgi *(episteme)* ile bağlantılıdır. Ahlakın özünü oluşturan erdem usun etkinliğiyle bağlantılı bulunduğundan tutum *(ethos)* ve düşünme *(dianoia)* gibi iki eylemi gerektirir. Bu iki eylem bir yandan usun başarılarını, bir yandan da ahlakın dayandığı düşünme ve tutumla bağlantılı iki erdem türünün ortaya çıkmasını sağlar. Erdem yalnız bilgi edinmekle, erek olan "iyi"nin ne olduğunu bilmekle kazanılmaz, kişinin istencini eğitmesi, olgunlaştırmaya çalışması, kendini eylemleriyle dengeli bir duruma getirmesi gerekir. Dengeli durum ise bütün aşırılıklardan kaçmak, çelişkili davranışlardan, karşıt düşüncelerden sakınmak, "orta yolu" bulmaktır. "Orta yol" kişi davranışlarının, eylemlerinin "iyiye" yönelmesiyle mutluluğa ulaşmayı sağlar. Mutlu olan kişi ölçülü, dengeli *(sophrosyne)* kimsedir. Erdemler arasında en yüce, en üstün olanlar doğrulukla dostluktur. Doğruluk (adalet) toplumun temelini oluşturur, dostluk ise iyi ve güzel olana, başkalarıyla uyum içinde bulunarak ve düşünce birliğine vararak, ulaşmayı sağlar.

Tutumla *(ethos)* ilgili erdemler ıraya (yaratılışa), istenç koşullarına dayalı davranışlarla bağlantılıdır. Buna karşılık, düşünme *(dianoia)* ile ilgili erdemler yalnız usla ilgilidir, bütün davranışlarda, insanlar arası ilişkilerde, karşılıklı bağlaşımlarda us ilkelerine göre eylemde bulunmayı gerektirir. Bu erdemlerin özünü, kuramsal usun "iyi" ve "güzel"e uygun davranması oluşturur.

► Aristoteles'in üzerinde önemle durduğu, felsefesinin özel bir bölümü durumuna getirdiği bir başka konu da "sanat"tır. *Poetika* adlı yazısında işlenen bu konunun özünü taklit *(mimesis)* oluşturur. Eyleme geçen, davranış alanında kendini gösteren usun başarılarından biri olan *mimesis* yoktan varetmeyi değil, ortada bulunan "iyi" ve "güzel" olana benzemeyi, taklidi gerektirir. Sanat kavramı altında toplanan başarı alanları şiir, epos, tragedya, komedya ile çalgı eşliğinde ortaya konan sese-söze dayalı ürünlerdir. Aristoteles, *Poetika*'da bu başarı ürünlerinden söz ederken: "... epos, tragedya, dithrambos şiiri, flüt ve gitara sanatlarının büyük bir bölümü *mimesis*tir diyerek görüşünü dile getirmiştir. Taklit kişinin özüyle bağlantılı olan bir "içtepi" niteliğindedir, bütün insanlarda az çok vardır. Sanat ürünlerinin, özellikle şiirin, ortaya konmasında "taklit içtepisi" ile "hoşlanma" başlıca ilkelerdir. Bütün sanat türlerinde, kendi yapı özelliklerine göre *mimesis*in gerçekleşmesi üç öğenin varlığını gerektirir. Bu üç öğeye de düzen *(ritmos)*, söz *(logos)* ve uyum *(harmonia)* denir. Bu üç öğe ayrı ayrı olduğu gibi birlikte de kullanılabilir. Bu durum sanatürününün türüne, oluş biçimine bağlıdır.

Estetik, genellikle, "güzel"in bilgisi sayılır. Aristoteles bu konuda hocası Platon'un yaşlılık dönemlerinde ortaya koyduğu "güzel" görüşünden etkilenmiş, onu yeni bir yorumdan geçirerek sanat ürünlerinin özüyle, biçimiyle bağlantılı kılmıştır. "Güzel" sorununu, dolaylı olarak, *Poetika*'da ele almış, onda matematikle ilgili bir düzen, bir dengelilik aramıştır. "Güzel" bir kavramdır, onun tanımı, belirlenimi ancak matematiğe özgü bir orantıyla yapılabilir. *Prote Philosophia*'da "güzel" ile ilgili görüşlerini açıklarken, "... iyi ve güzel ayrı nesnelerdir, iyi eylem içinde ortaya çıkar, güzel ise eylemde bulunmayan nesnelerde de görülür. Öyleyse matematik bilimlerinin güzel ve iyi konusunda bir sözü olamayacağını ileri sürenler yanılıyorlar. Matematik bilimlerinin güzel ve iyi konusunda söyleyecekleri vardır. Güzelliğin temel biçimleri *(formus)* düzen ve sınırlılıktır" demiştir. Bu açıklama, Aristoteles'in "güzel" kavramından matematiğe yaraşır bir tanım çıkardığını ortaya koymaktadır. Güzel konusunda ileri sürdüğü başka bir tanım da nesnenin büyüklüğü ve küçüklüğü ile ilgilidir. Ona göre çok büyük bir nesne yeterince kavranamayacağından güzel olamaz, ufak bir nesne kendi bütünlüğü içinde kavranabileceğinden güzel olabilir. Bu düşünceye göre "güzellik" bir varlığın kavranmasıyla bağlantılıdır.

Toplum ve devlet

Toplum, bireylerden oluşur; insanın bir "toplumsal-siyasal yaratık" *(zoon politikon)* olmasından kaynaklanır. İnsanın toplumsal-siyasal bir yaratık olması ahlak ilkelerine bağlanmasını gerektirir. Toplumun dışında, varlığını tek başına sürdürebilecek bir birey düşünme olanağı yoktur. Doğal olarak bir toplum içinde yaşama gereğinde kalan bireylerin oluşturdukları toplum birtakım gelişim aşamalarından geçerek son durumunu alır, en yetkin niteliğini kazanır. Toplumun belli yasalara göre düzenlenmesi, belli koşullarla yönetilmesi "devlet" denen daha üstün, karmaşık birimi oluşturur.

◄ *Sanat*

Devlet, belli kurumlardan oluşan, belli ereği ve görevleri bulunan büyük bir "bütün"dür. Bu bütünü oluşturan öğelerin en ufağı birey, bireyin içinde yer aldığı en küçük birim ise "aile"dir. Aile, ortaklaşa yaşanan, insanın doğal varlığıyla bağlantılı bir birimdir. Ailelerin birleşmelerinden daha büyük birimler, onların belli koşullar altında bütünleşmelerinden ise devlet doğmuştur. Bu bütünleşme, bireyin "devlet" ten önce geldiği anlamını içermez. Devlet, büyük bir birim olması nedeniyle, kendi bütünlüğünü ve birliğini koruyacak yasaları, kuralları ortaya koyma gereğindedir. Aristoteles, devletle ilgili görüşlerini, *Politika* adlı yapıtında sergilemiştir. O yapıtta açıkladığına göre "Devlet, yaşamın çıplak gereksinmelerinden doğar, mutlu bir yaşamı gerçekleştirmek için varlığını sürdürür. Bundan dolayı, toplumun ilk biçimlerinde olduğu gibi, devlet de doğal bir kurumdur. Devlet bütün bu ilkel toplulukların ereğidir". Devletin ereği, kendi kendine yeter niteliğe ulaşmasıdır. Çünkü "kendi kendine yeter olmak her varlığın ereği ve o varlık için en iyi olan nesnedir". Devlet, yapısı, niteliği, özelliği bakımından "doğanın bir yaratığı, insan ise doğası gereği bir toplum varlığı" olarak anlaşılmalıdır.

Adalet

Devletin varlığı, bütün yurttaşların uyma gereğinde bulundukları, kesin olan ve genel geçerlik taşıyan yasaların özüne bağlıdır. Bu nedenle yasaların doğru (adalete uygun) olmaları gerekir. Yasalar, kendi özellikleri gereği, dağıtıcı ve denkleştirici olmalıdır. Bu niteliği sağlayan da "adalet"tir. Denkleştirici nitelik taşıyan adalet ise suç ve ceza arasındaki oranı sağlar. Toplumu sarsan, ona yıkım getiren toplum düzeniyle bağdaşmayan bir eylem suçtur, suçu işleyen onun karşılığını (ceza) görmelidir. Böylece suçun doğurduğu yıkım ve sarsıntı ortadan kaldırılarak genel uyum sağlanmış olur. Yasaları uygulamada

Aristoteles'in Toplum Ve Siyaset Anlayışı

Aristoteles'in siyasal görüşlerini topladığı Politika adlı yapıtı iki ana tema içerir. Bunlardan biri Platon'un "ideal devlet"i kurmaya yönelik düşüncelerinin anlatımı ve eleştirisidir. İkincisi, siyasal kuruluşların gerçekte nasıl çalıştığının araştırılmasıdır. Politika'nın iletmeye çalıştığı genel sonuç şöyle özetlenebilir: Kalıcı olan siyasal kuruluş, yurttaşların belirli ölçüde yönetime katıldıkları küçük cumhuriyettir.

Aristoteles'in Platon'un görüşlerini eleştirirken ileri sürdüğü en önemli tez, "hukuk kuralları" nın üstünlüğüdür. "İyi" devlette hukuk kuralları (nomos, dike) siyasal yapının vazgeçilmez öğelerini oluşturur. Yöneten (politikos), meşruiyetinin kaynaklarını bu kurallara dayandırmak zorundadır. Bu kurallar yönetilenlerce de kabul edildiği oranda, yönetenin egemenliğinin meşruiyeti sağlanmış olur.

Hukuk kuralları, "yurttaş"ların da katılmasıyla belirlendiği ölçüde, tek bir kişide bulunamayacak bir deney ve sağduyu kaynağı oluşturur. Yasalar, ancak halk meclislerinde bulunabilecek bir bilgeliğin birikimi olarak ortaya çıkar.

Aristoteles'in kullandığı anlamıyla "devlet", Eski Yunan'ın çok özel bir kuruluşa sahip olan site devletidir (polis). Bu devletin amacı, yurttaşların erdem bakımından yücelmelerini, aile birimi içinde biçbir zaman erişemeyecekleri bir "bütünün çıkarlarını düşünme" düzeyine ulaşmalarını sağlamaktır. Ancak "devlet" aşamasına yükselmiş bir topluluk, kendi kendine yeterli olmayı başarabilir.

Devlet içinde yaşamanın sonul amaç olduğunu ileri süren Aristoteles, devlete ilişkin çözümlemelerinde kendine özgü bir yöntem izlemiştir. Platon'un "ideal devlet" anlayışını eleştirmiş, "uygulanabilir devletlerin en iyisi"ni araştırmıştır. Ona göre, ilk olarak , devlet birimi içinde yaşamak —kolektif yaşam— küçük topluluklar halinde yaşamaktan çok değişik özellikler gösterir. Bu tür yaşamda, tek tek yurttaşların erdemliliğinden farklı bir düzey söz konusudur. Devletle birlikte yeni koşullar ortaya çıktığından, siyaset alanıyla ilgili araştırmaların da kendine özgü nitelikleri olacaktır. Siyaset, felsefeden kaynaklanır; ancak ondan ayrı bir bilim dalıdır.

İkinci olarak, bir tek devlet ideali olduğunu iddia etmek olanaksızdır, çünkü her site farklı nitelikteki insanlardan, farklı çevre koşullarından oluşmuştur. Varolan devletlere bakıldığı zaman, çeşitli nedenlerden ötürü, insanların çeşitli topluluklar oluşturdukları görülür. Bu yüzden hiçbir yönetim biçiminin tüm toplumlar için "iyi" ya da "kötü" olduğu söylenemez.

Aristoteles üçüncü olarak her siyasal mekanizmanın belirli türde bir topluluğu sürdürmek için kurulmuş bir sistem olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla siyasal sistemlerin ardında yatan "toplum sistemleri"nin etkisini inceleyen ilk düşünürlerden biri olarak ortaya çıkan Aristoteles, yaşadığı dönemin anlayışı içinde, her toplumun sürdürmeye çalıştığı bir "yaşam biçimi" olduğunu söyler.

Aristoteles'in devlet tipleri hakkındaki görüşleri bu temel düşüncelerine bağlıdır. Bir başlangıç ilkesi olarak, hukuk kurallarına dayanan siyasal sistemleri "despot"luklardan ayırmak gerekir. Topluluğun çoğunluğunun çıkarlarını gözeten birinci tür sistemler, monarşi, aristokrasi ve ılımlı demokrasidir (politeia). Bu sistemlerin bozulmuş biçimleri, ikinci alanı —toplum çıkarına değil de yöneticilerin çıkarına çalışan rejimler alanını- oluşturur. Bunlar da tiranlık, oligarşi ve yozlaşmış demokrasidir.

Aristoteles rejimler konusundaki görüşlerini Eski Yunan'daki rejimleri inceleyerek elde etmişti. Temel sınıflandırması bu malzemeye dayandığı gibi, ana rejim türleri arasındaki farklılıkları da yine aynı kaynağa dayanarak açıklar. Örneğin, demokrasiler arasındaki farkların kaynağını, siyasal haklarını kullanabilecek durumdaki "yurttaş"ın ne ölçüde "mülkiyet" ölçütüne bağlı olarak tanımlandığında görüyordu. Bunun en ileri biçimi meclislere katılmak için yurttaşlara ödenek veren Atina'da söz konusuydu. Öte yandan çiftçilerden oluşan bir rejim her ne kadar "yurttaş"lık için mülk sahibi olma koşulunu aramıyor idiyse de, gerçekte çiftçilerin tarlalarından ayrılacak zamanları olmadığı için, yönetim bir "hali vakti yerinde" olanlar grubunun elinde kalabilirdi. Aristoteles'e göre bu, en iyi sistemlerden biri olabilirdi; halk gerilim olmayan durumlarda yönetime katılmayabilir, ancak haklarının çiğnendiği kanısına varırsa etkin bir tutum alarak durumu kendi yararına çevirebilirdi.

Aristoteles'e göre, uygulanabilir en iyi rejim, oligarşi ve demokrasi rejimlerinin en iyi niteliklerini birleştiren bir rejimdir. Bu karma siyasal kurumlaşmanın özü geniş bir orta tabakadır. Orta tabakanın katkısı "denge"dir. Zira gerek oligarşi gerek demokrasi "iyi" rejimler olmalarına karşın kendi içlerinde "dengesizlik" taşırlar. Oligarşinin kötü kopyası olan küçük azınlığın kendi çıkarı için yönetimi ve ılımlı demokrasinin kötü kopyası olan "ayak takımı"nın yönetimi, bu rejimleri yozlaştırmak için pusuda beklemektedir. Her ikisinin de sonu tiranlıktır.

Görüldüğü gibi, Aristoteles'in rejimleri sınıflandırması yönetenlerin sayısı temeline dayanmaktadır. Monarşi tek kişinin, oligarşi bir grubun ve ılımlı demokrasi geniş bir grubun yönetimidir. Aristoteles, bu sınıflandırmanın ilkel olduğunu kabul etmekte ve şemanın daha derine giden bir çözümlemesini de sunmaktadır.

→

"adalet" kaçınılmaz bir ölçüdür, ancak adaletin dağıtıcı ve denkleştirici olması durumunda da "doğru ve iyi olan" orta yolseçilmelidir. Niteliği bakımından "adalet erdemdir". Bu nedenle en iyi ve en doğru olan "orta yol"un bulunması, ölçünün elden bırakılmaması yalnız "adalet"in değil, erdemin de özünü oluşturur. Erdem usun ölçüsüz eğilimler ve tutkular üzerindeki kesin egemenliği olduğuna göre, ondan kaynaklanan "adalet" de bu niteliği taşıyacaktır. Yasaların özünü oluşturan adalet (erdem) usun ışığı altında uygulama alanına konabilir. Kimi doğal eğilimler, tutkular kişiyi suça, iyi olmayana sürükler, usun başlıca görevi bunlara engel olması, eylemi "iyi"ye yöneltmesidir.

Ceza bir kötü eylemin karşılığıdır, bu nedenle, kötülük işleyen kimseye kötülükle karşılık verilmelidir. Ancak bu yetki erdemden kaynaklanan yasalarla, yasaları uygulamakla görevli kimselerin elinde olmalıdır. Aristoteles, "ceza" verme konusunda, suçun bilerek ya da bilmeyerek işlenmesi sorununu göz önünde bulundurarak, yasaları ikiye ayırmıştır. Birincisi doğrudan doğruya usa dayanan ve us varlığı olan, usa uygun düşünen her bireyin anladığı yasa. İkincisi istence, özerk değerlendirmeye bağlı yasa. Bilerek adam öldürmek, hırsızlık etmek, soygun ve baskın düzenlemek gibi "ağır suç" niteliği taşıyan eylemlerin kötülüğünü bilmeyen bir kimseye, us varlığı denemez. Us, bu eylemlerin ne olduğunu bilmeyi gerektirir. Bu nedenle, bu gibi suçların işlenmesi durumunda, suçlunun yasaları bilmemesi suçu ortadan kaldırmaz. Bir özveriyi, bir törenin düzenlenmesini, bir adağın sunulmasını, birine bir yardımın yapılmasını gerektiren durumlarda bunlarla ilgili yasaların bilinmemesi, görevin sonradan yerine getirilmesine engel olmadığından, cezayı ortadan kaldırır. Bu durumda, yapılması yasalarca belirlenen işlem, belli bir "anlaşma"ya dayandığından sonraya bırakılır. Bu cezayı gerektiren "ağır suç" niteliğinde değildir.

Hukuk

Hukuk, kendi bütünlüğü içinde, belli sınırları olan bir kurallar topluluğudur. Onunla ilgili sorunların çözümünde yetkili olan ancak o alanın uzmanıdır, yargıçtır. Yasa "genel kural" olduğundan devletin bütünüyle bağlantılıdır. Oysa her olay tek ve bireysel bir nitelik taşır, ayrı bir özelliği vardır. Bu özelliği, bu bireysel niteliği anlamak, ona göre yargıda bulunmak, işin uzmanı olan, yargıcın yetkisine bırakılmalıdır. Yargıç olayla ilgili yargısını verirken yasanın dış görünüşüne, sözcüğüne değil de "adalet"e, özünde biçimlenen gerekime dayanmalıdır. Öte yandan, anlaşmazlığa düşülen bir kimseyle, yargıç önüne çıkıldığında, davacının davalıya bir "yurttaş" gözüyle bakması doğru değildir. Olayın bir de başka yanını düşünerek, o "yurttaş"a bir "insan" olduğunu anımsayarak bakmak gerekir. Özel çıkarı sarsıldığından dolayı, karşısındakini, ne olursa olsun cezalandırmak isteyen bir kimse, ona yalnız bir "yurttaş" diye bakıp kendisi gibi bir "insan" olduğunu düşünemiyorsa, erdem bakımından yetersiz, düşük bir kimsedir. Yalnız kendi çıkarlarını düşünerek başkalarını suçlamaya, cezalandırmaya çalışan, bir özveri gösterme gereği duymayanlar, yaratılıştan "kötü" olmasalar

Aslında rejimler şemasının ortaya çıkardığı iktidar gerçekleri iki eksen üzerine kurulmuştur. Bunlardan birincisi mülkiyet, ikincisi çoğunluğun çıkarlarıdır. Ancak, konuyu bu biçimde sunmak da Aristoteles'e tam anlamıyla yeterli görünmez. Çoğunluk çıkarı kavramıyla birlikte gelen mantıki bir sorun, bu çoğunluğu oluşturan bireylerin ne gibi haklara sahip olacaklarıdır. Aristoteles'e göre bu hakları düzenleyen ana ilke "eşitlik" olmalıdır. Ama bu da yeni sorunlar çıkarmaktadır. "Eşitlik" herkesin siyasal sistem içinde aynı ağırlığa sahip olmasını mı gerektirir? Örneğin okumuşla okumamış aynı ağırlıkta olabilir mi? Mülk sahibi olduğu için sorumluluklarını daha ciddiye alacak olan kişi ile hiç bir varlığı olmadığından daha sorumsuzca hareket etmesi olası kişiye, toplumda aynı güç verilebilir mi? Aristoteles'e göre her iki ölçüt de gözönünde tutulmalıdır.

Aristoteles, doğa içinde biçimlendirici bir gücün (physis) varolduğunu düşünen Yunan felsefecilerinin geleneği içinde, bu biçimlendirici gücün etkisini araştırarak ana rejim türlerinin nasıl çeşitlendiğini de incelemiştir. Bunları çeşitlendiren öğeler arasında, devletin "sosyal niteliği" diyebileceğimiz bir biçimlendirici öğeden sözeder. Topluluğun içinde çiftçilerin mi, kentlilerin mi ağır bastığı, toplumsal sınıfların bileşiminin ne yönde değiştiği, devletin yapısını biçimlendirecektir. Örneğin çiftçi çoğunluğuna dayanan bir demokrasi, kentlilerin birden ağırlık kazanmasıyla değişebilir. Ancak bu değişim, bir rejim değişikliği olmadan, demokrasinin kuruluşuna ve yasalarına yansımadan, gerçek işleyişte bir değişim olabilir. Dolayısıyla Aristoteles'in, siyasal incelemelerinde biri iktisadi, öteki de siyasal yapı olmak üzere iki ana ekseni gözönünde tuttuğu söylenebilir. Siyasal yapı, yani kimlerin oy vereceği, kimlerin siyasal mevkileri işgal edeceği insan ihtiyaçlarınca biçimlenir. Bu yapı, "devlet nedir" tanımlamasının dışında, devleti oluşturan öğeler ve insan ihtiyaçlarının bu koşullarda ne ölçüde etkili olduğu gözönünde tutularak incelenebilir.

Aristoteles'e göre insanların ilk toplu yaşama biçimi "aile"dir, ama "aile" kendi başına yeterli olmadığı için daha geniş bir topluluk biçimine (devlete) dönüşmenin ilk aşaması sayılmalıdır. Devlet, insan topluluklarının doğal sonucudur ve bir "kendini bulma"dır. Bundan dolayı "insani" bir yaşayış biçiminin ne olduğunu "aile"den çıkarmak yersizdir. En yüksek insan yaşayışını içeren toplum biçimi "devlet"tir. Örneğin salt "aile"lerin yaşayışına bakarak insanların kurabilecekleri görkemli uygarlıkları çıkarsamak olası değildir. Aslında hayvanların da "aile"ler biçiminde yaşadığı söylenebilir, ama insanı insan yapan, devlet kurabilmesidir. İnsan doğasındaki gizilgüç devlet yapısı içinde gerçekleşir.

bile "insan" kavramının içerdiği olgunluk aşamasına ulaşamamış kimselerdir.

Aristoteles, kölelerin, toplumda gerekli olduğunu, bir kölelik kurumunun bulunduğunu ileri sürmüştü. Daha sonra, bu görüşünü yumuşatarak, kölelerin de birer "insan" olduklarını, onlara karşı yasalar önünde "insanca" davranmanın gerektiğini ortaya atmıştı. Onun, sonradan ileri sürdüğü düşünceye göre: "Köle, yalnız köle değildir, o da bir insandır. İnsan olduğundan dolayı, onunla benim aramdaki ilişki yalnız hukukla bağlantılı değil, insanlıkla ilgilidir. Bu nedenle, hukukun bana verdiği üstünlüğü, ona karşı, bütün ayrıntılarıyla kullanmam doğru değildir."

Yönetim konusunda Platon'dan ayrılan Aristoteles, yeni bir görüş ortaya atmıştır. Ona göre zamanı aşan ve her çağa uygun gelecek, her toplumda uygulanabilecek bir yönetim biçimi bulma olanağı yoktur. Yönetim biçimi ve hukuk ulusların ve ülkelerin özelliklerine göre düzenlenmeli, uygulama alanına konmalıdır. Yaşanan olayların, tarihin gösterdiğine göre üç yönetim (devlet) biçimi vardır: Aristokrasi, Demokrasi, Monarşi. İçerik bakımından, bu yönetim biçimlerinin hiçbiri "iyi"yi yeterince gerçekleştirecek, "iyi"nin özüne uygun gelecek durumda değildir. Yönetimi elinde bulunduran ya da bulunduranların

Aristoteles ve Poetika

Aristoteles'in felsefe sisteminin bütünü içinde genel olarak yaratıcılıkla ilgili görüşlerini dile getirdiği Poetika İ Ö 344 yılına doğru yazılmış ve bu yapıttan bugüne ancak kimi parçalar kalmıştır. Platon'un Devlet'te sanatı, özellikle de şiiri toplumun esenliği bakımından sakıncalı sayılmasına karşılık, Aristoteles Poetika'da şiir sanatlarına toplum içinde saygın bir yer vermiştir. Ona göre Antik Yunan sanatının belirgin özelliklerinden biri evrensellikle çelişmeyen bir gerçekçilik anlayışıdır. Aristoteles sanatları kullandıkları anlatım araçlarına göre epik şiir, tragedya, komedya, dithirambos ve müzik gibi değişik türlere ayırır; Poetika'nın elde kalan parçalarının büyük bir bölümünde epik şiir, tragedya ve komedya konularını inceler. Şiirin üç temel öğesi insanda doğuştan var olan taklit (mimesis) eğilimi, uyum ve tartımdır ve bu öğeler önce epik şiirin doğmasını, sonra da diyalogun eklenmesiyle tragedya ile komedyanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Poetika'nın VI. bölümünde de tragedyanın öğeleri şöyle sıralanır: öykü, karakter, düşünce, dil, dekor ve müzik. Bu öğeler içinde en önemlisi öyküdür. Tragedyanın tanımında birtakım olaylar dizisinden oluşan öykü, başı sonu olan ve belli bir uzunluğu bulunan ciddi bir eylemin taklidi olarak açıklanır. Sanat açısından güzelleştirilmiş bir dili vardır. İçerdiği her bölüm için ayrı araçlar kullanır; anlatıyla değil, eylemle gelişir. Tragedyanın işlevi seyircide yarattığı acıma ve korku duygularıyla onun ruhunu tutkulardan arıtmaktır (katharsis). Tragedyada gerçekten olan bir şey değil, tersine olabilir olan şey, başka bir deyişle, olasılık ve zorunluluk yasalarına göre gerçekleşebilecek bir eylem dile getirilir. Bu eylemde oyun kişisinin belli bir yanlış yapması ya da suç işlemesi (hamartia), olayların düşünülenin tam tersine dönmesi (peripetie), bilgisizlikten bilgiye geçiş (anagnorisis) durumlarıyla karşılaşılır. Tragedyada eylemin birlik ve bütünlüğü önemlidir. Her şeyden önce olaylar dizisi belli bir eylem birliği çevresinde toplanmalıdır. Bunun için de olaylar birbirini olasılık ve zorunluluk kurallarına göre izler. Buna koşut olarak olayların güneşin doğuşundan batışına kadar bir süre içinde geçmesiyle zaman birliği, tek bir yerde geçmesiyle de mekân birliği sağlanmış olur. Her tragedyanın düğüm ve çözüm diye iki bölümü vardır. Talihin dönüşüne kadar uzanan olaylar dizisi düğüm bölümünü, oyunun sonuna kadar geçen olaylar ise çözüm bölümünü oluşturur. Aristoteles'e göre, tragedyanın dış yapısı prologos, epeisodion, eksodos ve "Koro Şarkısı" bölümlerinden oluşur. Prologos koro sahneye çıkmadan söylenen bölümdür. Epeisodion ise koro şarkıları arasındaki konuşmalı bölüme verilen addır. Koro şarkıları da parados ve stasimon diye ikiye ayrılır. Birincisi bütün koronun toplu olarak söylediği ilk şarkı, stasimon ise bölümlü koro şarkısıdır. Tragedya eksodos adı verilen bölümle sona erer. Sahnede bulunan bütün oyuncuların koro ile birlikte söyledikleri ağıta da kommos adı verilir. Oyun kişisi, Aristoteles'e göre, öyküden sonra tragedyanın en önemli ikinci öğesidir. Trajik oyun kişisi ahlak yönünden iyi, konuya uygun, gerçeğe benzer ve oyunda olay dizisi içinde tutarlı olmalıdır. Düşünce öğesi, oyunda ileri sürülen bir görüş, bir sav, bir öneridir ve oyunun düşünsel içeriğini oluşturur. Bu düşüncenin doğru ve olası olması, toplum ahlakına da ters düşmemesi önemlidir. Tragedya acıma ve korku duygularını uyandırıp seyircinin aşırı tutkularını arıttığı gibi, insan yaşamına öykünürken gösterdiği ustalıkla da seyircide trajik bir hoşlanma duygusu yaratır. Aristoteles Poetika'da aynı uzunlukta olmamakla birlikte komedya türüne de değinir ve bu türün ortalama insanların eylemlerini taklit ettiğini, ancak bu insanların bütün kötü yanlarını değil, daha çok gülünç olan yanlarını taklit ettiğini belirtir. Poetika dram sanatı konusunda yazılmış ilk sistematik kuramsal yapıt olarak bu görüşleri öne sürerken Antik Yunan tragedyasını yaratan Aiskhylos*, Sophokles* ve Euripides* gibi yazarların oyunlarından da açıklayıcı örnekler verir.

tutumlarına, anlayışlarına göre iyi de olabilirler kötü de. Aristokraside yönetim bir topluluğun elindedir, seçkinlerden oluşan bu topluluk yeterli, doğru yasalar çıkarır, erdeme uygun bir hukuk düzenlerse en iyi yönetim biçimi olabilir. Demokraside yönetim bütün yurttaşların elindedir, onların seçtiği kimselerce yürütülür. Bu yönetim biçimi de karışıklığı, dengesizliği, çıkarcılığı önleyemez, "adalet"i yeterince sağlayamaz. Monarşide ise yönetim en güçlü kimsenin elindedir, bu yönetimin en büyük sakıncası baskıya elverişli olmasıdır. Başta bulunan kimse, kendi düşünce yapısına göre, toplumu istediği yana çekebilir.

Aristoteles'in felsefesi, çağlar boyunca etkisini sürdürmüş, özellikle Doğu İslam ve Batı Hıristiyan Ortaçağı'na egemen olmuştur. Bu dönemin dinden kaynaklanan bütün düşünce dizgeleri, kimi yönetim biçimleri, devlet felsefeleri, Aristoteles'in görüşlerinden esinlenmiş, yeni yeni yorumlarla yeni akımların doğmasına olanak sağlamıştır. Aristoteles mantığı iki bin yıl boyunca, bütün öğretim kurumlarında, "temel kitap" olarak okutulmuştur. Onun yapıtlarını, sonraları, konularına göre düzenleyen öğrencisi Andronikos *Physika*'dan sonra sıraladığı bilimlere *meta ta physika* (fizikten sonra gelen) adını verdiğinden çağlar boyunca "doğa bilimleri" dışında kalan, felsefenin Tanrı ve ruh gibi konuları işleyen bölümüne "metafizik" adının verilmesi bir gelenek niteliği kazanmıştır.

- YAPITLAR: *Kategoriai* (Kategoryalar); *Analytika I*, (I. Analitikler); *Analytika* II. (II. Analitikler); *Topika*,("Dialektik Tasımlar Üstüne"); *Peri Sophistokan Elegkhon* ("Sofistlerin Yanlış Çıkarımları Üstüne"); *Physika*, ("Doğa"); *Peri Ta Zoa Historia* ("Canlıların Tarihi Üstüne"); *Peri Psykhe* ("Ruh Üstüne"); *Ethika Nikomakheia* ("Nikomakhos Etiği"); *Politika; Peri Hermeneias* ("Önerme Üstüne"); *Poetika*.

- KAYNAKLAR: B. Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, 1982; D.J. Allan, *The Philosophy of Aristotle*, 1952; E.von Aster, *Geschichte der Philosophie*, 1951; E.von Aster, *Hukuk Felsefesi* (çev. O.M. Çağıl, 1943); M. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 1968; W.T. Jones, *The Classical Mind*. 1970; F. Magill, (der.), *Masterpieces of World Philosophy*, 1963; W.T.Stace, *A Critical History of Greek Philosophy*, 1956; A. Timuçin, *Aristoteles Felsefesi*, 1976; İ. Tunalı, *Grek Estetik*'i 1976; A.Weber, *Felsefe Tarihi* (çev. H.V.Eralp, 1949).

- BAKINIZ: ALBERTUS MAGNUS, DUNS SCOTUS, FARABİ, İBN RÜŞD, İBN SİNA, PLATON, THOMAS [Aquino'lu].

ARİŞ, Koray
(1944)

Türk heykelci. Kösele, ağaç gibi değişik malzemeleri kullanarak yaptığı heykellerle tanınır.

Adana'da doğdu. Aynı kentte liseyi bitirdi. 1963'te geldiği İstanbul'da, Güzel Sanatlar Akademisi'nin Heykel Bölümü'ne girdi. Şadi Çalık'ın atölyesinde çalıştı, 1968'de mezun oldu. Avrupa sınavını kazanarak 1969'da İtalya'ya gitti. Roma Güzel Sanatlar Akademisi'nde heykelci Emilio Greco ile çalıştı. 1974 sonunda Türkiye'ye döndü. 1975'te Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'ne asistan olarak atandı. 1977'de bu görevinden ayrıldı. İstanbul ve Çatalca'da heykel çalışmalarını sürdürmektedir.

1972'de Roma'da, 1973'te Floransa'da, 1977 ve 1981'de İstanbul'da kişisel sergiler açtı. Başta 1976'daki Belçika Middelheim Açıkhava Sergisi ve 1980'deki Belgrad Bienali olmak üzere yurt dışında ve yurt içinde karma sergilere katıldı.

1967 Uluslararası Evrensel Barış Şenliği'nde heykel dalında 2. ödülü, 1975 Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde heykel başarı ödülü, 1977 İstanbul 1. Sanat Bayramı Yeni Eğilimler Sergisi'nde mansiyon kazandı.

Önceleri figüratif heykeller yapmış, daha sonra doğadan kaynaklanan soyutlamalara yönelmiştir. Yapıtları çoğu kez ağaç, yaprak ve çiçek gibi doğa formlarını anımsatan yorumlardır. Doğadakine oranla daha büyük boyutlarda çalıştığı bu çiçek-heykeller yalın biçimleri ve büyüklükleri ile anıtsal bir etki bırakır. Ariş malzeme olarak alçı, bronz, ağaç ve kösele kullanır. Özellikle kösele, işlenirken suyla yumuşatılabilmesi kuruyunca sertleşip çok dayanıklı bir hale gelmesi gibi özellikleriyle, heykelci olarak onun çok ilgisini çeken bir malzemedir. Birçok yapıtında kösele ile ağacı bir arada kullandığı izlenir.

ARİUS
(280-336)

İskenderiyeli mezhep kurucusu. "Kelam"ın tanrısal bir varlık olmadığını ileri sürerek Hıristiyan dininde sapkın sayılan bir kurumun doğmasını sağlamıştır.

İskenderiye'de doğdu. İstanbul'da (Bizans) öldü. Yaşamının ilk dönemi konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Kilise Babaları Felsefesi denen akımın öncülerinden Diogenes'in yapıtlarını inceledi. Yine bir Kilise Babası sayılan Antakyalı Lukianos'un öğrencisi oldu. Bir süre sonra kilisenin din görüşlerini eleştiren, Hıristiyan anlayışına karşı çıkan, kiliseden ayrılan Meltios'la aynı görüşleri paylaştı. Sonra kilise ile barışır gibi olunca papazlıkla görevlendirildi. Böyle bir görevde bulunmasına karşın, kiliselerde halkı aydınlatma amacıyla verdiği söylevlerde (vaızlarda), Hıristiyan inancının Tanrı olarak benimsediği "Kelam"ın Tanrı olamayacağını, tanrısal bir güç bile sayılamayacağını ileri sürdü.

Kiliseden çıkarılışı

Kendisine yapılan tüm uyarılara karşı çıkınca kilisedeki görevinden alındı. Mısır'dan ayrılıp önce Filistin'e, sonra Bithynia'ya gitti, düşüncelerini yaymaya çalıştı. Biri Kayserili, öteki İzmitli olan iki Eusebios ile de yakınlık kurdu, düşüncelerini onlara benimsetince daha güçlü, daha etkili bir tartışma ortamı yaratıldı. Tartışmanın kısa süre içinde geniş bir alana yayılması kiliseyi bunalıma sürüklemeye başlayınca İmparator Constantinus olaya karışma gereğini duydu. Tartışmaların kesilmesi, dargınlıkların giderilmesi, kilise büyükleriyle yeniden barışılması uyarıları

sonuç vermeyince, Arius, Hıristiyan dininin temel ilkelerine, özüne aykırı sayılan görüşleri nedeniyle 325'te İznik Konsili'nce kiliseden, Hıristiyan toplumundan kovuldu (aforoz edildi).Düşüncelerini topladığı *Thallia* adlı yapıtı yasaklandı.

İznik Konsili bu yasaklamayla da yetinmeyerek, Ariusçuluk'a karşı Hıristiyan inançlarını savunan bir kitap hazırlatıp kiliselere dağıttı. Bu kitaba göre; "İsa, Tanrı'nın tek oğludur, bütün çağlardan önce Baba olan Tanrı'dan doğmuştur. İsa Tanrı'nın Tanrı'sı, ışığın ışığıdır, gerçek Tanrı'nın kendisidir. Doğmuştur ancak yaratılmamıştır, Tanrı ile bir tözdendir, özdeştir, bütün işleri yapan, yaptıran O'dur."

Gerek İznik Konsili'nin yasağı, gerekse Tanrı ve İsa ile ilgili açıklamalar barışı sağlayamadı, tartışmanın hızla gelişmesini, yayılmasını önleyemedi. Ariusçuluk'un en güçlü savunucularından biri olan İzmitli Eusebios 328'de piskoposlukla görevlendirilince, bu konumundan yararlanarak görüşlerini yaymak için yeni bir yöntem uyguladı. İznik Konsili'nin ileri sürdüğü düşünceleri, Latince-Grekçe arasındaki söz oyunlarına başvurarak anlamsızlaştırdı, değişik yorumlara elverişli bir duruma getirdi. Bunları yeniden yazdırıp bütün kilise yetkililerine onaylatma buyruğu vermesini dileyerek imparatora gönderdi. Eusebios'un amacı konsilin görüşüne karşı çıkılarak kilise yetkililerinin suçlu duruma düşürülmesiydi. Bu girişimi üzerine, başlangıçta bir din, bir kilise sorunu olan olay, sonradan siyasal nitelik kazandı. İmparator ağırlığını koyarak kilisenin direnişini kırmaya yöneldi. İmparatorun bu tutumu üzerine kilisede ayrılıklar belirdi, büyük sürgünler başladı. Özellikle Ortodokslar'a karşı baskı girişimleri genişledi. 359'da biri Rimini'de öteki Selevkeia'da iki konsil düzenlendi. İznik Konsili'nin sonuçsuz kaldığını ileri süren bu iki yeni konsil Ariusçular'ın bölünmesine, böylece tartışmaların daha hızla, daha geniş bir alana yayılmasına yol açtı. Eunomiusçular Oğul ile Baba arasında, öz bakımından, ortak bir yan olduğunu kabul etmediler. Homoiusçular Oğul ile Baba arasında benzerlik olduğunu ileri sürdüler. Homeousiusçular ise Oğul'un Baba'nın tözüne benzer bir tözden oluştuğunu savundular.

Din ve us

Arius, Hıristiyan inançlarının us ilkelerine dayalı bir içerik kazanması görüşünü savunurken tarihten kaynaklanan bilim verilerinden yararlanıyordu. Ona göre inanç insan usunun yarattığı bir varlık değil, geleneklerle göreneklerle sağlanan bir yönelme biçimidir. Bunun da yaşanan gerçeklerle bağlantılı olması gerekir. Din, insanın yaşamından ayrı tutulamaz, yaşama düzen veren ilkeleri içerdiğine göre usa uygunluğu söz konusudur. Oysa inanç verilerinin çoğu usla bağdaşmadığı gibi usu yerici, yıkıcı bir içerik taşımaktadır. İnançlarla us ilkelerinin uyuşmazlığını gösteren önemli konular vardır:

Hıristiyan inançlarına göre İsa tanrısal bir varlıktır, Tanrı'nın oğludur, Tanrı gibi ölümsüzdür. Oysa gerçek böyle değildir; İsa da bir insandır. İsa'nın başlıca özelliği Tanrı'dan buyruklar aldığını ileri sürerek Tanrı adına konuşmasıdır. Onun Tanrı'dan buyruklar aldığı doğrudur, ancak tanrısal bir öz taşıdığı kanısı yanlıştır. İsa Tanrı'nın oğlu değildir, Tanrı'nın oğlu olamaz. Tanrı'nın oğlu olması, Tanrı'nın tanrısallığına aykırıdır.

"Kelam"ın Tanrı olduğu, önsüz-sonsuz bir nitelik taşıdığı inancı da doğru değildir. "Kutsal Ruh" için ileri sürülen ve onu Tanrı ile, İsa ile birleştiren, özdeşleştiren düşünceler de gerçek değildir. Gerçek

Us Egemenliği

Hıristiyanlık, biçimlenme çağında, birtakım "tartışılmaz" inanç ilkelerine dayanıyordu. Düşünen insana usun değil inanın egemen olması isteniyor, us inanın buyruğu altına sokuluyordu. Bu görüşe karşı çıkan Arius, inan yerine usun egemenliğini savundu, inanın usun denetimi altına girmesi gereğini ileri sürdü.

Yaratıklar arasında "us varlığı" olan yalnız insandır, insan ancak bu niteliği dolayısıyla "insan"dır. Bu nedenle usa aykırı düşen bir görüşü benimsemesi çelişkidir. Us, inanın gerektirdiği bütün eylemlerde, işlemlerde tek yol gösterici, tek ölçü, tek ışık olmalıdır.

Bir us varlığı olan İsa'nın yapısı doğa yasalarına aykırı bir özellik taşıyamaz. Bu nedenle, onun üç ayrı nitelik taşıdığını ileri sürmek, insanı yalnız doğal gerçeğinden değil, usa uyması gereken inanından da soyutlamaktır. İnan bir Tanrı vergisi olabilir, ancak us da bir Tanrı vergisidir. Bu durumda iki Tanrı vergisi arasında bir uyuşmazlığın, çelişkinin bulunmaması gerekir. En yüce usla donatılmış olan Tanrı'nın us ilkeleriyle bağdaşmayan bir eylemde bulunması söz konusu olamaz. İnanı, ustan üstün tutarak, bağlanılması gereken tek tanrısal ilke saymak, tanrısal bir öz taşıdığı bilinen usa aykırıdır.

Tanrı'nın "Baba-Oğul-Ruh" üçlemesi, "ekmek-şarap=İsa'nın eti ve kanı" özdeşliği gibi usa, doğaya aykırı inançların geçerliliği düşünülemez. Usla bağdaşmayan bir inanç varlığının dinde bulunması doğru değildir. Bu inanç ürünleri Hıristiyan dinine sonradan girmiştir.

Arius'un ortaya attığı ve inanç konularında usun egemenliğini gerekli gören düşünce, 4. yy başlarından beri Hıristiyan evreninde tartışma konusu olmuş, yeni düşünce akımlarının doğmasına yol açmıştır. Augustinus*, usun değil inanın egemenliğini savunarak Arius'un görüşünü eleştirmiş, daha sonraki dönemlerde, özellikle Aristotelesçilik'in yaygınlaştığı çağda, usun inandan üstünlüğü bir tanrıbilim sorunu olarak işlenmiştir. İslam Orta Çağı'nda, özellikle İbn Rüşd'ün* yorumlarıyla yeni bir içerik kazanan Aristotelesçilik, din konularında inanın usa üstünlüğü görüşüne karşı çıkmış, usun gücünü onaylamıştır. Rönesans başlarında, köktenci bir Ariusçuluk olmamakla birlikte, dinde yapılması düşünülen düzenlemeler (reformlar) usun etkinliğine dayanmıştır. Cusanus*, Luther*, Bruno*, Descartes*, Leibniz*, Malebranche* gibi düşünürler usu tek güvenilir kılavuz olarak görerek, sınırlı bir anlamda, Arius'un ışığından yararlanmışlardır.

bir insan olan İsa'nın "Kutsal Ruh"la, "Kelam"la, Tanrı özü ile özdeşliği söz konusu değildir.

İnsanı yöneten, ona öteki varlıklar arasında özel bir yer kazandıran, us ile bağdaşmayan düşüncelere kapılmanın gereği yoktur. İnanç (iman) usa karşı çıktığı sürece geçersizdir, tutarsızdır. İnanç duygu varlıklarından beslenir, bu nedenle us ilkeleriyle bağdaşmaz, çelişir. Kilise, inancı ustan üstün tuttuğu sürece tanrısal gerçeklere aykırı davranmaktan kendini kurtaramaz, kendi çatısı altında toplananları da tanrısal gerçeğe ulaştıramaz. Bu nedenle, kilise, doğru yolda değildir. Kilisenin ileri sürdüğü inançların kökeni duygusal yorumlardır, bu nedenle Tanrı'nın buyurduğu ilkelerle bağdaşmaz. Tanrı önsüz-sonsuz bir us varlığı olduğundan, onun bütün buyruklarını da usla bağlantılı görmek gerekir. Kilise Tanrı'yı birtakım bölümlere ayırarak bütünlüğünden uzaklaştırmakta, onun yüce birliğini bozmaktadır. Tanrı tektir, ölümsüzdür, önsüz-sonsuzdur, doğmamıştır, kimseyi de doğurmamıştır. Bu nedenle onun tek olan varlığı dışında, onunla ilgili, özdeş varlıklar düşünmek Hıristiyan dininin özüne aykırıdır.

Tanrı sınırsızdır, yaratıcıdır, yoktan varedicidir. Onun yaratıcılığı, sınırsızlığı insan usunun kavrayış gücünü aşsa bile us dışı sayılamaz, Tanrı "engin us"tur. "Kutsal ruh" tanrısal ruhtur, Tanrı varlığı karşısında ikinci bir varlık niteliği taşımaz. Tanrı'nın varlığında yoğunlaşan yüce özellikler usun sınırları dışında kalsa bile usa konu olabilir, us sağlıklı bir biçimde çalıştığı sürece Tanrı'yı da, niteliklerini de düşünebilir. Kilise, ileri sürdüğü us ilkelerine aykırı görüşlerle, Tanrı varlığını usla bağlantısız bir duruma getirmektedir.

Kilisenin benimsediği "Baba-Oğul-Ruh" ya da "Baba-Ruh-Oğul" biçiminde ileri sürülen üçleme tanrısal varlıkla bağdaşmaz, bu görüş Tanrı'nın "tek varlık" olduğu inancına aykırıdır.

Arius'un ileri sürdüğü düşüncelerin Hıristiyan inançları ile bağdaşması olanaksızdı. Kilisenin Baba-Ruh-Oğul ya da Baba-Oğul-Ruh üçlemesine bağlanan, bu üçlemeyi somutlaştıran inancı, görüşlerini us ilkelerine dayandıran, inancı usun denetimi altına veren Arius için doğaya da insan düşüncesine de aykırı geliyordu. Kiliselerin Doğu-Batı diye ikiye ayrılması bile Arius'un ortaya attığı düşüncelerin yayılmasını, birtakım yeni inanç kurumlarının doğmasını önleyemedi. Başta Mısır olmak üzere, Vandallar, Vizigotlar, Ostrogotlar ve Lombardlar gibi Hristiyanlık'a iyice ısınamamış topluluklar arasında Ariusçuluk yayıldı. Venedik'te, Avrupa'nın değişik ülkelerinde birçok Ariusçu kuruluş ortaya çıktı, bunlara "oniter" adı verildi.

Arius kilise çevrelerinde olduğu gibi Hıristiyan felsefesi üzerinde de uzun süre etkili olmuştur. Özellikle tanrıbilim sorunlarının çözülmesinde inançlara değil de us ilkelerine dayanma gereğini savunan Tanrı'nın tek varlık olduğuna inanan, üçlemeyi gerçek saymayan akımların çoğu Arius'un görüşlerinden etkilenmiştir.

Arius'un düşüncelerini felsefenin eleştiri konusu yapan, onlara karşı kilisenin görüşlerini savunan ilk bilge Augustinus olmuştur. Arius'un özellikle "üçleme" konusunda ileri sürdüğü düşüncelerin yalnız Hıristiyan inançlarına değil, bu inançlardan kaynaklanan ve us ilkelerine dayanan felsefeye bile aykırı düştüğünü söyleyen Augustinus'un etkisi büyük olmamış tam tersine Arius'un daha çok ilgi çekmesini sağlamıştır.

Arius'un düşünceleri, Hıristiyan evreni dışında da etkisini göstermiştir. İslam ülkelerinde ortaya çıkan ve Tanrı ile insan arasında bir özdeşliğin bulunduğunu savunan inanç kurumlarına karşı olanlar, Arius'un düşüncelerinden esinlenmiş ve Tanrı ile insan arasında bir benzerliğin bulunamayacağı savını ileri sürmüşlerdir. İslam dininin yayılış yıllarında Anadolu-Suriye-İran yörelerinde Ariusçuluk'tan kaynaklanan inançlar, biçim değiştirerek, bu yeni dine sızmıştır. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, İlk Çağ'dan kalma çoktanrıcı inançlarla karışıp kaynaşan İslam öncesi kurumlar, Ariusçuluk'tan etkilenerek varlıklarını sürdürmüştür. Özellikle Hıristiyan mezheplerinin yaygın olduğu yörelerde, Suriye, Irak ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Ariusçuluk'un biçim değiştirerek yaşadığı bilinmektedir.

- **YAPITLAR:** *Thallia.*
- **KAYNAKLAR:** İ.Z. Eyuboğlu, *Hıristiyanlık* (basılmamış inceleme).
- **BAKINIZ:** AUGUSTİNUS.

Hıristiyan felsefesine etkisi

ARKAN, Seyfi
(1903-1966)

Türk mimar. Özellikle 1930-1940 arasında etkin olmuş ve Uluslararası Mimarlık Anlayışı doğrultusunda önemli proje ve yapılar gerçekleştirmiştir.

İstanbul'da doğdu. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde Vedat Tek'in öğrencisi oldu. 1928'de mezun olduktan sonra Almanya'ya gönderildi. Berlin Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde, sonra da, öğrencisi olduğu Hans Poelzig'in özel atölyesinde çalıştı. 1933'te Türkiye'ye döndü. Güzel Sanatlar Akademisi'nde şehircilik dersleri verdi. Aynı yıl Çankaya Hariciye Köşkü için açılan yarışmayı kazandı. 1934-1935'te İstanbul'da *Cumhurbaşkanlığı Deniz Köşkü*'nü yaptı. Aynı dönemin ürünleri olan *Umumi Kâtiplik*, *Yaverlik* ve *Başbakanlık* köşkleri, gerçekleştirdiği başka önemli resmi yapılardır. 1935'te Sümerbank Genel Müdürlüğü ve 1936'da İller Bankası (eski Belediyeler Bankası) Genel Müdürlüğü binaları ile 1938'de İstanbul Yolcu Salonu için açılan ve hepsi de uluslararası nitelikteki yarışmalarda birincilik ödüllerini kazandı. 1940'ta Büyük Millet Meclisi için düzenlenen uluslararası yarışmada birincilikle ödüllendirilen dört projeden biri Seyfi Arkan'ın imzasını taşıyordu. Meslek yaşamı boyunca daha birçok yarışmaya katılarak çeşitli dereceler kazandı, birinci olduğu projelerinin hemen hepsini uygulama olanağını buldu.

Arkitekt adlı mimarlık dergisinde yayımlanan yazılarında, daha çok yapıtlarını ve katıldığı yarışmaları tanıttı. Bu yapıtların çoğu resmi binalardı. Bunların yanı sıra, çok sayıda apartman, banka şubesi binası, spor tesisi, sanatoryum ve villa yapmıştır. Uygulamaları arasında imar planları ayrıca önemli yer tutar. Çalışmalarını ölümüne değin yirmi yılı aşkın bir süre hem uygulama, hem de Güzel Sanatlar Akademisi'nde eğitim alanında kesintisiz sürdürdü. İstanbul'da öldü.

Seyfi Arkan ürünlerinin en önemlilerini 1930'larda vermiştir. O dönemde Türkiye'de egemen olan ve resmi çevrelerce kabul gören Batı'ya yönelik mimarlık düşüncesini onun da benimsediği görülür. Yapıtları, gerek üslup özellikleri, gerekse konuya yaklaşımda gösterilen işlevsel ve akılcı tutum bakımından genelde bu anlayışa uymakta, ancak kendine özgü özellikler de taşımaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Hariciye Köşkü*, 1933-1934, Ankara; *Çemberlitaş Palas*, yks.-1934, İstanbul; *Cumhurbaşkanlığı Deniz Köşkü*, 1934-1935, Florya/İstanbul; *Umumi Kâtiplik Köşkü*, Ankara; *Yaverlik Köşkü*, Ankara; *Başba-*

Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Mimarlığı'nın Batıya Yönelişi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Osmanlı döneminin siyasal ve ekonomik yapısının kökten değiştirilmesi yolundaki girişimler yer almıştı. 1920'lerin sonlarına doğru sanat ve kültür alanının sorunlarına, resmi politika ve ideoloji doğrultusunda çözümler aranmaya başlandı. Bu konuda da geleneksel düşünce ve öğelerden sıyrılıp, Batılı bir anlayışın yerleşmesini sağlamaya yönelindi. Böyle bir tutumun resmen benimsenip, dönemin pek çok sanatçısı tarafından da onaylanmış olmasının mimarlık alanında getirdiği sonuçlar oldukça belirgindir. Daha önceki 1. Ulusal Mimarlık Dönemi'nde Selçuklu-Osmanlı mimarlığının kubbe, kemer gibi başlıca öğelerini güncel yapılarda kullanmaya yönelen, eklektik nitelikler taşımasında sakınca görülmeyen bir tür neo-klasik yaklaşım egemen olmuştu. Sanat ve kültürde tümüyle Batı'ya yönelme tavrının devlet katında egemen olması ise, mimarlıkta bu tür biçimlerin artık kullanılmamaya başlanması sonucunu getirdi. Çünkü mimarlık alanının önemli sayılabilecek örneklerinden büyük bir çoğunluğu devlet kaynaklarıyla gerçekleştirilen resmi yapılardı.

O dönemde Avrupa mimarlığının önde gelen adları, biçim kaygılarından çok gereksinimleri karşılamaya yönelik, yalın, işlevci yapılar oluşturma eğilimindeydiler. Yeni Cumhuriyet'in genç kuşak mimarları da bu tutumu benimsiyorlardı. Türkiye'de Batılı bir mimarlık anlayışının yerleşmesine ve Ankara'da modern bir başkent oluşturulmasına yönelik düşüncelerin öne çıkması, Avrupa'daki bu tür çalışmalarla bağ kurma girişimlerine yol açtı. Çeşitli alanlarda Türkiye'yle daha yoğun ve yakın ilişkiler içinde bulunan Almanya ve Avusturya gibi ülkeler, mimarlık alanında da etkili oldular. 1927'de Türkiye'ye gelen Avusturyalı Clemens Holzmeister ve onu izleyen daha başka yabancı mimarlar Ankara'nın önemli yapılarını gerçekleştirmeyi üstlendiler. Başkentin imar planı da yine o yıllarda Hermann Jansen tarafından hazırlandı.*

Böylece hem 1. Ulusal Mimarlık üslubundan uzaklaşma eğilimi, hem de yabancı mimarların itkileri sonucu yeni ve oldukça farklı bir mimarlık üslubu gelişerek 1930'lar boyunca egemen oldu. Bu tutuma kimi mimarlardan ve özellikle geleneklerin daha güçlü olduğu İstanbul'dan tepkiler gelmişse de, bunların ağırlık kazandığı söylenemez. Ana çizgileri bakımından bu yeni üslup yalın, ekonomik, akılcı, işleve ağırlık veren bir mimarlık olarak nitelenebilir. Yapının biçimlenişi, planından yola çıkılarak varılan bir sonuç olarak görülmüştür. Her türlü süsleme ve dekordan kaçınılmış, düz yüzeyler, yalın malzemeler tercih edilmiştir. Sadece kubbe, kule ve kemerler değil, dam ve saçaklar da terkedilmiş, düz teras çatılar oluşturmaya yönelinmiştir. Yapıların oranlarında, kullanılan malzemede Orta Avrupa mimarlığındaki özelliklerin örnek alınması ağırlık kazanmıştır. Yine o dönemde Almanya'da egemen olmaya başlayan, yapılarda anıtsal bir görünüm oluşturma eğiliminin, bir ölçüde Türkiye'ye yansıdığı da görülür. Öte yandan, anıtsallığın dışında mimarlığın en önemli konularından birinin konut olduğunun kabul edilmesi de bu döneme rastlar.

Bu yeni anlayışla gerçekleştirilen yapıların önemli örneklerinin çoğu Ankara'da bulunmaktadır. Bunlar arasında Theodor Post'un Sağlık Bakanlığı, Clemens Holzmeister'in Milli Savunma, İçişleri, Bayındırlık, Ticaret bakanlıkları, Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Ernst Egli'nin Musiki Muallim Mektebi (bugün Konservatuvar), İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Sedat Hakkı Eldem'in* Tekel Bakanlığı (bugün Başbakanlık), Şevki Balmumcu'nun* Sergievi (bugün Tiyatro) sayılabilir. Suri Arif'in 1929'da İstanbul'da yaptığı Bekir Bey evi, bir Türk mimar tarafından gerçekleştirilen ilk modern yapı olarak bilinmektedir. Dönemin bu üslupta ürün vermiş öteki önemli mimarları Abdullah Ziya Kozanoğlu,* Zeki Sayar, Abidin Mortaş,* Seyfi Arkan, Rebii Gorbon, Rüknettin Güney, Tahir Tuğ'dur.*

Cengiz Bektaş koleksiyonundan

Galata Yolcu Salonu

Cengiz Bektaş koleksiyonundan

Üçler Apartmanı

kanlık Köşkü, Ankara; *İller Bankası Genel Müdürlüğü Binası*, 1936-1937, Ankara; *Fuar Sümerbank Pavyonu*, 1937-1938 ve 1944-1945, İzmir; *Üçler Apartmanı*, İstanbul; *Halkevi*, İzmit; *Halkevi*, Adana; *Türk Ticaret Bankası Şubesi*, Beyoğlu/İstanbul; *Spor Tesisleri ve Sanatoryum*, Adana.

• BAKINIZ: S.H. ELDEM, HOLZMEISTER, KOYUNOĞLU, MONGERI.

ARKESİLAOS
(İÖ 316-241)

Eski Yunanlı bilge. Kuşkucu Orta Akademia'nın kurucusudur.

Aeolia bölgesinde, Pitane'de (Çandarlı) doğdu. Önce Ksantos'tan müzik öğrenimi gördü, bir süre sonra Atina'ya gitti, Aristoteles'in en yakın arkadaşı olarak bilinen Theophrastos'un öğrencisi oldu. Geometri ile ilgilendi; İonya ve Megara okullarına bağlı diyalektikçi bilgelerin görüşleri üzerinde çalıştı. İÖ 268'de Krates'in yönettiği Akademia'ya girdi. Burada Pyrrhon'un öğretisine karşı büyük bir ilgi duydu. Krates'ten sonra Akademia'nın yönetimini ele aldı. Etkili konuşmaları, ilginç buluşları, sorunları en ince ayrıntılarına dek, eleştirici bir tutumla inceleyen çalışma yöntemiyle büyük bir ilgi uyandırdı. Akademia'ya yeni bir içerik kazandırdı. Öğrencileriyle sürdürdüğü çalışmalarında, Sokrates'in uyguladığı, soru sorma ve karşısındakini konuşturma yöntemini benimsedi.

Günümüze yazılı bir yapıtı kalmayan Arkesilaos'un görüşleri, özellikle Diogenes Laertius'un, onunla ilgili açıklamalarından öğrenilmektedir.

Arkesilaos felsefe sorunlarına Sokrates ile öğrencisi Platon'un işledikleri konuları kuşkucu bir tutumla eleştirerek girdi. Çalışmalarında, kendi düşüncelerini söylemekten çok kendinden önce gelen bilgelerin görüşlerini eleştirdi. Ona göre, ileri sürülen bir görüşü onun karşıtını ortaya atarak da kanıtlama olanağı vardır. Bilgilerimizin ne kaynakları ne de son biçimleri kesindir. En sağlam sanılan bilginin bile kuşkuyu gerektiren, güven vermekten uzak kalmış bir yanı vardır.

Sokrates'in, sorunlara eleştirici, tartışmalı bir yöntemle yaklaşarak "kesin olarak bildiğim tek konu bir şey bilmediğimdir" yargısından yola çıkan Arkesilaos, böyle bir yargıda bulunmanın bile yetersizliğini ileri sürdü, kişinin "bir şey bilmediğini de bilemeyeceğini" ortaya attı.

Arkesilaos'a göre, bilginin kaynağı duyulardır. Duyu verilerinden sağlanan duyumlar bilginin kavramlarını oluşturur. Oysa duyular yanıltıcı olabilmekte; kesin, güvenilir veriler sağlanmasına olanak vermemektedir. Bu nedenle bilginin kesinliği, genel geçerliği söz konusu değildir. Bir tasarımın doğruluk ya da yanlışlığını ileri sürebilmek için kuşkudan uzak, kesin, güvenilir bir ölçüt yoktur. Ölçüt denilen şey, kesin olmayan duyu verilerinden oluşmuştur. Bu nedenle kaynağı kuşkulu olanın kendi de kuşkuludur. Bir nesnenin varlığı kesinlikle bilinemeyeceği gibi yokluğu da bilinemez. Düşlerden edinilen bir tasarımla duyu verilerinden sağlanan tasarım arasında bir ayrım yoktur.

Ne bilimsel kesinlik ne de genel geçerlik olabilir. Bilimsel denilen şeylerin kaynağı da duyu verilerinden sağlanan tasarımlardır. Bu tasarımların apaçık oldukları söylenemez. İnsanları yanıltmayan bir duyu verisi ya da ondan üretilen bir tasarım bulunmadığına göre, gerçeği bilme olanağı da söz konusu değildir. Tek çıkar yol kesin yargıdan kaçınmaktır.

Arkesilaos kuşkuda, ona dayanan eleştiride güvenilebilir tek ölçütün us olabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre bütün eylemlerdeki dayanak noktası us olmalıdır. Us insanlara birtakım olanaklar sağlar, bunlardan elden geldiğince yararlanmak, yaşamı onlara göre düzenlemek gerekir. Bu düzenleme ise öngörüyle *(prudence)* sağlanır.

Öngörü, kişinin yaşamı boyunca, kendisine düşen görevi yerine getirmesini sağlar. Görev de us ilkelerine uygun gelen, onlarla açıklanabilen bir ey-

lemdir. Günlük yaşamı düzenleyen ölçüt us olduğuna göre, mutluluk da usa uygun davranmaktır.

Mutluluk, yaşamın en yüce, en son ereğidir. Bu ereğe ulaşmada başlıca ilke öngörüdür. Bu nedenle mutluluğu birtakım soyut kavramların içeriğinde değil, yaşamın kendinde, günlük olaylarda arama gereği vardır. Mutlu olmak mutlu yaşamakla sağlanır.

Arkesilaos, kendinden önce gelen kuşkuculardan da kuşkucu olmayan bilgelerden de yararlanmış ve yöntemini, ileri sürülen sorunlara getirilen çözümleri eleştirmek üzerine kurmuştur. Onun bu tutumu çağında olduğu gibi, sonraki dönemlerde de etkisini sürdürmüş, özellikle us ilkelerine dayalı kuşkuculuğun geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Us ilkelerine dayanan kuşkuculuk sonraki çağlarda, kesin gerçeğe ulaşabilmek için bir yöntem olarak benimsenmiş; duyu verilerinin belli kurallara göre düzenlenmesine kaynak olmuştur.

• BAKINIZ: CICERO, ZENON [Eleali], SEKSTOS EMPEİRİKOS, PYRRHON.

ARKHELAOS
(İÖ 5.yy)

Eski Yunanlı düşünür. Anaksagoras'ın özdekçi kuramını yeni bir yorumla geliştirmiştir.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. Miletli ya da Atinalı olduğu söylenir. Yaşamı konusunda kaynakların verdiği bilgiler birbirini tutmaz. Anaksagoras'ın öğrencisi olduğu, öğretmeninin ölümünden sonra okulun başına geçtiği ileri sürülür. Kimi kaynaklara göre, geleneklere aykırı davranışlarından, toplum inançlarıyla bağdaşmayan tutumlarından dolayı Atina'dan kovulmuş, Lapseki'ye yerleşmiştir. Perikles ile Euripides'in arkadaşı olduğunu, bir süre Sokrates'in öğretmenliğini yaptığını yazan kaynaklar da vardır. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre, doğacı felsefe anlayışını Anadolu'dan Atina'ya götüren Arkhelaos'tur. Bu düşünce de tartışmalıdır, çünkü doğa felsefesinin Atina'da yayılmasını asıl sağlayan Anaksagoras'tır.

Arkhelaos'a göre, varlık evrenini oluşturan özdektir, özdeğin dışında bir gerçek yoktur. Varlık türlerini oluşturan en ufak öğeler de özdekten kurulu "atom" denen birimlerdir. Ancak bu oluşturucu özler "belirlenmemiş bir çokluk" değil, belli bir "ikilik" (dualizm) dir. Varlık türlerinin nedeni bu ikili niteliktir. Bu ise, sıcak ile soğuktur. Sıcak devingendir, devinimle ilgili bütün oluşumların kaynağıdır. Kurucu öğelerden biri olan "ateş" sıcaktır, devingendir, etkindir. Soğuk durağandır, devinimle bağlantılı değildir. Bu nedenle "su" denen kuruçu öğenin kaynağıdır. Su sıvı durumunda iken akıcıdır, ağırlığı vardır. Aşırı sıcaklıkta toprağa, havaya dönüşür. Hava yükseğe çıkar, toprak ise aşağı iner. Suyun havaya ve toprağa dönüşmesi "sıcaklık" denen kurucu nedenin etkisiyledir.

Oluş ise sıcaklıkla soğukluk arasında sürüp giden karşılıklı etkilemeler, etkilenmeler sonucu gerçekleşen bir "dönüşüm"dür. Devingen olan ateş (sıcaklık) ile durağan olan (soğukluk) arasında ayrışma başlayınca hava ile toprak oluşmuştur. Oluşan varlık türlerinin iki ilkesi vardır. Bunlar nitelik bakımından sıcak ile soğuk, özdek bakımından ateşle havadır. Evren sonsuzdur, sınırsızdır. Evrende bulunan yıldızların en büyüğü de güneştir. Toprakla su ağır ve durağan olduklarından aşağıda, odakta bulunurlar. Ateşin yanmasından oluşan hava ortadadır. Ateşin kendisi ise en yukarda bulunur. Bu nedenle ateş bütün varlıklara, evrene egemendir. Gökler biraz eğik duruma gelince güneş evreni aydınlatır. Havanın saydam, toprağın kuru olması bu yüzdendir.

Ruh çok ince bir özdektir. Altın, demir, su özdektir, ancak biri öteki değildir. Bu başkalık kurucu öğelerin düzenindeki değişiklikten kaynaklanır. Altının demir, demirin su olmayışı gibi çok ince bir maddeden oluşan ruh da kendinden başkası değildir. Ahlakın biri doğru, biri güzel (iyi) olmak üzere iki ilkesi vardır. İnsan davranışlarının bu ilkeye göre düzenlenmesi gerekir. Ahlaklı insan doğru ve güzel (iyi) davranan kimsedir.

ARKHİMEDES
(İÖ 287-212)

Eski Yunanlı matematikçi ve bilim adamı. İntegral ve diferansiyel hesabın öncüsü, statik ve hidrostatiğin temel kuramlarının yaratıcısıdır.

Arkhimedes, İÖ 287'de Sicilya adasındaki Syrakusai kentinde doğdu. Yaşamıyla ilgili kısıtlı bilginin önemli bir bölümü, yapıtlarının başlangıcındaki giriş yazılarından ve Plutarkhos, Pappos gibi Eski Çağ yazarlarının notlarından kaynaklanmaktadır. Babası Pheidras astronomdu. Bazı kaynaklar Syrakusai kralı II. Hieron ile akraba olduğunu yazar. Arkhimedes, o dönemin en önemli bilim merkezi olan İskenderiye'de Eukleides'in kurduğu okulda öğrenim gördü. Sonra Syrakusai'ye dönerek kendini tümüyle matematik çalışmalarına verdi. İskenderiye'deyken Konon ve Eratosthenes ile tanışmıştı. Çağdaşları arasında düşüncelerini paylaşabileceğine inandığı bu iki matematikçiyle ömür boyu yazışarak çalışmalarını aktardı. II. Hieron'un ölümünden sonra başa geçen Hieronymus, Romalıların Kartaca Savaşları sırasında güç duruma düşmeleri üzerine, Romalılar ile aralarındaki anlaşmayı çiğneyerek kazanan taraftan yana çıkmıştı. Bir süre sonra yeniden toparlanan Romalılar, Syrakusai'ye Marcellus komutasında bir donanma gönderdiler. Arkhimedes'in buluşlarının kentin savunmasında kullanılmasıyla üç yıl uzayan savaş, İÖ 212'de Romalılar'ın Syrakusai'yi işgal etmeleriyle sonuçlandı. Arkhimedes'in bu savaşta içbükey aynalar kullanarak güneş ışınlarını Roma donanmasının üzerine odakladığı ve gemileri yaktığı söylenirse de, olayın gerçekliği kuşkuludur. Buna karşılık, büyük taşları çok uzağa

fırlatan ve Roma ordusuna büyük kayıplar verdiren mancınıklar yaptığı kesin olarak biliniyor. Bir söylentiye göre, işgal sırasında kuma çizdiği geometrik şekillerle bir matematik problemine dalmış olan Arkhimedes, kendisini götürmek isteyen Romalı bir askere "Çemberlerimi bozma" deyince asker, kim olduğunu bilmediği 75 yaşındaki bilgini öldürür. Ünlü bilginin öldürülmemesini emretmiş olan Marcellus bu olayı duyunca çok üzülür, askeri cezalandırır ve Arkhimedes'e görkemli bir cenaze töreni düzenler. Mezarının başına, Arkhimedes'in vasiyeti üzerine, silindir içine yerleştirilmiş bir küre konmuştur. İÖ 75'te Cicero tarafından ortaya çıkartılan bu mezar taşı Arkhimedes'in en büyük başarısı saydığı buluşunu simgelemektedir. Arkhimedes, bir küreyi çevreleyen silindir ile kürenin hacimleri arasındaki oranın 3/2 olduğunu bulmuştu.

Arkhimedes, Eski Çağ'ın hakkında en fazla öykü anlatılmış bilginidir. Bunlardan biri de Hieron'un altın tacı öyküsüdür. Yeni bir altın taç yaptıran Hieron, kuyumcunun taca gümüş kattığından kuşkulanır. Arkhimedes'i çağırarak tacı bozmadan içinde gümüş olup olmadığını saptamasını ister. Günlerce bu konuyu düşünen ve bir çözüm bulamayan Arkhimedes, bir gün banyodayken içine girdiği suyun taştığını ve taşan suyun hacmi ile vücudunun suya giren bölümü arasında bir bağlantı olduğunu farkeder. Bu buluşun sevinciyle "Eureka, Eureka" (Buldum, buldum) diye bağırarak çırılçıplak sokağa fırlar. Bu buluştan yola çıkan Arkhimedes'in problemi hangi yöntemle çözdüğü kesin olarak bilinmemekle birlikte, önce, eşit ağırlıktaki altın ve gümüş külçelerinin taşırdığı su hacminden bu iki madenin özgül yoğunluğunu bulmuş olduğu düşünülebilir. Daha sonra taç ile aynı ağırlıkta bir altın külçe yaptıran Arkhimedes, tacı ve altın külçeyi ayrı ayrı suya atıp taşırdıkları su miktarını ölçerek bir sonuca varabileceğini düşünür. Eğer taç saf altındansa, taşırdığı su miktarı altın külçeyle aynı olacaktır. Eğer gümüş karıştırılmışsa, gümüşün özgül ağırlığı daha az olduğundan, tacın taşırdığı su miktarı daha fazla olacaktır. Bu olay, hidrostatiğin temel kuramlarından biri olan ve "Arkhimedes Yasası" diye anılan yasanın doğmasına neden olmuştur. Arkhimedes Yasası, kısaca, herhangi bir akışkana atılan bir cismin, taşırdığı akışkanın ağırlığı kadar kendi ağırlığından kaybettiğini belirtir.

Arkhimedes hakkında anlatılan bir başka öyküde de, "Bana bir destek noktası bulun dünyayı yerinden oynatayım" dediği söylenir. Arkhimedes destek noktasından uzaktaki küçük bir ağırlığın, destek noktasına yakın konmuş büyük bir ağırlıkla dengelenebileceğini bulmuş, ağırlıklarla kuvvet kollarının ters orantılı olduğunu matematiksel olarak göstermişti. Öykünün devamında, bu sözü sınamak isteyen Hieron'un Arkhimedes'ten kendine bir gösteri yapmasını istediği, bunun üzerine Arkhimedes'in bir palanga-makara sistemiyle limanda duran bir gemiyi kolayca havaya kaldırdığı anlatılır. Arkhimedes'in bu sistemde dişlileri çevirmek için kullandığı sanılan ve Arkhimedes vidası olarak bilinen sonsuz vidanın, Nil Vadisi'nde sulama ve akaçlama işlerinde de kullanılmış olduğu sanılıyor.

Arkhimedes mekanikle ilgili buluşlarına pek değer vermemiştir; Platon gibi o da bilimle uğraşanla-

Dairenin Ölçülmesi

Arkhimedes'in Dairenin Ölçülmesi adlı yapıtı üç önermeden oluşur. I. önerme, dairenin ve belli özellikleri olan bir dik üçgenin alanlarının eşitliğiyle ilgilidir: "Her daire, dik açıyı oluşturan kenarlardan biri yarıçapına, diğeri ise çember uzunluğuna eşit olan bir dik üçgene eşittir". Arkhimedes'in ispatı, kullanılan semboller dışında aynen şöyledir:

"ABCD dairesinin E üçgenine ilişkisi hipotezdeki gibi olsun. Ben, daire üçgene eşittir derim. Çünkü, eğer mümkünse daire daha büyük olsun, AC karesi dairenin içine oturtulsun ve çemberi kestiği noktaların arası ikiye bölünsün (Z noktasında olduğu gibi). Son olarak da, daire parçaları, dairenin üçgenden fazlalığından az olsun. Bu durumda, düz kenarlı şekil üçgenden daha büyüktür. Merkez N, dikme NX alınsın. O halde NX, üçgenin kenarından daha kısadır ve düz kenarlı şeklin çevre uzunluğu, üçgenin diğer kenarından daha kısadır, çünkü dairenin çember uzunluğundan daha kısadır. Dolayısıyla düz kenarlı şekil üçgenden daha küçüktür. Bu da saçmadır. Fakat, daire eğer mümkünse E üçgeninden daha küçük olsun. Kare dairenin içine oturtulsun ve çemberi kestiği noktaların arası ikiye bölünsün ve bütün kesim noktalarından teğetler çizilsin. Bu halde OAR açısı bir dik açıdır. Dolayısıyla OR>MR olur. Çünkü MR=RA ve ROP üçgeni >1/2 OZAM'dır. PZA parçalarının tümü E üçgeninin daireden fazlalığından daha az olsun. O halde düz kenarlı şekil, üçgenden daha küçüktür. Fakat bu da imkânsızdır, çünkü NA bir kenarına eşit ve düz kenarlı şeklin çevresi diğer kenarından daha uzun olduğundan, düz kenarlı şekil E üçgeninden daha büyüktür. Dolayısıyla daire üçgene eşittir.

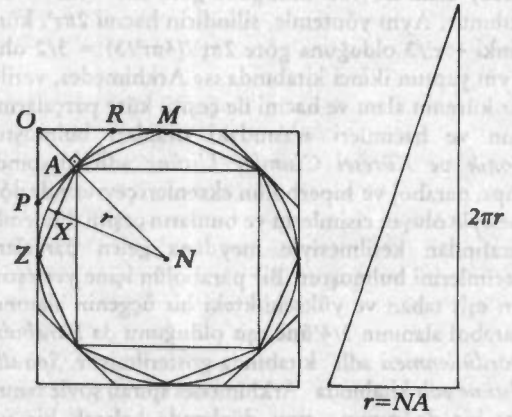

(Kaynak: J.Gow, A Short History of Greek Mathematics, 1923.)

◄ *Arkhimedes Yasası*

rın kuramsal bulguları uygulama alanına aktarmalarını uygun bulmuyordu. Bu nedenle buluşlarını yazmaya bile gerek görmemiştir. Gökcisimlerinin hareketlerini canlandırmak üzere yaptığı planetaryum, uygulamalı çalışmalarından bugüne ulaşabilmiş tek örnektir. Arkhimedes'e göre temel konularda yapılan çalışmalar daha değerlidir. Matematik, statik ve hidrostatik konusundaki kitapçıkları 11. yy'da Arapça'ya, 13. yy'da Latince'ye, 16. ve 17. yy'dan başlayarak da çağdaş dillere çevrilmiştir. Arkhimedes'in matematik buluşlarının yöntemlerini ortaya koyduğu bir yapıtı, 1906'da Heiberg tarafından İstanbul'da bulunmuştur. Eratosthenes'e adanan kitabın adı *Mekanik Teoremler Üzerine Yöntem*'dir. Burada Arkhimedes, birçok önemli buluşunu mekanik incelemeyle, yani alanını ya da hacmini bilmediği bir geometrik cismin bu özelliklerini, bildiği bir başka cisimle karşılaştırarak nasıl elde ettiğini anlatır. Arkhimedes'in matematikte asıl yapmak istediği eğrisel düzlem şekillerin alanlarını ve eğri yüzeylerle sınırlanmış hacimleri hesaplamaktı. *Dairenin Ölçülmesi* adlı kitabında 96 kenarlı eşkenar bir çokgenin çevresini bir çemberle çevirerek, dairenin çevresinin, çapının 3 1/7 ile 3 10/71 arasında bir sayıyla çarpımına eşit olduğunu göstermiştir.

Yüzeylerin ve cisimlerin ağırlık merkezleri

Küre ile silindirin alan ve hacimlerinin oranı

Küre ve Silindir Üzerine adlı yapıtı iki ayrı kitaptan oluşur. Birinci kitapta silindir ve kürenin alan ve hacimlerinin birbirine oranını hesaplar. Kitap, tanımlar ve varsayımlarla başlar. Arkhimedes'e göre eğri yüzeylerle sınırlanmış cisimlerin alanlarını ve hacimlerini bulmak olanaksızdır. Bu bilgiler ancak, düzgün şekilli hesaplanabilir cisimlerle karşılaştırarak bulunur. Eudoksos'un teoremleri, bir piramidin hacmini taban alanı ve yüksekliği aynı olan bir prizmanın hacminin üçte biri, bir koninin hacmini ise taban alanı ve yüksekliği aynı olan bir silindirin hacminin üçte biri olarak belirlemişti. Arkhimedes önce bir kürenin alanının, küre içindeki en büyük dairenin dört katına eşit olduğunu buldu. Küre içindeki en büyük daireyi taban olarak alan ve yüksekliği bu dairenin çapına eşit olan bir silindirin yüzey alanı, küreninkinin 3/2'sidir. Aynı şekilde silindirin hacmi de kürenin hacminin 3/2'sidir. Bugünkü formüllerle yazıldığında, yüksekliği 2r olan bir silindirin yüzey alanı $6\pi r^2$'dir; kürenin yüzey alanı ise $4\pi r^2$ olduğuna göre $6\pi r^2 / 4\pi r^2 = 3/2$ bulunur. Aynı yöntemle, silindirin hacmi $2\pi r^3$, kürenin $4\pi r^3/3$ olduğuna göre $2\pi r^3/(4\pi r^3/3) = 3/2$ olur. Aynı yapıtın ikinci kitabında ise Arkhimedes, verilen bir kürenin alanı ve hacmi ile çeşitli küre parçalarının alan ve hacimleri arasındaki oranları bulmuştur. *Konik ve Küresel Cisimler Üstüne* adlı kitabında, elips, parabol ve hiperbolün eksenleri çevresinde dönmesiyle oluşan cisimlerin ve bunların çeşitli düzlemler tarafından kesilmesiyle meydana gelen parçaların hacimlerini bulmuştur. Bir parabolün içine yerleştirilen eşit taban ve yükseklikteki bir üçgenin alanının, parabol alanının 3/4'üne eşit olduğunu da *Parabolün Dördüllenmesi* adlı kitabında gösterilmiştir. *Spiraller Üstüne* adlı kitabında Arkhimedes spirali şöyle tanımlar: bir doğrunun aynı düzlemde kalarak bir ucu etrafında düzgün bir hızla döndüğü ve sabit ucundan başlayan bir noktanın düzgün bir hızla doğru üzerinde hareket ettiği düşünülürse, noktanın hareketi bir spiraldir. Bu kitabında, bugün Arkhimedes spirali olarak bilinen eğriye teğet çizme problemi ile eğrinin herhangi bir parçasının yayının doğrultulması ve alanının dördüllenmesi gibi konuları ele almıştır. *Kum Hesabı* adlı kısa yapıtında, tüm evreni dolduracak kadar çok kum tanesinin sayısını hesaplar. Arkhimedes'in yaşadığı dönemde büyük sayıları ifade etmek için pratik bir yöntem yoktu. Sayılar alfabenin harfleriyle tanımladığından, büyük sayıları yazmak ve hesaplarda kullanmak hemen hemen olanaksızdı. Arkhimedes bu yapıtında, büyük sayıları da yazabilmek için, yeni ve çağdaş sisteme yakın bir yöntem geliştirerek, o zamanki kanıya göre sayılamayacak kadar çok olduğu ileri sürülen kumların bile sayılarla ifade edilebileceğini gösterdi.

Arkhimedes mekanik bilimindeki savlarını kanıtlamak için geometrideki tezlerinden yararlanmıştır. Bu nedenle Eski Çağ'ın en büyük matematiksel fizikçisi olarak anılır. "Yüzeylerin Dengesi veya Ağırlık Merkezleri" adlı mekanik incelemesinde, çeşitli cisimlerin ve cisim kümelerinin ağırlık merkezlerini bulmuştur. Bu konudaki postulatlarından bazıları şöyledir: -Eşit uzaklıktaki eşit ağırlıklar dengededir. Eşit olmayan uzaklıklarda ise, ağırlıklar eşit olduğu zaman, denge daha uzaktaki ağırlık yönünde bozulur.
-Eşit uzaklıktaki ağırlıklar söz konusu olduğunda, denge, ağırlığı fazla olanın yönünde bozulur.
-Eşit olmayan benzer şekillerde, ağırlık merkezleri benzer konumdadır.
-Çevresi aynı yönde içbükey olan herhangi bir şeklin ağırlık merkezi şeklin içinde kalmak zorundadır.

Aynı yapıtın ikinci kitabında parabolik kesitlerin ağırlık merkezleriyle ilgili bilgiler vardır. Bu konudaki temel önermelerden biri, "bir doğru ile kesilen bir parabol parçasının ağırlık merkezi parçanın çapı üzerindedir" biçimindedir. Duran akışkanların basınçlarını inceleyen hidrostatik bilimi Arkhimedes tarafından kurulmuştur. *Yüzen Cisimler Üzerine* adlı yapıtının birinci kitabında ise hidrostatiğin temel ilkeleri belirlenir:
-Bir akışkanın içine atılan ve akışkandan daha hafif olan katı bir cisim, taşırdığı akışkanın ağırlığı kendi ağırlığına eşit oluncaya kadar batar.
-Bir akışkanın içine atılan ve akışkandan daha ağır olan bir katı cisim akışkanın dibine çöker; ancak akışkanın içindeki ağırlığı havadakinden daha azdır, bu fark taşırdığı akışkanın ağırlığına eşittir.

Arkhimedes, modern matematiğin ve analitik geometrinin temelini hazırlayan yapıtlarıyla, matematik tarihinde Gauss ve Newton ile birlikte anılır. Analitik geometrinin temeli Eski Yunanistan'da atılmış; Yunan geometrisi, Apollonios ve Arkhimedes zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. O dönemin en önemli okulu da, Eukleides'in İskenderiye'de kurduğu okuldur. Arkhimedes de İskenderiye'deki öğrenimi sırasında Eukleides'in yöntemini tanımıştır. Bu yöntem, büyüklüklerin aksiyomlar üzerine kurulmuş teorik bir bütünlüğünü içerir. Temel aksiyomlardan biri, aynı büyüklüğe eşit iki büyüklüğün birbirine eşitliğidir. Ayrıca geometrinin gelişmesinde postulatların da büyük katkısı olmuştur. Arkhimedes bütün çalışmalarını aksiyomlar ve postulatlar üzerine kurmuştur. Onun geometriye katkısı, özgün buluşlardan çok, zor ve değişik problemlere el atmış olmasıdır. Daha çok alan ve hacim hesaplarıyla ilgilenmiş, problem konularının önemli bir bölümünü kendinden

önceki büyük matematikçilerin yapıtlarından seçmiştir; Knidos'lu Eudoksos'un piramit hesabından esinlenerek, küre ile silindirin alan ve hacim oranlarını bulması gibi. Arkhimedes, bütün çalışmalarında doğru uygulama yolu ile tam bir kesinlik aramıştır. Bugün bir lise öğrencisinin kolaylıkla anlayabileceği ve ispatlayabileceği kuramlarıyla basit fakat temel kuramlar ortaya koymuştur. Düzensiz şekillerle ilgili geometri problemlerinde hesaplamaları, bilinen düzenli şekillerle gerçekleştirmiş, aradaki farkı giderek ufak düzenli şekillerle ifade etmiştir. Bu "farkı tüketme" yöntemi ve kendi adıyla anılan spiraller üzerinde yaptığı araştırmalar, integral hesabına bir hazırlık niteliğindedir ve bu alanda Arkhimedes, Newton ve Leibniz'in öncüsü sayılır.

Mekanik ve hidrostatik alanındaki katkıları ise, getirdiği matematik önermeleri ve tanımlarla tümüyle yeni ve özgündür. Matematiksel fizik alanında ilk inceleme Arkhimedes tarafından yazılmış, statiğin temeli de yine onun tarafından atılmıştır. Buna karşılık dinamiğin temel kuramları ancak 17. yy'da Galilei tarafından ortaya konulacaktır.

• KAYNAKLAR: C.B. Boyer, *The History of the Calculus and its Conceptual Development*, 1949; E.J. Dijksterhuis, *Archimedes*, 1956; A.G. Drachmann, "Archimedes and the Science of Physics", *Centaurus*, (12), 1968; J. Gow, *A Short History of Greek Mathematics*, 1923; T.L. Heath, *A Manual of Greek Mathematics*, 1931.

• BAKINIZ: APOLLONİOS [Perge'li] ERATOSTHENES,EUDOKSOS [Knidos'lu],EUKLEİDES,G. GALİLEI, GAUSS, LEIBNIZ, I.NEWTON, PAPPOS, PLUTARKHOS.

ARKHİTAS [Tarentum'lu]
(İÖ 4. yy)

Eski Yunanlı bilgin, düşünür ve devlet adamı. Matematiksel mekaniğin kurucusudur.

Güney İtalya'da Tarentum kentinde doğdu. Pythagorasçı olduğundan, İtalya'da Pythagorasçılar'a karşı bir tepki gelişince Yunanistan'a kaçmak zorunda kaldı. Thebai kentinde bir okul kurmuş olan Philolaos'un öğrencisi oldu. Bu okul daha çok Pythagorasçılık'ın bilimsel yönüne ağırlık veriyordu. Bir süre sonra değişen yönetimin Pythagorasçılar'a tanıdığı hoşgörüden yararlanarak İtalya'ya geri döndü. Platon'la yakın ilişkisi aracılığıyla Tarentum'da yaklaşık bir yıl yöneticilik yaptı. Bu arada Tarentumlular'ın Mesinalılar'la yaptığı savaşlarda komutanlık yaptı; birçok kez kenti kuşatmadan kurtardı. Horatius'un kaydettiğine göre, Adriyatik Denizi'ndeki bir deniz kazasında öldü.

Arkhitas ikinci kuşak Pythagorasçılar'dan sayılır. Felsefenin yanı sıra doğabilimlerine yönelmesinde öğretmeni Philolaos'un büyük etkisi olmuştur. İÖ 500 yıllarında yaşamış olan Pythagoras'ın, evrendeki her şeyin sayılarla açılanabileceği yolundaki metafizik kuramını, matematik, geometri, mekanik, müzik gibi alanların ilkesi haline getirmiştir. Yakın dostu Platon'un *Timaios* adlı diyalogunda da belirttiği gibi, Arkhitas tüm varlıkların kaynağı olan sayıların, matematiğin atomları olduğunu düşünüyordu. Çağdaşı Demokritos'un atomculuk öğretisinden de destek bulan bu görüşe göre tüm geometrik cisimler noktalardan oluşur, noktalar doğruları, doğrular yüzeyleri, yüzeyler de hacimleri oluşturur. Bu olgudan yola çıkan Arkhitas, kübün iki katının bulunması problemini ortaya attı ve İÖ 4. yy'ın büyük matematikçileri arasında anılmaya başladı. Eratosthenes'in aktardığına göre, bu problemi, dönen üç yüzeyin kesişmesiyle çözümledi. Bu problem daha sonra Khios'lu Hippokrates tarafından basitleştirildi. Aritmetik ve geometrik dizilerin özelliklerini de inceleyen Arkhitas, Eukleides geometrisinin öncülüğünü yapmıştır. Eukleides'in *Stoikheia* ("Elemanlar") adlı yapıtının 8. cildinde Arkhitas'ın çalışmalarından izler bulmak olasıdır.

Arkhitas, o çağın hemen tüm bilginleri gibi müzikle de ilgilendi. Tüm evrende zıtların bir uyum içinde varolduğunu ileri süren Pythagorasçılar, bu uyumun da sayılarla ifade edilebileceğini düşünüyorlardı. Müziksel uyumun öğeleri olan aralıkların, tonların (pes ve tiz gibi) sayısal olarak gösterilebileceğini ve orantısal bir sistem içinde varolduğunu ileri sürdüler. Yarım ve tam ses aralıklarını içeren diatonik dizinin aralıklarını hesapladılar. Philolaos, özellikle oktavlar ve harmoni üzerinde çalıştı. Arkhitas ise sadece yarım ses aralıklarından oluşan kromatik diziyi hesapladı. Ayrıca, Eski Yunan müziğinin temelini oluşturan ve yarım seslik aralıkları da belli oranlarla bölünen bir dizi üzerinde çalıştı. Arkhitas sesin doğasının titreşimden kaynaklandığını bulmakla birlikte, bir yanılgıyla, sesin perdesinin yayılım hızına bağlı olarak değiştiğini ileri sürdü.

Mekanik biliminin de kurucusu olarak kabul edilen Arkhitas, buharla ya da basınçlı havayla kendi kendine hareket edebilen bir tahta güvercin yaptı. Bilinen ilk otomat örneklerinden olan bu buluşu, daha sonra suyla ve çeşitli ağırlıklarla çalışabilen öteki buluşlar izledi.

Arkhitas sayılar kuramını toplumsal ilişkilere de uygulamaya çalıştı. Zengin ve yoksul arasındaki farkı, akılcı bir hesap sistemiyle en aza indirgemeye çalıştı. Bunun için birtakım vergi ve seçim sistemleri geliştirdi. İdealist bir yaklaşımla gerçekleştirmeye çalıştığı bu düşüncesinin yanı sıra evrenin sonsuz genişlediğini savunan Pythagorasçı görüşü yeniden gündeme getirdi. Döneminde, Tarentum okulu ile Platon'un Akademia'sı arasında yakın bir ilişki olduğundan, Arkhitas'ın bilimsel bulgu ve yaklaşımları Platon'u da etkiledi. Astronomiyle de uğraşan Arkhitas, müzik, matematik, astronomi gibi alanlarda, eşyanın ilkeleri, ruh, bilgelik, ahlak, erdem, zıtlar, tümeller ve kategoriler gibi felsefe konularında birçok kitap yazdı. Bunun dışında, eğitim, tarım, kanun ve adalet kavramları üzerine de yapıtlar vermiştir. Ancak, matematik dışındaki bu yapıtların başka yazarların ürünü olması da olasıdır.

• KAYNAKLAR: B. Egger, *De Archytoe Tarantini Phytagorici vita, operibus et philosophia disquisito*, 1833; Hartenstein, *De fragmantis Archytoe philosophicus*, 1833.

• BAKINIZ: ERATOSTHENES, EUDOKSOS [Knidos'lu], EUKLİDES, HİPPOKRATES [Khios'lu], PHILOLAOS, PLATON.

ARKWRIGHT, Richard
(1732-1792)

İngiliz mucit ve sanayici. İplik bükme makinesini geliştirmiş ve dokuma sanayiinin kurulmasına öncülük etmiştir.

23 Aralık 1732'de Lancashire'daki Preston kasabasında doğdu. 3 Ağustos 1792'de Derbyshire'ın Cromford kasabasında öldü. Geçim sıkıntısı çeken çok çocuklu bir ailenin oğlu olduğu için okumaya fırsat bulamadan çalışmak zorunda kaldı. Önce berber çıraklığı yaptı, daha sonra bir birahane işletip tüm parasını yitirince kent kent dolaşarak perukluk saç toplamaya başladı. Bu yolculuk sırasında kendi kendini eğitti. 1760'ın sonuna doğru doğduğu kente döndü ve bir iplik bükme makinesi yapmaya girişti. Sonuçta, İngiliz dokuma sanayiinin büyük adları arasına girdi ve o zamana değin hiçbir sanayicinin ulaşamadığı denli büyük bir servet yaptı. 1786'da kendisine "Sir" ünvanı verildi.

İngiltere'ye gezginler aracılığıyla Hindistan'dan gelen mekik, 16. yy'da daha da geliştirilerek kaba yün ve pamuk ipliğini kopuksuz eğirebilen Saksonya mekiğine dönüşmüştü. Ardından üç beş mekik bir arada kullanılarak tezgâh düzenine geçildi. 1733'te Kay, enli kumaşları da aynı kalitede dokuyabilecek bir tezgâh yaptı. Otomatik makinelerin de ilk örneği olan bu tezgâh sayesinde üretim arttı. 1738'de Lewis Paul ve John Wyatt, değişik hızlarda dönen makara, silindir ve konilerden oluşan bir büküm makinesi yaparak bu sistemi su gücüyle çalıştırmayı denediler. Bütün bu deneyimlerden yararlanma olanağını bulan Arkwright, bu makineye çok benzeyen bir makinenin yapımına girişti. Bu girişim için parasal destek bulmak amacıyla Nottingham'a giderek bir ortaklık kurdu. Önce at gücüyle çalıştırmayı denediği makinesini daha sonra su gücüyle çalıştırdı. 1769'da bu su tezgâhının patentini aldı. 1767'de Hargreaves de buna benzer bir makine geliştirmişti, ancak, yalnızca atkı ipliği üreten bu makinenin ürünleri pek sağlam değildi. Arkwright'ın su tezgâhı ise daha sağlam atkı ipliği üretebiliyordu. Ancak, sağlam olması için yalnızca ketenden üretilen çözgü iplikleri, saf pamuklu dokuma üretimine geçilmesini engelliyordu. Arkwright, pamuk ipliğini "haşıl" denilen birtakım işlemlerden geçirerek keten kadar sağlam pamuklu çözgü ipliği elde edince, bu engel ortadan kalkmış oldu. Artık Hint ve Çin pamuklularının kalitesine ulaşılabilirdi. Tarama makinesini de geliştiren Arkwright, eğirmekten taramaya dek iplik dokumanın tüm evrelerini makineleştirdi. Nottingham'dan başlayarak İngiltere'nin çeşitli bölgelerinde fabrikalar kurdu. Ortağının ölümü üzerine de 5.000 işçinin çalıştığı şirketlerin tek sahibi durumuna geldi.

Pamuklu dokumacılığın İngiltere'de gösterdiği bu hızlı değişimde, iç piyasayı kaplayan Hint ve Çin pamuklu dokumalarıyla, içerde üretilmekte olan yünlülerin rekabetinin de payı vardı. Satın alma gücü düşük olan halkın ucuz pamuklu dokumaya rağbeti, yünlü dokuma sanayicilerini önlem almaya zorlamış, parlamentonun onayıyla pamuklu dokuma dışalımı yasaklanmıştı. Ancak bu önlem, var olan talebi yok edemediği gibi beklenenin tersine pamuklu dokumacılığın ülke içinde gerçekleştirilmesine yol açtı. Pamuklu dokumacılığın, geleneksel lonca sisteminin katı sınırları dışında örgütlenmiş olması teknolojik gelişimi hızlandırıcı bir etken olmuştur. Pamuklu dokumacılığın fabrika düzeyinde gerçekleştirilmesi ve sanayi haline gelmesi, İngiltere'deki sanayi devrimi sürecini hızlandırarak, öteki etkenlerle birlikte toplumsal dönüşümün koşullarını hazırlamıştır. Arkwright, böyle bir dönemde, ortamı ve bilgi birikimini yerinde değerlendirerek gerçekleştirdiği teknolojik atılımla önemli bir yere sahiptir.

• KAYNAKLAR: E. Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain*, 1835; E. Lipson, *History of the Woolen and Worsted Industries*, 1921; G. Unwin, *Samuel Oldknow and the Arkwrights; the Industrial Revolution at Stockport and Marple*, 1924.

• BAKINIZ: E. CARTWRIGHT, CROMPTON, HARGREAVES, KAY, J.WATT.

ARLETTY
(1898)

Fransız sinema oyuncusu. Şarkıcı ve sinema sanatçısı olarak yaygın bir ün kazanmıştır.

Asıl adı Arlette-Léonie Bathiat'tır. Fransa'da Courbevoi'de doğdu. Düzenli bir eğitim göremedi. On altı yaşında işçi olarak bir fabrikaya girdi. Daha sonra sekreterlik, fotomodellik gibi işlerde çalıştı, müzikhol revülerinde sahneye çıktı. On yıl kadar şarkıcılık yaptıktan sonra 1931'de sinema oyunculuğuna başladı. II. Dünya Savaşı bitiminde, Alman işgali günlerinde bir Alman subayıyla ilişkiye girdiği için kısa bir süre hapis yattı. 1960'da geçirdiği bir kaza sonucu görme yeteneği büyük ölçüde zayıflayınca film ve sahne çalışmalarından çekildi.

Arletty sinemaya 1931'de oynadığı *Un Chien qui rapporte* adlı filmle başladı. Ancak bu filmdeki oyunculuğu kendisini tatmin etmediği için uzun bir süre yalnızca küçük roller alarak oyunculuk sanatını öğrenmeye çalıştı. Senaryolarını Jacques Prévert'in yazdığı, Marcel Carné'nin yönettiği filmlerle, tipine ve kişiliğine uygun roller oynamaya başladı. Carné'nin "şiirli gerçekçilik" anlayışının ürünü olan *Le Jour se Lève*, *Les Visiteurs du soir*, *Les Enfants du Paradis* gibi filmlerde kişilik sahibi, kendinden emin kibar kadın ve fahişe tiplerini canlandırdı. Gizemli güzelliği ve ince tavırları ile çok ilgi gören bir oyuncuydu.

• YAPITLAR (başlıca): Oynadığı filmler: *Un Chien qui rapporte*, 1931; *La Belle aventure* 1932; *La Guerre de Valses*, 1933; *Pension Mimosas*, 1935; *La Garçonne*, 1936; *Hôtel du Nord*, 1938; *Le Jour se lève*, 1939; *Madame Sans-Gene*, 1941; *Les Visiteurs du soir*, 1942; *Les Enfants du Paradis*, 1945; *Portrait d'un Assassin*, 1949; *L'Amour Madame*, 1951; *Huis clos*, 1954; *Maxime*, 1958.

ARMAN
(1928)

Fransız ressam ve heykelci. Geleneksel biçimlerden kopmaya yönelen yeni sanat akımlarının çoğunda yer almış, kimilerine öncülük etmiştir.

Nice'de doğdu. Asıl adı Fernandez Pierre Armand'dır. Soyadı 1958'de bir katalogun kapağında yanlışlıkla "Arman" biçiminde çıkınca bunu önadı olarak kullanmayı benimsedi. Nice'deki Ecole Nationale d'Art Décoratif'te ve daha sonra Ecole de Louvre'da yaptığı resim öğrenimi kısa süreli oldu.

1955'te, o zamana değin ürettiği bütün yapıtlarını reddettikten sonra *Cachets* (Damgalar) adını verdiği bir dizi çalışma yapmaya başladı. Bunları, çeşitli lastik damgalarla kâğıt üstüne izler çıkartarak oluşturuyordu. 1960'larda daha değişik çalışmalara yöneldi. *Allures* (Davranışlar) dizisinde iz çıkarmak için lastik damga yerine gündelik eşyalar kullandı. Çöp kutularından topladığı atılmış eşyaları cam kutular içine yerleştirerek bunlara *Poubelles* (Çöp Tenekeleri) adını verdi. *Accumulations* (Yığıntılar) adlı dizisinde poliyester ya da pleksiglas gibi saydam malzemelerin içine musluk, tarak, kapı kulpu, dişli çark türünden nesneler yerleştirdi. Bunları kimi zaman kırıp, kesip ya da yakıp öyle kullanıyordu. Yine 1960'larda kırık daktilolar, parçalanmış müzik aletleri gibi eşyalarla *Colères* (Öfkeler) diye adlandırdığı yeni bir dizi oluşturdu.

1960'ta Yves Klein, Jean Tinguely, Martial Raysse gibi sanatçılarla birlikte Yeni Gerçekçiler (Nouveau Réalistes) grubunu kurdu. Yeni Gerçekçiler, gerçeği olduğu gibi yansıtmak eğiliminde olmamakla birlikte soyut resme de karşı çıkıyorlardı. Sanatta gerçek maddelerin, eşyaların, aydınlatma tekniklerinin kullanılmasını savunuyor, Arman'ın, yapıtlarında eşyalardan yararlanırken temel aldığına benzeyen bir estetik anlayış oluşturmayı amaçlıyorlardı.

Arman, geleneksel biçimlerden kopmayı amaçlayan birçok 20. yy akımının içinde yer almıştır. Kompozisyonlarında rastlantıya yer vermesi, onu bir yandan da 1950'lerde, özellikle ABD'de yaygınlaşmaya başlayan *Pop-Art*'a yaklaştırır. Kullandığı malzeme ve tekniklerin yeniliğinin yanı sıra, ortaya koyduğu özgün estetik anlayış da, söz konusu akımların, özellikle Yeni Gerçekçilik'in gelişmesinde etkili olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Cachets*, 1955-1960, (Damgalar); *Allures*, 1960'lar, (Davranışlar); *Poubelles*, 1960'lar, (Çöp Tenekeleri); *Accumulations*, 1960'lar, (Yığıntılar); *Colères* 1960'lar, (Öfkeler).

- **BAKINIZ:** DUCHAMP, WARHOL.

ARMAN, Cihat
(1919)

Türk futbolcu. Türk futbolunun yetiştirdiği en iyi kalecilerden biridir.

İstanbul'da doğdu. Futbola, Galatasaray Lisesi'nde okuduğu sırada başladı. Ankara Gençlerbirliği kulübünde yetişti. Daha sonra Güneş (İstanbul) takımına geçti. Futbol yaşamını 1939'dan sonra 14 yıl Fenerbahçe kulübünde sürdürdü. Bu takımda uzun yıllar (1941-1953) kaptanlık yaptı. İlk kez 17 yaşındayken Milli Takıma seçilen Arman, Türk futbolunun yetiştirdiği en iyi kalecilerden biridir. Milli maçlardan uzak geçen on bir yıllık (1937-1948) dönem öncesinde ve sonrasında 13 kez Milli Takım'da yer almış, 9 maçta kaptanlık yapmıştır.

Cihat Arman, futbol oynamayı bıraktıktan sonra Beyoğluspor, Kasımpaşa, Beşiktaş, İstanbulspor ve Yeşildirek takımlarını çalıştırdı. Bir süre Genç ve A milli takım antrenörlüğünü yaptı. 1947'den bu yana spor yazarlığını sürdürmektedir. Öz *Fenerbahçe* adlı bir dergi çıkaran Arman'ın *Futbolda 16 Sene* ve *Futbol* adlı iki kitabı vardır.

ARMSTRONG, David Malet
(1926)

Avustralyalı düşünür. Avustralya Özdekçiliği'nin başlıca temsilcilerindendir.

Avustralya'da doğdu. Sydney, Oxford ve Melbourne üniversitelerinde öğrenim gördü. 1954'ten başlayarak Londra ve Melbourne üniversitelerinde öğretim üyeliğinde bulundu. 1964'ten beri Sydney Üniversitesi'nde felsefe profesörüdür.

Armstrong çağdaş analitik yaklaşıma, bilgi felsefesi, anlık felsefesi ve varlıkbilim alanlarında yazdığı kitaplarla katkıda bulunmuş bir felsefecidir. J.J.C. Smart gibi filozofları izleyerek Avustralya Özdekçiliği adı verilen okulun en tanınmış adlarından biri olmuştur. Algı sorunu konusunda J.L. Austin'den esinlenen bir saf (veya "doğrudan") gerçekçiliği savunmaktadır. Fiziksel nesnelerin algıdan bağımsız olarak varolduklarını ve algıya, görüntü *(appearance)* gibi aracı bir ortam olmadan, doğrudan konu olduklarını ileri sürer.

Anlık (zihin) konusunda da "felsefi davranışçılık" ve "özdeşlik savı" adıyla tanınan kuramları birleştirip bağdaştıran özdekçi bir yaklaşım geliştirmiştir. Anlıksal olarak nitelendirilen olguların fiziksel olgulara indirgenmesini amaçlayan çözümlemesine göre, herhangi bir kişinin belirli bir davranış eğilimi içinde olması, o kişinin belirli bir anlıksal durum içinde bulunmasını gerektirir. Bu anlıksal durum ise beyindeki bir durumla özdeştir. Başka bir söyleyişle anlık ve beyin özdeştir. Armstrong, varlıkbilimde tümeller sorununa "bilimsel gerçekçilik" adını verdiği

bir çözüm önermektedir. Aristotelesçi yoruma yaklaşan bir *a posteriori* (deney sonrası) gerçekçiliği, deneyci epistemoloji (bilgi kuramı) ile bağdaştırmayı amaçladığı yapıtlarında bilimsel veriyi kendine çıkış noktası olarak almıştır.

• **YAPITLAR:** *Berkeley's Theory of Vision*, 1960; *Perception and the Physical World*, 1961; *Bodily Sensations*, 1962; *A Materialist Theory of The Mind*, 1968; *Universals and Scientific Realism*, 1978.

• **BAKINIZ:** G. RYLE, SMART.

ARMSTRONG, Edwin
(1890-1954)

ABD'li elektrik mühendisi ve mucit. Radyonun geliştirilmesine önemli katkıları olmuştur.

18 Aralık 1890'da New York'ta doğdu. 1913'te Columbia Üniversitesi Elektrik Mühendisliği Bölümü'nü bitirdi ve yaşamı boyunca bu üniversitede kaldı. Önce Michael Pupin'in araştırma asistanı oldu; 1934'te onun ölümü üzerine profesör olarak elektrik mühendisliği bölümünün başkanlığını devraldı. Meslek yaşamı oldukça çalkantılı geçti. 1913'te ilk patentini aldığında henüz öğrenciydi. O günden sonra zamanının büyük bir bölümünü alıp götüren patent kavgaları ve mahkemeler Armstrong'u 1 Şubat 1954'te intihara sürükledi.

Pupin ile genç yaşta başlayan uzun süreli yakınlığı, Armstrong'a elektrik mühendisliği alanının bu verimli araştırmacısıyla birlikte çalışma olanağı vermiştir. Öte yandan akademik ortamda yaşaması da, radyo alanında üstünlük sağlamak için birbirleriyle sürekli yarışan firmalarla ilişkiye girmeden araştırmalarını sürdürebilmesini sağlamıştır. Armstrong, bu konuda bağımsızlığını koruyabilmiş pek az kişiden biridir. Radyonun icadı gerçekte birtakım icatların bir bileşimi niteliğindedir ve söz konusu icatların pek çoğunun kaynağı kesin olarak saptanamaz. Armstrong'un bu konuya ilk önemli katkısı, De Forest'in yaptığı, elektromanyetik sinyalleri duyulabilecek ses bölgesine yükselten "triyot"un (odyon vakum tüpünün) akım güçlendirme amacıyla kullanılabileceğini sezmesi olmuştur. Armstrong'a göre bu seziş triyotun icadı kadar önemliydi. Gerçekten de triyotun 1906'da geliştirilmiş olmasına karşın, bu aracın elektroteknoloji uygulamalarındaki rolü, Armstrong'un çığır açan buluşuna değin kısıtlı kalmıştı. Kimi özel devrelerde kullanılan triyotun 1000 Hz gibi alçak ve duyulabilir frekanslarda çalıştığı sanılırken, Armstrong'un araştırmaları triyotun 500 kHz gibi yüksek frekanslarda da sinyal üretmek ve almak için kullanılabileceğini gösterdi. Triyotun yanı sıra sinyalleri güçlendirecek bir yöntemin de geliştirilmesiyle, pratik bir radyo alıcısı gerçekleştirebilecekti. Armstrong'un radyonun geliştirilmesine ikinci katkısı, 1912'de bu işlevi görecek geri-besleme devresini bulmuş olmasıdır. Akım güçlendirmenin başka bir yolu olan bu buluş, aynı yıl başkaları tarafından da gerçekleştirilmişti. Ertesi yıl Armstrong, triyotun yüksek frekans titreşimleri yaratmak için de kullanılabileceğini kanıtladı; yine de kimi araştırmacılar, bu buluşun kendilerine ait olduğunu öne sürmekten geri kalmadılar.

Armstrong I. Dünya Savaşı'nda muhabere subayı olarak çalışırken, 1918'de süperheterodin devreyi geliştirdi. Bu devrenin amacı, yüksek frekanslı radyo dalgalarının, daha kolaylıkla güçlendirilip algılanabilmeleri için düşük frekanslara indirilmesidir. Bunu sağlamak için, gelen radyo dalgası, belirli bir frekansta hazırlanmış başka bir dalga ile birleştirilir ve aralarındaki frekans farkına eşit frekanstaki dalgalarda vuru olayı yaratılarak kolayca algılanabilir. Armstrong, geri-besleme ve süperheterodin devre patentlerini, savaştan sonra Westinghouse firmasına sattı.

Armstrong'un son buluşu frekans modülasyonu (FM) oldu. Radyo yayınlarında paraziti ortadan kaldıran bu yöntem üzerinde, yapımcıların ilgisizliğine, hatta engelleyici tutumlarına karşın 1924'ten 1933'e değin çalıştı. Armstrong'un geliştirdiği frekans modülasyonu, yayın frekansının değiştirilmesine dayanan temel bir haberleşme yöntemidir. Elektromanyetik dalgalardan yararlanarak yapılan radyo haberleşmesinde, bir elektromanyetik dalga sonsuza dek tekrarlanan bir sinüs eğrisi biçiminde olabilir. Böyle bir dalganın genliğini ya da frekansını değiştirerek bir sinyal üretmek olanaklıdır. Radyo teknolojisinde bu değişiklikler "genlik modülasyonu" *(amplitude modulation)* ve "frekans modülasyonu" *(frequency modulation)* diye adlandırılır ve çoğu kez AM ve FM kısaltmalarıyla gösterilir.

Genlik modülasyonu (AM) yayınında, taşıyıcı dalgaların genliği gönderilmek istenen ses dalgalarına göre değişir. Bu yöntemin önemli bir sakıncası, taşıyıcı dalganın genliğinin şimşek, elektrik fırtınası gibi atmosfer olaylarından ve elektrikli araçlardan etkilenmesidir. Taşıyıcı dalganın genliğinin bu etkenler tarafından rasgele değiştirilmesi de alıcıda parazite yol açar. Carson'ın 1922'de matematiksel analizini yaptığı ve Armstrong'un 1937'de patentini aldığı frekans modülasyonu (FM) yayınında ise, radyo sinyali, taşıyıcı dalganın frekansını değiştirdiğinden bu tür etkenler parazite neden olamaz. Kaliteli radyo yayınları için FM yöntemi artık vazgeçilmez hale gelmiştir.

• **KAYNAKLAR:** J.Jewkes, D. Savers, R. Stillerman, *Sources of Invention*, 1958, ("Buluşların Kaynakları") ; W.R. Maclaurin, *Invention and Innovation in the Radio Industry*, 1949, ("Radyo Sanayiinde Buluş ve Yenilikler")

• **BAKINIZ:** DE FOREST, EDISON, J.A. FLEMING, MARCONI, M. PUPIN, WESTINGHOUSE.

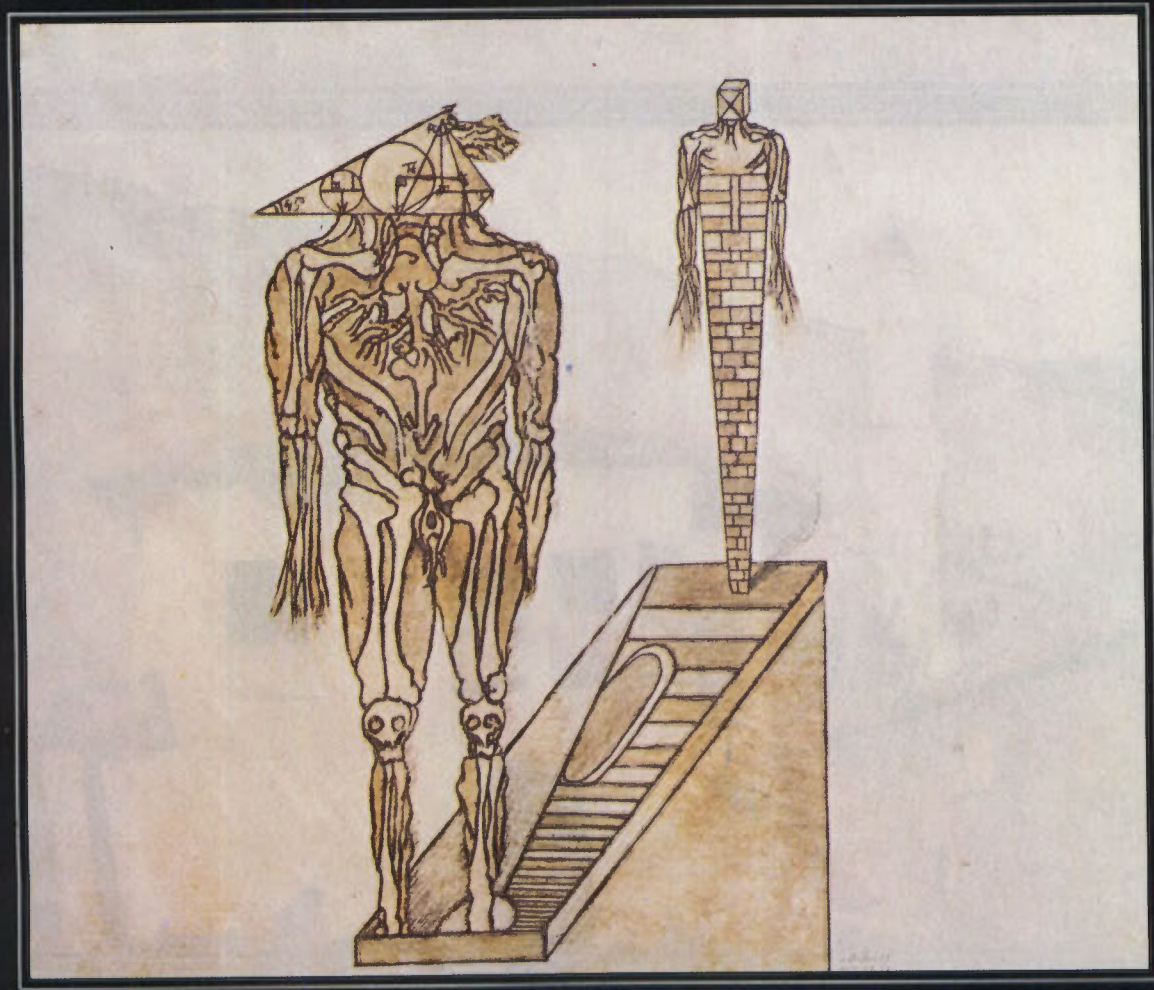

Resim 64, Resim 65
Yüksel ARSLAN ***"Arture 135"*** *(Özel Koleksiyon)*
"Arture 28" *(Özel Koleksiyon)*

Resim 66, Resim 67
Hâle ASAF ***"Bursa"*** *(Özel Koleksiyon)*
"Bursa'da Cami" *(İstanbul Resim ve Heykel Müzesi)*

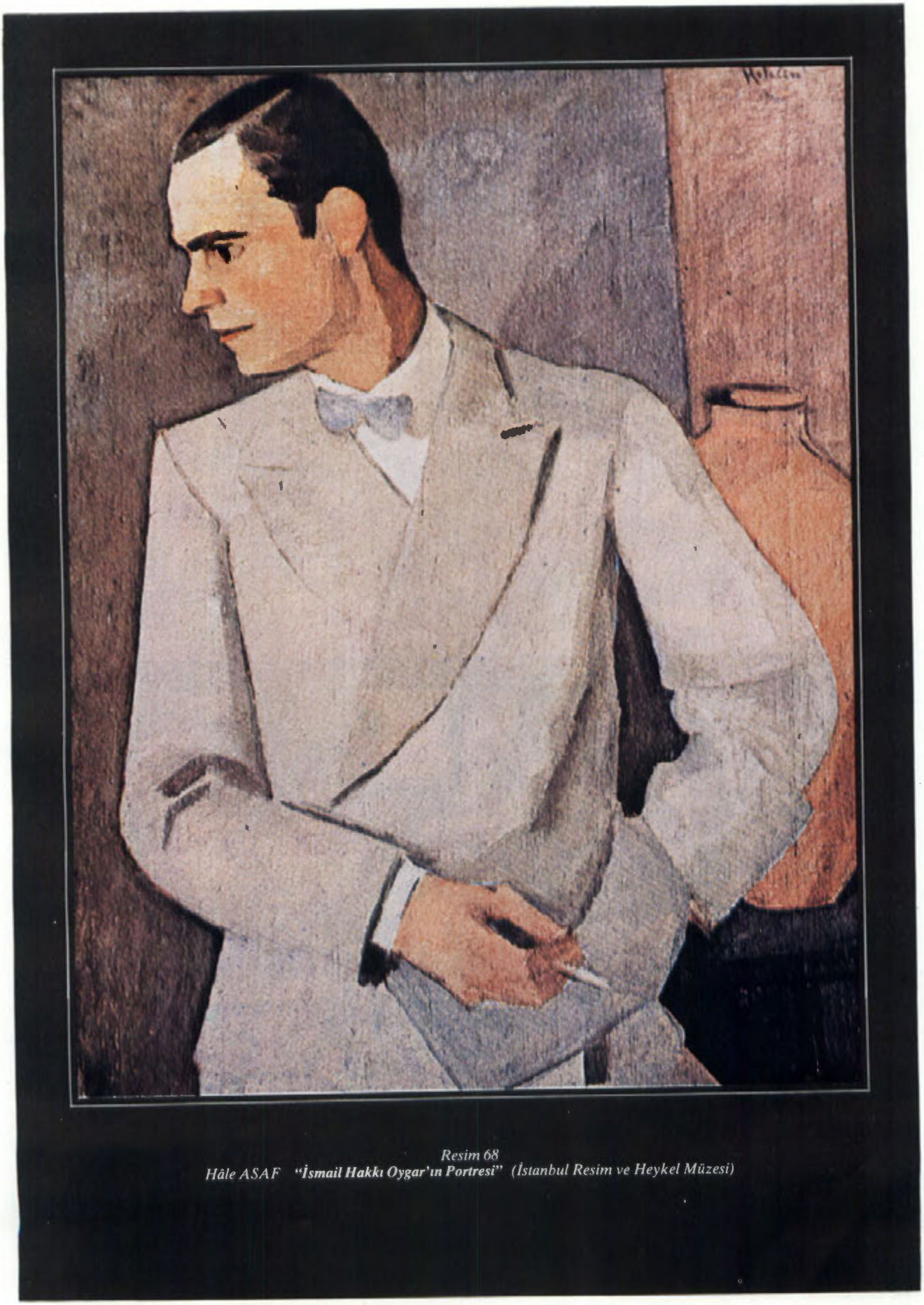

Resim 68
Hâle ASAF ***"İsmail Hakkı Oygar'ın Portresi"*** *(İstanbul Resim ve Heykel Müzesi)*

Resim 69
Mustafa ASLIER ***"Sen Varsan Bütün Alem Bütün Güzellikler Var"*** *(Özel Koleksiyon)*

Resim 70
Mustafa ASLIER ***"Kutsal Ana"*** *(Istanbul Resim ve Heykel Müzesi)*

Resim 71
Mustafa ATA ***"Mavili Kadın"***
(Özel Koleksiyon)

Resim 72
Mustafa ATA ***"Denge"*** *2. parça,*
(Özel Koleksiyon)

Resim 73
Jean ARP ***"Boyalı Tahta Üzerine Rölyef"*** *(Bâle Sanat Müzesi, İsviçre)*

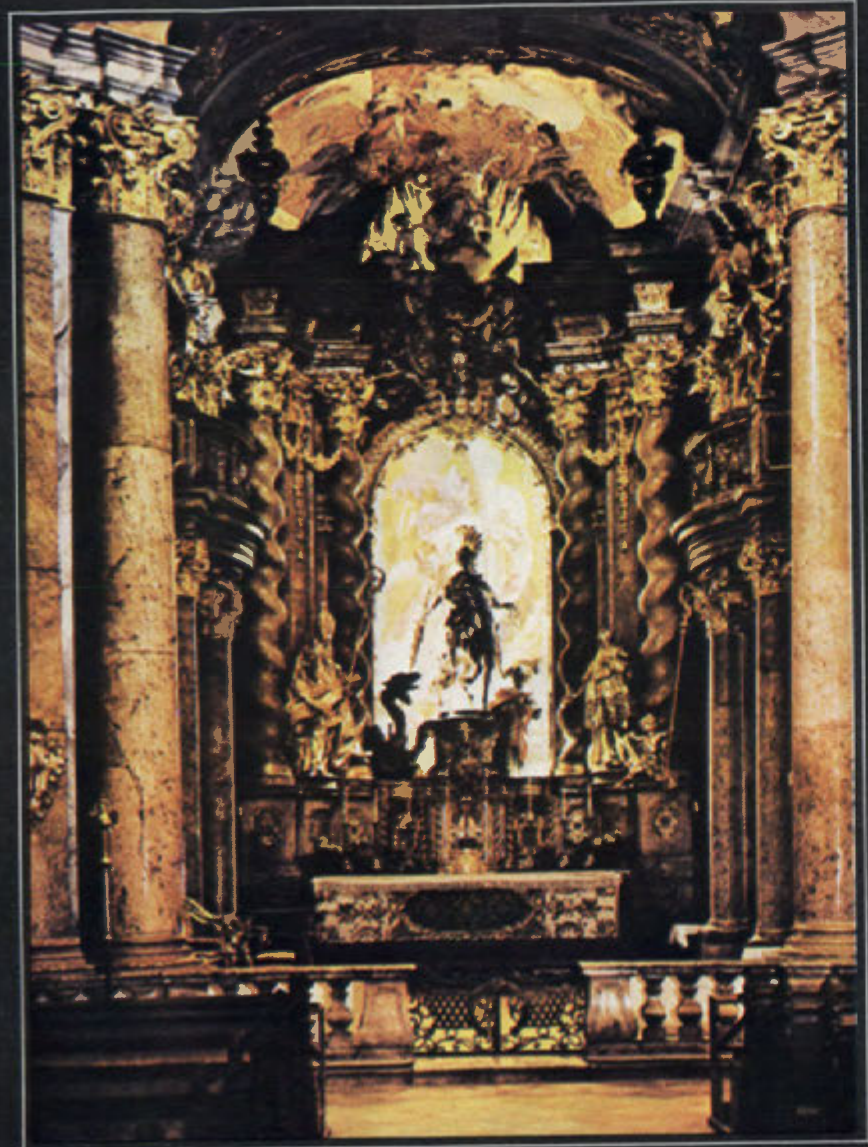

Resim 74
ASAM Kardeşler Benediktinler Mihrabında ***"Aziz Georg"*** *(Weltenburg, Almanya)*

Resim 75
ASAM Kardeşler Augustinler Mihrabında ***"Meryem'in Göğe Yükselişi"*** *(Ruhr, Almanya)*

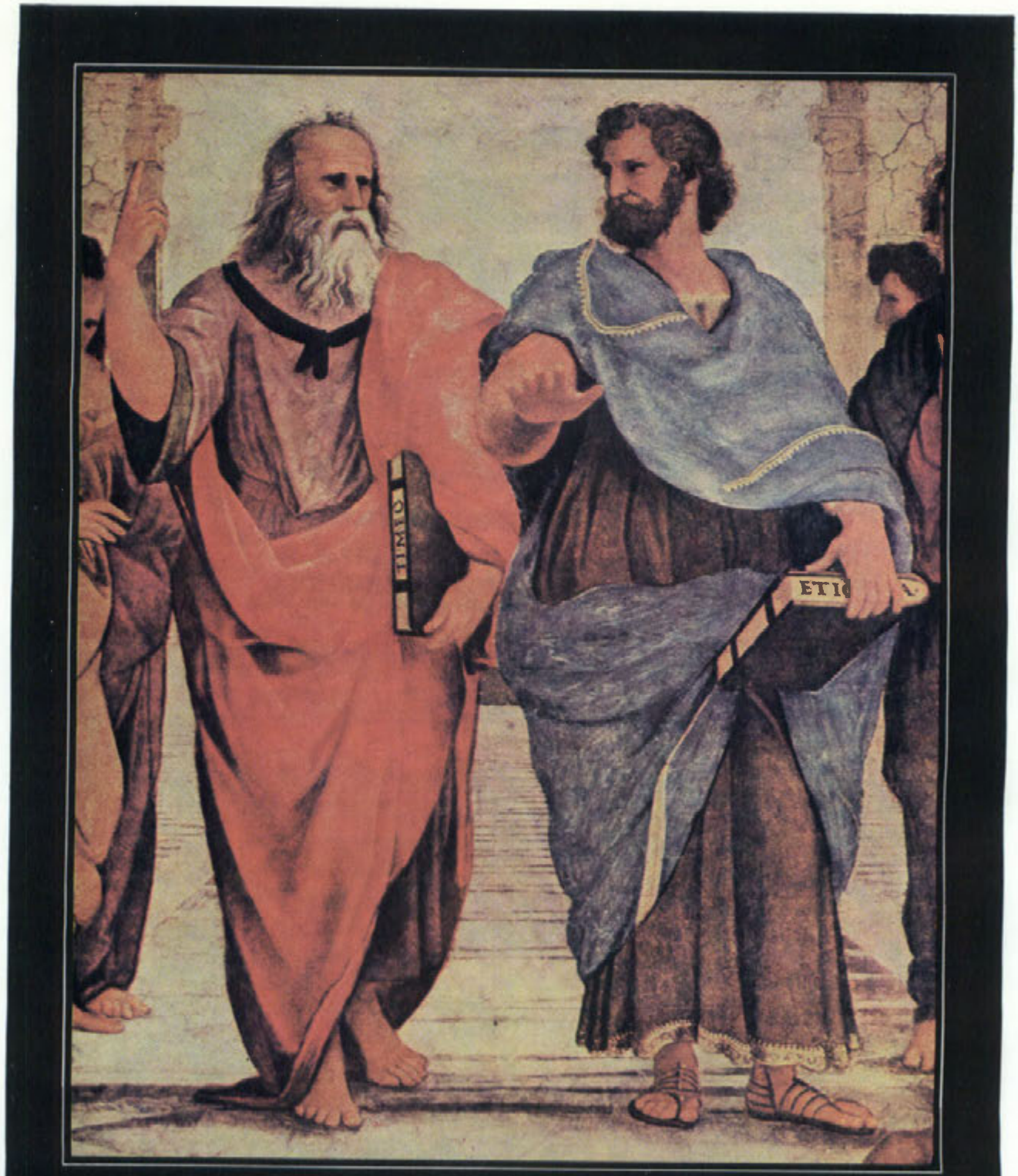

Resim 76
RAFFAELLO ***"Atina Okulu"*** *Tablosunda Aristoteles ve Platon, (Stanza della Segnatura-Vatican, İtalya)*

ARMSTRONG, Louis
(1900-1971)

ABD'li caz trompetçisi, besteci ve şarkıcı. Özellikle bir trompet virtüözü olarak, caz müziğinin 1930-1940 kuşağını etkilemiştir.

Louis Daniel Armstrong 4 Temmuz 1900'de New Orleans'da doğdu, 6 Temmuz 1971'de New York'ta öldü. Çocukluğu New Orleans'da çok küçük yaşlarından beri müzikle iç içe geçti.Caz müziğindeki olağanüstü yeteneği kısa zamanda ortaya çıktı. On yaşını biraz geçmişken, dört kişilik bir vokal grubu oluşturdu. Sokak bandolarını izliyor, müziğe kendiliğinden ve yoğun bir ilgi duyuyordu. Ama yaşamı düzenli olmaktan uzaktı. 1913 Ocağı'nda tabanca ile ateş ettiği için zenci çocuklara ayrılmış bir ıslahevi olan Coloured Waif's Home'a gönderildi. Yaklaşık altı ay sonra buranın bandosunda yer aldı. Önce vurmalı çalgılarda sonra da madeni nefeslilerde çalıştı. En başarılı olduğu çalgı trompetti. Temmuz 1914'te salıverildikten sonra günlük küçük işler bularak geçinmeye çalıştı. Bu koşullarda müzikle yeterince uğraşamıyor, yine de çabalarını sürdürüyordu. Aynı dönemde küçük bir bando kurdu. Daha sonra da çeşitli bandolarda, Mississipi nehir gemilerinde ve kulüplerde trompet çaldı.

1920'lerin başlarında Joe King Oliver, Fate Marable gibi ünlü cazcılarla ilişkileri kalıcı bir nitelik kazandı. Bu dönemde yetenek ve yaratıcılığını ortaya koyarak ABD'de ve dünyada tanındı. 1925-1928 arasında Hot Five ve Hot Seven topluluklarıyla yaptığı çalışmalar, hem trompetçileri hem de öteki caz çalgıcılarını büyük ölçüde etkiledi.

1930'larda şarkıcılığı ve trompetiyle cazın öncüsü durumuna geldi. Ayrıca orkestra yönetmeye ve 1940'a doğru da film oyunculuğuna başladı. 1947'den ölümüne değin, All Stars adlı büyük bir grupla birlikte çalıştı ve pek çok konser, gösteri, ulusal ve uluslararası turneye katıldı. 1969'da sağlığı iyice bozuldu. Bölünmelerle de olsa müzik çalışmalarını ölümüne değin sürdürdü.

1930'ların başında bir trompet virtüözü olarak doruğa ulaşan Armstrong, bir süre kimi büyük bandoları yönetti. II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ise küçük orkestralarla çalıştı. Çalış tarzı giderek basitleşti ve zaman zaman parlak ürünler vermeyi sürdürdüyse de, dinleyicilerinin kolayca izleyebildiği ve eğlendirici bulduğu nitelikte pek çok kayıt yaptı.

Caz sevenler tarafından "Satchmo" (torba ağız) adıyla tanınan Armstrong, kişisel yeteneğiyle, caz müziğinde önemli değişikliklerin oluşmasına yol açtı. O zamana değin klarnet, trompet ve trombonun birlikte başı çektikleri bir orkestra anlayışı yaygındı. Armstrong'un solodaki üstün başarıları solocuyu öne çıkardı. Çalgısından elde ettiği tınıların güzelliği ve zenginliği, doğaçtan çaldığı melodik çeşitlemelerdeki yaratıcılığı, Armstrong'a büyük bir ün kazandırdı ve cazın daha geniş kitlelerce benimsenmesini sağladı. Şarkılarda sözcükler yerine anlamsız heceler kullanmak da onun getirdiği bir yeniliktir.

• YAPITLAR (başlıca): Albüm: *St. Louis Blues*, (Bessie Smith ile), 1925; *Wild Man Blues*, (Hot Seven ile), 1927; *West End Blues*, (Hot Five ile), 1928; *Weather Bird*, (Earl Hines ile), 1928; *Basin Street Blues*, 1933; *It Don't Mean a Thing*, (Duke Ellington ile), 1961; *The Louis Armstrong Story*, 4 plak. Film: *Diamond Lil*, 1928; *New Orleans*, 1947; *High Society*, 1956, (Yüksek Sosyete); *Satchmo the Great*, 1957, ("Büyük Satchmo"); *Hello Dolly*, 1969 Otobiyografi: *Satchmo, My Life in New Orleans*, 1955, ("Satchmo: New Orleans'daki Yaşamım").

• KAYNAKLAR: A.J. McCarthy, *Louis Armstrong*, 1959.

• BAKINIZ: OLIVER.

ARMSTRONG, Neil
(1930)

ABD'li astronot. Apollo 11 uzay aracının kumandanı olarak Ay yüzeyine ayak basan ilk insandır.

Neil Alden Armstrong 5 Ağustos 1930'da Ohio Eyaleti'nde Wapakoneta'da doğdu. Küçük yaşta havacılıkla ilgilenmeye başladı; 16 yaşında uçuş brövesini aldı, ertesi yıl da Purdue Üniversitesi Uçak Mühendisliği Bölümü'ne girdi. 1950'de Kore Savaşı nedeniyle yarım kalan öğrenimini 1955'te tamamladı. 1971-1979 arası Cincinnati Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nde profesörlüğe atanan, deneme pilotu ve astronot olarak gösterdiği başarılarla birçok ödül kazanan Armstrong, ABD'deki havacılık ve uzay çalışmalarıyla ilgili birçok kuruluşun da onur üyesidir.

1955'te Lewis Uçuş Araştırmaları Laboratuvarı'nda çalışmaya başlayan Armstrong, ertesi yıl NASA'ya (National Aeronautics and Space Administration/Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi) geçerek F-100, F-101, F-102, F-5D, B-47 jet uçaklarının ve X-15 roket uçağının deneme uçuşlarına katıldı. 1962'de "Gemini İnsanlı Uzay Uçuşu Projesi" için çağrılınca, askerlikten ayrılarak Texas'taki Houston Uzay Mer-

kezi'nde eğitim çalışmalarına başladı. 16 Mart 1966'da uzaya fırlatılan Gemini 8, Neil Armstrong ile David Scott'u taşıyordu. Uzayda bir Agena iticisiyle kenetlenen araç bir süre sonra kontroldan çıkınca, astronotlar iticiden ayrılmak zorunda kaldılar ve 10 saat 41 dakika içinde Yer yörüngesinde 7 kez dolanarak öngörülen süreden daha önce yeryüzüne döndüler. Ardından "Apollo Projesi" için seçilen Armstrong, beş altı aylık bir eğitimden sonra Michael Collins ve Edwin Aldrin'den oluşan Apollo 11 ekibinin başına getirildi. 16 Temmuz 1969'da Greenwich saatiyle 13.32'de fırlatılan araç, iki gün sonra Ay çevresinde yörüngeye girdi. "Kartal" (Eagle) adlı Ay modülüne geçen Armstrong ve Aldrin, 20 Temmuz akşamı saat 20.17'de yaklaşık 22 saat kalacakları Sessizlik Denizi'ne indiler. Armstrong, 21 Temmuz günü saat 02.56'da Ay'a ilk adımı attı, onu 18 dakika sonra Aldrin izledi. Kartal'ın dışında geçirdikleri 2 saat 20 dakika boyunca Ay yüzeyinden yaklaşık 21 kg ağırlığında kaya örneği topladılar. İniş modülünün Collins'in yönetimindeki kumanda modülüne kenetlenmesiyle Apollo 11 dönüş yolculuğuna başladı. 24 Temmuz'da Büyük Okyanus'a inen astronotlar, uzaydan zararlı organizmalar taşımış olabilecekleri düşüncesiyle on sekiz gün karantinaya alındılar.

1961'de Vostok 1 ile başlayan ilk insanlı uzay uçuşundan sekiz yıl sonra Ay yüzeyine insan ayağının basması, uzay araştırmalarında yeni bir dönüm noktasıydı.

• BAKINIZ: ALDRİN, Von BRAUN, ESNAULT-PELTERİE, GAGARİN, GODDARD, TSİOLKOVSKİ.

ARMSTRONG, William
(1810-1900)

İngiliz mühendis ve sanayici. Çeşitli hidrolik makineler yapmış, top teknolojisine önemli yenilikler getirmiştir.

William George Armstrong, 26 Kasım 1810'da Northumberland'da Newcastle upon Tyne'da doğdu. Hukuk öğrenimini bitirdikten sonra aynı kentte bir avukatın yanında staj yapmaya başladı, daha sonra ona ortak oldu. Ancak hidrolik makinelere daha çok ilgi duyduğu için, hukukla tüm ilişkisini keserek 1846'da hidrolik vinç üreten bir firma kurdu. 1850'lerde hidrolik makinelerin yanı sıra silah üretimine başlayan fabrikanın yaptığı yivli ve kuyruktan dolma toplar, önce İngiliz Ordusu'nda kullanıldı, ardından öteki Avrupa ülkelerine satıldı. "Elswick Engineworks" firması kısa sürede, Alman Krupp fabrikalarından sonra Avrupa'nın ağır silah üreten bellibaşlı kuruluşları arasına girmişti. 1882'de gemi yapımını başlatan, 1897'de de şirketini Avrupa'nın büyük silah fabrikalarından Joseph Withwork and Co. ile birleştiren Armstrong, 1859'da "Sir", 1887'de "Lord" unvanları aldı. 27 Aralık 1900'de Cragside'da öldü.

15. yy'a değin yapılan topların atış menzili ancak 100 m kadardı ve namlu tek parça olmadığı için yaklaşık on atıştan sonra parçalanıyordu. Tunçtan döküm tekniğinin gelişmesi namlunun dayanıklılığını büyük ölçüde artırırken, namlunun iç yüzeyine eklenen yivler de merminin, hedeften daha az saparak daha uzağa gitmesini sağladı. Ancak, yivli namlu sistemi 18. yy'a değin yalnızca hafif silahlara uygulanabilmiş, toplarda başarılı olmamıştı. Armstrong, sağlam olması için çelikten yaptığı namlunun içine dövme demirden bir sarmalı yerleştirerek kaynakladı. Aynı yöntemi ondan önce Alman, Fransız ve Amerikalı mühendisler de denemişti, ama Armstrong'un 1854'te New Castle düküne sunduğu top, hem sağlamlığı hem de gülleyi saptırmadan fırlatma özelliğiyle hepsinden başarılı oldu. Yivli namlu, gülle denilen yuvarlak mermilerin yerine toplarda da sivri uçlu silindir mermilerin kullanılmasını sağladı. Merminin havada ilerlemesini kolaylaştıran ve delme gücünü artıran bu yeni biçim, topların etkisini artırdı. Armstrong, zaman kaybına yol açan ağızdan doldurma yerine tüfeklerdeki kuyruktan doldurma yöntemini uygulayarak topçuluğun bir başka sorununu da çözümledi.

• BAKINIZ: KRUPP.

ARNAULD, Antoine
(1612-1694)

Fransız tanrıbilimci. Jansenci Okul'un ileri gelenlerindendir.

6 Şubat 1612'de Paris'te doğdu, 8 Ağustos 1694'te Liege'de öldü. Kimi kaynaklarda ölüm yeri Brüksel olarak verilir. Öteden beri Jansencilik'e yakınlığı ile bilinen seçkin bir ailenin yirmi çocuğundan biriydi. Babası tanınmış bir avukattı. Aile yakınları olan bir rahibin etkisiyle küçük yaşta din öğrenimine başladı. İyi bir tanrıbilim eğitimi gördükten sonra 1641'de papaz oldu ve tanrıbilim doktorası aldı. 1643'te Sorbonne Üniversitesi'ne kabul edildi. O yıl çıkan *Fréquente communion* adlı kitabı Cizvitler'in yumuşak ve hoşgörülü ahlakıyla uyuşmadığı için, büyük tepkiyle karşılandı. Tepkiler büyüyünce bir süre saklanmak zorunda kaldı.

1656'da Cizvitler'in kimi görüşlerine yaklaştığını ileri süren Jansenciler tarafından Sorbonne Üniversitesi'nden kovuldu. 1669'da Protestanlık'a karşı Katolik ilkelerini savunmasına karşın Paris başpiskoposunca suçlanan Arnauld, Kral XVI. Louis'nin de baskılarıyla 1679'da Paris'ten Belçika'ya göç etti. Sığınacak bir yer bulmak umuduyla değişik illeri dolaştı, geçim sıkıntısı, hastalık çekmesine karşın düşüncelerini savunmaktan vazgeçmedi, yokluk içinde öldü.

Augustinus'un doğuştan günahlılık düşüncesini benimseyen ve sert din kuralları getiren Jansenci Okul'a bağlı olan Arnauld, Descartes'ın "Méditations" unu eleştirmişse de, kimi konularda, ona özenmiştir. Özellikle tanrıbilimi felsefeden ayrı bir çalışma

alanı olarak görmesi, Descartes'ın etkisiyledir. Arnauld felsefede akılcı bir yöntemin uygulanmasından, dinde ise inanmaya önem verilmesinden yana olan bir görüşü savunmuştur.

Felsefe alanındaki incelemelerinin en önemlisi 1662'de Nicole Pierre ile ortaklaşa yazdığı *La Logique, ou l'art de Penser* adlı yapıtıdır. Formel mantığı irdelemekten çok, yöntem üzerine bir başvuru kitabı niteliği taşıyan bu yapıt, ruhun başlıca işlevlerine göre, dört bölümden oluşmuştur:

1- Düşünceler,
2- Yargı,
3- Akılyürütme,
4- Yöntem.

Düşünceleri, değişik açılardan, konu ayrımlarına, niteliğine, kaynaklarına ve başlıca özelliklerine göre incelemiştir. Arnauld, bu yapıtında Descartesçı bir yaklaşım getirmiş; "açık ve seçik düşünceler" kuramını geliştirerek Pyrrhonculuk'tan sıyrılmış bir bilimselliğe varmaya çalışmıştır.

Yöntem konusunda, Descartes'ın çözümleme ve bireşim kuralına bağlıdır.

Metafizikte de Descartes felsefesinin izindedir. Ancak Arnauld, bu okula bağlı kalan Malebranche'ın savına ters düşen, bir dış evreni algılama kuramı öne sürmüştür. Bu konuyla ilgili düşüncelerini, *Des Vrais et des fausses idées contre ce qu'enseigne l'auteur de la recherche de la Vérité* adlı yapıtının savunma bölümünde Malebranche'a yazdığı mektuplarla dile getirmiştir.

Düşüncelerin kaynağı, algılama yeteneği taşıyan ruhla dış evrende bulunan nesneler arasında kurulan bağlantıdır. Bu bağlantıyı sağlayan güç de, Tanrı'nın, nesneleri doğrudan doğruya kavrama yetisi verdiği ruhtur. Dış evrende bulunan nesneleri, onların imgeleri yoluyla algılama olanağı yoktur, çünkü imgeler açıkça görünmez. Bu nedenle onları bilmek de söz konusu değildir.

Arnauld, çeşitli yapıtlarında Malebranche'ın "her şeyi Tanrı'da görme" kuramını da eleştirmiştir. Ya doğada bulunan her şey tanrısal düşüncenin o nesnede yansımasıdır (ki buna Malebranche da karşıdır); ya da tüm nesnelerin çok kolay bir biçimde kavranabilir bir uzamın içinde algılandığı doğrudur.

Arnauld, deneysel olarak ruhun, Tanrı tarafından verilen düşünme yeteneği aracılığıyla, tasarımlı düşünceler olmadan ve hiçbir araç kullanmadan da evrendeki nesneleri kavrayabileceğine inanır. İnsanların Tanrı'da zorunlu ve değişmez olan gerçekleri bile görmediğini her şeyi akılyürütme ve karşılaştırmalarla kavradığını anlatır. Böylece, akılcıların doğuştan varlığına inandıkları ilk ilkeleri, bir zihin işlevi varsayar.

Jansenciler'in son sınırına vardırdıkları akılcılık, Arnauld'da gizemcilikle karışır.

Arnauld, kendinden sonra gelenleri uzun süre etkilemiş, özellikle evrendeki nesneleri kavrama konusundaki düşünceleriyle Thomas Reid ve İskoçya Okulu'nun öncüsü olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Fréquente Communion*, 1643, ("Sık Sık Yapılan Tören"); *La Logique, ou l'art de Penser*, 1662, ("Mantık ya da Düşünme Sanatı"); *Des Vrais et des fausses idées contre ce qu'enseigne, l'auteur de la recherche de la Vérité*, 1683, ("Gerçekliği Araştıran Yazarın Öğretisine Karşı Doğru ve Yanlış Düşünceler"); *Oeuvres* (ö.s.), 43 cilt, 1775, ("Toplu Yapıtlar"); *Oeuvres philosophiques d'Arnauld*, (ö.s.), J. Simon (der.), 1843, ("Felsefe Yapıtları").

• KAYNAKLAR: N. Abbagnano, *Storia Della Filosofia*, 1967; G. Sebba, *Bibliographia Cartesiana: A Critical Guide to the Descartes Literature 1800-1960*, 1964.

• BAKINIZ: DESCARTES, MALEBRANCHE, PASCAL.

ARNIM, Achim von
(1781-1831)

Alman şair, oyun yazarı ve romancı. Heidelberg Romantik Okulu'nun kurucusudur.

Karl Joachim Friedrich Ludwig von Arnim 26 Ocak 1781'de Berlin'de doğdu. 21 Ocak 1831'de Brandenburg'daWiepersdorf'ta (bugün Doğu Almanya'da) öldü. Tanınmış, soylu ve zengin bir ailenin çocuğuydu. Annesi onu doğururken öldüğü için büyükannesi tarafından büyütüldü. Öğrenimine Joachimstal Gymnasium'da başladı. 1798-1799 arası Halle ve 1800-1801 arasında da Göttingen üniversitelerinde doğa bilimleri ve hukuk okudu. Genç yaşlarda Wolfgang von Goethe ve Clemens Brentano ile tanıştı. Üniversiteyi bitirince büyük bir yolculuğa çıkıp İsviçre, İtalya, Fransa, İngiltere ve Hollanda'yı gezdi. Dönüşünde okul arkadaşı Brentano ile Heidelberg'e yerleşti; Arnim ve Brentano şair Josef von Görres'le birlikte Heidelberg Romantik Okulu'nun oluşmasıyla sonuçlanacak çalışmalar yaptılar. Düşüncelerini yaygınlaştırmak için *Zeitung für Einsiedler* adlı dergiyi yayımlamaya başladılar.

1809'da Berlin'e yerleşen Arnim, 1811'de arkadaşı Brentano'nun kızkardeşi yazar Bettina Brentano ile evlendi. Prusya, felaketle sonuçlanan Rusya seferinden sonra Napolyon'a savaş açınca, gönüllü olarak askere yazıldı ve yüzbaşı rütbesiyle savaşa katıldı. 1813-1814 yıllarında savaşı destekleyen çalışmalarda bulundu, yurtsever bir gazete olan *Der Rheinische Merkur*'un yöneticiliğini yaptı. Savaştan sonra ortaya çıkan politik değişikliklerden ötürü hayal kırıklığına uğrayınca, Berlin yakınlarındaki Wiepersdorf'taki malikânesine çekildi ve ölümüne değin orada kaldı. Arnim'in edebiyata ilgisi üniversite yıllarında başladı. 1805-1808 arasında arkadaşı Brentano ile birlikte Alman halk şarkılarını içeren *Des Knaben Wunderhorn* adlı derlemeyle uğraştı. Çok başarılı bir çalışma olan bu derlemede, yaşayan halk türkülerinin çoğu toplanmış, kimi dizeler yazarlarca değiştirilse de, özgün halk deyişleri bozulmadan saklanmıştır. Arnim'in romantik gelenek içinde yazdığı şiirler 1806'dan sonra Prusya ordusunu yücelten ve yurtseverlik duygularını coşturmayı amaçlayan bir anlayışa yöneldi. Berlin'e yerleştikten sonra konularını tarihten alan romanlar ve oyunlar yazmaya başladı. 1809'da yayımladığı *Gräfin Dolores* adlı eğitsel romanı "yoksulluğa düşmüş genç bayanların eğitimi ve eğlenmeleri için" yazılmıştı. Yarım kalmış romanı *Die Kronen-*

wacher'de genç bir maceracının kral soyundan geldiğini öğrenmesinin yaşamına getirdiği değişiklikler gizemli bir anlatımla aktarılıyordu.

Arnim'in önemi, yazdığı roman ve şiirlerden çok, çalışmalarıyla Alman romantik yazarları üzerinde yarattığı coşku ve heyecandan kaynaklanır. Alman Romantizmi'nin iki büyük merkezinden biri olan Heidelberg grubunu yönlendiren çalışmalarıyla Arnim, geleneksel estetik anlayışını, eski Germen dinini ve yaşayışını canlandırmaya, *Volksgeist* mitosunu işlemeye çalışan bu hareketi güçlendirmiştir.

• YAPITLAR : *Des Knaben Wunderhorn* (C. Brentano ile) 1805-1808 , ("Çocuğun Büyülü Borusu"); *Armut, Reichtum, Schuld und Busse der Gräfin Dolores*, 1809, ("Kontes Dolores'in Yoksulluğu, Zenginliği, Günahı ve Tövbesi"); *Halle und Jerusalem*, 1811.

• BAKINIZ: C. BRENTANO.

ARNOLD, Matthew
(1822-1888)

İngiliz şair ve eleştirmen. Edebiyat eleştirisinin sınırlarını ve işlevini genişleten bir anlayışı savunmuştur.

Laleham'da doğdu, Liverpool'da öldü. Ünlü eğitimci Dr. Thomas Arnold'un oğludur. Öğrenimine babasının okulunda başladı, onun İngiliz eğitim sistemine getirdiği yeniliklerden etkilenen öğrencilerden biri oldu. 1841'de Oxford Üniversitesi'ndeki Balliol College'a girip klasik edebiyat dalında eğitim gördü. Eğitimini tamamladıktan sonra bir süre Lord Landsdown'un sekreterliğini yaptı. 1851'de aynı kişi tarafından okul müfettişliğine atandı. Yaşamının son günlerine değin sürdürdüğü bu görev dolayısıyla birçok kez Fransa ve Almanya'ya gitti, bu ülkelerin eğitim sistemleri üzerine incelemeler yaptı. 1857'de Oxford Üniversitesi'ne şiir dalında ders vermek üzere profesör olarak atandı. 1883'te uzun bir ABD gezisine çıktı ve çeşitli üniversitelerde konferanslar verdi.

Arnold edebiyata şiirle başladı. Şiirlerinde, Victoria çağında edebiyata egemen olan Romantizm'e karşı çıktı, neo-klasik bir anlayışı savundu. Bu görüşünü daha sonraki eleştiri yazılarında da vurguladı. Yunan üslubunu kendine örnek alarak kusursuz bir duruluğa ulaşmak istemesi, dingin, ağırbaşlı bir dil kullanması Tennyson ve Browning gibi şairler yanında ön plana çıkmasını engellediyse de, "Dower Beach", "The Scholar Gypsy" gibi şiirleri dönemin seçkin örnekleri arasında sayılır. Arnold, 1860'lardan sonra, Oxford Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmasının da etkisiyle edebiyat eleştirilerine ağırlık verdi. Son döneminde dini yazılar yazdı.

Victoria çağında, "yeni demokrasi"nin, siyasi çalkantıların bütün geçerli değer ölçütlerini sarstığı bir dönemde yaşayan Arnold temelde kültür kargaşasına çözüm arıyordu.

Yazdığı denemeler dizisinin ilki "The Function of Criticism at the Present Time" ("Günümüzde Eleştirinin İşlevi") adını taşır. Bu yazıda çağdaş toplumsal gelişmeler karşısında dini inançların ayakta kalamayacağı varsayımından hareketle, edebiyat eleştirisinin bu boşluğu doldurabileceğini öne sürer. "Eleştirmenin görevi, dünyada şimdiye kadar bilgi ve düşünce haline gelmiş her şeyi yan tutmaksızın öğrenmek ve yaymak, böylelikle hakikatin ve taze düşüncenin sürekli akışını sağlamaktır." Edebiyatı "hayatın eleştirisi" olarak tanımlayan bu anlayış, ilk kez edebiyat eleştirisine bu denli geniş bir işlev yüklemiştir.

Toplumun kurtuluşunu kültürün ilerlemesinde arayan Arnold yalnızca edebiyat değil, tanrıbilim, sanat, bilim ve siyaset alanlarında da, insanlık sorunlarının çözümlenmesinde belirleyici rol oynayan bir aydın ruhu yaratılmasını istiyordu. Somut önerilerinden en önemlisi *Culture and Anarchy* kitabında sözünü ettiği orta sınıfın eğitilmesi, kültürün yaygınlaştırılması görüşüydü.

Arnold, bu görüşlerine karşın, klasik edebiyata bağlılığı ve hakikatin geçmişteki edebiyat ürünlerinde gizli olduğunu işaret ederek, kültürün kaynaklarını geçmişte aramıştır. Dini yazılarında da daha önce savunduğu görüşleri dile getirmiş; dini inançlardan kopmuş bir toplumun bunalımını çözmek için dinin "bilimsel olgular"a dayandırılması gerektiğini savunmuştur.

İngiliz edebiyat tarihindeki önemi, hâlâ içine kapanık bir kültürü yaşayan Victoria İngilteresi'ni Avrupa kültürüne açmak, edebiyatı "hayatın eleştirisi" konumuna getirmektir.

• YAPITLAR: Şiir: *The Strayed Reveller and Other, Poems*, 1849, *Empedocles on Etna*, 1852; *Poems*, 1853; *Poems; Second Series*, 1855; *Merope: A Tragedy*, 1858; *New Poems*, 1867. Eleştiri, İnceleme: *On Translating Homer*, 1861, ("Homeros'un Çevirisi Üzerine"); *Essays in Criticism*, 1865, ("Eleştiri Üzerine Denemeler"); *Culture and Anarchy*, 1869, ("Kültür ve Anarşi"); *Literature and Dogma*, 1873, ("Edebiyat ve Dogma"); *Discourses in America*, 1885; Essays in Criticism: Second Series, 1888.

• BAKINIZ: ELIOT.

ARNOLFO DI CAMBIO
(? -1302)

İtalyan heykelci ve mimar. Gotik üslubun yanı sıra Antik sanattan esinlenerek, Floransa'nın 13. yy'daki en etkili sanatçılarından biri olmuştur.

Floransa yakınlarındaki Colle di Val d'Elsa'da doğdu, Floransa'da 1302'de öldüğü sanılmaktadır. Nicolo Pisano'nun heykel atölyesinde yetişti. 1264-1268 yıllarında Bologna'daki San Domenico Lahdi'nin ve Siena Katedrali'nin *mermer* vaaz kürsüsünün yapımına yardım etti. Daha sonra 1277'de Roma'ya giderek Sicilya Kralı I. Charles d'Anjou'nun koruyuculuğunda çalışmaya başladı. Bu dönemden, Charles'ı otururken gösteren bir heykelle iki anıtı bilinmektedir. Aldığı bir çağrı üzerine Perugia'ya giderek

Su İçen Kadın

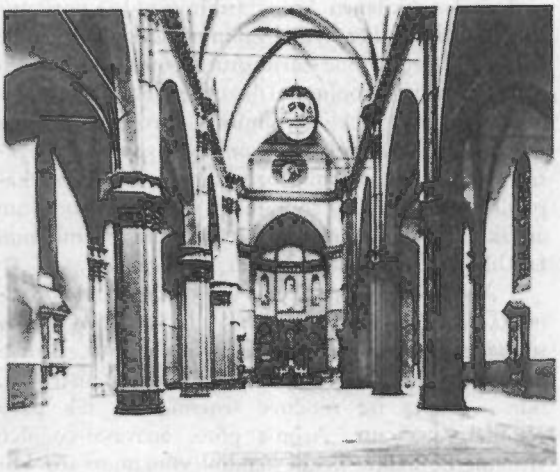

Floransa Katedrali iç görünümü

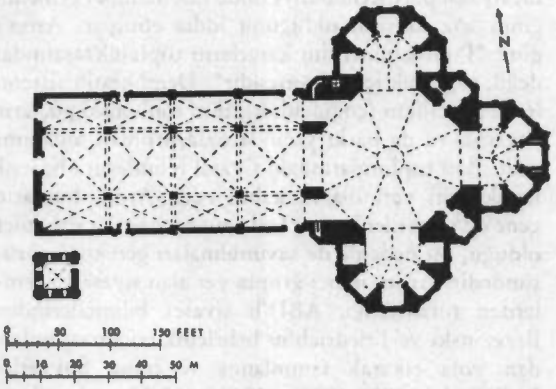

Floransa Katedrali Planı

1281'de bir çeşme yaptı. Bu çeşmeden günümüze, susamış insanları gösteren üç tane figür parçası kalmıştır. Sanatçı, daha sonra Orivieto'daki San Domenico'da, 1282'de ölen Kardinal Guglielmo De Braye için bir türbe yapmakla görevlendirildi. Bunu, Roma'daki San Paolo Fuori le Mura ve Santa Cecilia kiliselerinin mihrap baldakenlerinin (ciborium) yapılması izledi. Eski San Pietro Kilisesi'ndeki *Aziz Petrus* heykelinin de onun yapıtı olduğu ileri sürülür.

Mimar Arnolfo ile heykelci Arnolfo'nun aynı kişi olup olmadığı tartışmalıdır. Ancak büyük bir olasılıkla heykelci Arnolfo aynı zamanda *Floransa Katedrali*'nin de mimarıdır. 1300 yılından kalma bir belge, katedralin başmimarı Arnolfo'dan övgüyle söz etmektedir. Gerçekten de bu yapı, o dönem için çok büyük bir girişimdi. Yapımına 1295 dolaylarında başlanmıştı. Yapının ön yüzünde birçok heykelin yer alması öngörülmüştü. Arnolfo'nun yaptığı bu heykellerden kimileri günümüze değin ulaşmıştır. Katedral sonradan genişletildi ve oldukça değiştirildi. Floransa'daki San Croce Kilisesi'nin tasarımını da Arnolfo'nun yaptığı sanılmaktadır.

Arnolfo'nun Roma'ya gelişine değin süren ilk dönemindeki yapıtlarda basit, geometrik biçimlere yer veren bir üslup izlenir. Figürleri, hareketsiz kütleler görünümündedir. Giysileri oldukça bol, büklümlü kumaşlar halinde işlenmiştir. Perugia'daki çeşmeden kalmış parçalarda da benzer özellikler vardır. Ancak bu yapıtlarda, Antik sanatın izlerine de rastlanır. O günlerin kutsal Roma İmparatorluğu'nda başta İmparator II. Frederick olmak üzere pek çok kişi Eski Roma'nın özlemi içindeydi. Antik sanata ilgi gösterilmesi dönemin önde gelen sanatçıları arasında yaygın bir eğilim olmuştu. Örneğin Pisano, Antik heykelleri büyük bir merakla incelemişti. Arnolfo'nun Antik sanattan etkilenmesinde önce ustası Pisano'nun rolü olmuştur. Ama Roma'da bulunduğu yıllarda yakından gördüğü Antik kalıntıların payı daha büyüktür.

13. yy İtalyan sanatçılarının Antik sanata gösterdikleri ilgi, Gotik üsluba son vermekten çok, ona yeni bir nitelik kazandırmıştır.

Arnolfo da Antik Çağ'ın özelliklerini yetkinlikle özümsemiş, ama yapıtlarında Gotik üsluptan kopmamıştır. Roma'da yaptığı mihrap baldakenlerinin ikisi de, sivri tepeli kemerleri, süslemeli üçgen alınlıkları ve köşelerdeki heykelleriyle, Gotik üslubun tipik örneklerindendir. Bir sonraki yüzyılda Floransa'nın Gotik heykel ve mimarlığına egemen olan basit, süssüz üslubun ortaya çıkmasında, Arnolfo'nun yapıtlarının da önemli payı vardır. Örneğin *Kardinal De Braye Türbesi* bir yüzyıl boyunca, bu türün temel örneğini oluşturmuştur. Lahdin üstündeki çeşitli heykeller arasındaki, Klasik Dönem tanrıçalarını andıran Meryem figürü, Arnolfo'nun Antik sanattan aldığı etkileri açıkça yansıtır. Sanatçının 1277'de Roma'da yaptığı I. Charles d'Anjou'nun heykeli de, modern portre heykelciliğinin ilk örneklerinden biridir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *I. Charles d'Anjou'nun Portresi*, 1277, Roma; *Perugia Çeşmesi*, 1281, Kalıntıları Galleria Nazionale dell' Umbria'dadır; *Kardinal Guglielmo De Braye Türbesi*, 1282, Orvieto; San Paolo Kilisesi'nin mihrap baldakeni, 1285, Roma; Santa Cecilia Kilisesi'nin mihrap baldakeni, 1293, Roma; *Floransa Katedrali*, yks. 1295; *Papa VIII. Bonifacius Heykeli*, Roma; *IV. Honorius Anıtı*, Roma.

- **BAKINIZ:** PISANO.

AROLAT, Ali Mümtaz
(1897-1967)

Türk şair. Sembolizm izleri taşıyan şiirler yazmış, serbest nazım denemeleri yapmıştır.

İstanbul'da doğdu. Üçüncü Ordu kumandanlarından Hasan İzzet Paşa'nın oğludur. İlkokuldan başlayarak Galatasaray Sultanisi'nde okudu. Öğrenciliği sırasında gönüllü olarak 1. Dünya Savaşı'na katıldı. Savaş sonrasında Ticaret Lisesi'ni bitirdi. Birtakım yabancı bankalarda çalıştıktan sonra Türkiye İş Bankası'na girdi. 1962'de emekliye ayrıldı. 4 Eylül 1967'de İstanbul'da öldü.

Arolat'ın ilk şiirleri 1918-1919 yıllarında *Şair* ve *Nedim* dergilerinde yayımlandı. Bunlarda Seza takma adını kullanıyordu. Daha sonra, Ali Mümtaz imzasıyla *Yeni Mecmua, Milli Mecmua, Dergâh* ve *Varlık*'ta şiirleri çıktı. Hece veznini müzikal öğelerle kullanmayı denedi. Bu dönemde yazdığı şiirler düşsel bir duygu dünyasının sembolist yaklaşımlarla aktarıldığı çalışmalardı. 1925-1927 arasında *Milli Mecmua*'da yayımlanan şiirlerinde serbest nazımla yazmayı denedi. 1926'da *Bir Gemi Yelken Açtı* kitabında şiirlerini topladı. Daha sonra uzun bir suskunluk dönemi yaşadı. 1960'ta, bu ara dönem şiirlerini *Hayâl İkliminden Dönen Diyor ki* kitabında topladı.

• YAPITLAR: *Bir Gemi Yelken Açtı*, 1926; *Hayâl İkliminden Dönen Diyor ki*, 1960.

ARON, Raymond
(1905-1983)

Fransız sosyal bilimci ve gazeteci. Sanayileşmiş toplumlarda ideolojilerin önemini yitirdiğini savunmuştur.

Raymond -Claude- Ferdinand Aron 14 Mart 1905'te, Paris'te doğdu, 17 Ekim 1983'te Paris'te öldü. 1930'da Ecole Normale Supérieure'den doktora aldı. 1934'e değin Köln Üniversitesi'nde ve Le Havre Lisesi'nde ders verdi. 1934-1939 arasında Ecole Normale Supérieure'de Sosyal İncelemeler Merkezi'nin sekreterliğinde bulundu. 1939'da Toulouse Üniversitesi'nde sosyal felsefe profesörü oldu. II. Dünya Savaşı sırasında Fransız Hava Kuvvetleri'nde görev aldı; Paris'in düşmesinden sonra, Charles de Gaulle'un önderliğindeki anti-faşist direniş hareketinin yayın organı olan *La France Libre* gazetesini yönetti. Daha sonra Jean-Paul Sartre ile birlikte *Les Temps Modernes* dergisini kurdu. 1946'da bir süre, sol eğilimli *Combat* dergisinde çalıştıktan sonra, 1947'de sağ eğilimli *Le Figaro* gazetesinin editörü oldu ve bu görevini 1977 yılına değin sürdürdü. 1955'te Sorbonne Üniversitesi'ne profesör olarak atandı. Légion d'honneur, Montaigne, Goethe ve Tocqueville ödüllerini aldı. 1981'den ölümüne değin College de France'da öğretim üyeliği yaptı.

Önceleri sol varoluşçuların ve özellikle Sartre'ın çevresinde yer alan Aron, 1955'te yazdığı *L'Opium des intellectuelles* (Aydınların Afyonu) adlı kitabında Batılı Marxistler'in Sovyetler Birliği'ni desteklemelerini eleştirdi ve ABD önderliğindeki Batı İttifakı sistemini savunmaya başladı. Öte yandan, sömürgeciliğe karşı çıkarak, Fransız kuvvetlerinin Cezayir'den çekilmelerini istedi. 1968 Mayısı'ndaki öğrenci olaylarında ise, bu hareketi destekleyen bilim adamlarına sert eleştiriler yöneltti.

Aron, *Les Sociologues et les institutions représentatives* ("Toplumbilimciler ve Temsil Kurumları") adlı denemesinde, klasik toplumbilimin siyasal yapılara gereken önemi vermediğini ileri sürmüş ve siyasal yönetim biçimlerini ekonomik ve sosyal koşullarla açıklamaya çalışan Marx'ı eleştirmiştir. Waber'in görüşlerinden etkilenen Aron, tarihin maddeci yorumuna karşı çıkmış, her siyasal yapının ancak kendi içinde anlaşılabileceğini öne sürmüştür. Yöneten-yönetilen ilişkisini tarihsel-toplumsal düzeyde ele almamış; bu ilişkiyi tarihte sürekli varolmuş ve varolacak bir olgu olarak değerlendirmiştir. Aron, aynı yapıtında, siyasal yönetim biçimlerinin özerkliğini vurgulamış; kapitalist ve sosyalist toplumlar arasındaki ayırımın ancak bu toplumların siyasal yönetim biçimlerinin farklılığı ile açıklanabileceğini savunmuştur.

Aron, 1965'te yazdığı *Démocratie et totalitarisme* (Demokrasi ve Totaliterlik) adlı yapıtında çağdaş siyasal sistemleri ikiye ayırarak incelemiştir. Birinci grupta demokratik ya da anayasal-çoğulcu sistemler, ikinci grupta ise totaliter sistemler ve tek parti rejimleri yer alır. Aron'a göre, anayasal-çoğulcu sistemlerde halkın kendi kendini yönetmesi söz konusu değildir. Elitist bir yaklaşıma sahip olan Pareto, Mosca ve Michels'in görüşlerinden yola çıkan Aron, her toplumun az sayıda insan tarafından yönetildiğini, siyasal partilerin bünyesinde bile azınlık egemenliğinin söz konusu olduğunu iddia etmiştir. Aron'a göre "Politikanın ruhu kararların topluluk tarafından değil, topluluk için alınmasıdır". Demokratik sistemlerde pluralizm (çoğulculuk), tüm toplumsal güçlerin pazarlık ya da baskı yoluyla uzlaştırılması anlamına gelir. Batı toplumlarındaki siyasal rejimlerin oligarşik karakterini veri olarak kabul eden Aron, bunların gene de yönetilenlere en fazla güvence veren sistemler olduğu, bu nedenle de savunulmaları gerektiği görüşündedir. Aron, ikinci grupta yer alan siyasal sistemlerden totaliterliği, ABD'li siyaset bilimcilerinden Brzezinski ve Friedrich'in belirledikleri varsayımlardan yola çıkarak tanımlamış ve bunu Sovyetler Birliği'ndeki 1934-1938 ve 1948-1952 dönemleriyle ve III. Reich'ın son yıllarıyla sınırlamıştır. Tek parti sistemlerininse esas olarak SSCB'de ve Doğu Avrupa ülkelerinde görüldüğünü ileri sürmüştür. Aron'a göre, Batı'daki anayasal-çoğulcu sistemlerde yalnızca uygulama hataları söz konusudur; buna karşılık sosyalist toplumlardaki tek parti sistemlerinin kusuru öze ilişkindir.

Aron, sanayi toplumları olarak kapitalist ve sosyalist ülkelerin ortak sorunlarla karşı karşıya olduklarını savunmuştur. Bir yandan Batı Avrupa ekonomileri sosyalleşmekte, birçok sanayi kuruluşu millileştirilmektedir. Sosyal güvenlik programları uygulanmakta, devlet tam istihdamı sağlamak için so-

rumluluk üstlenmektedir. Öte yandan Sovyetler Birliği, üretimi kısıtlayıcı bürokratik formaliteleri terketmekte, Batı'daki ekonomik yöntemleri benimsemekten kaçınmamaktadır. Politik açıdan ise sistemin içinde barındırdığı tüm sınırlamalara karşın, temsil kurumlarının oluşturulması yönünde ilerlemektedir. Bu nedenle, ideolojiler geçmişte taşıdıkları önemi giderek yitirmekte; ülkeler arasındaki ideolojik farklılıkların yarattığı çatışma ortamı, yerini sanayi toplumlarının ortaya çıkardığı ortak sorunların çözülmesine bırakmaktadır.

Elitist görüşlerden büyük ölçüde etkilenen Aron, sonuçta "teknokratik ideoloji"nin savunucularından biri olmuştur. Batı sosyal bilimlerinde Soğuk Savaş döneminin bir ürünü olan demokrasi-totaliterlik ayırımını benimsemiş ve sosyalist sistemler ile nasyonal sosyalist sistemleri totaliterlik başlığı altında birleştirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *L'Opium des intellectuels*, 1955, (Aydınların Afyonu); *Les Grandes doctrines de la sociologie historiques*, 1960, (Toplumbilim Düşüncesinde Ana Akımlar); *Dix-huit leçons sur la société industrielle*, 1961, (Sınıf Mücadelesi: Sanayi Cemiyeti Üzerine Yeni Dersler); *Démocratie et totalitarisme*, 1965, (Demokrasi ve Totaliterlik); *Essais sur les libertés*, 1965, ("Özgürlükler Üzerine Denemeler"); *Trois Essais sur l'âge industriel*, 1966, (Sanayi Toplumu); *La Revolution introuvable: réflexions sur les événements de mai*, 1968, ("Bulunmaz Devrim: Mayıs Olayları Üzerine Düşünceler"); *Etudes politiques*, 1972, ("Siyasal İncelemeler").

• BAKINIZ: MICHELS, MOSCA, PARETO, M. WEBER.

ARONCO, Raimondo d'
(1857-1932)

İtalyan mimar. *Art Nouveau* üslubunun Türkiye'deki en önemli uygulayıcısı olmuştur.

Udine'deki Gemona'da doğdu, Napoli'de öldü. Venedik Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördü. Ancak ilgisi, okulda almış olduğu klasik eğitimden çok, Avrupa'da gelişmekte olan akımlara ve bunların öncüleri olan sanatçılara yöneldi. Özellikle, hiçbir döneme öykünmeden, tümüyle yeni, modern biçimler aramaya yönelen *Art-Nouveau*'ya (Yeni Sanat) yakınlık duydu. Bu anlayışla yaptığı bazı sergi pavyonu proje ve uygulamalarıyla dikkati çekti. 1887'de Venedik Sergisi'ndeki çalışmaları, Avrupa'da tanınmaya başlamasını sağladı.

1890'ların ortalarından başlayarak Türkiye'de de çalışmalar yaptı. Bu ilişkinin başlamasına yol açan olay, büyük bir olasılıkla 1894'teki Osmanlı Sergisi'nin projelerinin hazırlanmasına katılmasıdır. D'Aronco'nun çalışmalarını beğenen II. Abdülhamid, 1896'da onu başmimarlığa getirdi. Sanatçı, padişahın devrildiği 1908'e değin hem Türkiye'de, hem de İtalya'da etkin oldu. 1902'de Torino Sergisi'nde yaptığı pavyon Avrupa'daki en önemli başarısı olarak kabul edilir. Bunu, 1903'teki Udine Sergisi pavyonları izledi.

İtalyan Sefareti Yazlığı

Bu çalışmaları yanı sıra d'Aronco, İtalya'daki Massa Akademisi ve Palermo Krallık Enstitüsü'nde öğretim üyeliği yaptı.

D'Aronco başlıca eğitim görevlerini ve projeleri yabancı mimarların üstlenmeye başladığı bir dönemde Türkiye'ye geldi. Öncelikle askeri binalarda ve saraylarda görülen Batı etkisi, Osmanlı mimarlığı üzerinde ağırlık kazanmıştı. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde mimarlık dersleri veren Alexander Valaury ile birlikte, İstanbul'da kimi önemli yapıların proje ve uygulamalarını gerçekleştirdi. Türbe, kitaplık ve çeşmeden oluşan Beşiktaş'taki *Şeyh Zafir Külliyesi* sanatçının bugüne kalan en tipik ürünlerindendir.

D'Aronco'nun, yapılarında döneminin mimarlık anlayışına uyduğu, Batı etkileriyle yerel-geleneksel öğeleri seçmeci bir tutumla bütünleştirmeye çalıştığı görülür. Yapılarının biçimlenişinde ağır basan *Art Nouveau* üslubunun Türkiye'deki en önemli uygulayıcısı olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Düyûn-ı Umumiye Binası* (Valaury ile), 1899, Cağaloğlu/İstanbul, bugün İstanbul Erkek Lisesi; *Haydarpaşa Askeri Tıp Akademisi* (Valaury ile), 1903, Haydarpaşa/İstanbul, sonra Haydarpaşa Lisesi, bugün Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi; *Nazime Sultan yalısı*, 1905, Kuruçeşme/İstanbul, yıkıldı; *Şeyh Zafir Külliyesi*, 1905-1906, Beşiktaş/İstanbul; *Karaköy Camii*, İstanbul, 1958'de yıktırıldı; *İtalyan Sefareti*, Tarabya/İstanbul; *Botter Apartmanı*, Tünel/İstanbul.

• BAKINIZ: BALYAN, KEMALEDDİN [Mimar] E. ONAT, VALAURY.

ARP, Jean Hans
(1887-1966)

Fransız heykelci, ressam ve şair. Soyut sanatın başlıca temsilcilerindendir.

Alman kökenli bir ailenin çocuğu olarak 16 Eylül 1887'de Strasbourg'da doğdu, Basel'de öldü. Sanat öğrenimine Strasbourg'da başladı. Almanya'da Weimar, Paris'te Julian Akademisi'nde öğrenimini sürdürdü. 1909'da İsviçre'de Weggis'e yerleşti. Bu sırada Paul Klee ile tanıştı. 1912'de Münih'te Kandinsky aracılığıyla katıldığı Blaue Reiter grubuyla birlikte yapıtlarını sergiledi. Ertesi yıl Berlin'de Ekspresyonistler'in (Dışavurumcular) sergisine katıldı. 1914'te Paris'e döndü. Apollinaire, Modligliani, Picasso, Delaunay, Max Jacob gibi Fransız *avant-garde* sanatçılarıyla ilişki kurdu. I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine 1915'te Zürich'e taşındı. 1922'de sanatçı Sophie Taeuber'le evlendi. Tristan Tzara, Ball, Janco ve Hülsenbeck ile birlikte Dada grubunu kurdu. 1923'te Hannover'de Berlin Dadacıları ve Kurt Schwitters ile Dadacı *Merz* dergisinde çalıştı. 1925'te Paris'teki ilk Sürrealist (Gerçeküstücü) sergiye katıldı. Abstraction-Création (Soyutlama-Yaratma) grubunun üyesi oldu. 1931-1932 yıllarında *Concrétions* adını verdiği bir dizi taş ve bronz heykel yapmaya başladı. II. Dünya Savaşı sırasında Magnelli, Sonia Delaunay, ve eşi Sophie Taeuber'le birlikte Grasse'a yerleşti. 1943'te İsviçre'deki bir kaza sonucunda eşini yitirdi. Savaştan sonra yapıtları New York'ta sergilendi. Büyük ün kazandığı ABD'ye ilk kez 1949'da gitti. New York ve Paris'te retrospektif sergileri düzenlendi. 1954'te Venedik Bienali'nde Uluslararası Heykel Ödülü'nü kazandı.

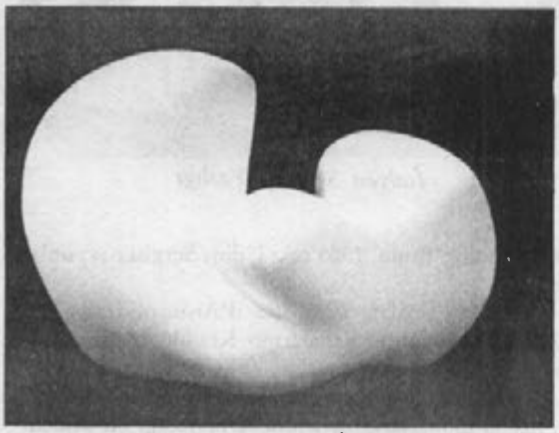

Modern Sanat Müzesi- New York, ABD

Somutlanmış İnsan

Özel koleksiyon- Paris, Fransa

Düşsel Kadeh

Arp'ın yapıtlarının tarihlerinde karanlık noktalar vardır. Çünkü birçok heykelinin zaman zaman değişik malzemelerle yeni kopyalarını yapmış, sevdiği bir konuyu zaman içinde birkaç kez yeniden ele almıştır.

Arp'ın ilk yapıtları 1913'te Berlin'de *der Sturm* dergisinde yayımlandı. Bunlar dalgalı çizgilerden oluşan insan desenleridir. 1915'te Zürich'te sergilediği ilk soyut yapıtlarında ise köşeli çizgiler egemendir. Daha sonra Sophie Taeuber ile birlikte anonim sanat eserleri yaratmayı denemiştir. Bunlar genellikle serbest ve hemen hemen otomatik olarak çizilmiş desenlerdir, resimsel öğelerin birbirinden ayrıştırılıp sonra rastlantıya bağlı olarak yeniden düzenlenmesine dayanır. Arp soyut çizgilerden pek çabuk vazgeçerek yapıtlarında rasgele bulunmuş, kırık dökük, eski nesneleri kullanmaya yönelmiş, bu değişiklik onu Dadaizm'e götürmüştür. 1917'den sonra geometrik yalınlığa önem vererek kolajlar ve tahta kabartma dizileri, 1918'de Sophie Taeuber ile geometrik biçimlerden oluşan büyük boyutlu kolajlar yapmıştır. 1920'de Dada etkinlikleri içinde aynı türde *Fatagaga* dizisini üretmiştir. Abstraction- Création döneminde ise iplik parçaları ve yırtık kâğıtlardan *Papiers Deschirés* (Yırtılmış Kâğıtlar), 1943'te de *Papiers Tordus* (Buruşturulmuş Kâğıtlar) dizilerini gerçekleştirmiştir.

Doğanın ve insanın hem rasyonel hem de irrasyonel görünümlerini kapsayan şiirsel düşgücünü, yetkin bir teknik kullanarak, organik biçimlerle dile getirmiştir. New York Modern Sanatlar Müzesi'nde bulunan *Concrétions* adlı ilk üç boyutlu kaidesiz heykelleri bu anlayışın örnekleridir. Bu nesnelerin doğal biçimlerin soyutlaması olmayıp, gerçek ve somut birimler olduğunu savunmuştur. Arp'ın çizgilerde kesinliği, biçimlerde ilkel yalınlığı arayan bir duyarlığı vardır. Amacı doğal yalınlığa organik bir biçim yetkinliği vermektir. Onun Dadaizmi, şiirsel ve düşsel özellikler taşır, canlı ve mizah doludur. Nesnelerin, doğal biçimlerin soyutlaması olmayıp, gerçek ve somut birimler olduğunu savunmuştur. Çağının olağandışı, alışılmadık kişiliklerinden biri olan Arp'ın katılmadığı akım ya da grup pek azdır. Buna karşın sanat ortamında kendine özgü bir yer edinmiş, saf, çocuksu özelliklerini korumuştur.

Resim ve heykelin dışında Arp çok yetenekli ve verimli bir şair olarak da tanınmıştır. Almanca ve Fransızca şiirler yazmış, bunları kitap halinde yayımlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Heykel: *Fatagaga* dizisi, 1920; *Papiers Deschirés* dizisi, 1920'ler, (Yırtılmış Kâğıtlar); *Concrétions* dizisi, 1931-1932; *Human Concrétions*, 1935, New York Modern Sanatlar Müzesi; *Papiers Tordus* dizisi, 1943 (Buruşturulmuş Kâğıtlar); *Anıt*, 1950, Harvard Üniversitesi; *Berger de Nuage*, 1953, anıt, Caracas Üniversitesi; Duvar kabartması, 1958, UNESCO Sekreterlik Binası, Paris; *Anıt*, 1960, Braunschweik Teknik Üniversitesi; *Anıt*, 1961, Bonn Üniversitesi. Kitap: *Le Siége de l'Air*, 1946, şiir; *On my way*, 1948, *monografi*, ("Benim Yolum"); *Dreams and Projects*, K. Valantin (der.), 1949, ("Düşler ve Projeler"); *Wortträume und schwarze Sterne*, 1953, şiir, ("Sözcük Düşleri ve Siyah Yıldızlar"); *Behaarte Herzen*, 1953, şiir, ("Tüylü Kalpler").

• KAYNAKLAR: A.H. Barr Jr, *Fantastic Art, Dada, Surrealism*, 1947; H.Read, *The Art of Jean Arp*, 1968.

• BAKINIZ: BRETON, DALI, DUCHAMP, M.JACOB.

ARRABAL, Fernando
(1932)

İspanyol yazar. "Panik tiyatrosu" nun yaratıcısıdır.

İspanyol Fası'nın Melilla kentinde doğdu. Aşırı dinci Katolik bir aileden geliyordu. Ortaöğrenimini doğduğu kentte yaptıktan sonra hukuk okumak için Madrid'e gitti. 1954'te, faşist İspanyol Hükümeti babasını tutuklayınca Fransa'ya kaçıp Paris'e yerleşti. Önce İspanyolca şiirler, daha sonra, geliştirdiği Panik tiyatrosu türünde Fransızca oyunlar yazmaya başladı. Tiyatro oyunlarının yanı sıra sözsüz oyunlar, bale parçaları ve roman da yazan Arrabal, Almanya, İngiltere ve ABD'de Fransa'da olduğundan çok daha büyük bir ilgiyle karşılandı.

Arrabal Fransa'ya yerleşmesinden birkaç yıl sonra oyunlarını birbiri ardına ortaya çıkarmaya başladı. İspanya İç Savaşı'nın dehşetine, polis terörüne ve toplama kamplarının korku dolu ortamına genç yaşta tanık olan Arrabal'ın oyunları seyircileri sarsan, dehşete düşüren öğelerle doludur. 1954'te İspanya'da yazmayı tamamladığı ve 1959 yılında Paris seyircilerine sunulan *Pique-nique en campagne* (Cephede Piknik) adlı oyunu bunlardan ilkidir. Bir karabasan niteliğindeki olaylar kara bir mizahla birleşerek savaşa karşı bir oyunun temelini oluşturur. Cephedeki ölüm-kalım durumunun bilincinde olmayan bir aile, savaş esiri oğullarını ziyarete gelir ve piknik yapmaya niyetlenirler. Sonuç hepsinin makineli tüfek ateşiyle biçilmeleridir. Arrabal'ın karakterleri, yer yer Şarlovari bir saflıkla, ani, nedensiz şiddet gösterileriyle hareket eden, birbirlerine bir çocuğun duygusuzluğu ve acımasızlığı ile zarar veren kişilerdir. *Le cimetière des voitures*'de ("Araba Mezarlığı") "iyiliği" ile İsa'yı anımsatan kahraman, kendisi gibi, terkedilmiş bir araba mezarlığında yaşayan arkadaşlarınca tuzağa düşürülüp bir polis motosikletinde çarmıha gerilir ve öldürülür. Olaya tanık olan bir çift, sessizlik içinde olanları seyretmekte ve bebeklerini beslemektedirler. Adını Picasso'nun ünlü tablosundan alan *Guernica* oyununda İspanya'da bombalanmış bir evin yıkıntıları içinde sıkışıp kalmış iki kişinin, ölümü beklerken hastalıklı bir dille konuşmaları sergilenir. Arrabal'ın adını yine ünlü bir tablodan, Bosch'un en önemli yapıtından alan *Le Jardin des délices* oyunu (Zevkler Bahçesi) Paris'te sahnelendiğinde büyük ilgi toplamıştı. Oyun, yaşamdan yorulmuş bir kadın oyuncunun, benliğinin karanlık noktalarını araştırmasını sergileyen sayıklamalarıyla örülüdür. Kahramanın sanrıları, kendi kendini aşağılaması ve hastalıklı neşesi sado-mazoşist imgelerle sergilenir. Arrabal'ın çoğu oyunları benzer kişilerin, benzer konumlarda sergilendiği kısa, öncü (avant-garde) yapıtlardır.

Arrabal, II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yaratmış olduğu olumsuz sonuçların bir yansıması olan, dünyaya mutlak olumsuzlayıcı bir tepki olarak gelişmiş Uyumusuz tiyatroya yakın yapıtlarıyla, bir öncü tiyatrocu, denemeci olarak ilgi çekmiştir. "Panik tiyatrosu" olarak adlandırdığı tiyatro anlayışını sergilediği oyunlarında, insan ruhunun çevre ve ahlak değerlerince baskı altına alınan vahşi ve şiddet dolu yönlerini açığa çıkarıp sergilemeyi amaçlamıştır. Bu deneyleri daha sonraları gelişen *Happening* tiyatrosu anlayışının oluşmasma katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR: *Pique-nique en campagne*, 1954, (Cephede Piknik); *Le cimetière des voitures*, 1958 ("Araba Mezarlığı"); *Guernica*, 1961; *L'Architecte et L'Empereur d'Assyrie*, 1967; ("Mimar ile Asur İmparatoru"); *Le Jardin des Délices*, 1969, ("Zevkler Bahçesi").

• BAKINIZ: ARTAUD.

Alman Kültür Enstitüsü yardımıyla

ARRHENIUS, Svante
(1859-1927)

İsveçli kimyacı. Elektrolitlerin ayrışması kuramıyla çağdaş fizikokimyanın ve elektrokimyanın kurucusu sayılır.

Svante August Arrhenius 19 Şubat 1859'da Uppsala yakınlarındaki Wyk kasabasında doğdu. Üç

yaşındayken kendi çabasıyla okumayı öğrendi, 17 yaşında ortaöğrenimini olağanüstü bir başarıyla tamamladıktan sonra Uppsala Üniversitesi'nde matematik, fizik ve kimya okudu. Özellikle kimya dersleri, henüz yanıtlanamamış problemleriyle büyük ilgisini çekiyordu. Sürekli bir arayış içinde olan Arrhenius 1881'de Stockholm Üniversitesi'ne geçerek, elektrik dalında uzmanlaşmış fizikçi E.Edlung'un yönetiminde elektrolitlerin iletkenliği konusunda yoğun deneylere başladı. 1884'te Uppsala Üniversitesi'ne sunduğu doktora tezi, Stockholm'de geliştirmiş olduğu elektrolitlerin iletkenlik kuramını içeriyordu. Arrhenius' un tezi zamanın bilim adamları arasında büyük tartışmalara yol açtı, kıyasıya eleştirildi ve en düşük geçer not verilerek kabul edildi.

Görüşlerinin kendi ülkesindeki bilim çevrelerinden büyük tepki görmesi üzerine Arrhenius, kuramını öteki Avrupa ülkelerinde tanıtmayı düşündü. 1885'te Rusya'ya giderek, ileride yakın bir işbirliği yapacağı Wilhelm Ostwald'ın Riga'daki laboratuvarında çalıştı. Ardından, 1886'da Würzburg'da Kohlrausch ile, 1887'de Graz'da Boltzmann ile ve 1888'de Amsterdam'da Van't Hoff ile çalışmalarını sürdürdü. Bu arada, deneylerle sınadığı görüşlerini yeniden gözden geçirip derleyerek 1887'de *Zeitschrift für physkalische Chemie* dergisinde "Über die Dissociation der in Wasser Gelöster Stoffe" ("Suda Çözünmüş Maddenin Ayrışması Üstüne") adıyla yayımladı. Avrupa'da ünü giderek yayılan Arrhenius'a, büyük yankılar uyandıran kuramını yayımlamasından dört yıl sonra, 1891'de Almanya'daki Giessen Üniversitesi'nden profesörlük önerisi geldiyse de, ülkesinde çalışmayı yeğleyen Arrhenius, Stockholm Teknik Üniversitesi'ndeki fizik profesörlüğünü seçti. 1897'de de aynı kurumun rektörlüğüne getirildi. 1905'te Berlin Üniversitesi'nden daha iyi parasal olanaklar, özel laboratuvar ve daha elverişli araştırma koşullarıyla çok çekici teklifler alan Arrhenius, bu önerileri de geri çevirdi. Artık ülkesinde bilimsel değeri tartışmasız kabul edilmişti. 1901'de İsveç Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiş, bir yıl sonra Londra'daki Royal Society'nin Davy madalyası ve ardından İngiliz Kimya Derneği'nin Faraday madalyasıyla ödüllendirilmişti. 1903'te de kimya dalında Nobel ödülünü kazanan ilk İsveçli oldu. 1905'ten ölümüne değin, yeni kurulan Nobel Institute for Physical Research'ün yöneticiliğini yürüttü. Sofia Rudback ile yaptığı ilk evliliğinden bir, Maria Johanson ile yaptığı ikinci evliliğinden de üç oğlu olan Arrhenius 2 Ekim 1927'de Stockholm'de öldü.

Elektroliz ve elektrolitlerin ayrışması

Arrhenius, doktora tezinde temellerini attığı elektrolitlerin ayrışması kuramında, katı tuz moleküllerinin seyreltik çözeltilerde tümüyle ayrıştığını savunmuştu. Bu olay, sodyum klorürün suda çözündüğü zaman sodyum ve klor atomlarına ayrışması demekti. Oysa o günün kimyacıları, sodyumun zehirli olduğunu ve suyla tepkimeye girerek hidrojen gazı verdiğini klorun ise sarı renkli boğucu bir gaz olduğunu biliyorlardı ve sodyum klorür bileşimindeki sofra tuzu suda çözüldüğünde hiç de Arrhenius' un sözünü ettiği olay gerçekleşmiyordu. Arrhenius, suda ayrışan tuz moleküllerinden, yıllarca önce Faraday'ın da öne sürdüğü gibi, elektrik yüklü iyonların oluştuğunu savunuyor ve sulu çözeltide sodyumun ve klorun element halindeki özelliklerine rastlanmamasını, elementlerin iyon haline geçmekle atomdan daha değişik nitelikler kazanmasına bağlıyordu. Yalnız, iyonların elektroliz sonucunda oluştuğunu ileri süren Faraday'a karşılık, Arrhenius suda elektroliz olayına gerek kalmadan da çözünme sonucu iyonların oluşabileceğine inanıyordu. Edinilmiş bilgilere ters düşen bu sav, ilk biçimiyle inandırıcı olamadı. Arrhenius hiç yılmadan deneylerini yıllarca sürdürdü ve 1887'de kuramını yayımlayarak, su ortamında çözünen kimi elektrolit moleküllerinin artı ve eksi yük taşıyan iyonlara ayrıştığını ve bu elektrik yükü nedeniyle maddenin atom halindeki özelliklerini gösteremediğini deneysel kanıtlarla açıkladı. Ayrıca, elektrolit tuzun iyonlaşma derecesinin seyreltik çözeltilerde daha fazla olacağını savunmuştu. Ancak, bu savın yalnız zayıf elektrolitler için geçerli olduğu ileride Debye ve Haeckel'in geliştireceği iyonlar arası çekim kuramıyla anlaşılacaktı.

Arrhenius'un elde ettiği deneysel sonuçların, Van't Hoff'un geçişme (osmoz) basıncı ve Ostwald'ın asitlerin kimyasal ilgisi (afinite) kuramıyla uyum

Elektrolitlerin Ayrışması Kuramı

Elektrolit çözeltilerin çeşitli kimyasal ve fiziksel özelliklerinin 1800'lerden beri gözlemlenmesine karşın, iyon kuramı ancak 1887'de Arrhenius tarafından açıklanabilmiştir. Asitler, bazlar ve tuzlar suda çözüldükleri zaman, moleküllerinin tümü ya da bir bölümü kendiliğinden iyonlara ayrışabilir. Ortamın koşullarına göre, iyonlaşmamış moleküllerle iyonlar arasında bir denge oluşur:

$$AB \rightarrow A^{+} + B^{-}$$

İyonlaşan molekül sayısının toplam molekül sayısına oranına iyonlaşma derecesi denir. Çözelti seyreltildiğinde iyonlaşma derecesi artar ve sonsuz seyreltik çözeltilerde 1'e eşit olur.

Bir madde herhangi bir çözücüde ayrıştığı zaman, saf çözücüye oranla o çözeltinin buhar basıncı azalır, kaynama noktası yükselir, donma noktası düşer ve geçişme basıncı artar. Saf çözücüye oranla gözlenen bu tür değişiklikler, çözeltideki toplam tanecik (iyon ve molekül) sayısına bağlıdır. Bu dört özellikten herhangi biri, belirli bir çözücüde çözünen elektrolit ya da elektrolit olmayan bir madde için saptandığında, maddenin o çözeltideki iyonlaşma derecesi, çözelti derişikliği ya da molekül ağırlığı belirlenebilir.

Arrhenius tezinde, elektrolit çözeltilerdeki ters yüklü iyonlar arasındaki çeşitli etkileşimleri gözönüne almamıştı. Elektrolit çözeltilerin özelliklerini tam olarak belirleyen kuram, 1923'te Debye ve Haeckel tarafından geliştirildi.

içerisinde olması, doktora tezi sonrasında başlayan tartışma ve eleştirileri büyük ölçüde yatıştırdı. Sonraki yıllarda da Arrhenius ile Van't Hoff ve Ostwald arasındaki bilimsel dayanışma giderek güçlendi ve ortak çalışmaları sonucunda elektrolitlerin ayrışması kuramının geçerliliği tüm bilim çevrelerince kabul edildi.

Bu kuramın açıklanmasının 25. yılına rastlayan 1909'da Ostwald, *Zeitschrift* dergisinin bir cildini Arrhenius'a ayırdı ve zamanın tüm tanınmış kimyacılarının konuyla ilgili makalelerine yer verdi. Ünü ülke sınırlarını aşan Arrhenius, 1911'de bir dizi konferans vermek üzere ABD'deki Yale Üniversitesi'ne çağrıldı ve konferans notlarını 1912'de *Theories of Solution* ("Çözelti Kuramları") adıyla yayımladı.

Elektrokimya konusundaki kuramları benimsenen Arrhenius, bu arada ilgisini daha değişik alanlara kaydırmıştı. 1889'da kimyasal tepkimelerin, sıcaklığın artmasıyla birlikte olağanüstü hızlandığını gözlemlemişti. Sıcaklık 1°C arttığında tepkimeye giren moleküllerin ortalama enerjileri ancak % 1 oranında artarken, sıcaklığın 10° C artmasıyla tepkime hızları en az iki katına çıkıyordu. Bu gözlemlerden yola çıkan Arrhenius, tepkime hızlarının uyarılmış molekül sayısıyla orantılı olduğu sonucuna vardı. Buna göre tepkime hızı sabiti *k*'nın

$$k = Ae^{-Ea/RT}$$

olduğunu saptadı. Bu formülde A frekans faktörü, Ea etkinleşme enerjisi, R Boltzmann gaz sabiti, T ise Kelvin ölçeğindeki sıcaklık derecesidir.

Tepkime hızları konusundaki çalışmaları Arrhenius'u biyokimya ve canlılar kimyasıyla karşı karşıya getirdi. Bu konudaki düşüncelerinin temelinde, test tüplerinde yapılan normal kimyasal tepkimeler ile insan vücudundaki kimyasal değişiklikler arasında önemli bir fark olmadığı görüşü yatıyordu. Özellikle vücudun zehirli maddelere karşı koymak için geliştirdiği önleyici ve koruyucu sistemler üzerinde çalışmalarını derinleştiren Arrhenius, bulgularını ve görüşlerini 1907'de *Immuno-Chemistry* ("Bağışıklık Kimyası") adlı kitabında yayımladı. Biyokimyanın fizikokimyada başvurulan kesin yöntemler uygulanmadıkça gelişemeyeceğine inanıyordu. Biyokimya kuramlarının, genel kimyanın temel yasalarına uyması amacıyla 1915'te *Quantitative Laws in Biological Chemistry* ("Biyokimyada Nicelik Yasaları") adlı yapıtını yayımladı.

Arrhenius, bu çalışmalarının yanı sıra astronomi ve kozmik fizik alanında da çeşitli tezler geliştirdi. Güneş sisteminin yıldızların çarpışması sonucunda oluştuğunu, küçük yıldızların, daha çabuk soğuyarak daha önce kabuk bağladığı için yaşam koşullarına uygun bir ortam sağladığını öne sürdü; kozmik maddelerin ışıma basıncıyla taşındığını, hatta canlı bakterilerin aynı yolla taşınarak yaşamın tüm uzaya yayıldığını savundu. Bu alandaki çalışmalarını 1908'de yayımladığı *Worlds in the Making* ("Dünyaların Oluşumu") ve 1918'de yayımladığı *Destinies of the Stars* ("Yıldızların Kaderi") adlı kitaplarında derledi. Ayrıca buzul çağlarının oluşumunu açıklayan bir kuram geliştirerek, yeryüzünün yaşamış olduğu çeşitli iklim koşullarını açıklamaya çalıştı. Yeryüzündeki enerji kaynaklarının darlığına dikkati çeken Arrhenius, doğal kaynakların sorumsuzca tüketilmemesini önerdi. Her zaman uluslararası tek bir dil düşlediği için İngilizce'yi değiştirerek bu amaca uygun bir biçim kazandırmaya çalıştı. Çeşitli bilim dallarına değerli katkılarının yanı sıra özgün düşünce ve buluşları uluslarası ününü daha da yaygınlaştırmıştır.

Tepkime hızları

- **YAPITLAR (başlıca):** "Über die Dissociation der in Wasser Gelösten Stoffe", *Zeitschrift für physikalische Chemie*, I (631), 1887, ("Suda Çözünmüş Maddenin Ayrışması Üstüne"); *Treatise on Theoretical Electrochemistry*, 1901, ("Kuramsal Elektrokimya İncelemesi"); *Treatise on Cosmic Physics*, 1903 ("Kozmik Fizik İncelemesi"); *Immuno-Chemistry*, 1907, ("Bağışıklık Kimyası"); *Worlds in the Making*, 1908, ("Dünyaların Oluşumu"); *Theories of Solution*, 1912, ("Çözeltiler Kuramı"); *Quantitative Laws in Biological Chemistry*, 1915, ("Biyokimyada Nicelik Yasaları"); *Destinies of the Stars*, 1918, ("Yıldızların Kaderi"); *Chemistry in Modern Life*, 1923, ("Çağdaş Yaşamda Kimya"); *Erde und Weltall*, 1926, ("Yeryüzü ve Evren").

- **KAYNAKLAR:** B.Harrow, *Eminent Chemists of Our Time*, 1927; P.Lenard, *Great Men of Science*, 1938; F.T.Moore ve W.T.Hall, *A History of Chemistry*, 1939; W. Ostwald, "Svante August Arrhenius" *Zeitschrift für physikalische Chemie*, V (65), 1909.

- **BAKINIZ:** BOLTZMANN, DEBYE, FARADAY, HAECKEL, KOHLRAUSCH, OSTWALD, VAN'T HOFF.

ARROW, Kenneth
(1921)

ABD'li iktisatçı. "Refah ekonomisi" konusunda önemli çalışmalar yapmıştır.

Astronomi ve kozmogoni çalışmaları

New York'ta doğdu. 1940'ta, New York'taki City College'ın Sosyal Bilimler Fakültesi'nde matematik dalında lisans eğitimini tamamladıktan sonra, 1941'de Columbia Üniversitesi Matematik Bölümü'nden lisansüstü diploması aldı. 1942-1946 arasında Amerikan Hava Kuvvetleri'nde hava subayı olarak görev yaptı. 1947-1949 arasında iktisadi araştırmalar yapan Cowles Komisyonu'nda araştırmacı olarak çalıştı. 1948'den sonra birer yıl süreyle önce Chicago Üniversitesi'nde, sonra da Stanford Üniversitesi'nde iktisat ve istatistik asistanlığı yaptı. 1951'de Columbia Üniversitesi İktisat Bölümü'nden doktorasını aldıktan sonra, Stanford Üniversitesi'ne öğretim üyesi oldu. 1953'te profesörlüğe yükseldi ve 1953-1956 arasında iktisat bölümü başkanlığını yürüttü. 1962'de ABD Hükümeti İktisadi Danışma Konseyi'nde görev yaptı. 1968-1974 arasında Harvard Üniversitesi'nde ders verdi, daha sonra Stanford Üniversitesi'ne döndü. Çalışmalarını Stanford Üniversitesi'nde sürdürmektedir.

1972'de John Hicks'le birlikte iktisat dalında Nobel Ödülü'nü alan Arrow'un, yayımlanmış on iki kitabı ve yüz ellinin üzerinde makalesi vardır. Daha çok "refah ekonomisi" konusundaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. 1951'de yayımlanan *Social Choice and*

Individual Values ("Toplumsal Seçenek ve Bireysel Değerler") adlı kitabında kişisel tercihlerle doğrusal ilişkili bir sosyal refah fonksiyonu çizmenin olanaksızlığını matematiksel olarak kanıtlamıştır. Genel denge çözümlemesi için gerekli matematiksel koşullar konusunda çalışmalar yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Social Choice and Individual Values*, 1951, ("Toplumsal Seçenek ve Bireysel Değerler"); *Studies in the Mathematical Theory of Inventory and Production* (S. Karlin ve H.Scarf ile), 1958, ("Envanter ve Üretimin Matematiksel Kuramı Üzerine Çalışmalar"); *General Competitive Analysis* (F.H.Hahn ile), 1971, ("Genel Rekabetçi Analiz"); *Essays in the Theory of Risk-Bearing*, 1971, ("Risk Kuramı Üzerine Makaleler"); *The Viability and Equity of Capitalism*, 1976, ("Kapitalizmin Yaşayabilirliği ve Adaleti"); *Studies in Resource Allocation Processes*, 1977, ("Kaynak Dağılımı Süreçleri Üzerine Çalışmalar").

ARSAL, Sadri Maksudi
(1880-1957)

Türk tarihçi ve hukukçu. Türk tarihi ve hukuk tarihi üzerine çalışmalar yapmıştır.

Kazan'da doğdu, 20 Şubat 1957'de İstanbul'da öldü. Babası, ulemadan Nizameddin Maksudi'dir. Kazan'da Allamiye Medresesi'nde okudu. Rus Öğretmen Okulu'nu bitirdi. 1901'de Paris'e gitti. Collége de France'da sosyoloji derslerini izledi. 1906'da Paris Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. İkinci ve üçüncü Rus Duması'nda Kazan Türkleri'ni temsil etti. Kazan'da avukatlık yaptı.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Kazan bölgesinde kurulan İdil-Ural Devleti'nin ilk cumhurbaşkanı oldu. 1918'de İdil-Ural Devleti dağılınca, önce Finlandiya'ya oradan da Paris'e gitti. 1923-1925 arasında Sorbonne Slav Ülkeleri Enstitüsü'nde Orta Asya Türk tarihi dersleri verdi. Ankara Hukuk Mektebi'nin çağrısı üzerine Türkiye'ye geldi. IV. dönem (1931-1935) Şebinkarahisar, V. dönem (1935-1939) Giresun ve IX. dönem (1950-1954) Ankara milletvekilliği yaptı.

1943'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi oldu. 1945'te emekliye ayrıldı. 1950 seçimlerinden sonra Avrupa Parlamentolar Birliği Kongresi'ne Türk heyetinin başkanı olarak katıldı.

Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* adlı kitabı dil devriminin ilk yıllarındaki çabalara önemli bir katkı olmuştur. Önsözünü Atatürk'ün yazdığı bu yapıtta Türk dilinin geçmişi, bugünü ve geleceği üzerine düşünceler aktarılıyordu. Ancak "Denizbank", "Etibank", "Sümerbank" gibi adların, "bay", "bayan", sözcüklerinin yanlış olduğu yolunda tartışma açması, Arsal'ın gözden düşmesine neden olmuştur.

Arsal'ın asıl çalışma ve uzmanlık konuları, Türk tarihi, Türk hukuku, genel hukuk tarihi ve hukuk felsefesidir. Bu çalışmalarında milliyetçi bir yaklaşım egemendir.

• YAPITLAR: *Maişet*, 1898; *İngiltere'ye Seyahat*, 1909; *Hukuk Tarihi Dersleri*, 1927; *Türk Dili İçin*, 1930; *Orta Asya Türk Devletleri*, 1934; *Hukukun Umumi Esasları*, 1937; *Umumi Hukuk Tarihi*, 1941; *Hukuk Felsefesi Tarihi*, 1946; *Türk Tarihi ve Hukuk*, 1947; *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, 1955.

ARSEVEN, Celal Esat
(1875-1971)

Türk sanat tarihçisi, ressam, tiyatro ve ansiklopedi yazarı. Araştırmalarıyla Türk sanat tarihine yeni boyutlar kazandırmıştır.

İstanbul'da, Beşiktaş'ta doğdu, 14 Kasım 1971'de Kadıköy'de öldü. II. Abdülhamid'in sadrazamlarından Ahmed Esad Paşa'nın oğludur. İlkokuldan sonra askeri rüştiyeye, sonra Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'ne gitti, oradan Mekteb-i Mülkiye'ye geçti. Bu arada bir süre de Sanayi-i Nefise Mektebi'ne devam etti, Hoca Ali Rıza ve Zonaro'nun öğrencisi oldu. Abdülhamid'in isteği üzerine 1891'de Mekteb-i Harbiye'ye yazıldı. 1906'da kolağası rütbesindeyken askerlikten ayrıldı, bir süre yurt içinde ve dışında sanat çalışmaları yaptı. 1912'den başlayarak çeşitli resmi görevler aldı. I.Dünya Savaşı sırasında Berlin ve Viyana'da düzenlenen Türk resim sanatı sergisinin başında bulundu. 1920'de Sanayi-i Nefise Mektebi'nde hoca oldu, şehircilik ve mimarlık tarihi dersleri vererek bu görevini aralıklarla 1941'e değin sürdürdü. 1923'te Darülbedayi müdürlüğü ve 1925-1927 arasında Ankara'da Hermann Jansen'in yanında imar müşavirliği yaptı. Siyasetle de ilgilenen Arseven, 1942'de İstanbul, 1946'da Giresun milletvekili seçildi. 1951-1958 arasında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nda üye olarak bulundu; iki yıl kurulun başkanlığını yürüttü. Ölümünden çok kısa bir süre önce kendisine Devlet Kültür Armağanı ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nin fahri doktorluk payesi verildi.

Celal Esat Arseven pek çok konuda etkinlik göstermiştir. Resim alanında suluboya çalışmalarıyla dikkati çekmiş yapıtlarını zaman zaman sergilemiştir. İstanbul ve Kadıköy'ün Bizans dönemindeki durumlarını gösteren kuşbakışı resimleri sanat tarihi ve arkeoloji açısından da önemlidir.

Arseven tiyatroyla da ilgilenmiştir. Arkadaşı Salah Cimcoz'la birlikte yazdığı *Selim-i Salis*, 1910'da İstanbul'da Mınakyan Efendi tarafından sahnelenmiştir. *Şaban* adlı opereti ilk kez 1918'de Viyana'da sahneye konmuştur. Daha pek çok sahne yapıtı da çeşitli zamanlarda oynanmıştır. Arseven 1918'de Almanya'da bir film şirketi kurmuş; senaryosunu ve yönetimini kendi gerçekleştirdiği ve dönemin önemli Alman oyuncularının yer aldığı *Die Tote wacht* (Ölüm Nöbet Bekliyor) adlı bir film çevirmiştir.

1924-1927 arasında yine dostu Salah Cimcoz'la birlikte *Kalem* adlı haftalık bir dergi çıkarmıştır. Pek çok gazetede uzun yıllar sanat üzerine makaleler yazmıştır. Bundan başka çeşitli konularda cep kitabı niteliğinde yayınları vardır. Bu kitapçıkların konularını çoğunlukla resim tekniği, belediyecilik ve şehircilik oluşturur.

Arseven'in çalışmalarının önemli bir bölümü İstanbul üzerinde yoğunlaşır. 1909'da Paris'teyken Fransızca olarak hazırladığı *Constantinople, De Byzance à Stamboul* ("Bizans'tan İstanbul'a Konstantinopolis") adlı kitapta İstanbul'u, bütün sanat yapıtlarıyla ve arkeolojik değerleriyle ele almıştır. 1909'da basılan bu kitapla Türk sanatı, bir Türk tarafından bir Batı dilinde ilk kez tanıtılmıştır. Aynı yıllarda İstanbul'da basılan arkeolojik İstanbul haritası, benzerleri arasında günümüzde de değer ve anlamını korumaktadır.

Arseven'in sanat sözlüğü ve ansiklopedisi alanındaki çalışmaları da önemli bir yer tutar. Bu tür yapıtlarından ilki 1908/09'da basılan *Istılahat-ı mimariyye*'dir. Bu sözlük çalışmasını daha kapsamlı bir hale getirip iki kez bastıktan sonra 1926'da *Sanat Kamusu*'nu yayımlamış, burada sanat terimlerini Fransızca karşılıklarıyla birlikte açıklamıştır. Ama Arseven'in bu alandaki dev yapıtı 1943-1952 arasında formalar halinde yayımlanan 2644 sayfalık ve 5 ciltlik *Sanat Ansiklopedisi*'dir. Belirli maddelerini konunun uzmanlarının yazması dışında tümüyle Arseven'in kendi başına hazırladığı bu yapıt, içerdiği kimi yanlışlar ve eksiklere karşın, günümüzde de konusunda tek ve en kapsamlı kaynak olma niteliğini sürdürmektedir.

1928'de basılan *Türk Sanatı* adlı kitabında Arseven, o güne değin Batılı yazarların hep İslam sanatı bağlamı içinde ele aldıkları Türk sanatını ilk kez ayrı bir bütün olarak ortaya koymuştur. Bu tutum, gerçek anlamdaki Türk sanatı tarihi araştırmalarının günümüze değin uzanan çizgisinin başlangıcı olmuştur. Kitap daha sonra *L'art Turc* adıyla Fransızca'da yayımlanmış, bunu yazarın yine Fransızca olan *Les Arts décoratifs turcs* ("Türk Dekoratif Sanatları") adlı yapıtı izlemiştir. *Türk Sanatı* 1956'da daha kapsamlı ve iki cilt halinde, 1970'de de Fransızcası'nın Türkçe çevirisi halinde iki kez basılmıştır.

Arseven, ele aldığı konularda bütün kaynakları inceleyerek derinliğine inen bir bilim adamı olmaktan çok, Türk sanatını sanat tarihi açısından ilk kez ele alan ve çok iyi derlemecilik niteliğine sahip bir araştırmacı olarak dikkati çeker.

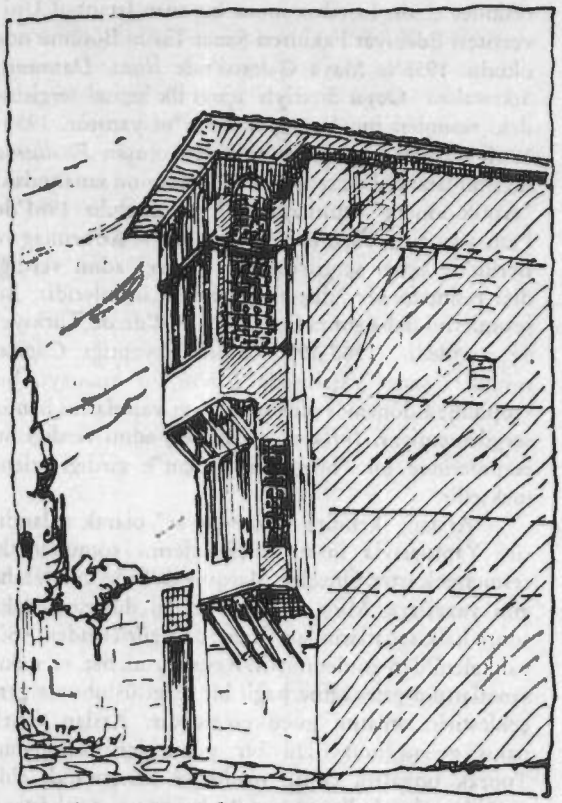

Arseven'in Eski Bir Türk Evi krokisi

- **YAPITLAR** (başlıca): **Film:** *Die Tote wacht*, 1918, ("Ölüm Nöbet Bekliyor"). **Sahne yapıtı:** *Selim-i Salis* (S.Cimcoz ile), 1910; *Büyük Yarın*, 1914, (1923'te aynı adla, 1936'da *Bay Targan* adıyla basılmıştır); *Şaban*, 1918, operet; *Saatçi*, 1931, operet; *Büyük İkramiye*, 1932, operet. **Kitap:** *Resim dersleri*, 1897/8; *Ressamlara rehber*, 1902/3; *Istılahat-ı mimariyye*, 1908/9; *Plan archéologique de Constantinople, Byzance et Stamboul*, 1908/9, ("Konstantinopolis, Bizans ve İstanbul'un Arkeolojik Planı"); *Constantinople, De Byzance à Stamboul*, 1909, ("Bizans' tan İstanbul'a Konstantinopolis"); *Fransızcadan Türkçeye, Türkçeden Fransızcaya Sanat Kamusu*, 1926; *Türk Sanatı*, 1928; *Yeni mimari*, 1931; *Şehircilik (Urbanizm)*, 1937; *L'art turc, depuis son origine jusqu'à nos jours*, 1939, ("Başlangıcından Günümüze Türk Sanatı"); *Les Arts décoratifs turcs*, (ty), ("Dekoratif Türk Sanatı"); *Sanat Ansiklopedisi*, 1943-1952; *Türk Sanatı, Menşeinden bugüne kadar mimari, heykel, resim, süsleme ve tezyini sanatlar*, 1956; *Türk Sanatı*, 1970.

- **KAYNAKLAR:** S.Eyice, "Celal Esat Arseven", *Belleten*, XXXVI (14), 1972.

ARSLAN, Yüksel
(1933)

Türk ressam. Türk tasvir ve nakış geleneklerine bağlı bir üslup özelliği yaratmış ve bunu kendine özgü bir biçimde kullanmıştır.

İstanbul'da, Eyüp'te doğdu. Resme ilgisi küçük yaşta başladı. Eline geçen her türlü malzemeyle

resimler çizdi. Liseden sonra bir süre İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde okudu. 1955'te Maya Galerisi'nde *İlişki, Davranış, Sıkıntılara Övgü* dizisiyle açtığı ilk kişisel sergisindeki resimleri bir "arayış dönemi"ni yansıtır. 1955-1961 arasında yaptığı resimlerden oluşan *Phallisme* dizisini İstanbul'da sergiledi. Bunlar onun sanatındaki "erotik dönem" yapıtları olarak nitelenebilir. 1961'de Fransa'ya gitti, Paris'te yerleşti. 1965'te Kopenhag ve Berlin'de açtığı sergilerindeki *Artures* adını verdiği dizi resimleri bir "düşsel dönem"in ürünleridir. Bu resimlerini daha sonra Fransa'da 1967'de de Türkiye'de sergiledi. 1968-1980 arasında yaptığı *Capital* resimleri sanat yaşamındaki yeni bir aşamayı, bir "toplumcu dönem"i oluşturur. Son yapıtlarını henüz sergilememiştir. *Influences* (Etkiler) adını verdiği bu resimlerinde bir "bileşimci dönem"e girdiği izlenmektedir.

Arslan, kendini "çizer-boyar" olarak adlandırır. Yapıtlarıyla insan düşüncelerini somutlamak, resmetmek ister. Önceleri Marquis de Sade, Nietzsche gibi yazarlara, Miro ve Klee'ye ilgi duymuş, daha sonra halk sanatlarından, Karagöz figürlerinden, Siyahkalem'den esinlenmiştir. Resimlerini, hat ve nakış sanatlarının geleneğine bağlı bir çizgi üslubuyla gerçekleştirir, anlatım gücü çizgidedir. Arslan, Türk nakış geleneğinin özlü bir yenileyicisi olmuştur. Toprak boyalara çeşitli maddeler karıştırarak elde ettiği boyaları kullanmıştır. Bu bağlamda, tarihöncesi mağara resimlerindeki boyaları araştırmış, Anadolu'da kullanılan kök boyalarla ilgilenmiştir.

Monokrom (tek renkli) bir özellik gösteren resimlerinde rengi, bir ikona sanatçısının tıpkı altın yaldızı madde-dışı'nı yansıtmakta kullandığı gibi, iki boyutlu bir etki yaratmakta kullanır.

Hiçbir zaman nü, natürmort ve peysaj resmi yapmamıştır. Çizdiği insan ve hayvan figürlerini resmin amacı olarak değil, aracı olarak görür. Düşüncelerinin yanı sıra iç ve dış dünyanın karmaşasını, çelişkilerini alabildiğine yalın, adeta fakir bir teknikle resmeder. Resminin, düşünsel düzeyde bir hazırlık aşaması vardır; önce kavramlarla, ondan sonra çizgilerle düşünür. Bu yönüyle, bilinen, alışılmış ressam kavramının dışında kalır.

• YAPITLAR (başlıca): *İlişki, Davranış, Sıkıntılara Övgü* dizisi, 1955; *Phallisme* dizisi, 1955-1961; *Artures* dizisi, 1961-1967; *Capital* dizisi, 1968-1980; *Influences* dizisi.

• KAYNAKLAR: F. Edgü, *Arslan*, 1982; M.Ş. İpşiroğlu, S.Hilav, O.Duru, F.Edgü, *Yüksel Arslan Bir Dönem 1951-1961*, 1978; S. Tansuğ, *Sanata Yaklaşım*, 1976.

ARSONVAL, Jacques- Arsène d' (1851-1940)

Fransız biyofizikçi. Galvanometreyi geliştirmiş, yüksek frekanslı akımların tedavi amacıyla kullanılmasına öncülük etmiştir.

8 Haziran 1851'de Haute-Vienne İli'ndeki La Porcherie'de doğdu, 31 Aralık 1940'ta doğduğu kentte öldü. Limoges çevresinde büyük toprakları olan köklü bir aileden geliyordu. Üç kuşak boyunca hekim yetiştiren ailesinin geleneğini sürdürmek için 1869'da Poitiers Üniversitesi'nde tıp okumaya başladı. Bir yıl sonra Prusya Savaşı başlayınca Paris'e giderek öğrenimini Collège de France'ta sürdürdü ve 1876'da diplomasını aldı. 1894'te aynı okulda profesör olan d'Arsonval, 1882'den 1910'a değin biyofizik laboratuvarının yönetimini de üstlenmişti. 1910'da Nagent sur-Marne'da yeni bir laboratuvar kurdu ve 1931'de emekli olana değin burayı yönetti. 1884'te Légion d'Honneur nişanıyla ödüllendirildi; 1888'de Tıp Akademisi, 1894'te Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi.

D'Arsonval, Collège de France'ta Claude Bernard'ın yetenekli asistanları arasındaydı. Fizyolojiye ilgi duymasında Bernard'ın etkisi büyüktür. 1876'da akciğer atardamarının esnekliğine ilişkin diploma tezinde, elektrik geriliminin hücrenin fizikokimyasal özelliklerinden biri olduğunu savundu. Belli türden bir enerjinin işe dönüştürülmesinin ilk yaşam göstergesi olduğunu, bu bakımdan insanların bir elektrik motoruna benzetilebileceğini ileri sürdü. Bu düşünceden yola çıkarak, o da hocası Bernard gibi canlıların vücut ısısı üzerinde incelemelere başladı. Bernard'ın ölümünden sonra bir süre ünlü nörolog Brown-Séquard ile çalışan d'Arsonval, içsalgı bezleriyle ve bu bezlerin ürettiği salgıların tedavi edici özellikleriyle ilgilendi. Ortak çalışmaları sırasında, koboy testislerinden elde edilen özün belirgin bir antiseptik (mikrop öldürücü) özelliği olduğunu buldular. Yaraların tedavisinde hormon kullanmayı öneren ve sonradan çeşitli tartışmalara yol açan görüş d'Arsonval ile Brown-Séquard'ın bu çalışmalarından kaynaklanmıştır.

D'Arsonval'in biyofiziğe en önemli katkısı, elektrik akımının bu alandaki uygulamalarını başlatmış olmasıdır. Bu konudaki çalışmalarında da Bernard'ın izinden yürüyen d'Arsonval, kas kasılmaları sırasında ortaya çıkan elektrik gerilimi değişikliklerini ölçmekle işe başladı. 1820'lerde geliştirilen galvanometreler (akım ve gerilim ölçerler) o dönemde çok zayıf akımları kaydedecek denli duyarlı değildi. Bell'in o sıralar yeni geliştirdiği telefonun çok düşük akımla çalışması d'Arsonval'e esin kaynağı oldu ve ilk ölçüm çalışmalarında bu aygıtın çalışma ilkesini örnek aldı. 1880'lerin başında, biyoloji alanında kullanılacak, kutuplaşmayan gümüş klorür elektrotlu pil, kas gerilimini ölçen miyograf (Marey ile birlikte) gibi araçların yanı sıra, kendi adıyla bilinen çok duyarlı bir galvanometre geliştirmişti (1882). Bu araçlarla bir süre daha çizgili kasların kasılma ve gevşeme sırasındaki elektrik değişimlerini ölçtü. Sonraları, yüksek gerilimli elektrik şoklarının canlılarda mutlaka ölüme yol açmadığını, hatta kimi durumlarda hastalıkların tedavisinde kullanılabileceğini farketti. Böylece, Hertz'in geliştirmiş olduğu yüksek frekans osilatörünü kullanarak, yüksek frekanslı (500-1500 kHz) ve yüksek gerilimli (10 000 Volt'a dek) düşük akımın (100-200 mA) vücutta yarattığı elektrik dalgalarından ve ısı etkisinden tedavide yararlanma yöntemini geliştirdi. "Arsonvalizasyon" yöntemi olarak bilinen bu yaklaşım, elektrik uyartılarının sinir sistemini, kan dolaşımını ve vücuttaki çeşitli fizikokimyasal işlevleri etki-

leme özelliğinden yararlanılarak, dolaşım ve metabolizma bozukluklarının, nevrasteni ve ülser gibi çeşitli hastalıkların tedavisinde uygulandı. İlk kez 1895'te denenen bu yöntem, 1920'lerde "diathermi" yöntemi geliştirilene değin elektroterapiyle eşanlamlıydı. Bu bakımdan d'Arsonval'in çalışmalarının, elektroterapinin uygulamalı bir bilim dalı niteliği kazanmasında önemli bir yeri vardır.

Biyofizik çalışmalarını sürdürürken konunun gereği olarak fizikle de ilgilenen d'Arsonval, son zamanlarında ilgisini bu alanda yoğunlaştırdı. 1902'de Georges Claude'la gazların sıvılaştırılmasını araştırdı. Fakat d'Arsonval'in fiziğe en önemli katkısı, fizyoloji çalışmaları sırasında o güne değin kullanılan örneklerden daha üstün bir galvanometre geliştirmiş olmasıdır. Ondan önce, elektrik akımının şiddetini ölçmek için Oersted, Kelvin, Nobili ve Lippmann'ın yaptığı galvanometreler gerek Yer'in, gerek öteki elektromanyetik güçlerin çekiminden etkilendiği için hatalı sonuçlar veriyordu. D'Arsonval döner mıknatıslı bu galvanometreleri de inceleyerek, Fransız fizikçi Deprez ile birlikte döner kadranlı bir galvanometre geliştirdi. D'Arsonval galvanometresi, sabit bir at nalı mıknatısın kutupları arasına yerleştirilmiş saf demirden bir silindir (çekirdek) ile bunun üzerine sarılmış bir bobinden oluşur; bobinin bir ucunda ayna olduğu için yansıtmalı galvanometre adıyla da bilinir. Daha sonra değişik örnekleri geliştirilen d'Arsonval galvanometresi, fizyoloji alanında kullanıldığı gibi, çeşitli ampermetre ve voltmetrelerin yapımında da örnek alınmıştır.

• BAKINIZ: CLAUDE BERNARD, BROWN-SÈQUARD, KELVIN, LAPLACE, OERSTED, TESLA.

ARSOY, Yesarî Asım
(1900)

Türk besteci. Cumhuriyet döneminin tanınmış şarkı ve fantezi bestecilerindendir.

Drama'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini orada tamamladı. 1917'de ailesi Rumeli'den Adapazarı'na göç etti. 1920'de İstanbul'a yerleşti. Antalya, İzmit ve İstanbul'da çeşitli büro işlerinde çalıştı. 1930'dan sonra musiki dersleri verdi. Solak olduğu ve sol elle ud çaldığı için, Yesarî adıyla tanınmıştır.

Musikiye önce saz, sonra udla başladı. Çeşitli saz sanatçılarından ders aldı; İstanbul'da İzzeddin Hümâyî Elçioğlu'dan Türk Musikisi ile ilgili bilgiler edindi; İzmit'te çalıştığı süre içinde de besteci Zeki Arif Ataergin ile Fehmi Tokay'dan yararlandı. 1929'dan başlayarak bestelediği şarkılarla ilgi çekti. 1930'dan sonra şarkıları plağa alınmaya başladı; eserlerinin çoğunu kendisi plağa okudu. Sahnede, radyoda okumaktan kaçınan Arsoy'un kendine özgü bir okuyuşu vardır.

Şarkılarıyla olduğu kadar, gündelik konuların işlendiği fantezileriyle de tanınmış bir bestecidir. 1930 ve 1940'lar, şarkı türünün, yerini daha hafif bir tür olan fanteziye bıraktığı bir dönemdir. Arsoy'un kimileri kantoya benzeyen fantezileri ve birçok şarkısı bu dönemde çok tutulmuştur.

Verimli bir bestecidir ve genellikle belirli makamları özgün bir yaklaşımla kullanır. Geleneksel şarkı anlayışını sürdürmeye çalıştığı eserleri de vardır. Bu anlayış içinde bestelediği şarkıları en başarılı eserleridir. En iyi şarkısı sayılan, Hüseynî makamındaki "Fâriğ olmam meşreb-i rindaneden" bu tür eserlerine bir örnektir. 250 kadar şarkı ve fantezi bestelemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Yüzyıl o güzel gözlere baksam yine kanmam; Ömrümce o saf aşkını kalbimde yaşatsam; Ömrüm seni sevmekle nihayet bulacaktır; Sazlar çalınır Çamlıca'nın bahçelerinde; Akasyalar Açarken; Yar saçların lüle lüle; Hisarlı kız; Sarı zambak; Bekledim de gelmedin.*

ARSUNAR, Ferruh
(1908-1965)

Türk folklor araştırmacısı, derleyici, müzikçi. İlk folklor araştırmacılarındandır.

İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini, babasının görevi nedeniyle bulunduğu İstanbul, Adana ve Bağdat'ta tamamladı. Daha sonra İstanbul'da Darü'l-Elhan'da (bugünkü İstanbul Belediye Konservatuvarı) musiki derslerine devam etti. Önce Şark Musikisi, sonra Garp Musikisi bölümlerini bitirdi. Rauf Yekta Bey'in teşvikiyle Halk müziği çalışmalarına başladı. 1926'dan sonra düzenlenen Halk Türküleri Derleme Gezileri'ne katıldı. Derlenen tüm ezgileri notaya aldı. Elazığ'da bulunduğu yıllarda yöre ezgilerini derledi, komşu kentlerin folklorunu araştırdı. Aynı dönemde bir orkestra kurarak çoksesli Halk müziği denemeleri yaptı ve bu orkestranın yöneticiliğini de üstlendi. 21 Aralık 1965'te Ankara'da öldü.

Arsunar yaşamı boyunca çalışmalarını titizlikle sürdürmüş, kaynak malzemenin saptanması ve kaynak kişinin doğruluğunun araştırılmasında ustaca bir yöntem izlemiştir. Yerel kaynakları ortadan kalkmış bulunan birçok ezgi, Arsunar'ın yapıtlarında öyküleriyle birlikte açıklanmış olarak yer almaktadır. *Anadolu Halk Türkülerinden Örnekler* adlı üç ciltlik yapıtında Halk müziğine ait oldukça önemli bir malzeme birikimi vardır.

Arsunar, Halk müziğinin ve araştırmalarının geliştirilmesinde emeği geçen derleyicilerin başında gelmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): *Elazığ Türküleri ve Oyun Havaları*, 1935; *Anadolu'nun Pentatonik Melodileri Hakkında Birkaç Not*, 1937; *Elazığ Bakırmadeni Kazası Halk Türküleri*, 1937; *Tunceli-Dersim Halk Türküleri ve Pentatonik*, 1937; *Anadolu Halk Türkülerinden Örnekler*, 3 cilt, 1947-1948; *Türk Çocuk Oyunlarından Örnekler*, 1955; *Gaziantep Folkloru*, 1962; *Köroğlu*, 1963

ARŞÎ
(16.yy)

Türk şair. Hurufîlik'in Nesimî'den sonra en güçlü savunucularındandır.

Yaşamı üstüne kesin bilgi yoktur. Tezkirelerde de Arşî ile ilgili bir kayda rastlanmaz. Bir gazelinin başına eklenen nottan 1562'de doğduğu anlaşılmaktadır.

Divan'ındaki şiirlerden çıkan bilgilere göre, Hurufî şairlerden Muhitî'nin mürididir. Şeyhinin ölümü üzerine yazdığı mersiyede Fazlullah Hurufî'ye bağlılığını övünçle anlatır. Halife Ali ve On İki İmam'a mersiyeleri vardır. Türkçe şiirlerinin yanında Farsça dizeleri de vardır. Nesimî'nin etkisinde kalmış, onun tarzında "tuyuğ"lar yazmıştır. 2500'den fazla beyitten oluşan *Divan*'ında Hurufilik'i işleyen şiirlerinin yanında din dışı şiirler de vardır.

- **YAPITLAR:** *Divan*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Bölümü Manzum Eserler, No: 282-285; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 257).
- **BAKINIZ:** FAZLULLAH [Hurufî], NESİMÎ.

ARŞİMED
Bak. ARKHİMEDES

ARTAKŞATRA
Bak. ARDAŞİR I

Jarry Tiyatrosu'nu kuruşu

ARTAUD, Antonin
(1896-1948)

Fransız tiyatro yönetmeni ve kuramcısı. Geliştirdiği "Vahşet tiyatrosu" kavramı, ölümünden sonra öncü oyun yazarlarını ve yönetmenleri etkilemiştir.

Marsilya'da armatör bir baba ile İzmir kökenli Rum bir ananın ilk çocuğu olarak doğdu. 4 Mart 1948'de Paris yakınlarında Ivry-sur-Seine'de öldü. İlk ve ortaöğrenimini Marsilya'da tamamladı. 1901'de ağır bir menenjit geçirdi, daha sonraki yıllarda da ruhsal bunalımlar yüzünden sık sık hastenelerde kaldı.Tatillerini ailesi ile birlikte Provence'da ve İzmir'de annesinin akrabaları yanında geçirdi. Edebiyata ilgisi Marsilya'da, Sacré -Coeur Koleji'nde öğrenciyken yazdığı şiirlerle başladı. 1916'da askere alındı, ancak dokuz ay sonra sağlık nedeniyle ve babasının çabalarıyla çürüğe çıkarıldı. 1917-1920 arasında sinir bunalımları sıklaştı, ancak son olarak İsviçre'de, Neuchâtel yakınlarında iki yıl kaldığı bir hastaneden büyük ölçüde iyileşmiş olarak çıktı. 1920'de Paris'e gitti ve 1937'e değin bu kentte annesi ile birlikte yaşadı.

Paris'te tanıştığı şair Max Jacob aracılığı ile ressam André Masson'la dostluk kurdu, onun atölyesinde Jean Dubuffet ve Joan Miró gibi ressamları, Armand Salacrou ve Michel Leiris gibi yazarları tanıdı. Aynı yıllarda bir film şirketinin sanat yönetmenliğini yapan dayısı Louis Nalpas aracılığı ile de oyuncu Firmin Gémier'yi ve sinema yönetmeni Abel Gance'ı tanıdı; böylece tiyatro ve sinema çevrelerine girmiş oldu. Artaud, sinemaya sürekli bir yakınlık duydu. Claude Autant-Lara, Abel Gance, Carl Dreyer, Marcel L'Herbier ve Pabst gibi ünlü yönetmenlerin filmlerinde oynadı. Germaine Dulac'ın yönettiği *La Coquille et le Clergyman* filminin senaryosunu yazdı.

1921'de Lugné-Poe'nun yönetimindeki Théâtre de l'Oeuvre'de çalışmaya başlayan Artaud, daha sonra Jean-Louis Barrault ve Etienne Decroux gibi pandomim sanatına ağırlık veren oyuncularla birlikte Charles Dullin'in yönettiği Théâtre de l'Atelier'ye geçti. Tiyatro çalışmalarını Jacques Hébertot'nun Comédie des Champs-Elysées'sinde ve Pitoeffler'in topluluğunda aldığı rollerle sürdürdü. "Théâtre Michel" de uyumsuz tiyatronun ilk örneklerinden, Yvan Goll'un yazdığı, *Methusalem*'i sahneye koydu. Daha sonra Louis Jouvet'nin yardımcısı olarak Strindberg'in *Hayaletler Sonatı* ile Roger Vitrac'ın *Le Coup de Trafalgar*'ının sahnelenme çalışmalarına katıldı. Berlin'de Pabst'ın *Üç Kuruşluk Opera* filminde oyuncu olarak çalışırken, Max Reinhardt'ın, Barnowsky'nin ve o sıralarda Berlin'de temsiller veren Meyerhold'un tiyatro çalışmalarından pek çok şey öğrendi.

Louis Jouvet ile ilişkisini kestikten sonra, Roger Vitrac ve Robert Aron ile birlikte Alfred Jarry Tiyatrosu'nu kurdu. Bu girişim iki mevsimde ancak dört değişik program gerçekleştirdikten sonra parasızlık nedeniyle sona erdi. Bu tiyatronun Théâtre Grenelle'de 1-2 Haziran 1927'de düzenlediği program üç kısa oyundan oluşuyordu: Artaud'nun yazdığı *Ventre Brûlé, ou la Mère Folle*, Vitrac'ın *Les Mystères de l'Amour* ve Aron'un *Gigogne*'u. 14 Ocak 1928'de Comédie des Champs-Elysées'deki ikinci program yasaklandı. Bu program iki yapıttan oluşuyordu: Pudovkin'in gösterilmesine izin verilmeyen *Ana* filmi ve Paul Claudel'in henüz oynanmamış olan *Le Partage de Midi*'sinin üçüncü perdesi. Alfred Jarry Tiyatrosu'nun üçüncü programında yer alan Strindberg'in *Rüya Oyunu* 2 ve 9 Haziran 1928'de Théâtre de l'Avenue'de sahnelendi. Vitrac'ın *Victor, ou les Enfants au Pouvoir* oyunu ise bu topluluğun son

Antonin Artaud ve "Vahşet Tiyatrosu"

"Vahşet tiyatrosu" Artaud'nun kuramını geliştirip sözcülüğünü ettiği bir tiyatro anlayışıdır. Sanat yaşamına şiirle başlayan Artaud ölünceye değin yazdığı denemeler, mektuplar, oyunlarla ve tiyatro yönetmeni olarak yaptığı denemelerle bu kuramın nasıl uygulanabileceğini göstermeye çalışmıştır."Vahşet tiyatrosu" anlayışının kökeninde Artaud'nun yaşadığı yıllarda Avrupa sanatında gördüğü yapaylığa, eskimişliğe ve işlevinden uzaklaşmaya duyduğu tepki yatmaktadır. Artaud'nun bu doğrultuda giriştiği bütün eylemlerde çıkış noktası, bütüncül bir sanat yaratma özlemiydi. Bu bütüncül sanat, edebiyatın, resmin, müziğin ve oyunculuğun birbirine eklenerek gerçekleştirileceği bir sanat olarak düşünülmemeliydi. Artaud Batı dünyasının geleneksel tiyatro kalıplarına karşı çıkarken, bu sanat türünün yeniden ilkel büyü törenlerindeki etki gücüne kavuşturulmasını istiyordu. Böylece tiyatro eskiden olduğu gibi insanları yeniden iyi etme gücünü elde edebilecekti. Artaud bu düşüncelerini Le théâtre et son double ("Tiyatro ve Sureti") adlı kitabında şu sözlerle açıklıyordu: "Vahşet tiyatrosu bir kitle gösterisi olacaktır. Büyük kalabalıkların, heyecan içinde, gerilip birbirine gireceği bu tiyatroda şimdi pek ender olarak görülen, halkın sokaklara döküldüğü bayramların, kalabalıkların şiirinden bir parça bulunsun isteriz... Tiyatro suçta, aşkta, savaşta, çılgınlıkta varolan şeylerin hepsini vermelidir ki, eski gereksinmeyi yeniden uyandırsın... Eylemin her türlüsü vahşete dayanır. Hiçbir sınır tanımayan bu eylem düşüncesi tiyatronun yenilenmesini sağlayacaktır. Ayrıca çok derinlerde uyumakta olan güçleri canlandıracak, bu güçleri adlandırarak simgeler yaratacak ve bir de bakacağız ki, bir simgeler savaşı canlanıyor gözümüzün önünde—çünkü tiyatro ancak olanaksız olan olası kılındığı, sahnedeki şiirsellik gerçekleştirilen simgeleri beslemeye, körüklemeye başladığı anda gerçekleşebilir... Tiyatro, seyircinin cinayete yatkın eğilimlerini, erotik imgelerini, vahşetini, karabasanlarını, ütopik özlemlerini, dahası barbarlığı içeren düşlerini gerçekten sergileyemediği, onun görünüşte değil de, gerçekten boşalmasını, arınmasını sağlayamadığı sürece kendini bulamaz".

Artaud bu düşünceleriyle ve yazıp yönettiği Les Cenci uygulamasıyla bir kültür devriminin öncülüğünü yapıyordu. Temelinde seyircisini irkiltme ve yeni bir duyarlığa yöneltme ilkesine dayanan bu anlayış, daha önce Baudelaire'in şiirlerinde denediği "şok yaşantısı"nı çağrıştırıyorsa da, bu ilke Baudelaire'de olduğu gibi yalnız estetik bir kaygıdan kaynaklanmıyor, aynı zamanda ahlakçı bir amacı da içerdiği için daha geniş kapsamlı bir öneri getiriyordu. Ancak bu öneri de, içinde yaşadığı toplumun siyasal gerçeklerine yüz çevirdiği için, kültür devrimi konusunda bu gerçeklerle hesaplaşmayan her anlayış gibi, sınırlılıktan kurtulamamıştır. Bu nedenle, Artaud 20. yy tiyatrosunda tasarladığı köklü değişimi gerçekleştirememiştir. Ancak öne sürdüğü görüşler yazarlık, yönetmenlik ve oyunculuk alanlarında çeşitli sanatçıların Vahşet tiyatrosu kavramını tiyatronun kendini yenilemesi doğrultusunda besleyici bir kaynak olarak benimsemelerine yol açmıştır. Örneğin, tiyatroda alışılagelmiş dramatik dile, akılcı kurguya karşı çıkarak Uyumsuzluk tiyatrosunun kuramsal temelini atanlardan biri de Artaud'dur. Bu tiyatro akımının temsilcilerinden Arthur Adamov ilk oyunlarında, kendilerini toplumsal çarka kaptıran kişiler arasındaki acımasız çekişmeyi ve iletişimsizliği, dünyaya bir anlam verebilmenin boşunalığını yansıtırken yaşanan "vahşet"in kimi önemli özelliklerini vurgulamıştır. Aynı akımdan gelen Jean Genet* ise toplum dışına itilmiş, suç işlemeye zorlanmış oyun kişileriyle yerleşik ahlak düzenine karşı çıkarken Vahşet tiyatrosunun bir başka yanını ortaya çıkarmıştır. İnsanların yalnızlığını, umutsuzluğunu, bilinçaltı özlemlerini, bastırılmış isteklerini ele alan Beckett*, Ionesco*, Arrabal*, Pinter*, Bond* ve daha nice çağdaş oyun yazarı, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan "vahşet" ve "şiddet" olgularını işleyerek Artaud'nun haberciliğini ettiği bir dünyayı canlandırmışlardır.*

Artaud'nun tiyatro yönetmenine tam bir yaratıcılık sorumluluğu yüklediği alanda ise, İngiliz yönetmen Peter Brook Vahşet tiyatrosu anlayışından yola çıkarak kimi denemelere girişmiş ve Londra'da Royal Shakespeare Topluluğu ile Peter Weiss'in* Marat/Sade oyununu bu anlayışla sahnelemiştir. Yine kendi düzenlemesi olan US, bunun arkasından sahnelediği Shakespeare' in Bir Yaz Gecesi Rüyası oyunları, "vahşet", "şiddet" ve "cinsel gerilim" öğelerine verdiği ağırlıkla Artaud'nun özleyip de gerçekleştiremediği bir tiyatronun başarılı örnekleri olarak büyük seyirci kitlelerince benimsenmiştir.*

Artaud'nun görüşlerini sahneleme ve oyunculuk alanında gerçekleştiren bir başka tiyatro adamı da Polonyalı Jerzy Grotowski'dir. Bu sanatçı Wroclaw'da kurduğu Tiyatro Laboratuvarı'nda yönetmenin özerkliğinden yola çıkarak, zamanla oyuncuya ağırlık veren bir anlayışla Artaud' nun seyirciyi etkileme sorununu tam bir tutarlılıkla ele almıştır. Grotowski "Yoksul Bir Tiyatroya Doğru" başlığı altında açıkladığı görüşlerinde Artaud'nun izinden giderek, uygarlığın içten ve dıştan böldüğü insana yeni bir bütünlük kazandırmak için, seyircinin tiyatro olayına bir dinsel törene katılır gibi katılmasını sağlayacak bir düzenlemenin gerekçesini ve ilkelerini dile getirir.*

temsili olarak 24, 29 Aralık 1938 ve 5 Ocak 1939'da Comédie des Champs-Elysées' de oynandı. Artaud başarısızlıkla sonuçlanan bu deneyimini "Le Théâtre Alfred Jarry et l'hospitalité public" başlıklı sert bir yazıyla dile getirdi.

Artaud, 1931'de Paris'te açılan Koloniler Sergisi'nde Bali Dans Topluluğu'nun gösterilerinin sahnelenmesine katıldı. Bu topluluğun temsilleri, 1920'lerin başından beri geliştirdiği düşüncelerinin iyice belirginleşmesini sağladı. Bu konudaki coşkulu görüşlerini 1932'de *Nouvelle Revue Française*'de "Le Manifeste du Théâtre de la Cruauté" ("Vahşet Tiyatrosu: Birinci Bildirge") başlığı ile yayımladı. Daha sonra *Le Théâtre et son double* ("Tiyatro ve Sureti") adı altında bir araya getireceği tiyatro yazılarından "Vahşet Tiyatrosu: İkinci Bildirge" 1933'te 16 sayfalık bir broşür halinde Denoel Yayınevi tarafından yayımlandı.

Vahşet Tiyatrosu

Artaud aynı yıl, Jean-Louis Barrault'nun da yardımı ile Societé anonyme du Théâtre de la Cruauté (Vahşet Tiyatrosu Anonim Ortaklığı) adlı topluluğu kurmaya girişti. Genç ve deneyimsiz oyunculardan oluşan bu toplulukla haftalarca çalıştıktan sonra, 6 Mayıs 1935'te Théâtre des Follies-Wagram'da, Shelley ve Stendhal'dan yararlanarak yazdığı *Les Cenci*'yi sahneye koydu. Artaud bu oyunun temsiliyle olağanüstü bir başarı kazanacağını umuyordu. Kendisinin baş rolü oynadığı oyun, ticari açıdan büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı. Eleştirmenlerin ve seyircilerin olumsuz tepkileri üzerine, Artaud tiyatro konusundaki tasarılarını gerçekleştirme çabalarına son verdi.

1936'da Meksika'ya giderek Fransız tiyatrosu konusunda konferanslar verdi ve yerli kabilelerin dinsel törenleri ve dansları ile ilgili araştırmalar yaptı. Bu araştırmalarla ilgili yazıları "D'un Voyage au Pays de Tarahumaras" (Tarahumaraların Ülkesine Yolculuk) başlığı ile 1937'de *Nouvelle Revue Française* dergisinde yayımlandı. Aynı yıl içinde, uygarlıktan uzak bir başka ülke olarak düşündüğü İrlanda'ya gitti. Orada yaklaşık bir ay dolaşıp manastırlarla ilgili araştırmalar yaptıktan sonra, Dublin'de dengesiz davranışları yüzünden tutuklanarak Fransa'ya gönderildi; yeniden bir akıl hastanesine yerleştirildi. 1943'e değin kötü koşullar altında değişik hastanelerde kaldı, sağlığı daha da bozuldu. Bu arada, 1938'de, Gallimard, *Le Théâtre et son double*'u yayımladı. 1943'te daha iyi koşullar altında kalabileceği Rodez Akıl Hastanesi'ne kabul edildi. Burada yoğun bir çalışma içine girdi, çok sayıda mektup ve makale yazdı, Lewis Carroll ve E.A.Poe'dan çeviriler yaptı. 1946'da Adamov, Balthus, Gide, Barrault, Marthe Robert gibi sanatçı dostlarının girişimi ile hastaneden çıkarıldı. Paris yakınında Ivry'de özgürce girip çıkabileceği bir sağlık evine yerleştirildi. Burada kaldığı iki yıl içinde de sürekli çalışan ve yazan Artaud, yeniden tiyatroya dönmeyi de tasarlıyordu, ancak bu düşünü gerçekleştiremeden kanserden öldü.

İnsandaki gizli dürtüler

Artaud sanat hayatına şiirle başlamış, resimle ilgilenmiş, hemen hemen her konuda düşündüklerini şaşırtıcı bir açıklık ve dürüstlükle dile getirmiş bir yazardı. Onu dizginlenemez bir güçle harekete geçiren gerçek, içinde yaşadığı Batı uygarlığının yapaylığı, çürümüşlüğü ve ikiyüzlülüğüydü. Asıl yaratıcılık alanı olarak seçtiği tiyatroda, Batı geleneğine karşı, bu sanatın başlangıcındaki yüceltici gücünü yeniden bulup ortaya çıkarmak istiyordu. Artaud'nun tiyatroda en etkin olduğu yıllar olan 1926-1935 arasında Paris tiyatroları oldukça verimli bir dönem yaşıyorlardı. Dullin, Shakespeare'in *III.Richard*'ını; Jouvet, Giraudoux'nun *Truva Savaşı Olmayacak* ve *Ondine* adlı oyunlarını; Pitoeff, Çehov'un *Martı*, *Vanya Dayı* ve *Üç Kızkardeş*'ini sahnelemişti. Ama Artaud için böyle bir repertuar bile yeterli değildi; tiyatroda daha aşırı denemelere girişmek, resimde Van Gogh'un yapıtlarının yarattığı heyecanı seyircisine yaşatacak bir tiyatroyu yaratmak istiyordu. Bunun için de yeni bir uygarlığın gerektiğine inanıyordu. Ona göre, yirminci yüzyıl Arthur Rimbaud'nun şiirlerindeki bildiriyi anlayamamıştı. Artaud'nun düşlediği özgür, gerçeküstü ve gizemli bir tiyatronun belirleyici özellikleri Maeterlinck ve Alfred Jarry'nin oyunlarında ortaya çıkmıştı. Apollinaire'in *Les Mamelles de Tirésias* (Tiresias'ın Memeleri) adlı oyunu da bu türün izlerini taşıyordu. Gerçek tiyatroyu sözde uygar, mantığa bağlı toplumların değil, mantık öncesi özelliklerini ve ilkelliklerini koruyan insan topluluklarının gerçekleştirebileceklerine inanıyordu. Bali Dans Topluluğu'nun gösterisi de bunun somut bir kanıtıydı.

Artaud'ya göre tiyatro gösterisi bir ayin niteliği taşımalıdır. Seyirci bu ayinde akıl denetimini yitirecek ölçüde korku ve dehşete kapılmalı; bu korku ve esriklik yaşantısı ona kendisiyle ilgili insanüstü gerçekleri kavrama olanağı vermelidir. Artaud'nun bu amaca varabilmek için önerdiği yöntem, tiyatronun vahşeti ve tehlikeyi yaşatan bir araca dönüştürülmesiydi. Böylece insan varlığının özündeki bastırılmış istekler, tutkular ve heyecanlar ortaya çıkarılabilirdi. Bu gizli dürtülerinin ortaya çıkarılması, tedirginlik, gerginlik ve bastırılmış isteklerinin dile gelmesi, modern insanın sağlığına kavuşmasını sağlayacak bir arınma olacaktı. Bunu gerçekleştirmek için de, seyirciler üstünde büyü etkisi yaratacak güçlü bir sahne dili gerekiyordu. Artaud'ya göre, bu dil yalnız dramatik konuşmaya dayanan ve tiyatroyu edebiyatın bir kolu durumuna düşüren bir dil olamazdı. Ancak sahnedeki eylemin odak noktası olacağı, jestlerin, ışığın, renklerin, oyun alanının her yanını değerlendiren bir bütünsellik içinde etkisini duyuracağı bir yoğunluk, böyle bir sahne dili yaratabilirdi. Bunu gerçekleştirmek için de sahne yönetmeni gösterinin gerçek yaratıcısı olarak öne çıkmalı, bir büyücü, bir kutsal kişi olarak insanın bilinçaltındaki ifritlerini harekete geçirmeliydi. Artaud'nun *Le Théâtre et son double*'da öne sürdüğü en önemli tezlerden biri, tiyatronun nesnel, somut bir anlatımla seyircinin karşısına çıkması, bunun için de görüntü dilini kullanmasıydı. Oyun alanındaki jestler, simgesel duruşlar, maskeler, tek ve birlikte devinimleri düzenleyen bir koreografi, çığlıklar, değişik ritimde tonlar, ışık dağılımındaki yenilikler, giysilerin törensi niteliği, eylemin geniş bir alana yayılması, sahne ile seyirci arasındaki sınırın kalkması, eylemin seyirci içine alınması Artaud'nun bütünsel tiyarosunun başlıca özellikleriydi.

Uygarlık eleştirisi

İzleyicileri

Bu tiyatronun getirmek istediği yeniliğin birçok ayrıntısı gibi, temelinde yatan "vahşet" kavramı da o

yıllarda yanlış anlaşıldı. Artaud bu konuda "vahşet"in bir sadizm ve kana susamışlık olmadığını, insan doğasında varolan, fakat sözde uygarlığın evcilleştirip uyuşturduğu bir dirim kaynağı olduğunu sık sık açıklamak zorunda kaldı. Vahşet tiyatrosu anlayışı, ortaya çıktığı yıllarda, bu anlayışın kuramcısı olan Artaud tarafından bile başarıyla gerçekleştirilemedi. Ancak "vahşet" gerçeğinin yoğun bir biçimde yaşandığı II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'daki birçok ülkede bu görüşlerin Beckett, Ionesco, Genet, Adamov, Arrabal ve Peter Weiss gibi yazarlar, Peter Brook, Julian Beck, Richard Foreman ve Grotowski gibi yönetmenlerce keşfedildiği görüldü. Artaud'nun tiyatro sanatına getirmek istediği yeniliklerin önemli bir bölümü onun ölümünden on beş yirmi yıl sonra başkaları tarafından gerçekleştirilebilmiştir.

- YAPITLAR: *Tric-trac du ciel*, 1923; *L'Ombilic des limbes*, 1925; *Correspondance avec Jacques Rivière*, 1927; *Le Pèse-nerfs*, 1927; *L'Art et la Mort*, 1929 ("Sanat ve Ölüm"); *Le Théâtre et son double*, 1938 ("Tiyatro ve Sureti"); *Les Tarahumaras*, 1945; *Lettres de Rodez*, 1946 ("Rodez'den Mektuplar"); *Artaud le Mômo*, 1947; *Van Gogh ou le Suicidé de la Société*, 1947 ("Van Gogh ya da Toplumun İntihar Edeni"); *Oeuvres Complètes*, (ö.s.), 14 cilt, 1956-1976.

- KAYNAKLAR: M.Blanchot, "Artaud", *La Nouvelle Revue Française*, (47); E.Braun, *The Director and the Stage*, 1982; G.Charbonnier, *Essai sur Antonin Artaud*, 1959; J.Derrida, *Ecriture et la différence*, 1967; M.Kesting, "Antonin Artaud ve Vahşet Tiyatrosu", *Yazko Çeviri*, (4); G. Scarpetta, "Brecht et Artaud", *La Nouvelle Critique*, 25; E.Sellin, *The Dramatic Concepts of Antonin Artaud*, 1968; P.Sollers (der.) *Artaud*, 1973; A.Soysal, "Antonin Artaud", *Yazko Çeviri*, (4); S.Şener, *Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi*, 1982; P.Théevenin, "Entendre/Voir/Lire", *Tel Quel*, (39); A.Virmaux, *Antonin Artaud et le Théâtre*, 1970.

- BAKINIZ: BECKETT, BRECHT, BRETON, IONESCO.

ARTEMEL, Talat
(1909-1957)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmeni. Doğal oyun anlayışını yerleştirmekte öncülük etmiş çok usta bir oyuncuydu.

24 Nisan 1909'da, İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimi sırasında amatör Topkapı Spor Kulübü oyunlarında dekorcu ve makyajcı olarak tiyatroya başladı. Raşit Rıza'nın tiyatrosunda figüran olarak çalıştı. 1926'da Darülbedayi'ye girdi. Figüranlıkla başladığı profesyonel oyunculuğunu hızla geliştirerek dikkatleri çekti. 1930'da *Kaçakçılar* filmiyle sinema oyunculuğuna başladı. 1945'te *Hürriyet Apartmanı* adlı filmin yönetmenliğini yaptı. 4 Ağustos 1957'de, film çekimi için gittiği Bolu'da öldü.

Talat Artemel genç yaşta başladığı tiyotro oyunculuğunu disiplinli bir çalışmayla geliştirip kısa sürede dönemin önde gelen oyuncularından biri olmuştur. Yapmacıktan ve yapaylıktan uzak, doğal oyunculuğu ile dönemin egemen oyun anlayışından sıyrılmasını bildi. Özellikle sahneye uygun bir sesi vardı. Bu özelliklerini sinemada da sürdürdü. İlk yönetmenlik çalışması *Hürriyet Apartmanı* ise tutarlı senaryosu, güçlü oyuncu yönetimi ve titiz kurgusuyla önemli bir film oldu.

- YAPITLAR (başlıca): Oynadığı oyunlar: *Aynaroz Kadısı*, 1930; *Venedik Taciri*, 1930; *Kafatası*, 1932; *Peer Gynt*, 1933; *Hamlet*, 1934; *Karamazof Kardeşler*, 1935; *Faust*, 1936; *Macbeth*, 1936; *Kuru Gürültü*, 1937; *Bir Adam Yaratmak*, 1938; *Romeo ve Juliet*, 1939; *Othello*, 1940; *Vişne Bahçesi*, 1943; *Julius Caesar*, 1946; *İhtiras Tramvayı*, 1950. Oynadığı filmler: *Kaçakçılar*, 1930; *İstanbul Sokaklarında*, 1931; *Aysel, Bataklı Damın Kızı*, 1933; *Bir Kavuk Devrildi*, 1939; *Dertli Pınar*, 1943; *Deniz Kızı*, 1945; *Kanlı Döşek* 1949; *Kanun Namına*, 1952; *Beklenen Şarkı*, 1954; *Bir Avuç Toprak*, 1957. Yönettiği filmler: *Hürriyet Apartmanı*, 1945; *Vatan ve Namık Kemal*, 1951; *Can Yoldaşı*, 1953; *Büyük Sır*, 1956.

ARTIGAS, José
(1764-1850)

Uruguaylı bağımsızlık savaşçısı. Rio de la Plata bölgesinde bağımsız ve federal bir devlet kurmak için mücadele etmiştir.

José Gervasio Artigas, 19 Haziran 1764'te Montevideo'da doğdu. 23 Eylül 1850'de Paraguay'da İbiray'da öldü. Gençliğinde, bugünkü Uruguay'ın Banda Oriental bölgesinde sığır çobanlığı yaptı. 1797'de İspanyol ordusuna katıldı ve yöredeki haydut çetelerini yakalama işinde görev aldı.

1810'da, Rio de la Plata yöresinde, İspanyollar'a karşı başlatılan bağımsızlık mücadelesine katıldı. 1810-1811 yıllarında Banda Oriental bölgesindeki bağımsızlıkçı güçlere önderlik etti ve o sırada Buenos Aires'te kurulan bağımsızlıkçı cunta ile işbirliği yaptı. 1811 sonunda Montevideo dışında tüm Rio de la Plata yöresini denetimi altına almıştı. Las Piedras'da İspanyol güçlerini yenilgiye uğrattıktan sonra Montevideo'yu kuşattı; ancak Portekiz ordusunun Brezilya üzerinden İspanyollar'ın yardımına gelmesi karşısında 16.000 kişi ile birlikte Arjantin'e çekildi.

Artigas, bu tarihten sonra, Buenos Aires yönetiminin merkeziyetçiliğine karşı federalizmi savunan bir muhalefet hareketi başlattı. Artigas'ın federalist görüşlerine bağlı delegeler, 1813'te Buenos Aires'teki kurucu meclise kabul edilmeyince iç savaş başladı. Artigas aralarında dil açısından ve etnik bakımdan büyük farklar bulunmayan Latin Amerika halklarının merkezi ulusal devletler biçiminde bölünmesine karşı çıkıyor, bölgesel özerkliği savunuyordu. Bu görüşe karşı, Buenos Aires'teki yönetim, Avrupa tipi güçlü ve merkezi ulusal bir devletin kurulmasından yanaydı. Artigas'ı, bugün Uruguay olarak bilinen bölgenin halkı ile "Federal Lig" olarak adlandırılan dört yöresel yönetim destekliyordu. Buenos Aires yönetiminin desteği ise, daha çok, önemli bir merkez olan Buenos Aires kenti ve yöresinden geliyordu.

Buenos Aires yönetiminin güçleri ile bir süre

savaşan Artigas 1815'te İspanyollar'ın elindeki Montevideo'yu yeniden kuşattı ve ele geçirdi. Aynı yıl, Buenos Aires'e girdi. 1816'da, Rio de la Plata yöresini Brezilya topraklarına katmayı planlayan Portekizliler Uruguay'a girdi. Buenos Aires halkı, Artigas'ın savunmasına katılmadı. Çok üstün Portekiz güçlerine karşı dört yıl direnen Artigas, 1820'de yenilgiye uğradı ve Paraguay'a sığındı.

Artigas bu tarihten sonra Uruguay bağımsızlık hareketine katılmadı ve bu hareketten bilinçli olarak uzak durdu. Uruguay, 1828'de bağımsızlığına kavuşunca yandaşlarının kendisini ülkeye çağırmalarına karşın, bu çağrıya uymadı. Yaşamının geri kalan bölümünü Paraguay'da sürgünde geçirdi.

ARTIN, Emil
(1898-1962)

Avusturyalı matematikçi. Sayılar kuramına ve modern cebire önemli katkılarda bulunmuştur.

3 Mart 1898'de Viyana'da doğdu. Babası resim tüccarı, annesi opera şarkıcısıydı. Viyana Üniversitesi'nde bir dönem okuduktan sonra askere çağrıldı. Dönüşünde Leipzig Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü. Burada Gustav Herglotz ile çalışarak 1921'de doktorasını tamamladı. 1923'ten sonra Hamburg Üniversitesi'nde matematik, olasılık kuramı ve mekanik dersleri verdi. 1937'de ABD'ye göç etti. Bir yıl Notre Dame Üniversitesi'nde ders verdikten sonra, 1938-1946 arasında Bloomington, 1946-1958 arasında da Princeton üniversitelerinde çalıştı. 1958'de Hamburg Üniversitesi'ne döndü ve ölünceye değin burada profesör olarak kaldı.

Artin'in ilk çalışmaları kuadratik sayıların analitik ve aritmetik kuramıyla ilgiliydi. 1920'lerde soyut cebire önemli katkılarda bulundu. Ertesi yıl hiperkarmaşık sayılar kuramını geliştirdi. 1944'te, sağ özlekler (idealler) için minimum koşulları sağlayan ve bugün "Artin halkaları" diye bilinen halkaları tanımladı. Ayrıca rasyonel sayıların yarı basit cebirlerinin kuramını yeni temellere oturtarak geliştirdi. 1925'te ortaya koyduğu örgü teorisi, üç boyutlu uzaydaki boğum noktalarının incelenmesine önemli bir katkıdır.

- YAPITLAR (başlıca): *Geometric Algebra*, 1957, ("Geometrik Cebir"); *Class Field Theory*, 1961, ("Bölük Alan Kuramı"); *The Collected Papers of Emil Artin*, (ö.s) 1965, ("Emil Artin'in Bütün Yazıları").

- BAKINIZ: ARF, HILBERT.

ARTUK BEY
(? -1091)

Selçuklu emiri. Anadolu'nun fethinde önemli rol oynamıştır.

Kayı boyunun önderlerinden Eksük Bey'in oğludur. 1064'e değin yaşamı üzerine bilgi yoktur. Babasının ölümü üzerine Kayı boyunun başına geçti. 1064'te Alp Arslan'la birlikte Kafkasya ve Doğu Anadolu seferine çıktı. 1071'de Malazgirt Savaşı'na katıldı. Daha sonra Alp Arslan, Diyarbakır, Mardin, Harput ve Malatya illerini Artuk Bey'e verdi. Malazgirt'in ardından IV. Romanos Diogenes'in tahttan indirilmesi ile Bizanslılar'la yapılan antlaşma bozulunca Alp Arslan, Artuk Bey komutasındaki bir orduyu Anadolu'yu fethetmekle görevlendirdi.

Artuk Bey, 1073'te Orta Anadolu'ya ilerleyerek Yeşilırmak ve Kızılırmak yörelerini ele geçirdi. Ardından Sakarya'ya geçerek İzmit'e akınlar yaptı. Bu arada Alp Arslan ölmüş, oğulları Melikşah'la Kavurd arasında taht mücadelesi başlamıştı. Artuk Bey, hemen Rey'e dönerek Melikşah'ın tahtı elde etmesine yardımcı oldu. 1076'da, Melikşah tarafından Hulvan'a gönderildi. Daha sonra da ayaklanmaları bastırmak üzere Bahreyn seferine çıktı. 1084'te Diyarbakır'ın kuşatılması sırasında çıkan bir anlaşmazlık üzerine Melikşah'a karşı çıktı ve Suriye'ye gitti. Melikşah'ın Suriye'ye gönderdiği elçilere, Melikşah'a bağlı olduğunu ve onun topraklarını Süleyman Şah'ın elinden kurtarmak üzere Halep'e gideceğini bildirdi. Ardından Melikşah'ın kardeşi Tutuş'un buyruğuna girerek, onunla birlikte Halep üzerine yürüdü. 1086 Haziranı'nda Halep yakınlarında yapılan ve Süleymanşah'ın ölümüyle sonuçlanan savaşın kazanılmasında büyük katkısı oldu. Bu arada Kudüs'teki Atsız da, merkeziyetçi bir devlet kurma amacında olan Melikşah için önemli bir tehlike oluşturuyordu. Tutuş, bu tehlikeyi gidermek için Kudüs'ü Artuk Bey'e vererek onu Atsız'ın üzerine gönderdi. Artuk Bey 1091'de ölene değin Kudüs'te yaşadı. Ölümünden sonra oğulları Güneydoğu Anadolu'da Artukoğulları Beyliği'ni kurdular.

Artuk Bey'in, Kudüs'te bulunduğu sırada, Türk egemenliğinin simgesi olarak Kıyâme Kilisesi'nin tavanına üç ok yerleştirmesi, Hıristiyanlar üzerindeki baskının bir simgesi olarak gösterilmiş, Haçlı Seferi'nin gerekçelerinden biri haline getirilmeye çalışılmıştır. Artuk Bey, göçebe geleneklerine ve eski Türk egemenlik anlayışına bağlı kalmış, bu yolla büyük bir Türkmen boyunu denetimi altında tutmuştur. Bağımsız kişiliği nedeniyle Melikşah gibi bir sultana bile karşı çıkabilmiş, bu özellikleri yüzünden devlet yönetiminde daha yüksek görevlere getirilmemiştir.

- BAKINIZ: MELİKŞAH.

ARÛ, Kemal Ahmet
(1912)

Türk mimar ve kent plancısı. Uygulamaları ve eğitim alanındaki çalışmalarıyla Türkiye'de kent planlamasının gelişiminde etkili olmuştur.

İstanbul'da doğdu. Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nde eğitim gördü, 1937'de mezun oldu. 1940'ta (bir süre sonra İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştürülecek olan) Yüksek Mühendis Mektebi'nde şehircilik hocası olarak çalışmaya başladı. 1950'de profesör oldu, aynı yıl Şehircilik Kürsüsü başkanlığına seçildi. Mimarlık Fakültesi dekanlığı da yaptı. Kimi yabancı üniversitelerde konuk öğretim üyesi olarak çalıştı.

Etkinlikleri çeşitli alanlara yayılır. Bir yandan kent planlamasıyla ilgili tasarım ve uygulamalar yapmış, bir yandan da birçok yapı ve tesis gerçekleştirmiştir. Bu sırada öğretim görevini kesintisiz sürdürmüştür. Bunların yanı sıra eski mimarlık yapıtları, mimarlık ile kent tasarımının güncel sorunları üzerine araştırmalarda bulunmuştur. Ayrıca çeşitli kent tasarımı ve mimarlık yarışmalarına katılmış, birçok ödül kazanmıştır. 1940'larda başladığı meslek yaşamını, İstanbul Teknik Üniversitesi'nden emekli olduktan sonra da sürdürmektedir.

Arû, Türkiye'de kent tasarımının ayrı bir konu olarak önemini vurgulayan ve bu alanda çalışmalar yapan ilk mimarlardan biridir. Berlin'de açmış olduğu Türk Şehirleri Sergisi bu alandaki ilk önemli girişimlerden biri sayılır. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, başta Isparta, Kayseri, Söke, Tekirdağ, Kars ve Tokat olmak üzere birçok yerleşim merkezini kapsayan tasarım ve uygulamalarıyla kent planlaması girişimlerinin yaygınlaşmasında çok etkili olmuştur. Ayrıca 1945'te Ödemiş, 1948'de İzmit, 1952'de İzmir imar planı yarışmalarında arkadaşlarıyla birlikte hazırladığı projeler birinci seçilmiştir. 1971'de Diyarbakır Üniversitesi Kampüsü yarışmasında birinci olan ve bir ekip çalışmasıyla hazırlanan proje de önemli kent tasarımı çalışmalarından biridir.

Kent planlaması sorunlarıyla yoğun olarak ilgilenmesi, Arû'nun mimarlık çalışmalarına da yansımıştır. Tek bir yapının tasarımından farklı olarak, bütün bir çevrenin sorunlarının çözümlenmesine yönelik projeler 1950'lerde özellikle 1960'tan sonraki dönemde giderek önem kazanmıştı. Arû'nun bu türdeki ürünlerinin örnekleri arasında 1947'de ve 1954'te yaptığı *Birinci ve Dördüncü Levent Konut Siteleri* bulunmaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca): Kent planı:** *Isparta*, 1944; *Kayseri*, 1945; *Ödemiş*, 1945; *Boğazlıyan*, 1946; *Malkara*, 1946; *Söke*, 1946; *Tekirdağ*, 1946; *Babaeski*, 1947; *Bandırma*, 1947; *Biga*, 1947; *Burdur*, 1947; *Finike*, 1947; *Gönen*, 1947; *Kars*, 1947; *Serik*, 1947; *Tokat*, 1947; *Turhal*, 1947; *Gaziantep*, 1948; *İzmit* (G. Özdemiş ile), 1948; *İzmir* (G. Özdeş ve E. Canpolat ile), 1952; *Niksar*, 1970; *Tavşanlı*, 1970. **Yapı:** *Polis Koleji*, 1940; *İzmit Otel, Belediye ve Hükümet Alanı* (G. Özdeş ve K. Söylemezoğlu ile), 1948; *Birinci Levent Konut Sitesi* (R. Gorbon ile), 1947-1957, İstanbul; *Dördüncü Levent Konut Sitesi*, 1954, İstanbul; *Sheraton Oteli* (AHE Grubu ile), 1959, İstanbul; *Diyarbakır Üniversitesi Kampüsü* (Yıldırım Sağlıkova, Yalçın Sağlıkova, E. Arû ile), 1971. **Kitap:** *Türk Hamamları Etüdü*, 1941; *İkinci Dünya Harbi'nden Sonra Garp Avrupa'sında Mesken Problemi*, 1950; *İmar Planlama Çalışmaları Çizim Tekniği* (G. Özdeş ile), 1955; *Şehir Dokusunda Yeni Ulaştırma Düzenleri*, 1965; *Yayalar ve Taşıtlar*.

• BAKINIZ: S.H. ELDEM, OELSNER, E. ONAT.

ARUN, Halit Özdemir

Bak. ÖZDEMİR ASAF

ARYABHATA
(476 - ykş. 550)

Hintli matematikçi ve astronom. Cebiri ilk kullanan matematikçilerdendir.

Güney Hindistan'da, bir iki yüzyıl kadar imparatorluk başkenti olan Kusumapura'da (bugün Bihar Eyaleti'nde Patna) doğdu. Adını bugüne ulaştıran *Aryabhatiya*'yı 499'da yazdığı biliniyor. Koşuk biçiminde yazılmış olan yapıt dört bölümden oluşur. 10 dizelik giriş bölümü "Dasagitika"dan sonra gelen "Ganitapada" genel matematik konularında 33 dizeyi kapsar. 25 dizelik üçüncü bölüm "Kalakriyapada" zaman ölçümünü ve gökcisimlerini anlatır. "Golapada" ise Güneş tutulması ve Yer'le ilgili 50 dizeden oluşur.

Matematik dalında bugüne ulaşmış en eski Hint kaynaklarından biri olan *Aryabhatiya*, aynı zamanda cebirin büyük ölçüde kullanıldığı ilk yapıtlardandır. Aryabhata bu yapıtında ikinci dereceden denklemlerin çözümünün yanı sıra, aritmetik dizilerin formüllerle tanımlanmasını da incelemiştir. Aryabhata'nın geometriye en önemli katkılarından biri, *pi* sayısını dört ondalıklı olarak hesaplamış olmasıdır. Aryabhata çevresi 62,832 birim, çapı ise 20,000 birim olan bir dairede bu rakamlar arasındaki bağıntıyı 3,1416 (3 177 / 1250) olarak bulmuştur. Ayrıca, Hintli dilbilimcilerin hazırladığı bir alfabeden yararlanarak, büyük sayıları ifade etmek için bir yöntem geliştirmiştir. Trigonometriye katkısı ise ilk sinüs cetvelini hazırlamasıdır.

Astronomi alanında da önemli çalışmalar yapmış olan Aryabhata, gökcisimlerinin gün boyu hareket eder görünmelerinin Yer'in kendi ekseni çevresindeki dolanımından ileri geldiğini savundu. Bu düşüncesi, çağdaşı olan Hintli astronomlarca destek görmedi. Yer'in ve Ay'ın konumlarına ilişkin hesaplamalar da yapan Aryabhata'nın bu çalışmaları başta yalnızca Güney Hindistan'daki bilginleri etkilemişti. 9. yy'da yapıtı, *Zicü'l-Aryabhar* adıyla Arapça'ya çevrildi. Birûnî'nin bu çalışmadan yararlandığı biliniyor. *Aryabhatiya* 19. yy'da Avrupa dillerine de çevrilmiştir.

• KAYNAKLAR: T.R. Pillia, *Aryabhata or the Newton of*

Indian Astronomy, 1905; P.C. Sengupta, "Aryabhata's Method of Determining the Mean Motions of Planets", *Bulletin of the Calcutta Mathematical Society*, 12, 1920-1921.

• BAKINIZ: BİRÛNÎ.

ASAM, Cosmas (1686-1739) Egid (1692-1750)

Alman mimar ve dekoratör kardeşler. 18. yy'ın ilk yarısında Güney Almanya'da Barok üslubun ünlü temsilcilerinden olmuşlardır.

Cosmas Damian, Benediktbeuren'de doğdu, Münih'te öldü. Kardeşi Egid Quirin, Tegernesee'de doğdu, Mannheim'da öldü. İlk eğitimlerini Bavyeralı önemli bir fresk ressamı olan babaları Hans Georg Asam'a yardım ederek aldılar. 1711-1714 arasında Roma'ya giderek, San Luca Akademisi'nde öğrenim gördüler. Burada Bernini'nin barok yapılarından, Cortona, Gaulli ve Pozzo'nun barok duvar resimlerinden etkilendiler. Mimarlık dışında Cosmas Damian ressam olarak, Egid Quirin de heykel ve *stucco* alanlarında uzmanlaşmışlardı. Yapılarının dekorasyonunu da bütünüyle kendileri gerçekleştiriyorlardı. Hem ayrı ayrı, hem de birlikte pek çok yapı yaptılar. Birbirleriyle tam bir uyum içinde çalıştıkları için, ayrı oluşturdukları yapıtların hangisinin ürünü olduğunu ayırt etmek kimi zaman çok zordur.

İlk yapıtlarında Roma'nın barok yapılarında görüp tanıdıkları "dramatik etki" ile Bavyera süsleme geleneğinin bir bileşimini gerçekleştirmişlerdir. Egid Quirin'in Münih'te yaptığı, *Asam Kilisesi* diye de anılan *Johann Nepomuk Kilisesi* Asamlar'ın ürünleri arasında başyapıt sayılır. Bu yapıda iki kardeşin birlikte gerçekleştirdiği süslemelerle ve mekâna gizemli bir hava veren ışık oyunlarıyla duvarların kütle etkisi adeta dağılmış, gerçekle düş dünyası, doğayla sanat iç içe geçmiş bir bütün haline getirilmiştir. Asam kardeşler yapıtlarında giderek İtalyan Barok üslubundan uzaklaşmışlar, bol ışığa, açık, parlak renklere, süslemelere daha ağırlık veren Fransız kaynaklı Rokoko üslubuna yaklaşmışlardır.

Kendi dönemlerinde yaygın bir ün kazanmış ve ilgi görmüş olan iki kardeşin duygulara yönelen canlı sanatı, içinde yaşadıkları toplumun anlayışını ve zevkini yansıtır. Daha sonra kilise reformlarının başlamasıyla birlikte, dinsel mimarlıkta gösterişsiz, yalın bir üslup benimsenmiş, Asamlar'ın yapıtları da, eskimiş, zevksiz bir anlayışın ürünleri olarak aşağılanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): C.D. Asam:** *Weltenburg Kilisesi*, 1718-1720; *St. Maria Viktoria Kilisesi*, 1732, Ingolstadt. **E.Q. Asam:** *Rohr Kilisesi*, 1717-1725; *Johann Nepomuk Kilisesi*, 1733-1746, Münih. **Birlikte:** *Korbinian Şapeli*, 1720, Weihenstephan, yıkıldı; *Ursilinler Kilisesi*, 1738, Straubing.

• BAKINIZ: BERNINI.

ASCHOFF, Karl (1866-1942)

Alman patoloji bilgini. Retiküloendotelyal sistemin varlığını ve işlevini açıklamıştır.

Karl Albert Ludwig Aschoff 10 Ocak 1866'da Berlin'de doğdu. Bonn, Berlin ve Strasbourg'da öğrenim gördü. 1899'da Bonn Üniversitesi'nden tıp diplomasını aldıktan sonra Strasbourg Üniversitesi'nde, en ince lenf kanallarını ve bağdokuyu tanımlamış olan Recklinghausen'in asistanlığını yaptı. Ardından Göttingen Üniversitesi'ne geçerek J. Orth ile çalıştı. 1903'te Marburg Üniversitesi'nde patoloji profesörlüğüne atandı. Üç yıl sonra da Freiburg-im-Breisgau'daki Albert Ludwig Üniversitesi'nin patoloji kürsüsüne getirildi. Bu kürsüye bağlı Patoloji Enstitüsü'nün de kurucusu olan Aschoff, 24 Haziran 1942'de ölene değin aynı görevi sürdürdü.

Aschoff, 1904'te Marburg Üniversitesi'ndeki araştırmaları sırasında, kalp kasında, hücre birikiminden oluşan birtakım yumruların (nodüllerin) varlığını farketti. Sonradan "Aschoff yumruları" adı verilen bu oluşumların kalp romatizmasıyla ilgisinin ortaya konması, bu hastalığın tanısında önemli bir adımdı. Aynı yıllarda, kan pıhtılaşması (tromboz) ve atardamar çeperlerinin esnekliğini yitirmesiyle ortaya çıkan damar sertliği (arteriyoskleroz) üzerinde çalışmalar yaptı. Dolaşım sistemiyle ilgili bu çalışmaları sonucunda, 1906'da, kalp yetmezliğinin patolojik nedenleri konulu bir inceleme yayımladı. Bir süre sonra ilgi alanını safrakesesi taşı ve apandisit üzerine çalışmaları da içerecek biçimde genişletti.

Aschoff'un tıbba en önemli katkısı, retiküloendotelyal sistemin varlığını bulmasıdır. Kurduğu patoloji enstitüsünde Japon meslektaşı Kiyono ile çalışırken, atardamarlara koloidal bir boya şırınga ettiklerinde, kan dolaşımına karışan bu boyanın vücudun çeşitli bölgelerindeki kimi doku hücreleri tarafından alındığını gözlediler. Gene gözlemlerine göre, bu hücreler daha çok lenf düğümlerinde, dalakta, karaciğerde ve kemik iliğinde bulunuyordu. Gerçi, değişik organların iç yüzeyini kaplayan endotelyum tabakasındaki bu hücrelerin varlığı ve fagositoz özelliği (vücuda giren bakterileri ve yabancı maddeleri yutarak yok etme özelliği) önceden kimi bilim adamlarınca ortaya konmuştu. Ancak, o güne değin değişik adlarla (makrofaj, mikrofaj, Kupffer ve Gaucher hücreleri gibi) anılan bu hücrelerin, hangi dokuda bulunursa bulunsun aynı işlevi gördüğünü ve uyarılara aynı biçimde cevap verdiğini, dolayısıyla bir sistem oluşturduğunu ilk farkeden Aschoff oldu (1924).

Aschoff'un lenf düğümleri sinüsü, dalak, kemik iliği ve karaciğerin iç yüzeyini kapladığı için "endotelyal", bu organların bağdokusunda bir ağ gibi yayıldığı için "retikülo" sözcüklerinden yola çıkarak "retiküloendotelyal sistem" diye adlandırdığı bu sistemin metabolizmadaki rolü çok önemlidir. Hemoglobin sentezinde ve öd oluşumunda rol oynayan bu hücreler aynı zamanda organizmanın savunma görevini üstlenmiştir. Hastalık yapıcı mikroorganizmalar vücuda

girdiğinde, retiküloendotelyal hücreler hemen değişime uğrayarak yutar hücrelere dönüşebilir ve bakterileri ya da mikropları fagositoz yoluyla yutarak yok edebilir.

• YAPITLAR: *Reticuloendothelial System; Lectures in Pathology*, 1924, ("Retiküloendotelyal Sistem: Patoloji Dersleri").

• KAYNAKLAR: *Journal of Pathology and Bacteriology*, (55), 1943.

• BAKINIZ: İ. MEÇNİKOV.

ASELLI, Gaspare
(1581 - 1626)

İtalyan anatomi bilgini. Kilüs damarlarının işlevini açıklamıştır.

Cremona'da doğdu. Doğum tarihi tartışmalıdır. 24 Nisan 1626'da Milano'da öldü. Kimi kaynaklarda adı Asellio olarak geçer. Pavia Üniversitesi'nden tıp diploması aldı. Aynı üniversitede anatomi ve cerrahi profesörü olduktan sonra, Milano'ya giderek bir süre serbest hekim olarak çalıştı. 1612-1620 arasında orduya başcerrah olarak atandı. 24 Nisan 1626'da (kimi kaynaklara göre 9 Eylül 1625'te) Milano'da öldü. 1627'de basılan ve 35 bölümden oluşan *De Lactibus sive Lacteis venis quarto vasorum mesaraicorum genere novo invento Gasparis Asellii Cremonensis anatomici Ticinensis dissertatio* adlı yapıtı, bilimsel değerinin yanı sıra renkli çizimleri içeren ilk anatomi yapıtlarından biri olarak da önem taşır. Daha önce yazdığı iki kitap ise kayıptır.

Aselli, köpeğin karın zarı hareketlerini incelemek için, 23 Temmuz 1622'de tanıklar önünde bir köpeğin karın boşluğunu yardı; incebarsakların ve barsakları karnın arka duvarına bağlayan periton kıvrımının çevresinde beyaz kordon biçimi oluşumlar dikkatini çekti. İlk bakışta siniri andıran bu oluşumlardan birini kestiğinde, içinden beyaz bir sıvı aktığını gördü. Çalışmalarını ilerletince, bu maddenin, incebarsaklarda özümlenmiş yağ parçacıklarını taşıyan bir tür lenf sıvısı olduğunu ve sindirilmiş besinlerin bu yolla vücuda taşındığını ortaya çıkardı. Aselli'nin bu gözlemi yapması bir bakıma rastlantısaldı, çünkü karnını yardığı köpek yeni doyurulmuştu. Gerçekten de, Aselli'nin "Venae albae et lacteae" (beyaz ve sütsü damarlar) adını verdiği kilüs damarları, yalnız sindirim sırasında öbür lenf damarlarından ayırt edilebilir. Bu tür damarların varlığı Erasistratos ve Hippokrates tarafından da biliniyordu, ancak bunların işlevini açıklayan Aselli oldu. Galenos ise, karaciğerin damar sisteminin merkezi olduğu yolundaki kuramından yola çıkarak, bu damarların da karaciğere açıldığını ileri sürmüştü. Kilüs sisteminin göğüs boşluğundaki bir keseye açıldığını 17. yy'ın ikinci yarısında Pecquet ortaya koydu.

• YAPITLAR: *De Lactibus sive Lacteis venis quarto vasorum mesaraicorum genere novo invento Gasparis Asellii Cremonensis anatomici Ticinensis dissertatio*, 1627.

• KAYNAKLAR: C. Daremberg, *Histoire des Sciences Médicales*, II, 1870; V. Ducceschi, "I Manoscritti di Gaspare Aselli", *Archivio di Stroia della Scienza*, III, 1922.

• BAKINIZ: ERASİSTRATOS, GALENOS, HİPPOKRATES.

ASENA, Orhan
(1922)

Türk oyun yazarı. "Başkaldırma" temasını işleyen oyunlar yazmıştır.

Diyarbakır'da doğdu. Aydın bir aile ortamı içinde büyüdü. Ortaöğrenimini 1939'da Diyarbakır Lisesi'nde tamamladı. 1945'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdikten sonra Anadolu'nun çeşitli ilçelerinde doktor olarak görev yaptı. Askerliğini Eskişehir, İskenderun gibi kentlerde askeri doktor olarak yaptı. 1952-1955 arasında çocuk hastalıkları alanında uzmanlaşmak üzere Ankara Çocuk Hastanesi'ne girdi. 1964'te Almanya'ya gidip iki buçuk sene kaldı. 1971'de emekli olduktan sonra yeniden Almanya'ya gitti ve 1977 yılına değin orada çocuk doktoru olarak çalıştı. Ankara'da serbest doktorluk yapıyor. *Tanrılar ve İnsanlar* oyunuyla 1960 TDK Ödülü'nü, *Atçalı Kel Mehmet*'le 1970 TRT Başarı ve Ankara Sanatsevenler Ödülü'nü, *Ölü Kentin Nabzı* ile 1978 İsmet Küntay Ödülü'nü, *Ölümü Yaşamak* ile 1982 Avni Dilligil Ödülü'nü, 1983'te de Türkiye İş Bankası Tiyatro Büyük Ödülü'nü aldı.

Asena çok genç yaşlarda şiir ve öykü yazmâya başladı. Bu çalışmalarını çeşitli yerlerde yayımladı. Ancak *Tanrılar ve İnsanlar* adlı oyunu 1954'te Devlet Tiyatrosu'nda oynanıp büyük başarı kazanınca tiyatro yazarlığını seçti. Birbiri ardından yazdığı oyunlar hem ödenekli, hem özel tiyatrolarda oynandı; kimileri yabancı dillere çevrildi, dış ülkelerde sahnelendi. Çok sayıdaki oyunlarında, birbirinden değişik konuları ele aldıysa da, her birinin temelinde "başkaldırma" sorunu çeşitli yönleriyle irdelenir. Asena, kimi oyunlarında tarihi, yaşamları ve etkinlikleriyle toplumun malı olmuş Gılgamış, Hürrem Sultan, Şeyh Bedrettin gibi kişileri eksen alarak başkaldırının çeşitli yönlerini incelemiştir. *Şilide Av* gibi kimi oyunlarında da, güncel gerçeklerden yola çıkarak, toplumsal hareketlerde etkin olan kimi kişilerin bireysel, zihinsel sorunlarını irdelemiştir.

Orhan Asena oyunlarının temeline yerleştirdiği başkaldırma temasını daha çok kahramanlarının bir özelliği olarak ele almış, bunu bir "insanlık dramı" olarak işlemiştir.

• YAPITLAR: *Tanrılar ve İnsanlar*, 1954; *Korku*, 1956; *Hürrem Sultan*, 1958; *Yalan*, 1959; *Kocaoğlan*, 1961; *Gecenin Sonu*, 1962; *Tohum ve Toprak*, 1962; *Fadik Kız*, 1966; *Simavnalı Şeyh Bedrettin*, 1969; *Atçalı Kel Mehmet*, 1970; *Şilide Av*, 1973; *Toroslardan Öte*, 1974; *Ölü Kentin Nabzı*, 1977; *Seyisbaşı Konağı*, 1980; *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe*, 1982; *Ölümü Yaşamak*, 1982.

ASHTON, Frederick
(1904)

İngiliz dansçı ve koreograf. Çağdaş İngiliz balesini bugünkü uluslararası ününe kavuşturmuştur.

17 Eylül 1904'te Ekvador'da Guayaquil'de doğdu. Ünlü dansçı, koreograf ve bale eğitmenlerinden Leonid F. Massin ve Marie Rambert'den ders aldı. 1926'da koreografiye başladı. 1928-1929 arasında Ida Rubinstein'ın topluluğunda dans ettikten sonra Rambert Bale Topluluğu'na döndü. Bu arada Balet Club ve Camargo Society adlı bale topluluklarında koreograf olarak çalıştı. 1935'te Vic-Wells Balesi'nin baş koreografı oldu. Daha sonra Sadler's Wells Balesi ve en son İngiliz Kraliyet Balesi adlarını alan bu toplulukla çalışmaya devam etti. 1952'de topluluğun yönetmen yardımcısı, 1963-1970 yılları arasında da yönetmeni oldu. Aralarında Londra Festival Balesi, Danimarka Kraliyet Balesi ve La Scala Balesi'nin de bulunduğu birçok toplulukta koreograf olarak çalıştı.

Ashton'un ilk koreografisi 1926'da Hammersmith Revüsü için yaptığı *A Tragedy of Fashion*'dır. Bunu, 1930'da Rambert Bale Topluluğu için hazırladığı ve ilk başarılı çalışması olarak nitelendirilen *Capriol Suite* izledi. Ashton'un Peter Warlock'un müziğindeki özgün Fransız danslarını Elizabeth dönemi İngilteresi'nin dekoruna uyarlamaktaki ustalığı ilgiyle karşılandı. Ashton, 1931'de koreografisini yaptığı *Façade*'da ve 1934'te *Mephisto Valse*'de ünlü balerin Alicia Markova'ya eşlik etti. Sadler's Wells Balesi için 1933'te *Les Rendez-vous* ("Buluşmalar") 1936'da *Apparitions* ("Görüntüler") ve 1935'te de *Le Baiser de la Fée*'nin ("Perinin Öpüşü") koreografilerini hazırladı. 1946'da besteci C. Franck ve sahne tasarımcısı Fedoroviç ile ortak çalışma içinde yarattığı *Symphonic Variations* ("Senfonik Çeşitlemeler") Ashton'un başyapıtlarından biri olarak ün kazandı. Ashton, parçanın lirik ifadesine ters düşen her şeyi dışarda bırakan ve basit olma cesaretini gösteren tutumuyla balede klasik bir anlayışa erişti. 1950'de, Rimbaud'nun metinleri ve Britten'in müziğiyle New York Kent Balesi için hazırlanan *Illuminations*'ın ("Işıltılar") koreografisini yaptı. Yapıtın başarısı Ashton'un yeni bir çalışma için ABD'ye çağrılmasına yol açtı. Bu çağrı üzerine 1952'de hazırladığı *Picnic at Tintagel*, ("Tintagel'de Piknik") koreografın ustalık dönemi yapıtları arasında sayılır. Danimarka Kraliyet Balesi için yaptığı *Romeo ve Juliet* (1955) de bu dönem çalışmalarındandır. Bunu izleyen *Birthday Offering* deki ("Doğumgünü Sungusu") çalışmasıyla Ashton, ünlü Fransız koreograf Marius Petipa'ya eşdeğer bir koreograf olduğunu kanıtladı. 1960'ta *La fille mal gardée* ("İyi Gözetilmeyen Kız") için yaptığı koreografi Naturalizm'den ayrılan, görüntüde komedi öğelerinden ve abartmadan çekinmeyen anlatımıyla ilgi uyandırdı. 1968 tarihli *Enigma Variations* ("Bilmecemsi Çeşitlemeler) ise dans dışı anlatıma verdiği önemle, Ashton'un iddialı çalışmaları arasında yer alır. Ashton ayrıca Massin ile birlikte *Tales of Hoffmann* ("Hoffmann'ın Masalları") ve *Tales of Beatrix Potter* ("Beatrix Potter'in Masalları") adlı bale filmlerinin koreografilerini yaptı. Birçok operanın da koreografisini yapan ve çok sayıda ödül ve unvan sahibi olan Ashton, 1983'te bağımsız bir koreograf olarak çalışmalarını sürdürmekteydi.

Ashton, ilk dönemlerinde Nijinski, Massin, Pavlova, Duncan ve Petipa gibi ünlü koreograflardan etkilenmiş, giderek yumuşak, akıcı ve yüksek bir müzikal duyarlılık taşıyan lirik ve klasik bir anlayışa ulaşmıştır. Yeni yapıtlar yaratmadaki ustalığını tarihsel baleleri kusursuz bir teknikle uyarlamakta da gösteren sanatçının başarısında, sahne tasarımcısı Sophie Fedoroviç ile besteci ve orkestra şefi Constant Lambert'in etkileri büyüktür. Ashton çağdaş İngiliz balesine zengin bir repertuar kazandırarak bugünkü uluslararası ününe kavuşturmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *A Tragedy of Fashion*, 1926; *Capriol Suite*, 1930, müz. Warlock; *Façade*, 1931, müz. Walton; *Les Rendez-vous* 1933, müz. Auber, ("Buluşmalar"); *Mephisto Valse*, 1934, müz. Liszt, ("Mefisto Valsi"); *Le Baiser de la Fée*, 1935, müz. Stravinski, ("Perinin Öpüşü"); *Apparitions*, 1936, müz. Liszt-Lambert, ("Görüntüler"); *Les Patineurs*, 1937, müz. Meyerbeer-Lambert, ("Buzda Kayanlar"); *Symphonic Variations*, 1946, müz. Franck, ("Senfonik Çeşitlemeler"); *Illuminations*, 1950, müz. Britten, ("Işıltılar"); *Picnic at Tintagel*, 1952, müz. Bax, ("Tintagel'de Piknik"); *Romeo ile Juliet*, 1955, müz. Prokofiyev; *Birthday Offering*, 1956, müz. Glazunov, ("Doğumgünü Sungusu"); *La Fille mal gardée*, 1960, müz. Herold-Lanchbery, ("İyi Gözetilmeyen Kız"); *The Dream*, 1964, müz. Mendelssohn-Lanchbery, ("Rüya"); *Enigma Variations*, müz. E.Elgar, 1968, ("Bilmecemsi Çeşitlemeler"); *Rhapsody*, 1980, müz. Rahmaninov.
- BAKINIZ: MASSIN, PAVLOVA.

ASIM BEY [Giriftzen]
(1851-1929)

Türk besteci, neyzen ve giriftzen. Şarkı formundaki eserleri ve girift çalmadaki ustalığı ile tanınır.

1851'de Tesalya'daki Yenişehir'de doğdu. On dört yaşındayken girdiği Yenişehir Mevlevihanesi'nde Şeyh Nazif Efendi'den mesnevi okudu ve Farsça öğrendi. Müzik yeteneği ve sesinin güzelliğiyle dikkatleri üzerine çeken Asım Bey ilk ney derslerini burada aldı. On sekiz yaşında İstanbul'a geldi ve Maliye'de çalışmaya başladı. Aynı görevle İzmir'e, sonra da Aydın'a atandı. Tekrar İzmir'e gönderildiğinde subay oldu ve İstanbul'da yeni kurulan İtfaiye'de yüzbaşı rütbesiyle görevlendirildi. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'na katıldı. Savaş sonrası Üsküdar İtfaiyesi'nde binbaşı olarak çalıştı. Müşir Fuat Paşa'yla olan yakınlığı, Amasya'ya sürülmesine neden oldu. Burada ikinci kez evlendi. Çocuklarından çoğu sanatla uğraşmıştır, bunlardan Musa Süreyya Bey ve Nihal Erkutun müzik alanında tanınmış isimlerdir. 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince, tekrar İstanbul'a döndü ve albay rütbesiyle İtfaiye komutanı oldu. Emekliye ayrıldıktan sonra yeniden Amasya'ya döndü. Kışı geçirmek üzere gittiği İstanbul'da, 2 Şubat 1929'da öldü.

Ney çalmaya Yenişehir Mevlevihanesi'nde Hasan Dede'den ders alarak başladı. İstanbul'a gelince de Neyzen Saim Bey'den ders aldı. Neyzen olarak ünü

kısa zamada yayıldı. Savaşa giderken hocası Saim Bey taşınması kolay olduğundan ona bir girift hediye etti. Ney'e benzeyen giriftin ancak bir buçuk oktav sesi olduğundan bu saz pek yaygınlaşmamıştır. Asım Bey kısa zamanda ilerlettiği giriftin son üstadı olarak bilinir. Neyzen ve giriftzen olmasının yanı sıra besteciliği ile de ünlüdür. 40'a yakın eseri günümüze kalan Asım Bey'in *Cânâ rakibi handân edersin* dizesiyle başlayan Uşşak şarkısı ile Rast Peşrevi en sevilen eserleridir.

• YAPITLAR (başlıca): Şarkı: *Cânâ rakibi handân edersin; Çeşm-i mahmûrun sebebidir nâle vû efgaanıma; Hâb-gâh-i yâre girdim, arz için, ahvâlimi; Her zahm-ı ciğer - sûza devâ-kâr aranılmaz.* Peşrev: *Rast Peşrevi.* Saz Semaisi: *Uşşak Saz Semaisi.*

ÂSIM EFENDİ [Küçükçelebizade]

Bak. İSMAİL ÂSIM EFENDİ [Küçükçelebizade]

ASIM EFENDİ [Mütercim] (1755-1819)

Osmanlı dil bilgini ve tarihçi. Arapça ve Farsça sözlük çevirilerindeki üslubu ile Tanzimat nesrinin öncüsü sayılmıştır.

Seyyid Ahmed Asım Efendi, Antep'te doğdu, İstanbul'da öldü. Antep Şer'iye Mahkemesi Başkâtibi Mehmed Cenanî Efendi'nin oğludur. Arapça Sarf ve Nahv'i (dilbilgisi) Ömerzade Hafız Efendi'den, Hadis' i Hacı Mehmed'den, Şiir ve İnşa'yı (nazım ve nesir) babasından ve Kilisli Ruhî'den öğrendi. Kısa sürede Türkçe, Arapça ve Farsça'daki bilgisiyle çevrede tanındı.

Bir ara Antep'te mahkeme kâtipliği yaptı. Antep mukataasına mutasarrıf olan Battalzade Mehmed Nuri Paşa'nın divan kâtibi oldu. Nuri Paşa'nın görevden alınıp idama mahkûm olması üzerine Kilis'e kaçtı. Bu karışıklık sırasında kitaplığı yağma edildi (1789). Sekiz ay Kilis'te kaldıktan sonra ailesini Antep'e geri gönderdi, kendisi de İstanbul'a gitti (1790). İstanbul'da ileri gelen bilgin ve şairler ile tanıştı ve *Burhan-ı Kaatı* adlı Farsça sözlüğü Türkçe' ye çevirmeye başladı. Çeviriyi altı yılda bitirip III. Selim'e sundu. Padişah bu çalışması için Asım Efendi' yi, bir ev ve bir medrese rüusu (diploma) vererek, para yardımı yaparak ödüllendirdi. 1807'de Vakanüvisliğe atandı. Bu görevi, yaşımının sonuna değin sürdürdü. 1809-1813 arasında Huzur-u Hümayun derslerinde muhatab ve başmuhatab olarak bulundu. III. Selim'in tahtan indirilmesi (1807) üzerine sıkıntılı günler geçirdi.

Kamûs çevirisini 1810'da bitirdi ve II. Mahmud'a sundu. Süleymaniye müderrisliğine yükseltildi. *Kamûs*'un basımına geçilmeden 1814'te Selanik kadılığına atandı. Görevinden alınarak İstanbul'a dönüşünde 27 Kasım 1819'da Üsküdar'daki evinde öldü.

Asım Efendi'nin sözlük çevirileri dil alanında verdiği başarılı yapıtlardır. Günümüzde de geçerli olan çevirilerinde sade bir dil kullanmıştır. Tanzimat döneminde nesir dilinin sadeleşmesi için çaba gösteren Namık Kemal ve Ziya Paşa, Asım'ın bu çevirilerindeki üslubunu yeni nesrin bir örneği saydılar.

Asım Efendi'nin tarih anlayışı, İbn Haldun ve Naima'dan kaynaklanır. İslami kurallara uygun bir devlet görüşü taşır. Eleştirici bir görüşle olayları anlatırken çağın toplumsal psikolojisini de verir. Tarihinde kullandığı dil oldukça ağdalıdır. Yapıtında, Enverî, Edib, Vasıf, Nuri, Pertev gibi kendinden önce gelen vakanüvislerin yazdıklarından yararlandığı gibi ayrıca çok sayıda belge de kullanmıştır. Tarihinin basılmış olan bölümü, 4 Ağustos 1791'den Kasım 1808'e kadar geçen olayları kapsar. Geriye kalan on iki yıllık olayların müsveddeleri, kendinden sonra aynı göreve atanan Şanîzade Ataullah Efendi'ye kalmıştır.

Şiirleri, sayıca az olduğu gibi, bir özellik de göstermez. Arapça, Farsça yazdığı şiirleri de iyi bir şair olmaktan çok güçlü bir dilci olduğuna kanıttır. Sözlük çevirileri dışındaki yapıtlarında dili süslü ve çapraşık, üslubu ağırdır.

En önemli yapıtlarından, *Tıbyân-ı Nâfi der Terceme-i Burhan-ı Kaatı*, aslında Farsça'dan Farsça' ya bir sözlük olan ve "kesin tanık" anlamına gelen *Burhan-ı Kaatı*'nın Türkçe'ye çevirisidir. Sözlüğün yazarı Tebrizli Hüseyin b.Halef'tir. Altı yılda bitirdiği çeviriyi yaparken otuzdan fazla sözlüğe başvurmuştur. Bazı maddelere yapıtın aslında bulunmayan bilgiler eklemiştir. Farsça sözcüklerin Türkçe karşılıklarını göstermiştir. *el-Ukyânûsü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhît* ya da kısaca *Kamûs* çevirisi denilen yapıtı Mecdeddin Yakub Firuzabadî'nin Arapça' dan Arapça'ya *Kamûsü'l-Muhît* adlı sözlüğünün Türkçe çevirisidir. Asım, *Kamûs*'u yalnız Türkçe'ye çevirmekle yetinmeyip Firuzabadî'nin *Besair* adlı tefsirinden ve *Kamûs* çevrisinin şehri olan Zebîdî'nin *Tacü'l-Arus* adlı yapıtından da yararlanmıştır. *Kamûs*'ta sözcükler, alfabe sırasına göre değil, Arapça sözcüklerin köklerindeki son harflere göre dizilmiştir. *Terceme-i Siyerü'l-Halebî*, Hz. Muhammed'in yaşam öyküsünü ve savaşlarını anlatan, Halepli İbrahim Efendi'nin yazdığı 63 beyitlik manzumenin çevirisidir. *Tuhfe-i Asım*, çocuklara Arapça öğretmek için kaleme aldığı 1251 beyitlik Arapça-Türkçe manzum bir sözlüktür. *Merahü'l-Maâli fi Şerh-i Kasideti'l-Emâli*, Siraceddin Ali b.Osman Uşi'nin Akaid'e ait kasidesinin çevirisi ve açıklamasıdır. *Muzhirü't-Takdis bi-Hurûci Taifeti'l-Fransis*, Abdurrahman b.Hasan el-Cebertî'nin Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali üstüne yazdığı yapıtın Türkçe çevirisidir.

• YAPITLAR: *Tıbyân-ı Nâfi der Terceme-i Burhan-ı Kaatı*, 1799; *el-Ukyânûsü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhît*, 3 cilt, 1815-1817; *Terceme-i Siyerü'l-Halebi*, (ö.s.), 1832; *Tuhfe-i Asım*, (ö.s.), 1838, *Merahü'l-Maâli fi Şerh-i Kasideti'l-Emâli*, (ö.s.) 1850; *Asım Tarihi*, 2 cilt, (ty).

• BAKINIZ: AKİF PAŞA, ATAULLAH EFENDİ [Şanîzade]

ASIM MEHMED
(? -1675)

Türk tezkire yazarı, şair. 1622-1675 arasında yetişen şairleri anlatan bir tezkire yazmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte vebadan öldü. Rumeli kazaskerlerinden Seyrekzade Abdurrahman Efendi'nin oğludur. Medrese öğrenimi gördü. Şeyhülislam Esirî Mehmed Efendi'ye Bayezid Medresesi'nde verdiği derslerde müzakerecilik yaptı. Çeşitli medreselerde ders okuttu.

Kafzade Faizî'nin *Zebdetü'l-Eş'ar* adlı tezkiresine yazdığı "ek"e *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ar* adını verdi. Yapıt, 1622-1675 yılları arasında yetişmiş 123 şairin alfabe sırasıyla adlarını verir. Bazılarının ölüm tarihlerini ve şiirlerinden örnekleri de içerir.

Asım'ın aruz vezniyle yazılmış şiirleri de vardır.

• YAPITLAR : *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'ar*, (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No: 1711 ve 2401).

• BAKINIZ: FAİZÎ [Kafzade].

ASIMOV, Isaac
(1920)

ABD'li yazar. Kurgubilimin öncülerindendir.

2 Ocak 1920'de SSCB'de Petroviçi'de doğdu. Ailesi 1923'te ABD'ye yerleşti ve 1928'de Amerikan uyruğuna geçti. Columbia Üniversitesi'nin kimya bölümünden 1939'da diplomasını, 1948'de doktorasını aldı. Ertesi yıl Boston Üniversitesi'nin Tıp Fakültesine geçti ve 1955'te biyokimya dalında yardımcı profesörlüğe atandı. Tüm zamanını yazmaya ayırabilmek için 1958'de görevinden ayrılan Asimov, uzun bir süre sonra yeniden üniversiteye dönerek 1979'da profesör oldu. Daha dokuz yaşındayken kurgubilimle ilgilenmeye başlayan yazarın ilk öyküsü 1938'de, ilk romanı 1950'de yayımlandı. Çocuklar için yazdığı kitaplarda Paul French, bir öyküsünde de George E. Dale takma adını kullandı.

Asimov, kurgubilim türünün en iyi örneklerinden biri sayılan ve 1941'de yayımlanan *Nightfall* ("Akşam Karanlığı") adlı öyküsünde, altı tane Güneş' i olduğu için ancak iki bin yılda bir gece karanlığına gömülen bir dünyada yaşanacak sorunları anlatır. 1950'lerde yayımlanan robotlarla ilgili bir yazı dizisinde "pozitronik robotlar" tasarlamış olan yazar, aynı dizinin *The Caves of Steel* (Çelik Mağaralar) adlı kitabında da yaşanmayacak kadar kalabalıklaşan bir dünyayı betimler. En önemli yapıtlarından biri olan *Foundation* ("Kuruluş") dizisi ise, yaşanmış tarihin gelecek için model alınmasına bir örnektir.

Asimov yalnızca bir kurgubilim yazarı olmakla kalmamış, mizah, biyografi ve otobiyografi gibi edebiyat türlerinde ve bilimin hemen her dalında yapıt vermiştir. Özellikle 1960'tan sonra, yalnız bilim adamlarının anlayabildiği bir bilim diline ve kavramına karşı çıkarak halk için aydınlatıcı kitaplar yazan Asimov, akıcı anlatımı ve en karmaşık konuları anlaşılır kılan ustalığı nedeniyle popüler bilimin en çok okunan adlarından biri olmuştur. 1983 yılına kadar yazarın 277 kitabı, 300 kısa öyküsü ve 2.000'den çok bilimsel denemesi basılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): **Kurgubilim:** *Pebble in the Sky*, 1950, ("Gökyüzünde Bir Çakıltaşı"); *I, Robot*, 1950, (Robotlar); *The Caves of Steel*, 1954, (Çelik Mağaralar); *The Naked Sun*, 1957, ("Çıplak Güneş"); *The Foundation Trilogy*, 1963, (Bu üçlemedeki kitaplar, *İmparatorluk*, *Altın Galaksi*, *Gizli Tanrılar*, adlarıyla Türkçe'ye çevrilmiştir); *Asimov's Mysteries*, 1968, ("Asimov'un Polisiye Öyküleri"); *Foundation's Edge*, 1982, ("Kuruluş'un Kıyısında") **Bilim:** *The Genetic Code*, 1964, ("Kalıtım Kodu"); *A Short History of Biology*, 1965, ("Biyolojinin Kısa Tarihi"); *The Human Body*, 1965, ("İnsan Vücudu"); *The Human Brain*, 1965, ("İnsan Beyni"); *The Universe*, 1967, ("Evren").

• BAKINIZ: A.C. CLARKE, LE GUIN, LEM, C. SAGAN.

ASLAN, Özkan
(1949)

Türk balet. Yurt dışında pek çok bale topluluğunda baş dansçı olarak çalıştı.

Ankara'da doğdu. Ankara Devlet Konservatuvarı'ndan mezun oldu. Bale öğrenimini 1961-1971 yılları arasında Londra'da Enrico Cecchetti Bale Okulu'nda sürdürdü ve Yüksek Bale Diploması aldı. 1971-1973 arasında Almanya'da Bavyera Devlet Operası'nda, 1973-1977 arasında Ankara Devlet Opera ve Balesi'nde, 1977-1980 arasında Londra Festival Balesi'nde, 1980-1981'de de Ankara Devlet Opera ve Balesi'nde baş dansçı olarak çalıştı.

Aslan, iki kez Bolşoy Balesi tarafından SSCB'ye davet edildi ve *Giselle*'de baş rolde dans etti. *Romeo ve Juliet*'te Benvolio rolünde konuk sanatçı olarak Rudolf Nureyev'e eşlik etti. Yine Nureyev ile Fransa, Avustralya ve ABD turnelerine çıktı. İtalya, Belçika, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'da konuk sanatçı olarak birçok balede dans etti.

Yetkin tekniği ve dinamik sahne yeteneği ile ilgi toplayan Aslan'ın klasik bale türünde zengin bir repertuarı vardır. *Don Quixote*, *Fındıkkıran*, *Kuğu Gölü*, *Giselle* ve *Romeo ve Juliet*'de aldığı baş roller bunlar arasındadır.

• YAPITLAR (başlıca): **Oynadığı baleler:** *Don Quixote*, müz. L. Minkus; *Fındıkkıran*, müz. Çaykovski; *Kuğu Gölü*, müz. Çaykovski; *Giselle*, müz. A. Adam; *Romeo ve Juliet*, müz. Prokofiyev; *La Sylphide*, müz. J. Schneitzhoeffer; *Legend of Love*, müz. A. Melikof, (Bir Aşk Efsanesi: Ferhad ile Şirin); *Corsaire*, müz. A. Adam ("Korsan"); *La Bayadère*, müz. L. Minkus, ("Rakkase").

ASLIER, Mustafa
(1926)

Türk gravür ve illüstrasyon sanatçısı. Folklorik konulu gravürlerinde simgeleştirdiği biçimler kullanılır.

Bulgaristan'da Kırcaali'de, Çataklar köyünde doğdu. İlkokulu orada bitirdikten sonra Türkiye'ye göçtü. Ortaokulu Bursa, liseyi Balıkesir'de Necatibey İlköğretmen Okulu'nda okudu. 1946'da Gazi Terbiye Enstitüsü'ne girdi, Resim-İş Bölümü'nde Refik Epikman, Malik Aksel ve Şinasi Barutçu yönetiminde çalıştı. 1949'da mezun olduktan sonra atandığı Matbaa Meslek Lisesi'nin olanaklarından yararlanarak ilk taş baskılarını (litografi) ve metal gravürlerini oluşturdu. 1953'te Milli Eğitim Bakanlığı'nca Almanya'ya gönderildi. Münih ve Stuttgart'ta grafik öğrenimi gördü. 1958'de yurda döndü. Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nun Grafik Sanatlar Bölümü'nde öğretim üyeliği görevine getirildi. Grafik Resim ve Yayın Grafiği dersleri verdi, bölüm şefliği ve iki dönem müdürlük yaptı; özgün baskı atölyesinin kuruluşunu yürüttü. 1958'den başlayarak yurt içinde kişisel sergiler açtı, karma sergilere, Devlet Resim ve Heykel Sergileri'ne katıldı. 1973'te Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. Kuruluş Yıldönümü Sergisi'nde Cumhuriyet Ödülü'nü kazandı. 1974'te Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde başarı ödülü aldı. Yurt dışında pek çok Avrupa ve Asya ülkesinde kişisel sergiler düzenledi. Ayrıca 1960'ta Paris Bienali'ne, 1961'de Ljubljana Uluslararası Gravür Sanatı Sergisi'ne, 1962'de Lugano Bianca e Nero Grafik Sanatlar Sergisi'ne, 1963-1964'te Avrupa'da çeşitli ülkelerde dolaştırılan Çağdaş Türk Sanatı Sergisi'ne, 1967'de Sao Paulo Uluslararası Bienali ve ABD'deki Türk Grafik Sanatları Sergisi'ne, 1974-1976 ve 1978'de Almanya'daki Uluslararası Grafik Sergisi'ne katıldı.

Mustafa Aslıer özgün baskı tekniklerinin benimsenmesi ve geliştirilmesi için çalışmıştır. Gravürlerinde klasik araç ve gereçlerin yanı sıra her türlü çağdaş olanak ve teknikten yararlanmıştır. Önceleri doğal görünüşleri içinde yakalamaya çalıştığı insan figürlerini, sonra daha yalın biçimlere dönüştürmeye yönelmiştir. Figürlerini bir süre yalnız siyah-beyaz lekeler halinde çizmiş, giderek nitelikleri kaybolmuncaya dek soyutlamıştır. Resimde anlatımı, simgeleştirilmiş doğa biçimlerine ve şematik düzenlemelere dayanır. 1956-1966 yıllarında yaptığı ve çıplak insan figürlerinden oluşan resimleri, kurguları ve simgesel biçimleriyle halı ve kilim bezemelerini çağrıştırır.

• YAPITLAR (başlıca): *Kadıncık Ana*, 1967, metal gravür; *Baba*, 1971, tahta gravür; *Duvar*, 1978, kâğıt-metal; *Köyden Kente*, 1978, metal gravür; *Sıladakiler*, akrilik.

ASOKA
(İÖ 3. yy)

Hint kralı. Hindistan ve Seylan'da Budizm'in yayılmasının öncüsüdür.

İÖ 4. yy'ın sonundan beri Hindistan'da egemen olan Maurya hanedanından Bindusara'nın oğludur. İÖ 272'de babasının yerine geçmesine kadar Taxila ve Ujain'de valilik yaptı. İÖ 272'de kral olmasına karşın ağabeyi Susima ile arasında süregelen taht kavgaları yüzünden İÖ 268, kimi kaynaklara göre İÖ 265 yılına kadar taç giyemedi.

Asoka'nın krallığı dönemindeki en önemli olaylardan biri, İÖ 260'da, Mahanadi ve Godavari ırmakları arasındaki geniş Kalinga bölgesinin ele geçirilmesidir. Bu savaş, siyasi sonuçlarından çok, Asoka'nın düşüncesinde oluşturduğu değişim açısından önemlidir. Kalinga'nın ele geçirilmesi sırasında ölen 100.000 kişi Asoka'nın şiddet, savaş ve fetih konularında düşünmesine yol açmış ve Asoka bu olaydan kısa bir süre sonra Budizm'i kabul ederek şiddetin her türlüsünü reddetmiştir.

Asoka'nın hüküm sürdüğü dönemin bundan sonraki bölümü Budizm'in yaygınlaştırılmasına adanmıştır. Halk arasında Budizm'in *dharma* ilkesini egemen kılmaya çalışmış, iç ve dış barışın sürekliliği için mücadele etmiştir. Asoka tarafından Hindistan'ın tüm bölgelerinde diktirilen ve Budist ilkeleri içeren yazıtlar günümüze değin gelmiştir. Bu yazıtlar, Prakrit ve Aramaik dillerinde ve Yunanca olarak hazırlanmış ve o sırada Maurya hanedanı toprakları içindeki Afganistan'a kadar yayılmıştı.

Asoka, görüşlerini tüm komşularına barışçı yoldan kabul ettirmeye çalışmış bu yüzden Suriye, Mısır, Nepal, Makedonya ve Seylan gibi ülkelere elçiler yollamış, bu ilişkiler düzenli olarak yayınladığı ve halkı Budist ilkelerle uyum içinde yaşamaya çağıran fermanlarda da yer almıştır. Asoka'nın elçi yolladığı hükümdarlardan bazıları, Selevkos hükümdarı II. Antiokhos, Mısır hükümdarı Ptolemaios, Makedonya hükümdarı Antigonos Gonatas ve Seylan Kralı Tissa'dır.

Asoka, Seylan'a oğlu (kimi kaynaklara göre kardeşi) Mihinda'yı ve kızı Samghamitra'yı misyoner olarak yolladı. Budizm, Seylan'da da yayıldı ve giderek adanın en güçlü dini oldu. Hindistan'da Budizm içi mezhep ayrılıklarını ortadan kaldırmaya çalışan Asoka'nın, bu amaçla başkent Palaiputra'da bir dini kongre topladığı bilinmektedir.

Asoka döneminde Hindistan krallığı Afganistan'ın Hindukuş dağlarının güneyinde kalan bölümünü, Belucistan'ı, Sind ve Kaşmir bölgelerini, Aşağı Himalayalar yöresini, Pakistan ve Bangladeş'i ve güney ucu dışında tüm Hindistan yarımadasını içeriyordu. Bu büyük krallığı bir arada tutmak için Asoka, dini görüşlerine aykırı olmakla birlikte büyük bir ordu besliyordu.

Asoka'nın İÖ 232'de öldüğü sanılıyor. Tibet efsanelerine göre Taxila'da ölmüştür. Ölümünden sonra krallığı iki oğlu arasında bölüşülmüş, çok kısa bir süre içinde de Brahman dinine bağlı bir ayaklanma sonucunda yıkılmıştır.

• BAKINIZ: BUDA.

ASPASIA [Miletoslu]
(İÖ 5. yy)

Miletos'da doğdu. İÖ 449-445 arasında Atina'ya yerleşti. Atinalı devlet adamı Perikles'le yaşamaya başladı. Yaklaşık İÖ 445-440 arasında Perikles adını verdikleri bir oğulları oldu. İÖ 451-450 yıllarında Perikles tarafından çıkartılan yurttaşlık yasasına göre anne ve babası Atina yurttaşı olmayanlar yurttaş sayılamıyorlardı. Bu nedenle uzun süre yurttaş olamayan oğulları Perikles, daha sonra çıkarılan özel bir yasayla yurttaşlığa kabul edildi.

Aspasia, Atina'nın toplumsal hayatında dikkatleri üzerinde topladı; Sokrates, Alkibiades, Pheidias ve Perikles gibi sanatçı, filozof ve devlet adamlarının bulunduğu bir çevrede yaşadı. Özel yaşamı ve halk üzerindeki etkisi komedilerin konusu oldu. Şair Hermippos, onu tanrısızlıkla ve fahişelikle suçladı. Bu suçlama, büyük ölçüde toplum içindeki rahat davranışlarından kaynaklanıyordu. Bu durumdan çok etkilenen Perikles, karısının aklanmasını güçlükle sağladı. Çağdaşları onun Perikles üzerinde çok güçlü siyasi etkisi olduğunu yazarlar. Halk arasında, Perikles'i, Miletos'un eski düşmanı Samos Adası'na saldırmaya zorladığı ve Isparta'yla savaşa kışkırttığı konusunda yaygın suçlamalar vardı. Yalnızca Sokratesçi filozoflar anısını olumlu biçimde andılar. İÖ 429'da Perikles'in ölümünden sonra ikinci kez evlendi. Atina'da öldü.

ASTAIRE, Fred
(1899)

ABD'li dansçı, sinema oyuncusu. Geliştirdiği dans teknikleriyle Amerikan müzikal filmlerine yenilik getirmiştir.

10 Mayıs 1899'da Nebraska Eyaleti'nde, Omaha'da doğdu. Asıl adı Frederick Austerlitz'dir. Küçük yaşta kızkardeşi Adele ile oluşturdukları ikiliyle yıllarca çeşitli vodvillerde başarıyla dans etti. 1917'den başlayarak Broadway'de oynadıkları müzikallerle uluslararası üne kavuştular. Kızkardeşi evlenip sahneden ayrılınca Fred Astaire RKO Film Stüdyosu'nun önerisini kabul edip *Dancing Lady* adlı filmdeki küçük rolüyle 1933'te sinemaya geçti. Aynı yıl Ginger Rogers'la çevirdiği *Flying Down to Rio* adlı filmdeki *carioca* adlı dansları olağanüstü bir başarı kazanınca müzikallerin ünlü ikilisi doğmuş oldu. İkili, en büyük başarılarını bir operet uyarlaması olan *The Gay Divorcee* (Şen Dul), *Top Hat* ve *Swing Time*'la kazandı. Fred Astaire, 1939'dan sonra Judy Garland, Cyd Charisse, Leslie Caron gibi oyuncularla çalıştı. Ginger Rogers'dan farklı bir anlayışla çalışan bu kadın oyuncularla yaptığı en önemli filmler *Easter Parade, The Band Wagon* , ünlü bir çocuk romanının uyarlaması olan *Daddy Longlegs* gibi müzikallerdir. 1950'lerde giderek *On The Beach* (Kumsalda) gibi müzikal olmayan filmlerde roller almaya başladıysa da, yine de arada şarkı söylüyor, dans ediyordu. 1959'da tiyatro ve sinema yaşantısını *Steps in Time* adındaki kitabında anlatan Fred Astaire, "özgün oyunculuğu ve sinema filmleri tekniklerine getirdiği yeniliklerden" ötürü 1949'da Oscar ödülü kazanmıştır.

Çocukluğundan beri dans ederek geliştirdiği teknik ustalığı daha ilk filmlerinde değerlendiren Fred Astaire, Amerikan müzikal filmlerinin niteliğini değiştirmiş, müzik ve konu birliğini sağlamıştır. Kendisinin ve oyuncu arkadaşlarının koreografilerinin çoğunu hazırlamış, dansa daha önceleri görülmeyen bir incelik getirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *Dancing Lady*, 1933, ("Dans Eden Bayan"), *Flying Down to Rio*, 1933, ("Rio'ya Uçuş"); *Top Hat*, 1935, ("Silindir Şapka"); *Swing Time*, 1936, ("Swing Zamanı"); *Shall We Dance?* 1937, ("Dans edelim mi?"); *Damsel in Distress*, 1937; *The Sky's the Limit*, 1942, ("Sınır Gökyüzü"); *Blue Skies*, 1946, ("Mavi Gökler"); *Let's Dance*, 1950, ("Dans Edelim"); *Daddy Longlegs*, 1955; *Funny Face*, 1957, (Komik Yüz); *On the Beach*, 1959, (Kumsalda); *Notorious Lady*, 1962; ("Dile Düşen Bayan"); *The Midas Run*, 1969. **Kitap:** *Steps in Time*, Otobiyografi, 1959.

ASTER, Ernst von
(1880-1948)

Alman felsefe tarihçisi. Çağdaş Nominalizm'in öncülerindendir.

18 Şubat 1880'de Berlin'de doğdu. Prusyalı soylu bir aileden geliyordu. Babası generaldi. Berlin'de başladığı yükseköğrenimini Münih'te sürdürdü. Felsefe dışında zooloji ve matematik dersleri de alarak geniş bir bakış açısı edindi. Münih Üniversitesi'nde önce doçent, sonra profesör oldu. Giessen Üniversitesi'nde görevli bulunduğu sırada faşizme karşı çıkan görüşleri nedeniyle Naziler'in baskısı sonucu erken emekliye ayrılmak zorunda kaldı. 1939'da Türk Hükümeti'nin çağrısı üzerine İstanbul Üniversitesi'nde felsefe tarihi ve bilgi kuramı dersleri verdi. Ayrıca İktisat Fakültesi'nde iktisat felsefesi, Hukuk Fakültesi'nde de hukuk felsefesi okuttu. Yaşamının sonuna değin bu görevleri sürdüren von Aster, 21 Ekim 1948'de tatilini geçirmek için gittiği Stockholm'de öldü. Dersleri dışında her yıl büyük ilgi uyandıran ve *Felsefe Arkivi, İş* gibi dergilerde yayımlanan seminerler düzenledi. Bu seminerlerde Kant, Marx, Leibniz, Spinoza, Egzistansiyalizm, İngiliz felsefesi, Hegel ve Goethe'nin Faust'u, Türkler'in felsefe tarihindeki rolü üzerine yaptığı konuşmalar Türk Tarih Kurumu bülteninde yayımlanmıştır.

Von Aster'in felsefesinin en belirgin özelliği Egzistansiyalizm (Varoluşçuluk) ve Husserl'in Fenomenolojisi'ne karşı olması, genellikle çağımızın bilgi kuramına dayanan Yeni-Nominalizm'ini ve Pozitivizm'ini benimsemesidir.

Bilgi Teorisi ve Mantık adlı yapıtında kategorilerin sözcük anlamı taşıyan yüklemler demek olduğunu ileri sürdü. Aristoteles'in on kategorisinin mantık değil, gramer (dilbilim) kategorileri olduğunu savuna-

rak, onun "dil"i çıkış noktası aldığı görüşünü ortaya attı.

Von Aster'e göre, her nesne etkin ve edilgin olamaz, ancak ruhsal bir yönü olan varlıklar bu nitelikleri taşıyabilir. Cansız varlıklar etkin ve edilgin diye adlandırılırken yaşıyorlarmış gibi varsayılır. İşte dilin yaptığı böyle bir canlandırmadır. Sonuçta, etkinlik ve edilginlik mantıkla bağlantılı değil, dil biçimleridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Geschichte der Antiken Philosophie*, 1921, ("İlk Çağ Felsefesi Tarihi"); *Geschichte der Englischen Philosophie*, 1927, ("İngiliz Felsefesi Tarihi"); *Marx und die Gegenwart*, 1929, ("Marx ve Çağımız"); *Philosophie der Gegenwart*, 1935, ("Çağdaş Felsefe"); *Felsefe Tarihi Dersleri*, M. Gökberk (der.), 1943; *Bilgi Teorisi ve Mantık*, M. Gökberk (der.), 1945.

ASTON, Francis William
(1877-1945)

İngiliz fizik ve kimya bilgini. İzotopların varlığını kanıtlamış ve bulduğu kütle spektrografıyla birçok atomun izotop yapısını çözümlemiştir.

1 Eylül 1877'de Birmingham'daki Harborne kasabasında doğdu. 1893'te Mason College'da kimya okudu. 1898'de Frankland ile stereokimya alanında araştırmalar yaptı. Bir süre mayalanma olayını inceledikten sonra, 1900'de bir biracılık şirketine girdi. Ancak, üniversite ortamından ayrı kalamayacağını anlayınca, 1903'te, artık Birmingham Üniversitesi olan eski okuluna döndü ve çalışmalarını atom fiziği alanında yoğunlaştırdı. 1910'da Cambridge'deki Cavendish Laboratuvarı'nda J.J. Thomson'un asistanı olan ve yaşamının sonuna değin aynı laboratuvarda çalışmalarını sürdüren Aston, izotoplar alanındaki çalışmaları nedeniyle 1922 Nobel Kimya Ödülü'nü kazandı. 1921'de de Londra'daki Royal Society'nin, ardından SSCB Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçildi. Astoronomiyle de ilgilenen Aston, bu amaçla dünyanın çeşitli yörelerine geziler yaptı, 1925'te Sumatra'dan Güneş tacının fotoğrafını çekti. 1932 ve 1936'da Kanada ve Japonya'dan Güneş tutulmalarını izledi. Bilimsel çalışmaları dışında müzikle de uğraştı ve bir süre müzik eleştirmenliği yaptı. 20 Kasım 1945'te Cambridge'de öldü.

19. yy'ın sonlarına doğru X ışınlarının ve radyoaktifliğin keşfi Aston'ın ilgisini daha okul yıllarında bu konuya çekmişti. 1903'te, düşük basınçlı gaz tüplerinde başlattığı deneyler sonucu, 1908'de hidrojen ve helyum dolu bir tüpte yeni bir "birincil katot karanlık bölgesi"keşfetti. Bu olgu bugün Aston'ın adıyla bilinir. J.J. Thomson'un Aston'ı laboratuvarına çağırması bu ilginç araştırmaları nedeniyledir. O sıralarda Thomson düşük basınçlı bir elektrik boşalım tüpüyle deneyler yapıyordu. Elektronlarının bir bölümünü ya da tümünü kaybetmiş atomları (pozitif iyonları) ters etkili elektrostatik ve manyetik alanlardan geçirerek fotoğraf üzerinde parabolik eğriler elde etmişti. İki yıllık ortak bir çalışma sonucunda iki fizikçi, 1912'de, bu parabolik eğrilerden neonun atom ağırlığı 20 ve 22 olan iki bileşeni olduğunu gözlemlediler. Aston, Soddy'nin geliştirmekte olduğu radyoaktif izotop düşüncesiyle de yakından ilgilendiğinden konuyu bu bağlamda araştırmaya koyuldu. 1913'te, kendi geliştirdiği hassas ağırlık ölçüm sistemiyle, neonla aynı özelliklere sahip ancak ondan daha ağır olan neon 22'yi ayırt edebildi; daha sonra neon 21'in de varlığı bulundu.

Aston, I. Dünya Savaşı'nın ardından 1919'da laboratuvara döndüğünde, Thomson'un tüpünden de yararlanarak bir kütle spektrografı (tayfölçer) geliştirdi. Bu alette çok ince bir yarıktan geçen pozitif iyonlar, Thomson'unkinden farklı olarak, aynı düzlemde yer alan manyetik ve elektrostatik alanlar tarafından saptırılıyordu. Böylelikle bileşenlerine ayrılan pozitif ışın, gene Thomson'unkinden farklı olarak, bileşenlerinin hızına bağlı olmaksızın, bir fotoğraf düzlemi üzerinde kütle tayfı oluşturuyordu. Aston bu aleti kullanarak önce neonun bir izotop karışımı olduğunu kanıtladı. 1/100 duyarlığındaki bu spektrografı, 1927'de beş kat güçlü bir başkası, 1935'te de 1/200 duyarlığında bir yenisi izledi. Bu denli yetkinleştirdiği buluşuyla Aston, 287 doğal izotoptan 212'sinin varlığını ortaya çıkardı ve böylece yalnız neonun değil, doğadaki elementlerden pek çoğunun izotoplardan oluştuğunu gösterdi. Her ışının ayrı bir kütle/yük oranı olduğu gerçeğinden yola çıkarak birçok elementin atom ağırlığını ölçtü ve 1919'da elementlerin atom ağırlıklarının tamsayı olduğunu açıkladı. Bu tamsayı kuralını bozan yalnızca hidrojen atomuydu. Bu olgu üzerinde çalışan Aston, çağdaşı Einstein'ın kütle ve enerjinin eşdeğerli olduğunu öne süren sınırlı görelilik kuramından esinlenerek izotop atom ağırlığı 1,008 olan hidrojen atomunun helyuma dönüşmesi sırasında kütlesinin büyük bir bölümünün çok güçlü bir enerji olarak açığa çıkacağını düşünmüştü. Nitekim bu düşüncesi atom bombasının yapımıyla doğrulandı. Aston, izotopların incelenmesini ve atom enerjisinin büyük gücünü 1922'de yazdığı *Isotopes* adlı kitabında açıkladığında, başarısı büyük yankılar uyandırdı. Aynı yıl, kütle spektrografını geliştirmesi ve izotopların varlığını kesinliğe kavuşturması nedeniyle Nobel Kimya Ödülü'nü kazandı.

• YAPITLAR: *Isotopes*, 1922, ("İzotoplar"); *Mass Spectra and Isotopes*, 1933, ("Kütle Tayfı ve İzotoplar").

• KAYNAKLAR: B. Jaffe, *Crucibles: The Lives and Achievements of the Great Chemists*, 1932; F.J. Moore, *A History of Chemistry*, 1939; *Nobel Lecturesand Laureates Biographies: Chemistry, 1922-1941*, 1967.

• BAKINIZ: SODDY, J.J. THOMSON.

ASTURIAS, Miguel Angel
(1899-1974)

Guatemalalı yazar, şair. Yerel halk kültürü değerlerini çağdaş bir destan oluşturma yolunda değerlendirmiştir.

Guatemala City'de doğdu. Doğduktan bir yıl sonra iktidara gelen diktatör Cabrera'nın, ailesini Salama adlı küçük bir kentte oturmaya zorlaması yüzünden daha çok küçük yaşlarda Maya kızılderililerinin kültürleri ve çektikleri sıkıntılarla yüz yüze geldi. San Carlos Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi yaptığı günlerde askeri rejime karşı çıkan gençlik hareketleri içinde yer aldı. 1923'te mezun olduktan sonra Paris'e gidip Sorbonne Üniversitesi'nde Maya kültürleri uzmanı Georges Raynaud'nun yanında eğitim gördü. Yine bu günlerde ilişkiye girdiği André Breton'un etkisiyle Gerçeküstücülük'ün kararlı bir savunucusu oldu. 1933'te ülkesine döndüğünde bir radyo dergisinin editörlüğünü yapmaya başlayan Asturias, 1946'da daha liberal eğilimli bir hükümetin işbaşına geçmesiyle aldığı diplomatik görevlerle Meksika, Arjantin ve Fransa'da bulundu. 1955'te görüşlerine yakın olduğu hükümetin devrilmesinden sonra diplomatik görevini ve Guatemala yurttaşlığını kaybeden Asturias, Buenos Aires'te yaşamaya başladı. Sekiz yıl burada kaldıktan sonra Arjantin'de yer alan hükümet değişikliği sonunda zorunlu olarak Avrupa'ya geçti. Paris ve Cenova'da yaşadı. 1966 yılında Başkan Montenegro'nun yönetime gelmesiyle ülkesinin Paris başkonsolosu olarak atandı. 1970'e kadar bu görevini sürdüren yazar, 1974'te Madrid'de öldü. Asturias 1966 Lenin Barış Ödülü'nü, 1967 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.

Asturias 1926'daki folklor incelemesinden sonra 1930'da Fransa'da iken, *Leyendas de Guatemala*'yı yayımladı. İspanyolların gelişinden önceki dönem Maya kültürünü ve yaşamını anlatan bu kitap, sömürge koşullarının doğurduğu çatışmayı yitip gitmiş bu uygarlığın değerleri aracılığıyla yansıtır. Önce Fransa'da, daha sonraları ülkesinde adını duyurmasına olanak sağlayan bu kitaptan sonra, Asturias, birkaç şiir kitabı yayımladı. 1946'da ülkede belirli özgürlüklerin kazanıldığı bir dönemde diktatör Manuel Estrada Cabrera'nın kara gerçeğini veren *El Senor Presidente* (Sayın Başkan) adlı romanını yayımladı. Yoğun ve şiir yüklü bir dille yazılmış bu yapıt, yazarın romancılıktaki ustalığını bütün dünyaya kabul ettirdi. 1949 yılında yayımladığı ve eleştirmenlerin başyapıtı olarak değerlendirdikleri *Hombres de maiz* (Mısır Adamları) geleneksel yerli kültürünün modern teknoloji ile karşılaştığında geçirdiği acı deneyleri, düşlerle gerçekliği iç içe yansıtan bir anlatıma sahiptir. Yazar bu kitabında bir Maya söylencesine göre insanın kutsal mısırdan yaratıldığı inancını çağdaş bir biçimle bağdaştırmıştı. Asturias 1950-60 yılları arasında "Muz Üçlüsü" adını taşıyan büyük bir ırmak roman yayımladı. *Viento fuerte*, *El papa verde* ve *Los ojos de los enterrados* adındaki bu romanlarda United Fruit Company'nin Orta ve Güney Amerika'daki sömürgenliğini, işçilerin ve küçük toprak sahiplerinin bu egemenliğe karşı direnişini, halkın içinden çıkan devrimci önderin başarıya ulaşmak için çeşitli mücadele yöntemlerini birbiri ardından deneyişini anlattı. Çeşitli Maya söylencelerine dayanan bu üçlüdeki romanlar, yaşamı, en iğrenç yanlarından en yüce yanlarına dek masalla gerçeğin iç içe geçtiği bir anlatımla aktarıyordu. Asturias'ın bundan sonra yazdığı romanlarda öncekilerden çok daha sert ve ödünsüz bir mücadele anlayışı görülür. 1963'te yayımladığı *Mulata de tal*'da güçlü olmak isteyen yoksul bir köylünün karısını bu isteğini gerçekleştirebilecek olan mısır tanrısına satması ve bu yolla gelen zenginliğin yaşamını altüst etmesi anlatılır.

Asturias tüm sanat yaşamı boyunca, Güney Amerika'nın Avrupalılar tarafından keşfinden çok önceleri, buralardaki insanların güçlü bir kültürleri olduğunu, atalarından devraldıkları Maya kültürünün yeniden değerlendirilip işlendiğinde dünyaya yeni bir kültürel zenginlik odağı armağan edilebileceğini savunmuştur. Bu özelliği kendinden sonra gelecek ve Latin Amerika romanını oluşturacak sanatçılar için güçlü bir başlangıç noktasıdır. Gençliğinde etkisi altına girdiği Gerçeküstücülük'ün diline getirdiği etkiler, Maya söylencelerinin şiirselliğiyle birleşince, çağdaş siyasal ve toplumsal sorunların çarpıcı ve etkili bir biçimde sergilendiği yeni bir sanatsal bileşim doğdu.

- **YAPITLAR:** *Religiones y mitos de la America Indigena*, Folklor incelemesi, 1926; *Leyendas de Guatemala*, 1930; *El senor Presidente*, 1946; *Hombres de maiz* 1949; *Viento fuerte* 1950; *El papa verde*, 1954; *Week-end de Guatemala*, 1956; *Los ojos de los enterrados*, 1960; *Mulata de tal* 1963; *Albajadito*, 1966.

- **BAKINIZ:** BRETON.

ASURBANİPAL
(? - ykş. İÖ 630)

Asur kralı. Asur Devleti'nin son büyük hükümdarıdır.

Gençliği üzerine bilgi yoktur. Dönemi için de kesin bir kronolojik sıra izlenememektedir. İÖ 672'de babası Asarhaddon tarafından Asur tahtının varisi ilan edildi. Üvey kardeşi Samaş-Sum-Ukin de Babil veliahtı oldu. Babası Mısır seferindeyken ona vekâlet etti. Asarhaddon, İÖ 669'da Harran'da ölünce ülkenin denetimini eline aldı. Önce Mısır'da çıkan ayaklanmayı bastırdı. Yerli prenslere vasallık verdi ve her vasallık için bir Asur garnizonu kurdu. I. Necho ile bir antlaşma imzalayarak Mısır Deltası'nın yönetimini ona verdi. Ama ayaklanmalar sürünce İÖ 663'te Mısır'a bir sefer düzenledi, Memfis ve Teb kentlerini yakıp yıktı. I. Necho'nun ölümü üzerine yerine Psamtik'i seçti. Mısır İÖ 654'te Asur garnizonlarından kurtularak bağımsızlığını kazandı. Ama, Asur'la Mısır arasındaki ticari ilişkiler sürdü ve Mısır'ın bağımsızlığı Asur açısından önemli bir kayıp olmadı.

Asurbanipal, on altı yıl boyunca Babil'de sınırlı

yetkilerle hüküm süren kardeşi Samaş-Sum-Ukin ile barış içinde yaşadı. Ama, İÖ 652'de Şamaş-Sum-Ukin Asur egemenliğine karşı ayaklandı. Fenike, Judah, Elam, Mısır, Lidya ve Kaldeon kabileleri de ayaklanmaya katıldılar. Asurbanipal, önce Elam'a saldırdı, İÖ 648'de Babil'i ele geçirdi. Samaş-Sum-Ukin kendini öldürdü. Arap kabileleri üzerine de bir akın yaptı. Nabatan Vate'yi ve müttefiklerini yendi. Elam'la savaş İÖ 639'a değin sürdü. Sonunda Elam teslim oldu, başkenti Susa yakılıp yıkıldı.

Asurbanipal döneminde Asur, iktisadi bakımdan parlak bir dönem yaşadı. İki oğlunu tahtının varisi olarak seçti ve yetkilerini belirleyerek devleti ortak yönetmelerini istedi. Dine bağlı olan Asurbanipal Babil ve Asur'daki kutsal yapıları yeniledi. Ayrıca Ninova Sarayı tarihi olayları ve av eğlencelerini gösteren heykeller ve kabartmalarla süslendi.

Asurbanipal Ninova'da Yakın Doğu'nun sistematik olarak derlenmiş ve kataloglanmış ilk kütüphanesini kurdurdu. Kendi dönemi ve eski dönemlerle ilgili bilimsel, edebi ve tarihi belgelerden birçoğunun kopyalarını bu kütüphanede topladı. Bu tabletlerden 20.000 kadarı Londra'daki British Museum'dadır. Akademik konulara da ilgi duyan Asurbanipal, antik Sümer yazıtlarını okuyabiliyordu ve uzman bir matematikçiydi. Asurbanipal, Asur'un son büyük hükümdarıdır. Ölümünden kısa bir süre sonra Asur Devleti yıkıldı.

İstanbul Millet Kütüphanesi

ÂŞIK ÇELEBİ
(1520-1572)

Osmanlı tezkire yazarı, şair. 14-16. yy. arasında yetişen şairleri kapsayan önemli bir tezkire yazmıştır.

Prizren'de doğdu, Üsküp'te öldü. Asıl adı Pîr Mehmed, mahlası Âşık'tır. Klasik Türk edebiyatında *Meşâirü'ş-Şüera* ya da Âşık Çelebi tezkiresi de denen tezkiresi ile tanınır.

Âşık Çelebi'nin doğum tarihine babasının düşürdüğü Feyz-i İlâh (Tanrı'nın lûtfu: Arap harfleri ile sayı değeri hicrî 920) onun 1520'de doğduğunu kanıtlamaktadır. Seyyid ailesinden olan dedesi Mehmed Nattâ 14. yüzyıl sonunda Emir Sultan Buharî (ölüm. 1429/30) ile Bursa'ya gelmiş ve orada yerleşmiştir. Ebu İshak zaviyesine şeyh ve mütevelli (vakıf işlerinde vakfiye koşullarını şer'i yolda yürütmek üzere atanan kişi) olarak atanmış kendisine ayrıca "nakibü'l-eşraflık" (Hz. Muhammed'in soyundan gelenler arasından seçilip, onların her işini gören ve onları devlet önünde temsil eden kişiye verilen ad) görevi de verilmiştir. Mehmed Nattâ'nın ölümü üzerine aynı göreve oğlu Zeyne'l-âbidin atandı. Âşık Çelebi'nin babası Zeyne'l-âbidin'in oğlu Seyyid Ali' dir. Seyyid Ali babasının yardımcısı olmuş ve onun ölümü üzerine çeşitli yerlerde kadılıklarda bulunmuş, Filibe kadısı iken ölmüştür.

Âşık Çelebi'nin annesi ise II. Bayezid'in kadıaskerlerinden Müeyyedzade'nin kızıdır. Âşık Çelebi' nin hayatı hakkında en sağlıklı bilgi yine kendi tezkiresindedir. Tezkiresinin ön kısmında Rumeli'de doğduğunu, oraları çok sevdiğini ve çocukluğunu oralarda geçirdiğini anlatmıştır. Önce annesini daha sonra da babasını kaybeden Âşık Çelebi öğreniminde devrin ileri gelen bilim adamlarından yararlanmıştır. Bunlar arasında Sururî, Taşköprîzade, Arapzade Abdülbaki Efendi, Ebussuud, Emir Gîsû Efendi, Muhyiddin Fenari Efendi sayılabilir. Müeyyedzade'nin torunu olması, Fenari Muhyiddin'le olan dostluğu ve babasının arkadaşları aracılığıyla oldukça geniş bir çevre edindi. Böylelikle tezkiresinde gerek toplumsal çevreleri, gerekse sanat çevrelerini, gözlemlerine dayanarak çok iyi bir biçimde, özellikle yakından tanıdığı

kişileri çok renkli bir anlatımla betimlemeyi başarmıştır. Bunlar arasında Zati'nin kitapçı dükkânını, Rahiki'nin Mahmutpaşa'daki attar dükkânını, Galata ve Hasköy meyhanelerini, Aşkî ve Kandî'yi sayabiliriz.

Âşık Çelebi, önce Bursa mahkemesinde kâtip olarak görev yaptı. 1541/42'de Emir Sultan Vakfına mütevelli olarak atandı. 1546'ya kadar bu görevini sürdüren Âşık Çelebi, Muradiye müderrisi Ruşenîzade'nin Bursa'daki vakıfları denetlemek üzere görevlendirilmesi ve bu denetleme sonucunda Âşık Çelebi için iyi rapor vermemesi üzerine azledildi ve İstanbul'a geldi. bu tarihte İstanbul'da kadı olan eski koruyucusu Emir Gîsû Efendi, Âşık Çelebi'ye mahkemesinde kâtiplik görevi vermiştir. Bu ara Emir Gîsû Efendi, Divan Kâtipliği reisliğine Âşık Çelebi'yi ve Bursa'dan da arkadaşı olan ve aynı yerde Âşık Çelebi ile birlikte kâtiplik yapan Sun'î'yi aday olarak göstermişse de, Âşık Çelebi bu görevi elde edememiştir. Tezkiresinde bu olaydan bahseder, hatta Rüstem Paşa'nın kendisini yeğlediği halde görevi yine de alamadığını yazar. Bu arada Ebussuud'a da kâtiplik ettiğini yine kendisinden öğreniyoruz.

1547'de hocası Muhyiddin'in ölmesi üzerine icazetnâmesini (diploma) almakta hayli sıkıntı çekmiş fakat Rumeli kazaskeri Bostan Efendi sayesinde mülâzım (medrese öğrenimini bitirip diploma alan kişi) olabilmiştir. 1550'de Silivri'ye kadı olarak atandığını Kandî'nin "Geldi Âşık ol Silivri hakimi" (ebcede göre 957 etmektedir) tarih mısraından öğrenmekteyiz. Yine bu tarihte evlenmiş ve Kandî "Tezevvüc bâd ey Âşık müebbed" tarihi mısraını yazmıştır. Yine Silivri'de karısından ayrıldığını tezkiresinde şu beyitle anlatmıştır: "Çoktan isterdim zen-i dünyaya ben vermek talâk- Hamdilillah sözümün Âşık bugün oldum eri".

Âşık Çelebi, Silivri'deki görevinden sonra araya kimi dostlarının da girmesiyle Priştine'ye daha sonra da Serfiçe'ye nakledilmiştir. Burdaki görevi sırasında birdenbire azledilmesi, Âşık Çelebi'yi parasal sıkıntıya soktuğu gibi tezkiresi üzerindeki çalışmalarını da etkilemiştir. Bir süre sonra Narda'ya (bugünkü Arta) kadı olmuştur. Fakat kendisinden önce Narda'da kadı olarak görev yapan ve birtakım nüfuzlu kişilerin çıkarı için görevini kötüye kullanan Musa Kadı ve Narda Voyvodası Ferruh Kethuda'nın oyunları yüzünden azledilmiştir. Bu olaydan çok etkilenen Âşık Çelebi, tezkiresinde Musa Kadı hakkında uzunca bilgi vermiş onun ne tür bir adam olduğunu açıkça belirtmiş ve bu arada bilgisizliğini de, "Karnın yarsan kara elif çıkmaz", şeklinde vurgulamıştır.

1562 yılında Manavgat'ın Alaiye kadılığına atanmış fakat orada çok kalmamış, Kanunî Süleyman'ın "Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi" mısraı ile başlayan ünlü gazelini tahmis (bir gazelin her beyitine üçer mısra eklenerek onu muhammes -beşleme- haline getirmek) etmiş ve dostlarının da araya girmesi ile Niğbolu kadılığına atanmıştır. Bundan bir süre sonra da Âşık Çelebi'yi Çernovi kadısı olarak görmekteyiz (1563). Âşık Çelebi'nin 1566'da Ali Reis'in kayığını, Rusçuk'tan geçerken karşılamaması azline neden olmuştur. Bu olaydan sonra, Sigetvar'dan Belgrat yoluyla İstanbul'a dönmekte olan II. Selim'e bir gazel ve bir arzuhal sunarak Kartova kadılığını elde etmiştir. 1568/69'da bu görevinden de azledilmiştir.

Âşık Çelebi'nin ölümüne Cenanî ve Valihî tarih düşürmüştür. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Üsküp'teki mezar taşında "Âşık sefer eyledi cihandan (979/1572)" tarihinin yazılı olduğu kayıtlıdır.

Âşık Çelebi'nin başlıca yapıtları şunlardır: *Revzatü'ş-Şüheda Çevirisi:* Hüseyin Vaiz Kâşifî'nin aynı addaki yapıtının 1546/47'den önce Türkçe'ye çevirisidir. Konusu Hazret-i Ali'nin oğullarından Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi olayıdır.

Şakayıku'n-Numaniye Çevirisi: Taşköprîzade'nin yapıtının çevirisidir. Âşık Çelebi bu yapıtı Taşköprîzade'ye özellikle kendisi sunmuştur. Bu çeviri Mecdi'ninki kadar başarıya ulaşmamıştır.

et-Tıbrü'l-Mesbuk fi Nasihati'l-Mulûk Çevirisi: Gazalî'nin Sultan Sencer'in emri üzerine huzurunda geçen konuşmaları Farsça olarak yazdığı yapıtın Arapça çevirisinden Türkçe'ye Âşık Çelebi tarafından aktarılmış biçimidir.

Şerh-i Ehadis-i Erbain: Ataî, onun iki ehadis-i erbain'i olduğunu kaydeder. Birisi kendi derlemesidir, öteki ise Kemalpaşazade'nin Arapça derlemesi ve şerhinin çevirisidir.

Ravzü'l-Ahyar Çevirisi: Muhyiddin Muhammed bin el-Hatib el-Kasım'ın aynı addaki yapıtının II. Selim adına çevirisidir. Devlet yönetimi ile ilgilidir.

Mi'racü'l-Ayale ve Minhacü'l-Adale: İbn Teymiye'nin *es-Siyasetü'ş-Şer'iyye fi Islahi'r-raiyye* adlı ahlak ve siyasetle ilgili yapıtının Türkçe'ye çevirisidir. II. Selim adına yapılmıştır.

Zeylü'ş-Şakayık: Şakayık'a zeyl olarak yazılan bu kitap Sokullu Mehmed Paşa'ya sunulmuştur.

Sigetvarnâme: Kanunî Süleyman'ın Sigetvar seferi ile ilgili manzum mesnevi tarzında yazılmış bir yapıttır. Ancak bu yapıt şimdiye değin ele geçmemiştir.

Meşâirü'ş-Şüara: Âşık Çelebi'nin hem tezkire türünde, hem de inşa tarzında yazmış olduğu şairlerin yaşamlarını içeren yapıtıdır. 16. yy'da Anadolu'daki ilk örneği Sehi'den başlamak üzere Âşık Çelebi'ye gelinceye değin üç tezkire yazılmıştır. Dördüncüsü Âşık Çelebi'nin tezkiresidir. Bunlar dahil, 20. yüzyılın başına değin yazılan hiçbir tezkire gerek üslup, gerek içerik bakımından Âşık Çelebi'nin yapıtına ulaşamamıştır. Sehi Bey'in *Heşt Bihişt* (sekiz tabakaya bölündüğü için "sekiz cennet" anlamına gelen bu ad konmuştur) adlı tezkiresinin ortaya çıkması ve edebiyat çevrelerince beğenilmesi üzerine 1543/44'te İstanbul'da bulunan Âşık Çelebi ile Latifî de böyle birer tezkire yazmaya karar vermişler ve ikisi aralarında konuşarak tezkirelerinin düzenleri üzerinde anlaşmışlardır. Âşık Çelebi tezkiresinde bunu şöyle anlatır: "Latifî devirlere göre düzenleyecek, ben ise alfabetik olarak hazırlayacaktım. Fakat o tezkiresinde benim izleyeceğim yolu kullandı. Bunun üzerine ben üzülerek on beş yıldan fazla toplamış olduğum bilgileri bir yana bıraktım." Latifî, tezkiresini alfabetik düzene göre hazırlayarak 1546'da bitirmiş ve tezkiresinde Âşık Çelebi'den söz ederken tezkire yazma fikrine ilişkin hiçbir şey yazmamış sadece *Ravzatü'ş-Şüheda* çevirisini kaydetmiştir. Âşık Çelebi ise, Latifî'nin tezkiresini beğenmekle birlikte yazarların çoğunu Kastamonulu gösterdiği için çatmış ve çağdaşlarının bu tezkireye *Kastamonunâme* dediklerini kaydetmiş-

tir. Ancak Latifî tezkiresinin bundan başka kusuru olmadığını da sözlerine eklemiştir. Latifî, sözünde durmayarak tezkiresini şairlerin adlarının ilk harflerine göre sıraladığı için Âşık Çelebi de tezkiresini ebced düzenine göre sıralamıştır. Tezkiresi üzerinde çalışmalarını II. Selim tahta geçtikten sonra hızlandırmış, 1566'da onun adına bitirmiştir. Tezkirenin başında uzun bir giriş vardır. Girişte önce şiir ve şairden söz eden Âşık Çelebi, daha sonra kimi şairlerden ve yapıtlarından söz eder. Daha sonra Fatih'ten (Avnî) başlayarak II. Selim'e dek padişahları ve şiirlerini ele alır. Mahlasının Âşık olduğunu da belirterek kendinden önceki tezkirelere geçer ve Latifî ile arasında geçenleri de anlattıktan sonra kitap yazmada öngördüğü altı özelliği kaydeder.

Tezkire nüshalarına göre şair sayısı 360 ile 424 arasında değişmektedir. Şairler hakkında verdiği bilgilerin yanı sıra, dönemin toplumsal yaşamını eğlence yerlerini, zevkini, nükte anlayışını yansıtması açısından da Âşık Çelebi'nin tezkiresi edebiyat tarihinde önemli bir yer tutar. Kendisinin de söylediği gibi bu tezkire bir *Tevarihü'ş-Şuara*, bir şairler tarihidir.

Mecmua-i Sukûk: Bu yapıttan yalnız Ataî söz eder. Mahkeme kâtipliği ve kadılığı sırasında yazdığı birtakım yazıların derlenmesinden oluştuğu düşünülmektedir.

Şehrengiz-i Bursa: 1541/42'de yazılmıştır. Bursa'nın güzellerini anlatan küçük manzum bir risaledir.

Divan: Âşık Çelebi'nin Serfiçe kadısı iken yazmış olduğu şiirlerden oluşur.

- **YAPITLAR:** *Ravzatü'ş-Şüheda; Şakayıku'n-Numaniye Çevirisi; et-Tıbrü'l-Mesbuk fi Nasihatü'l-Mulûk Çevirisi; Şerh-i Ehadis-i Erbain* (ö.s.) 1898; *Ravzü'l-Ahyar Çevirisi; Mi'racü'l-Ayale ve Minhacü'l-Adale; Zeylü'ş -Şakayık; Sigetvarnâme; Meşâirü'ş-Şüara*, (ö.s.), G.M. Meredith-Owens (yay), 1971; *Mecmua-i Sukûk; Şehrengiz-i Bursa; Divan.*

- **KAYNAKLAR:** Ataî, *Zeyl-i Şakayık*, 1845; F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 1982; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 1914; O.Ş. Gökyay, "Âşık Çelebi Tezkiresi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi* (30 Mart 1976); Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuara*, II, 1981; F. Köprülü, *Türk Edebiyat Tarihi*, 1980; Latifî, *Tezkire*, 1896; A.S. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi I*, 1973.

- **BAKINIZ:** AHMED EFENDİ [Taşköprîzade], KINALIZADE HASAN ÇELEBİ, LATİFÎ.

ÂŞIK PAŞA
(1272-1332)

Türk şair. Türk tasavvuf edebiyatının ilk büyük şairlerindendir.

Asıl adı Ali'dir. Mahlası Âşık'tır. Paşa olarak anılması ise bir san değil ailenin ilk çocuğu olması nedeniyledir. Hayatı üzerine çok az bilgimiz olan Âşık Paşa ve ailesi hakkında çeşitli söylentiler vardır. Dedesi Ebu'l-beka Şeyh Baba İlyas b.Ali 13. yy'da Horasan'dan gelerek Amasya'da yerleşmiştir. Ailesi Horasan'dan geldiği için Baba İlyas'ı Acem olarak kabul edenler olmuşsa da böyle bir iddia geçerli değildir. Baba İlyas için *Amasya Tarihi* yazarı Hüseyin Hüsamettin'in kaynak göstermeden verdiği bilgiler ise öbür kaynakların verdiği bilgilerle uyuşmamaktadır. Âşık Paşa'nın dedesi Baba İlyas, aslında 1240 yılında halifesi Baba İshak'la birlikte Baba Resul ayaklanmasını gerçekleştiren kişidir. Baba İlyas ayaklanma sırasında ölmüştür. Ölümünün nasıl olduğu hakkında da çeşitli söylentiler vardır. Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin *el-Menakıbü'l-Kudsiye fi Menasıbi'l-Ünsiye* adlı 118 yapraklık mankıbe türünde yazılan yapıtında verilen bilgiye göre, Baba İlyas yakalanarak Amasya kalesine kapatılmış, hücresinde birlikte bulunduğu bir keşişi Müslüman etmiş ve onu kendine mürit edinmiştir. Zindanda bulunduğunun kırkıncı günü hücresinin duvarı yarılarak boz atı gelmiş ve Baba İlyas'ı alarak kaybolmuştur. Destan havasındaki bu anlatışa karşılık, öbür kaynaklarda savaş alanında öldüğü veya idam edildiği söylenir.

Baba İlyas aynı zamanda Ebu'l-Vefa tarikatına bağlıdır ve Dede Garkın da onun halifesidir. Tarihte Baba İlyas'ın izleyicilerine Babaî, ayaklanmaya da Babaîler Ayaklanması adı verilmektedir. İşte bu Baba İlyas'ın en küçük oğlu olan Muhlis Paşa hakkında da *Şakayıku'n- numaniye* dışında Elvan Çelebi'nin yukarıda adı geçcen *Menakıbnâme*'sinde oldukça geniş bilgi vardır. Bu kaynağa göre ayaklanma sırasında henüz bir bebek olan Muhlis Paşa, Çat köyündeki ateşe verilen zaviyeden Şerefüddin adında birisi tarafından kurtarılmış, yedi yaşından sonra Mısır'a götürülmüş ve Melik Zahir Baybars'ın sarayına sokulmuştur. Burada on dört yıl kalmış, daha sonra Anadolu'ya dönmüş ve Sultan tarafından hapsettirilmiştir. Hapsedildiği Gavela Kalesi'nde uzun süre kalmış, bir ara IV. Kılıç Arslan kendisiyle anlaşmayı denemiş, fakat Muhlis Paşa kabul etmemiştir. Muhlis Paşa'nın 1273'e değin ne yaptığı ayrıntısıyla bilinmemektedir. 1273'te Konya'yı ele geçirdiği ve saltanat sürdüğü söylenir. Elvan Çelebi'nin anlatımına dayanan Oruç Bey ve Taşköprîzade dışında bu söylentiye bir de *Şikârî Tarihi*'nde rastlanmaktadır. Muhlis Paşa altı aylık bir saltanattan sonra egemenliği Karamanoğulları'na bırakmıştır. Muhlis Paşa ilk Osmanlı sultanı Osman Gazi zamanında hâlâ hayattaydı.

Âşık Paşa, Muhlis Paşa'nın oğludur. Kırşehir'de doğan Âşık Paşa zahir ve batın bilimleri Süleyman-ı Kırşehrî'den öğrenmiştir. Elvan Çelebi'nin menakıbındaki kayda göre Âşık Paşa'nın yetiştirilmesi için Muhlis Paşa, İlyas Baba halifelerinden Şeyh Osman'ı görevlendirmiştir. Hatta daha sonra Muhlis Paşa'nın vasiyeti üzerine, Şeyh Osman o sırada Arapkir'de olan Âşık Paşa'yı çağırtır ve kızını Âşık Paşa ile evlendirir. Âşık Paşa devrin siyasal olaylarına karışmış, Mısır'a gitmiş, Anadolu valisi Timurtaş'ın veziri olmuş daha sonra başarısızlıkla sonuçlanan bir ayaklanmadan sonra Mısır'a kaçmış orada hapsedilmiş, 13 Kasım 1332'de Amasya'ya dönerken Kırşehir'de hastalanarak ölmüştür. Türbesi Kırşehir'dedir. Âşık Paşa'ya ait bu bilgiler yalnız Hüseyin Hüsamettin'in tarihinde görülmektedir. Elvan Çelebi'nin babasına ayırdığı bölümde bununla ilgili bir şey anlatılmaz. Elvan Çelebi'ye göre babasının dünya işleri ile hiçbir ilgisi olmamış, gençliğinden beri kendisini tasavvufa vermiş ve bir velî gibi yaşamıştır. Âşık Paşa'nın

elimizdeki yapıtları da bunu kanıtlamaktadır: Şiirlerinde ve *Garibnâme*'sinde Yunus ve Mevlânâ'nın etkisi görülmektedir.

Garibnâme 1329-1330 yıllarında kaleme alınmış ve Âşık Paşa bunu

Bu kitabın hatmi uş oldu tamam
Toptolu yüz dasitan geldi tamam

Yedi yüz otuz yılında hicretin
Söz irdi hatmine bu fikretin

beyitleriyle belirtmiştir. Âşık Paşa, *Garibnâme* adını verdiği ve tasavvufun ilkelerini anlattığı bu yapıtını mesnevi tarzında yazmıştır. On *bab* üzerine kurulan yapıtın her *bab*ında on tane destan yer almaktadır. 12.000 beyit tutarında olan *Garibnâme* kimi nüshalarının içinde gazeller de bulunması nedeniyle *Divan-ı Âşık Paşa* veya öğreticiliği nedeniyle *Maarifnâme* adıyla da anılmaktadır. Farsçanın daha üstün olduğu bir devirde Âşık Paşa'nın yapıtını Türkçe olarak yazması (önsözü Farsçadır) *Garibnâme*'yi halkı eğitmek amacı ile yazdığını göstermektedir. O devirde Türkçeye karşı gösterilen ilgisizliği de yapıtında özellikle belirtmiş ve Türkçenin önemini

Türk diline kimseler bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi

Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri

beyitlerinde ortaya koymuştur. Farsça önsözden sonra giriş kısmında kâinatın yaratılışını, Hz. Peygamberi, Aşere-i Mübeşşere'yi (cennete gireceği müjdelenen on kişi) konu edinir. Birinci *bab*da Allah'tan ve bir olan şeylerden, ikinci *bab*da dünya ve ahiret, ten ve can gibi ikili olanlardan, üçüncüde geçmiş, bugün ve yarından, dördüncüde dört unsurdan (enasır-ı erbaa), beşincide beş duyudan, altıncıda yaratılışın altıncı gününden, yani her *bab*da o *bab*ın sayısına uygun konulardan söz etmektedir.

Garibnâme dini, tasavvufi ve öğretici bir yapıt olmakla birlikte sosyal konulara da zaman zaman değinmiştir. Çok okunduğu için hemen her yazma bulunan kitaplıkta bir iki nüshasına rastlanır.

Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'de bulunan gazellerinden başka eski nazire mecmualarında da (özellikle *Camiü'n-Nezair*'de) gazellerine ve ilahilerine rastlanır. Bunlardan on dört tanesi Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yayımlanmış, ancak ikisinin Geyikli Baba'ya ve Halil adlı bir şaire ait olduğu yine aynı araştırıcı tarafından saptanmıştır. Daha sonra Sadettin Nüzhet Ergun Âşık Paşa'nın on beş şiirini daha yayımlamıştır. 1961'de Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf* adlı yapıtında Âşık Paşa'nın bütün şiirlerini (67 tane) yeniden yayımlamıştır.

Fakrnâme: Şimdilik iki nüshasının varlığını bildiğimiz (Roma, Biblioteca di Roma ve Manisa, Muradiye Kütüphanesi) bu yapıt, 161 beyitlik mesnevi tarzında yazılmış tasavvufi bir metindir. Tasavvuf yoluna giren *salik*ten (yol eri) istenen şeyleri ve Tanrı'nın yokluğunda var olma (fenafillah) felsefesini anlatmaktadır.

Vasf-ı Hal: Bu risalenin de şimdilik sadece Roma ve Manisa'da olmak üzere iki nüshası bilinmektedir. Mesnevi tarzında olan, 31 beyitten oluşan yapıtta, geçmiş, bugün ve gelecek üzerinde durulmaktadır. Şairin ismi geçmemekle beraber, yapıtı yayımlayan Agah Sırrı Levend, bu risalenin Âşık Paşa'nın olduğundan kuşku duymaz. Çünkü anlatım tarzı aynı olduğu gibi Roma'daki nüsha da *Garibnâme*'nin sonuna yazılmış durumdadır.

Hikâye: Bu 59 beyitten oluşan risale de Raif Yelkenci'de bulunan bir *Garibnâme* nüshasının sonunda bulunmaktadır. Bu mesnevide, bir Müslüman, bir Hıristiyan ve bir Yahudi, üç kişinin yolda başlarına gelenler anlatılır. Bir kentte, bir mescit içinde konakladıkları sırada canları helva ister. Helvayı alırlar ama helva azdır. Akıllı geçinen Yahudi, "helva dursun biz uyuyalım, hangimiz en iyi rüya görürse helvayı o yesin"der. Hikâye bunun üzerine kurulmuştur. Bu mesnevide Âşık'ın mahlası geçer.

Kimya Risalesi: Çorum'da il halk kütüphanesinde bulunan bir mecmuanın 3. risalesini oluşturan ve *Risale-i Âşık Paşa der Hakk-ı Kimya* başlığı altında olan bu risalenin Âşık Paşa'ya ait olması anlatımının çok karışık olması nedeni ile kuşkuludur.

Risale fi Beyani's-sema: Böyle bir yapıttan yalnızca *Osmanlı Müellifleri*'nde sözedilir.

- **YAPITLAR:** *Garibnâme; Fakrnâme; Vasf-ı Hal; Hikâye; Kimya Risalesi; Risale fi Beyani's-Sema.*
- **KAYNAKLAR:** A. Alparslan, "Âşık Paşa'da Tasavvuf", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (143-156), 1963; S. Buluç, "Elvan Çelebi'nin Menakıbnamesi" *Türkiyat Mecmuası XIX*, (1-6), 1980; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I*, 1914; S.N. Ergun, *Türk Şairleri* I, ty, A. Gölpınarlı, "Âşık Paşa'nın Şiirleri", *Türkiyat Mecmuası* V, 1936; A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 1961; F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 1966; Latifi, *Tezkire*, 1896; A.S. Levend, "Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1953; Mecdi, *Şakayık'u'n-Numaniye Tercümesi*, 1853; A.Y. Ocak, *Babâiler İsyanı*, 1980.

ÂŞIKPAŞAZADE
(1400-1484)

Osmanlı tarihçi. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini anlatan önemli bir tarih yazmıştır.

Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî, Amasya'ya bağlı Elvan Çelebi köyünde doğdu, İstanbul'da öldü. Baba İlyas soyundan mutasavvıf şair Âşık Paşa'nın üçüncü kuşaktan torunudur. Âşıkî mahlası soyu ile ilintilidir.

İlköğrenimini köyündeki tekkede ve çevresindeki dervişlerden aldı. Çocukluğu Osmanlı şehzadelerinin saltanat kavgaları dönemine rastlar. Yaşamı ile ilgili belirli bilgiler tarihindeki kimi kayıtlardan çıkmaktadır. 1413'te yirmi yaşında iken Geyve'ye geldiği, burada hastalanarak Orhan Gazi'nin İmamı İlyas Fakih'in Oğlu Yahşı Fakih'in evinde kaldığı bilinmektedir. Bu sırada Çelebi Mehmed'in, kardeşi Musa Çelebi ile çarpışmak üzere, Rumeli'ye geçtiğine tanık oldu.

Geyve'ye yirmi yaşında geldiği kabul edilirse, 1393'te doğduğu ya da kendi deyişiyle, hicri takvime göre 1484'te seksen altı yaşında ise, bu kez doğum tarihinin miladi 1400-1401 olması gerekir.

Geyve'ye Çelebi Mehmed ya da bir akrabası ile geldiği sanılıyor. Konuk kaldığı evde, daha sonra kendi tarihinde de kullanacağı Yıldırım Bayezid dönemi sonuna değin gelen anonim bir *Tevarih-i Âl-i Osman* bulup okudu.

II. Murad, Düzmece Mustafa ile giriştiği mücadelede, Rumeli beyleri üzerinde büyük bir etkisi olan ve o sırada Tokat'ta tutuklu bulunan Mihaloğlu Mehmed Bey'i bağışlayıp yanına çağırdı. Bursa'ya doğrú yola çıkan Mihaloğlu, Elvan Çelebi köyüne uğrayıp Âşıkpaşazade'yi yanına alarak II. Murad'a katıldı. Âşıkpaşazade, 1422'de Ulubat köprüsü yanında geçen olaylara tanık oldu.

1436-1437'de hacca gitti. Mısır'da Bekriye tarikatından Seyyid Ebü'l Vefa'nın halifesi oldu. Hacdan dönerken sancakbeylerinden İshak Bey'le birlikte Üsküb'e geçerek akınlara katıldı. II. Murad'ın Belgrad seferinde ve II. Kosova Savaşı'nda bulundu (1448). Akşemseddin, Şeyh Vefa, Akbıyık gibi ünlü şeyhlerle İstanbul'un fethine katıldı (1453). İstanbul'a yerleşti, 1457'de padişah ile birlikte Ballıbadra seferine gitti. 1484'te, İstanbul'da öldü. Ölüm tarihi Eflaki'ye göre 23 Mart 1481'dir.

Tevârih-i Âl-i Osman ya da *Âşıkpaşazade Tarihi* olarak bilinen yapıtı, eski Osmanlı tarihçileri arasında ün kazanamamıştır. 16. yy'da Gelibolu'lu Mustafa Ali, yapıtı Âşık Paşa'nın sanmıştır.

Âşıkpaşazade, tarihi ancak İstanbul'da yayımlandıktan (1914)sonra tanındı. İçerik bakımından anonim Tevarîh-i Âl-i Osman'lardan farklı değildir. Orta sınıf halk ve özellikle askeri çevrelerde okunması için yazıldığından halk dili ile ve destansı bir biçimde kaleme alınmıştır. Her bölümün sonuna, o bölümdeki tarihi olaylarla ilgili şiirler eklenmiştir. Bozuk bir aruzla yazılan bu şiirlerin sanat değeri yoktur.

Tarihin tümünü Âşıkpaşazade yazmamıştır. Osman Gazi'den Yıldırım Bayezid devrinin sonuna (1402) değin geçen bölümü Yahşı Fakih'in evinde okuduğu kitaptan aklında kalanlara göre yazdı. Birbirinden farklı 12'den fazla nüshası olan yapıtta, olayların yalnız yılları gösterilmiş, ay ve gün verilmemiştir. Tarihte, kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen bazı ekler de vardır. İlk baskısı 1502'ye değin geçen olayları kapsar. 1929'da F.Giese tarafından Almanya'da yapılan ikinci basım ise, 1492 yılına değin geçen olayları alır.

• YAPITLAR: *Âşıkpaşazade Tarihi*, (ö.s), Âli Bey (yay.), 1914; *Tevarih-i Âl'i Osman (Osmanlı Tarihleri*, I, içinde) (ö.s.), N. Atsız (yay.), 1949.

AŞKUN, Vehbi Cem
(1909-1978)

Türk folklor araştırmacısı, şair ve yazar. Sivas kültürü ve halk edebiyatı üzerine yaptığı araştırmalarla tanınır.

28 Haziran 1909'da Sivas'ta doğdu. Sivas Sultanisi'nin ilk bölümünü ve İzmir Öğretmen Okulu'nu (1930) bitirdikten sonra, Merzifon'da ilkokul öğretmenliği yaptı. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde yaptığı yükseköğrenimini (1938) ortaokul ve liselerde edebiyat öğretmenliği izledi. 1969 yılında emekliye ayrılan Aşkun 1978'de öldü.

Vehbi Cem Aşkun yazı hayatına 1929'da İzmir'de *Yeni Asır*, *Hizmet* gazeteleri ve *Fikirler* dergisinde yayımlanan yazılarıyla başladı. Daha sonra Merzifon'da, Merzifon şairleri üzerine yaptığı bir incèleme ve halkevi adına çıkarttığı *Taşan* adlı dergide yayımlanan yazılarıyla devam etti. Merzifon tarihi üzerine de incelemelerde bulunan Aşkun, Sivas'a atandıktan sonra halkevinde çalışmalarda bulundu. *Kızılırmak* ve *Dört Eylül* gazetelerinde Sivas folkloru üzerine yazıları yayımlandı. Sivas kongresi ve Sivas şairleri üzerine, daha sonra kitap olarak yayımlanan araştırmalar yaptı. Aşkun'un en önemli yapıtı *Sivas Folkloru* adlı iki ciltlik kitabıdır. Bu kitabında Aşkun, Sivas tarihi ve geleneklerini, yerli sanatları ve atasözlerini, halk hikâyeleri ve deyimlerini, türkü ve şairlerini incelemiş ve bu kentin folklor ve kültürünün aydınlanmasına çalışmıştır. Folklor incelemeleri dışında hece vezniyle yazılmış şiirleri ve hikâye, tiyatro, roman türlerinde fazla tanınmayan denemeleri vardır.

• YAPITLAR (başlıca): İnceleme: *Bir Mekteplinin Hikâyesi*,1931; *Merzifon Şairleri*, 1937; *Sivas Folkloru*, 2 cilt, 1941-43; *Emrah*, 1942; *Sivas Kongresi*, 1945; *Ruhsati*, 1945; *Pirî Baba*, 1947; *Sivas Şairleri*, 1948; *Kurtulan Merzifon*, 1956; *Duygu Dünyası Mevlânâ*, 1970; *Halk Edebiyatında Yerme ve Güldürüler*, 1973. Şiir: *Ulusal Duyuşlar*, 1936;*Yayladan Sesler*, 1943; *Göllerin Musikisi*, 1949; *Geçmiş Günler*, 1960. Roman: *Kader*, 1962.

ATA, Mustafa
(1945)

Türk ressam. Genelde "insan dramı" düşüncesini soyut bir mekân anlayışı içinde ele alır.

Trabzon'da doğdu. 1965-1971 yılları arasında İstanbul'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde Adnan Çoker'in atölyesinde öğrenim gördü. 1971, 1973 ve 1981 yıllarında Almanya'nın değişik kentlerinde araştırma ve incelemeler yaptı. 1973'te Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne asistan olarak girdi. 1971'den başlayarak İstanbul'da çok sayıda kişisel sergi açtı. Yurt dışında Amerika, Almanya, Mısır gibi ülkelerde karma sergilere katıldı. 1976'da Yarımca Kültür ve Sanat Şenliği'nde resim dalında

3.'lük ödülünü, 1979'da Görsel Sanatlar Derneği Küçük Heykel, Resim ve Afiş Yarışması'nda resim ödülünü aldı; 1979'da 2. İstanbul Sanat Bayramı Yeni Eğilimler Sergisi'nde başarı ödülü, 14. DYO Resim Sergisi'nde başarı ödülü, 1983'te Günümüz İstanbul Sanatçıları 4. Sergisi'nde başarı ödülü kazandı. Yurt içi ve yurt dışında çeşitli kurumlarda ve özel koleksiyonlarda yapıtları bulunmaktadır.

Resimlerinde, yüzeyselleştirilmiş bir espasta siluet olarak ele aldığı, kişilikleri belirsiz figürler çizer. Espası olabildiğince yalınlaştırır, böylece figürlerin yalnızlıkları daha da vurgulanıp belirginleşmiş olur. Bu insan figürleri yalın espasın içinde durağan, hareketli ve çok hareketli biçimlendirilişleriyle zaman kavramının iyice vurgulanmasına yol açarlar.

• YAPITLAR (başlıca): *Dar Çevre*, 1972; *Oluşum I-II-III*, 1977; *Sabra ve Şatila*, 1982, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Koleksiyonu; *Abdi İpekçi'ye Saygı*, 1981.

ATABEY, Eşref Şefik
(1894-1982)

Yazı hayatına girişi

Türk spor adamı. Çeşitli spor alanlarında yazar, spiker ve yönetici olarak etkinlik göstermiştir.

İstanbul'da doğdu. Öğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde yaptı. Paris'te siyasal bilimler okudu. Boks sporuyla yakından ilgilendi, Fransa'da boks görgüsünü artırdı. 1930'ların en ünlü boksörleri olan Küçük Kemal ile Melih Açba'nın yetişmelerinde önemli rol oynadı. Güneş Kulübü'nün kurucuları arasında da yer aldı. Spor yazarı ve spor spikeri olarak uzun yıllar Türk sporuna hizmet etti. Güreş ve balıkçılık konularında da otorite olarak tanındı. Kısa bir süre boks hakemliği yaptığı gibi Türkiye Boks Federasyonu'nun ilk başkanı oldu. İstanbul'da öldü.

ATAÇ, Nurullah
(1898-1957)

Türk deneme ve eleştiri yazarı. Türk edebiyatında Batılı anlamda ilk denemecidir.

İstanbul'da doğdu. Asıl adı Ali Nurullah Ata'dır. Hammer'den çevirdiği *Devlet-i Osmaniye Tarihi* adlı kitapla ün kazanan Mehmed Ata Bey'in oğludur. Dört yıl Galatasaray Sultanisi'nde okuduktan sonra okulu yarıda bıraktı, bir süre öğrenim için İsviçre'de kaldı. Mütareke'de yurda dönünce, Edebiyat Fakültesi'ne devam etti (1922); kendi çalışmalarıyla Fransızca öğrendi, özel öğrenimle yetişti. 1921'de Nişantaşı Lisesi'nde Fransızca öğretmenliğiyle başlayan öğretmenlik hayatı, İstanbul, Ankara ve Adana'daki çeşitli liselerde 1945'e değin sürdü. Ticaret Vekâleti'nde (1925-26), Talim ve Terbiye Dairesi'nde (1926-27) çevirmen, Basın-Yayın Umum Müdürlüğü'nde

(1944-45) yayın şefi olarak çalıştı. 1952'de, son görevi olan Cumhurbaşkanlığı çevirmenliğinden emekliye ayrıldı. 1949'dan ölümüne değin Türk Dil Kurumu'nda çeşitli görevler aldı. Ankara'da öldü.

Yazı hayatına 1921'de *Dergâh* dergisinde birkaç şiir, tiyatro yazısı ve Ahmet Haşim üstüne yazdığı bir eleştiri ile başladı. Bu tarihten sonra, gazetelerde, dergilerde sürekli olarak yazı yazdı. Yazıları *Hakimiyet-i Milliye, Ulus, Milliyet, Tan, Son Posta, Haber-Akşam Postası, Cumhuriyet, Son Havadis, Dünya* gazetelerinde; *Hayat, Edebiyat Gazetesi, Mektep, Varlık, Anayurt, Yeni Adam, Yedigün, Hafta, Ayda Bir, Yarımay, Yeni Mecmua, Ülkü, Seçilmiş Hikâyeler, Türk Dili* dergilerinde yayımlandı. Yunan, Latin, Fransız, Rus edebiyatları yazarlarından elliye yakın çevirisi vardır. En tanınmış çevirileri şunlardır: *İki Yeni Gelinin Hatıraları* (Balzac); *Kızıl ile Kara* (Stendhal); *Tehlikeli Alâkalar* (Laclos); *Adsız Köşk* (Alain-Fournier); *Masallar* (Aisopos); *Seçme Yazılar* (Lukianos).

Türk edebiyatında Batılı anlamda ilk deneme yazarı, deneme türünün ilk ustasıdır. Eleştiri yazıları da yazdı. Yazılarında yeni bir edebiyat beğenisi, yeni bir kültür anlayışı ortaya koydu. 1940'tan sonraki yazılarında Türkçe'nin özleşmesi için büyük çaba harcadı. Yazı yazdığı dönemde, dilde özleşme konusundaki tutumuyla, yerleştirmeye çalıştığı edebiyat beğenisiyle, savunduğu yeni insan ve kültür anlayışıyla, Türk edebiyatının en etkili kalemlerinden biri olmuştur.

Ataç öncelikle bir denemeci olmakla birlikte, yazıları eleştiri özellikleri de taşır; doğrudan doğruya deneme türüne sokulabilecek yazılarının yanı sıra, bir eleştri yazısı gibi okunabilecek denemeleri de vardır. Denemeleri, Cumhuriyet'le birlikte daha kararlı bir tavırla Batı'ya yönelen Türkiye'de, yeni sanat, kültür, ahlak ve yaşama biçiminin nasıl olması gerektiği konusundaki görüşlerini sergiler. Batı'nın, köklerini Rönesans'tan alan, Aydınlanma çağı ile de hızlanan kültürel ve ideolojik değişme sürecini etkilemiş düşünce ürünlerini, akılcılık, laiklik, şüphecilik, bireycilik gibi ilkelerini Türk fikir hayatına yerleştirmeye çalışır. Eleştirel yazılarında ise, Türk edebiyatının geçmişten günümüze kadarki bellibaşlı dönemlerini

Batı edebiyatı kültürüyle değerlendirir; geçmişte önemi abartılmış yazarların eserlerindeki eksikleri, kusurları gösterir, gölgede kalmış değerleri tanıtır, yeni edebiyatın olumlu yönde gelişmesi için uğraşır. Birçok önemli edebiyat sorununa dikkati çekerek verimli tartışmalar başlatmış, kalıplaşmış yargılar üzerinde yeniden durulmasını sağlamıştır. Kendisinden önce Türk edebiyatında eleştiri örneği yok değildi, ama eleştirinin ciddiye alınması, daha önemlisi, bir eleştiri göreneği kurulması ilk kez Ataç'la başlar.

Yazıları, içeriklerine göre, üç öbekte toplanabilir: yeni bir kültürün, düşünce ve yaşama biçiminin oluşturulması doğrultusundaki denemeleri, edebiyat sorunlarını ele aldığı deneme ya da eleştiri yazıları, dilde özleşme konusundaki yazıları.

Kültür üstüne denemeleri

Yazı yazdığı dönemde, deneme, yeni kurulmakta olan bir toplumun birçok sorununun tartışılıp, bu sorunlar çerçevesinde bir düşünce alışverişi sağlanabileceği bir yazı türü niteliğindeydi. Nitekim Ataç, denemelerinde, edebiyat sorunlarından gündelik yaşayışla ilgili somut sorunlara, aşk, ölüm, yalnızlık vb. gibi evrensel temalardan güncel sorunlara dek, hemen her konuyu işledi. Bir denemeci olarak etkilendiği Montaigne, Remy de Gourmont, André Gide, özellikle de Paul Léautaud gibi, konularını bir söyleşi havası içinde, konuşurcasına tartıştı. Oluşmasına çalıştığı yeni kültürün en gözüpek birkaç savunucusundan biridir. "Osmanlılık" diye nitelediği bütün bir

Türk Deneme Yazarlığı

"Herbangi bir konuda kesin sonuçlar aramadan, yazarın düşünsel boyutlarını sergileyen düzyazı biçimi" diye tanımlanabilecek olan "deneme" türü, ülkemizde genellikle "söyleşi" üslubuyla yazılmaktadır. Konu alanı çok geniş olan bu tür doğayla, toplumla, insanla ilgili her şeyi ele alabilir. Çoğunlukla da makale, eleştiri, hatta günce gibi yazı türleriyle karışır, onların özelliklerini gösterir. Türkiye'de en yaygın olan deneme uygulaması "eleştirel deneme" diye adlandırılabilir. Bu denemelerin konuları sanat ve edebiyat yapıtlarıdır ve sonuçta bir değerlendirmeye girildiği için de eleştirel bir nitelik kazanmaktadırlar.

Türk edebiyatına Tanzimat'tan sonra Batı edebiyatının başka türleriyle birlikte giren denemeye ilkin Edebiyatı Cedide döneminde rastlarız. Bunlar söyleşi havasında oldukça ilkel örneklerdir. Deneme ancak Cumhuriyet'ten sonra başlı başına bir tür olarak gelişir. Yakup Kadri, Ahmet Haşim*, Falih Rıfkı* bu türün yetkin ve edebiyat tarihine geçen örneklerini verirler. Ama bu yazarların asıl edebiyat alanları, roman, şiir, makale gibi başka türlerdir.*

Türk denemeciliği ilk büyük yazarına Nurullah Ataç'la kavuşur. Dildeki yenilikçiliği, üslubundaki akıcılığı ve titizliği dikkati çeker. Denemelerinin düşünsel yönü de araştırıcı, yoğun ve zengindir. Yaşamı konu alan denemelerin yanı sıra, özellikle edebiyatı konu alan eleştirel denemeler de yazar. Bunlar yer yer polemik havasına bürünürler.

Ataç'ın yazdığı yıllarda Sadri Ertem, Sabahattin Eyuboğlu*, Vedat Günyol*, Suut Kemal Yetkin*, Ahmet Hamdi Tanpınar* çeşitli dünya görüşlerine yaslanan ünlü deneme yazarları olarak edebiyat alanına canlılık ve renklilik getirmişlerdir. Sadri Ertem'in tek deneme kitabı Fikir ve San'at'ta konu zenginliği özellikle dikkati çeker. Suut Kemal Yetkin bilgi aktarmak isteyen ataklıktan kaçınan bir tavır içindedir. Ahmet Hamdi Tanpınar ise bir kültür zenginliğini yansıtır. Sabahattin Eyuboğlu daha çok edebiyat ve sanat konularını işlemiştir. Ama bu konuları hep yaşamla iç içe ele almış, eleştirel denemelerini tatlı bir söyleşi havasına sokmuştur. Aynı özellik öykülere ve öykücülere ayrı bir önem veren Vedat Günyol'da da göze çarpar.*

Melih Cevdet Anday, Salâh Birsel*, Fethi Naci*, Memet Fuat*, Nermi Uygur*, Cemal Süreya*, değişik kuşaklardan ama gene aynı yıllarda ürün veren deneme yazarlarıdır. Nermi Uygur'un bir felsefecinin yaşama bakışını yansıtan denemeleri dilin ve üslubun yarattığı anlatım zenginlikleriyle doludur. Melih Cevdet Anday da denemelerinde her doğruyu yeniden ele alıp açan bir tutumla düşünceye ağırlık verir. Salâh Birsel geleneksel Türk anlatı sanatlarından aldığı öğeler ve söyleyişlerle iyice özgünleştirdiği, şiirli bir üslupla yazar, imajlar, benzetmeler, eğretilemeler kullanır. Fethi Naci yerleşmiş her yargıyı gerçekler karşısında yeniden irdelemekten çekinmeyen atak tutumuyla, toksözlülüğüyle ilginç eleştirel denemeler yazmıştır. Memet Fuat ise sağlıklı kaynaklardan yola çıkmanın rahatlığı içinde eleştirel denemenin, dürüstlüğü en büyük erdem olarak sergileyen örneklerini vermiştir.*

Cevdet Kudret, Adnan Benk*, Asım Bezirci*, Hilmi Yavuz*, Füsun Akatlı* gibi araştırmacı ve eleştirmenler de zaman zaman eleştirel denemeler yazmışlardır.*

Son kuşak yazarları arasında denemeye yeni bir bakış açısı getiren Murat Belge'nin ise toplumsal yaşamın çok değişik ve geniş alanlarına yayılan konu zenginliği ve düşünce yoğunluğu dikkati çeker. Uğur Kökden ve Gürhan Tümer'in de denemelerinde yeni ve değişik konulara el atarak edebiyatımızda iyice daralmış olan denemenin sınırlarını zorladıkları görülür.*

Ataç'la bir sıçrama gösteren Türk denemeciliğinin ortak özelliği, polemiğe düşkünlük ve dil ile anlatıma önem verme olarak saptanabilir.

geçmişin düşünce yapısıyla, hümanist, akılcı, pozitivist bir Batılı anlayış içinde mücadele etti. Çoğulcu bir düşünceye ulaşmanın, Batı hümanizmini ve onun bir parçası olan demokratikleşme sürecini hazırlayan fikirlerin özümlenmesiyle sağlanabileceğine inanmıştı. Bu sürecin bütününe sahip çıkmak isteyen bir kültür adamı olarak, o gelişmenin birçok çelişkisini de yansıtır. Ataç'ın bugün için belki de en önemli yanı, Batı dünyası içindeki düşünce çeşitliliğini temsil etme yolunda gösterdiği inançlı, içten çabalarıdır.

Yeni kültürün oluşmasında seçkin aydınların önderliğine inanır. *Prospero ile Caliban* başlıklı ünlü denemesinde, yeni Türk aydınının Batılı aydınlar gibi özgür düşünceli, şüpheci, bir öğretiye bağlanmanın sakıncalarını gören, bağımsız, toplumdaki çoğunluğun alışkanlıklarından sıyrılmış seçkin bir birey olmasını ister; Prospero, bu kişiliğin bir simgesidir. Caliban ise, çoğunluğu, tutuculuğu, gelenekçiliği temsil eder, yerleşmiş değer yargılarına sıkı sıkıya bağlı, her tür yeniliğe kapalıdır. Ataç yeni kültürün, ancak toplumdaki Prospero'ların çoğalmasıyla oluşabileceği inancındadır. Batı düşüncesindeki çeşitliliğin temsilciliğini üstlendiği ölçüde bir demokrat, ama aydın kadrolar eliyle yepyeni bir kültür oluşturulmasını savunduğu ölçüde de seçkinci bir "Cumhuriyet aydını"dır.

Dil üstüne yazıları

Edebiyat eleştirileri

Sanat, edebiyat konularındaki yazılarında ya da eleştiri yönü ağır basan denemelerinde, öncelikle şiir sorunlarına eğildi. Türk şiirinin Divan ve Halk şiirinden günümüze kadarki dönemlerini değerlendirdi. Eski şiiri en iyi anlayan edebiyat adamlarından biridir. Divan şiirinin yabancı etkilerle geliştiği, Halk şiirininse asıl ulusal şiirimiz olduğu yolundaki kalıplaşmış yargıyı sık sık eleştirir, ikisinin de aynı duruk toplumun ürünü olduğunu, aralarında öz bakımından bir fark bulunmadığını belirtir. Divan şiirinin biçim ve deyiş güzelliğini övmüş, bu şiirdeki sesin, söyleyişin Türkçe olduğunu vurgulamıştır. Bakî, Fuzulî, Nedim, Şeyh Galip gibi şairlerin ustalıkları üzerinde uzun uzadıya durmuş, Neşatî, Nailî, Nazîm gibi eski şiirin daha az bilinen ustalarının yeni zevke açık yönlerine dikkati çekmiştir. Divan şiirinin de, Halk şiirinin de Batılı bir gözle okunmasını ister. Divan şiirinden sonra deyiş güzelliğinin yok olduğu, yüzyıl başlarına kadar da büyük bir şair yetişmediği görüşündedir; ona göre, Tanzimat, Servet-i Fünun şairleri Batı şiirini biçimsel olarak taklit etmişler, şiire öz bakımından bir yenilik getirememişlerdir. Yahya Kemal'in Batılı anlamda ilk Türk şairi, Ahmet Haşim'in de özce yeni şiirin ilk büyük temsilcisi olduğunu söyler. Türk şiirinde çığır açan üç şair, Yahya Kemal, Nâzım Hikmet ve Orhan Veli'dir; ilki, eski şiir dilini yıkıp aruzla Türkçe şiir yazılabileceğini, ikincisi ahengin vezinsiz de elde edilebileceğini, üçüncüsü de şiirin belli bir konusu ve sözlüğü olamayacağını göstermiştir. Türk şiirine yenilik getiren şairlerin, özellikle Garip'çilerin benimsenmesinde ve onlarla birlikte şiir anlayışının değişmesinde Ataç'ın büyük emeği geçmiştir.

Birçok yazısında, izlenimci eleştiri anlayışının bir örneğini verir. Bu tür yazılarında, okuduğu eserleri derinlemesine inceleyerek değerli yanlarını aydınlatmaktan çok, o eserden yola çıkarak kendi duygularını, düşüncelerini dile getirme kaygısı içindedir; kendi beğenisini aşılamak, tıpkı bir sanatçı gibi okurlarını etkilemek ister. Yargıları özneldir, öznel olduğunu da gizlemez. Ataç, eleştiriyi bir sanat, eleştirmeni de bir sanatçı olarak gören Anatole France, William Hazlitt, Jules Lemaitre gibi izlenimcilerden etkilendiğini açıkça belirtir. 1950'den sonra Türk edebiyatında yeni eleştirel yaklaşımlar ortaya çıkmasıyla, bu öznelci tutumu değiştirir, eleştirmenin öznel yargılardan kaçınması, sanat ürünlerini belirli ölçüler ve verilerle değerlendirmesi gerektiğini söyler, ama bu yönde somut bir eleştiri örneği yoktur.

Ataç Türkçe'nin özleşmesine en çok katkıda bulunan, bu alanda en az kurumlar kadar etkili olmuş bir yazar sayılmaktadır. Özleşme konusundaki tutumu kendine özgü bir yaklaşımdan kaynaklanır. Dili bir uygarlık sorunu sayar; Cumhuriyet'ten sonra dil sorununun gündeme geldiği ilk yıllarda, okullarda eski Yunanca ile Latince'nin öğretilmesi fikrini ortaya atar. Bu dilleri öğrenmenin amacı, İlk Çağ yazarlarını asıllarından okumak değil, Batı uygarlığını hazırlayan düşüncenin temellerini kavramaktır. Klasik dilleri öğrenmenin bir yararı da, Avrupa dillerinden alınan kelimelerin kök anlamlarının bilinmesidir. 1940'tan sonra, Yunanca ile Latince öğretilmesi fikrinden vazgeçmemekle birlikte bütün gücüyle dilin özleşmesi davasına sarılır. Yabancı dillerden gelen her kelime için Türkçe karşılık arar; dilden kelime atmada başvurduğu ölçüt, bir kelimenin dil yapısı içinde özümlenip Türçeleşmesi değil, yabancı kökten gelmesidir. Pek çok kelime türetti, bunlardan bazıları zamanla yerleşmiş, ama büyük bir bölümü hiç tutulmamıştır. Yunanca ya da Latince köklerin bilinmesi konusundaki ısrarı, 1940'lardan sonra kökleri bilinen, yani bütünüyle öz Türkçe kelimelerden kurulu bir dil oluşturma çabasına dönüşür. Ataç'ın klasik dillerden Batı dillerine geçmiş kelimelerin kök anlamlarından uzaklaştığı gerçeğini bir yana ittiği ve dilin kavramsal yönünü göremediği söylenebilir; Türkçe'den bugün de atılamamış birçok kelimeyi dilden atmak istemesi, bununla açıklanabilir. Özleşme yolunda harcadığı çabaların bugün için de değerli olan yanı, kelime düzeyinde bir özleşmeyle yetinmemesi, dilin kullanımına sözdizimi açısından da bakmasıdır. Türkçe'nin sözdizimini ciddi bir biçimde araştırmıştır. Bu alandaki en önemli katkısı devrik cümledir; konuşma dilinde bulunan devrik cümlenin işlevini göstermiş, yazı diline kazandırmıştır. Sözdizimi çerçevesindeki çalışmaları ve uyarılarında, yararlanılacak pek çok şey vardır. Dili kullanmaktaki titizliğini yazarlarımıza aşılayabilmesi de, Türkçe'nin en büyük kazançlarından biri olmuştur.

Ataç'ın düşünsel arayışı, yeni bir edebiyat, yeni bir kültür, yeni bir dil biçiminde özetlenebilir. Kavgasını verdiği düşüncelerin artık aşıldığı söylenebilir, ancak, katkıları o dönemin tarihi ve kültürel koşulları göz önünde tutularak değerlendirilmelidir. Değerini bugün de yitirmeyen yanı, denemeciliğidir. Batı edebiyatını özümlemiş bir kafanın, ince bir edebiyat beğenisinin ürünü olan, kusursuz bir Türkçe'yle yazılmış denemeleri her zaman ilgiyle, zevkle okunacak güzelliktedir. Denemeci Nurullah Ataç yeni Türk edebiyatının başlıca klasiklerinden biridir bugün.

• YAPITLAR: *Günlerin Getirdiği*, 1946; *Karalama Defteri*, 1952; *Sözden Söze*, 1952; *Ararken*, 1954; *Diyelim*, 1954; *Söz Arasında*, (ö.s.), 1957; *Okuruma Mektuplar*, (ö.s.) 1958; *Günce*, (ö.s.), 1960; *Prospero ile Caliban*, (ö.s.), 1961; *Ataç: Dil Üzerine Söyleşiler*, (ö.s.), 1962; *Söyleşiler*, (ö.s.), 1964; *Günce I*, (ö.s.), 1972; *Günce II*, (ö.s.), 1972; *Dergilerde*, (ö.s.), 1980.

• KAYNAKLAR: T. Alangu (der), *Ataç'a Saygı*, 1959; A. Bezirci, *Nurullah Ataç, Eleştiri Anlayışı ve Yazıları*, 1968; H. Dizdaroğlu, *Ataç*, 1962; M. Salihoğlu, *Ataç'la Gelen* 1968; S. Ulçugür, *Nurullah Ataç*, 1964.

• BAKINIZ: FRANCE, A. GIDE, MONTAIGNE.

ATAHUALPA
(1502-1533)

Son İnka İmparatoru. Pizarro'nun Peru'yu istilasına karşı koymaya çalışmış ama başarılı olamamıştır.

1525'te, babası Huayna Capac'ın ölümü üzerine Quito bölgesi kralı oldu. 1530'a değin kardeşi Huascar ile İnka İmparatoru olmak için savaştı ve bu tarihte imparatorluğu eline geçirdi. Ancak iki yıl sonra, 1532 Kasımı'nda Francisco Pizarro ve 180 askeri Peru kıyılarına çıktılar. Atahualpa, Pizarro ile Cajamarca'da karşılaştı. Pizarro, Atahualpa'dan İnkalar'ın Hıristiyanlığı kabul etmelerini ve İspanya Kralı V. Carlos'u efendileri olarak tanımalarını istedi. Kendisine sunulan İncil'i inceleyen ve Papaz Valverde ile tartışan Atahualpa sonunda iki isteği de reddetti. Derhal saldırıya geçen İspanyollar, ateşli silahları sayesinde İnkalar'ı bozguna uğrattılar ve Atahualpa'yı tutsak ettiler.

180 kişiyle bütün bir imparatorluğu uzun süre denetimi altında tutamayacağını bilen Pizarro, Atahualpa'yı rehine olarak kullanmak istiyordu. Ancak, Atahualpa özgürlüğüne karşılık içinde bulunduğu hücreyi altınla doldurmayı önerdi. Pizarro o altınları aldı, ama Atahualpa'yı serbest bırakmadı. Kısa bir süre sonra da onu kardeşi Huascar'ı öldürmekle suçladı ve yakılarak idama mahkûm etti. Atahualpa'nın son anda Hıristiyanlığı kabul etmesi üzerine bu ceza boğularak idama çevrildi ve Atahualpa, 1533'te öldürüldü. Ölümü, İnkalar'ın İspanyol istilası karşısındaki tüm dirençlerini kırdı ve Pizarro da tarihe "Peru Fatihi" olarak geçti.

• BAKINIZ: ALMAGRO, PIZARRO.

ATAÎ [Nev'izade]
(1583-1635)

Osmanlı Divan şairi. Divan edebiyatında Mesnevi tarzının en başarılı şairlerindendir.

Asıl adı Ataullah'tır. İstanbul'da doğdu, burada öldü. Şair Nev'î'nin oğludur. Bundan ötürü Nev'izade diye tanınır.

İlk olarak babasından ders aldı. Babasının ölümünden sonra (1599) Kafzade Feyzullah Efendi'den okudu. Öğrenimini Ahizade Abdülhalim Efendi'nin yanında tamamladı (1601).

Kırk akçe gündelik ile Beşiktaş Canbaziye Medresesi müderrisliğine atandı. Müderrisliği bırakıp kadılık mesleğine girdi; 1608'de Lofça kadılığına atandı. Rumeli'nin çeşitli yerlerinde sırasıyla, Babaeski, Varna, Silistre, Tekfurdağı (Tekirdağ), Hezargrad, Tırnova, Tırhala, Mezistre ve son olarak Üsküp kadılıklarında bulundu. 1634'te İstanbul'a döndü ve burada öldü. Kaynaklar ölüm tarihini 1634-1636 arasında değişik olarak verir.

Ataî, özellikle mesnevi tarzında başarılı örnekler verdi. Yapıtlarında, çağında sık rastlanan zor ve çapraşık bir dil kullanmıştır. Düz yazıları daha da tumturaklıdır.

Türkçe sözcükleri ustalıkla vezne uydurup zihaf ve imale gibi vezin hatalarını ortadan kaldırdı. Mesnevilerinde düzen bakımından Nizamî ve Camî'nin, gazellerinde ise babası Nev'î ve Bakî'nin etkisi görülür. Mesnevilerinde çağının olaylarına yer verir, İstanbul'a ait yöresel özelliklerini belirtir. Ataî, aynı zamanda Fuzulî ve Taşlıcalı Yahya ile doruk noktasına ulaşan hamse yazarlığının son temsilcisidir.

Divan'ı, Ataî mahlası ile yazdığı şiirlerini kapsar. Çeşitli nüshalarında gazel ve kaside sayısı farklıdır. *Hamse-i Ataî*, "Sâkiname", "Nefhatü'l-Ezhar", "Sohbetü'l-Ebkâr", "Heft-hân" ve "Hilyetü'l-Efkâr" adlı beş mesneviden oluşur. "Sâkiname," şarap ve şarap toplantılarını anlatan bir yapıttır. 1617'de Silistre'de yazılmıştır. Ataî, Anadolu'da kaside ve gazel türünde İran şairlerine üstün şairlerin yetiştiğini, fakat mesnevide pek bir şey yapamadıklarını belirtip, "Sâkiname" ile bu boşluğu doldurduğunu yazar. Yapıtın bir adı da "Âlemnüma"dır. "Nefhatü'l-Ezhar", Nizamî'nin *Mahzenü'l-Esrar* adlı yapıtına nazire olarak yazılmıştır. Gördüğü bir düşe dayanır. 1624'te Tırnova'da tamamlanmıştır. "Sohbetü'l-Ebkâr", Camî'nin *Subhatü'l-Ebrar* adlı yapıtına karşı 1625'te Tırhala'da yazılmıştır. Öğretici nitelikte bir yapıttır. "Neft-hân", Genceli Nizamî'nin *Neft-Peyker* adlı yapıtına nazire olarak yazılmıştır ve yedi hikâyeden oluştuğu için bu adı vermiştir. Ataî, bu mesneviyi klasik edebiyat kurallarına göre yazmakla birlikte yerel özellikler de görülür. Halk ve esnaf, halk deyimleri ve atasözleri, halk hikâye ve masalları, İstanbul halkının yaşamı ile ilgili birçok nokta mesnevide yer almıştır. "Hilyetü'l-Efkâr" tevhid, münacaat, na't gibi bölümlere ayrılmış olup, asıl konu yoktur. *Hadaikü'l-Hakaik fî Tekmileti'ş Şakaik*, Taşköprîzade Ahmed'in *Şakaikü'n-Numaniye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniye* adlı yapıtının bittiği 1558'den 1634'e kadar yetişen Osmanlı bilginlerinin ve tarikat şeyhlerinin yaşam öykülerini içerir.

el-Kavlü'l-Hasen fî Cevabi'l-Kavlili-Men, Mahkemeye dava geldiği zaman kimin sözünün geçerli olduğu ve kime yemin gerektiği hakkında Arapça bir yapıttır. *Münşeât*, Şeyhülislam Yahya Efendi'ye ve başkalarına yazdığı sekiz mektubu içerir. *Siyer-i Veysî'ye zeyl*, Veysî'nin Bedir savaşına kadar getirdiği siyerine zeyldir. Bu yapıtı bitirememiştir.

• YAPITLAR: *Hadâikü'l-Hakaik fi Tekmileti'ş-Şakaik*, (ö.s.), 1852; *Atai'nin Hilyetü'l-Efkâr'ı*, (ö.s.), A.S. Levend (yay.), 1948; *Heft-hân*, (ö.s.), T. Karacan (yay.), 1974; *Divan*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, Manzum Eserler, No: 302); *Hamse-i Atâî*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, No: 2872; Bağdadlı Vehbi Bölümü, No: 1586; Beşir Ağa Bölümü, No: 555; Hâlet Efendi Bölümü, No: 343; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No: 1772; Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed Bölümü, No: 2650); *el-Kavlü'l-Hasen fi Cevabi'l-Kavli li-Men*, (Ragıb Paşa Kütüphanesi, No: 576); *Münşeât*, (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 4097); *Siyer-i Veysî'ye zeyl*.

• BAKINIZ: AHMED EFENDİ [Taşköprîzade], NEV'Î.

ATALAY, Besim
(1882- 1965)

Türk dilbilimci, yazar, araştırmacı. Eski Türk dillerini incelemiştir.

Uşak'ta doğdu. İlk ve ortaöğrenimini burada tamamladıktan sonra medreseye girdi. On bir yıl medrese eğitimi gördükten sonra 1905'te yirmi üç yaşındayken İstanbul'a gelerek Şehzade Camisi'ndeki derslere devam etti. 1909'da İstanbul Darülmuallim Mektebi'ne girdi. 1912'de buradan mezun olduktan sonra eğitim alanına atıldı, çeşitli okullarda öğretmenlik, yöneticilik yaptı. 1919 yılında Silifke'de öğretmen arkadaşlarıyla "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ni kurdu, Uşak'ta Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen çalışmalarda bulundu. 1920'de Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Kütahya milletvekili olarak katılan Besim Atalay, bu görevini yedinci dönem sonuna değin sürdürdü. 1932'de Atatürk'ün önderliği ile toplanan Birinci Türk Dil Kurultayı'na katıldı, oluşturulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ne (Türk Dil Kurumu) üye seçildi. 1951'e değin bu kurumun saymanlığı görevinde bulunan Atalay, ölümüne kadar da üyeliğini sürdürmüştür. 1937-1942 arasında Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Farsça profesörü olarak çalıştı.

Besim Atalay Türkçe ile ilgilenmeye genç yaşta başladı. 1920'de dönemin Milli Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur'un emri ile başlatılan öz Türkçe sözcük derlemesi çalışmalarını, Bakanlık Hars (Kültür) Müdürü olarak yönetti. 1931'de yayımlanan *Türk Dili Kuralları* adlı kitabı ile Türkçe'nin kuruluş düzenini inceledi. TDK'nın kuruluşundan sonra bir yandan dilin özleşmesi çalışmalarına katılmış, bir yandan da Türk dilinin eski yapıtlarını incelemeye koyulmuştur. Bunlar arasında en önemlisi, uzun bir çalışmadan sonra yaptığı *Divanü Lugat-it-Türk* çevirisidir. Kıpçak ve Çağatay Türkçeleri'ni incelemiş, bu dillerin o güne değin bilinmeyen belli başlı sözcüklerini Türkçe'ye kazandırmıştır. Son çalışmaları arasında *Kuran-ı Kerim*'in Türkçe çevirisi de bulunmaktadır.

• YAPITLAR: *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, 1920; *Bektaşilik ve Edebiyatı*, 1921; *Türk Büyükleri ve Türk Adları*, 1923; *Türk Dili Kuralları*, 1931; *Türkçemizde Men-Man*, 1940; *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine bir Deneme*, 1942; *Divanü Lugat-it-Türk çevirisi*, 1943; *Türkçede Kelime Yapma Yolları*, 1946; *Arapça ile Türkçenin Karşılaştırılması*, 1954; *Türk Dili ile İbadet*, 1961; *Kuran Tercümesi: Tanrı Kitabı*, 1962.

ATAMAN, Adnan
(1926)

Türk folklorcu, derleyici, saz sanatçısı, şef. Halk müziğinin, temel niteliklerini koruyarak çokseslilik uygulamaları yapan müzikçilerdendir.

İstanbul'da doğdu. Sadi Yaver Ataman'ın oğludur. İlk ve ortaöğrenimini Karadeniz Ereğlisi ve Safranbolu'da yaptı. Ortaöğrenimini Kastamonu'da tamamlayarak İstanbul Tıp Fakültesi'ne girdi. 1949'da İstanbul Radyosu'nda halk müziği yayınlarına saz sanatçısı olarak katılmaya başladı. Bu arada Tıp Fakültesi'ndeki öğrenimini bıraktı. 1954'te İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda kurulan Halk Müziği Topluluğu'na saz sanatçısı olarak girdi. 1961'de bu topluluğun şefliğine atandı. Bugün de, İstanbul Radyosu'nda saz sanatçısı olarak çalışmakta ve İstanbul Belediye Konservatuvarı'nın halk müziği şefliğini yürütmektedir.

Ataman, geleneksel halk müziği uygulayıcılığının ötesine geçme ve halk müziğini çağdaş, evrensel boyutlara ulaştırma çabası içindedir. Şefliğini yapmakta olduğu Belediye Konservatuvarı Halk Müziği Topluluğu'nda, halk müziğinin özgün kaynaklarından kopmadan çokseslendirilmesi denemelerini başarıyla sürdürmektedir.

ATAMAN, Sadi Yaver
(1908)

Türk yazar ve araştırmacı. Türk halk müziği ve folkloruna toplayıcı, derleyici ve uygulayıcı olarak katkıda bulunmuştur.

1908'de Yanya'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Safranbolu'da yaptı. Küçük yaşta bağlama çalmaya başladı ve on yedi yaşında bir plak doldurdu. İstanbul Lisesi'ni (1926), Dârülelhan ve Konservatuvar'ı (1930) bitirdikten sonra bir süre müzik öğretmenliği yaptı. Türkiye'de ilk radyo kurulduğunda Mehmed Sadi adını kullanarak, Tamburacı Osman Pehlivan ile birlikte, halk türkülerini tanıtma çabasına girişti. 1938-1940 yılları arasında Ankara Radyosu'nda Türk halk müziğini folklor değerleriyle açıklayan programlar yaptı. 1940-42 yıllarında Ankara Radyosu'nda daha sonra da yeni açılan İstanbul Radyosu'nda halk müziği uzmanlığı yaptı. 1950'de İstanbul Radyosu'nda Memleket Havaları Ses ve Saz Birliği adıyla bütün halk müziği üyelerini içine alan bir topluluk kurdu. Daha sonra İstanbul Konservatuvarı'nda kurduğu Folklor Uygulama Topluluğu'nun şef-

liğine getirildi. Ataman, ayrıca İstanbul Konservatuvarı ilmi kurul üyeliği, İstanbul Konservatuvarı Folklor İnceleme ve Derleme Kurulu yöneticiliği, Türk Folklor Derneği başkanlığı ve 1972'de de Türk Folklor Kurumu Halk Müziği Okulu başkanlığı görevlerinde bulundu. Yurt içi ve yurt dışında folklor ve antropoloji kongrelerine katılan Ataman'ın halk türküleri ve folklor konusunda, *Türk Folklor Araştırmaları*, *Musiki Mecmuası*, *Yeni Türk*, *Varlık*, *Ülkü* gibi çeşitli gazete ve dergilerde yazıları yayımlandı. Yapı ve Kredi Bankası'nda Kültür ve Sanat danışmanı olarak Türkiye'nin en zengin folklor arşivini kuran Ataman, Paris Müzikoloji Enstitüsü fahri üyesidir.

Ataman, Türkiye Radyoları'nda bağlama çalarak türkü söyleyen ilk sanatçıdır. Halk müziğinden etkilenerek başladığı müzik hayatında müzik bilgisini artırırken Zekâizade Hafız Mehmet, Rauf Yekta, Musa Süreyya, Hoca Ziya ve Mehmet Zati'den yararlanmıştır. Müziği eğitim aracı olarak gören bir anlayışı olan Ataman, Türk halk müziğinin ilk olarak açıklamalı ve toplu çalış geleneğine uygun bir düzenle yayımlanmasını sağlamıştır. Türk halk türkülerinin, özellikle de Safranbolu ve yöresi türkülerinin derlenmesi ve tanınmasında önemli rol oynamış, mahalli oyun ve gelenekleri incelemiş, bazı filmlerin müziklerini yapmış, Türk halk müziği ve folkloruna araştırmacı, toplayıcı, derleyici ve uygulayıcı olarak katkılarda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Safranbolu Düğünleri, Oyun ve Türküleri*, 1936; *Halk Sazları ve Yerli Musikiciler*, 1938; *Safranbolu Düğün Havaları*, 1940; *Halk Musikisinde Seslilik ve Koro*, 1941; *Halk Musikisinde Pentatonizme*, 1941; *Halk Türkülerinde ve Oyunlarında Dramatik ve Temsili Unsurlar*, 1943; *Halk Müziğinde Mizah ve Espri*, 1943; *Köylerde Orta Oyunu ve Tiyatro*, 1943; *Aşık Naili*, 1945; *Dağcal Saz Şairlerinin Hür Fikirleri Yaymadaki Rolleri*, 1947; *Bu Toprağın Sesi*, 1953; *Esnaf Türküleri*, 1954; *Dümbüllü İsmail Efendi*, 1974; *100 Halk Oyunu*, 1975.

ATAMULU, Hakkı
(1912)

Türk heykelci. Anıt-heykel türünde ürünler vermiştir.

Nevşehir'de Derinkuyu kasabasında doğdu. İlkokulu İzmir'de, ortaokulu İstanbul'da, liseyi Bursa'da okudu. 1934'te girdiği Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'nde önce Mahir Tomruk'un, sonra da Rudolf Belling'in öğrencisi oldu. Mezuniyetinden sonra Belling'in özendirmesiyle 1938'de Almanya'ya gitti, Frankfurt ve Berlin'de Garbo ve Arnobrekker'in yanında çalışarak sanatını ilerletti. II. Dünya Savaşı çıkınca Türkiye'ye döndü. 1960'ta Demirkuyu'ya yerleşti; belediye başkanı seçilerek 1972'ye değin çalıştı. Burada bir Kültür Park oluşturmak için çaba gösterdi; aralarında yüksekliği 10 m'ye yaklaşan bir Atatürk heykelinin de bulunduğu figüratif ve nonfigüratif yapıtlarıyla parkı zenginleştirdi.

Yapıtları arasında çok tanınanlardan biri 1946'da Nevşehir'de yaptığı *Damat İbrahim Paşa Anıtı*'dır.

Atatürk ve Erzurum Kongresi Anıtı

Burada, yalın bir anlatımla, Türk tarihinin ünlü bir kişisinin belleklerdeki imgesini çok iyi yansıtabilen bir çalışma ortaya koymuştur. İstanbul Üniversitesi bahçesindeki 1952 tarihli *Atatürk Anıtı* onun, ayrıntılara gömeden, anıtın simgesel anlamını başarıyla verebildiği bir yapıttır. 1969'da Nevşehir'de gerçekleştirdiği *Atatürk Anıtı*'nda Atatürk'ü at üstünde canlandırmıştır. Atamulu'nun hemen bütün heykellerinde izlenen yalın anlatım burada da dolu kitlelerle verilmiştir. 1965 tarihli *Atatürk ve Erzurum Kongresi Anıtı*'nda asker üniformasıyla ayakta duran Atatürk figürü yapıtın vurgu noktasını oluşturur. Anıt kaidesinde kabartma olarak Erzurum Kongresi'ne ilişkin sahneler işlenmiştir. Yapıtının bütününde de ayrıntıdan uzak, geometrik ağırlıklı bir biçimlemeye gidilmiştir.

Atamulu yapıtlarında malzemenin olanaklarını, kendi anlatımına katkıda bulunacak biçimde, ustalıkla kullanmış, figür özelliklerini çok zorlamamış, soyutlamayı sınırlı ölçüde uygulamıştır. Kitlenin ağır etkisine önem vermiş, bu etkiyi ancak stilize ettiği ayrıntılarla canlandırma, hareketlendirme yolunu seçmiştir. Derinkuyu'daki uygulamalarıyla heykeli, ona yabancı bir ortama götürmüş olması, Türk heykel sanatına yaptığı katkılardan biridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Atatürk Anıtı* (N. Sirel ile), 1946, Malatya; *İnönü Anıtı* (N. Sirel ile), 1946, Malatya; *Damat İbrahim Paşa Anıtı*, 1946, Nevşehir; *Atatürk Anıtı*, 1951, İstanbul Üniversitesi bahçesi; *Atatürk Anıtı*, 1961, Nevşehir; *Atatürk ve Erzurum Kongresi Anıtı*, 1965, Erzurum; *Atatürk figürü*, Bor; *Rölyef Baş*, İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi.

ATATÜRK, Mustafa Kemal
(1881-1938)

Türk devlet adamı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanıdır.

Selanik'te doğdu, 10 Kasım 1938'de İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda öldü. Selanik Kasımiye Mahallesi Islahhane Caddesi'nde, bugün müze olan "Pembe Ev"de doğduğu kabul edilir. İlk subaylık yıllarında bu evde oturduğu kesindir. Doğum tarihi için de tam bir görüş birliğine varıldığı söylenemez. 1878, 1880, 12 Mart 1881, 19 Mayıs 1881 gibi değişik tarihler öne sürülmüştür. Harp Okulu künye kaydındaki (Rumî 1296) doğum yılı, 13 Mart 1880-12 Mart 1881 tarihleri arasını kapsar. Annesi Zübeyde Hanım (Molla) inançlı, geleneklerine bağlı bir kadındı. Babası Ali Rıza Efendi, bir çeşit aile mesleği olan gümrükçülüğü uzun zaman sürdürmüş, emekliliğinde denediği kereste ticaretinde başarılı olamamıştı. Ailenin, Ahmet ve Ömer adında iki oğlu; Naciye, Fatma ve Makbule adında üç kızı daha olmuştu. Ancak Makbule dışındakiler küçük yaşlarda öldüler.

Askeri görevleri ▸

Öğrenim yılları

Makedonya'daki Osmanlı egemenliğinin çöktüğü yıllarda yaşayan Ali Rıza Efendi'nin, sıkıntılı dönemler geçirdiği, oğlunu okutarak o çevreden sıyrılmasını tasarladığı anlaşılıyor. Bu konuda annesiyle babasının farklı düşündüklerini Atatürk anılarında şöyle belirtir: " Annem ilahilerle mektebe başlamamı, babamsa yeni açılan Şemsi Efendi Mektebi'ne yazılarak eğitim görmemi istemekteydiler. Sonunda babam işi akıllıca çözüme kavuşturdu. İlkin törenle mahalle mektebine başladım, sonra da Şemsi Efendi Mektebi'ne geçtim." Ali Rıza Efendi, oğlu daha ilkokuldayken öldü. Aile geçim sıkıntısına düşünce (doğuş adıyla) Mustafa okuldan alındı. Bir süre dayısının çiftliğinde kaldı. Oğlunun geleceği konusunda kocasının arzusunu unutamayan Zübeyde Hanım, Mustafa'yı Selanik'teki kendi annesinin yanına göndererek ortaokula (Mülkiye İdadisi'nin rüştiye bölümüne) yazdırdı. Mustafa buradan, 1893'te Selanik Askeri Rüştiyesi'ne geçti. Düzenli bir öğretime ancak burada kavuştu.

Babasının, ona en muhtaç olduğu bir zamanda ölmesi, kardeşlerinin basit hastalıklarla birer birer hayattan kopuşu, kızkardeşi Naciye'nin, üvey kardeşi Süreyya'nın genç yaşlarda aynı akıbete uğramaları, annesinin ikinci evliliği gibi nedenler yüzünden çocukluğu zor koşullar altında geçti. Askeri Rüştiye'de düzenli eğitime kavuştuğu andan başlayarak da büyük bir istekle çalışmaya kapandı. Derslerdeki başarısı ile ilk kez askeri ortaokulda dikkati çekebilen Atatürk'e matematik öğretmeni "Kemal" adını verince bunu okul kütüğüne de yazdırtmış ve bu adı daha çok benimsemiştir. 1895'te Manastır Askeri İdadisi'ne (liseye) geçtiğinde, Makedonya'nın bu önemli kenti onu çok etkiledi. Devlet, bu bölgede çıkabilecek ayaklanmaları bastırabilmek amacıyla Manastır'a olağanüstü değer vermekteydi. Kalabalık subay- asker kadroları arasında Mustafa Kemal mesleğine iyice ısındı, derslerine sarıldı. Yakın geleceğin hatip ve şairi Ömer Naci ile lise sınıflarında sıra arkadaşlığı oldu. Edebiyat meraklı ve güzel konuşma yeteneği, bu ateşli gencin yardımıyla gelişti. Fırsat buldukça Selanik'e giderek oradaki renkli gece hayatına karışmaktan hoşlanmaya, içine kapalılıktan sıyrılmaya başladı. 1899'da İstanbul'daki Harp Okulu'na geçti. Burada, geniş ve aydın bir çevre edindi. Derslerdeki başarısıyla 1902'de kurmay sınıfına geçmeyi başardı. Küçük bir kadroya öncülük ederek Harp Okulu öğrencilerine yönetimin aksayan yanlarını anlatmak için el yazısı gazeteler çıkardı. Bu girişimi, belki de askerlik öğrenimini yarıda bıraktıracak denli tehlikeliydi. Okul komutanının gözyummaması sonucu kurtulabildi.

11 Ocak 1905'te kurmay yüzbaşı rütbesiyle okulu bitiren Mustafa Kemal, atama emri çıkıncaya değin İstanbul'da boş durmadı. Arkadaşlarını sık sık evinde toplayarak ülke sorunlarını tartıştı. Saray'a jurnal edilerek bir süre tutuklandı ise de serbest bırakılarak Şam'daki Süvari Alayı'na staja gönderildi. Bu görev, Atatürk için elverişli bir fırsattı. Bütün Suriye'yi dolaştı. Havran ile Kuneytara'da Dürzîler'e karşı yapılan harekâtta görev aldı. 1907'de Şam'da kurduğu "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin bir şubesini açmak amacıyla gizlice Selanik'e gidip döndü. O yıl kolağası rütbesine yükseldi ve Makedonya'daki III. Ordu'ya atandı. Ordu komutanı, yeteneklerini sezdiğinden onu Selanik'teki karargâhta görevlendirdi. Pembe Ev'e yerleşen Mustafa Kemal, burada ülke sorunlarının tartışıldığı gizli toplantılara başkanlık etti. Paris'ten gelen Doktor Nâzım Bey, ona İttihat ve Terakki Fırkası'nda çalışmayı kabul ettirdi. ◂

Mustafa Kemal, II. Meşrutiyet ilan edildiği zaman, Selanik-Üsküp demiryolu müfettişiydi. Bu coşkulu günlerde toplanan İttihat ve Terakki büyük kongresinde söz alarak özellikle ordunun politikadan uzak kalmasını savundu. Bir süre politikadan uzaklaşarak askerlik konularındaki çalışmalarını yoğunlaştırdı. 1909'da, İstanbul'daki 31 Mart Ayaklanması'nı bastırma görevini üstlenen Mahmud Şevket Paşa'nın kurmay heyetine katıldı. Görevin başarıya ulaşmasında büyük payı oldu. Ayrıca, ordu içindeki politik kutuplaşmaların sakıncalarını yakından gördü. Mahmud Şevket Paşa'nın Arnavutluk harekâtında kurmay

Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları

I.Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı topraklarını işgal eden yabancı güçlere karşı ilk direniş hareketi Kuva-yı Milliye birliklerince başlatıldı. Temel olarak yurtsever duygularla davranan gönüllülerin oluşturduğu Kuva-yı Milliye birlikleri içinde çok farklı türde insanlar toplanmıştı. Efeler, eşkiyalar, cezaevlerinden çıkarılan tutuklular ve asker kaçaklarının bir arada bulunduğu birliklerde düzen sağlamak çok güç olduğu gibi, mali kaynak bulmak konusunda da çok farklı yöntemler kullanılıyordu. Silah ve giyecek sağlamak için fidye karşılığı adam kaçırma, soygun yapma gibi yollara başvurulduğu görülüyordu. Kuva-yı Milliye'nin temel gelir kaynağı ise halktan alınan para ve mal bağışlarıydı. Bu konuda bir düzen sağlanamamış olması, kimi yerlerden çok fazla bağış istenirken, kimi yerlerden hiç alınmaması, zaten ağır vergiler altında ezilen halkın tepkisine yol açıyordu.

1919'da Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir'de toplanan Kuva-yı Milliye kongreleri hem yönetsel hem mali düzen sağlama açısından kimi önemli kararlar aldı. İlçelerin büyüklük ve zenginlikleri oranında genel giderlere katılmaları yöntemi benimsenerek haksızlıklar önlenmeye çalışıldı. Kuva-yı Milliye'nin mali kaynaklarını bir düzene koymak açısından önemli bir aşama olan bu kararlar tam anlamıyla uygulanamadı ve yer yer eski alışkanlıkların sürdürüldüğü, halktan zorla para toplandığı gözlendi. Kurtuluş savaşı için düzenli mali kaynak sağlanması 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açıldıktan ve Ankara'da yeni bir hükümet kurulduktan sonra savaşın merkezi olarak yönetilmeye başlanmasıyla gerçekleşti. Acil mali kaynak bulmak için başvurulan ilk çözüm Düyun-ı Umumiye İdaresi ile anlaşmak oldu. İlk maliye bakanının Düyun-ı Umumiye İdaresi Ankara temsilcisiyle yaptığı görüşme sonunda, kendi harcamaları için gerekli miktarı aldıktan sonra Düyun-ı Umumiye'nin, Anadolu'dan topladığı vergileri Ankara hükümetine vermesi karara bağlandı. Ankara hükümeti barış sağlandıktan sonra, aldığı paraları ödemeyi de taahhüt ediyordu.

Anadolu'daki tüm devlet gelirlerine el konmuştu ama bunlar uzun sürecek bir savaşın harcamalarını karşılamaya yetecek düzeyde değildi. Meclis bir dizi gelir artırıcı yasa çıkarttı. Anadolu'ya gelen ve zorunlu tüketim maddesi olmayan yabancı mallara yüksek gümrük kondu. Gelir vergisi artırıldı, düşük gelirli halk kesimlerinin bu artıştan zarar görmemesi sağlandı. İhracat tam anlamıyla serbest bırakıldı. Ancak hayvancılık yokolma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca bu konuda bir sınırlama getirildi. Linyit üretiminin düşmemesi, demiryollarında gerekli olan ayrıldıktan sonra mümkün olan en fazla miktarın ihraç edilebilmesi için önlemler alındı.

5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal başkomutan olduktan sonra "Tekalif-ı Milliye Emirleri" (Ulusal Yükümlülük Buyrukları) adıyla bir dizi yasa yürürlüğe konarak Anadolu'nun tüm maddi kaynakları harekete geçirildi. Bu yasalarla halktan giyecek, yiyecek ve savaş araç gereci yapmakta kullanılabilecek her türlü malzemenin, cinsine göre tümünün ya da bir bölümünün teslim edilmesi isteniyordu.

Bir yandan da dış yardım olanakları araştırılıyordu. Halil Paşa, Temmuz 1920'de Sovyetler Birliği'nin yapabileceği yardımı görüşmek üzere Moskova'ya gitmiş, görüşmeler sonucu Ankara'ya dönerken yanında 100.000 lira değerinde külçe altın getirmişti. 18 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'ndan sonra 11.000.000 altın ruble alındı. Buna ek olarak Sovyetler Birliği çeşitli tarihlerde silah ve cephane yardımı yaptı.

Fransızlar'la Ekim 1921'de İmzalanan Ankara Antlaşması'ndan sonra Fransızlar işgal altında tuttukları toprakları boşattılar. Ülkeyi terkederken bir bölüm silah, cephane ve uçağı bağış olarak, bir bölümünü de parası ilerde ödenmek üzere bıraktılar. Buna ek olarak Fransız firmalardan Osmanlı ve Rus altını ödeyerek silah alınması konusunda anlaşmaya varıldı. Ankara Antlaşması sonucu Fransızlar'ın işgal ettikleri bölgelerden çekilmelerinin ikinci bir yararı Çukurova'daki verimli toprakların üretime açılması oldu. İzmir'in işgalinden sonra Hint Müslümanları da Anadolu'ya yardım için bir komite kurmuşlar, toplanan 125.000 İngiliz lirası Ankara'ya ulaştırılmıştı.

Sakarya zaferinden sonra Büyük Taarruz'a hazırlanmak için ek mali kaynaklar gerekti. Maliye bakanı, Osmanlı Bankası Ankara şubesi müdürüyle görüşerek 1.500.000 lira borç vermesini, vermeyecek olursa şubelerine el koyup kasalardaki parayı tutanak karşılığında alacağını söyledi. Böylece sağlanan kaynağın yanı sıra yeniden yurt içi kaynaklar zorlandı. Vergi gelirlerinin artırılması için çıkarılan yasalarla varolan vergilerde gelir artırıcı değişiklikler yapıldı, cezalar artırıldı, vergilerin kısa sürede toplanmasına yönelik önlemler alındı.

Ankara Hükümeti güçlendikçe Türk parasının uluslararası piyasalardaki değeri de arttı. 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz başarıya ulaştıktan sonra da bu yükseliş sürdü, Yunan ve İngiliz paraları ise değer yitirdi.

Kurtuluş savaşı, kısıtlı iç ve dış kaynakların sonuna dek zorlanması ve bunların akılcı biçimde kullanılmasıyla gerçekleşti. Bu kaynaklar yine de düzenli ordunun gereksinimlerini tam olarak karşılamaya yetmemiş, bunun için halkın sürekli olarak çeşitli özverilerde bulunması gerekmişti.

Atatürk bir Halkevi açılışında

► başkanlığını yaptı. 1910'da, İstanbul'da, Genelkurmay Başkanlığı'nda görevlendirilmesinden kısa süre sonra Picardi Manevraları'nı izlemek üzere Fransa'ya gönderildi. Fransız ordusunun eğitim ve silah durumunu inceledi. Dönüşünde, İtalyanlar'ınTrablusgarb'a çıkarma yaptıklarını öğrendi. Mısır üzerinden serüvenli bir yolculuk yaparak Tobruk Mevki Kumandanı Halil Ethem Paşa'ya katıldı. 9 Ocak 1911'deki Tobruk Savaşı'nın kazanılmasında büyük katkısı oldu. Bu başarısından dolayı binbaşılığa yükseldi. Trablusgarb'da iken, Balkan Savaşı'nın başladığını, Selanik'in düştüğünü, Bulgar Ordusu'nun Çatalca'ya kadar ilerlediğini haber aldı. Avrupa yoluyla İstanbul'a döndü. İlkin, Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetleri Harekât Şubesi'ne, arkasından da arkadaşı Fethi Bey'in (Okyar) girişimiyle Bolayır Kolordusu kurmay başkanlığına getirildi. Çanakkale Boğazı ile mevzilerini inceleyerek olası bir savaşta savunma koşullarını saptadı. Bir yandan da, Edirne'yi kurtaracak birliklerin örgütlenmesini sağladı. Balkan Savaşı'nın bitiminden I.Dünya Savaşı'nın başlamasına değin Sofya ateşemiliteri olarak görev yaptı. Burada Batı diplomasisinin incelik ve oyunlarını gözlemledi.Sofya'da iken yarbaylığa yükseldi. Başkente gönderdiği yazılarda, başlayan büyük savaşın, Osmanlı Devleti açısından askeri alanda olmasa bile siyasal anlamda kesin bir yenilgiyle sonuçlanacağını ısrarla belirtti. Ancak iktidardaki kadroya görüşlerini benimsetemedi. Ülkesinin savaşa girmesi üzerine orduda görev istedi. 2 Şubat 1915'te Tekirdağ'da kurulacak bir tümenin komutanlığına atandı. Görev yerine gelerek ünlü 19. Tümeni büyük bir hızla kurdu. Bu tümen, Maydos'a gönderilerek Ece Limanı ile Seddülbahir arasındaki bölgenin savunmasında görevlendirildi.

Çanakkale Savaşları

Trablusgarb Savaşı

Mustafa Kemal'in adını ilk kez duyurması Çanakkale kara savaşlarındaki başarısı ile olmuştur. 25 Nisan-10 Aralık tarihleri arasında Kocaçimen, Arıburnu ve Conkbayırı savunma ve düşmanı püskürtme harekâtlarındaki başarısıyla miralaylığa (albay) yükseldi. Yerli ve yabancı basında resimleri ve kendisiyle yapılan röportajlar yayımlandı. Conkbayırı, Gelibolu savaşlarında sağlığını büyük ölçüde yitirdiğinden 10 Aralık 1915'te Anafartalar Grubu Komutanlığı'nı Fevzi Paşa'ya (Çakmak) bırakarak İstanbul'a, oradan Sofya'ya geçti. ◄

Dönüşünde Edirne'deki 16. Kolordu Komutanlığı'na atandı. 1916 Şubatı'nda karargâhıyla Doğu'ya giderek Muş'u Rus işgalinden kurtardı. O yıl mirliva (tuğgeneral) oldu. Daha sonra, VII. Ordu ve Yıldırım Orduları grubu komutanı göreviyle Suriye'de bulundu. Hicaz'ı boşaltmak, Suriye'de güçlü bir cephe kurmak görüşü de o günkü asker-politikacılarca kabul edilmedi.

1917'nin son günlerinde Veliaht Vahideddin'le Almanya gezisine çıkan Mustafa Kemal, bu vesileyle bir yandan geleceğin padişahını, bir yandan da I. Dünya Savaşı'nı yöneten Alman komutanları yakından tanıdı. 1918 İlkbaharı'nda ikinci kez tedavi için Viyana'ya gitti. Yeni Padişah Vahideddin'in çağrısı üzerine 8 Temmuz 1918'de İstanbul'a döndü. Suriye'deki VII. Ordu komutanlığını kabul etti. Bu ordunun Havran çöllerinde yok olmasını önleyerek Şam'a kadar çekilmesini sağladı. Ayrıca derleyip toparladığı birliklerden, *aşağı yukarı* bugünkü güney sınırı boyunca sağlam bir savunma hattı kurdu. Bu başarısından dolayı Vahideddin kendisine "Fahri Yaverlik" sanı verdi. Savaş yenilgiyle bitip 30 Ekim 1918'de Mondros'la noktalanınca zaman yitirmeden İstanbul'a

Atatürk Cumhuriyetin 10.yılında Mecliste

döndü.

Eski yeni politikacılarla, birkaç kez de padişahla görüşen, ülkenin kurtarılması için alınması gerekli önlemleri anlatan Mustafa Kemal, karşısındakileri türlü çıkar hesapları içinde gördüğünden, kurtuluş planlarını güvendiği arkadaşlarıyla hazırlamaya koyuldu. En önemli sorun, Anadolu'ya görevle geçmesini sağlamaktı. Bu fırsat kendiliğinden doğdu ve hükümet, "Pontus çetelerini sindirmek üzere" onu, geniş yetkilerle III. Ordu müfettişliğine atadı. Yol hazırlıklarını tamamladığı 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettikleri haberi geldi.

Mustafa Kemal'in Bandırma Vapuru ile Samsun'a gidişi ve 19 Mayıs sabahı Anadolu kıyılarına çıkışı, Kurtuluş Savaşı'nın ilk ve en önemli adımdır. İlk iş olarak Samsun-Amasya-Tokat-Sivas çizgisinde önlemler aldı. Birbiriyle dayanışmadan yoksun Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin birleştirilmesi çarelerini aradı. Tarihe "Amasya Tamimi" adıyla geçen 21 Haziran 1919 tarihli açıklamasında, tüm ulusu, vatanın bütünlüğünü ve bağımsızlığını kurtarmak için birlik olmaya çağırdı. Sivas'tan Erzurum'a geçti. Burada, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin toplantısına katılacaktı. Çalışmalarından kuşkulanan hükümetin kendisini ısrarla İstanbul'a çağırması üzerine askeri rütbe ve görevinden istifa edip "sine-i millette bir fert" olarak kalmayı yeğlediğini telgrafla bildirdi. Bundan sonraki her girişimi ayaklanma sayılacaktı.

► Erzurum Kongresi, "Milli hudutlar içinde vatan bir bütündür. Hükümet dağılırsa millet hep birlikte düşmana karşı kor. Himaye ve esaret kabul edilemez," kararını aldı ve Mustafa Kemal seçilen Heyet-i Temsiliye ile birlikte Sivas'a gelerek 4-7 Eylül 1919 tarihlerindeki ikinci kongreyi yönetti. Burada, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu ve direniş örgütlerinin birleşmesi sağlandı. Anadolu'nun Mustafa Kemal çevresinde kenetlenmeye başlaması, İstanbul'da hükümet değişikliğine yol açtı. Yeni hükümet, Bahriye Nazırı Salih (Kezrak) Paşa'yı Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Amasya'ya göndermekle kurtuluş hareketini meşru saymak zorunda kaldığını gösteriyordu. Mustafa Kemal, yeni Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında toplanmasını hükümete kabul ettiremedi. Ancak Meclis'te ele alınacak konularla çalışma programını Anadolu'dan giden mebuslara bildirdi. Kendisi de Heyet-i Temsiliye ile birlikte durumu daha yakından izlemek üzere 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geçti.

İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan "Misak-ı Milli"yi kabul etti. İtilaf birliklerinin İstanbul'u işgalinden bir süre sonra da meclis dağıtıldı. Mustafa Kemal, bir genelge yayınlayarak "Ulusu, kendi hayat ve bağımsızlığını korumaya" çağırdı. Ankara'da olağanüstü bir meclis toplama girişiminin sonucu olarak 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Mustafa Kemal, meclis ve hükümet başkanlığına seçildi. İlk ulusal meclis, ilk ulusal hükümet, ilk anayasa, bu yeni dönemin en önemli gelişmeleri oldu. Yunan birliklerinin Anadolu içlerine ilerlemesi karşısında, donatımı yetersiz, sayıca az birliklerle Batı Cephesi'nde ilk savaşlar (İnönü Savaşları) verilerek Anadolu'daki direnişin gücü kanıtlandı. Yunanlılar'ın 1921 Temmuzu'nda daha büyük ordularla başlayan yeni saldırısı karşısında meclis, bütün yetkilerini 5 Ağustos 1921'de üç ay için Mustafa Kemal'e bıraktı ve onu başkomutan seçti. 22 gün 22 gece süren

İlk Ulusal Meclis

◄ *Erzurum Kongresi ve "Misak-ı Milli"*

Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Kronolojisi

29 Ekim 1923	Cumhuriyetin ilan edilmesi.
29 Ekim 1923	Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçilmesi.
30 Ekim 1923	İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin adının Başvekil olarak değiştirilmesi.
20 Kasım 1923	Halk Fırkası'nın "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" örgütünü kendi bünyesinde toplaması.
5 Ocak 1924	Hafta tatili yasasının kabul edilmesi.
3 Mart 1924	Medreselerin kaldırılması, "Tevhid-i Tedrisat" yasasının kabul edilmesi.
3 Mart 1924	Şer'iye ve evkaf vekâletlerinin kaldırılması.
3 Mart 1924	Hilafetin kaldırılmasına ve Osmanlı hanedanının Türkiye sınırları dışına çıkarılmasına ilişkin yasanın kabul edilmesi.
5 Nisan 1924	Temmuz 1908'den 1923 sonuna değin devlet alacak ve vereceklerini tasfiye eden "Mahsub-ı Umumi" yasasının kabul edilmesi.
8 Nisan 1924	Şer'iye mahkemelerinin kaldırılması.
20 Nisan 1924	Yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (Anayasa) kabul edilmesi.
6 Ağustos 1924	Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi.
10 Kasım 1924	Halk Fırkası'nın, Cumhuriyet Halk Fırkası adını alması.
17 Kasım 1924	Ankara'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması.
13 Şubat 1925	Doğu Anadolu'da Şeyh Sait ayaklanmasının başlaması.
17 Şubat 1925	Aşar'ın kaldırılması.
1 Mart 1925	Tütün Rejisi'nin Fransızlar'dan devralınması.
4 Mart 1925	Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabul edilmesi.
15 Nisan 1925	Ordu birliklerinin Genç kasabasını geri alması. Şeyh Sait ve yandaşlarının yakalanarak Varto'ya getirilmesi.
19 Nisan 1925	Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu'nun kabul edilmesi.
3 Haziran 1925	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması.
5 Kasım 1925	Ankara Hukuk Mektebi'nin açılması.
25 Kasım 1925	Şapka yasasının kabul edilmesi.
9 Aralık 1925	"Yerli kumaştan elbise giyilmesine" ilişkin yasanın kabul edilmesi.
26 Aralık 1925	Milletlerarası takvim ve saatin kabul edilmesi.
25 Ocak 1926	Şeker, petrol ve benzin tekellerine ilişkin yasaların kabul edilmesi.
17 Şubat 1926	Türk Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi.
1 Mart 1926	Türk Ceza Kanunu'nun kabul edilmesi.
22 Mart 1926	İspirto ve alkollü içkiler tekeline ilişkin yasanın kabul edilmesi.
24 Mart 1926	Türkiye'de petrol arama ve işletmesinin devletçe yönetilmesine ilişkin yasanın kabul edilmesi.
19 Nisan 1926	Türk karasularında her türlü denizcilik işlerini Türk vatandaşlarına bırakan, Kabotaj yasasının kabul edilmesi.
22 Nisan 1926	Borçlar Kanunu'nun kabul edilmesi.
29 Mayıs 1926	Türk Ticaret Kanunu'nun kabul edilmesi.
31 Mayıs 1926	İskân Kanunu'nun kabul edilmesi.
15 Haziran 1926	İzmir'de Mustafa Kemal'e karşı bir suikast hazırlığının ortaya çıkarılması.
3 Ekim 1926	Mustafa Kemal'in İstanbul Sarayburnu'ndaki ilk heykelinin açılması.
4 Ekim 1926	Türk Medeni Kanunu, Borçlar Kanunu ve Ticaret Kanunu'nun yürürlüğe girmesi.
1 Temmuz 1927	Mustafa Kemal'in kurtuluştan sonra İstanbul'a ilk kez gelmesi.
15-20 Ekim 1927	Mustafa Kemal'in Cumhuriyet Halk Fırkası II. Kongresi'nde büyük "Nutuk"unu okuması.
28 Ekim 1927	Türkiye'de ilk nüfus sayımının yapılması.
1 Kasım 1927	Mustafa Kemal'in ikinci kez cumhurbaşkanlığına seçilmesi.
10 Nisan 1928	Anayasadan "Türkiye'nin

→

	dini, din-i İslamdır" maddesinin kaldırılması.
24 Mayıs 1928	*Milletlerarası sayıların kabul edilmesi.*
13 Haziran 1928	*Paris'te Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı Düyun-ı Umumiyesi alacaklıları arasında borçların ödenme ve süresine ilişkin bir sözleşme imzalanması.*
1 Kasım 1928	*Latin harflerinin kabulü ve uygulanmasına ilişkin yasanın kabul edilmesi.*
1 Ocak 1929	*Yeni harfleri ve yazıyı halka öğretmek üzere Millet Mektepleri'nin açılması.*
24 Nisan 1929	*İcra ve İflas Kanunu'nun kabul edilmesi.*
1 Eylül 1929	*Maarif Vekilliği'nin emriyle okullardan Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılması.*
3 Nisan 1930	*Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı tanıyan Yeni Belediye Kanunu'nun kabul edilmesi.*
11 Haziran 1930	*Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kurulmasına ilişkin yasanın kabul edilmesi.*
12 Ağustos 1930	*İstanbul'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması.*
5 Ekim 1930	*Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası adaylarının katıldığı belediye seçimlerinin başlaması.*
17 Kasım 1930	*Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini feshetmesi.*
23 Aralık 1930	*Menemen'de Kubilay adlı yedeksubay öğretmenin gericilerce şehit edilmesi.*
23 Mart 1931	*Türk çocuklarının ilk öğrenimlerini Türk okullarında yapmalarına ilişkin yasanın kabul edilmesi.*
26 Mart 1931	*Ölçülerde metre ve kilo sisteminin kabul edilmesi.*
12 Nisan 1931	*Türk Tarih Kurumu'nun kurulması.*
4 Mayıs 1931	*Mustafa Kemal'in üçüncü kez cumhurbaşkanlığına seçilmesi.*
20 Ekim 1931	*İkinci Balkan Konferansı'nın İstanbul'da açılması.*
19 Şubat 1932	*Halkevlerinin kurulması.*
1 Mayıs 1932	*Ankara'da Milli Sanayi Sergisi'nin açılması.*
2 Temmuz 1932	*Birinci Türk Tarih Kongresi'nin toplanması.*
12 Temmuz 1932	*Türk Dil Kurumu'nun kurulması.*
26 Eylül 1932	*Birinci Türk Dil Kurultayı'nın toplanması.*
7 Şubat 1933	*Ezan ve Kamet'in Türkçe okunmaya başlanması.*
22 Nisan 1933	*Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı Düyun-ı Umumiyesi alacaklıları arasında Paris'te borçların saptanması ve ödenme biçimiyle ilgili antlaşmanın imzalanması.*
3 Haziran 1933	*Sümerbank'ın kurulması.*
1 Ağustos 1933	*Kapatılan İstanbul Darülfünunu'nun yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulması.*
1 Aralık 1933	*İktisat Vekaleti'nce hazırlanan TC Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı kapsayan raporların Başvekâlet'e sunuluşu.*
1 Ocak 1934	*Türk İnkilabı derslerinin yüksek öğretim kurumlarında okutulmaya başlanması.*
21 Haziran 1934	*Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesi.*
18 Ağustos 1934	*İkinci Türk Dil Kurultayı'nın toplanması.*
24 Kasım 1934	*Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e Atatürk soyadının verilmesine ilişkin yasanın kabul edilmesi.*
26 Kasım 1934	*Efendi, bey, paşa gibi unvan ve lakapların kaldırılmasına ilişkin yasanın kabul edilmesi.*
5 Aralık 1934	*Türk kadınlarına milletvekillerini seçme ve seçilme hakkı veren Anayasa değişikliğinin kabul edilmesi.*
14 Haziran 1935	*Etibank'ın kurulması.*
20 Ekim 1935	*Türkiye'de ikinci genel nüfus sayımının yapılması.*
20 Ocak 1936	*Ankara'da Endüstri Kongresi'nin toplanması ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı esaslarının kabul edilmesi.*
9 Kasım 1936	*Montreux Antlaşması'nın resmen yürürlüğe girmesi.*
27 Ocak 1937	*Hatay'ın bağımsızlığının Milletler Cemiyeti'nce kabul edilmesi.*
5 Şubat 1937	*CHP'nin ilkeleri olan altı ok'un Anayasa'ya girmesi.*
8 Temmuz 1937	*Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Tahran'da "Sâdabad Paktı"nın imzalanması.*
10 Kasım 1938	*Mustafa Kemal Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nda saat dokuzu beş geçe ölümü.*

1923 - 1938 Dönemi'nin İktisat Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan tümüyle azgelişmiş bir sosyo-ekonomik yapı devraldı. On üç milyon nüfusun % 77'si köylerde yaşıyordu. Çalışan nüfusun % 81,6'sı tarım, % 5,6'sı sanayi, % 4,8'i ticaret ve % 7'si hizmetler sektöründe istihdam edilmekteydi. Tarımın ulusal gelir içindeki payı % 67, sanayinin ise % 10 idi. Tarım sektörünün geriliği ülke ekonomisine damgasını vuruyordu. Cumhuriyet kurulduğunda, toprakların ancak % 5'inin işlendiği ve toplam traktör sayısının 220 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Varolan sanayi ise daha çok yiyecek ve giyecek gibi en temel gereksinimleri karşılamaya yönelikti. Batı'daki kıyı kentlerinde kümelenmiş 200 kadar orta ve büyük, Anadolu'da da 30.000 civarında küçük sanayi işletmesi vardı.

Kurtuluş Savaşı sonunda milli bir pazar oluşturma ve dış iktisadi ilişkileri, siyasi bağımsızlığın sağladığı olanaklardan yararlanarak yeniden düzenleme koşulları elde edildi. 1923-1929 döneminde, gerek devralınan iktisadi ve toplumsal mirasın niteliği ve Lozan Antlaşması'nın getirdiği sınırlamalar, gerekse yabancı sermayenin devam edegelen önemi gibi etmenler, devlet müdahalesinin en alt düzeyde olduğu, tarıma öncelik tanınan, dışa açık, özel sermayenin teşvikine dayanan bir kalkınma modelinin izlenmesinde etkili oldu.

Ancak, gelişmiş kapitalist ülkeler sermayedarlarıyla rekabet güçleri olmayan iş çevreleri, İzmir İktisat Kongresi tartışmalarında, özellikle iki alanda devlet müdahalesini istemekteydiler: İç pazarın gümrük duvarlarıyla korunması ve ticaret ve sanayi kredisi verecek büyük bankaların kurulması. Lozan Antlaşması'nın getirdiği sınırlamalar, iç pazarın 1929'a değin korunmasını önlemiştir. Buna karşı, devletin teşvikiyle bankacılık alanında önemli gelişmeler gerçekleşmiştir.

1923-1929 dönemindeki tarım politikasının başlıca amacı, tarımda pazar ilişkilerinin gelişimini engelleyen etmenlerin ortadan kaldırılması, iç ve dış pazarlar için üretimin teşvik edilmesiydi. Bunun için başlıca, toprak mülkiyetini düzenleyen, makineli tarımı teşvik eden yasalar çıkarılmış; ticari ürünler desteklenmiş ve tarımsal vergiler yeniden düzenlenmiştir.

1925 Kadastro Yasası ve 1926'da çıkarılan Medeni Kanun ile kişilerin tasarrufunda bulunan topraklara tam mülkiyet hakkı tanınmış, toprakların piyasa ekonomisi içinde alışverişe konu olması sağlanarak, pazar için üretim ilişkilerinin gelişimini frenleyen önemli bir engel kaldırılmıştır. Her çeşit tarımsal üretimden aynî olarak 1/8 oranında alınan Aşar'ın 1925'te kaldırılmasının ve tarım kesiminden alınan tüm vergilerin nakdi vergi biçimine dönüştürülmesinin etkisi ise, kuşkusuz tarımda para ekonomisini ve pazar ilişkilerini geliştirici yönde olmuştur. Özellikle Çukurova bölgesine yöneltilen makineli tarımın teşviki politikası, ticari ürünlere daha geniş kredi olanaklarının ve daha yüksek fiyat politikasının eşliğinde yürütülmüş ve bu politikalar da doğrudan ticari tarımsal üretimde önemli artışlara yol açmıştır.

1927 Sanayii Teşvik Kanunu ile devlet, fabrika kuracak özel kişilere gerekli araziyi bedava vermeyi, ücret talep etmeden PTT hizmetleri sunmayı, makine ve hammaddelerden gümrük vergisi alınmamasını, üretim değerinin % 10'una kadar prim vermeyi üstlenmiştir. Ayrıca bu yasaya göre, sanayi ürünlerine kamu ulaşım tarifelerinde indirim yapılacaktı. Kamu kuruluşları, yerli sanayinin ürettiği malların fiyatı, ithal fiyatından % 10'dan daha yüksek değilse, bu malları özel girişimcilerden almak zorundaydılar.

1920'lerde Türkiye ekonomisi, başlıca iki önemli kanaldan dünya ekonomisindeki krizlerden etkilenmekteydi. Bunlar dış ticaret ve dünya tarımsal ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar ile yabancı ticari kredi hacmindeki değişikliklerdi. Yabancı ticari kredi hacmindeki küçük bir gerilemenin etkileri Türkiye ekonomisinde zincirleme darboğazlara neden olabiliyordu. Nitekim 1926'da yabancı ticari kredilerin azalması, 1927'ye büyük bir "para darlığı" ile girilmesine neden olmuş ve 1929'a kadar Türkiye ekonomisinde birbiri ardına iktisadi darboğazlar yaşanmıştı. 1929 Dünya Buhranı, Türkiye'deki buhran ile çakışarak, iktisadi çıkmazın en üst düzeylere ulaşması sonucunu doğurdu.

1929 Dünya Buhranı tüm gelişmiş kapitalist ülkelerin iktisat politikalarında önemli değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştı. Değişikliğin yönü, ekonomilere devlet müdahalesinin artması, kendi kendine yetme amacı güden korumacı ve güdümlü dış ticaret politikalarının benimsenmesi doğrultusunda idi. ABD'deki "Yeni Düzen" politikası ile Almanya'daki "Nasyonal Sosyalist" iktisat politikası iki uç olmak üzere, tüm devlet politikaları şu ya da bu oranda "devletçilik" yönünde ayarlandı. Türkiye'de de devletçilik olarak anılagelen politikanın benimsenmesi ve geniş uygulama alanı bulması kaçınılmaz oldu.

1929 Dünya Buhranı ile birlikte Türkiye'de başlatılan devletçilik politikasının amacını, zamanın İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey mecliste şöyle açıklamıştı: "Memleket dahilindeki iktisadi menfaatler... yüksek bir ahenk ve muvazeneyi temin etmek için bir noktaya doğru sevk ve tevcih edileceklerdir. Fakat bu noktaya doğru sevk ve tevcih edildiklerinde devletin faaliyeti, ferdin faaliyeti yerine kaim olmayacak, ferdin

→

faaliyetinde ne gibi engeller varsa onları bertaraf edecek." (TBMM Zabıt Ceridesi, 2/10/1930, Devre 3, cilt 21, s. 46)

Türkiye'deki devletçilik, özel sektörün gelişimini kösteklemeyi değil, aksine geliştirmeyi amaçlamıştı ve Türkiye ekonomisini bubranın etkilerinden kurtarmaya yönelik politikalardan oluşuyordu.

1930'lar Türkiyesi'nin ana sorunu sermaye birikimini hızlandırmak ve daha büyük oranlarda sanayiye kaydırabilmekti. Devletçilik politikası çerçevesinde bu soruna çeşitli yöntemlerle çözüm bulunmaya çalışıldı. İç pazarı genişletmeye ve bütünleştirmeye yönelik demiryolu politikasının yanı sıra, özel sektörün ilgilenmediği alanlarda doğrudan devlet yatırımı, ilgilendiği alanlarda ise teşvik yöntemi uygulandı.

Yüksek gümrük duvarlarıyla korunan iç pazara yönelik ithal ikamesine dayanan bir sanayileşme başlatıldı. İç ticaret hadlerinin genel olarak tarım kesiminin aleyhine olması, özellikle de tahıl fiyatlarının ticari ürün fiyatlarından daha büyük oranlarda düşmesi, sanayie fon aktarımı ve düşük ücret politikası güdülebilmesini olanaklı kılan önemli bir etmendi.

Devletçi sanayileşmenin amacı Ekonomi Bakanlığı'nın 1935 yılındaki bir raporunda şöyle belirtilmişti: "...ana sanayi hususi teşebbüs ve sermaye erbabına da çok geniş ve faydalı 'ındustrie' imkânları bahşedecektir. Devlet teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayi, hususi müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makine, tel, çivi, döküm, boru, civata vs. fabrikalarına ve sanayie ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamul emtia verecektir. Yeni bez dokuma sanayimiz, mevcut milli fabrikalarımızın inkişaflarına bir pay bıraktığı gibi pamuk, ip ve halat, kadife... vb. pamuk örme sanayiine de yeni faaliyet imkânları bahşedecektir. Bunlar gibi etrafında hususi teşebbüslerle takviye edilebilecek ve memleketin sınai inkişafı ile mütenasip olarak yükselip kuvvetlenecek birçok sanayi şuabatı doğacaktır ki bunların hakkı hayatları da bugünkü şartlar altında teessüs eden mümasillerine kıyasen daha ziyade tahtı emniyette olacaktır."

1929 Dünya Bubranı'ndan II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar süren ve devletçi politikaların daha yaygın olarak uygulandığı dönem, iktisadi bakımdan bir ileriye yürüyüş dönemi oldu. Ulusal gelir 1929-1934 arasında % 2,3 artarken, 1935-1939 arasında % 6,5 arttı. Sanayi üretimi, 1929'a göre 1938'de % 80, aynı dönemde, büyük sanayinin üretiminin artışı % 152 oldu. 1939'a gelindiğinde şeker, pamuk ipliği ve yün ipliği gibi önemli maddelerde % 60-%80 arasında yerli üretimle, iç tüketim karşılanabilir duruma geldi.

Türkiye'deki tahıl fiyatları, dünya tahıl fiyatlarının da ötesinde bir düşüş gösterirken, sanayi malları fiyatları dünya fiyatlarına göre daha az düştü. 1932'de buğday fiyatını korumak ve fiyat dalgalanmalarını önlemek amacıyla bir yasa çıkarıldıysa da tahıl fiyatlarındaki düşüş engellenemedi. Tahıl, toprak ve hayvan fiyatlarındaki hızlı düşüşe karşın, tarımsal vergilerin genel olarak değişmemesi, hatta bazılarının artması, sanayi mamul fiyatlarının ve faizlerin göreceli yüksekliği, tahıl üreticisi küçük ve orta köylüyü, tüketimini daha da kısma, borçlarını ödeyemediği durumlarda toprak ve diğer üretim araçlarını yok pahasına elden çıkarma ve tarım dışı iş olanaklarını arama yollarına itti. Bu dönemde özellikle Orta Anadolu'da erkekleri boşalmış köyler yaygınlaştı. İktisadi bubranın etkilerine dayanamayan yoksul ve orta köylülerin satmak zorunda kaldığı toprak ve diğer üretim araçlarının önemli bir bölümü tefecilerin, köy dışında yaşayan büyük toprak sahiplerinin ve tüccarların elinde toplandı. Bu süreç ise, tarımdaki sermaye birikiminin hızlanmasını yansıtıyordu. Aynı zamanda da 1930'ların sanayileşmesinin büyük oranda tarım kesiminden aktarılan değerlerle desteklendiğini gösteriyordu.

Tarım kesimi yalnızca sanayileşmenin maliyetinin önemli bir bölümünü karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda 1930'lara özgü dış ticaret ilişkilerinden kaynaklanan ek maliyetleri de üstlenmek durumunda kaldı. Kota ve kliring sistemlerinin, kambiyo denetimlerinin, yüksek gümrük duvarlarının ve ikili antlaşmaların yaygınlaştığı, dünya ticaret hacminin son derece daraldığı bu dönemde, sürdürdüğü savaş ekonomisi politikası nedeniyle, Nazi Almanyası Türkiye ve öbür Balkan ülkelerinin mallarının göreceli yüksek fiyatlarla adeta tek alıcısıydı. 1938'e gelindiğinde Türkiye ithalatı içinde Almanya'nın payı % 47'ye, ihracatı içindeki payı da % 62'ye çıkmıştı. Almanya ile olan ticaret, Türkiye'nin ihraç fiyatlarının dünya fiyatlarının % 20-%40 üstüne çıkmasına yol açtı. Bu durum, bir yandan alternatif dış pazar imkânlarının daha da daralması anlamına gelirken, öte yandan, Almanya ile zorunlu ikili ticaret ilişkilerinin pekişmesinde katkılı oldu. Almanya, dış ticaret hadlerini kendi lehine çevirme amacıyla, parasının değerini yüksek tutmasının avantajından da yararlanarak, Türkiye'ye yüksek fiyatlarla ihracat yaptı, ithalat bedellerinin ödenmesini de geciktirerek, Türkiye-Almanya ticaretinin büyük ölçüde T.C. Merkez Bankası kredileriyle yapılmasını sağladı. Bu koşullarda, Almanya'nın Türkiye'ye istediği malı ihraç etmek ya da kendi ihtiyaçlarına göre, tahıl gibi, bazı ürünlerin ithalatını zorlama olanağı vardı. Bu da Türkiye tarımı ve ekonomisi üstüne ek mali yükler getiriyordu.

Özetle, 1930'larda dünyanın ve Türkiye'nin içinde bulunduğu tüm olumsuz iktisadi koşullara rağmen, Türkiye ekonomisinin II. Dünya Savaşı sonrasındaki hızlı sanayileşme ve tarımda pazar ilişkilerinin gelişmesi süreçlerinin temelleri bu dönemde atılmıştır.

Atatürk köylülerle bir sohbet esnasında

Sakarya Savaşı sonunda düşman birlikleri 13 Eylül 1921'de Afyon'a çekilmeye mecbur bırakıldı. Meclis, bu büyük zaferden sonra, özel bir yasayla kendisine müşir (mareşal) rütbesi ve "Gazi" sanını verdi.

Bir yıllık hazırlıktan sonra, Anadolu'nun düşmandan bütünüyle temizlenmesi harekâtı olan Büyük Taarruz, 26 Ağustos 1922'de başlatıldı. 30 Ağustos günü Dumlupınar Meydan Muharebesi kesin zafere ulaşınca düşmanın kaçışı başladı. "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir!" emrini verdi. Türk birlikleri 400 km'lik yolu durmaksızın yürüyerek 9 Eylül'de düşmanı İzmir'de denize döktü. Saltanat kaldırıldı. Vahideddin, ülkesinden kaçan ilk ve son padişah oldu. Bu tarihten başlayarak Batı emperyalizminin türlü oyunlarıyla sinir savaşına dönüştürülmeye çalışılan diplomatik görüşmeler söz konusuydu. On bir aylık bir mücadele 24 Temmuz 1923'te Lozan'daki başarıyla noktalandı.

Atatürk devrimleri ▸

Cumhuriyet'in ilanı

29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi. Mustafa Kemal, oybirliğiyle cumhurbaşkanı seçildi. O, biçimsel anlamdaki bir değişikliğin toplumu ve ülkeyi belli aşamalardan geçirip çağdaş düzeye ulaştıramayacağını biliyordu. 1923-1938 arasındaki cumhurbaşkanlığı döneminde ülkedeki çağdaşlaşma sürecini hızlandırdı. Ona göre, yeni Türkiye Batı'ya öykünmemeli, Batılı olmalı, ancak kendi kültürünü ve ulusal benliğini yitirmemeliydi. Siyasal bağımsızlık, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla gerçekleşmişti. Ancak ekonomik alanda da köklü atılımlar yapılması gerekiyordu. Bu, tarım ve sanayi başta olmak üzere ekonominin çok yönlü seferber edilmesiyle sağlanmaya çalışıldı. Laiklik, çağdaşlaşmanın gereği-

◂

di, 1924-1928 arasında kabul edilen yasalarla ümmet anlayışından özde ve biçimde uzaklaşıldı. Türk kadınına aşamalı olarak her alanda haklar tanındı. Eğitimin millileştirilmesine önem verildi. Yeni alfabenin kabulüyle birlikte okuma-yazma seferberliği başlatıldı.

Mustafa Kemal, 1927'de Halk Partisi'nin ikinci büyük kongresinde sekiz yıla sığdırdığı çalışmalarını "Nutuk"la belgeleştirdi. 1934'te kabul edilen yasa gereği TBMM kendisine "ATATÜRK" soyadını verdi. İzlenecek onurlu ve barışçı dış politikayı "yurtta barış dünyada barış" temeline oturtarak bağımsızlıklarını elde etme ve çağdaşlaşma özlemindeki uluslara ışık tuttu. 1934'te Balkan Antantı'nın, 1937'de Sâdâbad Paktı'nın imzalanmasına öncülük etti. Aynı yıl diplomatik yoldan Hatay'ın bağımsızlığını Milletler Cemiyeti'ne benimsetti.

Harf devriminden sonra, Atatürk'ün en fazla uğraştığı konular "Dil" ve "Tarih" olmuştur. Türkler'in istilacı ve savaşçı bir kavim olmadığını, dünya uygarlık tarihinde seçkin bir yere sahip bulunduğunu kanıtlamak, Türk Dili'ni doğal yapısına ve zenginliğine kavuşturarak, yabancı dillerin etkisinden kurtarmak için akademik çalışmalar başlattı.

1938'de Bursa'ya yaptığı geziden hastalanarak İstanbul'a döndü. Arada iyileşme belirtileri görülmekle birlikte rahatsızlığının ciddiyeti geç anlaşıldı. Bu arada, çıktığı Mersin-Adana, Erdek gezileri, Ankara'ya gitmesi, yoğun diplomatik temaslar, Hatay sorunu, Cumhuriyet'in on beşinci yıldönümü hazırlıkları gibi nedenler, hastalığını daha da ağırlaştırdı. Son aylarını Savarona Yatı'nda ve Dolmabahçe sara-

Atatürk ve Halkçılık

1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası programında belirtilen, 1937'de Anayasa'ya alınan halkçılık, Cumhuriyet Türkiyesi'nin Meşrutiyet Türkiyesi'nden devraldığı ilkelerden biridir. Dayanışmacı, Batı'daki deyimiyle "solidarist" düşünceden kaynaklanan halkçılık, Milli Mücadele yıllarından başlayarak egemen bir siyasal düşünce akımı olarak gelişmiştir.

Milli Mücadele döneminde halkçılık, ulus-devlet kuruculuğunu amaçlamaktadır: İktidar sorununa çözüm arayan, İstanbul Hükümeti'ne karşı güçlü bir seçenek olarak ulusal egemenliği benimseyen, toplumsal içerikten çok siyasal yönü ağır basan bir halkçılıktır. Nitekim 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Ankara Hükümeti tarafından Halkçılık Programı olarak belirtilmiştir. Başka bir deyişle Milli Mücadele halkçılığı, emperyalizme karşı ulusal bağımsızlığı savunan, saltanata karşı ulusal egemenliği vurgulayan, gündemdeki ivedi sorunların çözümüne yönelik geniş bir program niteliğindedir.

Halkçılığın toplumsal içeriği, Milli Mücadele ertesi, Halk Fırkası'nın kuruluş çalışmaları sırasında gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922'de Hakimiyet-i Milliye, Yeni Gün ve Öğüt gazetelerine verdiği bir demeçte halkçılığı ilke olarak benimseyen Halk Fırkası adında bir siyasal parti kurma niyetinde olduğunu açıklamıştır. 13 Ocak 1923'te İleri gazetesinde yayımlanan Halk Fırkası'nın kuruluşuyla ilgili demecinde, "Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sunufunun (sınıflarının) refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun" demiştir.

Mustafa Kemal, parti için ortam hazırlamak amacıyla uzun bir yurt gezisine çıkmış, yaptığı konuşmalarda kuracağı fırkanın halkçılık anlayışını ve toplumsal içeriğini ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. 30 Ocak 1923'te İzmir'de gazetecilerle yaptığı söyleşide, "Bence bizim milletimiz yekdiğerinden çok farklı menfaatler takip edecek ve bu itibarla yekdiğerleriyle mücadele halinde bulunagelen muhtelif sınıflara malik değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lâzım ve melzumu mahiyetindedir" demiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde de "mesleki dayanışma" gündeme alınmış, oturumlarda toplumsal sınıflar ve sınıf çelişkileri olmadığı vurgulanarak "milli tesanüd"ün, bugünkü deyişle ulusal dayanışmanın temel ilke olduğu belirtilmiştir. Kongrede benimsenen Misak-ı İktisadi'de, "Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler" denmiştir.

Halk Fırkası'nın 9 Eylül 1923 tarihli, program niteliği de taşıyan nizamnamesinde halkçılık ilkesi şöyle açıklanmıştır:

"Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsâvâtı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmiyen ve kanunları vaz etmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir."

Halkçılık ilkesinin kesin biçiminin ortaya çıkışında Serbest Fırka deneyimi de etkili olmuştur. Çok partili düzene geçişi amaçlayan Serbest Cumhuriyet Fırkası girişimi geniş kitlelerce benimsenmiş, güdümlü muhalefet niteliğini kısa sürede yitirmiştir. CHF iktidarını tehdit eder bir nitelik kazanması iktidardaki kadroları kaygılandırmıştır. Hükümet çevreleri ve CHF yanlısı basın Serbest Fırka'yı gericilikten, anarşistlik ve komünistliğe dek suçlayan bir yıpratma kampanyasına girişmiştir. Mustafa Kemal'in de desteğinden yoksun kalışı üzerine Serbest Fırka kendisini feshetmiştir. Artık tek parti yönetimi uzun yıllar ülkenin yönetimini belirleyecektir. CHF'nın bütünleyici yönü tekrar vurgulanacak; parti, hükümet ve devletle bütünleşecek; tek parti olarak bütün ulusu temsil edecek, başka bir partiye gerek duyulmayacaktır.

Serbest Fırka deneyi ertesi, TBMM'ndeki uyumsuzluk nedeniyle erken seçimlere gidilme kararı verilmiştir. Mustafa Kemal'in seçim öncesinde yayımladığı bildiri CHF programında ve daha sonra anayasada yer alacak halkçılık ilkesinin özünü oluşturacaktır. Bildiride şu satırlar yer alır:

"Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük sanat erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, tüccar ve memurlar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerlerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir."

CHF'nın 1931 tarihli Üçüncü Kurultayı'nca kabul edilen programı, halkçılık ilkesini Mustafa Kemal'in bu bildirisinden almıştır. Birey, aile, sınıf, cemaat ayrımı gözetmeksizin yasalar önünde mutlak eşitlik ilkesini benimseyen program, halkı "işbölümü itibariyle muhtelif mesai esbabına ayrılmış bir camia" olarak açıklamıştır.

yı'nda geçirdi. Hastalığın hızla ilerlemesi sonucu, birkaç kez yinelenen ağır komalardan sonra 10 Kasım 1938 Perşembe günü öldü. 21 Kasım'a değin süren cenazesinin Ankara'ya nakli ve Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabre konuluşu törenlerinde birçok ülke Ankara'ya temsilcilerini gönderdi. Ankara'da Rasattepe'de yapımına başlanan "Anıtkabir" tamamlandıktan sonra, 10 Kasım 1953'te naaşı buraya taşındı.

Atatürk, içinde yetiştiği Osmanlı toplumunun 1877 Harbi'nden 1918 bozgununa kadar uzayan çizgide nasıl dağıldığını gözlemlemiş; Osmanlı kurumlarını ve değerlerini çözümlemeye girişmiştir. "Memleketler çeşitlidir. Fakat medeniyet tektir. Bir milletin ilerlemesi için de bu biricik medeniyete katılması gerekir" demiş, Batı uygarlığı içinde yer almayı zorunlu görmüş, aklın egemenliğini ve laik düşüncenin toplumca benimsenmesini savunmuştur. "Zabit ve Kumandanla Hasbıhal" adlı küçük eserinde, "toplumda uyumlu bir disiplinin anarşiyi önleyeceğini, disiplinin ise zorla değil, özgürlük içinde sevgi ve istekle sağlanacağını" yazmaktadır. Onun, insanı mutlu eden asıl şeyin, "kendisi için değil, kendisinden sonra gelecekler için çalışmaktır" inancı, Auguste Comte'un "ilke olarak sevgi, temel olarak düzen, amaç olarak ilerleme" düşüncesini hatırlatır.

Atatürk, farklı etnik toplulukları barındıran, temelde şeriat ilkelerinin egemen olduğu ve geri bir iktisadi temele dayanan altı yüzyıllık Osmanlı İmparatorluğu içinden, zorlu bir kurtuluş savaşıyla sınırları yeniden çizilen bağımsız Türk Devleti'nin kurulmasında yalnızca başarılı bir komutan değil, aynı zamanda uluslaşma sürecinin hızlandırılması için köklü reformlar gerçekleştiren bir siyasi önderdi.

Atatürk'ün gerçekleştirdiği en önemli dönüşümler arasında, yeni Türk Devleti'nin niteliğinin cumhuriyet olarak belirlenmesi ve halifeliğin kaldırılarak laiklik ilkesinin benimsenmesi gelir. Yüzyıllık bir batılılaşma hareketinin izleyicisi olan Atatürk, Batı'nın iktisadi gelişmişlik düzeyini hedef alırken, Türk toplumunun Batı toplumlarından farklı bir toplumsal yapısı olduğunu düşündüğünden, Türkiye için "sınıfsız, kaynaşmış kitle" anlayışına dayanan bir halkçılık görüşü getirmiştir.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı sonrasında, milli pazarın yaratılması ve milli sanayinin kurulması için güdülen iktisadi politikalarda, devletin ekonomideki rolüne giderek daha büyük bir ağırlık tanımış, böylece daha sonra "Üçüncü Dünya" ülkelerinde güdülen iktisadi politikalara öncülük etmiştir. Atatürk'ün düşünce, görüş ve uygulamaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik ve kurumsal yapısını çerçeveleyen güçlü bir miras bırakmıştır.

• YAPITLAR: *Takımın Muharebe Talimi*, 1908; *Cumali Ordugâhı*, 1909; *Tâbiye Tatbikat Seyahatı*, 1911; *Bölüğün Muharebe Talimi*, 1912; *Zabit ve Kumandanla Hasbıhal*, 1918; *Nutuk*, 1927, (yeni harflerle, 3 cilt, 1934); *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, (ö.s.), N.Arsan, S.Borak, U.Kocatürk (der.), 5 cilt, 1945-1972; *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*, (ö.s), U.İğdemir (yay.), 1962; *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, (ö.s.), U. İğdemir (yay.), 1968.

• KAYNAKLAR: Y.N.Abalıoğlu, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, 1978; T.Acaroğlu, *Açıklamalı Atatürk Kaynakçası*, 2 cilt, 1981; H.E.Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, 1962; A. Afetinan, *Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, 1983; S.Ağaoğlu, *Kuvay-ı Milliye Ruhu*, 1964; B.Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Yorumları*, 1969; İ.Akay, *Atatürkçülüğün İlkeleri*, 1964; İ.E.Akıncı, *Demirci Akıncıları*, 1978; Y.Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 1975; F.Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, 1970; S.İ.Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, 1922-1923*, 1967; D.Arıkoğlu, *Hatıralarım*, 1961; M.Atadan, *Ağabeyim Mustafa Kemal*, 1959; F.R.Atay, *Atatürk'ün Hatıraları, 1914-1919*, 1965; F.R.Atay, *Çankaya*, 1968; Ş.S.Aydemir, *Tek Adam*, 3 cilt, 1963-1965; İ.H.Baltacıoğlu, *Atatürk, Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri*, 1973; İ.Başgöz ve H.E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, 1968; M.Baydar, *Atatürk'le Konuşmalar*, 1952; M.Baydar, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, 1973; Y.H.Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 3 cilt, 1940-1967; Y.H.Bayur, *Atatürk-Hayatı ve Eseri*, I, 1963; Y.H.Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, 1973; F.Belen, *Atatürk'ün Askerî Kişiliği*, 1963; F.Belen, *Tarih Işığında Devrimlerimiz*, 1970; F.Belen *Türk Kurtuluş Savaşı*, 1973; N.Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 1973; N.Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, 1982; Ş.Ü.Betin, *Atatürk İnkılabı ve Ziya Gökalp-Yahya Kemal-Halide Edip*, 1951; T.Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, I, 1959; N.von Bischoff, *Ankara: Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı*, 1936; Boğaziçi Üniversitesi, *Uluslararası Atatürk Konferansı*, 3 cilt, 1981; S.Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, 1961; S.Borak, *Atatürk*, 1973; S.Borak, *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*, 1977; M.E. Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, 1940; A.F.Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, 1953; A.F.Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 1967; T.Çavdar, *Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri*, 1974; B.Dâver, *Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik*, 1955; A.Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, 1964; E.T.Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, 1970; G.M. Ellison, *Bir İngiliz Kadın Gözüyle Kuva-i Milliye Ankara'sı*, 1973; A.C.Emre, *Atatürk'ün İnkilap Hedefi ve Tarih Tezi*, 1956; M.S.Engin, *Kemalizm İnkılabının Prensipleri*, 3 cilt, 1938-1939; A.F.Erden, *Atatürk*, 1952; D.Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, 1981; M.Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, 1982; C.Erikan, *Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, 1971; C.Erikan, *Komutan Atatürk*, 1972; C.Erikan, *Atatürkçülük*, 1974; M.Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)*, 1972; K.Esengin, *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, 1975; S.Etem, *Türk İnkilabının Karakterleri*, 1933; L.Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924*, 1972; İ.Z.Eyuboğlu, *Kendi Sözleriyle Atatürk İlkeleri*, 1981; C.Farrére, *Türkler'in Manevi Gücü*, 1973; K.Z.Gençosman-N.A.Banoğlu, *Atatürk Ansiklopedisi*, 10 cilt, 1971-1978; J.Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, 1976; M.Gologlu, *Erzurum Kongresi*, 1968; M.Gologlu, *Sivas Kongresi*, 1969; M.Gologlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, 1970; M.Gologlu, *Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, 1971; M.Gologlu, *Türkiye Cumhuriyeti, 1923*, 1971; M.Gologlu, *Devrimler ve Tepkileri, (1924-1930)*, 1972; M.Gologlu, *Tek Partili Cumhuriyet, (1931-1938)*, 1974; M.T.Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, 2 cilt, 1959-1965; M.Gökman, *Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası*, 2 cilt, 1981-1982; M.Gönlübol ve C.Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, 1963; G.Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 2 cilt. 1970-1973; G.Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971; G.Jaeschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, 1972; S.Irmak, *Atatürk Devrimleri Tarihi*, 1973; U.İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı, I, 1881-1918*, 1980; A.İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 1968; A.İnan *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, 1969; A.İnan, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, 1971; A.İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, 1972; A. İnan, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936*, 1973; A.İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 1973; Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, 1982; İİTİA, *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri*, 1973; İİTİA Mezunları Derneği, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu*, 1977; İstanbul Üniversitesi, *Atatürk Devrimleri I.Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri*, 1975; M.M.Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 2 cilt, 1966-1968; K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1969; Y.K.Karaosmanoğlu, *Atatürk*, 1946; Y.K.Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, 1958; Ç.Keyder, *Dünya Ekonomisi*

İçinde Türkiye, 1982; N.Kızılay, *Atatürk-Felsefe Gözüyle*; S.Kili, *Kemalism*, 1969; S.Kili, *Atatürk Devrimi*, 1981; L.Kinross, *Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, 1966; U.Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938*, 1973; E.Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk*, 1983; A.M.Kumral, *Atatürk Diktatör müdür?*, 1949; B.Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 1970; H. Melzig, *Kemal Atatürk*, 1937; H.Melzig, *Atatürk Bibliyografyası*, 1944; D.V. Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal, Zwischen Europa und Asien*, 1935; A. Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 1973; A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, 1974; A.G. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir)*, 1968; M.Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, 1975; H.A. Önelçin, *Nutuk'un İçinden*, 1981; K. Özalp, *Milli Mücadele*, 2 cilt, 1971-1972; P. Paruşev, *Atatürk-Demokrat Diktatör*, 1973; N. Pavlova, *Au Pays du Ghazi*, 1930; R. Peker, *İnkılap Dersleri*, 1936; P. di Roccalta, *Angora e Kemal Pascia*, 1932; P. Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 1938; J. Schlieklin, *Angora... l'Aube de la Turquie nouvelle*, 1922; S. Selek, *Anadolu İhtilali*, 1968; V.R. Seviğ, *İnkılapların Öğrettikleri*, 1934; C.H. Sherill, *Gazi Mustafa Kemal Hz. Nezdinde Bir Yıl Elçilik*, 1934; C.H. Sherill, *Üç Adam; Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini*, 1937; S. Sinanoğlu, *Türk Humanizmi*, 1980; R.K. Sinha, *Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi*, 1972; SBF ve Türkiye Ekonomi Kurumu, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, 1982; S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, 1973; H.R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 2 cilt, 1973; W. Sperco, *Moustapha Kemal Atatürk*, 1958; K. Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, 1973; B.N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 1972; B.N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 3 cilt, 1973-1979; B.N. Şimşır, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi*, I, 1981; S. Tansel, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, 1965; S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 4 cilt, 1973-1974; C. Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, 1961; H. Tanyu, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, 1961; M. Tekinalp, *Kemalizm*, 1936; Y.K. Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 1967; Y.S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 1982; Ş. Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, 1972; T. Timur, *Türk Devrimi- Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli*, 1968; T. Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 1971; A.J. Toynbee, *Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, 1971; T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, 1952; T.Z. Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 1964; M. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1981; Ş. Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, 1982; M. Turhan, *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma*, 1965; G. Tüfekçi, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, 1983; A. Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, 1948; TTK, *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yıl Semineri-Bildiriler ve Tartışmalar*, 1980; TTK, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, 1981; T. İş Bankası, *Uluslararası Atatürk Sempozyumu-Bildiriler ve Tartışmalar*, 1983; İ.H. Uluğ, *Atatürk'ün Çizdiği Portreler*, 1968; N.H. Uluğ, *Emperyalizme Karşı Türkiye, 1922-1924*, 1971; N.H. Uluğ, *Halifeliğin Sonu*, 1975; N.H. Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, 1973; Y. Ülken, *Atatürk ve İktisat*, 1981; R.E. Ünaydın, *Atatürk'ü Özleyiş*, 1957; S.Velikov, *Kemalist İhtilal ve Bulgaristan*, 1969; J.B. Villalta, *Atatürk*, 1979; Ç. Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, 1983.

ATAULLAH BEY [Tayyarzade] (1810-1881)

Osmanlı tarihçi. Enderun ve buradan yetişenler için bir tarih yazmıştır.

Kısaca Ata Bey diye de bilinen Ahmed Ataullah Bey, İstanbul'da doğdu, Medine'de öldü. Enderun' dan emekli Baş Lala Tayyar Efendi'nin oğludur.

II.Mahmud'un isteği ile 1825'te kardeşi ile birlikte Enderun'a girdi. Babasının ölümünden sonra 1834'te, kalabalık ailesini geçindirmek için Enderun' dan ayrıldı. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görev aldı. İstanbul'a dönüşünde Dar-ı Şura-yı Askeri'de mukayyid oldu. 1845'te Adana'da, 1847'de Halep'te Mal müdürlüğü yaptı. 1849'da İstanbul ordu muhasebeciliğine sonra Rumeli ordu müsteşarlığına atandı. 1859'da Cezair-i Bahr-i Sefid, ardından Filibe, İzmit, Karesi sancakları mutasarrıflıklarında bulundu. 1876'da Medine'de Harem-i şerif (Peygamber'in Türbesi) müdürlüğüne atandı. Bir süre sonra bu görevden ayrıldıysa da, yaşamını burada sürdürdü. Büyük bir olasılıkla 1880 ya da 1881'de Medine'de öldü.

Tarih-i Ata adlı ünlü yapıtını Cevdet Paşa'nın özendirmesiyle yazdı. Yapıtında, Enderun ve buradan yetişenler üstüne verdiği önemli bilgiler vardır. Bu nedenle *Enderun Tarihi* diye de anılır. O döneme değin pek kullanılmamış eski kaynaklardan örneğin *Oruç Bey Tarihi*'nden yararlanmıştır.

Beş ciltlik tarihin birinci cildi; Osman Gazi'den I.Süleyman'a değin olan dönemi kapsar. Teşrifat (protokol) ve Enderunlular'ın görevleri üstüne ayrıntılı bilgi verir. İkinci ciltte, Enderun'dan yetişen sadrazam, şeyhülislam ve öbür yüksek görevlilerin yaşam öykülerini verir. Üçüncü cilt; 19.yy'ın ilk yarısında yaşamış sadrazam ve tanınmış kişilerin özgeçmişleri ve bazı belgeleri kapsar. Dördüncü ve beşinci ciltlerde; padişahların, şehzadelerin ve Enderun'dan yetişen şairlerin kısa yaşam öyküleri ile şiirlerinden örneklere yer vermiştir.

Mevlevî tarikatına bağlı olan Ata Bey'in klasik tarzda Türkçe yazılmış bir *Divan*'ı, Sultan Abdülaziz' i öven *Fülki'l Maâni fi Medihü's-Sultanî* adlı bir kasidesi ile Arapça'dan çevirdiği atlar hakkında çeşitli bilgiler veren *Tuhfetü'l-Farisîn fi Ahvali Huyuli'l-Mücahidîn* adlı bir yapıtı vardır.

• **YAPITLAR:** *Fülki'l-Maâni fi Medihü's-Sultanî*, 1862; *Tarih-i Ata*, 5 cilt, 1876; *Divan*.

ATAULLAH EFENDİ [Dürrizade] (1729/30-1785)

Osmanlı şeyhülislamı. Halil Hamid Paşa'nın yenilik girişimlerini sürdürebilmesi için I.Abdülhamid'i tahttan indirme girişimine yardımcı oldu.

Seyyid Mehmed Ataullah Efendi Osmanlı İmparatorluğu'na birçok şeyhülislam yetiştirmiş "Dürrizade" ailesindendir. İstanbul'da doğdu, Gelibolu'da öldü. Şeyhülislam Dürri Mehmed Efendi'nin torunu, Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi'nin büyük oğludur.

Babasının şeyhülislam olması üzerine, bir ayrıcalık gereğince, kendisine altı yaşında müderrislik rüusu (diploması) verildi. Yaşının küçüklüğü nedeniyle, bir san olarak verilen müderrislik sırasını geçtikten sonra, Selanik mollası oldu (1758/59), "Mekke payesi"ni aldı (1764/65). İstanbul kadısı oldu (1770). Sırası ile 1774/75'te Anadolu kazaskerliğine, 1778'de Rumeli kazaskerliğine getirildi. Karahisarlı Seyyid İbrahim Efendi'nin yerine 85. şeyhülislam olarak atandı (1783).

Halil Hamid Paşa, kısa sadrazamlığı süresinde, yaptığı yenilik hareketlerini sürdürebilmek için I.Abdülhamid'i tahttan indirip yerine Şehzade Selim'i padişah yapmak istedi. Bunun için Ataullah Efendi, Vezir İsmail Raif Paşa ve Yeniçeri ağalarından Yahya Ağa ile anlaştı. Kapudanpaşa Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın padişahı uyarması ile Halil Hamid Paşa Bozcaada'ya sürgün edildi ve orada başı kesildi. İdam haberi İstanbul'a geldiği gün Ataullah Efendi yahsmdan alınarak Taif'e sürgün gönderildi. Karayolu ile Gelibolu'ya gelince, oradan Hacca gitmesi buyruğu verildi. Yola çıkmadan hastalanarak öldü. Başka bir kaynağa göre de zehirlenerek öldürüldü.

• KAYNAKLAR: Ahmed Rıfat, *Devhatü'l-meşayih; İlmiye Salnamesi*, 1914; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 1965; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, 1971.

ATAULLAH EFENDİ [Şanîzade] (1771-1826)

Osmanlı tarihçi, hekim. Yaptığı çevirilerle modern Batı tıbbını tanıttı. İlk resimli anatomi kitabını yayımladı.

Mehmed Ataullah Efendi, Şanîzade Mehmed Sadık Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu, Tire'de öldü. Medrese öğrenimi görüp 1786'da rüus (diploma) aldı. Süleymaniye Tıp Medresesi'nde, ayrıca Halıcıoğlu Mühendishanesi'nde okudu. Burada İtalyanca ve Fransızca öğrendi.

Bir süre, Ordu kadısı olan babasının yanında çeşitli yerlerde bulundu. 1816'da Eyüp kadısı oldu, ek olarak Çorlu Medresesi müderrisliği verildi.

Mütercim Asım Efendi'nin ölümü üzerine 30 Ocak 1819'da vakanüvisliğe atandı. Ayrıca, o yıllarda sadrazamın denetiminde bulunan Evkaf Müfettişliği de ek görev olarak verildi. 1821'de "Mekke payesi" ile ödüllendirildi.

Mütercim Asım Efendi, II.Mahmud'un tahta çıkışından (28 Temmuz 1808) sonraki dört ayın olaylarını yazıp padişaha sunabilmişti. Geride on iki yıllık olayların tutulmuş müsveddeleri kalmıştı. Şanîzade, tarih yöntemi üzerine yazdığı bir notu padişaha sundu. Ayrıca yazacağı tarihin eksik veya yineleme olmaması için Asım Efendi'nin bıraktığı müsveddeleri sadrazamdan istedi. İsteği yerine getirildi ve II.Mahmud'un tahta çıkışından sonraki dönemin tarihini yazmakla görevlendirildi. Şanîzade ancak 1821 yılı sonuna değin gelen olayları yazıp padişaha sunabildi.

Şanîzade, 28 Eylül 1825'te ulemanın ve özellikle Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin kıskançlığı yüzünden, Bektaşî olduğu ileri sürülerek vakanüvislik görevinden alındı. Asım Efendi'nin görevde bulunduğu dönemdeki olayları yazmaktan ve temize çekmekten, Şanîzade kendi döneminin olaylarının tümünü toplayıp düzenlemeye olanak bulamadı. 1822-1826 olaylarının notlarını yerine atanan Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi'ye bıraktı.

Bu arada, bazı aydın kişiler bir araya gelerek Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi adlı bir topluluk kurmuşlardı. Topluluğun üyeleri arasında Şanîzade, Kethüdazade Arif, İsmail Ferruh, Recaizade Ahmed Cevdet, Akif Bey, Şeyh Mahmud Baba gibi devrin önemli kişileri vardı. Kendi aralarında felsefe, astronomi, matematik ve edebiyat konularında konuşup tartışıyorlardı. Cemiyetin merkezi Ortaköy'de İsmail Ferruh Efendi'nin yalısıydı. Haftada bir gün, bu konulara ilgi duyan gençlere parasız ders veriyorlardı. Fen derslerini Şanizade veriyordu.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından (1826) yararlanan bağnaz bir grup, topluluğu dinsizlikle suçladılar. Üyelerin bir bölümünün, Bektaşî olduklarını ileri sürerek, sürgüne gönderilmelerini sağladılar. Şanîzade de arpalığı olan Tire'ye sürüldü. Ama, kısa bir süre sonra affedildi. Af haberini eve getiren müjdeciyi gören Şanîzade, idam fermanı geldiğini sanarak korkudan öldü.

Şanîzade, din bilimleri, edebiyat, tarih, tıp, matematik, astronomi, müzik gibi dallarda çalışmış, devrine göre bu alanlarda yapıtlar vermiştir.

Süleymaniye Tıp Medresesi'nde Hekimbaşı Numan Naim Efendi'den ders aldığını, dışardan gelen yabancı hekimlerle tanıştığını, hekimlikte uygulamalı ve kuramsal olarak çalıştığını tarihindeki kayıtlardan anlıyoruz. Bilimsel çalışmalarının yanı sıra klasik biçimde şiirler yazdı. Düzenli bir divanı da vardır.

Yapıtlarının en önemlisi *Hamse-i Şanîzade*'dir. Beş kitaptan oluşması gereken yapıtın ilk üç kitabı bir arada, dördüncüsü ayrı basıldı. Beşincisi basılmamıştır. Birinci kitap olan *Mir'aatü'l-Ebdân fi Teşrih-i Azai'l-İnsân*, bizde basılan ilk resimli anatomi kitabıdır. Önsözünde, yapıtı çeşitli yabancı anatomi kitaplarından derlediğini kendi gözlemlerini de kattığını yazar. Kitapta 56 anatomik resim vardır. İkinci kitap olan *Usulü't-Tabia* ilk fizyoloji kitabıdır. Çiğnemek, yemek yemek gibi doğal güçleri, nefes alma, kan

dolaşımı, ter, his, uyku, görmek, hastalıklar, nedenleri ve belirtileri gibi konuları işler. Üçüncü kitap, *Miyarü'l-Etibba*, Anton von Stoerck'ın *Pratik Tıbbi Öğrenim* adlı Almanca yapıtının İtalyanca'dan yapılmış çevirisidir. Dördüncü kitap, *Kanunü'l-Cerrahin* bölüm bölüm cerrahi hastalıkları verir. Önce türleri, nedeni, belirtileri, ilacı ve son olarak da yapılması gereken operasyonları anlatır. Beşinci kitap, *Mizanü'l-Edviye* basit ve bileşik ilaçlar üstüne bilgi verir. İlk kez digitalinin (yüksük otu) fizyolojik etkilerini anlatır. *Vesayanâme-i Seferiyye* adlı yapıtı, Büyük Friedrich'in subaylarına harp hilelerini öğretmek için yazdığı kitabın Türkçe çevirisidir. *Hesap* Charles Bossut'nün matematik kitabının çevirisidir.

- YAPITLAR: *Hamse-i Şanîzade*, 1820; *Kanunü'l-Cerrahin*, (ö.s.), 1828; *Vesayanâme-i Seferiyye*, (ö.s.), 1832; *Şanîzade Tarihi*, (ö.s.), 4 cilt, 1867-1875; *Hesap; Divan.*

- KAYNAKLAR: A.Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1983; X. Bianchi, *Notice sur le premier ouvrage d'Anatomie et de Medecine imprimé en turc à Constantinople en 1820...*, 1821; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I. 1914; İ.M.K.İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1969; N.Şehsuvaroğlu, "Hekim Şanîzade Ataullah Efendi Biyografisi ve Eserleri", *Tıp Fakültesi Mecmuası*, XIV (3), 1951; F.N.Uzluk, *Şani Zade Mehmet Ataullah*, 1951; N.Yıldırım, "Türkçe Basılı İlk Tıp Kitapları Hakkında" *Journal of Turkish Studies*, III, 1979.

- BAKINIZ: ASIM [Mütercim], ESAD EFENDİ [Sahaflar Şeyhizade], MUSTAFA BEHÇET [Hekimbaşı].

ATAULLAH EFENDİ [Şerifzade]
(1759/60-1811)

Osmanlı şeyhülislamı. Nizam-ı Cedid hareketine engel olup Kabakçı Mustafa ile işbirliği yaparak III.Selim'i tahttan indirdi.

Seyyid Mehmed Ataullah Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'na birçok şeyhülislam ve devlet adamı yetiştirmiş bir ailedendir. İstanbul'da doğdu, sürgün bulunduğu Güzelhisar'da (Aydın) öldü. Babası şeyhülislam Esad Efendizade Mehmed Şerif Efendi'den ötürü "Şerifzade" ve büyükbabasının babası şeyhülislam Ebu İshak Efendi'den dolayı da "Ebu İshakzade" diye anılır. Ayrıca ayağının sakatlığından ötürü Topal Ataullah Efendi diye de bilinir. Şair Fıtnat Hanım'ın yeğenidir.

Şeyhülislam çocuklarına tanınan bir ayrıcalık olarak oniki yaşında müderris oldu. Kısa sürede ilerleyerek "Galata mevleviyeti" payesini aldı. Sırasıyla Edirne, Mekke mevleviyetlerinde bulundu. 1793/94'te İstanbul kadılığına, buna ek olarak da Peygamber'in soyundan gelenler arasından seçilip, onların her işini gören ve onları devlet önünde temsil eden Nakibü'l-eşraf'lığa atandı. Bu göreve atanan kimse ayrıca, padişah tahta çıktığı zaman kendisine kılıç kuşatırdı. İsimlerinin önünde "seyyid" sanı vardır.

1804-1805'te Rumeli kazaskeri, arkasından Salihzade Ahmed Esad Efendi'nin yerine Osmanlı Devleti'nin 96. şeyhülislamı oldu (1807).

Sultan Mustafa (IV.Mustafa) şehzadeliği sırasında Nizam-ı Cedid düşmanları ile birleşti. Sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ve Ataullah Efendi gibi tutucu kişilerle beraber III.Selim'e karşı bir askeri isyan hazırlamaya başladılar. Rumelikavağı'nda Kabakçı Mustafa'nın yönetimindeki yeniçeri yamaklarını kışkırtıp isyanı genişlettiler. Ataullah Efendi'nin verdiği fetva ile 1807'de III.Selim'i tahttan indirip IV. Mustafa'yı padişah yaptılar.

IV. Mustafa, zorbaların ve Ataullah Efendi'nin hükmü altında bulunup kimseye söz geçiremiyordu. Müderris Seyyidâ Efendi'nin tezviri ile 18 Temmuz 1807'de, Ataullah Efendi görevinden alındı. Yerine Samanîzade Ömer Hulusi Efendi atandı. Fakat, zorbaların tehdidi ile bir gün sonra, Ataullah Efendi ikinci kez şeyhülislam oldu.

Alemdar Mustafa Paşa, ülkenin yönetimini düzeltmek için harekete geçip İstanbul'a geldi. Kabakçı Mustafa öldürüldü. Ataullah Efendi görevinden alınıp Kızanlık Kasabası'na sürüldü (1808). İki yıl burada kaldı, sonra arpalığı olan Güzelhisar'da (Aydın) ölünceye değin oturdu.

Ataullah Efendi'nin düzenlenmiş bir divanı ve Tefsir-i Beyzavi'ye bitiremediği Türkçe bir haşiyesi vardır.

- YAPITLAR: *Divan; Tefsir-i Beyzavî haşiyesi.*

- KAYNAKLAR: *İlmiye Salnâmesi*, 1914; Ahmed Rıfat, *Devhatü'l-meşayih;* İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 1965; Ahmet Refik, *Kabakçı Mustafa*, 1912; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, II, 1940.

- BAKINIZ: ALEMDAR MUSTAFA PAŞA, MUSTAFA IV, SELİM III.

ATAY, Cahit
(1925)

Türk oyun yazarı. Köy ve küçük kasaba sorunlarını ele alan oyunlar yazdı.

Çorum'da doğdu. Öğrenimini tamamlayamadan liseden ayrıldı. Çok gençken başladığı tiyatro oyunculuğunu yirmi beş yaşına değin sürdürdü, köy öğretmenliği, demiryolculuk, meteoroloji memurluğu gibi işlerde çalıştı. Ankara'daki desinatörlük görevinden emekli olunca İzmir'e yerleşti.

Cahit Atay tiyatroya çeşitli halkevlerindeki oyunlarda sahneye çıkarak başladı.Daha sonra arkadaşlarıyla kurduğu bir gezginci tiyatroda çalıştı. Ankara Radyosu için yazdığı radyo oyunlarıyla oyun yazarlığına başladı. Oynanan ilk oyunu kendi kurdukları Yurt Tiyatrosu adlı toplulukça sahnelenen *Bu Şapka Kimin, Yaşasın Garsonluk*'tur. Devlet Tiyatroları'nda 1959'da oynanan *Pervaneler* ve 1961'de sahnelenen *Pusuda* adlı oyunlarıyla yazarlığını kabul ettirdi. Oyunlarında genellikle köy ve küçük kent insanlarını konu aldı, ağa baskısı, kan davası, köy kadınlarının sorunları gibi konuları işledi. Orta Anadolu insanının

yaşamak zorunda bırakıldığı koşulları, ezilmesini, sömürülmesini toplumsal taşlama şeklinde, zorlamasız bir mizahla oyunlaştırdı. Özellikle güçlü, başkaldıran, halkın sağduyusunu simgeleyen kadın kahramanlar yarattı.

Cahit Atay köy ve köylülük sorunlarını işlerken, değindiği konuları genel bir halkçılık çerçevesi içinde ele aldı. Çözümleri eğitim, halkı sevmek, haksızlıklara karşı çıkmak gibi üstyapı kurumlarında ve ahlaki değerlerde aradı. Öğretmen, kaymakam gibi köyle ilişkide olan aydınlara önemli görevler yükledi. 1960'larda yaygınlık kazanan köy edebiyatı hareketinin tiyatrodaki temsilcisi oldu.

• YAPITLAR: *Pervaneler*, 1959; *Pusuda*, 1961; *Sahildeki Kanepe*, 1961; *Hamdi ve Hamdi*, 1962; *Karaların Memetleri*, 1962; *Ana Hanım Kız Hanım*, 1964; *Sultan Gelin*, 1965; *Kırlangıçlar*, 1966; *Gültepe Oyunları*, 1968.

ATAY, Falih Rıfkı
(1894-1971)

Türk gazeteci ve yazar. *Akşam* ve *Dünya* gazetelerinin kurucusudur.

İstanbul'da doğdu, aynı yerde öldü. Rehber-i Tahsil Rüştiyesi'ni ve Mercan İdadisi'ni bitirdi. Yükseköğrenimini Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde tamamladı. 1911'de *Tecelli* dergisinde şiirleri ve *Servet-i Fünun* dergisinde yazıları yayımlanmaya başladı. 1913'te Dahiliye Nezareti'nde memurluğa başladı.

1914'te görevli olarak gittiği Bükreş'ten *Tanin* gazetesine röportaj yazıları yolladı. I.Dünya Savaşı'nda Suriye ve Filistin'de bulundu. 1918'de *Akşam* gazetesini kurdu ve Kuva-yı Milliye yanlısı yazılar yazmaya başladı. Bu nedenle idam istemiyle Divan-ı Harb'e verildi, ancak II.İnönü Zaferi'nden sonra serbest bırakıldı. 1922'den sonra milletvekili olarak siyasal hayata atılan Atay, *Hakimiyet-i Milliye*, *Milliyet* ve *Ulus* gazetelerinin başyazarlığını yaptı. 1952'de kurduğu *Dünya* gazetesinin sahipliğini ve başyazarlığını ölümüne değin sürdürdü.

Türkiye yazın hayatının önde gelen fıkra, deneme, söyleşi, anı ve gezi yazarlarından sayılan Atay, Atatürk ile ilgili anıları ile ün yapmıştır. Atay, fıkra, anı ve gezi notlarını yirminin üzerinde kitapta toplamıştır. Ayrıca *Atatürkçülük Nedir?* adlı bir inceleme kitabı ve *Roman* adlı bir röportaj/romanı da vardır.

• YAPITLAR: **Gezi:** *Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş Makedonya*, 1930; *Deniz Aşırı*, 1931; *Yeni Rusya*, 1931; *Moskova-Roma*, 1932; *Bizim Akdeniz*, 1934; *Taymis Kıyıları*, 1934; *Tuna Kıyıları*, 1938; *Hind*, 1944; *Yolcu Defteri*, 1944. **Anı:** *Ateş ve Güneş*, 1918; *Zeytindağı*, 1932; *19 Mayıs*, 1944; *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, 1955; *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri*, 1955; *Çankaya*, 1961; *Batış Yılları*, 1963; *Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919*, 1965; *Atatürk Ne İdi*, 1968. **Fıkra:** *Eski Saat*, 1933; *Niçin Kurtulamamak?*, 1953; *Çile*, 1955; *Kurtuluş*, 1966 **Roman/Röportaj:** *Roman*, 1932. **Araştırma:** *Başveren İnkilapçı*, 1954. **Biyografi:** *Babanız Atatürk*, 1955. **Makale:** *İnanç*, 1965. **İnceleme:** *Atatürkçülük Nedir?*, 1966.

• BAKINIZ: B.F. AKIN.

ATAY, Oğuz
(1934-1977)

Türk roman ve öykü yazarı. İlk romanıyla edebiyat dünyasında özgün bir yazar olarak tanındı.

Kastamonu'nun İnebolu İlçesi'nde doğdu. 1952'de Ankara Maarif Koleji'ni, 1957'de İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'ni bitirdi. 1960'ta Devlet Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi'nde öğretim görevlisi oldu. Aralarında Karaköy vapur iskelesinin de bulunduğu çeşitli yapıların mimari projesini hazırladı. *Tutunamayanlar* adlı iki ciltlik romanıyla 1970 TRT Sanat Ödülleri Yarışması'nda Başarı Ödülü'nü kazandıktan sonra, öykü ve yazılarını *Yeni Dergi* ve *Soyut*'ta yayımladı. 13 Aralık 1977'de İstanbul'da öldü.

Tutunamayanlar adlı romanında alışılmışın dışında bir roman tekniği denedi. Rasgele seçilip, anlatıya serpiştirilmiş izlenimini veren ayrıntıları, yinelemeleri bilinçli bir kurguyla kullandı. Konu edindiği insanları ve yaşama biçimini, kendi yapısal gerçekliği içerisinde okura sunmaya çalıştı. Roman temelde toplumsal yaşamdaki *başarı* kavramını tartışmaktadır. Atay, ikinci romanı *Tehlikeli Oyunlar*'dan sonra öykülerini *Korkuyu Beklerken* adlı kitabında topladı. Ruhbilimsel öğeyi öne aldığı öykülerinde derinlemesine kişilik araştırmaları görülür. 1975'te yayımlanan *Bir Bilim Adamının Romanı*'nda ise Türkiye'de yaygın olmayan biyografik roman türünü denedi.

Atay roman ve öykülerinde Türk edebiyatındaki herhangi bir geleneğin izleyicisi olarak gözükmedi. Bireysel yanları ağır basan kişileri oluşturmakta yararlandığı ayrıntılı malzemeyi, toplumsal bir eleştiri amacıyla kullandı.

• YAPITLAR: **Roman:** *Tutunamayanlar*, 2 Cilt, 1971-72; *Tehlikeli Oyunlar*, 1973; *Bir Bilim Adamının Romanı*, 1975. **Öykü:** *Korkuyu Beklerken*, 1975.

ATGET, Eugéne
(1857-1927)

Fransız fotoğrafçı. Belgesel fotoğrafın öncüsü kabul edilir.

Jean-Eugéne August Atget, 12 Şubat 1857'de Bordeaux yakınlarındaki Libourne'da doğdu. Çok küçük yaştayken anne ve babası öldü; amcası tarafından büyütüldü. İlk gençlik yıllarında kamarot olarak gemilerde çalıştı. Birçok deniz yolculuğundan sonra tiyatro oyuncusu olmak üzere 1879'da konservatuvara girdi Ancak 1881'de okulu bırakarak gezici bir tiyatro grubunun turnelerine katıldı.

1889'da tiyatroyu bırakarak sadece resimle ilgilenmeye başladı. Doğa resimleri yapıyordu. Dönemin önemli ressamlarının ürünleri ve çalışma biçimleriyle ilgilendi. Onların bazen fotoğraftan yararlanmış ol-

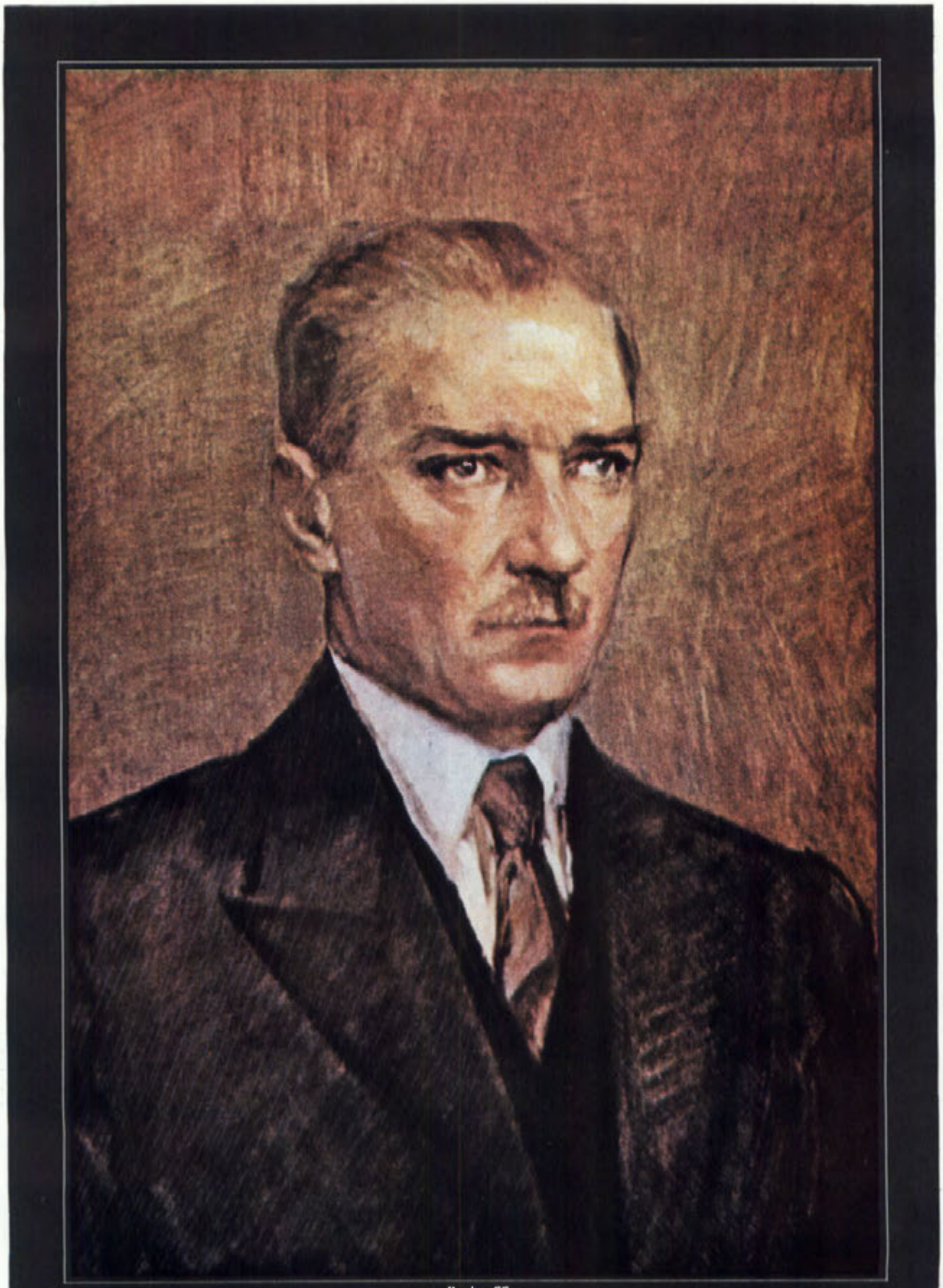

Resim 77
İbrahim ÇALLI - ATATÜRK

Resim 78
AUGUSTİNUS - XV.yy'da yapılmış anonim tablosu

Resim 79
AUGUSTİNUS
Aquina'lı Thomas, Bonavantura'yı bir arada gösteren XV. yy tablosu

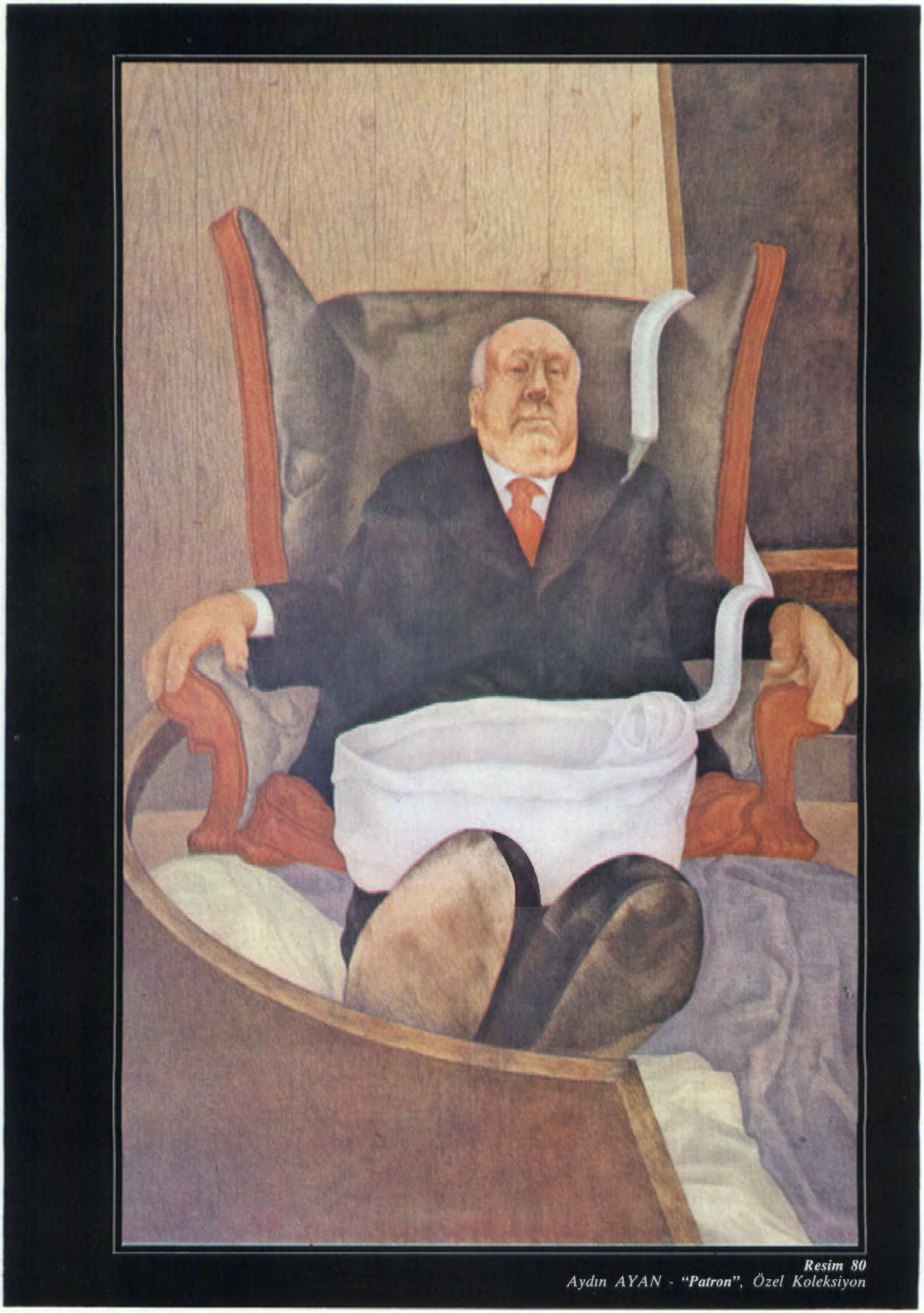

Resim 80
*Aydın AYAN - **"Patron"**, Özel Koleksiyon*

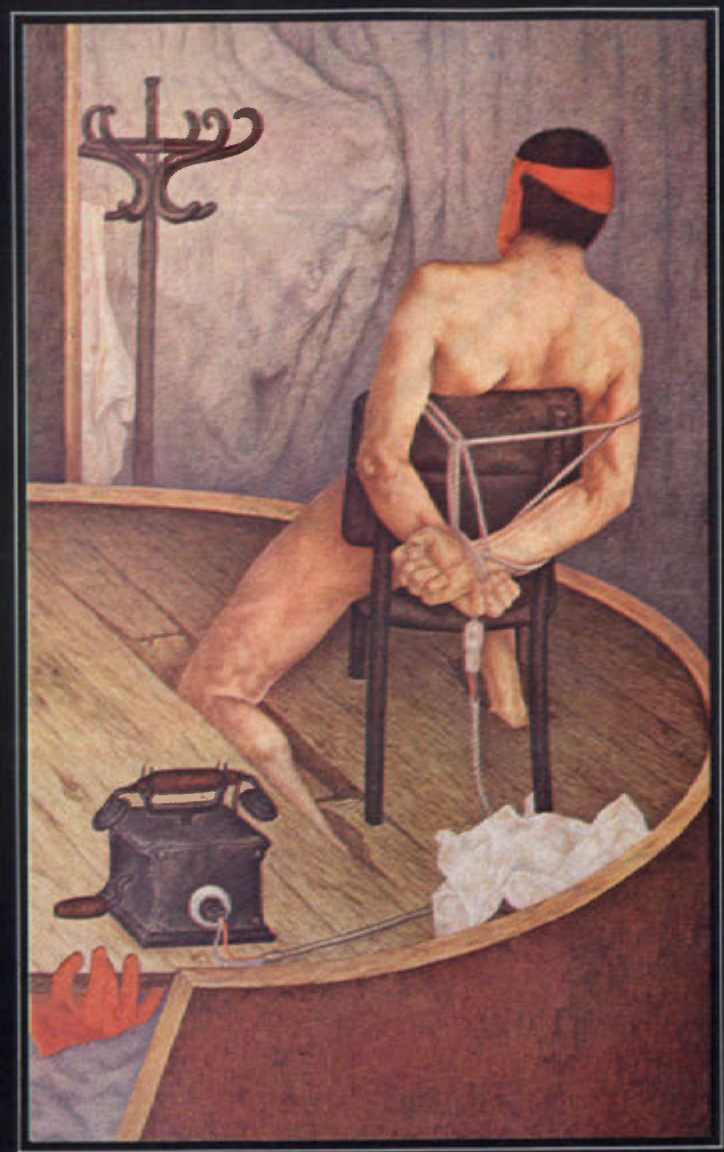

Resim 81-82
Aydın AYAN
"Elektrik İşkencesi",
Özel Koleksiyon
"Boyacı",
Özel Koleksiyon

Resim 83
Hamid AYTAÇ - İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi

Resim 84
AYVAZOVSKİ - "Deniz", Özel Koleksiyon

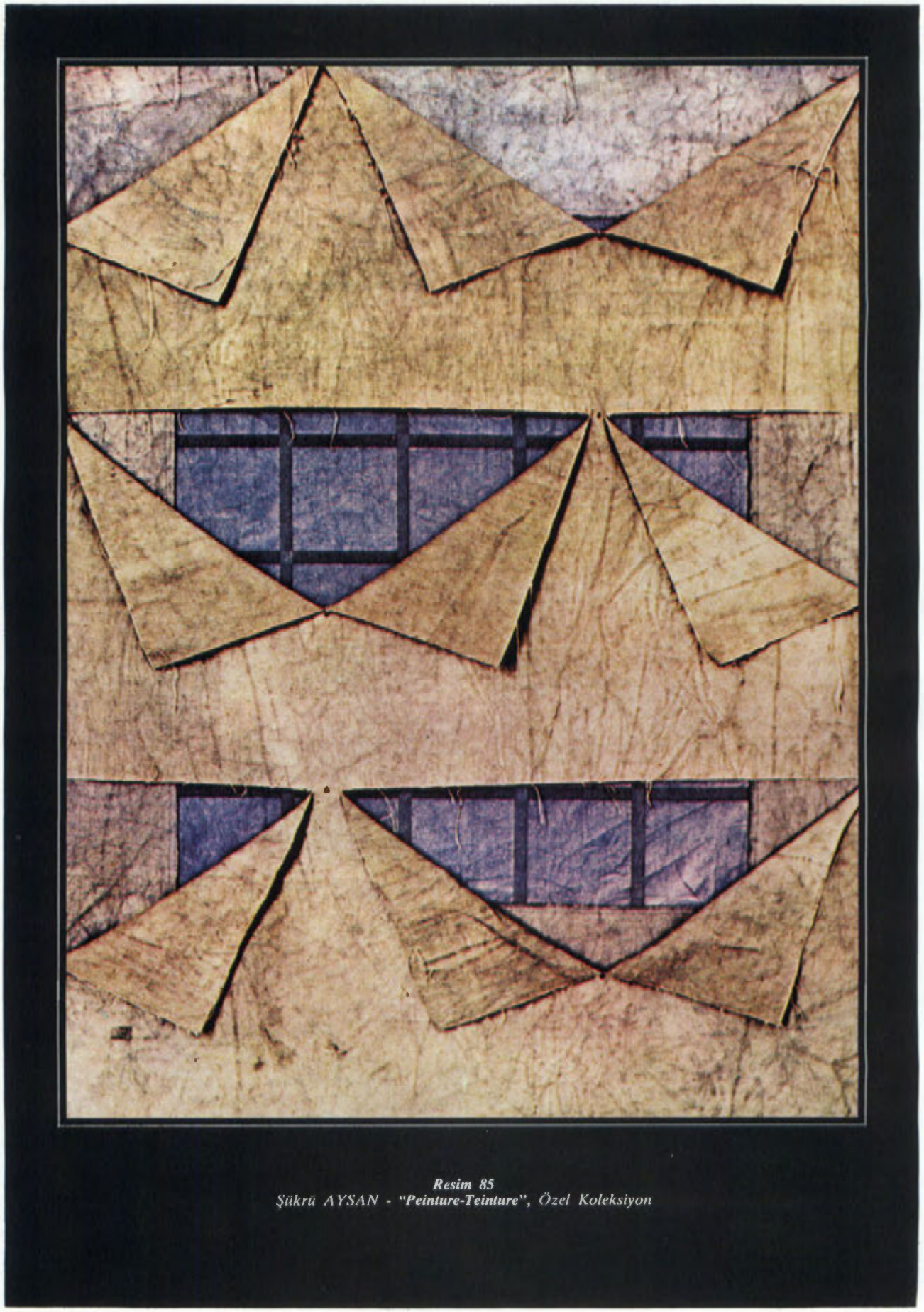

Resim 85
*Şükrü AYSAN - **"Peinture-Teinture"**, Özel Koleksiyon*

"Corot Gölü", Ville d' Avray

maları ilgisini çekti. Parasal zorlukların da etkisiyle 1898'de fotoğrafçı olmaya karar verdi. Giderek fotoğrafçılıkta uzmanlaşmasına ve çok başarılı ürünler vermesine karşın yoksulluktan kurtulamadı, yapıtlarının satışı genellikle az oldu. Başlıca müşterileri müzeler ve tarih kurumlarıydı. Fotoğraflarından resim alanında yararlanan Braque, Utrillo gibi sanatçılardan da yardım ve ilgi gördü.

1921'de fahişelerle ilgili bir fotoğraf dizisi hazırlamak için sipariş aldı. Çeşitli zorluklarla karşılaştığı ve bir kez de müşteri sanılarak tutuklandığı bir çalışma süresi sonunda işi tamamladı. Üstelik ondan sadece fahişeleri basit bir biçimde görüntülemesi istenmiş olduğu halde, fotoğraflarında bunun çok ötesine geçmiş, konu edindiği insanların toplumsal ortamlarını, tavırlarını da yansıtmıştı.

1926'da ünlü ABD'li ressam ve fotoğrafçı Man Ray, yardımcısı Berenice Abbott'la birlikte atölyesinde ziyaret edip yapıtlarını çok beğendiği Atget'nin dört fotoğrafını önemli bir sanat yayını olan *La Révolution Surrealiste*'te bastırdı. Bu, onun yaşamı boyunca sanat çevrelerince tanınmasına yönelik tek olay olmuştur.

Atget başka besin maddelerinin zehirli olduğunu düşündüğü için 1900 dolaylarından başlayarak sadece ekmek, şeker ve sütle beslenmişti. Bir yandan da, yürüttüğü çalışma düzeninin yıpratıcılığı sağlığının giderek bozulmasına yol açtı. Bu yüzden son yıllarında az ürün verebildi. 1926'da sevgilisinin ölümü de onu derinden sarstı. 4 Ağustos 1927'de öldü. Yaşamının son iki yılında ona parasal yardım yapmış olan Berenice Abbott, sayıları on bine varan çalışmalarını koruyup düzenlemiş, 1968'de bunları New York Modern Sanatlar Müzesi'ne devrederek bugüne ulaşmasını sağlamıştır.

Atget'nin döneminde fotoğrafçılar genellikle stüdyo çalışmalarını ve flu resimleri yeğliyorlardı. Buna karşılık Atget, sokaklarda dolaşarak saptamaya değer gördüğü her şeyi fotoğraflamış, kamerasının özellikleri ve kullandığı teknikler nedeniyle net bir görüntü elde etmiştir. Böylece, belgesel fotoğrafın öncüsü olmuştur. Ancak onun çabası, çevreyi ve olup biteni görüntülemekle sınırlı değildir. Çalışmaları, Paris halkının yaşamına duyduğu yakın ve sıcak ilgiyi yansıtır. Üstelik bu, sadece konu seçiminde belirmez; Atget, resmini çektiği insanların içinde bulundukları ortamı, koşulları ve havayı da olanca canlılığıyla aktarabilmiştir. Hatta sabahın çok erken saatlerindeki bomboş sokakları ya da dükkân vitrinlerini görüntülediği, insan figürlerine yer vermediği pek çok fotoğrafında bile Paris yaşantısını duyumsamak olasıdır.

Onun fotoğraflarında ayrıntılar—teknik olanakların sınırı içinde— açık seçik verilmiştir. Ama bu dolaysız, gösterişsiz anlatım biçimi, genellikle, konu-

"Ağaç"

nun işlenişini destekleyen etkileyici görsel öğelerle de bezenmiştir. Sokaktaki nesnelerin camdaki yansımalarıyla manken ve giysi görüntülerinin iç içe geçtiği alışılmamış kompozisyonlarında, dünyayı olduğu gibi saptamakla yetinmeme eğilimi açıkça görülür. Belgesel fotoğraflarında yalın, ama ayrıntılara dek varan etkileyici biçim özellikleri, konuyla uyumlu bir bütün oluşturur. Anlatımındaki dolaysızlık kolay kolay tekdüzeliğe dönüşmez; yapıtlarının duygusal ya da şiirsel yanı izleyiciye ulaşır.

Yaşamı sırasında çok ilgi çekmeyen Atget'nin kendinden sonraki kuşaklar üzerinde önemli ve kalıcı etkileri olmuştur. Resim karşısında fotoğrafın bağımsız bir sanat olarak gelişmesine çalışıldığı bir dönemde, belgesel çalışmaların da sanatsal nitelikleri olabileceğini kanıtlayan yapıtlarıyla Atget, bu arayışlara yeni bir yön kazandırmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Fırıncı*, 1898; *Eskici*, 1898; *Org Çalan Adam*, 1898; *Dükkân Penceresi: Terzi Mankenleri*, 1910; *Abajur Satıcısı*, 1910; *Dükkân Penceresi*, 1914; *Café 'La Rotonde' Boulevard Montparnasse Paris*, 1920; *Fahişe*, 1921.

- KAYNAKLAR: B.Abbott, *The World of Atget*, 1964, ("Atget'nin Dünyası"); J.Szarkowski, M.M.Hambourg, *The Work of Atget*, 1981.

- BAKINIZ: CARTIER-BRESSON, D.LANGE, M.RAY, STIEGLITZ.

ATHENAGORAS, Aristoklis
(1886-1972)

İstanbul Ortodoks Patriği. Kiliselerin birleşmesi için çalışmış, Papa VI. Paulus ile görüşmeler düzenleyerek Fener ile Vatikan arasında uzlaşma yolları aramıştır.

Yanya'da doğdu, İstanbul'da öldü. İlköğrenimini doğduğu yerde yaptıktan sonra İstanbul'a gidip Heybeliada Ruhban Okulu'nu bitirdi. Dinler Tarihi, Kiliseler Tarihi konularında uzun süreli çalışmalar yaptı. Bir süre Korfu metropoliti oldu (1923), Amerika'ya gitti. Kuzey ve Güney Amerika Rum Aksarhosu (1931) gibi görevlerde bulundu. İstanbul Rum Ortodoks Patrikliğine atandı (1948).

Athenagoras, görevinin uluslararası öneminden yararlanarak, barışseverlik görünümü altında politikaya karıştı. Moskova'nın etkisi dışında evrensel bir kiliseler birliği kurma düşüncesiyle yoğun çalışmalara koyuldu, Vatikan ile Fener Patrikhanesi arasında uzlaşma yolları aradı. Bu nedenle biri Kudüs'te (1964), öteki İstanbul'da (1967) olmak üzere Papa VI.Paulus ile iki görüşme düzenledi. İki kilise arasında XI. yy'dan beri süregelen kırgınlığın kaynağı olan, karşılıklı "aforoz"un kaldırılmasını sağladı. Piskoposlar toplantısına katılmak üzere gittiği Roma'da (1967) uluslararası barışın sağlanması konusunda bütün dünya yöneticilerine çağrıda bulundu.

Athenagoras, barışsever ve insancıl görünümüne karşılık Kıbrıs olaylarında Makarios ile Grivas'ın birlikte giriştikleri kıyıma sesini çıkarmadı, barışseverliği inançların dışında bir uygarlık anlayışı olarak görmekten çok, kendi dininden olanları koruma eğilimini sürdürdü. Bu nedenle de oldukça yoğun olayların geçtiği bir dönemde, görevli bulunduğu Türkiye'de "istenmeyen" bir kimse oldu. II.Mahmud döneminde devleti bölücü etkinliklerinden ötürü asılan, Patrik V. Gregorius'tan beri önemli bir sorun olan "Orta Kapı"yı açmama geleneğini sürdürdü. V.Gregorius 1821'de bu kapının önünde asılmıştı ve o tarihten beri patrikler "Orta Kapı"yı kapalı tutuyorlardı.

ATHENİON
(İÖ 2.yy)

Sicilyalı köle. Roma'ya karşı düzenlenen bir köle ayaklanmasının önderidir.

İÖ 104'ten önceki yaşamı üstüne hiçbir şey bilinmiyor. Egesta ve Lilybasum bölgelerinde bulunduğu sırada ikinci büyük Sicilya köle ayaklanmasının önderlerinden biri oldu.

İÖ 104'te başlayan köle ayaklanmasının bir önderi de Salvius Tryphon'du. Salvius ile birlikte hareket eden Athenion, askerler ve işçiler arasında kendisinin kral olacağı ve taç giyeceği yolunda bir

kehanet olduğunu yaydı. Salvius ile Athenion'un önderlik ettiği köleler ordusu, Triokala'yı ele geçirdi, ancak İÖ 103'te Licinius Lucullus'a, Skirthaia'da yenik düştü.

Salvius'unölümünden sonra tek önder olan Athenion, İÖ 103-101 yılları arasında çeşitli başarılar kazandı, Makella ve Messana'yı ele geçirdi. En sonunda ayaklanmanın ciddi bir tehlike oluşturduğunu fark eden Roma, Athenion'un üzerine Konsül Aquilius'u yolladı. İÖ 101'de Aquilius ile karşılaşan Athenion, savaşta Aquilius tarafından öldürüldü. Athenion'un başlattığı ayaklanma, İÖ 100'e kadar sürdü.

ATIF YILMAZ
(1925)

Türk sinema yönetmeni. Türk sinemasında 1950'lerden sonra beliren "sinemacılar" kuşağının en önemli yönetmenlerinden biridir. Özellikle "köy" filmleri ve toplumsal yergiye yönelen yapıtlarıyla önem kazanmıştır.

Atıf Yılmaz Batıbeki, 9 Ocak 1925'te, Mersin'de doğdu. İstanbul Şişli Terakki Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi, bir yandan da Güzel Sanatlar Akademisi'nin Resim Bölümü'ne devam etti. 1947'de Tavanarası Ressamları grubuna katıldı, aynı yıllarda *Beş Sanat* dergisinde sinema eleştirileri yazmaya başladı. Sinemaya olan ilgisi arttıkça film afişleri yapıyor, senaryo denemeleri yazıyordu. 1950'de yönetmen arkadaşı Semih Evin'in asistanlığını yapmaya başladı. Bir yıl sonra başladığı *Kanlı Feryat* adlı filmle yönetmenliğe geçti. 1960'ta Orhan Günşiray ile Yerli Film adlı bir yapımevi kurdu. Çeşitli sinema derneklerinde ve sendikalarında görev aldı. Bir ara kendi adına bir yapımevi kurduysa da, kısa bir süre sonra kapattı. 1980'de Ömer Kavur ve Yavuz Özkan'la birlikte ADAF adlı yapımevini kurdu. Bu ortaklığın dağılmasından sonra kendi filmlerinin yapımcılığını üstlenmeye başladı. Atıf Yılmaz 1965, 1972, 1976 ve 1978 yıllarında Antalya Film Şenliği "en iyi yönetmen" ödülünü alırken, filmlerinden *Zulüm* 1972'de, *Deli Yusuf* da 1976'da aynı şenliğin "en iyi film" ödüllerini kazandı.

1950'lerde, Muhsin Ertuğrul'un "tiyatrocu sinemacılar" kuşağını izleyen "sinemacılar" kuşağından bir yönetmen olan Atıf Yılmaz, sinemaya ilk adımlarını en koyu melodramlarla en sıradan komedileri aynı zamanda çevirerek attı. 1953-1957 yılları arasında Kerime Nadir, Oğuz Özdeş, Esat Mahmut Karakurt gibi yazarların romanlarından uyarlanan filmlerin yönetmenliğini yaptı. Bu filmler "piyasa romanları adaptasyonu" gibi bir geleneğin Türk sinemasında yaygınlaşmasına yol açtıysa da, Atıf Yılmaz'a sinema dilini öğrenmesi, tekniğini geliştirmesi açılarından yararlı oldu. Bunlarda ayrıca, "tiyatrocu sinemacıların" teknik özellikleri de göze çarpıyordu. 1957'de Kemal Bilbaşar'ın iki öyküsünden hareketle senaryosunu yazdığı *Gelinin Muradı* adlı filmle ilk dönemindekinden değişik bir alana kaydı. Birçok sahnesinde komediden çok vodvile yaklaşan bu film, küçük bir kasabayı canlı olarak çizmesi, başarılı tiplemesi ile ilgi çekici bir film oldu. 1959'da *Bu Vatanın Çocukları* adlı filminde Kurtuluş Savaşı'nı o güne değin alışılmamış bir biçimde ele alarak, alışılmış kahramanlık görüntülerinin yerine, iki küçük çocuğun önemli birtakım belgeleri Ankara'ya ulaştırma çabalarını anlattı. Doğa unsuru güçlü bir şekilde filmde etkisini duyuruyor, birtakım simgeleri üstleniyordu. Aynı yıl çektiği ve Yaşar Kemal'in senaryolarına dayanan *Alageyik* ve *Karacaoğlan'ın Karasevdası* filmleri Atıf Yılmaz'ın folklor öğelerini başarılı bir biçimde kullanabildiğini kanıtladı.

"Delikan" filminden

Atıf Yılmaz 1960-1965 yılları arasında Türk sinema piyasasında görülen dalgalanmalar sonucu yeniden "iş filmlerine" dönüş yaptı. Bunlar arasında ilki görülmemiş bir gişe başarısı kazanan "Ayşecik" dizisinden *Ayşecik Şeytan Çekici* ve Ümid Deniz'in gazeteci kahramanı Murat Davman'ın polisiye serüvenlerini aktaran *Ölüm Perdesi* de bulunuyordu. 1961'de kendi film şirketleri için çektiği *Dolandırıcılar Şahı*, yine küçük bir kasaba çerçevesinde, Gogol'un *Müfettiş* adlı oyunundan esinlenen "pembe" bir komediydi.

Atıf Yılmaz 1965'ten sonra kendisine o dönem "köy filmlerinin en ünlü yönetmeni" sanını kazandıracak olan bir dizi köy filmi çalışmasına girdi. *Murat'ın Türküsü, Toprağın Kanı, Pembe Kadın, Ölüm Tarlası* ve *Kozanoğlu* gibi filmlerinde ulusal malzemeye dayanan, Batı'nın kurallarından, etkilerinden uzak bir sinemaya varmak isteyen bir çaba içinde görüldü. Büyük bir çoğunluğu edebiyat ve tiyatro ürünlerinin sinemaya uyarlanması olan bu gibi filmlerinde belirgin bir gerçekçi tutumla, 1960'lar Türkiyesi'nin gündeminde olan siyasal ve ekonomik tartışmalara koşut çözümlemeler yapmaya çalıştı.

Atıf Yılmaz 1970'ten sonra belirgin bir biçimde toplumsal yergiyi amaçlayan yeni bir yöneliş gösterdi. 1975'te çektiği *Deli Yusuf* Köroğlu Destanı'nın günümüz koşullarına güçlü bir mizah anlayışıyla uyarlanmasıydı. Son yılların *Salako, Hasip ile Nasip* ve *Dolap Beygiri* gibi filmlerinde ise Türk sinemasında kendilerine yer edinen yeni güldürü oyuncularıyla çalıştı. Bunların yanı sıra, dram öğesinin ağır bastığı *Adak, Delikan* gibi töre filmleri de çekti.

Atıf Yılmaz piyasa işi filmlerinde bile belirli bir

biçimsel olgunluk ile rahat ve usta bir sinema anlatımına sahip bir yönetmendir. Değişik türlerdeki çok sayıda filminin yanı sıra, kasaba yaşamına gösterdiği ilgi ve vardığı boyut, folklor ve mahalli malzemelere verdiği önem, Türk edebiyatçılarını sinemaya yakınlaştırmakta gösterdiği çaba belirgin özelliklerindendir.

• YAPITLAR (başlıca): *Kanlı Feryat*, 1952; *Hıçkırık*, 1953; *Kadın Severse*, 1955; *Dağları Bekleyen Kız*, 1956; *Gelinin Muradı*, 1957; *Bir Şoförün Gizli Defteri*, 1958; *Kumpanya*, 1958; *Bu Vatanın Çocukları*, 1959; *Alageyik*, 1959; *Karacaoğlan'ın Karasevdası*, 1959; *Ayşecik Şeytan Çekici*, 1960; *Ölüm Perdesi*, 1960; *Dolandırıcılar Şahı*, 1961; *Beş Kardeşler*, 1962; *Yarın Bizimdir*, 1963; *Erkek Ali*, 1964; *Keşanlı Ali Destanı*, 1965; *Murat'ın Türküsü*, 1965; *Toprağın Kanı*, 1966; *Pembe Kadın*, 1966; *Ölüm Tarlası*, 1966; *Kozanoğlu*, 1967; *Köroğlu*, 1968; *Zeyno*, 1970; *Zulüm*, 1971; *Günahsızlar*, 1972; *Cemo*, 1972; *Kambur*, 1973; *Salako*, 1974; *Deli Yusuf*, 1975; *Hasip ile Nasip*, 1976; *Mağlup Edilemeyenler*, 1976; *Adak*, 1979; *Talihli Amele*, 1980; *Delikan*, 1981; *Dolap Beygiri*, 1982; *Mine*, 1982.

• KAYNAKLAR: G.Scognamillo, *Türk Sinemasında 6 Yönetmen*, 1973.

• BAKINIZ: AKAD.

ATILGAN, Yusuf
(1921)

Türk öykü ve roman yazarı. Büyük kent ve kasaba insanının yabancılaşmasını ele alan iki önemli romanı vardır.

Manisa'da doğdu. 1922 Eylülü'nde Yunanlılar'ın Manisa'dan çekilirken kenti yakmaları üzerine kol memuru olan babası görevinden ayrılıp Hacırahmanlı köyüne yerleşti. İlk ve ortaöğrenimini köyde ve Manisa'da yaptı. 1939'da Balıkesir Lisesi'ni bitirip İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'ne girdi. 1944'te mezun olup Akşehir'de Maltepe Askeri Lisesi'ne edebiyat öğretmeni olarak atandı. 1945'te fakülte yıllarında bazı öğrenci etkinliklerine katılması yüzünden yargılanıp altı ay hapis cezası aldı. Cezaevinden çıkınca Hacırahmanlı köyüne yerleşip çiftçilik yapmaya başladı. Yazarlığını uzun bir süre köyünde sürdürdükten sonra 1976'da İstanbul'a yerleşti. Yayınevlerinde redaktör olarak çalışmaya başladı.

Atılgan edebiyata 1952 yılında öyküler yazarak başladı. 1954'te "Evdeki" adlı öyküsü *Tercüman* gazetesinin öykü yarışmasında birinci oldu. Adını *Aylak Adam* adlı romanının 1958 Yunus Nadi Roman Yarışması'nda ikinci olması ve ertesi yıl kitabının yayımlanmasıyla duyurdu. *Aylak Adam* 1950'lerde Türk toplumunun ve edebiyatının gündemine ağırlıkla giren bireyselleşme sorununu, sıradan insanlardan biri olmayı reddeden genç bir aydının yalnızlığı çerçevesinde işliyordu. Toplumun yerleşmiş mekanizmalarının bir parçası olmayı yadsıyan roman kahramanı, çevresinde örülü olan iletişimsizlik çemberini kırma arayışını roman boyu sürdürür. Yusuf Atılgan 1961'de yayımladığı *Bodur Minareden Öte* adlı öykü kitabından sonra uzun bir süre sessiz kaldı. İkinci romanı *Anayurt Oteli* 1973'te yayımlandı. Romanda küçük bir kasaba otelinin kâtibi olan roman başkişisinin cinsel yönü ağırlık taşıyan yabancılaşmasının ve kimlik arayışının neredeyse hastalıklı boyutlara varan sonuçları sergilenir.

• YAPITLAR: Roman: *Aylak Adam*, 1959; *Anayurt Oteli*, 1973. Öykü: *Bodur Minareden Öte*, 1961; *Ekmek Elden Süt Memeden*, çocuk öyküleri, 1981.

ATİK, Celâl
(1918-1979)

Türk güreşçi. Olimpiyat, Dünya ve Avrupa şampiyonu olmuştur.

Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesine bağlı Günden köyünde doğdu. Güreşe köyünde karakucak ile başladı. 1936'da Ankara'da askerliğini yaparken mindere çıktı. Ertesi yıl sıkletinin (67 kg) Türkiye birincisi olarak milli takıma girdi. Her iki stilde de (serbest ve greko-romen) başarı gösterdi. 1946 Avrupa (67 kg), 1948 Olimpiyat (67 kg), 1949 Avrupa (73 kg) ve 1951 Dünya (73 kg) serbest güreş şampiyonluklarını kazandı. 1940'ta Balkan (72 kg) greko-romen ikincisi, 1947'de Avrupa (67 kg) greko-romen üçüncüsü oldu. Güreşi bıraktıktan sonra uzun yıllar Türk milli güreş takımının antrenörlüğünü yaptı. Ankara'da öldü.

ATİK, Muharrem
(1938)

Türk güreş antrenörü. Uzun süre milli güreş takımının antrenörlüğünü yapmıştır.

Bulgaristan sınırları içinde bulunan Razgrad'ın Caferler köyünde doğdu. İlköğrenimini köyünde yaptıktan sonra ortaokulu tamamladı, Kırcali Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Güreşe küçük yaşta köyünde başladı, minder güreşinde başarı gösterdi. Bulgaristan milli güreş takımına çağrıldıysa da sıkletinde Avrupa ve Olimpiyat şampiyonu Kolev gibi bir güreşçinin bulunması nedeniyle milli takımda yer alamadı. Bulgaristan Yüksek Spor Akademisi'nde güreş öğrenimi gördü ve burayı diplomalı antrenör olarak bitirdi. 1971'de Türkiye'ye geldi. Aynı yıl Akdeniz Oyunları'na hazırlanan Türk milli güreş takımının antrenörlüğüne getirildi. Bundan sonra zaman zaman Türk milli serbest güreş takımını çalıştırdı. Çeşitli kulüp takımlarında görev aldı. Tofaş Sas takımının Avrupa Güreş Şampiyon Kulüpler şampiyonluğunu kazanmasını sağladı. Tekel kulübünde de başarılı bir antrenör olarak adını duyurdu. 1983'te Macaristan'a giderek oradaki spor akademisinde güreş ihtisasını yenileledi. Vefa Simtel kulübünün güreş takımının antrenörlüğünü yaptı ve bunun yanı sıra Türk milli güreş takımı antrenörlüğü görevini de sürdürdü.

ATLI, İsmet
(1931)

Türk güreşçi. Olimpiyat ve Dünya şampiyonu olmuştur.

Adana'nın Kozan ilçesinde doğdu. Güreşe, eski bir pehlivan olan babasının yüreklendirmesiyle küçük yaşta başladı. 1951'de minder güreşine çıktı, o yıl milli takıma seçildi. İskenderiye'de yapılan 1951 Akdeniz Oyunları'nda 79 kilo şampiyonluğunu kazandı. On iki yıllık güreş hayatında Türkiye şampiyonluklarının yanı sıra 1954'te Dünya ikincisi (79 kg), 1956'da Dünya Kupası şampiyonu (79 kg), 1957'de Dünya üçüncüsü (87 kg), 1960'ta Olimpiyat şampiyonu (87 kg) ve 1962'de Dünya greko-romen üçüncüsü (97 kg) oldu. Güreşi bıraktıktan sonra bir süre Adana'daki çiftliğinde yarış atları yetiştirdi, daha sonra spor yazarlığı yapmaya başladı.

ATLI, Lem'i
(1870-1945)

Türk besteci. Türk Musikisi'nin önde gelen şarkı bestecilerinden biridir.

İstanbul'da doğdu. Çok küçük yaşta annesini, babasını kaybetti, ablasının yanında büyüdü. Bir süre Fatih Askeri Rüştiyesi'nde okudu (1882), Soğukçeşme Rüştiyesi'ni bitirdi (1887), daha sonra da Mülkiye'ye devam etti. 1888'de Dahiliye Nezareti Özel Kalemi'nde çalışmaya başladı, aynı zamanda *Takvimi Vekayi* (Resmi Gazete) yazarlığı da yapıyordu. 1894'te Zaptiye Nezareti Özel Kalemi'ne atandı. 1907'de, otuz yedi yaşında, memuriyetten çekildi. Memuriyet hayatıyla uyum sağlayamayan Atlı'nın özel hayatı acılarla doludur; dört kez evlenip boşandı, geçim sıkıntısı çekti. Bütün uğraşı musiki olan bir bestecidir.

Musikiye on iki yaşında, Hafız Yusuf Efendi'den ders alarak başladı. Olağanüstü derecede güzel bir sesi vardı. Ablasıyla enistesi musikiyi çok seviyorlar, sık sık evlerinde o dönemin tanınmış sanatçılarının katıldığı musiki toplantıları düzenliyorlardı. Bu toplantılarda başta Hacı Arif Bey olmak üzere, birçok sanatçıyla tanıştı, hepsinden ayrı ayrı yararlandı. Musiki zevki bu toplantılarda gelişti. On sekiz yaşında ilk şarkısını besteledi; "Hüsnüne etvar-ı nâzın şan senin" mısrasıyla başlayan bu güzel karcığar şarkı musiki çevrelerinde çok beğenildi. Kısa bir süre sonra, ikinci şarkısı, hicazkârdan "Pembelikle imtizaç etmiş tenin" ile bestecilik gücünü iyice kanıtladı. Ama tam bir musiki eğitimi görmedi, sağlam bir kulağı ve belleği olduğu için de nota öğrenme gereğini duymadı. Büyük yeteneği ve zevkiyle çok güzel şarkılar besteledi. Eserlerini başkaları notaya aldı; beş yüz şarkı bestelediğini söylemişse de, iki yüz kadarı günümüze kaldı. Atlı, aynı zamanda çok titiz, başarılı bir okuyucuydu; bu yanıyla da musiki çevrelerinin saygısını kazanmıştı.

Lem'i Atlı XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp Cumhuriyet'ten sonra da süren şarkı besteciliği döneminin bellibaşlı temsilcilerinden biridir. Bu dönemin bütün içli romantizmi, duygusallığı onun eserlerinde görülebilir. Şarkı anlayışında Hacı Arif Bey'den etkilenmiştir; bu bestecinin başlattığı şarkı geleneğine genel olarak bağlı kalmakla birlikte, eskiyi tekrarlamaktan kaçınmış, makamın, usulün kullanılışında türlü yenilikler denemiş, arayışlarını, yeniliklerini geleneksel zevkin yadırgamayacağı bir biçimde musikisine yerleştirmiştir. Eserlerinin en çok dikkati çeken yönü, güfte ile besteyi bağdaştırmakta gösterdiği ustalıktır. Şarkılarında söz ile musikinin anlamca birbirinden ayrılmadığı bir bütünlük vardır. Prozodiye de önem vermiştir; güftedeki bir mısra kesik kesik söyleniyorsa, bu durum o eserinin bestesinde de görülür.

Atlı, Klasik Türk Musikisi programlarında eserlerine sık sık yer verilen bir bestecidir. Yaşadığı dönemde musiki yayınlarının yaygınlaşması, şarkılarının radyolarda, konserlerde, sahnelerde okunması, plağa alınması, filmlerde kullanılması onun geniş bir kitle tarafından da tanınmasını sağladı. Seçkin parçalarının yanında, ortalama zevke seslenen, hatta belli bir düzeyin altına düşen, başarısız şarkıları da vardır. Bu durum, biraz da, bestecilerin kendilerini şarkı besteciliğiyle sınırlandırıp bu türe bağlı imkânları yavaş yavaş tüketmelerinin bir sonucudur. Nitekim, Atlı şarkı geleneğinin son birkaç bestecisinden biri sayılmıştır. 20-25 kadar parçası şarkı repertuarının vazgeçilmez eserleri arasındadır. Bu şarkıları, Lem'i Atlı'nın değerini gelecekte de koruyabilecek nitelikte eserlerdir.

- **YAPITLAR:** *Iydinî tebrik için ey gülizâr; Aman saki lutfuna âmâdeyim; Lerzan ediyor ruhumu çeşmindeki efsun; Gezdim yürüdüm dün gece hicranımı yendim; Günler geçiyor gönlümün ezvâkı tükendi; Zaman olur ki anın hacle-i visalinde; Bekasız hüsnün anına; Bu zevk-u sefa sahn-ı çemenzare de kalmaz; Bin gül çıkarırdım sana kalbimdeki külden; Dinlendi başım dün gece bir parça dizinde; Siyah ebrulerin duruben çatma.*
- **KAYNAKLAR:** S.Ezgi, *Nazarî ve Amelî Türk Musıkisi*, 1953; İ.M.K. İnal, *Hoş Sada*, (A.Aktunç tarafından 1958'de tamamlanmıştır).
- **BAKINIZ:** ARİF BEY, [Hacı].

ATLIĞ, Nevzat
(1925)

Türk koro şefi. Türk Musikisi'nin başarılı koro şeflerinden biridir.

Denizli'nin Sarayköy ilçesinde doğdu. Edirneli bir ailedendir. 1949'da İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirdi, radyoloji ihtisası yaparak röntgen teşhis hekimi oldu. Keman çalan babasının etkisiyle müziğe ilgi duydu, keman öğrendi. İstanbul'da öğrenciliği sırasında, Üniversite Korosu'na girdi; koronun "nazariyat" ile solfej derslerini de kapsayan çalışmalarıyla Türk Musikisi bilgileri öğrendi. Ercüment Berker yönetimindeki bu koroda keman çaldı (1943-46),

Berker'den sonra da aynı koroyu uzun bir süre yönetti (1947-58). Daha sonra, İstanbul Belediye Konservatuvarı İcra Heyeti şefi (1952-54), İstanbul Radyosu Müzik Yayınları şefi (1954), İstanbul Radyosu müdürü oldu (1955-58). Müdür olduğu yıllarda aynı zamanda Küçük Koro'yu yönetiyordu. Mesut Cemil'in ölümünden sonra (1963), Klasik Koro şefliğine getirildi. 1975'e değin bu koroyu yönetti. Bu süre içinde, ayrıca, İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda Türk Musiki solfeji ve repertuarı dersleri verdi (1955-75). 1975'te, Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Devlet Klasik Türk Müziği Korosu'nun şefi oldu.

Atlığ, Türk müziğine koro anlayışını getiren, klasik eserleri nüanslayarak okutan Mesut Cemil'in koro yöneticiliğinden etkilendi. Onun icra anlayışını yerleştirdi. Eserlerin seçilmesinde ve yorumlanmasındaki titizliğiyle tanınır. Mesut Cemil'den sonraki şefler arasında, Ercüment Berker'le birlikte en önemli iki şeften biridir. 1978'den sonra Atlığ'ın yönetiminde iki haftada bir konserler veren Devlet Klasik Türk Müziği Korosu, günümüzde Türk müziğini en iyi seslendiren topluluklardan biri olarak kabul edilmektedir.

• BAKINIZ: MESUD CEMİL.

ATSIZ, Nihal
(1905-1975)

Türk düşünce adamı, yazar. Cumhuriyet döneminde Turancılık akımının önde gelen kişilerindendir.

İstanbul'da doğdu, aynı yerde öldü. Bahriye binbaşısı Mehmed Nail Bey'in oğludur. 1922'de girdiği Askeri Tıbbiye'den 1925'te ayrıldı. Bir süre Kabataş Lisesi'nde öğretmenlik, ardından Deniz Yolları'nda kâtiplik yaptı. 1930'da İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bölümü'nü bitirdi. Bir yıl sonra Edebiyat Fakültesi'nde asistan oldu. Mayıs 1931'de aylık *Atsız Mecmua*'sını çıkarmaya başladı. Eylül 1932'ye değin 17 sayı çıkan bu derginin amacı Anadolu köylüsünün sorunlarına çözümler getirmekti. Ama giderek Turancılık konusu ağırlık kazandı. Bunun yanı sıra dil, edebiyat ve folklor konularındaki yazılar da yayımladı. Nihal Atsız, bu dergide savunduğu Turancı görüşleri nedeniyle Mart 1933'te Malatya Ortaokulu Türkçe öğretmenliğine sürüldü. Aynı yıl Edirne Lisesi Edebiyat öğretmenliğine atandı. Kasım 1933'te aylık *Orhun* dergisini yayımlamaya başladı. Temmuz 1934'e değin çıkarttığı bu dergide lise tarih kitaplarına ilişkin yazdığı bir eleştiri nedeniyle bakanlık emrine alındı. 1934'ten 1938'e değin Denizli'de öğretmenlik yaptı. 1939'da İstanbul'daki Boğaziçi Lisesi'ne geçti. Ekim 1943'te *Orhun*'u yeniden çıkartmaya başladı. 1944'te bu dergide yazdığı bir yazı üzerine yargılanması büyük olaylara neden oldu. Bir süre işsiz kaldı. 1949'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde çalışmaya başladı. 1950'de, Haydarpaşa Lisesi Edebiyat öğretmeni oldu. 1952'de öğretmenlikten alınarak yeniden Süleymaniye Kütüphanesi'nde görevlendirildi. Ocak 1964'te *Ötüken* dergisini çıkarmaya başladı. 1967'de bu dergide yazdığı bir yazı nedeniyle 1973'te hüküm giydiyse de 1974'te cumhurbaşkanı tarafından affedildi.

Yaşamı boyunca Turancı görüşleri savunan Atsız'a göre, Orta Asya'dan beri süregelen ve ara sıra iktidar değişikliklerine uğrayan bir tek Türk Devleti vardır. Onun milliyetçiliğinde İslamiyet unsurunun yeri yoktur.

Atsız, Türk tarihi ve edebiyatı üzerine araştırmalar yapmıştır. Tarih alanındaki bibliyografya çalışmalarının yanı sıra Osmanlıca eserleri günümüz Türkçe'sine kazandırmıştır. Ayrıca tarihi kişileri konu alan romanlar; başlangıçta hece daha sonra da aruz vezniyle şiirler yazmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Roman: *Bozkurtların Ölümü*, 1946; *Bozkurtlar Diriliyor*, 1949; *Ruh Adam*, 1972. Tarih: *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, 1935; *Osmanlı Tarihleri, I*, 1949. *Türk Tarihinde Meseleler*, 1966. Şiir: *Yolların Sonu*, 1946. Gezi Notları: *Çanakkale'ye Yürüyüş*, 1933.

• BAKINIZ: TÜRKEŞ.

ATTAR
(1119-1193)

İranlı tasavvuf ozanı. Varlık birliği görüşünü savunarak, insanla Tanrı özdeşliğini ileri sürdü.

Feridedin Attar, Nişabur'da doğdu, orada öldü. Gerçek adı Muhammed Feridedin'dir. Ailesi konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Değişik kaynakların bildirdiğine göre gençlik döneminde, İran'ın en etkili mutasavvıflarından, Kutbeddin Haydar'dan ilk tasavvuf bilgilerini edindi, sonra kendini bilimsel çalışmalara verdi. Tıp ve eczacılık öğrenimi gördü, takma adı olan ve "eczacı" anlamına gelen "attar" sözcüğünü bu nedenle benimsedi. Çağının öğrenim geleneğine uyarak İslam bilimleri, hekimlik, gökbilim ve tasavvuf konularında uzun süren çalışmalara girişti, bitkilerden ilaç yapmayı öğrendi.

Attar, tasavvuf konularını işleyen bir ozan olması nedeniyle yazın alanında etkili oldu. Çevresinde ozanlardan, mutasavvıflardan, bilginlerden, yazarlardan oluşan büyük bir kalabalığın toplanmasını sağladı. O dönemde İran'da egemen olan yönetimin Sünnî inançlarına bağlılığı nedeniyle gerçek düşüncelerini gizledi, Sünnîliği benimsemiş göründü. İşlediği tasavvuf konularında da, gerçek görüşlerini dolaylı bir söyleyişle, değişik yorumlara elverişli bir içerikle dile getirdi. Bir süre sonra düşüncelerinin özü, yazılarında yoğunlaşan inanç anlaşıldı, koyu bir Şiî olduğu, tasavvuf konularına Şiî'lik açısından baktığı ortaya çıktı. Özellikle *Mazharü'l-Acaib* adlı yapıtının elden ele dolaşması inançlarının yayılmasına yol açtı. Dönemin yönetimini öfkelendiren bu yapıtı yakıldı, evi basıldı, nesi var nesi yok ılgarlandı, kendisi de dinsizlikle, eski İran'da yaygın olan çoktanrıcı inanç-

ları sürdürmekle suçlandı. Ölümle karşı karşıya geldiğini anlayan Attar, gizlice Mekke'ye gitti, bir süre dolaştı, edindiği bilgilere dayanarak *Tezkiretü'l-Evliya* adlı, ermişlerin, mutasavvıfların yaşamöykülerini içeren yapıtını yazdı. Sonra İran'a döndü. Nişabur İli'ne yerleşti. Yönetimin el değiştirmesi sonucu baskı azalınca tasavvufla ilgili görüşlerini yaymayı sürdürdü, çevresinde toplananları aydınlatmaya başladı.

Attar, düşüncelerini biri düzyazı, öteki şiir olmak üzere iki yazı türüyle sergiledi. Şiirlerinde derinliği sağlayan, söyleyiş gücünden çok, işlediği konuların etkisidir. Tasavvufun en güç anlaşılan, açıklamayı gerektiren sorunlarını çok kolay bir şiir diliyle ortaya koyarken yazın sanatının bütün türlerinden başarıyla yararlanmış, şiirle düşünceyi bir bütünlük içinde yoğurmuştur. Özellikle *Mantıku't-Tayr* adlı yapıtında kuşları, kimi canlıları insan gibi konuşturarak görüşlerini sergiledi. Attar'ın işlediği tasavvuf konularının kaynağı, İslam Orta Çağı'nda çok geniş bir alana yayılan, ilgi uyandıran Yeni-Platonculuk akımıdır. Evren-Tanrı birliği görüşünden yola çıkan, yaratılış olayını Tanrı özünden fışkırma, dışa taşma diye anlayan bu görüş Attar'ın yazılarında İslam düşüncesiyle karışıp kaynaştırılmıştır. Yeni-Platonculuk'un üzerinde durduğu başlıca konular Tanrı, evren, insan, yaratılış, ruh ve ölümdür. Bütün İslam tasavvufçularında olduğu gibi Attar'da da bu konuların işlendiği görülür.

Tanrı önsüz-sonsuz bir varlıktır, yaratılmamıştır, yalnız kendi kendisiyle vardır, özü kendinden başka bir varlığı gerektirmez. Tanrı, varlık kavramı altında toplanan nesnelere benzemez, o bütün nitelemelerin, tanımlamaların üstünde olan yüce bir ışıktır (nur). Tanrı salt ustur, salt istençtir, salt güçtür, salt tindir. Bütün bu salt olarak nitelenen varlık türleri Tanrı özünde ışık (nur) biçimindedir. Tanrı bütün oluşların, varlıkların ilk kaynağıdır. Oluş Tanrı'dan çıkıştır, Tanrı'ya dönüştür. Tanrı ile evren, evrenin içerdiği varlık türleri arasında birlik vardır, ayrılık yalnız görünüştedir.

Varolmak Tanrı özünden fışkırmak, görünüş alanına çıkmaktır. Tanrı, bir ışık olarak, değişik aşamalarda en yüceden en aşağı katta olana doğru, basamak basamak görünüş alanına çıkar. Bu görünüşün aşamaları varlık katlarını, gene bu görünüşün değişik nitelikleri varlık türlerini oluşturur. Oluş, varoluş yoktan yaratılış anlamına gelmez, Tanrı özünden, görünmeyenden, görünüş alanına çıkış, görünen durumuna geliş anlamını içerir. Bu nedenle varolmak "görünmek"tir, Tanrı özünden "fışkırmak" tır. Fışkırma *(emanatio/sudur)* Tanrı özünde bulunan ve görünmez olanın görünmesidir. Yaratılış denen olay da bu görünüş alanına çıkıştır. Görünmeyen Tanrı özünün görünür duruma gelmesi olayı yaratılıştır, Tanrı özünde görünmezken görünür duruma gelme ise varoluştur. Varlık türleri kendi yapılarına, bulundukları varlık aşamalarına göre, tanrısal özü yansıtırlar. Tanrı bütün varlık türlerinde, değişik nitelikte vardır. Varolmak yalnız Tanrı için söz konusudur. Tanrı'dan başka varlık yoktur.

İnsan tanrısal bir varlıktır, Tanrı ile özdeştir. Tanrı insanda dile gelir, özel bir biçim kazanır, somutlaşır, görünüş alanına çıkar. Varlık türleri

Varlık Birliği

İslam ülkelerinde "Vahdet-i Vücud" kavramıyla dile getirilen, gerçekte Yeni Platonculuk'tan kaynaklanan görüşün özünü Tanrı ile evrenin birliği, özdeşliği oluşturur. Bu anlayışa göre, gerçek varlık Tanrı'dır, evren, evreni dolduran varlık türleri birer "görünüş"tür, Tanrı varlığının yansımasıdır. Evrende bulunan insan, hayvan, bitki, öteki diri olmayan nesneler gerçekte bir, görünüşte ayrıdır. Varlık türleri hayvanat (bütün diriler) nebatat (bitkiler), cemadad (taşlar, madenler) gibi bölümler altında toplanır. Bu türlenme tanrısal varlığın özüne aykırıdır, insanın kavrayış yeteneğine göredir ve dışa dönüktür. Tanrısal öz, varlık türlerinin oluş aşamalarına göre, değişik basamaklarda görünüş alanına çıkar. Bu nedenle, Tanrı, insanda "insan", bitkide "bitki", madende "maden" niteliğinde görünür. Görünüş "çokluk"tur, gerçek olan ise "birlik"tir, o da Tanrı özündedir.

Bütün evren Tanrı'da, Tanrı bütün evrende olduğundan, evreni seven Tanrı'yı, Tanrı'yı seven onun bir görünüşü olan, evreni sever. İnsan, taşıdığı öz nedeniyle, Tanrı'ya en yakın olan varlıktır, onun ruhu tanrısal bir kaynaktan gelir. Bu öz (ruh) gövdede bulunduğu sürece birtakım olgunlaşma aşamalarından geçerek insanın yücelmesini sağlar, insan ile Tanrı yakınlığını "birlik"e çevirir. Böylece Tanrı, insanda, dile gelir, insan "konuşan Tanrı", Tanrı "konuşan insan" biçiminde görünüş alanına çıkar. İnsanın kendini sevmesi Tanrı'yı sevmesine, Tanrı'yı sevmesi kendini sevmesine dönüşür. Görünüşte ayrı, özde bir olan bu durumlar "Varlık Birliği"nin doğal sonuçlarıdır.

Attar, Yeni-Platonculuk'tan esinlenen İslam aydınlarının yazılarından edindiği bu görüşleri, yeni bir yorumdan geçirerek tasavvufun önemli sorunlarından biri durumuna getirdi. Varlık Birliği görüşü, us ilkelerine dayanan felsefenin karşısında ayrı bir çığır olarak gelişti. "Varlık" kavramı altında toplanan bütün nesnelerin tanrısallığı içinde yaşanılan evrene yeni bir değer kazandırdı, böylece Tanrı-Evren-İnsan üçlüsünden oluşan bir "birlik" ortaya çıktı. İslam dininin temel ilkelerine, özüne aykırı gelen bu görüş evrenin, insanın, öteki varlık türlerinin "yaratılmışlığı" inancını sarstı. Tanrı'nın bir görünüşü olan evrenle insanın, taşıdıkları tanrısal öz dolayısıyle, ölümsüz oldukları düşüncesi doğdu.

Varlık Birliği inancına göre ölüm yokluk değildir, görünen varlığın daha yüce bir varlık olan Tanrı'ya, tanrısal olana dönüşmesidir. Kimine göre ise ölüm Tanrı'ya kavuşmadır. Attar'ın bu görüşlerini, yeniden ele alan, şiirleştiren Yunus Emre ve Mevlânâ Celaleddin daha da geliştirdiler, çok geniş bir alana yaydılar. 13.yy'dan sonra, özellikle Anadolu'da, Varlık Birliği inancı, Ali'ye bağlanan kuruluşların (tarikatların) ortak görüşü durumuna geldi.

◄ *Yeni-Platonculuk*

◄ *Varoluş*

içinde usu, istenci, yetenekleri, özü, ruhu bakımından Tanrı'ya en yakın olan insandır. İnsan konuşan bir Tanrı niteliği taşır. Bu nedenle kişinin "ben yaptım", "ben söyledim", "ben başardım" demesi anlamsızdır. Gerçekte yapan, söyleyen, başaran yalnız Tanrı'dır. İnsan taşıdığı tanrısal nitelikler dolayısıyla Varlık Birliği'nin (Vahdet-i vücûd) odağı durumundadır. İnsanda tanrısal tin, "tikel tin" olarak (cüz'i ruh) vardır. Tikel istenç de (cüz'i irade) tanrısal istencin (külli irade'nin) bir bölümüdür.

Tin ölümsüzdür, Tanrı'dan gelmiştir, sonunda gene Tanrı'ya, geldiği kaynağa dönecektir. Bu nedenle tinin varlığı, gövdeye giriş olayına göre, öncedir. Varoluş aşaması bakımından, tanrısal özden çıkış sırasına göre, tin öncedir özdek sonradır. Varlık türlerinin en üstünü tin, en aşağıda bulunanı özdektir, ancak hepsi de tanrısaldır. Tin, gövdede bulunduğu sürece geldiği kaynağı, Tanrı'yı özler, ona kavuşmak ister. Bizim cansız dediğimiz, tinleri olmadığını ileri sürdüğümüz varlık türleri de kendi durumları gereği özel bir dille, kişinin dilinden başka bir dil (hal dili ile) Tanrı'yı anarlar, tanrısal kaynağa dönmenin özlemini çekerler.

Ölüm üzülmeye değer bir olay değildir, tinin geldiği kaynağa, Tanrı'ya dönmesidir. Gövdeden ayrılan tin kaynağına dönerken mutluluk içindedir, ölümsüzlüğe kavuşmanın sevincini duymaktadır. Tinin gövdede durması, Tanrı'ya duyduğu özlem nedeniyle, ayrılıktır. Ölüm bu ayrılığı ortadan kaldırır, birliği, bütünlüğü sağlar. Ölüm yok olmak anlamına gelmez.

Evren, Tanrı'nın görünüş alanına çıkmasıdır. Tanrı'nın dışında bağımsız bir varlık değildir. Tanrısal kaynaktan, ışıktan fışkırma belli aşamalara göre gerçekleştiğinden, evren bu aşamalardan oluşan bir bütündür. Evrende bulunan varlık katları (gökler, yeryüzü, bitkiler, diriler, diri olmayan nesneler) fışkırmanın, Tanrı özünden görünüş alanına çıkmanın, ayrı ayrı basamaklarıdır. Bu nedenle bütün varlık türleri de "bir"dir.

Bilgi Bilgi Tanrı'yı bilmektir, bilmenin yolu kişinin özünden geçer, en kesin, en açık bilgi kişinin kendini bilmesidir. Kendini bilen Tanrı'yı, öteki varlık türlerini de bilir. Kendini bilmeyen kimse Tanrı'yı da bilemez. Bu nedenle, kişi kendini içine kapanarak bütün kuşku uyandıran nesnelerden yüz çevirerek bilebilir. Özünü bilmekle adım adım, özün, "ben"in dışında kalan nesneler de bilinir. Bilgi, bilgiyi sağlayan bilme olayı geliştikçe, derinleştikçe kişide evrene açılma, Tanrı'yı kavrama eylemi başlar. Bu eylem bir düşünme akışıdır. Tanrı'yı bilen kişi gerçeği kavrar, gerçeği kavrayan kişi Tanrı'yı bilir. Bu olay, tek gerçek olan Tanrı'dır anlamına gelir. Kişi kendini Tanrı'ya adayınca, içine kapanınca Tanrı kayrasından kaynaklanan sezgi başlar, bu sezgi kesin bilgiyi sağlayan, kişiyi Tanrı ile karşı karşıya getiren güçlü bir duyuştur, içe doğuştur. Sezgi ile bilgi, bilme birbirini gerektirir, biri olmadan öteki de olamaz. Sezginin özü sevgidir.

Sevgi Sevgi, kişinin özünde Tanrı'ya duyulan kavuşma eğiliminden, Tanrı varlığıyla buluşma özleminden kaynaklanır. Tanrı'dan başka varlık olmadığından, sevgi de tanrısal olana eğilim duyma, yönelme anlamına gelir. Sevginin ilk çıkış yeri kişinin kendi özüne duyduğu yakınlıktır. Bu nedenle kendini seven Tanrı'yı sever, Tanrı'yı seven kendini sever. Sevgi bütün varlık türlerinde, kendi yapılarına göre bir eğilim olarak vardır. Bütün oluşların kaynağı sevgidir. Tanrı, görünmeyen tanrısal evrendeyken, özü gereği kendine eğilim duydu, görünmek istedi. Bu istek Tanrı'nın kendisine olan sevgisi yüzündendir. İşte bu istek, bu sevgi sonucu Tanrı özünde bir görünüş alanına çıkma, fışkırma olayı biçiminde gerçekleşti, evren ile öteki varlık türleri oluştu. Sevgi bu oluşun kaynağıdır, ilk nedenidir. Varlık birliğinin anlamını kavrayacak olgunluğa ulaşan bir kimse için, varlık türlerinden birini sevmek de Tanrı'yı sevmektir. Sevgilisini seven Tanrı'yı sever, bitkiyi seven Tanrı'yı sever, evreni seven Tanrı'yı sever. Bilgisiz kimsenin gözünde bu olay Tanrı'dan yüzçevirme anlamına gelirse de doğru değildir. Tanrı'dan başka bir varlık olmadığından sevilmesi de düşünülemez. Sevginin başka bir etkisi de kişiyi olgunlaştırması, çevresini tanımasına olanak sağlamasıdır. Tanrı bütün güzellikleri özünde taşıdığından güzeli sevmek Tanrı'yı sevmektir, güzellik ise Tanrı'nın başka bir nitelikte görünüşüdür.

Attar, Yeni-Platonculuk'la ilgili bilgileri, doğrudan doğruya Plotinos'un yazılarını okuyarak öğrenmedi, Orta Çağ İslam geleneğine göre aktarılan kaynaklardan edindi. Bu nedenle düşüncelerinde yeni yorumlar, Yeni-Platonculuk'la pek bağdaşmayan öğeler vardır. Bu durum İslam tasavvufunun özelliği gereğidir. Kendinden önce gelen mutasavvıflardan etkilenen Attar, başta Mevlânâ Celaleddin olmak üzere, kendinden sonraki bütün İslam mutasavvıflarını etkilemiş, onların düşüncelerine yön vermiş, kendilerine esin kaynağı olmuştur. Onun *Mantıku't-Tayr*'ı bütün İslam ülkelerinde, özellikle tasavvufla ilgilenenlerce başvurulan tek kaynak olmuş, Türkçe'ye, Arapça'ya çevrilmiş, birçok yeni yapıtın ortaya konmasında örnek alınmıştır.

- **YAPITLAR:** *Mantıku't-Tayr; İlahinâme; Esrarnâme; Mazharü'l-Acaib; Tezkiretü'l-Evliya; Hüsrevnâme; Bülbülnâme; Miracnâme; Musibetnâme; Pendnâme.*

- **KAYNAKLAR:** A.Gölpınarlı, *Mantıku't-Tayr çevirisi*, 1944; İ.Z.Eyuboğlu, "İran Edebiyatı Tarihi" (yayımlanmamış çalışma); J.Rypka, *İranische Literaturgeschichte*, 1959.

- **BAKINIZ:** CELALEDDİN RUMÎ [Mevlânâ]

ATTİLA
(400-453)

Batı Hun hükümdarı. Orta ve Batı Avrupa'yı ele geçirerek büyük bir imparatorluk kurmuş, Orta Çağ Avrupa tarihinde derin izler bırakmıştır.

Yaklaşık 400'de doğduğu sanılan Attila'nın babasının adı Muncuk idi. Babası ile amcaları Rua, Aybars ve Oktar, özellikle 422 öncesinde ülkeyi birlikte yönetiyorlardı. Muncuk'un erken ölümü üzerine, Attila'nın yetişmesinde önemli bir rol oynamış olan amcası Rua, "kanat beyleri" olan kardeşleri ile birlikte

İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi

etkin bir politika yürütmeye başladı. Rua'nın da 434'te ölümü üzerine Attila ile ağabeyi Buda (Bleda) yönetimi devraldılar. Bu dönemde, doğu ve batı kanatlarının beyleri olan amcaları eski işlevlerini sürdürüyorlardı. Buda'nın 445'te ölümüne değin bu "çifte krallık" biçimindeki yönetim başarı ile sürdü. Ancak gerek askeri gerekse diplomatik ilişkilerde ağabeyi Buda'nın ölümünden önce de etkin kişi Attila idi. İki kardeşin birlikte giriştikleri ilk harekât, 435'te Bizans ile yapılan antlaşma idi. Tuna ile Morova ırmaklarının birleştiği yerde, Margos Kalesi dışında yapılması dolayısıyla adını bu kaleden alan antlaşma ile, Bizans'ın önceden beri ödemekle yükümlü olduğu vergi iki katına çıkarılıyor ve Bizans yıllık 700 libre altın vermeyi kabul ediyordu. Antlaşmanın öbür koşulları kaçak ve tutsakların geri verilmesi ile ticarette kolaylık ve eşitlik konularını içeriyordu. Bizans İmparatoru II. Theodosios, kaçakları geri verince Attila'nın bunları hemen daha Bizans ülkesi içinde astırması, adının çevreye korku salmasına yol açmıştır. Bundan sonra, 435-440 tarihleri arasında, Attila'nın neler yaptığı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Ancak bu dönemde siyasi birlik kurma çabalarının önemli bir rol oynamış olduğu da bir gerçektir. Bu yıllarda, Attila, Karadeniz'den Ren Irmağı'na kadar uzanan ve Güney Rusya, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, Avusturya, Kuzey Yugoslavya ile Güney ve Orta Almanya'yı içeren geniş bölgede yaşayan, çeşitli diller konuşan ve çeşitli soylardan olan kabileler arasında siyasi birlik sağlanmıştır. Hatta Almanlar'ın meşhur Nibelungen Destanı'nın esin kaynağı olan Burgund kralının ölümü de bu yıllara rastlar. Böylece de, oluşturulan siyasi birliğin batı sınırlarının bu dönemde Kuzey Denizi ve Manş kıyılarına kadar uzadığı anlaşılır.

Attila, 440'ların başında Margos antlaşması şartlarını tam olarak yerine getiremeyen ve yıllık haracı ödemekte yavaş davranan Bizans üzerindeki baskıyı arttırdı. 441-442'de aniden Tuna üzerinden Bizans topraklarına yürüyerek Belgrad ve Niş'i (Naissus) ele geçirdi. Ancak, Batı Roma ileri gelenlerinden Attila'nın dostu Aetius'un araya girmesiyle yeni birantlaşma yapıldı. Aetius, Bizanslılar'ın vergiyi ödeyecekleri konusunda güvence olarak kendi oğlunu Attila'nın yanına rehin gönderdi.

Bu arada, ağabeyi Buda'nın ölümü (445) üzerine ülkesinin tek hakimi olan Attila, Bizanslılar'ın gerek kaçaklar gerekse vergiler konusundaki gevşek tutumlarından dolayı ikinci Balkan seferine çıktı. Sofya, Filibe, Lüleburgaz gibi yerlerin ele geçirilmesinden sonra Büyükçekmece'ye ulaşması üzerine, Theodosios hemen ileri gelenlerden Anatolios'u barış koşullarını görüşmek üzere gönderdi ve 447'de Anatolios Barışı yapıldı. Attila'nın ileri sürdüğü ve Bizans'ın kabul etmek zorunda olduğu koşullar oldukça ağırdı. Bu antlaşma, eskisi gibi tutsaklar, kaçaklar ve ticaret konularını içerdiği gibi, o döneme kadar ödenmemiş vergilerin karşılığı ve savaş tazminatı olarak 6000 libre altın, yıllık vergi olarak da 2100 altın verilmesini öngörüyordu. Ağır vergiler, Bizans açısından içinden çıkılamayacak bir durum yaratıyordu. Bu çerçevede, özellikle Bizans zenginleri sıkıştırılıyor ve hoşnutsuzluk giderek artıyordu. Sonunda, geciken vergilerle ilgili olarak gelen Attila'nın elçilerinden birini elde ederek Attila'yı öldürtmek için planlar yapıldı ve bu planı gerçekleştirmek üzere Bizans'ın ileri gelen kişileri elçi olarak Attila'ya gönderildi (448). Gerek Hun ülkesi gerekse Attila hakkında ayrıntılı bilgilerimizi bu elçilik heyetine katılan kâtip Priskos'a borçluyuz. Bu arada Attila elçilik heyetinin planlarından haberdar olmuştu. Bu nedenle onları huzuruna kabul etmedi ve kendilerine epeyce güçlük çıkardı. Kabul ettiği zaman, alayla, II. Theodosios'un elçiler aracılığıyla hatırını sormasından kıvanç duyduğunu ve dileklerini aynen iade ettiğini söylediyse de elçilik heyetindekiler durumu anlamadılar. Böylece elçilik heyeti görevini yerine getiremeden geri dönerken Attila, Bizans imparatorunu kınadığını bildiren bir mesaj da göndermeyi ihmal etmedi. Durumu düzeltmek için 450'de gönderilen Anatolios gibi çok yüksek rütbeli elçiler güçlüklerle karşılaşacaklarını sanarlarken çok yumuşak karşılandılar ve hem bu sayede ve hem de kendi becerikli diplomasileriyle 447 antlaşmasının koşullarını yumuşatmayı başardılar.

Anatolios Barışı

Attila, bu tarihten 453'teki ölümüne değin artık Bizans ile değil de Batı Roma ile ilgilendi. Bizans'a yumuşak davranması da bu bağlamda anlaşılmalıdır. Ancak Attila'nın Batı politikası Doğu politikasından çok farklıydı. Bu çerçevede kendisine evlenme teklif etmiş olan Batı Roma İmparatoru'nun kızkardeşi Honoria ile evleneceğini ve Roma İmparatorluğu'ndan payını istediğini bildirdi. 451'deki Galya seferi, her iki tarafın da çok ağır kayıplara uğradığı aynı tarihteki Catalan Savaşı, 452'deki Papa II. Leo'nun ricası üzerine antlaşma ile son bulan İtalya seferi, genel olarak daha önceki dönemlerde uyguladığı politikadan ayrılıklar gösterir. 453'te Doğu Roma ya da İran üzerine bir sefer düşünürken, Attila evlendiğinin ertesi günü ölü olarak bulundu. Oğullarının genellikle onun yerini tutamadıkları görüşü egemense de, olayların gidişine bakıldığında, Attila'nın hükümdarlığının son yıllarında da bazı sorunların başgöstermiş olduğu anlaşılır. Bu durum, Doğu ve Batı politikaları karşılaştırıldığında açıkça görülür.

Batı politikası

Siyasi birlik

Doğuda izlenen politika genellikle belirli ve somut isteklerle desteklenmişken, Batı seferleri daha çok ganimet toplamak ve çevreye korku salma biçimindeydi. 451-453 arasındaki bu yoğun akınlar ve yağmacılık olayları çerçevesinde, Avrupa edebiyatın-

da "barbar" Attila görüşü gelişmiştir. Attila'yı ele alan yazılarda Bizans ve Roma ile pazarlığa girebilen bu "barbar" hükümdarın, politikası gibi kendisinin de kırıcı ve amansız olduğu dile getirilir. Sonraları özellikle Cengiz istilalarının bıraktığı izlerle, Attila'nın bütün bozkırlılar gibi, yıkıcılığına ve kısa ömürlü bir siyasi birlik kurmuş olması üzerine dikkat çekilir. Bazen bu değerlendirmeler kişilik üzerinde toplanır: Attila ya "barbar" ya da kahramandır.

Kavimler göçü

5.yy Avrupası "kavimler göçü" diye bilinen hareketlerle dalgalanmaktaydı. Kavimler göçünde özellikle Germen aslından olan kavimler önemli bir yer tutar. Bugünkü Fransa'ya yerleşen Franklar'ın ilk hükümdarı Clovis (484-507) Doğu Got kralı olarak İtalya'ya egemen olan Theodoric (493-526) gibi hükümdarlar, her biri sonraki batı edebiyatında özellikle destanlarda rol oynayan kahramanlardır. Bu "barbar" kahramanlar, çocuk kitaplarından Wagner'in operalarına kadar Batı kültürünün her alanında görülürler. Aynı çerçeve içinde Attila'ya da rastlamaktayız. Bu efsane ve destanlar daha sonraki dönemlerin değerlerini de taşıdıkları için, aynı zamanda Attila'nın Batı kültürü ve edebiyatında nasıl görüldüğüne ilişkin önemli ipuçları da sağlarlar. Attila'ya ve onun içinde bulunduğu olaylara "Hıristiyanlık dışı (Pagan)", günahlara dalmış Hıristiyanları cezalandırmak için gönderilmiş "Tanrı'nın kırbacı", "barbar" gibi görüşlerle yaklaşmak, hep sonradan yakıştırılmış değerlerdir. O dönemdeki kavimler göçü çerçevesinde Hıristiyanlık'ı kabul etmeden "barbar" kalmış tek kitle sonradan diğer gruplar içinde erimiş olan Hunlar'dır. Hıristiyanlaşmamış "barbar"ların simgesi olarak Attila ve onun yönetimindeki Hunlar, kilise edebiyatında, zalim, hunhar olarak anılmışlardır. Sonradan Hıristiyanlığı kabul eden "barbar"ların destanlarında ise Attila sadece bir kahramandır ve kahramanlara özgü karakteristiklere sahiptir. Mesela Nibelungen Destanı'nda Attila iyiliksever ve babacan bir hükümdar olarak canlandırılmıştır.

Avrupa edebiyatının 11. yy'a değin kilisenin

Priskos'un Gözüyle Hunlar

448'te Bizans'tan Attila'ya giden elçilik heyetinde bulunan ve gördüklerini kaydeden Priskos, Hunlar arasında bir tüccarla yaptığı konuşmayı şöyle anlatıyor:

"(Attila'nın karargâhının yakınlarında) evlerin etrafındaki çitlerin önünde bir aşağı bir yukarı dolanırken, elbiselerinden kendisini İskit (Hun) sandığım bir adam gözüktü ve yanıma gelerek beni Rumca selamladı. Ben onun Rumca konuştuğunu duyunca çok şaşırdım. Aslında etrafta bir sürü insan vardı ve bunlar, yöredeki "barbar" dillerinden olan, Hunca veya Gotça konuşuyorlardı. İnsan Romalılar'la karşılaşınca da Latince duyuyordu. Öte yandan, Trakyalı veya İlliryalı esirler dışında kimse Rumca konuşmuyordu. Onları da yırtık pırtık giysilerinden ve kir içindeki yüzlerinden tanıyıvermek çok kolaydı. Halbuki bu adam hali vakti yerinde bir Hun'a benziyordu. Ayrıca çok iyi giyinmişti ve saçını da Hunlar gibi kesmişti. Ben de selamına karşılık buraya nasıl geldiğini ve neden bir Hun gibi yaşadığını sordum. Bunu neden bilmek istediğimi sordu. Ben de Rumca konuşmasından dolayı merakımı uyandırdığını söyledim. Bunun üzerine güldü ve aslen Rum olduğunu söyledi. Bir zamanlar Moesya'da bulunan (Tuna boyunda) Viminacium kentine ticaretle uğraşmak üzere gelmiş; zengin bir hanımla evlendikten sonra da orada uzun yıllar kalmış. Ne var ki, kent Hunlar'ın istilasına uğrayınca rahatlık da sona ermiş. Çok varlıklı olduğu için, ganimet taksimi sırasında Attila'nın en ileri gelen adamlarından Onegesius'un payına düşmüş. Zira zengin esirleri, Attila başta olmak üzere, büyüklere vermek âdetmiş. Çünkü zengin esirler çok fidye getirirmiş. Bunun üzerine bu adam Hunlar safında Bizanslılar'a ve Ağaçeriler'e karşı yapılan savaşlara katılmış ve yararlık göstermiş. Hun adetine göre de, savaşta elde ettiği bütün ganimeti beyine vererek hürriyetine kavuşmuş. Şimdi ise bir Hun (barbar) kadını ile evli imiş, çocukları da varmış. Onegesius'un sofrasında oturma şansına sahip bir kişi olarak bugünkü hayatı evvelki hayatından çok daha fazla hoşuna gidiyormuş. Zaten Hunlar arasında insan hayatı oldukça rahatmış. Savaş bittikten sonra herkes kendi başına neyi varsa onunla geçinirmiş ve kimse kimseyi rahatsız etmezmiş ya da böyle şeyler ender olurmuş. Yani kimse kimseye yük olmazmış. Halbuki insan Bizans'ta bir kez bile savaşa girse, öldü demektir. Her şeyden önce, orada herkesin silah taşımasına izin verilmez. Öte yandan, silah taşıma izni olanların durumu daha da kötüdür; zira savaşmayı bilmeyen komutanların yönetiminde onların da hayatından pek umut yok demektir. Barış zamanlarında ise durum savaşta olduğundan daha da kötü; insafsız vergiler ve kötü niyetli kimselerin verdiği zararlar insanın canına okur. Yasalar herkese eşit biçimde uygulanmadığı için, suç işleseler bile zenginlerin cezadan kurtulmaları çok kolaydır. Oysa insan fakirse, hukuki işlerden anlamadığı için, yasada öngörülen cezayı çekmek zorunda kalır. Mahkeme sonunçlanıncaya kadar ölürse cezadan kurtulur. Tabii ki bu arada yıllar geçmiş ve dünyanın parası ödenmiştir. İşin en kötüsü, insanın hakkını arayabilmek için para vermek zorunda kalmasıdır. Paranız yoksa, hakkınız da yoktur. Eğer insan hakim ve yardımcılarına belli bir ücret ödememişse, zarar görmüş olmasına karşın, mahkeme kapılarının yüzüne kapandığını görür".

egemenliği altında kalmış olduğu gözönüne alınınca, Attila'nın değerlendirilmesinde kilisenin ne denli etkin olduğu anlaşılır. Attila ve Hunlar, Papa'yı bile zor durumda bırakabilen Hıristiyanlık dışı "barbar" toplulukların, yalnız siyasi bir birlik olarak değil, aynı zamanda etkin bir dünya görüşü ile ortaya çıktıkları zamanın simgesidir. O açıdan da kilisenin Attila'ya karşı olumsuz tutumunu gerek edebiyatta, gerek tarihte ve gerekse resimde görmek mümkündür. Halbuki onu kahramanlardan biri olarak ele alan destanlara ve destanların meydana geldiği dönemlere bakarak Attila'yı değerlendirirsek, onun diğer Barbarlar'ın devletlerinden yapısal olarak çok farklı olmayan bir siyasi birlik meydana getirmiş olduğunu görürüz. Aradaki fark, siyasi birliklerin kapladıkları alanın büyüklüğündedir. Bunların hepsi, ordu örgütünden öte güçlü bir bürokrasi geliştirememişlerdir. Güçlü bir bürokrasi gelişmediği gibi, ister o dönemdeki Ağaçeriler gibi ormancı olsunlar, ister bazı Germenler gibi tarımla uğraşsınlar, isterse de Hunlar gibi daha çok göçebe hayvancı olsunlar, halk ile yönetici kesim arasında belirli ve kesin ilişkilerin kurumlaşmamış olduğu siyasi birliklerdir. Öbür yandan herkesin her an yer değiştirdiği bu dönemlerde halkın yaşayış biçimi üstüne bilgimiz de çok yetersizdir. Ancak yaşayış biçimleri ve dilleri ne olursa olsun kabile hayatı yaşayan bu "barbar" kitleleri birleştiren iki önemli öğe vardır. Bunlar, kahramanlık, kahramanlık yoluyla elde edilen ve savaşçı zümreler arasında paylaşılan ganimet ve barışçıl yollardan yapılan ticaret ve ticaretin denetimidir. Bu açıdan bakıldığı zaman Attila'nın Doğu Roma siyaseti de kolaylıkla anlaşılır. Her anlaşmada söz konusu olan yıllık haraç ve bunun yükseltilmesi, Attila için belirli bir gelir kaynağı oluşturmaktaydı. Bu konu Bizans açısından yerine getirilmesi en zor şart olmasına karşın, Attila açısından başka şartlar da önemliydi. Bunlar kaçaklar ve tutsaklar sorunu ile ticaret anabaşlıkları altında toplanabilir. Bu konular Attila'nın Batı seferleri dışındaki bütün eylemlerinde baş sırayı alır. Hun siyasi birliği sağlanmadan önce, birçok genç Hun Roma ordularında ücretli asker olarak çalışıyordu. Siyasi birlik sağlandıktan sonra ise, bu genç Hunlar diplomatik ilişkiler sonucu "Hunlar'dan gönderilen yardım kuvvetleri" biçimini almıştı. 425'te sonradan Attila'nın rakibi olan Romalı komutan Aetius yönetiminde Roma'ya altmış bin kişilik bir yardımcı Hun ordusu gönderilmişti. Hunlar, 432'de de aynı biçimde Romalılar'ın iç mücadelelerinde Aetius'a yardımcı olmuşlar ve bu yardım karşılığında bugünkü Macaristan topraklarının bir bölümünü elde etmişlerdi. Bu açıdan da, gerek Batı Roma'nın gerek Doğu Roma'nın Hun askerleri kullanmasına engel olmak istemeleri siyasi birliğin devamı için gerekli idi. Hatta Rua, 422'de o zamana değin alışılagelen Bizanslılar'ın Hun İmparatorluğu'ndaki yabancılardan ücretli asker toplamalarını yasak etmişti. Gelişmelerden hoşnut olmayan Attila da, Margos Antlaşması'na (435), bu konuda Bizans'ı zorlayıcı şartlar koymuştu. Böylece Bizanslılar artık hiçbir Hun kaçağını kabul etmeyecekler ve şimdiye kadar kendilerine sığınmış olanları geri vereceklerdi. Hatta Hunlar'a tutsak düşmüş olan Bizanslılar da, ya geri verilecek ya da her biri için 8 altın fidye ödenecekti. Anatolios Antlaşması'nda (447) ise, bazı kimselerin Hunlar'dan kaçmakta devam etmeleri karşısında, Tuna'nın güneyinde; 5 günlük uzaklıktaki alanların terkedilmesi ve bu arazinin boşaltılması şart koşulmuştu. 448'de Priskos'un da katıldığı elçilik heyeti Attila'nın huzurunda iken, Attila, bütün kaçakları geri vermedikçe Bizanslılar'ın elçi göndermemelerini söylemişti. Hatta Bizanslılar'ın "bütün kaçakları iade ettik", demeleri üzerine de Attila kızmış ve kâtibine üzerinde kaçakların adları yazılı uzun bir liste okutmuştu. Arkasından da, 440 yıllarından beri Bizans'a iltica eden kaçakların geri verilmesi için derhal harekete geçilmesini söylemişti. Attila kendi adamlarına karşı savaşmak istemediğini bu nedenle de, kaçakları geri vermelerini istemişti. Attila'nın kendi adamlarına karşı savaşmak istememesini söylemesinden, bu kaçakların savaşa katılacak yaş ve güçte kimseler oldukları anlaşılmaktadır. Siyasi birliğin belkemiğini oluşturan ordu üzerindeki denetimi sarsıcı her olasılık dikkatle değerlendiriyordu. Attila, iki yıl sonra, Batı seferine çıkarken bu konudaki bütün isteklerinden artık vazgeçmişti. Ağırlıklı olarak Doğu sınırını güven altına almak istemekteydi. Güçlüklerle karşılaşacaklarını sanan Anatolios başkanlığındaki elçilik heyetinin isteklerini kabul etti ve kaçaklar hakkında artık yeni bir istekte bulunmayacağını bildirdi. Artık, o zamana değin ittifak içinde olduğu Batı Roma sınırı önem kazanmıştı. Ganimet açısından yepyeni bir alanla karşı karşıya bulunmanın askeri güçler açısından önemini bilen Attila, Galya ve İtalya seferleri süresince, ne yıllık haraç istemiş ne de ticaretle ilişkili herhangi bir talepte bulunmuştur, sadece çevreye korku salma ve yağma sürdürülmüştür.

Hun Devleti'nin yapısı

Halbuki, 451 öncesi dönemde, ticaretin yapılış biçimi önemli bir yer tutuyordu. Daha 422'de, Rua, Bizanslı tacirlerin Hun topraklarında ticaret yapmalarını yasak etmişti. Gene aynı şartlara göre, Hun topraklarında hiçbir Grek serbestçe dolaşamayacak ve ticaret yalnızca belirli sınır kasabalarında yapılacaktı. Dış ticaret ancak bu yolla denetim altında tutabiliyor ve siyasi birliği yönetenler birliğin devamını sağlayacak ekonomik şartları da yaratmış oluyorlardı. Böylece, o zamana değin ticaret Hun ülkesi içerisinde çoğunlukla Bizanslı tüccarlarca yapılırken, 422'den sonra ancak Hun hükümdarının onayını almış kişiler tarafından yapılabiliyordu. 435 Margos Antlaşması'nda da, bu sınır kasabalarında yapılan ticaretin sürmesine önem verilmiş ve Hun tüccarlarına Bizans tüccarlarıyla eşit hak tanınması talebinin yanı sıra, ticaret güvenliği de istenmişti. 447 Anatolios Antlaşması ile de, ticaret yapılan eski sınır kasabalarının da bulunduğu ve geniş bir alanın her türlü yerleşimden arındırılması isteniyor ve böylece bu bölgedeki pazarlar da ortadan kaldırılmış oluyordu. Attila'nın bu anlaşmada elde etmek istediği, eski pazarlar yerine Niş (Niassus) kentinde yeni ve ortak bir pazar kurulması idi. Böylece de Bizanslı tüccarların ticaret yapamayacakları alanlar Niş'e kadar uzanmış oluyordu. Ticaret ve alışverişin denetim altında tutulmasına ne denli önem verildiğini ve bu politikanın ne denli ciddiyetle uygulandığını 448'de gönderilen elçilik heyetinin sözlerinden de anlıyoruz. Attila'yı öldürecek kişiye vermek üzere 50 altın getiren elçilere Bizans savaş tutsağı, Hun tutsağı ve at satın almaları-

Ticaretin önemi

nın yasaklandığı bildirilmişti. Ticaret, Hun siyasi birliğini ticaret konusunda da söz sahibi kabul eden ve onlar adına ticaret yapmak isteyen, her dil ve ırktan kişiye açıktı. Ekonomide ticaretin teşviki ve denetimi kadar, ticaret yolları üzerinde söz sahibi olmak da rol oynuyordu. Rua ve Attila'nın, Hunlar'ı Tuna ve Tisa Irmağı kıyılarına kaydırma kararlarında, bu bölgeden geçen yolların da etkisi olmuştur. Zira Tisa Irmağı kıyılarından ve Morova Irmağı Vadisi'nden Bizans'a, Drava geçidinden İtalya'ya ve Tuna kıyılarından Ren Irmağı'na ve Galya'ya doğru giden bütün yollar hep buradan geçerdi.

Attila amcasından miras aldığı ekonomi politikasını sürdürerek gelişmesini sağlamış ve bu çerçevede o dönemin "barbar"ları sayılan kırkbeşi aşkın farklı dil ve soydan çeşitli kavimleri kendi siyasi birliği altında toplamayı ve bu birliğin devamını sağlamayı başarmıştır. Attila'nın batı seferleri sonrasında bir de İran seferi düşündüğü söylenmektedir. Ancak, ölüm bu planları bozmuştur. Gelişmelerin de gösterdiği gibi, örgütlenme açısından çok köklü temellere dayanmayan bu siyasi birliğin, her dönemin gereksinimini ayrı biçimde değerlendirebilen ve ordusunu başarılı seferlere götürebilen bir liderden yoksun kalmasıyla varlığını sürdürememiş olması doğaldır.

• KAYNAKLAR: F. Altheim, *Attila und die Hunnen*, 1951; F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, 4 Cilt, 1962; H. De Boor, *Tarihte, Efsanede ve Kahramanlık Destanlarında Attila*, 1981; I.A. Fessler, *Attila, König der Hunnen*, 1809; İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 1977; G. Nemeth, *Attila ve Hunları*, 1962; H.N. (Orkun), *Attila ve Oğulları*, 1933; L. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, 1971.

ATTLEE, Clement Richard
(1883-1967)

İngiltere başbakanı. 1945-1951 arasında birçok toplumsal reform gerçekleştirdi.

Londra yakınındaki Putney'de doğdu, Westminster'de öldü. Babası tanınmış bir hukukçu, annesi kültürlü bir kadındı. Attlee, Oxford Üniversitesi'nde hukuk okuduktan sonra, bir süre avukatlık yaptı, 1913-1923 arasında London School of Economics'de ders verdi. Askerde bulunduğu I. Dünya Savaşı dönemi dışında, 1907'den 1922'ye değin Londra'nın yoksul East End bölgesinde oturdu. 1907'de sosyalist bir topluluk olan Fabian Society'ye, 1908'de Bağımsız İşçi Partisi'ne üye oldu. 1919'da Stepney ilçesinin ilk İşçi Partili belediye başkanı oldu. 1922'de Limehouse'dan milletvekili seçildi.

Haziran 1924'te Ramsay Mac Donald başkanlığında kurulan ve Kasım'a kadar süren ilk işçi Partisi hükümetinde müsteşarlık 1929-1931 arasındaki ikinci Mac Donald hükümetinde de bakanlık yaptı.

Ekim 1931'de Mac Donald, Muhafazakârlar ile Liberaller'den oluşan bir koalisyon hükümeti kurunca İşçi Partisi'nin çoğunluğu buna karşı çıktı. Attlee hükümetten ayrıldı. Koalisyon yanlıları İşçi Partisi'nden çıkarıldılar. Attlee, George Lansbury başkanlığındaki İşçi Partisi'nin Meclis Grup Başkanı oldu. 1935'te Lansbury'nin yerine başkanlığa seçildi.

Attlee, 1939'da İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesini onaylamakla birlikte, Neville Chamberlain hükümetinde görev almayı reddetti. 1940'ta İşçi Partisi'ne destek vermemesi yüzünden Chamberlain başbakanlığı Winston Churchill'e bıraktı. Muhafazakâr Parti ile İşçi Partisi'nden oluşan, Churchill başkanlığındaki koalisyon hükümetinde Attlee, Savunma Bakanlığı'nı üstlendi ve 1942'de Başbakan Yardımcısı oldu.

1945'te, İşçi Partisi koalisyondan çekildi ve seçimlerde Avam Kamarası'ndaki 640 sandalyenin 388'ini aldı. Böylece Attlee, Churchill'in yerine başbakan oldu. Müttefikler'in son barış konferansı olan ve 17 Temmuz'dan 2 Ağustos'a değin süren Potsdam Konferansı'nda Attlee, 28 Temmuz'dan sonra Churchill'in yerine geçti.

Attlee başkanlığıdaki yeni hükümet, geniş bir kamulaştırma programı benimsedi. Savaştan çok zarar gören İngiliz ekonomisini onarmak amacıyla ekonomide "kemerleri sıkma" politikası kabul edildi. 1946'da parlamento, 1927'de konmuş olan, bazı grevleri yasadışı ilan eden ve sendikaların siyasal çalışmalar yapmalarını engelleyen yasayı kaldırdı. Bank of England kamulaştırıldı. Daha sonra, toplumsal güvenliği daha geniş kitlelere yaymayı amaçlayan Sosyal Sigorta Yasası ile, herkese parasız sağlık hizmetleri götürmeyi öngören Ulusal Sağlık Hizmeti Yasası parlamentodan geçti. 1947'de kömür madenleri, demiryolları, sivil havayolları, telgraf hizmetleri kamulaştırıldı. 1949'da ağır sanayinin (demir ve çelik sanayii) kamulaştırılması parlamentodan geçti, ama bu yasa 1951'den önce uygulanamadı.

Bu dönemde İngiliz ekonomisi büyük bir bunalım içindeydi. 1946'da dışsatımının düşüklüğü ve dünyadaki buğday kıtlığı yüzünden ekmek vesikaya bağlandı. Hızla düşen dışsatımı karşılamak ve büyüyen dış ticaret açığını gidermek amacıyla hükümet, 1949'da İngiliz Lirası'nın değerini 4.03 dolardan 2.80 dolara düşürdü.

Attlee, dış politikada ABD'ye bağlı kaldı. 1949'da NATO'ya ve Avrupa Konseyi'ne girdi. Ayrıca onun döneminde Hindistan, Burma ve Seylan bağımsızlıklarını kazandılar.

1950'de yapılan genel seçimleri, İşçi Partisi küçük bir farkla kazandı. 1950'de başlayan Kore savaşında İngiltere, ABD'nin yanında yer aldı. Hükümet, Birleşmiş Milletler'in Kore'ye gönderdiği silahlı güce asker vererek, savunma harcamalarını artırdı. Ancak, Harold Wilson ile Aneurin Bevan adlı bakanların, savunmaya, sosyal hizmetlere göre öncelik verilmesini protesto ederek istifa etmeleri üzerine, Attlee'nin durumu da sarsıldı.

1951'de yapılan seçimde İşçi Partisi azınlığa düştü. Winston Churchill yeniden başbakan oldu. Sol kanattan gelen muhalefete rağmen Attlee, 1955'e değin parti başkanlığında kaldı. Bu tarihte kendisine kontluk verildi. Başbakanlığı boyunca reformist bir politika uygulamıştır.

• YAPITLAR: *As it Happened*, 1954, ("Olduğu Gibi").

BAKINIZ: WINSTON CHURCHILL.

AUDEN, W.H.
(1907-1973)

İngiliz kökenli ABD'li şair. 1930'lar İngilteresi'nin sanatla politika arasında denge kurmak isteyen şairlerindendir.

Tam adı Wystan Hugh Auden olan şair İngiltere'de, York'ta doğdu. Babası Birmingham Üniversitesi'nin seçkin fizik profesörlerindendi. Dönemin yazarları arasında varlıklı bir aileden gelen tek önemli şair sayılır. Sekiz yaşında St. Edmund'da yatılı olarak okumaya başladı, ortaöğrenimini Gresham School'da tamamladı. Oxford Üniversitesi Christ Church College'de İngilizce öğrenimi yaptı. Doymak bilmeyen bir şiir okuyucusuydu, şiir sevgisini Walter de la Mare'den aldığını söylemiştir. 1928'de çocukluk arkadaşı Christopher Isherwood'la bir yıl Almanya'da kaldı. Alman dili, kabare şarkıları ve Brecht'in oyunlarından son derece etkilenmiş olarak ülkesine döndü. İskoçya ve İngiltere'de beş yıl kadar çeşitli okullarda öğretmenlik etti. 1935'te romancı Thomas Mann'ın kızı Erika ile evlendi. İspanya İç savaşının başlamasından sonra 1937'de İspanya'ya gitti. Cankurtaran şoförü olarak Cumhuriyetçilerin safında çalıştı. Ertesi yıl bu kez başka bir savaşa tanık olabilmek için Çin'e gitti. Dönüşünde arkadaşı Isherwood'la Amerika'ya yerleşmeye karar vermişlerdi. Auden bu kararının nedenlerini ömrü boyunca açıklamamıştır. 1939'da bu ülkeye göç eden şair, 1946'da Amerikan vatandaşlığına da geçti. 1950'de Michigan Üniversitesi'nde yardımcı profesör olarak İngilizce, 1953'te de Smith College'de profesör olarak şiir dersleri verdi. 1954'te American Academy of Arts and Letters'a üye seçildi. 1956-1961 arasında Oxford Üniversitesi'nde Şiir Kürsüsü'nde profesör olarak görev yaptı. 1948 Pulitzer Şiir Ödülü'nü, 1953 Bollingen Ödülü'nü, 1956 Ulusal Kitap Ödülü'nü kazanmış olan şair, 1973 yılında son yıllarını geçirmekte olduğu Viyana'da öldü.

Öğrenimine maden mühendisi olmak niyetiyle başlayan Auden, kısa bir süre sonra asıl yeteneğinin şiirde olduğunu keşfetmişti. Oxford'da öğrenciliği sırasında arkadaşları arasında güçlü bir şair olarak belirdi. Daha sonraları "Auden Kuşağı" olarak adlandırılacak olan C. Day Lewis, Stephen Spender, Louis Mac Niece, Christopher Isherwood gibi genç, radikal şair ve aydınlardan oluşan grubu etkiledi, yönlendirdi. Almanya'ya yaptığı yolculuktan Freud ve Marx'ın öğretilerinden etkilenmiş olarak döndü. İlk kitabı *Poems*'in ("Şiirler") 1930 yılında yayımlanmasıyla adını geniş çevrelere duyurmayı başardı. İzlanda söylencelerinden, Eski İngiliz şiirinden kaynaklanan geleneksel malzemeyi, edindiği çağdaş bakış açısıyla birleştirerek, kapitalist toplumun hastalıklarını ve bu toplumu oluşturan bireylerin içinde bulunduğu psikolojik çöküntüyü dile getirdi. 1933-38 yılları arasında yayımlamayı sürdürdüğü şiirlerle İngiltere'nin en önde gelen anti-faşist, radikal, çarpıcı şairi sayıldı. Bu dönemde Isherwood'la birlikte Brecht'çi yöntemle yazılmış oyunlar, belgesel film metinleri, çok sayıda makale ve kitap eleştirisi, gezi notları yazdı. İç Savaş sırasında İspanya ve Japon işgali altındaki Çin'de tanık olduklarını iki ayrı kitap olarak yayımladı. 1939 yılı Auden'in dünya görüşünde ve şiirinde belirli bir değişimin başlangıç yılı olarak önem kazandı. Şair önceleri ağır ağır, daha sonra bütünüyle toplumsal ve siyasal inançlarından ayrılıp Hıristiyanlık'ın etkisi altına girdi. Şiirlerinde daha önceden işlediği konulardan ayrılarak kişisel ve dinsel sorunları işlemeye başladı. Bu değişiklikle birlikte müziğe karşı ilgisi de yoğunlaşmıştı. 1950'lerden sonra arkadaşı Chester Kallman'la opera librettolarına yeni bir canlılık getiren çalışmalarda bulundu.

Auden şiirinin ilk döneminde T.S. Eliot ve William Butler Yeats ölçüsünde büyük, ama çağdaş toplumsal ve politik gerçekliklere yer vermesiyle dönemine tanıklık eden, ahlaki sorunlara toplumsal bir bakış açısıyla yaklaşmaya çalışan yapıtlarıyla onlardan ayrılan bir şair olarak tanınmıştı. Dilin gücünü zorlamış, şairin sesini çeşitlendirilmiş, zenginleştirmişti. Şiire başladığı yıllarda dünyada egemenliği sürdüren büyük iktisadi bunalım ve demokrasilere karşı bir tehlike olarak beliren faşizm, dışa dönük bir aydın olarak siyasi tercihlerini belirlemişti. Sözcülüğünü ettiği kesimin insanlarıyla yeterince özdeşleşmemesi ilerleyen yıllarla birlikte bu tercihlerini değiştirmesine yol açtı. Ancak, bu değişimin şiirinin temel sorunlarını fazla etkilemediği söylenebilir. Gerçekten de Auden tüm sanat yaşamı boyunca şiirinin ana kaynağı olan dualizmi, birey ve toplum, özgürlük ve gerekirlik, şiir ve gerçeklik, insan ve yurttaş, estetik ve ahlak gibi ikilemleri konu edinmiştir. Tüm şiirlerinde en bağlı olduğu "soru soran kahraman" sesini sonuna kadar kullanmıştır.

• **YAPITLAR: Şiir:** *Poems*, 1930, ("Şiirler"); *The Orators*, 1932; *Look, Stranger*, 1936, ("Dinle Yabancı"); *Spain*, 1937, ("İspanya"); *Another Time*, 1940; *New Year Letter*, 1941, ("Yeni Yıl Mektubu"); *For the Time Being*, 1944; *The Age of Anxiety*, 1947, ("Endişe Çağı"); *Nones*, 1951; *The Shield of Achilles*, 1955, ("Akhilleus'un Kalkanı"); *Homage to Clio*, 1960, ("Clio'ya Bağlılık"); *About the House*, 1965; *City Without Walls and Other Poems*, 1969. **Oyun:** *The Dance of Death*, 1933, ("Ölüm Dansı"); *The Dog Beneath the Skin*, 1935; *The Ascent of E6*, 1936; *On the Frontier*, 1938, ("Sınırda"). **Libretto:** İgor Stravinsky'den *Rake's Progress*, 1951; Hans Werner Henze'den *Elegy for Young Lovers*, 1961, ("Genç Âşıklara Ağıt"); *The Bassarids*, 1966. **Gezi ve eleştiri:** *Letters From Iceland*, (Louis MacNiece ile birlikte), 1937; *Journey to a War*, (Christopher Isherwood ile), 1939, ("Bir Savaşa Yolculuk"); *The Dyer's Hand and Other Essays*, 1962; *Secondary Worlds*, 1968.

AUDIBERTI, Jacques
(1899-1965)

Fransız şair, roman ve oyun yazarı. Modern tiyatronun oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Antibes'te doğdu. Antibes Koleji'ni bitirdikten sonra Güney Fransa'da gazeteciliğe başladı. 1925 yılında Paris'e taşındı. *Le Journal* ve *Le Petit Parisien* gibi gazete ve dergilerde çalıştı. Bu yıllarda Paris'teki sanat ve edebiyat çevreleriyle tanışan Audiberti,

Apollinaire ve Paul Valery gibi büyük şairlerle yakın ilişkiler kurdu. *Race des hommes* ("İnsanlığın Irkı") adlı şiir kitabıyla 1937 Mallarme Ödülü'nü, 1965'te ise Büyük Edebiyat Ödülü ile Eleştirmenler Ödülü'nü kazandı. Ömrünün son yıllarını yakalandığı ölümcül hastalığın ilerlemelerini günlükler halinde kaydetmekle geçiren Audiberti, Paris'te öldü.

Verimli bir sanatçı olan Audiberti on yedi kadar roman, yirmi oyun, bir dizi de şiir kitabı yayımlamıştır. Önceleri kendisinin de kabul ettiği gibi katı bir klasik anlayış içinde şiirler yazmış, ancak Gerçeküstücü hareketin öncüleriyle yakınlaştıkça bu anlayışını terketmiştir. Tüm yapıtları gözönüne alındığında, sınır tanımaz bir düşgücüyle örülü, taşkın bir yaşama sevincini parlak imgelerle yansıttığı görülür. Audiberti insanın kurtuluşunu kendi benliğindeki "öze dönüş" çabasında arar. Şaşırtıcı bir söz sağanağı ve doğaüstü unsurlarla bezeli oyunlarının hemen hemen hepsi Comédie-Française'de sahneye konmuştur.

1946'da yazılan ve yazarın en çok tanınan oyunu *Quoat-Quoat*, başkaları tarafından piyon olarak kullanılan genç ve romantik bir adamın, benimsediği kişiliği reddetmek yerine ölümü yeğlemesini anlatır. "Kötülük" yaygın bir tema olarak Audiberti'nin oyunlarında kendisini sık sık gösterir; *Le mal court* (Kötülük Kol Geziyor) deneyimsiz bir genç kızın kötülükle ilk karşılaşmasında, mahvolmak yerine kötülüğü kabullenmeyi seçmesinin acıklı öyküsünü anlatır. 1956'da yazdığı *La hoberaute* ("Şahin") Audiberti'nin ölçütlerine göre "sözümona uygar" dünyanın bozucu etkileri altında yıkılmaya mahkûm olan saf ve temiz bir sevginin çözülüşünden söz eder.

Günümüzde şiir ve az okunan romanlarından çok oyunlarıyla anılan Audiberti, kendine has bir fantezi dünyası kurduğu tiyatroda Artaud'nun görüşleri ile Uyumsuz tiyatro akımı arasında bir yere sahiptir. Kötülüğün insanın benliğinde bulunan genel bir "kötülük"ten kaynaklandığını ileri sürmüş, bunun ancak doğal ve ilkel olanın ön plana çıkmasıyla engellenebileceğini düşünmüştür. Bu görüşü Hıristiyanlık'ı kötülüğü pekiştiren bir kurum olarak görmesine yol açmış, insanın doğal-ilkel yanını vurgulaması ise oyunlarına cinselliğin yoğun bir şekilde girmesine neden olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): **Oyun:** *Le empereur*, 1937 ("İmparator"); *Quoat-Quoat*, 1946; *Le mal court*, 1947, (Kötülük Kol Geziyor); *Le fete noire*, 1948, ("Kara Şölen"); *Pucelle*, 1950, ("Kutsal Bakire"); *Les naturels de Bordelais*, 1953, ("Bordelais'nin Yerlileri"); *La hoberaute*, 1956, ("Şahin"); *L'effet Glapion*, 1959, ("Glapion Etmeni"). *Pomme, Pomme, Pomme*, 1962, ("Elma, Elma, Elma"); **Şiir:** *Race des hommes*, 1937, ("İnsanlığın Irkı"); *Des tonnes de semence*, 1941, ("Tonlarca Ekin"), *La nouvelle origine*, 1942, ("Yeni Köken"); *Toujours*, 1944, ("Her zaman"). **Roman:** *Abraxas*, 1938; *Cent jours*, 1947, ("Yüz Gün"); *Des jardins et des fleuves*, 1954, ("Bahçeler ve Nehirler").

• BAKINIZ: ARTAUD.

AUER, Karl
(1858-1929)

Avusturyalı kimyacı ve mühendis. Nadir topraklar üzerindeki araştırmalarını aydınlatma elemanlarının geliştirilmesine uyguladı.

1 Eylül'de 1858'de Viyana'da doğdu. Avusturya'nın ünlü matbaacılarından olan babası Aloys Auer, geliştirdiği basım teknikleri ve yeni matbaa makineleriyle büyük ün kazanmış ve 1860'ta kendisine Auer von Welsbach adıyla şövalyelik sanı verilmişti. Önce Viyana Politeknik Okulu'nda okuyan Baron Karl Auer von Welsbach, daha sonra Heidelberg Üniversitesi'nin kimya bölümünde Bunsen'in öğrencisi oldu. Burada nadir topraklar üzerine başlattığı araştırmalarını Viyana Üniversitesi'nde sürdürdü. 4 Ağustos 1929'da Treibach'ta öldü.

Auer, nadir toprak metalleri üzerinde araştırmalara giriştikten bir süre sonra, önceleri tek bir element olduğu sanılan didimi, neodim ve praseodim halinde ayrıştırdı (1885). 1904'te ferroseryum ya da Auer metali diye bilinen bir alaşım yaptı. Bundan dört yıl sonra da Fransız kimyacı Urbain ile aynı zamanda, ama ondan bağımsız olarak iki yeni nadir toprak oksidinin varlığını buldu. Bu elementlerin bugünkü adları iterbiyum ve lütesyumdur.

Auer'in teknoloji ve bilime katkısı bu metalleri ayrıştırmasının da ötesinde, sanayide önemli kullanım alanları yaratmış olmasıdır. Bu alandaki buluşlarından ilki, gaz lambalarının (lüks) "Auer gömleği" olarak bilinen aydınlatma elemanıdır.

1885'te bir fitili ya da aynı amaçla kullanılacak asbest çubukları % 90 toryum nitrat ve % 10 seryum nitrat karışımıyla doyurup ısıttığında, bu tuzların oksitlerine dönüştüğünü ve bu sırada gaz lambasının çok daha parlak ışık verdiğini bulmuştu. Bu metaller yeryüzünde çok az bulunduğundan geniş çapta arama çalışmalarına girişildi. Bir süre sonra yüksek oranda toryumdan başka diğer nadir toprak elementlerini de içeren monazit adlı fosfatlı bir bileşik bulundu. Böylece geniş çapta üretimine geçilen Auer gömlekli gaz lambaları, o sıralar yeni yeni gelişmeye başlayan elektrik ampulüyle kısa bir süre için yeniden rekabete girdi.

1889'da Auer, elektrik lambaları için osmiyumlu filamanı geliştirdi. Osmiyum çok az bulunan bir element olduğundan, osmiyum filamanlı lamba pek ilgi görmediyse de, bu ilk metal filamanlı lamba tungstenli lamba gibi daha gelişmiş elektrik ampullerinin yapımına yol açmıştır.

• BAKINIZ: URBAIN.

AUERBACH, Erich
(1892-1957)

Alman filolog. Stilistik (biçembilimsel) ve dilbilimsel eleştiri alanında en yetkin ürün sayılan *Mimesis*'in yazarıdır.

Almanya'da Berlin'de doğdu. Hukuk, sanat tarihi, Latin ve Roman dilleri alanlarında öğrenim gördü. I. Dünya Savaşı'ndan önceki ve sonraki yılları kapsayan ve çeşitli Alman üniversitelerine yayılan bir öğrenim dönemi geçirdi. 1920'de Prusya Devlet Üniversitesi'nde kütüphanecilik yaptı. 1929-1935 arasında ise Marburg Üniversitesi"nde Roman filolojisinde profesör oldu. Naziler iktidara gelince üniversiteden kovuldu. 1936 yılında Türkiye'ye gelerek İstanbul Üniversitesi'nde görev aldı. 1936'dan 1947'ye değin burada da Roman Dilleri Bölümü'nde ders verdi. 1948'de ABD'ye gitti. 1950'de Yale Üniversitesi'nde Fransız ve Roman dilleri profesörü olarak çalıştı.

İtalyan, Fransız, Orta Çağ Latin edebiyatı ve tarihsel eleştiri alanında kitaplar yazdı. Vico'nun *Scienza Nuova*'sını Almancaya çevirdi.

En önemli yapıtı *Mimesis*, İspanyolca, İngilizce, İtalyanca ve İbranice'ye çevrilmiştir.

Auerbach, Croce'nin dil ile sanatın özdeşliği ve dilin stil ve bireysel yaratı olduğu ve ancak edebi yapıtlarda somutlaştığı kuramından esinlenen stilistik ve dilbilimsel eleştirinin uygulayıcılarındandır. Almanya'da edebiyat tarihiyle özdeş bir anlam kazanan bu eleştiri akımının kuramcısı Leo Spitzer'dir. Auerbach ise uygulamada en yetkin örneği vermiştir. Dante, Racine, Homeros, Proust gibi çok çeşitli dönemlerden yazarların yapıtını bu yöntemle çözümlemiştir. Tek tek metinler üzerinde "yakın okuma" yöntemiyle çalışmıştır. Bu yapıtları eşzamanlı ve ardzamanlı yaklaşımla ele almış, çok karmaşık biçimde kesişen, birbirini tamamlayan yönsemeler saptamıştır. Dilbilimsel gözlemler, sözcükler, sözdiziminden yararlanarak bu verilerle elde ettiği sonuçlar arasında anlaşılabilir, açık seçik bir bağ kurabilmiştir. Böylelikle tek tek metinlerden yola çıkarak bir edebi, sosyal, kültürel tarih açıklaması elde etmiştir.

Eleştiri tarihinde stilistik eleştiri ulaştığı sonuçlar bakımından eleştirilse de bu anlayışın amacını en iyi biçimde değerlendiren ve gerçekleştiren *Mimesis* yapıtıyla Auerbach'tır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Mimesis* (1946).
- **KAYNAKLAR:** G. Hugh, *Style and Stylistics*, 1969; R. Wellek, *Concepts of Criticism*, 1963.
- **BAKINIZ:** CROCE, SPITZER.

AUGER, Pierre Victor
(1899)

Fransız fizikçi. Fotoelektronlar ve kozmik ışınlar üzerinde incelemeler yaptı.

14 Mayıs 1899'da Paris'te doğdu. École Normale Supérieur'ü bitirdikten sonra Paris Üniversitesi'ne girdi. 1926'da doktorasını aldı, 1927'de Fen Fakültesi'nde asistan olarak çalışmaya başladı. 1937'de Sorbonne Üniversitesi'nde profesör oldu. 1941-1944 yılları arasında Chicago Üniversitesi'nde araştırma yardımcısı olarak görev yaptı. II. Dünya Savaşı sırasında Kanada'da atom enerjisi araştırma grubunda yer aldı. Daha sonra ülkesine dönerek 1948'e değin Eğitim Bakanlığı'na bağlı Yüksek Öğretim Dairesi'ni yönetti. 1948-1959 arasında UNESCO Doğa Bilimleri Bölümü'nün yöneticiliğini üstlendi. 1960'tan sonra European Space Research Organisation'ın (Avrupa Uzay Araştırmaları Örgütü) kurulmasında etkin rol oynadı. 1962-1964 yılları arasında da kuruluşun genel başkanı oldu. Bu alanlardaki araştırmalarından ötürü ulusal ve uluslararası çeşitli ödüller alan Auger, bilimsel gelişmelerin halka yansıtılması için de çalışmalar yapmıştır.

Auger'nin araştırmaları kozmik ışınların ve fotoelektrik olaylarının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bir atomun iç kabuğundan (K kabuğu) bir elektronun kaybıyla oluşan boşluğun dış yörüngelerden bir elektron tarafından doldurulması sırasında ortaya çıkan enerji fazlalığı, X ışını yayınımına yol açar. Auger, iç kabuktaki bir elektron kaybının bazı durumlarda X ışını yerine başka bir elektronun yayınımına neden olabileceğini gösterdi. 1925 yılında X ışınlarının, hidrojen ve argon gazlarıyla doldurulmuş bir Wilson odasındaki etkilerini incelerken, fotoelektronların oluşturduğu uzun izlerin yanı sıra aynı noktalardan kaynaklanan kısa izlere de rastladı. Bu gözlem üzerine derinleştirdiği araştırmaların sonucunda, bazı durumlarda K kabuğundan bir elektron kaybının başka bir kabuktaki bir ikinci elektron tarafından doldurulduğunu, bu geçiş sırasında ortaya çıkan enerji fazlalığının da üçüncü bir kabuktaki başka bir elektronun yayınımına yol açtığını buldu. Bu elektronlara "Auger elektronları", olaya da "Auger olgusu" adı verildi. Daha sonraları Perrin, atom numarası büyük atomlarda "Auger olgusu"nun birçok kez üstüste gerçekleşebildiğini gösterdi.

Auger'nin üzerinde yoğun olarak çalıştığı konulardan biri de kozmik ışınlar olmuştur. Bu ışınların niteliklerini incelerken, bir çift genleşme odasında yarım metrelik bir kurşun levhadan geçebilen çok hızlı parçacıkların izlerini saptamış, bu parçacıkların elektron olmadıklarını göstermiştir. 1936'da C.D. Anderson'ın "müon"u keşfiyle de bu parçacıkların niteliği anlaşılabilmiştir. Araştırmalarını kozmik ışın olaylarının en karmaşığı olan "geniş sağnaklar" üzerinde yoğunlaştıran Auger, bu çok hızlı parçacıkların kozmik sağanaklardaki rolünü inceledi. Roland Maze'in de yardımıyla, 10^{15} elektronvoltluk bir enerjiye sahip birçok hızlı parçacığın atmosferdeki gazlarla etkileşime girip bu sağanağı oluşturduğunu ileri

sürdü. Fotonlar, elektronlar ve pozitronların yanında birçok hızlı parçacıktan oluşan bu sağanağa Auger' nin adı verilmiştir. Daha sonra yapılan çalışmalar sonucu bu sağanaklardaki ilk parçacıkların enerjisinin 10^{20} eV kadar yüksek olabileceği bulundu. Gene de kozmik sağanakların kaynağı bugün için tam olarak çözülememiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Les Rayons Cosmiques*, 1941, ("Kozmik Işınlar"), *What are Cosmic Rays?*, 1944, ("Kozmik Işınlar Nedir?"); *L'Homme Microscopique*, 1952, ("Mikroskopik İnsan"); *Main Trends in Scientific Research*, 1961, ("Bilimsel Araştırmada Başlıca Akımlar").

Hıristiyan felsefesi

- BAKINIZ: C.D. ANDERSON, BETHE, FERMI, HEITLER, PERRIN, C.T. WILSON.

Fitzwilliam Museet-Cambridge, İngiltere

Yeni-Platonculuk

AUGUSTINUS, Aurelius
(354-430)

Kuzey Afrikalı tanrıbilimci. Felsefe ile Hıristiyan inançlarını uzlaştırmaya çalışarak dinden kaynaklanan bir öğreti kurmuştur.

Cezayir'de, Thagaste'de doğdu, Kartaca'da öldü. Önce öğrenimini tamamladığı doğduğu kentte sonra da Kartaca'da felsefe okuttu. Roma'ya daha sonra da Retorik okutmak üzere Milano'ya gitti. Hıristiyanlık'ı benimsedikten sonra öğretmenliği bıraktı (389).

Augustinus Cicero'nun bugün elde bulunmayan *Hortensius* adlı yapıtını okuduktan sonra Milano'da Yeni-Platonculuk'u ve Hıritiyanlık'ın bu kurama getirdiği açıklamaları öğrendi. Kuzey Afrika'ya geri dönerek birkaç arkadaşıyla birlikte yarı dinsel bir topluluk oluşturdu. İki yıl sonra din adamı olarak görev alınca bu topluluk dağıldı. Bu arada felsefe konularını işleyen yapıtlar da vermeye başlamıştı. Yapıtları arasında en önemlisi olan ve kendi ruh gelişimini konu alan *Confessiones*, düşüncelerinin ana çizgilerini tanrıbilimci bir çerçeve içinde verir.

Bilgi

Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne tanık olması, düşüncelerinin oluşmasında belirleyici olmuştur. Yapıtları Roma'nın kalıntıları içinden doğan "Hıristiyan felsefesi"nin biçimlenmesinde kaynak niteliğindedir.

Augustinus bir Hıristiyan felsefesinden sözeder. Bu niteleme onun için bugün uyandırdığı çelişkili izlenimden uzak bir anlam taşır. Felsefeyle ilgili bir araştırmanın nesnesi olabilecek her şeyin Hıristiyanlık'ta bulunduğunu savunmuş, Yeni-Platonculuk'u da bu amaca uygun görmüştür. Felsefeye şu temel soruyla girdi: "Felsefeden bilgeliği aramayı ve bilgelik sevgisini anlıyorsak, çoktanrıcılık gerçek ve tek felsefe olan Hıristiyanlık'tan daha iyi bir felsefe üretebilir mi?"

Hıristiyanlık'ı benimsemesinden sonra, bu dini insanı mutluluğa götüren tek yol, dolayısıyla da tek gerçek "felsefe" olarak gördü. Augustinus'a göre, Hıristiyanlık'ı onun bildiği filozoflardan, özellikle de Yeni-Platoncular'dan ayıran, dünya, insan, Tanrı konusundaki görüş ayrılıkları değildir. Bu nedenle Hıristiyanlık'ın görüşleri ile Yeni-Platoncu görüşleri bağdaştırmaya çalıştı. Yeni-Platoncular'ın görüşlerinde Tanrı, kutsal üçlü ve insan ruhu konusunda Hıristiyanlık'ın öğretisine koşut görüşler olduğunu ileri sürdü. Onlarda bulamadığı tek şey, İsa'nın yeniden doğuşu görüşüdür. Bu konu Augustinus için çok önemlidir. Çünkü, kilisenin öğretisi ile filozofların öğretileri arasındaki temel ayrılık buradadır. Ona göre bilgelik sevgisi, tanrıbilimci bir anlam içinde, Hıristiyanlık'ın ilkeleri ile bağdaştırabilir.

Augustinus, Platon ve Yeni-Platonculuk'tan çok etkilenmiş, onlardan aldığı felsefe kavramlarını kendi anlayışına göre yorumlayarak dinle felsefeyi uzlaştırmaya çalışmıştır. Onu, İlk Çağ felsefesinden kaynaklanan görüşlerinden arındıran ve kendine özgü bir düşünce biçimi oluşturmasını sağlayan bu anlayış olmuştur. Onun anladığı felsefe insanları mutluluğa ulaştırma yoludur. Bu mutluluk Tanrı'nın katında gerçeğin gözlenmesidir. Hıristiyan felsefesi ile eski Yunan düşüncesi arasındaki ayrım, birincinin, kutsal eylemlerin vahy yoluyla tanrısal bir sunuluş olmasına dayanmasıdır. Augustinus'un felsefesi, felsefe ve tanrıbilim arasındadır. Üzerinde önemle durduğu konu, usun Hıristiyan felsefesi içinde tuttuğu yerdir. Onun inanca, tek başına, bu felsefe içinde yer vermeyişinin nedeni, inancın bütünlüğe ulaşamamış, yetkin olmayan yapısından dolayıdır. Augustinus'un düşünce ortamında inanç bir başlangıçtır. Konuyu anlamak için gerekli bir ilk adım olmaktan ileri gidemez. Bu nedenle *Credo ut intelligam* (anlamak için inanıyorum) demiştir. Buna göre de inanç ustan önce gelir; çünkü insan, inanç olmadan, us nesnesi olan, mutluluğa erişemez. Bir yönden de inancın usa göre ikincil bir önemi vardır. Çünkü o kör bir benimsemedir, oysa us zihine sezgi gücü sağlar.

Augustinus'a göre bilgi, ruhun işlemleriyle ortaya çıkan, "us ile donatılmış ve gövdeyi yönetmeye

elverişli bir töz"ün ürünüdür. İnsan gövde ile ruhtan oluşmuş bir bütündür. Bunlardan herhangi birinin eksikliği de insanın olmaması demektir. İnsan her ne kadar bu iki nitelikten oluşuyorsa da yine tektir, birdir. "İnsan, görebildiğimiz kadarıyla, maddi bir gövdeyi kullanan usla donatılmış bir ruhtur." Ruh her ne kadar gövdeden ayrıysa da, gövdeye göre yönlendirici bir işlevi vardır. Bu açıklamada temel görüş, Platon'dan alınmıştır. Augustinus bu görüşü, kendi Hıristiyan felsefesini de ekleyerek, yeni bir yorumdan geçirmiştir.

Augustinus'un duyu-bilgisini ele alışı ve bu bilgiye verdiği yer, ruh-gövde ilişkisinde ortaya koyduğu görüşlerin çıkmazını göstermeye de yarar. Duyu bilgisi de, öteki bilgilerde olduğu gibi, ruhun bir işlevidir. Gövde usun yönettiği bir araç olarak görüldüğü için, duyu bilgisi her iki edimi de içerir. Anlığın edimi ile anlığın duyu bilgisinde kullandığı organizmanın edimi arasında ayrım vardır. "... duyum anlığın gövdenin deneyimlerini bilmesi demektir."

Augustinus, duyu algıları ile ilgili kuramına, bir duyu organının tek başına yeterli olamayacağı, anlığın bu edimin bilincine varması gerektiği görüşü ile başladı. Bunu pekiştirmek için, ruhun gövde içindeki işlevini ele aldı. Ruhun işlevinin gövdeyi canlı tutmak olduğunu düşündü.

Augustinus, ruh-gövde ilişkileri sorununun aydınlığa kavuşması için, düş gücünden de yararlanmıştır. Görüler arasında bir ayrım bulunduğunu ileri sürmüştür. Bunların "maddesel" ve "tinsel" olan iki türünden ilki, gözle görmedir. Bu görü, anlığın denetimi altında bulunan maddesel görü olmadığı zaman da, onun ortaya çıkmasını sağlayan, anlıksal süreçle birlikte varolur. Tinsel görü ise, özdeksel görme olmadan da özdeği görmedir, onu düşlemektir. Burada doğrudan görme ile düşleme arasında anlık açısından önemli ayrım yoktur. İki durumda da gördüğünden yola çıkarak görüntüyü yaratan anlığın kendisidir. Anlığın önünde olan, nesneler arasındaki benzerliktir, nesnelerin kendileri değildir. Augustinus'a göre ayrım, birinde birbiri ardından gelen gövdesel değişmelerdir, ötekinde ise bunların eksikliğidir.

Duyuların bilgi sağlama sürecinden etkilenmeyen, kuşkulanılmayacak kimi gerçekler de vardır. Bunların arasında matematiğin ve mantığın gerçekleri önemli bir yer tutar. Bunlara ek olarak, temel değer yargıları da gerçekler arasında yer alır. Matematik ve mantığın gerçekleri evrenseldir, zorunludur ve değişmezdir. Bu özelliklerin hiçbiri duyu bilgisinde yoktur. Deney yoluyla elde edilen bilgi, kimi matematik önermeleri doğru, kimilerini yanlış saymada bize yardımcı olamaz. Oysa matematiğin ilkeleri deneyi açıklamada yararlı olabilir.

Augustinus'un deneye dayalı bilgi ile deneye dayalı olmayan bilgi arasındaki ayrımı açık seçik gösterdiği söylenemez. Onun duyu bilgisi üzerinde durması Yeni-Platonculuk'un ruhla ilgili görüşlerini biraz değiştirmesinden kaynaklanır.

Augustinus, deneye dayanmayan bilgiyi ele alırken, "birlik" kavramını kullanmıştır. Sayı kavramında bulunan birlik düşüncesi, matematik kavramların "kategorik" yapısını anlamaya yardım eder. Birlik, deneye dayalı bir kavram değildir; ancak o kullanılarak deneylerin içeriği açıklanabilir.

Augustinus, bu iki tür bilginin ayırımlarını vurgularken, bir yandan da aralarında bir ilişki kurmaya çalıştı. Evrensel gerçeklerle ilgili bilgiler de bir tür deneysel bilgidir. Ayrılıkları, duyumla elde edilen deneyden daha üst düzeyde bir deneyle elde edilmelerindendir. Gövde işe karışmadan yalnız anlığın yardımıyla elde edilen bu deney, duyularla elde edilen deneyin tersine, belirsizliklerle çevrili değildir.

Augustinus, bu tür deneylerin yapısını özdeksel görüye benzetti ve çoğunlukla da bu yapıyı bu tür görünün kendisi olarak nitelendirdi. Gövdesel duyular için görme ne ise, anlık için anlama da odur. Bu görüşler adım adım Augustinus'un "aydınlanma kuramı"na götürür.

"Aydınlanma Kuramı"

Bu görüşe göre, düşünme ve uslamlama nesnelerini (konularını) yaratamazlar, arar bulurlar. Augustinus bunun evrensel bir doğru olduğunu düşündü. Mantık, matematik ve ahlak yargıları arasında temel bir ayrım yapmadı. Böylece de kuşku duyulmayan nesnelerin alanını, "bilgelik" dediği bütün nesneleri içerecek nitelikte, bir ortam olarak genişletti. "Evrensel gerçekler" alanının genişletilmesi sonunda, bu gerçekler, anlıksal gerçeklikler dünyasında, anlamaya açık, kesin, bütünüyle gerçek olarak yer alır. Anlığın eylemleriyle kurulan bu dünya, Augustinus için kutsal zihin ile eş anlama gelir. Kutsal anlık, varolan bütün nesnelerin ilk biçimlerini taşır. Augustinus bu özdeşleştirmeyi daha da ileri götürmüş ve Tanrı'nın yaratıcı bilgeliği ve "Kelam"ı ile bir görmüştür.

Nesnelerin biçimleri kutsal anlığın içindedir. İnsanların bunları bilebilmeleri, insan anlığını aydınlatan kutsal bir ışık aracılığıyla olur. Augustinus "aydınlanma" sözünden değişik anlamlar çıkardı: Anlığın, Tanrı "Kelam"ından pay alması, Tanrı'nın anlıkta ortaya çıkan içsel bir varlık olması, İsa'nın insan ruhuna girip bir şeyler öğretmesi.

Biçimler, kutsal ideler, evrensel gerçekler niteliğindeki bilgi, Augustinus'a göre, anlığın önceden saklaması ve sonra anımsaması ile ortaya çıkmaz. Anlıkta sürekli olarak varolan "ışık" ile bulunur, ortaya çıkarılırlar.

Augustinus'a göre anımsama, nesnenin anlıkta parça parça bulunması, ancak o anda önünde hazır olmaması durumudur. Daha önce edinilmiş deneylerden bir bölümü istendiğinde anımsanabilir. Bu tür bilgiler, o andaki duyu izlenimlerini taşımaz, daha önce edinilmiş deneyler üzerine kurulur. Anımsamanın alanı çok geniştir. Ben bilgisi, us gerçeklerinin bilgisi, Tanrı bilgisi anımsamanın sınırları içinde yer alır. Bu da gösterir ki anımsama yalnız geçmiş deneylerle sınırlı değildir, usta gizli olan nesneleri de kapsar.

Anımsama

Felsefenin amacı insanların mutluluğa erişmelerini sağlamaktır. Mutlu olabilmek ise insanın eylemlerine bağlıdır; ahlak sorunları bu bağlamda ele alınmalıdır. Augustinus'un insan eylemleriyle ilgili düşünceleri büyük ölçüde tanrıbilim görüşlerinden türemiştir. Bu görüşlere göre insan, Tanrı'nın bir yaratısıdır. İnsanla Tanrı arasında bu ilişkiden doğan bir sevgi bağı vardır. İnsan bu ortamda erinç bulur. Onun dışında kalan ne varsa savaşım ve gerilimdir. İnsanın doğasında sayısız itkiler, güdüler vardır. Bunların bir bölümü bilinçlidir, bir bölümü değildir. Oysa hepsi,

insan ister anlasın ister anlamasın, insanı Tanrı'ya götüren yollardır. İnsanın Tanrı'ya doğru gidişi onun özü gereğidir. Augustinus, insanın, doğasına uygun olana doğru gidişini "sevgi" diye nitelendirir. "Sevgi" insanı çeken devindirici bir güçtür.

İnsanın güdüleri ve itkileri, karmaşık oldukları gibi, birbirleriyle de çelişebilir. İnsan yapısının bu ikiliği, us taşıyan varlıklara özgüdür. İnsan bir istenç, bir us varlığı olması yüzünden, *İncil*'in bildirdiği suçu işlemiş, kötüyü seçmiştir. Adem'in işlediği suç yüzünden düşüşü, ondan gelen bütün insan soyunu ilgilendiren bir olaydır.

Birbirleriyle çelişen istekler, eğilimler, tutkular, duygular ve itkiler, eylemin kaynakları, ahlak bakımından eş tutulamaz. İnsan us taşıyan bir varlık olarak, belli bir anlamda, kendi kendisinin efendisidir. Ondan beklenen doğal güdülerini düzenleyebilmek ve aralarında seçim yapabilmektir. Kimi durumlarda, insan bu seçimleri yaparken, kendini içinde bulunduğu doğal güçlerin etkisine bırakıverir. Bu durumda direnmemeyi seçmiş demektir. Augustinus insanın içine düştüğü bu durumu *alienatio* olarak adlandırdı. Bu durum insanın bir türlü duygusal tutsaklığıdır. Bir tür aldırmazlıkla başlayan bu durum daha sonra istenmeyen bir tutsaklığa dönüşebilir.

İnsanın görevi, eğilimlerini ve güdülerini, us ve ahlak ilkelerine uygun olarak iyi bir biçimde düzenlemektir.

Erdem ise ahlak yetkinliği, iyilik, insanın kendisi için doğru bir düzen kurmasıdır. Bu düzen önce insanın nesnelere verdiği değerde, daha sonra kendi yaşamında ortaya çıkar. Augustinus, bu düzene "yasa" adını verdi. Bu kavram genel olarak uygar hukuku kapsadığı gibi, pozitif yasayı da kapsar. İnsanların koyduğu yasalar, kimi zaman, dengeli olmayabilir. Bir yerden bir yere ve zaman içinde

Yazgı

Felsefe tarihinde yazgı, değişik dönemlerde, üzerinde çok durulan bir konu olmuştur. Felsefeyle doğrudan ilgilenmeyen düşünürler, yazarlar bile yazgıyı insanın değişmez bir varlık sorunu olarak görmüş, değişik yorumlarla ona bir açıklık getirmeye çalışmışlardır. Eski Anadolu, Yunan ve Latin düşüncesinde yazgı aydınların üzerinde durdukları ortak bir sorun niteliğindedir. Bütün aydınları ilgilendiren, düşünce tarihi boyunca çözüm bekleyen bir sorun olmasına karşılık, yazgıyı inançla bağlantılı kılarak felsefe alanına sokan, ona bağımsız bir felsefe sorunu biçimi kazandıran ilk tanrıbilimci Augustinus olmuştur.

Augustinus'un üzerinde durduğu yazgı, insan usunun bütün varlık sorunlarına, özellikle Tanrı'ya açık bir çözüm bulma gücünden yoksun olduğu inancından kaynaklanır. İnsan usunun kavrayış gücünü aştığından "bilinemez" diye nitelenen sorunlar karşısında benimsenen tutuma "agnostisizm" denir. Augustinus'un ele aldığı "agnostisizm"in temel konusu Tanrı kavramı çevresinde yoğunlaşan sorunlardır. Bu sorunların çözümünde, insana yardımcı olabilecek tek ışık, Tanrı'nın kayrasıdır. İnsan bir "yazgı varlığı"dır, onun gideceği yolu, yapıp edeceklerini, Tanrı özgür istenciyle, sınırsız bilgisiyle önceden bilmiş belirlemiştir. İnsan bu belirlenmiş alanın dışına çıkarak, usunun gücünü aşan konularını bilemez, onlara kesin bir çözüm getiremez. Augustinus'un ilk evren taribi sayılan De Civitate Dei ("Tanrı Devleti Üstüne") adlı yapıtında "insanın mutluluğu ve ilk suçtan arınması Tanrı istencine bağlıdır," biçiminde dile getirdiği görüş, kendinden sonra, tanrıbilim alanında üzerinde en çok durulan bir sorun olmuştur. Tanrı'nın, yarattığı insanlara önceden çizdiği yol kesindir; kişinin bu yolu değiştirme olanağı yoktur. Kişiye düşen yalnız, daha önceden "belirlenmiş olanı" yapmak, ona uymaktır. Yazgı (praedestinatio) kavramıyla açıklanan bu inanç 7. yy'dan sonra bütün "Kilise Babaları"nı ilgilendirmiş, Orta Çağ boyunca sürmüştür. Beda Venerabilis, bunu İngiliz tanrıbilimciliğinin temel sorunu durumuna getirmiştir. Orta Çağ'ın işlediği bu sorun, Tanrı'nın yüce, usla kavranılmaz, yalnız nitelikleri düşünülebilen bir varlık olduğu görüşü sonradan Cusanus, Descartes*, Leibniz*, Spinoza*, Kant* gibi felsefesine usu temel yapan bilgeleri de etkilemiştir.

Hıristiyan felsefesi, özellikle tanrıbilim, yazgı sorunu konusunda usun tek başına yeterli olamayacağını, inanın ışığından yararlanması gereğini savunmuştur. Rasyonalist filozoflar yazgıyı bağımsız bir sorun olarak değil de Tanrı varlığının bütünü içinde görmüşlerdir. Bütün tektanrıcı dinlerin ortak konusu olan yazgı İslam düşüncesinde daha geniş bir yer tutar. Kuran ve Hadis'ten kaynaklanan yazgı sorunu Yeni-Platonculuk'tan esinlenen tasavvufta da önemlidir. Özellikle Sünnî geleneğe bağlı tarikatlar için yazgı insanın vazgeçemeyeceği temel sorundur. Gazali*, Muhyiddin-i Arabi* gibi düşünürler yazgıyı "tartışılmaz bir sorun" olarak görmüşler, onu usun, anlayış gücünün üstünde bir gerçek saymışlardır.

Gerek Hıristiyan, gerek İslam tanrıbilimi, gerekse yazgıyı bir insan sorunu olarak gören düşünce çığırları bu konuda geliştirici, yeni bir çözüm ortaya atamamış, birbirinden kaynaklanan yorumlarla yetinmiştir. 19. yy sonlarına doğru ortaya çıkan ve insanı bilinemeyen konular karşısında bir "kaygı", bir "korku" varlığı diye gören "Varoluşçuluk" akımında da, dolaylı olarak yazgının yer aldığı, yalnız soruna değişik bir açıdan bakıldığı gerçektir.

Tanrı Devleti adlı kitabından bir minyatür sayfası

değişiklik gösterir. Ayrıca insan eylemlerinin her türünü de kapsamayabilir. Ancak, bu yasaların arkasında onlara ölçü olabilecek bir başka yasa vardır. Bu yasanın kapsamına girmeyen insan eylemi ve durumu yoktur. Evrensel olarak değişmez bir nitelik taşıyan bu yasa Tanrı'nın "egemen usudur". Önsüz-sonsuz olan bu yasa, ölümsüz gerçeklerle özdeştir.

Düzen, eylemlerde usa uygunluğun ortaya çıkmasıdır. İnsan eylemleri söz konusu olduğunda, us ilkelerine uygun düzen, hem ulaşılacak erek, hem de eylemleri yargılamanın ölçütüdür. Kutsal eylemlerde, amacına ulaşmama söz konusu olamaz. Düzen, bu eylemlerle ilgili olarak düşünüldüğünde, saklı kalan usa uygunluğun ortaya çıkmasıdır.Yaratılmış dünya, kutsal eylemin bir ürünüdür. Bu yüzden de usa uygun bir düzen içinde olmalıdır. Düzen düşünceleri Augustinus'un yalnız etikle ilgili görüşlerinde yer almaz. Tanrı ile ilişkili dünya anlayışında da bulunur. Ayrıca, insan toplumlarıyla ilgili görüşlerinde de düzen düşüncesi önemli bir yer tutar.

Evrende ne varsa Tanrı'nın amacına göre düzenlenmiştir. Bu yüzden varlık, yalın olarak, belirli parçaların bir bütünü oluşturmak için bir aradalığı diye görülemez.

Augustinus'un "düzen"le ilgili açıklamaları din ve ahlak sorunlarını içerir. Bunları Tanrı'nın varlığını saptamakla bağlantılı yorumlar diye anlamanın gereği yoktur. Tanrı bütün varlık türlerini yarattığına göre, o nesneleri onun yapıtı olarak görecek biçimde kendimizi eğitmeliyiz, yarattıklarının arkasında onu görmeliyiz, onu görünce de ona bağlanmalıyız, onun yarattığı nesnelere değil.

Zaman sorunu, Augustinus'ta yeni bir yorum kazanır. Ona göre zaman bir anımsama olan geçmiş, bir bekleyiş olan gelecek ve içinde yaşanan "şimdi" den oluşan bir süreçtir, bağımsız bir varlık değildir; daha doğrusu zaman yoktur. Bu süreç içinde ortaya çıkan tarih de yinelenmeyen başlangıçtan geleceğe doğru uzayan bir akıştır. Bu akış ilk "günah"tan başlar, İsa Mesih'in gelişine değin sürer.

Nesneleri üreten kutsal bilgidir. İnsan bilgisi ise nesneleri anlamaya çalışır, anladığı zaman da doğru bilgiye ulaşmış olur. Nesnelerin doğru ve gerçek olmalarından, Tanrı'nın yaratıcı idesinin ürünleri oldukları sürece, söz edilebilir. Tanrı bütün süreçlerde ve olaylarda vardır. Doğanın akışı içinde, nesnelerin oluşlarını düzenleyen yasalar yalnız Tanrı'da bulunmakla kalmaz Tanrı onları, kendi yarattığı yaratıklara da aktarır. Tanrı "omnipotens"tir ve bu gücü, bilgeliğinin gücüyle, birlikte taşır. Tanrı kendi-kendisiyle çelişkili bir nesne yaratamaz. Bu onun gücünde bir sınırlama anlamına gelmez; yaratamayacağı bir nesne yoktur, ancak yetkinliği bu tür bir nesne yaratmasını önler.

Augustinus'un yaratılmış varlıklar ve bilgi ile ilgili görüşü, onun "bilmek istediğim, Tanrı ve kendi ruhumdur, başka hiçbir şey değil," sözlerinde son biçimini almıştır.

Confessiones hem sonraki Hıristiyan düşüncesinde hem de genel olarak felsefe üzerinde çok etkili olmuştur. Bu yapıt bir "doğruyu bulma" örneği olarak birçok mistik filozofa ışık tutmuştur.

Bu Augustinus'un içtenliğinin en yoğun örneklerinden biri, "ve nasıl bir yer var ki bende gelebilsin Tanrı içime?" diye haykırdığı yerdir. Orta Çağ'a egemen olacak mistisizm için çok önemli bir kaynak oluşturan Augustinus, öte yandan, yoğun dinsel karamsarlık için de bir kaynaktır: "Yoktur yer; gideriz, geliriz; yoktur yer" sözleri bu inancı dile getirir.

Augustinus'tan sonra, Hıristiyanlık yavaş yavaş karanlık bir çağa girmiş ve onun yaşamla bağlantılı olduğu ileri sürülen görüşleri katı dogmalara dönüşmüştür.

•**YAPITLAR:** *Contra Academicos* ("Akademiacılara Karşı"); *Retractationes* ("Geçmişe Bakışlar"); *De Beate Vita* ("Mutlu Yaşam Üstüne"); *Soliloquia* ("Söyleşiler"); *De immortalitate animae* ("Ruhun Ölümsüzlüğü Üstüne"); *De Civitate Dei* ("Tanrı Devleti Üstüne"); *Confessiones* ("İtiraflar"); *De Doctrina Christiana* ("Hıristiyan Öğretisi Üstüne"); *De Gratia et Libero Arbitrio* ("Tanrı Kayrası ve Özgür İstenç Üstüne"); *De Trinitate* ("Üçleme Üstüne"); *Speculum* ("Gözlem"); *Epistulae* ("Mektuplar"); *Opera Omnia*, 1835.

•**KAYNAKLAR:** R. Berlinger, *Augustinus Dialogische Metaphysik*, 1961; H.J. Kaisar, *Augustinus, Zeit und "Memoria"*, 1969; W. Kamlah, *Christentum und Geschichtlichkeit bei Augustinus*, 1951; F.G. Maier, *Augustinus und das Antike Rom*, 1956.

Konsül seçilmesi ►

•**BAKINIZ:** ABAELARDUS, ANSELMUS, DESCARTES.

AUGUSTUS, Octavius Caesar (İÖ 63-İS 14)

Roma imparatoru. Roma Devleti'nde imparatorluğu kurumsallaştırmıştır.

İ Ö 23 Eylül 63'te Roma'nın Platinus bölgesinde doğdu, 19 Ağustos 14'te Roma'da öldü. Babası C.Octavius tanınmış bir ailedendi. Annesi Atia da, Julius Caesar'ın kızkardeşi Julia'nın kızıydı. Dört yaşındayken babası ölünce Julius Caesar, Octavius'u evlat edinerek yetişmesini üstlendi.

Octavius, Julius Caesar İÖ 44'te öldürüldüğünde İllirya bölgesinde Apollonia'da eğitim görüyordu. Yöneticiliğe aday olan soylu bir Romalı gencin eğitimi, bir eski Atinalı yurttaşınkinden ya da Ispartalı'nınkinden farklıydı. Bu eğitim ne salt bilim, edebiyat ve spora ne de salt askerliğe dayanıyordu. Başlıca amaç komutanlık ve yöneticiliğin öğrenilmesiydi. Bu da Apollonia gibi uzak garnizonlarda gerçekleştirilirdi.

Octavius, İtalya'ya geçince Caesar'ın varisi olarak güç bir durumda bulunduğunu ve tehlikeli bir görev üstlenmesi gerektiğini anladı. Henüz 18 yaşındaydı ve devlet yönetiminde yeterli deneyimi yoktu.

Alinari Koleksiyonu-Roma, İtalya

Caesar'ın katilleri onu tehlikeli gördükleri gibi, Caesar'cı grubun önderi durumundaki Marcus Antonius'un da onu etkisiz duruma getirmek istediği açıktı. Genç Octavius'un başlıca desteği ünlü hatip ve politikacı Cicero oldu. Böylece senato (patriciler) Octavius tarafına kazanıldı.

Antonius senato ile çatışmaya düşünce, Octavius derhal Caesar'ın deneyimli askerlerinden oluşan üç bin kişilik bir lejyona komutan (*praefectus*) oldu. Bu usul dışı bir olaydı, adeta bir darbeydi. Ayrıca Antonius'un ordusundan iki lejyonun komutanlarını elde ederek bu gücü de kendi emrine aldı. Cicero ile senatoyu Antonius'a karşı kışkırttı ve ona karşı savaş açılınca da senato lejyonlarının başına *imperium pro praetore* unvanı ve yetkisiyle geçti. Antonius'u Mutina'da (Modena) yendi. Senatodan tam yetkili konsüllük istedi, duraksama üzerine Roma'ya yürüdü. İÖ 43 Ağustosu'nda Qiuntus Pedius'la birlikte konsüllüğe seçildi. ◄ O zaman Antonius'la müzakerelere girişti. Antonius ve müttefiki olan Galya Valisi Marcus Emilius Lepidus'la birlikte Bononia'da (Bologna) İÖ 43 Kasımı'nda II. *triumvirlik'i* (üçlü bağlaşma) kurdular. Triumvirler, senatoyu ve 2000 *equitesi* (süvari-şövalye sınıfı) buyrukları altına aldılar. Antonius ve Octavius, Makedonya'ya geçerek İÖ 42'de Marcus Iunius Brutus ve Gaius Cassius'u yendiler. Caesar'ın katilleri ya da klasik Cumhuriyetçi Parti ortadan kaldırılmıştı. Antonius, bu zaferden sonra imparatorluğun doğu bölgelerinin yönetimini yüklendi, Octavius da Roma'ya döndü. Yeni vergiler yükleyerek hizmette kalan ve terhis ettiği askerlerine yeni gelirler sağladı. İÖ 40'ta Perusia'da (Perugia) Marcus Antonius'un kardeşi Lucius Antonius'un çıkardığı bir ayaklanmayı kanlı biçimde bastırdı. Antoniuslar'la çatışma başlayacaktı, ancak İÖ 40'ta Brundisium (Brindisi) anlaşmasıyla Antonius ve Octavius imparatorluğu doğu ve batı diye iki yönetim ve nüfuz alanına böldüler. Afrika Lepidus'a bırakıldı. Antonius, Octavius'un kızkardeşi Octavia ile evlendi. Ertesi yıl Napoli yakınında Misenum'da triumvirler Sextus Pompeius'la da anlaştılar ve Pompeius'un Sicilya, Sardunya ve Korsika'daki yönetimini tanıdılar. Bundan sonra Antonius, yine doğuya döndü. Pompeius, Güney İtalya'da kalmaktan hoşnut değildi ve gözü Roma'daydı. ilk olarak Sicilya'dan Roma'ya buğday gönderimini durdurdu. Octavius, Pompeius'a karşı önce öbür triumvirlerle birlikte, sonra da tek başına karşı koydu ve önce onu ardından da Lepidus'u yendi. ——►

Pompeius'a karşı savaşımında en büyük yardım ve başarı payı komutan Marcus Vipsanius Agrippa'nındı. Vipsanius Agrippa, Octavius'un yaşamında ve başarısında vazgeçilmez bir öğe oldu. Sonraları Antonius'u yenmesinde, imparatorluk eyaletlerinin yeniden düzenlenmesinde, Roma kentinin restorasyonunda önemli rol oynadı. Octavius iyi bir komutan değildi. Vipsanius Agrippa, onun sürekli savaş danışmanı oldu. Yönetimdeki başarısında da aynı rolü oynadı. Octavius, ona karşı duyduğu şükranı Roma'da Pantheon'un duvarındaki kitabede görkemli bir biçimde anlatır. Vipsanius Agrippa'nın varlığı Octavius'un kişiliğinde ve tarihi rolünde önemli bir yönü vurgular.

İÖ 58'den başlayarak "imparator" sanını kullanan Octavius'un dönemi bir dünya devleti kuran yetenekli, güçlü kadroların dönemidir. Bu kadrolar, yetenekli komutanlar, devlet adamı ve maliyeciler, tarihçi, şair, hukukçu ve mimarlardan oluşuyordu. Ülkenin her yanı imar görüyor, Roma yeniden kuruluyordu. Kendi deyişiyle, "tuğladan bulduğu kent, mermerden yapılmıştı." Roma, bir dünya devleti merkeziydi. Eğlenceler, törenler, oyunlar yanında, halka Sicilya'nın buğdayı ve zeytinyağı dağıtılıyordu. Yeni yapılarla kentte yeni bir mimari sentez ve zevk doğmuştu. Cumhuriyet'in törenleri ve görkemi herkesi büyülüyordu. Bu yeni toplumda patriciler eski güçlerini kaybetmişlerdi. İktidar her zaman yeni sınıfların çalışkan, hırslı, açgözlü, atılgan insanlarına açıktı. İmparatorluğun yönetimine şövalye sınıfı da katılmaya başladı. Cicero da, bu tür "yeni insan"lardan biriydi.

Yönetimde iki rakip vardı Octavius ve Antonius. Octavius, imar ettiği Roma'yı, Pompeius'u yenerek açlıktan da kurtarmıştı. İÖ 35-33 yıllarındaki İllirya seferiyle Dalmaçya'yı da kazanmıştı. Antonius, Mısır'da idi, Kleopatra ile bir doğu imparatorluğu kurmak, bir İskender olmak istiyordu. Oysa ne askeri yeteneği vardı ne de çevresindeki kadro buna yeterliydi. Yabancı bir dünyada, İskender'inkinden değişik bir zaman kesitinde bu amaç bir hayaldi. Üstelik doğuda Partlar'la yaptığı savaşı da kazanamadı ve prestijini yitirdi. Octavius, senatoda ve tribünlerde Antonius ve Kleopatra'yı İtalya'yı işgale yönelen düşmanlar olarak ilan etti. Senatörlerin bir kısmı ve iki konsül, Antonius'un tarafına geçmişti. Ama Octavius İtalya'yı ve müttefiklerini, Kleopatra ve Antonius'a karşı ustalıkla kullandı. İÖ 2 Eylül 31'de Mısırlılar Actium'da yenildi ve Mısır'a girildi. Ülke, Roma topraklarına katıldı ve zengin bir hazine ele geçirildi. Julius Caesar'ın büyük fetihlerini Octavius tamamlamıştı. Octavius, olağanüstü yetkili yönetici demek olan konsüllüğe Actium Savaşı'ndan önce seçilmişti. Buraya kadar bir sorun yoktu. Olağanüstü zamanlarda, senato olağanüstü yetkileri devredebilirdi. Ancak İÖ 31'den sonra Octavius her yıl konsül seçilmeye başladı. Üstelik bu konsüllük tek bir otorite halindeydi. Savaş geçtiği halde İÖ 32'deki İtalya Yemini'ne dayanarak otoritesini sürdürüyordu. İÖ 28'de triumviranın aldığı karar ve uygulamaları kaldırmaya başladığı gibi, arkadaşı Vipsanius Agrippa ile birlikte senato üyelerinin sayısını da azalttı. İÖ 27 başlarında aniden bütün olağanüstü yetkilerini ve görevlerini bıraktı. Yalnızca eskisi gibi yıllık görev gören iki konsülden biri olarak kaldı. Senato, kendisine İÖ 16 Ocak 27'de şükran borcu olarak "Augustus" sanını verdi ve kendisinden cumhuriyeti kaldırmamasını rica etti. On yıl süreyle İspanya, Galya, Suriye ve Mısır'a olağanüstü yetkili yönetici oldu. Öbür vilayetler (on tane idi) bağımsız prokonsüller tarafından yönetiliyordu. İllirya, Makedonya ve Afrika garnizonları dışında ordu onun elindeydi. Augustus olağanüstü yetkili konsül *(imperium proconsulere)* rütbesindeydi. Bir monarşiyi andıran cumhuriyetin başında, "birinci yurttaş" *(Princeps civitas)* olarak anılıyordu ve bu nedenle Roma'da adı konmayan yönetime (görünüşte cumhuriyet) bundan sonra "Principatus" dönemi denildi ve bu imparator Diocletianus'a kadar sürdü. Augustus İÖ 23'te *tribunus potestas* yetkisiyle, İÖ 12'de de *pontifex maximus* (başrahip) yetkisiyle donandı. İÖ 2'de Vatanın Babası *(Pater Patris)* unvanını aldı.

"Augustus" sanını alması

Augustus döneminde Roma Devleti'nin kuzey sınırlarında güvenlik ve denge sağlandı. Romalılar Tiberius ve Drusus gibi komutanlarla Tuna bölgesini geçip Elbe'ye kadar ulaştılar. Agrippa, Panonis (Tuna, Macaristan) bölgesinde Roma garnizonlarını güçlendirdi ve bölgeyi merkeze bağladı. Bununla birlikte Kuzey Almanya'ya saldıran Romalı komutan Quinctilius Varus, Cermen kabilesi Cherusclar'ın kralı Arminius (Hermann) tarafından bozguna uğratıldı. Bu olayla Roma, Kuzey Almanya'nın kontrolünü ele geçiremedi. Arminius, Roma eğitimi görmüş bir Cermen başbuğuydu.

Augustus'un önemli bir başarısı, ordunun düzenlenmesi oldu. Yirmi beşe kadar indirdiği lejyonlar için 11-20 yıl askerlik hizmeti koydu. Terhis olan askere başlangıçta kendi parasıyla toprak alıp dağıttı. Sonraları bu iş için özel bir hazine *(fiscus)* kurdu ve senatonun karşı çıkmasını dinlemeyerek asker emeklileri için halka yeni vergiler koydu. Ravenna'da ve Misenum'da iki filo oluşturdu.

Augustus eyaletlerin yönetimini senatörler arasından seçtiği temsilcilere *(Legati Augusti)* bıraktı. Augustus'la, eski dünyada gerçekten bir *Pax Romana* (Roma Barışı) dönemi başladı. Kentler tepelerdeki kalelerden düz ovalara taştı. Surların bulunmadığı, güvenlik içindeki kentler ve sürekli onarılıp bakılan limanlarla Akdeniz dünyası güçlü bir ticari ve kültürel gelişim dönemine girdi. Augustus, eyalet yöneticilerinin yanına *procuratores* denen maliye görevlileri koydu. Bunlar bağımsız olarak resmi birliklerin yönetimi ve vergilerin toplanmasıyla uğraşıyordu. Böylece iltizam sistemini çözmek ve belirli vergiler toplamakla, iktisadi çöküşü ve yönetimin soygunculuğunu bir derecede önlemişti.

Augustus dindardı. Bütün Roma ülkelerinin dini kültlerinin yaşamasına, tapınaklar yapılmasına, dini törenler düzenlenmesine özen gösterdi. Kendisi tanrısallaştırıldı ve Roma; doğuda, batıda bütün eski din ve kültürlerin birleştiği bir toplum durumuna geldi. Yönetimi sırasında dünyayı sarsacak yeni dinin (Hıristiyanlık) ortamı da oluşmaktaydı. Ama, ne Augustus'un ne de gelecek Hıristiyanlar'ın henüz olayın bilincinde olmadıkları açıktı. Milat noktasında henüz imparator olan Augustus döneminde Filistin bu olayı yaratan çalkantılar içindeydi. Augustus, zinayı yasaklayan bir yasa ile çocuk yapmamayı adeta cezalan-

dıran bir başka yasa çıkarttı.

Ovidius-Horacius, Virgilius gibi ozanlarla eski Roma gelenekleri, kahramanlık, aile ve yurtbağı kutsandı. Virgilius, *Aeneis* adlı eserinde Roma kenti kurucularının aslını Troya olarak gösterir. Augustus döneminde, Roma yurttaşlığı ve onuru kaleme döküldü. Roma tarihi için *Res gestae* (asil, iyi, şanlı şeyler) deyimi kullanılmaktaydı. Kendisi de sayısız heykelleri, törenlerdeki davranışı ve giyimi ile bir imparator, yarı-tanrısal bir Vatanın Babası görünümünü kazanmaya özen gösterdi.

Augustus ilk evliliğini İÖ 40'ta Scribonia ile yaptı. Bu evlilikten Julia adlı bir kızı oldu. İki yıl sonra boşandı ve Livia Drusilla ile evlendi. Livia, Augustus'un davranışlarını etkileyen bir kişiydi. Livia'dan çocuğu olmadı. Livia'nın ilk evliliğinden olan çocukları Tiberius ve Nero Claudius Drusus sonraları imparator oldular. Augustus 19 Ağustos 14'de öldü. Bu ay çoktan beri Romalılar tarafından onun adıyla anılmaya başlamıştı.

Kitabeleri ve Roma tarihindeki yeri

Augustus yaptığı işleri parlak bir üslupla kaleme aldı. Roma'da Augustus mozolesine kazınan bu kitabe, ayrıca imparatorluğun her yanına gönderildi. Ankara'da Augustus mabedinin iki giriş duvarındaki Latince ve Yunanca kopyalar günümüze değin kalmıştır. Bu metne pek doğru olmayarak "Augustus Vasiyetnamesi" ya da *Testamentum Ancyranum* denir. *Perum gestarum Divi Augusti* (Tanrısal Augustus'un Şanlı İşleri) diye başlayan kitabede Roma egemenliği ele alınır. Roma için yaptığı harcamalar, askeri-diplomatik başarıları, şeref sanları ve görevleri, düzenlediği gösteriler, halka yaptığı yardımlar anlatılır. Augustus Roma gibi bir konfederasyonu, kozmopolit bir imparatorluğu güçlendirmedeki başarısını şöyle açıklar: "Bütün dünyada kara ve denizde savaştım. Muzaffer olunca, sağ kalanları esirgedim, affı mümkün olan bütün kavimleri bağışladım ve korudum..."

Augustus'u ilk Roma imparatoru olarak değerlendirmek pek doğru değildir. Hukuken "imparator", emir yetkisi olan ve senatoca olağanüstü durumlarda diktatör ilan edilen konsüllere verilen bir sandı. Augustus gerçek ve hukuki anlamda bir monarşi kurmuş değildi. Yalnızca dayısı Caesar gibi ömür boyu diktatörlük veya imparatorluk fonksiyonunu yüklenmişti. Kuşkusuz bu, fiilen bir hükümdarlıktan farksız bir durumdu. *Augustusluk* veya dayısından aldığı *Caesar* sanı kendinden sonra da imparatorların sanları arasında kalmıştır. Hukuken bir imparator olmamasına karşın imparatorluğu kurumsallaştıran kişidir. Sözde cumhuriyeti *(Respublica)* restore etmiştir, ama bu cumhuriyetin Caesar'dan önceki cumhuriyet olmadığı açıktır.

• KAYNAKLAR: O.Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi (İÖ 27-İS 192)* 1976; M.Cary, *A History of Rome*, 1951; H.Dessau, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, 2 cilt, 1924-1930; H.S.Jones, *The Roman Empire, BC 29-AD 476*, (3.bas.), 1916; O.Secck, *Kaiser Augustus*, 1902; E.S. Shuckburgh, *The Life and Times of the Founder of the Roman Empire*, 1903.

• BAKINIZ: ANTONIUS, CAESAR.

Roma'da İmparatorluğa Geçiş ve Augustus

İsa Öncesi'nden İsa Sonrası'na geçiş, Roma Devleti için önemli bir değişim döneminin başlangıcıdır. Caesar'a* değin karmaşık bürokratik yapısı ve tutarsız siyasi sistemi ile Roma yalnız güçlü bir ordusu olan ve yaygın fetihlere girişen bir devletti. Roma tarihinde ilk kez Caesar, bir "devlet kurucu" olarak Roma'yı denetimi altındaki topraklarla birlikte bir imparatorluğa dönüştürme girişiminde bulundu. Oligarşik bürokratik yapının tutucu unsurları diktatörlüğe karşı çıkarak Caesar'ın merkezileşme girişimini engelledilerse de, ülkenin genişlemesi merkezi bir yönetimi zorunlu kıldığı için kısa bir karmaşa döneminden sonra Augustus, Caesar'ın başaramadığını gerçekleştirdi.

Hukuki olmasa da fiilen tek kişinin yönetimine geçiş Roma'nın ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamında büyük atılımlara yol açtı. Merkezi ordu güçlendirildi ve yerel yönetimlerin merkeze bağımlılığı artırıldı. Dinde, bir imparatorluk kültünün oluşturulması için çaba gösterildi. Yeni ahlak yasaları çıkartılarak çekirdek ailenin güçlendirilmesine çalışıldı. Cumhuriyet döneminin soylular ve özgür yurttaşlar için getirdiği özgürlükler düzenlenerek otoriter sınırlar içine çekildi. Kısacası devletin güçlenmesi için, belirli bir zümrenin elindeki özgürlükler de kısıtlandı.

Augustus'un imparatorluk dönemi, tarihte "Augustus dönemi" olarak bilinir. Bu ad, daha sonra İngiltere tarihinde 17.yy sonu ve 18.yy başını kapsayan dönem için de kullanılmıştır ve sanat ve kültür etkinliklerinin alabildiğine geliştiği bir dönemi simgeler. Antik Çağ'dan kalan üç büyük destandan biri olan Aeneid, Yunan ve Latin mitolojilerinin temel kaynak yapıtı olan Metamorphoses ("Değişimler") bu dönemde yazılmıştır. Aynı zamanda Horatius'un Satirler'i ve Odları da Augustus dönemine aittir. En önemli Roma tarihçilerinden biri olan Titus Livius bu dönemde yaşamıştır. Sanat ve kültür alanındaki bu canlılık kuşkusuz imparatorluğa ve merkezi bir yönetimin kuruluşuna bağlanamaz. Augustus dönemindeki bu kültürel üretkenlik daha çok Augustus'un bu alanlara duyduğu ilgiyle ve sanatçılara karşı gösterdiği koruyucu tavırla ilgilidir. Sonraki imparatorların dönemlerinde bu denli hareketli bir yapıya rastlanmadığı gibi, Roma kültürü de çürümenin eşiğinden birkaç kez zorlukla dönmüştür.

AULARD, François Alphonse
(1849-1928)

Fransız tarihçi. Fransız Devrimi tarihi üzerine önemli çalışmaları vardır.

19 Temmuz 1849'da Montbron'da doğdu, 23 Ekim 1928'de Paris'te öldü. 1877'de Ecole Normale'den doktorasını aldı. 1878-1884 arasında çeşitli üniversitelerde edebiyat dersleri verdi. 1879'dan sonra Fransız Devrimi konusunda çalışmaya başladı. Öncelikle devrim tarihine ilişkin belgelerin derlenmesi ve yayımlanmasına eğildi. 1882'de yayımlanan *Les Orateurs de l'Assemble Constituante* ("Kurucu Meclis Konuşmacıları") ile 1885'de yayımlanan *Les Orateurs de La Legislative et de la Convention* ("Yasama Meclisi ve Konvansiyon'un Konuşmacıları") adlı kitapları devrim tarihine ışık tutan önemli yapıtlardır. 1887'de Paris Üniversitesi'nde kurulan Fransız Devrimi kürsüsünün ilk profesörü oldu. Fransız Devrimi tarihinin bilimsel olarak belgelenmesi konusundaki çalışmalarını sürdürdü. Öğrencilerinin de yardımıyla Kamu Esenliği Komitesi'nin yaptığı işlerin belgelerini *Receuil des actes du Comité de Salut Public* ("Kamu Esenliği Komitesi Etkinlikleri Derlemesi") adlı kitapta derledi.

Aulard, Fransız Devrimi tarihini eleştirel bir yaklaşımla ele alan ilk tarihçidir. Çalışmaları devrimle ilgili birçok efsaneyi yıktı. Derslerinde sürekli olarak, kaynakların iyi incelenmesini, kanıtlanmamış iddialardan kaçınılmasını ve olguların objektif bir biçimde ortaya konmasının gerekliliğini vurguladı. O dönemde, Augustin Coch'un temsil ettiği Taine Okulu'nun devrimi ele alış biçimini eleştirdi. *Taine, historien de la Révolution Française* ("Fransız Devrimi Tarihçisi: Taine") adlı kitabında Taine Okulu'nu romantik bulduğunu ve olayların değerlendirilişlerinin ciddiyetten uzak olduğunu savundu. En önemli çalışması olan *Histoire politique de la revolution française, origines et developments de la republique* (Fransa İnkilabının Siyasi Tarihi) adlı kitabında kendi yaklaşımı açık olarak görülmektedir. Aulard, yapıtında halkın görüşlerindeki değişmeleri, parti örgütünün tanımını ve hükümet işleyişinin açıklamasını yapmaktadır. Terör döneminin, askeri yenilgi, iç savaş ve yiyecek kıtlığı gibi koşulların yöneticiler üzerindeki kaçınılmaz baskısı sonucu ortaya çıktığı görüşündedir. Aulard'a göre devrimin kahramanı Danton'dur. Robespierre'e karşı çıkarken, Danton'dan iyi bir cumhuriyetçi ve yurtsever olarak söz eder.

Aulard'ın, 1881'de kurduğu ve ölene değin editörlüğünü yaptığı *La Révolution française* ("Fransız Devrimi") ile kurucuları arasında bulunduğu *Quotidien* adlı dergilerde yayımlanan makaleleri, *Etudes et leçons sur la révolution française* ("Fransız Devrimi Üzerine İncelemeler ve Dersler") adıyla derlenmiştir.

Bilimsel çalışmalarının yanı sıra siyasal etkinlikleri de vardır. Dreyfus Davası üzerine, İnsan Hakları Birliği'nin kuruculuğunu ve başkanlığını yaptı. 1904'de Fransız Devrimi Tarihi Derneği'nin başkanı oldu. 1927'de de Milletler Cemiyeti'nin Berlin'de toplanan Uluslararası Kongresi'ne başkanlık etti.

• YAPITLAR: *Les Orateurs de l'Assemblé Constituante*, 2 cilt, 1882, ("Kurucu Meclis Konuşmacıları"); *Les Orateurs de la Législative et de la Convention*, 1885, ("Yasama Meclisi ve Konvansiyon'un Konuşmacıları"); *Receuil des actes du Comité de Salut Public*, 16 cilt, 1889-1904, ("Kamu Esenliği Komitesi Etkinlikleri Derlemesi"); *La Société des Jacobins*, 6 cilt, 1889-1897, ("Jacobin Derneği"); *Paris pendant la réaction thermidorienne et sous le Directoire*, 5 cilt, 1898-1902, ("Direktuvar Döneminde ve Thermidoryen Reaksiyon sırasında Paris"); *Histoire politique de la révolution française, origines et developoments de la république, 1789-1804*, 1901, (Fransa İnkilabının Siyasi Tarihi, 3 cilt, 1944-1945); *Taine, historien de la révolution française*, 1901, ("Fransız Devrimi Tarihçisi Taine"); *Paris sous le consulat*, 4 cilt, 1903-1909 ("Konsüllük Döneminde Paris"); *Etudes et leçons sur la révolution française*, 9 cilt, 1923-1925, ("Fransız Devrimi Üzerine İncelemeler ve Dersler").

AUNG SAN
(1914-1947)

Birmanyalı milliyetçi önder. Birmanya'nın bağımsızlığı için mücadele etmiştir.

Natmauk'da doğdu. İngilizler'in, 1886'da Birmanya'yı (Burma) işgaline karşı mücadele etmiş bir aileden geliyordu. Rangoon Üniversitesi'nde okuduğu yıllarda öğrenci birliği sekreteri oldu. 1936'da, U Nu ile birlikte İngiliz profesörlerin davranışlarını protesto etmek için başlatılan öğrenci boykotuna önderlik etti. 1937'de İngiliz hükümeti, Birmanya'yı Hindistan'dan ayırdı. Bir yıl sonra üniversite eğitimini tamamlayan Aung San, Thakin hareketi olarak adlandırılan devrimci Doboma Asi-ayone (Burmalılar Derneği) içinde çalışmaya başladı ve 1939'da örgütün genel sekreteri oldu.

Kısa bir süre sonra hükümete karşı eylemleri nedeniyle örgüt kapatıldı ve Aung San için tutuklama emri çıktı. Çin'e giden Aung San, buradaki radikal gruplarla ilişki kurdu. Bu arada, Japonlar'la da görüşerek onlardan yardım teklifi ve bağımsızlık sözü aldı. Bunun üzerine gizlice ülkesine dönerek seçtiği yirmi dokuz arkadaşı ile birlikte Japonya'ya gitti ve orada "Otuz Yoldaş" adı altında askeri eğitim gördü. Japon birlikleri Bangkok'a ulaştıktan sonra Aung San, Burma Bağımsızlık Ordusu'nun kurulduğunu açıkladı. Bir süre sonra Bağımsızlık Ordusu içinde, Japonlar'ın bağımsızlık vermeyeceği konusunda kuşkular doğmaya başladı. Bu durumdan tedirgin olan Japonlar, Bağımsızlık Ordusu'nu feshederek yine Aung San'ın komutanlığında Burma Savunma Ordusu adlı daha küçük bir ordu kurdular. 1943'te savaşın gidişinin değişmesi üzerine Japonlar, Ba Maw'ın başkanlığında kukla bir hükümet oluşturdular.

Aung San, savunma bakanı olarak olarak hükümette yer aldı. Hükümetin varlığına karşın ülkeyi Japon ordusu yönetiyordu. Aung San, 1945'te Güney Doğu Asya müttefik orduları komutanı Lord Mountbatten ile ilişki kurdu ve birkaç ay sonra ordusuyla birlikte İngiliz saflarına geçti. Rangoon'un kurtulu-

şundan sonra tüm milliyetçi örgütler Anti-Faşist Halk Kurtuluş Ordusu adı altında birleştiler. Lord Mountbatten, askeri yönetimin başına General Hubert Rance'ı atadı.

Savaş bittikten sonra, Rance görevden alınarak eski İngiliz genel valisinin başkanlığında muhafazakâr siyaset adamlarından oluşan bir hükümet kuruldu. Yeni hükümet, Aung San için tutuklama emri çıkarınca, halk ayaklanma hazırlığına başladı. Bunun üzerine İngiliz hükümeti genel valiyi geri çekerek yerine ordudan emekliye ayrılmış olan Rance'ı gönderdi. Rance, Aung San'ın da dahil olduğu yeni bir hükümet kurdu ve yönetimin Birmanyalılar'a bırakılması konusunda görüşmeler başladı. Ocak 1947'de Londra'da sonuçlanan tartışmalarla İngiltere Başbakanı Clement Attlee, Birmanya'nın bağımsızlığını kabul etti. Aung San, bir yıl içinde bağımsızlığın verileceğini açıkladı. Kurucu Meclis için 1947'de yapılan seçimlerde Anti-Faşist Halk Kurtuluş Ordusu, 202 üyelikten 196'sını kazandı. Ama örgüt içinde görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Komünistler ve muhafazakârlar antlaşmayı yeterli görmeyerek örgütten çekildiler. Aung San, 19 Temmuz 1947'de içlerinde kardeşinin de bulunduğu hükümet üyesi altı kişiyle birlikte silahlı kişilerce öldürüldü. Olaydan sonra eski başbakanlardan muhafazakâr eğilimli U Saw, suikastı planladığı gerekçesiyle idam edildi.

AUROBINDO, Sri
(1872-1950)

Hintli filozof. Hindistan'ın bağımsızlığı için uğraşmış, Batı felsefesiyle eski Hint düşüncesini uzlaştırmaya çalışmıştır.

Bombay'da doğdu, uzun süre yurt dışında kaldıktan sonra, gene orada öldü. İlk ve ortaöğrenimini Bombay'da bir İngiliz okulunda gördü. Yükseköğrenimini on üç yıl kaldığı İngiltere'de Cambridge'de bitirdi. Öğrenim dili olan İngilizce'den başka Yunanca, Latince, Almanca, İtalyanca, Fransızca öğrendi. Batı felsefesini, Batı sanatını, öğrendiği diller yardımıyla, özgün kaynaklarından tanıma olanağı buldu.

Gandi'nin başlattığı "Ulusal Kurtuluş Eylemi"ne katılmak için yurduna döndü. Bengal'de İngilizler'e karşı direnme ve ulusal bağımsızlık savaşı veren gizli örgütlerin çalışmalarına katıldı (1906). *Karmayogin* adlı bir dergi çıkararak ulusal bağımsızlık düşüncelerini yaymaya çalıştı. Düşüncelerinden kuşkulanan İngilizler'ce tutuklandı, kısa bir süre sonra kaçmayı başardı. Kalküta'da başlayan Ulusal Bağımsızlık Eylemlerine katıldı. İngiliz mallarını almamayı, satmamayı amaçlayan bir dernek kurdu; bu konudaki düşüncelerini açıklamak için, İngilizce *Bende Matram* adlı bir gazete çıkardı. Bu sırada, bir İngiliz valisinin öldürülmesi üzerine tutuklandı, ölüm cezasına çarptırıldı. Bir süre cezaevinde kaldıktan sonra bağımsızlık eylemlerini sürdüren ulusal örgütün adamları aracılığıyla kaçırıldı. Özgürlüğe kavuşunca yine ulusal kurtuluş uğrundaki eylemlerini sürdürdü.

Aurobindo'nun felsefe sorunlarına yaklaşmasında, çocukluğundan beri içine sinen, eski Hint inançlarının, özellikle Yoga öğretisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Sanskritçe öğrendikten sonra okuduğu, eski Hint uygarlık ürünlerinin en önemlilerinden olan, Veda'lar, Upanişad'lar ona yeni bir düşünme ortamı yaratmış, onu Hint İlk Çağı ile karşı karşıya getirmişti. Eski Hint inançlarına göre gerçeği kavramanın başlıca yolu sezgidir. Sezgi, bilinmeyen bir gücün, bir tanrısal erkin, kişinin içinde uyandırdığı "doğuş"u kavramaya yarar. Bu nedenle gerçeğin kavranmasında usun sınırlarını aşan bir varlığın yardımı gereklidir. Anlayış gücünün kavrayabildiği gerçeğin, gene anlayış gücünün kavrayabileceği bir karşıtı, bir çelişiği vardır. İnsanın düşünme yeteneğinde bulunan, us ilkelerine göre doğrulukları saptanabilen, bu karşıt varlıkların kavranması ancak yardımcı bir gücün araya girmesiyle olabilir. Böylece, gerçeğin kavranması, usun gücünü aşan tanrısal bir varlığın yardımına bağlıdır. Aurobindo'yu bu yöntemi benimsemeye iten tek olay, ölüm döşeğinde yatan kardeşini, okuyup üflediği bir bardak suyu içirerek sağlığa kavuşturan, bir Yoga keşişi olmuştur. Yoga öğretisine göre kesin gerçek zamanla bağlantılı olmayan, zamanı aşan tümel bir varlıktır. Bu varlığın kavranması, daha önce söylendiği gibi, tanrısal bir kaynağı gerekli kılar. Bu tanrısal kaynağın varlığı da içekapanışla, derin düşünceye dalarak kendinden geçişle kavranabilir. Aurobindo; bu gizemli gerçeği kavramak için, Bombay'da, aylarca kimseyle görüşmedi, konuşmadı, yalnız düşünmekle yetindi.

Aurobindo'ya göre gerçeği kavramak için, bütün doğal varlıkların etkisinden, duyu verilerinin baskısından, algının yönlendirici gücünden uzak kalarak içekapanmak, yüksek bir anlama aşamasına varan sezgi ile "içedoğuş"u beklemek gerekir. Kişinin içini bilen, gereğinde ona yardımcı olan üstün bir gücü vardır. Bu güç yücedir, evrenseldir. Devinen kişinin içinde, devinici olarak, bu güç saklıdır. Görünüşte devinen kişidir; gerçekteyse, kişinin içindeki güçtür. Bu güç ölümsüzdür, kendi özünden başka etkilenecek bir nesne yoktur.

Tek kişinin özgürlüğü, kurtuluşu önemli değildir. En önemli olan, en önce çözümü gereken sorun, bütün insanlığın kurtuluşudur. Bu kurtuluşu sağlayabilmenin tek yolu Yoga'nın yardımını kazanmaktır. Evren bütün insanlık içindir, tek tek bireyler için değildir. Bu nedenle, amaca ulaşabilmek için, birey kendini yok edebilir.

Gerçeğin kavranmasında Brahman'ın gücüne sığınmak, ondan yardım görmek kişiye yeni bir yetenek kazandırır. Bu yeni yetenek, kişinin yaratıcı gücüdür. İçekapanışla gizli güç (Brahman'ın gücü) sağlanır. Bu gücün ardından, kişiyi yaratıcılığa iten esin gelir. Esinlenen kişi yaratır. Öyleyse yaratmak, tanrısal gücün yardımıyla, esinlenmektir. Kişiyi yaratıcılığa iten esin anlayış gücünden kaynaklanmaz, onun kaynağı anlayış gücünün (zihnin) üstünde, tanrısal evrendedir. Bu tanrısal evren ise Yoga'nın, Brahman'ın evrenidir. Yoga bir başarı kaynağıdır, beceri odağıdır.

İnsanlığın kurtuluşu yalnız yönetimlere karşı ayaklanmakla değil, bir baskı kaynağı olduğunda, doğaya başkaldırmakla da sağlanabilir. Aurobindo,

bu düşüncelerini yayımladığı *Karmayogin* adlı dergide: "Gerçekte önemli olan İngiltere yönetimine karşı ayaklanmak değil, bunu kim olsa başarabilir; önemli olan, bütün evrene karşı ayaklanmaktır," sözleriyle açıklamıştır.

Tanrı, iyi ile kötünün birlikte olduğu bir güçtür. Bu nedenle, Tanrı özünde bütün karşıtlıklar vardır. Yapan Tanrı yıkıcıdır, yıkan Tanrı yapıcıdır. Sevgi-öfke, iyi-kötü, çok-az, güzel-güzel olmayan, karanlık-aydınlık gibi karşıtlıklar Tanrı varlığındadır. Kişinin içekapanışla bunları görmesi gerekir. Bunları görmeye çalışan kişinin başvuracağı tek geçerli yöntem, kendini bütün dış etkilerden arındırmak, tutkulardan, gelip geçici isteklerden uzak kalmaktır.

Erdem kişinin, kaynağı tanrısal öz olan karşıt güçler karşısında direnici bir tutumu benimsemesidir. Bu direnme kişinin özünü kuran tininde (ruhunda) gerçekleşebilir. Gerçekliği kavramak, ona karşı gerekli tutumu benimsemek için korkaklık ve ürkeklikten kaçınmak, gerçekliğe yiğitçe karşıdan bakmaktır. Bu evreni çekilmez, yaşanmaz duruma getiren bir güç, bir Tanrı vardır, işte gerçek dediğimiz odur. Erdem, bu güce karşı iyiyi, güzeli, doğruyu egemen kılmak için, direnişe geçmektir.

Eğitim kişinin istencini, bütün eylemlerine egemen kılmak içindir. Kişi eğitimle, bütün dış etkilerden kendini arındırarak, tanrısal istenci buyruğu altına alabilir. Bunu başarmak da Yoga deneylerini eksiksiz, düzenle uygulamaya bağlıdır. Yoga deneyleri bilinci belli bir olgunluk aşamasına ulaştırarak, kişinin gücünü aşan tanrısal istenci denetim altına almayı sağlar.

İnsan ruhu önü-sonu olmayan, sürekli bir oluş akışı içindedir. Onun kişiden önce sonsuz bir geçmişi, kişinin varlığını aşan, engin bir geleceği vardır. Bireysel tin, bütün evreni kuşatan, evrensel tinin bir bölümüdür. İnsan bireyleri de, evren denen bütünün öğeleridir. Yeryüzünde ortaya çıkan bütün toplum ve tarih olayları evrensel tinin bir dönüşümüdür. Bu dönüşüm tinle, anlayış gücüyle (zihinle) bağlantılıdır ve maddeden kaynaklanmaz. Yeryüzünde yapılmış ve yapılacak olan bütün savaşlar bu evrensel tinin, evrensel insanın kötülüğe yol açan birer dönüşümüdür. Kişilerin bu kötülüklerden kurtulmaları özlerini arındırarak istençlerini olaylara egemen kılmalarına bağlıdır.

Oluş sürekli bir akıştır, aşama aşama yükselmeyi sağlar. Bu sürekli akış içinde bulunan insan ruhu da basamak basamak yükselerek olgunlaşır. Ancak bu olgunluğun en yüksek aşamasına, bugüne değin ulaşan olmamıştır. İnsan denen varlık olabilirliğin, evrensel tinin (insanlığın) bütün başarılarını sağlamış, olgunluğun doruğuna ulaşmış sayılamaz. Bu nedenle,

Esinlenme

Aurobindo'ya göre kişinin gerçeği kavraması dış evrene yönelmekle değil, içedönüşle sağlanabilir. İçedönüş, bütün duyu verilerinin kaynağından uzaklaşarak, "ben"in bulunduğu, duyularüstü varlık ortamına yönelmekle olabilir. Kişinin bütün dış etkilerden, yönetici, yönlendirici etkenlerden sıyrılarak kendi kendisiyle karşı karşıya gelmesi gerekir. Böyle bir durumda tanrısal, üstün bir güç, bir "Yoga" kişinin özünde gerçeği kavramaya yarayan bir açılma, bir aydınlanma sağlar. Bu aydınlanma "üstün esinlenme"dir. Bireye bütün insanlığı, bütün evreni tanıtan bu "esinlenme"nin kaynağı bütün karşıtlıkları özünde birliğe ulaştırarak, uyum sağlayan "yüce güç"tür. Bu güç evren bütününü, insanlığı kavrama bakımından uyarıcıdır, aydınlatıcıdır, olgunlaştırıcıdır. Bu yüce gücün, tektanrıcı dinlerin ileri sürdüğü inançlarla biçimlendirilmiş "Tanrı" ile ilgisi yoktur. O, evren bütününün özü olan "Brahman"dır. Bu gücün başlıca özelliği, düşünen kişide "yaratıcı atılım"ı gerçekleştiren "esin"in kaynağı olmasıdır. "Esin"le karşı karşıya gelen kişi "esinlenme" eylemi içine girer.

Esinlenme eylemi içinde bulunan kişinin yaratıcı yeteneği tanrısal gücün yaratıcı atılımı ile birleşir, böylece eylem yaratıcılığa dönüşür. Bu olayı kavrayabilmek için, anlayış gücünün yardımına gerek duyulmaz; esinlenme bir "içedoğuş" niteliğinde gerçekleşir, yaratıcı tanrısal güç gizlilikten açıklığa çıkar. Buna esinlenmenin eyleme dönüşmesi denebilir. Esinlenme ile kişinin duyularüstü ve algılanır olan ikili varlığı birleşir; bütün çelişkiler aykırılıklar ortadan kalkar.

Aurobindo'nun yeni bir yorumla gündeme getirdiği "esinlenme" kavramı kişi özgürlüğünün kaynağıdır. Kişi esinlenme yoluyla, kendi varlığının bilincine varınca, toplumsal özgürlüğün anlamını daha kolay kavrar; düşünen, üreten bir varlık olarak, evrendeki yerini görür; öteki bireylerle olan ilişkilerini anlar. Bu durum bireylerle yöneticiler arasındaki bağlantının özünü aydınlığa çıkarır. Kişi özgürlüğün hangi aşamasında bulunduğunu anlayınca, ister istemez toplum yönetimiyle karşı karşıya gelir. Toplum yönetimi kişinin varlık sınırlarını genişleten bir anlayışın doğmasına yol açar. Birey, belli bir toplumun değil, evren bütününün yurttaşı olduğu kanısına varır. Bu aşamada birey değil bütün insanlık, belli bir toplum değil bütün evren söz konusudur.

Çağdaş Hint düşüncesinde, Hindistan'ın bağımsızlığı sorunundan kalkarak, bütün insanlığın özgürlüğü konusuna varmanın başlıca nedeni Aurobindo'nun geliştirdiği "esinlenme" anlayışıdır. Bu görüş yalnız Hint aydınlarını değil, insanın evrensel bir varlık olduğuna inanan Batı düşünürlerini de ilgilendirmiştir.

insan için, şimdilik mutluluk söz konusu değildir.

Bilginin kaynağı tindir, içekapanışla sağlanan arınmadır. Duyuların sağladığı veriler birer yansımadır, gerçek değildir. Gerçek olan evrensel tinin, kişisel tinde kavranmasıdır. Bilginin önemi evreni değiştirebilmesiyle bağlantılıdır. Bir olayı, evreni değiştiremeyen bilgi gerçek değildir. Bilgi bir kavrayıştır, bu kavrayışın ereği de Tanrı'dır. Bilgi odaklarına göre, Tanrı'nın evrenin dışında olmasıyla içinde bulunması birdir. Bilginin sağlanmasında başlıca etken olan Yoga, aşkın olanı *(transcendentale)* kavrar, sonra deney evrenine döner; bu iki varlık türünün bütününü kuşatan istenci özünde saklar. Yoga, bunu başarabilmek için deneysel alanla deneyüstü alanı uzlaştırıp dönüştürür. Bu dönüştürmede önce öze iner, içe girer, sonra dışta olanı değiştirir. Dönüştürme içte olanla dışta olanın değiştirilmesidir.

Bütün savaşların, kötülüklerin kaynağı bilgisizliktir. İki topluluk arasında geçen savaş, gerçekte iki bilgisizliğin çarpışmasıdır.

Aurobindo'nun felsefesini oluşturan öğelerin iki kaynağı vardır: İlk Çağ'dan günümüze değin süregelen Batı uygarlığı ve eski Hint düşüncesi. Bu iki ayrı kökenli uygarlık ürünlerinden yeni bir bütün oluşturmuş, bu bütünün tabanına da Yoga öğretisini oturtmuştur. Hindistan'ın ulusal bağımsızlık savaşını besleyen düşüncelerin oluşmasında bu Yogacı görüşten yararlanmış, etkisini çok geniş bir tabana yaymayı başarmıştır. Aurobindo'nun felsefeyle ilgili düşüncelerini içeren Gita, Veda, Yoga gibi konuların açıklanışına dayanan birçok yapıtı vardır.

- YAPITLAR: *Textes Extrait de Saptrem: Shri Aurobindo ou L'Aventure de la Conscience*, 1964.
- KAYNAKLAR: İ.Z. Eyüboğlu, "Hint Düşüncesi", (yayımlanmamış çalışma).
- BAKINIZ: M. GANDİ.

AUSTEN, Jane
(1775-1817)

İngiliz romancı. Özellikle karakter çizimindeki başarısı ve İngiliz orta sınıf yaşayışını roman konusu yapmasıyla çağdaş romanın başlatıcıları arasında yer alır.

Hampshire'da Steventon köyünde doğdu. Bir papaz olan babasının altısı erkek sekiz çocuğundan biriydi. 1782'de kızkardeşiyle birlikte gönderildiği Oxford'da, daha sonra Reading'deki Abbey School'da eğitim gördü. Dokuz yaşında biten resmi öğretiminden sonra eğitimini evde sürdürdü. Aydın bir din adamı olan babası, çocuklarının öğrenme isteklerini sürekli desteklediğinden, kısa sürede Fransızca ve İtalyanca öğrenmenin yanı sıra, Shakespeare ve Milton'la birlikte, 18.yy İngilteresi'nin belli başlı tüm denemeci, şair ve roman yazarlarını derinlemesine incelemişti. Gençlik günleri kardeşleri ve yeğenleriyle yakın ilişkiler içinde, yaşadığı köyün toplumsal ilişkilerine katılarak ev işleri ve yazı çalışmalarıyla geçti. 1801'de babasının emekliye ayrılmasıyla aile Southampton'a taşındı. Babası 1805'te ölünce, annesi ve kızkardeşiyle birlikte, erkek kardeşlerinden birinin Hampshire'da Cawton köyündeki malikânesine yerleştiler. Burada yaşamının son aylarına değin belli başlı yapıtlarını yazmakla uğraşan Austen, 1817'de bozulan sağlığı yüzünden doktoruna yakın olabilmek için Winchester'a taşındı. Jane Austen yaşadığı dönemin ahlak anlayışına uyarak kitaplarını kendi adıyla yayımlamadı, kimliğini gizlemeye özen gösterdi. Hiç evlenmemiş olan yazar kırk iki yaşındayken burada öldü.

Evdeki aydın ortam, iki erkek kardeşinin Oxford'da bir edebiyat dergisi çıkarmaları ve canlı kişiliği Austen'ı çok genç yaşlardayken edebiyatla uğraşmaya itti. Daha on sekiz yaşında, içlerinde oyunlar, şiirler, kısa romanlar bulunan toplam yirmi bir çalışmasını üç büyük defterde toplamıştı. Bunlar ölümünden yüz yıl sonra yayımlandı. Bu yazılarında döneme egemen olan aşırı duygusal roman ve öyküleri tutarlı eleştirilerle alaya alır. Bu çalışmalarında daha sonraki olgunluk yapıtlarının ipuçlarını bulmak olasıdır.

Austen'ın belli başlı ilk romanı *Sense and Sensibility* (Sağduyu ve Duyarlık) 1795'te yazılmış, iki yıl sonra yeniden gözden geçirilmiş ve ancak 1811 yılında yayımlanabilmişti. Bu roman biri yaşamını akıl ve sağduyu, diğeri duygu ve tutkularıyla biçimlendiren iki kızkardeşin serüvenini anlatır. Bir bütün olarak aklı öne çıkaran bu roman insanlar arası ilişkilerin karmaşık niteliğini oldukça gerçekçi bir biçimde vurgular. Austen bir yıl sonra, daha yirmi bir yaşındayken, çoğu eleştirmen tarafından en güzel romanı sayılan *Pride and Prejudice*'ı (Gurur ve Aşk) yazmayı tamamladı. Ancak 1813 yılında basılma olanağı bulan bu roman, özellikle diyaloglarının akıcılığıyla dikkati çeker. Romanın kahramanları Elizabeth'le Darcy'nin birbirlerini ilk görüşlerinde engelleyici bir nitelik taşıyan "gurur" ve "önyargı", bu değerlerdeki aşırılığın törpülendiği bir sona ulaşır. Austen 1811 yılında, üç yıl sonra yayımlanabilen *Mansfield Park* adlı romanını yazdı. Daha önceki romanlarının alaycı havasını terkettiği bu çalışmasında, politik ve dinsel konularda didaktikliğe varan bir ağırbaşlılık görülür. 1816'da yayımlanan *Emma*, üstün zekâ ve yaratıcı imgeleme sahip bir genç kızın, yoğun bencilliğiyle çevresindeki kişilerin yaşamlarını belirleme çabalarının sonucunu anlatır.

Jane Austen'ın romanlarına konu edindiği taşra hayatının küçük dünyası, onunla ilgili eleştirilerin odak noktasını oluşturur. Başarısı da başarısızlığı da burada ölçülür. Fransız Devrimi, Napoléon savaşları, endüstri devrimi gibi çağının büyük olaylarının yankısı, ya da büyük tutkular, ruhsal yücelim isteği, gözüpek aşklar yoktur onun romanlarında. Austen'ın ilgisi dar bir çevre içinde yaşayan bireyler arası ilişkiler üzerinde yoğunlaşır. Roman karakteri yaratmadaki büyük başarısı da bu sınırlı malzemeyi ele alış biçiminden kaynaklanır.

Karakterlerini kendilerini tanıma süreci içinde yansıtan Austen onların zaaflarından komedi unsuru yaratır. Bu komedi aslında toplumsal düzeni hicveden, ahlaki yargılar içeren ciddi bir yaşam eleştirisidir.

Austen'ın roman dünyası hayale, romantizme, duygusallığa yer vermez. Yazar, taşra hayatının dar, sıkıcı, önemsiz olduğunu bilir. Roman boyunca yarattığı karakterlerin aldığı ders bu gerçeği kabul etmeyi öğrenmektir. Austen'ın romanlarında değişmeyen bir nesnel dünya karşısında değişmek zorunda kalan insanlar vardır.

• YAPITLAR: *Sense and Sensibility*, 1811; (Sağduyu ve Duyarlık); *Pride and Prejudice*, 1813, (Gurur ve Aşk); *Mansfield Park*, 1814; *Emma*, 1816.

AUSTIN, John
(1790-1859)

İngiliz hukuk felsefecisi. İngiliz hukukunda Analitik Hukuk Okulu'nu kurmuştur.

3 Mart 1790'da Londra'da doğdu. 1812 yılında, beş yıl hizmet ettiği ordudan ayrıldı ve hukuk öğrenimine başladı. 1818-1825 arasında baroda çalıştı. Bu yıllarda İngiliz filozofu Jeremy Bentham ve çevresiyle yakın ilişkiler kurdu ve Faydacılık felsefesinin görüşlerinden etkilendi. 1826'da Bentham Okulu'na bağlı akademisyenler tarafından yeni kurulmakta olan London University College'daki hukuk felsefesi kürsüsünün başına getirildi. Bu yeni göreve hazırlanmak üzere Almanya'ya gitti ve orada Roma Hukuku'nu inceledi. Bonn'da geçirdiği yıllarda Savigny, Thibaut ve Mittermaier gibi önde gelen Alman hukuk felsefecileriyle tanıştı. Bu dönemde, İngiliz örf ve âdet hukuku ile Bentham'ın faydacılık felsefesini, Alman hukukçuların Roma Hukuku'nun kurumlarının araştırılması konusundaki teknikleriyle birleştirdi. Austin, Londra'da verdiği derslerin az sayıda öğrenci tarafından izlenmesi üzerine, 1832 yılında hayal kırıklığı içinde üniversiteden ayrıldı. Yaşamının bundan sonraki yılları hastalık ve geçim sıkıntısı içinde geçti. Bir süre Londra'daki Ceza Hukuku Komisyonu'nda çalıştıktan sonra, Malta'ya gitti. 1836 yılında Paris'e yerleşti; ancak 1848 İhtilali'nin başlaması üzerine, İngiltere'ye döndü. 1859 yılında Londra yakınlarındaki Weybridge'de öldü.

Austin, Roma Hukuku ile İngiliz örf ve âdet hukuku gibi gelişmiş hukuk sistemlerinin temel kavramlarını ve kurallarını sistemli bir biçimde ve eleştirel bir yaklaşımla ele alan ilk İngiliz hukukçudur. Hukuk alanındaki araştırmalarında iki soruya yanıt aramıştır. Bunlardan birincisi, analitik bir yaklaşımla cevaplandırmaya çalıştığı "hukuk nedir?" sorusu; ikincisi ise, Faydacılık felsefesi temelinde ele alınması gerektiğine inandığı "hukuk ne olmalıdır?" sorusudur. Machiavelli nasıl siyaset bilimi ile ahlak arasında bir ayırım yaptıysa, Grotius nasıl hukuk felsefesini dinbilimden ayırdıysa, Austin de pozitif hukuk ile ahlak arasında kesin bir çizgi çizmiştir.

Austin'in görüşlerini değerlendirebilmek için, hukuki pozitivizm olarak adlandırılan akıma kısaca değinmek gerekir. Hukuki pozitivizm, insan zihninin olguların gözlenmesini aşan her türlü faaliyetini boş ve gereksiz saymış, bunun doğal sonucu olarak da yürürlükteki pozitif hukuk dışında kalan hukuk kavramlarını inceleme gereğini duymamıştır. Gerçek, yani "olan" hukuk ile ideal, yani "olması gereken" hukuk arasında kesin bir ayrım yapan pozitivistler, her türlü değer ve ahlak kavramını, inceleme alanı dışında bırakmışlar; hukuk biliminin görevini yürürlükteki hukukun çözümlenmesi ve açıklanması ile sınırlandırmışlardır. 19.yy başlarında, doğa bilimlerinin ulaştığı başarı, bilimin konusunun yer ve zaman bakımından belli olgular ve bunların gözlemlenmesi olduğu düşüncesinin egemen olmasına yol açmıştır. Hukuki pozitivizm, bu gereksinmeyi hukuk alanında karşılamaya çalışmıştır.

Hukuk biliminin konusunu pozitif hukukla sınırlı tutan Austin, bu alanda "iradeci pozitivizm"in savunuculuğunu yapmıştır. Pozitif hukuku insanın iradi davranışı ile konulan kurallar bütünü olarak tanımlayan bu görüş, sonuçta hukuku emir olarak anlayan bir akıma dönüşmüştür. İradeciliğin ve emirci anlayışın egemen olduğu bir dönemde yaşamış olan Austin, hukuktaki her türlü kuralın hükümdarın emri olduğunu ileri sürerken, bunun gözlenebilen bir olgu olduğunu da vurgulamıştır.

Austin'in üniversitede verdiği derslerin genişletilmiş bir derlemesi olan ve 1832'de yayımlanan *The Province of Jurisprudence Determined* ("Hukukun Kapsamı ve Sınırları") onun önde gelen hukuk felsefecilerinden sayılmasını sağlayan temel yapıtıdır. Austin "analiz dersleri" olarak da anılan bu kitabına yasaların çözümlenmesiyle başlar ve yasaları, emir olan "gerçek anlamda yasalar" ve emir olmayan "gerçek anlamda olmayan yasalar" olmak üzere ikiye ayırır. Kutsal yasalar ya da Tanrı buyrukları ile genel ve özel hukuk biliminin konusunu oluşturan tüm pozitif yasalar gerçek anlamda yasalardır. Pozitif ahlak kuralları ile insanların içgüdüsel davranışlarını yöneten "metaforik" ya da "figüratif" yasalar ise gerçek anlamda olmayan yasalar grubuna girer. Austin'e göre, hukuk biliminin konusu pozitif yasalardır; başka bir anlatımla, siyasal erki elinde bulunduranların yönetilenler üzerinde uyguladıkları yasalardır.

Austin, yasaları genel olarak sınıflandırdıktan sonra, kavram olarak yasanın üzerinde durur. Yasa, "akıl sahibi bir varlığın yönlendirilmesi için, onun üzerinde güç sahibi olan bir diğer akıl sahibi varlık tarafından konulan kuraldır." Bu tanımın kapsamına, Tanrı'nın insanlar için koyduğu kurallarla, insanların birbirleri için koyduğu kurallar girer. İnsanların birbirleri için koyduğu kurallar ise iki ana başlık altında toplanabilir. Birincisi, bağımsız siyasal toplumlarda yönetme erkine sahip olanların koyduğu pozitif yasalar; ikincisi, bir grup insanın kanıları ya da duygularına bağlı olarak yerleşen pozitif ahlak kuralları.

Austin, genel hukuk anlayışının bir parçası olarak, uluslararası hukuku pozitif ahlak kuralları içinde değerlendirir. Austin'e göre hukuk, devleti yöneten kim ise, onun ortaya koyduğu kurallardır. Uluslararası ilişkilerde ise, tek bir yönetici ve kural koyucu olmayacağına göre, bu yasaların kaynağı ancak pozitif ahlak kuralları olabilir.

Hukuk kavramlarının analizine ağırlık veren Austin, yasa ve kuralları emir olarak ele alır. Bir kimse, başka bir kimsenin bir eylemi yapması ya da yapmaması ile ilgili bir dileğini ifade ediyor ve dileğinin yerine getirilmemesi halinde bir eylemi olacağını bildiriyorsa, bu dileğin ifadesi bir emirdir. Austin, emrin kavramsal analizinden ödev kavramına varır. Verilen emri yerine getirmediğinde kendisine bir zarar geleceğini bilen kişi, o emirle bağlanmış durumdadır ve o emre uyma ödevini yüklenmiştir. Ödevi yerine getirmeme, emre uymama halinde ise ceza kavramı ortaya çıkar. Öte yandan, bir emir, bir eylemin yapılması sonucu bir ödülü birlikte getiriyorsa, bu kez bir hak söz konusudur.

Yasaların analizinde emir ve itaat kavramlarından yola çıkan Austin, ölümünden kısa bir süre önce yayımladığı *A Plea for the Constitution* adlı kitabında egemenlik teorisini daha da geliştirmiştir. Demokrasinin "artan talepleri"ne ve 1848 İhtilali'nin yol açtığı karışıklıklara duyulan kaygının dile getirildiği bu kitapta, iktidarın mülk sahipleri tarafından oluşturulması gerektiğini, halkın diğer kesimlerinin kendi çıkarlarına sahip çıkamayacağını savunmuştur.

Siyasal ve hukuksal egemenlik arasında bir ayırım yapmayan Austin, hukukun gerçek kaynağının hükümdarın iradesi olduğunu savunmuştur. Yasaların çözümlenmesinde ise, iradeci anlayışın emir ve itaat gibi temel kavramlarını araç olarak kullanmıştır. Austin'in hukuk felsefesinin yetersizliğine ilişkin eleştiriler, daha çok bu iki nokta üzerinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, Austin'in analitik öğretisi, İngiliz hukukundaki yöntemlerin sistemli bir açıklaması için, bir başvuru kaynağı olma özelliğini korumaktadır.

- **YAPITLAR:** *The Province of Jurisprudence Determined*, 1832, ("Hukukun Kapsamı ve Sınırları"); *A Plea for the Constitution*, 1859; *Lectures on Jurisprudence*, (ö.s.), 1869, ("Hukuk Üzerine Dersler").

- **KAYNAKLAR:** C.K.Allen, *Law in the Making*, (7. bas), 1964; J.Brown (der.), *The Austinian Theory of Law*, 1906; C.J. Friedrich, *The Philosophy of Law in Historical Perspective*, (2. bas.), 1963.

- **BAKINIZ:** BENTHAM, HOBBES, H.J. MAINE, J.S. MILL.

Analitik Hukuk Okulu

Austin, Analitik Hukuk Okulu adıyla bilinen akımın kurucusudur. Genel teorisini hukukun hükümdarın emri olduğu yolundaki önermeye dayandırmış ve hukuku, belirli bir pozitif hukuk sisteminde, onun kurallarında ve ilkelerinde ortaya çıkan genel kavramların incelenmesiyle sınırlandırmıştır. Kısaca Blackstone* gibi o da "açıklama yöntemi"ni izlemiş ve bu anlamda Bentham'la* uyuşmazlık göstermiştir. Bununla birlikte, Austin açıklamasını genel faydacı görüşlere dayandırmıştır. Austin İngiltere'de "herhangi bir gelişmiş hukuki sistemde varolan temel düşünceleri ve biçimleri sistemli olarak ve eleştirel bir yaklaşımla ele almayı" üstlenen ilk hukukçudur. Haklar, görevler, çeşitli eylemler ve bunların karşılığı olan hukuki ilişkiler Austin'in çözümlemesinin konularıdır. Analitik Hukuk Okulu daha sonra Austin'in İngiltere'de Sir Thomas E. Holland,* Amerika'da Wesley N. Hohfeld,* Almanya'da Felix Somló gibi takipçileri tarafından büyük ölçüde geliştirilmiştir. Austin yalnızca incelenen belirli bir hukuk sisteminin mevcut kurumları ile ilgilenmeyi gerekli görmüş ve özellikle örf ve adet hukuku ve Roma Hukuku üzerinde durmuştur. Hukuk verilerini sınıflandırarak bunlardan öze varmaya çalışmış ve bunları katı bir "eşyanın doğası" anlayışına dayandırmıştır. Analitik hukuk bilimi hem İngiltere hem de Amerika'da büyük ölçüde etkili olmuş ve son zamanlara değin hukuk felsefesinin bu ülkelerdeki gelişimine özel bir yöneliş getirmiştir. Analitik hukuk bilimi, hukukun özünü ve onun felsefi temellerini irdelemeyi reddetmiştir. Bunun yerine belirli kurumları ele almayı yeğlemiş ve bunların eleştirel analizinde önemli sonuçlar elde etmiştir.

(C.J.Friedrich,* The Philosophy of Law in Historical Perspective, *1963)

AUSTIN, John Langshaw
(1911-1960)

İngiliz filozof. Ortaya attığı Konuşma Edimleri Kuramı ile çağdaş analitik düşüncede etkili olmuş,algı konusunda kuşkuculuğu eleştirmiştir.

Lancaster'da doğdu, Oxford'da öldü. Babası mimardı. Öğrenimini Oxford Üniversitesi'nde yapan Austin 1933'te aynı üniversitede öğretim üyesi oldu. II. Dünya Savaşı'nda İngiliz istihbaratında görev aldı. Savaş bitince üniversiteye döndü. 1952'de profesörlüğe yükselerek ölümüne değin bu görevi sürdürdü.

yy Anglo-Sakson düşüncesinde iki karşıt akım oluşturur. Bunlardan ilki, Russell, Wittgenstein (gençlik dönemi) ve Carnap gibi filozofların önderliğinde gelişmişken ikincisi de Ryle, olgunluk dönemindeki Wittgenstein ve Austin'den etkilenmiştir. Çağdaş Oxford felsefesi olarak da bilinen bu ikinci akım, felsefe için yapay-sembolik bir dilin zorunlu olmadığını ve doğal dilin yeterli olduğunu savunur. Wittgenstein'ın olgunluk dönemindeki felsefesinde olduğu gibi, Austin de günlük dile ve özellikle dilin kullanımına, büyük önem vermiştir. Ancak bunun bir Wittgenstein etkisi olmak yerine dönemin ve özellikle Aristotelesçi Oxford geleneğinin genel niteliğinin bir yansıması olduğu söylenebilir. Austin'in dili doğru kullanarak birçok felsefe sorununun giderilebileceğine olan inancı, bu doğrultudaki uygulamaları ve özellikle sağduyuyu felsefesine çıkış noktası olarak alması, belirgin bir biçimde, G.E.Moore'un etkisini taşır. Austin derslerinde ve katıldığı seminerlerde, çok etkili olan eleştiri gücü ile yaşamının son on beş yılında büyük yetke kazanmış ve ilgi toplamıştır.

Austin'in en önemli katkısı dil felsefesi alanındadır. Dilin, özellikle kullanım boyutu üzerinde durmuştur. Kullanımda yer alan kimi düzenli işlevlerin iletişimi, kullanılan tümcelerin anlamları ölçüsünde etkilediğini göstererek, bu olgunun bir kuramsal açıklamasını vermiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan, tümcelerin anlamları ve kullanımda kazandıkları güç arasındaki önemli ayrımdır. Anlam iki kişi arasında iletilen bilişi içeriğinin ancak bir bölümüdür. Kendisine bir şey söylenen bir kişi, karşısındakinin kullandığı tümcenin anlamını nasıl yorumlayacağını da bilebilmelidir.

İşte kullanımda tümcelere kazandırılan güç böyle bir yoruma olanak sağlar. Herhangi bir tümceyi değişik ortamlarda özdeş anlam ve göndermeyle (referansla) kullanarak çok değişik bildiriler iletmek olanağı vardır. Böylece, değişik amaçlarla kullanılan aynı tümce ile, örneğin bilgi vermek, uyarmak, alay etmek, şaka yapmak korkutmak söz konusu olabilir. Tümcelerin anlam içeriğine girmeden iletilen bu gibi bildirim öğeleri bu tümcelerin kullanımında kazandıkları güçlerdir. Örneğin, "Olaylar çok hızlı gelişiyor," gibi bir tümcenin değişik ortamlarda değişen amaçlara göre bilgi vermek, yakınmak, uyarmak ve hatta şaka yapmak için kullanılabileceği düşünülebilir.

Austin, anlam ve güç arasında çizdiği bu ayrıma, dilbilgisi açısından bildirim yapısı bulunan kimi tümcelerin bildirim-dışı görevler taşıdıkları gözleminden kalkarak, yaptığı araştırmalar sonucunda, varmıştır. Bildirimler, gözlemsel *(constative)* ya da edimsel *(performative)* olarak ikiye ayrılabilir. Gözlemsel tümceler doğru ya da yanlış olabilen tümcelerdir. "Şu anda musluğu onarıyorum," tümcesi, eğer gerçekten bu eylemi yerine getiriyorsam, doğrudur. Böyle bir eylem içinde değilsem tümce yanlıştır. Edimsel tümceler ise doğru veya yanlış olamaz: "Musluğu onaracağıma söz veriyorum," gibi bir tümcenin hangi durumlarda doğru veya yanlış olabileceğini düşünmek olanaksızdır. Bu tümceyi "söz vermek" için uygun bir ortamda söylemek yeterlidir. Ayrıca bu tümce, onu doğru, yanlış yapabilecek bir durum ya da olayı betimlememektedir. Eğer verdiğim sözü tutmazsam bu sözü verirken kullandığım tümce bu nedenle yanlış olmayacaktır. Çünkü, tümce böylece yanlış olabilseydi söz verdiğim doğru olamaz ve bu nedenle de vermiş olduğum sözü tutmadığım öne sürülemezdi. İşte Austin, yapısal açıdan farklı olmayan gözlemsel ve edimsel tümcelerin dilde hangi nedenle bu ölçüde değişik işlevler üstlendiklerinin kuramsal bir açıklamasını vermek uğraşı içinde, daha temel bir ayrım olan anlam-güç ayrımına ulaşmıştır.

Anlam-güç ayırımı

Austin'in felsefesi içinde anlam-güç ayrımı şöyle bir kuramsal yapı içinde verilmektedir: Tümcelerin iletişim amacıyla kullanımlarını konuşma edimi *(speech act)* olarak belirleyelim. Her konuşma edimi içinde birden çok şey yapıldığı söylenebilir. Austin bu yapılanları, değişik niteliklerine dayanarak üç ulam altında toplamıştır. Dil ile iletişimde bulunabilmek için yapılması zorunlu olan bir şey, bir tümceyi belirli bir anlam ve yöneltimle üretmektir. Austin bu edime söyleme edimi *(locutionary act)* adını veriyor. Austin'

Dil Felsefesi

Dil felsefesi, dil bağlamında ortaya çıkan felsefe sorunlarını ele alan bir araştırma dalıdır. Başlıca konularını anlam, iletişim, referans, yüklem ve önermelerde mantıksal yapı oluşturur. Dil felsefesini dilbilimin komşu dallarından özenle ayırt etmek gerekir. Dillerin yapısal açıdan incelenmesi ve anlambilim (semantik) gibi alanlarda geliştirilen bilimsel betimleme ve kuramlar aynı konular üzerindeki felsefi incelemeye katkıda bulunmalarına karşın felsefenin kapsamı dışındadır. Dil felsefesi bu bağlamlara özgü felsefi nitelikteki sorunları bütünüyle felsefi yöntemlerle ele alır, varlıkbilim, mantık ve bilgi kuramıyla bağlantılar kurar. Dil felsefesiyle karıştırmamak gereken bir başka alan da "dilci felsefe" (linguistic philosophy) adıyla anılan felsefe akımı ve buna bağlı yöntemlerdir. Dilci felsefe, geleneksel felsefe sorunlarını dil açısından inceleyerek bunları anlam sorununa indirgeyen bir yaklaşımdır. 20. yy'ın ortalarında yaygınlık kazanmış ve sonra giderek bırakılmıştır.

Felsefe tarihi boyunca birçok filozof, dil, anlam veya önermelerin mantıksal yapısıyla ilgili görüşler öne sürmüştür. Platon, Aristoteles*, Locke* ve von Humboldt* bunlar arasındadır. Ancak yakın tarihlere değin bu konunun başlı başına bir felsefi araştırma alanı durumuna geldiği söylenemez. Dil felsefesinin bu anlamda bir felsefe dalı olarak ortaya çıkışı 19. yy'ın sonlarına rastlar. Buna katkıları olan filozoflar arasında, başta Frege* olmak üzere, Meinong*, Russell* ve Wittgenstein* sayılabilir. Dilbilimci olmalarına karşın felsefe üzerinde de etki yapmış olan de Saussure*, Ogden*, Richards* ve Chomsky* de burada anılmalıdır. Çağdaş dil felsefecilerinin başlıcaları ise Austin, Quine*, Strawson*, Grice*, Searle*, Kripke* ve Davidson'dur*.*

Dilin kullanım boyutu

Gözlemsel ve edimsel bildirimler

e göre, genellikle, bir söyleme ediminde bulunmak, bunun yanı sıra bir "söyleyerek yapılan edimde" de bulunmaktır. Konuşan kişinin bir "söyleyerek yapılan edim"de bulunması, ürettiği tümceyi (söyleme edimini) yalnızca anlamlı olarak ortaya atmak amacını aşan bir amaçla kullanıyor olmasıdır. Dışarıdaki rüzgârlı havaya bakarak, "Böyle havalar da bayağı soğuk olur," diyen kişinin bu anlamlı tümceyi laf etmiş olmak için söylemediğini düşünelim. Bu kişinin amacı bilmeyen birine bilgi vermek, onu dışarı çıkarken sıkı giyinmek gerektiği konusunda uyarmak, veya dışarı çıkması gerekmiyorsa şaka yapmak, ya da onu kovacağı yönünde "tehdit etmek" olabilir. Bu durumlarda kişi, söz söylemek ediminin yanı sıra bir de "söyleyerek yapılan edim" yaratmıştır. Hangi söyleyerek yapılan edimin yaratıldığını anlamak için tümcenin nasıl kullanıldığının belirlenmesi, uyarmak mı, bilgi vermek amacıyla mı söylendiğinin anlaşılması gereklidir. Söyleyerek yapılan edimler, söyleme edimlerinin, yalnızca bu edimleri yapmak niyetini aşan bir amaçla yapılmalarına bağlıdır. Ancak, Austin'e göre, böyle bir "aşkın" niyet, söyleme ediminin *neden* olduğu bir sonuca yönelik ise ve edim yoluyla bu sonuç elde edilirse, yapılmış olan, artık bir "söylemenin sonucu olarak yapılan edim"dir *(perlocutionary act)*. Bir edimle karşısındakini tehdit eden kişi, eğer böylece karşısındakini *korkutmayı* başarırsa, söylemenin sonucu olarak yapılan bir edimi yerine getirmiş olur. Sözlü iletişimle başarılan eğlendirmek, üzmek, vazgeçirmek, imrendirmek, özendirmek, kışkandırmak, durdurmak, kızdırmak vb hep söylemenin sonucu olarak yapılan edimlerdir. Austin'e göre, hem söyleyerek yapılan hem de söylemenin sonucu olarak yapılan edimler uzlaşımsaldır ve uzlaşımın dışında kalan yollarla yaratılamaz.

Austin, söyleyerek yapma edimlerine özgü niyetlerin söylemenin sonucu olarak yapılan edimlere özgü niyetlerden özenle ayırt edilmeleri gerektiğini vurgulamış ve önceki tür niyetleri "söyleyerek yapma gücü" *(illocutionary force)* olarak adlandırmıştır. Söyleyerek yapma gücü bir tümcenin iletişimdeki kullanımında, anlamı yanı sıra, ilettiği bildiriye katkısı olan güçten başka bir şey değildir. Dolayısıyla Austin için bir tümcenin kullanımında kazandığı *güç*, onu kullanan kişinin bir söyleyerek yapılan edimi belirleyen *niyetidir*. Bir söyleyerek yapılan edimin *başarıyla* yerine getirilmesi, bu niyetin, yani gücün, söyleneni dinleyen kişi tarafından tanınmasına bağlıdır.

Bu çözümlemenin sonunda ortaya çıkan, edimsel tümcelerin, söyleyerek yapılan edimleri dile getirdikleridir. "Bugün musluğu onaracağım," diyen kişi, niyetine bağlı olarak, yalnızca bilgi veriyor ya da söz veriyor olabilir. Eğer bu söyleyerek yapma gücünü tümcesi içinde dile getirerek, "Bugün musluğu onaracağıma söz veriyorum," derse, bir edimsel tümce üretmiş olacaktır.

Bilgi felsefesi

Austin'in etkili olduğu bir başka alan da bilgi felsefesidir. Bilgi kavramını günlük dil felsefesine örnek oluşturacak biçimde çözümlemiş ve 1950'lerde bir dizi yazısıyla, doğruluğu karşı olumla açıklayan kuramı, P.F. Strawson'a karşı, savunmuştur. 1947'den başlayarak algı sorunu üzerine verdiği derslerde, algının yanılabilirliğinden yola çıkarak kuşkucu uslamlamayı ve algı çözümlemelerinde bu uslamlamanın gücünü benimseyen görüşleri eleştirmiştir. Bu eleştiride kendisine somut erek olarak A.J. Ayer, H.H. Price ve G.J. Warnock'un yapıtlarını seçmiştir. Austin'in "saf gerçekçilik" için ileri sürdüğü uslamlamalar bu görüşün felsefe tarihinde bulunan en güçlü savunularından biridir.

Söyleyerek yapılan edimler öğretisinin etkisi, felsefe üzerinden ruhbilim ve dilbilim alanlarına da yayılmış, 1960'ların sonlarından başlayarak, önemli boyutlar kazanmıştır. J. Searle, Austin'in etkisinin kalıcı olmasında önemli bir aracı olmuş ve bu felsefeci, söyleyerek yapılan edimler öğretisini genelleştiren bir konuşma edimleri kuramı geliştirmiştir. Austin-Searle yaklaşımı, ayrıca, çocuklukta dil öğrenme üzerindeki deneysel araştırmalarda örnek olarak da kullanılmaktadır. Austin'in görüşleri, R.M. Hare'i etkileyerek bugünün ahlak felsefesi üzerinde de belirgin izler bırakmıştır.

- YAPITLAR: *Philosophical Papers*, 1961, ("Felsefe Yazıları"); *Sense and Sensibilia*, ("Algı ve Algılanabilir Olan") 1962; *How to do Things with Words*, 1962, ("Sözcüklerle Neler Nasıl Yapılır").
- KAYNAKLAR: I.Berlin (der.), *Essays on J.L. Austin*, 1973; K.T. Fann (der.), *Symposium on J.L.Austin*, 1969; M. Furberg, *Saying and Meaning*, 1963.
- BAKINIZ: AYER, HARE, G.E. MOORE, H.H. PRICE, J. SEARLE, STRAWSON.

AVCIOĞLU, Doğan
(1926-1983)

Türk gazeteci ve yazar. 1960 sonrası dönemin önemli dergilerinden *Yön*'ün kurucusu ve ideologudur.

Bursa'da doğdu, 4 Kasım 1983'te İstanbul'da öldü. Fransa'da iktisat ve siyasi bilimler öğrenimi gördü, 1955'te Türkiye'ye döndükten sonra, Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde asistan olarak çalışmaya başladı. 1956'dan başlayarak haftalık *Akis* ve *Kim* dergilerinde yazıları yayımlandı. Aynı dönemde CHP'nin araştırma bürosunda çalıştı ve *Ulus* gazetesinde yazdı.

27 Mayıs 1960'tan sonra oluşturulan Kurucu Meclis'e giren Avcıoğlu, 1961 Anayasası'nın hazırlanmasında görev aldı. 1960-1961 yıllarında *Vatan* ve *Ulus* gazetelerinde yazarlığını sürdürürken bir yandan da Ankara radyosunda dış haber yorumculuğu yaptı.

1961'de Mümtaz Soysal ve Cemal Reşit Eyüboğlu ile birlikte *Yön* dergisini kurdu. 1967'ye değin yayını süren *Yön* dergisi, 1960 sonrasında oluşmaya başlayan Türkiye sol hareketi içinde, bir tür "Kemalist sosyalizm" anlayışının savunuculuğunu yaptı. Avcıoğlu, 1968'de yayımladığı *Türkiye'nin Düzeni* kitabıyla Türkiye'nin geri kalmışlığının nedenlerini Japonya ile karşılaştırmalı olarak inceliyor ve "milli devrimci kalkınma modeli" adını verdiği devlet güdümlü bir sosyalist ekonomi öneriyordu. Türkiye solu içinde kimi kesimlerce büyük bir ilgiyle karşıla-

nan ve 1969'da Yunus Nadi Ödülü'nü alan *Türkiye'nin Düzeni*, aynı ölçüde eleştirilerle de karşılaştı.

Avcıoğlu 1963-1965 arasında Türk-İş Araştırma Merkezi müdürlüğü, 1968-1969 yıllarında da CHP Yüksek Danışma Kurulu üyeliği yaptı. 1969'da yayımlamaya başladığı haftalık *Devrim* gazetesi 1971'de kapatıldı. Avcıoğlu, emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu ile birlikte tutuklanarak "orduyu başkaldırmaya teşvik" iddiası ile yargılandı ise de beraat etti.

Avcıoğlu'nun *Yön* ve *Devrim* dergilerinde savunduğu görüşler 1930'lar CHP'sine daha radikal bir yön vermeye çalışan *Kadro* hareketinin görüşleriyle önemli benzerlikler taşır. Avcıoğlu'na göre üstyapı alanında önemli başarılar sağlayan Kemalist devrim, altyapıda yabancı sermayeye bağımlı gruplarla toprak ağalarının etkinliğini kıramamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin gündeminde olan Kemalist devrimin altyapıda sürdürülmesi, radikal bir toprak reformu, iktisadi ve sosyal alanlarda tam bağımsızlık ve devlet güdümünde hızlı bir sanayileşmedir. Sosyalizmi devletleştirme ve devletçilik ile eşanlamlı gören Avcıoğlu, kendi çizdiği bu kalkınma modelini "sosyalizm" olarak adlandırır.

Avcıoğlu bu toplumsal değişimin itici gücünü, Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştirmiş olan asker ve sivil bürokrat kadrolarda görür. Gerçi sözünü ettiği devrimin temeli işçi sınıfı olacaktır; ancak bu edilgin bir temeldir ve Kemalist askerlerin öncülüğü, Kemalist aydınların da yol göstericiliği olmadan harekete geçemez. Avcıoğlu bu görüşleri doğrultusunda siyasi bir örgütlenmeye gitmekten çok ilerici askerleri ve bürokratları, işçi sendikalarını ve aydınları Kemalist ideoloji çevresinde geniş bir cephede birleşmeye çağırmıştır.

Avcıoğlu 1973 sonrası dönemde, siyasal yaşama katılmamış, Türk tarihi konusunda araştırmalara girmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Türkiye'nin Düzeni*, 1968; *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*, 1969; *Devrim Üzerine*, 1971; *Milli Kurtuluş Tarihi*, 3 cilt, 1974-1975; *Türkler'in Tarihi*, 5 cildi yayımlandı, 1979-1982.

AVEDON, Richard
(1923)

ABD'li fotoğrafçı. Moda fotoğrafları ve portreleriyle tanınmıştır.

15 Mayıs 1923'te New York'ta doğdu. Fotoğraf çekmeye 10 yaşında başladı ve daha ilk günlerden ilgisi portre üzerinde yoğunlaştı. İlk modeli, Avedon ailesiyle aynı binada oturmakta olan ünlü Rus besteci Sergey Rahmaninov'du.

Avedon lise öğrenimini yarıda bırakarak U.S. Merchant Marine ve New School for Social Research'te fotoğrafçılık okudu. 1945'te profesyonel olarak çalışmaya başladı. Bir yıl geçmeden önemli moda dergilerinden *Harper's Bazaar*'ın sürekli fotoğrafçılarından biri oldu. Çoğunlukla ünlü kişileri konu alan portre çalışmalarını da sürdürdü. 1959'da bu portrelerin birçoğu, sanatçıyı ve yapıtlarını tanıtan *Observations* ("Gözlemler") adlı bir kitapta toplandı. 1966'da *Vogue* dergisine girdi. Ayrıca *Life*, *Graphis* ve Avrupa'nın çeşitli moda dergileri için çok sayıda fotoğraf çekti. Amerika'daki müzelerde birçok sergi açtı. 1973'te *Alice in Wonderland* (Alice Harikalar Ülkesinde) adlı bir kitabı yayımlandı.

Avedon'un moda ve portre alanlarından başka konularda da fotoğraf çalışmaları vardır. Bazı televizyon programlarını yönetmiş, 1957'de kendi yaşamını konu alan Funny Face (Komik Yüz) adlı filmin görüntü danışmanlığını yapmıştır.

Avedon, özellikle renksiz moda fotoğraflarında, siyahla beyazın karşıtlığını ve tonlamasını ustaca kullanarak etkileyici görünümler elde eder. Ünlü kişileri fotoğraflarken de, modellerinin kişiliğini dramatik bir biçimde yansıtmayı gözetir. Aynı zamanda, modellerine ilişkin düşünce ve duygularını da fotoğrafla aktarmayı denemiştir. Genellikle arka planı boş bırakarak modeli öne çıkarır ve seçtiği poz, ışık düzenlemesi ve bazen de çekim sonrası çalışmalarla, vurgulamak istediği özelliği abartır. Böylece portrelerinde olağandışı, özgün bir üslup geliştirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Observations*, 1959, ("Gözlemler"); *Alice in Wonderland*, 1973, (Alice Harikalar Ülkesinde).

• BAKINIZ: KARSH, MARK, MICHALS, B, STERN.

AVENARIUS, Richard
(1843-1896)

Bilinç

Alman filozof. Empiriokritisizmin kurucusudur. Bilincin, çok az güç tüketerek, bilinmeyeni bilinene çevirme yeteneği olduğunu ileri sürmüştür.

Paris'te doğdu, Zürih'te öldü. Ailesi, geçmişi konusunda yeterli bilgi yoktur. Leipzig Üniversitesi'nde çağın ünlü bilgini Drobisch'in yanında öğrenim gördü. Zürih Üniversitesi'nde felsefe okuttu. Önce Ludwig'in fizyoloji verilerine dayanan mekanikçi doğa kuramını, sonra Herbart'ın tasarımlar kuramını inceledi. Deneye dayalı doğa bilimleri üzerinde çalıştı. Doğa yasalarının kaynağını, bu yasalarla bağlantılı sorunların çözüm yollarını araştırdı. Bir süre Drobisch'in matematik felsefesi, doğa bilimleriyle felsefe arasındaki bağlantı ve Herbart felsefesinin temel ilkeleri üzerinde ayrıntılı çalışmalara koyuldu. Sonra Spinoza'nın ileri sürdüğü Tanrı, doğa, töz kavramları üzerinde durdu. Bu üç kavram arasında kurulan varlık birliğinin nedenlerini, Spinoza'yı böyle düşünmeye götüren kaynakları araştırdı.

Yöntemi

Avenarius felsefeye doğa bilimlerinin verilerinden yararlanarak, deney bilimlerinin yöntemlerini kullanarak yaklaştı. Ele aldığı sorunlarla ilgili görüşlerini *Kritik der reinen Erfahrung* ("Arınmış Deneyin Eleştirisi"), insanla evren arasındaki varlık sorununu, bağlantıyı, gene deney verilerine dayanarak *Der menschliche Weltbegriff* ("İnsansı Bir Evren Kavramı") adlı yapıtlarında sergiledi. Felsefe ile deney bilimleri arasında bir yöntem birliğinin bulunduğu görüşünden kaynaklanan bu yaklaşımın ereği gerçek bilgiye götüren genel ilkeleri bulmak, felsefe sorunlarının çözümünde kesin sonuca ulaşmaktır. Böyle bir sonuca varabilmenin yolu da bilinçle özdeği, fizik olanla tinsel olanı uzlaştırabilecek bir nitelik taşıyan "arınmış deney"dir. Bu deney bütün kuşkulandırıcı, bulanık katkılardan uzak, bilinç ışığı altında kesinlik kazanan bir ölçü, bir kaynak niteliğindedir. Arınmış deneye ulaşmakla açık seçik, kesin bilgiye varılır.

Deney belli bir bilimsel yönteme dayanan, bireyle çevresini, evreni bütünleştiren, bireyin kendini de, evreni de anlamasını sağlayan bir işlemdir; kaynağı doğadır. Bu deneyde bireyin gerçeği kavrayabilmesi için soya çekimle gelen, geleneklerle aktarılan, bilim bakımından uygulama olanağı bulunmayan bütün verileri bir yana atması, bütün eski birikimlerden, kalıntılardan arınması gerekir. Arınmış deney *(reine Erfahrung)* bireyi gerçeğe ulaştıran tek yöntemdir. Felsefe bu tür deneyin bilgi alanıdır.

Felsefe, deney verilerinden, bilincin etkinliğiyle, çok az bir güç tüketerek bilimsel sonuçlar çıkarma işlemidir. Bu işlemin ereği, bilinmeyeni bilinir duruma getirerek kesin bilgiyi sağlamaktır. Bu işlemin sağlıklı bir biçimde yürütülmesi için başvurulması gereken tek kaynak deneydir, deney verileridir. Deney verilerinden kaynaklanmayan bütün tasarımların yok sayılmasıyla başlayan düşünme işlemi kişiyi katkısız deneye, arınmış deneye ulaştırır. Felsefe bu arınmış deneye varma yollarını araştırırken bilincin ışığından yararlanır.

Bilincin sonsuz bir tasarlama yeteneği, imgelem gücü vardır. Bu yeteneğiyle bilinmeyeni bilinene çevirir, anlaşılır duruma getirir. Tanıma, anlama gibi varlıkları, sorunları kavramaya, bilmeye yarayan işlemlerin tek kaynağı bilinçtir. Bilincin ışığı altında aydınlığa kavuşmayan bir bilginin kesinliği söz konusu olamayacağı gibi, bilincin dışında kalan bir nesnenin bilinmesi olanağı da yoktur. Felsefe sorunlarının çözümünde bilinç deney verileriyle bağlaşımlıdır.

Felsefe sorunlarının ortaya çıkışında ruhbilim ve biyoloji etkenlerinin gözden uzak tutulmaması gerekir. Felsefenin bütün sorunları, kendi gelişim çizgileri üzerinde, doğal bir tarih sürecine dayanmaktadır. Bu nedenle, sorunun çözümünü kendi doğal tarih süreci içinde aramak, bireylerin bilinç birikimlerinin kökenine inmek gerekir. Bir felsefe sorununu bireyin varlığından, yaşadığı doğal ortamdan, toplumdan ayrı düşünme olanağı yoktur. Sorunun kökeninde bir yaşam öğesi, biçimlendirici bir yaşam olayı saklıdır. Bu sorun bireyle, içinde yaşadığı toplum arasında doğan gerginlikle bağlantılıdır. Gerginliğin kaynağı bireye çevresinden gelen uyarımlarla bu uyarımlara karşı bireyin gösterdiği direniş, karşı koyma arasında oluşan ilişkidir. Bu ilişkinin kaynağı kişinin varlığını sürdürme, kendini koruma gücüdür.

Çevre uyarıları değişik ilişkiler içinde ortaya çıkar. Bu ilişkiler bireyin direnişiyle çevrenin etkisi arasındadır. Çevre uyarılarıyla, etkileriyle birey direnişi arasında eşitlik varsa denge sağlanır; U=D (uyarı=direnç) durumu ortaya çıkar. Bu durumda birey çevresiyle uyum içinde olduğundan mutludur, dengelidir. Çevresini bir bütün olarak kavramış, anlamıştır. Tasarımları, algıları deney verilerinden kaynaklanmaktadır. Anlaşılma güçlüğü, kuşkulu durum söz konusu değildir. Uyarı-direnç ilişkisinin en yüksek aşaması olan bu durum birey varlığında düzenin sağlandığını, çevre-birey ilişkilerinin uyuma dönüştüğünü gösterir.

Bireyin gücünde bir artış, doğal tutumunda, toplumsal davranışlarında gelişmeye yönelik bir değişme olmadan yeni bir çalışma gereği ortaya çıkarsa çözümü gereken yeni bir sorun söz konusudur. Ortaya çıkan, çözümü gereken sorun bireyin gücünü baskıya alır. Bu baskı çevreden gelen uyarının kişideki direnme gücünü aşmasıyla başlar. Bu durumda birey-çevre uyumu bozulur, çevrenin etkisi büyür, bireyin direnci azalır. Böylece sorun U>D (uyarı>direnç) biçimine döner. U uyarısı D direncine egemendir, ondan büyüktür. Artık bireyin, içinde yaşadığı ortam, evreni bir bütün olarak anlaması, tanıması söz konusu değildir, denge bozulmuştur, birey sarsılmıştır. Bu durumun ortaya çıkardığı sorun derin bir özlem, arananı bulamayışın yarattığı sarsıcı, yıpratıcı özlem biçimindedir. Bu sorunun çözümü bireyin bütün çabasını, gücünü ortaya koymasına, tüketmesine bağlıdır ki, bu da uyarı direnme gücünü aştığından kolay değildir. Burada bir "yabancılaşma", "yabancılaştırma" sorunu söz konusudur. Bu, bireyle evren arasında ortaya çıkan bir kopukluk, bir uçurum demektir. Bu sorunun çözümünü bulmak, uyumu sağlamak bireyin değil uygarlığın işidir.

Bireydeki direnme gücü çevreden gelen uyarılara

baskın çıkar, onları aşarsa yeni bir durum ortaya çıkar. Bu durumda uyarı güçsüz, bireyin direnci büyüktür, güçlüdür; artık D>U (direnç>uyarı) biçimi söz konusudur.Burada bireyin birikmiş, yoğunlaşmış bir erki var demektir. Erk dışa taşar, yuvasından boşalır, yeni özlemler ortaya çıkar. Bu özlemlerin çoğu yaşamla, uygulamalarla ilgilidir. Uygulama olanağı bulunmayan, toplumun, bireyin gücünü aşan aşırı ülkücülük bu D>U durumunun sonucudur. Kötümserlik, bunalım, sarsıntı, dengesizlik, yakınma, düzensizlik, geleceğe güvensizlik gibi olumsuz durumların kaynağı bu D>U biçimidir. Avenarius buna örnek olarak Rousseau'yu gösterir.

Bilginin ereği gerçeği kavramaktır. Ancak gerçeği kavrayan bilginin genel geçerliği, kesinliği olabilir. Böyle bir bilgi de arınmış deneyle sağlanır. Birey bilincin ışığında yürüdükçe, arınmış deneye vardıkça çok az bir emek tüketerek evreni, bir varlık alanı olarak, kavramayı başarır.

Bilgi kuramının özünü oluşturan, deney verilerinden kaynaklanan bu durumlar içinde, bireyin varlığı yönünden en önemlisi U>D durumudur. Bu durumun kaynağını bulmak için fizyoloji yöntemlerine dayanmak gerekir. Bireyin sinir örgüsünde yoğunlaşan, odaklaşan bu olay onun gövde-tin-sinir yapısıyla bağlantılıdır. Sinir örgüsünün gelişme süreçlerini bilmek, işleyiş biçimini bütün ayrıntılarıyla tanımak soruna çözüm getirir. Birey, kendisini ilgilendiren sorunların çözümünü ararken kendi durumuyla ilgili birtakım bilgiler verir, kendini açığa vurur. Bu açığa vurma, kendini ortaya koyma, sinir örgüsündeki belirtileri aydınlığa çıkarmadır. Birey, ilgilendiği sorunları, bu sorunların çözümünde karşılaştığı güçlükleri sergilerken sinir örgüsünün çalışma biçimini de açığa vurur. İşte, felsefe sorunlarına çözüm arayan kimsenin üzerinde durması, fizyoloji yöntemini uygulaması gereken olay budur. Bu olay iki ayrı işlemle bağlantılıdır; Öznel işlem, nesnel işlem.

Öznel ve nesnel işlem

Öznel işlem, bireyin kendi özüyle, kendi benliğiyle ilgilidir. Bu işlemde birey kendine dönüktür, kendi benliğiyle baş başadır. Birey duyduklarıyla, sezdikleriyle çevresini değil kendi özünü, kendi sinir örgüsünün bütünlüğü içinde geçen olayları açığa vurur, kendi iç evrenini sergiler.

Nesnel işlem, sinir örgüsünün özünde ortaya çıkan değişmelerden kaynaklanır. Yaşamla ilgili olan nesnel işlem bireyin dışındadır, onunla bağımlı değildir. Sinir örgüsünde ortaya çıkan değişmeler dış

Bilgi

Deney İçerikleri

Deney içerikleri, modern felsefenin evrimi boyunca değişik adlarla anılmıştır.Deneysel bilginin kaynağı olan algı verileri, ya da ilk girdileri, deney içeriklerini oluşturur. Bu kavram, 16. yy'da duyum ve algı arasında önemli bir ayrım gözetmeksizin "ide" sözcüğüyle karşılanmıştır. 17. ve 18. yy'larda da kullanımı sürdürülen "ide", deney içeriklerinin yanı sıra, başka düşünsel içerikleri, örneğin, kavramları ve bellek, imgelem, istek, inanç vb anlak (insanın anlayış gücü) işlevlerinin içerdiklerini de kapsamıştır. Ancak, modern felsefedeki "ide" kavramı Platon'daki* "idea/form" kavramından çok farklıdır. Platon'da nesnel bir gerçeklik olarak görülen idealar, Descartes*, Locke* ve Berkeley'de* özneldir ve anlık içinde sınırlıdır. Deney içeriklerini başka anlıksal içeriklerden belirgin olarak ayıran ilk terim Hume'un* idelerden ayırt ettiği etkilenimlerdir. "Algılamak" sözcüğü Hume öncesi deneyci gelenek içinde düşünmek ve kavramak anlamlarına da gelmiştir. Modern felsefenin Kant'a* değin süren dönemi içinde, deney içerikleri, anlıkta oluşan fakat anlığın dışındaki bir nedenin (dış dünya, Tanrı) etkileri olarak anlaşılmış, iç tutarlılık ve düzenlerini de aynı dış nedenin sağladığı düşünülmüştür. Kant'ın çizdiği önemli bir ayrım, duyumu algıdan bağımsız olarak kavrayabilmeye olanak verir. Deneyin verisi (ya da "özdeği") bir dış nedenin anlığımız üzerindeki etkisidir. Ancak bu içrek bir düzenlilik taşımaz, karmaşık bir çeşitliliktir. Bu anlamdaki duyum, anlığın kimi kalıplarının üzerine uygulanmasıyla biçim (form) kazanır. Kant'a göre, algıda bulunup saf duyumda bulunmayan düzenlilik ve iç tutarlılık deneye anlıkta katılan biçimsel girdiler sayesindedir. 18.yy'da Condillac'ın* felsefesini temellendiren "duyum" (sensation) sözcüğü 19. yy'da Mill'in* de etkisiyle daha yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır.

Mach* ve Avenarius'daki "arı deney" kavramı da benzer bir anlamda deney içeriklerini dile getirir. 20. yy başında Russell* ve Moore'un* ortaya attıkları "duyu verileri" kavramı deney içeriklerini anlıktan bağımsız, ancak fiziksel de olmayan "nötr" bir kategori olarak değerlendirme çabası sonucunda doğmuştur. Buna göre, nesneleri değil, duyu verilerini algılarız. 20. yy'ın ortalarında böyle bir kategorinin sorunlara ışık tutmak yerine yapay güçlüklere neden olduğu düşüncesi giderek yaygınlık kazanmıştır. Benzer nedenlerle Viyana çevresi Yeni-Pozitivizm'in görüngüsel bir ontolojiyi üzerine kurmaya çalıştığı "temel deney içerikleri" kavramı da bugün için daha az yandaş bulmaktadır. Konu üzerindeki çağdaş tartışma deney içeriklerini bütünüyle yadsıma eğiliminde olan saf gerçekçilik akımı ile "duyu deneylerini" fiziksel bir dış dünyanın anlığımızdaki etkileri olarak yorumlayan tasarımcı gerçekçilik arasında sürmektedir.

Deney içerikleri dendiğinde algıyla nitelenen dış deneyin yanı sıra iç deney de anlaşılır. İç deney, korku, ağrı, kaşıntı gibi algıdan bağımsız ve daha öznel deneyleri kapsar.

etkenlerle, yaşamla bağlantılı olaylarla ilişkilidir, bu nedenle bireyin dışına taşmıştır. Bu işlemin amacı ortaya konan bir soruna aranan çözümün güçlüğü nedeniyle sarsılan birey-çevre dengesini yeniden kurmaktır. Bunun da baskı, emek, kurtuluş gibi üç aşaması vardır.

Baskı, değişik biçimlerle ortaya çıkan olumsuz bir alandır. Bu alanda üzüntü, kuşku, sıkıntı, aşırı gereksinme, aldanma, acı, istek, yapılan bir işten dolayı derin üzüntüye kapılarak usanç duyma gibi durumlar belirir. Bu durumların oluşmasında başlıca etken yaşamın yarattığı gerilimlerdir. Bunların önlenmesi bireyin elinde değildir.

Emek aşamasında, genellikle, eğilim, eylem, savaş, çalışma, araştırma, sorunların çözümüne yönelik sürekli inceleme gibi bir başarıyı gerektiren durumlar söz konusudur. Birey bu aşamada dışa dönük bir atılım içindedir, karşısında kendi "ben"i değil bir nesne vardır.

Kurtuluş, bir başarı sonucu duyulan doyum, kendi kendine yeterli olma duygusunun uyanması, güvenli olma, sorunu çözüme ulaştırma gibi olumlu olaylar sonucu ortaya çıkan durumdur. Sorunların çözüme ulaştırılması kişide yaratıcı gücü yeniden eyleme geçirir, bireyde gelişme başlar. Bu durumda bunalım, tedirginlik söz konusu değildir.

► *DNA ile ilgili araştırmaları*

Sorunların çözümünde iki ayrı yöntem vardır. Biri bireyseldir, öteki tümeldir. Bireysel olan kişinin kendi varlığı ile, kendine özellik kazandıran durumu ile ilgilidir. Toplumsal olaylardan kaynaklanan geleneklerle, alışkanlıklarla, inançlarla edinilen veriler bireyseldir. Bu bireysel olanlarla bağlantılı sorunların çözümünde bireysel yöntem uygulanır. Tümel yöntem ise bilim ilkelerine uygun olarak edinilen verilere dayanır. Bu tür veriler, genel geçerlik taşıdığından, kişiden kişiye göre değişmediğinden tümeldir. Gerek bireysel (tikel), gerekse bilimsel (tümel) olsun iki yöntem de deneye dayanır.

Avenarius'un ileri sürdüğü "empiriokritisizm" adını alan bu görüş bilginin tek kaynağı sayılan deneyi nedensellik, gerekimlilik, töz (ya da özdek) gibi birtakım önyargılardan doğduğu ortaya atılan kavramlardan arındırma amacını güder. Ona göre, bu önyargıdan kaynaklanan kavramların bilgiye katılması yanlış bir tutumun sonucudur. Bu görüş Ernst Mach'ın elinde daha geliştirilmiş, Yeni-Pozitivizm akımını benimseyenlerce sürdürülmüştür.

- **YAPITLAR:** *Ueber die beiden ersten Phasen des Spinozischen Pantheismus*, 1868, ("Spinoza Panteizmi'nin İlk İki Dönemi Üstüne"); *Kritik der reinen Erfahrung*, 1888, ("Arınmış Deneyin Eleştirisi"); *Der menschliche Weltbegriff*, 1892, ("İnsansı Bir Evren Kavramı").
- **KAYNAKLAR:** O. Ewald, *R. Avenarius als Begründer des Empiriokritizismus*, 1905; J. Suter, *Die Philosophie von R. Avenarius*, 1910.
- **BAKINIZ:** HERBART, MACH, SPINOZA.

AVERY, Oswald
(1877-1955)

ABD'li bakteriyolog. DNA'nın kalıtımdaki rolünü bulmuştur.

Oswald Theodore Avery 21 Ekim 1877'de Kanada'daki Halifax'ta doğdu. 1887'de ailesiyle birlikte New York'a yerleşti. 1900'de Colgate Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamladı. 1904'te Columbia Üniversitesi'nden tıp doktoru unvanını alarak bir süre çeşitli hastanelerde çalıştıysa da araştırmacı olmayı yeğlediği için 1906'da Brooklyn'deki Hoagland Laboratuvarı'na girdi. 1913'te Rockefeller Vakıf Hastanesi'ne geçen Avery, burada yardımcılarıyla birlikte DNA'nın kalıtsal işlevini buldu. 1933'te Ulusal Bilimler Akademisi'nin, 1944'te de Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçildi. 1947'de emekliye ayrıldı. 20 Şubat 1955'te Tennessee Eyaleti'nin Nashville kentinde öldü.

Bir nükleik asit türü olan DNA ile ilgili araştırmalar, 1869'da Friedrich Miescher'in, hücre oluşumunda protein, yağ ve karbonhidrat moleküllerinin yanında "nüklein" adını verdiği bir maddenin bulunduğunu açıklamasıyla başladı. Sonraları nükleinin dezoksiribonükleik asit (DNA) ve ribonükleik asit (RNA) adında iki ayrı tür asit olduğu ve tüm canlılarda bulunduğu anlaşıldı (1924). Ancak, kalıtımda etkin rolü proteinlerin oynadığı sanıldığından, kalıtım konusundaki araştırmalar uzun süre bu madde üzerinde yoğunlaştırıldı. 1928'de İngiliz bakteriyolog Griffith, akciğer zatürreesine neden olan iki cins pnömokokla uğraşırken kalıtımla ilgili bazı ipuçları elde etti. Zararsız fakat canlı bakterilerle zararlı fakat ölü bakterilerden bir karışımı farelere aşıladığında, farelerde zararlı türün neden olduğu zatürreenin başladığını gördü. Hastalık yapıcı bakteriler ölü olduğuna göre, bu durumu açıklamak için Griffith, zararsız pnömokok bakterilerinin zararlı bakterilere dönüştüğünü öne sürdü.

Griffith'in çalışmaları, o sıralar Rockefeller Vakıf Hastanesi'ndeki laboratuvarda bu iki tür pnömokokun bağışıklık özelliklerini araştırmakta olan Avery ve arkadaşlarının ilgisini çekti. Ekipteki Dawson deneyi aynen tekrarlamakla kalmayıp bulguları cam kapta da doğruladı (1931). Bir yıl sonra gene aynı gruptan Alloway, zararsız pnömokokun niteliksel dönüşümünde ve bu yeni niteliğin sonraki soylara aktarımında kimyasal bir maddenin etken olduğunu kanıtladı. Konuyla doğrudan ilgilenmeye başlayan Avery, önce hastalık yapıcı ve kapsüllü pnömokoklardan bir kültür üretti. Ardından, bakteriyi oluşturan kimyasal molekülleri olanaklar elverdiğince saf olarak ayrıştırmaya çalıştı. Daha sonra her cins molekülü, zararsız ve kapsülsüz pnömokoklara aşılayarak etkilerini inceledi. DNA molükellerine sıra geldiğinde, kapsülsüz pnömokokların bir kapsülle kapandığını gördü. Deneyin sonucuna daha da güvenebilmek ve proteinlerin kalıtsal işlevlerini son bir kez sınamak için, ölü ve kapsüllü bakterilerden dağılan molekül karışımına, yalnızca DNA'nın polimer yapısını bozarak onu etkisizleştiren, fakat proteinleri etkilemeyen ◄

bir enzim olan DNase'ı (dezoksiribonükleodepolimeraz) ekledi. Zararsız pnömokok kültürüne bu karışım şırınga edildiğinde hiçbir niteliksel ve kalıtsal değişim gözlenmedi. Avery ve arkadaşları 1944'te açıkladıkları bu deneyleriyle, bakterilerdeki bu değişimin sorumlusunun proteinler değil DNA olduğunu gösterdiler. Üstelik bu yeni özelliğin yeni soylara da geçtiğini kanıtladılar. Pnömokokların safkan olması ve çok hızlı çoğalması, türlerde ortaya çıkan değişikliğin ve bunun kalıtsal niteliğinin izlenmesinde büyük kolaylık sağlamıştı. Bu başarıyı izleyen çalışmalar, DNA'nın işlevinin tüm canlılar için geçerli olduğunu gösterdi. Avery ve arkadaşlarının deneylerinden sonra DNA'nın yapısı, genetik bilginin nasıl kodlandığı ve nasıl aktarıldığı konusunda varılan her nokta, yaşamın gizlerini açıklığa kavuşturma yolunda birer adımdı.

Genetiğin öncülerinden biri olan Avery, tıbbi mikrobiyolojiye de önemli katkılarda bulunmuştur. Dochez ile pnömokokun bağışıklık özelliklerini incelerken, bir pnömokok türünün, yalnızca o türe özgü kimyasal bir madde salgıladığını gözlemlediler. Hastalık yapıcı pnömokoklarda görülen bu maddenin bakterinin kapsülünde üretildiğini, kapsülün de polisakkarit yapısında olduğunu buldular. Bu buluş, penisilin bulunana değin öldürücü bir hastalık olan akciğer zatürreesinin mikrobiyolojik yöntemlerle kesin tanısını sağladı. Kanda ya da idrarda bu özel kimyasal maddenin bulunması, vücutta kapsüllü ve hastalık yapıcı pnömokok bulunduğunun kesin göstergesiydi. Avery bu çalışmasıyla, bağışıklığın ve hastalık yapma özelliğinin hücrenin özel molekülleri bağlamında incelenebileceğini göstererek, bağışıklık kimyasına yeni bir bakış getirdi.

• BAKINIZ: BEADLE, CRICK, KORNBERG, OCHOA, J.D. WATSON, M.H.F. WILKINS.

AVFÎ
(10. yy)

Arap düşünür. Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan "İhvanu's-Safâ" adlı felsefe çığırının beş kurucusundan biridir.

Basra'da doğdu. Bağlı bulunduğu "İhvanu's-Safâ" (Safa Kardeşleri) çığırının aktöre ilkeleri gereğince, öteki arkadaşları gibi, Avfî de yaşamıyla ilgili bilgi bırakmadı. Çığırın doğuşu, düşünceleri, gelişimi konusunda bilgi veren kaynaklar, ona bağlı bilginlerin yaşamlarıyla ilgili açıklamalarda bulunmuyor. Bütün bilinenler, "İhvanu's-Safâ"nın toplu bir birlik olduğu, kişisel özelliklere, davranışlara yer verilmediği, ortaklaşa bir yaşama düzeninin sürdürüldüğü konusundadır. Bu çığırın Avfî, Mukaddesî, Hasan Ali Zencanî, Muhammed bin Ahmed el-Nehracurî, Zeyd bin Rifaa adlarıyla bilinen beş kurucusu vardır. Görüşlerini *Resail* adlı elli iki bölümlük bir kitapta topladılar.

İşlenen konular Yeni-Platonculuk'un görüşlerine getirilen yeni yorumlardır. İçlerinde Avfî'nin de bulunduğu bu topluluk, düşüncelerini bir yaşama felsefesi bütünlüğüyle dile getirmiştir. Çığırın ağırlık verdiği başlıca konu eğitimdir.

Eğitim

Eğitim kişinin yaşamı süresince uygulama gereğinde kaldığı değişik aşamalı davranış biçimlerinden oluşan bir kurallar topluluğudur. Dört aşamaya ayrılır:

12-30 yaşları arasındaki süre kendini bulma, düzenli yaşamaya alışma dönemidir. Öğretmenin sözlerini dinlemek, uyarılarına, öğütlerine göre davranmak, kendi özünü (nefsini) anlamaya çalışmak, duygularına, tutkularına egemen olmak gerekir.

30-40 yaşları arasındaki dönemde evrenle, felsefe ile ilgili bilgiler edinmek, çevreyi tanımak.

40-50 yaşlarının kapsadığı yaşam kesiminde tanrısal konuları içeren bilgiler edinilir. Daha önceki yaşlarda kazanılan yeteneklerin yardımıyla birtakım tanrısal gizemlerin (esrarın) kavranılmasına çalışılır. Bu aşamaya varan olgun kişi peygamberlere eşit olur, yüce evrenin özelliklerini, güzelliklerini görür, insanüstü sayılabilecek bir başarıya varır.

Tıbbi mikrobiyolojiye katkısı

50 yaşından sonra kişi, Tanrı'ya en yakın olan melekler (Melâike-i Mukarribin) arasına katılır. Dünya bağlarından çözülür, dinlerin önerdiği bütün kuralların üstüne yükselir.

Varlık katları

Evren Tanrı'dan fışkırma (sudur) yoluyla varolmuştur. Bu fışkırma en yüce varlık olan Tanrı'dan en aşağı varlık katına doğru, aşamalı bir iniş niteliğindedir. Bu olay dokuz aşamada gerçekleşmiştir.

1- Tanrı birliği (Vahdet-i ilâhi) aşamasında bütün varlık türleri, birlik içinde, Tanrı özündedir. Burada tek varlık Tanrı'dır.

2- el-Akl, aşamasında yönetici, denetleyici, öğretici, yol gösterici özellikleri bulunan tanrısal varlık olan us (akıl) olmuştur. Bu oluşma da bir fışkırmadır.

3- el-Nefs, diri varlıkların özünü oluşturan, nitelik bakımından usla yakınlığı bulunan bir güçtür.

4- İlk madde (madde-i ulâ) yer kaplayan varlıkların oluşturucu gerecidir.

5- Evren (dehr) bütün varlık türlerini kuşatan bütündür.

6- Nesneler (ecsam) yer kaplayan tek tek varlıklardır.

7- Gök katları (eflâk) ayrı ayrı özellikler taşıyan varlık alanlarıdır.

8- İlkeler (anasır) varlık türlerini oluşturan kurucu özlerdir. Evreni dolduran bütün varlık türleri bu ilkelerin belli oranlarda, belli bir düzene göre, birleşmeleriyle biçimlenir.

9- Madenler, bitkiler, hayvanlar (cemadat, nebatat, hayvanat) evrende bulunan bütün varlık türlerinin toplandığı üç büyük bölümdür. Yeryüzünde görülen ne varsa bu üç türden birine bağlıdır.

Bu varlık katları, belli bir diziye göre bir öncekinden doğar.

Yaratılış, Tanrı'dan çıkışla başladı, son varlık katında bütünlüğe ulaştı. Bu çıkış, Tanrı özünden güçlü bir fışkırma niteliğindedir. Bu nedenle yoktan varetme diye bir olay yoktur, var olan Tanrı'dan, görünüş alanına çıkarak biçimlenme vardır.

Madde bütün kötülüklerin, eksikliklerin kaynağıdır. Bu yüzden maddeye bağlanmak kişiyi kötülüğe, eksikliğe sürükler.

Ruh, Tanrı'dan fışkırmıştır, bütün evreni kuşatır, engindir. Bütün öteki ruhlar bu engin ruhun bir bölümüdür.

Ölüm bir dağılmadır,ruhun gövdeden ayrılmasıyla gerçekleşir. Gövdeden ayrılan ruh yüce kaynağı olan Tanrı'ya döner. Bütün evrenin kaynağı olan Tanrı'ya dönüş "Büyük Diriliş"tir.

Bilgi

Bilgi, üç aşamalıdır: 1-Duyular aşağı varlık katlarının bilgisini verir. Çevremizde bulunan nesnelerin, "yer kaplayan" varlıkların bilgisi yalnız duyu verileriyle sağlanır. 2-Kanıtlama yoluyla daha üstün varlıkların bilgisi kazanılır. 3-Us ve sezgi ile insan kendi özünün bilgisini sağlar, kendi kendini bilir. Kendini bilmek bilginin en yüksek aşamasına ulaşmaktır.

Akıl insanı başarıya ulaştıran en güvenilir yetidir, varlık aşamalarında Tanrı'dan ilk fışkıran akıl olduğundan Tanrı'ya en yakın olan da odur.

"İhvanu's-Safâ" filozoflarının savundukları akılcı görüş, imanı akıldan üstün sayan İslam bilgelerinin tepkisiyle karşılaştı. Kur'an ile Hadis'ten kaynaklanan düşünce çığırlarının aşırı suçlamaları Avfî ile arkadaşlarının etkisini azaltmadı. Aktöre sorunlarını yaşama ortamındaki davranışlarla dile getiren bu akılcı görüş insanı bir "akıl varlığı"olarak yorumladı.

- **YAPITLAR:** *Resail.*
- **KAYNAKLAR:** T.J. De Boer, *Geschichte der Philosophie in İslam*, 1911.
- **BAKINIZ:** ATTAR, HASAN ALİ, MUKADDESÎ, MUHAMMED b.AHMED

AVFÎ
(1171-1233)

İranlı tezkire yazarı. İslamiyet'ten sonra yetişen İran şairlerini anlatan ilk tezkireyi yazmıştır.

Nureddin veya Sadeddin Muhammed b. Yahya b. Tahir b. Osman el-Avfî soyu Kureyşli Abdurrahman b. Avf'a dayanan Buharalı bilgin bir aileden geldiği için Avfî diye tanınmıştır.

Yaşamı üstüne başlıca kaynak kendi yapıtlarıdır. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekte, 1171-1177 yılları arasında doğduğu ve 1233 yılından biraz sonra öldüğü sanılmaktadır.

Gençlik yıllarının büyük bölümünü geçirdiği Buhara'da öğrenim gördü. Batı Karahanlılar'ın veliahdı Kılıç Arslan Hakan Osman b. İbrahim'in kâtipliğinde bulundu (1201). Bu görevi uzun sürmeyip Nesa'ya gitti (1203). Horasan, Sistan ve Harezm'in çeşitli kentlerini dolaştı. Moğol tehlikesinden korkup Sind'e geçti. Burada saltanat süren Nâsıreddin Kabaca'nın yanında bulundu (1220). Onun intiharından sonra Delhi sultanı Şemseddin İltutmuş'un himayesine girdi. Delhi'de öldü.

Lubâbu'l-Elbâb adlı yapıtı, İslamiyet'ten sonra yetişen İran şairleri üstüne yazılan ilk tezkiredir. Önsöz ile on iki bölümden oluşur. Önsözde, şiirin ve şairliğin erdemleri, şiirin anlamı, İran şiirinin başlangıcı anlatılır. Öbür bölümlerde Gazneliler, Sâmâniler ve Selçuklular döneminde yetişen birçok şair ve bilgin hakkında bilgi verilir. *Cevamiü'l-Hikâyât ve Levâmiü'r-Rivâyât* adlı yapıtı yirmi beş alt bölüme ayrılmış dört ana bölümden oluşur. Birinci ana bölümde evliyalar, peygamberler ve hükümdarlar ile vezir, münşi ve alim, kâtip, nedim, hekim, rüya yorumcusu, müneccim, şair, şarkıcı gibi mesleklere ait söylentileri; ikinci bölüm iyi huyları; üçüncü bölüm, kötü huylar ve bunlar ile ilgili öyküleri; dördüncü bölüm, karada ve denizlerde yaşayan garip hayvanları ve tılsımları anlatır. Yapıt, Şehzade Bayezid b. Süleyman adına Türkçe'ye de çevrilmiştir. Osmanlı tarihçilerinden Şükrullah, Kefevi ve Feridun Bey bundan yararlanmıştır.

Kadı Tenuhî'nin sıkıntıdan sonra gelen ferahlık anlamına gelen Arapça yazılmış *el-Ferec Ba'de'ş-Şidde* adlı kitabını Farsça'ya çevirdi. Sıkıntı ve ferahlık ile ilgili atasözleri, fıkra ve şarkıları içerir.

- **YAPITLAR:** *Cevamiü'l-Hikâyât ve Levâmiü'r-Rivâyât; Lubâbu'l-Elbâb*, (ö.s.), E.G. Browne ve A. Kazvini (yay.), 2 cilt, 1903-1906.
- **KAYNAKLAR:** E.G. Browne, *A Literary History of Persia*, 1906; R. Levy, *Persian Literature*, 1923; M. Nizameddin (yay.), *Introduction to the Jawami' ul-Hikayat wa Lawami' ur-Riwayat*, 1929.

AVILA CAMACHO, Manuel
(1897-1955)

Meksikalı devlet adamı. Cumhurbaşkanlığı döneminde Meksika devrimini ılımlı bir yola sokmuş, ABD-Meksika ilişkilerini yeniden yakınlaştırmıştır.

24 Nisan 1897'de Tezuitlan'da doğdu, 13 Ekim 1955'te Mexico City'de öldü. 1914'te subay olarak orduya katıldı. 1920'lerde Kilise yanlısı karşı-devrimci hareketin bastırılmasında görev aldı. 1933-1934 yıllarında Cumhurbaşkanı Abelardo Rodriguez yönetimi sırasında savaş bakanlığı müsteşarlığı, 1939'da Lazaro Cardenas döneminde savunma bakanlığı yaptı.

1940'ta, resmi parti olan Meksika Devrim Partisi (PRM) adayı olarak cumhurbaşkanı seçildi. Rakibi General Almazan, seçimlerde hile olduğu iddiasıyla ABD'ye geçip bir iç savaş başlatmaya çalıştı. ABD yönetiminin, II. Dünya Savaşı politikası gereği, Avrupa'daki faşist ve gerici yönetimlere yakınlığı bilinen Almanzan'ı desteklememesi bu girişimi başarısızlığa uğrattı.

Avila Camacho'nun cumhurbaşkanlığı sırasında, Meksika ile ABD arasında giderek artan bir yakınlaşma belirdi. Bu yakınlaşmanın nedenlerinden biri Meksika'nın 1942'den başlayarak, II. Dünya Savaşı'nda ABD ile ortak hareket etmesi ve pilotlarının ABD birliklerine katılmasıyla Meksika'nın da mihver devletlerine savaş açmasıydı. Başka bir neden ise, Avila Camacho'nun Meksika devriminin radikal görünümünü değiştirerek, hem siyasi alanda bir yumuşama, hem

de iktisadi alanda Meksika'daki ABD çıkarlarını güvence altına alma yoluna gitmesiydi.

1946'da yapılan seçimlere Avila Camacho katılmadı. Kurumsal Devrim Partisi (PRI) adını alan PRM, bu seçimlerde bir sivil olan Miguel Aleman'ı aday gösterdi. Başkanlıktan ayrılmasından sonra da siyasi gücünü koruyan Avila Camacho, 13 Ekim 1955'de Mexico City'de öldü.

• BAKINIZ: ALEMÀN, CARDENAS.

AVNÎ [Yenişehirli]
(1827-1884)

Osmanlı Divan şairi. Divan şiirinin son başarılı örneklerini vermiştir.

1826 ya da 1827'de Fener Yenişehiri'nde doğdu, 6 Ekim 1884'te İstanbul'da öldü. Asıl adı Hüseyin'dir. Ebubekir Sıdkı Paşa'nın oğludur. Öğrenimini nerede yaptığı bilinmiyor.

Abdurrahman Sami Paşa'nın Vidin valiliği sırasında kâtipliğini yaptı. İstanbul'a geldikten sonra Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Nazif Dede'ye damat oldu. Mustafa Nuri Paşa'nın Bağdat valiliği ve Irak müşirliği sırasında divan katibi olarak yanında bulundu. Yaşamının son yıllarında Üsküdar Bidayet mahkemesi üyeliği yaptı.

19. yy'da Batı'nın etkisine giren Türk edebiyatında Divan şiirine karşı ilgi azalmaya başlamıştı. Birçok şair Batı'dan gelen nazım biçimlerini benimserken Avnî Divan şiiri geleneğinden ayrılmadı. Tasavvuf şiirinin güzel örneklerini verdi. Türkçe'nin yanında Farsça şiirler de yazdı. *Divan*'ının dışındaki yapıtları basılmamış olup, çoğu da tamamlanmamıştır.

Divan'ı Türkçe şiirlerini kapsar. Basılmış nüshası yazma nüshalarına göre çok eksik ve yanlışlarla doludur. Bazı beyitler biribirine karışmıştır. *Kaside-i Cülus-ı Murad-ı Hamis*, IV. Murad'ın tahta çıkışını anlatan 67 beyitlik bir kasidedir. *Ateşkede*, Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ına nazire olarak başladığı ancak bitiremediği bir yapıttır. *Mir'ât-ı Cünûn*, deliliğin çeşitlerini anlatan tamamlanmamış bir mesnevidir. *Abnâme*, Eyüp Bahariye Mevlevihanesi'nde çekilen susuzluğu dile getiren II. Abdülhamid'e sunulmuş yarı manzum yarı mensur, bir dilekçedir. *Mesnevi çevirisi*, Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinin düzyazı bir çevirisidir. Ancak üç cildini çevirebilmiştir. *Istılahat lugati*, çeşitli bilimlerin deyimlerini hece sırasına göre açıklayan bitmemiş sözlüktür.

• YAPITLAR: *Divan*, (ö.s.), 1888; *Kaside-i Cülus-ı Murad-ı Hamis; Ateşkede; Mir'ât-ı Cünûn*, (ö.s.), M. Çavuşoğlu (yay.), *Symposium*, (1) 1965; *Abnâme; Mesnevi Çevirisi; Istılahat Lugati.*

• BAKINIZ: MURAD IV, MUSTAFA NURİ PAŞA.

AVOGADRO, Amedeo
(1776-1856)

İtalyan fizik ve kimya bilgini. Elementlerin genel bileşim kurallarını açıklayarak çağının atom kuramını temelinden sarsmıştır.

Lorenzo Romano Amedeo Carlo Avogadro di Quaregna e di Ceretto, 8 Haziran 1776'da Torino'da doğdu. Aile adı Avogadro, "hukukla ilgili" anlamına gelen Latince "de advocatis"ten türemiştir. Amedeo Avogadro da aile geleneğini sürdürerek önce hukuk ve felsefe öğrenimi yaptı; 1789'da felsefe, 1792'de hukuk felsefesi diplomasını, birkaç yıl sonra da din hukukundan doktorasını aldı. Fakat çok geçmeden fen bilimlerine büyük bir ilgi duyduğunu fark ederek 1800-1805 yılları arasında matematik ve fizik okudu. 1809'da da Vercelli Kraliyet Koleji'ne profesör atandı. Donna Felicita Mezzi ile evliliğinden altı oğlu oldu. 1820'de Torino Üniversitesi'nde İtalya'nın ilk metamatiksel fizik kürsüsü kurulunca, bu kürsünün başına Avogadro getirildi. Ancak, 1814-1815 Viyana Kongresi'nin kararları doğrultusunda İtalya'da kurulmuş olan küçük krallıkları birleştirmek amacıyla 1820'lerde başlayan ülke çapındaki kargaşalıklar, iki yıl sonra kürsünün kapanmasına neden oldu. Avogadro da yeniden Vercelli Kraliyet Koleji'ndeki görevine döndü ve 1850'de buradan emekli oldu. 9 Temmuz1856'da Torino'da öldüğünde, bilim dünyası onun kimyaya büyük katkısını henüz yeterince değerlendirememişti; çağdaş kimyaya yön veren molekül hipotezi, ancak ölümünden dört yıl sonra kanıtlanıp benimsenebildi.

Avogadro'nun hipotezini oluşturmasında en önemli etken, 1808'de Gay-Lussac'ın, gaz tepkimelerinde tepkimeye giren maddeler ile ürünlerin hacimleri arasında tamsayı oranlar bulunduğunu içeren deneysel sonuçları yayımlaması olmuştur. Gay-Lussac, örneğin 100 ölçek oksijenin 200 ölçek hidrojenle, 100 ölçek amonyağın 100 ölçek hidrojen klorürle ve 100 ölçek azotun 50 ölçek oksijenle tepkimeye girdiğini

gözlemlemişti. Bundan on yıl önce de Ritter, suyun elektrolizinde hidrojenin hacminin oksijeninkinin iki katı olduğunu saptamıştı. Ancak bu deneysel gözlemler, o gün için geçerli olan atom kuramıyla bağdaşmadığından, genelde büyük bir ilgi görmedi. O dönemde bilim dünyası, 1808'de Dalton'un *New System of Chemical Philosophy* ("Kimya Felsefesinin Yeni Sistemi") adlı yapıtında açıkladığı atom kuramının etkisindeydi. Bu kuramında Dalton, elementlerin atom diye adlandırılan çok küçük parçacıklardan oluştuğunu, atomları oluşturmanın, yok etmenin ya da daha küçük parçalara bölmenin mümkün olamayacağını ileri sürmüştü. Ayrıca her elementin atomlarının değişik ağırlıkta, buna karşılık aynı elementin tüm atomlarının aynı ağırlıkta ve aynı kimyasal özelliklerde olduğunu belirlemişti.

Dalton'un atom kuramı

Dalton'un atom kuramı, o dönemde yapılan birçok deneysel gözlem sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri "belirli bileşim yasası"dır ve belli bir kimyasal maddeyi oluşturan elementlerin birbirleriyle hep aynı ağırlık oranlarında birleştiğini açıklar. Örneğin, hidrojen ve oksijen elementleri su molekülünü oluşturmak için her zaman 1: 8 ağırlık oranında birleşir. İkinci yasa ise, "çok katlı oranlar yasası"dır. Buna göre, bir dizi elementten iki ya da daha çok değişik bileşik oluşturulduğunda, birleşen elementlerin ağırlık oranları arasında küçük tamsayılar bağıntısı vardır. Örneğin, suyu oluşturmak için 1: 8 oranında birleşen hidrojen ve oksijen, hidrojen peroksit oluştururken 1: 16 oranında birleşir ve ikinci tepkimedeki ağırlık oranı birincinin iki katıdır.

Dalton bu sisteme göre hidrojen elementini temel alıp, diğer elementler için atom ağırlıkları saptamıştı. Teorisine göre, elementler tepkimelere her zaman hidrojenin katsayıları olan belli ağırlık oranlarıyla giriyordu. Ancak bu yaygın kanı, Gay-Lussac'ın deneysel sonuçlarına ters düşüyordu. Örneğin birleşen gaz hacimleri arasındaki oranlar, azot ile oksijenin tepkimesinden doğan azot monoksit oluşumunu açıklamakta yetersiz kalıyordu:

$$N + O \rightarrow NO$$

Bu tepkimede oluşan azot monoksitin hacmi, başlangıç maddelerinin hacimlerinin toplamıyla aynıydı; oysa Dalton'a göre yarısı kadar olmalıydı. Dalton, Gay-Lussac'ın deneysel sonuçlarında birtakım yanlışlar olduğuna inandığından bu bulguya fazla önem vermedi.

Molekül hipotezi

Gaz tepkimelerindeki bu soruna çözüm getiren ve "eşit hacimdeki bütün gazların aynı koşullar altında eşit sayıda molekül içerdiğini" açıklayan hipotezini kurmadan önce Avogadro, elementleri ve molekülleri belli özelliklerine göre sınıflandırmıştı. Örneğin, bugün atom olarak bilinen H,C,O gibi parçacıkları "temel molekül", elementlerin molekül halini belirten H_2, O_2, Cl_2 gibi parçacıkları "bileşik molekül", değişik elementlerden oluşan H_2O, NO, SiO_2 gibi bileşikleri de "karma molekül" adı altında toplamıştı.

Daha sonra Avogadro, basit gaz elementlerinde birden fazla sayıda (genellikle iki) atom bulunabileceğini vurguladı (Örneğin O_2, H_2 gibi). Buna göre, basit bir katılma olarak belirlenen birçok tepkime, aslında önce bir ayrışmayı gerektiriyor ($O_2 \rightarrow 2\ O$), ancak ondan sonra bir katılma tepkimesi oluşuyordu. Azot monoksit oluşumunda ortaya çıkan hacim sorunu, Avogadro'nun bu açıklamasıyla çözülmüştü.

$$N_2 + O_2 \rightarrow 2\ NO$$

tepkimesiyle, iki ölçek (mol) başlangıç maddesinden iki ölçek ürün oluşuyordu.

Bu kanıtların ışığında Avogadro, molekül ağırlıkları oranlarının, aynı basınç ve sıcaklıktaki değişik gaz yoğunluklarının oranlarıyla aynı olacağını ve bir bileşikte bulunan molekül sayısının o bileşiği oluşturan gazların hacim oranlarıyla hemen belirlenebileceğini ileri sürdü.

Avogadro, hipoteziyle ilgili çalışmalarını 1811 yılında "Essai d'une manière de determiner les masses

Avogadro Sayısı

Bir gram-molekülde ya da gram-atom ağırlığında bulunan ve değeri $6{,}023 \times 10^{23}$ olarak kabul edilen molekül ya da atom sayısı "Avogadro sayısı" diye bilinir. Avogadro, belirli bileşim ve çok katlı oranlar yasalarının ışığında gaz tepkimelerine uyguladığı hipotezinin doğal sonucu olarak, aynı koşullar altındaki ve aynı hacimdeki tüm gazlarda aynı sayıda molekül bulunması gerektiğini vurgulamıştır. Buna göre, bir atmosfer basınçta ve 0°C sıcaklıktaki tüm gazların 1 mol miktarının 22,414 litre hacminde olduğu ve Avogadro sayısı kadar atom ya da molekül içerdiği belirlenmiştir. Sonradan bu ilkenin, bir mol hacmindeki tüm saf element ve bileşikler için de geçerli olduğu anlaşılmıştır.

Avogadro sayısı ilk kez 1865'te J. Loschmidt tarafından 10^{22} olarak hesaplandı. Bugün Avogadro sayısını saptamanın çok çeşitli yolları vardır. En doğru değerler, kristallerin X-ışınları ile kristal boyutlarının belirlenmesinden ve Faraday sabiti kullanarak eşdeğer bir madenin elektrolizinden bulunabilir.

Avogadro sayısının kristal yapıdan saptanması: ***Gümüş klorürün (AgCl) yoğunluğu 5,56 gr/cm³, gram-molekül ağırlığı 143,323 gramdır. X-ışınları analiziyle, bu molekülün kristal yapısının kübik, Ag^+ ve Cl^- iyonları arasındaki uzaklığın da $2{,}773 \times 10^{-8}$ cm olduğu belirlenmiştir.***

Bu değerlere göre, bir gram-molekül gümüş klorürün hacmi $143{,}323\ gr/(5{,}56\ gr/cm^3) = 25{,}78\ cm^3$ olarak bulunur. Küp biçimindeki kristalin kenar uzunluğu da $\sqrt[3]{25{,}78} = 2{,}954$ cm'dir. İyonlar arasındaki uzaklık $2{,}773 \times 10^{-8}$ cm olduğuna göre, bir kenar boyunca sıralanmış iyon sayısı $2{,}954\ cm / 2{,}773 \times 10^{-8}\ cm/iyon = 1{,}065 \times 10^8$ iyon olarak bulunur. Kristaldeki toplam iyon sayısı ise $(1{,}065 \times 10^8)^3 = 1{,}209 \times 10^{24}$ kadardır. Küp, bir Avogadro sayısı Ag^+ ve bir Avogadro sayısı Cl^- iyonu içerdiğinden, toplam iyon sayısı ikiye bölündüğünde, Avogadro sayısı olarak $6{,}04 \times 10^{23}$ bulunur.

relatives des molécules élémentaires des corps et les proportions selon lesquelles elles entrent dans les combinaisons"("CisimlerinTemel Moleküllerinin Bağıl Kütlelerini ve Bileşimlere Katılma Oranlarını Belirleme Yöntemi Üzerine Deneme") adı altında *Journal de Physique* dergisinde yayımladı. Sonraki çalışmalarında da H_2S ve CO_2 bileşiklerinin doğru formüllerini açıkladı. Silisyum ile karbonun benzerliğinden yola çıkarak silisin doğru bileşimini SiO_2 olarak belirlediği gibi, eldeki verilerden yararlanarak, karbon, klor ve kükürt elementlerinin doğru atom ağırlıklarını saptadı. Avogadro bu çalışmalarını, 1837-1841 yılları arasında *Fisica dei corpi ponderabili ossia trattato della constituzione generale dei corpi* ("Tartılabilir Cisimler Fiziği ve Cisimlerin Genel Bileşimi Üstüne İnceleme") adlı dört ciltlik yapıtında derlemiştir.

Avogadro'nun bu derece basit ve açıklayıcı varsayımı yayımlandığı zaman çağdaşlarınca benimsenmedi. Bunun başlıca nedeni de Dalton'un atom kuramına ters düşmesiydi. Üstelik Avogadro, iyi bir gözlemci olarak, özellikle Gay-Lussac'ın deneysel sonuçlarını belirli bir mantık kurgusu içinde değerlendirerek hipotezini oluşturmuştu. Oysa deneysel sonuçların birtakım varsayımlarla yorumlanması ve ortaya çıkan hipotezin deneylerle kanıtlanamaması o günün bilim anlayışına aykırıydı.

Dalton, azot monoksit örneğinde olduğu gibi, su molekülünün bir oksijen ve bir hidrojenden oluştuğunu açıklamıştı: H + O → HO. Oysa Avogadro hipotezine göre, molekül halindeki hidrojen (H_2) ve oksijen (O_2) elementleri birleştiğinde, Ritter'in elektroliz yoluyla bulduğu ikiye bir oranını verir: $2H_2 + O_2 \rightarrow 2H_2O$. Bu da, bölünmez diye bilinen bir element atomunun parçalanması demekti ve 19.yy bilim adamlarının bütün inançlarını yıkacak nitelikteydi.

Avogadro'nun hipotezi ancak 50 yıl sonra, 1860'taAvrupa'nın sayılı kimyacılarını bir araya getiren Karlsruhe'deki toplantıda Cannizzaro tarafından yeniden vurgulandıktan sonra bilim dünyasınca benimsenmiştir. Bu çok önemli hipotez, molekül ile atom arasındaki farklılığı ortaya çıkarırken, atom ağırlıklarının doğru olarak hesaplanmasına ve organik kimyada molekül yapılarının tanımlanmasına temel hazırlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** "Essai d'une manière de déterminer les masses relatives des molécules élémentaires des corps et les proportions selon lesquelles elles entrent dans les combinaisons", *Journal de Physique*, (73), 1811, ("Cisimlerin Temel Moleküllerinin Bağıl Kütlelerini ve Bileşimlere Katılma Oranlarını Belirleme Yöntemi Üzerine Deneme"); *Fisica dei corpi ponderabili ossia trattato della constituzione generale dei corpi*, 4 cilt, 1837-1841, ("Tartılabilir Cisimler Fiziği ve Cisimlerin Genel Bileşimi Üstüne İnceleme").

- **KAYNAKLAR:** H.M.Leicester ve H.S.Klickstein, *A Source Book in Chemistry 1400-1900*, 1952; P. Lenard, *Great Men of Science*, 1938; F.J.Moore, *A History of Chemistry*, 1939; J.R.Partington, *A Short History of Chemistry*, 1960.

- **BAKINIZ:** AMPÈRE, BERZELIUS, CANNIZZARO, DALTON, GAY-LUSSAC, LAVOISIER, J.W. RITTER.

AVOLOVO, Obafemi
(1909)

Nijeryalı siyaset adamı. Ülkesinin bağımsızlığı için mücadele etmiştir.

6 Mart 1909'da Ijebu Remo kentinde doğdu. Bir çiftçinin oğludur. Ikenne, Abeokuta ve İbadan'daki okullarda eğitim gördü. Öğretmenlik, memurluk, gazetecilik, taksi şoförlüğü ve ticaret gibi çeşitli işlerle uğraştı. Nijerya Motorlu Taşımacılık Sendikası, Nijerya Üretim-Ticaret Birliği ve Nijerya Tüccarlar Birliği Kongresi adlı sendikaların örgütlenme çalışmalarına katıldı ve yöneticilik yaptı. 1933'te kurulan ve 1936'da Nijerya Gençlik Hareketi adını alan örgütün Batı Bölgesi sekreteri oldu. 1944'te hukuk öğrenimi görmek amacıyla Londra'ya gitti. Egbe Omo Oduduva (Oduduva Soyundan Gelenler Derneği) adlı bir örgüt kurdu. Kendisinin de bağlı olduğu Nijerya'nın en büyük etnik gruplarından biri olan Yorubalar'ın kültürlerini yaşatmayı ve geliştirmeyi amaçlayan bu dernek, daha sonra kurulan Yorubalar' ın siyasi partisi, Eylem Grubu'na kaynaklık etmiştir. İngiltere'de bulunduğu yıllarda *Path to Nigerian Freedom* adlı ilk kitabını yazdı. İngiliz yönetimini eleştirerek özerk bir hükümet kurulmasını ve yönetim kademelerinde Afrikalılar'ın yer almasını istedi. 1947'de Nijerya'ya dönerek avukatlık yapmaya başladı.

1951'de kabul edilen anayasadan sonra Nijerya üç ayrı bölgeye ayrıldı ve etnik ayrılıklara dayalı siyasi partiler kuruldu. Avolovo, Yorubalar'ın egemen olduğu Batı Bölgesi'nde Eylem Grubu adlı bir parti kurdu ve ilk başkanı oldu. Parti federalist bir yapının bölünmüş durumdaki Nijerya için en iyi çare olduğunu savunuyordu. 1954'te anayasada yapılan yeni bir değişiklikle Nijerya, üç bölgeden oluşan bir federasyon durumuna geldi. Avolovo, 1954-1959 arasında Batı Bölgesi hükümetinde başbakanlık yaptı. Eğitimin, sosyal hizmetlerin, tarımın geliştirilmesi, yerel hükümetlerin demokratikleştirilmesi için çalıştı. Eylem Grubu'nu ulusal düzeyde etkin bir parti durumuna getirebilmek için azınlık gruplarla ittifak yaptı.

1959 seçimlerinden sonra Nijerya ve Kamerunlar Ulusal Konseyi (NKUK) ile Kuzey Halk Kongresi adlı partiler bir koalisyon hükümeti kurdular. Avolovo ise, Federal Temsilciler Meclisi'nde muhalefet lideri oldu. Batı Bölgesi'nde Eylem Grubu yeniden çoğunluğu sağladı. Avolovo, 1960'ta bağımsızlığın kazanılmasından sonra Afrika sosyalizmini benimsedi, Batı yanlısı tutumundan vazgeçerek tarafsız bir dış politikanın savunuculuğunu yapmaya başladı. Bu yıllarda parti içinde hem ideolojik, hem de kilit görevlerin paylaşılması konularında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. 1962'de, Eylem Grubu'ndan ayrılanlar Nijerya Ulusal Demokratik Partisi'ni kurdular.

Avolovo, 1963'te hükümeti düşürmeye teşebbüs etmekten suçlu bulunarak on yıl hapse mahkûm edildi. Cezaevindeyken *Thoughts on the Nigerian Constitution* adlı kitabını yazdı. Bu kitabında on sekiz eyaletten oluşan bir federal devlet yapısı önerdi. 1966'da, askeri darbe sonucu federal anayasa feshedi-

lerek yeni bir anayasa için çalışmalara başlandı. Aynı yıl Avolovo serbest bırakıldı ve askeri hükümette görev almaya davet edildi. Federal Yürütme Konseyi başkan yardımcısı ve maliye bakanı oldu. Askeri hükümet tarafından kabul edilen federal devlet içindeki on iki eyaletin, etnik özellikleri yeterince yansıtmadığını ve bunun ileride siyasal sorunlara yol açacağını söyledi.

1978'de Birleşik Nijerya Partisi'ni kurdu ve başkanı oldu. 1979'da Federal Seçim Komisyonu, ulusu yeterince temsil ettiğini açıkladığı beş partiye seçime girme izni verdi. Avolovo Birleşik Nijerya Partisi'nden başkan adayı olarak seçimlere girdi ama kazanamadı.

• YAPITLAR: *Path to Nigerian Freedom*, 1947, ("Nijerya'nın Özgürlüğüne Giden Yol"); *Awo-an Autobiography of Chief, O.Avolovo*, 1960, ("Başkan Avolovo'nun Ötobiyografisi"); *Thoughts on the Nigerian Constitution* ("Nijerya Anayasası Üzerine Düşünceler"); *My Early Life* ("Gençlik Yıllarım"); *The People's Republic* ("Halk Cumhuriyeti"); *Strategy and Tactics of the People's Republic of Nigeria*, ("Nijerya Halk Cumhuriyeti Starateji ve Taktikleri").

• BAKINIZ: AZİKİVE.

AXELROD, Julius
(1912)

ABD'li biyokimyacı ve farmakolog. Sempatik sinir sistemi alanındaki çalışmalarıyla 1970 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü almıştır.

30 Mayıs 1912'de New York'ta doğdu. Ailesi Polonya kökenlidir. George Washington ve New York üniversitelerinde bakteriyoloji ve tıp öğrenimi gördü. 1935-1946 yıllarında Sınai Sağlık Laboratuvarı'nda kimyacı olarak çalıştıktan sonra, 1949'a değin Goldwater Memorial Hastanesi'nde, 1955'e değin Washington'daki Ulusal Sağlık Enstitüsü'ne bağlı Ulusal Kalp Enstitüsü'nde kimya ve farmakoloji araştırmaları yaptı. O tarihten sonra Ulusal Ruh Sağlığı Enstitüsü'nde Farmakoloji Bölümü'nün başkanlığını üstlendi. Birçok araştırması olmasına karşın, George Washington Üniversitesi'nden doktorasını aldığında 43 yaşındaydı. Aralarında Londra'daki Royal Society'nin de bulunduğu birçok bilimsel kuruluşun üyesi olan Axelrod, 1970'te Katz ve Ulf von Euler ile birlikte Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü aldı.

Sinir akımlarının iletimi üzerine incelemeler yapan bu üç araştırmacıdan Euler, 1940'ta noradrenalinin sempatik sinir sisteminde iletimi sağlayan madde olduğunu ortaya koymuştu. Bu bulgudan da yararlanan Axelrod, trityumla işaretlenmiş adrenalin ve noradrenalinin sinir uyarılarındaki işlevini inceledi. Radyoaktif izotopla işaretleme yöntemini kullanarak, hem bu maddelerin hem de sentetik iletkenlerin sempatik ve merkez sinir sistemlerinde izledikleri yolu gösterdi. Noradrenalin üzerinde yaptığı çalışma sonucu bu maddenin ya sinir uçları tarafından yeniden alındığını ya da bir enzimin etkisiyle nötralize edildiğini saptadı. "Katekolometil transferaz" (COMT) adlı bu enzimin kimyasal iletkenleri etkisiz hale getirdiğinin anlaşılması, tüm sinir sisteminin işleyişinin daha iyi kavranmasını sağladı. Özellikle noradrenalin ve adrenalinin sempatik sinir sistemini nasıl etkilediği araştırıldığında, tansiyon, kalp hastalıkları, psikiyatri ve nörolojide ilaç olarak kullanılan çeşitli uyarıcı ya da yatıştırıcıların etkisi de daha iyi anlaşılabildi.

• YAPITLAR: *The Pineal* (R.J.Wurtman ve D.E.Kelly ile), 1968, ("Kozalaksı Bez").

• BAKINIZ: B.KATZ, U. EULER.

AYAN, Aydın
(1953)

Türk ressam. Resimlerinde toplumsal gerçekleri yansıtmaya yönelmiştir.

Trabzon'un Çaykara ilçesinde doğdu. 1972-1977 arasında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde Bedri Rahmi Eyuboğlu ve Neşet Günal atölyelerinde öğrenim gördü. 1979'da aynı kuruma asistan olarak girdi.

İlk kişisel sergisini 1977'de İstanbul'da, ikincisini ise 1982'de İzmir Resim ve Heykel Müzesi'nde açtı. Yurt içi ve yurt dışında birçok karma sergiye katıldı. 1979'da *Patron, Elektrik İşkencesi* adlı yapıtıyla Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde resim dalında başarı ödülü, 1981'de Cumhuriyet Senatosu Vakfı Atatürk Resim Yarışması'nda birincilik ödülü, 1982'de Abdi İpekçi Dostluk ve Barış Ödülü Yarışması'nda resim dalında birincilik ödülü kazandı.

Sanatın toplumsal bilinç taşıması gerektiğini savunur. Hemen her resminde konu olarak insanı ele alır. Bu ele alış, her kez doğrudan insanı resmetmek biçiminde olmasa bile, anlattığı gene insandır. Çıkış noktasının yaşam olmasına karşın, resimlerinde gerçeğin kuru ve katı bir yinelemesi yoktur. Resmin anlatım olanaklarını da gözönünde bulundurarak her nesneye düşünce taşıyıcı bir işlev yüklemeye çalışır. Resimlerindeki insan ve hayvan figürleri ve nesneler birer simge niteliği taşır.

• YAPITLAR: *Kuşyemi Sahası*, 1976; *Patron, Elektrik İşkencesi*, 1979; *Az Gelişmişlik*, 1978, İzmir Resim ve Heykel Müzesi; *Bir Memleketin Simgesel Portresi*, 1980; *Bağımsızlık Üzerine*, 1980, Cumhuriyet Senatosu Vakfı; *Ay Karanlık*, 1982, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

AYANOĞLU, Sami
(1913-1971)

Türk sinema ve tiyatro oyuncusu, yönetmen. Tarihi filmlerdeki rolleriyle ün yapmıştır.

İstanbul'da doğdu. Darüşşafaka Lisesi'ni bitirdi. 1930 yılında Darülbedayi'de kısa bir süre öğrenim veren Tiyatro Okulu'nun sayılı öğrencilerinden biri oldu. Aynı yıl *Yaşayan Kadavra* adlı oyunda sahneye çıktı. 1943'te *Dertli Pınar* filmiyle sinema oyunculuğuna, 1947'de *Harmankaya* ile film yönetmenliğine başladı. Yönettiği filmlerin çoğunda kendisi de oynayan Ayanoğlu, özellikle Fatih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim rollerinde övgüyle karşılanan oyunlar çıkardı. Sinema oyunculuğunun yanı sıra birçok filmin seslendirilmesinde de çalıştı.

Uzun boyundan kaynaklanan gösterişli görünümü, dramatik tonlamalarla etkili kıldığı sesiyle Darülbedayi üslubu tiyatro oyunculuğunun başarılı temsilcilerindendir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı oyunlar:** *Yaşayan Kadavra*, 1930; *Peer Gynt*, 1933; *İstanbul Efendisi*, 1934; *Müfettiş*, 1935; *Faust*, 1936; *Macbeth*, 1936; *Anna Karenina*, 1939; *Hamlet*, 1941; *Şair Evlenmesi*, 1942; *Meraki*, 1942; *Ayyar Hamza*, 1942; *Vişne Bahçesi*, 1943; *Atinalı Timon*, 1944; *Cyrano De Bergerac*, 1945; *Kral Lear*, 1945; *Faust*, 1949; *Tartuffe*, 1953. **Oynadığı filmler:** *Dertli Pınar*, 1943; *Onüç Kahraman*, 1943; *İstanbul'un Fethi*, 1950. **Yönettiği Filmler:** *Harmankaya*, 1947; *Vatan ve Namık Kemal*, 1951; *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, 1953; *Beklenen Şarkı*, 1954; *Beyaz Şehir*, 1955; *Doksan Dokuz Mustafa*, 1958; *Kardeş Uğruna*, 1961.

AYBAR, Mehmet Ali
(1910)

Türk siyaset adamı. Türkiye İşçi Partisi genel başkanlığı yapmıştır.

İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni ve 1936'da İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1939'da Fransa'ya gitti. Ertesi yıl Paris'in Almanlar'ca işgali üzerine İstanbul'a döndü. Hukuk Fakültesi'ne asistan olarak girdi. 1942'de Devletler Hukuku doçenti oldu. 1946'da *Vatan* ve *Gün*'e yazdığı siyasal yazılar nedeniyle görevine son verildi. Aybar, bu yazılarında gerçek bir demokrasi için mücadele etmenin zorunluluğunu vurguluyordu. Aynı yıl yedeksubay olarak Kayseri'ye gitti ve burada çıkan *Doğruyol* gazetesine yazılar yazdı. Askerlik sonrası, 1 Şubat 1947'de İstanbul'da haftalık *Hür* gazetesini yayımlamaya başladı. 6 sayı çıkabilen bu gazete sıkıyönetimce kapatıldı. Ardından 5 Nisan 1947'de İzmir'de ancak 3 sayı çıkarabildiği haftalık *Zincirli Hürriyet* gazetesini yayımladı. Burada çıkan yazılarında CHP iktidarı ile ABD'nin yakınlaşma siyasetini eleştirerek, Amerikan yardımına karşı çıkmanın kutsal bir görev olduğunu savundu. Başyazarlığını yaptığı bu gazetelerde hükümete ve cumhurbaşkanına hakaret ettiği gerekçesiyle, 1949'da 3 yıl 8 ay hüküm giydi. İstanbul ve Nevşehir cezaevlerinde yattı. 1950'de çıkarılan afla serbest bırakıldı. Avukatlık yapmaya başladı. *Yeditepe* ve *Beraber* dergilerine sanatsal ve toplumbilimsel yazılar yazdı. Bu dönemdeki yazılarında, Tahsin Hüsnü takma adını kullandı.

Aybar, 1961'de kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurucularının oybirliği ile 1 Şubat 1962'de parti genel başkanlığına getirildi. 1965'te İstanbul milletvekili olarak meclise girdi. 1968'de Çekoslovakya'nın işgaline karşı çıkan açıklamaları üzerine partinin öbür yöneticileriyle görüş ayrılığına düştü. Daha sonra parti içinde Behice Boran ve Sadun Aren'in oluşturduğu "Emek Grubu" ile başta sosyalizm anlayışı olmak üzere pek çok konuda farklı yaklaşımları savunmaya başladılar. 1969 seçimlerinde yine TİP'ten İstanbul milletvekili seçildi. Ancak, parti içinde hayli yıpranan Aybar, 21 Aralık 1969'da TİP Genel Başkanlığı'ndan istifa etti. Parti içi ayrılığın iyice belirginleştiği IV. Büyük Kongre'ye katılmadı (Ekim 1970). Daha sonra 10 Şubat 1971'de toplanan TİP Yönetim Kurulu tarafından bilimsel sosyalizmin ilkelerinden saptığı gerekçesiyle ve partiden çıkarılma istemiyle disiplin kuruluna verildi. Bunun üzerine, 14 Şubat 1971'de partiden istifa etti. 12 Mart döneminde bağımsız milletvekili olarak mecliste kaldı. 1973 seçimlerinde Türkiye Birlik Partisi'nden bağımsız aday olduysa da seçilemedi. 30 Mayıs 1975'te bazı eski TİP'lilerle Sosyalist Parti'yi kurdu. Aybar'ın genel başkanlığını yaptığı bu parti daha sonra Sosyalist Devrim Partisi adını aldı. Partinin 1979'da yapılan kongresinde tüzük gereğince, genel başkanlıktan çekildi. Ekim 1979 seçimlerinde İstanbul'dan aday olduysa da kazanamadı. 1983'te çıkan Siyasi Partiler Yasası üzerine, bu yasayla sosyalist bir parti kurulamayacağını belirterek, kısa dönemde aktif politikadan çekildiğini açıkladı.

Siyasal yaşamı boyunca özgün düşünceleriyle dikkat çeken Aybar, sürekli Türkiye'ye özgü sosyalizm arayışı içinde olmuştur. Aybar, özellikle 1969 sonrasında Sovyetler Birliği'ne karşı çıkarak buradaki bürokratik yönetime eleştiriler getirmiştir. 1945-1967 yılları arasındaki yazı ve konuşmalarını *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*, 12 Mart dönemindeki yazı ve konuşmalarını da *12 Mart'tan Sonra* adlı kitaplarda toplamıştır.

• **YAPITLAR:** *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*, 1968; *12 Mart'tan Sonra*, 1973.

• **BAKINIZ:** BORAN.

AYDAN, Efe
(1955)

Türk basketbolcu. Avrupa Karması'nda yer almıştır.

29 Mayıs 1955'te Ankara'da doğdu. Basketbola küçük yaşta başladı. Galatasaray genç takımında yetişti. Daha sonra Karşıyaka (İzmir) ve Eczacıbaşı

takımlarında oynadı. 153 kez milli formayı giydi. Avrupa Karması'nda yer alan ilk ve tek Türk basketbolcusudur. Halen Fenerbahçe takımında oynamakta ve milli takım kaptanlığını yapmaktadır. İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi mezunudur.

AYDEMİR, Şevket Süreyya
(1897-1976)

Türk yazar. *Kadro* dergisinin kurucularındandır.

Edirne'de doğdu, Ankara'da öldü. Tunalı bir göçmen ailesinin çocuğudur. İlköğrenimini Edirne'de bir mahalle mektebinde yaptı. Edirne Muallim Mektebi'nde okuduğu sırada Turancı görüşleri benimsedi. 1915'te gönüllü olarak askere gitti. Kafkas Cephesi'ne gönderildi. Bir kaza sonucu ayağının kırılması üzerine terhis edilerek Edirne'ye döndü. Askere gitmesi nedeniyle yarım kalmış olan öğrenimini bitirerek, öğretmenlik yapmak üzere Azerbaycan'a gitti. Burada bulunduğu sırada Turancılık'tan uzaklaşarak Marxist düşünceyi benimsedi ve Moskova Üniversitesi'nde iktisat öğrenimi gördü. 1923'te yurda döndükten sonra bir süre İstanbul'da öğretmenlik yaptı, *Aydınlık* dergisine yazılar yazdı. 1925'te, derginin kapatılmasının ardından tutuklanarak Ankara'da İstiklal Mahkemesi'nce 10 yıl hapse mahkûm oldu. Bir buçuk yıl sonra cezası bağışlandı. 1927'de yeniden tutuklanarak yargılandıysa da beraat etti. 1928-1951 arasında, eğitimci ve iktisatçı olarak çeşitli devlet görevlerinde bulunduktan sonra emekliye ayrıldı.

1932-1934 arasında 36 sayı yayımlanmış olan *Kadro* dergisinin kurucularından olan Şevket Süreyya Aydemir, 1959'dan başlayarak ilki özyaşamöyküsünü anlatığı *Suyu Arayan Adam* olmak üzere, Türk toplumunun yakın geçmişteki önde gelen devlet adamlarının yaşamöykülerini anlatığı ve o dönemlerin siyasal, toplumsal yaşamının birer incelemesi olan bir dizi kitap yayımladı.

• YAPITLAR: *Lenin ve Leninizm*, 1924; *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, 1930; *İnkılâp ve Kadro*, 1932; *Suyu Arayan Adam*, 1959; *Toprak Uyanırsa*, 1962; *Tek Adam*, 3 cilt, 1963-1965; *İkinci Adam*, 3 cilt, 1966-1968; *Menderes'in Dramı*, 1969; *Enver Paşa*, 3 cilt, 1970-1972; *İhtilâlin Mantığı*, 1973; *Kahramanlar Doğmalıydı*, 1974; *Kırmızı Mektuplar*, 1977.

Mantıkçı Pozitivizm

AYER, Alfred Jules
(1910)

İngiliz filozof. Mantıkçı Pozitivizm'i Anglo-Sakson felsefe çevrelerine tanıttı ve bu yolla etkili oldu. Görüngücü bir algı kuramı geliştirmiştir.

Önermeler

Londra'da doğdu. Ortaöğrenimini Eton'da, yükseköğrenimini Oxford Üniversitesi'nde yaptı. Hocası

Gilbert Ryle'ın önerisine uyarak Viyana'ya gitti (1932). Orada "Viyana Çevresi" adıyla anılan Mantıkçı Pozitivistler'le tanıştı (1933). İngiltere'ye döndüğünde Oxford Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla orduya katıldı (1946). Savaş bitiminde Oxford'a döndü, sonra profesör olarak Londra Üniversitesi'ne girdi. 1952'de British Academy'ye üye seçildi. Brüksel Üniversitesi'nden "*doctor honoris causa*" sanını aldı. 1959'dan emekli olduğu 1979'a değin, Oxford Üniversitesi'nde mantık okuttu. 1970'te kendisine "Sir" sanı verildi.

Ayer'ın gençlik döneminde ortaya koyduğu felsefe görüşünün temel kaynakları Hume ve yine Hume'dan etkilenen Viyana Çevresi'dir. 1922'de Schlick'in Viyana Üniversitesi'nde bilim felsefesi profesörlüğüne getirilmesiyle oluşmaya başlayan "çevre" Mantıkçı Pozitivizm'i doğurmuştur. Çoğunlukla felsefeye sonradan ilgi duyan bilim adamlarından oluşan Viyana çevresinin önde gelen üyeleri arasında Carnap, Waismann, Neurath ve ünlü matematikçi Gödel sayılabilir. Mantıksal Pozitivizm'in kökenleri bir yandan Pozitivizm'i 19. yy'dan bu yana aktaran, Mach ve Pearson'a bir yandan da İngiltere'de doğmuş olan Mantıkçı Atomculuk'a dayanır. Cambridge felsefesi olarak da bilinen bu son görüşü, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Russell ve Wittgenstein geliştirmiştir. Russell ve Wittgenstein'ın görüşleri Ayer'ı hem Viyana Çevresi aracılığıyla hem de doğrudan etkilemiştir. Ayer üzerinde önemli bir etki kaynağı da Moore'dur.

Ayer'ın çağdaş felsefeye başlıca katkıları bilgi ve anlık konularındadır. Ancak, felsefe çevrelerinin dışına da taşan büyük etkisi, gençlik döneminde, Mantıkçı Pozitivizm adına ortaya koyduğu, felsefenin ne yapması ve nasıl yapması gerektiği üzerindeki görüşleri yoluyla olmuştur. Ayer bu görüşlerini, 1936'da yayımladığı *Language, Truth and Logic* ("Dil, Doğruluk ve Mantık") başlıklı kitabında dile getirmiştir.

Ona göre bilimler gibi felsefe de, düşüncede olsun anlatımda olsun, önermelerle yapılır. Düşünceler önermelerde biçim ve anlatım bulur. Ancak önerme gibi durmasına karşın her tümce gerçek bir önerme olmayabilir. Ayer, bu konuda, Hume'un bir ayrımından esinlenerek gerçek önermeleri mantıksal ve olgularla ilgili deneysel önermeler olmak üzere

ikiye ayırmıştır. Mantıksal önermeler matematik ve mantığın formel önermeleri olup evren konusunda bilgi vermeyen eşsözlerdir *(tautologie)*. Bunlar deney öncesi olarak bilinen ve Kant'ın "analitik" olarak nitelediği türdendir. Öte yandan, deneysel olgularla ilgili önermeler bilgi verdikleri için bunların doğruluk ve yanlışlıkları arasında gözlemlenebilir bir ayrım bulunmalı, doğrulukları sınanabilir olmalıdır. Önerme olduğu ileri sürülen bir tümcenin doğruluğu sınanamıyorsa ve bu tümce bir eşsöz de değilse, gerçek bir önerme değil, ancak metafizik bir tümcedir. Metafizik tümceler doğru ya da yanlış değil anlamsız ve saçmadır. Anlamlı olanın ya doğru ya da yanlış olması gerektiği ilkesi Russell'ın Mantıkçı Pozitivizm üzerindeki en önemli etkilerinden biridir. Bu ilkeyi 1950'li yıllarda Günlük Dil felsefecileri yıkmıştır.

Ayer bu yolla bütün spekülatif felsefeyi ve tanrıbilimi saçmaya indirgemiştir. Ona göre bir tümcenin deneysel olgularla ilgili olup olmadığının ortaya konuş yöntemi büyük önem taşır. Öbür Viyana Çevresi filozoflarını (özellikle Carnap'ı) uğraştırdığı gibi Ayer'ı da uzun süre uğraştıran bu yöntem "doğrulama ilkesi" (the principle of verification) olarak bilinir. Ayer, deneyin, doğruluğu kesin olarak saptayacağı "sıkı" bir doğrulama ilkesinin değil, doğruluk ve yanlışlığın saptanmasına ilişkin gözlemin bulunabilir olması gibi daha "yumuşak" bir ilkenin yeğlenmesi gerektiğini düşündü. Çünkü, sıkı bir doğrulama ilkesi, metafizik tümcelerle birlikte, bilimsel kuram ve hipotezlerde olduğu gibi birçok bilimsel tümceyi de saçma saymak sonucuna götürebilecekti. Yine bu değerlendirme açısından bakılırsa, ahlak önermeleri de olgu bildirmezler. Bunlar, duygu ve coşkuları bir yaptırımsallık bağlamında dilegetirirler. Ayer'a göre, anlamsız uğraşlardan arıtıldığında, felsefenin işlev ve görevi gelişen bilimlerin ele almadıkları sorunların açıklığa kavuşturulmasıdır. Felsefe bir çözümleme işlevidir ve bilimin mantığı olmak durumundadır.

Algı

◄ *"Doğrulama ilkesi"*

Ayer, felsefe çalışmalarının en büyük bölümünü Mantıkçı Pozitivist'lerin pek ilgi göstermedikleri algı sorununa ayırmıştır. Bu bağlamda, 17. ve 18. yy İngiliz felsefe geleneğini ve G.E. Moore'u sürdürmüştür. 1940'ta yayımlanan *The Foundations of Empirical Knowledge* ("Deneysel Bilginin Temelleri") adlı kitabında, nesneler konusundaki sağduyu önermelerinin, insanın deney içeriği denen duyumlarıyla ilgili önermelerle olan bağlantısını betimledi. Deney içeriği konusundaki çözümlemelerini Moore ve Russell'dan

Görüngücülük

Görüngücülük (fenomenalizm) bir epistemoloji ve varlıkbilim kuramıdır. Terim olarak "görüngücülük", Kant'ın çizdiği görüngü (fenomen) ve noumen ayrımından gelir. Bu kuram, varlık ve onun algısını görüngüler ortamının sınırları içinde açıklama çabasıyla belirlenir. Görüngücülük deneyci gelenek içinde gelişmiştir ve algıyı bu geleneğin savlarıyla tutarlı olarak açıklar. Locke, deneyci felsefesi içinde algılanan evreni algıdan bağımsız varlığı olan fiziksel-özdeksel bir ortam olarak tanımlamıştı. Oysa deneycilik her türlü bilginin algıdan kaynaklandığı savına dayandığına göre, algıdan bağımsız bir varlık ortamının bilinebileceğini varsaymak bir güçlük içerecektir. Bütün bilgimiz algıdan geliyorsa, algının ardında ve ona neden olduğu söylenen bu varlığı bilmememiz gerekir. Berkeley,* bu noktaya dayanarak fiziksel evrenin varlığını yadsımış ve tüm varlığın algı içeriğinden başka bir şey olmadığını ileri sürmüştür. Berkeley'in savı, algının iç tutarlılığını ve sürekliliğini açıklamada yetersiz kalınca, algıyı Tanrı'nın üzerimizdeki etkisi olarak yorumlama durumuna düştü. Gerçekte deneycilikle tutarlı olan, algının dış nedeni olarak fiziksel evrenin yadsınması değil, böyle bir evrenin varlığının bilenemeyeceğinin dile getirilmesidir. En tutarlı, deneyci felsefe sistemlerinden birini geliştirmiş olan Hume, algının nedeni olan bir dış dünyanın bilinemeyeceğini söylemiş, Kant da bu görüşünde kendisini izlemiştir. Görüngücülüğün temelini işte bu son sav oluşturur.*

19. yy'da, Hume'un kurduğu bu temel üzerine, görüngücü bir algı kuramı geliştirmeye çalışanlar arasında en önemli filozof Mill'dir. Mill'den başlayarak bu kuram bağlamında açıklanmaya çalışılan başlıca konu, bir fiziksel-özdeksel evrenin var olduğu bilinemediğine göre "nesne" dediklerimizin ne olduklarıdır. Mill, "özdek, kalıcı bir duyum olanağıdır" der. Bu düşünce doğrultusunda, daha sonraki deneyci filozoflar, Berkeley'deki "bir nesne için var olmak algılanmaktır" savını "bir nesne için varolmak algılanabilir olmaktır"a dönüştürmüşlerdir. Buna göre görüngücülük açısından bir nesnenin var olması şu an onun biri ya da Tanrı tarafından algılanmasına değil, algılanmasının olanaklı olması koşuluna bağlanır. 20. yy görüngücülüğü, dil düzeyinde, aynı koşulu şöyle verir: Dış dünya konusunda deneysel bilgi veren her önerme, eğer anlamlıysa, özdeksel nesneler varsaymak yerine, bütünüyle duyu deneyleri hakkında olan bir önermeyle çözümlenebilmeli, bu önermeyle eşanlamlı olmalıdır. Çağdaş filozoflardan görüngücülüğü önce benimsemiş sonra da eleştirmiş olan Ayer, bu kurama göre, fiziksel nesnelerin duyu verilerinden kurulan mantıksal yapılar olduklarını söyler.*

Görüngücülük her ne kadar özdekçi gerçekçilik ile öznel idealizm arasında bir bağımsız üçüncü seçenek oluşturmak çabasında ise de idealizme daha yakın bir kuramdır.

aldığı "duyu verileri" kavramına dayandırdı.

Ayer'ın bu çalışması, görüngücülüğün bir savunusu, Hume türü bir algı kuramının 20. yy verileriyle yeniden geliştirilmesi çabasıdır. Görüngücülük, fiziksel nesnelerle ilgili günlük sağduyu önermelerinin anlamlarının duyu verileri konusundaki güncel ya da koşullu önermelerle verilebileceğini, bunun dışında bir anlam taşımadıklarını ileri süren görüştür.

Bu tür bir yaklaşımın nedeni, kuşkucu uslamlamaların, deneyci bir gerçekçilik karşısında başarılı olduğunu göstermektir. Hem deneyci olup hem de algı içeriklerimiz dışında, bunlara neden olan, gerçek bir dış dünya bulunduğunu söylemek tutarsızdır. Böyle bir dış dünya, Hume'dan başlayan bir geleneğe göre, bilinemez. Görüngücülük bu anlamdaki bir dış dünyanın varlığını yadsımaz, ancak, bilinemez olduğunu vurgulamaktan da geri kalmaz. Bu bakış açısına göre nesneler, duyu verilerinden kurduğumuz, mantıksal yapılardır. Duyu verileri kavramı, kuşkucu yaklaşımın deneysel bilgiyi çürütme çabası sonucunda, deneyciliğin bir savunma aracı olarak ortaya çıkmıştır. Ayer bunun bir incelemesini de vermektedir.

Kuşkuculuğa verilen bir ödün olarak, duyu deneyi kavramının algı kuramına temel taşı yapılması ve bu kavramın getirdiği yeni güçlükler açısından, Ayer'ın bilgi kuramı, Mantıkçı Pozitivizm'in karşısında olan Günlük Dil felsefecileri ve özellikle Austin tarafından eleştirilmiştir. Ayer'ın 1956'da yayımlanan *The Problem of Knowledge* ("Bilgi Sorunu") adlı kitabı, kuşkuculuğu karşısına aldı. Algı önermeleri arasında yanılabilir olanları, kesinlik taşıyanlardan ayırt etmeye çalıştı. Bu, bir anlamda, Viyana Çevresi'nin ilgilendiği "protokol" veya "temel" algı önermelerinin gerçekten yanılmaz olmadığının değerlendirilmesidir. Ayer'ın vardığı sonuç, "Önümde bir masa duruyormuş gibi geliyor" veya "Başım ağrıyor" gibi algıya temel olan önermelerin, önerme olarak bir yanılmazlık niteliği taşımadıkları, ancak kişinin ve çevrenin uygun zaman ve koşulları içinde üretildiklerinde yanılmaz ya da kesin olabilecekleridir. Ayer'ın bu kitabında yeniden ele aldığı iki başka sorun, bellek, yani geçmiş konusundaki inançlarımızın güvenilirliği ve başkalarının anlık içerikleriyle ilgili inançlarımızın temelidir. Her iki konuda da kuşkuculuğun gücünü bir ölçüde kabul etmek durumunda kalmıştır. Yayımlanmış başka kitap ve yazılarında ele aldığı başlıca konular arasında olasılık, tümevarım, kişi, içrek diller, pragmacılık ve istencin özgürlüğü sayılabilir.

Etkisi bakımından Ayer, Anglo-Sakson felsefesi bağlamında en yaygın olarak tanınan adlardan biridir. *Language, Truth and Logic* felsefe dünyası dışında da geniş kitlelerce okunmuş, II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki İngiliz ve Amerikan düşüncesini etkilemiştir. Bilgi kuramında Ayer, deneyci geleneğin yüzyılımızda yaşayan temsilcilerinden biridir. Görüş olarak sonraları yavaş yavaş bıraktığı görüngücülüğün en yetkin dile getirilişi yine onun yazılarındadır.

- YAPITLAR: *Language, Truth and Logic*, 1936, ("Dil, Doğruluk ve Mantık"); *The Foundations of Empirical Knowledge*, 1940, ("Deneysel Bilginin Temelleri"); *Philosophical Essays*, 1954, ("Felsefe Denemeleri"); *The Problem of Knowledge*, 1956, ("Bilgi Sorunu"); *The Concept of a Person and Other Essays*, 1963, ("Kişi Kavramı ve Başka Denemeler"); *The Origins of Pragmatism*, 1968, ("Pragmacılığın Kökenleri"); *Metaphysics and Commonsense*, 1969, ("Metafizik ve Sağduyu"); *Russell and Moore: The Analytical Heritage*, 1971, (Russell ve Moore: Analitik Gelenek); *Probability and Evidence*, 1972, ("Olasılık ve Kanıt"); *Russell*, 1972; *The Central Questions of Philosophy*, 1973, ("Felsefenin Odak Sorunları").
- KAYNAKLAR: *The Encyclopaedia of Philosophy;* Bryan Magee, *Modern British Philosophy* 1973; John Passmore, *A Hundred Years of Philosophy*, 1970.
- BAKINIZ: J.L. AUSTIN, CARNAP, HUME, G.E. MOORE, SCHLICK, WITTGENSTEIN.

AYIK, Ahmet
(1938)

Türk güreşçi. Olimpiyat, Dünya, Avrupa, Akdeniz ve Balkan şampiyonu olmuştur.

31 Mart 1938'de Sivas'ın Hafik ilçesine bağlı Eskiköy'de doğdu. Sultan Abdülaziz'in pehlivanlarından olan Karaoğlan'ın torunudur. Güreşe köyünde karakucak ile başladı. Askerliği sırasında mindere çıktı. 1961'de milli güreş takımına seçildi. On yıllık güreş yaşamında, 1963 Akdeniz (ağır sıklet), 1964 Balkan (87 kg), 1965 Dünya (97 kg), 1967 Avrupa (97 kg), 1967 Dünya (97 kg), 1968 Olimpiyat (97 kg) ve 1970 Avrupa (100 kg) olmak üzere 7 şampiyonluk kazandı. 1964 Olimpiyat, 1966 Avrupa, 1966 Dünya 97 kilo ikinciliklerini aldı. 1977-1979 arasında Güreş Federasyonu Başkanlığı görevinde bulundu. Türk güreşinin gerileme yıllarında kazandığı büyük başarılarla dikkatleri toplayan Ayık ünlü Sovyet güreşçisi Medved'i yenmesiyle de ün kazanmıştır.

AYKAÇ, Eşfak
(1918)

Türk futbol adamı. Uzun yıllar Türk milli takımının tekseçiciliğini yapmıştır.

İstanbul'da doğdu. Şair Fazıl Ahmet Aykaç'ın oğludur. Öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde yaptı. Galatasaray kulübünde yetişti. 1936-1945 arasında Galatasaray'da oynadı. En parlak yıllarını milli maçlardan uzak bir dönemde (1937-1948) yaşadığı için milli formayı giyemedi. Futbol Federasyonu'nun çeşitli kademelerinde ve Galatasaray Kulübü yönetim kurullarında görev aldı. 1956'da Macaristan galibi Türk milli takımının tekseçiciliğini yaptı. Spor yazarı olarak Türk sporuna hizmetini sürdürmektedir.

AYKAÇ, Fazıl Ahmet
(1884-1967)

Türk yazar. Döneminin tanınmış kişilerini yeren şiirler yazmıştır.

İstanbul'da doğdu. Babasının görevi yüzünden değişik okullarda öğrenim gördü, özel olarak Arapça ve Farsça dersleri aldı. Babasının İstanbul'a atanmasından sonra Fransız Lisesi'ne girdi, burayı birincilikle bitirdi. Bir yandan Sanayi-i Nefise Mektebi'nin (Güzel Sanatlar Akademisi) derslerine girerken, bir yandan da Paris Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin mektupla öğrenim programını izledi. Dışardan verdiği sınavla buradan mezun olduktan sonra Galatasaray Lisesi'nde, Erkek Öğretmen Okulu'nda ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde edebiyat, Fransızca, felsefe dersleri okuttu. 1922-1923'te Düyun-ı Umumiye'de görev yaptı. 1927'de Elazığ milletvekili olarak girdiği parlamentoda 1938'e değin görev yaptı. Dünya Parlamentolar Birliği Türk Grubu Genel Sekreterliği'ndeki görevi nedeniyle uzun yıllar Avrupa'da kaldı. Siyasal eylemini 1950 yılına değin sürdüren Aykaç, 1967'de İstanbul'da öldü.

Fazıl Ahmet Aykaç, edebiyata 1908 yılında Fecr-i Ati topluluğu ile girdi. Genç yaşında adını duyurmaya başlayan şair, özellikle *Tanin* gazetesindeki yergi şiirleriyle dikkat çekti. Divan şairlerinin üslup ve tekniğiyle yazdığı bu şiirler, dönemin tanınmış kişilerini konu alıyordu. Daha sonraları bir düşünce adamı kişiliği ile değişik gazete ve dergilerde eğitim, felsefe ve psikoloji gibi konularda makale ve söyleşiler yazdı. Zengin kültürü, temiz dili, incelikli kişiliği ile okurlar arasında ün kazandı.

• **YAPITLAR: Şiir:** *Divançe-i Fazıl*, 1913; *Harman Sonu*, 1919. **Makale-Söyleşi:** *Kırpıntı*, 1924; *Şeytan Diyor Ki*, 1927. **Çeşitli:** *Fazıl Ahmet (Seçme Yazılar ve Şiirler)*, 1934.

AYKAL, Duygu
(1943)

Türk balerin ve koreograf. Kimi yapıtları yurt dışında sahnelenmiştir.

İstanbul'da doğdu. Devlet Konservatuarı Bale Bölümü'nü bitirdi. Almanya'da Essen Bale Okulu'nda ünlü Alman dansçı koreograf ve bale yönetmeni Kurt Jooss ile modern bale çalıştı. Albrecht Knust'tan, Macar dans kuramcısı Rudolf von Laban tarafından geliştirilen ve kinetografi olarak bilinen Laban dans notasyonunu (dans yazısı) öğrendi. Türkiye'ye döndükten sonra dört yıl süreyle Ankara Devlet Opera ve Balesi'nde dansçı olarak çalıştı. 1968'de kazandığı devlet bursu ile gittiği İngiltere'de koreografi öğrenimi gördü. Léonid Massin'in öğrencisi ve iki yıl süreyle de asistanı oldu. Çağdaş Bale Okulu ve Benesh Dans Notasyonu Enstitüsü'ne devam ettikten sonra koreoloji (dans bilimi) diploması aldı. Aynı dönemde, yapıtları Londra Festival Balesi ve Paris Operası'nda sahneye kondu. Türk balesinin kurucularından İngiliz bale yönetmeni ve koreograf Dame Ninette de Valois'nın çağrısı üzerine geldiği Türkiye'de Ankara Devlet Konservatuarı ve Balesi başkoreograflığına getirildi. Aykal, Devlet Halk Dansları topluluğunun kurucularındandır ve topluluğun sanat sorumlusudur.

Aykal'ın ilk kareografisi, Cengiz Tanç'ın müziğini yaptığı ve ilk kez 1973'te I. İstanbul Festivali'nde sahneye konan *Çoğul*'dur. Bunu *Oluşum* ve müziğini İlhan Usmanbaş'ın yaptığı *Bulutlar Nereye Gider*'in koreografileri izledi. 1982'de Londra Şehir Balesi'nin repertuarına alınan *Bulutlar Nereye Gider* Arap ülkelerinde de sergilendi. Ankara Devlet Opera ve Balesi tarafından birçok kez sahnelenen *İnsan...İnsan* ve *Biz Siz Onlar*'ın koreografileri de Aykal'a aittir. *Fındıkkıran* balesinin müziği üzerine yaptığı *İnsan Kıran* adlı koreografi, ayrıca *Uzlaşma* ve *Sanat Uzun Yaşam Kısa* adlı koreografileri Aykal'ın henüz sahneye konmamış yapıtları arasındadır.

Amacı, izleyiciyi varoluş ve sevgi temaları üzerinde düşündürmek olan Aykal'ın koreografileri çağdaş mesaj ve yorumlarıyla dikkati çekmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Çoğul*, 1973; *Oluşum; Bulutlar Nereye Gider*, 1982; *İnsan...İnsan; Biz Siz Onlar; Uzlaşma; Sanat Uzun Yaşam Kısa; İnsan Kıran.*

AYKAL, Gürer
(1942)

Türk orkestra yöneticisi. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın yöneticiliğini yapmaktadır.

Eskişehir'de Seferihisar köyünde doğdu. Babasının Köy Enstitüsü'nde müzik öğretmeni olması, müzikle ve çeşitli enstrümanlarla tanışmasını sağladı. İlk derslerini de babasından aldı. 11 yaşındayken Ankara Devlet Konservatuarı'nın keman bölümüne girdi ve Necdet R. Atak'ın öğrencisi oldu. 1962'de bu bölümü bitirerek Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası üyesi oldu.

Aykal aynı yıl, Ahmet Adnan Saygun'un kompozisyon sınıfına geçti. Öğrencilik yıllarındaki çeşitli müzik etkinlikleri, onda orkestra şefi olma eğilimini geliştirmişti. Kompozisyon bölümüne geçerken, bu düşünceyle hareket etti. 1969'da bu bölümü de bitiren Aykal, Orkestra Yönetim Uzmanlığı için devlet bursuyla Avrupa'ya gönderildi. İngiltere ve İtalya'da eğitim gördü. 1971'de İtalya'daki Chigiana Akademisi'ni, bir yıl sonra da İngiltere'deki Guildall Müzik Okulu ile Kraliyet Müzik Akademisi'ni bitirdi. Daha sonra Roma'ya gitti ve 1973'te mezuniyet çalışması olarak Franco Ferrera'nın denetiminde Santa Cecilia Orkestrası'nı yönetti. Bu dönemde, bir yandan da Gregoryen koro müziği ve Rönesans çokseslisiliği üzerine çalıştı.

1973'te Türkiye'ye dönen Aykal orkestra yöneticisi olarak çalışmaya başladı. 1975'te Cumhurbaşkan-

lığı Senfoni Orkestrası'nın şefliğine getirildi. Aynı yıl İngilere'de ilk yurt dışı konserini verdi ve bunu çeşitli ülkelerdeki konserler izledi. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'ndaki görevinin yanı sıra, 1977'de kuruluş çalışmalarında yer aldığı TRT Ankara Oda Orkestrası'nın da sürekli yöneticiliğini yapmaktadır.

AYMÉ, Marcel
(1902-1967)

Fransız romancı, oyun ve öykü yazarı. Sert alaycılığı ve fantastik üslubuyla önemli bir mizah ustası olarak tanınır.

29 Mart 1902'de Joigny'de doğdu. Çocukluğu taşrada iç içe yaşayan çiftçi aileleri arasında gelişigüzel bir eğitim görerek geçti. Daha sonra yazarlığa başlamak amacıyla tıp öğrenimini yarıda bıraktı. Ama uzun süre geçimini sağlayabilmek için sigortacılıktan banka memurluğuna dek bir sürü işte çalışmak zorunda kaldı. Bürokrasi dünyasını tanıdı. Bir süre de gazetecilik yaptıktan sonra yazarlığa başladı. 14 Ekim 1967'de, Paris'te öldü.

Romanları

Aymé'nin ilk yapıtı 1927'de yayımlanan *Brûlebois* adlı romanıdır. Yazara Théophraste-Renaudot Ödülü'nü kazandıran *La Table-aux-Crevés* ile *La Rue sans nom* ("Adsız Sokak") adlı romanları, taşra yaşamı üzerine yazılmış komedilerdir. 1933'te yayımlanan ve yazarın roman alanında başyapıtı sayılan *La Jument verte* (Yeşil Kısrak), taşra yaşamının dinsel, siyasal, sosyal ve cinsel yönlerini komik ve şaşırtıcı bir üslupla yansıtır. Aymé, bu romanında, abartmalarla dolu, ancak titizlikle ele alınmış bir konuyu güçlü bir köylü mizahıyla birleştirerek keskin ve ironik bir üslup geliştirmiştir. Aymé'nin 1952'de senaryosunu yazdığı bu roman, 1959'da filme alınmış ve yazara büyük bir ün kazandırmıştır. Daha sonraki romanlarında da ironik tavrını, neşeli taşlama havasını sürdüren Aymé, günlük yaşantıda ve siyasal dünyada gördüğü çürümeyi yermeye daima hazır olmakla birlikte, görüşlerini belirli bir politik çizgiyle özdeşleştirmemiştir.

1932-1950 yılları arasında yayımlanan birçok öykü ve masal kitabında da sert ironi dolu üslubuyla çağdaş Batı toplumunun bir eleştirisine girişmiştir. Güncel olaylarla garip ve akıl almaz olaylara yan yana yer veren Aymé'nin öykü ve çocuk masallarında, gerçeklik ve fantezinin iç içe geçtiği bir taşlama üslubu vardır. Bu anlayışın en iyi örneklerinden biri 30 yaşında büyümeye başlayan bir cüceyi anlatan *Le Nain*'dir ("Cüce"). 1943'te yayımlanan *Le Passemuraille* ("Duvargeçen") ise duvarlardan geçebilme yetisi sayesinde polisi şaşırtan bir kâtibin öyküsüdür. Öykü ve masallarındaki zeki buluşlarıyla Aymé, La Fontaine ve Charles Perrault'un masal geleneğine yakınlaşmıştır.

Oyunları

Aymé Fransa dışında romancılığından çok tiyatro yazarlığıyla tanınmıştır. İlk oyunlarından olan *Lucienne et le Boucher* ("Lucienne ve Kasap") bir traji-komedidir. Mezbahada çalışan âşığını, kocasını öldürmesi için ikna ettikten sonra cineyetle suçlayıp tazminat isteyen bir kadını konu alan bu oyun, konusu açısından Aymé tarzının iyi bir örneğidir. Diğer oyunlarından *La Tête des autres* (Başkalarının Kellesi) yargı sisteminin çürümüşlüğüne yöneltilen acımasız bir taşlama, *Les Quatre Vérités* ("Dört Gerçek") ise kıskançlık üzerine bir taşlamadır. Aymé'nin oyun yazarı olarak ününün yayılması fantastik bir komedi olan *Clérambard*'la (1950) olmuştur. Assisi'li Aziz Francis'in taşralı bir soyluya görünmesiyle başlayan oyun Uyumsuz tiyatro anlayışına yaklaşır. Zaman zaman vahşi olarak nitelendirilebilecek bir fantezi gücüyle acımasız ve cüretli bir dobralığı birleştiren bir fars örneğidir. Marcel Aymé bu oyunuyla bazı Fransız eleştirmenlerince saçmalık ve dinsizlikle suçlanmıştır.

Aymé, köy kökenli bir yazar olması nedeniyle taşra yaşamını, uzun süre devlet dairelerinde çalışmak zorunda kaldığı için de bürokrasi dünyasını yakından tanıyan ve bu iki farklı dünyayı da aynı insafsızlık ve dobralıkla yeren bir yazardır. Abartmalarla dolu üslubu uzun yıllar ciddiye alınmamışsa da, günümüzde tüm dünyada bir mizah ustası olarak tanınmaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Brûlebois*, 1927; *La Table-aux-Crevés*, 1929; *La Rue sans nom*, 1930, ("Adsız Sokak"); *La Jument verte*, 1933, (Yeşil Kısrak); *Maison basse*, 1935, ("Basık Ev"); *Gustalin*, 1938; *Le Boeuf Clandestin*, 1939, ("Gizli Öküz"); *La Belle Image*, 1941, ("Güzel Görüntü"); *Travelingue*, 1941; *La Vouivre*, 1943; *Le Chemin des écoliers*, 1948, ("Okul Yolu"); *Uranus*, 1948; *Les Trois de l'incommu*, 1960. **Öykü ve masal:** *Le Puits aux images*, 1932; *Le Nain*, 1934, ("Cüce"); *Le Passe-muraille*, 1943, ("Duvargeçen"); *En arrière* 1950. **Oyun:** *Lucienne et le boucher*, 1948, ("Lucienne ve Kasap"); *Clérambard*, 1950; *La Tête des autres*, 1952, (Başkalarının Kellesi); *Les Quatre Vérités*, 1954, ("Dört Gerçek"); *Les Oiseaux de la lune*, 1956; ("Ay Kuşları"); *La Mouche bleue*, 1957, ("Mavi Sinek"); *Les Maxibules*, 1962. **Deneme:** *Silhouette du scandale*, 1938; *Le Confort intellectuel*, 1949, ("Kafa Rahatlığı").

AYNÎ [Ayıntaplı]
(1766-1837)

Osmanlı Divan şairi. Olaylara tarih düşürmekte başarı göstermiştir.

Ayıntap'ta (Gaziantep) doğdu, İstanbul'da öldü. Asıl adı Hasan'dır. Dikeçzade Hasan Çelebi'nin oğludur. Aynı mahlaslı öbür şairlerden ayırmak için Ayıntaplı Aynî diye anılır.

Ayıntap'ta kunduracılık yaparken, çıkan bir ayaklanma sırasında (1780) oradan ayrıldı. Bir süre, Maraş, Elbistan ve Darende'de kaldıktan sonra İstanbul'a geldi (1790). Bacanağı Kütahyalı Mehmed ve Palabıyık Mehmed Hoca'dan ders aldı. Sultanahmed Medresesi'nde mantık ve matematik okuyup buradan ruus (diploma) aldı.

1801'de Kazasker dairesine, aynı yıl III.Selim'in Üsküdar'da açtığı basmahanenin (basımevi) düzeltmenliğine atandı. Önce Tayyar Mahmud Paşa'nın

sonra Kaptan-ı Derya Abdullah Ramiz Paşa'nın özel kitaplıklarında görev aldı. Bu işlerden sürekli gelir sağlayınca Kazasker dairesinden ayrıldı. Kendisine emekli maaşı bağlandı. 1831'de Babıâli Arapça ve Farsça öğretmenliğine atandı. Yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı. 10 Mayıs 1837'de İstanbul'da öldü.

Olaylara tarih düşürmek sanatında çağdaşı, Sürûri Osman kadar başarı gösterdi. Bir olay için, başka başka anlatımlarla otuz kırk ayrı tarih yazdı. *Divan*'ının Farsça bölümünde İranlı şairlerden Sâib-i Tebrizi ve Bîdil'e nazireler vardır. Hint tarzı şairlerinden Şevket-i Buhari'ye yazdığı nazireler çoğunluktadır. Kendinden önce gelmiş kimi şairlerin şiirlerini tanzir ve tahmis etti. Çağdaşı şairlere nazireler yazdı. Şiirlerinde Şeyh Galib'in etkisi görülür.

Nazmü'l-Cevâhir adlı yapıtı Türkçe-Arapça-Farsça sözcükleri anlamları ile bir arada gösteren manzum bir sözlüktür. Çeşitli vezinlerde yazılmıştır. *Divan-ı Belagat Ünvan-ı Aynî* adını taşıyan divanının girişinde naat ve kasideler vardır. Küçük bir Farsça divançe ile Türkçe divanı, tarihler ve sakinameden oluşur. *Nusretname* ise, Yeniçeriliğin kaldırılması olayı (1826) ile ilgili bir mesnevidir.

• YAPITLAR: *Nazmü'l-Çevâhir*, (ö.s.), 1826; *Nusretname*, 1826, (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, Manzum Eserler No: 1331); *Divan-ı Belagat Ünvan-ı Aynî*, (ö.s.), 1842.

• KAYNAKLAR: Ö.A.Aksoy, *Ayni Hasan ve Nazmü'l-Cevâhir*, 1959; Ö.A.Aksoy, "Dürrü'n-Nizam ve Nazmü'l-Cevâhir", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1960*, 1960.

• BAKINIZ: SÜRURİ OSMAN.

AYNÜ'D-DEVLE
(13. yy)

Selçuklu ressam. Mevlânâ'nın resimlerini yapmıştır.

Aynü'd-devle-i Rumî ya da Nakkaş-ı Rum diye tanınır. Yaşamı üstüne bilgi çok azdır. Bilinenler de Eflâki Dede'nin *Âriflerin Menkıbeleri* adlı yapıtına dayanır. Burada, Selçuklu döneminde Mevlânâ ile çağdaş iki sanatçıdan söz edilir. Bunlardan birisi özellikle insan figürü yapmakta büyük ustalık gösteren ve adı Aynü'd-devle olarak verilen bir Rum'dur. Mevlânâ'nın etkisiyle Müslümanlık'ı kabul ettiği sanılmaktadır. Öbürü ise bu dönem mimarlığında adı geçen Kaloyan'dır. Eflâki'ye göre, Aynü'd-devle'nin Rumî ek adı, onun Konya ya da yöresindeki kentlerden birinde doğduğunu göstermektedir. Resim öğrenimini de Konya okulundan bir üstadın yanında yaptığı sanılmaktadır. 1245'te Selçuklu sarayında bulunduğu, ayrıca ressamlıkla görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Selçuklu sultanları, sanatçıların resim ve heykel çalışmalarına kesinlikle engel olmamışlar, tersine, bu tür çalışmaları ödüllendirmişlerdir. Selçuklu sarayında ve saray dışında yaşayan sanatçıların büyük bir bölümü, bir yandan resmi görevlerini sürdürürken, bir yandan da özel siparişleri kabul edip resimler yapmışlardır.

Selçuklu sultanı II. Keyhusrev'in kızı Gürcü Hatun ve eşi vezir Muineddin Pervane'nin sanata, bilime ve tasavvufa ilgileri büyüktü. Hatta sık sık Mevlânâ'yı kendi saraylarına çağırıp sohbet ederlerdi. Eflâki'ye göre, Muineddin Pervane Kayseri'de görevli iken Mevlânâ'dan uzakta kalmaya gönlü razı olmayan Gürcü Hatun, Aynü'd-devle'den Mevlânâ'nın bir resmini yapmasını ister. Aynü'd-devle resmi çizmek için Mevlânâ'nın yanına gider. Mevlânâ, onun niçin geldiğini anlayınca resmini çizmesine izin verir. Aynü'd-devle, ayakta duran Mevlânâ'nın yüzünü kağıda çizer; Ancak kâğıda ikinci bakışında resmin değişmiş olduğunu görür. Başka bir kâğıt üzerine bir resmini daha çizer, ama bu resim de değişik gözükür. Bunun üzerine yirmi tabaka kâğıt üzerine ayrı ayrı resimler çizerse de her bakışta resimlerin başka bir biçimde gözüktüğünü farkeder. Hayretler içinde kalemini kırıp ağlayarak dışarı çıkar. Bugün bu resimlerin nerede olduğu bilinmemektedir.

Aynü'd-devle, Mevlânâ'nın başneyzeni Hamza Dede'nin de ayakta dururken bir resmini yapmıştır. Bunun da aslı kayıptır, elimizde benzer kopyaları vardır.

• KAYNAKLAR: A. Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, 1959; C. Huart, *Les Saint des Derviches Tourneurs*, 1918; Ş.Uzluk, *Mevlânâ'nın Ressamları*, 1955; Ş. Uzluk, *Mevleviliktе Resim*, 1957; Ş. Uzluk, "Mevlânâ'ya ait d'après Nature Portrelerin Ressamı", *Türk Yurdu*, Mevlânâ Özel Sayısı (8-9-10), 1964.

AYRES, Clarence
(1891-1972)

ABD'li iktisatçı. Kurumsalcı Okul'un izleyicilerindendir.

Clarence E.Ayres Massachusetts'de doğdu. New Mexico'da öldü. Brown Üniversitesi'nde iktisat öğrenimi gördükten sonra Chicago Üniversitesi'nde felsefe doktorası yaptı. Chicago Üniversitesi, Amherst College ve Reed College'da felsefe dalında öğretim üyeliğinde bulundu. 1924-1925 yıllarında editörlüğünü yaptığı *New Republic* gazetesine teoloji, politika, sosyoloji, eğitim, müzik, felsefe, psikoloji, edebiyat alanlarında yazılar yazdı. 1930'da Texas Üniversitesi'ne ekonomi profesörü oldu ve emekli olana değin bu görevini sürdürdü.

Ayres'ın düşünsel gelişimi Chicago Üniversitesi'nde başladı. Felsefe alanında John Dewey'in pragmatist görüşlerinden, iktisat alanında ise Kurumsalcı Okul'un öncülerinden olan Thorstein Veblen'den etkilendi. İktisadi görüşlerinde kurumsalcı yaklaşımın ilk izlerine *Science: The False Messiah* ve *Holier Than Thou: The Way of the Righteous* adlı kitaplarında rastlanmaktadır. Hızlı teknolojik gelişmenin geleneksel değerleri yok ettiğini, bunun yerine uygar dünyanın yeni değerler koyduğunu savundu. Bilim ve değerler, makineler ve ahlak arasındaki ilişkiler Ayres'ın yapıtlarının odak noktasında yer almıştır.

Ayres, tüm toplumsal davranışları, teknolojik ve törensel olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre, teknolojik davranışlar, insanoğlunun yaşamını sürdürmek için elini ve beynini kullanarak yaptığı işlerdir. Törensel davranışlar ise nedenlerden çok duygularca yönlendirilen, boşinanlar, tabular, hayaller gibi toplumsal koşullanmalardır. Ayres, iktisat tarihi çözümlemelerinde, geçmişe bağımlılığı simgeleyen törensel davranışlarla geleceği simgeleyen teknolojik davranışlar arasındaki çelişkiyi ön plana çıkarmıştır.

Geliştirdiği değer kavramında teknolojik süreçte ortaya çıkan değerleri "kültür ötesi", törensel davranışlardan kaynaklanan değerleri ise kültüre bağımlı değerler olarak nitelendirmiştir. Özgürlük, eşitlik, güvenlik, servet, üstünlük gibi değerler teknolojik değerlerdir ve birbirleriyle sıkı bir biçimde ilişkilidirler. Bu yaklaşımıyla Batı kültürünün ve sanayi toplumunun bir savunusunu yapmıştır.

Ayres, aynı zamanda istem azlığını ortadan kaldırmak için geliri yeniden bölüştürmede bir araç olarak olumsuz gelir vergisi kavramını ilk ortaya atan iktisatçıdır.

• YAPITLAR: *Science: The False Messiah*, 1927, ("Bilim: Sahte Kurtarıcı"); *Holier Than Thou: The Way of the Righteous*, 1929, ("Doğruluğun Yolu: Kibir"); *Huxley*, 1932; *The Problem of Economic Order*, 1938, ("İktisadi Düzen Sorunu"); *The Theory of Economic Progress*, 1944, ("İktisadi Gelişme Kuramı"); *The Divine Right of Capital*, 1946, ("Sermayenin Kutsal Hakkı"); *The Industrial Economy: Its Technological Basis and Institutional Destiny*, 1952, ("Sınai Ekonomi: Teknolojik Temeli ve Kurumsal Kaderi"); *Toward a Reasonable Society: The Values of Industrial Civilisation*, 1961, ("Akla Yakın Bir Topluma Doğru: Sınai Uygarlığın Değerleri").

• BAKINIZ: J.DEWEY, GALBRAITH, VEBLEN.

AYSAN, Şükrü
(1945)

Türk sanatçı. Resimden çok Kavramsal Sanat kapsamında, görsel yanılsamayı irdeleyen "sanat nesneleri" oluşturur.

Manisa'da doğdu. 1963-69 arasında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde Ali Çelebi ve Zeki Faik İzer atölyelerinde öğrenim gördü. 1970'ten 1975'e değin devlet bursuyla Paris'te kalarak resim ve serigrafi çalıştı. Türkiye'ye döndüğünde Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne asistan olarak atandı. 1976'da İstanbul'da ilk kişisel sergisini açtı. 1977'de İstanbul Sanat Bayramı Yeni Eğilimler Sergisi'nde resim dalında altın madalya kazandı. 1979'da iki sanatçı arkadaşıyla birlikte Sanat Tanımı Topluluğu'nu kurdu. 1980 ve 1981'de bu grubun açtığı sergilere katıldı. Sanatçının *Sanat Olarak Betik* ve *Bir Serginin Makrografisi* adlı iki yayını vardır.

Aysan, kullandığı nesneleri en sade ve öz biçimlere indirgemesinden dolayı, sanatını *minimalist* olarak tanımlar. Yapıtlarıyla resim-sanat-yanılsama ilişkilerini soruşturur. Bu soruşturma, resmin gerçekte düz bir yüzey üzerine yapıldığını, derinlik izleniminin sadece bir yanılsama olduğunu ya da resmin yapılma işlemlerini açıklamaya yöneliktir. "Sanat nesnesi" olarak adlandırdığı üç boyutlu nesne-düzenlemeleri, nesnenin kendisi kadar oluşturma öncesi düşünce işlemini de açıklayan ve oluşturma aşamalarını gösteren bir boyut içerir. Son çalışmaları doğaya ve çevreye "müdahale" niteliği taşımaktadır. Geometrik biçimli nesnelerin çevre içinde çekilmiş fotoğraflarını, nesnelerin kendileriyle birlikte, fotoprojeksiyonlar ve "sanatçı betiği" adını verdiği metinleri içeren dosyalarla da destekleyerek sunmaktadır.

AYŞE
(613-678)

Hz.Muhammed'in ikinci eşi. Dört Halife dönemi siyasi olaylarında önemli rol oynamıştır.

Mekke'de doğdu, Medine'de öldü. Halife Ebubekir'in kızıdır. İlk eşi Hatice'nin ölümünden sonra Hz.Muhammed'e evlenmesini, bekar olarak Ayşe'yi, dul olarak da Sevde bint Zem'a'yı almasını önerdiler. Hz. Muhammed, Ayşe'yi Ebubekir'den istedi. Ama Cübeyr b. Mut'ım'a sözlü olduğundan bir süre beklemesi gerekti. Hicretten (622), iki ya da üç yıl önce evlendiler. Ayşe o sırada altı yedi yaşlarındaydı. Çocuğu olmayan Ayşe, kız kardeşinin oğlu Abdullah'la künyelendiğinden, Ümmü Abdullah olarak anılır.

Hz. Muhammed, eşlerinden birini kur'a ile seçip seferde yanında bulundururdu. Beni Müstalik seferinden dönerken, Ayşe deve üzerinde bir Mahve'de (deve üzerine konan ve içinde oturacak yer bulunan perdeli bölme) seyahat ediyordu. Medine'ye yakın bir yerde konakladılar. Ayşe, abdest almak için konak yerinden uzaklaştı. Döndüğünde Yemen'den gelme gerdanlığını düşürdüğünü gördü. Mahve'nin perdelerini kapalı unutup gerdanlığı aramaya gitti. Mahve'yi kapalı görüp Ayşe'nin içinde olduğunu sanan ordu hareket etti. Ayşe dönünce, herkesi gitmiş buldu. Kendini aramaya gelmelerini bekledi ama kimse gelmedi. Oradan geçen Safvan b. Mu'attal, Ayşe'yi devesine bindirip götürdü. Yalnız başına genç bir adamla görünmesi büyük dedikodulara yol açtı. Hz.Muhammed, Halife Ali ve Usame b.Zeyd'e ne yapması gerektiğini danıştı. Ali boşanmasını önerdi. Usame ise, Ayşe'nin suçsuz olduğunu söyledi. Ayşe'nin temiz ve namuslu olduğunu belirten âyetler gelinceye kadar (Nur, XXIV/11, 22) aralarına soğukluk girdi.

Hz. Muhammed, öldüğü zaman Ayşe on sekiz yaşındaydı. Saygı duyulan bir kişiliği vardı. Din konularında bilgisinden yararlanılırdı. İlk iki halife döneminde siyasal olaylara karışmadı. Halife Osman'a karşıydı. Osman evinde kuşatıldığı zaman (Yevmü'd-dâr olayı) Ayşe Hacca gitmişti. Medine'ye dönerken, Osman'ın şehit edildiğini ve Ali'nin halife seçildiğini duyunca Mekke'ye geldi. Osman'ın öcünü almak amacıyla Müslümanlar'ı Ali'ye karşı ayaklan-

Nakkaş Hasan Paşa'nın Siyeri-Nebi adlı yapıtında Hz.Muhammed karısı Ayşe ile

dırmak için çaba gösterdi. Talha ve Zübeyr ile ordu ve silah toplayarak Basra'ya hareket etti. Ali ile Talha ve Zübeyr arasındaki savaşta Ali galip geldi. Savaşın en hızlı bölümü Ayşe'nin devesi etrafında oldu (656). Talha, Zübeyr, Ayşe'yi koruyan yetmiş kişi ve deve öldürüldü. Bu olaya, Cemel (deve) Vak'ası denir.

Ali, bu savaşta ölenleri saygıyla gömdürdü. Ayşe'nin kırk kadınla Medine'ye dönmesini, kendisine gereken her şeyin verilmesini emretti. Bundan sonra siyasi olaylara pek karışmayan Ayşe, 678'de Medine'de öldü. Ayşe, hadis rivayet edenlerdendir. Rivayet ettiği hadisler 2200'ü bulmaktadır. Hz.Muhammed'in özel yaşamıyla ilgili hadislerin çoğu Ayşe tarafından rivayet edilmiştir. Hatalı rivayet edildiği kanısına vardığı hadislere eleştiriler yöneltmiştir. Belleği, her olay karşısında bir şiir söyleyecek kadar güçlüydü.

AYTAÇ, Hamid
(1891-1982)

Türk hattat. Son yüzyılda sülüs hattın en güzel örneklerini vermiştir.

Asıl adı Şeyh Musa Azmî'dir. Diyarbakır'da doğdu, İstanbul'da öldü. Hattat Adem-i Amidî'nin torunu, kasaplık yapan Zülfikâr Ağa'nın oğludur.

İlköğrenimini doğduğu kentte Ulu Cami Sıbyan Mektebi'nde tamamladıktan sonra Diyarbakır Askeri Rüştiyesi'ne girdi. Hoca Vahid Efendi'den rıka, Ahmed Hilmi Efendi'den sülüs yazıyı öğrendi. Resime de yeteneği olan Hamid, okulun Resim ve Fransızca öğretmeni ressam Hilmi Efendi'den ders aldı. Diyarbakır İdadisi'ni bitirdi (1906). İstanbul'a giderek bir yıl Mekteb-i Hukuk'ta okudu. Eski öğretmenlerinden Cizrelizade Midhat Bey'in yardımıyla Sanayi-i Nefise Mektebi'nin (Güzel Sanatlar Akademisi) resim ve hâk bölümüne devam etti (1907). Gülşen-i Maarif Mektebi'nde bir yıl resim ve yazı öğretmenliği yaptı. 1909'da Rüsûmat Matbaası müdürlüğüne, bir yıl sonra da Mekteb-i Harbiye Matbaası hattatlığına atandı. Buradaki yedi yıllık görevi sırasında Yıldırım Orduları grubunun emrinde Berlin'e giderek bir yıl da orada çalıştı. İstanbul'a dönünce kendi isteğiyle görevinden ayrıldı (1917).

Son görevi sırasında Nuruosmaniye Caddesinde Hattat Hamid Yazı Evi'ni açtı. Matbaa, askeri görevdeyken başka işlerle uğraşıyor diye mahkemeye verdiyse de aklandı. Daha sonra burasını kapatıp, Ankara Caddesi'nde küçük bir basımevi kurdu. Yazı, tezhip, çelik üzerine resim ve yazı hâkki, çinkografi, kabartma kartvizit ve etiket bastı. Kardeşlerini burada yetiştirdi. Son hakkâklardan Kadri Aytaç (ölm.1980) bunlardan biridir. 1920 yıllarına kadar asıl adı Musa Azmî'yi kullandı. Hamid takma adıyla tanındıktan sonra bu adı nüfus kütüğüne de işletti. Çalışmalarını ölünceye değin Ankara Caddesi'nde Reşid Efendi Hanı'nın girişindeki odada sürdürdü. 19 Mayıs 1982'de İstanbul'da öldü.

Günlük çalışmalarından fırsat buldukça, Hacı Nazif Efendi, Neyzen Emin Efendi, Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer, Kamil Akdik gibi ünlü hattatlardan yararlandı. İsmail Hakkı Altunbezer'den tuğra çekmesini de öğrendi. Talik yazıyı Hulusi Efendi'den öğrenmişse de üslub bakımından daha çok Mehmed Esad Yesari'nin etkisinde kalmıştır. Sanatsal gelişmesinde kişisel çabası ve çalışması ön planda gelmiştir.

Hamid, harf devriminin ilk yıllarında eski hat sanatının ustaları arasında yer almıştı. O yıllarda Kamil Akdik, İsmail Hakkı Altunbezer, Necmeddin Okyay, Halim Özyazıcı hayattaydılar. Hattatlar genellikle sevdikleri, iyi yazdıkları türde çalışırlardı. Hamid, bunlardan farklı olarak hat sanatının bütün türlerinde başarıyla yazdı. Sülüs yazıda bir okul geliştirdi. Harf devriminden sonra geçen süre içinde hat meraklılarına öğretmenlik etti, gelişmelerine yardımcı oldu. Yetiştirdiği öğrenciler arasında başta Halim Özyazıcı gelir. Hasan Çelebi, Hüseyin Kutluay, Ahmet Fatih, Refet Kavukçu ve Yusuf Ergin

İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi.

Hamid Taşa işlenmiş bir hat örneği

bunlar arasındadır. Yabancı ülkelerden, Bağdadlı Halim, Ali Ravî, es-Semma el-Halebî, Yusuf Zunnun, kadın öğrencilerinden Japon Minako ile Musullu Cennet örnek gösterilebilir. Grafik sanatçısı olarak 1929'a değin çıkan birçok kitapların kapak yazıları, kimi gazete ve dergilerin başlıkları Hamid'in elinden çıktı.

Camilerdeki yazıların en güzeli Şişli Camisi giriş kapısının üstündeki yazıdır. Mevlevî sikkesine benzer. Bu yazıyı daha sonra levha olarak da yazdı. Evrad, elifba cüzleri, Kırk Hadis, hilye, mezar taşı yazıtları ve binlerce levha yazdı.

1960'larda *Kuran* yazmaya başladı. Bu yazım işi yazısını daha da güzelleştirdi. Birisini Hasan Rıza Efendi'nin *Kuran*'ına göre yazdı. Öbürü halk arasında, "Tevâfuklu Kuran" (Allah ve Rab isimleri alt alta gelecek biçimde düzenlenmiş) olarak bilinir. 1974'te İstanbul ve Almanya'da iki kez basıldı.

• BAKINIZ: K. AKDİK, ALTUNBEZER, HULUSİ EFENDİ, H. ÖZYAZICI, SAMİ EFENDİ.

AYTMATOV, Cengiz
(1928)

SSCB'li yazar. Kırgız kültürü ve evrensel yazın olanaklarının bileşimiyle özgün yapıtlar vermiştir.

Kırgızistan'da Şeker Kirovski köyünde doğdu. Köy ve bölge okulunda öğrenim gördü. II.Dünya Savaşı'nda köyünün sovyetinde görev aldı. 1953'te Kırgızistan Tarım Enstitüsü'nü bitirdi, zooteknik uzmanı olarak çalıştı. İlk kez *Gazetçik Cyudo* adlı öyküsüyle basında görüldü. Moskova'daki Gorki Enstitüsü'nde staj gördükten sonra, 1957'de, Sovyet Yazarlar Birliği'ne kabul edildi. SSCB Yüksek Sovyeti delegeliği, SSCB Yazarlar Birliği Genel Sekreterliği ve Kırgızistan Film Yapımcıları Birliği başkanlığı yapan Cengiz Aytmatov, 1963'te Lenin Edebiyat Ödülü'nü aldı.

Yapıtlarını Kırgızca ve Rusça yazan Aytmatov, çok sayıda kısalı, uzunlu öykü ve deneme yazmıştır. Bunlar arasında *Aşim; Mı idyom dalşe* ("Daha da İlerliyoruz"); *Asma Köprü* ilk gençlik çalışmalarıdır. 1958'de yayımladığı *Cemile* adlı uzun öyküsü Aytmatov'un büyük ilgi toplamasını sağlamış olan önemli ve yaygınlık kazanmış yapıtıdır. Bu öyküde yeni bir dönüşüm geçiren bir toplumda gençliğin yeni ilişkileri gerçekçi gözlemlerle anlatılmıştır. Kahramanı genç bir Kırgız kadını olan öyküde şeriata ve geleneksel tutumlara karşın mutlu olma hakkının savunulması, sevgiye doğru cesaretle yürünmesi anlatılmaktadır. Birçok dile çevrilen bu uzun öykü geniş bir okur kitlesinin ilgisini çekmiş, Fransızca çevirisini yapan Louis Aragon, *Cemile*'yi "Dünyanın en güzel aşk öyküsü" olarak nitelemiştir. *Topolyok moy v' krasnoy kosinke* ("Kırmızı Puşulu Kavağım") adlı öyküsünde yine sevgiye ve dostluğa bağlılık konusunu işler. Türkçe'de de yayımlanan ve büyük ilgi gören *Beyaz Gemi; Kopar Zincirlerini Gülsarı; İlk Öğretmenim; İlk Turnalar* gibi kitaplarıyla Kırgız kültürünün verilerinden kaynaklanan gerçekliği, şiirsel bir anlatımla dokunmuş destansı bir hava içinde yazdı. *Toprak Ana* adlı romanı bu tutumunun en çarpıcı örneği sayılır.

Modern Sovyet Edebiyatı'nın yaşayan en önemli yazarlarından biri olan Cengiz Aytmatov, engin bir halk sevgisi, güçlü bir dil ve içinde yer aldığı yerel ortamdan kaynaklanan zengin bir anlatımla kendi ülkesinde olduğu kadar, dış ülkelerde de önem kazandı.

• YAPITLAR (başlıca): *Cemile; Gün Uzar Yüzyıl Olur; Beyaz Gemi; Toprak Ana; Kopar Zincirlerini Gülsarı; İlk Öğretmenim; İlk Turnalar; Selvi Boylum; Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek; Fuji Yama,* (K.Muhammedcanov ile), oyun.

AYVAZOVSKİ, İvan
(1817-1900)

Ermeni asıllı Rus ressam. 19. yy'ın son Rus romantik ressamları arasında yer alır.

İvan Konstantinoviç Ayvazovski Kırım'da Feodosya (Kefe) kentinde doğdu ve aynı yerde öldü.

Üslubunu, Fransız ressamlarından Joseph Vernet'nin St.Petersburg Ermitage Müzesi'nde bulunan yapıtlarının kopyalarını yaparak geliştirdi. 1833'te St.Petersburg Akademisi'ne girdi. Hocası bir manzara ressamı olan Philippe Tauneur idi. St.Petersburg'da, döneminin gelişmekte olan sanat ortamında Puşkin, Gogol, Lermontov ve Glinka ile dostluk kurdu. Romantizm'in etkisinde kaldı. 1836'da Baltık Denizi'nde katıldığı bir manevradan sonra açtığı sergi ile tanındı. Bu sergideki *Büyük Kronstad Koyu* adlı tablosu en ünlü yapıtlarından biri oldu.

1837'de Akademi'yi bitirdikten sonra bir süre Kırım'da deniz ve kıyılar üzerinde çalıştı. 1840'ta İtalya'ya gitti. Napoli manzaraları yaptı. Roma'da çağının ünlü kişileri ile tanıştı. 1842'de gittiği Paris'te Akademi Konseyi tarafından kendisine madalya verildi. 1844'te St.Petersburg'a döndü. St.Petersburg Akademisi üyesi oldu ve donanma ressamlığına getirildi. Çar I.Nikola, ondan Baltık ve Karadeniz'deki Rus limanlarının resimlerini yapmasını istedi. *Finlandiya Körfezi Görünümleri* adını verdiği bu yapıtlarının ünü çok yaygındır.

Ayvazovski ünlü Rus ressamı Çedrin'i örnek aldıysa da akademik bir anlayışla doğadan çalışmak onun yapısına uymuyordu. Fırtına, şimşek, dalga gibi etkileyici ayrıntıları anında bir çalışma ile yakalamanın olanaksızlığını görerek doğa gözlemlerine dayanan atölye çalışmasına yöneldi.

Ayvazovski Sultan Abdülaziz'in çağrılısı olarak ilk kez 1845'te İstanbul'a gitti ve Osmanlı ileri gelenlerinin portrelerini yaptı. Bundan sonra 1890'a değin yedi kez daha İstanbul'a gitti, kenti konu alan bir çok resim yaptı. İstanbul dışındakiler arasında *Sinop, Trabzon, Çeşme* ve *Sakız* manzaraları en başarılı yapıtları sayılır.

1854'te Sivastopol Savaşı sırasında bu kentin savaş görünümlerini resmetti. 1867'de Girit İsyanı'nı canlandıran tablolar ve Süveyş Kanalı'nın açılışı sırasında kanalın ilk resimlerini yaptı. Hollanda, İngiltere, İspanya'ya gitti. 1892'de Amerika gezisine çıktı.

Konularını çoğunlukla deniz ve fırtınadan alan Ayvazovski çok sayıda yağlıboya ve binlerce desen bırakmıştır. Türkiye'de yirmiden çok tablosu olduğu bilinmektedir. Bunların kimisi Topkapı Sarayı Müzesi Resim Galerisi'nde, Dolmabahçe Sarayı'nda, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde ve Ankara'da Dışişleri Köşkü'ndedir. Moskova ve St.Petersburg Müzeleri'nde bulunan *Tufan*, *Dokuzuncu Dalga*, *Dünyanın Yaradılışı* adlı resimleri en önemli yapıtları arasındadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Büyük Kronstad Koyu*, yks. 1836; *Finlandiya Körfezi Görünümleri*, yks. 1844; *IV.Murad Portresi*, 1848-1859 arası, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul; *Yalı Önünde Bir Kayık*, 1848-1859 arası; *Kızkulesi*, 1848-1859 arası; *İstanbul'da Bir Kahve*, 1848-1859 arası; *Hisarlar*, 1848-1859 arası; *Ayışığında İstanbul*, 1848-1859 arası; *Ortaköy Camii*, 1848-1859 arası; *Sinop*, 1848; *Trabzon*, 1853; *Çeşme*, 1856; *Sakız*, 1859; *Dalgalar Arasında*, 1899; *Tufan; Dokuzuncu Dalga; Dünyanın Yaratılışı; Karadeniz.*

AYZENŞTAYN, Sergey
(1898-1948)

Sovyet film yönetmeni ve sinema kuramcısı. Filmlerinin çoğu sinema klasikleri arasında yer alır. Sinema teorisiyle çağdaşlarını ve daha sonraki sinemacıları etkilemiştir.

Sergey Mihailoviç Ayzenştayn 23 Ocak 1898'de Riga'da (Lettonya) doğdu. Babası Mihail Osipoviç yol yapım mühendisi, annesi Julya İvanevna ev kadınıydı. Annesiyle babası Ayzenştayn 7 yaşındayken ayrıldılar. Ayzenştayn babasının yanında kalmaya başladı. Küçük yaşlarda Fransızca, İngilizce ve Almanca'yı çok iyi öğrendi. 1908 yılında Riga'da modern eğitim uygulayan bir okula gitmeye başladı.

Ayzenştayn sinemayı ilk defa bir Paris gezisi sırasında gördü. Seyrettiği ilk film bir Méliès filmiydi. Ayrıca 1913'te gördüğü *Prenses Trandot* ve *Mascarade* adlı tiyatro oyunlarından çok etkilendi. Ayzenştayn'ın sanata karşı eğilimi vardı. Fakat babasının zoruyla Petersburg İnşaat Mühendisliği Enstitüsü'ne yazıldı (Eylül 1918). Daha sonra mimarlık kurslarına devam etti. Resime ve karikatüre olan ilgisi küçük yaştan beri sürüyordu. Çizdiği bazı karikatürler yerel gazetelerde yayımlandı.

Ayzenştayn 1917 Şubat Devrimi'nde henüz siyasetle ilgilenmiyordu. Fakat kısa bir süre sonra Petersburg milis kuvvetlerine katıldı. Okuduğu enstitünün sınavlarına dışarıdan girmeye başladı. Askere çağrılması üzerine, Ordu Mühendisler Okulu'na girdi. Birliğiyle birlikte Doğu Cephesi'ne gitti. 18 Mart 1918'de Kızıl Ordu'ya girdi. Sanata olan yeteneği yüzünden istihkâm bölümünden propaganda bölümüne geçti. Burada tiyatro dekoratörlüğü, afişçilik, yönetmenlik, oyunculuk, dekor, giysi ve makyaj denemeleri oldu. Bir propaganda treninin hazırlanmasına katkıda bulundu. Shakespeare üzerine çalıştı. Bütün bu çalışmaları sonunda Batı Cephesi Siyasi Komutanlığı tarafından tiyatro bölümüne atandı.

Ayzenştayn askerlikten ayrıldıktan sonra Doğu kültürlerine olan merakı yüzünden Japonca öğrenmeye başladı. Japon Kabuki Tiyatrosu'nu inceledi. Proletkult İşçi Tiyatrosu'nda tiyatro yönetmenliği çalışmaları yaptı (Aralık 1920). Bu çalışmalarına başlayınca Japonca öğrenmeyi bıraktı. Proletkult Tiyatro Koleji'ne girdi. Smychliaev'le birlikte Jack London'ın *Meksikalı* oyununu sahneye koydu.

Tiyatro sanatı üzerine teorik çalışmalarıyla ünlü Vsevolod Meyerhold'un yönetimindeki Devlet Yüksek Film Yönetmenliği Bölümü'ne öğrenci olarak giren Ayzenştayn, bir yandan da tiyatro çalışmalarını sürdürüyordu (Eylül 1921). Meyerhold'un kurslarına bir yıl devam etti. Ostrovski'nin *Akıllı Adam* adlı oyunu sahnelenirken, oyun kahramanının günlüğünü canlandırmak için oyuna kısa bir film eklemeyi düşündü. *Oblomov'un Günlüğü* diye anılan bu ilk filmiyle, 1923'te sinemaya adımını atmış oldu. Sinema üzerine ilk önemli teorik yazısı olan *Atraksiyonlar Kurgusu*'nu 20 Mayıs 1923'te yazdı. Yine bu dönemde Tretiakov'un *Dinle Moskova* ve *Gaz Maskeleri* adlı oyunlarını sahneledi. Esther Shub ile Fritz Lang'ın *Doktor Mabuse* adlı filmini SSCB için yeniden kurguladı.

Yönetmenliğe başlaması

Ayzenştayn'ın yönetmenlik çalışmaları *Grev* filmiyle başlar. *Grev*'in senaryosunu Proletkult için Esther Shub ve Aleksandrov'la birlikte yazmaya başladı. Çekim 4 ay sürdü ve 1924 Ekimi'nde bitti. Yıl sonuna doğru Proletkult hareketinden ayrılan Ayzenştayn, *Süvari Alayı*'nın senaryosuna çalışmaya başladı. *Grev*'in kurgusunu yaptı. Film ilk olarak Moskova Kolize Sineması'nda gösterime girdi (Nisan 1925). *Grev* Sovyet yönetimi tarafından fazla başına buyruk bir film olarak karşılandı. Ama dışarıda kazandığı eleştirel başarı üzerine "1905 Devrimi 20. Yılı Komitesi" Ayzenştayn'a ikinci bir film ısmarladı.

Potemkin Zırhlısı filminden

Senaryosunu Nina Ferdinandovna Agadjanova'nın yazdığı *1905* filminin çekimi Leningrad'da başladı. Hava koşulları nedeniyle daha sonra Odessa'da devam edildi. Filmin adı değişerek *Potemkin Zırhlısı* oldu.

"Potemkin Zırhlısı"

Potemkin Zırhlısı'nın öyküsü 1905 Devrimi'nin başladığı günlerde geçer. Kurtlanmış ekmeği yemek istemeyen tayfalar ayaklanırlar. Bunun üzerine gemi komutanı, bazı tayfaları "kışkırtıcı" diye kurşuna dizdirmek ister. Tayfa Vakulinçuk'un Ateş Mangası'na "Kardeşler!... Kime ateş ettiğinizi biliyor musunuz?" uyarısıyla kendilerine gelen tayfaların başlattığı hareket, isyana dönüşür. Fakat Vakulinçuk geminin ikinci kaptanı tarafından vurularak öldürülür. Denizciler ölen arkadaşlarını Odessa'da bir katafalka koyarlar. Odessa halkı ve işçiler denizcileri desteklemektedirler. Liman zırhlıya yardım etmek isteyenlerle dolar. Ansızın beliren Kazak askerleri merdivenler üzerinde bir toplu katliama girişirler. Bunun üzerine zırhlı kente ateş etmeye başlar. Kentte çeşitli gösteriler düzenlenir, işçiler ayaklanırlar. Gelişen olayları önlemek için Karadeniz Çarlık Donanması harekete geçer. Taraflar çatışmaya hazırlanırken, donanmanın denizcileri zırhlıya ateş açmazlar ve zırhlı yoluna devam eder...

Potemkin Zırhlısı 1958 yılında toplanan bir büyük jüri tarafından (Brüksel Dünya Fuarı) "Bütün Zamanların En İyi Filmi" seçildi ve sonraki yıllarda yapılan değerlendirmelerde de daima ilk on film arasında yer aldı.

Ayzenştayn *Potemkin Zırhlısı*'nda başarılı bir kurgu ve maket çalışması yaptı. Çok çeşitli yerlerde, farklı mekânlarda çektiği planları, başarıyla kurguladı. *Potemkin Zırhlısı* aslında hiç yerinden kıpırdamayan bir hurda gemide çekilmişti. Zırhlının denizde hareket eden görüntüleriyse küçük bir maketle çekildi.

Film kurgusu bittikten sonra 1926 yılı başında gösterime girdi. Ayzenştayn, görüntü yönetmeni Edouard Tisse'yle birlikte, filmin ilk gösterisine katılmak ve incelemeler yapmak üzere Berlin'e gitti. *Potemkin Zırhlısı* daha sonra Viyana'da da gösterime girdi. Ayzenştayn Almanya dönüşü Aleksandrov'la birlikte *Genel Çizgi* adlı filminin senaryosuna başladı. Bu arada Moskova'ya gelerek filmi gören Amerikalı sinema oyuncuları Douglas Fairbanks ve Mary Pickford'la tanıştı. Fairbanks tarafından United Artists şirketi için çalışmak üzere Amerika'ya davet edildi.

1917 Sovyet Ekim Devrimi için tasarlanan 10.yıl filminin yapımı Sovkino tarafından Ayzenştayn'a verildi. Ayzenştayn daha önce çekimine başladığı *Genel Çizgi* için Bakü, Kuzey Kafkasya, Mugan Stepleri ve Leningrad'a gitmişti. *Ekim* projesi kendisine verilince *Genel Çizgi*'yi yarım bırakan Ayzenştayn, Aleksandrov'la birlikte senaryo çalışmalarına başladı.

Ayzenştayn sinema teorisi üzerine çalışmalarını da sürdürüyordu. Döneminin öbür sinemacıları Pudovkin, Kuleşov, Vertov, Aleksandrov'la birçok teorik çalışmalar yaptı, ortak çalışmalarda bulundu. Devlet Sinema Teknik Okulu'nda onun yönetiminde bir eğitim-araştırma bölümü açıldı. Moskova'ya gelen Japon Kabuki Tiyatrosu üzerine incelemelerde bulundu.

Çekimi ve kurgusu kısa sürede biten *Ekim*, Mart 1928'de gösterime girdi. *Genel Çizgi*'nin çekimine yeniden başlayan Ayzenştayn filmi ancak Mayıs 1929'da bitirdi. Film gösterime *Eski ve Yeni* olarak girdi.

Avrupa ve ABD'deki çalışmaları

Ayzenştayn, sesli sinemayı incelemek üzere Aleksandrov ve Tisse'yle birlikte Avrupa'ya gitti. Birlikte, İsviçre'nin Sarraz kentinde yapılan "Uluslararası Bağımsız Sinema Kongresi"ne katıldılar. Burada sembolik olarak, burlesk türünde, kısa bir film çekildi: *Sarraz'da Fırtına*. Fakat film bitirilemedi. Ayzenştayn İsviçre'de "Sovyet Sineması ve Yapıtları" konulu konferanslar vermeye başladı. Konferansları yasaklandı ve arkadaşlarıyla birlikte İsviçre'den sınır dışı edildi. Birlikte Almanya'ya geçtiler. Ayzenştayn, Psikanaliz Enstitüsü'nde "İnsanın Anlatım Yetenekleri" üzerine bir dizi konferans verdi. Belçika, Hollanda ve İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde konferanslarını sürdürdü. Fransa'da, Sorbonne Üniversitesi'ndeki konferansında *Eski ve Yeni*'nin gösterimi engellendi. Sınır dışı edilmek üzere iken araya giren ünlü sanatçılar duruma engel oldular.

Ayzenştayn, ABD'deki Paramount Şirketi'yle bir anlaşma imzalayarak Aleksandrov ve Tisse'yle birlikte ABD'ye gitti. Charlie Chaplin, Upton Sinclair ve Walt Disney'le tanıştı. Amerikan üniversitelerinde konferanslar verdi. Amerika'da "Basil Zaharoff", "Dünyalar Savaşı", "Sırça Ev", "Kara Kartal" adlı senaryolar üzerinde çalıştı. Blaise Cendrars'ın "Altın" yapıtını senaryolaştırdı.

"Altın" senaryosunun şirket tarafından geri çevrilmesi üzerine, Theodore Dreiser'in *Bir Amerikan Trajedisi* adlı romanını Ivor Montagu ve Aleksandrov'la senaryolaştırdılar. Filmin çekimine başlandı, fakat sonuçlandırılamadı. Çekim boyunca şirket ve Dreiser'le birçok tartışmalar yapıldı. Film daha sonra Von Sternberg tarafından değiştirilerek Paramount'un isteği doğrultusunda yeniden çekildi. Senaryoları sürekli sakıncalı bulunan Ayzenştayn'ın Hollywood'daki kontratı da feshedildi.

ABD'deki oturma izinleri uzatılmayan Ayzenştayn ve arkadaşları, Upton Sinclair'le anlaşarak *Que Viva Mexico* (Yaşasın Meksika) adlı bir film yapmak üzere Meksika'ya geçtiler. 1931 yılı, Meksika'da, *Yaşasın Meksika* filminin çekimiyle geçti. Fakat bu kez Upton Sinclair'le araları açıldı. Çekilip, laboratuvar çalışmaları için ABD'ye gönderilen, kırk bin metrelik filme Sinclair tarafından el kondu. Ayzenştayn ve arkadaşlarının Sinclair'le anlaşmaları mümkün olamadı. Çektikleri filmler kurgu çalışmalarıyla çeşitli filmlerin aralarında kullanıldı.

Korkunç İvan filminden

Aleksandr Nevski filminden

Kısa süreli olarak ikinci kez ABD'ye girişinden yararlanan Ayzenştayn New Orleans'daki Zenci Üniversitesi'nde "Sovyet Sineması" üzerine konferanslar verdi. Üç yıllık bir ayrılıktan sonra arkadaşlarıyla birlikte ülkesine döndü (9 Mayıs 1932).

Ayzenştayn ABD'deki olaylara çok üzüldü. Ülkesine dönünce sağlığı bozuldu, bir süre sanatoryumda kaldı. Devlet Sinema Enstitüsü'nün "Film Yönetimi" kürsüsüne atanan Ayzenştayn kendisini sinema teorisi ve tiyatro çalışmalarına verdi.

Bejin Çayırı üzerine çalışmalara başlayan Ayzenştayn, Harkov'da çekimler sırasında hastalandı, çalışma durdu. Devlet Sinema Kurumu senaryoyu da beğenmiyordu. Senaryo yönetim tarafından üslup kaygılarına ağırlık vermekle suçlandı. Ayzenştayn, İsaac Babel'le birlikte çalışarak senaryoyu gözden geçirdi ve *Bejin Çayırı* çalışmalarına yeniden başlandı. Ayzenştayn, Sinema Kurumu'nun başkanı Şumyatski'nin eleştirisi ve çekimi durdurması yüzünden, "Bejin Çayırı'ndaki Hatalarım" adlı bir özeleştiri yayımladı.

Ayzenştayn bunu izleyen dönemde, P.Pavlenko'yla birlikte önemli filmlerinden biri olan *Aleksandr Nevski*'nin senaryosunu yazdı. 1938 yılı içinde araştırma, çekim ve kurgu çalışmaları biten *Aleksandr Nevski* yıl sonunda gösterime girdi (Aralık 1938). Töton şövalyelerinin saldırısını konu edinen film, görüntülerinin plastiğindeki anıtsal öğelerle dikkati çekti. 1939'da Alman-SSCB Saldırmazlık Paktı nedeniyle film gösterimden kaldırıldı. Bu yasak, SSCB Müttefikler'le birleşene kadar sürdü.

Ayzenştayn 1938 yılı içinde iki önemli teorik çalışması olan, "Kurgu 1938" ve "Nesnelerin Yapısı" incelemelerini tamamladı. *Firunze* adlı bir film tasarısı üzerinde çalıştı.

Fergana Kanalı adlı bir tasarı için Tisse'yle

araştırmalara başladılar. Senaryosunu Pavlenko'nun yazacağı bu tasarı için Ayzenştayn bizzat gidip kanalı inceledi (Haziran 1939). II.Dünya Savaşı çıkınca çalışma yarıda kaldı ve daha sonra da hiçbir zaman ele alınamadı. Ayzenştayn Moskova'ya döndü, Bolşoy Tiyatrosu kendisine Wagner'in *Walkyrie* operasını sahneleme teklifinde bulundu.

Korkunç İvan ▸

Ayzenştayn, savaş yıllarında Puşkin ve sinema üzerine hiçbir zaman bitiremeyeceği bir kitap yazma projesine başladı. Teorik çalışmalarının yanı sıra "Tükenmeyen Konu" adıyla kendi biyografisini de yazmaya başlamıştı. 1940 yılı "Dovçenko" üzerine bir makale, "Yatay Kurgu" üstüne teorik çalışmalar ve "Berlin Davası" üzerine bir senaryo çalışmasıyla geçti.

◂ *Korkunç İvan*'ın ilk senaryo çalışmaları Eylül 1940'ta başladı. Aynı dönem Mosfilm Stüdyoları Sanat Yönetmenliği'ne atanmıştı. Alman ordularının ilerlemesi üzerine Mosfilm Stüdyoları Alma-Ata'ya taşındı. *Korkunç İvan*'ın senaryosu 1941 sonunda bitti. Aynı yıl *The Film Sense* adlı kitabı New York ve Londra'da yayımlandı. *Korkunç İvan*'ın çekimi 1943 baharında başladı. Aynı yıl stüdyoların tekrar Moskova'ya taşınması üzerine Ayzenştayn da Moskova'ya geri döndü.

İskusstvo Kino (Sinema Sanatı) adlı dergi yeniden

Sinema Dili ve Kurgu

Sinema sanatı ortaya çıkalı 90 yıl oluyor. İlk yıllarında "bir panayır eğlencesi" olarak görülen sinema, sorunlarını, öteki sanatların tarihi ile kıyaslanamayacak kadar kısa bir sürede çözdü.

İlk yıllarında yapılan araştırmalarda sinemanın "bir kurgu sanatı" olduğu görüşü çok yaygınlaştırılmış, öbür sanatların da kurgudan yararlandığı neredeyse unutulmuştu.

Sinemanın ilk büyükleri Lumière ile Méliès'in* buluşları sinemayı kısa sürede geliştirdi. Griffith*, onların yapa boza oluşturduklarına getirdiği katkılarla sinema dilini oluşturdu. Bilinçli yakın planlar çekti. Griffith'in filmlerinde kullandığı "koşut kurgu", farklı iki uzayda gelişen olayların tek bir finale doğru ilerlediğini gösteriyordu. Böyle bir kurgu sona doğru yığılan olayların oluşturduğu bir "boşalma"ydı. Griffith'le aynı dönemde ortaya çıkan İngiliz Belge Okulu da kamerayı doğaya çıkarmış, yakaladıkları görüntülerle kurulmakta olan sinema diline şiiri getirmişlerdi. Sinema dilinin gelişme yıllarında İtalya, İsveç ve Fransa sinemacılarının katkılarını da belirtmek gerekir.*

Sinemanın gelişme yıllarında "Sinema Dili ve Kurgu" üzerine ilk kuramsal çalışmalar 1910'larda Rusya'da başladı, Sovyet Rusya'da devam etti. Bu alandaki çalışmaları ile tanınan ilk sinemacı Kuleşov'dur. "Kuleşov Deneyi" birbirinden ayrı yerlerde çekilmiş parçaların birleştirilmesinden oluşturulan "yeniden yaratılmış uzay ve zaman"ın ortaya çıkışı olarak özetlenebilir. Kuleşov farklı kadınlardan çektiği parçaları birleştirerek yeni bir kadın yaratıyordu.*

Kuleşov'un öğrencisi olan Pudovkin onun kuramını daha da geliştirdi. Pudovkin'e göre "kurgu, bir tezi ortaya koymak için planların birleşmesi, bir dizi halinde düzenlenmiş parçaların birbirini izlemesi"ydi.*

Sovyet Rusya'da yetişmiş bir başka sinema kuramcısı da Ayzenştayn'dı. Ayzenştayn, Kuleşov ve Pudovkin'in kurgu kuramlarına "Atraksiyonlar Kurgusu"yla karşı çıktı. Ayzenştayn, "Plan kurgunun bir unsuru değil, bir hücredir. Hücrelerin bölünmesi nasıl değişik organizmalar üretirse, planların bölünmesi ile ortaya çıkan çelişki de yeni kavramların doğmasına yol açar," diyordu.

Sovyet Belge Sineması'nın en önemli kuramcısı Dziga Vertov ise "Sinema-Göz" kuramının yaratıcısıydı. Vertov sinemayı tiyatro etkisinden kurtarmak amacıyla yola çıktı ve stüdyo, dekor, makyaj, oyuncu, sahne düzenlemesi gibi kavramları yadsıdı. Vertov'a göre sinemacı gerçeği olduğu gibi, oluştuğu anda yakalamalıydı. Görüşleri özellikle belge sinemacıları üzerinde büyük etki yaptı.*

Griffith öncesinde sinema alıcısı biç kıpırdatılmıyor ve tek bir açıdan çekilen uzun parçalar birbirine ekleniyordu. Griffith ile birlikte çekim planları değişti, kamera konuya yaklaştı, uzaklaştı... Ayzenştayn ise çekim planlarının kompozisyonları üzerine birçok resim çiziyordu.

Geçen zaman içerisinde birçok sinema kuramcısı yetişti. Her biri kendi katkıları ile sinema dilini zenginleştirdi, kurgu için özgün buluşlar getirdi.

Teknoloji geliştikçe sinema tekniği de gelişiyordu. Alıcıların gelişmesi daha uzun çekimlerin yapılmasını sağladı. Işık teknolojisinin gelişmesi, filmlerin daha da duyarlılaştırılmasını, görüntülerin daha ayrıntılı saptanmasını sağladı. Önce ses, daha sonra da renkli film sinemaya girdi. Tüm bu buluşlar sinema dilini de etkiledi. Artık kurgu, parçaların birleştirilmesinden çok filmin içeriğinde çözülen bir şey olmuştu...

Sinema bugün gelişen birçok bilim ve sanat dalından özellikle yararlanıyor. Bunlar psikoloji, semioloji (göstergebilim), semantik (anlambilim), dilbilim, grafik, fotoğraf vb'dir. Elektronikteki gelişmeler, bant kayıt olanaklarının ucuzluğu, sinemaya yararlı olacak en son gelişmelerden bazılarıdır.

çıkmaya başlamıştı. Ayzenştayn, dergiye yazdığı "Film Eleştirileri Yazıları Üzerine Eleştiri" yazısıyla sert tartışmalara neden oldu. Bir daha bu dergiye hiçbir zaman yazısı kabul edilmedi.

Ayzenştayn 1944'te Sinema İşleri Sanat Kurulu'na seçildi. Aynı yıl *Korkunç İvan I*'in kurgusu bitti ve film gösterime girdi. Nikolai Çerkasov'un olağanüstü oyunculuk başarısıyla seçkinleşen film büyük bir tarihi fresktir. Rus kavimlerinin nasıl devlet haline geldiğini anlatması bir yana, filmde operadan, resim geleneğinden, sessiz sinemanın dinamiklerinden esinlenen anıtsal bir görüntüleme anlayışı vardır.

Korkunç İvan II'nin çalışmalarına başlayan Ayzenştayn bir yandan da Sinema Enstitüsü'nde ders vermeye başlamıştı.

Korkunç İvan II'nin çekiminin yeni bittiği günlerde bir kalp krizi geçiren Ayzenştayn, Kremlin Kliniği'ne yattı. Burada anıları ve biyografisi üzerinde çalışmaya devam etti. Küçük bir bölümü renkli olan *Korkunç İvan II* büyük eleştirilere uğradı.

Ayzenştayn yaşamının son yıllarında "Sovyet Sineması'nın 30 yılı ve Rus Kültür Gelenekleri" adlı bir inceleme yazdı. "Patetik", "Stereosinema", "Bir Filmin İnsanları", "Korkunç İvan" üzerine çalışmalar yaptı. Kuleşov için "Renk Üzerine" yazdığı bir mektubu bitiremeden, 11 Şubat 1948'de bir kalp krizi sonucunda öldü.

Ayzenştayn'ın sinemaya en büyük katkısı kurgu alanında oldu. Kurguyu bir yaratma eylemi olarak görüyordu. Ona göre planlar kurgunun bir öğesi değil, bir hücresiydi. Bu nedenle birbirlerinin arkası sıra dizilmesi yerine, birbirleriyle dinamik ilişkiler içinde olması gerekiyordu.

Doğu dilleri ve kültürleri üzerine yaptığı çalışmalar Ayzenştayn'ın kurgu çalışmalarının temelini oluşturur. Özellikle Japon yazısından (ideogram) etkilenmiştir. İdeogramın, bir kavramı çeşitli sembolleri birleştirerek göstermesi ve bağımsız bir anlama sahip olması ona sonraki çalışmalarında yol göstermiş, filmlerinde sürekli olarak sembollerin etkisi ve çözümlenmesi üzerinde durmuştur. Antropoloji, din ve psikolojiyle ilgilenerek insanın algı ve tepkilerini araştırmıştır. Bu çalışmalarının bir sonucu olarak sinemanın çeşitli sanat dallarını ve eğitim yollarını birleştiren bir alan olduğunu savunmuş, devrimci etkinliklerde sinemanın önemini vurgulamıştır.

Ayzenştayn yaşamı boyunca sürekli araştıran bir sinemacıydı. Yetiştirdiği birçok öğrencinin yanı sıra, yazdıklarıyla çağdaşı birçok sinemacıyı etkiledi. SSCB'deki sinema kuruluşlarının çoğunun kurucusu oldu.

• YAPITLAR (başlıca): *Stachka*, 1925, ("Grev"); *Bronenosets Potemkin*, 1925, (Potemkin Zırhlısı); *Oktiabr*, 1929, ("Ekim"); *Staroye i Novaye*, 1928, ("Eski ve Yeni"); *Aleksandr Nevski*, 1938; *Ivan Groznyi I*, 1944, (Korkunç İvan I).

• KAYNAKLAR: J.Leyda, *Kino: A History of the Russian and Soviet Film*, 1960; J.Mitry, *S.M.Eisenstein*, 1955; I.Montagu, *With Eisenstein in Hollywood*, 1968; L.Moussinac, *Serge Eisenstein*, 1964; M.Seton, *Sergei M.Eisenstein: a biography*, 1952; P. Wollen, *Signs and Meaning in the Cinema*, 1970.

• BAKINIZ: KULEŞOV, MEYERHOLD, PUDOVKİN, VERTOV.

AZANA Y DIAZ, Manuel
(1880-1940)

İspanyol siyaset adamı. II. Cumhuriyet döneminde bakanlık, başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

Kurgu

10 Ocak 1880'de Alcala de Henares'te doğdu, 4 Kasım 1940'ta Fransa'da Montauban'da öldü. Escorial'de Augustin tarikatının Maria Cristina Koleji'nde okudu, buradan kiliseye karşı düşünceler edinerek ayrıldı. Daha sonra Paris'te hukuk öğrenimi yaptı, edebiyat ve felsefeyle ilgilendi. İlk mesleği gazetecilikti. 1908-1920 arasında Madrid Üniversitesi'nde genel sekreterlik yaptı. Bu dönemde George Borrows, Stendhal ve Bertrand Russel'dan çeviriler yapmış, kilise düşmanı öyküler yazmıştır. İspanyol yazarı Juan Valera'nın yaşamöyküsüyle 1926'da Ulusal Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.

İspanya 1800'lerden beri iç içe geçmiş üç büyük savaşımın verildiği bir ülkeydi. Bunlar, Kilise'yle Liberaller arasında; önce büyük toprak sahipleri, sonra da burjuvalarla yoksul köylüler ve işçi sınıfı arasında; bir de Katalonya ve Bask bölgesinde özerklik isteyenlerle, koyu merkeziyetçilik yanlısı olanlar arasındaki çelişkilerden doğan savaşımlardı. Ordu, kilise ve ekonomik gücü ellerinde tutanlarla, aydınların, işçilerin ve köylülerin büyük bir bölümü karşı karşıya gelmişlerdi. 1931'de kralcıların seçimi kaybetmesiyle Kral VIII. Alphonse'un tahttan çekildiği ve Cumhuriyet'in ilan edildiği sırada İspanya'da yaşayan 24 milyon kişinin yarısı okuma yazma bilmiyordu. Sekiz milyon kişi yoksul durumdaydı, iki milyon köylünün hiç toprağı yoktu, yirmi bin kişi İspanya'nın yarısına sahipti. Ülkede yirmi bin keşiş, altmış bin rahibe, otuz bir bin papaz, beş bin manastır vardı. Ordudaki on beş bin subayın sekiz yüzü generaldi.

Azana'nın politikayla ilgilenmeye başlaması, kralın başbakanı Primo de Rivera'nın diktatörlüğünün sonuna rastlar. O sırada, 19.yy'ın başından beri yarı siyasi, yarı edebi, liberal bir dernek olan Ateneo'

nun üyesiydi. Güzel konuşmalarıyla ün yapmıştı. Cumhuriyetçi aydınlarla bu dernekte tanışmış ve ilişki kurmuştu. 1930'da derneğin başkanlığına seçilmiş, Cumhuriyetçi eylemi örgütleyebilmek için çaba harcamıştı. Bir parti kurmak için yaptığı girişimler sonunda başarıya ulaşmış, ileride kurulacak Halk Cephesi'nin sağında ve burjuva partileri arasında yer alacak olan "Sol Cumhuriyetçi" partiyi kurmuştur.

1931 Seçimleri ve Reformlar

Haziran 1931'de yapılan genel seçimlerde parlamentodaki 466 üyelikten 315'ini sol kanat partileri kazanmıştı. 1931 Anayasası'na göre cumhurbaşkanı parlamentodaki milletvekilleriyle onlara eşit sayıda genel oyla seçilmiş özel seçmenlerden oluşan bir kurul tarafından seçiliyor ve parlamentoya karşı sorumlu bir hükümet, yani parlamenter sistem getiriliyordu. Devletin artık resmi dini söz konusu değildi. Bazı bölgelere özerklik tanınması kabul ediliyor, soyluluk unvanları kaldırılıyordu. Parlamentoya bedelini ödeme karşılığında kamulaştırma yetkisi tanınmıştı. Boşanma kabul ediliyor, kilisenin yetkilerini kısıtlayan, kiliseye devlet yardımını kaldıran hükümler getiriliyordu. Devlet dışı güçlere bağlılık yemini etmiş dini örgütler dağıtılabilecek, bunların malları, eğitimle ilgili ya da hayırsever amaçlarla kullanılabilecekti. Sol partiler koalisyonu olarak kurulan Alcala Zamora hükümetinde Azana, savunma bakanı oldu ve subay kadrosunda gerekli gördüğü ayıklamaları yaptı.

Cromwell ve Washington hayranı olan Azana, tipik bir orta sınıf aydınıydı. Çıkar gütmemesi, hiçbir konuda açık vermemesi, sağcı basının bula bula fizik çirkinliğini diline dolamasına yol açtı. Bu basın tarafından Azana "gudubet", "canavar" olarak adlandırılmıştır.

Kasım 1931 ortalarında Alcala Zamora başbakanlıktan çekilince, yerine Manuel Azana başbakan oldu. Alcala Zamora'ysa cumhurbaşkanı seçildi. Azana, 1933'e değin iktidarda kaldı. Din konusunda yapmaya çalıştığı reformlar güçlü bir muhalefetle karşılaştı. Eğitimin laikleştirilmesi, boşanmanın kabulü, Cizvitler'in sınırdışı edilmeleri girişimi, basında ve kamu oyunda tartışmalara yol açtı. Hükümet, orta sınıfların desteğini yitirdi. Kralcılar, Ağustos 1932'de General Sanjurjo liderliğinde başarısız bir darbe girişiminde bulundular. Bu olay sürüncemede kalan toprak reformu tasarısının parlamentodan geçmesine neden oldu. Yasanın amacı Latifundialar'ı ortadan kaldırmak, toprağının başında bulunmayanları cezalandırmak ve köylüleri toprak sahibi yapmaktı. İlk taslakta toprakların bedeli karşılığında kamulaştırılması öngörülüyordu. Oysa hükümet, bir bölük soylunun topraklarını, darbe girişimine katıldıkları için ceza olarak elinden aldı. Ama, milyonlarca topraksız köylüden yalnızca on-on beş bini parasını ödeyerek bir avuç toprağa sahip olabildi. Katalonya'ya özerklik tanındı.

Köylü hareketlerinin anarşistlerin desteklediği grevlerin sert bir biçimde bastırılması hükümetin yıpranmasına yol açtı. Yeni hükümetin kurduğu güvenlik kuvvetleri "Asaltos"lar, yetkilerini kötüye kullanmaya başlamışlardı. Cassas Viejas köyünde başkaldıran anarşistleri bastırmaya giden Asaltaslar, sonunda teslim olan anarşistleri, gereken işlemleri yapacaklarına, öldürmüşlerdi. Sağcı basın da Azana hükümetinin halkı katlettiğini yazmaya başladı. Yazar ve düşünür Ortega Y Gasset ise Cumhuriyet'in İspanyollar'ı düş kırıklığına uğrattığını yazıyordu. 1932'de sadece kentlerde 600.000 işsiz vardı Nisan 1933'te yapılan belediye seçimlerinde iktidarın kazandığı 5.000 üyeliğe karşı sağ muhalefet 4.900; Lerreoux' nun Merkez Radikal muhalefeti de 4.200 üyelik kazandı. Saygınlığını yitirdiği kanısına varan Azana hükümeti 1933 yazında istifa etti.

Önemli reform yasaları anayasaya uygun olarak

1930'larda İspanya: Kısa Ömürlü Cumhuriyet

Avrupa'nın bütününde dört yüzyıla yayılan Rönesans, dini reformlar, aydınlanma ve burjuva devrimleri, İspanya'ya hemen hemen hiç uğramadı. 20 yy'a gelindiğinde İspanya'da Avrupa'nın en bağnaz Katolik kurum ve gelenekleri, büyük toprak sahipleri ile el ele hüküm sürmekteydi. Krallık 1931'de yerini Cumhuriyet'e bıraktığında siyasi yaşamda ilk kez söz sahibi olan Cumhuriyetçiler, tüm bu köklü dönüşümleri kısa bir dönemde gerçekleştirmek görevi ile karşı karşıya kaldılar.

Yeni düzenin belkemiğini oluşturan Cumhuriyetçiler, siyasi ve ideolojik konumları açısından bir dizi ikilemle karşı karşıyaydılar: Laikliği ve toprak reformunu savunmaları açısından papaz-aristokrat-kralcı asker üçlüsünün rahatını kaçıracak kadar radikal; ancak bu üçlünün temeldeki egemenliğini yok edecek dönüşümleri gerçekleştiremeyecek kadar da ılımlıydılar. Bu yüzden birkaç yıl sonra Cumhuriyet'in mezarını kazacak olan kralcı generalleri ordudan temizleyemedikleri gibi, kendilerinden daha radikal siyasi güçlerle de uyumlu ittifak sağlayamadılar.

Cumhuriyet'in bir başka temel ikilemi, iktisadi programı halktan destek görürken, laikliğinin hoşnutsuzlukla karşılanmasıydı. Toprak reformunun gündeme geldiği dönemlerde Cumhuriyetçiler'e destek veren yoksul köylüler, kiliseye karşı reformlara kalkışıldığında yüzlerce yıllık yoksullukları içinde tek umar olarak Katoliklik'e sarılmış oldukları için Cumhuriyet'in karşısına çıkmış, seçimlerde ve daha sonra iç savaş sırasında dini bayrak yapan gericilerin safına geçmişlerdir.

Bir yandan dini yapı ve ideolojinin aşılması için tarihsel koşulların oluşmamışlığı, öte yandan Cumhuriyetçiler'in tutarsız radikalizmi, Cumhuriyet'in Falanjistler karşısında yenilgisini hazırladı. İç savaş, Cumhuriyet'in yenilgisiyle sona ererken, 1931-1936 arasında kısmen meydan okunan Katolik kurum ve düşünceler, "İspanya'da ya Katolik olunur ya da hiçbir şey" diyen Franco'nun* bayrağı altında kırk yıl için daha egemenliklerini ilan ediyorlardı.

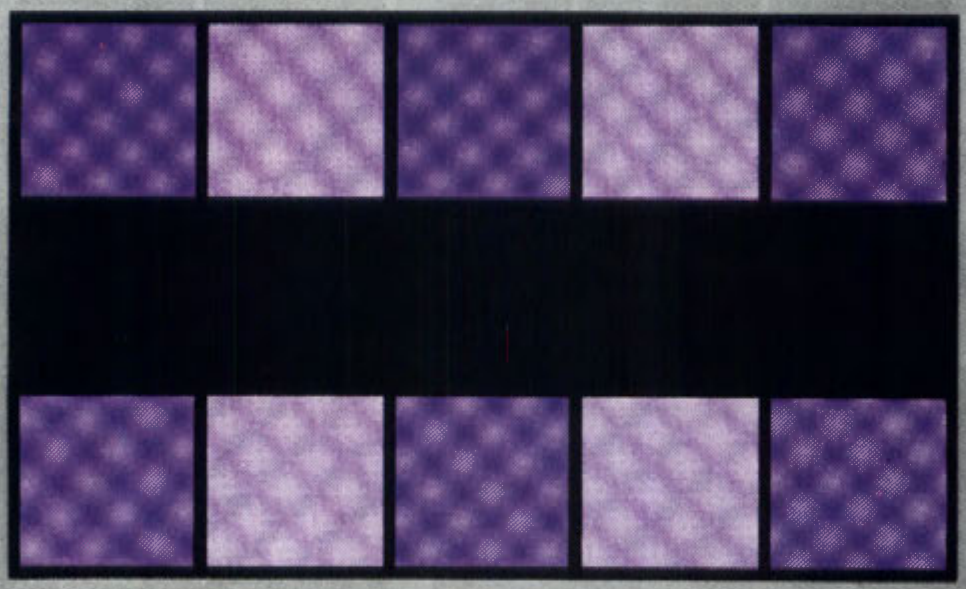

RESİM 86
Şükrü AYSAN
"Muareli Zemin Üzerine 5 siyah kare"
Özel Koleksiyon

RESİM 87
AYVAZOVSKİ
"Denizde Fırtına"
Pars Tuğlacı'nın "Ayvazovski İstanbul'da" adlı kitabından

RESİM 88
Bir Hint tezhip sayfası, madalyonların içinde Bâbür görülüyor
Marteau koleksiyonu-Paris, Fransa

RESİM 89
Bâbürname
"Bâbür'ün Avlanması"
British Museum-Londra, İngiltere

parlamentodan geçirilmiş, sıra uygulamaya gelmişti. Ama, reformların yüzeyselliği ve yavaşlığı Cumhuriyet'ten çok büyük değişiklikler bekleyenleri hayal kırıklığına düşürdü. Genel seçimlerde, Azana'nın yenilgisi beklenilenden de büyük oldu. Partisi "Accion Republicana", ancak sekiz sandalya kazanabildi. Onu destekleyen partiler 58'i sosyalist olmak üzere 99 üyelik kazandılar. Sağ ise toplam 207 üyelik kazandı. Kasım 1933'te Merkezci Radikal Parti Başkanı Alejandro Lerroux,hükümeti kurdu. Gil Robles' in muhafazakâr kralcıları ile, Hıristiyan Demokratlar'ı da içinde barındıran C.E.D.A. (Confederacion Espanola de Derechas Autonomas) partisi, hükümeti dışardan desteklerken ertesi yıl bu partiden üç bakan hükümete alındı. Hükümet, kilise ve laik okullarla ilgili yasaları yürürlükten kaldırmış, toprak reformu yasasında yaptığı değişikliklerle toprak dağıtımını iyice yavaşlatmıştı. Bu sağa kayıştan sonra solda ayaklanmalar başladı. Barcelona'da, Katalan Devleti ilan edildi ama çok yaşamadı. Öte yandan sosyalistlerin anarşistlerle işbirliği yaptığı Asturias'ta çıkan ayaklanma, Madrid'den yollanan General Franko birliklerince bastırıldı. Solcular hapse atıldı. Azana, 1934'te Katalonya'da bir ayaklanmayı kışkırttığı suçlamasıyla tutuklandı. Hakkında yapılan suçlamalar ispatlanamadığı için serbest bırakıldığı gibi ünü de arttı. Yine halkın büyük bir bölümü tarafından cumhuriyeti kurtaracak kuvvetli adam olarak değerlendiriliyordu. Bu arada sağcı başbakan ve yakınlarının ülkeye sokulan kumar makineleri işine karışmaları, büyük bir rezalete yol açtı ve Lerroux'nun istifasına neden oldu. Cumhurbaşkanı Alcala Zamora parlamentonun feshi ve seçimlerin yenilenmesi kararı aldı.

1936 seçimlerinde sol partiler birleşerek "Halk Cephesi"ni kurdular. Halk Cephesi, geniş bir af çıkaracağını, toprak reformunu hızlandıracağını vaat ediyordu. Seçimlerde anarşistler de Halk Cephesi'ne oy verdiler. Halk Cephesi içinde en çok sosyalistler 99, sonra da bu kez Sol Cumhuriyetçiler adını alan Azana'nın partisi 87 milletvekili çıkardı. Komünistler ise 17 milletvekili kazanabildiler. Toplam olarak Halk Cephesi 256 milletvekili almıştı, milliyetçi cephe 165, merkez partiler ise 52 milletvekili çıkarabildiler.

Halk Cephesi'nin iktidara gelişinden sonra, Azana başbakan oldu. Cumhurbaşkanı Alcala Zamora, çeşitli baskılar altındaydı. Hükümet, cumhurbaşkanının bir sağ darbeyi desteklemesinden korkmaktaydı. Alcala Zamora, cumhurbaşkanlığını bıraktı, ömrünün geri kalan bölümünü yabancı ülkelerde geçirdi. Mayıs 1936'da sağın katılmadığı seçimlerde cumhurbaşkanlığına büyük çoğunlukla Azana seçildi. Haziran 1936'da, Franco komutasındaki faşist güçler hükümete karşı ayaklandı. İspanya İç Savaşı üç yıl sürdü. Faşist İtalya ile Nazi Almanyası'nın askeri yardımlarıyla, 1939'da Franco Cumhuriyetçiler'i yenilgiye uğrattı. Azana, ülkesini terkederek Fransa'ya sığındı. 4 Kasım 1940'ta Mauntauban'da öldü.

• KAYNAKLAR: C. Cattell, *Communism and The Spanish Civil War*, 1955; H. Thomas, *Histoire de la Guerre d'Espagne, 2 cilt*, 1967; José Sandoval ve Manvel Azcarate, *İspanya İç Savaşı*, 1969.

• BAKINIZ:BASTEIRO, J.DIAZ, FRANCO, GIL ROBLES, GIRAL PEREIRA, LARGO CABALLERO.

AZHARİ, İsmail
(1898-1969)

Sudanlı devlet adamı. Sudan Cumhuriyeti'nin kurucularındandır.

Seyyid İsmail Azhari, Omdurman'da doğdu. Babası bölgenin dini önderlerinden biriydi. Hartum'daki Gordon College'da ve Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde okudu. Öğrenimini bitirdikten sonra, matematik öğretmenliği ve İngiliz sömürge yönetimi altında yöneticilik yaptı.

1938'de Sudan'ın daha özerk bir yönetime kavuşmasını isteyen aydınlar, Mezunlar Genel Kongresi adlı bir dernek kurdular. Azhari, bu derneğin yazmanlığına seçildi. Dernek, 1942'de bütün Sudan milliyetçilerinin sözcüsü durumuna geldi. Dernekteki ılımlı eğilimliler İngilizler'le anlaşarak adım adım gerçekleşecek bir bağımsızlık isterken, Azhari başkanlığındaki radikaller sömürge yönetiminin derhal sona ermesini ve Mısır ile birleşmeyi savunuyorlardı.

Azhari yandaşları, 1943'te Kardeşler Partisi'ni kurdular. Bu partinin en büyük desteği Hatmiyya adlı dini gruptu. Ilımlılar, Kardeşler Partisi'ne karşı 1945'te Millet Partisi'ni kurdular. Azhari, 1948'de İngilizler'in gözetiminde yapılan Kurucu Meclis seçimlerini boykot etti ve iki yıl hapis yattı. 1952 Mısır devriminden sonra, Sudan ve Mısır İngiltere ile görüşme masasına oturdular. Bu görüşmede Sudan'ın bağımsızlığı tartışıldı ve 12 Şubat 1953'te özerklik statüsü kabul edildi.

1953'te yapılan seçimleri kazanan Azhari, Sudan Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı oldu. Başbakanlığı sırasında önce Mısır ile birleşme siyasetini bıraktı ve Sudan'daki Müslümanlar ve Müslüman olmayan halk arasındaki çelişkileri çözme işiyle uğraştı. Müslüman olmayan halk üzerinde uyguladığı baskı politikası Azhari hükümetini zayıflattı. Öte yandan da Hatmiyya'nın desteğini de yitirmeye başladı. 1956 Şubatı'nda kurduğu "Beyin Kabinesi" güvenoyu alamayınca istifa etti.

◄ *"Halk Cephesi"*

Azhari, bu tarihten sonra Abdullah Halil hükümetine ve onu izleyen General İbrahim Abbud'un askeri yönetimine muhalefet etti. 1964'te askeri yönetimin halkın tepkisi karşısında istifa etmek zorunda kalması üzerine 1965 Martı'nda cumhurbaşkanı oldu. 1968 Mayısı'na kadar bu görevde kalan Azhari, yeni bir askeri darbe ile düşürüldükten sonra 26 Ekim 1969'da öldü.

AZİKİVE, Nnamdi
(1904)

Nijeryalı siyaset adamı. Ülkesinin bağımsızlığı için mücadele etmiştir.

16 Kasım 1904'de Kuzey Nijerya'da Zunguru'da doğdu. Ailesi Nijerya'nın en büyük etnik gruplarından biri olan İbolar'dandı. Asıl adı Benjamin'dir, daha sonra Nnamdi adını aldı. Onitsa, Lagos ve

Calabar'daki okullarda eğitim gördü. 1921'de ortaöğrenimini yarıda bıraktı. Bu yıllarda Nijerya'nın en büyük üç etnik grubu Hausalar, Yorubalar ve İbolar'ın dillerini akıcı bir şekilde konuşabiliyordu. 1921-1924 arasında Lagos'da maliye bakanlığında memur olarak çalıştı. 1925'te eğitimini sürdürmek amacıyla ABD'ye gitti. Önce Storer College'da eğitim gördükten sonra Harvard, Lincoln ve Pennsylvania üniversitelerinde siyasal bilimler okudu.Üniversitede yaşadığı ırkçı baskılar, Afrika milliyetçiliği konusundaki görüşlerini netleştirdi. 1932-1934 arasında Lincoln Üniversitesi'nde siyasal bilimler konusunda ders vermeye başladı. 1934'te Altın Sahili'ne giderek *African Morning Post* adlı gazetenin editörlüğünü yaptı. Gazete kısa zamanda milliyetçi görüşlerin yayılması için bir araç haline geldi.1937'de Nijerya'ya döndü. *West African Pilot* adlı bir gazete çıkarmaya başladı. Aynı zamanda Nijerya'nın çeşitli yerlerinde çıkan altı gazeteye doğrudan katkıda bulundu,milliyetçi görüşlerin yayılmasına çalıştı. Nijerya Gençlik Hareketi'nin önderleri arasında yer aldı. 1944'te Nijerya ve Kamerunlar Ulusal Konseyi (NKUK) adlı partinin kurucularından biri olan Azikive,önce genel sekreter oldu, 1946'da da partinin başkanlığına seçildi. Parti programı İngiliz Uluslar Topluluğu içinde kalarak bağımsız, demokratik bir anayasa ile ülkede birlik sağlanmasını öngörüyordu. Sloganı "tek ülke, tek anayasa, tek gelecek" idi.

1947-1951 arasında, Nijerya Yasama Konseyi'nde üyelik yaptı. 1951'den sonra bölgesel ve etnik farklılıklara dayanan partiler kurulması üzerine NKUK'da İbolar'ın örgütlenmesine ağırlık verdi. Nijerya, 1954 anayasasıyla üç bölgeden oluşan bir federasyon durumuna geldi. Azikive, 1954-1959 arasında Doğu Bölgesi hükümetinde başbakanlık yaptı. Doğuda eğitim olanaklarının artırılmasına çalıştı. 1956'da hükümetin parasını, hisselerinin büyük çoğunluğu kendisine ait olan African Continental Bank adlı bankaya yatırmakla suçlandı. Mahkemece suçlu bulunmasına karşın halk arasındaki desteğini yitirmedi. NKUK içinde ortaya çıkan görüş ayrılıklarına karşın, 1959 federal seçimlerine partiyi birlik içinde sokmayı başardı. 1959 seçimlerinde hiçbir parti çoğunluğu elde edemeyince NKUK ve Kuzey Halk Kongresi adlı parti koalisyon kurdular. Kuzey Halk Kongresi başkanı Ebubekir Tafava Baleva başbakan oldu. Azikive ise, 1959-1960 arasında Nijerya Senatosu başkanı oldu. 1960'ta bağımsızlığın ilanından sonra genel valiliğe atandı. Nijerya, 1963'te cumhuriyetle yönetilmeye başlayınca cumhurbaşkanı oldu ve bu görevi 1966'da bir askeri darbeyle devrilene değin sürdürdü. 1967-1970 arasında süren ve Doğu'daki İbolar'ın Biafra Cumhuriyeti adlı ayrı bir devlet kurma istekleriyle ortaya çıkan iç savaş sırasında önce Biafra'nın yanında yer aldı. Ama 1969'da düşüncesini değiştirerek federal hükümeti destekledi. 1979'da Nijerya Halk Partisi'nin başkanı oldu, aynı yıl yapılan seçimlerde, partisi çoğunluğu sağladı.

• YAPITLAR: *A Critique of Poligamy*, 1931, ("Çokeşliliğin Eleştirisi"), *The Practice of Forced Labour*, 1932, ("Angarya Uygulaması"); *Anthropology and the Problem of Race*, 1933, ("Antropoloji ve Irk Sorunu"); *Syllabus for African History*, 1933, ("Afrika Tarihi Özeti") *Theories on the Origin of the State*, 1933, ("Devletin Kökeni Üzerine Kuramlar"); *Liberia in World Politics*, 1934, ("Dünya Siyaseti İçinde Liberya"); *Renascent Africa*, 1937, ("Afrika'nın Yeniden Doğuşu"); *Land Tenure in Northern Nigeria*, 1942, ("Kuzey Afrika'da Toprak Sahipliği"); *Economic Reconstruction of Nigeria*, 1943, ("Nijerya'nın İktisadi Kalkınması"); *Our Struggle for Freedom*, 1955, ("Özgürlük Mücadelemiz"); *Economic Rehabilitation of Eastern Nigeria*, 1956, ("Doğu Nijerya'nın İktisadi Kalkınması").

• BAKINIZ: AVOLOVO, TAFAVA BALEVA.

AZİZ BİLLAH
(955-996)

Fatımî halifesi. Devleti en parlak dönemine ulaştırmıştır.

Ebu Mansur Aziz Billah, 11 Mayıs 955'te doğdu, 13 Eylül 996'da Bilbis'te öldü. Mısır fatihi el-Aziz'in oğludur. Babası ölünce Ocak 975'te resmen Mısır Fatımî Devleti'nin ilk halifesi oldu.

Sünnî Abbasîler'e karşı Şiîlik'i temsil eden Fatimîler'in beşinci halifesi olan Aziz Billah'ın saltanatı, iç olaylar bakımından oldukça sakin, dış olaylar yönünden ise hareketli geçti. Arabistan'da egemen olan Karmatiler, Suriye ile Mısır arasındaki toprakları ele geçirince Türk emiri Aftiğin, Abbasî hilafetini yeniden ilan etti. Bunun üzerine, Aziz Filistin'e yürüdü. Aftiğin'i yenerek tutsak etti (977). Ama, Şam üzerinde denetim kuramadı. Aftiğin'in danışmanlarından Karsam, Şam'da yeniden bağımsızlık ilan etti. Ancak başka bir görevle Remle'ye gönderilen Yaltiğin tarafından zorla oradan uzaklaştırıldı. Şam valiliğine Beğçur atandı.

Beğçur kısa sürede Rakka ve el-Rahbe'de üstünlük kurdu. Komşu emirlerle antlaşmalar yapıp durumunu sağlamlaştırmaya çalıştı. Humus'u, Büveyhoğulları'ndan Bahaü'd-Devle ile Sadü'd-Devle'ye satmak istedi ama, sonuç alamadı. Bunun üzerine Sadü'd-Devle'nin elindeki Halep'i alabilmek için Aziz'den yardım istedi. Gücünü ve etkisini her tarafa yaymak isteyen Aziz, Suriyeli emirleri ve Trablus valisi Nezzal'i yardımcı olarak gönderdi. Ama, bunlar İsa b. Nestorius'un kışkırtması ile Beğçur'u yalnız bıraktılar. Beğçur yenilip idam edildi.

Aziz, beş yıl sonra Halep'e Mengütiğin komutasında bir ordu daha yolladı. Mengütiğin, Bizans'ın Antakya valisinin Halep'e gönderdiği güçleri bozguna uğrattı ve kenti on üç ay kuşatma altında tuttu (994). Bunun üzerine Bizans İmparatoru II. Basil, Bulgarlar'a karşı düzenlediği seferi erteledi ve Fatimîler üzerine yürüdü. Humus ve Şeyzer'i yağmaladı.

Aziz'in ordusu geri çekilip Bilbis'e geldi, yeni güç toplamaya başladı. Bu arada Fatimî gemilerinden on bir tanesi yanınca çarpışma gecikti. Aziz, savaş hazırlıkları yapılırken öldü.

Aziz, yaşamı boyunca büyük bir lüks içinde yaşadı. Gereksiz savurganlıkları yanında Kahire ve çevresinde birçok yeni cami, saray, köprü ve su kanalları yaptırdı. Yapılan bu işler hazineye ağır gelmekte idi. Aziz, harcamaları karşılayabilmek için devlet maliyesini sıkı denetimi altına aldı. Devlet görevlilerine belirli bir aylık bağladı. Ancak yazılı

kâğıt karşılığında para verilmesi usulünü getirdi. Bu konularda kendisine Musevi asıllı Yakub b. Killis yardımcı oldu. Yakub ölünce yerine önce başkaları sonraları Hıristiyan asıllı İsa b. Nestorius geçti.

• BAKINIZ: HAKİM, MUİZ LİDİNİLLAH.

AZİZ EFENDİ
(1871-1934)

Türk hattat. Hızlı ve güzel yazdığından hattatlar arasında "seriyyü'l-kalem" diye tanınmıştı.

Trabzon'un Maçka ilçesinde doğdu. İstanbul'da öldü. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ailesi İstanbul'a gelerek Kâğıthane köyüne yerleşti. Babası Abdülhamid Efendi bu köyün imamı oldu. İlkokul sıralarında güzel yazıdaki başarısı üzerine Bakkal Arif Efendi'den ders alması önerildi. Uzun yıllar Nuruosmaniye Camisi'ne giderek Arif Efendi'den sülüs ve nesih yazı öğrendi. 1896'da icazet aldı. Talik yazıyı da Karinabad'lı Hasan Hüsnü Efendi'den öğrendi ve icazet aldı. Hasan Hüsnü Efendi'nin ölümünden sonra hattat Sami Efendi'nin derslerine devam ederek celi sülüs ve celi talik yazı türlerini de öğrendi. 1893'te Meşihat Dairesi'ne (Şeyhülislamlık) kâtip olarak atandı. Dairenin çeşitli bölümlerinde görev yaptı. Medresetü'l-Kuzat'ta, Mahmudiye Merkez Rüştiyesi'nde talik yazı dersleri verdi. 1922'de Mısır kralı Faruk'un çağrısı üzerine altı aylığına Kahire'ye gitti. Bu süre içinde krala bir *Kuran-ı Kerim* yazdı. İstanbul'a döndüğünde görevinden alınınca yeniden Kahire'ye gitti. Halil Ağa ve Şeyh Salih medreselerinde on bir yıl hat ve tezhip dersleri verdi. İklim koşulları yüzünden sağlığı bozulunca dönmek zorunda kaldı. 16 Ağustos 1934'te İstanbul'da öldü.

Güzel ve hızlı yazdığından hattatlar arasında "seriyyü'l-kalem" diye ünlüydü. Tuğra da çekerdi. Bursa Ulu Cami'de, celi sülüs ve talik iki levhası vardır. On bir *Kuran* yazmıştır. Hutut-ı mütenevvia (çeşitli hatlar) ile yazdığı üç büyük hilyeden biri Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir. Talik yazıyla yazdığı *Kaside-i Bür'e* 1933'te Mısır'da basılmıştır.

Yazdığı yazıları önceleri Abdülaziz Eyyubi ve Aziz, sonraları eş-Şeyh Mehmed Abdülaziz biçiminde imzalamıştır.

• BAKINIZ: ARİF EFENDİ [Bakkal].

AZİZ İDRİS BEY
(1840-1878)

Osmanlı hekimi. Tıbbiye'de öğretim dilinin Türkçe olmasını sağlamış, Osmanlı Tıp Derneği'ni kurmuştur.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Ailesi Kırım'dan geldiği için Kırımlı Aziz Bey diye bilinir. Askeri Tıbbiye'yi 1866'da kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesiyle bitirdi ve o yıl iç hastalıkları dersinin "muallim muavini" (profesör yardımcısı) oldu. Birkaç ay sonra da, yeni açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye müdür atandı. Ayrıca "emraz-ı umumiye" (genel hastalıklar), "kimya-yı tıbbî" (tıp kimyası) ve "hikmet-i tabiiye" (fizik) dersleri veriyordu. 1862'de, daha Tıbbiye'de öğrenciyken birkaç arkadaşıyla birlikte kurduğu "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye"ye (Osmanlı Tıp Derneği) 1873'te genel yazman, ertesi yıl başkan seçildi. 1877'de de Kızılay'ın başkanlığını üstlendi.

Tıbbiye-i Mülkiye'nin kuruluşu sırasında Türkçe öğretime geçilmesi için çaba gösteren Aziz İdris Bey, okulun yöneticisi olarak, kendi derslerinde uyguladığı bu ilkeyi genelleştirmeyi başardı. Bu denemenin olumlu sonuçlanması üzerine, o güne değin Fransızca öğretim yapan Askeri Tıbbiye de 1871'den başlayarak Türkçe öğretime geçti.

Aziz İdris Bey, tıp okullarında uzun yıllar okutulan ders kitapları yazmıştır. İlk Türkçe kimya kitaplarından biri olan *Kimya-yı Tıbbî*'nin birinci cildi ametallere, ikinci cildi ise metallere ayrılmıştır. Yabancı dillerden alınan teknik terimleri Türkçe'nin fonetiğine uygun olarak yazan Aziz İdris Bey'in anlatımı da oldukça sadedir. 1871'de basılan *İlm-i Emraz-ı Umumiye*, hastalıkların tanımı, nedenleri, belirtileri ve teşhis yöntemlerinin yanı sıra, ırklar, yetenek, huy ve beceri üstüne kimi genel bilgileri de kapsar. Kitabın sonuna ayrıca bir "Feth-i meyyit" (otopsi) bölümü ekleyerek otopsi tekniğini açıklayan Aziz İdris Bey, bir tıp sözlüğünü de ortak bir çalışma sonucu *Lugat-ı Tıbbiye* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca) : *Kimya-yı Tıbbî*, 1868; *İlm-i Emraz-ı Umumiye*, 1871.

• KAYNAKLAR: S. Berktöre, "Kırımlı Dr. Aziz Bey", *Kırım Mecmuası*, (5), 1957; K.İ. Gürkan, "Kırımî Aziz" *14 Mayıs Tıbbiyeliler Bayramı*, 1941.

B

Felsefede eleştirici yöntem

BAADER, Franz
(1765-1841)

Alman tanrıbilimci ve doğa bilgini. Hegelci tümtanrıcılığa karşı insan istencinden kaynaklanan bir özgürlük anlayışını savunmuştur.

Franz von Baader Münih'te doğdu, aynı kentte öldü. Babası, dönemin önemli hekimlerinden biriydi. Önce Ingolstadt ve Viyana üniversitelerinde hekimlik ve doğa bilimleri öğrenimi gördü. Bir süre, doğduğu kentte babasının yanında çalıştı. Daha sonra mineraloji ve kimya okudu; Freiburg'ta madenler üzerinde araştırmalar yapan kimi öğrenim kurumlarında üç yıl süreyle çalışmalar yaptı. Orada, dönemin ünlü maden bilim uzmanı Vermer'in yanında kaldı, Alexander von Humboldt ile yakınlık kurdu. Bu süre içinde doğa bilimleri ve bilimsel uygulamalar konusunda, çağına göre ilginç sayılan yazılar yayımladı. Sonra İngiltere'ye, İskoçya'ya gitti, madenlerle ilgili çalışmalar yapan kurumları gezerek, bilimsel gözlemlerde bulundu (1792); bu kurumlarda çalışan doğacı bilginlerle tanıştı, çalışmalarını izledi. 1796'da Hamburg'a gitti. Jacobi, Claudius gibi o dönemin önde gelen aydınlarıyla ilişki kurdu. 1798'de Münih'e döndü, madenler ve paralar üzerinde bilimsel çalışmalar yapan toplantılara katıldı. Bu çalışmaları sonunda, cam yapımında potas yerine kullanılabilecek "glauber tuzu"nu buldu. Daha sonraki yıllarda Polonya'nın bağımsızlığı için çalıştı (1815).

Baader'ın, bir doğa bilgini olmasına karşılık, felsefe anlayışında tanrıbilimle ilgili konuların ağır bastığı, usla inanı bağdaştırmaya çalıştığı, kilisenin daha yumuşak bir tutumu benimsemesi ve toplumcu bir anlayışla davranması gereğini savunduğu görülür. Doğa bilimleriyle, birbiriyle bağdaşmaz gibi görünen konularda, yakınlık kurmaya çalışması, felsefede us ilkelerine dayanan bir özgürlük anlayışının egemen olması, düşüncelerinin değişik görüşlü aydınlarca eleştirilmesine yol açmıştır. Bu nedenle Baader kimilerince tanrıbilimci, kimilerince "mistik", kimilerince doğa bilgini, kimilerince de filozof sayılmıştır. Çok değişik alanlarda çalışması, değişik bilimsel sorunlarla ilgilenmesi yüzünden, felsefeye yönelik görüşleri, kabarık bir sayıya varan yapıtlarında dağınık bir durumdadır. Bu nedenle düşüncelerinin anlaşılması kolay değildir. Deneye dayalı çalışmalarını içeren yazılarında deneyle ilgisi yokmuş gibi görünen felsefe sorunlarına yer verdiği, o sorunlara deney bilimlerinin yöntemlerine dayanarak çözüm aradığı sık sık görülür. Bilimden felsefeye, felsefeden bilime geçen bu çalışma biçimiyle, onun bilimle felsefeyi bağdaştırmayı düşündüğü sanılmıştır. Oysa, onun yapmak istediği, bilimsel sorunların özünde felsefe ile tanrıbilimi ilgilendiren öğelerin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Baader'ın düşünce düzeninde en güçlü yan, kendinden önce gelenleri ve çağdaşlarını, deney bilimlerinden kaynaklanan bir yöntemle eleştirmesidir. Filozofların düşüncelerini eleştirirken iki farklı tutum izler; birinde, eleştireceği filozofun en güçlü sanılan yanını ele alır; ikincisinde, eleştireceği filozofun en güçsüz olduğu alana girer. Böylece, filozofun en güçlü ve en güçsüz iki yanını karşı karşıya getirerek, aradaki boşluğu göstermeye çalışır. Bu tutumunun en açık örnekleri Kant, Schelling, Fichte, Hegel gibi çağının en önemli filozoflarına ilişkin eleştirilerinde bulunur.

Baader'ın felsefesi, gerçekte, Kant'tan başlayıp Hegel'de doruğuna varan *idealist* düşünceye, tanrıbilimden kaynaklanan, bir tepki niteliği taşır. Ona göre, Kant ile Hegel arasında, düşünme biçimi bakımından önemli bir ayrılık yoktur. Kant'ın izini süren, öteki Alman idealistleri için de aynı durum söz konusudur. Felsefeyi, yalnız mantık ilkelerine dayalı düşüncenin kurgucu ürünlerinden arındırmak gerekir. Temelini özgürlüğün oluşturduğu felsefe, us ilkelerine dayanır; ancak inanın da usla olan bağlantısını gözden kaçırmamak gerekir. Us, doğa bilimlerinin ötesinde, kapalı bir varlık ortamında, kendi başına bir nesne diye alınmamalıdır. Baader, özellikle dinle felsefeyi, usla inanı konu edinen bu görüşlerini *Vorlesungen über spekulative Dogmatik* (1827) adlı yapıtında ele almış, değişik din görüşlerini, eleştirici bir tutumla karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmada, tanrıbilim sorunlarına insanın tarihi bakımından çözüm aranmıştır. Aranan çözümün odağı Tanrı'dır.

Ona göre Tanrı "yaratan"dır, "ölümsüz"dür, bütün evrene "egemen"dir. Tanrı'nın yarattığı bir varlık olan insan usla, düşünme yetenekleriyle donatılmıştır. İnsan yaratıldığı günden başlayan bir oluşum süreci içindedir; bu nedenle de bir "tarih

varlığı"dır. "İnsanın tarihi"nde birbirini izleyen, birbiriyle bağlantılı olan "yaratılış", "düşüş", "kurtuluş" gibi aşamalar *(moment)* vardır.

Tanrı'nın yarattığı insan, başlangıçta, suçsuzdu. O düşünen bir varlık olarak yaratılıştan suçlu değildir, arınmıştır. Ancak, insanın kökeni dolayısıyla arınmış olması bir yetkinlik, bütün varlık aşamalarında bir üstünlük taşıdığı anlamına gelmez. İnsanın yaratılışında başlıca amaç kendisini yaratan Tanrı'yı sevmesidir. Tanrı insanı yaratırken, kendisinin sevilmesini düşünmüştür. Sevgi, insanın içinde yaşadığı doğanın gerektirdiği bir eğilim değildir; bir içgüdü de değildir; o tanrısal bir veridir, bir nesneye yönelmeyi, bir nesneye (Tanrı'ya) eğilim duymayı gerektirir. Bu sevginin özünde özgürlüğün öğeleri saklıdır.

Özgürlük iki nesneden birini, iyiyi ya da kötüyü seçmek anlamına gelmez. Özgürlük, "iyi" olandır, "iyilik"tir; "iyilik" ise "kötülük"ün karşıtıdır. "Kötülük" özgürlükten yoksun olmadır, "kulluk", "kölelik"tir.

Özgürlük, insanın gelişme aşamaları bakımından bir yetkinlik değildir, bir "olabilirlik" niteliğindedir. Öte yandan içerik söz konusu olursa, özgürlük sevginin kendisi değil, insanı ona götüren yoldur; onun özüne giriş yeridir. Özgürlük, önsüz-sonsuz bir tanrısal yaşam biçiminde anlaşılırsa, onda önceden bir birey istencinin varolduğu ileri sürülemez. Özgürlüğün özünde, kendi kendini yadsıma vardır. Bu nedenle, ancak kendi kendini yadsıyabilecek gücü taşıyana özgür denebilir.

Oysa, başlangıçta insan (Havva ile Adem) kendi bireysel istencini kullanarak iyi ile kötüden birini seçmiştir. Bu seçme olayı, insanın suçsuz yaratıldığı dönemden sonra ve sevgiden öncedir. Özgür insanın "nefsin" tutkularından kurtulamayışı, bunun bir gereklilik niteliği taşıması, bu seçme yüzündendir. Tanrı ile birleşen insanın, ondan ayrılmaya çabalaması, başlangıçta yaptığı bu seçmenin kaçınılmaz sonucudur. Ancak bu durum bir çelişki ya da Tanrı'ya karşı gelme, ayaklanma sayılmaz. Başlangıçtaki olayın doğal sonucudur. ◄ *Özgürlük*

Elindelik de (cüz'i irade) özgürlük anlamına gelmez. Birey istenci (elindelik), kötülüğe sürükleyen karşıt güçlerin etkisi altında kaldığından suça yönelir. Havva ile Adem'in işledikleri söylenen suçun özü budur. Bu olayda, karşıt güçler durumunda olan

Seçme

Hıristiyan felsefesinde, yaratılış olayından sonra, Adem ile Havva'nın işledikleri "suç"tan bütün insan soyunun sorumlu sayılması bir "düşüş" olarak nitelenmiştir. Bu olayla ilgili olarak iki ayrı görüş ileri sürülmüştür. Biri, insanın elinde olmayan, kendi istencine dayanmayan bir eylemden dolayı suçlu sayılmasının gereksizliği, öteki de bir yazgı sonucu olan "suç"tan kurtulmanın olanaksızlığıdır. Birinci görüşü savunanlar özgür istenç yanlılarıdır. Onlara göre ancak istençten kaynaklanan bir eylemin suç sayılıp sayılmaması söz konusudur. İstenç ise bireyde, iyi ile kötüden birini seçme niteliğini taşır. Seçme yeteneğinden yoksun olan ya da başkalarının seçtiklerine başeğme gereğinde kalan, ayrı bir seçeneği bulunmayan kimsenin suçlu sayılması "tanrısal adalete" aykırıdır. İnsan bir istenç varlığı ise suçluluğu ya da suçsuzluğu istencinden doğan eylemlerle bağlantılı olmalıdır.

Yazgı olayını savunanlara göre ise insan soyu Adem ile Havva'dan türediğine, onlar da suç işlediklerine göre, onların torunları olan bütün bireyler tanrısal yargı gereği suçludur. Ancak, Tanrı yüce bir yargıç olduğundan, onda sevgi, erdem, doğruluk, kayırma, bağışlama gibi üstün özellikler bulunduğundan, insanları suçtan kurtarmak için İsa'yı görevlendirmiş, İsa da çekilmez acılara, sıkıntılara katlanarak kendini bütün insanlara adamıştır. İsa Tanrı'nın oğludur, "kutsal ruh"la donatılmıştır, bu nedenle Tanrı-Ruh-Oğul üçlemesiyle ortaya çıkan "bütün"ün içindedir. Onun gelişi, gene yazgı gereği insanlığın kurtuluşu içindir.

Baader, kendinden önce gelen birçok tanrıbilimcinin yazgı veya birey istenci gereği doğmuş bir suç olarak baktığı bu soruna, insanın tarihi açısından yaklaşmış, konuyu insanın özgür istencinin varlık sınırları içinde ele almıştır. Baader'e göre insan, iyi ile kötü gibi iki karşıt olay önünde, özgür istencini kullanarak kötüyü seçti, eşit koşullar altında iyiyi de seçebilirdi. Bu nedenle olaya yalnız yazgı açısından bakılmamalıdır. Baader'ın üzerinde durduğu sorun, daha önceleri tanrıbilim dışında kalan bilimlerce, özellikle hukuk felsefesince de ele alınmış, suç olayının oluşmasında özgür istencin varlığından kaynaklanan "seçme", temel neden olarak ortaya konulmuştu. Kişi, istenci dışında kalan eylemlerden dolayı suçlu olamaz, ancak iki seçenekten biriyle karşılaştığında hangisini seçerse ona uygun bir sonuçla karşılaşır. İstenci, belleği sağlıklı olan bir kimsenin bütün eylemleri, girişimleri, ister iyi, ister kötü sonuç versin, özgür bir seçmeden kaynaklanır.

Seçme, bir istenç başarısı olarak, bütün tektanrıcı dinlerde, özellikle İslamlık'ta geniş bir yer tutar. Aristoteles ve Platon'un düşüncelerini yorumlayan İslam bilgelerinin çoğunda, felsefe ile dini uzlaştırma çabalarının ardında, kişinin özgür istenci, suçun oluşmasındaki temel nedenler ve seçme başlıca sorunlardır. Fıkıh adı verilen İslam hukuku da istenç ürünü olan seçmeye dayanır. Kimi hukuk felsefecileri de seçmeyi bir yargı (karar) diye yorumlar. Onlara göre iyi ile kötüden birini seçme, kendi kendine "karar verme"dir; dolayısıyla istenç sonucudur.

kötülüklere yenik düşen insanı, tutkularının tutsağı (köle) durumuna getiren birey istencidir. Bunun özgürlükle ilgisi yoktur. Öte yandan birey istenci (elindelik), kendini ya da köleliği, bu iki seçenekten birini, seçmektir. Elindelik seçmeden önce gelir,iyi ve kötüden birini seçebilir. "Kötülük" sıkıntıdan başka bir şey değildir.

Seçme deneyle gerçekleşebilir

Seçmede, iyi ile kötüden hangisine yönelineceği önceden kestirilemez. Karşıt durumlar özdeş koşullar altında bulunduğundan, seçmenin yönü ve seçilenin niteliği deneyle anlaşılır. Deney, seçilenin niteliğini ortaya koyar. Karşıt durumda olan da seçilebileceğinden, bu olayda, usu suçlamanın gereği yoktur. Birey istencinin, iki karşıt durumdan birini, kötüyü seçmesiyle, insanda ikinci dönem olan "düşme" başlamıştır. Birinci durum "yaratılış"tı. Yaratılan insan, taşıdığı istençle "seçme"ye yöneldi, kötüyü seçti. Birey istenci, kişinin eyleme geçmesinde, "yapabilme"yi gerçekleştirmeye yarayan neden durumundadır. İnsan, elinde olan bir yetiyle (cüz'i irade-birey istenci), iyi ile kötüden birini seçince ilk yargısını (kararını) vermiştir. Bu karar, başlangıçta verildiğinden, değiştirilemez. İnsan, bu kararıyla "düşmüştür", kendini kurtarma olanağı kalmamıştır. Onun kurtuluşunu sağlayacak tek güç "tanrı kayrası"dır. Tanrı ise yaşamdır, diriliktir. Düşme evrenin sonudur, yokluktur, sonsuz bir acı çekiştir. Böyle bir olay olmadığına göre demek ki "düşme" bir yerde durdurulmuş, önlenmiştir. Evren yokluktan (yok olmaktan) kurtulmuştur. Buna karşılık insan acı ve kaygı içindedir. Tanrı insanı yuvarlandığı yokluk uçurumundan kurtarmak için kendisi de uçuruma inmiş, insanın çektiği acıları çekmiş, kaygılara sürüklenmiş, insan biçimine girmeye bile katlanmıştır. İsa'nın kendini tüketerek soyunu kurtarması böyledir. Bu durum üçüncü dönem olan "kurtuluş"tur.

İnsan tarihinde yazgının yönlendirici bir yeri vardır. Yazgı Tanrı'nın önceden çizdiği değişmez yoldur; ancak bu, insanın kendi istenciyle düştüğü uçurumun nedeni değildir. Tanrı engin bilgisiyle bütün olanları, olacak olanları kavradığından, yaratılan insanın ne yapacağını da bilir. İşte yazgı önceden bilmenin verdiği olanaklarla düzenlenmiş tanrısal bir yoldur.

Tutkular ve istenç

İyi ile kötü, insanın bütün davranışlarını etkiler, kişinin istencini yönlendirir. Kişinin bütün düşünme yetileri bu iki gücün etkisi altındadır. Kişinin, bu iki durumdan kurtulmak için, üçüncü bir seçenek bulma olanağı yoktur.

Tutkular insanın bütün varlığını denetim altına alır, onu tutsak eder. Kişi tutkunun tutsağı olunca nesnelerin özünü göremez, bilemez. Kötülük, algı yetisinin (zihnin) ışığını söndürür, onu işlemez duruma getirir; insanı delirtir. Yanılmanın kaynağı da iyinin karşıtı olan bu kötülüktür.

İyi, kişiyi doğru yola götürür, yanılmadan kurtarır, anlayış yetisini güçlendirir, yolunu aydınlatır, doğruyu bulma olanağı sağlar.

Baader'e göre istencin, anlayış gücü üzerindeki etkisi büyüktür. Buna karşın ahlakla ilgili kanılar, davranışlar eylemlerle bağlantılıdır. Tutkulara, doğal eğilimlere bağlı bir yaşama biçimi, onlara tutsak olmayan bir yaşama biçimiyle eştutulamaz.

• YAPITLAR: *Franz von Baaders Saemtliche Werke*, (ö.s.), F. Hoffmann (yay.); 16 cilt, 1851-1860, ("Franz von Baader'in Toplu Yapıtları").

• KAYNAKLAR: D. Baumgardt, *Franz von Baader und die Philosophiesche Romantik*, 1727; J. Claasen, *Franz von Baaders Leben und Theosophische Werke*, 1886-1887; F. Hoffmann, *Die Vorhalle zur Baader*, 1861.

• BAKINIZ: KANT, FICHTE, SCHELLING, HEGEL.

BABA İLYAS
(? -1240)

Horasanlı Türk derviş. Anadolu'da Babaîlik akımının öncülerindendir.

Ebu'l-beka Şeyh Baba İlyas b.Ali Horasan'da doğdu, Amasya'da öldü. Yaşamının ilk dönemi konusunda yeterli bilgi yoktur; yalnız, Anadolu'da, özellikle Amasya yörelerinde öncülük ettiği bir ayaklanma nedeniyle yazılı kaynaklarda geniş bir yer tutmuştur.

13. yy ortalarında, Selçuklu İmparatorluğu'nun Moğol akınlarıyla sarsıldığı dönemlerde İslam dininden, eski İran ve Anadolu inançlarından, Hıristiyanlık'tan kaynaklanan bir birikim nedeniyle toplumda bunalımlara yol açan olaylar başlamıştı. Bu olayların öncülerinden biri, bir bakıma en etkilisi olan Baba İlyas, Horasan'dan gelen, Yesevî tarikatının inançlarıyla beslenen, bu inançları Anadolu'da yaymaya çalışan bir derviş olarak bilinir. Sonraları Babaîlik adı verilen, batınî diye nitelenen bir tarikatın kurucusu olan Baba İlyas, aşırı ölçüde Ali'ye bağlanmış, inançlarını Şamanlık'la yoğurup karmış bir kimsedir. Onun anlayışına göre gerçek olan bu evrendir, insanla Tanrı arasında, varlık bakımından önemli bir ayrılık yoktur; insan Tanrı'ya, Tanrı insana en yakın varlıklardır. Yeryüzü bütünüyle bir "devlet" niteliğindedir, bu devletin tek yöneticisi de Tanrı'ya en yakın olan, tanrısal nitelikler taşıyan Ali'dir. Ali, peygamberin ölümünden sonra toplumun başına geçmesi gereken bir kişidir, onda "tanrısal ruh" varlığını sürdürmektedir; bu nedenle tek ve gerçek "imam" Ali'dir. Bu din gereğine uymayanlar Tanrı'ya da, peygamberin kurduğu geleneğe de, dine de aykırı davranmışlardır.

Toplum, kadın-erkek ayrımı gözetilmeksizin, bireylerin oluşturduğu bir bütündür. Bu bütünün içinde tüm insanlar birbirlerine eşittir. Gerek Selçuklular, gerekse onların egemenliği altında bulunan beylikler, toplum düzeni bakımından "Tanrı'nın buyurduğu yol"dan ayrılmışlardır. Güçlüler, yeryüzünü kendi aralarında bölüşerek eşitliği ortadan kaldırmışlardır. Yeryüzü bütün insanların "şu senindir bu benimdir" demeden, ortaklaşa kardeşçe barış duyguları içinde yaşamaları, ürünlerinden yararlanmaları gereken bir alandır. Bu ortaklaşa yaşanması gereken alanda ruh denen dirilik verici, düşünme eylemini sağlayıcı tanrısal varlık, gövdeden gövdeye geçerek kendini sürdürür. Gövdeler, kendilerine dirilik kazandıran ruhun bulunduğu varlık aşamalarıdır. Bir gövdede bulunan ruh, o gövdenin gerçekleştirdiği eylemlere göre, başka bir gövdeye geçer. Bu geçiş bir

yükselme olabileceği gibi bir alçalma da olabilir. Yalnız Tanrı'dan peygambere, ondan Ali'ye geçen ruh, aşama bakımından en üstün, en yüce basamaktadır.

Tanrı, insanda, yeryüzünde görünüş alanına çıkar, bütün insan eylemlerinde tanrısal ruhun etkisi vardır, açıktır. Bunu kavramak için insanın ne olduğunu bilmek, ruhun önemini anlamak gerekir. Toplum böyle bir anlayışla yönetilmeli, Şeriat'ın değil, Ali'yi izleyenlerin benimsedikleri yaşama düzeni uygulanmalıdır.

Baba İlyas'ın ileri sürdüğü söylenen, ancak onun elinden çıkmış bir yazılı kaynak bulunmadığından, çağdan çağa geçerek değişik inançlarla karışan bu düşünceler, Anadolu'da, özellikle kırsal kesimde yaşayanlar üzerinde büyük etkiler yaratmış, yöneticilere karşı ayaklanmalara olanak sağlamıştır. Selçuklu İmparatorluğu'nun yönetim bakımından Şeriat'a, sanat ve düşünce yönünden eski İran uygarlık ürünlerine dayanan toplum anlayışı, yaşama düzeni Baba İlyas'ın olduğu söylenen görüşlerle bağdaşmıyordu. Kırsal kesimde yaşayan ve o çağ toplumunun çoğunluğunu oluşturan halk topluluğu, ağır vergiler koyan yönetime karşı direniyor, yer yer başkaldırıyordu. Baba İlyas'ın etkisinde kalan bu büyük topluluk ayaklanınca, bir iç savaşa dönüşen olaylar hızla gelişti; ayaklanmanın öncüsü sayılan Baba İlyas yakalandı ve Şeriat kuralları gereğince yargılanıp asılarak öldürüldü. Ancak, onun asılması olayları yatıştırmaya yetmedi, yeni çalkantıların doğmasına yol açtı. Anadolu'da, tarikat denen, Ali'ye bağlı yeni kuruluşlar ortaya çıktı. Başta, başkent Konya olmak üzere, büyük illerde Mevlevîlik, kırsal kesimlerde Alevîlik diye nitelenen kurumlar ortaya çıktı. Alevîlik'le nitelenen kurumların kaynağı Babaîlik adı verilen ve Baba İlyas'la başladığı söylenen kuruluşa bağlandı.

Baba İlyas'ın ölümünden sonra ortaya çıkan ve Ali'ye bağlanan kuruluşların Şeriat'a uymayan davranışları suç sayılarak yasaklandı, Alevîlik'le ilişkisi görülenler topluca öldürüldü, sürüldü. Aşırı bir Şeriat düzenini benimseyen, Sünnîlik denen inanç kurumu dışında bir kaynak tanımayan Osmanlı yönetimi, Selçuklular'ın bugeleneğini sürdürerek Alevîlik'e karşı daha geniş bir kıyım, yıldırma ve sindirme eylemine girişti. Özellikle 16. yy ile 17. yy'larda sürdürülen baskı yüzünden, Babaîlik olayı biçim değiştirerek, Anadolu'nun kimi kesimlerinde yeni kımıldanışlara yol açtı; bir aralık Celâli diye nitelenen ayaklanmaların kaynağı sayıldı. Baba İlyas, düşünce bakımından, Bektaşîlik'i etkilemiş onun kırsal kesimlerde yayılmasına olanak sağlamıştır.

• BAKINIZ: ÂŞIK PAŞA, BABA İSHAK, HACI BEKTAŞ VELİ.

BABA İSHAK
(? -1240)

Horasanlı Türk derviş. Anadolu'da Babaîlik akımının yayılmasını sağlamıştır.

Kefersud'da doğdu, Amasya'da öldü. Horasan' dan gelip Halep dolaylarında, Kefersud'da yerleşmiş bir Türk ailesindendir. Yaşamıyla ilgili bilgiler öncülük ettiği bir ayaklanma nedeniyle yazılan kaynaklardan edinilmiştir. Gençlik dönemiyle ilgili bilgi yoktur. Selçuklu İmparatorluğu'nun bunalımlı bir döneminde Amasya'ya gelip yerleşen Baba İshak, burada ilişki kurduğu Baba İlyas'ın düşüncelerini benimsemiş, Babaîlik akımını kırsal kesimlerde yaşayan halk toplulukları arasında yaymaya başlamıştır. İmparatorluğun Moğol saldırıları nedeniyle epeyce sarsıldığı bu dönemde II. Gıyaseddin Keykubad, Baba İlyas ile dervişi Baba İshak'ın yönettikleri ve bir ayaklanma niteliğine bürünen olayı bastırmak amacıyla ordu düzenlemiş, ancak başarı sağlayamamıştır. Bunun üzerine Konya'dan ayrılarak Kubadâbâ Kasrı'na çekilmek zorunda kalmıştır. Bir süre sonra olaya elkoyan Mubarizüddin Armağan Şah ise Amasya-Sivas-Tokat dolaylarında Baba İshak'ın birliklerini kuşatmış, tutsak aldığı Baba İshak'ı öldürtmüştür.

Baba İshak, yeni bir düşünce ortaya atmamış; etkisinde kaldığı Baba İlyas'ın görüşlerini benimseyerek yaymaya, onlara bir kurum (tarikat) niteliği kazandırmaya çalışmıştır. Baba İlyas'ın ileri sürdüğü düşüncelerin bir uygulayıcısı durumunda olan Baba İshak, sonraları Babaîlik adıyla kaynaklara geçen bir inanç kurumunun ikinci kurucusu sayılmıştır. Baba İshak'ın yaymaya çalıştığı düşüncelerin kaynağını bir yandan eski bir Asya dini olan Şamanlık, bir yandan Yeni-Platonculuk ve eski Anadolu-Yunan felsefesinden beslenen, İslam dininin önerdiği inanç ilkeleriyle biçimlenen sonraları Alevîlik diye adlandırılan akım oluşturmuştur. İnsan sevgisine dayanan, emekle geçinmeyi, yeryüzünün bütün insanların yaşamaları için ortak bir yurt olduğunu savunan, kadın-erkek eşitliğini ilke edinen Babaîlik, daha çok kırsal kesimlerde, yoksul topluluklar arasında yayılmış, bir süre sonra Selçuklu yönetimine karşı bir ayaklanma niteliği kazanmıştır. Başlangıçta bir inanç kurumu olarak ortaya çıkan Babaîlik'in, sonraları, bir "halk ayaklanması"na dönüşmesinde başlıca etken, aşırı bir tüketici durumunda olan büyük illere karşı, tek üretici olan kırsal kesim insanlarının eşit haklar isteyen tutumudur.

Baba İshak, bir yandan ayaklanmaları körüklemiş, bir yandan da, sonradan Bektaşîlik adıyla ortaya çıkacak olan kurumun ve o kurumun düşünce ve inanç ortamını yaratan Hacı Bektaş Veli'nin öncüsü olmuştur. Tarih kaynakları Baba İlyas-Baba İshak ikilisinin öncülük ettiği bu olayı, ondan esinlenen kuruluşları batinî diye nitelemektedir. Bu kaynaklara göre, Babaîlik'in özü İslam dinine, özellikle Şeriat düzenine aykırıdır. Bu nedenle de sapkındır, ortadan kaldırılması gerekir. Öte yandan, batınî diye nitelenen bu kuruluşun öncüleri olan Baba İlyas ve Baba

İshak'a göre, Ali'ye bırakılması gereken "İmamlık"ın onun elinden alınmasıyla İslam dinini savunur görünenler ve onları tutanlar suç işlemişlerdir.

Baba İshak da Baba İlyas gibi ruhun gövdeden gövdeye geçtiğine, peygamberin ruhunun Ali'de ortaya çıktığına, bu ruhun tanrısal bir nitelik taşıdığına inanmıştır. Çevresinde toplananlara, kendisinin, insanları uyarmak, aydınlatmak, doğru yola götürmek, bozulan evren düzenini sağlamak için "görevlendirildiğini", bu görevi kendisine Tanrı'nın verdiğini aşılamıştır. Ona göre Tanrı, gerçek bir varlık olarak önce peygamberde, sonra Ali'de, daha sonra da kendisinde "görünüş alanı"na çıkmıştır. Bu nedenle kendi varlığı, taşıdığı tanrısal ruhtan ötürü kutsal bir nitelik taşır; bütün doğru yolu arayan insanların ona uymaları, onun buyruklarını yerine getirmeleri gerekir. Tanrının görevlendirdiği kimseler, görünüşte öteki insanlara benzerlerse de, taşıdıkları ruh bakımından, daha üstün yetenekli, daha yüksek aşamada bulunan, Tanrı'ya yakın kişilerdir.

Baba İshak'ın etkisi ölümünden sonra hızla gelişmiş, daha geniş bir alana yayılmıştır. Özellikle kırsal kesimde, Tokat, Amasya, Sivas dolaylarında, daha sonra Batı Anadolu'da Bektaşîlik'in tutunduğu yörelerde, 14., 15. ve 16. yy'larda Balkanlar'da, Müslümanlar'ın bulundukları bölgelerde, Baba İshak ülküsü bir inanç niteliğine bürünerek kurumlaşmıştır. Rumeli Bektaşîleri için Baba İshak yalnız bir inanç kurucusu değil, toplumda düzen sağlayıcı bir kimse olarak saygı görür. Bir söylentiye göre, Anadolu'nun orta ve kuzeybatı bölgelerinde yaşayan Çepniler, başlangıçta Baba İshak ayaklanmalarına katılmış, sonraları onun görüşlerini yaymaya çalışmışlardır. Bektaşî-Kızılbaş ozanlar, Baba İlyas-Baba İshak adına birçok koşuk düzenlemiş, onları tarikat yazınının ana konularından biri durumuna getirmişlerdir.

• BAKINIZ: BABA İLYAS, HACI BEKTAŞ VELİ.

BABA NAKKAŞ
(? -1572)

Osmanlı nakkaş. Saray nakkaşlarının en ünlülerindendir.

Asıl adı Şeyh Mustafa'dır. II. Mehmed'in [Fatih] sarayında musahib ve nakkaşbaşı olan ve Baba Nakkaş diye anılan Mehmed b.Bayezid'in torunudur. Babası Mahmudü'd-Defteri'dir. Yaşamı üstüne fazla bilgi yoktur. Çatalca'ya yakın Baba Nakkaş köyü II. Mehmed tarafından büyükbabasına mülk olarak verilmişti. Şeyh Mustafa'nın İbn Baba Nakkaş diye anılan Derviş Mehmed Çelebi adında bir de kardeşi vardır.

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Şeyh Mustafa'nın II. Beyazid'in sarayında musahib olarak bulunduğunu, nakışta Manî ve Bihzad düzeyinde bir sanatçı olduğunu, İstanbul'daki Eski Saray'ın kapı saçağındaki ve Topkapı Sarayı'nda Divanhane-i Bayezid'in kubbelerindeki nakışları yaptığını belirtir.

• KAYNAKLAR: Evliya Çelebi, *Seyahatname*, VI, 1900; S. Ünver, "Baba Nakkaş", *Fatih ve İstanbul, II (169-188)*, 1954; S.Ünver, *Fatih Devri Saray Nakışhanesi ve Baba Nakkaş Çalışmaları*, 1958.

• BAKINIZ: BİHZAD.

BABA TAHİR URYAN
(? -1010)

İranlı sufi ve şair. Tasavvuf şiirinin önde gelen temsilcilerindendir.

Doğduğu yer ve yıl kesin olarak bilinmiyor. Kimi kaynaklarda Hemedanlı, kimilerinde Luristanlı olarak gösterilir. Kimi kaynaklar da 938'de doğduğunu belirtmektedir. Hemedan'da ölen Baba Tahir'in bir ziyaret yeri olan türbesi kentin kuzeybatısında, tepe üstündedir.

18. ve 19. yy yazma antolojilerde Baba Tahir'in belirli dörtlükleri bulunuyordu. Kimi doğubilimcilerin araştırmaları sonucunda yeni dörtlükleri ve kimi gazelleri bulundu.

Divan'ında, 296 dübeyt ile dört gazel vardır. Sonradan 62 dübeyt ile üç rubai eklenmiştir. Dörtlükler kafiyelerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. *Kelimetü'l-Kısar* adlı yapıtı Arapça'dır ve kısa sözler anlamına gelen yapıtta tasavvufi 368 vecize vardır. 23 bölüme ayrılan yapıt bilgi, marifet, akıl, nefs, dünya, sema ve zikir gibi konuları içerir. Sufiler arasında çok ilgi görmüştür. Yapıta Arapça, Farsça birçok şerhler yapılmıştır.

Baba Tahir, çoğu lirik ve tasavvufi olan şiirlerinde, serseri bir derviş hayatı sürdüğünü, yalnızlıktan acı çektiğini acılarını dindirmek için "fena"ya (yokluk) ulaşmak istediğini dile getirir. Dünya nimetlerinden ayrılmak bilmeyen asi kalbinden yakınır.

Baba Tahir'in yaşamı, veliliği ve kerametleri üstüne menkıbeler de yazılmıştır.

• YAPITLAR: *Divan*, (ö.s.), H. Vahid Destgerdi (yay.), 1927; *Kelimetü'l-Kısar*, (ö.s.), 1927.

• KAYNAKLAR: E. Heron Allen, *The Lament of Baba Tahir*, 1902.

BABASHOFF, Shirley
(1957)

ABD'li yüzücü. Pisinlerin en uzun boylu bayan yüzme şampiyonudur.

1970'lerde adı duyulmaya başladı. 100 m, 200 m, 400 m ve 800 m bayanlar serbest stil yarışmalarında büyük başarı gösterdi. 1972 Münih Olimpiyat Oyunları'nda 100 ve 200 m serbestte iki gümüş madalya kazandı. 1976 Montreal Olimpiyat Oyunları'nda 200, 400 ve 800 m yarışlarında üç gümüş madalya aldı. Her iki olimpiyatta da 4x100 m serbestte birinciliği kazanan ABD bayan takımında yüzdü. Dünya yüzme şampiyonalarında da serbest stilin çeşitli mesafelerinde

4 altın ve 3 gümüş madalya kazandı. Babashoff 1.83 m'lik boyu ile pisinlerin en uzun boylu bayan yüzücüsü olarak tanınmıştır.

BABBAGE, Charles
(1792-1871)

İngiliz matematikçi. Yaptığı diferansiyel ve analitik hesap makineleriyle çağdaş bilgisayarların öncüsü olmuştur.

26 Aralık 1792'de Devonshire'daki Teignmouth yakınlarında doğdu. Özel eğitim gördükten sonra, 1814'de Cambridge'deki St. Peter's College'ı bitirdi. O çağda benimsenmiş olan Newton'ın matematiksel simgeleme sistemi yerine Alman matematikçi Leibniz'in sistemini yaygınlaştırmak ve İngiltere'de matematik araştırmalarını yeniden canlandırmak amacıyla, 1812'de, John Frederick William Herschel ve George Peacock (1791-1858) ile birlikte Analytical Society of Cambridge'in kurulmasına öncülük etti. 1816'da Royal Society'ye üye seçildi. 1820'de Astronomi Derneği'nin, 1834'te İstatistik Derneği'nin kurulmasında rol oynadı. İlk kez 1812'de tasarladığı hesap makinesini 1822'de gerçekleştiren Babbage, devletin desteğini de sağlayarak 1823'te daha gelişmiş bir makine yaptı. 1828-1839 arasında Cambridge Üniversitesi'nin matematik bölümünde Lucas kürsüsü matematik profesörü olarak ders verdi. 1834'te, çağdaş bilgisayarların ilk örneği olan analitik makinenin ilkelerini açıkladıysa da, 1842'de devlet yardımı kesilince kendi parasal olanaklarıyla makinenin yapımını tamamlayamadı. 18 Ekim 1871'de Londra'da öldü.

Bilgisayarların doğuşu, aritmetik işlemlerinin makinelerle yapılmasından başlayarak çeşitli aşamalardan geçmiştir. İlk aşamanın örnekleri olan Pascal'ın toplama, Leibniz'in çarpma makineleri elle çalışan basit makinelerdi. Babbage'ın analitik makinesi ise, bu hesap makineleri arasında çağdaş bilgisayarların ilk habercisi sayılır.

Babbage'ın diferansiyel hesap makinesi, kendi buluşu olan farklar yöntemiyle çalışıyordu ve 8 rakamlık bir kapasitesi vardı. Sonradan kapasitesi 20 rakama çıkarılan bu makine, 1'den 108.000'e kadar olan sayıların logaritma tablosunu hazırlamak için kullanıldı. Babbage'ın daha sonra geliştirdiği analitik makine ise, geri besleme ve otomatik kontrol devreleriyle o güne değin yapılmış hesap makinelerinden çok değişikti. Babbage bu makinenin tasarımında, Jacquard'ın dokuma tezgâhında kullandığı delikli kartlardan yararlanmıştı. İki tip delikli kart kümesinden birine kodlanmış veriler işleniyor, öbürüne de işlemlerin sırası kaydediliyordu. Makine iki ana bölümden oluşuyordu: bellek ve işlem bölümü. Bellek bölümündeki 50 sayaç dişlisi, herbiri 50 rakamlık toplam 1.000 karakteri belleğe yerleştirebiliyordu. Kartlardaki delikler, kontrol ünitesi görevini üstlenerek sayıların iletilmesini ve işlemlerin sırasını düzenliyordu. Babbage, elektronik bilgisayarlardaki altprogram ve otomatik programlama konularının önemini o günden kavramış, hesaplama sırasında sürekli tekrarlanan işlemlerin kullanımını özel programlarla hızlandırmak gerektiğini düşünmüştü. Ayrıca giriş ve çıkışların yazılı olmasının yanlışları önleyeceğini düşünen Babbage, makineye üç tip kartla giriş yapmayı tasarlamıştı: sayı kartları, makine içindeki sayı trafiğini düzenleyen yol gösterici kartlar ve işlem kartları. Bu nitelikleriyle dünyanın ilk bilgisayarı olarak kabul edilen analitik makine, bugün tamamlanmamış biçimiyle Londra'daki Science Museum'da bulunmaktadır.

Babbage ayrıca, gözün ağtabakasını incelemek için 1847'de bir oftalmoskop yapmıştı. Ancak, denemesi için verdiği bir hekim arkadaşı aleti bir kenarda unutunca dört yıl sonra Helmholtz tarafından yeniden yapılana değin bu aletin önemi anlaşılamamıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Reflections on the Decline of Science in England*, 1830, ("İngiltere'de Bilimin Gerileyişi Üzerine Düşünceler"); *On the Economy of Machinery and Manufactures*, 1834; *Passages from the Life of a Philosopher*, 1864, otobiyografi, ("Bir Düşünürün Yaşamından Bölümler").

- BAKINIZ: HELMHOLTZ, J.F.W. HERSCHEL, JACQUARD, LEIBNIZ, PASCAL, WIENER.

BABBITT, Isaac
(1799-1862)

ABD'li mucit. Mil yataklarının yapımında kullanılan ve kendi adıyla anılan bir alaşım geliştirmiştir.

26 Temmuz 1799'da Massachusetts Eyaleti'nin Taunton kentinde doğdu. 26 Mayıs 1862'de Massachusetts'in Somerville kentinde öldü. Asıl mesleği kuyumculuktu. 1824'te, İngiltere'den ithal edilen ve halk arasında çok tutulan İngiliz metalinden yapılmış çatal kaşık takımlarının pazarını ele geçirebilmek için, antimon, bakır ve kalaydan gümüşe benzer bir alaşım yaptı. 1834'te Boston'da, ABD'nin ilk pirinç döküm toplarını üreten bir şirketin yöneticiliğine getirildi. Beş yıl sonra da, sürtünmeye dayanıklı olduğu için mil yataklarının yapımına çok elverişli olan yeni bir alaşım geliştirdi. 1842'de bu başarısı devletçe ödüllendirilen Babbitt, sonradan bir yakınıyla birlikte bu alaşımın üretimine geçti.

Pek çok makine türünün temel parçalarından biri olan mil yataklarının yapımında, aşınma direnci yüksek, biçim değiştirebilecek denli esnek, en önemlisi de sürtünme katsayısı çok düşük olan metaller kullanmak gerekir. Hiçbir metalde bu özelliklerin tümü bir arada bulunmadığından, mille yatağın temasından doğacak sürtünmeyi elden geldiğince azaltmak üzere çeşitli alaşımlar geliştirilmiştir. Demirsiz alaşımlar grubundan olan Babbitt metali ya da beyaz metal, özellikle yatak malzemesi olarak bugüne değin geliştirilmiş en uygun alaşımdır. Kalay temelli bu alaşım, %80-90 kalay, %12-14 antimon ve % 4-7 bakırdan oluşur ve günümüzde daha çok yük, hız ve basıncın düşük olduğu yataklarda kullanılır. Isı direncinin daha önemli olduğu uygulamalarda ise, Babbitt'

in alaşımından esinlenerek sonradan geliştirilmiş olan ve gene onun adıyla anılan, %75-90 kurşun, % 10-15 antimon ve % 8-10 kalay bileşiminde, kurşun temelli bir alaşım tercih edilir.

BABEK
(? - 838)

İranlı önder. Arap egemenliğine karşı Azerbaycan'daki Hürremî hareketini yönetmiştir.

Azebaycan'da doğdu, Samarra'da öldürüldü. Kökeni hakkında çeşitli söylentiler vardır. Dineveri, Babek'in babasının, Hürremîler'in bir kolunu oluşturan Fatımiye'nin bağlı bulunduğu Ebu Müslim'in kızı Fatma'nın oğlu Mutahhar olduğunu yazar. Taberi'ye göre, Matar adlı bir dilencinin evlilik dışı çocuğudur. Makdisi ise, babasının Medainli Abdullah isminde bir yağ tüccarı, anasının da Azerbaycanlı kör bir kadın olduğunu belirtmektedir. İbn Nedim ve Dineveri'ye göre Babek, Azerbaycan'da doğup büyümüş, sütninelik eden anasının yanında yetişmiş, on sekiz yaşına değin Tebriz'de çobanlık etmiştir.

Hürremîler'in önderi Cavidan b.Suhrak, Babek'te gördüğü yetenek üzerine onu yanına aldı. Cavidan, Ebu İmran'la yaptığı savaşta ölünce, Babek onun dul kalan karısıyla evlendi. Karısı, Hürremî yanlılarına Cavidan'ın ruhunun Babek'e geçtiğini ve herkesin ona bağlanması gerektiğini yayarak Babek'in manevi otoritesini sağlamlaştırdı.

Başlangıcı söylencelerle örtülü görünen Babek'in yaşamı 816'dan sonra açıklığa kavuşur. Abbasî halifelerinden Memun ve Mutasım (813-843) Müslüman olmayan halka dini, siyasi ve ekonomik bakımlardan ağır baskı uyguluyorlardı. Babek, 816'da yandaşlarını toplayarak Azerbaycan'daki Müslüman topluluğa saldırdı. Mallarını yağmalayıp, çoğunu kılıçtan geçirdi. Ünü arttıkça yanına toplanan Hürremîler'in sayısı çoğaldı. Bezz yöresinde bulunan Müslümanlar Meraga'ya çekilmek zorunda kaldı.

Babek hareketinin büyük boyutlara varması üzerine Memun, Yahya b.Muaz'ı ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi, ama Yahya b.Muaz başarılı olamadı. 820'de gönderilen İsa b.Muhammed de, Bezz geçitlerinde yaptığı savaşlarda yenilip geri çekildi. 824'te yerine Züreyk b.Ali atandı. O da başarı gösteremeyince bu kez Muhammed b.Hamid el-Tusi gönderildi. Önce, görevinden alındığı için ayaklanan Züreyk ile mücadele etti. Bezz geçitlerini ele geçirdi. Ancak, Babek'in baskını sonucu yaşamını yitirdi ve ordusu dağıldı.

Azerbaycan valiliğine atanan Abdullah b.Tahir, Uceyf b.Anbasa ve Ali b.Hişam'ın Babek'in buyruğuna geçmeleri, yer yer birbirleriyle savaşmaları, durumu daha da bozdu.

Bizans ile Abbasîler arasında savaş yeniden başlayınca Memun, ordusuyla birlikte Anadolu seferine çıktı. Bundan yararlanan Hürremîler ayaklanmalarını Fars ve Isfahan eyaletlerine dek genişlettiler. Memun, 833'te sefer sırasında Tarsus'ta ölünce yerini Mutasım aldı. Yeni halife, Babek ayaklanmasına kesin bir çözüm getirmek için Mısır'daki karışıklıkları bastırmada başarılı olan ünlü Afşin'i görevlendirdi. Hazırlıklarını bitiren Afşin, karargâhını Berzend'de kurdu; Babek'in casuslarını ele geçirip planlarını öğrenmeye çalıştı. Buğa komutasında gönderdiği birlikler Hürremîler'i bozguna uğrattı. Babek, Bezz'e kaçtı. Bezz üzerine yürüyen ordu, Babek'i Aras Irmağı'nı geçip Arran'a sığınmak zorunda bıraktı.

Hürremîler'in önemli bir bölümü öldürüldü. Afşin, Azerbaycan ve Ermenistan vali ve reislerine Babek'in yakalanması için emirler verdi. Kardeşiyle birlikte dağlık bölgelerde dolaşırken görülen Babek'i Arran emiri Sehl b.Sunbat bir av bahanesiyle Bizans'a gitmekten alıkoyup Afşin'e teslim etti.

Afşin, 838'de zafer alayı ile Samarra'ya girdi ve Babek burada el ve ayakları kesilerek öldürüldü. Başı Horasan'da halka gösterildi. Babek'in ölümünden sonra güçlerini yitiren Hürremîler, yavaş yavaş Müslüman oldular. Bir bölümü de Karmatiler'e ve İsmailîler'e karıştı.

Hürremîler'in inançlarına göre Şeriat'ça haram olan her şey helaldir. Şeriat insan bedenine güçlük verir. Namaz, oruç, hac, zekat gereksizdir. Halkın malı ve kadınları helaldir. Farz olan her şeyden uzaklaşılması gerekir.

Hürremîler giysilerini kırmızıya boyadıkları ve kırmızı bayrak taşıdıkları için muhammire adıyla da anılırlar. Toplantılarında veya önemli bir konuyu tartışacakları zaman Ebu Müslim'e, "küçük âlim" dedikleri torunu Mehdi b.Firuz'a salavat getirirlerdi.

İbn Nedim, *el-Fihrist* adlı yapıtında halk arasında Babek için söylenmiş söylence, masal ve şiirlerin derlendiği, 10. yy'ın sonlarında hazırlanmış *Babeknâme* adlı bir kitaptan söz etmektedir. İbn Nedim, Babek'in ölümünden yaklaşık 150 yıl sonra yapıtını hazırlarken, Vakid b.Amr et-Temimi adlı birinin Babek'in yaşamına ilişkin bilgileri derlediği bir kitaptan da yararlanmıştı.

• KAYNAKLAR: N. Çağatay ve A. Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi* 1976; İbn Nedim, *The Fihrist of al-Nadim*, 2 cilt, 1970; I. Mélikoff, *Abû Muslim Le Porte-Hache du Khorassan*, 1962; Nizamülmülk, *Siyasetname*, 1981; Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, 4 cilt, 1965.

• BAKINIZ: EBU MÜSLİM HORASANÎ, MEMUN, MUTASIM.

BABEL, İzak Emmanviloviç
(1894-1941)

SSCB'li öykü ve oyun yazarı. Devrim sonrası edebiyatında kısa öykü türünün canlanmasına öncülük etmiştir.

13 Temmuz 1894'te Odesa'da doğdu. Yahudi bir tüccarın oğludur. İlköğrenimini aile içinde gördü, İbranice ve Fransızca öğrendi. Daha sonra Odesa Ticaret Okulu'nu bitirdi. 1916'da gittiği Petrograd'da Yahudilerin oturmasına izin verilmediği için zor durumda kaldı. I. Dünya Savaşı'nda önce Çarlık

ordusunda savaştı, 1917'de Bolşevikler'e katıldı. Devrime yararlı olabilmek için bir süre yazarlığa ara verdi. Devrim sonrası kurulan siyasi polis örgütü Çeka'da görev aldı, 1920'de Polonya'da savaşan Budyenyi komutasındaki süvari birliklerine katıldı. Odesa'ya döndükten sonra edebiyat çalışmalarına ağırlık verdi. SSCB'de 1930'lardaki tasfiyeler sırasında tutuklandı ve yollandığı toplama kampında kayboldu ve kendisinden hiçbir haber alınamadı. Bu dönemde resmi politikanın etkisiyle ünü azalan Babel, ölümünden sonra, 1957'de *Seçme Eserleri* basılınca yeniden itibar kazandı. 17 Mart 1941'de öldüğü 1957'de açıklandı.

Babel'in ilk öyküleri Maksim Gorki tarafından *Letopis* adlı dergide yayımlandı. Devrimin ilk yıllarında yazmaya ara veren Babel'in yeniden edebiyatla ilgilenmesi 1923'ten sonra dergilerde öykülerinin yayımlanmasıyla olmuştur. 1926'da yayımlanan ve Babel'in Polonya'da edindiği izlenimleri anlatan *Konarmiya* ("Kızıl Süvariler") yazarın başyapıtıdır. Babel, bu kısa ama yoğun öykülerinde, genç ve tecrübesiz bir Yahudi aydınının gözünden savaşın değişik yönlerini yansıtır. Anlatıcı, zaman zaman dehşet içinde olaya katılırken, bir yandan da gözlemciliğini sürdürür. Öykülerde, şiddet ve insancıllık, romantizm ve nesnellik iç içe geçmiştir. Yazarın 1926'da yayımlanan *Istoriya moyey golubyatni* ("Güvercinliğimin Öyküsü") adlı öyküleri, Odesa'daki Yahudiler'in yaşantılarını nostaljik bir tavırla yansıtır. 1931'de yayımlanan *Odesskiye rasskazı* ("Odesa Öyküleri"), Odesa mahkûmlarının yeraltı dünyasını, romantizmle zengin bir mizah duygusunu birleştiren bir üslupla anlatır.

Babel'in oyunları içerisinde en önemlileri *Zakat* ("Gün Batımı") ve *Mariya*'dır. Eski düzen insanlarının yeni Sovyet düzenine ayak uyduramayışlarını konu olan yarı acıklı yarı gülünç oyunlardır bunlar. *Zakat*, SSCB'de ilk sahnelendiğinde büyük bir başarı elde etmesine karşın, devrimin hedeflerini yansıtmadığı gerekçesiyle yasaklanmış; 1966'da New York'ta sahnelenmiştir. *Mariya* ise, provaları yapılmakla birlikte SSCB'de sahnelenmemiş ve ilk olarak Şostakoviç'in müziğiyle İtalya'da oynanmıştır.

Konularını genellikle savaştan ve Odesa Yahudileri'nin yaşantılarından alan öyküleriyle Babel devrim sonrası edebiyatında kısa öykü türünün canlanmasına öncülük etmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Konarmiya*, 1926, ("Kızıl Süvariler"); *Istoriya moyey golubyatni*, 1926, ("Güvercinliğimin Öyküsü"); *Odesskiye rasskazı*, 1931, ("Odesa Öyküleri"). **Oyun:** *Zakat*, 1928, ("Gün Batımı"); *Mariya*, 1935.

BABEUF, François-Noel
(1760-1797)

Fransız düşün ve eylem adamı. "Eşitler Cumhuriyeti"ni kurmak için girişilen Babeufçülük hareketinin ve öğretisinin kurucusudur.

François-Emile-Noel Babeuf, 23 Kasım 1760'da Fransa'da St. Quentin kasabasında doğdu. 28 Mayıs 1797'de Vendome'da öldü. Picardie yöresinden köylü bir aileden gelen babası, yoksul düşmüş bir memurdu. Babeuf'ün çocukluğu ve gençliği, Picardie'de yoksulluk içinde geçti. Düzenli eğitimden yoksun büyüdü ve babasından gördüğü eğitimle yetinmek zorunda kaldı. Geçimini sağlamak için genç yaşta birçok değişik işte çalıştı. 1785'ten 1789 Fransız Devrimi'ne değin Roye kasabasında tapu memurluğu yaptı. Babeuf'ün buradaki işi, kimi eski ayrıcalıkları kanıtlayan belgelere dayanarak yoksul köylülere karşı büyük toprak sahiplerinin feodal haklarını aramaktı. Burjuvazinin güçlenmesiyle sorunları büyüyen feodal toprak aristokrasisi, varlığını sürdürebilmenin ve biraz daha ayakta kalabilmenin yolunu, yoksul köylüler üzerindeki sömürüsünü artırmakta görüyordu. Babeuf, iş ilişkileri içinde, yaşadığı dönemin gerçeklerini ve yoksulların acılarını ve ezilmişliklerini yakından tanıdı. Bunun sonucu olarak, düşüncelerinin özgün bir yanını oluşturan "sınıf çatışması" kavramını bu tarihlerde geliştirmeye başladı. 1789'da, Roye seçim bölgesi ikinci derece seçmenlerinin *cahier* adı verilen seçim programına yazdığı makalede, feodal ayrıcalıkların kaldırılmasını savunarak ilk tepkilerini ortaya koydu. Önerdiği tarım reformlarının 2.yy'da yaşamış olan Romalı Devlet adamı Grachhus'un reformlarıyla benzerlik göstermesi yüzünden Babeuf, Grachhus ön adıyla anılmış ve yazılarında genellikle bu imzayı kullanmıştır.

Babeuf'ün düşüncelerinin oluşumunda ve eylem çizgisinin belirlenmesinde Fransız Devrimi'nin koşulları başlıca etken olmuştur. Daha önceki tarihlerde, kendilerince kusursuz bir işleyişe sahip, yeni toplum modelleri tasarlayan ve öneren ütopyacı sosyalist düşünürler ortaya çıkmıştı. Ancak bunların görüşleri, herhangi bir toplumsal hareketle ve örgütlenme ile ilişkisi bulunmayan kuramsal çabalar olmaktan öteye gidememiştir. Ayrı bir sınıf olarak ortaya çıkmaya başlayan proletarya ile bağlantılı ilk düşünce ve hareket, Fransız Devrimi'nin doğurduğu koşullarda Babeuf'le birlikte gündeme gelmiştir.

Fransız Devrimi

14 Temmuz 1789'da Bastille hapisanesinin krala karşı ayaklanan halk tarafından ele geçirilmesini ve "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"nin ilanını izleyen yıllarda, oluşmakta olan yeni üretim ilişkilerine özgü sorunlar, ilk kez dikkat çekmeye başladı. Bu dönemde, toplumsal sorunların birkaç iyi niyetli reformcu aydınla çözülemeyeceği; bu sorunların varlıklı ile yoksul, ayrıcalıklı ile ayrıcalıksız arasındaki çatışmayla bağlantılı, derin toplumsal boyutlar taşıdığı düşüncesi gelişti. Bu yöndeki ilk belirtiler kırsal kesimlerden geldi. Ancak, kentlerde de, özellikle işçilerin ve küçük zanaatkârların yoğun olduğu bölgelerde, seçimler dolayısıyla öne sürülen isteklerde ve sayıları giderek artan kimi kulüp ve derneklerin faaliyetlerinde oluşmaya başlayan yeni bir toplumsal gücün yansımaları ortaya çıkmaya başlıyordu.

Thermidor darbesi

Devrim, feodal ayrıcalıklara son veren yasayı çıkartarak köylülerin isteklerini belli ölçüde karşılamıştı. Ancak, yeni oluşan işçi sınıfı ve kentlerde yoğunlaşmış bulunan zanaatkârlar için durum farklıydı. Bunlar, siyasal açıdan eşit yurttaş sayılmakla birlikte, mülksüzleşmeleri ve yoksullaşmaları sürüyordu. Devrimin güvence altına aldığı temel haklar arasında yer alan ve giderek en önemlisi olmaya başlayan mülkiyet hakkı, bu kesimler açısından farklı bir anlam taşıyordu. Bunun da ötesinde, devrimden sonra iktidarı bölüşen değişik siyasal eğilimlerin temsilcileri, bunların yurttaş olarak sahip oldukları seçme ve seçilme gibi siyasal hakları da tartışmaya başlamışlardı. Kentlerde yaşayan yoksul emekçi kesimler Fransız Devrimi'nin başlangıcında "insan ve yurttaş" olarak kendileri için öngörülen hakların gerçekleşmediğini görmüşler, aldatılmış olduklarını düşünmeye başlamışlardı. Yoksul kitlelerde beliren bu eğilimler, tarihte ilk kez, Babeuf'ün kişiliğinde önderliğe kavuşmuş ve onun dilinde ve kaleminde belirli bir bütünlük içinde ifade edilmiştir. Babeuf, "Eşitler Bildirgesi"nde ("Manifeste des égaux") bu oluşumla ilgili olarak, "Fransız Devrimi, sonunda gerçekleşecek çok daha büyük bir başka devrimin yalnızca öncüsüdür" demektedir.

Eşitler Bildirgesi

1789 Fransız Devrimi'ni coşkuyla karşılayan Babeuf, Bastille'in ele geçirildiğini duyar duymaz Paris'e gitti. Daha sonra Picardie'ye dönerek, halkı örgütleme girişimlerine hız verdi. Ele aldığı konulardan ilki, yoksul halkı ezmekte olan birtakım dolaylı vergilere karşı çıkmak oldu. Bu yolda, sekiz yüz komünün imzasını taşıyan bir dilekçenin yasama organına verilmesine önayak oldu. Bu eylemi, halkı kışkırtmak sayıldığından hüküm giydi ve Mayıs 1790'da ilk kez hapse girdi. Kısa süren hapisliği sona erince yeniden mücadeleye başladı. İktidara geçen burjuvazi tarafından çiğnendiğini ileri sürdüğü 1789 Bildirgesi'ni savunmayı sürdürdü. 1792'de Somme'de genel meclise üye seçildi ve Montdidier ilçesinde yönetimle ilgili bir göreve atandı. Bu dönemde, sahtekârlıkla suçlanarak mahkûm oldu; ancak bu hüküm yargıtayca bozuldu. Bu tür baskıların, dayanamayacağı boyutlara ulaşması üzerine 1793 başlarında Paris'e yerleşti.

Direktuvar dönemi

Devrimin ilk yıllarında Paris'te ve taşrada küçük çaplı değişik işlerde çalışan Babeuf'ün Paris Komünü iaşe işlerinde üstlendiği görev, dönemin iktisadi sorunlarını yakından gözlemlemesine olanak sağladı. Bu dönemde büyük burjuvazi ile yoksul kesimler arasındaki çıkar çelişkisi giderek derinleşiyordu. Fiyatları sınırlayıcı bir politika uygulamaya çalışan yönetimin yürürlüğe koyduğu ve *maximum général* (genel azami) adı verilen, tüketimi kısıtlamaya yönelik vergi yasası, başlıca somut çatışma konularından biriydi. Jakobenler 31 Mayıs 1793'te ılımlı Jirondenler'i tasfiye ederek iktidarda egemenlik sağladılar. Robespierre'in öncülüğünde, radikal küçük burjuvazinin damgasını taşıyan bu kanat, giderek şiddetlenen bir "devrimci terör" yönetimi uygulamaktaydı.

Babeuf, 3 Eylül 1794'te, daha sonra *Le Tribun du Peuple* adını alacak olan *Journal de la liberté de presse*'i çıkarmaya başladı. Bu dönemdeki yazılarında, Jakobenler'in ve önderleri Robespierre'in terör yönetimini eleştirdi ve demokratik kurumların serbestçe işleyişine olanak verecek koşulların halkın yararı için kaçınılmazlığını savundu. Bu tutumunu, 27 Temmuz 1794'te Thermidor darbesiyle terör yönetimine son verilmesinden ve Robespierre'in idam edilmesinden sonra da sürdürdü. Robespierre'in düşüşünü, özgürlüğün "ikinci doğuşu" olarak selamladı.

Thermidor darbesi sonucunda büyük burjuvazinin kesin egemenliğine dayanan bir iktidar yapısı oluştu. Yeni iktidar, iktisadi alanda Robespierre döneminde alınan önlemleri tersine çevirmeye koyuldu ve "genel azami vergi yasası"nı yürürlükten kaldırdı. Bu uygulama, Paris'i sarsan ayaklanmaların temelinde yatan işsizlik ve açlık sorunlarının büyümesine yol açtı.

Babeuf'ün Thermidor yönetimine muhalefeti, Robespierre'in düşüşünden beş ay sonra başladı. Robespierre'e muhalefet ederek önceleri Thermidorcular'ın yanında yer almakla hata ettiğini açıklayan Babeuf, yeni ve çok daha yoğun bir politik eylem dönemine girdi. Halkın Thermidorcular'ın yönetimine karşı, barışçı bir ayaklanma gerçekleştirmesi için çalışmaya başladı. Bunun üzerine, Şubat 1795'te Thermidorcular tarafından "isyan hazırlamak ve millet meclisini dağıtmaya çalışmak" suçundan yargılandı ve hapis cezasına çarptırıldı.

Babeuf, Arras ve Paris cezaevlerinde geçen mahpusluk döneminde, düşüncelerinde yeni değişikliklere yol açan ilişkiler kurdu. 18.yy'ın tanrıtanımaz filozoflarından Helvetius'un öğrencisi Charles Germain ile *Journal de l'égalité*'nin yayımcısı R.F.Lebois'nun kişiliklerinden büyük ölçüde etkilendi.

Babeuf hapisaneden, silahlı mücadele yöntemini benimsemiş, katı ve uzlaşmaz bir militan olarak çıktı. Bu dönemde, yürürlükten kaldırılmış bulunan 1793 Anayasası'nın öngördüğü demokratik düzenin yeniden kurulması yolunda 27 Ekim 1795'te kurulmuş

olan Direktuvar rejimine karşı mücadele etti. Direktuvar yönetiminde yer alanların Thermidorcular'la aynı kişiler olduklarını ve özünde kralcı eğilimler taşıdıklarını ileri sürdü. Halkın özgür oylarıyla onaylandığı ve demokratik ilkeler taşıdığı için 1793 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konulması gerektiğini savundu ve sonraları adının ayrılmaz bir parçası olarak anılacak olan yeni yöntemini, silahlı mücadele yöntemini ilan etti. *Tribune de Peuple*'ün 35. sayısında yayımladığı "Pleblerin Manifestosu" başlıklı yazısında, halkı, haklı olan tek toplum biçimi olarak gördüğü sosyalist toplumu kurmak için silahlı ayaklanmaya çağırdı.

Fransız parasının hızla değer kaybetmesiyle kamçılanan sefalet ortamında, Babeuf'ün çağrısı belirli bir taraftar kitlesi topladı. Babeuf, bu dönemde çevresinde toplananlarla birlikte Société des égaux'yu (Eşitler Derneği) kurdu. Bu dernek, daha sonra, Jakoben hareketinin tepki ve hoşnutsuzluk içindeki uzantılarıyla birleşti ve Club de Panthéon (Panthéon Kulübü) adını aldı. Pantheon Kulübü'nün, Direktuvar yönetiminin emriyle, o tarihte Dahili Ordu Komutanı olan Napoléon Bonaparte tarafından, 28 Şubat 1796'da kapatılmasından sonra, Babeuf, eylemlerini gizlilik içinde sürdürmeye başladı.

Babeuf, 1796 Martı'nda, Sylvain Maréchal, Félix Lepelletier, Darthé, Germain, Debon, Antonella ve Philippe Buonarroti gibi yandaşlarıyla birlikte, Conjuration des éguax'yu (Eşitlerin Gizli Birliği) kurdu. Babeufçülük hareketinin ilke ve amaçlarının açıklandığı kimi metinler ilk kez bu örgüt tarafından yayımlandı. Bu metinlerden, *Manifeste des égaux*'da ("Eşitler Bildirisi") 1789 Devrimi'yle gerçekleşen "tarım yasasından çok daha yüce ve çok daha hakça bir şey olan ortak mülkiyet için mücadele edileceği" ilan edildi; *Analyse de la Doctrine de Babeuf*'de ("Babeuf Doktrininin Analizi") bütün insanların çalışma zorunluğu ve üretimin sonuçlarından eşit olarak yararlanma hakkı ileri sürüldü; *Acte d'insurrection*'da ("Ayaklanma Eylemi") ayaklanmanın planı verildi ve başarıya ulaşıldıktan sonra toplumun kararnamelerle yeniden örgütleneceği ve bu arada, özel mülkiyet hakkının kaldırılmasını da içeren dönüşümlerle bütün zenginliklerin topluma mal edileceği açıklandı.

Eşitlerin Gizli Birliği'nin başında gizli bir yönetim komitesi vardı. Yönetim komitesine bağlı bölge örgütlerinde, sivillerin yanı sıra ordudan kişiler de bulunuyordu. Yönetim komitesi, ordudan ve polisten taraftar kazanmaya özen göstermekteydi. Bu kanalla silah ve cephane sağlanması için çaba sarfedilmiş, ancak elde ettikleri sonuç sınırlı kalmıştı. Babeuf ve arkadaşları afişleme, broşür dağıtma gibi yollarla da halkı ayaklanmaya katılmaya çağırdılar. Bu yoğun faaliyetler sonucunda, sokaklarında ve kahvelerinde Babeufçüler'in "mourant de faim, mourant de froid" (açlıktan ölürken, soğuktan ölürken) dizelerini içeren şarkılarının söylendiği Paris, derin bir heyecan dalgası ile çalkalanmaya başladı.

Karşı önlem alma zamanının geldiğini düşünen Direktuvar yönetimi, ilk iş olarak, Babeufçüler'in arasına ajanlarını yerleştirdi. Eski bir yüzbaşı olan Georges Gisel 11 Mayıs 1796'da ayaklanmanın başlayacağını yönetici güçlere bildirdi. 10 Mayıs 1796'da Babeuf ve arkadaşlarının çoğu tutuklandı. Tutuklananlar arasında, Darthé ve Buonarroti gibi önde gelen isimlerin yanı sıra, Direktuvar rejiminden önce yasama organı olan Konvansiyon'un üyelerinden R.Lindet, J.A.B.Amar, M.G.A.Vadier ve J.B.Drouet de vardı. Tutuklama haberi üzerine işçi mahallelerinde başgösteren ayaklanma girişimleri sınırlı kaldı.

Babeuf'ün Duruşması

Babeuf ve arkadaşlarının duruşması Vendôme'da yapıldı. Babeuf, dil ve edebiyat açısından da kalıcı yankılar uyandıran ünlü savunmasını, "1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"nde yer alan, "zulme karşı direnme hakkı"na dayandırdı. Uzun savunmasını jüriye yönelttiği şu sözlerle bağladı:

"Jürinin kararı şu sorunu çözecektir: Fransa bir Cumhuriyet olarak mı kalacak, kolunu kanadını kıracak haydutların pençesine mi düşecek, yeniden bir krallık mı kurulacak?... Jüriyi oluşturan yurttaşlar...karşı devrimi hızlandırmak ve yurtseverleri muzaffer kralcıların hançerleri altına sürmek istiyor musunuz?"

Çoğunluğu Babeufçüler'in arasına sızmış görevlilerden oluşan tanıkları dinleyen jüri, Babeuf ve arkadaşlarını suçlu buldu. 27 Mayıs 1797'de, Babeuf ve Darthé ölüm cezasını mahkûm edildiler; sanıklardan bir bölümü sürgüne gönderildi, bir bölümü de serbest bırakıldı. Mahkemenin bu kararı üzerine başarısız bir intihar girişiminde bulunan Babeuf ve Darthe, 28 Mayıs 1797'de Vendôme'de giyotinle idam edildiler. Babeuf'ün idamından iki yıl sonra, Napoléon Bonaparte, 18 Brumaire darbesini gerçekleştirerek, Fransa'da cumhuriyetin uzunca bir süre için ortadan kalkmasına ve imparatorluğun yeniden kurulmasına sahne olan yeni bir dönemi başlattı.

Babeufçülük öğretisi

Babeuf ve arkadaşlarının geliştirdikleri Babeufçülük öğretisi ve eylemi, oluşumunun henüz başlangıç dönemlerini yaşayan işçi sınıfının, Fransız Devrimi'nin belirlediği ortamda, aristokrasiye karşı birleşmiş olan öteki halk kesimlerinden tarihsel olarak ilk kez ayrılışını yansıtmakta ve simgelemektedir. Babeufçülük, 18.yy Fransız materyalizminin; Rousseau'nun gelişmekte olan uygarlık koşullarında özel mülkiyet hakkının doğurduğu kötülüklere ilişkin düşüncelerinin; Mellier'nin halk devrimine ilişkin görüşlerinin; Morelly'nin "rasyonalist" komünizminin ve Fransız Devrimi'nin en radikal eğilimlerinin ideolojik mirasçısıdır.

Eşitlerin Gizli Birliği

Babeuf ve arkadaşları, gelecekte kurulmasını düşündükleri ve uğrunda mücadele ettikleri "Eşitler Cumhuriyeti"nde, yoksulların durumunu düzeltmeye ve karşı devrimci güçlerin dirençlerini kırmaya yönelik tasarılarıyla bağlantılı olarak "proletarya diktatörlüğü" kavramını ilk kez ortaya atmışlardır. Tarihin, "patriçilerle plebler, derebeylerle serfler, varsıllarla yoksullar... arasındaki bir sınıf mücadelesi" olduğunu ileri sürmüşlerdir. Devletin "sınıf egemenliği"nin bir aracı olduğuna ilişkin çözümleme de Babeuf'e dayanmaktadır.

Babeuf, tarihsel gerçekçiliğe dönük yönleriyle, sosyalizmin ütopyacılıktan bilimselliğe geçişinin öncüsü olarak kabul edilir. Bununla birlikte, benimsediği yöntemin yeterli kitle desteğinden yoksun, silahlı bir grubun gizli örgütsel eylemiyle sınırlı kalması nedeniyle Babeuf, ütopyacı olarak da nitelendirilir. Marx ve Engels, Babeuf ve arkadaşlarının gerçekleş-

tirdiği deneyi, "Proletaryanın doğum öncesi döneminde ve gelişimi için gerekli maddi koşulların yokluğunda, doğrudan eylem biçimindeki erken girişimlerin kaçınılmaz iflası" olarak değerlendirmişlerdir.

Babeuf'ün idamından sonra, Babeufçüler'den geride kalan tek önemli isim olan Philippe (Filippo) Michel Buonaroti(1761-1837), propaganda çalışmalarıyla ve *Conspiration pour l'égalité* ("Eşitlik İçin Gizli Örgütlenme") adlı kitabıyla, Babeufçülük öğretisinin Belçika ve İsviçre'de belirli ölçüde yayılmasına katkıda bulunmuştur. Babeufçülük, Fransa'da 1848 Devrimi'nde ve 1871 Paris Komünü hareketinde yeniden canlanma göstermiş ve özellikle Blanqui üzerinde etkili olmuştur.

• YAPITLAR: *La Doctrine des égaux*, (ö.a.), A.Thomas (der.), 1906, ("Eşitlerin Doktrini").

• KAYNAKLAR: V. Advielle, *Histoire de Gracchus Babeuf et du Babouvisme*, 2 cilt, 1884; F.Buonaroti, *Conspiration pour l'égalité*, 2 cilt, 1850; G.D.H.Cole, *History of Socialist Thought, The Forerunners, 1789-1850*, 1962; M. Dommanget, *Babeuf et la Conjuration des Égaux*, 1922; M.Dommanget, *Pages Choisies de Babeuf*, 1935; S.Eyuboğlu ve V.Günyol (der.), *Devrim Yazıları-Babeuf Dosyası*, 1974; G.Sencier, *Le Babouvisme aprésBabeuf*, 1912; U.G. Weatherly, "Babeuf's Place in the History of Socialism" *American Economic Association Publications*, VIII, 1927.

• BAKINIZ: L.A.BLANQUI.

BABINGER, Franz
(1891-1967)

Alman tarihçi. Osmanlı tarihi üzerine önemli çalışmalar yapmıştır.

Weiden'de doğdu. Würzburg ve Münih'te tarih eğitimi gördü. İslam sanatı tarihi konusunda uzmanlaştı. I. Dünya Savaşı sırasında asker olarak Türkiye'ye geldi ve Mustafa Kemal'in kurmayında çevirmenlik ve emir subaylığı yaptı. I. Dünya Savaşı boyunca çeşitli cephelerde bulunan Babinger, Almanya'ya döndükten sonra 1921'de İslam bilimleri doçenti oldu. 1924'te Doğu dilleri profesörlüğüne getirildi.

Naziler'in 1933'te iktidara gelmesiyle üniversiteden ayrılmak zorunda kaldı. 1935'te konuk öğretim üyesi olarak Bükreş Üniversitesi'ne gitti. 1937'de Yaş'ta kurulan Türkoloji Enstitüsü'nün müdürü oldu ve 1943'e değin bu görevde kaldı. 1947'de Almanya'ya döndü ve Münih Üniversitesi'nde Yakın Doğu Tarihi ve Kültürü ve Türkoloji kürsülerinde öğretim üyesi olarak çalıştı.

Babinger, Türkoloji ve Osmanlı tarihi üzerine çok sayıda yapıt vermiştir. *İslam Ansiklopedisi*'ne Türkoloji ve Türk tarihi konularında 125'ten fazla madde yazmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert*, 1919, ("18 yy'da İstanbul'da Kitapçılık"); *Schejch Bedreddin*, 1921; *Hans Dernschwams Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553/55*, 1923, ("Hans Dernschwam'ın İstanbul ve Anadolu'ya Yolculuk Günlüğü"); *Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudch*, 1925, ("Oruç'un İlk Osmanlı Devleti'ne Ait Vekayinamesi"); *Anatolische Skizzen und Reisbriefe von A.D. Mordtmann*, 1925, ("A.D. Mordtmann'ın Anadolu Betimlemeleri ve Gezi Mektupları"); *Die Geschihtschreiber der Osmanen und ihre werke*, 1927, (Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri); *Aus Südslawiens Türkenzeit*, 1927, ("Türkler Zamanında Güney Slavya); *Literaturdenkmaeler aus Ungarns Türkenzeit*, 1927, ("Türkler Zamanında Macaristan'da Edebiyat Anıtları"); *Ewlija Tschelebi's Reiswege in Kleinasien*, 1930, ("Evliya Çelebi'nin Anadolu'daki Gezi Yolları"); *Das Archiv des Bosniaken Osman Pasha*, 1931, ("Boşnak Osman Paşa'nın Arşivi"); *Zur Geschichte der Papiererzeugung im osmainschen Reiche*, 1931, ("Osmanlı Devleti'nde Kâğıt Üretiminin Tarihi Üzerine"); *Rumelische Streifen*, 1937, ("Rumeli Akınları"); *Beitraege zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, 1944, ("Rumeli'de Türk Egemenliğinin İlk Dönemi Üzerine Notlar"); *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, 1954, ("Fatih Sultan Mehmed ve Çağı").

BABINSKI, Joseph
(1857-1932)

Polonya asıllı Fransız nörolog. Klinik nörolojinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş ve kendi adıyla anılan "patolojik taban derisi refleksi"ni tanımlamıştır.

Joseph François Felix Babinski, Paris'te doğdu, aynı kentte öldü. Siyasal nedenlerle Polonya'dan ayrılarak Fransa'ya yerleşmiş göçmen bir ana-babanın oğludur. Başarılı bir öğrencilik döneminin ardından 1884'te Paris Üniversitesi'nde tıp eğitimini tamamlayarak, aynı kentteki Salpêtrière Hastanesi'nde Charcot'nun yanında çalışmaya başladı. Salpêtrière ve Pitié hastaneleri, o dönemde, başta Charcot olmak üzere birçok ünlü ruh ve sinir hastalıkları uzmanının toplandığı iki büyük tıp merkeziydi. 1890'dan 1927'ye değin Pitié Hastanesi'nde Nöroloji Kliniği'nin başkanlığını yürüttü; Paris'in öbür önde gelen nörologlarıyla birlikte Paris Nöroloji Derneği'ni kurdu ve başlangıçta değişik alanlara dağılan çalışmalarını klinik nöroloji üzerinde yoğunlaştırdı.

Babinski, 1920'lere değin tıbbın hemen her alanına el atmış, sayısı üç yüzü bulan yayınlarında tifodan başlayarak pek çok hastalığı tanımlamıştı. O tarihten sonra özellikle nöroşirürji (sinir cerrahisi) ile ilgilendi ve 1922'de Fransa'da ilk kez, ameliyatla çıkarılan omurilik tümörünün yerini klinik muayeneyle önceden saptama olanağı sağladı. 1925'te ilgisini psikiyatriye yönelterek histeri belirtilerinin "telkin ve karşı telkin" ile belirip kaybolabileceğini gösterdi. Kimi nörotik-histerik belirtileri tanımlamak için kullanılan "pityatizm" teriminin de yaratıcısıdır.

Babinski, istemli hareketin birinci nöronuna ilişkin refleks yanıtlar, beyin-omurilik frengisinde gözbebeği değişiklikleri, beyincik hastalıklarında hareketlerde görülen uyum, ölçü ve düzen bozuklukları, omurilik soğanının tek yanlı tutulmasında ortaya çıkan belirtiler (Babinski-Nageotte sendromu) başta olmak üzere, nörolojinin değişik alanlarında gözleme dayalı çalışmalar yaptı. Bugün "Babinski belirtisi"

diye anılan ve basitliği yanında, tartışmasız tanı değeriyle de nörolojik muayenenin simgesi sayılan "patolojik taban derisi refleksi"ni, 1896'da Fransız Biyoloji Derneği'ne sunduğu, yalnızca 28 satırlık bir bildiriyle tanımladı. Ayak tabanının dış kenarı, topuktan başlayıp başparmağın dibine dek uzanan bir çizgi boyunca uyarıldığında, normal olarak ayak parmakları bükülür. Böyle bir uyarı sonucu başparmağın geriye doğru kıvrılıp öbür parmakların yelpaze gibi açılması (Babinski belirtisi), beyin kabuğundan gelen sinir tellerindeki herhangi bir bozukluğu haber veren patolojik bir göstergedir. Buna benzer bir refleks Babinski'den üç yıl önce Remak tarafından tanımlanmışsa da, bu refleksin klinik tanı yönünden taşıdığı önemi ve birinci motonöron (piramidal sistem) ile ilişkisini açıklayan Babinski olmuştur.

Babinski'nin klinik nörolojiye yaptığı katkının en belirgin özelliği, tüm çalışmalarının sabırlı, dikkatli ve yalın bir gözlem ürünü olmasıdır. Nörolojik muayene yönteminin, en küçük işaret ve belirtilerin değerlendirilmesine dayanan çözümleyici bir niteliğe kavuşmasında onun büyük etkisi olmuştur. Aynı dönemde ve aynı çevrede yaşayan Charcot'nun etkileyici bilimsel kişiliği, Babinski'nin gösterişsiz ama değerli çabalarını gölgelememiştir. Babinski bir bilim adamı olarak yalnızca tanımlayıcı ve araştırmacı değil, aynı zamanda usta bir uygulayıcıydı. Meslektaşları onun öğreticilik yönünden herbiri bilimsel bir konferans değeri taşıyan nörolojik muayenelerini, "titizliğin, dikkatin ve bilimsel dürüstlüğün üstün bir sentezi" olarak nitelemişlerdir.

• KAYNAKLAR: W.Haymaker, *The Founders of Neurology*, 1953; F.Walshe, "The Babinski Plantar Response, Its Forms and Its Physiological Significance", *Brain*, (79), 1956; R.H.Wilkins ve I.A.Brody, *Neurological Classics*, 1973.

• BAKINIZ: CHARCOT, MARIE, REMAK.

BÂBÜR
(1483-1530)

Hint-Türk hükümdarı. Hindistan'daki Bâbürlü (Gurkanlı) devletinin kurucusudur.

Gazi Zâhireddin Muhammed Bâbür, 14 Şubat 1483'te Fergane'de doğdu. 26 Aralık 1530'da Agra'da öldü. Timur'un beşinci kuşaktan torunudur. Babası, Fergana Emiri Ömer Şeyh Mirza, annesi Cengiz Han soyundan Kutluğ Nigâr Hanım'dır. Çocukluğu, giderek parçalanmakta olan Timur Devleti'nin iç çekişmeleri, babası ile akrabalarının savaşmaları arasında geçti. Ömer Şeyh Mirza'nın ölümü üzerine henüz on bir yaşında iken 10 Haziran 1494'te Fergana'da tahta çıktı. Bu tarihte, Timur'un torunları ayrı devletler kurmuşlardı; Hüseyin Baykara Horasan'da, Ebu Said Maveraünnehir'de bağımsız bir konumdaydılar.

Amcası Semerkant Hanı Sultan Ahmed, dayısı Taşkent Hanı Mahmud, daha o tahta çıktığı günlerde Fergana topraklarını almak için saldırıya geçtiler.

Bâbür ilk savaş deneyimlerini babasına bağlı komutanların saldırıları yüzgeri etmesiyle sonuçlanan bu savaşta kazandı.

Bâbür'ün yaşadığı yıllarda Orta Asya siyasal bakımdan çok karışıktı. Hükümdarlık kurumunun belli kurallara bağlı olmaması, devletin hükümdar ailesinin malı sayılması, büyük aşiret beylerinin geniş topraklara yarı-bağımsız bir biçimde egemen olmaları, halkın yönetime karşı duyarsızlığı, ortak çıkarlar nedeniyle prenslerin birbirleriyle ittifaklar kurmaları ve karşılıklı çatışmalar kargaşanın başlıca nedenleriydi.

Bâbür, kendisine düşmanlık güden amcalarının ölümlerinden sonra 1496'da atası Timur'un başkenti Semerkant'ı ele geçirdi. Ancak talanlar ve akınlarla yoksullaşmış ata yurdunda askerlerini doyuracak hiçbir şey bulamadı. Ertesi yıl Semerkant'ı bırakarak az bir güçle Hocent'e çekildi. Timurlular'ın zayıflamasından yararlanarak güçlenen Muhammed Şeybani, aynı yıllarda bağımsız Özbek Devleti'ni kurmaktaydı.

1501'de Ser-i Pül savaşında Muhammed Şeybani'ye yenilen Bâbür, on sekiz yaşında iken tahtını ve ülkesini yitirdi ve Taşkent'te dayısı Mahmud Han'a sığındı. Daha sonraki yıllarda Semerkant'ı almak için bir iki girişimde daha bulundu ise de, her seferinde Şeybani'ye yenildi. Sonuçta, Pamir Dağları'na çekilmek zorunda kaldı.

Sürgünde, kendisine danışmanlık ve akıl hocalığı eden yaşlı bir bilge, her gece ona, Hindistan'ı, Hint tarihini ve zenginliğini anlattı. Bâbür, bu ülkeyi zaptetmek ve orada yeni bir devlet kurmak düşünce-

siyle Horasan illerine haberciler göndererek Türkmenler'i yanına çağırdı. Kısa zamanda 20.000 kişilik bir gönüllüler ordusu kurarak harekete geçti.

1504'te Hindikuş Dağları'nı aşarak kan dökmeden Kâbil'i aldı. Burasını merkez edinerek küçük bir devlet kurdu. Sayıca az ama disiplinli ordusuna dayanarak, Afganistan'ın engebeli topraklarında, ırkları, inançları farklı yöre halkı üzerinde merkezi bir yönetim oluşturdu. Hindikuş'la Gazne arasındaki toprakları, askerlerine ve komutanlarına dağıttı. Özbek istilasından kaçan Semerkant, Hisar, Fergana halkını da bu bölgelere yerleştirdi.

1505'te, Sind kıyılarına dek ilerledi. Özbekler'in çekildiğini öğrenince Horasan'a yürüdü. Ancak, Kâbil'de çıkan ayaklanma yüzünden Hindikuş Dağları'nı geçerek başkente döndü. 1507'de "Padişah" sanını alarak Timurlular'ın en büyük başkanı olduğunu ilan etti. O yıllarda bir başka hükümdar, Safeviler'in ilk hükümdarı Şah İsmail (I. İsmail), Bâbür'ün rakibi Özbek Hanı Şeybani ile kıyasıya savaşıyordu. Bâbür, Şah İsmail'le ittifak kurdu.

Şah İsmail orduları Özbekler'i yendi. Bu arada Şeybani Han da öldürüldü (1510). Bâbür, bu sonuçtan umutlanarak 1511'de giriştiği Maveraünnehir seferinde Semerkant ve Buhara'yı ele geçirdiyse de, hutbelerde Şah İsmail'in adını okutturmak, askerlerine kızılbaş külahı giydirmek zorunda kaldı. Bölgenin Sünnî halkı bundan rahatsızlık duydu ve Şah İsmail orduları çekilince karışıklıklar baş gösterdi. Alınan kentler yeniden Özbekler'in yönetimine geçti. Bâbür, 1512'de Gucduvan'da Özbekler'e yenildi. Ardından koruyucusu Şah İsmail de Çaldıran'da Osmanlılar karşısında bozguna uğrayınca, Bâbür, Maveraünnehir'de geçirdiği dört yıldan sonra Kâbil'e döndü.

Hindistan'ı ele geçirmesi

1517'ye değin ülkesinin içişleriyle uğraşarak ordusunu güçlendirmeye çalıştı. Hindistan'daki gelişmelerle ilgilendi. Bu büyük ülke karışıklıklar içindeydi. Valiler, racalar, bağımsızlıklarını kanlı çekişmelerle sürdürürken halk kötü koşullarda yaşıyordu. Bâbür, istilaya girişmeden, Kunar ile Sind arasında güvenliği sağlayarak Afgan beylerinin güvenini kazandı. 1519'da, bin beş yüz kişilik bir güçle Sind Irmağı'nı geçti. Yukarı Pencab ile Şehab arasındaki bölgede egemenliğini kolayca kabul ettirdi.

Bâbür Timur'un tek ve gerçek mirasçısı sıfatıyla Delhi Sultanı İbrahim Lûdî'ye elçi gönderdi. Bu elçinin Lahor'da tutuklanması üzerine 1520'de yeniden Sind'i geçerek Pencab'a yöneldi. İki yıl sürecek bu uzun ve güçlüklerle dolu seferinde, Siyalkut ve Seyyidpûr kentlerini ele geçirdi. Lahor'a yürüyeceği sırada Kandehar emirinin saldırıları yüzünden geri döndü. 1522'de Kandehar'ı alarak Argun kabilesini Sind'in aşağı vadisine sürdü. Oğlu Hümayun'u Bedahşan valiliğine atadı. Böylece, Seyhun, Sind ve Belucistan arasındaki geniş topraklarda egemenliğini sağlamlaştırdı.

Delhi Sultanı İbrahim Lûdî'nin kötü yönetiminden şikâyet eden Afgan beylerinin ve Lûdî'ye başkaldıran Pencab Valisi Devlet Han'ın çağrısıyla 1524'te bir kez daha Sind'i geçerek Pencab'ı ve merkezi Lahor'u aldı. 1525'teki dördüncü seferinde Hindistan içlerine ilerledi. 13.000 kişilik disiplinli ordusu ve topçu bataryaları ile 1526'da İbrahim Lûdî'nin 100.000 kişilik ordusunu ve fillerini Panipat'ta ezip yok etti. Birkaç gün içinde Delhi ve Agra'yı ele geçirdi.

Bu büyük yengi Bâbür'ü çözümü zor sorunlarla başbaşa bıraktı. Hint halkı, Afgan Beyleri, yerli prensler, yağmacı kabileler, değişik inançlı topluluklar, her yerde karışıklıklar çıkarmaya başladılar. Ordunun ulaşım yolları kesilmiş, yiyecek sıkıntısı baş göstermişti. Hint iklimine alışık olmayan askerler yurtlarına dönmek istiyorlar; salgın hastalıklardan kırılıyorlardı. Bâbür, izlediği siyasetle bu değişik ülkede kısa sürede yeni bir düzen kurmayı başardı. Oğlu Hümayun, Afgan beylerini dize getirirken kendisi de Gucerat'ın yeni sultanını sindirdi. 1527'de Kanva'da, asıl büyük düşmanı Rana Sanga'yı ve Raçput ordusunu bozguna uğrattı. Sıcağa ve susuzluğa dayanamayan Bedahşan askerlerini yurtlarına gönderdikten sonra Agra'ya dönüp yerleşti.

1527-1529 arasında olağanüstü bir çaba ile Raçputlar, Lûdîler, Belûcîler, asi Afgan Beyleri ve Bengalliler ile savaştı. Bağımsız beyliklerin çoğunu ortadan kaldırdı. Son olarak Ganj'ı geçti ve 6 Mayıs 1529'da Bengal hükümdarına boyun eğdirdi. Dönüşte Luknav'ı kesin olarak aldıktan sonra 24 Haziran'da Agra'ya geldi.

Seferden, savaşmaktan, yazmaktan, düşünmekten ve içmekten bıkmayan Bâbür, sağlığını hızla yitirdi. Oğlu Hümayun da şiddetli bir hastalığa yakalanarak Agra'ya geldi. Oğlunun iyileştiği günlerde Bâbür ölmek üzereydi. 26 Aralık 1530'da, devlet adamlarını ve komutanlarını toplayarak Hümayun'un hükümdarlığını hepsine kabul ettirdi. Aynı gün, 47 yaşında iken öldü. Kimi tarihçiler, oğlu tarafından zehirletilerek öldürüldüğünü ileri sürerler. İlkin Jumna kıyısındaki Nûr-Efşan Bahçesi'ne konan cesedi, vasiyeti uyarınca altı ay sonra Kâbil'e götürülerek bir su kenarına gömüldü. Torunlarından Şah Cihan, 1646'da burada görkemli bir türbe yaptırmıştır.

Bâbür, cihangirliğiyle çelişen ince yapılı, zeki ve zarif bir insandı. İyi bir komutan, çağının ilerisinde bir diplomat ve yönetici, güçlü bir şairdi. Beceriye değer verir, görevlendireceği kişileri titizlikle seçerdi. Yakın ilişki kurmaya çalıştığı Osmanlı padişahlarının (II.Bayezid, Yavuz ve Kanunî ile çağdaştı) yönetim ve askerlik deneyimlerinden yararlanmaya çalışmış; İstanbul'dan getirttiği topçu öğretmenleriyle mimarları, savaş ve bayındırlık işlerinde kullanmıştı.

Türlü serüvenler ve olaylarla dolu geçen kısa yaşamı, 16. yy Doğu dünyasında önemli bir yer tutar. Hindistan'daki egemenliği birkaç yıl olmakla birlikte, burada büyük değişiklikler yapabilmiştir. Onun girişimleri ile Hindistan'da tarım üretiminin, açlıktan kırılan ülke halkını doyuracak bir düzeye ulaştığı bilinmektedir. Kılıç kullanmada, ata binmede, ok atmada ne ölçüde usta ise, insanları yönetmede de öylesine becerikliydi. Her şeyin yitirilmiş olduğu sanılan anlarda bile telaşlanmaz, umudunu kaybetmezdi. Gereksiz yere kan dökmekten, yakıp yıkmaktan hoşlanmaz, her düzeyden insana karşı alçakgönüllü davranır, kendisine yapılan basit hizmetleri bile ödüllendirmekten zevk duyardı. Bağışlanmasına sığınan en azılı düşmanlarını affederdi.

Askeri, idari, siyasi yoğun işleri arasında spora, ava, eğlenceye ve ibadete ayıracak zaman bulur, güzel sanatlarla uğraşırdı. Sık sık düzenlediği içki meclisle-

Bâbürnâme'den

5 Ramazan 899 (10 Haziran 1494) Salı günü Fergana vilayetinde, on iki yaşında padişah oldum. Fergana vilayeti beşinci iklimdendir ve mâmurenin kenarındadır. Doğusu Kâşgar, batısı Semerkant ve güneyi Bedahşan'ın sınırı olan dağlardır. Önceleri kuzeyinde Almalık, Almatu ve Yangı (Otrar) gibi kentler varmış; ancak, bugün Moğollar ve Özbekler tarafından yakılıp yıkılmış ve hiçbir bayındırlık eseri kalmamıştır. Küçük bir vilayettir. Tahılları ve meyvesi boldur. Etrafı dağlıktır, yalnız Semerkant ve Hocent'in bulunduğu batı tarafında dağ yoktur. Kışın, bu yönden başka hiçbir yerden düşman gelemez.

Hocent suyu adıyla ünlü olan Seyhun Irmağı bu ülkenin kuzeydoğusundan gelir ve içinden geçerek batıya doğru akar; Hocent'in kuzeyi ve bugün Şahrukhiye adı ile tanınan Fenaket'in güneyinden geçip, yeniden kuzeye dönerek, Türkistan'a doğru gider. Türkistan'dan epeyce aşağıda bu ırmak kumlar arasında kaybolur ve hiçbir suya karışmaz. Beşi Seyhun Irmağı'nın güneyinde ve ikisi kuzeyinde olmak üzere, yedi kasabası vardır.

Endican, güney yönündeki kasabalarından biri olup, ortadadır ve Fergana vilâyetinin payitahtıdır. Tahılı çoktur, meyvesi boldur; kavun ve üzümü iyidir. Kavun zamanında tarladan kavun satmak âdet değildir. Maverâünnehir'de, Semerkant ve keş kurganlarından sonra bundan daha büyük kurgan yoktur.

Üç kapısı vardır. Hayret olunur ki, buraya dokuz arık (tarnav) su girdiği halde, hiçbir yerden çıkmaz. Kalenin etrafındaki hendeğin dışında, taş döşeli büyük bir yol bulunmaktadır. Kalenin etrafı mahalleler ile çevrilmiştir. Bu mahalleler kaleden bu hendek ve onun yanından geçen büyük yol ile ayrılırlar. Av ve kuşu da çoktur. Halkı Türk'tür. Kentte ve pazarda Türkçe'yi bilmeyen kimse yoktur. Halkın konuşma dili yazı diline uygundur. Nitekim Mir Ali Şir Nevaî'nin eserleri de bu dil ile yazılmıştır. Musikide meşhur olan Yusuf Hoca, Endican' lıdır. Havası sağlığa zararlıdır ve sonbaharda sıtma çok olur.

Ahsi, Seyhun Irmağı'nın kuzey tarafındaki kasabalardan biridir. Kitaplarda Ahsiket yazarlar. Nitekim şair Esireddin'e Esireddin Ahsiketi derler. Fergana'da, Endican'dan sonra, bundan daha büyük kasaba yoktur. Endican'ın batısında ve dokuz yığaç mesafededir. (Babam) Ömer Şeyh Mirza bunu payitaht yapmıştı. Seyhun Irmağı, kurganın altından akar. Kurgan yüksek bir uçurum üzerindedir ve hendek yerine bu derin uçurum vardır. Bunu merkez yapan Ömer Şeyh Mirza, bir iki kademe dışardan yeni çukurlar kazdırdı. Fergana'da bunun kadar sağlam başka bir kurgan yoktur.

Mahalleleri kurgandan bir şer'i uzaktadır, (köy nerede, ağaçlar nerede) sözünü galiba, Ahsi için söylemişlerdir. Kavunu iyi olur. Mir-Timurî dedikleri, bir çeşit kavun vardır ki, böyle kavun dünyada görülmemiştir. Buhara kavunu da ünlüdür.Semerkant alındığı zaman, Ahsi'den ve Buhara'dan kavun getirtip, bir mecliste kestirdim. Fakat Ahsi kavunu ile hiç mukayase edilemez. Av ve kuşu çok iyi olur. Seyhun Irmağı'nın Ahsi tarafı çöldür. Ak geyik pek çoktur. Endican tarafı ise, ormandır. Geyik, sülün ve tavşanı bol ve çok semiz olur.

Kâsân, Ahsi'nin kuzeyinde ve oldukça küçük bir kasabadır. Endican suyu Uş'tan geldiği gibi, Ahsi suyu da, Kâsân'dan gelir. İyi ve havadar bir yerdir. Eğlenceli bahçeleri vardır ve bunların hepsi dere kenarında olduğu için postin-i pis berre (önü süslü elbise) derler. Uş ile Kâsân halkı, safa ve hava bakımından, kendi kasabalarının daha iyi olduğunda ısrar ederler.

Fergana vilayetinin etrafındaki dağlarda güzel yaylalar vardır. Kızıl söğüt (tabulgu) ağacı yalnız bu dağlarda bulunur; diğer yerlerde rastlanmaz. Tabulgu, kabuğu kırmızı bir ağaçtır. Âsa, kamçı sapı ve kuşlara kafes yapmak için kullanırlar; yontup ok yaparlar. Oldukça iyi bir ağaçtır. Hediye olarak, uzak yerlere götürürler.

Bu dağlarda firûze ve diğer maden ocakları vardır. Âdilane yönetilirse, Fergana vilayetinin geliri ile üç-dört bin asker beslemek mümkündür. Ömer Şeyh Mirza, yüksek himmetli ve büyük iddialı bir padişah olduğu için, daima memleketini genişletmeyi düşünürdü. Birçok kez Semerkant üzerine asker gönderdi. Bazan yenildi, bazan gayesine erişemeden döndü. Kayınpederi Yunus Han, Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han neslindendir; benim de büyük babam olan bu han, o günlerde Çağatay Han'ın yurdunda, Moğol ulusunun hanı idi.

Ömer Şeyh Mirza, kendisini birçok kere rica ile getirir ve her gelişinde ona vilayetler verirdi. Fakat Ömer Şeyh Mirza'nın istediği gibi olmazdı. Gâh Ömer Şeyh Mirza'nın kötü hareketinden, gâh Moğol ulusunun muhalefeti yüzünden, vilayette duramayıp, tekrar Moğolistan'a giderdi. En son davetinde, Ömer Şeyh Mirza, o zamanlar kendi yönetiminde bulunan Taşkent vilayetini ona verdi. Bunu kitaplarda Şaş ve bazan da Çaç yazarlar ki, çaç-yayı bundan gelmektedir.

rinde döneminin en ünlü sanatçılarını bulundurur, onlarla tartışır, sohbet ederdi. Gençliğinde içki kullanmadığı, hatta meclislerde ikram edildiği zaman utangaçlıkla geri çevirdiği halde sonradan ayyaş denecek derecede içkiye alışmıştı. Özellikle yirmi sekiz yaşından sonra gece gündüz demeden içtiğini, yirmi dört saatte dört kez icki sofrası kurdurduğunu kendisi yazmaktadır.

Dindardı, ama bağnaz değildi. Hindistan'daki bütün inançları serbest bırakmış, en sapık inançlara bile ilişmemişti. Farsçayı, başkaca bir iki Doğu dilini biliyor, Türkçe konuşuyor, şiirlerini ve anılarını Türkçe yazıyordu. Türklüğü ile övünür, atalarının, özellikle Cengiz'in yasalarına titizlikle uyardı. Aynı zamanda bir duygu ve heyecan adamı olan Bâbür'ün güzel sanatlara yatkınlığı ve hevesi vardı. Bulduğu her fırsatta okur, gittiği yerleri incelerdi. Düz yazıda, şiirden daha başarılıydı. Ayrıca saz çalar, beste yapardı. Hatt-ı Bâbürî (Bâbür Yazısı) denen bir yazı türü geliştirmişti.

Edebi kişiliği

Bâbür'ün en göze çarpan özelliği edebi kişiliğidir. Gerçi onunla çağdaş olan Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman, Çağatay hakanı Hüseyin Baykara, Özbek Hanı Şeybani de o dönem Doğu dünyasının önemli hükümdarları olmalarının yanı sıra birer şairdiler. Ancak hiçbirinin edebi yönü, siyasî kişiliğinin önünde değildi.

Bâbür'ün edebiyatla ilgisi, ötekilerden farklı olarak hükümdarlığının ve cihangirliğinin ilerisindedir. Nazım tekniğindeki bilgisi ve becerisi, yalnız şiirlerinde değil, aruz konusundaki önemli yapıtında da görülmektedir. Yüksek ve ince bir sanat zevkine sahip bulunduğu, *Bâbürnâme* adlı anı defterinde de izlenmektedir. Bu yapıt onun, kendi kusurlarını bile çekinmeden yazabilecek kadar gerçekçi ve içten olduğunu da göstermektedir. Buna karşılık, eserinde kendisini öven, başarılarını açıklayan bir cümleye rastlanmaz. Zaferlerini ve başarılarını pek yalın ve olağan bir üslupla anlatmıştır.

Bâbür, bir yandan, inişler çıkışlar arasında binbir olayla dolu geçen siyasi yaşamıyla, öte yandan Çağatay edebiyatının 16.yy'daki en güzel ve özgün eserlerinin sanatçısı kimliğiyle ilginç bir insandır.

Yapıtları

En önemli yapıtı olan *Bâbürnâme*, Doğu Türkçesi (Çağatayca) ile yazılmıştır. Yaşamının bütün dönemlerini anlatan ve asıl adı "Vekayi" olan bu anılar toplamı, seçkin bir otobiyografidir. Bâbür, özel ve resmi yaşamını olduğu gibi anlatmış olduğundan, okuyucu burada salt kahramanlıklar ve serüvenler peşinde koşan bir hükümdar göremez. Ortada, yaşamı birçok bakımlardan başkalarına benzeyen, basit, yumuşak yaratılışlı, sevimli bir insan vardır. Herkes gibi, kusurları, erdemleri, günahları, zayıf ve güçlü yanları olan bir insan... Bunun yanı sıra yapıtta, görülen yerler, anıtlar, ilginç bitkiler, yaratıklar, ilişki kurduğu toplumların ortak ve değişik özellikleri, kişilerin psikolojileri, çok dikkatli bir gözlem süzgecinden geçirilerek anlatılmıştır.

Dilinin sadeliği, üslubunun doğal ve akıcı oluşu, betimlemelerin renkliliği gibi daha birçok özelliği bakımından *Bâbürnâme*, yalnız Doğu Türkçesi'nin değil genel olarak Türk edebiyatının şaheserlerinden sayılmaktadır.

Yine Çağatayca yazılmış olan *Aruz Risalesi*'nde, Türkler'e özgü nazım türleri konusunda bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler, Nevaî'nin *Mizanü'l-Evzan* adlı yapıtındaki bilgilerden daha geniştir. O zamana değin kullanılan vezinler için bol Türkçe örnekleri içerdiği gibi, Bâbür'ün bulduğu yeni vezinlere ilişkin örnekler de vardır. Bâbür, bu yapıtını ölümünden birkaç yıl önce tamamlamıştır.

Şiir diliyle yazılmış, Hanefî Fıkhı'na (Hukuk kuralları) ilişkin konuları içeren *Mübeyyen* adlı yapıtı, daha çok öğretici niteliktedir. 1522'de yazılan bu yapıtın sanat bakımından önemi ve özelliği olmamakla birlikte, Bâbür'ün din bilimleri ile de uğraştığını ve Hanefî mezhebine bağlılığını gösterir.

Bâbür, Orta Asya'nın tanınmış mutasavvıflarından Hoca Ubeydullah Ahrarî'nin tasavvuf ahlakını anlatan *Risale-i Validiye* adlı yapıtını da manzum olarak Türkçe'ye çevirmiştir. 243 beyitlik bu küçük çeviri, arı bir dille ve kolay anlaşılabilecek bir biçimde yazılmıştır. Bu öğretici çeviri de sanat yönünden önemli sayılmaz ama Bâbür'ün tasavvufla da ilgilendiğini gösterir. 1529'da yazılmıştır.

Bâbür'ün şiirdeki ustalığını yansıtan asıl yapıtı *Divan*'ıdır. Gazeller, mesneviler, rubailer, kıtalar, o dönemin modası olan muammalar, ayrıca Türkler'in Divan edebiyatına kattığı bir tür olan tuyuğlardan oluşan *Divan*'da, hece ölçülü bir de türkünün bulunması dikkat çekicidir. Bütün şiirlerinde sade, doğal ve içten bir dil egemendir. İşlenen konularda yer yer tasavvuf etkisi ve günlük yaşayışın yankıları vardır. Kimi şiirlerinde ise, döneminin ünlü Çağatay şairi Ali Şir Nevaî'nin etkisi görülür. Bâbür, Çağatay edebiyatının Nevaî'den sonraki en büyük sanatçısı olarak bilinir.

Bâbür, 16. yy'da Macaristan'dan Çin sınırlarına dek uzanan Türk egemenliğini Doğu'da tamamlayan ve temsil eden seçkin bir hükümdardı. 12. yy'dan başlayarak Selçuklu ve Osmanlı egemenlikleri ile yeni açılımları gerçekleştiren Türkler'in, 16.yy'ın ilk yarısında Yavuz, Kanunî, Şah İsmail Safevî, Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevaî, Bâbür, Ekber Şah gibi, siyasal ve askeri yeteneklerini sanatçı kişilikleri ile birleştirmiş yöneticilere sahip olması, ulaşılan uygarlık düzeyinin doğal sonucu sayılmalıdır.

Bâbür, Hindistan'da yeni bir uygarlığın ve imparatorluğun temelini atmıştır. Onunla başlayan Türk İmparatorluğu, Hindistan'ın her yanını bayındırlığa kavuşturacak, kendi deyimiyle "ırmaklardan başka suyun bulunmadığı" bu ülkede kanallar açılacak, havuzlar yapılacak, bakımlı bahçeler yetiştirilecek, yollar, camiler, köprüler, hayır kurumları yükseltilerek Delhi, Agra, Benares gibi yeni sanat ve kültür merkezleri doğacaktır.

- **YAPITLAR:** *Divan*, (ö.s.), D.Ross (yay.), 1910; *Risale-i Vâlidiye Tercümesi*, (ö.s.), M.F.Köprülü (yay.), *Milli Tetebbular Mecmuası*, 1-5, 1915-1916; *Vekâyi: Bâbür'ün Hatıratı*, (ö.s.), R.R.Arat (çev.), 2 cilt, 1943-1946; *Aruz Risalesi*, (ö.s.), 1972; *Mübeyyen*.

- **KAYNAKLAR:** Y.H.Bayur, *Hindistan Tarihi*, I. ve II. Cilt, 1946-1947; S.M.Edward, *Babür*, 1926; W.Erskine, *History of India* I, 1854; F.Grenard, *Babur*, 1971; Cl. Huart, *Babür*, 1913; S.L.Poole, *Baber*, 1899; L.F.R. Williams, *An Empire Builder of the Sixteenth Century; Baber*, 1918.

- **BAKINIZ:** EKBER, HÜSEYİN BAYKARA, İBRAHİM LÛDÎ, ŞAH CİHAN.

BACH, Emanuel
(1714-1788)

Alman besteci ve klavsenci. Sonat formunu geliştirmiş, Viyana Klasik Okulu'nun oluşumunu etkilemiştir.

Carl Philipp Emanuel Bach 8 Mart 1714'te, Weimar'da doğdu. Johann Sebastian Bach'ın üçüncü oğludur. Babası hukuk ve felsefe eğitimi görmesini istediği için, müzikte, ağabeysinin de yardımıyla daha çok kendi kendini yetiştirdi. Leipzig'de okudu, 1735'te Frankfurt an der Oder'de hukuk öğrenimini bitirdi. Ama kısa bir süre sonra müziği meslek edindi. Müziğe düşkün bir kişi ve bir flütçü olan Prusya Kralı II. Friedrich'in [Büyük] sarayında görev aldı. Klavyeli çalgılar ustası ve önde gelen bir besteci olarak büyük ün sağladı.

1767'de Hamburg'da beş büyük kilisenin müzik yönetmenliğine getirildi ve dinsel müzik bestecisi olarak görev yaptı. Burada iki oratoryo, motetler, kantatlar ve bir bölümü din dışı konularda olan 250 kadar *Lied* (şarkı) besteledi. Bununla birlikte, asıl ilgisini çalgı müziği ve piyano besteciliği konularında yoğunlaştırdı ve özellikle 1779-1787 arasında bu alanda eser verdi.

Kimi kaynaklar 15 Aralık 1788'de, Hamburg'da öldüğünü belirtmektedir. Ancak, bundan sekiz yıl sonra Haydn'ın onu ziyaret etmek istemiş olması, ölümü hakkındaki bilgilerin kesin olmadığını gösterir.

Emanuel Bach, bestelerinde kendinden önceki dönemin kontrpuana verdiği ağırlıktan uzaklaşmış, daha çok armoni yapısı üzerinde durmuş ve yeni biçim denemeleri yapmıştır. Sonat formunu geliştirmiş olması, besteciye müzik tarihinde önemli bir yer kazandırmıştır. Bu yönüyle, özellikle Viyana klasik bestecileri üzerindeki etkisi büyüktür. 1740 ve 1743 yıllarının ürünleri olan *Preussische Sonaten* (Prusya Sonatları) ve *Württembergische Sonaten* (Württemberg Sonatları) adlı iki dizi, biçim geliştirme çalışmalarının olgunluğa eriştiğinin kanıtları sayılır.

Emanuel Bach önceki dönemin yaygın formları olan füg ve süit yerine sonatı geliştirmekle, pek çok büyük bestecinin yararlandığı bir temel atmıştır. Haydn, ondan ne kadar çok yararlanmış olduğunu sık sık yinelemiş, Mozart da onun için "O baba, biz de çocuklarıyız" demiştir. Sonat, genellikle üç bölümlü eserlerde ilk bölümün sergileme, gelişme, yeniden sergileme olarak yapılaştığı bir müzik formudur. Emanuel Bach'tan sonra da bazı değişikliklere uğramış, Beethoven'da son biçimini almıştır.

Sanatçı, müzik alanında sonattan başka biçim yenilikleri de getirmiştir. Tonalite kullanımında sağladığı çeşitlilik, bunların en önemlilerinden biridir. Kendisinden önceki bestecilerin bir süiti oluşturan dans parçalarında farklı tonaliteler kullanmamalarına ya da yalnızca ilgili minör ya da majöre geçmekle yetinmelerine karşın, Emanuel Bach değişik tonlara başvurmuştur.

Emanuel Bach'ın klavyeli çalgılar üzerine yoğun çalışmaları da, müzik tarihinde büyük önem taşır. Klavsenin tınısal ve teknik özellikleriyle yakından ilgilenmiş ve bu konuda *Versuch über die wahre Art das Klavier zu spielen* ("Doğru Piyano Çalma Üzerine Bir Deneme") adlı eğitici bir kitap yazmıştır. Müzik biçimlerinin yanı sıra, çalgıların ve çalgı tekniklerinin geliştirilmesi de besteciler için vazgeçilmez bir malzeme ve temel oluşturur. Emanuel Bach, Johann Joachim Quantz'ın flüt, Leopold Mozart'ın keman tekniğine getirdikleri yeniliklere benzer bir katkıyı, pek çok bestecinin yoğunlukla yararlandığı bir çalgı olan piyanoda sağlamıştır. Klavsende parmak kullanımına getirdiği yeniliklerle daha akıcı bir çalış biçiminin yolunu açmıştır. Beethoven, onun piyano öğrenimi üzerine kitabını, öğrencilerine her zaman salık vermiştir.

Çalgılar üzerinde çalışmalar

Babasına oranla, daha hafif bir üslup benimseyen Emanuel Bach, 18. yy'ın ikinci yarısında özellikle Almanya'da yayılan *Galanter Stil*'in temsilciliğini yapmıştır. Biçimselliğe ve süslemelere ağırlık veren *Galanter Stil*, soylu çevrelerin zevkine uygun düşüyordu. Bu yüzden kısa zamanda benimsenip yerleşti ve yaratıcı, arayıcı bir müzik anlayışı yerine görece kolay bestelenip kolaylıkla sevilen eserlerin yaygınlaştığı bir ortam oluştu.

Yine de, Emanuel Bach'ın pek çok özgün yanının olduğu, bunların eserlerine yeterince yansıdığı görülür. Besteci, bitmek bilmeyen biçim arayışlarıyla, müziğin kendi dinamiğine sahip bir sanat dalı, bir anlayış ve anlatım tarzı olarak gelişmesine öncülük etmiştir. Klasik tarzın başta gelen kaynaklarından biri olmuş, Mozart ve Haydn'ın hazırlayıcısı sayılmıştır. Hatta, duygu ve anlatım yüklü bazı eserleriyle, Romantik akımı önceleyen örnekler verdiği de söylenebilir. *Galanter Stil*'i aştığı kimi besteleri, şaşırtıcı ölçüde Beethoven'ı anımsatır. Bu nitelikleriyle Emanuel Bach, Johann Sebastian Bach ile Viyana Klasik Okulu arasında bir konumda yer alır.

Viyana Klasikleri üzerinde etkiler

Sanat formunu geliştirmesi

- **YAPITLAR (başlıca): Vokal müzik (dinsel):** *Die Israeliten in der Wüste Oratoryosu*, 1775, ("İsrailliler Çölde"); *Auferstehung und Himmelfahrt Jesu Oratoryosu*, 1787, ("İsa'nın Yeniden Dirilişi ve Göğe Yükselişi"); *St.Matthius Passionu; St.Luke Passionu; Dört ses ve orkestra için Magnificat;* 13 kantat. **Vokal müzik (din-dışı):** *Phillis und Thirsis Kantatı; Selma Kantatı; Der Frühling Kantatı*, ("İlkbahar"). **Orkestra müziği:** Senfoniler, yaklaşık 50 piyano konçertosu; iki piyano için konçertolar; keman konçertoları; flüt konçertoları. **Oda müziği:** Keman ve piyano için sonatlar; viola da gamba ve piyano için sonatlar; üçlüler. **Klavye müziği:** 6 sonat dizisi; 5 serbest fantezi; 13 rondo; 24 kısa parça; org müziği.

- BAKINIZ: J.S. BACH, BEETHOVEN, HAYDN, MOZART.

BACH, Johann Christian
(1735-1782)

Alman besteci. Klasik tarzın ve senfoni biçiminin gelişmesinde etkili olmuştur.

5 Eylül 1735'te Leipzig'de doğdu. Johann Sebastian Bach'ın en küçük oğludur. İlk derslerini babasın-

dan aldı. Ancak, Johann Sebastian'ın yöneticisi olduğu St. Thomas Okulu'na girdiğini gösteren bir kayıt yoktur. Babasının 1750'de ölmesi, Johann Christian'ın kardeşlerinin tersine, üniversite eğitimi görmesini engelledi. Bunun üzerine üvey ağabeysi Wilhelm Friedemann ile birlikte Berlin'e gitti ve bir süre diğer ağabeysi Carl Philipp Emanuel'den ders aldı. 1756'da Yedi Yıl Savaşı'nın başlaması üzerine, Berlin'den ayrılarak İtalya'ya yerleşti. Milano'da tanıştırıldığı bir soylu, Bologna'da dönemin en önemli müzik eğitimcisi olan Peder Martini ile çalışmasını sağladı. Johann Christian, burada Katolik oldu ve yalnızca kilise müziğiyle ilgilendi. Bu mezhep değişikliği, ailesinin tepkisine yol açtı.

Opera çalışmaları

1760'a kadar dinsel yapıtlar bestelemeye devam eden Johann Christian, aynı yılın Haziran ayında Milano Katedrali'nin orgculuğuna getirildi. Bu arada, operayla ilgilenmeye başladı. 1761'de Torino'da ilk operası olan *Arteserse*'yi besteledi. Bunu, aynı türdeki başka yapıtlar izledi.

1762 yazında, Londra'daki King's Theatre'da besteci olarak görev aldı. İngiltere'de hem müzik çevrelerinin hem de kral ve kraliçenin ilgisini çekti. Orada bestelediği ilk operaları olan *Orione, ossia Diana vendicata* ("Orione ya da Öcü Alınmış Diana") ile *Zanaida*, büyük başarı sağladı. Besteci, 1764'te Londra'ya gelen genç Mozart'ı yakın ilgi gösterdi. Aynı yıl, Johann Sebastian Bach'ın öğrencilerinden, viola da gamba virtüözü Karl Friedrich Abel'le birlikte verdiği konserler Londra'da önemli bir müzik olayı sayıldı. Sanatçı İngiltere'de operaların yanı sıra, başka bestecilerin operalarından alınan aryaların bazı katkılarla yeniden düzenlenmesiyle oluşturulan *pasticcio*lar ve oratoryolar da besteledi.

Johann Christian, İngiltere'de kraliçe ve çocuklarının müzik öğretmenliğini de yaptı. Usta bir besteci olarak ün kazandı. Kıta Avrupası'na yaptığı gezilerde de bu başarısını sürdürdü. 1 Ocak 1782'de, Londra'da öldü.

Oda müziğine katkısı

Johann Christian Bach'ın bir piyano virtüözü olarak klavyeli çalgılardaki tekniği, zor bölümleri çalabilecek kadar gelişmemişti. Bu yüzden, piyano müziği ürünleri görece kolay yapıtlardır. Buna karşılık, daha İtalya'da bulunduğu dönemde yaptığı bestelerle yeteneğini göstermiştir. Özellikle, çalgıların kullanımında getirdiği yeniliklerle dikkat çekmiş; oda müziğinde, klavseni sürekli bas işleviyle sınırlı olmaktan çıkarmış, onu öbür çalgılara göre ağırlıklı bir konumda tutmak yerine, dengeli bir etkileşim içine yerleştirmiştir. Oda müziğine getirdiği bu değişiklikle aynı zamanda, solo çalgıyla orkestranın karşılıklı bir diyalog içinde olduğu klasik konçertonun biçimlenmesini de etkilemiştir. İngiltere'de opera orkestralarına klarneti ilk kez sokan da, Johann Christian Bach'tır.

Bestecinin müziği, ince ve hafif bir tarz olan *Rokoko*'ya yaklaşan özellikler taşır. Ancak, görünüşteki hafif üsluba karşın, yapıtlarındaki karmaşık kuruluşu akılcı bir çözüme, yalın ve açık bir anlatıma ulaştırmayı başarmıştır. Bu özellikleriyle, Klasik dönemin bestecileri üzerinde önemli etkileri olmuş; senfoni, sonat ve klavsen konçertoları, bu biçimlere ilişkin Klasik dönem anlayışlarının oluşumunda rol oynamıştır. Johann Christian Bach, müziğinin sağlam ve duyarlı yapısı, getirdiği yenilikler ve Mozart, Haydn gibi besteciler üzerindeki eğitici etkisiyle önem kazanır.

- **YAPITLAR (başlıca): Vokal müzik (dinsel):** İki koro için *Do Majör Magnificat*, 1758; İki koro için *Re Majör Te Deum*, 1758; *Thanks be to God who rules the Deep Kantatı*, ("Derinlerin Hakimi Tanrı'ya Şükür"). **Vokal müzik (dindışı):** *Amor vincitore Kantatı*, ("Muzaffer Aşk"); *L'Endimione Kantatı*. **Opera:** *Arteserse*, 1761; *Orione, ossia Diana vendicata*, 1763, ("Orione ya da Öcü Alınmış Diana"); *Zanaida*, 1763; *Orfeo et Euridice*, 1770; *Temistocle*, 1772; *Lucio Silla*, 1776; *Amadis des Gaules*, 1779, ("Galyalı Amadis") **Pasticciolar:** *Berenice; L'Olimpiade* **Orkestra müziği:** 49 senfoni; 13 uvertür; 31 konçertant senfoni; 37 piyano konçertosu. **Oda müziği:** 29 dörtlü; 34 üçlü; piyano ve keman (ya da flüt) için 38 sonat; flüt, obua, keman, viyola ve viyolonsel için 6 beşli **Piyano müziği:** 35 sonat; dört el için 10 sonat.

- **KAYNAKLAR:** C.H.Bitter, *Die Söhne Sebastian Bachs*, 1883; H.Schökel, *Johann Christian Bach und die Instrumentalmusik seiner Zeit*, 1926; C.S.Terry, *J.C.Bach*, 1929; F. Tutenberg, *Die Sinfonik J.C.Bachs*, 1928.

- **BAKINIZ:** J.S.BACH, MOZART.